KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1

IV. ÉVFOLYAM 1957. JANUÁR

TARTALOM

Hoch Róbert—Rédei Aranka: A fogyasztói árképzés fő elvei 1

Radó Antal: A hazai szénbányászat közgazdasági sajátosságai és mai helyzete 17

D. Szabó József: A foglalkoztatottság és a személyes jövedelem alakulása a magyar társadalomban 1949 és 1956 között 34

Komló László: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelemrészesedési rendszeréről 55

Groó István: A tőkés kereskedelem újabb szerkezetváltozásai 70

SZEMLE

A lengyel külkereskedelem alakulása a hatéves terv éveiben *(Jónai Endre—Molnár Ferenc)* 88

A magyar rizstermelés gazdaságossága *(Fekete András)* 103

A SZERKESZTŐSÉG POSTÁJÁBÓL

Önköltség és gazdaságosság *(Körner Miklós)* 110

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Magyar és idegen nyelvű gazdasági tárgyú könyvek 115

A cikkek rövid orosz nyelvű tartalmi kivonata 116

A cikkek rövid angol nyelvű tartalmi kivonata 118

E SZÁM SZERZŐI:

Fekete András, a Minisztertanács Titkárságának munkatársa; **dr. Groó István** közgazdász; **Hoch Róbert** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Jónai Endre** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Komló László,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Molnár Ferenc** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Radó Antal** aspiráns, a Nehézipari Minisztérium osztályvezetője; **Rédei Aranka** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **D. Szabó József,** a Közgazdasági Szemle munkatársa.

HOCH RÓBERT—RÉDEI ARANKA

A fogyasztói árképzés fő elvei

Gazdaságvezetési módszereink tökéletesítésének egyik legfontosabb láncszeme az árképzésünkben rejlő hibák feltárása, elemzése és kijavításuk útjainak felkutatása, elvi megalapozása.

Bevezetőként szükségesnek látunk néhány megjegyzést:

1. Cikkünk főként a ruházati iparban és kereskedelemben szerzett tapasztalatok alapján készült. A ruházati szakma sok tekintetben specifikus, ezért az ott szerzett tapasztalatokból adódó következtetések csak korlátozottan általánosíthatók.

2. A fogyasztói árképzésben két fő probléma van: *a)* a megfelelő árszínvonal biztosítása és *b)* a helyes árarányok kialakítása. E cikk keretében az előbbi problémát csak érintjük, *vizsgálatunk tárgya a helyes árarányok kialakításának problematikája.*

3. Cikkünk keretében a legkevésbé sem kívánunk javaslatot tenni az árképzés rendszerének megváltoztatására vagy akár csak megjavítására. Nem kívánjuk bizonyítani sem a fix árak rendszerének, sem a szabad árak rendszerének egyedül üdvözítő voltát. Azokra a legfontosabb előnyökre és hátrányokra, valamint ellentmondásokra kívánunk rámutatni, amelyek a fix árak és a szabad árak rendszerében *ténylegesen* megvannak. Vázoljuk továbbá azokat a problémákat, amelyeket a hatósági árképzés két fő elve a „beazonosítás elve" (az árjegyzéki árak elve) és az „önköltségi elv" vet fel.

Szabad árak és fix árak

Az árszínvonal szempontjából a fix áraknak vitathatatlan, egyértelmű, kézzelfogható a fölényük a szabadon alakuló árakkal szemben. Az árszínvonal szilárdsága, tehát a pénz stabilitása, a reáljövedelmek stabilitása, illetve tervszerű alakítása, az árualap és a vásárlási alap mérlegszerű egyensúlya, a szabadpiaci árszínvonal befolyásolása (ezen keresztül a nemzeti jövedelem társadalmi rétegek közti elosztásának befolyásolása) a legeredményesebben a fix árakkal biztosítható.

Sokkal bonyolultabb a helyes árarányok problematikája. Itt már nem beszélhetünk a fix árak egyértelmű előnyéről a szabadon alakuló árakkal szemben; a fölény egyáltalán nem magától értetődő. Mindenekelőtt válaszolni kell arra a kérdésre: mit értsünk „helyes árarányokon"?

Minden társadalomban a munkát (az élő- és holtmunkát egyaránt) a szükségleteknek megfelelően kell elosztani. Ha társadalmi munkamegosztás van, akkor ezt az elosztást társadalmi méretekben kell elvégezni. Még bonyolultabbá teszi a dolgot a nemzetközi munkamegosztás.

Árutermelésben a termelés és a fogyasztás viszonyát bonyolult mechanizmus közvetíti. Eme bonyolult mechanizmusnak egyik legfontosabb láncszeme: az árrendszer, beleértve az árarányok összességét.

Az árarányoknak mindenekelőtt biztosítaniuk kell a kínálat és a kereslet összhangját.

A kínálat és a kereslet összhangja (változatlan kínálat esetén) biztosítható — legalább elvileg — pusztán az árarányok megváltoztatásával. Mindig van olyan ár, amelyen nincsen sem túlkínálat, sem túlkereslet. Kétségtelen az is, hogy a központilag megállapított és hatóságilag rögzített árarányok nem tudnak alkalmazkodni a kínálat és a kereslet szerkezetének változásához. Ezért a fix árak rendszere, legalább a ma ismert rendszere, a kereslet és a kínálat átmeneti diszharmóniáinak egyik *állandó* forrása. Ez az oka annak is, hogy a szocializmus eddig ismert gazdasági rendszerét a csaknem állandó (hol kisebb, hol nagyobb) áruhiány jellemzi. Ez *is* oka annak, hogy oly erős az árrendszer liberalizálásának követelése. S valóban: ha az árak a kínálatnak és a keresletnek megfelelően alakulnak, akkor nem lehet áruhiány, mert az árak a túlkeresletnek megfelelően emelkednek, s ezzel (ha nem is arányosan) csökkentik a keresletet. *De túlkínálat, „elfekvő" készletek szabad áralakulás esetén is lehetnek.*

Tekintsünk el azonban az utóbbi megállapítástól, tegyük fel, hogy a szabad áralakulás biztosítja a kínálat és a kereslet összhangját. Vajon ez az összhang a termelés és a szükségletek összhangja-e? Vajon pusztán az árváltozás eredményeként (akár hatósági árszabályozásról, akár spontánul változó árakról van szó) *létrejövő kereslet-kínálati egyensúly önmagában a termelés és a szükségletek harmóniája-e?* Nem, nem az. Ha méregdrágák a ruházati cikkek, s a lakosságnak ruházkodásra nincs több pénz a zsebében, mint amennyit a boltokban elkölthet, még egyáltalán nem állíthatjuk, hogy a fogyasztók ruházati szükségleteit — akár csak a legalapvetőbb szükségleteit — kielégítettük. S azt sem lehet a termelés és a szükségletek harmóniájának nevezni, ha a fogyasztási cikkeket csak ráfizetéssel, önköltségnél alacsonyabb áron lehet értékesíteni. Mégis az árarányokkal szemben támasztott első követelmény, hogy kifejezzék a kínálat és a kereslet viszonyait.

A szóban forgó mechanizmusban az árrendszerhez kapcsolódó másik döntő fogaskerék: a profitok aránya. Az ún. piaci gazdaságban a szabadon alakuló ár a kínálat-kereslet viszonyához alkalmazkodik. Az árarányok változása megváltoztatja a profitok arányát a keresettebb cikkek javára. *A profitok viszonylagos különbsége hat a termelés szerkezetére,* s az eltolódik a viszonylag nagyobb profitú, általában a keresettebb cikkek felé. A termelés szerkezetének változása ismét megváltoztatja a kínálat és a kereslet viszonyait, következésképpen megváltoznak az árarányok. Ez ismét megváltoztatja a profitarányokat.

Korántsem kívánjuk a szabad árak rendszerét és a konkurrencia szabályozta termelést idealizálni. Nemcsak azért, mert a piaci mechanizmus ténylegesen sohasem hozza létre a termelés és a fogyasztás teljes összhangját, hanem azért sem, mert *még az összhang megteremtésére irányuló tendencia is rendszeresen eltorzul.*

Az értéktörvény mechanizmusa egyáltalán nem biztosít ideális összhangot a termelés és a szükségletek között. E kérdés szempontjából éle-

sen külön kell választani azokat az arányváltoztatásokat, amelyek iparágak közötti arányváltoztatással, „tőkeáramlással" oldhatók meg, valamint azokat az arányváltozásokat, amelyek üzemen belüli termelésátállítással oldhatók meg. Már eleve rá kell mutatni, hogy az utóbbi esetben az értéktörvény tökéletesebben biztosítja a termelés és a szükségletek összehangolását. Az iparágak közti arányosságok létrejöttére az értéktörvény tökéletlenül, sok torzítással hat, csak egy tendenciaként sok *ellentétes irányban ható tendencia** között.

Kiegészítésül, illetve helyesbítésül meg kell jegyezni még, hogy *a termelés és a fogyasztás kapcsolata nem közvetlen, hanem kapcsolatukat a kereskedelem — mégpedig annak több láncszeme —* közvetíti. Piaci gazdaságban az ár- és a profitmechanizmus valósághoz közelebb álló sémája a következő: *a)* a kínálat és a kereslet viszonyai a *fogyasztói* (kiskereskedelmi) árak arányait szabályozzák, *b)* a fogyasztói árarányváltozások megváltoztatják a kiskereskedelmi haszonkulcsok arányait, *c)* a megváltozott kiskereskedelmi haszonkulcsok arányai megváltoztatják a kiskereskedelem keresletének összetételét, *d)* megváltoznak a nagykereskedelmi árarányok, *e)* megváltozik a nagykereskedelmi haszonkulcsok aránya, *f)* átalakul a nagykereskedelem keresletének szerkezete, *g)* megváltoznak a termelői árarányok, *h)* megváltoznak a termelői profitok arányai, *i)* megváltozik a termelés szerkezete, *j)* módosul a termelői kínálat szerkezete, következésképpen a termelői árarányok, *k)* módosul a nagykereskedelmi kínálat szerkezete, következésképpen a nagykereskedelmi árarányok, *l)* változik a kiskereskedelmi kínálat szerkezete, következésképpen a fogyasztói árarányok. Sok láncszem, sok forrás, amelyből következően torzul a termelés és a fogyasztás teljes összhangjának megteremtésére irányuló tendencia. (Gondoljunk csak arra, hogy a kereskedelmi nyereség arányai nemcsak a termelői és a fogyasztói árarányoktól függenek, hanem jelentősen a különféle cikkek eltérő forgalmi költségszínvonalától is. A költségszínvonalat pedig a forgalom volumenének változása is változtatja.)

Nem áltatjuk magunkat azzal sem, hogy a fix árak rendszere és a termelés részletes központi szabályozása megteremtheti a termelés és a fogyasztás teljes összhangját. A fix árak nem alkalmazkodnak a kínálat és a kereslet viszonyaihoz. De még ha az árak kifejeznék is a kínálat és a kereslet viszonyait (valamilyen rugalmas ármegállapítás révén), akkor is: *a)* a forgalmi adó mai rendszere miatt a vállalati nyereség arányai nem a piaci viszonyokat fejezik ki; *b)* ha központi utasítás szabályozza a termelés választéki szerkezetét, a profitarányoknak nem sok szerepük van, még akkor sem volna, ha ténylegesen a piaci viszonyokat fejeznék

* Az értéktörvénynek a termelés fő arányait szabályozó szerepével ellentétes irányban ható tendenciák közül csak felsoroljuk a véleményünk szerint legfontosabbakat: 1. A konkurrencia egyúttal anarchia is; 2. A jövedelmezőségi arányok gyakran éppen ellentétes irányban változnak, mint az árarányok, a költségtényezők ellentétes irányú változása miatt; 3. Megfelelő kapacitás-, nyersanyag- vagy munkaerőhiány akadályozhatja a termelés növelését; 4. A „tőkebeáramlás" specifikus akadályai (például a mezőgazdaságban és a kitermelő iparokban vagy nagy állótőkét igénylő iparágakban — monopóliumok); 5. Devizahiány; 6. A jövedelmezőség szabályozta termelés és szabad áralakulás esetén az árak emelkedésének nincsen — magából a gazdaságból fakadó — felső határa, ellenben kifizetődőbb lehet az áruk egy részét veszni hagyni, mint az árakat csökkenteni.

ki. (Nem is beszélve arról, hogy mostanig a vállalati nyereség arányai nemcsak a termelést irányító szerveknek, hanem a vállalatok vezetőinek és dolgozóinak is közömbösek voltak.) Ilyen viszonyok között nincs automatikus szabályozó rendszer, hanem közvetlenül a kínálat és a kereslet viszonyai szolgálnak jelzőrendszerül a tervező szervek számára. Az áruhiány mutatja a kínálat növelésének vagy ideiglenesen az árak felemelésének szükségességét, az „elfekvő" készletek jelzik, hogy az illető cikkből a kínálatot vagy az árat csökkenteni kell.

A túlzottan centralizált gazdaságban a piaci mechanizmust nemcsak a fogyasztói árak fix volta, s a termelés szerkezetének részletes központi előírása paralizálja, hanem a nagykereskedelmi és a termelői árak fix volta és a forgalom szerkezetének centralizált szabályozása is. Ráadásul nálunk a nagykereskedelmi kereslet úgyszólván semmiféle hatást nem gyakorol a termelő vállalatok nyereségarányaira, nemcsak azért, mert a termelői árak is fixek, hanem azért is, mert nálunk kétféle termelői ár van: a nagykereskedelem számára a vételár a forgalmi adót tartalmazó „bruttó" termelői ár, viszont a vállalati nyereség arányai a „nettó" (önköltség + vállalati nyereség) termelői ártól függnek. Tehát *annak, hogy a piaci mechanizmus a keresletnek megfelelően szabályozza a termelést, nem elégséges feltétele a fogyasztói árak szabad alakulása és a termelő vállalatok nyereségének a termelés választéki szerkezetét szabályozó szerepe, hanem szükséges feltétel az is, hogy a nagykereskedelmi és a termelői árak is szabadon alakuljanak, a kereskedelmi keresletet a kereskedelmi vállalatok nyeresége szabályozza,* továbbá, hogy a nettó és a bruttó termelői ár ne legyen elszakítva, hogy a nettó termelői árarányok a nagykereskedelmi keresletnek megfelelően alakuljanak.*

Az itt elmondottakkal szemben jogos az ellenvetés, hogy nem szabad az árrendszert *csak* mint fix árak rendszerét vagy *csak* mint szabadon alakuló árak rendszerét szemlélnünk, hanem a kettőt kombinálni kell. Valóban: minden tapasztalat azt igazolja, hogy ilyen kombináció szükséges. Sőt: ma minden árrendszer ténylegesen a kettő kombinációja. Csak a hangsúly a kapitalizmusban többé-kevésbé a szabad árakon van (ott nemcsak az államilag rögzített ár tekintendő fix árnak, de a kartellár is!), a Szovjetunióban és a legtöbb népi demokrácia gazdasági rendszerében pedig a fix árakon. A probléma tehát nem is a kombinálás szükségessége, hanem először a kétféle árrendszer alkalmazásának aránya, s méginkább az, hogy a két ellentétes rendszer kombinálása milyen újabb nehézségeket és ellentmondásokat okoz. Naivság volna azt hinni (és nem kevés közgazdász rabja ennek az illúziónak), hogy a kétféle árrendszer összekeverése feloldja a külön-külön meglevő ellentmondásokat, megszünteti a negatív hatásokat és csak a pozitív hatások érvényesülnek. Ha lehetséges is ilyen eredmény, ugyanilyen, sőt fokozott mértékben lehet az eredmény az is, hogy éppen a pozitív hatások nem érvényesülnek. Például, ha a szabad árakat szélesebb körben alkalmazzuk, eleve lemondtunk a szilárd árszínvonalról és mindarról, ami a szilárd árszínvonalból következik. (Már a szabadpiac ténye, a szabad árak mai korlátozott köre is bizonyos körülmények között veszélyezteti az árszínvonal szilárdsá-

* A kereskedelmi árrések részletes, a kínálati és a keresleti viszonyoknak megfelelő központi szabályozása is betölthetné ezt a szerepet, de gyakorlatilag ez sokkal inkább megoldhatatlan, mint az árak ilyen jellegű központi szabályozása.

gát. De ma éppen elsősorban a fix állami árak rendszerével tartani és befolyásolni tudjuk a szabad árak színvonalát.) *Előttünk eléggé nyilvánvalónak látszik, hogy a fogyasztási cikkek termelésének és forgalmának fő arányait központilag lehet és kell szabályozni, a választék szerinti árarányokat pedig a konkurrenciára kell bízni.* De hogyan lehet megvalósítani például azt, hogy a ruházati cikkeknek általában, *átlagosan* fix áruk legyen, egy-egy konkrét ruházati cikk ára azonban szabadon alakuljon. Hasonló a következő probléma is: sokan azt mondják, hogy a lakosság ellátása szempontjából alapvető cikkek ára rögzített legyen, a többieké szabadon alakuljon. Nos, a lakosság ellátása szempontjából nemcsak a kenyér és a zsír alapvető, hanem a ruha és a cipő is. Ha pedig például bizonyos ruházati cikkekre („típus ruházati cikkekre") fix árakat állapítunk meg, a többi ruházati cikk árának alakulását pedig a kínálatra és a keresletre bízzuk, mindenféle ellentmondások keletkeznek mind a termelésben, mind pedig a keresletben. A viszonylag kedvezőtlen haszonkulcsú típuscikkek termelésére adminisztratív eszközökkel kell kényszeríteni a vállalatokat; ez esetben viszont a vállalatok rontják a minőséget, burkolt áremelésre törekszenek, s megtalálják a módját, hogy többé-kevésbé kibújjanak a termelési kötelezettség alól.*

Ami a keresletet illeti, az olcsó típuscikkek nagy konkurrenciát támasztanak a drágább termékekkel szemben. Ez viszont újabb ok, ami miatt a nyereség növelésére törekvő vállalatok abba akarnák hagyni e cikkek gyártását. És még egy nehézség: a kisiparosok és a magánkereskedők már ma is gyakran felvásárolják az állami ipar olcsó fogyasztási cikkeit és kis átalakítással — vagy anélkül — méregdrága áron adják el ezeket a fogyasztóknak. A vázolt rendszerben ezt maga a szocialista kereskedelem is megtehetné.

„Beazonosítási elv"

A továbbiakban a fix árak képzésének módszerét tárgyaljuk, azt a kérdést, hogy milyen elv alapján lehet kialakítani az *árarányokat* a fix árak rendszerében. E téren két alapelv hadakozik egymással: a „beazonosítási" és az „önköltségi elv".

Ma a fogyasztói árak megállapításának rendje (például a ruhaiparban) a következő: az iparigazgatóságok árelőadói beterjesztik az illetékes fogyasztói árhatóság elé *valamennyi* új termék előárvetését.

A fogyasztói árakat az úgynevezett „beazonosítás" („besorolás", „arányosítás") módszerével állapítják meg. A „beazonosítás" a következőképpen történik: megkeresik, melyik az vagy melyek azok a már korábban forgalomba hozott, tehát fogyasztói árral már rendelkező árucikkek, amelyekhez az új fogyasztási cikk leginkább hasonló. Ezután, mérlegelve a régi s az új cikk minőségét, a régi cikk, illetve cikkek árához arányítva meghatározzák az új cikk fogyasztói árát.

A „beazonosítás" módszere azt a célt szolgálja, hogy az újabban forgalomba kerülő fogyasztási cikkek fogyasztói ára arányosan beilleszkedjék az érvényes fogyasztói árak közé, s ily módon a fogyasztói árszínvonal szilárd maradjon.

* Ezek a tendenciák ma is megvannak, jóllehet a nyereségarányok nem sok szerepet játszanak a termelés szabályozásában. E tendenciák csak megerősödnének, ha a többi termék termelését a nyereségarányok szabályoznák.

A fogyasztói árak nagy többségét a Belkereskedelmi Minisztérium mint illetékes árhatóság állapítja meg. Az ármegállapítás szempontjából azonban a Belkereskedelmi Minisztériumot korántsem szabad azonosítanunk magával a kereskedelemmel. *A Belkereskedelmi Minisztérium árosztálya nem képvisel semmiféle különleges kereskedelmi érdeket, hanem az árszínvonalat őrzi, s ha kell megőrzi a kereskedelemmel szemben éppúgy, mint az iparral szemben.* Az ármegállapításoknál jelen sincs a kereskedelem képviselője, még a legközelebb eső kereskedelmi szerv: a főigazgatóság képviselője sem.

A kereskedelemnek e mellőzését nem tekinthetjük a mai ármegállapítási módszer *hibájának* vagy a módszer hibás alkalmazásának. *A „beazonosítás"-nak mint ármegállapító módszernek fő feladata (és fő erénye is) a szilárd árszínvonal őrzése. E cél eléréséhez nem szükséges, hogy a kereskedelem véleményt mondjon az áruk eladhatóságáról,* a fogyasztói kereslet irányáról és nagyságáról. Ha a fogyasztói árak megállapításakor nemcsak a szilárd árszínvonal őrzésére törekednének, ha a fogyasztói árakat — legalább bizonyos határok közt — a kereslet és a kínálat arányainak megfelelően kellene kialakítani, a kereskedelem véleményének mellőzését hibának tekinthetnénk. Amíg azonban ilyen igényt nem támasztunk a fogyasztói árak megállapításával szemben, a kereskedelem véleményét úgyis csak annyiban vehetik figyelembe az ármegállapításnál, amennyiben az összhangban van az Egységes Termék- és Árjegyzék áraival.

A „beazonosítás" eszköze, az Egységes Termék- és Árjegyzék, amelyet 1954-ben adott ki az Országos Tervhivatal, a gyakorlatban több bosszúságot okoz az árelőadóknak, mint amennyi segítséget ad. Az árjegyzék az *akkor* forgalomban volt áruk nettó és bruttó termelői árát és fogyasztói árát tartalmazza. (Az 1954-ig érvényben volt árjegyzék áraihoz „beazonosítva", s az akkori árpolitikai szempontok szerint állapították meg ezeket az árakat.)

Természetesen az Egységes Termék- és Árjegyzék ma már elavult, az árelőadók igen sokszor nem találják meg benne azt a terméket, amihez „beazonosítani" lehetne. Megbízhatatlan a „beazonosítás" azért is, mert az árjegyzékben nem kielégítő a minőség műszaki körülírása. Ez rendkívül megnehezíti az árelőadók munkáját.

Az árjegyzék hibáin nem sokat javít az új, időszerű árjegyzék kiadása. Először: az árjegyzék cikklistája a ma forgalomban levő cikkeket fogja ugyan feltüntetni, de *azzal a fogyasztói árral, amelyet a régi árjegyzéki árakhoz „beazonosítva" állapítottak meg.* Másodszor: az új árjegyzék is hamarosan el fog avulni, hiszen a fogyasztási cikkek választéka igen rövid idő alatt szinte teljesen kicserélődik. (A ruhaipari termékeknek például csak mintegy 30 százaléka állandó jellegű cikk!) Harmadszor: valószínű, hogy az új árjegyzék sem fog lényegesen részletesebb minőségi körülírást tartalmazni, mint a mai. Az árjegyzék ma 102 kötetből áll, s vitatható, hogy célszerű-e ezt a terjedelmet tovább növelni.

E hiányosságokkal tisztában vannak az árelőadók, s mindenféle módon próbálnak segíteni magukon. Van, aki saját használatára külön árjegyzéket vezet, amelybe bejegyzi az elvégzett ármegállapításokat. Ez az árjegyzék tulajdonképpen egy állandóan azsurban levő zseb-ETA,

amelyet gyakrabban forgat az előadó, mint az Országos Tervhivatal által kiadott árjegyzéket. Van, aki a Tervgazdasági Értesítőben folyamatosan közzétett ármegállapítások jegyzékeire támaszkodik. Az árelőadók igen gyakran saját jó vagy kevésbé jó emlékezőtehetségükre s rutinjukra vannak utalva. Ha minden segédeszköz csődöt mond, az „áras" végül is az illetékes főigazgatóság szakelőadójához, azaz a kereskedelemhez fordul tanácsért. Az „áruforgalmis" meg tudja mondani, hogy milyen hasonló cikkek vannak forgalomban és milyen áron, hogyan viszonylik az új termék minősége ezek minőségéhez, milyen e cikkek iránt a fogyasztók kereslete stb. *A kereskedelem véleménye azonban,* mint mondottuk, *nem irányadó az ármegállapításnál, csak mankó az Egységes Termék- és Árjegyzék használatához.*

Lehetetlenné teszi a megállapítandó fogyasztói ár alaposabb mérlegelését a beérkező árvetések nagy tömege is. *Egy-egy ár megállapítására csak néhány percnyi idő jut.*

Az árképző munka nem ér véget a fogyasztói ár megállapításával.

A termelői árakat „felülről lefelé", azaz a fogyasztói árból kiindulva állapítják meg. Az ármegállapítás menete a következő:

a fogyasztói árból levonják az adott haszonkulcsokkal megállapított kis- és nagykereskedelmi hasznot, s így megkapják a bruttó termelői árat;

kiszámítják a forgalmi adó összegét (amely iparágakban a kulcsos forgalmi adót alkalmazzák, ott a forgalmi adó összege a bruttó termelői ár bizonyos százaléka);

a bruttó termelői árból levonva a forgalmi adó összegét, megkapják a nettó termelői árat.

A nettó termelői ár vagy megegyezik az előárvetésben feltüntetett nettó termelői árral, vagy eltér attól. Ha az előkalkulált nettó termelői ár magasabb, mint a „felülről" kiszámított ár, azaz a forgalmi adó „nem fér bele" a bruttó termelői ár s az előkalkulált nettó termelői ár közti résbe, akkor a vállalat rendszerint magasabb fogyasztói árat kér, s ha ezt nem sikerül elérni, a forgalmi adó mérséklését kéri. Ha a Pénzügyminisztérium megtagadja ezt a kérését, a vállalat kénytelen elfogadni a „felülről" számított nettó termelői árat, bár a forgalmi adót a nyereségnek vagy éppen az önköltség pótlásának rovására kell kifizetnie.

A különbözeti forgalmi adót fizető iparágakban nincs ilyen nehézség. Itt a nettó termelői árat nem „felülről" számítják, hanem az előárvetésben feltüntetett nettó termelői árat hagyják jóvá, bizonyos „ellenőrzés" után. A forgalmi adó összege a bruttó és a nettó termelői ár egyszerű különbözete.

★

A fogyasztói ármegállapítás mai módját, a „beazonosítás" módszerét sok bírálat éri. E bírálatok gyakran a módszernek csak egyes hiányosságaira mutatnak rá. Vannak azonban olyan álláspontok, amelyekről a „beazonosításnak" nem egyes gyengéit, hanem a fogyasztói ármegállapítás e módszerét *egészében* támadják. Így bírálnak *egyfelől a kereslet-kínálat viszonyai szerint mozgó árakat, másfelől az önköltségi elv következetes érvényesítését* követelők.

A „beazonosítás" módszerének egyik oldalról való bírálata a kereslet-kínálat viszonyainak az áralakulásban játszott szerepére veti a hangsúlyt.

Az ármegállapítás mai módszere ugyanis éppen arra való, hogy *kiküszöbölje* a kereslet és a kínálat viszonyainak az áralakulásra való hatását. *Az árképző munka egész menetében nem találunk egyetlen szervet sem, amely valamiképpen mérlegelné a kereslet-kínálat viszonyait az ármegállapításban. A „beazonosítás" módszere lényegében lehetetlenné teszi, hogy a piaci viszonyok, akár csak bizonyos határok közt is, befolyásolják a megállapítandó árakat.*

A nettó termelői árak lényegében az önköltségre épülnek, a fogyasztói árak megállapításánál pedig az Egységes Termék- és Árjegyzék az irányadó. A fogyasztói árhatóság legfeljebb irányítani akarja a fogyasztást, befolyásolni a kereslet-kínálat viszonyait, de elzárkózik azok viszonthatása elől.

A kereslet-kínálati viszonyok leghivatottabb tolmácsolója, a kereskedelem, ki van rekesztve az ármegállapító munkából, nem vesz részt a „beazonosításban".

Nincs jelen az ármegállapításoknál a Pénzügyminisztérium sem, noha a fogyasztói ár nagysága az ő számára sem mellékes, hiszen attól is függ a forgalmi adó összege. A Pénzügyminisztérium évente felülvizsgálja az adókulcsokat, „forgalmi adósítja" a nyereségtöbbletet, s így megállapítja a következő évre érvényes forgalmiadó-kulcsokat. A Pénzügyminisztérium részvétele az árképzésben ezzel lényegében kimerül. A különbözeti forgalmi adóval terhelt cikkek fogyasztói árába a Pénzügyminisztériumnak nincs semmi beleszólása. (Jellemző, hogy a Pénzügyminisztérium arról panaszkodik, hogy „a forgalmi adónak passzív szerepe van az árképzésben".)

Ami a Belkereskedelmi Minisztérium árosztályának dolgozóit illeti, az árelőadó csak szubjektive, saját ízlése, jövedelme stb. szerint mondhatna ítéletet az új cikk várható keresletéről. Ám az „áras" még a maga szubjektív ítéletét is (ha van) csak igen szűk korlátok között érvényesítheti az új fogyasztói árban. E szűk korlátokat maga a „beazonosítás" módszere szabja: az ár megállapítójának adott árszínvonalhoz, adott árarányokhoz kell igazodnia, és amihez igazodik, az sem a valóságos kereslet-kínálati viszonyok által, hanem az Egységes Termék- és Árjegyzék által adott: ennek áraihoz kell „bearányosítani" az új termék fogyasztói árát.

A lelkiismeretes árelőadó éppen leküzdeni igyekszik a maga szubjektív ítéletét. Az árjegyzékhez ragaszkodik, mint egyetlen szilárd alaphoz, bár tudja, hogy az árjegyzéki árak sem jók — de az legalább nem az ő hibája; vagy ha az ő hibája, mert talán ő állapította meg azokat is, ez már szentesített, törvényerőre emelt hiba, amelyért személyileg többé nem vonják felelősségre.

A „beazonosítás" korlátait illusztrálja például a „Dálnok" szövetből készült férfiöltöny immár hírhedtté vált esete. A „Dálnok" szövetből régebben készült öltönyök előárvetési adatai a következők voltak:

Modell sz.	Ag/m	Ag/Ft	Fix díj	Önk. ár	Bruttó	Fogy. ár	Dotáció
503/205	2,83	697,96	52,—	764,96	704,—	800,0	68,0
105/242	2,90	720,64	52,—	788,69	704,—	800,—	91,13
A vitatott új modell adatai:							
115-a/268	2,89	726,14	75,—	817,16	514,80	585,—	307,50

A fogyasztói ár nagyarányú csökkenését az okozta, hogy időközben a „Dálnok" öltöny „elfekvő" áruvá vált és leértékelve 585 forintos áron kiárusításra került. A kereslete ekkor úgy megnőtt, hogy a kereskedelem a következő negyedévben ismét rendelt 900 darabot. Elkészült az új modellű öltöny, de a „beazonosítóknak" a régi leértékelt modell kiárusítási árát kellett alkalmazniuk. A 307 forintos dotáció a Belkereskedelmi Minisztériumot és az iparigazgatóságot egyaránt megdöbbentette. Az iparigazgatóság fellebbezett az ár ellen az Országos Tervhivatalhoz. A készáru pedig hat hétig raktáron feküdt, mert hat hét múlva született meg a döntés: maradt az 585 forintos ár és a 307 forint különbözetet dotációból fedezték. A konfekció üzletek dolgozói pedig a legőszintébben mondhatták vevőiknek, hogy a „Dálnok" öltöny azért az árért valóságos ajándék.

Az új fogyasztói ár nagyságára tehát a kereslet és a kínálat viszonyai nem hatnak. Így most is *csak utólag, csak a piacon derül ki, hogy a fogyasztói ár megfelel-e a kereslet és a kínálat adott viszonyainak, és hogy az adott ár miként hat a fogyasztói keresletre.* A kereslet és a kínálat viszonyai ennek ellenére előbb-utóbb bizonyos fokig éreztetik hatásukat burkolt árváltoztatások révén.

Ami a kereslet irányítását illeti, e kérdéssel itt nem kívánunk foglalkozni. Azt azonban így is meg lehet jegyezni, hogy mindenképpen jó lenne, ha az ármegállapító szervek ismernék azt, amit irányítani óhajtanak, tudniillik a keresletet.

Mai árrendszerünkben a helyes fogyasztói árak utólagos felismerését sem lehet hasznosítani. Árhatóságainknak nincs joguk hozzá, hogy a már jóváhagyott fogyasztói árat korrigálják. Csak megállapíthatják az árat. A megállapított fogyasztói árakat csak a Minisztertanács változtathatja meg. Az ilyen változtatás kieszközlése pedig annyira hosszadalmas, annyi levelezéssel, tárgyalással jár, hogy csak nagyon kirívó esetekben folyamodnak hozzá.

Ez a probléma egyébként megvan nemcsak az újonnan megállapított fogyasztói áraknál, hanem a már régebben érvényeseknél is. Még ha feltételezzük is — bár e feltevésnek alig van alapja —, hogy az érvényes fogyasztói árak *megállapításuk idején* megfeleltek a kereslet-kínálat *akkori* viszonyainak, számolni kellene e viszonyok változásával. *Fogyasztói áraink* azonban — mint mondani szokták — *„kőbe vésett árak", egyszer s mindenkorra adott árak, amelyek nem követhetik a kereslet-kínálat ingadozását.*

Az árakhoz „hozzányúlni" csak egy-egy átfogó, ha nem is minden cikkre kiterjedő, árrendezés esetén lehet. A tapasztalat szerint azonban az eddig végrehajtott árleszállítások valóban *csak árleszállítások, de nem árrendezések voltak.* Árhatóságaink ezeket a ritkán ismétlődő alkalmakat is csak szűk korlátok közt használhatták fel arra, hogy az árleszállításra globálisan engedélyezett összegből az árszínvonal csökkentésével együtt a cikkek árarányait is a kereslet-kínálat követelményei szerint módosítsák.

Mivel magyarázható ez? 1. Az árleszállítások nem terjedtek ki valamennyi fogyasztási cikkre, és ez már magában is meggátolta a fogyasztói árarányok kívánatos megváltoztatását; 2. Az árrendezés árleszállítás volt, tehát áremelést, még a legcsekélyebbet sem lehetett végrehajtani, bármilyen indokolt lett volna ez; 3. Az árak csökkentését úgy kellett végrehajtani, hogy egy-egy cikk ára jelentősen, a fogyasztó ítélete szerint is számottevően csökkenjen. Kis összegű, néhány százalékot kitevő árkorrekciót sem lehetett végrehajtani. Az árcsökkentés globális összegét úgy kellett elosztani, hogy az árak esése jól látható, szembetűnő legyen, olyan, amely kivívja a fogyasztók elismerését.

Az ilyen módon végrehajtott árrendezésnek, illetve árleszállításnak megvan a maga nem lebecsülendő agitatív hatása, de ez a módszer gazdaságilag nem mindig indokolt, sőt gyakran káros is lehet.

Mindez jogosan veti fel a kérdést: ha árképzésünk ennyire nem biztosítja a kereslet-kínálat viszonyainak megfelelő fogyasztói árak kialakítását, mivel magyarázható, hogy még sincs jelentős számú árucikkből tartós hiány, illetve eladhatatlan készlet?

Meg kell jegyezni először, hogy van áruhiány és vannak „elfekvő" készletek bizonyos cikkekből. Hogy viszonylag nem sok fogyasztási cikkből van hiány, illetve „elfekvő" készlet, az nem a kitűnő ármegállapításnak köszönhető, hanem a kereskedelem ellensúlyozó tevékenységének. A kereskedelem többé-kevésbé kitapasztalta, hogy az adott árakon hozzávetőlegesen milyen tömegű áru adható el, s a lehetőségek határai közt ehhez igazítja rendeléseit. Ha az adott fogyasztói áron bizonyos árucikkek eladhatatlanok, a kereskedelem lehetőleg többé nem rendel belőlük.

„Önköltségi elv"

A szabad árak követelőivel ellentétes irányból támadják a „beazonosítási" módszert az önköltségi elv hívei, akik azt az árrendszert tartják helyesnek, amelyben *az árarányok (mind a termelői, mind a fogyasztói árarányok) azonosak az illető áruk átlagos önköltségének arányával.*

A „beazonosítás" módszere nem nyújt garanciát ilyen árarányok kialakítására. Ez a módszer arra ad lehetőséget, hogy a fogyasztói árhatóság — többé-kevésbé — őrizze a szilárd árszínvonalat s megakadályozza, hogy az árszínvonal automatikusan az önköltségi színvonal alakulása szerint igazodjék, s esetleg a népgazdaság szempontjából nem kívánatosan alakuljon. *Ezért a „besorolással" megállapított fogyasztói árak arányai sok esetben függetlenek az önköltségi arányoktól, jelentős mértékben eltérhetnek és el is térnek tőlük.*

Következésképpen az önköltségi arányok érvényesítése a fogyasztói árak arányaiban más árképző módszert követel meg. Ez a módszer az

„alulról-felfelé" és nem a „felülről", a „beazonosítással" történő árképzés lenne.

Ma a fogyasztói ár az árképzés kiindulópontja. Az „alulról" történő árképzésnél a kiindulópont a termék átlagos önköltsége, illetve a belőle képzett nettó termelői ár volna.

Az önköltségi arányokon nyugvó fogyasztói árrendszert az ipar képviselői nem csupán elvi meggyőződésből követelik, hanem anyagilag érdekeltek is benne. Az iparvállalatok érdekeltségének oka a forgalmi adózás módja.

A forgalmi adó megállapításának két leggyakrabban előforduló módja a kulcsos és a különbözeti forgalmi adó.

A kulcsos forgalmi adót mindig „felülről" számítják, azaz a bruttó termelői ár százalékában határozzák meg. A forgalmi adó kulcs nem egyes termékekre, hanem cikkcsoportokra vonatkozik.

Az adó megállapításának ez a módja veszélyezteti mind a vállalat nyereség-tervének, mind önköltségi tervének teljesítését. Ez a veszély nem önmagában az adó kulcsos formájában rejlik, hanem a „felülről" történő számításában. *Mivel a forgalmi adót a bruttó termelői ár százalékában határozzák meg, nincs biztosíték arra, hogy az így kapott összeg nem lesz-e nagyobb, mint a bruttó és a nettó termelői ár különbsége.*

Ideális esetben az adó összege éppen „belefér" a bruttó és a nettó termelői ár közti résbe. Az árak s az önköltség ilyen szerencsés arányát azonban intézményesen semmi sem biztosítja. De még ha a cikkcsoport átlagát tekintve meg is van ez az összhang, az egyes termékek nettó és bruttó termelői ára közti távolság igen eltérő lehet.

Ha a forgalmi adó „nem fér bele" a bruttó és a nettó termelői ár közti résbe, az adót sok esetben a nyereségnek, sőt esetleg az önköltség pótlásának a rovására kell kifizetni.

Az adózás másik formáját, a különbözeti forgalmi adót ma kevés iparágban alkalmazzák. (1955-ben csak a pamutiparban, ma a pamut-, a cipő- és a papíriparban. Ide sorolható még a ruhaipar is, ahol a dotáció voltaképpen negatív előjelű különbözeti adó.)

Ezt több körülmény indokolja: különbözeti forgalmi adó esetén az adó termékenként más és más, s ez súlyos komplikációkat, jelentős adminisztratív munkatöbbletet okoz a vállalatnál, de a felsőbb gazdasági szerveknél is. A különbözeti forgalmi adózás ezenkívül megnehezíti, szinte lehetetlenné teszi, hogy a Pénzügyminisztérium ténylegesen ellenőrizze a termelő vállalat tevékenységét. A Pénzügyminisztérium ezért általában tiltakozik az adózás e formája ellen. „Különbözeti forgalmi adó esetén — mondja a Pénzügyminisztérium egyik vezető dolgozója — a minisztérium szerepe csak annyi, mint a szállodai portásé: köszön."

Annál inkább kedvelik az iparvállalatok a forgalmi adó különbözeti formáját. A különbözeti forgalmi adó, mint a neve is utal rá, két összeg, mégpedig a termékenként előkalkulált nettó termelői ár s a „felülről" képzett bruttó termelői ár különbözete. A különbözeti forgalmi adó tehát már eleve nem terjeszkedhet a nettó termelői ár rovására, s így a vállalat, *amennyiben a gyártás során nem lépi túl az előkalkulált önköltséget,* nem kerül olyan helyzetbe, hogy nyereségének vagy esetleg

önköltségpótlásának rovására legyen kénytelen a forgalmi adót kifizetni.

A különbözeti forgalmi adó alkalmazása tulajdonképpen kompromisszum az önköltségi elv és a „beazonosítás" módszere közt: a fogyasztói árakat „beazonosítással" állapítják meg, „felülről" képezik a bruttó termelői árakat is, de ugyanakkor biztosítják az iparvállalat számára az előkalkulált nettó termelői árak sértetlenségét. A fogyasztói árhatóság nincs gátolva abban, hogy árpolitikát űzzön — de nem az önköltség és a nyereség, hanem a forgalmi adó rovására teszi ezt.

Mivel azonban a különbözeti forgalmi adó a bruttó termelő ár és az előkalkulált nettó termelői ár különbsége, ezért ha a valóságos önköltség nagyobb, mint az előkalkulált, a forgalmi adót ismét csak a nyereségnek, illetve az önköltség pótlásának rovására lehet kifizetni. A termelő vállalatokat egyéb okok mellett ez a körülmény is arra ösztönzi, hogy az előárvetésekben minél nagyobb önköltséget mutassanak ki.

A forgalmi adózás e módja visszatartja a vállalatot attól, hogy a terméken olyan modellváltoztatást hajtson végre, amely csekély önköltségemelkedéssel járna, de amely modellváltozás miatt még nem minősítenék a terméket újnak, tehát a kicsiny önköltségemelkedést nem ismernék el új nettó termelői árban. Ha a kereskedelem nyomására a vállalat mégis kénytelen ilyen modellt gyártani — a forgalmi adót már nem fedezi a bruttó és a nettó termelői ár közti különbözet.

Így tehát a különbözeti forgalmi adót fizető iparvállalatok is azt szeretnék, ha az árrendszert szigorúan és következetesen az önköltségi elv alapjára helyeznék. Erősíti e törekvésüket az is, hogy egy iparág sincs „bebiztosítva" az ellen, hogy a kétségtelenül sok előnnyel járó kulcsos forgalmi adózást nem terjesztik ki a ma különbözeti forgalmi adót fizető iparágakra is.

A „beazonosítás" támadásában, a szigorúan önköltségi alapon nyugvó árrendszer követelésében tehát egyek a vállalatok, függetlenül attól, hogy a forgalmi adó mely formáját alkalmazzák az illető iparágban.

Az „elméleti" érv, amelyre az „önköltségi elv" hívei hivatkoznak — a marxi értéktörvény. Állítjuk, hogy ennek az elvnek semmi köze az értéktörvényhez, sőt ez a hivatkozás az értéktörvény meg nem értésére vall. Igyekszünk kimutatni, hogy *az „önköltségi elv" alkalmazása éppen az értéktörvény mechanizmusának részleges vagy teljes kikapcsolását jelenti.*

Fontosabb az önköltségi elv követelésének *gyakorlati indítéka.* Éppen az ipar képviselői abból indulnak ki, hogy a vállalatnak meg kell kapnia az önköltséget, hogy az árarányok változása miatt ne váljék veszteségessé a cikkek egész sora. Nos, ez a követelmény véleményünk szerint jogos. De úgy véljük, hogy ez a probléma azért vetődik fel, mert ma nálunk a vállalati nyereségráta abnormálisan kicsi: nem bírja ki az árarányok legkisebb változását sem. Ha azonban az értéktöbblet jelentősebb részét a vállalatnál hagyjuk, akkor az árarányok változása rendszerint csak a nyereségráták arányát változtatja meg, s csak kivételesen, az árarányok nagymértékű változása veszélyezteti az önköltség realizálhatóságát. A továbbiakban nem a mai két-három százalékos vállalati nyereségből indulunk ki, mert ezt tarthatatlannak, átmenetinek tekintjük.

Vizsgáljuk meg azt a követelményt, hogy az árarányok az önköltségi arányokat tükrözzék. Igen ám, de milyen árarányok? Csak a nettó termelői árak arányai vagy a bruttó termelői árak, a nagykereskedelmi és a fogyasztói árak arányai is? E kérdésre az „önköltségi elv" hívei adósak maradnak a válasszal, legalábbis homályban tartják ezt a problémát. Továbbá kérdés az is, hogy vajon csak a cikkcsoportok és a cikkek árarányai tükrözzék az önköltségarányokat vagy a cikkelemek, a gyártmányok stb. árarányai is.

Az „önköltségi elv" mindenekelőtt kétségkívül azt követeli, hogy a nettó termelői árarányok az önköltségi arányokat tükrözzék. Mi a következménye ennek? Valamennyi termékfajta nyereségrátája azonos. Máris kész a terv: a termékek legalább egy részének árát oly módon képezzék, hogy a kalkulált önköltséghez *meghatározott haszonkulcsot* hozzácsapjanak. Ezzel szemben az értéktörvény mechanizmusának egyik legfontosabb fogaskereke: *a nyereségráták különbözőségének termelésszabályozó szerepe. A mesterségesen azonosított profitráták* éppen ezt a fogaskereket kapcsolják ki; *megszüntetik azt a b e l s ő indítékot, amely az üzemeket arra serkenti, hogy a termelés választéki szerkezetét a szükségletek szerkezetéhez igazítsák.* Mindjárt leszögezzük: ez a tény a főárucsoportok kölcsönös viszonylatában egyáltalán nem káros, mert a *főarányokat nem az értéktörvény mechanizmusával akarjuk szabályozni, hanem központilag, a tervek révén.* Ha az értéktörvényt mégis fel akarjuk használni ilyen viszonylatban, akkor az iparágak nyereségrátáit *tudatosan differenciálhatjuk.* De a választéki szerkezetet a kereslet és a kínálat viszonyait tükröző fogyasztói árarányok hatására differenciálódó nyereségrátáknak kellene szabályozniuk, mert központilag ez megoldhatatlan.

Tehát az azonos nyereségráták nem játszanának szerepet a termelés választéki szerkezetének szabályozásában sem. Ráadásul: mivel a nettó termelői árakat az előkalkuláció alapján képezik, ezért még az önköltségi elv alkalmazása esetén is rendszerint *a nettó termelői árak arányai eltérnek a tényleges önköltségi arányoktól, mert a tényleges önköltség rendszerint eltér a kalkulált önköltségtől.* (Ma — mint mondtuk — már a különbözeti forgalmi adó alkalmazása esetén is jelentős eltérések vannak a különféle cikkek jövedelmezőségében, illetve a különbözeti forgalmi adó ellenére is veszteségessé válnak egyes cikkek.)

Tehát az önköltségi elv alkalmazása ellenére volnának különbségek a jövedelmezőségben, de nem a termelés és a szükségletek diszharmóniája miatt, hanem a kalkuláció pontatlansága miatt. *A haszonráták különbsége hatna a termelés választéki szerkezetének megváltoztatására, de nem a keresettebb cikkek, hanem például a lazábban kalkulált cikkek felé „húzna".* Mivel a kalkulált és a tényleges önköltség között szükségszerű az eltérés (a kalkuláció pontatlansága miatt, de különösen a termelékenység egyenlőtlen és állandó fejlődése miatt), ezért *a nettó termelői árarányok csak akkor felelhetnének meg az önköltségarányoknak, ha az árakat nem előre, a kalkuláció alapján, hanem utólag, a tényleges önköltség alapján állapítanák meg.*

Most kell rátérnünk arra a kérdésre, hogy vajon az önköltségi elvet csak a nettó termelői árra alkalmaznák-e vagy például a fogyasztói árra is.

Induljunk ki abból az esetből, amikor az önköltségi elvet a fogyasztói árra is alkalmazzák. Az „önköltségi elv" híveinek többsége láthatóan ezt akarja, amikor a mai „felülről lefelé" történő árképzés helyett az „alulról felfelé" történő árképzést követeli. Mi volna ennek a fogyasztói árképzésnek a következménye?

Ha a fogyasztói árak arányai is az önköltségi arányokhoz igazodnának, akkor a piacon állandó diszharmónia volna kínálat és kereslet között, mert az önköltség, a nyereség, valamint a kínálat és a kereslet egyidejű harmóniáját biztosító árarányok csak a termelés és a szükségletek teljes összhangja esetén volnának lehetségesek. Ilyen teljes összhang pedig soha sincs.

A jövedelmezőség termelésszabályozó szerepe tényleg működnék, de az értéktörvény mechanizmusával éppen ellentétes módon. Ugyanis az egy-egy cikk termeléséből származó vállalati jövedelmezőség nemcsak a cikk haszonkulcsától függ (amely most — elvileg — minden cikkre azonos volna), hanem attól is, hogy az illető cikkből egységnyi idő alatt milyen mennyiség termelhető, illetve realizálható. Tehát a vállalat annak a cikknek a termelését növelné, amelyből a kereslet nagyobb, a realizálás gyorsabb.* Tehát ha az önköltségi elvet következetesen alkalmazzák, és feltételezzük, hogy a vállalatok törekednek a vállalati jövedelmezőség növelésére, akkor a kínálat és a kereslet (az áruhiány és az árufelesleg révén) *közvetlenül* megszabja a termelésnek azt a választéki szerkezetét, amely a legnagyobb vállalati jövedelmezőséget eredményezi. (Persze csak akkor, ha a kis- és a nagykereskedelem ténylegesen közvetíti a fogyasztói keresletet a termelő vállalatokhoz. Ennek egyrészt az a feltétele, hogy a kereskedelem érdekelt legyen abban, hogy az „elfekvő" készletektől megszabaduljon és a forgalmat növelje, másrészt, hogy a kereskedelemnek módjában legyen a rendelését a fogyasztói keresletnek megfelelően meghatározni és megváltoztatni.) A kínálat és a kereslet közvetlen szabályozóként való alkalmazása esetén persze vállalnunk kell az állandó áruhiányból és árufeleslegből fakadó gazdasági és politikai következményeket.

A másik koncepció szerint *csak* a nettó termelői árak igazodjanak az önköltségi arányokhoz, a fogyasztói árak (és a nagykereskedelmi, valamint a bruttó termelői árak) pedig a kínálat és a kereslet összhangját biztosítsák. Az eltéréseket a forgalmi adóval kell kiegyenlíteni.**

Mi a következménye a nettó termelői ár és a fogyasztói ár, illetve a nettó és a bruttó termelői ár ilyen *elszakításának?*

* Az értéktörvény mechanizmusa éppen ellentétes irányból működik: a fogyasztói árarányok a kínálat és a kereslet viszonyainak megfelelően alakulnak, a fogyasztói árarányok *biztosítják a kínálat és a kereslet összhangját, viszont differenciálják a haszonkulcsokat,* s elsősorban a haszonkulcsok differenciáltsága szabja meg a termelés választéki szerkezetét szabályozó jövedelmezőségi arányokat.

** Megjegyezzük, hogy ebben a rendszerben semmi új nincs, hiszen a cikkcsoportok árának képzése ma is így történik; a főbb cikkcsoportokban általában — rendkívüli időszakoktól eltekintve — nincs áruhiány vagy árufelesleg, a nyereségkülönbségeket pedig a forgalmi adóval nagyjából egalizáljuk. Még a cikkcsoportokon, sőt a cikkeken belül is különböző kulcsú forgalmi adót alkalmazunk.

A különbözeti forgalmi adó pedig teljes egészében ezt az elképzelést hivatott megvalósítani. (Már szóltunk róla, hogy miért nem képes erre.) Tehát az „önköltségi elv" ilyen értelmezése egyáltalán nem a „beazonosítás" rendszerét támadja.

Legjobb esetben is azt érjük el, hogy összhang lesz a piacon kereslet és kínálat között,* és *ugyanakkor* egyensúly lesz a nyereségráták tekintetében is.

A vállalati értékesítési árak és a fogyasztói árak elszakításán nyugvó egyidejű összhang *az értéktörvény mechanizmusának teljes kikapcsolása,* akár hatóságilag állapítjuk meg a fogyasztói árakat, akár szabadon alakulnak ezek. Ha ugyanis *a profitrátákat mesterségesen azonosítottuk, pontosabban közömbössé tettük a fogyasztói árarányokkal szemben,* amelyek nem hatnak rájuk, továbbá a kereslet és a kínálat egyensúlya miatt a kínálat és a kereslet aránya közvetlenül sem hat a jövedelmezőségi arányokra, akkor az értéktörvény mechanizmusának semmi hely nem marad, a jövedelmezőség nem szabályozza a termelés választéki szerkezetét a szükségleteknek megfelelően. Még akkor sem szabályozza, ha az értéktörvényre akarjuk bízni a termelés szerkezetének szabályozását. *Ez a rendszer feltételezi, hogy a termelés választéki szerkezetét is központilag szabályozzuk.*

Végül még egy megjegyzés az önköltségi elvről. Sok kereskedelmi szakember esküdt ellensége az önköltségi elvnek, ha az iparról van szó. Más a véleményük, amikor a kereskedelemről van szó. Kimutattuk, hogy az ipari vállalatok jövedelmezősége csak akkor szabályozhatja a termelést a szükségleteknek megfelelően, ha a kereskedelem valóban közvetíti a keresletet. Ez utóbbinak pedig az a feltétele, hogy a kereskedelem is anyagilag érdekelt legyen ebben. *Elsősorban a kereskedelmi vállalat jövedelmezőségi arányaiban kell kifejeződniük a kínálati és a keresleti viszonyoknak.* Ehhez viszont vagy az kell, hogy a fogyasztói (és a nagykereskedelmi) árak, s az azok hatására alakuló kereskedelmi haszonkulcsok tükrözzék a kínálati és a keresleti viszonyokat, vagy a fogyasztói és a nagykereskedelmi árak valóban az ipari önköltségarányokhoz igazodjanak (amely esetben a kínálat és a kereslet diszharmóniája differenciálja a kereskedelmi vállalat számára a különféle cikkek jövedelmezőségét).

Ha ezt nem akarjuk, akkor a kereskedelmi haszonkulcsok differenciálása marad. Ezzel szemben Fenyő Imre és Lukács Andor a Közgazdasági Szemle 1956. februári számában „A vállalati nyereség szerepe a szocialista kereskedelemben" című cikkükben éppen a kereskedelmi haszonkulcsok egységesítése mellett foglalnak állást. Álláspontjukat a következőkkel kívánják alátámasztani. „Véleményünk szerint a szocialista kereskedelemben a vállalati nyereség, de az egész vállalati eredmény is, az önálló gazdaságos elszámolás rendszeréből folyóan *a forgalmi költségek csökkentése ösztönzőjének és minőségi mutatójának szerepét kell hogy betöltse . . . A vállalati nyereségnek tehát az az alapvető funkciója, hogy kifejezze a kereskedelmi vállalatok működésének gazdaságossági színvonalát, a forgalmi költségek csökkentésének mértékét és ösztönözzön* (a nyereség növelése céljából) *az elosztás költségeinek csökkentésére.*" (165. o. A szerzők aláhúzása.)

Nos, a szerzők jól látják, hogy a haszonráták differenciáltságának két funkciója (az arányok szabályozása és az önköltség csökkentése) kö-

* Arról már szóltunk, hogy a „beazonosítás" jelenlegi rendszere nem képes megteremteni a kínálat és a kereslet összhangját. De tegyük fel, hogy tökéletesebb a fogyasztói ármegállapítás, vagy induljunk ki abból, hogy a fogyasztói árakat a kereslet-kínálati viszonyok szabályozzák.

zött ellentmondás van, hogy akadályozhatják egymás érvényesülését. Ez azonban nemcsak a kereskedelemre igaz, hanem ugyanilyen mértékben az iparra is. Ha tehát a szerzők álláspontját következetesen végigvisszük, akkor azt kellene mondanunk, hogy az ipari vállalatokban se engedjük a jövedelmezőséget termelésszabályozóként működni, hanem csak a termelékenység növelésének, az önköltség csökkentésének ösztönzésére használjuk fel. A kapitalizmusban mind az iparban, mind a kereskedelemben megvan ez az ellentmondás, amelyről a szerzők beszélnek, mégis — ha ellentmondásosan is — a jövedelmezőség ösztönöz mind az ipari és a kereskedelmi tevékenység minőségének javítására, mind a kínálat szerkezetének a keresleti viszonyokhoz igazodó átalakítására. Már beszéltünk róla, hogy az értéktörvény tökéletlenül szabályozza a termelést a szükségleteknek megfelelően. Ha az árutermelés — és különösen a kapitalizmus — (jövedelmezőség-) mechanizmusait akarjuk felhasználni, számolnunk kell azzal, hogy e mechanizmusok pozitív oldalaival együtt átvesszük súlyos ellentmondásaikat, negatív oldalaikat is . . . Az ellentmondásoktól és a káros következményektől megszabadított árutermelés utópisztikus ábránd!

★

A bevezetőben leszögeztük, hogy e cikkben nem kívánunk javaslatokat adni, hanem csak a legfontosabb problémákra kívánunk rámutatni, hogy ezzel hozzájáruljunk annak a hallatlanul bonyolult és nehéz feladatnak a megoldásához, amely a tökéletesebb árképzési rendszer és módszer kialakítása. A feladatot az nehezíti és bonyolítja, hogy az árképzés módszere csak egyik láncszeme — ha mégoly fontos láncszeme is — a gazdaság egész mechanizmusának. A fő arányok tervszerű szabályozása a fix árak felhasználásával, a részletarányoké pedig a konkurrenciával, a szabad árak felhasználásával — nos a kettő között éles ellentmondás van. Véleményünk szerint a következő időszak egyik legfontosabb és legnehezebb feladata, hogy ezen ellentmondásnak — nem utolsó sorban az árképzésben — megfelelő mozgásformát találjunk.

RADÓ ANTAL

A hazai szénbányászat közgazdasági sajátosságai és mai helyzete

A szénbányászatot a nehéziparba soroljuk (jellege és a termelés körülményei alapján) együtt az energiaiparral, a nehéz vegyiparral, a kohászattal és a nehéz gépiparral. A szénbányászat azonban a nehézipar többi ágától éppúgy különbözik, mint például a gyümölcstermesztés a konzervipartól, a fakitermelés a papírgyártástól. Ezért hasznos lehet a bányászat gazdasági sajátosságainak részletesebb tárgyalása; talán ez is hozzájárul annak a szemléletnek a visszaszorításához, amely a szénbányászatot egyszerűen az „iparban" érvényes szabályok alapján tartja kezelhetőnek és vezethetőnek; ez a szemlélet — tapasztalat szerint — az egész ország gazdasági életét károsan befolyásoló zavarokat okozott szénbányászatunkban.

A bányaüzemek létesítése

A szénbánya helyének kijelölését a szénterület több éven át tartó felkutatása előzi meg. Ez a kutatás egyrészt geológiai jellegű vizsgálatból, másrészt a terület azt követő felfúrásából és térképezéséből áll.

A fúrások sűrű telepítése a vizsgált területen elméletileg számtalan bizonytalansági tényezőt kikapcsolhatna; a fúrások drágasága azonban ennek határt szab. A szénterület felfúrása folyóméterenként 1000 Ft-ot meghaladó költséggel jár. Hazai viszonylatban jelenleg km^2-enként 16 fúrás az alapkövetelményszerű előírás a bányatelepítéshez. Ennyi fúrással már meghatározható a széntelepek száma, a telepek vastagsága, a dőlési viszonyok és a kísérő kőzetek, valamint a telepet zavaró nagyobb vetők helye.

A bányaüzem tervezését megelőzően 2—3 évet vesz igénybe az előírt számú fúrások elvégzése. Ezt követően indul meg egymással párhuzamosan a termelő-szállító akna és a légakna építése. A függőleges akna, valamint az akna körüli rakodók, szivattyúkamrák és egyéb létesítmények megépítéséhez általában további két évre van szükség. Még körülbelül egy évre tehető a legfontosabb alapvágatok és a meddőben hajtott szállítóvágatok kiképzéséhez szükséges időtartam. A széntelep elérése után a szénben haladó elővájásokból, bár még ezek is előkészítő műveleteknek számítanak, már rendszeresen nyerhető napi 5—10 vagonos termelés.

A fejtési műveleteket előkészítő elővájások befejezése után megindulhat ugyan a fejtési tevékenység is, de nagyjából további két év,

összesen tehát közel 10 év szükséges, amíg a bányaüzem eléri tervezett kapacitását. Másrészt a bányaüzemben már építése alatt is folyhat 1—3 éven keresztül — a tervezett kapacitás 10—20 százalékát elérő — termelés.

A nagyobb kiterjedésű szénterületek kiaknázására szánt bányaüzemek méreteit gazdaságossági vizsgálatok alapján határozzák meg. Hazai viszonylatban a napi 400—600 tonna termelésű aknák élettartamát legalább 20 évben, a napi 800—1000 tonna termelésűekét 25 évben, a napi 1200—1500 tonna termelésűekét 50 évben határozhatjuk meg.

Egy bányaüzem létesítése általában 60—80 millió Ft beruházással jár, míg a várható termelési érték általában 400—600 millió Ft. A szükséges beruházás összege minden szénmedencében, de sokszor egy medencén belül is eltérő, mert a földalatti létesítmények építésekor gyakran merülnek fel nem várt kiadások. Például előfordul, hogy már a termelő műveletek megindítása előtt is költséges, folyamatos fenntartásra van szükség. A külszíni létesítmények, az aknatorony, a szállító-, az osztályozó-, az előkészítő- és egyéb berendezések költségei jóval pontosabban tervezhetők.

Üzemeltetés

Egy bányaüzem termelése évekig, sőt évtizedekig egy szinten tartható, illetve a szűk keresztmetszetek bővítésével, lassú ütemben ugyan, de tartósan fejleszthető. Egy éven belül azonban a termelés számottevő ingadozását tapasztalhatjuk. A téli—nyári 6—6 hónap termelése például az 1928—1938 közötti évek átlagában úgy oszlott meg, hogy télen a termelés 28,4 százalékkal volt magasabb, mint nyáron. Ez a jelenség részben a háztartások és a közintézmények téli szénszükségletével függött össze (igényük az összes termelésnek körülbelül 15 százaléka), részben pedig arra vezethető vissza, hogy szeneink csak rövid ideig tárolhatók, s így nyáron nem szívesen szerzik be téli szénszükségleteiket sem az ipari, sem a háztartási fogyasztók. Megemlíthető, hogy az ipar, a vasút és más nagy fogyasztók szénfogyasztása is nagyobb télen, mint nyáron.

A nyári időszakban 1 t szén önköltsége az eddigi tapasztalatok szerint körülbelül 3—4 százalékkal nagyobb, mint télen (az alacsonyabb termelési szint és a nagyobb arányú téli termelést előkészítő fokozott feltárási és elővájási munkák miatt).

Az első ötéves tervidőszak alatt csaknem megszűnt szénbányászatunkban az éven belüli termelésingadozás, részben azért, mert az ipari és a háztartási szénigény egymás közötti aránya az ipar javára tolódott el, s így megnőtt a nyári szénfogyasztás.

A téli—nyári termelési szint-különbségen kívül ismert jelenség a szénbányászatban is a termelés hónapon belüli egyenetlensége: az egyes dekádok termelési színvonala közti 5—15 százalékos különbség; a termelés visszaesése hétfőn és kedden; szombatonként a hétvégi hajrá (szombaton a termelés színvonala a heti átlagnál gyakran 10—20 százalékkal is magasabb); valamint a hóvégi rohammunka. Ezek okai csak részben tisztázottak, részben — kényszerűségből — felülről irányított jelenségek; költségnövelő hatásuk jelentős, pontosan lemérve azonban még nincs.

Szénbányáink — lehetőségeiktől függően — két vagy három műszakban termelnek. A felszabadulás utáni nagy termelési felfutás eredményei részben annak tudhatók be, hogy a korábbi időbeosztásról (kétharmados termelés, egyharmados fenntartás) sok üzem áttért a háromharmados termelésre. Ez esetben a fenntartás részben termelés közben folyt, részben — s ez volt a jellemző — vasárnapra tolódott el. A biztonságos üzemeltetés szempontjából a háromharmados termelés nem kedvező, ezért megkezdődött a kétharmados termeléshez való visszatérés, amelynek — bár szükségessé teszi a munkahelyi és a szállítási kapacitás lényeges növelését — sok előnye van. Kevesebb fenntartási munka marad vasárnapra, csökken a balesetveszély, és zavartalanabbul szerelhetők át a munkahelyek gépi berendezései. Az éjjeli műszakban foglalkoztatottak számának csökkentése javítja a dolgozók munkakörülményeit. A kevésbé ellenőrizhető éjjeli munka csökkenése a termelékenység alakulása szempontjából is előnyös.

Létszámproblémák és munkafeltételek

A szénbányászatban általában a szénfalon dolgozókat tekintik a produktív létszámhoz tartozóknak — tekintet nélkül arra, hogy fejtésen vagy elővájáson dolgoznak, vagy ezeken a munkahelyeken kiszolgáló tevékenységet folytatnak. A munkaügyi szóhasználat minden más dolgozót improduktívnak minősít. Ezzel magyarázható, hogy a szénbányászati üzemekben a produktív műszakok aránya az összes teljesített műszakok 25—35 százaléka között ingadozik. Más iparágakhoz képest ez az arány igen rossznak tűnik. Látnunk kell azonban, hogy a szénbányászatban a fejtésen és a rakodáson kívül sok a megelőző, a közbeeső és az utótevékenység, amíg a szén fogyasztásra alkalmas állapotban vagonba kerül.

A szén földalatti szállítása, osztályozása és válogatása, valamint a vágatok rendszeres fenntartása elengedhetetlenül szükséges tevékenység, amelyet voltaképpen nem is helyes improduktívnak nevezni. Találóbb lenne, ha közvetlen produktív és közvetett produktív tevékenységeket különböztetnénk meg.

Emellett szól az is, hogy a szénbányászatban átmeneti időre gyorsan át lehet csoportosítani a dolgozókat „produktív" munkára, és ezáltal ugrásszerűen növelhető a teljesített produktív műszakok száma. Kényszerűségből ennek fordítottjára is sor kerülhet.

A bányászmunka — különösen a produktív munkahelyeken — sokoldalú szakismeretet kíván a dolgozóktól, különösen az elővájásoknál és a kamrafejtési rendszerrel dolgozó üzemekben. Ezeken a munkahelyeken az összlétszámnak több mint 40 százaléka képzett dolgozó kell, hogy legyen. A frontfejtési rendszer alkalmazása lehetőséget nyújt képzetlen dolgozók nagyobb arányú foglalkoztatására. A frontfejtések számának növelésével vált lehetővé, hogy az elmúlt években az összlétszámnak mintegy 15 százaléka nem képzett, ún. kötött állományú (honvéd stb.) dolgozó volt.

A szakmunkás-vájárok létszámának aránya helyenként változó: az új üzemekben rendszerint kevesebb, a régi üzemekben több a vájár. Fordítva persze előnyösebb lenne, de ehhez sok vájárt kellene áttele-

píteni az új munkahelyekre, ami körülményes és költséges, s tapasztalat szerint az új helyen az áttelepített bányászok közül csak kevesen maradnak meg.

Iparági szinten a vájárlétszám aránya csökken, amit az ún. vájárképző iskolák és növendékeik számának növelésével törekszenek ellensúlyozni. De a tanulók nagy része a munkábaállást követő néhány éven belül elhagyja a bányát, más szakmát választ. A vájárhiány fékezi a termelés fejlődését, a létszám felhígulása rontja a termelékenységet, s így jelentős költségnövekedést okoz.

A jelenlegi adottságok közt napi minden további tonna szén termeléséhez legalább egy új dolgozót kell munkába állítani. Mivel az új bányaüzem legtöbbször félreeső vidéken épül, nélkülözhetetlen követelmény a dolgozók egy részének letelepítése. A dolgozók munkaerejének gazdaságos felhasználásához a létszám 75 százalékát a bányatelep közvetlen szomszédságában kellene letelepíteni. Sajnos, nem ritka az olyan bánya, ahová 10, sőt 50 községből is szállítják a dolgozókat, pedig az ilyen arányú utaztatással járó terhek a termelési költségeket nagyjából 10 százalékkal megtetézik.

A szénbányászatban dolgozók 70 százaléka a föld alatt, nagyrészt szűk és alacsony munkahelyen dolgozik. A munkahelyek többsége vizes és sáros, a világítás nem kielégítő, a levegőellátás minősége változó, a munka rendkívül piszkos és fárasztó. A kísérő kőzetek nyomásviszonyai gyorsan változnak; ez állandó figyelmet igényel, mert a legkisebb szakadás is veszélyes lehet. A kőzetnyomás változása nyomán a töréseken kívül gázveszély, vízbetörés is előfordul időnként. A piszkos, nehéz és veszélyes testi munka, az állandó megfeszített figyelem igénybe veszi a bányászokat. Nem utolsósorban ez az egyik fő oka a bányászatban tapasztalható nagyarányú munkaerő-vándorlásnak.

A bányász munkáját megnehezítő hátrányos körülmények mérsékelhetők, de nem szüntethetők meg, sőt számolni kell a mélység felé haladással kapcsolatos hátrányok növekedésével. Például a fáradt levegő javítása és hűtése a növekvő mélységgel és a munkahelyek horizontális szétszóródásával mind nehezebbé válik. A hazai bányászatban 25 C° hőmérsékleten felül — törvényerejű előírások értelmében — már 8 óránál rövidebb a munkaidő.

A bányászatban a nehéz fizikai munka csökkentése, a munkakörülmények javítása, a dolgozók munkaerejének kímélése, s mindezek mellett a termelékenység fokozása a szénjövesztés technológiájának korszerűsítésével érhető el, s ez megköveteli főleg a szén (és a meddő) jövesztésének, felrakásának és szállításának a gépesítését. Ám a bányamunka gépesítését nehezíti a munkahelyek állandó váltakozása, amelynek következtében sok régi vágat művelésével kell felhagyni, másokat újra meg kell nyitni vagy újakat kell létesiteni. Világszerte ez az egyik oka annak, hogy a gépesítés nehezen halad. A hazai bányászat átlagosnál rosszabb adottságai mellett a gépesítés különösen gondos előkészítést, műszaki és gazdaságossági elemzést igényel.

A gép az emberi munkát *csak fokozatosan és korlátolt mértékben tudja felváltani* a szénbányászatban. A bányagépek működése legalább annyira alá van vetve a föld alatt jelentkező geológiai és más nehézségeknek, mint az emberi munka. A gépek teljesítőképességének kellő kihasználása nehéz szervezési feladat. Márpedig a bányagépek drágák

és alkalmazásuk csak akkor gazdaságos, ha folyamatos üzemeltetéssel biztosítható kihasználásuk. A kihasználatlanul álló bányagép jóval nagyobb veszteség, mint az emberi improduktív műszak. Mindezen okok miatt a gépesítés ma még a világ egyetlen bányájában sem tekinthető olyan csodaszernek, amely egy csapásra minden műszaki és gazdasági problémát megoldana.

Az üzem produktivitása szorosan összefügg a fejtett széntelepek vastagságával. Növekvő szénvastagság esetén kb. 2—2,20 m telepvastagságig a dolgozók termelékenysége is arányosan nőhet. A szénbányászatban a munkatermelékenység tehát jelentősen fokozható lenne, ha kizárólag a vastagabb telepeket fejtenék. Az ország folytonosan növekvő szénigénye miatt azonban minden megfogható szénvagyon lefejtésre kerül, így a szénbányászatban a munka iparági szinten számított termelékenysége nem fokozható a telepek válogatásával, hanem a mindenkori geológiai adottságoktól, tehát a telep vastagodásától vagy elvékonyodásától függ. Szoros kapcsolat van a telep termelőképessége és az önköltség között is. A geológiai viszonyokban bekövetkező változások szinte automatikusan növelik vagy csökkentik az önköltséget, s ezen más technológia alkalmazásával alig változtathatunk.

A termelő kapacitás fenntartása, a bányák állapotának javítása és az önköltség

A szénbányászat termelő munkahelyei folytonos mozgásban vannak. Ez a munkahelyek minőségének állandó változását, a vágatok hosszának megnövelését, s ezzel összefüggésben az üzemfenntartási költségek növekedését okozza.

A szállító utak állandó karbantartása — üzemenként változóan — a felhasznált összes munkaidő 10—15 százalékát veszi igénybe, az üzem önköltségében pedig 6—8 százalékos költséghányadot jelent. A vágatok fenntartásának átmeneti elhanyagolásával 1—2 hónapon keresztül látszólag csökkenthető az önköltség, de az ilyen rablógazdálkodás legkésőbb egy negyedév múlva a termelési kapacitás csökkenésével jár és az önköltség akár 20—25 százalékos növekedését is előidézheti. Kétes értékű eredmény tehát az ilyen „önköltségcsökkentés". Az üzemek zavartalan menetének biztosítása végett a legutóbbi években rendkívüli súlyt kellett helyezni a vágatok állapotának javítására, mert az ezzel együtt járó jelentős költségek keresztezték az önköltségcsökkentéshez fűződő helyi érdekeket.

A kapacitás fenntartását célzó beruházásoknak a termeléshez viszonyított nagyságrendje tonnánként 15—20 Ft-ot is kitehet. A kapacitás fenntartására irányuló tevékenység nehezen választható el a beruházási jellegű vagy az üzemi költség terhére elvégzendő munkálatoktól. Amíg a szénbányászat önköltségalakulását a legutóbbi éveken nem kezdték el szigorúan ellenőrizni, szinte minden üzemben előfordult, hogy bizonyos kapacitásfenntartó munkálatokat — beruházási keretek hiányában — az üzemköltség terhére számoltak el. Időközben a szénbányászati önköltség-szerkezet megváltozott; ma már a kapacitás fenntartását célzó meddővágathajtás költségeit az önköltség terhére lehet elszámolni.

A háromharmados termelési rendre való korábbi áttérés, továbbá a termelés színvonalának állandó erőltetett emelése a meglevő régi üze-

mek terhére — a bányák állapotának romlását idézte elő. Ennek tünetei már évekkel ezelőtt tapasztalhatók voltak. A vágatok egy része alig volt járható, az ácsolatok töredezettsége, a keresztszelvény szűkülése stb. rontotta a szállítási és a szellőztetési viszonyokat.

Így következett be 1953 körül az a helyzet, hogy a nyitva levő vágatoknak — becslés szerint — több, mint 35 százaléka nem volt gazdaságosan használható. 1954 óta növekvő ütemben folyik a bányák állapotának javítása úgy, hogy 1955 végén a nyitva levő folyosóknak — gondos számbavétel szerint — már csak körülbelül 20 százaléka szorult nagyobbarányú fenntartásra. Ez hatalmas eredmény, mert ilyen arány a rendszeres művelést lényegesen már nem hátráltatja. Az eredmények részben a korszerű biztosítószerkezetek alkalmazásával voltak elérhetők.

A bányászat évszázadokon át fenyő-, kisebb mértékben pedig lombosfát használt a vágatok biztosításához. A fa nem tartós anyag, gyakran — különösen nedves munkahelyeken pár hónap után — cserélni kell. Az impregnált bányafa nagyobb nyomástól mentes vágatokban tartósabb ugyan, de 20—40 százalékkal drágább is. A biztosítás különösen sok gondot és költséget okoz az ún. fő szállítóvágatokban, amelyek élettartama 10—20 év is lehet. A fánál sokkal tartósabb tégla-, beton idomkő- és acélbiztosítás alkalmazásával az átépített vágat élettartama megtöbbszörözhető, sőt olyan helyeken is termelési lehetőséget nyújthat, ahol a rendszeres művelés korábban nem volt gazdaságosan megoldható. Jelenleg több, mint 100 km kiterjedésű folyosóhálózat van már így biztosítva, s évente ennek körülbelül a megkétszerezése van tervbe véve. A korszerű biztosításnak sok előnye van, de költsége az első években 3—5-szöröse a fával történő biztosításnak.

A korszerű biztosító anyagokra történő fokozott áttérés tehát átmenetileg bizonyos mértékig gátolja a szénbányászati önköltség csökkentését.

A szénvagyon és a termelés arányai, illetve a széntermelés iparági átlagos önköltsége közötti összefüggés

A geológiailag becsült szénvagyon és az 1956. évre tervezett széntermelés minőség szerinti megoszlását és a szénfajtánként tervezett költségek közti arányokat az alábbi összeállítás tartalmazza:

	Feketeszén	Tatadorogi barnaszén	Egyéb barnaszén	Lignit	Összesen
	százalék				
A becsült szénvagyon minőség szerinti megoszlása	15,5	19,7	42,6	22,2	100,0
Az 1956. évi széntermelési terv megoszlása minőség szerint	12,1	28,0	44,6	15,3	100,0
Az 1 t-ra jutó tervezett önköltségarányok (feketeszén = 100)	100,0	65,8	65,4	46,2	
Az 1 mill. kalória fűtőértékű szénre jutó tervezett önköltségarányok (feketeszén = 100)	100,0	76,1	99,2	104,9	

Az összeállításból a következő főbb összefüggések olvashatók ki:

a) Az 1956. évi tervezett termelésben a feketeszén és a lignit részaránya lényegesen kisebb, mint a becsült szénvagyonban, s fordítva: a tata—dorogi szénmedence termelését az országos szénvagyonban képviselt részarányt meghaladó mértékűre tervezték.

b) A tonnánkénti önköltségadatok azt mutatják, hogy az egészen mély fekvésű feketeszén-bányák kb. 52 százalékkal drágábban termelnek, mint a barnaszén-, s több, mint kétszer olyan drágán, mint a lignitbányák.

c) 1 millió kalóriára vetítve a feketeszén- és az egyéb barnaszéntermelés önköltsége közel azonos szinten mozog, a lignité kb. 5 százalékkal még magasabb is, a tata—dorogi szénmedence kalóriára vetített önköltsége pedig kb. 34 százalékkal alacsonyabb, mint a feketeszéné.

A széntermelés átlagos iparági önköltsége tehát a tata—dorogi széntermelés fokozásával lényegesen csökkenthető, de erre — hosszú távon — az ott levő szénvagyon kevés lehetőséget ígér.

Az üzemnagyság és a termelésnövelés egyéb gazdasági kihatásai

A szénbányászatban 1956 közepén 86 önállóan elszámoló termelő bányaüzem volt. (Ezek keretében több mint 200 kisebb-nagyobb aknaszállító-nyílás működött.) A 86 önálló bányaüzem nagysága egészen különböző; 34 üzem 60 vagonnál kevesebbet termelt naponta, 33 üzemé 60—120 vagon között volt, 19 bányaüzem termelése pedig meghaladta a napi 120 vagont. A szakmában világszerte elfogadott tapasztalat, hogy a nagyobb bányaüzemek (20—50 százalékkal) nagyobb termelékenységgel, és (10—20 százalékkal) alacsonyabb önköltséggel dolgozhatnak, mint a kisebb üzemek. Külföldön 200 vagon feletti üzemegységek létesítésére törekednek, sőt újabban nem ritkán napi 500—1000 vagon közötti termelésű nagyüzemekkel is találkozunk. A nagyüzemek létesítésekor természetesen messzemenően mérlegelik az üzem várható élettartamát; alig találkozunk olyan nagyüzemmel, amelynek élettartama ne legalább 50 évnél hosszabb időre legyen tervezve, de gyakoriak a 100 évesnél is hosszabb élettartamúra tervezett nagyüzemek is.

A hazai szénbányászat felszabadulás óta bekövetkezett nagyarányú fejlesztése során a nagyüzemeken kívül egész sor, pár éves élettartamra tervezett kisüzem is létesült a kisebb és rövidebb idő alatt kitermelhető lelőhelyek kiaknázására. A szinte jelentéktelen beruházási eszközökkel életre hívott kisüzemek felállítása és üzemeltetése az adott helyzetben gazdaságilag megokolt volt. Ezekben a létesítményekben azonban több hátránnyal is számolnunk kell: az elaprózódás viszonylag nagy létszám lekötésével jár, a szétszórt üzemegységek irányítása nehéz, több közülük gyengébb minőségű szenet termel (például a pécsi kisüzemek), stb.

A kisüzemek ellen szóló további hátrány, hogy gyorsan kiesnek a termelésből, s így pótlásukról rövidesen gondoskodni kell, másrészt, hogy létesítésük sok berendezést, energiát és más erőforrást von el a korszerű nagyüzemek létesítésétől.

A szénfelhasználás néhány kérdése

A szénfelhasználásnak sok fűtéstechnikai vonatkozású — részben még megoldatlan — problémája van. De az ellátás zavartalansága szempontjából az elosztás szakszerű megszervezése is nagy jelentőségű feladat.

A hároméves tervidőszak közepe óta egyrészt a szénigény, másrészt a széntermelés volumene között tartós és egyre fokozódó feszültség tapasztalható. Ez összefügg azzal, hogy a gyáripari termelés értéke (változatlan áron) az első ötéves tervidőszak alatt az 1949. évi szint 254,6 százalékára, a szénbányászaté ugyanakkor csak 188,8 százalékára fejlődött fel. Éveken át — különösen január és február hónapokban — a háztartási szénigény kielégítése sem volt zavarmentes.

1955. év elején az iparéval együtt a háztartások szénellátása is javult; az év végére pedig — a brikett-termelés egy év alatt csaknem 30 százalékos fokozása és minőségének javulása nyomán — a feszültség teljesen megszűnt. Ugyanezt elmondhattuk 1956. I—III. negyedévére is. A TÜKER-telepek és -pincék akkor a nagy kereslet ellenére is kielégítették az igényeket.

A szén elosztása nagy szervezettséget kívánó feladat. 1955-ben például körülbelül 23 millió tonna, 1300—6000 kalóriájú, százféle minőségű, változó égési tulajdonságú, több száz-féle szemnagyságú szén került felhasználásra. Az elosztásban gondot okozott a minőség állandó változása, amely részben az újabb szénbányák termelésbe való bevonásával, részben a régebb ideje működő bányák időnként és helyenként változó minőségű termelésével magyarázható.

A termelés szemnagyság szerinti megoszlása is eltolódott.

A széntermelés szemnagyság szerinti megoszlásának eltolódása

	1949	1955
	százalék	
Darabos, dió és rostált aknaszén	39,4	32,6
Kovácsszén — gázszén	0,6	1,9
Vegyes (poros) aknaszén	9,4	11,5
Rostált daraszén	6,3	4,3
Poros daraszén	22,1	26,9
Por	9,–	5,–
Féltermék	13,2	17,8
	100,0	100,0

A szénelőkészítő, a mosó és az osztályozó kapacitás sem nőtt a termeléssel párhuzamosan, korszerűbb sem lett, ezért időnként sok osztályozatlan aknaszén, főleg nagy tömegű, nem kellően portalanított daraszén került a forgalomba.

A felszabadulás óta a felhasználó ipar minden év tavaszi és nyári hónapjaiban akadozva, rábeszélésre, sőt gyakran szinte csak erőszak hatására veszi át a termelésnek 5—15 százalékát, persze kizárólag a gyengébb minőségeket. Mivel az I. és a IV. negyedévben soha sincs viszonylagos szénbőség, csak a tárolásra való felkészüléssel javítható és tehető

egyenletesebbé az ipar szénellátása. A szénigény télen gyakran az időjárás miatt is lökésszerűen jelentkezik, amit a termelés rugalmasan nem követhet. A kellő szénkészletek hiányával függ össze, hogy a felhasználók kívánságára 1955. IV. negyedévben 419 esetben kellett már vasúton levő szénküldeményeket máshová irányítani. Az átirányítás több szállítást, időt és költséget jelent.

A szén szemnagyságának változása érzékenyen érinti a felhasználó ipart. A széntermeléssel együtt az apró szemnagyságú szén részaránya is megnövekedett. Míg egyes új ipari létesítmények kazánjaiban törőberendezésekben aprított szenet tüzelnek el, addig az üzemek többsége amiatt panaszkodik, hogy már a bányából túlságosan szétrobbantott szén jön ki. Ennek a ténynek több műszaki és több munkaügyi vonatkozású oka van. Megemlíthető a robbanóanyag fokozott felhasználása: míg 1946—48 években 0,80 kg/10 tonna volt, 1955-re már 1,60 kg/10 tonna fölé nőtt a fajlagos robbanóanyag-fogyasztás. A fokozott robbantás a szenet jobban felaprítja, mint a fejtőkalapács, a kísérő kőzet berobbantása pedig még szennyezi is. Munkaügyi vonatkozású okként említhető a létszám gyors cserélődése (1955-ben az ún. váltás mutatója még 50 százalék felett volt). Mivel a tanulatlan munkások eleinte legfeljebb csak lapátolásra és más egyszerű munkára foghatók be, a szakmunkáslétszám viszonylagos csökkenése nyomán szükségessé vált a robbantási eljárás fokozott alkalmazása.

Az átlagos szemnagyság csökkenését tükrözi az is, hogy a durva szemnagyságú szénigény 2—5 százalékát hosszabb idő óta nem tudják kielégíteni.

Az ipar helyzetét nemcsak az átlagos szemnagyság csökkenése zavarja meg, hanem az is, hogy az osztályozási kapacitás lassú fejlődése, valamint teljesen új, átmenetileg osztályozókkal sem rendelkező bányaüzemek bekapcsolódása következtében osztályozatlan szén is forgalomba kerül.

A szénbányászat évek óta törekszik a szén válogatásával, tisztább munkahelyi termeléssel, az osztályozás korszerűsítésével és a minőségi bérezés kiterjesztésével a fajlagos fűtőérték javítására. A fennálló prémiumrendszerből fakadó egyéni érdekeltség azonban a tonnatermelés egyoldalú ösztönzése következtében hátrányos hatású a fűtőérték javítása szempontjából.

Az 1955. évben elfogyasztott körülbelül 23 millió tonna szén túlnyomó része vasúton került forgalomba; ehhez a MÁV naponta átlagosan 6500 vagont állított ki, körülbelül 40 vasútállomásra. A szénszállítás átlagos távolsága a MÁV vonalain kb. 120 km. A szénbányászat és a MÁV között — ilyen forgalom mellett — nap mint nap sok a vita, s mindennapos a hosszú rakodási idő és egyéb okok miatt kiszabott bírság. Az ilyen bírságok összege 1955-ben havi 600—800 ezer Ft között ingadozott.

Időszakonként és szénmedencénként üzemeltetési zavart idéz elő a vagonhiány. 1955-ben körülbelül 40 000 tonnára volt becsülhető az a szénmennyiség, amit vasúti kocsi hiányában először a földre kellett dönteni. Ezért időszerű lenne a viszontbírságolási jog rendezése.

★

A szén elosztása a felszabadulás óta sok tekintetben célszerűbb lett. A tőkés gazdálkodás idején a tatai szén versenytársként lépett fel minden más szénmedence szomszédságában, sőt központjában is, például Salgótarjánban, Miskolcon stb. Abban az időben a szénszállítás átlagos távolsága megközelítette a 200 km-t, tehát jóval nagyobb volt az 1955. évi körülbelül 120 km-nél. A javulás főleg annak tudható be, hogy a legnagyobb fogyasztók szénszükségletét jelenleg céltudatosan a nekik megfelelő szénmedencékből biztosítják, s így alig kerül sor hosszabb vasúti szállításra vagy éppen ún. kereszt-szállításokra. Mégis vannak e téren kirívó hibák; például a Borsodi Hőerőmű sok szenet kap Nógrádból kb. 160 km, a fűzfői ipartelepek Hidasról 204 km, a Zagyvapálfalvi Üveggyár Somsályról, 180 km, a Zagyvapálfalvi cementgyár Tatabányáról 230 km távolságról, sőt ez utóbbi vállalat 1956-ban Dudarról is kért szenet, holott ez 313 km-es utat jelent.

A széntermelés gazdaságossága; jövedelmezőség és önköltség

A szénbányászat termelési költségei és bevételei az 1946—48-as években egyensúlyban voltak, s az iparág időnként még némi felhalmozást is el tudott érni. Ezt követően azonban a helyzet gyökeresen megváltozott.

A szén eladási ára a forint bevezetése óta eltelt 10 év alatt keveset változott. Egyes szénfajták javulása, a minőségi szenek kiemelése, a háztartási szén fogyasztásbani részarányának 1954—1955. évek alatti emelkedése nyomán az iparági átlagár nőtt ugyan, de csak 10—15 százalékkal, s 1949 óta az árbevétel már nem fedezte a bérek és az anyagárak színvonalában mutatkozó emelkedéseket, a szociális ellátottság folytonos javulásával összefüggő többletráfordításokat és a költségesebb bányák üzemeltetésével járó többletkiadásokat; az iparág a növekvő különbözeteket dotáció formájában kapta meg.

Az ár és az önköltség viszonyát jelző grafikon az első ötéves tervidőszak alatt erősen nyitott olló képét mutatja. A veszteség 1954-ben érte el a legmagasabb szintet: a termelési érték kb. 56 százalékát. A dotáció mértéke az egységre jutó önköltség szóródása, az átlagos árbevétel nagy eltérései és egyéb okok következtében szénmedencénként változóan 18 és 130 Ft/tonna között mozog, ami az átlagos árbevétel 14—280 százaléka.

A költség és az árbevétel aránya üzemenként más és más. Az üzemeknek nincs saját MNB számlájuk, az eltéréseket a szénmedence üzemeit összefogó tröszt egyenlíti ki; a különbözetek a trösztöknél csapódtak le.

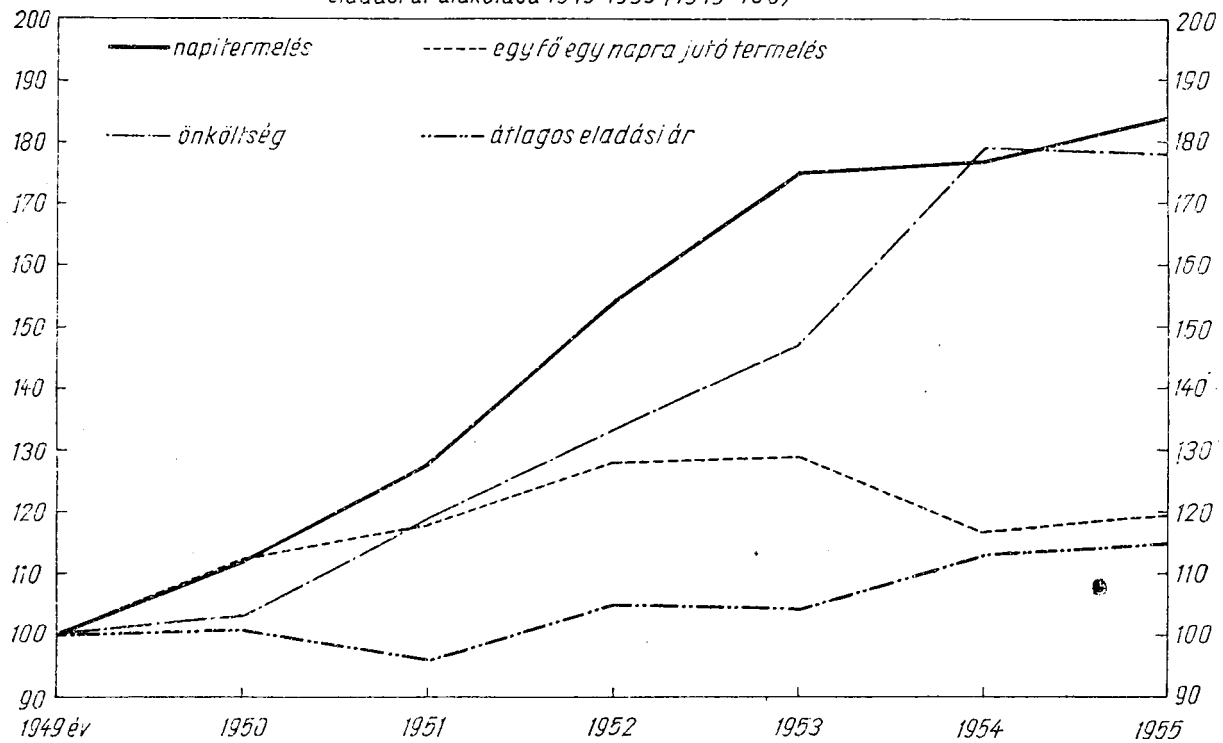
A napi termelés, az egy főre egy napra jutó termelés, a fajlagos önköltség és az átlagos árbevétel iparági szinten számított mutatóinak alakulását a legutóbbi években a túloldali grafikon mutatja.

Mivel minden szénbányászati tröszt jelentős dotációra szorul, a jövedelmezőség részletes vizsgálata ebben az iparágban kevés eredményt hozhat. Célravezetőbbnek látszik az önköltség elemzése.

1 tonna szén termelési költsége aknánként különböző. Az 1954—56. években a feketeszenet termelő üzemek önköltsége 180—300 Ft, a barnaszeneket termelő üzemeké 100—200 Ft, a ligniteket termelő üzemeké 80—130 Ft között alakult általában. Nagy eltérés tapasztalható tehát mind a minőségi csoportok között, mind pedig az egyes csoportokon belül.

Az önköltség időszakonként hullámzik; negyedévenként, s azon belül havonta is jelentősen ingadozik. Gazdasági szempontból kiegyensúlyozott időszakon belül (bérrendszer, anyag-, ár- és más feltételek változása nélkül is) gyakran tapasztalható 10—20 százalék mozgás. Műszaki-geológiai adottságok változása esetén természetesen ennél nagyobb hullámzás is előfordul. A költségek ilyen hullámzását főleg a termelés ter-

A napi termelés, az egy főre egy napra jutó termelés, a fajlagos önköltség és az átlagos eladási ár alakulása 1949-1955 (1949=100)

jedelmének és a termelékenység színvonalának változásai, az elővájási és a fenntartási műveletek elhanyagolása vagy pótlása és a munkaerő-ellátottság ingadozásai okozzák. E tényezők hatása egymással gyakran ellentétes. (Részletesen lásd a Többtermelés 1954. évi 4. számában.)

Az egyes szénmedencékre vonatkozó költségadatok több évi távlatból való egybevetése a termelés eltérő arányú fejlesztése, valamint a bányák állapotában és a dolgozók szociális viszonyaiban meglevő eltérések következtében igen nehéz feladat, amelynek helyessége sok szempontból vitatható. A trösztök önköltségi szintjében bekövetkezett eltérések értékeléséhez a termelőkapacitás fejlődésének, a geológiai adottságok, a műszaki és egyéb feltételek változásának alapos felmérése is szükséges lenne, hiszen a költségszint változását előidéző tényezők kisebb eltolódása is a legdrágábbak közé sodorhat egy korábban olcsó üzemet is. Ezzel a fenntartással bocsátjuk közre a túloldali 1. sz. táblázat — szénmedencénként összeállított — adatsorát. Az eltérések nagysága szembetűnő, ami az önköltség távlati tervezésében rejlő lehetőségekre és az e téren előttünk álló feladatokra utal.

Igen nehéz lenne felelni arra a kérdésre: melyik hazai szénmedence termelése az olcsóbb? Egy tonna szén önköltsége ugyanis — bár évszázada használt nemzetközi mutatószám — csak kevéssé alkalmas gazdasági összehasonlításra, mivel szinte minden akna termékének más a fűtőértéke.

1. sz. táblázat

	1 t szén önköltsége (Ft-ban) 1955-ben az 1939. évinek (P-ben)	A termelés felfutása 1955-ig 1938=100
Középdunántúli területen	8,8-szorosa	399
Pécsi „	9,3 „	194
Tatabányai „	10,2 „	237
Nógrádi „	10,2 „	233
Dorogi „	11,3 „	116
Komlói „	12,9 „	466
Ózdi „	18,1 „	225
Borsodi „	16,5 „	
Mátravidéki lignit „	15,7 „	900
Várpalotai „	15,4 „	517
Iparági átlag:	11,3-szorosa	239

Ezért egymillió kalória fűtőértékű szénre, illetve egy műszakra vonatkoztatott önköltségi, árbevételi, valamint kalóriában kifejezett termelési adatok alapján kíséreljük meg a szénmedencénkénti összehasonlítást (1955. évi átlagok alapján. — 2. sz. táblázat.):

2. sz. táblázat

	1 mill. kal. fűtőértékű szén termelési költsége szénmedencénként Ft	Egy műszak alatt termelt szén fűtőértéke mill. kal.	Egy műszakra jutó önköltség	Egy műszak alatt termelt szén ellenértéke Ft
Komló	60,25	2622	158,0	88,70
Pécs	41,17	3600	148,3	120,2
Dorog	43,09	3240	139,6	102,7
Tatabánya	34,97	4475	156,5	135,7
Borsod	53,5	2479	132,6	62,2
Középdunántúl	38,33	3734	143,1	101,8
Nógrád	45,69	2957	135,1	82,2
Ózd	68,2	2089	142,4	58,2
Mátravidék	69,08	2182	150,7	38,7
Várpalota	40,81	3492	142,5	57,1
Szénbányászat (iparági átlag)	45,44	3172	144,4	88,8

Az egy millió kalória fűtőértékű szén önköltségének mutatója révén a szén egyik legfontosabb minőségi jellemzőjével vethetjük egybe a termelési költségeket (a kalória sem teljes értékű összehasonlítási alap, mert a hamu- és a nedvességtartalom, de a szén más tulajdonsága is számottevően befolyásolja az elméleti fűtőérték hasznosíthatóságát, a szénfelhasználás gazdaságosságát.) A kalóriaönköltség alapján, igen olcsón termel Tatabánya, a közép-dunántúli és a pécsi terület. Ezzel szemben viszonylag drága a Mátra vidéki, az ózdi, a komlói és a borsodi szén termelése.

Az egy millió kalória fűtőértékű szén önköltsége medencénként —20 százaléktól +50 százalékig terjedő eltérést mutat az átlaghoz képest.

Ebből a mutatóból azonban még nem vonhatunk le megalapozott következtetéseket, hiszen — mint már említettük — a szén használati értékét egyéb tényezők is befolyásolják. Érdemes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy a jelenlegi árrendszer egyoldalúan csaknem kizárólag az átlagos fűtőértékre épült. (A kialakítás alatt levő új árrendszer a kalóriaértéken kívül a szén fajlagos hamugramm tartalmát is figyelembe fogja venni.)

Az egy műszak alatt termelt szén fűtőértéke trösztönként igen különböző, ± 30—40 százalékos eltéréseket mutat. Érdekes, hogy ez a mutató Tatabányát, Közép-dunántúlt és Pécset jelzi a leggazdaságosabban kiaknázható szénmedencéknek, míg a korábbitól némileg eltérő sorrendben ugyan, de ugyancsak Ózd, Mátra vidék, Borsod és Komló zárják a minőségi sort.

Népgazdasági viszonylatban tehát — úgy véljük — a táblázat 1—2 rovatában foglalt mutatók alapján állapítható meg az egyes szénmedencék gazdaságossági sorrendje. Megemlíthető, hogy bár Komló és Borsod széntermelése a gazdaságossági sorban ma még hátul van, fejlesztésük a népgazdaságban elfoglalt helyzetük miatt (kokszolható széntermelés, illetve vegyi és villamos energia alapanyag) mégis indokolt.

Első látásra meglepetést okozhat, hogy az egy műszakra jutó önköltség mutatója, a többi mutatóval ellentétben, minden szénmedencében közel azonos szinten mozog. Az eltérés mindössze ± 8—10 százalék.

Amikor egyik oldalról utalunk az önköltségcsökkentés fellelhető tartalékaira, kötelességünknek érezzük annak megemlítését is, hogy több tényező a szénbányászat önköltségének növelése irányában hat. Ezek közül a tényezők közül a jelentősebbek a következők:

A munkatermelékenység a szénbányászatban a legutóbbi évek folyamán évenként 1—3 százalékkal nőtt; a bányászok átlagos keresete ennél gyorsabban nőtt, s így a fajlagos bérköltség növekedett (1955. kivételével). Emellett a bányavidékek szociális-kulturális színvonalának emelése is növelte a széntermelés költségeit.

Mivel minden kibányászható szénre szükség volt, a termelés fejlesztésekor az önköltségalakulásra nem voltak mindig figyelemmel. Például egyes külfejtések nagyon drágák. Igazában a korszerű nagyüzemek (napi 100—150 vagonos egységek) lennének rentabilisak, mégis gyakran telepítenek bányát gyorsan művelhető kisebb szénterületekre, s folytatnak ott napi 10—30 vagonos kisüzem keretében, kevéssé szervezett, költséges termelést.

Egyes üzemekben időnként a kapacitás erőltetett kihasználásával lefejtették a feltárt és előkészített szénkészlet előnyösen leművelhető részét; ezt követően természetesen visszaesett, s egyúttal meg is drágult a termelés.

A korszerű biztosítás — a jelenlegi bányafaárak mellett — az első egy-két évben költségesebb, mint a fával való ácsolás, noha üzemfolytonossági és biztonsági szempontokból szükséges. A korszerű biztosítási eljárásokra való áttérés kb. 1 százalékkal növeli az önköltséget.

A szénbányászat egyrészt vízszintesen távolodik az aknától, másrészt egyre mélyebb rétegeket tár fel. Mindez növeli a szállítási és fenn-

tartási feladatokat, fokozza az energia- és a levegőellátás költségeit, azon felül növekvő vízveszélyt és vízkiemelési feladatot is jelent. (Jelenleg például minden tonna szénnel együtt több, mint 4 m^3 vizet kell „kitermelni". Növekszik a bányászat saját szén és energia szükséglete is, pedig máris több mint egy millió tonna szenet használ fel évente (részben áram formájában).

A bányász munkája szinte méterről méterre változik, a tevékenység összetétele, helyzete, terjedelme pontosan nem mérhető. Így a munkára jellemző norma vagy más mértékegység is alig található. Az indokolt bér nagysága is nagyon nehezen határozható meg. (Még kevésbé ítélhetők ma meg pontosan a gépesítés megnövekedett ráfordításaival szemben más oldalon mutatkozó önköltségi előnyök.)

A bányamunka nem kezelhető „műhelydarab"-ként. A szénbányászatban ilyen „munkadarab"-nak csak a termelt tonnát vagy a kihajtott vágat m^3 tartalmát tekinthetnénk, de a velük kapcsolatos mellékmunkák — amelyek gyakran a munkaidő nagyobbik felét igénylik — csak megközelítő pontossággal becsülhetők fel. Találó a német közmondás: „A bányász munkája a sötétben folyik".

A bányász normateljesítése tehát — azonos munkateljesítmény esetén is — műszakonként változó mértékű és értékű lehet, s az 1 tonnára jutó munkaráfordítás sem határozható meg teljes biztonsággal. Ez a legfőbb nehézsége a reális bérgazdálkodásnak is, ami sok és nehéz vitát okozott már. Semmiféle ellenőrzéssel nem zárható le ez a kérdés mindenki számára meggyőzően.

A mostani helyzet főbb vonásai

Közismert, hogy szénbányászatunk az elmúlt három hónapban válságon esett át. Míg a múlt év októberét megelőző időszakban a széntermelés napi 78 000—80 000 tonna között ingadozott, ez a termelés október 23-a után napról napra csökkent, és november második dekádjában a korábbi szint 10 százalékára esett vissza. A novemberi mélypont után a termelés dekádról dekádra növekedett. December első dekádjában a termelés elérte a szeptemberi színvonal 14 százalékát; ezt követően pedig szinte ugrásszerűen fokozódott a széntermelés. (December második dekád 24 százalék, december harmadik dekád 34 százalék, január első dekád 51 százalék, január második dekád 60 százalék, január harmadik dekád 70 százalék.)

A töretlen vonalú fejlődés folytatódott februárban is; az első dekádban 74 százalékát, a második dekádban pedig 79 százalékát érte el a múlt évi színvonalnak. Feltehető, hogy március hónapra a szénbányászat esetleg már meg is fogja közelíteni — legalább egyes napokon — a korábbi termelési színvonalát. A szénbányászat termelési színvonalának örvendetes fejlődésével párhuzamosan a termelt szén *minőségének* bizonyos átmeneti eltolódásával kell számolni. Ez az arányeltolódás elsősorban abból adódik, hogy 1957 első félévében előreláthatólag a korábbinál nagyobb lesz a kis fűtőértékű lignit, és kisebb a nagy kalóriatartalmú feketeszén részesedése az összes termelésből. Ennek következtében az átlagos fűtőérték, amely korábban mintegy 3400 kalória/kg volt, 1957-ben országos átlagban feltehetően mintegy 2—3 százalékkal csökkenni fog.

A széntermelés csökkenése — a sztrájkok okozta átmeneti termeléskiesésen kívül — három fő tényezőnek tudható be.

1. Nagyarányú létszámcsere zajlott le a szénbányákban; a múlt évi 90 000 főt meghaladó munkáslétszám novemberben 40 000 fő alá csökkent; a távol lakó falusi dolgozók nem jöttek munkára, kiürültek a legényszállások, eltávozott az úgynevezett kötött állományú (KÖMI-, honvéd-) létszám is. A bányászat létszáma január végére ismét feltöltődött ugyan, s addig érdemben elérte a múlt évi létszámállományt, de nem a régi begyakorlott dolgozók jöttek vissza; a mai létszám 35—40 százaléka új bányász, aki most került a bányászatba más iparágból vagy a mezőgazdaságból.

A létszámcsere következményei még hónapokig fogják éreztetni hatásukat, elsősorban a munkatermelékenységre.

2. Jelentékenyen süllyedt a szénbányászatban a munkatermelékenység színvonala. Az egy főre, egy napra jutó termelés január hónapban körülbelül 30 százalékkal volt alacsonyabb, mint a múlt október előtt.

3. A bányák állapota rosszabbodott, sok vágat összeomlott, több munkahely megsemmisült, s mindennek következtében csökkent a szénbányászat termelési kapacitása.

A sztrájkok alatt üresen maradt bányákban sok további vágat — ha nem is ment teljesen tönkre — igen rossz állapotba jutott, s ezért ugrásszerűen nőttek a fenntartási, javítási feladatok. Szerencsére a bányák vízmentesítése, az energiaellátás kisebb-nagyobb zökkenői ellenére sem szünetelt, s így egyetlen bányát sem árasztotta el a víz. Ezzel szemben jelentékeny károkat okoztak a helyi bányatüzek, amelyek következtében átmeneti időre kiterjedt földalatti szénmezőket kellett kikapcsolni a termelésből (Komló, Pécs, Tata és Dorog egyes részein).

Sok termelő munkahely esett ki a létszámhiány miatt is. A frontfejtések homlokhossza januárban körülbelül 3000 fm-rel volt rövidebb, mint októberben. A kamrafejtések homlokszélessége is mintegy 1200 fm-rel csökkent. Így a munkahelyi kapacitás több, mint 30 százalékkal csökkent, ami több hónapra visszavetette a szénbányászat fejlődését. A munkahelyi kapacitás előző évi színvonala előreláthatólag ez év III. negyedében lesz elérhető.

A bányafenntartási munkálatok nagyarányú visszaesése, huzamos időn át csaknem teljes szünetelése — a hazai bányák különleges igénybevételt jelentő nyomásviszonyai miatt — a munkahelyi kapacitásnak még a fentieknél is nagyobb csökkenésével járt volna, ha a bányák biztosítása nem lett volna már jelentős mértékben korszerűsítve, TH- és Moll-tartók, vasbiztosítás, betonidomkő és egyéb alátámasztó szerkezetek kiterjedt alkalmazásával.

A munkahelyi kapacitás csökkenését, a megnövekedett fenntartási feladatokat és a nagyarányú létszámcserét a legfontosabb szénbányászati munkafolyamatok egymás közti arányaiban bekövetkezett eltolódás is tükrözi. (Túloldali táblázat.)

A tulajdonképpeni termelés túlnyomó tömegét eredményező fejtési műszakok arányának nagyarányú csökkenése mögött azt találjuk, hogy január első dekádjában naponta körülbelül 5900 műszakkal kevesebbet fordítottak fejtésre, mint a múltban. Ezzel szemben a bányák leromlott állapota következtében a korábbinál jóval nagyobb létszámot

A szénbányászatban ledolgozott műszakok százalékos megoszlása

	1956. szeptember	1957. január I. dekád
Elővájások	9,8	9,0
Fejtés	21,2	16,0
Fenntartás	12,9	19,1
Egyéb földalatti munka	25,2	22,8
Külszíni munka	30,9	33,1
	100,0	100,0

kötnek le a fenntartási feladatok: naponta körülbelül 3000 műszakkal többet használtak fel fenntartásra, mint szeptemberben.

A műszakarányok eltolódása részben azzal függ össze, hogy sok a tanulatlan munkás (ezzel kapcsolatos például a külszíni műszakok arányának emelkedése). A fejtési műszakok számának csökkenése az előkészített munkahelyek hiányára is visszavezethető. A ledolgozott műszakok összetételének ez az eltolódása hátrányosan hat ki a termelékenység és az önköltség színvonalára. A pillanatnyi helyzet és a közeli jövő lehetőségeit mérlegelve, a termelés nagyarányú fejlődése ellenére is valószínű, hogy a munkatermelékenység a szénbányászatban még ez év végén is több mint 10 százalékkal alacsonyabb lesz a múlt évinél. Még nagyobb arányú változással kell számolni önköltségi vonatkozásokban. Egy tonna szén önköltsége — 1956 első három negyedévében — körülbelül 150 Ft körül mozgott. Ez a költségszint a jövőben nem tartható, már csak azért sem, mivel a bányászok bére a munkásbér-rendezés keretében emelkedett. További költségnövelő tényező a dolgozók teljesítményének visszaesése, valamint az a körülmény, hogy a termelés volumenének éves viszonylatban csaknem 25 százalékos csökkenése következtében egy tonna szénre több viszonylag állandó költség jut, mint korábban.

Fentebb már szó volt róla, hogy a szénbányászat hosszú évek óta állami dotációt kap; a szén önköltségének a felsorolt okok folytán várható körülbelül 50 százalékos nagyságrendű emelkedése — a szénárak rendezéséig — a dotáció csaknem megkétszerezését teszi szükségessé.

A szénbányászat önköltségének ilyen nagyarányú növekedése önmagában egyáltalán nem kívánatos jelenség, de látnunk kell, hogy az adott helyzetben nagyrészt elkerülhetetlen, s összefügg a szénbányászat talpraállítását és fejlesztését célzó kormányintézkedésekkel. A jelentős bérrendezés például bérszínvonal tekintetében érezhetően kiemelte a bányászatot a többi iparág közül. A szénbányászok átlagos havi bére 2000 Ft felett lesz; a produktív dolgozók, különösen pedig a jó teljesítményű vájárok keresete ennél még jóval több. A szénbányászatban foglalkoztatott munkáslétszám állandósításához nagy segítség lesz a 10 000 új bányászlakás 1957. évi felépítése. A bányászok saját ház-akcióját is újból életre hívták; ennek keretében a jobban kereső bányász családok rövid idő alatt saját kertes házhoz juthatnak. Nem elhanyagolható kedvezmény a szénmedencék kiemelt ellátása sem, amely ez idő szerint elsősorban a tartós fogyasztásra szolgáló iparcikkekkel való kiemelt ellátásban nyilvánul meg.

A műszaki irányítás hatásosabbá tételét, a vállalati önállóság fokozását, az ügyvitel egyszerűsítését, végeredményben a gazdaságosabb termelést célozza a szénbányászat napjainkban folyó átszervezése. A szervezés fő elve: a szénmedencék sajátosságaiból folyó követelmények érvényrejuttatása. Korábban országosan egységes szervezési sémák szerint egyformán szervezték a bányaüzemeket. Ezután a központi fekvésű és a trösztökhöz közel fekvő bányaüzemek (Tata, Dorog, Oroszlány) műszaki és gazdasági vezetését, valamint adminisztrációját a trösztökben összpontosítják, a nagy területen szétszórt bányák (Dunántúlon, Borsodban, Nógrádban) ellenben a korábbinál jóval nagyobb önállóságot kapnak. Ez az önállóság a dunántúli bányáknál részben már ki is fejlődött; például ezek a bányaüzemek önálló telepített MNB egyszámlával rendelkeznek, s így csaknem önálló vállalati gazdálkodást folytathatnak.

A szervezés másik célja a műszaki-gazdasági adminisztráció csökkentése. Ezzel előreláthatólag az alkalmazott létszámnak mintegy 25—30 százalékos csökkentése válik lehetővé, anélkül, hogy a szükséges központi irányítás lehetősége, vagy az elszámoltatás rendszeressége ezáltal csökkenne.

★

A hazai szénbányászat évek óta az ország energiaforrásának több, mint 80 százalékát adja, tehát egyik döntő fontosságú iparágunk. Fejlődése a felszabadulás óta sok tekintetben töretlen vonalú volt.

A termelésfejlesztés műszaki-technikai irányú elemzésével gyakorlatban és elméletben egyaránt naponta százak foglalkoznak. Gazdaságtani vonatkozásai azonban kiforratlanok; alig vitatott mellékes kérdésként merül fel időnként egy-egy részletprobléma. Ezek értelmezése is elnagyolt, inkább ötletszerű, szó sincs még rendszerbefoglalásukról. Még messzebb vagyunk a kikristályosodott elvek, fogalmak egyöntetű oktatásától. A külföldi szénbányászat gazdasági tapasztalatai nem eléggé ismertek, eredményeiket nem mindig értjük, néha félreértjük, így a tapasztalatok lassan terjednek el.

A szénbányászat gazdaságtanának teljeskörű taglalása egyetemi tankönyv keretébe kívánkozik. Ez a cikk egyes kiragadott sajátosságok érintésével csak a téma nagyságára és fontosságára szeretné felhívni a figyelmet, abban a reményben, hogy a szénbányászat hazai adottságainak, valamint gazdaságossági és önköltségi vonatkozásainak tisztázása is hozzájárulhat az ország gazdasági erejének fokozásához.

D. SZABÓ JÓZSEF

A foglalkoztatottság és a személyes jövedelem alakulása a magyar társadalomban 1949 és 1956 között

A foglalkoztatottság és a személyes jövedelem alakulása a magyar átmeneti gazdaságban szüntelenül napirenden levő probléma volt az elmúlt években. Különös élességgel kerültek az emberek érdeklődésének előterébe ezek a kérdések az 1956. október 23-i események után. Ezért annak elemzése, hogy az elmúlt években milyen változások mentek végbe ezen a területen, hozzásegíthet bennünket mai problémáink jobb megértéséhez.

A foglalkoztatottság és a jövedelemelosztás kérdéseit 1949-től kezdődően vizsgálom, mert akkor megszűnt a tőkés termelés törvényszerűségeinek hatása a gazdasági élet legfontosabb területein.

Az összefüggéseket egyrészt az egy keresőre* jutó, másrészt az egy főre jutó reáljövedelmek változásai gyanánt vizsgálom, mert e kettő alakulásának eltérésében éppen a foglalkoztatottság változása tükröződik, s ily módon feltárhatók a kölcsönhatások.

A munkások és az alkalmazottak reáljövedelme az összes egyéni jövedelmek reálértéke; tehát a teljesített *munkától* függő bérjellegű jövedelmeken kívül tartalmazza a *nem munka szerint* kapott jövedelemfajtákat (a családi pótlékot, a segélyeket, a kedvezményes juttatásokat, a nyugdíjakat, az ösztöndíjakat stb.) is. Általában ezt nem egy keresőre, hanem az adott lakosságcsoport egy tagjára számítjuk egyrészt, mert olyan jövedelemfajtákat is tartalmaz (nyugdíj, ösztöndíj), amelyek sem közvetlenül (munka alapján), sem közvetve nem a keresők, hanem valamelyik családtag jövedelmének tekinthetők; másrészt éppen az összes jövedelmek egy főre (és nem egy keresőre) jutó átlaga reálértékének alakulásából lehet megítélni, hogy a népesség (a keresők és az eltartottak *együttes*) megélhetési viszonyai hogyan alakultak.

A parasztok reáljövedelmét alakító jövedelemfajták (a termelésben és az elosztásban elfoglalt helyzetüknél fogva) eltérnek a bérből és a fizetésből élőkétől. A mezőgazdasági eredetű jövedelmek egyik része —

* Keresőkön a munkaviszonyban álló munkásokat és alkalmazottakat, valamint a főfoglalkozású kisárutermelőket értem, akik munka vagy termékszolgáltatás ellenében jutnak egyéni jövedelemhez. Ezért például a nyugdíjasok és az ösztöndíjasok, bár van egyéni jövedelmük, mégsem tekinthetők keresőknek, mert egyéni jövedelmük alapja nem munka vagy termékszolgáltatás, hanem valamilyen jogcím (szolgálati idő stb.).

a természetbeli jövedelem — az elfogyasztott saját termelésű termékek reálértéke, másik részük a különféle módokon (beadás, szabad felvásárlás, szabadpiaci eladás stb. formájában) értékesített termékek pénzellenértéke és egyéb pénzbevételek (például fuvarozás) reálértéke. A parasztság egy része szert tesz még munkabér-jövedelemre is, amelyet paraszti jövedelemként fogunk fel, ha kisebb a mezőgazdaságból származó jövedelemnél, vagyis, ha a fő jövedelemforrás a mezőgazdasági tevékenység. A parasztság reáljövedelmét általában az egész lakosságcsoport egy tagjára (és nem egy „keresőre") vonatkoztatjuk, mert egyrészt a parasztcsaládokban nemcsak a „keresők", hanem az „eltartottak" is kisebb-nagyobb mértékben részt vesznek a mezőgazdasági munkában, másrészt az összes jövedelmek egy főre jutó átlaga reálértékének alakulásából ítélhetjük meg, hogy a paraszti népesség (a keresők és az eltartottak együttes) megélhetési viszonyai hogyan alakultak. Az egy főre jutó reáljövedelem nagyságára két tényező hat. Az egyik a keresők jövedelmének alakulása, a másik a keresők és az általuk eltartottak arányának (a foglalkoztatottságnak) változása.* A foglalkoztatottság növekedése azonban nemcsak az egy főre jutó reáljövedelmet növeli, hanem a gazdálkodásban és a társadalmi tevékenység egyéb területein felhasznált élőmunka viszonylagos mennyiségének növekedése folytán — változatlan társadalmi termelékenység, valamint a termelő és a nem termelő dolgozók változatlan számaránya esetén is arányosan több nemzeti jövedelem termelésére ad lehetőséget. Ezért az összefüggések vizsgálatához szükséges az egy keresőre jutó nemzeti jövedelem és az egy keresőre jutó reáljövedelem egybevetése is, mert ebből derül ki, hogy milyen arányban oszlik meg a nemzeti jövedelem a lakosság közvetlen fogyasztására és egyéb célokra (felhalmozásra, honvédelemre stb.).

Az egy keresőre jutó nemzeti jövedelem-termelés, valamint az egy keresőre jutó reáljövedelem alakulása, továbbá a keresők össznépességhez viszonyított arányának változása és az egy főre jutó reáljövedelem alakulása között tehát meghatározott kölcsönös összefüggések vannak, amelyek a következő variációkban fordultak elő hazánkban az 1949—1955-ig terjedő időszakban:

1. Az egy keresőre jutó nemzeti jövedelem termelése gyorsabban nő, mint az egy keresőre jutó reáljövedelem, és a keresőknek az össznépességhez viszonyított aránya azonos; tehát változatlan egyfelől (azonos munkaidőt és intenzitást feltételezve) a társadalom által felhasznált élőmunka viszonylagos mennyisége, másfelől az egy keresőre jutó eltartottak száma. Ennek következtében az *egy főre jutó reáljövedelem és az egy keresőre jutó reáljövedelem növekedése azonos irányú és mértékű.*

A szocialista vagy szocializmust építő társadalomban ez a variáns tipikus, ha a munkaerő-tartalék kimerült vagy további kiaknázása nem célszerű, a lakosság kormegoszlása egyenletes és a technikai fejlődésben nincsenek forradalmi változások. A dolgozóknak a társadalom egész munkájából való részesedése (a nemzeti jövedelemben testet öltött

* Ebből a szempontból a keresők és az eltartottak arányának eltolódását a munkások és az alkalmazottak vonatkozásában viszonylag pontosan, a parasztságnál pedig megközelítően meg lehet állapítani, a keresők jövedelmének változása viszont csak az egy keresőre jutó reáljövedelem indexével mérhető, de ez az index vizsgálódásunk szempontjából kielégítő pontosságúnak tekinthető.

élőmunka egy főre jutó átlaga) és a dolgozóknak a társadalom egész jövedelméből való részesedése (az egy főre jutó anyagi fogyasztás és szolgáltatások mennyisége) azonos irányban változik. Hogy a növekedés mértéke megfelel-e a tényleges lehetőségnek, az csak konkrét elemzéssel dönthető el.

2. Az egy keresőre jutó nemzeti jövedelemtermelés gyorsabban nő, mint az egy keresőre jutó reáljövedelem, de a keresőknek az össznépességhez viszonyított aránya is nő; tehát egyfelől (azonos munkaidőt és intenzitást feltételezve) a társadalom által felhasznált élőmunka viszonylagos mennyisége nő, másfelől az egy keresőre jutó eltartottak száma csökken. Ennek következtében *az egy főre jutó reáljövedelem növekedése nagyob arányú, mint az egy keresőre jutó reáljövedelemé.*

Erre a variánsra is vonatkoznak az 1. pontban foglalt megállapítások. Új vonás itt az, hogy a munkaerő-tartalékok felhasználásával ugrásszerűen megnövelhető az egy főre jutó reáljövedelem, jóllehet a dolgozóknak a társadalom egész munkájából való részesedése (a nemzeti jövedelemben testet öltött élőmunka egy főre jutó átlaga) és a dolgozónak a társadalom egész jövedelméből való részesedése (az egy főre jutó anyagi fogyasztás és szolgáltatások mennyisége) közötti változások azonos irányúak. A szocialista gazdaságban a munkaerő-tartalék kihasználása tehát az anyagi jólét növelésének pótlólagos forrásává válhat.

3. a. Az egy keresőre jutó nemzeti jövedelemtermelés gyorsan nő, de az egy keresőre jutó reáljövedelem változatlan vagy alig emelkedik és a keresőknek az össznépességen belüli aránya nő; tehát egyfelől azonos munkaidő és intenzitás mellett is a társadalom által felhasznált élőmunka viszonylagos mennyisége növekszik, másfelől az egy keresőre jutó eltartottak viszonylagos száma pedig csökken és *a keresők arány-növekedése mértékében növeli az egy főre jutó reáljövedelmet.*

3. b. Az egy keresőre jutó nemzeti jövedelemtermelés gyorsan nő, de az egy keresőre jutó reáljövedelem csökken, és a keresőknek az össznépességhez viszonyított aránya nő; tehát egyfelől (azonos munkaidőt és intenzitást feltételezve) a társadalom által felhasznált élőmunka viszonylagos mennyisége nő, másfelől az egy keresőre jutó eltartottak száma csökken, és csökkenése *nemcsak ellensúlyozza az egy főre jutó reáljövedelem esését, hanem még emeli is azt.*

Ha az a) vagy b) variáns bekövetkezik, akkor a társadalom számára hasznosított élőmunka viszonylagos mennyiségének növekedése és a lakosság megélhetési viszonyainak javulása (az egy főre jutó reáljövedelem növekedése) ellenére megváltozik az arány a dolgozónak a társadalom egész munkájából való részesedése és a dolgozónak a társadalom egész jövedelméből való részesedése között, vagyis a társadalom kisebb vagy nagyobb mértékben „lefölözi" a munkaerő-tartalékok kihasználásából adódó jövedelmeket. Ez megsértheti az egyéni és társadalmi érdek összhangját és minden esetben azzal jár együtt, hogy bár társadalmi átlagban nem romlanak a megélhetési viszonyok, mégis nagy éltérések támadnak az egyes családok jövedelmei között. Azokban a családokban, ahol volt „munkaerő-tartalék", amely munkahelyhez jutott, az egy főre jutó reáljövedelem lényegesen megnőhet, de ahol ez a lehetőség nincs meg, ott az egy keresőre jutó reáljövedelem csökkenése miatt süllyed az egy főre jutó reáljövedelem, romlanak a megélhetés feltételei.

4. Az egy keresőre jutó nemzeti jövedelemtermelés gyorsan nő, de az egy keresőre jutó reáljövedelem csökken, és a keresőknek az össznépességhez viszonyított aránya nő; tehát egyfelől (azonos munkaidőt és intenzitást feltételezve) a társadalom által felhasznált élőmunka viszonylagos mennyisége nő, másfelől az egy keresőre jutó eltartottak száma csökken és csökkenése éppen csak *ellensúlyozza az egy főre jutó reáljövedelem esését.*

A szocialista vagy szocializmust építő társadalomban ez a variáns (amikor a dolgozónak a társadalom egész munkájából való részesedése és a társadalom egész jövedelméből való részesedése közötti változás ellentétes irányú) a társadalmi és az egyéni érdek összhangjának veszélyes megbomlását idézheti elő, hacsak nincsenek kivételes körülmények (pl. háború, háborús veszély, természeti katasztrófa), amelyek ezt indokolhatják. Ellenkező esetben ennek a variánsnak bekövetkezése nemcsak károsan hat a gazdálkodásra és az egész társadalmi életre, hanem néhány év alatt jelentős belső társadalmi feszültségek anyagi bázisát teremtheti meg.

Az összlakosság megoszlása munkaképesség, foglalkoztatottság és jövedelemalakulás tekintetében

E cikk keretében nincs mód rá, hogy felsorakoztassuk az idetartozó összes tényeket és adatokat. Csupán azokat az adatokat foglaltuk rendszerbe, amelyek a foglalkoztatottság és a jövedelemalakulás fő vonásait jellemzik.

1. A lakosság munkaképes rétegének aránya folyamatosan csökkent:

1. sz. táblázat

Az össznépesség megoszlása munkaképesség szempontjából

Megoszlási viszonyszámokban*

Megnevezés	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
1. *Munkaképes korú népesség***	*61,8*	*61,5*	*61,3*	*61,1*	*60,8*	*60,4*	*60,0*
a) Még nem produktív munkaképesek***	6,6	6,5	6,3	6,2	6,1	6,0	5,9
b) Produktív munkaképesek****	31,9	31,6	31,3	31,0	30,6	30,2	30,0
c) Már nem produktív munkaképesek*****	23,3	23,4	23,7	23,9	24,1	24,2	24,1
2. *Nem munkaképes korú népesség*	*38,2*	*38,5*	*38,7*	*38,9*	*39,2*	*39,6*	*40,0*
a) Munkaképes korúnál fiatalabbak	24,9	24,9	25,0	25,0	25,1	25,4	25,7
b) Munkaképes kornál idősebbek	13,3	13,6	13,7	13,9	14,1	14,2	14,3
Össznépesség	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* A számítási alap évi átlaglétszám.
** Nőknél a munkaképes kor 15—55, a férfiaknál 15—60 évig terjed.
*** 15—19 évesek.
**** 19—39 évesek.
***** 39—60 éves férfiak és 39—55 éves nők.

A lakosság munkaképességének alakulása szempontjából két réteg arányának változása a döntő: egyrészt a munkaképes korúak számának és részarányának alakulása, mert ez a foglalkoztatottak fő utánpótlási forrása; másrészt a munkaképes korú rétegben a 19—39 évesek, vagyis az ún. produktív munkaképes korúak számának és arányának alakulása, hiszen a munka produktivitásának növelése szempontjából a fiziológiai adottság döntő tényező. Mint az adatokból kitűnik, a vizsgált időszakban *a munkaképes korúak részaránya számottevően csökkent, s még valamivel ennél is nagyobb volt az úgynevezett produktív munkaképes korúak számarányának csökkenése.* Az utóbbi számaránycsökkenés oka, hogy az első világháború előtt született népesebb korosztályokból összetevődött produktív korosztálybeli réteg ebben az időszakban már átkerült a következő korkategóriába. A produktív korosztályokba belépő új rétegek viszont már kevésbé népesek, ezért csökkent a produktív korosztálybeliek aránya a lakosságban.

2. A lakosság foglalkoztatottsága nagyon megnőtt.

2. sz. táblázat

Az össznépesség megoszlása foglalkoztatottság szempontjából

Megnevezés	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
a) Összlakosság megoszlási viszonyszámokban*							
Keresők	*43,2*	*44,5*	*45,3*	*45,6*	*45,6*	*45,8*	*45,8*
Munkaképes korú eltartott**	23,4	21,9	21,0	20,5	20,2	19,5	18,8
Nem munkaképes korú eltartott	33,4	33,6	33,7	33,9	34,2	34,7	35,4
Eltartottak összesen	*56,8*	*55,5*	*54,7*	*54,4*	*54,4*	*54,2*	*54,2*
Összes lakosság	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
b) Keresők megoszlása viszonyszámokban*							
1) Munkaképes korú kereső**	88,8	89,1	89,1	89,0	89,1	89,6	90,2
2) Nem munkaképes korú kereső	11,2	10,9	10,9	11,0	10,9	10,4	9,8
Keresők összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
c) Eltartottak megoszlása viszonyszámokban*							
1) Munkaképes korú eltartott**							
a) Tanulók	4,4	4,5	4,6	4,7	4,7	4,6	4,3
b) Háztartásbeli nő	34,8	33,8	32,6	32,0	31,5	30,5	29,8
c) Nem kereső férfiak	2,0	1,2	1,1	1,0	0,9	0,8	0,6
Együtt:	*41,2*	*39,5*	*38,3*	*37,7*	*37,1*	*35,9*	*34,7*
2) Nem munkaképes korú eltartott	*58,8*	*60,5*	*61,7*	*62,3*	*62,9*	*64,1*	*65,3*
Eltartottak összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* A számítás alapadata évi átlaglétszám.
** A munkaképes kor férfiaknál 15—60, a nőknél 15—55 éves korig terjed.

A keresők száma hét év alatt csaknem félmillióval nagyobb lett. E nagy abszolút növekedés eredményeként a keresők aránya a lakosságon belül 2,6 ponttal nőtt, az eltartottaké ugyanennyivel csökkent (a munkaképes korú eltartottak aránya a lakosságon belül 4,6 ponttal csökkent, a nem munkaképes korú eltartottak, tehát a munkaképes kort még el nem ért fiatalok és a munkaképes kort már túlhaladt öregek aránya pedig 2 ponttal nőtt.)

A keresők közül körülbelül minden tizedik túl volt a munkaképes koron. Bár arányuk a lakosságban fokozatosan csökkent, abszolút számuk 1950-től 1952-ig állandóan nőtt, majd 1952-től csökkent.

A munkaképes korú eltartottak aránya az összes eltartottakhoz viszonyítva 6,5 ponttal csökkent, a nem munkaképes korú eltartottaké ugyanilyen arányban nőtt. Különösen nagy volt a háztartásbeli nők arányának csökkenése (5 százalék) a nők nagyarányú munkába állítása következtében. A hét év folyamán a korábban nem kereső férfiak (a munkanélküliek) úgyszintén a valamilyen munkára alkalmas, de csökkent munkaképességűek elhelyezkedtek, és a megmaradó 33 000 nem dolgozó férfi lényegében teljesen keresőképtelennek tekinthető.

A munkanélküliség megszüntetése és a munkaalkalmak nagy száma kétségtelen a népi demokratikus fejlődés nagy vívmánya, és nagy előny a dolgozó népességnek, de egyúttal — most eltekintve attól, hogy a foglalkoztatottságnak ez a nagyarányú növekedése milyen jövedelemviszonyok közt történt — *sok nehézséget is okozott a dolgozó családok életviszonyaiban.* Erre vallanak az országos átlagszámok is.Azokban a családokban, ahol a nő is állásba kényszerült, a háztartási és a gyermeknevelési feladatok ellátása, ami korábban a nők (igaz, hogy a férfiak pénzkereső munkájával nem egyenértékű) *kizárólagos tevékenysége volt, most kiegészítő tevékenységgé vált.* A dolgozó nők a rendes munkaidő után látták el ezt a feladatot. Ha időközben a háztartási munka egy részét gyors és az egyéni háztartás színvonalán álló közüzemi hálózat levette volna a dolgozó nők válláról, s a háztartási munka könnyítését szolgáló gépek általánosan megszerezhetők lettek volna, ha a dolgozó nők elhelyezhették volna bölcsődékben, óvodákban és napközikben stb. gyermekeiket, akkor *a nők ilyen nagyarányú munkába vonása önmagában nem lett volna hiba.* De mivel ezek a feltételek nagyrészt hiányoztak (például 1955-ben a dolgozó nők mintegy 40 százalékának 0—3 éves korú gyermeke volt, de ezeknek a gyermekeknek csak 6 százalékát lehetett bölcsődékben elhelyezni; a háztartási gépek forgalma csekély és áruk az egyéni jövedelmekhez viszonyítva magas volt stb.), a nők ekkora arányú munkába vonása elsősorban a bérből és a fizetésből élő családokban kedvezőtlenül hatott a családi életre, főképp a gyermekek nevelésére és a háztartás rendezettségére.

3. A lakosság munkaképességének és foglalkoztatottságának színvonala között aránytalanság támadt. A munkaerő mennyiségi tartaléka majdem kimerült. (3. sz. táblázat.)

Ha a munkaképes korú lakosságcsoport a keresők, a foglalkoztatottak fő utánpótlási forrása (rajtuk kívül még a nem munkaképes korú idős keresők jöhetnek számításba), akkor a munkaképes korúak és a keresők, valamint az egész népség abszolút számbeli növekedésének egybevetéséből megállapítható, hogy milyen fokú volt a munkaerő-

3. sz. táblázat

Az össznépesség növekedésének egybevetése a munkaképesség és a foglalkoztatottság alakulásával

Megnevezés	Összes népesség*	Munkaképes korúak*	Keresők*
	növekedése		
1949—1950	86,8	31,9	157,3
1949—1951	171,4	63,4	272,1
1949—1952	251,4	92,0	334,1
1949—1953	338,0	120,2	380,9
1949—1954	443,0	143,9	441,4
1949—1955	558,0	172,8	492,9

* Évi átlaglétszám ezer főben.

szükséglet kielégítése természetes és tartalékforrásokból. Az adatokból kitűnik, hogy a keresők száma az elmúlt években csaknem annyival nőtt, mint az egész népesség, és szaporulata elérte a munkaképes korúak szaporulatának mintegy háromszorosát. A keresők számának ez a nagyarányú növekedése 1954-ben nemcsak azért állt meg, mert az egész gazdaságfejlesztési politika túlméretezett volt, s ezen változtatni kellett, hanem megállt volna változatlan gazdaságfejlesztési politika esetén is, mert a keresők számának ezt a növekedését a természetes utánpótlás nem fedezte, a tartalékok pedig nagyrészt kimerültek. A nem dolgozó férfiak száma 104 ezerről 33 ezerre csökkent, s ezek nagyrészt rokkantak, munkaképtelenek. A háztartásbeli nők száma 1830 ezerről 1581 ezerre csökkent, de a további csökkenés még kedvezőtlen jövedelemalakulás esetén is jelentős akadályba ütközik, hiszen javarészük falusi háztartásbeli nő, aki a gazdasági munkában nehezen nélkülözhető vagy többgyermekes anya, akinek teljes napi idejét a háztartási munka leköti.

1954-ig az egy keresőre jutó nemzeti jövedelem igen gyors növekedése ellenére az egy keresőre jutó reáljövedelem igen mérsékelten nőtt, illetve számottevően csökkent, tehát a dolgozóknak a társadalom egész munkájából való részesedése (a nemzeti jövedelemben testet öltött élőmunka egy keresőre jutó átlaga) és a dolgozóknak a társadalom egész jövedelméből való részesedése (az egy keresőre jutó anyagfogyasztás és szolgáltatások mennyisége) között az arány nagyon eltolódott.* (4. sz. táblázat.)

Már 1950—1951-ben kezdett kibontakozni az a tendencia, hogy az egy főre jutó reáljövedelem növekedéséből egyre nagyobb rész jut a keresők arányának (a foglalkoztatottságnak) a növekedésére, és a keresők reáljövedelmének súlya csökken, miközben a nemzeti jövedelem növekedése igen gyors. Tehát a nemzeti jövedelemben testet öltött élőmunka egy főre jutó átlaga és a dolgozóknak a társadalom jövedelméből való részesedése között a feszültség már kialakulóban volt.

1952-től 1954-ig ez a tendencia teljesen kibontakozott. Az egy keresőre jutó nemzeti jövedelem növekedése az 1952. évi kisebb törés után

* A táblázatban levő adatok az átlagra és ugyanarra a körre vonatkoznak. Ez lehetővé teszi, hogy az egy keresőre jutó reáljövedelem és a foglalkoztatottság hatását az egy főre jutó reáljövedelem kialakulásában értékelni lehessen.

4. sz. táblázat

Az egy keresőre jutó nemzeti jövedelemnek, az össznépesség egy keresőre és egy főre jutó reáljövedelmének, valamint a keresők arányának alakulása*

(1949 = 100)

Megnevezés	1950	1951	1952	1953	1954	1955
1 keresőre jutó nemzeti jövedelem	116,1	132,2	127,8	143,1	135,3	145, 8
1 keresőre jutó reáljövedelem**	102,5	102,6	97,8	94,3	111,9	120,0
Keresők aránya az össznépességen belül***	103,0	104,9	105,5	106,6	106,0	106,0
1 főre jutó reáljövedelem**	105,6	107,6	103,2	100,5	118,6	126,1

* Ennek az összevetésnek — a közölt táblázat alapján — csak akkor van létjogosultsága, ha feltételezem, hogy mindenki, aki kereső, közvetlenül vagy közvetve hozzájárult a fenti nemzeti jövedelem létrehozásához. Ez azonban csak akkor igaz, ha a foglalkoztatottak, főleg a nem termelő területek létszáma nem haladja túl a társadalmilag valóban szükséges mértéket. Ez a körülmény azonban az elmúlt években főleg a nem termelő területek tekintetében nem állott fent. Emiatt a közölt adatok nem fedik pontosan azt a közgazdasági tartalmat, amit szemléltetni akarok velük. A fejlődés alapvető tendenciájának érzékeltetéséhez azonban használatukat megengedhetőnek tartom.

** Csak reprezentatív alapon mérhető tényezők (burkolt árdrágítás, minőségi romlás stb.) figyelembevétele nélkül. Ennek mértéke 1955-ben 1949-hez képest a KSH számításai szerint körülbelül 8—10 százalék, ami körülbelül ennyivel rontja a fenti reáljövedelem-indexeket. Ezt a helyzet értékelésénél figyelembe kell venni, de az adatok pontossága érdekében a fenti táblázatban csak a statisztikailag mérhető tényezőket vettük számításba.

*** Évi átlagos létszám alapján számítva.

1953-ban már ismét folytatódott, s közben az egy keresőre jutó reáljövedelem jelentősen csökkent. *A foglalkoztatottság folyamatos növekedése azonban nemcsak megakadályozta, hogy az egy keresőre jutó reáljövedelem csökkenése következtében az egy főre jutó reáljövedelem az 1949. évi színvonal alá süllyedjen, hanem ellensúlyozta az egy keresőre jutó reáljövedelem csökkenését, sőt fedezte az egy főre jutó reáljövedelemnek az 1949. évihez képest elért növekedését.*

1954-ben, bár az egy keresőre jutó nemzeti jövedelem kedvezőtlenül alakult, mégis az egy keresőre jutó nemzeti jövedelem magas színvonala, valamint az egy keresőre jutó reáljövedelem és nem utolsósorban a felhalmozás alacsony színvonala lehetővé tette, hogy a foglalkoztatottság növelése nélkül is nőjön az egy főre jutó reáljövedelem. A keresők jövedelemnövekedése 1954-ben, de 1955-ben is egyre nagyobb súlyt képvisel az egy főre jutó reáljövedelem növekedésében.

Kétségtelen, hogy a tőkés társadalomból a szocialista társadalomba való átmenet első időszakában a kapitalista gazdaság törvényszerűségeinek uralma alatt elért gazdasági fejlettség általában mint adottság az új gazdasági viszonyok megteremtésének kiinduló pontja. A termelési viszonyok jellege azonban alapvetően megváltozik, mert a dolgozók már nemcsak munkaerejüknek, hanem a termelőeszközöknek is tulajdonosai. Ennek következtében a kisárutermelés gazdasági feltételei is — a kisárutermelési viszonyok megmaradása ellenére — lényegesen javulhatnak. De ez a jellegváltozás a kezdeti időben nem feltétlenül jár együtt

a kapitalizmustól örökölt adottságok (a termelőerők színvonala, a termelés méretei, az elosztás arányai és színvonala stb.) gyökeres megváltoztatásával.*

Ez azt jelenti, hogy az átmenet első időszakában a munkások és az alkalmazottak, valamint a kisárutermelők foglalkoztatottságának, fogyasztásának és személyes jövedelmének esetleg csak az illető ország kapitalista korszakában elért maximális színvonalát lehet biztosítani (eltekintve a kivételes állapotoktól, például a háborútól stb.). De már ez is számottevő eredmény, mert ez a színvonal állandóan biztosítható, a kapitalizmusban pedig csak rövid időszakban — rendszerint az újratermelési ciklus fellendülési szakaszában — érhető el. Ez a színvonal a kiinduló pontja azoknak a további változásoknak, amelyeken már az átmeneti gazdaság törvényszerűségei uralkodnak.

A magyar társadalom kapitalista korszakához képest — az előbbi adatokban tükröződő egészségtelen következmények ellenére is — nagy előrehaladás és döntő jelentőségű eredmény volt a munkanélküliség megszűnése, a foglalkoztatottság nagyarányú növekedése. Lényegében *megvalósult a munka általánossá válása, a minimumra szűkültek a munka nélküli megélhetés lehetőségei, egyenletessé válhatott a munka elosztása a társadalom munkaképes tagjai között.*

Az átmeneti gazdaságban — nem utolsósorban a munkának a társadalom munkaképes tagjai között való egyenletes elosztása révén — a termelés bővítésének és a társadalmi munka fokozódó termelőerejének eredményeként növekedő nemzeti jövedelem (mint használati értéktömeg) tervszerű és gazdaságos felhasználásának elvileg három fő következménye lehet vizsgálódásunk tárgya szempontjából:

1. A keresők arányának csökkentése a munkaképes lakosságban, és a csökkentés arányában a korábbinál több szabadidő biztosítása a társadalom tagjai számára. Ez úgy realizálódik, hogy a korábbi keresők egy részének a társadalmi tevékenység valamely területén azelőtt lekötött munkaideje szabaddá válik, és így tehermentesíthetik a munkaidő után végzett elfoglaltság (házimunka, gyermeknevelés stb.) alól azokat, akik továbbra is keresők maradnak.

2. A foglalkoztatottság eredeti színvonalának megőrzése vagy emelése közben a munkaidő csökkentése vagy az anyagi életviszonyok gyökeres megjavítása, illetve a kettőnek valamilyen kombinációja.

3 A termelőerők alacsony színvonala esetén — a foglalkoztatottság eredeti színvonalának megtartása vagy emelése közben — a felhalmozás növelése és a fejlettebb országokéhoz viszonyított gazdasági színvonalkülönbség csökkentése.

Mint az elemzett adatokból kitűnik, sem e három lehetséges következmény valamilyen kombinációja, sem az első és a második pontban vázolt következmény valamelyike nem valósult meg, hanem az történt, amit a harmadik pontban vázoltunk. Hogy mekkora volt a beruházások gazdasági hatékonysága, az nem elemezhető ebben a cikkben. Az e téma-

* Hazánkban 1948—1949-ben következett be a termelési viszonyok jellegének megváltozása, és körülbelül ugyanakkor értük el az 1938. évi gazdasági színvonalat. Bár az 1938. évi és az 1948—1949. évi magyar gazdaság sok szempontból különböző volt (például a termelési arányok stb. tekintetében), a gazdasági teljesítőképesség és a legfőbb gazdasági arányok tekintetében mégsem lehettek lényeges különbségek.

val foglalkozó tanulmányok megállapításai immár közismertté váltak. A beruházások gazdasági hatékonysága igen csekély volt, ezért a nemzeti jövedelem növekedése nem volt arányban a gazdasági erőfeszítésekkel. Ez a gazdasági teher csökkentette a lakosság közvetlen fogyasztási alapját és jelentősen hozzájárult a foglalkoztatottság és a jövedelemszínvonal előbb vázolt kedvezőtlen alakulásához. 1949-től 1956-ig tehát általában nem érvényesült az a követelmény, hogy a társadalom olyan foglalkoztatottsági színvonalat teremtsen, amely leginkább arányos a termelőerők színvonalával és a társadalmi tevékenység többi területeinek valóságos szükségleteivel, és amellyel egyúttal *az egyéni jövedelem optimuma érhető el.*

Pedig az átmeneti gazdaságban megvan rá a lehetőség, hogy a személyes jövedelem színvonala még a foglalkoztatottság — tehát az élőmunka-felhasználás — növekedése nélkül is meghaladja a kapitalizmusban elért színvonalat és folyamatosan emelkedjék. Lehetővé teszi ezt a termelési viszonyok megváltozott jellege. A kizsákmányoló osztályok és kiszolgálóik túlméretezett személyes fogyasztása lényegesen, sokszor az átlagos színvonalra csökkenthető. Egyes improduktív, de a kapitalizmusban szükséges kiadások (például a tiszta forgalmi költségek stb.) nagy része elesik. Az üzemen belüli szervezettség és a társadalmi termelési anarchia ellentételéből adódó gazdasági veszteségek nagy részétől megszabadul a társadalom abban a mértékben, ahogyan a tervszerű gazdálkodás lehetőségét valósággá tudja változtatni.

Milyen társadalmi biztosítékai vannak e személyes jövedelmi színvonal elérésének? A döntő tényező itt az, hogy megváltozott a termelési viszonyok jellege, *a társadalmi tulajdonba vett gazdasági egységekben a dolgozók nemcsak munkaerejüknek, hanem a termelőeszközöknek is tulajdonosai.* Mint tulajdonosok közvetlen anyagi érdeküknek tekintik, hogy a kapitalizmus számukra legkedvezőbb időszakában elért foglalkoztatottsági és jövedelmi színvonalat fenntartsák és egészségesen továbbfejlesszék. Az adott ország kapitalista korszakának az az időszaka, amikor a foglalkoztatottság és jövedelemszínvonal a munkások és alkalmazottak számára legkedvezőbb volt, a gazdasági ciklus fellendülési szakaszában állott fenn. Ekkor a munkaerő-kereslet és -kínálat viszonylag kiegyensúlyozott volt, és a munkabér nagyjában-egészében fedezte azon történelmileg kialakult fogyasztási cikktömeg költségeit, amelyek a dolgozó család munkaerejének újratermeléséhez szükségesek.

A kisárutermelők kisebb vagy nagyobb rétege az átmeneti gazdaságban is megmarad mint történelmi örökség, és különféle okokból (például a földosztás nyomán stb.) számuk még nő is. Bár a kapitalizmusban a kisárutermelők termékei egyéni értéke az árszínvonalat meghatározó társadalmi értéknél (illetve termelési árnál) nagyobb, tehát munkaráfordításaik egy része rendszerint nem realizálható, mégis a kapitalista újratermelési ciklus fellendülési szakaszában termékeik egyéni értéke megközelítheti az átlagárat. Ily módon termékeik eladásakor — a tőkés módon termelt áru analógiájával élve — realizálhatják az áru értékét alkotó valamennyi értékrészt: az elhasznált termelőeszközök értékét (c); a termelésben elhasznált munkaerejük értékét („v"); és a többletérték kisebb-nagyobb hányadát, amely a kisárutermelő gazdaság felhalmozási alapja lehet. Ilyen gazdasági feltételek közt a kisárutermelők jövedelmi színvonala általában biztosíthatja:

a) a termelőeszközök teljes felújítását;

b) a személyes fogyasztásnak azt a színvonalát, amely társadalmi átlagban általában eléri (azonos szakképzettséget, munkaidőt, intenzitást stb. feltételezve) a munkások és az alkalmazottak személyes fogyasztásának színvonalát, valamint azoknak az életfeltételeknek a megteremtését (lakásalap stb.), amelyek nem tartoznak közvetlenül a személyes fogyasztás körébe;

c) a termelő kapacitás bizonyos korlátok közti bővítését, hogy a termelés a kereslethez igazodva nőhessen.

Azokban a gazdasági ágazatokban, amelyekben a kisárutermelés súlya jelentős, az itt vázolt, de a kapitalizmusban csak kivételesen biztosítható jövedelemszínvonal megőrzése gazdasági szükségszerűség a szocializmust építő társadalomban — egyebek között a foglalkoztatottság szempontjából is. Természetesen ez a társadalom nem mondhat le a kisárutermelés társadalmasításáról. De az önkéntesség egyik fő feltétele, hogy a szövetkezeti tag jövedelme legalább akkora legyen, amekkorát kisárutermelőként elért. A kisárutermelők jövedelmét pedig a tervszerű befolyásolás eszközeivel az előbb megjelölt színvonalra kell terelni. Meg kell akadályozni, hogy a jövedelem annál lényegesen nagyobb legyen, mert ez vagy a bérből és a fizetésből élők személyes fogyasztásánál magasabb fogyasztási színvonalat biztosítana, és ha lehetőség van rá, *a munkaerő egy része a társadalmasított gazdaságokból visszaáramlana a kisárutermelésbe,* vagy bekövetkezne a kisárutermelés olyan mértékű bővülése, amely gazdaságtalan termelésnek vagy kapitalizálódási törekvéseknek nyitna utat. De káros következményekkel járhat az is, ha ennél lényegesen kisebb a kisárutermelők jövedelme, mert ez esetben csökken a személyes fogyasztás vagy romlanak a termelési feltételek (felújítás elhanyagolása, hiányos beruházás stb.). Emiatt bizonyos nagyságú társadalmi szükségletek kielégíthetetlenekké válhatnak és *nagy méreteket ölthet a más területekre irányuló munkaerő-elvándorlás.* Ha pedig a kisárutermelésből kiáramlott munkaerőt a többi ágazat nem tudja teljesen felszívni — munkanélküliség keletkezhet.

Ha a döntő termelőeszközök az uralkodó osztállyá szerveződött munkásosztály társadalmi tulajdonában vannak, a kisárutermelőkkel fennálló gazdasági kapcsolataikban pedig betartják a fentebb vázolt követelményeket —, akkor a társadalmi tulajdonosok szervezeteinek szükségszerű törekvése, hogy a társadalmi munka termelőerejének növekedése és a termelés bővítése révén keletkezett nagyobb termékhalmaz (nemzeti jövedelem) személyes fogyasztásra, valamint társadalmi felhalmozási és tartalékalapra való felosztásának arányát az egész társadalomban úgy határozzák meg, hogy a dolgozók életfeltételei gazdagabbak legyenek.

Ez a törekvés csak akkor szorulhat háttérbe, ha a munkásosztály kivette ugyan a tőkésosztály birtokából a termelőeszközöket, de valami (természeti csapás, háború, háborús veszély, bürokratikus vonások vagy egyéb) gátolja a termelőeszközökkel és a termékekkel ésszerű gazdálkodásban.

A munkás és az alkalmazott népesség foglalkoztatottságának és személyes jövedelmének alakulása

A munkás és az alkalmazott népesség száma és foglalkoztatottsága nagyobb mértékben nőtt, mint az egész lakosságé. Az egész lakosságban a száz keresőre jutó eltartottak száma 132-ről 119-re, a munkások és az alkalmazottak viszonylatában 136-ról 98-ra csökkent. Ennek az egész lakosságra vonatkozó elmondott árnyoldalai (az öreg keresők nagy aránya, a nők nagyfokú munkába vonása a házimunka és a gyermeknevelés tárgyi feltételeinek lényeges javítása nélkül stb.) a munkásokra és az alkalmazottakra még fokozottabban érvényesek.

Azt, hogy a foglalkoztatottság évenkénti növekedése milyen egyéni jövedelem-színvonal mellett következett be, az alábbi táblázat szemlélteti.*

5. sz. táblázat

A munkás és az alkalmazott népesség foglalkoztatottságának és egyéni jövedelmének alakulása*

(1949 = 100)

Megnevezés	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Egy keresőre jutó nemzeti jövedelem	120,4	129,3	132,5	135,0	121,7	125,9
Egy keresőre jutó reáljövedelem	100,2	88,1	81,9	85,7	101,1	106,7
Keresők arányának növekedése a munkás és alkalmazott népességen belül**	105,5	111,7	115,4	115,8	118,9	118,6
Egy főre jutó reáljövedelem	105,7	98,4	94,5	99,2	120,2	126,5

* Lásd a 41. oldalon levő táblázat** lábjegyzetét.
** A számítás alapja évi átlaglétszám ezer főben.

* Ennek az összevetésnek — a közölt táblázat alapján — csak az alábbi eléggé durva feltevések esetén van létjogosultsága: 1. Feltételezem, hogy mindenki, aki kereső, közvetlenül vagy közvetve hozzájárult a fenti nemzeti jövedelem létrehozásához. Ez azonban csak akkor igaz, ha a foglalkoztatottak, főleg a nem termelő területek létszáma nem haladja túl a társadalmilag valóban szükséges mértéket. Ez a körülmény azonban az elmúlt években főleg a nem termelő területek tekintetében nem állott fenn; 2. Feltételezem, hogy a munkások és alkalmazottak közvetlenül csak annak a nemzeti jövedelemnek a létrehozásában vettek részt, amelyet azon szektorokban termeltek, ahol alkalmazták őket. A gyakorlatban azonban egy részük olyan társadalmi funkciókat is ellátott, amelyek hatása vagy közvetve a kisárutermelők gazdasági eredményeiben jut kifejezésre (például ingyenes állatorvosi teendőket ellátó állatorvosok stb), vagy össztársadalmi jellegű tevékenység (például a vízgazdálkodás területén foglalkoztatottak stb.). Elvileg a kisárutermelőktől össztársadalmi szükségletekre különböző módon (ár, adó stb.) elvont nemzeti jövedelemnek ezeket a költségeket kellene fedeznie. Ezért a munkások és alkalmazottak egy keresőre jutó reáljövedelmét tulajdonképpen annak a nemzeti jövedelemnek egy keresőre jutó átlagával kellene összehasonlítanom, amely nemcsak azt a nemzeti jövedelmet tartalmazza, amit azon szektorokban termeltek, ahol a számításba vett munkások és alkalmazottak dolgoztak, hanem azt a nemzeti jövedelmet is, amit a kisárutermelőktől össztársadalmi szükségletek fedezésére elvontak. Az ehhez szükséges számítási anyag azonban nem állt rendelkezésünkre.

A fenti okok miatt a közölt adatok nem fedik teljesen azt a közgazdasági tartalmat, amelyet szemléltetni akarok velük. A fejlődés alapvető tendenciájának érzékeltetéséhez azonban használatukat megengedhetőnek tartom.

1950-ben 1949-hez képest az egy keresőre jutó nemzeti jövedelem gyorsan, 20,4 százalékkal nőtt, de az egy keresőre jutó reáljövedelem nem változott (100,2 százalék). A keresőknek az egész népességhez viszonyított aránya számottevően, 5,5 százalékkal nőtt. Egyfelől tehát *a társadalom által felhasznált élőmunka mennyisége (és a nemzeti jövedelem is), másfelől az egy főre jutó reáljövedelem is lényegesen, 5,7 százalékkal nőtt.* A munkások és az alkalmazottak megélhetési viszonyai számottevően javultak. Mégis a dolgozóknak a társadalmi szektor egész munkájában való részvétele (a társadalmasított szektorban termelt nemzeti jövedelemben testet öltött élőmunka egy keresőre jutó átlaga) és a dolgozóknak a társadalmi szektor egész jövedelméből való részesedése között az arány nagyon megváltozott, feszültség támadt. Bár ez az egész társadalom átlagában nem rontotta a megélhetési viszonyokat, a családok egyéni jövedelmei között számottevő különbségeket idézett elő. Azokban a családokban, ahol volt „munkaerő-tartalék", az egy főre jutó reáljövedelem a család változatlan létszáma mellett ugrásszerűen, a család növekvő létszáma esetén pedig lényegesen nőhetett, és az esetek többségében nem csökkenhetett. De, ahol ez a lehetőség nem volt meg, ott az egy főre jutó reáljövedelem csak akkor nem csökkent, ha a családtagok, s bennük a keresők száma is változatlan maradt. Ez a kiöregedés és a szaporodás miatt általában nem tipikus, de egy év alatt azért számottevő eltérés nem keletkezhetett. Emiatt azoknak a munkás- és alkalmazott családoknak a száma, amelyekben az egy főre jutó reáljövedelem már 1950-ben csökkent, nem lehetett túl nagy.

1951—52—53-ban 1949-hez képest *az egy keresőre jutó nemzeti jövedelem* (évenként változó, de minden évben számottevő) *növekedése közben* (1951 = 8,9, 1952 = 3,2, 1953 = 3,5) *az egy keresőre jutó reáljövedelem lényegesen csökkent:* 1951-ben 11,9, 1952-ben 18,1, 1953-ban 14,3 százalékkal volt kisebb az 1949. évinél. A keresők aránya lassuló ütemben, de évről évre nőtt: 1951-ben 6,2, 1952-ben 3,7, 1953-ban 0,4 százalékkal. Egyfelől tehát a társadalom által felhasznált élőmunka mennyisége (és a nemzeti jövedelem) nőtt, másfelől a *keresőkre jutó eltartottak száma csökkent és ez ellensúlyozta az egy keresőre jutó reáljövedelem esését.* (Az egy keresőre jutó reáljövedelem 1949-hez képest 1951-ben 11,9, 1952-ben 18,1, 1953-ban 14,3 százalékkal, az egy főre jutó reáljövedelem pedig csak 1,6, 5,5 és 0,8 százalékkal csökkent.)

Három év alatt a dolgozóknak a társadalmasított szektor egész munkájában való részvétele és jövedelméből való részesedése között az összhang megbomlott. Közismert ennek káros hatása a gazdálkodásra és a társadalmi életre. A szubjektív hatást csak rontotta az életszínvonal emelkedésének állandó bizonygatása hamis adatok vagy egyszerűen kinyilatkoztatások alapján. Ez a helyzet társadalmi feszültségek anyagi indítékává vált. Megszüntetéséhez mélyreható politikai és gazdasági változtatások kellettek, amelyek az 1953 júniusa utáni — az életszínvonal emelését célzó — intézkedésekben valósultak meg.

1954-ben 1949-hez képest a nemzeti jövedelemnek — bár ez az új, gazdasagi strukturára való átállás miatt csökkent — az előző években elért magas szinvonala alapján lényeges fordulat következett be. Egy év alatt az egyes keresőre jutó reáljövedelem 15,4 százalékkal, az egy főre jutó reáljövedelem pedig 21 százalékkal nőtt. Ez a fordulat azonban csak csökkenthette a dolgozóknak a társadalmi szektor egész munkájában való

részvétele és egész jövedelméből való részesedése közti feszültségeket. Ugyanis, *1954-ben az egy keresőre jutó nemzeti jövedelem 21,7 százalékkal volt nagyobb az 1949. évinél, de az egy keresőre jutó reáljövedelem lényegében csak az 1949. évi színvonalat érte el.* A foglalkoztatottság időközben bekövetkezett nagyarányú növekedésének (a keresők aránya a munkás- és az alkalmazott népességben 1949-hez képest 18,9 százalékkal nőtt) hatására azonban *az egy főre jutó reáljövedelem csak a foglalkoztatottsággal azonos arányban, mintegy 20 százalékkal nőtt.* Itt meg kell jegyezni, hogy az új keresők átlagos reáljövedelme gyakran kisebb lehet a régieknél, ezért az egy keresőre jutó átlag csökkenése vagy változatlansága nem feltétlenül tükrözi a régi keresők átlagos reáljövedelmének ugyanilyen alakulását.

Az 1955. évi és az 1949. évi helyzetnek — a magyar átmeneti gazdaság hét éve kezdő- és végpontjának — összehasonlítása (1956. évi részletes adatok hiányában) a vizsgált területen végbement változások végeredményét tárja fel. Az egy keresőre jutó nemzeti jövedelem 25,9 százalékos növekedése közben az egy keresőre jutó reáljövedelem 6,7 százalékkal nőtt (az évi átlagos növekedés a csak reprezentatív alapon mérhető csökkentő tényezők[1] figyelembevétele nélkül is alig haladta meg az egy százalékot). Emiatt a *munkás- és az alkalmazott népesség megélhetési viszonyai csak annyiban javultak, amennyiben a foglalkoztatottság nőtt.* Még ha eltekintünk is a foglalkoztatottság és a jövedelemváltozás 1949 és 1955 közti kedvezőtlen alakulásától, és csak a kezdő- meg a végpontot (a legkedvezőbb évet) vetjük össze, akkor sem sokkal jobb a kép. *A dolgozóknak a társadalmasított szektor egész munkájában való részvétele és jövedelméből való részesedése közt támadt feszültségek — az 1953. évi változások után is — csak csökkentek, de nem szűntek meg; a társadalmi és az egyéni érdek összhangja még nem állott maradéktalanul helyre.* A társadalmat képviselő állam lefölözte a munkaerő-tartalékok kihasználásából adódó jövedelemnövekedés jelentős hányadát, és nagyon megnőttek a különbségek a munkás- és az alkalmazott családok egyéni jövedelmei között. Az előbbi folyamatot a 6. számú, az utóbbi folyamatot pedig a 7. számú táblázat szemlélteti.

6. sz. táblázat

Az egy keresőre jutó reáljövedelem tényleges és egyenletes növekedés alapján számított volumene közti különbség*

(1955. évi vásárlóerejű Ft-ban)

Megnevezés	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1949-55 között összesen
Tényleges alakulás mellett**	14 521	14 550	12 800	11 890	12 451	14 686	15 490	—
Index 1949=100	100,0	100,2	88,1	81,9	85,7	101,1	106,7	—
Egyenletes növekedés mellett**	14 521	14 681	14 840	15 000	15 174	15 334	15 490	—
Index 1949=100	100,0	101,1	102,2	103,3	104,5	105,6	106,7	—
Különbség 1 keresőre számítva**	—	—131	—2 040	—3 110	—2 723	—648	—	—8652
Különbség az összes keresőkre számítva***	—	—195,5	—3583,7	—6199,8	—5843,6	—1414,8	—	-17234,7

* Lásd a 41. oldalon levő táblázat** lábjegyzetét.
** Ft-ban.
*** millió Ft-ban.

[1] Lásd a 4. sz. táblázat ** lábjegyzetét.

Az egy keresőre jutó reáljövedelem 1954-ig az 1949. évi színvonalon mozgott vagy lényegesen alatta volt, és csak 1954 után emelkedett néhány százalékkal e fölé. Valamelyest más helyzet állt volna elő, ha az 1949-től 1955-ig elért egy keresőre jutó, összesen 6,7 százalékos reáljövedelemnövekedés folyamatos lett volna. Hiszen a reáljövedelem csökkenése esetén a nem tartós fogyasztási cikkekre fordított kiadások csak minimálisan csökkenthetők, és a jövedelemcsökkenés nagy hányada a tartós fogyasztási cikkek fogyasztását csökkenti. Képletes kifejezéssel úgy is mondhatnánk, hogy a családi háztartás „állóalapjai" romlanak. Ugyanúgy, mint ahogy a beruházások több éves színvonalának meghatározásának szempontjából sem csak a kezdő- és a végpont színvonala döntő, hanem a közbeeső éveké is, ez itt sem hagyható figyelmen kívül.

Ha az egy keresőre jutó reáljövedelem tényleges alakulását összehasonlítjuk azzal, hogy mekkora lett volna az egy keresőre jutó reáljövedelem *a növekedés egyenletessége esetén,* akkor 1949-től 1955-ig egy főre számítva több mint 8600 Ft, az összes bérből és fizetésből élőkre számítva pedig több mint 17 milliárd forint a különbség. (1955. évi vásárló erejű forintban számolva.) Ezt a különbséget felfoghatjuk mint az állam „megtakarítását", amelyet vagy felhalmozási és tartalékalappá változtatott, vagy pedig az új munkaerők munkába állításával kapcsolatos kiadásokra fordított. Az egy keresőre jutó reáljövedelem 1949—1955 közti átlagos színvonalán ez a megtakarítás hét éven keresztül évente csaknem 180 000 munkás vagy alkalmazott foglalkoztatását tette lehetővé az államnak minden kiadás nélkül.

A különböző nagyságú munkás és alkalmazott családok reáljövedelmei között keletkezett nagyméretű szóródást a 7. sz. táblázat adatai szemléltetik:

7. sz. táblázat

A családok reáljövedelmeinek szóródása

Megnevezés	A munkás és alkalmazott keresők, illetve családok		Egy főre jutó reáljövedelem	
	száma ezerben	százalékos aránya	Ft	az összes családok átlagos reáljövedelmének százalékában
Önállók	*490*		13 887	178,2
2 tagú családok	450	34,6	9 101	116,8
3 tagú családok	385	29,6	7 901	101,4
4 tagú családok	260	20,0	6 467	83,0
5 tagú családok	120	9,2	5 875	75,4
6 tagú vagy ennél nagyobb családok	85	6,6	5 073	65,1
Összesen (átlagosan) ...	1300	100,0	7 792	100,0

(Az önállók nélkül a családok egy főre jutó átlagjövedelme 7150 Ft.)

A családok jövedelmének alakulásában nagy eltéréseket okozott a családok létszámának különbsége is. A családtagok száma ugyanis elsősorban a gyermekek szaporodása miatt nő, akik csak évek múlva válnak keresőképessé. Ezért az elmúlt években a kislétszámú családokban a ke-

resők aránya is jobban növekedett, mint a nagylétszámú családokban. Ezt szemléltetik a következő táblázat adatai:

8. sz. táblázat

A keresők és az eltartottak aránya a különböző nagyságú munkás és alkalmazott családokban

Megnevezés	Egy családra jutó keresők száma	100 keresőre jutó eltartottak
Átlagosan	1,49	118
2 tagú családokban	1,23	63
3 tagú családokban	1,51	98
4 tagú családokban	1,63	145
5 tagú családokban	1,78	181
6 tagú családokban	1,94	209
ennél nagyobb családokban	2,21	254

(A 100 keresőre jutó eltartottak aránya az önállókat is figyelembe véve 98,8.)

1955-ben a két tagú családokban egy keresőre 0,6 eltartott jutott, vagyis a két tagú családok több mint 30 százalékában mindkét családtag kereső volt, a négy tagú családokban ellenben egy keresőnek már másfél nem kereső családtagot kellett eltartania. De az egy főre jutó jövedelem a nagyobb létszámú családokban nemcsak az eltartottak nagyobb aránya miatt kisebb, hanem azért is, mert a keresők számával nem arányosan nő az egy keresőre jutó bérjövedelem. Ezt szemléltetik a következő táblázat adatai:

9. sz. táblázat

A bérjövedelem nagysága különböző számú kereső esetében

Megnevezés	Évi bér (Ft)	Bér az átlag százalékában
Átlagos bérjövedelem	13 135	100,0
1 kereső esetén	15 043	114,5
2 „ „	11 525	87,7
3 „ „	10 279	78,3

Azokban a családokban, ahol csak egy kereső van, az egy keresőre jutó bérjövedelem (amely az összjövedelemnek körülbelül $^4/_5$-ét teszi ki) mintegy 15 százalékkal haladja meg az átlagot, de két kereső esetében már csak $^3/_4$ részét éri el annak és így tovább. Ennek oka, hogy a családtagok közül először általában az vállal munkát, akinek a legnagyobb a szakképzettsége, és ezért több jövedelmet hozhat a „konyhára", mint az utána következő családtag, aki már kisebb képzettségű vagy esetleg teljesen szakképzetlen.

A munkás- és az alkalmazott népesség egy főre jutó reáljövedelmének átlagos színvonalát — a kivételes helyzetben levő egyedülállók és gyermektelen családok kivételével — csak a három tagú családok érhették el, a közepes nagyságú, négy tagú családokban viszont az egy főre jutó reáljövedelem alig volt több az átlagosnak $^4/_5$-énél.

Több évben 1955-ig az volt a helyzet, hogy egyre többen vettek részt a társadalmi munkában, a dolgozók egyéni jövedelme azonban tár-

sadalmi átlagban nem nőhetett. A családok egy főre jutó jövedelme társadalmi átlagban emelkedhetett, de csak akkor, ha a korábban nem dolgozó családtag is bekapcsolódott a munkába. A gazdaságvezetésnek a túlméretezett gazdaságfejlesztési tervekhez biztosítania kellett a munkaerőt, ezért jelentősen növelte a foglalkoztatottak számát. De mivel a fogyasztási cikkek és a termelőeszközök termelése között nem volt meg a helyes arány, ezt csak azon az áron tehette, hogy csökkentette a dolgozók reáljövedelmét, mert csak így volt miből fedezni az új munkaerők foglalkoztatásának költségeit. A dolgozók az alacsony jövedelem-színvonal miatt állandó igénnyel léptek fel, hogy az állam biztosítson új munkalehetőséget. Ha viszont a munkára jelentkezőket az állam foglalkoztatni akarta, akkor a fogyasztási alap kedvezőtlen alakulása miatt a reáljövedelem további csökkentésére kényszerült stb.

A paraszti lakosság foglalkoztatottsága és reáljövedelme

Az egyéni és a szövetkezeti parasztság együttes kezelése a foglalkoztatottság és a jövedelemelosztás szempontjából pontatlanságot foglal magában. De a termelőszövetkezeti parasztság számának, illetve összetételének alakulása az elmúlt időszakban annyira eltérő irányú volt, olyan gyors oda-vissza mozgások mentek végbe az egyéni és a termelőszövetkezeti parasztság és a többi népgazdasági ág között, hogy a fő tendenciákat csak az egész paraszti lakosság adatain lehet nyomon követni.

A paraszti lakosság létszámának, valamint reáljövedelmének és fogyasztása reálértékének változását az elmúlt időszakban a 10. sz. táblázat adatai jellemzik:

10. sz. táblázat

A parasztság létszámának, reáljövedelmének és fogyasztásának alakulása

Megnevezés	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Paraszti népesség*	4444,7	4354,7	4394,5	4325,1	4208,7	4276,8	4329,8
1 főre jutó reáljövedelem	5488	5583	7466	3622	5894	6018	6612
1 főre jutó fogyasztás reálértéke	5022	5661	5964	5353	5054	5574	6408
1 főre jutó készletváltozás**	+ 466	— 78	+1502	—1731	+ 840	+ 444	+ 204
			Index 1949 = 100				
Paraszti népesség	100,0	98,0	98,9	97,3	94,7	96,2	97,4
1 főre jutó reáljövedelem	100,0	101,7	136,0	66,0	107,4	109,7	120,5
1 főre jutó fogyasztás reálértéke	100,0	112,7	118,8	106,6	100,6	111,0	127,6
1 főre jutó készletváltozás	—	—	—	—	—	—	—

* Évi átlagszám.

** A készletek közül a fogyasztásra alkalmas termékek 1954. évi fogyasztói árakon, a többi készletek 1954. évi termelői áron kerültek értékelésre. A készletekben csak a mezőgazdasági eredetű termékek (termény- és állatállomány) szerepelnek, tehát nincsenek benne az épületek, gépek és felszerelések. A parasztság reáljövedelmére vonatkozó fenti adatok nem foglalják magukban a termelőszövetkezetek közös készleteinek változását. Ha ezeket a parasztság jövedelméhez számítjuk, akkor a reáljövedelem 1954-ben 113,4 százalék, 1955-ban 122,6 százalék.

A paraszti lakosságból nagyarányú kiszakadási folyamat ment végbe. A keresők számának tényleges csökkenése azonban lényegesen nagyobb annál, amit a táblázat létszámcsökkenésnek mutat. Ugyanis a munkaképes korú eltartottak nagy része, mintegy 80 százaléka a mezőgazdaságon kívül keresővé vált. Általában azok szakadtak le a parasztságról, akik a legmozgékonyabbak voltak (a fiatalok) vagy azok, akiknek olyan kicsi gazdaságuk volt, hogy nem sokat vesztettek vele, ha otthagyták. Ezenkívül azoknak a keresőknek a száma, akik a paraszti családokban maradtak, de közben más ágazatokban vállaltak állást, szintén lényegesen nőtt.

Mivel a parasztságot a legmozgékonyabb és munkaképesség szempontjából a legproduktívabb elemek hagyták el, feltételezhető, hogy a paraszti lakosság összetétele munkaképesség szempontjából inkább romlott, mint az egész lakosságé.

E leválási folyamattal egyidejűleg a parasztság egy főre jutó reáljövedelmének alakulása — ha eltolódásokkal is — a mezőgazdaságot elhagyók számával ellentétes irányú volt.

Felvetődik a kérdés, miért az egy főre jutó reáljövedelem alakulását állítjuk párhuzamba a parasztságból való kiválás folyamatával, amikor köztudomású, hogy a parasztság fogyasztásának reálértéke korántsem mutat akkora ingadozást, mint reáljövedelmének alakulása.

Kétségtelen, hogy a kistermelőnek — mint a termelőeszközök tulajdonosának — megvan a lehetősége, hogy ha a reáljövedelme csökken, a termelési készletei rovására (mivel ezek a készletek személyes fogyasztásra is alkalmasak) megoldja fogyasztási problémáit. Ebben az esetben viszont termelési feltételei rosszabbodnak. Egy áttételen keresztül reáljövedelmének kedvezőtlen alakulása termelési feltételeinek romlásában és perspektivátlanságában fejeződik ki. Hogy ez mekkora méreteket ölt, azt elárulja az, hogy a kistermelők mire fordították bruttó jövedelmüket: hogyan alakultak összes kiadásaik között a személyes fogyasztásra, az üzemi kiadásra és az adózásra fordított hányadok. Ezt szemlélteti a 11. sz. táblázat. (52. o.)

Az összes kiadások és a személyes fogyasztás nagyjából azonos irányú mozgása arra vall, hogy az elmúlt évek gazdaságpolitikája következtében a paraszti kistermelők elsősorban a személyes fogyasztás már elért színvonalának megőrzésére törekedtek.

Az üzemi kiadások színvonala — amelyet itt az egyszerűség kedvéért egyenlőnek veszünk a felújításokkal — az 1949. évi színvonal alatt ingadozott és párhuzamosan mozgott az összes kiadásokkal. Az adók részaránya nem volt nagy (5—8 százalék), de ideges görbét írt le és mozgási vonala nem volt összhangban sem az összes jövedelmek, sem az összes kiadások alakulásával. A készletváltozást az egyszerűség kedvéért mezőgazdasági jellegű álló- és forgóalapváltozásként fogjuk fel. Azokban az években, amikor a készletek csökkentek, az újratermelés szűkített bázison ment végbe, tehát a paraszti termelés feltételei romlottak. Amikor készletnövekedés volt, akkor pedig ennek ellenkezője mehetett végbe.

Az adatokból kitűnik, hogy a kistermelők fogyasztásukat még készleteik rovására is az 1949. évi színvonal fölött tartották. Tehát az alacsony jövedelemszínvonal a felújítás és a termelésbővítés rovására ment, ez korlátozta a mezőgazdasági termelés növekedését, és nem biz-

11. sz. táblázat

A paraszti lakosság (egyéni és szövetkezeti együtt) egy főre jutó bruttó jövedelmének és kiadásának megoszlása, egyenlege és változása
(1954. évi fogyasztói árakon)*

Megnevezés	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Bruttó bevétel:							
1. Mezőgazdasági eredetű jövedelem							
a) Pénzjövedelem	2334	2615	2759	2172	2288	2734	3533
b) Természetbeni jövedelem	3503	3299	5269	1859	3693	3500	3419
Együtt:	*5837*	*5914*	*8028*	*4031*	*5981*	*6234*	*6952*
2. Munkabér-jövedelem	456	447	362	395	541	617	628
Összesen:	*6293*	*6361*	*8390*	*4426*	*6522*	*6851*	*7580*
Bruttó kiadás:							
1. Adók	285	329	554	499	314	427	499
2. Egyéb pénzügyi kiadás	80	82	84	63	65	85	140
3. Üzemi kiadások	440	367	286	242	249	322	328
4. Személyes fogyasztás	5022	5661	5964	5353	5054	5574	6408
Összesen:	*5827*	*6439*	*6888*	*6157*	*5682*	*6408*	*7375*
Egyenleg (készletváltozás)**	+ 466	— 78	+1502	—1731	+ 840	+ 444	+ 203
Index 1949 = 100							
Bruttó bevétel:							
1. Mezőgazdasági eredetű jövedelem							
a) Pénzjövedelem	100,0	112,0	118,2	93,1	98,0	117,1	151,3
b) Természetbeni jövedelem	100,0	94,2	150,4	53,1	105,4	99,9	97,6
Együtt:	*100,0*	*101,3*	*137,5*	*69,1*	*102,5*	*106,8*	*119,1*
2. Munkabér-jövedelem	100,0	98,0	79,4	86,6	118,6	135,3	137,7
Összesen:	*100,0*	*101,1*	*133,3*	*70,3*	*103,6*	*108,9*	*120,5*
Bruttó kiadás:							
1. Adók	100,0	115,4	194,4	175,1	110,2	149,8	175,1
2. Egyéb pénzügyi kiadás	100,0	102,5	105,0	78,8	81,3	106,3	175,0
3. Üzemi kiadások	100,0	83,4	65,0	55,0	56,6	73,2	74,5
4. Személyes fogyasztás	100,0	112,7	118,8	106,6	100,6	111,0	127,6
Összesen:	*100,0*	*110,5*	*118,2*	*105,6*	*97,5*	*110,0*	*126,6*
Egyenleg (készletváltozás)	—	—	—	—	—	—	—

* Ft-ban.
** Lásd a 10. sz. táblázat ** jegyzetét.

tosította a mezőgazdasági termékekre irányuló társadalmi szükségletek kielégítését. Vagyis azok a paraszti jövedelemalakulásra vonatkozó általános követelmények, amelyeket a cikk elején lényegében az értéktörvény követelményeinek neveztünk, a parasztság jövedelemalakulásának szabályozásában elkövetett hibák miatt a társadalom többi rétege, elsősorban a munkások és az alkalmazottak rovására valósultak meg. A parasztság biztosította a maga személyes fogyasztásának már elért színvonalát, de nem biztosította — kellő felújítási és bővítési alap hiányában — a többi társadalmi réteg mezőgazdasági termékekre irányuló szükségletének kielégítését.

★

Önkéntelenül is felvetődik a kérdés: hogyan lehetséges, hogy a tőkés termelési forma megszűnése után, amikor a termelés társadalmi szektorában a dolgozók — elsősorban a munkásosztály — nemcsak munkaerejüknek, hanem a termelőeszközöknek is tulajdonosai, és nagy társadalmi katasztrófa (például háború) nem volt, a gazdaságfejlesztés nehézségei legtöbbször a munkások és az alkalmazottak egyéni érdekeinek rovására oldódtak meg?

A kérdés megvilágításához felvetődhet jónéhány szempont mind a foglalkoztatottság és a jövedelemelosztás területén, mindpedig ezenkívül gazdasági fejlődésünk egészére ható tényezők tekintetében.

Kétségtelen például, hogy háború vagy ehhez hasonló társadalmi katasztrófa hazánkban nem történt a vizsgált időszakban, de nyilvánvaló, hogy 1950-től 1953 első feléig súlyos háborús veszély fenyegetett, és ez nem maradhatott hatás nélkül sem a cikkben tárgyalt jelenségekre, sem pedig egész gazdasági fejlődésünkre.

Feltétlenül mérlegelendő az a szempont is, hogy a társadalomnak egyes rétegei átmeneti áldozatot hozhatnak a társadalmi gazdasági fejlődésért és azon gazdasági feltételek megteremtéséért, amelyek megélhetési viszonyainak később megvalósuló megalapozott javulásához szükségesek. Természetes, hogy ez az áldozatvállalás nélkülözhetetlen. De szükségessége nem homályosíthatja el azt a fontos igazságot, hogy a szocializmusban a fejlődés leghatásosabb ösztönzője az egyéni és a társadalmi érdek összhangja.

Más szempontok szerint „hibák és tévedések" történtek (megsértettük a fogyasztás és a felhalmozás arányait stb.) és ez okozta az egyéni és a társadalmi érdek diszharmóniáját. Természetesen egyetlen gazdaság — még az olyan nagyrészt társadalmasított, amilyen a mi átmeneti gazdaságunk — sincs eleve biztosítva a hibák ellen. De gazdaságunkban éppen társadalmasított volta miatt megvan a lehetőség az elkövetett hibák és tévedések gyors felismerésére és kijavítására. Mégis az egyéni és a társadalmi érdek diszharmóniája évekig tarthatott? Vajon egy év tapasztalatai (statisztikai adatai) alapján nem láthattuk-e az egyéni anyagi érdekeltség megsértését? S ha láthattuk, miért nem változtatott ezen a munkásosztály, amely már nemcsak a munkaerőnek, hanem a termelőeszközöknek és a termékeknek is tulajdonosa? Erre a kérdésre a „hibák és tévedések történtek" alapján nem lehet kielégítő választ adni.

Más meggondolások pedig arra utalnak, hogy elsősorban a gazdasági mechanizmus fogyatékosságaiból, a gazdaságosság és a személyes anyagi érdekeltség elégtelen érvényesítéséből kiindulva található a cikkben is vázolt visszásságok oka és kiküszöbölésük módja. Ezért olyan gazdasági mechanizmus kialakítását tekintik legfőbb feladatnak, amely jobban egyezteti a társadalmi és az egyéni érdekeket, és amely egyidejűleg érvényesíti egyfelől a termelőerők gazdaságos kihasználását és fejlesztését, másfelől a dolgozók személyes anyagi érdekeltségét.

A foglalkoztatottság és a jövedelemelosztás területén maradva — más kapcsolódó területekkel való kölcsönhatás elemzésének igénye nélkül is felismerhetőnek látszik néhány követelmény, amelyek kielégítése esetén a fejlődés sokkal jobb irányú lesz.

A termelőerők színvonalától függően az élőmunka-mennyiségnek csak kisebb-nagyobb hányada szívható fel produktívan. Ezért a személyes jövedelemelosztás minden olyan zavaró mozzanatát ki kell küszöbölni, amely arra kényszerít, hogy nem eléggé produktív munkaerők (öreg keresők, a háztartás adott feltételei között nagyon lekötött nők stb.) terheljék a gazdasági szervezetet.

Optimális megoldásnak látszik, hogy egészséges színvonalú foglalkoztatottság esetén a keresők létszámának abszolút növekedése ne haladja meg a munkaképes korú népesség abszolút növekedését. A korábbinál sokkal inkább meg kell teremteni az újonnan bevont munkaerő természetéhez igazodva a foglalkoztatás tárgyi feltételeit. Lehetővé kell tenni a dolgozó nők gyermekeinek intézményekben való elhelyezését, a háztartási munka idejének lényeges rövidítését, azoknak a dolgozóknak, akik más helyiségekben vállaltak munkát, mint ahol eddig családjukkal éltek, a lakást, a higiénikus ellátást stb.

A munkások és az alkalmazottak egy keresőre jutó reáljövedelmének alakulása azonos irányú kell legyen az egy keresőre jutó nemzeti jövedelem változásával. Az egy főre jutó reáljövedelem növekedéséből a döntő hányadot az egy keresőre jutó reáljövedelem-emelkedésnek kell kitennie, a keresők aránya (a foglalkoztatottság) növekedésének ehhez képest másodlagosnak kell lennie. Ily módon csökkenthetjük a családok jövedelmei közötti nagy különbségeket, mérsékelhetjük egyes családok megélhetési viszonyainak romlását.

A kisárutermelők egy főre jutó reáljövedelmének alakulása azonos irányú kell legyen az egy főre jutó nettó termelési érték változásával, s az egy főre jutó reáljövedelemnek nagyobbnak kell lennie az egy főre jutó fogyasztás reálértékénél, mert a különbözet lehet a forrása a termelési feltételek javításának, a városi szükségletek jobb kielégítésének.

E követelmények gyakorlati érvényesítése mai gazdasági helyzetünkből kiindulva csak fokozatosan lehetséges. A gazdasági struktúra most folyó megváltoztatása, és ennek konzekvenciái a nem termelő területeken elsősorban a munkaerő elosztását javítják. A jövedelemviszonyokban javulás átmenetileg csak annyiban lehetséges, amennyiben a nem eléggé produktív keresők (nyugdíjasok, a többgyermekes nők) kivonását végrehajtjuk és jövedelmüket más jövedelemformákkal (nyugdíjjal, családi pótlék növeléssel stb.) ellensúlyozzuk. E követelmények következetes érvényesítésére ezért csak akkor kerülhet sor, ha a gazdasági életnek — az októberi események következtében — megbomlott egyensúlyi helyzete visszaáll.

KOMLÓ LÁSZLÓ

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelemrészesedési rendszeréről*

A termelőszövetkezeti jövedelemrészesedési rendszerről a legutóbbi időkben nálunk is megindult a vita. A termelőszövetkeztekben is, miután mód nyílt rá, hogy a szövetkezetek maguk szabályozzák belső életüket, már több helyen tapasztalható, hogy a munkaegység-rendszer helyett valami — szerintük — jobb, hatásosabb, igazságosabb elosztási rendszert keresnek. Ez persze nem könnyű feladat, annál is inkább, mert eddig a közgazdaságtudomány is alig foglalkozott ezzel a kérdéssel.

Egyes közgazdászok olyan jövedelemelosztási rendszer kipróbálását javasolják, amely szerint év közben minden munkáért megfizetik a szokásos munkabért, év végén pedig az üzemi nyereségből nyereségrészesedést kapnak a szövetkezeti tagok. Ilyesféle jövedelemrészesedési rendszert javasol a Közgazdasági Szemle legutóbbi számában Kopátsy Sándor is „A termelőszövetkezeti jövedelemelosztás néhány új elve" című cikkében. A részesedési mód szerepének és a múlt tapasztalatainak elemzése — szerintem — más megoldások keresését teszi szükségessé.

Munkásérdek — tulajdonosérdek

Az ember általában kétféleképp vehet részt a termelésben: vagy munkásként, vagy a termelőeszközök tulajdonosaként, gazdájaként. A munkásnak az az érdeke, hogy minél előnyösebben értékesítse megélhetésének forrását, a munkaerejét. Ha darabbérben dolgozik, arra törekszik, hogy minél több terméket állítson elő. Ez arra készteti, hogy ne legyen kellő tekintettel sem a munkájához használt termelőeszközök gazdaságos kihasználására, sem a termékek minőségére (csak amennyiben ezek bérét befolyásolják). Mind a termelőeszközök gazdaságos kihasználása, mind az előállított termékek jó minősége a termelőeszközök tulajdonosának az érdeke, a gazdának a gondja. Ugyanez a helyzet akkor is, ha a munkás időbérben dolgozik, csak ekkor a tulajdonosnak az idő kellő kihasználását is állandóan ellenőriznie kell. Két ellentétes érdek áll tehát egymással szemben: a munkásé, aki

* A szerző felhasználta a Közgazdaságtudományi Intézetben 1955—1956-ban *Kovács Csaba* tudományos munkatárssal „A közös és az egyéni érdek egybehangolása a termelőszövetkezetekben" címen együtt folytatott kutatásának az e kérdést érintő eredményeit is. — E cikket, Kopátsy Sándornak a legutóbbi számunkban megjelent cikkével együtt, vitára bocsátjuk. — A szerkesztőség.

munkaerejét a saját szempontjából akarja minél előnyösebben értékesíteni; a tulajdonosé, aki a munkás munkaerejét a termelés eredménye szempontjából igyekszik minél előnyösebben kihasználni.

Az iparban a technikai haladás folytán állandóan és közvetlenül ellenőrizhető a termékek minősége, s a munka ütemét is lényegében a géprendszer diktálja. Ám a mezőgazdasági munkás általában olyan munkákat végez, amelyek eredménye nem jelentkezik nyomban valamilyen termékben. Ezért a munka (pl. a szántás vagy a kapálás) minőségét csak hiányosan, sohasem kellő pontossággal állapíthatjuk meg, sőt a megnyugtató ellenőrzés a gyakorlatban szinte lehetetlen. A mezőgazdasági termelésnek ebből a természeti sajátosságából fakad a különös jelentősége annak, hogy valaki munkásként vagy tulajdonosként vesz-e részt ebben a termelésben.

A munkás és a tulajdonos termelésben mutatkozó érdekellentéte akkor oldódik fel, ha az ember egy személyben tulajdonos, gazda is és munkás is. Legismertebb példája ennek a paraszti gazdaság. Az a parasztot, aki sajátjában mint gazda dolgozik, ösztönösen hangolja egybe munkás mivoltát tulajdonosi mivoltával, munkaerejét *a munka eredménye* szempontjából igyekszik a lehető leghatékonyabban kihasználni, és szem előtt tartja a termelőeszközök gazdaságos kihasználását is.

A tulajdonos- és a munkás-érdekellentét ilyen feloldódási lehetőségének ösztönös felismerése nyomán alakulhatott ki a mezőgazdaságban a részesművelés és a részesmunka. A részesművelő vagy a részesmunkás ugyanis jól tudja, hogy bére akkor lesz nagyobb, ha többet és jobbat termel. Érdekeltsége ily módon — a termék mennyiségét és minőségét tekintve — egybeesik a tulajdonoséval, vagyis az utóbbinak mintegy társtulajdonosává válik. Ennek a társtulajdonosságnak oly nagy a jelentősége, hogy a részesművelőt például nemcsak arra ösztönzi, hogy saját munkájának maximális hatékonyságára ügyeljen, hanem a saját munkájának eredményével összefüggő és mások által végzett munkák kifogástalan voltát is megköveteli. Például, ha a szántást vagy a vetést — mondjuk — maga a tulajdonos végzi is, a részesművelő is ügyel arra, hogy az idejében történjék, s a munka és a vetőmag jó legyen. Kell-e ilyen körülmények között magának a tulajdonosnak állandóan ellenőriznie a munkás munkájának mennyiségét és minőségét? Aligha. Hiszen a hajtóerők most már ugyanazok a munkásban is, mint a tulajdonosban.

A termelőszövetkezeti jövedelemrészesedés megoldásának talán helyes útjára lépünk, ha a részesedési módokat éppen ezekből a szempontokból nézve vizsgáljuk meg.

A szövetkezeti tag érdekeltségének jellege

A termelőszövetkezeti tag tulajdonosa is, munkása is a közös gazdaságnak. Ha pedig ez így van, akkor az előbb említett tulajdonosi és munkásérdekeltség a termelőszövetkezeti tagnál szerencsés összhangban van. De hát nálunk vajon valóban így van-e, illetve így volt-e? Volt-e alkalmuk a termelőszövetkezeti tagoknak arra, hogy maguk határozzák meg beruházásaikat, termelési arányaikat, a munkák idejét és módját, a megtermelt termékek felhasználását, vagyis valóban gazdái voltak-e a szövetkezetnek? Ma már aligha akad valaki, aki azt állítaná, hogy igen. Hiszen köztudomású, hogy a beruházásokat, a

növénytermesztési és állattenyésztési arányokat, a tervezett hozamokat, az egyes munkák végzésének idejét és módját, a termékek felhasználását, az alapok képzését, a jövedelem szétosztását évről évre az állami szervek szabták meg. Mindezekben a dolgokban a közgyűlés szerepe csak formális volt. A termelőszövetkezeti tagság gazdálkodási funkciója ilyen körülmények között erősen fiktív jellegű volt, s így fiktívvé kellett válnia a tagok tulajdonosi mivoltának is, vagyis minden olyan szövetkezetben, ahol a tagoknak nem volt alkalmuk gazdálkodni, megszűnt hatni a tulajdonos, a gazda érdekeltsége is.

Szinte önként adódik ebből az a következtetés, hogy ilyen körülmények között a termelőszövetkezeti tag lényegében csak „munkásként" vehette ki részét a termelésből. Lássuk most már azt, vajon munkásérdekeltsége volt-e legalább olyan, mint a részesmunkásé, vagyis, ha a gazdálkodásból nem is vehette ki részét valódi társtulajdonosként, társtulajdonossá vált-e a megtermelt termékekben?

A részesmunkás részesedése előre rögzített arányban ahhoz a termékhez kapcsolódik, amelyet előállított. A termelőszövetkezetben az egyes tagok részesedése nem kapcsolódott közvetlenül az általuk előállított termékek mennyiségéhez és minőségéhez, sem olyképpen, hogy közvetlenül azokból részeltek volna, sem olyképpen, hogy részesedési arányuk megegyezett volna az általuk előállított termékekből eredő jövedelemnek a szövetkezet összes jövedelmében elfoglalt arányával. A termelőszövetkezeti tagok részesedését nem ez, hanem munkaegységeik száma szabta meg, tehát a részesmunkás érdekeltségét meghatározó tényező hiányzott náluk.

Ilyen körülmények között a termelőszövetkezeti tag még oly módon sem kapcsolódhatott be a gazdaság termelésébe, mint a részes művelő vagy a részesmunkás, érdekeltsége még olyan sem volt, mint amilyen a részesmunkásé lett volna. (Hogy mennyire érezték ezt a szövetkezetek, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy amint egy kis lehetőség volt rá, a szövetkezetek egész sorában nyomban kiadták saját tagjaiknak harmadába a kukoricát, részibe a kaszálást, sőt egyes növények betakarítását is, látván, hogy ebből a gazdaságra nagyobb haszon származik, mintha a tagok munkaegységre dolgoznak.)

Részt vehettek-e vajon a termelőszövetkezeti tagok a termelésben legalább olyan érdekeltséggel, mint a bérmunkások?

A bérmunkás előre tudja, mennyit kap az egységnyi munkáért, s így ki tudja számítani, mennyit kell dolgoznia, hogy megélhetését biztosítsa. A termelőszövetkezeti tag a munkaegység értéke felől bizonytalan volt, s ezért úgy vélte, hogy jövedelmének nagysága főképp munkaegységeinek számától függ. A munkaegység-gyarapítással járó rossz munka következtében természetesen kevesebb lett a termelési eredmény, s így a kiosztható jövedelem is, kisebb lett a munkaegység értéke. Ezért aztán a következő esztendőben — azonos körülményeket feltételezve — a szövetkezeti tag igyekezett még több munkaegységet teljesíteni, ez pedig még rosszabb munkát vont maga után, minek eredményeként megint kevesebbnek kellett lennie a munkaegység értékének, s a kölcsönhatás évről évre csak tovább fokozódott volna. Persze ez a tendencia a gyakorlatban nem érvényesült maradéktalanul a külső termelési feltételek változása, valamint a „munkaegységhígítás" megakadályozására irányuló különböző adminisztratív intézkedések következtében.

Tehát a termelőszövetkezeti jövedelemrészesedés módja még oly mértékben sem kapcsolta be az érdekeltségen keresztül a termelőszövetkezeti tagot a termelésbe, mint ahogy a bérmunkás bekapcsolódnek.

És tegyük hozzá azt is, hogy a tagok közvetlen érdekeltségének hiánya annál inkább érvényesült, minél nagyobb taglétszámú szövetkezetről volt szó. Ugyanis minél nagyobb a szövetkezet taglétszáma, annál kisebb mértékben ($1/n$ hányadban, ahol n a szövetkezeti tagok számát jelenti) hat az egyes tag jó vagy rossz munkája a gazdaság jövedelmére, illetve a munkaegység értékére. Ez a körülmény a munkaegységek számának hajszolására ösztönző tényezők szerepét a nagyobb szövetkezetekben természetesen csak fokozta.

Ezért volt talán elsősorban a nagyobb szövetkezetekben baj a termeléssel, a munkafegyelemmel, és jobban dolgoztak a kisebb termelőszövetkezetek, vagyis a munkaegység-rendszeren nyugvó jövedelemrészesedés — mint a termelésben való részvétel módját meghatározó tényező — nem nagyon vált be a legtöbb nagyobb termelőszövetkezetben, holott sokszor szinte kifogástalan volt a kis szövetkezetekben.

A munkaegység-rendszer kiegészítői

A munkaegység-rendszer említett fogyatékosságait többféle módon próbálták ellensúlyozni. Egy időben a termelőszövetkezetek zömében a gabonán (amit lényegében a gépállomás termelt) és a szálastakarmányokon kívül szinte minden növényt egyéneknek, családoknak osztottak ki. Így próbálták ellenőrizni, ki végzi el idejében és jól a munkákat, s ki nem. Természetesen az érdekeltség *ilyen* fokozása is jelentett valamit, de valójában nem oldhatta meg a kérdést, már csak azért sem, mert összeférhetetlen a nagyüzemi műveléssel.

A másik „gyógyír" az úgynevezett premizálás volt, vagyis az, hogy a tagok a munkaegység-részesedésen kívül megkapták, a számukra megállapított termelési tervek teljesítésétől függően, a terven felül termelt termékmennyiség meghatározott százalékát. Az érdekeltségnek ily módon való megteremtése már csak azért sem hozhatta meg a kellő eredményt, mert a mezőgazdaságban, különösen a növénytermesztésben a külső tényezők hatása nálunk még jelentős. A külső tényezőknek ilyen szerepe miatt a szövetkezeti tagok nem törekedtek arra, hogy a bizonytalan prémiumért jobban dolgozzanak. (Mennyire a külső tényezők szerepét látták a terv teljesítésében, igazolja az is, hogy a legtöbb szövetkezetben — elsősorban a kalászosok után — a prémiumként járó jövedelmet igyekeztek a szövetkezet összes tagjai vagy legalábbis az összes növénytermesztők között szétosztani.) Ezenkívül a prémium összege a munkaegység-részesedéshez képest mindig jelentéktelen volt, tehát — ha még igazságos is lett volna a premizálás — a döntő szerepet a szövetkezeti tag munkában való részvételének meghatározásában a munkaegység és nem a prémium játszhatta.

Eléggé elterjedt termelőszövetkezeteinkben — különösen az elmúlt esztendőben — az *előlegezés*. Az év folyamán a termelőszövetkezeti tagok teljesített munkaegységeikre szabályos időközökben előleget kaptak. Az előlegfizetésnek pozitív szerepe volt annyiban, hogy a szövetkezeti tag pénzszükségletének egy részét az év folyamán is megkereshette a közös gazdaságban, minek folytán nem kényszerült

arra, hogy esetleg idegenben vállaljon munkát. Ugyanekkor negatív szerepe abban mutatkozott meg, hogy aránylag kevés volt a munkaegységre adható előleg, s ezért a szükséges pénz előteremtése még inkább ösztönözte a szövetkezeti tagot a munkaegységek számának gyarapítására. S minthogy ez a pénzszűke a parasztoknál éppen a tavaszi és a nyárelői hónapokban a legnagyobb, tehát éppen akkor, amikor a legjobb munkára lenne szükség, nyilvánvaló, hogy a munkaegységhajszolás ebben az időszakban különösen hátrányos következménnyel járt a gazdaság termelési eredményére.

Végezetül egy példával világítsunk rá a nálunk alkalmazott munkaegység-rendszer és a munka szerinti elosztás közti ellentmondásra.

Két brigád tagjai 100—100 holdon termelnek kukoricát. Termelési feltételeik, talajaik teljesen azonosak. Az *A* brigád idejében, jó magágyba, kellő mélységre, jól vetette el a kukoricát, a legjobb időben háromszor gondosan megkapálta és hiánytalanul betakarította. A *B* brigád nem vetett idejében, a magágyat nem készítette elő jól, nem választotta jól meg a vetési mélységet, háromszor kapált ugyan, de nem idejében és nem is olyan gondosan, ahogy a kukorica megkívánta volna, s a betakarításnál is hiányzott a kellő gondosság. Mindennek eredményeként az *A* brigád 100 holdas tábláján 2000 q, a *B* brigád 100 holdas tábláján pedig csak 1200 q kukorica termett. A munkaegység-rendszer alapján a kukorica termesztési munkáiért az *A* brigád tagjainak is pontosan annyi munkaegység jár, mint a *B* brigád tagjainak. Nem nehéz felismerni, hogy itt nem a munka szerinti részesedés elve érvényesült.

A munkaegység-rendszer vázolt fogyatékosságai ellenére jó néhány termelőszövetkezetünk kiemelkedő terméseredményeket, nagy jövedelmezőséget ért el. Ez elsősorban a tagság és a vezetőség magas fokú közösségi öntudatának tulajdonítható. Ezenkívül azt is példázza, hogy az anyagi érdekeltség hiányos érvényesítése különösen megbosszulja magát ott, ahol hiányzik a kellő szocialista öntudat. Ennek természetesen a fordítottja is igaz.

★

A kérdés most már az, hogyan tovább? Mire is épüljön a termelőszövetkezeti részesedési rendszer, hogy kedvezően hasson a közös termelés és a közös jövedelem növekedésére, s ugyanekkor megfeleljen a szocialista elosztás elveinek is, de a termelőszövetkezeti gazdálkodás jellegzetességeinek is?

Könnyen vetődhet fel az a gondolat, hogy az új helyzetben, amikor a termelőszövetkezetek minden külső beleszólás nélkül teljesen saját belátásuk szerint gazdálkodhatnak, tehát a tagok tényleges gazdáivá, tulajdonosaivá válhatnak a közös gazdaságnak, a munkaegység-rendszer jónak bizonyulhat. Most valóban bekövetkezhet az, hogy a szövetkezeti tagoknál a tulajdonos és a munkás érdekeltsége kedvezően fonódik egybe, s ez csak jó hatással lehet a közös gazdaság fejlődésére. Ha a szövetkezeti tag érzi, alkalma van valóban gazdálkodni is a szövetkezetben, akkor keresni fogja a legjövedelmezőbbnek vélt gazdálkodás útját, és munkáját is igyekszik jobban végezni, nehogy a várt jövedelmet éppen rossz munkájával rontsa le. De hát azért azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a gazdálkodás lehetőségével még nem szűnik meg a munkaegység-rendszeren alapuló jövedelem-

részesedésnek az a hátrányos rugója, hogy minél nagyobb a szövetkezet, annál kevésbé igyekszik az egyes tag jó munkát végezni, annál inkább elnézik egymásnak a rossz munkát. Minél nagyobb a szövetkezet taglétszáma — még jó gazdálkodás esetén is —, annál jobban látja a szövetkezeti tag, hogy jövedelmének legbiztosabb alapja munkaegységeinek száma, mert ez kizárólag tőle függ, míg a munkaegység értéke a többi tag munkájától is függ. Így nem várhatjuk tőle, hogy jövedelmének ne az egyedül tőle függő komponensére helyezze a hangsúlyt.

Félreértés ne essék, mindez nem azt jelenti, hogy ha a tagok valóban gazdálkodhatnak, semmit sem javul a munkaegység-rendszer kedvezőtlen hatása ahhoz képest, amikor még nem is gazdálkodhattak. Kétségtelen, hogy fog mutatkozni javulás, de nem szűnhetnek meg teljesen a munkaegység-rendszer kedvezőtlen vonásai.

Munkabér és nyereségrészesedés

A munkabér és nyereségrészesedés alkalmazása az érdekeltség szempontjából minden bizonnyal a munkás-érdekeltséget helyezné előtérbe. A termelőszövetkezeti tag jövedelmének jelentős részét nyilvánvalóan a munkabérként kapott jövedelem képezné, s a nyereségből is aligha részesedhetne más módon, mint megkeresett munkabére aránya szerint. Lényegében tehát ez az elosztási rendszer nem más, mint az előlegezéssel párosult munkaegység-rendszer, amelyben a munkaegység teljes értékének egy részét napszámbér szerinti előlegként, fennmaradó részét pedig nyereségrészesedésként kapnák a szövetkezeti tagok.

Természetesen lesznek olyan szövetkezetek, amelyekben ez a jövedelemrészesedési rendszer bizonyos ideig beválhat, már csak azért is, mert maga a tagság szívesen vezeti be. Valószínűleg főképp azok a szövetkezetek alkalmazzák majd, amelyeknek tagsága jórészt volt gazdasági cselédekből került ki, akik már a múltban megszokták a munkabér jellegű jövedelmet, akiknek nincs „vérében" a gazdálkodás, s így inkább hajlanak afelé, hogy a szövetkezetben is munkásként kapják jövedelmüket, a gazdálkodást pedig folytassa a vezetőség.

A munka eredménye, mint a részesedés mércéje

Az eddig elmondottakból következik, hogy a termelőszövetkezetekben — különösen amelyekben gazdálkodni tudó és akaró emberek vannak — olyan részesedési rendszerre lenne szükség, amely döntően a gazdálkodási képességre épülne, amely aszerint részesítené az egyes tagokat több vagy kevesebb jövedelemben, hogy ők maguk *milyen termelési eredménnyel járultak hozzá az összes közös jövedelemhez.* A közös jövedelemhez való hozzájárulás mértékét legtökéletesebben éppen nem az egyes tagok által végzett munka (mérjük ezt akár munkaegységben, fejezzük ki akár munkabérben) mutatja, hanem ennek a munkának *az eredménye.*

Ha a termelőszövetkezeti tag termelési eredménye szerint részesül a közös jövedelemből, akkor számára nem az a fontos, hogy minél több munkát végezzen, hanem az, hogy minél több és jobb terméket állítson elő a lehető legkevesebb, de gazdaságos anyagi ráfordítással.

Az ilyen részesedés gazdát nevel a termelőszövetkezeti tagból, ha még nem lett volna az, mielőtt a szövetkezetbe belépett, ha pedig már az volt, akkor itt nem kell neki elsorvadnia, hanem a kisüzemi termelés nyújtotta lehetőségnél magasabb fokra fejlődhet.

Hogyan mérhetjük az egyes tagok nyújtotta termelési eredményt? A nagyüzemben a termelés köztudomásúan nem az egyes emberek elszigetelt tevékenysége, hanem embercsoportok meghatározott kooperációja. Ezek az embercsoportok — nevezzük munkaszervezeti vagy termelőegységeknek — meghatározott végtermékeket állítanak elő. (A termelőszövetkezetben például a növényi termékeket az egyes brigádok vagy munkacsapatok, az állati termékeket az állattenyésztők és a takarmányosok kisebb vagy nagyobb csoportjai termelik.) A termelési eredmény tehát termelőegységek szerint jelentkezik, csakis ott mérhető le (akár az előállított termék természetes egységével, akár pedig bruttó vagy nettó termelési értékkel), s így a termelési eredmény alapján a szövetkezet közös jövedelméből közvetlenül csakis az egyes termelőegységeket, nem pedig az egyes tagokat lehet részesíteni.

Hogyan osztozkodjanak ezután az egyes termelőegységek tagjai a termelőegység által a közösből kapott jövedelmen? A termelőegységen belül azt már nem tudjuk megállapítani, hogy az egységnek egyik vagy másik tagja például hány mázsa búzát, kukoricát, káposztát stb.-t termelt (könnyebb a helyzet az állattenyésztésben, mert ott a termelés szinte „egyénekre" bontva folyik). Itt csak azt mérhetjük, hogy a termelőegység egyes tagjai mennyi munkát végeztek pl. a búzánál, répánál stb.-nél. Ebből az következik, hogy a termelőegység kapta jövedelmet az egység tagjai között csakis az általuk *teljesített munkák arányában* oszthatjuk el, amelyek mérhetők akár idővel, akár mennyiséggel (területtel, darabbal, súllyal, távolsággal stb.).

A termelőegységen belüli munka (fizikai munka) mérésére legmegfelelőbbnek látszik a most is alkalmazott munkaegység. Ezzel lehet ugyanis a különböző munkákat (kapálás, kaszálás stb.) a legegyszerűbben közös nevezőre hozni, s ennek alkalmazását termelőszövetkezeteink már meg is szokták. A termelési eredményen alapuló részesedésnél a teljesítménynorma akár el is törölhető, mert itt a munka végzésében a döntő szerepet a gazda érdekeltsége játssza, és ennek maradéktalan érvényesítését a teljesítménynorma csak akadályozná. Éppen ezért ez a rendszer csak az egyes munkák kategórizálását (a munkakategóriákat) adja meg, abból kiindulva, hogy az egyes soronlevő munkákat (kapálás, egyelés stb.) a termelőegység tagjai *mint gazdák* végzik együtt, s így az időt — egymást közösen ellenőrizve — jól kihasználják.

Persze lehetnek olyan termelőegységek, amelyek továbbra is megmaradnak a teljesítménynorma mellett. Ilyen esetben a munkaegységrendszerben mutatkozó tendenciák a termelőegységen belül is próbálnak majd érvényesülni, de itt már korántsem lehet olyan terük, mint az egész szövetkezetben. Itt már nem 300—500 emberről van szó, hanem 40-ről, 20-ról, 10-ről vagy még ennél is kevesebbről, tehát kis csoportról, amelyik tudja, hogy jövedelme attól függ, ő maga mennyit termel, s az sem segít rajta, ha más csoportok többet termelnek. Ezért egyre inkább közvetlen érdekükké válik egymás ellenőrzése, a gazda módján való részvétel a kis közösség termelésében.

A javasolt módszer alkalmazásának feltételei

Természetesen ez a jövedelemelosztás állandó jellegű munkaszervezetet kíván. A tagoknak közvetlen érdekükké teszi, hogy munkaszervezeti (termelő) egységükben csak annyi ember legyen, amennyi a termeléshez szükséges. Azokat az embereket, akik nem hajlandók lelkiismeretesen dolgozni, vagy pedig nélkülözhetők, elküldik maguk közül, mert ezáltal az ő jövedelmük növekszik. Ha minden termelőegység csak annyi tagot tart meg sorai között, amennyire a jó munkához szüksége van, előbb-utóbb vagy átnevelődnek, vagy kikerülnek a szövetkezetből azok az emberek, akik mások rovására szeretnék megélhetésüket biztosítani, nem tudnak beleilleszkedni egyik kis közösségbe sem, s így a szövetkezet valóban a társasan gazdálkodni akaró és az ilyen gazdálkodásba egyre jobban beletanuló emberekből fog állni.

Feltételezi ez a jövedelemelosztási rendszer továbbá azt, hogy a termelőegységeknek a maguk területén valóban módjuk is legyen gazdálkodni, s meg is kapják a termeléshez szükséges eszközöket. Az eddig kialakult termelőszövetkezeti „üzemvitel"-nek is meg kell változnia oly módon, hogy a termelőegység készíti el saját termelési javaslatát, ezeket a javaslatokat a közgyűlés üzemi szinten egyezteti, és ez az egyeztetett terv válik a termelőegység végleges termelési tervévé (a hozamok megtervezésére az egységek szintjén természetesen nincs szükség, elegendő megszabni a vetésterületi arányokat, illetve a termelő állatállomány nagyságát; a hozamok megtervezésének egyébként üzemi szinten is csak tájékoztató szerepe lehet). Maga a termelés (a terv végrehajtása) már a termelőegység feladata. A központ (a közgyűlés) csupán a termelőegységek fölötti általános ellenőrzést, illetve az általános szövetkezeti ügyek vitelét és megoldását látja el.

A szakember (agronómus, állattenyésztő) ilyen körülmények között tulajdonképpen csak elvi irányítóként, illetve szakmai tanácsadóként működhet a szövetkezetben. Ha ért szakmájához, akkor az egyes termelőegységek igénybe is fogják venni tanácsait, mert érdekük, hogy jó szakmai irányítást kapjanak, illetve igyekezzenek elsajátítani a jó gazdálkodáshoz, az eredményes termeléshez szükséges ismereteket.

Ilyen jövedelemelosztás mellett a termelőegységek számára biztosítani kell a termelés minden anyagi feltételét (trágyát, vetőmagot, növényvédőszereket, gépeket vagy gépállomási díjat, takarmányt, gyógyszert stb.). Ez kétféleképpen lehetséges: vagy központi, vagy termelőegységenkénti anyaggazdálkodással. Az első esetben az anyagi eszközöket a termelőegységek között a szövetkezet vezetőségének javaslata alapján a közgyűlés osztaná szét, a másodikban pedig minden termelőegység megkaphatná a szövetkezettől azokat az anyagi eszközöket, amelyeket termeléséhez igényel, de ezek költségével a szövetkezet meg is terhelné őket. Az utóbbi megoldás nyilvánvalóan helyesebbnek látszik, mert itt a termelőegységeknek már anyagi érdekük fűződik hozzá, hogy a termelés során csak annyi és olyan anyagi eszközöket használjanak, amennyi és amilyen a legnagyobb jövedelmet biztosítja számukra, s ezáltal a közös gazdaság számára is. Így a termelőegységek nemcsak az élő-, hanem a holtmunkával is gazdálkodni kénytelenek.

Minden bizonnyal felvetődik ennél az elosztási rendszernél a talajok termőképességének, az állatok termelőképességének különbözősége.

A növénytermelésben ezt a kérdést kétféleképpen oldhatjuk meg. Az egyik megoldás az, hogy a talajkülönbségeket nem vesszük figyelembe. Ugyanis minden talajnak vannak olyan növényei, sőt olyan növényfajtái, amelyek gazdaságosan, jövedelmezően termeszthetők rajta, és ha a talajkülönbségekre nem tekintünk, akkor minden növénytermesztő brigád arra fog törekedni, hogy saját területén olyan növényeket termesszen, amelyek talajain a legjövedelmezőbbek. Az ilyen érdekeltség a talajok gazdaságos, jövedelmező kihasználását, a termelés jó elhelyezését mozdítja elő. De elősegíti ez a megoldás azt is, hogy a növénytermesztő brigádok igyekezzenek talajaikat javítani mind trágyázás, mind pedig helyes növénysorrend vagy vetésforgó útján.

Persze, ez csak általános elv, mert ha az üzem érdeke azt kívánja, hogy valamilyen növényt a neki nem egészen megfelelő talajon is kell termeszteni, akkor ebből nem származhat hátránya annak a brigádnak, amely ezt a növényt termesztette. Ilyen esetben igazságos az, hogy ez a brigád is annyit kapjon az egységnyi területen elért termelési eredmény után, mint amennyit a megfelelő talajon termelő brigád.

A másik megoldás az lehetne, hogy a növénytermesztő brigádok a talaj minősége (esetleg aranykorona értéke) alapján „földjáradékot" fizetnének a szövetkezetnek, s a befolyt összeget a szövetkezet szétosztaná a növénytermesztők között a termelőegységükben végzett munkájuk arányában.

Az állattenyésztésben már egyszerűbb a helyzet. Itt az ilyen részesedési rendszerre való áttéréskor semmi különösebb akadálya nincs annak, hogy az állatokat úgy osszák szét az egyes dolgozók között, hogy azok szinte egyenlő feltételekkel, egyenlő „anyaggal" induljanak. Ezután „újraelosztásnak" már nem lehetne helye, mert az egyes csoportok termelőképességében mutatkozó későbbi különbségek csakis az állattenyésztő jó vagy rossz munkájának az eredményei, s így méltányos, hogy annak előnyeit vagy hátrányait az illető állattenyésztő élvezze, illetve viselje.

A termelési eredményen nyugvó részesedési rendszer változatai

A termelési eredményt háromféleképpen mérhetjük: a termék természetes alakjában, a bruttó termelési értékben és a nettó termelési értékben. Az eddig érvényes ár- és közteherviselési rendszerben sem a bruttó, sem a nettó termelési érték alapján nem lehetett volna megszerkeszteni ezt az elosztási rendszert. De ha mezőgazdasági árrendszerünket a jövőben valóban az értéktörvény figyelembevételével alakítjuk ki, s a közterheket pénzben lehet leróni, akkor ez a két mérési mód is nagyon könnyen alkalmazható.

*A termelési eredmény mérése természetes egységgel**

A termelési eredménynek a termék természetes egységében való mérésén nyugvó jövedelemrészesedési rendszer alkalmazható lett volna

* A jövedelemelosztásnak a természetes egységben mért termelési eredmény szerinti módját már 1956. január végére kidolgoztuk *Kovács Csaba* tudományos munkatárssal, s kísérleti bevezetését a ceglédi Nagy Sztálin termelőszövetkezet vállalta. A kísérlethez a szövetkezet 1956/1957. gazdasági évben fogott hozzá. — K. L.

régen is, de alkalmazható most is. Lényege az, hogy a termelőegység az előállított termék természetes mennyisége után (s olyan termékeknél, ahol a minőség vagy a piacrahozatal lehetősége is számít, ezután is) kapja a jövedelmet. Például a növénytermesztésben megállapítható, hogy minden mázsa búzáért, kukoricáért, cukorrépáért, az állattenyésztésben minden 100 liter tejért, minden ilyen és ilyen súlyú választott malacért, ilyen vagy olyan minőségű növendékállatért stb. mennyi jövedelem illeti meg a termelőegységet.

A termelési eredmény alapján történő jövedelemelosztás is lehet a munkával arányos. Ez csak úgy érvényesülhet, ha a többévi átlagos hozamok és az átlagos termeléstechnikai szint alapján kiszámítjuk, hogy a különféle egységnyi termékek előállításához átlagosan hány egységnyi munka szükséges. Az egységnyi munka mércéjéül számításainkban a munkaegységet alkalmazzuk, azonban — mivel az egységnyi munka a jövedelemnek vele arányos egységnyi részére jogosít — *a jövedelmi vagy részesedési egység* kifejezést használjuk. A normák megjelenési formája tehát az, hogy pl. 1 q búzáért 1 jövedelmi egység, 1 q mákért 12 jövedelmi egység, 100 liter tejért 1,2 jövedelmi egység stb. jár a termelőegységnek, ami tulajdonképpen azt jelenti, hogy ezeknek az egységnyi termékeknek előállításához átlagosan ennyi egységnyi élőmunka szükséges, és a szövetkezet a részesedés alapjául termékegységenként csupán ennyi élőmunkát ismer el. A termelőegységek, illetve azok tagjai számára ilyen körülmények között nem az a fontos, hogy minél több munkaegységet szerezzenek, hanem az, hogy minél többet termeljenek, mert csak így juthatnak több jövedelemhez. A lényege ennek a rendszernek éppen abban van, hogy csak a társadalmilag szükséges munkát ismeri el, s azt is közvetve (a terméken keresztül).

Ez a jövedelemrészesedési rendszer az egyéni jövedelem növelését csupán a termelés fokozása révén teszi lehetővé. Viszonylagos fogyatékossága azonban, hogy a holtmunkával való gazdálkodásban nem teszi közvetlenül érdekeltté a termelőegységeket. Éppen ezért a termelés anyagi eszközeivel a központnak kell gazdálkodnia, a közgyűlésnek kell azokat elosztania az egyes termelőegységek között, vagy pedig évről évre ki kell adni a termelőegységeknek az átlagosan szükséges eszközöket, s aztán rájuk bízni, hogy a kapott eszközöknél többet vagy kevesebbet használnak fel, s az esetleges megtakarítást javukra, az esetleges „túlfogyasztást" terhükre írja a szövetkezet.

Ez az elosztási rendszer formailag „egyszerű darabbéres" rendszer, mert az egységnyi termékért mindig változatlan számú jövedelmi egységet ad. (Igaz ugyan, hogy a jövedelmi egység értéke változik, és ezért valójában nem felel meg a darabbér ismérveinek.) Aránylag nem nehéz ezt a rendszert átalakítani „progresszív darabbéressé" *abban az esetben, ha az árak nagyjából megfelelnek az értéktörvény követelményeinek.* Nyilvánvaló ugyanis, hogy más 1 q búza üzemi jövedelmezősége akkor, ha holdanként 6 q, és megint más, ha 12 q terem; más 1 liter tej jövedelmezősége, ha a tehén évente 2000 litert, és megint más, ha 6000 litert ad stb. A hozam nagyságától, a termék minőségétől és értékesítési lehetőségétől függő jövedelmezőségi koefficienst minden terméknél megállapíthatjuk, és ha ezzel a koefficienssel differenciáljuk az „egyszerű darabbéres" rendszernél már kiszámított jövedelmi egység-normákat, megkapjuk a „progresszív darabbéres" rendszert.

Ebben a rendszerben például nem mindig 2 jövedelmi egységet kap a termelőegység minden mázsa kukoricáért, hanem ha a holdankénti termés — mondjuk — 10 q, akkor 1,5-et, ha pedig 12 q, akkor 1,8-at, ha 16 q, akkor 2,2-et stb.

Az így kialakított progresszív rendszer alapján — ha az árak esetleges nagyobb változásától eltekintünk — lehetővé válik a jövedelmi egység értékének rögzítése. Megállapíthatjuk ugyanis, hogy átlagos termelési technika, átlagos költségek, átlagos hozamok esetén az átlagosan kioszthatő jövedelemből mennyi jövedelem jut egy jövedelmi egységre, s mivel az egységnyi termékért adható jövedelem nagyságát két tényező (a jövedelmi egységek száma és a jövedelmi egység értéke) szabja meg, s a jövedelmezőségi koefficienssel a jövedelmi egységek számát differenciáltuk, a jövedelmi egység értéke évről évre változatlan marad. Ha mégis változik valamelyest, ez az árakban, illetve a jövedelmezőségben beállott változásoknak tudható be. Ha a szövetkezet ezt is ki akarja kapcsolni és mindenképpen tökéletesen garantálni akarja a jövedelmi egység értékét, akkor úgynevezett árkiegyenlítő alapot kell létesítenie.

A progresszív rendszernek az egyszerűvel szemben nyilvánvaló előnye, hogy jobban ösztönöz a nagyobb és jobb eredmények elérésére, továbbá, hogy a hozam növekedésével, a minőség javításával, az értékesítési idény jó kihasználásával elérhető jövedelemtöbblet jelentős részét (a felhalmozási alapra jutó hányadot kivéve) az a termelőegység kapja, amely ezt a jövedelemtöbbletet előállította, míg az „egyszerű darabbéres" rendszernél ezen a többleten (a változatlan átlag miatt) a többiek is osztozkodnak. Éppen ezért ez a progresszív elosztási rendszer tökéletesebben megfelel a szocialista elosztás elveinek is, mint az egyszerű.

A termelési eredmény mérése bruttó és nettó termelési értékkel

A termelési eredményt mérhetjük *a bruttó termelési értékkel* is. A normák kiszámításához itt meg kell állapítanunk az átlagos bruttó termelési értéket, s az ennek előállításához átlagosan szükséges munkaegységek (jövedelmi egységek) számát, majd az átlagosan kioszthatő jövedelmet és ennek alapján a jövedelmi egység átlagos értékét, végül pedig azt, hogy 100 Ft bruttó termelési értékre hány jövedelmi egység jut.

A bruttó termelési érték utáni részesedésnek egyébként csak akkor van értelme, ha az egyes növénytermesztő brigádok területe és nagyjából vetésterületi arányuk is állandó. Nyilvánvaló, hogy a 100 Ft bruttó termelési értékre jutó jövedelemegységek száma brigádonként más és más lesz, hiszen a jogos jövedelem nagysága a termesztett növényféléktől és vetésterületük megoszlásától függően a bruttó termelési érték más és más hányadát teszi ki.

Az állattenyésztésben ennek a rendszernek olyan ágazatoknál lehet helye, ahol egyazon termelőegység többféle terméket állít elő (például a juhászatban, ahol a termék gyapjú, tej, gomolya, választási bárány).

A bruttó termelési érték utáni részesedést a már ismertetett elvek szerint szintén átalakíthatjuk progresszívvá. A növénytermesztésben a bruttó termelési érték fajlagos változását területegységre, az állatte-

nyésztésben pedig a termelőállomány bizonyos egységére (például a tehenészetben 10 tehénre, a juhászatban 100 anyára stb.) vetíthetjük.

Ez a rendszer a természetben mért termelési eredmény utáni részesedéshez képest jóval kevesebb normával jár. Míg ott például a növénytermesztő brigád minden növényre megkapja, hogy milyen terméseredmény esetén hány jövedelmi egységet kap, addig itt csak annyit tud, hogy ha az 1 holdra jutó bruttó termelési értéke például 1000 Ft, akkor minden 100 Ft után — mondjuk — 1 jövedelmi egységet (például 40 Ft-ot), ha az 1 holdra jutó bruttó termelési értéke 1400 Ft, akkor minden 100 Ft után — mondjuk — 1,5 jövedelmi egységet (60 Ft-ot) kap stb. Az állattenyésztésben a helyzet hasonló.

Másik előnye a rendszernek az — és ez éppen a termelési eredmény forintban való kifejezéséből adódik —, hogy a termelőegység igyekszik azoknak a termékeknek a mennyiségét és minőségét növelni, amelyek a többihez viszonyítva területegységenként nagyobb értéket alkotnak.

A termelési eredmény utáni részesedés leghatékonyabb módja, ha a termelőegységek *a nettó termelési érték* után részesülnek a jövedelemből. Erre, ha a mezőgazdasági árak valóban az érték körül fognak mozogni, ma már minden lehetőség megvan.

Ennek a rendszernek két egyszerű változata lehet. Az egyik az, hogy megállapítjuk, melyik termelőegység hány forint nettó termelési értékkel járult hozzá a szövetkezetben termelt összes új értékhez (a szövetkezet jövedelméhez). Ezután meghatározzuk a kiosztható jövedelmet, és azt elosztván a termelőegységek együttes nettó termelési értékével, megkapjuk, hogy a jövedelemből mennyi jut minden egy Ft-nyi (vagy minden 100 Ft-nyi) nettó termelési értékre, s aztán a termelőegységek minden 100 Ft-nyi nettó termelési értékért megkapják a közös jövedelemből ezt az értéket. Lássuk egy példán. Tegyük fel, hogy a szövetkezet összes jövedelme 4 000 000 Ft. Az *A* termelőegység ehhez hozzájárult 100 000 Ft-tal, a *B* termelőegység 200 000-rel, a *H* termelőegység pedig 500 000-rel. Legyen a kiosztható jövedelem 2 000 000 Ft, ami azt jelenti, hogy minden „hozzájárult" forintjukért a termelőegységek 50 fillért, vagy minden 100 Ft-jukért 50 Ft-ot kapnak a kiosztható jövedelemből. Így az *A* termelőegységnek 50 000 Ft, a *B*-nek 100 000, és a *H*-nak 250 000 Ft jár a szövetkezet jövedelméből.

Ennek az egészen egyszerű megoldásnak az a hátránya, hogy a közvetlenül nem termelő szövetkezeti tagok (vezetők, adminisztrátorok, könyvelők stb.), továbbá a segédüzemiek (kovácsok, bognárok, szíjjártók stb.) részesedését nehéz eredményesen megoldani. A bonyolultság elkerülése végett ezeknek legjobb fix fizetést adni és bérüket „termelési költségként" kezelni. Ennek az eljárásnak viszont a hátránya, hogy a vezetőket nem teszi érdekeltté a termelés mennyiségének és minőségének fokozásában. Ennek ellenére a rendszer eredményesen alkalmazható, hiszen a konkrét, mindennapos gazdálkodás a termelőegységekben folyik, s ott az érdekeltség a jövedelmező termelésben következetesen érvényesül.

Ennek a rendszernek másik változata egyszerű és eredményes módon a közvetlenül nem termelő és a segédüzemi tagok jövedelmét is függővé tudja tenni a mezőgazdasági termeléstől. Itt abból kell ki-

indulnunk, hogy mennyi lehet a szövetkezetnek az átlagos jövedelme (megtermelt új értéke), és ebből átlagosan mennyi osztható ki. Ezután azt nézzük meg, hogy az átlagos jövedelem (nettó termelési érték) minden 100 Ft-jára mennyi kioszthatő jövedelem jut. Majd külön megállapítjuk, hogy ennek az átlagosan kioszthatő jövedelemnek az előállításához átlagosan hány munkaegység (jövedelmi egység) szükséges (beleértve a közvetlenül nem termelő vezető és a segédüzemi dolgozóknak átlagosan járó munkaegységeket is), s ha a kioszthatő jövedelmet elosztjuk a munkaegységek számával, megkapjuk az egy munkaegységre jutó jövedelmet vagy másképp a jövedelmi egység átlagos értékét. Ezután megállapítjuk, hogy 100 Ft nettó termelési érték után a jövedelmi egység átlagos értékével számítva hány jövedelmi egység jár, s ez lesz a szövetkezetben az általános és egyetlen norma.

Lássuk ezt is egy példán. Legyen a szövetkezet átlagos összes jövedelme megint 4 000 000 Ft, amiből a közterhek kifizetése és a felhalmozás levonása után legyen átlagosan kioszthatő 2 000 000 Ft. Ezek szerint minden 100 Ft nettó termelési érték után a termelőegységeknek 50 Ft jövedelem jár. A 2 000 000 Ft átlagosan kioszthatő jövedelem legyen 100 000 munkaegység (jövedelmi egység) terméke. Egy jövedelmi egység értéke ilyképpen 20 Ft. Az 50 Ft tehát nem más, mint 2,5 jövedelmi egység értéke, vagyis a termelőegységek minden 100 Ft-nyi nettó termelési érték után 2,5 jövedelmi egységre jogosultak. Ezt a számítást — mint a többi, eddig ismertetett számítást is — csak egyszer, a norma kialakításakor kell elvégezni, mert a továbbiakban a norma állandó marad. A jövedelmi egység értéke ellenben változni fog, mert a jövedelmi egységek száma a nettó termelési érték változásával együtt évről évre változik, s nyilván változni fog a kioszthatő jövedelem, valamint a kettő hányadosa is.

Nézzük ezt is egy példán. A következő esztendőben legyen a szövetkezet nettó termelési értéke 6 000 000 Ft, amiből kiosztanak 4 000 000 Ft-ot. A termelőegységeknek a norma szerint minden 100 Ft nettó termelési értékért 2,5 jövedelmi egység, tehát a szövetkezet összes tagjainak összesen $60\,000 \times 2{,}5 = 150\,000$ jövedelmi egység jár, s így egy jövedelmi egységre ebben az esztendőben már nem 20 Ft, hanem $4\,000\,000 : 150\,000 = 26{,}66$ Ft jut.

A nettó termelési értéken alapuló részesedési rendszer a termelőegységnek nemcsak a munkaerővel, hanem a termelés anyagi eszközeivel való gazdálkodást is közvetlen érdekévé teszi, s ilyképpen teljesen „önelszámoló egységeket" hoz létre a szövetkezetben, amelyek iskoláivá válnak a társas gazdálkodási módszerek elsajátításának.

A takarmányosok, a segédüzemi dolgozók és a vezetők részesedése

Mindhárom részesedési változatban közvetlenül érdekeltté lehet tenni a termelés eredményében a takarmányosokat, a segédüzemi dolgozókat és a vezetőket is. A takarmányosokat például külön termelőegységnek tekinthetjük, és munkájukat, ugyanúgy, mint az állattenyésztőkét, mérhetjük a megtermelt állati termékekben. Kiszámítható, hogy például 100 liter tej vagy 1 q hízott sertés stb. átlagosan mennyi takarmányozási munkát kíván, s ennek alapján a takarmányos brigád részesedési normái is elkészíthetők.

De van ennek egyszerűbb módja is. Kiszámítjuk, hogy az állattenyésztők átlagos termelésében hány egységnyi munkája (jövedelmi egysége) fekszik a takar-

mányosoknak. Ezután megnézzük, hogy ilyen termelés esetén az állattenyésztőknek járó jövedelmi egységek számának hány százalékát teszi ki a takarmányos brigádnak járó jövedelmi egységek száma. Ezt a százalékot fogadjuk el normának, s a takarmányos brigád évről évre az állattenyésztők jövedelme ilyen százalékának megfelelő jövedelmet fog kapni a közösből.

Ennek a megoldásnak egyszerűsége mellett sajnos megvan az a hibája, hogy ha az állattenyésztés struktúrája az átlagosnak felvetthez képest megváltozik, azt ez a „százalékos részesedési megoldás" nem tudja nyomon követni.

A segédüzemi dolgozók (kovács, bognár, asztalos, kőműves, szíjjártó, villanyszerelő, ács, magtáros stb.) munkája is mérhető elvileg az egyes mezőgazdasági termékekben, csakhát gyakorlatilag ez szinte megoldhatatlan, s minthogy munkájuk szinte valamennyi terméket érinti, normáik száma tetemes lenne. Egyszerűbb, de elfogadható megoldást kell tehát keresnünk. Induljunk ki a keresti arányokból. Nyilvánvaló, hogy egy kovácsnak vagy más iparosnak szakképzettsége és az év folyamán végzett több munkája alapján például egy átlagos növénytermesztő tagnál több jövedelmet kell kapnia. Hogy mennyivel legyen nagyobb egyes iparosok átlagos keresete a mezőgazdaságban dolgozó tagok átlagos kereseténél, ezt a közgyűlés egyszer s mindenkorra határozza meg. Ezután minden évben minden iparos a mezőgazdaságban dolgozó szövetkezeti tagok egy főre számított jövedelmének ezt az előre megállapított százalékát kapja. Ez a megoldás azonban az egyes iparosok évi munkáját nem veszi tekintetbe.

Ezen úgy segíthetünk, ha megállapítjuk, hogy a szövetkezet átlagos termelésének folytatásához hány segédüzemi dolgozóra van szükség, összegezzük az előbbi módon megállapított arányoknak megfelelően jövedelmi egységeik számát, és kifejezzük a mezőgazdasági dolgozóknak átlagos termelési szinten járó összes jövedelmi egységek százalékában. Ezt a százalékot tekintjük az „iparos brigád" jövedelmi normájának, s ennek megfelelően kapja a brigád minden évben a jövedelmet, amelyet a brigád tagjai egymás között az év folyamán teljesített munkaegységeik arányában osztanak el.

A minőségi változás az előbbi megoldáshoz képest az, hogy a jövedelmet nem az egyes iparosok, hanem az egész „iparos brigád" kapván, az egyes iparosok évi teljesítményét — a jövedelemnek egymás közti elosztása céljából — mérni kell, s ezt a mérést mint egymásnak legavatottabb „ellenőrei" maguk az iparosok végzik.

Egészen egyszerű és az érdekeltség szempontjából hatásos a vezető és az általános (az egész üzemet érintő) beosztású dolgozók részesedési módja is. A vezetőket annak vagy azoknak a termelőegységeknek a gazdálkodásában és munkájában kell érdekeltté tenni, amelyek irányításuk alatt dolgoznak. Ezt úgy érhetjük el, ha jövedelmük az irányításuk alatt működő termelőegység vagy termelőegységek egy tagjára jutó átlagos jövedelmi egységek (kereset) számának mindig azonos százaléka. Ezeket a százalékokat egyszer s mindenkorra a közgyűlésnek kell meghatároznia.

Ez a megoldás minden vezető beosztású szövetkezeti tag közvetlen anyagi érdekévé teszi, hogy a hozzája tartozó területen a termelés a legjövedelmezőbb legyen. Egyszersmind megfelel a szocialista elosztás elveinek is, mert a vezető munkáját éppen azon lehet a legjobban lemérni, hogy mi az eredménye az irányítása alatt működő egység termelő munkájának.

Az évi jövedelem elosztásának technikája

Az évi jövedelem elosztásakor először is megállapítjuk, hogy a konkrét termelési eredmény alapján melyik termelőegységnek hány jövedelmi egység jár; az állattenyésztési dolgozóknak járó jövedelmi egységek összege alapján megállapítjuk a takarmányos brigádnak járó jövedelmi egységek számát; ezután az összes mezőgazdasági dolgozóknak járó jövedelmi egységek száma alapján kiszámítjuk a segédüzemi (iparos) tagoknak járó jövedelmi egységek számát, majd a megfelelő termelőegységek egy tagjára jutó átlagos jövedelmi egységek alapján az illető vezetőknek és általános beosztású szövetkezeti tagoknak járó jövedelmi egységek számát; végül összegezzük a jövedelmi egységeket. Ha ezek után a kiosztható jövedelmet elosztjuk az összes

jövedelmi egységek számával, megkapjuk az egy jövedelmi egységre kiosztható jövedelem nagyságát. A termelőegységek a kapott jövedelmet tagjaik között az év folyamán általuk teljesített munkaegységek alapján osztják ki.

Ezek az elosztási rendszerek egyáltalán nem zárják ki annak az üzemi közteherviselési módnak az alkalmazását, amelyet említett cikkében *Kopátsy Sándor* javasolt, és amely kétségtelenül hozzájárul az érdekeltség további fokozódásához. Ebben azonban megint csak a termelőszövetkezeti tagságnak kell döntenie.

Felvetődik a termelési eredményen nyugvó elosztásnál még egy kérdés. Előfordulhat, hogy az állandó jellegű munkaszervezet ellenére például az egyik brigádnak igénybe kell vennie a másik brigád munkáját. Ebben az esetben helyénvalónak látszik, hogy az a brigád, amely más brigádhoz tartozó tag munkáját vette igénybe, írja neki jóvá az elvégzett munkáért járó munkaegységet, s aztán amikor megkapta termelése után a jövedelmet, adjon neki az ott teljesített minden munkaegységre annyi jövedelmet, amennyi nála (a segítséget igénybe vett brigádban) egy munkaegységre jut.

Végezetül néhány szó az előlegezésről. Ezeknél az elosztási rendszereknél minden termelőegységben kellő biztonsággal megállapítható a minimális termelési eredmény. A normák alapján könnyen kiszámítható, hogy ezért a minimális termelési eredményért mennyi jövedelem jár a termelőegységeknek és azoknak a szövetkezeti tagoknak, akik szintén ennek alapján kapják jövedelmüket (segédüzemiek, vezetők stb.). Ezt a minimális termelésért járó jövedelmet előlegként már előre (megfelelő havi részletekben) ki lehet osztani. Az ilyen alapon számított előleget a termelőegységek saját belátásuk szerint osztják szét tagjaik között.

★

A vázlatosan ismertetett elosztási elvek természetesen számos részés technikai kérdésre nem adhattak feleletet, de ennek a cikknek nem is ez volt a célja. Arra kívánt csupán rámutatni, milyen irányban keressük az olyan elosztási rendszert, amely az eddigieknél anyagilag érdekeltebbé teheti a termelőszövetkezeti tagokat a gazdálkodásban általában és a jövedelmező gazdálkodásban különösen. Ezek a rendszerek azonban inkább csak nagyobb szövetkezetekbe valók, és hatásuk csak ott bontakozhat ki igazában.

Az látszik mégis célszerűnek, hogy semmilyen jövedelemelosztási rendszert sem szabad kötelezővé tenni, hanem sokfélével kell megismertetni a szövetkezeteket, és rájuk bízni, hogy melyiket választják. Lesznek bizonyára olyan szövetkezetek, amelyek megmaradnak a munkaegység-rendszer mellett, mások a „munkabéres" megoldást választják, ismét mások a termelési eredmény alapján osztják majd el a jövedelmet vagy maguk dolgoznak ki valamilyen rendszert. Hadd versenyezzenek csak a különféle rendszerek, mert ebben a versenyben dől majd el, hogy milyen szövetkezetben milyen szocialista elosztási rendszer válik be a legjobban.

GROÓ ISTVÁN

A tőkés kereskedelem újabb szerkezetváltozásai

Gyakran még sok évi tapasztalat után is téves nézeteink lehetnek arról, hogy hazai termékeink külföldön milyen úton kerülnek forgalomba. Exportlehetőségeink fejlesztése tehát — a külpiaci szükségletek és a versenyviszonyok elemzése mellett — elkerülhetetlenül felveti azt a kettős kérdést is, hogy (a) mily értékesítési szervezetek bonyolítják le jelenleg nyugaton az áruelosztást és (b) hogy ezek nem követelik-e meg jelenlegi kapcsolataink javítását, illetve helyettesítését?

A Szovjetunió és a népi demokráciák viszonylatában az értékesítési utak áttekintése nem okoz nehézséget; a miénkhez hasonló apparátus gondoskodik szállított áruink lépcsőzetes haladásáról a fogyasztás felé. Más a helyzet a kapitalista országokban, ahol spontán hatások alakítják a forgalmi szerkezetet, és emellett a kellő kereskedelmi partner kiválasztásának nagy „üzleti" jelentősége van. Ennek az idegen átvevő és elosztó hálózatnak sikeres felhasználásához — egyben cikkeink minőségi és csomagolási standardjának kellő kialakításához — szükségünk van a kereskedelemben bekövetkezett változások időnkénti áttekintésére.

Ez a studium azonban más viszonylatban — belkereskedelmünk fejlesztése szempontjából — is gyümölcsöző lehet. Elkülöníthetjük ennek során azokat a változásokat, melyek tisztán a tőkés gazdaság mai versenyviszonyaiból erednek és szembeállíthatjuk azokkal, melyeket mindenképpen a kereskedelem fejlődési irányába esőknek — tehát nálunk is felhasználhatóknak — kell tekinteni.

Végül előnyös lehet a kapitalista áruelosztás változásainak ismerete azért is, hogy a nyugati gazdasági viszonyokról a valósághoz hívebb képet alkothassunk.

Változások a vevők kiszolgálásában

A bolti személyzet munkaidejét legnagyobb részben a vevőkkel való tárgyalások töltik ki. Így a kétoldali tárgyalások jelentősége a kereskedelemben — a vademberekkel folytatott erdőszéli néma árucseréből kiindulva a specializált modern áruelosztási módszerek kifejlődéséig — egyre fokozódott.

A vevőkkel való tárgyalási feladatok első — de igen lényeges — csökkenése századunk elején a kiskereskedelmi szabott árak bevezetésével következett be. Figyelemre méltó, hogy a vevőközönség viszonylag mennyire ellenkezés nélkül fogadta el a kereskedők vagy-vagy (azaz vagy szabott áron, vagy sehogy) feltételét, és állt el a kölcsönösen időpocsékoló alkuvás valóban évezredes szokásaitól.

A második ilyen állomás az önkiszolgáló módszereknek a kapitalista és a szocialista kereskedelemben való térhódítása. Itt sem találkozunk a közönség idegenkedésével.

Az önkiszolgáló boltok az eladás „vizuális" eszközeit alkalmazzák. Például a boltba belépő egy kis négykerekű targoncát kap, amellyel szabadon közlekedik a pultok között, és nézelődve kiválasztva a kívánt árukat, berakja a targonca kosarába. A bolt elhagyásakor bemutatja kiválogatott cikkeit a kijárat közelében levő egyik pénztárnál, és ott egyszerre egyenliti ki vásárlásai árösszegét.*

A legutóbbi 10—15 évben ez a kereskedelmi forma igen elterjedt nyugaton. Az Egyesült Államok Élelmiszer Kiskereskedőinek Nemzeti Egyesülete (National Association of Retail Grocers of the United States) a következő adatokat közli erről:

Önálló kereskedések százalékos megoszlása

	1940	1950
Teljes önkiszolgálás	15	68
Fél önkiszolgálás	53	26
Pulti kiszolgálás és hitelnyújtás	32	6

A nyugati szakértők vizsgálati eredményei szerint nincs semmi bizonyíték rá, hogy azonos nagyságú üzletet önkiszolgálással olcsóbban lehetne vezetni, mint pulti (tárgyalásos) kiszolgálással. A szerkezetváltozás gyors térhódítását tehát a profitnövelés más módjában kell keresni. Valóban, a tapasztalat szerint az önkiszolgálás alkalmazása általában a forgalom növekedését eredményezi, tehát az egy-egy eladási tételre jutó kereskedelmi költségeket elsősorban így csökkenti.

Ennek az eredménynek a megértéséhez szembe kell állítanunk a „tárgyalásos eladást" a „vizuális eladással". Az előbbi esetben a pult előtt — a csúcsforgalmi órákban — várakozó vásárlók az elárusítótól elvárják, hogy gyorsan szolgáljon ki. Ha sok időt tölt azzal, hogy az éppen kiszolgált vevőnek új árukat mutogat vagy emlékezteti őt arra, hogy valamit elfelejtett, a többiek a sorban méltatlankodnak.

Az önkiszolgáló polcok között sétálva azonban vásárlónk maga oszthatja be idejét; nem nyugtalanítja a gondolat, hogy az elárusító igyekszik befejezni a vele való foglalkozást vagy nyugtalan vásárlókat vesz előre a sor végéről.

De értékelnünk kell más lélektani körülményt is. Úgy látszik, ha a vásárló önmaga választja ki az árut, sokkal inkább kész bizonyos kockázatot viselni. Ezzel szemben még a legjobb cikkeket árusító — tárgyalással kiszolgáló — boltokban is szívesen kritizálják a vevők a személyzetet, ha olyant ajánlott, ami végül is nem nyerte meg a vásárló vagy családtagja tetszését. Emellett az önkiszolgáló boltban a vevő szabadon

* Az elszámolásnál a pontosságot gyorsasággal kell kombinálni. Minthogy minden áru árazva van, a munka nagyon egyszerűsödött. A pénztárosnőktől elvárják, hogy „vakon" gépeljék le az árat és az osztály kódját a pénztárgépen. De a kapitalista kereskedelemben ezenfelül nem kívánnak tőle semmiféle szakképzettséget vagy más képességet.

töltheti kedvét és nincs kiszolgáltatva az elárusító nyájaskodásának, valamint „vegyen valamit, ami éppen olyan jó", illetve „esetleg valami nagyobb méretűt" stb. ajánlgatásainak. A nyugati piackutatás — vevőkikérdezés — megállapításai szerint a vásárlók nem is kívánják, hogy eladók legyenek a boltban, ellenkezőleg, abban akarnak biztosak lenni, hogy senki sem fog nekik alkalmatlankodni. Minden áru világos árcímkézése magától is felbátorítja majd a látogatót a vásárlásra.

A piackutatók megállapításainak leglényegesebb része — a legkedvezőbb haszonra törekvő kapitalista kereskedők szemszögéből — azonban az volt, hogy az önkiszolgálásra való áttérés hatására a forgalom volumene a vevők számától függetlenül (tehát azonos számú vásárló esetén is) növekszik. (Az Egyesült Államokban egy-egy önkiszolgáló vásárlás átlagos értéke 4—6 dollárra szökött.*) Úgy tűnik, hogy ha már egyszer a vásárló háziasszony az önkiszolgáló polcok között van — ahol csinos kicsi csomagok ezrei veszik körül —, kevésbé uralják a vásárlást fékező erők, mintha szóban kínálnák neki az árukat. A Du Pont cég részére készült piackutató vizsgálat azt találta, hogy az asszonyok nagy része igen gyakran olyan cikkeket is vesz, amiket eredetileg nem is tervezett. Általában a szükségletek szélén szereplő árukat vásárolták a legkevesebb előretervezéssel: a cukorkának, a csemegekeveréknek, rágóguminak, pástétomoknak és pereceknek több mint $^2/_3$-át előzetes szándék nélkül vitték haza.

De a kapitalista kereskedők szemében a kérdés lényege az, hogy valóban többet vásárolnak-e a vevők az önkiszolgáló boltokban nemcsak egyszerre, de hosszabb időtávot tekintve is. Azzal lehet ugyanis érvelni, hogy bármennyi is az előre nem tervezett bevásárlás, ezeket voltaképpen csak „kölcsön veszik" a vevők jövendő beszerzéseikből, azaz csak előrehozzák azokat. A piackutatás azonban azt mutatta, hogy a szándékolatlan (többlet) vásárlások nem csökkentik az ezután következő élelmiszerbeszerzéseket; ehelyett inkább olyan tételeket iktatnak ki, melyek nem élelmiszerek és amelyekkel kapcsolatban a háziasszony ritkábban van csábításnak kitéve. (Ebben a megvilágításban is érdekessé válik az a tény, hogy az önkiszolgáló boltokban szabadon válogatott *élelmiszerekkel* szemben a hagyományosan — pulton át való tárgyalással — kiszolgált *ruházati cikkek* eladása visszafejlődött; *bár erre az arányeltolódásra ható okok igen sokrétűek.)*

Az önkiszolgálás lényegében megváltoztatta az élelmiszerkereskedés szerkezetét.** Nem szükséges többé, hogy a kereskedő gyorsan tudja felvágni és lemérni a sonkát, a töltelékárut stb. Az sem fontos, hogy ismerje az áruk széles választékát és az árakat; a hangsúly ma az elrendezésen és a szervezésen van Észak-Amerikában és Európában egyaránt:

* Így volt lehetséges a sokkal nagyobb forgalmat újabb dolgozók munkábaállítása nélkül lebonyolítani: az élelmiszerkereskedelmi alkalmazottak száma 1939-től 1948-ra alig változott az USA-ban. Ezzel szemben az egy alkalmazottra jutó évi forgalom az önkiszolgáló boltokban 34 919 dollárra nőtt, míg a félig önkiszolgáló üzletekben 27 595 dollárt és a rendes (tárgyalva, pult mögül eladó) kereskedésekben csak 24 086 dollárt tett ki. (Lásd az Anglo-American Council of Productivity jelentését. London. 1952. november.)

** Utalnak itt a változás egyik külső jelére: az önkiszolgáló boltok kirakataiban Nyugaton — ahol kirakatok még egyáltalán vannak — nincsenek áruk, hogy a közönség beláthasson a bolt belsejébe.

Az önkiszolgáló boltok számának növekedése egyes nyugat-európai államokban

	1953	1955
Svédország	1150	2000
Nyugat-Németország	150	507

A kiskereskedelem szerkezeti átalakulása azonban itt sem fog megállni. Áttérnek majd az új rendszerre a közel-keleti és távol-keleti országok kereskedői is — legalábbis a nagyvárosok központjaiban —, és így a közönség közvetlen fogyasztására szánt exportcikkeink termelésénél és burkolásánál az önkiszolgálásra való alkalmasságot egyre inkább figyelembe kell vennünk.

Az előrecsomagolás

Az önkiszolgálás és a szokványos bevásárlási tételek szerinti előrecsomagolás között természetesen szoros kapcsolat van. Például a fűszeráruk eladását rendkívül megkönnyíti, ha kartonokba csomagolva kerülnek a bolti pultokra. Amerikában még a kenyeret is csomagoltan árulják, mégpedig olyan papírt használva, amely megakadályozza a kiszáradást. Nagy súlyt helyeznek a romlandó áruk csomagolására és minőségük biztosítására is: különleges csomagolási eljárásokat alkalmaznak a felvágottaknál, a tejtermékeknél, a tojásnál, vajnál, a fagyasztott árunál, a gyümölcsnél, a főzelékféléknél stb. A burgonyát és a narancsot 5—10 fontos zsákokban árulják. A húst celofánba burkolva, feldaraboltan vagy felszeletelve adják el. A tejet homogenizálják, hogy a tejszínnek a felszínre emelkedését megakadályozzák stb. Emellett az előrecsomagolás tetszetősségére is nagy súlyt helyeznek, bár ez az áru árát gyakran számottevően emeli. A csomagolás színhatásaira is ügyelnek.

Míg az új rendszerrel az eladótérben valóban munkát takarítanak meg, az árazás, az áruk kimérése, előkészítése és csomagolása elkerülhetetlenül jelentős többletmunkával jár. Munka szükséges a polcok megrakásához is. Ezek a feladatok nyugaton eddig többé-kevésbé felszívták azt a munkaerőt, amely korábban a pultok mögött dolgozott és egyúttal a napi munka egyenletesebbé is vált, az eladók sokszor megrohanásszerű igénybevétele helyett. (A kereskedelmi dolgozók nyugaton inkább azokban a boltokban váltak munkanélkülivé, melyek kellő tőke híján nem tudtak az önkiszolgálásra áttérni.)

A gyárosok is — az önkiszolgálás követelményeinek megfelelően — számos élelmiszert a vevők által szokványosan vásárolt mennyiségekre osztva, tetszetősen előrecsomagolnak, úgy, hogy a boltokban csak minimális kezelés szükséges. Egyes, korábban a kereskedelemben végzett munkák így átkerültek a boltból a gyárba.*

Említettük már a vevők családi költségvetésében az élelmiszerekre — éspedig az elmondottak szerint elsősorban az előrecsomagolt étel-

* Az előrecsomagolás gyakran kétféle mennyiségben történik. Van átlagos vétel-adag, amit a vevő általában keresni szokott. Emellett azonban négyszeres-ötszörös nagyságú előrecsomagolt adagokat is szállít az ipar, ez az ún. „economic size", amelynek ára, az azonos árumennyiségre jutó kisebb csomagolási és forgalmi költségek miatt, sokszor lényegesen alacsonyabb.

neműekre — fordított kiadások viszonylagos növekedését a kapitalista országokban. Ez a fogyasztási irány váratlanul érte a nyugati közgazdászokat. A háború utáni élelmiszerpiacra vonatkozó pontatlan jövendölések azon a tételen alapultak, hogy mennél nagyobb egy család jövedelme, annál kisebb az a százalék, amelyet abból élelmiszerre költ. (Ez a tétel Nyugaton mint az Engel-féle törvény ismeretes.*) A megállapítás érvényességét — amely voltaképpen nem látszik egyébnek, mint a józan ész által amúgy is feltételezett tények igazolásának — az eddigi tapasztalat is megerősítette. De ennek a törvénynek nyugaton egy jól ismert segédtétele is van. Ez azt mondja, hogy egy nemzet gazdasági fejlettségét megállapíthatjuk, ha vizsgáljuk azt a százalékot, melyet jövedelméből élelmiszerre fordít: mennél kisebb ez a százalék, annál előrehaladottabb az ország.

Nézzük, hogy áll ez az Észak-Amerikai Egyesült Államokra? Itt a lakosság 1941-ben készpénzbevétele 22 százalékát fordította élelmiszerekre, újabban azonban ez a szám 26 százalékra emelkedett. Kétségtelen, hogy az élelmiszerek csomagolása és előkészítettsége, illetve az ezzel járó drágulás közrejátszott ebben az arányeltolódásban. De nyilvánvalóan más okokat is kereshetünk. Megvizsgálhatjuk a vásárlók vagyoni rétegeződésével kapcsolatos beszerzési szokásokat stb. Az Egyesült Államok fogyasztási statisztikái szerint az ezer dollár évi készpénzjövedelemnél kisebb jövedelmű családok bevételükből 55—90 százalékot költenek élelmiszerekre. A középső és a felső jövedelmi tagozódásokban ez a százalék állandóan csökken, a tízezer dolláros és az ennél nagyobb jövedelmek kategóriájában 15 százalék körüli szintre süllyed. A csökkenés aránya az egyik jövedelmi csoporttól a másikra változik, mégis az általános elv itt igazolódott: a nagyobb jövedelmű famíliák kisebb százalékot költenek élelmiszerekre.

Ezzel szemben áll azonban az, hogy amint a legalsóbb jövedelmű csoportból a családok — mint fogyasztási egységek — feljebb haladnak, igényeikkel a minőségileg magasabb rendű és így drágább ételneműek felé fordulnak. A háború utáni gazdasági helyzetben ez a tendencia is érvényesülhetett.

Az észak-amerikai — egymásnak gyakran ellentmondó — adatok mögött nem könnyű a való irányzatot (fogyasztási trendet) felismerni. Összefoglalóan mindenesetre kérdéses, hogy az élelmiszerekre fordított lakossági kiadások valóban nőttek-e? Hiszen valamely messzemenően előkészített ételfajta árában nemcsak a szorosan vett élelmiszert, de éppen az előkészítettséget fizeti meg a vevő. Emellett vegyük tekintetbe a háború előtti árszinthez képest lezajlott nagyarányú inflációs áremelkedést is, amely rendszertelen áreltolódásaival a reális fogyasztási értékarányok — százalékos súlyok — összehasonlítását rendkívül megnehezíti.

Az élelmiszerfogyasztás érdekes fejlődését észlelhetjük Nyugat-Európában is. Az 1950-es évek elején a mezőgazdasági termelési kapacitás itt is túlzottnak mutatkozott; az élelmiszerprodukció — elsősorban a termelékenyebb új mezőgazdasági technika eredményeként — sok nyugat-európai államban a kereslet túlszárnyalása felé tört. A mező-

* Elnevezve Engel Keresztély Lőrinc Ernő, XIX. századi német statisztikus után, aki először bizonyította az idevágó összefüggéseket.

gazdasági cikkek termelése így, amint a kereslet a legutóbbi három évben emelkedett, drágulás nélkül gyorsan növelhető volt. Ennélfogva a kereslet nyomása az élelmiszer utánpótlásra csak 1955 őszén mutatkozott először, és akkor kezdődött például a marhahús- és a vaj-árak emelkedő irányzata.

De a nyugat-európai államok között az utóbbi években elért szabadabb forgalom is hozzájárult az árak megállapodásához és ahhoz, hogy a tengeren túlról származó import szüksége csökkenjen. A kihasználatlan termelési kapacitás egyes szigetei — amelyek ennek a szakasznak a kezdetén még makacsul fennállottak — fokozatosan használatba kerültek.*

A legutóbbi években tapasztalható gazdasági felélénkülés tehát nem hozott könnyebbséget a tengeren túli mezőgazdasági termelőknek. Ezeknek az országoknak legtöbbje — és ez hazánkra sem közömbös — nem tudta eladási feltételeit Nyugat-Európával (klasszikus fogyasztójával) szemben megjavítani. (Az Egyesült Államok élelmiszer importja, egyes gyarmatáruktól eltekintve, mindig csekély méretű volt.)

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a nyugati világ fő ipari területei élelmiszerellátásukban egyre inkább saját belső forrásaikra támaszkodnak és az élelmiszereket mindinkább előrecsomagolva, az átlagos bevásárlási adagoknak megfelelő kiszerelésben kínálják a fogyasztóiknak. Nincs többé szükség az élelmiszerkereskedő régi ügyességére és szakértelmére,** ami azonban inkább annak köszönhető, hogy a gyáros és a nagykereskedő kifejlesztette az előrecsomagolást, mint az új kiszolgálási módszereknek. Ezek a változások — talán lassúbb ütemben — valószínűleg az önkiszolgálás kifejlődése nélkül is bekövetkeztek volna.

Az árukban foglalt szolgáltatások gyarapodása

A nyugati piacokon az élelmiszerelosztás átlagos költségei — a kereskedelmi ráfordítások — a legutóbbi években nagyjából változatlanok maradtak. Az önkiszolgálással járó megtakarításokat tehát egyéb kiadások felemésztették. Az élelmiszer-nyersanyagok ismert árcsökkenését tekintve, ez azt jelentette, hogy a közönség pénze egyre inkább a közvetítőknek — a felvásárlóknak, a feldolgozóknak és az eladóknak — nem pedig a mezőgazdasági termelőknek jutott.

1953-ban az Egyesült Államok 60 milliárd dolláros élelmiszer számlája két részre volt tagolható: a vásárlók 25 milliárd dollárt fizettek az élelmiszer nyersanyagokért, 35 milliárd dollárt pedig a feldolgozási és a forgalmazási szolgálatokért.*** Az előző tétel természetesen a mezőgaz-

* Ilyen kihasználatlan „zsebek" természetesen nemcsak az élelmiszertermelésben mutatkoztak az anarchikus közgazdasági példákban bővelkedő Nyugat-Európában. A fogyasztási iparcikkeket termelő iparágak kapacitása sem volt itt a legutóbbi években teljes mértékben kihasználva, és még 1955 végén is jelentékeny tartalék-teljesítőképességet találhatunk ezen a területen sok szakmában.

** A szakértelemről való lemondás természetesen olcsóbbá teszi a kapitalista kereskedelemben alkalmazott bérmunkát. Könnyen lehet kisegítőket — meghatározott időszakokra felvett diákokat, háziasszonyokat stb. — beállítani a forgalmasabb szezonokra, illetve heti, napi időszakokra.

*** Adatainkat a Fortune amerikai gazdasági folyóirat 1954. novemberi számából merítettük.

daságnak — majdnem mind az Egyesült Államok farmereinek — jutott. Az utóbbi, a nagyobbik tétel viszont szélesen szétszóródott a következő részesedéssel:

	1941	1947	1953
	milliárd dollár		
Élelmiszeriparnak	3,1	7,0	10,1
Kicsinybeni eladóknak	2,7	6,0	9,7
Vendéglősöknek	2,1	4,5	6,2
Összes egyebeknek	3,0	5,2	9,0
Összesen	10,9	22,7	35,0

(Az „összes egyebek" magukban foglalják a begyűjtési, a válogatási, az osztályozási, a csomagolási, a szállítási, a raktározási stb. szolgálatokat.)

A legnagyobb növekedés tehát a kicsinybeni eladóknak — az egyedi kiskereskedőknek és a nagytőkés boltvállalatoknak — jutott, amelyeknek piaci részesedése 1953-ban 260 százalékkal múlta felül az 1941. évit és teljes 39 százalékát érte el a mezőgazdasági termelők részesedésének. (A kereskedőknél is csak az élelmiszercikkekkel elért jövedelmet számítottuk.*) De a többi részesedő jövedelme is, legalább a mezőgazdasághoz viszonyítva, aránytalanul megnőtt.

Ennek, az amerikai közgazdászok által drámainak nevezett, változásnak fő oka kétségtelenül a közönségnek (az amerikai háziasszonyoknak) a „kényelmi megoldások" utáni megalkuvás nélküli igénye — a konyhai munkától való makacs idegenkedése — volt. Az általuk ma keresett élelmiszer legtöbbje előrecsomagolt, de jelentékeny részben előre főzött és adagolt is. Valaha arról szóltak a viccek, hogy a fiatal házasok egész konyhai tudománya a konzervnyitók használatára terjed; ma azonban a konzervfélékből évente 16 milliárd font (fejenként kb. évi ½ mázsa, azaz napi kb. 14 dkg) súly fogy el az Egyesült Államokban és így a tréfa éle bizony kicsorbult. A konzervnyitás létfenntartási alapművelette, míg az otthoni kenyérsütés és a befőzés egyre inkább a vagyonosok kedvtelésévé vált.

Úgy látszik, az ipari és a kereskedelmi tőkések nyugodtan számíthatnak a belátható jövőben is arra, hogy a közönség — az Egyesült Ál-

* Az amerikai tőkés élelmiszer-kiskereskedelem hatalmas „tiszta" jövedelmére következtethetünk, ha tekintetbe vesszük az összes általa foglalkoztatott munkaerő viszonylag nem túlzott számát. Az élelmiszer-kiskereskedelem Amerikában az ország munkaerejének kisebb részét köti le, mint például Angliában. Az Egyesült Államok népessége háromszorosa Angliáénak, de az élelmiszer-kiskereskedelem dolgozóinak száma alig kétszer annyi, mint Angliában. Emellett az Egyesült Államokban az élelmiszer-kiskereskedelmen viszonylag is nagyobb mennyiségű áru megy keresztül, mint Angliában; az amerikai fejenként is több (nagyobb értékű) élelmiszert fogyaszt, mint az angol. Röviden, az amerikai élelmiszerkereskedelmi dolgozók „termelékenysége" jóval nagyobb, mint angol kartársaiké. Ez az eredmény különböző tényezők eredője. Ilyenek: a szállítók által eszközölt nagyobb mértékű előrecsomagolás, a gépesítés magas foka (különösen a bolt mögötti helyiségekben), a forgalom koncentrálása viszonylag kisebb számú, nagyobb méretű boltban, a hitelnyújtási és a házhoz szállítási szolgáltatások hiánya, az önkiszolgáló módszerek széleskörű alkalmazása és az egy helyen való bevásárlás elterjedése.

lamok és Nyugat-Európa nagyipari vidékein egyaránt — kívánni fogja az élelmiszerek nagyfokú előkészítettségét. Ahelyett, hogy csirkét vásárolnának és elkészítenék, az asszonyok inkább fagyasztott csirkemájat, csirkemell-konzerveket és dehidrált csirkeleveseket vesznek. Tehát nem csupán jó élelmiszereket igényelnek — és ezt a mi exportőrjeinknek is meg kell szívlelniük —, hanem az élelmiszerdobozokba belefoglalt maximális kényelmi megoldásokat is. Ezzel szemben készek megfizetni azt a többletszolgáltatást, amit így elnyerhetnek.

Ámbár általában mindkettőt „kényelmi megoldást nyújtó" élelmiszernek tekintik, a konzerveknek és a fagyasztott élelmiszereknek különböző a története a háború utáni években. Ez a különbség részben a különböző jövedelmi szintű fogyasztókra gyakorolt különböző vonzerejükből ered. Majdnem minden fagyasztott élelmiszerre áll az a szabály, hogy fejenkénti fogyasztása a jövedelmek növekedésével együtt nő. A jövedelmek hatása a konzervek (a fémdobozos élelmiszerek) fogyasztására bizonyos mértékben bonyolultabb. Így Észak-Amerikában, amint a legalacsonyabb jövedelmi szintektől az évi illetmények 4—5000 dollárig emelkednek, a konzervek fogyasztása is növekszik. De ezen szint körül számos konzerváru fogyasztása csökkenni kezd. A fejenkénti konzervzöldség-fogyasztás például a 4000 dolláros szinten 25 százalékkal több, mint a 10 000 dolláros on. A konzervgyümölcs fogyasztása valamivel bonyolultabb: némelyiké (például a konzerv körtéé) a jövedelmekkel együtt nő, míg másoké (például a konzerv gyümölcsszörpöké) meredeken csökken a középső jövedelmi szintek fölött.*

Az árukban foglalt értékemelő teljesítmények (elkészítettségi, illetve előkészítettségi előnyök) után vessünk egy tekintetet azokra a tradicionális mellékszolgáltatásokra is, amelyeket a kereskedők egyre inkább megvonnak vevőiktől. Így ma már igen kevés kapitalista élelmiszerkereskedő szállítja házhoz az árut, és a házhoz szállító boltok nagy része is kívül álló szállító cégekkel végezteti ezt a munkát, s külön megfizetteti azt a vásárlókkal.

Ezzel szemben a vevők részére történő hitelnyújtás nem szűnt meg, csak szerkezetében változott: többé nem a mindennapi szükségleteket ellátó élelmiszerkereskedő, hanem a különféle eszközöket és berendezési tárgyakat szállító szaküzlet hitelezi a vételárat.

A nagy forgalmú, centralizált, a közönség tagjaival semmiféle személyes kapcsolatban nem álló nyugati élelmiszer-áruházak úgy látszik részben gazdaságilag kevésbé előnyösnek, részben adminisztrációs túlterhelésnek tekintik, és így kiküszöbölik a hitelezést. Ezzel szemben az automobil-kereskedők — de más tartós használati cikket, például mosógépet, rádiót eladó kereskedők is — ma inkább a hitelfeltételekben, mint az áruk minőségében vagy változatosságában versenyeznek egymással. A részletügyleti hitel állománya az Egyesült Államokban teljes 5 milliárd dollárral nőtt 1955-ben, az 1950—1955-ig eltelt időben pedig megkétszereződött, 14 milliárd dollárral — 28 milliárd dollárra — emelke-

* Magyarország exportja mind konzervekben, mind fagyasztott (fagyasztható) gyümölcsben és zöldségben igen jelentékeny, de nem Észak-Amerikába, hanem az európai külföldre. Éppen ezért szívesebben közöltünk volna itt európai adatokat a két cikk fogyasztásának a jövedelmi szintekkel való korrelációjáról, de ilyenek nem kerültek birtokunkba.

dett.* (Egy átlagos árú autó után a havi részletfizetés 64 dollár, egy dolgozó átlagfizetésének igen jelentős része.)

A kereskedő azonban általában csak a részére szállító cég (nagykereskedő, illetve a gyáros) vagy az üzletszerű hitelező (bank) által nyújtott hitelt adja, illetve adhatja tovább. Nézzük meg tehát, hogy miként bánik a kapitalizmus gazdasága ezzel az érzékeny eszközzel?

Például Nyugat-Németországban az egyedi kiskereskedők kicsiny- és közepes boltjaira a hitelfeltételek rendkívül előnytelenek. A kapitalista bankok és egyéb hitelintézetek igen magas kamattételeket számítanak velük szemben és a biztosíték-követelésekkel járó terhek is rendkívül nagyok. Így érthető, hogy a kamatok az egyedi kiskereskedelemben igen lényeges és egyre súlyosabb részét teszik az üzleti kiadásoknak. A hitelek tényleges terhei a nyugat-németországi „Hauptgemeinschaft des deutschen Einzelhandels" szerint 1949-től 1954-ig teljes 45 százalékkal nőttek.

De nem talál a tőkeszegény egyedi kiskereskedő szabadulást a nagykereskedelemtől igényelt áruhitelekben sem. Ez a megoldás csak ahhoz vezet, hogy függősége a szállító cégekkel szemben egyre szorosabbá és elviselhetetlenebbé válik. Az általános megítélés szerint — Nyugat-Németországban —, ha az áruhitel 60 napos terminust meghalad, akkor ez már a kiskereskedő liquiditásának súlyos nehézségeire — általános eladósodottságára — utal. Nem jelentőségtelen tehát, hogy egyes szakmákban az átlagos fizetési terminus újabban 80 napra húzódott.

A központosodó kiskereskedelem

A nyugati élelmiszerbolt éppen úgy megváltozott, mint az áru, amelyet eloszt.

Két irányú koncentrációt figyelhetünk meg a tőkés kiskereskedelemben. Az egyik abból ered, hogy a vevő nem akar a boltok között szaladgálni, lehetőleg mindent egy helyen akar vásárolni. A másik fordulat a tőkés integráció, a nagy áruházak — különösen az élelmiszer „szuperpiacok"** — kifejlődése.

A „mindent egy helyen vásárolni" irányzat fejlődése gyakorlatilag az élelmiszer szakkereskedő eltűnéséhez vezetett. A nyugati kereskedelmi összeírások adatai szerint 1939-től 1948-ig — és azóta mind gyorsabb ütemben — állandóan csökken a szakboltok száma. Amerikában majdnem mindegyik élelmiszerbolt széles választékban háztartási vasárukat, drogériacikkeket, kozmetikai árukat, nők és gyermekek részére folyóiratokat, papírárut, végül cigarettát és dohányzófelszerelést is kénytelen tartani. Még a legkisebb üzletek is árusítanak valamit az e csopor-

* Nem kívánunk itt ennek a jelenségnek gazdasági elemzésébe bocsátkozni. Csak annyit jegyzünk meg, hogy a minden generáció által megért és ma is folyamatos nyugati pénzromlás is hozzájárul ahhoz, hogy a vevő nem takarékoskodik, de hitelbe vesz, és így negatív oldalról spekulál a tárgyi javak értékemelkedésére: reméli, hogy az elkövetkező 24—36 hónapban kisebb értékű pénzzel fizetheti ki tartozását.

** Szuper-piacnak nevezik azokat a legutóbbi években elterjedt önkiszolgáló élelmiszer áruházakat, amelyek átlalában a városokon kívül, többnyire útkereszteződéseknél épültek, és amelyek az élelmiszereken kívül rendszeresen háztartási cikkeket is forgalomba hoznak. A szuperettek ugyanilyen kereskedelmi nagyüzemek, de valamivel kisebb méretekben.

tokba tartozó közszükségleti cikkek közül. Ennek egyik oka — a vevők kényelmén kívül —, hogy az iparcikkek árusítása sokkal jövedelmezőbb, mint az alapvető élelmiszereké.

Sokkal feltűnőbb és nagyobb gazdasági horderejű jelenség a szuper-piacok és a szuperettek előretörése. Ezek 1944-ben az Egyesült Államokban az élelmiszer-kiskereskedelemnek nagyjából a felét bonyolították le, mai részesedésük azonban már *teljes nyolcvan százalékot tesz ki!*

Az élelmiszer áruházak gyakran olyan nagyok, hogy igen nagymérvű napi bevételek szükségesek jövedelmezőségükhöz. Ez természetesen vonzókörük nagyságától és vevőik összetételétől függ, mert a közvetlenül szomszédos területük általában nem biztosíthatja a szükséges forgalmat. A vonzási területet viszont elsősorban az új elővárosi települések (kertes családi házak negyedei) biztosítják. A legutóbbi öt évben az Egyesült Államok népszaporulata 11,8 millió volt és ebből a 168 nagyváros elővárosaira több mint 9,6 millió jutott, tehát az elővárosok népessége teljes 27,8 százalékkal nőtt ebben az időszakban. (Ugyanakkor maguknak a nagyvárosoknak a lakossága csak 3,8 százalékkal szaporodott, a kisvárosoké alig nőtt, míg a mezőgazdasági népesség száma teljes 11,6 százalékkal csökkent.*)

A kertes elővárosokba költözők általában középrétegű, élénkebben vásárló családok, míg a városok zsúfoltabb területein lakók leginkább kisjövedelmű munkáscsaládok, gyakran a déli államokból bevándorolt négerek.

Az elővárosokban általában hűtőszekrény van a házban, és így a legtöbb háziasszony romlás veszélye nélkül egy heti élelmiszert is meg tud vásárolni egyszerre. Így lett a szuper-piacokon a nagybani bevásárlás az általános szabály. Ilyen körülmények között többé nem szükséges, hogy a vevők a „sarkon vásároljanak".

A szuper-piacok egyes vásárlói részére a gyorsaság sem fontos. A piackutatók kikérdezése szerint számos nő a távozáskor azt mondta, hogy több mint egy órát töltött az áruházban és az egész idő alatt jól szórakozott. Ezek részére — legtöbb persze nem dolgozó nő — a bevásárlás nem terhes (negatív értékű időtöltés), de érdekes és kellemes tevékenység. Előbb megszemlélik az egész választékot, összehasonlítják az árakat és csak azután döntik el, hogy mit vásároljanak. Ehhez az önkiszolgáló szuper-piacok valóban kellő terepet nyújtanak, nem úgy, mint az ebben a viszonylatban versenyképtelen, pult mögül kiszolgáló boltok.

A koncentrációt azonban a tőkés „kiskereskedelem" más formáiban is megtaláljuk. A fiókhálózatos nagyvállalatok is összevonják hálózatukat. Az egyik legnagyobb észak-amerikai lánchálózatú vállalatnak ma 932 boltja van az 1945. évi 1300-zal és a háború előtti 2800-as csúccsal szemben. Jelenleg is folytatják kisebb boltjaik megszüntetését és az erre alkalmas nagyobb üzlethelyiségek önkiszolgáló bolttá való kialakítását.

* A fogyasztók által termelt — azaz a termelők által elfogyasztott — élelmiszerek részaránya az Egyesült Államokban az összes élelmiszerekhez viszonyítva nagy ütemben csökkent: 1941-ben még kb. 6 százalékra rúgott, ma csupán 4 százalék.

Kétségtelen, hogy a kiskereskedelmi tőkés koncentráció térhódítását elsősorban a nagyüzemből fakadó természetes előnyök (a termelő forrásokból való nagybani beszerzés, a termelékeny gépi csomagolás, az organizált, teljes kapacitást kihasználó kiszállítás stb.) magyarázzák. Közelebbről nézve azonban más okokat is találunk. Az egyedi kiskereskedők nehéz hitelhelyzetét már említettük. Itt utalunk az adózási teherkülönbségre is. Például a mai nyugat-németországi adórendszer súlyosan nehezedik az egyedi kereskedőre, míg a nagy és a még nagyobb (mammut) vállalatok méltánytalan előnyöket élveznek. A forgalmi adó törvények azokat az élelmicikkeket, amelyek a nagykereskedelemtől jutnak az egyedi kiskereskedőkhöz, jobban terhelik, mint a termelő üzemektől nagy tételekben bevásárló kiskereskedelmi nagyvállalatok áruját. Például a kávét pörkölő gyarmatárunagykereskedő és a kávét eladó egyedi kiskereskedő együttesen 8 százalék adót térít az államnak, míg a postázó nagyvállalatok, illetve az áruházak és a láncházózatos kiskereskedelem, csak 4 százalékot fizet.

Az egyedi kiskereskedőket a tőkeerős, hálózatukat gondosan szervező — tervező — kiskereskedelmi nagyvállalkozók egyre inkább kiszorítják az üzleti versenyből. A nyugat-németországi élelmiszer-kiskereskedelemben a legkisebb (évi húszezer márka forgalmat el nem érő) és a kicsi (20—100 ezer márka évi forgalmú) egyedi boltosok (a „klasszikus" kiskereskedők) részesedése a forgalomban egyre csökken, míg a nagy láncházózatú élelmiszerárudák és az áruházak élelmiszerosztályai egyre nagyobb forgalmat bonyolítanak le. Az egyedi kiskereskedők forgalmi részaránya, mely ebben az országban 1950-ben még 54 százalék volt, 1954-ben 42 százalékra zsugorodott. Ezzel szemben például a düsseldorfi Emil Köster rt. áruházi és postán küldő cég 1954-ben már 218 millió márka forgalmat ért el, bár 1953-ban még „csak" 178 milliót forgalmazott. A 14 ezer alkalmazottal rendelkező és 34 áruházat üzemeltető nyugat-németországi Kaufhof rt. az 1953. évi 485 millió márka forgalmat 1954-ben 568 millióra növelte stb.

Hogy a nagykapitalista és a monopolista „kiskereskedelmi" vállalkozó az egyedi kiskereskedőkkel szemben alkalmazott kíméletlen versenyeszközökkel miként növeli hasznát, világosan mutatja az említett Kaufhof rt. üzleti eredménye: befizetett tőkéje után 1954-ben teljes 9 százalékot fizetett részvényeseinek, az előző évi ugyancsak jelentős 3 százalék osztalékkal szemben. Ne gondoljuk azonban, hogy a vállalat teljes évi hasznát „kiöntötte" részvényesei kezébe. Ugyanebben az esztendőben beruházott tőkéit 70-ről 87 millióra növelte, míg forgótőkéje (árukészlete stb.) ugyancsak ebben az egyetlen üzletévben 50 millió márkáról 58 millióra nőtt.*

Az ármerevítés és a rövidzárlati út

A kiskereskedelmi árak mesterséges merevítése egyike azoknak az eszközöknek, amelyekkel a kapitalista gazdaságban a piaci versenyt korlátozzák. Ilyen esetekben azonban az árharc az ipari termelők között ölt eltorzult formákat és abban nyilvánul, hogy a kereskedelemnek kínálnak egyre nagyobb haszonkulcsot, ahelyett, hogy a fogyasztói árat csökkentenék. Ez viszont azzal jár, hogy a kereskedők — akik egymással

* Közli Lothar Bertullies, Der Handel 1955. novemberi számában.

szemben a fix árak leszállításával nem versenyezhetnek — másnemű, sokszor költséges és nem is indokolt szolgáltatásokat kínálnak vevőiknek. Emellett a nagy haszonkulcsok az általános kiskereskedelmi „termelékenység" romlásához is hozzájárulnak: számos új és felesleges vállalkozót vonzanak a kereskedelembe. Mindennek eredménye a forgalmazott tételekre jutó költségek növekedése és a többfelé oszló jövedelmi alap folytán a kiskereskedelemben foglalkoztatott személyek járandóságainak általánosan alacsony szintje.

Mindez természetesen arra ösztönzi a nyugati gazdaság kapitányait — a bankok, az ipar és a kersekedelem vezetőit — hogy a kiskereskedők számát vagy legalább az új belépéseket korlátozzák.

A monopolhelyzetre törekvő nagykapitalista „kiskereskedelmi" vállalatok a legkülönfélébb módokat alkalmazzák az egyedi kiskereskedőknek a versenyből való kiszorítására. Eszközeik közül ki kell emelnünk az árcsonkításokat, amelyekkel kis ellenfeleiktől „elvezetik a vizet". Hogy ezeknek az eszközöknek mi a hatása az egyedi kiskereskedőkre, azt látjuk például a „Bonner Rundschau" egyik tanulmányából: „A televíziós készülékek kiskereskedelmi piaca egy idő óta erős nyugtalanságot árul el, amelyet az egyik nagy postán küldő áruház ármanővere okozott, amikor a jövő évi típusú készülékek árát már novemberben 250—300 márkával leszállította." ...„A kereskedelmi szakmai egyesületek ezzel kapcsolatban már a régi kiskereskedők egzisztenciális válságáról beszélnek, éspedig annál inkább, mert ezek a régebbi drágább készülékekből nagy készletekkel rendelkeznek és ezekre az iparnál nem tudnak utólagos árjóváírásokat elérni."

Az ármerevítési politika egyébként is szenvedélyes viták középpontjába került. Nyugat-Európában a legutóbbi években a kormányzatok magatartása a kiskereskedelmi árrögzítéssel kapcsolatban gyökeresen megváltozott. Az idevágó előírásokat — illetve megállapodásokat — teljesen megtiltották Svédországban (1954 júliusától) és Dániában (1956 júliusától kezdődőleg). Franciaországban 1953 augusztusában törvénytelennek jelentették ki a kiskereskedelmi árrögzítést és Angliában is erősödik az irányzat hasonló szabályozásra.

Az árrögzítést megengedő — sőt súlyos szankciókkal védelmező — észak-amerikai „fair trade laws"* érvényessége már régóta erősen csökkent, és napról napra nyilvánvalóbbá válik, hogy különféle praktikákkal a kereskedelem ezeket semmibe veszi.

A „fair trade laws" az Egyesült Államok tagállamainak törvényhozására bízta a márkacikkek árrögzítésének az engedélyezését, illetve védelmét. (A nagyvállalatok nyomására majdnem minden állam élt ezzel a lehetőséggel.) Elméletileg ez azt jelenti, hogy a márkacikkek a gyárosok által rögzített egységes áron jelennek meg a piacon, azaz ezeket mindenütt azonos áron kell a fogyasztónak eladni, függetlenül a földrajzi fekvés különbözőségétől (a változó szállítási költségektől) és a detailüzletek színvonalának (luxusberendezésű üzletek vagy egyszerű boltok) eltérésétől.

A valóságban azonban a helyzet nem ilyen egyszerű és napról napra bonyolultabbá válik. Az Egyesült Államokban a fogyasztási cikkeknek több mint 80 százaléka márkacikk. Még a hús, a kenyér, a tej, a só is

* Azaz a „tisztességes kereskedelem törvényei".

ebbe a cikkcsoportba tartozik. A „fair trade" államokban — a többi államról nem is szólva — a kiskereskedők és a fogyasztók nem veszik komolyan az árak megállapítását és egyes, igen kis számú márkacikkgyáros kivételével (amilyen például a Shaeffer Pen Co., amely cikkei árszintjének letörése ellen igen éles és költséges harcot vív) gyakorlatilag minden gyáros tehetetlen ezzel szemben.

A gyárosok az előírt fogyasztói ár 5—10 százalékával már nem is törődnek. Az azonban már fájdalmas, hogy például televíziós készülékeknél a kereskedők lemondanak a szabott ár 35 százalékát is kitevő haszonrészről és csak 5 százalék bruttó hasznot tartanak maguknak. Hasonló — a közismert márkacikkek reputációját erősen rontó — engedményeket találunk a hűtőszekrényeknél, a porszívóknál, a fényképezőgépeknél, a ruháknál, a bútornál és a szőnyegnél is. Az idevágó becslések szerint New York City-ben az összes elektromos cikkek kilenctizedét 30—40 százalék rabattal adják, a színes Kodak filmek 25 százalékos engedménnyel szerezhetők be stb.*

Ezeket az árcsonkításokat főképp az ún. „diszkont-cégek" követik el, melyek mint a gomba nőnek ki az amerikai gazdaság anarchikus alsó rétegeiből. Megtalálhatók ezek a nagyvárosok határain, ahova szenzációs rádió- és filmreklámokkal vonzzák a vásárlókat — vagy a városok szívében levő, ma már olcsó bérű kerületekben is. Leggyakrabban igazi boltjuk sincsen. Közvetlenül a raktárból árusítanak és a kereskedelmi üzlet tradicionális megállóját kiküszöbölve valóságos „rövidzárlati" összeköttetést teremtenek az áru forrása és a vevő között.**

Ezek az árletörő (árleszámító: discount) cégek az árut magát nem reklámozzák. Ez az egész országban kapható, jóhírű márkacikk, amelyet a gyáros már „bevezetett". A propaganda az áruk drasztikusan csökkentett árát harsogja, melyeket egyébként a kiskereskedelemben, a városnak ugyanebben a körzetében is, csak teljes (szabott) detail áron lehet beszerezni.

A diszkontcégek majdnem mindenütt szigorúan készpénzfizetést követelnek. Az árukat még csak be sem mutatják a vevőknek, ki sem bontják gyári burkaikból, azaz egyszerűen a márka neve és általánosan ismert jelzései (például Zenith rádió, Modell X) alapján árusítanak. A vevő azonban rendesen pontosan tudja, hogy mit vásárol és — mivel gyakran jól is ért a technikához — szívesen vállalja azt is, hogy maga szereli fel a lakásában a készüléket.

Az árletörők hatalmas tábora természetesen a gyári árakhoz hű — bőséges haszonkulcsukat körömszakadtáig védelmező — kiskereskedők támadásának a pergőtüzében áll. Azonban elszántan — és meg kell adni,

* Neue Zürcher Zeitung adatai: Árharc az amerikai kiskereskedelemben. 1955. november 15.

** Ezt a rövidzárlati utat természetesen nemcsak az Egyesült Államokban tapasztalhatjuk. Nyugat-Németország gyárosai gyakran nyúlnak a közvetlen eladás eszközeihez a végső fogyasztó közvetlen elérésére. Így a Die Welt adatai szerint a gyárak ügynököket alkalmaznak, és ma már a hűtőszekrények 40 százalékát nem a szakkiskereskedelem, hanem maga az ipar vagy esetleg a nagykereskedelem közvetlenül adja el a lakosságnak. Ugyanez az eset az elektromos tűzhelyeknél és még nagyobb az arány a porszívóknál, ahol a közvetlen eladás teljes 52 százalékot tesz ki. Ily módon a gyáriparos tőkések a termelői profiton kívül a kiskereskedelmi és esetleg a nagykereskedelmi hasznot is maguknak biztosíthatják.

sikeresen — védekeznek. Érvelésük magva meggondolásra méltó. Szerintük a múlt század végén megindult, és ma egyre eredményesebb „gyártástechnikai forradalom" igen kedvezően alakult a kellő vásárló erejű fogyasztó szempontjából. Az áruelosztás területén azonban a nagyarányú racionalizálás és szabványosítás ellenére sem lehet a kapitalista gazdaságban „költségforradalomról" beszélni. Tehát éppen a „kótyavetyélő" — régebbi kereskedelmi köznyelvünk szerint „slájderozó" — diszkontcégek árpolitikája lenne hivatott rá, hogy az áruelosztás területén is a termelésben elértekhez hasonló megtakarításokat érjen el. Az Egyesült Államokban most valóban hangsúlyozzák az áruelosztás szerkezetváltozásait, amelyen nemcsak az autóutak keresztezésénél feltűnt szuper-piacok új eladási technikáját értik, hanem azt a fordulatot is, amely a diszkontcégek megjelenése következtében az áralakulásban lezajlik.

A kótyavetyélők szerint a tartós fogyasztási cikkek készletei egyre inkább terhelik a piacot, és így a tényleges tömegelosztást komolyan meg kell kísérelni. Emellett majdnem minden áru fogyasztásra készen, egységes kiállításban és minőségben (tipizáltan) kapható. A gyáros — profitja után és versenytársai kiszorítására törekedve — gondoskodik a reklámról, cikkei összes — igazi és állított — előnyét megvilágítja a közönségnek, valósággal „előre eladja" az árut. Így a kiskereskedelmi funkció voltaképpen az árunak a fogyasztók részére való egyszerű kiadására korlátozódik. Méltányos, hogy ezért a haszonrés csak néhány százalékot tegyen ki.

Három-négy évvel ezelőtt a „lojális" kiskereskedők még azzal a reménnyel áltatták magukat, hogy ezek a kótyavetyélők egymást eszik meg, illetve maguk fogják egymást a piacról kiüldözni. Ma már azonban a diszkontcégek árkódexe és ezzel piaci helyzete is nagyon megerősödött. Például a villanyborotva készüléket a diszkontcégek egyöntetűen a „fix" árból számított 35 százalékos engedménnyel árusítják. Általában megelégszenek más hasonló — vagy nagyobb — értékű cikkeknél 5—7 százalék haszonréssel; a „fair trade" cégek pedig kényszerítve csökkentik hasznukat különféle jelentős ráadással, használt tárgyak értékenfelüli visszavételével és beszámításával, szervizekkel, hitelnyújtással és más jelentős „áldozattal".

Így alakult ki az Egyesült Államokban ma az a helyzet, hogy már talán egyetlen kiskereskedő sem éri el jelentősebb értékű eladásoknál (7 dollártól felfelé) a gyáros által megszabott haszonrést. A „fair trade" kiskereskedők — vagyis a régen bevezetett, a tradíciók által kötelezett, patinás kalmárok — valóban nincsenek irigylendő helyzetben. A legutóbbi években — illetve évtizedekben — a fiókhálózatos, majd az önkiszolgáló boltok feltűnése, a klubboltok, az áruházak és a csomagküldő cégek fejlődése, végül a diszkontcégek újfajta elosztási rendszere tövében megrendítette helyzetüket. A kapitalizmus farkastörvénye szerint azonban nem számíthatnak kíméletre. Vagy alkalmazkodnak a kereskedelmi szerkezet változásaihoz, ha van hozzá anyagi erejük, vagy kilépnek a versenyből. A vásárlókért való küzdelemben éppen úgy állniuk kell a sarat, mint — egy lépcsőfokkal hátrább — a magyar exportőrnek.

A kiskereskedelmi szint feletti áruforgalmi utak

Azelőtt mindenki elismerte a nagykereskedők önálló áruelosztó szolgálatait és haszonkulcsjogát. Újabban azonban a termelő-nagykereskedő-kiskereskedő-fogyasztó lépcsőzet (illetve mezőgazdasági termékeknél: a felvásárló nagykereskedelem-feldolgozóipar-elosztó nagykereskedelem-kiskereskedelem-fogyasztó láncolat) megbomlott és újrarendezés állapotába került.*

Általában megállapíthatjuk, hogy a nagykereskedelem áruelosztó szerepe csökkent**, és ezt a szűkülést részint szállítói, részint pedig vevői okozták. Így, az utóbbi esetre, példaként megemlítjük, hogy az Egyesült Államokban ezelőtt néhány évvel egyes kiskereskedők saját tulajdonukban levő „szövetkezeti" nagykereskedelmi szervezeteket létesítettek, és így váltak képessé további kitartásra, a félelmetes fiókhálózatos és áruházi vetélytársaikkal vívott versenyben.

Az áruelosztás hagyományos nagybani útjait azonban új, óriási tételek hatalmas arányú forgalmazási feladatai is eltorzítják. A második világháború utáni években általában feltételezték, hogy alapvető változás fog bekövetkezni a nemzetközi árukeresletben — elsősorban az élelmiszerek és a mezőgazdasági nyersanyagok javára —, és hogy a két háború közötti időszakra jellemző árubőség nem fog visszatérni. A legutóbbi években azonban egyre világosabbá vált, hogy nem számolhatunk nagy nemzetközi kereslettel a mezőgazdaság termékei iránt. Kitűnt, hogy még egy határozott európai gazdasági élénkülés is — még akkor is, ha együtt fut az Egyesült Államok ipari termelésének átmeneti fellendülésével — összeeshet a mezőgazdasági árak csökkenésével. Így azonban az Egyesült Államokban felgyülemlett mezőgazdasági készletek értékesítésénél a kormány közvetlen nagyhatalmi üzleti aktivitásával találkozunk. Az Egyesült Államokból Nyugat-Európába irányuló mezőgazdasági export ugyanis elsősorban az állami kézbe felvásárolt terményekből származik és az utóbbi években teljes 514 millió dollárra rúgott. (Ennek a behozatalnak majdnem fele nyerspamut volt; egyharmad része gabonából, a többi főleg olajokból, olajos magvakból és dohányból

* Az Egyesült Államokban a közgazdászok az áruelosztás 11 féle útját különböztetik meg. Ezek közül — mint itt kevésbé ismerteket — kiemeljük a következőket:

a gyáros katalógusok útján árusít a kiskereskedőknek; ez a forgalom nagyon fontos, bár mostanában nem fejlődik;

a gyáros képviselők útján ad el a kiskereskedőnek — ellátja a nagykereskedő funkcióját is, gyakran azért, mert nem talált megfelelő nagykereskedőt a szóban forgó vidéken;

a gyárosok saját bolthálózatuk útján árusítanak; ez az eladási forma közismert a cipők, az édességek, a bútorok, a festékáruk stb. tekintetében;

a gyárosok teherautókról történő mozgóárusítás útján értékesítenek, ami ma még csekély jelentőségű.

** Ahol nem ezt találjuk, a nagykereskedőnek különleges erőfeszítést kell tennie feladatköre megóvásáért. Például az Egyesült Államokban egy nagykereskedő — aki kizárólag kiskereskedőknek árusít — 56 utazót alkalmaz csak azért, hogy a közönséget látogassák a kiskereskedők érdekében. Ezek az utazók tehát semmiféle megrendelést nem vesznek fel, hanem feladatuk csupán az, hogy folyamatosan megfelelő piackutatást végezzenek. Ugyanakkor tájékoztatják a kiskereskedő ügyfeleket arról, hogy mit tehetnek forgalmuk fellendítéséért. (Közli az Anglo-American Council of Productivity.)

állott.*) A kapitalista kereskedelem itt nyíltan is megtagadta a szabad ügyletkötés hagyományait.

Foglalkoznunk kell itt még röviden a félgyártmányok és alkatrészek termelők közötti forgalmi útjainak megélénkülésével. A munka termelékenységének fejlődése elválaszthatatlan a társadalmi munkamegosztás növekedésétől. Ez a specializáció azonban azt jelenti, hogy a termék mind több üzemet érint elkészülése során, és az egyes állomásokon viszonylagosan egyre kevesebb élőmunka adódik hozzá a fokozatosan akkumulálódó holtmunkához.**

A nyugati közgazdák hangsúlyozzák azt az ipari tapasztalatot,*** hogy a nagyobb üzemek helyesen teszik, ha gyártmányaikhoz (késztermékeikhez) azokat az alkatrészeket, amelyekből kevés, de sokféle kell, más — esetleg sokkal kisebb — üzemektől szerzik be. (Például egyes különféle alakú és színű műanyagból való alkatelemeket.****) Amíg ugyanis a nagyüzemeknek a saját vállalati kereten belül készített alkatrészek biztonságot adnak az utánpótlás felől és esetleg a minőségről is — egyúttal elvonhatják a szükséges beruházási erőt a nagyobb haszonnal termelhető cikkelemektől és műveletektől, azaz az üzem fő feladataitól (a főprofiltól). Emellett az ilyen, kívülről is beszerezhető gyártmányok belső készítése nélkülözi a verseny sarkantyúját és így gyakran technológiailag is elmarad a szükséges színvonaltól. Egyes amerikai közgazdák szerint***** kapitalista viszonyok között az a vállalati termelési egység a legsikeresebb, amely a legkisebb vállalati keretben tud előállítani bizonyos terméket, de persze anélkül, hogy kisebb méretei már önmagukban technológiai elmaradást diktálnának a nagyobb gyáraktól. Ha tehát a kisüzem gyártmányait igen nagymértékben specializálja, biztosíthatja magának az adott nagyságrendben a sorozatgyártás praktikusan elérhető minden előnyét és versenyképes lehet különösen a gyakoribb — és nála könnyebben végezhető — alkalmazkodást kívánó feladatokban.******

A fejlődésnek ez az iránya azonban a termelők (az iparvállalatok) közötti árucserét sokszorosan növelheti. Így válhat sok nagyipari vállalat — a vertikalitás felső szintjén — lényegében összeszerelő üzemmé. És mivel árut vesz, azzal a szándékkal, hogy azt átformálás nélkül — de természetesen ezer más résszel kapcsolatba hozva — adja tovább, funkciójával a kereskedelem alapfogalmát („a továbbadást") kezdi súrolni.

* Economic Survey of Europe in 1955, United Nations, Genava, 1956. 21. o

** Erdős Péter utal arra, hogy még a kombinátok egyes nagyobb egységeit is igen gyakran csak önálló vállalatok formájában lehet ésszerűen megszervezni. (Közgazdasági Szemle, 1956. 3. szám. 396. o.)

*** Lásd: Carter C. Higgins, Make-or-Buy Re-Examined, Harvard Business Review, March—April, 1955. 109. oldal.

**** Még a legnagyobb autógyárak is számtalan alkatrészt — és nem is a legcsekélyebbet — készen vásárolnak. Így látjuk egy benzinporlasztót gyártó cég nagy képes hirdetéseit az amerikai magazinokban a következő felírással: „Az amerikai utakon futó új autók motorjainak több mint felét a mi karburátoraink táplálják!"

***** Így Joel Dean: Managerial Economics. (New York, Prentice Hall, Inc., 1951.) és Charles H. Kline: The Strategy of Product Policy (Harvard Business Review, 1955. July—August).

****** A tőkés részvényjog hajlékony eszközeivel jogilag könnyen önálló vállalattá tehető bármelyik üzem és emellett megmaradhat egy érdekcsoport birtokában. Az ilyen jogi elkülönülés — amely sokszor nem egyéb, mint az önálló gazdasági elszámolás kapitalista formája — még korántsem jelenti egyes trösztök monopolisztikus törekvéseinek a feladását.

Kétségtelen, hogy az egyre szétágazó munkamegosztás specializált produktumainak gazdasági (kereskedelmi?) útvonalai a nemzetközi árucsere szempontjából sem érdektelenek.

A kiskereskedelmi szint feletti forgalmi utakkal kapcsolatban ismét szólni kívánunk a diszkontcégek tevékenységéről.

Kifelé a legtöbb neves márkacikkgyáros erősen kiáll az úgynevezett price maintenance, azaz az általa megszabott detail ár fenntartása mellett. Ténylegesen azonban — megfelelő határozottsággal — kevés közülük az igazi árvédő. A gyárosokra általában tettetett tudatlanság a jellemző. Nem is lehet megállapítani, ki a „főbűnös" a kiskereskedelmi árak megingásában: a gyáros, akit árukészletei nyomnak? A forgalmát mindenáron növelni igyekvő kereskedő? — vagy talán a fogyasztó? (akinek ugyan nehezen hányhatják a szemére, hogy a lehető legkedvezőbb áron törekszik vásárolni). Jól felfogott érdeke mindhármat ugyanabba az irányba hajtja. Így érthető, hogy sem a legköltségesebb ellenőrző szolgálat, sem pedig a „szelektív eladási politika" nem tudja megakadályozni például azt, hogy egy látszólag csak kiskereskedelmet folytató cég csekély jutalékért továbbítson valamely árutételt egy discount house-nak, és így mindketten megkerüljék a gyáros esetleges ellenőrzését.

Mert számos márkacikk-gyáros négyszemközt bevallja, hogy a „kótyavetyélők" legjobb vevői közé tartoznak. Amikor 1955. év végén az első 1956-os autómodellek a piacon megjelentek, a gyári és a kereskedelmi raktárakon még körülbelül 800 000 1955-ös típusú új kocsi állott. Érthető, hogy a gyárosok igyekeztek ettől a nyomasztó tömegtől mindenképpen megszabadulni, különösen, ha ez nem a saját eladási áruk, de a kiskereskedelmi haszonrés terhére történhetett.

Televíziós készülékeknél egyes amerikai gyárak (például a Radio Corporation of America, Philco, Dumont) az árkótyavetyélést félig-meddig sarokba szorították. Az általuk ezelőtt előírt kiskereskedelmi haszonrés a fogyasztói ár 25—30 százalékát tette ki, amihez azonban immár senki sem tartotta magát. Ezért ezek a gyárosok egyszerre 10 százalékkal csökkentették megszabott detail áraikat, amiből azonban a kiskereskedőknek most már csak 15—20 százalékos engedményt adtak. Ezt a nyilvánvaló „árháborút" azonban csak olyan nagyvállalat vállalhatja, amelynek márkája annyira „bevezetett", hogy a kiskereskedők részéről nem kell megtorlástól — bojkottól — félnie.

★

A tőkés kereskedelem szerkezetváltozásait ebben a tanulmányban nem törekedtünk elméletileg megvilágítani és a marxi gazdaságtan mérlegén értékelni. Csak azt kívántuk érzékeltetni, hogy a kapitalista piac áruellátó apparátusában konvulziók — összehúzódások, átrétegződések és kiküszöbölések — dúlnak, amelyek, mint puszta tények, még akkor is érdekesek, ha azokat mint teljesen kívülállók szemléljük. Valóban nem érdektelen az a látvány, hogy egy kalmár azt mondja a vásárlónak — éspedig egy, a gyári burkolatából ki sem bontott értékes készülékre

— „take it or leave it" (vigye el vagy hagyja itt), ha a vevő kérdéseket kezd feltenni. Mert hiszen egy discount house szűk haszonrésébe nem fér bele, hogy sokat tárgyalgasson a vevőkkel. És érdeklődve látjuk azt is, miként szorítják háttérbe az iskolázott, szállítóihoz lojális, szakértő kiskereskedőt, akinek persze nyilvánvaló a vétke: merevebben ragaszkodik túlméretezett hasznaihoz, mint az egyre változó viszonyokhoz jobban alkalmazkodó versenytársai.

Ez tehát a nyugati gazdasági világ és nem más. Ha azonban ez a véleményünk, hogy a népek tartós egymás mellett élése lehetetlen kereskedelem nélkül és a két világpiac létezése nemcsak, hogy nem zárja ki, hanem éppen ellenkezőleg, feltételezi a kölcsönösen előnyös árucserét, akkor, ha bíráljuk is, mennél hívebben meg kell ismernünk partnereinket. És alkalmazkodnunk is kell hozzájuk. Ha a nyugati élelmiszerkiskereskedelem nem hajlandó felaprózó és előrecsomagoló műveleteket végezni — szállítóitól olyan árut vár, amelyet egyszerűen kirakhat önkiszolgáló boltjai polcaira és gondoláira —, akkor nekünk ezt kell szállítanunk. Ha pedig ilyen cikket nem exportálhatunk — ez nemcsak rajtunk áll — olyan félkész gyártmányt kell ajánlanunk, amelyből a dobozolt élelmiszereket könnyen gyártani lehet. Ezeket a tanulságokat itt nem akarjuk kifejteni, de úgy véljük, hogy azokról a követelményekről, amelyek exportunkkal szemben a kapitalista kereskedelem szerkezetváltozásaiból keletkeztek, szakmai körökben még sokat lehet és kell is beszélnünk.

De meg kell fontolnunk ezeknek a változásoknak a tanulságait belkereskedelmünk fejlesztésének szempontjaiból is. Így kétségtelen, hogy a széles néprétegek közötti áruelosztás — különösen a mindennapi cikkek eladása — új, munkatakarékos kereskedelmi formákat követel és ezek között a legkézenfekvőbb az önkiszolgálás. És bár való az, hogy ennek feltételei hazánkban még nem állnak mindenben rendelkezésre — így különösen nem értünk még el kellő fokot a kereskedelem és a vásárlóközönség kényelmét szolgáló gyári előrecsomagolásban — igaz az is, hogy erőfeszítéseink csak akkor vezethetnének eredményre, ha tisztán látjuk hálózatfejlesztési céljainkat és megvalósításuk ütemét.

A lengyel külkereskedelem alakulása a hatéves terv éveiben

Lengyelország a második világháború előtt agrár-ipari ország volt, s gazdasága sok tekintetben a legelmaradottabbak közé tartozott Európában. A háború után bekövetkezett területi változások (amelyek Lengyelországnak juttatták Németország egyes jelentős iparvidékeit), valamint a hatéves terv (1950—1955) időszakában megvalósított gyors ütemű iparosítás következményeként ez a helyzet alapvetően megváltozott. Lengyelország népgazdaságában döntő súlyra tett szert az ipar. Részaránya a mezőgazdaság és az ipar együttes termelésében a háború előtti 45,5 és az 1949. évi 64,7 százalékról 1955-re kb. 80 százalékra emelkedett. A mezőgazdasági és az ipari termelés arányában beállott e jelentős változás mindenekelőtt az ipari termelés erőteljes növekedésére vezethető vissza. Az ipari termelés volumene a hatéves terv időszakában 2,8-szeresére emelkedett és elérte a háború előtti színvonal négy és félszeresét. Ez a terv ipari célkitűzésének (159 százalékos emelkedés) jelentős túlteljesítését jelenti. Az arányváltozásban azonban szerepe volt annak is, hogy — a többi népi demokratikus országokhoz hasonlóan — a mezőgazdasági termelés növekedése nagymértékben elmaradt mind az ipari termelés növekedési ütemétől, mind pedig a hatéves terv célkitűzésétől. A mezőgazdaság össztermelése 1955-ben mindössze mintegy 2 százalékkal volt több, mint a háború előtt, míg a terv a háború előtti színvonal 29 százalékkal való túlhaladását irányozta elő.

Az iparosítás nyomán megváltoztak az ipar belső arányai is. A termelőeszközgyártó szektor részaránya az ipar össztermelésében a háború előtti 47 és az 1949. évi 54 százalékról a tervidőszak végére körülbelül 56 százalékra nőtt. Ez azt jelenti, hogy e téren — az 1953—1954. évi gazdaságpolitikai fordulat következtében, amelynek nyomán a korábbinál sokkal nagyobb gondot fordítanak az életszínvonal emelésére — nem teljesült a hatéves terv célkitűzése: a termelőeszközgyártó szektor 63,5 százalékos részarányának elérése. Az egyes iparágak arányainak változását illetően említésre méltó a gépipar és a vegyipar előretörése; ma mar ez a két iparág az első, illetve a negyedik helyet foglalja el az iparágak nagyság szerinti rangsorában. A hatéves terv időszakában Lengyelországban számos új termék gyártását honosították meg, illetőleg fejlesztették csekély kezdetekből jelentős iparágakká, főleg a gép- és a vegyiparban (például gépkocsik, újtípusú mezőgazdasági gépek, szerszámgépek gyártása, tengeri hajógyártás, textilgyártás, műrost, szerves savak, festékek, gyógyszerek gyártása stb.).

Lengyelország — elsősorban a hatéves tervben végbement fejlődés eredményeképpen — világviszonylatban is jelentős ipari hatalommá vált. Például széntermelése 1955-ben a világon az ötödik helyen állott, egyes fontos termékek (szén, acél stb.) egy főre jutó termelésében már túlhalad-

ta Olaszországot és olyan nagy ipari országgal kel versenyre, mint Franciaország.

A külkereskedelem jelentősége Lengyelországban

A külkereskedelem súlya a lengyel népgazdaságban viszonylag kicsinek tűnik, ha a külkereskedelem egészét tekintjük. Ha ebből a szempontból Lengyelországot Magyarországgal vagy Csehszlovákiával hasonlítjuk össze, megállapíthatjuk, hogy például 1949-ben az egy főre jutó kivitel értéke (rubelben) Magyarországon mintegy 20, Csehszlovákiában megközelítőleg 165 százalékkal volt magasabb a lengyelországinál; 1955-ben Magyarországon mintegy 85, Csehszlovákiában ismét körülbelül 165 százalékkal haladta meg a lengyelországit. Ha Lengyelország külkereskedelmi forgalmát nemzeti jövedelmével vetjük össze, megállapíthatjuk, hogy nemzeti jövedelmének nem egészen 2 százalékát cseréli el a külfölddel.*

A külkereskedelem aránylag kis súlya elsősorban a lengyel ipar viszonylagos elmaradottságával magyarázható. Szerepe van ebben azonban annak is, hogy Lengyelország nagyobb területével, és mert természeti kincsekben gazdagabb, Csehszlovákiánál és Magyarországnál nagyobb mértékben támaszkodhat saját erőforrásaira és hazai piacára. Ez utóbbi tényező jelentősége mellett szólnak az alábbi adatok is: az egy főre jutó kivitel terén az elmúlt években *növekedett Lengyelország elmaradása* Magyarországhoz és változatlan maradt Csehszlovákiához képest — *jóllehet Lengyelország mindkét országnál gyorsabban növelte ipari termelését.* (1949-hez képest 1955-ig Csehszlovákia ipari termelése 100 százalékkal, Magyarországé 150 százalékkal, Lengyelországé 180 százalékkal nőtt.) Lengyelországban tehát az elmúlt években az ipari termelés növekedésének, a gazdaság fejlődésének gyorsabb üteme nem tette szükségessé, hogy külkereskedelmi forgalma is az említett országokénál gyorsabb ütemben növekedjék.

Mindez azonban nem jelenti, hogy a lengyel külkereskedelemnek csekély lenne a szerepe az ország iparosításának előmozdításában. Ennek a szerepnek a megítéléséhez ma még mindenekelőtt azt kell figyelembe venni, hogy az ország ipari nyersanyagszükségletének 70 százalékát külföldről fedezik. (Importból biztosítják a vasérc-szükséglet 70 százalékát, a gyapjúszükséglet 75 százalékát és az egész vagy csaknem az egész szükségletet a színes fémek, a gyapot, a nyersgumi és egyéb fontos ipari nyersanyagok esetében.) Tehát a külkereskedelem jelentősége az ipari fejlődés előmozdításában — ha nem is akkora, mint az összehasonlításkor példaként említett Csehszlovákiában vagy Magyarországon — *elsősorban egyes alapvetően fontos nyersanyagok hiánya miatt* Lengyelországban is igen nagy.

A kereskedelmi mérleg alakulása

A lengyel külkereskedelmi forgalom értéke a hatéves terv időszakában (1950—1955) csaknem másfélszeresére nőtt. A forgalom növekedése nem volt egyenletes. 1950-ben a forgalom növekedése csekély; 1951-ben a forgalom jelentékenyen megnövekszik, majd két éven át csökken, s csak 1954-ben és még inkább 1955-ben szárnyalja túl az 1951. évi csúcsforgalmat. A forgalom 1951. évi számottevő növekedése elsősorban a *behozatal ugrásszerű növekedéséből adódik.* Bár ebben az évben a kivitel is jelentősen emelkedik, növekedése határozottan elmarad a behozatalétól, és így a kereskedelmi mérleg deficitje — amely 1949-ben és még 1950-ben is viszonylag csekély — igen

* Lengyelország nemzeti jövedelme az 1955. évi statisztikai évkönyv szerint folyó áron 195,1 millió zloty; kivitele 3,48, behozatala 3,6 milliárd rubel (1 rubel = 1 zloty). Ez az arány módosul ugyan, ha a belföldi és a külkereskedelmi árszínvonal különbségét mérlegeljük, mégis jellemzi a lengyel külkereskedelem viszonylag kis súlyát.

nagymértékben megnövekszik. 1952-ben már megfigyelhető a behozatal korlátozására irányuló törekvés — amelynek fő mozgatója bizonyára az előző évi deficit. De ugyanakkor a kivitel csak kevéssé nő, és így a kereskedelmi mérleg deficitje 1952-ben még mindig több mint kétszerese az 1950. évinek. Csak 1953-ban, amikor a kivitel minden módon való növelésére irányuló törekvés sikerrel jár, és amikor az import csökkentése tovább folyik, sikerül aktívummal zárni a kereskedelmi mérleget. A hatéves terv időszakában ez az egyetlen év, amikor a kereskedelmi mérleg aktív, s mint később látni fogjuk, ebben az évben az export növelésére és az import csökkentésére irányuló törekvés jegyében nagy áldozatokat hoztak a lakosság ellátásának rovására is. (Mint ismeretes, azokra az életszínvonal emelésére irányuló intézkedésekre, amelyeket az európai népi demokráciák 1953 nyarától kezdve tettek, Lengyelországban valamivel később, 1953 végén, sőt inkább 1954-ben, a LEMP 1954 márciusában megtartott II. kongresszusa idején és azt követően került sor.) 1954-ben a behozatal ismét gyorsan emelkedett és meghaladta az ugyancsak fokozódó kivitelt. A behozatalnak ezt az újabb erőteljes növelését egyrészt alátámasztották az exportfejlesztés terén elért előző évi sikerek, másrészt elkerülhetetlen volt az életszínvonal emeléséhez, hiszen — amint arra már utaltunk — a behozatal korábbi korlátozását a lakosság élelmiszerrel való ellátása sínylette meg. 1955-ben mind a behozatal, mind a kivitel tovább nőtt, s az utóbbi gyorsabb növekedése eredményeként a kereskedelmi mérleg passzív egyenlege az 1949-es év szintjére csökkent. Az 1948—55-ös évek közötti nyolc éves időszakban, *mialatt a kereskedelmi forgalom 48,6 milliárd rubel értéket tett ki, a kereskedelmi mérleg deficitje meghaladta az egymilliárd rubelt.* Hogy ez a passzívum főleg a szocialista tábor országaival való kereskedelemben — a Szovjetunió viszonylatában — keletkezett, arra utal Dabrowsky külkereskedelmi miniszternek a Szejm áruforgalmi bizottsága előtt 1956 szeptemberében elhangzott beszámolója, amely szerint Lengyelország szovjet tartozásai hat év alatt körülbelül másfél milliárd rubellel nőttek.

Lengyelország külkereskedelmi forgalma

	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
				Millió rubel				
Forgalom ...	4190,7	5005,1	5191,9	6743,4	6553,6	6420,9	7090,4	7405,9
Export.....	2125,1	2475,3	2519,3	3046,8	3101,7	3323,9	3475,2	3678,6
Import.....	2065,6	2529,8	2672.6	3696,6	3451,9	3097,0	3615,2	3727,2
Egyenleg.....	+59,5	—54,5	—153,3	—649,8	—350,2	+226,9	—140,0	—48,6
				1949=100 (értékindex)				
Forgalom ...	83,6	100	103,7	134,7	130,9	128,2	141,6	147,9
Export.....	85,8	100	101,8	123,1	125,3	134,3	140,4	148,6
Import.....	81,6	100	105,6	146,1	136,4	122,4	142,9	147,3

Forrás: Handel Zagraniczny 1956. 5. sz. 15. o. és 7. sz. 6. o.

Ha 1950-ben, a hatéves terv első évében a külkereskedelmi forgalom, és különösen az export, csak kevéssé növekedett, ez összefügg azzal, hogy ebben az évben kezdte éreztetni a hatását a tőkésországok 1949-ben kezdeményezett megkülönböztető külkereskedelempolitikája. E politika következtében Lengyelországnak az európai tőkésországokkal lebonyolított forgalma 1950-ben és 1951-ben mintegy negyedével csökkent. 1951-ben azonban már újból nő a forgalom — főleg a behozatal. A behozatal értékének 1951. évi hirtelen növekedése *túlnyomórészt nem a volumen*

növekedésével, hanem a világpiaci árszínvonalnak a „koreai boom"-mal kapcsolatos 1951. évi emelkedésével függ össze.*

Kétségtelenül emelkedett azonban a behozatal *volumene* is. A gépimport értékének több mint 38 százalékos növekedése csak részben tulajdonítható az áremelkedés hatásának. A természetes mértékegységekben közölt adatok alapján megállapítható, hogy 1951-ben nemcsak az előző évihez, de 1949-hez képest is jelentősen nőtt egyes fontos nyersanyagok — a vasérc, a nyersgumi, az ásványolaj és termékei, valamint a juta — importja, s az előző évihez képest némileg nőtt egyes könnyűipari nyersanyagok — így a gyapjú és a nyersbőr — behozatala is; ez utóbbiak importja 1950-ben jelentősen csökkent. (Lásd a 94. oldalon levő táblázatot.)

A kivitel értékének növekedése azonban 1951-ben nem tartott lépést a behozatalével. Ebben *közrejátszhatott a cserearányok kedvezőtlen alakulása is* (például a lengyel exportban jelentős élelmiszerek árának viszonylag csekélyebb emelkedése), *de a döntő az export volumenének elégtelen növekedése volt.*

Az árustruktúra változása

Elsőrendű jelentőségű, hogy visszaesett a legfontosabb lengyel exportcikk — a szén — kivitele. A szénkivitel 1951—1953. évi alakulásáról nincsenek évenkénti részletes adataink, de megállapítható, hogy ezeknek az éveknek az átlagában a szénkivitel mintegy 6 százalékkal alatta maradt az 1950. évinek, és hogy a lengyel szénkivitel az elmúlt években a csökkenés irányzatát mutatja. Olyan exportcikkről lévén szó, amely az egész lengyel exportnak több mint 40 százalékát adja, az említett csökkenés az export egész volumenét is jelentősen érinti. Amint erre Dabrowsky külkereskedelmi miniszter a Szejm áruforgalmi bizottsága előtt rámutatott, Lengyelország a hatéves terv időszakában 15,6 millió tonna szénnel exportált kevesebbet az előirányzottnál. (Ez a mennyiség több mint 10 százaléka a lebonyolított exportnak.) A szénexport bővítésének Lengyelországban nem átmeneti jellegű korlátai, hanem előreláthatólag hosszabb időszakon át érvényesülő akadályai vannak. Az export eddigi csökkenése, amely 1956-ban a széntermelési terv nem teljesítése folytán az eddiginél is nagyobb méreteket öltött — *a széntermelés állandó növekedése mellett következett be.* Ez azzal magyarázható elsősorban, hogy a lengyel ipar szénszükséglete egyre inkább növekszik, de jelentős szerepe van a lakosság megnövekedett fogyasztásának is. Az ipar szénfogyasztása 1950 és 1954 között 44,4 százalékkal nőtt; a lakosság egy főre jutó évi fogyasztása (fűtési célokra) az 1938. évi 141 kg-ról 1955-ig 527 kg-ra emelkedett. (A lakosság fogyasztása a hatéves terv időszakában az egész fogyasztás 21 százaléka volt.)

A szénexport növekedése az elkövetkező években sem várható, sőt — amint erre Dabrowsky külkereskedelmi miniszter említett beszámolójában utalt — csökkenni fog. A *széntermelés várható növekedése ugyanis nem tart lépést a hazai szükségletek növekedésével.* Az 1950—1954-es időszakban az ipari termelés egy százalékos növekedésére az ipari szénfogyasztás 0,3 százalékos növekedése jutott. Ha feltételezzük, hogy a szénfelhasználásnak ez az aránya a következő öt évben is megmarad, arra következtethetünk, hogy az ipari termelés eredetileg tervezett 53—57 százalékos növekedése az ipari szénfelhasználás 15—17 százalékos növekedésével fog együttjárni. (Ezt az arányt

* A két tényező — a volumen-növekedés és az áremelkedés — jelentőségéről a lengyel külkereskedelemre vonatkozó részletes árindexek és volumenindexek híján csak megközelítő becsléseket tehetünk a következők alapján: míg a lengyel behozatal értékének növekedése 1950-ről 1951-re 38 százalékos, addig a világpiaci nyersanyagárak 25 százalékkal, az ipari termékek árai 19 százalékkal emelkedtek. A mezőgazdasági eredetű, nem élelmezési célokra szolgáló nyersanyagok áraiban azonban (e nyersanyagoknak a lengyel importban nagy jelentőségük van) még nagyobb — 37 százalékos — emelkedés mutatkozott.

jogosan tarthatjuk minimálisnak, hiszen az új ötéves tervidőszakban a korábbinál bizonyára nagyobb súlyt helyeznek a nagy szénfogyasztó ágazatok, főleg a villamosenergia-termelés fejlesztésére.) Eszerint az ipari szénfogyasztás 1960-ra (az 1956. évi csaknem 52 millió tonnával szemben) elérheti a 60 millió tonnát. Ez esetben — még ha az egyéb belföldi felhasználás (a lakosság és a vasútak fogyasztása) a hatéves terv éveinek átlagos színvonalán (kb. 22 millió tonna) vagy legfeljebb az 1956. évi (24 millió tonnányi) színvonalon maradna is — 82—84 millió tonnányi belföldi szükséglettel számolhatunk. Tekintve, hogy az ötéves terv eredeti javaslata 1960-ra 110 millió tonna szén termelését irányozta elő, az exportra így is (a terv változatlanul hagyása, illetve teljesítése és az iparon kívüli felhasználás változatlan színvonala esetén is) csak 26—28 millió tonna szén (az 1949—1950. évi exportnak megfelelő mennyiség) maradna. Minthogy azonban az ipari szénfelhasználás növekedésére vonatkozó fenti számítás eredménye minimumnak tekinthető és várható az egyéb felhasználás növekedése is, az elkövetkező években inkább a lengyel szénexport csökkenésével kell számolni még az ipari termelési előirányzat esetleges csökkentése esetén is, feltéve, hogy a széntermelés nem nő az 1956 elején tervezettnél jóval nagyobb mértékben.

A lengyel kőszéntermelés és kőszénkivitel

(millió t)

	1948	1949	1950	1951—53 összesen	1951—53 évek átlaga	1954	1955	1950—55 összesen	1950—55 évek átlaga
Kőszéntermelés	70,3	74,1	78,0	255,5	85,1	91,6	94,5	519,6	86,6
Kőszénkivitel	24,7	26,3	26,6	75,1	25,0	24,2	24,3	150,2	25,1
Kőszén exporthányad %	35,1	35,5	34,1	29,4	29,4	26,4	25,7	28,9	28,9

Forrás: Gospodarka Planowa 1950. 7. 302 és 1955. 4. 43. Nowe Drogi 1954. 3. 450. 1956. 1. 95 és 1956. 5. Zycie Gospodarcze 1954. 23. 920. Rocznik Statisticzny 1955. Trybuna Ludu 1955. XII. 3. 1956. IV. 25. és 1956. VI. 20. Berichte des deutschen Wirtschaftsinstituts 1950. 13. sz. 4. o.

Az export növelését korlátozó másik fontos tényező 1951-ben (és 1952-ben is) a rossz termés, a mezőgazdasági termelés terjedelmének az 1950. évinél alacsonyabb színvonala. Szemléletesen példázzák ezt az egyik fontos lengyel exportcikk, a cukor termelési és kiviteli adatai. (A cukor a mezőgazdasági és az élelmiszerkivitel igen tekintélyes hányadát adja.)

	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Átlagos cukorrépa-termés q/ha	189	184	222	168	177	190,3	182,6	182,7
A „ vetésterülete 1000 ha	224	261	287	319	349	362	381	398
A „ termés mill. q	42,3	47,9	63,8	53,6	61,6	68,8	69,5	72,7
Cukortermelés 1000 t	624,4	745,3	955,4	858,0	825,8	1107,1	1035,5	980,4
Egy főre jutó cukorfogyasztás kg		19,3	21,0	24,9	22,4	19,9	22,4	24,0
Cukorexport 1000 t	191	184,5	234,1				540,0	372,0

Forrás: Gospodarka Planowa 1952. 5. 233. o. Zycie Gospodarcze 1955. 23. 936. o. és 1956. 5. 181. o. A népi Lengyelország fejlődése 19. o. La Campagne Polonaise en chiffres 146—148 o., Ekonomista 1953. 4. 19. o. és 1955. 1. 14. o. Nowe Drogi 1954. 3. 452. o. és 1956. I. 93. o. Rocznik Statisticzny 1955. Trybuna Ludu 1955. VI. 22 és 1956. II. 3.

A cukorrépa átlagos terméshozama az 1950. évi háború utáni csúcspont-hoz képest 1951-ben csaknem 25 százalékkal csökkent. Bár a cukorrépa vetésterületét a lengyel mezőgazdaság évről évre növelte, az össztermés az alacsony terméshozamok következtében az 1951—1952-es években nem érte el az 1950. évit. Emellett a répa cukortartalma is alacsony volt. Így a cukoripar, amely 1950-ben 15 százalékkal túlteljesítette tervét, 1951-ben csak 79, 1952-ben pedig csak 75 százalékos tervteljesítést ért el. (A hatéves terv egész időszakára számítva 89 százalékra teljesítette tervét.) Hogy a cukorrépa-termelés ilyen alakulása nem csupán a kedvezőtlen időjárás, hanem a mezőgazdasági termelés szükségleteit elhanyagoló gazdaságpolitika következménye is volt, s mint ilyen, jellegzetes példának tekinthető, arról tanúskodnak a lengyel közgazdasági sajtóban ismertetett idevonatkozó tények: a cukorrépa-termelők későn kapták a vetőmagot és a műtrágyát és kénytelenek voltak hektáronként kevesebbet vetni a tervezettnél. A cukorrépa termelésében elszenvedett veszteségeket fokozták a cukorrépa rossz tárolásából eredő veszteségek... (Lásd Zycie Gospodarcze. 1956. 5. sz.) A cukorrépa- és a cukortermelés csak 1953-ban haladta meg az 1950. évi szintet. A hazai fogyasztás, amely 1951-ben érte el csúcspontját, 1952-ben és 1953-ban csökkent. Ekkor — valamint 1954-ben — a cukorkivitel már fontos tényezője volt az egész lengyel export újabb ugrásszerű növekedésének. (1954-ben a cukortermelés exporthányada 52 százalékra emelkedett az 1949. évi 25 százalékról.) A megnövekedett élelmiszerkivitelben egyre nagyobb szerep jutott az 1949 óta csaknem megháromszorozódott hús- és húsáru-exportnak és a másfélszeresre nőtt tojásexportnak. Egészében véve az 1953. évi élelmiszerexport értéke mintegy 38 százalékkal haladta meg az 1949. évét. Az élelmiszerkivitel növelésére ösztönözte ezekben az években a lengyel külkereskedelmet nemcsak a kereskedelmi mérleg passzívuma és a szénexport csökkenése, hanem az a körülmény is, hogy 1953-ban, és még inkább a következő években, éppen az élelmiszerek árszínvonala emelkedett a világpiacon. Amint erre másutt is utalunk, az élelmiszerexport ilyen növelése (amely a hazai fogyasztás 1950-ig elért színvonalának jelentős csökkenését is maga után vonta*) együtt járt az élelmiszerbehozatalnak a minimálisra való korlátozásával. Csak 1954-től kezdve csökken folyamatosan az élelmiszerexport értéke és részesedése az egész kivitelben.

A kivitel fokozásában mutatkozó 1951. évi nehézségek, és még inkább az export 1952. évi csekély növekedése a behozatal korlátozására késztette Lengyelországot. A behozatal korlátozására irányuló törekvést alátámasztotta az ipari nyersanyagbázisnak — különösen a textilipar hazai nyersanyagbázisának — bizonyosfokú bővülése, másrészt azonban ezek a korlátozások tükrözték az említett években érvényesült gazdaságpolitikának azokat a hibáit is, amelyek a nehézipar (nem utolsósorban a közvetlenül hadi célokat szolgáló ipar) túlságosan gyors fejlesztésében, a fogyasztási cikkek termelésének háttérbe szorulásában és a lakosság életszínvonalának süllyedésében fejeződtek ki. A könnyűipar legfontosabb nyersanyagainak (a gyapjúnak, a gyapotnak és a nyersbőrnek) az importja 1953-ban az 1949. évi mennyiségnél is kisebb volt, sőt egyik-másik

* Erről tanúskodnak a cukorfogyasztás már feltüntetett adatain kívül a hús, a sertészsír és a gabona egy főre jutó fogyasztásának adatai is: ezen elsőrendű fontosságú élelmezési cikkek fogyasztása már 1952-ben mélypontot ért el; az egy főre jutó fogyasztás 1953-ban sem érte el az 1950. évit, sőt a gabonafogyasztás az alacsonyabb 1949. évit sem érte el.

	Egy főre (kg)					
	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Húsfogyasztás	28,9	38,4	38,6	33,7	36,3	37,7
Sertészsír-fogyasztás	4,3	6,2	5,8	5,2	5,5	5,7
Gabonafogyasztás	163,3	165,8	160,4	160,5	153,3	166,0

nyersanyagé a háború előtti színvonalat sem érte el, s csak 1954-től kezdődőleg emelkedik ismét. Szigorúan korlátozott volt 1953-ig a lakosság élelmezését szolgáló behozatal is. Jellemző e tekintetben, hogy 1953-ban — jóllehet a 18,54 millió mázsás búzatermés nem haladta meg az 1950. évit és némileg alatta maradt az 1951—1952-es évek termésének — Lengyelország drasztikusan csökkentette búzaimportját; csak 1954-ben került sor újra a búzabehozatal igen jelentős fokozására, pedig ebben az évben a hazai termelés 20 millió mázsával csúcspontot ért el. 1955-ben a búzaimport még nagyobb méretet öltött: elérte az 1949. évinek négy és félszeresét.

Ezzel szemben *a gépbehozatal az importkorlátozások éveiben is fokozódott, s csak 1954—1955-ben esett vissza, a vasérc és az egyéb nehézipari nyersanyagok behozatala pedig szakadatlanul és csaknem évről évre jelentősen növekedett.*

A gépek és a fontosabb nyersanyagok behozatalának alakulása

	1937	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Gépek (millió rubel folyóáron)*		553	617	855	1183		1257	1175	1152
Vasérc ezer tonna	587,9	1193,6	1617,7	1918,2	2169,6	2625,4	3096,8	4104,7	4407,2
Természetes kaucsuk ezer t	7,7	3,4	10,1	5,5	13,0	11,3	15,9	16,6	18,7
Ásványolajtermék ezer t	6,7	267,9	245,4	278,8	529,8	443,8	501,9	714,2	869,9
Gyapjú ezer t	12,9	15,4	15,5	13,0	14,6	11,3	11,2	12,6	16,3
Gyapot ezer t	72,4	107,9	98,3	93,2	82,0	80,5	84,6	93,8	95,2
Nyersbőr ezer t	27,5	17,2	26,3	14,2	18,0	17,7	20,3	24,7	30,1
Búza ezer t	153.6	124,7	164,6	235,8	263,1	225,2	68,6	427,6	739,3
Rozs ezer t						280,4	94,4	776,9	414,8
			1949=100						
Gépek (értékindex)		89,6	100	138,5	191,6		203,6	190,3	186,6
Vasérc (volumenindex)	36,2	92,3	100	122,5	134,1	162,3	191,4	253,8	272,5
Kaucsuk (term.) volumenindex	76,3	33,3	100	54,7	128,9	112,7	157,8	164,7	186,6
Ásványolajtermék	2,7	109,1	100	113,6	215,8	180,8	204,5	291,0	354,4
Gyapjú (volumenindex)	83,6	99,5	100	84,0	94,2	72,9	72,2	81,2	105,3
Gyapot „	73,5	109,6	100	94,7	83,3	81,8	86,0	95,3	96,7
Nyersbőr „	104,4	65,2	100	53,8	68,6	67,4	77,3	93,7	114,4
Búza „	93,3	75,8	100	143,2	159,8	136,8	41,7	259,8	449,1
Rozs (1952 = 100) „						100	33,7	277,0	148,0

Forrás: Handel Zagraniczny, 1956. 5. 16.

* Publikált százalékos adatokon alapuló számítás.

Amikor 1953-ban a lengyel kivitel ismét jelentősen nőtt és értékben túlszárnyalta a csökkenő behozatalt, az export struktúrája már jelentékenyen eltért az 1949. éviétől. A változás legfontosabb vonása — amelynek jelei már az előző években is megmutatkoztak — a gép- és a járműipar részesedésének növekedése és a nyersanyagok részesedésének megfelelő csökkenése. A mezőgazdasági termékek, az élelmiszerek és az ipari fogyasztási cikkek részesedése a kivitelben 1949-hez képest gyakorlatilag nem változott, bár egyes adatok arra mutatnak, hagy 1948 és 1953 között részesedésük számottevően ingadozott. A mezőgazdasági termékek, az élelmiszerek és az ipari fogyasztási cikkek változatlan részaránya a kivitelben ezen árucsoportok exportjának jelentős értékbeli növekedésével egyértelmű. A lengyel export értékének 1949—1953 közötti nagy emelke-

dése tehát 3 tényezővel magyarázható: a nyers- és a fűtőanyagok árainak, később pedig az élelmiszerároknak jelentős emelkedésével, a gépexport terjedelmének nagyarányú bővülésével és az élelmiszerexport erőltetett fokozásával. Amikor 1953 után az életszínvonal emelése céljából csökkentik az élelmiszerek (és az ipari fogyasztási cikkek) kivitelét, az egész kivitel értéke mégis tovább növekszik, mert a kieséseket ellensúlyozza a nyersanyagok (koksz, vegyianyag stb.) fokozódó kivitele, 1955-ben pedig a gépexport további növekedése is. Az új helyzet leglényegesebb vonása mindenesetre az, hogy *a gép- és a járműipar* — amelynek az exportban való részesedése az 1949. évi 2,4 százalékról 1953-ig 11,2 százalékra nőtt — *1953-ig csaknem hétszeresére fokozta kivitele értékét. Több mint 40 százalék jut a gép- és a járműexportra abból a növekedésből, amely 1949 és 1953 között a lengyel exportban mutatkozott.* Bár a gépexport 1954-ben kissé visszaesett, az egész hatéves terv időszakát tekintve a gép- és berendezésexport az egyetlen ágazat, amely — a külkereskedelmi miniszter megállapítása szerint — teljesítette előirányzott exportfeladatait.

Ennek a jármű- és gépexportnak a zöme egyelőre anyagigényes termék, elsősorban vasúti gördülőanyag, továbbá tengeri hajó. Bár a gép- és a járműipari exportban a legnagyobb tétel a szárazföldi járművekre (vasúti gördülőanyagra) jut, 1953 óta ennek a csoportnak a részesedése — és az export abszolút értéke is — évről évre csökkent. Ezzel szemben igen gyorsan nő a tengeri hajók exportja. Az elmúlt években visszaesett a szerszámgép-export is. Az egyéb gépek exportjának és a ma még kis volument képviselő (mintegy 2 millió rubel értékűre tehető) elektrotechnikai exportnak a növekedésére utal az egész gépexport növekedése, amely a vasúti gördülőanyag- és a szerszámgépexport csökkenése ellenére jóval nagyobb a tengeri hajók exportjának növekedésénél. (Lásd a 97. oldalon levő táblázatot.)

Az 1949. évihez képest 1953-ban elért lengyel többletexport értékének 13 százaléka a nyers- és az egyéb anyagokra jut. Ez az értéknövekedés azonban valójában volumencsökkenést takar, mert a Lengyelország által exportált nyersanyagoknak, különösen pedig a szénnek az ára jóval nagyobb mértékben emelkedett. Ezzel kapcsolatban a szénexport volumenének már tárgyalt csökkenése mellett külön kell foglalkozni a vegyipari kivitel alakulásával. Ennek az ágazatnak ma még nincs nagy súlya az exportban, mivel azonban a lengyel kormány a vegyipart jelentős nyersanyagbázisra támaszkodó „nemzeti iparággá" törekszik fejleszteni, az iparág exportjának alakulása nagy figyelmet érdemel.

A lengyel vegyipar a hatéves terv időszakában folyamatos és gyors fejlődésen ment keresztül, és súlya jelentősen megnőtt. Részesedése az ipari termelésben — az egész ipari termelés igen gyors növekedése mellett is — az 1949. évi 6 százalékról 1955-ig mintegy 8 százalékra nőtt. A vegyipari termelés növekedésének mutatói: (1949 = 100) 1950 = 139, 1951 = 174, 1952 = 220, 1953 = 260, 1954 = 300, 1955 = 419.

A vegyipari export a vegyipari termelés ilyen gyors növekedése ellenére sem fejlődött kellőképpen a tervidőszak folyamán. Értéke 1953-ban (a világpiaci áremelkedések ellenére) 25 százalékkal alacsonyabb volt, mint 1949-ben. A közbeeső éveket illetően nincsenek megbízható adataink, de egyes 1937. évi árbázison alapuló adatok arra mutatnak, hogy a vegyipari export 1950-ben az előző évinek több mint kétszerese volt. Feltehető tehát, hogy az 1949—1953-as időszakban ez az export nagy ingadozásokon ment keresztül. Annyi azonban kétségtelen — erre a tényre a Trybuna Ludu 1956. IV. 21-i cikke is rámutat —, hogy a vegyipar a termelés jelentős fejlődése ellenére elmaradt a hatéves tervben megjelölt exportfeladatok teljesítésétől. *Az ellentmondás a termelés fejlődése és az export elmaradása között azonban csak látszólagos.* Az elmaradás leg-

fontosabb magyarázata bizonyára az, hogy a vegyipari termelés belső szerkezete a tervidőszakban a tervezettnél jóval nagyobb mértékben változott meg a „hagyományos" szervetlen vegyipari termékek rovására. Mialatt a vegyipar *egésze* a termelési értéket tekintve teljesítette — sőt számításunk szerint túlteljesítette — a hatéves terv előirányzatait, a tervelőirányzatokhoz képest *jelentősen elmaradt a „hagyományos" szervetlen vegyipari cikkek (foszforműtrágya, nitrogénműtrágya, kalcinált szóda, kénsav, marónátron stb.)* termelésével, amelyek közül egyesek, nevezetesen a marónátron és a kalcinált szóda, a vegyipar legfontosabb exporttermékei közé tartoznak. A vegyipar exportterveinek nem-teljesítésében bizonyára nagy szerepe volt annak, hogy a modern szerves vegyipar elsődleges fejlesztésének helyes alapelvét nemcsak érvényesítették, de az alapelv érvényesítését is „túlteljesítették", s eközben az alapvető fontosságú szervetlen vegyipari termékek gyártása túlságosan (a tervezettnél is jobban) háttérbe szorult. Ami a szerves vegyipar viszonylag gyorsabb fejlődését illeti, ennek a jövőben igen nagy jelentősége lehet ugyan a lengyel exportban, egyelőre azonban inkább a vegyipari importszükséglet abszolút vagy viszonylagos csökkenésével hat ki a lengyel külkereskedelem szerkezetére.

★

Az eddigiek alapján összefoglalhatjuk azokat a fő feladatokat, amelyeket a lengyel külkereskedelemnek meg kellett oldania a szocialista iparosítás eddig eltelt időszakában, s értékelhetjük, miképpen oldotta meg ezeket a feladatokat.

A külkereskedelemnek mindenekelőtt gondoskodnia kellett a nehézipar és a könnyűipar egyes nélkülözhetetlen és Lengyelországban hiányzó vagy csak kismértékben fellelhető nyersanyagainak behozataláról. Ennek a feladatnak a fontosságáról tanúskodnak nemcsak a bevezetőben említett adatok a nyersanyagszükséglet importból fedezett hányadáról, de az is, hogy a lengyel importban 1949-ben még 61,4 százalékkal részesedtek a különféle nyers- és egyéb anyagok; ez a részarány az import jelentős bővülésével sem csökkent 50 százalék alá. A nyersanyagbehozatal értéke 1955-ig a világpiaci árak emelkedésénél jóval nagyobb mértékben, csaknem egynegyedével nőtt, noha a lengyel külkereskedelem az elmúlt években korlátozta a könnyűipari nyersanyagok behozatalát, sőt némely könnyűipari nyersanyagokból (például nyersbőrből és gyapjúból) egyes években jóval kevesebbet importált, mint a háború előtt. A nyersanyagimportnak jelenleg — durva becslés szerint — megközelítően a fele a hat legfontosabb nyersanyagra (a vasércre, a gyapotra, a gyapjúra, a nyersbőrre, a nyersgumira és a kőolajra) jut. Egyedül a gyapot- és a vasércbehozatal meghaladja az egész nyersanyagimport negyedrészét. A vasérc 1949-ben még harmadik helyen állt a gyapot és a gyapjú mögött a behozatali listán — 1955-ben azonban már elérte vagy meg is előzte a gyapotot, amelynek behozatala volumenben némileg csökkent.

A lengyel külkereskedelem másik fontos feladata a népgazdaság gyors fejlesztéséhez szükséges gépek és berendezések beszerzése volt. A gépimport 1949-től 1955-ig az egész behozatal 24,4 százalékáról 30,9 százalékra nőtt, de a közbeeső 1953-as évben elérte a 40,6 százalékot is. Értékben ez az import 1953-ig folyamatosan nőtt, s csak a következő években esett némileg vissza. A legutóbbi években a gépimport csaknem egyharmada komplett ipari üzemek berendezéséből állt. A hazai termelés felfutásának eredményeként a villamossági és energetikai gépek, különösen pedig a járművek importja viszonylag (az utóbbi években pedig már abszolút értékben is) csökkent. A lengyel gépipar a motoros járművek és a traktorok gyártásában érte el — a hajógyártáson kívül — a legfeltűnőbb eredményeket. 1949-ben Lengyelországban mindössze néhány száz teher- és személyautót, 2513 traktort, 4177 motorkerékpárt gyártottak. 1955-ben a gyártott teherautók száma 12 480, a személyautóké

A lengyel külkereskedelem áruszerkezetének alakulása

	IMPORT											
	1949	1953	1954	1955	1949	1953	1954	1955	1949	1953	1954	1955
	részesedés az egész importban, ill. exportban %				millió rubel[1]				értékindex 1949=100[1]			
Behozatal összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	2529,8	3097,0	3615,2	3727,2	100	122	143	147
1. Gépek, berendezések, járművek.....	24,4	40,6	32,5	30,9	617,0	1257,4	1175,4	1152,4	100	204	191	187
Ebből:												
Gép és berend. komplett üzemek számára.....	—	10,7	10,4	9,8	—	331,0	376,0	365,0	—	—	—	—
Villamossági és energetikai ber.....	5,0	6,2	4,7	3,5	126,0	192,0	170,0	130,0	100	152	135	103
Szárazföldi járm.....	6,5	6,3	5,0	2,3	164,0	195,0	180,0	86,0	100	119	110	52
Szerszámgépek	1,1	—	1,1	—	28,4	—	41,2	—	100	—	145	
2. Nyers és egyéb anyagok a termelés számára.....	61,4	50,0	50,6	51,7	1553,0	1549,0	1829,0	1927,0	100	100	118	124
Ebből:												
Tüzelőanyagok	3,4	3,5	4,2	4,7	86,0	108,0	152,0	175,0	100	126	177	203
Nehézipari nyersanyagok	17,5	19,8	19,8	20,4	443,0	613	716,0	760,0	100	138	162	172
Könnyűipari nyersanyagok	35,8	22,3	23,0	23,7	906,0	690,0	831,0	883,0	100	76	92	97
A mezőgazdaság ellátása	4,7	4,3	3,6	2,9	119,0	133,0	130,0	108,0	100	112	109	91
3. Mezőgazdasági termékek és élelmiszerek	11,4	6,7	13,5	13,1	288,0	207,0	488,0	488,0	100	72	169	169
4. Fogyasztási iparcikkek	2,8	2,7	3,4	4,3	71,0	84 0	123,0	160,0	100	118	173	225

	EXPORT											
Kivitel összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	2475,3	3323,9	3475,2	3678,6	100	134	140	149
1. Gépek, berendezések és járművek...	2,4	12,3	11,1	13,1	59,0	409,0	386,0	480,0	100	688	649	811
Ebből:												
Fémipari szerszámgépek	0,3	0,8	0,6	0,5	7,3	27,0	21,2	19,4	100	359	282	249
Szárazföldi járművek	0,7	7,3	6,3	5,4	17,0	243,0	219,0	199,0	100	1402	1265	1148
Tengeri hajók	0,4	3,1	2,9	4,0	9,2	103,0	100,5	148,0	100	1040	1018	1486
2. Nyers és egyéb anyagok a termelés számára.....	68,7	57,8	61,6	64,4	1701,0	1921,0	2141,0	2369,0	100	113	126	139
Ebből:												
Szén és koksz.....	47,8	38,0	44,6	46,6	1183,0	1263,0	1550,0	1714,0	100	107	131	145
Vas és horgany	9,7	9,9	7,8	8,0	240,0	329,0	271,0	294,0	100	137	113	123
Vegyi anyagok	3,6	2,0	2,6	3,1	89,0	67,0	90,0	114,0	100	75	101	128
Fa és papír	3,5	3,9	3,8	3,7	87,0	130,0	132,0	136,0	100	150	152	157
3. Mezőgazdasági termékek és élelmiszerek	19,8	20,3	18,0	15,3	490,0	675,0	626,0	563,0	100	138	128	115
4. Fogyasztási iparcikkek	9,1	9,6	9,3	7,2	225,0	319,0	323,0	265,0	100	142	143	118

Forrás: Nowe Drogi 1956. 5. és Rocznik Statisticzny 1956.

[1] az értékben kifejezett adatokat (néhány kivételtől eltekintve, amelyeket tizedes pontossággal tüntet fel a táblázat) a nyilvánosságra hozott megoszlási viszonyszámok alapján számítottuk, ezért csak megközelítő pontosságúak. Ezeket tükrözik az értékindexek is.

körülbelül 4000, a traktoroké közel 8000, a motorkerékpároké több mint 30 000 volt.

Külföldről kell fedeznie Lengyelországnak az ipari fogyasztási és élelmezési cikkekben mutatkozó — az életszínvonal emelkedésével párhuzamosan egyre növekvő — szükséglet jelentős hányadát is, éspedig nemcsak a gyarmatáru-, de a gabona-, különösen pedig a búzaszükséglet jelentős részét is. Az 1949 és 1954 közötti hatéves időszakban, noha igyekeztek korlátozni a gabonaimportot, az importált búza az egész szükségletnek (értsd: termelés + import) több mint egytizede volt. 1954-ben ez a hányad már meghaladta a 17 százalékot és 1955-ben még jobban nőtt. Emellett Lengyelország fő gabonájából, a rozsból is jelentős behozatalra szorult a legutóbbi években, mivel vetésterülete és termésátlaga 1949-hez képest csökkent. 1953-ban, bár a hazai termés mintegy 28 százalékkal alacsonyabb volt az 1949. évinél, a rozs-behozatal még jelentéktelen volt. De 1954-ben a behozatal a hazai termés növekedése ellenére megközelítette a szükséglet 12 százalékát. A lengyel gazdasági vezetők hangsúlyozzák, hogy az élelmiszerimport szerepe a legközelebbi években nem fog csökkenni. A gabonaimport lényeges csökkentéséhez — kedvező feltételek esetén majdnem teljes megszüntetéséhez — 5—7 évre lehet szükség.

Kiviteli téren a lengyel külkereskedelem fő feladata az, hogy a nyers- és fűtőanyagexport viszonylagos csökkenését, különösen a szénexport abszolút csökkenését ellensúlyozva gondoskodjék a növekvő behozatal devizafedezetéről. Ehhez elsősorban az ipari félkész és késztermékek növekvő exportját kell fokoznia. Az elmúlt években, amint már rámutattunk, a lengyel külkereskedelem nem lebecsülendő sikereket ért el gép- és járműexportja fejlesztése terén. 1953-ig azonban nagyobb mértékben vont el élelmiszereket és ipari fogyasztási cikkeket kiviteli célokra a nyers- és tüzelőanyagexport csökkenésével kapcsolatos kiesés pótlására, mint ahogyan ezt a mezőgazdaság fejlődése és a fogyasztási cikkeket termelő iparágak nyersanyaghelyzete a belföldi ellátás sérelme nélkül lehetővé tette. Ez az exportpolitika kedvezőtlen hatással volt a lakosság életszínvonalának alakulására. 1954-től kezdve a lengyel külkereskedelem letért erről az útról. Ilyen körülmények között a korábbinál is jóval nagyobb súlyt kell helyeznie elsősorban a gép- és a járműipar exportjának növelésére, de viszonylag széles hazai nyersanyagbázisra támaszkodó vegyiparának exportjára is. Mind az előbbi, mind az utóbbi területen tapasztalható 1953 óta fejlődés, bár nem arányosan a gépipari vagy a vegyipari termelési kapacitások bővülésével.

Nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk az árustruktúra alapvető megváltozásának a forgalom földrajzi irányának, országcsoportok és országok szerinti megoszlásának vizsgálatakor is.

A lengyel külkereskedelem irányának változásai

Vizsgálatunk szempontjából külön is jelentősége van a lengyel külkereskedelem országok szerinti megoszlásának. A két utolsó év erre vonatkozó adatait a túloldali táblázat tartalmazza.

Az elmúlt évtizedben rendkívül fokozódott a szocialista tábor országainak jelentősége Lengyelország külkereskedelme szempontjából.

A szocialista országok részesedése Lengyelország külkereskedelmében (%)

1918	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
41	43	59	58	67	70	70	64

(A népi Lengyelország számokban 1945-től 1955-ig, Szikra, 1956. 34. o. Rocznik Statystiyczny 1955. 177. o. Nowe Drogi 1956. 5. sz. Handel Zagraniczny, 1956. 5. sz.)

Lengyelország külkereskedelmének országonkénti megoszlása

	1954			1955		
	Forgalom	Import	Export	Forgalom	Import	Export
	százalékos részarány					
Európa	87,4	87,5	87,2	85,7	86,6	84,9
Ezen belül:						
Szovjetunió	37,6	37,3	37,9	32,1	33,7	30,5
NDK	14,1	15,1	13,0	13,3	13,1	13,6
Csehszlovákia	8,9	8,9	8,9	8,4	8,5	8,2
Anglia	5,2	4,4	6,2	6,5	4,5	8,5
Magyarország	3,0	3,2	2,8	3,1	3,3	2,9
Finnország	2,3	1,6	3,0	2,6	1,7	3,6
Ausztria	2,2	2,1	2,3	2,5	1,9	3,1
Franciaország	2,1	1,9	2,3	2,6	3,7	1,4
Nyugat-Németország	1,9	2,0	1,7	2,9	2,5	3,2
Svédország	1,8	1,6	2,0	1,9	1,6	2,3
Bulgária	1,3	1,7	0,8	0,9	0,7	1,0
Románia	1,3	1,4	1,1	1,3	1,3	1,4
Belgium	1,2	2,0	0,5	0,9	1,3	0,4
Olaszország	1,0	1,1	1,0	0,8	0,9	0,7
Ázsia	6,0	5,4	6,9	7,0	6,7	7,2
Ezen belül:						
Kína	3,8	3,3	4,3	3,8	3,8	3,8
Törökország	1,3	1,6	1,0	1,5	1,3	1,7
Észak-Amerika (Egyesült Államok)	1,1	0,2	2,1	1,4	0,2	2,5
Dél- és Középamerika	2,8	3,0	2,5	4,5	5,0	3,5
Ezen belül:						
Argentina	2,1	2,4	1,9	2,7	2,1	2,4
Afrika	0,7	0,7	0,7	0,8	1,1	0,6
Ausztrália	1,6	3,1	0,0	1,5	3,0	0,0
A hajók ellátása	0,4	0,1	0,6	0,5	0,4	0,6
Elmaradott országok együtt	5,8	5,8	5,8	8,5	9,0	7,5

(Nowe Drogi 1956. 5. sz. 104. old.)

A szocialista országokhoz fűződő kapcsolatok erőteljes növelése azonban — itt nem részletezendő külső és belső okokból — bizonyos fokig egyoldalú, túlzott méreteket öltött, s a tőkésországokkal folytatott kereskedelem abszolút csökkenésével járt együtt. A tőkésországokkal folytatott kereskedelem a közelmúlt években kialakult kedvezőbb légkörben megélénkült — ez tükröződik már az 1955. évi adatokban — s jelenleg is folytatódik. Richter külkereskedelmi miniszterhelyettes közlése szerint ez év tavaszán a tőkésországok részesedése a lengyel külkereskedelmi forgalomban elérte a 45 százalékot. (Trybuna Ludu 1956. IV. 19.) Az új ötéves terv (1956—1960) a szocialista országokhoz fűződő kapcsolatok további kiépítése mellett feladatul tűzi ki a tőkésországokkal lebonyolított kereskedelmi forgalom lényeges növelését is.

Lengyelország forgalma az elmaradott országokkal

		1948	1951	1952	1953	1954	1955*
Import	Millió doll.	20,8	49,8	44,3	32,4	67,5	86,3
	Index		100	89	65	135	173
Export	Millió doll.	4,9	12,8	12,6	19,4	51,9	56,3
	Index		100	99	150	406	438
Forgalom	Millió doll.	25,7	62,6	56,9	51,8	119,5	142,6
	Index		100	91	83	191	228
Egyenleg	Millió doll.	—15,9	—37,0	—31,7	—13,0	—15,6	—30,0

* Nem teljes évi adatok alapján számítva.

(Yearbook of International Trade Statistics 1953 és 1954. Direction of International Trade Vol. VI. Nr. 10. Vol. VII. Nr. 1. 2. 3. Zycie Gospodarcze 1956. 8. sz. Handel Zagraniczny 1956. 5. sz.)

A táblázat adataiból megállapítható, hogy a forgalom 1952—1953-ban az import csökkenése következtében esett vissza, míg az export — amely korábban is jelentősen elmaradt az importtól, 1952-ben lényegében az előző évivel azonos színvonalú volt. Jelentős fordulat következett be 1954-ben, amikor a forgalom az előző évhez képest 130 (az import 108, az export pedig 170) százalékkal emelkedett. Ez a tendencia folytatódott 1955-ben. Ebben az évben a növekedés 1954-hez képest (nem teljes, ENSZ forrásból eredő adatok alapján) 19, 28 és 8 százalék.

A tőkésországokkal folytatott lengyel kereskedelemben mélypontot képviselő 1953-as évről és az ezt követő évekről rendelkezésünkre állnak hivatalos lengyel forrásból származó abszolút (rubelben megadott) adatok. Ezek alapján módunkban áll megvizsgálni a tőkésországokkal, köztük az elmaradott országokkal folytatott lengyel kereskedelem, valamint a teljes külkereskedelmi forgalom arányait, összefüggéseit. (Lásd túloldali táblázat.)

A táblázat adataiból kitűnik, hogy Lengyelország külkereskedelmi forgalmának irányában eléggé jelentős fordulat következett be a tőkésországok — köztük különösen az elmaradott országok felé. Míg két év alatt az egész lengyel külkereskedelmi forgalom csupán 16 százalékkal nőtt, addig a tőkésországokkal folytatott kereskedelem színvonala 41 százalékkal emelkedett; az elmaradott országokkal csaknem megháromszorozódott, a legfontosabb elmaradott partnerekkel pedig 3,8-szorosára növekedett a lengyel árucsere. Megjegyezzük, hogy ez nem járt együtt a szocialista országokkal lebonyolított forgalom abszolút visszaesésével; utóbbi az 1953. évi 4528 millió rubellel szemben 1955-ben 4741 millió rubelt tett ki, vagyis itt is mutatkozik némi (nem egészen 5 százalékos) emelkedés. A tőkésországok felé való eltolódás elsősorban az import vonatkozásában szembetűnő: míg 2 év alatt az egész lengyel behozatal 21 százalékkal nőtt, addig a tőkésországokból 50, az elmaradott országokból 158, a 6 fő elmaradott országból pedig 297 százalékkal több áru érkezett Lengyelországba 1955-ben 1953-hoz képest.

Ami a kivitelt illeti, a tőkés, illetve a fő elmaradott országokba irányuló export növekedése elmaradt ugyan az importétól, de még így is a exportnövekedés — 355 millió rubel — túlnyomó része — 337 millió vagyis 95 százalék — a tőkésországokra, ebből 199 millió az elmaradott országokra jutott. A tőkésországokkal, köztük különösen az elmaradott országokkal megélénkülő külkereske-

Lengyelország külkereskedelmi forgalmának alakulása 1953—55.

		Forgalom			Import			Export		
		1953	1954	1955	1953	1954	1955	1953	1954	1955
Összesen	Millió R	6421	7089	7406	3097	3615	3727	3324	3474	3679
	Index 1953 = 100	100	110	116	100	117	121	100	105	111
	Évi növekedés %-a	—	10	5	—	17	3	—	5	6
Tőkés-országokkal	Millió R	1893	2102	2665	868	1041	1302	1025	1060	1362
	Index 1953 = 100	100	111	141	100	120	150	100	103	133
	Évi növekedés %-a	—	11	27	—	20	25	—	3	28
Európai tőkés-országokkal*	Millió R	1603	1586	1913	765	818	945	838	768	968
	Index 1953 = 100	100	99	119	100	107	124	100	92	116
	Évi növekedés %-a	—	—1	21	—	7	16	—	—8	26
Elmaradott tőkésországokkal**	Millió R	207	411	612	130	210	336	77	201	276
	Index 1953 = 100	100	198	296	100	161	258	100	261	358
	Évi növ. %-a	—	98	49	—	61	60	—	161	37
	Az összes %-ában	3,2	5,8	8,5	4,2	5,8	9,0	2,3	5,8	7,5
	A tőkés forg. %-ában	10,9	19,6	22,9	15,0	20,2	25,8	7,5	19,0	20,3
Fő elmaradott országokkal***	Millió R	127	353	482	69	195	275	57	159	206
	Index 953 = 100	100	279	381	100	281	397	100	278	361
	Évi növ. %-a	—	179	36	—	181	41	—	178	30
	Az elm. orsz. %-ában	61,3	86,0	79,0	53,0	92,0	82,0	74,0	79,0	75,0
	Az eur. tőkés-orsz. %-ában	7,9	22,3	25,2	9,0	23,9	29,1	6,8	20,7	21,2

* Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Hollandia, Nyugat-Németország, Norvégia, Svájc, Svédország, Nagybritannia, Olaszország.

** Az 1953. évi adat az előző táblázatból 1$=4R alapon, az 1954. és az 1955. évi adatok pedig a 99. oldalon lévő táblázat százalékos részarányai alapján számítva.

*** Törökország, Argentina, Brazília, Egyiptom, India, Indonézia.

(Handel Zagraniczny 1956. 5. és 7. sz. Továbbá a 90., 94. és a 99. oldalon lévő táblázatok.)

delmi forgalom összefügg az előző időszak egyoldalúságainak kiküszöbölésére, és a gazdaságossági szempontok fokozott érvényesítésére irányuló lengyel törekvésekkel, valamint azzal, hogy az 1953-ban elkezdődött új gazdaságpolitikai irány fokozatos érvényesülésével a népi demokratikus országok csökkenteni kívánták gépbehozatalukat, egyidejűleg fokozva a fogyasztási cikkek importját, s ugyanakkor több gépet és kevesebb fogyasztási cikket akartak exportálni. Ez a tendencia fékezőleg hatott a szocialista országok közti forgalom további bővítésére, s erős nyomást gyakorolt a tőkésországok felé irányuló forgalom fokozása irányában. Az a körülmény pedig, hogy az elmaradott országok a fo-

gyasztási cikkek nyersanyagainak és élelmiszereknek fontos termelői, s hogy a szocialista országok által nem igényelt gépek és más készáruk könnyebben értékesíthetők az elmaradott, mint a fejlett tőkésországokban, a politikai meggondolásokkal együtt előmozdította az elmaradott országokkal folytatott külkereskedelem különösen gyors ütemű növelését.

A tőkésországokba irányuló kivitel elmaradása az onnan származó behozatalhoz képest bizonyos kereskedelmi mérleg-problémákat okozott.

Lengyelország külkereskedelmi egyenlegének alakulása
1953—1955. (millió R.)

	1953	1954	1955	1954—55
Az egész forgalomban	+ 227	— 140	— 49	— 189
A tőkés forgalomban	+ 157	+ 19	+ 60	+ 79
A nyugateurópai forgalomban ...	+ 73	— 50	+ 23	— 27
Az Egyesült Államokkal és Kanadával	+ 51	+ 67	+ 72	+ 139
Az elmaradott országokkal	— 53	— 9	— 60	— 69
A 6 fő elmaradott országgal.....	— 12	— 36	— 69	— 105

Az adatokból kitűnik, hogy a külkereskedelmi mérleghiány nagy része, főleg 1955-ben, a 6 fő elmaradott országra jutott. Az innen eredő import fokozására ugyanis kedvező lehetőségek voltak, míg az export fokozását több tényező gátolta.

Lengyelország az elmaradott országokkal folytatott árucseréjének gyors bővülése folytán, a szocialista országok között egyik vezető helyet foglalja el ebben az árucserében és évről évre nő ebben a forgalomban elfoglalt súlya.

Lengyelország százalékos részesedése*

Év	A szocialista országok és az elmaradott országok közti forgalomban			Az európai népi demokráciák és az elmaradott országok közti forgalomban		
	Import	Export	Forgalom	Import	Export	Forgalom
1948	6,1	0,7	3,8	16,4	4,1	10,4
1951	14,2	4,4	9,4	30,5	8,4	19,8
1952	11,9	4,3	8,8	34,7	9,7	22,0
1953	12,6	6,8	9,6	29,4	14,6	21,2
1954	15,0	13,4	14,2	32,6	23,3	26,8

* Minthogy számos ország statisztikája az NDK-val lebonyolított forgalmat a Német Szövetségi Köztársaságéval összevontan tünteti fel, ezért az NDK hányada a valóságosnál kisebbnek, a többi szocialista országoké pedig — s így Lengyelországé is — természetesen a valóságosnál nagyobbnak adódik.

Forrás: a 99. és a 100. o. lévő táblázat.

Ebben az összefüggésben érdemes megemlíteni, hogy az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának 1955. évi jelentésében közölt adatok (Economic Survey of Europe 1955, Geneva 1956. 179. o.) alapján Lengyelország részesedése 1954-ben a Szovjetunió és az európai népi demokratikus országok egész külkereskedelmi forgalmában mintegy 12, a tőkésországokkal lebonyolított forgalmukban pedig körülbelül 16 százalékos volt, az 1952. évi körülbelül 13, illetve mintegy 19 százalékkal szemben. Ugyanezen forrás alapján Lengyelország részesedése 1954-ben az európai népi demokratikus országok egész külkereskedelmében körülbelül 21, a tőkésországok-

kal lebonyolított forgalmukban körülbelül 26 százalékot ért el, míg 1952-ben megfelelően körülbelül 24, illetve körübelül 30 százalék volt ez az arány. Ha mérlegeljük, hogy korábbi ENSZ közleményeken (Economic Survey of Europe in 1950) és az érintett országok tervjelentésén alapuló számításunk szerint Lengyelország részesedése az európai népi demokratikus országok ipari termelésében az 1950. évi körülbelül 26 százalékról 1955-re körülbelül 28 százalékra nőtt, megállapítható, hogy Lengyelország az európai népi demokráciák között ipari súlyánál kisebb mértékben vesz részt az egész külkereskedelmi forgalomban, nagyjából annak megfelelően a tőkés országokkal lebonyolított kereskedelemben, s ennél az aránynál nagyobb (s úgy látszik, egyre növekvő) mértékben az elmaradott országokkal folytatott külkereskedelemben.

Jónai Endre—Molnár Ferenc

A magyar rizstermelés gazdaságossága

Öntözött területeink növekedése

Az elmúlt 10 év alatt az egész öntözött terület nyolcszorosra, a rizsterület csaknem kilencszeresre növekedett. Az öntözött kultúrák közül a rizs vetéstervét minden évben túlteljesítettük. A rizs volt a legjobban elterjedt, majdnem felét foglalta el az egész öntözött területnek. A rizstermelés fejlődését a következő táblázat szemlélteti:

Év	Öntözött terület 1000 kh-ban	Rizs 1000 kh-ban	Termésátlag q/kh	Összes termés 1000 q-ban
1947	20	9	15,1	136
1948	32	22	15,9	350
1949	47	25	8,8	222
1950	57	26	19,3	497
1951	75	31	14,3	440
1952	98	35	14,0	491
1953	150	47	14,0	660
1954	133	73	9,4	683
1955	159	87	4,6	400
1956	153	80	14,0	1 122
		Összesen:	11,5	5 001

(Az 1947—48. évek az OVF adatai, 1949—1955. a KSH adatai, 1956. év előzetes adatok. A számok kerekítettek.)

Az öntözés fejlesztésére a vizsgált 10 év alatt 1 167,3 millió forintot fordítottunk az alábbi táblázat szerint.

Tiszalök	304,4 millió Ft
Keleti főcsatorna	307,2 »
Mezőgazdasági vízépítés...	251,8 »
Főművekre összesen:	863,4 millió Ft
Belső berendezés.....	303,9 »
Összes beruházás:	1 167,3 millió Ft

Öntözéseink vizsgálatánál figyelembe kell vennünk a korábbi évek beruházásait is. Közülük jelentősebbek a békésszentandrási duzzasztómű a Körösön, valamint a tiszafüredi és a hódmezővásárhelyi öntözőrendszerek. Másrészt legnagyobb öntözési beruházásunk, a tiszalöki öntözőrendszer, még nincs teljesen kihasználva, és az öntözésre berendezhető területeknek csak 25 százaléka üzemel. Ezt

a két körülményt mérlegelni kell, de mivel a gazdaságossági számításokra gyakorolt hatásaik számszerűen kiegyenlítik egymást, elhagyhatók.

Öntözéses beruházásainkra vonatkozó gazdaságossági vizsgálatokkal a magyar irodalomban legtöbbet Alcser Jenő foglalkozott.* Alcser Jenő a főművek tekintetében nem különbözteti meg az egyes öntözőkultúrákat, és átlagosan 3500 Ft/kh-ban állapitja meg a fajlagos beruházásokat. A belső berendezések fajlagos beruházásait átlagosan 2300 Ft/kh-ban állapítja meg, itt azonban különbséget tesz az egyes öntözőfajtákhoz tartozó fajlagos beruházások között. (A fajlagos beruházás: 1 kh öntözött területre jutó beruházási költség.) Az előbbi kimutatás szerint 160 000 kat. hold üzemelő telepre vonatkoztatva a belső berendezések beruházási költsége 1900 Ft/kh volt. A valóságban ez jóval többet tett ki, sőt az Alcser Jenő számította 2300 Ft/kh-at is meghaladta. A számításom szerinti alacsony érték azzal magyarázható, hogy a termelőszövetkezeti építkezésekhez az állam csak műszaki terveket és műszaki irányitást, valamint a földmunkáért (nem teljes összegű) munkadíjtérítést adott, s a táblázat adatai csak ezeket tartalmazzák. A telep-építés költségének növekedése abból is adódott, hogy a területi növekedés során egyre kedvezőtlenebb, a vízforrástól messzebb fekvő telepeken kellett építkezni.

A főművek fajlagos beruházási költsége az előbbi táblázat szerint ugyancsak 160 000 kat. holdra vonatkoztatva 5400 Ft/kh-ra rúgott. A valóságos költségeket az Alcser Jenő számításai szerinti 3500 Ft/kh jobban megközelíti, mivel legnagyobb öntözőrendszerünk, a tiszalöki öntözőrendszer főművei csak részben üzemeltek, az öntözhető területek mintegy 25 százalékán. De sem az 5400 Ft/kh, sem a 3500 Ft/kh átlagszám nem alkalmazható a gazdaságosság vizsgálatára, ha a gazdaságosságot öntözőkultúránként akarjuk vizsgálni.

Az öntöző főművek meghatározott vízmennyiség szolgáltatására épültek. Az egyes öntözőkultúrák vízigénye különböző:

	lit/sec/kh	mm/év	m^3/év	Szántó = 1
Rizs	1,2—0,7	1500	8700	3,8
Kert	0,50	800	4600	2,0
Szántó	0,35	400	2300	1,0
Rét	0,20	300	1700	0,7

Tehát a rizs vízigénye a szántóföldi öntözés vízigényének csaknem négyszerese. Ennek alapján öntözött területeinket átszámítottuk szántóföldi öntözésre. Az átszámítás eredménye azt mutatja, hogyha a felhasznált vízmennyiséget mind a szántóföldi öntözés céljaira használtuk volna fel, mintegy 400 000 kat. holdat öntözhettünk volna. A vízigények mérlegelésével pedig a főművek fajlagos beruházása öntözési kultúránként a túloldali táblázat szerinti:

A túloldali táblázatból megállapítható, hogy a főművek beruházási költségeiből 77 százalék, azaz több mint háromnegyedrész terhelhető a rizsöntözésekre, vagyis az elmúlt 10 év alatt összesen mintegy 892 millió Ft.

Üzemi jövedelmezőség

Ráfordítások

A rizstermelés ráfordításainak megállapítása során Alcser Jenő elméleti számításokat végez, én a gyakorlatból, az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek tényleges könyvelési adataiból indulok ki.

A rizstermeléssel foglalkozó terme-

* A Magyar Tudományos Akadémiához 1955-ben nyújtotta be az öntözések gazdaságosságáról készített dolgozatát.

	Terület kh	A vízigény arányszáma	Szántóra átszámított terület 1000 kh-ban	Főművek beruházási költsége		
				Ft/kh	összesen millió Ft	százalék
Rizs	80 000	3,8	304	8 300	664	77
Kert	20 000	2,0	40	4 400	88	10,1
Szántó	30 000	1,0	30	2 200	66	7,6
Rét	30 000	0,7	21	1 500	45	5,3
	160 000		395		863	100,0

lőszövetkezetek zárszámadásai alapján az egy kat. holdra jutó ráfordítás 2800—3200 Ft közt ingadozott, és átlagosan 3000 Ft-nak felelt meg.

A rizstermelő állami gazdaságok éves mérlegbeszámolói szerint az utolsó 3 évben a ráfordítások a következőképpen alakultak:

	Ft/kh
1953	3 206
1954	4 902
1955	4 452
Átlagosan:	4 140

Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek ráfordításai közt azért ilyen jelentős az eltérés, mert az élőmunkaköltségek számításában az állami gazdaságok bérköltségei és szociális terhei jelentősen meghaladják a termelőszövetkezetekben élőmunka-ráfordításként elszámolt, mintegy 35 Ft-os átlagos munkaegység-részesedést.

A termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok ráfordításait összevetve országosan mintegy 3600 Ft-ra rúgott holdanként az átlagos ráfordítás. Az egyszerű átlagolás helyes, mert a rizsterület felét az állami gazdaságok. felét a termelőszövetkezetek és az egyéniek használják.

Bevételek

Az állami gazdaságok teljes egészében, a termelőszövetkezetek túlnyomó részben az állami felvásárlás útján értékesítették terményeiket. A termények 80 százalékáért 250, illetve 300 Ft-os beadási árat, a felkínált 20 százalékért pedig 800, illetve 900 Ft-os felvásárlási árat kaptak. A két ár súlyozott átlaga 400 Ft, amely megfelel az állami felvásárlás átlagos árszintjének.

Az átlagos 3600 Ft-os holdankénti ráfordítás tehát 9 q-s átlagtermés esetén térült meg. A termelőszövetkezetekben teljes állami értékesítés esetén a ráfordítás már 7,5 q-s átlagtermés esetén is megtérült, az állami gazdaságok ráfordításai ellenben csak 10 q-s átlagtermés esetén térültek meg.

Üzemi jövedelem

Az átlagtermés az elmúlt 10 év alatt — 3 év: 1949, 1954 és 1955 kivételével — 14 q vagy ennél nagyobb volt. A jövedelmezőségi vizsgálatot a 7 kedvező termésű évre végezem el, és a rizstermelés szempontjából kedvezőtlen évek vizsgálatával külön foglalkozom. A termelőket a 14 q-s átlagtermés ösztönözte a rizstermelés rohamos fejlesztésére.

Az állami gazdaságok 14 q-s átlagtermésért, 400 Ft-os átlagos állami felvásárlási áron számolva, 5600 Ft bevételre tettek szert kat. holdanként, s így a rizstermelés 4140 Ft-os termelői ráfordítás mellett holdanként 1460 Ft-ot jövedelmezett.

A termelőszövetkezetek, termelői társulások és egyéniek a termés 80 százalékát beadták, a 20 százalékot azonban nem 900 Ft-os felvásárlási áron értékesítették, hanem átlagosan 2000 Ft-ért adták el mázsáját hántolt rizsként a szabadpiacon. A hántolási veszteség 40 százalék. Tehát a termelőszövetkezetek a termés 80 százalékáért kaptak (11,2 q à 300 Ft) 3360 Ft-ot, a 20 százalékból készült hántolt rizsért (1,68 q à 2000 Ft) 3360 Ft-ot, összesen 6720 Ft-ot. Azaz 3000 Ft-os ráfordítás mellett a termelés holdanként 3720 Ft jövedelmet hozott.

A termelőszövetkezeti és az állami gazdasági jövedelmezőséget összevetve a vizsgált 7 évben az átlagos tiszta jövedelem 2600 Ft-nak felelt meg holdanként.

Alcser Jenő számításai szerint az egyéb öntözőkultúrák jövedelmezősége a következő:

	Ft/kh
Kert	3 000
Szántó	1 000
Rét	550

Tehát a rizs területegységre vonatkoztatva a termelő szempontjából a kertöntözés után a legnagyobb tiszta jövedelmet hozza. Termelőszövetkezetekben pedig a jövedelmezősége meghaladja a kertöntözés jövedelmezőségét is.

1949-ben az átlagtermés 8,8 q/ kh volt. Ez a termés országos termelői szinten még meghozta a ráfordításokat, de az állami gazdaságokban már nem. Ekkor azonban az állami gazdaságok öntözött területe még nem volt olyan jelentős. 1954-ben a termésátlag 9,4 q/kh volt. Ekkor már a veszteséges állami gazdaságok területe igen jelentős volt, s a termelőszövetkezeteknél is elmaradt az érdekeltség az öntözések további fejlesztésére. A termelési kedv fenntartásához állami beavatkozásra volt szükség. Az első ilyen irányú intézkedés a beadási kedvezmények nyújtása volt. A kedvezmény szerint a termelők egy kat. hold rizsterület után három holdra jutó termény- és egy holdra jutó állatbeadási kedvezményben részesültek. A begyűjtési kedvezmény átlagosan 2—3 q rizs termelési önköltségének felelt meg. Mivel az átlagtermés 1954-ben 9,4 q/kh volt, tehát országosan fedezte az önköltséget, az adott 2—3 q rizs önköltségének megfelelő begyűjtési kedvezmény ösztönzött a rizstermelés fejlesztésére.

Az 1955. évi rizstermelés országos átlagban csak 4,6 q volt holdanként. Ebből még az önköltséget sem lehetett fedezni. Az állam a begyűjtési kedvezmény mellett 28 millió Ft támogatást fizetett ki a szövetkezeteknek és az egyéni termelőknek. A támogatás e termelők kezében lévő mintegy 40 000 kh rizsterületre vetítve 700 Ft-ra rúgott holdanként, ami 1,75 q, a begyűjtési kedvezménnyel együtt 3,75—4,75 q rizs termelési költségének felelt meg.

A termés és az állami támogatás együttes „hozama" tehát 8,35—9,35 q terméssel volt azonos értékű. Tehát a beadási kedvezmény és az állami támogatás együttesen kiegészítették a termelési bevételeket arra a szintre, amely fedezte a termelési költségeket, sőt a termelőszövetkezeteket bizonyos mértékben a termelés további növelésére ösztönözte.

A rizstermelés gazdaságossága népgazdasági szinten

Ráfordítások

A rizstermelés gazdaságosságának népgazdasági szinten való vizsgálatánál azokat a költségeket is számításba kell venni, amelyek termelői szinten nem merültek fel. A beruházási költségek tekintetében abból kell kiindulni, hogy az összes beruházás 1167,3 millió Ft-os keretéből a vízigények mérlegelésével 77 százalék, kb. 890 millió Ft terhelte a rizstermelést. Ennek alapján az összes ráfordítások a vizsgált 10 év alatt a következők voltak:

	millió Ft
A mezőgazdasági termelés költsége 435 000 kh à 3600 Ft	1560
A beruházások leírása 10 évre 890 millió Ft után évi 2% = 178 millió Ft	
A beruházások fenntartása 10 évre 890 millió Ft után évi 2% = 178 millió Ft	
A területnövekvés miatt e kettőnek felével számolva	178
Az öntözéssel foglalkozó szervek fenntartása évente 20 millió Ft	200
A hántolóipar költsége a vámkeresményből megtérül	
A felvásárló és elosztó kereskedelem költsége a felvásárolt rizsérték (5 millió q à 400 Ft = 2000 millió Ft) 15 százaléka	300
Összesen:	2238

Ebből:

1 q hántolatlan rizs költsége	450 F
1 q hántolt rizs költsége	720 »
1 kh ráfordítási költsége	5140 »

Bevételek

Alcser Jenő egy átlagos, elméletileg levezetett 17 Ft/kg rizsár feltételezésével számítja a jövedelmezőséget, én a tényleges árakat használtam fel a számításban.

A belföldi fogyasztás 80 százaléka a bolti forgalomba kerül. Ennek 30 százalékát kg-onként 22 Ft-os, 40 százalékát 16 Ft-os, 30 százalékát 9,60 Ft-os fogyasztói áron értékesítik. A súlyozott fogyasztói átlagár 16 Ft-nak felel meg. Közétkeztetés felé értékesítjük a belföldi fogyasztás 20 százalékát: 50 százalékban 16, és 50 százalékban 9,60, azaz 12,80 Ft-os áron.

A bolti ár és a közétkeztetési ár súlyozott átlaga 15,30 Ft/kg-nak felel meg, tehát ezen az áron számoljuk el a belföldi fogyasztásra kerülő rizs bevételeit. Ez az ár körülbelül megfelel a 7,20 Ft-os termelési költségráfordításnak, 100 százalékos kiskereskedelmi haszon felszámításával is. Ugyancsak ezen az áron számoljuk el a teljes rizstermés állami bevételeit is, mivel az exportrizs gazdaságosságával külön fejezetben foglalkozunk.

Tíz év alatt 435 000 kh-on termett 5 millió q rizsből 40 százalékos hántolási veszteséggel számolva 3 millió q hántolt rizst termeltünk, s ebből 1530 Ft-os mázsánkénti árral számolva 4590 millió Ft állami bevétel keletkezett. A ráfordításokkal összevetve kiszámítható, hogy a rizstermelés hozama 10 év alatt 2352 millió Ft, egy év alatt 235 millió Ft, tehát a 890 millió Ft-os beruházási költség 3,8 év alatt térül meg.

A gazdaságos termelés határa

A holdankénti ráfordítások és a mázsánkénti bevételek összevetéséből kiszámítható, hogy milyen átlagtermésig volt gazdaságos a rizstermelés népgazdasági szinten:

$$\frac{5140}{1530} = 3{,}35 \text{ q hántolt rizs} = 5{,}4 \text{ q nyers rizs.}$$

Tehát 5,4 q átlagtermésig mutatkozott volna gazdaságosnak a termelés. Ebben az esetben azonban az államnak meg kellett térítenie a termelők veszteségeit, mert termelői szinten a 9 q-s átlagtermés képezte a jövedelmezőség határát. A termelőknek fizetendő 3,6 q rizs termelési önköltségének megfelelő térítést figyelembe véve a gazdaságos termelés határát 1 q-val meg kell emelni.

Tehát 1530 Ft/q átlagos állami árbevétel mellett legalább 6,4 q/kh átlagtermést kell elérni, hogy a rizstermelés gazdaságos legyen.

Összehasonlító mérlegvizsgálatok

A rizstermelés gazdaságossága országos szinten néhány fontosabb mérleg: a vízmérleg, a munkaerőmérleg és a külkereskedelmi mérleg szempontjából is megvizsgálható.

Vízmérleg

A vízmérleg szempontjából azt kell kimutatni, hogy a rendelkezésre álló öntözővíz mennyiségét a különböző öntözőkultúrák hogyan hálálják meg, az öntözés következtében mekkora többletjövedelmet biztosítanak. Erre a kérdésre ad felvilágosítást a következő táblázat:

	Nettó jövedelem (Ft/kh)	Vízigény m³/év	1 m³-re vízre jutó jövedelem Ft-ban
Kert	3000	4600	0,65
Rizs	2600	8700	0,30
Szántó	1000	2300	0,43
Rét	550	1700	0,32

Az öntözővíz gazdaságos felhasználása szempontjából az egyéb öntözések megelőzik a rizsöntözéseket. Ez a szempont is indokolttá teszi a rizsmonokultúrák megszüntetését, valamint a rizzsel együtt vetésforgóba állított szántóföldi öntözés kiszélesítését.

Munkaerő-mérleg .

A munkaerő-mérlegek szempontjából ugyancsak fontos a rizstermelés gazdaságosságának vizsgálata. A különböző öntözőkultúrák holdankénti munkaerő-szükségletét, valamint hozamát a következő táblázat mutatja:

	Hozam (Ft/kh)	Kézi munkanap	Ft/munkanap
Kert	3000	40,0	75,0
Rizs	2600	74,0	35,1
Szántó	1000	17,5	56,8
Rét	550	7,0	78,0

Az egy kézi munkanapra vonatkoztatott termelékenységi mutató a magas hozamok ellenére a rizstermelésnél a legalacsonyabb.

Külkereskedelmi mérleg

Az 1928—1938 közti 10 éves átlagban 17 000 tonna rizs volt évi behozatalunk. Ez a helyzet a hároméves terv során felszámolódott, első ötéves tervünkben pedig már 58 000 tonna hántolt rizst exportáltunk, 75 százalékát népi demokratikus, 25 százalékát kapitalista országokba.

A mezőgazdasági exportban a rizsexport jelentős tételt tett ki, az 1954. évi exportnak 3,4 százaléka, a növénytermelési exportkeretnek 5,3 százaléka volt. A rizstermelés egész szántóterületünknek csak mintegy 0,8 százalékát foglalja el. Meg kell említeni, hogy míg egy kat. hold szántóterület búzatermése export szempontból 800 Dft-ot jelent, addig a rizstermelés egy kat. holdja 2100 Dft-ot.

A rizstermelés devizahozamát más szántóföldi termékével összehasonlítva azonban nem a legkedvezőbb képet kapjuk:

	Hozam Dft/kh	1 Dft kitermeléséhez szükséges (Ft)
Napraforgó	800	1,55
Dohány	3300	2,50
Rizs	2100	3,30

A külkereskedelmi mérleg vizsgálata során azt is mérlegelni kell, hogy a rizs világpiaci ára az utóbbi években jelentősen esett, és még ma is igen nagy eladatlan készletek vannak a világpiacon. Míg 1951—1952-ben a magyar rizsért 22 dollárt is adtak mázsánként, tavaly már csak 15 dollárt adtak érte. 720 Ft-os mázsánkénti ráfordítás mellett ez azt jelenti, hogy egy dollár bevétellel akkor 33 Ft, legutóbb pedig 48 Ft termelési ráfordítás állt szemben.

★

A rizstermelés gazdaságosságának vizsgálatánál figyelembe kell venni, hogy a rizstermelés területi növelését a tervvel szemben minden évben túlteljesítettük. Ez a tény igazolja, hogy maguk a termelők is a rizs termelését tartották legjövedelmezőbbnek az öntözési kultúrák közül. A területi felfutás mellett azonban meg kell emlékezni aról is, hogy 1954—1955-ben a termésátlagok jelentősen csökkentek. A termésátlagok csökkenésének okai: a monokultúrás rizstermelés, a bruzone betegségnek ellenálló rizsfajta hiánya, az agrotechnikai munkák elhanyagolása, a szaktudás hiánya, a műszaki berendezések hibái, az 1954—1955. évek kedvezőtlen időjárása.

A rizstermelés gazdaságosságának elbírálásánál mérlegelni kell azt a lé-

nyeges körülményt is, hogy a rizstermeléssel hasznosíthatók azok a szikesek is, amelyek mezőgazdasági művelésre alig vagy egyáltalán nem alkalmasak és termelési értékük évenként csupán 6—7 q széna értékének felel meg.

A rizstermelésnek hazánk egyes területein szerepe volt a termelőszövetkezetek létrejöttében, jónéhány termelőszövetkezet jövedelmező gazdálkodásában.

Rizstermelésünk gazdaságosságának vizsgálata során meg kell arról is emlékezni, hogy árrendszerünk igen megnehezítette ezt a vizsgálatot. Árrendszerünk, a beadási, a felvásárlási árak különbözősége, a fogyasztóknak történő értékesítés bonyolultsága megnehezítették a gazdaságosság mérlegelését. A különböző, mesterségesen megállapított árak nem igazodtak a tényleges termelési költségekhez.

A fentieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy rizstermelésünkbe befektetett összegek hasznos beruházások voltak, a befektetett beruházások nagyon rövid idő alatt megtérültek.

Az öntözőkultúrák közül területegységre vonatkoztatva a rizs- és a kertöntözés adja a legnagyobb népgazdasági hasznot, a rizzsel hasznosíthatók azok a szikes területek, amelyek egyébként szántóföldi művelésre nem alkalmasak.

A rizstermelés a vízmérleg és a munkaerő-mérleg szempontjából hatékonyság tekintetében elmaradt az egyéb öntözési kultúrákhoz viszonyítva, ezért rövid időn belül alkalmazni kell a rizses vetésforgót. A vetésforgóban a rizses gazdálkodás jobb gazdasági eredményt, nagyobb jövedelmezőséget fog mutatni.

Megállapítható az is, hogy a rizstermelés az elmúlt 10 év átlagában gazdaságos volt, 7 évben igen jól jövedelmezett, 2 évben meghozta a ráfordításokat és csak egy évben volt ráfizetéses.

Fekete András

Önköltség és gazdaságosság

A gazdaságossági vitában résztvevők általában egyetértettek abban: szükséges, hogy gazdasági intézkedéseinket, döntéseinket számításokkal alapozzuk meg, még ha azok végeredménye automatikusan nem is dönthet el egy-egy kérdést, s gazdasági elhatározásaink megtételekor sok, számokkal esetleg ki sem fejezhető tényezőt is mérlegelnünk kell. A számítások helyessége általában csak annyit jelent, hogy legalább a számszerűen felmérhető tényezők kihatásait reálisan vettük figyelembe. Az esetleges egyéb tényezők azután valamilyen módon kombinálhatók, de a gazdaságossági számítások mindenképpen szükségesek ahhoz, hogy a gazdasági elhatározások helyesek, megalapozottak legyenek.

Ha például abban a kérdésben kell döntenünk, hogy adott külföldi eladási árakon X vagy Y terméket érdemesebb-e exportálni, okvetlenül tisztáznunk kell: melyik esetben jutunk kisebb élő és holt munkaráfordítással egy devizaforinthoz.

Vagy, ha az a probléma, hogy bizonyos mennyiségű terméket egyik vagy másik üzemben érdemes-e inkább termelni, ennek a kérdésnek az elbírálásához is azt kell elsősorban tisztáznunk: melyik üzemben termelhető a kívánt mennyiségű termék kevesebb ráfordítással.

A két kérdés — a kivitel viszonylagos gazdaságosságának és a legkedvezőbb üzem kiválasztásának problémája — végeredményben erősen rokon egymással. Az első esetben arról van szó, hogy bizonyos devizaforintértéket, a másik esetben arról, hogy egy bizonyos termék-mennyiséget hol érdemesebb előállítani. Tapasztalatom az, hogy az ilyen problémák vizsgálatakor alkalmazott számítási módszerek általában nem megfelelőek. Az elkövetett hiba mindig az, hogy kizárólag a két vagy több alternatíva önköltségének az összehasonlításából indulnak ki, ami pedig — amint a későbbiekben rámutatok — gyakran torz eredményekre vezet.

Néhány külföldi szerző (például Gornstejn: Gazdaságos terheléselosztás együttműködő erőművek között. Nehézipari Könyvkiadó. 1952) különleges számítási módszereket dolgozott ki az erőművek terhelésének elosztására, amelyek helyesen *nem* az egyes erőművek önköltségének az összevetésén alapszanak. Véleményem szerint ezen számítások — lényegileg közös — alapelveit nemcsak az erőművek termelésének az elosztásában, hanem a hasonló népgazdasági problémák eldöntésekor általában is alkalmazni lehet.

A korszerű villamosenergia-iparban az erőművek egy-egy csoportja (nálunk az erőművek összessége) együttműködő rendszert alkot. A kooperáció eredményeként mód nyílik annak megválasztására, hogy a rendszerrel szemben fellépő energiaigényeket — az egyes erőművek kapacitásának határán belül — a rendszerhez tartozó melyik erőmű elégítse ki. Központi terheléselosztó szerv dönti el, hogy valamely időszakban az egyes erőművek termelése hány kW legyen. Ez a szerv a terhelés elosztását általában óráról órára szokta meghatározni. Az együttműködő erőművek esetében tehát különleges probléma-változattal állunk szemben

azon a problémán belül, hogy adott termékből bizonyos mennyiséget a rendelkezésre álló üzemek közül melyikben állíttassunk elő.

Ezért tanulságos lehet, ha ennek a számításnak az alapelveit egy példán keresztül — erősen leegyszerűsítve — ismertetem.

Tegyük fel, hogy három, kizárólag szenet felhasználó hőerőmű kooperál egymással. Egyik nap a reggel 7 órától 8 óráig terjedő időszakban várható, hogy az áramfogyasztók együttvéve állandóan 200 000 kilowatt áramot fognak igénybe venni, vagyis más szavakkal összesen 200 000 kilowattóra villanyáramot kell fejleszteni.

Hogyan állítható elő ez az árammennyiség a legkevesebb élő- és holtmunka-ráfordítással, vagyis a legkisebb költséggel, számolva ugyanakkor azzal is, hogy az egyes erőművek csak kapacitásuk határáig terhelhetők?

Induljunk ki először, amint hasonló esetekben szoktak, az önköltségi adatokból! A rendelkezésre álló számok a következők:

Az „A" erőmű 50 000 kilowatt kapacitású és 1 kilowattóra áramot az előző évben átlagosan 20 fillér önköltséggel termelt.

A „B" erőmű 100 000 kilowatt kapacitású és 1 kilowattóra áramot az előző évben átlagosan 25 fillér önköltséggel termelt.

A „C" erőmű 100 000 kilowatt kapacitású és 1 kilowattóra áramot az előző évben átlagosan 30 fillér önköltséggel termelt.

Összesen 250 000 kilowatt kapacitás áll tehát rendelkezésre és 200 000 kilowatt terhelést kell elosztani. Az átlagos önköltségek alapján a leggazdaságosabb elosztásnak az látszik, hogy az „A" erőmű 50 000 kW, a „B" erőmű 100 000 kW, a „C" erőmű 50 000 kW terheléssel dolgozik (I. sz. változat), vagyis a legrosszabb átlagos önköltséggel dolgozó „C" erőmű terhelését a lehetséges minimumra korlátozzuk.

Egyáltalán nem bizonyos azonban, hogy ez a legkedvezőbb terheléselosztás. Elkövettük ugyanis azt a hibát, hogy számításunkban az összes költséget vetettük egybe, holott ismeretes, hogy a költségtényezők meghatározott részének alakulása az erőművekben — ugyanúgy, mint más ipari üzemekben is — úgyszólván teljesen független a termelés színvonalától. Ilyen költségtényezők például az értékcsökkenési leírás, az igazgatási költségek, a karbantartás költségei stb.

Ha ebből a szempontból elemezzük az erőművek egyes költségtételeit, arra a megállapításra jutunk, hogy az erőművi költségek közül tulajdonképpen csak a közvetlen anyag, vagyis adott esetben a szénfelhasználás az, amit a termelés alakulásának függvényében változónak kell tekintenünk, míg a többi költségtényező állandónak vehető (vagyis olyan költségnek, amelyet a termelés alakulása, legalábbis bizonyos határok között, nem befolyásol).

Ebből a megállapításból az a következtetés vonható le, hogy a terhelés elosztásakor *csak az átlagos szénköltségeket* kell egymással összevetnünk, míg a többi költség számításunkban egyszerűen figyelmen kívül hagyható.

Tegyük fel, hogy az előző évben az „A" erőműben az 1 kWó-ra jutó szénköltség 14 fillér, az egy órára jutó állandó költség 3000 Ft; a „B" erőműben az 1 kWó-ra jutó szénköltség 18 fillér, az egy órára jutó állandó költség 7000 Ft; a „C" erőműben az 1 kWó-ra jutó szénköltség 14 fillér, az egy órára jutó állandó költség 8000 Ft; az egy órára jutó állandó költség *összesen* tehát 18 000 Ft volt.

Egyelőre feltételezzük továbbá, hogy a szénfelhasználás mindig a termeléssel arányosan alakul. Így az I. sz. változat szerinti terheléselosztás esetén a 200 000 kWó áramot a túloldali táblázat szerinti összköltséggel termelnénk.

A fentiekből már nyilvánvaló, hogy nem ez a terheléselosztás a leggazdaságosabb. Igaz ugyan, hogy a „B" erőmű alacsonyabb átlagos önköltséggel dolgozott, mint a „C" erőmű, de ezzel szemben a „C" erőmű szénfelhasználása kisebb volt, mint a „B" erőműé. Így a két erőmű közül okvetlenül az utóbbit kell előnyben ré-

»A« erőmű 50 000 kWó à 14 fillér szénköltség	7 000 Ft
»B« erőmű 100 000 kWó à 18 fillér szénköltség	18 000 »
»C« erőmű 50 000 kWó à 14 fillér szénköltség	7 000 »
	32 000 Ft
Állandó költség	18 000 »
Összes költség	50 000 Ft

szesítenünk, vagyis a fenti adatok alapján a következő elosztás látszik a leggazdaságosabbnak: „A" erőmű: 50 000 kW, „B" erőmű: 50 000 kW, „C" erőmű 100 000 kW (II. sz. változat), vagyis a legtöbb szenet fogyasztó „B" erőmű terhelését korlátozzuk a minimumra. A fenti adatok alapján — feltételezve, hogy a szénköltségek arányosak —, a 200 000 kWó áram termelési költségei a következőképpen alakulnának:

»A« erőmű 50 000 kWó à 14 fillér	7 000 Ft
»B« erőmű 50 000 kWó à 18 fillér	9 000 »
»C« erőmű 100 000 kWó à 14 fillér	14 000 »
	30 000 Ft
Állandó költség	18 000 »
Összes költség	48 000 Ft

A II. sz. változat szerinti terheléselosztás esetén tehát 2000 Ft-tal olcsóbban termelhető a 200 000 kWó áram, mint az I. változat szerint.

Eddig azonban feltételeztük, hogy a szénköltségek a terhelés növekedésével arányosan növekednek. Ez a növekedés azonban a valóságban nem egyenes arányú, sőt a szénköltségek változása a terhelés függvényében erőművenként a legváltozatosabb képet mutatja. A szénköltség alakulása a terhelés függvényében mérésekkel megközelítően tisztázható.

Tegyük fel, hogy az elvégzett mérések alapján reálisan a következő oldalon levő táblázat szerinti szénköltség-alakulás várható.

Feltételeztük tehát, hogy míg a „C" erőműben a szénköltségek a terheléssel arányosan változnak, addig az „A" és a „B" erőműben a szénköltségek nem változnak arányosan. A táblázat szerint ugyanis, ha például az „A" erőműben a terhelést 20 000 kW-ról 30 000 kW-ra növeljük, az óránkénti szénköltség 1200 Ft-tal nő, míg a terhelés további fokozásával együttjáró szénköltségnövekedés már 1800 Ft 10 000 kW-onként. Ugyanígy a „B" erőműben 50 000 kW-ig a szénköltségnövekedés 10 000 kW-onként 1900 Ft, ezen felül azonban már csak 1700 Ft.

A 113. o. táblázat adatai alapján számolva az eddig tárgyalt két változat reálisan várható költségalakulása a következő:

I. számú változat

»A« 50 000 kWó	7 000 Ft
»B« 100 000 kWó	18 000 »
»C« 50 000 kWó	7 000 »
	32 000 Ft
Állandó költségek	18 000 »
Összesen	50 000 Ft

II. sz. változat

»A« 50 000 kWó	7 000 Ft
»B« 50 000 kWó	9 500 »
»C« 100 000 kWó	14 000 »
	30 500 Ft
Állandó költségek	18 000 »
Összesen:	48 500 Ft

A táblázat adataival számolva is a II. sz. változat szerinti terheléselosztás tehát a kedvezőbb. Kérdés azonban, nem lehetséges-e még ennél is kedvezőbb terheléselosztás? Nyilvánvaló, hogy igen. Ha a táblázat

Egy órai terhelés (kW)	Szénköltség (Ft)	Költségnövekedés (Ft)
»A« erőmű:		
10 000	1 000	1 000
20 000	2 200	1 200
30 000	3 400	1 200
40 000	5 200	1 800
50 000	7 000	1 800
»B« erőmű:		
10 000	1 900	1 900
20 000	3 800	1 900
30 000	5 700	1 900
40 000	7 600	1 900
50 000	9 500	1 900
60 000	11 200	1 700
70 000	12 900	1 700
80 000	14 600	1 700
90 000	16 300	1 700
100 000	18 000	1 700
»C« erőmű:		
10 000	1 400	1 400
20 000	2 800	1 400
30 000	4 200	1 400
40 000	5 600	1 400
50 000	7 000	1 400
60 000	8 400	1 400
70 000	9 800	1 400
80 000	11 200	1 400
90 000	12 600	1 400
100 000	14 000	1 400

adatait alaposan szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy az első 30 000 kW az „A" erőműben a legolcsóbb (a költségnövekedés 1000, illetőleg 1200 forint). Majd a „C" erőmű 100 000 kW-ját érdemes igénybe venni (a költségnövekedés végig 1400 Ft). Ezenkívül a „B" erőműtől 50 000 kW-ot okvetlenül igénybe kell venni, mert a szükséges 200 000 kW másképp nem biztosítható. Az eddigi számítás eredményeképpen tehát a terheléselosztás a következő:

»A« erőmű	30 000 kW
»B« erőmű	50 000 »
»C« erőmű	100 000 »
Eddig összesen	180 000 kW

A probléma most már arra szűkült le, hogy melyik — az „A" vagy a „B" — erőműtől vegyük a hiányzó 20 000 kW-ot (a „C" erőműnek már teljes kapacitását leterheltük).

Mivel a terhelés további növelése az „A" erőműben 1800 Ft, a „B" erőműben pedig 1700 Ft költségnövekedéssel jár 10 000 kW-onként, okvetlenül a „B" erőművet részesítjük előnyben. Ezek szerint a terhelés elosztása a következő lesz:

(III. sz. változat)

»A« erőmű	30 000 kW
»B« erőmű	70 000 »
»C« erőmű	100 000 »
Összesen	200 000 kW

Az összes költség — a táblázat adatai alapján — a következők szerint fog alakulni.

»A« erőmű	30 000	kWó	3 400 Ft
»B« erőmű	70 000	»	12 900 »
»C« erőmü	100 000	»	14 000 »
Állandó költségek			18 000 »
Összesen			48 300 Ft

Ez a változat tehát a leggazdaságosabb.

A gyakorlatban az erőművek szénköltségének alakulása jóval több tényezőtől függ, és így a szükséges számítások is bonyolultabbak. Amellett a számításokat nem pénzértékben, hanem természetes mértékegységben (kalóriákban) végzik. Mindez azonban a lényeget nem érinti: a számítások elméleti alapjai azonosak az ismertetett alapelvekkel.

Az ismertetett számítási elvek azonban más területen is alkalmazhatók; ami az erőművek esetében helyesnek bizonyult, az helyes lehet más gazdaságossági változat-problémák megoldásakor is.

Általában kimondhatjuk azt az elvet, hogy a gazdaságossági számítások során nem szabad az *átlagos önköltségből kiindulni*, hanem mindig az adott termékmennyiség előállításával kapcsolatban várható *költségnövekedést* kell vizsgálni. (Ez a megállapítás általánosságban vonatkozik arra a problémára, hogy bizonyos mennyiségű terméket több rendelkezésre álló üzem közül melyikben érdemesebb letermeltetni.)

Ha nem így járunk el és az átlagos önköltségből indulunk ki, akkor előfordulhat, hogy nem fogjuk kihasználni a nagy állandó költséggel dolgozó üzemek kapacitását, ezzel szemben a kelleténél jobban terheljük az aránylag kis állandó költséggel dolgozó üzemeket. Az ilyen döntések népgazdaságunknak tetemes kárt okozhatnak.

Nem más a helyzet a kivitel esetében sem. A kérdést itt úgy fogalmazhatjuk meg: a népgazdaság melyik üzemében gazdaságosabb a szükséges mennyiségű deviza megtermelése? Ebben az esetben is azt kell mérlegelni, hogy azonos devizaforint-érték előállítása melyik üzemben jár viszonylag kisebb *költségnövekedéssel.*

A gazdaságossági számítások tehát széles körben végezhetők az erőművekkel kapcsolatban bemutatotthoz hasonló módszerrel. A módszer megalapozásához az szükséges, hogy vállalataink költségeit rendszeresen elemezzük abból a szempontból is: mely költségek tekinthetők a termelés függvényében állandóknak és melyek változóknak; az utóbbiak közül melyek változnak arányosan; a nem arányosan változó költségekre pedig hogyan hat a termelés növekedése. A költségeknek ilyen szempontból való boncolása elég könnyen, reálisan elvégezhető feladat és megéri a fáradságot, mert a fentiekben javasolt számítási módszer alkalmazása jelentős megtakarításokat hozhat népgazdaságunk számára.

Körner Miklós,
a Tiszavidéki Vegyikombinát
főkönyvelője

Magyar és idegen nyelvű gazdasági tárgyú könyvek

Analyse des tâches. Instrument de productivité. [A munkafeladatok elemzése, mint a termelékenység eszköze.] Paris, 1956. O. E. C. E. 75 l.

Beacham, A.: Economics of industrial organization. [Az iparszervezés gazdaságtana. 3. kiad.] London, 1956. Pitman. VIII, 199 l. Bibliogr.: 193—194. l.

Beschlüsse der S. E. D. zur Geld- und Finanzwirtschaft der D. D. R. 1946—1955. [A Német Szocialista Egységpárt határozatai az N. D. K. pénzügyeiről.] Berlin, 1956. Inst. für Wirtschaftswissenschaften. 139 l.

Budapest Statisztikai Zsebkönyve. Bp., 1956. K. S. H. Bp. Városi Igazgatósága. 135 l.

Creamer, D.: Personal income during business cycles. [Személyi jövedelem a gazdasági ciklusokban.] Princeton, 1956. Univ. Press. 166 l.

DeBodt, J.: La formation des prix. Analyse des rapports entre la théorie économique et la politique industrielle. [Árképzés. A gazdasági elmélet és az iparpolitika közötti kapcsolatok elemzése.] Bruxelles, 1956. DeVisscher. 219 l.

Estey, J.: Business cycles. Their nature, cause and control. [Gazdasági ciklusok, természetük, okaik és ellenőrzésük. 3. kiad.] Englewood Cliffs, 1956. Prentice-Hall. XIII, 497 l., 1 t.

L'Europe face à ses besoins croissants en énergie. [Európa növekvő energiaszükségletei.] Paris, 1956. O. E. C. E. 131 l.

Fellner, W.: Trends and cycles in economic activity. An introduction to problems of economic growth. [A gazdasági tevékenység irányvonalai és ciklusai. Bevezetés a gazdasági növekedés kérdéseibe.] New York, 1956. Holt. XIV, 411 l. Az egyes fejezetek után bibliográfia.

Fontosabb adatok az 1956. október—decemberi időszakról. Bp., 1957. Központi Statisztikai Hivatal. 81 l.

International Monetary Fund. Annual report... for the fiscal year ended april 30, 1956. [A Nemzetközi Fizetési Alap évi jelentése.] Washington, 1956. I. M. F. XI, 197 l.

Köves, P.: Statisztikai indexek. Bp., 1956. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 203 l.

Lehmann, G.: Marktformenlehre und Monopolpolitik. [Piacok és monopóliumok.] Berlin, 1956. Duncker—Humblot. 265 l. Bibliogr.: 263—265 l.

Lengellé, M.: La consommation. [A fogyasztás.] Paris, 1956. Press. Univ. 126 l.

Le marché européen de l'acier en 1955. [Az európai acélpiac 1955-ben.] Genève, 1956. U. N. O. 115 l., 2 mell.

Marx, Karl: Theorien über den Mehrwert. 1. Teil. [Értéktöbblet-elmélet. 1. rész.] Berlin, 1956. Dietz, XXXI, 495 l.

Minc, B.: Aktualne zagadnenia ekonomii politycznej socjalizmu. [A szocializmus politikai gazdaságtanának időszerű feladatai.] Warszawa, 1956. Panst. Wyd. Nauk. 406 l.

Petrovič, V.: Razvitak privrednog sistema F. N. R. J. 3. Period od objavlivanja zakona o petigodisnjem planu do donosenja osnovnog zakona o upravljanja. [A jugoszláv gazdasági rendszer fejlődése az ötéves terv-törvénytől a társadalmi önigazgatásról szóló törvényig.] Beograd, 1956. Ekonomski Institut F. N. R. J. 302 l.

Rocznyk Statystyczny 1956. [Lengyel statisztikai évkönyv, 1956.] Warszawa, 1956. N. G. U. S. XXIV, 476 l., 11 t.

Statistički godisnjak F. N. R. J. 1956. [Jugoszláv statisztikai évkönyv, 1956.] Beograd, 1956. Savezni Zavod za Statistiku. 559 l.

Statistisches Jahrbuch der D. D. R. 1955. [A Német Demokratikus Köztársaság statisztikai évkönyve, 1955.] Berlin, 1956. Deutscher Zentralverl. XII, 292 l.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Роберт Хох—Аранка Редеи:

Основные принципы образования розничных цен

В статье подробно излагается используемый в настоящее время метод образования розничных цен, т. н. метод ,,установления цен путем сравнения". Далее, рассматриваются критики, направленные против метода ,,сравнения" со стороны сторонников твердых цен и сторонников сбразования розничных цен пропорционально себестоимости. Особо учитывая отношения планового хозяйства, исследуются те противоречия и трудности, которые могли бы возникнуть при применении основных принципов ценообразования. С точки зрения ценообразования, авторы различают пропорции, как между основными группами товаров, так и внутренние пропорции групп.

Авторы не считают своей задачей предложить изменение нынешнего метода ценообразования в ту, или иную сторону и решить спор по этим вопросам: они излагают положительные стороны указанного метода и дают анализ тех недостатков его, на основе которых сторонники твердых цен выступают против системы прейскурантных цен. В статье подробно излагается сущность основывающейся на ,,принципе себестоимости" системы цен, указывается на то, что применение этой системы как воспрепятсвовало бы установлению правильного соотношения производственных пропорций с спросом, то есть, последовательное применение ,,принципа себестоимости" как привело бы к постоянному отсутствию равновесия на рынке.

Антал Радо:

Экономические особенности и современное положение венгерской угольной промышленности

В статье кратко излагается ход создания угольных шахт в Венгрии, рассматриваются вопросы колебания добычи угля по месяцам и декадам, а также проблемы двух и трехсменной работы шахт и наиболее важные вопросы труда и факторы, препятствующие механизации труда. Далее, автор статьи анализирует зависимость себестоимости угля от улучшения состояния шахт, влияние различных видов добываемого угля на себестоимость и излагает неполадки и достижения в прошлом в области распределения угля. С помощью графикона автор статьи сопоставляет динамику издержек добычи угля с динамикой цен угля в Венгрии. После сопоставления данных себестоимости по основным угольным бассейнам страны, автор анализирует убытки венгерских угольных шахт после октябрьских событий прошлого года, а также достигнутые результаты с тех пор. До октября 1956 года ежемесячная добыча угля в Венгрии колебалась от 78 до 80 тыс. тонн. Во втором декаде ноября добыча угля понизилась до 10% прежнего уровня, однако, с этого времени она постоянно увеличивается и в третьем декаде сего года достигла 70% дооктябрьского уровня. Следующие основные факторы оказали влияние на снижение добычи угля: 1. большая флуктуация рабочей силы на шахтах; 2. понижение производительности труда; 3. ухудшение состояния шахт. В то же время эти факторы повлияли и на повышение издержек добычи угля.

Йожеф Д. Сабо:

Динамика занятости и личного дохода в Венгрии с 1949—по 1956 гг.

Первая часть статьи занимается следующими вопросами: изменение состава населения по трудоспособности и занятости, взаимосвязь между ними, уровень личного дохода в различных годах и ее воздействие на формирование занятости. Статья особо исследует вопрос о том, что в отношение размера и распределения личного дохода какие закономерности возникают из различий отношений к средствам производства двух основных классов Венгрии, рабочих и служащих с одной, и крестьянских мелкотоварных производителей с другой стороны.

Во второй части статья анализирует динамику занятости и личного дохода рабочих и служащих и устанавливает: 1. жизненные условия рабочих и служащих в среднем в общественном масштабе в одних годах не ухудшились лишь потому, и в других годах улучшились только из-за того, что возросла занятость; 2. между индивидуальным и общественным интересом в исследуемый период оказалась некоторая напряженность. 3.) доходы на одного члена отдельных рабочих и служащих семей значительно отклонялись от общего уровня. Причины следующие; во-первых с точки зрения возможности повышения числа зарабатывающих в отдельных семьях очень разнообразны, во-вторых доходы семьи не растут пропорционально с. числом зарабатывающих так, как обыкновенно члены семьи, вступающие в работу в отношение уровня квалифицированности обычно становятся все более слабыми.

В третьей части статьи автор ищет те причины, которые привели к уходу рабочей силы из сельского хозяйства и возвращению ее. Здесь автор приходит к следующему заключею: 1. направление и размер текучести рабочей силы — даже если с отклонениями — в основном определялись размером крестьянского реального дохода. 2.) Несмотря на то, что реальный доход мелкопроизводительного крестьянства в некоторые годы — из-за чрезмерной экономической нагрузки — не достиг уровня 1949-ого года, крестьянство в основном не ограничивало свое личное потребление-

скорее проживало свои запасы, запускало обновления и лишь очень незначительно расширяло свои производственные фонды.

Наконец автор стремится сделать выводы из опыта прошедших лет; и если считаются с ним, этот опыт будет содействовать лучшему формированию занятости и распределению дохода в будущем.

Ласло Комло:

О системе оплаты труда в сельскохозяйственных производственных кооперативах

Автор статьи рассматривает систему оплаты труда в сельскохозяйственных проузводственных кооперативах с точки зрения участия члена кооператива в производстве и как хозяина (собственника) и как рабочего. Критикуя нынешнюю систему оплаты труда, автор предлагает применить такую новую систему, которая соединяет заинтересованность рабочего с заинтересованностью хозяина.

Некоторые экономисты предлагают вместо системы оплаты труда по трудодням, применение заработной платы + соответствующей доли из чистого дохода. Этот способ есть не что иное как примененная многими кооперативами оплата труда по трудодням с регульярным авансированием.

Автор предлагает оплату труда в кооперативах не по количеству трудодней, а по количеству и качеству произведенной продукции. Количество и качество продукции может измеряться только в тех производственных единицах (по организации труда) в которых она создалась. Таким образом, оплату труда из общего дохода кооператива получают непосредственно не члены кооператива, а производственные единицы. Полученный доход распределяется среди членов производственных единиц пропорционально количеству труда.

Результат производственной деятельности производственной единицы может измеряться либо в натуральных единицах, либо стоимостью валовой или чистой продукции. При обоих методах может быть установлена по своей форме (не по сущности) простая и прогрессивная „поштучная" система. Статья познакомит читателя в общих чертах с построением и механизмом этих систем.

Иштван Гроо:

Новые изменения в структуре капиталистической торговли

Чтобы реализировать наши продукции заграницей мы должны следить за товаро-распределительной структурой, при помощи которой они доводятся до потребителя. Способ розничной продажи на западе коренным образом изменился в последнем декаде. Мы видим сокращение задач по общению с покупателями в розничной торговле — прилавочная продажа почти совсем вытесняется в отношение некоторых, например продовольственных продуктов —, следствие расфасовки товара на пакупку, отпадение действий уценки на продовольственное сырье в оборотном процессе, продвижение удобных методов продажи, интеграцию всего торгового аппарата, потеря персональной связи с публикой.

В капиталистическом хозяйстве возникли новые пути торговли над розничной торговлей в свойтвенной новой конструкции — и почти полным устранением традициональной розничноторговой сети —, торгуются большой частью некоторых продуктов (так особенно большой частью прочных предметов домашнего обихода для населения). При этом оно прорвало ограничения отвердения цен — разрушив этим и существующую до сих пор неподвижную систему нормы пробылей — хозяйственные и социальные следствия которых являются очень важными. Также произошла большая перегруппировка в обороте полуфабрикатов и деталей.

Если мы считаем нужным международную торговлю, и говорим, что два мировых рынка дополняют друг друга в интересах мирного сосуществования наций, то первой нашей задачей является основательное познание методов торговли наших партнеров.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Robert Hoch and Aranka Rédei:

Principles of consumer price formation

The present practice of consumer price formation is analyzed at some length. Article deals with the criticism of the present practice put forward by economists who recommend consumer prices either to be fixed or to harmonize with the proportions prevailing among the costs of production. Article examines the contradictions and difficulties as would confront a planned economy, should the main principles of price formation be applied. Authors distinguish the mutual proportions among the main commodity groups from the inside proportions of the same as far as price formation is concerned.

The authors do not believe it is their business to recommend any alterations in the present practice of price formation nor do they claim the authority of bringing about an issue in the present discussion. They merely give an account of the positive points of the present practice of price formation and, at the same time, analyze the errors that afford the supporters of fixed prices the opportunity of criticizing the principle of catalogue prices. The article deals at length with the price system built on the principle of the cost of production. It is pointed out that such a price system would be bound to prevent the proportions of production from harmonizing with demand. Consistency in pursuing the principle of the cost of production would inevitably and constantly upset the balance of the market.

Antal Radó:

Economic features and the present state of Hungarian coal-mining

The study outlines the course of the establishment of mining works and deals with annual and monthly coal output fluctuations; treats the question whether two ot three shifts are preferable; examines labour problems; discusses difficulties encountered in mechanizing the pits. Analyzes the correlation of pit amelioration and the cost of production; studies how the different sorts of coal making up the total Hungarian output affect the development of the cost of production. Troubles and accomplishments in coal allocations in recent years are outlined. The development of the cost of production and of coal prices are shown in diagrams. The cost of production in the different coal fields is compared. Losses incurred and achievements made since the events in October 1956 are analyzed. Daily coal output before October 1956 had averaged between 78,000 and 80,000 tons. Production from 11 to 20 November 1956 sank as low as ten percent of the previous output. Figures, however, are rising ever since and coal output between 21 and 31 January 1957 could be raised to 70 percent. Three main factors are claimed to have accounted for the set-back: 1. large scale manpower shifts, 2. decreasing productivity, 3. deterioration in the state of the pits. These factors have entailed a considerable increase in the cost of production.

József D. Szabó:

Development of the rate of employment and of individual income in Hungary 1949—1956

Problems dealt with in the first chapter include: Changes in the composition of the people of Hungary as far as the ability of work and the rate of employment is concerned, correlations thereof. Level of the individual income in the period under study, its effects on the development of the rate of employment. Treats at some detail the rules governing the development of the level and the distribution of individual income concerning the workers and employees on the one side, and peasantry on the other as the two main classes of Hungarian society, with special regard to the fact that they differ in the ownership of the means of production.

The second chapter attempts an analysis at the development of the rate of employment and the individual income of workers and employees. It concludes that 1. So far as, and only by the fact that the rate of employment improved in certain sections of the period treated, did the social average of living conditions of workers and employees not deteriorate, or did improve in other sections of the period under study. 2. The relation of the welfare of the people and the interest of the state was more or less strained in the period dealt with. 3. Per capita income of worker and employee families greatly differ from the average, owing to the fact that a) individual families are having rather different abilities of increasing the number of bread-winners, b) individual income within a family does not increase in direct proportion to the increase of family members for additional breadwinners are, as a rule, of a decreasing skill in their turn.

The third chapter traces the causes that have brought about the migration of manpower, abandoning farming first to rejoin it at a later time. The following conclusions are attained: 1. The development of the real income of peasantry basically determines — if even within certain limits — direction and measure of the migration of manpower. 2. In spite of the fact that, owing mainly to excessive financial burdens, the real income of peasantry producing commodities on a small scale did, in certain parts of the period treated, not attain the 1949 level, individual peasant consumption had not been substantially curtailed on its own, peasants rather preferred to use up stocks, disregarding needs for repairs and scarcely ever doing anything for the broadening of the basis of production. Author attempts to draw some conclusions from events experienced in recent years the observation of which might help bring about improvements in the development of the rate of employment and also in the distribution of individual income.

László Komló:

Income distribution in co-operative farms

Author discusses forms of income distribution in co-operative farms from the viewpoint of the correlation of membership and co-operative. The point is whether members are regarded as workers or as farmers. Criticizing the way of income distribution so far pursued, a new form is recommended by which the interest of both workers and farmers could be combined for the benefit of the co-operative membership.

Some economists suggest the replacement of the present form of income distribution as is based upon the principle of „work unit" by another method that could be termed as „wage plus share in the profit". Author finds that the recommended way of income distribution has, in essence, already been carried into practice in many a co-operative where it is called regular advance pay combined with income distribution on the „work unit" basis.

Quantity and quality of the produce actually turned out rather than the number of work units should, in the author's opinion, provide the basis of income distribution. Quantity and quality of the produce may be assessed in the very farm units that had turned them out. No one but the latter ought, therefore, to have a share in the common income. The share thus allowed would in turn be distributed by the respective farm units, in proportion of the work accomplished, among their members.

The produce yielded by the farm units may be measured by either the produce units as are generally accepted or the gross or net value of the produce value. Both ways may facilitate, as far as only the form and not its essence is concerned, the development of a simple and progressive „piecework" system. The article outlines the construction and mechanism of the systems treated.

István Groó:

New structural changes in capitalistic commerce

The study of the manner of presenting commodities to potential buyers for sale abroad may enhance the chances of our export. The fashion of conducting retail trade in the West in the last decade has almost been revolutionized. The retailer is having ever less to say over the counter to talk his customer into buying certain commodities. This applies particularly to prepackaged items, especially to food. Housewifes increasingly prefer to make purchases to cover needs for a longer period. Reductions in the raw material price of food items fail, as a rule, to cause any effect on the consumer price. There is the trend of affording the customer as much comfort by any conceivable service, as ever possible. The whole state of commerce appears in a process of integration. Personal contact with the customer is vanishing. These are only a few instances to cite.

Capitalistic economy has developed new ways of traffic, some even seeming above the level of the retail trade proper. It has been successful in putting certain commodities — durable goods in particular — on the market by setting the entire network of retailers almost entirely aside. And what is more, price-fixing has, to a considerable extent, been done with, upsetting thus the stiff setup of profit ratio in its wake. All these are events which could not fail to entail a series of rather serious consequences in the economic and social field. Shifts in the traffic of semi-finished commodities and component parts are none the less of import.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, Benke István, Bognár József, Erdei Ferenc, Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Lázár György, Nagy Tamás, Szabó Gergely, Szabó Kálmán

Szerkesztőség:
Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.

Kiadóhivatal:
Akadémia Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 257.
Előfizetés: negyedévre 15 Ft, egy évre 60 Ft.

•

Példányszám: 7000. — Terjedelem: 7½ ív.
Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1957. február 11.
A kiadásért felel: az Akadémia Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd u. 10. — 4460 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

Megtakarított pénzét helyezze el

KAMATOZÓ
vagy
NYEREMÉNYBETÉTKÖNYVBEN
az

Országos Takarékpénztár fiókjainál vagy a postahivataloknál

A TAKARÉKBETÉT
kamatozik, titkos és adómentes

A Takarékbetét visszafizetését
az állam szavatolja

Váltson betétkönyvet!

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2

IV. ÉVFOLYAM 1957. FEBRUÁR

TARTALOM

Jávorka Edit: Az ipari árrendszer egyes kérdései 121

Kopátsy Sándor: Tervgazdálkodásunk megjavításáért 133

Bródy András: „Input-Output". Módszer a nemzetgazdasági folyamatok elemzésére 145

Balla Sándor: A mezőgazdaság munkaerő-helyzete és belterjes fejlesztése 166

Tatár István: Külkereskedelmünk időszerű kérdései 181

Ádám György: A nyugat-európai atomenergia-program és integráció legújabb fejleményei — a szuezi válság tükrében 202

SZEMLE

Az „erkölcsi kopás" közgazdasági vonatkozásai a Voproszi Ekonomiki cikkeiben *(Bors László)* 213

A jövedelmezőség növelésének útja a Pécsi Állami Gazdaságban *(Burgert Róbert)* 220

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Bibliográfia a munkatermelékenység kérdéseiről *(Ferenczy Ödönné—Rozsa György)* 231

Magyar és idegen nyelvű gazdasági tárgyú könyvek 244

A cikkek rövid orosz nyelvű tartalmi kivonata 245

A cikkek rövid angol nyelvű tartalmi kivonata 246

E SZÁM SZERZŐI:

Ádám György, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetközi-gazdasági és politikai ismeretek tanszékének munkatársa; **Balla Sándor,** a Földművelésügyi Minisztérium munkatársa; **Bors László,** a Moszkvai Állami Egyetem politikai gazdaságtani tanszékének aspiránsa; **Bródy András,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Burgert Róbert,** a Pécsi Állami Gazdaság igazgatója; **Ferenczy Ödönné,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Jávorka Edit,** a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője; **Kopátsy Sándor,** az Országos Tervhivatal osztályvezetője; **Rózsa György,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Tatár István,** a Külkereskedelmi Minisztérium osztályvezetője.

JÁVORKA EDIT

Az ipari árrendszer egyes kérdései

Amikor a népgazdaság mai helyzetéből kiindulva az elmúlt évek eredményeit és hiányosságait számbavéve meghatározásra kerül a következő évek és hónapok gazdaságpolitikája, nyilvánvaló, hogy ebben a munkában rendkívül nagy szerephez jut az árpolitika és az ármechanizmus elveinek, s az ezekből eredő gyakorlati intézkedéseknek a kidolgozása is. Ennek a feladatnak szervezett megoldására létesült egyrészt állandó jellegű állami szervként az Országos Árhivatal, másrészt időleges jelleggel az árkérdésekkel foglalkozó gazdasági szakemberekből, közgazdászokból álló Árbizottság. Ez utóbbinak egyedüli feladata: a kidolgozás alatt levő gazdaságpolitikai program árpolitikára és ármechanizmusra vonatkozó részének előkészítése és megvitatása.

Az árkérdés megoldását elvi meggondolások és a tényleges gazdasági helyzet szabta határok között kell keresni.

Először: abból kell kiindulni, hogy a szocialista gazdaság jellegéhez tartozik, hogy az állam tervszerűen irányítja a gazdaságot. Ennek nem mond ellent, hogy a népgazdasági terv bizonyos vonatkozásokban ne tartalmazzon pontos utasításokat, részletes előírásokat, hanem csak a tendenciákat irányozza elő. A szocialista állam a terv megvalósítására a közvetlen előírások mellett fokozottan igénybe veheti a gazdasági befolyásolás eszközeit. *A népgazdasági terv megvalósítását biztosító gazdasági mechanizmusok, a gazdaságot befolyásoló eszközök egyik legjelentősebbike az árpolitika és az ármechanizmus.* A hatékony tervgazdálkodás az állam árszabályozó és ármegállapító szerepét szükségképpen feltételezi. Ez azt jelenti, hogy teljesen szabad áralakulás esetén lehetetlen a tudatos árpolitika és az állam elveszíti az egyik legjelentősebb gazdálkodási befolyásoló eszközt.

Másodszor: a mai árrendszer és árszabályozási módszerek a maguk merevségével és látszólagos „pontosságával" a gyakorlatban sok tekintetben nem váltak be, és helyességük az elmúlt évek során elméletileg is több vonatkozásban kétségessé vált.

Harmadszor: Már sok intézkedés történt a vállalatok önállóságának növelésére, a központosítás ésszerű korlátozására, és ez irányban még további intézkedések várhatók. Ezzel szükségképpen megnő az árpolitika mint a gazdaság állami irányítására alkalmazott módszer jelentősége is. A túlzottan központosított gazdálkodásban a termékek döntő többségének árát központilag meghatározták, de ennek az ármeghatározásnak — bár a kötelezően előírt árak többsége a gyakorlatban érvényesült is — a termelés és a gazdálkodás tényleges irányításában, befolyásolásában viszonylag kevés szerep jutott. Ez szük-

ségképpen így alakult, hiszen a termelő tevékenységet mindenekelőtt az igen részletes termelési terv szabta meg, és az árak, a vállalatok számára előnyös vagy előnytelen árak, sokkal távolabbról érintették a vállalat anyagi, gazdasági helyzetét, mint a termelési terv akár csak tizedszázalékos eltérései. *Túlzottan centralizált gazdaságban az áraknak főleg csak regisztráló szerep jut, míg a vállalatok fokozott önállósága esetén az árrendszer a termelés és a gazdálkodás egyik döntő irányítójává válhat.* Éppen ezért az állami árpolitika és az ármechanizmus hibái és hiányosságai decentralizáltabb gazdaságvezetéssel párosulva fokozott gazdasági károk forrásává válhatnak.

A két szélső határ, vagyis a minden cikkre kiterjedő központi ármegállapítás és a teljesen szabad áralakulás rendszere között és a vállalatok fokozott önállóságát figyelembe véve kell az Árbizottságnak és az Országos Árhivatalnak megtalálnia azokat a megoldási módokat, amelyek a hazai sajátosságok mérlegelésével a népgazdaság mai helyzetében leghatékonyabban érvényesítik a gazdaságpolitika céljait.

Ebben a cikkben az árbizottság munkája során megoldásra váró néhány (kiragadott) kérdéssel kívánok foglalkozni. Az ármunka mai állását, a problémák sokrétűségét, megoldási módjaik sokoldalú vitatottságát és nem utolsósorban a cikk kereteit figyelembe véve, nem vállalkozhatom rá, hogy az árpolitika és az ármechanizmus lényeges vagy akárcsak a *legfontosabb* időszerű kérdéseit mind felvessem, csak az árrendszer *néhány,* kétségkívül fontos és megoldást sürgető problémáját vetem fel, hogy ezzel is hozzájárulhassak e kérdések eredményes megvitatásához.

Termelői és fogyasztói árak

Az ipari termékek árával szemben általában támasztható követelmények közül más követelmények kerülnek előtérbe a fogyasztói árak és mások a termelői árak vonatkozásában. Ez azonban nem indokolja a termelői és a fogyasztói árrendszer mai merev különállását. Ipari árrendszerünk sajátosságai* miatt és a mostanig működött gazdasági mechanizmus következtében a termelői ár csak az állami szektor termelésében és a termelési szférán belüli elosztásban, s főleg elszámolási jelleggel funkcionált, a fogyasztói ár és a fogyasztói árpolitika pedig az állam és a lakosság közötti árucserekapcsolatokban csupán a keresletre hatott. Eddigi ármechanizmusunkban a fogyasztói árrendszer a kereslet-kínálat egyensúlyának megteremtésében csupán a kereslet irá-

* Az érvényes ipari termelői árrendszer *alapelve* az, hogy az állami iparvállalatok által termelt és az állami szektor termelésében felhasznált termelőeszközöket elvben nettó, vagyis forgalmi adó nélküli termelői áron értékesítik. Minthogy a mai árrendszerben a termelői árakban foglalt nyereség összege viszonylag csekély (mintegy 2 százalék), a nettó termelői ár lényegében önköltség jellegű.

A nettó termelői ár érvényesül az ipari eredetű fogyasztási cikkek elszámolásában is. Bár a tényleges értékesítés ára bruttó (forgalmi adós) termelői ár, mégis a termelő vállalatok termelési elszámolása és a vállalatok ellenőrzése nettó termelői áron történik. Mivel az iparvállalatok gazdasági tevékenységének ellenőrzése *eddig elsősorban és főleg* a termelési elszámolások, a termelési terv teljesítéséről szóló beszámolók alapján valósult meg, a nettó termelői áraknak — vagyis az önköltségi áraknak — nemcsak az ipari eredetű termelőeszközök, hanem a fogyasztási iparcikkek körében is alapvetően fontos szerepük van.

nyában hatott, a kínálat irányítása pedig a fogyasztói áraktól függetlenül, a termelés közvetlen irányításán, a termelési terveken keresztül történt.

Azáltal, hogy a fogyasztói árak a kínálatra, a termelésre általában nem hatottak, *kihasználatlanul maradt az a lehetőség, hogy a népgazdasági terv termelési céljainak megvalósításában a fogyasztói árak gazdasági ösztönzőként felhasználásra kerüljenek.* Nyilvánvaló, hogy a fogyasztási iparcikkek termelésére vonatkozó népgazdasági terv megvalósításához nem elégséges pusztán az árpolitika befolyásoló hatása. De az is nyilvánvaló, hogy a termelés irányításában a tudatos árpolitika ösztönző és befolyásoló hatásának felhasználásáról lemondani nem ésszerű, és a fogyasztási cikkeket termelő vállalatok fokozott önállósága esetén (amikor a termelés közvetlen és részletes előírásai helyett közvetettebb módszerekkel kell irányítani) káros is lehet. Ezért — véleményem szerint — *meg kell szüntetni a termelői és a fogyasztói árak merev különállását, és a fogyasztási cikkeket termelő iparvállalatokat a fogyasztói árakban is érdekeltté kell tenni,* illetve a fogyasztási cikkek termelői árában ki kell fejeződnie a fogyasztói árpolitikának is, és ezzel kell a kínálat választéki befolyásolását is szolgálni.

A kínálat befolyásolása a termelői és a fogyasztói árak fokozottabb összekapcsolása révén: a termelői árakon keresztül történő irányítás egyik legfontosabb módszere. Mai fogyasztói árrendszerünk is tág lehetőséget ad a felvetett kérdés megoldására, bár kétségtelen, hogy „teljes" megoldás a fogyasztói árképzési módszerek módosítása nélkül nem érhető el.

Azonos vagy hasonló használati célt szolgáló fogyasztási cikkek fogyasztói árában általában kifejezésre jut a jobb minőség, a tetszetősebb kivitel, a jobb kidolgozás, míg a termelői árban — az alulról történő árképzés (önköltség + átlagnyereség) miatt — mindez nem juthat kifejezésre.

Megoldási mód persze található. Például rögtön megváltozik a helyzet, ha a termelői ár megállapításakor *a fogyasztói árból indulunk ki,* és a fogyasztói árnak az árjegyzék alapján történt megállapítása (a „beazonosítás") után ebből az árból levonjuk a nagykereskedelmi és a kiskereskedelmi haszonkulcsot, a fix százalékban (cikkcsoportra) megállapított forgalmi adót, a megmaradó összeget pedig elfogadjuk termelői árnak. Ebben az esetben a termelő vállalat érdekeltté válik abban, hogy minél több jobban értékesíthető cikket gyártson.

Természetesen nem volna helyes a termelő vállalatot érdekeltté tenni például abban a magasabb fogyasztói árban, amelyet különleges fogyasztói árpolitikai szempontok miatt állapítottak meg magasan (például a rum és más égetett szeszfajták viszonylag magas árában). A termelő vállalat már kezdettől fogva nem viselte az árpolitikai okokból olcsó cikkek (például a gyermekkonfekció) jövedelmezőségi következményeit sem. Ugyancsak más megoldást kell találni a termelői és a fogyasztói árak fokozottabb összekapcsolására akkor, ha az a veszély fenyeget, hogy a fogyasztói árakban való jelentős érdekeltség nemcsak a termelő üzem javára, hanem a fogyasztók hátrányára is vezethet (például egyes olcsóbb ruházati cikkek gyártásának jövedelmezőségi okokból történő elhanyagolására stb.).

Az iparági önköltség az árképzésben

Az árpolitika hatásos felhasználása csak akkor lehetséges, ha az államnak döntő szerepe van a fontosabb termelőeszközök és fogyasztási cikkek árának kialakításában. (A fontosabb termékek kötött árán keresztül az állam befolyásolhatja a kötött árral nem rendelkező termékek árának alakulását is.) Éppen ezért a közelmúltban megalakult Árbizottság egyik nagyon fontos feladata az állam által meghatározott árak rendszerének, az árképzés módszereinek kidolgozása. Cikkem e részében e módszer meghatározásának néhány kérdésével kívánok foglalkozni.

Az állam által meghatározott árak képzésének alapelve, hogy az árakat a munkaráfordításoknak megfelelően, a kereslet-kínálat viszonyát és esetenként az árpolitikával elérendő különleges célokat figyelembe véve kell megállapítani. Az árak meghatározásának első kérdése tehát, hogy *mit tekinthetünk munkaráfordításnak?* A termelői árakban ez ideig majdnem kizárólagosan csak a munkaráfordításokat vették figyelembe, mégpedig úgy, hogy *munkaráfordításnak az önköltséget tekintették.**

Az ármegállapítást szabályozó utasítások úgy rendelkeztek, hogy a termelői árakat az úgynevezett iparági *súlyozott átlagú* önköltség alapján kell megállapítani.** E módszer fő hiányossága, hogy a termelői ár alapja az illető terméket gyártó iparág összes tényleges költségeinek a termékegységre jutó része, tehát nem biztosítja, hogy a *termelői árakban csak az iparág tényleges termelési feltételei alapján szükséges ráfordítások fejeződjenek ki.* Az iparág meglevő termelési feltételeinek kihasználása elsősorban attól függ, hogy hogyan oszlik meg egy-egy termék termelése az iparág vállalatai közt, vagyis a szokásos kifejezéssel élve: hogyan profilozzák a termelést az iparágban. Az iparágon belüli termeléselosztás — nálunk még gyakori — hibái nyilvánvalóan többletköltségeket okoznak, önköltségnövelő hatásúak. A termelői árak alapjául szolgáló *iparági súlyozott átlagú önköltség a mindenkori profilozástól függő iparági önköltséget rögzíti, ezáltal a termelői árban elismer minden profilozásból adódó hibát, illetve költségtöbbletet, és egyúttal az ipari termékek termelői ára közti jelentős aránytalanságok keletkezésének forrása.* Ti., ha a vállalatok berendezése korszerűség, használhatóság, teljesítmény tekintetében jelentősen eltérő, akkor az iparág sokféle terméke közül a jobban felszerelt vállalatokban gyártott termékek iparági súlyozott átlagú önköltsége aránytalanul kisebb a kevésbé korszerűen felszerelt vállalatokban gyártott termékek iparági súlyozott átlagú önköltségénél. Ily módon a jobb minőségű termék ára lehet az alacsonyabb, s a kevésbé jól használható terméké a magasabb. Ha az állam az árakat és az árpolitikát a gazdálkodás irányításának eszközéül felhasználja, az ilyen fajta aránytalanság a termelés kedvezőtlen struk-

* Az önköltség — önköltségi színvonalú termelői árak esetén — kifejezheti a társadalmi munkaráfordítások arányait.

** A termék iparági súlyozott átlagú önköltségének kiszámítása a következőképpen történik: az illető terméket gyártó valamennyi vállalatnak (amelyek különböző feltételekkel termelnek) a termékre fordított tényleges bér-, anyag-, amortizáció- és egyéb költségeinek összegét osztjuk az iparág összes üzemeiben gyártott termékmennyiséggel.

túrájának irányában hat, s erősen visszahat a terméket felhasználó vállalat önköltségére és termelésére is.

Az iparági önköltség súlyozott átlagú módszerének hiányossága világosabbá válik, ha e módszer alkalmazását megvizsgáljuk egy példán. Feltételezzük, hogy a vállalatok önköltség-különbsége a technikai berendezés különbözőségéből adódik. Feltételezzük, hogy bizonyos időszakban 10 000 méter *A* és 10 000 méter *B* — az előbbivel azonos minőségű, de 20 százalékkal vastagabb — pamutfonal szükséges. Az iparágnak négy üzemében van meg mind az *A*, mind a *B* fonal gyártására alkalmas termelőberendezés. Az üzemek berendezésének korszerűsége azonban eltérő, s ezért önköltségük is eltérő. A négy üzemben 100 méter pamutfonal vállalati önköltsége a következő:

	Üzemek önköltsége Ft/100 méter			
	1.	2.	3.	4.
A fonal	10,0	12,0	14,0	16,0
B fonal	12,0	14,0	16,8	19,2

Mindkét fajta pamutfonal iparági súlyozott átlagú önköltsége aszerint alakul, hogy hogyan oszlik meg a termelés az iparág négy üzeme között. Az egyszerűség kedvéért feltételezzük, hogy a kapacitások teljes kihasználása esetén mind a négy üzem 5—5 ezer méter fonalat gyárthat. E kétféle pamutfonal termelésének az iparág négy üzeme közötti elosztása sok variációban történhet. Példaképpen a profilozás háromféle variációjában vizsgáljuk meg az iparági súlyozott átlagú önköltség alakulását.

I. variáció

Egyenletes arányú elosztás esetén mind a négy üzem 5—5 ezer méter pamutfonal gyártására alkalmas kapacitását úgy használjuk fel, hogy mindegyik üzem, 2,5—2,5 ezer métert termel mind az *A*, mind a *B* fonalból. A fonalak iparági súlyozott átlagú önköltsége:

	Üzemek				Iparág összesen
	1.	2.	3.	4.	
A fonal					
Mennyiség (m)	2500	2500	2500	2500	10 000
Összes költségek (Ft)	250	300	350	400	1 300
B fonal					
Mennyiség (m)	2500	2500	2500	2500	10 000
Összes költségek (Ft)	300	360	420	480	1 560

Tehát az *A* fonal iparági súlyozott átlagú önköltsége *13,00 Ft/100 méter*, a *B* fonalé pedig *15,60 Ft/100 méter*. A kétféle pamutfonal iparági súlyozott átlagú önköltsége között 20 százalékos az eltérés.

II. variáció

Ha az *A* pamutfonalat csak az iparág első két üzeme, a *B* pamutfonalat pedig csak a 3. és 4. üzem termeli, akkor a költségek a következőképp alakulnak:

	Üzemek				Iparág összesen
	1.	2.	3.	4.	
A fonal					
Mennyiség (m)	5000	5000	—	—	10 000
Összes költségek (Ft)	500	600	—	—	1 100
B fonal					
Mennyiség (m)	—	—	5000	5000	10 000
Összes költségek (Ft)	—	—	840	960	1 800

Most az *A* fonal iparági súlyozott átlagú önköltsége *11,0 Ft/100 méter*, a *B* fonalé *18,0 Ft/100 méter*. A két termék iparági súlyozott átlagú önköltsége között 63 százalékos a különbség.

III. variáció

Ha azonban a *B* fonalat termeli az első két üzem, és az *A* fonalat a rosszabb technikájú 3. és 4. üzem, akkor a következőképpen alakul a helyzet:

	Üzemek				Iparág összesen
	1.	2.	3.	4.	
A fonal					
Mennyiség (m)	—	—	5000	5000	10 000
Összes költségek (Ft)	—	—	700	800	1 500
B fonal					
Mennyiség (m)	5000	5000	—	—	10 000
Összes költségek (Ft)	600	720	—	—	1 320

Az *A* termék iparági súlyozott átlagú önköltsége *15,0 Ft/100 méter*, a *B* fonalé csak *13,20 Ft/100 méter*. Vagyis a vastagabb *B* fonal önköltsége 14 százalékkal kisebb a vékonyabb *A* fonalénál.

Ha az iparági önköltséghez hozzáadjuk a 2 százalék nyereséget, akkor az *A* és a *B* pamutfonal termelői ára egyébként azonos termelési feltételek közt, pusztán a profilváltozástól függően a következőképp alakul:

100 méter/forint

	A fonal (vékonyabb)	*B* fonal (vastagabb)
I. variáció	13,26	15,91
II. variáció	11,22	18,36
III. variáció	15,30	13,46

A példa szemlélteti, hogy az iparági súlyozott átlagú módszerrel történő árképzés jelentős áraránytalanságok forrása és központi ármegállapítás esetén is lehetetlenné teszi, hogy az árpolitikát tudatosan felhasználjuk. Az ármegállapításnak e módszere még egy hiányosság forrása.

Az iparági önköltség súlyozott átlagú módszerrel való meghatározása nem ad rá lehetőséget, hogy az iparági és az üzemi önköltségek összehasonlításából következtessünk az illető üzem (vállalat) gazdaságos vagy gazdaságtalan munkájára, *s hogy a nyereség és a veszteség mint mutatószám valóban a vállalati gazdálkodás eredményességét mutassa.*

Az előbbi példában az üzemek termelési feltételei és üzemi önköltségük mind a három variációban változatlan, mégis az üzemek önköltsége különféleképpen tér el az iparági súlyozott átlagú önköltség alapján megállapított termelői ártól, vagyis a termelés különféle profilozási lehetőségei miatt *egy-egy vállalat változatlan önköltsége* ellenére a termelői ár nagyobb vagy kisebb nyereséget, illetve veszteséget biztosít.

A példa I. variációjában, ahol a termelés elosztása egyenletes, ott mind az *A*, mind a *B* fonal üzemi nyereségessége, illetve veszteségessége *ténylegesen* az üzemek viszonylag jobb termelési feltételeit, illetve technikai elmaradását tükrözi. A II. és a III. variációban a súlyozott átlagú iparági önköltségre épülő termelői ár szerint alakuló vállalati nyereség, illetve veszteség már nem fejezi ki a vállalatok eltérő termelési feltételeit, sőt ha a nyereség vagy a veszteség nagyságából kívánnánk képet nyerni egy-egy vállalat termelésének gazdaságosságáról, akkor téves következtetésekre jutnánk.

Nézzük e megállapításunk helyességét számszerűen, példánk továbbfolytatásán keresztül:

Az üzemek önköltsége az iparági súlyozott átlagú önköltség alapján képzett termelői ár százalékában (Termelői ár = 100)

(A 100-nál kisebb index vállalati nyereséget, a 100-nál nagyobb index vállalati veszteséget jelent)

	I. variáció	II. variáció	III. variáció
1. üzem	75,5 AB	89,3 A	89,3 B
2. üzem	90,5 AB	107,1 A	107,1 B
3. üzem	105,3 AB	91,5 B	91,5 A
4. üzem	120,6 AB	104,5 B	104,5 A

Megjegyzés:

AB = az üzem *A* és *B* fonalat is gyárt, mindkét pamutfonal vállalati önköltsége azonos mértékben tér el a termelői ártól.

A = az üzem csak *A* vastagságú pamutfonalat gyárt, a vállalati önköltség indexe tehát csak *A* fonalra vonatkozik.

B = az üzem csak *B* vastagságú fonalat gyárt, a vállalati önköltség indexe tehát csak *B* fonalra vonatkozhatik.

A táblázatból kitűnik, hogy egyenletes termeléselosztás, vagyis az I. variáció esetében az 1. és a 2. üzem nyereséges, a 3. és a 4. üzem veszteséges. Ha a nyereség, illetve a veszteség nagyságából kívánunk

következtetéseket levonni az üzemek termelésének gazdaságosságára, megállapíthatjuk, hogy az 1. üzem 15 ponttal gazdaságosabban termel, mint a 2. üzem: a 2. üzem 15 ponttal gazdaságosabban termel, mint a 3. üzem stb. Ez a kép megfelel a valóságnak, mivel a példában az 1. és a 2. üzemet átlagosnál jobb, a 3. és 4. üzemet átlagosnál rosszabb termelési feltételekkel rendelkező üzemnek vettük. A II., illetve a III. variációban ellenben a nyereség, illetve a veszteség *torz* képet fest erről. Ezekben a variációkban a 2. üzem veszteséges, a 3. üzem viszont nyereséges, vagyis úgy tűnik, mintha a 3. üzem termelési feltétele, berendezésének korszerűsége jobb lenne, mint a 2. üzemé. Ez pedig nem így van.

A nyereség és a veszteség mint mutatószám itt elveszti közgazdasági tartalmát. A termelői árak ilyen módszerrel történő meghatározása nem teszi lehetővé, hogy a nyereségen keresztül hatékonyan ösztönözzünk az ésszerűbb gazdálkodásra. Ez a módszer a műszaki fejlesztés és a gazdaságosabb termelés helyett a „jó ár" elérésére, „kiharcolására" ösztönöz. Különös jelentőséget kap a kérdés azáltal, hogy a vállalatok nagyobb önállóságának biztosítása végett a jövőben fokozottan kell élni a nyereségen keresztül történő gazdasági befolyásolás lehetőségével.

De az iparági súlyozott átlagú önköltség megállapítása fogalmilag is csak azokra a termékekre lehetséges, amelyeket az iparág több vállalata termel. Népgazdaságunk sok iparágában pedig a termékeket vagy a termékek zömét csak egy, esetleg két vállalat gyártja. Iparági súlyozott átlagú önköltség lényegében csak a tömegcikkiparban, a könnyűiparban (kivéve a ruházat-ipart) és az élelmiszeriparban állapítható meg. Az 1956. évi termelési terv alapul vételével a következők az arányok: *Az ipari termelés (élelmiszeripar nélkül) termelési értékéből 30 százalék jut azokra az iparágakra, amelyekben az ármegállapítás az iparági súlyozott átlagú önköltség alapján történik; körülbelül 60 százalék jut azokra az iparágakra, amelyekben a termelői ár megállapításának alapja valójában egy-egy vállalat önköltsége.* (Mintegy 10 százalék jut az egyéb iparágakra, például a bányászatra).

Ha a termékeket szükségszerűen vagy ténylegesen mindössze egy vállalat termeli, akkor az „iparági" önköltség lényegében csak formailag iparági; a termelői árak megállapításának alapja egy-egy vállalat termelési feltételeit, *egyéni* élő- és holtmunka költségeit tartalmazó vállalati önköltség. E termékek termelői ára tehát attól függ, hogy a korszerűbben felszerelt vagy az elmaradt technikájú vállalathoz profilozták-e termelésüket.

Egyetlen példa (a sok közül) arra, hogy a vállalatok egyéni önköltsége milyen jelentősen eltér egymástól:

A Ganz Vagon-tól a Győri Vagongyárhoz „átprofiloztak" néhány típusú Diesel-motort. A Ganz által gyártott motor *kész súlya* 1050 kg, a Győri Vagongyár által gyártott ugyanazon motor kész súlya 2050 kg. A Ganz a motorhoz 3737 kg *bruttó anyagot* használt fel, a Győri Vagongyár viszont 4615 kg-ot. A megmunkálási idő a Ganz-nál 1852 óra, a Győri Vagongyárnál 3600 óra.

Hogy ugyanazt a terméket két vállalat ennyire eltérő élő- és holtmunkafelhasználással, illetve ilyen jelentős önköltség-különbséggel gyártja, az ma csak akkor derül ki, ha a terméket „átprofilozzák". A mai

árképzési módszerek nem teszik lehetővé, hogy az árak meghatározásakor ezek a különbségek a felszínre kerüljenek.

De nemcsak egyes iparágakban, hanem általában az *ipar egész területén* vállalati önköltségen alapulnak a termelői árak az úgynevezett új termékek ármegállapítása esetében. Népgazdaságunkban egy-egy új iparcikk termelését mindig csak egy vállalat kezdi meg, még azokban az iparágakban is, amelyekben a gyártást később több vállalat folytatja. *Az új termékek ára tehát eleve nem az iparági átlagos önköltségre, hanem vállalati önköltségre épül.* Az új termékek helyes ármegállapításának kérdése egyes iparágakban igen jelentős, például a ruházati iparban, amelyben lényegében egy-két év alatt a termékek zöme kicserélődik.

Az önköltség megállapításának lényeges fogyatékosságai miatt nyilvánvalónak látszik, hogy az önköltség nem lehet az ármegállapítás egyetlen alapja. Félreértések elkerülése végett azonban itt is nyomban hangsúlyoznom kell a kérdés másik vonatkozását. Azt ugyanis, hogy az önköltség *ismeretéről* viszont éppen az ármegállapítás helyessége érdekében semmiképpen sem szabad lemondani. Ha ismerjük az önköltséget, biztosabb talajon állva érvényesíthetők a különféle árpolitikai meggondolások. Sőt olyan módszer alkalmazása esetén is, amely látszólag teljesen mellőzi az önköltséget mint ármegállapítási alapot (például a fogyasztói árból kiinduló módszer esetében) *az önköltség ismerete nélkülözhetetlen ahhoz, hogy ellenőrizhessük a megállapított ár helyességét,* nincs-e *túlságos* és teljesen indokolatlan eltérés az önköltségtől, nem téves-e az illető cikk fogyasztói árának megállapítása éppen az önköltség szempontjából? Ezek a meggondolások arra figyelmeztetnek, hogy *függetlenül* az önköltségi elvnek az árképzésben ezentúl betöltendő szerepétől és alkalmazási körétől, *egyik igen fontos feladat most az önköltség helyes számítási módszerének meghatározása.* Ismeretes és a gazdasági szaksajtóban többé-kevésbé már felvetődött néhány javaslat, például az úgynevezett normatív költségszámítás, másnéven „diktált önköltség" módszere, az úgynevezett séma-kalkulációs módszer stb. Az Árbizottság és az Árhivatal feladata, hogy a helyesnek látszó módszerek alkalmazását a termelési ágak sajátosságainak megfelelően a gyakorlatban is előmozdítsa.

Az élő- és a holtmunka aránya az önköltségben

A termelés ésszerű megszervezésének, a társadalmi munka legcélszerűbb felhasználásának feltétele, hogy a termelés és az elosztás gazdaságossági számításaiban a társadalmi munka helyesen tükröződjék az árakban. Az ésszerű gazdálkodás szempontjából nagy fontosságú az a kérdés, hogy: *alkalmas-e* a termelői ár a társadalmi munka mérésére.

A jövőben a vállalatok gazdasági tevékenységének irányításában minden bizonnyal fokozott szerep jut a vállalatok közvetlen anyagi érdekeltségének. Ennek megvalósítása szükségszerűen előtérbe állítja a vállalati nyereséget, illetve az önköltséget mint mutatószámot. Minél inkább függ a vállalatok anyagi érdekeltsége a nyereség növelésétől, és ezáltal az önköltség csökkentésétől, annál fontosabb, hogy az önköltség csak a társadalmi munkával való ésszerű gazdálkodás esetén csökkenjen. Ennek viszont egyik fontos feltétele, hogy olyan termelői árszínvonalat és árarányokat alakítsunk ki, amelyek lehetővé teszik, hogy az

önköltségből minden forintnyi megtakarítás — akár termelőeszközökben, akár munkabérekben realizálódik — hozzávetőleg egyforma mennyiségű társadalmi munka megtakarítását jelentse.

Mint ismeretes, a termelői ár színvonalának két véglete: az ún. önköltségi és az ún. forgalmi adós („érték"színvonalú*) termelői árrendszer. Ha megvizsgáljuk, hogy a termelőeszközökre és a munkabérekre fordított kiadások arányai önköltségi vagy forgalmi adós árakon tükrözik-e helyesebben az elhasznált élő- és holtmunka arányait, a következő képet kapjuk:

Az egyszerűség kedvéért vizsgálatunkat egy példán vezetjük végig. Feltételezzük, hogy egy egységnyi acél termeléséhez 3 egységnyi holtmunka és 2 egységnyi élőmunka szükséges, és az acél értéke 50 Ft, melyből a holtmunka 30 Ft-nyi értéket képvisel, és az élőmunka munkabérköltsége pedig 10 Ft.

Önköltségi színvonalú termelői árrendszer esetén az acél termeléséhez felhasznált termelőeszközök árösszege minden bizonnyal 30 Ft-nál kevesebb. Ha ez az árösszeg például 15 Ft, akkor önköltségi árrendszerben az acél önköltsége 25 Ft, és egy egységnyi társadalmi munka mind a termelőeszközökre (anyag stb), mind a munkabérekre fordított költségekben egyaránt 5 Ft. Ez esetben minden 1 Ft-nyi önköltségcsökkentés 0,2 egységnyi társadalmi munkamegtakarítást jelent akár termelőeszközökben (anyagban stb.), akár munkabérben éri el ezt a vállalat. Ha ezzel szemben a felhasznált holtmunkát „érték"-színvonalú áron állapítjuk meg és a 3 egységnyi holtmunkát 30 Ft-os áron vesszük számba (a két egységnyi élőmunkára fordított bérköltség változatlanul 10 Ft), akkor a termék önköltsége 40 Ft, s egy egységnyi társadalmi munka a termelőeszközökben 10 Ft-os, a bérköltségekben változatlanul 5 Ft-os összegben fejeződik ki, és a vállalat által elért minden 1 Ft-nyi önköltségcsökkentés 0,1 egységnyi társadalmi munkának felel meg akkor, ha a termelőeszközökben és 0,2 egységnyi társadalmi munkának, ha a munkabérekben éri el azt a vállalat.

Bár a példa önkényes, mégis, véleményem szerint, alkalmas e kérdéssel kapcsolatos fő tendenciák megvilágítására. Szemlélteti, hogy *forgalmi adós termelői árrendszerben az önköltségcsökkentés forintösszege nem ad megnyugtató választ a megtakarított társadalmi munka mennyiségére, másrészt, hogy önköltségi színvonalú termelői árak esetén inkább megközelíthető az a cél, hogy egy-egy termék önköltségéből minden forintnyi megtakarítás — akár termelőeszközökben, akár munkabérekben realizálódik — körülbelül azonos mennyiségű társadalmi munka megtakarítását jelentse.* Éppen ebben van az önköltségi termelői árrendszer előnye a forgalmi adós termelői árrendszerrel szemben. Ez az előny nem jelentéktelen, ha meggondoljuk, hogy a társadalmi munkával való ésszerű gazdálkodás egyik fontos problémájáról van szó. Természetesen az a kérdés, hogy a mi gazdaságunkban önköltségi vagy forgalmi adós termelői árrendszer a célszerűbb-e, pusztán ebből a szempontból nem dönthető el. Ennek eldöntéséhez az ármechanizmus és a gazdasági

* Önköltségi árakon olyan árakat kell érteni, amelyek az önköltségen kívül csak kis nyereséget foglalnak magukban, míg „érték"-áron (nem pontos szóhasználattal) azt értjük, hogy az ár az önköltségen és a nyereségen kívül a többletérték kifejezéseként forgalmi adót is tartalmaz.

mechanizmusok sokrétű összefüggéseit kell részletesen és alaposan megvizsgálni. Meg kell jegyezni, hogy ha ez a vizsgálat gazdaságunkban a forgalmi adós termelői árrendszer célszerűségét bizonyítja, akkor is megközelítően megoldható az itt tárgyalt cél elérése. Ha forgalmi adós termelői árrendszerben azt akarjuk, hogy az önköltség minden forintnyi megtakarítása körülbelül egyforma mennyiségű társadalmi munka megtakarítását jelentse, akkor a megoldás egyik lehetőségeként kínálkozik az árszakembereknek azon javaslata, hogy a vállalatokat a munkabérköltségek alapján megállapított adó fizetésére kötelezzék.

Ha e javasolt eljárás hatásait az előbbi számszerű példán vizsgáljuk, a következő képet kapjuk:

Ha a példában szereplő acél termeléséhez felhasznált munkabérköltségek után a vállalat pl. 50% adót fizet, akkor az acél önköltsége 45 (30+15) Ft-ra emelkedik, az önköltségben egy egységnyi holtmunka 10 Ft, egy egységnyi élőmunka 7,50 Ft-ot képvisel; egy forintnyi önköltségcsökkentés pedig a termelőeszközökben 0,1 és a munkabérekben 0,13 egységnyi társadalmi munka megtakarítását jelenti.

A munkabérek alapján fizetendő vállalati adó esetén forgalmi adós termelői árrendszerben is csökkenthető az élőmunkának viszonylagos „olcsósága" a holtmunkával szemben.

Néhány rövid megjegyzés

A gondolatok puszta felvetése és a nézetek kicserélésének megkönnyítése céljából kívánok még felvázolni néhány problémát.

Hosszú időn át az ármegállapítási módszerek egyik leginkább vitatott kérdése volt nálunk, hogy a termelőeszközök forgalmiadó-mentessége és a forgalmi adó legnagyobb részének fogyasztási cikkek árában történő realizálása helyes-e, nem torzítja-e a népgazdaság arányait, tehát a jövőben nem kell-e felváltani ezt olyan rendszerrel, amelyben *a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek egyaránt és arányosan viselik a forgalmi adó terhet.* Anélkül, hogy a kérdés elvi részében elfoglalt álláspontomat e cikk keretei közt kívánnám kifejteni (ez a Közgazdaságtudományi Intézetben az elmúlt év őszén készült tanulmányban szerepel), rá kívánok mutatni néhány *új* tényezőre, amelyek ezt a kérdést ma *gyakorlatilag* lényegesen más megvilágításba helyezik.

Ha lényegében elfogadásra kerülnek ugyanis az eléggé széles körben felvetődő és általában pozitívan fogadott javaslatok, amelyek a nyereség szerepének növelését célozzák, akkor szükségképpen növelni kell az iparvállalatok átlagos nyereségkulcsát. A mai — kevés kivételtől eltekintve 2%-os — nyereségből ugyanis korántsem biztosítható fedezet azokra az új célokra, amelyek éppen a nyereség előtérbe állítása révén jutnak fokozott jelentőséghez (pl. a munkavállalók részesedése a nyereségből, a beruházások és a forgóeszközök egy részének a nyereségből való fedezése). A nyereségrész növekedése csökkenti a forgalmi adót. Ugyanebben az irányban hatnak más, legalábbis komoly megfontolást érdemlő javaslatok, pl. a vállalatok által fizetendő munkabéradó, és ezzel a bérköltségek megfelelő súlyának biztosítása az önköltségben, az álló- és a forgóeszközök használatáért fizetendő díj, amelyek megvalósulása *a vállalati jövedelmeknek ma forgalmi adó formáját öltő részét csökkenti.* Végül, számolni kell azzal is, hogy az ipari termelés és a ter-

melési költségek várható alakulása a forgalmi adó összegét a korábbi évekéhez képest számottevően csökkentik. Mindebből a tényleges számszerű adatokkal egybevetve az a következtetés adódik, hogy az új javaslatok realizálása esetén *a forgalmi adó formájában elvonható jövedelemrész nagysága nem sokkal haladja majd meg az árpolitikai feladatok* (ártámogatás, differenciált adókulcsok egyes cikkekre stb.) *megoldásához szükséges összeget.* Tehát *gyakorlatilag* nem lesz különösen nagy jelentőségű, hogy a forgalmi adó milyen abszolút és viszonylagos nagyságban terheli majd a termelőeszközöket és a fogyasztási cikkeket. A sokat vitatott kérdésnek ezt az új vetületét mindenestre gondosan elemezni kell, mielőtt az ipari termelői árak régóta esedékes rendezéséhez érdemben hozzáfognak.

Ami az ármegállapítás szervezetét illeti, elsősorban meg kell találni a tudatos árpolitika és a decentralizált ármegállapítás egészséges összhangját és egyensúlyát. Szükség van *kötött* árakra, de — és ez már most megállapítható — nincs szükség a legapróbb részletekig, cikkek százezreire terjedő *merev* központi ármegállapításra. Az látszik ésszerűnek, hogy a termékek jelentős részére az Árhivatal csak ármegállapítási sémákat, költségnormatívákat írjon elő, és ezek alapján a gyártmányok árát maguk a vállalatok számítsák ki és állapítsák meg. Ez kétségtelenül növeli a vállalatok felelősségét, de önállóságukat nem kevésbé. Ilyen esetekben — megfelelő ellenőrzést feltételezve — nem válhatnak úrrá a „szabad" árkialakításból egyébként eredhető veszélyek. A kiadott központi előírások ugyanis ezt a szabadságot a megfelelő területre és irányba szorítják. Az Árhivatalnak, amely ily módon felszabadul az egyedi ármegállapítások sokezres tömegétől, csak így lehet ereje és ideje rá, hogy széleskörűen ellenőrizzen.

Természetesen nem kevés az ebben az esetben is megoldandó elvi és gyakorlati jelentőségű probléma.

★

Az elmondottakkal csak érzékeltetni kívántam az árkérdésekkel foglalkozó szervek és kutatások munkájában felvetődő nehéz problémákat. A jövő elhatározásai és intézkedései, s ezek gyakorlati hasznossága és célszerűsége bizonyítja majd, hogy mennyire eredményesen sikerült megoldani az érintett kérdéseket.

KOPÁTSY SÁNDOR

Tervgazdálkodásunk megjavításáért

A gazdaságvezetés módszereinek megjavítását mind a párt, mind a kormány egyik legfontosabb feladatának tartja. Ennek a célnak a megvalósításához kell utat keresniök azoknak a bizottságoknak, melyeket a kormány ez év elején létrehozott. A napi sajtó elég gyakran adott tájékoztatást ezeknek a bizottságoknak a munkájáról. E cikk is kapcsolódik az egyik bizottság: az iparszervezési bizottság munkájához. Annak ellenére, hogy mindig csak a saját véleményemet mondom, akarva-nemakarva itt azok véleményének is hangot adok, akikkel az utóbbi néhány hónap során ezeknek a kérdéseknek a megoldásán közösen szorgoskodtunk, akikkel megkíséreltünk közös álláspontot kialakítani az Ipari Szervezési Kormánybizottságon belül. Így egyéni véleményem sok tekintetben e kollektíva munkájának is eredménye. Annak ellenére, hogy a népgazdaság irányításának, a tervgazdálkodásnak néhány általános problémájáról mondom el a véleményemet, e cikkben súllyal az iparszervezés, az iparirányítás körén belül maradok.

Gazdasági eredményeink és hibáink „mérlegéről", nehézségeink fő okáról

Mielőtt arra a kérdésre felelhetnénk, hogy miben kell keresnünk az elmúlt évek gazdasági életének fő hibáit, két tényt kell kiemelnünk.

a) A felszabadulás óta eltelt 12 esztendő alatt a népgazdaság termelőkapacitása olyan rohamos ütemű fejlődésen ment keresztül, a foglalkoztatottságnak olyan magas fokát sikerült biztosítanunk, amilyenre a tőkés társadalmi viszonyok között nem találunk példát.

b) Az elért eredmények, még az ipari termelőpotenciál növelése is, de különösen a dolgozók életszínvonala, elmaradt mind a fejlődés érdekében hozott áldozatok mértéke, mind a lehetőségek mögött.

Abszolút értelemben nagyok, relatíve, a lehetőséghez képest azonban kicsik a gazdasági eredmények. Az ilyen helyzetben a széleskörű és tárgyilagos elemzést nélkülöző minden ítélet sokkal szigorúbb az igazságnál, mert az érzelmi alapon történő véleményalkotásnál a relatív elemek kerülhetnek túlsúlyba.

Az elmúlt évek és különösen az elmúlt hónapok során sokan úgy vetették fel a kérdést, hogy a mienkhez hasonló állóalapokkal, termelési kapacitással rendelkező és foglalkoztatottságot elérő kapitalista ország magasabb átlagos életszínvonalat tudna biztosítani, mint amit mi elértünk. Tegyük fel, hogy ez igaz, de a kapitalista társadalom tudott volna-e

12 év alatt ilyen termelőkapacitást és ilyen foglalkoztatottságot elérni? Minden bizonnyal: nem!

Amikor azt mondom, hogy az elmúlt 12 év alatt olyan gazdasági eredményeket értünk el, amilyeneket nem lehetett volna más társadalmi viszonyok között elérni, egyáltalán nem állítom, hogy nem követtünk el súlyos hibákat, hogy okunk van az elbizakodottságra. Ellenkezőleg, az eredmények a mi sokban rossz gazdasági munkánk ellenére a dolgozó milliók szorgalmas, áldozatos munkája és a szocialista rendszer nagyobb lehetőségeinek eredményeként jöttek létre. Mi a dolgozók szorgalmával, áldozatkészségével és a társadalmi lehetőségekkel eddig rosszul gazdálkodtunk.

Sokan vannak még azok is, akik nem hajlandók a hibák mögött elismerni az eredményeket, akik nem látják világosan, hogy az elkövetkezendő évek gazdasági eredményeinek, gazdasági lehetőségeinek a feltételét az elmúlt évek során hoztuk létre. Igaz, hogy az elmúlt évek során létrehozott ipari termelőkapacitást sokkal olcsóbban és jobban meg lehetett volna valósítani, és sokkal jobban kellett volna a létrehozottakat hasznosítani, a dolgozó népnek már sokkal többet kellett volna visszakapnia áldozatai gyümölcseiből. De mégis akkorák ezek az eredmények, melyeket csak szocialista viszonyok között, tervgazdálkodással lehetett elérni.

Egy hasonlattal élve: Valaki évek szorgalmas munkája során minden fillért megtakarítva egy szép és jó személyautót vesz magának, de azt az autót még nem tudja helyesen kezelni. Nagyon sokat kell rá költenie, s sokszor, éppen amikor a legsürgősebb dolga lenne, üzemképtelen a kocsija. Ha utána számol, azt látja, hogyha taxival járna, az sem kerülne többe. A végén talán már arra a meggyőződésre jut, kár volt kocsit vennie, de azért autóját biztosan nem akarja felgyújtani, nem gondolja, hogy nem származik a jövő számára előny abból, hogy a múltban gyűjtve a pénzt takarékoskodott, mert csak ennek a takarékosságnak, szorgalomnak az eredményeként áll előtte nyitva a lehetőség, hogy végre megtanul kocsit vezetni, és aztán vidáman suhanhat el a gyalogosok mellett, odamegy, ahova akar. A magyar népgazdaság is egy ilyen autó, melynek a jó tulajdonságait, képességeit eddig nem tudtuk (vagy legalábbis nem kielégítően tudtuk) kihasználni.

Csak két számot annak bizonyítására, hogy a magyar ipari potenciál az elmúlt hét év alatt — az idő alatt, melyben a legtöbben kétségbevonják az elért eredményeket — milyen mértékben fejlődött. 1949-től 1956-ig több mint félmillió fővel, több mint 60 százalékkal nőtt az iparban és építőiparban foglalkoztatottak száma. 1955-ben mégegyszer annyi energiahordozót termelt bányászatunk, mint 1949-ben. Az ipari termelés két legfontosabb feltételét olyan mértékben sikerült biztosítanunk, melyre egyetlen tőkésországban sem találunk példát. Joggal vetődhet fel a kérdés: Mi értelme van arra hivatkozni, mint egyik legnagyobb eredményre, hogy mégegyszer annyi energiahordozót termelünk, mint 1949-ben, ha 1956-ban nagyobb volt a hiány energiahordozókban. mint 1949-ben. Éppen ez az a pont, ahol be kell bizonyítani, hogy a bajok oka nem az adott népgazdasági potenciál elégtelensége, hanem az, hogy mi nem tudunk jól élni lehetőségeinkkel.

Európa (a Szovjetunió nélkül) ma csupán mintegy 16 százalékkal több energiahordozót termel, mint 1937-ben, és mintegy 25 százalék-

kal többet használ fel, mint akkor, mégsem hiánycikk a szén és az olaj. Az energiahordozókban jelentkező hiány oka nem az, hogy nem termelünk eleget, hanem az, hogy azzal, amit termelünk, nem bánunk gazdaságosan, pazaroljuk azt.

A jólét és gazdagság azon feltételei lettek biztosítva, melyek előteremtése a legnagyobb áldozatokat, a legtöbb időt követeli meg (állóalapok létrehozása, energiabázis megteremtése, munkaerő megszervezése és betanítása), most az a fő feladat, hogy igazán jól éljünk a lehetőségekkel.

Az elmondottakból úgy tűnhet, mintha csak a gazdálkodási módszerek lettek volna rosszak, mintha a gazdaságfejlesztés irányának és ütemének meghatározásánál nem követtünk volna el hibát. Nem így van. Súlyos gazdaságpolitikai hibákat is követtünk el. Elhanyagoltuk a mezőgazdaságot, a fogyasztási iparok jelentős területeit, túlságosan erőltettük a kohászat és nehézgépipar fejlesztését; elhanyagoltuk a felújításokat, a kapacitásnövelést egészségtelen mértékben új üzemek építésével és nem a meglévők fejlesztésével, bővítésével biztosítottuk stb. Ez mind igaz, de nekem az a véleményem, hogy a gazdaságfejlesztés hibáiban is igen nagy volt a rossz gazdasági mechanizmus szerepe. Ha jó lett volna a gazdasági mechanizmusunk, ha jók lettek volna gazdaságvezetési módszereink, akkor a gazdaságfejlesztésben elkövetett hibák sem akkorák lettek volna, mint amekkorák a valóságban voltak.

A jó gazdasági mechanizmusnak ugyanis három tulajdonsága van: könnyűvé teszi a társadalmi érdek felismerését, összhangba hozza a társadalmi érdekekkel a legkülönbözőbb gazdasági egységek, sőt egyének közvetlen érdekeit, végül a népgazdasági érdek megsértését szembetűnő módon jelzi. Ha ilyen gazdasági mechanizmussal rendelkeztünk volna, akkor sokkal kisebbek lettek volna a népgazdaság fejlesztésében elkövetett hibák.

Kétségtelen, hogy az elkövetett gazdaságpolitikai hibák egy része *a szovjet módszerek formális utánzásából fakadt.* Egyesek azt hitték, hogy nekünk teljesen ugyanazokat a gazdasági módszereket kell alkalmaznunk, mint a Szovjetuniónak, nem értették meg, hogy a Szovjetunió gazdaságpolitikájának volt és van számos olyan része, amely nem a minden szocializmust építő országra egyaránt érvényes társadalmi okokból, hanem a sajátos gazdasági adottságokhoz való alkalmazkodásból fakad. Nem tulajdonítottak jelentőséget például annak, hogy a Szovjetunió nyersanyagokban a világ leggazdagabb országa, hogy ott a külkereskedelem relatív szerepe összehasonlíthatatlanul kisebb. Ez a gépies másolás nem egyszer egészen bosszantó ostobaságokig ment. Ki ne emlékeznék arra, amikor a mezőgazdaság erőinek súlyát a gyapottermelésre fordították, amikor az almatermelésre kevesebb gondot fordítottunk, mint a citroméra. Ezen kiadások egy részére nem került volna sor, más részük mértéke lett volna kisebb, ha mindenki világosan láthatta volna előre annak „árát".

A gazdaságpolitikában elkövetett hibák egy másik része *az érdekek fel nem ismeréséből fakadt.* Ezek a hibák is csak azért fordultak elő, mert rossz volt a mechanizmus, *nem mutatta a rosszat rossznak, hanem vagy semmit, vagy jót jelzett. Sok olyan kezdeményezésről bizonyosodott be, hogy helytelen, melyet kezdeményezői jónak, hasznosnak tartottak.* Más volt a terv és a valóság. Bármilyen erős is volt az a központi apparátus, mely a gazdaságfejlesztési tervek megvalósítását volt hivatva biz-

tosítani, képtelen volt a kormányzat akaratát tartalmilag megvalósítani, mert nem törekedett azt a dolgozók érdekével összehangolni. Nemcsak a rossz, hanem a jó elgondolásokra is állt ez. Gondoljunk arra, hány határozat jelent meg a műszaki fejlődésről, és mégsem sikerült megoldani a kérdést. Gazdaságpolitikai célkitűzés volt a termelékenység gyors növelése, az önköltség csökkentése; és mégsem valósultak meg. De bátran mondhatjuk, hogy nem is következett volna be e nehézségek egy része, ha jó a mechanizmus, ha a dolgozók egyéni érdekét is közvetlenül sértette volna a hibás gazdaságfejlesztési elgondolások megvalósítása, ha nem sikerült volna a hibás elgondolások megvalósításában érdekeltté tenni őket.

A rossz gazdasági mechanizmusnak az is a következménye, hogy olyan helyzetet teremt, amelyben *a helytelen gazdaságfejlesztési irányok, ütem-arányok felismerése és megváltoztatásukra irányuló progresszív törekvések* — eltekintve egyéb társadalmi körülményektől — *csak később és kezdetben korlátozott erővel bontakozhatnak ki.*

Az általunk elkövetett hibák súlyosságával azért nem állt arányban az ellene megnyilvánuló tiltakozás éveken keresztül, mert a hibák felismerése nem volt könnyű, sok hibát még ma sem látunk világosan; sőt hibának tart a közvélemény nem egy olyan gazdasági tevékenységet, mely valójában hasznos és fordítva.

A gazdaságpolitika megjavítását célzó haladó társadalmi nyomás jó gazdasági mechanizmus mellett sokkal nagyobb, tehát eredményesebb lett volna.

Aki ismeri a gyakorlatot, az tudja, hogy a legfőbb tartalékunk nem abban van, hogy a népgazdaság struktúráján jelentősen változtassunk, hanem abban, hogy a jelenlegi struktúrán belül a lehető legjobb felé haladjunk. A struktúraváltozás nem vezet gyors eredményre, erre mutat az 1953—1954. éves időszak tapasztalata. Nekünk az a fő feladatunk, hogy a meglévő termelőapparátust gazdaságosan üzemeltessük, ott és azt termeljük, ami a leggazdaságosabb és úgy, ahogyan a leggazdaságosabb. Sajnos, az e téren fennálló lehetőségeket a legtöbben erősen alábecsülik, és emiatt nehéz az erőket a fő probléma megoldására összpontosítani.

Kötelező tervutasítás vagy gazdasági befolyásolás?

A szocialista állam két módon érvényesítheti a társadalmi érdek elsőbbségét, azaz a tervgazdálkodásnak két alapvető eszköze van: adminisztratív és gazdasági. Adminisztratív eszközöknek a címzett tervutasításokat, tervtörvényeket, gazdasági eszköznek az anyagi érdekeltséget, az egyéni és társadalmi érdekösszhangot szolgáló gazdasági ösztönzést tekintjük.

Tervgazdálkodásunkban túlzásba vittük az adminisztratív módszerek alkalmazását — sőt, sokan csupán ezt értették a tervgazdálkodás alatt —, és elhanyagoltuk a gazdasági ösztönzők fejlesztését, tökéletesítését. Az élet azonban súlyos kritikát gyakorol e felett a módszer felett, egyre többen követelik mindenütt a gazdasági módszerek fokozottabb alkalmazását, a kötelező előírások, a bürokratikus túlzások felszámolását. Ma már általánosan elfogadott vélemény, hogy tervgazdasági módszerünk ebből a szempontból jelentős reformra szorul.

A népgazdasági érdekek közvetlen, állami eszközökkel való érvényesítésére, azaz a kötelező (címzett) tervutasításokra szükség van minden esetben, amikor a tervet végrehajtó gazdasági egység érdeke nem esik egybe a központi érdekkel. Mindaddig, amíg az érdekellentét nem szüntethető meg, a tervekben megfogalmazott központi érdekek megvalósításának címzett tervutasításokkal való kikényszerítése nemcsak, hogy nem hiba, hanem egyenesen szükségszerű. Ez az adott helyzetben a legkisebb rossz, az egyetlen biztosíték az anarchiával szemben.

Egyre gyakoribb az utóbbi időben az olyan követelés, hogy írjuk elő a vállalat számára a nyereséget, és a többit bízzuk rá. Én is meg vagyok arról győződve, hogy ki lehet alakítani olyan gazdasági mechanizmust (ár-, bér-, jövedelemelvonási stb. rendszert), melyben elég lesz egyetlen feladat meghatározása is, mert ez az egyetlen feladat meghatározza a többit. Ez a követelés ma azonban irreális, nélkülözi a megfontoltságot. Mi következne be ugyanis, ha csak a jövedelmezőségi feladatot adnánk ki a vállalatoknak, még mielőtt a megfelelő mechanizmust kialakítanánk? Eddig is az volt a baj, hogy a vállalatok sokszor megsérthették a társadalmi érdekeket, össztevékenységüket nem kellett azzal összeegyeztetniük. A kötöttségek teljes feloldása után a társadalmi érdek megsértése általánossá válhatna. A vállalatok ugyanis azt termelnék, ami nekik a jelenlegi árrendszer mellett a legjövedelmezőbb, ez pedig igan sok esetben nem egyezik meg a népgazdaság érdekeivel.

Ha valakinek az jutna az eszébe, hogy vezessük be a teljes vállalati önállóságot, a megfelelő árakat, béreket stb. majd az élet kialakítja, akkor lényegében azt követeli, hogy még a kapitalista tapasztalatokat se vegyük figyelembe. Olyan naiv kapitalista kormány ugyanis még nem volt, amely például egy hosszabb ideig tartó kötött gazdálkodás után azonnal és maradéktalanul liberalizálni akarta volna a gazdasági életet. Ők is jól tudják — megtanította rá őket az élet —, hogy minden gyors változtatás a gazdaságirányítási módszerekben, különösen az első időkben, rengeteg kárt okoz, visszaveti a gazdasági életet. Egy ilyen liberalizálásnak az volna a következménye, hogy a legszűkebb keresztmetszetekhez arányosítaná az egész gazdasági életet.

Ugyanakkor, amikor azt bizonygatjuk, hogy nem helyes a gazdasági mechanizmus általános és gyors megváltoztatása, már az előbb kifejtettekből az is kitűnik, hogy a legfőbb oka gazdasági bajainknak az, hogy ilyen a gazdaságvezetési módszerünk. Nem szabad tehát abba sem belenyugodni, hogy azért, mert a gazdálkodási módszerek átalakítása évekre szóló folyamatos munka és minden elhamarkodott lépés súlyos veszélyekkel jár, megtorpanjunk a teendők előtt.

A gazdasági ösztönzők alkalmazása azt jelenti, hogy az állam a népgazdaság egész gazdasági tevékenységét a működő objektív gazdasági törvények figyelembevételén alapuló befolyásoló tényezőkkel (ár, bér, hitel, jövedelemelvonás stb.) irányítja. Ezek felhasználásával a tervekben megfogalmazott feladatok megvalósítását szolgáló gazdasági tevékenységre sarkallja a különböző gazdasági egységeket (minisztérium, iparigazgatóság, vállalat). Ennek a módszernek az alkalmazása sokkalta eredményesebb lehet, mint a kötelező tervutasításokkal történő gazdasági irányítás, helyes felhasználása esetén sokkal jobban biztosítható az egész gazdasági tevékenységnek a népgazdasági érdekhez igazodó alakulása. Csak e módszer alkalmazása esetén érhető el a gazdasági fejlődés

legkedvezőbb útja, leggyorsabb üteme, a helyi kezdeményezések számára elegendő lehetőség, az előre nem látható körülményekhez való rugalmas alkalmazkodás, a gazdaságosság széleskörű figyelembevétele.

A gazdasági befolyásolás, ösztönzés viszonyaink között a tervgazdálkodásnak sokkal jobb és eredményesebb módja. Mégsem áll ez minden helyzetre, minden körülmények között. A népgazdaság fejlesztése szempontjából elsőrendű érdek, hogy a minimumra csökkenjen az a terület, ahol a tervek megvalósítását csak a kötelező tervutasítások kiadásával lehet biztosítani. De ahol csak így lehet eredményt elérni, ott így is kell eljárnunk. A tervgazdálkodásunk megjavításánál az a cél kell, hogy vezessen bennünket, hogy a társadalom igényeinek megfelelően a legmeszszebbmenően biztosítsuk a termelés helyes arányait és ezen belül maximális szintjét. Ennek érdekében nem kell félni az adminisztratív eszközöktől, mert mindig az az eszköz a legjobb, amelyik a cél elérését legjobban biztosítja. Arra azonban mind az elmélet, mind a gyakorlati tapasztalatok figyelmeztetnek, hogy az adminisztratív eszközök tartós alkalmazása a gazdálkodásban súlyos veszélyeket rejt magában, ezért szükségessé váló alkalmazásukkal egyidejűleg meg kell tenni azokat az intézkedéseket, melyek felhasználásuk indokoltságát megszüntetik.

A „terv"-bürokráciának, az adminisztratív módszerek túltengésének objektív alapja, hogy még nem sikerült biztosítani igen sok területen a társadalmi és egyéni érdek összhangját. Amíg ezt az összhangot nem biztosítjuk — akár azért, mert még nem tudjuk, akár azért, mert nem akarjuk — , addig a „terv"-bürokrácia megszüntetése, de még megnyirbálása is komoly bonyodalmakhoz vezet. Ebből következően, a tervezőmunka megjavítása, a bürokratikus gazdaságvezetési módszerek felszámolása egyet kell, hogy jelentsen azzal a törekvéssel, hogy a népgazdasági érdekekkel egyre kevesebb helyen kerüljenek szembe az egyének, a vállalatok stb. érdekei.

Olyan viszonyok között, ahol általában nincs biztosítva a társadalmi és egyéni érdekek párhuzamossága, a tervgazdálkodás bürokratikus, a részletkérdésekben is központi kötelező utasításokon alapuló módszere elkerülhetetlen. Ha az érdekek összehangoltsága biztosítva van, akkor a tervgazdálkodás csupán a legalapvetőbb feladatok és befolyásoló tényezők közvetlen központi alakítását kívánja meg, és nem jelent semmiféle megkötöttséget az alsó szervek számára abban az esetben, ha tevékenységük népgazdasági szempontból is hasznos.

Melyek azok a körülmények, amelyek hatással vannak az adminisztratív és a gazdasági módszerek egymáshoz való arányára, annak a területnek a nagyságára, melyen a tervgazdálkodást kötelező utasításokkal, illetve gazdasági eszközökkel lehet jobban megvalósítani?

Minél alacsonyabb valamely területen a termelőerők színvonala, minél fejletlenebb a társadalmi munkamegosztás, rendszerint annál nagyobb tere van a tervgazdálkodáson belül a *közvetlen* állami beavatkozásoknak. Minél fejlettebbek a termelőerők, minél fejlettebb a munkamegosztás, annál nagyobb szükség van — egyes jelek szerint — a gazdasági ösztönzők alkalmazására, amely lehetőséget ad a szükségszerűen változó viszonyokhoz való rugalmas alkalmazkodásra, a helyi kezdeményezésre. Ez a tapasztalatok szerint szembetűnően érvényes a kapitalista gazdaságban, de — bizonyos feltételek között — vonatkozik a szocializmust építő országok népgazdaságára is. Ha igen fejlett munkamegosztás

mellett a terv készítésekor nem látható okok miatt leáll vagy erősen csökken a termelés valamely cikkből, akkor ennek a hatása majd az egész népgazdaságon keresztül végighullámozhat. Az efféle változások hatásának végighullámzása merev tervgazdálkodási formák mellett a legtöbb esetben úgy történik, hogy a hatás minél messzebb jut, annál nagyobb lesz, mert a merev megkötöttségek miatt a változás által közvetve érintett üzemeknek nem áll módjukban alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. Gazdasági módszerekkel történő tervgazdaságban az ilyen megváltozott körülményeknek a hatása nem jut messze, gyorsan elhal, mert az érintett üzemeknek módjuk van a megváltozott helyzethez való gyors alkalmazkodásra, a keletkezett hiány valamiféle áthidalására.

Minél fejlettebbek a termelőerők, minél fejlettebb a társadalmi munkamegosztás, annál tökéletlenebb módszer a címzett tervutasításokkal történő gazdaságirányítás. Minél alacsonyabb a termelőerők, a munkamegosztás és az árutermelés színvonala, az egyes gazdasági egységek annál érzéketlenebbek a befolyásoló eszközök hatásával szemben.

Minél inkább kizökkent a gazdasági élet normális menetéből, annál nehezebbé válik a társadalmi és egyéni érdek összeegyeztetése. Ilyen viszonyok között még a kapitalista országok gazdasági életében is kiszélesedik a közvetlen állami beavatkozás.

Minél normálisabb egy-egy ország gazdasági élete, minél kisebbek a népgazdaság belső aránytalanságai, annál nagyobb teret kaphatnak a gazdasági befolyásolás eszközei.

Az elmúlt hónapok eseményei megnövelték gazdasági nehézségeinket, rendkívüli helyzetbe hozták népgazdaságunkat, melyben igen széles területen ideiglenesen szükség van a gazdasági életnek közvetlen utasításokkal történő irányítására (például operatív anyaggazdálkodásra), melyben szinte lehetetlenné válik, illetve megnehezül például az árakkal, kamatlábakkal való befolyásolás. Természetesen e nehéz gazdasági helyzet még csak jobban indokolja, hogy minél jobb gazdaságvezetési módszert alakítsunk ki, mert a nehézségekből való gyors kilábolás egyik döntő feltétele éppen a gazdaságvezetési hibáktól való megszabadulás.

Lényegében ez a probléma egy konkrét kérdésben igen gyakran felvetődik. Akkor lehet az anyaggazdálkodást feloldani, ha már jelentős tartalékokkal rendelkezünk. Most nincs ilyen tartalék, tehát továbbra is gazdálkodjunk úgy, mint eddig. De miért nincs elegendő tartalékunk? Azért mert így gazdálkodunk, és nem is lesz mindaddig, amíg nem változtatunk a módszereken. Megkísérlem ezen a konkrét kérdésen keresztül megvilágítani a fenti ellentmondás megoldásának módját. Ha valamely anyagból nagy hiány van, a kereslet és a kínálat közötti feszültség három módon csökkenthető. Növelni kell az illető anyag termelését, új termelőkapacitásokat kell létesíteni, ki kell használni maximálisan a kapacitásokat. Csökkenteni kell a felhasználást részben a takarékosság fokozásával, részben a pótlásra alkalmas anyagok termelésével. Fel kell emelni az árat, mert ezzel sikerül a termelőket a termelés fokozására, a felhasználókat a takarékosságra az eddigieknél jobban ösztönözni, és mind a termelés növelését, mind a takarékosságot és pótlást szolgáló beruházásokat gazdaságosabbá tenni. Tehát az első két feladat is csak a harmadikkal együtt oldható meg megfelelő mértékben. Amikor már a három intézkedés hatásaképpen a kereslet és kínálat a termelés társadal-

mi költségéhez eléggé közeli árakon jön létre, kerülhet sor a kötött gazdálkodás megszüntetésére, majd végül, az ár teljes felszabadítására. Így vagyunk a jelenlegi gazdasági nehézségek és a tervgazdálkodási módszerek összehangolásával is. A nehéz helyzet sürgeti a jobb módszereket, de indokolja fokozatosságukat.

Egy ország tervgazdálkodási módszerére objektíve igen jelentős mértékben hat az, hogy a már régebben tervgazdálkodó országok milyen módszereket alkalmaznak. A tervgazdálkodás politikai és gazdasági feltételeinek megteremtése után, mikor az illető ország hirtelen szembe kerül a kapitalizmustól minőségileg eltérő gazdaságvezetési feladatokkal, azonnal az állami eszközök alkalmazásához nyúl a gazdasági élet irányítása, fellendítése érdekében. Három okból ez kézen fekvő számára. Először, mert a Szovjetunió ezekkel a módszerekkel a kapitalista országokban valaha is elért eredményeknél nagyobb eredményt ért el, tehát úgy tűnik, hogy e módszer teljesen tökéletes. Másodszor, a proletárdiktatúra megvalósította államosítások bizonyos megrázkódtatásokkal jártak, és mint már mondtuk, ilyen viszonyok mellett szükség van a közvetlen állami beavatkozásra. Harmadszor, mert a kötelező tervutasításokon alapuló tervgazdálkodás bevezetése sokkal könnyebb. A tervgazdálkodás kezdeti szakaszában a tervgazdálkodás tökéletlenebb módszere is biztosítja a gazdaság sok, a kapitalizmusban rejtett tartalékának viharos gyorsasággal megvalósuló hasznosítását, a foglalkoztatottságot, a kapacitások kihasználását, a profilozást stb. Csak később, huzamosabb gyakorlat után derül ki, hogy bár még ez a tervgazdálkodási módszer is képes általában biztosítani a fölényt a kapitalizmussal szemben, azonban messze elmarad a társadalmi viszonyokból fakadó lehetőségektől, sőt a gazdasági élet egy-egy részletében még a kapitalizmussal szemben sem versenyképes.

A gazdaságvezetés említett két módszere között az talán az egyik legjellemzőbb különbség, hogy amíg a gazdasági élet közvetlen adminisztratív irányítása mint módszer viszonylag egyszerű, de kis hatékonysággal működik és végeredményben lefékezett eredményekhez vezet, addig a gazdasági ösztönzők felhasználása mint módszer igen bonyolult, nagy elméleti és gyakorlati felkészültséget kíván, de az alkalmazása során már nem merülnek fel különösebb problémák és ellentmondások, és igen nagy hatásfokkal működik.

Ez is olyan, mint a termelőeszközök és alkalmazásuk esete. Az egyszerű, könnyen kivitelezhető termelőeszközökkel sok munkába, fáradságba kerül a termelés, működtetésük során állandó nehézségek merülnek fel. A fejlett technikát képviselő termelőeszköz előállítása ugyan lényegesen több munkát, szakértelmet követel meg, működtetéséhez is szükség van szaktudásra, de könnyen és zavartalanul folyik aztán vele a termelés. Mint ahogyan senki sem gondol amiatt a fejlettebb technika elvetésére, mert annak előteremtése nem megy áldozatok, fáradság nélkül, nekünk sem szabad amiatt ragaszkodni minden egyes jelenlegi tervgazdálkodási módszerhez, mert az egyszerűbbnek tűnik. Mint ahogyan bőségesen megtérül az az áldozat, mely a fejlettebb technika bevezetésével jár, úgy sokszorosan meg fog térülni az a többletmunka, amelyet most a tervgazdálkodás átalakítására fordítunk.

Az adminisztratív módszer veszélye abban van, hogy gyorsan kecsegtet eredménnyel, és a káros következményei csak lassan ismerhe-

tők fel, mert a legtöbb esetben nem is ott jelentkeznek, ahonnan a hatás kiindul. Mindezt hangsúlyoznunk kell, mert tervgazdálkodásunk olyan új helyzetben van, melyben a gazdaságvezetés bürokratikus jellegét igen jelentős mértékben csökkenteni kell. Ettől az elhatározástól semmi körülmény nem tarthat vissza; bár látnunk kell, hogy szükség van az óvatosságra is, csak *fokozatosan* mehetünk előre, mert egyrészt gazdasági életünk tele van feszültséggel, aránytalansággal, másrészt nem egy esetben nekünk magunknak kell lennünk az útkeresőknek, nem támaszkodhatunk gazdag külföldi tapasztalatokra.

Az élet által támasztott igényekhez viszonyítva erősen lemaradtunk a viszonyainknak megfelelő tervgazdálkodási módszerek kidolgozásában. Igen kevés az általánosítható elméleti eredmény és igen kevés a gazdasági módszerekkel kapcsolatos gyakorlati tapasztalat. Kevés a viszonyaink között hasznosítható külföldi tapasztalat is. Az e téren mutatkozó hiány veti fel az elméleti viták, irodalom stb. felkarolásának a szükségességét, és azt, hogy a különböző gazdaságvezetési elgondolásokat, illetve azok bizonyos részét kisebb területekre korlátozott kísérletek során a gyakorlatban is kipróbálják.

Az elmúlt évek gazdaságvezetési módszere gazdasági kádereink egy részét érzéketlenné tette azon befolyásoló tényezőkkel szemben, melyekkel a gazdasági élet irányítását az új módszer el kívánja érni. Gondoljunk csak arra, hogy most milyen kevéssé hatna néhány százalékos árvagy kamatláb-változás a termelésre üzemeink túlnyomó többségében, hogy mennyivel érzéktelenebbek ma még igazgatóink, főmérnökeink, főkönyvelőink az ilyen változásokkal szemben, mint kapitalista kollégáik. Az eddig lefolytatott néhány, a tervezési módszereket érintő kísérlet azonban azt mutatja: ha annak szükségét érzik, meglehetősen rövid idő alatt hozzászoknak ahhoz, hogy a gazdaságosság alakulását meghatározó tényezőket számontartsák és a lehetőségekhez képest befolyásolják. Ezt megkönnyíti, hogy idősebb szakembereink számára ez nem jelent újdonságot, ezt csinálták a felszabadulás előtt is.

Az új tervgazdasági módszer néhány jellemzője

Megkísérlem felsorolni azokat a kérdéseket, amelyek megoldása nélkül — véleményem szerint — lehetetlen egy minőségileg is jobb, eredményesebb tervgazdálkodási módszert kialakítani.

1. A gazdasági élet minél szélesebb területén a gazdasági egységeket (minisztérium, igazgatóság, vállalat) érdekeltté kell tenni a gazdaságpolitikai célkitűzések minél jobb megvalósításában. Még azokon a területeken is, ahol nem tekinthetünk el egyelőre a tervszámok címzett lebontásától — és az első időben ilyen meglehetősen sok van —, intézkedéseket kell tennünk, hogy a tervet ne csak azért teljesítsék, mert erre őket kötelezték, hanem azért, mert ezt diktálja az ő közvetlen érdekeltségük is.

2. A gazdasági egységek számára minél könnyebben felismerhető formában jelenjen meg a népgazdasági érdek, vagyis egyértelmű legyen számukra, hogy mely tevékenységükkel szolgálják és melyekkel sértik vagy keresztezik a központi elgondolásokat. Ezért a sok-sok tényezőből álló vállalati tevékenység eredményének lehetőleg egy mutatóban kell összegeződnie, olyan mutatóban, mely valóban az össztevékenység ere-

dője. A gazdasági tevékenység elbírálásakor az döntsön, hogy ez az egyetlen mutató mit jelez.

A gazdasági egységek, vállalatok munkájának eredményessége a rendelkezésükre visszatartható nyereségben jusson kifejezésre, ez legyen az a mutató, amely a vállalati tevékenység egészét jellemzi. Ez a vállalati eredmény a termelési értékből a vállalati termelési költségek és az állami jövedelemelvonások levonása után fennmaradó rész legyen.

E mellett a fő mutató mellett lehetőleg ne legyen a vállalat számára előírva, illetve tevékenysége elbírálásánál figyelembe véve más olyan mutató, amely a vállalati tevékenység egy-egy területét külön jellemezné. Ezeknek az elemzése maradjon az üzem jó munkájának egyik fontos feltétele. Az igaz ugyanis, hogy az üzemi tevékenység egy-egy kiragadott területének elemzése feltétlenül szükséges a vállalati munkában előforduló hibák felderítéséhez, a vállalati munka megjavításához. De az már vitatható, hogy akkor a legjobb a vállalati össztevékenység, ha minden mutató pozitív eredményt mutat. A vállalatnak például állandóan figyelnie kell a bérköltségek alakulását, és annak minden változását elemezni kell abból a szempontból, hogy indokolt-e vagy sem. De könnyen elképzelhető olyan eset, hogy növekedett ugyan valamely termékre fordított bérköltség, de ezzel szemben ennél nagyobb megtakarítás mutatkozott vagy az anyagfelhasználásban, vagy a gyártott termékek minőségében, tartósságában. Ebben az esetben azzal tudta a vállalat tevékenységét hasznosabbá tenni, hogy rontotta a bérhányadát. Tehát igen gyakori az olyan esetek lehetősége, amikor a részmutatók eredője akkor lesz a legnagyobb, amikor egyes részmutatók romlanak.

3. Az ár — függetlenül attól, hogy központilag megállapított, központilag előírt feltételek mellett alsóbb szinten megállapított vagy szabadon kialakult ár — a *kereslet-kínálat közötti viszony mérlegelésén alapuljon, és az egész népgazdaságban egységes legyen, színvonala pedig a társadalmi költségek színvonalának feleljen meg.*

4. Az előző pontban kifejtett álláspontból, hogy az árak színvonala a társadalmi költségek színvonalának feleljen meg, következik az is, hogy az üzemekben jelentkező élőmunka-költségeknek nem csak a béreket és járulékait kell tartalmaznia, hanem az élőmunka-felhasználás során felmerülő összes költségeket. Ebben az esetben ugyanis igen jelentős eltérés mutatkozna a tárgyiasult- (anyag-) és élőmunka- (bér-) költségek színvonala között, és az üzemek a társadalmi érdekeket meghaladó módon érdekeltek lennének a tárgyiasult munkának élőmunkával való helyettesítésében, vagyis a munkaerő pazarlásában.

Ezért az üzemek élőmunka-költségeinek nemcsak a kifizetett béreket, és ezeknek az üzemnél jelentkező járulékait kell tartalmaznia, hanem a társadalmilag szükséges olyan költségeket is, amelyek jelenleg nem az üzemben jelentkeznek.

5. Biztosítani kell, hogy a vállalatok ne csak az anyag- és bérköltségeik alakításában tartsák szem előtt a társadalmi érdekeket, hanem érdekelve legyenek:

a) az állóalapok optimális kihasználásában, a beruházásokkal való okszerű takarékosságban.

b) A forgóalapokkal való takarékosságban.

c) Az adott bérköltségen belül a munkaerővel való racionális gazdálkodásban mind az igénybevett munkaerő mennyiségére, mind annak szakmai összetételére vonatkozóan.

A népgazdaságnak nem mindegy, hogy az adott termelési feladatot az adott bérköltség betartása mellett például 10 százalékkal több vagy kevesebb fővel oldják meg, mert a tervgazdálkodásra jellemző teljes foglalkoztatottság mellett a felszabaduló munkaerő más helyen többlet nemzetijövedelem-termelésre használható fel. A többlet munkaerő-felhasználás ezzel szemben valahol munkaerő-hiányt okoz, és termeléskiesést idéz elő. Adott esetben az üzem munkaerő-összetételének változása sem közömbös a népgazdaság számára. Ha női munkaerőkben van viszonylagos felesleg, viszont férfi munkaerőkben hiány mutatkozik, akkor előnyös lehet, ha egyes üzemek esetleg még bizonyos bérköltség növekedés árán is a férfi munkaerők egy részét női munkaerőkre váltják fel, és ezzel lehetővé teszik olyan üzemek munkaerő-ellátását, amelyeknél feltétlenül férfi munkaerőre van szükség.

Ezt a hármas feladatot a jövedelemelvonás módjával kell megoldani, hogy az álló- és a forgóalapokkal, a munkaerővel jól gazdálkodó gazdasági egységeknek a jövedelembefizetési kötelezettsége (lehet ez kamat, adó, használati díj stb.) csökkenjen, a rosszul gazdálkodóké nőjön.

6. Az üzemek befizetési kötelezettségét, a jövedelemelvonást úgy kell megállapítani, hogy az kiegyenlítsen minden olyan különbséget, mely az üzemek költségszínvonalában rajtuk kívül álló okokból jön létre. Vagyis minden átlagostól eltérő üzemi eredményt csak annyiban kell figyelembe venni a jövedelemelvonás mértékének meghatározásánál, amennyiben az valóban az átlagostól eltérő — nem saját erőforrásból létrehozott — üzemi feltételek következménye. Ki kell egyenliteni az üzemek között tehát azokat a különbségeket, melyek az állam által biztosított technikai feltételek, a termelőkapacitások különbözőségéből fakadnak.

7. A vállalatokkal szemben támasztott követelményeket évről évre szubjektív meggondolások alapján nem indokolt változtatni, mivel ez a tervek lazítására, a mindenáron való alátervezésre, az eredmények eltitkolására ösztönöz. Ezért törekedni kell olyan módszer kialakítására, amely biztosítja a vállalatok számára, hogy a valóban a saját munkájukkal elért eredményeket nem fogják évről évre „tervesíteni". Természetesen ezzel szemben „tervesíteni" kell minden olyan változást, amely független a vállalat tevékenységétől. Például, ha valamely tudományos eredmény alkalmazása a termelésben egy adott cikk termelési költségét felére csökkenti, és ennek bevezetése az üzem számára semmi költséggel sem jár, feltéve, ha ezt minden hasonló üzem bevezeti, akkor ezt a változást „tervesíteni" kell. Vagyis az üzem befizetési kötelezettségét olyan mértékben meg kell emelni, amekkora az üzemtől független tényezők súlya a termelési költség csökkentésében.

8. Az új módszerek bevezetésére csak akkor kerülhet sor, amikor ezek már nem eredményezhetnek a gazdasági életben lökésszerű változásokat, megrázkódtatásokat. Ilyen lökésszerű változások igen erősen nehezítik az egész mechanizmus zavartalan működését, jobban mint esetleg bizonyos átmeneti félmegoldások.

9. Az államnak annyi gazdasági kulcspozíciót kell közvetlenül kézben tartania (bankok, devizagazdálkodás, vám, állami tartalékok, posta,

vasút, nagyberuházások stb.), amennyi szükséges és elégséges ahhoz, hogy a különböző befolyásoló eszközökkel (ár, hitel, kamat, adó stb.) biztosítani tudja a gazdaság tervezett fejlődését. Közvetlen kézbentartás alatt azt kell érteni, hogy ezeken a területeken általában fennmarad a címzett, közvetlen utasítások rendszere.

10. A gazdasági élet irányításában merev, egységes sémák, módszerek, szervezeti formák alkalmazása általában nem lehet eredményes. Az ugyanis, hogy valamely adott területen mi tekinthető legcélravezetőbb gazdaságirányítási és tervgazdálkodási formának, többek között függ attól, hogy:

a) milyenek a termelési (tulajdon-) viszonyok,

b) milyen a technikai színvonal,

c) milyen a jellege és a gyakorisága a népgazdaság egyéb területeivel fentálló kooperációs kapcsolatoknak, milyen ott a szervezési forma,

d) milyen hosszú a termelési ciklus,

e) mekkora a műszaki fejlesztést szolgáló jelentősebb intézkedések átfutási ideje,

f) milyen mértékben vannak monopolhelyzetben az egyes vállalatok.

★

Feladatunk, hogy az általános problémák megoldása mellett minél több gondot fordítsunk mind a jelenlegi általános gazdasági helyzetből, mind a népgazdaság egyes területeinek különbözőségéből fakadó problémák megoldására. A magam részéről ezt a cikket is olyannak szántam, amelyet a konkrét problémák megoldásával foglalkozó cikkek követnek. Úgy vélem, lényegesen könnyebbé válik a konkrét kérdésekben való állásfoglalás, ha bátran felmérjük azt a hatást, amit egy-egy részletfeladat megoldása tervgazdálkodásunk egészére, gazdaságvezetési módszereinkre gyakorol.

BRÓDY ANDRÁS

„Input — Output"

Módszer a nemzetgazdasági folyamatok elemzésére*

> „Ha nem tőkés, hanem közösségi termelésről lenne szó, akkor az I. osztály e termékeit nyilván ugyancsak állandóan elosztanák ennek az osztálynak a termelési ágai között az újratermelés céljára mint termelési eszközöket, egyik részük közvetlenül a termelésnek azon a területén maradna, ahol mint termék létrejött, másik részük viszont más termelési helyekre kerülne át, úgyhogy ez osztály különböző termelési helyei között állandó ide-oda vándorlás lenne." (Marx. A tőke. II. Szikra, 1953. 430—431. o.)

Amióta W. Leontief, a National Bureau of Economic Research munkatársaként 1931-ben elkezdte az „Input-Output" rendszerre vonatkozó kutatásait, egyre több és több erőforrást fordítottak a rendszer megalapozására és kiépítésére. Különösen a második világháború alatt és után költöttek hatalmas összegeket a részletes statisztikai adatgyűjtésre, a terjedelmes számítási munkákra, a matematikai és közgazdasági kutatások megvitatására és publikálására. Egyesek szerint túlságosan is sokat. Például MacGregor hozzászólása (Input-Output Analysis: An appraisal. NBER. Princeton, 1955. 46—49. o.; továbbiakban I. O.) arra utal, hogy „a módszert egy totalitárius állam használhatná fel a termelés ellenőrzésére, és mivel Észak-Amerika nem fogadja el a totalitárius állam eszméjét, minden ilyen kutatás negatív szociális értékű." A professzori sárga irigység jellemzi e hozzászólás többi részét is.

Az „Input-Output" rendszer hívei módszerüket mint „a jelen és jövő leghatékonyabb és legátfogóbb elemzési eljárását" hirdetik „bármely katonai vagy polgári program összes gazdasági és ipari hatásának tanulmányozására". Ugyanakkor bírálói — bár általában elismerik egyes érdemeit — kétségbevonják, hogy a követett eljárások egyáltalán „módszert" vagy „elméletet" alkotnak. [Például Rutledge Vining (I. O. 31—

* Az alábbi dolgozat a Közgazdaságtudományi Intézet ipari osztályán folyó szélesebbkörű vizsgálattal kapcsolatos irodalomkutatás egyik részeredménye. A dolgozat ismertető és nem polemikus jellege miatt a bírálat egyes szempontjait csak csírájában tartalmazza, a gyakorlati kutatás előrehaladásával a rendszer szabatosabb kritikai méltatása is elvégezhető lesz.

45. o.), aki kétségbevonja, hogy a szerzők alapvető feltételezéseiket bebizonyították vagy egyáltalán igyekeztek bebizonyítani.] E két bírálat egyébként az általam ismert legélesebb, ha nem is legszakszerűbb és legelfogulatlanabb kritika, mint ahogy az idézett meghatározás is amerikai ízű reklámszöveg.

Ha azonban nem az elragadtatott hivők és az elfogult ellenfelek véleményét vesszük figyelembe, hanem a saját teljesítményüket több-kevesebb önkritikával kezelő fővezérekét,* akkor a módszer célkitűzéseit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. A nemzetgazdasági folyamatok statisztikai (tehát számszerű) leírása, teljes összefüggésükben.

2. Az ipar egyes ágai és a nemzetgazdaság különböző szektorai közti kölcsönös összefüggések minőségi elemzése.

3. Különféle (szándékos vagy esetleges**) tényezők gazdasági hatásának számszerű, ezért bizonyos matematikai apparátussal járó elemzése.

Mivel e kutatási terület óriási, meg kell határoznunk főbb pontjait. Ezek megközelítően a következők:

a) a termelés és a fogyasztás volumenének és struktúrájának alakulása, a szűk keresztmetszetek felkutatása;

b) a foglalkoztatottság (munkanélküliség) színvonalának alakulása;

c) az árak, árrendszerek változása;

d) a munka termelékenységének, a tárgyiasult munka-felhasználás hatékonyságának alakulása stb.

4. Piackutatás.

5. Regionális (területi) analízis.

6. „Forecasting" — azaz az ipari ciklus várható alakulásának előrejelzése.

A magyar közgazdasági kutatás számára jelenleg főleg az első három célkitűzés megvalósítására kidolgozott módszerek tanulmányozása eredményezhet hasznosítható tapasztalatokat.

Ismertetésünk elsősorban W. W. Leontief főműve*** alapján készült. Az elmélet és a hozzátartozó matematikai apparátus az első megfogalmazásban (1941) még igen bonyolult volt, magán viselve a keynesi és a matematikai iskola bélyegét. Ezt a — tőle sokban idegen — köntöst az idők folyamán részben levetkőzte, alapvető sémája, és ezzel matematikai nyelvezete is — a gyakorlati kutatás céljainak megfelelően — áttekinthetőbbé

* Itt magán W. Leontiefen kívül, aki most a Harward egyetemen dolgozik, W. D. Evansot és M. Hoffenberget [mindketten a Bureau of Labor Statistics „Iparközi közgazdasági" (Interindustry Economics) osztályának vezetői] és O. Morgensternt (Princeton-i egyetem) kell elsősorban említeni.

** Szándékos hatás alatt általában az állami beavatkozás különböző formái és fokai értendők, a befolyásolástól az adópolitikán és külkereskedelmi kontingentáláson keresztül az ipari mozgósításig, sőt a gazdasági folyamatok tervezéséig. Esetleges külső hatás alatt a termelékenységnek vagy a fogyasztás összetételének, azaz a fogyasztók „ízlésének" változása értendő stb., stb.

*** Wassily W. Leontief: The Structure of American Economy 1919—1939. Second, enlarged Edition. New York. Oxford University Press. 1953. (Továbbiakban: i. m.)

és egységesebbé vált. Ismertetésünk erre az egyszerűsödött és tisztult formára vonatkozik. A sémát, mint egy *egyensúlyi állapot* sémáját tekintjük, bár egy adott időszakra vonatkozó adatok, amelyek az ipar vagy a nemzetgazdaság egészének termék- és értékáramlását tükrözik, — még ha a felhalmozási tételeket pontosan ki is szűrhetnénk — mindig tartalmaznak bizonyos feszültségeket vagy aránytalanságokat az egyes iparágak közt, vagy a nemzetgazdaság egészében stb., azaz a kész séma sohasem mutatja, hogy például a és b termékből túltermelés, c és d termékből hiány volt tapasztalható a tárgyalt időszakban, egyszerű alakjában pedig nem foglalkozik a készletekkel sem.

Röviden: a sémát egyelőre mint az egyszerű újratermelés sémáját vizsgáljuk, és a felhalmozás problémakörét pedig csak később érintjük.

A gazdasági folyamatok ábrázolásmódjai

A bonyolultabb, sokrétűbb gazdasági folyamatokat, amelyek egy gazdasági egység különböző részei közt lezajlanak (például a gazdaság egyes szektorainak árukapcsolatai, termelési kapcsolatok az ipar egyes ágai vagy egy gyár egyes üzemei között stb.), sokféleképpen írhatjuk le. Így például 1. a számlamódszer,* 2. folyam- vagy folyamatdiagrammok (Shankay-diagrammok) és 3. a matrixok segítségével.

Válasszunk egy leegyszerűsített példát: a mezőgazdaság elhasznál 100 egységnyi (vagy dollár, vagy dukát, mindegy) értéket létrehozó munkaerőt és 80 egységnyi értékű termelőeszközt. Ezek segítségével adott időszakban termel 60 egységnyi értékű ipari nyersanyagot és 120 egységnyi értékű élelmiszert, az ipar a 60 egységnyi értékű ipari nyersanyag mellett ugyancsak 100 egységnyi értéket létrehozó munkaerőt elfogyasztva 80 egységnyi értékű termelőeszközt ad a mezőgazdaságnak és 80 egységnyi értékű iparcikket a lakosság részére. A lakosság 80 egységnyi értékű iparcikk és 120 egységnyi értékű élelmiszer elfogyasztásával tartja fenn munkaerejét, amelyet a mezőgazdaságban és az iparban alkalmaznak.

Az alábbiakban mindhárom ábrázolásmódot bemutatjuk, az egyszerű újratermelés feltételei mellett.

Számla

Mezőgazdaság

Bérmunka	100	Nyersanyag	60
Termelőeszköz	80	Élelmiszer	120
	180		180

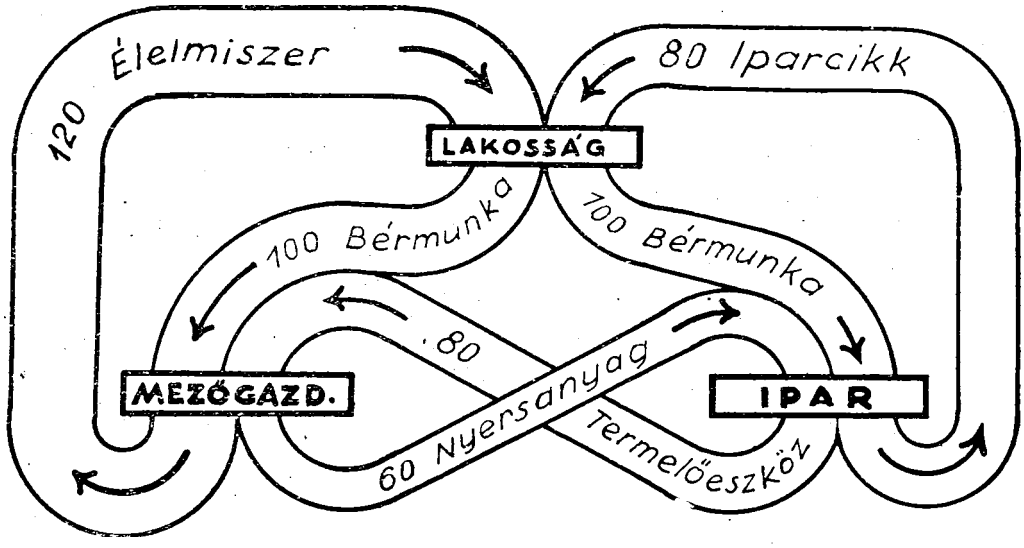
Ipar

Bérmunka	100	Termelőeszköz	80
Nyersanyag	60	Iparcikk	80
	160		160

Lakosság

Iparcikk	80	Ipari bérmunka	100
Élelmiszer	120	Mezőgazdasági bérmunka	100
	200		200

* A számlamódszer tulajdonképpen mérlegmódszer, e kifejezés azonban nálunk más fogalmat takar.

Matrix

Felhasználó:	Ipar	Mezőgazdaság	Lakosság	Összesen
Szállító:				
Ipar	0	80	80	160
Mezőgazdaság	60	0	120	180
Lakosság	100	100	0	200
Összesen	160	180	200	540

Mint látjuk, mind a három ábrázolásmód ugyanazokat az adatokat használja fel, mindhárom arra az alapvető elvre épül fel, hogy az összes felhasználás azonos az összes teljesítménnyel (kibocsátással), csak ezt az elvet sajátos módon fogalmazza: a számlamódszer a mérlegegyensúly elvét mondja ki, a grafikus ábrázolásnál a „bemenő" és a kimenő" sávok szélessége azonos, míg a matrixnál a megfelelő sor-, illetőleg oszlopösszegek azonosak.

A grafikus ábrázolásmódnak előnye, hogy rendkívül szemléletes, áttekinthetővé teszi a folyamatokat és azok nagyságrendjeit. Hátránya, hogy sok szektor és bonyolultabb kölcsönös kapcsolatok esetén megrajzolása egyre nehezebb, és az áttekinthetőséget még a sávok eltérő színezése sem biztosítja.

A matrixmódszer előnyös vonása a tömörség, mivel a kettős könyvelés két bejegyzése helyett egy szükséges csak, és a bejegyzés *helye* ad felvilágosítást arra nézve, hogy a folyamat milyen két szektor között zajlik le. De egyúttal hátránya is a tömörség, mivel külön szöveges magyarázat nélkül a gazdasági folyamat összefüggéseit nehéz követni, sőt gyakran maga az ábrázolásmód elhomályosítja az összefüggéseket. Mivel azonban — főképp matematikailag — könnyen kezelhető, a további tárgyalásnál ezzel a jelölésmóddal élünk, hiszen ez nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a folyamatokat bármikor a másik két módszerrel is ábrázoljuk. (Néha nem egynemű mennyiségek ábrázolására is sor kerülhet — például munkaóra, tonna és forint — ilyen összefüggéseket csak a matrixmódszer tud eredményesen kezelni.)

Néhány szót kell még szólni a bejegyzések tartalmáról. A gazdasági élet folyamatai az árutermelő társadalmakban általában kétoldalúak, az áruk mozgását követi a pénz ellentétes irányú mozgása. Tehát fenti sémáink körforgása az ellentétes irányban is olvasható mint pénzmozgás, természetesen a feliratok megfelelő módosításával (nyersanyag helyett nyersanyag ellenértéke olvasandó, bérmunka azaz a felhasznált munkaerő helyett ennek ellenértéke a munkabér).

Különösen érdekes a matrix viselkedése ilyen „fordítva" „olvasásnál": a sorokból oszlopok, az oszlopokból sorok lesznek.

Kedvezményezett:	Ipar	Mezőgazdaság	Lakosság
Fizető:			
Ipar	0	60	100
Mezőgazdaság	80	0	100
Lakosság	80	120	0
Összesen	160	180	200

Az oszlopok és sorok e felcserélését a matematikában a matrix transzponálásának nevezik és az áru- és pénzkapcsolatok e „transzponálhatóságát" fel is használják.

Vannak ugyan más folyamatok is, például

1. egyoldalú áru (ajándékozás, természetbeni pótlás stb.);
2. egyoldalú pénz (adók, jövedelemújraelosztás stb.);
3. kétoldalú pénz (kölcsön, váltóleszámítolás stb.);
4. kétoldalú áru (közvetlen termékcsere stb.),*

ezeket azonban egyelőre figyelmen kívül hagyjuk, azaz eleve elvonatkoztatunk mind a naturális, mind pedig a hitelgazdálkodástól, az állami beavatkozástól stb., tehát a pénz egyelőre csak mint értékmérő és forgalmi eszköz szerepel. Ez az elvonatkoztatás — kimondva vagy kimondatlanul — minden hasonló sémakészítés alapja, és amennyiben a sémákat továbbfejlesztik és alkalmassá teszik az államháztartás, bankszervezet stb. tevékenységének regisztrálására, mindig feltételezik (nyíltan vagy hallgatólag), hogy például a tisztán pénzjellegű folyamatok ellentéte, ha nem is *áru*, de valamilyen *szolgáltatás* vagy *szolgálat*.

Az „Input-Output" módszer fő vonásai

A népgazdaság egymással kölcsönös kapcsolatban álló nagyszámú „tevékenység" kombinációja. Minden ilyen „tevékenységnek" vagy az egymáshoz hasonló „tevékenységek" egy csoportjának megfelel egy *szektor*. (Például: a szövő, a fonó, és a kikészítő „tevékenységek" együtt a textilipar szektorát alkothatják, de — legalábbis elvben — az egyes „tevékenység", sőt annak egy része is, például a selyemszövés, vagy akár egy bizonyosfajta selyem szövése is önálló szektor lehet.) Minden ilyen „tevékenység" működése közben elfogyaszt bizonyos javakat és szolgáltatásokat, amelyek más szektorokból erednek, és működése révén létrehoz bizonyos javakat és szolgáltatásokat, amelyeket más szektoroknak ad át.**

A termékek és szolgáltatások ilyen áramlását kényelmesen leírhatjuk egy „Input-Output" táblázatban (150. o.). Így például azt a 122 millió dollár értékű árut, amelyet a textil- és bőripar a mezőgazdaságnak szállított, az első oszlop ötödik sorában találjuk, a fémfeldolgozóiparnak szállított 181 millió dollár értékű árut pedig a harmadik oszlop ötödik sorában.

Így általában a sorok a termékek *elosztását* mutatják, a sorösszeg a szektor-szinten számított teljes termeléssel egyenlő, ugyanakkor az *oszlopok* az önköltség (pontosabban a vásárlások) *összetételéről* adnak képet, összegük pedig az összes kiadást adja.

* Ez „feltételezett értéken" általában szerepel a sémákban (főként a kisárutermelő mezőgazdasággal kapcsolatban).

** I. m. 202. o. A szerző tudatosan nem termelésről beszél, hanem „tevékenységről" — erre azért van szüksége, hogy a legkülönbözőbb szektorokat (például ipari üzem és államháztartás) egy kalap alá vehesse. Ezt a problémát később külön tárgyaljuk.

Az Egyesült Államok gazdasági rendszere 1919-ben. (Összevont tábla.) (Millió $)
(Az oldalrovatban felsorolt iparok termelésének szétosztása a fejlécen jelzett iparok közt.)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7. (export)	8.	9.	10. (fogyasztás)	Összesen
1. Mezőgazdaság és élelmiszeripar	—	—	—	—	1420	—	4063	391	1364	11920	19158
2. Bányászat és kohászat	48	—	1157	16	1	15	214	734	612	194	2991
3. Fémfeldolgozó ipar	778	84	—	614	169	1529	1427	1073	6513	2520	14707
4. Tüzelőanyag és energia	133	447	398	—	126	516	503	228	1257	2545	6153
5. Textil és bőr	122	—	181	—	—	—	768	90	1541	6993	9695
6. Szállítás (vasút)	940	327	262	894	—	—	141	346	1464	1246	5620
7. Külkereskedelem (import)	1140	149	89	26	1584	1	—	387	257	572	4205
8. Többi ipar (kémiai, fa, papír stb.)	807	32	174	116	155	125	724	—	6240	4191	12564
9. Elosztatlan (államháztartás stb.)	3580	1247	6554	2794	3085	694	50	4918	—	13335	36257
10. Háztartás (munkabér és profit)	12883	1194	7172	2938	3891	3043	—	5038	19288	—	55447
Összesen:	20431	3480	15987	7398	10431	5923	7890	13205	38536	43516	

Forrás: i. m. 70. oldal. A séma a nyers adatösszeállítás számait mutatja. A felhalmozás kiszűrése stb. után, tehát az egyszerű újratermelés esetén az egyes oszlopösszegeknek természetesen meg kell egyezniök a megfelelő sorösszegekkel.

Az alapvető feltételezés mármost az, hogy adott technikai színvonal mellett
1. a szektor önköltségének összetétele, azaz vásárlásainak, inputjainak egymásközti aránya állandó;
2. minden egyes önköltségtényező arányos a teljes termeléssel, azaz mind külön-külön, mind együttesen követik a teljes termelés emelkedését vagy csökkenését.

Ez az igen egyszerű absztrakció az összes összefüggéseket lineárisakká, és így számológéppel számíthatóvá teszi, még akkor is, ha a szektorok száma igen nagy. (A szektorok számának növekedésével hatványozottan nő az elvégzendő szorzások és összeadások száma, így végül is az egyenletek megoldását célszerű elektronikus gépekre bízni.) Így lényegében az n szektorból álló séma átalakul n egyszerű egyenletté, amellyel a különbözőképpen definiálható n ismeretlen kiszámítható. Aszerint, hogy mit tekintünk ismeretlennek és mit tekintünk adottnak, a legkülönbözőbb problémákra kaphatunk választ.

Ismételjük meg az elmondottakat matematikai formában: jelölje x_{ik} azt a termékmennyiséget, amelyet az i iparág a k iparágnak szállít. Így például $x_{51} = 122$ és $x_{53} = 181$. (Mivel az 5. iparág a textil- és bőripar, az 1. a mezőgazdaság és a 3. a fémfeldolgozóipar, azaz az első index a *sor*, a második az *oszlop* mutatója, azaz az első index az *előállító*, a második a *felhasználó* iparágat jelenti.)

X_i-vel jelöljük az i iparág teljes kibocsátott termelését, azaz mindazt, amit a többi iparágnak szállít. Tehát

$X_i = x_{i1} + x_{i2} + x_{i3} + \ldots + x_{in}$, amit rövidebben az összeadást jelző Σ jellel is írhatunk

I. $$X_i = \sum_{k=1}^{n} x_{ik},$$ ahol a k mutató az összegezés közben végigfut az összes n iparágon.

Ha egy iparág teljes termelésével elosztjuk az önköltségnek minden elemét, akkor ez a hányados, adott technikai feltételek mellett, konstans szám lesz (amit itt a-val jelölünk), amely független a termelés mennyiségének bármely megváltozásától, és csak a technikai fejlődés változtathatja meg, tehát a technika jellemzésére alkalmas koefficiensnek tekinthető. E „termelési" koefficiensek* (amelyek sokban hasonlítanak a mi normatíváinkhoz) matematikailag a következőképpen határozhatók meg:

II. $$a_{ik} = \frac{x_{ik}}{X_k}$$

azaz a k iparban felhasznált bármelyik i termék „termelési" koefficiensét megkapjuk, ha a k iparban felhasznált megfelelő i iparágból származó termékmennyiséget (x_{ik}) elosztjuk a k ipar teljes termelésével (X_k). Így peldául:

$$a_{15} = \frac{1420}{9695} \quad \text{és} \quad a_{51} = \frac{122}{19158}$$

E két egyenlet összevonásával jön létre az alapvető egyenletrendszer. Tudniillik a II. egyenletet mindkét oldalon szorozva X_k-val, kapjuk $x_{ik} = a_{ik} X_k$, egyenlőséget, amit, ha behelyettesítünk I-be, eredményül az alapvető egyenletrendszert adja:

III. $$X_i = \sum_{k=1}^{n} a_{ik} X_k$$

Ezt az egyenletet sorban felírhatjuk i = 1, 2, 3, ... n-re; az így nyert egyenletek megoldásával választ nyerhetünk különböző kérdésekre. A világosság kedvéért fenti tömör kifejezésmód helyett (bár a matematika az ilyen egyenletrendszert még tömörebben is kifejezheti) itt részletesen is leírjuk egy 5 szektoros (n = 5) séma egyenleteit:

* A termelési koefficiens az általánosan használt kifejezés. Inkább anyagfelhasználási koefficiensnek vagy normának nevezhetnénk a nálunk szokásos terminológia alapján.

$$
\begin{aligned}
X_1 &= a_{12}X_2 + a_{13}X_3 + a_{14}X_4 + a_{15}X_5 \\
X_2 &= a_{21}X_1 + a_{23}X_3 + a_{24}X_4 + a_{25}X_5 \\
X_3 &= a_{31}X_1 + a_{32}X_2 + a_{34}X_4 + a_{35}X_5 \\
X_4 &= a_{41}X_1 + a_{42}X_2 + a_{43}X_3 + a_{45}X_5 \\
X_5 &= a_{51}X_1 + a_{52}X_2 + a_{53}X_3 + a_{54}X_4
\end{aligned}
$$

Mint látjuk, hiányzanak (0-val egyenlők) mindazok a koefficiensek, amelyek sor- és oszlopmutatói azonosak, azaz

$$a_{ik} = 0, \quad \text{ha} \quad i = k, \quad \text{azaz} \quad a_{11} = a_{22} = a_{33} = a_{44} = a_{55} = 0,$$

vagyis általában — mivel „szektor-szinten" számolunk — nem vesszük figyelembe egyetlen iparág önfogyasztását sem. (Matematikailag persze nincs akadálya az önfogyasztás számbavételének sem.)

Nincs azonban semmi nehézsége annak, hogy a sémát „visszafelé" olvassuk, és ez esetben az értékáramlásokra teljesen az előbbivel szimmetrikus egyenleteket ne kapjunk ahol, ha P_i jelenti az i termék egységének értékét

$$\text{IV.} \qquad P_i = \sum_{k=1}^{n} a_{ki} P_k \qquad (i = 1,2,3, \ldots n)$$

E képlet fenti III. egyenletünknek úgyszólván „tükörképe", mivel csak az a indexei cserélődtek fel. Jelentése pedig az, hogy valamely i iparág termékegységének ára meghatározható, ha összeadjuk az előállításához felhasznált többi termék megfelelő „normativa szerinti" mennyiségének (a_{1i} , a_{2i} ... a_{ni}) és árának (P_1, P_2, ... P) szorzatait.

Hogy a mennyiség és érték kellemetlen kettősségét elkerülje, Leontief igen ügyesen úgy definiálja valamely iparág termékének „természetes" mértékegységét, mint „azt a mennyiséget, amelyet a séma elkészítésének időpontjában 1 millió $-ért kapni lehet". Így mennyiség és érték egybeesik (persze csak addig, míg a technikai koefficiensek meg nem változnak).

Mindez az egyöntetű matematikai tárgyalás azonban azon alapszik, hogy a rendszer „zárt", azaz nincs olyan termék, amelyet „kívülről" szerezne be, sem olyan, amelyet „kívülre" adna át. Az ipari szektorok összessége azonban nem zárt rendszer, azért meg kell vizsgálni a többi szektort is, amelyekkel a sémát általában „zárttá" egészítik ki.

A szektorok túlnyomó részét az ipar egyes ágai teszik ki, de szerepel, illetőleg szerepelhet a mezőgazdaság, a külkereskedelem, az államháztartás, a kereskedelem, a szállítás stb. is önálló szektorként. Az eredeti (1919. és 1929. évek adataiból készített) sémákból — és így az eredeti elméleti megalapozásból is — kimaradt mindaz, ami *a)* az elosztás (nagy- és kiskereskedelem), *b)* bank- és pénzügy, *c)* a nem vasúti szállítás és *d)* a közületek tevékenységére vonatkozik,* és ezek helyét egyetlen meglehetősen nagy, nem egynemű „elosztatlan" szektor vette át. A szektor méltán viselhetné a magyar „egyéb" elnevezést. Az „elosztatlan" kifejezés onnan ragadt rá, hogy mindazok a pénzösszegek és áruk, amelyek rendeltetését vagy eredetét nem lehetett a gyakorlatban meghatározni, azokkal együtt, amelyek a fenti *a)—d)* szektorokhoz irányultak, vagy azoktól származtak, a kiderített és ki nem derített statisztikai hibákkal együtt összevonva elosztatlanul ebbe a szektorba kerültek. A sémát általában a munkabér, a profit és a személyes fogyasztás,** azaz a „háztartási" szektor zárja le.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ha a séma nem zárt, akkor elveszti minden értelmét és matematikai számíthatóságát. Sőt, a számítások egy része éppen ilyen nyílt sémával dolgozik, ahol a „kívülről jövő" és a „kívülre menő" termékeket egymástól közvetlenül nem függőnek tételezik fel (ha a séma zárt, akkor ilyen függetlenség nem létezhet, mert a kölcsönös összefüggések köre is zárt). Ilyen típusú számítások alkalmasak az egyes tervszámok vagy az állami adó, ár stb. poli-

* I. m. 21. o.

** Szép kis keverék!

tika hatásainak felmérése, például: adott exportösszetétel mellett milyen az importszükséglet, vagy adott személyes fogyasztás mellett milyen a foglalkoztatottság, vagy adott állami kiadások mellett mekkorák a várható bevételek stb. Ilyenkor nemlétezőnek tekintjük azt a közvetlen összefüggést, amely export és import, foglalkoztatottság és személyes fogyasztás, az államháztartás kiadási és bevételi oldala között megvan* és az egyik oldalt önkényesen független változónak fogva fel, meghatározzuk — az egész gazdaságon „keresztülszámolva" — a másik oldalt mint függő változót. Ugyanígy fordítva is számolhatunk: adott foglalkoztatás, munkaerő-elosztás mellett mi áll rendelkezésre a személyes fogyasztás számára, adott import mellett mit és mennyit kell exportálni stb. Tisztában vagyunk vele, hogy e számítások egy része közgazdasági értelmetlenség, azonban a matematika teljesen, a polgári közgazdász pedig legtöbbször érzéketlen azzal szemben, hogy egy kölcsönhatáson belül melyik oldal lehet az elsődleges és melyik nem.

Az ilyen típusú számítások bizonyos körülmények közt teljesen szabatosak. Ilyen például a közvetlen anyagok norma szerinti tervezése, ha az egyes termékek és anyagok közt többszörös kapcsolat áll fenn (ha tehát nyersanyagok, közbenső termékek és készáruk bonyolultabb összefüggésben állanak, mint például a kohászatban, ahol bizonyos végtermékek egyrészt késztermékeknek tekintendők, másrészt alapanyagai más késztermékeknek stb.** Egy másik, talán kiaknázható területe a fenti módszereknek a több vertikumú üzemek, kombinátok operatív és éves tervezése. Ma tudniillik a „belső kooperációs" terveket általában nem képesek nálunk központilag megfelelően elkészíteni, és általában az üzemegységek (vagy vállalatok) egymásközti megegyezésére bízzák. Úgy látszik, hogy a Német Demokratikus Köztársaság egyes kombinátjaiban e téren fenti módszerekkel úttörő eredményeket értek már el.***

A termelő szektorok gazdasági elemzése

Az elemzés alapfeltételeit előbb az ipari szektorokkal kapcsolatban tárgyaljuk, majd az egyes különleges szektorokra (kereskedelem stb.) térünk rá.

Amikor az ipar egészét szektorokra bontjuk, vagy pedig (ami egyre megy) a vállalatokat, vagy a vállalatok egyes termelési területeit csoportosítjuk, akkor — mint minden helyes statisztikai csoportosításnál — azt igyekszünk biztosítani, hogy a képzett csoportok egyneműek legyenek. Ez az egyneműség, azaz, hogy a csoportok milyen tulajdonságok, ismérvek tekintetében egyneműek, mindig függ a vizsgálat tulajdonképpeni céljától.

Nyilvánvaló, hogy amikor az „Input-Output"-analízis elvégzése végett igyekszünk csoportokat, azaz szektorokat alkotni, akkor olyan szektorokat kell képeznünk, amelyek lehetőleg egyneműek, azaz „termelési" koefficienseik (a_{ik}) minőségileg és nagyságrendileg hasonlóak, és termékeik azonos módon, azonos arányokban kerülnek felosztásra.

Ez a csoportosítás általában elég szorosan fogja fedni az ipar ágazati csoportosításának történelmileg kialakult rendszerét, azonban követke-

* Azaz zárt egyenletrendszerünkből törlünk egy változót, és annak helyére adott nagyságokat írunk be.

** Lásd például Natterodt: Mathematische Hilfsmittel zur Verbesserung der Materialplanung. Technologische Planung und Betriebsorganisation. 1955. 9. és 10. szám. A cikk felhasználja a matrixszámítást oly esetekre, ahol az anyagtervezés során többszörös áttételekkel kell dolgozni, azaz ahol az elemi számolási módszerek csak próbálgatással, fokozatos és időtrabló közelítési eljárással vezetnek eredményre.

*** Der Industriebetrieb. 1956. 11. szám.

zetes végigvitele folyamán elkerülhetetlen összeütközésekre is vezet vagy ezzel a csoportosítással, vagy a valósággal. Ilyen fontosabb ütközőpontot említünk meg a következőkben.

A késztermék homogenitása

A késztermék *elosztásra* kerül a népgazdaság egyéb szoktorai között, de ez az elosztás nem pusztán mennyiségi, hanem minőségi is. Azaz például végignézve mellékletünk 3. szektorának elosztását (fémfeldolgozóipar), nyilvánvaló, hogy a mezőgazdaságnak átadott 778 millió $ értékű áru összetétele szükségképpen más, mint a textil- és bőriparnak átadott 169 millióé, és ez ismét más jellegű árukból áll, mint a személyes fogyasztásra adott 2520 millió. (Ez a kérdés, hogy egy adott szektorban *megtermelt* összes késztermékből az egyes szektorokban *felhasznált* termékmennyiség minőségileg egynemű-e vagy sem, a viták folyamán — tudomásom szerint — nem merült fel.)

Kétségtelen, hogy a 3. szektor erősen összevont (aggregált), de ha lebontjuk elsődleges összetevőire (acélművek, hengerművek, egyéb vas- és acélgyártmányok, autóipar, színes fémipar), akkor az egyes alszektorok terméke még mindig nem egynemű: például a hengereltáruknak egészen más választékát igényli a mezőgazdaság, mást a közlekedés, mást az építkezés és így tovább. Ha a bontást még tovább folytatjuk, (például hengereltáru fajták szerint: cső, idom, lemez stb.), még mindig nem juthatunk egynemű elosztáshoz, míg el nem érkeztünk a szigorúan meghatározott egyes egyedi gyártmányhoz. Ha az eljárással tehát teljes szabatosságot akarunk elérni, a szektorok száma 100 ezres nagyságrendű lesz,* ami egyrészt a számítást kivihetetlenné teszi, másrészt a költségoldalról ássa alá a rendszer szilárdságát. Eltekintve azonban a gyakorlati megvalósítás nehézségeitől, meg kell állapítani, hogy elvi kiindulópontunk itt egy minden határon túl való „finomítás" veszélyét rejti magában, amelynek végső irányzata minden egyes termék számbavétele.

A költségoldal homogenitása

Rendkívül sok vitára adott okot, amelyet az irodalomban általában „aggregáció" címszó alatt lehet megtalálni. Maga a szerző — egy későbbi tanulmányában** — a kérdést rendkívül helyesen így exponálja: „Gyakorlatilag nem az aggregáció és a nemaggregáció között lehet választani, hanem csak az aggregáció magasabb vagy alacsonyabb foka közt."

Tegyük fel ugyanis, hogy két iparág, amelynek „termelési" koefficiensei egymástól különböznek, egy szektorban van összevonva. Amíg a két iparág termelésének felfutása azonos, addig a két tulajdonképpen külön nemű, de gyakorlatilag egyneműként feltüntetett szektor koefficiensei (amelyek tulajdonképpen a két iparág megfelelő koefficienseinek a termelési értékkel súlyozott átlagai) nagyobb hibaszázalék nélkül kiszámíthatók, a termelési arányok minden eltolódása az aggregált ipar-

* Elég talán az Egységes Termék- és Árjegyzék százegynéhány kötetére, pótfüzetére stb. utalni — valamint az anyagtervezésben egy időben ragályos „finomítási" törekvésekre —, amelyeket gyakorlatilag a végsőkig lehetett folytatni, miközben a befektetett többletmunka semmilyen arányban nem állt már az elért többletpontossággal.

** I. m. 207—211. o.

ágak közt azonban módosítja a koefficiensek értékét, még ha azok a két iparágban külön-külön nem is változtak meg.

Mármost a homogenitás követelése ezen az oldalon is a „finomítás" tendenciáját hozza létre, e tendencia azonban nem az egyes termék, hanem az egyes vállalat felé mutat.

Önköltségstruktúráról ugyanis csak addig lehet beszélni a szó valóságos értelmében, amíg a költség felmerülésének, beszámításának objektív, külső ismérvei vannak. Abban a pillanatban, amint már nem egy vállalat összes termékeinek költségéről van szó, hanem ennek az önköltségnek megoszlásáról az egyes termékek közt, azonnal felmerülnek szubjektív szempontok, amelyek közt — bizonyos költségek elosztásánál — nem lehet igazságot tenni. (Gondoljunk a „közvetett költségek" elosztása körüli alapjában meddő vitákra, az „összehasonlítható" és „össze nem hasonlítható" termékek önköltségére stb.)

E két szempont állandó összeütközésbe kerül a táblák megszerkesztésénél: *termékek* szétosztását kellene meghatározni és *vállalati* adatok állnak rendelkezésre.

Végeredményben tehát — mint Leontiefet is idéztük — valóban csak az aggregáció alacsonyabb vagy magasabb foka közt van választásunk. Egyrészt azért, mert még az elektronikus gépek gyakorlati teljesítőképességének is van határa, másrészt minél részletesebb a kép,* annál több az individuális kezelést igénylő részletprobléma, például a melléktermékek, ikertermékek kérdése. Nyilvánvaló, hogy mert a szerszámgépgyártás vashulladékkal jár, és ez az ócskavas a kohászat alapanyaga, ezért a kohászat felfutása még nem jár azzal a következménnyel, hogy a szerszámgépgyártást csupán emiatt olyan mértékben kell fokozni, hogy a kohászat ócskavas szükségletét kielégítse. A koefficiens tehát bizonyos körülmények közt értelmetlenné válik stb.

Mielőtt ezt a sok kutatást igénylő és ma még hozzávetőleg sem megoldott kérdést igeiglenesen lezárnánk, formulázzuk meg újból a feltételeket, egy másik szempontból és O. Eckstein műve alapján** írjuk le azt az absztrakt gazdaságot, amelyet feltételeink meghatároznak:

„E feltételezett gazdaság célja, hogy különböző használati értékeket hozzon létre. Minden egyes ilyen jószágfajtát egy külön iparág állít elő. Minden iparág csak egy termelési eljárást használ fel . . . Minden iparág termelési eljárása egyszerű összegezés: hogy a termék egységét létrehozzák, a szükségletek szilárd arányú halmazát kombinálják. Minden a rendszeren belül előállítható termék tetszés szerint szaporítható, csak a kívülről felhasznált mennyiségek tekinthetők korlátozottaknak."

Az alapvető feltétel Eckstein szerint*** a következő:

„Jó megközelítésnek tekinthetjük, hogy

a) a gazdaság iparágakból áll,

b) minden ilyen iparág csak egyfajta terméket állít elő,

* A legrészletesebb séma eddig 450 × 500-es volt. Megemlítendő, hogy elkészítésének költségei körülbelül 600 000 $-ra rúgtak!! (I. O. 166. o. 42. jegyzet.) Érdekes problémák adódnak elméletileg abból, hogy a végeredmény pontosságát, hogyan befolyásolja az alapadatok adott hibakorlátai mellett a matrix méreteinek növekedése. Általában *pontatlanabbá* válik, tehát itt is vannak józan *elvi* korlátok.

** The Input-Output System — Its Nature and Use. Economic Activity Analysis. Edited by O. Morgenstern. Wiley 1954. 43—78. o.

*** I. m. 50—51. o.

c) minden iparág termelési függvénye* lineáris, fix koefficiensekkel."

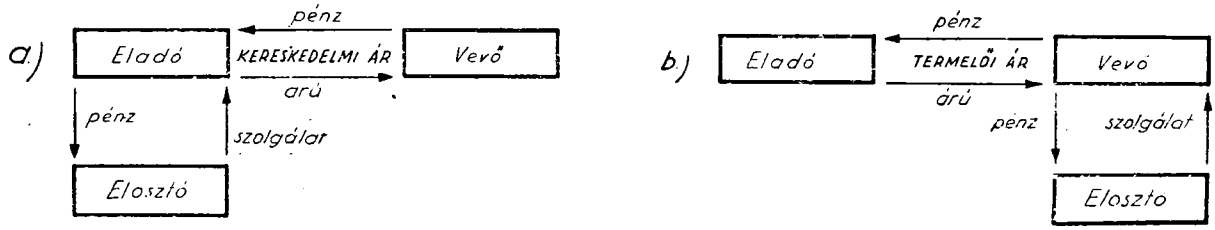
A sémákban a szorosan vett iparágakon kívül azonban egyéb szektorok is szerepelnek. Vegyük sorra ezek szokásos kezelését, hogy utána véleményt mondhassunk arról, mennyiben elégítik ki ezek a szektorok a fenti *b)* és *c)* feltételeket.

A következő fontosabb szektorokat érintjük: a belkereskedelmet, a szállítást, a külkereskedelmet, az államháztartást és a személyes háztartást s végül az „elosztatlan" szektort.

A „nem termelő" szektorok gazdasági elemzése

Belkereskedelem

A fejlett kapitalista termelés elkerülhetetlen velejárója a nagykereskedelem. Ha azonban sémánkban egész forgalmának külön szektort szentelnénk, akkor az egész ipari termelést vagy ennek legalábbis túlnyomó részét át kellene áramoltatnunk ezen, ami sok szempontból megzavarná az áttekinthetőséget. Ezért két alapvető eljárást ismertetünk.**

Az *a)* esetben a termékeket kereskedői áron számítjuk, ennek megfelelően a szállító (terméket előállító) iparágat terheljük meg a belkereskedelmi szolgálat költségével. A kereskedelem „terméke" tehát a kereskedelmi árrés lesz, kiadásait, amelyek ezt a „terméket" terhelik, éppen úgy számolják el, mint más iparágak esetén, azonban *nem* szerepel kiadásai közt az eladás céljából megvett áruk ellenértéke.

A *b)* esetben pedig a termékeket termelői áron számolják el, a kereskedelmi árréssel pedig a felhasználót (fogyasztót) terheljük meg. (Általában utóbbi megoldást választják, lényegében azzal az indokkal, hogy a kereskedő forgalmának, költségeinek mértéke jobban függ a fogyasztástól, mint a termeléstől.)

Szállítás

Az eljárás az előbbihez teljesen hasonló. A teherszállítás „szolgálata", a tonnakilométerben kifejezett teljesítmény költsége terhelheti a termelőt is, a felhasználót is. Nehézség mutatkozik azonban az adatgyűjtésben, mert míg a kereskedelmi és termelői árak különbsége általában elég pontosan megállapítható, a szállítási feltételek bonyolultsága miatt

* Ez a „termelési függvény" nem más, mint a II. jelzésű egyenletek egy iparágra (szektorra) vonatkozó összessége, azaz a „normatívák" összessége.

** Hoffenberg nyomán. I. O. 62—63. o.

igen nehéz megállapítani, hogy a ténylegesen realizált termékeket mennyi szállítási „szolgálati" költség terheli. Valószínű például, hogy a mezőgazdaságnak szállított textiltermékek átlagos utazási távolsága nagyobb, mint a fémfeldolgozóiparnak szállítottaké (mivel utóbbi iparág néhány központban tömörült, az előbbi pedig szétszórt az ország egész területén), de ezek hatását statisztikailag kimutatni az egyes késztermékekben realizált szállítási költségek alakulására szinte lehetetlen. Ezért általában a termelési értékkel (vagy a fogyasztással) arányosan szokták szétosztani a vasúti fuvar költségét az egyes iparágak között, ami igen durva megközelítést jelent.*

Külkereskedelem

A külkereskedelem „termékének" az importot tekintik, „kiadásainak" pedig az exportot. A külkereskedelmi szektor sora tehát az importokat, oszlopa pedig az exportokat fogja tartalmazni. Míg az export kezelése nem okoz különösebb gondot, az import szétosztására az alábbi alternatív megoldások képzelhetők el: Az import egy része olyan árukból (például nyersgumi, selyem, gyémánt) áll, amelyeket az USA ipara nem képes előállítani. Ezek fogyasztását általában közvetlenül el lehet osztani a felhasználó iparágak szerint. Az import másik része azonban olyan termékekből áll, amit a honi ipar is elő tud állítani. (úgynevezett „competitive imports"). Itt már nehéz megállapítani, hogy valamely szektor fogyasztását import vagy honi termék elégíti-e ki, vagy ha mindkettő, akkor milyen arányban az egyik és a másik. Leontief eredetileg** feltette, hogy ez az arány minden felhasználó esetén egyforma (azaz minden szektor, amely importált terméket vagy annak megfelelő belföldi terméket használ fel, az illető termék teljes hazai termelésének és importjának arányában részesül a sémában a hazai termelésből, illetve az importból, tekintet nélkül az esetleg felderíthető valóságos arányra). Később*** az importárukat azon iparágak *fogyasztása* közé számította, amelyek az illető árut belföldön *termelték* (azaz termelésüket és fogyasztásukat is megemelte az import összegével — olyan eljárás ez, amely súlyosan veszélyezteti a „termelési" koefficiensek realitását). Még később**** egyszerűen felsorolja e két lehetőséget, és bár lényegében látja, hogy alapvető elképzeléseinek keretébe egyik megoldás sem sorolható be („az okozati összefüggések rendkívül komplex volta lehetetlenné tesz minden kísérletet, hogy nyíltan bevezessük ezeket elméleti összeállításunkba, azaz, hogy az import koefficienseket mint függő változókat kezeljük") — de a továbbiakban gyakorlatilag mégis úgy számol a külkereskedelemmel, mint az egyes iparágakkal. Ez természetesen az Egyesült Államokban, ahol a külkereskedelem részaránya igen csekély (az 1939. évre vonatkozó táblázat szerint — i. m. 166—167. o. — a bruttótermék 235.641 millió $, az import pedig 3750 millió $, azaz alig haladja meg az 1,5 százalékot, és egyetlen iparágban sem több 3 százaléknál!) nem okozhat nagyobb hibát az „Input-Output" számításokban.

* I. m. 23. o.
** I. m. 24. o. (1941).
*** I. m. 158. o. (1944).
**** I. m. 164—168. o. (1949).

Államháztartás

Az államháztartás mint önálló szektor először az 1939-es táblázatban jelenik meg, minden nyílt elméleti megalapozás nélkül. Csak egy — az árváltozásokra vonatkozó — lábjegyzetben* említi meg futólag Leontief, hogy az adóterhet is arányosnak tekinti az illetékes iparág termelésével. Ebből a futó megjegyzésből nyilvánvalóvá válik, hogy a séma és a vele való számítás logikája szerint az államháztartás „termékei" a különböző adók, míg „költségei" mindazon fogyasztási és egyéb javak, amelyeket a különböző iparágak szállítanak a helyi és központi kormányzati szervek részére (ide beleértve valószínűleg a köz- és állambiztonsági, valamint erőszakszervek felszerelését, fegyvereit stb., stb. is). E szektor elvi kérdéseit — valószínűleg az Egyesült Államok biztonsági programjának titkossága miatt — a későbbiekben sem szellőztették túlságosan, bár valószínűleg éppen a honvédelmi kiadások hatalmas méretei tették lehetővé és szükségessé az ezzel kapcsolatos költséges „Input-Output"-analízisek elvégzését. A legérdekesebbnek ígérkező számításokat azonban mindmáig hét pecsét alatt őrzik. Így meg kell elégednünk szórványos kijelentésekkel. Leontief például 1952-ben előadja,** hogy „a közületi tevékenység beillesztése az iparközi arányok általános matrixába, nem jelent különleges problémát" — a későbbi viták során azonban kiderül, hogy a rendszer általában csak regisztrálni tudja az állami szektor tevékenységét, és az elgondolás reális alapja mindössze annyi, hogy tényleg vannak olyan adók *is*, amelyek arányosak a megadóztatott iparág teljes termelésével.***

„Háztartási" szektor

Ez egyike azon szektoroknak, amelyekkel a rendszer zártságát biztosítják, ezért még összetettebb, mint a többiek. Kövessük Leontief magyarázatát**** (anélkül, hogy minden részletre kitérnénk):

A szektor „terméke" két részből áll. Az egyik igen egyszerű: az iparágak közt szétosztják az ott dolgozók bérét és fizetését. (Ez csak a mezőgazdaság rovatában nem egyértelmű, mert vagy csak a bérmunkások fizetését írjuk be, vagy az összes mezőgazdasági dolgozó — feltételezett — munkabérét. A mezőgazdaságban ugyanis, a kisárutermelés túlnyomó volta még az Egyesült Államokban is megnehezíti tisztán tőkés „iparként" való tárgyalását.) A másik már igen bonyolult: itt számolják el a tőkés vállalkozói „szolgálat" egyenértékét. Itt két probléma is adódik: 1. a profitok helyes meghatározása (mivel a statisztikai anyag nem megbízható) és 2. a felhalmozás kérdése (mivel a profitok egy részét még a tárgyévben felhalmozásra fordítják, tehát ez a rész kétszer szerepel a sémában: egyszer mint profit és egyszer mint beruházásra vagy forgótőkenövelésre szolgáló termékvásárlás. E megosztásnak megfelelően a fogyasztás (tehát a háztartási szektor oszlopa) is kétféle fo-

* I. m. 197. o. 4. jegyzet.
** I. O. 17. o.
*** Lásd: Friederick T. Moore tanulmánya: A Survey of Current Interindustry Models. I. O. 251—252. o.
**** I. m. 24—32. és 41—42. o.

gyasztást tükrözne: egyrészt a személyes fogyasztást,* másrészt az összes felhalmozásra fordított termelő fogyasztást. Utóbbira azonban az első (1919-es és 1929-es évek adataiból készített) sémák elkészítésénél nem tudtak adatokat szerezni, ezért a problémát gyakorlatilag úgy oldották meg, hogy csak a személyes fogyasztást vették fel. ((Elméletileg ugyan már ekkor is adott Leontief javaslatokat a felhalmozás problémakörének kezelésére, ezek a továbbiakban azonban teljesen megváltoztak.)

„Elosztatlan" szektor

Mint fentebb már említettük: az általános „kiegyensúlyozást" szolgálja. Miután megfelelő statisztikai adatgyűjtéssel elenyésző mértékre lehet csökkenteni (elvileg teljesen fel lehet számolni), nagysága tulajdonképpen fordított arányban van az adatfelvétel pontosságával.** Érdemben tehát nem kell vele foglalkozni, pusztán fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a számításokat annál bizonytalanabbá teszi, minél nagyobb.

★

Foglaljuk össze és egészítsük ki a nem termelő szektorról elmondottakat:

Szektor neve	„Termékei"	„Költségei"
Belkereskedelem ...	Árrés	Kereskedelmi költségek
Szállítás	Tonnakilométer*	Szállítási költségek
Külkereskedelem ...	Import	Export
Államháztartás	Adók	Anyagi és személyi kiadások
Háztartás	Munkabér, fizetés, összes profit	Személyes fogyasztás (esetleg felhalmozás)
Elosztatlan	Statisztikai hibák és más gazdasági szektorok „szolgálatai"	Statisztikai hibák és egyéb szektorok költségei

* Esetleg csak fuvardíj (mivel a tonnakilométer megoszlást nem lehet *mindig megállapítani.*)

Mindezektől azt kívánjuk, hogy tegyenek eleget azon felételnek, amely szerint

b) mindegyik csak egyfajta terméket állítson elő,

c) termelési függvényük lineáris legyen, fix koefficiensekkel.

Nyilvánvaló, hogy e feltételeket távolról sem elégítik ki. Talán bizonyos megközelítéssel, sok fontos szempontot elhanyagolva feltételezhetjük, hogy a belkereskedelem és a szállítás bizonyos esetekben hasonlóan viselkedhetik, mint a termelő szektorok. A többi nem termelő szek-

* A munkások *és* tőkések személyes fogyasztását, valamint *ha* a mezőgazdasági kisárutermelők feltételezett munkabérét is nyilvántartásba vettük; akkor ezek fogyasztását is (ha *nem,* akkor ez mint a mezőgazdaság „önfogyasztása" jelentkezik).

** Az 1919-es sémában a bruttó forgalom 21 százaléka;
az 1929-es sémában a bruttó forgalom 20 százaléka;
az 1939-es sémában a bruttó forgalom 6 százaléka.

torban azonban minden ilyesfajta törvényszerűség kutatása meddő és a tényleges összefüggéseket csak feje tetejére állítja.*

Ha tehát e szektorok viszonylag nagy helyet foglalnak el a gazdaság egészében, akkor a számítások meglehetősen bizonytalanná válnak. Javíthatunk a számítások megbízhatóságán, ha mindazt az ipari terméket, amelyet a nem termelő szektorok felhasználnak, mint végső fogyasztást kezeljük, míg a nem termelő szektorok „termékei" közül, mint külső „input"-ot, csak azokat vesszük figyelembe, amelyek valóban arányosak a felhasználó iparág termelésével. Ilyen elsősorban az importáru és a munka, bizonyos körülmények közt a szállítás és a forgalom költségei. Az adók — mégha forgalommal arányos adókról is van szó — nehezen illeszthetők be a sémába, mert nagyságuk nem a technika adott színvonalától függ (mint a többi koefficiensé), hanem egyéb szempontoktól. Helyes beszorolásuk egyébként is az volna, ha mint az értéktöbblet egyik részét a profitokkal együtt szerepeltetnék. Ez esetben a háztartási szektor sora két sorra volna bontható: a megfizetett munkára (munkabér) és a meg nem fizetettre (profit, kamat, adó), ami legalábbis elvileg tisztább összefüggéseket mutatna. Hogy a séma belső logikája ilyen objektív értékelmélet felé kényszerít, mutatja Leontief bizonyítása (I. m. 207. old.), amely szerint adott árak esetén a munkabérek nagysága meghatározza a profitokat.

Az „Input-Output" módszer alkalmazásának lehetőségei bővített újratermelés esetén

A gyakorlati statisztikai adatok nemcsak az egyszerű újratermelés folyamatait, hanem a felhalmozást és a bővített újratermelést (egyes esetekben a szűkített újratermelést) is felölelik. Láttuk, hogy ez a probléma a háztartási szektor összeállításánál ellentmondáshoz vezetett: azon profitok, amelyeket a séma ábrázolta időszakaszban felhalmozásra (tehát az álló- és forgótőke bővítésére) fordítottak, kétszeresen is szerepelnek a sémában: egyszer mint a háztartási szektor „termékei", másodszor mint az egyes szektorok azon termékei, amelyek nem az egyszerű újratermelést szolgálják. Éppígy kétszer is „költségek", egyszer azon iparág „profitköltségei", amelyekben ezt a profitot megtermelik, másodszor mint a beruházásra kerülő termékek költségei, ott, ahol a beruházásokra sor kerül.

Itt egy pillanatra meg kell állnunk, mert az állótőke megtérülése már az egyszerű újratermelés ábrázolásánál is újabb absztrakciót jelent, amelyet meg kell vizsgálnunk.

Leontiefet a valóság iránti tisztelete a sémák elméleti alapvetésében (itt műve első kiadását értem) megmentette attól, hogy a polgári közgazdászok általános szokása szerint összekeverje egyrészt a tőke különböző fajtáit, másrészt olyan folyamatokat, amelyek nem a tőke körforgásának, hanem a jövedelem elosztásának folyamatai. Bár ez a magatartása nem tudatos, de általában külső, „autonóm" szektorként kezelte

* A háztartási szektor, pontosabban a személyes fogyasztás tekintetében Ragnar Frisch — Samuelsonra támaszkodva — megkísérel lineáris feltételeket konstruálni, tisztán matematikai alapon, de még ő is megjegyzi, hogy a szükséges feltételezések „igen mesterkéltté válhatnak". (Memorandum. 1954. VIII. 5. Mimeographed.)

a háztartási szektort. Zavar támadt azonban, mihelyt a statisztikai alapadatok kibővítésével együtt ábrázolni kezdték az állami szektor nemipari tevékenységét is. És mivel az ember nem élhet „büntetlenül" polgári közgazdák közt, 1949-ben* már tőkének nevezi a személyes fogyasztás területén tartózkodó „tartós fogyasztási javakat" is (autó, zongora stb.), 1952-ben pedig** már a személyes és közületi fogyasztás valamenynyi területén érvényesíteni óhajtja a tőkemozgásokra vonatkozó — a továbbiakban ismertetendő — egyszerűsítő egyenleteit. Az egyszerű újratermelés sémája azonban még így is három különböző és egymástól megkülönböztetendő folyamatot tükröz

a) az állótőke megtérülését,
b) a forgótőke körforgását,
c) az értéktöbblet realizálását.

Az utóbbi kettő különösebb problémát nem jelent, legfeljebb annyiban, hogy a „háztartási szektor" félhomályba takarja a munkások és tőkések fogyasztásának különbségét.

Az állótőke megtérülését azonban csak akkor lehet a forgótőke megtérülésével együtt szerepeltetni, ha feltételezzük, hogy megújítása teljesen egyenletes, minden évben és minden iparágban éppen az átlagos fokon van, azaz, ha elvonatkoztatunk a beruházások ciklikus jellegétől, és bizonyítani tudjuk, hogy minden évben ugyanaz a mennyiségű termelőberendezés stb. éri el végső életkorát és kerül megújításra. (A gyakorlat azonban ennek élesen ellentmond, így Leontief az 1929-es és az 1939-es sémák összehasonlításakor (i. m. 154—156. o.) egész jelentős módosításokkal kénytelen élni, mivel az 1929-es netto beruházás több mint 4 milliárddal, azaz nagyságrendileg 100 százalékkal meghaladta az 1939-est.)

Visszatérve a bővített újratermelés, azaz a „dinamikus" séma területére, Leontief a következőképpen képzeli el megvalósítását:***

Adott időpontban „leltárt" vesz fel és ezt felírja egy, az alőbbiekkel szerkezetileg megegyező matrix formájában. Ennek egyik eleme (mondjuk z_{ik}) azt fogja megmutatni, hogy a fenti időpontban a k iparág mennyi i iparágból származó terméket tartott birtokában (mint termelési berendezést, nyersanyagkészletet, befejezetlen és félkészterméket vagy készárut). Leontief ismertetése vázlatos, így nem tudjuk, hogyan kívánta megállapítani azt, hogy a k iparág elkészített, de még el nem adott termékébe mennyi i iparágból származó termék van „bedolgozva". Feltételezzük azonban, hogy az összetételt a korábban definiált a_{ik} koefficiensek arányában határozta meg. Akkor is problematikus a befejezetlen termék összetétele, hiszen ismeretes, hogy a termelési folyamatok során az egyes különböző alap- és segédanyagok fokozatosan kerülnek feldolgozásra, tehát általános eljárást adni itt rendkívül nehéz volna.

Alapvető feltételezés mármost az, hogy a szükséges „leltár" a termelés színvonalához igazodik, azaz arányos X_k-val. Így meghatározhatók a technika adott színvonalának megfelelő tőkekoefficiensek, („stock coefficients"), azaz c_{ik} jelöléssel élve

$$c_{ik} = \frac{z_{ik}}{X_k}$$

* I. m. 211. o.
** I. O. 17. és 19—20. o.
*** I. m. 211—216. o.

Ha tehát egy iparág teljes termelése (X_n) növekszik, akkor az i iparágból nemcsak arányosan több a_{ik} terméket fog felhasználni, hanem ezenkívül beruházásra is felhasznál a termelés növekedésének megfelelő c_{ik} termékeket is.

A keletkező egyenletrendszer az eredetinél valamivel bonyolultabb, mert benne nemcsak az X_n-nel arányos lineáris tagok, hanem a növekedéssel arányos, tehát differenciális tagok is szerepelnek. (Így elsőfokú lineáris homogén differenciál egyenletrendszert kapunk, amely elektronikus számológéppel megközelítőleg megoldható.)

Leontief, aki e területet a további kutatás számára igen gyümölcsözőnek látja, a következő megjegyzéseket fűzi még mindehhez:

1. A termelés csökkenése esetén különbséget kell tenni az állótőke („fixed capital") és a szó szoros értelmében vett készletek közt, mert utóbbit a tőkés arányosan csökkenteni képes, míg az előbbi egy része ugyan kihasználatlanul marad, de nem építhető le. Ha a termelés ismét növekszik, mindaddig nem szükséges állótőke-beruházás, míg a kapacitáskihasználatlanság meg nem szűnik.

2.* A különböző technológiák az egyes szektorokban különféle „rétegekben" rakodnak le. Vannak diluviális rétegek, régi technikai alapokon, újabbak és legújabbak. Ezért ezeket meg kell különböztetni, foglalkozni kell amortizációs idejükkel, és fel lehet tételezni, hogy az új beruházás mindig a legfrissebb, legkorszerűbb technikai alapokon jön létre.

A kérdés megoldásának ez a módja nem látszik teljesen járhatónak. Két alapvető ellenvetésünk van:

Az első az adatfelvétel lehetőségére vonatkozik. A termelés periodikus volta esetén ugyanis az összes készletek periodikus hullámzást mutatnak és egyetlen pillanatban sincsenek „átlagos" helyzetükben.** Ezért a „határnapon" történő készletfelvétel helyessége illúzórikus, az pedig, hogy egy teljes perióduson keresztül kielégítő gyakorisággal vegyük fel a készletek mindenkori állapotát (körülbelül naponta), az sem a tőkés, sem a szocialista termelésben nem fizetődik. ki. Az álló- és forgóalapok közgazdaságilag helyes, tehát nem csupán adó-, de elméleti szempontokat is kielégítő értékelése pedig lényegében megoldatlan kérdés mind nyugaton, mind nálunk.

2. A második ellenvetésünk elméleti jellegű. Az absztrakció, amely egyszerű újratermelés esetén indokolható volt, tudniillik a technikai színvonal állandósága (azaz az a_{ik} koeficiensek konstansokként való kezelése), az a bővített újratermelés mellett, akkor, amikor a felhalmozás nem választható el a technika fejlődésétől, tarthatatlanná válik. Ekkor már az a_{ik} koefficiens is változóvá lesz, az időben lefolyó technikai fejlődés függvényévé, és a probléma magva épp az volna, hogy ezt az összefüggést meghatározzuk.

Itt kell megjegyeznünk, hogy ilyen dinamikus számításokkal a gyakorlat terén még nem találkoztunk, a kérdés még alig jutott túl az elméleti előkészítés szakaszán.

* Egy későbbi tanulmányában, I. O. 20. o.

** „A hóvégi hajrá..." Közgazdasági Szemle. 1956. 7—8. sz. 881—882. o.

A rendszer pontossága

A gyakorlati számítások esetén elkövetett hiba felosztható az egyes lépéseknél elkövetett hibák összegére. Ezek

1. a valóság és az elvi séma közti eltérés;
2. az elvi séma és a gyakorlatban kidolgozható (összeállítható) séma közti eltérés (leegyszerűsítés, összevonás);
3. a gyakorlati séma és a rendelkezésre álló statisztikai adatgyűjtések eltérése (becslések, „elosztatlan" szektor);
4. az adatgyűjtés és a valóság közti eltérés (adatgyűjtési hibák, mérési hibák);
5. az összegyűjtött adatokkal való számolás hibái.

Az első két hibaforrással igyekeztünk beszámolónk folyamán behatóbban foglalkozni. E hibák sajnos általában nehezen fejezhetők ki mennyiségileg, néhány lényeges minőségi meg-nem-felelésre — úgy gondoljuk — elég élesen rámutattunk.

Az ötödik hibaforrás az elektronikus számológépek segítségével gyakorlatilag eltűnő nagyságrendűvé csökkenthető. Például Christ tanulmányának megfelelő részében (I. O. 145—150. o.) az elektronikus számológép hibaforrásait két részre osztja: a kerekítésből származó hibákra és a megközelítő formulákkal való számolás hibáira. Hogy a hibák nagyságrendjéről fogalmunk legyen: az 1947. évi 190 × 190-es matrix inverziójánál elkövetett *összes* hiba négyzetösszegének négyzetgyöke kisebb volt, mint 0,00000037, azaz hatása az eredmény első 7 számjegyére biztosan nincs.

A harmadik hibaforrás abban az esetben, ha az adatszolgáltatást ilyen sémák összeállítására szervezzük meg (azaz a tényleges séma nem áll szükségképpen félúton, egy, a gyakorlatban kidolgozható kívánatos séma és a más célra készült statisztikai gyűjtésekből közvetlenül összeállítható anyag közt) szintén elhanyagolható, illetőleg a 4. pontban feltüntetett mennyiségileg meghatározható hibává változik. (A matematikai statisztika ugyanis lényegében kidolgozta már azokat a módszereket, amelyekkel valamilyen statisztikai adatfelvétel hibakorlátait lemérhetjük.)

Végeztek bizonyos számításokat, amelyekkel valamelyest fogalmat alkothatunk a rendszer használhatóságáról. Annak előrebocsátásával, hogy sem a jó, sem a rossz eredmény nem *bizonyíték* ilyen esetben, közöljük az eddig ismertetett ellenőrzések főbb eredményeit.

1. Leontief számítása*

a) az 1939-es „Input- Output"-matrix segítségével az adott 1919-es és 1929-es személyes fogyasztásból kiindulva kiszámította az egyes szektorok ehhez szükséges teljes termelési színvonalát és összevetette ezt a tényleges teljes termeléssel. Összehasonlításul két további módszert is használt, amelyek feltételezései;

b) az egyes iparok teljes termelésének és a brutto nemzeti terméknek aránya állandó;

c) az egyes iparok személyes és termelő fogyasztásra kerülő termelésének aránya állandó. E két módszer általánosan elfogadott a gazdasági előrejelzések (forecast) gyakorlatában. Itt azonban nem előrejelzésről, „jóslásról" van szó, hanem a séma használhatóságának bizonyításáról *ismert* adatokkal.

Az egyes módszerek eltérése a valóságtól (az eltérések négyzetösszege átlagának négyzetgyöke) millió dollárban:

	1919	1929
a) módszer	380	237
b) módszer	1363	1744
c) módszer	2021	1539

* I. m. 216—218. o.

Sajnos, a számítás nem ellenőrizhető.*

2. Hoffenberg és a BLS vizsgálata.

1929—1397. évekre az 1939-es 38×38-as matrix segítségével történt, szintén az előbbi három módszerrel.

Vizsgálatának eredménye (százalékos abszolút hibaátlagok):

	1929	1931	1933	1935	1937	Főátlag
a) módszer	18	17	13	7	5	12
b) módszer	23	26	35	10	10	21
c) módszer	19	24	14	9	5	14

3. Evans és Hoffenberg vizsgálata.

Az 1947. évi 190×190-es matrix segítségével az 1951-es teljes termeléseket számolja. Eredménye még nem ismeretes.**

Mindezt összefoglalva egyelőre nem ismeretes előttünk a séma alapfeltételeinek egyetlen megbízható igazolása sem.

Úgy látszik azonban, hogy az elkövetett hiba — hacsak nem kerülünk nagyon távol a matrix által jellemzett évtől, nagyságrendileg 10 százalék alatt van.

Egyetlen vizsgálat sem foglalkozott azonban épp azzal az időszakkal, amelyben a séma fölénye minden más számítási módszerrel szemben a legjobban kidomborodnék, tudniillik a *hirtelen* termelési struktúraváltozások idejével. Miután azonban ez az időpont összeesik a háború, vagy a részleges ipari mobilizáció kezdő és befejező periódusával, nyilvánvaló az, hogy, ha ilyen összehasonlításra sor került vagy kerül, azt nem fogják publikálni.

★

Befejezésül megkíséreljük összefoglalni az „Input-Output" rendszer tanulmányozásából adódó fontosabb következtetéseinket.

Leontief rendszere *új* tendenciát jelent a nyugati ökonómiában. Feleleveníti a klasszikus közgazdaságtan nagy hagyományait, a termelési folyamat összességének leírására törekszik, és előtérbe állítja a termelő fogyasztás Marx óta mostohán kezelt kategóriáját. Módot ad a valóság felé fordulásra, a valóságos, általános folyamatok leírására törekszik, és ha ezeket el is homályosítja néhol — mint például a háztartási szektor esetében, összekeverve profitot és munkabért —, ez nem a rendszer belső logikájából következik, hanem annak ellenére. (Bár a rendszer hibás általánosítása, a nem produktív területekre való kiterjesztése természetesen veszélyeket rejt magában.) Szakít a vulgáris gazdaságtan legmeddőbb irányzatával. Ez a szakítás, amely Leontief szándéka, sőt személyes ellenvéleménye ellenére jön létre, röviden a határhaszonelmélet elvetésében nyilvánul meg, valamint abban, hogy a kínálat és a kereslet nagyságát, a piac jelenségeit a séma a termelési folyamatból vezeti le. Ugyan-

* Mint Bodenhorn rámutat (The American Economic Review. 1952. III. 172—173. o.) a Leontief könyvében közölt táblázat (i. m. 155. o.) az 1929. évre 1650 millió $ eltérést mutat. Igaz, hogy ezt egy 9×9-es matrix alapján számította, míg fenti számítás 13×13-as matrix segítségével készült, de épp ezt a matrixot Leontief nem közli.

** Christ említi (I. O. 165—166. o.), hogy ez valószínűleg biztonsági okokból nem került közlésre. A 190×190-es matrix koefficiensei és inverze ugyanis széles körben szétosztásra került. Ha most a szektorok teljes termelését is közlik, egyenleteink segítségével meglehetős pontos becslést lehet adni a hadikiadásoknak nemcsak nagyságára, de konkrét eloszlására is. (41-es jegyzet.)

akkor a felhalmozás kérdésében nem jut túl a polgári látókörön, elképzeléseit és fogalmait továbbra is a keynesi elméletből meríti.

A negatív mozzanatok ellenére rendszere mégis lehetővé teszi azt, hogy marxista és nem marxista közgazdászok sok fontos kérdésben termékenyen összevessék nézeteiket.

A rendszer kétségtelen eredménye a statisztikai adatok egyöntetűségét, ellenőrzését és rendszerezését biztosító, lényegében könyvviteli módszer, amely jelentős javításokat tett lehetővé az Egyesült Államok ipari statisztikájában. Az ipari statisztika területén a módszer legalább ugyanolyan (csak talán még szorosabb és szabatosabb) rendszerező erővel bír, mint a National Accounting rendszerek a nemzeti jövedelemszámításban. E rendszerező erő abból ered, hogy minden statisztikai adatot két úton állapít meg: a termelés és a felhasználás oldaláról. A kétféleképpen beszerzett adatok egyeztetése erős ellenőrzést jelent. Másrészt a homogenitásra való törekvés az iparcsoportok és az iparágak csoportosítására kényszerít és viszonylag pontos, az ágazati gazdaságtanban gyökerező ismérveket ad a csoportosítások elvégzésére.

Eltérnek a vélemények és gyakorlati kutatás nélkül nem is lehet ítéletet mondani az alapvető feltételezések helyessége, illetőleg használhatósága felől. Álláspontunk itt azonban, jelentős megszorításokkal ugyan, de lényegében pozitív.

Le kell azonban szögeznünk, hogy még negatív álláspont esetében is fontos a további beható kutatás, mivel ipari termelési terveink elkészítése, mérlegeink gyakorlati számítása végső fokon — bár burkoltan — hasonló alapgondolatokban gyökerezik. Így feltárhatók egyrészt saját módszereink korlátai, másrészt e módszerek továbbfejlesztésének lehetőségei is a Leontief-rendszerrel való polémiában.

A hangsúlyt elsősorban a *gyakorlati* kutatásra kell helyezni, ahol a sémák különböző kiinduló adatok alapján való összeállításán kívül elsősorban a termelési koefficiensek megvizsgálása a döntő. Hangsúlyozni kell, hogy alapvető formájában a számítási mód (matrix-számítás) feltétlenül éppen olyan szabatos, mint például a szorzás, és csak az lehet a kutatás tárgya, hogy a különféle vizsgálatok esetén (közvetlen anyagok tervezése, üzemi tervezés, anyagtervezés általában, iparági és általános ipari tervezés stb.) mennyire hozható összhangba a közgazdasági tartalom az alkalmazott matematikai módszerekkel.

BALLA SÁNDOR

A mezőgazdaság munkaerő-helyzete és belterjes fejlesztése

Hazánkban a munkaképes lakosság foglalkoztatottságának és ebből folyó kereseti lehetőségeinek vizsgálata ma különösen fontos. Nemcsak az egyén, hanem a társadalom szempontjából is kívánatos ennek a kérdésnek részletes elemzése. Nagy jelentőségű főképp a mezőgazdaság foglalkoztatóképességének vizsgálata, mert napjainkban olyan mélyreható és hosszabb ideig érvényesülő változás egyetlen termelési ágban sem ment, illetve megy végbe, mint a mezőgazdaságban. Ennek a változásnak a foglalkoztatásra kiható legfontosabb tényezői többirányúak.

A mezőgazdaságban a termelési kötöttségek feloldása folytán az egyéni kezdeményezés, a termelők szabad elhatározása a termelés szervezésében teljesebben érvényesülhet. A munka gépesítése a termelők igényének megfelelően alakul. A mezőgazdaság belterjessége az állami támogatás hatására fokozódik.

Fontos és szükséges a mezőgazdasági munkaerő-helyzet, a mezőgazdasági foglalkoztatási lehetőségek vizsgálata és elemzése azért is, mert egyrészt az ország összes keresőképes lakosságának mintegy 50 százaléka mezőgazdasági foglalkozású, másrészt a mezőgazdaság volt mindig az a tartalék munkaerő-forrás, amelyre a többi termelési ág, főleg az ipar számíthatott.

A mezőgazdaság munkaerő-helyzetét befolyásoló tényezők

Az 1956. októberi eseményeket követő kormánynyilatkozat és kormányintézkedések következtében a mezőgazdaságban végbement változások új, az eddigiektől lényegesen különböző helyzetet teremtettek.

Az új helyzet nemcsak a mezőgazdaságban, hanem az egész népgazdaságban érezteti hatását. De míg a mezőgazdaságban bekövetkezett változás hosszabb időn át fog hatni a munkaerő-helyzetre és a mezőgazdaság foglalkoztatóképességére, addig az iparban és más termelési ágakban a munkaerő-helyzet mai jelenségei csak átmeneti jellegűek.

A mezőgazdaság munkaerő-helyzetét befolyásoló fontosabb tényezők a következőképpen hatnak:

1. A beadási kötelezettség megszüntetése, a termelési kötöttségek feloldása lehetővé teszi, hogy a parasztság a sok évtizedes tapasztalatokra támaszkodva úgy szervezze termelését, hogy egységnyi területről minél nagyobb értékű terményt takarítson be, úgy fejlessze állatállományát, hogy a talajerő-visszapótlás biztosítása mellett minél nagyobb jövedelmet hozó egyedeket neveljen.

A termelés ilyen módon történő szervezésében kétségtelenül érezteti majd hatását a kereslet és a kínálat alakulása, és az állam a maga árpolitikai, értékesítési-politikai intézkedéseivel a szerződéses termeltetés kedvezőbb feltételei, valamint az árutermelés növelését előmozdító árrendszer kialakítása útján ebbe az irányba kívánja, illetve fogja a termelést befolyásolni.

De ezek a termelés összetételére ható tényezők is csak a talaj-, az éghajlati és a közgazdasági viszonyok, a kialakult tájtermelés megszabta határokig érvényesülhetnek. Nem kétséges azonban, hogy a parasztság, de a szövetkezeti és az állami üzemek is, a saját viszonyaiknak megfelelő, a legnagyobb eredményt biztosító termelésre fognak törekedni, mert csak ez felelhet meg egyéni és üzemi érdekeiknek, s ez felel meg a közérdekeknek is.

2. A parasztság teljes önkéntességen alapuló szövetkezése s a földingatlannak 5 kh-ig való szabad forgalma és más intézkedések termelési biztonságot adnak a parasztságnak, ami fokozza a termelési kedvet. Ez kétségtelenül elősegíti a belterjes fejlesztést: évelő pillangósok vetésterületének növelését, a szarvasmarha tartását, általában az intenzívebb állattenyésztést, a szőlők és gyümölcsösök felújítását és további telepítését. Ezért, valamint annak következtében, hogy az egyéni gazdaságokban a munka gépesítése alacsonyfokú, és főleg az alapvető munkára szorítkozik, túlnyomó részben kézi munkával termelnek, a mezőgazdaságban nő a foglalkoztatottság, nő a munkaerő-szükséglet.

3. A munka gépesítése a szocialista nagyüzemekben — állami gazdaságokban, termelőszövetkezetekben — az eddigihez képest szintén változik.

Az állami gazdaságok a jövőben is törekedni fognak meglevő gépparkjuk teljes kihasználására, sőt a gépesítést a jövőben a saját viszonyaiknak megfelelően ésszerűen, a szükséglet parancsolta módon fejleszteni fogják.

Ha abból a fontos elvből indulunk ki, hogy a termelőszövetkezeti tagoknak és segítő családtagjaiknak teljes foglalkoztatottságát a termelőszövetkezeteknek kell biztosítaniuk (a múlt tapasztalatai azt igazolják, hogy az a termelőszövetkezet, amelyben a tagság nem volt megfelelően foglalkoztatva, nem tudott megszilárdulni), kézenfekvő az a feltevés, hogy a termelőszövetkezetek ma meglevő területein a gépállomások gépparkja valószínűen nem lesz teljesen kihasználható egyrészt a csökkent átlagterület miatt, másrészt azért, mert a termelőszövetkezetek egy része (amelyek elegendő számú kézi munkaerővel és igaerővel, esetleg vásárlás vagy bérlet útján gépi erővel rendelkeznek) csak a legszükségesebb mértékben fogja igénybe venni a gépállomásnak azokat a gépeit, amelyek nagymértékben szabadítanak fel kézi munkaerőt. Ellenben az alapvető talajmunkákat végző gépeiket továbbra is felhasználják.

Változatlan termelési struktúra mellett is az állami gazdaságok kézi munkaerő-szükséglete csökken, ugyanakkor a termelőszövetkezetekben a tagság foglalkoztatottsága nő, egyrészt, mert a megmaradt szövetkezetekben az egy tagra jutó terület országos átlagban 7,6 kh-ról 8,5 kh-ra emelkedett, másrészt a termelőszövetkezetek egy részében a kézzel végezhető munka gépesítése csökken. Tekintettel arra, hogy a korábbi adminisztratív kötöttségek megszüntetése a termelőszövetkezetekben is a

termelési struktúra belterjes irányú fejlődését idézi elő — ami viszonyaink között a szövetkezeti nagyüzemek kiépítésének és fölénye kibontakozásának egyik legfontosabb feltétele —, kétségtelen, hogy az így jelentkező nagyobb munkaerő-igény kielégítéséhez gépekre lesz szükség. A gépesítés csökkenése tehát csak átmeneti jellegű. A gépek iránti igény azonban változni fog, olyan gépekre lesz nagyobb mértékben szükség, amelyek a termés fokozását és a munkák idejében történő elvégzését segítik elő.

4. A mezőgazdasági munkaerő-létszám az októberi és az azt követő események következtében nőtt. A toborzás útján bányába került, de ott szakképesítést még nem nyert földdel is rendelkező bányamunkások egy része, továbbá az energiahiány miatt teljes kapacitással nem dolgozó ipari üzemekből a mezőgazdaságból felszívott munkások (főleg a nem szakmunkások), valamint a termelőszövetkezetekből kilépett egyéni parasztok olyan családtagjai, akik nem váltak szakmunkássá, végül — tartalékföldek bérbevételére — a falutól elszakadt mezőgazdasági dolgozókból is sokan visszatértek a mezőgazdaságba.

A visszatért dolgozók számát pontosan még nem állapíthatjuk meg, de előzetes számítások szerint mintegy 100 000-re tehető. Ezek szerint a mezőgazdasági munkaképes lakosság jelenleg mintegy 2 900 000.

Ha a jelenlegi termelési struktúrát és állatállományt vesszük alapul és a gépi kapacitás teljes kihasználását tételezzük fel, a mezőgazdasági munkaképes lakosságnak mintegy 200 000 főnyi része az év nagy részében a mezőgazdaságban nem talál munkát, de még a csúcsidőszakokban is mintegy 100 000-nyi fölösleggel számolhatunk. Meg kell tehát találni a teljes foglalkoztatottság lehetőségeit és módjait.

Foglalkoztatottság és termelés-szerkezet

A mezőgazdaság munkaerő-helyzetének vizsgálatánál abból az elvből kell kiindulni, hogy a mezőgazdasági munkaképes lakosság munkával való ellátásáról és megélhetéséről a mezőgazdaságnak kell elsősorban gondoskodnia, mert egyelőre nem számíthatunk arra, hogy az ipar a mezőgazdaság munkaerő-feleslegeit teljesen felszívja. Ahhoz azonban, hogy a mezőgazdasági lakosság teljes egészében munkát és megfelelő jövedelmet találjon a mezőgazdaságban, a *termelés fejlesztésére,* a mezőgazdaság foglalkoztatóképességének fokozására van szükség.

A mezőgazdaság termelési struktúrájáról, a művelési ágak megoszlásáról és arányairól, valamint az állattenyésztés összetételéről a legutolsó tényadataink 1955. évről vannak, ezért a mezőgazdaság belterjességi fokának emelését is az 1955. évi adatokhoz viszonyítjuk. 1956-ban az 1955. évihez képest voltak ugyan bizonyos változások, eltolódások egyes növények területében, az állatállományban, de ezek nem olyan jelentősek, hogy miattuk az 1955. évből mint bázisból való kiindulás nagyobb torzítást okozna.

A foglalkoztatottság mértékét 1955-ben a túloldali táblázatban vázolt termelési struktúra szabta meg.

Az országos átlagszámok alapján vizsgálva a termelés összetételét, kirívó területi aránytalanság csak a szálastakarmány-területnél látszik, a szántóföldi takarmányterület a már meglevő állatsűrűséghez is kevés,

	Vetésterület a szántóterület százalékában
Őszi és tavaszi kalászos	43,1
Ebből: kenyérgabona	33,4
Kapások és egyéb munkaintenzív növények	41,98
Ebből: kukorica	24,0
zöldség	2,4
Szálastakarmány	11,4
Ebből: pillangós	5,8
Szőlő az összes terület százalékában	2,15
Kert az összes terület százalékában	1,82
100 kh. szántóra jutó számosállat 32,6 db	

különösen pillangós takarmányokban van hiány, s ez nemcsak takarmányozási szempontból, hanem a talajerő szempontjából is káros.

A kalászosok területaránya azonban lényegesen különbözött az állami szektor, valamint a szövetkezeti és egyéni gazdaságok esetében. Az állami gazdaságokban a kalászos vetésterület alacsonyabb, a termelőszövetkezetekben és az egyénieknél magasabb az országos átlagnál. Ez is egyik akadálya volt az utóbbiaknál az állattenyésztés nagyobb mérvű fejlődésének, a takarmányterületek növelésének, a belterjesség fokozásának. Ha a növénytermelés munkaerő-ellátottságát a növénytermelésel elfoglalt — szántóegységekben kifejezett — területhez viszonyítjuk, azt látjuk, hogy egy növénytermelési dolgozóra 8,3 kh szántóegység jutott országos átlagban. Ez az arány természetesen szektoronként eltérő a termelés szerkezeti összetételének és a gépesítési foknak megfelelően alakuló munkaerő-szükséglet nagysága szerint. [Legmagasabb volt az állami gazdaságokban és legalacsonyabb az egyéni gazdaságokban. A termelőszövetkezetek egy részében (21 százalékában) igen magas, más részében (3,2 százalékában) azonban igen alacsony.] Tekintve, hogy a gépesítés egyes munkafolyamatoknál (például az őszi betakarításnál) még igen alacsony fokú, emellett egyes kapásnövények (cukorrépa) sortávolsága miatt a kapálógépek még a termelőszövetkezetekben sem voltak megfelelően felhasználva, az egyéni termelők pedig főleg kézi munkát alkalmaznak, az egy növénytermelési dolgozóra jutó 8,3 kh-nyi átlagos terület már önmagában is mutatja, hogy egyes csúcsidőszakban (éspedig a növényápolásban és az őszi betakarításban) munkaerőhiány jelentkezett. Természetesen főképp azokon a területeken, ahol egy főre még az országos átlagnál is nagyobb terület jutott. Így jelentkezett a csúcsidőszakban 32 000 főnyi hiány. De mivel a csúcsidőszak csak rövid, legfeljebb 1—2 hónapos időtartamot jelent, a mezőgazdaság foglalkoztató képességére nem a csúcsidőszak szükséglete a jellemző, hanem az évi átlagos foglalkoztatottság. Ezen belül is eltérő a foglalkoztatottság az egyes szektorokban. Például a termelőszövetkezetek zárt munkaerőgazdálkodási egységek, amelyekben a munkát kizárólag a tagság végzi.

A termelőszövetkezetekben évente átlagosan 60 000 főnyi fölösleg volt. Mivel a munkaerők különböző időszakokban kerültek felhasználásra, a felesleges dolgozók más területen nem vállalhattak munkát, ezért az állami gazdaságok hiányát sem pótolhatták. (Már csak azért

sem, mert a hiány és a fölösleg területileg sem esett egybe.) A növénytermelésben a foglalkoztatottság az egyes hónapokban is más és más, ezért országosan teljes foglalkoztatottságról soha sem beszélhetünk. A munkaerő-szükséglet és a foglalkoztatottság grafikonja a növénytermelésben igen nagy kilengéseket mutat. A mezőgazdaságban állandó foglalkoztatottságot az állattenyésztés, az igatartás és a segédüzemági munka nyújt. Tehát minél nagyobb ezeknek az ágazatoknak a szükséglete, annál nagyobb az állandóan foglalkoztatottak száma.

A még nem teljes adatok alapján az 1957. évi munkaerő-helyzet várható alakulását a következőkben ismertetjük.

Az 1957. évben a vetésterület megoszlása a következők szerint várható:

	Vetésterület a szántóterület százalékában
Kalászosok	40,1
Ebből: kenyérgabona	28,2
Kapások és munkaintenzív növények	43,2
Ebből: kukorica	25,0
zöldség	2,13
Szálastakarmány	16,4
Ebből: pillangós	7,8
Szőlő az összes terület százalékában	2,1
Kert-gyümölcsös az összes terület százalékában	1,8
100 kh. szántóra jut 30,7 db szâmosállat	

Ilyen művelési ág- és vetésterületi megoszlás, valamint állatsűrűség mellett a munkaerő-mérleg a 2 900 000 munkaképes mezőgazdasági lakosság számításbavételével a következőképpen alakul (I. időszak: a téli idény november 1-től február 28-ig, II. időszak: a tavaszi szántás-vetés, március 1-től április 30-ig, III. időszak: a növényápolás, takarmánybetakarítás, május 1-től június 30-ig, IV. időszak: az aratás-cséplés, másodsodik vetés, július 1-től augusztus 31-ig, V. időszak: az őszi betakarítás és szántás-vetés, szeptember 1-től október 31-ig):

1957. évi munkaerő-mérleg

Megnevezés	I. időszak		II. időszak		III. időszak		IV. időszak		V. időszak	
	Kézi	Fogat	Kézi	Fogat	Kézi	Fogat	Kézi	Fogat	Kézi	Fogat
	munka									
Összes szükséglet	1059,426	176,950	1646,394	217,722	2921,069	168,751	2537,616	526,280	2533,436	446,644
Munkaerő-állomány	2470,000	300,700	2470,000	300,700	2470,000	300,700	2470,000	300,700	2470,000	300,700
Felesleg	1410,574	123,750	823,606	82,978		131,949				
Hiány					451,069		67,616	225,580	63,436	145,944

A mérlegben csak az állami gazdaságoknál van a gépek teljes kihasználása figyelembe véve, a termelőszövetkezeteknél és az egyénileg termelőknél a szükséglet kizárólag kézi és fogatmunka-végzésre van

megállapítva. Ha tehát a munkaerő-állomány ezt a szükségletet nem fedezi, a hiány pótlásáról a gépállomások gépeinek, valamint a termelőszövetkezetekben és egyénileg dolgozó parasztság birtokában levő erő- és fogatos gépeknek (fűkaszák, lókapák, lógereblyék stb.) igénybevételével kell gondoskodni.

Ennek megfelelően a harmadik időszakban mutatkozó hiány pótlása a következőképpen történhet: a gépállomások gépi ereje 40 000 kézi munkaerő munkáját tudja pótolni, a még hiányzó 411 000 fő pedig a fölöslegként mutatkozó fogatokból 96 000 fogatnak kapálásra való beállításával pótolható. (A mezőgazdaságban meglévő 630 000 lókapa ezt lehetővé teszi.)

A negyedik időszakban hiányzó kézi munkaerő a gépállomások aratógépeivel pótolható (a gépállomás aratógépeinek kapacitása 1 059 246 kézi munkanap pótlására képes). A fogathiány szintén pótolható, mert a tarlóhántásnak géppel való elvégzése esetén (12 366 traktor szükséges hozzá) felszabadul 124 000 fogat. A szállításnál még fennálló hiány pótlására 25 000 szállítógépre lenne szükség, rendelkezésre áll jelenleg 11 007 db.

A mérlegben erre az időszakra van számításba véve a trágyakihordás egy része, amely 76 300 fogatot igényel. A fogaterő-hiány miatt ez a trágyahordás természetesen eltolódhat a téli időszakra, főleg az egyéni gazdaságokban, amikor a fogatok ráérnek. Ily módon a fogathiány 25 280-ra csökken, s ez már a meglevő gépekkel pótolható, sőt még bizonyos mennyiségű trágyakihordásra is marad kapacitás.

Az ötödik időszakban mutatkozó hiányból a gépállomás betakarító gépei csak 5800 dolgozót tudnak pótolni. De mivel a mérlegben a betakarítási munkák nagy része október 31-i befejezéssel van számításba véve, ha a betakarító gépek száma nem nő, a munkák egy részének novemberbe való áthúzódásával a hiány eltüntethető. Az áthúzódás a terméseredményre nem káros, mert a november 15-ig tartó betakarítás még nem jelent késést.

A mérlegben fogathiány azért jelentkezik, mert a termelőszövetkezetekben és az egyénieknél az őszi szántás-vetés, szállítás fogattal van számításba véve. A szántás-vetés elvégzésére azonban a gépállomásoknak megfelelő kapacitásuk van, sőt ha csak annyira veszik igénybe, hogy a fogathiányt pótolják vele, a gépkapacitás nem lesz megfelelően kihasználva.

Összegezve a munkaerő-helyzetet, 1957-ben május 1-ig elég nagyszámú munkaerő-fölöslegekkel számolhatunk, a többi hónapokban azonban teljes foglalkoztatottság várható, de a teljes foglalkoztatottság mellett egyes meglevő gépek kihasználási foka az eddigiekhez képest csökken (kivéve a kapáló- és a kaszálógépeket, amelyek kihasználására szükség lesz). Megfelelő munkaszervezéssel szállítógépekből az aratási idényben sem lesz hiány, ha a szükséges trágyahordás elmarad.

A munkaerő-mérleg alakulása belterjesebb termelési szerkezetben

Az 1955. és 1957. évi munkaerő-foglalkoztatottságot s a gépek megfelelő kihasználását vizsgálva és a gazdasági szükségességet tekintve, nem kétséges, hogy a mezőgazdaság belterjes fejlesztésére van szükség.

A mezőgazdaság belterjességének növelése végett a következő elvek érvényesítése döntő fontosságú.

1. Az állattenyésztést, és benne a szarvasmarhatenyésztést, növelni kell, mert a terméseredmények fokozásához szükséges talajerőt, a talaj megfelelő strukturális állapotát kellő mennyiségű szervestrágya nélkül nem tudjuk fenntartani.

2. Az állattenyésztés fejlesztése céljából nagyobb takarmánybázist kell teremteni, több és jobb (főleg több fehérjedús) takarmányt kell termelni. Ez pedig nem valósítható meg a kenyérgabona vetésterületének csökkentése nélkül.

3. Az állattenyésztés fejlesztésén kívül okvetlenül szükség van olyan munkaigényes, viszonylag nagy értéket képviselő kultúrák termelésének fejlesztésére is, amelyek termelésére hazánk igen alkalmas. Ilyen a gyümölcs, a szőlő, valamint a kertimagvak termelése. Ezt is csak a kenyérgabona, valamint más nem olyan fontos vagy termelés szempontjából nem gazdaságos, vagy talajzsaroló növények területének csökkentésével lehet elérni.

Ezeknek a főbb szempontoknak a mérlegelésével összeállított belterjes mezőgazdasági termelés összetétele a következő lehet:

	Vetésterület a szántóterület százalékában
Őszi és tavaszi kalászos	35,8
Ebből: kenyérgabona	25,0
Munkaintenzív és egyéb kapásnövények	46,2
Ebből: kukorica	25,0
zöldség	2,7
Szálastakarmány növények	17,9
Ebből: pillangós	11,1
Szőlőterület az összes terület százalékában	2,4
Kert-gyümölcsös terület, az összes terület százalékában	3,1
100 kh szántóra jutó számosállat 35,0 db	

Eszerint az 1955. évihez képest csökken a kalászos- (főleg a kenyérgabona) terület, nő a munkaintenzív növények területe, lényegesen nő a takarmány, és ezen belül a pillangós virágúak területe, a kert-gyümölcsös terület, valamint az állatállomány, és ezen belül a tehén-létszám, ugyanakkor lényegesen csökken a lóállomány. Eszerint a belterjesség nemcsak a nagyobb munkaigényben, hanem a nagyobb értékek termelésében is megnyilvánul.

Ilyen termelési szerkezet mellett a mezőgazdaság foglalkoztató képessége és a mezőgazdasági munkaképes népesség foglalkoztatása — nagyobb gépesítés mellett is — kedvezően alakul.

A munkaerő-mérleg számadatainak ismertetése előtt — az elemzés megkönnyítése céljából — nem lesz érdektelen a mérlegkészítés módszerének ismertetése.

A növénytermelésben növényenkénti részletezéssel kiszámítottuk a munkák végzésének idősorrendjében a kézi munkanap- és a fogatnap-szükségletet. A munkanap- és a fogatnap-szükséglet megállapításához országos átlag-munkateljesítmények szolgáltak alapul. A mérlegkészí-

tésnél azért indultunk ki a kizárólag kézi és fogatmunkára felépített szükségletekből, hogy világosan megállapítható legyen, hogy mely munkákat és milyen mértékben kell gépesíteni, egyrészt hogy a rendelkezésre álló munkaerő teljes foglalkoztatottsága biztosítható legyen, másrészt, hogy a nem gépesíthető munkákhoz ezáltal munkaerőket szabadíthassunk fel.

A mezőgazdaság munkaerő-szükségletének számításakor azonban nemcsak a termelésben végzett tényleges munkanapokat kell alapul venni, hanem mindazokat az általános, kiegészítő, belső udvari és majori munkákat, ezenkívül az egyéni termelők esetében a hatóságoknál vagy más hivatalokban való eljáráshoz és a piaci árusításhoz szükséges munkanapokat is. Ezekre teljesítmény-előírást adni nem lehet, ezért ezt a szükségletet a termelőmunka szükségletének százalékában fejezzük ki (a tapasztalati adatok szerint a kézi munkaerőnek 5 százalékát, a fogaterőnek 2 százalékát teszi ki).

Az állattenyésztésben állatfajonként, ezen belül fajtánként, valamint hasznosítási áganként és darabonként állapítottuk meg a munkaerő-szükségletet, figyelembe véve a belterjesebb állattartást, a munkaszüneti napokon szükséges helyettesítéseket (váltókat), az éjszakai állatgondozókat, a takarmányos fogatokat és a takarmányelőkészítést végző munkaerőt is. A kiegészítő munkákat itt is a növénytermeléshez hasonlóan vettük számításba.

Felmértük a segédüzemágak (például a tejüzemek, a szeszfőzdék, a gépjavító műhelyek, a kovácsok és a bognárok, valamint a házi építkezések) szükségletét is, amelyek főleg a nagyüzemekben gyakoriak.

A mezőgazdaság munkaerő-szükségletéhez számítottuk a gépállomások, valamint az erdőgazdaságok szükségletét is. A gépállomásoknál a géplétszámhoz szükséges gépkezelőket és javítóműhelyi munkásokat számítottuk, az erdőgazdaságoknál a fakitermelést, a szállítást, a depózást, valamint a csemetekerti és az erdőfenntartási munkákat számítottuk.

Tekintettel arra, hogy a mezőgazdaság szántóföldi növénytermelése, valamint a kert, a szőlő- és gyümölcstermelés munkái idényszerűek, a munkaerő-szükséglet is különböző az egyes — a főbb munkák szerint megállapított — időszakokban. A termelési főidény általában március 1-től október 31-ig tart, a gazdasági év pedig november 1-től október 31-ig terjed.

Ezen belül a fő munkákat a már korábban ismertetett módon öt időszakban csoportosítottuk. (Lásd 170. o.)

Természetesen a fő munkákon kívül évközben még más, többféle vegyes munka is jelentkezik, de ezeket is a végzés idősorrendjében abba az időszakba állítottuk be, amelyikbe a tényleges munkavégzés szerint tartozik.

A munkanap-szükséglet átszámítása munkaerő-szükségletre, vagyis a kézi és a fogaterő-szükséglet kiszámítása a következőképpen történt:

Az előbbiek szerinti időszakokra megállapított munkanap-szükségletet osztottuk az egyes időszakokban ledolgozható munkanapok számával. A ledolgozható munkanapok számának megállapítása a munkaszüneti napok, a szabadságidő, az időjárás, valamint az átlagos betegségi idő és beteglétszám mérlegelésével történt.

A ledolgozható munkanapok száma nem azonos a férfiaknál és a nőknél. A növénytermelésben a férfiak évi átlagban 245, a nők pedig 180 munkanapot dolgozhatnak. A nők munkaidejének csökkentését indokolja az a törekvés, hogy a nehéz munkától, a téli időszakban pedig a külső munkától lehetőleg mentesüljenek, s legyen módjuk a család részére a főzés, a mosás stb. elvégzésére is.

Mivel nagyon bonyolult lenne a számítás, ha a munkákat aszerint csoportosítanánk, hogy nők vagy férfiak végzik-e, ezért a férfiak és a nők arányának megfelelően kiszámítottuk az évi 245 és az évi 180 munkanap súlyozott átlagát. Ezen az alapon az évi 245 napot 225 napra redukáltuk. A fogatok évi ledolgozható munkanapja 250. A ledolgozható kézi, illetve fogatnapok az egyes időszakokban a következőképpen oszlanak meg:

Időszak	Ledolgozható munkanapok száma	
	Kézi	Fogat
I. Téli időszakban	62	75
II. Tavaszi szántás-vetési időszakban	38	40
III. Növényápolási időszakban	42	45
IV. Aratási-cséplési időszakban	43	45
V. Őszi betakarítási időszakban	40	45

A segédüzemágban évi 300 munkanapot, az állattenyésztésben ugyancsak 300 munkanapot vettünk számításba, a gépállomásokon pedig a munkaerő-létszámot a géplétszám alapján számítottuk ki.

A munkaerő-mérlegben először kizárólag kézzel és fogattal való munkavégzés esetére, tehát gépesítés nélkül számítottuk ki a szükségletet, amely a számítás szerint a következőképpen alakul:

Munkaerő-szükséglet

Ágazat megnevezése	I. időszak		II. időszak		III. időszak		IV. időszak		V. időszak	
	Kézi	Fogat	Kézi	Fogat	Kézi	Fogat	Kézi	Fogat	Kézi	Fogat
	munka									
Növénytermelés	345,245	114,200	980,935	171,501	2354,000	107,935	1634,006	397,988	2006,923	402,115
Állattenyésztés	341,247	31,580	341,247	31,501	341,247	31,501	341,247	31,501	341,247	31,501
Segédüzemág	83,900		83,900		83,900		83,900		83,900	
Összesen:	*775,392*	*145,780*	*1406,082*	*203,002*	*2779,147*	*139,436*	*2059,153*	*429,489*	*2432,070*	*433,616*
Erdőgazdaság	48,000	9,000	40,000	9,000	40,000	9,000	32,000	9,000	40,000	9,000
Gépállomás	25,000	—	25,000	—	25,000	—	25,000	—	25,000	—
Mindösszesen:	*848,392*	*154,780*	*1471,082*	*212,002*	*2844,147*	*148,436*	*2116,153*	*438,489*	*2497,070*	*442,616*

A számításba vett munkaerő — az iparból visszatérteket, az ipar szívó hatásának csökkenését, valamint a demográfiai változásokat számítva — 2 950 000 munkaképes személyt tesz ki.

A munkaképes mezőgazdasági népesség minden tagja természetszerűleg nem vesz részt állandóan és egyenlő mértékben a munkákban, főleg a külső munkában. Ezért számolnunk kell mintegy 50 000 tizennégy

éven felüli tanulóval, az eddigi tapasztalatok szerint mintegy 15 000 egyéb okból (betegség stb.) nem dolgozóval, és végül mintegy 700 000 olyan háztartásbeli nővel, akik — kisgyermekeik gondozása, a háztáji kert és állatállomány körüli állandó munka, a háziipari tevékenységnek egyes vidékeken való nagyobb kiterjedése miatt — nem vesznek részt egész évben azokban a munkákban, amelyekre a szükségletet kiszámítottuk, hanem csak a csúcsidőszakokban végeznek rövidebb ideig tartó munkát. De egy kisebb hányaduk még a csúcsmunkában sem tud részt-venni. Eszerint a munkaerő-fedezet a következőképpen alakul:

	Egész évben	Csúcsidőben
Munkaképes mezőgazdasági népesség	2 950 000	2 950 000
Ebből: 14 éven felüli tanuló	50 000	20 000
nem dolgozik	15 000	10 000
háztartásbeli nő	700 000	200 000
	765 000	230 000
Ténylegesen munkát végez	2 185 000	2 720 000
Ebből fogattal dolgozik	255 000	250 000
Marad kézi munkaerő	1 935 000	2 470 000

A szükséglet és a fedezet összevetésével a mezőgazdaság munkaerő-mérlege — kizárólag kézi és fogatmunkát véve alapul — a következőképpen alakul:

Munkaerő-mérleg

Megnevezés	I. időszak		II. időszak		III. időszak		IV. időszak		V. időszak	
	Kézi	Fogat	Kézi	Fogat	Kézi	Fogat	Kézi	Fogat	Kézi	Fogat
	munka									
Szükséglet	848,392	154,780	1471,082	212,002	2844,147	148,436	2116,152	438,489	2497,070	442,616
Fedezet	2470,000	250,000	2470,000	250,000	2470,000	250,000	2470,000	250,000	2470,000	250,000
Felesleg	1621,608	95,220	998,918	37,998		101,564	353,847			
Hiány					374,147			188,489	27,070	192,616

A foglalkoztatóképesség növekedésére jellemző, hogy a csúcsszükséglet 269 400-zal, és ezen belül az állattenyésztés szükséglete 71 500-zal nő.

A mérleg szerint az I. és a II. időszakban, tehát november 1-től április 30-ig terjedő idő alatt a mezőgazdasági keresőképesek nagy része nem talál munkát a mezőgazdaságban még akkor sem, ha minden munkát kizárólag kézzel és fogattal végeznek.

A foglalkoztatottsági csúcs a III. időszakban, vagyis a növényápolási és a takarmánybetakarítási idényben keletkezik, amikor a teljes foglalkoztatottság mellett kézimunkaerő-hiány van. Ekkor tehát feltétlenül szükséges a kézi munkaerőt pótló gépek beállítása.

A negyedik időszakban a gabonaterület csökkentése miatt már munkaerő-felesleg van, ha az idény 2 hónapjának átlagszükségletét veszik alapul. De mivel az aratás július hónapban 3 hét alatt bonyolódik le, ez alatt a 3 hét alatt felesleg nem lesz, egyes területeken még hiány is keletkezhet. Fogatból mindenképpen hiány lesz.

Az ötödik időszakban éppen a nagyobb mérvű kapás és más munkaintenzív növények, a szőlő- gyümölcstermelés növelése miatt munkaerőhiány keletkezik, főképp fogaterőből a nagy szállítási szükséglet következtében.

A szükségletet, az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek szükségletét is, kézi és fogatmunka végzésére számítottuk. Nem kétséges azonban, hogy az állami gazdaságok a gépi kapacitásukat teljes mértékben, a termelőszövetkezetek pedig a saját gépeiket feltétlenül, a gépállomások gépeit pedig szükség szerint fel fogják használni. Eszerint az összes kézi és fogaterő-szükségletből le kell vonnunk elsősorban az állami gazdaságok gépei által felszabadításra kerülő munkaerőket.

Az állami gazdaságokban az egyes munkák gépesítés fokát a következőképpen vettük számításba:

Munkafolyamat megnevezése	Gépesítés foka (Százalék)	Az alkalmazott gép kh-anként felszabadít	
		kézi munkaerőt	fogaterőt
Szántás	95	—	1,3
Vetés	85	—	1,4
Kapálás	70	5,3	—
Aratás			
gabona	80		
rostnövény	80	3,0	0,15
Szénabetakarítás			
szántóföldi	80	1,26	
réti	50		
Kukorica-betakarítás	30	5,66	
Silóbetakarítás (silókombájn)	50	8,2	4,0
Cukorrépaszedés (kombájn)	50	9,60	
Burgonyaszedés	60	4,90	

Ennek alapján az egyes időszakok munkaerő-mérlege a következőképpen alakul:

Megnevezés	I. időszak		II. időszak		III. időszak		IV. időszak		V. időszak	
	Kézi	Fogat	Kézi	Fogat	Kézi	Fogat	Kézi	Fogat	Kézi	Fogat
	munka									
Szükséglet	844,392	152,780	1471,082	197,602	2732,514	148,436	2073,193	438,489	2490,459	409,735
Fedezet	2470,000	250,000	2470,000	250,000	2470,000	250,000	2470,000	250,000	2470,000	250,000
Felesleg	1625,608	107,220	998,918	52,398		101,564	396,807			
Hiány					262,514			188,488	20,459	159,735

A csúcsidőszakban a gépesítés 111 633 fővel csökkenti a szükségletet.

A mérleg szerint tehát az I. és a II. időszakban mind kézi, mind fogaterőből felesleg van, a III. időszakban fogaterőből, a IV. időszakban kézi erőből van felesleg. Hiány van viszont a III. időszakban kézi munkaerőből, a IV. időszakban fogaterőből és az V. időszakban kézi- és fogaterőből. A felesleg és a hiány keletkezésének okai a következők:

Az I. időszakban a mezőgazdasági külső munkák nem folynak olyan mértékben, hogy nagyobb foglalkoztatottság lenne elérhető. Ezért van kézimunkaerő-felesleg. A II. időszakban fogatmunkákat már nagyobb mértékben végeznek, de még mindig jelentkezik felesleg. Ez azonban csak látszólagos, mivel a mérlegben a tavaszi kalászosok és egyéb tavaszi vetésű növények gépi vetése az állami gazdaságokban 85 százalékkal van számításba véve, a vetőmagvak és a vetőgumók szállítása pedig fogattal szerepel. Tekintettel azonban arra, hogy a tavaszi vetéseket a talajnedvesség miatt nem lehet 85 százalékban géppel vontatott vetőgéppel vetni az állami gazdaságokban sem, a mérlegben mutatkozó 52 398 fogatfölösleg a valóságban kisebb lesz.

A III. időszakban a mérleg 262 512 fő kézimunkaerő-hiányt mutat. Ez főleg a kapálásoknál és a takarmánybetakarításban jelentkezik. Mivel a mérlegben csak az állami gazdaságok gépi kapálása és kaszálása van számítva, a hiány csak úgy pótolható, ha a termelőszövetkezetek és egyénileg gazdálkodók növényápolási és kaszálási munkáiban a gépet segítségül veszik. Ahhoz, hogy a hiány megszűnjön, 11 110 000 munkanapot géppel kell helyettesíteni. A gépi kapálás leginkább alkalmazható: a kukoricánál, a burgonyánál, a napraforgónál, a gépi kaszálás leginkább alkalmazható a szántóföldi takarmánynál. 100 százalékos gépesítés mellett az összes kapás- és takarmányterületen felszabadítható lenne 20 680 000 munkanap. A tényleg felszabadítandó munkanapok száma ennek 53 százalékát teszi ki.

Tehát ahhoz, hogy a III időszakban a kézimunkaerő-hiány megszűnjön, a szántóföldi kapások és takarmányok területének 53 százalékát kell géppel kapálni, illetve kaszálni.

Azt, hogy a kapálás vagy a kaszálás gépesítése legyen-e nagyobb vagy kisebb, a munkavégzés idejében meglévő tényleges helyzet fogja kialakítani. Megszokottabb a gépi kapálás és kisebb mértékű a gépi kaszálás, valószínű tehát, hogy a nagyobb fokú gépi (fogat is) kapálás lép előtérbe, mert az egyéni gazdaságok nagyrészt rendelkeznek fogatos kapával, a termelőszövetkezetek pedig gépi kapálást alkalmaznak, míg a takarmánybetakarítást főleg kézzel végzik.

A gépesítési fokban természetesen eltérés lehet és lesz is a termelőszövetkezetek és az egyéni gazdák között, sőt az egyes termelőszövetkezetek között is, annak megfelelően, hogy a munkaerő-helyzet területileg hogyan alakul.

A gépállomások meglevő kapáló és kaszáló gépi kapacitása 1 608 672 munkanap felszabadítására képes, a még hiányzó 9 501 328 munkanap pótlásához 146 000 lókapára vagy 14 799 db Zetor kapára és kaszára van szükség.

A IV. időszakban mutatkozó fogaterő-hiány annak a következménye, hogy a mérlegben a tarlóhántás, a másodvetések alá történő szántás, valamint az összes szállítások lófogatra vannak számítva. Ahhoz

tehát, hogy a hiány megszűnjön, vagy nagyobb fogatlétszámot kell beállítani, vagy a hiányt gépekkel kell pótolni. Kétségtelen, hogy ez utóbbi a célszerű és helyes, mert a gépi szállítás olcsóbb, gyorsabb, a nagy lóállomány nem eszi el a takarmányt más haszonállatok elől, és így azok száma növelhető, a tarlóhántás és a szántás pedig géppel végezhető. A hiány géppel való pótlására a tarlószántáshoz 10 000 traktor szükséges, ami 110 000 lófogatot pótol, azonkívül 19 600 db szállítógépre (vontató, teherautó, vontatótraktor) lenne szükség. Jelenleg rendelkezésre áll 14 000 db szántótraktor és 11 007 szállításra alkalmas gép.

De nemcsak a szállítási kapacitás növelésére van szükség, hanem gondolni kell az ebben az időszakban jelentkező 396 807 főnyi kézimunkaerő-feleslegre is. Tekintve, hogy ez a felesleg a két hónap átlagát mutatja, kétségtelen, hogy a valóságban a foglalkoztatottság különkülön a két hónapban nem egyenlő, mert az aratás idején — július hónapban — felesleg nem lesz, vagy olyan csekély, hogy nem jöhet számításba, augusztusban pedig munkaerő-felesleg keletkezik, mert tudvalevő, hogy augusztus hónap egy része a mezőgazdaságban úgynevezett uborkaszezonként ismeretes. Ebben az időszakban a háztartásban dolgozó nők a mezei munkából már felszabadulnak.

A mérleg szerint az állami gazdaságok kivételével a többi gazdaságok (termelőszövetkeztek, egyéniek) az aratást gépi segítség nélkül is el tudják végezni. De csak országos átlagban, mert a területi munkaerő-helyzet eltér az országos átlaghelyzettől. Kétségtelen ugyanis, hogy Borsod, Fejér, Győr, Komárom, Baranya megyékben hiányra kell számítani, mert a helyi munkaerők a szükségletet nem fedezik, ellenben Szabolcs, Hajdú, Vas, Zala megyékben nagyobb munkaerő-feleslegek lesznek.

Az aratógépek alkalmazása tehát a helyi munkaerő-helyzetnek megfelelően fog alakulni. Az aratógépek iránt mutatkozó igényt a gépállomások gépparkja ki tudja elégíteni, legfeljebb egyes megyék igényének megfelelően átcsoportosítást kell végrehajtani. Az aratást végző gépek közül az arató-cséplőgépek alkalmazása jelent nehézséget, mert az egyéniek kis parcelláin nem használhatók. Ez egyben azt is jelenti, hogy az aratógépek számát addig nem célszerű növelni, amíg nagyüzemek nagyobb mértékben nem fejlődnek, és a mezőgazdasági keresők száma más népgazdasági ágak elszívó hatására nem csökken, vagy a mezőgazdaság fejlődése a sok kézi munkaerőt igénylő kultúrák felé nagyobb mértékben el nem tolódik. Ha a munkaerő-helyzet miatt az aratógépeket nem veszik igénybe, a gépállomásokon nagyobb számú arató-cséplőgép marad kihasználatlanul, ellenben a szállítógépek nem lesznek elégségesek.

Az V. időszakban mind kézi erőből, mind fogaterőből hiány mutatkozik. A kézimunkaerő-hiány nem nagy, s a valóságban hiánnyal nem is kell számolni, mert az őszi betakarítási munkák egy része, amelyek a mérlegben október havi teljesítésre vannak beszámítva, elvégezhetők novemberben is. A betakarítás ugyanis szeptember, október, november hónapban széthúzható a termés veszélyeztetése nélkül, de csak annyival, hogy az ősziek idejében történő vetését ne akadályozza. A fogaterőhiány viszont olyan mérvű, hogy gépekkel való pótlásáról feltétlenül gondoskodni kell. Ebben az időszakban a fogatokat az őszi szántási, ve-

tési munkáknál, valamint a terménybetakarítás szállítási munkáinál kell géppel pótolni.

Az alapvető talajmunkák nagy részét géppel kell elvégezni. Ez lehetséges is, mert a jelenlegi gépállománnyal a szántás 85 százaléka géppel végezhető. Ugyanez vonatkozik a vetési munkákra is, de ezekhez — a torlódás elkerülése végett, valamint az időjárási viszonyok következtében — nagyobb mértékben kell fogatot igénybevenni, mint a szántáshoz.

Ha a szállító járművek száma a IV. időszakban szükséges mennyiséget eléri, az őszi betakarításnál sem lesz hiány.

★

A munkaerő-helyzetnek az előzőkben történt elemzése nem öleli fel az összes kérdéseket. Főleg nem foglalkozik a mezőgazdaság belterjes irányba való fejlesztésének közgazdasági lehetőségeivel, csupán felvázol egy olyan belterjes termelési szerkezetet, amely lényegében megfelel az általános követelményeknek és meg is valósítható. Nem foglalkozhattunk a megvalósítás időpontjával és a fejlődés ütemével, mert ez meghaladná a tanulmány kereteit és lehetséges terjedelmét. Ezenkívül számos olyan összefüggése és ma még ismeretlen tényezője van ennek a kérdésnek, hogy részletes elemzésébe belemenni nem lehetett.

A cél s az ennek megfelelő feladat annak vizsgálata, hogy egyrészt a mezőgazdaság munkaképes lakosságának és a tényleges keresőknek a száma miképpen alakul, ezek foglalkoztatottsága jelenleg hogy biztosítható, és milyen irányú fejlődésre van szükség ahhoz, hogy a munkaképes mezőgazdasági népesség teljes foglalkoztatottsága elérhető legyen. A teljes foglalkoztatottság mellett természetszerűleg előtérbe lépett annak a vizsgálata is, hogy egyrészt hogyan alakul a meglevő gépek kihasználása a termelőszövetkezetekben és egyéni gazdaságokban, másrészt — tekintettel a keresők nagy számára — milyen lehetőséget, főleg milyen irányú szükségletet vet föl a mezőgazdaság belterjes fejlesztése a gépesítés szempontjából.

Ennek megfelelően a következtetéseket az alábbiakban foglalhatjuk össze.

1. A mezőgazdasági munkaképes dolgozók száma az 1956. évihez képest mintegy 100 000-rel nőtt, és ez a keresők számát növelte.

2. Az ipar és más népgazdasági ágak év eleji foglalkoztatóképessége fokozatosan nőni fog, és már 1957 vége felé a mezőgazdasági keresők éveleji létszámából mintegy 35—40 000 dolgozó visszatér az iparba.

3. Tekintve, hogy a jövőben az új munkaképes korosztálynak ezután nagyobb része marad vissza a mezőgazdaságban, ezenkívül az ipar szívóhatása általában csökken, ennek következtében a mezőgazdasági keresők száma az 1956. évihez képest nő, tehát a 2 950 000 főt kitevő munkaképes népességgel való számítás reális.

Ennek megfelelően a mezőgazdaság foglalkoztatóképességét az eddigiekhez képest fokozni kell. A mezőgazdaságnak itt számításba vett belterjes fejlesztése azonban nem hajtható végre azonnal vagy akár csak pár év alatt is, ezért a foglalkoztatottság fokozódása függ a fejlődés ütemétől. De bármilyen legyen is a fejlődés üteme és mérve, az idényszerű-

ség nem küszöbölhető ki, éppen ezért az egyes időszakokban a mezőgazdasági munkaképes lakosság foglalkoztatottsága más- és másképpen alakul. Legsúlyosabb a helyzet a téli időszakban: decembertől—márciusig terjedő időben átlag 1 milliós fölösleg van, amelynek felhasználása a termelésben népgazdasági érdek. Ez a felhasználás több irányú lehet: azokat a mezőgazdaságon kívüli munkákat, amelyekben a mezőgazdasági lakosság eredményesen felhasználható, ebben az időszakban kell nagyobb ütemben végezni; a téli üzemeltetésű, mezőgazdasági terményeket feldolgozó üzemek kapacitását ebben az időszakban kellene növelni; erre az időszakra kell beállítani az út-, csatorna- stb. rendezést, a belvízlevezetéshez szükséges munkákat.

A többi időszakban a mérleg szerint jelentősebb fölösleg nincs. Ez annak a következménye, hogy a belterjesség csak a művelési ágak arányának, a vetésterületi arányoknak, a szántóföldi termelés és állattenyésztés egymáshoz való arányának megváltoztatásában mutatkozik, ugyanakkor az állami gazdaságok kivételével a többi gazdaságban egyes munkák gépesítése csökken, mert a kézi munkaerőt felszabadító gépek felhasználása nem a gépkapacitásnak megfelelően, hanem csak olyan mértékben van számításba véve, amilyen mértékben a kézi és fogaterőhiány pótlásához gépre van szükség, és úgy, hogy az egyes munkák a kedvező időszakban elvégezhetők legyenek.

Tekintettel arra, hogy a belterjesség itt említett szintjének eléréséhez, főleg az állattenyésztés, a szőlő-, a gyümölcstermelés fejlesztéséhez több évre van szükség, a foglalkoztatottságnak itt vázolt szintje is csak akkor érhető el, amikor a belterjesség ennek megfelelő fejlesztése megvalósul.

De még a fejlődésnek ezen a fokán is, hogy az összes munkák idejében elvégezhetők legyenek, a kapáló-, az őszi betakarító- és a szállítógépek számát növelni kell, mert enélkül a növényápolást és a takarmánybetakarítást, valamint az őszi betakarítási munkákat nem tudjuk idejében elvégezni.

A belterjességnek a gépesítés magasabb fokán történő megvalósítása a kereső népesség teljes foglalkoztatottsága mellett azonban csak akkor érhető el, ha a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek száma és területe a mainál lényegesen nagyobb lesz, és ezekben a nagyüzemekben mind a növénytermelés, mind az állattenyésztés területén a mainál lényegesen nagyobb terméseredményt biztosító termelést folytatnak.

TATÁR ISTVÁN

Külkereskedelmünk időszerű kérdései

Amint ez a közgazdászok és a gazdasági szakemberek körében jól ismert, hazánk gazdasági helyzete már az 1956. októberi események előtt is súlyos volt. Sok más tényező mellett külkereskedelmi nehézségeink és fizetési mérlegünk krónikus deficitje is amellett szóltak, hogy gazdasági életünk átszervezése, a gazdaságpolitika új alapokra helyezése sokáig már nem halasztható.

Az októberi—novemberi események következtében azonban a gazdasági helyzet jelentősen rosszabbodott. A hetekig tartó sztrájkok miatt kb. 9 milliárd Ft-nyi nemzeti jövedelem kiesett. A széntermelés az átlagos napi 78—80 ezer tonnáról 20 ezer tonna alá esett vissza, az erőművek szénkészletei jóformán csak órákra voltak elegendők, a gépgyárakat alapanyaggal ellátó kohászati művek álltak. A vasúti forgalommal együtt a külkereskedelmi forgalom is megbénult. Sok ezer vagon külföldi áru vesztegelt hosszú heteken át a határokon, mert a külföldről érkező szállítmányokat képtelenek voltunk behozni az ország területére. Röviden: gazdasági életünket teljes káosz jellemezte.

A november végi gazdasági állapotoktól azonban — szerencsére — már messze jutottunk. A gazdasági élet fokozatos megszilárdulása lehetővé tette, hogy a külkereskedelem is talpraálljon, felmérje lehetőségeit, kitűzze a legközelebbi feladatokat és — bizonyos mértékben — a jövő távlataira is gondoljon. Gazdaságunk viszonylagos konszolidálódásában jelentős része volt a szocialista tábor országai által nyújtott segítségnek, a legnehezebb hetekben szakadatlanul érkezett szén-, cement-, ablaküveg-, hengereltáru-, élelmiszer- stb. szállítmányoknak. Égető hiányokat enyhítettek a Nemzetközi Vöröskereszt segítségével hazánkba érkezett segélyszállítmányok is.

Az említett segítség, valamint a baráti országoktól kapott áruhitelek, amelyek részletezésére később kerül sor, lehetőséget nyújtanak — nehézségekkel ugyan — az 1957. évi gazdasági elképzelések megvalósítására. De látnunk kell azt is, hogy mind e segítség (segélyek, hitelek stb.) ellenére idei pénzügyi mérlegünkben még sok olyan megterhelés marad, amelyeket az idén megszüntetni nem tudunk, és amelyek teljes súlyukkal 1958-ban és a későbbi években fogják éreztetni hatásukat, amikor már nem számíthatunk arra a nagymértékű támogatásra, amelyben az idén részesültünk.

A külkereskedelmi tevékenység konszolidálódásához a következő fő — közvetlen és távlati — feladatok vártak, illetve várnak megoldásra: 1. a termelés megindításához, növeléséhez és fenntartásához elengedhetetlenül szükséges importanyagok folyamatos beszerzése; 2. a

múlt év utolsó negyedében bekövetkezett események miatt előállott szállítási elmaradások behozása, vállalt kötelezettségeink teljesítése; 3. az 1957. évi külkereskedelmi terv gondos elkészítése, számot vetve az ország erőivel és szükségleteivel, s figyelemmel arra, hogy fokozatosan, éveken át tartó következetes munkával át kell alakítanunk a népgazdaság szerkezetét, és hogy ehhez a kezdő lépéseket már az idén meg kell tennünk; 4. fizetési kötelezettségeink folyamatos teljesítése, tőkésországokbeli vevőink és hitelezőink bizalmának megőrzése, illetve ahol ez az elmúlt hónapokban a külföldön elterjedt zavaros hírek következtében megrendült, a bizalom helyreállítása; 5. a baráti, illetve a tőkésországok által adott és még adandó hitelek célszerű felhasználására vonatkozó tervek elkészítése; 6. a külkereskedelmi forgalom szempontjából egészségesebb, gazdaságosabb áruszerkezet kialakítására vonatkozó irányelvek és gyakorlati intézkedések kidolgozása; 7. a külkereskedelmi viszonylati (relációs) politika megjavítása; 8. a megérlelődött szervezeti módosítások keresztülvitele a külkereskedelem felépítésében, szem előtt tartva, hogy megfontolt és fokozatos átalakítás szükséges és szembeszállva a szervezeti átalakítás kérdésében előforduló túlzó, megalapozatlan követelésekkel; 9. a külkereskedelem nagy népgazdasági jelentőségével számotvető gazdaságpolitika kialakítása; a gazdaságosabb külkereskedelem érdekében ható gazdaságvezetési módszerek kidolgozása.

Az 1956. évi külkereskedelmi terv teljesítése

A legközelebbi hónapokban megoldandó feladatok számbavétele előtt célszerűnek látszik a múlt évi külkereskedelmi forgalom rövid elemzése. A múlt évi behozatali és kiviteli tervek teljesítése más képet mutat, ha az egész évet nézzük, és mást, ha az első három negyedév számadatait. Ezért az alábbi táblázatokban külön feltüntetjük az egész 1956. évi és az első három negyedévi adatokat.

Külkereskedelmi forgalmunk (Millió Dft-ban)

	1956. I.—IX. hó		1956. I.—XII. hó	
	1956. I.—IX. terv	Teljesítés tervezett áron	1956. évi terv	Teljesítés.
Behozatal	3952,4	3986;7	5486,4	4712,9
Kivitel	4452,0	4776,8	6901,9	5282,0
Egyenleg	+ 499,6	+ 790,1	+ 1415,5	+ 569,1

Külkereskedelmi forgalmunk megoszlása a szocialista és a tőkésországok között
(Millió Dft-ban)

Megoszlás	Behozatal				Kivitel			
	1956. I.—IX.-i terv	Teljesítés %-ban	1956. évi terv	Teljesítés %-ban	1956. I.—IX.-i terv	Teljesítés %-ban	1956. évi terv	Teljesítés %-ban
Szocialista országok összesen	2253,4	106,9	3307,1	89,5	2765,4	109,6	4182,9	80,5
Tőkésországok összesen	1699,0	94,0	2179,3	81,3	1686,6	95,8	2719,0	66,7

A táblázatokból kitűnik, hogy a külkereskedelem az első háromnegyed évben szocialista relációban túlteljesítette tervét, a tőkésországok irányában azonban (a tényleges árakon számolva) nem. Ennek fő oka az volt, hogy a nehézgépipar elmaradt, főleg gőzmozdonyok, autóbuszok és szerszámgépek szállításával. A vegyipari, könnyűipari és mezőgazdasági vállalatok első három negyedévi tőkésországokba irányuló szállításai elérték az előirányzott színvonalat. Az éves tervek — a negyedik negyedévi nagy visszaesés következtében — nem teljesültek.

Az 1956. évi külkereskedelmi áruforgalom megoszlása a legfontosabb árucikkek szerint

Sz = szocialista országok
T = tőkésországok

KIVITEL	Menny. egység	Előirányzat			Kiszállítás			Index 1955=100
Árucikkek		Sz.	T.	Ö.	Sz.	T.	Ö.	
Gépgyártás								
5 tonnás úszódaru ...	db	14	—	14	12	—	12	75,0
Diesel motorkocsi	„	10	4	14	11	—	11	28,9
400 LE Diesel mozdony ...	„	—	12	12	—	—	—	—
600 LE Diesel elektromos mozdony ...	„	12	—	12	—	—	—	—
YL mozdony	„	—	40	40	82	—	—	—
DT traktor ...	„	650	—	650	325	—	325	—
Autóbusz ...	„	884	62	946	625	82	707	100,3
Tehergépkocsi	„	1 300	400	1 700	1 220	298	1 508	78,4
MVE esztergák	„	105	493	598	179	240	419	125,4
Finommechanika és tömegcikkek								
Zománcedény	1000 Dft	1 994	7 887	9 881	734	4 063	4 797	76,5
Rádióvevőkészülék.....	„	7 200	9 000	16 200	6 390	4 949	11 339	65,6
Izzólámpa ...	„	17 590	17 486	35 076	13 741	14 181	27 922	94,8
Rádióvevőcső	„	24 924	13 618	38 542	15 864	8 752	22 616	52,9
Anyag								
Durvalemez	t	14 876	14 880	29 756	11 208	9 252	20 460	82,1
Hutaalumínium	„	4 520	1 785	6 305	3 662	1 493	5 155	77,9
Bauxit.....	„	360 000	—	360 000	359 545	11 634	371 179	67,0
Timföld	„	105 911	1 200	107 011	87 216	1 208	88 424	111,9
Bitumen	kg	5 633	9 367	15 000	4 698	6 421	11 110	113,0
Könnyűipar								
Pamutszövet	1000 m²	9 428,8	87 430	96 858,8	7 885	77 914	85 799	81,7
Gyapjúszövet	„	2 110	390	2 500	1 705	331	2 036	105,5
Műselyemszövet	„	3 150	1 590	5 740	2 419	2 501	4 920	97,2
Nylonharisnya	pár	77 000	1,5 m	1,6 m	11 300	1,8 m	1 811 027	121,9
Férfiing	db	—	700 000	700 000	66 192	496 856	563 048	48,4
Bőrkesztyű...	pár	130 000	345 000	475 000	71 058	260 056	331 114	71,0

Árucikkek	Menny. egység	Előirányzat			Kiszállítás			Index 1955=100
		Sz.	T.	Ö.	Sz.	T.	Ö.	
				Mezőgazdaság				
Napraforgóolaj	t	8 800	11 419	20 219	1 215	8 924	10 139	43,9
Cukor	„	30 000	17 000	47 000	10 268	3 059	13 327	25,5
Marhahús	„	9 273	1 152	10 425	8 445	2 398	10 842	93,8
Sertéshús	„	5 502	700	6 202	5 560	94	5 554	76,5
Szalámi	„	1 500	400	1 900	1 478	282	1 760	116,5
Vágott baromfi	„	10 401	11 514	21 915	3 093	8 448	11 541	66,6
Tojás	1000 db	39 000	140 000	179 000	39 427	138 083	177 510	93,5
Toll	„	5 749	48 224	53 973	9 062	26 840	35 902	78,8
Vaj	t	1 550	4 200	5 750	1 447	3 575	5 022	129,2
Sajt	„	2 200	600	2 800	1 634	995	2 629	86,7
Paprika	„	540	1 121	1 661	61	669	730	53,9
Bor	1000 hl	219 000	45 000	264 000	168 827	70 959	239 786	101,5
Szivarka	db	20 000	30 000	50 000	15 884	44 282	60 166	14,1

BEHOZATAL

Sz = szocialista országok
T = tőkésországok

Árucikkek	Menny. egység	Előirányzat			Behozatal			Index 1955=100
		Sz.	T.	Ö.	Sz.	T.	Ö.	
				Bányászat				
Gázszén	t	545 600	—	545 000	448 879	37 799	486 678	113,4
Lángszén	„	185 000	100 000	285 000	328 810	—	328 810	318,8
Vasérc	„	1 204 300	49 700	1 254 009	1 098.239	19 457	1 117 696	82,5
Nyersolaj	„	380 000	20 000	400 000	325 798	—	325 798	146,6
Pirit	„	86 000	26 310	112 310	77 071	9 658	86 729	84,0
				Kohászati termékek				
Öntödei nyersvas	t	99 625	200	99 825	82 748	102	82 850	68,9
Ferromangán	„	5 000	60	5 060	4 991	—	4 991	105,9
Ferrokróm	„	1 580	—	1 580	1 722	—	1 722	119,7
Buga	„	34 530	8 918	43 448	52 548	4 643	57 182	70,0
Réz, rézhulladék	„	1 100	8 419	9 519	1 487	7 070	8 557	113,8
Nikkel granália	„	159	—	159	162	1	163	103,8
Horgany	„	6 130	1 781	7 911	6 400	1 225	7 625	104,7
				Vegyipari termékek				
Ammóniákszóda	t	24 730	9 571	34 301	24 117	9 336	33 453	115,0
Marónátron	„	27 270	6 844	34 114	24 625	6 050	30 675	105,1
Anódmassza	„	22 580	540	23 120	19 920	—	19 920	94,3
Nyersgumi	„	130	8 476	8 606	12	7 349	7 361	137,4
Műgumi	„	2 650	2 467	5 117	3 408	347	3 755	89,2

Árucikkek	Menny. egység	Előirányzat			Behozatal			Index 1955=100
		Sz.	T.	Ö.	Sz.	T.	Ö.	
Papír- és nyomdaipar								
Sulfitcelluloze	t	7 408	9 959	17 367	7 552	8 792	16 344	99,6
Nátroncelluloze	„	10 467	3 633	14 100	9 036	3 570	12 606	103,2
Viscosacelluloze	„	2 000	2 420	4 420	1 911	1 743	3 654	87,3
Rotációs ujságpapír	„	11 420	—	11 420	11 250	—	11 250	95,7
Faipar								
Fenyőfűrészáru	m^3	345 873	150 662	496 535	316 277	139 661	455 938	82,4
Bányaszéldeszka	1000 m	18 380	12 589	30 969	25 954	3 573	29 527	123,6
Textilipar								
Mosott gyapjú	t	697	1 808	2 505	544	1 556	2 100	58,9
Műselyemfonal	„	—	1 990	1 990	12	1 612	1 624	73,6
Műrost	„	2 616	8 959	11 575	3 325	6 215	9 540	147,2
Földművelés és állattenyésztés								
Nyers gyapot	t	29 800	13 324	43 124	24 294	13 049	37 743	81,0
Juta	„	2 264	4 936	7 200	2 268	4 230	6 498	85,0
Kávé	„	—	745	745	—	714	714	116,0
Citrom	„	—	5 500	5 500	—	2 776	2 776	73,0
Tűzifa	„	185 500	135 477	320 977	278 661	116 515	395 176	123,0
Búza és búzaliszt	„	—	260 850	260 850	—	231 158	231 158	69,0

Megállapítható, hogy a külkereskedelmi mérleg egyenlege mind az első három negyedévben, mind az egész évben aktív volt, ami különösen akkor szembetűnő, ha az előző évekkel vetjük egybe.

A külkereskedelmi forgalom egyenlege 1956 első három negyedévében 1955. azonos időszakával összehasonlítva

Sz = szocialista országok T = tőkésországok Ö = összesen Millió Dft-ban

	1955. I. 1.—IX. 30.			1956. I. 1.—IX. 30.		
	Sz.	T.	Ö.	Sz.	T.	Ö.
Egyenleg Összesen: ...	+ 677,4	— 844,7	— 167,3	+ 623,7	+ 19,0	+ 642,7
Ebből ipar ...	+ 233,9	— 650,3	— 416,4	+ 60,5	— 301,4	— 240,9
Mezőgazdaság	+ 443,5	— 194,4	+ 249,1	+ 563,2	+ 320,4	+ 883,6

Az egyenleg javulása 75 százalékban a kivitel fokozásával, 25 százalékban a behozatal csökkentésével volt elérhető. Az egyenleg alakulását hátrányosan befolyásolta a tervezett és a bonyolítási árak közötti eltérés. Az árarányok romlása a tőkés egyenleget hozzávetőleges becslés szerint körülbelül 110 millió devizaforinttal rontotta. E romlás kifejezésre jut az árindex alakulásában. A külkereskedelem árindexe 1953—1956 között a következőképp alakult:

Külkereskedelmi árindex 1954—1956. (1953 = 100)

	Export	Import
1954.	96,8	97,8
1955.	94,3	102,7
1956. 3/4 év	96,8	99,0

A kiviteli és a behozatali árindex változásán belül szembetűnő, hogy a gép- és pamutszövet-exportban elérhető árak különösen nagymértékben süllyedtek az utolsó két évben:

Az élelmiszer-, gép- és pamutszövet-export árindexei 1954—1956. (1953 = 100)

	Élelmiszer	Gép	Pamutszövet
1954.	93,5	106,2	100,4
1955.	90,8	98,3	96,9
1956. 3/4 év	106,0	76,0	82,3

Az importált áruk árindexe az elmúlt négy év folyamán nagyjából azonos szinten maradt, s így nem ellensúlyozhatta az exportár-index csökkenését. Az exportár-index csökkenése mögött természetesen egy sor világgazdasági és belföldi tényező található. Ilyen tényezők például a gépipari termékek nemzetközi piacain kibontakozó, egyre fokozódó verseny, a technika rohamos haladása a legutóbbi években, a hazai gépgyártás bizonyos minőségi fogyatékosságai, az iparvezetési módszerekből fakadó (később kifejtendő) visszahúzó tendenciák. A gépipari exportárindex kedvezőtlen alakulásával párhuzamosan az elmúlt években romlottak a fajlagos mutatók is. (Ilyen mutató például a gépexport egy tonnájára jutó devizaforint-bevétel.) A fajlagos mutatók romlása összefügg azzal, hogy gépeink általában nehezebbek, mint a hasonló külföldi géptípusok. Ez részben egyes termékeink viszonylagos korszerűtlenségével, részben a mennyiségi mutatószámokhoz kapcsolt vállalati érdekeltség okozta „tonna"-hajszával van összefüggésben. Mindenesetre a fajlagos mutatók tanulmányozása is alátámasztja azokat a követeléseket, amelyek szerint sürgősen felül kell vizsgálni a vállalatainkat külkereskedelmi szempontból is káros — a külföldi vevő által meg nem fizetett — többletsúlyok exportjára ösztönző tervezési és elszámoltatási módszereket.

Ha az 1956. évi külkereskedelmi terv teljesítését viszonylatonként vizsgáljuk, a következők állapíthatók meg.

A szocialista tábor országaival folytatott külkereskedelmi forgalmunk összesített egyenlege közel 300 milliós aktívumot mutat, de kisebb-nagyobb mértékben passzív a mérleg a Lengyelországgal, a Német Demokratikus Köztársasággal, Romániával és Bulgáriával folytatott kereskedelmünkben. Ezekben a viszonylatokban nehézségekbe ütközött a behozatal megfelelő ellensúlyozása az ezen országok által kért termékekkel. (E kérdés gazdaságpolitikai hátterére még visszatérünk.)

A tőkésországokkal folytatott árucsereforgalmunk 1956-ban mintegy 150 milliós aktív egyenleget mutat, de ezen belül jelentős passzívum mutatkozik egyes nyugat-európai országok (Franciaország, Olaszország, Belgium stb.) viszonylatában.

Az 1956. évi külkereskedelmi mérleg végeredményben — a negyedik negyedben bekövetkezett súlyos visszaesés ellenére is — aktív egyenleggel zárult. Ez a tény mindenesetre eredményes állomás abban a harcban, amelyet adósságaink csökkentéséért, a szocialista és a tőkésországok velünk szembeni üzleti bizalmának megőrzéséért, illetve újramegnyeréséért folytatunk. Természetesen az aktív egyenleg önmagában nem elégséges az ország gazdasági kérdéseinek, a külkereskedelem egyéb alapvető problémáinak az áttekintéséhez és érzékeléséhez. Egyetlen év aktív külkereskedelmi mérlege még nem oldotta, mert nem oldhatta meg a fizetési mérleg deficitjét. Ezért az 1956. évi kétségtelen eredményt nem szabad túlbecsülnünk. Az alapvető gazdasági problémákon kívül néhány kisebb jelentőségű, mindamellett fontos jelzésként értékelendő nehézség is mutatkozott 1956-ban. Például ilyen volt, hogy 1956-ban néhány, ha szám szerint nem is sok —, de kellemetlen minőségi reklamáció érte iparunkat, amelyekre elsősorban nem az ezzel járó árbonifikáció miatt kell felfigyelni, hanem azért, mert ipari termelésünk hibáit is mutatják. E hibákat a jövőben a minőség sokkal szigorúbb számonkérésével lehet csak ellensúlyozni. A külkereskedelem erőfeszítései eredményeképpen sok új piacra sikerült a múlt évben behatolnunk ipari termékeinkkel, és megengedhetetlen, hogy egyes gyárak hanyag munkájával vagy a bürokratikus iparvezetési módszerekkel összefüggő okokból ezeket a piacokat elveszítsük.

Még mindig nehézségeket okoz a külkereskedelemben az az elmúlt években követett, üzletpolitikai és ipari szemszögből egyaránt helytelen gyakorlat, hogy nem létesítettünk már külföldre szállított gyártmányaink kiszállítását megelőzően vevőszolgálati szerveket (szerviszeket), nem láttuk el vevőinket elegendő pótalkatrésszel, és tűrtük, hogy a pótalkatrészek állandó hiánya miatt legnagyobb rendelőink maguk szervezzék meg a kiszállított magyar gépekhez szükséges alkatrészek gyártását. Ilyen hibák miatt egyes piacok megtartása is veszélybe került. Ideje, hogy 1957-ben ezen a téren is változás következzék be!

Az 1957. évi külkereskedelmi terv

Az 1957. évi külkereskedelmi terv kidolgozása most folyik párhuzamosan az ipari tervek készítésével.

A tervekből kitűnik, hogy a várható deficit a múlt év október—novemberi események következtében több milliárd devizaforint nagyságrendű lesz, annak ellenére, hogy a gazdasági konszolidáció előrehaladásával esélyeink javultak, amit a most készülő tervek már tükröznek is.

Ami a most összeállításra kerülő tervek *szerkezetét illeti,* az lényegében azonos az elmúlt években készített külkereskedelmi tervekével, s így magán viseli a korábbi tervek kifogásolható vonásait is. Melyek e vonások közül a fontosabbak?

1. A fizetési mérleg deficitje, részben az elmúlt 5—6 év gazdaságpolitikája, részben a gazdasági mechanizmusban rejlő egyes hibák, részben a világgazdaság bizonyos tendenciáinak a magyar gazdaságra gyakorolt hatása (technikai haladás, a konkurrencia éleződése, a nyersanyagárak emelkedése, a fegyverkezés, az embargo stb.) következtében — valószínűleg még elég hosszú ideig — nem szüntethető meg csupán saját eszközeinkkel. Vagyis a deficit nem tüntethető el sem az import megszorításával, sem az export növelésével, sem egyéb, az áruforgalom keretei között maradó művelettel. Ez annál kevésbé lehetséges, mert a dolgozó magyar nép életszínvonalát emelni kell, bármily nehéznek is látszik ez a jelenlegi körülmények között. Az ország gazdasági rendbehozatalának tehát fontos feltétele a kellő nagyságú hosszú lejáratú áru- és devizakölcsönök igénybevétele. A szocialista tábor országaival most folyó államközi megbeszélések arra mutatnak, hogy barátaink megértik helyzetünket és jelentős összegű hiteleket bocsátanak rendelkezésünkre. Eddig a Szovjetuniótól hatvanmillió dolláros szabad devizahitelt és körülbelül 800 millió rubel összegű áruhitelt kaptunk, míg Kína 25 millió dolláros devizahitelt ad, az áruhiteltárgyalások pedig most folynak. A kormány kész felvenni hiteleket tőkésországoktól is, amennyiben nem fűznek a hitelnyújtáshoz politikai feltételeket.

2. Kivitelünk volumene jelentékenyen csökken ugyan, de áruszerkezete nem változik lényegesen 1957-ben a múlthoz képest, aminthogy a behozatali árustruktúra sem változik lényegesen. Tehát a gépkivitel részaránya körülbelül 25 százalék, az anyagkivitelé 16—18 százalék körül lesz, a könnyűipari kivitelé némileg csökken az 1956. évi 12 százalékos részesedéshez képest, a finommechanikai exporté körülbelül 6—8 százalék, a mezőgazdasági exporté 30—35 százalék körül lesz. Behozatalunk is megőrzi eddigi összetételét, tehát körülbelül 70 százalékos anyag-, 10 százalékos gép-, 15—20 százalékos mezőgazdasági importhányad fogja jellemezni behozatalunk összetételét.

Az, hogy a kivitel összetétele fő vonásaiban egyelőre nem változik, nem jelenti azt, hogy nem kell fokozatosan szerkezeti változásokat végrehajtanunk a fő kiviteli árucsoportokon belül. Például nem tekinthető egészségesnek, hogy finommechanikai kivitelünk az egész export nyolc százalékát sem éri el. Közismert, hogy finommechanikai iparunk komoly múltra tekinthet vissza, ma is — a bekövetkezett események ellenére — kiváló konstruktőr- és műszaki gárdával rendelkezik, s gyáraiban jól képzett szakmunkástörzs van. E gyárak (Egyesült Izzó, Beloiannisz Híradástechnikai Vállalat, Ganz Villamossági Gyár stb.), amelyeknek nemzetközi hírneve ma is töretlen, nem túlságosan sok erőfeszítéssel a világverseny élvonalába küzdhetik fel magukat. A finommechanikai ipar közismerten sok munkát és aránylag kevés anyagot igényel. A mi körülményeink között nagy szó, ha ilyen cikkek exportját növelhetjük.

Az ez évi külkereskedelmi tervben szereplő nehézipari gyártmányok gazdaságosságára vonatkozó szabatos számítások nem állnak ugyan még rendelkezésre, de megbízható becslésekből kiindulva várható, hogy

a külkereskedelmi árkiegyenlítés és az úgynevezett „devizahozam"* mutatója mind a nehézgépek, mind a komplett gyárberendezések exportja tekintetében kedvezőtlenül fog alakulni. Ebben a hátrányos tendenciában szerepet játszik az is, hogy a tőkés világpiac árai egyre nagyobb hatást gyakorolnak a szocialista világpiacon kialakult árszínvonalra, és arra süllyesztőleg hatnak, mivel a szocialista országok sem hajlandók a világpiaci áraknál drágábban átvenni tőlünk gépipari termékeinket. Az említett mutatók alakulására az is kihat, hogy 1957-ben több időközben elavult gépipari cikk gyártása megszűnik vagy jelentősen csökken, olyan cikkeké, amelyek gyártása úgyszólván 1945 óta gépipari kapacitásaink jelentős részét kötötte le (például az „0—5—0" típusú gőzmozdony gyártása megszünt, a 300 LE lokomobilé csökken stb.). E kieső cikkek helyébe újak jönnek, amelyek eladási ára a világpiaci szinten mozog (például 600 LE Diesel elektromos mozdony, 400 LE Diesel hydraulikus mozdony stb.). Továbbra is az eddigi volumenben fogunk exportálni eddig is igen gazdaságtalanul gyártott gépipari cikkeket, például felvonókat. Az 1957. évi devizahozamot rontja az is, hogy ebben az évben kell kiszállítani a devizahozam szempontjából számunkra nem előnyös Ikizderei és El-Tabini erőműhöz készülő berendezések zömét.

Mivel a nehéziparban az egyes gyártmányok átfutási ideje — a rendelés vételétől a kiszállítás befejezéséig — 2—3 év, ezen a területen a gazdaságosság szempontjainak érvényesítése csak fokozatosan történhet és elsősorban a következő évek feladata lehet. Könnyű belátni, hogy idén a már korábban megkötött üzleteket kell lebonyolítani.

3. 1957. évi külkereskedelmi tervünk kidolgozását nem előzték, mert nem is előzhették meg alapos gazdaságossági számítások, s a terv összeállításakor követett fő szempont a legnagyobb foglalkoztatottság biztosítása volt. A külkereskedelemben dolgozók közül sokan jogosan teszik az észrevételt: a lehető legnagyobb foglalkoztatottsághoz fűződő érdekek nem szoríthatják háttérbe a rentabilitás szempontjait, mert akkor „amit megtakarítunk a vámon, többszörösen ráfizetjük a réven." Szakítanunk kell sok olyan szűklátókörű nézettel, amelynek képviselői az elmúlt években egyenesen ellenségesnek bélyegezték a gazdaságosság fontosságát hangsúlyozó álláspontokat. Igenis lehetnek az iparnak olyan ágai, amelyekről — alapos számítások után — ki fog derülni, hogy többe kerül a fenntartásuk, mint ami kárt leállításuk vagy termelésük csökkentése okoz. A népgazdaság fokozatos átállításában 1957 folyamán még csak a kezdeti lépéseket tehetjük meg, de egyes területeken ezzel a kérdéssel is szembe kell majd néznünk már az idén is.

4. Akárcsak az elmúlt évek tervei, az 1957. évi külkereskedelmi terv sem gondoskodik alapvető tartalékokról. Mai helyzetünkben ez menthető, hiszen amúgy is kölcsönökre szorulunk. Hosszabb látra azonban a tartalékok nélküli tervek rendszere tovább nem tartható, még ha áldozatot is jelent a tartalékok képzése. Ez a megállapítás éppúgy vonatkozik az áru-, mint a devizatartalékokra.

Az 1957. évi külkereskedelmi tervekről szólva, hangsúlyozni kell azok pozitív vonásait is: az előző évek terveinél reálisabbak, inkább számot vetnek az adottságokkal, nem tartalmaznak a papiroson létreho-

* Az exporttermékért kapott devizabevétel aránya a termék gyártásához szükséges importcikkekért (-anyagokért, -alkatrészekért) kiadott devizaösszeghez képest.

zott „mérlegegyensúly" kedvéért kiagyalt, már eleve megvalósíthatatlan feladatokat. Az előirányzatok így kisebbek az 1956. évinél. A gépexport volumene körülbelül 2 milliárd körül mozog (szemben az 1956. évi két és fél milliárdos előirányzattal), ami nem jelent a gépiparnak megoldhatatlan feladatot. (A reálisan megszabott kiviteli feladatok „árnyoldalának" tűnhet, hogy a külkereskedelmi mérleg már a tervben jelentős hiánnyal zárul. De látnunk kell, hogy az előző évek sok tekintetben önáltató tervezési gyakorlata, bár a *tervekből* kiküszöbölte a deficitet, ezzel nem tudta megakadályozni, hogy a deficit a tervidőszak végén, *utólag* megmutatkozzék, növekvő eladósodás formájában.)

Gazdaságosabb külkereskedelmi áruszerkezet kialakítása

Az előzőekből is kitűnik, hogy a gazdasági élet, illetve a termelés helyreállítása 1957-ben lényegében a régi arányok, az adott ipari struktúra szerint történik. Jelenlegi belső helyzetünk nem teszi lehetővé, hogy már most jelentős strukturális változtatásokat hajtsunk végre iparunkban, mert ez növelné a munkanélküliség veszélyét. De az export-szerkezet jelentős módosítása 1957-ben kereskedelmi- és termeléstechnikai szempontból sem megvalósítható, sőt nem járunk messze a valóságtól, ha azt mondjuk: fizikai lehetetlenség. Ugyanakkor azonban világosan kell látnunk azokat a külkereskedelmi szerkezetmódosítással összefüggő feladatokat, amelyeket az elkövetkező években meg kell oldani, ha nem akarunk vég nélkül nagyösszegű hiteleket igénybevenni, vagy népünk életszínvonalának csökkentését vállalni.

E kérdésben látni kell, hogy *elsősorban* nem a külkereskedelmet, hanem a termelési arányokat kell megjavítani, továbbá az egyéni és a vállalati érdekeltséget kell összhangba hozni a népgazdasági érdekkel. Ha e két fő feladat megvalósul, a külkereskedelem is nyomban gazdaságosabb lesz. Természetesen a külkereskedelmi munka javítása is fontos feladat — de nem ez a döntő.

Gazdasági életünk, illetve külkereskedelmi problémáink rendbehozásához a következő fő teendőket kell elvégezni az elkövetkező években:

1. A nehéziparban végrehajtandó szerkezeti változtatásokkal csökkenteni kell az importanyaggal dolgozó rendkívül anyagigényes iparágak arányát a termelésben.

2. Növelni kell a munkaigényes és gazdaságos termékek exportját.

3. A gazdasági mechanizmusok (tervezési rendszerünk, árrendszer stb.) megfelelő megváltoztatásával növelni kell a vállalatok közvetlen érdekeltségét a gazdaságosabb termelésben és a jövedelmező exportban.

4. Emelni kell a műszaki színvonalat elsősorban azokban az iparágakban, amelyek exportunk szempontjából döntő fontosságúak.

5. Növelni kell a mezőgazdasági termelést, főleg a „jó devizahozamú", belterjes művelési ágakban.

A külkereskedelem távlatainak kidolgozásakor döntő fontosságot kell tulajdonítani az export szempontjából vizsgált rentabilitásnak. A külkereskedelem gazdaságosabbá tételéhez szoros együttműködésre van szükség a külkereskedelmi vállalatok és az iparvállalatok, valamint a Külkereskedelmi Minisztérium és az ipari minisztériumok között. A külkereskedelem és az ipar vezetésében a jövőben szervezeti eszközökkel is biztosítani kell ezt az együttműködést. Természetesen ehhez nem ele-

gendő egyes személyek „jóakarata", szükséges a gazdaságvezetési módszerek átalakítása is. A gazdaságos cikkek exportjának fokozása, illetve a gazdaságtalan gyártmányok termelésének gazdaságosabbá tétele vagy leállítása sok bonyolult iparszervezési és külkereskedelem-szervezési kérdést vet fel, de ezek tárgyalására e helyütt nincs mód.

A külkereskedelem szervezeti formái

Ismeretes, hogy az állami külkereskedelem mai szervezete az ipar államosítása után fokozatosan alakult ki. Abban az időben a külkereskedelem centralizálása volt a fő elv, amelynek érvényesülését a szakosított külkereskedelmi vállalatok rendszere biztosította. A szocialista állam külkereskedelmi monopóliuma lényegében hasonló szervezeti formák között érvényesül a Szovjetunióban, és e minta alapján alakult ki nálunk is a külkereskedelem mai szervezete. Ez az újfajta szocialista külkereskedelmi szervezet a feszített tervek rendszerében sok előnyt jelentett. Sokkal nagyobb export-importtevékenységet, hasonlíthatatlanul kisebb létszámmal bonyolított le, mint a tőkés külkereskedelmi szervezet. Ez a szervezet új exportpiacokat hódított meg a magyar ipar olyan termékei számára, amelyeket a háború előtt Magyarországon egyáltalában nem gyártottak (szerszámgépek, tehergépkocsik stb.). E sikereket nem azért hangsúlyozzuk, hogy a bevált módszerrel élve, az eredmények felsorolása után emlegethessük a fogyatékosságokat. Azért szükséges hangsúlyozni a külkereskedelmi tevékenység eddigi eredményeit, mert manapság jelszóvá vált a külkereskedelem szidalmazása; sokan a külkereskedelmet okolják az ország nehéz gazdasági helyzetéért, mondván, hogy „mindenáron" exportált és „kiárusította" az országot. E tanulmány befejező részében megkíséreljük majd annak bizonyítását, hogy gazdasági nehézségeink fő oka nem ez, hanem főleg a felemelt ötéves tervvel kapcsolatban elkövetett gazdaságpolitikai hibák, amelyek szerkezeti aránytalanságokra vezettek, s az egész gazdasági életet olyan „Prokrustes"-ágyba fektették, amelyből máig sem tudtunk kikerülni.

A külkereskedelem jó vagy rossz munkája természetesen kihat a nemzeti jövedelem alakulására, de — ismételjük — gazdasági nehézségeink fő okaiként — a gazdasági mechanizmusok hibái mellett — a gazdaságfejlesztési hibák jelölhetők meg.

A centralizált külkereskedelmi szervezetnek már említett eredményei mellett sok fogyatékossága is volt. Bebizonyosodott, hogy egyoldalú az a felfogás, amely szerint a szocialista állam külkereskedelmi monopóliuma csak úgy biztosítható, ha külkereskedelmi tevékenységet kizárólag a Külkereskedelmi Minisztérium *közvetlen* felügyelete alá tartozó szakosított külkereskedelmi vállalatok végeznek. A termelés és az értékesítés éles szervezeti elválasztása sok esetben nem bizonyult helyesnek. A tapasztalat azt mutatta, hogy ez a szervezeti forma éppen olyan nagyvállalatokat zárt el a világpiac lüktető életétől, a konkurrenciaharc „lövészárkától", amelyeknek oroszlánrészük van exportunkban (például Ganz Vagongyár, Mávag stb.). (Ezen a téren az elmúlt körülbelül másfél évben nem lebecsülhető változás ment végbe, mert a külkereskedelem megbízásából számos ipari szakember utazott külföldre üzletkötés céljából.)

E szervezeti szétválasztás tovább rontotta az egyéb gazdaságvezetési módszerbeni hibák következtében amúgy is kicsiny vállalati érdekeltsé-

get, és hozzájárult az exportot illető érdektelenség légkörének kialakulásához. A merev szervezeti különállás megkönnyítette az iparban a túlzottan részletekbe menő, az önálló kezdeményezést megfojtó tervezési módszerek elhatalmasodását. Amolyan „kincstári" magatartás lett jellemző még nagymúltú, a világkereskedelem mozgástörvényeit ismerő vállalati vezetőkre is. Olyan ügyekben, amelyek gyors döntést kívántak volna meg, gyerekes felelősségáthárító vitáknak lehettünk tanúi, sokszor hónapokig tartó meddő levelezés keretében a vállalatok rendszeresen elhárították a vevő által kért apró változtatások végrehajtását. A kicsinyes kifogásoktól a nagy jelentőségű külkereskedelmi igényekkel szembeni közönyig terjedő széles skáláját láthattuk a vállalati érdek és az ország tényleges érdeke közötti összeütközéseknek.

Nincs módunk e helyütt kitérni sok egyéb szempontra, amelyek mind hozzájárultak a fent jellemzett állapotok kialakulásához (állandó szervezősdi; a vezetők és a beosztottak sűrű váltogatása; emiatt szakértelmük és helyzetismeretük fogyatékosságai; sablonos személyzeti kiválasztás stb.).

A termelő vállalatok exportjogának kiszélesítésére irányuló első lépéseket még jóval az októberi események előtt megtettük. A kormány 1956 nyarán engedélyezte a Beloiannisz Híradástechnikai Vállalat önálló exportvállalatának a „BUDAVOX"-nak, a Röntgengyár exportvállalatának a „MEDICOR"-nak, valamint a Csepeli Vas- és Fémművek motorkerékpárokat, kerékpárokat és varrógépeket exportáló vállalatának, a „PANNÓNIÁ"-nak a megalakítását. Ez év elején a Ganz Vagon- és Gépgyár, a Magyar Vagon- és Gépgyár, az Egyesült Izzó és a Ganz Árammérőgyár is közvetlen exportálási jogot kapott.

Az eddigi tapasztalatok megerősítették, hogy az iparvállalatok meghatározott, nem túlságosan széles körére helyes megadni a közvetlen exportálási jogot. E jog megadása mellett szól — megítélésem szerint —, ha a gyártás egyedi jellegű, és ha az exportkötések alkalmával dominálnak a kifejezetten műszaki, gyártmányfejlesztési és gyártástechnikai szempontok. Például motorvonatok, vasúti kocsik, mozdonyok és más hasonló termékek külföldre történő eladásakor nem annyira az értékesítési tevékenységen van a hangsúly, hanem a vevők sokszor bonyolult műszaki kívánságainak a kielégítésén. Emellett a felsorolt gyártmányokat iparunk egyedi jelleggel gyártja és a profilok is élesek, mert motorvonatot csak a Ganz Vagongyár gyárt, mozdonyokat csak a MÁVAG stb.

Ezzel szemben nem látszik helyesnek a közvetlen exportálási jog kiterjesztése olyan vállalatokra, amelyek tömeggyártást folytatnak, és amelyek profilja nem kizárólagos az országban (például zománcedény gyárak). Kereskedelmi szempontból hátrányos a közvetlen exportálási jog olyan iparvállalatok esetében, amelyek termékeivel egyedül nem lehet megjelenni a világpiacon (például szerszámgépek, háztartási és tömegcikkek stb.). Ilyen esetekben helyesebb, ha továbbra is a szakosított külkereskedelmi vállalat látja el az exportot, mert ez lehetővé teszi, hogy szélesebb választékkal lépjünk fel a külföldi piacokon, jobb a tárgyalási helyzetünk, s végül, de nem utoljára, kisebbek az exporttal kapcsolatos költségek is.

Különösen meggondoltan kell eljárni a komplett gyárberendezések exportjával kapcsolatos szervezeti formák eldöntésekor. Az ilyen természetű export ugyanis általában lényegesen bonyolultabb feladat, mint

az úgynevezett katalógus-cikkek exportja. Egy egész gyár úgynevezett „kulcsrakész" állapotban való átadása hosszú ideig tartó műszaki — gazdasági — szervezeti előkészítést kíván már az ügylet megkötése előtt is, utána pedig sokrétű bonyolult szervező munkát, beleértve a külföldi államban történő szerelés és építkezés vitelét is. A helyes szervezeti forma megtalálása ennélfogva nagy jelentőséggel bír. Általában az a gyakorlat látszik helyesnek, hogy a külkereskedelmi ügylet megkötésekor szakosított külkereskedelmi vállalat (például a Komplex) képviselje a magyar felet a külföldi féllel szemben, befelé pedig ipari fővállalkozókra támaszkodjék a külkereskedelmi vállalat. Például a malomipari gépek ipari fővállalkozója lehetne a Malomszerelő Vállalat, a hőerőműveké a Láng Gépgyár stb. Erre alkalmas iparvállalatainknak az ipari fővállalkozói teendők ellátására kell megfelelően felkészülniök (ma még ezt sem tudják mindig kellően ellátni), s a későbbi fejlődéstől függően lehetne megadni egyik-másik gyár számára a profiljába tartozó komplett gyárberendezések közvetlen exportálási jogát.

Amint már fentebb szó volt róla, a szakosított külkereskedelmi vállalatokat mindazokban az esetekben fenn kell tartani, amikor az iparvállalatok közvetlen exporttevékenysége nem célszerű. Ezenkívül fenn kell tartani a külkereskedelem centralizált szervezetét a behozatal tekintetében. Az önálló exportjogot szabályozó ez évi kormányrendelet elvben megengedi ugyan, hogy a közvetlen export jogát elnyert vállalatok maguk hozhassanak be egyes, a saját exportjukhoz szükséges különleges importcikkeket. De ez olyan kivétel, amely nincs ellentétben azzal az általános elvvel, hogy a behozatalt lehetőleg centralizáltan kell végezni. Ez az elv elsősorban az alapvető nyers- és alapanyagok (például vasérc, színes fémek, gyapot, tűzifa stb.) behozatalára érvényes. E cikkekben az országos szükséglet egykéz-importja jelentős pénzügyi előnyök megszerzését teszi lehetővé. Egyedi, egyetlen vállalat számára szükséges berendezéseket, alkatrészeket és más hasonló cikkeket azonban maguk a felhasználó vállalatok is importálhatnának.

A szervezeti problémákat úgy kell megoldani, hogy ily módon intézményesen biztosítható legyen az ipar beleszólása a külkereskedelmi vállalatok kereskedelempolitikájába, illetve üzletkötéseibe. Az erre alkalmas formákat, amelyek árucsoportonként eltérőek lehetnek, szakbizottságoknak kellene kidolgozniok.

A fentiekben néhány lehetséges megoldásra utaltunk a külkereskedelmi szervezet átalakításával kapcsolatban. Valószínű, hogy a gyakorlat még sok más lehetőséget is fel fog vetni, hiszen az új szervezeti formák keresésének folyamata még éppen csak hogy elkezdődött. A helyeselhető szervezési törekvések mellett azonban sok egészségtelen elgondolás is van, amelyek külkereskedelmi érdekeink szempontjából is hátrányosak. Például egyes szaktárcák azzal, hogy lényegében a meglévő külkereskedelmi vállalataink teljes decentralizására, illetve megszüntetésére törekszenek, a nyugtalanság légkörét teremtik meg, az iparban éppúgy, mint a külkereskedelemben; az ilyen légkör természetesen az eredményes munka rovására megy.

Ezért az a véleményem, hogy — miután néhány vállalat megkapta a közvetlen exportálási jogot — hosszabb ideig várnunk kell a további szervezeti intézkedésekkel, már csak azért is, hogy tapasztalatokat gyűjthessünk az új módszerekkel.

A külkereskedelemben alkalmazható fent vázolt szervezeti megoldások azon alapulnak, hogy hazánkban szocialista tervgazdálkodás folyik, és hogy a gazdasági élet bizonyos centralizálása, a szükségletek helyes felmérésén alapuló mérlegrendszer a gazdasági vezetés egyik fontos eszköze. Másrészt külkereskedelmi érdekeink védelmében el kell hárítani minden olyan törekvést, amely a külkereskedelem mai szervezetét meggondolatlanul dezorganizálja, akár a külkereskedelmi tevékenység sokrétűségének a nemismeréséből fakadjon az, akár egyes ipari tárcák „tárcasovonizmusá"-ból. Ez természetesen nem jelenti, és nem is jelentheti azt, hogy a jövőben — ha a gyakorlat követelményei úgy kívánják — ne térjünk rá további új szervezeti formákra.

Gazdaságfejlesztés és külkereskedelmi szerkezet

Közismert, hogy hazánk gazdasági élete rendkívüli mértékben függött és függ a külkereskedelmi forgalom alakulásától. Természeti adottságaink következtében behozatalra szorulunk alapvető fontosságú nyersanyagokból (vasércből, szénből, színes fémekből, gyapotból, fából, konyhasóból stb.). A nagyarányú behozatal ellensúlyozására jelentős exportot kell lebonyolítanunk. Gazdasági életünknek ez a nagyon fontos tulajdonsága egyebek közt azt jelenti, hogy erősen függünk a világpiaci változásoktól: nemzeti jövedelmünk alakulása, a foglalkoztatottság mértéke stb. nagy mértékben függ a világgazdaság tendenciáitól. A világpiaci nyersanyag-árak emelkedése, a rohamos technikai fejlődés és az éles verseny, s ennek következtében a gépipari termékek árszínvonalának süllyedése, a mezőgazdasági termékek árhullámzása, a fegyverkezési versenyt kísérő konjunkturális ingadozások, valamint számos egyéb világgazdasági tényező közvetve vagy közvetlenül befolyást gyakorol hazánk gazdasági helyzetére, habár a szocialista világpiac létezése és ereje mintegy hullámtörőként hat, és csökkenti a tőkéspiac-ingadozások gazdaságunkra gyakorolt hatását.

A külkereskedelem jelentősége az ország gazdasági életében akkor is nagy, ha a gazdaságpolitikai célkitűzések (elsősorban a gazdaságfejlesztés irányai és üteme) helyesek és az ország adottságaival számot vetnek. Ismeretes azonban, hogy a felemelt ötéves terv gazdaságfejlesztési célkitűzései túlzottak voltak, sok tekintetben elszakadtak a magyar népgazdaság tényleges lehetőségeitől, nem mérlegelték kellően a nemzetközi munkamegosztás előnyeit (a szocialista táborban létrehozható szakosítás előnyeit sem), és ezzel hazánk alapvető gazdasági nehézségeinek fő okozóivá váltak.

Külkereskedelmi szempontból a gazdaságpolitikai hibák három fő következménye abban jelölhető meg, hogy 1. a túl gyors és szerkezetileg sem előnyös iparosítás egyre inkább függő helyzetbe hozta az országot az importtól, elsősorban az alapanyag-importtól; 2. a mezőgazdasági termelés visszaesése mezőgazdasági cikkekből is egyre növekvő behozatalt tett szükségessé; 3. az egészségtelenül növekvő alapanyag- és mezőgazdasági import a kivitel szakadatlan fokozására kényszerített. Kétségbeesett versenyfutás keletkezett a behozatal és a kivitel között, ami kényszerű intézkedések láncolatához vezetett. A népgazdaság vezetését ezek nyomán kapkodás és rögtönzés kezdte jellemezni. A kereskedelmi és a fizetési mérleg megbomlott egyensúlya állandó kényszer-

hatásként érvényesült és — mivel a gazdaságfejlesztési célkitűzésekben lényeges változás nem következett be — állandóan újabb nehézségek forrásává vált.

A fentieket szemléltetik a következő táblázatok:

A behozatal alakulása 1951—1956 között (1950 = 100)

	1951	1952	1953	1954	1955	1956
Gép	126	147	145	124	98	90
Anyag	114	132	133	145	152	140
Finommechanika	119	135	101	122	106	41
Mezőgazdaság	183	216	371	473	573	392

A behozatal megoszlása az egyes árucsoportok között
(Összes import = 100)

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
Gép	16,0	16,2	16,8	15,7	12,3	9,5	10,1
Anyag	71,2	68,2	67,0	63,4	63,8	64,4	70,0
Finommechanika	6,3	6,0	6,6	4,6	4,8	3,9	2,0
Mezőgazdaság	6,3	9,3	9,8	15,8	18,5	21,6	17,4

A kivitel alakulása 1951—1956 között (1950 = 100)

	1951	1952	1953	1954	1955	1956
Gép	124	157	254	243	260	226,7
Anyag	128	169	193	232	286,1	243,2
Finommechanika	128	141	171	171	183,3	116,8
Könnyűipar	140	124	146	131	137,5	96,6
Mezőgazdaság	105	118	99	121	145,1	119,4

A kivitel megoszlása az egyes árucsoportok között
(Összes export = 100)

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
Gép	18,2	18,7	21,2	30,2	27,7	25,7	27,7
Anyag	11,1	11,8	14,0	14,0	14,5	17,2	18,1
Finommechanika	8,5	9,1	8,9	9,6	9,2	8,5	6,7
Könnyűipar	18,2	21,2	16,8	17,4	14,9	13,5	11,8
Mezőgazdaság	44,0	38,9	38,8	28,5	33,4	34,6	35,2

A táblázatokból megállapítható, hogy anyagbehozatalunk 1950 és 1955 között körülbelül a felével nőtt, az anyagok részesedési aránya az egész behozatalban lényegében változatlan maradt. Ugyanezen idő alatt a mezőgazdasági behozatal majdnem meghatszorozódott, s részaránya az egész behozatalban 6,3 százalékról 21,6 százalékra nőtt. (Az 1956-os évet — az utolsó negyedévben bekövetkezett rendkívüli eseményekre való tekintettel — nem vesszük alapul az általános törvényszerűségek értékelése szempontjából). A mezőgazdasági behozatal ilyen méretű növelését nem ellensúlyozta a mezőgazdasági cikkek exportjának növekedése,

mert ez utóbbiak volumene 1955-ben mintegy 40 százalékkal volt csupán nagyobb, mint 1950-ben. A mezőgazdasági export további növekedése az életszínvonal még érezhetőbb romlását okozta volna. Különösen szembetűnő, hogy míg az 1930-as években gabonából, hagymából, állati termékekből számottevő exportunk volt, addig az elmúlt években e cikkekből jelentős behozatalra szorultunk.

Figyelemre méltó a gépimport alakulása. A gépbehozatal volumene 1952-ig emelkedett, ettől kezdve csökkent, az egész importon belüli részesedése pedig nagyjából változatlan volt. Ha a gépbehozatal összetételét kissé részletesebben megvizsgáljuk, megállapítható, hogy tetemes hányada nagy-beruházások végrehajtását szolgálta. 1950 és 1955 között körülbelül 1,5 milliárd devizaforint értékű berendezést hoztunk be a jelentősebb nagy-beruházásokhoz. Ebből a kohászat közel 400 millió, az energiaipar több mint 800 millió Dft értékű gépet kapott. Ezekből a számokból is kitűnik tehát, hogy nagymértékben fejlesztettük az importanyagigényes iparágakat, kevés importgép jutott a hazai nyersanyagbázison nyugvó ágazatok (például az élelmiszeripar) fejlesztésére, s a termelésének mintegy 25—30 százalékát exportra adó nehézgépipart és finommechanikát sem láttuk el a szükséges mértékben korszerű nagy teljesítményű forgácsoló szerszámgépekkel, a gépipart kiszolgáló melegüzemeket (öntödéket, kovácsüzemeket) pedig korszerű forgácsmentes megmunkáló gépekkel (kovácsoló gépekkel, sajtókkal, présekkel). E gépek hiánya nagymértékben befolyásolta ezen iparágak világpiaci versenyképességét, mind a minőség, mind az elérhető ár tekintetében (például tehergépkocsigyártás).

A gazdaságossági megfontolások nélkül folytatott és aránytalan beruházások, az ezzel együtt járó növekvő gépbehozatal, valamint a hadiipar túlságosan gyors és erőnket meghaladó fejlesztése volt a fő oka az ország tőkés viszonylatban bekövetkezett eladósodásának, amit fokozott a mezőgazdaság elmaradásának fent vázolt külkereskedelmi vetülete. A külkereskedelmi áruösszetétel ismertetett alakulása nehezítette helyzetünket az államközi tárgyalásokon, beleértve a baráti országokkal folytatott árucseretárgyalásokat is. A növekvő alapanyag-behozatal ugyanis nemcsak a kereskedelmi mérlegre jelentett és jelent egyre nagyobb terhet, hanem meglehetősen kiszolgáltatott helyzetbe hozta az országot a külföldi szállításoktól. Ha például Csehszlovákiában vagy Lengyelországban nem alakult az előirányzatnak megfelelően a szén-, illetve a koksztermelés, kénytelenek voltunk átmenetileg csökkenteni saját kohóink termelését, illetve egyeseket üzemen kívül helyezni. Mivel pedig a népgazdaság a szükséges tartalékok híján volt, sőt, mondhatni, a tartalékok hiánya gazdaságunk egyik krónikus betegsége volt, már az importszállítások ütemében előállott legkisebb késedelem is termelési fennakadásokhoz vezetett.

A külkereskedelmi forgalom áruösszetételének kedvezőtlen eltolódása, amelyet importoldalon a növekvő alapanyag- és mezőgazdasági behozatal, exportoldalon pedig a túlságosan gyorsan növekvő gépexport jellemzett, növelte a szocialista tábor országaival folytatott árucsereegyezményeink úgynevezett „szaldó" nehézségeit, nehezítette a viszonylatonkénti mérlegegyensúly megteremtését. Mind több erőfeszítéssel járt például a Lengyelországtól kapott alapanyagok fejében szükséges ellentételek előteremtése. Részben ez a magyarázata annak, hogy kereskedelmi

mérlegünk 1956-ban egyes baráti országok viszonylatában passzív volt, amint azt már korábban említettük. Hasonló nehézségek mutatkoztak más viszonylatokban is. Ezek a kérdések élesen felvetődtek második ötéves tervjavaslatunk fő számaival kapcsolatban, mert az ötéves terv időszakában a KGST-országokba szánt kivitelünk jelentős hányadát nem sikerült „elhelyezni". Ennek a hányadnak nagyobbik felét tették ki az úgynevezett „puha", tehát nehezen értékesíthető anyagféleségek, és a többi részét olyan gépek, amelyeket a baráti országok mindegyike gyárt. Másrészt az ötéves terv időszakára KGST forrásokból előirányzott anyagbehozatalunk közel egyharmadát nem sikerült biztosítanunk. A külkereskedelmi kérdésekben járatos szakemberek előtt a KGST berlini koordinációs tárgyalások kommünikéjéből világos volt, hogy az ott elosztásra nem került anyagimportunk, amely túlnyomórészt „kemény"-nek, tehát nehezen beszerezhetőnek minősül, az export árualapunkban elosztásra nem került „puha" cikkekkel, elsősorban gépekkel, nem lesz majd kellően ellensúlyozható a tőkés piacokon.

A KGST ülésszakon tehát az általunk igényelt, illetve felajánlott árucikkek szerkezeti megoszlása formájában kiütköztek az aránytalan gazdaságfejlesztés nyomán támadt értékesítési és beszerzési nehézségeink. A KGST pozitív szerepe nélkül, amelyet a szocialista világpiac, és így hazánk export-import problémáinak megoldásában, illetve enyhítésében játszik, gazdaságunk máris beláthatatlan nehézségekkel találná magát szemben. A külkereskedelmi forgalom áruösszetétele természetesen a tőkésországokkal folytatott kereskedelmünkre is hátrányosan hatott. Mivel számos alapanyag nem szerezhető be a szocialista táboron belül, alapanyagszükségletünk jelentős hányadát mindig Nyugatról kellett behoznunk. A tőkés viszonylatok részesedése egész alapanyagimportunkból 25—40 százalék közötti volt. A tőkés eredetű anyagbehozatal kiegyenlítéséhez szükséges export valószínűleg nem okozott volna az országnak különösebb nehézségeket, ha a mezőgazdasági cikkek behozatala nem nőtt volna tarthatatlanul nagy mértékben. 1955-ben például a mezőgazdasági behozatalnak közel 70 százaléka tőkésországokból származott. Érthető, hogy ez a körülmény jókora terhet jelentett devizamérlegünkre!

A fizetési mérleg hatása a termelésre

Az áruforgalom összetételére vonatkozó adatok alapján érthetők nemcsak a kereskedelmi, hanem a fizetési mérleg feszültségei is. A tőkés viszonylatú — sokszor előre nem látott — behozatal (elsősorban gabona és más élelmicikkek sürgős behozatala) következtében megnőttek a tőkésországokkal szembeni rövid és hosszú lejáratú adósságaink, amelyek zavarták egész devizagazdálkodási rendszerünket. A fizetési mérleg egyensúlyzavarai nyomán a mindennapi gazdasági intézkedések megtételében növekvő befolyásra tettek szert a kifejezetten devizagazdálkodási szempontok.

A külkereskedelmi apparátust a devizabevételek „mindenáron" való növelésének nyomasztó gondja terhelte, aminek jelentős része volt a gazdaságossági meggondolások elhanyagolásában. Igaz, ily módon pontosan eleget tehettünk esedékes fizetési kötelezettségeinknek, a Magyar Nemzeti Bank megőrizte külföldi partnereinek bizalmát. Ez pedig az adott helyzetben nem volt kis dolog. A gazdaságosság elvének megsér-

tése két fő területen következett be. Megnyilvánult közvetlenül a külkereskedelem értékesítő tevékenységében, valahányszor az erőltetett tervek teljesítése céljából (amelyeknek még nem voltak meg a kellő piaci feltételei, az eladás szempontjából szóba jövő piacot a kérdéses cikkekben még nem „dolgozták" meg) nyomott árakon történtek eladások. A gazdaságossági elvek megsértését jelentette az is, hogy a külkereskedelem egy-egy „jó" devizabevételi lehetőség kihasználására nem egy esetben felforgatta az ipar gyártási programját, aminek következtében egy sor gyárban üres járásokra, a félkészáru felhalmozódására stb. került sor. Ez történt például 1955 végén, amikor egyes kohászati anyagokban időleges értékesítési lehetőség kínálkozott, s ennek kihasználására az ipar utasítást kapott előirányzaton felüli hengereltáru exportra dobására. Ezt az intézkedést rövidesen a gépgyárak anyagellátása sínylette meg, ami megint a gépexportot sújtotta. Az ilyen devizabevételi lehetőségek kiaknázásának belföldi „ára" sok esetben fel sem mérhető, mert csak megvalósítás közben derülnek ki az újabb és újabb nehézségek, önköltségnövelő mozzanatok. Könnyen érthető, hogy az ipari dolgozókban ezek az összevissza intézkedések visszatetszést váltottak ki.

A gazdaságossági szempont elhanyagolása nemcsak egy-egy külkereskedelmi ügylet kapcsán mutatkozott meg, hanem — és ez utóbbinak a következményei a súlyosabbak — az ipar fejlesztésében, az iparon belüli megfelelő szerkezeti arányok létrehozásával kapcsolatban is. Némi túlzással el lehet mondani, hogy a fő elv az export gyors fejlesztése volt, tekintet nélkül a ráfordítási költségekre. Ez a szemlélet hozzájárult ahhoz, hogy nagymúltú, a világkereskedelemmel azelőtt összefonódott gyáraink műszaki fejlesztése elmaradt; a mennyiség hajszolása közben sokszor nem maradt elegendő idő egy-egy új gyártmány alapos kikísérletezésére; a gyártási eljárásokat nem elsősorban azokban az üzemekben korszerűsítettük, amelyeken gépipari exportunk főleg nyugszik. Ezért nem helyes, ha az elmúlt évek növekvő géptermelési számaitól el hagyjuk magunkat káprázta tni. A termelés, és benne az export nagyarányú növekedése tagadhatatlanul nagy eredmény, de nem takarhatja el azokat a súlyos fogyatékosságokat, amelyek e számok mögött meghúzódnak. A fizetési mérleg feszültségeinek áthidalására ugyanis egyszerre és túlságosan gyorsan olyan gyárak és iparágak exportját is felfuttattuk, illetve olyan gyárakat is bevontunk az exportra történő termelésbe, amelyekben a gazdaságos exporthoz szükséges feltételek ilyen körülmények között még vagy egyáltalában, vagy csak részben voltak megteremthetők. (Például tehergépkocsi-gyártás, röntgengép-gyártás stb.)

Mindebből természetesen egyáltalán nem következik, mintha kár lett volna kifejlesztenünk új iparágakat. Éppen ellenkezőleg: az új iparágak lassúbb, meggondoltabb, kereskedelmi szempontból is körültekintőbb fejlesztése több gazdasági eredménnyel járt volna, s a szilárdabb alapokon egészségesebb lehetne további fejlődésünk. A gazdaságosság szempontjait háttérbe szorító iparfejlesztési módszerek a könnyűiparban is érvényesültek. A pamutszövet-exportot például erőteljesen növelték, de közben — beruházási szűkmarkúság és tényleges hiányok miatt — alig került sor a gépek felújítására. A gazdaságos bútorexport fokozásához szükséges, nem nagyösszegű beruházások is csak évekig tartó viták, kilincselések után valósultak meg részben. A gazdaságosság elvének szem elől tévesztése a gazdaságpolitikában és a gazdaságpolitikai

célok gyakorlati megvalósításában, eredményezte elsősorban a külkereskedelmi árkiegyenlítés ismeretes felduzzadását. A külkereskedelmi árkiegyenlítés állandó növekedésében sok egyéb tényező is szerepet játszott ugyan (világgazdasági tendenciák változása, a vállalatok anyagi érdekeltségének problémái stb.) fő okának mégis elsősorban a népgazdaság tényleges erőforrásaival nem megfelelően számoló gazdaságpolitika tekinthető.

Gazdasági problémáink tehát főleg az 1951-től követett gazdaságpolitikából, az így kialakult termelés szférájából erednek. Ezt azért is fontosnak tartjuk kimutatni, mert népünk széles rétegei nem látnak világosan ezen a téren. Elég széles körben elterjedt hiedelem, hogy gazdasági nehézségeinket a külkereskedelem hibás üzletpolitikája, a Szovjetunióval kötött állítólag hátrányos kereskedelmi megállapodásaink okozták. Ezzel kapcsolatban különösen erős az a meggyőződésünk, hogy az elmúlt években nem az egyes államközi egyezményekben volt a hiba, hanem elsősorban abban a termelési szerkezetben, amely nálunk kialakult. A Szovjetunióval és más országokkal kötött árucsere-egyezményeink ránk nézve általában előnyösek voltak. *A tárgyilagosan gondolkodóknak látniuk kell, hogy a külkereskedelem jó vagy rossz munkája befolyásolhatja ugyan a nemzeti jövedelem alakulását,* mint ahogy a külkereskedelem dolgozói kétségtelenül követtek is el hibákat az elmúlt években, de *a dolog lényege nem ez.*

A gazdasági mechanizmus külkereskedelmi vonatkozásai

Átmeneti gazdaságunk egyik legtöbbet vitatott kérdése azoknak a hajtóerőknek a problémája, amelyek a termelő vállalatokat termelékenyebb és gazdaságosabb munkára ösztönzik. Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatták, hogy nem sikerült helyesen alkalmaznunk az anyagi érdekeltség elvét, szinte teljesen kikapcsoltuk az értéktörvény mérő és szabályozó funkcióit, és ennek következtében gyakorlatilag lehetetlenné vált a kivitel és a behozatal cikkenkénti gazdaságosságának a megítélése is.

Gyáraink munkáját olyan tervezési és beszámoltatási rendszerrel irányítottuk, illetve olyan árrendszer befolyása alatt hagytuk, amely a vállalatokat elszigetelte a világpiacon kialakult árarányoktól, az ipari vezetőket valósággal leszoktatta a gazdasági gondolkodásról, s végül odavezetett, hogy mindent a tervben előírt, elvont „forint"-rovatok szemüvegén át néztek. A vállalati vezetőket az árkiegyenlítés egyáltalán nem érdekelte, sőt a külkereskedelem régebben el is titkolta ezt az érdekelt ipari vezetők előtt.

Az árrendszer bonyolultsága, az árak diktált jellege, valamint a termelői árak és a külkereskedelemben elérhető árak merev elválasztása egymástól olyan helyzetet teremtett, hogy ma nálunk tulajdonképpen sehol, semmilyen szerv nem képes megítélni, hogy egy-egy exportgyártmány kivitele valójában mennyire jövedelmező vagy ráfizetéses az országnak. Rendelkezünk ugyan bizonyos közelítő módszerekkel, amelyekkel a külkereskedelmi szakemberek megpróbálják „felbecsülni" egy-egy gyártmány kivitelének gazdaságosságát, de ezekben annyi a bizonytalanság, hogy az értékelés, amelyhez ily módon eljutunk, nem tekinthető megbízhatónak. Amíg ugyanis a gyárak által számlázott, úgyneve-

zett folyóárak önkényes árképzési módszer termékei, addig egy-egy gyártmány exportjának a gazdaságossága sem ítélhető meg helyesen sem az árkiegyenlítés abszolút mértékével, sem az úgynevezett devizahozam-számítással, sem az 1 Dft kitermeléséhez szükséges belföldi forint mutatójával. Már önmagában véve is egészségtelen jelenség, hogy a legkülönbözőbb matematikai eljárásokhoz kell folyamodni, ha valaki meg akarja becsülni: gazdaságos vagy gazdaságtalan egy-egy gyártmány exportja. Különösen kirívó hibák okozója lehet árrendszerünk mai struktúrája például a komplett gyárberendezések exportjával kapcsolatos gazdaságossági számításokban. Hiszen itt sokszor tucatnyi gyár kooperációjából születő termékek gazdaságosságát kell megbecsülni, olyan termékekét, amelyekhez rengeteg bonyolult tervezési és szervezési munka is szükséges. Végeredményben — talán némi túlzással — a külkereskedelmi vállalatok szinte a sötétben tapogatóznak kalkulációikban.

A külkereskedelmi árképzést az árrendszer említett strukturális hibáin kívül még az is nehezíti, hogy az ipar sok esetben nem tartja magára nézve kötelezőnek az ajánlati árakat, mozgó árskálával dolgozik, s így nem egy esetben utólag számláz le jelentős összegeket a külkereskedelemnek. Sem az iparban, sem a külkereskedelemben nem állnak rendelkezésre megfelelő, hivatalos jellegű, utókalkulációs elszámolások, amelyekkel az illetékesek munkájukról számot adhatnának.

Mai árrendszerünkkel összefüggő fogalom az úgynevezett „devizaforint". Ennek a fogalomnak gyakorlati alkalmazása olyan volt, hogy rendkívüli mértékben megnehezítette a hazai és a külföldi termelési költségek összehasonlítását, s egyúttal lehetetlenné tette, hogy a termelő vállalatokat a jövedelmezőbb exportra történő termelésben tegyük érdekeltté. A kívánatos érdekeltség alapjául alkalmas — alant ismertetendő — elgondolásnak az az alapja, hogy átmeneti gazdasági rendszerünknek messzemenően a társadalmi tulajdonban levő vállalatok gazdasági önállóságán kell alapulnia, s hogy az elmúlt évek túlzott centralizmusát olyan gazdasági mechanizmusokkal kell felváltanunk, amelyek az egyének és vállalatok anyagi érdekeltségére támaszkodva, mindenkit a tőle telhető maximum nyújtására ösztönöznek. Ez azt jelenti, hogy a népgazdaság fő célkitűzéseinek az érvényesülését túlnyomórészben a gazdasági befolyásolás különféle eszközeivel kell biztosítani (ilyen eszközök a devizafelár-rendszer, a hitelpolitika, a korlátozott verseny stb.).

Az ilyen gazdasági emelők alkalmazásának azonban mellőzhetetlen feltétele az egészséges árrendszer. Mivel nálunk a kivitelre való termelés különösen nagyfontosságú feladat, az árrendszernek olyannak kell lennie, hogy a belföldi szükségletek kielégítése mellett megfelelően ösztönözzön a kivitelre történő gazdaságos termelésre.

A külföldi piacokkal való reális árkapcsolatok megteremtéséhez fontos lehet egy új, egészséges devizaárfolyam-rendszer, valamint ahhoz igazodó felárrendszer kialakítása. Egy ilyen újfajta rendszer kialakítása igen bonyolult, és hosszú előkészítést igénylő feladat. Sokféle számítás kell, hogy megelőzze (országonkénti termelési költségek összehasonlítása, a különböző idegen pénznemek pénzpiaci jegyzéseinek és az átváltási árfolyamoknak az összehasonlítása, korrekciós mutatószámok képzése az egyes cikkcsoportok különböző árkiegyenlítési igényének mérlegelésével stb.), de ha fokozatosan is, le kell omlaniok a „devizaforint-

falaknak", amelyek korábban az ipar és a világpiac közé ékelődtek. Természetesen látni kell, hogy a mi viszonyaink között semmiképpen sem alakíthatók ki olyan devizaárfolyamok, amelyek önmagukban biztosíthatnák mind a kivitel, mind a behozatal rentabilitását. Számtalan olyan tényező van ugyanis (vámok, állami dotáció stb.), amelyek a külkereskedelmi viszonylatokban torzítják az árfolyamokat. Emellett a baráti országokkal kialakult és számunkra túlnyomórészt előnyös árukapcsolatainkban másfajta szerepük lehet a devizaárfolyamoknak, mint a tőkésországokkal való kapcsolatainkban.

A kialakítandó új ár- és árfolyamrendszerrel párhuzamosan tervezési és beszámoltatási rendszerünket úgy kell módosítani, hogy azok közvetlenül és kedvező irányban befolyásolják az iparvállalatok tevékenységét.

Ismeretes, hogy a túlzott központosítás egyik fő jellemzője a rendkívül merev, felesleges részletekre kiterjedő tervutasítási rendszer volt. E rendszer a maga számtalan guzsbakötő előírásával (különböző mutatószámok) megfosztotta a vállalatokat a leggazdaságosabb megoldások megválasztásához elengedhetetlenül szükséges elemi önállóságtól is. E merev rendszerben a gyárak a sokféle, egymásnak sokszor ellentmondó előírások malomkövei között őrlődtek, gyakorlatilag érdektelenekké és bizonyos mértékben képtelenekké váltak arra, hogy a külkereskedelem változó igényeit kielégítsék.

Az elmúlt években sokszor előfordult, hogy egy-egy jogos külkereskedelmi kívánság szükségességét az ipar vezetői szubjektíve helyeselték, de éppen az iparirányítási módszerekben rejlő merevségek miatt nem adhattak helyt a külkereskedelmi igényeknek (ilyenek voltak például bizonyos egyedi kikészítési kívánalmak, sürgős mintadarabok kiállítási célokra; tropikus kivitel stb.). Az ipar vonakodásának okai között főleg a számára előírt termelékenységi, önköltségi stb. mutatók „mindenáron" való teljesítésére való törekvés játszotta a fő szerepet. E mutatók azonban sokszor teljesen önkényes, a valósággal kevés kapcsolatban levő, kiagyalt előírások voltak. Ki lehet mutatni, hogy sok vállalat a számára előírt termelékenységi mutatót teljesítette, ugyanakkor a valóságban kevésbé termelékenyen dolgozott, mint azelőtt, máskor viszont „nem teljesítette" az előírt mutatószámot, holott ténylegesen jobban dolgozott, mint azelőtt. A korábbi merev tervezési módszerek helyett olyan mechanizmusokra van tehát szükség, amelyek egyrészt ösztönöznék a devizahozam szempontjából is legjövedelmezőbb cikkek gyártására a vállalatokat, másrészt módot adnának és ugyanakkor ösztönöznének a jó üzleti lehetőségek kihasználására, a változó feltételekhez való rugalmas alkalmazkodásra.

Az új tervezési módszerek kidolgozásakor szem előtt kell természetesen tartani — a többi között — hogy a baráti országok legtöbbjével továbbra is fenntartjuk az úgynevezett kötelező kontingensek rendszerét, mert a legfontosabb nyersanyagokkal való ellátásunknak ez igen fontos feltétele.

Sok bonyolult szempontot kell tehát összeegyeztetni és mérlegelni az új külkereskedelmi tervezési rendszer kidolgozásakor. Mégis sürgősen meg kell oldani e feladatot, hogy minél hamarabb érvényesülhessenek azok az új gazdasági hajtóerők, amelyek meggyorsíthatják kiemelkedésünket mai nehéz helyzetünkből.

ÁDÁM GYÖRGY

A nyugat-európai atomenergia-program és integráció legújabb fejleményei — a szuezi válság tükrében

A brit atomenergia-fejlesztési program bővítése

Nagy-Britannia energiafogyasztásának kb. egyötödét olajból fedezi, s olajat a szuezi válságig csaknem kizárólag a Közel-Keletről szerzett be. A szuezi hadműveletek, ezek kapcsán a csatorna elzárása, majd használhatalanná tétele az angol ipar olajellátásában súlyos nehézségeket okozott, amelyeken észak-amerikai olaj behozatalával igyekeznek úrrá lenni. E téren is mutatkoznak nehézségek: az ipar üzemanyagszükségletét csak mintegy 80—90%-ban sikerül biztosítani, ezenkívül az észak-amerikai eredetű olaj behozatala a dollártartalékok lemorzsolódásával jár.

Már 1956 nyarán, a szuezi csatorna államosítását követően az a vélemény kezdett kialakulni brit ipari körökben, hogy Nagy-Britanniának atomenergia-fejlesztési programja bővítésével kell energiaellátásának függetlenségét biztosítania. Ugyanezek a körök már akkor elégtelennek minősítették az 1955 elején nyilvánosságra hozott atomfejlesztési előirányzatot. Az addigi kísérletek eredményei azt mutatták, hogy az atomerőművek jóval olcsóbban termelnek energiát, mint egy évvel azelőtt feltételezték. Már ekkor várható volt, hogy a szuezi válság a brit atomenergia-fejlesztés ütemének fokozása irányában fog hatni.

Az azóta lezajlott események ezt a feltevést megerősítették.

Éles bírálatok hangzottak el oly értelemben, hogy az illetékes állami szerveknek a közel-keleti olajválságból le kell vonniok a megfelelő következtetéseket és be kell látniok, hogy az adott körülmények között az atomenergia-fejlesztési program elégtelen. (The New Statesman and Nation. 1956. december 15.) A bírálat úgylátszik eredménnyel járt.

Az 1955. februári előirányzat szerint Nagy-Britanniában 1965-ig 12 atomerőművet építettek volna 300 millió font költséggel, 1000-től 2000 megawattig terjedő kapacitással, amelyek hőerőművekben 4—5 millió tonna szénből termelhető energiamennyiséget állítanának elő. Az új feszített terv szerint 6—700 millió font költséggel 16—19 erőmű építésére kerül sor, 6000—7500 megawattig terjedő kapacitással, a termelt energiamennyiség egyenértéke szénben pedig 16—20 millió tonna volna. *Szénben kifejezve tehát az új előirányzat az eredetinek nem kevesebb, mint négyszerese.* (Financial Times. 1957. január 15.)

E program a „maximalisták" sikere. Megvalósításától azt várják, hogy megveti az alapját az 1965 utáni korlátlan atomfejlesztésnek. Az adatok még nem véglegesek, de a jelek szerint inkább a keretek további szélesítéséről, mint szűkítéséről lehet szó.

A Financial Times újévi számának vezércikke szemléltetően tükrözi, milyen óriási jelentőséget tulajdonítanak Angliában az atomfejlesztésnek: „Ez év elején olyan döntésre kerül sor, amely sok későbbit is érint. Határoznunk kell atomenergia-fejlesztési programunk méretei felől. Ha idegeink cserbenhagynak bennünket, és célkitűzéseink túl alacsonyaknak bizonyulnak, ez annak vetítheti előre árnyékát, hogy gazdasági életünk egészében a kelleténél alacsonyabb beruházási szintbe („underinvestment") kell beletörődnünk."

A fent körvonalazott tervek megvalósítása Nagy-Britanniát az atomenergia-termelés tekintetében élvonalba állítaná a nyugati világban, és bizonyos mértékben függetlenítené a külföldi olajbehozataltól. Ez a kilátás a brit külkereskedelem számára is kecsegtető, mivel Nagy-Britannia az atomreaktorok és -erőművek építésében és üzemeltetésében, valamint az ezekben foglalkoztatott szakemberek képzése tekintetében szerzett tapasztalatai birtokában előnyös helyzetbe kerül a világpiacon mint az atomenergia fejlesztéséhez szükséges ipari berendezések exportőrje.

Ugyancsak itt kell megemlékeznünk arról is, hogy Nagy-Britannia a hidrogénenergia békés célokra való felhasználásában is — amit atomfejlesztési programja jelentős szektorának tekint — komoly erőfeszítéseket tesz. A legutóbbi jelentések számottevő haladásról számolnak be ezen a téren. Eszerint több, a hidrogénfúzióval kapcsolatos problémát sikerült megoldani, sőt, az eddig elért eredmények azt is biztosítanák, hogy 4—5 éven belül, esetleg még hamarabb sor kerülhet egy kísérleti hidrogénreaktor megtervezésére és felépítésére (Financial Times. 1957. február 7.)

Atomhajtásos tartályhajók építése

A Perzsa-öböl és Nyugat-Európa kikötői közti útvonal a Szuezi-csatornán át 10 500 km hosszú, amelyet a közepes nagyságú tartályhajók kb. 40 nap alatt tesznek meg. A másik lehetséges útvonal, a Jóreménység fokának megkerülésével 19 000 km-es, 70 napig tart, ami a szállítási költségeket mintegy 85 százalékkal megdrágítja. (Le Monde. 1956. augusztus 3.) Nyugat-Európa normális olajellátásához, ha a szállítás az utóbbi, csaknem kétszer olyan hosszú útvonalon bonyolódna le, a jelenleginél jóval nagyobb tartályhajó-flottára volna szükség. A rendelkezésre álló kapacitás ekkora forgalom lebonyolítására nem elég, ezért tartályhajók tekintetében máris „szűk a keresztmetszet". Ehhez járul, hogy 1956 utolsó negyedében a szállítási díjszabás is mintegy 33 százalékkal emelkedett.

Atomhajtásos tengeri hajók építésére több országban évek óta folynak kísérletek, köztük a viszonylag legkritikusabb helyzetben levő Nagy-Britanniában is.

Sir John Cockroft, az ismert brit atomszakértő január második felében Párizsban nyilatkozatot tett, s eszerint az atomhajtásos kereskedelmi hajókkal folytatott brit kísérletek a legtöbb más államénál előrehaladottabb stádiumban vannak. Már erőteljesen dolgoznak egy teljesen atomhajtásos, gyorsjáratú olajtartályhajó tervén, amelynek mind a megépítése, mind az üzemeltetése olcsóbb volna, mint a tervbe vett amerikai vegyes teher- és személyszállító atomhajtásos hajóé. (Financial Times. 1957. január 22.)

Szakértők szerint nem vitás, hogy atommeghajtás alkalmazása tartályhajók esetében gazdaságosabb, mint a kombinált teher- és személyszállító hajóknál. Használatuk még magas építési költségek és nem kellően hatékony energiafejlesztő telep esetén is rendkívül előnyös lehet. A kisméretű erőmű felszabadította hajótér nagyszerűen kihasználható, nagy távolságokat futhatnak be állandó és magas energiaterheléssel; üzemanyagot is sokkal ritkábban kell felvenniök, mint a szén- vagy fűtőolajtüzelésű hajóknak, útjukat is ritkábban kell megszakítaniok.

Az Onassis-csoport két 100 000 tonnás, a Niarchos-csoport pedig egy 106 500 tonnás tartályhajót rendelt az Egyesült Államokban. A brit tervek is hasonló nagyságú atomhajtásos „szupertartályhajó" építését irányozzák elő. Az építés során szerzett tapasztalatok siker esetén egyéb atomhajtásos tengeri járművek építéséhez is felhasználhatók lesznek.

A szuezi válság következtében tartályhajók iránt támadt nagy kereslet ily módon gyorsítja az atomhajtásos tengeri járművek építésével kapcsolatos konstrukciós problémák megoldását. A tengeri szállítás magas költségei pedig lehetővé teszik, hogy az atomhajtásos tartályhajók gazdaságossági szempontból is hamarosan versenyre keljenek a régi típusú tartályhajókkal.

Euratom — Nyugat-európai atomegyesülés

Az Euratom tervezetét, amely az európai szén- és acélközösség országait fogná össze, először az 1955 júniusában tartott messinai értekezleten vették fel. Létrehozása mellett Nyugat-Európában a következő főbb gazdasági és technikai érveket sorakoztatják fel:

1. A kibontakozó második ipari forradalom legfőbb energiaforrása az atomenergia lesz. Kiaknázásában a két legnagyobb világhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió érte el a legnagyobb eredményeket mind a hadi, mind a békés célú felhasználás terén.

Az atomipar fejlesztése az atomenergia-termelés bonyolultságánál fogva hatalmas beruházásokat, szakemberek tömegét, korszerű berendezéseket, rendkívül széles síkon eszközlendő tudományos kutatást stb. igényel, és így (alkalmasint Nagy-Britanniát kivéve) egyedül saját erőforrásaira támaszkodva egyetlen nyugat-európai ország sem tudja megközelíteni a két említett nagyhatalom e tekintetben elért szintjét. A szükséges ráfordítások messze meghaladják nemcsak a legnagyobb magánvállalatok, hanem az egyes államok lehetőségeit is. Ez a tény a szén- és acélközösség országait erőforrásaik egyesítésére készteti.*

2. Az energia termelési költsége Európában rendkívül magas. 1934-ben a szén ára Nyugat-Németországban tonnánként átlagosan 12,15

* Nyugat-Európa lemaradását szemléltető példák: 1956-os adatok szerint az Egyesült Államokban 30 kutatási célokat szolgáló reaktor működik, Nagy-Britanniában 4, Franciaországban 2. A készülő vagy már üzemben levő ipari reaktor-prototípusok száma az Egyesült Államokban 20, Nagy-Britanniában 4, Franciaországban 3. Az amerikai izotóp-leválasztó üzemek kapacitása tízszer akkora, mint a Nagy-Britanniában működőké. A többi nyugat-európai országnak izotóp-leválasztó üzeme egyáltalán nincs. Az Egyesült Államok 1954-ben atomipari kutatásokra (a hadi kiadásokat ideértve, de magánberuházások nélkül) két milliárd dollárt költött, az összes nyugat-európai országok 1955-ben együttesen 300 millió dollárt. (La Revue Socialiste. 1956. július.)

dollár volt, Franciaországban és Nagy-Britanniában 14,60 dollár, az Egyesült Államokban mindössze 8,95 dollár. Hasonló a helyzet az üzemvagy tüzelőanyagként használt olaj tekintetében is. Az olaj ára, átlagtonnánként, ugyancsak 1954-ben Nyugat-Németországban $ 26,20, Nagy-Britanniában kb. $ 30, Franciaországban $ 32,80, az Egyesült Államokban $ 15,50 volt. Ez az árszintkülönbség jelentékenyen növeli az európában gyártott iparcikkek önköltségét, és csökkenti az európai országok versenyképességét a világpiacon. (Pierre Wigny előzetes jelentése az európai energiaproblémáról, készült a szén- és acélközösség számára. 1956. március.)

Az atomipar fejlesztése, ha nem is azonnal, de hosszabb távlatban jelentős mértékben hozzájárulhatna a nyugat-európai országok eme hátrányának behozásához.

3. Nyugat-Európa energiadeficitje állandóan nő.

A szén- és acélközösségben résztvevő országok (tehát Nyugat-Németország, Franciaország, a Benelux államok és Olaszország) energiamérlege évi 2,5 százalékos növekedést alapul véve így fest (a különféle energiahordozókat, a szenet, a villamos áramot, a gázt stb.-t szénre átszámítva):

	1954	1955	1965 (Előirányzat)
	millió tonnában		
Energiaszükséglet	370	395	510
Termelt energia	325	335	390
Behozatal útján fedezendő energiadeficit	45	60	120

(Forrás: Revue Économique et Sociale, Lausanne, 1956. júliusi szám.)*

A fentiekből kitűnik, hogy a szén- és acélközösség országainak egyetlen évtized múlva annyi amerikai szenet és közel-keleti olajat kellene importálniok energiaszükségletük fedezésére, hogy az, szénre átszámítva, egy második Ruhr-vidék széntermelési kapacitásával ér fel.

A kézenfekvő megoldás az amerikai széntől és a közel-keleti olajtól való függés csökkentésére, majd megszüntetésére az atomenergia mind fokozottabb bevetése volna.

4. Az energiaszükséglet növekvő hányadának import útján történő fedezése a devizakészletek állandó lemorzsolódásával jár. A szén- és acélközösség országainak 10 év múlva jelenlegi behozataluk értékének kétszeresét, 2 milliárd dollárt kellene e célra fordítaniuk. A fenyegető devizahiány szintén az atomenergia-termelés fokozására késztet.

5. A szuezi válság bebizonyította, hogy a közel-keleti olaj politikai okokból bármikor hozzáférhetetlenné válhat Nyugat-Európa számára. Bármikor akut üzemanyaghiány következhet be, s ez a lehetőség Nyugat-Európában az utóbbi hónapokban ténylegesen valóra is vált. Ezért mielőbb alternatív energiaforrásról kell gondoskodni, s e célból is leginkább az atomenergia jön számításba. Szuez tehát nemcsak Nagy-

* Az Európai Gazdasági Együttműködés Szervezetéhez (OEEC) csatlakozott országok viszonylatában már 1960-ban 195, 1975-ben pedig 445 millió tonna szénnek megfelelő üzemanyag hiányával kell számolni. (The Economist. 1956. június 9.)

Britannia, hanem a szén- és acélközösség országainak viszonylatában is ösztönzően hat az atomenergia-fejlesztés kibontakoztatására.

Az Euratom létrehozása nyomán lehetséges vagy valószínű politikai és stratégiai fejlemények (az Euratom viszonya az Egyesült Államokhoz, Nyugat-Németország helyzete az Euratomon belül, Nyugat-Németország atomfegyverkezésének kérdése) beható vizsgálata meghaladják e tanulmány kereteit. Itt csupán azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy az atomenergia ipari lehetőségeinek maradéktalan felhasználása vitathatatlanul a nagy gazdasági egységek kialakítása felé mutat. Úgy hisszük, ez esetben is a technikai haladás olyan következményéről van szó, amely többé-kevésbé független az egyes országokban uralkodó társadalmi rendszerektől. (Vö. Friss István: A technikai haladás társadalmi-gazdasági következményei. Közgazdasági Szemle. 1956. 11—12. sz. 1349. o.)

Az Euratom szerződéstervezete csak Nyugat-Németország tekintetében korlátozza a hasadóanyagok használatát békés célokra. A nyugat-európai atomhatóság monopolisztikus jogokkal rendelkezik minden rádióaktív érc, természetes nukleáris üzemanyag és mesterségesen előállított hasadóanyag (pl. plutonium) fölött, amelyet a szerződő hat ország területén termelnek, vagy oda importálnak.

A nukleáris üzemanyagért folyamodóknak meg kell jelölniök, hogy milyen célra szándékoznak felhasználni azt. Az atomhatóság kiküldött megbízottak útján ellenőrzi, hogy a bejelentések megfelelnek-e a valóságnak, s ha szükségesnek látja, a kiadott üzemanyagot visszaveheti.

Az atomegyesülésen belül a szerzett műszaki tapasztalatokat és kutatási eredményeket, valamint a kívülálló országoktól kétoldali egyezmények útján szerzett értesüléseket a tagállamok rendelkezésére bocsátják. Kutatási téren közös kutatási központ biztosítaná az együttműködést, s e központnak legalább öt kísérleti reaktora lenne.

Az első 5 évben 215 millió dollárt irányoznak elő kutatási célokra. Hat hónapon belül ki kellene dolgozni egy különleges európai egyetem felállításának tervezetét. Ez az egyetem kizárólag atomipari tudományos és műszaki személyzet kiképzésével foglalkoznék.

Az Euratom létesítene közös atomipari objektumokat, egyébként minden ország szabadon fejleszthetné saját atomipari létesítményeit, de elvárnák, hogy azokat bizonyos mértékben összehangolják az Euratom beruházási tervével. Az Euratom működésének finanszírozása úgy történne, hogy minden ország saját atomfejlesztési költségvetésének bizonyos hányadát, előreláthatólag 20—25 százalékát fizetné be egy közös alapba. Az Euratom ezenkívül a szokásos módon kölcsönöket venne igénybe az egyes tagállamok tőkepiacain.

A beruházási tervek összegszerűen még nem ismeretesek. A termelési előirányzat: 1967-ig 15 000 MW összkapacitású erőművek létesítése.

A szerződéstervezetnek ez a váza még nem végleges, az egyes pontokat illetően (pl. üzemanyag visszavétele) még heves viták várhatók különösen Nyugat-Németországgal. [L. Handelsblatt. 1957. február 11. „Az Euratom szerződéstervezetén még sok a kérdőjel" (Euratom mit vielen Fragenzeichen.)]

A közös európai piac

A közös európai piac terve ugyancsak a szén- és acélközösség országainak 1955 júniusában megtartott messinai értekezletén született meg. A közös európai piac hívei e piac megteremtésének szükségességét mindenekelőtt a második ipari forradalommal igyekeznek bizonyítani.

Legenergikusabb szervezője, Paul-Henri Spaak belga külügyminiszter 1955 októberében az Európa Tanács strassbourgi ülésén kijelentette: „Az atomenergia és az automatizálás napjaink két legfontosabb új fejleménye, s ha Európa lemaradása tovább folytatódik, 25 éven belül fejletlen országok leszünk a nagyhatalmakhoz képest." (Manchester Guardian. 1955. október 22.)

Ugyanezzel a gondolatmenettel német közgazdászoknál is találkozunk: „A modern gazdaság — nagytérgazdálkodás („Grossraumwirtschaft"). A világpiac manapság mind kevesebb, és éppen ezért mind nagyobb egységekből áll. A korszerű ipari módszerek és erőforrások, mint az automatizálás és az atomenergia nagy lehetőségeit csak nagy gazdasági egységek tudják teljes mértékben kihasználni. Az európai országoknak tehát nagyobb és szabadabb piacra van szükségük. Csak ez kölcsönözhet a kontinensnek mint egésznek erőteljesebb gazdasági dinamikát. Ez ad szélesebb alapot az európai gazdaság nagy térségekben kialakuló munkamegosztásának, hogy ilyképpen a racionális tömegtermelés előnyeit kiaknázhassa . . .

. . . Európa előtt egészen új perspektívák állnak majd, ha nem 50 milliós fogyasztási egységekben kell gondolkoznia, hanem 250 millió fogyasztót felölelő, jóval nagyobb szabadpiacot hoznak létre. Ez a nagy térség nem csupán a résztvevő országok gazdasági potenciáljának egyszerű összeadásával, hanem közös terjeszkedési kapacitásuk („Expansionskapazität") valóságos megsokszorozásával járna." (Handelsblatt. 1956. február 8—9.)

Mások a szuezi csatorna államosításában, s az ezt követő eseményekben látnak okot arra, hogy „Európa szorosabbra zárja sorait". (L. Hervé Alphand, Franciaország washingtoni követének nyilatkozatát. Le Monde. 1957. január 17. Az egységesebben, tehát jóval nagyobb súllyal fellépő Nyugat-Európával „kevésbé merészelnének dacolni".)

Bár az európai közös piac tervezete, mint láttuk, jóval a szuezi események előtt jött létre, kidolgozását a közel-keleti válság általános vélemény szerint határozottan meggyorsította.

A második ipari forradalom követelményei, valamint Szuez alkalmat adtak a Nyugat-Európai Egyesült Államok híveinek, hogy az Euratom, de különösen az európai közös piac megvalósításának napirendre tűzését új kiindulópontul használják fel az ún. „Kis-Európa" létrehozásához.

Ehhez az elgondoláshoz olyan elképzelések fűződnek, hogy az Egyesült Európa egyfajta független „harmadik erő" szerepét játszhatná az Egyesült Államok és a Szovjetunió mellett.

Pineau francia külügyminiszter a közös európai piac parlamenti vitája alkalmából egyebek közt azzal is érvelt, hogy a közös piac az újraegyesült Németországra nagy politikai vonzóerőt gyakorol majd és nyugati orientációra készteti.

Az európai közös piac mechanizmusa az eddigiek szerint így alakulna: az európai szén- és acélközösség országai a vámfalak 12—15 éven belül szakaszokban, fokozatosan történő teljes lebontásával vámuniót, az európai gazdasági együttműködés szervezetében résztvevő országok pedig szabadkereskedelmi övezetet alkotnának, s ez utóbbi övezethez Nagy-Britannia is csatlakozna. Míg azonban a vámunióra lépő hat ország a külvilág felé közös vámtarifát hozna létre, a szabad kereskedelmi övezet tagjai kívülállókkal szemben fenntarthatnák saját vámtarifájukat, s a mezőgazdasági termékek védővámjait.

A vámunió országain belül biztosítanák a munkaerők és a tőke szabad áramlását, a Világbank mintájára európai beruházási bankot létesítenének, valamint külön alapot a munkaerő-átképzés költségeinek fedezésére.

A tervezet különösen Franciaországban és Nyugat-Németországban váltott ki heves vitát. A francia részről elhangzott főbb ellenvetések így foglalhatók össze:

Mivel a közös piac csak az Egyesült Államok segítségével valósulhat meg és funkcionálhat, illúzió, hogy tagjai nagyobb függetlenségre tehetnének szert az Egyesült Államokkal szemben.

A közös piac előbb-utóbb óhatatlanul a nemzeti szuverenitás elvesztéséhez és egy európai „szuperállam" keletkezéséhez vezetne, amelyben elháríthatatlanul a legenergikusabb és legdinamikusabb hatalom: Nyugat-Németország játszaná a vezető szerepet. A közös piac tehát Franciaország szempontjából a ruhr-vidéki konszernek hegemóniájának elfogadását jelenti.

Ahol a tőkésvilágban eddig vámuniók és nagy gazdasági egységek alakultak ki (Egyesült Államok, Németország, Olaszország), mindenütt az volt megállapítható, hogy fokozódott a virágzó, gazdag és az elmaradt, szegény vidékek közti különbség. A közös piac megvalósítása hasonló eredménnyel járna, mert a legfejlettebb ipari központok gazdasági és technikai fölényüket a gyengébb versenytársak kiküszöbölésére használnák fel.*

Amennyiben a szociális viszonyok kiegyenlítésére sor kerülne, az a legalacsonyabb szinten történnék. Ahol a munkásosztály magasabb életszínvonalat vívott ki magának, e vívmányokat az alacsonyabb béreket fizető szomszédos országok állandóan és súlyosan veszélyeztetnék. Nyugat-Németország ipara például technikailag fejlettebb, mint partnereié. De a német munkások bérei (az olasz bérekről nem is beszélve) alacsonyabbak, mint a belga és a francia munkásoké. A szociális vívmányoknak és a béreknek a legmagasabb szinten való kiegyenlítéséről nem esik szó a tervezetben.

* Valóban a Handelsblatt 1957. február 8—9-i számának előbb idézett cikke félreérthetetlenül leszögezi: „... A szabad európai piac politikája alapvetően a termelés új orientációját jelenti a komparatív költségkülönbségek törvényének megfelelően..." Nem rentábilisan dolgozó és mesterségesen nagyranövelt iparágakat, amelyek a külföldi versennyel szemben csak magas védővámok segítségével tudják fenntartani magukat, ki kell tenni a fair versennyel járó kiválasztási folyamatnak.

A közös európai piac részletes francia bírálatát illetően lásd Jean Duret cikkeit a „Cahiers Internationaux" 1956. júliusi és 1957. januári számában, az „Économie et Politique" 31—32. kettős számának vezércikkét, valamint Mendes France-nak a francia parlament vitájában elhangzott felszólalását.

A munkaerő szabad áramlása Franciaország számára azzal a veszéllyel járhatna, hogy elözönlik az alacsony munkabérhez szokott olasz munkások, lenyomva a francia munkások bérét. Franciaország a szintén alacsonyabb bérezésű német munkások inváziójára is számíthat, mihelyt a nyugatnémet konjunktúra lefelé ível.

Ami a szabad tőkeáramlást illeti, ez is elsősorban Franciaország rovására ütne ki, mivel a bel- és a külföldi tőke egyaránt menekül a haladóbb szociálpolitikát folytató országból.

Franciaország ezenkívül megkülönböztetett elbánást követel mezőgazdasága számára és a Francia Uniónak a közös piacba való bevonása ellenében jelentős európai tőkehozzájárulást kíván gyarmatai fejlesztéséhez (az Eurafrika koncepció).

Nyugatnémet részről is hangoztatnak aggályokat, úm.: Minthogy a vámunióra lépett országok vámtarifája csak közös határozat alapján változtatható meg, Nyugat-Németország elvesztené — különösen a fejletlen országokkal szemben — kereskedelem-politikai mozgásszabadságát. Nem köthetne többé önálló kereskedelmi szerződéseket például Pakisztánnal, Indiával, Kínával. Az a veszély fenyegeti tehát, hogy a tengeren túli országokkal épp azok fejlődésének és iporosodásának legkritikusabb éveiben veszti el a közvetlen kapcsolatot, mert túlságosan belebonyolódik az európai integrációba.

Azt is kérdésesnek látják, vajon helyes-e, ha a német és az európai gazdasági erőforrásokat elsősorban az afrikai gyarmatbirodalom fejlesztésére mozgósítják, amire különösen Franciaország törekszik. Ez aligha kellő politikai ellenérték Nyugat-Németország számára azért, hogy akciószabadságát a gyarmati sorból kiemelkedő, függetlenné vált országokban feladja. Afrika az elkövetkező években kétségtelenül komoly politikai megrázkódtatások színtere lesz. A gyarmatosítás időszakából származó beruházások az ilyen változásoknak többnyire áldozatul szoktak esni. Nyugat-Németország számára így vetődik fel tehát a kérdés: mint gyarmattartásban nem kompromittált, s ezért a nyersanyagot termelő országokban különösen szívesen látott állam, ugyan miért szálljon be nagyarányú gyarmati vállalkozásokba úgyszólván öt perccel a gyarmatbirodalmak alkonya előtt? (Herbert Gross „Tulajdonképpen miért van közös piera szükség?" című cikke. Handelsblatt. 1956. február 8—9.)

A Benelux országoknak és Olaszországnak is vannak külön kívánságaik mind mezőgazdasági, mind élelmiszeripari termékek tekintetében.

A dolgok jelenlegi állása szerint nemcsak a mezőgazdasági termékekre, hanem bizonyos nyersanyagokra, sőt iparcikkek sorozatára sem vonatkoznak majd a közös piac egyéb árukra érvényes rendelkezései. A brit nemzetközösség preferenciális vámtételei is jórészt fennmaradnak, különösen a mezőgazdasági termékekre. A közös piac és a vámunió tehát nem valósul meg egyik percről a másikra, minden résztvevőnek számtalan fenntartása van.

Aligha jár messze a valóságtól az a vélemény, hogy a közös piac egyelőre alig lesz egyéb, mint a GATT elveinek kiterjesztése az európai gazdasági együttműködés szervezetéhez tartozó országok korlátozott területére, párosulva a beruházási tőke szabad transzferálási lehetőségével. (The New Statesman & Nation. 1957. január 26.)

A hat érdekelt ország kormányfőinek február közepén Párizsban megtartott értekezletén megállapodás jött létre a közös piac szerződés-

tervezete ügyében. Franciaországnak nemcsak exportszubvenciói és behozatali korlátozásai bizonyos mértékű fenntartását, hanem azt is sikerült elérnie, hogy mind a saját, mind a többi résztvevő ország gyarmatait bevonják a közös piacba. Ezt általában mint az „eurafrikai koncepció" sikerét könyvelik el. A gyarmatok fejlesztésére 580 millió dolláros beruházási alapot is létesítenek, amelyhez mind Franciaország, mind Németország 200—200 millió dollárral járul hozzá.

A megállapodás nyugatnémet visszhangja kifejezetten kedvezőtlen. Az ellenzékbe vonult szabad demokrata párt Adenauer engedményeit a francia követelések előtti feltétlen kapitulációnak minősíti. A szociáldemokrata pártnak különösen három ellenvetése van: kifogásolja a német vámok felemelését, felelősség vállalását a francia gyarmatokért, s úgy véli, hogy a közös piac Németország kettészakadásának veszélyét növeli. Az Erhard miniszter köré csoportosuló nagyipari érdekeltségek magatartása is rendkívül tartózkodó.

Franciaországban szintén vannak nagyipari körök, amelyek a közös piachoz ellenségesen viszonyulnak és a francia szakszervezetek is fenntartják aggályaikat.

A szerződéstervezetet ratifikálás céljából még ez évben a parlamentek elé kívánják terjeszteni. A jelek szerint igen éles és bizonytalan kimenetelű vitára van kilátás.

Nagy-Britannia gazdasági kapcsolatai a brit nemzetközösséggel és Nyugat-Európával

Nyugat-Európa gazdasági életének egyik legérdekesebbb új fejleménye, hogy Nagy-Britannia, amely eddig eléggé mereven elzárkózott a Nyugat-Európához fűződő gazdasági kapcsolatok szorosabbá tétele elől, részt kíván venni a hat ország közös piaca körül létesítendő szabadkereskedelmi övezetben. Mi késztette Nagy-Britanniát eddigi állásfoglalásának a megváltoztatására?

A szén- és acélközösség országainak behozatala a legutóbbi években rohamosan nőtt: 1950—55 között 11,2-ről 19,3 milliárd fontra, ezen belül azonban Nagy-Britannia részesedése ugyanebben az időszakban 700 millióról mindössze kereken 1,1 milliárd fontra emelkedett.

Ugyanekkor a tengeren túli sterlingövezet behozatala a fenti hatéves időszakban 8,5-ről csak 12 milliárd fontra nőtt, s ebben Nagy-Britannia 3 milliárd fontról csupán 4,1 milliárd fontra tudta emelni részesedését. (The Banker. 1956. szeptember.) Ehhez járul még az a tény is, hogy egyes dominiumok, például Ausztrália, fokozódó mértékben léptetnek életbe — a jelek szerint nemcsak átmeneti időszakra tervezett — behozatali korlátozásokat.

Ez a magyarázata annak, hogy Nagy-Britannia Nyugat-Európa felé orientálódik.

A brit nemzetközösség gazdasági eresztékei lazulnak. Kanada például feladta a védővámrendszerben szerződésileg biztosított jogait, és ugyanúgy a megkülönböztetések nélküli, sokoldalú szerződéseken alapuló kereskedelempolitikának lett a híve, mint az Egyesült Államok.

Mindennek folyományaként befolyásos brit körökben sor került Nagy-Britannia és a nemzetközösség helyzetének újraértékelésére. A gondolatmenet a következőképp vázolható:

A második világháború után a kontinensen felvetették Európa egyesítésének az eszméjét. Létrejött a szén- és acélközösség, az európai parlament és más, együttműködésen alapuló szervezetek. Nagy-Britannia mindenkor csak a külső megfigyelő szerepére szorítkozott. Birodalmi kötelezettségei tudatában még az európai eszme körül kialakult vitában sem vett részt, abban a hitben, hogy Nagy-Britannia világpolitikai súlya csak úgy tartható fenn, ha a nemzetközösségen belül fennálló „vérségi" kapcsolatokhoz ragaszkodik.

Ma már azonban nagyon kétséges, továbbra is helytálló-e ez a szemlélet. Kétséges két szempontból is.

Először, félreérthetetlen jelei mutatkoznak annak, hogy a nemzetközösség mint testület, különösen mióta az új ázsiai dominiumokkal kibővült, többé nem foglal el egységes álláspontot minden kérdésben (Szuez!), s a nem-brit elemek egy része mind hangosabban ad kifejezést elszakadási törekvéseinek.

Másodszor, a hatalmi egyensúlyon alapuló hagyományos brit külpolitika csak addig bizonyult sikeresnek, amíg az európai kontinensen kívül nem voltak más nagyhatalmak. Ma két olyan, mérhetetlen erőforrásokra támaszkodó nagyhatalom felemelkedésének vagyunk a tanúi, mint az Egyesült Államok és a Szovjetunió.

Így meg kell vizsgálni, milyen lehetőségek kínálkoznak Nagy-Britannia számára, ha az Egyesült Európának válnék nemcsak tagjává, hanem vezető hatalmává. (The Statist. 1956. november 3.)

A szabadkereskedelmi övezethez való csatlakozás eszerint csupán az első, még tapogatózó jellegű lépés, amely mögött azonban meghatározott koncepció fedezhető fel. Természetesen nincs szó az összes érdekelt körökben uralkodó teljes egyöntetűségről. Lord Beaverbrook csoportja és sajtója például élesen ellenzi az új orientációt a birodalmi gondolat nevében. Érveik: a közös piac szétszakítja a birodalommal fennálló utolsó kapcsolatokat; tönkreteszi a brit ipart, mert megnyitja a zsilipeket az olcsó német verseny előtt; az országot olasz munkanélküliek milliói fogják elárasztani; a szociális szolgáltatások nem lesznek fenntarthatók stb. (The New Statesman & Nation. 1957. január 26.) A brit ipari körök egy részének is vannak aggályai; a brit piac megnyitása nem jelenti majd, hogy ezért kellő kárpótlást nyújtó mértékben be lehet nyomulni az európai piacokra; más európai országoknak behozhatatlan előnyt biztosítanak Nagy-Britanniában hiányzó nyersanyagokban gazdag lelőhelyeik; lehetetlen lesz kellő biztosítékokat kidolgozni a tisztességtelen verseny megakadályozására. (The Statist. 1956. november 10.)

Ez idő szerint azonban egészben véve az az álláspont érvényesül, hogy Nagybritanniának módját kell ejtenie, hogy kellő részesedéshez jusson a bővülő nyugat-európai piacon. Nem maradhat tehát távol a közös piactól, annál kevésbé, mivel ez azzal a kockázattal járna, hogy Nyugat-Európát magas vámfalakkal elzárják a brit áruk elől. Lehet, hogy a vámsorompók kölcsönös felvonása brit viszonylatban is okoz nehézségeket, ez azonban fokozatosan, 12—15 év alatt, szakaszokban történnék, s ez elégséges idő az esetleg felmerülő bonyodalmak tisztázására.

A Nyugat-Európához való felzárkózáshoz három szempontot kellett összeegyeztetni, úm. a nemzetközösség védvámrendszerének fenntartá-

sát (főként mezőgazdasági termékekben), a brit mezőgazdaság, valamint ipar arra rászoruló szektorainak védelmét, s végül azt, hogy mindezekkel számolva, mégis valamiképpen szorosabb kapcsolatokat létesítsenek Európával. Más szóval: Nagy-Britannia gazdasági önállóságának minél kisebb mérvű feláldozásával, de igyekszik elkerülni a közös piacról való kizárás veszélyét.

Nagy-Britannia a szabadkereskedelmi övezethez való csatlakozást választotta mint kompromisszumos megoldást, ami, mint láttuk, lehetővé teszi az eddigi vámkorlátozások, s így a birodalmi védvámrendszer maradványainak kívülálló országokkal szembeni fenntartását.

Felvetődik a kérdés: miért éppen most kerül a sor minderre, különös tekintettel arra, hogy a nyugat-európai egységet még a közelmúltban is megvalósíthatatlan ábrándnak tekintették?

Sok jel mutat arra, hogy ebben a vonatkozásban komoly szerepet játszottak a szuezi események is azáltal, hogy tudatosították az új nemzetközi erőviszonyokat. Az Egyesült Államok a szuezi válság döntő perceiben félreérthetetlenül elhatárolta magát Nagy-Britanniától. Ez jelentősen befolyásolta a csatornáért folytatott harc végső kimenetelét, s része volt abban, hogy Nagy-Britannia súlyos gazdasági veszteségeket szenvedett. Ennek visszahatásaként alakult ki vezető brit körökben az az állásfoglalás, hogy Nyugat-Európával egyesítik erőiket, s alkotnak gazdasági egységet. (The New Statesman & Nation. 1957. január 26.)

Természetesen a gazdasági indítékok sem hiányoztak. S mindez végül egybeesett azzal, hogy Adenauer, Guy Mollet és Macmillan egyaránt az európai integráció barátai, s így jelenleg a három legnagyobb nyugat-európai ország kormányának élén az európai integráció hívei állnak.

Nyugat-Európának valamiféle szorosabb egységbe való összefogása felé az utóbbi hónapokban kétségtelen előrehaladás történt. Az Euratom, a közös piac, illetve a szabadkereskedelmi övezet megteremtésére irányuló erőfeszítések, továbbá Nagy-Britannia Nyugat-Európa felé fordulása ilyen tendenciára vallanak.

Az e tendencia erősödése mögötti politikai háttér, illetve az e tendenciát gyengítő vagy felszámoló tényezők, nemkülönben a „cui prodest" vizsgálata további, mélyre hatoló elemzések feladata.

Az „erkölcsi kopás" közgazdasági vonatkozásai a Voproszi Ekonomiki cikkeiben

A szovjet közgazdasági sajtóban, elsősorban a Voproszi Ekonomiki című folyóiratban, mostanában rendszeresen visszatérő téma a termelő berendezések technikai avulásának, tehát az úgynevezett erkölcsi kopásnak, az erkölcsi kopás gazdasági hatásainak, s az új technika gazdaságosságának vizsgálata. A cikkek rendszerint konkrét gyakorlati, gazdaságpolitikai, gazdaságszervezési, számítási módszereket kutatnak és javasolnak a kérdések megoldására. De maga a tény, hogy ez a szaksajtónak ilyen élénken tárgyalt témája, arról tanúskodik, hogy széttört az a merev *elméleti* bilincs, amely a legutóbbi időkig — szinte a valósággal dacolva — megakadályozta az úgynevezett erkölcsi kopás szocializmusbeli problémájának felvetését. A szocializmus politikai gazdaságtana a legutóbbi időkig mereven tagadta, hogy a szocializmusban is megvan az a jelenség, amelyet a kapitalizmusban erkölcsi kopásnak nevezünk. Pedig *a jelenség valóságos tény,* sőt éppen a szocialista gazdaságban a technika szakadatlan és gyors fejlődése miatt nagyonis kézzel fogható ez a jelenség és élesen vetődik fel a probléma. Ezért nem igazolható az elmélet korábbi merevsége ebben a kérdésben, s a gyakorlati probléma *tudományos* megoldása szempontjából nagyon örvendetes az elmélet „kapitulálása" a gyakorlati tények előtt.

Valójában, persze, szó sincs róla, hogy az elmélet közvetlenül a gyakorlati tény tagadását tűzte volna ki célul. A mi elméletünkre, jelen esetben konkréten a szocializmus politikai gazdaságtanára ez a legkevésbé sem jellemző. Az történt csak, hogy az elmélet — jogosan — tagadta a szocializmusbeli erkölcsi kopást abban az értelemben, hogy az erkölcsi kopásnak a kapitalista gazdaságra jellemző közgazdasági tartalma lenne a szocializmusban. Valóban, a technikai avulás gazdasági vetülete tagadhatatlan jelensége a szocialista gazdaságnak, de helyesebb volna ezt a jelenséget például — mint Sztrumilin javasolja — gazdasági avulásnak nevezni. De ha elzárkózunk — mint mostanig történt — a probléma elméleti felvetése elől, akkor nem tárhatjuk fel a kapitalizmusbeli és a szocializmusbeli jelenség tartalmi különbségét, nem kereshetjük meg az elmélet képviselőinek megnyugtatására a helyesebb kifejezést a fogalom megjelölésére sem, de főképpen egy elnevezés helytelensége miatt eleve elzárkózunk a tagadhatatlan jelenség tudományos vizsgálata elől.

Most, hogy az elmélet megtette a döntő lépést: elismerte és mint létezőt, vizsgálni kezdte azt a valóságos jelenséget gazdaságunkban, amely sok szempontból hasonló az erkölcsi kopáshoz, a leghelyesebb irányban indult el a kérdés elméleti megoldásának útján is. A Voproszi Ekonomiki legutóbbi számaiban megjelent cikkek témája egészséges tendenciáról tanúskodik e kutatási területen. Egyes cikkek a szocializmusbeli technikai fejlődés gazdasági vonatkozásait vizsgálják, mások a mai kapitalizmus technikai haladásának gazda-

sági oldalait kutatják. Ez a legjobb módszer annak feltárására és bizonyítására, hogy a technikai haladást árnyékként kísérő technikai avulás gyakorlati gazdasági hatásai valóban nagyrészt összehasonlíthatatlanul különbözők a tőkés és a szocialista gazdaságban.

★

V. Antonov „Az állótőke amortizációja az Egyesült Államokban a második világháború után" című cikkében (Voproszi Ekonomiki 1956. 6. szám 134—141. o.) nagyon érdekes tényekkel és adatokkal illusztrálja, hogy a kapitalizmusban az erkölcsi kopás jogcímül szolgál a nyereség egy részének óriási amortizációs kulcsokban való elrejtésére. A monopolkapitalizmus állama pedig — az adófizetők rovására — maximális segítséget ad ehhez elsősorban a legnagyobb tőkéseknek.

Antonov táblázatot közöl annak szemléltetésére, hogy a tőkések a technikai fejlődés okozta veszteség ellen az amortizáció növelésével védekeznek. A veszteséget az okozza, hogy a technikai haladás miatt a berendezéseket ki kell cserélni, még mielőtt materiálisan elkoptak volna. Az új berendezések pénzügyi fedezetében egyre nagyobb hányad az amortizáció:

Év	A fel nem osztott nyereség	Amortizációs alap	Kötvénykibocsátás	Részvénykibocsátás
1929	16	29	14	41
1946	52	31	8	9
1949	39	36	17	8
1954	27	48	15	10
1955	. .	50	. .	. .

A táblázatból kitűnik, hogy *a beruházások alapvető forrása lett az amortizáció.* Ma a monopóliumok amortizációja nemcsak az állóalapok forgását tükrözi, hanem a nyereség egy részét is magában foglalja, hogy az adózás alól kivonja ezt. (Az adót az amortizáció levonása után fennmaradó nyereség alapján fizetik.)

Az Egyesült Államokban a második világháború és a koreai háború éveiben az állam olyan amortizációs kulcsokat engedélyezett, hogy a tőkések öt év alatt (évi 20 százalékos amortizációval) leírhassák az új befektetéseket, pedig a kapitalizmusban általában 10—15 év az amortizáció időtartama. A kormánynak ez az engedménye bizonyos iparágakban 1955-ig érvényes volt. Sokba került ez a költségvetésnek, s 1955-ben meg is szűnt ez a rendszer, de még ma is van 24 iparág, ahol megmaradt. (Ezek az iparágak közvetlen kapcsolatban vannak a hadiiparral.)

Az 1954. évi adórendelet az amortizáció kiszámítására háromféle lehetőséget ad: 1. az egyenlő részletekben, 2. a csökkenő részletekben, 3. a „számok összegének" módszerével való leírás lehetőségét. Az utóbbi két módszer lényege, hogy az első években nagyon nagy lehet az amortizációs kulcs.

A csökkenő részletekben való leírás mértékéül a mérlegben szereplő beruházási érték bizonyos — igen nagy — százaléka szolgál. Például ha ez a mérték 40 százalék, akkor a tőkés az első évben leírhatja a beruházási érték 40 százalékát, a következő évben a mérlegben szereplő beruházási érték 40 százalékkal csökkentett összegének (tehát 60 százalékának) 40 százalékát (az eredeti érték 24 százalékát) stb.

A számok összege módszerének lényege, hogy ha az engedélyezett leírási időtartam például 7 év, akkor az évi amortizációs hányadot úgy kell kiszámítani, hogy össze kell adni a számokat 1-től 7-ig (1+2+3+4+5+6+7 = 28), s az összeget osztani kell 7-tel $\frac{28}{7} = 4$: az első évben az amortizációs kulcs 40 százalék, a má-

sodik évben 1-től 6-ig kell összeadni a számokat (mert már csak 6 év van hátra), s az összeget 6-tal kell osztani $\frac{21}{6} = 3{,}5$: a második évben 35 százalék az amortizációs kulcs.

Mindkét módszer esetén *az amortizációs időtartam első felében leírható a beruházási érték mintegy* $^3/_4$ *része.*

A következő táblázat számszerűen szemlélteti e három módszert, az egyszerűség kedvéért 5 éves leírási időtartamot feltételezve.

Száz egységnyi értékű állótőke leírása

Év	Az egyenlő részletek módszere	A csökkenő részletek módszere	A számok összegének módszere
1	20,00	40,00	33,33
2	20,00	24,00	26,67
3	20,00	14,40	20,00
4	20,00	8,64	13,33
5	20,00	5,18	6,67
	100,00	92,22	100,00

Ha pedig feltételezzük, hogy a 100 egységnyi értékű állótőke évről évre egyenletesen 100—100 egységnyi értékű állótőkével bővül, akkor a leírás a következő táblázat szerint alakul:

Év	Az egyenlő részletek módszere	A csökkenő részletek módszere	A számok összegének módszere
1	20,00	40,00	33,33
2	40,00	64,00	60,00
3	60,00	78,40	80,00
4	80,00	87,04	93,00
5	100,00	92,22	100,00
	300,00	361,66	366,66

Sok amerikai közgazdász azt várja, hogy a degresszív amortizációs kulcs ösztönöz majd a felújításra, mert ily módon évről évre nő az adóztatott jövedelem (csökken az amortizációban elbújtatható profit). Nem régi a rendszer, még nem lehet megítélni a hatását, de biztos, hogy a kapitalizmusban az állam leghatékonyabb amortizációs rendszereinek sem lehet akkora szerepük a technikai haladás ösztönzésében, mint a mindenkori konjunktúra-viszonyoknak.

★

Jogosan tagadjuk, hogy az erkölcsi kopás ebben az előbbi vonatkozásban megvolna a szocialista gazdaságban. De *Sz. Sztrumilin* akadémikus „A munkaeszközök fizikai és »erkölcsi« kopása" című cikkében (Voproszi Ekonomiki 1956. 8. szám 45—58. o.) abból indul ki, hogy amíg tagadjuk az erkölcsi kopás szocializmusbeli realitásának *tényét,* addig nem vethető fel a tudományos probléma sem, tudniillik az a probléma, hogy hogyan, milyen sajátosan zajlik le ez a jelenség a szocialista gazdaságban, mennyire gyorsítja meg a régi technika újjal való kicserélését, és hogyan kell ennek a gyorsulásnak kifejeződnie az amortizációs kulcsokban.

A munkaeszközök használati értéke abban a fizikai használhatóságukban van, hogy működésük egész ideje folyamán bizonyos termelőhatást fejtenek ki. Ez a használati értékük — állandó gondos karbantar-

tás esetén — egész működési idejük folyamán kevéssé változik, ezért az amortizációs kulcs rendszerint a munkaeszközök működési idejének valamennyi évében az eredeti érték egyenlő százaléka. De ez csak változatlan termelékenységi színvonal vagy lassú termelékenységnövekedés esetén indokolt gyakorlat. Technikai haladás idején a munkaeszközök újratermelési értéke (az újratermelésükhöz társadalmilag szükséges munkamennyiség) számottevően megváltozik, *értékbeli újratermelésük és materiális (változatlan áron való) újratermelésük nagyon eltér egymástól.* Minél gyorsabban nő a munka termelékenysége, annál nagyobb ez az eltérés. Ha összehasonlítunk két országot, amelyek közül az egyikben átlagosan két százalékkal, a másikban hat százalékkal nő a munka termelékenysége, akkor a következő táblázat szerinti sémákat állíthatjuk össze:

A fizikai kopás normái

Működési idő (években)	A munka termelékenysége százalékban	A munkaeszköz		Értékveszteség (3. hasáb–4. hasáb)	Fizikai kopás		Megtakarítás a csökkenés révén (6. hasáb–7. hasáb)
		eredeti értéke	újratermelési értéke		naturálisan (3,2%)	értékben (6. hasáb : 2. hasáb)	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
			Első ország				
0	100,0	1000	1000	—	—	—	—
1	102,0	1000	980	20	32	31	1
5	110,4	1000	903	97	160	144	16
10	122,7	1000	815	185	320	261	59
15	136,0	1000	735	265	480	353	127
20	150,7	1000	664	336	640	425	215
30	184,9	1000	541	450	960	519	441
36	208,3	1000	480	520	1150	552	598
			Második ország				
0	000,0	1000	1000	—	—	—	—
1	106,0	1000	943	57	32	30	2
5	138,8	1000	747	253	160	120	40
10	179,1	1000	558	442	320	179	141
15	239,7	1000	417	583	480	200	280
20	320,7	1000	312	688	640	200	440
30	574,3	1000	174	826	960	167	793
36	814,7	1000	123	877	1150	141	1009

Ha a termelékenység növekedése csökkenti a munkaeszköz újratermeléséhez társadalmilag szükséges munka mennyiségét, és ha az árakon az értéktörvény uralkodik, akkor a munkaeszközök működési ideje nemcsak fizikai elhasználódásuktól függő értékcsökkenésük folyamata, hanem ettől független értékcsökkenésüké is. (Ez az értékcsökkenés az első országban az eredeti érték 52 százaléka, a másodikban 87 százaléka.) Ez veszteség, amelynek oka a technika fejlődése. A sémából látható, hogy minél gyorsabb a technika fejlődése, annál nagyobb ez a veszteség. De ez a veszteség látszólagos, mert annál nagyobb a tényleges megtakarítás is, amely abból adódik, hogy az újratermeléshez társadalmilag szükséges munka csökken (az első országban 598, a másodikban 1009 egységgel),

és az új munkaeszközök használatának egész ideje alatt kisebb az „amortizáció" költsége.

Itt felvetődik a kérdés: egyrészt a munkaeszközök az elhasználódás arányában *teljesen* átadják értéküket az új terméknek, másrészt a munkaeszközök értékét is az újratermelésükhöz társadalmilag szükséges munka mennyisége szabja meg; eszerint az amortizáció nagyságát két különböző értéknagyság (az eredeti érték és az újratermelési érték nagysága) határozná meg? Sztrumilin véleménye szerint a kérdésre csak egyféle válasz lehetséges: az eredeti érték csak arra alkalmazható, hogy a munkaeszközök használati értékének elhasználódását mérjük vele (változatlan áron). Az értékcsökkenés mértéke csak az újratermeléshez társadalmilag szükséges munkamennyiség lehet, amely a munka termelékenységének növekedésével együtt csökken. *Csak a mai (nem a korábbi vagy a későbbi) értéknagyság az, amelynek teljesen át kell mennie az új termék értékébe.* A munkaeszközök értékének évi csökkenését a mai érték százalékában kell meghatározni.

Mi történik az eredeti értéknek azzal a részével, amelyet a vállalat nem tud elszámolni az új termékek értékében? A fizikai használhatóság végső fokáig használt munkaeszközök esetében nincs ilyen veszteség. De a technikai fejlődés megköveteli a teljes materiális elhasználódásnál korábbi kicserélést. Ez esetben a munkaeszközök értékének egy része — el nem használt használati értékükkel együtt — elvész, és ez a veszteség gazdaságilag csak akkor igazolható, ha az új technikával elérhető megtakarítás nagyobb e veszteségnél. E két tényező számbavétele azért sem mellőzhető, mert csak ezek szembeállítása szolgálhat alapul annak meghatározásához, hogy melyik időpontban a legkifizetődőbb egy-egy vállalat új technikával való felszerelése. A kapitalista gyakorlat a felszerelések „erkölcsi kopásának" nevezi ezeket a veszteségeket, és a közös amortizációs kulcsban eleve egyesíti ezt a kopást a reális elhasználódással. Kétségtelenül semmi sem nehezebb, mint erkölcsi tényezők könyvelési számbavétele, de éppen ezért az „erkölcsi kopás" szinte korlátlan lehetőséget ad az amortizációs kulcsok növelésére.

A munkaeszközök technikai avulása az illető ágazat technikai fejlődésétől függően nagyon különböző ütemű, és ettől függően kell képezni a tervben előirányozva azokat az alapokat, amelyekből kellő időben modernre cserélhető a fokozódóan elöregedő felszerelés. De ezt az alapot nem szabad összekeverni az amortizációs alappal, amely a berendezések egyszerű *újratermelésére* való. Az „erkölcsi kopást", helyesebben a gazdasági avulást pótló alapot a tervgazdaságban — Sztrumilin javaslata szerint — „tervszerű megelőző modernizálási alapnak" kellene nevezni. A modernizálási alap rendeltetése csak a munkaeszközök eredeti értéke technikai avulásból eredő csökkenésének pótlása, és a régi technika újjal való felcserélése, a termelési kapacitás növelése által a naturális *bővített* újratermelés az eredeti érték növekedése nélkül. A modernizálási alap a felhalmozásból képezendő. Ezért nem kell belekerülnie a termelési költségekbe. A modernizálás (a felszerelés teljes materiális elhasználódásánál korábbi kicserélése) nem a munkaeszköz fizikai használhatóságától, hanem a kicserélés okozta veszteség és megtakarítás viszonyától függ. De tervgazdaságban, ahol a kicserélés előre tervezett jellegű, szükséges erre a célra alapok felhalmozása, amelyek nagysága attól függ, hogy a terv a termelékenység ismert növekedési üteme és a technikai avulás ebből kiszámított üteme alapján milyen általános felújítási időket jelöl meg.

A szocializmusban, ahol valamennyi vállalat (a technikai avulás és a jövedelmezőség legkülönbözőbb fokán állók) *egy gazda tulajdona,* a tulajdonosnak nem kell — mint egy-egy kapitalista vállalat tulajdonosának — a felhalmozási időre befagyasztania ezt az alapot. A szocialista államnak módja van rá, hogy

bármely pillanatban más vállalatokból oda irányítsa azt, ahol a leghatékonyabban felhasználható. Ennek egyik legfőbb eszköze a beruházások tervszerű elosztása. Az új technika pénzügyi alapjainak ágazatok közti elosztása elsősorban az új létesítményekre, az ágazatokon belüli elosztás pedig a modernizálásra vonatkozik. Ez utóbbi termékegységre számítva kevesebb befektetést igényel. Azért is helyes volna ennek a speciális „modernizálási alapnak" különválasztása a felhalmozási alap másik részétől, mert ellenkező esetben a modernizálásra fordított rész növeli a felhalmozás általános hatékonyságának mutatóját .

Éppen a „modernizálási alapnak" a felhalmozási alap másik részénél nagyobb gazdasági hatékonysága miatt fokozott figyelmet kell szentelni — akár „erkölcsi kopás" néven, akár más elnevezéssel — e modernizálási alap speciális számbavételének és a tervgazdaság viszonyai közt legracionálisabb újraelosztási módszereinek.

Ehhez elengedhetetlen a vállalatok technikai felszereltségének ismerete. Iparáganként csoportosítani kell a vállalatokat technikai felszereltség szerint. Ehhez mértékül szolgálhat munkájuk termelékenységi színvonala vagy egyszerűbben viszonylagos jövedelmezőségük könyvelési mutatója, amely legtöbbször közvetlenül pénzben fejezi ki a technika „gazdasági avulását" és az ebből származó termelékenységcsökkenést egyaránt. A jövedelmezőség mértéke lehet a nyereség viszonya a beruházások eredeti vagy újratermelési értékéhez, vagy a nyereség viszonya a természetes mértékegységben mért termelés 100 egységéhez, illetve a 100 termelő dolgozóra számított nyereség.

Sztrumilin vállalatcsoportonként összeállított számításokat, táblázatokat közöl, s bebizonyítja, hogy a legelavultabb technikájú vállalatoknak, amelyeknek a legsürgősebb szükségük volna a modernizálásra, egyáltalán nincs forrásuk ehhez. A legfejlettebb, éppen most modernizált vállalatokban ellenben bőséges források keletkeznek az új technika révén elért megtakarításokból. Lehet új létesítményeket is építeni ezekből a forrásokból, de akkor termékegységre számítva sokkal nagyobb a befektetés, mint modernizálás esetén. Ezért is jogos követelmény, hogy a felhalmozásban különválasszuk a modernizálási alapokat, s a legcélszerűbben használjuk fel őket iparágon belül a legelavultabb vállalatok modernizálására.

Sztrumilin végezetül ismételten hangsúlyozza, megvan a mi gazdaságunkban a munkaeszközök „erkölcsi kopása" vagy talán helyesebben gazdasági avulása, s e jelenség fontossága állandóan nő. E jelenség számbavétele és a likvidálására szolgáló alapok képzése nagyon is célszerű.

★

Az „erkölcsi kopás" okozta értékveszteség és az új technika révén elérhető megtakarítás összevetése szempontjából is nagyon értékes *G. Levin:* „Az új technika gazdasági hatékonyságának meghatározása" című cikke. (Voproszi Ekonomiki 1956. 8. szám. 59—74. o.)

A legmodernebb technika gazdasági hatékonyságának értékbeli kifejezésére legalkalmasabb az önköltségcsökkenés mutatója, amely a termékhez társadalmilag szükséges munka csökkenésének kifejezője.

A termékegységre jutó beruházások mutatója nincs összhangban a technika állandó gyors fejlesztésének feladatával. Azok a mutatók, amelyek a termékegységre jutó beruházások költségeivel korrigálják a termékegység önköltségének csökkenését, kisebbítik ezt a mutatót, kisebbnek tüntetik fel az új technika gazdasági hatékonyságát, az önköltségcsökkenést, arra kényszerítenek, hogy a viszonylag nem magas színvonalú technikát alkalmazó variánsokat válasszuk. A kevésbé magas technikai színvonalú vállalat építése olcsóbb lehet, de sok évet tekintve ez a megoldás veszteséget okoz a társadalomnak az élő- és a holtmunka nem eléggé termelékeny felhasználásával.

Az új technikának a társadalmilag szükséges munkát csökkentő hatása két tényezőtől függ: 1. az alkalmazás helyén az új technika mennyire csökkenti a termékegység egyéni termelési költségeit a társadalmilag szükséges költségekhez képest és 2. az új technikájú vállalat az illető termékből mekkora hányadát termeli a társadalmi terméknek. Előfordul, hogy a modernizált vállalatban csökken a termékegységhez szükséges munka mennyisége, de a társadalmi átlag mégis nő, mert a rekonstruált vállalatban még a rekonstrukció után is nagyobb a termelési költség az átlagosnál (bár jóval kisebb, mint a rekonstrukció előtt volt), az illető termék itt termelt hányada pedig a rekonstrukció nyomán megnő, s egyéni — még mindig viszonylag magas — önköltsége nagyobb súllyal szerepel a társadalmi átlag meghatározásában. Tehát nem szabad megelégedni az önköltség bármilyen csökkenésével, s nem okvetlenül a legrégibb technikájú vállalat rekonstrukciója a leghatékonyabb. Az új technika gazdasági hatékonyságának értékbeli meghatározásához ismerni kell az új technikával felszerelt vállalat építésének, illetve a régi vállalat új technikával való felszerelésének költségeit. Ennek az elemzésnek a módszere egybevág azzal a módszerrel, amellyel a meglevő vállalatok technikai színvonalát értékben meghatározzuk. Mindkét módszer alapja a termékegység termelésére fordított költségek összemérése a két variánsban. Mindkét esetben a legfontosabb összefoglaló értékbeli mutató a termékegység vállalati (egyéni) önköltsége, az önköltség nagysága és szerkezete, valamint az egyéni önköltség hatása a társadalmilag szükséges költségek színvonalának csökkenésére.

Az új technika gazdasági hatékonyságának meghatározásához alkalmazott valamennyi többi mutató arra való, hogy feltárjuk az önköltség sokféle tartalmát, konkretizáljuk az önköltség különféle oldalait és elemeit, tehát gazdagabbá tegyük az analízist. Ez vonatkozik sok egyéb közt a termékegységre jutó beruházási költség mutatójára. Mindezek a mutatók viszonylag önálló jellegűek, viszonylag önálló elemzésre szorulnak. De a mutatók mindegyike összefügg a másikkal, mint a rész az egésszel. Az önköltség pedig a betetőző értékmutató.

Ami a termékegységre jutó beruházási költséget illeti, a költségnek az a csökkentése, amelyet az építkezések és a felszerelések költségeinek csökkentésével, az állóalapok fokozott kihasználásával stb. kell elérnünk, nem azonosítható a termékegységre jutó beruházások költségeinek a technikai színvonal rovására való csökkentésével. Miközben egyfelől csökkentjük a beruházások költségét, másfelől növelnünk kell a termékegységre jutó beruházásokat, hogy emelkedjék a technikai színvonal és végső soron gyorsuljon a nemzeti jövedelem növekedése. A termékegységre jutó beruházási költségek változása nem lehet öncélú. Csak abban az összefüggésben van jelentősége, hogy ez a változás csökkenti az illető termékegység *társadalmilag szükséges termelési költségeit.* Ezért kell összevetni a beruházási költségeket a többi költséggel, amelyek a termékegység termeléséhez szükséges munkát fejezik ki.

A beruházási költségek csak mint megvalósult beruházások vethetők össze a termék értékét alkotó többi költséggel. A beruházás pedig akkor valósul meg, amikor mint termelő beruházás a működő vállalat állóalapjává válik. A megvalósult beruházások tehát vállalati állóalapok, s a vállalati állóalapok költségének összemérése a többi költséggel csak az állóalap-költségek specifikus (körforgásukra jellemző) formájában: az amortizáció formájában lehetséges. Nagyon fontos feladat az amortizáció, az összemérés e fontos eszköze, számítási módszerének tökéletesítése. A ma érvényes amortizációs kulcsok javarészt elavultak. Elengedhetetlen, hogy iparáganként differenciáljuk az amortizációs kulcsokat és olyan új amortizációs kulcsokat szabjunk meg, amelyek számolnak az álló-

alapok kihasználási intenzitásának fokozásával.

Az amortizációs kulcsoknak ez a felülvizsgálása szükséges ahhoz, hogy az amortizációs hányad kifejezze a felszerelések „erkölcsi kopását" is.

Az „erkölcsi kopás", és az ezzel számolva megállapított amortizációs kulcsok problémája ma hazánkban különösen időszerű mivel egyrészt pénzügyi módszerekkel is akadályozni kell a termelésben lekötött állóeszközökkel való pazarlást és a beruházások gazdaságtalan kivitelezését, másrészt a technikai színvonal gyors emeléséhez nálunk is intézményesen biztosítani kell a szükséges pénzügyi forrásokat.

Bors László

A jövedelmezőség növelésének útja a Pécsi Állami Gazdaságban

1956. január 1 óta új tervezési módszer kialakítását célzó kísérlet folyik a Pécsi Állami Gazdaságban. A kísérlet Kopátsy Sándornak a Közgazdasági Szemle 1956. áprilisi és májusi számaiban kifejtett elgondolásai alapján folyik. Egy év tapasztalatából még nem lehet a kísérletek során felvetődő minden kérdésre megnyugtató választ adni, mi azonban úgy éreztük, hogy a kérdés általános megoldásának szükségessége minket is sürget. A kísérlet bevezetésekor korántsem volt olyan időszerű, mint ma. Akkor még csak felkészülésnek tekintettük arra a meglehetősen távoli és bizonytalan jövőre, amelyben sor kerül a tervgazdálkodás módszereinek tökéletesítésére. Ma már az állami gazdaságok önállósága, a munkástanácsok előttünk álló tények, az egységes mezőgazdasági árrendszer jövőbeli bevezetését illetően is elég egységes a vélemény. Ma már senki sem állítja, hogy a régi tervezési módszerek igen jelentős változtatásától eltekinthetünk. Ez a megváltozott helyzet sürget bennünket is, hogy közöljük tapasztalatainkat. Néhány kiragadott témát érintve elmondjuk, hogy a régi tervezési gyakorlat milyen fonákságait ismerhettük fel az új kísérleti módszer tükrében, röviden vázoljuk az első év tapasztalatait és terveinket, elgondolásainkat.

A régi és a kísérleti tervezési módszer

A terv az egyes állami gazdaságok fő feladataként mindigis azt tűzte ki, hogy minél több árut termeljenek, minél alacsonyabb legyen a termékegységre jutó termelési költség, és hogy minél jobban megőrizzék a nép tulajdonát képező rájuk bízott vagyont. A terv többi sok száz előírásának, megkötésének, sorompójának csak e hármas cél elérését kellett volna szolgálnia. A valóságban azonban a sok tervszám egyrészt nem irányító, hanem a legtöbb esetben akadályozó volt, másrészt a tervszámok, megkötöttségek, előírások labirintusában az ügyesebb gazdaságvezetők ezer és ezer lehetőséget találtak arra, hogy olyan eredményeket mutassanak fel, amelyek kiérdemlik mind a tervteljesítésért járó elismerést, mind a prémiumot.

Minthogy a gazdaságok eredményeit a termelési érték, a vállalati eredmény és az értékesítés tényszámainak a tervhez viszonyított aránya alapján értékelték, a gazdaságok arra törekedtek, hogy minél lazább tervek kerüljenek jóváhagyásra. Az általános gyakorlattól eltérően a Pécsi Állami Gazdaság 1955. évi üzemtervét a költségtényezők leszorításával, valamint magasabb hozamok tervezésével a korábbi évekhez

viszonyítva feszítettebben készítette el. Az indokolt önköltségnél is alacsonyabb elszámolási árak következményeképp a mérlegadatok alapján ezért a tervezett veszteség 162 százalékkal nőtt. Ugyanakkor a többi állami gazdaságnál ez a mutató csak 20—50 százalékos eredményromlást jelzett, sőt nem egy gazdaságnál eredményjavulás is mutatkozott. Hogy ezen mutatók bizonyos mértékben összefüggnek a tervezés feszítettségével, illetve lazaságával, azt a vállalati eredménynek a termelési értékhez viszonyított százalékos aránya mutatja a legjobban. A Pécsi Állami Gazdaság 1955. évi tervezett vállalati eredménye mint veszteség a termelési érték 6,8 százalékát tette ki, a többi gazdaságok átlagosan 20 százalékos arányszámával szemben. A tényleges vállalati eredmény, mint veszteség a termelési érték 18,4 százaléka volt, a többi gazdaságok átlagosan 29,5 százalékos arányszámával szemben. Ezek a mutatók azt igazolják, hogy bár a *vállalati eredmény* alakulása a Pécsi Állami Gazdaságban kedvezőtlenebb, mint a többi gazdaságokban, azonban *a vállalati eredménynek a termelési értékhez* viszonyított aránya már a Pécsi Állami Gazdaság feszítettebb tervezését és eredményesebb gazdaságvezetési munkáját jelzi.

A különböző termelési adottságok mellett működő állami gazdaságok összehasonlítását szolgáló — a jelenlegi tervezési módszerek, valamint a mai ár- és önköltség számítási rendszerek alapján kialakított — mutatók nem minden esetben tükrözik megbízhatóan a jó vagy a rossz gazdaságvezetést, mivel azok a különböző termelési adottságokból eredő eltéréseket is magukban foglalják.

Baranya megye néhány állami gazdaságának 1955. évi eredményét, mely a kiértékelések alapjául szolgál, az alábbi adatok mutatják:

Gazdaságok	Termelési érték			Vállalati eredmény			Vállalati veszteség a termelési érték százalékában		A föld minősége
	Tervszám	Tényszám	Százalék	Tervszám	Tényszám	Százalék	Tervszám	Tényszám	
	ezer Ft			ezer Ft					
Bogádmindszent	8 204	9 201	112	—2074	—3165	153	25,2	34,3	jó
Bár	9 292	10 077	108	—2535	—4030	159	27,2	39,9	jó
Babarc.....	17 947	18 031	105	—3262	—3906	120	18,1	21,6	jó
Pécs.....	17 874	17 303	97	—1217	—3197	262	6,8	18,4	közepes
Beremend ...	34 720	31 067	89	—4055	—12484	308	11,6	40,4	igen jó
Sátorhely.....	29 707	25 376	79	—4333	—6231	144	14,3	24,5	igen jó

A termelési érték, valamint a vállalati eredmény terv- és tényszámadatai a gazdaságok különböző termelési adottságai mellett tervezett és elért eredményeit fejezi ki, így a tervhez viszonyított teljes százaléka sem kizárólag a gazdaságvezetés jó vagy rossz munkáját mutatja.

Lássunk ezután néhány példát, hogy bizonyos esetekben hogyan akadályozta egy-egy nem megfelelő vagy fölösleges tervelőírás az árutermelés maximális növelését, az önköltség csökkentését, a gazdaság vagyonával való ésszerű gazdálkodást.

Nem beszélve arról, hogy a gazdaság egész területét felölelő részletes növénytermelési terv lehetetlenné tette a korszerű vetésforgó betartását, az okszerű talajerőgazdálkodást, sok esetben fékezte magát az árutermelést is. Például 1955-ig külön megszabták a búza és a rozs vetésterületét. A mi gazdaságunkban mindenütt jobban megterem a búza, mégis kellett rozsot is termelnünk. Amelyik földön 8 q rozs termett, 11,5—12 q búzát termelhettünk volna. Ez 100 kh-ra vonatkoztatva — ugyanis legalább ennyi rozsot mindig előírtak — több mint 4 vagon búzaértéknek megfelelő árutermeléscsökkenést eredményezett.

A termelési tervelőírások merevsége az állattenyésztés területén még több nehézséget okozott, mert biológiai okokból itt sokkal nehezebb az évről évre változó részletes tervelőírásokhoz alkalmazkodni. Itt sokkal nagyobb a veszélye annak, hogy a prémiumfeltételek teljesítése végett súlyos károkat okozzunk az elkövetkező évek rovására.

Ha a termelés növelésére, a kapacitások jobb kihasználására való ösztönzést keressük az elmúlt évek tervezési módszerében, igen meglepő eredményekre jutunk. Számos esetben a terméseredmények növelése rontotta, csökkentése javította a gazdaság üzemi eredményét. Így volt ez minden olyan cikk esetében, amelynek a tervben jóváhagyott önköltségnél alacsonyabb elszámoló ára volt. Például az őszi árpa termesztését 246 kh-on, 13 q/kh termésátlag mellett 116,60 Ft/q önköltséggel terveztük meg. Ez 3198 q tervezett összterménsnek megfelelően 373 ezer Ft ráfordítás, valamint 110 Ft/q elszámolóár mellett 352 ezer Ft hozam egybevetéseképp 21 ezer Ft terv szerinti veszteséget mutatott. A tényleges termelés 14,8 q/kh termésátlag mellett 116 Ft/q önköltséget eredményezett, mely 3635 q össztermésnek megfelelően 422 ezer Ft ráfordítás és 400 ezer Ft hozam egybevetéseként 22 ezer Ft veszteséget mutatott. Tehát a csaknem 2 mázsás termésátlagnövekedés még az önköltség csökkentése mellett is eredményromlást mutatott.

A kísérletezett új módszer szerint a gazdaság jövedelme egy előre, fix összegben meghatározott részének befizetésére kap tervfeladatot. Ez egyrészt területegységenként fix összegű jövedelemelvonást jelent, és így mint költségtényező az adottságok maximális kihasználására ösztönöz, másrészt a befizetés nagysága a termelési adottságoktól függ, és így az ezekből eredő előnyöket, illetve hátrányokat kiegyenlíti. Ezáltal lehetővé válik a különböző adottságok mellett működő gazdaságok összehasonlítása. Ez a javaslat a gyakorlatban például a kukoricatermesztés 1955. évi terv- és tényadatait vizsgálva az alábbi táblázat szerint érvényesül.

	Ráfordítás		Hozam		Eredmény 1000 Ft
	Ft/q	Összesen 1000 Ft	Ft/q	Összesen 1000 Ft	
A korábbi tervezési módszer szerint:					
Tervadatok:					
261 kh-on 13,5 q/kh = 3524 q.....	167	589	105	370	—219
Tényadatok:					
261 kh-on 17,8 q/kh = 4639 q.....	138	642	105	492	—150
A javasolt kísérleti tervezési módszer szerint:					
Tervadatok:					
261 kh-on 13,5 q/kh = 3524 q.....		589			
Jövedelembefizetés.....		45			
	179	634	180	634	Ø
Tényadatok:					
261 kh-on 17,8 q/kh = 4639 q.....		642			
Jövedelembefizetés.....		45			
	148	687	180	835	+148

Tehát a területegységre változatlan összegben megállapított jövedelem-befizetési kötelezettség, a gazdaság termelési adottságainak megfelelően, a kukoricánál 173 Ft/kh. A termelés növekedése esetében, mint jelen esetben, a jelenlegi tervezési módszer mellett mutatkozó 69 ezer Ft eredményjavulással szemben, a javasolt tervezési módszer szerint 148 ezer Ft eredményjavulás mutatkozik.

A régi tervezési módszer a legkedvezőtlenebbül, sőt úgy is mondhatnánk, közgazdaságilag a legkárosabban az állóalapok megőrzése területén hatott. Itt nem kivételes, hanem a jellemző eset volt, hogy a gazdaság akkor tudott a tervteljesítés tükrében jó eredményt felmutatni, ha megsértette a népgazdasági érdekeket, itt ütközött szembe a legjobban a gazdaság érdeke a népgazdasági érdekkel. Ennek illusztrálására csak két példát említsünk éppen arról a két területről, ahol az ellenőrzés amúgy is a legnehezebb.

Az állattőke, vagyis a gazdaság tenyész- és haszonállatállománya beruházási hitelekből a Beruházási Bank révén egészül ki. A kiselejtezett állatok árát be kell fizetni a Beruházási Bankba, és innen kapunk pénzt az új állományra függetlenül attól, hogy a kiselejtezés és a beállítás során a tulajdonos megváltozik-e vagy sem. Emiatt azután, ha a gazdaság kiselejtezi például a tehénállományának jelentős részét, akkor ezt a legalacsonyabb vágóállat-árat (körülbelül darabonként 2000 Ft-ot) be kell fizetnie a Beruházási Bankba. De a kiselejtezett állatokat nem értékesíti, hanem néhány hónapi feljavítás után mint elsőosztályú hízó marhát jó áron adja el, ami már üzemi eredményét javítja. A kiselejtezett tehenek helyett a gazdaság beállítja saját üszőit, amelyekért 6—7-szer akkora összeget kap a Beruházási Banktól, mint amennyit a kiselejtezettekért fizetett. Egyebek közt itt kereshetjük az okát, hogy általában miért olyan rendkívül magas a kiselejtezési arány az állami gazdaságokban. Még ennél is veszélyesebb ez a rendszer a sertéstenyésztésben, ahol a kocaállományt szinte évenként a fenti módon ki lehet cserélni.

Hasonló a helyzet a gépállomány megőrzése tekintetében. Itt is akkor jár jól a gazdaság, ha például minél rövidebb idő alatt újakra cserélheti ki traktorállományát. A kiselejtezett traktorért ugyanis nem kell semmit sem fizetni, az új traktort pedig a beruházási hitelből fedezik. Ha ez a csere ugyanolyan új traktorra történt, még a beruházási hányad sem változik. A szétszedett traktor azonban mint alkatrész ingyen megmarad a gazdaságnak.

Bátran mondhatjuk, hogy az eddigieknél nagyobb szabadságot, több jogot kell adni a gazdaságoknak. De ennek a kérdésnek két oldala van. Az eddigieknél sokkal több jogot kell adni arra, hogy a gazdaság minden körülmények között a népgazdasági érdekeknek megfelelően cselekedhessék. Más oldalról pedig sokkal kevesebb lehetőséget kell arra hagyni, hogy a gazdaság megsérthesse ezeket az érdekeket. A több jognak több felelősséggel is kell járnia. Az új tervezési módszertől tehát elsősorban azt várjuk, hogy az eddiginél sokkal szigorúbb követelmények támasztása mellett tegye lehetővé a népgazdasági érdekek szolgálatát. Az új módszer keretében a minisztériumnak ugyan sokkal kevesebb tervszámot kell és szabad kiadnia, de mégis sokkal jobban módjában lesz a gazdaságok egész tevékenységét elgondolásai szerint alakítani.

A kísérlet tanulságai

A kísérletek egyik legpozitívabb eredménye, hogy a gazdaságosság kérdésére felhívta a figyelmünket. Megszoktuk, hogy a különböző gazdasági elgondolásokat a számok tükrében állandóan ellenőrizzük, hogy elő- és utókalkulációkat végezzünk. A kísérlet az eredményesség szemmeltartására nevelte a Pécsi Állami Gazdaság szakvezetőit, sokunknál rávilágított az öncélú termelés helytelenségére. Az a tapasztalatom, hogy *ilyen gazdasági szemlélet kialakítása nélkül nem is lehet az új tervezési,*

ösztönzési módszereket hatékonyan alkalmazni. Az új módszerekhez az embereknek is bizonyos mértékig meg kell változniuk, amilyen mértékben sikerül rászoktatni az embereket — elsősorban a gazdaságok vezetőit — a gazdaságosság állandó mérlegelésére, olyan és csakis olyan mértékben lehet szó a gazdaságok önállóságának megvalósításáról. Miközben ennek a kérdésnek a fontosságát hangsúlyozom, azt is meg kell mondanom, hogy ha ily módon látunk hozzá a megoldáshoz, *egy év alatt is óriási eredményeket érhetünk el, hiszen szakembereink jelentős része a múltban már dolgozott olyan körülmények között, amikor a gazdaságosság volt a legfontosabb szempont.*

A gazdaságosság vizsgálatát a tejtermelésben végeztük el legelőször.

Gazdaságunkban 1956-ban az év elején 315 db tehén volt, a tej önköltsége pedig a terv szerinti 3240 literes átlag mellett 2,76 Ft literenként. Ez a költség a tényszámoknak is megfelelt. Tüzetesebb vizsgálat során feltűnt, hogy nemcsak istállónként, hanem tehenenként is lényegesen különböznek a termelési költségek. Legjobb teheneinkkel az átlagosnál lényegesen olcsóbban termeljük a tejet. Vannak azonban az állományban olyanok is, amelyekkel a termelt tej 4 Ft-nál is többe kerül, nem beszélve arról, hogy a magas önköltségen belül jelentősen megnőtt a takarmányköltség aránya is. Ezért a legrosszabb 32 db tehenet kiselejteztük, az így megtakarított takarmányt részben a megmaradt állomány jobb takarmányozására, részben az üszők feljavítására fordítottuk. Ily módon 10 fillérrel csökkent minden liter tej önköltsége, s ezzel éves viszonylatban több mint 100 ezer forinttal, 6,5 százalékkal túlteljesítettük tejtermelési tervünket. A tehenenkénti évi tejhozam 9,7 százalékkal növekedett.

Az önköltségelemzés alapján ismertük fel az üszőtartás jelentőségét a gazdaságosság szempontjából is. Eddig ezt a kérdést kizárólag a mezőgazda szemével néztük. A számítások azonban ezzel kapcsolatban két dologra hívták fel a figyelmünket. Először arra, hogy a tej önköltsége rendkívül nagymértékben függ a tehénállomány minőségétől. Az azonos tartási, takarmányozási viszonyok mellett a legrosszabb 32 tehén teje literenként több mint háromszor annyiba kerül, mint a legjobb tehéné. Ez a tapasztalat ösztönzött bennünket a tenyészállomány javítására. Jersey bikákkal való keresztezéssel a leendő üszők tejének a zsírtartalmát akarjuk fokozni. A gazdaságos tejtermelés szempontjából ugyanis sok esetben döntő jelentősége van a zsírtartalom növelésének.

A másik teendőt a vizsgálatok alapján az üszőnevelés költségeinek csökkentésében láttuk. Nekünk általában 8000 Ft-ba kerül egy-egy bekorosbodott üsző. Ez a költség azonban a korábbi korosbítás révén 1500 Ft-tal csökkenthető. Ha egy-egy tehén termelésben töltött idejét öt évre, a fejési átlagot 3000 literre számítjuk, akkor csupán a korábbi tenyésztésbevétel literenként az átlaggal szemben 10 fillér önköltségcsökkenést eredményez. Sikerült a tenyésztésbevételt 25—27 hónapos korban elérni.

Ugyancsak a tehenészet jövedelmezőségének beható vizsgálata győzött meg arról, hogy a tejtermelés gazdaságosságát üzemi szinten nagymértékben fokozhatjuk a termelt tej jelentős részének lefölözésével. A fölözött tejet a hússertések süldőnevelésére fordítjuk, s ezzel a süldőnevelés idejét mintegy 10 százalékkal megrövidíthetjük.

Az állattenyésztés költségének legnagyobb tétele tudvalevőleg a takarmányköltség. Tekintve, hogy a gazdaság üzemi szántóterületének 68 százaléka takarmányterület, mondhatjuk, hogy a növénytermelés szempontjából is döntő jelentőségű. A takarmánytermelést az állattenyésztés igényeinek kell alávetni (tudva azt, hogy az állattenyésztésnek a takarmánytermelési lehetőségen kell alapulnia). Az eddigi takarmány-elszámoló árak azonban nem voltak alkalmasak arra, hogy e két ágazat közti szoros kapcsolatot megfelelően tük-

rözzék. Például a legjobb lucernasilónak ugyanannyi volt az ára, mint a kései kukoricaszársilónak, holott a takarmányértékük aránya körülbelül 5 : 1. Ugyancsak, bár kisebb mértékű aránytalanság volt a jó és a gyenge lucernaszéna ára között is. Vizsgálataink (például a tejönköltség havi alakulásának elemzése) arról győztek meg, hogy az önköltség ingadozása a legtöbb esetben nem az állattenyésztési munka megváltozásából fakad, hanem abból, hogy milyen takarmányt használtak fel az adott időszakban.

A növénytermelés költségének vizsgálata egyértelműen azt igazolta, hogy a termékegységre jutó költségeket a legjobban a terméshozamok növelésével lehet csökkenteni. Ez jelentős mértékben elérhető a megfelelő fajták kiválasztásával, a növényápolási és betakarítási munkák megjavításával, de leginkább a talajerő növelésével. Ennek a kérdésnek a gyors megoldása során egy látszólagos ellentmondással állunk szemben. A talajerő javításához több trágya, ehhez több állat, a több állatnak több takarmány, ehhez több talajerő kell. Ezt a múltban a legtöbb esetben az állatsűrűség növelésével akartuk megoldani. Mivel a felduzzasztott állatállományhoz szükséges takarmányt nem tudtuk megtermelni, eleve lehetetlenné tettük a gazdaságos üzemeltetést a gazdaság egészében. Holott a helyes megoldás az, ha az adott viszonyok mellett gazdaságosan tartható állatállomány takarmányszükségletét úgy termeljük meg, hogy egyúttal biztosítsuk a talajerő állandó javulását. E célból a pillangósok részesedését a vetésterület 16 százalékáról 26 százalékra növeljük. Ezután olyan mértékben gyarapítjuk az állatállományt, amilyen mértékben az egyre szélesedő takarmánybázis lehetővé teszi.

Igen érdekes eredményt mutat a növénytermelés és az állattenyésztés jövedelmezőségének összehasonlítása is.

Az 1957. évi terv készítésekor végzett számítások során kimutattuk a jövedelmezőséget az új, 1957. évi állami gazdasági árakon és az állami szabadfelvásárlási árakon (a parasztokéval azonos adófizetési kötelezettség mellett). Az eredmény állami gazdasági áron összesen 187 ezer Ft veszteség (ebből a növénytermelésből 158 ezer Ft nyereség, az állattenyésztésből 345 ezer Ft veszteség). Az állami szabad áron pedig eredményünk — a paraszti adó számítása után — összesen 1460 ezer Ft veszteség (a növénytermelésből 4028 ezer Ft nyereség, az állattenyésztésből 5488 ezer Ft veszteség). Ezek a számok azt mutatják, hogy mi az állami gazdaságok átlagánál jövedelmezőbbek vagyunk a növénytermelésben, drágábbak az állattenyésztésben. Másrészt a számok azt igazolják, hogy az állami gazdaságok azonos körülmények között a növénytermelésben sokkal olcsóbban, az állattenyésztésben lényegesen drágábban termelnek, mint az egyéni parasztgazdaságok.

Ez a vizsgálat is megerősítette azt a véleményünket, hogy nem helyes az állami gazdaságokban az átlagönköltségen alapuló árakat alkalmazni, hanem náluk is ugyanazt az árat kellene megállapítani, amit az állam a felvásárlások során a parasztoknak fizet. Az állami gazdaságok önköltségi ára ugyanis nem ösztönöz a leggazdaságosabb termelési struktúra kialakítására, nem alakul ki egészséges verseny az állami gazdaságok és a nem állami mezőgazdaság között. Mi azért a búzáért, amiért a parasztok vagy termelőszövetkezetek például 250 Ft-ot kapnak, 160 Ft-ot kapunk. Ezzel szemben a vágómarha elszámolási ára nálunk több mint kétszerese az állami szabadfelvásárlási áraknak. Ma az állami gazdaságoknak jövedelmező 18—20 Ft/kg-os költséggel vágómarhát termelni, gazdaságtalan 170 Ft/q költséggel búzát termelni. Ezzel szemben a parasztoknál, a termelőszövetkezetekben gazdaságos a 220 Ft-os búza, gazdaságtalan a 14 Ft-os vágóállat termelése. A népgazdasági érdek ezzel szemben az volna, ha az üzemi szempontból megengedhető határok között az állami gazdaságok termelnének 170 Ft-os búzát, a parasztok 14 Ft-os vágómarhát.

Hogy a valóságos termelési adottságok a termelési struktúrát ebben az irányban befolyásolnák, azt bizonyítja az is, hogy a termelőszövetkezetek kalászos gabonaterülete viszonylag nagyobb az egyéni parasztokénál, az állattenyésztésük viszont kisebb. Hasonló volt a felszabadulás előtt nálunk és hasonló ma is minden tőkésországban a nagyüzemek és a kisüzemek termelési struktúrája közti különbség. A nagyüzem inkább növénytermelő, a kisüzem inkább állattenyésztő. Behatóbb vizsgálat azt is megmutatja, hogy mind a növénytermelésen, mind az állattenyésztésen belül is vannak hasonló aránybeli eltérések a nagyüzem és a kisüzem leggazdaságosabb termelési struktúrája között, attól függően, hogy az adott technikai színvonal és munkaerőhelyzet mely cikkek termelésére teremt viszonylag kedvezőbb lehetőségeket.

Az egységes mezőgazdasági árrendszerre való hirtelen áttérés mai körülményeink közt kétségtelenül zökkenőket okozna, éppen ezért célszerű az átmenet fokozatos megvalósítása.

A gazdaságosság kérdésének előtérbe állítása szervezeti problémákat is fölvetett. A költségek alakulásának folyamatos vizsgálata sok esetben azért vált lehetetlenné, mert az egyes üzemegységek között több — az önköltség szempontjából jelentős — költség nem került felosztásra. Ezért a gazdaság mind a négy üzemegységet önállósította. Mindegyik megkapta a saját termelési feladatát, leltári felszerelését és béralapját.

A leltár üzemegységekre való lebontása a leltári hiányok ugrásszerű csökkenését eredményezte. 1955-ben több mint 200 ezer Ft volt a leltárhiány, az idén már csak mintegy 20 ezer Ft. Ezenkívül a leltári tárgyak állapota szemmelláthatólag javult, ugyanis minden üzemegység jobban a magáénak érezte azokat.

A termelési feladatok címzett lebontása azt eredményezte, hogy az üzemegységek nagyobb felelősséget éreztek az egyes konkrét termelési feladatok teljesítéséért és egészséges vetélkedés alakulhatott ki közöttük.

A bérköltségek lebontása folytán az üzemegységek takarékosabban gazdálkodtak a bérekkel. A keresztespusztai üzemegység például év végére 70 ezer Ft munkabért takarított meg, amiből részesedést vár. De itt már nyilvánvalóvá vált, hogy nem elégséges csak a bérköltségek lebontása, mert a 70 ezer Ft-os béralapmegtakarítás ellenére sem biztos, hogy a keresztes-pusztai üzemegység jól gazdálkodott. Ezen okulva az idén már minden az üzemegységben jelentkező költséget lebontottunk. Számviteli vonalon biztosítottuk a feltételeit, hogy minden üzemegységnek negyedévenként kimutassuk az eredményét. Ennek a rendszernek a jó működtetéséhez most már csak néhány tízezer Ft-os alap engedélyezése volna szükséges a költségkeret terhére, hogy az elért eredményeket negyedévenként jutalmazni lehessen.

A különböző költségelemeknek üzemegységekre való lebontása során arra a meggyőződésre jutottunk, hogy ezekkel a költségekkel csak akkor tudunk takarékoskodni, ha az üzemegységen belül költséghelyekre, bizonyos esetekben egyénekre is lebontjuk. Természetesen nem az üzem egész területére vonatkozó költség- vagy eredménylebontásra gondolunk, hanem csak a legköltségesebben dolgozó részlegek bizonyos kiadásait kívánjuk meghatározott keretek közé szorítani. Például a traktorokra, fogatokra fordított javítási költség jóval magasabb, mint amennyi a régi nagyüzemi tapasztalatok szerint indokolt volna. Ez természetesen azon is múlik, hogy milyen embereket állítunk oda, de a fő ok az, hogy a traktorosok, a kocsisok nem érdekeltek a javítási költségekkel való takarékosságban. Most folyik a gazdaságokban az egy-egy fogatra előirányzott költségek megállapítása a tényszámoknál lényegesen alacsonyabb összegben a fogat jelenlegi állapotának és igénybevételi körülményeinek figyelembevételével. Az ehhez képest elért megtakarításból a fogatosok részesedést kapnak, a túl-

lépését indokolniuk kell. Ugyanez történik a traktorosoknál, sőt a motorkerékpárosoknál is.

A költségek elemzése során több jelentéktelennek látszó, de mint kiderült, igen fontos eset rendezésére került sor. Havonta 17 ezer Ft-os világítási és 14 ezer Ft-os ipari áramköltségünk volt. Több üzemegység közelmúltban történt villamosítása során nem szereltek fel árammérőket így aztán hallatlan mérvű pazarlások történtek. A szolgálati lakásokban villannyal melegítettek, fűtöttek, éjjel-nappal világítottak, a dolgozóknak végzett darálásokat minimális költségen végezték, túlméretezett motorokat működtettek, túlméretezettek voltak a major-világítások. A pazarlás megszüntetése céljából a lakások számára árammérőket szereztünk be, és minden üzemegység számára lebontottuk az indokoltnak tartott áramköltséget, s a fogyasztást ellenőrizzük. A további megtakarítások eléréséhez további árammérőkre volna szükségünk, hogy minden jelentősebb fogyasztási helyen mérhessük az áramfelhasználást (daráló, hidrofor, üzemi konyha, major-világítás, műhelyek stb.).

A régi gazdálkodási rendszerben is voltak különböző takarékosságot célzó módszerek, de ezek közül nem egy több kárt okozott, mint hasznot. Jelenleg is érvényben van még az a rendelkezés, hogy a traktorosok a normán felüli üzemanyagmegtakarításért prémiumot kapnak, a túllépésért bírságot fizetnek. Az üzemanyaggal való takarékosság legkézenfekvőbb és legkönnyebb formája például az előírtnál sekélyebb szántás. A sekélyebb szántással „megtakarít" a traktoros 1 kg üzemanyagot, ezzel szemben például a cukorrépa-termelés értéke legalább 300 Ft-tal kevesebb lesz. Hasonló kár származik a kenőanyaggal való takarékoskodásból, mert a megtakarított kenőanyagnál sokkalta többe kerül a megnövekedett javítás.

A gazdaság munkabér- és járulékos költségeinek elemzése hozzásegített bennünket a munkaerő-szerzés jobb módszerének felkutatásához és a megfelelő bérezési formák kialakításához.

Az utóbbi években az egész országban Pécsett volt a legnagyobb munkaerő-hiány. Az ebből fakadó nehézségek elhárítására kezdetben egyáltalán nem voltunk felkészülve. Az első ízben ezért általában csak a gyenge minőségű munkaerő jött a gazdaságba (aki a bányákban, az építkezéseken nem boldogult), másrészt abnormálisan nagy volt a munkaerő-vándorlás, laza volt a munkafegyelem. A gazdaság rossz pénzügyi eredménye nem utolsósorban ebből fakadt. Első lépésként a környező mezőgazdasági vidékeken toboroztunk munkaerőt. Így a szállítási, a szállás- és az étkeztetési költségek növekedtek meg, s a toborzott munkaerőnek folyamatos munkát kellett biztosítani (emiatt bizony sok többékevésbé felesleges munka elvégzésére is sor került). Ezek a költségek meghaladták a közvetlen termelőmunkára fordított bérköltségek 50 százalékát.

Tavaly már megkezdődött a munkaerő új módon való megszerzése. A gazdaság munkaerő-szükségletét jelentős részben a környező falvak állandó munkára el nem helyezkedő munkaerő-tartalékára építettük. A falusi lakosság jelentős része a házkörüli és a néhány hold földjén végzett munkája mellett nem tud állandó munkára elszerződni, munkaereje azonban koránt sincs kihasználva. Ezeket tehát időre leszerződtetni nem lehet, de hajlandóak bizonyos meghatározott feladatok elvégzésére kollektíven vállalkozni. Ennek a munkaerőnek óriási előnyei vannak az eddig alkalmazottakkal szemben: Nem kell szállítani, nem kell munkásszállás és üzemi konyha, rendkívül leegyszerűsödik a bérelszámolás, nincs szükség folyamatos munkabiztosításra, nincs probléma a munkafegyelemmel, mert a kollektíva megválogatja a tagjait, fenntartja a fegyelmet. Az eddig szerzett tapasztalatok alapján még a munka minősége is jobb. A kollektívával való megállapodás szerint a normák alapján járó munkadíjat közösen veszik fel, ma-

guk osztják szét. Ezzel a módszerrel 1957-ben már 30 százalékkal csökkenteni lehetett az állandó dolgozók számát (sőt a szőlőtermelésben ezen belül a tavalyi 73-ról 32-re).

A tehenészetben is új munkaszervezést és bérezést alakítottunk ki. Eddig ugyanis egyéni munka folyt, minden gondozó egy-egy istállórészleget, standot kapott. Ez folytonos torzsalkodást okozott egy-egy istállón belül a standok megállapításánál, nap mint nap a takarmány elosztásánál, bizonyos munkák elvégzésénél, termelési visszaesést a szabadnapon és a szabadság idején szükségessé váló váltásokkor. Lehetetlenné vált a tehenek gazdaságos elhelyezése (például az azonos vagy hasonló takarmányigényű egyedek egymás mellé állítása). Ezért a korábbi szervezés helyett minden istállóban egy-egy megfelelő kollektívát alakítottunk ki, amely az istállóban felmerülő minden munkát közösen végez, ezért közösen felelős, és a kollektíva tagjai a kereseten egyenlő arányban osztozkodnak. Így a fegyelmezést maga a kollektíva végzi, a nem megfelelő munkaerőt maga távolítja el.

Az eddig bevezetett és a fentiekben ismertetett intézkedések nem növelték az adminisztratív munkaerők létszámát, sőt csökkentéseket lehetett végrehajtani. Ma a 6000 kh-as területű gazdaság központjában 15-en dolgoznak, az üzemegységekben 37-en (benne vannak a magtárosok, a brigádvezetők is). Az adminisztratív dolgozók aránya az összes dolgozókhoz képest 3,5 százalék, a műszakiaké 4,2 százalék.

További teendők

1956-ban a kísérletek még úgy folytak, hogy a gazdaság mind a két tervezési rendszer szerint számolta eredményeit, az általánosan érvényben levő rendszer szerint is, a kísérleti rendszer szerint is, a gazdaság működésének hivatalos elbírálása azonban régi alapon történt. Ez a kettősség mint átmenet jónak mutatkozott, könnyebbé tette az újhoz való rugalmas alkalmazkodást, zökkenőmentesebbé az áttérést. 1957-ben azonban már azt szeretnénk, ha teljesen az új rendszerre térnénk át, ami a begyűjtési rendszer eltörlése után sokkal könnyebben meg is valósítható. Az általunk javasolt rendszer lényege, hogy az állami gazdaságnak a parasztgazdaságokkal azonos külső feltételeket teremtsünk. Egyformák legyenek a terhek, egyformák az értékesítési lehetőségek. Fizessünk mi is a földminőségnek megfelelően ugyanannyi adót, mint az átlagos egyéni parasztgazdaságok, és értékesíthessünk az állam felé ugyanazon az áron, amelyen az állam a termelőszövetkezetek és az egyéni parasztok termékeit felvásárolja. (Ez az ár a számunkra még bizonyos hátrányt jelent, mert a parasztok árutermelésük nem jelentéktelen részét közvetlen a fogyasztóknak adják el az állami felvásárlási árnál drágábban.) A gazdaság állóalapjainak növeléséről saját maga gondoskodjék, részben oly módon, hogy jövedelmét indokolt beruházások megvalósítására fordíthassa, részben bankhitelek útján. Azt szeretnénk, ha a gazdaság tevékenységét már az idén ezen az alapon bírálnák el. Ez nemcsak a mi szempontunkból volna kívánatos, hanem az állami gazdaságok többsége számára is. A mi szempontunkból azért, mert ez a feltétele, hogy tovább haladjunk a tavaly már megkezdett úton. A többi állami gazdaság számára azért, mert tudomásom szerint előbb-utóbb már az állami gazdaságokban is az egységes mezőgazdasági árakat (az állami szabad árakat) fogják alkalmazni, és sokat segítenének az ilyen irányú konkrét gyakorlati tapasztalatok.

A régi árrendszer tapasztalatai több olyan problémát vetettek fel, amelyek megoldása még nem megnyugtató. Több tekintetben nem sikerült a gazdaság és a népgazdaság érdekeit egybehangolni.

Ilyen eset például a talajerőgazdálkodásban való érdekeltség kérdése. Itt két problémával állunk szemben.

Egyik: A talajerőgazdálkodásban a termelés ciklusa egy vetésforgó, tehát sokkal hosszabb, mint a naptári

évé, mely szerint a gazdasági eredményeket elbírálják, jutalmazzák. Ezért célszerű volna a gazdaság azon dolgozóit, akiktől függ a talajerőgazdálkodás, nemcsak az éves eredmény alapján premizálni, hanem a prémium bizonyos részét csak egy-egy vetésforgó lejárta után kifizetni. Ennek a prémiumnak persze akkorának kell lennie, hogy a többéves távlata ellenére is ösztönözzön. A nagyobb prémiumra fedezetet nyújt majd az, hogy éves viszonylatban milliókat eredményezhet a jó talajerőgazdálkodás.

Másik: A jelenlegi költségszámítási és kalkulációs sémák semmiképpen nem jelzik az egyes növényeknek a talajerőgazdálkodás szempontjából való jelentőségét. Például a számok tükrében nem mutatkozik, hogy a lucerna termelése nemcsak takarmány- és aprómagtermelés, hanem egyúttal talajerő-visszapótlás is. Még ha pár forinttal többe is kerülne a jelenlegi módszerek szerint 1 q lucernaszéna termelése, mint azonos értékű más takarmányé, akkor is „olcsóbb" volna a lucerna, mert egy trágyázást is megtakarítunk vele. A trágya értékelése sem tökéletes. A trágya ára 8 Ft mázsánként, függetlenül attól, hogy az juh-, sertés- vagy marhatrágya, és milyen annak a minősége. Ezért például a trágyatermelés költségei vagy a trágyamester tartása csak eredményrontó tényezőként jelentkezik a folyó évi eredményben.

Igaz, hogy az egyes növények talajerőre gyakorolt hatásának, valamint a trágyafajtáknak különböző értékelése bonyolulttá tenné a kalkulációt, de amíg egyszerűbb elszámolási módot nem találunk, valamiképpen mégis célszerű volna a költségszámítások során ezt is mérlegelni. Ha ugyanis a gazdálkodás eredményessége megköveteli, érdemes bonyolultabb nyilvántartással járó esetleges többletmunkát elvégezni. Különösen fontos ennek a szempontnak az érvényesítése a trágya esetében, hiszen a trágya a mezőgazdasági termelés legnagyobb mennyiségű anyaga, és a terméseredmény alakulásának egyik legfontosabb tényezője.

A mezőgazdasági üzem jövedelmezőségének egyik fontos feltétele a többéves perspektíva. A mezőgazdaságban az iparral szemben az előre nem látott keresleti változásokhoz való alkalmazkodásnak nemcsak technikai, hanem biológiai korlátai is vannak. Ezért különösen fontos, hogy a vele szemben támasztandó igényeket jóelőre ismerje, fel tudjon készülni azok kielégítésére. Az elmúlt évek során óriási károkat okozott az állami gazdaságok termelési profiljának, állatsűrűségének gyakori megváltoztatása, üzemek összevonása és szétválasztása. Az ebből fakadó károk nagyságát nehéz számszerűen kimutatni, de minden szakember ismeri azokat a nehézségeket, melyek a munkások új munkakörbe helyezésével kapcsolatban felmerülnek. Például ugyanazok az emberek, akik már öt év alatt a sertésnevelésben nagyszerűen begyakorolták magukat, a borjúnevelőben hosszú ideig csak gyenge eredménnyel használhatók. Állandó termelési struktúra szükséges ahhoz, hogy a gazdaság szinte minden állandó dolgozója szakember legyen a maga területén és valóban gazdaságos munkát végezhessen.

Perspektivikus tervelgondolás nélkül lehetetlen a beruházások gazdaságos megvalósítása is. Az évről évre változó feladatok miatt például istállókat, tyúkólakat kellett átalakítani. A mi gazdaságunkban is van olyan juhhodály, mely egyéves használatra épült 300 ezer Ft-ért. Azóta átalakítottuk tehénistállónak, jó azonban sohasem lesz. A gyulapusztai tehénistállókból sertésszállások alakultak, a sertésszállásokból most ismét tehénistálló lesz. Az ehhez hasonló beruházásokkal nem gazdagabbak, hanem szegényebbek lettünk. Véleményünk szerint nem lehet a gazdaságokat a beruházásokkal való takarékosságra ösztönözni, amíg nem származik előnyük azok olcsóbb, hátrányuk azok drágább megvalósításából. Nincs jóformán egyetlen beruházásunk sem, amelyet

ha igazán a „saját pénzünkből" kellene fedezni, úgy csinálnánk meg újra.

A gépi beruházásokkal kapcsolatban, véleményem szerint, kívánatos volna, hogy a mezőgazdasági géppgyártást a jövőben ne csak a géppgyártás szempontjából néznék. A népgazdaság sokkal többet nyerne, mint veszítene azon, ha a gépipar több típussal, egy-egy típuson belül több változattal látná el a mezőgazdaságot. Például, ha a Vörös Csillag Traktorgyár nem egy, hanem a különböző üzemi igényeknek megfelelően — mondjuk — három különböző típusú traktort gyártana. Tételezzük fel, hogy a traktorgyárban emiatt az egy traktorra jutó munkaráfordítás 1000 óráról 1500 órára nőne, tehát a gépipart traktoronként 500 munkaóra veszteség érné. Nekünk az a véleményünk, hogy ennek az 500 munkaórának a többszörösét lehetne a mezőgazdaságban megtakarítani.

A fentiek elolvasása után sok gyakorlati szakemberben az a vélemény alakulhatott ki, hogy én a kísérletek hatása alatt valamiféle túlzásba estem a kalkuláció, az árral való szabályozás értékelésében, s minden problémát ezeken keresztül akarunk megoldani. Az elmondottak szerint talán nem is kell a jó gazdaságvezetéshez jó mezőgazda, csak jó kalkulátor, jó főkönyvelő. Nem, nem így van, hanem éppen ellenkezőleg: Csak az lehet jó gazdaságvezető, aki elgondolásait, szakmai tapasztalatait a gazdaságosság tükrében ellenőrzi, a számviteli adatok között éppen olyan éles szemmel keresi a gazdaság munkájában elkövetett hibák nyomait, mint kint, amikor a majorokat, a földeket járja, s érzi, hogy nem állhatja meg a helyét, ha csak itt vagy csak ott van nyitva a szeme. A kísérletezés eddigi legpozitívabb eredménye a számomra az, hogy nem fékezett, hanem segített szaktudásom növelésében, abban, hogy ezentúl jobban el tudjam végezni a rámbízott feladatot.

Burgert Róbert

Bibliográfia a munkatermelékenység kérdéseiről

Az alábbi bibliográfia — a teljesség igénye nélkül — a Közgazdaságtudományi Intézet könyv- és folyóiratállománya alapján készült, szerény hozzájárulásként a munkatermelékenységgel foglalkozó szakemberek, munkástanácsok, irányító szervek ilyen irányú tevékenységének elősegítéséhez. Szakkönyvtárainkban természetesen számos olyan kiadvány is található, mely jelen irodalomjegyzékben nem szerepel.

Az áttekinthetőség céljából a felsorolt irodalmat hét csoportra bontottuk: I. Tájékoztató kiadványok, cikkek a termelékenység irodalmáról, II. A termelékenység elméleti-történeti kérdései; a termelékenység népgazdasági összefüggései, III. Termelékenység-mérés, módszertan, IV. Termelékenység az iparban, V. Termelékenység a mezőgazdaságban, VI. Termelékenység és bérezés, VII. Termelékenység az áruforgalomban, hivatalokban stb.; a termelékenységgel kapcsolatos különböző kérdések; könyvismertetések.

A mintegy 300 tétel túlnyomó többségében a legújabb irodalmat tükrözi, a régebbi irodalomból mindössze néhány címet vettünk csak fel. Helykímélés szempontjából, egy tétel csak egy helyen szerepel. Az idegennyelvű címek magyarra fordításánál nem a betűszerinti hűségre, mint inkább értelemszerű visszaadására törekedtünk. Az (O. T. ford.) megjelölésű tételek teljes magyar nyersfordítása hozzáférhető az Országos Tervhivatal Könyvtárában.

Az I. csoportban felsorolt reference kiadványok közül különösen értékesek a kutatás szempontjából a „Productivité" (Termelékenység) c. francianyelvű bibliográfia és a három kötet UNESCO nemzetközi közgazdasági bibliográfia. Az ebben a csoportban fel nem vett, de forrásmunkaként számbajöhető kiadványok közül figyelemre méltó a „Schweizerische Bibliographie für Statistik und Volkswirtschaft" (svájci statisztikai és közgazdasági bibliográfia-sorozat) és a „Bibliography on income and wealth" (bibliográfiai sorozat a „jövedelemről és jólétről"). Ez utóbbi nemzetközi jellegű bibliográfia; negyedévenként sokszorosítva jelenik meg, évenként pedig nyomtatott kiadásban.

A bibliográfia végén találja a kutató azon periodikus kiadványok címeit, amelyek kifejezetten a termelékenységgel foglalkoznak és éppen ezért nem látszott célszerűnek valamennyi cikkük felvétele, ami szükségtelenül kibővítette volna a jelen összeállítást. Az egyes tételeket rövidített címfelvétellel vettük fel, külön a könyveket, külön a folyóiratokat.

I. Tájékoztató kiadványok, cikkek a termelékenység irodalmáról

Bibliographie zur Theorie und Praxis der sozialistischen Wirtschaft. (Bibliográfia a szocialista gazdaság elméleti és gyakorlati kérdéseiről.) Leipzig, 1955. 104 l.

Ekonomika promislennovo predprijatyija. (Iparvállalatok gazdaságtana. Irodalomjegyzék.) Leningrad, 1955. 74 l.

Ekonomika promislennovo predprijatyija. (Iparvállalatok gazdaságtana. Irodalomjegyzék.) Leningrad, 1955. 62 l.

Hajdu E.—Hámori B.—Haraszthy Gy.: Tervgazdasági, statisztikai és számviteli bibliográfia. 1945—1953. Bp. 1955. 714 l.

Hajdu E.—Hámori B.—Haraszthy Gy.: Tervgazdasági, statisztikai és számviteli bibliográfia, 2. kötet. 1954. Bp. 1956. 167 l.

International bibliography of economics. 1952. Vol. 1. (Nemzetközi közgazdasági bibliográfia.) Paris, 1955. 429 l.

International bibliography of economics. 1953. Vol. 2. (Nemzetközi közgazdasági bibliográfia.) Paris. 1955. 384 l.

International bibliography of economics. 1954. Vol. 3. (Nemzetközi közgazdasági bibliográfia.) Paris, 1956. 434 l.

Az ipar műszaki fejlesztésének gazdasági kérdései. (A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárának szakbibliográfiája.) Bp. 1956. 135 l.

A munkabérek és munkanormák kérdései. (A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárának szakbibliográfiája.) Bp. 1955. 88 l.

A munkatermelékenység tervezése és statisztikája. Magyarnyelvű szakirodalom ajánló jegyzéke egyetemi hallgatók számára. Bp. 1953. 50 l.

Productivité. Bibliographie analytique. No. spécial de la Documentation Économique. (Termelékenység. Analitikus bibliográfia.) Paris, 1955. XII, 190 l.

Voproszi tyehnyicseszkovo progreszsza v SzSzSzR. (A műszaki fejlesztés kérdései a Szovjetunióban. Irodalomjegyzék.) Leningrad, 1954. 139 l.

★

Lucsse oszbescsatj voproszi povisenyija proizvogyityeljnosztyi truda v promislennosztyi. Obzor litycraturi za 1955 g. (Világítsuk meg jobban a munkatermelékenység növelésének kérdéseit az iparban. Az 1955-ben megjelent könyvek szemléje.) Voproszi Ekonomiki, 1956. 4. szám. 139—146. l.

Rózsa Gy.: Nemzetközi bibliográfia a termelékenység kérdéseiről. Közgazdasági Szemle, 1956. 7—8. szám. 994—997. l.

II. A termelékenység elméleti-történeti kérdései; a termelékenység népgazdasági összefüggései

Actions et problèmes de productivité. Comité National de la Productivité. (A termelékenység problémái. A Francia Nemzeti Termelékenységi Bizottság jelentése.) Paris, 1953. 568 l.

Agence Européenne de Productivité. 2-ème programme d'action 1954—1955. (Az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet keretében működő Európai Termelékenységi Ügynökség akcióprogrammja 1954—1955. évben.) Paris, 1954. 71 l.

Amsztibovickij, M.: Hozjajsztvennij raszcsot na ucsasztke proizvogyityelja rabot i masztjera. (Önálló gazdaságos elszámolás az üzemegységben.) Moszkva, 1955. 54 l.

Baszjuk, T.: Osznovije putyi povisenyija proizvogyityeljnosztyi truda v szocialisztyicseszkom hozjajsztve. (A munkatermelékenység növelésének útjai a szocialista gazdaságban.) Moszkva, 1956. 48 l.

Baxa, I.: Geschichte der Produktivitätstheorie. (A termelékenység elméletének története.) Jena, 1926. 159 l.

Die Bedeutung der Steigerung der Arbeitsproduktivität für den Feldzug für strenge Sparsamkeit. (A munkatermelékenység növelésének jelentősége és a takarékosság.) Berlin, 1953. 179 l.

Behrens, F.: Die Arbeitsproduktivität. Leipzig, 1952. 176 l. Bibliogr.: 175—176 i.

Behrens, F.: Arbeitsproduktivität, Wert und Selbstkosten. Eine Studie über den Zusammenhang zwischen Arbeitsproduktivität, Wert und Selbstkosten der Produktion. (Munkatermelékenység, ár és önköltség és a köztük levő összefüggés.) Berlin, 1954. 174 l.

Blohm, G.—Vogel, G.: Kostensenkung. (Költségcsökkentés.) Berlin, 1955. 84 l.

Burns, A.: Comparative economic organization. (Összehasonlító gazdasági szervezés.) New York, 1955. XV, 766 l. Bibliogr.: 735—747 l.

Combe, P.: Niveau de vie et progrès technique en France (1860—1939). (Életszínvonal és műszaki fejlődés Franciaországban. 1860—1939.) Paris, 1956. 618, XL l., 22 t. Bibliogr.: 569—586 l.

Concepts et terminologie de la productivité. (A termelékenység értelmezése és terminológiája.) Paris, 1954. 80 l.

Cost accounting and productivity. Use and practice of cost accounting in the U. S. A. (Költségszámítás és termelékenység. A költségszámítás alkalmazása és gyakorlata az Egyesült Államokban.) Paris, 1952. 125 l.

Csikós Nagy B.: A termelékenység elméletének története különös tekintettel a nemzetgazdasági termelékenységre. Szeged, 1938. 115 l. Bibliogr.: 107—109 l.

Enquête sur la production. (Tanulmány a termelés kérdéseiről. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal kiadványa.) Genève, 1920. 224 l.

Gerbel, B.: Die Rentabilität der Produktivitätssteigerung. (A termelékenység emelésének rentabilitása.) Wien, 1952. IV, 48 l., 1 t.

Gold, B.: Foundations of productivity analysis. Guides to economic theory and managerial control. (A termelékenységelemzés alapjai. Bevezető a gazdaságelméletbe és a vállalati ellenőrzésbe.) Pittsburgh, 1955. XI, 303 l.

Lenin, V. I.: O proizvogyityeljnosztyi truda. (A munkatermelékenység. Válogatás Lenin műveiből.) Moszkva, 1956. 162 l.

Les problèmes de gestion des entreprises. (A vállalatvezetés problémái.) Paris, 1954. 89 l.

Productivité d'une nation. — Productivité d'une industrie. (Egy nemzet termelékenysége. — Egy ipar termelékenysége.) Paris, 1951. 5 db.

Prugyenszkij, G.: A termelés belső tartalékai. A munkatermelékenység fokozásának tartalékai. Bp. 1955. 231 l.

Wunderlich, F.: Produktivität. (Termelékenység.) Jena, 1926. IV, 358 l.

★

L'accroissement de la productivité est la solution des principaux problèmes posés à l'économie francaise. (A francia gazdaság legfőbb problémáinak megoldása a termelékenység emelése.) Documents, 1956. júl. 1. (98. sz.) 4—5. és 24—25. l.

Against European Inefficiency. (Az elégtelen európai termelékenység ellen.) The Economist, 1956. aug. 4. 4141. l.

Ajtai M.—Havas P.: Az ipari termelés műszaki színvonalának növelése a munkatermelékenység növelésének fontos forrása. Közgazdasági Szemle, 1955. 7—8. szám, 805—824. l.

Arakeljan, A.: Povisenyije proizvogyityeljnosztyi truda — glavnoje uszlovije posztrojenyija kommunyizma. (A munkatermelékenység emelése — a kommunizmus építésének főfeladata.) Pravda, 1956. okt. 21. (4 $^1/_2$ hasáb.)

Arbeitsproduktivität und Arbeitsintensität. (Munkatermelékenység és munkaintenzitás.) Wirtschaftswissenschaft, 1956. 3. szám. 384—401. l.

Arlt, E.: Die volkswirtschaftliche Bedeutung der Standardisierung und Normung der Produktion. (A termelés szabványosításának és normázásának közgazdasági jelentősége.) Wirtschaftswissenschaft, 1955. 1. szám. 32—44. l.

Behrens, F.: Einige Grundfragen der Arbeitsproduktivität im Lichte der Erfahrungen des ersten Fünfjahrplanes. (A munkatermelékenység néhány alapkérdése, az első ötéves terv tapasztalatai alapján. — A cikk a magyar népgazdaság helyzetét elemzi.) Wirtschaftswissenschaft, 1956. 2. szám. 188—202. l.

Botoi, G.—Melinte, L.: Invăţătura leninistă despre productivitatea muncii. (A munkatermelékenységről szóló lenini tanítások) Lupta de Clasă, 1956. 5. szám. 76—84. l.

Bozin J.: Az új technika népszerűsítése a termelékenység növelésének egyik alapja. Bér és Norma, 1956. 3. szám. 18—32. l.

Burck, G.—Parker S.: Progrès et perspectives de la productivité aux Etats-Unis. (A termelékenység emelkedése és kilátásai az Egyesült Államokban.) Problèmes Économiques, 1956. márc. 20. 18—24. l.

La campagne de productivité en Grande-Bretagne. (A termelékenységért folytatott harc Nagy-Britanniában.) Le Mouvement Syndical Mondial, 1955. 7. szám. 23—25. l.

Consfătuirea organizată de Comitetul de Stat al Planificarii si revista „Probleme Economice" pentru inchiderea discutiei cu privire la metodologia calculului productivitatii muncii in industrie. (Az Állami Tervbizottság és a „Probleme Economice" szerkesztősége által szervezett megbeszélés az ipari munkatermelékenység számításának módszertanára vonatkozó vita befejezésére.) Probleme Economice, 1956. 4. szám. 142—149 l.

Erdei Gy.: A termelékenység fokozása, az önköltség csökkentése: az életszínvonal emelésének elengedhetetlen feltétele. Közgazdasági Szemle, 1955. 3. szám. 421—429. l.

Japan's productivity. (Japán termelékenysége.) The Oriental Economist, 1955. 539. szám. 455. l.

Ilvsztajjev, G.: Nyeuklonyij roszt proizvogyityeljnosztyi obsesztvennovo truda — ekonomicseszkij zakon szocializma. (A társadalmi munka termelékenységének szakadatlan emelkedése — a szocializmus gazdasági törvénye.) Voproszi Ekonomiki, 1956. 4. szám. 118—130. l.

Klimenko, K.: Tyehnyicseszkij progresszi proizvogyityeljnosztyi truda. (A műszaki haladás és a munka termelékenysége.) Vesztnyik Akademii Nauk SzSzSzR, 1955. 9. szám. 3—9. l.

Labor Productivity. (Munkatermelékenység.) The Oriental Economist. 1956. jún. 274—276. l.

Labour problems of rationalisation: the experience of India. (A racionalizálás munkaügyi problémái: indiai tapasztalatok.) International Labour Review, 1956. 5. szám. 431—450. l.

Lambert, J.: Problèmes de productivité en U. R. S. S. (A termelékenység problémái a Szovjetunióban.) Économie et Politique, 1955. 18. szám. 45—59. l.

Leuschner, Br.: Über die Durchführung der staatlichen Wirtschaftsaufgaben im Jahre 1955. (Az állami gazdasági feladatok végrehajtása 1955-ben.) Wirtschaftswissenschaft, 1955. 1. szám. 1—10. l.

Marin, D.: V. I. Lenin despre productivitatea muncii in socialism. (Lenin — a munkatermelékenységről a szocializmusban.) Probleme Economice, 1956. 4. szám. 20—34. l.

Marcovici, L.: Influenta introducerii technicii noi asupra creşterii productivităţii muncii şi reducerii preţului de cost in industria R. P. R. (Az új technika bevezetésének hatása a munkatermelékenység emelkedésére és az önköltség csökkentésére.) Probleme Economice, 1955. 1. szám. (O. T. ford. 22 l.)

Marko, J.: Zákon neustáleno žvyzovania produktivity spoločenskej práce za socializmu. (A társadalmi munka termelékenysége állandó fokozásának törvénye a szocializmusban.) Ekonomicky Časopis, 1955. 3. szám. 257—269. l.

Maszlova: A munkatermelékenység a szocialista társadalomban. (Megjelent a „Znanyije" kiadásában — Moszkva, 1953.) Bér és Norma, 1955. 7. szám. 8—13. l. és 1955. 8. szám. 15—20. l.

Mechanisierung und Automatisierung im Blickfeld der Rentabilität. (Mechanizálás és automatizálás a rentabilitás szemszögéből.) Der Industriebetrieb, 1956. 11. szám. 401—402. l.

Nagy T.: A munkatermelékenység növekedésének jelentősége és néhány problémája. Társadalmi Szemle, 1955. 2—3. szám. 44—58 l.

Notkin A.: Tyehnyicseszkij progressz i povisenyije proizvogyityeljnosztyi truda v promislennosztyi. (A műszaki haladás és a munka termelékenységének emelése a Sz. U. iparában.) Planovoje Hozjajsztvo, 1956. 6. szám. 14—27. l.

Notes sur l'indetermination du concept de productivité dans une économie dynamique. (Megjegyzések a termelékenység fogalmának meghatározásához egy dinamikus gazdaságban.) Économie Appliquée, 1956. 3. szám. 367—382. l.

Ökonomische Probleme der Produktivitätsrente. (A termelékenység növelésének gazdasági problémái.) Bulletin der Bundesregierung, 1956. 93. szám. 896—897. l.

Postwar Growth in Soviet Labor Productivity. (A Szovjetunió munkatermelékenységének háborúutáni növekedése.) Monthly Labor Review, 1956. 6. szám, 556—557. l.

Proč je uskutečnovani politiky snižovani cen zavislé na rustu produktivity práce? (Miért függ az árleszállítási politika megvalósítása a munkatermelékenység emelkedésétől?) Nova mysl, 1955. 7. szám. 713—715. l.

Produktivität und Arbeitsintensität im Kapitalismus. (Termelékenység és munkaintenzitás a kapitalizmusban.) Die Arbeit, 1955. 11. szám. 775—780. l.

Der „Produktivitätsfeldzug" in Westdeutschland und die Interessen der Arbeiter. (A „termelékenységi hadjárat" Nyugat-Németországban és a munkások érdekei.) Die Arbeit, 1955. 12. szám. 819—826. l.

Der Produktivitätsfortschritt und seine volkswirtschaftliche Bedeutung. (A termelékenység növekedésének közgazdasági jelentősége.) Wirtschaftsdienst, 1955. 12. szám. 681—690. l.

Productivity and Economic Development in Latin America. (Termelékenység és gazdasági fejlődés Latin-Amerikában.) International Labour Review, 1955. nov. 367—384. l.

Productivity Down. (Alacsony a termelékenység.) The Economist, 1956. aug. 4. 426—429. l.

The Productivity of African Labour. (Az afrikai munkatermelékenység.) International Labour Review, 1955. aug—szept. 119—137. l.

Productivity in the Planned Economics of Eastern Europe. (Munkatermelékenység a kelet-európai tervgazdaságokban.) International Labour Review, 1956. aug. 146—173. l.

Productivity trends: capital and labor. (A termelékenység irányzatai: a tőke és munka területén.) The Review of Economics and Statistics, 1956. aug. 248—257. l.

Sacher, K.: Erfolge und Probleme der Sowjetwirtschaft. Zur vorfristigen Erfüllung des 5. Fünfjahresplanes. (A Szovjetunió gazdaságának eredményei és problémái. Az 5. ötéves terv határidő előtti teljesítéséhez.) Weg und Ziel, 1955. 9. szám. 613—622. l.

Selbmann, F.: Verlustfreie Wirtschaft — Das grosse Ziel. Auszug aus dem Referat auf der Rentabilitätskonferenz volkseigener Betriebe am 2. Februar 1956. in Berlin. (Veszteségnélküli gazdaság — a nagy cél. A népi tulajdonban levő üzemek 1956. február 2-án Berlinben tartott gazdaságossági konferenciáján elmondott referátumából kivonat.) Die Wirtschaft, 1956. febr. 9. 12—16. l.

La situation économique en Grande-Bretagne en 1955. (Nagy-Britannia gazdasági helyzete 1955-ben.) Notes et Études Documentaires, 1955. aug. 20. 3—15. l.

Somogyi Gy.: Az 1955. évi népgazdasági terv főarányai. Közgazdasági Szemle, 1955. 3. szám. 282—291. l.

D. Szabó J.: A munkatermelékenység szakadatlan növelésének néhány kérdése a Szovjetunió hatodik ötéves tervében. Közgazdasági Szemle, 1956. 4. szám. 400—411. l.

Der technische Fortschritt und die Meisterung der neuen Technik — die wichtigsten Quellen zur Steigerung der Arbeitsproduktivität. (A technikai fejlődés és az új technika elsajátítása — a munkatermelékenység emelésének legfontosabb forrásai.) Die Arbeit, 1955. 9. szám. 587—594. l.

Tilles, S.: Productivity in Underdeveloped Countries. (Termelékenység a gazdaságilag elmaradott országokban.) International Labour Review, 1955. dec. 496—513. l.

Versuch zur Erhöhung der Produktivität in Jugoslawien. (Kísérlet a termelékenység fokozására Jugoszláviában.) Neue Zürcher Zeitung, 1955. december 6. (1 hasáb.)

Why Productivity? (Miért kell a termelékenység?) The Economist, 1956. okt. 6. 63—65. l.

Wirtschafts-Wettbewerb zwischen Ost und West. (Gazdasági verseny kelet és nyugat között.) Handelsblatt, 1955. ápr. 15.

Ziller, G.: Unsere Menschen gestalten die neue Technik. Aus dem Schlusswort auf der Rentabilitätskonferenz volkseigener Betriebe am 2. Februar 1956. in Berlin. (Dolgozóink alkotják az új technikát. A népi tulajdonban levő üzemek 1956. február 2-án Berlinben tartott gazdaságossági konferenciáján elmondott záróbeszédből.) Die Wirtschaft, 1956. febr. 9. (2 oldal.)

Zu einem westdeutschen Aufsatz über die Ökonomie der Arbeitskraft. (Megjegyzések a munkaerő gazdaságtanáról szóló nyugatnémet tanulmányhoz.) Arbeit und Sozialfürsorge, 1955. 24. szám. 744—845. l.

III. Termelékenység-mérés, módszertan

L'analyse des tâches. Instrument de productivité. (A munkafeladatok elemzése mint a termelékenység eszköze.) Paris, 1956. 75 l.

Coal-burning space heaters. Case study data on productivity and factory performance... (A termelékenységre és a gyári teljesítményre vonatkozó adatokon alapuló empirikus tanulmány.) Washington, 1955. 110 l.

Cservjakov, G.: Licsnyije i kollektivnije plani povisenyija proizvogyityeljnosztyi truda. (A munkatermelékenység növelésének tervezése.) Moszkva, 1955. 53 l.

Measurement of Productivity Methods Used by the Bureau of Labour Statistics in the U. S. A. (Az Egyesült Államok Munkaügyi Statisztikai Hivatala által alkalmazott munkatermelékenység-mérési módszerek.) Paris, 1952. 104 l.

Mehta, M.: Measurement of Industrial Productivity. (Az ipari munkatermelékenység mérése.) Calcutta, 1955. II, 98 l. Bibliogr.: 91—98. l.

Mesure de l'efficience de l'unité de production. (A termelési egység hatékonyságának mérése.) Párizs, 1954. 51 l.

Mesure de la productivité. 1—2. l. Concepts. 2. Mesure au niveau de l'entreprise, méthodes et résultats. (Termelékenységmérés. Elmélet és termelékenységmérés iparvállalati szinten; módszerek és eredmények. Az Európai Termelékenységi Ügynökség munkája.) Paris, 1955. 2 db.

Mesures de productivité dans l'industrie britannique. (Termelékenység-mérés az angol iparban.) Paris, 1953. 55 l.

Méthodes de mesure de productivité et détermination des temps opérationnels. (Termelékenység-mérési és a szükséges munkaidő meghatározási módszerek.) Paris, 1954. Sztlan.

Petrov, A.: Gazdaságstatisztika. Bp. 1953. 472 l.

Nadler, G.: Motion and Time Study. (Mozdulat- és időtanulmány.) New York, 1955. X, 612 l., 3 t. Bibliogr.: 579—595 l.

Sadler, G.—Searle, A.: Measurement of Unit Man-hour Requirements. (Az óránkénti munkaerőteljesítmény-követelmények mérése.) Washington, 1954. 8 l.

Siegel, J.: Measurement of Labour Turnover. (A munkaerő-fluktuálás mérése.) Washington, 1953. 4 l.

Solomovics, I.: Analiz hozjajsztvennoj gyejatyeljnosztyi predprijatyij. (A vállalati tevékenység elemzése.) Moszkva. 1955. 356 l.

Chlebowczyk, A.: Badania reserw wydajnosci pracy w Zakladzie Nauk Ekonomicznych Polskiej Akademii Nauk. (A munkatermelékenység tartalékainak vizsgálata a Lengyel Tudományos Akadémia Gazdaságtudományi Intézetében.) Ekonomista, 1955. 1. sz. 205—209. l.

Évolution comparée de la productivité dans l'industrie en divers pays. Essai de mésure. (Az ipari termelékenység fejlődésének összehasonlítása különböző országokban. Mérési tanulmány.) Études et Conjoncture, 1956. 7. szám. 621—643. l.

Florescu, M.: Cu privire la metodologia calculului productivităţii muncii in industrie. (Az ipari munkatermelékenység számítási módszeréről. Vitacikk.) Probleme Economice, 1955. 8. szám. (O. T. ford. 10 l.)

Forbig, G.: Zur Messung der Entwicklung der Arbeitsproduktivität. (A munkatermelékenység emelkedésének mérése.) Statistische Praxis, 1955. dec. 12. (O. T. ford. 2 l.)

Glück, A.: Cu privire la metodologia calculului productivităţii muncii in industrie. (A munkatermelékenység kiszámításának módszertana az iparban.) Probleme Economice, 1955. 6. sz. (O. T. ford. 19 l.)

Groó I.: A munkaidő valóságos hasznosításának és a gépi eszközök tényleges kihasználtsági fokának ellenőrzése. Bér és Norma, 1956. 3. szám. 1—5. l.

Huppert, W.: Volkswirtschaftliche Produktivität, Begriff und Messung. (A népgazdasági termelékenység, fogalma és mérése.) IFO—Studien, 1955. 1. szám. 84—108. l.

Ionescu, V.: Unele observaţii asupra metodologiei calculului productivităţii muncii in industrie. (Néhány megjegyzés az ipari munkatermelékenység kiszámításának módszerével kapcsolatban. Vitacikk.) Probleme Economice, 1955. 1. szám. 100—105. l.

Kako povecati produktivnost rada. (Hogyan lehet emelni a munkatermelékenységet.) Ekonomska Politika, 1956. 233. szám. 873—874. l.

Kanok, M.: Nekteré problémy méřeni vyvoje produktivity práce. (A munkatermelékenység alakulása mérésének egyes problémái.) Statisticky obzor, 1956. 9. szám. 397—403. l.

Kvasa I.: O nekatorih voproszah izmerenyija proizvogyityeljnosztyi truda. (A munkatermelékenység mérésének néhány kérdése.) Voproszi Ekonomiki, 1956. jun. 118—126 l.

Levin, G.: Putyi opregyelenyija ekonomicseszkoj effektivnosztyi vnegrenyija novoj tyehnyiki. (Az új technika bevezetése közgazdasági hatékonyságának meghatározása.) Voproszi Ekonomiki, 1956. 8. szám. 59—74. l.

★

Michalkiewicz, Z.: O wybarze wlascinego miernika produkcji przy oblicznamiu widajnosci pracy w przemysle odriejowym. (A termelés felmérése a munkatermelékenység kiszámításakor.) Przeglad Statystyczny, 1955. 3. szám. 234—246. l.

Pavlov, P.: Ob ekonomicseszkoj effektivnosztyi modernizacii oborudovanyija. (A gépi berendezés korszerűsítésének közgazdasági hatékonyságáról.) Finanszi SzSzSzR, 1956. 7. szám. 21—29. l.

Pirityi O.: A munkaügyi mutatók vizsgálatának statisztikai módszere az iparban. Bér és Norma, 1956. 1. szám. 4—9. l.

Produktivitätssteigerungen und Geldwert. (Termelékenységemelés és pénzérték.) Aussenwirtschaft, 1955. 3. szám, 190—195. l.

Solomovics, I.: Analiz proizvogyityeljnosztyi truda po dannim otcsotnosztyi predprijatyij. (A munkatermelékenység elemzése a vállalati beszámolók adatai alapján.) Finanszi SzSzSzR, 1955. 1. szám. (O. T. ford. 15 l.)

Smrkowski, I.—Kotek, M.: Nekolik porjánek k dosavadnimu zpusobu planovani a kontroly produktivity práce ve strojirenskych podnicich. (Néhány megjegyzés a munkatermelékenység tervezésének és ellenőrzésének eddigi módszeréhez a gépipari vállalatoknál). Podnikova organisace, 1955. 3. szám. (O. T. ford. 20 l.)

Spejzl, L.: Jak přovadet rozbor zajišteni planované produktivity? (Hogyan kell elemezni a tervezett termelékenység biztosítását?) Podniková organisace, 1956. 10. szám. 293—297. l.

Sturm, M.: Bei gleichartiger Produktion muss die Zeitsummenformel durch einen neuen Index der Arbeitsproduktivität ersetzt werden. (Helyettesíteni szükséges az időráfordítás formuláját új termelékenységi index-szel azonos termelés esetén.) Statistische Praxis, 1956. 11. szám. 81—85 l.

Szololj, V.: Nekotorije voproszi sztatyisztyiki proizvogyityeljnosztyi truda. (A munkatermelékenység statisztikájának néhány kérdése.) Vesztnyik Statyisztyiki, 1956. 2. szám. 38—47. l.

Ukazatelé produktivity práce. (A munkatermelékenység mutatói.) Práce a mzda, 1956. 12. szám. 289—290. l.

Über die Indizes der Arbeitsproduktivität und ihre Struktur. (A munkatermelékenység indexeiről és strukturája szerkesztési módjáról.) Der Industriebetrieb, 1956. 2. szám. 62—63. l.

Vavrovszky, F.: Urováni podilu splnei planu produktiv prace nasplneni planu vyroby. (A munkatermelékenységi tervteljesítés termelési tervteljesítéséhez viszonyított részarányának megállapítása.) Statisticky obzor. 1955. 9. szám. (O. T. ford. 16 l.)

Vielrose, E.: Przyczynek do teorli wskarnikov wydajnosci pracy. (Hozzászólás a munkatermelékenységi mutatók elméletéhez.) Przeglad Statystyczny, 1955. 4. szám. 311—312. l.

Zur Frage der Berechnung der Arbeits produktivität in der sozialistischen Landwirtschaft. (A munkatermelékenység kiszámításának kérdése a szocialista mezőgazdaságban.) Statistische Praxis, 1955. aug. 113—117. l.

Zur Messung der Entwicklung der Arbeitsproduktivität. (A munkatermelékenység alakulásának mérése.) Statistische Praxis, 1955. dec. 183—187. l.

IV. Termelékenység az iparban

Cost Savings through Standardisation, Simplification, Specialisation in the Clothing Industry. (Költségmegtakarítás szabványosítás, egyszerűsítés, specializálás által a ruházati iparban.) Paris, 1954. 57 l.

Cost Savings through Standardisation, Simplification, Specialisation in the Building Industry. (Költségmegtakarítás szabványosítás, egyszerűsítés, specializálás által az építőiparban.) Paris, 1954. 182 l., 1 t.

Cost Savings through Standardisation, Simplification, Specialisation in Containers. (Költségmegtakarítás szabványosítás, egyszerűsítés, specializálás által a szállításnál.) Paris, 1954. 42 l.

Cost Savings through Standardisation, Simplification, Specialisation in Materials Handlings Equipment. (Költségmegtakarítás szabványosítás, egyszerűsítés, specializálás által az anyagmozgató berendezéseknél.) Paris, 1954. 125 l.

Cukor Gy.—Parányi Gy.: Termelékenység és műszaki fejlesztés a gépiparban. Bp. 1956. 248 l., 4 t.

Fondérie européenne et productivité. Expériences et realisations récentes. 2. ed. (Az európai öntödeipar és a termelékenység. Tapasztalatok és eredmények.) Paris, 1954. 289 l.

Galenson, W.: Labor Productivity in Soviet and American Industry. (Munkatermelékenység a szovjet és az amerikai iparban.) New York, 1955. 273 l. Bibliogr.: 265—273 l.

Higher Productivity in Manufacturing Industries. (Magasabb termelékenység az iparban. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal kiadványa.) Geneva, 1954. IV, 195 l.

Industrie de la chaussure. Prix de revient et gestion financière. (Termelékenység a cipőiparban és összefüggése a termelési költséggel.) Paris, 1954. III. 102 l.

Az iparfejlesztés feladatai hazánkban. Bp. 1955. 256 l.

Az ipar műszaki fejlesztéséről. Bp. 1955. 131. l.

Melman, S.: Dynamic Factors in Industrial Productivity. (Dinamikai tényezők az ipari munkatermelékenységben.) Oxford, 1956. XIII, 238 l.

A munka termelékenysége és a termelés technikai színvonala növelésének egyes kérdései iparunkban. Bp. 1955. 183 l.

Prigly B.: Ipari munkaügyi és termelékenységi statisztika. Bp. 1952. 135 l.

Die Produktivität in der Kraftmaschinenindustrie in U. S. A. (Termelékenység az Egyesült Államok gépgyártó iparában.) München, 1954. 89 l.

La productivité aux États-Unis dans la fabrication des boulons mécaniques et écrous a six pans. (Termelékenység az Egyesült Államokban a csapszeg- és az anyacsavargyártásban.) Paris, 1954. 66 l.

La productivité aux États-Unis dans la fabrication des moteurs électriques fractionnaires. (Termelékenység az Egyesült Államok villanymotoriparában.) Paris, 1954. 157 l.

La productivité aux États-Unis dans la fabrication des moteurs électriques a induction de 5 CV. (Termelékenység az Egyesült Államok villanymotoriparában.) Paris, 1954. 157 l.

La productivité aux États-Unis dans la fabrication des outils à main. (Termelékenység az Egyesült Államok kéziszerszámgyártó iparában.) Paris, 1954. 68 l., 2 t.

La productivité aux États-Unis dans la fabrication des petits matériels électrodomestiques. (Termelékenység az Egyesült Államok háztartási villamosgépgyártó iparában.) Paris, 1954. 185 l., 3 t.

La productivité aux États-Unis dans l'industrie des articles de ménage en aluminium. (Termelékenység az Egyesült Államok alumínium háztartási cikkeket gyártó iparában.) Paris, 1954. 34 l.

La productivité aux États-Unis dans l'industrie de la fonte grise. (Termelékenység az Egyesült Államok öntödeiparában.) Paris, 1954. 70 l.

La productivité en France dans l'industrie de la chaussure. (Termelékenység a francia cipőiparban.) Paris, 1951. 62 l.

La productivité en France dans l'industrie de la chaussure. (Termelékenység a francia cipőiparban.) Paris, 1952. 74 l., 18 t.

La productivité en France dans l'industrie de la chaussure. (Termelékenység a francia cipőiparban.) Paris, 1954. 152 l.

La productivité en France dans l'industrie de la conserve. (Termelékenység a francia konzerviparban.) Paris, 1953. 47 l., 1 mell.

La productivité dans l'industrie de la conserve. (Termelékenység a francia konzerviparban.) Paris, 1953. 161 l.

La productivité en France dans l'industrie de la conserve. (Termelékenység a francia konzerviparban.) Paris, 1953. 97 l.

La productivité en France dans l'industrie de la conserve. (Termelékenység a francia konzerviparban.) Paris, 1953. 51 l.

La productivité en France dans l'industrie de la conserve. (Termelékenység a francia konzerviparban.) Paris, 1953. 64 l., 1 t.

La productivité en France dans l'industrie de la conserve. (Termelékenység a francia konzerviparban.) Paris, 1953. 73—161 l., 1 t.

La productivité en France dans l'industrie de la conserve. (Termelékenység a francia konzerviparban.) Paris, 1954. 97 l., 29 t.

La productivité en France dans l'industrie du cuir. (Termelékenység a francia bőrcserzőiparban.) Paris, 1955. VI, 133 l.

La productivité en France dans l'industrie de la meunerie. (Termelékenység a francia malomiparban.) Paris, 1955. 90 l.

La productivité en France dans l'industrie du tréfilage de l'acier doux. (Termelékenység a francia acéliparban.) Paris, 1955. XV, 120 l., 19 t.

La productivité en France dans l'industrie du vêtement de travail. (Termelékenység a francia munkaruhagyártó iparban.) Paris, 1954. 150 l.

La productivité en France dans les scieries de résineux. (Termelékenység a francia fűrészmalomiparban.) Paris, 1954. 153 l., 1 mell.

Rostás L.: Productivity, Prices and Distribution in Selected British Industries. (Termelékenység, árak és elosztás különböző angol iparágakban.) Cambridge, 1948. XIII, 199 l.

Szorevnovanyije za viszokuju proizvogyityeljnosztyi truda. (Munkaverseny és magasabb termelékenység.) Moszkva, 1955. 95 l.

Voproszi povisenyija proizvogyityeljnosztyi truda v promislennosztyi SzSzSzR. Materiali naucsno-koordinacionnovo szovescsanyija. Red.: V. Djacsenko, E. Manyevics, A. Notkin. (A munkatermelékenység növelésének kérdései a Szovjetunió iparában. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája tudományos ülésszakának anyaga.) Moszkva, 1955. 264 l.

Weber, A.: Montan-Union und volkswirtschaftliche Produktivität. (A Montánunió és nemzetgazdasági termelékenység.) München, 1951. 25 l.

★

Abramov, I.: O vnyegrenyij peredovih tyehnologyicseszkih processzov v masinosztroityeljnoje proizvodsztvo. (Haladó technológiai folyamatok bevezetése a gépgyártásba.) Planovoje Hozjajsztvo, 1955. 4. szám. 35—46. l.

Azsvaldov, M.: Vazsno uszlovije za povisányije proizvogyityeljnoszta na truda v masinosztroeneto. (A gépipari munkatermelékenység emelésének döntő előfeltétele.) Tezska Promislenoszty, 1956. 11. szám. 16—28. l.

Balló I.: A munkatermelékenység emelésének operatív tervezése a Kender-, Juta- és Textilit-Iparnál. Műszaki Élet, 1955. 14. szám. 21—24. l.

Bertin L.—Kas O.—Szász Gy.: A gyártásfejlesztés főbb irányai. Többtermelés, 1955. 12. szám. 1—4. l.

Blondeau, A.: La productivité dans les mines de charbon. (Termelékenység a szénbányákban.) Économie et Politique. 1956. márc. 237—247. l.

Boljse vnyimanyija ekonomike promislennovo proizvodsztva. (Több figyelmet az ipari termelés gazdaságtanának.) Kommunyiszt, 1956. 8. szám. 3—13. l.

Brcak, J.: O nekterych problémech boje za zvýšeni produktivity práce v násem prumyslu. (Az ipar munkatermelékenységének emeléséért vívott harc egyes problémái.) Nova mysl, 1956. 6. szám. 563—576. l.

Brenner, M.: Tyehnyicseszkij progressz i roszt proizvogyityeljnosztyi truda v nyeftjanoj promislennosztyi SzSzSzR. (A műszaki haladás és a munkatermelékenység növekedése a Szovjetunió ásványolajiparában.) Voproszi Ekonomiiki, 1955. 10. szám. 50—64. l.

Az építőipar fejlesztésének tartalékai. Statisztikai Szemle, 1955. 11. szám. 959—982. l.

Farkas, Vl.: Neki problemi proizvodnosti rada u industriji FNRJ. (A munkatermelékenység kérdései iparunkban.) Ekonomski Pregled, 1956. 6. szám. 456—464. l

Goldmann, J.: Lépe využivat rezerv rustu vyroby a produktivity prace v hutnictvi. (Használjuk ki jobban a termelés és a munkatermelékenység növelésének tartalékait a kohászatban.) Plánované hospodarstvi, 1955. 8. szám. 582—597. l.

Greenberg, L.: Output per man-hour in manufacturing 1939—47 and 1947—53. (Az egy főre és egy órára eső munkatermelékenység az Egyesült Államok iparában.) Monthly Labor Review, 1956. jan. 1—6. l.

Indexes of output per man-hour and unit manhours in manufacturing. (Az egy főre és egy órára eső munkatermelékenység és az egy termelési egységre eső munkaórák indexei az iparban.) Monthly Labor Review. 1956. jan. 63—68. l.

Az ipar munkaügyi dolgozóinak, normásainak és technológusainak feladatairól. Bér és Norma, 1956. 2. szám. 1—7. l.

Jávor A.: A korszerű munkaszervezés szerepe a szénbányászatban. Többtermelés, 1955. 12. szám. 15—19. l.

Jäger Gy.: A termelékenység elemzési módszeréről a szénbányászatban. Többtermelés, 1956. 1. szám. 28—30. l.

Kiss Á.: Az ipar műszaki színvonala emelésének néhány kérdéseiről. Társadalmi Szemle, 1955. 7—8. szám. 62—76. l.

Kosztov, I.: Rezervi za povisavane proizvoditelnosztta na truda v promislenosztta. (A munkatermelékenység növelésének tartalékai az iparban.) Novo Vreme, 1956. 2. szám. (O. T. ford. 34 l.)

Kozmutza P.: A munkatermelékenység emelésének tervezése a textiliparban. Bér és Norma, 1956. 5. szám. 11—14. old.

Kungyin, M.: Rezervi pogyoma proizvogyityeljnosztyi truda v ugoljnoj promislennosztyi. (A munkatermelékenység növelésének tartalékai a széniparban.) Planovoje Hozjajsztvo, 1955. 4. szám. 14—26. l.

Kuperman, Ja.: O povisenyij proizvogyityeljnosztyi truda v sztroityeljsztve v sesztoj pjatyiletke. (Az építőipari munka termelékenységének növelése a hatodik ötéves tervben.) Voproszi Ekonomiki, 1956. 5. szám. 43—58. l.

Kurowski, S.: Porownanie wydajnosci pracy w budownictwie w roznich krajach. (Építőipari termelékenység különböző országokban.) Ekonomista, 1956. 3. szám. 31—48. l.

Lebegyev, N.: Borba za roszt proizvogyityeljnosztyi truda v ruminszkoj promislennosztyi. (Harc a román iparban a munka termelékenységének emeléséért.) Kommunyiszt, 1955. 18. szám. (O. T. ford. 19 l.)

Makszimov, H.: Rezervi roszta proizvogyityeljnosztyi truda v sztroityeljsztve. (A munkatermelékenység növelésének tartalékai az építőiparban.) Planovoje Hozjajsztvo, 1955. 4. szám. 47—59. l.

Mihalik, J.: K otázkam uplatnovania zákona rozdelovania podla práce. (Munkatermelékenység Szlovákia iparában.) Ekonomicky časopis, 1955. 1. szám. 10—26. l.

Mitev, N.: Rezervi za povisavane na proizvoditelnosztta na truda v masinosztroeneto. (A munkatermelékenység fokozásának tartalékai a gépiparban.) Ekonomicseszka Miszl, 1956. 2. szám. 35—50. l.

Nass, W.: Erhöhung der Arbeitsproduktivität durch Förderung des wissenschaftlich-technischen Fortschritts in den Betrieben. (A munkatermelékenység emelése az üzemekben a tudományos-műszaki haladás segítségével.) Die Arbeit, 1955. 8. szám. 537—543. l.

Papp Z.: A munka termelékenységének elemzése pamutipari vállalatoknál. Iparstatisztikai Értesítő, 1955. 12. szám. 461—466. l.

Parányi Gy.: A termelékenység növelésének eszköze: a vállalaton belüli szállítás és

rakodás korszerűsítése. Közgazdasági Szemle. 1955. 6. szám. 752—761. l.

Pick, M.: Reservy rustu produktivity práce v stavebnictvi. (A munkatermelékenység emelkedésének tartalékai az építőiparban.) Plánované hospodárstvi, 1955. 3. szám. 178—197. l.

Pirityi O.: A termelékenység vizsgálata a gépiparban. Bér és Norma, 1956. 8. szám. 11—16. l.

Pirityi O.: A termelékenység vizsgálata a gyáriparban. Bér és Norma, 1956. 8. szám. 18—23. l.

Pirityi O.: A termelékenység vizsgálata a gyáriparban. Bér és Norma, 1956. 10. szám. 7—12. l.

Productivity in 1955. (Termelékenység 1955-ben Angliában.) Financial Times, 1956. márc. 26. (3 hasáb.)

Radunovic, D.: Prozvodnost rada u nasoj industriji. (Munkatermelékenység iparunkban.) Nasa Stvarnost, 1956. 9. szám. 236—250. l.

Román Z.: A gazdaságosság fogalma érvényesítésének feladatai iparunkban. Többtermelés, 1956. 2. szám. 2—6. l.

Siroky, V.: Essor de la téchnique tchécoslovaque. (A cseh technika fejlődése.) Démocratie Nouvelle, 1956. 2. szám. 115—118. l.

Slama, J.: Vyznam a cesty zvýšovani produktivity práce a hospodarstvi ve strojiženstvi. (A munkatermelékenység emelésének útjai és jelentősége a gépiparon belüli gazdaságosság szempontjából.) Hospodarnost a hozraszcsot. 1956. 5. szám. (O. T. ford. 18 l.)

Steingauz, E.: Nekotorije voproszi razvityija energetyiki SzSzSzR. (Az energiagazdálkodás fejlesztésének néhány kérdése a Szovjetunióban.) Voproszi Ekonomiki, 1955. 8. szám. 26—37. l.

Sterian, D.: Rolul technologiei inaintate pentru cresterea produktivitatii muncii in industria constructuaore de masini. (A fejlett technológia szerepe a munkatermelékenység növekedése szempontjából a gépgyártásban.) Probleme Economice, 1956. 4. szám. 60—71. l.

Szapiro, M.: Wzmóc walke o szybszy wzrost wydajności pracy w przemysle. (Fokozzuk a harcot az ipari munkatermelékenység gyorsabb emelkedéséért.) Gospodarka Planowa, 1955. 9. szám. 10—15. l.

Szőczei S.: A termelékenység fokozásának néhány kérdése a MÁVAG kovácsoló gyárban. Közgazdasági Szemle, 1955. 10. szám. 1250—1251. l.

Tomm A.: Die Entwicklung der Arbeitsproduktivität in der sozialistischen Industrie im ersten Fünfjahrplan. (A szocialista ipar munkatermelékenységének alakulása az első ötéves tervben.) Statistische Praxis, 1956. 5. szám. 55—58. l.

Training for Industrial Efficiency Helped by Conditional Aid. (Ipari hatékonyságra való kiképzés a feltételes segítségnyújtás útján.) Board of Trade Journal, 1956. ápr. 14. 349—351. l.

Twarowski, Z.: Wzmóc walke o wzrost wydajnosci prácy w kopalniach wegla kamiennogo. (Fokozzuk a harcot a munkatermelékenység emelkedéséért a kőszénbányákban.) Gospodarka Planowa, 1955. 8. szám. 6—11. l.

Teich, S.: Influenta reducerii timpilor auxiliari si de deservire asupra cresterii productivitatii muncii in industria confectiilor. (A kiegészítő munkaidők csökkentésének hatása a munkatermelékenységre a konfekcióiparban.) Probleme Economice, 1956. 4. szám. 72—83. l.

Über die Steigerung der Arbeitsproduktivität der technischen Kader. (A műszaki káderek munkatermelékenységének emeléséről.) Deutsche Agrartechnik, 1955. 11. szám. 457. l.

Visa proizvodnost — Puno korišcenje kapaciteta — Jako tržiste. (Az ipar főproblémája a munkatermelékenység növelése.) Ekonomska Politika, 1956. 243—244. szám. 1017—1018. l.

Voproszi ekonomiki promislennosztyi i sztroityelsztva. Szbornyik sztatyej. (Az ipar és az építőipar gazdasági kérdései. Cikkgyűjtemény.) Moszkva. 1956. 423 l.

Vukmanovic, S.: Le développement de l'industrie yougoslave. (A jugoszláv ipar fejlődése.) Questions Actuelles du Socialisme. 1956. márc—ápr. 35—46. l.

Weinberg, E.: A Review of Automatic Technology. (Az automatizálási technológia szemléje.) Monthly Labor Review, 1955. 6. szám. 637—644. l.

Zeigher, S.: Problema creşterii productivităţii muncii in industrie in al 2-lea plan cincinal. (A munkatermelékenység növekedésének kérdései az iparban a második ötéves terv idején.) Lupta de Clasa, 1956. 3. szám. (O. T. ford. 29 l.)

Zur Einschätzung der Produktionsentwicklung der westdeutschen Industrie. (A nyugatnémet ipar termelése alakulásának vizsgálata.) Wirtschaftswissenschaft, 1956. 4. szám. 559—568. l.

V. Termelékenység a mezőgazdaságban

Behrens, F.: Die Bedeutung der Steigerung der Arbeitsproduktivität für die Landwirtschaft. (A munkatermelékenység növekedésének jelentősége a mezőgazdaságban.) Berlin, 1954. 130 l.

Braginszkij, B.: O pokazateljah proizvogyityeljnosztyi truda v szeljszkom hozjajsztve. (A munkatermelékenység mutatói a mezőgazdaságban.) Moszkva, 1956. 72 l.

Filjanszkij, K.: Az állattenyésztés termelékenységének növelése. Bp. 1950. 224 l.

Produktionsvolumen und Produktivität der österreichischen Landwirtschaft. Eine Darstellung ihrer Berechnungsmethoden. (Termelési volumen és termelékenység az osztrák mezőgazdaságban. Számítási módszer. Az Osztrák Gazdaságkutató Intézet kiadványa.) Wien, 1956. 11 l.

A review of productivity in farming. (Termelékenység a mezőgazdaságban.) London, 1955. 32 l.

Solc, Sz.: A mezőgazdasági statisztika tankönyve. Bp. 1950, 180 l.

Szergejev, Sz.: Voproszi ekonomiko-sztatyisztyicseszkovo analiza kolhoznovo proizvodszjtva. (A kolhoztermelés gazdasági-statisztikai elemzésének kérdései.) Moszkva, 1956. 807 l.

Venzser, V.: Voproszi komplekszno j mehanizacii kolhoznovo proizvodsztva. (A kolhoztermelés komplex gépesítésének kérdései.) Moszkva, 1956. 332 l.

Woermann, E.: Wirtschaftslehre des Landbaues. (Agrárgazdaságtan.) A Handbuch der Landwirtschaft 5. köte e. Hamburg, 1954. XVI. 774 l,

★

L'augmentation de la productivité du travail en agriculture. (A munkatermelékenység növekedése a mezőgazdaságban.) Agrarpolitische Revue, 1956. január. 197—204. l.

Benegyiktov, I.: Vszemerno povisaty proizvogyityeljnosztyi truda v szovhozah. (Minden eszközzel fokozzuk a munkatermelékenységet a szovhozokban.) Kommunyiszt, 1956. 7. szám. 26—41. l.

Bolgov, A.: Pogyom proizvogyityeljnosztyi truda v szocialisztyicseszkom szeljszkom hozjajsztve SzSzSzR. (A munka termelékenységének növekedése a Szovjetunió szocialista mezőgazdaságában.) Planovoje Hozjajsztvo, 1955. 3. szám. 24—39. l.

Braginszkij, B.: Voproszi planyirovanyija i ucsota proizvogyityeljnosztyi truda v szelszkom hozjajsztve. (A munkatermelékenység tervezésének és számvitelének kérdései a mezőgazdaságban.) Planovoje Hozjajsztvo, 1956. 3. szám. 56—68. l.

Branszkij, A.—Dumnov, D.: O metodah opregyelenyija pokazatyelej proizvogyityeljnosztyi truda v szeljszkom hozjajsztve. (A munkatermelékenység mutatóinak megállapítási módszerei a mezőgazdaságban.) (O. T. ford.—20 l.)

Dzaraszov, Sz.: O szebesztoimosztyi kolhoznoj produkcii. (A kolhoztermelés önköltségéről.) Voproszi Ekonomiki, 1956. 8. szám. 105—113. l.

Efficiency within american agriculture. (Termelékenység az amerikai mezőgazdaságban.) Journal of Farm Economics, 1955. aug. 524—537. l.

Die erzielten Ergebnisse hinsichtlich der Anpassung von landwirtschaftlichen Geräten an den Menschen. (A mezőgazdasági gépek alkalmaztatásában elért eredmények.) Agrarpolitische Revue, 1956. 4. szám. 141—149. l.

Die Forschungs- und Untersuchungs-Methoden bei der Anpassung der Maschine an den Menschen. (A gépek minél jobb alkalmazásának kutatási és vizsgálati módszerei.) Agrarpolitische Revue, 1956. 4. szám. 129—135. l.

Hoffmann, E.: A mezőgazdaság termelékenysége és gazdaságossága. Agrárirodalmi Tájékoztató, 1955. 7. szám. 193—197. l.

Iszlamov, Sz.: K voproszi o sztatyisztyicseszkom izucsenyii proizvogyityeljnosztyi truda v szeljszkom hozjajsztve. (A munka termelékenységének statisztikai tanulmányozása a mezőgazdaságban.) Vesztnyik Sztatyisztyiki, 1956. 1. szám. 48—53. l.

Kongratyev, K.: K voproszi o preodolenyii szezonnosztyi zatrat truda v szeljszkom hozjajsztve. (A munkaráfordítások idényszerűségének leküzdése a mezőgazdaságban.) Voproszi Ekonomiki, 1956. 8. szám. 34—44. l.

Kotov, G.: Voproszi izucsenyija ekonomicseszkoj effektivnosztyi otraszlej obicseszt-vennovo hozjajsztva kolhozov. (A kolhozok társasgazdálkodása egyes ágazati közgazdasági hatékonyságának tanulmányozása.) Voproszi Ekonomiki, 1956. 9. szám. 84—104.l.

Lola, M.: Ob iszpoljzovanyij trudodnja pri izmerenyij proizvogyityeljnosztyi truda v kolhozah. (A munkaegység felhasználása a kolhozok munkatermelékenységének kiszámításánál.) Voproszi Ekonomiki, 1956. 7. szám. 121—131. l.

Libkind, A.: O metodah izucsenyija proizvogyityeljnosztyi truda v kolhozah. (A munkatermelékenység vizsgálati módszerei a kolhozokban.) Vesztnyik Sztatyisztyiki, 1955. 5. szám. (O. T. ford. 13 l.)

Merinov, I.: O metodah iszcsiszlenyija proizvogyityeljnosztyi truda v szeljszkom hozjajsztve. (A munkatermelékenység kiszámításának módszerei a mezőgazdaságban.) Voproszi Ekonomiki, 1956. 2. szám. 101—113. l.

V. Nagy L.: A munkatermelékenység növelésének útja mezőgazdaságunkban. Közgazdasági Szemle, 1956. 5. szám. 560—573. l.

Nou, J.—Nolsson, O.: Produktivitet och produktivitetsbera — knigas inom jordbruket. (A termelékenység fogalma és kiszámítása a mezőgazdaságban.) Kungl. Lantbruksakademines Tidskrift. 1955. 2—3. szám. (O. T. ford. 75 l.)

Obolenszkij, K.: Voproszi ukreplenyija ekonomiki kolhozov. (A kolhozok gazdasági megerősítésének kérdései.) Voproszi Ekonomiki 1956. 2. szám. 80—94. l.

Pál J.: A gazdaságos termelés kérdései. Termelőszövetkezet, 1956. 3. szám. 35—36. l.

Pintér L.: A szántóföldi növénytermelés termelékenységvizsgálatáról. Statisztikai Szemle, 1955. 7. szám. 633—641. l.

Popovici, V.: Cresterea productivitătii muncii in agricultura. (A munkatermelékenység növekedése a mezőgazdaságban.) Probleme Agricole, 1956. 10. szám. 73—82. l.

Radakovic, J.: Neka pitanja produktivnosti rada u poljoprivredi. (A munkatermelékenység néhány problémája a mezőgazdaságban.) Ekonomist, 1956. 2. szám. 287—298. l.

Steigerung der Arbeitsproduktivität — eine Aufgabe der Gegenwart. (A munkatermelékenység fokozása — a jelenkor feladata.) Mitteilungen der Deutschen Landwirtschafts-Gesellschaft, 1956. 39. szám. 999—1000. l.

Taraszov, I.: O metodah ucsota proizvogyityeljnosztyi truda. (A munkatermelékenység számvitelének módszereiről.) Vesztnyik Sztatyisztyiki, 1956. 4. szám. 43—49. l.

Ulcenco, U.: Mecanizarea proceselor de producţie, factor de prim ordin in creşterea productivităţii in agricultura. (A termelés folyamatának gépesítése elsőrendű tényező a munkatermelékenység növelésére a mezőgazdaságban.) Probleme Agricole, 1956. 5. szám. 12—18. l.

Vrany, J.: K nekterym otázkám měřeni produktivity práce v zemědělstvi. (A mezőgazdasági munkatermelékenység méréséről.) Statisticky Obzor, 1956. 11. szám. 512—518. l.

Wie kann der Kleinbauernbetrieb ertragreicher gestaltet werden? (Hogyan lehet termelékenyebbé tenni a kisparaszti gazdaságot?) Agrarpolitische Revue, 1956. 8. szám. 308—316. l.

Zu den bäuerlichen Preisbegehren. (A paraszti árigények.) Neue Zürcher Zeitung, 1956. márc. 28. (2 hasáb.)

Zur Frage der Produktivität und Rentabilität in der Landwirtschaft. (A termelékenység és rentabilitás kérdése a mezőgazdaságban.) Die Deutsche Landwirtschaft, 1956. 7. szám. 314—320. l.

VI. Termelékenység és bérezés

Behrens, F.: Arbeitsproduktivität, Lohnentwicklung und Rentabilität. (Munkatermelékenység, bérezés és rentabilitás.) Berlin, 1955. 135 l.

Ipargazdaságtan. XIV. A munka termelékenysége, a káderek és a munkabér a szocialista iparban. (Közgazdaságtudományi Egyetemi jegyzet.) Bp. 1955. V, 125 l.

Kéri T.—Rózsa J.: Bérhányadmutató elemzése. Bp. 1952. 26 l.

Kuczynski, J.: New fashions in wage theory. Keynes—Robinson—Hicks—Rueff. (Új munkabérelméleti irányzatok. Keynes—Robinson—Hicks—Rueff.) New York, 1937. VIII, 99 l.

Lohnkosten und Produktivität in Österreich und im Ausland. (Bérköltségek és termelékenység Ausztriában és külföldön. Az Osztrák Gazdaságkutató Intézet kiadványa.) Wien, 1955. 14 l.

Mazdorov, V.: Analiz proizvogyityeljnosztyi truda i raszhodovanyija fonda zarabotnoj plati. (A munkatermelékenység és a béralap felhasználásának elemzése.) Moszkva, 1954. 80 l.

Somers, G.: Experience under national wage agreements. The bituminous coal and flint glass industries of West Virginia. (A bérezés és a termelékenység összefüggése) Morgantown, 1953. VII, 82 l.

★

Die Arbeitsproduktivität bestimmt den Reallohn. (A munkatermelékenység határozza meg a reálbért.) Die Wirtschaft, 1955. márc. 24.

Balas, E.: Unele aspecte ale corelatiei dintre cresterea productivitatii muncii si a salariilor. (A munkatermelékenység növekedése és a bérezés néhány összefüggése.) Probleme Economice, 1956. 4. szám. 34—47. l.

Bati, E.—Coppelovici, P.: Despre importanta unei juste corelaţii intre creşterea productivităţii muncii şi a salariului mediu. (A munkatermelékenység és az átlagmunkabér közötti helyes arány fontossága.) Probleme Economice, 1955. 12. szám. (O. T. ford. 26 l.)

Behrens, F.: Arbeitsproduktivität, Löhne und Preise. (Munkatermelékenység, bérek és árak. Vitacikk.) Neues Deutschland, 1955. márc. 1. (4 hasáb.)

Behrens, F.: Bemerkungen zum Verhältnis von Arbeitsproduktivität, Nationaleinkommen und Lohnentwicklung. (Megjegyzések a munkatermelékenység, nemzeti jövedelem és béralakulás egymáshoz való viszonyához.) Wirtschaftswissenschaft, 1955. 1. szám. 80—104. l.

Bod P.: A munkatermelékenység és a munkabér összefüggésének néhány kérdése. Közgazdasági Szemle, 1955. 10. szám. 1141—1153. l.

Cervinka, A.: Ke vzajemnému vztaliu produktivity práce a mezd za socialistcké rozširené reprodukce. (A munkatermelékenység és a bérek kölcsönös kapcsolatáról a szocialista bővített újratermelés feltételei között.) Nova mysl, 1956. 6. szám. 828—840. l.

Davicso, J.: System plata. — Faktori (mnogobrojni) dizanja produktivnosti rada. (A bérrendszer kérdései és a munkatermelékenység.) Ekonomska Politika, 1956. 240. szám. 1046—1047. l.

Horváth S.: A munka termelékenysége és a munkabérek emelkedésének kérdései a vasiparban. Bér és Norma, 1956. 7. szám. 1—5. l.

Kokavecz B.: Az anyagi ösztönzés a gazdaságos termelés szolgálatában. Bér és Norma, 1956. 6. szám. 20—23. l.

Krencik, W.: Czy istniejacy system plac sprzyja wzrostowi spolecznej wydajosci pracy. (Elősegíti-e a jelenlegi bérrendszer a társadalmi munkatermelékenység emelkedését?) Gospodarka Planowa, 1956. 6. szám. 17—25. l.

Lacfalvi J.—Wagner R.: A prémiumok alakulása és a premizálás hatása az iparban. (A munkatermelékenység és a munkásprémiumok alakulása. Cikkrész.) Statisztikai Szemle, 1955. 7. szám. 587—603. l.

Liaison entre salaires et productivité aux États-Unis. (A bérek és a termelékenység közötti kapcsolat az Egyesült Államokban.) Problèmes Économiques, 1956. szept. 11. 15—18. l. és 1956. szept. 18. 18—20. l.

Liefmann—Keil, E.: Produktivitätsorienti-Lohnpolitik. (Termelékenységre alapított bérpolitika.) Weltwirtschaftliches Archiv, 1956. 2. szám. 240—266. l.

Loibl Gy.: A bérrendszer helyes alkalmazásával a vegyipar gazdaságos termeléséért. Bér és Norma, 1956. 3. szám. 10—12. l.

Machac, I.: Hledáni správneho ukazatele pro meřeni produktivity práce a cerpáni mzdovych fondu. (Helyes mutatók keresése a munka termelékenységének méréséhez és a béralap felhasználásához.) Statisticky Obzor, 1955. 11. szám. (O. T. ford. 7 l.)

Meitner T.: Termelékenység és reálbér. Szabad Nép, 1955. ápr. 24. (3 $^1/_2$ hasáb.)

Notre attitude à l'égard de l'augmentation de la productivité et des salaires. (A munkatermelékenység és a bérek emelésével kapcsolatos álláspontunk.) Le Mouvement Syndical Mondial, 1956. 9. szám. 25—27. l.

Oliva, F.: K diskusi o produktivite práce a mzdách. (Hozzászólás a munkatermelékenységről és a bérekről folyó vitához.) Nova mysl, 1956. 9. szám. 924—927. l.

Die Prämienverordnung, ein Mittel zur Verwirklichung des Leistungsprinzips für die leitenden Kader der volkseigenen Wirtschaft. (A prémiumra vonatkozó rendelkezés, mint eszköz a népi tulajdonban levő vállalatok vezetői érdekeltségének megvalósítására.) Deutsche Finanzwirtschaft, 1955. 17. szám. 728—730. l.

Raising Wages without Inflation. (Emelkedő bérek infláció nélkül.) The Banker, 1956. ápr. 222—226, l.

Sik, O.: K otáze vzájemneho vztahu produktivity práce a mezd. (A munkatermelékenység és a bérek kölcsönös viszonyának kérdéséről.) Nova mysl, 1956. 5. szám. 447—463. l.

Sistem plata. (A bérrendszer kérdései és a munkatermelékenység.) Ekonomska Politika, 1956. 240. szám. 1046—1047. l.

Wages, Productivity and Industrial Income. (Bérek, termelékenység és ipari jövedelem.) The Eastern Economist, 1956. január 13. 62—63. l.

Die westdeutschen Löhne im internationalen Blickfeld. (A nyugatnémet bérek nemzetközi szemszögből.) Der Arbeitgeber, 1955. 15/16. szám. 539—543. l.

Zunehmender Anteil der österreichischen Arbeitnehmer an der Produktivitätssteigerung. (Az osztrák munkások növekvő részesedése a munkatermelékenység fokozásában.) Donaueuropäischer Informationsdienst, 1955. dec. 24.

VII. Termelékenység az áruforgalomban, hivatalokban, stb.; a termelékenységgel kapcsolatos különböző kérdések; könyvismertetések

Barger, H.: Distribution's Place in the American Economy Since 1869. (Az elosztás helye az amerikai gazdaságban 1869 óta.) Princeton, 1955. XVIII, 222 l. Bibliogr.: 198—215. l.

Jefferys, J.—Hausberger, S.—Lindblad, G.: La productivité dans la distribution en Europe. Commerce de gros et de détail. (Termelékenység az európai nagy- és kiskereskedelemben.) Paris, 1955. 130 l.

Kaszimovszkij, E.: A takarékosságról. Bp. 1954. 135 l.

Le marché français de la chaussure. (Termelékenység a francia cipőkereskedelemben.) Paris, 1954. 182 l.

A termelékenység kérdései. (Az Országos Tervhivatal kiadványa.) Bp. 1951. 32 l.

★

Fachliteratur hilft die Arbeitsproduktivität steigern. (A szakmai irodalom elősegíti a munkatermelékenység emelését a belkereskedelemben.) Der Handel, 1956. 2. szám. 11—12. l.

Grégoire, R.: La productivité dans le travail de bureau. (A termelékenység az irodai munkában.) Le Monde, 1955. okt. 14. (2 hasáb.)

A gyáripar „parlament"-je a termelékenységről, szakképesítésről és a hitelrendszerről. Magyar Szó, 1956. máj. 12. 2. old.

Heuss, E.: Der Aussenhandel zwischen Ländern mit verschiedener Produktivitäts — Wachstumsrate. (Külkereskedelem — különböző termelékenységi színvonalon álló országok között.) Der Aussenhandel, 1956. 4. szám 244—261. l.

Klimenko—Pelcman: Dve knyigi po analizu iszpoljzovanyija vnutriproizvodsztvennih rezervov. (Két könyv a termelésen belüli tartalékok kihasználásának elemzéséről. Prugyenszkij: „A termelésen belüli tartalékok — a munkatermelékenység növelésének tartalékai" és Beneman: „A termelési tartalékok kihasználása" c. könyv bírálata.) Voproszi Ekonomi, 1955. 8. szám. 141—144. l.

Kozlov, F.: Tvorcseszkaja iniciativa i aktivnoszty massz — mogucsij isztocsnyik povisenyija proizvogyityeljnosztyi truda. (A tömegek alkotó kezdeményezése és aktivitása — a munkatermelékenység növelésének hatalmas forrása.) Kommunyiszt, 1956. 12. szám. 40—53. l.

Lai Su-ju: Borba rabocsevo klassza Kitaja za povisenyija proizvogyityeljnosztyi truda. (A kínai munkásosztály harca a munkatermelékenység emeléséért.) Pravda, 1955. febr. 15.

Durch Lärmminderung zur Erleichterung der Arbeit und Steigerung der Arbeitsproduktivität. (A munka megkönnyítése és a munkatermelékenység emelése a zaj csökkentése révén.) Der Industriebetrieb, 1956. 11. szám. 403—405. l.

Ein lebendiges Lehrbuch der Produktivitätssteigerung. Londoner Produktivitätsausstellung 1956. (A termelékenység emelésének élő tankönyve. A londoni termelékenységi kiállítás 1956.) Rationalisierung, 1956. 12. szám. 346—348. l.

Lepilov, P.: Problemi ekonomiki truda v kolhozah. (A munka gazdaságtanának problémái a kolhozokban. Tarjaeva: „A munka megszervezésének és bérezésének kérdései a kolhozokban" c. könyvének bírálata.) Voproszi Ekonomiki, 1955. 9. szám. 163—169. l.

Ökonomische Konferenzen — eine neue Methode zur Mobilisierung der Werktätigen im Kampf um die Planerfüllung. (Gazdaságossági konferenciák — új módszer a dolgozók mozgósítására a tervteljesítésért vívott harcban.) Deutsche Finanwirtschaft, 1955. 14. szám. 576—577. l.

La position de l'Assemblés des Chambres de Métiers sur les problèmes de la productivité dans l'artisanat. (Az iparkamarák állásfoglalása a kézműipari termelékenységgel kapcsolatosan.) Documents, 1956. júl. 15. 23—26. l.

Probleme der Produktivität im Versicherungsbetrieb. (A termelékenység problémái a biztosítási intézetekben.) Neue Zürcher Zeitung, 1956. aug. 24. (1 hasáb.)

Prugyenszkij, G.—Szmirnickij, Je.: Knyiga o proizvogyityeljnosztyi truda v tjazseloj promislennosztyi Bolgarii. (Könyv a munka termelékenységéről Bulgária nehéziparában. Izmirliev, A.: „A munka termelékenysége a nehéziparban" c. könyvének bírálata.) Voproszi Ekonomiki, 1955. 11. szám. 140—144. l.

Scholcz R.: A szervezési munka helyzete és fejlődésének néhány főbb kérdése. Számvitel, 1956. júl.—aug. 469—483. l.

La situation alimentaire dans le monde. (A világ élelmezési helyzete. — Termelékenység és élelmezés.) Problèmes Économiques, 1955. aug. 30. 5—12. l.

Solohov, Je.: Knyiga po ekonomike szovhozov. (Kantyisev, I.: „A szovhozok nagytermelékenységű és jövedelmező munkájáért" c. könyvének bírálata. Voproszi Ekonomiki, 1956. 8. szám. 138—139. l.

Thalman: Aufgaben der Arbeitökonomik in Forschung und Lehre. (A munka gazdaságtanának feladatai a kutatásban és oktatásban.) Arbeit und Sozialfürsorge. 1955. 2. szám. 642—645. l.

Vazssij ricsog povisenyija proizvogyityeljnosztyi truda. (A munkatermelékenység növelésének fontos emelője.) Izvesztyija. 1956. 193. sz. (O. T. ford. 4 l.)

Visnyakov, A.: Kommunyisztyicseszkaja Partija v borbe za razvityije aktivnosztyi i tvorcseszkoj iniciativi massz. (A kommunista párt harca a tömegek aktivitásának alkotó kezdeményezésének fejlesztéséért.) Kommunyiszt, 1955. 11. szám. 30—46. l.

Zu aktuellen Fragen der Arbeitsproduktivität und Entlohnung. (A munkatermelékenység és bérezés aktuális kérdései a belkereskedelemben.) Der Handel, 1956. 16. szám. 14—17. l. és 1956. 17. szám. 8—9. l.

Der Zusammenhang zwischen Krankenstand und Arbeitsproduktivität. (A betegállomány és a munkatermelékenység közötti összefüggés.) Arbeit und Sozialfürsorge, 1955. 24. szám. 764. l.

A kifejezetten a termelékenységgel foglalkozó periodikus jellegű kiadványok közül a következőket említjük meg:

Études (Tanulmányok), a Centre d' Études et de Mesure de Productivité (a francia termelékenységkutatási és mérési központ) kiadvány-sorozata.

Documents (Dokumentumok), az Association Française pour l'Accroissement de la Productivité (a termelékenység fokozására alakult francia társaság) folyóirata.

Revue de la Mesure de la Productivité (Termelékenység-mérés), az Agence Européenne de Productivité (az Európai Termelékenységi Ügynökség) folyóirata.

A termelékenység-kutatás szempontjából számbajövő periodikus kiadványok úgyszólván teljes jegyzékét a „Productivité" c. bibliográfiában találhatja meg a kutató.

Összeállította:

Ferenczy Ödönné — Rózsa György

Magyar és idegen nyelvű gazdasági tárgyú könyvek

Annuaire statistique de la Belgique et du Congo Belge. Année 1955. (Belgium és Belga-Kongo 1955. évi statisztikai évkönyve.) Bruxelles, 1956. Inst. Nat. de Stat. 644 l., 1 térk.

Annuaire des statistiques du travail. 1956. (A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal 1956. évi statisztikai évkönyve.) Genève, 1956. B. I. T. 513 l.

Bacskay Z.—Krekó B.: Matematikai zsebkönyv közgazdászok számára. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 482 l.

Bank of Indonesia. Report of the governor of B. of I. for the fiscal year 1955—1956. [Az Indonéz Bank kormányzójának évi beszámoló-jelentése.] Djakarta, 1956. Kolff. 213 l., 1 t.

Braginszkij, B.: O pokazatyeljah proizvogyityeljnosztyi truda v szeljszkom hozjajsztve. [Munkatermelékenység a mezőgazdaságban.] Moszkva, 1956. Goszpolityizdat. 72 l.

Bródy A.—Rényi A.: Az árrendezés problémáiról. Bp. 1956. 325—335. l. Klny. az MTA Matematikai Kutató Intézetének Közleményei 1956. 3. számából.

Burr Williams, J.: The theory of investment value. [Beruházás-elmélet.] Amsterdam, 1956. North-Holland Publ. XXIII, 613 l., 1 t.

Fabricant, S.: Basic research and the analysis of current business conditions. [Alap-kutatások és a jelenlegi gazdasági helyzet elemzése.] New York, 1956. National Bureau of Economic Research. 88 l.

Frisch, R.: Macroeconomics and linear programming. (Macro-ökonomikus modell és lineáris tervezés.) Oslo, 1956. Socialokonomiske Inst. 48 l.

Görgey M.—Havasi Gy.: A Központi Döntőbizottság elvi határozatai és közleményei. (1948—1956.) Összeáll.: — —. Bp. 1956. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 502 l.

Heli, H.: Internasjonal ökonomi. (Nemzetközi gazdaság.) Oslo, 1956. Socialokonomiske Inst. 145 l.

Horváth S.: Magyar mezőgazdaság zsebnaptára. 1957. Szerk.: — —. Bp. 1956. Mezőgazdasági Kiadó. 462 l.

Lachmann, L.: Capital and its structure. [A tőke és szerkezete.] London, 1956. Bell. XI, 130 l.

Lemnitz, A.: Bankpolitik, Staatshaushalt und Währung in Westdeutschland. (Bankpolitika, államháztartás és valuta Nyugat-Németországban.) Berlin, 1956. Akademie Verl. 224 l.

Ljascsenko, P.: Isztorija narodnovo hozjajsztva SZSZSZR. Tom 2. Kapitalizm. Izd. 4. (A Szovjetunió népgazdaságának története. 2. kötet. Kapitalizmus. 4. kiad.) Moszkva, 1956. Goszpolityizdat. 728 l. Bibliogr.: 698—711. l.

Luca, N.: Az iparvállalati önköltségtervezés a gyártási osztály szerinti tervek alapján. Bukarest, 1956. Áll. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 212 l.

Natan, Zs.: Mjasztoto na D. Blagoev v razvitieto na ikonomicseszkata nauka v Bolgarija. [Blagoev szerepe a bolgár közgazdaságtudomány fejlődésében.] Szófia, 1956. Izd. Bölgarszkata Akadimija na Naukite. 50 l.

Output and expenses of agriculture in some European countries. Second report: 1950—1953. (A mezőgazdasági hozamok és költségek néhány európai országban. Második beszámoló: 1950—1953.) Geneva, 1955. U. N. O.—F. A. O. 230 l.

Svec, V.: Ekonomika Narodnoj Reszpubliki Albanii. (Az Albán Népköztársaság gazdasága.) Moszkva, 1956. Goszpolityizdat. 111 l.

Sweden. A Financial Times survey. (Svédország. A Financial Times melléklete.) London, 1956. Financial Times. 32 l.

The mutual security program. Fiscal year 1957. [A kölcsönös biztonsági program 1957. évre.] New York, 1956. Govern. Print. Off. V, 82 l.

The state of food and agriculture 1955. Review of a decade and outlook. (Az élelmezésügy és a mezőgazdaság helyzete, 1955. Áttekintés egy évtizedről és kilátások.) Rome, F. A. O.—U. N. O. XI, 236 l.

Thamm, J.: Die Aufgaben und Prinzipien der sozialistischen Leitung der Industrie und ihre Anwendung bei der Leitung der Betriebe durch die Industrieministerien. (A szocialista iparvezetés feladatai és elvi kérdései, és az ipari minisztériumok.) Berlin, 1956. Die Wirtschaft. 121 l. Bibliogr.: 115—121 l.

Tinbergen, J.: The design of development. [A gazdasági fejlődés megtervezése.] Rotterdam, 1956. Netherlands Economic University. 59 l.

Trade between eastern European countries and selected western European countries by commodities. (Kelet—Nyugat kereskedelem árufajtánként.) Geneva, 1956. U. N. O.—E. C. E. Újrakezd. lapsz.

Ucsenyije zapiszki po sztatyisztyike. Tom 2. Sztatyisztyicseszkije metodi v promislennih isszledovanjah. (Statisztikai tanulmányok. Iparstatisztikai módszerek.) Moszkva, 1956. Izd. Akad. Nauk. 340 l.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Эдит Яворка:

Некоторые вопросы системы промышленных цен

При предусмотренной разработке экономической программы правительства необходимо обеспечить важную роль вопросам цен в основном потому, что, если в чрезмерно централизованном хозяйстве цены до сих пор играли главным образом роль регистрации, то, в случае большой самостоятельности предприятий, система цен может стать одним из главных управляющих рычагов производства и хозяйствования. Статья поставит несколько проблем из ожидающих свое разрешение:

1. Оптовые цены до сих пор вовсе не воздействовали на предложение и на производство, и, в связи с этим, осталась неиспользованной возможность экономического стимула оптовых цен на производственную цель народнохозяйственного плана. В будущем нужно преодолеть обстоятельство, при котором оптовые и фабрично-заводские цены не связаны между собой, необходимо создать заинтересованность промышленных предприятий, производящих предметы потребления, в оптовых ценах.

2. При установлении цен — в первую очередь фабрично-заводских цен — знание себестоимости является необходимым. Однако, примененный до сих пор при установлении себестоимости и, являвшийся основой фабрично-заводской цены, т. н. метод вычисления „средне-звешенной отраслевой себестоимости", является источником возникновения значительных диспропорций между фабрично-заводскими ценами промышленных продукций и не дает возможности прибылям и убыткам, как показателям, выявлять эффективность хозяйствования предприятий.

3. Если прибыль будет играть важную роль в управлении предприятием, то необходимо установить производственный уровень цен и пропорции цен, дающих возможность для того, чтобы каждый форинт сэкономии от снижения себестоимости — несмотря на то, где она реализуется, либо в средствах првизводства, либо в фонде заработной платы — означало приблизительно одинаковое количество сэкономленного общественного труда. По мнению автора, можно достигнуть этой цели скорее при производственной системе цен, чем при производственной системе цен с налогом с оборота. При этой последней сумма снижения себестоимости дает более-менее успокаивающий ответ на вопрос о количестве сэкономленного труда лишь в том случае, если обязуем предприятие платить установленный по заработной плате высокий налог.

Шандор Копатши:

За улучшение нашего планирования

Автор статьи исследует современное положение венгерского планового хозяйства во взаимосвязи с экономическим развитием. В итоге автор приходит к выводу: экономические достижения в абсолютном отношении большие, а в относительном, т. е. принимая во внимание возможности, ограниченные. Основную причину экономических ошибок, следствием которых является вышеуказанное положение, автор видит в недостатках экономического механизма.

По мнению автора, основная причина недостатков экономического механизма заключается в том, что из двух основных средств планирования (административный и хозяйственный) стал преобладать административный, что является закономерностью при несовпадении интересов хозяйственного звено, выполняющего план, с общественными интересами. К почти исключительному применению административных средств, по мнению автора, привели следующие обстоятельства: путем применения этих средств в Советском Союзе достигли невиданных в капиталистических странах результатов, и так, казалось, что этот способ безошибочный; национализация сопровождалась известными сотрясениями, что потребовало прямого государственного вмешательства; введение хозяйствования, основывающегося на системе обязательнх планов по адресу, было гораздо легче, и неблагоприятные следствия чрезмерно старательного применения его показываются лишь после более длительной практики, чем при управлении хозяйственными средствами.

Плановое хозяйство достигло такого этапа в своем развитии, когда необходимо в значительной мере ликвидировать бюрократические черты управления им. Автор статьи особо подчеркивает постепенность перехода к применению новых способов и перечисляет несколько методов, которые, по его мнению, должны стать основными чертами усовершенствованного планирования.

Андраш Броди:

„Инпут—Оутпут" — метод анализа процессов национального хозяйства

Статья познакомит читателя с методом „Инпут—Оутпут" в первой очереди на основе работ В. В. Леонтьева. Уделяет особое внимание правильности основных предположений (абстракций) в производственных и в непроизводственных секторах. Кратко рассматривает вопросы различных движений капитала и накопления (динамичная схема).

Устанавливает, что эта система означает новую тенденцию в западной экономии: оживляет некоторые напрасно заброшенные традиции классической политической экономии; ставит на первый

план категорию производственного потребления, после Маркса которым занимаются не по заслугу; порвет с наиболее бесплодными элементами вульгарной политической экономии; выводит величину спроса и предложения, а также рыночные явления, из процесса производства.

Именно поэтому система Леонтьева дает возможность марксистским и немарксистским экономистам плодотворно поменяться мнениями по многим важным вопросам.

Статья с оговоркой относится к обобщению этой системы, к распространению ее на непроизводственную сферу, указывает на тенденцию затуманивания сектора „хозяйства" (поскольку не различает доходы рабочих и капиталистов) и сделает критические замечания против теории накопления Кейнса.

Автор безусловно одобряет применение системы, поскольку она ведет к последовательной организации и контролированию промышленной статистики. Статья, по сущности, положительно оценивает использование системы как вспомогательное средство в планировании. В этой области, однако, по мнению автора, необходимы дальнейшие практические исследования.

Шандор Балла:

Положение рабочей силы сельского хозяйства и его интенсивное развитие

С 1950 по 1957 г. в числе сельскохозяйственного трудоспособного населения, в обеспечении рабочей силы и в занятости произошли значительные изменения и колебания. Мероприятия правительства в конце 1956 и в начале 1957 г. (отмена обязательной государственной поставки, свобода производственного объединения крестьян, свободная продажа и покупка земли до 5-ти катастральных хольдов) развязали производственную связанность, содействуют росту заинтересованности крестьян в производстве, дают возможность для интенсивного развития сельского хозяйства.

В результате октябрьских событий 1956 года и последующего периода и вследствие временного сокращения занятости в промышленности число сельскохозяйственного трудоспособного населения возросло на 100 тыс. человек, занятость которых можно обезпечить лишь усилением интенсивности сельского хозяйства. Статья, далее, познакомит читателя прошлой и ожидаемой в будущем динамикой занятости сельскохозяйственногонаселения. Автор составляет балансы рабочей силы, в которых сопоставляет соответствующую структуре производства периодичную потребность в рабочей силе с наличной ручной рабочей силой и живой тяговой силой.

Применение ручного труда в сельском хозяйстве и структура производства воздействуют на уровень механизации и на спецификацию машиностроения. На первый план вышло применение почвоподготовляющих и почвообрабатывающих машин. Развивается и мощность машинной перевозки.

Однако, с усилением интенсивности невозможно устранить сезонность сельскохозяйственного производства, поэтому, в известный период года занятость очень низка. Лишь животноводство и подсобные отрасли обеспечивают постоянную занятость

Иштван Татар:

Актуальные вопросы нашей внешней торговли

Статья, после подробного анализа внешнеторгового оборота Венгрии за 1956 г., рассматривает динамику индекса экспортных и импортных цен и устанавливает, что пока в прошлые годы — несчитая некоторое повышение цен на материалы — индекс цен импорта по существу был постоянным, то индекс цен машиностроительных продукций снизился.

Автор рассматривает причины ухудшения характерных для экспорта удельных показателей, потом исследует некоторые вопросы составления плана внешней торговли на 1956. г. Он указывает на большой убыток платежного баланса, а также на то обстоятельство, что в товарной структуре экспорта в текущем году невозможно достигнуть значительного изменения.

В статье рассматриваются проблемы, решение которых необходимо в будущем в связи с установлением более рентабельной товарной структуры внешней торговли и автор считает необходимым более строго принять во внимание требования рентабельности. Далее, в статье исследуются вопросы известной организационной перестройки внешней торговли, стоящие на повестке дня.

Во второй части статьи автор, опираясь на подробные таблицы, доказывает, что экономические трудности Венгрии в основном являются следствием ошибок экономической политики, проводимой с 1950 года, а также неудовлетворительного действия экономических механизмов.

В заключительной части автор исследует взаимодействие платежного баланса и производства, а также некоторые принципиальные вопросы экономических механизмов, улучшающих внешнеторговую деятельность.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Edit Jávorka:

Issues of industrial price-system

Price problems should have first priority in the course of setting up the present government programme. In our excessively centralised economy prices have so far played but a moreover recording part. As soon as independence to enterprises is increasingly restored, the price-system will not fail to become one of the decisive directives of both production and management. Some of the problems at issue are dealt with.

Consumer prices have this far entirely failed to affect supply or demand, missing thus the opportunity of becoming an incentive in helping to accomplish production tasks pre-

scribed in the economic plan. The stiff independence of producer and consumer prices should have to be done with. The productivity of industrial enterprises turning out consumer goods should be made dependent on consumer prices as well.

Exact figures of the cost of production can by no means be ignored if prices at large, consumer prices in particular are to be properly fixed. The method adopted this far of assessing the cost of production as a basis of the producer prices, resorted to figuring out the overall average cost of production in the particular branche of industry. This method has proved wrong in so far as it had allowed the development of considerably disproportionate producer prices of industrial commodities. Proceeds and loss indexes have, owing to the same method, failed to be illustrative of enterprise productivity fluctuations.

Once enterprise proceeds have gained a decisive part in determining management trends, such producer price levels and price proportions will have to be developed as may enable the slightest reduction of the cost of production — regardless of whether realised in capital equipment or in wages paid — to equal an approximately identical saving in the amount of the social work performed. Author holds that the goal may be met by adoption of a producer price-system relying on the level of the cost of production rather than on turnover taxation. No fairly correct figures may be expected with regard to the amount of the social work performed as had been saved by bringing down the cost of production in the realm of a price-system based on turnover taxation unless heavy taxation on wages paid is imposed on the enterprises.

Sándor Kopátsy:

For the improvement of our planned economy

Author treats the present state of Hungary's planned economy in its correlation to economical developments in recent years. Achievements in economy may be summed up as being of considerable measure in a sheer sense, relatively, however, they appear modest if the opportunities of what could have been developed, is borne in mind. The main causes of economic deficiencies as have thwarted the attainment of better results are believed to be attributable to defective economic mechanisms.

Author finds that the main cause of defective economic mechanism may be traced in the preponderance of administrative measures over economic encouragement in planning as appears, as a rule, inevitable when the interest of the economical body responsible for carrying the planning into effect happens to disagree with the social interest. Some of the circumstances are quoted as have, in the author's opinion, rendered the application of administrative methods almost exclusive. E. g. the example of the Soviet Union where, by resorting to such methods, results unprecedented in capitalistic countries had been accomplished. The method employed could therefore be believed to be unimpeachable; acts of nationalization had entailed some shocks calling for direct state interference; it is a great deal easier to establish a planned economy by merely prescribing compulsory plan targets; the setbacks caused by exaggerating plan tasks as against guidance by economic instruments will not be manifest before a pretty long period of practice.

Planned economy has, author maintains, reached a stage now, where a substantial curtailment of the bureaucratic features of state management appears imperative. Author stresses the importance of switching over step by step and winds up by suggesting certain methods of economic management which, in his opinion, should become characteristic features of up-to-date planned economy.

András Bródy:

„Input — Output". A method for the analysis of national economical processes

The study outlines the Input-Output method, mainly as it has been evolved in the works of W. W. Leontief. Particular attention has been paid to the accuracy of fundamental hypotheses (abstractions) in the productive and non-productive sectors. Aspects of certain kinds of capital and accumulation (the dynamic scheme) are surveyed.

The Input-Output method represents, author claims, a novel and valuable tendency in Western economics by reviving certain unjustly neglected traditions of the classical national economy and also by stressing the importance of producer consumption, a category that had, ever since Marx, been undeservedly disregarded. The Input-Output theory has done with the most unfruitful elements of vulgar economics; reaching by deduction from the process of production the volume of supply and demand and the rest of market phenomena.

The theory of Leontief facilitates thus the establishment of a productive cooperation of Marxist and non-Marxist economists over a broad area of important problems.

Author, however, maintains reservations with regard to the unrestricted application of the Input-Output theory, particularly as far as its extension to the non-productive sector, as had been advocated by Leontief, is concerned. The study points to the mistifying tendency in the theory's „household-sector" for it disregards the difference between the income of workers and capitalists; author takes a critical stand toward Keynes' concept of accumulation.

Sándor Balla:

State of farm labour and intensive development of agriculture

Substantial shifts and fluctuations in the period 1950—1957 feature the agricultural population capable of work, supplies in manpower and the rate of employment.

Restrictions imposed on farm production were withdrawn, the productive spirit of peasantry was encouraged, intensive development of agriculture was made possible by a

number of government measures published late in 1956 and at the beginning of 1957. E. g. abrogation of the delivery of fixed quotas of surplus produce and livestock to state organs at fixed prices, restoration to peasantry of the freedom of association, freedom of trade in landed property up to 5 cadastral acres (1 c. a. equals 1,42 acres).

Owing to the events in October 1956 and the situation entailed thereby as well as to the temporary decrease in the rate of industrial employment farm population capable of work has increased by about 100.000. Enhancement of intensive farming seems to be the only expedient of keeping this surplus farm labour employed. Article outlines recent and probable trends in the rate of farm labour employment. Author draws a balance of manpower taking periodical requirements for manpower into account as are corresponding to the structure of production on the one hand and agricultural hand force and the total of animal drawing force available for work on the other.

Developments of farm labour hand force and structural changes in farm production affect the rate of mechanization and should determine the manufacture of specific farm machinery items. The use of machines for ground-clearance of cultivators ought to gain ground. The capacity of mechanized transport should as well increase.

The seasonal character of farm production will, however, fail to disappear in consequence of improvements of agricultural economy; the rate of employment moreover will continue to be rather low in certain periods of the year. Animal husbandry combined with the work of subsidiary farming branches can only keep all farm labour permanently employed.

István Tatár:

Some actual foreign trade problems

The treatise analyses Hungarian foreign trade in 1956 at some detail, examines export and import price indexes and finds that while the import price index has, apart from a certain upward trend in material prices, remained around the same level, down has gone the price index of machinery products.

Author deals with the factors that have brought about a sinking of specific index-numbers characteristic of export commodities and discusses some aspects of foreign trade planning for 1957. Points out the serious deficit of the financial balance and finds that no substantial modifications appear feasible with regard to the structure of production for export for the current year any more.

Problems are examined as will have to be solved if the economy of foreign trade in years to come is to improve. It is imperative, author firmly believes, to comply with requirements for rendering foreign trade profitable. Article treats some actual problems involved by a structural reorganisation of Hungarian foreign trade.

Part II of the study presents extensive statistical data to prove the conviction that errors in economic policy committed ever since 1950 coupled with insufficiency in the function of economic mechanism account for Hungary's economic difficulties.

The concluding chapter examines the mutual effects of the financial balance and production at large and treats questions of principles relating to economic mechanism designed to improve foreign trade in practice.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, Benke István, Bognár József, Erdei Ferenc, Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Lázár György, Nagy Tamás, Szabó Gergely, Szabó Kálmán

Szerkesztőség:

Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.

Kiadóhivatal:

Akadémia Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.

Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 257.

Előfizetés: negyedévre 15 Ft, egy évre 60 Ft.

Példányszám: 7000. — Terjedelem: 8 ív.

Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1957. február 28.

A kiadásért felel: az Akadémia Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd u. 10. — 4662 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

3

IV. ÉVFOLYAM 1957. MÁRCIUS

TARTALOM

Kunvári Árpád: A gépek technikai avulásának gazdasági problémáiról 249

Hoch Róbert: A magánszektor szerepe a kereskedelemben 262

Csendes Béla: A városok élelmiszerellátásának új rendje 276

Horváth Róbert: A pénzügytan újabb fejlődési irányai 287

Balázsy Sándor: A külkereskedelem gazdaságosságához 303

Vaszilíu Jorgosz: Új jelenségek és túltermelési válság az Egyesült Államok mezőgazdaságában 321

SZEMLE

Gazdasági kérdések Kína Kommunista Pártjának VIII. kongresszusán *(Molnár Ferenc)* 339

Az európai közös piac és a francia-német ellentét *(Biró Gerd)* .. 349

A cikkek rövid orosz nyelvű tartalmi kivonata 356

A cikkek rövid angol nyelvű tartalmi kivonata 358

E SZAM SZERZÖI:

Balázsy Sándor, a Közgazdasági Szemle munkatársa; **Biró Gerd** újságíró; **Csendes Béla** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Hoch Róbert** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Horváth Róbert** egyetemi tanár, a Szegedi Tudomány Egyetem jogi kara statisztikai tanszékének vezetője; **Vaszilíu Jorgosz** aspiráns; **Kunvári Árpád**, az Építésügyi Minisztérium munkatársa; **Molnár Ferenc** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, Benke István, Bognár József, Erdei Ferenc, Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Lázár György, Nagy Tamás, Szabó Gergely, Szabó Kálmán

KUNVÁRI ÁRPÁD

A gépek technikai avulásának gazdasági problémáiról

A gépek technikai avulása egyike azon problémáknak, amelyeket ez ideig indokolatlanul elhanyagoltunk, pedig a gyakorlatban így vagy úgy, napról napra szembekerülünk vele.

A gépek technikai avulásának lényege

A gépek technikai színvonalának elvben csak a gyártásuk (tervezésük) időpontjáig elért műszaki vívmányok szabnak határt. A gyakorlatban azonban a technikai haladás elért eredményein kívül más — főképp társadalmi-gazdasági — tényezők jóval szűkebb korlátokat állítanak a gépek technikai színvonalának emelkedése elé. A technikai vívmányok gyakorlatilag akkor alkalmazhatók, ha alkalmazásuk tényleges gazdasági eredménnyel jár. (Valójában azonban ez a körülmény nemcsak gát, hanem egyszersmind a technikai haladás ösztönzője is.)

A gép gyártásakor alkalmazott technika nemcsak az illető gép használati értékét határozza meg, hanem lényegében a gyártásához szükséges munka mennyiségét is. A gépek ily módon értelmezett technikai színvonala lényegében rögzítettnek tekinthető, mert csak kissé igazodhat az elkészültük után bekövetkezett technikai haladáshoz. Korszerű alkatrészek beszerelésével, korszerűsítéssel, egyes munkagépek esetében készülékezéssel emelhető ugyan a gép technikai színvonala, de ez egyrészt csak szűk határok között lehetséges, másrészt nem változtat a gép gyártási költségeiben kifejeződő színvonalon.

A gépek viszonylag tartósak, és így az általuk képviselt technikai színvonalat hosszabb időre rögzítik. A technikai haladás azonban eközben sem szünetel, a technika tovább fejlődik, s így a gépek technikailag elavulnak.

A gépek technikai avulása szükségszerű folyamat, amelynek belső tartalma a technika állandó fejlődése és a gépek technikai színvonalának rögzítettsége közti ellentmondás, s csak egyik formája annak az általánosabb ellentmondásnak, amely a technikai haladás adta termelési lehetőségek és tényleges kihasználásuk között megvan.

Valamely gép technikai avulásának mértéke egy-egy időpontban attól függ, hogy

a) mennyire volt korszerű a gép a gyártás időpontjában (ezért elsőrendű feladat, hogy mindig a lehető legjobb, legkorszerűbb gépeket gyártsuk, illetve vásároljuk),

b) mekkora az azóta bekövetkezett technikai haladás.

Ez utóbbi tényező ismét kétfelé bontható: (b/1) a technikai haladás átlagos ütemére vagyis a fejlődés intenzitására (a technikai haladást állandó gyorsulás jellemzi, ezért az avulási folyamat is mind gyorsabbá válik); ez a tényező az avulás fő eleme, és (b/2) a gépek gyártása óta eltelt időre (ez az idő annál nagyobb lehet, minél hosszabb valamely gép materiális élettartama).

Ez utóbbi szempontból tulajdonképpen a gép munkaeszközként való funkcionálásának időszaka érdekes. A materiális élettartam elteltével az ellentmondás mindenképpen megoldódik, mert új, tökéletesebb géppel pótoljuk a régit. Az esetek egy részében azonban a technikai avulás olyan gyors, következésképp az ellentmondás annyira kiéleződik, hogy korábbi csere válik szükségessé.

A technikai avulás megoldásának fő formája általában a csere, ezért a legfontosabb vizsgálandó probléma a kicserélés gazdaságossága. Másrészt, ahol a termékeknek értékformájuk van, ott a technikai avulás társadalmi-gazdasági vonatkozásban elsősorban mint a gépek erkölcsi kopása jelenik meg.

A gépek materiális kopása

A gépek technikai avulásán a gépek technikai színvonalának viszonylagos elmaradása értendő; ezzel szemben materiális kopásuk a gép anyagi elhasználódásának folyamata. A kettő közti kapcsolat csupán annyi, hogy a gépek technikai avulásának döntő tényezője a materiális elhasználódás viszonylag hosszú ideje, az, hogy tartósan, sok termelési perióduson keresztül használhatók. Gazdasági vonatkozásban éppen emiatt a kétféle folyamat szorosan kapcsolódik egymáshoz.

A gép materiális kopási üteme nem minden alkatrésznél azonos. Az elhasználódás gyorsasága szerint nagyjából két alkatrészcsoportot különböztethetünk meg:

Az alkatrészek egyik csoportja lassabban használódik el. Ha ezek elkoptak, a gép is elhasználódott. Éppen ezért ezeknek az alkatrészeknek az élettartama lényegében meghatározza a gép élettartamát.

A gép alkatrészeinek másik csoportja viszonylag gyorsan elhasználódik. Ezeket az alkatrészeket időnként újakkal kell kicserélni, illetve helyre kell állítani, hogy a gép rendeltetésszerűen működhessék. A lényeges alkatrészeknek ez a kicserélése, helyreállítása a felújítás. A felújítás rendszeresen az igénybevételtől, az üzemeltetési körülményektől függően meghatározott időközönként szükséges.

Mielőtt tehát sor kerülne a gép teljes újratermelésére, részleges újratermelése — a felújítások alkalmával — többször megvalósul.

E megállapításoknak azonban a gyakorlat látszólag ellentmond.

Mindenekelőtt szembetűnik, hogy a két alkatrészcsoportot nem választja el kínai fal. Sőt, a mai gyakorlat szerint ez a szétválasztás indokolatlannak és illuzórikusnak tűnik. A használatban eltöltött időnek megfelelően ugyanis egyre több alkatrészt kell felújítani és mindig kevesebb marad érintetlen. Az idők folyamán majdnem az összes alkatrészek kicserélődhetnek, s csupán a gép váza — vagy még az sem — marad meg az eredetiből. Ennek sok példáját láthatjuk régi, 50—60 éves gépekkel is dolgozó üzemeinkben, ami azt a hitet keltheti, hogy a gépek élettartama szinte korlátlanul növelhető. Véleményem szerint

ezt az álláspontot tükrözi a műszaki-gazdasági irodalomban használt „elsődleges" és „másodlagos élettartam" kifejezés is, amelyek közül az utóbbi addig tart, amíg a gépet használják. Közben azonban a részleges újratermelési folyamatok megközelítik a teljes újratermelést, bár *egy-egy alkalommal* valóban csak az alkatrészek egy részét — bár állandóan növekvő részét — termelik újra, s mindig vannak olyan alkatrészek, amelyekhez nem nyúlnak, amelyeket azonban már korábban újratermeltek.

Ez a gyakorlat oda vezet, hogy a felújítás tulajdonképpen gyártássá válik. Jórészt ez szolgáltatott anyagi alapot az egyre-másra létrehozott javító-gyártó, illetőleg gyártó-javító vállalatokhoz. A javító vállalatok előbb vagy utóbb — éppen a felújítási munkákon nyert alkatrészgyártási és szerelési tapasztalataik alapján — önálló új gyártásokkal is próbálkoztak vagy inkább kontárkodtak. Másrészt a felújítások egyre inkább gyártáshoz hasonlítanak (különösen ha korszerűsítéssel is járnak) és a gyártó vállalatok is mind gyakrabban kapnak megbízást felújítási munkákra, amelyek viszont nem kevéssé akadályozzák őket technikai színvonaluk emelésében.

Ez a gyakorlat azonban alapvetően gazdaságtalan, mindenekelőtt azért, mert a felújítási munka termelékenysége a munka egyedi jellege folytán szükségképpen kisebb az új gyártásénál.

Ha a részleges újratermelés volumene túl megy egy bizonyos határon, akkor már költségesebb (az itt kifejtett munka alacsony termelőereje miatt), mint az új gép gyártása. Előfordult például, hogy egy újonnan 120 000 Ft-ért gyártható gépet több mint 500 000 Ft költséggel újítottak fel. Ráadásul a felújítás technikailag is többé-kevésbé elavult gép részleges újratermelése. Így a ráfordított munka hatékonysága esetleg csak töredéke annak, amely új gyártásban elérhető.

Végül az ilyen — majdnem egészében újratermelt — gép többnyire még eredeti használati értékét sem éri el. Amellett, hogy a felújítás volumene nő és a felújítás időpontjai mind sűrűbben követik egymást, a gép pontossága mind kevésbé felel meg a követelményeknek, mind gyakoribbá válnak az üzemzavarok és mind meredekebben nőnek az üzemeltetési költségek.

A gép materiális élettartama, bár a részleges újratermelésnek a majdnem teljes újratermeléssé való átalakulása következtében megfoghatatlanná válik, mégis kézenfekvően meghatározható. Úgy gondolom, hogy a gép materiális élettartamának határa általában az az időpont — nem beszélek különleges esetekről —, amikor a felújítás költségei meghaladják az új gyártás költségeit. Ez az időpont pedig valószínűleg akkor következik be, amikor már a lassabban kopó alkatrészek zömét is fel kellene újítani.

Árutermelő társadalmakban és a szocializmusban is a munka — a gépek termelésére fordított munka is — értékformában kerül számbavételre. A gép értéke tulajdonképpen két részre bontható: a teljes értéknek az a része, amely általában csak a gép pótlásával újratermelhető: a gép *alapértéke*, az a rész pedig, amely felújítással is újratermelhető: a gép *felújítási értéke*. Az elválasztás nem lehet merev, de célszerűnek látszik. A felosztás alapja az első főjavítás várható költsége lehetne. Ez az összeg természetesen csak kiindulópont, mert a felújítási költségek a felújítási munka alacsony termelékenységét is tükrözik, ezért a való-

ságban az alapérték nagyobb annál, ami az első főjavítás költségeinek levonása után a gép bruttó értékéből maradna. (Másrészt számolni kell azzal is, hogy a későbbiek folyamán a materiális élettartamon belül is sor kerülhet az alapérték részleges újratermelésére, s így az alapérték egy része is átmehet a felújítási értékbe.)

A gépek elhasználódásával együtt jelentkező értékcsökkenés — egyelőre figyelmen kívül hagyva az értékcsökkenést meghatározó egyéb tényezőket, s feltételezve az elhasználódás egyenletességét — arányos az elhasználódási idővel. A gép értékcsökkenésén belül megkülönböztetjük egyrészt az alapérték csökkenését (a gép élettartamát meghatározó alkatrészek kopásának megfelelően), másrészt a felújítási érték csökkenését (a felújítással újratermelendő alkatrészek kopásának megfelelően).

Az értékcsökkenés tényleges nagyságát és az ennek megfelelően megszabott értékcsökkenési leírás mértékét a materiális kopáson kívül az úgynevezett erkölcsi kopás is befolyásolja.

A gépek erkölcsi kopása*

Ismert marxista közgazdászok egészen a legutóbbi évekig tagadták a gép erkölcsi kopását a szocializmusban. E tagadó álláspont — egyebek között — szorosan összefüggött azokkal az elméleti tételekkel, amelyek tagadták annak szükségességét, hogy az értéktörvénnyel a szocializmusban — a termelőeszközök vonatkozásában is — számolni kell. Ha kénytelenek vagyunk a társadalmi munkát értékformában számba venni — márpedig kénytelenek vagyunk — akkor a gépek erkölcsi kopása szükségképpen egyszersmind a gépek „elértéktelenedési" folyamata is.

A szocializmusban természetesen — az új gazdasági alapnak megfelelően — mind az értéktörvény, mind az erkölcsi kopás hatása és következménye más, mint a kapitalizmusban, egyebek közt azért, mert szocialista viszonyok között ezek a hatások tudatosan számba vehetők és a népgazdaság előrehaladásának szolgálatába állíthatók.

Mivel az értéktörvény tudatos felhasználásában nincs elegendő tapasztalatunk, az erkölcsi kopás problémáját először meglehetősen elvonatkoztatva, logikai módszerrel tárgyaljuk, és a kapitalizmus gyakorlatából vesszük hozzá az illusztrációt, s csak ezután kíséreljük meg az így nyert következtetéseket a gyakorlat számára hasznosítani.

Mindenekelőtt vizsgáljuk meg az erkölcsi kopást mint a technikai avulás értékbeli kifejezési formáját.

A gépek használati értékének, és ahol a termékek áruk, „értéküknek" viszonylagos csökkenése — egyéb feltételek változatlansága esetén — a technikai haladástól függ. A technikai haladás az újonnan termelt gépekben ölt testet. Ennek két eredménye fontos most számunkra:

1. Az új gépek termelési költségei a technikai haladás következtében mind abszolút, mind relatív értelemben csökkennek, mert a technikai haladás és a termelőerők növekedését meghatározó más — jórészt kapcsolódó — tényezők kedvező alakulása nyomán a gépek gyártási költsége vagy abszolút mértékben is csökken, vagy az új gépek teljesítőképessége nagyobb mértékben nő, mint gyártásuk költsége.

* „A materiális kopáson kívül... a gép ún. erkölcsi kopásnak is ki van téve." (Marx. A tőke. I. 436. o. Budapest. 1949.)

A gépek gyártásához társadalmilag szükséges munkaidő csökkenése következtében az azonos rendeltetésű gépek értéke mind kisebb lesz, mert az újratermeléshez szükséges munkamennyiség is csökken. Így a gépek a használattól függetlenül is „elértéktelenednek".

2. Az új gépek a technikai haladás eredményeként tökéletesebbek, mint a régiek. Jobb, tökéletesebb gépeken — ebben a vonatkozásban — elsősorban azokat a gépeket értem, amelyek működtetéséhez megnövekedett vagy azonos teljesítőképesség, termelőképesség esetén a korábbinál kevesebb élő- és holtmunka szükséges, amelyeknek hatásfoka nagyobb, karbantartása olcsóbb, mint a régebbi gépeké, s a velük termelt termékek is jobb minőségűek. (A felsorolás példaszerű, a példák egy része munkagépekre, más része csak erőgépekre jellemző.)

Mindezek a tulajdonságok a gép használati értékéhez kapcsolódnak. Az érték és a használati érték azonban összefügg egymással, nemcsak abból a szempontból, hogy a használati érték feltétele az értéknek, hanem abban a vonatkozásban is, hogy konkrét esetben a fejlődés által meghatározott arány áll fenn valamely termék használati értékének nagysága és értéknagysága között. Az újonnan gyártott gépek a korábbiaknál jobbak, tökéletesebbek, ezért használati értékük nagyobb. Emiatt — még ha a gyártási költségek nem is csökkennek — „. . . a meglevő gépek, gyári berendezések stb. viszonylag veszítenek használati értékükből és így értékükből is." (Marx A tőke. III. 145. o. Budapest, 1951.)

Az erkölcsi kopás ebben az értelemben nemcsak a régi, hanem az újonnan gyártott, de korszerűtlen gépeket is érinti. Különösen a kapitalizmus kezdeti, rohamosan fejlődő időszakában fordult elő, hogy a „. . . tökéletesítések olyan iramban követték egymást, hogy az el nem készült gépek építőik nyakán maradtak, mert szerencsésebb találmányok folytán már elavultnak számítottak". (Marx: A tőke I. 43. o. lábjegyzet. Budapest, 1949.) Használati értékük viszonylagos csökkenése következtében a gépek technikailag annyira elavulhatnak, hogy felhasználásuk még ingyen sem célszerű. Ebben az esetben mint munkaeszközöknek nincs többé használati értékük, s teljesen elértéktelenedtek. A gépek csereértékének igazodása viszonylagos használati értékükhöz a tőkés piacon többé-kevésbé minden vételnél megtörténik.

A gépek erkölcsi kopása az 1. és a 2. pontban levezetett elértéktelenedés összege.

Külön megemlítendő, hogy a technikai haladás eredményeként új, gazdaságosabb termelőágak születnek. Az azonos célt szolgáló régi hagyományos termelőágakban alkalmazható gépek erkölcsi kopása éppenúgy megvan, mintha jobb, tökéletesebb gépeket termeltek volna nagy arányokban, vagyis a folyamat az elmondottaktól csak méreteiben különbözik.

A gépek erkölcsi kopása és az értékcsökkenési leírás

Az előzőkben tárgyaltak tiszta formájukban a forgalom területére vonatkoznak. Kétségtelen, hogy ezek a jelenségek az üzemben levő gépekre is hatnak, de az is bizonyos, hogy a termelés területén már működő gépek erkölcsi kopása nem így érvényesül. A gépek elértéktelenedése itt az értékképzési folyamattal függ össze, vagyis a gép *értékátadó képessé-*

gére hat. Bonyolítják a problémát az objektív folyamattal szemben kifejlődő szubjektív törekvések, amelyekkel szintén számolnunk kell.

Normális feltételek esetén az áruk értéke termelésük átlagos feltételeit tükrözi, az átlag pedig valahol a számtani közép körül foglal helyet. Amennyiben az átlagos termelőfeltételek határozzák meg az értéknagyságot, annyiban az átlagos technikai színvonalú gépek értékcsökkenése határozza meg az átadható értéknagyságot is. Tehát az üzemben (a termelés területén) levő gépek értékátadó képességét nem a piacon levő gépek esetleges értékcsökkenése dönti el, hanem a termelésben közreműködő átlagos technikai színvonalú gépek értékátadó képessége.

Hasonló következtetésre jutunk, ha az újonnan gyártott gépeknek a korábbiakénál kisebb értékéből kiindulva próbáljuk levezetni az erkölcsi kopás hatását az értékátadó képességre. A társadalmilag szükséges munka mennyiségét az átlagoshoz közelálló termelési feltételek határozzák meg: az olcsóbb, termelékenyebb stb. új gépek pedig csak abban az arányban hatnak a realizálható értékcsökkenés színvonalára, amelyben a termelés területére kerülnek és ott az átlagos feltételeket változtatják.

Ez azonban a dolognak csupán az egyik oldala. Az értékátadó képesség, azaz a realizálható amortizáció csökken egyrészt, mert az átlagosan használt gép értéke csökken, másrészt azért is, mert az átlagosnál rosszabb, tökéletlenebb gép által közvetített munka hatékonysága az átlagosnál kisebb; ezért az átlagos termelési feltételekhez képest többletköltség keletkezik. Ez a többlet, mint a társadalmilag szükséges mértéket meghaladó költség nem kerülhet bele a termék értékébe, s — mivel a gép technikai avultsága miatt állott elő —, végső soron csökkenti a realizálható értékcsökkenést.

Elterjedt vélemény, hogy a gép nem adhat át nagyobb értéket, mint amennyi saját értékének az elhasználódással arányos része; ebből kiindulva, úgy tűnhet, hogy amíg a gép technikai színvonala az átlagosnál magasabb, a termékbe átvihető értéket a gép materiális kopásának megfelelő *saját* értékcsökkenése határozza meg, később pedig technikai színvonalának viszonylagos csökkenése miatt csökken az értékátadó képessége. Ez azt jelentené, hogy a termék-értékbe átmenő értékösszeg kevesebb, mint a gép egész értéke, a gépek értéke általában nem lenne teljesen leírható, s így a termelési költségek egy része nem realizálható. Mérlegelni kell azonban néhány szubjektív és objektív körülményt.

A kapitalizmusban elképzelhetetlen, hogy a vállalatok általánosan elszenvedjék ezt a veszteséget. A meglevő érték megőrzése, illetve megőrizhetősége a tőke önértékesítésének egyik alapfeltétele.

Egyes közgazdászok úgy vélik, hogy a szocializmusban a gépeknek nem teljes értéke megy át a termék értékébe. Azzal érvelnek, hogy az értékcsökkenési leírás mint amortizációs alap csak a gépek egyszerű újratermeléséhez szükséges pénzügyi és ezen keresztül anyagi fedezetet hivatott biztosítani, s éppen a technikai haladás folytán ez kevesebb, mint a gépek eredeti értéke (illetve az ennek megfelelő ára). Úgy vélekednek, hogy csak annyit kell leírni, amekkora az egyszerű pótláshoz szükséges új gépek ára a csere időpontjában.

De éppen a technikai fejlődés viszonyai közt nehéz elképzelni a gépek újratermelésének ilyen módját. Igaz, hogy a technikai haladás

következtében az azonos rendeltetésű gépek kevesebb munkával is újratermelhetők. Az is igaz azonban, hogy ezzel együtt nő a gépek felhasználási területe. Olyan folyamatokat is gépesítenek, amelyeket addig részben vagy egészben emberi erővel végeztek, függetlenül attól, hogy a termelés nő vagy változatlan szinten marad. Az olyan üzem, amely ezzel nem számol, s csak az elhasznált gépek egyszerű pótlására szorítkozik, nem tarthat lépést a technikai haladással. A technikai haladás feltételezi a gépek bővített újratermelését. A gépek értékének teljes leírása és anyagi realizálásuk a technikai haladás egyik fő pénzügyi és anyagi alapja. (Erre a kérdésre még visszatérünk.)

A gépek értékének teljes leírását kalkulációs szempontokkal is indokolhatjuk. Látni akarjuk, hogy mennyibe kerül egy-egy termék, ehhez pedig az összes ráfordításokat számba kell vennünk.

Oda lyukadunk ki tehát, hogy általában a gép teljes értékét okszerű beszámítani a vele gyártott termék értékébe (árába); kérdés azonban, hogyan lehet összeegyeztetni ezt a korábban elmondottakkal.

Induljunk ki abból a marxi tételből, hogy ha a használati érték veszendőbe megy, akkor az érték is elvész (Marx. A tőke. I. 218. o.). Feltételezve az elhasználódás egyenletességét, s átlagos élettartammal számolva ezen az alapon határozták meg az átlagos leírási kulcsokat. Az elhasználódást azonban csak a materiális kopás szempontjából értékelték. A használati értéket csak abszolút értelemben vizsgálták és a gépek használati értékének viszonylagos csökkenésével nem számoltak. A valóságban azonban — ha *eltolódva* is — a technikai avulás az értékképzés folyamatában is utat tör magának. Az a tendencia, amely felszínre tör azután, hogy a gép technikai színvonala a társadalmi mércét jelző átlagos színvonal alá süllyed, korábban is megvolt. S ha az egész érték leírásának szükségességéből indulunk ki, akkor a termékbe átvihető értéknek kezdetben meg kell haladnia az eredeti érték arányosan számított részét, később — amikor a gép technikai színvonala átlagossá válik — azonos lehet vele, s végül 0-hoz közeledik.

A gépek értékátadó képességére vonatkozó következtetés nemcsak logikai konstrukció — ezt a kapitalizmus gyakorlata is igazolja.

Ismeretes, hogy az új gépekkel rendelkező tőkés vállalatok minél előbb igyekszenek leírni gépeik értékét, mert tudják, hogy később — amikor gépeik nem lesznek ennyire korszerűek — esetleg egyáltalán nem lesz módjuk rá, hogy az értékcsökkenési leírást beszámítsák termelési költségeikbe, vagy csak a normális nyereség terhére tehetik ezt. A tőkések e törekvései általában sikerrel járnak. A siker azonban attól függ, hogy az újonnan beállított gépek technikai színvonala mennyire haladja meg az átlagosan alkalmazott gépekét. Ez határozza meg, hogy kezdetben *viszonylag* nagy értékcsökkenési leírással számolhatnak-e. Ez — egyéb körülményektől eltekintve — a technika fejlesztésére, fejlett technika alkalmazására ösztönöz. Az értékátadás e módja, bár kiinduló pontja szubjektív, a megvalósítás során — a vázolt módon — objektív tartalmat nyer. A válságok persze „beleszólnak" ebbe is. Ha a kereslet összezsugorodik, az áruk piaci értékét nem az átlagos, hanem a legjobb technikai feltételek határozzák meg. Ilyenkor az erkölcsi kopás átütően szerez érvényt magának és a vállalatok százai pusztulnak el.

★

Arra az eredményre jutottunk, hogy az erkölcsi kopás ellenére az eredeti érték teljes leírása szükséges, s hogy az erkölcsi kopás hatására a leírás degresszív.

Felvetődik a kérdés: hasznos volna-e, ha a mi viszonyaink között is ilyen módon állapítanánk meg a gépek értékcsökkenését?

Egy ilyen megoldás mellett szóló érv, hogy az értékcsökkenés — bizonyos határok között — kiegyensúlyozó szerepet játszhatna, mert a gépek technikai avulásával járó viszonylagos költségnövekedést bizonyos határok közt ellensúlyozhatná a degresszív értékcsökkenési leírás (a technikai fejlődés egyre bővíti ezt a határt; technikailag fejlett, gépesített iparágakban az értékcsökkenési leírás már ma is az egyik legnagyobb költségtényező).

Nálunk a termelői ármegállapítás kiinduló alapja — a termékek sokrétűsége miatt — sok esetben a vállalati önköltség. Az önköltség pedig ma — egyébként változatlan feltételek közt — az illető vállalat technikai színvonalától függ. Degresszív értékcsökkenési leírás esetén az önköltség a mainál biztosabb talajul szolgálna az azonos szintű termelői árak képzéséhez. A nyereség tekintetében is jóval egységesebb (az átlagos körüli) követelményeket támaszthatnánk, amelyek szilárdabb, s főképp ösztönzőbb feladatokat jelentenének a vállalatok számára, mint ma a korrekciókkal terhelt bázisszámok alapján megállapított tervfeladatok.

Az értékcsökkenési leírás — a gép újratermelésével kapcsolatos kettős feladatnak megfelelően — tulajdonképpen két részből áll. Az alapérték leírása eleve a gép pótlásához szükséges alap megteremtésére szolgál, a felújítási érték leírása pedig a gép használatának idején végrehajtandó részleges újratermelés pénzügyi alapját hivatott megteremteni, s csak az utolsó felújítás után olvad be a pótlási alapba.

Az értékcsökkenési leírás degressziójáról elmondottak elvileg mindkét részre vonatkoznának, a gyakorlatban azonban a felújítási érték leírására nem alkalmazhatók. A felújítási érték leírása ugyanis egyszersmind a felújítási ciklusban szükséges felújítási ráfordítás fedezete, s így nem választható el a tényleges felújítási költségektől. Ezért kívánatos volna, hogy a vállalatok önállóan határozhassák meg a felújítási ciklus és a tényleges felújítási költségek alapján szükséges felújítási értékcsökkenési leírást, amely egyúttal a felújítási költségek időbeli elhatárolásának is mértékéül, továbbá a következő felújítás pénzügyi alapjául szolgálna.

Más a helyzet az alapérték leírásával. A degresszív kulcsokról elmondottak ebben a vonatkozásban érvényesíthetők. A gépérték nagyobbik részét kitevő alapérték alapján kellene megszabni az értékcsökkenési görbét, úgy, hogy a gép értékének ez a része viszonylag gyorsan befizetésre kerüljön. Az ilyen amortizációs befizetés a vállalatoknak használatra kiadott eszközök kötelező törlesztéseként is felfogható, amikor is a törlesztés mértéke az idő függvényében a várható technikai avulást követve csökken. Az utolsó részlet a gép kiselejtezésekor válna esedékessé, és pénzügyi alapját az utolsó ciklusban leírt és költségként elszámolt felújítási értékcsökkenés biztosítaná.

Mivel a törlesztés évi üteme géptípusonként előre rögzítve lenne, a vállalatok megfelelő feltételek esetén maximálisan érdekeltek volnának olyan gépek beszerzésében, amelyek viszonylag nagy kezdeti tör-

lesztését a magasabb technikai színvonal révén elérhető megtakarítás bőségesen ellensúlyozza.

Másrészt a felújítási érték leírásának előbb említett rendszere — véleményem szerint — megszüntetné a felújításra rendelkezésre bocsátott összegekkel való pazarlást, s növelné a vállalatok felelősségét a gépek és a berendezések állapotáért. (Nem lehetne arra hivatkozni, hogy nincs elegendő felújítási keret.) A vállalatoknak nyomós érdekük fűződne a karbantartás minőségéhez (hogy gépeiket minél ritkábban kelljen felújítaniok) és a főjavítási költségek csökkentéséhez, hiszen ezek az önköltséget terhelnék.

Ösztönözne továbbá ez a rendszer a korszerű, nagy teljesítményű gépek alkalmazására is. Ugyanis a törlesztési rendszer keretében befizetésre kerülő összegek állandó csökkenése csak bizonyos határig ellensúlyozhatja a gépek technikai avulása okozta viszonylagos többletköltségeket. Ezen a határon túl az önköltségi színvonal a viszonylagos többletköltségek, továbbá a megnövekedett felújítási költségek miatt — egyéb körülmények változatlansága esetén, s legalább relatíve — emelkedik. Ez pedig ösztönözne olcsóbban termelő gépek beszerzésére, ismét feltételezve, hogy a nyereség a vállalat munkájának fő vagy legalább döntő jelzőszáma.

A gépek kicserélésének gazdaságossága

Mivel a gépek a termelésük idején elért technikai színvonalat rögzítik, a régi gépek a technikai színvonal emelésének, a termelékenység növelésének legfőbb hátráltatói közé tartoznak.

Ha a régi gépeket újakkal helyettesítjük, hatékonyabbá válik a munka, gazdaságosabban termelhetünk. Ebből az következnék, hogy dobjuk ki a régi gépeket, és alkalmazzunk helyettük tökéletesebbeket. De az új gépeket előzőleg létre kell hozni, s ehhez egyszerre viszonylag nagy munkabefektetés szükséges. Ezzel szemben a megtakarítás csak használatuk idején jön létre. Tehát a ráfordítás egyszerre, az eredmény azonban később — úgyszólván apránként — jelentkezik.

Amilyen egyértelműnek látszik önmagában, hogy az új, tökéletesebb gép alkalmazása gazdaságosabb, olyan határozatlanul állunk a probléma előtt most, amikor a kérdés úgy vetődik fel, hogy még használható régi gépek helyett alkalmazzunk újakat. Közben azonban kihagytunk egy láncszemet. Úgy tüntettük fel a dolgot, mintha a régi gépek — bár nem állanak „hivatásuk magaslatán", vagyis nem növelik kellően a munka termelőerejét — de ezt aztán ingyen tennék. A valóságban azonban anyagi kopásuk következtében időnként részleges újratermelésre szorulnak, mégpedig viszonylag nem is csekély munkabefektetéssel járó felújítások formájában.

Idők folyamán ez a befektetés egyre nő, a teljes újratermelés, vagyis az új géppel való pótlás pedig a technikai haladás eredményeképp mind kisebb ráfordítást követel. Minél tovább használjuk a régi gépeket, annál inkább megközelíti egymást a részleges újratermelés és a teljes újratermelés (a pótlás) költsége.

E közeledés tényezője az is, hogy a felújítási munka technikai színvonala és így termelőereje — amint már említettem — lényegesen kisebb a gépgyártásénál. A két ráfordítás szembeállításakor ezt a körülményt is mérlegelni kell.

Megemlítjük továbbá, hogy mivel a termelői árakban az alkalmazott munkaeszközök tömegét mint holtmunka-lekötést az értékcsökkenési leíráson kívül is kifejezésre kellene juttatni, a felújítási ráfordítás összegét bizonyos arányban csökkenteni kellene (mérlegelve, hogy a felújítási munkák aránylag kevesebb állóeszköz lekötését teszik szükségessé, mint az új gépek gyártása), mielőtt az új gép beszerzési költségeivel összehasonlítanók. (Ez a szempont érvényes a materiális élettartam meghatározásával kapcsolatban elmondottakra is.)

Az új gép beszerzésével megtakarítható felújítási költségek még így is lényegesen csökkentik az új gép beállításával járó egyszeri többletbefektetés összegét, bár ez sem változtat azon, hogy a megtakarítható felújítási költségek levonása után fennmaradó ráfordítás egyszerre, a megtakarítás viszont később, apránként jelentkezik, s csak egy idő múlva ellensúlyozza a gépcserével járó áldozatot.

Mikor mondhatjuk gazdaságosnak a cserét? — vetődik fel ismételten a kérdés. Nyilvánvalóan nem mindegy, hogy mennyi idő múlva éri el a megtakarítás a többletbefektetés összegét.

Elvileg az új gép beállítása minden esetben gazdaságosnak volna ugyan mondható, ha használati ideje alatt többet takarít meg, mint amennyibe kerül. De számolni kell azzal, hogy a technikai haladás következtében bizonyos idő múlva az új gép is elavul, s ekkor már nemcsak hogy nem eredményez megtakarítást, de mind több viszonylagos többletráfordítást okoz (ha a csere később következett volna be, még tökéletesebb gépet lehetett volna beállítani). Másrészt — mivel a befektetés egyszerre, a megtakarítás később, apránként jelentkezik — a befektetés nem fedezhető közvetlenül a megtakarításokból. Így a befektetések terjedelmét — az általuk *később* elérhető megtakarítástól függetlenül — korlátozza az adott időpontban rendelkezésre álló erőforrások szűkössége, az, hogy mennyi élő- és holtmunka fordítható erre a célra.

Úgy tűnik, hogy ez el is dönti a problémát. Úgy látszik: nem kell valami különleges törvényszerűséget keresni a ráfordítás és a megtakarítás között: azok a gépcserék számítanak gazdaságosaknak, amelyek a cserére összesen ráfordítható összeg keretei közt a legtöbb megtakarítást ígérik. De mi határozza meg a cserére fordítható befektetések összegét?

A befektetésre fordítható összeg a mindenkori lehetőségektől függ. De a lehetőségek végső fokon a munka termelőerejétől, az országban elért technikai színvonaltól függnek. A cél (a magasabb technikai színvonal) tehát egyszersmind önmaga elérésének feltétele is. Úgy tűnik, hogy a fejlett termelő apparátussal rendelkező, tehát gazdag ország inkább gazdagodhat, a szegény (elmaradott) országnak pedig nincs módja rá, hogy utolérje a gazdag országot.

Ez a probléma további kérdéseket vet fel. Ha a technika fejlődik, a termelés még akkor is bővül, ha a társadalom által kifejtett munka *mennyisége* változatlan. Gazdag országban (a gazdagság természetesen viszonylagos), ahol a termelőapparátus fejlett, a technikai fejlődésből eredő forrásokból fedezhető nemcsak a termelés további bővítése és az életszínvonal emelése, hanem ezek mellett hatalmas összegek fordíthatók az elavult gépek kicserélésére is. Ezáltal pedig újabb források tárhatók fel. Ily módon a gépcserékből származó későbbi megtakarítások

további cserék fedezetéül szolgálhatnak. A viszonylag szegény, gazdaságilag elmaradt országban a megoldandó fő feladat a modern nagyipar megteremtése, kiterjesztése, másutt már virágzó termelési ágak létrehozása. Ha az ilyen ország csak saját erőforrásaira számíthat és e fő feladatot gyorsan akarja megoldani, akkor úgy tűnik, hogy nemcsak nem marad elég anyagi eszköze a technikailag elavult gépek kicserélésére, hanem még a modern nagyipart is csak az életszínvonal emelkedésének rovására, illetve egyáltalán az életszínvonal rovására tudja megoldani.

Ha van még fel nem használt munkaerő, nem is látszik gazdaságosnak, hogy a meglevő erőforrásokat a még használható gépek kicserélésére fordítsuk, mert úgy tűnik, hogy amit ezzel nyernénk, azt a munkaerő felhasználásának elmulasztásával elveszítenénk.

Ilyenkor fenyeget az a veszély, hogy a termelés fejlesztésén kizárólag annak mennyiségi kiterjesztését értik. Pedig az *ilyen* fejlesztés könnyen öncélúvá, kis hatékonyságúvá válik. Éveken át viszonylag alacsony szinten tarthatja az életszínvonalat és esetleg még így sem sikerül elérni a világtechnika színvonalát, mert a *meglevő* termelőapparátus korszerűsítése elől állandóan elszívják a meglevő erőforrásokat az új létesítmények.

Ebből a „bűvös körből" csak az vezethet ki, ha a fejlesztés feladatát a technikai színvonal emelése, s vele a munka termelőerejének növelése szempontjából értékeljük. Normális körülmények között a termelés nem fejleszthető a technikai fejlődés elhanyagolása árán, aminthogy szocialista viszonyok közt a dolgozók életszínvonalának rovására sem. A technikai haladás a termelés bővítésének alapja, s ezért még időlegesen sem mondhatunk le róla.

A fejlesztésnek nem lehet egyetlen állomása sem, ahol elhanyagolhatnánk a meglevő technikai bázis tökéletesítését. Minden időben kell alapot biztosítani erre a célra, szükség esetén még a termelés mennyiségi kiterjesztésének a rovására is (bár a géppark korszerűsítése a termelés kiterjesztésének is fontos eszköze). Az e befektetésekből származó későbbi megtakarítások aztán — normális feltételek közt — szinte önmaguk termelik rendszeresen újjá a további korszerűsítések anyagi alapjait.

Miből meríthető és mekkora legyen ez az alap, amelyet mindenképpen erre a célra kell fordítani?

Láttuk, hogy a gépek teljes elhasználódásuknál korábbi kicserélése összefolyik azzal a pótlással, amely a materiális élettartam végén válik szükségessé. Úgy tűnik, hogy — bizonyos vonatkozásban — a materiális élettartam végén szükségessé váló pótlás is csak egyik esete a csere gazdaságosságának.

Ha ez így van, akkor helyes feltevésnek látszik, hogy ez a minimális alap elválaszthatatlan része a mindenképpen cserére és általában pótlásra fordítandó, vagyis az értékcsökkenési leírásból képzett alapnak. Ugyanis, ha a gépek egész értéke leírásra kerül, s a technikai haladás következtében csökkenő géptermelési költségek — legalább hosszabb időt tekintve — a beszerzendő gépek árában is kifejeződnek, a leírási kulcsok pedig megfelelőek, akkor az értékcsökkenésből képzett alap lehetővé teszi egyes gépek korábbi cseréjét, illetve a magasabb technikai színvonal biztosítására — bizonyos határok között — a bővített cserét.

Továbbá, ha a beruházott állóeszközök értéke évről évre nő, akkor az értékcsökkenési leírásnak az a része, amely a tulajdonképpen realizálandó amortizációs alapon felül mutatkozik, teljes egészében e minimális alap céljaira fordítható.

A fő probléma most már az értékcsökkenési leírási kulcsok megállapítása, hiszen — egyébként változatlan tényezők esetén — a leírás ütemétől függ a rendelkezésre álló alap nagysága.

Hogyan működne a javasolt leírási rendszer?

Már kifejtett nézetem szerint az értékcsökkenési leírás alapértékrésze degresszív volna. A felújítási értékcsökkenési leírás nagyságának a tényleges felújítási szükséglettől kell függnie, s ez nemcsak hogy nem csökken, hanem idővel nő is, egyebek közt azért, mert bizonyos határon túl a felújítás az alapérték részleges újratermelését is jelentheti. A már befizetett alapérték-csökkenési leírás egy részét erre a célra esetleg rendelkezésre is kell bocsátani. Így aztán, ha a gépet nem cserélik ki, az alapérték-csökkenés is mindinkább felújítási célokat szolgálna.

Az a körülmény, hogy a degresszió csak az alapérték-csökkenési leírásra vonatkozhat, s így csak az értékcsökkenés egy részét érintheti, amellett szól, hogy a leírás időtartama rövid legyen. A gép öregedésével párhuzamosan fokozódó felújítási költségek, továbbá az, hogy a gép technikai színvonala ilyenkor feltételezhetően már a társadalmi átlag alá süllyed, még inkább megkövetelik, hogy ebben az időszakban a gépet már ne terhelje alapérték-csökkenési leírás.

Az alapértéket tehát voltaképpen már a gép életének deléig le kell írni, még akkor is, ha az új, tökéletesebb gépek csak a materiális elhasználódás végén, illetve bővítés révén kerülnének beállításra.

A felújítási értékcsökkenést a tényleges felújítási ráfordításoknak megfelelően kell megállapítani, s pótlás esetén annak finanszírozására lehessen felhasználni. Ezen a módon a pótlásra (illetve a korábbi cserére) képződő alapot — vagy legalább annak nagy részét — éppen a pótlástól tennénk függővé. A folyamat jórészt önmagát ellenőrizné.

Ami azt a kérdést illeti, hogy hogyan lehetne megállapítani a csere leggazdaságosabb időpontját, ennek megállapítása a gazdasági élet bizonyos mechanizálása — úgyis mondhatnám — gazdasági törvények működtetése nélkül nem lehetséges. Ez a „mechanizálás" feltételezné a mai irányítási, vezetési rendszer bizonyos megváltoztatását. Például azt, hogy a nyereség legyen a vállalati munka legalábbis egyik fő jelzőszáma, és ehhez kapcsolódjék az anyagi érdekeltség, hogy a szocialista szektorban meglegyen a gépek kötetlenebb forgalma stb. Ez esetben feltételezve az értékcsökkenési leírás vázolt rendszerét, elképzelhető volna, hogy a pótlásra rendelkezésre álló anyagi eszközöket azok a vállalatok kapják, amelyek azokat a legnagyobb hatékonysággal, és így viszonylag a legnagyobb nyereségtöbbletet produkálva, használják fel.

Elképzelésem továbbá a következő:

1. A pótlási alapot iparáganként kellene képezni. Elsődleges forrása a folyamatos törlesztés, vagyis az alapérték-csökkenési leírás címén befizetett összegek lennének.

2. A pótlási alap másodlagos forrásául szolgálnának azok a felújítási értékcsökkenési leírás címén összegyűlt összegek, amelyek a csere folytán mellőzhető felújítás révén felszabadulnak.

3. A pótlásra ott kerülne sor, illetőleg az iparági értékcsökkenési alapot annak vagy azoknak a vállalatoknak adnák, ahol a felszabaduló felújítási értékcsökkenésből képzett alap beszámításával a pótlásra fordított összeg a leghamarább megtérülne. (A csere feltehetően éppen a legrosszabb, technikailag legelavultabb, legelkopottabb gépekkel dolgozó vállalatban eredményezi a legtöbb megtakarítást, ami automatikusan a technikai színvonal kiegyenlítése irányába hat.)

Nem kétséges, hogy egy ilyen rendszer hatékonyan segítené a technikai haladást.

Egyes területeken (például javítás, egyedi gyártás stb.) a legújabb, legkorszerűbb gépek alkalmazása nem célszerű, a korábban gyártott és így alacsonyabb színvonalú gépek alkalmazása viszont még gazdaságos. Másrészt a termelésarányok és a profilok eltolódásai kapcsán rendszeresen előfordul, hogy egyes gépek az egyik gyárban feleslegessé válnak, más gépek másutt pedig hiányoznak.

A helyi géphiányok és feleslegek kiegyenlítése a használt gépek akadálytalan áramlását teszi szükségessé. Ennek feltétele, hogy a gép korábbi birtokosa érdekelt legyen az átadásban, az igénylő pedig abban, hogy csak számára valóban szükséges gép megszerzésére törekedjék. Jelenleg a használt gépek állami vállalatok közti forgalma — bár ennek előmozdítására jónéhány kezdeményezés történt — nem akadálytalan, igen sok — megfelelő érdekeltség esetén — könnyen pótolható helyi géphiánnyal és elhelyezhető helyi gépfelesleggel találkozhatunk; gazdaságvezetési módszereink tökéletesítése keretében erre a problémára is választ kell találnunk.

Ipari, mezőgazdasági gépek, gépalkatrészek átvételével, felújításával, értékesítésével, közvetítésével foglalkozik a

MŰSZAKI ANYAG ÉS GÉPKERESKEDELMI VÁLLALAT

Központ:

Budapest, VII., Tanács krt. 25. Telefon: 223–634.

Használaton kivüli, használt és roncs villanymotorokat a 15/1955. O. T. utasítás értelmében átveszünk, felújítunk vagy selejtezünk.

HOCH RÓBERT

A magánszektor szerepe a kereskedelemben

A magánkiskereskedelem kérdése gyakran szerepelt nálunk az elmúlt években és most ismét napirenden van. Miért szükséges hosszú ideig a magánkereskedelem a tőkés hatalom megdöntése után? Miért tért vissza oly gyakran a magánkereskedelem problémája az elmúlt években? Miért vált most ismét aktuálissá a magánkereskedelem körének felülvizsgálása és új szabályozása? E kérdéseket kívánom tárgyalni ebben a cikkben.

Koncentráció a tőkés kereskedelemben

A tőkekoncentráció — elsősorban éppen a kapitalista társadalom ellentmondásaiból következően — nem minden gazdasági ágban fejlődik egyforma ütemben, ezért a társadalmi tulajdon megteremtésének feltételei sem egyszerre születnek meg a népgazdaság minden területén. Mialatt az ipar legnagyobb részében, a közlekedés nagy részében, a hitelrendszerben a koncentráció már igen magas fokot ért el, a termelési és a forgalmi eszközök már megérettek a kisajátításra, addig a mezőgazdaság nagyobb részében, az ipar egy részében (a kisiparban) és a kereskedelemben a koncentráció viszonylag alacsonyfokú; a kistőkések, sőt a kisárutermelők és más kistulajdonosok (kiskereskedők) nagy tömege létezik; a kistulajdonosok és a kistőkések kisajátítása a tőke által kevésbé ment végbe. Magában a kereskedelemben is igen egyenlőtlen a koncentráció előrehaladása: amíg a kül- és a nagykereskedelemben a koncentráció foka magas, addig a kicsinybeni kereskedelem nagyon szétforgácsolt marad. Előre kell bocsátani azt is, hogy a tőkés kiskereskedelemben is erőteljes koncentráció indult meg az elmúlt évtizedekben, és ez a folyamat egyre erősödik.

A mezőgazdaság alacsonyabb fokú koncentrációját e cikkben ténynek fogadom el és nem kívánom okait elemezni. Viszont vizsgálni kívánom azokat az okokat, amelyek miatt a tőkés kiskereskedelem koncentrációjának foka messze elmarad például az ipari koncentrációtól.

Az első és legfontosabb ok *a fogyasztás és még inkább a vásárlás jellegében* rejlik. A fogyasztók a szükségleteik kielégítéséhez szükséges termékek nagyobb részét folyamatosan szerzik be, kisebb tételekben. Ezért megkívánják, hogy lakóhelyük közvetlen közelében legyenek a boltok, amelyek ezért — ha kicsik is — versenyképesek maradnak a koncentrált nagyboltokkal szemben.

Az elmondottakból következik az is, hogy *a kiskereskedelem különböző ágaiban sem azonos fokú a koncentráció, mert nem minden*

fogyasztásicikk-csoportból vásárol a fogyasztó folyamatosan. Leginkább az élelmiszerek vásárlása folyamatos, ezért a kisboltok leginkább éppen az élelmiszer szakmában tartják magukat. (Hasonló a helyzet például a vegyicikk kiskereskedelemben, a rövidáru kiskereskedelemben stb.) Viszont a ruházati kiskereskedelem nagyobb részében, továbbá a tartós fogyasztási cikkek kiskereskedelmében a fogyasztó csak ritkábban vásárol, ezért a bolthálózat koncentrációja hamarabb és nagyobb méretekben létrejött.

Vannak azonban tényezők, amelyek akadályozzák a koncentrációt azokban a szakmákban is, amelyekben a fogyasztói beszerzés időszakos. *A személyes szükségletek meghatározásában sok szubjektív tényező játszik szerepet* — bár e szubjektív tényezők is társadalmi jellegűek, eredetűek — (divat, ízlés, az egyénire való törekvés stb.), s e tényezők a fogyasztási cikkek termelésében és értékesítésében egyaránt nagyfokú rugalmasságot, változatosságot, a fogyasztókhoz való alkalmazkodást követelnek meg. Ez a körülmény is lehetővé teszi a kisboltok életben maradását.

A kiskereskedelem alacsonyabb fokú koncentrációja összefügg a kiskereskedelmi tevékenység jellegével is. A kiskereskedelem — ellentétben a nagykereskedelemmel — nem főként az áru értékmetamorfózisának önállósult alakja, hanem a kiskereskedelmi tevékenység jelentős részét *az áru használati értékével való foglalkozás köti le;* mégpedig igen aprólékos foglalkozás: az áru kis tételekben való szétmérése, csomagolása. Mint az iparban, úgy a kereskedelemben is a tevékenységnek már jelentős méretűnek kell lennie ahhoz, hogy a tulajdonos elkülönüljön a fizikai tevékenységtől, s csupán az irányításra szorítkozzék. A szétforgácsolt kiskereskedelemben az alapvető tevékenység a tulajdonoson nyugszik, s még ha a tulajdonos tart is egy-két alkalmazottat, ezek tevékenysége csak kisegítő a tulajdonosé mellett s a tulajdonos pusztán alkalmazottai kizsákmányolásából, méghozzá tőkés színvonalon nem tud megélni.

Sokan azt hiszik: a nagy forgalmat lebonyolító nagyméretű bolt feltétlenül rentábilisabb, mint a kisforgalmú kisbolt; a nagyüzem mindig, a körülményektől függetlenül feltétlen fölényben van a kisüzemmel szemben. Pedig ez nem így van. Kis forgalom lebonyolításához viszonylagosan is kevés berendezés, rezsiköltség, adminisztráció kell, alkalmazottat esetleg nem szükséges tartani, tehát a forgalmi költségek színvonala igen alacsony lehet. A forgalom növekedésével egy ideig a költségszínvonal tovább csökken, mert a fix költségek nagyobb forgalomra oszlanak meg. A forgalom további növekedése egy bizonyos ponton *minőségi változást* okoz: a forgalmi költségek színvonala ugrásszerűen megnő. E ponton túl már lényegesen nagyobb üzlet- és raktárhelyiség, terjedelmesebb és lényegesen drágább berendezés, aránytalanul több világítás, fűtés stb. szükséges, ugrásszerűen megnő az adminisztrációs szükséglet, alkalmazottakat kell foglalkoztatni. A fix költségekről kiderül, hogy nem is teljesen fixek, a forgalomtól független költségekről kiderül, hogy nem is teljesen függetlenek a forgalomtól. A nagyboltnak a kisboltnál lényegesen nagyobb forgalmat kell lebonyolítani, hogy rentábilis legyen. (Ezen ugróponton túl — legalább jó ideig — a forgalom növekedésével a költségszínvonal újra süllyed.) És megfordítva: a kisbolt a nagyboltnál lényegesen kisebb forgalom esetén is ren-

tábilis lehet, sőt az alacsony költségszínvonal miatt a forgalomnak itt igen kicsire kell összezsugorodnia ahhoz, hogy a kisbolt vesztességessé váljék.

Éppen a koncentráció alacsony foka miatt a tőkés kiskereskedelemben *igen csekély az a tőke minimum, amely új üzlet elindításához szükséges.* (A tőkés hitelrendszer fejlődése pedig még inkább csökkenti ezt a minimumot.) Ezért elsősorban a kiskereskedelembe áramlanak azok a kistőkék, amelyek a gazdaság más területéről kiszorultak, amelyek másutt már életképtelennek bizonyultak. Éppen ezért a kiskereskedelemben igen éles a verseny, s az önálló kiskereskedők nemcsak, hogy az átlagprofithoz nem jutnak hozzá, hanem sokszor az önálló kiskereskedés még a munkásjövedelem színvonalát sem tudja biztosítani.

Mindez gátolja a nagytőke beáramlását a kiskereskedelembe.*

Akadályozza a koncentrációt a kiskereskedelemben az is, hogy *a termelés bizonyos területén szintén alacsony a koncentráció.* Vonatkozik ez elsősorban a mezőgazdaságra, de vonatkozik a fogyasztási cikkeket termelő ipar bizonyos részére is. Márpedig amíg a termelés koncentrációja alacsony fokú, addig nehezen tud koncentrálódni az értékesítés is. A szétszórt, kis termelési egységektől való felvásárlásban, beszerzésben a kis, mozgékony, önálló kereskedő bizonyos fokig előnyben van a kereskedelmi nagytőkéhez képest.

Az elmúlt száz évben, s különösen az elmúlt évtizedekben, mégis erős koncentráció ment végbe a kiskereskedelemben, a nagytőke erősen behatolt erre a területre is.**

Ugyanakkor az egyéni kiskereskedők tényleges önállósága egyre inkább megszűnik. Ezeknek a kereskedőknek jelentős része abból a hitelből létezik, amelyet a gyártól, illetve a nagykereskedőtől kap; az ipari, illetve en gros kereskedelmi nagytőke függvényévé válik. *Formálisan még önálló, lényegében azonban már a nagytőke alkalmazottja.* (Ehhez járul az is, hogy a gyárak egyre gyakrabban maguk határozzák meg a fogyasztói árat és a kereskedelmi haszonkulcsot.) Az önállóság látszatjellegére napvilágot derítenek a gazdasági megrázkódtatások: minden gazdasági vihar tömegével söpri el ezeket az egzisztenciákat.

De erősen csökken az egyéni kiskereskedők jelentősége is. Számuk változatlanul jelentős minden országban, de a *forgalomban képviselt arányuk* egyre csökken; egyre inkább elmarad számarányuktól. A kiskereskedelem koncentrációját pedig nem elsősorban a hálózat alakulásán, hanem a forgalom megoszlásán kell mérni. A koncentráció tendenciája a kiskereskedelemben is utat tör magának, sőt egyre erőteljesebben érvényesül. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a koncentráció tendenciája a kiskereskedelemben is csak tendencia (sokkal inkább, mint például az iparban), hogy minden tőkésországban, a legfejlettebbekben is, igen nagy az önálló (vagy látszólag önálló) kiskereskedők száma, s nem lehet eltekinteni a forgalomban betöltött szerepüktől, még ha ez gyorsan csökken is.

* Marx rámutat, hogy megállapításainak jelentős része alól a „kiskereskedő tőkéje, ez a korcsfajta, kivétel". (Marx: A tőke. III. 327. o.)

** A kiskereskedelem koncentrációjára igen sok anyagot és adatot közöl Groó István „A tőkés kereskedelem újabb szerkezetváltozásai" című, a Közgazdasági Szemle 1957. januári számában megjelent cikkében.

Magánkereskedelem a szocializmus építésének időszakában

A tőkekoncentráció elért foka lehetővé és szükségessé teszi a döntő népgazdasági ágakban a tulajdon társadalmasítását, a kisajátítást — az államhatalom jellegének megváltozása után. A kereskedelemben is viszonylag rövid idő alatt megvalósítható a külkereskedelem és a nagykereskedelem társadalmasítása, bár ezekben az ágakban a hangsúly *nem az eszközök kisajátításán van, hanem a funkciók átvételén,* megfelelő szocialista szervezet kialakításán, a magántevékenység megakadályozásán. Már kezdetben megindul a kiskereskedelem társadalmasítása is, mindenekelőtt a legkoncentráltabb tőkés kiskereskedelmi formák (az áruházak, a fiókhálózattal rendelkező vállalatok) kisajátításával. A kialakuló szocialista hatalom megváltoztatja a beszerző és az értékesítő szövetkezetek jellegét is. A szocialista kiskereskedelem viszonylag rövid idő alatt képessé válik a forgalom legnagyobb részének lebonyolítására; a lakosság a legtöbb fogyasztási cikket a szocialista kiskereskedelemtől vásárolja. Igen hamar kibontakoznak a szocialista kiskereskedelem előnyös oldalai. A szocialista államnak széles lehetősége nyílik országos kereskedelempolitikára. A lakosság a fogyasztási cikkek zömét fix árakon szerezheti be. Lehetővé válik a szükségletek alapos felmérése. (Más kérdés, hogy ezt a lehetőséget mennyire használják ki.) Megnő az egy kereskedelmi dolgozóra jutó forgalom mennyisége. Lehetővé válik a szükségleteknek megfelelő tervszerű kereskedelmi hálózatfejlesztés és a boltok anyagi-technikai bázisának növelése. (A lehetőség és a valóra váltás itt sem azonos.)

Azokon a területeken azonban, amelyeken a koncentráció foka alacsony, az azonnali társadalmasítás nem valósítható meg, s különösen nem oldható meg a társadalmasítás kisajátítás útján — sem politikai, sem gazdasági szempontból. Ezért a kiskereskedelem jelentős részében a szocialista hatalom létrejötte után meg kell engedni a magántevékenységet; ennek köre és jelentősége elsősorban attól függ, hogy a szocializmus útjára lépő ország a tőkés rendszerben milyen fejlettségi fokot ért el. Mivel hazánk közepesen fejlett ország volt, ezért a magántevékenység fennmaradása a hatalom és a gazdasági kulcspozíciók megszerzése után is viszonylag széles körben szükségszerű.

A magánkereskedelem szükségessége a szocializmus építésének időszakában *már magából a kisárutermelés létezéséből is következik.* Ez sem valami új dolog: a kapitalizmusban is éltetője az egyéni kiskereskedőknek a kisárutermelés. Mindaddig, amíg van kisárutermelés, addig van szabadpiac, magáneladás, s már ez is magánkereskedelem. A szabadpiac nélkül nem lehet biztosítani a város megfelelő ellátását mezőgazdasági termékekkel, sőt a lakosság megfelelő ellátását (magánkisipari) iparcikkekkel sem. De ha már van termelői piac, akkor már a szó szoros értelmében vett magánkereskedelem is kialakul. Semmiféle adminisztratív intézkedéssel nem akadályozható meg, hogy egyes parasztok ne vásároljanak fel baromfit, tojást, tejterméket, gyümölcsöt stb. viszonteladás céljából más parasztoktól; hogy egyes kisiparosok ne vásároljanak más kisiparosoktól, sőt más kisiparosokat ne dolgoztassanak. A szocialista állam szempontjából sokkal előnyösebb, ha e tevékenységet iparengedéllyel rendelkező kereskedők végzik; nemcsak azért, mert ezeket ellenőrizheti, mert ezek adót fizetnek, hanem azért is, mert a hivatásszerűen

adás-vétellel foglalkozók jelentősen növelhetik az árualapot, élénkíthetik a város és a falu közötti áruforgalmat.

A szocialista kereskedelem kiszélesedésével együtt az előnyök mellett megjelennek *a problémák* is. Ezek főként abból fakadnak, hogy a szocialista kereskedelem sokszor *monopolhelyzetbe kerül.** Problémákat okoz maga a fix árak rendszere is. Tetézi a bajokat, ha nem veszik figyelembe azokat a tapasztalatokat, amelyek a már koncentrált tőkés kiskereskedelemben halmozódtak fel. Nehéz feladat az irányító apparátus felépítése, tudniillik olyan irányító apparátusé, amely valóban irányít és ellenőriz, de nem bénítja a kiskereskedelmi vállalatokat és boltokat (amelyeknek nagyon rugalmasaknak kell lenniök), s nem falja fel azt az anyagi hasznot, amelyet éppen a szocialista kiskereskedelem biztosít. *Meg kell találni azokat a boltméreteket és azt a boltsűrűséget, amely optimálisan gazdaságos, és ugyanakkor a lakosság optimális ellátását teszi lehetővé.* Ezek nélkül a szocialista kereskedelem előnyei nem, vagy csak alig érvényesülhetnek. És ami talán a legfontosabb: *a szocialista kereskedelem fölénye csak akkor domborodhat ki, ha a társadalmasítás nem megy túl az objektív feltételek megszabta kereten.* (Ezeket a kereteket kell fokozatosan bővíteni.) A kapitalizmusban a nagytőke is meghagy bizonyos területeket az önálló (vagy formálisan önálló) kiskereskedőknek, mert e területeken nem rentábilis a nagytőke működtetése. Ez a megállapitás teljesen, sőt talán fokozottan vonatkozik a szocalista államra. Lehet egy bolt magántulajdonban rentábilis, de már például „nem bírja el" a központi irányítással járó adminisztratív költségeket. Ha ezeket az elaprózott magánboltokat erőszakosan felszámolják és koncentráltabb állami boltokat létesítenek, akkor a lakosság megsínyli ezt, s még mindig nem biztos, hogy az állami boltok rentabilissá váltak.** Ha pedig az állami boltok rentábilissá tételéért a magánboltokat tovább „ritkítják", akkor a fogyasztók még rosszabb helyzetbe kerülnek. Hogy a lakóterületek bolthálózata kielégítő legyen, s az állam ne kényszerüljön veszteséges boltok üzemeltetésére, ehhez meg kell engedni a magánboltok működését a „hagyományos" területeken. (A magánkereskedelem részesedése a forgalomból mindig összehasonlíthatatlanul kisebb lesz, mint a hálózatból való részesedése!)

Megemlékeztem arról is, hogy a kis, egyéni boltok létüket a tőkés rendben azzal is biztosítják, hogy alkalmazkodni tudnak a különleges kívánalmakhoz, a gyorsan változó szükségletekhez; nem utolsósorban a kisiparral való közvetlen kapcsolat révén. Nem állíthatjuk, hogy szocialista iparunk és kereskedelmünk minden tekintetben máris képes lenne ezekhez a szükségletekhez igazodni.

A magánkereskedelemnek, de általában a magántevékenységnek a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet idején fontos szerepe van mind a kereskedelmi hálózat, mind az árualapok, mindpedig a választék kiegészítésében.

A magánkereskedelem kapitalizmus kizsákmányolással, tőkefelhalmozási lehetőséggel, anarchiával. De olyan borzasztóan kell-e félnünk a magánkereskedelemtől? Nem, *a magánkereskedelemtől nem félni kell,*

* Itt most nem foglalkozom azokkal a nehézségekkel, amelyek a gazdaságpolitika más oldalaival függenek össze.

** N. B. A nagybolt csak aránylag nagy forgalom esetén rentábilis.

hanem optimális határok közé szorítani, hogy ne veszélyeztesse, hanem előmozdítsa a szocializmus fejlődését. Megvan a mód rá, hogy bár viszonylag széles körben engedélyezzük a magánkereskedelem működését, mégis kézbentartsuk, kontrolláljuk, megakadályozzuk a szocializmusra veszélyes mértékű fejlődését. Először, a forgalom javarészét a szocialista kereskedelem bonyolítja le, s mindenekelőtt ezzel korlátozzuk és befolyásoljuk a magánkereskedelmet. Másodszor, s tulajdonképpen mindenekelőtt: az államhatalom birtokában kézben tarthatjuk a magánkereskedelmet (a magánkereskedelmi tevékenység állami szabályozásával, az iparengedélyek kiadásával és megvonásával, az adópolitikával, a foglalkoztatható alkalmazottak számának szabályozásával stb.) Harmadszor, már a tőkés rendben az egyéni kiskereskedőknek nemcsak a forgalom lebonyolításában betöltött szerepe csökken, hanem egyre inkább megszűnik a tényleges önállóságuk, egyre inkább az ipari tőke, a banktőke, a kereskedelmi nagytőke függvényeivé válnak. Nos, ha az ipari üzemek, a bankok, a nagykereskedelem a szocialista állam tulajdonában vannak, a magánkereskedelem jelentős mértékben az állami szektor függvényévé válik; a magánkereskedelmet az államkapitalizmus medrébe lehet és kell terelni. *A szocialista szektor és a korlátozott magánkereskedelem között nincs áthidalhatatlan szakadék; a híd: az államkapitalizmus rendszere.*

A szocializmust előbb-utóbb az *egész* népgazdaságban meg kell teremteni. Semmi köze sincs a szocializmushoz annak, aki csak az iparban, a bankrendszerben stb.; tehát általában azokban az ágakban ismeri el a társadalmi tulajdon létjogosultságát, amelyekben már a kapitalizmusban megszületett a társadalmasítás feltétele. Csakhogy a csekély koncentrációjú ágakban a társadalmasítást elsősorban nem a tulajdon kisajátításával kell megteremteni, hanem éppen a társadalmasítás hiányzó feltételeit kell fokozatosan megteremteni a hatalom és a gazdasági kulcspozíciók birtokában. A kommunisták egyáltalán nem tekintik örökkévalónak a magántulajdont, s mindent elkövetnek, hogy a teljes társadalmasítás feltételeit minél előbb megteremtsék. De semmi köze a leninizmushoz annak, aki idő előtt akarja „bántani" a magántulajdont; aki nem tudja vagy nem akarja megérteni, hogy e feltételek megteremtéséig a korlátok közé szorított magántevékenységet nemcsak meg kell tűrni, hanem fel kell használni a szocializmus erősítésére.

A mai helyzet gazdaságpolitikai előzményei

A hároméves terv időszakában még nem mentünk messze a kiskereskedelem társadalmasításában. Inkább előkészítettük ezt a népgazdaság többi ágában — ebből a szempontból nem utolsósorban a nagykereskedelemben — végrehajtott társadalmasítással.

Első ötéves tervünk időszakában épült fel és vált uralkodóvá a szocialista — állami és szövetkezeti — kiskereskedelem. És ez felmérhetetlen jelentőségű eredménye ennek az időszaknak. S ha sok baj, probléma, nehézség volt és van szocialista kiskereskedelmünkkel, mégis elmondhatjuk, hogy megszilárdult és alapjában véve kiállotta a próbát. Ma már fejlődő szocialista rendszerünknek szerves tartozéka, hozzátartozik mindennapi életünkhöz.

Szocialista kereskedelmünk kitűnően vizsgázott az 1956. október utáni nehéz időkben. Hallatlanul nehéz körülmények között, szilárd árakon biztosította a lakosság ellátását. Sokan azt mondják erre, hogy ez még nem bizonyítja a szocialista kereskedelem fölényét a kapitalista kereskedelemmel szemben, mert rendkívüli helyzetben centrális árueloszlás szükséges és jól jött, hogy volt egy erősen centralizált kiskereskedelmi szervezetünk. A szocialista kiskereskedelemnek még ezután kell fölényét bebizonyítani a viszonylagos árubőség körülményei között; a kereslethez való alkalmazkodásban, a kívánt minőség és választék biztosításában.

Ebben az érvelésben tagadhatatlanul sok az igazság. Ám van benne jó adag utólagos okosság is. Ugyanis ennek az érvelésnek a *fordítottja* éppen olyan kézenfekvőnek látszik. „Nehéz helyzetben a bürokratikussá vált, erősen központosított szervezet képtelen rá, hogy a szükséges alapokat összegyűjtse, s megfelelően gazdálkodjék velük". „Ilyenkor fokozott rugalmasság, mozgékonyság kell." „A maszek a haszon reményében töri magát, kockáztat. De a kisfizetésű bolti alkalmazottnak, meg a bürokratikus apparátus tisztviselőjének ilyen helyzetben legkisebb gondja is nagyobb, mint az, hogy a lakosság ellátásáról gondoskodjék." Valljuk be, *előre* nem tudtuk, hogy nem ez utóbbi lesz-e a dolgok logikája. S nem térhetünk napirendre mint magától értetődő dolog felett, hogy a bolti dolgozók testi épségük kockáztatásával látták el feladatukat, s a kereskedelmi apparátus dolgozói — a vállalattól a minisztériumig — általában a helyzet magaslatán álltak.

Félreértés ne essék: az elmondottakkal nem a túlzott centralizáltságot akarom védeni. Sőt világos, hogy kereskedelmünk szervezete éppen rendkívüli helyzetre van méretezve. Csak azt kívánom leszögezni, hogy szocialista kereskedelmünktől az ezekben a hónapokban végzett munkát mint jelentős fegyverténytet nem lehet elvitatni.

De szocialista kiskereskedelmünk fejlesztését — ha a fejlesztés mértékét és módszereit vesszük szemügyre — nem lehet egyértelműen pozitívumként elkönyvelni.

Ötéves tervünk első éveiben az egész gazdaságpolitikát jellemző szubjektivista-voluntarista vonások messzemenően érvényesültek a kereskedelemmel kapcsolatban is; már 1950-ben és 1951-ben, de különösen 1952-ben és 1953 első felében. A magánkereskedelmet az iparengedélyek megvonásával, az üzletek kisajátításával csaknem teljesen likvidálták. A magánkereskedelem (helyi alapból származó áruival együtt) 1950-ben a forgalom 39,0 százalékát, 1951-ben 23,2 százalékát, 1952-ben pedig 8,2 százalékát, 1953-ban 0,6 százalékát bonyolította le. A magánkereskedelem forgalma — változatlan árakon — 1953-ban az 1950. évinek 1,6 százalékát (!) tette ki. Egyidejűleg minimálisra csökkent a paraszti szabadpiaci forgalom, továbbá az indokolatlanul magas adók és az anyagellátási korlátozások csaknem likvidálták a kisipart is. Mindez jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a lakosság ellátási helyzete 1953 első félévében nagyon megromlott. Romlott a lakosság ellátása, mert a magántevékenység túlzott korlátozása csökkentette az árualapokat. De romlott azért is, mert az állami kereskedelem fejlesztésében — a túlzott ütemű iparosítási politikának megfelelően — az „akkumulációs szemlélet" érvényesült; a fogyasztó érdekét a legkevésbé sem vették figyelembe, a gazdaságossági szempontokat igen gyakran a fogyasztók rová-

sára érvényesitették (megvetéssel utasították el a „fogyasztói szemléletet"). A likvidált magánboltok helyén nem létesültek állami boltok, a mellékutcákból eltűntek az üzletek, a háziasszonyoknak úgyszólván kilométereket kellett gyalogolniuk, hogy bevásárolhassanak. Hasonló volt a helyzet a falun a földművesszövetkezetekkel.

1953 második felében és 1954-ben a népgazdaság minden ágában, a forgalomban is a voluntarista hibákat kijavító politika kezdett már kialakulni. Előtérbe kerültek a fogyasztók pillanatnyi érdekei. Megélénkült a falu és a város közötti áruforgalom. Jelentősen bővült az állami kiskereskedelem bolthálózata; erősen csökken túlzott centralizáltsága. Ugyanakkor nagyobb teret kapott a szocializmust erősítő és nem veszélyeztető magántevékenység a termelésben és a forgalomban egyaránt; anélkül, hogy a gazdasági kulcspozíciók tekintetében a legkisebb engedményeket tettük volna.

Bár 1954-ben a magángazdálkodás szabadságának, illetve korlátozásának nagyjából helyes mértéke alakult ki (ez nem azt jelenti, hogy *egyes területeken* a korlátozás nem volt még mindig túlzott*, illetve, hogy más területeken nem kapott túlságosan, indokolatlanul nagy területet a magángazdálkodás**), mégis a túlzó-baloldaliak soknak találták a szabadságot és kevésnek a korlátozást, s vissza akartak térni az 1953. június előtti álláspontokhoz, a jobboldaliak pedig soknak találták a korlátozást és kevésnek a szabadságot, s a magántevékenység csaknem korlátlan engedélyezését követelték.

1955-ben ismét folytatódott a gazdaságilag és politikailag megalapozatlan, a lakosság jó ellátását aláásó társadalmasítás a forgalomban is.***

Intézkedések egész rendszere szűkítette a szabadpiacot (a tőkehús és a zsírszalonna szabadpiaci forgalmának eltiltása, a kötelező gabona értékesítési szerződés, termékcsere konstrukció a kukorica felvásárlásánál). A kisipar jelentős részét ismét lehetetlenné tette az adók nagyarányú emelése és a rossz nyersanyagellátás.

Világosan kell látni azonban (és ezt sokan nem látják vagy nem akarják látni), hogy minden „visszahúzás" ellenére a gazdaságpolitika nem tért, mert nem térhetett vissza az 1953 júniusi előtti állapotokhoz sem 1955-ben, sem 1956-ban. Bár a magántevékenységet sok területen visszaszorították, a magánkereskedelem forgalma, sőt súlya a forgalomban 1955-ben — 1954-hez képest — tovább nőtt. Lényegében változatlan maradt ez időben a magánkereskedők száma.

A fogyasztók igényeit inkább szem előtt tartó politikának része volt az egyoldalú „akkumulációs szemlélet" likvidálása az állami kereskedelemben, a bolthálózat jelentős fejlesztése. A túlzott társadalmasításból fakadó ellentmondás most természetesen új formában bukkant elő. Az állam a viszonylag kis forgalmat lebonyolító egységekre egyszerűen rá-

* Például a kisipar nyersanyagellátása sok szakmában alig javult.

** Például olyan szakmákban is kiadtak iparengedélyt, amelyekben a szocialista ipar vagy a szocialista kereskedelem maga is ki tudta volna elégíteni a lakosság szükségleteit. Ennek egyik oka az volt, hogy a magánkereskedők — konjunkturális okok miatt — igen gyakran nem azokban a szakmákban és nem azokban a kerületekben kérték az iparengedélyt, amelyekben az állami kereskedelem hiányzott.

*** Ugyanakkor a lakosság vásárlóereje nagyjából stagnált.

fizetett. (Ilyen boltok üzemeltetése kifizetődő lehet a magánkereskedőnek, de nem kifizetődő a nagy adminisztrációval, ellenőrző és irányító apparátussal, kötött munkaidejű, társadalombiztosításban és egyéb szociális juttatásokban részesülő alkalmazottakkal dolgozó állami kereskedelem számára. A „maszek" nem korlátozza a saját munkaidejét, bevonja a családi munkaerőt is, s maga végzi el a kereskedelemmel kapcsolatos valamennyi tevékenységet. Emellett megtalálja azokat a — nem egészen a „profiljába" tartozó — cikkeket, amelyek üzletét rentábilissá teszik.) E probléma megoldására több kisforgalmú, egy-két munkaerőt lekötő boltot bizományi bérleti rendszerűvé alakítottak át, különösen trafikokat és italboltokat.

Ezeket a boltokat teljesen a magánszektorhoz szokták sorolni. Véleményem szerint ez közgazdaságilag nem helyes. Marxista közgazdák előtt nyilvánvaló, hogy a tőkés rendszerben az önálló kisiparos és a bérmunkás, illetve az önálló kereskedő és a kereskedelmi alkalmazott között az átmeneti formák egész láncolata létezik. Az átmeneti gazdaságban a bizományi bérleti rendszerű boltok, az állami boltok, az állami üzlet és a magánkereskedés között félúton vannak: az államkapitalizmus bizonyos formáját testesítik meg.

A szétforgácsolt kiskereskedelmi hálózat irányítási és gazdaságossági problémáit nemcsak a „maszekosítás" vagy „félmaszekosítás" útján lehet megoldani. A kapitalizmus felhasználása nemcsak a magántulajdoni viszonyok megengedése, hanem a kapitalizmusban kialakult formák, felhalmozódott tapasztalatok átvétele is. A koncentrált tőkés kiskereskedelem egyik főformája a szétaprózott bolthálózattal rendelkező fiókrendszerű kereskedelem. A tőkés vállalat számára rentábilisak voltak ezek a boltok, mert a tőkés vállalat megfelelő önállóságot biztosított, illetve ösztönző bérrendszert alkalmazott. 1956-ban már megindultak a kísérletek állami kereskedelmünkben is az állami kereskedelemhez tartozó boltok olyan mértékű önállósítására, amely párosítja a központi irányítást a széleskörű helyi kezdeményezéssel.

E gazdaságpolitikai előzmények után kell ma megteremtenünk a szocialista és a magánkereskedelem helyes viszonyát. A politikai helyzet bizonyos szempontból igen kedvező ehhez. Az ország megszabadult a régi, hibás vezetéstől, s ugyanakkor az ellenforradalom leverése után szilárd a szocialista hatalom. Más szempontból viszont a feladat megoldásához kedvezőtlen a politikai légkör: az ellenforradalom eszmei befolyása még koránt sincs megsemmisítve, s részben éppen ezért talán még a korábbinál is nagyobb egyes gazdasági szakemberek és gazdaságpolitikusok ellenállása a változtatásokkal szemben. Egyértelműen kedvezőtlen feltételeket teremt az októberi felkelés következtében kialakult gazdasági helyzet.

A magánkereskedelem kiterjesztésének szükségessége és az ezzel kapcsolatos problémák

Melyek a magánkereskedelem kiterjesztését megkövetelő körülmények?

Először, javítani kell a lakosság ellátását, részben az árualapok növelésével, részben a kereskedelmi hálózat fejlesztésével. A mai gazdasági helyzetben, az árualap és a vásárlási alap egyensúlya megbomlásá-

nak körülményei között különösen égető feladat az árualap növelése. Másodszor, a lakosság ellátásának megjavításáért lényegesen nagyobb teret kell biztosítani az eladók konkurrenciájának, egyrészt a szocialista és magánkereskedelem, másrészt a magánkereskedők között. Ma ugyanis legtöbbször a szocialista és a magánkereskedelemnek egyaránt *monopolhelyzete* van. Harmadszor, az egész népgazdaságban, az állami kereskedelemben is tényleges szerepet kívánunk juttatni a vállalati rentábilitásnak mint gazdasági szabályozónak. Ez a konstrukció a kiskereskedelmi vállalatokat arra ösztönzi, hogy a ráfizetéses, a jelen körülmények között rentábilissá nem tehető egységeiktől megszabaduljanak. Negyedszer, a kötelező beadás megszüntetése szükségképpen növeli a szabadpiac súlyát. A szabadpiacon pedig az árak stabilitása és csökkentése csak a mezőgazdasági termékek kínálatának növelésével érhető el. Ez pusztán az állami felvásárlással és szerződéssel — a szétforgácsolt piac és a termékfajták nagy száma miatt — nehezen oldható meg. A magánkereskedelem jelentősen hozzájárulhat a szabadpiaci árak stabilitásához és csökkentéséhez szükséges kínálat kialakításához.

Milyen szélsőséges politikai tendenciákkal kell ma reálisan számolnunk a magántevékenység szabályozásával kapcsolatban?

Kétségkívül találkozunk a magántevékenység mértéktelen kiterjesztésének követelésével. Meg kell azonban jegyezni, hogy az ilyenfajta törekvések inkább a lakosság bizonyos rétegeiben tapasztalhatók, de csak szűk körben és kisebb mértékben a gazdasági szakemberek körében.* Ez utóbbiaknál a túlzások nem annyira a magántevékenység mértékére vonatkoznak, mint inkább arra, hogy, 1954-hez hasonlóan, egyesek olyan ágakra is ki akarják terjeszteni a magántevékenységet, amelyekben az állami ipar és az állami kereskedelem is biztosítani tudja vagy biztosítani tudná a lakosság ellátását. Sokkal erősebb a gazdasági szakemberek körében az ellenkező előjelű túlzás: az indokolatlan ellenállás a magántevékenység kiszélesítésével szemben, az akadékoskodás és a gáncsoskodás, a magánkereskedelemtől (és a magánkisipartól) való pánikszerű félelem. Pedig világosan kell látni ennek a félelemnek az alaptalanságát. Igen nehéz ma nálunk annyira „elcsúszni" a magánkereskedelem fejlesztésében, hogy ez veszélyeztesse a szocialista rendszert. Ha feltételezem egy pillanatra azt az *abszurditást,* hogy a magánkereskedelem részesedése a forgalomból 1955-höz képest tízszeresére nőne, még akkor is az 1950. évi részesedés *kétharmadánál kevesebb volna.* A részesedési arány megkétszereződése vagy megháromszorozódása pedig a legkevésbé sem érintené a szocialista kereskedelem hegemóniáját.

Melyek a problémák a magánkereskedelem kiterjesztésével kapcsolatban?

Ma a magánkereskedelem kiterjesztésével kapcsolatos egyik fő probléma, hogy vajon *az új magánkereskedők új boltokat létesítenek-e vagy bérbe adhatók-e nekik eddig állami kezelésben volt boltok is?* Az első álláspont mellett, a második ellen szól az az általában feltétlenül helyes érv, hogy a magánkereskedelem saját erejéből, saját tőkéjéből

* Az egyes gazdasági szakembereknél — tapasztalataim szerint — a jobboldaliság ma nem elsősorban a magántevékenység fejlesztésének, hanem a társadalmi szektor gazdasági mechanizmusa átalakításának mértékére vonatkozóan tapasztalható.

hozzon rendbe üzlethelyiségeket, létesítsen berendezéseket, s nem a készbe telepedjék be. Eszerint iparengedélyt csak olyan magánkereskedőknek célszerű adni, akiknek működése bővíti a bolthálózatot. De egyes viszonylag kisforgalmú boltok állami üzemeltetése ráfizetéses, s belátható idő alatt nem is válhat rentábilissá. Ezért e boltok bérbeadása gazdaságilag szükséges. Természetesen alkalmas gazdasági és jogi intézkedésekkel biztosítandó, hogy a bérlő megfelelő nagyságú díjat fizessen, amely tartalmazza a berendezés amortizációját, sőt még a nyereség egy részét is, és hogy a bérlő gondoskodjék a berendezés állagának megóvásáról stb. A bérleti feltételek megállapításakor nemcsak ezekre a szempontokra kell ügyelni, hanem arra is, hogy az állami érdekek óvása címén gyakorlatilag ne váljék lehetetlenné a bérlő helyzete. Máris látható olyan tendencia, hogy egyesek a veszteséges boltok bérbeadásakor olyan felételeket akarnak megállapítani, mintha nem veszteséges boltot, hanem aranybányát adnánk bérbe. Ennek csak az lehet a következménye, hogy a veszteséges boltok mégiscsak az állam nyakán maradnak, vagy ismét egészségtelenül koncentráljuk a kiskereskedelmi hálózatot a veszteséges boltok megszüntetésével. (Ha a kiskereskedelmi vállalatnak joga lesz veszteséges bolt bérbeadására, akkor előbukkan egy másik probléma is: Bizonyos esetekben a kiskereskedelmi vállalat növelheti a rentábilitását úgy, hogy bérbe ad boltokat akkor is, amikor az népgazdaságilag nem indokolt, amikor megfelelő erőfeszítésekkel a veszteséges boltot rentábilissá tehetné.)

Tehát a jelen helyzetben kétségkívül szükséges állami kezelésben levő boltok bérbeadása. Úgy gondolom, hogy nem helyes a két lehetőség — új boltok vagy bérbeadás — szembeállítása. Ma ki kell adni iparengedélyeket új boltok létrehozására, s *ugyanakkor* egyes boltokat *bérbe* kell adni. Figyelembe véve a magánkereskedelem csekély súlyát, nyugodtan járhatunk egyszerre mindkét úton.

A magánkereskedelem korlátozása — mint ismeretes — azért szükséges, hogy a népgazdaságban gátat szabjunk a kapitalizálódásnak. Eme korlátozás helyességét és szükségességét mindenki elismeri, akinek csak a legkisebb köze is van a szocializmushoz. Sokan azonban gyakran elfelejtik, hogy *a túlzott* mértékű korlátozás nemcsak korlátozza, *hanem elő is mozdítja* a kapitalizálódást. Ha túlságosan szűkmarkúak vagyunk az iparengedélyek kiadásában, akkor azt a kevésszámú „szerencsést" — aki iparengedéllyel rendelkezik, a szocialista állam juttatja monopolhelyzetbe. Különösen vonatkozik ez a megállapítás azokra a területekre, amelyeken nincsen kiépített kereskedelmi hálózat; például különálló lakótelepeken, kirándulóhelyeken, üdülőtelepeken. Ezek egy részén ma vagy semmilyen bolt sincs, vagy éppen ráfizetéssel dolgozó állami bolt működik. Természetesen ezeken a területeken égetően szükséges — éppen a lakosság ellátása szempontjából — boltok létesítése. Mivel ezeken a helyeken állami bolt üzemeltetése gyakran veszteséges, éppen itt van igen nagy szükség a magánkereskedelem engedélyezésére. Vannak akik azt mondják, hogy nem lehet a magánkereskedelmet az állami kereskedelmi hálózattól távoleső helyeken engedélyezni, mert a magánkereskedők ki fogják uzsorázni a fogyasztókat. Eltekintve attól, hogy bár az állam számára az ilyen boltok veszteségesek, a bolti dolgozók mégis igen gyakran „megtalálták a számításukat", a dolog megoldása egyszerű. E területeken biztosítani kell, hogy *ne* egy, hanem *legalább két* magán-

kereskedő működjék, s a közöttük kialakuló konkurrencia „védje" a vevők érdekeit. Méghozzá jobban, mintha egyetlen állami bolt monopolizálná az illető terület ellátását.

A monopóliummal és a versennyel kapcsolatos az is, hogy *megengedhető-e magánkereskedelmi bolt telepítése hasonló profilú állami bolt közvetlen közelében?* Sokan élesen ellenzik ezt, mondván: a magánkereskedelem engedélyezése éppen ott szükséges, ahol *nincsen* állami kereskedelem. Kétségkívül a magánkereskedelemnek a szocializmus építése korában az az egyik legfontosabb funkciója, hogy *hézagot pótoljon* az állami kereskedelmi hálózat rendszerében. Emellett azonban van egy másik fontos feladata is: a magánkereskedelem *támasszon versenyt* az állami kereskedelemnek; ösztönözze azt munkája minőségének javítására. S ha ebből a szempontból is megnézzük a dolgot, akkor már korántsem találjuk abszurdnak, hogy magánüzlet nyíljék állami bolt közvetlen közelében.

Van olyan vélemény is, hogy bár elvileg helyes lehet állami bolt közelében iparengedélyt kiadni, de erre gyakorlatilag úgy sincs lehetőség, mert ma igen sok üzlethelyiségben laknak. Nos, ez újabb érv a magántevékenység mellett. Az állam csak nagy lelépési díjjal szerezhet ilyen üzlethelyiségeket, míg a magánkereskedő igen gyakran lakáscserével hozzá tud jutni ilyen helyiséghez.

A magánkereskedelem szabályozásának fontos elvi kérdése az is, hogy *részesedjék-e a magánkereskedelem a központi árualapból.* Sokan ellenzik ezt. Azt hiszem, általában valóban helyes, ha a magánkereskedelem a maga által feltárt árualapot forgalmazza. A központi árualapot rendszerint a szocialista kereskedelem el is tudja adni. A magánkereskedelem létének legfontosabb indoka az átmeneti gazdaságban, hogy bővíti az árualapot. Egyes esetekben mégis indokolt lehet, hogy a magánkereskedelem részesedhessék a központi árualapokból. Például megemlékeztünk arról az esetről, amikor állami vagy szövetkezeti hálózattal nem rendelkező terület lakosságának ellátása teszi szükségessé a magánkereskedelem működését. Mivel bizonyos cikkeket a magánkereskedő csak az államtól tud beszerezni, mert az illető cikk termelése társadalmasított vállalatok kezében összpontosul (például a cukoré), éppen a lakosság ellátása kívánja meg, hogy a magánkereskedelem részesedhessék e cikkek központi árualapjából. Általában: csaknem minden szakmában vannak bizonyos cikkek, amelyek elválaszthatatlanul hozzátartoznak az illető szakmához, ezek forgalmazása nélkül úgyszólván lehetetlen a kereskedelemi tevékenység, de amely cikkek csak az államtól szerezhetők meg. Természetesen helytelen lenne megengedni, hogy magánkereskedők csak a központi árualap szétosztására rendezkedjenek be. Abból azonban semmi baj nem lehet, ha a forgalmazott áruk egy része központi árualapból származik; annál kevésbé, mert éppen a központi árualapból való „részeltetés" egyik fontos eszköze a magánkereskedelem befolyásolásának.

Vannak azonban, akik nemcsak azt ellenzik, hogy a magánkereskedelem részesedhessék a központi árualapból (ezen még lehet vitatkozni), hanem azt követelik, hogy csak akkor engedjünk magánkereskedelmet, ha ez nem vonja el a központi alapok elől az árut. Ennek a követelménynek a megvalósítása egyenlő lenne a magánkereskedelem teljes likvidálásával. Ugyanis mivel a kereskedelem nem termel új használati ér-

téket, csak a megtermelt mennyiségből vásárolhat értékesítés céljából. Az a tojás, zöldség, gyümölcs stb. amit a magánkereskedő vásárol meg és értékesít, már nem kerülhet bele a központi árualapba.

A mai helyzetben külön kell szólni a szabadpiacról.* *A kötelező beadás megszüntetése teljesen új helyzetet teremtett* e tekintetben. Eddig az állam nagyrészt adminisztratív eszközökkel biztosította azt az árumennyiséget, amellyel befolyásolta a szabadpiaci forgalmat és árakat. Most a teljes központi árualapot szabad felvásárlással és szerződésekkel kell biztosítani; tehát úgyszólván a központi árualapot is a szabadpiacról (a nagybani szabadpiacról) kell beszerezni. E ténynek mindenekelőtt jövedelmezőségi hatása van: a mezőgazdasági cikkeken az eddiginél lényegesen kisebb állami akkumuláció biztosítható, sőt a mai árak alapján nem egy cikk veszteségessé válik az állam számára. A veszteségek miatt, valamint azért, hogy a mezőgazdasági árak ne emelkedjenek, sőt lehetőleg süllyedjenek, csökkenteni kell a mezőgazdasági eredetű cikkekből a központi árualapot, és növelni kell a szabadpiaci, a város és a falu közötti közvetlen forgalmat. Mivel a városi lakosság nagyobb mértékben lesz a szabadpiacra utalva, mint eddig, azért még fokozattabb szerepe lesz a szabadpiac állami befolyásolásának. És ezt a befolyásolást a csökkentett központi készletekkel kell biztosítani, tekintetbe véve azt is, hogy nemcsak az állami értékesítés hat a szabadpiaci forgalomra és a szabadpiaci árakra, hanem az állami felvásárlás is. Ha túlságosan keveset vásárol fel az állam, akkor a központi készletek nem elégségesek a szabadpiac befolyásolására, ha túlságosan sokat, akkor éppen a felvásárló tevékenység veri fel a szabadpiaci árakat és csökkenti a szabadpiaci forgalmat. (Természetesen import révén elvileg lehetne biztosítani a szükséges „intervenciós" készleteket, de a mai gazdasági helyzetben a mezőgazdasági termékeket exportálni kell és jó ideig nem gondolhatunk arra a luxusra, hogy pusztán a szabadpiac befolyásolása kedvéért jelentősen csökkentsük a mezőgazdasági exportot, és jelentősen növeljük az importot.

A szabadpiac súlyának megnövekedése újabb ok, amely miatt megnövekszik a magánkereskedelem jelentősége. Az állami és a szövetkezeti felvásárlás kiegészítéseként feltétlenül szükséges a magánkereskedők tevékenysége a városok jobb élelmiszerellátásához. A szabadpiaci árak stabilitása és csökkenése csak a kínálat növelésével érhető el. A magánkereskedelem jelentősen hozzájárulhat ehhez.

Igaz, hogy a magánkereskedelem hatása a szabadpiacra nem egyértelműen pozitiv. A szabadpiaci cikkekkel foglalkozó magánkereskedők gyakran a szabadpiacon vásárolnak, nem növelik ezzel az árualapot, de emelik a szabadpiaci árat, s maguk a szabadpiaci árnál drágábban adnak el. Természetesen ilyen esetben is nyújtanak bizonyos előnyt azoknak a fogyasztóknak, akiknek kényelmük megéri, hogy magasabb árat fizessenek.

Amikor a szabadpiaci forgalom súlyának növekedésével kapcsolatban a magánkereskedelem jelentőségéről beszélek, természetesen elsősorban az élelmiszerkereskedelemre gondolok. De nemcsak erről van szó.

* Szabadpiacon itt csak a mezőgazdasági eredetű élelmiszerek kicsinybeni, a falusi és a városi lakosság közötti közvetlen forgalmát értem. Más értelemben természetesen szabadpiac a mezőgazdasági termények és termékek falun belüli forgalma is.

Annak, hogy a parasztság árukészleteit eladásra kínálja, az a legfőbb feltétele, hogy legyen elegendő mennyiségű iparcikk, amelyet az eladásból szerzett pénzen megvásárolhat. A szükséges iparcikk mennyiség kínálatának biztosítása elsősorban a szocialista ipar és kereskedelem feladata. De itt is fontos szerep jut a magántevékenységnek. A magánkisiparnak és az iparcikkeket értékesítő magánkiskereskedelemnek fontos feladata lesz a következő időszakban, hogy hozzájáruljon ahhoz az iparcikk kínálathoz, amely nélkül a közeljövőben nemcsak a szükséges élelmiszer és mezőgazdasági eredetű ipari nyersanyag forgalmát nem tudjuk biztosítani, hanem amely nélkül a mezőgazdasági termelés jelentős fejlesztése sem oldható meg.

★

A magánkereskedelemnek még sok szempontból nagy jelentősége van gazdaságunkban. A szocialista kereskedelem, amely nálunk már uralkodóvá vált és bebizonyította fölényét a magánkereskedelem felett, nem tudja még minden területen pótolni ez utóbbit. Mivel a korábbi évek gazdaságpolitikája úgyszólván elsorvasztotta a magánkereskedelmet, ezért — bár továbbra is főfeladatunk a magántevékenység korlátozása — fontos feladat a magánkereskedelem fejlesztése a szocialista érdek által megszabott keretek között.

Ez év márciusában megjelent az Elnöki Tanács törvényerejű rendelete és a Belkereskedelmi Minisztérium vezetőjének végrehajtási utasítása a magánkereskedelem gyakorlatáról. Véleményem szerint az ezen intézkedések alapját képező fő elvek helyesek.

Most már az a probléma, hogy ne legyünk indokolatlanul szűkmarkúak az engedélyek kiadásában, mert különben nem valósulnak meg ezeknek az intézkedéseknek a céljai.

CSENDES BÉLA

A városok élelmiszerellátásának új rendje

A városok élelmiszerellátásának — sok szempontból — új rendjét vezetjük be napjainkban. Ezt a mezőgazdasági termékek kötelező beadási rendszerének megszüntetése indokolja. Az elmúlt években ugyanis a városi lakosság kenyérrel, hússal, tejjel való ellátása jelentős részben a kötelező begyűjtés rendszerén alapult.

A kötelező begyűjtés megszüntetése

A városok ellátásának a kötelező beadásra épülő rendszere valójában 1951-ben került bevezetésre, és a múlt év végén szűnt meg. A kötelező beadás rendszerének hazai gyakorlata — bár maga is következménye volt a sokban helytelen gazdaságpolitikának — a maga területén szintén hozzájárult a hibák fokozódásához, elsősorban a mezőgazdasági termelés kedvezőtlen alakulásához.

Mivel a mezőgazdasági termelést akadályozó tényezők komplex módon jelentkeztek és együttesen hatottak, lehetetlen külön lemérni és pontosan számot adni arról, hogy mi volt a kötelező beadás súlya, szerepe a mezőgazdasági termelésre kedvezőtlenül ható tényezők sorában. Az alábbiakban éppen ezért a beadással kapcsolatban csak néhány alapvető tényre kívánok kitérni, amelyek nyilvánvalóan kedvezőtlenül hatottak a mezőgazdasági termelésre.

1. A kötelező beadás egyes években azzal járt, hogy a termelők — elsősorban a kisparaszti termelők — csak akkor tudtak eleget tenni beadási kötelezettségüknek, ha korlátozták háztartási és gazdasági szükségleteiket.

A parasztoknál visszamaradó termékmennyiség (leszámítva belőle a vetőmagot), vagyis az a mennyiség, amelyből a parasztság személyi és termelő fogyasztását kell kielégíteni, mivel a beadás a termelők fogyasztására szolgáló terménymennyiségek egy részét is érintette, a beadás alá vont legfontosabb terményekből (búza, rozs, árpa, zab, kukorica, napraforgó, burgonya) a következőképpen alakult (1951—1952. évi paraszti fogyasztás, a központi készletekből történő fogyasztás nélkül = 100): 1952—53-ban 64, 1953—54-ben 91, 1954-ben 85, 1955-ben 99.

Ha az 1951—1955 közötti években az 1951. évivel azonosnak tételezzük fel a paraszti fogyasztást, illetve ezt az iparba távozottak kenyérfogyasztásával csökkentjük (az így kiszámított árutermelést táblázatunkban feltételezett árutermelésnek nevezzük), a feltételezett árutermelés, illetve a kötelező beadásnak a feltételezett árutermeléshez való aránya a következőképpen alakult volna (mezőgazdaság összesen):

É v	Feltételezett árutermelés		Valamennyi címen történő begyűjtés a feltételezett árutermelés százalékában
	a termés százalékában	az 1951—52. évi árutermelés százalékában	
1951—1952.	35,05	100,00	92,79
1952—1953.	21,96	37,44	210,43
1953—1954.	30,68	80,63	108,30
1954.	24,25	54,95	122,72
1955.	35,49	97,07	93,91

A táblázat világosan mutatja, hogy az 1952—1953., az 1953—1954. gazdasági években és 1954-ben a kötelező begyűjtés a termelők fogyasztását az 1951. évi színvonal alá süllyesztette, és olyan termékeket is áruvá tett, amelyeknek a paraszti belső fogyasztásra kellett volna szolgálniuk.

A túlzottan nagy beadási kötelezettség következtében például a rossz termésű 1952-ben mintegy 200—250 000 termelőtől (elsősorban törpebirtokos és kisbirtokos szegényparaszttól) a fejadagot vagy annak egy részét is begyűjtötték. A fejadagprobléma 1952-től kezdve minden évben meglehetősen élesen vetődött fel. Míg a szegényparaszti gazdaságok beadásánál a fejadagprobléma jelentkezett a legélesebben, a középparaszti gazdaságoknál a beadási rendszer termelést gátló intézkedései kerültek előtérbe. A beadási kötelezettség 1953 előtti évről évre megismétlődő növelésére, és az ezzel járó bizonytalanságra, a piacra termelő középparaszti gazdaságok úgy reagáltak, hogy földjeik egy részének felajánlásával, termelésük csökkentésével nem kis hányaduk az önellátás szintjére korlátozta gazdálkodását. Ezt mutatja az is, hogy a 8—25 kat. hold közötti gazdaságok szántóterülete az 1951. évi mintegy 3 800 000 kat. holdról 1953-ra 2 150 000 kat. holdra, vagyis mintegy 45 százalékkal csökkent. (Ennek a csökkenésnek csak kis hányada adódik a termelőszövetkezetekbe történő belépésekből és a földbirtokok formális, csak a beadási terhek csökkentését célzó megosztásából.)

A túlzottan nagy beadási kötelezettség sok termelőnél még az egyszerű újratermelést is gátolta (vetőmag-elhozatal 1954 előtt). A kötelező beadás évről évre akadályozta az állattenyésztés fejlesztését, pontosabban az állati termékek termelésének növelését a túlzott mértékű takarmánybegyűjtés által. Ezt támasztják alá a következő táblázat adatai.

É v	Állatállomány számos állatban* (sertés, marha és juh együtt) (1951 = 100)	Árpa, zab, kukorica együtt Össztermelés — begyűjtés (1951 = 100)
1951.	100,00	100,00
1952.	101,46	40,70
1953.	99,93	93,66
1954.	94,01	88,40
1955.	103,83	98,51

* Állami gazdaságok és állami vállalatok állatállománya nélkül.

Mint látható, a szövetkezeti és az egyéni termelőknél visszamaradó takarmánymennyiség még 1955-ben is kevesebb az 1951. évi mennyiségnél, a túlzott mértékű takarmánybegyűjtés tehát akadályozta a szövet-

kezeti és az egyéni állattenyésztés fejlesztését. A különböző (süldő, borjú stb.) vágási korlátozások ilyen körülmények között, az állomány számszerű növekedése mellett, szükségszerűen a vágási átlagsúlyok csökkenéséhez, a takarmánymennyiség előnytelen kihasználásához vezettek (mivel nőtt a létfenntartó takarmány aránya a termelő takarmány rovására).

2. Ismert tétel, hogy az értéket a munka hozza létre, és hogy azonos társadalmilag szükséges munkamennyiség azonos értéket képvisel. A mezőgazdaságban az azonos munkamennyiség az időjárástól függően az egyik évben több, a másik évben kevesebb használati értékben testesül meg, de az érték ettől nem változik. Rossztermésű évben egy termékegység tehát nagyobb értéket képvisel, s ezért (valamint azért, mert a kínálat csökkenése értéke fölé emeli az árakat) az árak emelkednek. Beadási rendszerünk nem számolt ezzel a fontos ténnyel. A beadás nagy értékelvonással járt (a beadási árak az állami szabadfelvásárlási áraknál jóval alacsonyabbak voltak), és mivel a beadási árak és a beadási kötelezettség volumene a terméseredménytől függetlenek voltak, a beadási cikkek értékesítési átlagára jó termés esetén (a szabad értékesítés nagyobb hányada folytán) nőtt, rossz termés esetén csökkent. Ezt mutatják az alábbi adatok is:

Az egyéni gazdaságokban elért értékesítési átlagárak

Cikkek	1951	1952	1953	1954*	1955*
Búza (Ft/q)	71,32	64,24	65,95	72,84	175,57
Kukorica (Ft/q)				74,15	130,24
Vágómarha (Ft/kg)	3,33	2,89	3,11	4,38	5,11
Vágósertés (Ft/kg)	6,72	5,66	5,95	8,43	11,90

* 1954-ben és 1955-ben a fenti áralakulásban már jelentős szerepe van az áremelésnek is.

A túlzott mértékű használati értékátadási kötelezettség és a túlzottan magas értékelvonás különösen az 1952. rendkívüli kedvezőtlen esztendőben nagyon súlyosan érintette a termelőket, különösen azokat, akik a legalacsonyabb terméseredményeket érték el. A beadási terhek ebben az évben sok termelő számára elviselhetetlenekké váltak, sokan otthagyták a mezőgazdasági termelést, és az iparba távoztak. A mezőgazdaságból történő elvándorlás azokban a megyékben volt a legnagyobb, ahol a termésátlag a legalacsonyabb, az ipar fejlettebb volt. A beadási teher hatása is a legrosszabb terméseredményt elérő megyékben volt a legsúlyosabb.

3. A beadási rendszer adminisztratív megkötöttségei következtében nem vehette figyelembe a termelők egyéni adottságait, uniformizálta a gazdaságok termelését, s ezzel aránytalanul terhelt egyes vidékeket, termelési ágakat és paraszti rétegeket.

Az itt vázlatosan elmondottak már önmagukban is azt bizonyítják, hogy a kötelező beadási rendszer — amelynek fő indoka a városok jobb ellátására való hivatkozás volt — lényegében véve a városok élelmiszerellátásának alapját: a mezőgazdasági termelést ásta alá. Ezért a beadás eltörlése nagy serkentő erő a mezőgazdasági termelés fejlesztéséhez, és

ezen keresztül hatékony hozzájárulás lehet a városi dolgozók jobb élelmiszerellátásához.

A korábbi években hazánkban is számos cikk és tanulmány helytelenül foglalkozott a kötelező beadás elvi szükségességével és szerepével. (E cikk szerzője is helytelen álláspontot foglalt el e kérdéssel kapcsolatban a Közgazdasági Szemle 1955. évf. 7—8. számában megjelent cikkében.)

A beadás szükségességének indokolásául, szerepének taglalásakor általában az alábbiakat szokták felhozni: 1. Kötelező beadás nélkül a paraszti termelés és értékesítés esetlegességeinek szolgáltatjuk ki a városi dolgozók ellátását. Kötelező beadás híján az árak emelkednének, ami a spekulánsoknak kedvezne; 2. A kötelező beadás a mezőgazdasági termelés tervszerű befolyásolásának eszköze; 3. A kötelező beadás a termelés fokozására ösztönöz; 4. A kötelező beadásnak pótolhatatlan szerepe van a megtermelt nemzeti jövedelem elosztásában; 5. A kötelező beadás a lenini hármas jelszó alkalmazásának jelentős eszköze.

Fejlődésünk elmúlt időszakának tapasztalatai, valamint a Közgazdaságtudományi Intézetben a begyűjtési rendszer hazai gyakorlatának és következményeinek elemzésére fordított több mint egyéves kutatómunkám alapján meggyőződtem az előbb felsorolt érveknek tarthatatlanságáról.

1. A dolgozók egyre jobb ellátásának legalapvetőbb feltétele a mezőgazdasági termelés növelése. Az árak csökkentésének biztos és tartós alapja csakis a mezőgazdasági termelés és árutermelés rendszeres növekedése lehet. Helyes árpolitikával, rugalmas felvásárlási módszerekkel is lehet a mezőgazdasági termékek tervszerű felvásárlását, a szükséges állami készleteket biztosítani.

2. A kötelező beadás a mezőgazdaság tervszerű befolyásolását az anyagi érdekeltség helyett adminisztratív eszközökkel kívánta biztosítani. Ezért a tervszerű befolyásolás terén a kötelező beadás nem járhatott a tervezett eredménnyel.

3. A kötelező beadás nemhogy a termelés fokozására ösztönzött volna, hanem jelentősen akadályozta a termelés növelését, belterjesebbé válását.

4. Mivel a kötelező beadás nagyfokú értékelvonó (adó) szerepe nem volt összeegyeztethető az értéktörvény követelményeivel, alkalmatlannak bizonyult a nemzeti jövedelem elosztásának tervszerű szabályozására.

5. A kötelező beadás rendszerének nálunk megvalósult formái nem feleltek meg a lenini hármas jelszó elveinek sem, sőt éppen e jelszó mindhárom követelménye megsértésének egyik eszközévé váltak.

Meggyőződésem, hogy a kötelező beadás rendszere nélkül jobban megvalósítható a városi dolgozók zavartalan élelmiszerellátása, a tervgazdálkodás, az állam piacszabályozó szerepének biztosítása hazánkban.

Idevágó gyakorlati tapasztalataink elméleti értékelése azt tanúsítja, hogy a korábbi érvelésekkel ellentétben, a szocializmus építésének *a mi mostani viszonyaink közt* éppen a kötelező beadás megszüntetése és a városok élelmiszerellátásának új rendje felel meg, mert ez egyeztethető össze a munkás-paraszt szövetség tartalmával, céljával, a munkásosztály és a dolgozó parasztság egyetemes érdekeivel.

A felvásárlás formái és módszerei

A beadás megszüntetésétől nem várhatunk csodát, hiszen ezzel csak a mezőgazdaság fejlődését gátló egyik tényező szűnt meg. A városok jobb élelmiszerellátásának alapját csak a mezőgazdasági termelés és árutermelés növelése teremtheti meg. Ennek pedig legfontosabb feltétele — a termelői biztonságérzet megszilárdításával egyidejűleg — a mezőgazdaságnak az eddigieknél lényegesen jobb ellátása termelőeszközökkel és ipari fogyasztási cikkekkel.

Az új értékesítési rendszer előmozdíthatja a mezőgazdasági termelés és árutermelés növelését, és ugyanakkor biztosítja a városi dolgozók zavartalan élelmiszerellátását. A mezőgazdasági termékek értékesítését az eddigi adminisztratív eszközök helyett gazdasági eszközökkel kell szabályozni, illetve a felvásárlást biztosítani. A kötelező beadás megszüntetése minden fokozatos átmenet nélkül történt, mezőgazdasági készletek dolgában rosszul állunk. Ugyanakkor a gazdasági eszközökkel történő piacszabályozás készleteket követel. Ezeket import útján lehetne biztosítani. Másfelől a begyűjtési terhek megszüntetése kapcsán előálló paraszti vásárlóerő iparcikkekkel történő lekötéséről jóidőben gondoskodni kell.

A kötelező beadás megszüntetésével egyidejűleg megszüntek a forgalmi korlátozások, az adminisztratív jellegű felvásárlási módszerek is. Új módon kell a felvásárlást megszervezni. A felvásárlás kiépítésében döntő fontosságú az árpolitika. Helyes árpolitika nélkül a felvásárlás helyes szervezeti formáit sem lehet kialakítani. Adminisztratív intézkedések nélkül csak ár- és gazdaságpolitikai módszerek alapján, a termelők anyagi érdekeltségére építve biztosítható, hogy az állam hozzájusson azokhoz a legfontosabb élelmiszerekhez, amelyek a városi dolgozók zavartalan élelmiszerellátásához szükségesek. A helyes árpolitika alapján lehet biztosítani a mezőgazdasági termelés egészének más népgazdasági ágakhoz mért arányos jövedelmezőségét, ami nélkülözhetetlen feltétele a mezőgazdasági termelés növelésének, s ezen keresztül a piacra kerülő mezőgazdasági termékmennyiségek növekedésének.

A mezőgazdasági termékek értékesítésében a termelőknek szabadságot kívánatos biztosítani. A múltban rendszerré vált, hogy az egyes termékek betakarítása idején az ország egész területére kiterjedően bevezették a forgalmi korlátozásokat, s a termelők csak az államnak adhatták át termékeiket. Így sikerült is a tényleges piaci helyzettel nem számoló, attól elszakadó mezőgazdasági árrendszer mellett az állami készleteket összegyűjteni. Ez azonban csökkentette a parasztság termelési kedvét. A beadás eltörlése véget vet ezeknek a módszereknek, és lehetővé teszi, hogy a parasztság termékeit minden megkötöttség nélkül, szabadon értékesíthesse a felvásárló szervek, a bérből és fizetésből élők, valamint a többi termelő felé.

Döntő fontosságú annak megállapítása, hogy az ellátatlanok szükségleteinek kielégítését milyen mértékben vállalja magára az állam. Az elmúlt időszakban az állam e tekintetben túlságosan nagy terheket vállalt, és lényegében véve a legfontosabb cikkekből a városi és a falusi ellátatlan lakosság teljes ellátását maga kívánta biztosítani, mégpedig közvetlenül, és egyes cikkeknél szinte teljesen megszüntette a termelők és a fogyasztók közvetlen kapcsolatait is. Ez következménye volt a túlzott

centralizációnak, valamint annak, hogy a kötelező beadás a nemzeti jövedelem elosztásának egyik lényeges eszköze volt.

A jövőben a központi szükségletekből történő ellátás mértékét szűkebbre kívánatos vonni, és nagyobb teret kellene adni egyrészt a termelők egymás közötti adás-vételének, másrészt a termelők és a fogyasztók közvetlen piaci kapcsolatainak. A felvásárlásban jelentős szerepet kell betölteniük a földművesszövetkezeteknek. Ahol pedig szükségesnek mutatkozik, az ellátás feladatainak megoldásába megfelelő határok közt be kell kapcsolni — lehetőleg bizományosként — az eddiginél nagyobb mértékben a magánkereskedelmet is. A dolgozók kívánt életszínvonalalakulását nem a központi ellátás körének, hanem a mezőgazdasági termelésnek és árutermelésnek a növelésével, az állam piacszabályozó szerepének érvényesítésével kell biztosítani.

Az eddigiek során a központi készletek gyűjtése az alábbi csatornákon keresztül történt: kötelező beadás, természetbeni földadó, szerződéses termeltetés, állami gazdaságok beadása, gépállomások természetbeni keresménye, szabadfelvásárlás, vámkeresmények. Most a kötelező beadás megszünt. A gépállomások természetbeni keresményével összegyűjtött terménymennyiségekről is egyéb módon kell gondoskodni (mivel a legújabb rendelkezések szerint a gépi munkadíjat pénzben fizetik).

A jövőben az állami felvásárlást, a szállítási és a termelési szerződéseket kívánatos a mezőgazdasági értékesítés fő formáivá fejleszteni. Emellett célszerűnek látszik továbbra is fenntartani bizonyosfajta természetbeni szolgáltatások rendszerét is, amelyekhez a termelők már a felszabadulás előtti években is hozzászoktak (az őrlési és darálási vám, a cséplőgépkeresmény, esetlegesen a természetbeni földadó stb.). Továbbra is szükségesnek látszik cikkenként eltérő módszerek alkalmazása. A termelés szempontjából is indokolt, hogy azokra a cikkekre, amelyek termelése szakirányítást követel, továbbra is fenntartsuk a szerződéses termeltetés módszerét, másrészt, hogy az export szempontjából fontos, a kívánt mennyiségű és minőségű cikkek megtermelését is szerződéses úton biztosítsuk. Ugyanekkor számolni kell azzal, hogy a kötelező beadás megszüntetésével felül kell vizsgálni és szükség szerint módosítani a korábbi szerződéses termeltetési árakat, hogy a szerződéses termékek árai a szabadfelvásárlási áraknál némileg nagyobb előnyt biztosítsanak a termelő számára.

Megfontolandó, hogy szállítási szerződéses rendszert vezessünk be azokra a legfontosabb terményekre (például kenyérgabonára), amelyek az állami készletgyűjtés biztosabb alapokra helyezéséhez szükségesek. Helyesnek látszik az is, hogy még a termés betakarítása előtt folyósított ún. zöldhitel nyújtásával előmozdítsuk a kenyérgabona egy részének az állami készletekbe történő felvásárlását.

Az elmúlt években kialakult és jelentős szerepet töltött be a sertéshizlalási, valamint a marhahizlalási szerződések rendszere is. A termelők megkedvelték ezeket a szerződéseket, mert anyagilag előnyösek voltak számukra. Véleményem szerint kívánatos ezen módszerek fenntartása, sőt a szükséghez képest kiterjesztésük is.

A jövőben a központi készletek biztosítására a következő módszerek szolgálnának: szabadfelvásárlás, szállítási szerződés, szerződéses termeltetés, állami gazdaságok termékátadása, vámkeresmények (esetleg természetbeni földadó).

Kívánatosnak látszik, hogy a szabadfelvásárlás minden főbb, eddig beadás alá eső cikkre kiterjedjen. Szállítási szerződéses rendszert kenyérgabonára, takarmánygabonára, borra, gazdasági magvakra, szerződéses termeltetést sörárpára, vetőmagvakra, rizsre, zöldségfélékre, ipari növényekre, gazdasági magvakra, hízott sertésre, vágómarhára, hízott baromfira célszerű bevezetni. Így egy-egy cikknél több módszer kerülhet alkalmazásra. Az egyes módszerek súlyát a cikk természete, az eddigi szokások stb. szabnák meg. Az állami gazdaságok termékátadásának a legfőbb cikkekre ki kellene terjednie. Vámkeresmények az őrlésre, darálásra kerülő cikkeknél jöhetnek számításba.

A felvásárlás módszereinek, formáinak kialakításánál döntő szempont a tervszerű, zavartalan ellátás biztosítása nem adminisztratív, hanem gazdasági eszközökkel. Emellett lényegesen csökkenteni kell a forgalmi költségeket, valamint az áru útját a termelőtől a fogyasztóig.

Az értékesítés szabadságához nemcsak az tartozik hozzá, hogy a termelők termékeiket szabadon, vagyis minden adminisztratív megkötöttség nélkül értékesíthetik, hanem — a legfontosabb cikkeket kivéve — az is, hogy választhassanak, kinek, hol és mikor adják el áruikat. De nehogy a különböző felvásárlók egymás munkáját keresztezve felhajtsák az árakat, szükség van a felvásárlás és az állami készletgazdálkodás központilag, egységesen történő elvi irányítására.

A városok élelmiszerellátása most új utakon indul el, ezért nagyfontosságú az első tapasztalatok elemzése, hogy ennek alapján tökéletesítsük, az élet követelményeinek megfelelően korszerűen formáljuk az ellátás szervezetét, módszereit.

A felvásárlási árak

A mezőgazdasági termelés rentabilitása számos tényező hatására alakul ki. Közülük elég itt utalni a termelési költségeken és a terméseredményeken kívül az adóra, az ipari árakra és a felvásárlási árakra. E tényezők közül jelen cikk keretében csak a felvásárlási árakkal kívánok kissé részletesebben foglalkozni.

A beadási árak egyáltalán nem igazodtak a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének követelményeihez. Most a felvásárlási árakat úgy kívánatos megállapítani, hogy azok a mezőgazdasági termelés tervszerű jövedelmezőségét lehetővé tegyék. Ez kettős értelemben értendő: egyrészt az egész mezőgazdasági termelés legyen jövedelmező (ami főképp a mezőgazdasági termékek *árszintjétől* függ), másrészt cikkenként is biztosítsák a jövedelmezőséget, mégpedig minden egyes cikk a ráfordított élő- és holtmunkával arányban álló jövedelmet hozzon. (Ebben az árarányok helyes kialakításának van szerepe.) Természetesen, ha valamely cikk termelésének előmozdítása kívánatos, a korábbinál nagyobb, s amely cikk termelésének előmozdítása nem kívánatos, a korábbinál kisebb jövedelmezőséget kell biztosítani. Ez megköveteli azt, hogy világosan eldöntsük a magyar mezőgazdasági termelés fejlesztésének fő irányait. Ezért rendkívüli fontosságú a mezőgazdaságfejlesztési program és a reális önköltségszámítás elkészítése.

A felvásárlási árak kialakításának másik fontos időszerű követelménye, hogy a felvásárlási árak biztosítsák a jelenlegi fogyasztói *árszint* stabilitását. Ugyanis, ha a kiskereskedelmi árszint emelkednék, akkor

a beadási rendszer eltörlése — egyébként változatlan feltételek közt — a városi dolgozók életszínvonalának csökkenését eredményezné. Ezért a felvásárlási *árszint* kialakításánál a kiskereskedelmi árszintből kell kiindulni. Tegyük fel, hogy az új termelői árszint úgy kerül megállapításra, hogy a jelenlegi kiskereskedelmi árakból a forgalmi költségeket levonjuk. Ez az *árszint* valószínűleg kellő jövedelmezőséget biztosítana a mezőgazdasági termelők számára, de ennek megbízható alapon történő eldöntése csak a mezőgazdaság egészére elkészítendő önköltségszámítás elvégzése után lehetséges. Az így számított árszint keretén belül lehet azután a cikkenkénti arányos jövedelmezőségnek megfelelő árakat megállapítani.

Amennyiben nem végeznénk el a költségszámítást, és csupán a kiskereskedelmi árakból a forgalmi költségek levonásával visszaszámított árakat tennénk meg termelői (felvásárlási) árakká, lényegében véve a kiskereskedelmi árarányokhoz igazítanánk a termelői árarányokat, holott ezek az árarányok nyilvánvalóan különböznek a korábbi termelői árarányoktól, melyek sok tekintetben nem jók, és a jövőben szintén nem mindig lennének a termelés vagy a fogyasztás tervszerű befolyásolása szempontjából kívánatosak. Ezért az új árak kialakításának — hacsak nem akarunk sötétben tapogatózni — nélkülözhetetlen feltétele az önköltségszámítás (legalábbis egy hozzávetőleges önköltségszámítás).

A kiskereskedelmi árakból történő visszaszámítás csupán a kialakítandó termelői *árszintre* lehet mérvadó (mint említettem, összevetve a mezőgazdasági termelés egészére vonatkozó önköltségszámítás eredményével). Az összes árbevételen (árszinten) belül az egyes termékek árait az önköltségszámítás eredménye és a mezőgazdasági termelés kívánatos fejlődését alátámasztó árarány megállapítása alapján lehetséges megszabni. Az így kialakított árakkal kapcsolatban azonban az alábbi probléma adódik. Az egyes cikkek termelői és kiskereskedelmi ára közti különbözet mértéke (feltételezve, hogy a jelenlegi kiskereskedelmi árak változatlanok maradnának) eltérő lenne. Az árak kialakításában ugyanakkor döntő szerepe van a kereslet és a kínálat viszonyának. A legalapvetőbb cikkekből a kínálat túlnyomó részét az állami kereskedelemben fix árakon forgalomba hozott élelmiszerek képezik. Ez azt jelenti, hogy a fix kiskereskedelmi árak — ha ezeken tetszőleges mennyiség vásárolható — felső határt szabnak a termelői áraknak, és a kereslet-kínálat egyensúlya esetén alapjában véve megszabhatják a termelői árakat is. Például a 3 Ft-os kenyérár, amennyiben kellő mennyiségű és minőségű kenyér kapható az állami és a szövetkezeti boltokban, egy maximum 260—280 Ft-os búzaárat tesz lehetővé. Hasonló a helyzet a többi fontosabb élelmiszernél is. Ezért olyan kiskereskedelmi és felvásárlási árrendszer, amelyben cikkenként eltérő mértékű a kiskereskedelmi és a felvásárlási ár különbözete, tartósan nem maradhat fenn. Előbb-utóbb minden bizonnyal olyan árak és árarányok alakulnának ki, amelyeket a kiskereskedelmi árarányok határoznának meg. De ezek az árarányok valószínűleg nem esnének egybe a mezőgazdaság fejlesztését megszabó célokkal. Mindezek következtében, véleményem szerint, a helyes mezőgazdasági árarányok kialakítása szükségessé teszi, hogy a jövőben a jelenlegi kiskereskedelmi árarányokat — az árszintet változatlanul hagyva — kisebb-nagyobb mértékben megváltoztassuk. Ennek alátámasztására elegendő itt a sertés-, a kukorica- és a búzaárra utalni. A sertés je-

lenlegi fogyasztói árába egy 17—18 forintos kilónkénti élősertés-ár fér bele. A 17—18 forintos élősertés-ár 300—340 forintos kukoricaárat alakít ki. Ugyanakkor a kenyér kiskereskedelmi árának egy mázsánkénti legfeljebb 260—280 forintos búzaár felelhet meg. A nálunk kialakult búza- és kukorica-árarány lényegesen eltér a világpiaci árarányoktól is a kukorica javára. Végső fokon tehát a sertéshús-ár által meghatározott kukoricaár és a kenyérár által meghatározott búzaár között aránytalanság van, emiatt a kukoricatermelés előnyösebb a búzatermelésnél. Ehhez hasonló példát azonban többet is lehetne felhozni.

A fejlett kapitalista országokban a fogyasztói és a termelői árak közötti eltérés mértéke cikkenként igen különböző. Ebből kiindulva hazánkban egyesek úgy vélik, hogy nálunk is kialakítható olyan árrendszer, amelyben a kiskereskedelmi árak elszakadnak a termelői áraktól. Véleményem szerint, akik ezt a nézetet vallják, szem elől tévesztik, hogy jelenleg a termelők és a fogyasztók közötti kapcsolat (Budapestet kivéve) az ország területén mindennapos, illetve nem ütközik nagy távolságokba. A fejletlen munkamegosztás, a családi munkán alapuló termelés, a szétforgácsolt termelőegységek, a mezőgazdasági termelés és a fogyasztás területi közelsége alapján, a fejlett kapitalista országoktól eltérően, nálunk sohasem alakulhatott ki az, hogy a termelők és a fogyasztók közötti forgalmat kizárólag a kereskedelem bonyolítsa le. A fogyasztók szükségleteik kielégítését jelentős részben közvetlenül a termelőktől történő vásárlás útján biztosították. Megszokott látvány nálunk az a parasztasszony, aki 10—20 tojással kiül a városi piacra. Ha a termelő azt látja, hogy a fogyasztónak történő közvetlen értékesítés keretében valamivel drágábban adhatja el termékeit, mintha azt a kereskedelem felé értékesítené, igyekszik kikapcsolni a kereskedelmet. Ezek alapján nálunk más a helyzet, mint a fejlett kapitalista országokban, s ezzel számolnunk kell.

A kiskereskedelmi árarányok megváltoztatásának hatása különbözőképpen érintené az egyes jövedelemkategóriákba tartozó családokat, mivel az élelmiszerkiadások aránya jövedelemkategóriánként változó.

Nálunk a terméseredményektől függetlenül az állami kiskereskedelemben évről évre változatlanok a legfontosabb élelmiszerek árai. Ugyanakkor a mezőgazdasági termékek árai, az árak szabad alakulása esetén, a terméseredménytől függően változnak. A szilárd kiskereskedelmi árak fenntartása — a legfontosabb élelmiszereknél — szükséges. Éppen ezért a fentiekben vázoltak alapján megfelelő készletekre van szükség ahhoz, hogy a felvásárlási árak szilárd voltát — a kereslet és a kínálat egyensúlyát — rossz termés esetére is biztosíthassuk. Ha ugyanazon az áron vásároljuk fel a legfőbb mezőgazdasági cikkeket, jótermésű években a termelők nyernek, rossztermésű években pedig veszítenek, s ily módon végül is kiegyenlítődés következik be. Ennek biztosítása csak a készleteken múlik. Az ehhez szükséges készleteket saját termelés útján egyelőre nem tudjuk megteremteni. Az árakat átmenetileg kenyérgabona-, takarmány- és zsírimport segítségével alakíthatjuk.

Központilag — úgy vélem — csak mintegy 15—20 legfontosabb mezőgazdasági cikkre kellene a felvásárlási árakat arányosítani, mivel egyrészt ezek döntik el alapjában véve a mezőgazdaság jövedelmező-

ségét, fejlődési irányát, másrészt ezek a cikkek meghatározólag hatnak a többi mezőgazdasági cikk termelésének, árának alakulására is.

Megítélésem szerint szükséges az is, hogy helytől és időtől függően az *évi átlagos árak* körül a kereslet-kínálat viszonyának, a szállítási távolságoknak megfelelően legyen kisebb ármozgás is. Szervesen hozzátartozik a fentiekben vázoltakhoz az is, hogy a jó minőségű, továbbá a nagyobb mennyiségű egységes tételek után megfelelő — kellő ösztönző hatást gyakorló — *felárat* biztosítsunk. Ugyanakkor a szektoronként különböző árak alkalmazásának útja megítélésem szerint járhatatlan. A szocialista szektorok anyagi támogatásának más úton kell folynia.

A mezőgazdasági árutermelés növelésének ösztönzése

A korábbi években — mint rámutattam — nem egyszer a termelők háztartási és gazdasági szükségleteinek kielégítését szolgáló termékek egy részét is begyűjtötték. Ezzel látszólag nagyobb volt a mezőgazdaság árutermelése, de nőtt a központi készletekből kielégítésre váró paraszti szükséglet. Ez túlzottan megterhelte az állami és a szövetkezeti kereskedelmet, fölöslegesen növelte a forgalmi költségeket, és rontotta a parasztság termelési kedvét.

A mezőgazdasági árutermelés növelésének fő útja a mezőgazdasági munka termelékenységének fokozásával egyidejűleg a mezőgazdasági termelés növelése. Ehhez növelni kell a mezőgazdasági beruházásokat, fokozni kell a mezőgazdaság anyagi műszaki ellátását, továbbá a paraszti termelés biztonságát, elő kell mozdítani a szocialista, valóban nagyüzemi gazdálkodás térhódítását. Ezek nélkülözhetetlen feltételei a mezőgazdasági árutermelés növelésének, a városok jobb élelmiszerellátásának. A beadás megszüntetése után döntően ezek megvalósításától függ a városi dolgozók ellátásának alakulása. Most azonban — bármily fontosak is — nem ezekkel a kérdésekkel kívánok foglalkozni, hanem csupán arra szeretnék kitérni, hogy a helyes felvásárlási politika hogyan járulhat hozzá a mezőgazdasági termelés és árutermelés növeléséhez.

Az elmúlt időszakban az árutermelés alacsony színvonalában a kisüzemi termelés túlsúlyán és a termelés kedvezőtlen alakulásán kívül szerepe volt annak is, hogy a paraszti fogyasztás a felszabadulás előttihez képest jelentékenyen megnőtt. A paraszti fogyasztás növekedése összefügg a paraszti életszínvonal emelkedésével, de hiba lenne, ha csak ezt az összefüggést látnánk. A paraszti fogyasztás növekedésében nem kis szerepet játszottak a gazdaságpolitika visszásságai is.

A paraszti termelés biztonságának megrendülése, a mezőgazdaság termelési eszközökkel és ipari fogyasztási cikkekkel történő rossz ellátása késztette a termelőket arra, hogy a megtermelt termékekből ne növeljék a piacra kerülő mennyiségeket. Ebben az irányban hatott a szegényparasztság helyzetének a felszabadulás előttihez képest elért gyökeres megjavulása is. Éppen ezért a paraszti termelés biztonságának helyreállítása, a falu termelőeszköz- és fogyasztási iparcikk-ellátásának megjavítása nélkülözhetetlen feltétele és serkentője a mezőgazdasági árutermelés növelésének.

Az árutermelés kedvezőtlen alakulásában része volt a mezőgazdasági árszint alacsony voltának is. Ezért a beadás eltörlése, a mezőgazda-

sági árszint emelése a (mezőgazdasági cikkekből való) paraszti élelmiszerfogyasztás bizonyos csökkenését eredményezheti, és ezzel egyidőben nagyobb iparcikk-fogyasztásra ösztönzi a parasztságot. A mezőgazdasági árak növekedése azonban csak az esetben fogja a belső fogyasztás csökkentésére ösztönözni a parasztságot, ha a paraszti termelés biztonsága megszilárdul, és a mezőgazdaság ipari termelőeszközökkel és fogyasztási cikkekkel való ellátása mind mennyiségileg, mind minőségileg kielégítő lesz. E feltételek híján a mezőgazdasági termékek árszintemelkedése ellenkező hatást fejthet ki, s a mezőgazdasági cikkek paraszti fogyasztásának növelését mozdíthatja elő, mivel a magasabb mezőgazdasági árak mellett viszonylag kisebb volumen eladásával lehet megszerezni a korábbi iparcikk-mennyiségeket.

Népgazdaságunkban a felszabadulás után, de különösen az első ötéves terv időszakában jelentős szerkezeti változások következtek be. Ezt szemlélteti, hogy az ipar részesedése a nemzeti jövedelemben az 1949. évi mintegy 56 százalékról 1954-ben mintegy 70 százalékra nőtt, ugyanakkor a mezőgazdaság részesedése 26 százalékról mintegy 19 százalékra csökkent. Bár a számok torzítanak, a tendenciát mégis elég jól jellemzik. Több jel mutat arra, hogy a népgazdaság szerkezetében végbement változást nem követte nyomon a fogyasztás szerkezetének megfelelő változása. Viszonylag — a termeléshez és az életszínvonalhoz viszonyítva — sok élelmiszert és kevés iparcikket fogyasztunk.

A fogyasztás említett összetétele részben a fogyasztói árarányok egészségtelen alakulásával magyarázható.

Véleményem szerint, távlatban szükséges lenne az árarányok olyan fokozatos módosítása, amely az élelmiszerek árszínvonalának emelésével vagy az iparcikkek árszínvonalának csökkentésével, esetleg a kettő kombinációjával a fogyasztási szerkezetet jobban összehangolná a termelési szerkezettel. Mivel ilyen árarány-módosítás nem valósítható meg az életszínvonal rovására, ezért az árarány-módosítással elég jelentős bérkorrekciónak is együtt kellene járnia. Másfelől az előző részben elmondottakból következik, hogy az élelmiszer-kiskereskedelmi árak emelésével egyidejűleg emelni kellene a felvásárlási árakat is. Az ebből adódó nem indokolt parasztijövedelem-növekedést más eszközökkel (például adóval) kellene ellensúlyozni.

Az itt kifejtettek lényeges változtatásokat követelnének mind az árak, mind a bérek vonatkozásában. A kérdés felvetésével itt csupán azt kívántam elérni, hogy e tekintetben is induljon meg a vizsgálódás, és amennyiben indokoltnak látszik, a vizsgálódások eredményeként kezdődjék meg a kívánatos változtatások kidolgozása.

HORVÁTH RÓBERT

A pénzügytan újabb fejlődési irányai

A pénzügytan újabb fejlődési irányait vizsgálva, mindenekelőtt előre kell bocsátanunk, hogy a pénzügytani tudomány területén a legutóbbi időben bekövetkezett hatalmas átalakulások kezdőpontját illetően meglehetősen nagyok a különbségek kapitalista és szocialista viszonylatban. A helyzet ugyanis az, hogy a *szocialista pénzügytani tudomány kialakulásának folyamata* lényegében már a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal megkezdődött, bár tudományos eredményei csak a második világháború és különösen az azt követő időszak során jelentkeztek először. A polgári pénzügytani tudományban az átalakulás csak jóval később, az 1930-as évek nagy világgazdasági válságának hatására indult meg, eredményei azonban körülbelül egyidejűleg jelentkeztek a szocialista pénzügytanéval.

Mégis, hogy a történelmi fejlődés folyamatát a tudományok területén az alacsonyabb fejlődési foktól a magasabb felé kifejtve kísérhessük figyelemmel, célszerűnek látszik a kapitalista pénzügytan fejlődésének exponálását előre bocsátani. Az időrendi eltérésekre azonban nyomatékosan fel kell hívnunk a figyelmet.

A polgári pénzügytani elmélet legújabb fejlődése

Ismeretes, hogy a polgári pénzügytani tudomány kialakulásának egyik legfontosabb vonása — úgy, ahogyan az a XVIII. század második felében és annak vége felé az úgynevezett kameralisták munkáiban megjelent — éppen az volt, hogy ez a tudomány még javarészt közigazgatásijogi és államjogi ismeretek halmaza volt. Jogtudományi problematikája ennek megfelelően meglehetősen szegényesnek volt mondható, akárcsak pénzügytani problematikája és benne főleg a szervezési és a mesterségbeli elemek voltak túlsúlyban. Ez a jellege összefüggött azzal is, hogy a kameralisták elsősorban az akkori feudális-merkantilista német államok hivatalnokrétegének gyakorlati célokat szolgáló kiképzését tartották szem előtt, és e cél szolgálatában állottak azok a német és osztrák egyetemek is, melyeken a kameralisták legkiemelkedőbb alakjai, Seckendorff, Justi és Sonnenfels ez időben működtek.

A tudományos közgazdasági gondolkodás a polgári pénzügytanba először — csekély időbeli eltolódással — az első tudományos közgazdasági iskola, a fiziokratizmus hatására kezdett benyomulni. Ennek eredményeképpen ismerték fel az államháztartásnak az egyéni gazdaságokkal és a közgazdasági élettel való szoros összefüggését, és éppen e felismerés segítségével sikerült a polgári pénzügytant a patrimoniális felfo-

gástól egyszer s mindenkorra eltávolítani. Ez kifejezésre jutott abban az alapvető változásban is, hogy a polgári pénzügytan gerincét ettől kezdve az adótan alkotta, ezen belül is az egyenes adózás — a termelékenységről és a jövedelemeloszlásról kifejtett fiziokrata tanokkal összhangban.

A pénzügytan tudományának következő fejlődési korszakát éppen az alakította ki, hogy a polgári közgazdaságtan befolyása olyan erőteljesen kezdett érvényesülni, hogy ez gyakorlatilag az önálló pénzügytani tudomány teljes megszűnését, és a polgári közgazdaságtan rendszerébe való beolvadását vonta maga után. Ezt a fejlődést a legszemléltetőbben magának Ricardónak főműve, az 1817-ben először megjelent „A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei" című munkája képviselte, amelynek nemcsak címében, de tartalmában is teljesen beolvadt a pénzügytani anyag a közgazdaságtaniba. Ezzel a megoldással Ricardo annak a klasszikus angol közgazdaságtani felfogásnak tett eleget, amely az állam gazdasági tevékenységét általában a legszűkebb területre kívánta szorítani, és ennek megfelelően az államháztartás kérdéseinek is csak függelékszerű jelentőséget tulajdonított a közgazdaságtanban. Párosult ez természetesen azzal a felfogással is, amely a pénz körül csoportosuló elméleti problémákat is kifejezetten a közgazdaságtan oldaláról, nem pedig a pénzügytan oldaláról kívánta megközelíteni.

A kameralista felfogással és a klasszikus angol közgazdaságtan pénzügytani felfogásával nagyjából előttünk áll az a két fejlődési pólus, amelyek közül az egyik a túlnyomóan államigazgatási és prakticista irányvonalat, a másik pedig a kifejezetten tudományos, közgazdaságelméleti felfogást képviselte, és amelyek között a kiegyenlítődésnek a további fejlődés folyamán be kellett következnie.

E kiegyenlítődés során alakult ki a XIX. század húszas éveitől kezdve, főleg a heidelbergi egyetem pénzügytani iskolájának hatására a polgári pénzügytani tudomány azon harmadik fejlődési foka, amelyben a kameralisztika és az állami pénzügyi gazdálkodásra vonatkozó közgazdasági elmélet egyensúlyba kerül. Ebből a szempontból jellegzetesnek kell azonban tartani, hogy utóbb a német polgári pénzügytani tudományban ismét az államtani és a közigazgatási elem került inkább túlsúlyra, míg a francia és az angol polgári pénzügytanban inkább a közgazdaságelméleti elem, bár ez utóbbiakban is szorosan az állami gazdálkodás prakticista jellegű problémáihoz tapadva.

Közép-Európában és Magyarországon mindenesetre a heidelbergi iskola hatása volt kezdettől fogva valamivel erősebb, amelynek fő képviselői az 1830-as és 1870-es évek között Rau, L. von Stein és Adolf Wagner voltak. Ez a fejlődés — az említett kisebb jelentőségű eltérésekkel — töretlen vonalban egészen a jelen század húszas éveinek végéig hatott a polgári pénzügytani tudományban, egyre inkább megmerevítve és egyre inkább tradicionális problémakörre szorítva azt, körülbelül abban a rendszerben és tartalommal, amelyet ennek a fejlődési foknak legtökéletesebb és egyúttal legjelentősebb műve, az 1929-ben megjelent és nemzetközi kollektív munkaként létrejött „Handbuch der Finanzwissenschaft" képvisel. (Handbuch der Finanzwissenschaft, herausgg. von W. Gerloff u. H. Meisel, B. I—III., Tübingen, 1926—29.)

Az 1929-ben kibontakozó nagy világgazdasági válság és a kapitalizmus általános válságának ezt követő erőteljes kiéleződése azonban csak-

hamar elindította a polgári pénzügytani tudománynak azt az újabb hatalmas átalakulását is, melynek vázolása e dolgozat részbeni tárgya. E fejlődés tengelyében eleinte nem is a pénzügytan fejlődése, hanem a polgári közgazdaságtan fejlődése, illetve annak egyre döntőbb súlyt képviselő iránya, az úgynevezett „monetáris közgazdaságtan" állott. (P. E. Taylor, The Economics of Public Finance, New York, 1948. Előszó VII. o.) Ennek tevékenysége csakhamar összefonódott a polgári közgazdaságtan másik, ekkor kialakult széles irányzatával, az úgynevezett konjunktúrakutató irányzattal és a belőle kisarjadt ökonometriai iskolával.

A monetáris közgazdaságtan legnagyobb hatású polgári képviselője és vezéralakja J. M. Keynes angol közgazdász volt, aki 1930-ban fejtette ki a pénzről szóló monográfiájában új elgondolásait, de ezeket csak 1936-ban megjelent munkájában öntötte végleges alakba. (Keynes e két alapvető jelentőségű műve: „A Treatise on Money", London, 1930. és „The General Theory of Employment, Interest and Money", London, 1936.) E mű a foglalkoztatottság és a pénz — elsőnek tekinthető — általános elméletének kidolgozásával komoly szintézist hajtott végre a közgazdasági elmélet alapkérdései között. A gyakorlati cél végeredményben a kapitalizmus reorganizálása volt oly módon, hogy a pénzügyi rendszeren keresztül és az általános konjunktúrapolitikává tágított pénzügyi politika segítségével az imperialista államot a gazdasági és társadalmi rendszer szocializálásának időszerű követelményétől megmentse. Ez a törekvés találkozott a konjunktúrakutató irányzat művelőinek azon törekvéseivel, hogy minden alkalmas eszközt — elsősorban természetesen a leghatékonyabbnak tekinthető állami irányítást — a válsághullámzások okozta zűrzavar csillapítására és a gazdálkodás imperialista-kapitalista alapon való továbbvitelére használjanak fel.

E törekvések már önmagukban is jelentősek voltak, amennyiben a közgazdaságtan oldaláról indították el a polgári közgazdaságtan és a pénzügytan egymáshoz való közeledését. Nagy szerepet játszottak ebben a közeledésben az alkalmazott tudományos módszerek is. Főleg a konjunktúrakutató irány, de maga Keynes és a rá hivatkozó irányzat hívei is, a gazdasági és a pénzügyi összefüggések és kölcsönhatások elméleti elemzéséhez a polgári viszonyok között soha nem látott bőségben és részletességgel használták fel a gazdaságstatisztika módszereit és tényanyagát, s ez nem maradt hatás nélkül magára a polgári közgazdaságtan alapvető koncepcióira sem. A nemzeti jövedelemszámítások eredményeinek felhasználása ebből a szempontból egyik kulcskérdésnek bizonyult, s különösen az ilyen számításokra támaszkodva vált lehetségessé a korábban csak minőségileg feltárt alapvető közgazdasági és pénzügyi összefüggések mennyiségi arányainak megállapítása és egyre közelítőbb pontosságú feltárása.

Ennek a közgazdasági területen lefolyt átalakulásnak jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni ahhoz, hogy a polgári pénzügytani tudomány legújabb fejlődését, amely egyúttal fennálása óta talán a legjelentősebb fordulat is, teljes egészében érzékeljük.

A szentenciaszerű és sokszor teljesen üresnek tűnő minőségi megállapítások számszerű tartalommal való megtöltése lehetővé tette a fejlődési formák többoldalú elemzését, olyan nagyságrendi összefüggések és eltolódások megállapítását, amelyek az eddigi polgári közgazdaságtan és pénzügytan legtöbb megállapításának eléggé semmitmondó jellegét nyil-

ványalóvá tették. Ezen az alapon a polgári közgazdaságtan jelentős mértékben közeledett ahhoz, hogy felismerje a fogyasztás és a felhalmozás, a termelés, a termelékenység és a költségek, a beruházások és a jövedelmek, a nemzeti jövedelem és a nyers nemzeti termelés összefüggéseit, és ezeknek a statisztikai tartalmú és felépítésű közgazdasági fogalmaknak kölcsönös összefüggéseit is kutassa. E változások nyomán egyesek a polgári közgazdaságtan eme új irányzatát kvantitatív közgazdaságtannak nevezték el. (Ennek az iránynak egyik legnevesebb jelenkori francia képviselője F. Perroux professzor. Vö. „Revenu National et Economie Politique Quantitative, Paris, 1947, litogr.) Ezen belül az ökonometriai iskola elsősorban a fenti kérdések végső elméleti konzekvenciáinak matematikai rigorozitású levonására törekszik.

E fejlődésnek a polgári pénzügytan szempontjából mutatkozó óriási fontossága csak a második világháború által támasztott nagy horderejű háborús gazdasági és pénzügyi problémák megoldására irányuló erőfeszítésekkel kapcsolatban vált széles körben nyilvánvalóvá.

Keynesnek a háború finanszírozására vonatkozó 1940. évi rövid, de jelentős tanulmánya (How to pay for the war. London.) nemcsak a monetáris közgazdaságtannak, hanem az újtípusú polgári pénzügytannak is fontos terméke volt, mert már kijelölte azokat az utakat, amelyeken a polgári pénzügytan tovább haladt. Az erre alapozott pénzügyi politika azonban csupán akkor vált valósággá, amidőn az állami költségvetést a nemzeti jövedelemszámítás elemeinek bekapcsolásával úgynevezett „nemzeti költségvetéssé" (national budget) sikerült kiépíteni a közgazdaságtan, a statisztika, valamint a pénzügytan elméleti és gyakorlati művelőinek részvételével. Az ilyen „nemzeti költségvetés" nemcsak az állami bevételeket és kiadásokat, hanem a magángazdasági szektor, valamint a lakosság bevételeit és kiadásait is költségvetésszerűen szembeállítja, figyelemmel a szektorok közötti kapcsolatokra is. Kiterjed a hitelből való finanszírozás lehetőségeire is, és ezáltal operatív célokra is felhasználható. Éppen ez az utóbbi szempont adta meg nagy jelentőségét a pénzügyi politika számára. A nemzeti költségvetésnek az állami pénzügyeken túlmenő része természetesen csak közelítő statisztikai pontosságú számításokat tartalmaz, az alapvető háborús gazdasági és pénzügyi problémák megoldásához azonban így is hozzájárul.

Az átalakulás amerikai viszonylatban — ha lehet — még szembetűnőbb volt annyiban, hogy az 1930-as évek nagy világgazdasági válságának hatására az Egyesült Államokban sokkal élesebb állami beavatkozásra került sor. Megjegyzendő, hogy ez időben Roosevelt fő gazdasági tanácsadói között Tugwell és Currie mellett 1934-től kezdve Keynes is szerepelt. (W. Withers: Public Finance, New York, 1948. 65. o.) A válságból való kilábolás amerikai módszerei között azonban az idők folyamán a munkanélküliség közmunkákkal való leküzdése helyett, valamint az árszínvonal felárakkal és prémiumokkal, illetve a pénz leértékelésével való mesterséges fenntartása helyett, egyre inkább az államadósság növeléséből történő finanszírozás, az úgynevezett „deficit financing" került előtérbe. Ez a konjunktúra-politika ugyancsak a monetáris közgazdaságtan, a nemzeti jövedelemszámítások és a pénzügytani elmélet összekapcsolásán alapult, és a második világháború alatt egyenesen centrális jelentőségűvé, az egész háborús pénzügyi politika alapjává lett.

Az angol és az amerikai pénzügytani elmélet és gyakorlat főleg a második világháború után kezdett teljesen hasonlóvá válni, főleg az amerikai Hansen működésének hatására, akit Keynes legjelentősebb tengerentúli követőjének tartanak a polgári gazdaságtan köreiben. Hansen monetáris közgazdaságtani elméletre épülő pénzügytani elgondolásait a nemzeti jövedelemszámítások alapján a nemzeti kiadások és az adók statisztikai alapon becsült prognózisával kapcsolta össze s ezzel a nemzeti budget rendszerhez hasonló alapon álló pénzügyi, illetve konjunktúrapolitika elméleti megalapozásához járult hozzá. (A. H. Hansen művei közül ebből a szempontból a következőket emeljük ki mint legjellegzetesebbeket: „Monetary Theory and Fiscal Policy", New York, 1949. és „Business Cycles and National Income", New York, 1951.)

Gondolatmenetünk szempontjából e helyütt csupán arra az alapvető fontosságú tényre kívánunk rámutatni hogy az imperialista állam gazdasági szerepe mind a monetáris közgazdaságtan, mind az újtípusú pénzügytan analíziseiből egyre nagyobb erővel domborodott ki.

Az állam jelentőségét a második világháború által felvetett hatalmas közgazdasági és pénzügyi problémák, majd a háború utáni korszak nem kevésbé bonyolult hasonló kérdései még nagyobb erővel húzták alá. Ezt az összefüggést Keller svájci közgazdász 1949-ben úgy fogalmazta meg, hogy az állam, akár akarja, akár nem, pénzügyi politikájával egyúttal konjunktúrapolitikát is űz, vagyis az egész gazdasági életet irányítja. (T. Keller: Konjunkturpolitik und bundesstaatlicher Finanzausgleich, Probleme der öffentlichen Finanzen und Währung, Festgabe für E. Grossmann, Zürich, 1949., 149. o.) Még dramatikusabban fogalmazta meg Somers amerikai közgazdász ugyanazon évben megjelent pénzügytana a monopolkapitalizmus idevágó pénzügytani felfogását. Mint írja „... kevés gondolkozás elegendő ahhoz, hogy mindenkit meggyőzzön az állami pénzügyeknek az egyénekre és a gazdasági életre gyakorolt mély, mindent átható és szinte ijesztő befolyásáról ... Az egyének és az üzletemberek azt hihetik, hogy a pénzügyi politikától függetlenül hozhatják meg döntéseiket, pedig ez a politika alakította ki azokat a feltételeket, amelyek az említettek döntéseinek alapjául szolgálnak. E politika sok esetben közvetlenül is befolyásolja és determinálja azokat, olyannyira, hogy elmondható, hogy a kormány állítja fel a színpadot, az írja a szövegkönyv legnagyobb részét is, a szereplőknek pedig »szabadságukban áll« eljátszani a szerepet ezek között a korlátok között." (H. Somers. Public Finance and National Income, Philadelphia, 1949, 11. o.)

Világos tehát, hogy a polgári közgazdaságtan és pénzügytan azon szinte teljes egybeolvadása, amely a második világháborút követő években szinte elkerülhetetlenné vált, most már nem az állam közgazdasági tevékenységének a Ricardo-féle minimumra szorításával, hanem egy olyanszerű totalitás talaján jött létre, amelyet a lenini imperializmus-elmélet már 1916-ban nagy élességgel előre látott.

Az állami pénzügyek hatalmas kiterjedése a magángazdasági szektor rovására és egyre növekvő gazdaságpolitikai jelentősége egyes polgári szerzők szerint is odavezethet, hogy előbb-utóbb magát a kapitalizmust is felboríthatja. (Withers. I. m. 4. o.) Egyelőre azonban a közgazdasági és a statisztikai tudomány kölcsönhatásával előállott kvantitativ közgazdaságtan és az ezzel egybeolvadt új pénzügytan ma még hatékony eszköz a monopolkapitalista állam gazdaságpolitikája és pénz-

ügyi politikája kezében a monopolkapitalizmus átmeneti stabilizálására, és — nézetem szerint — szerepe igen jelentős abból a szempontból is, hogy a második világháború utáni válságjelenségek és gazdasági helyzet az imperialista államokban lényegesen eltérnek a háború előttiektől. Az utóbbi figyelemre méltó eltérésekre legutóbb Varga Jenő magyar nyelven is megjelent tanulmánya mutatott rá. (Varga Jenő: A háború utáni kapitalizmus gazdaságáról. Társadalmi Szemle, 1956. 4. sz. 84. és következő oldal.)

A vázolt fejlődés hatására a mai polgári pénzügytan képviselői is azt vallják, hogy az elválasztó vonalat a közgazdaságtan és a pénzügytan között ma már nem lehet olyan alapon megvonni, mint eddig.

Erre a kérdésre polgári oldalról de Viti de Marco, neves olasz pénzügyi szerző már pénzügytanának 1936. évi első angol kiadása alkalmából rámutatott. Felfogása szerint, ha a pénzügytant olyan elméleti tudományként fogjuk fel, amely a közületi pénzügyek elméleti magyarázatával foglalkozik, vagyis okainak és hatásainak olyan vizsgálatával, amely a pénzügyek és a pénzügyi rendszer intézményeinek történeti fejlődésén alapul, akkor a pénzügytan egyúttal szükségszerűen történeti tudománnyá is válik, amely a történeti megközelítési módot is igényli. Művében azonban nem vizsgálta az institucionális alapot és az erre felépülő államtípusokat, hanem csupán két államtípus, a monopolista és a kooperáción alapuló állam ideáltípusának és a megfelelő intézményeknek a feltételezésével, analitikus módszerrel fejtette ki elgondolásait. (A. de Viti de Marco: First Principles of Public Finance, 2. Ed., London. 1950. 15. o. és L. Einaudi, „Bevezetés", ugyanott, 26. o.) Lényegében hasonló feltételezésekkel dolgoztak a monetáris közgazdászok, köztük maga Keynes és Hansen is.

A tradicionálisabb polgári pénzügytani tudomány képviselői helyesen látják, hogy a pénzügytani tudomány nem puszta elmélet, hanem az elméletnek, a pénzügyi politikának és a pénzügyi rendszer intézményeinek részben történeti-leíró, részben kritikai-elméleti taglalásából előálló egység, amely sok szempontból a pénzügyi jogtól is elválaszthatatlan; de a polgári pénzügytannak ilyen értelmű teljes és szisztematikus kifejtéséig általában ők sem jutottak el. (Ez a megállapításunk a hivatkozott művek közül elsősorban Withers, Taylor és Somers munkáira vonatkoztatható.)

A szocialista pénzügytani elmélet fejlődése

E vázlatos megállapításainknál is sokkal nehezebb feladat a szocialista pénzügytani tudomány fejlődésének áttekintése. Idevágó fejtegetéseinkre méginkább vonatkozik az, hogy a tényleges fejlődés egyéni interpretációjának első megközelítését nyújtják, tehát erősen szubjektív jellegűek.

A hozzáférhető anyagban nem találkozunk a szovjet pénzügytan fejlődésére vonatkozólag olyan átfogó összefoglalással, amely a szovjet tudomány képviselőitől eredne. Pedig ebből a szempontból éppen nem közömbös, hogyan értékelik e problémákat maguk az értékelésre leginkább hivatott szovjet tudományos dolgozók. Mivel azonban a meglevő pénzügytani anyag még e megszorítások ellenére is igen gazdag és széleskörű — például hasonlíthatatlanul gazdagabb a pénzügyi jogtudo-

mány hozzáférhető anyagánál —, mindeme nehézségek semmi esetre sem szolgálhatnak mentségül egy első szintézis megkísérlésének további halogatására vagy elmaradására.

A szocialista pénzügytan fejlődésének vázolása alkalmával kiindulópontul mindenesetre az a megállapítás kínálkozik, hogy a szovjet pénzügytan fejlődése sokkal inkább forradalmi és hatásában is sokkal messzebbmenő volt, mint amit ebben a vonatkozásban a polgári pénzügytan fejlődéséről alkalmunk volt elmondani.

E fejlődés eredménye ugyanis a kapitalista vagyonkoncentrációtól mentes és a kapitalista kizsákmányolási viszonyoktól megszabadult szocialista viszonyokra felépülő pénzügytani tudomány megszületése, amely nemcsak a pénzügytani tudomány történeti fejlődése szempontjából, de társadalomtudományi szempontból is magasabb fejlődési fokot képvisel.

Ezzel a megállapításunkkal egyszersmind arra is utaltunk már, hogy a szocialista pénzügytani tudomány tényleges társadalmi-gazdasági alapja a szocialista típusú gazdálkodás megindulása és legfontosabb felépítménynek a szovjet államnak, mint újtípusú államnak a létrejötte és gazdasági funkcióinak, különösen pedig a mindent átfogó tervgazdálkodásnak a kifejlődése volt. Tudományos alapját viszont a közgazdaságtan és a pénzügytan közeledése, valamint a statisztikai tudománynak a közgazdaságtanhoz és a pénzügytanhoz való közeledése szolgáltatta, vagyis az a dialektikus egységet alkotó tudományos fejlődés és együttműködés, amely a történelmi materializmus, közelebbről a tudományos szocializmus talaján jött létre a társadalomtudomány említett ágai között.

A szovjet gazdaság ama fejlődése, amely a szovjet állam keretei között, annak megalakulásától kezdve kibontakozott, fokozatosan kialakította a szocialista pénzügyi viszonyokat és — a szocialista gazdasági alappal összhangban — létrehozta a szocialista pénzügyi rendszert is, valamennyi intézményével és ezek kölcsönös összefüggéseivel, úgy, ahogyan a második világháború előestéjén már a maga teljességében szemeink előtt állott. E forradalmi fejlődés gyorsasága még ahhoz viszonyítva is jelentős volt, hogy a társadalmi fejlődés az egymásra következő társadalmi termelőmódok viszonylatában egyre gyorsuló tendenciájú. Ennek a fejlődésnek széles mederben és igen magas színvonalon való összefoglalása a pénzügyekre nézve Zverjev szovjet pénzügyminiszter kiváló és magyar nyelven eddig még meg nem jelent monográfiája „A szovjet pénzügyek harminc éve" (A szerző rendelkezésére csupán e mű teljes francia nyelvű fordítása állt: A. Zverev: 30 Années de Finances Soviétiques 1917—1947. Supplément, Statistiques et Études Financières, No. 3. 1949. Paris), amely ebben a vonatkozásban is különös figyelemre méltó.

Hiba lenne ebből a szemszögből itt arra nem utalni, hogy a fejlődésben, a szocialista pénzügytani gyakorlat kialakításában, kezdettől fogva milyen döntő szerepe volt a marxista—leninista politikai gazdaságtan elméletének.

Marx gazdasági tanainak az áru és a pénz oldaláról egyformán mély tudományos megalapozása a monetáris közgazdaságtanban úttörő jelentőségű volt.

Az újratermelés elméletének marxi megalapozása az az archimedesi pont, amelyből a szocialista bővített újratermelés gyakorlata és elmélete

kifejlődött, majd a statisztika és a tervgazdálkodás segítségével a szocialista pénzügytani gyakorlatnak és elméletnek is alapjává vált. A termelés két szektorra osztásán alapuló marxi újratermelési séma, a termelőeszközöket és a fogyasztási cikkeket gyártó szektor megkülönböztetése olyan egyenletrendszert képviselt, amelynek keretében a termelés, a felhalmozás és a fogyasztás, a nemzeti jövedelem elosztása és újraelosztása, valamint az ehhez kapcsolódó pénzfolyamatok, a pénzforgalom, továbbá a pénzbeli felhalmozás alapvető összefüggései is nemcsak minőségileg, de mennyiségileg is jóval tökéletesebben elemezhetők, mint Keynes sémái alapján. Ez utóbbiak ugyanis a két szektor közötti megkülönböztetést nem tették meg (Marx és Keynes sémáinak összehasonlítását lásd Shigeto Tsuru: On Reproduction Schemes, in Paul M. Sweezy. The Theory of Capitalist Development, London, 1947. Appendix, 365. és köv. o. — A keynesi sémák szovjet bírálatát lásd Kozlov: A pénz és a pénzforgalom elmélete, Bpest, 1951., 62. és köv. o., lényeges értelemzavaró sajtóhibával: „I" helyett „J" a képletben.)

Lenin közgazdaságtani irodalmi munkássága folytán a marxi újratermelési sémák ismertek voltak a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat megelőző időkben a haladó és főleg a forradalmár orosz közgazdászok körében, sőt Lenin bizonyos vonatkozásban tovább is fejlesztette ezeket. A termelőeszközöket gyártó szektorban megkülönböztette a termelőeszközök gyártására szolgáló termelőeszközök szektorát és a fogyasztási cikkeket gyártó termelőeszközök szektorát. Ez a fontos megkülönböztetés hosszú ideig elkerülte a szovjet tervgazdálkodás irányítóinak figyelmét is, és a szovjet tudomány csak a közelmúltban hívta fel erre a figyelmet. (Sz. Sztrumilin: A népgazdasági mérleg, mint a szocialista tervezés eszköze, Közgazdasági Szemle, 1955. 1. sz., 56. és köv. o. — Lenin Művei, 1. köt. Budapest, 1951. 80. és köv. o.-ra való hivatkozással.)

Miután azonban a marxi sémák elsősorban az absztrakt elméleti elemzésre szolgáltak (Uo. 48. o.), előbb meg kellett tölteni ezeket konkrét gazdasági tartalommal, a tervgazdálkodás gyakorlatának mindennapos tényeivel. Ezekre felépülve kellett elvégezni a szükséges monetáris közgazdaságtani és pénzügytani általánosításokat és természetesen segítségül kellett hívni ehhez a konkrét munkához a szocialista statisztikai gyakorlatot és a szocialista statisztikai tudományt is — már a forradalom győzelme utáni első napokban. Ez utóbbiak szerepe ugyanis jóval nagyobb volt a szocialista pénzügyi gyakorlat és elmélet kialakításában, mint a polgári statisztikai gyakorlaté és tudományé a polgári pénzügytani tudomány jellegének kialakításában. Éppen ezért e megállapításunk bizonyítása sem közömbös kérdés a szocialista pénzügytan fejlődésének feltárása és kimunkálása szempontjából.

A szocialista statisztika tudományos alapjai elsősorban a valósághoz hű társadalomtudományi megközelítés lehetőségén és megvalósításának alapvető követelményén nyugodnak, de nem korlátozódnak csupán erre. A statisztikai és a népgazdasági számviteli irányítás módszerileg is lényegesen gazdagodott a szocialista fejlődés hatására. Ebből most csak a két legdöntőbb módszertani vívmányt, a nemzeti jövedelemszámítás szocialista alapon való továbbfejlesztését és a népgazdasági mérlegrendszer önálló és a nyugati tudományos világot megelőző

kifejlesztését kívánjuk ebben a vonatkozásban kiemelni, amelyekkel a szocialista statisztika hathatósan támasztja alá a szocializmus politikai gazdaságtanának és pénzügytanának tudományát, továbbá gyakorlatát egyaránt.

A nemzeti jövedelem számítását a polgári gazdaságstatisztika fejlesztette ki, főleg az adóstatisztika alapján, hogy az egyéni jövedelmek megoszlását adóztatás céljaira elemezhesse. Bár voltak a polgári statisztikában is úttörő kezdeményezések a nemzeti jövedelemnek a termelési oldalról való megragadására, éppen a magyar Fellner Frigyes részéről is, ezek mégsem bővültek a nemzetgazdasági számvitel statisztikai megragadásává — még kevésbé annak közgazdaságelméleti kifejtésévé. (Fellner úttörő kezdeményezésére vonatkozólag lásd a szerző dolgozatát „A polgári nemzeti jövedelemszámítás Magyarországon". Statisztikai Szemle, 1956. 4. sz. 326. és köv. o.) A szocialista nemzeti jövedelemszámítás viszont a nemzeti jövedelmet egyre inkább forrásaiban, a termelési ágak hozzájárulásának síkján vizsgálta elsődlegesen és ehhez kapcsolta a nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának, valamint felhalmozásra vagy fogyasztásra való felhasználásának kérdéseit. E hármas szintézis által a szocialista nemzeti jövedelemszámítás alkalmas eszköznek bizonyult nemcsak a közgazdasági élet reálfolyamatainak, de a tényleges pénz- és jövedelemmozgásoknak dinamikus megragadására is. Ennek a gazdasági tervezés tartalmi kérdései szempontjából legalább olyan döntő jelentősége volt, mint a pénzügyi tervezés és ellenőrzés módszereinek kialakítása szempontjából.

A nemzeti jövedelmet alkotó javak közös nevezője a nemzeti jövedelemszámításokban kezdettől fogva a pénz volt, míg a másik döntő módszert jelentő népgazdasági mérlegszámítások eleinte túlnyomórészt a termékek materiális mértékegységében, azaz anyagmérlegként kerültek kidolgozásra és nyilvántartásra. A népgazdasági szintű átfogó anyagi mérlegek összeállítása a Szovjetunióban már az ipari tervgazdálkodás kezdetén, vagyis az 1926—1927. tervévben megindult — előbb az ipar, majd az ötéves tervektől kezdve az egész népgazdaság vonatkozásában és ilymódon a tervgazdasági gyakorlat képes volt az úgynevezett társadalmi termelés anyagi bázisait is ezekre az országos és helyi, területi mérlegekre alapozni. (Vö. „Társadalomgazdasági Statisztikai Szótár", fordítás a szovjet eredetiből, Statisztikai Szemle, 1949. 6. szám, 103. o.) A népgazdasági mérleg problematikájának kiszélesedése során a mérlegmódszer főleg két irányban fejlődött tovább.

A mérlegkészítés módszere egyre inkább elmélyült az egyes népgazdasági ágak egymásközti anyagi kapcsolatainak feltárása irányában, továbbá — különösen a fogyasztás területén — a használati értékek mozgásának megragadása irányában. (Ezt az újabb fejlődést regisztrálja Ács Magda. A népgazdasági mérlegrendszer szerepe a tervgazdálkodásban, Közgazdasági Szemle, 1956. 5. sz., 533. és köv. o. és kül. 537. és köv. o.) Egy másik teljesen újszerű fejlődés pedig azáltal vette kezdetét, hogy egy sakktáblaszerű végső összesítő közgazdasági mérleg összeállításának gondolata is felmerült, amely — a statisztikai kombinációs táblázatok gyakorlati következtetésekre való felhasználásának analógiájára — különféle tervgazdasági kombinációknak, valamint a népgazdaság különféle területein továbbgyűrűző hatásaiknak le-

mérését is lehetővé teszi, akár egy-egy részterületnek a másikhoz, akár az egész népgazdasághoz viszonyított összefüggésében.

Így kerülhet sor az álló- és a forgóalapok mérlegének, a nemzeti jövedelem mérlegének, a munkaerő-mérlegnek figyelembevételére, továbbá a pénzügyi mérlegek egész rendszerének megteremtésére is, amely utóbbi mérlegrendszernek a pénzügyi gyakorlattal és a pénzügytannal való szoros összefüggése nyilvánvaló.

E gondolatmenet lezárásaként még csak annyit, hogy a mérlegmódszer és a nemzeti jövedelem mérlegszerű kiszámítása igen magas fokon teszi lehetővé a gazdaságpolitikai irányításnak azt a művészetét a szocialista gazdaság viszonyai között, amellyel elsőnek a fiziokratizmus legkiválóbb alakja, Quesnay, az első „gazdasági táblázat" szerkesztője kísérletezett. (Erre a törekvésére már Oncken is célzott: Geschichte der Nationalökonomie, I. Teil, Leipzig, 1902., 386. és köv. o.) A sakktábla-táblázat legfőbb előnye ugyanis — nézetem szerint — az, hogy a népgazdasági arányok helytelen felállítása vagy megsértésük a kettős nyílású statisztikai táblázat függőleges és vízszintes oszlopaiban mint a részösszegek számszerű hibája jelentkezik, és gyors útmutatást ad a tervezőnek. Az időbeli fejlődés egyes fázisainak megfelelő, folyamatosan kidolgozott táblázatok pedig hosszabb lejáratú tervgazdasági manőverek elindítását teszik lehetővé. Például kiszámítható, hogy miként lehet a termelőeszközök szektorának több évi kiterjesztését követően a fogyasztási szektor termelését hirtelen kiterjeszteni, a termelőeszközszektor visszaesése nélkül — ahogyan erre a legutóbb Sztrumilin szovjet akadémikus mutatott rá. (I. m. 62. és köv. o.)

Az eddig kifejtettek — úgy gondoljuk — alkalmasak annak érzékeltetésére, hogy a szocialista statisztika gyakorlata és elmélete milyen messzemenően és milyen sokoldalúan fonódik össze a szocialista pénzügytan gyakorlatával és elméletével, és ez a jelen dolgozatban e problémáknak szentelt viszonylag bővebb teret is megokolhatja. Ebben a vonatkozásban még csupán arra az elméleti szintézisre kívánjuk felhívni a figyelmet, melyet Petrov legutóbb megjelent gazdaságstatisztikai tankönyvének a pénzügyi statisztikáról szóló fejezetei nyújtottak a szűkebb értelemben vett pénzügyi statisztika rendszerezése és összefoglalása tekintetében, a tágabb értelemben vett, a monetáris jellegű közgazdasági promlémáknak megfelelő pénzügyi statisztikán belül; valamint azokra a szakcikkekre, melyek a hazai statisztikai irodalomban is szép számmal találhatók ugyanebből a problémakörből, és amelyek a szovjet szakirodalom felhasználásáról is tanúskodnak.

A számvitellel kapcsolatban elmondottak viszonylatában talán inkább az ellenkezője áll, mint amit a statisztika és a pénzügytan új viszonyának problémaköréről, illetve annak expozíciójáról az imént megállapítottunk. Annak ugyanis, hogy a dolgozat viszonylag kisebb teret szentel a szocialista számvitel és a pénzügytani tudomány kapcsolatának, elsősorban az az oka, hogy egy másik tanulmány is foglalkozott a közelmúltban a számviteli jog problémája kapcsán e kérdésekkel. Éppen ezért a továbbiakra nézve erre a tanulmányra, s a benne hivatkozott szovjet szakirodalomra utalunk. (Lásd Nagy Tibor: A számviteli jog problémája című dolgozatát, melyet kéziratban volt szíves rendelkezésemre bocsátani.) A hivatkozott tanulmány ugyanis tartalmazza a

szocialista számvitel, a tervgazdálkodás és a pénzügyi gazdálkodás kölcsönös összefüggéseinek megértéséhez szükséges átfogó szempontokat, talán azzal az egyetlen kivétellel, hogy a statisztikai mérlegek, a népgazdasági mérlegmódszer és a szocialista számvitel tanulmányunk gondolatmenete szempontjából döntő jelentőségű, szoros összefüggését nem emeli ki.

Ebből a szempontból igen lényeges, hogy a modern kapitalista vállalatoknál is kifejlődött operatív számvitelnek népgazdasági síkon való összefogására, még az említett, polgári viszonyok között kialakult különféle „nemzeti költségvetések" kapcsán sem kerülhetett sor, míg szocialista viszonyok között éppen ezekre felépítve dolgozták ki a pénzügyi tervgazdálkodás egész gyakorlatát, és ezt hozták összhangba a monetáris közgazdaságtan és statisztikai tudomány segítségével kidolgozott átfogó szintetikus népgazdasági mérlegekkel.

Igen nagy munkát végzett pénzügytani szempontból is a szovjet közgazdaságtan pénzelméleti iránya a Marx és Lenin által lefektetett alapokon.

Ennek a nagyszabású pénzelméleti munkának egyik, korábbi irányát annak egyik kiváló terméke, Kozlov monográfiája reprezentálja. (Kozlov i. m. a pénzforgalom elméletéről, melynek orosz nyelvű eredetije 1946-ban jelent meg Moszkvában.) E mű széles történeti bázison felépülve jut el mindazokig az elméleti általánosításokig, amelyek a kapitalizmus előtti, valamint a kapitalista-imperialista pénzelméletek bírálatából levonhatók, továbbá azoknak az elméleti törvényszerűségeknek megfogalmazásáig, amelyek érvényessége a szocialista viszonyok között is fennáll a pénzelmélet és a pénzforgalom elmélete területén. Kozlov különösen nagy munkát végzett a legújabb polgári pénzelméletek vizsgálata mellett a pénz keletkezése és lényege, a pénz funkciói, az ércpénzforgalom és a hitelpénzforgalom törvényszerűségei, továbbá az infláció és a stabilizáció legfőbb elméleti kérdéseinek kritikai feltárása vonatkozásában.

Azok az erőfeszítések, amelyek a pénz lényegét, funkcióit és ennek megfelelően a pénzforgalom törvényszerűségeit a szocialista viszonyok között kívánták megállapítani, a dolog természeténél fogva, lényegesen több vitát váltottak ki. A második világháború után e kérdés körül egyre szélesebb körben és egyre nagyobb mélységben folyó viták már a közelmúlt években eredményre vezettek. Kronrod monográfiája a szocialista társadalom pénzéről (J. A. Kronrod: A pénz a szocialista társadalomban, Budapest 1956., az orosz eredeti Moszkva, 1954.) nagyban-egészben olyan elfogadott tételeket volt képes nyújtani ezen a területen, amelyekre további részletkutatások épülhetnek fel.

Fontos kiemelni, hogy Kronrod műve — amely a szovjet pénzelmélet másik nagy irányát képviseli — igen nagy teret szentel a tényleges áru- és pénzviszonyok konkrét vizsgálatának a Szovjetunió gazdasági és pénzügyi fejlődésének egyes szakaszaiban. Főleg ezen az alapon vizsgálja az árutermelés és az értéktörvény sajátosságait a szocialista gazdaságban. A pénz lényegének és funkcióinak a szocialista gazdaságban mutatkozó sajátosságai mellett igen behatóan foglalkozik még a pénzforgalom anyagi alapjai című kérdéskörrel is, és csak ezután jut el a pénzforgalom szocializmusban mutatkozó legfontosabb törvényszerűségeinek kifejtéséhez.

A pénzforgalom anyagi alapjainak vizsgálata teszi számára elsősorban lehetővé, hogy a pénzforgalom legfontosabb törvényszerűségeit a gazdasági és pénzfolyamatok teljes összhangja alapján fejtse ki. Az árprobléma, valamint az infláció kérdéseinek itt adott elemzése rávilágít az árszínvonal szerepére a szocialista viszonyok között és megmutatja, hogy még a pénzforgalom legbonyolultabb és a tervgazdálkodás számára legnehezebben megközelíthető területén, a lakosság pénzforgalma vonatkozásában is lehetséges az egységes népgazdasági szempontokon alapuló irányítást a lakosság bevételi és kiadási mérlegeinek segítségével szinte zökkenőmentesen végezni. (Uo. 318. és köv. o.) Igen figyelemre méltók ebből a szempontból a készpénzáramlások és a készpénznélküli forgalom kapcsolatáról adott fejtegetések is, amelyek egyben a szocialista pénzgazdálkodás rugalmasságának okait is feltárják és a kapitalista pénzforgalom irányítása feletti elvi magasabbrendűségét elméletileg dokumentálják. (Uo. 379. és köv. o.)

Lényegében ezen a pénzelméleti bázison jöttek létre a szovjet pénzügyek legfontosabb területeit felölelő — részben már korábban megjelent pénzügytani jellegű monográfiák is, amelyek a szovjet pénzügyek elméleti kifejtését a szovjet pénzügyi rendszer legfontosabb intézményeinek kérdései köré csoportosítva tárgyalják, szoros összhangban a pénzügyek tervezésének, menetközbeni irányításának és ellenőrzésének problémáival. A tervezés és ellenőrzés kérdései természetesen messzemenően azon a statisztikai és számviteli problematikán épülnek fel, melyeket már a korábbiak során vázoltunk. Éppen ezért a szovjet monografius pénzügytani irodalom igen valósághű intézményi bázison és ugyanakkor igen világos elméleti alapvetésben, és a dialektikus összefüggések gazdag árnyalataiban képes tárgyalni a szocialista pénzügyek bonyolult kérdéseit. E monográfiák ma már szinte az egész szovjet pénzügyi rendszer területét átfogják és nem is lehetséges még ebben a vázlatban sem azok legreprezentatívabb alkotásainak valamennyijére kitérnünk.

Mindenesetre első helyet foglal el közöttük Rovinszkij kétkötetes monográfiája a Szovjetunió állami költségvetéséről. Rovinszkij, művének bevezetése szerint, (N. N. Rovinszkij: A Szovjetunió állami költségvetése, I—II. k. Budapest, 1952. — oroszul Moszkva, 1949. — I. köt. 3. és köv. o.) feltételezi a szovjet állami pénzügyek lényegének és a szovjet pénzügyi rendszer elméleti alapjainak ismeretét. Ezeket az elméleti alapokat Z. V. Atlasz monográfiája fektette le már korábban a szovjet pénzügytani szakirodalomban, a pénzügyi rendszer intézményeivel és a szovjet pénzforgalom és hitelügy kifejlődésével szoros kapcsolatban (Z. V. Atlasz: A pénzforgalom és hitel a Szovjetunióban, Budapest, 1951. — oroszul Moszkva, 1947. —, amelynek első része az elméleti, a második a történeti és a harmadik a szervezeti kérdésekkel foglalkozik.) Ennek az anyagnak az ismeretét feltételezve foglalkozik Rovinszkij a Szovjetunió költségvetési rendszerével, beleértve az adórendszert is, továbbá a költségvetési tervezésnek és végrehajtásának, valamint ellenőrzésének módszereivel és menetével.

Rovinszkij azt is előrebocsátja, hogy miután a költségvetési bevételek és kiadások tervezése átfogja nemcsak az állami költségvetést, hanem az állami vállalatok, kolhozok, gép- és traktorállomások, nem gazdasági jellegű szervezetek, valamint a lakosság bevételeinek és ki-

adásainak tervezését is — múlhatatlanul szükséges az ilyen típusú gyakorlati, alkalmazott pénzügytani munka megértéséhez az úgynevezett ágazati gazdaságtanok ismerete is —, amelyek a népgazdaság alapvető ágainak gazdaságtanát, szervezetét és tervezését tárgyalják, továbbá a vállalati gazdaságtan ismerete is, amely a vállalatok hasonló jellegű problémáival foglalkozik.

Bár Rovinszkij műve — előszavából is kitűnően — elsősorban alkalmazott pénzügytani munka, természetesen sok helyütt ad elméleti jellegű fejtegetéseket, így például a Szovjetunió állami költségvetésének lényegéről és rendszeréről, a kiadások és bevételek összetételéről és felosztásának alapelveiről (Rovinszkij i. m. 5. és köv. o., 12. és köv. o., 28. és köv. o., 51. és köv. o.) vagy például az önálló elszámolás alapján működő vállalatok és szervezetek bevételi és kiadási mérlegének formájáról és tartalmáról stb. (Uo. I. k., II. rész, 75. és köv. o.). Hasonlóan vegyes jellegű mű a szocialista pénzügytan egy másik területén Uszoszkinnak a rövid lejáratú hitel szervezésével és tervezésével foglalkozó műve, mely különösen az 1930—1931. évet követő 20 év alatt a Szovjetunióban teljesen kialakult új rövid lejáratú szocialista hitelrendszer szervezetét, működését és tervezését tárgyalja. (M. M. Uszoszkin: A rövid lejáratú hitel szervezése és tervezése a Szovjetunióban, Budapest, 1953. oroszul: Moszkva, 1951.) Eközben számos olyan elméleti pénzügytani fejtegetéssel is foglalkozik, amelyek meghaladják egy általános pénzügytani jellegű mű részletezési lehetőségeit, annak ellenére, hogy Uszoszkin maga is utal arra, hogy műve a gyakorlati élet gazdagsága folytán nem ölelhette fel a rövid lejáratú hitellel kapcsolatos összes részletkérdéseket, és sokszor még a főkérdések vonalán is jelentős egyszerűsítéseket kellett végrehajtania. (Uo. Előszó, 4. o.) Ez utóbbiak végeredményben a sokoldalú gyakorlat elméleti általánosításával egyértelműek.

Az egyéb területekkel foglalkozó monográfiák között a továbbiak során csupán megemlítjük Djacsenko monográfiáját a költségvetési és államadósság-ügyekről, Gladkovét a vállalati pénzügyek és a költségvetés kapcsolatairól, Rovinszkijét a beruházások problémaköréről, Batirjev és Szitnyin közös összefoglaló művét a Szovjetunió bankrendszeréről, Konysin, Tagijev, valamint Butkov és Szitnyin műveit az állami biztosítás kérdéseiről, valamint egy egész sor kisebb-nagyobb méretű tanulmányt és monográfiát Tyeplov, Kronrod, Kontorovics, Dundukov, Solomovics, Kamenyicer, Parfanyak, Birman, Szokolov, Filippov, Makarov és Szmirnov tollából, melyek a finanszírozás legkülönfélébb területeiről merítik problémakörüket.

Eddigi fejtegetéseinkből az a helytelen benyomás alakulhatna ki, hogy a tisztán elméleti vagy éppen tudományelméleti kérdések a szovjet pénzügytani irodalomban háttérbe szorultak, vagy legalábbis nem találtak az eddig tárgyalt időszak folyamán méltó képviselőre.

Éppen a legutóbbi évek szovjet pénzügytani irodalma azonban méltán meggyőzhet az ez irányú tudományos fejlődés megindulásáról. Kétségtelen ugyanis, hogy az Allahverdján tollából 1951-ben napvilágot látott és a szovjet pénzügyek elméleti kérdéseivel foglalkozó monográfia megjelenése óta (D. A. Allahverdjan: A szovjet pénzügyek néhány elméleti kérdése, Moszkva, 1951. — oroszul), illetve különösen az általa felvetett kérdések vitája nyomán, ez a vonal is képviseletet nyert a

szovjet szakirodalomban. Kifejezetten elméleti téren ugyanis Allahverdjan műve volt az első komolyabb megnyilatkozás — mint Rovinszkij bírálata is leszögezte (Rovinszkij recenziója Allahverdjan idézett művéről, oroszul, Szovjetszkoje Kniga, 1952. 2. sz., nyersfordítás I. o.) — bár ez a bírálat a szovjet pénzügytani tudomány határait — Allahverdjan alapjában nem helytelen álláspontjával szemben — túl szűken vonta meg.

Allahverdjan álláspontja szerint ugyanis — melyet az eredeti mű és fordítás hiánya miatt e tanulmányban csak Rovinszkij cikke alapján adunk vissza — a pénzügytan, a szocialista állam pénzügyi alapjaival és e pénzügyi alapok keletkezése, képzése, felhasználása és ellenőrzése során kialakuló vagy véglegesen kialakult pénzügyi viszonyokkal foglalkozó tudomány. E nézet szerint e tudomány keretei nemcsak a költségvetési szférát, valamint az állami szükségletek ezen túlmenő keretekben való kielégítését (államadósságok stb.) foglalják magukban, hanem az állami vállalatok, szövetkezetek és kolhozok pénzügyeit is. A szocialista pénzügytan területét a kapitalista pénzügytan területétől éppen az különbözteti meg, hogy az előbbiben nagyjából azonos típusú finanszírozási módszerek érvényesülnek, azonos funkcióval és azonos népgazdasági terv keretében, nemcsak a költségvetési, hanem a vállalati és a szövetkezeti szektorban is. (Uo. 4. és köv. o.)

Nézetünk szerint Rovinszkij azon kifogása, hogy ebben a keretben az értéktörvény szocializmusban jelentkező érvényesülésének, az önálló elszámolás rendszerének, vagy a szocialista akkumulációnak kérdései nem helyezhetők el, nem látszik elfogadhatónak. Rovinszkij maga is rámutat, hogy a pénzügyi alapok és pénzügyi viszonyok nemcsak a nemzeti jövedelem elosztását és újraelosztását — de annak létrehozását, azaz megtermelését is befolyásolják —, vagyis a termeléssel, a társadalmi termék előállításával a legszorosabb kapcsolatban vannak. (Uo. 7., valamint 3. és 9. o.) Még kevésbé elfogadható Djacsenko azon korábbi álláspontja, melyet Rovinszkij is elvet (uo. 4. o.), közelebbi hivatkozás nélkül a kifejtés helyére. Nagyjából ezt a bírált álláspontot képviseli Djacsenkónak a szovjet pénz- és hitelügyről szóló tanulmánya a Nagy Szovjet Enciklopédia német nyelvű részletkiadásában, (Gr. Sowj. Enziklopaedie, U. D. SSR., B. I—II. 2. Aufl. Berlin, 1952. 110. o. és köv. hasáb), amely a szocialista pénzügyeket, illetve a szovjet pénzügytani tudomány tárgyát a társadalmi szükségletek kielégítésére rendelt pénzalapok képzésének és felhasználásának formáival és módszereivel, illetve az ezeket elősegítő és biztosító pénzügyi viszonyokkal azonosítja. Rovinszkij joggal utal arra, hogy egy ilyen felfogás pénzügyi politikává szűkítené a pénzügytant, — bár maga is lényegileg alig eltérő álláspontot foglal el.

E kérdés — Djacsenko újabb állásfoglalásával — Allahverdjan alapjában helyes felfogása irányában újabban eldöntöttnek látszik, miután időközben Djacsenko maga is további, új és alig cáfolható érveket vonultatott fel a vállalati és ágazati pénzügyeknek, mint a szovjet pénzügytan fontos területének figyelembevétele mellett. Ez utóbbiakkal szoros kapcsolatban nyeri el a szűkebb értelemben vett állami pénzügytan — vagyis a költségvetési és adótan — igazi jelentőségét. (V. Djacsenko: A szovjet pénzügyek jellege és funkciói. Pénzügyi Szemle 1954. 11. sz.

485. és köv. o., valamint 491. o.) Djacsenko azon további fontos megkülönböztetésével pedig, mely a tágabb értelemben vett állami pénzügyek, vagyis a pénzügytan egész területét pénzügyi források és funkciók, továbbá pénzügyi eszközök és módszerek szerint tagolta (uo. 489. és köv. o.), végleg elvetette saját korábbi álláspontját és a szocialista pénzügytan alapvető elméleti kérdéseit is kijelölte, valamint a közgazdaságtudománytól való elhatárolás lehetőségének feltételeit is megteremtette.

A fentiekből kitűnően a szovjet pénzügytani tudomány a legjobb úton van arrafelé, hogy az elmúlt évtizedekben kialakult szocialista pénzügyek elméleti kérdéseit — a korábbi termelőmódok, különösen a kapitalista termelőmód tudományának kialakulásához képest bámulatosan rövid idő alatt — tudományosan rendszerezze és elméletileg általánosítsa. E munka menete még a szovjet pénzügyi rendszer és a szovjet politikai gazdaságtan elméletének kialakulásához képest is viszonylag gyorsnak mondható, hiszen ez utóbbival szinte kart karba öltve halad, bár egy olyan általános elméleti összefoglalás kidolgozásához, amilyen a szocializmus politikai gazdaságtanának tankönyve volt, még nem jutott el.

Kétségtelen azonban az is, hogy a politikai gazdaságtan szovjet tankönyve már szerves egységben és rendszerben tartalmazza azokat a tanításokat is, amelyek a szűkebb értelemben vett szocialista pénzügytan vázlatának tekinthetők, így elsősorban a második kiadás (a magyar harmadik kiadás) XXXVIII. fejezete, amelynek tárgya az állami költségvetés, a hitel és a pénzforgalom a szocializmusban. E fejezet a szocialista társadalom nemzeti jövedelméről szóló XXXVII. fejezettel, valamint a XXX. fejezettel, amely a népgazdaság tervszerű fejlődésének kérdéseiről szól, szerves egészet alkot, és csak ezekben az összefüggésekben érthető át helyesen. (Politikai Gazdaságtan, Tankönyv. A 2. bővített orosz nyelvű kiadás alapján készült 3. kiadás, Budapest. 1956. — oroszul Moszkva, 1955. — XXXVIII. fejezet 599. és köv. o., XXXVI. fejezet 590. és köv. o., XXX. fejezet 465. és köv. o.) Gondolatmenetünk szempontjából jellegzetesnek kell tartanunk, hogy e tankönyv 2. kiadásában az 1. kiadásról időközben befutott bírálatok és viták eredményeként kifejezetten a közgazdasági expozíció kerekedett felül (ua. 1. kiadás, Budapest, 1955. — oroszul Moszkva, 1954. — XXXVII. fejezet, 574. és köv. o., valamint magyar 3. — orosz 2. — kiadás 599. és köv. o.), míg a tankönyv első kiadásának megfelelő fejezetei a szovjet pénzügyi rendszert még jobbára institucionális és jogi alapon tárgyalták.

Ez a változás összhangban van azzal az egységes közgazdaságtani és pénzügytani szemlélettel, amely általában a szocialista pénzügyek egyik legjellemzőbb vonása, és amelynek döntő jelentőségét a szocialista pénzügyek legfőbb gyakorlati irányítói is mélységesen átérzik.

★

A végső konklúziót az eddigi fejtegetésekből talán úgy lehetne sommásan megfogalmazni, hogy a polgári pénzügytan legutóbbi évtizedekre eső fejlődése folyamán is bekövetkezett ugyan a régi, szűkebb értelemben vett pénzügytani tudománynak a közgazdaságtudománnyal való összeolvadása, ez azonban a pénzügytani tudomány institucionális elemeinek háttérbe szorítását eredményezte. A polgári pénzügytani tudo-

mányt fokozottan monetáris közgazdaságtudományi jellege közelebb hozta ugyan a gazdasági élet reálfolyamataihoz, de a fő irányító eszköz, az állami pénzügyek növekvő súlyán alapuló közvetett irányítás mellett, még mindig inkább a pénzügyi politikai irányítás, mint a gazdaságpolitikai irányítás maradt. Ezt éppen a magángazdasági szektor viszonylagos szabadsága és pénzügystatisztikai összefogottságának hiánya teszi szükségessé, amelynek következtében közvetlen irányításról már ebből az institucionális okból is kevésbé lehet szó. Ez magyarázza azt is, hogy a második világháború befejezése után a legtöbb kapitalista államban fokozatosan elhagyták a nemzeti költségvetések többnyire háborús jogszabályokon alapuló összeállítását és helyette csak szakértői becslések formájában támaszkodnak az ilyen jellegű összefüggésekre. Mindez természetesen nem csökkenti azok nagy elméleti és gyakorlati jelentőségét a jelenlegi polgári gazdaságtan szempontjából.

A szocialista pénzügytan eddigi fejlődésének vizsgálata viszont azt bizonyítja, hogy a javarészt állami keretek közt működő szocialista gazdaságban a pénzügyi irányítás — helyes tervezés esetén — szinte teljes összhangban van a reálgazdasági folyamatokkal és mindenütt szorosan simul azokhoz.

A több évtizeden át felhalmozódott tervgazdasági tapasztalatok újabban egyre inkább a tervgazdasági irányítás kevésbé kötött és rugalmasabb rendszerének megvalósítása felé haladnak, mert az alsófokú gazdasági egységeknél a gazdálkodás tartalmi kérdései így jobban oldhatók meg. Ezzel párhuzamosan nő a központi irányításban az egyre sokoldalúbb pénzügyi felmérés szükségessége az alapvető reálgazdasági felmérés mellett. Főleg ezzel magyarázható, hogy a második világháború utáni években a Szovjetunióban és a népi demokratikus államokban is előtérbe került az egyre differenciáltabb és az egész népgazdaság összes lényegesebb pénzügyi vonatkozásait összefogó pénzügyi mérleg problematikája, valamint e mérleg és a végső népgazdasági mérleg kölcsönös összefüggéseinek kérdése. E kérdések fokozottabb kidolgozásában segithet elsősorban a szocialista pénzügytan azon viszonylagos lemaradást is felszámolni, mely főleg a pénzügytani elméletnek a tervgazdálkodási irányítás szükségleteitől való elmaradása formájában jelentkezett a múltban — a szocialista közgazdaságtudomány egyéb területeivel szemben.

BALÁZSY SÁNDOR

A külkereskedelem gazdaságosságához*

Mint ismeretes, hazánkban az első ötéves terv időszakában különböző — főleg gazdasági természetű, illetve ezekből fakadó politikai — nehézségek támadtak, s ezek láttán egyre többen érezték a gazdaságpolitika megjavításának szükségességét. Ez kifejezésre jutott az akkori állami és pártdokumentumokban is. Például az 1953—1954. évek párthatározatai, amelyek gazdasági nehézségeink fő okaként az iparosítás korábbi *túlzott ütemét* jelölték meg, emellett nyomatékosan utaltak arra is, hogy a termelés *gazdaságossága* sem alakult kielégítően, s állást foglaltak amellett, hogy külkereskedelmünk szerkezetét gazdaságossági szempontból meg kell javítani, hogy „minden lehetőséget meg kell ragadni a nemzetközi munkamegosztásból származó előnyök kihasználására".

Az, hogy a vezető párt- és állami szervek ilyen nagy jelentőséget tulajdonítottak a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásunk és a külkereskedelem gazdaságossága problémáinak, nagyrészt az 1951 utáni évek fokozódó devizális nehézségeivel magyarázható. A külkereskedelemben hasonló ellentmondások mutatkoztak ebben az időben, mint a népgazdaságban általában. Népgazdasági szinten a fő ellentmondás az volt, hogy a termelés gyors növekedése mellett az életszínvonal nem emelkedett, sőt bizonyos mértékben vissza is esett, s ugyanakkor a növekvő termelés egyre több fogyasztási cikkben és ipari alapanyagban többé-kevésbé állandósult hiánnyal párosult. Külkereskedelmünkben az ellentmondás elsősorban abban mutatkozott meg, hogy az export jelentős és állandó kiterjesztése ellenére, s noha a korábban importált fogyasztási cikkek és termelőeszközök igen nagy hányadát belföldön termeltük vagy a behozatallal együtt fogyasztásukról is lemondtunk, állandóan növekvő devizális nehézségekkel kellett megküzdenünk. Valahogyan úgy alakult a helyzet, hogy minél inkább növeltük az exportot és csökkentettük a nélkülözhető importot, annál súlyosabbá váltak deviza-problémáink.

A kivitel gazdaságosságának kérdésével — tudományos igénnyel — jó ideig szinte senki sem foglalkozott. Ebben szerepe volt annak is, hogy

*Gazdaságvezetési módszereink tökéletesítéséért kifejtett erőfeszítéseik közben a vállalatok és az országos szervek dolgozói egyaránt mind többször ütköznek a külkereskedelem szférájában felmerülő gazdaságossági problémákba. Az e problémákról 1954. és 1955. évek folyamán lapunkban lefolyt vita kritikai elemzését tartalmazza ez a cikk, ezenfelül pedig néhány e tárgyban azóta időszerűvé vált kérdéshez fűz észrevételeket. Közlésével a gazdaságosság külkereskedelmi vonatkozású problémáiban és az erről szóló hazai vitában való eligazodást kívánjuk megkönnyíteni olvasóinknak. *(A szerkesztőség.)*

az export- és az importárakat hétpecsétes lakat alatt, szigorúan bizalmas adatokként őrizték, annak ellenére, hogy éppen külföldön természetüknél fogva legnagyobbrészt ismeretesek voltak (például minden tőkésországbeli szerszámgépimportőr tudhatta ajánlatainkból szerszámgépeink devizaárait, de belföldön még a gyártó vállalatok vezetői előtt is titkolták azokat).

A szakemberek és az elméleti közgazdászok nem foglalkoztak ugyan a kivitel gazdaságosságával, de foglalkoztak vele *mások*. Kósza — téves vagy összefüggéseikből kiragadott adatokkal illusztrált — hírek szálltak szájról szájra arról, hogy ezt vagy azt az exportcikket a belföldi ár, illetve az önköltség töredékéért „szállítják ki az országból". Tájékozatlanul hagyva a valóságos adatokat és összefüggéseket illetően, s tapasztalva a termelés fokozásával és az export növekedésével párhuzamos életszínvonal-stagnálást (illetve -romlást) és az áruhiányt, sokan hitelt adtak ama — a valóságos helyzetet primitív és tendenciózus módon leegyszerűsítő — „magyarázatnak", amely a gazdasági bajokat a magyar—szovjet gazdasági kapcsolatok „egyoldalú, egyenlőtlen" jellegével hozta összefüggésbe. Az ilyen — külkereskedelmi problémáinkat egyoldalú módon a forgalom szférájába tartozó zavaró okokkal magyarázó — nézetek, amelyek a közvélemény széles rétegeiben gyökeret vertek, *közgazdasági* szempontból (a politikaiakra itt nem térünk ki) főleg azért veszedelmesek, mert illúziókba ringatják az embereket; az ilyen illúziók rabjai azt hiszik, mi sem könnyebb gazdasági bajaink gyógyításánál: elegendő, ha felmondjuk a „számunkra előnytelen" külkereskedelmi szerződéseket, s az ígéret földje lesz szép Magyarország.

E kép azonban nem egyéb csalóka délibábnál, amely szétfoszlik, mihelyt utána nyújtjuk kezünk. Ha külkereskedelmünk kevésbé előnyös számunkra, mint lehetne (aminthogy sok tekintetben az), ennek fő okai alighanem *mélyebben, a termelés szférájában* találhatók.

Ez utóbbi szférában való eligazodásunkhoz mellőzhetetlenek a gazdaságossági számítások.

Az 1953. júniusi párthatározatok nyomán és különösen az MDP III. kongresszusát követően (amelyek bátorítólag hatottak a közgazdasági kutatókra), egyre több gazdasági funkcionárius kezdett foglalkozni a kivitel gazdaságosságának kérdéseivel, s végzett különféle exportgazdaságossági számításokat. Ezek a számítgatások azonban nélkülözték az elméleti megalapozottságot, nagyrészt egyes emberek vagy csoportok helyi akciói voltak, s legtöbbjük rövid idő után abba is maradt.

Mindinkább nyilvánvaló lett, hogy a külkereskedelemmel kapcsolatos gazdaságossági számítások első feltétele a probléma elméleti tisztázása. Amikor a gyakorlat szinte már kiáltott utána, lassan megindult az elméleti munka. A közgazdászok körében sok helyen vita indult a gazdaságosság kérdéseiről. Az első széles nyilvánosságra hozott, elméleti értékű tanulmány ebben a tárgyban tudtommal Liska és Máriás cikke volt a Közgazdasági Szemle első (1954. októberi) számában.

E tanulmány megírása és nyilvánosságra hozatala *abban az időben* nagy elméleti és gyakorlati tett volt, mert tabunak tekintett témakörben törte meg a hallgatás csendjét. Jelentőségéből az sem vesz el, hogy egyes tézisei eredeti formájukban vitathatók. másokon pedig azóta már túljutottunk.

Gazdaságosság, nemzetközi munkamegosztás és a közgazdasági kutatás

Liska és Máriás a gazdaságosság tervezésének két fő problémájaként egyrészt a népgazdaság legfontosabb arányai gazdaságossági szempontból való tervezését, másrészt a vállalati és a népgazdasági jövedelmezőség szoros összhangjának biztosítását jelölik meg.

Az első problémával kapcsolatban megállapítják: „A népgazdasági arányok tervezésekor a gazdaságosság népgazdasági szinten való tervezésének döntő kérdése: hogyan illeszkedjék be a népgazdaság a nemzetközi munkamegosztásba." Nem említik azonban meg, hogy a gazdaságosság népgazdasági szinten való tervezésének ugyancsak döntő kérdése az *országon belüli* munkamegosztás legelőnyösebb kialakítása. Nagy gazdasági egység vonatkozásában (például a Szovjetunióban) ez utóbbinak messze nagyobb a jelentősége, mint a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás kérdésének. *Nálunk* a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás gazdaságossága élet-halál kérdése, s ez nagyon fontos különbség a Szovjetunió és Magyarország között. Bár felvetik, a későbbiekben nem térnek ki a népgazdasági és a vállalati jövedelmezőség összhangja biztosításának kérdéseire.

Liska és Máriás elméletileg általánosítják a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás eddig követett gyakorlatát, s az elkövetett hibákat lényegében *autarkiás törekvésekre* vezetik vissza.

Autarkiás jellege van szerintük annak az elméletnek is, hogy „mindenáron csökkentsük az importot, s fokozzuk a munkaigényes cikkek exportját, mert ezekhez nem kell sok alapanyag, főképp pedig nem kell sok importanyag." Ez az elmélet — folytatják — szintén káros, mert 1. hatására olyan anyagok (termékek) hazai gyártását is erőltetjük, amelyek termelésére nincsenek, s hosszú távon sem lesznek kedvező feltételeink, 2. a munkaigényes (nagy devizahozamú) cikkek exportjára ösztönöz, még akkor is, ha az így exportált hazai munkáért kapott devizaellenérték rendkívül alacsony. „Természetesen az importcsökkentésnek és a munkaigényes exportnak van bizonyos ésszerű magva." „De mind az importnál, mind a munkaigényes cikkek exportjánál számolni kell a hazai munka termelékenységének a nemzetközi termelékenységi színvonalhoz való arányával."

Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni: a munkaigényes exportnak az az „ésszerű magva", hogy hallgatólagosan feltételezi: 1. viszonylag kedvezőtlen geológiai adottságaink folytán a hazai kitermelő iparban a munka termelékenysége — még a külföldi technikai színvonal elérése esetén is — alatta marad a nemzetközi munkatermelékenységnek, a feldolgozó iparágakban viszont ilyen „handicap"-pel számolni nem kell; 2. az importált nyersanyagokat terhelő szállítási költségek aránya hazánkban jelentősen meghaladja a nemzetközi átlagot, s így az importált anyag értékhányadának növelése az exporttermékben egyben a külföld által meg nem fizetett szállítási költségtöbblet terhét is fokozza. Bármelyik okot nézve is: az anyagexport és „reexport" különösen gazdaságtalan, s ezért — ha tehetjük — csökkenteni kell súlyát az exportban. Ez az érvelés, szerintem, megtámadhatatlan, *ha kiinduló feltételei igazak,* ha tudniillik a kitermelő iparágak valóban hátrányos helyzetben vannak, s ha az exportcikkekhez felhasznált importanyagok

szállítási költségei valóban aránytalanul nagyok. Mégis helytelen általánosítás azt hinni, hogy a munkaigényes termék szükségképpen előnyös exportcikk, mert 1. nem igaz, hogy *minden* alapanyag kitermelésében eleve hátrányban vagyunk természeti okokból; 2. nem minden esetben terhelik aránytalan szállítási költségek az importanyagokat. Ahol azonban az egyik vagy a másik tényező hat, rendszerint valóban előnyösebb a munkaigényes termék exportja. Hogy mikor előnyös, s mikor nem, arra a gazdaságossági számítások adhatnak választ. Előfordulhat, hogy a hazai munka különösen kis termelékenysége, rossz árak vagy más ok miatt a munkaigényes termék exportja hátrányosabb, mint sok anyagigényes cikké. A munkaigényességgel kapcsolatban leszűrhető további következtetés: teljesen helytelen általánosítás azt hinni, hogy minden országnak érdeke az úgynevezett munkaigényes termékek exportjának fokozása. Ez koránt sincs így. Ahol a kitermelő iparágak természeti viszonyai kedvezőek, olyan előnnyel rendelkeznek az alapanyagtermelésben, ami kedvezővé teheti számukra az anyagigényes termékek exportjának fokozását.

Liska és Máriás cikkükben vitába szállnak a nemzetközi munkamegosztásba való fokozottabb bekapcsolódással szemben felhozható ellenvetésekkel. Ezek: 1. csak azt gazdaságos exportálni, amelyben a hazai munka termelékenysége eléri, vagy meghaladja a világpiaci termelékenységet, mert különben ráfizetünk; 2. a nemzetközi munkamegosztásba való fokozott bekapcsolódás egyoldalú termelés-szerkezet kialakításához vezet, s ez gátolja a termelőerők fejlődését.

Az első ellenvetésre a következőképp válaszolnak a szerzők: „A helyes termelési arányok kialakításának útja . . . elsősorban az, hogy egyre inkább azokra a cikkekre specializálódunk, amelyeknél a hazai és a nemzetközi értékek *aránya* kedvező, tehát amelyeknél a magyar munka termelékenysége *a hazai átlagos termelékenységi színvonalnál jobban megközelíti, esetleg el is éri, sőt meg is haladja a munkatermelékenység világpiaci színvonalát.*" (Az én kiemelésem. B. S.). A második ellenvetésre megjegyzik, hogy „a komplex fejlesztés semmiképp sem jelent *mindenoldalú* fejlesztést, és ezáltal a nemzetközi munkamegosztásból való *kikapcsolódást.*" Mai igen széles ipari profilunk mellett nem az egyoldalúság a fő veszély, hanem éppen a szétaprózottság.

Gazdaságossági számítások nélkül „a komplex fejlesztésről szóló, egyébként helyes kiindulópontul szolgáló gazdaságpolitikai elvek üres fecsegéssé válnak, és könnyen az autarkiás törekvéseket szolgálhatják".

A szerzők elemzik a külkereskedelem gazdaságosságát jellemző mutatókat, köztük az árkiegyenlítési mutatót is.

A vita során a legtöbb hozzászóló helyesebbnek tartotta az árkiegyenlítés mutatóját a Liska és Máriás által javasoltnál. Az árkiegyenlítés mutatójának azonban az a tulajdonsága, hogy még reális árak és árfolyamok esetén sem egy bizonyos termelőfolyamat gazdaságosságát mutatja, hanem *a termelőfolyamat és a felhasznált importanyag reexportjának átlagos gazdaságosságát.* Feltételezve, hogy az import reexportja se nem gazdaságos, se nem gazdaságtalan, tehát ugyanazt kapjuk érte, amit adtunk, matematikailag bizonyítható, hogy figyelembevétele tompítja, az átlagos felé húzza el a gazdaságossági mutatókat. Erre a problémára a hozzászólásokkal kapcsolatban még visszatérek.

Liska és Máriás *az 1 forint népgazdasági bérköltségre eső devizanyereség* mutatóját javasolják fő gazdaságossági mutatóként.

$$\text{Gazdaságosság} = \frac{\left(\begin{array}{c}\text{a termék világpiaci ára}\\ \text{devizaforintban}\end{array}\right) - \left(\begin{array}{c}\text{az összes elhasznált import termelő-}\\ \text{eszközök devizaforintban}\end{array}\right)}{\text{az összes hazai munkaráfordítások bérköltsége}}$$

A szerzők nyomatékosan utaltak az általuk javasolt mutatók korlátaira is.

1. A gazdaságossági szempontokkal együtt mérlegelni kell a szükségleteket és a lehetőségeket (nyilván az értékesítési lehetőségekre gondoltak elsősorban. B. S.) Ezért fokozni kell a piackutató tevékenységet. 2. Egy termék gazdaságossága nem fogható fel statikusan. Mérlegelni kell az önköltségcsökkentés és a gazdaságosság fokozásának lehetőségeit, valamint a piacon várható árváltozásokat. 3. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a termelésben lekötött álló- és forgóeszközöket. 4. A fizetési mérleg szempontjából mérlegelni kell a devizahozamot is, valamint az előlegezett és a megtérülő devizák relációnkénti megoszlását. 5. Mérlegelni kell a gazdaságosságon kívüli (politikai, honvédelmi) szempontokat is.

A vitát Jónai Endre hozzászólása nyitotta meg (a Közgazdasági Szemle 1954. novemberi számában). Jónai érdekesen és nagy alapossággal elemzi a gazdaságosság és a jövedelmezőség közti különbséget. Felveti azt a problémát, hogy azon termékek exportja, amelyeknél a nemzeti munka termelékenysége alacsonyabb a nemzetközinél, nem jövedelmező, de a minden exportcikkét a nemzetközinél alacsonyabb termelékenységgel termelő ország is „okvetlenül gazdaságilag előnyösnek fogja tekinteni, hogy azokat a termékeket exportálja, amelyeknek külföldi értékesítése, egyébként azonos körülmények közt, a legkevésbé veszteséges". Emlékezhetünk azonban rá, hogy Liska és Máriás ezt a problémát cikkükben felvetették és tisztázták.

Jónai úgy véli, hogy a külkereskedelem gazdaságosságát a szocialista országok közti munkamegosztás esetén nem az egyes ország, hanem a helyes nemzetközi munkamegosztás szempontjából kell vizsgálni, vagyis a kérdés lényege nem a jövedelmezőség.

Jónainak ez a gondolata — bár más síkon — hasonló problémát érint, mint a népgazdasági érdek és a vállalati, illetve az egyéni érdekeltség összhangja, illetve a kettő ellentéte. Ez utóbbi vonatkozásban elméletileg tisztázottnak tekinthető: a járható út nem az, hogy az egyént vagy a vállalatot agitációs eszközökkel rábírjuk, saját közvetlen érdeke helyett a népgazdaság magasabb érdekeit vegye figyelembe, hanem az, hogy az egyéni és a közösségi érdekeket összhangba hozzuk egymással. A szocialista nemzetközi munkamegosztásban résztvevő országok viszonylatában is vitatható koncepció, hogy az egyes országok számukra nem gazdaságos termékeket azért gyártsanak, vagy ilyenek termelését azért fokozzák, mert a szocialista tábor többi országának arra szüksége van. Az ilyen érvelés azért vitatható, mert az *árakat*, amelyeken a szocialista országok közti árucsere lebonyolódik, úgy is meg lehet szabni, hogy az exportáló országnak, amelyik méghozzá a többinél előnyösebb körülmények közt, nagyobb termelékenységgel termel (hiszen azért exportál), gazdaságos legyen annak a gyártása, amire a többi országnak szüksége van. Ez a követelmény fokozottabban érvényes, mint egy or-

szágon belül az egyes vállalatok esetében. Ha ugyanis egy szocialista iparvállalat termékei árpolitikai okokból veszteségesek, a szocialista állam a veszteséget valamilyen formában (veszteségtérítés, dotáció stb.) megtéríti. Országok közti viszonylatban erről beszélni nem lehet; ezért alighanem hibás az olyan elmélet, amely szerint egy ország számára gazdaságos lehet valamiféle magasabb szempontok miatt egyes termékek exportjának a fokozása, *ha annak következtében a nemzeti munka átlagos termelékenysége csökken.*

Jónai felhoz néhány példát, amikor szerinte az „alacsony jövedelmezőségi mutatójú" áruk exportját is gazdaságosnak kell ítélni.

Ezek a példák azt mutatják, hogy Jónai azt az exportot, illetve importot nevezi gazdaságosnak, amelyik ilyen vagy olyan okból gazdaságilag megokoltnak, célszerűnek mutatkozik.

Például Jónai szerint 1. gazdaságos az export, még ha nem is jövedelmező, ha az illető áru hazai termelése megfelel a helyes nemzetközi munkamegosztásnak, s exportra való termelése hozzájárul a munkatermelékenység emeléséhez. Ezzel szemben a következőképp lehet érvelni: Annak, hogy valamely áru hazai termelése megfelel-e a helyes nemzetközi munkamegosztásnak, vagy sem, döntő ismérve a nemzeti és a nemzetközi érték aránya, természetesen azzal a fenntartással, hogy ezt az arányt hosszabb időszak átlagában kell vizsgálni. Minden egyéb ismérv csak kiegészítő jellegű lehet. Ugyan miféle „helyes nemzetközi munkamegosztás" az, amelyben az egyik fél kénytelen fokozni a számára gazdaságtalan áruk termelését, s ennek következtében rontani a hazai munka átlagos termelékenységét? Az ilyen munkamegosztás a valóságban egyenlőtlen csere, amelyre a gyarmati és a függő országokat szokták kényszeríteni a gyarmattartók.

2. Gazdaságos továbbá az export, még ha nem is jövedelmező, ha cserébe nagyobb előnnyel importálunk, mint amilyen hátránnyal a szóbanforgó export jár. Ezzel szembeni érv: Ha cserébe nagyobb előnnyel importálunk, mint amilyen hátránnyal a szóban forgó export jár, akkor vagy az árak irreálisak kölcsönösen, vagy a devizaárfolyam az, vagy egyszerűen arról van szó, hogy tudatosan vállalunk hátrányokat a nagyobb előny kedvéért. Ettől azonban a hátrány hátrány marad.

3. Jónai azt mondja: érdemes lehet különösen értékes (!) „szabad" vagy „kliring" devizákért fokozott áldozatokat hozni. Ez rendszerint megint árfolyam-kérdés, az, hogy 1 devizaforintért relációnként több vagy kevesebb hazai ráfordítás lehet szükséges.

4. Alacsony mutatójú áru exportja is gazdaságosnak bizonyulhat — folytatja Jónai —, ha „hozzájárul egyéb exportlehetőségeink növeléséhez". Ellenérv: Az alacsony mutatójú áru exportja akkor sem gazdaságos, ha „hozzájárul egyéb exportlehetőségeink növeléséhez". Ezzel szemben igaz, hogy helyes lehet vállalni a kevéssé gazdaságos exportot is, ha a gazdaságosabb export növelésének ez feltétele, s végeredményben jobban jövünk ki. Érdemes lehet egy kisebb hátrányt vállalni a nagyobb előnyért, de ettől még nem lesz a hátrányból előny.

5. Gazdaságos lehet a kedvezőtlen jövedelmezőségű áru exportja, ha valamely tervország berendezkedett (és egyelőre rá van utalva) az adott cikk hazánkból történő importjára. Ellenérv: A kedvezőtlen „jövedelmezőségű" áru exportja még nem lesz attól gazdaságos, hogy egy másik tervországnak arra szüksége van. Ez megint csak árkérdés,

hiszen ha egyik tervországnak szüksége van valamely termékre, s annak termelése az adott helyzetben valamely másik tervországban a legelőnyösebb, semmi sem okolhatja meg, hogy az exportáló ország ennek — indokolatlanul nyomott árak következtében — kárát vallja. Jónai kérdésfelvetésének persze van alapja: a szocialista országok közötti árucsere egyes cikkekben még mindig több évvel ezelőtti tőkésvilágpiaci árszinten rögzített árakon bonyolódik le, következésképp az árarányok nem tükrözik sem a szocialista, sem a tőkés világpiac értékarányait. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ez a körülmény dezorganizálólag hathat a szocialista világpiacon belüli áruforgalomra. Például egy időben a lengyelek inkább tőkésországokba exportálták faiparuk termékeit, mert az utóbbi években a tőkés világpiacon a faárak nőttek, a tervországok közti árucserében pedig a régi faárak maradtak érvényben; ennek következtében a tengeren túlról kellett fát importálnunk, Gdynián át, s a Kárpátoktól a tengerpartig szembefutottak egymással a tengeren túli lengyel exportra szánt fát szállító és a tengeren túlról importált magyarországi rendeltetésű fát szállító szerelvények. Ezen a szocialista országok közös és külön érdekeit optimálisan összeegyeztető árstruktúrával lehet segíteni. (A szocialista országok közti áruforgalomban előforduló ilyen zavarok természetesen csak részben — valószínűleg kisebb részben — tulajdoníthatók áraránytalanságoknak, s fő okuk a *termelési struktúrák* nem kielégítő összehangoltsága. Például a lengyel export irányának megválasztásakor döntő szempont a *gabonabehozatal* devizafedezetének biztosítása. De az *árustruktúráé* mellett az *árstruktúra* hatása sem elhanyagolható, már csak azért sem, mert az árarányok a *fejlesztési arányok* kialakításakor éreztetik befolyásukat, s ezen keresztül kihatnak az *árustruktúrára* is.)

Jónai azt írja: „Gazdasági tény, hogy az új világpiac országai kölcsönösen alkalmazzák ezt a kereskedelempolitikát" (hogy tudniillik számukra kedvezőtlen jövedelmezőségű, értsd árarányok szempontjából előnytelen árukat is exportálnak egymásnak. B. S.). Ez a „kereskedelempolitika" azonban feltételezi, hogy ha az egyik ország ilyen áldozatot hoz, a másik ország hasonló volumenű, számára előnytelen árarányú termék exportjával kárpótolja ezért. Vagyis eljutottunk a 2. számú Jónai-féle példához: hátránnyal exportálok, hogy előnnyel importálhassak. Véleményem szerint a szocialista országok közti munkamegosztás lebonyolításában érvényesülő értéktörvény nem eléggé hozzáértő alkalmazása kétségtelen tény, de ezeket a hibákat idealizálni, s belőlük az országok közti árucserében az „önzetlenség", a „nem számít, hogy veszteséges, csak a nemzetközi munkamegosztás szempontjából jó legyen" elméletet fabrikálni káros és reménytelen kísérlet. Amikor a szocialista országok közti viszonylatban önzetlenségről beszélünk, ez éppen azt jelenti, hogy az árucsere a kölcsönös előnyök szilárd talaján nyugszik, s az árucserében nem lehet szó egyoldalú előnyökről, egyenlőtlen cseréről.

Jónai végül tárgyalja a Liska—Máriás-féle mutató ama tulajdonságát, hogy „egynél nagyobb értékviszony-mutató esetében azokat az árukat tünteti fel gazdaságosabbaknak, amelyekben kevesebb, egynél kisebb értékviszony-mutató esetében pedig azokat, amelyekben több hazai munka van". A mutató ilyen alakulását közgazdaságilag indokoltnak tartja, amennyiben a *jövedelmezőségre* vonatkozik, a *gazdaságosságot* illetően azonban nem tekinti jellemzőnek. Ez a probléma Wolfram és

Szanyi hozzászólásában módosított formában ugyan, de szintén megtalálható. Ők ugyanis azt vitatják, hogy az export gazdaságosságát nem az exporttermékre fordított hazai munkához, hanem a ráfordított összes (az importanyagban foglalttal együtti) munkához kell mérni, hiszen „az importanyag is korábbi hazai munkaerő-ráfordításra vezethető vissza". Erre az egész kérdéskomplexumra később még visszatérek.

Wolfram Roland a Közgazdasági Szemle 1955. januári számában megjelent hozzászólásában lényegében három ponton száll vitába Liska és Máriás cikkével, s egészíti ki ezáltal a vitát tanulságos szempontokkal.

1. Szerinte „a cikkírók ... figyelmen kívül hagyták, hogy a gazdaságosság nemcsak a politikai szempontoknak van alárendelve, minthogy mind belső, mind nemzetközi vonatkozásban a legfontosabb arányok kialakítását a szükségletek és a lehetőségek összefüggései döntik el. A szükségletek és a lehetőségek már meglevő, objektív összefüggéseit kell ezért elsősorban gazdaságossá tenni, s csak ezután kereshetünk a gazdaságossági feltételek alapján további és a fejlődést meghatározó objektív összefüggéseket." „A gazdaságosság ... szerepét elsősorban a meglevő gazdasági adottságok körében kell érvényesíteni." Bár elismeri, hogy „sok termék hazai termelése vagy exportja számunkra — perspektívában is — előnytelen", az a véleménye, hogy „a külkereskedelmi forgalom áruszerkezetében ... ez a felismerés nem hozhat döntő változásokat. Ilyen változásokra csak a szükségletek lényeges módosítása esetén kerülhet sor ..."

Wolframnak ez a véleménye azonban vitatható. Köznapi szavakkal elmondva, álláspontja így hangzik: „Minek a sok beszéd arról, hogy ez az export a gazdaságosabb vagy amaz, amikor úgyis azt vagyunk kénytelenek exportálni, amit gyártani tudunk, és amit megvesznek tőlünk." Az ilyen szemlélet — ha következetesen végigvezetjük — *a)* feltételezi, hogy a nemzetközi piacokon mutatkozó kereslet eleve meghatározza exportunk összetételét, s az exportstruktúra módosítása beleütköznék az adott szükséglet-összetétel korlátaiba. Ezzel szemben felhozható, hogy mindig van több-kevesebb választási lehetőségünk a tekintetben, mely termékekkel vegyünk részt a világkereskedelemben. Ebbeli választási lehetőségeink elsősorban attól függnek, mennyire vagyunk versenyképesek. Versenyképes cikkek exportját jelentősen fokozhatjuk még akkor is, ha a szükségletek nem változtak lényegesen. Ami a világpiaci verseny korlátait illeti, ezek jelentőségét hiba lenne lebecsülni. De mikor vagyunk versenyképesek? Ha adottságainknak megfelelő, nálunk előnyösen termelhető, gazdaságos exportcikkekkel jelentkezünk a piacon. *b)* Feltételezi, hogy termelőkapacitásaink eleve meghatározzák az export lehetséges összetételét. Ebben sok az igazság. De egy sor gyárunk (ha nem a legtöbb) többféle terméket gyárthat, és nyilvánvalóan az az érdekünk, hogy a kapacitás és a piaci helyzet alapján lehetséges változatok közül a számunkra legkedvezőbbeket válasszuk ki. Másrészt a meglevő kapacitásarányok nem örökéletűek. Azt pedig, hogy mit fejlesszünk, nagyrészt gazdaságossági számítások alapján kell eldönteni.

A gyakorlat nem támasztja alá Wolfram túlzottan „determinista" véleményét, hiszen a gazdaságossági számítások alapján a múltban is hajtottunk végre változásokat külkereskedelmi forgalmunk áruszerkezetében (gondolok itt például a textilexport csökkentésére); a nemzet-

közi profiltárgyalások egyik alapgondolata szintén az, hogy az egyes termékeket ott kell gyártani, ahol a gyártási lehetőségek a legkedvezőbbek, ami az egyes országok számára azt jelenti: specializálódjanak a náluk leggazdaságosabban termelhető cikkek gyártására, s szüntessék be vagy csökkentsék a kevésbé gazdaságos cikkek termelését és exportját. Igaz, ez a folyamat egyre tudatosabbá válik, de a spontaneitás visszaszorításával a gazdaságossági számítások szerepe és jelentősége csak nőhet. Wolfram ama tétele tehát, hogy a gazdaságosságot lényegében az adott külkereskedelmi áruszerkezettel kell fokozni (az önköltség csökkentésével), egyoldalúnak látszik, mert lebecsüli a nemzetközi munkamegosztásba való jobb bekapcsolódásból, az országok közti specializációból és kooperációból fakadó előnyöket. A gazdaságosság fokozásának kétféle módszere (önköltségcsökkentés és struktúrajavítás) sem választható el mereven egymástól, hiszen az önköltség csökkentésének egyik legfontosabb eszköze maga a specializáció.

2. Wolfram másodszor azt hibáztatja, hogy Liska és Máriás az autarkia fogalmába zsúfolja be a nemzetközi munkamegosztás lehetőségeinek *minden* félreismerését, holott az „— a mi gyakorlatunkban — egyidejűleg jelentette: *a)* a hazai adottságok túlértékelését *és* a nemzetközi munkamegosztás előnyeiről való lemondást (a gumipitypang és a gyapot erőltetett termelése), *b)* a hazai lehetőségek elhanyagolását *és* a nemzetközi munkamegosztás adott feltételeinek túlértékelését (például a vegyipar és az elektromos-híradástechnikai ipar importanyagot használ fel olyankor is, amikor megvolnának a gazdaságos hazai gyártás lehetőségei), *c)* a hazai és a nemzetközi lehetőségek együttes túlértékelését (merev ragaszkodás egyes gépipari termékek termeléséhez), illetve együttes elhanyagolását (több, régebben jelentős exportcikk termelésének elhanyagolása)".

Wolfram eme megállapításával egyet lehet érteni. Valóban nem vezethető vissza minden, a nemzetközi munkamegosztással kapcsolatban nálunk követett helytelen gyakorlat *autarkiás* gyökerekre. Ennek az is ellentmond, hogy az utóbbi években a külkereskedelmi forgalom jobban nőtt, mint a termelés, tehát a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásunk nem csökkent, hanem fokozódott.

3. Wolfram végül a Liska—Máriás-féle mutatóhoz fűz megjegyzéseket. Kifejti, hogy ez nem a *külkereskedelem,* hanem a *termelés* gazdaságosságát mutatja (amiben igaza is van. — B. S.), de elismeri: „A Liska—Máriás-féle mutató alkalmazhatóságát az határozza meg, hogy exportunk gazdaságossága szempontjából a *termelés összefüggései* a döntők, s hogy ezeket a javasolt mutatószám lényegében helyesen fejezi ki." Mégis, „a szorosan vett külkereskedelmi tevékenység sok olyan problémát vet fel, amelyeket eddig egyáltalán nem vizsgáltunk, holott ezek nyilvánvalóan szerves részét képezik az export általános gazdaságosságának". Wolfram helyesen utal „az értékesítési és beszerzési piacok, valamint a szállítási útvonalak kiválasztása, az eladásnak és a vételnek a piaci árhullámzással való összefüggései, a fizetési feltételek alakulása, a csomagolás, a propaganda és a piackutatás stb." vonatkozásokra.

A továbbiakban Wolfram tárgyalja a Liska és Máriás által ajánlott mutató már Jónai által is kifogásolt ama tulajdonságát, hogy nem a termék *összes* termelési költségeit veti egybe az érte kapott devizabevétel-

lel, hanem csak a termék termelésére fordított hazai munkának a gazdaságosságát mutatja, holott „ha ... a hazai termelés költségeit hasonlítjuk össze a külföldi termelés költségeivel, a nemzeti értéket a nemzetközi értékkel, akkor az" ... „áruba bekerülő összmennyiségeket" ... „kell összehasonlítanunk egymással". „... a Liska—Máriás-féle mutató valójában a közvetlen hazai munkaráfordítás nemzetközi arányának, az adott cikkben rejlő közvetlen hazai munka nemzetközi termelékenységének kifejezője." Wolfram szerint a termékbe épített importanyag (vagy -alkatrész) szintén visszavezethető hazai munkára; mivel azonban „1 devizaforint nem egyenlő 1 forint bérköltséggel", a gazdaságossági számításokban az importráfordítás devizaforintjait iparági vagy népgazdasági átlagban kiszámított valóságos értékükön kell számításba venni. „Az importráforditások valóságos értékben történő felmérése, amely a közvetlen hazai munkához való viszonyításból adódik — az egyetlen lehetséges módja, hogy valamely exportcikk termelésének gazdaságosságát megállapíthassuk." Számszerű példát is közöl, s ebben példaként feltételezi, hogy 1 devizaforint 1,40 forint hazai bérköltséggel egyenlő. Wolfram tehát az egyes termékek gazdaságosságát a termékért kapott devizaforintösszeg és a termékben megtestesülő összmunkát képviselő hazai forintban kifejezett összes költség arányával méri. Mutatója abban tér csak el az egyes cikkekre fordított árkiegyenlítés százalékos mutatójától, hogy a felhasznált importanyagot (-alkatrészt) felárral korrigált devizaárfolyamon veszi számításba.

A gazdaságossági mutató problémája

Amint látjuk, Wolfram, majd később Szanyi is azt vitatja: nem az exportiparban kifejtett *termelőtevékenység,* nem az exportra *termelés* (termelőfolyamat értelemben használva a termelés szót) gazdaságosságát kell vizsgálni, hanem azt, hogy mit adunk az export termékben (a feldolgozott importanyaggal együtt), s mit kapunk érte. A Liska és Máriás által javasolt mutató mellett a következő érvek sorakoztathatók fel: Az árucsere, ha mélyére nézünk, voltaképpen *tevékenységek cseréje.* Amikor importanyag felhasználásával készült terméket exportálunk, voltaképpen kettős tevékenységet végzünk: 1. reexportáljuk a beépített importanyagot (az export ilyen jellege különösen szembetűnő, ha olyan importalkatrészről van szó, amelyet egyik esetben kér a külföldi vevő, máskor azonban nem, például motorkerékpárt szállíthatunk tahométerrel vagy anélkül); 2. exportáljuk a hazai munkát. Gazdaságossági szempontból az a döntő, hogy az exportált hazai munkáért mennyi ellenértéket kapunk. Példával megvilágítva: Tegyük fel, hogy — az előbbi példánál maradva — motorkerékpárt exportálunk, amelynek reálönköltsége 7000 Ft, ebből importráfordítás (reális devizaárfolyamon) 3000 Ft, az elérhető ár devizaforintban (ugyancsak reális devizaárfolyamon) 6000 Ft. A Liska—Máriás-féle mutató: (6000—3000):(7000—3000) = 0,75. A 4000 forintnyi magyar munkáért 3000 Dft-ot kaptunk. Wolfram és társai szerint nem, mert a 7000 Ft-nyi magyar munkáért 6000 Dft-ot kaptunk, a mutató tehát 86 százalék. Mi történik azonban, ha a külföldi vevő azt kéri: 2000 Ft értékű importalkatrész *nélkül* szállítsunk neki motorkerékpárt? Eltekintve az importált alkatrészek elhanyagolható nagyságrendű szerelési költségeitől, a motorkerékpár ön-

költsége 5000 Ft, az importhányad 1000 Ft, az új devizaár pedig 4000 Ft lesz. A Liska—Máriás-féle mutató marad 0,75, az ártámogatás *összege* szintén marad 1000 Ft, de a százaléka változik, és úgy látszik, mintha az export gazdaságossága romlott volna, mivel 4000 (az új devizaár) most már csak 80 százaléka 5000-nek (az új önköltségnek) a korábbi 86 százalékkal szemben. Valójában a motorkerékpár-gyártás gazdaságossága semmivel sem romlott, csupán a *reexport* súlya csökkent a termék értékében.

Másik példa: Ismeretes, hogy az Orion órával felszerelt rádióvevőkészülékeket is gyárt. Tegyük fel, hogy valamelyik külföldi vevő méregdrága márkás svájci órával ellátott rádiót kíván, s ennek következtében a rádió önköltsége 1600 Ft-ról 4600 Ft-ra, devizaára 1000 Ft-ról 4000 Ft-ra, importhányada 400 Ft-ról 3400 Ft-ra nő. Wolfram érvelése szerint ezzel egycsapásra nagyszerűen megjavult a rádiógyártás gazdaságossága, mivel most 4600 Ft-ért 4000 Ft-ot (87 százalék), korábban pedig 1600 Ft-ért csak 1000 Ft-ot (62,5 százalék) kaptunk. Az exportügylet bonyolítója pedig dicsekedhet: 15 százalékos ártámogatással exportált, holott a rádióexport általában 60 százalékos ártámogatásra szorul.

Összefoglalva: A Liska—Máriás-féle mutató azt mutatja, hogy az exportált *hazai* munkáért mennyit kapunk; az importhányad változásával azért viselkedik ez a mutató az ártámogatási (lefölözési) mutatótól eltérően, mert az utóbbi a termékben foglalt hazai munka exportjának gazdaságossági mutatóját (a Liska—Máriás-féle mutatót) felhígítja a reexporttal.

A Liska—Máriás-féle mutató és az ártámogatási mutató eltérő viselkedéséről annyi szó esett a vitában, hogy érdemes táblázatban bemutatni a kettő összefüggését:

A Liska—Máriás-féle mutató (1 Ft hazai bérköltség árán „termelhető" devizaforint) alakulása az importhányad és az ártámogatás (lefölözés) függvényében

Importhányad (százalék)	Lefölözés			Ártámogatás							
	37,5	16,6	0	11	25	43	67	100	159	233	400
	százalék			százalék							
0	1,60	1,20	1	0,90	0,80	0,70	0,60	0,50	0,40	0,30	0,20
10	1,67	1,22	1	0,89	0,78	0,67	0,55	0,44	0,33	0,22	0,11
20	1,75	1,25	1	0,875	0,75	0,625	0,50	0,375	0,25	0,125	0
30	1,86	1,28	1	0,855	0,715	0,57	0,43	0,285	0,14	0	0,14
40	2,00	1,33	1	0,83	0,67	0,50	0,33	0,166	0	0,166	0,33
50	2,20	1,40	1	0,80	0,60	0,40	0,20	0	0,20	0,40	0,60
60	2,50	1,50	1	0,75	0,50	0,25	0	0,25	0,50	0,75	1,00
70	3,00	1,66	1	0,67	0,33	0	0,33	0,67	1,00	1,33	1,67
80	4,00	2,00	1	0,50	0	0,50	1,00	1,50	2,00	2,50	3,00
90	7,00	3,00	1	0	1,00	2,00	3,00	4,00	5,00	6,00	7,00

A nullák alatti mutatók már azt mutatják, hogy 1 Ft hazai munkaráfordítás ellenében mennyi devizaforintot *fizetünk mi* a külföldnek azért, hogy exportra dolgozhatunk. Ahol a mutató 0, az exporttermékért kapott ellenérték csak a beépített importanyagok ellenértékét fedezi, a ráfordított hazai munkáért pedig nem kapunk semmit.

A táblázat világosan mutatja, hogy ugyanaz az ártámogatási százalék homlokegyenest eltérő gazdaságosságú exportokra vonatkozhat. Alacsony importhányadú termékek exportja még igen nagy exporttámogatás esetén is ésszerű lehet (de legalábbis nem teljesen ésszerűtlen), nagy importhányadú termékek esetében viszont már aránylag kis ártámogatási százalék is azt jelentheti, hogy ingyen dolgozunk, vagy még mi fizetünk devizát azért, hogy exportra feldolgozhassuk az importált alapanyagokat.

Ismeretes például, hogy a zöldségfélék exportja csak igen nagy ártámogatással lehetséges. Mivel azonban a zöldségfélék importhányada gyakorlatilag nullának tekinthető, még a 233 százalékos ártámogatás is azt jelenti csak, hogy 1 Ft hazai munkáért 0,30 devizaforintot kaptunk. Ezzel szemben a 60 százalékos importhányadú termék exportja esetén már 37 százalékos ártámogatás ugyanezt jelenti, 43 százalékos ártámogatás mellett már csak 0,25 Dft-ot kapunk 1 Ft hazai munkáért, 67 százalékos ártámogatás pedig azt jelenti, hogy ingyen dolgoztunk, s munkánk „eredményének" csupán a behozott anyagok reexportja tekinthető.

A fentiekből következik az is, hogy az átlagos ártámogatási százalék egyáltalán nem mutatja meg, mibe kerül nekünk 1 devizaforint átlagosan. 1 devizaforint átlagos termelési költségének kiszámításakor az átlagos ártámogatási százalékot és az átlagos importhányadot egyaránt számításba kell venni. Például, ha az export átlagos ártámogatása 67 százalék, s az átlagos importhányad 30 százalék, akkor a Liska—Máriás-féle mutató átlaga 0,43, 1 Dft önköltsége pedig ennek a reciprokja, 2,33 Ft.

Abból, hogy egyenlő ártámogatás esetén az importigényesebb gyártmány termelése hátrányosabb, mint a kevésbé importigényesé, nem vonható le az a következtetés, hogy a kisebb importhányadú (nagyobb devizahozamú) cikkek törvényszerűen előnyösebbek, mint a nagyobb importhányadúak.

Az importhányad szerepe csupán az, hogy *tompítja,* az átlagos felé eltorzítja az ártámogatás mutatóját.

Az ártámogatás mutatójának alakulása százalékban az importhányad és a Liska—Máriás-féle mutató függvényében

Importhányad (százalék)	Liska—Máriás-féle mutató													
	0,0	0,1	0,2	0,3	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	1,0	1,3	1,6	2,0
	Ártámogatás százalékban											Lefölözés %-ban		
0	∞	900	400	233	150	100	66	43	25	11	—	23	37,5	50,0
10	900	426	258	171	117	82	56	37	22	10	—	21	35,0	47,5
20	400	258	178	127	92	67	47	32	19	9	—	19	32,5	44,5
30	233	171	127	96	72	54	39	27	16	7,5	—	17	30,0	41,0
40	150	117	92	72	56	43	32	22	14	6	—	15	27,0	37,5
50	100	82	67	54	43	33	25	18	11	5	—	13	23,0	33,3
60	66,6	56	47	39	32	25	19	14	9	4	—	11	19,0	28,5
70	43	37	32	27	22	18	14	10	6	3	—	8	15,0	23,0
80	25	22	19	16	14	11	9	6	4	2	—	6	11,0	16,6
90	11	10	9	7,5	6	5	4	3	2	1	—	3	6,0	9,0
100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

A táblázatból jól követhető, hogyan hígítja fel az importhányad a valóságos gazdaságossági mutatót.

Szanyi Jenő a Közgazdasági Szemle 1955. 6. számában megjelent cikkében Wolfram álláspontjához hasonlóan azt fejtegeti, hogy nem az exporttermékhez felhasznált hazai munkához, hanem a ráfordított összes (az importanyagban foglalttal együtti) munkához kell mérni a gazdaságosságot. Ezzel a problémával előbb részletesen foglalkoztam. Szanyi érdeme, hogy cikkében többször utal a devizaárfolyamok realitásának kérdésére. „A gazdaságossági számítást ... éppen a devizaforint és a belföldi forint „értékének" különbsége nehezíti meg. Ezt a különbséget át kell hidalni, de nem szabad kihagyni a gazdaságossági számításból." Felhívja a figyelmet arra, hogy „exportcikkeink gazdaságosságát okvetlenül relációnként kell vizsgálni", s „mérlegelendő az is, hogy milyen paritásban hasonlítjuk össze a világpiaci értéket a hazai értékkel". Következtetése: magyar határparitásban kell számolni. Végül helyesen mutat rá, hogy bár exportunk gazdaságosságát a termelési feltételek döntik el, „a külkereskedelem ronthatja az ipari és a mezőgazdasági termékek jövedelmezőségét, ha a világpiaci árszínvonal alatt értékesíti az exportárut, s a világpiaci árszínvonal felett vásárolja meg az importált árut" s fordítva.

A komparatív költségek elvének bírálatához

Göncöl György cikke (A külkereskedelem marxi elméletéhez. Megjelent a Közgazdasági Szemle 1955. novemberi számában) nem kapcsolódik szervesen a Liska—Máriás-féle cikk vitájához, de tartalmaz félreérthetetlen utalásokat erre a vitára. Már a bevezetőben kijelenti: az, hogy Marx nem jutott hozzá a külkereskedelem kidolgozásához, „nem jogosíthat fel senkit ... hogy a külkereskedelem marxista elméletét egyszerűen a Ricardo-féle sémával helyettesítse ..."

Cikke vége felé pedig az egyik mellékmondatban ez áll: „... Ricardo külkereskedelmi tanai bizonyos tiszavirág-életű reneszánszon mentek keresztül egyes közgazdászaink fejében ..."

Mindebből az látszik, hogy Göncöl nem egyszerűen Ricardo tételeit boncolgatja, hanem ezen keresztül a gazdaságossági vitához is állástfoglal. Ez az állásfoglalás alapjában *elítélő*. Göncöl cikkéből kitűnően Liska és Máriás tézisei voltaképpen a Ricardo-féle sémák felmelegítése; Ricardo elméletének azonban több súlyos fogyatékossága van: 1. eltekint a piacproblémától; 2. eltekint a gazdasági fejlődés problémájától (egyoldalú fejlesztés irányába hat); 3. „nem veszi számba a tőkés világpiac történelmi sajátosságait és megkülönböztető vonásait." „A tőkék nemzetközi versenye egészen másfajta nemzetközi munkamegosztást hoz létre, mint amilyent Ricardo igyekezett leegyszerűsített logikai sémájába foglalni." „Hibás az a felfogás, hogy a nemzetközi munkamegosztás ... úgy alakul ki, hogy ez biztosítja a nyersanyagtermelő ország gazdasági fejlődését." „Maga az ipari fölény zárja ki, hogy a kettő közt (ipari ország és nyersanyagtermelő ország közt — B. S.) tartósan kialakuljon olyan nemzetközi munkamegosztás, amely mindkettő számára előnyös a szónak abban az alapvető értelmében, hogy mindkettő fejlődését egyaránt előmozdítja. Csak arról lehet szó, hogy az iparilag fejlett ország a nyersanyagtermelő ország rovására fejlődik." „... a nemzet-

közi árucseréből adódó haszon oroszlánrészét vagy egészét a fejlettebb ország sajátítja el." Göncöl bő anyaggal bizonyítja, hogy a nemzetközi munkamegosztás tőkés viszonyok közt nem a kölcsönös előnyök növekedéséhez vezet — ahogy azt Ricardo elképzelte —, hanem egyenlőtlen cseréhez, az elmaradott országok kifosztásához és fejlődésük megakasztásához.

Göncöl bizonyítja, hogy Ricardo idilli elképzelései, amelyek szerint a nemzetközi munkamegosztásba — a komparatív költségek elve alapján — történő bekapcsolódás révén minden nemzet gyorsabban fejlődhet, és növelheti életszínvonalát, tévesek, mert ezeket az előnyöket a fejlettebb országok maguknak kaparintják meg. Mindez fokozottan így van — folytatja Göncöl — a monopolkapitalizmusba való áttéréskor: „A fejlett hitelező és az elmaradt adós között egyenértékű árucseréről szó sem lehet." „Itt már nem egyszerűen arról van szó, hogy a munkatermelékenység növekedésének gyümölcseit a fejlettebb ország kapitalistái aratják le a nemzetközi árucsere mechanizmusán keresztül; itt *sarc*ról van szó, amelynek elsajátításában nagy szerepet játszik a gazdaságon kívüli kényszer." é.i.t., é.i.t.

Göncöl érvelése (és természetesen a ricardói tételek marxi kritikája) meggyőzhet bennünket, hogy 1. tőkés viszonyok közt súlyos következményekkel járhat a gyengébb országokra minden olyan specializálódás (akár a komparatív költségek alapján, akár más alapon), amelyik gazdasági kiszolgáltatottságba sodorná őket, illetve egyetlen ország sem nyugodhat bele az olyan munkamegosztásba, amely ilyen kiszolgáltatott helyzetben hagyná őt, hogy tehát a gazdasági függetlenség kedvéért helyes lehet lemondani a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás egy-egy — végső fokon hátrányossá válható — részelőnyéről; 2. a gazdasági fejlődés során a gazdasági függetlenséghez nem okvetlenül szükséges termelési ágakat is lehet fejleszteni, a gazdaságosság elvének átmeneti megsértése árán is, ha bizonyos idő múlva várható megerősödésük után gazdaságosak lesznek. (Ricardo éppen a *protekcionizmus* emlőjén megerősödött kapitalizmus nevében hirdethette a komparatív költségek tanát. Ez két különböző, de egymást feltételező irányzat.)

A Szovjetunió esetében érthető tehát, ha — az adott kényszerítő történelmi körülmények közt — a gazdaságossági szempontok rovására is előtérbe helyezte a gazdasági függetlenséget. Hasonlóképpen értékelhetők a gyarmati függésből kiszabaduló országok erőfeszítései is, amelyek a gazdasági függés felszámolása céljából rátérnek az iparosítás útjára. (Megjegyezhető, hogy az árolló az iparcikkek és a nyersanyagok közt, amelyet Göncöl az elmaradott országok gazdasági kizsákmányolásának fontos eszközeként vázol — egyéb feltételek megléte esetén — serkentőleg hathat az elmaradott országok iparosítására.) De milyen következtetést vonhatunk le mindebből mi? Göncöl fejtegetéseinek az a fő hiányosságuk, hogy a jelen helyzetben a mi számunkra semmiféle iránymutatást nem adnak. Jó, a komparatív költségek elve nem igazít útba a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásunk irányát illetően; de mihez igazodjunk? Nem rendezkedhetünk be autarkiára, attól való féltünkben, hogy a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás miatt netán kiszolgáltatott helyzetbe kerülhetünk!

Göncöl szerint „a szocialista iparosítás nem felelhet meg a komparatív költségek elvének ... hacsak a szocializmust építő ország nem akar lemondani gazdasági függetlenségének kivívásáról, ... hacsak nem akar lemondani magáról a szocialista iparosításról".

Ez az ellentét azonban túlzottnak látszik. A gazdasági függetlenség szempontjai *korlátozhatják* a gazdaságosság elvének érvényesülését, de — hacsak nem rendezkedik be valamely ország teljes autarkiára — kénytelen exportálni és importálni és ez esetben nem minősíthető a szocialista iparosítással összeférhetetlennek, ha számára előnyös értékarányú cikkek exportjával és a nála legkedvezőtlenebbül termelhető cikkek importjával vesz részt a nemzetközi kereskedelemben (márpedig éppen *ez* a „tiszavirág-életű reneszánszon keresztülment" tanokban elmarasztalt közgazdászok gondolatainak a magva).

Göncöl szerint a komparatív költségek elve a szocialista nemzetközi munkamegosztás szabályozójaként sem működhet, „mert a szocialista világpiac természeténél fogva szervezett piac. Ez zárja ki alapvetően a komparativ költségek elvének érvényesülését az új világpiacon. A komparatív költségek elve csak a nemzetközi termelési anarchia keretei közt érvényesülhet."

De a komparatív költségek tanának van egy ésszerű magva, amit tudtommal senki sem vitat (Göncöl sem), az tudniillik, hogy a nemzetközi munkamegosztásból akkor származnak előnyök, ha az lehetővé teszi az egyes országok specializálódását azokra a termékekre, amelyek gyártásához természeti és gazdasági feltételeik a legkedvezőbbek.

Igaz, ez ma már magától értetődik, szinte közhelyszámba megy. Mégis sokáig szem elől tévesztették nálunk is, a szocialista tábor más országaiban is. Nem véletlenül tulajdonított mindenki oly nagy jelentőséget az SZKP XX. kongresszusán elhangzott megállapításnak:

„Ma már nincs szükség arra, hogy mindegyik szocialista ország okvetlenül a nehézipar valamennyi ágát fejlessze, ahogy a Szovjetunió volt kénytelen tenni ... Ma ... mindegyik európai népi demokratikus ország azoknak az iparágaknak a fejlesztésére, azoknak az iparcikkeknek a termelésére specializálódhat, amelyekhez természeti és gazdasági feltételei a legkedvezőbbek." A specializálódásnak, a szocialista országok közti munkamegosztás szervezésének alapelve tehát az, hogy mindegyik ország azt termelje, amire a legkedvezőbb feltételekkel rendelkezik. Mármost igaz, hogy fiatal közgazdászaink — a gazdasági nehézségeinkből való kiút keresése közben — olyan gondolatsorhoz jutottak, amelynek egyik-másik láncszeme rokon vonásokat mutat Ricardo komparatív költség-elméletével és tartalmazza annak fent vázolt racionális magvát.

Másrészt Ricardo elméleti megállapításaival kapcsolatban helyénvaló lehet bírálni azok statikus vonásait, például azt, hogy a piacproblémával vagy a gazdasági fejlődés támasztotta követelményekkel nem számol kellően. De hogyan használható fel a Ricardói gondolat hézagait vagy időközben túlhaladottá vált részeit ért bírálat azok ellen, akiknek érvelése éppen abban egyezik meg Ricardóéval, amit nála racionális magnak neveztünk, s *emellett* nem hallgatták el a *piacproblémát*, a *fejlesztésből adódó kivételeket* és a *gazdasági függetlenség szempontjait* sem?

Persze, nemcsak az róható fel valakinek, amit *tesz,* hanem az is, amit *elmulaszt;* de kifogásolható-e jogosan, hogy sem Liska és Máriás, sem a vitában hozzászólók nem fejlesztették a kívánatos mértékben tovább a külkereskedelem marxista elméletét? Az ilyen irányú elméleti munkára nagy szükség van, s aki elégedetlen az eddigi eredményekkel, hozzáteheti a maga tégláját az áhított épülethez.

De a Liska és Máriás cikke nyomán kibontakozott vitából máris leszűrhető az a tanulság, hogy a gazdaságosság elve a szocialista országok külkereskedelem-politikájában elsőrendű irányadó, bár nem egyedüli szempont kell, hogy legyen.

A gazdaságosság elve természetesen szocialista viszonyok közt érvényesül, következésképp megkülönböztető vonásokat mutat, amelyek közül gondolom a következők a legfontosabbak: 1. az elv nem spontán, anarchikus módon, hanem szervezetten érvényesül; 2. a gazdaságossági meggondolásokra támaszkodva szervezett specializációból nem következhet semmiféle egyenlőtlen csere, sem a munkamegosztásban résztvevő valamelyik fél fejlődésének meggátlása.

Időszerű következtetések

Eddigi vizsgálódásaink a gazdaságossági számítások szükségessége mellett szóltak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a gazdaságossági számítások végzésére alkalmas mutatószám konstruálásától és maguktól az ily módon végzett számításoktól — a mai helyzetben — túlságosan nagy eredményt várhatnánk. Nem várhatunk azért, mert 1. a mutató kiszámítása meglehetősen bonyolult (reálönköltséget és importhányadot kell számítani); 2. a gazdasági mechanizmus még nem szorítja az érdekelt szerveket arra, hogy döntéseik előtt mérlegeljék a gazdaságosságot; 3. a mutatónak az a tulajdonsága, hogy 1 devizaforintot egyenlőnek tételez fel 1 másik devizaforinttal, holott ez (például a kemény és a puha devizák közti eltérések miatt) nincs így.

Tervhivatali vagy egyetemi szinten végiggondolható ugyan: ha nem lenne ebben vagy abban az árban forgalmi adó és dotáció, ha nem ezen az árfolyamon számolnám a devizákat, hanem amazon, akkor mi lenne; de már minisztériumi és még inkább vállalati síkon irreális követelmény, hogy ne az *illető egységre,* hanem a *népgazdaságra* érvényes feltételekből kiindulva hozzák a gazdasági döntéseket, s ehhez fáradságos munkával ki is kutassák, hogy mibe kerül voltaképpen a népgazdaságnak egyik vagy másik anyag, vagy deviza. A minisztériumoknak és a vállalatoknak a rájuk érvényes árakhoz és elszámolási feltételekhez képest kell törekedniük a leggazdaságosabb működésre. Ha ezek ellenkező irányban hatnak, a vállalatok és a minisztériumok még a legjobb gazdaságossági számítások birtokában sem lesznek érdekeltek a számításokból adódó következtetések levonásában.

Másrészt a minisztériumokban és a vállalatokban lépten-nyomon dönteni kell olyan kérdésekről, amelyek eldöntésekor fő szempont a gazdaságosság kell hogy legyen. Nem várható, hogy minden ilyen esetben előbb a Tervhivataltól vagy valamely tudományos intézettől kérdezzék meg: népgazdasági szinten, a reálönköltség tükrében melyik megoldás a gazdaságosabb? Ezért abba az irányba kell haladni, hogy a vállalatokra és a minisztériumokra érvényes feltételek (árak, árfolyamok,

mutatók) egyre hívebben tükrözzék a népgazdaság egészére érvényes feltételeket (tehát a reálönköltséget, a devizák közti reális arányokat stb.).

A termelői árrendszer átalakítása ilyenformán a gazdaságossági számítások hatékonyabbá tételéhez is elengedhetetlen követelmény.

A devizaárfolyamokat (akár új árfolyamok, akár felár formájában) az egyes devizák átlagos kitermelési költsége körüli szinten is meg kell állapítani, s az importanyagokat, -gépeket stb. ezen az árfolyamon kell a felhasználóknak átadni, illetve ezen az árfolyamon kell az exportcikkek devizaárát belföldi forintra átszámítani.

A termelő tárcáktól nem export-, illetve importtervek, hanem devizaszaldó-tervek teljesítését kell megkövetelni. Ma nem egy termék exportja szinte csak a behozott importanyag fáradságos munka árán történő reexportja, de azért alkalmas mind a kiviteli, mind a behozatali tervek teljesítésére, illetve túlteljesítésére.

Nem tudom, igaz-e, de egy időben beszélték a következő rémtörténetet: „Sok szilvánk termett, s valakinek eszébe jutott: jó lenne szilvaízként exportálni. Így is tettek, s bár nyomott áron, de több vagon exportot bonyolítottak le a szilvaízből, ami hozzájárult ahhoz, hogy a külkereskedelmi vállalat (és az élelmiszeripari vállalat, de még a két minisztérium is) túlteljesítse exporttervét. Mindenki meg volt elégedve, sőt biztosan premizálva is, s csak később derítette ki valaki, hogy *az exportcsomagoláshoz szükséges fenyőfűrészáru több devizát emésztett fel, mint amennyit az egész szilvaexport hozott.*"

Ha a tárcák nem exporttervek, hanem deviza-szaldóra vonatkozó feladatok teljesítéséért lennének felelősek, egyszeribe érdekes lenne számukra, hogy a meglevő kapacitást a kifejtett hazai munkához képest több vagy kevesebb devizahozamot biztosító exportcikkek gyártására fordítják-e. Bizonyos, hogy ez esetben nyomban hallatlanul fontosnak tekintenék az egyes exportcikkek gazdaságosságát.

A gazdaságossági mutatók kiszámításának akkor van értelme, ha azok alapján intézkedések születnek. Intézkedésekre mind a termelésben, mind a külkereskedelemben szükség van, s összhangjuk akkor biztosítható, ha a termelő és a külkereskedelmi vállalatok egyaránt közvetlenül érdekeltté válnak abban, hogy az ország szempontjából előnyös feltételekkel kössenek külkereskedelmi ügyleteket.

A közvetlen érdekeltség nem jelenti szükségképpen a termelő vállalatok közvetlen exporttevékenységét, bár monopolhelyzetben levő, régi kiviteli hagyományokkal rendelkező vállalatok esetében a közvetlen exportjognak sok előnye lehet. A termelő vállalatok érdekeltté tétele a kivitel gazdaságosságában azonban elsősorban nem ezen múlik. Ebből a szempontból az a legfontosabb, hogy az ipari termelői árak ne legyenek többé kínai fallal elzárva a külföldi piacokon elérhető áraktól, hogy ne legyen többé közömbös a termelő számára: több vagy kevesebb devizáért értékesíthető-e gyártmánya. Ez természetesen az esetenként megállapított ártámogatások mai rendszerének megszüntetését, reális szinten megállapított devizaárfolyamok (vagy devizafelárak) kialakítását és az exportcikkek termelői árának a külföldön elérhető árakkal összefüggésben történő megállapítását feltételezi.

Az elérhető devizaárakhoz fűződő anyagi érdekeltség szakosított külkereskedelmi vállalatok *bizományosként* való bekapcsolása útján is

megvalósítható; másrészt az ártámogatások mai rendszerében a közvetlen exportjog sem biztosít kellő érdekeltséget az export gazdaságosságában. (Ma a belföldi ár és a devizaár közti különbséget esetenként megállapított ártámogatás hidalja át, s az exportáló szervek és az exportra gyártó vállalatok számára a gazdaságosság romlása „mindössze" annyit jelent, hogy az ártámogatási alapnak nevezett központi kasszába mind mélyebben kell belenyúlni. Csodálható-e ilyen körülmények között az ártámogatásra fordított összegek állandó növekedése?)

Az eddigi tapasztalatok alapján megkockáztatható az az állítás, hogy az export-gazdaságossági számítások csak egy ilyen konstrukcióval kapcsolatos légkörben vezethetnek a kívánt gyakorlati eredményekhez, mert ebben a légkörben a tárcáknak és a vállalatoknak egyaránt az lenne az érdekük, hogy minél olcsóbban, minél több devizát „termeljenek" (per saldó), s ehhez fokozzák a gazdaságosabb, s (ha lehet) csökkentsék a hátrányosabb cikkek exportját.

Az exportra termelő iparágak fejlesztésében fontos (bár korántsem kizárólagos) szempont lehetne, hogy elsősorban azokat az iparágakat fejlesszük, amelyek révén olcsóbban jutunk devizához, s ott csökkentsük (illetve fejlesszük lassabban) a termelést és az exportot, ahol a deviza „termelése" többe kerül.

Bár itt nincs mód és hely további részletes fejtegetésekre, megemlíthető, hogy egy ilyen mechanizmus még sok egyéb hatékony és rugalmas ösztönzési módszerrel egészíthető ki. Például, ha valamely tárca (iparági szövetség, vállalat) elmaradna a tervben előírt (megállapodás szerinti) „devizatermelési" kötelezettsége teljesítésével, elmaradását azzal az árfolyamkülönbözettel büntethetnék, amely onnan származik, hogy az előnyösebb feltételek közt termelő és exportáló gazdasági ág elmaradása más ágazatokban szükségessé teszi a kivitel fokozását, s ezekben az ágazatokban a deviza „termelése" *többe kerül.* Másrészt az is elképzelhető, hogy adott színvonalon felül „termelt" és beszolgáltatott devizát valamivel magasabb árfolyamon válthatná át a Nemzeti Bank (mert a gazdaságosabban termelő ágazatból eredő többletdeviza lehetővé teszi a kevésbé gazdaságos export csökkentését).

A kibontakozás irányára csak nagyon vázlatosan tudtam kitérni, az ennek során megemlített valamennyi téma önmagában is szerteágazó bonyolult kérdéscsoport. A tapasztalat szerint mindenütt, ahol az export-import kérdések, s gazdaságosságuk problémái felmerülnek, törvényszerűen a termelő vállalatok és a külkereskedelem érdekeltségére, az árakra és az árfolyamokra, továbbá a tervmutatókra fordul a szó. Megoldásuk, bár semmiesetre sem lehet egyedüli eszköz a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásunkkal összefüggő feladatok teljesítésében, jelentősen megkönnyítheti a tájékozódást a termelés és a külkereskedelem valamennyi szintjén, és előmozdíthatja a többi — kétségkívül elsőrendű fontosságú, sőt nélkülözhetetlen — eszköz, köztük a gazdaságossági számítások gyümölcsöző alkalmazását is.

VASZILIU JORGOSZ

Új jelenségek és túltermelési válság az Egyesült Államok mezőgazdaságában*

A termelés és a termelőerők fejlődése a II. világháború után

A két világháború közötti időszakban az amerikai mezőgazdaságban állandó túltermelési válság volt. Természetesen ez a válság különböző enyhülési és élesedési fázisokon ment keresztül.

A válság az első világháborút követő konjunktúra befejezése után, 1920-ban kezdődött. A mezőgazdasági termékek ára katasztrófálisan esett. Így például 1921-ben 1920-hoz képest a búza ára 47,8, a kukoricáé 37,9, a gyapoté 30,0, a húsé pedig csak 55,1 százalék volt. (Ljubosics: Az agrárválságok marxista—leninista elmélete. 187. o.)

Az agrárolló nagyon kinyílt. A farmerek által eladott és vásárolt termékek árindexének viszonya 1910—1914 = 100 bázison (a továbbiakban árparitás) 81 százalékra csökkent. Ez a válság egybeesett az akkor fellépő, de csak rövid ideig tartó ipari válsággal. Ezután a kapitalizmus viszonylagos stabilizációja következett, amely 1929-ig tartott. A mezőgazdaságban nem sikerült a válságot leküzdeni, de a válság enyhült, az árak emelkedtek: az árindex 1921-ben 125 százalék, 1925-ben 156 százalék, 1929-ben 148 százalék (1910—1914 = 100). Az agrárolló majdnem bezárult. (Az árparitás 1929-ben 99 százalék). (Social Economic of Agriculture 80. o.) Ebben az időszakban a nagy, gépesített farmoknak sikerült leszorítani az önköltséget a piaci ár alá.

1929-ben a nagy ipari válsággal együtt nagymértékben kiéleződött az agrárválság. A mezőgazdasági árindex az 1929. évi 148 százalékról 1931-ben 87-re és 1932-ben 67-re zuhant. Az agrárolló nagyon kinyílt. Az árparitás 1932-ben 58 százalék volt. A nagy áresés következtében a termelés is csökkent, mert a piaci árak az önköltségnél jóval alacsonyabbak voltak. 1932-ben például a búza önköltsége bushelenként 76 cent volt, az átlagos ár pedig 38,2 cent. (Ljubosics. I. m. 216. o.)

1934-től 1937-ig az ipari termelés bizonyos növekedésével együtt megint enyhült a mezőgazdaság helyzete is. A mezőgazdasági árindex 1937-ben az 1933. évi 70-ről 122-re emelkedett. 1938-ban újabb visszaesés következett be. Az árak megint estek (1939-ben 122-ről 95-re), az eladatlan készletek nagymértékben nőttek és 1940-ben sokkal nagyobbak voltak, mint az előző öt év átlaga. Például gyapotból öt év átlagos

* A tanulmány első része: a Közgazdasági Szemle 1956. november—decemberi számában megjelent cikk az Egyesült Államok mezőgazdaságának a második világháború utáni társadalmi viszonyait vizsgálja.

készlete 8336 ezer bála, az 1940. évi készlet 10 517,7 ezer bála. (Social Econ. of Agr. 117. o.)

Ekkor lépett be az Egyesült Államok a háborúba, ami kihúzta a mezőgazdaságot a válságból és erőteljes fellendülést okozott.

A második világháború óriási lökést adott az amerikai mezőgazdaságnak. A feleslegek nagyon gyorsan felszívódtak. A kereslet a mezőgazdasági cikkek iránt nagy volt, mert az amerikai hadsereg szükségletein és a belső fogyasztáson kívül, a lend and lease szállítások révén nagy mennyiségű élelmiszert stb. szállítottak a szövetségeseknek. Ez a konjunktúra folytatódott a háború utáni első években is, mert az UNRRA-n és más szervezeteken keresztül kellett ellátni a háború pusztította országokat. A termelésnek a háború alatt és a háborút követő években végbement növekedését a következő táblázat szemlélteti (1947—1949 = 100):

	1930*	1940*	1945*	1950**	1951**	1952**	1953**	1954**	1955**
Mezőgazdasági termelés összesen:	72	80	99	100	103	107	108	109	112
Növénytermelés.....	69	74	89	97	99	103	103	101	105
Állattenyésztés	75	84	106	106	111	112	114	119	122

* Survey of Current Business 1954. február.

** Survey of Current Business 1956. február.

A fejlődés igen gyors volt. 15 év alatt a mezőgazdasági termelés 40 százalékkal, az állattenyésztés pedig még gyorsabban, 45 százalékkal növekedett. Hogy jobban értékelhessük ezt az emelkedést, közlünk néhány abszolút adatot is. A legfontosabb cikkekből az 1951—1955-ös időszak átlagos évi termelése a következő volt: búza 29,2 millió tonna, kukorica 79,1 millió, gyapot 3,24 millió, hús 11,1 millió, tej 53,2 ezer tonna. (Biki 1956. 24. és 25. száma.) Az állatállomány 1955-ben 95,4 millió szarvasmarhából 55,0 millió sertésből és 30,9 millió juhból állott.

Ezeket az eredményeket főképp az új technika alkalmazásával, a termelékenység nagymértékű fokozásával és részben a szántóterület növelésével érték el.

1940 óta a farmok földterülete körülbelül 10 százalékkal, a betakarított terület 7 százalékkal nőtt. A legutóbbi 15 évben az amerikai mezőgazdaságban a munka termelékenysége évről évre nőtt. Egy munkaórára jutó termelés indexe (1947—1949 = 100) 1940-ben 69, 1950-ben 112, 1954-ben 126. (Stat. Abstract, 1955. 659. o.)

A termelékenység növekedését mutatja a 100 bushel növényi, illetve állati termék előállításához szükséges munkaórák számának alakulása. (Lásd a túloldali táblázatot.)

A termelékenység növekedésének eredményeképp most 38 százalékkal kevesebb farmer 54 százalékkal többet termel, mint 1930-ban. Egy mezőgazdasági dolgozó sajátmagán kívül 1940-ben még 10, 1955-ben 17 ember élelmiszer- és ruházati nyersanyagszükségletét termelte meg. Ha pedig nem számítjuk a kis-, önellátó farmokat, akkor a körül-

belül 2 millió nagy-, árutermelő farm minden egyes dolgozója 25 más embernek is termelt.

	1930	*1935—1939*	*1950—1953*
Kukorica	127	112	34
Búza	70	67	26
Burgonya	63		27
Zab	41		18
	1910—1914	*1935—1939*	*1955*
Pulyka	31,4	24	7,6
Csirke	9,5	9	7,6
Sértés	3,6	3,2	2,9
Marha	4,5	4,2	3,6
Tej		3,4	2,3

(Problemes Economiques No 408. 13. old. 1955. okt.)

Ebben az időszakban a hektáronkénti termésátlag is növekedett. A búza hektáronkénti termésátlaga az 1934—1938. évi 8,7 q-ról 1951—1955-ben 12,0 q-ra; a rozsé 7,7-ről 8,3-re, az árpáé 11,6-ról 15,0-re, a zabé 9,9-ről 12,4-re, a kukoricáé 14-ről 24,2-re, a gyapoté 2,34-ről 3,60-ra növekedett. (BIKI, 1956. II. 25.)

Nőtt a haszonállatok produktivitása is (például az egy tehénre jutó évi tejhozam az 1934—38. évi 20 mázsáról 1953—54-ben 25 mázsára emelkedett). De a termésátlag és a hozamok növekedése sokkal kisebb mértékű, mint a termelékenységé. A búzatermelésben a termelékenység az 1934—1938. évihez képest 1951—1955-ben 288, az átlaghozam 38 százalékkal, a kukoricatermelésben 230, illetve 73 százalékkal, a tejtermelésben pedig 48, illetve 25 százalékkal nőtt.

A termésátlagban elért fejlődés ellenére az Egyesült Államok e tekintetben még ma is elmarad más kapitalista országok mögött. 1954—1955-ben néhány fejlett mezőgazdasággal rendelkező kapitalista országban a termésátlag a következőképpen alakult. Dániában a búza termésátlaga 37,5, Hollandiában 37,8, a kukoricáé 37,2, Nyugat-Németországban a búzáé 27,7, a kukoricáé 24,3, Angliában a búzáé 29,2, Svédországban 21,9, az Egyesült Államokban a búzáé 12, a kukoricáé 24,2, Kanadában a búzáé 14,6, a kukoricáé 35,7 q hektáronként.

Bár az Egyesült Államokban a terméshozam kisebb, mint a fejlett mezőgazdasággal rendelkező európai országokban, mégsem a terméshozam, hanem a munkatermelékenység nőtt gyorsabban. Ez az amerikai mezőgazdaságnak egyik sajátossága, amely abból ered, hogy nagy földterületek vannak, és a drága munkaerő miatt elsősorban a munkaerő-felhasználás csökkentésére és nem a föld jobb kihasználására törekedtek. A legutóbbi néhány évben azonban a hozamokat is erőteljesen fokozni igyekeznek. Ez a kormány bizonyos gazdasági rendszabályaival függ össze, amelyekkel később még részletesebben foglalkozunk.

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy milyen eszközökkel érték el ezt a termelékenység-növekedést. Egy amerikai szakértő, Gilbert Brink, a Fortune című nagytőkés folyóirat 1955. júniusi számában a termelékenységnövekedést a következőkkel indokolja:

1. a gépesítéssel, amely csökkenti a munkaerő-ráfordítást, de általában nem növeli jelentősen a hektáronkénti hozamot;

2. a talajerő fokozását és az állati hozamok növelését eredményező olyan eljárásokkal, amelyek a termelékenységet is növelik;

3. a farmok jobb vezetésével (az utóbbi jellemzésére említjük, hogy például az iowai farmerek szakképzettsége megfelel egy jobb agronómus és egy közepes mezőgazdasági gépész képzettségének).

A gépesítés növekedése tükröződik a következő számadatokban: a traktorok száma az 1940. évi 1,5 millióról 1955-ben 4,65 millióra, a teherautóké 1 millióról 2,7 millióra, a fejőgépeké 175 ezerről 730 ezerre, a kombájnoké 1950-ről 950 ezerre és a kukoricaszedőké 110 ezerről 640 ezerre nőtt.

Még ennél is nagyobb mértékben nőtt a villamosenergia felhasználása a mezőgazdaságban. 1955-ben a farmok 92 százaléka volt villamosítva, míg 1930-ban csak 9,5 százaléka.

A nagy gépesítés következtében a lovak és az öszvérek száma az 1940. évi 13,9 millióról 1950-ben 7,6 millióra, 1954-ben pedig 5 millióra csökkent, s ezzel 70 millió acre föld szabadult fel hasznosabb célra.

A műtrágya-felhasználás az 1930. évi 1,5 millió tonnáról 1955-ig majdnem 6 millióra, és ezen belül 1940 óta 220 százalékkal nőtt.

Mind kiterjedtebben használják a különböző vegyi anyagokat az állatok takarmányozásának megjavítására, az állati és a növényi betegségek elleni védekezésre, gyom- és rovarirtásra stb. 1940-től 1955-ig a rovar- és gombairtó szerek felhasználása 260 százalékkal nőtt.

A hektáronkénti hozamok növelésében nagy szerepük volt az új kinemesített növényfajtáknak. Közülük különösen fontos a hibrid-kukorica, amelynek alkalmazása 20—28 százalékkal növelte a hektáronkénti hozamot. Használata mindjobban elterjedt. 1933-ban csak 143 000 acre-n vetettek hibrid-kukoricát, ma pedig több mint 71 millió acre-n, a kukorica vetésterületének 87 százalékán.

Az előzőkben ismertetett tényezőkön kívül az öntözött területek növelése, a nagyméretű föld-megóvási munkák, az alagcsövezés is közrejátszottak a mezőgazdasági termelőerők fejlődésében. 1940—1950-ig az öntözött területek 21,1 millió acre-ről 26,2 millió acre-re, az öntözőművekbe befektetett tőke pedig 1059 millió dollárról 1887,7 millióra, azaz 78,2 százalékkal nőtt, míg az előző évtizedben csupán 18,6 százalék volt a növekedés.* Földmegóvási munkát végeztek 1938-ban 36,1 millió, 1954-ben 1441 millió acre területen.

Mindezekből az adatokból látható, hogy 1940 óta az Egyesült Államok mezőgazdaságában a termelőerők fejlődése igen gyors ütemű volt, és ez a mezőgazdaság egész technikáját forradalmasította.

* Az utóbbi években az Egyesült Államokban újfajta öntözési módszer kezd elterjedni a kukoricatermelő farmokon. Ennek lényege az, hogy nemcsak a vízben szegény talajokon alkalmazzák az öntözést, hanem egyéb területeken is az évnek azon időszakában, amikor a csapadék viszonylag kevés. Ezzel rendkívül nagy terméshozam-emelkedést érnek el. Például acre-nként 1 helyett 4 bála gyapotot, 60 helyett 150 mázsa kukoricát. (Problemes Economiques. 1955. okt. 25. 76. o.)

A túltermelés jelei

Mint láttuk, 1940 óta a mezőgazdasági termelés színvonala állandóan emelkedik. De a termelésnövekedést nem követi a piac megfelelő bővülése. Ebből a szempontból két időszakot kell megkülönböztetnünk: az első 1940-től 1948-ig tart, amikor a kereslet nagyobb volt, mint a kínálat; és a második 1948-ban kezdődött és mind a mai napig tart, amikor a termelés jóval felülmúlta a piac határait, és komoly túltermelési készletek keletkeztek.

Az első időszakban a farmerek gazdasági helyzete komoly mértékben javult. (Itt az összes farmerekről beszélünk. Az első cikkben volt szó a differenciálódásról.) A farmok tiszta jövedelme az 1940. évi 4525 millió dollárról 1945-ben 12 790 millióra, 1947-ben pedig 17 794 millióra nőtt. Az 1940 és 1947 közti majdnem 300 százalékos nomináljövedelem-növekedés az előző táblázat adatait mérlegelve 112 százalék reáljövedelem-növekedésnek felel meg. 1940-ben 2 363 777 farmnak — az összes farmok 38,8 százalékának — volt jelzálog-adóssága, 1945-ben pedig 1 711 665-nek, az összes farmok 29,2 százalékának. A jelzáloghitelösszeg 1942-ben 6,37 milliárd dollár volt, 1946-ban 4,68 milliárdra csökkent. A farmok vagyona 1940-ben 53,7 milliárd dollár volt, 1945-ben elérte a 87,8 milliárdot és 1948-ban a 121 milliárdot. A számok értékelésénél figyelembe kell venni, hogy időközben a föld, az épületek, a gépek stb. árai nagymértékben emelkedtek. Ezek az évek 1940-től 1948-ig az amerikai mezőgazdaság prosperitásának az évei voltak, amelynek hasznát természetesen elsősorban a nagytőkés farmerek fölözték le. A magas árak, a nagy jövedelmek nagyobb termelésre serkentették a farmereket.

A második időszak 1948-ban kezdődött. Nehéz ugyan a fordulópontot kimutatni a prosperitás és a válság között, és nemcsak nehéz, hanem eléggé formális is, mert olyan jelenségekről van szó, amelyek nem egyik napról a másikra, és nem valamennyi területen egyidejűleg lépnek fel. Mégis 1948-at a prosperitás végének és a túltermelési válság kezdetének tekinthetjük.

1948-ban a termelés nagyobb volt, mint az előbbi években. A farmok bruttó jövedelme 35 299 millió dollárra rúgott. De már ekkor a termelés felülmúlta a piac határait. Legjobban látszik ez az eladatlan készletek alakulásából. 1948. január 1-én a CCC* kölcsönök csak 84 millió dollárt tettek ki, 1949. január 1-én elérték az 1152 millió dollárt. Az egész búzatermés 27 százalékára és a gyapottermés körülbelül 39 százalékára kölcsönt vettek fel.

* A Commodity Credit Corporation 1933-ban alakult. A CCC hatást gyakorolhat a termelésre, a fogyasztásra és a tartalékolásra. A kormány elsősorban szokványos tartalékot létesít, hogy az időjárás viszontagságaival szembe nézhessen. Azonkívül, hogy kikerülhessék az ártámogatáson aluli áresést, a CCC tartalékolja a legfontosabb élelmiszereket, és felvásárolja a félromlandó termékek piacáról a feleslegeket, abból a célból, hogy az árakat egy minimális hivatalos szinten tarthassák. Ezenkívül az élelmiszer-alapanyagokból egy bizonyos mennyiséget raktároznak magánál a termelőnél, aki kölcsönben részesül, hogy kivárhassa a jobb eladási feltételeket. Ha egy meghatározott időn belül a termelő nem tudná eladni termését, a CCC támogatási áron átveszi tőle.

1947-ben a farmerek árukészletei több mint 2 milliárd dollárral csökkentek, 1948-ban pedig 1 milliárd dollárral nőttek. A nagy fölöslegek miatt az árak az egész évben állandóan estek. Januártól decemberig az áresés 13 százalék volt, a növényi termékeké 20 százalék, az állati termékeké 11 százalék. A kukorica, a búza, a földi mogyoró ára a paritás alá esett.

A bruttó jövedelem nőtt ugyan körülbelül 2 százalékkal az előző évhez képest, a tiszta jövedelem azonban az 1947. évi 17,8 milliárd dollárról 16,7 milliárd dollárra csökkent.

Mindezek az adatok bizonyítják, hogy az Egyesült Államokban 1948-ban valóban végetért a második világháború okozta hadikonjunktúra és visszaesés következett be a mezőgazdaságban.

1948 után — a koreai boom 1950—1951. éveit kivéve — a fogyasztás egyre inkább elmaradt a termeléstől, és a „mezőgazdasági fölöslegek" évről évre növekednek. Ezt a következő táblák szemléltetik:

Készletek

	1951	1952	1953	1954	1955	1956**
Búza (millió tonnában) ...	10,8	7,0	15,3	24,5	27,7	29,0
Takarmánygabona* (millió tonnában)	25,1	18,0	24,5	28,6	48,7**	52,2
Dohány (millió tonnában)	1,45	17,1	1,83	1,85	2,06	
Gyapot (millió tonnában)	0,49	0,61	5,22	2,11	2,41	3,15
Vaj (1000 tonnában)	12	33	128	171		
Sajt (1000 tonnában)	101	108	196	248		
Tejpor (1000 tonnában)	43	75	230	65		

* Rozs, árpa, zab, kukorica.

** (BIKI, 1956. október 20., 29. számú melléklet.)

(FAO, Monthly Bulletin. 1955. IV.)

A készletek jelentőségét akkor láthatjuk tisztán, ha egybevetjük a termelt mennyiségekkel.

Készletek az évi termelés százalékában

	1951	1952	1953	1954	1955
Takarmánygabona.....	25,4	17,0	23,4	27,0	
Búza	40,0	20,0	48,0	93,0	
Gyapot		18,5	34,0	71,0	76,0
Dohány		163,3	202,2	207,2	216,3
Vaj			17,0	23,0	
Sajt			32,0	40,0	
Tejpor.....			45,0	25,0	

(FAO, Monthly Bulletin Of Agr. Economics and statistics. 1955. február)

A kölcsön alatt levő készletek millió dollárban a következőképpen alakultak:

	1953. január	1955. január	1956. április
Összes áru	2 905	7 171	8 700
Búza	1 101	2 757	2 819
Kukorica	726	1 237	1 910
Gyapot	282	1 429	2 273
Dohány	267	346	597
Vaj	72	293	60

(BIKI, 1956. február 21., október 20., 29. számú melléklet.)

Ezek az óriási feleslegek bizonyítják, hogy ma az Egyesült Államokban mezőgazdasági cikkekből túltermelés van, tehát agrárválságról beszélhetünk.

Mielőtt áttérnék az agrárválság részletesebb vizsgálatára és hatásaira (ár, beruházások, termelés alakulás, differenciálódás hatása az iparra stb.), meg kell nézni, hogyan jöttek létre ezek az óriási fölöslegek, vagyis miért maradt el a fogyasztás a termeléstől. Ehhez a belső fogyasztás és az export vizsgálata szükséges.

1940 óta az összes fogyasztásra és ezen belül az élelmiszerek, a dohány és más mezőgazdasági cikkek fogyasztására szánt összegek nagymértékben növekedtek: az összes személyi fogyasztás folyó áron számítva az 1940. évi 71,8 milliárd dollárról 1955-ben 253,9 milliárd dollárra, az élelmiszer és dohányfogyasztás 22,2-ről 81,4 milliárd dollárra. A kiskereskedői élelmiszerárak indexe (1947—1949 = 100) 1940-ben 209,2, 1955-ben 88,8. (Survey of Current Business 1956. július. 11. o., Statistical Abstr. of the USA 1955. 289. és 316. o.)

Az élelmiszer- és dohányfogyasztásra elköltött kiadások a dollár 1954-es vásárlóereje alapján átszámítva a következőképpen alakultak: 1940-ben 54, 1945-ben 70,5, 1950-ben 70 és 1954-ben 78,4 milliárd dollár. Vagyis 1940-től 1945-ig 32 százalékkal, míg 1945-től 1954-ig csak 10 százalékkal növekedett az élelmiszerfogyasztás.

Ahhoz, hogy a fogyasztás említett alakulását értékelhessük, meg kell vizsgálni az egy főre jutó fogyasztás változását is.

Az egy főre jutó fogyasztás fontban

	1935—39	1947	1948	1950	1951	1952	1953	1954
Hús	125,3	153,1	143,4	142,4	135,8	144,0	153,6	156,0
Tojás (db)	296	378	384	383	396	405	400	412
Tej és tejszín	330	369	355	349	352	352	350	352
Vaj	16,8	11,1	9,9	10,6	9,5	8,6	8,6	9,0
Friss gyümölcs	137,1	140,1	128,9	106,4	114,4	110,5	107,0	104,6
Friss zöldség	138,8	150,8	152,0	145,7	143,1	142,0	145,0	146,4
Kukoricaliszt	22,8	13,7	14,5	12,7	12,6	12,3	12,0	12,0
Liszt	157	137	135	133	132	130	126	125
Burgonya	128	124	104	101	108	199	103	104

(Statistica Ablstract of the USA 1955. 86. o.)

A táblázat adataiból látható, hogy sok fontos élelmiszer fogyasztása — például a húsé, a tojásé, a sajté, a tejé és a zöldségféléké — nőtt, ugyanakkor a liszt, a kukoricaliszt és a burgonya fogyasztása csökkent. Ez megfelelő változásokat hozott a belső piacon: nőtt az állati termékek, a gyümölcs kereslete, és csökkent a gabonaféléké. Míg a friss gyümölcs egy főre jutó fogyasztása csökkent, a gyümölcskonzervé nőtt: 1947-ben elérte a 17,9 fontot, 1953-ban a 20 fontot. Hasonló eltolódás tapasztalható a zöldségféléknél is.

A háború előttihez képest 1947-ig az élelmezési viszonyok jelentős mértékben javultak. 1947 után azonban már sok tekintetben rosszabbodott a helyzet. Így a húsfogyasztás (a baromfi kivételével) lényegében egyhelyben topog. A friss gyümölcs és a zöldség, a gyümölcslevek, a tej és a vaj stb. fogyasztása csökkent. A cereáliák fogyasztásának az étrend javulását mutató csökkenése lelassult. (1939-től 1947-ig 13 százalékkal csökkent a lisztfogyasztás, 1947-től 1953-ig csak 8,5 százalékkal.)

1945 után 10 százalékkal nőtt ugyan az élelmiszerfogyasztás, de a táplálkozás nem javult, mert a lakosság közben 22 százalékkal növekedett. Az élelmezési viszonyok ilyen alakulása annak következménye, hogy az élelmiszerfogyasztás további növekedése — az egyre emelkedő árak folytán — beleütközik a lakosság fizetőképes keresletének korlátjába. Tudniillik a mezőgazdasági cikkek árának esése — amely, mint ahogy látni fogjuk, bekövetkezett — nem jelenti a fogyasztói árak esését is. A különböző ipari és kereskedelmi monopóliumok, a farmer és a fogyasztó közé bekapcsolódó gazdasági láncszemek a fogyasztó dollárjaiból egyre többet ragadnak magukhoz, és egyre kevesebbet hagynak a termelőknek. Ezt jól mutatja a fogyasztók kiadásainak elemzése.

	Fogyasztói kiadás millió dollár	Ebből		Forgalmi adók
		Farmerek részesedése	Ipari és kereskedelmi árrés	
Élelmiszerek	49,4	18,7	30,7	
Nem élelmiszerek	25,8	2,6	18,0	
Textil	10,0	1,4	8,6	
Alkohol, italok	8,0	0,3	4,5	3,2
Dohánytermékek.....	4,8	0,7	2,1	2,0
Bőrtermékek	3,0	2,0	2,8	
Összes termékek	75,2	21,3	48,7	5,2

(K. E. Ogren: The Marketing Bill for Agr. Prod. Agr. Econ. Research, 1955. okt. 102 o.)

Az összes fogyasztói kiadásokból a farmerek csak 28,4 százalékot kapnak, ellenben az ipari és kereskedelmi árrésre 64,7 százalék, és fogyasztási adókra 6,9 százalék jut. Az igaz, hogy a magas ipari és kereskedelmi árrés egy bizonyos fokig kedvező körülmény, mert a fogyasztás magas kultúráját mutatja. Jól feldolgozott, jól előkészített, jól csomagolt árukat, technikailag jól felszerelt üzletekben vásárolnak a fogyasztók.

De a 64,7 százalékos hányad aránytalanul nagy, mert ennek felduzzadása csak részben vezethető vissza az említett kedvező tényezőkre, döntően azonban a magas tiszta forgalmi költségek és a kereskedelmi monopol-profit következménye. A 48,7 milliárd ipari és kereskedelmi árrésből 16,0 milliárd (32,9 százalék) jutott az iparnak, 32,7 milliárd (67,1 százalék) az elosztó szerveknek. (K. E. Ogren I. m. 105. o.)

Tehát az ipari és kereskedelmi árrés $^2/_3$-át nem az ipar, hanem a kereskedelem sajátítja ki (Az elosztás magában foglalja a közlekedést is, amely azonban az egésznek 10 százalékát sem éri el.) Ily módon a kereskedelem nagy improduktív költségei akadályozzák a nagyobb fogyasztást. (Ugyanazért a pénzért a fogyasztók 25 százalékkal többet vásárolhatnának, ha az elosztó szervek költségei a felére csökkennének. A fogyasztók élelmiszerekre kiadott minden dollárjából a farmerek 1945-ben 53 centtel, 1955 decemberben már csak 38 centtel részesedtek.) Ezek a költségek különösen a túltermelés viszonyai közt tovább fognak nőni, mert a túltermelés kiélezi a versenyt, és így előmozdítja a forgalmi költségek (reklám stb.) további növekedését.

Az Egyesült Államok az egyetlen olyan fejlett ipari ország, amely igen jelentős mezőgazdasági exportot is lebonyolít. Bár a mezőgazdasági termékek részaránya az ország összes exportjában állandóan csökken, 1954-ben még mindig 19,3 százalék volt.

A háború utáni első években az Egyesült Államok nagymértékben látta el élelmiszerekkel a kapitalista Európát. De a háború befejezése után néhány évvel a különböző országok mezőgazdasága kezdett újra lábra állni és felülmúlta a háború előtti színvonalat. A kapitalista világ élelmiszertermelésének indexe (1934—1938 = 100) 1948—1949-ben 115, 1952—1953-ban 126, 1953—1954-ben 128. (Társadalmi Szemle. 1956. április. 91. o. Varga Jenő: A háború utáni kapitalizmus gazdaságáról.)

Ezért ezek az országok csökkentették az élelmiszerimportot. Másrészt a rendelkezésükre álló kevés dollárt igyekeztek egyéb cikkek vásárlására fordítani. Ez a fő oka annak, hogy az Egyesült Államok mezőgazdasági exportja csökkenő tendenciát mutat az utóbbi években.

Az Egyesült Államok mezőgazdasági exportjának alakulása
(Volumen-index. 1924. január — 1929. december = 100)

	1940	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1553	1954
Összes mezőgazdasági export	63	64	96	100	90	109	97	93	111	82	84
Gyapot	77	20	93	46	24	56	68	50	66	35	44
Mezőgazdasági export gyapot nélkül	50	105	146	151	151	158	125	132	153	125	121
Dohány	67	97	110	122	83	92	101	99	111	95	97
Gyümölcsök	88	69	75	99	89	66	63	63	81	85	90
Búza és liszt	29	31	175	201	266	276	172	204	262	177	120
Egyéb szemestermény	58	49	70	168	109	165	180	194	579	210	187

(Statistical Abstract of the USA, 1955. 660. o.)

Az exportra kerülő mezőgazdasági termékek mennyiségének csökkenését mutatja, hogy míg a háború utáni legjobb exportévekben körülbelül 50 millió acre-s területen termeltek exportra, most már csak 30 millión. Ezek a számok egyben azt is mutatják, hogy az export a mezőgazdasági termelésnek csak egy kis százalékát tette ki, mert az összes szántóföld területe 409, az összes réte 485 millió acre. De néhány termékből az exportálandó mennyiségek az évi termésnek jelentős részét tették ki (1955-ben a búzatermés 28 százalékát, a gyapot- és rizstermés 26 százalékát, a dohány 23 százalékát, a szójabab 19 százalékát). Az ipari (nem táplálkozási) zsiradék mennyiségének 44 százalékát exportálták. Ezért a termékek exportjának ingadozása nagy mértékben befolyásolja a készletek alakulását. Például a gyapotfeleslegek főleg az export csökkenéséből származnak, míg ellenkezőleg az 1954. és 1955. évi zsiradék és egyéb állati termékek nagyobb mennyiségű exportja a készletek nagymértékű csökkenéséhez vezetett.

Ma az Egyesült Államokban óriási mezőgazdasági fölöslegek vannak, amelyeket szívesen exportálnának. Evégett nagy erőfeszítéseket tesznek — ilyen például az a kongresszusi határozat, hogy a mezőgazdasági készletekből idegen országoknak helyi valutákért lehet eladni —, de mindezek ellenére az export színvonalát nem sikerült jelentősen emelni, és mint ahogy az amerikai exportszakértők a Foreign Trade egyik legutóbbi számában írják, a jövőben sincs erre lehetőség. Sőt, véleményük szerint a mostani színvonalat is csak úgy tudják tartani, ha az export-struktúra megváltozik, vagyis csökkentik a gyapot és a búza kivitelét, és helyette növelik a gyümölcsét, a rizsét és a tejtermékekét.

Az 1947 utáni években a fogyasztás lassú, körülbelül 10 százalékos növekedése és az export csökkenése mellett a termelés továbbra is gyors ütemben, körülbelül 14 százalékkal nő. A termelés növekedésének a következő főbb okai vannak:

1. A CCC által biztosított stabil ártámogatás nagyobb termelésre serkenti a farmereket, mert egy bizonyos fokig megkönnyíti a termékek elhelyezését.

2. A tőkés mezőgazdaságban a termelési anarchia még nagyobb, mint az iparban. Ennek három tényezője van: a természet hatása; a tőkés gazdaságoknak az iparhoz képest sokkal nagyobb száma (ezért a piac változó körülményeihez való alkalmazkodás csak igen lassan következik be); a nemtőkés árutermelő farmok százezrei, amelyek a konjunktúra alakulásától függetlenül mindig termelnek.

3. A mezőgazdaságban viszonylag igen nagyok azok a fix költségek, amelyek a termelés csökkentése, sőt szüneteltetése esetén is nagyjából változatlanok: a földjáradék, a kölcsön-kamatok, az állóeszközök amortizációja, a biztosítási díj, a földadók.

Az agrárválság gazdasági hatásai.

Áralakulás

A mezőgazdasági cikkek árainak mozgása jól tükrözi a fentebb vázolt konjunktúra alakulását. 1940-től 1948-ig az árak emelkednek, és ipari olló jön létre, 1948 után az árak állandóan csökkennek, és az ipari olló agrárollóvá válik. Ezt a következő táblázat szemlélteti:

Mezőgazdasági termékek árindexe
(1910—14 = 100)

	1940	1945	1948	1950	1952	1953	1954	1955	1956 szept.
Összes mezőgazdasági termékek	100	207	285	258	288	258	249	237	237
Növényi cikkek	90	202	252	233	267	242			
Élőállat és állati termékek	109	211	314	280	306	273			
Farmerek által vásárolt létfenntartási és termelési eszközök	124	190	250	246	273	262	272	281	287
Árparitás	81	109	110	101	100	92	89	84	82

(Statistical Abstract of the USA, 1955. 643. o. Agricultural Situation 1956. január-március, október.)

Néhány legfontosabb mezőgazdasági cikk áralakulásánál is ugyanezt a két szakaszt különböztethetjük meg. Kukoricaárak: 1941—45: 103 cent/bushel, 1947: 216, 1953: 148. Gyapotárak: 1942: 19,05, 1950: 40, 1953: 32,2 cent/bushel. Sertésárak: 1941—45: 13,41, 1947: 24,21, 1954: 21,3 dollár/100 font. Vágómarha élősúlyban: 1941—45: 14,4, 1951: 35,7, 1954: 24,2 dollár/100 font. (Statistical Abtract of the USA 1955.)

A farmerek jövedelmei

Az árcsökkenés következményeképpen a farmerek jövedelmei az ezekben az években bekövetkezett termelésnövekedés ellenére rohamosan csökkentek:

Mezőgazdasági jövedelem milliárd dollárban

	1940	1947	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Mezőgazdasági bruttó jövedelem*	11,2	32,1	33,4	38,1	37,6	34,6	34,1	33,3
Mezőgazdasági tiszta jövedelem	6,3	19,4	17,7	20,1	19,2	17,0	16,7	15,9
Farmerek tiszta jövedelme	4,5	14,8	13,4	15,6	14,7	12,5	12,3	11,7
Farmerek realizált tiszta jövedelme	4,3	17,1	12,7	14,3	14,3	13,3	11,98	11,3

(Federal Reserve Bulletin, 1952. július, 1953, 1955. és 1956. aug.)

* A mezőgazdaság bruttó jövedelmének 11,1 százaléka a belső fogyasztásra került, 1954-re ez 7 százalékra csökkent. Ezek az adatok is mutatják, hogy mennyire specializált árutermelő farmok vannak az Egyesült Államokban.

A táblázatból látható, hogy a bruttó és a nettó jövedelem alakulása teljesen eltér egymástól. A bruttó jövedelem növekedése a termelés növekedését tükrözi. Ennek ellenére a nettó jövedelem csökken. Ez két fő ok miatt van. Az első az árak alakulása: míg 1954. decemberben a mezőgazdasági termékek árai 25 százalékkal kisebbek voltak, mint 1947.

decemberben, addig az ipari termékek és szolgáltatások árai lényegében változatlanok maradtak. Ennek következtében az árparitás az 1947. évi 123-ról 80-ra esett. A másik ok a tudomány és a technika fokozottabb térhódítása a mezőgazdaságban. A gép, a műtrágya, az egyéb vegyi szerek stb. használata nagyobb mint 1947-ben, és ezzel az élő- és holtmunka aránya még inkább a holtmunka javára tolódott el.

Ha a mezőgazdasági tiszta jövedelemből levonjuk a munkabér összegét, a földjáradékot és a jelzáloghitel kamatait, megkapjuk a farmerek tiszta jövedelmét. A munkabér összege körülbelül változatlan maradt ezekben az években, de mivel a mezőgazdasági tiszta jövedelem csökkent, ezért részesedése egy kicsit nőtt: 1948-ban 14 százalékot és 1954-ben 17,8 százalékot tett ki.

A földjáradék ezekben az években a mezőgazdasági tiszta jövedelem $6^1/_2$—7 százalékára rúgott. A jelzáloghitel után fizetett kamatok összege nemcsak viszonylag, hanem abszolút mértékben is nőtt, néhány év alatt, 1947-től 1954-ig 71 százalékkal növekedett. Ez a növekedés a farmerek fokozatos eladósodásával kapcsolatos. A farmerek nem jelzálog-jellegű adósságai (kivéve a CCC hiteleket) 1940-ben 3,0, 1948-ban 4,1, 1955-ben 7,3 milliárd dollárra rúgtak.

1946-hoz viszonyítva 1955-re a nem jelzálog-jellegű adósságok $2^1/_2$-szeresre emelkedtek, a jelzáloghitel pedig 72 százalékkal. Ennek oka egyrészt a farmerek egyre nehezedő gazdasági helyzete. A farmerek realizált tiszta jövedelme (azaz a készletekkel csökkentett tiszta jövedelem) 1954-ben 30 százalékkal és 1955-ben előzetes számítások szerint. 37,5 százalékkal volt kisebb, mint 1947-ben. És ez akkor történt, amikor a farmerek vállaira nehezedő adók egyre növekedtek.

Adók alakulása millió dollárban

	1930	1940	1945	1947	1948	1950	1951	1952	1953
Földadók	567	401	465	600	651	741	781	822	866
1 acre-re eső adó	0,57	0,39	0,44	0,53	0,57	0,69	0,73	0,77	0,81
A farmerek személyi vagyona után kifizetett adó	81	50	92	105	115	178	211	230	221
Adók összesen:	648	451	557	705	766	919	992	1052	1085

(Statistical Abstract, of the USA 1955. 645. o.)

1947-től 1953-ig több mint 50 százalékkal nőtt a kifizetett adók összege. Ezek az adók nem állnak arányban a farmerek jövedelmének és vagyonának növekedésével. Az egy acre-ra jutó adók az 1947. évi 53 centről 1952-ben 77-re, és a 100 dollár termelési értékre jutó adók az 1945. évi 76 centről 1953-ban 100 centre nőttek.

A jelzáloghitel növekedésének másik oka a mezőgazdasági technika gyors fejlődése. A mai éles konkurrenciában a farm bővítése életszükségletté válik, mert csak új gépekkel lehet gazdaságosan, olcsóbban termelni. Ehhez pedig általában hitel szükséges. Ezért a farmerek jövedelmeinek további csökkenése, a konkurrencia miatt a jelzáloghitel jelentős növekedése várható. Ezt mondta Dr. E. C. Johnson is, a Földbank igazgatóhelyettese egyik utóbbi nyilatkozatában.

A farmerek jövedelme eddigi vizsgálatának egyik nagy hiányossága az, hogy nem mutatja a jövedelmek és az eladósodás alakulását a farmerek csoportjai között. Erre sajnos nincs lehetőség, mert hiányoznak a megfelelő adatok. A farmer-családok következő jövedelemcsoport szerinti megoszlása csak bizonyos fokig pótolja az említett hiányt, amennyiben nagyjából tájékoztat a különböző csoportok közti arányokról.

Farmer-családok 1954. évi jövedelem-megoszlása

Jövedelem (dollár)	Átlagjövedelem (dollár)	A családok százalékos megoszlása	A jövedelem százalékos megoszlása
1000-en aluli	679	11,7	2,2
1000— 1999	1 499	23,7	9,9
2000— 2999	2 479	19,8	13,7
3000— 3999	3 463	14,8	14,3
4000— 4999	4 471	10,3	12,9
5000— 5999	5 466	6,7	10,2
6000— 7499	6 653	5,3	9,8
7500— 9999	8 552	3,9	9,3
10000—14999	11 946	2,4	8,0
15000— és fölötte	25 718	1,4	9,6

(Survey of Current Business, 1956. VI. 15. o.)

A farmerek 35,4 százaléka (2000 dollárnál kisebb jövedelműek) az összes jövedelemnek csak 12,1 százalékával rendelkezik, míg a jómódú és gazdag farmerek (4000-en felül) a családok 30 százalékát teszik ki, és a jövedelem 60 százalékával rendelkeznek.

Természetes, hogy a jövedelemcsökkenés a szegény és a középfarmereket érinti elsősorban, akiknek egy nagy része tönkremegy és elveszti farmját.

Differenciálódás

Az 1948 után kezdődő túltermelési válság a differenciálódási folyamat meggyorsulását okozta. Csak 1950 és 1955 között 599,5 ezer farm, a farmok 11 százaléka ment tönkre. A végbement nagy differenciálódási folyamatot az alábbi táblázat mutatja (farmok száma ezerben):

	1940	1945	1950	1955
10 acre-ig	506,4	549,6	484,9	484,3
10—49 acre	1780,3	1654,4	1477,8	1212,9
50—99 acre	1291,0	1157,3	1047,8	864,0
Kisfarmok összesen	3577,7	3406,3	3010,5	2561,2
Közepesfarmok (100—179 acre)	1309,7	1199,8	1102,6	953,1
180—229 acre	486,3	493,2	487,3	464,0
260—499 acre	458,8	473,2	478,1	482,0
500—999 acre	163,7	173,8	182,3	191,6
1000 acre és nagyobb	100,5	112,9	121,4	130,5
Nagyfarmok összesen	1211,3	1253,1	1259,1	1268,1
Farmok összesen	6197,7	5895,2	5372,1	4782,3

A táblázatból jól látható, hogy a differenciálódási folyamat a legnagyobb hadikonjunktúra idején is végbement. 1950-től 1955-ig a kisfarmok száma körülbelül 500 000-rel — azaz 22,5 százalékkal (1940-től 1945-ig 4,6 százalékkal) csökkent.

Ez a csökkenés nem a 10 acre-n aluli, hanem a 10—100 acre területű farmokat érintette. A 10 acre-nél kisebb farmok száma lényegében változatlan maradt. De az itt élő farmerek fő jövedelme nem saját farmjukból származik; az 1955. áprilisban a farmokon élőknek 36,6 százaléka (ot évvel előbb 30 százaléka) nem mezőgazdasági munkával foglalkozott. Tehát a tönkrement farmerek nagy része az iparban dolgozik, de továbbra is a farmon él.

A középfarmok száma is erősen csökkent: 1950-től 1955-ig 12,5 százalékkal, míg 1945-től 1950-ig csak 9 százalékkal.

A nagyfarmok száma 9000-rel növekedett, de ezen belül a 180—259 acre területű farmok száma csökkent, a 260-on felüliek száma pedig 72,3 ezerrel nőtt.

A differenciálódást legjobban mutatja a farmok árutermelő-csoportok szerinti alakulása.

Farmok árutermelő-csoportok szerint 1949 és 1954-ben

	1949 ezer	Százalék	1954 ezer	Százalék
Tőkésfarmok	484	9,0	583	12,2
Középfarmok	1603	29,8	1518	31,7
Kisfarmok	1618	30,1	1225	25,7
Árutermelő összesen	*3706*	*68,9*	*3327*	*69,6*
Részidő-farmok*	639	11,9	575	12,0
Törpe-farmok	1029	19,1	879	18,3
Speciális farmok	4	0,1	3	0,1
Többi összesen	*1673*	*31,1*	*1456*	*30,4*

(Agricultural Situation 1956. március. 13. o.)

* Lásd a Közgazdasági Szemle 1956. 11—12. sz. 1410. o.

Ez adatok alapján megállapítható az agrárválság hatása: a kisfarmerek, akik nem képesek korszerűsíteni, növelni farmjukat, alulmaradnak a versenyben, és tömegesen tönkremennek. Csökken a középfarmok száma is. Csak a tőkés, különösen pedig a 25 000 dolláron felüli árutermeléssel rendelkező farmok száma nő (103 ezerről 134 ezerre). Ezek az úgynevezett „factories in the field" (mezőgazdasági gyárak).

Az agrárválság meggyorsítja az Egyesült Államok mezőgazdaságának fejlődését abban az irányban, hogy a kisfarmerek millióinak tönkremenésével egyidejűleg fennmaradnak és megerősödnek a nagytőkés árutermelő, erősen specializált, nagymértékben gépesített farmok. Ezt a folyamatot a Harward Business Review így nevezte: „From Agriculture to Agribusiness." (Az agrártermeléstől az agrárüzlethez.)

Az agrárválság hatása az iparra két főterületen: 1. a farmerek személyi fogyasztásában és 2. a termelői fogyasztásban jelentkezik.

A farmerek jövedelmének ismertetett nagymértékű csökkenése és a nagy agrárolló következtében a farmerek személyi fogyasztását szolgáló iparcikkek vásárlása erősen csökkent. Az első cikkben láttuk, hogy a farmerek és családtagjaik az összes lakosságnak csak 13,6 százalékát

teszik ki. Bár ez aránylag kis hányad, de a több mint 20 millió ember csökkentett vásárlóereje már nem maradt hatás nélkül az iparra és a kereskedelemre, különösen azokra az ipari és kereskedelmi vállalatokra, amelyek mezőgazdasági területeken működnek.

Ezt még súlyosabbá teszi az, hogy az éles konkurrencia következtében minden évben több mint 100 000 farmer tönkremegy, és hosszabb-rövidebb időre munkanélkülivé válik. Ennek a sok százezer embernek a gazdasági élet más ágaiban való elhelyezkedése további nagy problémát okoz.

A személyi fogyasztásnál sokkal fontosabb és az iparra nézve nagyobb hatású tényező a termelő-fogyasztás alakulása.

1951 óta a mezőgazdasági beruházások állandóan csökkentek (1951-től 1954-ig 18 százalékkal). 1952-től 1955-ig az építésre szánt összegek az egész országra nézve 30 százalékkal növekedtek, a farmokon folyó építkezés az 1952-es 1,9 dollárról 1955-ben 1,6 milliárd dollárra, vagyis 16 százalékkal csökkent. A mezőgazdasági gépek és alkatrészek eladása az 1951. évi 1917 millió dollárról 1952-ben 1618 millióra csökkent. Ezért a farmerek kezében levő mezőgazdasági gépek, felszerelések stb. értéke 1955-ben hosszú évek óta először csökkent.

A farmokon levő mezőgazdasági gépek és járművek értéke (millió dollár)

Év	Összesen	Traktorok	Személy-gépkocsik	Teher-gépkocsik	Egyéb mező-gazdasági gépek
1940	3 176	501	958	301	1358
1946	6 302	1069	941	650	3562
1953	18 073	3770	2948	1705	9505
1954	18 235	3806	3121	1694	9554
1955	17 747	3616	3040	1649	9391

(Federal Reserve Bulletin, 1955. augusztus. 873. o.)

Mindez hatott az ipari árak alakulására. A farmerek termelői szükségleteit kielégítő iparcikkek árindexe 1951 óta 10 százalékkal esett. Ez a körülmény a mostani agrárválság súlyosságát mutatja, mert tudjuk, hogy a 20-as években az agrárválság ellenére emelkedtek a mezőgazdasági gépek árai:

A kereslet csökkenése következtében a traktorok és más mezőgazdasági gépek termelése csökkent.

Traktorok és egyéb mezőgazdasági gépek termelése (ezer darab)

	1937	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Traktor	237,8	509,2	564,8	423,1	441	297	319,2
Mezőgazdasági gépek	312	1053	1262	1188	1157	1003	614

BIKI, No. 2. 1956.)

1956-ban a mezőgazdasági gépeket gyártó iparág már komolyan visszaesett, ami természetesen nem maradt hatás nélkül a többi iparágakra sem.

Az agrárválság által okozott nehézségek megoldására irányuló próbálkozások

Az agrárválság által okozott problémák egyrészt gazdasági, másrészt politikai jellegűek. A gazdasági nehézségek:

1. az agrárválság károsan hat az egész gazdasági konjunktúrára, ami megnyilvánul egyrészt a farmerek vásárló erejének nagymértékű csökkenésében, másrészt a mezőgazdasági beruházások csökkenése miatt a gépipar visszaesésében.

2. Az óriási fölöslegek felszívása a kormány különböző intézkedései ellenére sem sikerült eddig. A feleslegek állandó nyomást gyakorolnak a mezőgazdasági árakra, és mivel a hazai és a nemzetközi közvéleményre való tekintettel a fölösleget nem semmisíthetik meg, kénytelenek tárolni, s a tárolási költségek naponta körülbelül 1 millió dollárra rúgnak.

A politikai nehézségek bel- és külpolitikai jellegűek.

A *belpolitikában* a farmerek fokozódó felháborodása nagy gondot okoz a kormánynak. Mert bár a farmerek a lakosságnak csak 14 százalékát teszik ki, politikai szerepük számarányuknál sokkal nagyobb. Egyes esetekben a választások kimenetele a farmerek állásfoglalásától függ. Ezért mind a két párt nagy jelentőséget tulajdonít ennek a kérdésnek.

A *külpolitikában* a mezőgazdasági termékfölöslegek miatt az Egyesült Államok ellentétbe kerül a mezőgazdasági cikkeket exportáló más országokkal, mert veszélyes konkurrensnek bizonyul, elhódítja ezeknek az országoknak a piacait. Ezek az országok például Argentína, Mexikó, Egyiptom, Görögország, Burma, Kanada, Ausztrália stb.

Mindebből kifolyólag az amerikai kormány számára igen fontos kérdéssé vált az agrárválság leküzdése; ezt célozza az Eisenhower terv is. Előbb azonban nézzük meg az eddig megtett intézkedéseket. Mind a háború előtti (1933—40), mind a háború utáni (1948—1955) időszakban a kormányintézkedések lényegét a következőkben lehet összefoglalni: A termelés csökkentésével elérni a kereslet és a kínálat egyensúlyát, és az ártámogatással biztosítani az áraknak s a farmerek jövedelmének bizonyos stabilitását. Ezt oly módon akarták elérni, hogy azokból a termékekből, amelyekből felesleg van, csökkenteni igyekeztek a vetésterületeket. Amelyik farmer kötelezte magát a területcsökkentésre, biztosítékot kapott rá, hogy a csökkentett vetésterület termését a CCC bizonyos előre meghatározott áron megveszi, ha erre más vevő nem jelentkezik.

Ez a politika teljes csődöt mondott. A termelést nem tudta szabályozni, mert bár néhány növény vetésterülete jelentősen csökkent, ezt kiegyenlítette egyrészt a hektáronkénti hozamok növekedése, másrészt az egyéb — nem alapvetőnek minősített — növények vetésterületének megnövelése.

Ezért a feleslegek növekedtek. 1956-ban a CCC kezében levő készletek értéke felülmúlta a 8,5 milliárd dollárt. (Hogy a készletek már korábban nem értek el ilyen fantasztikus méreteket, az a háborúk — 1939-ban a második világháború és 1950-ben a koreai háború — közbejöttének tudható be.)

Éppen a készletek nagy növekedése miatt nem sikerült elérni a mezőgazdasági áraknak és a farmerek jövedelmének stabilitását sem.

Maguk a vezető tőkéskörök is látják, hogy a termelés és a fogyasztás egyensúlyának felborulását csak a termelés csökkentésével tudják helyreállítani. Minden kísérlet, amely a kereslet növelésével akarta megoldani a problémát, kudarcot vallott. Eisenhower 1956 januárjában kongresszusi üzenetében a következőket mondotta: Minden eladott egy bushelnyi készlet helyébe újabb másfél bushelnyi került. A New York Times 1956. május 25. száma közli annak a külön bizottságnak a jelentését, amely a mezőgazdasági termékfeleslegek elhelyezésével foglalkozott. E bizottság megállapította, hogy ha 50 százalékkal fokozzák is az exportot, akkor is 9 év kellene a takarmánygabona-, 6 év a búza-, 5 év a gyapot-, 4 év a rizs- és a dohány-, $1^1/_2$ év a szójababkészletek értékesítéséhez. Az új Eisenhower-terv — amelynek alapján hosszú viták után megszavazták az új farmtörvényt — a termelés nagyméretű csökkentésével kívánja leküzdeni a túltermelési válságot. A törvény a következő főbb részeket tartalmazza:

Legfontosabb az úgynevezett Talaj Bankról szóló rész, amely kettős programot tartalmaz: 1. A fölöslegben levő termékek vetésterületének nagymértékű csökkentését célozza. Például, ha azt akarják, hogy a búza vetésterületének $^1/_5$-ét ne vessék be a farmerek, kapnak egy utalványt, amelyre pénzben vagy természetben kifizetik nekik a parlagon hagyott területen várható termés értékének 50 százalékát.

2 Azt célozza, hogy a farmerek vetésterületének további $^1/_5$ részét erdősítsék, vagy gyümölcsöst létesítsenek rajta. E területen kötelező talajmegóvást kell végezni, és a kormány a költségek egy részét fedezi. Ily módon körülbelül 25 millió acre-ral akarják csökkenteni a vetésterületet. (Ezekre a területekre most már nem szabad semmit vetni, míg régen másodlagos növényeket termeszthettek rajta.) A Talaj Bankra 3 évre 125 milliárd dollár kiadást irányozott elő a törvény.

A törvény továbbá előírja a gyapot és egyéb termékek exportjának a finanszírozását, és a korábbi gyakorlattól eltérően az árakat nem a paritás 90 százalékában rögzíti, hanem a készletek alakulásától függően a paritás 70—90 százaléka között mozgó árakat kíván bevezetni. Ezzel a törvény engedményt tesz a nagyfarmereknek és egyes monopólköröknek, akik az árak szabaddá tételét kívánják. Igaz, hogy a viszonylag magas, rögzített áraknak is a nagy-, árutermelő farmok voltak az igazi nyertesei. A körülbelül 3 millió, kevés területtel és kis árutermeléssel, de magas önköltséggel dolgozó farmernek nem sok jutott a kormány milliárdjaiból. De a felhalmozódott nagy feleslegek és az export csökkenése a magas belső árak miatt kezdték nyugtalanítani a nagyfarmereket és a monopolista köröket. Ezért az utolsó években egyre többen beszéltek arról, hogy meg kellene szüntetni az ártámogatást, szabaddá kell tenni az árakat. Ez egész biztosan nagy árcsökkenést eredményezne, de a fejlett technikával rendelkező nagy farmoknak módjukban állna önköltségcsökkentéssel ezt ellensúlyozni, míg a kisfarmerek milliói tönkremennének.

A kormány és más monopolkörök látják, hogy ha megszüntetik az ártámogatást, akkor nagy összeomlás következhetne be, a farmerek milliói tönkremennének, és lehet, hogy ez egy újabb általános túltermelési válságnak a kiindulási pontjává válnék. Ez utóbbit akarják megakadályozni. Ezért minden mostani mezőgazdasági intézkedésnek az volt a célja: leküzdeni a válságot anélkül, hogy ez nagyobb megrázkódtatást

okozna az egész ország gazdaságának. Ehhez hatalmas eszközöket vettek igénybe, és a válság kirobbanását ez idáig sikerült elkerülni vagy legalábbis elodázni, de leküzdeni nem sikerült. Sőt, a stabil ártámogatás ösztönözte a nagyobb termelést, és ezzel még élezte a válságot. Most a legújabb farmtörvény a szántóterületek nagyméretű csökkentésére és egy részének nem-termőterületté (ugarra vagy éppen parlaggá) változtatására irányul. 1933-ban 10,5 millió acre termését pusztították el, az új törvény alapján 1956-ban 4,5 millió acre termése maradt el.

Ennek a válságra gyakorolt hatását a jövő fogja megmutatni, de az tény, hogy ez a módszer a termelőerők nagy pazarlását jelenti.

★

Az Egyesült Államok mezőgazdaságának második világháború utáni fejlődésére jellemző újabb vonások a következőkben foglalhatók össze:

1940 után a termelőerők fejlődése meggyorsult, és ennek következtében nagymértékben növekedett a munkatermelékenység és a termelés, de csökkent a mezőgazdasági lakosság, s a mezőgazdaság hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez kisebb, mint a háború előtt volt.

A háborús és a háború utáni évek konjunktúrája után 1948-ban bekövetkezett a túltermelési válság, amely mind a mai napig tart.

A válság akkor keletkezett, amikor az egyes országok gazdaságára általában a konjunktúra jellemző. Ennek az eltérésnek az okát az ipari fellendülés okaiban kell keresni. Ezek voltak elsősorban a militarizálás, továbbá az állótőke felújítása, az új ipari forradalom, a fogyasztók tartós fogyasztási cikkek iránti szükségletei, amelyeket a háborúban nem tudtak kielégíteni stb. A militarizálás nem teremt a mezőgazdaság számára közvetlenül új, komoly piacot. Becslések szerint a katonai kiadások körülbelül 80 százalékát ipari termékek vásárlására, 20 százalékát élelmiszerekre és a katonák zsoldjára fordítják. De ha a militarizálás valamilyen hatással volt is a mezőgazdaságra, a többi tényezők, az ipari állótőke felújítása stb. semmilyennel. Enyhítő körülményként hatott, hogy ebben az időszakban az országban általában konjunktúra volt. Főleg ezzel magyarázható a válság másik sajátos vonása, tudniillik az, hogy a túltermelés nem a fogyasztás csökkenése, hanem — bár kismértékű — növekedése mellett következett be.

1948-tól 1956-ig az árak és a jövedelmek állandóan estek, a termelés növekedett, a beruházások pedig elég magas színvonalon mozogtak. (Termelésnövekedés volt a korábbi agrárválságok első szakaszában is.)

A válság okozta komoly gazdasági és politikai jellegű problémák megoldása céljából a kormány fokozottabban beavatkozott a mezőgazdaságba. Ez a beavatkozás sokkal nagyobb mértékű, mint amilyen a háború előtti években volt, és komolyan befolyásolja a mezőgazdasági árak, a termelés, a jövedelem stb. alakulását. Ez a második világháború után megerősödött államkapitalizmus egyik megnyilvánulása.

Végül: komoly változások mentek végbe az agrárviszonyokban. A differenciálódás nagymértékben meggyorsult. A berleti rendszer erősen hanyatlott, és a résztulajdon — mint átmenet a teljes tulajdonhoz — jelentőssé vált. Az Egyesült Államok mezőgazdasága a kis- és a középfarmerek tömegeinek tönkrejutása árán gyorsan halad abban az irányban, hogy a farmok factories in field-dé alakuljanak át. Ez a mezőgazdasági fejlődés amerikai útja.

Gazdasági kérdések Kína Kommunista Pártjának VIII. kongresszusán

Az elmúlt év szeptemberének második felében tartották Pekingben Kína Kommunista Pártjának VIII. kongresszusát. A vita (amiben 113 küldött vett részt) megmutatta, hogy Kína Kommunista Pártja a legnagyobb mértékben képes a marxizmus—leninizmus dogmáktól mentes, az adott ország sajátosságait minden téren figyelembe vevő alkalmazására s továbbfejlesztésére. Nyilvánvalóvá vált az is, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártjának néhány hónappal előbb lezajlott világtörténelmi jelentőségű XX. kongresszusa milyen súlyos béklyókat oldott le az egész nemzetközi munkásmozgalomról; milyen nagy erőket szabadított föl, milyen friss levegőt hozott, milyen új lendületet adott a szocializmusért küzdő pártoknak az egész világon. Ezt tanúsítja a kongresszus munkájának sok új, haladó mozzanata. Utalunk itt például a Kínai Kommunista Párt szervezeti szabályzatában eszközölt jelentős módosításokra, melyeknek ismertetése azonban nem tartozik témánk keretébe. A kongresszust egység, erő és szerénység jellemezte. Az utóbbi jól tükröződik Mao Ce-tung megnyitójának alábbi szavaiban.

„Sohasem szabad megengednünk a fennhéjázó nagyhatalmi allűröket, semmiképp se tegyen önteltté, elbizakodottá bennünket a forradalom győzelme és építőmunkánk néhány sikere. Minden államnak — akár nagy, akár kicsi — vannak pozitív és negatív oldalai. De még akkor sem volna indokolt az elbizakodottság és az öntömjénezés, ha rendkívül nagyok lennének sikereink. A szerénység segít a haladásban, az elbizakodottság visszavet bennünket. Ezt az igazságot sohasem szabad elfelejtenünk."*

A kínai pártkongresszus után néhány héttel hazánkban kirobbant súlyos és tragikus eseménysorozat, majd az általa ütött sebek begyógyításának halaszthatatlan feladatai közepette nem volt alkalom arra, hogy korábban feldolgozzuk, és elemzés után magunk számára hasznosítsuk a kínai pártkongresszus hatalmas anyagát. E hiányzó, de feltétlenül szükséges és hasznos munka megkezdéséhez kíván hozzájárulni ez a cikk, amikor néhány fő problémakör köré csoportosítva — teljességre való törekvés nélkül — ismerteti a kongresszus gazdasági kérdésekkel kapcsolatos anyagát.

A tulajdonviszonyok szocialista átalakítása

Kínában a szocializmusba való átmenet időszakának legfontosabb sajátosságai a következők:

1. Kína iparilag elmaradott ország, amelyben a szocialista társadalom felépítése végett fejleszteni kell a szocialista ipart, mindenekelőtt a nehézipart, hogy az ország elmaradott agrárországból fejlett ipari országgá váljék. Ehhez meglehetősen hosszú idő szükséges.

* Kína Kommunista Pártjának VIII. kongresszusa. Bp. 1956. 10. 5. o.

2. A kínai munkásosztálynak nemcsak a parasztság és a városi kispolgárság, hanem a nemzeti burzsoázia is szövetségese. Ezért a gazdasági élet szocialista átalakításában nemcsak a mezőgazdaságban és a kisiparban kell rugalmas átmeneti formákat használnia, hanem a tőkés ipar és kereskedelem esetében is. Ezt lépésről lépésre kell végrehajtani, amihez időre van szükség.

E konkrét körülményekből kiindulva a Központi Bizottság a pártnak az átmeneti időszakra vonatkozó fő irányvonalát még 1952-ben, a helyreállítási időszak végén így határozta meg: *Meglehetősen hosszú időszak alatt fokozatosan meg kell valósítani a szocialista iparosítást, a mezőgazdaság, a kisipar, a tőkés ipar és a kereskedelem szocialista átalakítását.* A helyes irányvonal gyakorlati megvalósításának eredményeképpen a szocialista átalakítás feladatát alapjában már az első ötéves terv időszakában megvalósították, a második ötéves terv időszakában pedig egyes vidékek kivételével teljesen végre fogják hajtani.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása

Kína lakosságának túlnyomó többségét — körülbelül 500 milliót — jelenleg is a parasztság teszi ki. Ezért *mind a forradalom időszakában, mind pedig a forradalom győzelme után a kínai munkásosztálynak a parasztság a fő szövetségese nemcsak a politikában, hanem — mint mezőgazdasági termelő — az iparfejlesztés alapfeltételeinek létrehozásában is. Ez a kínai forradalom döntő sajátossága.* Ebből következik, hogy a parasztság szerepének helyes értelmezése, a munkás-paraszt szövetség problémáinak helyes megoldása a szocialista forradalom győzelmének legfőbb biztosítéka. A párt azt a feladatot tűzte maga elé, hogy felébreszti a parasztság osztályöntudatát. Három évtized tapasztalata igazolja: ha a faluban vívott harc csak a külső erőkre támaszkodva, adminisztratív rendszabályok segítségével folyik és a tömegek helyett a vezetés dolgozik, amely a parasztokat „ajándékokkal" és felülről jövő „jótékonykodással" támogatja, akkor a parasztok nem tudják magukat felszabadítani, s még ha átmenetileg némi előnyhöz jutnak is, ez az előny úgysem lesz tartós. Az ily módon létrehozott munkás-paraszt szövetség csak formális lehet, nem állja ki a viharokat és megrázkódtatásokat, tehát nem szilárd.

A kínai mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom a földreform teljes végrehajtása után bontakozott ki. A földreformot követő időszakban egy laza társulási forma, a *kölcsönös segély-csoportok* szervezését kezdték meg. A kollektív munka olyan nyilvánvaló előnyökkel járt, hogy 1952-ben a parasztgazdaságoknak 40, 1954-ben pedig már 58 százaléka csatlakozott e csoportokhoz. 1952-ben láttak hozzá az említett csoportok alapján a félszocialista mezőgazdasági termelőszövetkezetek fejlesztéséhez, amely a társasgazdálkodás alaptípusa lett Kínában. E szövetkezetek, melyek jóval előnyösebbnek bizonyultak a kölcsönös segély-csoportoknál, igen gyorsan elterjedtek. Míg számuk 1951-ben 300 körül járt, 1955 első felére 670 000-re nőtt és körülbelül 17 millió parasztporta tartozott hozzájuk. 1955. második felében, amikor a Központi Bizottság legyőzte a pártban a parasztság szövetkezeti aktivitását bénító jobboldali konzervatív erőket, e félszocialista szövetkezetek tömegesen alakultak át magasabb típusú szocialista szövetkezetekké, melyekben a föld és a főbb termelési eszközök kollektív tulajdonba kerültek. Ennek eredményeképpen 1956. július végéig már 992 ezer mezőgazdasági termelőszövetkezet alakult, s az ország 120 millió parasztgazdaságából 110 millió (91,7 százalék) tartozik ezekbe. Közülük 75 millió a magasabb típusú termelőszövetkezetek tagja.

Az elért sikerek azt mutatják, hogy a fokozatosság elvének betartása célszerűnek bizonyult. A szegényparasztok és a szegényebb középparasztok pozíciói a szövetkezetek vezetésében megerősödtek. Az *önkéntesség és a kölcsönös előnyök* elvének követke-

zetes alkalmazása kizárja, hogy a középparasztokat bekényszerítsék a szövetkezetekbe. Ezért a szövetkezeti mozgalom kezdeti szakaszán főleg szegényparasztok és a középparasztok szegényebb rétegeinek bevonására törekednek.

A szövetkezeti mozgalom továbbfejlesztésének útját abban látják, hogy a még kívülálló kevés parasztgazdaság mindenféle kényszer és adminisztratív intézkedés nélkül belépjen a szövetkezetekbe, és az alacsonyabb típusú szövetkezetek átalakuljanak magasabb típusúakká. Helyes arány kialakítására törekednek az állami felhalmozás és az egész parasztság fogyasztása között. Hangsúlyozzák: a mezőgazdaságnak hozzá kell járulnia bizonyos mennyiségű felhalmozási eszközzel a szocialista építéshez, de emellett biztosítani kell azt is, hogy a parasztok életszínvonala évről évre a termelés növekedésével egyidejűleg emelkedjék. Véleményük szerint helytelen lenne egyoldalúan csak az állam vagy csak a tömegek érdekeiből kiindulni. A fő feladat jelenleg az, hogy biztosítsák a szövetkezetek termelésének növekedését és a tagok jövedelmének gyarapodását olyan szervezeti keretek között, ahol a szövetkezet minden egyes tagja gazdának érzi magát. Ennek érdekében az alábbi elvek betartásának szükségességét hangsúlyozzák: a termékelosztás elve; „kevesebbet visszatartani, többet elosztani", a termelési-gazdasági tevékenység elve; „centralizálni a nagyot, decentralizálni a kicsit", a termelési eszközökkel kapcsolatos elv; „első a társadalmi tulajdon, második a magántulajdon", a tagok egymáshoz való viszonyának irányelve; „számolni mindkét fél érdekeivel" (tudniillik a szegény- és a középparasztokéval), a szövetkezetek szervezeti vezetésének irányelve; „a szövetkezeti gazdaság demokratikus vezetése". Miután a szövetkezeti mozgalmat siker koronázta, a volt földesuraknak és gazdag parasztoknak is megengedték, hogy egyéni elbírálás alapján belépjenek a szövetkezetekbe, ott átnevelődjenek és új emberekké váljanak.

E politikának köszönhető, hogy nem egészen négy év alatt lényegében befejeződött a mezőgazdaság szocialista átalakítása.

A tőkés ipar és kereskedelem szocialista átalakítása

Minthogy Kínában a nemzeti burzsoázia támogatja a népi demokratikus diktatúrát, de ugyanakkor óhajtja a kapitalizmus fejlődését is, a párt politikája vele szemben a múltban is, jelenleg is az, hogy összefog vele, de harcol is ellene, harcban teremti meg az összefogást. Vagyis a munkásosztály továbbra is a nemzeti burzsoáziával való politikai szövetség híve.

A burzsoázia tulajdonában levő tőkés ipari és kereskedelmi vállalatoknak gazdasági tekintetben kettős szerepe van. Egyrészt segítik, másrészt akadályozzák az ország jólétének és a nép boldogulásának ügyét. Ezért az állam a tőkés ipar és kereskedelem felhasználásának, korlátozásának és átalakításának politikáját folytatja. A népgazdaság állami szektora irányítja a tőkés szektort és az államkapitalizmus különböző formáin keresztül a tőkés magántulajdont fokozatosan az egész nép szocialista tulajdonává alakítja át. E politikára nemcsak azért van szükség, mert az elfogadható a nemzeti burzsoázia számára, hanem mert a tőkés ipar és kereskedelem felhasználására az átalakulás szakaszán gazdasági szempontból is szükség van. A népgazdaság helyreállításának és fejlesztésének időszakában a tőkés ipari és kereskedelmi vállalatok nagy segítségére voltak az állami szektornak. E politika természetesen nem jelenti a kapitalizmus korlátlan fejlődésének megengedését.

Minthogy ezek a korlátozások sértik a burzsoázia osztályérdekeit, a nemzeti burzsoázia szükségképpen ellenállást tanúsít velük szemben és megszegi azokat. Kínában az osztályharc fő formája az elmúlt néhány esztendőben a korlátozó intézkedésekért és a korlátozó intézkedések ellen harcolók közötti küzdelem volt, amelyben a munkásosztály és a bur-

zsoázia osztályellentéte jutott kifejezésre.

A felhasználásnak és a korlátozásnak a tőkés ipar és kereskedelem szocialista átalakítását szolgáló politikája két szakaszra oszlik: az elsőben a tőkés szektort államkapitalista szektorrá, a másodikban az utóbbit szocialista szektorrá alakítják át. Az államkapitalizmus legmagasabb formája Kínában az, amikor az ipar vagy a kereskedelem egy-egy ága teljes egészében vegyes vállalatokból áll. Ez döntő lépés a tőkés tulajdon társadalmi tulajdonná való átalakításának útján.

Hogy az államkapitalista forma felhasználásával jussanak el a szocializmushoz, a burzsoázia magántulajdonában levő termelési eszközök államosításakor a fokozatos kártalanítás politikáját alkalmazták. A kártalanítás módja *egész* iparágaknak vegyes vállalatokká való átalakítása előtt a haszon megosztása volt a tőkések és az állam között, ezt követően pedig bizonyos mértékű kamatjövedelem biztosítása. A vállalatok szocialista átalakításával egyidejűleg célul tűzték ki a kapitalisták átnevelését is, lehetővé téve nekik, hogy kizsákmányolókból dolgozókká váljanak.

Ma már elmondható, hogy Kínában a termelési eszközök magántulajdonának társadalmi tulajdonná való átalakítását lényegében végrehajtották, a „ki kit győz le" problémája eldőlt a szocializmus javára. A társadalmi szektor súlyát az ország népgazdaságában a következő adatok szemléltetik:

Az állami ipar részesedése a teljes ipari termelésben százalékban			Szövetkezeti parasztgazdaságok az összes gazdaságok %-ában	A szocialista kiskereskedelem forgalma az összes kiskereskedelem %-ában
1949	1952	1955	1956	1957 terv
26,3	41,5	51,3	91,7	54,9

Az iparban a nem állami szektor 1956 derekán már 90 százalékban állami-magán vegyes vállalat volt (a termelés értéke alapján számítva).

Mindez azonban nem jelenti, hogy az ország szocialista átalakításával kapcsolatos minden feladat megoldódott. Tovább kell folytatni a tőkések átnevelését. A kínai dolgozók feladata az, hogy eközben tanuljanak is a tőkésektől, társadalmi örökségként átvegyék tőlük hasznos tapasztalataikat és ismereteiket. Meg kell tenni az előkészületeket arra, hogy a tőkés vállalatok, ha eljön az ideje teljesen szocialista állami vállalatokká alakuljanak át. A szocialista átalakítás kérdése véglegesen megoldottnak csak akkor tekinthető, ha majd teljesítik a fentebb ismertetett feladatokat a mezőgazdaságban, az iparban, a kereskedelemben, az egész népgazdaságban.

A termelés és termelőerők fejlődése

Kínában a termelőerők és a termelés fejlesztése terén eddig elért eredmények és a további célkitűzések megértésének kulcsát a kongresszuson elfogadott határozat következő megállapítása adja: „Országunkon belül új fő ellentmondás alakult ki, amely abban jut kifejezésre, hogy a nép élenjáró ipari ország felépítését követeli, országunk viszont jelenleg elmaradott agrárország, s hogy továbbá gyorsan növekednek a nép gazdasági és kulturális szükségletei, országunk jelenlegi gazdasága és kultúrája viszont képtelen kielégíteni a nép e szükségleteit. A szocialista rend megteremtése után országunkban ez az ellentmondás lényegileg *az élenjáró társadalmi rend és az elmaradott társadalmi termelőerők ellentmondása is.* (Az én kiemelésem. M. F.) A pártnak és az ország egész népének

fő feladata jelenleg az, hogy erőit ezeknek az ellentmondásoknak a megoldására összpontosítsa, s ezzel országunkat elmaradott agrárországból mielőbb élenjáró ipari országgá változtassa." (Kína Kommunista Pártjának VIII. kongresszusa, Budapest, 1956. 322—323. o.)

E feladat megoldásához a kongresszuson elfogadott álláspont szerint az szükséges, hogy *három ötéves terv vagy valamivel hosszabb idő leforgása alatt Kínában teljes, összefüggő ipari rendszert teremtsenek úgy, hogy a társadalmi termelésben az ipari termelés foglalja el a döntő helyet.* Az iparon belül túlsúlyba kerüljön a nehézipar, a gépgyártás és a kohászat képes legyen kielégíteni a bővített szocialista újratermelés szükségleteit, és rendelkezésre álljon a népgazdaság műszaki átalakításához szükséges anyagi bázis.

Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, szükség van-e Kínában teljes összefüggő ipari rendszer kiépítésére, amikor megvan a lehetőség arra, hogy kiépítsék a szocialista országok közötti a széleskörű gazdasági és műszaki együttműködést. A kérdésre Csou En-laj beszámolójában következőképpen válaszolt: Megállapította, hogy Kína mai helyzete lényegesen kedvezőbb, mint a Szovjetunióé volt gazdasági építésének kezdetén. A Szovjetunió akkor el volt szigetelve és sehonnan semmiféle segítséget nem kapott, míg ma Kína szocialista építéséhez a Szovjetunió és a többi szocialista ország igen kedvező feltételeket biztosít. *Mivel azonban Kína lakossága szerfelett nagy és az ország viszonylag gazdag természeti kincsekben, valamint nagyok a szükségletek, ezért meg kell teremteni a saját teljes összefüggő ipari rendszert.* Ezt belsőleg a népgazdaság régi keletű elmaradottságának megszüntetése, nemzetközi szempontból pedig az teszi szükségessé, hogy Kína hatalmas iparának megteremtése előmozdítja a szocialista országok gazdaságának általános fellendülését és jelentősen gyarapítja a világbékét védő erőket. Csak a nemzetközi szocialista segítségre való támaszkodást Csou En-laj „élősdi" felfogásnak minősítette. Másrészt szembeszállva mindenféle autarchiás elképzeléssel leszögezte, hogy Kína még hosszú ideig rászorul a Szovjetunió és a népi demokratikus országok segítségére, ezért fejlesztenie kell a többi országgal a gazdasági, műszaki, kulturális kapcsolatokat, és elítélte a szocializmus építése során jelentkező elszigetelődési tendenciákat.

A fentebb vázolt nagy célok megvalósítása csupán az ország termelőerőinek gyors ütemű fejlesztésével valósítható meg. Ehhez adva vannak a legfontosabb feltételek. Ezek a következők: a termelőerők felszabadítása a kapitalizmus béklyója alól, az emberi és természeti erőforrások gazdagsága, az óriási felvevő képességű belső piac, valamint a többi szocialista ország segítsége.

Ezzel kapcsolatban az említett határozat leszögezi: „Ha alábecsüljük ezt a lehetőséget, vagy ha nem elég szívósan váltjuk valóra ezt a lehetőséget, akkor a konzervativizmus hibájába esünk. De figyelembe kell vennünk az objektív korlátokat is, amelyek jelenleg a gazdaság, a pénzügyek és a technikai erők területén fennállanak, gondolnunk kell arra, hogy állandóan legyenek tartalékerőink, nem szabad eltérnünk a gazdaság fejlesztésének helyes arányaitól. Ha ezt nem vesszük figyelembe, és túlságosan gyors ütemet állapítunk meg, akkor ezzel, éppen ellenkezőleg, akadályozzuk a gazdaság fejlődését és a terv teljesítését, s a kalandorság hibájába esünk.

A pártnak ezért idejében fel kell hívnia a figyelmet a jobboldali konzervatív, illetve a „baloldali" kalandor elhajlás megelőzésére és megszüntetésére, hogy így tevékenyen és biztosan előmozdítsa a népgazdaság fejlesztését." (Kína Kommunista Pártjának VIII. kongresszusa. Budapest, 1956. 329. o.)

Az első ötéves terv eredményei és a második ötéves terv célkitűzései

Az előzőkben vázolt hatalmas feladat megoldásának útján az első lépést az első ötéves terv eredményei, a következő szakaszt pedig a második

ötéves terv célkitűzései jelzik. Mielőtt ezek számszerű ismertetésére rátérnénk a kongresszus határozatai alapján vázoljuk a második ötéves terv fő célkitűzéseit:

1. folytatni kell az ipari építést a nehézipar elsődlegességének biztosításával, tovább kell fejleszteni a népgazdaság műszaki újjáalakítását, hogy ezzel megteremtsék országuk szocialista iparosításának szilárd alapját; 2. következetesen be kell fejezni a szocialista átalakítást, meg kell szilárdítani és ki kell bővíteni a kolléktív és az össznépi tulajdont; 3. a szocialista építés és a szocialista átalakítás alapján fokozni kell az ipar, a mezőgazdaság és a kisipar termelését, s arányosan fejleszteni kell a közlekedést és a kereskedelmet; 4. a fejlődő szocialista gazdaság és kultúra szükségleteinek kielégítése céljából teljes erővel szorgalmazni kell az építéshez szükséges káderek képzését, és meg kell javítani a tudományos kutatómunkát; 5. az ipari és a mezőgazdasági termelés fejlesztése alapján fokozni kell a haza védelmi képességét, s biztosítani kell a nép anyagi és kulturális színvonalának további emelését.

Az első (1953—57) és a második (1958—62) ötéves terv fő mutatói:

	1952 tény	1957 terv*	1962 terv	1962 terv
		(1952 = 100)	(1957 terv = 100)	(1952=100)
A nemzeti jövedelem	100		150	
Az ipar és mezőgazdaság össztermelése	100	151	175	264
Ipari termelés	100	190	kb. 200	380
Mezőgazdasági termelés	100	123	135	166
Munkatermelékenység az iparban	100	164	150	246
Beruházás (5 év alatt)		100	200	
Munkások és alkalmazottak átlagbére	100	133	125—130	164—172
Kiskereskedelmi forgalom	100	180	150	270

* Meg kell jegyezni, hogy az első ötéves terv célkitűzéseit számos vonatkozásban, így az ipari termelés, a munkatermelékenység és az átlagbérek növekedését illetően jelentősen túlteljesítik (pl. az ipari termelését 15%-kal, az átlagbérek már 1956-ban elérték az 1957-re előirányzott szinvonalat, stb.), s ennek megfelelően a második ötéves tervben a tényleges százalékos növekedés kisebb lesz, mint a fenti táblázat adatai feltüntetik.

A szocialista iparosítás során természetesen megváltoznak a népgazdaság fő arányai, elsősorban eltolódik az ipar és a mezőgazdaság aránya az előbbi javára. Ezt szemléltetik az alábbi adatok:

Az ipar és a mezőgazdaság aránya
(A termelés értéke alapján százalékban)

	1949	1952	1957	1962	1967
Ipar	17	26,7	36	50	65—70
Mezőgazdaság	83	73,3	64	50	35—30

Csou En-laj beszámolójában hangsúlyozta, hogy biztosítani kell a helyes arányt az ipar és a mezőgazdaság fejlődése közt. Ezzel kapcsolatban

megállapította, hogy: „A mezőgazdaság fejlesztése elengedhetetlen feltétele az ipar, sőt az egész népgazdaság fejlődésének. Ha a mezőgazdaság fejlődése lassul, ez nemcsak a könnyűipar fejlődését és a nép életszínvonalának emelkedését hátráltatja, hanem a nehézipar, sőt az egész népgazdaság fejlődését is jelentősen befolyásolja, a munkás-paraszt szövetség megszilárdulását is lassítja. Ezért a második ötéves tervben továbbra is azon kell fáradoznunk, hogy fejlesszük a mezőgazdaságot, koordináljuk a mezőgazdaság és az ipar fejlődését. (Kína Kommunista Pártjának VIII. kongresszusa, Budapest, 1956. 175. o.)

Ugyancsak megváltozik az iparosítás során az iparon belül a termelési eszközök (A szektor) és a fogyasztási cikkek (B szektor) gyártásának aránya, mégpedig a termelési eszközök részarányának javára.

A termelési eszközök és fogyasztási cikkek termelésének aránya az iparban
(A termelés értéke alapján százalékban)

	1949	1952	1957 terv	1957 várható	1962
A szektor	26,6	35,6	38	40	kb. 50
B szektor	73,4	64,4	62	60	50

A Központi Bizottság beszámolójában határozottan állást foglalt mind a nehézipar lebecsülése, mind pedig túlzott fejlesztése és a könnyűipar elhanyagolása ellen.

A legfontosabb nehézipari, illetve könnyűipari termékek termelésének eddigi, illetve tervezett alakulását a következő táblázat számadatai szemléltetik.

Fontosabb iparcikkek termelése

Termékfajta	Mértékegység	Korábbi legmagasabb színvonal		1952	1957 terv*	1962 terv	1962 index 1952=100
		Év	Termelés				
Villanyenergia	mrd. kWh	1941	6,0	7,3	15,9	40—43	kb. 572
Szén	mill. t	1942	61,9	63,5	113,0	190—210	„ 315
Olaj	„ „	1943	0,3	0,4	2,0	5—6	„ 1250
Acél	„ „	1943	0,9	1,4	4,1	10,5—12	„ 833
Alumínium ...	ezer „	—	—	—	20,0	100—120	
Kohászati berendezés...	ezer t	—	—	—	8,0	30—40	
Generátorok...	ezer kW	—	—	6,7	164,0	1400—1500	kb. 21620
Fémvágó szerszámgép	ezer db.	1941	5,0	14,0	13,0	60—65	„ 447
Cement	mill. t	1942	2,3	2,9	6,0	12,5—14,5	„ 472
Pamutfonal ...	mill. bála	1933	2,4	3,6	5,0	8—9	„ 236
Pamutszövet	mrd. méter	—	—	4,47	6,55	9,4—10,4	„ 222
Cukor	mill. t	1936	0,41	0,45	1,1	2,4—2,5	„ 545
Étolaj	„ „	—	—	1,0	1,8	3,1—3,2	„ 315
Papír (gyári)...	ezer t	1943	165,0	372,0	655,0	1500—1600	„ 417

* Meg kell említenünk, hogy az 1957. évi tervelőirányzatot több fontos cikknél túlteljesítik. Így pl. 1957-ben a villanyenergia-termelés 18 milliárd kWh-t, a széntermelés 120 millió tonnát, az acéltermelés 5,5 millió tonnát, a pamutfonal termelése 5,6 millió bálát, a papírgyártás 800 ezer tonnát fog elérni. Elmaradás mutatkozik a tervezethez képest a következő jelentősebb cikkeknél: ásványolaj, étolaj, cigaretta és gyufa. Ennek oka nyersanyaghiány, a kellő kereslet hiánya, valamint technikai okok.

Az ipari termelés, elsősorban a nehézipar erőteljes fejlesztése eredményeképpen Kína 1962-ben a beruházásokhoz szükséges gépeknek és felszereléseknek — beleértve bizonyos nehéz és precíziós gépeket is — mintegy 70 százalékát maga fogja előállítani.

Megemlítjük, hogy egyes fontosabb területeken a távolabbi tervfeladatokat is kidolgozták már. Így például az acéltermelést 1967-re 28 millió tonnára kívánják felemelni. Ennek jelentőségét megvilágítja, ha utalunk arra, hogy Anglia acéltermelése 1955-ben 20 millió tonna volt, s hogy ezt a színvonalat az 1880. évi 1,4 millió tonnás szintről kiindulva elérje 75 esztendőre volt szükség.

Az ipar és a mezőgazdaság helyes arányainak szem előtt tartásával gyorsan növekszik a mezőgazdaság termelése is. Bár az utóbbi években többször elemi csapások (árvíz, szárazság) sújtották az országot, minden valószínűség szerint a fontosabb gabonafélék és egyes ipari növények össztermése 1957-ben túlszárnyalhatja a tervben megszabott színvonalat, de lehetséges, hogy a szójabab, a földi mogyoró, a juta össztermése és néhány állatfajta állománya nem fogja elérni azt.

A mezőgazdaságban a második ötéves terv egy hosszú lejáratú, 12 éves program részét képezi. („A Kínai Népköztársaság mezőgazdaságfejlesztési programja az 1956—1957. évi időszakra.") A két legfontosabb mezőgazdasági termény termelésének alakulását a következő táblázat adatai jellemzik:

A gabona és gyapottermelés alakulása
(millió tonnában)

	Korábbi legmagasabb színvonal		1952	1957 terv	1962 terv	1967 terv	1967 index 1952=100
	Év	Termelés					
Gabona	1936	138,7	154,4	198	260	450	292
Gyapot	1936	0,85	1,3	1,64	2,4	4,5	346

Jelentősen fejlődik az állatállomány is.

Állatállomány alakulása
(millió db)

	Korábbi legmagasabb színvonal		1952	1957 terv	1962 terv	1962 index 1952=100
	Év	Létszám				
Szarvasmarha	1935	48,3	56,6	73,6	kb. 90	kb. 159
Ló	1935	6,5	6,1	8,3	„ 11	„ 180
Juh és kecske	1937	62,5	61,8	113,0	„ 170	„ 275
Sertés	1934	78,5	89,8	138,3	„ 250	„ 249

A hatalmas területű (9.5 millió négyzetkilométer) Kínában igen nagy jelentősége van a közlekedési hálózat fejlesztésének. A legfontosabb közlekedési eszköz Kínában a vasút. A működő vasutak hossza 1952-ben több mint 15 000 mérföld volt, 1957-ben eléri a 17,5, 1962-ben pedig a körülbelül 24 ezer mérföldet. A második ötéves terv évei alatt 8—9 ezer km új vasútvonalat építenek. Ugyancsak a második ötéves terv éveiben igen nagy mértékben bővítik az ország úthálózatát: mintegy 15—18 ezer km

főútvonal épül. Jelentősen fejlődik a folyami, parti és a tengeri hajózás is.

A népgazdaság hatalmas mértékű fejlesztése természetesen jelentős beruházásokat követel. Az első ötéves tervben 42,7 milliárd jüan beruházást irányoztak elő, amiből az első négy év alatt több mint 35 milliárd (83 százalék) valósult meg. Mint már említettük a második ötéves tervben a beruházások összvolumene az első ötéves tervhez képest megduplázódik. E beruházások folytán 1957-ben az újonnan épült és újjáalakított vállalatok adják majd az ipar teljes termelésének mintegy 15 százalékát. 1962-ben az első és a második ötéves tervben épített vagy újjáalakított vállalatok termelése mintegy 50 százaléka lesz az ipar teljes termelésének. A beruházások jelentős növekedésének — a nemzeti jövedelem növekedése mellett — a második ötéves tervben jelentős forrása az is, hogy amíg az első ötéves tervben a honvédelmi és adminisztratív kiadások az összes pénzkiadásoknak körülbelül 32 százalékát tették ki, addig ezt az arányt a második ötéves tervben mintegy 20 százalékra szorítják le. Ezzel szemben a gazdasági, kulturális és népművelési kiadások előrelátható lag 60—70 százalékra emelkednek az első ötéves terv 56 százalékos részarányával szemben. Az összes beruházásokon belül az ipari beruházások hányada 58 százalékról 60 százalékra, a mezőgazdasági, vízgazdálkodási és erdőgazdasági beruházásoké pedig 5,6 százalékról mintegy 10 százalékra emelkedik. A beruházásokat illetően mindenesetre józan mérsékletről tanúskodnak Csou Enlaj beszámolójának következő szavai: „Minthogy országunk népgazdasága még ma is igen elmaradott, a mezőgazdaságnak még ma is meglehetősen nagy a hányada, s a nép életszínvonala még mindig viszonylag alacsony, a felhalmozás hányada a nemzeti jövedelemben nem lehet túlságosan nagy és nem növekedhet túlságosan gyorsan, hanem csak valamivel lehet nagyobb, mint az első ötéves terv végén. A második ötéves tervben tehát a nemzeti jövedelem növekedésével párhuzamosan viszonylag növekedhet a felhalmozás általános volumene is." (Kína Kommunista Pártjának VIII. kongresszusa. Budapest, 1956. 178. o.)

Az életszínvonal alakulása

A szocialista átalakítással és a termelőerők fejlesztésével párhuzamosan Kínában igen jelentős eredményeket értek el a dolgozók életszínvonalának emelése terén is. A munkások és alkalmazottak átlagbére — lényegében változatlan fogyasztói árszínvonal mellett — 1956-ban 1952-hez képest az egész országban mintegy 33 százalékkal növekedett. Ezt Liu Saocsi a dolgozók helyzetének javítása terén elért egyéb eredményekkel együtt a munkások és alkalmazottak életkörülményeinek javítása felé megtett első lépésként említi. Ezt a jelentős eredményt azonban nem egyenletes fejlődés mellett érték el. Noha az elmúlt években a munkások és az alkalmazottak munkabérének emelkedési üteme lényegében megfelelt a termelékenység növekedésének, egyideig a munkabérek emelkedése mégis erősen elmaradt a munkatermelékenység emelkedése mögött. 1955-ben például a munkatermelékenység a nem magániparban, az előző évhez képest, 10 százalékkal nőtt, a munkások és alkalmazottak munkabére viszont átlagban csak 0,6 százalékkal emelkedett. A párt 1955 végén felfigyelt erre a hibára, s 1956 áprilisában hozzákezdtek az országos munkabérreform megvalósításához, célul tűzve ki, hogy 1956-ban a munkások és alkalmazottak munkabérét az előző évhez képest átlagban 13 százalékkal felemelik. Ily módon vált lehetségessé az első ötéves terv célkitűzésének idő előtti megvalósítása. A parasztság összjövedelme az első ötéves tervben mintegy 30 százalékkal fog emelkedni. Hibák e téren is voltak. Így például 1954-ben nem tudták pontosan felmérni a betakarított gabona mennyiségét, s ezért a parasztoktól több gabonát vásároltak fel mint kellett volna, ami soraikban kisebb elégedetlenséget idézett elő. 1955-ben azután megállapították az élelmiszerek termelésének, felvásár-

lásának és értékesítésének volumenét, ami megnyugtatta a parasztságot és fokozta termelési kedvét. A dolgozók életszínvonala a második ötéves tervben tovább emelkedik. A tervidőszakban a munkások és alkalmazottak átlagbérének és a parasztság átlag-jövedelmének tervezett növekedése egyaránt körülbelül 25—30 százalék.

Szorosan az életszínvonal emeléséhez tartozik, de ugyanakkor a termelőerők fejlesztésében is fontos szerepe van a nép kulturális életszínvonala emelésének és egészségügyi helyzete megjavításának. Ennek megfelelően az eddig elért eredményekre támaszkodva a második ötéves tervben további erőfeszítéseket tesznek az analfabétizmus megszüntetése, a minden fokozatú iskolai oktatás kiterjesztésére, s az írásreform fokozatos végrehajtására. A főiskolákról kibocsátott hallgatók száma körülbelül 500 ezer lesz, vagyis mintegy 80 százalékkal több, mint az első ötéves tervben. 1962 végén a főiskolák tanulóinak száma megközelíti a 850 ezret, ami az 1954-re tervezett számnak majdnem kétszerese.

★

Az előzőkben természetesen a Kína Kommunista Pártja VIII. kongresszusán felvetett gazdasági kérdéseknek csak egyrészével foglalkozhattunk. Igyekeztünk azokat a problémákat kiválasztani, amelyekre vonatkozóan Kína Kommunista Pártja állásfoglalásának ismerete hozzájárulhat többé-kevésbé hasonló hazai problémák megoldásához. Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy a konkrét kínai és magyar viszonyok között a legtöbb kérdésben jelentősek a különbségek s ezért ismertetésünknek semmi esetre sem az a célja, hogy az ismertetett kínai módszerek másolására ösztönözzön. *Úgy véljük, hogy a kínai kommunistáktól mindenekelőtt a gazdasági problémákhoz való tárgyilagos, gyakorlati és megfontolt hozzáállás terén van sok tanulnivalónk — és nemcsak nekünk.* A kínai kommunistákat az eredményeik igazolják, amelyeket még legádázabb ellenségeik is kénytelenek elismerni. Utalunk itt elsősorban arra, hogy Kína volt talán az egyetlen szocializmust építő ország, amelyben az elmúlt években nem került sor a gazdaságpolitika gyakran ötletszerű és ellentétes irányú megváltoztatására, ahol a termelés és életszínvonal emelkedés töretlen volt. Ez annál is nagyobb eredmény, mert Kína tapasztalatai a tervgazdálkodás terén még csekélyek és éveken át a koreai háború is komolyan terhelte a népgazdaságot.

A kínai kommunisták nagy sikerei egyúttal — úgy véljük — fokozzák a szocializmus és a szocialista tábor erejébe vetett bizalmunkat is és merész, de reális célkitűzéseik ismerete a jelenleg súlyos gazdasági helyzetben levő hazánk problémáinak megoldásán dolgozó közgazdászoknak ösztönzést és bátorítást nyújt.

Molnár Ferenc

Az európai közös piac és a francia—német ellentét

Az előzmények még 1955 júniusára nyúlnak vissza, amikor a Montánunióhoz tartozó hat ország (Franciaország, Olaszország, Nyugat-Németország, Belgium, Hollandia és Luxemburg) külügyminiszterei a messinai értekezleten Franciaország kezdeti tiltakozása ellenére elvben leszögezték a közös piac létesítésének szükségességét. 1956 áprilisában azután a velencei értekezleten Spaaknak a szakértők által előkészített beszámolóját egy közös szerződés kidolgozásának alapjául fogadták el. A francia—német ellentétek a későbbiek folyamán azonban felborulással fenyegették a tárgyalásokat, és ezért 1956 novemberében Adenauer és Mollet személyes találkozására volt szükség. Azután még több ízben került sor a hat ország külügyminisztereinek megbeszélésére, míg legutóbb 1957 február végén Párizsban a hat ország miniszterelnökei és külügyminiszterei az összes lényeges kérdésekben megegyeztek.

Ezt megelőzőleg a francia nemzetgyűlés is több napig tárgyalta a közös piac kérdését, és felhatalmazta a kormányt a szerződés aláírására.

A közös piac újabb lépést jelent annak az úgynevezett Kis-Európának a létrehozásában, amelyet a többi között már a Montánunió és az ugyancsak most megkötendő Euratom egyezmény is összeköt. Ebben a Kis-Európában egyre növekszik Nyugat-Németország gazdasági és politikai befolyása (s ez minden bizonnyal egyre távolabbra viszi a német újraegyesítés megvalósítását). Ennek a Kis-Európának az összekovácsolása beleilleszkedik az Egyesült Államok külpolitikai és stratégiai terveibe. A többi nyugat-európai országnál agresszívebb Nyugat-Németország uralkodó szerepe Kis-Európán belül gátat jelent a kollektív biztonság gondolata terjeszkedésének. Ugyanakkor a gazdasági összekovácsolás megkönnyíti a politikain kívül a katonai összekovácsolást is, sőt szükség esetén a hadigazdálkodásra való áttérést is. Ezek a politikai okok magyarázzák azt a sietséget is, amellyel a közös piacról szóló szerződést tető alá akarják hozni, hiszen még alig volt rá példa, hogy hat ország kormányfői és külügyminiszterei valamely kérdést ilyen rövid időn belül ilyen sok alkalommal és nagy buzgalommal tárgyaljanak. Minden jel arra mutat, hogy egyrészt alkalmasnak találták a nemzetközi légkört a közös piaccal szemben megnyilvánuló ellenállás legyőzésére, és másrészt Nyugat-Németországot a közös piac gyors tető alá hozásával még az őszi parlamenti választások megtartása előtt le akarják kötni ebben a tekintetben is.

A műszaki haladás és a külkereskedelem liberalizálása

Az európai közös piac létrehozásának legfőbb gazdasági célja, hogy a hat ország egységes piaca révén kiterjessze az áruelhelyezési lehetőségeket, és ezzel lehetővé tegye a nagyarányú specializálást és a termelékenység gyors növekedését. A tervezet szerint a hat ország 12—15 év alatt fokozatosan valósítja meg a vámuniót. Ezzel egyidejűleg egységesítik a többi országgal szemben alkalmazandó vámokat és az egyes országok gazdaságpolitikáját is.

A kis nemzeti piacokra szétszakított nyugat-európai gazdaság egyre inkább lemarad egyrészt az Egyesült Államok, másrészt a szocialista országok gazdasága mögött. Már az elmúlt évtizedekben is megnyilvánult Nyugat-Európa csökkenő gazdasági befolyása. Az OEEC-hez (Organization for European Economic Cooperation, az úgynevezett Marshall-terv) tartozó országok részesedése a világ széntermelésében 1913-tól 1950-ig 40 százalékról 30 százalékra, az öntöttvastermelésben 48 százalékról 30 százalékra és a nyersacéltermelésben 45 százalékról 29 százalékra csökkent. Nyugat-Európa külkereskedelmének részesedése a világkereskedelemben 1900-tól 1954-ig 60 százalékról 43 szá-

zalékra zsugorodott. Míg a 165 millió lakosú Egyesült Államok 1955-ben 390 milliárd dolláros nemzeti jövedelemmel rendelkezett, addig a 284 milliós Nyugat-Európa nemzeti jövedelme csak 208 milliárd dollárt tett ki, vagyis a 40 százalékkal nagyobb lakosságú Nyugat-Európa nemzeti jövedelme 40 százalékkal kisebb volt, mint az Egyesült Államoké. (Adatok a Neue Zürcher Zeitung 1957. február 3-i számából.)

Most a hatalmas beruházási szükségletek miatt az a veszély fenyegeti a nyugat-európai országokat, hogy még az eddiginél is kedvezőtlenebb helyzetbe kerülnek a világpiacon.

A korszerűsítési versenyfutásban mind az Egyesült Államok, mind a Szovjetunió vezette szocialista országok élvezik a hatalmas, egységes piac előnyeit, ami lehetővé teszi a termelés nagyarányú specializálását és a termelékenység gyors növekedését. A szovjet és az amerikai ipar technikai előnyét sok más tényező mellett az is növeli, hogy mindkét ipar a nyugat-európai országok iparánál sokkal nagyobb arányban támaszkodik hazai nyersanyagokra. Ennek fontosságát legutóbb éppen a szuezi válság után tapasztalt nyugat-európai olajhiány mutatta.

Az a tény, hogy napirendre került az iparban az automatizálás és az atomerő felhasználása, még tovább növeli a nyugat-európai országok nehézségeit. A viszonylag kisebb felvevőpiac miatt például egyetlen nyugat-európai autógyár sem volt eddig abban a helyzetben, hogy a legmodernebb amerikai gépeket felhasználhatta volna. Ezenkívül az automatizálás és az atomerő felhasználása olyan igényeket is támaszt a tudományos kutatással szemben, amelyeknek a hat ország elszigetelten egyre nehezebben tud megfelelni.

Az OEEC egyik bizottsága nemrég egy francia beszámolót hallgatott, amely hangsúlyozta, hogy a tőkehiány mennyire akadályozza az automatizálást.

Ez a beszámoló azt a reményt is fűzi a közös piachoz, hogy a munkaerő szabad mozgása majd enyhíti az automatizálás által okozott munkaerő-elhelyezési problémákat.

A nyugati sajtó által integrálásnak nevezett folyamat az utóbbi években kereskedelempolitikai területen három szakaszon folyt. Ezek: a vámkedvezmények kölcsönös megadása, a behozatali korlátozások csökkentése és az exporttámogató intézkedések megszüntetése. A vámengedményekkel foglalkozott a külön erre a célra létrehozott világszervezet, a GATT, míg a behozatali korlátozások és az exporttámogató intézkedések fokozatos megszüntetése az OEEC keretében folyt.

Ezen a területen azonban kimerítették a lehetőségeket, miután a behozatali kontingensek megszüntetésével a nyugat-európai kereskedelem 90 százalékát liberalizálták. (Adat a Neue Zürcher Zeitung 1957. január 18-i számából.) Ezzel egyre nagyobb jelentőséget nyert a vámok megszüntetése. A kieli egyetem világgazdasági intézetének folyóirata, a Weltwirtschaftliches Archiv ezért már 1955-ben sürgette a vámok csökkentését. „Különösen hangsúlyozni kell, hogy abban a mértékben, ahogy csökkennek a behozatali korlátozások és az exporttámogatás megszüntetésével járó további gazdasági integráció kereskedelempolitikai lehetőségei, növekszik az integráció megállásának veszélye, ha nem sikerül előrejutni vámpolitikai téren." (1955. Heft. 1. 135. o.)

Nem véletlen, hogy a nyugatnémet tőkések ennyire sürgetik a vámok megszüntetését, hiszen ebben nekik van a legkevesebb vesztenivalójuk, mivel az ő technikai színvonaluk a legmagasabb, az ő önköltségük a legalacsonyabb.

A protekcionista intézkedések felfüggesztése lehetővé teszi, hogy a fejlettebb ipari központok kihasználják technikai és gazdasági fölényüket gyengébb versenytársuk megsemmisítésére. Ennek következtében a kedvezőtlenebb helyzetben levő területek ipara elsorvad. Németországban például a múlt században létrehozott Zollverein, amelyen belül Poroszország dominált, Bajorország és Würt-

temberg iparának elsorvadásához vezetett, s innen sok munkás volt kénytelen kivándorolni az Egyesült Államokba. Olaszországban a közös vámterület Dél-Olaszország teljes „ipartalanítását" okozta.

A piac felosztása, az árak és a termelés volumene a kartellek közötti titkos tárgyalásokon dőlnek majd el, ahol vezető szerepük lesz a Ruhr-vidéki monopóliumoknak.

A francia—német érdekellentétek forrásai és jelei

A közös piac parlamenti vitáján Marie-Claude Vaillant-Couturier kommunista képviselőnő a francia—német gazdasági ellentétről a következőket mondotta: „A közös piaccal a francia parlament elveszíti minden hatalmát a francia gazdaságpolitika meghatározásában. A költségvetés megállapításánál szerepe a gyámság alatt álló községi tanácsok színvonalára csökken, mert ami jelenleg az acél árával történik, teljesen kívül esik a francia hatóságok jogkörén, az történik majd az összes árakkal, akár nyersanyagokról, akár beruházási cikkekről legyen szó. Franciaország politikáját nem Párizsban fogják meghatározni, hanem Németország fogja meghatározni a közösség székhelyén." (L'Humanité 1957. január 16.) A szerződéstervezet 48. cikkelye egyébként nyíltan arra kötelezi a tagállamokat, hogy konzultáljanak egymással, mielőtt bármilyen, a közös piacot befolyásoló törvényes előírást hoznának.

A német monopóliumok kedvező helyzetének döntő oka, hogy Nyugat-Németország ipari termelése nemcsak lényegesen nagyobb a Franciaországénál, hanem gyorsabb ütemben is fejlődik. Így 1950 és 1955 között az ipari termelés indexe Nyugat-Németországban 90 százalékkal emelkedett, Franciaországban csupán 40 százalékkal. A nyugatnémet export már elérte a világkivitel 11 százalékát. A német gépkocsi-ipar termelése 1950-ben még lényegesen alatta volt a franciának, ma pedig már 25—30 százalékkal felülmúlja azt. (Waldeck Rochet beszámolója az FKP központi bizottságának ülésén. L'Humanité 1957. február 15.)

A német ipar fölényét a franciáéval szemben a legjobban mutatja, hogy Nyugat-Németország kétszer annyi szenet, villamosenergiát, acélt és cementet termel, mint Franciaország. Hajóépítőipara is kétszer annyi hajót bocsát vízre, vegyiparának termelése pedig eléri a francia termelés háromszorosát. (L'Humanité. 1957. január 16.)

A közös vámhatáron belül számos francia iparágat súlyosan fenyegetnek az olcsóbb német árak is. A német Volkswagen például 30—40 százalékkal olcsóbb a hasonló francia kocsiknál. A német monopóliumok kedvezőbb helyzetéhez hozzájárul, hogy kisebbek az államháztartás igényei, mert jelenleg még kisebb a hadsereg és nem viselnek gyarmati háborút, mint a franciák, akik lényegében a második világháború befejezése óta először Vietnamban és most Algériában évente százmilliárdokat költenek gyarmati háborúra. Ezenkívül a német monopóliumok sokkal koncentráltabbak, mint a franciák, nagyobb összegű amerikai hiteleket is kaptak.

Nagyon súlyosan esnek a latba a szociális terhek közti különbségek. (Bár Franciaországban a reálbérek a második világháború előtti színvonal alá csökkentek, a szociális juttatások viszonylag magasak.) A szociális terhek Franciaországban a bérek 40,7 százalékára rúgnak, míg Nyugat-Németországban 36 százalékot és Belgiumban csak 27 százalékot tesznek ki. A törvényes munkaidő Franciaországban heti 40 óra, Németországban 45 óra, míg Olaszországban, Belgiumban és Luxemburgban 48 óra. A túlórapótlék Franciaországban 25 százalék, a heti 48 órát felülmúló időre 50 százalék. Olaszországban és Belgiumban csak a 48 órát felülmúló túlórákra fizetik a 25 százalékos pótlékot. A Német Szövetségi Köztársaságban nincs erre vonatkozólag egységes törvényes rendelkezés, s a tartományokban 10 és 25 százalék között ingadozik a túlóradíj. Míg Franciaor-

országban 18 munkanap fizetett szabadság jár, Németországban, Olaszországban és Hollandiában csak 12 nap, Luxemburgban pedig csak 8 nap. Franciaországban törvénybe iktatták, hogy a nőknek egyenlő munkáért egyenlő bér jár, ez a többi öt országban nem történt meg. A családi pótlék és a nyugdíj is magasabb Franciaországban, mint partnereinél.

Fenti tények miatt a Monde azt írta: Franciaország helyzete annyira különleges, hogy előzetes óvóintézkedések nélkül csak elutasíthatta volna a vámuniót. A lap véleménye szerint a legértékesebb engedmény, amit Franciaország elért, hogy fenntarthatja a behozatali adót és az exporttámogatást. Ezenkívül német részről megígérték, hogy négy éven belül náluk is a férfiakéval egy színvonalra hozzák a női munkaerők fizetését. (Le Monde 1957. január 11.)

Ezek a feltételek azonban korántsem elegendők a francia nemzeti érdekek védelméhez. A francia monopóliumok viszont egyrészt azért támogatják a közös piacot, mert remélik, hogy az általa meggyorsuló koncentrációs folyamat haszonélvezői lesznek, és másrészt politikailag a közös piac hatalmas fegyver számukra a dolgozó tömegek ellen.

Bár a francia nemzetgyűlés végül is megadta a kormánynak a felhatalmazást a közös piacról szóló egyezmény megkötésére, aggályok ott is elhangzottak. Különösen Mendes-France volt miniszterelnök, a súlyosan érintett kis tőkéseket képviselő radikális párt vezetője foglalt állást az egyezmény mostani feltételei ellen. „A szerződésnek a bevándorlás korlátozására biztosítékokat, a munkanélküliséget és az életszínvonal csökkenését illetően pedig biztonsági szabályokat kell tartalmaznia" — mondotta. Hangsúlyozta, hogy a férfiak és a nők fizetésének azonos színvonala kielégítő eredménye a francia textiliparnak. Nincsenek azonban biztosítékok arra vonatkozólag, hogyan fizetik majd a partnerek a túlórákat, és a szerződéstervezet még említést sem tesz a családi pótlékról és a fiatalok béreiről. „Valójában partnereink meg akarják tartani azt a kereskedelmi előnyt, amit szociális elmaradottságuk jelent" — mondotta, majd kifejtette, hogy ha a francia árak és a többi partner árai közt a különbség még növekedne, Franciaországnak az egyezmény életbelépése után már nem volna joga sem az exporttámogatás, sem az importadó növelésére, és így nem maradna más hátra, mint a frank leértékelése, ez pedig az életszínvonal csökkenését okozná. Kifejtette, hogy a kívül álló országokkal szemben alkalmazandó vám alacsonyabb színvonala az amerikai és a japán áruk szabad beözönlését hozná magával. Mendes-France kitért a tőke szabad áramlásának következményeire is, és hangsúlyozta, hogy mivel a beruházásokat ott fogják eszközölni, ahol alacsonyak a terhek, ez a francia tőkének az országból való kivonását fogja előidézni. (Le Monde 1957. január 20—21-i parlamenti beszámolójából.)

A frank leértékelésének veszélyével kapcsolatban Mendes-Francenál jobboldalibb körök is hangsúlyozzák aggályaikat. A jobboldali Figaróban Raymond Aron erről a következőket írja: „A közös piac azt követeli, hogy a termelékenység a különböző országokban egyformán fejlődjék, mert ha valamely országban gyorsabban fejlődik, annak a fizetési mérlege erősen aktív lesz, és a többi országot deficitje pénzügyi manipulációkra kényszeríti"... E veszély reális voltát mutatja az a tény, hogy Franciaország már most, a közös piac létrehozása előtt is tartozik Nyugat-Németországnak, amelynek kereskedelmi mérlege erősen aktív. 1956 első 11 hónapjában a nyugatnémet export 21 százalékkal emelkedett és elérte a 27,8 milliárd márkát. Ezzel szemben a francia kereskedelmi mérleg ugyanebben az időben 320 milliárd frank deficittel zárult. (Neues Deutschland 1957. január 20.) Ugyanakkor a francia polgári sajtó is elismeri, hogy a frank jelenlegi árfolyama túl magas. A leértékelést viszont mégis egységesen elítéli. A Monde erről a következő-

ket írja: „Ma, amikor újabb inflációs nyomás alatt állunk, leértékelni őrültség lenne." (Le Monde 1957. február 24—25.)

A tengeren túli területek kérdése

A közös piacról szóló szerződés egyik leglényegesebb és legtöbbet vitatott pontja a tengeren túli területek bevonása. Franciaországnak az volt a javaslata, hogy a tengeren túli területeken ugyanolyan vámtételeket alkalmazzanak a közös piacban résztvevő többi öt országgal szemben, mint Franciaországgal szemben, és ennek fejében azt követelte partnereitől, elsősorban Nyugat-Németországtól, hogy tengeren túli eladásaik arányában járuljanak hozzá a tengeren túli gazdasági kiadásokhoz. Franciaországot itt gazdasági és politikai meggondolások vezetik. Egyrészt, egyre nehezebben tudja átvenni tengeren túli területeinek számos termékét (kávé, kakaó, banán), másrészt pedig a tengeren túli területeinek gazdasági fejlesztése és kiaknázása olyan nagyarányú beruházásokat igényel, amelyekre Franciaország saját erejéből nem telik. Politikailag pedig azt reméli, hogy partnerei segítségével jobban tudja összetartani a bomlás állapotában levő gyarmatbirodalmat.

Bonnban pedig arra törekszenek, hogy a közös piac révén Nyugat-Németország ismét gyarmattartó hatalom legyen. Ez újabb jelentős lehetőségeket adna a nyugatnémet terjeszkedéshez, és még jobban növelné előnyeit partnereivel szemben.

A Ruhr-vidék urai különösen a Szahara még kiaknázatlan természeti kincseire szeretnék rátenni kezüket. Az utóbbi években végzett kutatások eddigi eredményei ugyanis kiderítették, hogy a Szahara hatalmas mennyiségű nyersanyagot rejt magában, ami beláthatatlan lehetőségeket nyújt az olcsó ipari nyersanyagbázis kiszélesítésére. A becslések szerint a Szahara évente 10—15 millió tonna olajat, 15 millió tonna vasércet, 70 ezer tonna rézércet szállíthatna, ha megfelelő mennyiségű tőke állna rendelkezésre a kiaknázásra. A Szaharában folynak már most is a Francia Unió legnagyobbarányú olajfúrásai és a francia atomenergia-kormánybizottság is foglalkozott már az ottani urániumkészletek kérdésével.

Nyugatnémet részről különösen a bonni kormány és a hamburgi városháza által szubvencionált „Afrika Verein" már eddig is élénk érdeklődést mutatott a Szahara kincsei iránt. A francia nemzetgyűlés 1956 decemberében elfogadott egy a szaharai területek közös szervezéséről szóló törvényjavaslatot. Ennek értelmében a különböző francia érdekeltségű afrikai országokhoz, illetve gyarmatokhoz tartozó Szahara egységes kiaknázására koordinációs vegyesbizottságot és igazgató bizottságot hoznak létre. Ez nagyon megkönnyíti a Szahara kiaknázásával kapcsolatos vállalkozásokat. Az egyesített Szahara élén álló francia fő küldött az új törvény szerint a francia kormány jóváhagyása után maga is tárgyalásokat kezdhet külföldi szervekkel pénzügyi támogatásról, akár kölcsön, akár pedig a szaharai vállalkozásokban való részvétel formájában.

A tárgyalások folyamán az egyik legvitatottabb kérdés az volt, hogy Franciaország partnerei, elsősorban Nyugat-Németország, mennyivel járulnak hozzá a tengeren túli területek fejlesztéséhez. Végül hosszú alkudozások után abban állapodtak meg, hogy az elkövetkező öt évben Franciaország évente 21 milliárd frankot kap. Ez az összeg rendkívül alacsony ahhoz képest, hogy Franciaország jelenleg évente 175 milliárd frankot költ tengeren túli beruházásokra. Az a tény, hogy a francia kormány ebbe beleegyezett, mutatja, hogy a közös piac szervezetén belül már az indulásnál sem volt mód a francia érdekek megvédésére. Nyilvánvaló, hogy a későbbiek folyamán a vitás kérdések eldöntésében Nyugat-Németországnak még inkább módja lesz álláspontja érvényesítésére.

A mezőgazdaság beilleszkedése

Mezőgazdasági területen nem adták ugyan fel azt az alapelvet, hogy itt is fokozatosan megszüntetik a vámtételeket, de francia kérésre beleegyeztek abba, hogy átmenetileg egy agrár védőrendszert létesítenek, amely az egyes országok által megállapítandó minimális agrárárakon alapszik. Ha az árak ezen minimális árak alá esnek, lehetőség nyílik behozatali korlátozások bevezetésére. Ezenkívül hosszú lejáratú mezőgazdasági áruleköteseket is előirányoztak.

A közös piac rendszerén belül ezek a megállapodások nem nyújtanak biztosítékot arra vonatkozólag, hogy Franciaország meg tudja tartani a mostani árszínvonalat. Arról van ugyanis szó, hogy amely országban a mezőgazdasági árak viszonylag magasak, az életfenntartási költségek is magasabbak lesznek, mint azokban az országokban, amelyek világpiaci áron szerzik be élelmiszerszükségletüket. Ez pedig kedvezőtlenül befolyásolja Franciaországban az egyébként is magas termelési költségeket.

Másrészt a mezőgazdasági vámtételek fenntartása ellenkezik Olaszország és Hollandia érdekeivel. Hollandia például a közös piac szervezetén belül arra törekszik, hogy minél teljesebb szabadkereskedelem legyen mezőgazdasági termékekben. Hollandia ugyanis nagy mértékben exportál mezőgazdasági termékeket, és kivitelének több mint a fele már eddig is a közös piac szervezetében résztvevő országokba irányult. Az alacsony önköltséggel termelő versenyképes holland mezőgazdaságnak tehát az az érdeke, hogy semmilyen vámsorompó ne korlátozza termékei beáramlását a többi országba.

A francia mezőgazdaságot viszont egyéb veszélyek is fenyegetik még a közös piac szervezetében. A francia mezőgazdaság termékei túlnyomórészt a belső piacon kelnek el, és az ipar esetleges elsorvadása, az életszínvonal csökkenése természetesen szűkítenék a belső piacot. Ha pedig a fiatal parasztok egy része nem talál már alkalmazást az iparban, munkaerő-felesleg keletkezik. Végül pedig, ha egységes, a jelenlegi francia behozatali vámoknál alacsonyabb vámokat léptetnek életbe a közös piac szervezetében részt nem vevő országokkal szemben, ezzel megkönnyítik az amerikai agrártermékek beáramlását is.

A mezőgazdasági kérdés megvizsgálása is azt mutatja, hogy a Franciaországnak tett engedmények részben formális jellegűek, és nem elegendők a francia érdekek védelmére. Ugyanakkor ebben a kérdésben különösen mutatkozik, hogy Nyugat-Németország erősebb gazdasági helyzetén kívül a többi országot is fel tudja használni fő ellenfelével, Franciaországgal szemben. A francia—német érdekellentét végigvonul a közös piac egész rendszerén, és előreláthatólag még élesedni fog. A növekvő német túlsúly viszont egyre kevesebb lehetőséget enged majd a francia nemzeti érdekek érvényesítésére.

Ez azt is jelenti, hogy a jövőben az Atlanti Szövetségen belül számolni kell a francia és a német burzsoázia közti ellentétek élesedésére. A munkásmozgalomra mindkét országban viszont az a feladat hárul, hogy egyesítse erőfeszítéseit mindkét ország nemzeti érdekeinek és a haladás nemzetközi érdekeinek közös védelmezésére.

A közös piac és a többi országok

Az Egyesült Államok álláspontjáról az amerikai külügyminisztérium szóvivője így nyilatkozik: „Az Egyesült Államok álláspontját a közös piacra vonatkozó nyugat-európai javaslatokkal kapcsolatban az Egyesült Államok kormányának két hagyományos politikai alapelve határozza meg: A Nyugat-Európa politikai és gazdasági erejének és összekovácsoltságának további növelésére irányuló erőfeszítések állandó támogatása egy terjeszkedő atlanti közösségen belül, és az a régi törekvésünk, hogy haladjunk a megkülönböztetés nélküli,

szabadabb, sokoldalú (multilaterális) kereskedelem és a valuták szabad átváltása felé"...

„A közös piacról szóló megállapodások egyes részei különösen érdeklik az Egyesült Államok kormányát: a mezőgazdaságra vonatkozóak, azok, amelyek liberalizálják a dollárimportra vonatkozó importelőírásokat; továbbá a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos állami és magánintézkedések." (New York Herald Tribune 1957. februári gazdasági melléklet.)

A Monde külön vezércikket szentelt az amerikai állásfoglalásnak, amelyben keserű szavakkal arról panaszkodik, hogy éppen a technikai fölénye ellenére is a protekcionista vámokhoz ragaszkodó Egyesült Államok száll síkra az európai szabadkereskedelem mellett.

Anglia elsősorban a Brit Nemzetközösség országaival fennálló preferenciális egyezmények miatt nem csatlakozik az európai közös piachoz. Azonban mind Anglia, mind a többi nyugat-európai kapitalista ország hajlandóságot mutat arra, hogy csatlakozzék egy a közös piac körül alakuló úgynevezett európai szabadkereskedelmi zónához. Ez egy sokkal lazább szervezet lenne, amelyen belül a tagállamok nem adják fel a más országokkal szembeni vámpolitikai autonómiájukat, és amelyen belül nem kerülne sor olyan széleskörű gazdaságpolitikai egységesítésre sem. Úgy látszik, hogy jelenleg Anglián kívül elsősorban Svájc, Ausztria és a skandináv országok akarnak csatlakozni ehhez a szabadkereskedelmi zónához. Ennek az az oka, hogy a közös piachoz tartozó országokkal folytatott kereskedelem jelentős szerepet játszik ezekben az országokban. A közös piac országain belül vámakadályok nélkül áramló áruk és a többi országokkal szembeni egységes vámtételek hatásukban diszkriminációt jelentenek ezekkel az országokkal szemben. Ezt a hatást akarják csökkenteni a szabadkereskedelmi zóna révén.

Ebből a szempontból az európai közös piac a magyar külkereskedelmet is érdekli, hiszen bizonyos diszkriminációs hatása lehet majd a magyar árukkal szemben is. Magyarország a szocialista világpiachoz tartozik, és külkereskedelmi forgalmának túlnyomó részét a szocialista világpiac országaival és a békezónához tartozó országokkal bonyolítja le. Ennek ellenére helyes, ha külkereskedelmi szerveink már most tanulmányozzák, milyen strukturális változások válnak majd szükségessé a magyar külkereskedelemben az európai közös piac bevezetése miatt. Ez lehetővé tenné, hogy külkereskedelmünk időben olyan árucikkek felé irányítsa nyugat-európai exportunkat, amelyeknél ez a diszkriminációs hatás kevésbé érvényesül, másrészt előkészítené egyes cikkek elhelyezését más országokban. Magyarország 1955-ben külkereskedelmi forgalmának 16,5 százalékát bonyolította le a közös piachoz tartozó országokkal (Franciaország 3,1 százalék, Hollandia 3,9 százalék, Nyugat-Németország 6,1 százalék, Olaszország 1,9 százalék, Belgium és Luxemburg 1,5 százalék).

Végül, ki kell még térni egy nagyon lényeges tényre: A közös piac terve konjunktúra idején született, és az egész terv az állandó konjunktúra illúzióján alapul. Gazdasági válság esetén nagyon súlyos következményei lehetnek a közös piac rendszerének, hiszen az egyes országok válságjelenségei a szoros kapcsolat révén nagy hatást gyakorolnának a többi országra is.

Biró Gerd

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Арпад Кунвари:

Об экономических проблемах технической устарелости машин

Автор рассматривает техническую устарелость машин как противоречие между постоянным развитием техники и относительной постоянностью технического уровня машин.

Он считает, что процесс технического устарения проявляется — где продукты имеют стоимостьную форму — как моральный износ. В связи с этим исследует процесс морального износа особенно с точки зрения амортизации. Далее, исследует влияние установленных при учете морального износа норм отчисления от стоимости на эффективное применение развитой техники.

В связи с технической устарелостью машин автор рассматривает рентабельность смены машин. Устанавливает, что непременно необходимо создать известный фонд для смены машин до полного материального износа их, так как развитие народного хозяйства ни в коем случае не может происходить за счет технического прогресса. По соображению автора. минимальный фонд, созданный для смены машин — и до материального износа — является органической частью фонда, образованного путем отчисления от стоимости, предполагая. что нормы отчисления от стоимости устанавливаются по представлению автора. В дальнейшем автор делает предложение на метод установления рентабельности смены машин.

Наконец автор предлагает — в первой очереди в следствии различного технического уровня, возникающегося в результате различного профиля предприятий — более свободное обращение машин внутри социалистического сектора.

Роберт Хох:

Роль частного сектора в торговле

Автор исходит из концентрации капитала, сделающей возможным и необходимым обобществление собственности. Концентрация в различных отраслях развивается неравномерно.

При капитализме, несмотря на противодействующие факторы, происходит — если и в своеобразных формах — концентрация и в розничной торговле.

Во время социалистической революции—из-за низкого уровня концентрации капитала—нельзя экспроприировать значительную часть розничной торговли.При владении властью и основными средствами производства, условия обобществления в торговле возникают лишь постепенно, а до этого — помимо господствующей общественной собственности — частное предпринимательство долго играет значительную роль. Преждевременное полное обобществление розничной торговли вызывает не только затруднения в снабжении населения, но и сопровождается материальными ущербами.

Статья познакомит читателя с достигнутыми результатами в обобществлении розничной торговли. В первые годы первой пятилетки уровень обобществления был чрезмерным. Во второй половине 1953 года и в 1954 году, как исправление ошибок, открылись широкие возможности перед частным предпринимательством в розничной торговле без угрозы гегемонии общественного сектора, Потом начали вновь преобладать стремления, направленные на необоснованное обобществление, однако, обстановка, имевшая место до 1953 года, не вернулась.

В заключении статья исследует причины, вызывающие расширение частной торговли в наши дни. Автор указывает на теоретические и практические проблемы, разрешение которых необходимо при нынешнем урегулировании частной торговли.

Бела Чендеш:

Новый порядок снабжения города продовольственными продуктами

Система обязательной государственной поставки значительно содействовало до сих пор неблагоприятному положению сельскохозяйственного производства. Чрезмерный размер госпоставки сопровождался значительным из'ятием стоимости (разницой между стоимостью и заготовительной ценой), что отрицательно повлияло на рентабельность сельскохозяйственного производства. Административная ограниченность не считалась с индивидуальными условиями производителей.

После ликвидации системы госпоставок закупочные цены должны обеспечить рентабельность сельского хозяйства и в целом и в отдельности продукций, должны содействовать развитию в желанном направлении сельскохозяйственного производства. При установлении новых цен на товары надо следить за органической связью между розничными (потребительскими) ценами продовольственных продуктов и закупочными (производственными) ценами сельскохозяйственных продуктов. Новые закупочные цены должны содействовать росту сельскохозяйственного товарного производства и желательному формированию кресьянского потребления. Кажется необходимым обдумать вопрос о внесении известного изменения в пропорции розничных цен, чтобы привести в соотношение структуры потребления с структурой производства.

Закупку сельскохозяйственных продуктов необходимо строить на свободную реализацию продукции. Закупка и государственная контрактация могут играть важную роль в создании государственных запасов.

Роберт Хорват Др.:

Новые направления в финансовом учении

По мнению автора, новейшее развитие буржуазного финансового учения характеризуется началом нового этапа, возникшегося в результате большого мирового экономического кризиса и второй мировой войны. При возникновении этого, главную роль играла новейшая экономическая теория — особенно монетарные экономические теории — в истолковании Кейнса и Хансена. Вследствие этого буржуазное финансовое учение приблизилось к буржуазной экономической теории, работающей общими количествами, и к самой эконометрической школе. Значительно содействовало этому и использование теории и практики коньюнктурного исследования и вообще буржуазной статистической науки. Этот четвертый этап — несмотря на сильное приближение к экономической теории — характеризуется тем, что буржуазная наука финансов все же не сделала теоретические выводы, хотя некоторые теоретики — как например де Вити де Марко — вследствие именно этих преобразований сильно подчеркнули исторический характер финансовой науки. Все это, однако, не воспрепятствовало превращению буржуазного финансового учения нового типа в эффективную основу экономическо-политических соображений буржуазных государств и все более усиливающегося их влияние на жизнь частного хозяйства.

При возникновении социалистического финансового ученя, не теоретическое, а более практическое развитие — в первой очереди ежедневные опыты финансового строительства социализма — явилось направляющей силой. Все это необходимо установить несмотря на то, что монетарная экономическая база социалистического финансового учения и его связь с наукой статистики и бухгальтерии с самого начала была теснее, чем это наблюдается в отношении буржуазного финансового учения, особенно вследствие взаимосвязи статистических схем марксовой теории воспроизводства с практикой планового хозяйства. Однако, о возникновении социалистического финансового учения не могла итти и речь до создания экономической системы, основывающейся на социалистической основе, в том числе системы финансового и кредитного хозяйства. В основном этим объясняется, что этот процесс происходит в наши дни. В связи с этим вопросом, статья подробно исследует роль советского монетарного экономического учения и теории советской статистики, особенно теории вычисления национального дохода в этом развитии. Потом анализируются научно-теоретические относящиеся к теории советских финансов соображения советских авторов: Аллахвердяна, Ровинского и Дьяченко. В ходе разработки сводных финансовых балансов и осуществления более гибкого финансового руководства народным хозяйством, а также прихода к возможным выводам, вытекающим из этого через синтез некоторых теоретических положений, автор ожидает полное развертывание теории социалистических финансов.

Шандор Балажи:

К рентабельности внешней торговли

В первом, октябрьском номере 1954 г. журнала „Экономического Обзора" опубликовалась дискуссионная статья Тибор Лишка и Антал Мариаш под загаловкой: „Рентабельность и международное разделение труда". Авторы упомянутой статьи считали, что решения, связанные с поступлением в международное разделение труда, должны основываться на расчеты рентабельности, анализировали условия и ограничения этих расчетов и перебрали применяемые показатели рентабельности.

По вопросам, поставленным в статье Лишка и Мариаш, появились шесть статьей в „Экономическом Обзоре" (статьи Эндренэ Ронаи в ноябрьском номере 1954 г., Роланд Волфрам, Габор Энгел и Пал Козмутза в январьском номере 1955 г., Йене Сани в июньском номере 1955 г., Дьердь Гэнцэл в ноябрьском номере 1955 г.).

Проблемы рентабельности внешней торговли в Венгрии стали особенно своевременными в конце 1956 г. и в начале 1957 г. Запланированный пассив платежного баланса был очень большой, что сделало необходимым критически подвести итоги дискуссии. Это и является кратким содержанием первой части статьи Шандор Балажи.

Вторая часть статьи в основном рассматривает необходимые к эффективному применению расчетов рентабельности, проблемы цен, уровня цен и экономического механизма.

Василиу Йоргос:

Новые явления и кризис перепроизводства в сельском хозяйстве США

Эта статья является продолжением статьи ноябро-декабрьского номера 1956 г., журнала „Экономческий Обзор", опубликованной под загаловкой „Аграрные отношения в США после второй мировой войны".

Автор познакомит читателя ростом сельскохозяйственного производства после 1940 года и, в связи с этим, развитием производительных сил. Подробно исследует конкретное проявление разрыва между производством и потреблением (размер запасов) и причины, вызывающие его.

В третьей части статьи анализируются экономические следствия аграрного кризиса: понижение сельскохозяйственных цен и сокращение доходов фермеров, и, наконец, влияние аграрного кризиса на промышленную кон'юнктуру.

Третья часть статьи рассматривает правительственные мероприятия, направленные на преодоление кризиса.

В заключительной части автор суммирует изложенные в двух статьях проблемы, характерные черты кризиса, наиболее важные изменения, происходявшие в американском сельском хозяйстве после второй мировой войны.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Árpád Kunvári:

Main economic aspects of ageing of machinery

Author treats the ageing of machinery as a phenomenon of inconsistency in the permanent technical progress with the relative stationary technical level of machinery.

The process of ageing is represented as some kind of moral wear and tear of machinery in so far as the very products appear to have a form of value. The process of moral wear and tear is analyzed with regard to aspects of amortization. Author deals with rates of amortization brought about by the moral wear and tear and treats its effects upon the economical application of a highly developed technique.

The article examines, is connection with the technical ageing of machinery, economic aspects of machinery substitution. It advocates the establishment of a particular fund to help finance the substitution of machinery to be carried out at a time before the individual machine is materially used up. Such a fund is necessary if the development of national economy is not to hinder technical development. In the author's opinion the minimum fund to finance the substitution of machinery before individual machines are materially used up. should form an integrant part of the amortization fund, provided, the rates of amortization are established along lines as advocated by the author.

Robert Hoch:

The private sector's part in commerce

Author refers to the concentration of capital which necessitates the socialization of private property. The process of concentration is different in the various branches of economy.

Notwithstanding the obvious impediments, concentration of commerce is taking place even in capitalistic economy, though in a peculiar manner.

Private capital in the greater part of commerce may not be nationalized in the period of the Socialist revolution, owing to the insufficient rate of concentration. Once political power and control of the decisive means of production are secured, the prerequisites of nationalizing commerce get but gradually established. In the meanwhile, and a pretty long while, private trade will, beside the predominant Socialist sector, have to play an important part in economy. Premature nationalization of the whole of private commerce not only does cause difficulties in providing the people with commodities, but entails material losses as well.

The article outlines accomplishments in nationalizing private commerce. The rate of nationalization was exaggerated in the first years of the five year plan. In the course of correcting the mistakes made, private enterprise was given a bigger share in commerce in the second half of 1953 and in 1954, without, however, affecting the predominance of the Socialist sector. At a later period efforts to carry the nationalization of private trade prematurely into practice were again made and succeeded in gaining the upper hand. However, the situation as had existed before 1953, never again recurred.

In concluding author treats the reasons for which the strengthening of private commerce has reappeared as a point in the government programme: author points to theoretical and practical problems whose solution seems inevitable in the course of the current reorganization of private commerce.

Béla Csendes:

Reorganisation of supplying food for urban areas

The delivery of fixed quotas of surplus produce and livestock by the peasants to state organs at fixed prices, to be referred to hereafter as „delivery", has greatly aggravated the unfavourable trend in farm production. Rentability of farm production was, in consequence of excessive delivery, seriously affected by the large scale curtailment of the income of peasants. as had been caused by the difference prevailing between prices paid on the market and by the state for the same commodities. The rigidity in the administration of delivery failed to take individual circumstances among the producers into account.

Prices designed for buying up state reserves will have, following the abolition of delivery, to help ensure the rentability of farming in its total produce and also so far as individual agricultural items are concerned. A proper price policy will not fail to help promote such developments in farm production as are required under the circumstances. The close relationship as exist between food consumer price and the price paid by the state to producers for farm items will not be disregarded if a sound price policy is to be established. The new state prices will have to enhance the increase in farm commodity production as well as will have to bring about developments as are wanted for the formation of peasant consumption.

In order to bring about some coordination of the consumer and producer structures, certain shifts ought to be made in the relationships of consumer prices. The policy of buying up state reserves will have to be built upon the principle of the freedom of sales. Both the instrument of buying up on the market and contracting by the state with individual producers for certain farm items, may prove helpful in establishing state reserves.

Dr. Róbert Horváth:

Recent trends in public finances

The beginning of a new stage in recent developments of bourgeois public finances is a significant consequence of both the great world economic crisis and World War II. author believes. New theories of economics, the monetary school as advocated by Keynes and

Hansen first of all, had a part in paving the way for the new stage. Bourgeois public finances came thus rather near the modern economic theory on aggregate quantities, and even the econometric school. Application of both theory and practice of research into market conditions and bourgeois statistics at large also account a great deal for this trend.

Significantly bourgeois public finances failed, however, in this new stage of development, to draw theoretical inferences, notwithstanding the definite approach they had made toward the theory of national economy. This is the more significant for Viti de Marco among other theoreticians, stressed the historical character of bourgeois public finances. The latter were, in spite of this phenomenon, not prevented from becoming a rather efficient basis of both economic political concepts for bourgeois countries and their ever increasing influence upon private enterprise.

With regard to the development of socialist public finances practical experience, the financial aspects of building up Socialism first of all, rather than theory have, author finds proved to be influential. This fact is hard to be neglected, though both the bourgeois monetary economical basis of socialist public finances and the connections of the latter with statistics and the technique of book keeping were, from the very beginning, of a more solid kind than that of bourgeois public finances. The Marxian schemes of reproduction being more suitable for statistical application and the close relationship with practical routine work in a planned economy mainly account therefor.

No socialist public finances could have been expected to take shape until after a new system of economy including one of finances and credits, the whole of them developed upon the foundation of Socialism, has been established. The process is still going on.

Author treats at some detail the part played in this development by Soviet monetary economics, Soviet statistics and Soviet methods of assessing the national income. The stand is analyzed, taken toward Soviet public finances in theoretical works by Allahverdjan, Rovinszkij and Djacsenko.

Author expects the full-fledged establishment of Socialist public finances to take place as the result of setting up comprehensive financial balances. A more elastic financial management would as well enable such a development. Both instruments are believed to be apt to allow, by inference, the attainment of theoretical syntheses.

Sándor Balázsy:

Remarks about economy of foreign trade

A study entitled „Economy and world labour division" appeared in the first, 1954 October issue of this review, inviting discussion on the theme. Co-authors were Tibor Liska and Antal Máriás, who did not favour decisions on participating labour divisions on an international scale unless aspects of economy had first been figured out. Prerequisites and limitations of the pertaining calculations were outlined, applicable economy indexes were listed.

Six articles published ever since by this review, have joined in discussing the problems at issue. They were Endre Jónai's in the 1954 November issue, Roland Wolfram's, Gábor Engel's and Pál Kozmutza's in the 1955 January issue, Jenő Szanyi's in the 1955 June issue and György Göncöl's in the 1955 November issue in turn.

Questions of economical import involved by foreign trade gained particular actuality in this country round the end of 1956. Foreign trade for 1957 has been planned with a very heavy debit balance. A critical survey of the discussion conducted so far appeared proper. Chapter I of Sándor Balázsy's essay sums up the opinions of the authors cited above.

Chapter II deals with problems of price, exchange rates and economic machanisms involved in the adoption of the proper method of carrying out computations with regard to economy.

Yorgos Vasiliu:

Novel phenomena and depression by overproduction in the agriculture of the USA

The article presents an addition to the author's essay on „Agrarian situation in the USA after World War II" published in the 1956 November issue of this review.

Increases in agricultural production after 1940 and the development of productive forces are outlined. Actual aspects of the gap between production and consumption, including the development of stocks, are examined. The main causes that had brought about the situation are also dealt with.

Part II of the essay is devoted to an analysis of the economic repercussions of the agrarian depression. Author deals with declining prices, cuts in farmers' income, the rising indebtedness of the latter, the prevailing process of differentiation, and the effect on industrial prosperity caused by the agricultural depression.

Chapter III discusses measures taken by the government in an attempt to get over the crisis.

Summing up both his articles author outlines the main features of the depression and gives a survey of the principal shifts in American farming that took place after World War II.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémia Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.
Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 257. — Előfizetés: negyedévre 15 Ft, egy évre 60 Ft.
Példányszám: 7000. Terjedelem: 7 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja:
1957. március 16.
A kiadásért felel: az Akadémia Kiadó igazgatója.
Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd u. 10. — 4849 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

Megtakarított pénzét helyezze el

KAMATOZÓ
vagy
NYEREMÉNYBETÉTKÖNYVBEN
az

Országos Takarékpénztár fiókjainál vagy a postahivataloknál

A TAKARÉKBETÉT
kamatozik, titkos és adómentes

A takarékbetét visszafizetését
az állam szavatolja

Váltson betétkönyvet!

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

4

IV. ÉVFOLYAM

1957. ÁPRILIS

TARTALOM

Göncöl György: A piackérdés lenini elmélete 361

Bokor—Gadó—Kürthy—Meitner—Sárosiné—Wilcsek: Javaslat az ipar gazdasági irányításának új rendszerére 371

Bieber Ilona—Fábián József—Gulyás Emil: Megjegyzések a Közgazdasági Szemle 1956. 11—12. számának vezércikkéhez 393

Esze Zsuzsa: A szocialista termelési viszonyok lényege és a gazdaságpolitika társadalmunkban 410

Szakál Pál: Anyagi érdekeltség a szerződéses termelésben 426

Ádám György: A tudomány és a kutatás szerepe a második ipari forradalomban 438

SZEMLE

A tervgazdálkodás időszerű kérdései a Szovjetunióban *(Tardos Márton)* 449

Beszámoló a Német Demokratikus Köztársaság közgazdasági felsőoktatásáról *(Kőmives Imre)* 458

A cikkek rövid orosz nyelvű tartalmi kivonata 466

A cikkek rövid angol nyelvű tartalmi kivonata 469

E SZÁM SZERZŐI:

Ádám György, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetközi gazdasági és politikai ismeretek tanszékének munkatársa; **Bieber Ilona** aspiráns, pártiskolai tanár; **Bokor János,** a Pénzügyminisztérium osztályvezetője; **Esze Zsuzsa** aspiráns, a Közgazdasági Szemle munkatársa; **Fábián József** pártiskolai tanár; **Gadó Ottó,** a Pénzügyminisztérium osztályvezetője; **Göncöl György,** a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője; **Gulyás Emil** aspiráns, pártiskolai tanár; **Kőmives Imre,** a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetközi gazdasági és politikai ismeretek tanszékének adjunktusa; **Kürthy Pál,** a Kohó- és Gépipari Minisztérium munkatársa; **Meitner Tamás,** a Munkaügyi Minisztérium munkatársa; **Sárosi Sándorné,** a Minisztertanács Titkárságának munkatársa; **Szakál Pál,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Tardos Márton,** a Kereskedelmi Kamara munkatársa; **Wilcsek Jenő,** az Országos Tervhivatal osztályvezetője.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, Benke István, Bognár József, Erdei Ferenc, Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Lázár György, Nagy Tamás, Szabó Gergely, Szabó Kálmán

GÖNCÖL GYÖRGY

A piackérdés lenini elmélete

Lenin harca az ortodox marxizmusért

A múlt század végén Oroszországban a piackérdés körül lezajlott elvont elméleti vitának megvoltak a nagyon is konkrét politikai gyökerei és kiváltó okai. Az 1861. évi jobbágyfelszabadítás és az obscsinának ezt követő felbomlása a következő évtizedekben a gazdasági fejlődés és a politikai harc homlokterébe állította azt a kérdést, hogy vajon járható-e a kapitalista út Oroszország számára (s ha igen, mifajta kapitalista út) vagy van-e az égető orosz társadalmi-gazdasági, politikai problémáknak valamiféle „sajátos", „paraszti" megoldása.

Marx életművének példátlan életerejéről tanúskodik, hogy — mivel ez az egyetlen átfogó elmélet, amely tudományos szigorral vázolta fel a kapitalizmus történelmi pályafutását és törvényszerűségeit, az orosz fejlődés távlatainak ez alapkérdéseit csaknem magától értetődően úgy fordították le az elmélet nyelvére, hogy: mennyiben alkalmazható a *marxizmus* az orosz társadalmi-gazdasági fejlődésre, mennyiben segít hozzá az orosz valóság felismeréséhez és megítéléséhez?

Lenin ebben a vitában az ortodox marxizmus álláspontját védelmezte a marxi tanítások reakciós, utópikus vagy nyárspolgári elferdítőivel szemben. Ragyogó polémikus fegyvertényekkel védte meg a marxizmus elméleti hadállásait mindazokkal szemben, akik úgy vélték, hogy (az általuk félreértett és kiforgatott) marxizmus az orosz viszonyokra nem alkalmazható, s azokkal szemben is, akik nem Marx eredeti, hanem a nyugati revizionizmus, különösképpen Bernstein által meghamisított tanait akarták az orosz viszonyokra „alkalmazni".

Az orosz társadalmi-gazdasági fejlődés alapkérdéseivel kapcsolatban egyébként magát Marxot lehet koronatanúnak hívni annak eldöntéséhez, hogy mi is az az ortodox marxizmus. Se több, se kevesebb, mint *a tények illúziómentes, elfogulatlan, tudományos vizsgálata.* Egyik, 1881. március 8-án kelt, Vera Szaszulicshoz intézett levelében Marx kereken kijelentette, hogy nincsen a marxizmus tarsolyában semmiféle recept az orosz fejlődés távlatait illetően; a tényekből kiinduló elemzésnek kell megállapítania, hogy a konkrét körülmények között mely tényezők hatnak a fejlődés menetére meghatározóan. Életkörülményeit minden nép történelmileg készen kapja, de minden nép maga is alakítja ezeket az életkörülményeket, természetesen nem a vakvilágba, hanem a meglévő világhoz alkalmazkodva. Melyek az orosz világnak ezek az alapadottságai? Először a felbomló *mir* (az obscsina), amely azonban korántsem az egész világ, mint a narodnyikok naivul elképzelték. Ott van a tőkés

világpiac is, amelyet a nagyipar teremtett meg a saját képmására, s amelytől Oroszország fejlődési perspektíváit sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem lehet elvonatkoztatni — hangsúlyozta Marx és Engels Danielsonhoz, az orosz narodnyik közgazdászhoz írott leveleiben.

Szaszulics 1881. február 16-án írt levelében kéri ki Marx véleményét „faluközösségünk várható sorsfordulatait illetően, valamint arról az elméletről, amely szerint a világ minden országának történelmileg elkerülhetetlenül át kell mennie a kapitalista termelés minden fázisán".

Válaszában Marx leszögezi, hogy Nyugaton „a magántulajdon egyik formájának a magántulajdon másik formájává való átváltoztatásáról" van szó. Ezzel szemben „az orosz parasztoknál arról van szó, hogy közös tulajdonuk változik át magántulajdonná". Ezután Marx így folytatja: „A Tőkében adott elemzés tehát semmiféle támpontot nem nyújt sem a faluközösség életképessége mellett, sem ellene".

A termelés forradalmasítása együtt jár ebben a Marx elemezte korszakban a közlekedés és a szállítás technikai forradalmasításával. A kettő kölcsönhatása és együttes hatásuk a tőkés belpiacok, valamint az egész tőkés világpiac teljes kibontakozására ebben az időben a kapitalizmus történelmi fejlődésének központi vonása. Ezért emelik ki Marx és Engels Danielsonhoz írt leveleikben külön nyomatékkal a vasútépítés hatását

a) a nagyipar kifejlődésére;

b) a belpiac kiszélesítésére (jóllehet Engels 1892. szeptember 22-én kelt levelében hangsúlyozza az érem mindkét oldalát: „A nagyipar egyik szükségszerű velejárója, hogy ugyanabban a folyamatban, amelyben *megteremti, le is rombolja* saját belpiacát");

c) az országnak a tőkés világpiac hálózatába való bevonására.

Ezeknek a hatásoknak az ereje azonban az ipari fejlődés lendületétől, a tőkefelhalmozás ütemétől és méreteitől függ; az utóbbi pedig mindenekelőtt attól, hogy milyen erők milyen eréllyel irtják ki a feudális termelési viszonyok maradványait, tisztítják meg a talajt a kapitalista fejlődés számára. Ezen a fejlődési szinten tehát a *piackérdés* a legszorosabban összefügg az *agrárkérdéssel,* és Lenin később, az 1905. évi forradalmat közvetlenül megelőző és követő időszakban joggal hangoztatja: korántsem arról van szó, hogy a kapitalista út járható-e Oroszország számára, hanem konkréten arról, hogy az agrár-kérdés megoldása a „porosz" vagy az „amerikai" úton menjen-e végbe: végső soron ez dönti el a kapitalista fejlődés ütemének és kiterjedésének s ezzel együtt a piac tágulásának vagy szűkülésének kérdését.

Ez a probléma megközelítésének mélységesen marxi módszere, hiszen Marx annak idején ugyanebből a szempontból ítéli meg a helyzetet. Egyik, 1879. április 19-én Danielsonhoz írt levelében megállapítja, hogy „lehetetlen valódi hasonlatosságokat találni az Egyesült Államok és Oroszország között". Miért?

Itt (az Egyesült Államok és Oroszország összehasonlításában) Marx a dialektikus-materialista elemzésnek, ha úgy tetszik, az ortodox marxizmus tudományos módszerének felülmúlhatatlan példáját adja arra, hogy hogyan kell konkréten megítélni a piac fejlődésének körülményeit és perspektíváit. Összehasonlítja, mik a hatásai és következményei a piac szempontjából — éspedig mind a bel-, mind a külpiac szempontjából — a vasútépítésnek olyan körülmények között, amikor a gyors kapitalista

fejlődés számára megtisztították a talajt, és olyan körülmények közt, amikor a kapitalizmus előtti termelési viszonyok még nagyrészt megmaradtak.

Az Egyesült Államokban — mondja Marx „a tőke koncentrációja és a tömegek fokozatos kisajátítása nemcsak eszköze, de természetes folyománya (ha a polgárháború által mesterségesen meggyorsított folyománya is) a példátlanul gyors ipari fejlődésnek, a mezőgazdasági haladásnak stb.". Másként áll a helyzet ott, ahol a kapitalista termelési viszonyok számára még nem tisztították meg a talajt kellőképpen. „... a vasúthálózat kiépítése a kapitalizmus vezető országaiban megengedte, sőt kikényszerítette azokban az államokban, ahol a kapitalizmus csak a társadalom egynéhány csúcsára korlátozódott, hogy hirtelen megteremtsék és kiszélesítsék kapitalista *felépítményüket,* mégpedig a társadalmi szervezet zömével semmiféle arányban nem álló mértékben, miközben ez utóbbi (azaz a még mindig félfeudális viszonyok közt élő parasztság) a termelés nagy munkáját továbbra is a hagyományos módon folytatja. Ennélfogva semmi kétség, hogy ezekben az államokban a vasútépítés meggyorsította a társadalmi és politikai felbomlást, mint ahogyan az előrehaladottabb államokban siettette a kapitalista termelés végső kifejlődését s így várható átalakulását is."

Hogyan hat ez a belső és külső piacra?

„Általában a vasutak természetesen hatalmas lökést adtak a külkereskedelem fejlődésének, de a kereskedelem azokban az országokban, amelyek főleg nyersanyagot exportálnak, növelte a tömegek nyomorát. Nemcsak azért, mert az új eladósodás, amelyet a kormányok a vasútépítésért vállaltak, a tömegekre nehezedő adóterhek zömét megnövelte, hanem azért is, mert attól a pillanattól kezdve, hogy bármely helyi terméket át lehetett változtatni kozmopolita arannyá, sok azelőtt olcsó, általában eladhatatlan termék (például gyümölcs, bor, hal, őz stb.) megdrágult. Ezeket most elvonták a nép fogyasztásából, miközben másrészt maga a termelés, jobban mondva a különféle termékfajták aszerint váltakoztak, hogy mennyire alkalmasak vagy alkalmatlanok az exportra."

Lenin mély meggyőződése, hogy a *gazdasági fejlődés rugóit és perspektíváit csak marxista elemzéssel lehet tudományosan megközelíteni és feltárni,* győzelmesen igazolódott nemcsak a vitában, hanem a fejlődés további menetében is és a Bolsevik Pártnak abban a képességében, hogy a fejlődést a szocialista forradalom irányában befolyásolja.

A realizálási elmélet és a piackérdés

Lenin döntően járult hozzá a marxi realizálási elmélettel és a marxi válságelmélettel kapcsolatban felmerült vitás kérdések tisztázásához.

Marx piacelméletét a következő tételbe lehet sűríteni: *a tőkés termelés megteremti saját piacát és egyszersmind megteremti saját piackorlátait.*

Marx ennyiben küzdötte le és múlta felül Ricardónak a piacról vallott nézeteit. A ricardói piacelméletnek éppen az ellentmondást kizáró egyoldalúsága vezetett a probléma Say-féle vulgarizálására. (Vö. Theorien über den Mehrwert. II. kötet.)

A kapitalista valóságtól eltávolodva súlyos elméleti képtelenségekhez jutnak el mindazok, akik ennek a tételnek akár első, akár második

felét tagadják vagy elhagyják. Csak a kettő együtt, csak az ellentmondás egésze teszi érthetővé, hogy

a) a kapitalista gazdasági rendszer egyáltalán funkcióképes (amit pedig tagadni merő esztelenség);

b) a tőkés árutermelés menete ciklikus, azaz súlyos funkciózavarok rendszeresen megszakítják ezt a menetet.

Mindez azonban következetesen azt is jelenti, hogy a piacproblémát, a marxi válságelméletet nem szabad összekeverni a realizálás elméletével. Ez két egymással ugyan összefüggő, de különböző kérdés. A realizálás elmélete azt magyarázza meg, hogy miért nincs a kapitalizmusban permanens válság, a piacprobléma elemzése pedig azt, hogy miért vannak a kapitalizmusban rendszeresen visszatérő túltermelési válságok.

Az immár évtizedek óta hullámzó vitát épp az teszi oly meddő szőrszálhasogatássá, hogy a vitázó felek kritikátlanul összekeverik a realizálási elméletet a piacproblémával. Ez a rendkívül szívós félreértés vagy félremagyarázás még Bernstein egyik kései ivadéka, az angol revizionista Strachey számára is „jól jön"; megengedi ugyanis, hogy „A mai kapitalizmus" című könyvében a százszor felmelegített és százszor megcáfolt „kritikai véleményt" százegyedszer kinyilatkoztassa.

„Az egyensúlynak az a hiánya, amely válságokhoz vezet, valamilyen módon nyilván összefügg a rendszernek azon belső rendellenességével, hogy nem képes késztermékei számára piacot előteremteni. De hogy miben áll ez az összefüggés, azt Marx sohasem tisztázta teljesen." (Strachey: Contemporary Capitalism, London, 1956. 219 o.)

Strachey „elfelejt" még csak utalni is Lenin idevágó műveire, amelyekben éppen ezt a kérdést tisztázta teljesen, — egyszerűen azáltal, hogy rámutatott: nem szabad a marxi realizálási elméletet a marxi válság-elmélettel összekeverni.

Teljesen téves, a marxi nézetek félreértésén vagy szándékos meghamisításán alapszik az a felfogás, amely a marxi elméletből annak lelkét, a dialektikát kizsigerelve, a következő alternatívát állítja fel: vagy helytálló a marxi realizálási elmélet, s akkor ez rácáfol a piacproblémára, vagy a piacprobléma létezik, s akkor az újratermelési sémák alig többek elméleti játszadozásnál.

Marx kutatásai a kapitalizmus belső rugóinak felfedésére irányultak; annak a feltárására, hogy mely mechanizmusok terelik a kapitalista gazdasági rendszert az újratermelés egyre magasabb szintjein megvalósuló *egyensúly* felé. Marx tehát célul tűzte ki, hogy azt, amit Adam Smith a „láthatatlan kéz"-nek nevezett, a kapitalizmus immanens törvényszerűségeinek feltárásával mutassa ki.

Az arányok kialakulásának tendenciája, a rendszer egyensúlyi helyzetre való spontán törekvése nem vonható kétségbe, mihelyt a bővített újratermelés ténysorozatát elismertük: a feladat mindössze magának a folyamatnak tudományos elemzése. Ezért hangsúlyozza Lenin:

„A realizálás elmélete abból indul ki, hogy a termelés arányosan oszlik el. Ez a kapitalizmus eszménye, de korántsem a valósága." (Lenin Művei, 4. köt. 83. o.) „Mi a realizálási elmélet feladata? Az, hogy megmutassa, *hogyan* megy végbe a társadalmi össztőke újratermelése és körforgása." (Lenin Művei, 4. köt. 74. o.)

Rengeteg papír és nyomdafesték veszett már kárba azokkal a kísérletekkel kapcsolatban, hogy a marxi realizálási elméletet újabb és legújabb matematikai képletekkel, új egyenletrendszerek felállításával igazolják vagy helyesbítsék, finomítsák vagy cáfolják. A marxi gondolatmenetet számszerű példákkal, matematikai levezetésekkel legfeljebb csak illusztrálni, de sem bizonyítani, sem megcáfolni nem lehet. Marx lángesze — csakúgy, mint Lenine — rendkívüli módon egyesítette magában a legmagasabbfokú absztrakció képességét a realitás legkifinomultabb érzékével. A realitás érzéke az, ami nem engedi a társadalmi össztőke egyre magasabb szinten ismétlődő bővített újratermelésének *tényét* másként értelmezni, csak úgy, mint a vizsgálat tárgyát képező gazdasági rendszer azon tulajdonságát, hogy *egyensúlyi helyzet felé tendál;* a tudományos absztrakció teszi másrészt lehetővé, hogy az ebben az irányban ható belső mozgató erőket feltárja. „A sémák egymagukban semmit sem bizonyíthatnak; *csak szemléltethetik a folyamatot, ha annak egyes elemei elméletileg már tisztázottak*" — hangsúlyozza Lenin Tugan-Baranovszkijjal szemben. (Lenin Művei, 4. köt. 56. o.)

A bővített újratermelés egyik döntő vonása pl. az érték átváltozása termelési árrá. A közelmúltban egy angol közgazda, Meek megtette a legújabb kísérletet a dolog matematikai formulázására. Ki tudta alakítani az egyensúlynak azt a képletét, amelyben minden tőkére az átlagprofit jut, és ugyanakkor a profitok összege egyenlő az értéktöbblet összegével. Olyan szimultán egyenletrendszert azonban már nem tudott megszerkeszteni, amelyben ugyanakkor még a termelési árak összege is egyenlő legyen az értékek összegével. De helyesen mindjárt hozzá is teszi: „Azt állítani, hogy a Tőke bármely okfejtése Marx számtani illusztrációival áll vagy bukik, módszerének komoly félreértéséről tanúskodnék, és úgy vélem ugyanúgy elvetné a súlykot az, aki Marxot hibáiból matematikai formulák segítségével szándékoznék »kimenteni«." (Economic Journal, 1955. március, 103. o.)

Miben áll ez a marxi módszer, a dialektikának ez az alkalmazása gazdasági problémákra, amelyet Lenin oly híven megőrzött és oly nagy tudományos hatásfokkal állított saját kutatásainak szolgálatába? A marxi elemzés a gazdasági összfolyamatnak olyan tudományos megközelítése, amely magában foglalja a részfolyamatok kölcsönös összefüggését (ha úgy tetszik, szerves egységbe fűzi a mikro-ökonomiai szemléletet a makro-ökonomiai szemlélettel), s ugyanakkor a rögzített összképen, a pillanatfelvételen is szemlélteti a rendszer tovafejlődésének irányát (ha úgy tetszik, szerves egységbe fűzi a statikus és a dinamikus szemléletet).

Mi ennek a tudományos módszernek ciklópi igényességéhez képest az, amivel a közgazdasági elmélet polgári korifeusai dicsekedhetnek? Erre azért érdemes emlékeztetni, mert akadnak nálunk is a „lélektani módszernek" hódoló tehetséges és szellemes polgári közgazdászok, akik éppen azért, mert a marxi módszert csak igen felületesen ismerik, szívesen emlékeznek meg Marxról némi vállveregető fölénnyel. Egészen más annak a beállítottsága, aki igyekszik közelebb jutni a marxi módszer példátlan termékenységének nyitjához, mint például az angol közgazdász May, aki megállapítja: „Marx pusztán okfejtéseinek kísérőjeként használt számításokat. Gondolkozása olyanformán köti össze a keresztmetszeti és a folyamat-elemzést, ami még a ma rendelkezésre álló

matematikai technikával is aligha fogható át." (Economic Journal, 1948. dec.)

Marx a tanulmányozandó fő jelenséget abban látta, hogy a bővített újratermelés az egyéni tőkék versenyén keresztül megy végbe. Mi az, ami a kettőt összekapcsolja? A tőke szerves összetételének a növekedése — mutat rá Lenin Sztruve elleni vitájában: „Az állandó és a változó tőke marxi megkülönböztetése ... lógikailag összekapcsolja a realizálás elemzését az egyéni tőke termelésének elemzésével." (Lenin Művei, 4. köt. 74. o.) Továbbá: „... azt látjuk, hogy leggyorsabban a termelési eszközök termelését szolgáló termelési eszközök termelése növekszik, majd a fogyasztási cikkek termelését szolgáló termelési eszközök termelése következik s leglassabban a fogyasztási cikkek termelése növekszik. Ezt a következtetést Marxnak A tőke II. kötetében található kutatásai nélkül is levonhattuk volna, mégpedig annak a törvénynek alapján, mely szerint az állandó tőkének az a tendenciája, hogy gyorsabban növekszik a változó tőkénél: az a tétel, mely szerint a termelési eszközök gyorsabban növekednek, nem egyéb, mint ennek a törvénynek egyszerű körülírása az egész társadalmi termelésre alkalmazva." (Lenin Művei, 1. köt. 82. o.)

Ez a kapitalizmus vertikális fejlődésének, a tőkés gazdasági szervezet növekedésének és differenciálódásának a modellje.

Éliane Mossé rendkívül érdekes tanulmányában a francia kapitalizmus fejlődésén mutatja ki statisztikailag a marxi modell helyességét. Összefoglalóan megállapítja: „Marx kutatásait a társadalmi tőke felhalmozásának mechanizmusaira, közelebbről az I. osztálynak (a termelőeszköz-termelésnek) a gazdasági fejlődésben betöltött vezető szerepére vonatkozólag a statisztikai elemzés igazolja: láttuk hogy a termelőeszközöket vagy általánosabb értelemben a termelő fogyasztásra szánt javakat termelő iparágak növekedése meghaladta a közvetlenül fogyasztási cikkeket gyártó iparágak növekedését." (Marx et le problême de la croissance dans une économie capitaliste, Párizs, 1956. 230. o.)

Egyébként a szerző rámutat, hogy a jelenlegi polgári közgazdaságtan „újra felfedezte" ezt a tendenciát: a többi között az Aftalion, Tinbergen és Harrod által kifejtett „gyorsulási elv", a keynes-i elemzésben használt „multiplikátor" egyaránt az I. osztálynak a konjunkturális és strukturális változások szempontjából döntő jelentőségét húzza alá. (I. m. uo.)

Lenin hangsúlyozza: Ez az, ami biztosítja a társadalmi termék realizálását, a társadalmi össztőke egyre magasabb szinten történő újratermelését; ehhez elvben semmiféle nem-kapitalista szektorra vagy külső piacra nincs szükség. Határozottan leszögezi Lenin, hogy a realizálási elmélet „csak a folyamat első oldalára, csak a kapitalizmus vertikális fejlődésére vonatkozik. A realizálás elméletének (vagyis a társadalmi össztőke újratermelését és körforgását tisztázó elméletnek) megállapításaihoz okvetlenül egy zárt kapitalista társadalmat kell vennie, vagyis el kell tekinteni attól a folyamattól, amellyel a kapitalizmus átterjed más országokra, attól a folyamattól, amellyel az egyik ország áruforgalmat bonyolít le egy másik országgal, mert ez a folyamat semmivel sem járul hozzá a realizálás kérdésének megoldásához, hanem csak kiterjeszti a kérdést egy országról több országra. Világos továbbá az is, hogy a realizálás elvont elméletének az eszményien fejlett kapitalista társadalmat kell kiindulópontnak vennie." (Lenin Művei, 4. kötet, 87., 88. o.)

Ezen a folyamaton belül, ennek a folyamatnak az alapján megy végbe a piacprobléma kiéleződése. *Ellentmondásos és válságoktól megszakított folyamatról van tehát szó, de ez mit sem változtat azon, hogy maga ez az összfolyamat a társadalmi össztőke egyre magasabb szinten történő újratermelésének folyamata.* Ha a piacprobléma kiéleződése a kapitalizmus vertikális fejlődésének ezt a folyamatát huzamosabb időre megakasztja, illetve lehetetlenné teszi, akkor ezzel alapjaiban rendíti meg a kapitalizmus gazdasági rendszerét, mint ahogyan az 1929-ben kezdődött nagy válság éveiben például az Egyesült Államokban ez be is következett. Ez azonban csak azt jelenti, hogy a realizálási elmélet és a válságelmélet, a realizálás problémája és a piacprobléma természetesen nem függetlenek egymástól. *A válságnak a kapitalizmus fejlődésében betöltött pozitív funkciója, hogy egyre magasabb szinten létrehozza a bővített újratermelés feltételeit. Ahol ezt a funkcióját a piacprobléma rendkívüli kiéleződése folytán már nem képes betölteni, ott — de csak ott! — a piacprobléma valóban egybeesik a realizálás problémájával, és a válság magát a rendszert alapjaiban rázza meg.*

A kapitalista fejlődésnek kezdettől fogva két dimenziója van: Lenin kifejezésével, a kapitalista ország vertikálisan és horizontálisan fejlődik, azaz növekszik, strukturálisan differenciálódik és egyúttal terjeszkedik.

Ezzel tulajdonképpen csak megismétlődik, a kapitalista nemzetgazdaságok és a tőkés nemzetközi gazdasági kapcsolatok szintjén, a tőke koncentrációjának és centralizációjának folyamata. Ami az egyéni tőkéket illeti, a tőkés versenyben a folyamat két oldala egymástól elválaszthatatlan.

A szabadverseny sikerrel konkurráló egyéni tőkéje nemcsak a „saját" munkásaiból kisajtolt értéktöbbletet sajátítja el, hanem versenytársa rovására is növekszik. A tőkés versenynek ez a törvényszerűsége áll — sőt fokozottan áll — a nemzetközi versenyre is, ahol a sikerrel konkurráló nemzeti burzsoázia nemcsak a „saját" országának munkásaiból kisajtolt értéktöbbletet sajátítja el, hanem a másik ország rovására is növekszik. Ez mellesleg rávilágít Rosa Luxemburg tévedésére is, amely „Die Akkumulation des Kapitals" című könyvének egész gondolatmenetére rányomja bélyegét. A tőkés verseny valóságában ugyanis egyáltalán nem arról van szó, hogy a nemzeti tőke az értéktöbbletet „saját" országában nem képes realizálni, hanem fordítva, konkréten éppen arról, hogy a világpiacon sikerrel konkurráló nemzeti tőke a „saját" országában kitermelt értéktöbbletet jóval meghaladó profitot sajátít el a versenyben álló másik ország rovására.

A folyamat eredménye a nemzeti össztőke erősödése és agresszivitásának növekedése. A nemzeti össztőkék nemzetközi versenyében a tőke centralizációjának már más országok gazdasági alárendelése vagy leigázása, valamint a konkurráló nemzeti tőkével való összefonódása (a tőke nemzetközivé válása) felel meg.

Leninnek óriási tudományos érdemei vannak abban is, hogy ő tárta fel, miként csap át a piacprobléma éleződése folytán a szabadverseny a monopóliumba, és hogyan jelenik meg a piacprobléma az imperializmus korszakában.

A piacprobléma az imperializmus korszakában

Az ipari tőke uralmának kibontakozásával minden ország burzsoáziája monopolizálja saját nemzeti piacát; ha erős és fejlett ipara van, a szabadkereskedelem révén, ha gyenge és elmaradt, akkor a protekcionizmus segítségével.

A finánctőke uralmának idején másfajta tendenciák érvényesülnek. A finánctőke a saját monopolizált nemzeti piacát mindössze ugródeszkának tekinti külső piacok meghódításához. A finánctőkét mindenekelőtt a külpiacok monopolizálására, valamint a világpiaci monopólium megszerzésére irányuló törekvés jellemzi. „Ahhoz, hogy a monopólium teljes legyen, a konkurrenseket nemcsak a belső piacról (az illető állam piacáról) kell eltávolítani, hanem a külső piacról is, az egész világról el kell távolítani. Van-e a finánctőke korszakában gazdasági lehetőség arra, hogy a konkurrenciát még az idegen államban is kiküszöböljék? Természetesen van rá lehetőség: ennek módja — a pénzügyi függőség és a konkurrens nyersanyagforrásainak, majd pedig valamennyi vállalatának felvásárlása." (Lenin Művei, 23. kötet, 36. o.)

Mintha csak Lenin a II. világháború utáni Marshall-terv vagy a Közép-Kelettel kapcsolatban a közelmúltban meghirdetett Eisenhower-doktrina feltételeit és következményeit vázolná itt fel!

Itt a tőke nemzetközivé válásának folyamatában egy olyan törvényszerűség érvényesül, amelyet Lenin magától az árutermeléstől teljesen elválaszthatatlannak tartott, de ami nemzetközi síkra kivetítve a kapitalista rendszer legsúlyosabb megrázkódtatásaira vezet. *Az egyenlőtlen fejlődés törvénye* az imperializmus korszakában (azaz a világpiac birtoklásáért harcoló teljesen kifejlett monopóliumok uralmának korszakában) gyakorlatilag a piacprobléma hallatlan kiéleződésére, elméletileg pedig a piacprobléma újszerű felvetésére kell, hogy vezessen. Ennek az újfajta kérdésfelvetésnek tudományos alapjait rakta le Lenin.

Az iparágak egyenlőtlen fejlődése még csak a nemzeti kapitalizmus vertikális fejlődésének, az ipari tőke teljes kibontakozásának szükségszerű velejárója. A monopóliumok uralta tőkésországok egyenlőtlen fejlődése viszont már nem egyszerűen azt indokolja meg, hogy a kapitalista országoknak miért van szükségük árukivitelre, hanem konkréten azt, hogy a monopoltőkés országoknak miért van szükségük tőkekivitelre és gyarmatokra.

Kautsky a külpiacok monopolizálására irányuló törekvéseket „Nemzeti állam, imperialista állam és államszövetség" című könyvében (Nürnberg, 1915.) „az imperialisták durva tudatlanságának" tulajdonítja és a teljes szabadkereskedelem visszaállításának előnyeiről oktatja ki őket.

A dolog gazdasági lényegét tekintve a gyarmat nem egyéb, mint a monopolizált külpiac a szónak abban az átfogó, az illető terület egész gazdasági életére kiterjedő értelmében, mint azt Lenin a fentebb idézett kitételben megjelöli. Kautsky könyvének „Kereskedelmi szerződések" című fejezetében azt bizonygatja — külkereskedelmi statisztikai részletezéssel, különösen Egyiptom példáján —, hogy ez az anyagbeszerzés és áruelhelyezés legésszerűtlenebb és legkevésbé célravezető formája. „Angliának Egyiptommal folytatott kereskedelme kisebb mértékben növekedett, mint egész külkereskedelme. Nincs okunk feltételezni, hogy

ez a kereskedelem Egyiptom katonai megszállása nélkül, pusztán a gazdasági tényezők súlya révén, kisebb mértékben növekedett volna." (I. m. 72. o.)

Ez a piacproblémának az imperializmust megkerülő beállítása, a piacprobléma kiszakítása az imperialista korszak kereteiből és alapadottságaiból. Különösen groteszkul hat ez a megjegyzés, ha meggondoljuk, hogy a világ újrafelosztásának kellős közepette 1915-ben vetette Kautsky, az imperialista józan ész eme megtestesülése papírra. Kísértetiesen hat napjainkban, amikor az angol és a francia imperializmus íme sutbadobva minden józan meggondolást, egy utolsó, kudarcot vallott kísérletet tett Egyiptom katonai leigázására, s amikor az Egyesült Államok imperialista riválisai rovására igyekszik Egyiptom és az egész Közép-Kelet felett egyeduralomra szert tenni.

A marxizmus álláspontjáról a polgári liberalizmus álláspontjára lecsúszott Kautsky a szabadkereskedelmi szerződések hálózatában látja a háborús összeütközésig kiéleződött piacprobléma megoldásának útját. El kell törölni az agrárvámokat a fejlett ipari országokban, javasolja, és el kell törölni az ipari vámokat a nyersanyagtermelő agrárországokban. „Ilyen természetű kereskedelmi szerződések a legjobb eszközei a gazdasági fejlődés előmozdításának, s emellett igen hatékonyak a világbéke megteremtése és biztosítása szempontjából." (I. m. 73. o.)

Lenin rámutatott, hogy az imperialisták közötti szerződések és békés megegyezések mitsem változtathatnak a külpiac monopolizálásáért és a világpiaci monopólium megszerzéséért folytatott harcon, sőt annak mindössze — a háborús összeütközésekkel váltakozó és azokat előkészítő — viszonylag békés formái. „A békés szövetségek háborúkat készítenek elő és a háborúkból nőnek ki, kölcsönösen feltételezik egymást, s a világgazdaság és a világpolitika közti imperialista kapcsolatok és kölcsönös viszonyok egy és ugyanazon talaján a harc békés és nem békés formáinak változását eredményezik." (Lenin Művei, 22. kötet. 308. o.)

Kautsky egyébként — a maga apologetikus módján — kényszerül annak beismerésére, hogy az imperializmus korszakában a belpiac mindössze ugródeszka a külpiacok meghódítására. Nézete szerint a nemzetközi konkurrencia kiéleződése szükségessé teszi a német belpiac kiszélesítését, úgyhogy az magába foglalja azt, amit a német imperializmus szócsövei II. Vilmostól Hitlerig Mitteleurópának neveztek. „A belső piacnak ilyen kiszélesítésére, mint fejlődésének legszilárdabb alapjára szüksége van Mitteleurópa piacának is, ha a versenyt a többiekkel egyenlő feltételek mellett akarja felvenni. Eleddig Németország belső piaca elegendő volt ahhoz, hogy gazdasági hatalmát a világpiacon kibontakoztassa. Ez most kezd megváltozni." (I. m. 74. o.)

Kautsky javaslata az, hogy a német imperializmus a szomszéd országokat belpiacának kiszélesítése céljából ne annektálja — isten ments! —, hanem integrálja. „A Német Birodalmat szomszédaival összekötő vámunió beindítója lehet az Európai Egyesült Államoknak." (I. m. 75. o.)

Nincsen új a nap alatt. Mint látjuk, itt az európai integráció tervét vetíti előre Kautsky, s hozzá még jóval szókimondóbban, mint ahogy azt az integráció mai apostolai teszik: ti. minden köntörfalazás nélkül, mindjárt kezdetben mint a német belpiac kiszélesítésének eszközét!

Az európai közös piac valóban egy ilyen vámunió a nyugatnémet imperialisták és kapitalista szomszédaik között. Csak éppen most szégyenlősebben „közös piacnak" nevezik azt, amit Kautsky nyíltabban a „kiszélesített német belpiacnak" nevezett. A szerződés azonban mitsem változtat azon a Lenin által leszögezett igazságon, hogy ezeken a kereteken belül folyik a résztvevők közötti késhegyre menő harc a „közös piac" monopolizálásáért.

Külön marxista elemzésnek kell alávetni azt, hogy a piackérdés szempontjából rendkívüli horderejű lenini megkülönböztetés a kapitalizmus vertikális és horizontális fejlődését illetően hogyan érvényesül a tőke nemzetközivé válásának mai fokán a jelenkori kapitalizmus vezető országaiban; milyen konkrét új jelenségeket hoz létre a népgazdasági struktúrák változásaiban és a nemzetközi munkamegosztásban.

A lenini tudományos alapvetés után a monopoltőkés piacprobléma tanulmányozását megengedhetetlenül, a marxizmus—leninizmus fejlődését gátló módon elhanyagoltuk. A SZKP XX. kongresszusa is hangsúlyozta, hogy a marxista közgazdászoknak pótolniuk kell ezt a mulasztást. Ennek során meg kell ütközniük a marxizmus mindkét karikatúrájával, a dogmatizmussal és a revizionizmussal egyaránt, és helyre kell állítaniuk teljes teremtő erejében az ortodox marxizmust annak eleven lenini értelmezésében. Most is érvényes az, amit Lenin Sztruve ellen mondott:

„Az új kritikai hang nem biztosíték a régi hibák ismétlése ellen. Nem, akkor már jobb, ha az ortodoxia zászlaja alatt maradunk! Nem hisszük, hogy az ortodoxia bármit is a hitre enged bízni, hogy az ortodoxia kizárja a kritikai átalakítást és továbbfejlesztést, s megtűri, hogy történelmi kérdéseket elvont sémák mögé rejtsenek. Ha vannak ortodox tanítványok, akik elkövették ezeket a valóban súlyos hibákat, a felelősség ezért teljesen ezeket a tanítványokat terheli és semmiképp sem az ortodoxiát, amit éppen ellenkező tulajdonságok jellemeznek." (Lenin Művei, 4. kötet, 88. o.)

Javaslat az ipar gazdasági irányításának új rendszerére*

A gazdaságfejlesztési *politika* mellett az elmúlt években igen sok kritika érte a gazdaság *irányításában* alkalmazott módszereket is. Vitathatatlan, hogy az államosítás után kialakított szocialista iparvezetési szervezet a korábbihoz képest új, minőségileg magasabbrendű fejlődési fokot jelentett, s ezzel a szervezettel olyan arányú és ütemű ipari fejlődést értünk el, amilyen a felszabadulás előtti Magyarországon elképzelhetetlen lett volna. Ugyanakkor azonban kétségtelen, hogy a gazdaságpolitikai hibák elkövetéséhez és azok következményeinek súlyosbodásához nem kismértékben járultak hozzá a gazdaság irányításában követett nem kielégítő módszerek, s kétségtelen az is, hogy e módszerek fejlődése kölcsönhatásban állott a gazdaságpolitika alakulásával. A gazdaságvezetési módszerek javítása önmagában nem elégséges ugyan ahhoz, hogy az ország jelenlegi nehéz gazdasági helyzetét előnyösen megváltoztassa (ez jórészt a gazdaságpolitika eredményességétől függ), de az irányítási és vezetési módszerek megjavítása *nélkül* helyes gazdaságpolitika esetén sem remélhető a nehézségek sikeres leküzdése, az ország gazdasági helyzetének gyökeres javulása.

A népgazdaság irányításának alapvető problémáin belül fontos helyet foglal el az *ipar* irányításának kérdése. Kétségtelen, hogy az iparvezetés tökéletesítése elválaszthatatlanul összefügg a népgazdaság többi ágának és a népgazdaság egészének irányításával. Ezért az iparvezetési módszerek fejlesztésére irányuló javaslatok kidolgozásakor óhatatlanul ki kell térni azokra az összefüggésekre, kapcsolatokra, amelyeken keresztül az ipar a népgazdaság egészébe illeszkedik. Másrészt, mivel az ipar az irányítási módszerek szempontjából is döntő ágazat, helytelen lenne, ha a gazdaságvezetési módszerek fejlesztésekor nem az iparral szemben támasztott igényekből indulnánk ki, aminthogy helytelen lenne az is, ha az ipart a népgazdaság egészéből kiszakítva vizsgálnánk.

Az irányítás javítását célzó konkrét intézkedéseket alapos elemzésnek kell megelőznie. Ezzel kapcsolatban, úgy hisszük, hogy az ipar irányításának fejlesztésével összefüggő és egymáshoz szorosan kapcsolódó kérdések *összefoglaló* leírása már csak azért is szükséges, hogy az egyes részintézkedések kidolgozásakor, továbbá a szükséges átmeneti intézkedések megtételekor egységes elgondolásra lehessen támaszkodni; egy ilyen összefüggő elgondolás előmozdíthatja, hogy a részletintézkedések beilleszkedjenek az egész koncepcióba, és elkerülhetővé teszi egymásnak esetleg ellentmondó részintézkedések meghozatalát.

Fontos kérdés, hogy *mikor* és *milyen ütemben* szabad az új mechanizmust megvalósítani. Egészen világos, hogy amíg a legfontosabb gazdasági kérdésekben — az ellenforradalmi események és részben az előző gazdaságpolitika hibái miatt — nem sikerül egyensúlyi helyzetet teremteni, addig arra sincs lehetőség, hogy

* Jelen tervezet összeállítását megelőzte 1956. decemberben az iparügyi minisztériumok, az Országos Tervhivatal, a Pénzügyminisztérium, a bankok és a Minisztertanács Titkársága körülbelül 30—40 dolgozójából alakult munkacsoportok vita-sorozata. A vita során néhány alapvető kérdésben nem jutottunk azonos véleményre. A javaslat ezért csak az összeállítók, Bokor János, Gadó Ottó, Kürthy Pál, Meitner Tamás, Sárosi Sándorné és Wilcsek Jenő véleményét fejezi ki — bár feltehetően döntő részben fedi az előkészítésben résztvevők többségének nézetét. Az 1957. január elején elkészült javaslatot az utóbbi hetekben a Gazdasági Bizottság Titkárságán, a Közgazdasági Bizottság ülésén és az O. T. Tervgazdász körében lefolyt ankéton megvitatták. A vitákon elhangzott felszólalások alapján a javaslatot néhány — elsősorban elvi — indoklással kiegészítettük, de a javaslat érdemi részén nem változtattunk. A javaslat összeállítói ezúton is megköszönik az előkészítő munkában résztvett munkatársak és a vitákban felszólalók rendkívül hasznos segítségét és útmutatását.

az új mechanizmust *a maga egészében* megvalósítsuk. (Ez persze nem jelenti azt, hogy egy sor intézkedésre az egyensúly megteremtéséig nem kerülhetne sor.)

Véleményünk szerint, a mechanizmus *teljes megvalósítását* sem szabad távoli, perspektivikus célkitűzésként kezelni. A gazdasági helyzet, a gazdaságpolitikai elhatározások és a lehetőségek ismeretében kell majd dönteni arról, hogy mikor és milyen ütemben történjék a mechanizmus teljes átalakítása. Mérlegelni kell azt is, hogy a gazdaságpolitika és a gazdasági mechanizmus kölcsönösen hatnak egymásra.

A mechanizmus átalakításának vannak előzetesen és egyszerre megvalósítandó előfeltételei. Vannak viszont olyan intézkedések is, amelyeket fokozatosan lehet, sőt kell megvalósítani. Utóbbiakhoz tartoznak például az új mechanizmusban kívánatos szervezeti változások, amelyekhez igen óvatosan kell majd hozzákezdeni. (A szervezeti elgondolások részletesebb kidolgozását éppen ezért egyelőre nem is tartottuk időszerűnek.)

★

Az ipar — és a népgazdaság — irányítását eddig a túlzott központosítás jellemezte. Ez megnyilvánult egyebek közt abban, hogy a gazdaságfejlesztési tervek megvalósítását szinte teljes egészében tételes központi utasításokkal igyekeztünk elérni. A gazdasági mechanizmusokat már elvben sem a terv végrehajtásához szükséges alapvető eszközöknek, hanem csupán a központi utasításokat alátámasztó, azokat segítő — de nem helyettesítő — eszközöknek tekintettük. A mechanizmusok gyakran még ezt a feladatot sem látták vagy láthatták el. (Növelte nehézségeinket, hogy egyrészt az a gazdaságpolitika, amelynek végrehajtását az utasítások célozták, sok hibát tartalmazott, másrészt az utasítások is sokszor rosszak, ellentmondóak voltak.)

A központi utasítások részletekbe menően szabályozták az ipar egész tevékenységét és a vállalatokat, illetve azok vezetőit egyszerű végrehajtó szervekké tették. A vállalatok önállóságának ilyen alacsony foka nem tette lehetővé az önálló kezdeményezést, de nem biztosította azt sem, hogy a vállalatok tevékenysége mindenkor és mindenben megfeleljen a népgazdaság érdekeinek.

A központi utasítások — és a mutatószámrendszer — egyszerűsítésére, valamint a vállalatok önállóságának fokozására korábban hozott intézkedések nem bizonyultak hatékonyaknak. Ezek az intézkedések a legjobb esetben is csak kisebb *mennyiségi* változást hoztak, de *minőségi* változást nem eredményeztek. A bürokráciát lényegében nem sikerült kiküszöbölni, a gazdasági irányítás módszerei érdemben nem javultak. Ezért olyan intézkedések kívánatosak, amelyek a központi irányítást közvetlen és részletes utasítások tömege nélkül is lehetővé teszik, és emellett teret engednek minden olyan alulról jövő kezdeményezésnek, amely összhangban van a népgazdaság érdekeivel.

Alapvető elvként kell leszögezni, hogy *szocialista és szocializmust építő állam kizárólag tervgazdálkodást folytathat.* (A tervgazdálkodás már önmagában feltételez bizonyos fokú centralizációt. Ezért teljesen helytelen *általában* a centralizáció elleni harcról beszélni, mert a valóságban csak a *túlzott* centralizáció akadályozza fejlődésünket. Bizonyos azonban, hogy *eddigi* módszereink túlzott centralizációt jelentettek, és sok tekintetben bürokratikusak voltak.)

A tervgazdálkodás azonban nem jelenti szükségképpen *minden* gazdasági tevékenység központi szabályozását, s nem jelenti okvetlenül az egyes tevékenységek és célok *teljesen pontos* meghatározását sem. A központi előírások korlátozhatók és korlátozandók is, mert *nem lehet,* de *nem is lenne célszerű* mindent központilag előírni. Az ilyen törekvés egyenesen károsnak bizonyulhat, például ha a terv hosszabb időre előre rögzíti a feladatokat, az igények pedig változnak. Ilyenkor az ilyen terv végrehajtása könnyen sértheti a népgazdaság érdekeit, s a népgazdasági érdekek szempontjából előnyösebb lehet, ha a népgazdasági terv egyes vonatkozásokban nem pontos előírásokat, hanem *tendenciákat* irányoz elő. Ez még a terv legfontosabb arányainak jó részére is érvényes, hiszen a megvalósulás sem történik *pontosan* az előírások szerint (például, ha a tervet túlteljesítik).

Az elmúlt évek tapasztalatai bizonyították, hogy csak azoknak a tervutasításoknak van komoly szervező erejük, amelyekhez — elsősorban a vállalatok vezető dolgozóit személyükben is érintő — erkölcsi vagy anyagi következmények fűződnek. Azt is bizonyították a tapasztalatok, hogy ha az utasítás ellentétes a vállalat és a dolgozók anyagi érdekeivel, úgy azt csak igen nehezen hajtják végre, sok esetben pedig különféle „kiskapuk" kihasználásával megkerülik a végrehajtást.

Ebből az a következtetés vonható le, hogy az anyagi ösztönzés, ha népgazdasági szempontból kedvező irányban hat, feleslegessé tehet sok utasítást, s a tervcélok döntő része közvetlen központi utasítások nélkül, gazdasági eszközök igénybevételével is megvalósítható. Utasításokra ez esetben is szükség lehet, de csak kiegészítésképpen, ott és olyan mértékben, ahol és amilyen mértékben erre az adott időszakban szükség van, ha más — gazdasági — eszközök nem elegendők a tervcélok valóraváltásához.

A gazdasági befolyásolás eszközei *általában* az úgynevezett gazdasági mechanizmusokon keresztül, tehát *közvetett* módon hatnak. De rendelkezésre állanak olyan befolyásoló eszközök is, amelyek *közvetlenül* — a mechanizmustól függetlenül — érvényesíthetők és egyforma erősek, vagy adott esetben még erősebbek is, mint a központi (terv-) utasítások.

A gazdasági mechanizmuson keresztül közvetve befolyásoló eszközök a vállalatok és azok dolgozóinak anyagi érdekeltségére épülnek. A múltban ezt az érdekeltséget egyes mutatók teljesítéséhez kapcsoltuk, aminek az volt a természetes következménye, hogy a terv mutatóinak jó része (amelyekhez nem kapcsolódott személyes anyagi érdekeltség) meggyengült, sőt sokszor elsikkadt. Ezenkívül a vállalatok érthető módon arra törekedtek, hogy a tervfeladatokat minél lazábban szabják meg számukra. Kézenfekvő ezért, hogy az anyagi érdekeltséget célszerű a terv valamennyi részmutatóját szintétikusan kifejező mutatóhoz fűzni. Ezt a követelményt a legjobban megközelítő mutató — a meglévő hiányosságai mellett is — a *vállalati jövedelmezőség.*

Tisztában kell lenni azzal, hogy szocialista termelési viszonyok között a vállalatok jövedelmezősége nem ugyanazt fejezi ki, mint a tőkés vállalatokban. Nálunk a jövedelmezőség nem az egyetlen cél, hanem elsősorban eszköz a népgazdasági célok megvalósítása szolgálatában. Ez azonban mit sem von le a jövedelmezőség jelentőségéből; sőt, a szocialista társadalom számára a vállalatok jövedelmezősége a népgazdaság minél gyorsabb ütemű fejlesztését támasztja alá, s így fokozott jelentőségűvé válik. Ugyanis a jövedelmezőség növekedése — bár pénzformában mutatkozik — a rendelkezésre álló anyagi eszközök növekvő halmazát képviseli, olyan eszközökét, amelyek a termelés bővítésének anyagi alapjául szolgálhatnak.

Jóllehet a jövedelmezőség mutatója nem fejezi ki minden esetben egyértelműen és összehasonlításra alkalmas módon a végzett munka minőségét, de ez leggyakrabban nem a mutató hibája, hanem annak tulajdonítható, hogy a mutatót nem jól alkalmazzuk, illetve nem teremtjük meg hatékony alkalmazásának komplex feltételeit (például a gazdasági egyensúlyt, a jövedelmezőséghez fűződő érdekeltséget), nem tudatosítjuk kellőképpen a kalkuláció szükségességét stb. A mechanizmusokat úgy kell működtetni, hogy a jövedelmezőség színvonala egyre inkább *a tervcélokkal összhangban levő* vállalati tevékenységgel legyen növelhető, más szóval, hogy az a vállalat legyen jövedelmező, illetve jövedelmezőbb, amelynek működése leginkább szolgálja a népgazdasági terv megvalósítását.

A jövedelmezőség mutatóját az eddiginél jóval nagyobb mértékben kell felhasználni a tervek kidolgozásában, azok gazdaságossági számításokkal való megalapozásakor.

A jövedelmezőségi mutató szerepének ilyen növelése nem jelentheti a pénz vagy a nyereség fetisizálását. Ilyen veszély akkor fenyegetne, ha a kiépítendő irányítási rendszer *egyedül* a jövedelmezőségre támaszkodnék, és ha a jövedelmezőség mértékét és alakulását nem tudnók helyesen összehangolni a terv célkitűzéseivel. A jövedelmezőség alakulása ugyanis csak részben függ a vállalatoktól, más részben azonban az állam intézkedéseinek hatása alatt áll. (Egyébként éppen az a tény, hogy a jövedelmezőséget az állam ár-, adó-, bér-, vám- stb. intézkedéseivel közvetlenül befolyásolni képes, teszi alkalmassá ezt a mutatót arra, hogy a központi utasításokat gazdasági eszközökkel helyettesíthessük.)

A központi utasításokat több területen helyettesítő közvetett befolyásoló eszközök helyes alkalmazása a központi apparátus számára az eddigitől minőségileg eltérő munkát jelent. Könnyebb és egyszerűbb valamely feladat végrehajtására közvetlen utasítást adni, mint a komplikált mechanizmusokkal úgy operálni, hogy azok működésének eredményeképpen a kívánt eredmény eléressék.) Valószínű tehát, hogy az irányító szerveknek első időben komoly problémákat fog okozni az új irányító módszerek alkalmazása. Valószínű az is, hogy a befolyásoló eszközök alkalmazásával eleinte nem minden esetben lehet majd teljes eredményt elérni. Új feladatról van szó, amelyhez az apparátus csak fokozatosan alkalmazkodhat. Az eddigi gazdasági mechanizmus nem tette szükségessé, hogy az úgynevezett kö-

zépirányító szerveknél és a vállalatoknál dolgozók önállóan gondolkozzanak, elemző, kalkuláló munkát végezzenek és ezeken alapuló intézkedéseket hozzanak. Ezek a szervek előbb mindent felülről hagyattak jóvá, „lefedezték" magukat. Az új mechanizmusban arra kell nevelni vezető kádereinket, hogy számítások alapján önállóan hozzanak döntéseket, és azok végrehajtásáért vállalják is a felelősséget. Természetesen e követelmények kihatásaival számolni kell a vállalatok belső szervezetében, illetve az irányítás szervezeti felépítésében.

Mindez időt fog igénybe venni. Fel kell és fel is lehet azonban tételezni, hogy a tervben előirányzandó tendenciák a gazdasági befolyásolás ilyen közvetett eszközeivel már az első időben is megvalósíthatók lesznek, és az ilyen módszerekkel folytatott tervgazdálkodás eredményesebb, hatékonyabb lesz az eddiginél.

A befolyásolás *közvetlenebb* módszereire (például az anyaggazdálkodásra, a vállalati profilok engedélyezésére stb.) eleinte inkább kell támaszkodni, mint később, amikor a *közvetett* befolyásoló módszerek már nagyobb biztonsággal alkalmazhatók.

A közvetett és a közvetlen befolyásoló eszközök alkalmazása nem jelenti és nem jelentheti a központi utasítások rendszerének felszámolását. Például döntően központi utasításokkal kell irányítani a népgazdaság fejlesztésének ütemét és arányait. Központi utasításokra szükség lesz a folyó termeléssel kapcsolatban is. Ezeknek az utasításoknak a *címzettjei azonban nem a vállalatok*, hanem azok a szervek (minisztériumok, funkcionális országos szervek, bankok stb.), amelyek a befolyásoló eszközöket alkalmazni hivatottak. Egyes esetekben olyan központi utasítások is szükségesek lehetnek, amelyeknek *címzettjei maguk a vállalatok*. Véleményünk szerint azonban ezek a vállalati címzett utasítások csak a vállalatok kisebb részére és csupán egyes döntő fontosságú mutatókra terjednének ki. Az *ilyen utasítások körét nem lenne célszerű hosszú időre előre rögzíteni, mivel az utasításokat rugalmasan a mindenkori gazdasági helyzetnek és céloknak megfelelően kívánatos alkalmazni.* (A tervezésről szólva példaként fel fogjuk sorolni azokat a mutatókat, amelyeknek központi utasításként vállalati szinten történő előírását *jelenleg* okvetlenül szükségesnek tartjuk.)

A központi utasítások részbeni helyettesítésére a következő lehetőségek vannak.

Igen fontos befolyásoló eszköznek kell tekinteni *a népgazdasági tervet* (még annak nem címzett mutatóit is). Különösen így van ez a beruházási tervben és a külkereskedelmi szerződésekben rögzített igények tekintetében. A népgazdasági terv ugyanis fontos tájékoztatást ad a vállalatoknak a várható keresletről, illetve igényekről és azok kielégítése tekintetében is. Nincs ok feltételezni, hogy ezt a tájékoztatást — különösen a nagyobb vállalatok — terveik kialakításakor már saját érdekükben is ne vennék messzemenően figyelembe.

Ezen túlmenően a központi utasítások helyettesítésére igénybe vehető a központi anyaggazdálkodás, a vállalati profilok engedélyezése, az árpolitika, a bérpolitika, a jövedelemelvonás rendszere (adópolitika), a hitel- és kamatpolitika, a deviza- és vámpolitika.

A döntő alapanyagok központi elosztását fenn kell tartani. Az anyagkiutalásokkal közvetlen befolyás gyakorolható a termelés volumenére és szükség esetén összetételére is (adott esetben az anyagkiutalást meghatározott termékek gyártásához lehet kötni). Ez a módszer hatásosabb a termelési tervutasításnál, de minden esetre helyettesítheti azt.

A vállalati profilok engedélyezésének rendszerével (nem konkrét gyártmányfajtákra, hanem termékcsoportokra vagy szűkebb szakmákra) közvetlenül is biztosítható, hogy bizonyos kapacitásokat csak a tervben meghatározott célokra lehessen igénybe venni.

Helyes árpolitikával előmozdíthatjuk, hogy a termelés volumene és struktúrája a terv szerint alakuljon. Ilyen hatás érhető el, ha az árakat úgy alakítjuk ki, hogy *jó munka mellett* a termelés jövedelmező, a hiánycikkek és a műszakilag fejlettebb gyártmányok termelése *fokozottan* jövedelmező legyen, továbbá ha a termelő vállalatok a fogyasztói árakban is érdekeltek.

Kívánatos differenciált jövedelemelvonási módszereket megállapítani, hogy a jövedelemelvonási rendszer úgy központosítsa az állami szükségletek kielégítéséhez szükséges jövedelmeket, hogy egyszersmind lehetővé tegye a vállalatok eltérő műszaki felkészültségének figyelembevételét, ösztönözzön az eszközlekötés csökkentésére (e célból általában meg kell szüntetni az ingyenes juttatásokat), és a személyes anyagi érdekeltség megtartása mellett szorítsa ésszerű korlátok közé az egyéni

jövedelmeket. A jövedelemelvonás differenciált módszereivel is befolyást kell gyakorolni a termelés tervszerű alakulására, különösen ott, ahol ez az egységes árak mellett más úton nem lehetséges.

Deviza- és vámpolitikával elsősorban a gazdaságos kiviteli és behozatali szerkezet kialakulását kell előmozdítani, ösztönözve a relációk és termékcsoportok szerint kívánatos külkereskedelmi tevékenységet.

A bérpolitikát a munkaerő terv szerinti elosztására, az egyéni anyagi érdekeltség fokozására, a kollektíva érdekeltségének megvalósítására, továbbá a vásárlóerő és az árualapok egyensúlyának biztosítására kell felhasználni.

A hitel- és kamatpolitikával befolyást kell gyakorolni a termelés méreteire (részben struktúrájára is), akadályozni kell felesleges készletek felgyülemlését, és ösztönözni kell az eszközök takarékos felhasználására.

A közvetett (a jövedelmezőség alakulásán keresztül ható) befolyásoló eszközök elsősorban tendenciák megvalósítására alkalmasak, nem pedig pontos mennyiségi előírások betartására. Különösen nem várható a termelés iparágon és főleg vállalaton belüli megoszlásának pontos, a számszerű előirányzatnak megfelelő alakulása. Ez azonban az esetek túlnyomó többségében nem jelent hátrányt. A szükségletek szerinti termelést elsősorban a termelő vállalatok és a kereskedelmi szervek közvetlen kapcsolataira (szállítási szerződésekre) kell alapozni.

Még néhány általános szempont:

Az egész elgondolás a vállalati önállóság lényeges fokozására épül fel. Nem szabad azonban azt hinni, hogy ez a mai vállalati keretek változatlan fenntartásával végrehajtható lenne. A múltban sok vertikálisan összefüggő üzemet külön vállalati egységként szerveztünk meg, sőt gazdasági egységet képező vállalatokat is szétbontottunk. Az új mechanizmus alkalmazása megkívánja, hogy az ilyen erőltetetten szétbontott vállalatokat összevonjuk. Hasonlóképpen elképzelhető, hogy egyes kis, önmagukban „önálló" vállalatként célszerűen nem működtethető vállalatokat trösztökbe tömörítsünk. Ügyelni kell azonban arra, hogy az ilyen szervezéssel ne hozzunk létre feleslegesen további monopoljellegű vállalatokat, amelyek a mechanizmus adta eszközökkel amúgy is nehezebben irányíthatók.

A nagyobb vállalati önállóság mellett is teljes mértékben ki kell használni azokat a hallatlan előnyöket, amelyeket a szocialista társadalmi rend számára a termelőeszközök társadalmi tulajdona jelent. Az egy iparághoz (szakmához) tartozó — egyaránt össznépi tulajdonban levő — vállalatok együttes termelőerőinek leggazdaságosabb kihasználása pedig igen sokszor nem szervezhető meg egy-egy vállalaton belül. Ezért létre kell hozni a vállalatok valamiféle tömörülését, amely az egységes iparági szempontokat érvényesíti, és a vállalatok érdekeit összehangolva dönt például az iparágon belüli munkamegosztás egyes kérdéseit illetően. E vállalati tömörülést képviselő szervben nagy szerepet — például vétójogot — kell kapnia a minisztériumnak.

Tartózkodni kell attól, hogy a gazdasági mechanizmus valamiféle látszat-egységességére törekedve uniformizáljunk, mérlegelni kell az egyes ágazatok (iparágak) speciális szempontjait. Például egészen bizonyos, hogy bár a villamosenergia- és a pamutszövet-termelés egyaránt ipari tevékenység, e két iparágban mind a szervezetek, mind a mechanizmus kialakítása, illetve alkalmazása tekintetében lényegesen eltérő módszereket kell alkalmazni.

Gazdasági adottságaink (a nem, vagy nem következetesen szocialista szektor viszonylag nagy részesedése a nemzeti jövedelem termelésében, a mezőgazdaság és az ipar aránya, a külkereskedelem viszonylag igen jelentős méretei és ezen belül alapanyag-szegénységünk stb.) nem teszik lehetővé, sem kívánatossá, hogy más országok módszereit a gazdasági mechanizmus kialakításakor egyszerűen lemásoljuk. Ezért tartjuk szükségesnek, hogy az iparban általában letérjünk a folyó termelés elsősorban utasításokkal való irányításáról. Ugyanakkor azonban nem tartjuk kívánatosnak valamiféle tisztán piaci mechanizmus (szabad árak, szabad profil, külkereskedelemben konkurrencia, központi iparirányító szervezet hiánya) kialakítását sem. A különféle meglevő vagy kialakítás alatt álló rendszerek gondos tanulmányozása — s főleg hazai adottságaink mérlegelése — alapján kell a hazai mechanizmust kialakítani.

1956 novemberében hazánkban is megalakultak a munkástanácsok. A munkástanácsok konkrét feladatait az iparvállalatok irányításában a mechanizmus kialakítása után részletesen — többé-kevésbé — véglegesen meg kell határozni. Nem értünk egyet az olyan véleményekkel, amelyek szerint az új mechanizmus kialakítását a munkástanácsok léte teszi szükségessé. A vállalati önállóság nem öncél,

hanem eszköz a szocializmus építése, az életszínvonal emelése szolgálatában. Az eszközöket pedig a cél szabja meg és ez vonatkozik az iparirányítás módszereire is.

Tudjuk, hogy most, az elsődleges politikai kérdések tisztázása után, a gazdasági rend teljes helyreállítása, a fejlődés lehetőségeinek és céljainak kijelölése a soron levő feladat. Ennek ellenére rendkívüli fontosságot tulajdonítunk annak, hogy a bevezetendő új gazdaságvezetési módszerek alapvető vonásai mielőbb tisztázódjanak, mert ennek hiánya nehezítené a fejlődést, gátolná a helyes átmenet megteremtéséhez szükséges intézkedések megvalósítását. A helyes gazdaságpolitikai célkitűzéseket nem lehet alátámasztani az eddigi mechanizmussal, sőt ezzel a mechanizmussal — amelyben a gazdasági tisztánlátás sem valósítható meg — aligha lehet helyes gazdaságpolitikát kialakítani. Ezért semmi esetre sem lenne helyes a mechanizmus megoldásával addig várni, amíg megvalósításának minden feltétele (készletek stb.) maximálisan megteremtődik.

A megvalósítással kapcsolatban utalni kell az 1956-ban alkalmazott módszerre, a vállalati kísérletekre. Ez a módszer több szempontból nem tekinthető helyesnek, mert azt jelenti, hogy a „kísérleti" vállalatokat kiragadjuk a népgazdaság egész rendszeréből, számukra speciális feltételeket teremtünk; ezért a kísérletek eredményei nehezen értékelhetők és még nehezebben általánosíthatók. A mechanizmus megvalósításának vannak komplex előfeltételei, s bár elképzelhető bizonyos — nagyon tágan értelmezett — fokozatosság, a vállalati kísérletek rendszerét szerintünk el kell vetni.

Végül javasoljuk: létesüljön egy szerv a gazdasági mechanizmus állandó tanulmányozására és fejlesztésére. E szerv feladata most az átalakítás előkészítése, szervezése, később pedig a mechanizmus hiányosságainak és azok okainak kutatása, valamint a hibák kijavítására alkalmas javaslatok kidolgozása lenne.

Tervezés

A népgazdaság fejlesztését továbbra is *tervszerűen, központilag kitűzött célok irányában és központilag meghatározott módszerekkel* kell irányítani. Az irányítás módszereiként kisebb részben központi utasításokat, nagyobbrészt azonban a gazdasági befolyásolás közvetlen és közvetett eszközeit kell alkalmazni.

A központi utasítások szerepének csökkentését fokozatosan kell végrehajtani. A gazdasági befolyásolás eszközeit kell alkalmazni mindenütt, ahol a terv végrehajtása ily módon is elérhető. A múltban kizárólag azoknak a tervmutatóknak volt valóban mozgósító hatása, amelyek teljesítéséhez konzekvenciák fűződtek. A gazdasági befolyásolás eszközeivel ezzel szemben komplex módon a terv egészének megvalósítására ösztönzünk. A gazdasági befolyásolás hatékonyabb eszköz lehet a konzekvenciákat maguk után nem vonó tervmutatóknál.

A *népgazdasági* terv a központi irányítás alapja. Nem okvetlenül szükséges azonban a népgazdasági terv minden mutatóját *vállalatokra* lebontani. Nem szükséges, sőt legtöbbször nem is kívánatos tehát azonos módszereket alkalmazni a népgazdasági és a vállalati tervezésben. Ha a népgazdasági terv valamelyik irányító szervre kötelező utasítást tartalmaz is, az irányító szervnek a közvetlen utasítás helyett számos egyéb eszköz áll rendelkezésére, amelyekkel hatékonyabban elérheti a terv végrehajtását.

Míg a múltban a vállalatoknak továbbított közvetlen utasítások rendszere volt az uralkodó és csak kiegészítésképpen használták fel a gazdasági ösztönzőket az utasítások alátámasztására, a jövőben elsősorban a gazdasági befolyásolás eszközeit célszerű alkalmazni, és csupán ahol ez feltétlenül szükséges, kisegítésképpen kívánatos a közvetlen utasítással történő beavatkozás.

Továbbra is ki kell dolgozni a népgazdaság fejlesztésének *távlati tervét.* Ez a terv a párt és a kormány gazdasági programja. A távlati tervben az *iparra vonatkozólag** meg kell határozni az ipar és ezen belül a legfontosabb iparágak fejlesztésének fő arányait, viszont a fejlődés *cikkek* szerinti részletezését lehetőleg szűk körre kell korlátozni. Tartalmazza a terv a nagy beruházások tételes felsorolását, és ezek végrehajtásának felelőseit.

A távlati tervet — bár az eddiginél összehasonlíthatatlanul kevesebb mutatót tartalmazna — részletes műszaki és gazdasági számításokkal, mérlegekkel kell alátámasztani. A gazdasági számításoknak a gazdaságosság szempontjaira kell épülniök. A távlati terv az iparban értelemszerűen meghatározza az érdekelt szervek feladatait akkor is, ha egyes mutatóira — a nagy beruházásokon kívül — konkrét felelőst nem jelöl ki. A terv tehát elhatározó befolyást gyakorol a minisztériumok irányító működésére. A távlati terv — egyes célkitűzések tekintetében — számszerűen teljes pontossággal meg nem határozott tendenciákat is tartalmazhat.

Az 1960-ban lezáruló hároméves tervidőszak után célszerű ismét az ötéves tervek rendszerére visszatérni. Már most kívánatos azonban hozzáfogni egyes fontos iparágak hosszabb lejáratú — 10—15 éves — fejlesztési terveinek kidolgozásához is.

Továbbra is ki kell dolgozni a *népgazdaság éves tervét.* Az éves népgazdasági terv a mindenkori adottságok mérlegelésével konkretizálja a távlati tervben kitűzött feladatokat. Ezért általában tartalmazza a távlati tervben foglalt mutatókat, valamint — a jelenleginél szűkebb körben — egyes további olyan mutatószámokat, amelyek a legfontosabb feladatok konkretizálásához mellőzhetetlenek. Az éves népgazdasági terv kijelöli a tárgyévben megkezdendő és befejezendő nagyobb beruházásokat s azok felelőseit is. Az éves terv a termelési előirányzatokat ágazati rendszerben tartalmazza, de ezzel a felelősséget értelemszerűen a legtöbb esetben meghatározza.

Az anyagi-műszaki ellátás tervét, illetve az anyagmérlegeket is elegendő ágazati rendszerben elkészíteni, mert ily módon is megalapozhatják a termelés anyagellátásának szervezését. A központi anyaggazdálkodás a minisztériumi tervek (vállalati összesítés) alapján ugyanúgy kialakítható, mintha a terv eredetileg is igazgatási rendszerben készült volna. Ez a módszer a termelési és az anyagtervek eddiginél nagyobb összhangját teszi elérhetővé.

A népgazdasági tervnek tartalmaznia kell az ipar és a külkereskedelem közötti forgalomra vonatkozó mutatókat.

A minisztériumok — a beruházási terven kívül — *általában* ne bontsanak le mutatókat a vállalatokra, bár ezalól tehetők kivételek a népgazdaság mindenkori helyzetétől függően. Jelenleg a szén- és az olajbányászatban, valamint a villamosenergia-termelésben látszik szükségesnek vállalati termelésiterv-utasítások kiadása. Előfordulhat, hogy más iparágakban is szükséges ilyen utasítás kiadása akár a tervév elején, akár a terv végrehajtása közben. (Például exportkötelezettség előírása, ha a gazdasági befolyásolás eszközei valamilyen okból nem bizonyulnának eléggé hatékonyaknak.) Az utasításnak azonban ilyenkor sem kell kiterjednie az

* A távlati terv tartalmával itt csupán az ipar vonatkozásában foglalkozunk. Természetes, hogy a terv a népgazdaság fő arányait, a nemzeti jövedelem fejlődését és elosztását, a vásárlóerő és az árualapok, valamint az egyéb népgazdasági ágak fejlesztésének fő célkitűzéseit is tartalmazza.

egész termelésre, s lehetséges, hogy az utasítás valamely iparágban csak egy — vagy néhány — vállalatot érint.

Az éves népgazdasági tervnek tartalmaznia kell a kitűzött feladatok végrehajtását szolgáló befolyásoló módszereket. Ezek az előírások az érdekelt minisztériumokra és más szervekre *kötelezőek.*

A vállalatoknak munkájuk megszervezésére tervet kell készíteniök. Távlati tervet a legnagyobb vállalatoknak kell kidolgozniok. A többi vállalatok éves és negyedéves terveket készítenek. A vállalatok egyes kategóriáit — ha termelésük a népgazdasági terv teljesítése szempontjából nem jelentős — fel lehet menteni az éves tervkészítés kötelezettsége alól. Beszámolóra azonban ezek a vállalatok is kötelesek. A vállalati terveket a jövőben is fel kell használni a dolgozók mozgósítására.

A vállalati terveket a munkástanács hagyja jóvá. A munkástanács által jóváhagyott terveket meg kell küldeni az irányító szerveknek (elsősorban tájékoztatás céljából); a vállalati terveket az irányító szerv azonban nem hagyja jóvá. A vállalati tervekből az irányító szervek tájékozódhatnak, s könnyebben megtehetik a népgazdasági terv végrehajtásához szükséges intézkedéseket, illetve hatékonyabban alkalmazhatják a rendelkezésükre álló befolyásoló eszközöket.

Az irányító szervnek is jóvá kell hagynia azoknak a vállalatoknak éves terveit, amelyek kivételesen termelésiterv-utasítást is kaptak.

A tervezés javasolt rendszerét csak fokozatosan kívánatos életbe léptetni. A folyó évben még nagyobb mértékben támaszkodni kell a tervutasítások rendszerére. A tervutasítások szerepének számottevő csökkentésére legkorábban 1958. évben kerülhet sor, s ütemét a népgazdaság helyzete kell, hogy meghatározza.

Anyaggazdálkodás

Az anyaggazdálkodásnak *csak egyes döntő anyagokra* — tehát a jelenleginél szűkebb körre — szabad kiterjednie. A gazdálkodás alá vont anyagok esetében sem kell a gazdálkodásnak okvetlenül minden felhasználóra vonatkoznia (kis tételek). A gazdálkodás alá vont anyagokat a vállalatok termelési és értékesítési lehetőségeik alapján igénylik. *A kiutalás a népgazdasági terv, illetve az anyagmérleg alapján történik.* A vállalat részletes tervét a kiutalás birtokában készíti el. (Az igényléshez tehát nem kell részletes tervet készíteni; a terv úgyis alapjaiban változik, ha a kiutalás eltér az igényléstől.)

Az anyagigénylési időpontokat általában nem kell mereven rögzíteni; *lehetővé kell tenni, hogy a vállalatok menetközben felmerülő szükségleteikre is igényelhessenek anyagot,* s ehhez megfelelő tartalékokról kell gondoskodni.

Hatékony befolyásolási módszer, ha az anyag kiutalását a kiutaló szerv *feltételekhez köti* (például exportszállítmányhoz való felhasználás, fontos termelőeszköz előállítása, exportkötelezettség vállalása stb.).

Az anyaggazdálkodást egyébként *kereskedelmi módszerekkel kell lebonyolítani.* A kereskedelmi módszer egyik lényeges jellemzője, hogy *a kereskedelem (a felhasználó) nem kötelezhető a gyártott termékek átvételére, ha azokra nincs szüksége* és nem rendelte meg.

A termelő és a felhasználó, valamint a termelő és az értékesítő vállalatok között *a legközvetlenebb kereskedelmi kapcsolatokat kell* léte-

síteni. Az igények és a termelés egybehangolásában *a vállalatok bevezetőben említett tömörüléseinek jelentős feladataik vannak.*

A nagykereskedelem monopolhelyzetét fokozatosan fel kell számolni, és lehetővé kell tenni, hogy egyes iparágakban a kiskereskedelem, az áruházak és más fogyasztók *közvetlenül a termelőtől is vásárolhassanak, ha ez gazdaságosabb.* Lehetővé kell tenni azt is, hogy egyes iparvállalatok maguk végezzenek kiskereskedelmi értékesítő tevékenységet.

A hosszabb lejáratú szállítási szerződések rendszere mellett egyes termékekben a *folyamatos rendelések* rendszerét is meg kell valósítani.

A népgazdasági terv teljesítésére való befolyásolás végett a szállítási szerződések *kötbér-szankciói differenciálhatók.*

Profil-meghatározás

Az irányító minisztérium minden vállalat profilját meghatározza. Ez a meghatározás azonban a *jelenleginél lazábban, szélesebb termékcsoportra vonatkozóan történnék.*

A profil bővítéséhez, változtatásához, esetleges szűkítéséhez, lényeges kiegészítő tevékenység (például kereskedelem, mezőgazdaság stb.) felvételéhez *a felügyeleti hatóság engedélyét kell kikérni.*

A megállapított profil *kötelezi a vállalatot:* az abban a körben jelentkező igényeket a kapacitás lehetőségei között tartozik kielégíteni. E kötelezettség teljesítését a minisztérium ellenőrzi, s ha megállapítja, hogy a vállalat annak nem tesz eleget, pénzbüntetést írhat elő (természetesen más szankció is lehetséges, például a profil módosítása, kedvezőtlenebb anyagellátás, hitelmegvonás stb.).

Árrendszer

A gazdasági mechanizmushoz tartozó befolyásoló eszközök egyik legjelentősebbike kétségtelenül az árrendszer. A túlzottan részletes központi utasítások helyettesítésére az árpolitika célszerűen felhasználható, ha az elérhető nyereség nagyságához a vállalatnak és a vállalat dolgozóinak anyagi érdekük fűződik.

Kötött ár — szabad ár

Perspektívában elegendőnek látszik a legfontosabb fogyasztási cikkek és az alapanyagok árának összegszerű előírása. Előbbiekre a fogyasztók, illetve az életszínvonal védelme, utóbbiakra a végtermékek önköltségének és ezen keresztül árának befolyásolására van szükség. E kötött árakon keresztül meghatározó befolyást gyakorolhatunk az áralakulásra általában, feltételezve, hogy a gazdasági helyzet egyensúlyban van, s így a kereslet és a kínálat aránytalanságai nem idézik elő az árak nagyobb ingadozását.

Az összegszerű ármegállapítás mellőzhető, de kötelező erejű árképzési előírásokat (sémákat) kell alkalmazni később is az olyan termékek árainak kiszámításához, amelyeket valamely vállalat monopolhelyzetben, egyedül állít elő. A lakosság életszínvonalát érdemben nem befolyásoló fogyasztási cikkek, a nem döntő fontosságú anyagok és egyes munka-

eszközök árainak megállapításában az árvetési irányelvek előírásához sem kell ragaszkodni, és megengedhető az áraknak az eladó és a vevő közötti megegyezés alapján történő alakulása. Ennek előfeltétele azonban bizonyos verseny és a gazdasági egyensúly.

A kötöttségek enyhítése csak fokozatosan valósítható meg. Az ország jelenlegi gazdasági helyzetében a kötöttségek nagy részét — a bürokratikus kinövések lenyesegetése mellett — fenn kell tartani. Hasonló gazdasági helyzetben minden ország — társadalmi és gazdasági rendszerétől függetlenül — kénytelen lenne nagymértékben korlátozni a szabad áralakulást. (Meg kell egyébként jegyezni, hogy a teljesen szabad áralakulás a klasszikus kapitalizmus jellemzője volt, a monopolkapitalizmusban már nincsen meg.)

A kötöttségek enyhítésének átmeneti fázisa lehet a rögzített árak helyett *maximális* árak alkalmazása. A legfontosabb alapanyagokra és az alapvető élelmiszerekre azonban a maximális és egyben minimális (rögzített) árak rendszerét később is fenn kell tartani.

Az új ipari termelői árrendszer irányelvei

1958. január 1-évél kívánatos új termelői árrendszert életbe léptetni. Az új árrendszer legfőbb irányelveiül a következők javasolhatók:

a) Az importárakat a világpiaci ararányok mérlegelésével és *reális valuta árfolyamok* alapján kell megállapítani. Az importárak lehetőleg hosszabb időn át stabilak legyenek, de jelentős világpiaci árváltozások esetében a stabilitáshoz nem szabad mereven ragaszkodni.

b) A kivitelre termelő vállalatok a külföldön ténylegesen elérhető árakat kapják meg, de a befolyó devizát reális árfolyamon váltsák át részükre *cikkcsoportonként, valamint relációnként megállapított ártámogatás (illetve lefölözés) mellett.*

c) Az új árakat a munkaráfordításoknak megfelelően — de a kereslet-kínálat viszonyát is mérlegelve — kell megállapítani, és ezzel a jelenleginél helyesebb, *az értéktörvényt figyelembe vevő ararányokat kell kialakítani. Ebből a célból a fogyasztói árszínvonal tartása mellett meg kell engedni egyes cikkek fogyasztói árának változtatását is, még ha e változások egyes esetekben jelentősek is lehetnek.*

d) Az anyagok, illetve a továbbfeldolgozásra kerülő termékek árát úgy kell megállapítani, hogy a szövetkezetek és a kisiparosok anyagszükségletüket — az eltérő volumen miatt indokolt áreltérésektől eltekintve — *azonos feltételek mellett* szerezhessék be.

e) A műszaki fejlesztés pénzügyi megalapozására és a vállalatoknak az iparági kutatásokban való érdekeltté tétele céljából az árakba *be kell építeni az iparági kutatások fedezéséhez szükséges vállalati hozzájárulást* (az állam közvetlenül csak az úgynevezett alapkutatásokat fedezheti a költségvetésből; a vállalat az árba beépített összeget csak kutatásra és kísérletekre használhatja, akár maga végzi azt, akár iparági szinten kutatóintézettel végezteti).

f) A kereskedelmi *haszonkulcsok* felső határát továbbra is *rögzíteni kell.*

g) Az árak stabilitását nem szabad mereven értelmezni, és indokolt esetben az okvetlenül szükséges módosításokat idejében végre kell hajtani.

h) Ezt a reformot össze kell kötni az árképzésben eddig alkalmazott kötöttségek csökkentésével.

i) Az árakban kalkulálható nyereségnek — a nyereségadó levonása után is — akkorának kell lennie, hogy helyesen gazdálkodó vállalatokban jusson belőle a forgóalap szükséges feltöltésére, a beruházások egy részének finanszírozására, továbbá a munkások és az alkalmazottak nyereségrészesedésére. Ezért a *kalkulálható nyereségnek iparáganként differenciáltnak kell lennie, figyelembe véve a lekötött forgóeszközök forgási sebességét, az iparághoz tartozó vállalatok műszaki színvonalának eltéréseit és az átlagos munkabérhányadot.* A kalkulálható nyereség mértékét éppen a tervcélok *teljesítésében való érdekeltté tétel céljából változtatni lehet* (tudatos árpolitika).

Az új ipari termelői árrendszert az önköltségi elv mérlegelésével kell ugyan kialakítani, de az egyes konkrét árak összegszerű megállapításakor tekintettel kell lenni a kereslet és a kínálat viszonyának várható alakulására is. Ahol a fogyasztói ár a várható keresletre való tekintettel viszonylag magasabb, a termelői árat is nagyobb nyereséggel kell képezni, hogy ezáltal a termelés oldaláról is ösztönözzünk az egyensúlyi helyzet kialakítására.

A termelői árak ösztönözzék a műszaki fejlesztést azáltal, hogy a korszerű gyártmányok árában az átlagosnál nagyobb nyereség legyen elérhető. Tekintettel kell lenni az árak kialakításakor a használati értékre; a jobb használhatóságot magasabb árral (nagyobb nyereség elérésének lehetőségével) is jutalmazni kell.

A jövedelemelvonás rendszere

A tervezett gazdasági mechanizmus jellemző vonása, hogy a vállalat és a vállalat dolgozóinak anyagi érdekeltségük fűződik a vállalat eredményéhez. (Ezt az érdekeltséget a „Bérezés és anyagi érdekeltség" című fejezetben tárgyaljuk.)

A nyereségelvonást oly módon kell szabályozni, hogy ezen keresztül is ösztönözzük a vállalatokat azon célok elérésére, amelyekre az ármegállapítás során kalkulálható nyereség kiszámításakor törekedtünk. Célszerűnek látszik ezért a termelői árak rendezése után olyan rendszert életbe léptetni, amelynek keretében a vállalatok által termelt tiszta jövedelmet (a bruttó ár és az önköltség különbözetét) az eddiginél többféle jogcímen vonjuk el. Az eddigi rendszerben csak forgalmi adó és nyereségbefizetés címén történt jövedelemelvonás. Ez a rendszer nem szolgálta a népgazdasági tisztánlátást, s nem is volt célja, hogy a vállalatban termelt társadalmi tiszta jövedelmet különféle szempontok szerint megbontsa. A nyereség nagysága így kevésbé volt jellemző a vállalat munkájára.

Az új termelői árrendszer kialakításakor — változatlan fogyasztói árszínvonalat feltételezve — a forgalmi adó és a nyereség eddigi együttes összegének egy részét felemészti a dotációk megszüntetése és az importárak helyesebb megállapítása. A még fennmaradó — költségvetést illető — jövedelem egy részét az alábbiak szerint gondoljuk elvonni:

a) *Használati díj az állóeszközök után*

Az állóeszközök után fizetett használati díjnak az a célja, hogy *a beruházások gazdasági eredményességét bizonyos mértékig ellenőrizze* és e díjnak az állóeszközök elhasználtságától függően történő megállapítása útján az egyes vállalatok *eltérő műszaki feltételeit bizonyos mértékig kiegyenlítse.* A vállalatok által használt állóeszközök össznépi tulajdonban vannak. Ezért is indokolt, hogy az eszközök használója használati díjat fizessen. Az így befolyó összegek össznépi szükségletek fedezésére (esetleg a termelés bővítésére) használhatók fel.

Új beruházások esetén a vállalat terhére addig előírt használati díjat abszolút összegben növelni kell, azonban a felfutás időtartamára kedvezményt lehet adni (tekintettel a felfutás alatti többletköltségekre). A használati díj ismerete, illetve az új díjtétel előzetes közlése alkalmas arra, hogy a *beruházások megvalósítása előtt* mind az irányító szervek, mind a vállalatok *gazdasági mérlegelés tárgyává tegyék:* helyes-e a beruházást megvalósítani, milyen módon célszerű egy-egy új létesítményt kivitelezni, illetve azt a későbbiekben kihasználni. (A használati

díjon kívül kellene elszámolni az értékcsökkenési leírást is, amely azonban a vállalatnál maradna.)

A használati díjat az állóeszközök nettó értéke után kellene fizetni. Az állóeszközök újraértékelése után a díjat százalékos formában lehet rögzíteni. A jelenlegi értékelés mellett azonban abszolút összegben kell a díjat kivetni (esetleg több évre előre). Az állóeszköz-használati díjnak *nagyságrendileg jelentős* tételnek kell lennie. A használati díj címén kivetett összeg — a tényleges eredményre való tekintet nélkül — elszámolandó és befizetendő. Az árakban a használati díjra a kalkulálható nyereségnek kell fedezetet nyújtania. (Számviteli kifejezéssel élve tehát a díj az önköltségen kívül, az eredmény terhére kerül elszámolásra.)

A használati díjat célszerű a *beruházásokat finanszírozó* pénzintézethez befizettetni (vö. beruházások finanszírozása).

b) *Forgóalap után fizetett kamat*

Ennek a kamatnak az a célja, hogy a vállalatokat forgóeszközeik leghatékonyabb és leggazdaságosabb felhasználására ösztönözze és *fékezze az indokolatlan készlethalmozásra való törekvést.* Különösen indokolt ennek a befolyásoló módszernek az alkalmazása hazánk ismert anyagellátási helyzetében. A forgóalap utáni kamat fizetése mellett szól az is, hogy a vállalat ebben az esetben is *össznépi tulajdonban levő alapokat használ.*

Tekintettel arra, hogy a vállalat forgóeszközeinek egy részét a Bank amúgy is kamattal terhelten bocsátja rendelkezésre, célszerűnek látszik a *nyereségelvonás ezen módját bankkamat formájában megvalósítani* (ebben az esetben a vállalatok forgóalapjuk után is fizetnének kamatot). Elképzelhető azonban olyan megoldás is, hogy az állóeszközök használati díját és a forgóalap után fizetett kamatot „állami alapok adója" címén összevonjuk és — bár külön-külön kiszámítva — az adóhivatalhoz fizettessük be.

A kamatnak jóval meg kell haladnia az eddigi színvonalat (9—15 százalék körüli kamatlábra gondolunk). Ha a kamatfizetést csak a tényleges hitelre korlátoznánk, a kamat összege nagyságrendileg igen alacsony lenne. A forgóalapot mint a saját eszközök forrását fenn kell tartani, mert az önálló vállalatnak kell olyan alappal rendelkeznie, amely lejárat nélkül rendelkezésére áll, amelyet sem az állam, sem a bank nem változtathat időről időre. A saját forgóalap intézménye arra is nevel, hogy a vállalat nyereségéből igyekezzék ilyen alapot létesíteni.

c) *Illetményadó*

Célszerűnek látszik a vállalat által kifizetett béralap után — az SZTK járulékon felül — mintegy 10—15 százalékos illetményadó előírása. A vállalatok által fizetendő illetményadó beiktatásával társadalmi szinten helyesebb lesz a bérköltség aránya az önköltségben (a dolgozók jövedelmének egy része közvetett, úgynevezett borítékon kívüli kereset). Az illetményadó végleges kulcsának megállapításakor törekedni kell arra, hogy az új anyagárakból adódó *anyagköltségek és az adóval növelt bérköltségek közötti arány megfelelő legyen.*

Az illetményadó alkalmas arra is, hogy árváltozás nélküli *állami béremelésre* fedezetet biztosítson, s ezenkívül az adókulcs differenciálásával a *munkaerő-elosztás* befolyásolására is.

d) *Forgalmi adó*

Az *a)*—*c)* módszerekkel vállalati szinten lehet jövedelmet elvonni. A fogyasztói árpolitika keretében azonban egyes cikkekben kisebb, másokban nagyobb társadalmi jövedelem realizálása lehet kívánatos. Szükség van tehát *a vállalati szintű adótételeken kívül gyártmányokra (gyártmánycsoportokra) meghatározott forgalmi adó kivetésére is.* A forgalmi adókulcsokat rögzíteni kell (az úgynevezett különbözeti forgalmi adót meg kell szüntetni); ezt a kulcsos adót árképző tényezőként kell figyelembe venni. Külön eldöntendő kérdés, hogy a forgalmi adó a termelés melyik fázisában iktatandó be, az alapanyag-termelésben, vagy a végtermékgyártásban, esetleg a kereskedelemben. Valószínűleg szakítani kell azzal az elvvel, hogy a termelőeszközök árában nem kívánunk forgalmi adót realizálni.

e) *Nyereségadó*

A vállalatban termelt tiszta jövedelem központosítani kívánt és az *a)*—*d)* pontok szerint el nem vont részét *nyereségadó formájában kell elvonni.* Amennyiben az *a)*—*d)* alatti módszerekkel az eltérő vállalati (műszaki stb.) feltételek kellőképpen kiegyenlíthetők, a nyereségadó egyenletes lehet. Lehetséges azonban, hogy *szükség lesz a nyereségadó — esetleg iparáganként differenciált — progresszív módon történő megállapítására.*

A progresszivitással szemben felhozható, hogy az bizonyos szinten túl elveszi a nyereség ösztönző erejét. Helyes adópolitika esetén azonban progresszív kulcsok mellett is nő a vállalatnál maradó nyereség *abszolút* összege. A vállalat érdekeltsége szempontjából előnyös, ha *a progresszivitás nem a nyereség abszolút nagyságától,* hanem annak az értékesítési bevételhez viszonyított százalékától (a nyereséghányadtól) függ.

Alkalmazható a nyereségadó kivetésekor olyan megoldás is, hogy a progresszió a nyereséghányadnak az előző évihez képest elért növekedésétől függjön.

Az adóköteles nyereség — tehát *az adóalap — kiszámításához* meg kell majd határozni azokat a tételeket, amelyek a mérleg szerinti nyereséghez hozzáadandók, illetve abból levonandók. (Például növelhetné az adóalapot az engedélyezett átlagbéren felül kifizetett bérek összege.)

A vázolt jövedelemelvonási rendszer *feltételezi a kifizethető bérek bizonyos korlátozását.* Enélkül egyes vállalatok a béreket a nyereség rovására növelhetnék, esetleg az árak által meghatározott felső szintig.

A nyereséggel kapcsolatban még két tényezőre kell rámutatni.

1. A vállalati *bölcsődék és napközi otthonok* fenntartásáról továbbra is az állami (tanácsi) költségvetésből kell gondoskodni, mert ha ezeket is a nyereségből tartanák fenn, újabb, rendkívül eltérő mértékű tényező komplikálná a nyereség és a nyereségrészesedés megállapítását. A viszonylag azonos nagyságrendű segélyalap azonban bevihető a költségek közé.

2. A vállalati *nyereség egy részét a vállalat köteles legyen tartalékolni* esetleges későbbi veszteségek fedezetére. Ilyen célú felhasználásig a tartalékalap saját forgóalapként lenne használható.

Veszteséges vállalatok

A javasolt mechanizmus középpontjában a vállalati nyereség áll. Számolni kell azonban azzal a lehetőséggel, hogy a vállalatok egy része veszteségesen gazdálkodik. A mechanizmus lényeges elve, hogy a vállalatok vesztesége csak előre elhatározott esetben, előre lerögzített mértékben téríthető meg az állami költségvetésből. Veszteségtérítésre *sor kerülhet: a) ha árpolitikai okokból* egyes árakat tudatosan az önköltség alatt rögzítünk (ilyenkor az árat *dotációval* kell kiegészíteni, amit az állam az értékesítés ütemében bocsát rendelkezésre); *b)* bár az árak képzésekor alapul vett feltételektől *lényegesen eltérő feltételek* (műszaki színvonal, földrajzi fekvés stb.) mellett termelő vállalatnak általában nem kell veszteséget téríteni, *kivételesen* adható támogatás, ha az adott vállalat termelésének folytatásához nyomós érdekek fűződnek. Ez a kérdés megoldható iparágon belüli árkiegyenlítéssel is.

Az előre rögzített állami támogatásban részesülő vállalatok árbevételüket és az állami támogatást együttesen számolva *nyereségesek lesznek,* s így a nyereséggel kapcsolatos mechanizmusok érvényesíthetők. Ez azt jelenti, hogy a dotációkat nem az önköltség és az ár különbözeteként kell megállapítani, hanem úgy, hogy nyereséghányadot is tartalmazzanak, vagyis a dotáció *nem veszteségtérítés.* A dotációban részesülő vállalatok *nem is tekinthetők úgynevezett veszteséges vállalatoknak.*

c) Az *egyéb okból* veszteséges vállalatnak (és csakis ezeket szabad úgynevezett *veszteséges vállalatok*ként kezelni) állami térítés *általában nem adható.* Az ilyen vállalatnak szanálási tervet kell készítenie a veszteség kiküszöbölésére. A veszteség miatt mutatkozó hiány áthidalására a bank *szanálási hitelt adhat,* amelyet az intézkedések nyomán elérendő nyereségből vissza kell fizetni.

Ha a bank nem ad szanálási hitelt, a vállalat *fizetésképtelenné válik.* A fizetésképtelenség alatt a dolgozók nem kaphatják meg teljes bérüket (lásd a Bérezés... c. fejezetet), de ha a vállalatban még a csökkentett bérekre sincs fedezet, *úgy azt az állam megtéríti.* A fizetésképtelen vállalat további sorsáról (felszámolás, beolvasztás, új vezetés, felelősségrevonás, a veszteség esetleges megtérítése stb.) a minisztériumnak 3 hónapon belül határoznia kell.

Bérezés és anyagi érdekeltség

A nominálbér, amellett, hogy a reálbér egyik alapeleme, igen fontos gazdasági ösztönző. A helyes bérrendszerrel el kell tudni érni a) *a népgazdasági szinten* kialakított kereseti arányokkal a *munkaerő kívánt irányú áramlását;* b) *központi és helyi* intézkedésekkel a nagyobb *szakképzettséget,* tapasztalatot, felelősséget igénylő munka *anyagi megbecsülését* (művezető—munkás bérarány stb.); c) *helyi intézkedésekkel,* hogy ki-ki *teljesítménye* (mennyiség, minőség, gazdaságosság) *alapján részesedjen* a termelt javakból; d) az üzemi *törzsgárda* kialakítását és megszilárdítását; e) a vállalati *kollektív érdekeltség* megvalósítását; f) az *inflációs körforgás* megakadályozását.

Ezért pénzügyi intézkedésekkel, a nyereség súlyának növelésével és a vállalatok önállóságának fokozásával el kell érni, hogy a vállalat

gazdálkodásáért felelős személyek a munkabérekkel is valóban gazdálkodjanak, hogy a kifizethető béralap arányban álljon a realizált gazdasági eredménnyel.

A létszám- és béralap-tervek kötelező előírását vállalati és minisztériumi szinten egyaránt meg kell szüntetni. Népgazdasági szinten természetesen továbbra is tervezni kell az egyes népgazdasági ágak munkaerő-szükségletét, a foglalkoztatottságot, a béralapot, s még vállalati és minisztériumi szinten is kell készíteni létszám- és béralap-terveket. Ez utóbbiaknál azonban megszüntetendő az utasítás jelleg és a betartásukhoz fűződő anyagi konzekvenciák.

A bankszerű béralap-ellenőrzést meg kell szüntetni. A bérfelhasználás mértékét és indokoltságát elsősorban a pénzügyi ellenőrzés keretében kell vizsgálni.

Statisztikai úton továbbra is rendszeresen figyelni kell a létszám- és bérfelhasználás alakulását. Minden esetben külön meg kell vizsgálni az abnormális eltérések okait, szükség esetén pedig intézkedéseket kell tenni megszüntetésükre.

Kerülni kell azt a gyakorlatot, amely a bérek különleges szerepéből kiindulva (van ilyen különleges szerep) az összgazdaságosság rovására is igyekszik korlátozni, illetve szabályozni a bérkifizetést. A béralap-gazdálkodás ilyen rendszere (relatív béralap-ellenőrzés) prémium- és más szankciókkal kombinálva egyoldalú és nemegyszer káros hatást vált ki (az anyagigényesség növelését, a kooperáció indokolatlan szélesítését, a műszaki színvonal stagnálását stb.). Másrészt nem eléggé hatékony eszköz a bérek aránytalan alakulásának meggátlására és az indokolatlan bérkifizetéseket is alig korlátozza.

A vállalatoknak a kellő időben maguknak kell gondoskodniok a munkabérek kifizetéséhez szükséges eszközökről. Bérfizetéshez hitelt igényelni és folyósítani nem szabad.

Amennyiben a vállalat valamely elszámolási időszakban (hó, negyedév) veszteségesen dolgozik, s emiatt nincs pénze bérfizetésre, a Nemzeti Bank átmeneti türelmi időre elláthatja a 100 százalékos bérigény kielégítéséhez szükséges pénzeszközökkel.

Ez alatt az idő alatt azonban az illetékes felügyeleti szervnek a Bankkal együtt felül kell vizsgálnia a vállalat gazdálkodását. Ha a vállalat a türelmi idő letelte után is veszteséges, a felügyeleti szerv a helyzettől függően szükséges intézkedésekkel, esetleg a felelős személyek leváltásával tartozik radikálisan változtatni a helyzeten.

Elképzelhető, hogy a veszteséges vállalatnak a Bank a bérfizetéshez szükséges teljes összegnek csak mintegy 80 százalékát folyósítja. Ebben az esetben méltányos, hogy a bércsökkentés elsősorban azokat sújtsa, akik a vállalat veszteséges működéséért elsősorban felelősek. Ez a megoldás az egész kollektívát érdekeltté teheti a veszteséges működés elkerülésében. Ellene szól, hogy a kollektíva tekintélyes része nem tud közvetlenül befolyást gyakorolni a veszteség csökkentésére.

A munkások helyes irányú anyagi érdekeltsége elsősorban a megfelelően alkalmazott teljesítménybér-rendszerrel érhető el. Az eddiginél nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani azonban az *alapbér* helyes megállapításának. Véleményünk szerint, téves minden olyan elképzelés, amely a munkások érdekeltté tételét *főleg* a nyereségrészesedésen keresztül kívánja megvalósítani. A vezetők helyes irányú érdekeltsége (elsősorban a nyereség növelésében) kell, hogy ösztönözzön a teljesítménybérezés legalkalmasabb formáinak alkalmazására. Határozottan

le kell szögezni, hogy az egyenes darabbér a teljesítménybérezésnek nem egyetlen „üdvözítő" és elérendő formája. Minden olyan bérrendszer teljesítménybérezésnek tekinthető, amelyben a munkás keresete részben vagy egészben arányos munkateljesítményével, munkája eredményességével. A munkateljesítményen nemcsak a *mennyiség,* hanem a *minőség* és a *gazdaságosság* is értendő. Nem szabad folytatnunk azt a korábbi gyakorlatot, hogy az elérni kívánt kereseti szint kedvéért alkalmaztunk mondvacsinált „teljesítménybért". Óvakodnunk kell attól is, hogy a teljesítménybér a minőség, a technológiai fegyelem betartása, az anyaggal való takarékosság ellen hasson, és újra felelevenedjen ezen a területen a kizárólagos mennyiségi szemlélet.

A vezetők és a műszakiak az alapbérek megfelelő megállapításával és a célszerűen meghatározott és alkalmazott premizálási (jutalmazási) rendszerrel tehetők érdekeltté „teljesítményük fokozásában".

Helyesnek látszik, hogy a prémiumok forrása a későbbiekben a vállalati *nyereség* legyen. Ebben az esetben a vállalati éves nyereség terhére már az év folyamán történnek kifizetések. Elvetendőnek tartjuk azt a javaslatot, amely szerint a prémium forrása a *terven felüli* nyereség legyen, mert ez a rendszer a tartalékok elleplezéséhez, alátervezéséhez vezetne.

Amennyiben a prémium *forrása* a nyereség, ez nem jelenti egyben azt, hogy a prémium*feladat* szintén minden esetben a nyereség kell, hogy legyen. A vállalat vezetőinek az érdekeltségét elsősorban a nyereséghez (de *nem a terven felülihez)* indokolt fűzni. Alacsonyabb beosztásokban azonban (például művezetőknél) teljesen helytelen lenne, a vállalati nyereséget kitűzni elsődleges prémiumfeladatként. Az alacsonyabb beosztásúak prémiumának meghatározását a vállalat vezetőire kell bízni. Így érhető csak el, hogy az egyes dolgozók és csoportok saját maguk által közvetlenül befolyásolt mutatók alapján legyenek premizálva.

Óvakodni kell attól, hogy a premizálás a tartalékok elleplezésére, visszaélésekre, egyenlőtlen termelésre, a műszaki fejlesztés elhanyagolására, a „mindenáron" történő mennyiségi tervteljesítésre stb. ösztönözzön. Ezért legalábbis a vezetőket hosszabb időszakra rögzített feladatok alapján kell premizálni, hogy ezáltal is a nagyobb távlatokban való gondolkodásban legyenek érdekeltek.

A teljes vállalati kollektíva érdekeltsége az éves nyereségből valo részesedéssel (remunerációval) valósítható meg. A nyereségrészesedéshez fűződő érdekeltségnek nagy szerepe van abban, hogy a munkásellenőrzés, vagy akár a munkásönkormányzat ténylegesen valóra váljon.

A nyereség feloszthatő hányadát központilag, de nem egységesen szükséges előírni.

Esetleges túlzott aránytalanságok, indokolatlan kifizetések elkerülésére — tekintettel a nagyszámú, a vállalat tevékenységétől független tényezőre — lehetséges, hogy az átmeneti időszakban központilag meg kell határozni az egy dolgozónak kifizethető maximumot, illetve azt a maximális összeget, amely *átlagosan* kifizethető (például egy havi bér). Az ilyen „plafon" ellen az szól, hogy csökkenti az érdekeltséget. Ennek ellenére — különösen kezdetben — szükségesnek látszik.

A kiosztható nyereségrész egyes dolgozók közötti felosztásáról a vállalati igazgatónak, illetve a munkástanácsnak kell határoznia, mérle-

gelve az egyes dolgozók évi átlagos keresetét, a vállalatnál eltöltött időt, munkakörét és fegyelmezettségét (igazolatlan hiányzás stb.).

Ki kell alakítani a kereseti arányok vállalati, szakmai és népgazdasági szinten történő irányított befolyásolásának, illetve szabályozásának rendszerét (az átlagkeresetek ellenőrzése, illetve rendszeres megfigyelése formájában). E rendszernek összhangban kell állni az önálló gazdálkodás elvével, nem bénítja meg az anyagi érdekeltséget, ugyanakkor *segítenie kell az állam tervezett pénzügyi bevételeinek megvalósulását* és mindenekelőtt olyan kereseti arányok kialakítását, amelyek a kívánatos munkaerőáramlás irányában hatnak.

A bérezési rendszerekben, ezek megválasztásában, különösen az egyes dolgozók keresetének kialakításában a vállalatok nagy önállóságot kaptak, illetve kapnak. (A szakmunkások órabérét például 6—13 Ft között szinte minden központi megkötöttség nélkül a vállalatok állapíthatják meg, s hasonló elvekre épül a vállalati alkalmazottak új bérrendszere is.) Az új pénzügyi konstrukció kezdetben kétségtelenül nem jelent teljes garanciát a bérlazulások megakadályozására. Előfordulhat, hogy egyes vállalatok a nyereség terhére felemelik a dolgozók bérét és inkább lemondanak a nyereségvisszatérítésről. (Különösen valószínű ez ott, ahol a bérhányad alacsony.) Úgy véljük, hogy mindez az átlagkeresetek határozott szabályozása mellett szól.

Az átlagbérek meghatározását megegyezéses alapon (kollektív szerződésekben) kell intézni. A kollektív szerződésben megállapodnának megfelelő toleranciával meghatározott átlagkeresetek betartásában, valamint az esetleges túllépés következményeiben. A miniszterek, az iparigazgatók, a vállalatok tömörülései, illetve az illetékes szakszervezetek ellenőriznék a szerződések végrehajtását (esetleg közös bérbizottságok útján).

Viszonylag egyszerű és összehasonlítható munkák bérezését kötöttebb előírásokkal is szabályozni lehet (például a textiliparban).

Az átlagkeresetek szabályozására nem alakítható ki merev, központi rendszer (például egy a kohó- és gépiparban kielégítő módszer nem felel meg a belkereskedelemben vagy a konzerviparban). Az átlagkeresetek ellenőrzésében mégis el kell érni valamelyes egyöntetűséget.

Például: Az előírt átlagbért túllépő vállalatok mérlegében, ha kétségtelenül megállapítható az átlagkereset-emelkedés indokolatlansága, a túllépésnek megfelelő bérösszeget, vagy ennek többszörösét a nyereségvisszatérítés jutalmazásra fordítható részének terhére kell írni. Az árkalkulációkban csak a megállapodás szerinti bértételeket szabad beállítani. Ha szükséges, a túllépő vállalatot kötelezni kell a kollektív szerződésben rögzített eredeti bérszint visszaállítására.

A nyereségvisszatérítés összegében bekövetkező csökkenést elsősorban a túllépésért felelős vezető vagy a túllépést előidéző üzemrész dolgozói egyéni részesedésének terhére kell írni. Szükség esetén egyes vezetőket vagy csoportokat ilyen esetben a nyereségrészesedésből teljesen ki lehet zárni.

Elképzelhető az is, hogy túllépés esetén a vállalat pönálét fizessen.

Ha a mechanizmus jól működik, a javasolt átlagkereset-ellenőrzés szigora valószínűleg csökkenthető, idővel a célt kielégítő más módszerrel is helyettesíthető.

Az átlagkeresetek ellenőrzése ellen sok érv szól. Egyrészt félő, hogy a bérek ilyen kiemelt ellenőrzése a már ismert régi hibákhoz vezet, félő az is, hogy az átlagkereset ellenőrzése arra viszi a vállalatokat, hogy az átlag betartása végett fölöslegesen alkalmazzanak alacsony keresetű dolgozókat, ellene szól az is, hogy adott esetben csökkentheti az érdekeltséget is. Úgy véljük mégis, hogy a mellette szóló indokok alapján az átlagkeresetek valamilyen szabályozására *okvetlenül szükség van.*

Hitelpolitika, finanszírozás

Forgóeszközök finanszírozása

A vállalatok forgóeszközeinek finanszírozására saját forgóalapjuk (átmenetileg kisebb mértékben a vállalatok egyéb saját forrásai) és a bankhitelek szolgálnak.

A *forgóalap* költségvetési juttatását a már működő vállalatok vonatkozásában meg kell szüntetni (új vállalatoknak a beruházási pénzeszközökkel együtt kell folyósítani). A vállalatok *forgóalapjukat a továbbiakban nyereségükből egészíthetik ki.* A banknak olyan hitelpolitikát kell folytatnia, amely a forgóalap feltöltésére ösztönöz.

Az új rendszer bevezetése előtt célszerű a *meglevő forgóalapok rendezése, a rendezéskor mutatkozó tényleges szükségletek és a 100 százalékos ellátás* alapulvételével.

Vannak olyan vélemények, hogy a forgóalapokat bankhitellel kellene helyettesíteni. Ez a megoldás azonban több szempontból nem lenne célszerű. Például a vállalati önállóságot sértené, ha a bank a vállalat egész forgóeszköz-állománya tekintetében beavatkozhatna a vállalati gazdálkodásba. Másrészt az összes forgóeszközök hitelből való finanszírozása logikusan olyan rendszerhez vezetne, amelyben a bank a vállalatnak korlátlanul nyújtana hitelt, s így a hitel nem lehetne megfelelő befolyásoló eszköz. A kamat, bármilyen magas kulcsot állapítsunk is meg, önmagában nem helyettesítheti a bank hitelcenzúráját. Az sem lenne helyes, ha a legkisebb veszteség is rögtön a hitel leírásához vezetne (a fedezet elvesztése miatt). A vállalat esetleges veszteségét elsősorban a forgóalap, illetve a tartalékalap terhére kell elszámolni.

A *bankhitelt* mint gazdasági befolyásoló eszközt kell felhasználni, ezért *a bank hitelmonopóliumát továbbra is* (sőt az eddiginél következetesebben) *fenn kell tartani.* A bank hitelpolitikájával ösztönözzön a népgazdasági tervben kitűzött célok megvalósítására, támassza alá a vállalatok önálló gazdálkodását, rentábilis működését. Ugyanakkor akadályozza meg a népgazdaság érdekeivel ellentétes gazdasági tevékenységet, például a készletek szükségtelen felhalmozását. *A hitelen keresztül történő gazdasági befolyásolást kamatpolitikával, a lejáratok helyes megállapításával, a fedezeti elv szigorú érvényesítésével és a hitel lejáratkor történő visszafizetéséhez való ragaszkodással, indokolt esetben pedig a hitel megtagadásával* lehet megvalósítani.

A kormány *a népgazdasági terv keretében* közli a bankkal a hitelekkel való befolyásolás szempontjait. Ezek a szempontok a terv végrehajtása során kiegészíthetők, illetve módosíthatók. Ahhoz, hogy a bankszervezet új feladatainak megfelelhessen, a nem technikai jellegű hitelkérelmeket *a mostaninál jóval centralizáltabb* módon kell elbírálni, ami arra is módot ad, hogy a meghatározott értékhatáron felüli hitelek engedélyezése előtt *a bank megismerhesse a minisztérium véleményét is.*

A hitelbírálat alapja a vállalat gazdasági tevékenysége legyen. Az igénybevett hitel forgóalappal együtt nem haladhatja meg az indokolt forgóeszköz-szükségletet. *A hitel lejáratát nem kell mereven a naptári fordulónapokhoz kötni, hanem a gazdasági tevékenység időtartamától, illetve a forgóalap nyereségből történő feltöltésének lehetőségétől* kell függővé tenni.

A rendes üzemvitelhez szükséges hitellel való ellátás mellett különleges esetekben előfordulhat, hogy *a bank rendkívüli célokra is folyósít* hitelt. Ezek a hitelek általában lökésszerű szállítások, egyéb okból felgyülemlett anyagok, átmenetileg tárolt késztermékek finanszírozására szükségesek. Lehetnek rendkívüli hitelek,

amelyek a vállalat rendes tevékenységétől eltérő feladatok (átszervezés, kísérlet, gyártmányfejlesztés) finanszírozását, különleges esetekben pedig a veszteséges vállalatok szanálását szolgálják. Az ilyen hitelek esetében a bank *a megkülönböztető kamatpolitika széles skáláját érvényesítheti.* Ezeknek a hiteleknek az engedélyezését kevésbé kell centralizálni, de ilyen hitelek csak kivételesen adhatók.

A követelésekre adott hitelek helyett *a jól fizető vevőkkel szembeni inkasszókat a bank azonnal írja jóvá* (vásárolja meg „nostró"-ra) jutalék ellenében. (Nem fizetés esetében a bank visszaterheléssel élhet.)

Változatlanul fenn kell tartani a bank *pénzforgalmi* monopóliumát s a vállalatok egymásközti pénzforgalmának készpénzkímélő módon történő bonyolítását. Másrészt azonban a vállalatok maguk választhassák meg azt a készpénzkímélő fizetési módozatot, amely számukra a legmegfelelőbb. A *szállítóknak elsődlegességet* kell biztosítani, a munkabérekkel, sőt — a forgalmi adó kivételével — a költségvetést illető befizetésekkel szemben is, és lehetővé kell tenni, hogy a vállalatok késedelmesen fizető vevőiknek csak fedezetre szállítsanak.

A takarékos gazdálkodásra ösztönöz, ha *a bank a vállalatoknak betéteik után kamatot térít.*

Beruházások és felújítások finanszírozása

A vállalatok a rendelkezésükre bocsátott állóalapok *forint állományát* kötelesek megőrizni, fenntartani. Ezért az *értékcsökkenési leírást* a vállalatoknál kell hagyni. Kivételesen előfordulhat, hogy az értékcsökkenési leírás *felhasználását* korlátozzák (például egy új vállalat működésének első éveiben; ha egy vállalat működését azon a helyen meg akarják szüntetni; ha korszerűbb eljárásra akarnak áttérni új beruházással; ha a kivételes gazdasági helyzetben — mint most is — nem engedhető meg az egész amortizáció felhasználása stb.). Az értékcsökkenési leírást a bank a vállalat saját alapjaként, kamatozó betétként a felhasználásig kezelje.

Az értékcsökkenési alapból elsősorban az állóalapokat kell fenntartani. Nem szükséges azonban központilag előírni, hogy az értékcsökkenési leírásból felújításokat, illetve pótlás vagy bővítés jellegű beruházásokat végezzenek-e.

A bank a fel nem használt, felhalmozódó értékcsökkenési betéteket más vállalatok később befolyó értékcsökkenési leírásainak hitel formájában történő megelőlegezésére használhatja fel.

A *könyvjóváírás* rendszerét meg kell szüntetni. Az állóeszközök átadása még állami vállalatok egymás közötti forgalmában is *csak fizetés ellenében* történjék, amit az átvevő vállalat az állóeszközök finanszírozására szolgáló pénzügyi forrásokból teljesíthet. Az átadó vállalat az így *befolyt összeget* csak az *állóeszköz-állomány növelésére* fordíthatja.

A még le nem írt állóeszközök *kiselejtezése* — a még le nem írt összeg erejéig — csak a *vállalati eredmény terhére* végezhető el.

A vállalati állóalapok bővítését a népgazdasági tervben kitűzött célokkal összhangban kell végezni, s gondoskodni kell arról, hogy az elhatározott beruházásokat a lehető legolcsóbban és leggazdaságosabban kivitelezzék. A pénzellátási módszereknek is ebben az irányban kell hatniok.

Széles körben elterjedt vélemény, hogy ez a cél leginkább úgy érhető el, ha a vállalatok állóeszköz-állományuk bővítését nyereségükből finanszírozzák. Ebben az esetben a nyereséget a banknak hosszabb időre meg kellene előlegeznie. De ez esetben már a közepesnél nagyobb beruházások esetében is túl hosszú (10—20 éves) lejáratot kellene megállapítani. Nem járható út az sem, hogy a törlesztésre

az új állóeszköz amortizációja szolgáljon. Ez esetben ugyanis nem lenne megőrizhető a vállalat állóeszköz-állományának forintértéke (az új állóeszköz amortizációját hiteltörlesztésre vonnók el).

Ezért a kapacitás-bővítést jelentő beruházások nagy részét *költségvetésből kell finanszírozni.* A vállalatok érdekeltsége a beruházás olcsó és gyors megvalósításában azáltal érvényesíthető, hogy *a beruházás megkezdésekor a bank a vállalattal együtt rögzíti* az adott beruházás után a vállalat által fizetendő *állóeszköz-használati díj* kulcsát és a díjfizetés megkezdésének időpontját. Ezáltal a vállalat érdekeltté válik abban, hogy minél olcsóbban, minél gyorsabban és minél hatékonyabban valósítsa meg a szóban forgó beruházást. A vállalatok ezenkívül *nyereségükből is beruházhatnak,* s a nyereségre a bank 2—3 éves hitelt is adhat. A beruházással elérhető termelés-bővítéshez szükséges *forgóalapot abból a pénzügyi forrásból kell biztosítani, amelyből a beruházást.* (Célszerű lenne ezért, ha a vállalatok forgó- és állóeszközeit ugyanaz a bank finanszírozná.)

A népgazdasági tervben előirányzott beruházási arányok betartása a bankszervezet feladata. A bank e feladatát a költségvetési juttatások, illetve hitelek folyósításával, bankszerű eszközökkel, pályázatok hirdetése útján, a szakminisztériumok és a korábban már említett vállalati tömörülések bevonásával látja el.

Az iparvállalatok külkereskedelmi kapcsolatai (devizakérdések)

A külkereskedelemben gyökeresen módosítani kell az eddigi szemléletet, meg kell szüntetni az automatikus ártámogatást és a népgazdaság érdekeivel inkább összhangban levő vállalati érdekeltséget eredményező deviza- és árpolitikát kell kialakítani. Ehhez egyebek közt az szükséges, hogy

a) az iparvállalatok felülről diktált export-tervek helyett *a külkereskedelmi vállalatokkal kötött szállítási szerződések alapján* építsék be az exportfeladatokat saját terveikbe (az exportban való érdekeltség ár-, anyag- és deviza-kiutalási módszerekkel elérhető);

b) ki kell terjeszteni a *közvetlenül exportáló* iparvállalatok körét, elsősorban olyan termékek tekintetében, amelyek értékesítéséhez különleges műszaki szakismeret szükséges. Ahol több vállalat gyárt azonos terméket (például a textiliparban) és így a kereskedelmi ügyletek és szállítmányok koordinálása szükséges, illetve az egyéni értékesítés a hazai vállalatok egymásközti külföldi versenyével járna, ott az exporttevékenység a termelő vállalatok tömörülésének (trösztnek, igazgatóságnak, szövetségnek stb.) adható át.

c) Az *importot általában egy kézben kell tartani.* A termelő vállalatok önálló külföldi vásárlását csak akkor célszerű engedélyezni, ha az illető vállalat speciális anyagokat, alkatrészeket importál, különleges műszaki feltételekkel. Ha az importanyag felhasználója kizárólag egy iparág, az import bonyolítása is átadható a termelő vállalatok tömörülésének.

A külkereskedelem irányítása és koordinálása áruszempontból *a Külkereskedelmi Minisztérium* (Hivatal), devizaszempontból pedig a *központi devizahatóság* (Külkereskedelmi Bank) feladata. A külkereskedelmi ügyletek engedélyezése *behozatali engedélyek és kiviteli tanú-*

sítványok útján történhet (keret-engedélyek is adhatók). Elképzelhető, hogy behozatali engedélyt csak kiviteli kötelezettség vállalása mellett ad az állam. A kiviteli kötelezettség nem teljesítéséhez komoly pénzügyi következmények (pönálé stb.) fűzhetők.

A külkereskedelem gazdaságossága szorosan összefügg a népgazdaság arányaival, valamint az ipar szerkezetével. A gazdaságosság irányában ható mechanizmus megteremtésének alapvető kérdése *a helyes valutaárfolyamok megállapítása és a belföldi termelői árak rendezése.* Ezek megtörténte után az iparvállalatok és a külkereskedelmi vállalatok között *nincs szükség kötött árakra.* Ezeket a kereskedelmi szerződésen alapuló üzletkötések válthatják fel. A külkereskedelmi vállalat a külföldön elért eladási ár (hivatalos árfolyam + felár alapon számított) forint-ellenértékét fizetheti a termelő vállalatnak. Így az iparvállalat érdekelt lesz a gyártmányok korszerűsítésében is, az önköltség csökkentésében is. (E megoldás különösen a tőkésországokba irányuló export szempontjából bír nagy jelentőséggel.)

A hivatalos árfolyamon felül adható felárat relációnként vagy árucsoportonként és relációnként kell meghatározni (akár devizafelár, akár fix árkiegyenlítési kulcs formájában). Feltételezhető, hogy a felár-rendszer alkalmazására az új valutaárfolyamok rögzítése után is szükség lesz, hiszen ez az a befolyásoló eszköz, amellyel egyes termékek exportjának növelése vagy csökkentése irányában hatni lehet.

Ellenőrzés

Az új gazdasági mechanizmusban a vállalatok önállósága igen nagy, ami feltételezi a fokozott ellenőrzést. Az ellenőrzés eszközei 1. a rendszeres beszámoltatás; 2. a revízió.

A kötelező beszámoló-rendszer (statisztika és mérlegbeszámoló) feladata az állami szervek tájékoztatása a vállalatok munkájáról. A beszámolók adatai alapul szolgálnak a tervek készítéséhez, egyes befolyásoló eszközök megváltoztatásához stb. A beszámoló-rendszer egyben minimális alap a munkástanács számára a vállalat tevékenységének elemzésére.

Az új vállalati beszámoló-rendszernek leginkább abban kell eltérnie a korábbi beszámolóktól, hogy elsősorban nem a vállalati terv teljesítéséről, hanem a vállalat munkájáról, annak fejlődéséről kell képet adnia.

Az új mechanizmusban nem képzelhető el a beszámoló-rendszer lényeges csökkentése, sőt sok esetben új adatok megfigyelése válik szükségessé. Így negyedévenként továbbra is okvetlenül szükséges egy — viszonylag rövidített — számszerű mérlegbeszámoló; számos statisztikai jelentésre szükség lehet rövidebb időközökben is. Az éves (egyesített könyvelési és statisztikai) beszámoló tartalmazza a vállalat egész évi munkájának összefoglalását. Ehhez a vállalat vezetői kötelesek a munkástanács részére írásos jelentést is csatolni. A felső szervek számára általában nem készül szöveges jelentés, a felsőbb szinteken készítendő elemzéshez szükséges adatok a számszerű részben megtalálhatók.

Kívánatos lenne — megfelelő gépi feldolgozási lehetőség esetén — a beszámolók (statisztika és mérlegbeszámoló) *centralizált összesítése.* A funkcionális és az ipari vezető szervek elemző munkájához szükséges

iparági stb. összesített adatokat a KSH szolgáltathatná. (Természetesen a KSH is végezne országos szintű elemzéseket.)

Az ellenőrző munkában szakítani kell a dokumentális revízió eddigi rendszerével. A munkástanácsoknak lehetővé kell tenni, hogy a *vállalat apparátusától független könyvszakértőkkel* folyamatos, üzemgazdasági vizsgálatot végeztessenek a gazdálkodás megjavítása céljából. Az éves mérleget a munkástanács által történő jóváhagyás előtt könyvszakértővel felül kell vizsgáltatni. A vizsgálat megállapításairól a minisztériumnak is jelentést kell tenni.

Az *adóhatóság* a benyújtott mérleget elsősorban a kimutatott nyereség szempontjából vizsgálja. Minthogy a vállalatok feltehetően inkább a reálisnál több s nem kevesebb nyereséget igyekeznek majd kimutatni, az adóhatóságnak nem az a feladata, hogy minél több adót érjen el, hanem a reális nyereség kimunkálása. A nyereség vizsgálatán keresztül *az eszközök értékelését és felhasználását is vizsgálni kell.* Nem feladata azonban az adóhatóságnak annak vizsgálata, milyen eredményt érhetett volna el a vállalat, ha helyesebben gazdálkodik. (Ilyen megállapításokat a könyvszakértő vagy a felügyeleti szerv tehet.)

A minisztérium is tart vizsgálatokat, de *nem köteles évenként minden vállalatot* megvizsgálni. A vizsgálat célja elsősorban a társadalmi tulajdon védelme és a gazdálkodás műszaki-gazdasági vizsgálata. Ellenőrzi a törvények, rendeletek betartását, a minisztérium által érvényesített „gazdasági befolyásoló" módszerek helyességét, érvényesülését stb. A könyvszakértői jelentés a minisztériumi vizsgálat kiinduló alapját képezheti.

E javaslatban nem érintjük egy esetleges központi ellenőrző szerv feladatait, mivel ez a gazdasági mechanizmuson kívüli kérdés.

A *bankok* az általuk rendelkezésre bocsátott eszközök felhasználását, fedezetét és a pénzforgalmi intézkedések betartását vizsgálják.

A vállalatok gazdasági tevékenységét átfogóan, revízió-szerűen más szervek nem vizsgálják. Egyes funkcionális szervek (például az Árhivatal, a Munkaügyi Minisztérium stb.) azonban a helyszínen ellenőrizhetik intézkedéseik végrehajtását.

BIEBER ILONA—FÁBIÁN JÓZSEF—GULYÁS EMIL

Megjegyzések a Közgazdasági Szemle 1956. 11—12. számának vezércikkéhez*

Az október—novemberi események okainak és jellegének tudományos, marxista magyarázata elméletileg és gyakorlatilag egyaránt nagy jelentőségű. Érthető, hogy a magyar közgazdászok, történészek, filozófusok kísérleteket tesznek az események tudományos elemzésére. Az ilyen irányú kísérletek — amennyiben a marxizmus talaján vizsgálják az eseményeket — igen nagy segítséget adhatnak a párt és a kormány gyakorlati munkájához, s nem utolsósorban az ellenforradalom eszmei behatásának leküzdéséhez.

Úgy gondoljuk azonban, hogy minden ilyen irányú tudományos munka, elméleti általánosítás vagy gyakorlati következtetés csak akkor állja meg helyét, ha szem előtt tartja azt az alapvető igazságot — melyet a tények sokoldalúan bizonyítanak —, hogy az *október—novemberi események jellege ellenforradalmi volt.* Ezt a kérdést megkerülni nem lehet egyetlen ma megjelenő, s az októberi eseményekkel foglalkozó írásban sem. Ebben a kérdésben a köntörfalazás, a homályos vagy nem egyértelmű állásfoglalás csak károsan hat, mert növeli az eszmei, ideológiai zűrzavart, gátolja a nézetek tisztulását. A határozott és félreérthetetlen állásfoglalás azért is rendkívül fontos, mert csak így lehet leleplezni mindazokat a nem marxista, sok esetben nyíltan revizionista nézeteket, amelyek október előtt valósággal elborították a közgazdaságtudományt, a közgazdasági vitákat. Hozzá kell tenni, hogy az október előtti helytelen, revizionista nézetek leleplezésének együtt kell járnia a ma is lépten-nyomon felbukkanó antimarxista nézetek elleni kérlelhetetlen elvi harccal. Enélkül a harc nélkül elképzelhetetlen a közgazdaságtudomány továbbfejlődése.

A Közgazdasági Szemle jelzett vezércikke szerintünk több oldalról kifogásolható. Előzetesen egy általános megjegyzést:

A Közgazdasági Szemle egy marxista közgazdasági intézet orgánuma, ennélfogva teljes joggal elvárható, hogy az október—novemberi ellenforradalom után megjelenő első számában (amely mellesleg januárban, két-három hónappal az események után jelent meg) egyértelműen és félreérthetetlenül foglaljon állást az események megítélésében. Ez elemi követelmény különösen azért, mert a vezércikkben az október—novemberi események gazdasági okainak elemzését tűzik ki célul. A vezércikk azonban az egyértelmű és nyílt állásfoglalás helyett áltudományos, marxista mezbe öltöztetett magyarázataival, továbbá ho-

* Vitacikk.

mályos, kétértelmű fogalmazásaival közvetve alátámasztja az események bekövetkezésének szükségszerűségéről és annak „forradalmi" jellegéről alkotott téves nézeteket. Ami az október—novemberi események okait illeti, a vezércikket olvasva arra a következtetésre kell jutnunk, hogy gazdaságilag elkerülhetetlen volt az események bekövetkezése, mivel gazdasági rendszerünkben olyan súlyos ellentmondások voltak, amelyeket más módon nem lehetett megoldani. De ha ez igaz, akkor az is igaz, hogy a cikk szerzői nem osztják a pártnak azt az álláspontját, hogy október előtt Magyarországon — minden hiba ellenére is — szocialista rendszert építettünk. Akár kimondják ezt a cikk szerzői, akár nem, egész gondolatmenetükből szükségképpen ez következik. Márpedig ez alapvető kérdés, mondhatnánk vízválasztó. A vezércikk szerzői, amikor a hibák ..egymással összefüggő zárt rendszeréről" beszélnek, elkerülhetetlenül olyan álláspontra csúsznak, amelyet a párt és a nemzetközi kommunista mozgalom a legélesebben visszautasított mint olyan álláspontot, amely a revizionizmusnak, sőt az ellenforradalomnak tett elvi engedmény, amely lebecsüli az elmúlt 12 év nagy áldozatokkal kivívott eredményeit. Meg kell mondani, hogy az események ilyenfajta értékelése nem új, s nem azt mutatja, hogy a szerzők valamiféle komoly kutatómunka eredményeképpen foglalnak el ilyen álláspontot. A vezércikkben felvetett gondolatok zöménél teljes világossággal felismerhetők a magyar eseményekkel kapcsolatban a jugoszláv, elsősorban Kardelj elvtárs által hangoztatott nézetek. Sajnos, az is tény, hogy jó néhány kérdésben kísértenek a Petőfi-köri vitákon elhangzott bizonyos megfogalmazások. Úgy látszik, egyes közgazdászok még mindig nem látják azoknak a túlzó, demagóg és romboló „kritikáknak" káros hatását, melyek a Petőfi-körben az október előtti hónapokban lábra kaptak. Pedig éppen ideje volna ezeknek a „kritikáknak" és káros nézeteknek felülvizsgálása és visszautasítása. Ebben a Közgazdasági Szemlének, mely a magyar közgazdasági közvélemény legfőbb alakítója, élen kell járnia.

Amikor a vezércikket bíráljuk, egyáltalán nem akarunk vitatni számos helyes megállapítást, amivel fenntartás nélkül egyetértünk. (Például a technika fejlesztésének hatékonyságáról, a vállalatok gazdaságosságáról, az anyagi érdekeltség fokozásáról stb. szóló megállapításokkal teljesen egyetértünk.) Vannak a cikkben olyan nézetek, amelyekkel — bizonyos kiegészítéssel — szintén egyetértünk. Ezekre nem is térünk ki. Az, amit mi bírálunk, a cikk alapgondolata és egyes hibák túlhajtása.

★

Mindenekelőtt tehát a cikk alapgondolatával szállunk vitába. Egyetértünk azzal, hogy az október—novemberi események gazdasági okainak, és különösen a gazdasági és egyéb okok kölcsönös összefüggésének, kölcsönhatásának feltárása nem hanyagolható el, mégsem helyeseljük azt, *ahogyan* a cikk szerzői a gazdasági okokkal és ezek következményeivel foglalkoznak.

A szerzők elemzésük középpontjába a „gazdasági alapból fakadó" hibákat állítják. „E cikk — mondják — tudatosan nem is tér ki az elmúlt események olyan motívumaira, amelyek nem tartoznak a gazdasági alapból fakadó, tehát valóban társadalmi tömegjelenségek közé."

(Közgazdasági Szemle, 1956. 11—12. szám. 1285. o.) Ebből a gondolatból kiindulva *az események alapvető okát a termelőerők és termelési viszonyok között kiéleződött ellentmondásokban keresik.* E szándékukra a következőkben egyértelműen utalnak: „Amikor tehát a termelési viszonyok és a termelőerők közti ellentmondásokkal foglalkozunk, ez nem jelenti az elmúlt időszak eredményeinek és hibáinak mérlegretételét, hanem csupán az október—novemberi események gazdasági gyökereinek feltárására irányuló igyekezetet." (Uo. 1286. o.)

A szerzők e kiindulóponttal lényegében a nálunk létrehozott *új* termelési viszonyok, a gazdasági alap szocialista jellegét vitatják. A cikk alapján úgy tűnik, mintha az október—novemberi események előtt nálunk a termelőerők és termelési viszonyok között olyan éles konfliktus fejlődött volna ki, amelyet csak „forradalommal" lehetett megoldani. De hogyan fejlődhetett ki ilyen konfliktus a termelőerők és termelési viszonyok között a szocializmust építő Magyarországon, ha ott az uralkodó termelési viszonyok, a tulajdonviszonyok szocialista jellegűek? Vagy nem szocialista jellegűek voltak ezek a termelési viszonyok? Igaz, a szerzők egy helyütt a termelési viszonyok részben eltorzult elemeiről beszélnek. De ha nem a termelési viszonyok egész rendszere, csupán a termelési viszonyok részben eltorzult elemeinek a termelőerőkkel szembeni meg nem feleléséről van szó, akkor hogyan lehet a gazdasági alapból kiindulva közgazdaságilag indokolni az október—novemberi eseményeket? Akárhogyan nézzük is, az ilyen kiindulópont, ha logikusan végiggondoljuk, igen veszedelmes következtetésekhez vezethet.

De a szerzők a kérdésről konkrétan beszélve nem is a termelőerők és termelési viszonyok közti ellentmondásokra mutatnak rá. Egyáltalán, hogyan mutatnak ki ellentmondásokat a termelőerők és termelési viszonyok között? Úgy, hogy a termelési viszonyok fogalmába oda nem való elemeket csempésznek be, összezavarva a gazdaságpolitikát, a gazdaságvezetés módszereit és intézményeit a termelési viszonyokkal. Így sorolnak ide egyebek között olyan tényezőket, mint az „öncélúvá merevedett bürokratikus irányítás", „az erőforrásainkkal számot nem vető gigantomániás gazdaságfejlesztési politika", „az öncélúvá vált normázási rendszer", sőt még a „kötelező begyűjtési rendszer és a felülről lebontott vetéstervek rendszere" és azok következményei is. Ilyen elemek pedig nyilvánvalóan nem tartoznak a termelési viszonyok fogalmába. Ez a felfogás azt bizonyítja, hogy a szerzők revízió alá vették a termelési viszonyok marxista fogalmát. Ezt az álláspontot annál inkább vissza kell utasítani, mert ezekkel a lényegében gazdaságpolitikai hibákkal magyarázzák a termelőerők és termelési viszonyok közötti ellentmondásokat, és ebből vezetik le az október—novemberi eseményeket.

A termelési viszonyok nem mechanikusan fejtik ki hatásukat, hanem az állam gazdaságpolitikája, a gazdasági intézmények, a gazdasági vezetés módszerei révén. A termelési viszonyok jellegétől függ a gazdasági intézmények jellege és azok a módszerek is, amelyekkel a gazdaság vezetése, a népgazdaság fejlesztése történik. Ez nem is lehet másképpen, hiszen az állam gazdasági tevékenységének a termelési viszonyokból fakadó objektív gazdasági törvények felismerésén kell alapulni. Döntő jelentőségű annak felismerése, hogy az adott ország termelési viszonyainak, gazdasági sajátosságainak milyen gazdasági intézmények, módszerek, általában milyen gazdaságpolitika felel meg. Ha a gazdasági intéz-

mények, a szocialista gazdaság vezetésének módszerei stb. megfelelnek a termelési viszonyok jellegének, azoknak a sajátos körülményeknek, amelyekben a termelési viszonyok hatnak, úgy ezek meggyorsítják, ellenkező esetben gátolják a gazdasági fejlődést.

Bár a termelési viszonyok és a gazdaságpolitika között ilyen szoros az összefüggés, mégsem azonosak egymással, mint ahogyan a szerzők állításából és felsorolt példáiból következik. E két tényezőnek — a termelési viszonyoknak, amelyek objektívek és a gazdaságpolitikának, amely szubjektív (de a termelési viszonyok és a gazdasági adottságok által meghatározott) — megkülönböztetése és elhatárolása elvileg fontos a következtetések levonása szempontjából. Mivel a szerzők ezt a megkülönböztetést nem teszik meg, teljesen téves vágányra csúsznak az események gazdasági okainak vizsgálatánál.

Véleményünk szerint a hibák nálunk nem a gazdasági alapból, a termelési viszonyokból fakadtak, hanem gazdaságpolitikai eredetűek. A gazdaságpolitika túlméretezett volt, nem számolt eléggé a hazai viszonyokkal és erőforrásokkal, ezért a célkitűzések ellentmondásba kerültek a rendelkezésünkre álló erőforrásokkal, és megvalósításuk erőszakos módszereket igényelt. A gazdaságpolitikában elkövetett hibák fékezték a szocialista termelési viszonyok és az azokból fakadó hajtóerők előre vivő erejét, s ezért nem fejthették ki teljes mértékben pozitív hatásukat.

Az állam egy adott időszakban helyesen vagy kevésbé helyesen fejezheti ki politikájában — ez esetben gazdaságpolitikájában — a gazdasági alap és a termelőerők fejlődésének objektíve megérett szükségleteit. A marxizmus—leninizmus az államról szóló tanításban arról beszél, hogy egy bizonyos időszakban az állam a termelőerők tekintetében fejthet ki pozitív vagy negatív hatást, esetleg mindkettőt egyszerre. Ha az állam — a proletárdiktatúra állama — nem helyesen fejezte ki a megérett gazdasági szükségleteket, ha tehát hibákat követett el gazdaságpolitikájában — mint ahogyan ténylegesen egy sor hibát követett el —, akkor a hibát ki lehet és ki kell javítani, mégpedig a *szocialista rendszer* keretein belül anélkül, hogy a rendszer gyökeres megváltoztatására kerülne sor. Így van ez a mi esetünkben is. A gazdaságpolitikában elkövetett hibák kijavítása nem tett szükségessé olyan minőségi változást, amely a szocialista termelési viszonyok megváltoztatását követelte volna. Az az esemény pedig, amely hazánkban lejátszódott, nem a gazdaságpolitikai hibák kijavítására, hanem a kapitalizmusnak megfelelő tulajdon-, osztály- és elosztási viszonyok visszaállítására irányult. E viszonyok talaján aztán nyilvánvaló lett volna a termelőerők és a termelési viszonyok éles konfliktusa. Józan mérlegeléssel nem is lehet olyan következtetésre jutni, hogy a gazdaságpolitika hibái miatt a szocialista termelési viszonyokat okoljuk, hogy a hibák és a hibák kijavítása ürügyén elvessük azokat. Így csak azok járhatnak el, akik a termelési viszonyokat azonosítják a gazdaságpolitikával, vagy ahogy a szerzők sok vonatkozásban teszik, a gazdaságpolitika hibáival. Így tényleg bűvös körbe jutunk, amelyből nem látszik kiút. Csakis a hibák eredetének vizsgálata alapján lehet felmérni a hibák kijavításával kapcsolatos feladatokat.

A feladat az, hogy feltárjuk a gazdaságpolitikában elkövetett hibákat, s az eredményekre támaszkodva meghatározzuk a további fejlődés útját, kimunkáljuk azokat a módszereket, amelyek népgazdaságunk gyorsabb és biztonságosabb fejlődését lehetővé teszik. Ez a folyamat már ok-

tóber előtt elindult s néhány jelentős, pozitív eredményt is hozott (melyeket a Közgazdasági Szemle korábbi számaiban is méltattak), s nem kétséges, hogy az ellenforradalmi események nem előre vitték, hanem egy időre gátolták ennek a folyamatnak teljes kibontakozását.

Ez a következtetés, ha a hibákat gazdaságpolitikai jellegűeknek, illetve azok következményeinek fogjuk fel. E cikk keretében nem áll módunkban az elmúlt évek gazdaságpolitikai eredményeinek taglalása, de meggyőződésünk, hogy ha a gazdaságpolitika pozitív és negatív eredményeit mérlegre tesszük, e területen is az eredmények javára billen a mérleg nyelve.

Egészen más következtetéshez kell eljutniok azoknak, akik a termelőerők és termelési viszonyok közti „kiéleződött ellentmondásból" indulnak ki. Ugyanis ha a termelési viszonyokban van a hiba, méghozzá olyan hiba, hogy a termelési viszonyok és termelőerők éles konfliktusba kerülnek egymással, akkor ezeket a termelési viszonyokat újakkal kell felváltani, ez pedig azt jelenti, hogy az új termelési viszonyok létrehozásához forradalomra van szükség. Ez a gondolat tehát szükségképpen elvezet az október—novemberi események gazdasági szükségessége megindokolásához, az események „pozitív", „forradalmi" értékeléséhez, s ellenforradalmi jellegének tagadásához. (Nem tartjuk véletlennek, hogy a Közgazdasági Szemle egész számában nem fordul elő az a szó, hogy ellenforradalom, annál inkább az október—novemberi események pozitív értékelése.)

Társadalmi forradalmakra akkor kerül sor, amikor a termelőerők és termelési viszonyok közötti ellentét kiéleződik, amikor a termelési viszonyok jellege nem felel meg a termelőerők jellegének, amikor e konfliktus talaján megérlelődnek a forradalom objektív és szubjektív feltételei. E folyamatban alapvető a régi, elavult termelési viszonyok gyökeres felszámolása és újak létrehozása. Az új termelési viszonyok létrehozásával a termelési mód alacsonyabb típusát a termelési mód magasabb típusa váltja fel, az államhatalom a haladó osztály kezébe kerül, amely azt saját osztályérdekei szolgálatába állítja. A társadalmi forradalmakat a társadalom pozitív, haladó erői hajtják végre, akik felismerik a társadalom megérett szükségszerűségeit és e felismerés alapján cselekszenek. Nem lehet azonban forradalomnak nevezni olyan eseményt, amikor a mozgatóerő reakciós, amely egy adott társadalmi rendszert a társadalom alacsonyabb típusára vet vissza a régi termelési viszonyok visszaállításával, amely a hatalmat a társadalom haladó erőinek kezéből a reakciós erők kezére játssza — az októberi ellenforradalmi eseményeket illetően a munkásosztályéból a burzsoázia kezébe.

A tények ma már világosan mutatják, hogy októberben társadalmunk reakciós erői, a belső és külső ellenforradalmi erők fogtak össze népi demokratikus államhatalmunk megdöntésére, a kapitalista restauráció megvalósítására. Ezeknek az erőknek nyilvánvaló céljuk nem a proletárdiktatúra megszilárdítása, hanem annak megdöntése volt; nem a szocializmus továbbfejlődését akarták biztosítani, hanem a kapitalista rendszert akarták visszaállítani, ezáltal hazánk társadalmi fejlődését évtizedekre visszavetni. Ezen a tényen mit sem változtat az, hogy az elkövetett hibák miatt elkeseredett dolgozók egy része, az ellenforradalmi demagógiának felülve, átmenetileg az ellenforradalmi erők hatása alá került.

Feltesszük a kérdést: minek nevezhető egy ilyen esemény, ha nem ellenforradalomnak, s ha ez igaz, akkor mire jó az az alapjában hibás elméleti koncepció, amely az eseményeket a gazdasági alapból, illetve a termelőerők és termelési viszonyok kiélezett ellentmondásából vezeti le? A szerzők szubjektív szándékától függetlenül ez a koncepció csak arra jó, hogy az események valódi okait és ellenforradalmi jellegét elkendőzze és annak „forradalmi" jellegét igazolja. Ez kitűnik abból, ahogy az eseményeket méltatják. „Az események — írják — komoly bírálatot gyakoroltak a hibákon, és helyenként azt is elsöpörték, ami helyes volt... De ami egészséges volt, az nagyobbrészt megmaradt és kedvezőbb feltételek között fejlődhetik tovább." (Uo. 1287. o.)

Először: (mint már bizonyítottuk) az események ellenforradalmi jellegűek voltak. Nem a hibák bírálata volt, hanem népi demokráciánk megdöntésére irányuló fegyveres kísérlet. A „jó" megmaradása és a kedvező feltételek megteremtése nem az ellenforradalmi, hanem a forradalmi erőkön, elsősorban a Szovjetunió segítségén múlott.

Másodszor: a szerzők az események ilyen pozitív beállításával elvetik a párt határozatai és a nemzetközi kommunista mozgalom vezetői által adott a marxizmusnak megfelelő értékelést. A revizionizmusnak tesznek engedményeket és a kommunista pártok által sokoldalúan elítélt Kardelj-féle álláspontot teszik magukévá, amely hasonló módon ítéli meg „októbert".

Ezek a gondolatok nem az eszmei tisztázódás, hanem az *eszmei zűrzavar fokozásának forrásai*, így nem sok közük van a címben megjelölt feladathoz, a népgazdaság és a közgazdaságtudomány fejlődéséhez.

A termelési viszonyok helytelen felfogásából adódhat az az érthetetlen, de legalábbis homályos megfogalmazás, amelyet a szocialista tulajdonról adnak a szerzők: „A szocialista termelési viszonyok legfontosabbika a termelőeszközök társadalmi tulajdona, az üzemi munkástanácsok megalakulásával sok bürokratikus vonástól szabadult meg, s új, szilárdabb alapokra helyeződött. Mindez reményt nyújt arra, hogy az új alapokon a korábbi ellentmondásoktól nagyrészt mentes szocialista gazdaságot fogunk kialakítani." (Uo. 1287. o.)

A fogalmazás igen homályos, nem lehet tudni ugyanis, mit értenek a szerzők azon, hogy a szocialista tulajdon „új, szilárdabb alapokra" helyeződött. Nyilván arra gondolnak, hogy a munkástanácsok létrehozása változást hozott a termelési viszonyokban, illetve tulajdonviszonyokban. De vajon azáltal, hogy az üzemekben munkástanácsok vannak, hogy a vállalatok igazgatásában részt vesznek, történik-e változás a tulajdonviszonyokban? Teljesen egyértelműen azt kell válaszolnunk, hogy nem történik. Miért?

Ismeretes, hogy a termelőeszközök tulajdona a termelési viszonyok legalapvetőbb eleme, amelynek jellege meghatározza a termelési viszonyok egész rendszerének jellegét. A termelési eszközök tulajdona azt fejezi ki, hogy kinek, mely osztálynak a kezében vannak a termelőeszközök, ki rendelkezik (és ebből adódóan: milyen cél érdekében) azokkal. Vitatható-e, hogy a munkástanácsok létrehozása előtt Magyarországon kinek, mely osztálynak a kezében voltak a termelőeszközök? Úgy gondoljuk, ez nem vitatható még akkor sem, ha az elkövetett különféle hibák miatt ez a munkásosztály jó részének tudatában nem is tükröződött. Hogy a termelőeszközök a szocialista államon keresztül a

munkásosztály mint osztály kezében voltak, az objektív tény, és ez határozta meg a nálunk kialakult termelési viszonyok lényegét, jellegét.

Az, hogy a termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak, egyúttal azt is megköveteli, hogy a dolgozók ténylegesen beleszólhassanak, részt vehessenek a szocialista vállalatok munkájának irányításában, vezetésében, hogy kezdeményezéseikkel és javaslataikkal elősegítsék a vállalatok leggazdaságosabb működését, abból az elvből kiindulva, hogy a vállalat jobb működése, a magasabb termelés stb., saját egyéni jólétük növelésének forrása is. E téren igen sok hiányosság, sőt hiba volt nálunk. Igen szűkre szabottak és korlátozottak voltak a lehetőségek a munkások számára a vállalat ügyeibe való beleszólásra, gyakran a munkások megkérdezése nélkül döntöttek számos, őket közvetlenül érintő kérdésben, javaslataik, kezdeményezéseik gyakran elakadtak a bürokrácia útvesztőiben, s nem utolsósorban az anyagi érdekeltség hiánya gátolta a dolgozók alkotó, kezdeményező kedvének kibontakozását. Ezek a hibák gátolták a szocialista tulajdon, a szocialista termelési viszonyok hatékonyságát, akadályozták azoknak a hajtóerőknek kibontakozását, melyek a szocialista termelési viszonyokból objektíve adódnak.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy Magyarországon a szocialista tulajdont valami „új, szilárdabb alapra" kellene helyezni. Egyáltalán a szocialista tulajdon „új, szilárdabb alapjának" koncepciója igen értelmetlennek tűnik. Furcsa lenne, ha a munkástanácsok létrehozását tekintenék a szerzők a szocialista tulajdon „új, szilárdabb alapjának". Mi a helyzet a munkástanácsokkal? A munkástanácsok alkalmas szervek lehetnek a fentebb elmondott hibák kiküszöbölésére, ha jól dolgoznak, megvalósíthatják a dolgozók legszélesebbkörű bevonását a termelés irányításába, sokat javíthatnak a vállalatok s ezzel a dolgozók gazdasági helyzetén is. Mindez azonban nem jelentheti azt, hogy a munkástanácsok valamiféle változást hozhatnak vagy hoznának létre a társadalmi tulajdonban.

Ha alaposabban elgondolkodunk a szerzők állításán, úgy tűnik, mintha Kardelj elvtárs idevonatkozó helytelen álláspontját fogadnák el, bár ezt nem mondják ki.

Kardelj elvtárs a következőket mondja: „A sztálinista elméletben az a felfogás uralkodik, hogy egy adott szocialista országban az állami és társadalmi tulajdon azonos fogalom. Ez az elmélet az állam szerepéről alkotott bürokratikus elgondolásoknak felel meg." (Edvard Kardelj parlamenti beszéde a Jugoszláv Szövetségi Nemzetgyűlés két házának együttes ülésén. 1956. dec. 7.)

Bár Kardelj elvtárs nem ad pontos magyarázatot ebben a kérdésben, mégis fejtegetéseiből arra lehet következtetni, hogy társadalmi tulajdonnak csak azt a tulajdont lehet nevezni, amelyet a dolgozók, a tulajdonosok *közvetlenül* igazgatnak, továbbá amelynél a többlettermék elosztására *közvetlen* befolyást gyakorolnak. Ott tehát, ahol nincs meg az önigazgatás, nem lehet társadalmi tulajdonról, hanem „csak" állami tulajdonról beszélni. Az állami tulajdon tehát — ezek szerint — nem társadalmi tulajdon. Nem akarunk részletekbe bocsátkozni, csupán utalunk arra, hogy ez a nézet kapcsolatos a proletárdiktatúra államáról vallott helytelen felfogással. A valóságban azonban a Szovjetunió és a népi demokratikus országok — és hozzátehetjük, Jugoszlávia — szocialista építésének tapasztalatai is azt mutatják, hogy csak a proletárdiktatúra

állama képes megvalósítani a tulajdon társadalmivá változtatását, azáltal, hogy a munkásosztály és az egész dolgozó nép képviseletében kisajátítja a kapitalista magántulajdont. A társadalmasított termelőeszközök tulajdonosa az egész dolgozó nép, amelynek tulajdonjogát a szocialista állam gyakorolja. Függetlenül attól, hogy a dolgozók milyen mértékben vesznek részt a vállalatok közvetlen igazgatásában, világos, hogy a szocializmusban az össznépi tulajdon csak állami tulajdon formájában valósulhat meg, mert hiszen nincs más az államtól független össznépi jellegű szerv, amely az össznépet mint tulajdonost képviselhetné. Az egyedül lehetséges és jogos képviselő csak a proletárdiktatúra állama lehet, mert egyedül képes arra, hogy az egész nép érdekében használja fel a termelőeszközöket. Vagy talán ilyen „össznépi" szervek lettek volna a területi munkástanácsok, melyeket ellenforradalmi tevékenységük miatt fel kellett oszlatni?

Egyébként Jugoszláviában, ahol állítólag a munkásönigazgatás a legteljesebben érvényesül, ugyancsak nem a munkástanácsok (amelyek az üzemekben a dolgozókat képviselik) rendelkeznek a termelőeszközök felett, nem ők a tulajdonosok, hanem jogkörük csupán az igazgatásra vonatkozik.

Mindebből következik, hogy a szerzők azon állítása, hogy a szocialista tulajdon a munkástanácsokkal „új, szilárdabb" alapra helyeződik, nem helyes, és megint csak arról van szó, hogy összekeverik a termelési viszonyokat és intézményeket, ez esetben az igazgatás formáit.

Hogyan jutnak el a szerzők ezekhez és a továbbiakban megbírált hibás nézetekhez? Úgy, hogy letérnek a proletariátus osztályálláspontjáról, valamiféle álobjektivista álláspontra helyezkednek, az események ok és okozati összefüggésének bonyolult rendszeréből kiragadják a gazdaságit és azt teszik meg fő okká. A „levegőt", a „balszerencsét", „a szomszédasszony szemmelverését" nem tartják lényegesnek, nem tartják az események szempontjából meghatározónak. A „levegő" azonban, amit az ellenforradalom ideológiai előkészítésének nevezhetünk, „a szomszédasszony szemmelverése" mint a külső imperialista és a belső ellenforradalmi erők tudatos aknamunkája, az ellenforradalom szervezése, igenis okként, mégpedig meghatározó okként szerepelt az október—novemberi eseményekben.

A szerzők azt állítják, hogy az egyéb okok vizsgálatába nem mehetnek bele, mert így nem járhatnak el azok, „akik marxistának és közgazdászoknak nevezik magukat, hiszen a materialista történelemfelfogás szerint a társadalmi fejlődés mozgató rugói végső soron gazdasági természetűek, illetve kisebb-nagyobb áttételeken át gazdasági tényezőkből erednek". (Uo. 1285. o.) Ez általában igaz, de az október—novemberi eseményekre konkretizálva a marxista történelemfelfogás durva vulgarizálása. A külső és belső ellenforradalmi erők szervezeti és ideológiai tevékenységétől nem lehet eltekinteni, még ha közgazdászok vizsgálnak is bizonyos jelenségeket, mert ez szintén nem felel meg a materialista történetfelfogásnak. Mit mond Engels erről: „. . . Materialista történetfelfogás szerint a történelemben *végső fokon* a való élet termelése és újratermelése a meghatározó mozzanat. Többet sem Marx, sem én nem állítottunk. Ha pedig ezt valaki úgy forgatja ki, hogy a gazdasági mozzanat az *egyetlen* meghatározó elem, úgy a fenti tételt semmitmondó, elvont, képtelen frázissá változtatja. A gazdasági helyzet az alap, de a felépít-

mény különböző elemei: az osztályharc politikai formái és eredményei — alkotmányok, amelyeket megnyert csata után a győztes osztály alkotott meg stb., jogi formák, hát még mindezeknek a valóságos harcoknak a visszatükröződései a részvevők agyában, politikai, jogi, filozófiai elméletek, vallási nézetek és ezeknek továbbfejlesztése dogmák rendszerévé, mindezek szintén hatással vannak a történelmi harcok menetére és sok esetben meghatározzák, leginkább azok *formáját.* Mindezeknek az elemeknek a kölcsönhatása az, amelyben a véletlenek (vagyis azok a dolgok és események, melyeknek benső összefüggése egymással annyira távoleső vagy kimutathatatlan, hogy nemlétezőknek tekinthetjük, elhanyagolhatjuk őket) végtelen tömegén keresztül végül is a gazdasági folyamat mint szükségszerűség érvényesül." (Engels — J. Blochhoz, Marx—Engels Válogatott levelek, 492. o. Budapest, 1950.)

Engels az idézett részben a társadalom fejlődésének általános menetét vázolja és ebben a gazdasági okok mellett nagy szerepet ad az *egyéb* tényezőknek is. Adódnak azonban olyan történelmi események is, amelyekben a gazdasági okok csak távolabbi közvetett összefüggésként mutathatók ki. A hazánkban lejátszódott ellenforradalom ilyen esemény volt, mint arra az előbbiekben utaltunk.

Természetesen az ellenforradalmi eseményeknek is voltak gazdasági okai. Elegendő arra utalni, hogy a kapitalista restauráció a régi tőkés —földbirtokos tulajdon visszaállítását jelentette volna. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy az elkövetett gazdaságpolitikai hibák kedvező talajt teremtettek az ellenforradalmi tevékenység számára.

Mindenki előtt ismeretes, hogy a párt és a kormány már jóval október előtt feltárta a gazdasági jellegű hibákat is és intézkedéseket tett kijavításukra. Ez kifejeződött az MDP Központi Vezetősége 1956. július 18—21-i ülésének határozataiban. A Közgazdasági Szemle 1956. szeptemberi számában erről a következő olvasható: „A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének július 18—21-i ülése nagy jelentőségű határozatokat hozott társadalmi rendszerünk vezető ereje, a párt egységének megszilárdításáról, a szocialista demokrácia fokozott kibontakozásáról és a második ötéves terv irányelveiről. E határozatok a XX. kongresszus eszméinek hazai megvalósítása, a marxi—lenini elmélet viszonyainkra való alkalmazása jegyében fogantak." (Közgazdasági Szemle, 1956. 9. sz. 1021. o.)

Igaz, az akkori pártvezetés gyenge volt ahhoz, hogy a határozatoknak gyakorlati érvényt szerezzen, hogy elhatárolja magát a revizionizmus növekvő veszélyétől, és így az eszmei harc gyengesége és egyéb hibák kedvező feltételeket teremtettek az ellenforradalom számára. Nem kell azonban bizonyítani, hogy az ellenforradalom gazdasági problémáink megoldásában semmiféle pozitív szerepet nem játszott, nem csökkentette, hanem növelte gazdasági bajainkat, amelyeknek leküzdése hosszantartó folyamat.

Az osztályszempont, az osztályharc törvényszerűségeinek szem előtt tartása, az események értékelésénél segít a tévedések elkerülésében. Az októberi eseményeket illetően nyilvánvalóvá teszi, hogy ebben a folyamatban az okok bonyolult összefüggéséből a külső és belső körülmények összefonódásából nem lehet kiragadni a gazdaságit, s különösképpen nem úgy, ahogyan azt a szerzők teszik, s figyelmen kívül hagyni például az ellenforradalmi erők tudatos és szervezett tevékenységét és azok mozgató

rugóit. Az osztályszempont mellőzése hozzájárult a szerzők téves nézeteinek kialakulásához. Ha például szem előtt tartják, hogy az ellenforradalom a kapitalizmus és a szocializmus alapvető ellentétében gyökerezik, ha az események politikai vonatkozásától nem tekintenek el, ha másképp fogják fel a „szomszédasszony" szerepét, vagyis, ha osztályálláspontról ítélik meg az eseményeket, nem estek volna ilyen súlyos elvi hibába.

★

A vezércikkben említett, a gazdasági életünkben előfordult hibákat illetően — bár e hibák nem a termelőerők és a termelési viszonyok közti ellentmondásban gyökereznek — általában egyetértünk a szerzőkkel, azonban egy-két jelenség értékelését illetően van néhány észrevételünk.

A vezércikk szerzői állást foglalnak a központi irányítás szükségessége mellett. Utalnak arra, hogy a túlhajtás nélkül, a jókor, jó helyen, jól érvényesített, s így hatékony központi irányítás hívei, óvnak attól, hogy a központi irányítást abszolút helytelennek fogjuk fel. Másutt is határozott kijelentést tesznek a tervgazdálkodás előnyös volta mellett. Mégis egy helyen megállapítják, hogy az 5 éves terv időszakában elért eredményeinket nagyrészt az *iparvezetés összpontosítottsága,* az irányító apparátus felduzzadása, a teljesítménybérezés részarányának kiterjedése *ellenére* értük el. Tehát az előző megállapításaikkal szemben, a többi között, egyértelműen az iparvezetés összpontosítottságának negatív hatásáról beszélnek. Meg kell jegyezni, hogy a „jókor, jó helyen, jól érvényesített" központi irányításról beszélve is alkalmat adnak félreértésre, hiszen a központi irányítás a szocialista gazdaság vezetésének állandó módszere, amely átfogja az egész népgazdaságot.

Az iparvezetés összpontosítottságával együtt felduzzadt irányítóapparátus bürokratizmusa valóban sok hiba forrása volt az elmúlt években. De vajon az iparvezetés összpontosítottságából oly sok és súlyos hiba származott-e, hogy ezek semmivé teszik a belőle származó előnyöket? Indokolt-e a vezércikk szerzőinek az a megállapítása, hogy ami eredményt az ötéves terv idején elértünk, azt nagyrészt az iparvezetés összpontosítottsága stb. *ellenére* értük el? Úgy gondoljuk, nem indokolt, sőt a tények éppen ennek ellenkezőjét bizonyítják.

Ha elfogadnánk a vezércikk álláspontját, akkor hogyan tudnánk megmagyarázni azt a körülményt, hogy 1950-ben, közvetlenül az államosítások befejezése után, mikor a termelés lényegében még a korábbi felszereléssel folyt, éppen az iparvezetés központosítása, a vállalatok profilírozása, az üzemek közti kooperáció megvalósítása után *elsősorban a központosítás eredményeképpen* a gyáripar termelése 37 százalékkal, az egy munkásra jutó vállalati teljes termelés pedig 19 százalékkal növekedett.

Ami a későbbi (1950 utáni) gazdasági fejlődést illeti, erre vonatkozóan sem fogadható el az a nézet, hogy az eredményeket „az iparvezetés összpontosítottsága" *ellenére* értük el. Ezt a tények, adatok sem igazolják. Csak két adatot említünk. Ismeretes, hogy a gyáripari termelés az 1949-es 100-ról 1955-re 277-re emelkedett, a munkatermelékenység pedig ugyanazon idő alatt 58 százalékkal növekedett. Elképzelhetetlen, hogy ilyen eredményeket értünk volna el az iparvezetés központosított-

sága nélkül. A termelőerők fejlődésével együtt szükségképpen növekedni kellett a központi, állami irányításnak is.

Ha a szerzők arról beszéltek volna, hogy ez a központi irányítás túlment az egészséges határokon és így gátolta a nagyobb gazdasági eredmények elérését, ezzel egyetértenénk. De a szerzők a központi irányítás eredményeit, a jelzett helyen, csak negatívan értékelik.

Az utóbbi időben már sok szó esett a túlzott centralizálásból származó hibákról. Jelentek meg írások, melyek sokoldalúan és meggyőzően elemezték az ebből származó károkat, jelentek meg intézkedések is, amelyek a vállalatok nagyobb önállóságát biztosítják, s illetékes szervek behatóan foglalkoznak a szocialista gazdaságvezetés módszereinek tökéletesítésén, a demokratikus centralizmus elvének a gazdaságvezetésben való következetes érvényesítésén. Hozzá lehet tenni, hogy ez nemcsak hazánkban, hanem — kisebb-nagyobb mértékben — a szocialista tábor valamennyi országában napirenden levő kérdés.

A központi irányítás kérdésével azért szükséges részletesebben foglalkozni, mert az utóbbi időben külföldön is és nálunk is elterjedtek olyan nézetek, melyek a túlzott centralizálással szemben fellépve, idealizálják az értéktörvénnyel kapcsolatos mechanizmus termelést szabályozó szerepének előnyeit. A Közgazdasági Szemle jelzett számában a II. Lengyel Közgazdász Kongresszusról készített ismertetőből kiderül, hogy ott is szenvedélyes viták zajlottak le e kérdésben. A tájékoztató cikk — sajnos — állásfoglalás nélkül ismerteti azokat a nézeteket, melyek lényegében az értéktörvényre bízzák a termelés szabályozását és azokat, amelyek, mint a tervgazdálkodással összeegyeztethetetlent, visszautasítják ezt a koncepciót. A hazai közgazdaságtudományban is találhatók ilyen nézetek.

Az értéktörvény szerepét nem szabad lebecsülni a szocializmusban, hiszen árutermelés folyik. Ez a hiba a gyakorlati, gazdasági munkában tapasztalható volt a múltban. Ma már nyilvánvaló, hogy az eddiginél sokkal rugalmasabban, sokoldalúbban kell tervgazdaságunk keretében az értéktörvényt, az értéktörvénnyel kapcsolatos kategóriákat felhasználni, anélkül azonban, hogy a termelés szabályozása az értéktörvényen alapulna. A kérdés tehát az, hogy mekkora teret adunk az értéktörvénynek, s milyen mértékben vagyunk képesek a tervgazdálkodás szolgálatába állítani.

Az olyan nézetek, amelyek az értéktörvény szerepét túlbecsülik és a központi tervezést háttérbe szorítják, rendszerint a jugoszláv tapasztalatokból indulnak ki.

Meg kell mondani, hogy a decentralizálásnak a jugoszláv gazdaságban megvalósított foka, mely a vállalatok gazdálkodásában túlzottan nagy teret enged az értéktörvénnyel kapcsolatos mechanizmusnak, nem tekinthető követendőnek. Nem tartjuk például követendőnek azt a jugoszláv gyakorlatot, hogy a vállalatok terveiket lényegében kötelező felső utasítás, tervszám nélkül, csak a saját tapasztalataikra, forgalmukra, a piaci viszonyokra támaszkodva készítik. Jugoszláviában az állami terv inkább prognózis jellegű, mint a kötelező tervutasítások rendszere. A terv nem a termelésre, hanem elsősorban a jövedelem elosztására tartalmaz kötelező előírásokat. Ilyen gyakorlat mellett természetesen nem lehet megfelelően megoldani a népgazdaság, a különböző iparágak és vállalatok termelésének összehangolását.

Nem tartjuk követendőnek azt a jugoszláv gyakorlatot sem, hogy az üzemek közötti kapcsolatot a konkurrencia szabályozza. Ennek súlyos következményei vannak. Nem tudják hasznosítani a társadalmi termelésből fakadó előnyöket, többek között a termelési tapasztalatok átadását és hasznosítását, a termelési kapacitások megfelelő kihasználását. Például 1956. októberben egy műszakra átszámítva a gépipari üzemek csak 50 százalékban használták ki a kapacitásukat. Az áruk eladását és árát túlzott mértékben befolyásolja az értéktörvény, s ha az üzem nem tudja termékét értékesíteni, akkor nincs pénze kifizetni a munkabért. A Borba 1956. október 24-i száma szerint 450 horvátországi vállalat közül 152 júliusban csupán 80 százalékos bért fizetett ki a munkásoknak, és 94 üzemben pedig csak 60 százalékos volt a kifizetett bér. Augusztusban az ilyen üzemek száma kissé csökkent, de még mindig meghaladja az előbb említett üzemek számának 50 százalékát. Ezenkívül 28 üzem még 60 százalékos bért sem fizetett ki a munkásoknak.

Az említett gazdaságvezetési módszerek Jugoszláviában a társadalmi munka elég jelentős pazarlását eredményezik. A lengyel közgazdasági vitában idéztek például jugoszláv hivatalos forrásokból olyan adatokat, amelyek szerint három szükséges gőzkazángyár helyett hetet építettek, a Szlovéniában levő tehergépkocsigyár mellett teljesen feleslegesen még két tehergépkocsigyár építését kezdték meg stb.

Elgondolkoztató az a tény, hogy a jugoszláv népgazdaságban rendkívül alacsony a munkatermelékenység színvonala, alacsonyabb, mint a második világháborút megelőző években. A munkatermelékenység növelése terén (mely Lenin szerint a legfontosabb valamely társadalmi rend fölénye szempontjából) bármely népi demokratikus ország jóval megelőzi Jugoszláviát.

Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az értéktörvénynek csak olyan mértékben adhatunk teret, amely nem veszélyezteti a szocialista tervgazdálkodást, az állam központi irányítását, s nem vezet anarchiához.

★

Nem lehet egyetérteni azzal, ahogyan a vezércikk szerzői a kisüzem-nagyüzem kérdésében állást foglalnak. Miután megállapítják, hogy a társadalmi fejlődés során tapasztalható többek között az a tendencia, hogy a nagyüzem általában egyre nagyobb fölénybe kerül a kisüzemmel szemben stb., elítélően szögezik le, hogy: „Vannak emberek, akik felismerve ezeket a tendenciákat, elhatározzák: meggyorsítják a fejlődést, és segítenek *abszolút* érvényre juttatni azokat a formákat, amelyek irányában a fejlődés *tendenciaszerűen* mutat." (Uo. 1289. o.) Megállapítják, hogy nálunk ily módon hoztak létre szocialista formákat szocialista tartalom nélkül, például zömükben olyan termelőszövetkezeteket, amelyekben hiányzott a nagyüzemi gazdálkodás egy sor elemi feltétele, ezek az üzemek azután minden állami támogatás ellenére is legnagyobbrészt kevesebbet és drágábban termelnek, mint az átlagos kisüzemek.

Nem értjük, miért tartják bűnnek azt, hogy vannak emberek, akik elhatározzák, meggyorsítják a fejlődést, és segítenek abszolút érvényre juttatni azokat a formákat, amelyek irányában a fejlődés tendenciaszerűen mutat.

Az „abszolút" szócska beszúrása és a szövegben való kiemelése nem enyhíti az egyértelműen elmarasztaló állásfoglalást eddigi termelőszövetkezeteinkkel szemben. Annál inkább nem enyhíti, mert nálunk még túl messze voltunk attól, hogy a mezőgazdaságban eddigi gyakorlatunkban a nagyüzemek „abszolút" érvényrejuttatásáról indokolt lenne beszélni.

1955-ben a termelőszövetkezetek háztáji gazdasággal együtt is csak 17,9 százalékát, és az egész szocialista szektor mindössze 32,5 százalékát tette ki az összszántóterületnek. Egyébként természetes, hogy végső fokon a mezőgazdaságban is a szocialista gazdasági formák „abszolút" győzelmét kívánjuk elérni. A nagyüzemi forma abszolút érvényrejuttatása a mezőgazdaságban szocializmust építő gazdaságpolitikánk egyik alapvető vonása, melyről lemondani egyet jelentene a szocializmus építéséről való lemondással.

A vezércikknek az erőltetett termelőszövetkezet-szervezésre vonatkozó megállapításaival természetesen egyetértünk. Ugyanakkor a termelőszövetkezet-szervezéssel kapcsolatban szerepel a vezércikkben néhány teljesen homályos, félreérthető gondolat. Például a szerzők „a reális gazdasági szükségletek talaján önként létrejövő, rentábilis szövetkezeti nagyüzem" mellett állnak ki, de nem magyarázzák meg, hogy mit értenek reális gazdasági szükségletek alatt.

A termelőszövetkezetek népi demokráciánkban általában reális gazdasági szükségletet fejeznek ki, amennyiben létrehozásuk megfelel a termelőerők és termelési viszonyok közti összhang törvénye követelményeinek. Reális gazdasági szükséglet a termelőszövetkezet-szervezés, amennyiben a népgazdasági méretekben kifejlődött új, nagyhatású termelőerők — az ipar és a mezőgazdaság közti szoros összefüggés miatt — szocialista termelési viszonyokat követelnek nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is.

Ha a szerzők a reális gazdasági szükséglet alatt nem az összhang törvényének követelményeire gondolnak, hanem valami másra, akkor ezt konkrétabban kellene jelezni. Egyébként, hogy a szerzők milyen körülmények között tartják helyesnek a termelőszövetkezetek létrehozását, kiderül abból, ahogyan bírálják, hogy a nagyüzemi gazdálkodás egy sor elemi feltétele (például épületek) nélkül hívták életre a termelőszövetkezetek zömét. Ez a bírálat is nyitva hagy egy sor kérdést. A nagyüzemi gazdálkodás elemi feltételei a szántóföldi termelést illetően, általában megvoltak a termelőszövetkezetekben. Egy adat ennek igazolására: gépállomásaink csak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek részére kereken 4 360 000 normál holdnyi talajmunkát végeztek 1956-ban. Azt azonban el kell ismerni, hogy a gépesítés még a szántóföldi növénytermelésben sem fogja át az összes termelési folyamatot. Így például a növényápolás, a takarmány és kapásnövények betakarítása stb. túlnyomóan még kézi munkával történik, a nagyüzemi állattenyésztésnek pedig valóban még egy sor elemi feltétele hiányzott a termelőszövetkezetek zömében. A vezércikk szerzői azonban nem mondják meg, hogy véleményük szerint milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy termelőszövetkezeteket lehessen létrehozni. Vajon reálisnak tartanak olyan elképzelést, hogy az egyénileg dolgozó parasztok először megépítik a közös istállókat, és azután hozzák létre a szövetkezeteket? Vagy feltételezik, hogy a termelőszövetkezetek zömében egy csapásra megvalósulhat az összes termelőfolyamat gépesítése?

Ez nyilvánvalóan képtelenség. Ugyanakkor jogos követelmény a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésével szemben, hogy nagyobb súlyt fektessünk az olyan egyszerűbb szövetkezeti formákra, amelyek *fokozatosan hozzák létre a nagyüzemi gazdálkodás feltételeit* a különböző termelési ágakban. Például előnyösnek látszik olyan szövetkezeti forma alkalmazása is, ahol a tagok kezdetben csak a szántóföldi termelésre szövetkeznek és fokozatosan teremtik meg az egyéb ágak számára is a nagyüzemi feltételeket.

Mindemellett vitathatatlan, hogy termelőszövetkezeteink legnagyobbrészt kevesebbet és drágábban termeltek, mint az átlagos kisüzemek, de az ilyen sommás megállapítás önmagában nem elegendő, és alkalmas arra, hogy eltakarja a termelőszövetkezeti gazdaságok fejlődését és egyre több területen fölényük kibontakozását. Ha megnézzük termelőszövetkezeteink termelési adatait különösen az utóbbi években, lényeges és elég gyors fejlődést láthatunk.

A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint míg a mezőgazdasági termelőszövetkezetek az 1950—1954-es évek átlagában a legfontosabb növények termelési eredményeit tekintve elmaradtak az egyéniek mögött, addig 1955-ben és különösen 1956-ben a szántóföldi termelésben már általában megelőzték az egyéni gazdaságokat.

Főbb növények termésátlagai (q/kat. hold)

	Mezőgazdasági termelőszövetkezetek			Egyéni és egyéb gazdaságok		
	1950—1954. évek átlaga	1955	1956	1950—1954. évek átlaga	1955	1956
Búza	8,3	10,0	8,3	8,4	8,4	7,0
Rozs	7,3	8,4	7,7	6,9	6,7	6,0
Őszi árpa	9,5	13,0	9,6	9,3	11,8	9,7
Kukorica	9,0	13,5	10,3	11,3	12,9	10,1
Burgonya	42,3	68,9	61,1	44,5	60,5	53,3
Cukorrépa	98,0	136,0	108,8	104,0	108,0	96,0
Lucerna	20,6	19,3	22,5	26,3	25,1	23,3
Vöröshere	20,6	19,9	22,9	24,4	24,6	23,2

A statisztikai kimutatásban szereplő azokban a növényféleségekben is, ahol egyelőre az egyéniek még jobb eredményt értek el, világosan látható a tendencia, 1956-ban már jobban megközelítették az egyénieket például a lucerna-, vöröshere-termelésben, mint a korábbi években.

Még határozottabban kimutatható a szántóföldi növénytermelésben a termelőszövetkezetek fölénye, ha nem az összes, hanem a közepes és annál jobb szövetkezetek adatait nézzük. Természetesen a termelőszövetkezetek 35 százalékát kitevő gyengébb és rossz szövetkezetek termelési eredményei lerontották a termelőszövetkezetek országos átlagát.

Persze a termésátlag csak egy — bár igen fontos — mutató. Az egyéni szántóterületre jutó teljes termelési érték tekintetében azonban — elsősorban az alacsony állati hozamok és a viszonylag kevés állatállomány miatt — a termelőszövetkezetek országos átlaga alacsonyabb az egyéni gazdaságokénál. De nem szabad megfeledkezni arról, hogy ha

ma még el is maradnak bizonyos fontos mutatók tekintetében a termelőszövetkezetek, már van nem kevés élenjáró termelőszövetkezetünk, amelyek minden lényeges mutató tekintetében példázzák a nagyüzem fölényét.

A vezércikk szerzői elkövették azt a hibát, hogy a termelőszövetkezeti mozgalmat vizsgálva nem a fejlődőt, az újat, az előremutatót emelték ki. Azzal is számolni kell, hogy a termelőszövetkezeti mozgalmunkat egyértelműen elmarasztaló álláspontjuk nem akkor került nyilvánosságra, amikor az erőszakos termelőszövetkezet-szervezés jelenségei okoznak problémát, hanem akkor, amikor az osztályellenség országszerte rohamot indított a termelőszövetkezetek és általában a mezőgazdaság szocialista szektora ellen (a jó és rossz termelőszövetkezetek ellen egyaránt). Ilyen körülmények között a vezércikk idevonatkozó megállapításai elméleti indokolását és alátámasztását szolgáltatják az „erőszakosan és a nagyüzemi gazdálkodás elemi feltételei nélkül szervezett" termelőszövetkezeti mozgalom szétverésének.

*

A szerzők a szovjet tapasztalatok felhasználásának következményeiről így írnak: „Ma már világossá vált, hogy az a szolgai magatartás minden szovjet eredetű tapasztalat, módszer iránt, amely sok tekintetben jellemezte az elmúlt évtized magyar közéletét, nem csupán a jó ízlést és a jogos nemzeti önérzetet sértette, hanem objektíve is károkat okozott a magyar népnek és a magyarországi szocializmusnak." (Uo. 1288. o.)

A szovjet tapasztalatok felhasználásának ilyen egyoldalú beállítása tudománytalan, és ellentmond a tényeknek. Hogyan is állunk ezekkel a tapasztalatokkal, vajon egyértelmű negatív következményekkel jártak-e? A szovjet tapasztalatok pozitív hatását a szerzők fel sem vetik, pedig gondolataikat akkor vetették papírra és hozták nyilvánosságra, amikor az ellenforradalmi erők rágalomhadjárata a Szovjetunióval kapcsolatban a Szovjetunióhoz fűződő viszonyunkat illetően még erősen hatott.

Hazánkban a szocializmus építése kezdetén egyedül a szovjet tapasztalatok álltak rendelkezésre, amelyeket hasznosítani lehetett. Mivel a szovjet elvtársak a marxizmus—leninizmus, a társadalmi fejlődés törvényeit alkalmazták a gyakorlatra, és ezt oly nyilvánvaló sikerrel tették, érthető, hogy e tapasztalatokat tanulmányozni, hasznosítani lehetett és kellett, hiszen e tapasztalatok sok vonatkozásban nemzetközi érvényűek. E tapasztalatok átvétele hazánkban meggyorsította gazdasági és társadalmi életünk fejlődését. A szovjet tapasztalatok felhasználásával oldottuk meg az államosításokat, a burzsoázia gazdasági hatalmának likvidálását és ezzel mint osztálynak megszüntetését. A Szovjetunió tapasztalata alapján kerültek a munkásosztály legjobbjai az államosított üzemek élére, fogtunk hozzá az államosított üzemek igazgatásához, a tervezés és a tervgazdálkodás módszereinek, gyakorlatának megvalósításához. A műszaki káderek fejlődésére a szovjet tapasztalatok felhasználása serkentőleg hatott. A város és a falu gazdasági összefogása, a munkás-paraszt szövetség megszilárdulása, a mezőgazdaság szocialista átszervezése sokkal könnyebb a szovjet tapasztalatok hasznosítása alapján. E tapasztalatok átvétele, hasznosítása sokrétű, annak minden vonatkozására e cikk

keretében lehetetlen kitérni. Kétségtelen tény, hogy azok felhasználása sikereink egyik forrása volt és az lesz a jövőben is. A Szovjetunió a tapasztalatokat nemcsak rendelkezésünkre bocsátotta, hanem sokirányú politikai és gazdasági támogatásával segített és segít feladataink megoldásában, nehézségeink leküzdésében.

A szovjet tapasztalatok felhasználása során komoly hibákat is követett el a párt és állami vezetés, így azok hibás alkalmazása gazdasági életünk fejlődésére károsan *is* hatott. Az elkövetett hibák e téren is tanulságul szolgálnak. A legfőbb tanulság az, hogy e tapasztalatok átvétele és alkalmazása nem történhet mechanikusan, hanem alapos elméleti és gyakorlati elemzés útján a sajátos magyar viszonyoknak megfelelően. Az elkövetett hibák azonban egyáltalán nem teszik indokolttá a szovjet tapasztalatok felhasználásának egyoldalú negatív beállítását és nem zárják ki, hogy közgazdászaink elsőrendű feladatai közé tartozik a szovjet tapasztalatok alkotó módon való tanulmányozása és alkalmazási módjuknak kimunkálása, a népi demokráciákból szerzett tapasztalatokkal együtt.

★

Nincs szándékunkban, hogy a közgazdaságtudomány előtt álló feladatokkal foglalkozzunk. A cikk idevonatkozó gondolataival nagyrészt egyetértünk.

A szerzők azonban nem mutatnak rá azokra az alapvető feltételekre, amelyek megvalósítása nélkül a közgazdaságtudomány nem léphet előre. Ezért kiegészítésképpen utalni szeretnénk ezekre.

A közgazdaságtudomány fellendítésének egyik döntő feltétele a még meglévő eszmei zűrzavar, illetve azok maradványainak leküzdése. Mindenekelőtt el kell határolni magunkat a revizionizmus nemcsak kísértő, hanem már sajnos realitássá vált veszélyétől. Erre utaltunk cikkünk bevezető részében. Le kell küzdenünk a hazai közgazdaságtudomány fejlődésének oly sok kárt okozó dogmatizmust és a baloldali szektásságot.

Egyetértünk a szerzőkkel abban, hogy szükség van a szabadon kibontakozó nyilvános vitákra, az egészséges közgazdasági közvéleményre.

Nem értünk egyet azonban a helytelen nézetek elleni harcnak olyan módjával, amelyet ajánlanak: „A helytelen nézetek leleplezése, eszmei bírálata és eltemetése csakis egyetlen úton-módon célszerű, ha a gyakorlat válik az elméleti tételek próbakövévé." (Uo. 1291. o.)

A szerzők talán nem gondolták át eléggé ennek következményeit. Igaz, hogy az elmélet próbaköve a gyakorlat. De ez nem jelenti azt, hogy mindenféle nézetet ki kell próbálni a gyakorlatban azzal, hogy hátha a gyakorlat által igazolható? Ez eszmeileg káoszra, gyakorlatilag gazdasági anarchiára, kalandorpolitikára vezetne. A gyakorlat ellenőrző szerepe persze elsőrendű és a legésszerűbb javaslatokat ki is kell próbálni, azonban sok nézetről kipróbálás nélkül is kiderülhet helytelensége. E nézeteket eszmei harcban kell legyőzni anélkül, hogy népgazdaságunkat kitennénk a bizonytalan kísérletek veszélyének.

Megjegyzéseinkben felvetettük azokat a nézeteket, amelyekben véleményünk szerint revizionizmus nyilvánult meg. Hozzátesszük, hogy téves nézetek a Közgazdasági Szemle más cikkeiben is jelentkeznek. A Közgazdasági Szemle Szerkesztő Bizottsága a folyóirat hasábjain eddig

e nézetekkel szemben nem foglalt állást. Indokolt, hogy mindazokkal az elgondolásokkal, amelyek továbbfejlődésünk kimunkálására irányulnak, türelmesek legyünk még akkor is, ha bizonyos vonatkozásban helytelen gondolatokat is tartalmaznak. A hibás megnyilvánulásokat bírálnunk kell, egyidejűleg megmutatva az adott nézetben mindazt, ami pozitív, amely előrevisz. A közgazdaságtudomány továbbfejlődése, eszmei tisztaságának biztosítása az ilyen szellemű vitákat feltétlenül megköveteli. Egészen másképpen kell azonban eljárnunk a revizionista jellegű nézetekkel szemben. Itt a türelemnek nincs helye. Úgy gondoljuk, kíméletlenül el kell ítélni mindazokat a nézeteket, amelyek a marxizmus—leninizmus alaptételeit veszik revízió alá, e téren nem tehetünk engedményeket. A Szerkesztő Bizottság azzal, hogy e nézetektől eddig nem határolta el magát, azokkal szemben elvileg nem folytatott harcot; a revizionizmusnak tett engedményeket. Emiatt indokolt felvetni felelősségüket, hiszen elsőrendű feladatuk lenne a közgazdasági közvélemény egészséges formálása, a téves nézetek bírálata, az eszmei tisztaság biztosítása a folyóirat hasábjain.

Körben a Balaton mentén az Országos Üdülővendéglátó Vállalat szállodái, penziói várják kedves vendégeiket.

Balatonvilágos	**Kék-Balaton**
Siófok	**Délibáb**
Balatonföldvár	**Hullám**
Balatonszemes	**Fasor**
Balatonlelle	**Vörös Csillag**
Balatonboglár	**Hullám**
Keszthely	**Szabadság**
Hévíz	**Palatinus, Zsófia, Fenyő**
Tihany	**Sport, Park**
Balatonfüred	**Astória, Aranycsillag**

Szobafoglalás:

IBUSZ Üdülőszolgálata

Budapest, VII, Lenin körút 30.

ESZE ZSUZSA

A szocialista termelési viszonyok lényege és a gazdaságpolitika társadalmunkban*

Az október-novemberi kezdettől fogva ellenforradalmi tendenciájú magyarországi események értékeléséből nagy tanulságokat kell merítenünk a szocializmus további építéséhez. Ehhez sok kérdést kell felvetnünk és megoldanunk. Az a tény, hogy az október végi, november eleji napokban az ellenforradalmi erők átmenetileg tömegbázisra tehettek szert a dolgozók viszonylag nagy tömegeiben, maga is sok kérdést vet fel. Ezek közül is csak egynek, s nem is a legfontosabbnak megoldásához igyekszem felvetni néhány elméleti szempontot. Ez a kérdés: *mi volt a gazdasági oka annak a tömeges elégedetlenségnek, amely kétségtelenül nagy szerepet játszott az október végi, november eleji napok eseményeiben.*

Mindenki egyetért abban, hogy *a tömeges elégedetlenségnek elsősorban eszmei, politikai, gazdaságpolitikai okai voltak.* De minden tömeges hangulat közvetlen okai a politikai, eszmei, egyszóval a társadalmi tudati szférában találhatók meg, s a történelmi materializmus fölénye abban van, hogy ez okok felderítésekor nem áll meg, hanem tovább kutat: nincsenek-e objektív, a társadalom gazdasági alapjában rejlő okai is ennek a társadalmi tudatnak. Vannak, akik határozott és harcias nemmel válaszolnak, ha a mai magyar dolgozó tömegek elégedetlenségével kapcsolatos ez a kérdés. Ennek az elégedetlenségnek — mondják — semmiféle okai nem lehetnek a szocialista alapban, tehát a szocializmust támadja, aki így veti fel a kérdést, sőt ellenforradalmár, hiszen a szocialista alapban kutatja az ellenforradalom (!) „objektív szükségszerűségének igazolását". Ez vaklárma. Ráadásul első látásra is azt a felfogást tükrözi, hogy aki a *dolgozó tömegek* elégedetlenségének okait kutatja, az az ellenforradalom „igazolását" találja meg (egyebek közt a gazdasági alap hibás vonásaiban). Mintha a dolgozó tömegek elégedetlensége azonos volna az ellenforradalommal vagy akár szükségszerűen összekapcsolódna vele. *A tömeges elégedetlenség nagyon sokféle bajnak (például gazdasági területen a termelékenység, a termékminőség elégtelen javulásának vagy éppen romlásának, pazarlásnak) lehet okozója, s nekünk mindezeket el kell kerülnünk.*

Ami azt a kérdést illeti, hogy lehetnek-e szocialista termelési viszonyok esetén a dolgozók tömeges elégedetlenségének a gazdasági alapban rejlő objektív gazdasági okai *is*, és ha igen, mi teremti meg a társadalmi tudatra károsan ható elemeket az alapban, röviden a következő válasz

* Vitacikk.

látszik helyesnek: Ha a „szocialista termelési viszonyok" is forrásává válnak a tömeges elégedetlenségnek,* akkor ennek az elégedetlenségnek az objektív okai *nem a termelési viszonyok szocialista jellegében, alapvonásaiban (például a társadalmi tulajdonban, a népgazdaság központi irányításában, a munka szerinti elosztásban) találhatók, hanem a tényleg megvalósult termelési viszonyok bizonyos konkrét vonásaiban,* amelyek bénítják a *szocialista* jelleg kibontakozását és funkcionálását.

Gazdaságpolitika vagy termelési viszonyok?

A szocializmus termelési viszonyainak lényege nem lehet más, csak a *szocialista* tulajdonviszonyok, a szocialista társadalmi (elsősorban össznépi) tulajdon; a társadalmi tulajdon alapján a *közvetlenül* társadalmi termelés; és mivel a termelők egyenrangú társadalmi tulajdonosok, a társadalmi termék termeléséhez való *hozzájárulás arányában vagy a szükségletek szerint* történő elosztás. De a termelési viszonyok e lényegének *konkrét megvalósulási formáit, a társadalmi termelésben és az elosztásban az emberek tényleg kialakult kölcsönös viszonyait a szocialista állam teremti meg — az objektív követelmények ismeretében.*

Ha az állam rosszul választja meg a termelési viszonyok egy-egy konkrét elemét vagy ezek egy-egy vonását, akkor a hiba forrása a szubjektív (a felépítményhez tartozó) szférában van. Mégis *a hiba objektív viszonyokat is teremt, s ezek mint objektív viszonyok is hatnak a társadalmi tudatra.* Tehát a szocialista termelési viszonyoknak a felépítmény által létrehozott konkrét formái rosszak lehetnek anélkül, hogy magával a szocialista termelési viszonyok *lényegével, szocialista jellegével* volna baj. A konkréten kialakult termelési viszonyok egy-egy elemét, ennek bizonyos vonásait hibásnak, károsnak ítélhetjük anélkül, hogy a felépítmény hibáiért a szocialista termelési viszonyok *alapvonásait* okolnánk. S ha a káros hatások objektív gazdasági okait *is* kutatjuk (mert a szubjektív természetű okokkal nem elégszünk meg) és az alap egyes elemeiben találjuk meg ezeket, akkor ezzel nem homályosítjuk el a gazdaságpolitikai hibák elsődlegességét, csak megállapítjuk, hogy e szubjektív elemek, *a gazdaságpolitikai hibák káros társadalmi hatásai az alapban teremtett helytelen elemeken mint tényleg kialakult társadalmi termelési viszonyokon keresztül is, ezek közvetítésével is hatnak* a társadalmi tudatra. Ezzel nem elmossuk a különbséget gazdaságpolitika és termelési viszonyok közt, szubjektív és objektív tényezők közt, hanem ellenkezőleg: nyomon kísérjük azt a hatásmechanizmust is, amely a szubjektív szférában, a gazdaságpolitikában elkövetett hibákat

* E cikk keretében nem tárgyalhatók a szocializmus építése vagy a szocializmus idején az ilyenfajta negatív társadalmi jelenségek elkerülhetetlen és nagyon fontos szubjektív okai, például az osztályellenség aknamunkája (amely csak az osztályellenség mint osztály megsemmisítésével küszöbölhető ki), a bennünk levő „ellenség": a régihez való ragaszkodás, a maradiság tendenciája vagy a megismerés (a megérett társadalmi szükségletek felismerésének és a megoldási módszerek meghatározásának) tökéletlensége. Lehetnek kevésbé elkerülhetetlen, nem szükségszerű, de nagyon fontos szerepet játszó szubjektív okok is, például az esetleg hibás agrárpolitika, a nemzeti érzés esetleges lebecsülése, a társadalom vezető erejében, a pártban az akarat és a cselekvés egységének átmeneti megbomlása, eszmei zűrzavar és sok más szubjektív ok. Ezért, ha egyebek közt az objektív gazdasági alapban *is,* illetve a termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondásában *is* keressük a tömeges elégedetlenség végső objektív okait, akkor mindig tudnunk kell, hogy *a sok közül egy, s a mi esetünkben nem is a legfontosabb* területen kutatunk. Mégis *közgazdászoknak* elsősorban a *gazdasági* okokat kell keresniük, s nemcsak a gazdaságpolitikában, hanem a termelési viszonyok hibás vonásaiban is.

az objektív gazdasági alap közvetítésével eljuttatja ismét a szubjektív szférába, ahol ezek kifejtik hatásukat a társadalmi tudatra.

A gazdaságpolitika közvetlenül is hat a társadalmi tudatra, például a fogyasztás és a felhalmozás arányának, s ezzel összefüggésben az életszínvonal alakulásának meghatározásával. De ha csak ezt a közvetlen hatást ismerjük el, s tagadjuk, hogy a gazdaságpolitika az alap közvetítésével is hat a társadalmi tudatra, akkor ellentmondásokba keveredünk:

Ha csak a gazdaságpolitikai hibákat mint szubjektív tényezőt tekintjük a tömeges elégedetlenség *közvetlen* gazdasági okának, akkor ellentmondásba kerülünk a történelmi materializmus egyik — kétségtelenül igaznak bizonyult — alaptételével, amely szerint az anyagi életfeltételek, a tényleg kialakult termelési viszonyok meghatározzák a társadalom tudatát. Ha pedig azt állítjuk, hogy a gazdaságpolitika hibái azért hatnak csak közvetlenül a hamis társadalmi tudatra, mert a hibák az alapban nem idéznek elő semmiféle objektív viszonyokat, amelyek ezt a hatást közvetíthetnék, akkor ellentmondásba kerülünk azzal a ténnyel, hogy *a szocialista termelési viszonyok nem spontánul keletkeznek és fejlődnek, hanem a szocialista állam tudatos intézkedései teremtik meg azokat a konkrét objektív feltételeket, formákat, viszonyokat, amelyek közt az emberek termelnek és részesülnek a javakból.* Ha a gazdaságpolitika hibás, akkor a hibák helytelen vonásokat teremthetnek a gazdasági alapban.

A történelem folyamán többé-kevésbé minden társadalom felépítménye, elsősorban állama, gazdaságpolitikája hatott az új termelési viszonyok kialakulására, a termelési viszonyok konkrét megjelenési formáira, e formák, konkrét viszonyok módosulásaira.

A szocialista államnak a termelési viszonyokra való hatása pedig nemcsak mennyiségileg nagyobb a korábbi államokénál, hanem elvileg, minőségileg más.*

A szocialista állam mint tulajdonos megválasztja a maga társadalmi tulajdonának szervezési formáit, s ezáltal konkrét viszonyokat teremt a termelésben és az elosztásban, amelyek többé-kevésbé helyesen tükrözik a szocialista termelési viszonyok objektíve adott alapvonásait, többé-kevésbé kedvező feltételeket teremtenek, hogy a szocialista termelési viszonyok lényegéből, *szocialista jellegéből* fakadó tendenciák, a szocializmus gazdasági törvényei érvényesüljenek.

A szubjektív tényező, a felépítmény aktív szerepe nem mond ellent az objektív tényezők végső soron meghatározó voltának. A szocialista állam nem teremthet *akármilyen* termelési viszonyokat, csak olyanokat, amelyek megfelelnek az objektíve szükségszerű szocialista termelési viszonyok lényegének. *A szocialista állam csak a termelési viszonyok lényegének konkrét megvalósulási formáit, a konkrét viszonyokat, feltételeket teremtheti meg.*

* A szocializmus építésének mélyén az a folyamat zajlik le, hogy a szocialista állam a tőkés és a kisárutermelő termelési viszonyok helyébe fokozatosan szocialista termelési viszonyokat teremt, illetve a szocialista termelési viszonyok fejletlenebb formáit fejlettebbekkel váltja fel. Ezt a már szinte közhellyé vált igazságot most váratlanul és minden érvelés nélkül „megcáfolta" Ripp Géza és Molnár Endre „Különös vezércikk" című cikkében: Előfordul — írják —, hogy gazdaságpolitikai intézkedések *nyomán* megváltoznak (a mezőgazdasági termelőszövetkezetben) a tulajdonviszonyok vagy az elosztási viszonyok. „Ez azonban csak kísérő jelensége lehet a párt és a kormány új gazdaságpolitikai vonalának, nem pedig annak lényege." (Gazdaság Figyelő. 1957. március 7.)

A lényeget többé-kevésbé hűen kifejező megvalósulási formák többfélék lehetnek, s az objektíve adott határok közt az államnak valóban „szabad keze" van.*

A szocialista tulajdonviszonyok

A termelési viszonyok egyik fő eleme, alapeleme a társadalmi tulajdon. Az állam nem valósíthatja meg az össznépi tulajdon szilárdítását és gyarapítását abban a konkrét formában, hogy az állami tulajdonban levő termelőeszközök elosztását, pótlását és gyarapítását (a felújítás és a beruházások eldöntését) *teljesen saját kezébe veszi,* teljesen központosítja. Nem valósíthatja meg abban a formában sem, hogy az össztársadalmi tulajdonban levő termelőeszközökkel való rendelkezést teljesen rábízza a gazdálkodási egységekre, hogy *egyáltalán nem gyakorolja* a tulajdonos rendelkezési jogát. De a két véglet: a teljes központosítás és a központosítás teljes hiánya közt a formák végtelen sokasága foglal helyet, amelyekben az állam a tulajdonosi funkciók kisebb-nagyobb részét a társadalmi termelés egységeire (a vállalatokra, a vállalatok csoportjaira) bízza. A két véglet közt elhelyezkedő formák bármelyike megvalósítható, mert elvileg nem mond ellent a szocialista társadalmi tulajdonnak, hanem többé vagy kevésbé hűen tükrözi ezt a lényeget.

A teljes központosítás (mint véglet) formája nem teremt kedvező konkrét feltételeket a lényegben rejlő tendenciák kibontakozására. Tudniillik, ha a termelő egységek, kollektívák teljesen kirekednek a tulajdonosi jogokból, a rendelkezésből, akkor ez a funkció tőlük elidegenült, hatáskörükön kívül eső funkcióvá válik, amelynek csak eredményeit érzékelik passzívan, de amelynek gyakorlásába nem kapcsolódhatnak bele aktívan, hogy megkeressék a termelőeszközök elosztásának, pótlásának és gyarapításának legeredményesebb módjait. (Bedugul a tömegek kezdeményező erejének kimeríthetetlen forrása.) Ha pedig ellenkezőleg, az állam túlzottan szűk területre korlátozza a központi rendelkezést vagy meg is szünteti ezt, akkor nem érvényesülhet a tervszerűség, tehát a össznépi tulajdonban rejlő legfontosabb lehetőség és szükségszerűség: a termelőeszközöknek, illetve a termelőerőknek az egész társadalom fejlődése szempontjából legésszerűbb elosztása, felhalmozása. *Az államnak az objektíve lehetséges formák közül azt kell megvalósítania, amelyben optimálisan egyesül a központi irányítás és a termelők aktivitása, s ezek révén maximálisan érvényesülnek a társadalmi tulajdonban rejlő tendenciák, a társadalmi tulajdonból fakadó gazdasági törvények.*

A közvetlenül társadalmi termelés

A termelési viszonyok másik fő eleme, alapeleme azoknak a feltételeknek, viszonyoknak a csoportja, amelyek közt a termelők bekapcsolódnak a társadalmi termelésbe, a tevékenységek kölcsönös cseréjébe, röviden *az emberek közt a társadalmi termelésben kialakuló kölcsönös kapcsolatok* csoportja.

* A könnyebbség és a terjedelem korlátozása kedvéért most csak az össznépi tulajdon határai közt vizsgálom a gazdaságpolitika termelési viszonyokat formáló szerepét, mert az a kérdés, lehetnek-e a lényegében *szocialista* alapnak hibás vonásai a gazdaságpolitika hatására.

A szocialista tulajdonviszonyok alapján a termelési viszonyok e fő elemének lényege csak az lehet, hogy *a termelők, akik valamennyien egyaránt tulajdonosok, mégpedig nem a magántulajdon által elszigetelt, hanem a társadalmi tulajdon által egyesített tulajdonosok, elsősorban közvetlenül, tehát központi elgondolás, szervezés, irányítás (vagyis terv) szerint kapcsolódnak be a társadalmi munka szervezetébe, a tevékenységek kölcsönös cseréjébe.* A szocialista termelők közt a társadalmi termelésben kialakult valamennyi viszonynak azt kell kifejeznie, hogy ezek a viszonyok *a társadalmi tulajdon egyenrangú tulajdonosainak viszonyai.*

A közvetlenül társadalmi termelés csak a központi állami irányítás (a népgazdasági terv) alapján valósulhat meg. De ha a termelők közt *csak* a központi irányítás teremt kölcsönös kapcsolatokat, akkor ebben a formában nem tud teljesen kibontakozni a szocialista termelési viszonyok lényegében rejlő hatalmas fölény: a nagy dolgozó tömegek kezdeményező ereje, a bonyolult társadalmi munkaszervezet jó megszervezésének valamennyi lehetősége.

A csak központi irányítás, az árukapcsolatok teljes kirekesztése ellentmondana a termelési viszonyok lényegének. Ugyanis a kommunizmusban már nem, de a szocializmusban még szükségszerűen a munka szerinti elosztás a termelési viszonyok harmadik fő eleme. Ez pedig nem valósítható meg használati értékek közvetlen elosztása formájában, illetve ebben a formában *gyakorlatilag nem valósulhat meg a termelési viszonyok lényege.* (Amikor a Szovjetunió a hadikommunizmus formájára kényszerült, a gyakorlat is bizonyította ezt.) Amíg a szocialista elosztás szférájában árujellegű viszonyoknak kell megvalósulniuk, addig a termelők kölcsönös kapcsolataiban is szükségesek többé-kevésbé árujellegű viszonyok, formák.* Ezek a formák kedveznek annak, hogy az elosztási viszonyok lényegéből (a munka szerinti elosztásból) fakadó tendenciák érvényesüljenek a termelés szférájában. A társadalmi *termelés* szervezetébe való közvetlen bekapcsolódás fölénye, maga a központi irányítás is, csak akkor érvényesül teljesen, ha egyrészt az árukapcsolatokból *közvetlen* vállalati és egyéni érdekek támadnak, s ezek abban az irányban hatnak, hogy a gazdálkodó egységek is igyekezzenek (a társadalmi érdeket kifejező központi irányítás alapján) minél hasznosabb részekként bekapcsolódni a társadalmi termelő szervezetbe, másrészt az állam olyan formákhoz jut az árukapcsolatok révén (például az önálló elszámoláshoz, az árrendszerhez, a hitelrendszerhez), amelyek nélkül még az össznépi tulajdon szférájában is sokkal erőtlenebbül és sok vonatkozásban egyáltalán *nem érvényesülne* a központi irányítás.

Az árukapcsolatok teljes kirekesztése, a pusztán központi irányítás megvalósíthatatlan véglet. Ellentmondana a szocialista termelési viszonyok lényegének a másik véglet is: a központi irányítás elsorvasztása. Központi terv nélkül a termelők csak „vakon", *csak* mint árutermelők kapcsolódhatnának be a társadalmi termelés bonyolult szervezetébe, anarchia lenne, ahelyett, hogy érvényesülne a termelési viszonyok lé-

* Ismeretes, hogy a szocializmusban a társadalmi tulajdon két formája miatt, az átmeneti időszakban pedig a többszektorú gazdaság miatt is szükségesek az árujellegű kapcsolatok az össznépi tulajdon szférájában. Mivel azonban vizsgálódásom nem lépi túl az össznépi tulajdon határait, ezért az áruformák szükségességének csak azt az okát jelölöm meg, amely e határok közt van, s a külső okokat nem említem.

nyegében rejlő lehetőség és szükségszerűség: a bonyolult társadalmi termelő szervezet egységeinek közvetlen bekapcsolódása a tevékenységek kölcsönös cseréjébe — az egész szervezet áttekintése és fő céljainak ismerete alapján kidolgozott központi terv szerint.

Az államnak a két véglet közé eső formák közt kell választania. S a két véglet közt lehetséges *sok forma közül azt kell kiválasztania, amely (az illető fejlődési fokon, az illető országban) úgy egyezteti össze a központi irányítás és az árujellegű kapcsolatok elemeit, hogy ezek együttesen a lehető legelőnyösebb feltételeket teremtsék a termelési viszonyok lényegéből fakadó progresszív tendenciák, a szocializmus gazdasági törvényei érvényesüléséhez.*

Teljesen elszakad a valóságtól és a marxizmustól, aki lehetségesnek véli, hogy a szocialista tulajdon állami formájában társadalmi hajtóerővé válhat pusztán a társadalmi érdekeltség anélkül, hogy a termelési viszonyok azonos irányú közvetlen egyéni érdekeltséget is teremtenének. Az állami szocialista tulajdon szférájában is olyan konkrét termelési viszonyokat kell formálni, amelyek közt *a munkások tulajdonosi érdekei nemcsak az egész társadalmi tulajdonhoz fűződnek, hanem ennek egy-egy eleméhez, például a vállalathoz közvetlenebbül is,* amelyek közt az emberek közvetlen egyéni érdekeiket szolgálva mozdítják elő a társadalom érdekeinek érvényesülését. Ily módon a gazdaságpolitika hatalmas eszközzé válik arra is, hogy az embereket közvetlen egyéni érdekeiken keresztül is neveljük társadalmi érdekeik felismerésére.

A munka szerinti elosztás

A termelési viszonyok harmadik fő eleme az össznépi szocialista tulajdon alapján: a munka szerinti elosztás — munkabér formákat öltő — áru- és pénzjellegű viszonyainak összessége. Ezek a formák általában megfelelnek a munka szerinti elosztás lényegének. Mégis területenként kell megválasztani őket, hogy valóban kifejezzék a lényeget.*

A gazdaságpolitika szerepe

Röviden így fogalmazhatnánk: *azokat a viszonyokat, feltételeket, amelyek a társadalmi termelésben és az elosztásban konkréten kialakulnak — az objektíve megszabott határok közt — az állam gazdaságpolitikája teremti meg.* Ezek a konkréten megvalósuló viszonyok többé-kevésbé kedvező vagy éppen kedvezőtlen feltételeket teremthetnek a szocialista termelési viszonyok lényegéből fakadó fő tendenciák, a szocializmus gazdasági törvényei érvényesüléséhez. Általában akkor alkalmasak erre a konkrét viszonyok, ha *objektíve előmozdítják nemcsak a társadalmi érdeket kifejező központi akarat feltétlen érvényesülését, hanem egyúttal a társadalmi érdekkel azonos irányú egyéni, vállalati érdekelt-*

* Például általában a teljesítménybér a munka szerinti elosztás adekvát megvalósulási formája. De a minden más bérformát kirekesztő véglet káros volna, mert ahol a teljesítmény nem mérhető, ott az időbér valamelyik formája kedvezőbb lehet a lényeg megvalósítására. Itt a teljesítménybér nem válhat a munka szerinti részesedés formájává. A teljesítménybér általában megfelelő forma, de például egyik fajtája, az egyenes darabbér már bizonyos területeken ellentmondhat a lényegnek: például, ahol a minőségnek, a takarékosságnak a mennyiségi teljesítménynél nagyobb szerepe van abban, hogy mennyit ad az illető a társadalomnak, ott az egyenes darabbér-forma visszájára fordíthatja a munka szerinti elosztást. mert ha minőségromlással, pazarlással növelhető a darabbér, akkor az egyén annál többet kap a társadalomtól, minél több kárt okozott neki. (Hasonlóképpen kell megítélnünk a különféle munkaegység-rendszerek alkalmazási területét is.)

séget is. Ha az objektív viszonyok (például az árrendszer, a hitelrendszer, a bérrendszer) olyanok, hogy az egyéni és a vállalati érdekek tényleg azonos irányúak a társadalmi érdekkel, akkor *a megvalósult érdekazonosság hat a társadalmi tudatra,* amelyet persze a társadalmi tudatra pozitíven és negatívan ható más objektív tényezők (például az életszínvonal alakulása) és nagyon fontos szerepet játszó szubjektív tényezők együttesen alakítanak. Ha a tényleg kialakult termelési viszonyok helyesen fejezik ki a szocialista termelési viszonyok lényegét, akkor megteremtik az objektív és közvetve a szubjektív feltételeket is a szocializmus gazdasági törvényeinek és társadalmi folyamatainak kibontakozására.

Ha ellenben a gazdaságpolitika hibásan vagy többé-kevésbé kényszerűségből (a nemzetközi helyzet stb. miatt) például túlságosan feszítettnek bizonyuló iparosítási célokat tűz ki, akkor elkerülhetetlenül bürokratikusakká válnak a gazdaságpolitikai irányítási módszerek, amelyek már közvetlenül termelési viszonyokat is formálnak. S ha a gazdaságpolitika teremtette konkrét viszonyok némelyike kevésbé kedvező vagy éppen kedvezőtlen feltételeket teremt a szocialista termelési viszonyok lényeges vonásainak megnyilvánulásához, ha például a túlzottan centralizált, a részleteket is centralizáló tervezési módszerek okozta hibás mechanizmusok miatt, a rosszul alkalmazott bérformák miatt elhomályosulnak vagy *tényleg a társadalmi érdekkel ellentétes irányúakká válnak az egyéni és a vállalati érdekek,* akkor kevésbé érvényesülhetnek a szocialista termelési viszonyok progresszív vonásai, a gazdasági alap hibájából is *tömegessé válhat az elégedetlenség,* mert a társadalmi érdeknek és az egyéni érdeknek a lényegben rejlő azonossága helyett a tényleg meglevő *érdekellentét tükröződhet benne.**

* Emiatt is romolhat a hangulat, emiatt is „igazságtalannak" tűnhetnek bizonyos, például elosztási viszonyok, emiatt is megromolhat a viszony a munkamegosztás rendszerében elkülönült vezetők és vezetettek közt. Egyebek közt emiatt is passzivitás, elégedetlenség válthatja fel a lelkes aktivitást. Ilyenkor nemcsak az objektív feltételek lehetnek kedvezőtlenek a társadalmi tulajdonnal való takarékos bánásmódra, a termelékenység növelésére, a technika fejlesztésére, a módszerek tökéletesítésére, a minőség javítására, hanem erőtlenné válhatnak a nélkülözhetetlen szubjektív, társadalmi tudati hajtóerők is.

Ha a hibák sürgős kijavítása helyett figyelmünket az ilyenkor is domináló pozitív jelenségek és tendenciák sokasága köti le; ha — helyesen — úgy ítéljük meg a helyzetet, hogy a pozitív jelenségek utalnak a lényegre, a negatív tendenciák pedig nem a lényegből fakadnak, de ebből — helytelenül — arra következtetünk, hogy a negatív jelenségek mint nem a lényeghez tartozók nem is érdemelnek különös figyelmet, megszüntetésük nem a legsürgősebb feladat; ha a hibák kijavítását nagyrészt azzal helyettesítjük, hogy szembeállítjuk velük a kétségtelenül „túlerőben" levő pozitívumokat (amely szembeállítás mindig szükséges, csak a hibák kijavításának helyettesítőjeként nem lehet hatásos), akkor nőhet az elégedetlenség, a dolgozók tömegei szemében a hibák kerülhetnek az előtérbe és egyre inkább a valóságosnál nagyobb jelentőségűeknek látszhatnak, az eredmények propagálása pedig hatástalanná válhat, esetleg visszájára fordulhat.

Az elégedetlenség nemcsak a hibák miatt nőhet, hanem nagyon jelentősen amiatt is, mert egyrészt a vezetők „a tömegektől elszakadva", „elvontan" ítélik meg a hibákat, mint nem lényegbevágóknak a kelleténél kisebb jelentőséget tulajdonítanak nekik, másrészt pedig az osztályellenség és a munkásosztályba folytonosan bekerülő deklasszált és kispolgári elemek csak a hibákat látják és erőteljesen terjesztik ezt a szemléletet. A hibák lebecsüléséből önként adódik, hogy voltaképpen tagadva a jogos elégedetlenséget, odacsapjuk a szocializmust akaró dolgozó tömegek *kibékíthető, megoldható* (nem antagonisztikus) elégedetlenségét az osztályellenségnek a szocializmussal szemben *kibékíthetetlen* (antagonisztikus) elégedetlenségéhez. A fokozódó elégedetlenséget lényegében *csak* az osztályellenség művének látjuk, s növekvő szigorúsággal igyekszünk elnyomni a munkásosztályban is. Emiatt megromolhat a viszony a munkásosztály és a vezetők közt. A dolog belső logikájánál fogva folytonosan fokozódhat a szigorúság esetleg egészen a törvénysértésekig, és folytonosan nőhet a távolság a munkásosztály és a vezetők közt esetleg egészen a szakadásig. E probléma nem a szocialista viszonyok lényegéből fakad, de a *szocializmus* keretei közt vetődik fel, s *csak* itt oldható meg. Amíg azonban „kívülről" lankadatlanul támad az ellenforradalom, addig ezeket a problémákat kihasználhatja a szocializmus megdöntésének megkísérlésére.

Nagyon egysíkú, primitív ábrázolása ez ennek a mechanizmusnak: eltekintve *sok döntő jelentőségű* tényezőtől, nem tér ki az átmeneti társadalomban a gazdasági alap és a

Ismét hangsúlyozom, hogy mind a gazdasági, mind a társadalmi folyamatok szempontjából, mind a tömegek tudata, hangulata, gazdasági és politikai viselkedése szempontjából vannak ennél sokkal nagyobb jelentőségű gazdasági, politikai, eszmei tényezők. Nem szabad ebből a szempontból a valóságosnál nagyobb szerepet tulajdonítanunk a szocialista gazdasági alap lényege és a gazdaságpolitika által teremtett formák közti összefüggésnek. De e cikknek ez a témája, s ezért itt szükségképpen ez az összefüggés kerül a középpontba.

A tartalom és a forma azonosításának veszélye

Ez az egész problematika visszavezethető a tartalom és a forma, a lényeg és a jelenség problémájára. Voltaképpen arról van szó, hogy *a tényleg megvalósuló, a konkrét termelési viszonyok a termelési viszonyok tartalmának megjelenési formái, jelenségek, amelyekben többékevésbé híven tükröződik a lényeg.* A valóságban persze jelenségekkel és nem lényegekkel vagyunk körülvéve, de nem szabad elmulasztanunk a jelenségek megkülönböztetését a lényegtől, ha nem akarunk súlyos hibákat elkövetni.

Teljesen elszakadnánk a valóságtól és a marxizmustól, ha a tényleg meglevő termelési viszonyok némely elemének káros tulajdonságait a szocialista termelési viszonyok *lényegének,* e viszonyok *szocialista* jellegének tulajdonítanánk. Ezáltal lemondanánk a hibák kijavításáról, kompromittálnánk a szocializmust. Az *osztályellenség éppen azon fáradozik, hogy a jelenséget a lényeggel összekeverje, a szocializmus szükségszerű jelenségeinek tüntesse fel azokat a káros viszonyokat, amelyek valóban megvannak, de nem objektíve szükségszerűek,* mert nem a termelési viszonyok lényegéből, hanem szubjektív gyökerekből, a gazdaságpolitika hibáiból táplálkoznak.

Veszélyes a jelenség és a lényeg azonosítása azért is, mert a szocialista termelési viszonyok lényegének azonosítása például azokkal a konkrét formákkal, amelyekben ez a lényeg történelmileg először megvalósult, elméleti gyökere lehet a káros mechanikus másolásnak, sematizálásnak.*

felépítmény gyökeres átalakítása közben adódó jelenségek, folyamatok, tendenciák, problémák, ellentmondások sokaságára és sokféleségére. De most a cél csak annak érzékeltetése, hogy a felépült szocializmusban is, az átmeneti gazdaság viszonyai közt pedig még inkább nagy veszélyeket rejthet magában, ha nem találjuk meg a szocialista termelési viszonyok lényegét minél helyesebben kifejező konkrét formákat, illetve, ha nem tulajdonítunk kellő jelentőséget és sürgősséget a jó tartalom és a hibás forma közti ellentmondás lehető enyhítésének, a formák tökéletesítésének.

* Tudományosan is óriási jelentőségű a Szovjetunióban történelmileg először megvalósult szocialista termelési viszonyok tanulmányozása. Voltaképpen ez a szocialista termelési viszonyok megismerésének kiindulópontja. Bár a marxizmus klasszikusai a történelem törvényszerűségeinek általánosítása alapján megrajzolhatták a szocialista társadalom gazdasági alapjának fő vonásait, mégis a szocialista termelési viszonyok megismerésének új szakaszába léptünk, amikor ezeket mint *megvalósult* termelési viszonyokat kezdhettük tanulmányozni. Ismeret-elméleti szempontból szükségszerűnek is látszik, hogy az először megvalósult konkrét viszonyokat ne nagyon tudjuk elválasztani a lényegtől, amit kifejeznek. A megismerés az egyestől halad az általános felé. Amikor még csak az egyest ismerjük, hibázhatunk az általánosításban. Ezért a kisebb-nagyobbfokú sematizmus bizonyos ideig elkerülhetetlen, legalább addig, amíg a szocialista termelési viszonyok meg nem valósulnak más konkrét formákban is. Csak amikor ugyanannak a tartalomnak egynél több megvalósult megjelenési formáját ismerjük, indulhatunk el a bátrabb általánosítás útján. Éppen a népi demokráciákban ma formálódó szocialista termelési viszonyok tanulmányozása alapján lehet és kell megtennünk az első kísérleteket, hogy elválasszuk a szocialista termelési viszonyok tartalmát a megjelenési formáktól és fokozatosan megszabaduljunk az azonosítás hibájától.

De meglovagolhatja az ellenség azt a törekvésünket, hogy a formát elválasszuk a lényegtől. A revizionizmus ebben a kérdésben úgy operál, hogy *a lényeget is igyekszik formaként feltüntetni, mint formát elvethetőnek minősíteni.* Az elmúlt hónapokban különösen gyakran találkozhattunk ilyenféle kérdésekkel: vajon például a proletárdiktatúra vagy a tervgazdaság a szocializmus nélkülözhetetlen eleme (lényegéhez tartozik-e), vagy csak „szovjet sajátosság" (történelmileg kialakult konkrét forma, amely el is vethető)? Ezek számunkra nem kérdések. Marxisták, a tudományos szocializmus talaján állók számára sohasem válhat kérdéssé, hogy a szocializmus lényegétől elválasztható-e például az össztársadalmi tulajdon, a mezőgazdaságban a szocialista termelőszövetkezet, a beruházások döntő részének központi irányítása, a demokratikus centralizmus mint szervezeti alapelv. Még sok ilyen „kérdés" vetődik fel azok előtt, akik a tudományos szocializmus határain *kívül* vannak. De *a tartalom és a forma elválasztásának valóságos kérdései nem mehetnek túl a tudományos szocializmus keretein.*

A jelenség és a lényeg azonosítása az alapja annak a nézetnek is, hogy aki a tömegelégedetlenség egyik végső objektív gazdasági okát az *állam által teremtett* termelési viszonyok egyik másik hibás elemében fedezi fel, az magukat a szocialista termelési viszonyokat, ezek lényegét, szocialista jellegét kárhoztatja a valójában gazdaságpolitikai „eredetű" hibákért. Ennek a hibás azonosításnak szubjektív gyökere a riadozó rettegés, nehogy leleplezetlenül megbújhassanak sorainkban a szocializmus ellenségei; objektív eredménye pedig, hogy a helytelen elméleti kiindulópontról nem sikerülhet célba találni. Tudniillik innen a fegyver nem a szocializmust támadó ellenségre, hanem azokra irányul, akik bár a tényleg meglevő termelési viszonyokban *is* kutatják a hibát, *mégsem a szocialista termelési viszonyok lényegében,* hanem a gazdaságpolitikában látják a termelési viszonyokban keletkezett hibák okait.

Aki azonban azonosítja a formát a tartalommal, az ellenségként támadhatja azokat, akik *a tartalom védelmében bírálják a rossz formát.* A támadás igazolásaként „csak" az bizonyítandó, hogy akik a formát elvetik, a lényeget vetik el. Példa erre a Gazdasági Figyelő 1957. március 7-i számában Ripp Géza és Molnár Endre következő érvelése: igaz, hogy a gazdaságpolitika teremti meg „tudatos gazdasági vezető, szervező tevékenység eredményei"-ként a „gazdasági formákat" (?!), a „fejlődés szükségleteinek megfelelően", de „ez nem mindig sikerül". „A hibás gazdaságpolitika, a rosszul megválasztott formák (?!), módszerek károsan hatnak vissza a termelőerők fejlődésére, súlyos politikai következményekkel járhatnak. Az erőszakoltan létrehozott termelőszövetkezet a mezőgazdasági termelés visszaeséséhez vezethet, a rosszul alkalmazott teljesítménybér nem ösztönöz a minőség javítására stb. A hiba, a baj tehát általában a gazdaságpolitikából, a tudatos gazdasági irányító és szervező tevékenységből ered, s nem magukban az új termelési viszonyokban rejlik." (Ripp Géza—Molnár Endre: Különös vezércikk. Gazdasági Figyelő. 1957. március 7.)

Ha „tehát" a hibák a gazdaságpolitikából „erednek", akkor nem lehet hibás az, ami e hibás gazdaságpolitika „eredménye"?!

Az érvelés nyilvánvaló célja, hogy *a termelési viszonyokat semmiféle vád ne érhesse.* Valószínűleg ehhez kell a „gazdasági forma" kifejezés,

amely hihetően konkrét viszonyokat, feltételeket jelent, amelyek a társadalmi termelésben és az elosztásban tényleg kialakulnak a gazdaságpolitika „eredményeként". Mindenképpen biztosnak látszik, hogy nem magát a gazdaságpolitikát jelenti, hiszen annak eredménye. A kifejezés mindenesetre alkalmas rá, hogy a szerzőknek ne kelljen kimondaniuk, minek tekintik a gazdaságpolitika eredményeit. Ugyanis, ha ezek a „gazdasági formák" a termelésben és az elosztásban kialakult konkrét feltételek, viszonyok, akkor a gazdaságpolitika által „rosszul megválasztott formák" a konkréten kialakult termelési viszonyok hibás elemei. Pedig éppen ezt nem szabad elismernie annak, aki abból indul ki, hogy a termelési viszonyok hibáztatása azonos a termelési viszonyok *lényegének* a hibáztatásával.

A tényleg kialakult termelési viszonyok mint konkrét megjelenési formák minden bírálatának elutasítása a következő két módon kísérelhető meg:

Megkísérelhető azzal az érveléssel, hogy „az erőszakoltan létrehozott termelőszövetkezet"-ből „az erőszakoltan létrehozott" a gazdaságpolitikába, a „termelőszövetkezet" pedig már a termelési viszonyok közé sorolandó, úgyszintén „a rosszul alkalmazott teljesítménybér"-ből a „rosszul alkalmazott" a gazdaságpolitika, a „teljesítménybér" pedig a termelési viszonyok eleme. De akkor ez csak azt jelenti, hogy maga *a termelőszövetkezet vagy a teljesítménybér általában a szocialista termelési viszonyok lényegének megfelelő forma,* a gazdaságpolitika pedig az erőszakolt létrehozással vagy a helytelen alkalmazással az itt vagy ott tényleg meglevő termelőszövetkezetnek, vagy tényleg meglevő teljesítménybérnek mint konkrét termelési viszonynak negatív vonásokat kölcsönzött, ezért ott, *azon a területen, ahol ezek konkréten ilyen hibás módon létrejöttek, hibás elemei a termelési viszonyoknak.* Persze nem közömbös, hogy a konkrét termelési viszonyokban tapasztalható hibák magából a termelési viszonyok lényegéből vagy a gazdaságpolitika hibáiból erednek-e. *Gazdaságpolitikai eredetük azonban csak arra utal, hogy kijavíthatók és kijavítandók ezek a hibák, de nem szünteti meg magukat a hibákat mint a tényleg kialakult termelési viszonyok tényleg meglévő hibáit.*

Tehát így nem kerülhető el a termelési viszonyok egy-egy rosszul megválasztott elemének bírálhatósága. A termelési viszonyok „védelmezőinek" másként, radikálisabban kell elzárniuk a termelési viszonyok hibáztatásának útját: bátran ki kell mondaniuk, hogy *a hibás gazdaságpolitikának az „eredményei" sem a termelési viszonyok körébe tartoznak,* hanem e „gazdasági formák" (bár bennük „a termelési viszonyok testesülnek meg") a gazdaságpolitika körébe sorolandók, mert így állítható, hogy „a hiba, a baj . . . nem magukban az új termelési viszonyokban rejlik". Vajon melyek ezek a gazdaságpolitika körébe sorolandó „gazdasági formák"? Mint az idézetből kitűnik: az „erőszakoltan létrehozott termelőszövetkezet", a „rosszul alkalmazott teljesítménybér". Ha a termelőszövetkezet és a bér a gazdaságpolitika körébe tartozik, akkor voltaképpen a termelési viszonyok elemei (legalább a hibásan megformált elemei) bekerültek a gazdaságpolitikába, *elmosódott a határ az alap- és a felépítmény közt csak azért, mert így a felépítmény hibáiból az alapban keletkezett hibákat is a felépítmény hibáinak lehet nevezni, tehát az alap hibáztatását — még e hibák gazdaságpolitikai eredetének*

elismerése esetén is — a termelési viszonyok szocialista jellege ellen irányuló támadásnak lehet minősíteni, s éppen ez a cél.

Az alap *jelenségeinek* és *lényegének* azonosítása szüli a másik hibát. az alap- és a felépítmény azonosítását, összekeverését.

Hasonló — bár nem szándékos, céltudatos — hiba tapasztalható a Közgazdasági Szemle 1956. november—decemberi számának vezércikkében is, amelyben „... a termelőerők és a termelési viszonyok elemei közt kiéleződött ellentmondásokra" példaként szerepel „az egész gazdasági életet korábban fojtogató, sok tekintetben öncélúvá merevedett bürokratikus *irányítás*", „az erőforrásokkal számot nem vető gigantomániás gazdaságfejlesztési *politika*", „a teljesítmény szerinti bérezés helyes alapgondolatát eltorzító, nem egyszer öncélúvá vált normázási rendszer". (1286. o. Az én kiemeléseim. — E. Zs.)

Itt valóban egy kategóriába kerülnek a gazdaságpolitika hibái (például a gigantománia) a bürokratikus irányítással és a hibásan alkalmazott teljesítménybér-rendszerrel, amelyek már kétoldalú jelenségek: egyrészt a gazdaságpolitika, másrészt a termelési viszonyok szférájába tartoznak.

Az előbb idézett cikk szerzői „egészében áltudományos, antimarxista konstrukciónak" minősítik az idézett vezércikk felfogását, mert — úgymond — ennek „az a módszertani alapja, hogy *összekeveri a termelési viszonyokat (a termelési viszonyok elemeit) a gazdaságpolitikához tartozó jelenségekkel* — a gazdasági tervekkel, módszerekkel, mechanizmusokkal stb." (Gazdasági Figyelő. 1957. március 7. Az én kiemelésem. — E. Zs.)

Bár az „áltudományos, antimarxista" minősítés talán indokolatlanul erős, mégis jogos a bírálat — de mindkét cikkre vonatkozóan!

A termelési viszonyok és a gazdaságpolitika természetesen nem választható el élesen egymástól — különösen a szocializmusban nem, ahol az állam mint tulajdonos a gazdaságpolitikával szabja meg tulajdonának szervezési formáit, s ezáltal közvetlenül termelési viszonyokat formál. Mégsem lehet annyira könnyen bánnunk ezzel az elhatárolással, ahogyan mindkét cikk szerzői teszik.

A termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondása

A Közgazdasági Szemle idézett vezércikke az alapnak a társadalmi tudatra kifejtett káros hatását *csak* mint a termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondásának káros hatását fogja fel. Az alap káros hatása a társadalmi tudatra nem foglalható össze ennek az ellentmondásnak a hatásában. Az alap hibái közvetlenül is hatnak.

Tehát a vezércikkben a valóságosnál nagyobb szerep jut az ellentmondásnak.

A Gazdasági Figyelő cikkének szerzői pedig ellenkezőleg, voltaképpen tagadják ezt az ellentmondást. Nem közvetlenül, nyíltan, hanem azzal a koncepcióval, amelyben a termelési viszonyok nem lehetnek hibásak.

Sztálin azt mondja, hogy a szocializmusban a termelőerők és a termelési viszonyok teljes összhangja ellenére ellentmondás is van köztük, s ezt *az ellentmondást a gazdaságpolitikának időről időre tudatosan meg*

kell oldania. Vajon úgy értendő ez, hogy a termelési viszonyok lényeges vonásai kerülnek ellentmondásba a termelőerők fejlődésével? Nem.*

A szocializmusban csak a termelési viszonyok konkrét megvalósulási formái és a termelőerők közt lehet és van a fejlődés során időről időre kiéleződő és megoldandó ellentmondás.

De aki azonosítja a formát a tartalommal, annak a forma sem lehet hibás, tehát csak azért ismeri el magát a termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondását is, mert a dialektika illemszabályai megkövetelik, hogy általában minden dolgot — még a szocialista termelőmódot is — ellentétek egységeként fogjuk fel. Konkréten pedig tagadja ezt az ellenmondást, hiszen ha valaki kutatni meri a szocialista termelési viszonyoknak a termelőerőkkel ellentmondásba került hibás elemeit, akkor azonnal veszélyt szimatol: hátha maguk a *szocialista* termelési viszonyok ellen irányul ez a kutatás. S hogy a veszélyt elhárítsa, az ellentmondást a gazdaságpolitika és a termelőerők közti közvetlen ellentmondásra korlátozza. A gazdaságpolitikának semmi dolga se legyen a termelési viszonyok konkrét formáival, pusztán önmagát kelljen változtatnia, hogy megoldja az ellentmondást, mert csak így lehet a gazdasági alap „szent és sérthetetlen".

Eszerint a termelési viszonyok a jó vagy rossz gazdaságpolitikától függetlenül hibásak vagy hibátlanok. Valóban, *a termelési viszonyok lényeges összefüggései, törvényei függetlenek a gazdaságpolitikától.* De mi történik, ha a konkréten kialakuló termelési viszonyokra is kiterjesztjük ezt a tételt — amint az említett cikk szerzői teszik?

Vajon, ha a jó gazdaságpolitika nem teremthet kedvező termelési-viszony-formákat, mert a gazdaságpolitika hibái sem idézhetnek elő káros módosulásokat a konkrét termelési viszonyokban, akkor az állam megoldhatja-e az ellentmondást? Nyilvánvalóan nem.

Aki azonosítja a termelési viszonyok lényegét megjelenési formáikkal, s tagadja, hogy az állam gazdaságpolitikája javíthatja vagy ronthatja ezeket a megjelenési formákat, az valójában tagadja az ellentmondás megoldásának lehetőségét.

Pedig *a szocializmus döntő fölénye nyilvánul meg abban a társadalmi feladatban, hogy a társadalomnak időről időre meg kell oldania, mert megoldhatja az ellentmondásokat.* Ennek a feladatnak pedig csak akkor felelhetünk meg, ha nem tagadjuk ezt a fölényt, hanem szüntelenül tanulmányozzuk az ellentmondás alakulását és *konkrét okait* a gazdaságpolitikában és az alapban, hogy helyesen értelmezzük őket és megtaláljuk a megszüntetés helyes módját.**

* A Közgazdasági Szemle idézett vezércikkében az 1288. oldalon olvasható az a fogalmazási hiba, hogy „... a hibák jelentékeny részét mint a termelési viszonyok lényeges alkotóelemeit tárgyaljuk." A cikk mondanivalójából nyilvánvaló, hogy itt nem a szocialista alap lényeges vonásairól, hanem fontos konkrét alkotóelemeiről van szó, de marxista írástól meg kell követelnünk, hogy ne bánjon ilyen könnyen ezzel a szóval, csak azt illesse a „lényeges" jelzővel, amit a lényeghez tartozónak tekint.

** Mindkét feladat csak a valóság, a gyakorlat marxi—lenini módszerekkel való tanulmányozása alapján megoldható. Ez a marxista módszer egyik, ha nem a legalapvetőbb követelménye. Véleményem szerint erre utal a Közgazdasági Szemle említett vezércikkének megállapítása: „... a jószándékú ellenvélemény megbecsülése mellett szól minden tapasztalat. A helytelen nézetek leleplezése, eszmei bírálata és eltemetése csakis egyetlen útonmódon célszerű: ha a gyakorlat válik az elméleti tételek próbakövévé." (1291. o.)

Megengedhetetlenül egyoldalú az a gondolatmenet, amellyel az idézettekhez a következő gondolatsor fűzhető: Ez az ellenforradalom ideológiai előkészítésében jelentős szerepet betöltő revizionista nézeteknek „szinte polgárjogot igyekszik biztosítani", továbbá „ha ezt az állítást komolyan vesszük, úgy valamely elmélet képtelenségét csak akkor lehet bebizonyítani, ha megengedjük, hogy a gyakorlatban kipróbálják" és végül, hogy „ez a felfogás a társadalmi fejlődés tapasztalatai tudományos általánosításának, a marxizmus—

A szocialista termelőmód a termelési viszonyok és a termelőerők ellentmondásos egysége. A termelőerők gyors fejlődése miatt a termelési viszonyok egyik-másik konkrét megvalósulási formája elavulttá válhat és módosításra szorulhat. Ilyenkor ez az elavult elem az ellentmondás konkrét oka. A termelési viszonyok módosítása megoldja a konkrét ellentmondást, s a termelőerők továbbfejlődése nyomán új ellentmondás keletkezik. A szocialista termelőmódban rejlő ellentmondásra jellemző, hogy a kiéleződés és a megoldódás folytonosan hullámzó vonalán halad. Ez is jelzi, hogy mivel *a termelési viszonyok lényeges vonásai és a termelőerők jellege közt mindig megvan az összhang,* az ellentmondások ezen a talajon *nem antagonisztikus, hanem minden konkrét esetben megoldható ellentmondások.**

A kapitalizmusban az ellentmondás a termelési viszonyok lényege (magántulajdonosi jellege) s a termelőerőknek a fejlődés folyamán ezzel egyre inkább ellentétbe kerülő (társadalmi) jellege közt éleződik ki. Ebben a társadalomban az éleződő ellentmondás alapján *állandó* objektív szükségszerűség a fokozódó osztályharc, az egyre nagyobb tömegeknek a társadalmi forma ellen irányuló mozgalma. *A termelési viszonyok konkrét megjelenési formáinak változtatása nem oldhatja meg a termelési viszonyok lényege és a termelőerők jellege közt élesedő ellentmondást.*

A szocializmusban ellenben éppen csak a termelési viszonyok konkrét megjelenési formái kerülnek ellentmondásba a fejlődő termelőerőkkel. Ezért a szocializmusban a termelési viszonyok megjelenési formái az ellentmondás szempontjából nem mellékes, hanem elsőrendű jelentő-

leninizmus elméletének a teljes degradálását és tagadását jelenti. Ez az állítás csak az elméleti anarchia jelszava lehet." (Ripp Géza—Molnár Endre: Különös vezércikk. Gazdasági Figyelő. 1957. március 7.)

A jószándékú ellenvélemény (ha úgy tetszik, az építő kritika) megbecsülése fejlődésünk elengedhetetlen hajtóereje. Bár, ha az ellenvélemény jószándékú, az még nem biztosíték sem arra, hogy okvetlenül, minden részletében megszívlelendő, sem arra, hogy nem válik „rossz szándékú" ellenvélemény szálláscsinálójává. Mégis megengedhetetlen a „jószándékú ellenvélemény" azonosítása az „ellenforradalmi revizionista nézetekkel". Továbbá nem marxista—leninista, aki azt a marxi—lenini tételt, hogy az elmélet próbaköve a gyakorlat úgy értelmezi, hogy például a tudományos szocializmus alaptételeit — a jövő társadalmára vonatkozókat is — csak a gyakorlat igazolhatja, vagy hogy valamennyi nézetet — a nyilvánvalóan helyteleneket is — ki kell próbálnunk a gyakorlatban, mert csak így cáfolhatók meg. De ennek semmi köze ahhoz, hogy a gyakorlatban *megvalósult* és gyakorlati hibákként is tükröződő helytelen nézetek „próbakövének" tekintsük a gyakorlatot. Egyáltalán reálisnak tekinthető-e az a feltételezés, hogy aki a gyakorlatot tekinti a nézetek próbakövének, az *csak* „a képtelen elméletek gyakorlati kipróbálását" követelheti, vagyis egy 9—10 millió lakosú ország egész népgazdaságát „kísérleti nyúlnak" tekinti? És vajon melyik jelszó nyomán támad „elméleti anarchia": a gyakorlatot a nézetek próbakövének hirdető „jelszó" nyomán, vagy abból a nézetből, hogy ez a „jelszó" „a marxizmus—leninizmus elméletének teljes degradálását és tagadását jelenti"?

* Egészen más a mozgásformájuk az antagonisztikus, megoldhatatlan ellentmondásoknak. Például a kapitalizmusban is történnek — néha átmenetileg sikeresen is — kísérletek az éleződő ellentmondások megoldására. De a legnagyobb siker esetén is csak átmeneti enyhülés érhető el, s ez nem változtathatja meg az ellentmondás mozgásának fő irányát: a kiéleződés tendenciáját. Mégis, az ellentmondás antaginisztikus jellege ellenére is, a termelési viszonyok konkrét formáinak módosításai fontos szerepet játszhatnak abban, hogy a tőkés termelőmód belső ellentmondása átmenetileg mozgásformához jusson, s lehetővé váljék az egész ellentmondásos egység létének meghosszabbítása. Például amikor a tőkések az egyre társadalmibb jellegűvé váló termelőerők és a magántulajdonosi termelési viszonyok ellentmondásának enyhítésére (persze tudatosan nem ebből a meggondolásból kiindulva) létrehozzák a tőkés magántulajdon csoportos formáit, a részvénytársaságokat, a monopolista szövetségeket, az államkapitalista formát, akkor nem változtatnak a termelési viszonyoknak a magántulajdon által meghatározott alapvonásain, lényegén, de a konkrét megjelenési formákat úgy módosítják, hogy az ellentmondás új, magasabb fejlődési fokra lephet. Persze ez mint antagonisztikus ellentmondás a fejlettebb szakaszában csak még nagyobb erővel éleződik ki, s megoldása egyáltalán csak megszüntetésével, az egész ellentmondásos egység megsemmisítésével érhető el.

ségűek. A formák változtathatók, ezért a formáknak ez a nagy jelentősége elsősorban pozitív vonás, mert lehetővé teszi az ellentmondások időről időre való megoldását, az elavulttá vált formák módosítását. De a formák alakíthatók nemcsak pozitív, hanem negatív irányban is, és ha az állam hibás gazdaságpolitikája helytelen formákat teremt, akkor ezek nemcsak mint elavultak, hanem mint eleve hibásak is ellentmondásba kerülhetnek a termelőerők fejlődésével, gátolhatják ezt. Például azok a termelési viszonyok, amelyek az irányítás túlzott centralizálása vagy túlzott decentralizálása következtében keletkeznek a társadalmi termelésben és az elosztásban, egyrészt korszerűtlenné avulhatnak, másrészt más időszakban alkalmazva mint eleve korszerűtlen formák fékezhetik a termelőerők fejlődését.

*A termelőerők fejlődése szempontjából is óriási jelentőségű az a gazdaságpolitika, amely a demokratikus centralizmust teljesebben érvényesítve úgy alakítja a termelési viszonyok konkrét formáit, hogy fokozódjék a termelő egységek önállósága és közvetlen anyagi érdekeltsége.**

A termelési viszonyok új vonásai kedvező objektív feltételeket és a társadalmi tudatra hatva hatalmas szubjektív hajtóerőket teremtenek a termelőerők fejlődése számára. E vonások korábbi hiánya pedig kétségtelenül ellentmondott a termelőerők fejlődése követelményeinek, s ez az ellentmondása is objektív oka lehetett a társadalmi tudatban a tömeges elégedetlenségnek. Ezt az elégedetlenséget nem *csak* az okozta, hogy az eredményekhez képest néhol túlságosan nagy erőfeszítések miatt az életszínvonal nem alakult eléggé kedvezően. Bár az életfeltételek alakulása döntő tényező, mégis az a jelenség, hogy az eredmények, a termelőerők fejlődése nem mindig volt arányos az erőfeszítésekkel, *maga is* elégedetlenséget szított. A szocialista termelési viszonyok közé került, tehát a gazda szemével is látó munkásosztály már nemcsak a saját életszínvonalának alakulása alapján ítéli meg a gazdasági jelenségeket. Nem lehet

* Nálunk a szocialista termelési viszonyok konkrét megjelenési formáinak eléggé általános hibája volt az, amely a túlzottan centralizált gazdaságvezetésből eredt. Erre utal a Közgazdasági Szemle említett vezércikkének az a megjegyzése is, hogy „a szocialista termelesi viszonyok legfontosabbika, a termelőeszközök társadalmi tulajdona az üzemi munkástanácsok megalakulásával sok bürokratikus vonástól szabadult meg". (1287. o.)

A Gazdasági Figyelő idézett cikkének szerzői ellenben felháborodnak ezen, s úgy vélik, hogy „ennek az égvilágon semmi köze sincs a termelőeszközök társadalmi tulajdonának a megváltozásához". *A lényeghez* nincs, de a vezércikk e bírált mondata sem mond ilyesmit, s még a „sorok közt" sem lehet „felfedezni" ezt a gondolatot. A vállalatok össztársadalmi tulajdona nem változik meg, ha az új árrendszer, a vállalati nyereség nagyobb szerepe, az üzemi munkástanácsok rendelkezési joga a nyereség egy részével stb. objektíve a korábbinál nagyobb lehetőséget ad rá, hogy a vállalatok a terv keretei közt önállóan rendelkezhessenek a vállalati eszközökkel. Ez csak az önálló elszámolás elveinek és előnyeinek fokozottabb érvényesülése, s a társadalmi tulajdonból fakadó tendenciákat gúzsbakötő bürokratikus vonások elhalványulása.

A kötelező beadás megszüntetésekor is lényegében a termelési viszonyok konkrét formáját változtattuk, hiszen nem mondtunk le, mert nem mondhattunk le róla, hogy központi árualapot teremtsünk, hogy elvonjunk használati értékeket a mezőgazdaságból az állam számára. Csak elhatároztuk, hogy felvásárlás, szerződéses termeltetés formájában fogjuk begyűjteni ezeket. Voltaképpen a használati értékelvonás más formáját választottuk. Az értékelvonásról sem mondhatunk le. A beadás megszüntetésével ennek is csak egyik konkrét formáját szüntettük meg, s megmaradtak a korábban is megvolt formák (például az adózás). S e formaváltozástól azt várjuk, hogy mentes lesz a régi forma negatív vonásától, például attól, hogy a kötelező beadás (a specializáció, az árutermelés akadályozásával) a naturális gazdálkodás irányába terelt bizonyos birtokkategóriákat, s ez is kedvezőtlenül hatott a termelőerők fejlődésére. Tehát a lényeg változtatása nélkül megváltoztattuk a mezőgazdasági termelés konkrét feltételeit, a parasztságnak a termeléshez és a munkásosztályhoz, az államhoz mint a legfőbb termelőeszközök tulajdonosához való konkrét viszonyait, konkrét termelési viszonyait, s nemcsak arra számítunk, hogy ez a forma objektíve kedvezően hat a mezőgazdasági termelőerők fejlődésére, hanem arra is, hogy kedvezően hat a parasztság tudatára (például termelési kedvére).

ökonomisták módjára puszta életszínvonal-kérdéssé egyszerűsítenünk bonyolult társadalmi összefüggéseket.*

A félreértések elkerülése végett itt mindjárt megjegyzem, hogy a nem kielégítő fejlődés vagy az erőfeszítésekkel nem mindig arányos eredmények ténye nem mond ellent annak, hogy fejlődésünk összehasonlíthatatlanul gyorsabb és egyenletesebb, eredményeink összehasonlíthatatlanul nagyobbak a felszabadulás előttieknél. Ez természetes. A gazdaságpolitika hibái ellenére napról napra, lépten nyomon eredmények, méghozzá nagy eredmények jelzik, hogy társadalmi termelőerőink megszabadultak a tőkés termelési viszonyoktól, társadalmi tulajdonba kerültek és a *szocialista termelési viszonyokban rejlő progresszív tendenciák legyőzhetetlen erővel törnek utat.* A fő kérdésekben (a szocialista iparosítás, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a központi népgazdasági tervezés, a szocialista nagyipar és a kisárutermelő mezőgazdaság árukapcsolatai, a mezőgazdasági termékek begyűjtése, a külkereskedelmi monopólium, a munka szerinti elosztás stb. kérdéseiben) helyes, csak néhány részletkérdésben (köztük persze olyan meghatározó jelentőségűekben is, mint például a gazdaságfejlesztés iránya) nem helyes gazdaságpolitika hibái nem olyanok, mint a mesebeli halász, aki be tudta zárni egy palackba az óriási szellemet, hogy az soha többé ne tudjon kitörni onnan, amíg ki nem húzza valaki a palack dugóját. A szocialista termelési viszonyok lényegében rejlő tendenciákat nem lehet palackba zárni. *A szocialista termelési viszonyok konkrét formáinak a hibás gazdaságpolitikából eredő helytelen vonásai nem fojthatják el, csak gátolhatják a szocializmus objektív gazdasági törvényeinek érvényesülését.*

Ami pedig a termelési viszonyok konkrét formáin felfedezhető elavult vagy eleve is hibás vonásoknak, valamint a termelőerők és a termelési viszonyok ebből fakadó ellentmondásainak megszüntetési módját illeti, ez önként következik az ellentmondások nem antagonisztikus jellegéből. *Nem antagonisztikus természetű ellentmondások, szubjektív eredetű hibák megoldásának útja nem a robbanásszerű, a nagy megrázkódtatásokat okozó mélyreható hirtelen változások útja.* Az október végi, november eleji napokban a szocializmust akaró tömegeknek a szocializmus iránt ellenségessé váló magatartása abból is fakadt, hogy az ellenség tudatosan terjesztette azt a szemléletet, amely antagonizmusoknak tüntette fel a nem antagonisztikus ellentmondásokat, azonosította a formákat a tartalommal, a konkréten kialakult termelési viszonyokat a szocialista alap lényegével, a tervgazdálkodást a bürokráciával, a gyors iparosítást a gazdaságosság és az életszínvonal emelés háttérbe szorításával, a begyűjtést a kötelező beadással stb. Mi magunk pedig — egyebek közt, mert ideológiai életünket évek óta jellemezte a dolgok, a problémák, a tételek túlzott egyszerűsítésének hibája, valamint a formát támadókkal

* Természetesen nem homályosulhat el a ma és a jövőben még jó ideig fontosabb körülmény, hogy a munkásosztály az életfeltételek alakulásán keresztül is tekint a vállalati és az egész népgazdasági gazdálkodásra, ennek eredményességére, sőt a politikai viszonyokra stb. is. Az életszínvonal emelkedése, s a tágabb értelemben vett életfeltételek javulása esetén a munkásosztály elégedettebb, inkább gazdának érzi magát, inkább megérti a nehézségeket, az áldozatok szükségességét. Ha a munkában tanúsított aktivitása az életfeltételek javulása formájában is eredményesnek bizonyul, akkor megnő a társadalmi aktivitása, többet tesz a népgazdasági fejlődésért is, elégedettebben ítéli meg az eredményeket is.

Ellenkező esetben lanyhulhat a munkások társadalmi aktivitása. És ennek az aktivitásnak a lanyhulását nem szabad, hogy elhomályosítsa a munkában tanúsított aktivitás (például normák teljesítésére és túlteljesítésére irányuló törekvés), amely még fokozódhat is éppen az életviszonyok kedvezőtlen alakulása miatt, mert megnő az igény a nagyobb kereset elérésére.

szemben a tartalom „harcos" védelmezésének (ma is virágzó) módszere — nem tettünk eleget a differenciáltabb szemlélet elterjesztéséért. Pedig ha tisztáztuk volna, hogy *vannak elkeseredést okozó hibák, amelyek nem a lényegből, a szocialista jellegből fakadnak, csak a formákban vannak meg, s megoldhatók,* akkor az osztályellenség szocializmus elleni elkeseredését kifejező jelszavak nem tűnhettek volna a dolgozók egészen más természetű elkeseredését *is* kifejező jelszavaknak. Ha tisztáztuk volna, hogy vannak nálunk nem antagonisztikus ellentmondások, akkor egy pillanatra sem keveredhettek volna össze a nem antagonisztikus ellentmondásokat a szocializmus talaján megoldani kívánó törekvések azokkal, amelyek a szocializmus és a régi rend antagonizmusának „megoldására" irányultak, tudniillik a szocializmus megdöntésére. Tisztázódott volna az is, hogy *amikor a feladat a formáknak a lényeghez igazítása, akkor nem felfordulás kell, hanem ellenkezőleg: türelmes, lelkiismeretes, részletes, konkrét elemzés, amely különválasztja a formák hibás vonásait a lényeget helyesen kifejező vonásoktól,* s a hibák tanulmányozása alapján meggondoltan választja meg a kijavítás leghelyesebb módját.

Voltak nálunk nem szükségszerű (nem a fejlődésből következő), szubjektív (gazdaságpolitikai) *eredetű* ellentmondások. Ezek jövőbeli elkerülésének és megoldásának éppen úgy, mint a fejlődés következtében keletkező ellentmondások megoldásának legfőbb biztosítéka a szocialista demokratizmus kibontakozása a gazdasági és a tudományos életben egyaránt. A kritika *lehetőségének* és az önkritikának nélkülözhetetlen szükségessége nem üres frázis. Enélkül nem kerülhetjük el azt a veszélyt, hogy a társadalmunkban még meglevő, a nem szocialista gazdasági alapban gyökerező antagonisztikus ellentmondások képviselői meglovagolhatják ellentmondásainkat úgy, hogy *elmossák a különbséget az antagonisztikus és a megoldható ellentmondások közt.*

A tudományos életben sem lebecsülendő ez a veszély. *Az osztályellenség érdeke, hogy a marxista és az antimarxista nézetek megoldhatatlan ellentétét ne különböztessük meg a marxisták közt támadó megoldható ellentétektől.* A marxisták ellentétes nézeteit viták útján meg lehet és meg kell oldani. Ha egykönnyen antimarxistának bélyegezzük egy-egy kérdés új oldalról, de a marxizmus álláspontjáról való megközelítését, akkor lefogjuk a kezét annak, aki meg akarja oldani a megoldható ellentmondást és gyengítjük azt az erőt, amellyel *kérlelhetetlenül harcolnunk kell a marxizmussal antagonisztikus ellentmondásban levő nézetek ellen.* A társadalmunkban érlelődő kérdések marxista felvetése és megoldásuk viták útján való megkísérlése a gyakorlati hibák kijavításának és az eszmei zűrzavar kitisztulásának egyaránt nélkülözhetetlen feltétele.

SZAKÁL PÁL

Anyagi érdekeltség a szerződéses termelésben*

A szerződéses termeltetés rendszerének Magyarországon sok évtizedes múltja van. A második világháborút megelőző időben a szerződéses növények vetésterületének több mint háromnegyed része a 100 kh-nál nagyobb gazdaságokra esett. Így a szerződéses termeltetés előnyeit (a biztos értékesítés, magas árak, előlegek stb.) csaknem kizárólag a nagybirtokosok élvezhették. Ez különösen a válságok idején volt nagy jelentőségű. A termeltető vállalatok kis- és középparasztokkal csak abban az esetben kötöttek termelési szerződést, ha a nagygazdaságokban semmiképpen sem tudták a megfelelő termékmennyiségeket lekötni. A nagygazdaságokkal kötött termelési szerződés előnyösebb volt számukra, mert csökkentette az adminisztrációnak és a termelés ellenőrzésének költségeit.

1945 után a szerződéses növények vetésterülete átmenetileg nagymértékben csökkent részben a háborús pusztítások, részben a nagybirtokok felosztása következtében.

A nehézségek ellenére az egyes szerződéses növények vetésterülete 1948—1949-re fokozatosan elérte, sőt számos növényé jóval túl is haladta a háború előtti évek vetésterületét. A régi és az új parasztgazdaságok évről évre nagyobb számmal kapcsolódtak be a szerződéses termeltetésbe. Ez elsősorban annak volt köszönhető, hogy az illetékes kormányzati és érdekképviseleti szervek közreműködésével olyan árakat és egyéb szolgáltatásokat állapítottak meg a termelők számára, amelyek jövedelmezővé tették a kis- és a középparaszt-gazdaságokban is a szerződéses növények termelését.

Az iparvállalatok államosítása és a mezőgazdaság szocialista átalakításának meggyorsítása után a szerződéses termeltetés jelentősége és szerepe az előbbi időszakokhoz képest jelentősen megváltozott.

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet idején a mezőgazdasággal kapcsolatos fő feladat a termelési viszonyok szocialista átalakítása és a termelés színvonalának emelése, s egyben a mezőgazdaság beillesztése a tervgazdálkodás menetébe. A szerződéses termeltetési rendszer többirányú segítséget ad e nehéz és bonyolult feladat megoldásához. A szerződéses termeltetéssel az ország szántóterületének tekintélyes részén tervszerűen befolyásolható a mezőgazdasági termelés iránya, tervszerűbbé tehető az ipar nyersanyagokkal és a városi lakosság fontos élelmiszerekkel való ellátása. Előre megállapított árak alkalmazása foly-

* A cikk a Közgazdaságtudományi Intézetben 1956-ban „A cukorrépa szerződéses termeltetése" címen folytatott kutatás részeredménye alapján készült.

tán nagymértékben fokozható az állam szabályozó hatása a mezőgazdasági termékek szabadpiaci áraira is. Növeli a szerződéses termeltetés jelentőségét az is, hogy előmozdítja a munkák gépesítését, a legjobban bevált termelési módszerek elterjedését, általában a termelés technikai színvonalának emelkedését (nemesített vetőmag, mélyszántás, műtrágyahasználat, kötelezően előírt ápolási munkák stb. révén). A szerződéses termeltetés közvetlenül összekapcsolja a mezőgazdaságot a szocialista iparral. A szerződéses termeltetés keretében kapott különböző juttatások, a gépek és más termelési eszközök lehetővé teszik a termelők együttműködését, s minthogy az együttműködés — az úgynevezett termelési társulások — kézzelfogható előnyökkel járnak minden egyes termelőre nézve, csírái lehetnek egészséges termelőszövetkezeti nagyüzemek kialakulásának.

1949—1955 között a szerződéses növények vetésterülete az 1931—1940. évekhez képest három-négyszeresre növekedett, s 700 000—1 000 000 kh körül mozgott. A szerződéses növények vetésterületének ezt a nagyarányú kiterjesztését rendkívül kedvezőnek ítélhetjük, hiszen ennek révén mind több gazdaság kapcsolódott bele a mezőgazdasági termelés tervszerűbbé tételébe és színvonalának emelésébe.

Nem ilyen kedvező azonban a fejlődés, ha a termésátlagokat tekintjük. Néhány fontosabb növény vetésterülete és termésátlaga az 1931—1938. és az 1950—1955. évek átlagában így alakult:

	Vetésterület (kh)		Átlagtermés q/kh	
	1931—1938	1950—1955	1931—1938	1950—1955
Cukorrépa	81 000	198 000	117	103
Dohány	31 000	38 000	8	5,7
Rostkender	15 000	50 000	26	21
Rostlen	5 000	10 000	14	11
Paradicsom	7 000	15 000	60	43

A termésátlag jelentős mérvű (10—30 százalékos) csökkenése különösen azért kedvezőtlen, mert az 1930-as években is nagyon alacsonyak voltak a hozamok. Talaj- és éghajlati adottságaink, kiváló növényfajtáink sokkal nagyobb átlagtermések elérését tennék lehetővé. A rossz talajművelés, a gyenge trágyázás és a hiányos növényápolás okozta a második világháború előtti időkben is az alacsony átlagtermeséseket.

A következőkben néhány olyan kérdéssel kívánok foglalkozni, amelyek megoldása, véleményem szerint, alapvető feltétele annak, hogy a jövőben a szerződéses növényeknek ne csak a vetésterülete, hanem elsősorban a termésátlagai növekedjenek.

Jövedelmezőségi mutatók

A szerződéses termeltetés sikerének legfontosabb feltétele a termelők közvetlen anyagi érdekeltségének érvényesülése. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert a legtöbb szerződéses növény termelése sok munkát, nagy gondosságot, speciális szakismereteket igényel. Ha a termelők anyagi érdekeltsége nem kielégítő, azaz ha a termelés nem meg-

felelően jövedelmező, az előirányzott terület elvetése ugyan adminisztratív eszközökkel elérhető, de semmiféle módon nem lehet a termelőket a szükséges gondosságra és munkára kényszeríteni, s elkerülhetetlen a terméseredmények csökkenése.

A termelők anyagi érdekeltségével kapcsolatban 1949 után sok hiba fordult elő a szerződéses termeltetés területén. Legsúlyosabb volt a helyzet az 1950—1953 közötti időszakban. A termények beváltási árait olyan alacsonyan állapították meg, hogy termelésük csak a sokévi országos átlagot jóval felülmúló terméshozamok esetén lehetett jövedelmező. Mivel a legtöbb gazdaság nem rendelkezett a kiváló terméseredmények eléréséhez szükséges talajművelési és egyéb eszközökkel, elegendő trágyával stb., az előirányzott területeket nem sikerült a gazdákkal önkéntesen leszerződtetni. Pontosabban: a tervet úgy „teljesítették", hogy az államigazgatási szervek és a szerződtető vállalatok kikényszerítették a szerződést.

Mélyreható változás történt e tekintetben 1953 júniusa után. Az ennek nyomán megjelent 1048/1953. sz. MT határozat kimondta, hogy a szerződéses termeltetést jövedelmezővé kell tenni, s a szerződések kötését szigorúan önkéntes alapra kell helyezni. Ebből a célból jelentős mértékben emelték a beváltási árakat és egyéb kedvezményeket (egyes termények beváltási ára több mint 100 százalékkal nőtt). Az említett határozatok után évről évre történtek további módosítások a még előforduló hibák kijavítása céljából. Hatásukra nagyon sokat javult a helyzet, számos növénynél nem kellett semmiféle közvetlen vagy közvetett kényszert alkalmazni a termelőkkel szemben, hogy az előirányzott vetésterületekre szerződjenek.

Néhány növénnyel kapcsolatban azonban továbbra is jelentkeztek nehézségek. Ezek közé tartozott a cukorrépa, amelynek vetésterületét 1956-ban is részben csak kötelező előírással sikerült biztosítani. A cukorrépa legnagyobb területet elfoglaló szerződéses növényünk. Jelentősége mind az egész népgazdaság, mind a mezőgazdaság szempontjából igen nagy.

A cukorrépa jövedelmezőségének kimutatására a termelőszövetkezetekben és az egyéni gazdaságokban a következő mutatószámokat használtuk:

1. egy kat. holdra jutó teljes bevétel,
2. egy kat. holdra jutó teljes jövedelem,
3. egy kézi munkanapra jutó teljes jövedelem.*

* Teljes (bruttó) bevételen értjük a cukorrépa-termésért kapott alapárat, a többtermelési prémiumot, a beadási kedvezmény forintra átszámított értékét, a kedvezményes áron kapott szárított répaszelet és melasz árkülönbözetét és a leveles répafej árát, takarmányértéke alapján számítva.

Az egy kat. holdra jutó teljes jövedelmet úgy kaptuk meg, hogy az egy kat. holdra jutó teljes bevételből levontuk a kézi munkaköltségek kivételével az összes költségeket, azaz a fogat- és a gépi munka költségeit, az anyagráfordításokat, az általános költségeket és az adókat.

Az egy kézi munkanapra jutó teljes jövedelem kiszámítása úgy történt, hogy az előbb kiszámított 1 kat. holdra jutó teljes jövedelmet elosztottuk a termelésre kat. holdanként felhasznált kézi munkanapok számával. Ez az adat mutatja: a termelőszövetkezeti tag vagy az egyéni gazda egy napi munkája adott feltételek közt hogyan „értékesül".

A terméseredményekre, valamint a cukorrépáért járó készpénz- és egyéb juttatásokra vonatkozó 1955. évi adatokat az Élelmiszeripari Minisztérium cukoripari

A termelőszövetkezeti tagok és az egyénileg gazdálkodó parasztok anyagi érdekeltségének érvényesítéséhez, továbbá a termelők egyéni érdekének és a népgazdasági érdekeknek helyes összhangba hozásához, véleményem szerint, e három mutató — az 1 kh-ra jutó teljes bevétel, az 1 kh-ra és az 1 kézi munkanapra jutó teljes jövedelem — együttes kedvező alakulása szükséges. Ha sok az 1 kh-ra jutó teljes bevétel, de kevés az 1 kh-ra és 1 kézi munkanapra jutó jövedelem, ez azt mutatja, hogy a termelés intenzív ugyan, de a gazdaság drágán termel, nagy az anyag- és munkafelhasználása. Ez sem a népgazdaság, sem a termelő számára nem előnyös. Ha nagy az 1 kh-ra jutó teljes (bruttó) bevétel és teljes jövedelem, de kevés az 1 kézi munkanapra jutó teljes jövedelem, a népgazdaság számára a termelés már esetleg előnyös, mert a termelés intenzív és kevés az anyagfelhasználás. A termelő azonban már rosszul jár, mert munkája keveset hoz. Ha nagy az 1 kézi munkanapra jutó teljes jövedelem, de kevés az 1 kh-ra jutó teljes bevétel és jövedelem, nincs kihasználva sem a terület, sem a termelő munkaereje. Ez az eset az extenzív jellegű növények termelésére jellemző (például rét, legelő, gabonafélék). Ha viszont mind a három mutatószám kedvezően alakul, ez azt jelenti, hogy a termelés intenzív, és mind a területet, mind a munkaerőt jól és gazdaságosan használták ki, ami a népgazdaság és a termelő számára egyaránt előnyös.

A cukorrépa-termelés mutatószámai 1955-ben országos átlagban

	Termelőszövetkezet	Egyéni gazdaság
Termésátlag	136 q/kh	108 q/kh
1 kh-ra jutó teljes bevétel	5387 Ft	3767 Ft
1 kh-ra jutó teljes jövedelem	3805 Ft	2256 Ft
1 kézi munkanapra jutó teljes jövedelem	73 Ft	44 Ft

Az országos termésátlagok alapján a termelők, különösen a termelőszövetkezetek húzódozása a cukorrépa-termeléstől 1955., illetve 1956. évben indokolatlannak látszott. Bár ismételten meg kell jegyezni, hogy 1955. kedvező termésű év volt, és a bevételek között szerepel a tényleges készpénzbevételeken, a beadási kedvezményen és a juttatá-

igazgatósága szolgáltatta. A költségek megállapítása úgy történt, hogy az ország különböző vidékein levő termelőszövetkezetekben és egyéni gazdaságokban a termelési időszak alatt begyűjtöttük a termésre fordított kézi és fogatmunka, valamint az anyag-, a készpénz- és az egyéb ráfordítások adatait. Az egyes gazdaságokban szerzett tapasztalatokat felhsználva, a járási és városi tanácsok, a gépállomások és a cukorgyárak mezőgazdasági szakembereinek segítségével becsléssel állapítottuk meg az egész járás termelőszövetkezeteiben és egyéni gazdaságaiban az átlagos ráfordítások mennyiségét. Az országos adatokat a helyszínen szerzett és a szakirodalomban található adatok, továbbá az FM munkaügyi osztálya által végzett számítások és a KSH közleményeiben szereplő adatok mérlegelésével alakítottuk ki.

Bár a becsléssel kapott járási és országos adatok bizonyos hibákat szükségszerűen tartalmaznak, mégis ezt a módszert kellett választani, mert megbízható számtartási adatok még a termelőszövetkezetekben sem voltak. A helyszíni ellenőrzések azt igazolták, hogy egy-egy város vagy járás területére becsléssel nyert adatok sokkal jobban megközelítették a valóságot, mintha az akkori nyilvántartások adatait összesítettük volna.

sokon kívül a leveles répafej, a kedvezményes répaszelet és a melasz értéke is, amit a termelők a bevételek közt rendszerint nem számítanak be.

A nehézségek okainak felderítése végett megvizsgáltuk a termésátlag és a jövedelmezőség megoszlását is a termelőszövetkezetekben és az egyéni gazdaságokban.

A cukorrépa-termelésnek és jövedelmezőségének alakulása a termelőszövetkezetekben 1955. évben

Átlagtermés q/kh	Vetésterület		1 kh-ra jutó teljes bevétel (Ft)	1 kh-ra jutó jövedelem (Ft)	1 kézi munkanapra jutó jövedelem (Ft)	A termelőszövetkezetek	
	Kh	Százalék				száma	százaléka
50—75	3 197	11,0	2 064	1 101	27	494	18,0
75—100	3 489	12,0	2 871	1 802	40	302	11,0
100—125	5 814	20,0	3 838	2 507	49	357	13,0
125—150	7 559	26,0	5 372	3 805	70	312	11,5
150—200	5 814	20,0	8 836	7 011	122	830	30,0
200—250	2 327	8,0	13 318	11 174	180	357	13,0
250—300	727	2,5	17 276	14 857	225	82	3,0
300-on felül	145	0,5	19 225	16 727	254	14	0,5
	29 072	100,0				2 748	100,0

A cukorrépa-termelés és jövedelmezőségének alakulása az egyéni gazdaságokban 1955-ben

Átlagtermés q/kh	1 kh-ra jutó teljes bevétel (Ft)	1 kh-ra jutó teljes jövedelem (Ft)	1 kézi munkanapra jutó teljes jövedelem (Ft)	A gazdaságok	
				száma	százaléka
50— 75	2 211	1 027	23	127 595	33,0
75—100	3 026	1 780	37	50 264	13,0
100—125	3 919	2 046	47	73 463	19,0
125—150	5 100	3 294	56	42 532	11,0
150—200	7 430	5 329	83	54 131	14,0
200—250	10 421	7 947	113	27 066	7,0
250—300	13 129	10 363	136	7 733	2,2
300-nál több	14 483	11 556	152	3 093	0,8

Az alacsony átlagtermést és ennek folytán kevés jövedelmet elért termelőszövetkezetek természetesen nem szívesen termeltek cukorrépát, annál is inkább, mert túlnyomó többségük nem is rendelkezett a megfelelő átlagtermés eléréséhez szükséges feltételekkel. Ezeket csak különböző kényszerítő eszközökkel lehetett a cukorrépa termelésére rábírni.

Az egyéni gazdaságokban a helyzet még kedvezőtlenebbül alakult. 170—180 ezer termelő „munkanapja" (egy napi munkája) minden felszámítható juttatással együtt is alig 20—30 Ft-tal „értékesült". Ennél jóval többet kereshetett, ha ipari segédmunkára szegődött vagy más alkalmi munkát vállalt.

Fokozta a cukorrépa termelésével kapcsolatos nehézségeket más növények versenye. Összehasonlító példaképpen feldolgoztuk néhány

vidéken, amelyek a cukorrépa-termelés szempontjából eltérő feltételekkel rendelkeztek, a cukorrépa és a kukorica jövedelmezőségi adatait az 1955. évi tényleges terméseredmények alapján. Azért választottuk a kukoricát, mert ez az egész országban elterjedt növény, s így minden más növénynek általános versenytársa.

A cukorrépa és a kukorica átlagtermésének és jövedelmezőségének alakulása két járás és két mezőváros tsz-einek átlagában 1955-ben:

	Mezőkovácsházi járás		Székesfehérvári járás		Karcag		Kisújszállás	
	Cukorrépa	Kukorica	Cukorrépa	Kukorica	Cukorrépa	Kukorica	Cukorrépa	Kukorica
Átlagtermés q/kh	179	19	146	18	122	11,5	104	14
1 kh-ra jutó teljes bevétel, Ft	9678	5238	5986	4941	4236	3105	3484	3780
1 kh-ra jutó teljes jövedelem, Ft	7815	3993	3948	3839	2790	2147	1735	2838
1 kézi munkanapra jutó teljes jövedelem Ft	145	207	84	209	57	136	37	180

A táblázat adatainak összehasonlításából megállapíthatjuk, hogy a mezőkovácsházi járásban még a kukoricatermelés rovására is érdemes volt a termelőszövetkezeteknek a cukorrépát termelni — természetesen ott is akadtak kivételek —, mert a cukorrépa-termelésben valamivel kevesebbet jövedelmezett ugyan egy napi kézi munka (mintegy 150 Ft-ot, míg a kukoricatermelésben körülbelül 200 Ft-ot), de az egy kat. holdra jutó teljes jövedelem kereken kétszer annyi volt, mint a kukoricatermelésben. A talaj és a munkaerő kihasználása tehát a cukorrépa-terület kiterjesztésére ösztönözte őket. Valóban, ezen a vidéken az elmúlt években is jóval nagyobb arányban termeltek cukorrépát, mint az ország más területein. Természetesen az üzemi és egyéb adottságok bizonyos mértéken felül itt is határt szabnak a cukorrépa-vetésterület növelésének. A székesfehérvári járás, Karcag és Kisújszállás területén a mérleg már határozottan a kukoricatermelés javára billen. Kukoricatermeléssel itt egy kat. holdra számítva körülbelül feleannyi munkával ugyanannyi vagy még több jövedelmet tudtak elérni, mint cukorrépa-termeléssel. Hasonló eredményre jutottunk az említett vidékeken az egyéni gazdaságokra vonatkozó számításokból is.

Természetesen az előbb elmondottak nem jelentik azt, hogy azokon a vidékeken, ahol az elmúlt években járási vagy megyei átlagban alacsony átlagterméseket értek el, meg kell szüntetni a cukorrépa termelését. Ezeken a területeken is szép számmal találhatunk olyan üzemeket, amelyek a cukorrépa termelésére kiváló adottságokkal rendelkeznek, s az elmúlt években is a vidék átlagánál jóval nagyobb cukorrépa-termeséseket értek el. Az alacsony területi átlagok azonban azt mutatják, hogy egyes területeken túlzott volt a cukorrépa vetésterületének kiterjesztése, és a termelők jelentős része nem volt képes megfelelő terméseredményeket és jövedelmet elérni.

Helytelen volt 1955-ig a cukorrépa (és sok más szerződéses növény) ár- és prémiumrendszerében az is, hogy az alapárakhoz képest túl nagy

volt a többtermelési jutalom (prémium) aránya. Például a cukorrépa alapárát 1955-ben mázsánként 24,60 Ft-ban állapították meg. Ezenkívül a termelőszövetkezetek 100—125 q átlagtermés esetén a 100 mázsán felüli mennyiségért q-nként 15 Ft, 125—150 q termés esetén 30 Ft és 150 q-n felüli termés esetén 50 Ft prémiumot kaptak. Az egyéni gazdaságoknál az előbb felsorolt termésátlagoknak megfelelően 7,5, 15, illetve 25 Ft volt a prémium.

A 100 q holdankénti termést elért termelőszövetkezet tehát kapott a termésért 100 × 24,60 Ft = 2460 Ft-ot. Viszont 200 q-ért járt a termelőszövetkezetnek 200 × 24,60 = 4920 Ft + 100 × 50 Ft = 5000 Ft, azaz összesen 9920 Ft (az egyéb kedvezményeken, juttatásokon kívül). Aki tehát kétszer annyi termést ért el, a premizálás következtében négyszer annyi bevételhez jutott. A táblázatokból láthatjuk, hogy ennek a premizálási rendszernek a következtében az 1 kh-ra jutó teljes jövedelem 150 q körüli termés esetén ötszöröse, 300 q termés esetén pedig körülbelül tizenötszöröse volt az 50—75 q terméssel elért kat. holdankénti teljes jövedelemnek. Ehhez hasonlóan állapították meg a prémiumot a többi növénynél is. A gyengébb üzemek előtt az alacsony árakkal teljesen elzárták a fejlődés útját, míg a jó adottságokkal rendelkező üzemek minden különösebb erőfeszítés és áldozat nélkül jutottak aránytalanul magas jövedelemhez.

Ez a premizálás abban az esetben járt volna a kívánt eredménnyel (a termelés legmegfelelőbb tájakra és üzemekbe való koncentrálásával, a termésátlagok növekedésével), ha a szerződéskötés *teljesen önkéntes alapon történik.* Azonban a túlzott területi kiterjesztés miatt a gazdaságok egy részét kötelezni kellett a szerződéses növények termelésére.

Az ár- és a premizálási rendszert 1956-ban megváltoztatták. A cukorrépa alapárát 3 Ft-tal növelték, és a magasabb prémiumot csak a prémiumhatáron felül fizették. Például 200 q cukorrépa-termés esetén az alapáron kívül a termelőszövetkezetek csak a 150 q-n felüli mennyiségért kaptak q-nként 50 Ft prémiumot, míg a 100—125 q közöttiért 15, a 125—150 q közötti mennyiségért pedig 30 Ft-ot. Ily módon 10 százalékkal nőtt ugyan a kisebb termésátlagokat elért gazdaságok jövedelme, és körülbelül 5 százalékkal csökkent a legnagyobb termésátlagú gazdaságoké, de a probléma nem oldódott meg.

Ez év elején az 1/1957. (II. 6.) FM — ÁH számú rendelet (amely a termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok által az 1956—57. gazdasági évben szerződéssel termelt vetőmagvak és egyéb termények állami átvételi árának megállapításáról szól) gyökeresen megváltoztatta a szerződéses növények eddigi ár- és prémiumrendszerét. Eltörölte a prémiumokat, jelentős mértékben (egyes esetekben csaknem 100 százalékkal) növelte a beváltási alapárakat, és megszüntette azt a különbséget, amely az eltérő premizálás következtében a termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok termékeinek beváltási ára között mutatkozott.

E rendelkezés nyomán a jobb feltételekkel rendelkező és jobban is gazdálkodó üzemek jövedelme ezután is növekedni fog, de csak a termelés növekedésének arányában. A rosszabb feltételekkel rendelkező üzemek viszont az elmúlt évekhez képest jóval nagyobb jövedelemhez jutnak, amelyből többet fordíthatnak az olyan beruházásokra, amellyel a talaj termőképességét és a termésátlagokat növelni tudják. Ezzel előttük is megnyílik a fejlődés útja.

A most életbe léptetett árrendszer nagyobb mértékben növelte az intenzívebb, több áldozattal és kockázattal termelhető növények (például a cukorrépa, a vöröshagyma, a fűszerpaprika) árait, mint a kevésbé intenzív növényekét. Eddig ugyanis az ararányok a kevésbé intenzív növények termelését tették a gazdálkodók előtt kívánatossá, mert sokkal kevesebb munka és egyéb áldozat árán majdnem ugyanannyi jövedelmet tudtak elérni 1 kh-ra számítva, ha kevésbé intenzív növényeket (például borsót, kendert) termeltek, mintha a legintenzívebb növények (például cukorrépa, hagyma) termelésével foglalkoztak volna.

A szerződéses termeltetéssel kapcsolatban előreláthatólag az idén is lesznek nehézségek. Ennek forrásai azonban ma már nem annyira az árak körüli rendellenességek, hanem inkább az egyéb bajok, például a földrendezési zavarok, igaerő, gép és eszköz hiánya stb. Természetesen előfordulhatnak hiányosságok az árak körül is. Ezek a gyakorlatban fognak megmutatkozni, s ennek alapján a következő évre kijavíthatók lesznek.

Tájtermelés és termelési kultúra

A termelési szerződésekben, mint ismeretes, nemcsak az árakat, a juttatásokat, a terményátvétel módozatait állapítják meg előre, hanem a szerződések bizonyos előírásokat tartalmaznak a talajelőkészítési, a növényápolási és más művelési munkálatokra is. A termeltető vállalatok a szerződések megkötése után nem hagyják magukra a termelőket, hanem a szerződésben foglalt és a termelők által önként elismert jogaiknál fogva közvetlenül ellenőrizhetik, segíthetik a termelést. Ez a segítés mindkét fél érdekeit szolgálja, mert az állam, illetve a termeltető vállalat nagyobb termékmennyiségekre és biztosabban számíthat, a termelőnek pedig a több termény után nagyobb lesz a jövedelme.

Sajnos, az elmúlt évek folyamán ezeket a feladatokat a termeltető vállalatok csak kis részben tudták teljesíteni. Ez elsősorban a helytelen árpolitika következménye volt, mert ennek folytán a vállalatok erőfeszítése és figyelme legfőképpen csupán az előirányzott vetésterület lekötésére irányult. Ezenkívül más tényezők is akadályozták a vállalatokat e fontos tevékenységük kifejtésében (például a folytonos átszervezés, amely éveken keresztül lehetetlenné tette a nyugodt munkát stb.).

Súlyos akadálya volt a múltban a termelés fejlődésének a szerződéses termeltetés területén is a helytelen tervezés. Számos növény vetésterületét túlzott mértékben, a lehetőségek figyelembevétele nélkül terjesztették ki, s az országos tervek megyei, járási szintre való lebontásakor sem mérlegelték megfelelő gondossággal az egyes növények igényeit és a különböző vidékek adottságait. Hogy a tájak adottságainak milyen hatása van az átlagtermések alakulására, a kender és a cukorrépa példájával szemléltethető. (Lásd a túloldali táblázatokat.)

Ezek a nagyarányú eltérések elsősorban a tájak természeti adottságaiból erednek, hiszen az egyéb tényezők, mint például a munkaerőhelyzet, az istállótrágyakészlet, a gépesítés, területi átlagban nem okoznak ilyen nagyarányú különbségeket (ami természetesen nem jelenti azt, hogy a tervezéskor ezeket a tényezőket is nem kell a legalaposabban mérlegelni).

Magyarországon az elmúlt évtizedekben számos termelési táj alakult ki. Szinte minden vidéknek megvolt a maga jellegzetes terméke,

A rostkender vetésterülete és átlagtermése 1950—1954. években

Megye	Vetésterület kh	Átlagtermés q/kh	Megye	Vetésterület kh	Átlagtermés q/kh
Borsod	2120	11,5	Győr	1564	18,2
Heves	732	12,0	Baranya	2563	18,4
Zala	626	13,5	Bács	3229	19,4
Szabolcs	1424	13,8	Békés	9119	23,2

A cukorrépa vetésterülete és átlagtermése 1950—1954-ben

Járás	Vetésterület kh	Átlagtermés q/kh	Járás	Vetésterület kh	Átlagtermés q/kh
Gyöngyösi	1370	73	Berettyóújfalui	1998	80
Karcag város	823	73	Mezőkovácsházi	5380	140
Egri	370	78	Orosházi	5790	143
Edelényi	238	80	Makói	2813	153

amelyet ott termeltek a legnagyobb mennyiségben és legjobb minőségben. Sajnos, 1949 után ezeket a tájakat elhanyagoltuk. Ismeretes, hogy a régi híres paprika-, paradicsom-, hagyma-, dinnye- stb. termelő vidékekre olyan növényeket erőszakoltak, amelyeket azelőtt ott vagy egyáltalán nem, vagy csak igen kismértékben termeltek. A paprika, paradicsom, hagyma stb. termelését pedig olyan vidéken is szorgalmazták, amelyeknek természeti adottságai e célra nem feleltek meg, s a lakosság sem ismerte termelésük módszereit. A következmény természetesen az lett, hogy ezeknek a növényeknek terméshozama és minősége jelentősen csökkent.

Ma már nem elégedhetünk meg csak a történelmileg kialakult termelési tájak visszaállításával. Mezőgazdasági tudományunk fejlettsége és a sok évtizedes gyakorlati tapasztalatok lehetővé teszik, hogy — elemezve az ország különböző területeinek természeti és egyéb adottságait — az eddigieken kívül újabb termelési tájakat lényegesen gyorsabban és eredményesebben alakítsunk ki, mint az a kapitalista viszonyok között történt.

A termelési tájak kialakítása nemcsak azért fontos, mert rajtuk nagymértékben növelhetjük a termés mennyiségét és minőségét, hanem azért is, mert egyrészt a természeti adottságok jobb kihasználása olcsóbbá teszi a termelést, másrészt az egyes növények termelésének összpontosítása lehetővé teszi a termelést szolgáló berendezések (például szállítóberendezések, speciális művelő gépek, növényvédelmi berendezések) jobb kihasználását, ami szintén nagymértékben járulna hozzá a termelési költségek csökkenéséhez.

A termelési tájak kialakításánál látszólagos nehézséget okoz, hogy egyes vidékek (például Békés, Csongrád megyék egyes járásai) csaknem minden növény termelésére kiválóan alkalmasak. A számítások azonban azt mutatják, hogy mind a népgazdaság, mind a termelők érdekeit tekintve nem minden növényt egyformán érdemes a legjobb adottságokkal rendelkező vidékeken termelni. Vannak növények, amelyek a kevésbé jó talajokon és aszályosabb vidékeken is viszonylag jó termést

adnak és nagyobb jövedelmet hoznak. Például a cukorrépa és a kukorica egyformán kimagasló termést ad a mezőkovácsházi járásban. Az egy kh-ra jutó termelési értéket számítva a mezőkovácsházi járásban cukorrépa-termeléssel kat. holdanként körülbelül kétszer annyi értéket kaphatunk, mint kukoricatermeléssel, annak ellenére, hogy kukoricából is kiváló terméseredmények érhetők el. Karcag és Kisújszállás vidékén pedig területegységenként sokkal nagyobb értéket érhetnek el a kukoricatermeléssel, mintha cukorrépa-termeléssel hasznosítják a területet.

A termelési tájak kialakításánál a termelőkkel szemben semmiféle kényszerítő eszköz alkalmazása nem célszerű, helyettük inkább a helyesen megállapított árak alkalmazása és a mezőgazdasági szakismeretek terjesztése célravezető. Ez utóbbit illetően fontos szerepet tölthetnek be a szerződéses termeltetést végző vállalatok. Fontos feladatok várnak a szerződéses termeltetést végző vállalatokra, illetőleg ezek szakembereire a talajelőkészítési és trágyázási munkák megjavítása területén. A termelési útmutatókon és a szakmai előadásokon túlmenően a tavaszi vetésű szerződéses növények alá az őszi mélyszántást, a trágyaigényes növények alá pedig a megkívánt mennyiségű trágyázást célszerű volna a szerződésben kötelezően előírni, és bizonyos művelési előlegek folyósítását ettől függővé tenni. Ezenkívül elősegítené az őszi mélyszántás még nagyobb arányú elterjedését az is, ha a gépállomások a szerződéses növények alá kedvezményes áron szántanának, és a lehetőségekhez képest elsősorban azokban az üzemekben végeznék el ezt a munkát, amelyek szerződéses termeléssel foglalkoznak. A szokásos és a kedvezményes gépi munkadíj különbözetét a termeltető vállalatok fizetnék meg.

Különösen az egyéni gazdaságokban volna a traktorral történő őszi mélyszántásnak nagy jelentősége, mert ezek jó része nem rendelkezik a mélyszántás elvégzéséhez szükséges igaerővel. Természetesen az egyéni gazdaságok szétszórtsága és a parcellák kis méretei sok esetben leküzdhetetlen akadályt jelentenek az őszi mélyszántás traktorral való elvégzése előtt. Egy korábbi rendelet szerint a gépállomások az őszi mélyszántást elsősorban azoknak az egyéni gazdáknak voltak kötelesek elvégezni, akik a szerződéses termeltetésben részt vettek, a termeltető vállalatok pedig kamatmentes hitelként előlegezték a termelőnek a gépállomási szántás díját. Ennek a gyakorlatban úgyszólván semmi hatása nem volt. A szerződéses termeltetésben résztvevő egyéni gazdák számos esetben hiába kérték az őszi mélyszántás elvégzését, a gépállomások sokkal kisebb mértékben végezték el ezt a munkát, mint amennyire lehetőség lett volna.

A gépállomások önállósága következtében a fenti rendelkezés érvényét veszti. A gépállomások önállósága azonban nem lehet akadálya annak, hogy az eddiginél jóval nagyobb mértékben végezzenek munkát a szerződéses termelésben résztvevő egyéni gazdáknak. A gépek jobb kihasználása és a nagyobb jövedelem elérése céljából a gépállomások a termeltető vállalatok megbízottainak közreműködésével az egyéni termelők egy-egy csoportjával megállapodhatnak, és úgy szervezhetik meg a munkát, hogy a gépek teljesítménye növekedjék.

Nagy feladatok várnak a termeltető vállalatok szakembereire a növényápolási és a betakarítási munkák helyes elvégzésével és gépesítésével kapcsolatban. A szerződéses növények (például cukorrépa, dohány, paprika, paradicsom, hagyma, különböző magvak stb.) termelése általá-

ban sok munkát igényel. Mint már említettem, ezek termelése az utóbbi években olyan vidékekre is kiterjedt, ahol azelőtt termelésükkel nem foglalkoztak, s így nem is ismerik a megfelelő művelési módszereket. Számos termelőszövetkezetben és egyéni gazdaságban késve és rosszul végzik el a növényápolási munkákat. Ennek megjavítása céljából fokozni kell a vállalatok szaktanácsadói és termelést ellenőrző munkáját.

Egyes vidékeken nem ismerik azokat a kézi eszközöket és kisebb gépeket, amelyekkel a növényápolási és betakarítási munkákat sokkal könnyebbé és eredményesebbé lehet tenni. Így például az ország nagy területein nem ismerik és nem használják a tolókapákat. Ugyancsak nem ismerik és nem használják a keskenyebb sorközű kapásnövények (például cukorrépa) művelésére alkalmas fogatos kapákat. Ezeket az eszközöket gyakorlati bemutatókon meg kell ismertetni a termelőkkel — mégpedig nemcsak a termelőszövetkezeti tagokkal, hanem az egyéni termelőkkel is. Természetesen egyidejűleg gondoskodni kell róla, hogy az ipar megfelelő mennyiségben és minőségben gyártsa ezeket.

A nagyüzemi növényápolási munkákkal kapcsolatban a termeltető vállalatoknak fontos feladata volna, hogy az e munkák elvégzésére legalkalmasabb traktorvontatású munkagép-típusok kialakításában segédkezzenek. Közismert, hogy az elmúlt években sok millió forint veszett kárba, mert a legyártott mezőgazdasági gépek a kívánt célra vagy egyáltalán nem, vagy csak kevéssé feleltek meg. Külföldön már régóta elterjedtek kitűnően használható géptípusok, amelyek eredeti formájukban vagy kis átalakítással nálunk is jól megfeleltek volna. A mezőgazdasági munkák gépesítésével foglalkozó szerveink azonban ezeket a tapasztalatokat nem értékesítették. Elsősorban a nagy munkaszélességre törekedtek és helytelenül ennek rendelték alá a gépek használhatóságát.

Fontos feladat vár a szerződéses termeltetést végző vállalatokra a növényvédelem előmozdításában. A különböző növényi kártevők és betegségek évente súlyos terméskiesést okoznak hazánkban. Erre azonban mindeddig kevés figyelmet fordítottunk. A szántóföldi növényvédelemmel kapcsolatban az utóbbi években jóformán egyedüli eredmény a burgonyabogár elleni védekezés. Szórványosan eredményeket értek el például a lucernakártevők, a répabogár elleni védelemben is, de ezek országos viszonylatban még nem terjedtek el. A szerződéses növények között soknál nagyméretű terméscsökkenést idézhetnek elő a kártevők és a betegségek (például a dohány, a hagyma, a paradicsom, a heremagvak, a cukorrépa, káposztafélék esetében). Éppen ezért a termeltető vállalatoknak kell a legsürgetőbben fellépni a növényvédelem országos méretben való megszervezéséért, megfelelő növényvédelmi hálózat kiépítéséért. Magyarországon elég nagyszámú kitűnően képzett növényvédelmi szakember van, akik a rendelkezésre álló összegek felhasználásával is az eddiginél sokkal nagyobb eredményeket tudnának elérni, ha az illetékes szervek nem adminisztratív munkára, hanem valóban a növényvédelemre fordítanák az e célra előirányzott összegeket.

Meg kell még említenünk egy fontos feladatot, s ez a szerződéses termeltetés által nyújtott lehetőségek kihasználása a mezőgazdaság szocialista átalakítása céljából. A szerződéses termeltetés rendszerébe bekapcsolódik az egyéni gazdaságok jelentős része. Egy szerződéses növény termelésével is több százezer egyéni gazdaság foglalkozik, például 1955-ben csaknem 400 ezer egyéni gazdaság termelt cukorrépát, s egy-

egy cukorgyárhoz 30—60 ezer termelő tartozott. Lehetőség volna rá, hogy az így összefogható egyéni gazdaságok tömörüljenek, s alkalmi egyesüléseket, termelői társulásokat alakítsanak. Ezek a társulások egyrészt elősegítenék a különböző juttatások (vetőmag, műtrágya, gépek, eszközök juttatása) lebonyolítását, s a társulások által választott és a vállalatok által alkalmazott megbízottak révén az egyes munkák ellenőrzését és irányítását, a különböző tanfolyamok, előadások szervezését, másrészt a termelők egy éven vagy több éven keresztül tapasztalatokat szerezhetnének az egymással való együttműködésre, s így ezek a társulások előiskoláivá válhatnának a termelőszövetkezeti mozgalomnak. Az ilyen társulások létrehozásában nagyon fontos szerep várna a falusi földművesszövetkezetekre. Hangsúlyozni kell azonban, hogy mind a szerződéses termeltetésben, mind a társulásokban való részvétel az önkéntesség elvének szigorú betartása alapján történhet, különben a legfontosabb célt, a termelők akaratának, erejének és tudásának egyesítését nem tudják elérni, s ennek következtében a termelésben és a társulásokban való részvétel csak formális lesz, amely sokkal inkább kárt okoz, mint hasznot hajt.

★

A szerződéses termeltetés az ország szántóterületében való részesedésének arányát (8—10 százalék), különösen pedig a mezőgazdasági termelés értékében való részesedési arányát tekintve máris jelentős szerepet játszik mezőgazdasági termelésünkben, s ez a jelentősége a jövőben még növekedni fog. Adottságaink (a mezőgazdaságilag művelhető terület korlátozottsága és a nagy népsűrűség) mind sürgetőbben arra kényszerítenek bennünket, hogy növeljük mezőgazdaságunk intenzitását, és az eddiginél jobban kihasználjuk speciális lehetőségeinket. Bár az elmúlt években mezőgazdaságunk fejlődését számos tényező akadályozta, ezek egy része az elmúlt hónapok alatt eltűnt. A szerződéses növények éppen azért különös jelentőségűek, mert intenzívek, s igen nagymértékben növelik mezőgazdaságunk termelésének értékét. Ez elsősorban a belső szükségletek kielégítése, de nem kevésbé a külkereskedelem szempontjából fontos. Gabonafélékkel, cukorral, textilnövényekkel, zsírral a világpiacon mi nem bírjuk jól a versenyt. Vannak azonban lehetőségeink, amelyeket az elmúlt években kihasználatlanul hagytunk. Ilyen lehetőségek éghajlati, s talajviszonyaink folytán egyes gazdasági magvak, például lucernamag és más heremagvak, továbbá gyümölcs- és zöldségféléink, borfajtáink, egyes állati termékféleségeink kitűnő minősége. Ezeket a speciális adottságokat nekünk a jövőben nem szabad elpazarolni, hisz felhasználásukkal nemcsak a magunk érdekeit szolgáljuk, hanem azokét is, akik e termékeket tőlünk megvásárolják.

Ezeknek a lehetőségeknek a szervezett, tervszerű kihasználása azonban csak úgy lehetséges, ha a szerződéses termeltetést teljes mértékben a termelők anyagi érdekeltségére alapozzuk. Ennek megvalósítása céljából fontos, hogy a szerződéses árakat az illető növény intenzitása, termelésének költségei, kockázata és fontossága, továbbá a szabadpiaci árviszonyok mérlegelésével állapítsák meg. Nem kevésbé fontos továbbá, hogy mindazokat a lehetőségeket, amelyeket a szerződéses termeltetési rendszer az átlagtermések növelésére és a mezőgazdaság szocialista átalakítására — a termelők anyagi érdekeltségének növelése alapján — nyújt, az eddiginél sokkal nagyobb mértékben kihasználjuk.

ÁDÁM GYÖRGY

A tudomány és a kutatás szerepe a második ipari forradalomban

A második ipari forradalom kibontakoztatásában a tudománynak döntő szerepe volt, s ez mélyreható következményekkel járt: megváltoztatta a társadalomban és a termelésben elfoglalt helyzetét, új fokozott jelentőséget kölcsönzött számára és új jelenséget idézett elő: *a tudomány vívmányainak a hatékonyság új, minőségileg magasabb fokán való beilleszkedését a termelőerők közé.* Az atomenergiával és automatizálással együtt alkalmasint a tudományos kutatás szerepének növekedése tekinthető a második ipari forradalom egyik legfőbb jellemzőjének.

Bernal professzor, a tudomány-történet kiváló művelője a tudománynak a társadalmi-gazdasági haladásban betöltött szerepéről így emlékezik meg: „A tudománynak mint a társadalmi szféra fontos közegének feltűnése kritikus és visszavonhatatlan lépés az emberiség általános történetében. A vele elkerülhetetlenül párosuló gazdasági és politikai változásokkal együtt nagyságrendben ugyanolyan fontosságú esemény, mint az emberi faj megjelenése vagy az első civilizáció. Ilyen döntő változásoknak mind negatív, mind pozitív hatása is van. *Nemcsak új dolgokat tesznek lehetővé, hanem régieket is lehetetlenné.*" (Bernal: Science in History — Tudomány a történelem folyamán, 879. o.)

Van-e szükség a tudomány döntő szerepének hangsúlyozására a második ipari forradalom létrehozásában? Nem természetes-e ez? Véleményünk szerint, a tény leszögezése és kiemelése nem felesleges.

Az első ipari forradalomról szóló elemzések általában megegyeznek abban, hogy a kezdeti szakaszaiban egyáltalában nem volt a tudomány eredményeinek függvénye: előremozdítói a kézműves feltalálók voltak, akik sikerét kivételesen kedvező körülmények tették lehetővé. (Bernal: i. m. 370. o.) S valóban, hogy csak a legismertebb nevek közül említsünk néhányat: Stephenson mechanikusként, Newcomen kovácsként s maga Watt is műszerészként kezdte pályáját.

Az első ipari forradalom jellegzetes, fontosabb vívmányai tehát mind az egyszerű kézművesek leleményességének a termékei. Még a precíziós fémfeldolgozást is, amin az egész modern ipar alapul, munkaasztalukon vagy az esztergapadnál dolgozó egyszerű munkásemberek fejlesztették ki saját kezdeményezésükre. Csak a múlt század utolsó negyedében — olyan új területeken, mint a kémia vagy a villamosság — ragadta magához új eljárásokkal vagy új műszerek szerkesztésével a tudós a vezetést.

Ezzel szemben a második ipari forradalom egyik legszervesebb tartozékának, s előreláthatólag fő energiaforrásának, az atomenergiának a

felszabadítása jellegzetesen tudományos vívmány, amely elméleti munkán és kutatásokon, laboratóriumi vizsgálatokon és a világ legkiválóbb tudósai jó részét tömörítő tudományos együttesek tudatos munkáján alapult.

Az automatizálás leghaladottabb formái, egész gépsorok és géprendszerek automatikus működtetése elképzelhetetlen tudósok légiójának és számos iparág tudományos kutatóinak munkája, sőt az eddigi átlagnál jóval magasabb tudományos ismeretekkel rendelkező szakmunkások közreműködése nélkül. A haditechnika szolgálatában — mint az elektronika története mutatja — olyan tudományos eszközöket, önszabályozó mechanizmusokat, műszereket és egyéb vívmányokat dolgoztak ki, amelyek nélkül az automatizálás háború utáni széleskörű elterjedése lehetetlen lett volna. Ha a tudomány jelentősége szempontjából vizsgáljuk az automatizálást, úgy határozhatjuk meg, mint „a tudomány tudatos alkalmazását az ipari eljárások szervezésére oly módon, hogy az a XIX., sőt a korai XX. század körülményei között is lehetetlen volt." (R. Francis, Marxist Quarterly, 1956. IV. szám.)

Elmondhatjuk tehát, hogy csupán a tudomány, különösen a kutatás tette lehetővé azt a folyamatot, amit ma második ipari forradalomként jelölünk meg.

A tudománynak nem csupán fontos, hanem egyenesen döntő szerepe tehát új jelenség, s mint ilyen: hangsúlyozandó, tudatosítandó, mivel mai életünk egyik legjelentékenyebb folyamatáról van szó. Az egész gazdasági életnek a tudomány felhasználásával történő átalakítása egészen új fejlemény, amelynek kezdete a XIX. század végére nyúlik vissza. További kibontakozása azonban, különösen az utolsó másfél évtizedben, oly gyors ütemben történt, hogy sok szempontból *új tényezővé* vált, amely változásokat a civilizáció eddigi átalakulásainál sokkal gyorsabb iramban hoz létre.

Napjainkban a tudomány minden korlátot ledönt, úgyhogy szinte nincs oly terület, amelyre be ne hatolna.

Az ipar — főként az utolsó évtizedben — egymástól függetlenül végbemenő, hagyományos technikai eljárások sorából az egyes technikai eljárások szorosan egymásba illeszkedő kölcsönös kapcsolatán alapuló, bonyolult termelési folyamattá vált, amelynek a tudomány eredményei úgyszólván minden fokon lényeges tartozékát alkotják. Nem kivétel a legősibb, de legelmaradottabb emberi foglalkozási ág, a *mezőgazdaság* sem; például vegyszereknek a műtrágyát messze meghaladó használata (kemizálás), növényi betegségek sikeres leküzdése és új mutációk létrehozása az alkalmazott atomkémia (sugárzáskémia) révén stb.

A tudomány legkülönbözőbb vívmányait egyesítő számológépek gyökeresen átalakítják az *irodai munkát* és új eszközöket biztosítanak a gazdasági élet folyamatainak precízebb vizsgálatára. A gázturbina, a lök- és atomhajtásos közlekedési eszközök megjelenése napjainkban forradalmasítja a *közlekedést*. Rádióaktív izotópokkal való vizsgálat a gyógyítás, az antibiotikumok, telegnózis (a távdiagnosztizálás képtávíró felszerelés segítségével) *az orvostudomány és biológia* fejlődésének új határkövei. Az idegőrlő *házi munkát* kiküszöbölő villamos gépek révén a tudomány behatol a mindennapi életbe, a háztartásokba is. Elektronikus fűtő-, hűtőberendezések, üveg- és fémlapokból sugárzó elektrolumineszcens világítás jelzik majd a folyamat további állomásait. A *haditech-*

nika fejlesztése ma egyszerűen elképzelhetetlen a tudománnyal való legszorosabb együttműködés nélkül: a tudományos kutatásra és fejlesztésre eszközölt ráfordítások országonként változó, de mindenütt igen magas hányada szolgálja a haditechnika szükségleteit.

A tudomány állandó növekedése elsősorban az iparral fennálló s folyvást megújuló kapcsolataiból származik. De, mint fentebb láttuk, nincs az életnek olyan vonatkozása, amely mindennapi tevékenységében ne szorulna mindinkább a szervezett tudomány segítségére, amelynek fokozatos előrehaladása ne függne a tudománytól. S ez az irányzat nem gyengül, hanem ellenkezőleg: az emberi tevékenységek tudatosításának fokozódásával párhuzamosan állandóan gyorsul.

A tudomány és a gyakorlat kapcsolatának persze igen sematikus elképzelése volna az, hogy a tudomány fejlődése *kizárólag* a mindennapi élet szükségleteitől függ, hogy utóbbiakra közvetlenül és azonnal reagál. A tudománynak van belső fejlődése, saját mozgása is: előrehaladásának megvan a sajátos törvényszerűsége, eredményeknek mintegy láncreakció útján történő kiváltódása. Nem mellőzendő a kölcsönhatás tényezője sem: az új technika alkalmazása visszahat a tudományra, további tudományos eredményeket hoz létre, majd új problémákat produkál, amelyek a fejlődésnek mai, viharos szakaszában állandó ösztönzésül szolgálnak.

A kölcsönhatás szemléltetésére két egészen modern példát idézünk.

Az egyik: a kizárólag kutatási célokra szolgáló atomreaktorok. A másik: a tudományos kutatások és számítások céljaira használt elektronikus számológépek. Vannak tudományos számítások (például bizonyos turbináknál), amelyek elvégzése emberi munkaerő számára 1—3 évig terjedő, folyamatos, hibamentes munkát jelentene. Ugyanezeket a számításokat a számológép 15 perctől 1 óráig terjedő idő alatt végzi el. Azzal, hogy adatok tömkelegének feldolgozását, bonyolult matematikai műveletek sorozatának végrehajtását hihetetlenül rövid idő alatt teszi lehetővé, beláthatatlan távlatokat nyit meg a tudomány fejlődése számára, és a fejlődés ütemét is hallatlanul felgyorsítja, hatókörét kiszélesíti.

A tudományos kutatás

A termelés szférájában, elsősorban az iparban folytatott tudományos kutatás egyike azoknak a területeknek, ahol a tudomány megnövekedett jelentősége a legélesebben és legkézzelfoghatóbban nyilvánul meg.* Mitöbb, századunk technikájának egyik legtipikusabb vonása, hogy a feltalálás művészetét egyre inkább szokványos üzleti eljárássá változtatta.

* A „kutatás" valójában gyűjtőfogalom, amin a tulajdonképpeni kutatást, a fejlesztési munkálatokat, továbbá az alkalmazást, általában a gazdaságilag kifizetődő üzemi előállítás technikai megoldását értik. Hadi célokra való termelés esetén a gazdaságosság szempontja elesik.

A fejlesztési munkálatok rendszerint jóval nagyobb anyagi eszközöket igényelnek, mint a szoros értelemben vett kutatás. A Du Pont gyártotta nylon kutatási és fejlesztési költsége például 27 millió dollár volt, de ebből csak 6 millió jutott a tulajdonképpeni kutatásra, további 21 millió dollárt költöttek fejlesztési munkálatokra, amíg a terméket eladásra kész állapotba hozták. Az első sikeres kísérlettől az első nylonrost eladásáig terjedő időszak több mint 10 év volt.

Mivel a kutatásra fordított összegeket rendszerint globálisan adják meg, a szövegben az egyszerűség kedvéért általában a „kutatás" kifejezést használjuk.

A kutatási ráfordításokról a legrészletesebb adatok az Egyesült Államok vonatkozásában állnak rendelkezésünkre. Eszerint a kutatási összkiadások az utolsó körülbelül 20 évben, 1935—1955 közt mintegy 175—200 millióról több mint 5 milliárd dollárra növekedtek. (A „National Science Foundation" — Országos Tudományos Alap — adatai.)

Az 1956-ban *csupán az ipari kutatásra* fordított összeget kereken 6 milliárd dollárra, a bruttó társadalmi termék (ez a fogalom nem fedi teljesen a nálunk vele jelzett tartalmat) körülbelül 1,5 százalékára becsülik. (Handelsblatt, 1957. II. 13.) A kutatási összkiadások évi növekedésének átlaga 10—12 százalék, a bruttó társadalmi érték emelkedési átlagának (3 százalék) három-négyszerese. (Time, 1956. július 9.)

Talán a globális számoknál is jobban érzékelteti a kutatás rohamos felfutását az a megállapítás, hogy az Amerikai Egyesült Államok megalakulásától, 1790-től 1949-ig pontosan annyit költött kutatásra, mint 1949—1954 között. (Frankfurter Rundschau, 1956. július 16. Leo Brandt professzor.) Nagy-Britanniát illetően csak az utóbbi évekre vonatkozóan vannak becslésen alapuló adataink. Eszerint a kutatásra és fejlesztésre fordított összkiadások 1951-ben körülbelül 200, 1954-ben 200—250, 1955-ben 325 millió font körül mozogtak. (The Economist, 1956. IX. 8.)

A tudomány fokozódó jelentőségén kívül, amire már utaltunk, a kutatási kiadások hatalmas megnövekedésében — egyebek közt — a következő tényezők is szerepet játszanak:

a) A kutatásnak a termelékenység emelésében óriási szerepe van. Walter Reuther, az AFL—CIO alelnöke, az autóipari munkások szakszervezetének elnöke, aki az amerikai munkásvezetők közül a legtöbbet foglalkozott a második ipari forradalom kérdéseivel, egy kongresszusi vizsgálóbizottság előtt, az eddigi eredményeket valószínűleg túl is becsülve a termelékenység növekedéséről a következő kijelentést tette: „Az ipari kutatás hatalmas kibővülése és a technológiai újítások ezzel járó áradata magában véve is elégségesnek bizonyult arra, hogy a legutóbbi években az amúgy is emelkedő termelékenység növekedésének ütemét mértéktelenül felfokozza, olyannyira, hogy *mindazok a fogalmak, amelyeket a múltban a termelékenység normális emelkedéséről magunknak alkottunk, máris elavultak.*" (Automation & Technological Change, 100. o.)

b) Mind a tudomány általában, mind az egyes ipari termékek különösen, egyre bonyolultabbá válnak. Előrehaladás úgyszólván bármely területen csak a legkülönbözőbb tudományágak szakemberei tevékenységének egybehangolásával lehetséges. Ennek megfelelően a kiadások görbéje felfelé ível, mert egyrészt a korszerű tudományos felszerelés rendkívül költséges, másrészt kezeléséhez és a tudományos munka elvégzéséhez nagy létszámú, sokoldalú tudományos képzettségű személyzet szükséges.

A magánlaboratóriumokban vagy üzemi méretekben kifejtett feltalálási tevékenység egyes kiváló fők személyi teljesítményeiből már rég rendszeres, nagyarányú kutatási munkává vált. Az egyes agyak teljesítménye nyilvánvalóan nem tud többé lépést tartani ismereteink folyton növekvő sokaságával.

A polihisztorok, a tudomány minden fontosabb szektorát átfogó tudósok, az elszigetelten dolgozó magánfeltalálók kora tehát elmúlt, az

egyéni leleményesség helyét mindinkább a tervszerű kutatás, egész tudományos együttesek munkája foglalja el. A nagy tudósok mindinkább valóságos együttesek vezetőiként működnek. Ez természetesen a kirobbanó tehetséget, az egyéniséget nem teszi feleslegessé. Az alapvető tudományágak valamelyik területén működő kutató gyakran a kulcsember, aki az alkalmazott kutatás meghatározott szektorában dolgozóknak útbaigazítást, eszméket, ötleteket ad. A zseni agyából kipattanó „isteni szikra" teszi gyakran lehetségessé a részkutatások eredményeinek új összefüggésekké való feldolgozását. Mindamellett az Egyesült Államokban az önálló egyéniséget nem látják túl szívesen. „A Batelle Memorial Institute — a legnagyobb amerikai kutatóintézetek egyike — úgy véli, hogy az a kutató, aki a többiekkel együttműködik, rendszerint értékesebb, mint a magányos zseni. Az ilyen borzas magánkutató mindig csak problémákat okoz. Egyesek elismerik, hogy a géniusznak gyakran útilaput kötnek a talpára, mert nagyon nehezen kezelhető és kutatásai túl sok időt vesznek igénybe." (Business Week, 1952. okt. 11.)

A kutatási kiadások növekedését jól szemlélteti a következő példa: „Berthold Schwarcznak a puskapor feltalálásához talán néhány tallérra, Voltának békacombkísérleteihez alkalmasint néhány aranyra volt szüksége. Bunsen és Hertz készülékeire legfeljebb 5000 márkát fordítottak. Még 1900-ban, tehát Röntgen idejében sem került egy fizikai laboratórium felszerelése 50 000 márkánál többe, 1925-ben talán 500 000 márkába. Manapság néhány millió alatt tulajdonképpen nem is oldható meg." („Zur Lage und Organisation der Deutschen Forschung, „VDI-Nachrichten", Düsseldorf, 1952. XI. 1.)

Néhány modern példa a kutatási költségek illusztrációjára: A buna nevű német műgumira 80, a „Volkswagen" fejlesztésére 30 millió márkát költöttek. Az angol Imperial Chemical a teryl-rostra 48 millió DM-nek megfelelő összeget adott ki. Az RCA televíziós készülékekbe azok kereskedelmi forgalomba hozataláig 50 millió dollárt fektetett be, a színes televízióval kapcsolatos kutatás már eddig 30 millió dollárt emésztett fel.

Ami a személyi kiadásokat illeti, a tudósokra vagy mérnökökre eső fejenkénti évi átlagos költség az Egyesült Államokban 27 000 dollár, amiben a kutatóra eső segédszemélyzet munkabére és a szolgáltatások is benne foglaltatnak. Az egy-egy kutatóra (tudósra vagy mérnökre) eső tőkeberuházást (kutatáshoz szükséges eszközök és műszerek, megfelelő munkahelyiség) ugyancsak körülbelül 27 000 dollárra becsülik. (The Commercial & Financial Chronicle, 1957. I. 10.)

c) A kutatás ma nem minimumra csökkentendő kényszerű rezsiköltség, hanem „kitűnő üzlet". A Standard Oil Co (New Jersey) becslése szerint minden kutatásba fektetett 1 $ hozama 5 $. (Time, 1956. VIII. 9.) Az amerikai National Science Foundation adatai szerint a kutatásból eredő bevételek és ráfordítások aránya az utolsó 25 év átlagában 25 : 1 volt a bevételek javára! Rég volt, amikor a vállalatok vezetői a kutatási kiadásokat lefaragták, mert nehezen tudták igazolni a részvényesek előtt, akik osztalékuk nagyságát féltették tőle. Ma épp ellenkező a helyzet: ha valamely vállalatnak új tőkére van szüksége, annál nagyobb vonzóerőt gyakorol a befektetőkre, minél nagyobb a kutatási előirányzata. A kutatási program az egyes vállalatok perspektívája megítélésének egyik legkomolyabb mércéje.

A kutatás ilyképpen elsőrendű tőkebefektetéssé vált. Jellemző, hogy a londoni The Statist 1956. december 29-i számában „Kutatás és beruházási politika" című cikkében részletes útmutatással szolgál ama olvasóinak, akik pénzüket olyan vállalatok részvényeibe akarják befektetni, amelyekben „van fantázia", mert jelentékeny kutatási előirányzattal dolgoznak.*

d) A kutatási előirányzatok állandó kibővítésére késztet az egyes vállalatok közti verseny, amely ma fokozódó mértékben a tudományos újítások harcaként játszódik le. A meglevő ipari termékek skáláján belül széles síkon jelentkező pótlási vagy alternatív lehetőségek mindinkább megakadályozzák, hogy bármely meglevő vagy kutatás révén kifejlesztett új termék abszolút monopolhelyzetre tegyen szert. A kutatás tehát a gazdasági életben újra meg újra a már meglevő és új termékek közti verseny ösztönzőjévé válik. Abban a mértékben, ahogy a tudomány ipari alkalmazása rendszeressé és állandóvá válik, a kutatás döntő tényező lesz a monopóliumok kezében az éles ipari versenyben.

A gyárosok egyszerűen nem tehetik meg, hogy ne vegyék tudomásul vagy kihasználatlanul hagyják az intézményesített tudományos és technikai kutatás gyümölcseit. Kényszeríti őket erre a szüntelen verseny a régi és új piacokért, pozíciójuk megjavításáért. A gyáros szakmai tudásán és kereskedelmi ügyességén kívül üzemi technikájának és termelési szervezetének fölénye és korszerűsége a létért folyó küzdelem kimenetelében mind nagyobb szerepet játszik. („Wirtschaft und Wissenschaft" különnyomata: Dr. Herbert Gross: Wirtschaftswichtige Forschung und Wissenschafts-finanzierung in Deutschland und den USA, 14. és 20. o.)

Egy az Egyesült Államokban nemrég folytatott vizsgálat megállapította, hogy a forgalomban levő ipari termékek több mint 50 százaléka közvetlenül valamely kutató laboratóriumban elért eredmények alapján került a gyártás stádiumába. (The Commercial & Financial Chronicle, 1957. I. 10.) A vegyipar tudvalevőleg a leginkább kutatás igényes iparágak közé tartozik. A Dow és Monsanto vegyipari vállalatok 1956. évi forgalmuk 30—40 százalékát az utolsó évtizedben kutatás útján előállított termékekben bonyolították le. (Time, 1956. VII. 9.) Ugyanakkor tévedés volna azt hinni, hogy a kutatás „biztosított menetrend" szerint folyik. A Du Pont konszern tapasztalatai szerint az elgondolások 33 százaléka már laboratóriumi szinten kudarcba fullad; 50 százaléka kiállja a laboratóriumi tűzpróbát, de a termelés szintjén nem bizonyul praktikusnak; mindössze 10 százalékkal foglalkozik a gyártási fejlesztés osztálya, s ennek is csak kis töredéke kerül tényleges legyártásra. Az RCA (Radio Corporation of Amerika) szerint a kutatás során felmerülő ötletek 90 százaléka hasznavehetetlen, de a fennmaradó 10 százalékból kerül ki ma forgalombahozott termékei 80 százaléka. Jellemző az RCA kuta-

* A „The Statist" tanácsai:
Az új ipari forradalom e korai szakaszában tőkebefektetés szempontjából a találmányok egész területét helyes számításba venni. A rádió és televízió jelentősége nemcsak mint szórakoztatási és oktatási eszközé, hanem a meteorológia, navigáció és ipari alkalmazás terén is állandóan nőni fog. Ésszerű beruházási politika befektetéseket eszközölni az elektronikában, mindazokban a vállalatokban, amelyek vagy nagyon magas, vagy nagyon alacsony hőmérsékletet álló anyagok előállításával kísérleteznek, amelyek izotópok ipari felhasználásának módozatait kutatják stb.

tási osztálya egyik magasrangú tisztviselőjének véleménye: „A kutatás sohasem vezet zsákutcába. Annak megállapítása, hogy mi kivihetetlen, ugyanolyan fontos lépés, mint az, hogy mi kivihető. A kutatás olyan folyamat, amely saját hibáit kijavítja. (Time, 1956. VII. 9.) A kutatási kockázat tehát nagy, de a hozam még kis sikerkoefficiens esetén is olyan óriási, hogy minden kockázatot bőven fedez.

e) A tudomány hathatós közreműködésével létrejött második ipari forradalom visszahat a kutatás ösztönzésére. A kutatási és fejlesztési munkák fontossága annál nagyobb, minél inkább a technikai átalakulás és új munkaterületek megnyitásának állapotában van valamely termelési ág. A kibontakozó második ipari forradalom éppen ilyen helyzetet teremt: az utolsó évek tapasztalatai arra mutatnak, hogy forradalmian új eljárások lehetősége a legtöbb iparágban nő. Ez különösen a vegyiparra és műanyagiparra áll, nemkülönben az elektronikára és az elektrotechnikára is. (Wirtschaft und Wissenschaft külön nyomata, 24. o.) Nem is beszélve az atomenergiáról és az automatizálás fejlesztéséről, ahol, mivel minden új, oly mértékben van szükség kutatásra, mint a hagyományos iparágakban soha. Ez nemcsak az alkalmazott kutatásra vonatkozik, hanem még inkább az alapvető kutatásra. Az elméleti alapvető kutatásból származnak ugyanis olyan ötletek, amelyek ugrásszerű előrehaladásra vezethetnek például a hidrogénenergia megszelídítése terén.

Míg az Egyesült Államokban mind gyakrabban mutatnak rá az alkalmazott kutatás lehengerlő túlsúlyára az alapvető kutatáséhoz képest, az utóbbira eszközölt ráfordítások százalékosan és abszolút számokban is aránylag alacsony összegére, addig a Szovjetunióban a hatodik ötéves terv irányvonalai alapján az elméleti kutatást messzemenően kiterjesztik az ismeretek minden területére. Az elméleti kutatás a Szovjet Tudományos Akadémia programjának a hatodik ötéves terv időszakára kidolgozott előirányzatában az eddiginél jóval nagyobb helyet foglal el. „A legfontosabb kérdések megoldására törekedni s nem elveszni a részletekben" — ugyanakkor „jelentősen kiszélesíteni a tudományos kutatás frontját" — mondja e kérdésről A. N. Nyeszmejanov akadémikus, a Szovjet Tudományos Akadémia elnöke. (Vjesztnik Akademii Nauk SZSZSZR, 1956. 6. sz.)

A kutatóintézetek, kísérleti állomások, laboratóriumok és más tudományos intézmények száma körülbelül 3000. Az arányokat érzékelteti, hogy míg például Nagybritanniában alapvető kutatásra 3000 kutatót alkalmazó 600 laboratóriumban mintegy évi 10 millió fontot költenek, a Szovjet Tudományos Akadémia 40 000 kutatót foglalkoztat és a kutatásnak lényegileg a britével azonos területén évi egy milliárd rubeles költségvetéssel dolgozik. (J. D. Bernal: Oktatás és tudomány, The Marxist Quarterly, 1956. április.)

A kutatás tehát „normális" időkben is a létért vívott gazdasági harc hatalmas eszköze, de fokozottan azzá válik az új technika megjelenésének időszakában.

f) A kutatás nemcsak belső, hanem világpiaci viszonylatban is döntő fegyverré vált. Igen elgondolkoztató Dr. Hermann Gross kieli német közgazdász megállapítása: „A XX. században az egyes államok gazdasági fejlődése szempontjából a műszaki kutatás terén elért uralkodó helyzet fontosabb mint a javak össztermelése terén kiharcolt túlsúly . . .

ez a világpiaci versenyben még erősebben áll, mint a belső piacon." (Wirtschaft und Wissenschaft különnyomata, 21. o.)

A fejlett országok nem lehetnek meg többé magas színvonalon végzett, hatalmas eszközöket mozgósító tudományos kutató és kísérletező munka nélkül, mert „aki nem kutat, menthetetlenül lemarad".

A fenti megállapítás megmagyarázza, miért foglalkoztatja a nyugati sajtót állandóan a tudományos szakembereknek (tudósoknak, kutatóknak, mérnököknek, technikusoknak stb.) a Szovjetunióban gigantikus méretekben folyó kiképzése, technikailag művelt emberfők tömegének oktatásába és nevelésébe eszközölt hatalmas „szellemi beruházás". Ez a tantermekben folyó verseny nem jár ugyan rövid lejáratú, azonnali látványos eredményekkel, rögtön beálló drámai fejleményekkel, kimenetele azonban hosszú távon döntőnek bizonyulhat.

A méretekre jellemző, hogy a Szovjetunióban ez idő szerint évente kiképzett 65 000 mérnökkel szemben az angol egyetemeket évente csak 5000 végzett mérnök hagyja el. (The Financial Times, 1957. II. 26.) 1950—1960 között a Szovjetunióban becslés szerint 1 200 000, az Egyesült Államokban 900 000 mérnököt és tudóst képeznek ki. (Lewis Strauss, az amerikai Atomenergia Bizottság elnökének megállapítása.) 1960-ra szovjet viszonylatban évi 200 000 mérnök és technikus képzésével számolnak.

A gondoskodás, amelyet a szovjet állam a tudomány fejlesztésével, tudósok és technikusok képzésével kapcsolatban tanúsít, valamint az a körülmény, hogy a tudományos kutatómunkának igen széles teret biztosít, egyebek közt megnyilvánul abban is, hogy máris új műszaki értelmiség igen széles és igényes rétege jött létre. A szovjet kutatást általában a műszaki haladás kulcsterületein az anyagi és szellemi erőforrások koncentrált bevetése és bőkezű ráfordítások jellemzik. Ez a legutóbbi időben erőteljes decentralizálással párosul, így tervbevették egy nagyarányú új tudományos központ létesítését Szibériában.

A kutatás terén folyó verseny egyik legfőbb hajtóereje: az iparnak az utolsó másfél évtizedben rohamosan fokozódó képessége a tudományos felfedezések gyakorlati alkalmazására. Ez ma általában összehasonlíthatatlanul gyorsabban történik, mint a múltban. Az egyes találmányok felfedezése és gyakorlati bevezetése közé a múltban gyakran több évtized ékelődött. (Például a televízió, a gázsugármotor, amelynek alapelveit már a háború előtt kidolgozták). A tudományos elgondolások, és azok megvalósítása közti rés ma mindinkább összeszűkül: „a kémcsőtől a kész termékért a pénztárnál kifizetett összegig" terjedő időszak ma átlagosan 10 év.

A tendencia azonban a rés további szűkítése. Az atombomba gyártási elvének felfedezésétől elkészítéséig hihetetlenül rövid idő: mindössze 3 év telt el. Az antibiotikumok, elsősorban a penicillin tömeggyártását is valóságos tudományos rohammunkával, példátlanul rövid időn belül oldották meg a háború alatt. A félvezetők (germánium, szilikon) tulajdonságain alapuló tranzisztor-cső elvét 1948-ban fedezték fel, 1956-ban az Egyesült Államokban már 7 millió darabot gyártottak belőle.

Közeledik az idő, amikor egyetemes lehetőséggé válik, hogy a természettudományt néhány hónapos vagy legfeljebb néhány éves késedelemmel használhassuk fel a gyakorlati élet bármely problémájának a megoldására.

Elmondhatjuk tehát, hogy a vezető ipari országokban a tudományos kutatás, kísérletezés egyre inkább behatol az iparba, és ott az ipar mostohagyermekéből a munkamegosztás önálló ágává válik, sőt mint ilyen, kulcs-pozícióra tesz szert. Ez a megállapítás annál inkább is érvényes, mert a kutatásnak nemcsak kizárólag az ipar terén vannak következményei. A biokémia és a biofizika vívmányai máris befolyásolták az élelmiszertermelést, a betegségek sikeresebb leküzdését, az élettartam meghosszabbodását. Így állíthatjuk, hogy a kutatás korunk, a második ipari forradalom korszakának egyik döntő tényezője.

Ezt alátámasztja az a fejlemény is, hogy a tudomány és a technológia viszonya megváltozott; a technológia mind nagyobb mértékben követi a tudományt. A tudomány ma többet ad az iparnak, mint amennyit tanul belőle. Ez annak a ténynek is egyik vetülete, hogy a tudomány ma mint külön intézmény jelentkezik, saját hagyományokkal és diszciplinával, saját specializált munkásaival. A tudományos felfedezések láncreakciója folytán elvileg lehetséges megoldások sokasága tűz állandóan új feladatokat az ipari kivitelezés elé. Mind az automatizálás, mind az atomenergia példája annak, amikor a tudomány jár az ipar előtt, szemléltetője az új helyzetnek, amelyben a termelésben, főképp iparban alkalmazott tudomány a termelőerők egyik legfontosabb alkotó részévé válik.

A Szovjet Tudományos Akadémia ez évi közgyűlésének beszámolói azt mutatják, hogy a Szovjetunióban az atomipari kutatás a tudományos tervben feltétlen elsőbbséget élvez. Így tervbe vették 50—60 000 m voltos atomrészecske-gyorsítók, 4—600 000 kW teljesítményű atomerőművek, egy 200 000 kW teljesítményű kísérleti atomenergiatelep, s egy 16 000 tonnás atomhajtásos jégtörő építését, amelyet előreláthatólag még ez év novemberében vízre bocsátanak. Vezető szovjet tudósok megnyilatkozásaiban az a meggyőződés jut kifejezésre, hogy a hidrogénenergia békés felhasználása terén folytatott kísérletek ez évben további komoly eredményekkel biztatnak. A szovjet kutatás ezenkívül a rádiótechnika, számológépek, félvezetők és automatika területére összpontosítja erőfeszítéseit. A szovjet kutatás vívmányairól külföldi tudósok is elismeréssel nyilatkoznak. Az angol Eric Ashby a „Der Monat" c. folyóiratban megjelent tanulmányában kijelenti: „Szükségesnek tartom, hogy tudósainknak legalább egy része eléggé elsajátítsa az orosz nyelvet ahhoz, hogy a szovjet kutatás előrehaladását figyelemmel kísérhesse."

Tudomány és háború

Köztudomású tény, amire e helyütt nem kell bővebben kitérnünk, hogy a második ipari forradalom előkészítésében, a velejáró új technika kialakításában döntő szerepe volt a második világháborúnak. Az atomenergia békés célokra való felhasználását az atombomba elkészítése előzte meg, egyes termelési folyamatok automatizálásának a háború alatt jelentkező sürgős tömegszükséglet és munkaerő-hiány adott ösztönzést, az elektronika is jórészt a haditechnika szükségleteinek köszönheti rohamos fejlődését. A penicillin és a DDT gyors fejlesztése szintén háborús szükségletekkel függ össze. A második világháború tapasztalatai alakították ki például a kutatásnak egy egészen új válfaját, az ún. operatív kutatást.

Az operatív-célú kutatást („operational research") úgy határozzák meg mint döntések előkészítésének tudományos módszerét, mint a tudomány eszközeinek igénybevételét olyan döntések meghozatalára, amelyeken operatív eljárás, tevékenység alapul. Ez egyaránt vonatkozhatik szervezeti kérdésekre (a háborúban: például valamely katonai egység működésére), mint annak eldöntésére, hogy valamely fegyver vagy fegyvernem fejlesztésére hatékonyságához képest túl nagy erőfeszítést fordítanak-e vagy sem. Az operatív-célú kutatás a háború alatt igen jelentős eredményeket mutatott fel. A németek, ellentétben a Szovjetunióval, az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával, elhanyagolták ezt, aminek vereségükben komoly szerepet tulajdonítanak.

Az „operatív-célú kutatás" háborúban jól bevált módszerét békében is alkalmazzák. Ma különösen az ipar olyan átállási problémáinak megoldására használják fel, aminőket új felfedezések, új anyagok, új eljárások, új energiaforrások és az ezekből adódó új ipari és társadalmi körülmények idéznek elő.

A tudomány gyakorlati alkalmazásának és a fegyverkezési versenynek a fokozódása a második világháború után megerősítették a tudomány államosításának és militarizálásának a tendenciáját. Ez egyebek közt abban nyilvánul meg, hogy egyrészt a kutatási alapok jelentékeny részét az állam fedezi: az Egyesült Államokban 35, Nagy-Britanniában 60 százalékát. (The Economist, 1956. IX. 8.) Ez amerikai viszonylatban hozzávetőleg évi 2 milliárd dollárt, brit viszonylatban 5—600 millió dollárt jelenthet. Másrészt kifejezésre jut abban, hogy az e célra folyósított összegek túlnyomó részét hadi jelentőségű kutatásra fordítják. Így 1945—1956 között az Egyesült Államokban hadi kutatásra kiadott összeg az állami kutatási alapok 81 százalékánál sohasem volt kevesebb, egyes években a 90—93 százalékot is elérte. (Wirtschaft und Wissenschaft külön nyomat. 39. o.)

Sajnálatos a tudományos erőforrások nagymérvű igénybevétele a haditechnika fejlesztésére. Úgyszólván minden pusztító jellegű találmány esetében megvan azonban a lehetőség a békés felhasználásra is: „A tudományt nem lehet egyenruhába bújtatni, a hadi termelés céljaira szolgáló reaktorokban folytatott munkálatok során felhalmozott ismeretek nem felejtődnek el a leszerelés napján." (Bulletin Bimestriel, Liége, 1956. január—februári szám.)

Az atomreaktorok építésénél és üzemeltetésénél elért eddigi eredmények máris termékenyítően hatnak. Az acélipar atomenergiával fűtött nagyolvasztókat akar felállítani. Olajvállalatok és vegyi művek a sugárzáskémia terén kutatják az atom felhasználási lehetőségeit. Új kohászati eljárásokkal különleges fémeket akarnak előállítani, amelyek atomnyomással szemben is ellenállók. A hadi kutatások általában sikerrel aknázhatók ki az ipari szektorban (repülés, mérés, hírközlés, radar, elektronika, új fémek, pótanyagok előállítása stb. terén.)

A népek őszinte békevágya, a világközvélemény nyomása mind ellenállhatatlanabbul érvényesül olyan irányban, hogy a tudomány vívmányainak eltitkolását, illetve kizárólag hadászati célokra való felhasználását háttérbe szorítsák.

A genfi atomkonferencia, amely a nemzetközi tudományos együttműködést és tapasztalatcserét helyreállította, e tekintetben felmérhetetlenül fontos mérföldkő: „Az egyszer átadott tudás nem vehető vissza,

a konferencia megszervezésével a világ népei visszavonhatatlan lépést tettek előre, olyan lépést, hogy nincs többé visszaút." (Manchester Guardian, 1955. VIII. 20.)

A tudomány új szerepe és jelentősége létfontosságúvá teszi a fegyverkezési verseny csökkentését, leszerelési egyezmények létrehozását. Ez az egyik legfontosabb feltétele annak, hogy a második világháború alatt és után a haditechnika fejlesztése kapcsán elért eredményeket maradéktalanul a gyakorlatba ültessék át és kizárólag békés célokra használják fel.

Ellenkező esetben a fegyverkezés olyan óriási anyagi eszközöket emészt fel, annyi „szellemi tőkét", tudóst és kutatót von el az új technika békés alkalmazásától, hogy a második ipari forradalom további kibontakozásának egyik legnagyobb akadályává válhat. A brit kormány terve a hadiköltségvetés csökkentésére azon a felismerésen alapul, hogy az új technika következtében szükségessé vált ipari beruházások és az eddigi méretű fegyverkezés egyidejű keresztülvitele lehetetlen, mert Nagy-Britannia erőforrásait meghaladja.

A korszerű kutatás és fejlesztés a tudomány mai állása mellett ipar- és tudományágak sokaságának magas fejlettségét és együttműködését, tudósok valóságos hadseregét, óriási anyagi ráfordításokat igényel. (A moszkvai nagy atomrészecske felgyorsító gép működése alapján például 16 nagyszabású tudományos kísérlet folyik, amelyek mindegyike körülbelül 100 tudóst foglalkoztat.) (The New Statesman & Nation, 1956. IX. 8.)

Az új technika — akár az atomipart, az automatizálást, vagy a műszaki fejlődés úgyszólván bármely területét tekintjük át — még gyermekcipőben jár. A legjobb eredményt biztosító irányok felderítése a tudományos erőforrások széles síkon történő bevetését követeli meg. A folytonos új felfedezések „láncreakciója" ezenkívül azzal a kockázattal jár, hogy költséges kísérletek és berendezések egyik napról a másikra túlhaladottá, illetve elavulttá válnak. Így a tőkés viszonyok közt a technikai haladás egész frontján lépést tartani és az élvonalban megmaradni általában csak a nagy monopóliumok és a legnagyobb, valóban gigantikus erőforrásokkal rendelkező országok tudnak. Ily módon a tudományos kutatás és fejlesztés is az egyenlőtlen fejlődés további kiéleződésének tényezőjévé válik.

E cikkben a témának technikai-gazdasági vonatkozásait emeltük ki elsősorban. Nem mellőzhető természetesen a probléma társadalmi-politikai háttere és köztük a közgazdasági vonatkozások kimunkálása sem. E tekintetben a tudomány és kutatás helye és szerepe jóllehet rokonvonásokat is mutat, sok tekintetben alapvetően más a szocialista és a kapitalista országokban. E különbség elvi síkon hangsúlyozandó, részletes taglalása azonban csak bővebb adatok birtokában volna lehetséges.

A tervgazdálkodás időszerű kérdései a Szovjetunióban

(A Voproszi Ekonomiki és a Planovoje Hozjajsztvo cikkei nyomán.)

A Szovjetunióban a XX. kongresszus óta egyre szélesebb körű vita bontakozik ki a népgazdasági vezetés és ezen belül a tervezés kérdéseiről. A Kommunyiszton kívül a Voproszi Ekonomiki és a Planovoje Hozjajsztvo, a szovjet közgazdasági élet e két jelentős orgánuma is vitacikkek és ismertetések sorozatát közölte az utóbbi időben.

Ezeknek a gazdaság irányításával és a népgazdaság tervezésével foglalkozó cikkeknek az elméleti és gyakorlati jelentősége túlterjed a szovjet határokon. A cikkekben fölvetett problémák tanulmányozása lehetővé teszi a magyar közgazdászok által is felvetett kérdések mélyebb megértését és megoldásuk meggyorsítását.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának 1956. decemberi és 1957. februári Központi Bizottsági ülése

A közgazdasági élet számára nagy jelentőségű az SZKP Központi Bizottságának decemberi plénuma. A Központi Bizottság megállapította, hogy 1956-ban a szovjet népgazdaság jelentős eredményeket ért el. Az ipar teljes termelési értéke — túlhaladva a terv előirányzatait — csaknem 11 százalékkal felülmúlta a megelőző év színvonalát. Az iparban a termelőeszközök termelése (A szektor) 11,4 százalékkal nőtt, ami meghaladta a fogyasztási cikk-termelés (B szektor) 9,4 százalékos növekedését.

A legfontosabb alapanyagok termelése 1956-ban jelentősen nőtt:

	1955	1956	1956. év az 1955. év százalékában
Acél (millió tonna)	45,3	48,6	107
Szén (millió tonna)	391,0	429,0	110
Olaj (millió tonna)	70,8	83,8	118
Villamosenergia (milliárd kWó)	170,1	192,0	113

Jelentősen növekedett 1956-ban a gabona, a burgonya, a tej, a gyapot és a gyapjú begyűjtése.

A termelés növekedése alapján a szovjet népgazdaságban az életszínvonal is jelentősen emelkedett; megszüntették a felső- és a középfokú iskolákban a tandíjakat, növelték a fizetett szülési szabadság idejét, csökkentették a vasár- és ünnepnap előtti napokon a munkaidőt, a szénbányászatban megkezdték a rövidített munkanapra való áttérést, felemelték a begyűjtési és a felvásárlási árakat a mezőgazdaságban. 1957. január 1-től növelték a minimális béreket.

A Központi Bizottság 1956. decemberi ülése — az előbb felsorolt eredményeket mérlegelve — két fontos határozatot hozott. Az elsőt az 1956—1960-as évek és az 1957-es év tervirányszámainak felülvizsgálatáról, a másodikat pedig a szovjet népgazdaság vezetésének megjavításáról. E ha-

tározatok jelentőségével foglalkozik a Planovoje Hozjajsztvo 1957. évi 1. számának vezércikke.

Megállapítást nyert, hogy jelentős hibák figyelhetők meg a Tervhivatal, az Állami Gazdasági Bizottság és a minisztériumok tervező munkájában, különösen a folyó tervezés kérdéseiben. A hiányosságok az élet valóságától való elszakadásban, a tervek túlzott feszítettségében mutatkoztak.

Már 1956-ban túlzott tervfeladatot kapott a vaskohászat és a szénbányászat, ami súlyos károkhoz, elsősorban anyagellátási zavarokhoz vezetett. A terv túlzott célkitűzései következtében a beruházások elaprózódtak, az új egységek üzembeállítása elhúzódott, a befejezetlen beruházások összege növekedett, az állam beruházásra szánt eszközei részben befagytak. Például már hét évvel ezelőtt megkezdték a Pavlovi Erőmű építését, de ma még egy egysége sem kezdte meg a termelést. A gorkiji vízierőmű első egységeit csak az építkezés kilencedik évében léptettek üzembe. Érdekes a karagandai kohászati üzem építésének esete is, ahol a beruházásokat már nyolc évvel ezelőtt megkezdték, de 1956-ig a tervezett költségvetési összegnek csak 12 százalékát költötték el. A kamisinszki textilkombinátban öt év alatt az összes tervezett beruházásnak csak 31 százalékát valósították meg.

A beruházási tervek gyengesége sok esetben annak a következménye is, hogy az egyes beruházási objektumok költségvetési előirányzatát a minisztériumok tervezőirodái alábecsülik. Azonban a tervek általános túlfeszítettsége a Tervhivatal és az Állami Gazdasági Bizottság munkájának fogyatékosságait tükrözi.

Az SZKP Központi Bizottságának decemberi ülése a következőkben határozta meg e hiányosságok kijavításának s *a népgazdaság fejlesztésére szolgáló eszközök ésszerű felhasználásának útját:*

1. A tervezett beruházási összeget csökkenteni kell, elsősorban a vaskohászatban és a szénbányászatban.

2. A beruházások címjegyzékét felül kell vizsgálni és csökkenteni kell a beruházások számát. Elsősorban a még meg nem kezdett beruházásokat kell törölni.

3. Csökkenteni kell egyes iparágak tervfeladatát, ahol az anyagellátás nem elégséges.

4. Az anyagellátás normális folyamatának elérése végett növelni kell az anyagkészleteket.

A Központi Bizottság decemberi teljes ülése különös gondot fordított *a lakásépítés* fokozására. A XX. kongresszuson elfogadott irányelvek alapján a hatodik ötéves tervben 205 millió m^2 lakóterület építését, az ötödik ötéves tervben megvalósított építkezés kétszeresét irányozták elő, ezt az előirányzatot most tovább kívánják növelni. A lakásépítés fokozása végett csökkenteni kell az építési költségeket, és további lehetőségeket kell keresni a helyi építőanyagok felhasználására.

A Központi Bizottság decemberi ülése megállapítja, hogy a valóságtól való elszakadás az „íróasztali maximalizmus" és az alacsony, nem mozgósító tervfeladatok kidolgozása egyaránt megnehezíti a népgazdaság fejlődését.

A gazdaságvezetés hatékonyabbá tétele céljából kiterjesztették *a szövetséges köztársaságok hatáskörét a gazdasági élet irányításában.* Már a XX. kongresszus határozatait követő változások eredményeként az egész ipar 55 százaléka közvetlenül a köztársasági minisztériumok irányítása alá került. A Központi Bizottság ülése a szövetséges köztársaságok miniszstertanácsainak hatáskörét *tovább* bővítette.

A Központi Bizottság 1957. februári ülésén — amelyen főként iparszervezési kérdésekkel foglalkozott — fontosnak tartotta újból felhívni a figyelmet *a termelőeszközöket gyártó iparágak fejlesztésének elsőbbségére.* A könnyűipar fejlesztésének túlzott gyorsítása, a könnyűipari beruházások fokozása csak látszateredményekre vezet — állapítja meg a Központi Bizottság — amelyek révén csak rövid ideig elégíthetők ki a lakosság növekvő igényei.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága 1957 feb-

ruárjában tartott ülésén a népgazdaság vezetési módszerének további javítását tárgyalta meg. A Központi Bizottság konkrét javaslatok kidolgozásával bízta meg a Központi Bizottság Elnökségét és a Szovjetunió Minisztertanácsát, e javaslatokat jelentőségüknek megfelelően országos vitára bocsátják. E határozat alapján a szovjet lapok április első napjaiban közölték Hruscsov előadói beszédének téziseit „az ipar és az építkezés irányítása szervezésének további tökéletesítéséről". A tézisek alapján megindul az általános vita.

A szovjet népgazdaság vezetési módszereinek megváltoztatására vonatkozó javaslatok igen nagy horderejűek, ezért azokkal csak később, a vita kibontakozása közben lesz mód részletesebben foglalkozni.

A javaslat lényege a következőkben foglalható össze: Az ipar és az építkezések irányításával a központi irányítás megerősítése mellett az ágazati minisztériumok kikapcsolásával közvetlenül a helyi szervek foglalkozzanak. Ezért területi népgazdasági tanácsokat kell létrehozni, amelyek ágazati rendszerben felépített kombinátokon, trösztökön és más gazdasági egyesüléseken keresztül közvetlenül irányítják a vállalatokat. A területi népgazdasági tanácsok maguk készítik el a távlati és a folyó terveket, helyi ismereteik birtokában operatívan döntenek a vállalatok gazdasági kérdéseiben.

A helyi önállóság biztosítása mellett a központi irányítás erősítését a Tervhivatal hatáskörének kiszélesítésével kívánják elérni. A Tervhivatal a népgazdaság fejlesztésének alapvető kérdéseivel fog foglalkozni, de az új vezetési rendszerre való átmenet zavartalansága végett, időlegesen operatív intézkedési jogot is kap.

Vita a termelékenység méréséről

A Szovjet Tudományos Akadémia Közgazdasági Intézete 1956 júniusában vitát indított a termelékenység fokozásának kérdéséről.

V. P. Djacsenko, az Akadémia levelező tagja mutatott rá a kérdés fontosságára (lásd: Voproszi Ekonomiki 1956. 11. sz.). Megállapította, hogy a szocialista termelési viszonyok szélesre tárják a termelékenység növelésének objektív lehetőségeit, de ezek a lehetőségek nagyrészt kihasználatlanul maradnak. Erre mutat az is, hogy míg 1940—1955-ig a Szovjetunióban a beruházások 3—5-szörösre, a termelő állóalapok 2,7-szeresre növekedtek, addig a termelékenység csak kétszeresre növekedett. Ebben az időszakban a fémforgácsoló-gépek száma 2,5-szeresre, a kovácsoló- és présgépek száma háromszorosra nőtt. Nagymértékben növekedett a nehéz testimunkák gépesítése a kohászatban, a bányászatban, a faiparban, de éppen ezekben az ágazatokban nem kielégítő a termelékenység emelkedése.

A közgazdászok feladata ma — Djacsenko véleménye szerint — a termelékenység növekedését gátló körülmények feltárása. Ezt kívánja előmozdítani *a termelékenység mérésének* kérdéséről az Akadémia Tudományos Intézete által megindított általános vita.

A vitában az alapvető kérdés a következő:

Helyes-e, hogy a termelékenységet általában *egy* mutatóval mérjük, amelynek számlálójában a teljes termelési érték, nevezőjében pedig az átlagos munkáslétszám szerepel.

A hozzászólók nagy része a *termelési volumen* mérését kifogásolja, s nem tartja helyesnek és ösztönzőnek, hogy a teljes és befejezett termelési érték mutatója a vállalati tevékenység eredményességének döntő mércéje. Így *Ja. B. Kvasa,* a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdasági Intézetének munkatársa felszólalásában az akadémiai vitaülésszakon (Voproszi Ekonomiki 1956. 9. sz.) a következőket mondja:

A vállalatok munkájának eredményességét három szempontból kell értékelni: 1. a termelési érték, 2. az önköltség, 3. a termelékenység szempontjából. A módszereknek (amelyekkel mérjük ezeket a tényezőket) nem szabad lehetővé tenniük, hogy a vállalatok a termelési program önkényes módosításával szépítsék saját eredményeiket. Ja. B. Kvasa és az összes

felszólalók egyértelmű véleménye szerint a teljes termelési érték mutatója nem felel meg ennek a követelménynek.

1. A teljes termelési érték mutatója az előállított termékek teljes értékét, tehát a felhasznált anyagok értékét is tartalmazza. Ennek következtében egyes cikkek „jók", azaz előnyösek, más cikkek „rosszak", azaz hátrányosak a vállalat számára. „Jók" azok a cikkek, amelyek anyagigényesek, és így az idegen vállalatoktól beszerzett nagy mennyiségű anyag és félkésztermék értékével növelik a teljes termelési értéket, „rosszak" pedig azok, amelyek kevésbé anyagigényesek (ún. munkaigényes cikkek). A „jó" és a „rossz" cikkekkel a vállalatok gyakran a programszerűség megsértése nélkül is manőverezhetnek, mert a programban meghatározott cikkcsoportok „jó" és „rossz" cikkeket egyaránt tartalmaznak.

2. A teljes termelési értéket változatlan áron számítják. Pontatlanság azonban, hogy az új, korábban nem gyártott cikkek összehasonlítható értékelése hiányzik, ami gyakran a teljes termelési érték indokolatlan növelését eredményezi.

3. *D. A. Novikov*, az azbesztipar tudományos intézetének munkatársa a teljes termelési érték szerinti értékelés további gyengeségére mutatott rá. Novikov véleménye szerint, ha a teljes termelési érték alapján értékelik a vállalatok munkáját, akkor gyöngül a vállalati dolgozók érdekeltsége a munka javításában, az önköltség csökkentésében, tudniillik a termékek önköltségének csökkentése folytán csökkentik az árakat is, ennek eredményeként kisebb lesz a teljes termelési érték is. Így az önköltség csökkenése végső soron hátrányosan befolyásolja a vállalat legfőbb mutatóját, a teljes termelési érték mutatót.

Mivel kívánják a teljes termelési érték mutatóját helyettesíteni a vita résztvevői?

1. Az első javaslat a *„netto" avagy „vállalati" tiszta jövedelem* értékének megállapítását ajánlja, azaz, hogy a termelési volumen helyett az elvégzett munkamennyiséget vegyük számításba (teljes termelési érték változatlan áron mínusz anyagi ráfordítások szintén változatlan áron). Ezt a javaslatot *N. Ljubimov* és *A. Petrov* támogatja a Planovoje Hozjajsztvo 1957. évi 1. számában.

A javaslat ellenzői a következő ellenvetéseket teszik:

a) Mivel a nemzeti jövedelmet az egyes ágazatokban nem a termeléssel arányosan realizálják, ezért az egyes ágazatokban termelt nettó termék nem arányos és így nem is hasonlítható össze a másik ágazat nettó termékével.

b) A nettó termelési érték nem szünteti meg a teljes termelési érték fő hiányosságát, mivel szintén lesznek „jó" és „rossz" cikkek, amelyekkel a vállalat szabadon manőverezhet. Ebben az elszámolási rendszerben azok lesznek a „jó" cikkek, amelyek viszonylag nagy nyereséget tartalmaznak.

c) A nettó termelési érték kiszámítását nagymértékben megnehezíti, hogy ehhez az anyagi költségek változatlan árrendszerét kellene kidolgozni és az anyagi költségek változatlan áron való mérését bevezetni. Ez hallatlanul nagy adminisztrációt követel.

2. A második alapvető javaslat az, hogy a termelési volument *normaórában*, vagy ami lényegileg ugyanaz, *bérnormában* mérjék. A javaslatnak kevés követője van. Mindenki előtt világos, hogy a termelést mindenképpen számításba kell venni értékben, tehát a termelés munkaidőegységben történő mérése csak több adminisztratív munkával valósulhat meg. A felszólalók többségének véleménye szerint a munkanormákat sem azonos, sem különböző munkák között nem lehet összehasonlítani. Különös nehézségekbe ütközik a termelés dinamikus összehasonlítása. Ezért általában a javaslatot elvetik.

A javaslat általában való elvetése mellett egyes ágazatokban igen hasznosnak tartják az üzemi teljesítmény bérnormatívákban való mérését. A konfekcióiparban jelenleg folyik ilyen kísérlet. Ljubimov és Petrov a Planovoje Hozjajsztvo 1957. 1. számában a

kísérletnek a nyomdaiparra és a javítóiparokra való kiterjesztését is javasolja. Véleményük szerint a módszer ott eredményes, ahol a megrendelő tulajdonát képező anyagot dolgoznak fel.

Fel kell hívni a figyelmet *E. G. Liberman* (Harkovi Mérnöki Közgazdasági Intézet) javaslatára, aki elektronikus gépekkel *közvetlenül* a munkaráfordításokat kívánja mérni, és a munkaráfordításoknak megfelelően korrigálni kívánja az árakat.

3. A javaslattevők egyetértenek azzal, hogy a termelési érték kiszámításának jelenleg érvényben levő módszerét felül kell vizsgálni — mondotta Ja. B. Kvasa, az akadémiai vitaülés zárszavában. A megoldás, amelyet keresnek, nem a kialakult módszerek elvetését, hanem javítását kívánja szolgálni. Meg kívánják szüntetni a teljes termelési érték havi és negyedéves számbavételét az összes ágazatokban, kivéve a hajóiparban és a gépipar más, különösen hosszú termelési ciklusú ágazataiban. A teljes termelési érték megállapítására csak az éves beszámolóban van szükség. A terv teljesítését, a termelés dinamikáját, a *befejezett termelés* mutatójával lehet mérni.

Ja. B. Kvasa javaslata szerint azonos termékeket egységes változatlan áron kell elszámolni, az új termékek változatlan árát pedig a sorozatgyártás felfutása után kell megállapítani. Véleménye szerint így elkerülhető a termelési érték felülértékelése.

A javaslattevők egyetértenek abban, hogy a befejezett termelési érték nem lehet a vállalat tevékenysége értékelésének alapvető mutatója. Ja. B. Kvasa javasolja, hogy a vállalati tevékenység eredményességét az önköltségcsökkentési terv teljesítése alapján ítéljék meg. Ez véleménye szerint jelentős mértékben gyengíti a vállalat érdekeltségét az anyagigényes termékekkel való manőverezésben. A javaslat szerint a Szovjetunióban most érvényben levő prémiumrendszert, amely a befejezett termelési tervnek az adott termelési program szerinti teljesítését és túlteljesítését jutalmazza (a teljes termelési terv és az önköltségi terv teljesítése kifizetési feltétel), el kell törölni. Az új, Kvasa által javasolt prémiumrendszer az önköltség csökkentését jutalmazná, s a befejezett termelési terv program szerinti teljesítése lenne a kifizetési feltétel.

A vita során Liberman megismételte a Magyarországon már korábban is ismert javaslatát, amely szerint a vállalati prémiumot hosszú időre szóló nyereségnormatívák teljesítéséhez kell kötni. E javaslat szerint az ipari árakat és a nyereségnormatívákat csak ötévenként lehetne változtatni.

A termelékenység mutatójának másik problémaköre: mi kerüljön a termelékenységet mutató tört nevezőjébe. Mint ismeretes, az érvényben levő szovjet gyakorlat szerint a nevezőben a munkások *átlagos állományi létszáma* szerepel.

E kérdéssel kapcsolatosan Ja. B. Kvasa a Voproszi Ekonomiki 1956. 6. számában a következő problémát fejti ki:

A termelékenységet nem szabad kizárólag a munkás kategóriába sorolt dolgozóra jutó termelési értékkel mérni, mellőzve a műszakiak, az adminisztratív dolgozók és a kiszolgáló személyzet létszámát. A mai gyakorlatot *Szavinszkij* és *Petrov* iparstatisztikai tankönyvei fejtik ki. E szerzők véleménye szerint a mérnökök, a technikusok, a mesterek, a takarítónők stb. munkáját a termelékenység megállapításakor nem kell beszámítani, mert nem közvetlenül vesznek részt a termelésben. Ezek szerint az említett szerzők, valamint a statisztikai gyakorlat nem követi Marx útmutatását — írja Ja. B. Kvasa — aki szerint „Magával a munkafolyamat kooperatív jellegével tehát szükségképpen kibővül *a termelő munkának* és hordozójának, *a termelő munkásnak* fogalma. Ahhoz, hogy valaki termelő módon dolgozzék, nem szükséges, hogy a munkatárgyat maga vegye kezébe; elegendő, ha az illető az összmunkás szerve, ha annak valamilyen részfunkcióját végzi el." (Marx. A tőke. I. kötet. 549—550. o. Budapest, 1949.) Ismeretes továbbá, hogy az össztársadalmi termék előállítá-

sában a fizikai munkások mellett szellemi dolgozók is részt vesznek (tudósok, mérnökök, akik az anyagi termelés ágazataiban dolgoznak).

Ennek alapján veti fel Kvasa, hogy ha a konstrukciós (tervező) munka, a technológiai folyamatok irányítása, a kisegítő műveletek elvégzése nemcsak társadalmilag szükséges munka, hanem egyúttal az anyagi termelésben való közvetlen részvételt is jelenti, akkor az anyagi termelés egyes ágazataiban a termelékenység kiszámításánál miért kell az említett dolgozó kategóriákat figyelmen kívül hagyni.

A termelékenység megállapításához — állítja a továbbiakban a szerző — az anyagi termelés különböző ágaiban az itt foglalkoztatott *összes* dolgozó munkáját számításba kell venni, függetlenül attól, hogy fizikai vagy szellemi, fő vagy kisegítő tevékenység-e az.

Ezt a javaslatot Ja. B. Kvasa a továbbiakban azzal támasztja alá, hogy a műszakiak és a mérnökök részaránya jelentősen növekszik, és így a termelékenység növekedése, ha azt csak a munkáslétszám alapján állapítanák meg, kedvezőbb képet mutatna a valóságos helyzetnél.

A munkások, mérnökök és adminisztratív dolgozók részaránya a szovjet iparban 1928—1936-ig a munkáslétszámhoz viszonyítva 10 százalékról 15 százalékra, benne a műszakiak aránya 3,5 százalékról 7,8 százalékra növekedett. Ez a tendencia 1936 óta tovább erősödött.

Ezek alapján Kvasa megállapítja, hogy az ipar fejlődésével párhuzamosan egyre félrevezetőbb lesz a termelékenység mérésének kialakult módja.

A. Notkin (Voproszi Ekonomiki 1956. 9. sz.) szembeszáll Kvasa érveivel. Úgy véli, hogy bizonyos fenntartásokkal ragaszkodni kell a termelékenységnek a munkáslétszám alapján történő megállapításához. Notkin egyetért azzal, hogy a gépipar fejlődése, az ipar koncentrálódása szélesíti az „összmunkás" fogalmába tartozók körét. De a vállalatokban a dolgozóknak többféle kategóriája van: 1. a munkások, akik közvetlenül résztvesznek az anyagi javak előállításában, 2. műszakiak, akik a termelési folyamatokat irányítják, szervezik és ellenőrzik, s csak közvetve, *a munkásokon keresztül* hatnak a termelési folyamatra. Ezek a műszakiak — állítja Notkin — a munkásokkal együtt részei az „összmunkásnak", de *funkciójuk nem azonos* azokéval. Éppen ezért a termelőeszközök fejlettségének mai fokán mégis az egy munkásra jutó termelési érték a termelékenység fő mutatója. Notkin a Központi Statisztikai Hivatal 1955. évi adatgyűjteményéből kimutatja, hogy az iparban az összlétszámon belül a munkások és az adminisztratívok együttes létszáma nem sokat változik, s a munkások részaránya nem csökken.

	1932	1937	1955
	(az összlétszám százalékában)		
Munkások	75	78	82
Műszakiak	5	7	9
Adminisztratívok	9	6	4

A fentiek alapján Notkin véleménye szerint később kell ezt a kérdést felvetni. A mai körülmények között csak arról lehet szó, hogy a termelékenység kiegészítő mutatójaként az összlétszám egy főjére jutó termelési értéket is ki kell számítani.

Az akadémiai vitán többen (N. Sz. Maszlova, M. N. Demcsenko, Közgazdasági Intézet) javasolták, hogy a jelenleg érvényben levő gyakorlattól eltérően necsak az állományi, hanem az ún. dolgozó létszám alapján is mérjék a termelékenységet.

A termelékenység méréséről folytatott vitát *G. N. Efsztarjev* (Közgazdasági Intézet) zárta le. Efsztarjev a vita eredményességét aláhúzva megállapította, hogy a termelékenység növekedésének objektív törvényével kapcsolatban tovább kell tanulmányozni a termelékenység növekedését előmozdító tényezőket, valamint el kell érni e tényezők eredményes felhasználását. Ennek alapján a termelékenység növelése végett fokozatosan tanulmányozni kell a jövőben a következő kérdéseket: 1. Az állóeszközök fejlődése és korszerűsítése; 2. A termelés szervezésének javítása a termelőeszközök jobb kihasználása céljából; 3. A dolgozók műszaki és általános műveltségének növelése.

Sztrumilin akadémikus javaslata

Sztrumilin akadémikusnak *„Értéktörvény és a társadalmi termelési költségek mérése a szocialista gazdaságban"* címmel igen érdekes vitacikke jelent meg a Planovoje Hozjajsztvo 1957. évi 2. számában. A népgazdasági terv feladata a munkaerőt és a termelőeszközöket úgy szétosztani, hogy az a lehető legjobban megfeleljen a társadalom szükségleteinek. Ez a feladat akkor van a legjobban megoldva — mondja Sztrumilin —, ha a források a szükségletekkel arányosan vannak elosztva. Ezt nem lehet egyszer s mindenkorra megoldani. A társadalom és a termelőerők állandó fejlődésével állandóan változnak a szükségletek is. Éppen ezért, ha az elosztási arányokat a tervben hosszú időre rögzítik, akkor a tegnapi arányok holnap aránytalansággá válnak. A társadalomnak ahhoz, hogy az arányokat helyesen állapítsa meg, a tervgazdálkodás mellett ismernie kell, mennyi munkát követel egy-egy termelési vagy fogyasztási eszköz előállítása. Kapitalista gazdálkodásban az árnak az érték körüli ingadozása hozza létre a szükséges arányokat.

A tervgazdálkodásban fordítva történik mindez; a tervárakat a piaci konjunktúrától függetlenül, az önköltség alapján alakítják ki, és az árak ennek ellenére is eltérnek az értéktől. A mai szovjet gyakorlatban nem a kereslet és kínálat hat az árakra, hanem az ár hat a keresletre és a kínálatra. Növekszik a kereslet azokban a cikkekben, amelyek ára nem éri el az értéket, és csökken, ahol az ár meghaladja az értéket. Általában az árnak az értéktől való eltérése a szocialista társadalomban is aránytalanságot árul el.

A mai szovjet gyakorlatban a *termelési arányok* kialakításában igyekeznek az értéktörvényt figyelembe venni, de a *cserearányok* kialakításában elhanyagolják — mondta Sztrumilin. Néhány közgazdász úgy gondolja, ha a termelésben kialakított helyes arányok lehetővé teszik a szükségletek egyenletes kielégítését, ezen az árak eltérése az értéktől már nem változtat. Ez azonban nem igaz. Az árstruktúra aránytalanságai termelési aránytalanságokat hoznak létre.

Hatásos tervgazdálkodás az árak képzésekor nem elégedhet meg azzal, hogy az árak összege egyenlő az értékek összegével, mert ez az egyenlőség nem zárja ki a népgazdaságon belül lényeges aránytalanságok lehetőségét. *Félmegoldás* az értéktörvény alkalmazásában valójában az értéktörvény *elutasítását* jelenti.

Az áraknak az értékektől való eltérését mindig valami gazdasági előnnyel igyekeznek magyarázni. Ilyen esetben mindig meg kell vizsgálni, nem érhető-e el a kívánt eredmény más úton, az *értéktörvény megsértése nélkül.*

A legfontosabb előny, amire Sztrumilin vitapartnerei hivatkoznak: a „többletérték" átcsoportosítása az egyik ágazatból a másikba. Ezt a célt azonban a költségvetésen keresztül sokkal egyszerűbben is el lehet érni. Hiszen a felhalmozást csak azért csoportosítják át a nehéziparból a könnyűiparba, hogy azt a költségvetésen keresztül beruházások és dotációk formájában visszaadják a nehéziparnak.

Ha a „többletérték"-et az egyes ágazatokban a munkaráfordítással arányosan vesszük számításba, akkor

lehetőség nyílik arra, hogy az önköltség helyett minden termelési ágazatban a társadalmi értéket vegyük számításba. Ez a változás még jobban megerősítené a szovjet rubelt mint értékmérőt, és megóvna attól, hogy a szocialista bővített újratermelés tervezésében elszámítsuk magunkat.

A kapitalistát természetesen a társadalmi költségeknek csak az a része érdekelte, amelyet neki kellett kifizetnie. De mikor a vállalatok társadalmi tulajdonba kerültek, akkor az üzemekben az összes társadalmi ráfordítást számításba kell venni, függetlenül attól, hogy ki és mikor téríti meg azokat.

Felvetődik a kérdés: *lehetséges-e a mai körülmények között a társadalmi értéket vállalatonként és termékenként megállapítani.* Sztrumilin igennel felel erre a kérdésre. Véleménye szerint az érvényben levő — még a tőkés gyakorlatból átvett — könyvelési formákon kell egy keveset változtatni, és ez lehetővé teszi a társadalmi érték meghatározását.

A társadalmi felhalmozás és fogyasztás mértékét a tervek határozzák meg. Ezek összegét a termelői ágazatok béralapjához viszonyítva százalékban ki lehet fejezni, és tervfeladatként meg lehet adni. Ily módon lehetővé válik, hogy a könyvelés a kalkulációban ne csak az üzemi, hanem a társadalmi jellegű költségeket is számításba vegye.

Az ilyen számítás lehetőségeit az ipar legfőbb ágaiban Sztrumilin az 1955. évi adatokon mutatja meg. (Lásd túloldali táblázatot.)

A szovjet gyakorlatot tükröző számítás szerint a nemzeti jövedelem 25 százaléka társadalmi felhalmozásra (m_2), 75 százaléka fogyasztásra kerül. [Az utóbbiból 57 százalék a bér (v), 18 százalék pedig a társadalmi fogyasztás (m_1).] Mivel a társadalmi alapok m_1 és m_2 munkával jönnek létre, ezért a tényleges munkaráfordítások arányában terhelhetők az egyes ágazatokra. E számítás elvégzése után cikkenként megállapítható az érték és az ár közötti eltérés. Ez az eltérés a szovjet gyakorlatban igen jelentős. Sztrumilin számítása szerint a termelőeszközök összességének ára 2 százalékkal, az építkezéseké 8 százalékkal kisebb, a fogyasztási cikkeké (kibocsátási árakon számítva) 4 százalékkal nagyobb az értéknél. Ugyanakkor az az érték, amely a közlekedésben és a kereskedelemben rakódik rá az egyes cikkekre, folyó árakon is 4 százalékkal túl van értékelve, és különösen nagy az építkezéseknél, ahol eléri a 14 százalékot is. Az összes fogyasztási cikkeken realizált nemzeti jövedelem 18 százalékkal van túlértékelve. A nemzeti jövedelem azon része, amely a szállítási és a kereskedelmi árrésből adódik, már 45 százalékkal nagyobb az értéknél.

Az áraknak ez az eltérése az értéktől nem csupán a folyó áron számolt nemzeti jövedelem struktúráját változtatja meg, hanem a nemzeti jövedelem nagyságának a mai gyakorlatnak megfelelően változatlan áron történő megállapításában is hibákhoz vezet.

Tételezzük fel, hogy a nemzeti jövedelem változatlan áron a következőképpen oszlik meg termelőeszközökre és fogyasztási cikkekre:

Csoportok	Érték alapján	Ár alapján
A) Termelőeszközök	815	782
B) Fogyasztási cikkek	185	218
A + B	1000	1000

A termelési költségek struktúrája a szovjet iparban 1955-ben

(az eredmény százalékában)

Költségtényezők	Ipar összesen	Ebből						
		Villamos energia	Szénbányászat	Olajbányászat	Vaskohászat	Gépipar	Pamutipar	Cukoripar
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
I. Üzemi költségek								
1. Alapanyagok	61,4	0,5	—	—	42,0	49,4	82,6	74,9
2. Segédanyagok	5,4	4,6	17,6	8,7	5,6	4,9	3,0	4,3
3. Tüzelőanyagok	4,3	57,2	0,7	2,2	22,5	2,6	0,7	5,7
4. Villamosenergia	1,7	1,0	3,2	9,5	1,6	2,1	1,1	0,1
5. Amortizáció	3,3	16,8	6,3	42,8	5,1	4,1	1,1	2,9
6. Egyéb (szolg.)	3,0	4,1	8,1	11,4	2,5	3,7	0,6	2,4
Anyagköltségek összesen	79,1	84,2	35,9	74,6	79,3	66,8	89,1	90,3
7. Bér	19,5	14,8	59,0	23,5	19,1	30,9	10,2	9,1
8. Biztosítás	1,4	1,0	5,1	1,9	1,6	2,3	0,7	0,6
Önköltség összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
9. Egyéb nem számított társadalmi költség	13,2	10,1	39,1	15,7	12,7	21,0	7,0	6,3
Összesen az „önköltség" százalékában	113,2	110,1	139,1	115,7	112,7	121,0	107,0	106,3
II. Társadalmi költségek								
1. Anyagköltség								
a) amortizáció c_1	2,9	15,3	4,5	37,0	4,5	3,4	1,0	2,7
b) egyéb c_2	67,0	61,0	21,2	27,5	65,8	51,8	82,4	82,2
Összesen (a+b) c	69,9	76,3	25,7	64,5	70,3	55,2	83,4	84,9
2. Bér v	17,2	13,5	42,5	20,3	17,0	25,6	9,5	8,6
3. Társadalmi alapok m								
a) Társadalmi fogyasztás m_1	5,4	4,2	13,1	6,3	5,2	7,9	2,9	2,7
b) Társadalmi felhalmozás m_2	7,5	6,0	18,7	8,9	7,5	11,3	4,2	3,8
Összes nemzeti jövedelem $(v+m)$	30,1	23,7	74,3	35,5	29,7	44,8	16,6	15,1
Társadalmi termék $(c+v+m)$	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A példában a termelőeszközök 4 százalékkal kisebbre, a fogyasztási cikkek pedig 18 százalékkal nagyobbra vannak értékelve. Ha ebben az esetben a fogyasztási cikkek értékét 100-nak tekintjük, a túloldali táblázat szerinti képet kapjuk.

A példa szerint a nemzeti jövedelem nagysága az érték alapján 540 egység, de ha az árarányokból indulunk ki, akkor azt csak 459 egységként lehetne számításba venni. A nemzeti jövedelem 15 százalékos alulértékelése világosan mutatja —

	A nemzeti jövedelem nagysága	
	érték alapján	ár alapján
B) Fogyasztási cikkek	100	100
A) Termelőeszközök	440	359
Összesen:	540	459
Százalékban:	100	85

mondja Sztrumilin —, hogy milyen hibákhoz vezet a mai gyakorlat.

A változatlan árak csak akkor teszik lehetővé a termelési volumen növekedésének mérését, ha a termelés struktúrája is változatlan. A struktúra azonban állandóan változik. A változatlan árak — még ha megállapításukkor arányosak voltak is a munkaráfordításokkal — a továbbiakban szükségszerűen eltérnek a valóságos arányoktól. Éppen ezeknek az érveknek alapján javasolja Sztrumilin a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek árainak egységes társadalmi értéken való megállapítása mellett a változatlan árak rendszerének megszüntetését.

Tardos Márton

Beszámoló a Német Demokratikus Köztársaság közgazdasági felsőoktatásáról

Az elmúlt év októberében alkalmam volt a Német Demokratikus Köztársaság közgazdasági felsőoktatásának tanulmányozására. Az ott töltött két hét persze kevés volt arra, hogy a közgazdászképzés minden vonatkozásával foglalkozhassam, de azt hiszem, elegendő volt arra, hogy áttekintést nyerjek a legfontosabb kérdésekről, amelyek megismerése nem lehet érdektelen a hazai közgazdászok számára.

A közgazdasági felsőoktatás fejlődése

1945-ben a demokratikus köztársaság mai területén csupán két közgazdasági kar működött, az egyik a berlini Humboldt egyetemen, a másik a lipcsei egyetemen. Az oktatást természetesen régi, burzsoá tananyagok és oktatási módszerek jellemezték. A gazdasági és társadalmi változásokkal (a földreformmal, az államosításokkal, a tervgazdasággal) párhuzamosan szükségessé és a Szovjetunióból hazatért volt emigráns szakemberek, valamint az időközben felnövekedett új közgazdasági szakemberek révén pedig lehetővé vált a közgazdasági felsőoktatásnak új alapra, a marxizmus—leninizmus alapjára való helyezése. Megkönnyítette ezt a régi burzsoá közgazdászok egy részének távozása a nyugati megszállási övezetbe, illetve a Német Szövetségi Köztársaságba.

A közgazdasági felsőoktatás új alapokra helyezése igen nehéz körülmények közt indult meg, s főképpen a fejlődés eltérő, sajátos vonásai miatt ez a folyamat később kezdődött meg az NDK-ban, mint nálunk vagy a többi európai népi demokratikus országban.

1950-ben kezdődött az NDK közgazdasági felsőoktatásának gyors fejlődése. Ebben az évben a lipcsei egyetem társadalomtudományi, valamint

közgazdasági és társadalomtudományi karainak egyesítésével egységes közgazdasági kart hoztak létre, a hallei Martin Luther egyetemen közgazdasági kart, a jénai egyetemen pedig társadalomtudományi kart létesítettek. A tervgazdálkodás szakember-szükségletének kielégítésére ugyanebben az évben Berlin-Karlshorstban Közgazdasági és Tervezési Főiskola létesült. 1951-ben Rostock egyeteme kapott közgazdasági fakultást. A következő évben a drezdai Műszaki Főiskolán alakult közgazdasági kar, amely jelentős műszaki képzést is adott. Ebből alakult ki 1953-ban a mérnök-közgazdasági kar. Ugyancsak 1953-ban került felállításra a Pénzügyi Főiskola Berlin-Karlshorstban és a Belkereskedelmi Főiskola Lipcsében. Ebben az időszakban a drezdai Közlekedési Főiskolán közgazdasági kar létesült, amelyet később mérnök-közgazdasági karrá fejlesztettek. 1954-ben Külkereskedelmi Főiskola alakult Berlin-Staakenben, 1955-ben a freibergi Bányászati Akadémián mérnök-közgazdasági kar került felállításra. A múlt évben a Vegyipari Műszaki Főiskolán Leuna-Merseburgban és az Elektrotechnikai Főiskolán, Ilmenauban létesítettek mérnök-közgazdasági kart.

A közgazdasági karok és főiskolák nem tartoznak egységesen a Felsőoktatási Államtitkárság irányítása alá. A lipcsei Belkereskedelmi Főiskola felügyeletét a Kereskedelmi és Közellátási Minisztérium, a Külkereskedelmi Főiskoláét pedig a Külkereskedelmi Minisztérium látja el. A drezdai Közlekedési Főiskola közgazdaságtudományi kara a Közlekedésügyi Minisztérium, a freibergi Bányászati Akadémia mérnök-közgazdasági kara a Bánya- és Kohóipari Minisztérium, a Leuna-Merseburg-i Műszaki Főiskola mérnök-közgazdasági kara pedig a Vegyipari Minisztérium felügyelete alá tartozik. Természetes azonban, hogy a gazdasági szaktárcák a Felsőoktatási Államtitkársággal egyetértésben irányítják a hozzájuk tartozó közgazdasági főiskolákat, illetve karokat.

A közgazdasági karok és főiskolák számának növekedésével párhuzamosan egyre szélesedett a szakok és specializációk köre. Ebben az irányban hatott az a törekvés, hogy a gyakorlati gazdasági élet követeléseit a lehető legmesszebbmenőkig elégítsék ki. Az 1954—1955. tanév végén 27 szak, és ezeken belül 19 specializáció volt az NDK közgazdasági karain és főiskoláin. A szakok a következők voltak: népgazdaság tervezése, politikai gazdaságtan tanárképző, statisztika, munka gazdaságtana, ipargazdaságtan, agrárgazdaságtan, kereskedelem gazdaságtana, anyagellátás gazdaságtana, pénzügyek és hitel, pénz és hitel, államháztartás, népgazdasági ágak pénzügyei, biztosítás, kiskereskedelem, nagykereskedelem, begyűjtés, külkereskedelem gazdaságtana, belkereskedelem gazdaságtana, közlekedés gazdaságtana, a posta és hírközlés gazdaságtana, a mérnök-közgazdasági karokon hajóépítés, gépgyártás, energia, vegyipar, építőipar, textilipar, kohászat. Három szak, pénz és hitel, az államháztartás és a népgazdasági ágak pénzügyei-szak három helyen is, a berlini és a halle-wittenbergi egyetem közgazdasági karán és a Pénzügyi Főiskolán szerepelt. Ami a specializációkat illeti, például a pénzügygazdaságtan szakon belül hat specializáció volt.

Amint látható, igen erőteljes, igen gyors volt a fejlődés, amely a burzsoá nézetek NDK-beli és nyugat-németországi képviselői elleni harcban valósult meg. A fejlődés során megszűntek a burzsoá felsőoktatásra jellemző tanítási módszerek, amelyek lényegében teljesen magukra hagyják a hallgatókat. A képzést az előadások, a szemináriumok és a gyakorlatok kötelező látogatásának rendszerére építették fel. Megváltozott a hallgatók összetétele is. Egyre nagyobb számban kaptak helyet a közgazdasági főiskolákon és karokon a munkás- és a parasztszülők gyermekei, akiknek továbbtanulását az NDK kormánya igen kiterjedt ösztöndíj rendszerrel, diákotthonok létesítésével stb. támogatta. A fejlődés egyik legfontosabb eredményének kell tekinteni,

hogy viszonylag rövid idő alatt kidolgozták a tantárgyak megfelelő színvonalú tananyagát, s a tananyagokban érvényesítették a marxizmus—leninizmus szellemét. Az NDK közgazdasági felsőoktatása a hatalmas feladat megoldásában a Szovjetunió tapasztalataira és a szovjet vendégprofesszorok munkájára is támaszkodott.

Az oktatás módszerére — éppúgy, mint nálunk — a túlzott kötöttség, a heti óraszám nagysága volt a jellemző. Ilyen viszonyok közt a hallgatók önálló munkája nem fejlődhetett kellőképpen, csorbát szenvedett a hallgatók önállóságra való nevelése. A helyzet lényegében hasonlított a nálunk kialakulthoz, amelyet a nagy heti óraszám (sokszor heti 30 óránál több) és a félévi vizsgák nagy száma (7—8, esetleg még több vizsga) tett rendkívül megterhelővé a hallgatók számára.

Ami az oktatás tartalmi kérdéseit illeti, a kétségtelen eredmények elismerése nem ment fel bennünket attól, hogy ugyanazokat a hibákat, amelyek a többi demokratikus ország közgazdasági felsőoktatásában előfordultak és előfordulnak (a dogmatizmust, a sematizmust stb.), észre ne vegyük az NDK-ban is. Itt bizonyos fokig még tetézte ezt az is, hogy az oktatás nagyfokú szakosítása, a szűk területre specializált képzés nehezítette a hallgatók számára az általános összefüggések, a saját szakterületük és más területek közti összefüggések felismerését.

E hiányosságok vizsgálata, bírálata csakhamar megkezdődött az NDK-ban. Erős lökést adott ennek a folyamatnak a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa, amelynek szellemében világosabbá váltak a hiányosságok és meggyorsult kijavításuk. El kell ismernünk, hogy máris igen jelentős eredményeket értek el német barátaink a közgazdasági felsőoktatás szervezeti, módszertani és tartalmi kérdéseinek rendezésében, javításában.

A szervezeti kérdések rendezése irányában nagy lépés volt a Berlin-Karlshorstban levő két főiskola, a Közgazdasági és Tervezési Főiskola, valamint a Pénzügyi Főiskola egyesítése Közgazdasági Főiskola néven 1955-ben. Ugyanebben az évben jelentős előrehaladás történt a közgazdasági főiskolák és karok fő képzési irányának meghatározásában. A berlini Humboldt-Egyetem közgazdaságtudományi karának fő feladatát a politikai gazdaságtan szakos tanárképzésben és a közgazdasági tudományos munkát végzők utánpótlásának biztosításában szabták meg; a lipcsei Karl Marx Egyetem közgazdaságtudományi kara azt a feladatot kapta, hogy biztosítsa a népgazdaság képzett munkaügyi szakember-szükségletének kielégítését; a halle-wittenbergi Martin Luther Egyetem közgazdaságtudományi karának fő feladatát pedig a közigazgatásban működő közgazdászok képzésében jelölték meg, s itt a hallgatók e célnak megfelelően viszonylag kiterjedt jogi képzést kapnak. Sok intézkedés történt a mérnök-közgazdász képzéssel kapcsolatban is.

Hasonlóan lényeges volt az előrehaladás az oktatás tartalmának és módszertanának tökéletesítése útján.

Ami a tartalmi kérdéseket illeti, itt elsősorban a dogmatizmus és a sematizmus elleni harcról, ezek felszámolásáról van szó. Ez — minthogy alapos és sokoldalú tudományos munkát igényel — persze hosszabb időt vesz igénybe. Az oktatás tartalmi kérdéseinek megjavításában elsőrangú szerepe van a programok kijavításának, átdolgozásának. Érdekes, és úgy hiszem követésre méltó, hogy a Felsőoktatási Államtitkárság a legnehezebb problémák programjának kidolgozására az illető gazdasági terület legtekintélyesebb felsőoktatási és gyakorlati képviselőit kérte fel. Lényegesen csökkent a túlzottnak bizonyult szakosítás is.

Az oktatás módszertanának tökéletesítésében szintén igen nagy a fejlődés. A legtöbb helyen most bevezetésre kerülő új tantervek szerint lényegesen csökken a heti óraszám és a félévi vizsgák száma, egyszóval nagyobb lehetőség nyílik a hallgatók önálló munkájára. Azt hiszem nem

érdektelen, ha nagyon vázlatosan ismertetem a berlini Közgazdasági Főiskola egyik szakának tantervét.

Az ipargazdaságtan szak heti óraszáma félévenként a következőképpen alakul: az I. félévben 22, a II.-ban 24, a III.-ban 25, a IV.-ben 25, az V.-ben 20, a VI.-ban 20, a VII.-ben 16, a VIII.-ban 10 a heti óraszám. Az V. félév heti 20 órájából 6-ot, a VI. félévben ugyancsak 6 órát választhat szabadon a hallgató. A VII. félévben 16 órából 3-at, a VIII. félévben pedig 10 órából 10-et választhatnak fakultatívan a szakra járó diákok. De miután a diák kiválasztotta a megfelelő heti óraszámot betöltő tárgyat, illetve tárgyakat, akkor kötelezővé válik számára ezek hallgatása és a vizsgázás. Milyen tárgyakat választhatnak a hallgatók? A III. évfolyamon választhatják a mai imperializmus kérdéseit, a politikai gazdaságtan történetét, a szállítás gazdaságtanát, a belkereskedelem speciális kérdéseit, az NDK külkereskedelmét, az árképzés és árpolitika az iparban, a pénzügyek és hitel című tárgyat. A VII. és a VIII. félévben a következő tárgyak közül lehet választani: területi tervezés, népgazdasági mérleg, kerületek és járások tervezése, árképzés és árpolitika az iparban, a beruházások tervezésének speciális kérdései, az ipar vezetésének kérdései, az ipar munkagazdaságtanának kérdései, az NDK anyagellátásának gazdaságtana, az NDK munkajoga.

A választás alapján kötelezővé váló tantárgyakon kívül sok teljesen fakultatív tárgyat is választhatnak az érdeklődő hallgatók. A tanterv tehát — véleményem szerint — helyesen veti fel és oldja meg a tanulmányi kötöttség és a tanulmányi szabadság elvét a tantárgyak következő csoportosításával: 1. kötelező tantárgyak; 2. kötelezően választható tantárgyak; 3. fakultatív tantárgyak. Könnyű megérteni, hogy milyen kedvező hatású ez a hallgatók önálló munkájának fejlődésére, hiszen ezáltal lehetőségük nyílik kedvenc tárgyuk, illetve az érdeklődési körüknek megfelelő témák önkéntes alapon történő mélyrehatóbb tanulmányozására. A kötelezően választható tárgyak rendszere másrészt bizonyosfokú specializálódást is jelent a szakokon belül. Ez a specializálódás azonban, mint az említettekből is látható, teljesen önkéntes, nem ellentétes — mint esetleg korábban előfordult — a hallgató kívánságával, érdeklődési körével és elképzelésével.

Helyes kezdeményezésnek tekinthető az is a módszertan területén, hogy a kötelező félévi vizsgák számát 3—4-re csökkentették. Ehhez még az a kedvezmény is járul, hogy azokat a hallgatókat, akik a félévi szemináriumi és gyakorlati foglalkozásokon tanúsított előmenetelükért jeles, illetve jó osztályzatot kapnak, felmentik a vizsgák alól. Azt hiszem, ez jó példa rá, hogy miként kell előmozdítani az oly sokat emlegetett folyamatos tanulás megvalósítását.

Nem kétséges, hogy az említett változtatások a német közgazdászképzés szervezeti, tartalmi és módszertani vonatkozásaiban hamarosan pozitív eredménnyel járnak majd, emelkedni fog az oktatás színvonala, a hallgatók önálló munkájának biztosítása révén nagyobb lesz a hallgatók tudása.

Mérnök-közgazdászképzés

Korunk a technika rohamos fejlődésének, a „második ipari forradalomnak" időszaka, amely a közgazdászoktól is egyre több műszaki, technikai ismeretet követel meg. Csak bizonyos, és nem is csekély, műszaki tudással képes a közgazdász — állítják egyre többen — feladatának hiánytalan ellátására, az összes lehetőségek kihasználására. Ez a követelmény hívta életre a mérnök-közgazdászképzést a Német Demokratikus Köztársaságban is, ahol az a Szovjetunió után a legfejlettebbnek tekinthető.

A mérnök-közgazdászképzésben az első lépés az 1952—1953. tanév kezdetén történt meg a drezdai Műszaki Főiskola akkori közgazdaságtudományi karán. Ekkor került bevezetésre a technikai kiegészítő képzéssel összekapcsolt közgazdászképzés, amelyet nyolc félévre terveztek. A természettudományi-műszaki képzés a

tanterv 30 százalékára rúgott. Az 1953—1954. tanévben új fejlődési fokra hágott ez a folyamat: a közgazdaságtudományi kart mérnök-közgazdasági karrá alakították át. Ezzel kapcsolatban sok jelentős intézkedés történt:

1. a tanulmányok megkezdése előtt egy félévig a hallgatók termelési gyakorlaton vesznek részt;

2. a tanulmányi időt 9 félévre hosszabbították meg;

3. bevezettek egy tizenegyedik, záró félévet a diplomamunkára és az államvizsgára;

4. a közgazdasági és a természettudományi-műszaki képzés arányát 50—50 százalékra változtatták.

Ezután már gyors volt a fejlődés és a mérnök-közgazdászképzés nem korlátozódott csupán a drezdai Műszaki Főiskolára. A legutóbbi években sok új mérnök-közgazdasági kar, illetve szak létesült, s ma a helyzet a következő:

Főiskola	*Mérnök-közgazdasági szak*
Műszaki Főiskola, Drezda	gépgyártás, energia, építésügy, vegyipar, textilipar, kohászat
Közlekedési Főiskola, Drezda	szállítás és hírközlés gazdaságtana
Egyetem, Rostock	hajóépítés
Bányászati Akadémia, Freiberg	bányászat, kohászat
Vegyipari Főiskola, Leuna-Merseburg	vegyipar
Elektrotechnikai Főiskola, Ilmenau	elektrotechnika.

Mindez azonban korántsem ment egyszerűen, és még ma is sokat vitatott téma a mérnök-közgazdászképzés. Mind a műszaki élet képviselői, mind a közgazdászok bírálják a mérnök-közgazdászképzést. A technika, a műszaki élet képviselői a természettudományi-műszaki képzés 50 százalékos arányát kevésnek tartják, „keskenynyomtávú képzésről" beszélnek, és arra hivatkoznak, hogy a természettudományi-műszaki képzés a Szovjetunió legújabb mérnök-közgazdasági tanterveiben mintegy 55 százalékra rúg. A közgazdászok, a másik oldalról, a mérnök-közgazdászok közgazdasági kiképzését vélik elégtelennek, és sokan úgy látják, hogy a mérnök-közgazdászképzés meghúzta a halálharangot a karok és főiskolák ipargazdaságtan szakjai felett.

Nem is egységes az arány a különféle mérnök-közgazdasági karokon, illetve szakokon a természettudományi-műszaki és a közgazdasági képzés között. A drezdai Műszaki Főiskola mérnök-közgazdasági karán — mint említettem — 50 százalék, de már az ugyancsak drezdai Közlekedési Főiskola megfelelő karán 60—40 százalék az arány a közgazdasági képzés javára. A Felsőoktatási Államtitkárság is foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a drezdai Műszaki Főiskola mérnök-közgazdasági karán is hasonló arányt teremtsenek.

Hasonlóképpen még bizonyos mértékig vita tárgya a mérnök-közgazdászképzés révén kialakult új foglalkozásnak, hivatásnak a jellege, a mérnök-közgazdászok gyakorlati feladatai, elosztásuk, elhelyezésük területe. Nem könnyű dolog a mérnök-közgazdász habitusának meghatározása. Az eddigi meghatározási kísérletek ugyanis vagy közgazdász, vagy mérnök szemmel nyúltak a kérdéshez: a mérnök-közgazdász olyan közgazdász, aki... vagy a mérnök-közgazdász olyan mérnök, aki... De sem az egyik, sem a másik meghatározási kísérlet nem sikerült. Új hivatási típusról van tehát szó, állapítják meg a mérnök-közgazdászképzés képviselői. Mit kell a gyakorlatban tudni egy mérnök-közgazdásznak? Dr. Siemens professzor, a drezdai Műszaki Főiskola mérnök-közgazdasági kara dékánjának megállapítása szerint: műszaki területen mindenfajta munka elvégzésére képesnek kell lennie a mérnök-közgazdásznak, kivéve a

szerkesztő- és a kalkulátormérnöki feladatokat. A végző mérnök-közgazdász hallgatókat leginkább tervezési, beruházási, üzemvezetői és diszpécser munkakörök, és általában olyan munkakörök betöltésére tartják legalkalmasabbnak, amelyek egyaránt igényelnek közgazdasági és műszaki tudást.

A mérnök-közgazdászképzés területén tehát — a nagy előrehaladás ellenére — még igen sok a probléma. A megoldásra váró feladatokhoz tartozik még: a mérnök-közgazdász és az ipari közgazdászképzés egybehangolása, a tudományos témák koordinálása, az oktatásban a közgazdasági tárgyak előadásaiban a műszaki-technikai vonatkozások, a műszaki tárgyak előadásaiban pedig a közgazdasági vonatkozások fokozottabb hangsúlyozása stb.

Német barátaink nagy súlyt helyeznek a mérnök-közgazdászképzés fejlesztésére, színvonalának emelésére. E tekintetben igyekeznek felhasználni a Szovjetunió és a népi demokratikus országok tapasztalatait. Az elmúlt év júniusában politechnikai ülésszak volt a drezdai Műszaki Főiskolán, amelynek keretében megtárgyalták a mérnök-közgazdászképzéssel kapcsolatos legfontosabb problémákat és feladatokat is. Az üléssza-kon résztvettek és felszólaltak a mérnök-közgazdászképzés szovjet, lengyel, csehszlovák és magyar képviselői is. A német tapasztalatok megfelelő felhasználása jelentősen megkönnyítheti a végzett mérnökök kezdeti stádiumban levő hazai közgazdasági képzésének fejlődését, másrészt sok szempontot és útmutatást adhat a technikai-műszaki oktatás fokozásához a közgazdászképzésben.

Tudományos munka

A közgazdasági tudományos kutatómunka előterében az NDK-ban is a szocialista építéssel, az átmeneti korszakkal kapcsolatos problémák megoldása áll. Az ország kettéosztottságára való tekintettel igen nagy figyelmet fordítanak a tudományos munkában a nyugatnémet gazdaság fejlődésének vizsgálatára is. Egy-két problémakör bemutatásával kívánom illusztrálni az NDK közgazdasági főiskoláinak és tanárainak tudományos munkáját.

Az egyik legfontosabb kutatási területet a tervezéssel, a gazdasági vezetés módszereivel kapcsolatos témák alkotják. Néhány téma ezek közül: A tervezési módszerek egyszerűsítése, A dolgozók anyagi érdekeltségének fejlesztése stb. Igen sok kutatási témában szerepelnek belkereskedelmi és pénzügyi kérdések, például A belkereskedelem lényege és szerepe az átmeneti korszakban az NDK-ban, Raktárkészlettervezés a nagykereskedelemben, A kiskereskedelmi hálózat tipizálása, A költségvetés készítésének, végrehajtásának és ellenőrzésének kérdései, Az önköltség csökkentése és a felhalmozás növelése az egyes iparágakban stb. További igen fontos kutatási terület a nyugat-németországi fejlődés. Itt a következő fő kutatási témák találhatók: Az újjászületető német imperializmus sajátos jellege, A kapitalista racionalizálás és a dolgozó tömegek kizsákmányolásának fokozódása Nyugat-Németországban, A nyugatnémet konjunkturális fejlődés sajátosságai, A német imperializmus és a többi imperialista nagyhatalmak ellentétének kiéleződése. Ezekhez kapcsolódik egy egész sereg más, kisebb téma is. Sok az értéktörvény és a pénz szerepével kapcsolatos kutatási téma. Nagy lendületet vett az elmélettörténeti kutatás is, amely egyrészt a német polgári közgazdasági elméletek kritikai vizsgálatát, másrészt pedig a Német Szövetségi Köztársaságban élő burzsoá közgazdasági elméletek, különösen a szép számban meglevő jobboldali szociáldemokrata közgazdasági elméletek bírálatát tűzte ki célul.

Az NDK-ban folyó közgazdasági tudományos munkának központja, legfelső irányító és koordináló szerve az NDK Tudományos Akadémiájának megfelelő osztálya. Ehhez tartozik az Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete. Az Akadémia az Intézet és a közgazdasági felsőoktatás képviselőinek bevonásával dolgozza ki hosszabb

időre a német közgazdaságtudomány tervét, amelyet aztán „lebontanak" az intézményekre. Tapasztalataim az Intézet, valamint a főiskolák és az egyetemek, illetve a közgazdasági felsőoktatási intézmények közötti együttműködésről igen kedvezőek. A közgazdasági karok és főiskolák megküldik egymásnak tudományos munkatervüket. Ennek kapcsán állandó kapcsolat alakul ki az azonos területek kutatói között. A karok, a főiskolák és a tanszékek tudományos vitáin résztvesznek a többi megfelelő intézmény érdekelt képviselői is.

A tudományos kutatás lehetőségével kapcsolatban korábban az NDK-ban — éppenúgy, mint nálunk és a többi népi demokratikus országban — a túlzott óvatosság, az államtitok helytelen értelmezése és a bürokratizmus miatt szintén voltak hiányosságok. Ezeknek a hiányosságoknak megszüntetése folyamatban van, és az NDK közgazdászai ma már egyre inkább hozzájutnak az eredményes munkához elengedhetetlenül szükséges fontos anyagokhoz és adatokhoz. A kutatómunka egyik fontos feltétele az is, hogy a tudósok tudományos munkásságát ne nehezítsék túlzottan oktatási és adminisztratív teendők. Ezen a téren igazán kedvező a helyzetük az NDK rektori vagy dékáni funkcióban levő tudósainak. Ugyanis például a rektort öt helyettes (a hallgatói ügyekkel foglalkozó rektorhelyettes — a rektor első helyettese —, az alapképzési tárgyak rektorhelyettese, a tudományos rektorhelyettes, a tudományos utánpótlás — aspirantúra — kérdéseivel foglalkozó rektorhelyettes és a levelező oktatás rektorhelyettese) támogatja, segíti munkájában. Egyebek között ez is érthetővé teszi dr. Hans Thalmann professzornak, a lipcsei Karl Marx Egyetem Közgazdaságtudományi Kara dékánjának vagy dr. Alfred Lemmnitz professzornak, a Berlin-Karlshorstban levő Közgazdasági Főiskola rektorának termékeny tudományos munkásságát.

A német közgazdászok azt hiszem nálunk kedvezőbb publikálási lehetőségekkel rendelkeznek. Hozzá kell tennem azonban, hogy nemcsak a közgazdasági folyóiratok nagyobb száma miatt. Szinte valamennyi közgazdasági kar vagy főiskola rendelkezik tudományos időszaki folyóirattal. Ez lehetővé teszi mind a magasabb tudományos színvonalat képviselő tanulmányok, mind a fiatalabb oktatók kisebb lélegzetű cikkeinek közlését. És ennek jelentősége azt hiszem nem lebecsülhető. Egy-két cím a lipcsei Belkereskedelmi Főiskola tudományos folyóirata 1955—1956. évfolyamának 1., 2. és 3. számából: Wolfgang Heinrichs: A szükséglet, a kereslet, a vásárlóerő és a vásárlóalap fogalmaihoz, Hans Dietrich: A jövedelmezőség fokozásának lehetőségei az állami áruházakban, Gisbert Döhler: Az alkalmazottak helyzete az imperializmusban, Walter Klitzsch: Néhány kritikai megjegyzés a nyugatnémet létfenntartási árindex-számításhoz. A karok, illetve a főiskolák folyóiratai egyéb kérdésekkel is foglalkoznak, például a vizsgák és a termelési gyakorlatok eredményeinek értékelésével, pedagógiai és módszertani kérdésekkel stb. Azt hiszem, hogy egy ilyen jellegű tudományos folyóirat negyedévenként vagy esetleg félévenként történő kiadásának megindítása megfontolás tárgya lehet a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem számára is.

A tudományos utánpótlás biztosításának aspirantúra formája az NDK-ban lényegében ugyanazokat a problémákat vetette és veti fel, mint nálunk. (A vizsgák nagy száma miatt kevés az idő a disszertáció elkészítésére, kevés az aspiránsvezető, az aspirantúra elhúzódik a kétéves határidőn túl, a rövidített aspirantúrán levők nagy száma és az aspirantúra időtartamának a négyéves időnél hosszabbra való igen gyakori elhúzódása — hogy csak a legfontosabbakat említsem.) Az aspirantúrának gyakorlatilag lényegében két fő formája van: 1. rendes (planmässig) és 2. rövidített (ausserplanmässig) aspirantúra. Az aspirantúra fő célja az NDK-ban a magántanári disszertáció (habilitáció) megírása és megvédése. Az aspirantúrának ebben a formájá-

ban a szovjet módszer és a német tradíció találkozik. Azzal a gondolattal foglalkoznak, hogy a jövőben csak magántanári habilitációval rendelkezők nyerhessenek egyetemi tanári állást. Sok vita folyik az aspirantúra mai formájának megváltoztatásáról: a kérdés végleges rendezésére azonban még ezután kerül majd sor.

A közgazdasági felsőoktatás és a gyakorlat kapcsolatában korábban számos hiba és nehézség volt. Napjainkban igen nagy a fejlődés ezen a téren, s ez kedvezően hat mind a gyakorlati munkára, mind a főiskolákon és karokon folyó oktató munkára. Példamutató az NDK felső kormányszerveinek, minisztériumainak magatartása. Valamennyi minisztérium mellett a terület legkiválóbb elméleti és gyakorlati szakembereiből — köztük a közgazdasági főiskolák és karok megfelelő tanszékeinek vezetőiből — tudományos tanácsot hoztak létre. A tudományos tanácsok tagjait bevonják a gazdasági rendszabályok kidolgozásába, kikérik véleményüket a készülő törvény- és rendelettervezetekről, meghívják őket a kollégiumi ülésekre. Ezenkívül — de nem az előbbiektől függetlenül — különféle munkaközösségeket is létesítenek. Egy ilyen munkaközösség előterjesztése alapján adott ki az NDK kormánya rendeletet arra, hogy a kereskedelmi dolgozók bérezésében számításba kell venni a lebonyolított forgalmat. Hasonló munkaközösségek dolgoznak a prémiumrendszer és az igazgatói alap hiányosságainak kiküszöbölését célzó javaslatokon. A tudományos tanácsokról még annyit, hogy az igazgatóságok és sokszor a trösztök mellett is működnek ilyenek.

A közgazdasági felsőoktatás és a gyakorlat kapcsolatának másik oldalát a gyakorlati gazdasági élet kimagasló képviselőinek a közgazdasági főiskolák és karok munkájába, belső vezetésébe való bevonása jelzi. Az egyetemi tanácsok sok kiváló gazdasági szakembert tiszteletbeli tanácstagnak választottak meg, és így vonták be őket a munkába. Hogy a gyakorlattal, a gazdasági élettel való kapcsolatnak e formái mennyire kedvezőek, az azt hiszem nem szorul bővebb kommentálásra. Inkább a példa mielőbbi követésére van szükség!

★

A német közgazdasági felsőoktatás eredményei és tapasztalatai — mint e rövid áttekintésből is kitűnik — igen hasznosak és sok tekintetben a hazai feladatok megoldására is felhasználhatók. Ezért úgy vélem, hasznos lenne az NDK és a magyar közgazdasági felsőoktatás közötti kapcsolatok igen erőteljes fejlesztése. Az NDK és Csehszlovákia, valamint a Lengyel Népköztársaság közgazdasági főiskolái és karai igen szoros és élénk kapcsolatot teremtettek egymással. Kölcsönösen résztvesznek egymás fontosabb tudományos vitáin, előadásokat tartanak stb. Nekünk, talán a nagyobb távolság miatt, sincs lehetőségünk olyan szoros kapcsolatok kiépítésére az NDK közgazdasági felsőoktatási intézményeivel, mint a csehszlovákoknak vagy a lengyeleknek. De feltétlenül szükséges, hogy a korábbinál sokkal szorosabb és élénkebb kapcsolatot, együttműködést alakítsunk ki az NDK közgazdasági főiskoláival és karaival.

Kőmíves Imre

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Дьёрдь Гёнцёл:

Ленинская теория вопроса о рынках

В теоретической полемике, происходившей в конце прошлого века в России по вопросу о рынках, Ленин защищал точку зрения ортодоксного марксизма от реакционных, утопистических или филистерских искажателей марксовых учений.

Марксовую теорию о рынках можно суммировать в следующее положение: капиталистическое производство создает рынок для себя и в то же время создает и ограничения его. Из этого положения следует, что теорию о рынках, марксовую теорию кризиса — учитывая конечно, что проблемы реализации и проблемы рынка не являются независимыми друг от друга — нельзя просто отождествлять или спутать с теорией реализации.

Ленин выяснил этот круг проблем; потом положил научные основы исследования проблемы рынка монополистического капитализма.

Предложение на новую систему экономического управления промышленностью

Авторы составляли публикованное предложение на основе подведения итогов дискуссий, происходивщих в рабочих группах, созданных с привлечением экономических специалистов в декабре прошлого года. Предложение трактует новые методы руководства промышленностью в их взаимосвязи.

В введении авторы высказывают мнение, что социалистическое государство и государство, строящее социализм, может вести исключительно только плановое хозяйство, но — продолжают они — плановое хозяйство не означает обязательную центральную регулировку всех экономических действий, нельзя, но и не было бы целесообразным предписывать все в центральном порядке. Материальная заинтересованность при действии ее в благоприятное направление с точки зрения народного хозяйства может делать излишным много указаний. Нужно довести до предприятий только некоторые основные указания, хотя центральные указания и в дальнейшем будут являться необходимыми. Круг таких указаний необходимо гибко определять в зависимости от экономической обстановки и целей.

Для частичной замены центральных указаний служат: информация, получаемая из народнохозяйственного плана (нет причины предполагать, что предприятия при разработке своих планов не принимали бы во внимание такую информацию); центральное распределение важнейших основных материалов; разрешение профилей для предприятий; политика цен; политика заработной платы; система отчисления от доходов (политика налогов); кредитная политика и политика установления процентов; валютная и таможенная политика.

Статья в дальнейшем содержит подробные предложения на конкретное осуществление этих методов.

Илона Биэбер — Йожеф Фабиан — Эмил Гуйаш:

Заметки к передовой статье 11—12 номера журнала „Közgazdasági Szemle" за 1956 год

Статья делает критические замечания по передовой статье журнала «Экономический» Обзор», анализирующей октябрьско-ноябрьские события. В статье отмечается, что «Экономический Обзор», как орган марксистского экономического института, в оценке событий должен был бы высказать свое мнение ясно, не двухсмысленно. Вместо этого, критикованная передовая статья своими лжинаучными истолкованиями, замаскированными марксистским видом и двухсмысленными изложениями, поддерживает ошибочные взгляды на «революционный характер» событий и во многих случаях придерживается такого взгляда, который совпадает с мнением некоторых югославских товарищей, едино отвергнутым уже международным коммунистическим движением.

Авторы критикуют между прочим следующие положения передовой статьи:

Передовая статья ищет основную причину октябрьско-ноябрьских событий в обострившихся противоречиях между производительными силами и производственными отношениями. Вопреки этому, в действительности производственные отношения в Венгрии соответствуют характеру производительных сил, поэтому и не может быть конфликта между ними. Авторы передовой статьи взяли под ревизию марксистское понятие производственных отношений, они перепутали экономическую политику, методы экономического руководства и его институты с производственными отношениями, и так они дошли до своей несостоятельной точки зрения. До октября 1956 года в Венгрии совершили большие ошибки в экономической политике, но эти ошибки могут быть исправлены и внутри рамок социалистического строя, нет надобности в изменении социалистических производственных отношений.

По критикованной передовой статье с возникновением рабочих советов общественная собственность на средства производства приобрела себе «новые, более прочные основы». Это туманное изложение ссылается на то, что с возникновением рабочих советов происходит изменение в отношениях собственности и соответствует высказыванию товарища Карделя о том, что государственная и общественная собственность — два различного понятия. Средства производства в Вен-

грии и до октября находились в собственности рабочего класса. Через рабочие советы трудящиеся более непосредственно участвуют в руководстве предприятиями, но этим не происходит изменение в отношениях собственности.

По передовой статье наши достижения в первой пятилетке добились в основном вопреки централизации руководства промышленностью. Хотя бюрократизм управленческого аппарата, раздутого вместе с централизацией руководства промышленностью, явился источником многих ошибок, но достижения прошлых лет — с 1949 г. по 1955 г. промышленное производство возросло на 277%, а производительность труда на 158%, и т. д. — без централизации руководства промышленностью не могли бы добиться. Авторы статьи в связи с централизацией промышленности уделяют внимание и ошибочным взглядам, связанным с переоценкой роли закона стоимости.

Передовая статья единогласно осуждает прежнюю практику развития движения производственных кооперативов и не хочет знать о достигнутом развитии производственных кооперативов. Это является большой ошибкой тем более, что во время написания и опубликования передовой статьи классовый враг как раз начал зло нападать на социалистический сектор сельского хозяйства. Статья старается доказать данными, что производственные кооперативы проделали значительное развитие.

Передовая статья однобоко отрицательно оценивает отечественную практику применения опытов Советского Союза. Это положение не принимает во внимание, что применение советских опытов в большой мере ускорило развитие экономической и общественной жизни, и, несмотря на некоторые ошибки, применение советских методов было и будет основным источником наших успехов.

Статья ставит вопрос и об ответственности редакционной коллегии журнала «Экономический Обзор» в связи с тем, что она не ведет резкую борьбу против ревизионистских взглядов некоторых венгерских экономистов.

Жужа Эсе:

Сущность социалистических производственных отношений и экономическая политика в нашем обществе

Дискуссионная статья занимается передовой статью 11—12 номера журнала «Экономический Обзор» за 1956 год, а также направленной против этой передовой статьи критикой, опубликованной 7 марта 1957 г. в журнале «Экономический Обозреватель». Ссылаясь на несколько неточных формулировок передовой статьи, автор считает, что принципиальной основой критики, направленной против указанной статьи, является неправильное, отклоняющееся от марксистско—ленинских учений, понимание взаимосвязей между социалистическими производственными отношениями и экономической политикой социалистического государства.

Многие видят экономические причины, игравшиеся роль в недовольстве трудящихся масс в конце октября 1956 года, лишь в ошибках экономической политики (и в недостаточном повышении жизненного уровня); они считают, что экономические причины массовых недовольств нельзя искать в экономическом базисе, поскольку это обрекает **социалистические** производственные отношения вместо ошибки экономической политики.

Вопреки этому, автор считает, что экономическая политика не отделяется китайской стеной от производственных отношений. Социалистическое государство, которое является владелцем основных средств производства, со своей экономической политикой непосредственно создает производственные отношения. Если созданные экономической политикой отношения в производстве и распределении недостаточно удачны с точки зрения развертывания сущности социалистических производственных отношений (социалистической общественной собственности, непосредственного общественного производства и распределения по труду), то тенденции, находящиеся в сущности социалистического экономического базиса и экономические законы социализма, не могут в достаточной мере пробиваться, и не развертывается социалистическое сознание как движущая сила общественного развития.

Целью исследования ошибок, возникавшихся в экономическом базисе, конечно является не обречение социалистического характера производственных отношений, а то, чтобы исследовать следствие ошибок экономической политики и показать, что они в общественном производстве и распределении создали конкретные условия, отношения, противоречащие существенным взаимосвязам социалистических производственных отношений и также показать, как это воспрепятствовало развитию социалистического сознания.

Усиление действия демократического централизма в экономической жизни, а также повышающаяся роль самостоятельности предприятий и индивидуальной заинтересованности создают благоприятные условия для развертывания основных черт социалистических производственных отношений. Этому придается большая роль и в развитии производительных сил. Напротив, некоторые ошибочно установленные конкретные элементы производственных отношений, искажающие основные черты социалистических производственных отношений и удушающие тенденции этих основных черт, воспрепятствовали развитию производительных сил и в том отношении, что развитие — хотя оно шло несравненно быстрее, чем прежде, все же — не было таким быстрым, как это было бы возможным при беспрепятственном развертывании социалистических производственных отношений.

Характер производительных сил и **основные черты** производственных отношений при социалистическом способе производства находятся в постоянном соответствии. В ходе развития не основные черты производственных отношений, а отношения, действительно возникающиеся в общественном производстве и распределении, устареют как формы и впадут в неантагонистическое противоречие с производительными силами. Государство во всех случаях может разрешить или довести до минимума это противоречие путем поправок устарелых форм.

Роль государства в оформлении социалистических производственных отношений является важным преимуществом, но это в то же время означает и то, что государство может оформить и ошибочные производственные отношения, которые впадут в противоречие не вследствие их устарелости, а потому что, они с самого начала являются несовременными и ошибочными в том отношении, что не выражают основные черты производственных отношений.

Либо устарелые экономические формы и отношения, либо отношения, заранее ошибочно определенные экономической политикой, впадут в противоречие с развитием производительных сил. Срочнейшая задача экономической политики заключается в разрешении противоречия, ибо это является условием стремительного развития производительных сил, полного развертывания основных черт производственных отношений и победы социалистического сознания. И таким образом надо бороться против подрывной деятельности классового врага.

Пал Сакал:

Материальная заинтересованность в производстве по контрактации

В последние годы в Венгрии выращивали растения по контрактации на площади, в три-четыре раза больше, чем до второй мировой войны. Однако, одновременно с ростом посевной площади, в значительной мере сократилась средняя урожайность выращиваемых по контрактации культур с одного катастрального хольда,

Исследования, направленные на разведование причин сокращения средней урожайности, показали, что основной причиной сокращения урожайности являлось нарушение принципа материальной заинтересованности производителей. Например, исчисление доходности производства сахарной свекли показало, что еще в 1955 году несколько сотен кооперативов, специализированных на производство сахарной свекли, и около 200 тысяч единоличников могли достигнуть более высоких доходов при выращивании менее интенсивных культур (например пшеницы и кукурузы), чем при производстве сахарной свекли.

Изданное в начале года постановление коренным образом изменило систему цен растений, выращиваемых по конктрактации. Это постановление в большой мере повысило основные цены и отменило премии. Этим самым производство культур по конктрактации стало доходным и для хозяйств, располагающихся менее благоприятными пройзводственными условиями.

Дьердь Адам:

Роль науки и исследования во второй промышленной революции

В введении статьи автор указывает на то, что, если промышленная революция на первых ее этапах вовсе не зависила от достижений науки, то вторая промышленная революция является — по всей вероятности в результате освобождения основного источника энергии, атомной энергии — характерным научным завоеванием. И самые передовые формы автоматизации нельзя представлять без содействия армии ученных, без применения множеств научных достижений.

Поэтому, по мнению автора, при развертывании второй промышленной революции, наука играла решающую роль, что создало новое явление: включение науки в производительные силы на новой ступени эффективности, означающей качественный скачок. В наши дни наука преобразует всю хозяйственную жизнь, как промышленность, так и сельское хозяйство; с помощью электрических машин и т. д. внедряется в повседневную жизнь, а также и в домашнее хозяйство.

Поэтому, автор характеризует научное исследование как одну из тех областей, где значение науки проявляется наиболее явно. Автор статьи перечисляет несколько основных факторов повышения расходов исследования: исследование значительно повышает производительность труда; современное научное приспособление является очень сложным и дорогим, кроме того, для применения его необходимо большое число научных сотрудников; исследование стало первоочередным капиталовложением; экономическая конкуренция и на внутренном и на мировом рынке происходит как борьба научных приобретений; в ходе возникновения второй промышленной революции все больше отраслей промышленности технически преобразуются и станут источником возникновения новых областей производства.

Отрезок времени между научными открытиями и их применениями составляет в настоящее время 10 лет, но намечается тенденция к сокращению его.

Итак, исследование — по установлению статьи — станет как бы одной из ключевых „отраслей" эпохи второй промышленной революции.

В настоящее время источники науки — пишет в заключении автор — в значительной мере используются для развития военной техники. Новая роль и значение науки сделает жизненно необходимым ослаблять гонку вооружения и заключить соглашение по разоружению.

SUMMARY OF THE ARTICLES

György Göncöl:

The Leninist market theory

In the theoretical discussion in Russia on the market at the end of the last century Lenin defended the orthodox Marxist views against the reactionary, utopistic or bourgeois misrepresenters of Marxist doctrines.

Marx's market theory might be condensed into the following thesis: Bourgeois production creates its own market and establishes, at the same time, its own market limitations. — It follows from this thesis that the market problem, the Marxist theory of crises, should not be identified or confused with the theory of realisation. It ought, however, to be kept in mind, that the problems of realisation and of market are not independent from each other.

Lenin has cleared this area of problems of all darkness; he has laid, at a later time, the scientific foundation for the investigation of the monopol capitalist market problem.

Proposition for a new method of economic industry management

The recommendation was compiled by the authors on the basis of the lessons drawn from a series of discussions in committees of economic experts in December 1956. The recommendations deal with novel methods to be followed in establishing an improved management of industry.

Authors firmly believe that a Socialist state, or a state building up Socialism, cannot do without conducting a planned economy. They maintain, however, that a planned economy does by no means necessarily involve the central prescription of every act of economic activity. It would be impossible, apart from being inpracticable, for a central authority, to lay down directives for everything. Material incentive may render many a prescript superfluous, provided the former affect the national economy in an advantageous manner. As far as individual enterprises are considered, only a few and decisive precepts will have to be resorted to, in the authors opinion, though they believe that central precepts will continue to be indispensable. An elastic manner will be required to establish properly the area of precepts, depending on the economic situation and also on the economic objectives.

The following instruments may, at least to some extent, substitute central precepts: information to be drawn from the National Economic Plan; (there is no reason whatever to presume, that this kind of information would fail to be comprehensively, and in their own interest, considered by the enterprises, in particular when drawing up their own enterprise plan; central distribution of decisive basic materials; grant of requested changes in the range of manufacture; price policy; wage policy; income curtailment system (taxing policy); credit and interest policy; foreign-exchange and customs policy.

The article presents then recommendations in detail as to the practical adoption of all the suggested methods.

Ilona Bieber—József Fábián—Emil Gulyás:

Remarks on the editorial of the „Közgazdasági Szemle", published in the 11—12 issue of 1956.

Article comments on the leader of the Economic Review dealing with the events in October and November 1956. Authors find that in evaluating those events an unmistakable stand should have to be taken by the Economic Review ,as the organ of a Marxist economic instute. The editorial is criticized for fostering, both by its pseudo-scientific comments, appearing disguised as Marxist views, and its ambiguous terming the erroneous opinions on the „revolutionary" character of the events. Editorial represents in many instances such a view, authors claim, as appears to be in agreement with the stand taken by certain Yugoslav comrades, that was given a uniform rebuke by the international Communist movement in the meantime.

The authors of the article criticize, among others, the following points of the leader:

According to the editorial an aggravated inconsistency between the forces of production and the relations of production was the basic cause of the events in October and November; whereas, authors maintain, the truth is, that the relations of production agree with the character of the forces of production in Hungary. No such conflicting situation can therefore come about as had been claimed by the editorial to have been the case. The editorialists subjected the Marxist term of the relations of production to a revision, confused economic policy, the methods and instruments of managing economy with the very relations of production. That was the way that had led to the insupportable stand as was manifested in the editorial under review. Grave mistakes had been committed in Hungarian economic policy before October 1956. The mistakes can well be corrected within the framework of the Socialist system. There is consequently no need for any modification of the Socialist relations of production.

The editorial under criticism maintained that, by establishing the workers' councils a „new and more solid foundation" was laid for the social ownership of the means of production. The obscure terming hints at a change in the ownership coming about at the time of the establishment of the workers' councils. This opinion appears to be in agreement with comrade Kardelj's view of state and social ownership being two different notions. The

means of production had been owned by the working class even before October 1956 in this country. The workers' councils are media enabling the workers to take a more immediate part in the management of the enterprises, however, no change in the ownership is entailed thereby.

The editorial claims that the bulk of the accomplishments in the period of the first five year plan were attained despite the centralization of industrial management and so forth. Centralization of industrial management along with the bureaucratism of the swollen administrative apparatus were, no doubt, the hotbed of many a mistake. However it be, it would have been scarcely possible without a centralized industrial management to attain all the accomplishments is the past years. A few figures may, perhaps, suffice to give an idea of what has really been achieved: industrial production went up to 277% in 1955 as against 1949, productivity was raised to 158% in the same period. In connection with the centralization of industrial management, authors deal also with certain wrong views that have been maintained jointly with the overrating of the importance of the law of value.

Editorial under criticism condemns right away the policy that had been formerly pursued in developing the farmers' cooperative movement. Achievements up to date are taken no notice of. This seems the more grave a fault for a furious offensive was launched by the class enemy on the Socialist sector of agriculture even at the time, when this critical editorial was written and published. The article attempts by figures to prove the considerabre progress accomplished by the farmers' cooperatives.

Editorial onesidedly draws a negative conclusion from the Hungarian adoption of Soviet experiences. This is a view which disregards the fact, that adoption of Soviet experiences accelerated a great deal the rate of progress both in the economic and the social sphere in this country. Soviet experiences have, notwithstanding the errors committed, been one of the decisive sources of our successes and will remain to be so also in the future.

The article raises the question of whether the committee of the editors of the Economic Review should be kept responsible for failing to fiercely fight the revisionist views manifested by certain Hungarian economists.

Zsuzsa Esze:

The essence of Socialist relations of pruduction and economic policy in our society

The polemical article treats the editorial of the Economic Review published in its issue Nr. 11—12 of 1956 and deals also with the criticism of the latter as appeared in the March 7 issue of the Economic Observer. Hinting at certain formulations in the editorial of, in the author's opinion, insufficient accuracy, its criticism is summed up as being theoretically wrong. Author finds that the criticism failed to present a Marxist—Leninist interpretation as far as the correlations of Socialist relations of production and the economic policy of the Socialist state are considered.

Many people believe that errors in economic policy alone, coupled with a but unsatisfactory rise in the living standard, accounted for the economic factors that had played a part in bringing about the dissatisfaction of the working masses late in October 1956. It is as well claimed that the economic causes of the mass discontent of the working people ought not to be attributed to the economic basis for, by such a judgement, the Socialist relations of production instead of errors in economic policy should have to be condemned.

Author maintains, however, that economic policy is separated by no great wall of China from the relations of production. The Socialist state, in control of the main means of production, creates relations of production directly by establishing an economic policy of its own. It may well happen that the situation in production and the distribution of goods brought about by a certain economic policy fail to sufficiently help develop the prevalence of Socialist relations of production, such as Socialist social property, direct social production and distribution of commodities according to the work performed by the individual. In such a situation certain tendencies rooting deep in the Socialist economic basis are hindered from becoming sufficiently effective. This applies to the economic laws of Socialism as well. In such a situation the Socialist consciousness of the working masses, the driving force of social development, cannot assert itself.

Investigations into the defects in the economic basis caused by errors in the economic policy should by no means aim at condemning the Socialist character of the relations of production altogether. It should rather be endeavoured to follow up the effects of an erroneous economic policy. Actual relations and situations in the social production and the distribution of commodities in apparent contradiction to essential relationships of the Socialist relations of production brought about eventually by a mismanagement of economic policy should be proved. How far has such an erroneous economic policy hindered the development of Socialist consciousness, this should be among the main objectives of similar investigations.

Democratic centralism gaining ground, increasing importance of the independence for enterprises, growing consequence of the material interest for the individual worker, are all alike in paving the way for the development of the essential features of the Socialist relations of production. They all have a great part in helping develop the forces of production in no less measure. Certain concrete elements in the relations of production as had on the other hand, distorted the main characteristics of the Socialist relations of production, choked. by being set up wrongly, their inherent trends, suppressed the development of the forces of production in so far as the rate of development has, though having been undoubtedly less slow than in the previous period, still failed to be so rapid, as it could have been with Socialist relations of production unhindered from developing.

A constant harmony among the nature of the forces of production and the *fundamental features* of the relations of production is characteristic of the Socialist mode of production. It is not the fundamental features of the relations of production that are rendered obsolete by the course of progress, but rather relations or rather forms, shaping up actually in the field of social production and the distribution of commodities, and appearing in non-antagonistic inconsistency with the forces of production. The state may solve or at least minimize this kind of inconsistency, in every actual instance, by modifying the forms found obsolete.

The role of the state is a great asset in forming Socialist relations of production, though it may as well mean that faulty relations of production could also be created by the state. Though faulty it be and inconsistent with the forces of production not by being obsolete, but rather by having originally been anachronistic and erroneous, meaning that they have failed to mirror the fundamental features of the relations of production.

Regardless of whether economic forms, or relations rendered obsolete, or relations set up originally in a faulty manner, by an economic policy, appear to be inconsistent with the development of the forces of production; the solution of the inconsistency seems to be the most urgent task of the economic policy. Restoration of harmony in this particular relationship is the prerequisite of a vigorous progress of the forces of production, of a full fledged development of the fundamental features of Socialist relations of production, of the victory of Socialist consciousness. This is also the way of fighting the battle with the undermining work of the class enemy.

Pál Szakál:

Material interest and forward contracts for bulk delivery of produce

The sown area for certain farm items in Hungary contracted for by the state with individual producers and cooperative farms was about triple or quadruple the size it used to be before World War II. Increases in the sown area were, however, followed by some considerable decreases in the average crop per cadastral acre.

Disregard of the farmers' material interest was found to be the principal factor that had caused the worsening average crops. Research into farming conditions has found that as far as e. g. the profitableness of growing sugar-beet was concerned, many a hundred farming cooperatives and about 200,000 individual farmers succeeded even in 1955 in making a great deal more profits by growing instead of sugar-beet certain produce items requiring a less intensive farming, such as wheat, maize etc.

A government decree published early this year made a radical alteration in the price-system of farm items contracted for by the state. Basic prices were substantially raised and the bonus-system relinquished altogether. The growing of farm items contracted for by the state was thus rendered profitable even for farms with less favourable conditions of production.

György Ádám:

The part of science and research in the second industrial revolution

Whereas the first industrial revolution was in its initial stages in no way a function of achievements by science, the possibility of using nuclear energy as the foreseeable main source of energy for the second industrial revolution renders the latter a typically scientific accomplishment, author points out in his introductory remarks. Automation in its highest developed forms is none the less hard to imagine if the devoted work of a legion of scientists and the application of a multitude of scientific achievements are not kept in mind.

Author claims science has had a decisive part in bringing about the second industrial revolution. A novel phenomenon has appeared: science became one of the forces of production at a stage of its efficiency at which increasing quantity has, by a leap, become quality. These days science transforms the whole of economic life, industry as well as farming, by electrical appliances it penetrates everydays life even households etc.

Scientific research appears to the author, as one of the fields in which the significance of science most obviously manifests itself. Some of the important factors that have brought about the tremendous increase in the expenditure involved by research work are listed; research increases productivity an extraordinary great deal; up-to-date scientific equipment is rather intricate and expensive, requiring for its operation a no small scientific staff; research has proved a first rate capital investment; competition at both the home and international market appears at an increasing rate as a struggle of competitive scientific accomplishments; ever more industrial branches become, in the course of the second industrial revolution, technically transformed with new ranges of work opening on them.

Scientific discoveries take, as a rule, ten years in average, to get adopted in manufacturing practice; recent trends indicate, however, a swift shortening of the period.

Research is thus, author claims, becoming one of the „key"-industries in the epoch of the second industrial revolution.

Scientific resources are still extensively made use of for the development of war techniques. The new role and significance of science renders a decrease in the armament race as well as agreements on disarmament imperative.

Szerkesztőség:
Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.

Kiadóhivatal:
Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 257.
Előfizetés: negyedévre 15 Ft, egy évre 60 Ft.

Terjedelem: 7 ív.
Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1957. április 8.
A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd u. 10. — 5148 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

A korszerű ügyvitel jövője

Az ügyviteli feladatok megoldására különböző módszereket és rendszereket alkalmaznak szerte a világon. Ezek közül a legutóbbi években szinte ugrásszerűen emelkedett ki a *lyukkártyarendszer*, mert ez tudja a legjobban kielégíteni azon számtalan kívánalmat, melyet a modern ügyvitel megkövetel. A lyukkártyarendszer sokoldalú alkalmazhatóságával, gyorsaságával és pontosságával ma már egyetlen más ügyviteli módszer sem versenyezhet. A lyukkártyarendszer állandó rohamos fejlődése az ügyvitel észszerűsítése szempontjából eddig el nem képzelhető távlatokat nyit.

Ma már számtalan példa bizonyítja, hogy városok, gyárak, kórházak, kutatóintézetek, bankok, biztosítóintézetek és más intézmények ügyviteli munkái a lyukkártyarendszerrel oldhatók meg a legmegfelelőbben. Korszerű iparvállalati ügyvitel a lyukkártyarendszer alkalmazása nélkül el sem képzelhető, mivel az iparvállalati ügyvitel csakis lyukkártyarendszerrel tehet eleget mindazon követelményeknek, amelyeket a műszaki-gazdasági vezetés tőle megkíván.

A termelékenység állandó növeléséhez és az önköltség csökkentéséhez a vállalatvezetésnek mindenkor tisztán kell látnia egyebek közt, hogy

mely termékekből mennyit és mikorra kell termelni;

rendelkezésre áll-e a kívánt mennyiségű és választékú termeléshez szükséges kapacitás;

kellően ki vannak-e használva és megfelelően vannak-e elhelyezve a gépi berendezések;

mennyi a legkisebb szükséges anyagmennyiség, s milyen mennyiséget kell még beszerezni;

mekkora a tervezett termeléshez szükséges idő- és létszámszükséglet szakmánként és kategóriánként;

mi a munkafolyamatok legésszerűbb sorrendje;

lyukkártyarendszerű szervezéssel tervezhetők és regisztrálhatók legcélszerűbben az átfutási idők;

mérhetők és csoportosíthatók a termelés folyamán keletkezett veszteségek;

ily módon kísérhető figyelemmel a termelés előrehaladása, a kész- és a félkésztermékállomány alakulása stb.

Ahhoz, hogy minderre pontos választ lehessen adni, ezer és ezer bizonylat százezerszámra menő adatának feldolgozása szükséges, ami rövid idő alatt csakis gépi erővel lehetséges.

Hazánkban az ügyvitel még csak kis mértékben gépesített, de a lyukkártyagép-kapacitás növekedésével a gépesítés mind nagyobb területre terjedhet ki.

A lyukkártyarendszerű ügyvitelre való áttérés minden vállalatnál előzetes szervezési munkálatokat igényel. Ezeket már az áttérés előtt célszerű végrehajtani, hogy így az áttérés zökkenőmentes, a feldolgozási munka pedig eredményes lehessen.

Minden vállalat elsőrendű érdeke, hogy mielőbb megtegye intézkedéseit a korszerű ügyvitel bevezetése céljából. Ebben kíván segíteni azzal, hogy tanáccsal, felvilágosítással, szervezéssel, a szükséges gépi kapacitás biztosításával és oktatással minden vállalat rendelkezésére áll a

GÉPI ADATFELDOLGOZÓ VÁLLALAT,

Budapest, V., Széchenyi rakpart 10.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

5

IV. ÉVFOLYAM 1957. MÁJUS

TARTALOM

Tauszk György: Önköltség és népgazdasági egyensúly 473

Csikós Nagy Béla: Az ár szerepe a szocialista gazdaságban 485

Haász Arpád: A jelenkori kapitalizmus sajátosságairól 502

Kismarty Lóránd: Kohászatunk gazdaságosságának és perspektívájának néhány kérdése 516

Garamvölgyi Károly: A mezőgazdaság tervszerű fejlesztésének kérdései 532

Kádas Kálmán: Az ökonometriai kutatás célkitűzései és módszerei 547

SZEMLE

Közgazdasági kérdések a román szakirodalomban *(Rózsa György)* 560

Vita a gazdasági irányítás tökéletesítéséről az Országos Tervhivatal tervgazdász körében *(D. Sz. J.)* 568

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Magyar és idegen nyelvű gazdasági tárgyú könyvek 573

A cikkek rövid orosz nyelvű tartalmi kivonata 579

A cikkek rövid angol nyelvű tartalmi kivonata 580

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Csikós Nagy Béla, az Országos Árhivatal elnöke; **Garamvölgyi Károly,** az Országos Tervhivatal munkatársa; **Haász Árpád** kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetközi gazdasági és politikai ismeretek tanszékének tanszékvezető tanára; **Kádas Kálmán,** az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem közlekedésgazdasági tanszékének tanára; **dr. Kismarty Lóránd,** a Műszaki Kiadó osztályvezetője; **Rózsa György** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Tauszk György** aspiráns, közgazdász.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, Benke István, Bognár József, Erdei Ferenc, Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Lázár György, Nagy Tamás, Szabó Gergely, Szabó Kálmán

TAUSZK GYÖRGY

Önköltség és népgazdasági egyensúly

A közelmúltban elkészült 1957. évi népgazdasági tervből elsőízben nyerhetünk *átfogó* képet arról, hogy az októberi ellenforradalmi események után milyen feltételek közt indult meg és bontakozhat ki a gazdasági élet konszolidációja és további fejlődése. A terv számaiból felmérhetők azok a közvetlen és közvetett károk, amelyeket népgazdaságunknak az események okoztak.

Maguk az események és politikai kísérőjelenségeik, majd a szocialista államhatalom helyreállításának és megszilárdításának különböző fázisai — közvetlenül és kihatásaikban is — viszonylag gyorsan érzékelhetők voltak úgyszólván az egész lakosság számára. Más a helyzet a gazdasági kihatásokkal. Ezek teljes felismerésére és felmérésére hosszabb időre volt szükség. Ennek egyik oka, hogy — hasonlóan az ellenforradalom politikai fegyvertárához, amely forradalmi, nemzeti, demokratikus köntössel álcázta a lényeget — a gazdasági kihatású események, így a teljesítmény nélküli bérfizetés, a termelés nélküli fogyasztás, a nemcsak kötöttségektől, de az állammal szembeni kötelezettségektől is „szabad" termékértékesítés, az export nélküli import stb. valódi tartalma hosszabb ideig nem volt világos a tömegek, de sok esetben a gazdasági szakemberek egy része előtt sem. Hozzájárult ehhez az is, hogy az események tényleges gazdasági kihatása többnyire nem mutatkozott meg azonnal. A termelési kiesések egy ideig — a korábbi időszakból felhalmozott készletek felhasználása révén — még az ugrásszerűen megnőtt vásárlóerő ellenére sem tették lehetetlenné a fogyasztók ellátását. A külkereskedelmet sújtó nagymérvű export-kiesések, az állami költségvetés elmaradó bevételei miatti deficit — hála a baráti segítségnek — nem jártak azonnal az egyéni fogyasztást fékező hatással. Az „összkomfortos sztrájk" csak a jövő hónapok kenyerét fogyasztotta el, a legközelebbi napokét nem. Mindez *akkor* sok embert megtéveszthetett a valóságot illetően. Most azonban már szembe lehet és szembe is kell nézni a tényleges helyzettel.

Napjainkban igen sűrűn szerepel különféle dokumentumokban és a gazdasági irodalomban *a népgazdasági egyensúly fogalma.* E fogalom alatt gyakorlatilag azt értik, hogy a legfontosabb összefüggések tekintetében a népgazdaság okvetlenül kielégítendő szükségletei és az e célra rendelkezésre álló források közt megvan, illetve biztosítható az összhang. Nincs és nem is konstruálható *egyetlen* olyan mutató, amely egymagában alkalmas lenne az egyensúlyi állapot kifejezésére. Van azonban több olyan alapvető népgazdasági összefüggés, amelyek komplex vizsgálata után megállapítható, biztosított-e a népgazdaság egyensúlya egy adott

időszakban vagy sem. Ilyen összefüggések mindenekelőtt a nemzeti jövedelem termelése és felhasználása, a külkereskedelmi áruforgalom és a nemzetközi fizetések mérlege, a vásárlóalap és az árualap mérlege, a munkaerő-mérleg, a legfontosabb anyagmérlegek stb., más szóval a szükséglet és a rendelkezésre álló eszközök, a források és felhasználás közti arány. Egyensúly-hiánynak azt nevezzük, ha az okvetlenül kielégítendő szükségletek nem fedezhetők a rendelkezésre álló forrásokból. Egyensúlyról vagy egyensúly-hiányról *abszolút* értelemben nem beszélhetünk. A fogalom viszonylagos: attól függő — milyen mértékben ismerik el a szükségleteket okvetlenül kielégítendőnek. Például 1952-ben nem volt egyensúly-hiány a vásárlóalap és az árualap között, annak ellenére, hogy a tervben a lakosság fogyasztási szükségletét csak alacsony szinten ismerték el. Ez persze nem jelenti, hogy a terv maga helyes volt. Az elmúlt évek során a népgazdasági tervek végrehajtása közben nemegyszer előfordult, hogy az egyensúly fontos összefüggések tekintetében átmenetileg, esetleg hosszabb időre is megbomlott. Például 1954-ben a vásárlóerő nem volt kellően fedezve árualapokkal, az állami költségvetésben átmeneti hiány mutatkozott. 1956-ban fontos anyagok, elsősorban az energiahordozók tekintetében mutatkozott hiány. Éveken át tartó folyamat volt a nemzetközi fizetési mérleg tőkés viszonylatban mutatkozó hiánya. Nem szólva a belső aránytalanságok okozta problémákról, amelyek elemzése nem tartozhat e cikk keretébe, a korábbi időszakok egyensúly-zavarait az jellemezte, hogy elsősorban a tervek *végrehajtása* során jelentkeztek, míg a *tervek egészét* illetően az alapul szolgáló nemzetijövedelem-mérlegben látszólag nem volt hiány.

Az 1956. évi októberi ellenforradalmi események és az ezután előállott helyzet olyan mértékben befolyásolták a népgazdaság fejlődését annak legfontosabb területein, hogy hatásukra nemcsak egyes döntő részletösszefüggések tekintetében került egyszerre veszélybe a szükségletek és a források összhangja, hanem a belföldön megtermelt nemzeti jövedelem egésze sem fedezi a népgazdaság *teljes* szükségletét. Közvetlen probléma lett a megbomlott népgazdasági egyensúly jellegzetes velejárójának: az inflációnak gyakorlati veszélye. Az 1957. évi tervben azzal a *minőségileg* új problémával kell számolni, hogy a *tervezett* nemzeti jövedelem nem fedezi a feltétlenül indokolt szükségleteket tartalmazó igényeket. Így az egyensúly csak a baráti országoktól igénybe vett kölcsön segítségével tartható fenn. Bár az elmúlt években is nemegyszer előfordult, hogy a *végrehajtás* során nőtt a külföldi adósságállomány, és így végül is többet használtunk fel, mint amennyit az adott időszakban megtermeltünk, a vonatkozó adatok nagyságrendi egybevetése is mutatja, hogy most más jellegű problémáról van szó.* Milyen tényezők okozzák a nemzeti jövedelem mérlegének egyensúly-zavarait?

A nemzeti jövedelem 1957-ben közel 10 százalékkal alatta marad annak a szintnek, amely 1956-ban reálisan el lett volna érhető (tervezett szint), és így elmarad az 1955. évitől is. Ennek fő oka az, hogy az 1957-re tervezett ipari és építőipari termelés volumene több mint 12 milliárddal alacsonyabb az 1956. évre tervezett termelési szintnél. Másrészt a terme-

* A külföldi adósságállomány növekedése az 1954-es évet kivéve egy-egy évben legfeljebb 3—800 millió Dft-t tett ki; 1954-ben, amikor a népgazdaság szintén egyensúly-zavarokkal küzdött, adósságunk 1,1 md Dft-tal nőtt. 1957-ben az előreláthatólag felhasználásra kerülő külföldi kölcsön összege meghaladja a 3 milliárd Dft-ot.

lési és forgalmi költségek is körülbelül 7,5—8 milliárddal magasabbak az 1956. évinél, ami ugyancsak jelentékenyen csökkenti a nemzeti jövedelmet.

A nemzetijövedelem-mérleg másik oldalán felhasználást növelő tényezők 1957-ben 1956-tal szemben: a több mint évi 4,5 milliárd kihatású béremelés és a parasztságnak a kötelező beszolgáltatás megszüntetéséből adódó évi 3 milliárd forintnyi jövedelemnövekedése. A lakosság egy főjére jutó fogyasztás végeredményben körülbelül 16—18 százalékkal lesz magasabb 1957-ben, mint 1955-ben.

Különösebb bizonyítás nélkül is belátható: nem rendezkedhetünk be tartósan arra, hogy a nemzeti jövedelem termelése a felhasználás alatt maradjon. Ha ezt tennők, vagy jelentős készleteket és tartalékokat kellene felélnünk, — ilyen arányú tartalékaink azonban nincsenek — vagy huzamos időn át kellene évenként az ideihez hasonló nagyságrendű külföldi kölcsönt igénybe vennünk. Az eddigi, különösen az elmúlt hónapokban szerzett tapasztalatok alapján — véleményem szerint — ilyen kölcsönre, tőkés forrásból, számunkra elfogadhatatlan politikai feltételek nélkül — ez idő szerint nem számíthatunk. A baráti országok — elsősorban a Szovjetunió — segítségére feltehetően a jövőben is számíthatunk. Gazdasági életünket azonban nem rendezhetjük be arra, hogy problémáink maximálisan saját erőből történő megoldása helyett végső soron más baráti országok dolgozóinak még ugyancsak jelentősen javítandó életszínvonala terhére növeljük saját népünk életszínvonalát. *Tartósan,* tehát mindenekelőtt a magunk erejéből kell egyensúlyba hoznunk gazdaságunkat. Vizsgáljuk meg ebből a szempontból, hogy a nemzeti jövedelem mely fő tényezőinél van lehetőségünk lényeges, az egyensúlyt jelentősen előmozdító változtatásra?

A *felhasználás* legnagyobb tétele (a teljes felhasználás 95,3 százaléka) 1957-ben a fogyasztásra jut. Ezen belül a lakosság fogyasztására kereken 76 milliárd forintot kell számításba venni, ami csak az életszínvonal rovására lenne csökkenthető. Ezt mindenképpen el kell kerülni.

A közületek tervezett fogyasztása az előző évhez képest több mint 20 százalékkal csökken. A körülbelül 6 milliárdos volumen további csökkentésére van ugyan némi lehetőség — elsősorban az állam költségvetési kiadásait érintő takarékossági intézkedésekkel —, de ez nagyságrendileg nem túlságosan jelentős és keveset segíthet a jelenlegi probléma megoldásában. Hasonló a helyzet a külföldi felhasználás (külképviseleti szervek, áruforgalmon kívüli külföldi költségek stb.) 1—2 milliárd folyó forintnyi tételével. A felhalmozásra éppen a fogyasztási alap adott nagysága és a nemzeti jövedelem alacsony színvonala miatt rendkívül kevés jut. Az állóalapnövekedés már 1955-ben is alacsony volt: a nemzeti jövedelemnek csupán 10 százaléka (9,9 mrd Ft). 1957-ben az állóalapok növelésére a megtermelt nemzeti jövedelemnek mindössze 4 százaléka jut, ami az 1956-ra tervezett összeg 48 százaléka. Ennek is több mint egynegyed része szociális és kulturális beruházásokra és lakásépítésre szükséges. Így az iparban — néhány alapanyag- és energiatermelést bővítő beruházás folytatása mellett — lényegében nincs lehetőség az állóalapok bővítésére. Ez a körülmény a további fejlődésnek, a kapacitások bővítésének, a műszaki színvonal emelésének és az ipari termelési struktúra átalakításának egyik leglényegesebb akadálya. Megjegyzendő, hogy ilyen alacsony felhalmozási hányad sem korábban nálunk nem volt, sem

másutt — szocialista vagy tőkésországban (rendkívül mély tőkés túltermelési válság átmeneti esetét kivéve) — nincs és huzamosabb ideig nem is tartható fenn. A felhalmozás csökkentésére tehát ugyancsak hiányzik a lehetőség.

Mindezt mérlegelve megállapítható, hogy a felhasználás csökkentésével legalábbis 1957-ben kevés lehetőségünk van a helyzet javítására. A megoldást tehát elsősorban a nemzeti jövedelem növelésében kell keresnünk. Ennek két útja lehet: 1. A termelési volumen közvetlen növelése (változatlan arányú élő- és holtmunka-ráfordítással); 2. Az önköltség (az élő- és holtmunka-ráfordítás) csökkentése. Az önköltségcsökkentés részben — a holtmunka-ráfordítás arányának csökkentésével — közvetlenül, részben — az élőmunka megtakarítása esetén — közvetve növelheti a nemzeti jövedelmet. Utóbbi esetben oly módon, hogy a felszabaduló élőmunka további vagy értékesebb termékek termelésére fordítható.

Kézenfekvő, hogy mindenekelőtt a termelés volumenének közvetlen növelésével kíséreljük meg a nemzeti jövedelem minél jelentősebb növelését. Erre vannak lehetőségek, bár — a közeli jövőt tekintve — ezek korlátozottak. Kívánatos lenne ugyan például az ipari termelés jelentős fokozása, de ehhez sem 1957-ben, sem a közvetlenül következő időszakban nincsenek meg mindenütt a szükséges feltételek, különösen ami az anyaggal való ellátottságot illeti. Az adott struktúra is nehezíti a termelés fokozását. A beruházási javak termelésének ugyanis — az állóalapnövelésre jutó nemzeti jövedelemrész alacsony szintje miatt — gátat kell szabni, a kapacitás tehát sem a gépiparban, sem az építőiparban nem használható ki egyelőre a régi szinten (még a megnövekedett lakásépítő tevékenység mellett sem). Másutt — különösen a könnyűiparban — a behozatali lehetőségek és szűkös devizakészleteink tartják elsősorban alacsonyan a termelés felső határait. A termelési színvonal emelése leginkább a struktúra változtatása mellett lenne kívánatos. Ez azonban — a rendelkezésre álló beruházási keretekre való tekintettel is — csak lassan mehet végbe. Mindez persze nem jelenti azt, hogy több területen ne lenne kívánatos és lehetséges is már 1957-ben az ipari termelésnek a tervezettnél nagyobb mértékű fokozása. Például az alapanyagok termelésében, különösen a szénbányászatban nemcsak kívánatos, de lehetséges is a termelés minél nagyobb mértékű növelése. Hasonló a helyzet — részben a termelés összetételének, választékának lehetséges módosításával — egyes feldolgozó iparágakban is. Több értékesebb, jövedelmezőbb exportcikk termelésével és kivitelével az anyagimport növelése is lehetséges stb. Jelentékeny mértékben növelhető a nemzeti jövedelem a termelés fokozása útján a mezőgazdaságban. Itt a termelési kedv élénkülése és a termelési biztonság megszilárdulása kell hogy eredménnyel járjanak. Tekintve azonban a mezőgazdasági termelés viszonylag kisebb részesedését a nemzeti jövedelem termeléséből, a mezőgazdaságban termelt nemzeti jövedelem 1956-ra tervezett 6,3 százalékos növekedése a hiánynak is csak kisebb részét pótolhatja.

A nemzeti jövedelem növelésének másik fő forrása a termeléssel kapcsolatos munkaráfordítások csökkentése. (Az ez irányú lehetőségeket élesen mutatja az is, hogy a termelési költségek rövid idő alatt igen nagy mértékben emelkedtek.)

Az önköltségcsökkentés — ha több évre visszatekintünk — mindig egyike volt a nehéz és részben megoldatlanul maradt népgazdasági feladatoknak. Miközben a termelési és más mennyiségi tervelőírásokat teljesítették, az önköltségcsökkentési terv általában csak kis részben valósult meg. Emlékezetes az az időszak (1954—1955-ben), amikor az önköltség az ipar és a mezőgazdaság számos területén olyan mértékben emelkedett, hogy a vállalatok veszteségeinek ebből eredő növekedése a költségvetési egyensúlyt is veszélyeztette. Világos, hogy az e téren mutatkozó hibák összefüggésben voltak a gazdaságpolitika más vonatkozásaival. Az összefüggések egy részének felismerése nem volt nehéz. A beruházási politikában gyakran elkövetett hibák (például hogy előzetes gazdaságossági számítások nélkül indítottak meg fontos beruházásokat, nagy számban állították le, kezdték meg újból, s hagyták megint abba költséges létesítmények építését) nem hatottak kedvezően az önköltségre. Az ipari struktúra átállítása címén nehézipari nagyüzemekben nagy propaganda kíséretében gyártott palacsintasütők, szeneslapátok és húsdarálók — legalábbis ami az önköltséget illeti — „aranyat értek". Az egyenlőtlen termelés, a hóvégi hajrá, a rossz minőség és a magas önköltség összefüggései sem szorulnak különösebb bizonyításra.

Az önköltség alakulására kiható más összefüggéseket ezután kell majd a tényanyag gondos elemzésével feltárni. Az adott keretek közt ezúttal néhány olyan tényezőt kívánunk megemlíteni, amelyek a múltban kedvezőtlen irányban hatottak az önköltség alakulására, és amelyekkel már a közeli jövőben gyakorlatilag foglalkozni kell.

Ilyen tényező sokat vitatott árrendszerünk. Évek óta ismert, példák százaival bizonyított, hogy az érvényes ipari termelői árrendszer akadályozza az önköltségcsökkentési feladatok helyes kitűzését, megvalósítását és ellenőrzését. A dotációs rendszer széleskörű alkalmazása lehetetlenné tette a munkaráfordítások megfelelő mérését, s zavart keltett a munka gazdaságosságának értékelésében. Az árrendszer fogyatékosságainak feltárása, amit éveken át sem követett az árak módosítása, a leginkább érdekelt területeken (például a szénbányászatban és a kohászatban) erősítette az olyan leszerelő nézeteket, hogy a nem gazdaságos, drága, deficites termelés *főleg* a helytelenül megállapított áraknak tudható be. Más területeken a nyereség — még ha különösebb anyagi érdekeltség nem is fűződött hozzá — a jó, gazdaságos munka nem mindig jogos tudatát táplálta.

Feltétlenül hátrányos volt az önköltségcsökkentést illetően, hogy nem fűződött hozzá kellő anyagi érdekeltség. Bár az önköltségcsökkentési terv teljesítése körülbelül 2—3 év óta — a vezetők szűk körére kiterjedően — a prémium egyik feltétele volt, ez az ösztönzés a gyakorlatban más fontosabbként kezelt tényezők mögött háttérbe szorult. Az önköltségcsökkentéssel elért nyereségből csak nagyon közvetett módon (igazgatói, vállalatfejlesztési alapokon át stb.) és kis mértékben részesült a vállalati kollektíva. Ez a probléma is hosszabb idő óta napirenden volt; megoldására különösen 1956-ban már folytak az előkészületek; minthogy azonban a vállalati nyereség az októberi eseményeket követően átmenetileg ellenkező előjelű eredménnyé (veszteséggé) változott, a nyereséghez kapcsolódó anyagi érdekeltség fokozására irányuló terveket sem lehetett eddig realizálni.

Sok hibát és tévedést okozott a múltban, hogy az önköltség mint üzemen belüli kategória és az egész népgazdaság szintjén számított önköltség elhatárolása és értékelése nem volt világos. A vállalatok elé természetesen csak azt lehet reális célként kitűzni, hogy saját tevékenységi körükben igyekezzenek csökkenteni a termelési költségeket és a leggazdaságosabb megoldásokat alkalmazni (más kérdés, hogy erre helyesen ösztönzik-e őket); de népgazdasági szinten a mélyebb összefüggések vizsgálatára is szükség lett volna. A vállalatok ugyanis — részben a helyi szempontokat előtérbe állítva, részben különböző előírások tendenciájától hajtva (példa erre az egyoldalú béralapellenőrzéssel párhuzamosan az anyaggal való takarékosságban való érdekeltség és az anyagfelhasználás ellenőrzésének hiánya) — nemegyszer úgy csökkentették az önköltséget, hogy az a népgazdaság számára nem volt előnyös. Elég itt a 2—300 kilométert utazó „olcsó" téglára utalni, amelynek szállítási többletköltsége sem a termelő, sem a felhasználó vállalatot nem terhelte. A rossz minőségű konfekcióáru is „gazdaságosnak" mutatkozott a ruhagyárban, s a kereskedelem forgalmi költségeit is legfeljebb a bankkamatokon keresztül növelte, holott — mint hosszú időn át „elfekvő készlet" — az anyag és a bér lehető legkárosabb pazarlását jelentette.

Hibáztatható az is, hogy az önköltségi kérdésekkel hosszú időn át csak az ipar vonatkozásában foglalkoztak behatóan. A feladatok kitűzése és számonkérése is itt volt a legalaposabb. A megtakarítási lehetőségek szempontjából igen fontos más területeken (ilyenek például a közlekedés és az állami mezőgazdasági üzemek) speciális problémáik miatt gyakorlatilag sokkal kisebb volt az ellenőrzés.

A tényanyag megfelelő feldolgozása után lehet eredményesen vitatkozni azon, hogyan befolyásolták az elmúlt években az önköltség és általában a termelés és a forgalom költségeinek alakulását a különféle tényezők. Kétségtelen, hogy egyes hibák elkövetése nélkül 1956 októberében a termelés kialakult szintjéhez képest jóval alacsonyabb is lehetett volna az önköltség, mint amekkora ténylegesen volt. De 1956 októbere után az önköltség alakulásában — az események egyenes következményeként — kedvezőtlen irányú alapvető változás állott be. Ezzel — az önköltség kérdése a megoldandó legsürgősebb problémák egyike lett.

A helyzetet a következő számok jellemzik:

Az ipari termelés 1956. IV. negyedében rendkívül alacsony volt, a tervezettnek csupán 42,8 százaléka. A termelés zöme október első két dekádjára esett; például novemberben a fontosabb cikkek termelése a szeptember havi termelés százalékában a következő volt: szén 12,8, hengereltacél 1,3, gyapjúszövet 6, pamutszövet 5,9, bőrcipő 11,2 százalék é. í. t. Az ipari termelési terv 42,8 százalékos teljesítéséhez a tervezett teljes béralap 103,4 százalékát használták fel. A negyedik negyedévben tehát minden 100 Ft termelésre több mint kétszer annyi munkabért fizettek ki, mint amennyit a terv előirányzott. A szénbányászatban például ekkor minden 100 Ft értékű széntermeléshez — csak munkabérből — 160 Ft-ot fizettek ki.

1957. I. negyedében — bár a népgazdaság helyzete gyorsan javult — a termelés még mindig 20 százalékkal volt alacsonyabb, mint egy évvel korábban. Jellemző adatok:

	Viszonyítási alap	Január	Február	Március
Egy napra jutó termelés	1956=100	72	91	86
Kifizetett munkabér	1956=100	113,5	118,7	106,6
100 Ft termelésre jutó bér	1956=100	152	130	124
Önköltség	Term. érték=100	118,5	111,8	108,5

Az állami vállalatok és a költségvetés kapcsolatai

		Január—Február
Bevétel	1956=100	79,0
Kiadás	1956=100	111,0

Mindezt mérlegelni kellett az 1957. évi terv-előirányzat kialakításakor. Ezért a terv az iparágak zömére és így az ipar (építőipar, közlekedés) egészére is a termelési értéket meghaladó termelési költségeket — más szóval deficites gazdálkodást — irányoz elő.

Önköltség a termelési érték százalékában

	1956. első háromnegyed évi tény	1957. évi terv
Ipar összesen	96,4	106,9
Bányászat	134,6	205,6
Energiatermelés	85,5	95,7
Vegyipar	95,5	103,2
Gépipar	88,4	101,1
Építőanyagipar	94,4	114,1
Könnyűipar	94,3	98,8
Építőipar	95,9*	105,2
Közlekedés	100,3*	113,2

* Tervszám

Az önköltségnövekedés kihatásai tükröződnek a vállalatoktól származó állami bevételek, illetve a vállalati nyereség-veszteség egyenlegének alakulásában.

	Vállalati nyereség (+), illetve veszteség (—) milliárd forintban folyó árakon számolva	Az állami vállalatoktól eredő összes bevétel (nyereség és adók) százalékban 1953. január 1-i árakkal számolva 1953=100
1953	+ 2,4	100,0
1954	— 1,8	91,9
1955	+ 1,4	91,5
1956	+ 0,8	78,8
1957 terv	— 7,8	65,0

Milyen fő tényezők alakították ki az 1957. évre ezt a helyzetet?

Egyrészt az ellenforradalmi események következtében elmaradt termelés és a külkereskedelmi mérleg részben ebből eredően igen feszült

helyzete, másrészt a termelés összetételének változtatására irányuló törekvés, továbbá az igen korlátozott beruházási lehetőségek mellett — az ipar egészét tekintve — 1957-ben nincs mód sem a termelési kapacitás teljes kihasználására, sem a korábbi termelési szint elérésére. A munka termelékenysége és intenzitása már ez okból is csökken. A kapacitáskihasználás és a munkaintenzitás csökkenése 1957-re a szénbányászatban 546 millió forint, a gépgyártásban 335 millió forint, a könnyűiparban 161 millió forint költségnövekedést okoz.* Meg kell azonban jegyezni, hogy a termelékenység nemcsak az előbb felsorolt okok miatt csökken. Például a könnyűipar I. negyedévi adatai szerint a termelékenység 14 százalékos csökkenéséből mintegy 8 százalék indokolható az intenzitás és a kapacitáskihasználás csökkenésével; a fennmaradó rész központi intézkedésekkel nem magyarázható.

A kormány számos jogos bérigény kielégítésével és a beszolgáltatási kötelezettség eltörlésével jelentős mértékben emelte az elmúlt hónapokban a dolgozók életszínvonalát. Ezek az intézkedések számszerűen lemérhető kihatásaikkal közvetlenül megmutatkoznak mind az önköltség növekedésében, mind pedig az állami bevételek csökkenésében. De a kormány által elhatározott mértéken jelentősen túlmenően is fizettek ki — szabálytalanul — béreket, különösen novemberben és decemberben. Ugyancsak számottevő a jóvá nem hagyott természetbeni juttatásnövelés is. Mindezek következtében — az érvényben levő termelői árak és az adott termelési költségek mellett — az iparban, az építőiparban és a közlekedés területén szinte valamennyi iparág, s a legtöbb vállalat veszteségessé vált, néhány területen pedig a korábbi jelentős mértékű nyereség minimálisra zsugorodott. Az említett népgazdasági ágak, amelyek korábban az állami bevételek túlnyomó részét szolgáltatták, 1957-re összességükben is veszteségesek. Ebből a helyzetből kiindulva kellett megoldást találni arra, milyen módon osszák meg a *népgazdaságot* végső kihatásában mindenképpen terhelő veszteséget az állam és az egyes gazdálkodó egységek közt.

Felvetődött, hogy még ez év folyamán mielőbb végre kellene hajtani az évek óta húzódó termelői árrendezést; ezzel — elismerve az árakban a tényleges önköltségszintet — a *vállalatok zöménél* egy csapásra meg lehetne szüntetni a veszteséget. (Természetesen ez az állami bevételek egyenlege szempontjából nem jelentett volna javulást.) Ez valóban radikális intézkedés lett volna, kihatásait végiggondolva azonban nem helyeselhető. A termelői árrendezés csak úgy érheti el célját, ha hosszabb időre pontot tesz a sokéves vitákra és az árak meghatározásához alapul szolgáló önköltség népgazdasági szempontból reális. Jelenleg nem ez a helyzet. A mai alacsony termelési, termelékenységi és ebből eredően magas önköltségi színvonal nem stabilizálható. Az ezen az alapon kialakított árak rendkívüli — rendkívül dezorganizált — termelési feltételeket rögzítenének. Sok tekintetben vitás még az árrendezés elvi alapja is.** Mindez, és az is, hogy az árrendező munka technikai elvég-

* Az ipari termelés tervezett szerkezetváltozásának megfelelően a kapacitáskihasználatlanságból eredő költségnövekedés súllyal a nehéziparban mutatkozik; a könnyű- és az élelmiszeriparban túlnyomórészt a termelékenység és az intenzitás csökkenése indokolja a költségszint emelkedését.

** A Szovjetunióban erről a kérdésről alapos tudományos vita folyik. Az illetékes magyar szakemberek éppen az elmúlt hetekben tanulmányozták hasznosítás céljából a Lengyelország és Csehszlovákia árrendszerének kialakításánál szerzett tapasztalatokat; munkájukat a Német Demokratikus Köztársaságra vonatkozólag a közeli jövőben folytatják.

zéséhez 8—10 havi idő szükséges, ellene szólt az árrendezés elhamarkodott végrehajtásának, bármennyire elkésett is az különben.

Másik lehetőségként kínálkozott, hogy a vállalatok tényleges veszteségét — amint az eddig is történt — utólag az állami költségvetésből térítsék meg. Ezzel a módszerrel kétségtelenül elkerülhető, hogy a vállalat akár áremelés formájában, akár más úton több állami támogatáshoz jusson, mint amennyit a tényleges többletköltségek megokolnak. Egy ilyen megoldás azonban — legalábbis ebben az évben — akadályozta volna, hogy a vállalati jövedelmezőséghez bármilyen anyagi ösztönzést lehessen fűzni és veszteséges vállalati gazdálkodást jelentett volna úgyszólván az egész népgazdaságban. Ez pedig sem a vállalatok önállóságának növelésével, sem az önállóságot előmozdító szervezeti megoldásokkal, így mindenekelőtt a munkástanácsok hatáskörével nem lett volna összeegyeztethető. Végül: ez a látszólag szigorúbb megoldás valójában a lazaságot táplálná. Hiszen a vállalatok veszteség-tényezői közt igen nagy összegben találhatók üzemen belüli hibákból keletkezett, az állam számára elfogadhatatlan költségtöbbletek (például a jogosulatlan béremelések kihatásai stb.). A veszteségek automatikus térítése perspektivátlanná tette volna a vállalatok gazdálkodását, pazarlásra ösztönözne és megnehezítené az ellenőrzést is.

Ezért az adott körülmények közt legcélszerűbbnek a vállalati ártámogatás rendszerének átmeneti bevezetése látszott. Ennek az a lényege, hogy minisztériumonként és fő termékcsoportonként meghatározták: milyen összeg illeti meg a vállalatokat a központi intézkedések következtében előállott költségemelkedések ellensúlyozására. Ennek megfelelően 1957. II.—IV. negyedében a vállalatok rendszeres pénzbevétele két fő forrásból ered: a normális árbevételből és a költségvetésből juttatott, előre meghatározott mértékű ártámogatásból. (1957. I. negyedére a kimutatott veszteségeket a régi módon utólag, teljes összegben megtérítették. E címen körülbelül 2,2 milliárd Ft került folyósításra. Továbbra is hasonló módon történik az úgynevezett nem ipari területek veszteségének rendezése.)

A minisztériumi iparban ártámogatás céljára 1957. II—IV. negyedére előirányzott összegek megoszlása néhány fontos területen:

	Ártámogatás* 1957. II.—IV. negyedévre millió forint
Minisztériumi ipar	3 700
Ebből: Szénbányászat	1 020**
KGM gépgyártás	580
Vegyipari Minisztérium	126
Könnyűipari Minisztérium	490
Ebből: Pamutipar	163
Gyapjúipar	64
Ruhaipar	44
Élelmiszeripari Minisztérium	295

* Az 1956. évben már megvolt dotációk és veszteségek nélkül.
** A korábbi költségszínvonal mellett is felmerülő veszteségek fedezésére szükséges 920 millió dotáción felül.

Az ártámogatás iparáganként váltakozva, a forgalmi adó nélkül számított termelési érték 1,5-től 66 százalékáig terjed. Így pl. a szénbá-

nyászat 65,7, az ércbányászat 66,4, a vaskohászat 11,7, a gépipar 10,6, a téglagyártás 35,5, a cementgyárak 1,5, a pamutfonodák 5,5, a ruhaipar 2,1, a hajlítottbútor-gyártás 11,4, a dohányipar 2,0 százalék ártámogatást kap.

Az ártámogatási rendszer a következő elvi meggondolásokra épül:

1957-ben az állam közvetlenül vállalja magára mind a korábbi évekből eredő, mind az október óta végrehajtott költségnövelő intézkedésekből származó vállalati veszteségek megtérítését oly módon, hogy korábbi veszteségek vagy központilag jóváhagyott költségnövelő intézkedések miatt, egyetlen vállalat se legyen veszteséges;

minden olyan vállalat, amely az elismert és megtérített költségtöbblet betudásával az elmúlt évinél jövedelmezőbben gazdálkodik, magasabb nyereséget ér el, részesedést kap a nyereségtöbbletből. Ez a részesedés részben fizetéskiegészítésre szolgál (a nyereségtöbblet mértékétől függően 1—4 heti fizetés összegének megfelelő részesedés folyósítható), részben a vállalat fejlesztésére fordítható;

amelyik vállalat éppen az elmúlt évinek megfelelő mértékű vagy annál alacsonyabb *nyereséget ér el* — természetesen az ártámogatás beszámításával — megkapja a korábbi rendszer szerinti igazgatói és segélyalapot (a nyereség a költségvetést illeti);

Az ártámogatás nagyságának megállapításakor az elmúlt év I—III. negyedévéhez képest előállott költségtöbbleteket, tehát a béremeléseket, a termelési kapacitások kihasználatlanságát, a munkaintenzitás elfogadott mértékű csökkenését, a jóváhagyott természetbeni juttatásokat és (ahol ilyen volt) a hivatalosan engedélyezett anyagár-emeléseket vették figyelembe,

Az ártámogatás olyan mértékű, hogy 1957-ben valamennyi vállalat — tehát a korábban veszteséggel dolgozók is — deficitmentesen gazdálkodhatnak. Ahol mégis veszteség mutatkozik, ott feltételezhető, hogy vagy indokolatlan mértékű költségemelkedés állott elő, vagy a folyó gazdálkodásban vétenek súlyosan a gazdaságosság követelményeivel szemben. Ezért az ilyen vállalatoknál gazdasági természetű szankciók alkalmazására kerül sor, amelyek a prémiumcsökkenéstől a felelős vezetők anyagi felelősségrevonásán át a vállalat szervezeti formájának megváltoztatásáig vagy esetleg felszámolásáig terjedhetnek.

Az ártámogatási rendszer mellett elesnek az egyéb megoldási lehetőségekkel szemben felmerült fő aggályok. Az állam maga határozza meg kötelezettség-vállalása mértékét és tényezőit. Az egyes vállalatoknak juttatható ártámogatás összegét a központilag megállapított iparági kulcsok alapján, a vállalatok jövedelmezőség- és költséghelyzetét mérlegelve az irányító szerv határozza meg. A nyereségtöbbletből való részesedés anyagilag érdekeltté teszi a vállalati kollektívát a jövedelmezőség fokozásában, s előkészíti, hogy a számítási alapok és az ellenőrzés megszilárdulása után a teljes nyereségből történő — tehát jóval nagyobb mértékű és szélesebb vállalati kört érintő — részesedési rendszer kerülhessen majd bevezetésre. Az önköltség gyors csökkentésére ösztönöz, hogy az év második felében már nem a teljes ártámogatási összeg, hanem számítva a termelőkapacitások jobb kihasználására és a munkaintenzitás javulására, csak annak csökkentett része kerül automatikusan folyósításra.

Az április 1-én életbe léptetett ártámogatási rendszer az önköltségemelkedésből adódó pénzügyi problémáknak a vállalatok számára történő gyakorlati megoldása szempontjából 1957-re megfelelőnek látszik. Természetesen nem pótolhatja magát az önköltségcsökkentést és nem tekinthető tartós megoldásnak.

A magas önköltség terhét teljes egészében közvetlenül az állam viseli (sem a vállalatokra, sem a fogyasztókra nem hárítja át). Az ily módon kieső állami bevétel és a nem realizálódó anyagi érték (ami az állami bevétel kiesése mint pénzforma mögött van) hiányoznak. Ez évben — amint arról fentebb már volt szó — a külföldi kölcsönnel és a felhalmozás rendkívül alacsony színvonalon tartásával, valamint egyéb takarékossági intézkedésekkel (például a természetesen egyéb szempontból is fontos racionalizálással) még ellensúlyozni lehet ezt a hiányt, a következő évben azonban — legalábbis hasonló méretekben — már semmiképpen.

A vállalatokban a változott körülmények közt nagy lehetőségek nyílnak a minimális program megvalósítására, arra, hogy újból elérjék az elmúlt évi termelékenységi színvonalat. (Az önköltségcsökkentés céljainak kitűzésekor természetesen adottságként kell számolni a végrehajtott bérpolitikai intézkedések kihatásaival.) Hónapról hónapra javulnak a politikai feltételek. Ez előnyös a termelés szervezettségének fokozása, a munkafegyelem szilárdítása, a több és jobb munka teljesítésére ösztönző bérezés kiterjesztése szempontjából. Az alacsonyabb termelési szint hatása az önköltségre sem okvetlenül negatív. Igaz, az állandó költségek aránya és súlya nőtt, de vannak költségcsökkentési lehetőségek, amelyek éppen a kapacitás kisebb arányú kihasználása nyomán tárhatók fel. Például sok helyütt tömöríteni lehet a termelést a gazdaságosabban működő — jobban felszerelt — üzemekbe, üzemrészekbe (ezzel esetleg beszüntethető egyes cikkeknek nem gazdaságos helyen és módon történő gyártása). Az alacsonyabb termelési szint megkönnyíti a tartalékgyűjtést, különösen félkésztermékekben és alkatrészekben. A termelés periodikus hullámzásának sokéves problémája is könnyebben megoldható; kiküszöbölhetők a hóvégi hajrá és az azzal járó jelentős többletköltségek. Az élőmunka felhasználását egyoldalúan korlátozó régebbi ellenőrző módszerek megszüntetése megkönnyíti a munkaigényesebb, értékesebb termékek gyártását.

A vállalatok önállóbb gazdálkodása, az anyagi érdekeltség új formái egyaránt kedvező irányban befolyásolhatják az önköltség alakulását. Ugyanakkor számolni kell azzal is, hogy egyes vállalatok nemcsak az önköltség csökkentésével, hanem az árak emelése útján is megkísérlik fokozni a jövedelmezőséget, annak ellenére, hogy az ismertetett 1957. évi rendszer változatlan színvonalú árakkal számol. Természetesen nem az az áremelés aggasztó, amikor értékesebb, jobb termékek gyártására való áttérés jut kifejezésre az árakban. De a vállalatok jelentős részénél már a múltban is igen erős tendencia volt észlelhető arra, hogy termékeik árát a mindenkori lehetőségek teljes kihasználásával, nemegyszer pedig az érvényes ármegállapítási szabályok megkerülésével is emeljék. A termelői árak rendezetlensége évről évre erősödő „elvi alapot" ad ehhez a törekvéshez. A vállalati jövedelmezőség előtérbe kerülése (ami nagyarányú termeléskieséssel és sok cikkben mutatkozó hiánnyal párhuzamosan következett be) tovább fokozza az

árak emelésére irányuló tendenciákat, a bekövetkezett önköltségemelkedés pedig (még ha azt, ami jogos belőle, az ártámogatással el is ismerték) erősíti az áremelés indokoltságának „erkölcsi" alapját. Az ármegállapítási jogkör folyamatban levő decentralizálása (bár önmagában helyes, mert erősíti az önálló gazdálkodást), az adott körülmények közt közvetve szintén megkönnyíti az áremelésre spekulálók helyzetét. Az árszínvonal szilárdságát megfelelő árellenőrzéssel lehet biztosítani.

Az önköltség növekedése érzékenyen érinti egyébként is jelentős ártámogatással dolgozó külkereskedelmünket. Ha az exportot érintő önköltségemelkedésre csupán az exportnak a nemzeti jövedelemhez mért aránya alapján következtetünk, akkor egészen nyers számítással is arra az eredményre jutunk, hogy az 1957-ben várható költségnövekedésből körülbelül 1—2 mrd Ft sújtja a kivitelt. Ezen az sem változtat, hogy az ártámogatási rendszer következtében az önköltségemelkedés idén az árakban nem juthat kifejezésre. A kivitelre kerülő termékekre fordított belföldi költségtöbblet jellegét nem módosítja az, hogy a termelővállalatnak adott belföldi ártámogatás formáját ölti, és ezért az idén az árakban nem juthat kifejezésre.

Az önköltségcsökkentést nagymértékben előmozdíthatják az újra meginduló üzemen belüli és üzemek közti vetélkedés, a szocialista munkaverseny eredményei. Azokban az üzemekben is, ahol a termelés mennyiségi növelése meghatározott mértéken túl nem kívánatos — az idén sok ilyen lesz —, a minőségi és gazdaságossági versenycélok kitűzése sok tartalékot hozhat felszínre.

A népgazdaság egyensúlya az 1957. évi terv végrehajtásához rendelkezésre álló eszközökkel és intézkedésekkel biztosítható. Ehhez azonban mindenekelőtt a tervelőirányzatok hiánytalan teljesítése szükséges. A terv egyik fontos célkitűzése, hogy az iparban lényegileg ez év végére ismét elérjük a munkatermelékenység 1956. szeptemberi színvonalát. Ez a termelési költségszint tervezett fokozatos csökkentése szempontjából a legfontosabb feladat.

A népgazdaság a november—decemberi mélypontról már eddig is sokkal gyorsabb ütemben fejlődött fel, mint azt akár egy-két hónappal ezelőtt is a gazdasági szakemberek nagy része gondolta volna. Ez a tény mindenekelőtt népi demokratikus gazdasági rendszerünk egészséges alapjait, a súlyos veszteségek utáni gyors regenerálódó képességét mutatja.

A kormány már eddig végrehajtott jelentős bérügyi és más életszínvonal-emelő intézkedései meggyőzően bizonyítják a kitűzött célok helyességét. Most azokat a veszélyeket kell elhárítani, amelyek a hozott intézkedéseknek teljes mértékben történő megvalósítását: a nominálbér- és -jövedelem-emelkedés reáljövedelem-többletté való átalakulását veszélyeztethetik. Ennek érdekében pedig az elsőrendű tennivalók egyike az önköltségcsökkentés minden lehetőségének kiaknázása.

CSIKÓS NAGY BÉLA

Az ár szerepe a szocialista gazdaságban*

A gazdaság állami szabályozása és az értéktörvény

A szocialista országokban a közgazdászok figyelme egy idő óta a gazdasági mechanizmus, ezen belül különösen az árkérdés felé irányul. A szocialista gazdasági törvények objektív jellegének tisztázása, az állam mindenhatóságába vetett hit lerombolása és az értéktörvény szocializmusbani szerepének a felvetése elengedhetetlenül szükséges volt ahhoz, hogy megindulhasson a közgazdasági kérdések tudományos vitája. Ez a vita az első időben a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban is a beruházások hatékonyságának problematikájára korlátozódott, de később azokban a szocialista országokban, ahol az áruforgalmon belül viszonylag magas a külkereskedelem részesedése, a külkereskedelem gazdaságosságának kérdésére is kiterjedt. Tovább szélesítették a vita kereteit a Német Demokratikus Köztársaság egyes közgazdászai, akik az értéktörvény működésével összefüggésben bírálták a hatósági árak merev rendszerét. Az árkérdés irodalmi vitája megindult a Szovjetunióban, a Lengyel Népköztársaságban és a Magyar Népköztársaságban is. Ilyképpen az egyes partikuláris kérdések vitája a szocialista gazdasági mechanizmus általános vitájává terebélyesedett, s a kérdést ma már egyes közgazdászok úgy vetik fel: célszerű-e fenntartani a hatáskörök túlzott központosítását és az egyoldalúan a tervutasítások rendszerén felépülő gazdasági mechanizmust? Nem származnának-e jelentékeny előnyök abból, ha a nyílt és közvetlen állami utasításokat nagymértékben gazdasági ösztönzőkkel helyettesítenék?

A rendelkezésre álló külföldi és hazai vitaanyag alapján arra a megállapításra lehet jutni, hogy a szocialista gazdasági mechanizmus megreformálása terén egyes magyar közgazdászok képviselnek leginkább „túlhajtott" nézeteket. Közgazdászaink egy része úgy véli, hogy ha megfelelő árrendszerünk lenne, a rentabilitás minden esetben és feltétlenül a vállalatok egyszerű és egyértelmű összehasonlítására alkalmasan kifejezhetné a végzett munka minőségét. Alapvető feladatnak éppen ezért az árreformot tekintik. Azt hangoztatják, hogy az árrendszer megfelelő tökéletesítése esetén lényegében csak a vállalati jövedelmezőségben való anyagi érdekeltséget kell megteremteni, mert az egyszerű újratermelést a szállítási szerződések rendszerében a gazdasági ösztönzők a népgazdaság érdekeinek legmegfelelőbb módon szabályozhatják. Véleményük szerint ilyképpen nem lenne szükség arra, hogy az állam a

* A tanulmány megírásához felhasználtam „Árpolitika az átmeneti gazdaságban" készülő könyvem anyagát. (Cs. N. B.)

tervutasítások kiterjedt rendszerében oldja meg a gazdaságszabályozás feladatait. A vállalati tervutasítások körét a beruházások szabályozására lehetne korlátozni.

A gazdasági ösztönzőknek messzemenő szerepet tulajdonító közgazdászok véleménye eltérő a tekintetben, hogy milyennek kell lennie annak az árrendszernek, amely a szabályozó funkciót betöltheti. Vannak, akik szerint a hatósági árak rendszerét fenn kell tartani, de gyökeresen meg kell változtatni az árképzési módszereket egyrészt oly módon, hogy az újratermelési folyamatokhoz szervesen hozzátartozó költségek kifejeződjenek az önköltségben, másrészt oly módon, hogy megszűnjön a termelői és a fogyasztói árak elszakítottsága. Megint másoknak az a felfogásuk, hogy ha a piac egyensúlyban van és bőségesen van áru, ilyen helyzetben nincs, vagy csak leszűkített területen van szükség hatósági árakra; az együtt mozgó termelői és fogyasztói árakat a piacnak kell alakítania. A részleteiben eltérő felfogások lényegében ezen két álláspont körül konkretizálódnak.

Melyek azok a leglényegesebb okok, amelyek miatt az ár termelésszabályozó szerepe az állami iparban egyáltalában napirendre került?

Ez a kérdés elsősorban azért vetődött fel, mert az állami ipar működését meghatározó központi tervutasítások szabályozó jellege a különböző feladatokra eltérő. A termelés bővítésére rendelkezésre bocsátott összegek és árualapok szigorú meghatározói a beruházásoknak. Ezzel szemben az egyszerű újratermelést meghatározó tervutasítások olyan irányszámok, amelyektől el lehet térni (pl. a termelési terv tekintetében az állam általában abban teszi a vállalatokat anyagilag érdekeltté, hogy ne csak teljesítsék, hanem túl is teljesítsék a tervszámokat). A gyakorlatban egyszer többet, máskor kevesebbet gyártanak a tervben előírtnál. A valóságban sohasem az történik, amit a terv előirányzott. Ugyanakkor az a törekvés, hogy a termelést és a termelés feltételeit mindenre kiterjedő módon központilag határozzák meg, sokirányú belső ellentmondást teremt a vállalati gazdálkodásban és nagymértékben korlátozza a vállalatokat abban, hogy a gyártást gazdaságosan szervezzék. Amellett az egyedi árufféleségek százezres nagyságrendű választéka mellett azok termelése nem is szabályozható a központi tervutasítások egységes rendszerében. A részletes szabályozás a szállítási szerződések rendszerében történik. A szállítási szerződések jellege azonban más, mint a tervutasításé. A tervutasításban a központi államhatalom ad rendelkezéseket a tulajdonában levő vállalatoknak. A szállítási szerződésben viszont az egyenrangú állami szervek tárgyalásokon állapodnak meg.

Másodszor azért vetődött fel az ár termelésszabályozó szerepének kérdése, mert az állami iparon belül az értéktörvény ez idő szerint is nagyobb szerepet játszik, mint ahogyan azt feltételezik. A termelői árpolitika az árak meghatározásakor abból indul ki, hogy az egységes iparági nyereséghányad vállalatonként ugyan eltérő, de az egyes vállalatokon belül gyártmányonként azonos nyereséghányadokat eredményez. Erre épít az árpolitikai gyakorlat is, amikor bizonyos esetekben az átlagosnál magasabb nyereséghányadot állapítanak meg, ha ugyanis az állam a nyereséghányad differenciálásával is ösztönözni kíván bizonyos árufajták fokozott termelésére. Ezek az árpolitikai elvek ilyképpen feltételezik, hogy a globális vállalati nyereségben való anyagi érdekeltség

nem visz be torzító elemeket a gazdasági folyamatokba, illetőleg, hogy a nyereséghányad gyártmányonként csak az árpolitika tudatos elhatározása eredményeképp differenciálódhat. Gyakorlatilag viszont rendszeresen végbemegy a gyártmányonkénti nyereséghányad önkényes differenciálódása. Ennek okait az árrendszer és a jövedelmezőségi mutató összefüggéseinek tárgyalásakor külön is vizsgálni fogjuk. A nyereséghányad hatása a termelésre viszont nemcsak akkor juthat érvényre, ha az árpolitika a nyereséghányadot tudatosan differenciálja, hanem olyankor is, amikor ez a differenciálódás önkényesen megy végbe.

Melyek most már a merev hatósági árrendszer feltételei között az értéktörvény szabályozó hatásának megnyilvánulási formái? *a)* A vállalat a hatósági áron számára előnytelenül gyártható áruféleségeket csak a számára előnyös áruféleségek megrendelésétől függően teljesíti (árukapcsolás), vagy a központi tervben nem szereplő rossz árfekvésű cikkek gyártását megtagadja. *b)* A vállalat a terv megsértése útján a magas nyereséghányadú áruféleségekből nagyobb mennyiséget gyárt, mint amire a szállítási szerződés vonatkozik (szerződésen kívüli inkurrencia gyártása), illetőleg a rossz árfekvésű árufajtákból a kötbérkötelezettség ellenére is kevesebbet gyárt, mint amire a szállítási szerződés szól (szerződésszegés). *c)* Ha valamely iparágnak feladott rendelésvolumen nagyobb, mint amit az iparág a kapacitások maximális kihasználása mellett le tud gyártani és a tervutasítások nem a gyártási program mélységében határozzák meg a termelési feladatokat, az iparág a gyártási program összeállításakor elsősorban a rossz árfekvésű cikkeket hagyja el.

Utalni lehet arra is, hogy egyes áruféleségeknél mutatkozó viszonylagos hiány esetén a merev hatósági árrendszer sem képes megakadályozni az árak emelkedését. Az értéktörvény hatása burkolt áremelkedésekben, az új gyártmányok bevezetésén keresztül nyilvánul meg. A hatósági árjegyzéki rendszer bevezetésétől rendkívüli mértékben megnőtt az új gyártmányok száma. Az egyes áruféleségek forgalomban tartási idejének lerövidülése, az árukicserélődés gyorsulása és a választék bővülése főként azoknál az áruféleségeknél jelentős, ahol a hatósági ár veszteséget okoz és az új cikkek bevezetésére beruházások nélkül viszonylag rövid időn belül tág lehetőség nyílik. A vállalatok ama törekvése, hogy új áruféleségek bevezetésével javítsák a vállalati rentabilitást, olyan körülmények között érvényesült, amikor a vállalati vezetők nem a nyereség fokozásában, hanem a termelési terv és más mutatók betartásában, illetőleg túlteljesítésében voltak anyagilag érdekeltté téve. A nyereségre való törekvés tehát még olyan mechanizmusban is hatékony erőnek bizonyult, amikor a mechanizmus nem szolgálta ezt az érdekeltséget.

Végül az árnak mint tudatos szabályozónak felhasználásánál abból indulnak ki, hogy az értéktörvény megzabolázása céljából a múltban sokszor rendkívül aprólékos központi utasításokat kellett életbe léptetni. De olyan iparágakban, amelyek a legkülönbözőbb áruféleségeket számtalan változatban, méretben, minőségben, kiviteli formában, díszítménnyel állítanak elő, a legbonyolultabb tervutasításokkal sem tudták az értéktörvényt kirekeszteni. Ez a magyarázata annak, hogy az állam rendszeresen operatív beavatkozásokra is kényszerült. Az ilyenfajta beavatkozások azonban számtalan esetben mégsem voltak eléggé hatásosak és

főként nem eredményezték mindenkor az egészségtelen jelenségek felszámolását. Mindezek révén az értéktörvény spontaneitása működési körében csak leszűkült, lényegében azonban csak annak az árán, hogy nagymértékben csökkent a termelés gazdaságos szervezésének lehetősége. Ilyképpen a gazdasági mechanizmussal is összefüggnek azok az egészségtelen folyamatok, amelyek az utóbbi években az ipari gyártmányok önköltségének alakulása terén általánosan megfigyelhetők.

Mint látható, igen figyelemre méltóak azok a megfontolások, amelyekre a gazdasági mechanizmus gyökeres reformjának nézetei támaszkodnak. Ezeket a nézeteket nem lehet egyszerű deklarációkkal „elintézni". Egyetlen gazdasági probléma sem oldódik meg olyan kinyilatkoztatástól, hogy ha „tág kapu" nyílik az értéktörvény előtt, ezzel ellentmondás támad a szabályozási módszerek és a szocialista termelési viszonyok jellege között. Mindezzel csak a vita lehetőségét zárnánk ki és annak rendkívül termékeny hatásától fosztanánk meg magunkat. A gazdasági mechanizmus körüli vita mind nálunk, mind a többi szocialista országban pozitív és teljesen indokolt. Jelenlegi gazdasági mechanizmusunk maradéktalan megtartásának nézetét csak azok képviselhetik, akik a kötött gazdálkodás kiépítésében is a tervgazdálkodás megszilárdítását látják. Ezeknek azonban, ha álláspontjukhoz következetesek kívánnak lenni, a fogyasztási cikkek adagolását, tehát a jegyrendszert is a tervgazdálkodást szolgáló pozitív lépésnek kell tekinteniök. Az igazság az, hogy jelenlegi mechanizmusunk a korábbi évek túlméretezett gazdasági célkitűzéseit szolgálta. Pontosabban: a célkitűzések túlméretezettsége miatt és azok jellegének megfelelően a múltban a kötött gazdálkodás centralizált módszereit kellett alkalmazni. Amikor tehát gazdaságpolitikánk egyik meghatározója, hogy helyreállítsuk a célok és az eszközök összhangját, ennek velejárója, hogy felülvizsgáljuk és szocialista jellegének sérelme nélkül a mechanizmust is átalakítsuk. A hibák kijavításának szükségességét ma már általánosan felismerik. Nem könnyű azonban a hibák valóságos tartalmának és jellegének körülhatárolása. Ez a tanulmány azt a célt tűzte maga elé, hogy azokra a problémákra mutasson rá, amelyeket a vitában ez ideig figyelmen kívül hagytak.

Az árrendszer és a jövedelmezőségi mutató

A vállalati jövedelmezőségi mutató és a végzett vállalati munka minősége közötti kapcsolatot a merev, de helyesen felépített hatósági árrendszer feltételei között kell vizsgálnunk. Így kell eljárnunk azért, mert *a)* a rentabilitásnak mint az egyszerű újratermelés szabályozójának lehetőségét a rentabilitási elv legtöbb híve csak a hatósági árrendszer, az állam aktív központi árpolitikája mellett tartja keresztülvihetőnek; *b)* a szabad áralakulás feltételei között a rentabilitás mint szabályozó, olyan problémákat is felvet, amelyekre külön kell kitérnünk; *c)* azt kell megvizsgálnunk, hogy ha elvetjük a szabadabb áralakulást, „megmenthetjük"-e a jövedelmezőségi mutatót mint fő szabályozót.

Nem újkeletű az a követelmény, hogy a jövedelmezőségi mutató a vállalatok egyértelmű összehasonlítására alkalmasan kifejezze a végzett munka minőségét. Etekintetben azonban az ár kiszolgáló szerepe eléggé ingatag alapokon nyugszik. A termelői árak általános rendezését a

nyersanyagárak megállapításával szokták elkezdeni, és így haladnak tovább a vertikalitás utolsó fokáig. Valójában azonban a vertikalitás minden fokán megállapított árak visszahatnak a vertikalitás alacsonyabb fokán már megállapított árakra. A kölcsönhatások maradéktalan figyelembevétele úgyszólván lehetetlen. De ennél is súlyosabb probléma a társadalmilag szükséges önköltség megközelítése. Erre különösen a gépiparban alig nyílik lehetőség. Az individuális vállalati önköltség majd minden iparágban szerephez juthat. Olyan iparágakban, ahol az árképzés alapja az individuális önköltség, a vállalatnak az új cikkek bevezetésével tág lehetősége van arra, hogy a jövedelmezőséget egyszerű árképzési technikával javítsa. Az új cikkek ármegállapítása más problémát is felvet. A mi adottságaink mellett a hatóságilag rögzített árak jegyzéke havonta mintegy 3000 új gyártmány árával egészül ki. Ha nagyon pontosak akarnánk lenni, az új cikk árát csak a rokoncikkek árának változtatásával egybekötve volna szabad megállapítani. Erre azonban gyakorlatilag nincs lehetőség.

Tételezzük fel, hogy elméletileg mindent a leghelyesebben rendeztünk el. A termelői árrendszer ez esetben is csak az ármegállapítás időpontjában tükrözi a társadalmi munka arányait. A termelési feltételek rendszeresen megváltoznak, következésképpen az árarányok idők folyamán eltérnek a társadalmilag szükséges önköltségi arányoktól. Ez népgazdasági nézőpontból is problémákat vet fel, még inkább azonban a vállalatok szempontjából. Az operatív önköltség (a negyedévre utókalkulált gyártmányonkénti önköltség) a technika adott színvonalán nagy ingadozásokat mutat. Valamely iparcikk önköltsége függ a megrendelt mennyiségtől, a beszerzett anyag minőségétől, a kiegészítő profiloktól és egy sor más tényezőtől. A gépiparban a kisebb értékű áru önköltsége nagyobb lehet, mint a nagyobb értékű áru önköltsége, ha az előbbiből a szokásosnál kisebb, az utóbbiból a szokásosnál nagyobb mennyiséget kell legyártani. Az anyag minőségváltozásának kihatása az önköltségre különösen jelentős a textil- és a faiparban. A kiegészítő profilok kihatása az önköltségre olyan gyártmányoknál jelentős, amelyek termelésekor más áru gyártásához nagyüzemi technológiával közvetlenül felhasználható célhulladék keletkezik.

Tovább bonyolódik a probléma, ha nem a gyártmányönköltséget, hanem a globális vállalati jövedelmezőséget nézzük. Márpedig a javasolt gazdasági mechanizmus nem a gyártmányönköltséget, hanem a vállalati jövedelmezőséget kapcsolja össze az anyagi ösztönzéssel. Bármilyen elveken alapul is a termelői árrendszer, a vállalatoknál a nyereséghányad gyártmányonként differenciálódik. A differenciálódásnak elsősorban nem is az az oka, hogy a vállalat termelési feltételei áruféleségenként eltérőek, hanem az, hogy az önköltséget mozgató tényezők gyártmányonként eltérően alakulnak. Mindez azt hozza magával, hogy pusztán a gyártmányösszetétel változása jelentékenyen befolyásolja a vállalati jövedelmezőséget. A tömegcikkiparban kedvezőtlen gyártmányösszetétel veszteséget, kedvező gyártmányösszetétel rendkívül magas nyereséget eredményezhet. Nincs olyan hatósági árrendszer, amellyel ezt meg lehetne akadályozni.

Tételezzük fel, hogy a nagyobb jövedelmezőség egyértelműen fejezi ki a megtakarítást. Még ebben az esetben sem lehet a jövedelmezőségi elvet olyan kategóriának tekinteni, amely feltétlenül összhangban

van a népgazdaság tervszerű fejlődésével. Ha ugyanis az ár minden körülmények között helyes irányban ösztönöz, a költséggazdálkodás törvénye alól mégsem bújhat ki. Márpedig a költséggazdálkodás törvénye, hogy a viszonylag legmagasabb nyereséghányad nem a maximális, hanem az optimális kapacitáskihasználás színvonalán biztosítható. Ismeretes, hogy a mi anyagellátottságunk mellett pl. a szénbányászatban a kapacitások maximális kihasználása felel meg a népgazdaság érdekeinek. Mivel ez az önköltség relatív emelkedésével jár, itt a jövedelmezőségi mutató csak a népgazdaság érdekei ellen végezheti el szabályozó szerepét. De ugyanerre az eredményre jutunk akkor is, ha a rentabilitást az egész népgazdaság szempontjából ítéljük meg. A kevesebb szén a folyamatos termelést gátolja a feldolgozó iparokban. Az ennek nyomán fellépő költségprogresszió sokkal több akkumulációt emészt fel, mint amennyit hoz a széntermelés lefékezése az optimális színvonalra.

Lényegében ezek azok az okok, amelyek miatt nem megalapozott az a felfogás, hogy megfelelő árrendszerrel a jövedelmezőségi mutató az újratermelési folyamatok legjobb szabályozójává válhat. Akik erre gondolnak, fetisizálják az ár szerepét. Olyan követelményeket állítanak az árrendszerrel szemben, amelyeknek nem felelhet meg. Ha ezt a koncepciót tennénk az új gazdasági mechanizmus alapjává, jelentékeny hibák árán tanulnánk meg, hogy a szocialista gazdaságban egyaránt súlyos károk adódnak a gazdasági ösztönzők mellőzéséből és abból, ha egyoldalúan csak rájuk támaszkodnak. Valamennyire is fejlett népgazdaságban a gazdasági folyamatok rendkívül bonyolult rendszerével van dolgunk. Az egész népgazdaságra vagy egész termelési ágakra érvényes általános kategóriák sohasem alkalmasak arra, hogy egyedül rájuk támaszkodva megoldhassuk a szabályozás tervszerű feladatait. Ezek a feladatok sohasem az elvont gazdaságban, hanem az adott gazdaság konkrét viszonyai között merülnek fel, következésképp termelési áganként, iparáganként, szakmánként eltérő szabályozási módszereket követelnek. Ha a központi tervutasítások rendszerét bírálni kell, akkor — a gazdálkodás feltételeinek apró részleteire is kiterjedő belső ellentmondásai mellett — elsősorban azért, mert a szakmai sajátosságokat legfeljebb a tervezési űrlapok felépítésében — de itt sem következetesen — vette figyelembe. Úgy vélekedni, hogy a beruházások központi szabályozásán kívül a „semmi" utasítás veszi legmegfelelőbben figyelembe a szakmai sajátosságokat (mert az ár, a jövedelmezőség, az adó, a hitel stb. kategóriákkal minden a kívánatos irányba terelhető), a legteljesebb félreértése a szocialista állam gazdaságszervező és tervező feladatainak.

Az ár szerepe a piaci egyensúly fenntartásában

A merev hatósági árrendszer bírálói helyesen mutatnak rá, hogy az árak nem minden esetben teremtik meg a kereslet és a kínálat összhangját. A hatósági ár mellett a kínálat egyes esetekben nem tudja kielégíteni a keresletet, és ezért bizonyos áruféleségekből időnként hiányok lépnek fel. Más esetekben megint a kínálat lényegesen meghaladja a keresletet, és emiatt bizonyos áruféleségekből időnként felesleges készletek halmozódnak fel. Mindezzel összefüggésben hivatkozni szoktak a részleges áruhiány, illetve készletfelhalmozódás káros kihatásaira. Az áruhiány sorbanállásokat szervez és spekulációs tendenciákat táplál. A

kereskedelmi készletfelhalmozódás — ha a kínálat nem igazodik a kisebb kereslethez — növeli a készletben tartott áruk értékcsökkenésének veszélyét, és feleslegesen köti le a népgazdaság erőforrásait. Az indokolatlan készletfelhalmozódásban rejlő folyamatok különösen akkor károsak, ha rendeltetésszerű felhasználásukban azokat helyettesítő más áruféleségekben ugyanakkor hiány mutatkozik. Ilyen esetekben ugyanis egészen nyilvánvalóvá válik, hogy a kereslet és a kínálat összhangját az árarányok operatív változtatásával fenn lehetne tartani.

Az árkérdés vitájában résztvevő közgazdászok abban általában egyetértenek, hogy az árnak a vállalatra objektív meghatározónak kell lennie, vagyis az ár nem lehet a vállalat „játékszere". Vita van már azonban akörül, hogy mi teszi az árat objektív meghatározó tényezővé. Vannak, akik azt mondják, hogy ilyen szerepet csak a hatósági ár tölthet be. Mások úgy vélekednek, hogy a piaci árubőség állapotában a piaci törvényszerűségek is objektív meghatározók, mivel a piac ilyen állapotában a kereslet oldaláról fellépő ártényezők a döntőek. Azok, akik ezen az utóbbi álláspontón vannak, a piaci egyensúly esetén lehetségesnek, sőt kívánatosnak tartják a szabad áralakulást, illetőleg azt, hogy a hatósági árak rendszerét kizárólag a monopolhelyzetben levő vállalatokra tartsák fenn.

Figyelemre méltó, hogy ez a felfogás nálunk éppen olyan időszakban van elterjedőben, amikor a piacon egyensúlyi zavarok mutatkoznak. Ilyen körülmények között a szabad áralakulás az árak emelkedésére, az életszínvonal csökkentésére vezetne. Ezt a szabad áralakulás hívei sem akarják. Úgy gondolják ezért, hogy az állam előbb a hatósági árrendszer keretében teremtse meg a piaci egyensúlyt és ezt követően vezesse be az új gazdasági mechanizmust, amelyben a kereslet-kínálat összhangját általában az árautomatizmus, a monopolcikkekre pedig a hatósági ár tartja fenn. Éppen ebben mutatkozik meg a szabad árak felfogásának egyik gyöngéje. Amit a piaci egyensúly állapotában helyesnek tartanak, azt a megbomlott piaci egyensúly viszonyai között nem tartják lehetségesnek. Egyszóval: minőségi különbséget tesznek a piaci egyensúly helyreállításának államilag szabályozott módja és azon mód között, ahogyan ezt az árautomatizmus teremtené meg. Van-e alapvető különbség a kettő között? Nyilvánvalóan van. Az előbbi esetben az ár *egyike* azoknak az eszközöknek, amelyeket az állam igénybe vehet az egyensúly helyreállítása céljából; árintézkedésein kívül az állam tudatos kereslet elterelő megoldásokat is alkalmazhat. Az utóbbi esetben az ár a piaci egyensúly helyreállításának *kizárólagos* eszköze, s az új árszínvonalon a konkrét árak új arányai attól függően alakulnak ki, hogy mekkora volt a mennyiségi eltérés az egyes áruféleségeknél a kereslet és a kínálat között. Jól látják ezt a szabad áralakulás álláspontjának képviselői is. De milyen koncepció az, amely nem számol az élet reális tényezőivel, tudniillik azzal, hogy a piaci egyensúly körül mindenkor lehetnek zavarok. Ezeket a zavarokat az árautomatizmus is csak „levezeti" azáltal, hogy az árak a piaci követelményekhez igazodnak.

Végül is tisztáznunk kell, mi is az a piaci egyensúly? A tapasztalatok azt mutatják, hogy a piaci egyensúlyt a rendszeresen ismétlődő, mindig más-más árucsoportoknál fellépő zavarok megelőzése, illetőleg leküzdése útján tartják fenn. Egyensúly-hiány esetén is vannak árucsoportok, amelyekben a kereslet és a kínálat egyensúlyban van, viszont az ál-

talános egyensúly állapotában is lehetnek árucsoportok, amelyekben rögzített árakon ellátási zavarok léphetnek fel. Nem gyakorlati az olyan felfogás, amely az árubőség állapotát úgy képzeli el, mint amely rögzített árak rendszerében feltétlenül és minden áruféleségnél egyszer s mindenkorra kialakítható, illetőleg a szabad árak rendszerében garantálhatja az árszínvonal stabilitását és az áraknak csupán egyirányú, lefelé tartó mozgására vezethet.

A piaci zavarok megindítója a termelés és a kereslet összhangjának megbomlása, amikor tehát a kínálat még összhangban van a kereslettel. Ilyenkor ez az összhang a kereskedelmi készletek, adott esetben az állami tartalékok terhére valósul meg. Éppen ez ad időt ahhoz, hogy az állam körültekintően megvizsgálja a helyzetet, intézkedéseket foganatosítson, még mielőtt a termelés és a kereslet összhangjának felborulása ellátási zavarokra vezetne. Rendkívül gazdag tapasztalatokkal rendelkezünk annak igazolására, hogy a szállítási szerződések rendszere lehetővé teszi a várható ellátási zavarok korai jelzését, sok esetben a hatásos állami beavatkozást, végeredményben a dolgok olyan elrendezését, amely a szóban forgó áruféleség szakadatlan, kiegyenlített forgalmát biztosítja. A dolgok sokszor rendeződnek anélkül, hogy a fogyasztói árhoz hozzá kellett volna nyúlni. Sőt, a fogyasztói ár rögzítettsége ilyen esetekben egyik fő indítéka, hogy a problémát ne a dolog könnyebbik végén, az áremelés oldalán, hanem a nehezebbik végén, a gazdasági-műszaki szervezés, a termelés kiterjesztése oldalán fogják meg.

A piaci zavarokat elindító folyamatoknak a szabad áralakulás viszonyai között áremelkedésekre kellene vezetniök. Az árautomatizmus az államot mindig kész helyzetek elé állítaná és olyan problémákat is nyílttá tenne, amelyeket az állam a hatósági árrendszerben a fogyasztói árak fenntartásával, tehát belsőleg oldhat meg. Senkit se tévesszen meg, hogy tőkés viszonyok között egyébként kiegyensúlyozott piaci körülmények között hosszú távra stabilizált árak alakulnak ki. A tőkés nem *minden* piaci hatást számítol le az árakban. A szocialista gazdaság viszonyai között szabad áralakulásban ennek nagyobb a valószínűsége. Ott a tőkés az életére és utódaira kiterjedő perspektívával gondolkozik. Az állami vállalat képviselőjét viszont rövid lejáratú anyagi érdekeltség serkentené elhatározásában. Ezért a piaci egyensúly állapotában is ármozgások veszélyeztetnék a stabilitást, amelyre pedig elengedhetetlen szükség van, hogy az állam hatékony szabályozója lehessen a termelésnek, az egyéni jövedelmeknek és a jövedelemelosztási folyamatoknak.

Nincs reális alapja annak a feltevésnek sem, hogy a termelők konkurrenciája „kemény" szabályozó. Mi a biztosítéka annak, hogy olyan iparágakban, ahol azonos áruféleséget több vállalat állít elő, valóságos verseny jön létre közöttük és nem monopolmegállapodás. Ez utóbbinak valószínűsége a szocialista gazdaságban annál is nagyobb, mert az azonos szakmába tartozó vállalatok közös irányítás alatt állanak és a részükre biztosított legnagyobb önállóság mellett is egyenesen kívánatosnak tartanák — ha pedig hiányzik, úgy megszerveznék — azt a közösséget, amely számukra a legelőnyösebb piaci feltételeket teremtheti meg. Így azután egyenesen érthetetlen, hogy a szabad áralakulás hívei miért tartják megengedhetőnek a konkurrálva termelő vállalatok számára azt, amit maguk sem helyeselnek a monopolvállalatok részére. Hi-

szen a vállalat csak egyike azoknak a szervezeti kereteknek, amelyekben a gazdálkodást irányítják, s valamennyire is fejlett népgazdaságban a valóságos irányító legtöbbször nem a vállalat, hanem elsősorban a tröszt, az egyesülés stb., általában tehát az operatív összefogó szervezet.

De meg kell vizsgálnunk a fogyasztói ár kérdését olyan helyzetben is, amikor az nem tölti be a piaci egyensúlyozás szerepét, amikor tehát a rögzített fogyasztói árak mellett valóságos ellátási zavarok lépnek fel. Téves az a nézet, hogy ez a hatósági árrendszer sajátos hiányossága. Mivel az állam már az újratermelési folyamat alakulása nyomán előre látja, hogy pontosan meghatározható időpontban egyes áruféleségekből hiány fog mutatkozni, semmilyen akadálya nem lenne annak, hogy az érintett cikkek fogyasztói árát időben felemelje. Lehetséges, hogy az állami gazdaságpolitika nem mindig megfelelően oldja meg ezeket a feladatokat. De annyi bizonyos, hogy ez a hatáskör nem üthető ki az állam kezéből és nem bízható általános szabályozó automatizmusra.

Az ár egyensúlyozó szerepét nemcsak azok a közgazdászok hangsúlyozzák, akik éppen ilyen alapon jutnak el a szabadabb áralakulás álláspontjára, de olyanok is, akik a hatósági árrendszert egyébként változatlanul fenntartandónak tartják. Ez utóbbiak nem kívánják megszüntetni az államnak azt a hatáskörét, hogy közvetlenül szabályozza az árakat, de kifogásolják azt a módot, ahogyan ezt a hatáskört az állam a múltban gyakorolta. Úgy vélik, hogy az állam nem járhat el önkényesen, hanem az árpolitikát alá kell rendelnie a piaci követelményeknek. Ezért árpolitikai alapelvnek tekintik, hogy az állam a fogyasztói árat áruhiány esetén emelje fel, árufelesleg esetén pedig csökkentse azt. A hatósági fix árral szemben helyesebbnek tartják a hatósági maximális árat. A fogyasztási cikkek adóztatásával szemben helyesebbnek tartják a termelési adót (általában a termelési költségekhez kapcsolódó többcsatornás állami akkumulálási rendszert), amely különösen az átmeneti gazdaságban nagyobb védelmet nyújt az állami bevételek elsajátításával szemben, ugyanakkor megvalósítja a termelői és a fogyasztói ár együttmozgásának alapelvét. Helytelenítik tehát, hogy az állam az önköltségi elvre építi fel termelői árpolitikáját és a termelői árat kizárólag a termelés átlagos feltételeiben beálló változásoknak megfelelően mozgatja. A termelői árnak szerintük — bizonyos kivételektől eltekintve — a termelési feltételeket úgy kellene figyelembe vennie, ahogyan ez a fogyasztói árból adódik. Röviden: a fogyasztói árnak a piaci követelményekhez, a termelői árnak pedig a fogyasztói árhoz kell alkalmazkodnia. Hivatkoznak Marxnak arra a megállapítására, hogy a piaci árugazdaság viszonyai között az áruérték piaci értékké alakul át, amikor tehát a kereslet és a kínálat viszonya is szerephez jut az érték meghatározásánál, továbbá Marxnak arra a megállapítására, hogy a társadalmilag egyébként szükséges ráfordítás is felesleges munka lehet, ha a termék iránt a kínált árumennyiségben nincs kereslet.

Milyen észrevételeket lehet tenni a piaci követelményeknek alárendelt árpolitikai koncepcióval szemben? Mindenekelőtt az állam meghatározott esetekben még akkor sem emelheti a fogyasztói árat, amikor áruhiány lépett fel és akkor sem csökkentheti, ha árufeleslegek mutatkoznak. Egyes áruféleségekben a mutatkozó hiány vagy felesleg átmeneti jellegű lehet. Az előbbi pl. adódhat abból, hogy a termelést gátló kö-

rülmények lépnek fel, amelyeket rövid időn belül el lehet hárítani. Az utóbbi pl. adódhat abból, hogy a tervezett termelést az anyagkészletek felhasználásával jelentősen túlteljesítik és ezért később a termelés színvonalát megfelelően csökkenteni kell. Az első esetben nem lenne helyes, az utóbbiban pedig közgazdaságilag sem lenne indokolt, hogy az állam rövid lejáratú árintézkedésekkel alkalmazkodjék az átmeneti piaci helyzethez.

Nem lehet egyetérteni azzal sem, hogy a termelői árnak feltétlenül együtt kell mozognia a fogyasztói árral. A marxi értéktörvény szempontjából az az alapvető, hogy szabad áralakulás esetén a piaci ár a piaci érték körül ingadozik. És ez teljes egészében megfelel annak az általános tapasztalatnak, hogy a kereslet-kínálat kölcsönhatásán belül a kínálat oldaláról fellépő ártényező az elsődleges. Elsődlegesek a termelés feltételei. A piaci érték a társadalmilag szükséges ráfordítást nem helyettesíti valamilyen más kategóriával, hanem azt a szokásos kereslettől függően a legmagasabb, az átlagos vagy a legalacsonyabb ráfordítás szerint veszi figyelembe. Nem szabály, hanem kivétel, hogy a piacon értékesíthető árumennyiség után az ár nem fedezi a ráfordításokat. Nincs hatósági árrendszer, amelyben a termelői ár bizonyos mértékig ne különülne el a fogyasztói ártól és amelyben a termelői ármegállapítás elsődleges szempontja ne az önköltség lenne. A termelői ár eltérhet az önköltségtől, de ez mindig tudatos eltérés. Nem az a lényeges, hogy a termelői árat minden esetben az önköltségre építsék fel, de az igenis lényeges, hogy a termelő vállalatok bevételét meghatározó árképzésnek alapja *ne* a kereskedelmi haszonkulccsal csökkentett fogyasztói ár legyen. Egy már kialakított árrendszerben a kapcsolat természetszerűleg mechanikusnak tűnik, de nem lehet elvitatni az államnak azt a jogát, hogy forgalmi adó politikájával a fogyasztói áraktól függetlenül hajthassa végre a termelői árak rendezését, illetve, hogy a termelői áraktól függetlenül rendezhesse a fogyasztói árakat.

Világosan kell látnunk, hogy a fogyasztói árak leszállítása vagy felemelése az esetek nagy részében a meglevő termelési adottságokból folyik; az államot igen sokszor nem az a szándék vezeti, hogy a megváltozott ár hasson a termelésre, hanem az, hogy a kereslet és a kínálat összhangját a termelés adott struktúrája mellett hozza létre. Akár az általános termelési színvonal változása, akár a fogyasztásra és felhalmozásra előirányzott árumennyiségek közti arány megváltoztatása miatt kell új alapon létrehozni a piaci egyensúlyt, a szokásostól eltérő (nagyobb vagy kisebb) fogyasztási árualapok összetétele többé-kevésbé már adott, s az árintézkedéseket is ettől függően kell megtenni. Mivel itt a termelési oldal túlságosan ki lett hangsúlyozva, helyes lesz külön is leszögezni: valamely fogyasztói ár mellett meghatározott kereslet magában foglalja azt a követelményt, hogy az állam mindenfajta árufféleségből elegendő mennyiséget termeljen és bocsásson a lakosság rendelkezésére. Tehát annyit, amennyi a kialakult életszínvonalon biztosítja a normális ellátottságot. Ez azonban távolról sem mond ellent annak, hogy ha az állam például csak meghatározott fajtájú árutöbbletekkel tudja biztosítani az életszínvonal növelését, ezzel összhangban álló árintézkedésekkel javítsa az életszínvonalat. Az árrendszer éppen azáltal szolgálja ki a népgazdaságot, hogy a népgazdaság adott szerkezetében a termelőerők adott állapotában hozza létre a piaci egyensúlyt.

Maximális, vagy fix fogyasztói ár?

A maximális fogyasztói ár kérdését több oldalról kell megvizsgálnunk. A piaci követelményeknek alárendelt árpolitikai koncepció a maximális ár előnyeit abban összegezi, hogy a fix árhoz hasonlóan védelmet nyújt a közgazdaságilag indokolatlan áremelések ellen, ugyanakkor megteremti annak lehetőségét, hogy az árak lefelé elmozdulhassanak és (ami ennél fontosabb) hogy az árarányok rugalmasan változtathatók legyenek. De éppen ezekben a vélt előnyökben fejeződnek ki a maximális árak rendszerének valóságos hátrányai. A maximális árak rendszerével szemben — bizonyos megszorításokkal — ugyanazok az észrevételek tehetők, mint amelyekre már a szabad árak rendszerénél utaltunk. Maximális árat a tőkésállam általában háborús gazdálkodásban alkalmaz, de ilyen körülmények között ez egyben minimális ár, a fogyasztó felé tehát a fix ár képében jelenik meg. Mi a helyzet, ha a maximális árat a szocialista gazdaságban piaci árubőség közepette alkalmazzák az állami árszabályozás fő módszereként? Ilyenkor valóban sor kerülhet árlemorzsolódásra, de a felső árhatártól egyszer már elszakadt árak újból közeledhetnek is a felső árhatárhoz.

Ismeretes, hogy a reáljövedelmet a nominájövedelem és a fogyasztói árszínvonal együttesen határozza meg. Az életszínvonal árleszállítással és béremeléssel egyaránt emelhető. A szocialista állam csak ár- és bérpolitikájának megfelelő egybehangolásával szabályozhatja hatékonyan a jövedelemelosztási folyamatokat. Több megfontolás amellett szól, hogy a szocialista állam inkább béremeléssel és ne árleszállítással növelje az életszínvonalat.Béremelés esetén a vásárlóerő növekedése határozottabb, társadalmi kihatása kedvezőbb. A vásárlóerő-többlethez ez esetben azok jutnak, akik munkájuk révén arra elsősorban rászolgálnak. Jövedelemelosztási célkitűzéseit az állam bérpolitikával közvetlenebb formák között valósíthatja meg. A pénzmegtakarítások növekedése is erőteljesebb, ha az életszínvonalat változatlan árak mellett bérjavítással emelik, különösen, ha ezt a jövedelem differenciálódás fokozásával kötik egybe. Csak bérpolitikával érhető el eredmény, ha jelentéktelen árualap-többlet áll rendelkezésre és az állam viszonylag szűk társadalmi réteg fizetőképességét kívánja jelentékenyen növelni. Bérpolitikai intézkedésekkel csökkenthetők csak a szocialista társadalomban időnként fellépő bérfeszültségek is.

A szocialista állam bátran alkalmazhatja a béremelések politikáját, ha egyébként változatlan feltételek között általános a termelés bővülése vagy a termelési feltételek javulása, s akkor is, ha egyébként változatlan feltételek között korlátozza a közületi fogyasztást (s ezzel az élelmiszerek, valamint az iparcikkek széles körében bővül a fogyasztási alap). Az árleszállítás módszerét a szocialista államnak akkor kell alkalmaznia, ha a termelés bővülése vagy a termelési feltételek javulása csak egyes termelési ágakban következett be, illetőleg akkor, ha a közületi fogyasztás korlátozása az áruk szűkreszabott körében szabadít fel árualapot. Nyilvánvalóan árleszállítással kell a vásárlóerő átmeneti növelésének effektusát egybekötni, ha ezt elfekvő készletek mobilizálása teszi csak lehetővé.

A piaci egyensúly ár- és bérvonatkozásai — mint látható — bonyolult problémákat vetnek fel. Az árkérdés vitájának egyik fogyatékos-

sága, hogy ezeket az összefüggéseket mind ez ideig nem részesítette kellő figyelemben. Az árrendszer kérdésében helyesen csak akkor lehet állást foglalni, ha valamilyen álláspontra jutunk a bérrendszert illetően is. Ha valaki logikusan végiggondolja: a szabad ár szabad bérezést, a maximális ár maximális bérezési rendszert szül. Csak ilyen feltételezés mellett lehet valamennyire is világos közgazdasági tartalma a piaci követelményeknek alárendelt árpolitikai koncepciónak. A szocialista állam azonban a béreket nem rendelheti alá a piaci követelményekhez igazodó árrendszernek. Erre a szabadabb árképzés hívei sem gondolnak. De a maximális ár, ha rögzített bérrendszerrel párosul, csak az áraknak a felső árhatártól történő elrugaszkodása, majd az ahhoz történő újbóli igazodás állandó folyamatában, tehát az árak állandó mozgásában működhet. Miért? Elsősorban azért, mert az állami gazdaságpolitika nem indulhat ki abból, hogy az ármozgások automatizmusa rendszeresen felemészti béremelési politikájának anyagi alapjait. Az árak alakulása ilyen helyzetben nem is ellenőrizhető, mert mozgásuk nem szabályozott. Ha viszont az állam olyan helyzetben hajt végre bérügyi intézkedéseket, amikor a piaci árak elszakadtak a maximális áraktól, azok nyomán az árak emelkednek. Hiszen itt a bérügyi intézkedés csak helyébe lép annak az effektusnak, amit az árautomatizmus az árleszállítással már megteremtett, de amit a gazdaságpolitika bérpolitikával kíván egybekötni. Ezt azonban a dolgozók nehezen értenék meg. Elsősorban tehát a fogyasztói árnak a szocialista társadalomban megkívánt viszonylagos stabilitása teszi vitathatóvá a maximális árnak mint a fix ár helyébe lépő általános rendszernek a helyességét.

Az árkérdés tudományos vitájában úgyszólván fel sem merült a szervezett piac sajátosságainak kérdése. A szocialista állam nemcsak gazdasági megfontolásokból törekszik piaci egyensúlyra. A piac csak a kereslet oldaláról tűnik egységesnek. A fogyasztó valóban úgy ítéli meg, hogy egységes piaccal van dolga, s szükségletei kielégítésében kizárólag fizetőképessége korlátozza. Másképp ítéli meg a piacot az eladó. Ismeretes, hogy kapitalista viszonyok között a tőkés arra törekszik, hogy megbontsa a piac egységét. Erre leginkább a monopolistának van lehetősége. Nyilvánvaló, hogy a szocialista gazdaság viszonyai között a szervezett piacon érvényesülő fix ár a monopolár szerepét tölti be. A szocialista állam uralja a szervezett piacot és jól tudja, hogy a fizetőképesség a jövedelmek más és más nagyságrendjében különbözőképpen viselkedik. A kínálat oldaláról felismerhetők azok a különbségek is, amelyek a társadalmi osztályok, rétegek fogyasztási szokásaiban állanak fenn. Következésképpen a szocialista állam nem úgy tekinti a keresletet, mint egyszerűen a lakosság keresletét, hanem mint a társadalmi osztályok, rétegek, a kis és nagy jövedelmű fogyasztók összesített keresletét. A szocialista állam tudatosan megbontja a piac egységét, hogy megkülönböztetett irányelveket alkalmazhasson és eltérő módon alakítsa át a társadalmi osztályok, rétegek jövedelmét reáljövedelmekké. Ez a magyarázata annak, hogy fogyasztói árpolitikájában az állam nemcsak valamilyen fogyasztói árszínvonalat teremt, hanem arra is törekszik, hogy az árszínvonalon belül tudatos arányok legyenek a különféle árufajták, az árufajtákon belül pedig a különféle gyártmányok árai között.

A fogyasztói árarányok jelentékenyen eltérnek az értékarányoktól, így azoktól az arányoktól is, amelyeket a társadalmilag szükséges ön-

költség határoz meg. Bizonyos árufajták és konkrét gyártmányok termelését és piaci forgalomban tartását az állam például csak olyan feltételek mellett tekinti helyesnek, hogy azok árában meghatározott társadalmi tiszta jövedelem akkumulálódjék. Ilyképpen a meghatározott összegű állami akkumulációt tartalmazó fix ár nemcsak a keresletnek, de ennek visszahatásaként a kínálatnak is tudatos szabályozója. Hiszen itt a népgazdaságnak éppen ahhoz fűződik érdeke, hogy csak annyit termeljen, amennyi a fix áron értékesíthető. Megint más esetekben az államnak ahhoz fűződik érdeke, hogy a felhasználásban egymást helyettesítő áruk árai között meghatározott arányok érvényesüljenek, s hogy ezek az arányok csak az állam tudatos szabályozó tevékenysége nyomán változhassanak meg. Vagyis éppen a fixáras rendszerben nyílik lehetősége az államnak a fogyasztás irányítására. Ezt a lehetőséget korlátozná erőteljesen a maximális árak rendszere.

Mindezekkel az észrevételekkel szemben felhozható, hogy az árak elszakadását a felső árhatártól szigorú korlátok közé szorítja az önköltség és az állammal szembeni kötelezettségek teljesítése. Valójában azonban az ár mindenkor csak a társadalmi tiszta jövedelem terhére csökkenhet. A fogyasztói árból visszaszámított, vagy a termelői árra vetített százalékos forgalmi adó abszolút összege szükségszerűen csökken akkor, ha az ár csökken. Csak rendkívül bürokratikus módszerekkel lehetne az árleszállítást változatlan összegű adóbefizetéshez kötni. Ez utóbbi esetben is csökken a nyereség, amelynek nagyobbik része az össztársadalmi szükségletek fedezésére szolgál. Ne tévesszen meg bennünket, hogy a hatósági árak képzésekor viszonylag kicsi a felszámítható nyereséghányad. A valóságban a nyereség gyártmányonként 1 százaléktól 40 százalékig ingadozhat, s egyes árufajtáknál a 40 százalékot is lényegesen meghaladhatja. Tegyük ehhez hozzá: a termelés kiterjesztésével a legkülönbözőbb arányban csökkenthető az önköltség. A maximális ár rendszere ilyképpen olyan szabályozó elemet visz a termelésbe (a maximális ár képviselőinek éppen az az álláspontjuk, hogy az ár a termelést is szabályozza), amely egyes árufajták termelésének jelentékeny növelését, más árufajták esetében pedig a termelés szűkítését vagy megszüntetését eredményezheti. Adott esetben növekedhet a kínálat a legdrágább és megszűnhet a legolcsóbb választékokban. Miközben csökkennek a forgalomban levő termékek egyedi árai, az átlagárak emelkedhetnek. Ez a folyamat a mi viszonyaink között általában azért következnék be, mert az olcsóbb cikkeket nagyobb, a drágábbakat viszonylag kisebb sorozatban termelik, s ennek megfelelően alakultak ki áraik is. A termelés kiterjesztése ezért főleg az utóbbiaknál vezethet az önköltség jelentékeny csökkentéséhez.

Következtetések

A fentiekben jelenlegi hatósági árrendszerünk és árpolitikánk védelmének álláspontjából bíráltuk a gazdasági mechanizmus reformjának túlhajtott nézeteit. Ezeknek a nézeteknek vannak figyelemre méltó, pozitív oldalaik. Mégsem lehet egy szintre hozni azokat e nézetek negatív oldalaival, mert ez utóbbiaknak az a fő jellemzőjük, hogy a maguk helyén, leszűkítve alkalmazva helyes szabályozó elvek és módszerek éppen akkor válnak a szocialista gazdaságra veszélyessé, amikor *általánosan*

érvényesülő elvekként és módszerekként kívánják működésbe hozni őket.

A jelenlegi gazdasági mechanizmust kétfajta alapon lehet megreformálni. Az egyik alap az, hogy a szocialista termelési viszonyok objektív előnyeinek talaján azokat a szabályozó elveket és módszereket hozzuk működésbe, amelyek a tervgazdaság teljesebb kihasználására nyújtanak lehetőséget. Akik ezen az alapon állanak, felismerik az államnak azt a képességét, hogy helyes központosítással a legmegfelelőbben szabályozhatja a gazdaságot a szocialista társadalom javára. A másik alap az, hogy a szocialista gazdaság talaján a kapitalizmus különböző elemeinek legteljesebb és általános kihasználására törekszünk és az értéktörvényt helyezzük működésbe. Akik ezen az alapon állanak, azok tagadják annak lehetőségét, hogy központi irányítással megfelelő eredményekre vezethet a gazdasági folyamatok szabályozása. Mivel magyarázható, hogy az árkérdés vitája egymástól 180 fokkal eltérő nézeteket hozott felszínre? Ennek legfőbb oka kétségtelenül a jelenlegi gazdasági mechanizmusból eredő hibák jellegének megítélésében van. Akik a gazdasági mechanizmus megreformálását a szocialista gazdaság objektív előnyeinek teljesebb kihasználása útján keresik, abból indulnak ki, hogy a mechanizmusból eredő hibák periferikus jellegűek; az alapvető hibák a gazdaságpolitikából erednek, így csak a gazdaságpolitika megjavításával szüntethetők meg; az értéktörvényt a megváltozott gazdasági mechanizmusban periferikus jelleggel, de a múltnál tudatosabban és fokozottabban kell felhasználni, mert csak így szolgálhatja megfelelően, káros következmények nélkül a szocialista társadalmat. Akik viszont a gazdasági mechanizmus megreformálását a kapitalizmus elemeinek legteljesebb kihasználása útján keresik, abból indulnak ki, hogy a mechanizmusból eredő hibák alapvető jellegűek; ezeket a hibákat lényegében csak az értéktörvény széleskörű felhasználásával lehet megszüntetni; az értéktörvény széleskörű működése kapcsán fellépő hibák csak periferikus jellegűek lehetnek, amit az állam operatív beavatkozásokkal könnyűszerrel elháríthat, illetőleg megszüntethet. Ez az alapvető tévedés az értéktörvény szerepét túlbecsülő nézetekben.

Az elvi különbség tisztázása után most már az értéktörvény, az ár szerepét túlhajtó nézetek pozitív oldalaira fordíthatjuk figyelmünket. Azt kell közelebbről megvizsgálnunk, mi használható fel ezekből a hatósági árrendszer megjavításához, az ár pozitív szerepét gátló tényezők elhárításához. Végeredményben tehát, melyek az árkérdés nemzetközi vitájának legfontosabb pozitív eredményei?

1. Véget vetett annak a tendenciának, amely a termelői árban kizárólag az elszámolások lebonyolításának technikai eszközét látta, az árpolitikát pedig egyoldalúan a fogyasztás-irányítás szempontjának alárendelt fogyasztói árpolitikára korlátozta. Ma már nyilvánvaló, hogy a termelői árak kialakításában következetesebben kell arra törekednünk, hogy az árak tükrözzék a társadalmi munka arányait. Melyek a jelenlegi termelői árrendszer legfőbb hiányosságai? Helytelenek az arányok a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árai között, mivel megszüntettük a termelőeszközök adósítását. Különösen szembetűnőek a nyersanyag árak és a fogyasztási cikkek árai közötti aránytalanságok, mivel egyes nyersanyagárakat teljesen önkényesen messze az önköltség alatt állapítottunk meg. Az önköltségszámítás nem nyugszik helyes alapokon,

mert az újratermelési költség egyes tényezőit nem az árbevétel fedezi, hanem az állam finanszírozza azokat a központi pénzalapból. Mindezen okoknál fogva nálunk manapság az élőmunka-ráfordítással való takarékosság még akkor is csökkenti a gyártmányok önköltségét, ha a „megtakarítás"-nak — valóságos értéken számítva — lényegesen több holt munka megsemmisülése az ára. Az aránytalanságok miatt a valóságnak meg nem felelő képet kapunk a nemzeti jövedelem összetételéről és elosztásáról; nincs mód arra, hogy nemzetközi összehasonlítást tehessünk a termelőerők állapotáról; nem tudjuk megkülönböztetni az általános fejlődéstől elmaradott és a fejlettebb szakmákat; nem látjuk tisztán mibe kerül a termékek előállítása stb.

2. Teljesen indokolt, hogy elháruljanak azok az akadályok, amelyek ez idő szerint gátolják a termelés gazdaságos szervezését. Ha nem veszszük észre azokat az ellentmondásokat, amelyek az egyik oldalon az önköltség csökkentésére kiadott utasítások, a másik oldalon az ez ellen ható rendelkezések között állanak fenn, semmit sem tanultunk a múlt hibáiból és nem értjük meg a problémákat sem, amelyeket meg kell oldanunk. Kétségtelenül felülvizsgálásra szorulnak a béralapok bankszerű ellenőrzésének, a vállalati forgóalapok forgási sebessége gyorsításának szabályzatai, valamint a gazdálkodás feltételeit túlzott aprólékossággal meghatározó rendszabályok.

Ezzel összhangban kívánatos felülvizsgálni az anyagi érdekeltség különböző szabályzatait is. Semmiképp nem ültethetjük azonban „trónra" a jövedelmezőségi mutatót. A nyereség csak alapja lehet az anyagi érdekeltségnek, de nem lehet egyedüli feltétele a kollektív és az egyéni juttatások mértékének. Iparáganként, szakmánként, bizonyos esetekben vállalatonként kell meghatározni azokat a kizáró okokat, amelyek bekövetkezése esetén bizonyos juttatások még a tervezettnél nagyobb nyereség esetén sem folyósíthatók, továbbá azokat a feltételeket, amelyeknek meghatározó szerepük lehet a juttatások mértékének megszabásánál. A nyereségadó önmagában semmit sem old meg. A nyereségadó a tőkés állam instrumentuma és az államtól elkülönülő magántulajdon rendszerében a nyereségelvonás egyetlen lehetséges módja. A szocialista állam azonban a tulajdonában levő vállalatoknál nem mondhat le arról, hogy az anyagi érdekeltséget a nyereségalakulástól függetlenül is megteremtse, olyan esetekben ugyanis, amikor a jövedelmezőség nem a népgazdaság érdekeivel összhangban álló ösztönzőként működik.

3. Sok mindent tehetünk a hatósági termelői árrendszer bürokratikus kötöttségeinek megszüntetésére. Ismeretes, hogy az egyedi és az egyszeri kissorozatú gyártású cikkeknél az árképzés alapja ma is a vállalati kalkuláció. Ezt az árképzési módszert használják csaknem minden szocialista államban, mivel nincs gyakorlati lehetőség az árak hatósági megállapítására. Minél inkább fejlődnek az árképzési módszerek és térünk rá arra, hogy teljes vagy részleges költségnorma kalkulációval számítsuk a termelői árakat, annál több lehetőség fog kínálkozni egyes iparágakban arra, hogy az árhatóságok ne a konkrét árakat, hanem az árat meghatározó költségnormákat diktálják.

Termelői árrendszerünk hiányossága, hogy nem kielégítő módon él a rugalmas árképzési módszerek nyújtotta lehetőségekkel. Melyek ezek? A minimális mennyiségre rögzített ár, amelynél kisebb mennyiségnél felárat lehet számítani; a szokásos mennyiségre vonatkozó ár, amikor

kisebb tételű megrendelésnél felárat lehet számítani, nagyobb tételű megrendelésnél pedig árengedményt kell nyújtani; a minőségi felár, amelynek révén a vállalatok nem a termelés egyoldalú mennyiségi fokozásában, hanem új és fejlettebb minőségi konstrukciók bevezetésében is érdekeltté vannak téve stb. Ezeket és más módszereket csak azokban az iparágakban alkalmazzuk, ahol már a tőkés ármechanizmusban is szerepet játszottak, illetőleg ahol kellően felkészült szakemberek dolgozták ki a hatósági árrendszert. A múltban ezekre az állam nem is adott ki központi irányelveket. Ma már minden lehetőségünk megvan, hogy az új termelői árrendszerben ezekre is nagyobb figyelmet fordíthassunk.

4. Nem helyezkedhetünk teljesen negatív álláspontra a szabadabb árképzésben. Ma is vannak különleges árufajták (az erdőgazdasági termékek közül például az árbocfa, a pilótafa stb.), amelyek árát a megrendelő és a szállító egyezkedés alapján közvetlenül alakíthatja ki. Ismeretes, hogy a kisipar termékeit kivontuk a központi hatósági árjegyzéki rendszerből. A kisipar hatósági kalkulációs irányelvek alapján számítja ki az árakat. A kalkulációs irányelvek hivatottak a felszámítható rezsi- és nyereséghányad szempontjából a felső árhatárt megkötni. Felmerülhet annak a lehetősége is, hogy az állami ipar termékeinek rögzített állami árát egyes árucsoportokon belül maximális árnak minősítsük. A maximális ár olyan — a népgazdaság egész áruforgalmának mintegy 4—6 százalékát kitevő — árucsoportoknál kerülhet bevezetésre, amelyek nem alapvetőek a lakosság ellátása szempontjából, és amelyeknél a kiviteli forma, a díszítmény, a divat, a szezon és egy sor más tényező befolyásolja a keresletet, egyben magában rejti az áruk jelentékeny értékcsökkenésének veszélyét. Megfontolandó, nem volna-e helyes egyes fogyasztási árucsoportokban az egységes fogyasztói árszínvonaltól eltérő, annál magasabb induló árat, a későbbiekben pedig az árszínvonalhoz alkalmazkodó alacsonyabb árat alkalmazni. Egy ilyen rendszer különösen a kereslet változásainak kitett cikkek vonatkozásában a jelenleginél nagyobb hatékonysággal megóvhatna attól, hogy az új gyártmányok forgalombahozatala a már forgalomban levő és a kereskedelmi raktárakban fekvő áruféleségekre irányuló kereslet rohamos szűkülésére vezessen.

5. Az áruforgalom szűkre szabott területén, ahol az árakat egyezkedés útján alakítják ki, vagy ahol maximális árakat lehet alkalmazni, helyes lehet a termelői és a fogyasztói árak együttmozgása is. De a fix hatósági árrendszer keretei között sem helyes a kétfajta ár teljes elszakítottságának állapota. Határozottan leszögezhető, hogy egyaránt helytelen a fogyasztói árak általános újjárendezését a termelői árak, illetőleg a termelői árak általános újjárendezését a fogyasztói árak teljes érintetlenül hagyásával végrehajtani. Ha az államnak azért kell csökkenteni egyes ártípusok fogyasztói árát, mert azok már elavultak, teljesen helyénvaló, hogy a termelői ár is csökkenjen, akár az önköltségi színvonal alá is, mert ez is ösztönzi a termelő vállalatot az új, korszerűbb gyártmánytípusok gyors bevezetésére. Teljesen helyénvaló, hogy az állam — ha azért emeli meg valamely árufajta fogyasztói árát, mert a keresletlhez képest túl kicsi a kínálat és a termelés kiterjesztésére is ösztönözni kíván — a fogyasztói ár felemelését a termelői ár felemelésével kösse össze. Ilyen elhatározásra az állam nyilvánvalóan csak akkor juthat, ha van kapacitástartalék, ha a termelés átcsoportosítása viszonylag

gyorsan és kis beruházásokkal végrehajtható. Az ösztönzésnek tehát van közgazdasági tartalma. Ezeket a problémákat mindig a konkrét kérdésnek megfelelően kell elbírálni.

★

Az árkérdés vitájához tett észrevételek, különösen pedig a levont következtetések nem szolgálhatnak receptül mindazon problémák megoldásához, amelyek népgazdaságunkban felmerültek. A tanulmány megírásakor egyebek közt az a cél vezetett, hogy az árkérdés vitáját a belső, tartalmi problémák felé tereljem. Vajon véletlennek lehet-e tekinteni, hogy nemcsak nálunk, de a legtöbb szocialista országban folyó árvitában úgy éleződnek ki a véleménykülönbségek, hogy egyik oldalon foglalnak helyet azok a közgazdászok, akiket a gyakorlati szervező munkában is terhel felelősség, a másik oldalon pedig azok a közgazdászok, akik munkakörüknél fogva távolabb állanak azoktól az „apró" részletektől, amelyekből végül is az egész mechanizmus felépül. Az előbbieket esetleg köti a megszokottság vagy akár a szűk prakticizmus. Az utóbbiaknál viszont az a veszély állhat fenn, hogy a felszíni jelenségek alapján ítélnek; elkövethetik még azt a hibát is, hogy a gazdasági mechanizmus tökéletességének helytelen feltételezéséből indulnak ki, holott a valóságban nincs olyan mechanizmus, amely teljes védelmet nyújthatna a hibák megismétlődése, különösen pedig újkeletű hibák kialakulása ellen. Az előbbiek hajlamosak lehetnek arra, hogy bagatelizálják a jelenlegi gazdasági mechanizmus hiányosságait. Az utóbbiak megint a másik végletbe eshetnek. Lehetetlen észre nem venni az árvitának ilyenfajta tendenciáit, ami bizonyos mértékig veszélyezteti a vita tudományos jellegét.

Feltehetően sokkal kisebb lenne ez a veszély, ha az árkérdés általános vitája mellett megindulna a gazdasági mechanizmus és ezen belül az ár szakmánként elkülönített vitája is. Nyilvánvalóan alapvetően más árrendszer és mechanizmus felel meg a kohászatban és megint más a konfekcióiparban. Más szabályozási elveket és módszereket kell alkalmazni a zöldség- és gyümölcspiacon, mint a konzerviparban stb. Amíg csak az árkérdés *általános* vitája folyik, addig mindig fenn fog állani annak a veszélye, hogy egyik-másik közgazdász az általa leginkább ismert szakma legjobban bevált vagy ténylegesen legjobb eredményt biztosító mechanizmusát receptként ajánlja az egész szocialista gazdaságnak. A vita további kimélyítése rendkívül fontos, hogy abból további gyakorlati hasznot húzhassunk.

HAÁSZ ÁRPÁD

A jelenkori kapitalizmus sajátosságairól*

Néhány kritikai megjegyzés a modern kapitalizmusra vonatkozó irodalmunkról

A modern kapitalizmussal kapcsolatos szemlélet és az erre vonatkozó irodalmunk két véglet között mozgott. Egyesek szerint *semmi sem változott,* mindaz, amit erre vonatkozólag a háború előtt vagy azóta tanítottunk, maradéktalanul érvényes. A másik irányzat pedig oda tendál, hogy a mai kapitalizmusban olyan *lényegbevágó minőségi változások* mennek végbe, amelyek már kérdésessé teszik azt is, hogy indokolt-e még „a régi marxista értelemben" vett kapitalista kizsákmányolásról beszélni. Szerintük az, ami most Nyugaton kialakulóban van: új, jobb társadalmi rendszer, valamiféle népi kapitalizmus felé vezet. Ha egyesek nem is mondják ki ezt ilyen nyíltan, azért mégis arról beszélnek, hogy ami most Nyugaton uralkodik, az már nem kapitalizmus; ha még nem is szocializmus, de azért már a fejlődés mai stádiumában is valami igazságosabb társadalmi rendszer. A kapitalizmus szépítését szolgáló irányzat veszélyes, de káros a dogmatizmus, a mai kapitalizmus jelenségeinek durva leegyszerűsítésére irányuló törekvés is. Annál is inkább, mert a két irányzat erősíti és kölcsönhatásában támogatja egymást. A revizionisták mindig is a marxizmus „védelmének" jegyében, a dogmatizmus elleni harc ürügyével támadták a marxizmust.

Ha olvassuk a múlt század végén fellépő revizionisták írásait, azt látjuk, hogy a revizionisták, Bernsteinnel az élükön, akkor is a dogmatizmus elleni harc álarcával leplezték törekvéseiket, így igyekeztek a forradalmi erőket leszerelni és a reakció uszályába vonni.

Franz Marek, az Osztrák Kommunista Párt legutóbbi kongresszusán tartott beszédében élesen domborította ki, hogy a marxizmus minden tanítását kétségbevonók támadása milyen nehézségeket okozott Ausztriában a XX. kongresszus szellemében való munka kialakításában, és hogy

* A cikk első része egy tanulmánysorozatnak, amelyet a szerző a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tartott előadásainak gyorsírásos jegyzetei alapján közlünk. A tanulmánysorozat további cikkeinek tárgya: 1. Az állami beavatkozás és a gazdaság befolyásolására irányuló törekvések megerősödése, s ezeknek az új ipari forradalommal való összefüggése a jelenkori kapitalizmusban. A XX. század „tőkés forradalmához" fűzött illúziók; a marxizmus—leninizmus elleni támadás tényezői és forrásai. 2. A tőkés termelés arányainak és a fogyasztás struktúrájának jelentős változásai, s ennek hatása a fejlett tőkésországok gazdasági fejlődésére. A jelenkori tőkés gazdaság harmonikus fejlődéséről szóló polgári és revizionista nézetek. 3. A tőkefelhalmozásról és a munkásosztály elnyomorodásáról szóló marxista tanítás érvényességének kérdése a jelenlegi kapitalizmusban. Enyhülnek vagy éleződnek-e, a legújabb fejlődés nyomán a tőkés termelés lényegéből folyó belső és külső ellentmondások?

a revizionisták káros munkáját mennyire megkönnyítették a skolasztikus és szektáns nézetek és módszerek.*

Ezért sem szabad a marxizmus vulgarizálásával a mai revizionizmus térhódításait megkönnyítenünk, tápanyagot nyújtani a revizionistáknak arra, hogy hibáinkat ürügyül használhassák fel antimarxista nézeteik „igazolására".

Kritikusan kell tehát felülvizsgálni a modern kapitalizmus kérdéseit tárgyaló irodalmat, és nyíltan meg kell mondani, milyen kérdésekben hibázott gyakran azért, mert szemet hunyt azok előtt a jelentős változások előtt, amelyek a tőkésvilág gazdasági életében és technikai fejlődésében a második világháború alatt és azóta jöttek létre.

Lenin a kapitalizmus fejlődésében a monopoltőkés uralom kialakulását és ennek törvényszerűségeit lényegében az első világháború időszakát megelőző félévszázad tényanyaga alapján vizsgálta meg. Az imperializmusról szóló zseniális tételeit a halálát követő első évtizedekben a kapitalizmus fejlődése nemcsak általánosságban, hanem még részleteiben is igazolta. A nagy világgazdasági válság után, a második világháború előkészítésének időszakában, de még inkább a második világháború eredményeképpen már új, sajátos jelenségek tűntek fel, és ezek az imperializmus képét sok esetben más árnyalatokban mutatják, mint ahogyan Lenin az 1920-as évekig végbement fejlődés tényeinek tükrében látta és láthatta.

A marxista kutatásnak tehát *a tények konkrét elemzése alapján* kell feltárnia a jelenlegi kapitalizmus sok tekintetben új, Lenin által az 1920-as években még nem észlelhető és értékelhető jelenségeit. Sajnos, főképp a legutóbbi 2 évtizedben, nemegyszer eltávolodtunk az elemzés ezen egyedüli helyes módszerétől. A személyi kultusz légköre is sokban hozzájárult, hogy olykor tudományos irodalmunk és oktatásunk is mellőzte a valóság tényeit, a rendelkezésre álló adatokat csak annyiban vette figyelembe és használta fel a következtetések levonásában, amennyiben ezek közvetve vagy közvetlenül nem ütköztek egyes személyiségek kinyilatkoztatásaival.

Vitatható — sőt a valóság által megcáfolt — tételek mindenáron való „megvédése" nemegyszer a hibák és tévedések egész láncreakcióját váltotta ki: egy-egy hibás kiinduló tétel továbbiaknak vált a forrásává, és a hibák bűvkörébe sodorta a mai kapitalizmus kérdéseivel foglalkozó irodalmunkat. Szemléltessük ezt néhány példával:

Sztálin 1930 nyarán, a világgazdasági válság idején, a kapitalizmus általános válsága fogalmának meghatározása és ismérveinek felsorolása alkalmával a kapitalizmus általános válsága *egyik fő* ismérveként a kapacitás kihasználhatatlanságát és a strukturális munkanélküliség szükségszerű fokozódását jelölte meg. „A kapitalizmus általános válsága végül is azt jelenti — mondta Sztálin —, hogy a legtöbb tőkésországban

* Miután az egész tőkésvilág munkásmozgalmában hasonló jelenségekkel találkozunk, tanulságul idézem Marek szavait: „Még azzal voltunk elfoglalva, hogy a XX. kongresszus utáni önkritikus felismeréseinkből levonjuk a végső következtetéseket, amikor a marxizmus—leninizmus minden tanítását kétségbevonó revizionista felfogások áradatával találtuk magunkat szemközt. Kétfrontos küzdelembe kellett bocsátkoznunk, egyrészt a dogmatizmus, másrészt a revizionizmus ellen. Közben megállapíthattuk, hogy mindketten egymás kezére játszanak, és olcsó érvekhez segítik egymást. A dogmatizmussal szemben az az álláspont érvényes, hogy a makacs és korlátolt merevség nem ugyanaz, mint az elvhűség, a revizionizmussal szemben pedig beigazolódott, hogy elvtelennek lenni nem ugyanaz, mint »mozgékonynak« vagy »alkotónak« lenni." (Volksstimme, 1957. április 2. 2. oldal.)

a háború súlyos örökségeként krónikus jelenséggé vált, hogy az üzemek teljesítőképességét nem használják ki teljesen, és hogy milliós munkanélküli hadseregek alakultak, *amelyek tartalékhadseregekből a munkanélküliek állandó hadseregeivé váltak*". (Kiemelés tőlem — H. Á.) A tőkés termelés akkori fejlődése sok támpontot nyújtott erre a megállapításra, abban a helyzetben tehát indokolt, tudományosan megalapozott volt. Helytelennek bizonyult azonban a strukturális munkanélküliség növekedését nemcsak az akkori, hanem minden elkövetkezendő időkben és helyzetben a kapitalizmus általános válsága egyik állandó és elmaradhatatlan ismérveként szerepeltetni.

A második világháború utáni fejlődés eddig — legalábbis az iparilag fejlett tőkésországokban — nem a strukturális munkanélküliség növekedéséről, hanem annak lényeges csökkenéséről, felszívódásáról tanúskodik. Ennek ellenére irodalmunkban és oktatásunkban gyakran továbbra is a strukturális munkanélküliség fokozódását mint a kapitalizmus általános válságának a mai helyzetben is érvényesülő és elengedhetetlen jelenségét, ismérvét soroljuk fel. A politikai gazdaságtan tankönyvének III. kiadásában például a következőket olvashatjuk erről a kérdésről:

„A kapitalizmus általános válságának második szakaszát a nagy dolgozó tömegek anyagi helyzetének további rosszabbodása jellemzi. Ez a munkásosztály reálbérének csökkenésében, *a munkanélküliek állandó seregének növekedésében* ... jut kifejezésre." (Kiemelés tőlem. H. Á. Politikai gazdaságtan tankönyv, Budapest, 1956. 329. o.) Az ilyen és hasonló apodiktikus kijelentések, amelyek nem a való tények minden oldalú elemzésének eredményeképpen, hanem túlságosan leegyszerűsített, tehát antimarxista módszer gyümölcseként vonulhattak be irodalmunkba, sok zűrzavart, sőt kárt okoztak. Ebben az irányban hatott például az is, hogy a Sztálin által a nagy válság után megfogalmazott különösfajta depresszióról szóló tétel fenntartásához egy olyan időszakban is ragaszkodtunk, amikor az a tétel már érvényét veszítette, amikor a második világháború utáni fejlődés tükrében ez már semmiképp sem állta meg a helyét.*

Sok zűrzavart okoztak a túltermelési válság bekövetkezését jósló, szinte napról napra megismétlődő, határidőre szóló balsikerű jövendölések; hasonlóképpen torzították a képet a reálbérek állandó süllyedéséről szóló mesterkélt kimutatások is.** Mindezek betetőzéséül szolgált Sztálinnak az a tétele, hogy a főbb tőkésországokban az újratermelés többé már nem bővülhet, annak szükségképpen szűkített alapon kell végbemennie.

* Sztálin 1934. január 26-án erre vonatkozólag egyebek közt ezt írta: „... a legfőbb tőkésországok ipara nyilván már túl van a mélyponton, amelyhez 1933 folyamán többé már nem tért vissza..." „Mondhatjuk-e, hogy ez átmenetet jelent a válságról a közönséges depresszióra?... Nem, ezt nem mondhatjuk, s legalábbis *jelenleg nincsenek olyan adatok*, sem közvetlenek, sem közvetettek, amelyek arról tanúskodnának, hogy a kapitalista országokban fellendülés kezdődik. Sőt, minden jel arra vall, hogy ilyen adatok, legalábbis a közeljövőben, nem is lehetségesek." (Kiemelés tőlem. — H. Á.)

Sztálin tehát az akkori helyzet és jelek alapján fogalmazta meg a „különös-fajta" depresszióról szóló tételét, és nem állította, hogy a távolabbi jövőben sem következhetik be a tőkés termelésben az állótőke jelentékenyebb megújítása és kibővítése, s az ennek nyomán bekövetkezendő fellendülés. Később irodalmunk általában mégis úgy hivatkozott erre, mintha Sztálin e tételt megfogalmazásának időpontjában a tőkés fejlődés hosszabb *távlatára nézve szükségszerűen* érvényesnek deklarálta volna.

** Ez végigvonul a Politikai gazdaságtan tankönyvben is. Lásd például a 143., 146. és 324. oldalakat.

Arra kell-e az elmondottakból következtetnünk, hogy a mai helyzetben talán már helytelen és időszerűtlen a tőkésrendszer gazdasági, politikai és társadalmi válságáról beszélni, az általános válság elmélyülését állítani? Kételkednünk kell-e abban, hogy korunk a kapitalizmus pusztulásának, a kommunizmus győzelmének *történelmi* korszaka? Nyilvánvalóan nem.

A második világháború óta végbement fejlődés az általános válság elmélyülésének igazolására elég támpontot nyújt; semmi szükségünk sincs tehát állításunkat a fejlődés által nem igazolt hamis érvekkel „alátámasztani".

Nem eleven valóság-e például a szocialista világrendszer kialakulása, amelyet az imperialisták semmilyen erőfeszítése nem tudott megakadályozni; vagy a kolonializmus csődje: a gyarmati rendszer szemünk előtt lejátszódó széthullása, összeomlása? Nem az általános válság elmélyülésének irányában hat-e a tőkés kizsákmányolás jelentékeny területének elvesztése és korlátozása, ami a második világháború után a világ leghatalmasabb területein tagadhatatlanul bekövetkezett és napjainkban is tart? (Kína, India, Közel-Kelet stb.) Nem ebben az irányban hat-e a piacokért való harc kiéleződése, az imperialista ellentéteknek eddig alig tapasztalt elmélyülése, amely az Egyesült Államok által létrehozott és vezetett imperialista szövetségeken belül élesebben mutatkozik meg, mint talán bármikor a tőkés koalíciók történetében? (Lásd: Atlanti Szövetségen belüli akut ellentétek, Bagdadi paktum, Közel-Kelet-Szuezi válság stb.)

A tőkésrendszer történelmi pusztulásának igazolására, az általános válság elmélyülésének alátámasztására valóban nem kell a fejlődés által nem igazolt érvekhez folyamodni, meg nem levő ismérvekhez ragaszkodni; elég reális tényt, új ismérvet szolgáltat erre a legújabb történelem.

Nem az tehát a hiba, hogy a kapitalizmus általános válságáról beszélünk, vagy hogy a tőkefelhalmozást, a bővített újratermelést a *jelenkori kapitalizmusban is* a maxizmus—leninizmus erre vonatkozó tanításai alapján igyekszünk megmagyarázni. Nem az a hiba, hogy a bővített újratermelés legújabb jelenségeinek, a munkásosztály mai helyzetének vizsgálatánál a tőkefelhalmozás marxi tanításából indulunk ki, ennek alapján keressük a helyes megoldást.

A hiba ott van, hogy a marxizmus—leninizmus egyes fogalmait, tételeit — nem marxi módon alkalmazzuk. Gyakran mechanikusan ismételgetjük a marxizmus egyes általános tételeit anélkül, hogy megvizsgáltuk volna, hogyan érvényesülnek ezek a második világháború utáni fejlődés körülményei között. Éppen ennek a módszernek következtében alakulhattak ki a marxizmus—leninizmus egyes fogalmai körül, a klaszszikusok egyes szavai, mondatai körül a problémák lényegétől elterelő, szőrszálhasogató skolasztikus viták, mert a marxizmus általános alapigazságait — azáltal, hogy nem a mai helyzet alapos, mindenoldalú mérlegelésével alkalmaztuk — gyakran megfosztottuk eleven tartalmától.

„Egyáltalán nem nevezek minden elvi fejtegetést skolasztikának. A skolasztika lényege nem abban van, hogy a fejtegetők fogalmakkal operálnak, hanem abban, hogy ezekhez a fogalmakhoz nem a valóság kikutatása útján, hanem tekintélyektől származó egyes szavak és mondatok jelentésének taglalásával jutnak." (*Kautsky.* Bernstein und das

Sozialdemokratische Programm. Eine Antikritik. Stuttgart. 1899. Dietz Verlag. 12. o.)

Mi sem természetesebb, minthogy az irodalmunkba ily módon bevonult skolasztikus jellegű fejtegetések nem állták ki gyakran az elemi logika követelményeinek a próbáját sem. Politikai gazdaságtani irodalmunk Leninre hivatkozva gyakran megfeledkezett arról, hogy mit tartott Lenin a logikai ellentmondásokba keveredő „marxista" elemzésről.

Lenin Kijevszkij-jel folytatott vitájában hangsúlyozta: „Logikai ellentmondásnak — persze, helyes logikus gondolkodás esetén — *sem* a gazdasági, *sem* a politikai elemzésben nem szabad lennie." (A marxizmus karikatúrájáról. Lenin Művei. 23. kötet. Budapest, 1951. 331. o.)

Nemigen szívlelték meg Lenin jó tanácsát a logikus gondolkodás tekintetében azok a közgazdászok, akik például váltig hangoztatták, hogy a tőkés újratermelés ciklikus menete a kapitalizmusban elkerülhetetlen, *de ugyanakkor* a munkásosztály reálbérének *állandó* süllyedését bizonyítgatták. Megfeledkeztek arról, hogy a tőkés termelés ciklikus jellege nem egyeztethető össze a reálbérek állandó, egyenesvonalú süllyedésével, mert hiszen a bérek alakulása maga is függ a ciklus egyes fázisaitól. Megfeledkeztek arról is, hogy a reálbérek alakulását az osztályok erőviszonyai, a szervezett munkásság mindenkori ereje és akcióképessége is befolyásolja, ezért sem mutathat a reálbérek alakulása állandóan lefelé ívelő vonalat.

Egy másik példa:

Ugyanazok a közgazdászok, akik a mai kapitalizmust illetően a szűkített alapon való újratermelés szükségszerűségének elméletét hirdették, nem szűntek meg váltig hajtogatni, hogy a nagy monopoltársaságok profitjai a mai kapitalizmusban oly mértékben növekedtek és növekszenek, amire *eddig* a kapitalizmus történetében példa nem volt. Vajon — nem kellett volna ezeknek kissé elgondolkodniuk azon is, hogyan egyeztethető össze a profitok növekvő felhalmozása a termelés állandó stagnálásával, kiváltképpen pedig a szűkített alapon végbemenő újratermeléssel? Nem gondoltak-e arra, hogy a tőkés akkumulációra vonatkozó marxista tanítás lényege szerint a növekvő profitok realizálása összefügg a reális akkumuláció növekedésével és a tőkés újratermelés kibővülésével? A monopolprofitok növekedéséből tehát rendszerint a felhalmozás, és így a termelés növekedésére, nem pedig a termelés csökkenésére lehet következtetni. (Vannak persze kivételes esetek, például a válság fázisa, háború.)

A tőkés fejlődés törvényszerűségeinek ismeretében arra is kellett volna gondolniuk, hogy a világ leghatalmasabb monopolvállalatai hatalmas és egyre gyorsabb ütemben növekvő profitjaikat a *termelő fogyasztás* céljaira fordítják, mammutüzemeik állótőkéjének modernizálására és kibővítésére használják fel. Ezáltal szükségképp növelik a tőke szerves összetételét, ami viszont megint a monopolvállalatok produktivitásának növelését és ezen keresztül is a bővített újratermelést mozdítja elő.

Mindenképp el kellett volna gondolkodni azon, hogy a szüntelenül növekvő profitok oroszlánrészét a kapitalisták általában nem a személyi fogyasztás céljaira, hanem a termelő fogyasztás növelésére, tőkefelhalmozásra és ennek útján a termelőapparátus kibővítésére használják fel. A tönkremenés terhe mellett kényszeríti őket erre a konkurrencia kíméletlen, egyre éleződő harca. Mi marxisták nem elégedhetünk meg

azzal, hogy például a monopóliumok csillagászati méreteket öltő profitjai feletti érzelgős fejtegetésekbe bocsátkozzunk anélkül, hogy megvizsgálnánk ezek összefüggését a tőkés termelés és felhalmozás alakulásával. El lehet-e a két kérdést egymástól szakítani? Lehetséges-e huzamosabb időn keresztül növekvő profitokat realizálni anélkül, hogy ezek működő tőkévé változnának át, és valami úton-módon mégiscsak a tőkés akkumulációt és a bővített újratermelés céljait szolgálnák?

Logikai meggondolás alapján is arra a következtetésre kellett volna tehát jutni, hogy a monopóliumok növekvő profitjai általában nem a termelés szűkülése, hanem annak kibővülése irányában hatnak, és viszont, hogy a monopolprofitok szédületes méretű és ütemű felhalmozása nemigen lehetséges a főbb tőkésországok termelésének kibővítése nélkül. Különösképpen nem a mai kapitalizmusban, amelyben a termelés és a profitok egyre jelentősebb része összpontosul a nagy tőkésországok monopolistáinak a kezében.

A fenti példák egymagukban is elegendők annak illusztrálására, hogy közgazdaságtudományi irodalmunk az egymással szorosan összefüggő elméleti tévedések és logikai botlások útvesztőjébe, a hibák olyan bűvkörébe került, amelyből mielőbb meg kell találnunk a kiutat.

Mindezekből le kell vonnunk a tanulságot: a jövőben a tudományos munkánkban el kell kerülnünk, hogy a marxizmus általános alapigazságait mesterséges, a valóságtól elvonatkoztatott konstrukciók felépítésében, úgyszólván előregyártott elemekként használjuk fel.

Az új jelenségek elhanyagolása, a modern kapitalizmusról alkotott leegyszerűsített kép nemegyszer károsan befolyásolta az egyes kommunista pártok gyakorlati politikájának és gazdaságpolitikájának kialakítását is.

Ennek következtében sok esetben agitációnk és propagandánk is veszített meggyőző erejéből, mert gyakran nem fedte az egyszerű dolgozók mindennapi tapasztalatait, élményeit. A mai kapitalizmusról szóló vulgáris irodalmunk tehát nem szolgálta a párt és a marxizmus—leninizmus iránti bizalom felkeltését és megszilárdítását.*

* Az 1950-es választások előtt az Angol Kommunista Part választási agitációjában erősen kidomborította az érlelődő és közeli távlatban elmaradhatatlan túltermelési válságot és a munkásosztály életszínvonalának ennek kapcsán bekövetkezendő nagyfokú süllyedését. Az angol munkásság igen jelentős rétegei — például a szénbányászok, a szállítómunkások stb. — azonban úgy érezték, hogy a munkáskormány idejében viszonylag javult a helyzetük. A munkáskormány által megvalósított szociális reform, egészségügyi intézmények, községi lakásépítés stb. is alátámasztották a „jóléti államhoz" fűzött illúziókat. Ilyen körülmények között az Angol Kommunista Párt a munkástömegek életszínvonalának, különösen a közelgő válsággal kapcsolatban érvényesülő süllyedéséről szóló választási agitációja nem bizonyult elég hatékonynak, és megkönnyítette a kommunista párt képviselőinek a parlamentből való kiszorítását.

Az osztrák munkásság soraiban 1950-ben nagykiterjedésű, szinte általános sztrájkmozgalom bontakozott ki. Az Osztrák Kommunista Pártnak igen nagy befolyása volt erre a sztrájkmozgalomra. A tömegek érezték, hogy míg az újjáépítés folyamatában a nagytőkések rendkívül meggazdagodtak és pozícióikat megszilárdították, addig a háború utáni infláció és újjáépítés minden terhét a dolgozók viselték. A sztrájk azonban már az újjáépítési folyamat végén játszódott le. Az ezt követő időben a tőkésországokban a koreai háború előkészítésével és kirobbantásával kapcsolatos konjunktúra Ausztriában is a munkanélküliség csökkenését, a dolgozók helyzetének átmeneti javulását idézte elő. Ennek ellenére egy évvel az általános sztrájk után megejtett parlamenti választások idejében az Osztrák Kommunista Párt választási agitációjának középpontjába továbbra is a munkásosztály helyzetének napról napra bekövetkező rosszabbodását állította. Az ilyen agitáció azonban ebben az időben már nem fedte a dolgozók tapasztalatait, nem hatott elég meggyőző erővel. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy az Osztrák Kommunista Pártot kevesebb szavazó követte, mint amennyi tömegbefolyása, különösképpen pedig a sztrájkmozgalomban szerzett szimpátia alapján várható volt.

A tőkésországok dolgozóinak életszínvonalával kapcsolatos sok esetben durván leegyszerűsített agitációnk és propagandánk elősegítette a Szabad Európa rádiójának és a nyugati tőkésvilág egyéb dicsőítőinek népi demokratikus rendünk ellen folytatott szisztematikus aknamunkáját is. Többek között ez is hozzájárult ahhoz, hogy az ellenforradalmi támadás hetében viszonylag könnyen sikerült nekik a disszidációs tömeghisztériát felszítani.

Sohasem vezetett az jóra, ha a marxisták szemet hunytak a történelmi fejlődés új tényei fölött: Engels Conrad Schmidthez intézett levelében kikelt a történelmi materializmus „egész sereg olyan német barátja ellen, akiknek ez a felfogás csak ürügyül szolgált arra, hogy *ne tanulmányozzák* (kiemelés tőlem — H. Á.) a történelmet" . . . „A mi történelemfelfogásunk azonban mindenekelőtt útmutató a tanulmányhoz, *nem* pedig a konstruálás emeltyűje . . ." — óvta Engels pár évvel halála előtt ugyanebben a levélben német barátait a kutatás ilyen antimarxista módszereitől. Engels szavai aktuálisak a mai helyzetben is, intelme azonban korántsem egyedül a német marxistáknak szól, minden ország marxistái által megszívlelendő. *Mindannyiunkról szól a mese!*

Több kérdésben felül kell tehát vizsgálnunk és sok esetben át kell értékelnünk a második világháború utáni kapitalizmus fejlődésére vonatkozó irodalmunkat.

A fináncoligarchia gazdasági és politikai pozícióit aláásó, gyengítő tényezők mellett mérlegelni kell azokat a tényezőket, ellentendenciákat is, amelyek — ha átmenetileg is — segítik a fináncoligarchia meggazdagodását, sőt olykor gazdasági és politikai megerősödését, növekedését is. Elemezzük azokat az új tényezőket, amelyek kedveznek (legalábbis ma) a profitok és a tőkék felhalmozódásának, amelyek a régi források elvesztése ellenére *új lehetőségeket, új forrásokat nyitottak meg* a monopoltőke és a monopolprofitok növelésére, fokozódó felhalmozására. (A profitráta csökkenő tendenciája ellen ható erők megerősödése és ennek előnyei *a monopolvállalatok fő részvényesei* számára stb.)*

A tőkésvilág átlagos ipari termelésének fejlődése a század elejétől napjainkig

Mielőtt a második világháború utáni tőkés gazdaság egyes kérdéseinek kifejtésére rátérnék, vessünk egy rövid történelmi visszapillantást a tőkés termelőerők fejlődésére a század elejétől napjainkig. Azért kísérjük a fejlődést a század elejétől fogva, mert ekkor következett be az az időpont, amikor a régi kapitalizmust *véglegesen* és világméretekben felváltotta a monopoltőke uralma. Ennek következtében a XIX. és a XX. század mezsgyéjén vált az imperializmus az egész világot átfogó rendszerré, ami — mint Lenin az imperializmusról szóló tanításában kimutatta — egyben fordulópontot is jelentett a kapitalizmus történetében: véget ért a kapitalizmus felfelé ívelése és megkezdődött hanyatló korszaka.

Miután legújabb irodalmunk gyakran úgy tünteti fel a dolgot, hogy a kapitalizmus e hanyatló korszakában (különösképpen pedig a kapitalizmus általános válságának szakaszában) a termelőerők már egyáltalán nem fejlődhetnek, szükségesnek tartom ezt a kérdést a századunk elejétől végbement fejlődés tükrében megvizsgálni.

A tőkésvilág ipari termelése fejlődésének vizsgálata századunk elejétől napjainkig igen alkalmas annak illusztrálására, hogy a kapitalizmus termelőerői bizonyos országokban és időszakokban — a modern kapitalizmusban megnyilvánuló rothadási tendencia ellenére is — fejlődhetnek; ez következik egyébként az egyenlőtlen fejlődés lenini törvényéből,

* Ennek részletesebb kifejtésére későbbi cikkben térek ki. H. Á.

amely bizonyos termelési ágakban és bizonyos országokban a termelés ugrásszerű fejlődését, nem pedig állandó poshadását tételezi fel.

Az iparilag legfejlettebb tőkésországok termelésének ugrásszerű kibővülése természetszerűleg a tőkésvilág egészében is az általános ipari termelés kibővülését jelenti. Helytelenek tehát legújabb irodalmunkban a termelés ütemének állandó lassúbbodására vonatkozó kategorikus megállapítások, amilyeneket helyenként a Politikai gazdaságtan tankönyvben is olvashatunk, mint például: „A kapitalizmus rothadásának fokozódása általános válságának időszakában a termelés ütemének általános lassúbbodásában mutatkozik meg." (I. m. 307. o.)

Az alábbi, eredeti források alapján készült táblázat megmutatja az ipari termelés fejlődésének ütemét a tőkésvilág egészében, és ezen belül a három legnagyobb, iparilag legfejlettebb nyugati tőkés országban.

Az évi átlagot nem mechanikus osztással, hanem az évről évre megnagyobbodott termelési értéket mérlegelve számítottuk ki. (Tehát a közönséges számtani átlag helyett mértani átlagokat számoltunk.)

A tőkésvilág ipari termelésének százalékos növekedése az 1900—1955 közötti időszak egyes periódusaiban*

	1900—1913**		1913—1938		1938—1955	
	Százalékos növekedés az egész periódusban	A periódus évi átlagában	Százalékos növekedés az egész periódusban	A periódus évi átlagában	Százalékos növekedés az egész periódusban	A periódus évi átlagában
Összes tőkésországok.....	70	4	35	0,8	109	4,4
Egyesült Államok	94	5,2	49	1,6	189	6,4
Anglia	17	1,25	17	0,6	56	2,6
Németország***	54,6	3,4	20	0,73	97	3,8

* A számítások a következő források alapján készültek:
Leauge of Nations Statistical Year Book, 1929.
Woytinsky: World Population, Ny. 1953.
Voproszi Ekonomiki, 1956. 3. sz. 174. o.
British Industry 1700—1950.
UNO Statistical Yearbook 1949—50. 131. o.
Historical Statistics of the U.S. 1789—1945. 179. o.
E. Varga: 20 Jahre Kapitalismus und Sozialismus, 45. o.

** Még szemléltetőbb lett volna az első periódust az első világháborúval lezárni, a második periódust pedig 1919—1920-szal kezdeni és 1939—1940-ig, a második világháború kitörésének időszakáig vinni. Sajnos, a rendelkezésre álló statisztikai adatok nem tették lehetővé, hogy a tőkésvilág század elejétől végbemenő ipari fejlődésének dinamikáját ilyen periodizálás alapján vázoljuk fel. A táblázat azonban így is, ahogy van, megmutatja a fejlődés tendenciáját, irányát, és így megfelel célunknak.

*** (A második világháború után Nyugat-Németország.)

A táblázatot 3 periódusra osztottuk be:

1. az első világháború előkészítésének időszakát felölelő (1900—1913-ig terjedő),

2. az első világháborút megelőző évtől a második világháborút megelőző évig (1913—1938-ig) terjedő,

3. a második világháború közvetlen előkészítésétől (1938-tól) 1955 végéig eltelt periódusra.

Ennek a periodizálásnak a célja, hogy a ciklikus momentumok kidomborításán kívül szemléltesse a termelés fejlődését döntően befolyásoló egyéb jelentős tényezőket is. Megmutatja, hogy az egyes periódusokban a gazdasági válságok mellett a nagy hadi és politikai események (forradalmak, lokális és gyarmati háborúk, a két világháború és a második világháború utáni hidegháború stb.) hogyan befolyásolták (előmozdították vagy gátolták) a tőkésvilág átlagos ipari fejlődését.

Elemezzük tehát, milyen változásokon ment keresztül az ipari termelés az elmúlt öt és fél évtized egyes periódusaiban.

A tőkés termelőerők és technika fejlődése az első (1900—1913 közötti) periódusban

Az első világháborút előkészítő periódusban az ipari termelés jelentékenyen kibővült. A fejlődés viszonylag gyors üteme összefügg a technikának a múlt század végén és századunk elején végbement gyors fejlődésével. Az első ipari forradalom a XIX. század első évtizedeiben ugyan lezárult, a technika fejlődése azonban a XIX. század végén és századunk elején az ipar számos területén új lendületet kapott. A nagy potenciális lehetőségek, amelyeket az első ipari forradalom teremtett meg, ebben a periódusban nyertek gyakorlati megvalósítást.* Hirtelen lendült fel a gőzhajózás és a közlekedési ipar; a gőzmozdonyok és a vasútvonalak kiépítése kapcsán lényegesen kibővült a széntermelés, valamint a vas- és acélkohászat. Az új üzemek felépítése és a vasúti hálózat kibővítése viszont az építőipar felvirágzásához vezetett városban és falun egyaránt. Ebben a korban válik általánossá az elektromosság nagyipari célokra való felhasználása (a villamosenergia-termelés kibővülése), a belső égésű (benzin-, olaj-) motorok és a motoros járművek gyors elterjedése.

A futószalag-rendszer tökéletesítése és elterjedése, a sériagyártás meghonosítása szintén jellemző erre az időszakra (például a szerszámgép- és az autóiparban. 1913-ig Angliában 200 000, az Egyesült Államokban 600 000 autó volt forgalomban).

Az ipari termelés hirtelen kibővítését természetesen előmozdította *az első világháborút megelőző fegyverkezési hajsza is,* amely számos fegyvernemben (például gyalogsági fegyverekben) szintén a sorozatgyártás meghonosítását követelte meg.

A tudomány és technika vívmányainak az iparban való széleskörű alkalmazása, az állótőke viszonylag nagyméretű kibővítése. a belső piac és a világpiaci kapcsolatok gyors kibővülése következtében a kapitalizmus termelőerői ebben a periódusban gyorsan fejlődtek.

A túltermelési válságok (az 1900-as és az 1907-es) viszonylag rövidebb időtartamúak és enyhébbek voltak, kevésbé vetették vissza a ter-

* Erre vonatkozóan Marx a következőket mondja: „A nagyiparnak tehát hatalmába kellett kerítenie jellegzetes termelőeszközét, magát a gépet és *a gépeket gépekkel kellett termelnie.* Csak ily módon teremthette meg megfelelő műszaki alapját, s csak így állhatott a saját lábára. A gépi üzem fokozódó elterjedésével a XIX. század első évtizedeiben, *a gép a szerszámgépek gyártását* valóban fokozatosan *hatalmába kerítette. Az erőgépek gyártásához használt óriási gépeket* azonban csak a legutóbbi évtizedekben hívta életre a hatalmas vasútépítkezés és az óceánjáró gőzhajók elterjedése." (Marx. A tőke. I. kötet. Budapest. 1949. 413—414. o. Aláhúzás tőlem. — H. Á.)

melőerők fejlődését, mint akár a XIX. század utolsó évtizedeiben (az imperializmusra való átmenet korszakában), akár pedig a következő periódusban, amelybe beleesik az 1930-as évek nagy világgazdasági válsága.

Hilferding az 1907-es válságot megelőző vad konjunktúra jelenségeit a következőképp jellemzi:

A vasútépítés fellendülése mellett fellendült az építkezés a városban és a falun. Ez közvetlenül hatott a vasiparra, a vasipari cikkek iránt való kereslet pedig kedvező helyzetet teremtett a vaskohászat számára, mindez maga után vonta az egész termelés gyors kibővülését, az üzletmenet felélénkülését az egész vonalon. Fellendült a külkereskedelmi forgalom is, amely már rég felülmúlta az 1900-ban elért magas szintet. A konjunktúra igen kedvezően éreztette a hatását a munkaerőpiacon, a vállalkozók nem győztek munkaerő-hiányról és a munkások „zabolátlan bérköveteléseiről" panaszkodni, azon siránkoztak, hogy ezeket nem tudják mindaddig letörni, amíg nem sikerül (akár mesterséges eszközökkel is) munkanélküliséget előidézni. A nyersanyagok és a hiteltőke iránti kereslet pedig a nyersanyagárakat hajtotta fel és a kamatláb nagyfokú emelkedését idézte elő, a nyersanyaghiány és a hiteltőke-hiány kezdett a termelés további bővülésének akadályává válni. Hilferding (aki ekkor még helyesen képviselte a marxizmusnak az álláspontját) a konjunktúra által kiváltott növekvő ellentmondásokról a következő összefoglaló képet adja: „A helyzet jelenleg tehát a következő: a vad konjunktúra (Hochkonjunktur) 3-szoros korlátba ütközik: a magas *nyersanyagárak* és *munkabérek* veszélyeztetik az eddig elért magas profitrátát, a termelés kibővítéséhez szükséges pénztőke felhajtását." (Hilferding: Neue Zeit. 1907. 25. Jahrg. 2. kötet. 143—152. o. Kiemelés tőlem — H. Á.)

A mai kapitalizmusban sok tekintetben más a helyzet, mint a század első évtizedében lejátszódó ipari fellendülés idején volt, az akkori konjunktúra jelenségei is sok tekintetben elütnek a jelenlegitől. Voltak azonban olyan jelenségek is, amelyek erősen emlékeztetnek a mostaniakra, például a tőkések és a burzsoá közgazdászok panaszai a munkások „túlhajtott" követelései miatt, a nehézipar különöféle ágaiban jelentkező anyag- és munkaerő-hiány, valamint a „túl kicsi" munkanélküliség „káros következményei" feletti elmélkedések, amelyek hasonlóképpen uralták a sajtót és a polgári közgazdasági irodalmat, mint napjainkban.

Még feltűnőbb azonban az a hasonlatosság, amelyet az akkori és a mai konjunktúra a munkásmozgalom reformista szárnyában kiváltott. A század végén és századunk elején is az ipar és a technika fellendülésének a talaján bontakozott ki a revizionizmus, ebből a talajból nőtt ki a német munkásmozgalomban a revizionisták és az ortodox marxisták közötti harc, amely hamarosan nemzetközi méreteket öltött és valamennyi munkáspárt harcának központjába került. A második világháború utáni fejlődés kapcsán ma hasonló jelenségekkel találkozunk a nemzetközi munkásmozgalomban. Ez a jelenség kétségtelenül a mai helyzetben is összefügg a tőkésvilágban uralkodó jó üzletmenettel, a tőkés termelőerőknek és a modern technikának a második ipari forradalom kapcsán észlelhető viszonylag gyors ütemű fejlődésével.

A tőkésipar fejlődése az első világháború és a második világháború előkészítése (1913—1938) közötti periódusban

Ezt a periódust a termelőerők és a technika fejlődésének *nagymérvű lelassulása jellemzi.* Erre az időre esik tudvalevőleg az 1930-as évek (1929—1932) nagy világgazdasági válsága, amely időtartamát és pusztító hatását tekintve egyaránt a legmélyebb és legborzasztóbb volt a kapitalizmus eddigi történetében, és amely a főbb tőkésországok és az egész tőkésvilág termelését a század eleji szintre vetette vissza. Ennek hatásaként egy negyed század folyamán a tőkésvilág átlagos ipari termelése, az előző periódus évi 4 százalékos növekedési rátájával szemben, csupán 0,8 százalékkal nőtt. Az ipari termelés tehát igen jelentéktelen mértékben bővült, jóformán egy helyben topogott.

Ennek következtében a tőkés gazdasági rend általános válsága egyre szélesebb tömegek előtt vált nyilvánvalóvá.

Ebben a periódusban nagy erőfeszítések történtek a gazdasági életnek állami beavatkozás útján való felélénkítésére (a New Deal Amerikában, a Göring-féle 4 éves terv Németországban).

A szabad vállalkozás és kezdeményezés hirdetői új gazdaságpolitikai irányzat híveivé válnak, mind hangosabban követelik a gazdasági befolyásolást, az állam beavatkozását a válságban vergődő tőkés termelés elindítására, illetőleg fellendítésére.

A kapitalizmus belső ellentmondásainak végzetes kiéleződését és a rendszer ebből folyó súlyos betegségét a burzsoá közgazdászok sem igen tudták már leplezni. Ők sem tudták többé elhitetni, hogy a kapitalizmus belső mechanizmusánál fogva automatikusan megteremti a gazdaság belső egyensúly-helyzetét, hogy a termelés bővítését nyomon követi a piac bővülése, és hogy a kereslet önmagától alkalmazkodik a kínálat változásaihoz. Ebben a helyzetben nehéz volt már azt a látszatot fenntartani, hogy a kapitalizmus belső erői révén állandóan, spontán módon a gazdasági válságok és a munkanélküliség kiküszöbölésének irányában hat.

A gazdasági élet ily nagyfokú zavarának láttán, a kapitalizmus belső egyensúlyának ily mérvű felborulása következtében, mint amilyet a világgazdasági válság tárt fel, a vulgáris közgazdászok egy (okosabb) része szakított az addig uralkodó „harmónia" elmélettel. A vulgáris közgazdaságtan egy új iránya alakul ki. Ennek az iskolának Keynes, a híres angol közgazdász a megalapítója, aki nem titkolja a kapitalizmus ellentmondásait, de annak keletkezését hamis okokra vezeti vissza. Keynes nyomán az ő polgári és reformista követői lényegében felszámolják azt a szemléletet, amely szerint a gazdasági szabadság megsértése a kapitalizmus funkcionális zavarainak az okozója, fellépnek „a belső erők spontán érvényesülésének", „a magára hagyott gazdaság" híveinek elméletei ellen. A bajok megszüntetése, az úgynevezett „teljes foglalkoztatottság" megvalósítása s a termelés „válságmentes" kibővítése végett a céltudatos hitelpolitikát, a konjunktúrának a bankok pénzpolitikája, és a költségvetés által történő szabályozását, a gazdasági életnek az állam részéről való hatékonyabb befolyásolását, irányítását sürgetik.

A periódus végén és a következő periódus elején (az Egyesült Államokban 1939-ben) megkezdődik a *nagyméretű* fegyverkezés. A megnö-

vekedett hadikiadások, az állami monopolkapitalizmus megerősödése ebben a periódusban kétségtelenül ösztönzőleg hatott a termelés kibővítésére. A második világháború megkezdése óta végbement fejlődés látszólag és átmenetileg Keynes követőit igazolta. Ezért a következő periódus egyben a keynesizmus elterjedésének, a reformista munkásmozgalomba való benyomulásának az időszaka.

A termelőerők és az ipar fejlődése a második világháború közvetlen előkészítésétől 1955-ig eltelt periódusban (1938—1955)

Ebben a periódusban a termelőerők fejlődése ismét meggyorsul, az ipari termelés kibővítésében újra jelentős szerepet játszik a modern technika gyakorlati alkalmazása, az új ipari forradalom kibontakozása, amelyet az állam a gazdaságpolitika új módszereivel, a nagy monopolvállalatok *masszív* pénzügyi támogatásával mozdít elő. Az állam különféle közvetett és közvetlen utakon hatalmas pénzeszközöket juttat a monopóliumoknak automatizálásra, az atomenergia előállítására, a repülés technikájának tökéletesítésére, lökhajtásos és távirányítású repülőgépek konstruálására, a műanyaggyártás gigantikus fellendítésére stb.

A második világháború előkészítésétől napjainkig lejátszódó harmadik periódusban, a két háború közötti időszakhoz viszonyítva, igen jelentősen meggyorsult a tőkésvilág ipari fejlődésének üteme. Ebben a periódusban az évi átlagos növekedés 4,4 százalék volt, szemben az első periódus 4 százalékos és a második periódus 0,8 százalékos növekedési rátájával.

Az általános ipari termelés ütemének a második világháború óta észlelt rohamosan gyorsuló irányzata még inkább megmutatkozik a három legfejlettebb tőkésországban, az Egyesült Államokban, Angliában és Nyugat-Németországban.* Megváltozott a három nagy tőkésország súlya és jelentősége az egész tőkésvilág gazdaságában. A tőkésvilág egészének gazdaságában az Egyesült Államok és ezt követően Németország (1945 után Nyugat-Németország) részaránya egyre növekedett, Angliáé pedig a két másik nagy vetélytárséhoz viszonyítva egyre csökkent.

Összefoglalva megállapíthatjuk tehát, hogy a tőkésipar az első világháború előtt *sokkal gyorsabban fejlődött, mint a két világháború előkészítése között, és a második világháború előkészítése óta napjainkig eltelt periódusban az első világháborút megelőző időszaknál is gyorsabb a fejlődés üteme.***

Azt is megállapíthatjuk, hogy századunk elejétől napjainkig a három nyugati nagyhatalom szolgáltatta az egész tőkés világ ipari termelésének oroszlánrészét. Ez idő szerint e három országra jut a tőkésvilág ipari termelésének több mint háromnegyed része, az Egyesült Államokra egymagára pedig körülbelül 52 százaléka, tehát több mint a fele.

* Az általános ipari termelés ebben a periódusban az Egyesült Államokban évi átlagban 6,4 százalékkal, Angliában 2,6 százalékkal, Nyugat-Németországban pedig 3,8 százalékkal növekedett (az előző periódusok 5,2, 1,6, 1,25, illetőleg 0,6 3,4, 0,73 százalékos évi növekedésével szemben).

** Természetes, hogy a fejlődés üteme a szocialista világrendszer országaiban ennél sokkal gyorsabb volt, itt azonban a mai kapitalizmus jelenségeivel foglalkozom, s általában nem térek ki a két világrendszer ellentétes irányú fejlődésére. A szocialista világrendszer termelőerőinek és ipari termelésének fejlődési ütemére vonatkozólag Hruscsov és a XX. kongresszus egyéb beszámolói, valamint az azóta közölt dokumentumok bő illusztrációs anyagot szolgáltatnak.

Lenin az Egyesült Államokat, Angliát, Németországot és Franciaországot tartotta a világtőke fő tartóoszlopainak. Ezek a nyugati tőkés országok — kisebb mértékben Franciaország — joggal tekinthetők ma is ennek. Ezek az imperialista hatalmak a világpolitikában betöltött csökkenő súlyuk ellenére is, még mindig uralkodó befolyást gyakorolnak az egész tőkésvilág gazdasági és politikai életére, körülöttük, mint a nap körül a bolygók, forognak a többi kisebb vagy gazdaságilag és politikailag gyengébb tőkés országok, mindenekelőtt az európai tőkésállamok és az északamerikai kontinensen Kanada. (A gyarmati és a volt gyarmati területeken sok tekintetben másképp áll ez a kérdés.)

E három legerősebb nyugati tőkésország monopolistái, egymással és a világ valamennyi monopolista erőivel szervesen összefonódva, mindent elkövetnek, hogy az egész tőkésvilágra kiterjedő tőkepozíciók, valamint politikai és katonai támaszpontjaik segítségével továbbra is fenntartsák a tőke hatalmát: A világ minden reakciós erejével szövetkezve igyekeznek a tőkés rendszert alátámasztani, a kapitalizmus életét, ameddig csak lehet, meghosszabbítani.

*

A nyugati imperialista országok politikájának értékelésénél mindig figyelembe kell vennünk, hogy a fináncoligarchia, a világtőke leghatalmasabb csoportjai nemzeti és nemzetközi méretekben rendkívül összefonódnak egymással, s ez nagyfokú rugalmasságot, mozgékonyságot kölcsönöz számukra mindenkori politikájuk keresztülvitelében. Ez a „rugalmasság" és „mozgékonyság", amely mögött közös imperialista érdekek és célok húzódnak meg, az állandó nyugtalanság elemét viszi bele a nemzetközi politikába. Veszedelmes a népek számára, mert rajtaütésszerűen válthat ki háborús konfliktusokat és sodorhat bennünket egy új világháború felé. A nyugati imperialisták az elmúlt években nemegyszer beigazolták, hogy az úgynevezett szabad világ védelmére alakított katonai blokkok (Atlanti Szövetség stb.) célja a Szovjetunió és a köréje csoportosuló szocialista tábor országainak gyengítése, fegyveres erőkkel való megdöntése. Október 23-a után úgy vélték, hogy elérkezett az idő a Magyar Népköztársaság megdöntésére, a varsói szerződésben egyesült szocialista államok szövetségének szétzúzására. Más szóval a magyar kérdéssel kapcsolatos események és az ennek során kibontakozó imperialista támadás világosan megmutatta, hogy a nemzeti és nemzetközi méretekben rendkívül összefonódott monopóliumokban sohasem hiányzik a „jószándék" arra, hogy kalandos vállalkozásokba fogjanak a szocialista tábor gyengítése, a tőkés rendszer visszaállítása céljából, akár egy új világháború kockázata árán is. Az ellenünk indított támadással egyidejűleg támadást indítottak a Szuezi-csatorna övezetében is, az egyiptomi nép és a köréje csoportosuló arab népek szabadságának letörésére. A Szuezi-csatorna övezetében lejátszódott események azt is megmutatták, hogy ugyanezen imperialista csoportok közös háborús blokkjait egymás közötti ellentéteik gyakran fékezik, gátolják a közös akciók keresztülvitelében.

Ezek az ellentmondások az imperialista rendszer lényegéből folynak és rendkívül megnehezítik az imperialista nagyhatalmak politikájának megértését, mindenkori sakkhúzásaik kellő időben való felismerését.

Nehéz helyzetekben, a politikai zűrzavar pillanataiban gondoljunk ezért mindig Lenin következő szavaira:

„. . . A tőkések nem különös gonoszságból osztják fel a világot, hanem azért, mert a koncentráció elért foka kényszeríti őket, hogy a profit megszerzése érdekében erre az útra lépjenek; a világot a „tőke arányában", „az erő arányában" osztják fel egymás között, mert az árutermelés és a kapitalizmus rendszerében a felosztásnak más módszere nem lehetséges. Viszont az erő a gazdasági és politikai fejlődésnek megfelelően változik; ahhoz, hogy az eseményeket megértsük, *tudnunk kell, milyen kérdéseket döntenek el az erő változásai, de hogy ezek a változások „tisztán" gazdaságiak-e vagypedig gazdaságon kívüliek (pl. katonaiak), az másodrendű jelentőségű kérdés és semmit sem változtathat a kapitalizmus legújabb korszakát illető alapvető nézeteken. Aki a tőkés csoportok közötti harcok és egyességek tartalmának kérdését e harcok és egyességek formájának kérdésével helyettesíti* (ez a forma ma békés, holnap nem békés, holnapután ismét nem békés), *az a szofista szerepéig süllyed . . .*" (Lenin Válogatott Művek. I. kötet. Budapest. 1948. 977. o. Kiemelés tőlem — H. Á.)

Amikor Lenin ezeket a szavakat írta, az imperializmus rendszere még egyedül uralkodott a földön, akkor még nem létezett sem a Szovjetunió, sem a köréje csoportosuló szocialista világrendszer országainak szövetsége. Még csak születőben volt az az erő, amelynek történelmi feladata az imperializmus rendszeréből folyó háborús veszély megfékezése. A tőkés világrendszerre, az amerikai vezetés alatt álló nyugati katonai blokkokra vonatkozólag azonban ma is érvényesek Lenin megállapításai. Az imperializmusra vonatkozó marxi—lenini tanítás megértése, a konkrét viszonyokra való helyes alkalmazása megkönnyíti számunkra a monopoltőkés rendszer lényegéből fakadó háborús konfliktusok kellő időben való felismerését, az imperialisták háborús terveinek leleplezését és meghiúsítását. A magyar és a szuezi események arra tanítanak bennünket, hogy a „béke és a szabadság" jegyében elindított mentőakcióik mögött olyan monopoltőkés érdekek húzódnak meg, amelyek Európában vagy a világ más részében háborús konfliktusokat idézhetnek elő, és nyitányául szolgálhatnak egy új, minden eddiginél borzalmasabb világháborúnak.

KISMARTY LÓRÁND

Kohászatunk gazdaságosságának és perspektívájának néhány kérdése

A hazai vaskohászat gazdaságossága, fejlesztésének iránya és üteme, valamint a fejlesztés korlátai mérnökeink és közgazdászaink évtizedes témája. Egy-egy gazdasági vizsgálatot követően, illetve a vaskohászatban előforduló hibák nyomán gyakran pálcát törtek már az egész hazai vaskohászat fölött, de a közelmúltban annak is tanúi lehettünk, hogy szubjektív gazdasági és politikai szempontokból kiindulva, a vaskohászat csaknem öncélú fejlesztésének aránytalan perspektíváját is kitűzték. Az ilyen szélsőséges felfogások kialakulásában nyilván nagy szerepe volt a gazdasági mérlegelés hiányának és annak, hogy a gazdasági mérlegeléshez nélkülözhetetlen tényezők hiányos vagy éppen ferde megvilágításban voltak.

Ezért nagy szükség van arra, hogy vaskohászatunkról reális képet alkossunk magunknak.

E cikkben természetesen nem térhetünk ki mindazokra a szempontokra, amelyek egy ilyen jelentős — bízvást mondhatjuk: központi jelentőségű — iparággal kapcsolatban megérdemelnék a vizsgálatot. E szempontok némelyike gyakran nem is tisztán ökonomikus jellegű. A gazdasági szempontokra korlátozódó vizsgálat azonban, véleményünk szerint, akkor is hasznos, ha végül más, esetleg nyomósabb szempontok érvényesülnek.

A vaskohászat fenntartása és fejlesztése nem lehet öncél. A vaskohászat feladata főleg a gépgyártás, a közlekedés, a tömegcikk-gyártó és az építőipar vas- és acélszükségletének kielégítése. A vaskohászati termeléshez szilárd nyersanyagbázisra van szükség, éspedig nemcsak az ércbányászatban, hanem a szén, a kőolaj és egyéb nagy mennyiségben szükséges nyersanyagok (mészkő, dolomit, magnezit stb.) bányászatában. Ezért kohászatunk gazdasági szerepének és fejlesztési lehetőségeinek mérlegelése természetesen nem lehet megalapozott az említett iparágak vizsgálata nélkül. Másrészt a kohászati termelés mennyiségi, minőségi és választéki alakulására döntő hatással van a feldolgozóipar struktúrája és acéligénye. Általában ritka, hogy viszonylag fejlett gépipar kizárólag importált acél-félgyártmányok feldolgozására legyen utalva.

Vaskohászatunk nem lekicsinylendő értéke a meglévő berendezéseken kívül az iparágban dolgozó mintegy 40 000 begyakorolt ember szakképzettsége és gazdag termelési tapasztalata.

★

A hazai vaskohászat gazdasági értékelésekor — bár korlátozottan — alkalmazható az összehasonlító módszer, amelynek keretében párhuzam vonható más országok vaskohászatával.

A vasipari központok kevés kivétellel valamelyik fontos *nyersanyaglelőhely* közelében fejlődtek ki, vagy az előnyös — főként vízi — *szállítási lehetőségek* teremtettek kedvező feltételeket a vaskohászat kialakulásához. Jóval ritkábban fordul elő, hogy a *feldolgozóipar* hozza létre a saját helyi vaskohászatát.

A hazai vaskohászat összehasonlító vizsgálata olyan országok kohászati iparával célszerű, ahol a viszonyok legalább nagyságrendben közel állanak a magyar viszonyokhoz. Az alábbi táblázat ugyan kevés adatot tartalmaz ahhoz, hogy minden irányú kérdésre feleletet adjon, de alkalmas a tájékozódásra. A táblázatba a legnagyobb vaskohászati iparral rendelkező országok termelési adatait csupán tájékoztatásul vettük fel.

Egyes országok nyersvas- és acéltermelése

Ország	1929. évben*			1955. évben**		
	nyersvas	acél	1 főre jutó acéltermelés kg/fő	nyersvas	acél	1 főre jutó acéltermelés kg/fő
	termelés 1000 t			termelés 1000 t		
Magyarország	368	513	60	855	1629	168
Csehszlovákia	1645	2080	143	2980	4476	354
Jugoszlávia	30	100	7,2	513	806	49
Románia	70	160	8,9	575	765	47
Ausztria	462	632	95	1499	1836	258
Lengyelország	704	1377	43	3112	4427	178
Svájc	—	—	—	54	166	34
Svédország	524	694	114	1174	2145	297
Törökország	—	—	—	201	197	9,4
Hollandia	25	—	—	669	973	94
Szovjetunió	4022	4857	32	33300	45200	225
Egyesült-Államok	43296	57336	464	70522	106170	660
Anglia	7711	9790	214	12670	20109	386
Franciaország	10362	9716	233	10958	12583	295
Belgium	4041	4110	508	8469	9117	1020

* A külföldi adatok forrása a Gemeinfachliche Darstellung des Eisenhüttenwesens 14. Auflage, a hazai adatoké az 1930. évi Statisztikai Évkönyv.

** Magyarország adatai az 1956. évi Statisztikai Zsebkönyvből, a többiek az ENSz Európai Gazdasági Bizottságának havi jelentéseiből származnak.

A hazai vaskohászati termelés köre; anyag és energia viszonyok

A vaskohászat termelési körébe szűkebb értelemben a *nyersvasgyártást*, az *acélgyártást* és a *hengereltáru-gyártást* szokták sorolni, de a nyersércek előkészítése (kohászati feldolgozásra alkalmassá tétele), a kohókoksz-gyártás, az ócskavas előkészítése és osztályozása éppen úgy a kohászathoz tartozik, mint a nyersacél vagy a hengereltáru további feldolgozásából származó egyéb félgyártmányok termelése. Ilyenek: a

rendszerint kohászati üzemekben *kovácsolt* és *sajtolt gyártmányok*, az *acélöntvények*, továbbá az úgynevezett *húzott áruk*. *A varrat nélküli és a szalagból hegesztett csövek* ugyancsak kohászati termékeknek tekinthetők.

Mind a bel-, mind a külföldi vaskohászathoz szorosan kapcsolódnak a drótköteleket, szegeket és egyéb speciális huzalgyártmányokat termelő *huzalfeldogozó* üzemek.

A *tűzállóanyag-gyártás* technológiáját tekintve ugyan a kerámiai iparhoz tartozik, de a vaskohászat lévén legnagyobb fogyasztója, a vaskohászat kiegészítő része.

A vaskohászat melléktermékeit feldolgozó iparok (granulált salak, illetve cementgyártó és a gáztisztításnál fennmaradó kémikáliákat kinyerő üzemek) szorosan kapcsolódnak a többi kohászati üzemhez.

A hazai vasércbázis lényegében egy jelentősebb területre — Rudabányára — korlátozott: Hazánk geomorfológiai viszonyait tekintve jelenlegi technikai eszközeinkkel kevéssé számíthatunk újabb, nagyobb mennyiségű ércet tartalmazó lelőhely feltárására. A rudabányai érc (becsült mennyisége mintegy 20—25 millió tonna) három ércféleség (barna vasérc, ankerit és pát) meglehetősen vegyes keveréke. Vasérctartalma 17—34 százalék közötti, ami nem túl kedvező. A rudabányai ércelőfordulás értékét viszont kétségtelenül növeli, hogy az érc viszonylag kevés kovasavat tartalmaz, mésztartalma pedig megfelelő.

Figyelembe véve az ércvagyont, az évi érckitermelés színvonalát már az ércdúsítás gazdaságosságára való tekintettel sem célszerű évi 400 000 tonna fölé emelni.

A timföldgyártás során keletkező vörösiszap hasznosítása esetén további mintegy évi 40 000 t-ra tehető ferrum-mennyiséggel számolhatunk. (Ennek feltétele természetesen a még nyitott technológiai problémák megoldása és a szükséges beruházások megvalósítása.)

Ércszükségletünk — nyersvasfeldolgozó kapacitásunk teljes kihasználása esetén — évente mintegy 1,5 millió tonna, amiből következik, hogy a hazai ércbázis optimális kihasználása mellett is *1 millió tonnán felüli ércmennyiséget külföldről kell beszereznünk*. Ennyi ércet gyakorlatilag csak a Szovjetuniótól vásárolhatunk, már csak azért is, mert a környező államok (Csehszlovákia, Lengyelország, Románia, Jugoszlávia) érckincse vagy nem fedezi saját szükségletüket sem, vagy fejleszteni tervezett üzemeik a közeli jövőben teljesen igénybe fogják venni a saját termelést. A szovjet érceket a Szovjetunió európai részének déli vidékéről hosszú úton tengelyen vagy még hosszabb, átrakodással járó vízi úton szállítják.

Az európai acélipar — a Szovjetunió és Svédország kivételével — ércszükségletének jelentős részét hasonló vagy még nagyobb távolságról, például Afrikából, szerzi be. Sajnos, nincsenek adataink a különböző minőségű érceket terhelő szállítási és átrakodási költségekről. De ilyen adatok felhasználásával elvégezhető összehasonlítás nélkül is nyilvánvaló, hogy nagy távolságról a sok vasat és kevés kovasavat tartalmazó ércek szállítása célszerű még akkor is, ha ezek ára (ab kitermelőhely) megfelelően magasabb. A gyengébb minőségű ércek feldolgozása a lelőhely közelében gazdaságos. A feldolgozás helyétől nagy távolságra levő gyenge minőségű ércek felhasználása gazdaságosabbá tehető, ha a kiter-

melés helyén előkészítve azokat (pelletizálás, agglomerálás stb.) az úgynevezett „holt fuvar" csökkenthető. Szigorúan gazdasági megfontolások egyébként még amellett is szólhatnak, hogy nagy távolságok esetén célszerűbb a már kohósított nyersvasat importálni, mint a többszörös súlyú kohászati nyersanyagokat. Ez az elv érvényesül például abban, hogy öntödei szürke nyersvas-szükségletünket importból fedezzük. Az *acélnyersvas* esetében azonban ez a megoldás már sokkal kevésbé járható, egyrészt, mert az importált nyersvas melegtartalmát elveszítjük, másrészt, mert a hulladékvas-hiány miatt a jövőben alkalmazandó úgynevezett konverteres acélgyártás csak folyékony nyersvassal lehetséges.

A nyersvasgyártás másik fontos és nagy mennyiségű alapanyaga a kohókoksz, szintén csak szűkösen áll rendelkezésünkre. Szeneink közül nagyolvasztói koksz gyártására csak a komlói szénmedence egyes szénféleségei alkalmasak pécsi szénnel megfelelő arányban elegyítve, s egy tonna kokszolásra alkalmas szén körülbelül 8 tonna nyers-szénből válogatható ki. (A különbözet természetesen fűtési és energiatermelési célokra felhasználható.)

Ilyen körülmények között a jelen termelésünkhöz szükséges körülbelül 1,1 millió tonna koksz hazai forrásokból belátható időn belül nem biztosítható. *A hazai kokszstermelés mellett tehát 8—900 000 tonna koksz behozatala szükséges évente.*

A vaskohászat harmadik legfontosabb nyersanyaga a hulladékvas. Mint ismeretes, a hulladékvas fő forrásai a kohászati üzemek úgynevezett visszatérő hulladéka, a gépipar hulladéka, a kiselejtezett gépek anyaga, végül az úgynevezett háztartási vashulladék. Az utóbbi két hulladékvas-forrás a beruházott gépek stb. mennyiségének egyenes függvénye. A visszatérő hulladékvas mennyisége az acélgyártási technológia korszerűsítése nyomán egyre csökken. Közelítően az acéltermelés 48—52 százalékára tehető az a maximális hulladékvas-mennyiség, amely hazai forrásokból előteremthető, de ez is csak akkor, ha az acéltermelés növekedése viszonylag lassú. *A hulladékvas behozatalára az utóbbi évtized tapasztalata szerint nem lehet számítani.* Az acéltermelés világszerte gyorsan nő, s messze meghaladja a selejtezésből származó hulladék-kitermelés növekedését. Ennek következtében nem csupán a hulladékvas-árak közelítették meg a nyersvas világpiaci árát, hanem importálni sem tudtunk (amiben persze a szocialista országok ellen alkalmazott embargó is szerepet játszott).

Hulladékvas-helyzetünk arra kényszerít bennünket, hogy minél előbb áttérjünk a huladékvasat nem igénylő konverteres acélgyártás technológiájára.

Az acélgyártás fontos alapanyaga még a *ferroszilicium,* továbbá a *ferromangán,* de ezek, valamint az ötvözött acélok gyártásához szükséges ötvöző elemek problémáival ebben a cikkben nem foglalkozunk.

A kohászat fontos segédanyaga a *tűzálló tégla.* A tűzálló tégla gyártásához szükséges *magnezitet* ugyancsak külföldről hozzuk be.

A vaskohászat energiaszükséglete az ország összes energia termelésének körülbelül 8—9 százaléka. A vaskohászat szénből — a villamos áram termelésére fordított mennyiségen kívül — az országos fogyasztás 5,6 százalékát, nyersolajból 13 százalékát, villamos áramból pedig 9,9 százalékát veszi igénybe. Ha a villamos áramot szénre számítjuk át, a része-

sedés 7,5 százalék. (Ezek a számok 1955. évi adatok, s nem tartalmazzák a kohókoksz-gyártás szénigényét.)

Fűtőolajat nagy mennyiségben használnak az acélgyártáshoz, ahol kénmentes fűtőolajra van szükség. Kénmentes nyersolajunk azonban viszonylag kevés van, s így a nyersolajat feldolgozás közben kell kéntelleníteni. Ám a kénmentes olajfeldolgozási eljárással dolgozó finomító több százmillió forinttal nagyobb beruházást igényel, mintha erre a szempontra nem kell tekintettel lenni.

Igen nagy a vaskohászat *fuvarigénye*. A vertikális kohóművekben általában a készgyártmánytermelés 4,5—5,5-szörösének megfelelő súlyú nyers- és fűtőanyagot (ércet, szenet, kokszot, olajat, hulladékvasat stb.) kell beszállítani. Ez idő szerint vaskohászatunk fuvarigénye — az üzemen kívül — körülbelül 0,9 milliárd tonnakilométer, az egész ország fuvarteljesítményének 9,3 százaléka. Az üzemen belüli szállítás ugyancsak jelentős, bár a költségekre megbízható adatunk nincs.

A feldolgozóipar szükséglete és az acélgyártmányok választéka

A vaskohászati termelés megoszlása nagyrészt a meglevő berendezések (hengersorok, csővonó padok stb.) kapacitásarányaitól függ. Másrészt az acélgyártmányokban mutatkozó szükséglet a továbbfeldolgozó iparok termeléséhez igazodik. A továbbfeldolgozó iparágak, a közlekedés és az építőipar különböző arányú fejlődése lényeges változásokat okozhat az acélszükséglet minőség és választék szerinti összetételében. A hengersorok szűk határok között bizonyos mértékig alkalmazkodhatnak ugyan a szükségletekhez, de annak nagyobb arányú eltolódásait nem követhetik. (Például a lemezfogyasztás növekedése nem fedezhető egyes profilsorok többlettermelésével.) Az alábbi táblázatban egybevetjük a hengersorok készgyártmányra vonatkoztatott teljesítőképességét a szükségletek szerinti választékkal. (A feldolgozóipar igénye nem teljes, mert termelési terve a kohászat és nem a *saját* kapacitásának kihasználására épült.)

Melegen hengerelt kész acélgyártmányokat termelő hengersorok		A feldolgozóipar igénye ugyanezeken a hengersorokon 1000 t-ban	Hiány	Többlet
megnevezése	teljesítőképessége 1000 t-ban			
Tartósorok	181	179	—	2
Középsorok	262	170	—	112
Finomsorok	142	139	—	3
Drót- és gyorssorok	132	138	6	—
Durvalemezsorok (8 mm felett)	118	95	—	23
Középlemezsorok (3—8 mm között)	72	73	1	—
Finomlemezsorok (3 mm alatt)	77	124	47	—
Csőhengersorok (133 mm ø felett)	42,5	22,3	—	20,2
Csőhengersorok (30—133 mm ø között)	55,4	42,2	—	13,2
Csőhengersorok (30 mm ø alatt)	2,1	4,4	2,3	—

A táblázatból megállapítható, hogy a szükséglet és a termelési kapacitás divergenciája finomlemezekben oly nagy, hogy a meglevő berendezések korszerűsítésével nem szüntethető meg.

Vaskohászatunk fejlesztési problémáinak vizsgálatakor gyakran elhanyagolják a *gazdaságosan dolgozó kohászati gépegységek optimális nagyságrendjének* szempontját. Ez a nagyságrend állandóan nő. 1000 m^3-nél kisebb űrtartalmú nagyolvasztókat ma már alig építenek, a korszerű blokkhengersorok átlagosan 1—2 millió tonna tuskó feldolgozására alkalmasak évente, a nagy termelékenységű folytatólagos hengersorok teljesítménye pedig évente 150 000—600 000 tonna. Egy-egy új létesítmény belépése ugrásszerű kapacitásnövekedést jelent, míg a szükségletek általában egyenletesen nőnek.

Minthogy acélszükségletünk, nyersanyag-helyzetünk és a beruházásokra fordítható erőnk egyaránt korlátozott, különös figyelmet kell fordítanunk arra, hogy az új létesítményeket optimális, de mégis kihasználható teljesítménnyel tervezzük.

Egyébként valamennyi kisebb acéltermelésű országnak problémája az az alternatíva, hogy a gazdaságos, nagy teljesítményű gépegységeket választja-e és valamilyen módon (exporttal, bérmunka vállalásával) gondoskodik kapacitásuk kihasználásáról, vagy kisebb, de kevésbé gazdaságosan működő gépegységekkel alkalmazkodik a szükségletek alacsonyabb színvonalához, vagy importból fedezi szükségletét.

A gazdasági vizsgálat feltételei. A költségtényezők megoszlása

Minden gazdaságossági vizsgálat alapkérdése: rendelkezésre állanak-e a gazdaságosság vizsgálatához szükséges feltételek?

A gazdasági értékelések, illetve következtetések csak akkor helytállók, ha a számításba vett tényezők megalapozott adatokkal jellemezhetők. Ennek a követelménynek a teljesítését nálunk ma megnehezíti, hogy a gazdasági számításokban szereplő költségtényezők diktált árakra épülnek. A diktált árak ugyanis nem minden esetben fejezik ki híven azokat az áldozatokat, amelyeket a termékek és gyártmányok termelésére fordítottak. Ismeretes, hogy ipari árrendszerünk 1946-ban — bár bizonyos módosításokkal — a korábbi pengő-árrendszer alapján szorzószámokkal alakult ki. Ez az árrendezés akkor nagyjából megfelelt a követelményeknek. Időközben azonban, egyrészt az ipari struktúra módosulása, másrészt a világpiaci ararányok eltolódása következtében az ártényezők megváltoztak és az időközi árkorrekciók a képet gyakran inkább torzították, mintsem javították.

Mindeme nehézségek ellenére a gazdaságossági vizsgálat nem lehetetlen feladat, bár nem érhető el akkora pontosság, mint amilyen jobb árrendszerrel elérhető volna.

Az alábbi táblázat az 1955. évi költségarányokat mutatja a döntő kohászati vertikumokban és az egész vaskohászatban összesen, úgynevezett diktált árakon.*

* A vaskohászat összesen rovatban a közbenső technológiai fázisok anyagköltsége az előző fázisok költségtényezőiként (mint bér, leírás, anyag stb.) szerepel, másrészt a vaskohászat összes termelése a három kiemelt fázison kívül egyéb gyártási ágak (acélöntvény-gyártás, huzalgyártás stb.) adatait is tartalmazza.

Költségnemek	Nyersvas-gyártás	Acélgyártás	Hengereltáru-gyártás	Összesen
Közvetlen anyagköltség	72,0	62,2	63,0	37,8
Energiaköltség	6,4	7,3	4,0	10,8
Segéd- és egyéb anyagok költsége	1,7	10,2	7,5	11,1
Bérköltség	3,9	4,4	14,8	21,5
Összes közteher	0,4	0,4	1,7	2,1
Értékcsökkenési leírás	4,8	3,6	4,0	8,7
Egyéb költség	10,8	11,9	5,0	8,0
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

A költségarányok hozzávetőleges szemléletéből is leszűrhető az a tanulság, hogy a kohászat gazdaságossági vizsgálatát elsősorban az anyag- és energiaköltségeknél kell kezdeni, mert ezek a költségek még a vertikumok összegezése után is a legjelentősebbek.

A feltüntetett költségarányok nem fejezik ki híven a tényleges — tehát népgazdasági szinten érvényesülő — ráfordításokat, egyrészt, mert az alapanyagokat a reálisnál drágábban (lefölözéssel), illetve olcsóbban (támogatással) adják át a vaskohászatnak, másrészt az azonos rendeltetésű anyagok (például ércek) árai nem tükrözik az anyagok tényleges hasznosságát.

A kohászati nyers- és fűtőanyagok értékelése

Vasércek értékelése. Nem kohászati szakember számára a vasércek értékét döntően a vas- (ferrum-) tartalom szabja meg. Ez az értékelés megközelítésként sem jó, bár kétségtelen, hogy a ferrum-tartalom az érc értékelésekor súlyosan esik a latba. Az érc értékét általában azzal a kohókoksz-mennyiséggel jellemzik, amely az ércből egységnyi, tehát például egy tonna nyersvas előállításához szükséges.

Ez a mutató a vastartalommal fordított, a kovasavtartalommal pedig egyenes arányban változik, vagyis az érc annál jobb, minél több vasat (Fe) és minél kevesebb kovasavat (SiO_2) tartalmaz.

A különféle ércek kohósításakor felhasznált fajlagos kokszmennyiségek a következők:*

Ércfajta (Egyéb Fe-hordozó betétanyag)	Az érc átlagos tartalma %-ban		Fajlagos koksz-felhasználás	Értékarány, ha a legjobb érc értéke 1,00
	Fe	SiO_2		
Rudabányai barna vasérc	31,4	9,2	1,193	0,85
Szovjet sárgaérc	44,2	23,1	1,274	0,80
Szovjet vörösérc	53,0	18,2	1,058	0,96
Tömörítvény	44,0	17,0	1,014	1,00

* 1955. évi adatok nyomán száraz ércre vonatkoztatva. Meg kell jegyeznünk, hogy a fajlagos kokszfelhasználás a koksz minőségétől és a nagyolvasztó típusától is függ. A számításban úgynevezett normál koksszal és 700 m^3-es nagyolvasztóval számoltunk.

A kohókoksz értékelése. A hazai gyakorlatban összevont mutató (értékszám) fejezi ki valamely kokszfajta kohászati hasznosságát; a mutató nagysága a koksz víz-, hamu- és kéntartalmától, valamint az úgynevezett dobszilárdságtól függ.

Az árarányok kialakítása ennek az értékszámnak a mérlegelésével kívánatos. A koksz-értékszám megközelítően kifejezi azt is, hogy ugyanahhoz az elegyhez a kisebb értékszámú kokszokból mennyivel többet kell felhasználni.

Hulladékvas értékelése. A hulladékvas értékelésekor ugyancsak kohászati hasznossága az irányadó. A hulladékvas természetesen fajtájától függően (nehéz hulladék, nyiradék stb.) más és más „értékű", de — amint a világpiaci árarány is megvilágítja — mintegy 10—20 százalékkal kisebb hasznosságú, mint a nyersvas. Ennek ellenére jelenlegi árrendszerünkben a hulladékvas ára a nyersvas diktált árának alig 40 százaléka. Ennek az áraránynak a hatására hosszú időn át (kisebb mértékben még ma is) háttérbe szorultak tervgazdaságunk érdekei, amennyiben a kohóművek érdekeltek voltak a hulladékvas-felhasználás fokozásában, a nyersvas rovására, noha — mint említettük — a hulladékvasban igen nagy a hiány.

A *fűtőanyagok* értékelése különösen nehéz, minthogy nem elegendő tisztán a fűtőanyag kalóriaértékét alapul venni. Egyes fűtőanyagok ugyanis a különböző felhasználási területeken nem jellemezhetők a kalóriaértékkel, sőt egyes tulajdonságaik (például a fűtőolaj kéntartalma) nemcsak *több,* hanem *más* anyagok felhasználását teszik szükségessé.

A kohászati *fogyóanyagok* és *szerszámok* fogalomkörébe legfontosabbként a tűzálló anyagok, az acélművi kokillák és alaptáblák, továbbá a hengerművi hengerek sorolhatók. A tűzálló anyagok mint költségtényezők szerepe különösen az acélgyártásban nagy, mert a tűzállóanyagköltség az acélgyártási költségnek ma mintegy 7—8 százalékára tehető. Acélművi tűzállóanyag-felhasználásunk igen nagy, amit az alábbi összevető kimutatás is kifejezésre juttat, bár az összehasonlítási alap nem kielégítő, mert a téglák beépítési módja, a kemence szerkezete, a tüzelőanyag, valamint a kemencekezelés módja az adatokat lényegesen befolyásolja.

Martinkemencék tűzállótégla-fogyasztása

Ország	Bázikus tűzálló tégla	Szilikatégla	Samot-tégla
	fogyasztás kg-ban egy tonna acél gyártásánál		
Magyarország	20,0*	2,6	7,3
Nyugat-Németország	5,4	10,0	nincs adat
Nyugat-Európa	9,9	12,5	nincs adat
Egyesült-Államok 6 nagy acélműve	2,5	15,0	7,5

* Megjegyezzük, hogy míg a hazai téglafelhasználás kedvezőtlenül nagy, kohászatunk lényegesen kevesebb javítómassza-anyagot használ fel, mint más országok kohászati üzemei.

A tűzállóanyag-felhasználás tekintetében a gazdasági optimum az irányadó. Ha a falazatot nagymértékben kihasználják, kevesebb tűzálló téglára és masszára lesz ugyan szükség, ami importanyag-megtakarítást jelent, de a falazat kihasználásának vége felé nő a fűtőenergia-szükséglet.

Tervezési fogyatékosságunkként említhető meg, hogy a kemence átépítését végző vállalat és a kohászati üzemek érdekei hosszú időn át keresztezték egymást, mert a kemenceépítő vállalatnak terve teljesítéséhez bizonyos számú, lehetőleg nagy összegű átépítésre volt szüksége, még ha esetleg a kemence átépítésére nem is lett volna szükség. Másrészt a költségek csökkenthetők lettek volna, ha a még felhasználható kibontott téglákat újra beépítik, de ezzel a kemenceépítő vállalat „termelési értéke" csökkent volna. Mindez arra csábított, hogy a használt téglákat *ne* építsék be.

A kohászati költségek elemzése során különösen bizonytalan *az értékcsökkenési leírási költségek reális megállapítása.* Berendezéseink nagy része túlélte a szokásos leírási időt. Vagy azt kellene állítanunk tehát, hogy egyáltalán nincs „értékük", vagy szubjektív értékelési módszert kell választanunk. A probléma súlyát növeli, hogy a beruházott állóalap a kohászatban a termelési értékhez képest viszonylag nagy.

A *kohászati bérek* az összes költségeknek viszonylag kis részét teszik ki. A külföldi bérhányadokkal való összehasonlításhoz nincsenek megfelelő adataink.

Kohászati árproblémák

Vaskohászatunk gazdaságosságát a ráfordítások és az eredmények összevetése jellemezhetné. A vaskohászati termékek árai 1946. augusztus 1-e óta nem változtak lényegesen, a nyersanyagárak és a bérek azonban időközben emelkedtek, s így az önköltség jelentősen túlhaladja az értékesítési árbevételt. Bár a kohászatban alkalmazott árrendszer általános vizsgálatára nem térhetünk ki, mégis szükséges, hogy megemlítsünk néhány — a kohászati árak képzésekor szerintünk követendő — szempontot.

Az acélok tekintetében *olyan árak megállapítása szükséges, amelyek egyrészt kifejezik a ráfordítási költségeket, másrészt a feldolgozóipart a konstrukciónak legmegfelelőbb minőség kiválasztására ösztönzik.* A feldolgozóipar magatartását ugyanis ma nemegyszer a túlzott biztonságra való törekvés jellemzi. Ezért és a kohászati gyártmányokkal szemben nemegyszer jogos bizalmatlanság miatt konstruktőreink rendszeresen műszakilag nem szükséges különleges minőségeket terveznek gépeinkbe. Ez népgazdasági szinten nagy pazarlás, de a feldolgozóipar számára mégis járható út, mert a kohászati gyártmányok vételárát minden korlátozás nélkül felveheti költségei közé, különösen, ha módosított vagy új gyártmányról van szó. Ez a gyakorlat növeli a selejtet, fokozza az ötvöző anyagok felhasználását, s a különleges technológiai eljárások (például az elektroacélgyártás) túlzott kiterjesztésére kényszeríti a kohászatot.

Az árrendezés során kialakítandó új kohászati áraknak tükrözniök kell a nagyobb selejtveszélyt, másrészt megfelelő minőségi felárrendszerrel is arra kell késztetni a feldolgozóipart, hogy különleges minő-

ségi kívánságokat csak indokolt esetekben támasszon. (Természetesen a kohászatnak is megvannak ezen a téren a maga feladatai, különösen a megbízható kereskedelmi minőségek biztosítása tekintetében.)

A hazai és a nemzetközi költségszint viszonya a vaskohászatban

A vaskohászat gazdaságossági szempontból való megítélésének egyik módja a hazai költségszint egybevetése a nemzetközivel, a devizaforint és a folyóforint iparági viszonyának a megállapításával. Ez az arány önmagában keveset mond ugyan, de más termelési ágakban hasonló módon végzett számításokkal egybevetve bizonyos gazdaságossági rangsor összeállítását teszi lehetővé.*

Az 1954 folyamán először végzett és 1955. évben megismételt számítás során a legfontosabb költségtényezőket bel-, illetve külföldön beszerezhető (forintban, illetve devizaforintban értékelhető) anyagokra, gépekre, továbbá csak forintban értékelhető munkabérekre stb. osztottuk fel. Azzal, hogy az importanyagokat devizaáron számoltuk, kiküszöböltük a belföldi ártámogatások és lefölözések torzításait.

A hulladékvas diktált belföldi ára helyett a reálishoz közel álló hulladékvas-árat (700 Ft/t) és a belföldi munkabér-ráfordításnak megfelelő szénárat szerepeltettünk. Mivel a szénköltségben, a gépek értékcsökkenési leírásában és más költségekben is el nem hanyagolható importhányaddal kellett számolnunk, alapos számításokkal alátámasztott becslés alapján kereken 100 millióval növeltük a devizaforint-ráfordításokat, s ennek megfelelően ugyanekkora összeggel csökkentettük a folyóforint-ráfordításokat.

Ily módon végeredményben (a részletes számítások ismertetésére nincs helyünk) a következő tájékoztató eredményhez jutottunk:

Költségnemek	Ráfordítások milliókban	
	folyóforintban	devizaforintban
Nyersanyagköltségek	667,7	542,8
Energiaköltségek	432,3	11,4
Bérek és bérterhek	906,0	—
Értékcsökkenési leírás	330,0	—
	2336,0	554,2
Belföldi ráfordítások becsült importtartalma	— 100,0	+ 100,0
Összesen:	2236,0	654,2

Mármost ha a vaskohászat bevezetőben körvonalazott területén belül termelt kohászati készgyártmányokat teljes egészében világpiaci árakon külföldről szereznénk be, ennek a terméktömegnek a beszerzési költségei tőkés viszonylatban 2090 millió devizaforintra, szocialista relációban pedig (az 1949. évben rögzített félgyártmány-árakon) 1821 millió devizaforintra rúgnának.

* Vö. a gazdaságossági vita vonatkozó ágával a Közgazdasági Szemlében, különösen Liska Tibor és Máriás Antal cikkével a K. Sz. 1954. októberi számában.

Azzal, hogy kohászatunk maga termeli meg termékeit, megtakarítja a kohászatitermék-szükséglet devizaellenértéke és a kohászatban felhasznált importanyagok devizaellenértéke közti különbözetet (2090—654,2 = 1435,8 millió tőkés, illetve 1821—654,2 = 1166,8 millió szocialista relációban számított devizaforintot). E megtakarítás ellentétele a vaskohászatban felmerülő hazai folyóforintban kifejezett ráfordítás (2236 millió forint). A két érték hányadosa a devizaforint—folyóforint arány. Két ilyen arány állapítható meg: az egyik tőkés, a másik szocialista viszonylatban. Számításunk eredményeként a hazai vaskohászat 1 devizaforintot szocialista viszonylatban 1,92 folyóforintért, tőkés viszonylatban (szabadpiaci árakon) 1,55 folyóforintért takarít meg.

Ez a két szám arra az érdeklődésre számottartó megállapításra vezet, hogy *a vaskohászat devizaforint-folyóforint aránya lényegesen kedvezőbb, mint számos más iparágé. A vaskohászat tehát — importanyagigényessége és „ráfizetésessége" ellenére — korántsem tehertétele népgazdaságunknak.**

Az önköltségcsökkentés útja a vaskohászatban

Elsősorban azokat a költségcsökkentési lehetőségeket vizsgáljuk, amelyek beruházás nélkül is megvalósíthatók. A kohászat minimális költségszint-tartásának egyik fő feltétele a folyamatos üzem, mivel a kohászatban igen nagy veszteségek származnak a gyártási folyamat megszakításából. A gyártás-megszakításhoz kell sorolni a gyártási feltételek gyakori változását is (például, ha a nagyolvasztó elegyét, tehát az adagolt érc- és kokszfajtákat kell megváltoztatni).

Az ilyen értelemben vett folyamatossághoz huzamos időn át egyenletes gyártási feltételeket biztosító *állandó nyersanyagkészletek* szükségesek. A kohászatban belföldi nyersanyagokból legalább 4 heti, importanyagból pedig 3 havi termeléshez szükséges készletre van szükség ahhoz, hogy az üzemeltetés zavartalan legyen. Különösen fontos a téli készletek képzése, elsősorban *ércekből*, valamivel kisebb mértékben pedig kohókokszból, mert ezek szállítása a téli hónapokban vízi úton lehetetlen, s tengelyen is jóval körülményesebb, mint a többi évszakokban.

A nagyobb készletek növelik ugyan a vállalatok forgóalapszükségletét, de ez olyan hátrány, amilyet az üzem-folytonosság megszakadásával járó többletköltségek elkerülése céljából okvetlenül érdemes vállalni.

A folyamatosság további feltétele a különböző ércek átlagosítása (megfelelő minőségű állandó keverék előkészítése).

A kohászati üzemek költségei csökkenthetők azáltal is, ha a készgyártmányokból is gondoskodunk elegendő központi raktárkészletről, mert ez esetben mód nyílik a hengerlési stb. szériák növelésére, a termelés egyenletesebbé és tervszerűbbé tételére. A nagyobb kohászati kész-

* Az aluminiumiparban a hasonló módon számított devizaforint—folyóforint arányok a következők:

	Szocialista relációban	Tőkés relációban
Timföld	2,2	3,1
Tömbaluminium	4,6	3,1
Alumínium félgyártmányok	3,5	2,7

áruraktár ugyan több forgóalap lekötését jelenti, de nyilvánvaló, hogy *ha jól rendezett acélraktárak vannak, s ezekből a nem különleges gyártmányok (legalább bizonyos mennyiségi határig) azonnal beszerezhetők, ezzel a feldolgozó vállalatok raktárkészletei jelentősen csökkenthetők.* Nem kétséges, hogy a több ezer fogyasztói raktárban — jól szortírozott készlettel rendelkező központi kohászati raktár működésével — elérhető készletcsökkenés messze ellensúlyozná a központi készletezés miatti készletnövekedést. Másrészt a központi készlet összehasonlíthatatlanul hatékonyabb, mint a szétforgácsolt. A feldolgozó vállalatok nagy raktárkészlete dezorganizált országos raktárt jelent, s ennek népgazdasági szinten mutatkozó hátrányai nyilvánvalók.

További jelentékeny költségcsökkentés érhető el beruházás nélkül, ha a kohászati berendezéseket a maximális helyett az optimális üzemi terheléssel járatjuk.

Például a nagyolvasztóban az 1 tonna nyersvasra jutó kokszfelhasználás függvénye a kohó *terhelésének* is. A kohóterhelés növelésével vagy csökkentésével a fajlagos kohókokszfelhasználás jelentékenyen ingadozik, s van olyan optimális terhelés, amely mellett a kokszfogyasztás a legkisebb. Mindenütt, ahol a kapacitás maximális kihasználása nem okvetlenül szükséges, célszerű erre az *optimális* terhelésre törekedni.

A Martin-művekben hasonlóképpen lehet optimális termelési mennyiségről beszélni, mert nagyobb betéttel növelhető ugyan egy-egy adag és így a termelés mennyisége, de aránytalanul nagyobb fajlagos tüzelőanyag felhasználással, s nemritkán minőségromlással.

Jelentős veszteségek küszöbölhetők ki a vaskohászatban kisebb beruházások útján, például az előírt technológia pontos végrehajtásához szükséges, valamint az anyag- és energiafogyasztást mérő műszerek, órák felszerelésével, mérlegek beállításával (olyan helyeken, ahol az anyaggal való pontos elszámolással érhető el megtakarítás), s végül az anyagmozgatás teljes gépesítésével. (A kohászatban az anyagmozgatás zöme már gépesítve van.)

Vaskohászatunk fejlesztésének iránya

Vaskohászatunk fejlesztési lehetőségeit vizsgálva látnunk kell, hogy anyagbázisunk korlátozottsága miatt a termelés bővítése csak a nyersanyagimport fokozásával lehetséges, s hogy a hazai és az importnyersanyagok aránya mindinkább az utóbbiak felé tolódik el, ami fokozza az importszállítmányokra való ráutaltságunkat.

Másrészt számolnunk kell azokkal a nehézségeinkkel, amelyek abból adódnak, hogy az energiatermelés alig tart lépést iparunk fejlődésével. (Az energiahiány világjelenség.) Minthogy a hazai energiatermelés legnagyobb részben szénbázisra támaszkodik, az energiaigényes kohászat fejlesztése egyszersmind nagy és több évig tartó szénbányászati többlet-beruházásokat is szükségessé tesz.* Más hasonló járulékos be-

* 1000 t hengereltáru gyártásához 3000 kal/kg fűtőértékű szénből 1800—4800 t kell. A kisebb érték kokszimport esetén és olajtüzelésű martinkemence üzemben, a nagyobb érték kokszolással és kamragáz-fűtésű martinkemence üzemben érvényes. A második változattal kapcsolatban még azt is mérlegelni kell, hogy a Pécs—Komló-i nyerssszénből a kibányászandó mennyiség 6—8-szorosa a felhasználható kokszszénnek, tehát 9000—12 000 t-nyi nyerssszén-kapacitás kell 1000 t hengerelt áru hazai kokszszükségletének fedezéséhez.

ruházások is szükségesek lehetnek. (Például a kohászati célokra szolgáló kénmentes olaj termeléséhez.)

A *nagy egységek* a kohászat vertikális jellegéből következően *további nagy és nem mindig azonos teljesítményű berendezések létesítését hozzák magukkal.* A kohászati beruházások lassú megtérülése mellett alig engedhető meg kihasználatlan kapacitások építése. Ha a termelésbővítés bármely más oknál fogva okvetlenül szükséges, a gazdaságosság javítható, ha másik állam is közreműködik az egy országban kellően ki nem használható nagy teljesítményű berendezés kiépítésében; ily módon megszervezhető például a két ország különböző, de egymást kiegészítő többletteljesítményének közös kiaknázása. Ilyen kooperációs lehetőséget kell keresnünk a Dunai Vasműben építendő lemezhengermű teljesítőképességének kihasználására is.

Kohászati üzemeink konkrét fejlesztési problémáinak vizsgálatához először azok jelenlegi gyártási tevékenységéről kell képet alkotnunk. Erre szolgál a túloldali táblázat, amely technológiai fázisonként mutatja, milyen termékeket állítanak elő kohászati üzemeink.

A Dunai Vasmű fejlesztése

A Dunai Vasmű *jelenlegi állapotában* nem termel gazdaságosan. Ez a mű befejezetlenségéből következik. Ahhoz, hogy termelése gazdaságossá váljék, sürgősen be kell fejezni az ércelőkészítő- és a kokszolóművet, továbbá a kokszoló melléktermékeit feldolgozó üzemeket. A második nagyolvasztó megépítése azért szükséges, mert *egy* nagyolvasztóval az üzem energia-rendszere bizonytalan. Teljesen hiányzik a termelt acélt feldolgozó lemezhengermű, amely pedig a népgazdaság szükségleteinek kielégítése szempontjából a legfontosabb. Ha a lemezhengermű belép, anyaggal való ellátására bővíteni kell az acélművet is.

Az acélhulladék már említett hiánya kényszerítően megköveteli, hogy a hulladékvas-eljárás helyett áttérjünk a legutóbbi évtizedben kidolgozott oxigén-konverteres eljárásra. Ez az áttérés gazdaságilag még akkor is szükséges, ha nyomában csökken a meglévő martinkemencék kihasználása.

A Dunai Vasmű befejezésének szükségességét sokan vitatják ugyan, de a számítások, amelyek összevetik a vasmű jelen állapotát egy nem maximális, de elérendő kiépítéssel, a befejezés mellett szólnak.

Már néhány adat szemléltetően bizonyítja, hogy legalább az I. lépcsőnek nevezett szakasz befejezése gazdaságilag szükséges. (A következőkben csak az I. lépcsőre vonatkozóan végzünk számításokat. Az I. lépcső a teljesen kiépített mű volumenének kb. 60—65 százalékát képviseli.)

A Dunai Vasműbe eddig az I. lépcső teljes beruházási igényének 68 százalékát, 3540 millió Ft-ot fektettük be, de a befejezetlen mű az I. lépcsőben elérhető kapacitásnak mindössze 33,7 százalékát adja. Ez azt jelenti, hogy a beruházás hátralevő 32 százalékával elérhetjük a kapacitás további 66,3 százalékát.

E számok azonban még nem mutatják az I. lépcső befejezésének gazdasági előnyeit, csupán arra következtethetünk belőlük, hogy a beruházott állóalap nagy része (például a kiépített vágányhálózat, a vízellátás, a villamosvezetékek stb.) különböző műszaki okoknál fogva nem hasznosítható.

	Ózdi Kohászati Üzemek		Lenin Kohászati Művek		Csepeli Vas- és Fémművek		Dunai Vasmű		Lőrinci Hengerműű		Borsodnádasdi Lemezgyár		Salgótarjáni Acélgyár	
	ma	jövőben	ma	jövőben	ma	jövőben	ma	jövőben	ma	jövőben	ma	jövőben	ma	jövőben
Érctömörítés	○	×	○	×	—	—	○	×	—	—	—	—	—	—
Kokszolás	—	—	—	—	—	—	○	×	—	—	—	—	—	—
Nyersvas-gyártás	×	×	×	×	—	—	○	×	—	—	—	—	—	—
SM acélgyártás	×	×	×	×	×	×	○	×	—	—	—	—	—	—
Elektróacél-gyártás	—	—	×	×	×	×	—	—	—	—	×	×	—	—
Blokkhengerlés	×	×	×	×	—	—	—	×	—	—	—	—	—	—
Durvaprofil-hengerlés	×	—	×	×	×	×	—	—	—	—	—	—	—	—
Középprofil-hengerlés	×	—	×	×	×	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Finomprofil-hengerlés	×	×	×	—*	×	×	—	—	—	—	—	—	—	—
Durvalemez-gyártás	○	—	—	—	—	—	—	×	×	—	—	—	—	—
Középlemez-gyártás	○	—	×	—	—	—	—	×	—	—	×	—	—	—
Finomlemez-gyártás	—	—	×	—	×	—	—	×	—	—	×	○	—	—
Acélöntés	—	—	×	×	×	×	—	—	—	—	—	—	—	—
Szürkeöntés	—	—	×	×	×	×	—	—	—	—	—	—	—	—
Hidegszalag-gyártás	—	—	—	—	—	—	—	×	—	—	—	—	×	×
Lágyvashuzal-gyártás	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	×	×
Acélhuzal-gyártás	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	×	×
Acélcső-gyártás	—	—	—	—	×	×	—	—	—	—	—	—	—	—

× = teljesen kiépítve ○ = részben kiépítve, illetve részben a jövőben is megmarad — = nincs, illetve a jövőben sem tervezzük

* A Lenin Kohászati Művekben a finomprofil-hengerlés részben megmaradhat kizárólag minőségi (nemes) acélok gyártására.

Kiegészítik az eddigi képet a termelési költségalakulás alábbi adatai:

	Jelenleg	I. lépcső befejeztével
Befejezett termelés értéke	405 millió Ft. 100%	1222 millió Ft. 100%
Befejezett termelés önköltsége	684 millió Ft. 168,1%	1221,2 millió Ft. 99,9%
Nyereség, veszteség	— 275 millió Ft. 68,1% veszteség	+ 0,8 millió Ft. 0,1% nyereség

A táblázat az 1956. év elején, az akkor érvényben volt ár- és bérszínvonal alapján készült. Ismeretes, hogy a vaskohászati termékek árait már akkor is csak állami szubvencióval lehetett tartani, s a fenti számadatok azt mutatják, hogy az I. lépcső befejeztével a korszerű műben a jelenlegi vaskohászati átlagnál jóval gazdaságosabb termelés érhető el. *A Dunai Vasmű jelenlegi* vesztesége azonban jóval nagyobb arányú, mint a többi vaskohászati vállalatoké, aminek oka éppen a mű befejezetlensége.

A Dunai Vasmű önköltségének költségnemek szerinti megoszlása 1956. január 1-i árszinten (termelési érték = 100).

	Jelenleg	I. lépcső befejeztével
	százalék	
Anyagköltség	105,0	63,4
Bérek és közterhek	27,2	13,2
Értékcsökkenési leírás	27,4	19,6
Egyéb költségek	13,8	6,1
Összesen:	173,4	102,3
Megtérülés (Saját felhasznált gáz)	5,3	2,4
Teljes önköltség	168,1	99,9

A vaskohászat tervezési és szervezési problémái

A kohászatról szólva érinteni kell annak legfontosabb tervmetodikai és szervezeti kérdéseit is.

A vaskohászat egymáshoz kapcsolódó technológiai folyamatai szorosan összefonódnak egymással. A munkafolyamatok során keletkezett termékekre vonatkozó tervszámok teljesítésének tételes megkövetelése gátolta a vállalatokat a műszaki és gazdasági szempontból célszerű eljárások alkalmazásában. Egy-egy technológiai fázis *végén* elérhető termelési vagy önköltségi eredmények kedvéért gyakran mondtak le vállalataink olyan eljárásokról, amelyek a *későbbi fázisban* bőségesen megtérülnének mennyiségben is, költségekben is. Egyéb visszásságok is voltak ebből kifolyóan. (Például 1951-ben a terv 160 000 tonnával több acél termelését írta elő, mint amennyit a hengerművek feldolgozhattak. Az így raktározott, természetesen nagyrészt selejt acéltuskót a későbbiekben hulladékvasként újra kellett ömleszteni.)

Ezért, ha szükségesnek látszik volumenre és anyag-, valamint energiahordozó-felhasználásra vonatkozó feladatokat a kohászatban továbbra is megszabni, a kohászati *késztermékek* volumenét, illetve az ehhez ösz-

szesen szükséges alapanyag és energiahordozók mennyiségét célszerű előírni, nem pedig *a közbenső technológiai fázisok részeredményeit.* Ugyanez vonatkozik az egyes féltermékek önköltségére is. Az említett elv gyakorlati megvalósítása oly módon képzelhető el, hogy a vaskohászati vállalatok irányítását és ellenőrzését kézben tartó igazgatóság számára a tervek *a készáru mennyiségét,* a rendelkezésre bocsátandó *nyers- és egyéb anyagok* volumenét és a *költségszintet összesen* írnák elő, de nem írnák elő az egyes vállalatok vagy a vállalaton belüli technológiai fázisok *részeredményeit.* Ez a megoldás egyáltalán nem zárja ki, hogy regisztráló jelleggel a közbenső fázisok eredményeit is kimutassák.

A vaskohászat irányító és ellátó szervezete nem működik eléggé hatékonyan. Bármilyen furcsán hangzik is, ennek az az oka, hogy nem volt és most sincs eléggé központosítva az irányítás. (Ez nem mond ellent annak, hogy a részletkérdésekben feleslegesen aprólékos irányítás, túlzott centralizáció is érvényesült.) A vaskohászati vállalatok felügyeleti szerve a Kohó- és Gépipari Minisztérium Vaskohászati Igazgatósága, de a gazdasági irányítás feltételei nincsenek az Igazgatóság kezében. A vaskohászat importanyagainak zömét 3 külkereskedelmi vállalat, a Metalimpex, a Lignimpex és a Mineralimpex szerzi be. Az anyag átmeneti készletezését és elosztását a Kohászati Alapanyagellátó Vállalat (KAV), a készgyártmányok elosztását pedig közvetlenül a minisztériumi főosztályként működő Kohászati Értékesítő Vállalat (KOHÉRT) végzi. Ezekkel a szervekkel az igazgatóság mellérendeltségi viszonyban van (kivéve a KAV-ot), s közte és e szervek között gyakori az érdekellentét. Az alapanyagokat beszerző vállalat nem érdekelt abban, hogy a külföldi beszerzések alkalmával érvényesítse a vaskohászat minőségi kívánságait, s nem érdekelt az ár kialakításában sem. Ezen még az sem segít, ha a tárgyalásokon tanácskozási joggal — de nem teljes jogi felhatalmazással — a vaskohászat megbízottai is részt vesznek. A felmerülő vitákat bonyolítja, hogy a külkereskedelmi vállalat rendszerint nem fogadja el a külföldről érkező anyagok hazai minőségi vizsgálatát és saját külföldi átvevő hálózattal sem rendelkezik. A vitákban a kohászat a szerződésben foglaltakat kifogásolja, a külkereskedelmi vállalat pedig a szerződés szövegére hivatkozik. Nyilvánvaló, hogy közös vezetés alatt álló szervezetben ilyen vitákra sokkal kevésbé kerülhetne sor.

Viták vannak a Vaskohászati Igazgatóság és a gyártmányokat értékesítő vállalat között is, valahányszor az értékesítő vállalat a szabványoknak nem megfelelő minőségű gyártmányok raktári átvételét és értékesítését megtagadja. A kohászat ilyenkor amellett kardoskodik, hogy saját kereskedelmi apparátussal ezeket az árukat is értékesíteni tudná.

A kiragadott példákkal illusztrált, de nap mint nap előforduló nehézségekre való tekintettel megfontolandó volna egy olyan szervezet kialakítása, amely a Külkereskedelmi Minisztérium és a Kohó- és Gépipari Minisztérium legfelsőbb felügyelete mellett és irányelvei alapján a teljes kereskedelmi és gazdasági irányítás, beszerzés és értékesítés munkáját *egy szervezetben* végezné. Az egységes szervezési forma hozzájárulna a kohászati költségek csökkentéséhez és előmozdíthatná a koordinált vezetésből fakadó gazdasági előnyök kiaknázását.

GARAMVÖLGYI KÁROLY

A mezőgazdaság tervszerű fejlesztésének kérdései

Népgazdaságunk, és ezen belül mezőgazdaságunk is, az elmúlt nyolc év folyamán a népgazdasági tervek rendszerében fejlődött. A mezőgazdaságban a tervszerű gazdálkodás eddigi tapasztalatai, egyes kétségtelen eredmények ellenére, nem a legkedvezőbbek. Mezőgazdaságunkban a tervszerű gazdálkodás egyes bürokratikus megkötöttségei gyakran már a termelés fékjeként hatottak. E bürokratikus jelenségek okai egyrészt visszavezethetők a mezőgazdasággal kapcsolatos, jelentős részben helytelen gazdaságpolitikai célkitűzésekre, másrészt pedig arra, hogy a kitűzött célokat főleg adminisztratív eszközökkel kívántuk elérni.

A mezőgazdaságban a legutóbbi években jó néhány esetben a gazdasági törvényekkel, sőt gyakran még a természeti követelményekkel, a gazdálkodás technikai feltételeivel sem számoló feladatokat kellett megoldani. Például éveken keresztül erőltettük a kenyérgabona-termelést és -felvásárlást megfelelő gazdasági ösztönző eszközök, valamint nagyobb mértékű műtrágyajuttatás nélkül, mesterkélten fokoztuk az állami sertéshizlalást — jelentős részben a kisüzemekben termelt takarmányra építve —, a termelőszövetkezetek szervezését nem kapcsoltuk össze megfelelő anyagi, műszaki eszközökkel és gazdasági ösztönzéssel stb.

A tervezés és a gazdálkodás irányításának bürokratikus vonásai szorosan összefüggtek ezekkel a hibákkal. Az elmúlt egy-két évben az úgynevezett tervbürokrácia jelentős mértékben csökkent, különösen azokon a területeken, ahol ezt a gazdaságpolitikai célok lehetővé tették. Ez is arra utal, hogy a mezőgazdaság tervszerű irányításának kérdéseit, a tervezés és az irányítás módszereit nem lehet elválasztani a mezőgazdaság irányában folytatott gazdaságpolitikától.

Rendkívül fontos a népgazdasági terv rendszerébe szervesen beépülő mezőgazdasági termelési program kidolgozása (mint alapvető tervezési módszer) mellett magát a tervszerű gazdálkodás módszerét, a tervszerű befolyásolás különféle eszközeit is részleteiben feldolgozni. Fontos ez már csak azért is, mert — nagy részben, az eddigi hibák reakciójaképpen — nemegyszer találkozunk olyan követelésekkel, hogy a mezőgazdaságban teljesen a „szabad" gazdálkodásnak kell teret adni, hiszen minden állami gazdaság, termelőszövetkezet és parasztgazda nagyon jól tudja, mit kell termelnie. E véleményben van igazság is. Kétségtelen, hogy a továbbiakban már nem alkalmazhatjuk a helytelennek bizonyult adminisztratív, bürokratikus vonású módszereket, s el kell vetnünk a tervek részletekbe menő „utasítás" jellegét. De azt is világosan tisztázni kell, hogy *a tervszerű gazdálkodás igénye*, a társadalom, a népgazdaság jellegéből, de a mezőgazdaság sajátosságaiból következőn is, *továbbra is*

fennáll. A jövőben azonban — úgy vélem — a tervszerű befolyásolás a mezőgazdaságban, pontosabban: a mezőgazdaság szövetkezeti és magánszektorában, csakis a különféle gazdaságpolitikai eszközök alkalmazása útján folyhat eredményesen.

A mezőgazdasági tervezés szükségessége és lehetősége

A centrális gazdasági akarat érvényesítésének fő feltétele, hogy legyen a mezőgazdaságnak hosszú távlatú, de legalább 2—3 évre terjedő, a népgazdasági terv egységes rendszerébe beépülő termelési programja. E programnak a tények ismeretében számolnia kell a népgazdasági igényekkel és erőforrásokkal, felmérve a mezőgazdasági termelés fejlesztési, termelés- és üzemiszerkezet-átalakítási lehetőségeit, valamint az ehhez szükséges anyagi, műszaki, pénzügyi és egyéb feltételeket.

A mezőgazdaságban — elsősorban természeti sajátosságai folytán — a gazdálkodás irányításának a módszereit illetően szükségszerű a decentralizáció tényleges érvényesülése. Ugyanakkor elengedhetetlenül szükséges mind a nagy-, mind a kisüzemeknél az üzemi perspektíva ismerete is.

A mezőgazdaságban a természeti adottságok következtében a termelés lényegesen decentralizáltabb, mint az iparban. Ezt még fokozzák a nálunk fennálló üzemi viszonyok is. A termelés ilyen területi szétaprózása az egyéni érdekeknek, illetve azok érvényesülési lehetőségének igen nagy differenciáltságát okozza. Így a mezőgazdasági termelésben igen sok az egyéni, elszigetelt vonás. Ezek a vonások a mezőgazdaság összességére kétségtelenül anarchikusan hatnak, s ennek következtében érthető módon támad az az igény, hogy valamilyen egységes, átfogó erő ezt az anarchikus termelést rendszeresebb, a népgazdasági igényeknek megfelelő irányba terelje, s hogy ennek az irányításnak bizonyos mechanizmusa kialakuljon. Ezért a termelés szerkezetét magában foglaló egységes termelési program alapján át, illetőleg ki kell alakítani azokat a gazdasági módszereket és eszközöket, amelyek eleve alátámasztják és lehetővé teszik az üzemi, egyéni érdekek és a népgazdasági érdekek egységét. Mindez nemcsak lehetségessé, de szükségessé is teszi, hogy a mezőgazdaság egészére egységes, átfogó terv, termelési program készüljön, és a gazdálkodás különféle eszközei ehhez igazodjanak. Ugyanakkor a termelés tervszerűségének következetesebb érvényesülése megkívánja a mezőgazdasági termelés üzemi szerkezetének a megváltozását, a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság kialakítását is.

A mezőgazdaság tervszerű irányításában ezek szerint kettős, de egymástól elválaszthatatlan feladatot kell megoldani: El kell készíteni a hosszú távlatú és ezen belül 2—5 év perspektíváját felölelő termelési programot, és ennek meg kell teremteni az anyagi, műszaki, pénzügyi, üzemi alapjait. Másrészt olyan gazdasági eszközök, módszerek, mechanizmusok szükségesek, amelyek az országosan, tudományos módszerek szerint készülő terv belső szerkezetét kialakítják, s a tervet a termelő üzemekig, a termelőkig közvetítik.

Így a mezőgazdasági tervezés korántsem fejeződik be a népgazdasági szükségletek felmérésével, a mezőgazdaság belső követelményeinek mérlegelése alapján kialakított előirányzatok elkészítésével. Ezek a munkálatok a mezőgazdaság néhány éves és hosszú távlatú előirányza-

tai kialakításának csak a kezdeti lépései. Ezután kell a termelést befolyásoló tényezőket, illetve lehetőségeket felmérni és kidolgozni, összekapcsolva a népgazdaság anyagi, műszaki, pénzügyi erőforrásainak lehetőségével és szükségleteivel. A mezőgazdasági tervezés tehát elsősorban a mezőgazdaság sajátosságait, követelményeit mérlegelő magasfokú közgazdasági elemző feladat, nem pedig egyszerű tervszámok mechanikus (belső számszerű összefüggéseket tartalmazó) kialakítása és lebontása. A tervek végrehajtása pedig — az időjárási tényezőkön túlmenően, aminek, sajnos, nálunk még igen fontos szerepe van — elsősorban attól függ, hogy az egységes, központi elgondolást a gazdasági irányítás módszerei a termelőkhöz hogyan közvetítik. Természetesen, amennyiben ilyen megfelelő módszerekkel (mechanizmusokkal) nem rendelkezünk, ténylegesen decentralizált gazdálkodás-irányításról szó nem lehet.

A termelési program elkészítésének elvei

Egyetlen népgazdasági ágban sem, de különösen a mezőgazdaságban nem lehetséges egy év viszonylatában tervezni. A mezőgazdasági termelés szerkezetének jelentősebb megváltozása — különösen ott, ahol lényegében a termelés bővítésének csak a belterjesség növelése útján van meg a módja — csak több éven belül lehetséges. A mezőgazdasági termelés két fő ága: a növénytermesztés és az állattenyésztés közötti arány jelentősebb megváltoztatásának folyamata néhány évet vesz igénybe. 1955-ben a növénytermesztés és az állattenyésztés együttes termelésében a növénytermesztés aránya 59,5 százalék, az állattenyésztésé 40,5 százalék volt. Számítások szerint 1960-ig is csak körülbelül 58—59 : 41—42 arányt lehetséges elérni, annak ellenére, hogy az elkövetkezendő három évben a mezőgazdaságon belül fő feladatnak az állattenyésztés fejlesztését tartjuk. Ezt az arányt is csak akkor érhetjük el, ha növénytermesztésünkben a takarmánytermesztés súlya a következő években is növekszik, és az állattenyésztés fejlődését szolgáló egyéb feltételek is biztosíthatóak. (A becslések szerint 1957-ben a kenyérgabona vetésterületi részesedése 28,8 százalék, míg a takarmánygabonáké 35,8 százalék és a szálastakarmányoké 15,6 százalék lesz, szemben a felszabadulás előtti 10 év átlagában meglevő 40, 33,2, valamint 11,5 százalékos részesedéssel és az első ötéves terv éveiben hasonló 34, 31, valamint 11 százalékos részesedési aránnyal.)

Hogy a mezőgazdaságban alapvető szerkezeti változásokat érhessünk el, ismerni kell a népgazdaság igényeit 10—15 év perspektívájában. Csakis ezek ismeretében lehet nagyvonalú, de tudományosan megalapozott fejlesztési programot és annak végrehajtási eszközeit kialakítani.

A mezőgazdaság tervezésében tehát mind a rövid távú (2—5 éves), mind a hosszú távú (10—15 éves) tervek készítésének nagy a jelentősége. Megemlítem, hogy a szocialista országok mellett számos tőkésországban is készítenek a mezőgazdasági termelésre és a mezőgazdasági eredetű termékek iránti keresletre vonatkozóan részletes számításokat, prognózisokat, és az ENSZ illetékes gazdasági bizottságai is foglalkoznak ilyen irányú munkálatokkal.*

* Például Franciaországban 11 évre, a Német Szövetségi Köztársaságban 10 évre, az USA-ban 7, illetve 20 évre, Angliában 25 évre és Svédországban 10 évre készülnek prognózisok.

A mezőgazdaságban megvan a jelentősége az éves tervekre vonatkozó kalkulációknak is. Ez egyrészt alapul szolgál az éves operatív mezőgazdasági, felvásárlási tervek, előirányzatok elkészítéséhez és a mezőgazdaságnak mint önálló népgazdasági ágnak a népgazdaság egészébe történő beilleszkedéséhez, valamint az operatív gazdálkodás viteléhez, másrészt pedig ezen az alapon meghatározhatók azok a konkrét gazdaságpolitikai intézkedések, amelyek szükségesek a távlati fejlesztési tervekben meghatározott tendenciák érvényesüléséhez.

A mezőgazdasági távlati tervek készítése során — hogy a terv valóban tudományosan megalapozott legyen, számításba kell venni: a mezőgazdaság helyzetét a népgazdaságban, a mezőgazdaság termelési kapcsolatait, a belső fogyasztást és az exportfeladatokat.

Mezőgazdaságunk közgazdasági helyzete

A mezőgazdaság — annak ellenére, hogy jellegét tekintve a többi népgazdasági ágtól jelentősen különböző ágazat — nem szakítható ki a népgazdaság egészéből. Ezért a népgazdaság meglevő szerkezetéből, fejlesztési lehetőségéből, illetve szükségleteiből kell kiindulni. Ismeretes, hogy nálunk a mezőgazdaság nemzeti jövedelemben való részesedése a felszabadulás előtti években igen jelentős volt. Az első ötéves terv jelentős ipari fejlődése ellenére a mezőgazdaságnak a nemzeti jövedelemben való részesedése még mindig, ha mérsékeltebben is, de számottevő. Az 1957. évi előzetes kalkulációk szerint a mezőgazdaságnak a nemzeti jövedelemben való részesedése mintegy 38 százalékot tesz ki. Tájékoztatásul néhány tőkésországban a mezőgazdaság részesedése az összes nemzeti jövedelemből: Német Szövetségi Köztársaságban 9—10 százalék, Ausztriában 11—13 százalék, Franciaországban 14—15 százalék, Hollandiában 12 százalék, Dániában 18—20 százalék, az Egyesült Államokban 9—10 százalék, Angliában 5—6 százalék és Olaszországban 25—28 százalék. (Ezek az arányok csak a tendenciát jellemzik, összehasonlításra csak fenntartással alkalmasak, mert a számítás módszereit részletesen nem ismerjük.)

Hazánk népsűrűsége nagy. Egy km²-re 106, a megművelt területre számítva 166 fő jut.

Hazánkban az összes keresők mintegy 50 százaléka a mezőgazdaságban dolgozik. (Az Egyesült Államokban a keresők 13 százaléka, Hollandiában 13 százaléka, a Német Szövetségi Köztársaságban 14 százaléka, Franciaországban 25—30 százaléka, Olaszországban 42 százaléka dolgozik a mezőgazdaságban.) Ebből is látható, hogy a mezőgazdasági lakosság számához képest mezőgazdasági termelésünk színvonala alacsony, a mezőgazdaságban dolgozók munkájának termelékenysége nem megfelelő mértékű.

A foglalkoztatás szempontjából is igen fontos nagyobb arányú, egyébként szükségszerű iparfejlesztésnek korlátot szabnak hazai nyersanyagelőállítási lehetőségeink. Ezzel a mezőgazdasági lakosság feleslegei természetes felszívásának is korlátjai vannak. A szűkös nyersanyaghelyzetünk miatt is igen nagy szerepe van a magyar népgazdaságban a külkereskedelemnek. Az ipar nyersanyagszükségletének például mintegy 70 százalékát import útján kell kielégíteni, s ennek rendszeres devizaszükségletét exporttal kell fedezni. Jórészt éppen emiatt a mező-

gazdaságnak a külkereskedelemben való szerepe a felszabadulás előtt igen nagy volt, de még ma is jelentős. A felszabadulás előtt a mezőgazdaság részesedése a külkereskedelemben 65 százalék, 1955-ben 35 százalék volt. A mezőgazdasági és az élelmiszeripari termékek exportjából a népgazdaságnak rendszeres többletdevizát kell nyernie más népgazdasági árak importjának fedezetéül. A mezőgazdaság ez irányú feladatával perspektívában is okvetlenül számolni kell.

Mezőgazdaságunknak a társadalmi össztermék termelésében való jelentős súlya, de különösen a foglalkoztatottak magas aránya miatt közvetlenül is hozzá kell járulnia a népgazdasági felhalmozáshoz, nemcsak jelenleg, de perspektívában is.

A mezőgazdasági lakosság számottevő csökkenésével közeli perspektívában nem számolhatunk, tekintettel az ipar munkaerőszükségletének a mezőgazdasági lakosság természetes szaporulatánál kisebb mértékű igényeire. Mezőgazdaságunkban azonban már jelenleg sem kielégítő a munkaerő-foglalkoztatás, és ezért, valamint az alacsony termelési színvonal miatt az 1 főre jutó termelés kevés, és a mezőgazdaság bruttó termelésén belül az árutermelési hányad is viszonylag alacsony. (Ez összefüggésben van a mezőgazdasági lakosság viszonylag nagy saját termésű termékfogyasztásával.) E tényezők miatt a mezőgazdaság akkumulációs feladatai, valamint a mezőgazdasági termelők életszínvonalának szükségszerű emelkedése közt a *mostani termelési színvonal* mellett ellentmondás van. Ez tartósan nem tartható fenn a népgazdaság egyensúlyának veszélyeztetése nélkül.

A mezőgazdaság termelőkapacitása

A népgazdaság adott szerkezete mellett a tervezéskor kiinduló alapnak kell tekinteni a mezőgazdaság meglevő termelő-kapacitását. Ennek megfelelően meg kell vizsgálni a mezőgazdaság már kialakult termelési és üzemi szerkezetét és termelési színvonalát. Ez különösen abból a szempontból fontos, hogy a mezőgazdaságban nem lehet egyik évről a másikra jelentősebb termelésfejlesztést, szerkezetváltozást végrehajtani, különösen akkor, amikor a termelés jórészt egyéni kisüzemekben folyik.

A mezőgazdaság távlati terve készítésénél nem lehet eltekinteni a meglevő természeti, gazdaságföldrajzi adottságoktól. Tekintve, hogy művelésbe vonható földterületeink korlátozottak és talajadottságaink sem egészen kedvezőek (az összes terület mintegy 13,5 százaléka homok és 5,4 százaléka szikes), a mezőgazdaság bővített újratermelésének útja számunkra az intenzív irányzat. Ezt még csak aláhúzza rét- és legelőkultúránk viszonylag alacsony színvonala is. (Rét- és legelőterületünk az összterület 17,3 százaléka — az angliai 50 százalékos, a hollandiai 36 százalékos, a svájci 42,5 százalékos, az ausztriai 28 százalékos, az Egyesült Államok-beli 27,4 százalékos, az argentínai 41 százalékos és az ausztráliai 47 százalékos részesedési aránnyal szemben.) A szántóterület korlátozottságából adódó takarmánytermesztési lehetőségek, valamint a népgazdaságnak az egyébként is igen magas anyagimportja miatt a jelentősebb takarmányimportálási lehetőség hiánya az állattenyésztés fejlesztésének irányát is meghatározza. A megtermelhető takarmányok gazdaságosabb felhasználása végett elsősorban az intenzív irányú —

azaz főképp a meglevő állomány produktivitásának fokozását jelentő — termelésbővítés kívánatos.

A földterület nagysága mellett másik fontos körülmény a föld termőerejének mint a termelőkapacitás egyik legdöntőbb tényezőjének az állapota. Ezt legjellemzőbben a területegység hozamai és az időjárási tényezőktől való függés mértéke fejezi ki. E tekintetben ismeretesek igen kedvezőtlen eredményeink. Mezőgazdaságunk termékhozamait illetően a századforduló óta lényeges fejlődést nem értünk el, holott a szocialista országokban és a fejlett tőkésállamokban is a termésátlagok ez időszak alatt igen jelentősen növekedtek. Az első ötéves terv átlagában is a termésátlagok tekintetében — egyes eredmények ellenére — még mindig lemaradtunk a népi demokráciáktól és számos tőkésországtól. Erre az alábbi táblázat a jellemző:

Főbb növények termésátlagai q/ha

Ország	Időszak	Búza	Árpa	Kukorica	Burgonya	Cukorrépa	Dohány
Magyarország	1950—54	14,6	14,9	18,9	76,3	175,5	9,6
Német Demokratikus Köztársaság	1948—50	32,2	23,4*	—	152,0	209,0	—
Csehszlovákia	„	17,8	17,4	21,2	118,0	251,0	14,2
Anglia	„	26,8	24,9	—	186,0	270,0	—
Belgium	„	31,6	29,2	—	236,0	394,0	20,0
Hollandia	„	35,9	33,4	28,0	258,0	431,0	—
Dánia	„	35,8	33,4	—	188,0	355,0	—
Német Szövets. Köztársaság	„	24,7	22,6	21,6	212,0	321,0	24,6
Svájc	„	26,2	23,9	—	178,0	—	20,7
Ausztria	„	15,9	15,4	19,4	124,0	213,0	—
USA	„	11,1	14,0	24,6	152,0	322,0	14,0

* 1934—38-as évek adata.

Az alacsony átlaghozamok okaként felhozható elsősorban a nagymértékű szervesanyag-hiány. A felszabadulás előtti 10 év átlagában az összes trágyaszükségletnek csak mintegy 50 százalékát adta az állattenyésztés. Azonban még ez is aránytalanul oszlott meg a különböző birtok-kategóriák között.

Az alacsony terméshozamok másik oka a műtrágyázás elégtelensége. A felszabadulás előtt a mezőgazdasági hasznosított területre hatóanyagban számított felhasználás 1,8 kg volt hektáronként, 1948—1949-ben 2,4 kg, 1955-ben pedig 9,7 kg. (A háború előtt a hollandok 127 kg, a belgák 98 kg, a németek 88 kg, a dánok 46 kg, az angolok 24 kg, a svájciak és a franciák 31 kg, az osztrákok 12 kg és az amerikaiak 3,1 kg műtrágyát használtak fel hektáronként.)

Ugyancsak jelentősen befolyásolta a területegység hozamát a vetésterületi szerkezet, főképp a pillangósvirágúak alacsony aránya. (Ugyanekkor meg kell említeni, hogy a felszabadulás előtti évekhez képest e tekintetben is értünk el már 1956-ig eredményeket.) Az alacsony területegységre jutó hozam igen kedvezőtlenül hatott vissza a vetésterületi szerkezetre. A népgazdaság kenyérgabona-igénye például — önellátás

esetén — az első ötéves terv termésátlagaival számolva mintegy 3 100 000 kh vetést kívánna meg, ami a szántóterület mintegy 33 százalékát foglalná le. Éveken keresztül lényegében ez határozta meg vetésterületünk szerkezetét.

A talajművelés rendszere, minősége szintén lényeges tényezője a területegység hozamának. Ezen a területen valójában csak az első ötéves terv időszakában indult meg jelentős fejlődés. A háború előtt a magyar mezőgazdaságban gépi eszközökkel gyakorlatilag csak a volt nagybirtokokon végeztek talajmunkát.

Ezeket a tényezőket, illetve ezek hatásfokát lényegesen befolyásolja a termelés üzemi szerkezete, azaz, hogy a termelés milyen hányadán folyik nagyüzemi szocialista termelés.

A fenti tapasztalatok világosan mutatják a növénytermesztés fő fejlesztési irányát: a területegység közvetlen hozamának növelését, valamint ennek eszközeit a növénytermelésben és az állattenyésztésben, az üzemi szerkezet kialakításában, az iparral szemben jelentkező igények kielégítésében.

Az állattenyésztésnek kétségtelenül csak egyik — bár igen fontos — feladata a növénytermesztés biológiai igényeinek a kielégítése (a trágyatermelés). A legfontosabb szerepe azonban a népélelmezésben van. Az állattenyésztés szolgáltatja a legértékesebb emberi táplálkozásra alkalmas termékeket. Az állati termékek általában az emberi táplálkozásban lényegesen jobban hasznosulnak, mint a növényiek, s fogyasztásuk aránya világszerte nő.

Az állatállományt mint termelőkapacitást szükséges ezért vizsgálni nagyságában, szerkezetében és produktivitásában mint tápanyagtermelő tényezőt, a mezőgazdaság szervesanyaggal való ellátása és a vonóerő-ellátás szempontjából, a leggazdaságosabb takarmányhasznosítás feladatát figyelembe véve.

Állatállományunk nagyságát tekintve világviszonylatban eléggé le vagyunk maradva, bár a háború előtti állapotokhoz képest van némi fejlődés. 1935-ben a 100 kh-ra jutó számosállat 21,9 db volt, 1955-ben pedig 24,3 db. (A népi demokráciák közül azonban a Német Demokratikus Köztársaságban a 100 ha mezőgazdasági területre jutó számosállat 73 db, de például Ausztriában is 57,7, Svájcban 68,4, a Német Szövetségi Köztársaságban 83,6, Dániában 106,9, Hollandiában 122 és Belgiumban 123,9, szemben a hazai — 1953—1954-es évi — 39,6 db-bal.)

Az állatállomány nagyságát főképp a szarvasmarha-állománynak az egész állatállományhoz viszonyított aránya befolyásolja. Ez az arány nálunk — a világviszonylatban is alacsony összes állomány mellett — viszonylag alacsony: 1953—1954-ben 57,6 százalék volt. (Ez a Német Demokratikus Köztársaságban 66,5 százalék, a Szovjetunióban 69, Angliában 76,5, Belgiumban 84,8, Hollandiában 84,5, Dániában 75, Svédországban 82,1, Svájcban 84 és az Egyesült Államokban 86,6 százalék.) Ugyanekkor a sertésállomány aránya több év átlagát tekintve világviszonylatban is a legmagasabb (19,6 százalék). Ez a nagy sertésállomány takarmánybázisunk korlátozottsága folytán a szarvasmarhatenyésztés rovására megy.

Az ilyen nagyságú és állományösszetételű állattenyésztés természetesen nem képes kielégítő mértékű szervesanyag-ellátásra. A számítá-

sok szerint az 1955. évi összes szervestrágya-termelés 100 ha szántó-, kert-, szőlőterületre vetítve 4000 q körül van, az elméletileg szükséges mintegy 6600—7000 q-val szemben. (Ugyanakkor például Csehszlovákiában 7300 q, a Német Demokratikus Köztársaságban 7200, Dániában 9000 q, Hollandiában 18 000 q, Belgiumban 14 000 q, ezzel szemben azonban az Amerikai Egyesült Államokban csak mintegy 3300 q körül van.)

Állattenyésztésünk termelése a felszabadulás előtti években alacsony színvonalú volt. 1955-ig ezen a területen is értünk el eredményeket. Az összes hústermelés 1955-ben az 1938. évinek 115,8 százalékára, s az összes tojástermelés 126 százalékára növekedett. Ezzel szemben azonban a tejtermelés csak 97 százaléka, az összes gyapjútermelés is csak 70 százaléka az 1938. évi termelésnek. Az összes hústermelés világviszonylatban is jelentősen, mintegy 27 százalékkal növekedett a háború előtti évekhez képest (Nyugat-Európában 25,5 százalékkal, Észak-Amerikában 66 százalékkal), a tejtermelés pedig 16 százalékkal, a gyapjútermelés 17 százalékkal növekedett.

A 100 ha mezőgazdasági területre vetített állati termék termelésünk azonban még nem kielégítő, annak ellenére, hogy ezen a területen sok más államot megelőzünk (elsősorban a nagy sertésállomány alapján). 1955-ben a 100 ha mezőgazdasági területre vetített összes hústermelésünk 94 q, s az összes tejtermelés 27 000 liter és a gyapjútermelés is 86 kg-ot tesz ki. Ezzel szemben ugyanilyen vetítési alapon Lengyelországban 63 q, Csehszlovákiában 77 q, a Német Demokratikus Köztársaságban 140 q, Angliában 208 q, Dániában 270 q és Hollandiában 518 q a hústermelés. (Ugyanakkor azonban az Egyesült Államokban csak 63 q, Ausztráliában 67 q és Kanadában 29 q.)

Különösen nagy az egy lakosra számított hústermelés hazánkban: 1955-ben 66 kg. [Ezzel szemben Csehszlovákiában 42 kg, Német Demokratikus Köztársaságban 48 kg, Lengyelországban 46 kg, de például Angliában is csak 30 kg, Svájcban 38 kg, Német Szövetségi Köztársaságban és Ausztriában 42 kg. Csak Ausztráliában (132 kg), Dániában (165 kg) és Új-Zélandban (295 kg) lényegesen nagyobb a mi termelésünknél.]

Tejtermelésünk színvonala a nemzetközi adatokhoz képest igen alacsony. Ez visszavezethető az állomány összetételére, s főképp az alacsony fajlagos hozamokra. (A fejlettebb mezőgazdasággal rendelkező államokban az 1 tehénre jutó tejhozamnak általában mi csak 50—70 százalékát érjük el.)

A Német Demokratikus Köztársaságban a 100 ha mezőgazdasági területre jutó tejtermelés 36 500 liter, Lengyelországban 47 900 liter és Csehszlovákiában 53 000 liter, továbbá Angliában 127 000 kg, Dániában 195 000 kg és Hollandiában 453 000 kg. (Igaz, hogy az Egyesült Államokban csak 28 000, Kanadában 19 000 és Ausztráliában 31 800 kg.)

Az állatállományon belül, de területegységre vonatkoztatva is viszonylag nagy a lóállományunk, takarmánytermesztési lehetőségeinkhez képest. Az összállománynak a lóállomány mintegy 19 százalékát teszi ki, az 1000 ha mezőgazdasági területre jutó lóállomány 120 db (1952—1953-ban). Általában a magas hozamú és fejlett állattenyésztéssel rendelkező országok többségében ennél alacsonyabb ez a mutatószám, ellenben a gépi vonóerő lényegesen több. Élesen mutatkozik ez a tendencia, ha a háború előtti éveket hasonlítjuk össze az 1954—1955-ös évekkel. Ez is

arra utal, hogy a lóállomány-csökkentés nálunk is csak a gépi vonóerő jelentős növelésével oldható meg.

Az állatállomány nagyságát, produktivitását alaposan befolyásolja, hogy az illető ország milyen mértékben támaszkodik kenyér- és takarmánygabona-, illetve egyéb abraktakarmány-importra. Erre jellemző, hogy a nagy állattartó és magas produktivitású állománnyal rendelkező nyugat-európai országok általában importálják kenyérgabona-szükségletük 20—24 százalékát, több európai tőkésország pedig takarmánygabona-szükségletének is 20—25 százalékát importálja, elsősorban tengeren túlról. Az 1952—1953. évben például Kanada, Egyesült Államok és Argentína összes takarmánygabona-exportja 5 930 000 tonna volt.

Magyarország a felszabadulás előtti 10 év átlagában évente mintegy 30 000 tonna abraktakarmányt, az összes szükségletnek mintegy 1 százalékát importálta. Ugyanekkor a kenyérgabona-*export* általában 580 000 tonna (az összes termelés mintegy 20 százaléka) volt évente. A felszabadulás utáni években is exportáltunk kenyérgabonát. (1950-ben 372 600 tonnát, 1951-ben 346 820 tonnát, 1952-ben 236 000 tonnát. Az ötéves tervben összesen az export—importegyenleg 1 064 533 tonna volt.) A felszabadulás utáni években takarmányt csak rendkívüli esetekben importáltunk, például 1953-ban és 1954-ben 120 000 tonnát, a szükségletnek 3—3,2 százalékát. Kenyérgabonából azonban a legutóbbi években jelentősebb importot kellett lebonyolítani, a viszonylag nagy vetésterület ellenére is. (Így 1953—1954-ben 207 200 tonnát, a szükséglet 8,5 százalékát, 1954—1955-ben mintegy 110 000 tonnát, a szükséglet 4,5 százalékát.)

Ezek a tények magyarázzák, hogy miképpen alakulhatott ki a nyugat-európai tőkésországokban az említett magas állatsűrűség, a kedvezőbb állományszerkezet, másrészt, hogy miért nem tudjuk mi rövid időn belül az állattenyésztés súlyát jelentősebben fokozni.

A magyar mezőgazdaság termelőkapacitása felmérésekor nem hagyható figyelmen kívül a termelésünk szerkezetére jellemző, viszonylag magas színvonalú szőlő- és gyümölcskultúra. Ezen a területen a felszabadulás előtti állapotokhoz képest kettős irányú fejlődésről adhatunk számot. Egyrészt jelentős minőségi fejlődés mutatkozott a nagyüzemi termelés erőteljesebb kibontakozása révén, másrészt azonban a szórvány gyümölcs-állomány és kertkultúra jelentősen csökkent és a területi visszaesés mellett a szőlőtő-állomány is kisebb lett.

Egész mezőgazdaságunk termelőkapacitását alapvetően befolyásolja a termelés üzemi szerkezete. Az összes területnek csupán 20—23 százaléka nagyüzemi. Ez arra vall, hogy a gyors ütemű fejlesztésnek, szerkezetváltozásnak elég jelentős tárgyi akadályai vannak. Így merül fel objektív szükségszerűsége a mezőgazdaság olyan nagyüzemi szocialista átalakításának, mely egyúttal a termelés jelentős fejlődését is elősegíti.

A mezőgazdaság meglevő termelési kapacitása még rövid (2—3 év) perspektívában sem tekinthető állandónak. A maihoz hasonló irányú, de tendenciában szerkezetváltozásra utaló fejlődés rövidebb időn belül is lehetséges. A feladat egyrészt e fejlődés feltételeinek megteremtése, másrészt pedig a távolabbi népgazdasági szükségletek ismeretében a meglevő termelőkapacitásnak a népgazdasági igényeknek megfelelő átalakítása és az ehhez szükséges eszközök megteremtése.

A belső fogyasztási szükséglet

A népgazdaságnak a mezőgazdasággal szemben jelentkező igényeit meghatározza elsősorban a lakosság élelmiszerellátása.

A lakosság élelmiszerellátási igényének meghatározása során figyelemmel kell lenni arra, hogy ezt számos tényező együttes hatása befolyásolja. Ezek a tényezők, különösen több év perspektívájában, jelentős változáson mehetnek keresztül.

Az élelmiszerfogyasztás tudományos megtervezéséhez sokoldalú tanulmányozásra van szükség. A perspektivikus fogyasztási szükségletek meghatározásakor leghelyesebb kiindulni az ideális élelmezési szükségletek megállapításából, a lakosság számának, kor- és foglalkozási megoszlásának figyelembevételével. Régebbi számítások szerint hazánkban az 1924—1938-as évek átlagában az országos napi átlagos kalóriafogyasztás 2600—2700 volt, majd a felszabadulás után növekedett, s 1955-ben mintegy 2840-et tett ki. Ezen belül azonban az állati eredetű cikkek fogyasztási aránya alacsony, csak mintegy 28,5 százalék.

Az Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete (OEEC) adatai szerint 1954—1955-ben a napi elfogyasztott kalóriamennyiség Dániában 3250, az Egyesült Államokban 3200, Franciaországban 2820, Angliában 3150, a Német Szövetségi Köztársaságban 2880, Svájcban 3100, Svédországban 3020. (Agrarpolitische Revue 1955. VIII.)

A fogyasztás színvonala szempontjából fontos a fogyasztás belső összetétele is. Az élelmezéstudományi szakirodalom szerint a fehérjeszükségleti minimum átlaga napi 50—60 gramm, és ideálisan a fehérjekalóriák értékének el kell érnie az összes kalória-fogyasztás 12—15 százalékát. Az Országos Élelmezési és Táplálkozástudományi Intézet számítása szerint az általuk számításba vett ideális 3300 kalória fogyasztás mellett a fehérjeszükséglet napi 93,1 gr, a zsiradékszükséglet 97,5 gr és a szénhidrátszükséglet 425,2 gr *

Az élelmezési színvonalra vonatkozó vázlatos áttekintés alapján világosan látható, hogy az összes kalóriafogyasztás, benne elsősorban az állati eredetű kalóriafogyasztás, fokozatos növelése a feladat. (A következő öt-hat évben kívánatos volna elérni az összes kalóriafogyasztáson belül az állati eredetű cikkek 34—35 százalékos részesedését, a tejfogyasztás legalább 40—45 százalékos növelését.)

* A Magyar Gazdaságkutató Intézet számításai szerint 1924—1936. évek átlagában Magyarországon a fehérjefogyasztás 96 gr volt naponta, melynek 98,4 százalékát belföldi termelésből fedezték. Az átlagos fogyasztás mellett azonban rendkívül nagy szóródás volt az egyes társadalmi rétegek között. Az 1934—1938-as években az Orosháza környéki nincstelen munkások napi fehérjefogyasztása csak 58 gr volt. (Dr. Soós: Magyar néptáplálkozástan.) A fehérjefogyasztás ma hazánkban, összmennyiségét tekintve, nem alacsony, országos átlagban körülbelül napi 91—92 gr. A felszabadulás előtti helyzethez képest kétségtelenül lényegesen kisebb lett a szóródás. Az állati eredetű fehérjék aránya azonban az összes fehérjefogyasztáson belül ma is alacsony, mintegy 38 százalék. (35 gr, holott ideálisan legalább 40 gr-nak kell lennie naponta.)

A zsiradékfogyasztást a lakosság foglalkozási megoszlása mellett igen jelentősen befolyásolják az éghajlati körülmények is. Általában a hidegebb tájak szükséglete nagyobb, a melegebb tájaké alacsonyabb. (Olaszországban a zsiradékfogyasztás naponta 61 gr, Franciaországban 89 gr, Svédországban 128 gr.) Az átlagos európai zsírfogyasztás a napi kalóriaszükségletnek általában 12—25 százaléka. Az ideális zsírszükséglet az arányos állati fehérjefogyasztás mellett 3000 kalória körüli fogyasztást számítva mintegy 80 gr. (Dr. Soós. I. m.) Nálunk ennél magasabb, mintegy 90 gr a napi zsírfogyasztás (ennek 82 százaléka állati eredetű). Az összes zsiradékfogyasztáson belül azonban rendkívül alacsony az egy főre jutó vajfogyasztás.

A szénhidrátfogyasztás mind a felszabadulás előtti évek átlagában (napi 525 gr), mind a felszabadulás után (520—540 gr) aránytalanul magas.

Az élelmezés színvonalára jellemző a vitaminellátás is.

A fogyasztási színvonal megtervezésénél természetesen nem volna helyes csupán az ideális szükségletekből kiindulni. A fogyasztás mennyiségét, szerkezetét alapvetően befolyásolják a reálbérek, reáljövedelmek alakulása, sőt a fogyasztási hagyományok is (például nagyobbarányú zsírfogyasztás, a növényi eredetű zsiradékok háttérbe szorulása, bizonyos mértékben egyes rétegeknél a magas kenyérfogyasztás stb.).

Az életszínvonal fejlődésével az összfogyasztáson belül a fehérjearány növekszik, a szénhidrátok aránya pedig csökken. Hasonló összefüggés van a fogyasztás szerkezete és az élelmiszercikkek fogyasztói árszínvonala, valamint a fogyasztási árarányok megváltozása között, különösen a fogyasztási színvonal bizonyos mértékén túl. (Vö. Varga István. A fogyasztói javak iránti kereslet elaszticitása. Közgazdasági Szemle, 1956. 11—12. szám.) A hosszú távlatú tervek készítésekor a fogyasztási szerkezet tervezéséhez szükséges a matematikai módszerek ilyen célra történő felhasználása.

Az élelmiszerfogyasztás kívánatos színvonalának az eléréséért elsősorban az állattenyésztést, különösen a szarvasmarhatenyésztést kell jelentősen fejleszteni, valamint a kertészeti termelés növelésében kell jelentős eredményeket elérni.

A mezőgazdaságnak, ha volumenében nem is túl nagy, de igen fontos szerepe van a könnyűipar nyersanyag-ellátásában. A könnyűipar nyersanyag-felhasználásának mintegy 22 százalékát a hazai mezőgazdasági termelés fedezte. Részleteiben: a textilipar gyapjúszükségletének 38 százalékát, a bőrszükséglet 50 százalékát, a rostlen 19 és a rostkender szükséglet 65 százalékát mezőgazdaságunk fedezte. Törekvésünk az lehet, hogy ezt az arányt javítsuk, különösen a külkereskedelem gazdaságossága szempontjából is fontos gyapjú- és bőrellátás területén. Reális számítások szerint 5—6 éven belül a gyapjúszükséglet 38—40 százalékát és a bőrszükséglet 50—55 százalékát képes lesz a magyar mezőgazdaság fedezni.

A mezőgazdaság szerepe a külkereskedelemben

A mezőgazdaságnak a külkereskedelemben betöltött szerepe eddig is és perspektívában is rendkívül fontos Magyarországon. Ezt jellemzi a következő táblázat.

Összehasonlításképpen közlöm, hogy Angliában 1953-ban az élelmiszerexport, illetve -import részesedése az összesből 6,1 százalék, illetve

A mezőgazdaság (élőállat és élelmiszer) részesedése az összes hazai kivitelből és behozatalból

Év	Kivitel	Behozatal
1949	43,2	3,5
1950	39,2	3,5
1951	31,6	3,4
1952	31,5	1,9
1953	22,6	9,0
1954	25,0	9,8
1955	27,8	12,4

39,4 százalék volt. Ugyanez az arány az Egyesült Államokban 10,7, illetve 30,6 százalék, Franciaországban 11,2, illetve 26,4 százalék, a Német Szövetségi Köztársaságban 2,6, illetve 36,6 százalék, Olaszországban 22,8, illetve 18,5 százalék, Svájcban 4,9, illetve 23 százalék, Dániában a mezőgazdasági export az összes exportnak mintegy 66—70 százaléka.

Mezőgazdasági külkereskedelmünknek a szocialista világpiacon belül betöltött és betöltendő jelentős szerepe mellett a kapitalista világpiacon is feladatai vannak. Mezőgazdasági exporttal lehetőséget teremtünk olyan cikkek importjára, amelyeket elsősorban tőkésországokból tudunk beszerezni. A mezőgazdasági export megoszlását a szocialista tábor piaca és a tőkés piac között a következő adatok mutatják:

	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Szocialista piac	49,5	62,3	62,6	77,5	58,9	52,7
Tőkés piac	50,5	37,7	37,4	22,5	41,1	47,3
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A mezőgazdaságnak a külkereskedelemben betöltött szerepét alapvetően termelőkapacitásának színvonala határozza meg. Magyarország mezőgazdasága az 1930-as évek végén végzett számítások szerint a fizetőképes belső szükségleten felül mintegy 20—22 százalékkal többet termelt. Ez az arány ma már megváltozott a fogyasztás összvolumenének a növekedése és ugyanakkor a mezőgazdasági termelés nem kielégítő fejlődési üteme miatt (1954-ben az egy főre eső termelés 1938-hoz képest 91,7 százalék). 1955-ben a mezőgazdasági export az összes termelés mintegy 10 százalékát tette ki.

A mezőgazdasági export szerkezetének kialakításakor, illetve cikkenkénti bontásakor kiindulásképp meg kell határozni, hogy a mezőgazdaság a belső ellátás mellett milyen mértékben járuljon hozzá a népgazdaság devizaalapjaihoz.

A mezőgazdasági külkereskedelem, sőt az egész termelés szerkezetét döntően befolyásolja annak eldöntése, hogy a mezőgazdasági eredetű élelmiszerek és könnyűipari alapanyagok, valamint közvetlen fogyasztási cikkek termelésében önellátóak legyünk-e, vagy a szocialista táboron belül egy egészségesebb termelési kooperáció kialakításával minden ország elősorban a természeti és közgazdasági viszonyainak legjobban megfelelő cikkek termelésével foglalkozzék. Ma már világos, hogy ez utóbbi alapelvet helyes érvényesíteni, természetesen a realitások határain belül. Sőt, ezen túlmenően, helyes arra törekedni, hogy gazdasági függetlenségünk veszélyeztetése nélkül a mezőgazdasági termelés perspektivikusan a világgazdaság rendszerébe is beleépüljön a körülményeinknek legjobban megfelelő gazdaságos termelési szerkezet kialakítása végett.

Ezután a termelési lehetőségeknek, valamint a szocialista táboron belüli perspektivikus szükségleteknek, illetve a mezőgazdasági cikkek várható világkereskedelmi kilátásainak az ismeretében mérlegelhetők a cikkenkénti export-feladatok, illetve ezeknek a termelési követelményei.

Ezeknek a feladatoknak a megoldásához sok gazdaságossági számítást kell végezni. Például ki kell számítani egy kat. hold közvetlen

devizahozamát vagy az 1 kat. holdon termelhető takarmányból nyert állati termék devizahozamát, továbbá egy munkanap devizahozamát, a 100 Ft összes ráfordításra jutó devizahozamot, valamint azt, hogy a különböző cikkeknél egy devizaegység (például dollár vagy Dft) nyerésére mennyi állami felvásárlásban kiadott belföldi Ft-ot és népgazdaságilag összesen mennyi folyóforintot kell kiadni. (Ez utóbbi egyébként a külkereskedelmi ártámogatás mértékére is utal.) Ugyancsak rendkívül fontos olyan összehasonlító számítások elvégzése, hogy mely állati termék termelése esetén jövedelmező a takarmányimport, vagy mely cikkek termelése esetén a leggazdaságosabb a műtrágyaimport. A számítások eredményét természetesen minden esetben döntően befolyásolják az adott cikk termelésének a színvonala (hektárhozam, állattenyésztés fajlagos hozama), valamint a világpiaci és belföldi ár- és értékesítési viszonyok.

A külkereskedelem gazdaságosságára vonatkozó számításokat nem lehet a népgazdaság és a mezőgazdaság egészéből kiszakítva elvégezni, és főleg nem lehet egy-egy számítás alapján dönteni egy-egy termelési ág vagy kultúra fejlesztéséről vagy visszaszorításáról. A gazdaságossági számításoknál is mérlegelni kell, hogy az adott országban melyik az elsődleges szempont: a területegység hozamának a növelése vagy pedig a munka termelékenységének a fokozása. Nálunk a külkereskedelem szempontjából is elsődleges feladat az 1 kh területről közvetlenül vagy közvetve nyerhető devizahozam növelése, természetesen a gazdaságosság határain belül. Az egyoldalúság e tekintetben is káros volna. Ennek alátámasztására az alábbi táblázat a jellemző.

Megnevezés	1 kh $ hozama	1 munkanapra jutó $-hozam	1 $-megszerzéséhez szükséges felvásárlási Ft
Búza	50,3	4,1	35,47
Rizs	78,0	3,1	70,51
Napraforgó	80,3	3,7	21,51
Lucernamag	72,0	13,0	59,38
Dohány	175,5	2,1	—
Cukorrépa	138,6	2,1	52,00
Vöröshagyma	236,0	3,6	—
Téli alma	400,0	6,1	35,62
Bor (hegyi)	420,0	2,2	—
Bor (tokaji)	840,0	4,2	—
Hízott marha	119,3	—	35,4
Könnyűsertés	100,9	—	46,7
Szalámi	169,0	—	38,3
Vaj	121,9	1/2	75,2
Tojás	209,9	—	47,6
Vágott baromfi	226,1	—	46,9
Hal	167,7	—	40,8

(Az első ötéves terv országos átlageredményei alapján tőkés viszonylati árak szerint az FM és az OT Mezőgazdasági főosztálya által végzett számítások felhasználásával.)

A gazdaságosság mérlegelésekor azt is figyelembe kell venni, hogy az illető kultúra, illetve termelési ág a mezőgazdaság egésze szempontjából mit jelent (például a lucernamag vagy napraforgó a devizahozam

mellett hogyan hat a talajerőre, és hogyan érinti a takarmánybázist; milyen termelési lehetőségek vannak, illetve mennyi olyan terület van, amelyik legjobban az adott cikk, például szőlő, hal stb., termelése esetén hasznosul). További lényeges szempont az egyenletesebb és nagyobb mértékű munkaerő-foglalkoztatás lehetősége, valamint a belföldi és a külföldi felvásárlási, értékesítési és árviszonyok.

Egyébként a takarmányimport gazdaságosságára utaló számításokból — a korábbi véleményekkel ellentétben — az derül ki, hogy számunkra a szarvasmarhatenyésztés, a baromfitartás és a haltermelés esetében a takarmányimport gazdaságos. (Például a takarmányimport útján nyert többlettermék devizahozamának a hízott marhánál 63 százalékát, a vajtermelésnél 65 százalékát, a sajtnál 56 százalékát, a vágóbaromfinál 71 százalékát, a tojásnál 13 százalékát, a halnál 60 százalékát teszik ki az importtakarmány költségei.) Egyébként a nagy állatsűrűségű nyugati országok jelentős takarmányimportja több évtizedes tapasztalatok alapján minden számítás nélkül is alátámasztja azt a tényt, hogy bizonyos körülmények között a takarmányimport gazdaságos. Természetesen e kérdésnél mindenkor mérlegelni kell a külkereskedelem helyzetét, nevezetesen azt, hogy például nálunk egyébként is az összes importnak 70—72 százalékát az anyagimport teszi ki, és a nagyobb mértékű takarmányimport az ez irányú külkereskedelmi problémákat — rövid időszakon belül vizsgálva — növelné. Hosszabb időszakot tekintve azonban még a mi adottságaink mellett is gazdaságos volna.

A mezőgazdaság anyagi, műszaki ellátása és a kenyérgabona-kérdés megoldása szempontjából rendkívül fontosak a műtrágyahasználatra vonatkozó gazdaságossági számítások. Óvatosabb számítások szerint is például 1 q nitrogén-műtrágya a gabonatermelésben mintegy 150 kg többlettermést eredményezhet. Ezt, valamint a műtrágyák és a búza világpiaci árát tekintve, a nitrogénműtrágya-import rendkívül gazdaságosnak ítélhető. (A 42 $/t műtrágyaár alapján 120 $ értékű hozam keletkezik.) Ezenkívül azzal is számolni kell, hogy a műtrágya nem csupán a felhasználás évében hat. A számítások tehát arra mutatnak, hogy gazdaságos a műtrágyaimport a gabona hozamának a fokozása végett. Természetesen emellett iparfejlesztésünk egyik legfontosabb kérdése a hazai műtrágyagyártás fejlesztése, hiszen a műtrágya iránti kereslet világszerte nő. Csakis ez úton lehetséges gazdaságosan néhány éven belül — anélkül, hogy ismét a termelés extenzív útjára lépnénk — megszüntetni a még meglevő kenyérgabona-importszükségleteket. Ha el tudnánk érni a csak közepes európai átlagot jelentő mintegy 14,4 q/kh búzahozamot, akkor kenyérgabona-szükségletünk fedezésére elég volna mintegy 1,7 millió kat. hold kenyérgabona-vetésterület, szemben a legutóbbi évek több mint 3,2 millió kat. hold területével.

A mezőgazdaságnak a belföldi, illetve külföldi igények oldaláról jelentkező feladatai kidolgozásakor természetesen nem lehet eltekinteni a feldolgozó iparágakkal és a csomagolástechnikával való kapcsolattól sem. Már ma is, de különösen perspektívában, mezőgazdasági cikkeink világpiaci versenyképességének egyik fontos eszköze lesz a feldolgozás, kikészítés, csomagolás korszerűsítése. A legutóbbi években a húsipari készítmények, a gyümölcs- és a zöldségfélék szállításában, csomagolásában, forgalmazásában, mélyhűtésében forradalmi technikai változások következtek be az egész világon.

Összegezve a mezőgazdaság előtt álló feladatok kialakításának módszereit és irányát, a többéves termelésfejlesztési program legfőbb termelési céljait a következőkben lehetne vázlatosan meghatározni:

A magyar mezőgazdaság előtt álló 5—10 év termelési célkitűzésének alapgondolata a területegység közvetlen (tehát kh-ankénti hozamának növelése és a vetésszerkezetnek az értékesebb, munkaigényesebb kultúrák irányába történő eltolódása), valamint közvetett (az állattenyésztésen keresztül termelődött) hozamának növelése a népgazdaságilag indokolt gazdaságosság határain belül. Ennek elsődleges eszköze az évtizedek óta tartó talajerő-romlás megállítása és a talajtermékenység fokozása. A talajerő fokozásának módjai: az egészségesebb vetésszerkezet kialakítása, a szerves- és a műtrágya nagyobb méretű alkalmazása, a talajjavítás és a belvízvédelem, öntözés, valamint a talajművelés kultúrájának fejlesztése. Ezzel szorosan összefüggő feladat: a takarmánynövények termelésének fejlesztésével a hazai takarmánybázis kiszélesítése a mainál lényegesen nagyobb termelékenységű állattenyésztés alátámasztására; az állattenyésztés elsősorban intenzív irányú fejlesztése, a rendelkezésre álló takarmánybázis leggazdaságosabb felhasználása végett, a szarvasmarhaállomány (benne a tehénállomány) és a juhállomány egyidejű indokolt fejlesztése mellett; a rendelkezésre álló megművelhető területek leggazdaságosabb felhasználása, valamint a munkaerő nagyobb foglalkoztatása végett a szőlő-, de különösen a gyümölcstermelés elsősorban intenzív irányú fejlesztése.

Ezeknek a feladatoknak a végrehajtása természetesen megköveteli az üzemi feltételek megteremtését, a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi fokozatos átalakítását is az önkéntesség érvényesülésével.

Ezek a feladatok, amelyek a népgazdaság és a magyar mezőgazdaság szerkezetéből, lehetőségeiből és igényeiből folynak, megfelelnek a mezőgazdaság belterjes fejlesztésére irányuló kormányzati célkitűzésnek.

A mezőgazdaság termelési programja végrehajtásához nem elegendő csupán a mezőgazdaságon belüli feltételek megteremtése. Legalább ilyen fontos azoknak a feltételeknek a kidolgozása és megteremtése, amelyeknek más népgazdasági ág, elsősorban az ipar a forrása. Ezenkívül szükséges egyéb olyan ár, pénzügyi szervezeti és nem utolsó sorban üzemi viszonyok megteremtése, amelyek az anyagi, műszaki feltételek, lehetőségek érvényesülésének az üzemi kereteit, objektív feltételeit adják.

E nagy témakör teljes kidolgozásához tartozik, hogy a továbbiakban foglalkozzunk a mezőgazdasági termelés fejlesztését és anyagi érdekeltségét szolgáló eszközökkel. Ezek vázlatosan érintve: a mezőgazdasági termelői áraknak, valamint a mezőgazdasági termeléshez szükséges termelőeszközök árainak színvonala, e kettő kapcsolata, a mezőgazdasági adórendszer, a mezőgazdasági termékek értékesítésének rendszere, a mezőgazdaság nagyüzemi szocialista átalakításának módszerei és a szakmai irányítás. Ugyancsak a témakörrel függnek össze a mezőgazdaság anyagi-műszaki ellátásának (beruházások, gépesítés, műtrágya és egyéb anyagellátás) kérdései. Ezeknek az eszközöknek a központi, népgazdasági terveknek megfelelő és az egyéni érdekekkel összeegyeztetett alkalmazásával lehet megteremteni a mezőgazdaság termelési programja végrehajtásának alapjait.

KÁDAS KÁLMÁN

Az ökonometriai kutatás célkitűzései és módszerei

A gazdasági élet folyamatának számos kategóriája mennyiségileg kifejezhető. Így többek között a szükségletek terjedelme, a termelés volumene, a termelőerők, illetőleg a termelőeszközök mennyisége, a pénzértékben kifejezett költségek, árak és jövedelmek, a termelési, a használati és az egyéb időtartamok stb. Ezek a mennyiségi mozzanatok az adottságoktól függően lazább vagy szorosabb kapcsolatban vannak egymással. A kapcsolatok jó része — az egyébként nem lényegesen változó körülmények között — gyakran mint következetes mennyiségi összefüggés érvényesül. Sőt közülük egyesek, még bizonyos minőségi változások ellenére is a gazdasági folyamatban, objektív kvantitatív törvényszerűségek.

Sok ilyen összefüggés, illetőleg törvényszerűség közismert. *Egyszerűbbek:* a különféle — többnyire definíciószerű — mérlegegyenletek, egyes indexegyenletek, a fogyasztási cikkek kereslete és ára közötti összefüggés, a lakosság reáljövedelme és az egyes háztartási kiadási tételek (az élelmezés, a ruházkodás stb.) aránya közötti kapcsolat, az üzemi termelési kapacitás kihasználtsága és a fajlagos előállítási költség alakulása közötti összefüggés, a mezőgazdaságban a termésátlag és az egyes mennyiségileg kifejezhető agrotechnikai intézkedések közötti kapcsolat. é. i. t.

Összetettebbek: a fogyasztás, illetőleg a termelés szempontjából egymással helyettesítési viszonyban levő termékek, illetőleg termelési tényezők fajlagos felhasználása és árarányaik, illetőleg reprodukciós költségeik aránya közötti összefüggés, az építési volumen és az azt biztosító gépieszköz-felszereltség, valamint munkaerő-ellátottság közötti kapcsolat adott építőipari feltételek között, a külkereskedelmi csereárány: a kicserélésre kerülő áruk mennyiségi viszonya (közismert angol kifejezéssel: *terms of trade)* és az ország világpiaci vásárlási és értékesítési úgynevezett flexibilitásai* közötti összefüggés, a technikai haladás és az állóeszközök, illetőleg a termelőberendezések úgynevezett gazdaságos élettartama közötti összefüggés stb.

* A *flexibilitás* a mennyiségi gazdasági elemzés által használt elaszticitás fogalomhoz hasonló fogalom, általában annak reciproka. Valamely fogyasztási cikk keresleti elaszticitása azt fejezi ki, hogy egy százalékos árváltozás hány százalékos keresletváltozással jár, a kérdéses cikk árának flexibilitása pedig annak a mértéke, hogy egy százalékos keresletváltozás hány százalékos árváltozással jár. A vásárlási flexibilitást jellemzi, hogy adott feltételek között a vásárolt cikk egyéni, vagy összkeresletének egy százalékos változása hány százalékos változást okoz a vásárolt cikk árában vagy a vételárban. Az értékesítési flexibilitást pedig kifejezi az eladásra felajánlott egyéni vagy összárumennyiség egy százalékos változása által kiváltott százalékos változás az értékesítési árban vagy az értékesítési bevételben.
A mennyiségi gazdasági elemzés még több más flexibilitás-fogalmat is használ, p. o. a költségflexibilitást, termelékenységi flexibilitást é. i. t.
Az árflexibilitás fogalmával először H. L. Moore foglalkozott 1922-ben.

Bonyolultak: az ország gazdasági ágazatai közötti ráfordítás-kibocsátás (input-output) kapcsolatok, illetőleg kölcsönös összefüggések (interdependenciók), a nagyobb számú tényezőtől függő gazdasági optimumfeladatok (gyakran a lineáris programozás útján lehetővé váló) megoldásával konkretizált összefüggések*, intertemporális kapcsolatok** a közgazdaság fejlődési dinamikájában mértékadó szerepet játszó (felhalmozások, beruházások, társadalmi termelési színvonal, technikai haladás és más) mozzanatok között, a szállítási (áramlási) átlagos sebesség növekedése és az újratermelési folyamat gyorsulása közötti összefüggés stb.

Tekintve, hogy a tervgazdaság gyakorlatában — a gazdasági tervezés megfelelő sikere, a reális tervek kidolgozása érdekében — kívánatos, sőt úgyszólván elengedhetetlen ezeknek az objektív kvantitatív törvényszerűségeknek, de legtöbbször a többi gazdasági mennyiségi összefüggésnek is a megfelelő figyelembevétele, sőt a terveket megalapozó számításokban való közvetlen felhasználása, a tervgazdaság szempontjából előtérben álló hasznos célokat szolgál az ilyen összefüggések minél szélesebbkörű feltárása és eredményes felhasználásuk módszereinek a megismerése.

A közgazdaságtudomány legkülönbözőbb sajátos és határterületein indultak meg és folynak kutatások ez irányban. Így már a Szovjetunióban, továbbá a szocializmust építő országokban. Nálunk is több értékes ilyen vonatkozású statisztikai és üzemgazdasági elemzés ismeretes. De még nincs minden tekintetben megfelelően kialakulva a vonatkozó kutatásokhoz szükséges kvantitatív kapcsolati elgondolások gazdaság-elméleti kimunkálásának és a valóságot e célra számszerűen leíró és elemző statisztikai munkának a megfelelő hatékony egybefogása, illetőleg összekapcsolása. Szükséges lehet e célból az ilyen irányú kutatási tevékenység bizonyos tudományos munkaterületté való kijelölése. A gazdasági tervezés színvonalának emelése ezt több tekintetben kifejezetten meg is kívánja. További kérdés a sorra kerülő gyakorlati alkalmazások megfelelő feltételeinek a biztosítása.

Mind e vonatkozásokban hasznosak lehetnek a tervgazdálkodás hazai és más országokban nyújtott tapasztalatain túl, egyéb ilyen irányú külföldi tapasztalatok tanulságai is — megfelelő kritikai értékeléssel természetesen, és a szükség szerinti kiegészítésekkel, bizonyos irányú továbbfejlesztéssel.

★

* Adott feltételek között kialakítható legkedvezőbb (optimális) feladatmegoldás az adottságok között szereplő összefüggéseken túl további mennyiségi kapcsolatokat — mint rendesen az optimum szükséges felételeit — jelöli ki. Így p. o.:

a) adott, a kapacitáskihasználás függvényében kifejezett költségalakulással termelő üzem — az általánosított Cournot-féle tételnek megfelelően (Recherches sur les principes mathematiques de la théorie des richesses. Paris. 1938.) — akkor értékesíthet folyamatosan a legkedvezőbb jövedelmezőséggel, illetőleg legnagyobb nyereséggel, ha egyéb feltételek mellett a terméke felé irányuló piaci kereslet törvényszerűségétől függő egységnyi értékesítésváltozással járó bevételváltozás (úgynevezett differenciális bevétel) egyezik a megfelelő egységnyi termelés- (kibocsátás-) változással járó termelési költségváltozással (úgynevezett differenciális költséggel), amit éppen az említett költségfüggvény segítségével lehet kifejezni. Természetesen a kapitalista üzem esetében a legkedvezőbb jövedelmezőségnek további feltétele is van, amely már a nyereség és a beruházott tőke arányának nagyságára vonatkozik.

A monopolisztikus tőkés piaci alakzat esetén e kapcsolat az áralakulásban nagy szerepet játszik. Így p. o. a kapitalista szállítási tarifák kialakítása során.

b) További jellemző példa lehet a kétoldali oligopolisztikus piac egyensúlyát meghatározó piaci stratégiai relációk kialakítása p. o. az úgynevezett játékelmélet irányelvei alapján.

** Különböző időpontokhoz tartozó jelenségek közötti kapcsolatok.

A közgazdaságtudományok újabb fejlődése során a tőkésországokban például több tekintetben hasonló — de természetesen elsősorban a kapitalista gazdaság természetéhez igazodó — célkitűzésekkel úgynevezett *ökonometriai* kutatómunka indult meg. Ennek keretében a legutóbbi évtizedek során — főképpen a kutatás módszereit illetően — jelentős tudományos ismeretanyag szűrődött le. Mindez, mint a kutatások folyamán szerzett vizsgálódási tapasztalatok egy része, természetesen az eltérő társadalmi gazdasági adottságok kellő figyelembevételével, valószínűleg értékesíthető a tervgazdaság egyik-másik hasonló jellegű problémájának a megoldásában.

Az előrebocsátottakat szem előtt tartva, úgy gondoljuk: érdeklődésre tarthat számot e kutatási irány és módszereinek, valamint egyes főbb eredményeinek nagy vonásokban való ismertetése és annak megvilágítása, hogy voltaképpen milyen közvetlen célkitűzésekkel fejlődött ki a ma már ez országokban külön tudományos ágazatnak tekintett ismeretanyag.

Tulajdonképpen elsősorban az a körülmény keltette életre e kutatási irányt a tőkésországokban, hogy a polgári közgazdaságtan megállapításai, tételei hosszú ideig nagyrészt kerülték a megfelelő mennyiségi kifejezést, és jobbára általánosak voltak. Ezenkívül, ha alkalmazták is elemzésükben a matematikát, megállapításaik valóságtartalmával kapcsolatban — már maguknak a polgári bírálóiknak a részéről — mind több elmarasztaló bíráló észrevétel hangzott el.

A gyakorlati gazdasági élet mélyebbre ható megismerésének és megértésének, még inkább az állami gazdaságpolitika és a vállalati üzletpolitika eredménnyel kecsegtető beavatkozási feltételei megállapításának igénye ezzel nem érhette be. Mind határozottabb formát öltött az a kívánalom, hogy a gazdasági tényezők hatásai és kölcsönhatásai számszerűen is megismerhetők, kiszámíthatóak legyenek.

Az első világháború után a tőkésországokban a polgári közgazdaságtan matematikai gondolatformákat módszeresen alkalmazó irányzatának tradícióiból nőtt ki így — aránylag rövid idő alatt — a gazdaságtudomány sajátos hajtása, elterjedt nevén: az *ökonometria.* Mint a számszerű formában kifejezhető gazdasági törvényszerűségekkel, főképpen pedig azok statisztikai igazolásával, illetőleg meghatározásával foglalkozó gazdaságtudományi ágazat vált ismertté.

Ma már több tekintetben éppen ezért a statisztikai tudomány egyik ágának tekintik, amelynek kiépítése egyes közgazdasági elméletekre jelentősen visszahatott.

A mennyiségi konkrétságot követelő gyakorlati szükségszerűség kényszerítő hatására e fiatal tudományág a kifejezésmód egzaktsága — különösen pedig megállapított összefüggések mennyiségi valóságtartalma — tekintetében természetesen nagyobb igényekkel lépett fel, mint a polgári az úgynevezett klasszikus közgazdaságtan, s mint közvetlen úttörője a szigorú mennyiségi, javarészt elvont, összefüggésekkel dolgozó úgynevezett matematikai közgazdaságtan, amelynek célkitűzéseitől és tulajdonképpeni kutatási területétől az ökonometria eltért. Nem tekinti többek között p. o. feladatának a társadalmi gazdaság teljes egésze működésének átfogó rendszerbe foglalását.

Az ökonometria, bár a matematikai közgazdaságtanból indult ki és az általa alkalmazott és a kifejezési mód szempontjából hasznos meny-

nyiségtani apparátus jó részét átvette, sőt tovább fejlesztette, csakhamar önállósult.

Nevezetesen a feltételezett gazdasági mennyiségi összefüggések statisztikai igazolásával (verifikációjával), illetőleg — lényegileg a tudományos empirizmus útján haladva — ez összefüggéseknek a verifikáció eredményének megfelelő mennyiségi és a szükséghez képest minőségi helyesbítésével és szabatosabb konkretizálásával. Előállott mindezek eredményeképpen azzal a kifejezett célkitűzéssel, hogy azok valóságtartalmát ezúton erősen megnöveli.

Az ökonometria a statisztika (a közgazdasági és matematikai statisztika) és az úgynevezett „matematikai gazdaságtan" eredményeinek megfelelő egybekapcsolásával idők folyamán ez országokban elérte, hogy a vizsgált gazdasági jelenségek természetének megfelelő „objektív" mennyiségi törvényszerűségek, rendesen függvény-egyenletek alakjában, paramétereik* kielégítő pontosságú számszerűsítésével, többnyire gyakorlati célokra is alkalmas formában megállapíthatókká váltak. Ezáltal sikerült sok vonatkozásban és a kapott eredmények alapján — a vonatkozó publikációk megállapításai szerint — eléggé messzemenően korábban elő nem fordult keretekben biztosítani különböző közgazdaságtani elméleti megállapítások és a valóság összhangját. Mint az említett publikációkban megállapítást nyert, ezzel az elmélet és a valóság párhuzamában korábban megvolt több kínos szépséghiba tekintélyes része számottevően kiküszöbölhetővé vált. Elsősorban a gazdasági egységek funkcionálása tekintetében. Különösen jó tájékoztatást nyújtottak az eredmények a termelőgazdasági egységek: ágazatok, vállalatok üzemek stb. feltételezett összefüggéseinek a valószerűbbé tétele vonatkozásában.

★

Az ökonometria kezdeti *fő célkitűzése:* a többnyire absztrakt gazdaságelméleti — néha a valóságtól elég távol álló matematikai formulák alakjában megjelenő — mennyiségi összefüggések konkrét, valóságos kvantitatív kapcsolatoknak inkább megfelelő mennyiségi (számszerű) megfogalmazása, illetőleg újrafogalmazása, helyesbítése többnyire függvények, illetőleg egyenletek, szükség esetén egyenlet-rendszerek alakjában, mégpedig az egyenletek paramétereinek és ezek valószínű hibáinak számszerű meghatározásával. Az ökonometria *fő eszköze* e törekvés megvalósításában: a levezetett közgazdaságtani tételek statisztikai igazolása, illetőleg a valósággal való egybevetése, mégpedig többnyire a statisztikai korreláció-számítás és a regresszió-elemzés segítségével. Tehát annak kimutatása, hogy az elmélet által feltételezett vagy adott premisszákból levezetett mennyiségi összefüggések milyen szorosan követik a valóságban érvényesülőket.

Külön probléma természetesen, és ezzel az ökonometria eddig keveset foglalkozott, hogy a megfogalmazott összefüggések és paramétereik, tekintettel a gazdasági élet állandó fejlődésére és a minőségi változásokra, milyen fokú stabilitással rendelkeznek.

* Az itt szereplő matematikai összefüggések paraméterein azok úgynevezett állandóit értik. A matematika általában segédváltozót ért a paraméteren, amelynek függvényében a többit kifejezik. A matematikai statisztika a vizsgált tömegjelenségek egyes jellemzőit: számtani átlagát, átlagos négyzetes eltérését stb. nevezi statisztikai paramétereknek.

Még előbb fogas problémája az ökonometriának, hogy a minőségi mozzanatok mennyiségi hatásait miképpen fogja meg. Újabban e célra — inkább még csak kísérletképpen — úgynevezett társadalmi, politikai paramétereket is alkalmaz.

Az előrebocsátottak során vázolt célkitűzések megvalósításában az ökonometria természetszerűleg több más nehéz problémával is szembekerült.

Így mindenekelőtt probléma lett a valóság vizsgálati (ökonometriai) modelljének megfelelő kialakítása erre alkalmas kvantitatív összefüggések, függvények, illetőleg egyenletek vagy akár egyenletrendszerek alakjában. Enélkül az ökonometriai kutatás el sem indulhat. Az ökonometria megalapítóinak véleménye szerint, mint a legtöbb úgynevezett egzakt tudománynak, az ökonometriának is bizonyos alapvető feltételezésekből kellett kiindulnia, amelyek az adott körülményekre, az adott tudományos szemléletben a legjobban ráillő relatív igazságoknak tekintendők. E feltételezések valóságtartalmának viszonylagossága a tudományos ismeretanyag bővülésével és a tudomány felfogásának korszerűbbé válásával természetesen jelentősen csökkenthető. A kiinduló feltevésekre felépülő gondolatrendszernek azonban olyannak kell lennie, hogy e fejlődés biztosított legyen.

Az ökonometriának, helyesebben még a „matematikai közgazdaságtan"-nak egy ilyen alapvető kategóriája a *statikus állapot* fogalma. Továbbá az úgynevezett *egyensúlyi* gondolatnak az érvényesülése és mindjárt kezdetben — az előtérben álló dinamikai szemléletnek megfelelően — a statikai egyensúly fogalmának dinamikai általánosítása, illetőleg az úgynevezett *mozgó egyensúly* (H. L. Moore*től származó) gondolatának a bevezetése.

Az e fogalmakkal járó matematikai kifejezési formai analógia hozza magával a mechanika és a fizika egyes matematikai formuláinak az átvételét. Tulajdonképpen ebből ered a szélső érték, az optimumok problémájának itteni megjelenése is és az azt megoldó matematikai apparátus igénybevétele.

A statikai szemléletnek mint bevezető módszernek az alkalmazását indokolja, hogy sok összefüggés alkata első megközelítésben többé-kevésbé független az idő mozzanatától. A statikai szemléletben az egyensúlyi gondolat segítségével (mint ez már *Walras*-nak bizonyos idealizált feltételek mellett sikerült**) olyan logikailag zárt matematikai modell (tehát egyidejűleg annyi egymástól független egyenlet írható fel, ahány ismeretlen van a rendszerben) alkalmazható, amely a kapitalista árutermelő úgynevezett forgalmi gazdaság számszerűen elsősorban érzékelhető forgalmi — marxista terminológiával: felszíni — jelenségeinek statikai kvantitatív magyarázatát megadja. A nyugati országokban újabban (különösen az 1940-es évek közepétől) előtérbe került *input-output*-elemzés elméleti modellje voltaképpen a Walras-féle statikai egyenlet-rendszer (amelyet később *Pareto* tovább fejlesztett) bizonyos konkretizálásának tekinthető, feltételezve az úgynevezett „technikai koefficiensek", illetőleg termelési együtthatók változatlanságát.

* Synthetic Economics. New York. 1929.
** Eléments d'economie politique pure, Paris. 1874—77.

Az ökonometriának erős dinamikai szemlélete csakhamar kivezetett a Walras—Pareto-féle statikus rendszerből, amelynek egyébként egyes — marxista bírálóktól erősen támadott — feltételezései közismertek.

Az ökonometria további problémája a matematikai modell felépítésénél, talán még inkább annak a statisztikai igazolásánál az, hogy a matematikai modellben szereplő feltételezett funkcionális* összefüggéseket többnyire sztohasztikus** összefüggésekként kell értelmeznie, amelyeket korrelációs kapcsolatoknak is neveznek.

A gazdaságtudományban erősen érvényesül az a felismerés, hogy „minden összefügg mindennel". Nemigen lehet ugyanis egy-egy jelenséget úgy elszigetelni, hogy — mint a laboratóriumi kísérleteknél — csupán a vizsgált egy vagy néhány másik jelenség hatásának legyen alávetve. Állandóan fognak jelentkezni egyéb mozzanatok hatásai is, még ha azokat sommásan „zavaró" hatásoknak minősítik is. Mindezeken túl gyakran tapasztalható sajátos jelenség, amit talán úgy lehetne kifejezni, hogy tipikus helyzetekben a gazdálkodó egyének elhatározása, cselekedete nem mindig mutatkozik megfelelő tipikusnak. A gazdálkodó egyedek cselekvése így — a kauzalitás fenntartása mellett — úgy jelentkezik, hogy a gazdasági kategóriák síkján nem mindig determinált. Következik ezen indeterminisztikus jellegű helyzetekből, hogy az úgynevezett független változónak vagy változóknak, illetőleg tényezőismérveknek tekintett jelenségek meghatározott nagyságaihoz nem fognak mindig a vizsgált jelenségek — mint úgynevezett függő változó, illetőleg eredmény ismérv ugyanazon értéke, illetve értékei — tartozni, hanem több értéke is előfordul, mint odatartozó érték. Rendesen azonban oly módon, hogy ez érték átlaga, illetőleg „várható" nagysága általában ilyen „egyetlen" értékként kezelhető, a többi ekörül — ami igen fontos! — határozott valószínűségi eloszlást mutat.

E körülmény teszi szükségessé, hogy a statisztikai verifikáció során végzett számítások, rendesen korreláció-számítások, között helyet kapjon a matematikai, illetőleg ökonometriai modell paraméterei valószínű hibáinak megállapítása is, egyáltalán a feltételezett összefüggés érvényesülése preciziójának meghatározása.***

A reprezentatív statisztikai módszerek lehetővé teszik, hogy a megfogalmazott összefüggések paramétereinek megbízhatósága, illetőleg pontossága tekintetében megfelelően és aránylag könnyen tájékozódjunk. Ezzel elérhető, hogy a modellek útján való esetleges gazdaságirányítás mindig tudhatja előre, hogy milyen hibahatárok között fognak a várt hatások bekövetkezni. Egyes esetekben a tudományos előrelátás horizontját ez nyilvánvalóan kiterjeszti. Különösen a gazdasági tervezésnél nem kell ennek a jelentőségét részletezni. Természetesen a gazdasági folyamat adott keretei között.

* A *funkcionális*, illetve függvényszerű összefüggés azt jelenti, hogy az úgynevezett független változók adott értékeihez a függő változónak mindig ugyanazon értéke, illetve értékei tartoznak.

** A *sztochasztikus* összefüggéseknél, illetőleg korrelációs kapcsolatoknál a független változók adott értékével a függő változónak nem mindig ugyanazon értéke jár együtt (Lásd: *Rényi A.*: Valószínűségszámítás. 1954.), azonban ezek szóródása többnyire meghatározott valószínűségi eloszlást követ.

*** Más szavakkal: azon valószínűség megállapítása, amellyel várható, hogy az összefüggés meghatározott pontossági határok között érvényesül.

Amennyiben a függő változónak a feltételezett stochasztikus összefüggések útján nyert adatsora és a statisztika szerinti valóságos értékei közötti egyezés mértékét jellemző korreláció-együttható értéke eléggé nagy, az összefüggés paramétereinek valószínű hibája pedig kisebb nagyságrendű, mint maguk a paraméterek, csak akkor lehet szó arról, hogy a feltételezett elméleti összefüggés, illetőleg modell a valóságos viszonyokat kielégítően leírja, illetőleg rekonstruálja. Megjegyzendő, hogy a magas értékű korreláció-együttható egyedül nem mindig biztosíték erre. Szem előtt kell ugyanis tartani, hogy a statisztika, a matematikai statisztika a mennyiségi elemzéssel a számszerű kapcsolatokat le tudja ugyan mérni, de már nemigen tudja értékelő magyarázatukat adni. Ehhez legtöbbször alapos társadalmi-gazdasági minőségi elemzés is szükséges.

Az előrebocsátottakat megvilágítja egy gyakorlati példa a vasúti üzemből. Az ország valamelyik nagyobb körzetében feladat lehet azt megvizsgálni, hogy a vonatsúly változása miképpen befolyásolja — adott gőzvontatási technika esetén — a fajlagos (p. o. 100 elegytonna km-re eső) szénfogyasztást úgynevezett normálkalória tartalmú szénmennyiségben kifejezve. A vasútüzemi tapasztalatok alapján kijelölhető az összefüggés egyszerű analitikai függvény alakja mint a jelen esetre vonatkozó elméleti modell típusa. A rendelkezésre álló üzemstatisztikai adatok alapján — a legkisebb négyzetek elvét felhasználva — meghatározhatók a feltételezett alakú függvény paraméterei és azok valószínű hibái. E paraméterek birtokában, feltételezett függvénytípus konkretizálásával mint sztochasztikus összefüggéssel, kiszámíthatók az egyes átlagos vonatsúlyoknak megfelelő fajlagos szénfogyasztások.* A szénfelhasználási statisztika adataiból pedig megállapíthatók ugyanezen vonatsúlyokhoz tartozó átlagos fajlagos szénfogyasztások valóságos nagyságai.** A két adatsor egyezne, ha funkcionális összefüggésről volna szó. Minthogy azonban a fajlagos szénfogyasztás több más körülménytől is függ (p. o. a pálya geometriai jellemzőitől, műszaki állapotától, hasonlóképp a járművek műszaki állapotától, az atmoszférikus viszonyoktól stb.) az összefüggés csak megközelíti a valóságost. Így a két adatsor eltér egymástól, vagyis a konkretizált összefüggés sztochasztikus. Az összefüggés szorosságára, a tényleges adatokhoz való illeszkedése fokára jellemző korreláció-együttható (koefficiens) számottevően kisebb lesz az egységnél. A paraméterek valószínű hibája is nem elhanyagolható nagyságú lesz. Mindamellett az összefüggés a gyakorlat számára eléggé egzaktul jellemzi a szénfogyasztás és vonatsúly kapcsolatát.

Magától értetődik, hogy az ökonometria csak mennyiségi mozzanatok kapcsolatával foglalkozik, egyáltalán olyan jelenségekkel, amelyeknél, illetőleg amelyek hatásánál a *mérhetőség* feltételezhető és a mérés, a számbavétel statisztikailag kivihető. Ennek lehetősége a természetes mértékegységekben kifejezhető jelenségeknél adva van, s a gazdasági értékbeli kalkulus adottságainál fogva sok más jelenségnél is a gazdasági élet folyamatában.

* *Kocsetov, I. V.:* Vasúti statisztika. Moszkva. 1948. Magyar nyelven 1952. Statisztikai Kiadó V.

** *Halász Tibor:* A statisztikai mutatószámok helyes megválasztása a vasúti tervmunka céljaira. (Mérnöki Továbbképző Intézet) 1954., továbbá a *szerzőtől:* Statisztika II. (műegyetemi előadások) 1957.

Fontos a matematikától átvett fogás az ökonometriában, hogy az aránylag kismértékű változások esetén a modellt képviselő függvények többnyire a könnyebben kezelhető lineáris egyenletekkel közelíthetők meg. Innen van, hogy az ökonometriai modellek fő része gyakran lineáris egyenletekből, illetőleg egyenlet-rendszerekből áll. Maga a korreláció-analízis is itt többnyire a lineáris regressziót alkalmazza. Gondosan ügyelni kell azonban arra, hogy ezek a közelítő eljárások adott esetben jelentősen torzíthatják a valóság szemléletét.

Az ökonometria modelljének tökéletesítése szükségképpen megkívánja statikai feltevéseinek dinamikai irányba való fejlesztését. Ez jórészt már az ökonometria első éveiben megtörtént. Különösen az idősorok tanulmányozása veti fel határozottan a dinamizálás kérdését. Még inkább a gazdasági törvényszerűségek elemzése statisztikai idősorok alapján. Egyébként az ökonometria kifejlődése meglehetősen szoros kapcsolatban van az idő mozzanatának, egyáltalában a dinamikai elemeknek a gazdasági és statisztikai kutatásban való megfelelő valószerű számbavételével. Ez a körülmény termékenyítőleg hatott az egyes gazdaságelméleti elgondolások alkalmas dinamikai kiegészítésére, sőt újak kiépítésére.

A dinamikai mozzanatok számbavétele további problémákkal jár. Hiszen azt kell megfelelően figyelembe venni, hogy a gazdasági jelenségek legtöbbször intertemporálisan is határozott módon függnek össze. Tehát a vizsgált jelenségek különböző időpontokbeli értékei között is határozott kapcsolat van. E tekintetben az ökonometriának még sok nehéz feladatot kell megoldania. A tartós fejlődési irányzat, a *trend*-vonal megállapítása és statisztikai konkretizálása csak kezdő lépések e tekintetben. Mindenesetre máris számos fontos dinamikai kutatási eredmény áll rendelkezésre, például egyes tartós javak dinamikai keresleti függvényének, továbbá a kapitalista konjunktúraalakulás és komponensei időbeli alakjának megállapítása tekintetében.

E vonatkozásban a németalföldi *J. Tinbergen* kutatásai kiemelkedőek. Nálunk *Theiss Ede* professzor végzett e tekintetben széleskörű tudományos munkát. Könyve: „Konjunktúrakutatás"* a közgazdaság dinamikai törvényszerűségeinek a gazdaságelméleti és statisztikai vizsgálata kapcsán az ökonometria addigi vonatkozó fejlődésének és főbb elveinek magyar nyelven megjelent legrészletesebb ismertetése, több vonatkozásban a tervgazdaság ismert szempontjait is figyelembe véve.

A dinamikai modellek kialakításánál egyes esetekben jó szolgálatot tesznek a különleges szerkezetű differenciál és differencia egyenletek alakjában kifejeződő időfüggvények.

Itt említjük meg, hogy sajátos és egzaktsági koncepciójában szellemes dinamikai modellt dolgozott ki a szocialista gazdaság viszonyaira *Sz. G. Sztrumilin* szovjet akadémikus az idő tényezőjének (az időfüggvényekhez hasonló) megfelelő egzakt figyelembevételére a beruházások gazdasági, illetőleg gazdaságossági (hatékonysági) tervezésénél.**

Egyformán foglalkozik az ökonometria az egész közgazdaságot érintő úgynevezett makroökonómiai kérdésekkel, illetőleg összefüggésekkel, például a közgazdaság főbb mennyiségi interdependenciáit megfogó

* 1943. (Mérnöki Továbbképző Intézet kiadványa.)

** Időtényező a beruházási tervekben (Faktori vremeni v prejektirovkah kapitalnih vlozsenij). Izvesztija Akademii Nauk. SZSZSZR 1946. 3. sz. (O. Ekonomiki i Prava.)

ráfordításkibocsátás (input-output) -elemzéssel, továbbá egyes ágazatok, még inkább vállalatok és üzemek úgynevezett mikroökonómiai problémáival.

A mikroökonómiai vizsgálatok gyakran egy elbírálás alá esnek az egyszerű matematikai eszközökkel kezelhető úgynevezett „parciális" egyensúlyi vizsgálatokkal, tehát azokkal, amelyek feltételezik, hogy a vizsgált jelenség csupán egy vagy néhány másik mozzanattól függ, miközben a többi változatlan (*ceteris paribus* — elve). Se szeri, se száma az ilyen természetű, egyébként igen tanulságos és nemegyszer nagy gyakorlati jelentőségű elemzéseknek. Ide sorolhatók a közismert keresleti analízisek, a háztartási budget-elemzések, továbbá a már említett üzemi költségfüggvények, a különböző üzemi és ágazati termelési függvények, majd a kínálati függvények stb. levezetése és konkretizálása.

Igen sok szélső érték, illetőleg optimum-feladat adódik a mikroökonómiai vizsgálatokban, amelyeket az ökonometria mint kvantitatív problémákat legtöbbször könnyűszerrel meg tud oldani. Például az optimális üzemnagyság, az üzemoptimum, az optimális termékkibocsátás, az optimális telephely, az optimális gépterhelés, az optimális forgóeszköz méretezése stb. feltételeinek megállapítása. Nehezebb, összetettebb optimum-feladatoknál természetesen latba kell vetni a már lényegesen komolyabb matematikai apparátust igénylő, de még jobbára a statikai szemléletben mozgó *lineáris programozást.* Számos iparilag fejlett országban a lineáris programozás a nagyüzemi gyakorlatban az úgynevezett tudományos üzemvezetés fontos segédeszköze. Kapitalista viszonyok között p. o. adott kamatalakulást és egyéb dinamikai adottságokat feltételezve az individuális üzemek, vállalatok üzleti optimumát, illetőleg annak feltételeit már dinamikai szemléletben is könnyen ki lehet alakítani.

Egyébként lineáris programozás nagyüzemi gyakorlati alkalmazására tanulságos példa a vasútüzem vagy a nagyobb teherautófuvarozási vállalat kocsigazdálkodásának ilyen módon való operatív tervezése és irányítása.

A dolog természetéből következik, hogy a közgazdasági és az ágazati szinten való tervezésnél a makroökonómiai vizsgálatok eredményei lehetnek a hasznosak, az igazgatósági, még inkább a vállalati, üzemi, munkahelyi tervezésnél a mikroökonómiai elemzés eredményei lehetnek az értékesek.

Tervgazdasági szempontból komoly jelentősége lehet a ráfordításkibocsátás-elemzések során felállított makroökonómiai modellnek. Ez a népgazdasági ágazatok között az újratermelési folyamat során kialakult kapcsolatokat számszerűsíti, mégpedig (egyelőre csak közelítő) lineáris egyenletek rendszerével. Tapasztalás szerint ugyanis nagyobb számú iparágnak a számításokba való bevonásánál a termelési volumen és a kapcsolatos termelési tényezők (munkaerő, nyersanyagszükséglet stb.) közötti kapcsolat — meghatározott feltételeket szem előtt tartva — arányossággal eléggé pontosan kifejezhető.

Az ökonometria e makroökonómiai vizsgálatoknál alkalmazhat úgynevezett zárt vagy nyitott modelleket. A zárt modell sajátossága, hogy csupán a gazdasági folyamat funkcionálását jellemző, a mértékadó, belső, rendesen állandó gazdasági mozzanatok kölcsönös kapcsolatait, a belső gazdasági szerkezetet fogja meg. Tehát csupán a gazdasági

folyamat úgynevezett endogén tényezőit szerepelteti, illetőleg a szerepeltetett tényezőket ilyeneknek tekinti.

A gyakorlati célokra inkább alkalmas nyitott modell ezzel szemben teret enged a külső beavatkozásoknak, illetőleg hatásoknak is, gyakran mint gazdaságpolitikai intézkedéseknek, illetőleg a szükségletekben jelentkező társadalmi igényeknek. Elválasztva szerepelteti a szorosan vett állandó tényezőkből felépülő termelési folyamat tényezőit, az ezenkívüli úgynevezett exogén, illetőleg az autonóm tényezőket (a háztartásokat, az államot stb.). Ez utóbbiakat rendesen mint az igények, szükségletek nyilvánítóinak alanyait tekinti, amely szükségleteknek kielégítését a termelési folyamat biztosítja.

Ilyen ráfordításkibocsátás (input-output) -elemzéseket ma már csaknem valamennyi nyugati országban végeznek, éspedig elsősorban konjunktúrapolitikai intézkedések kialakítása céljából. Sőt bizonyos gazdasági kísérletek céljaira is.

Véleményünk szerint az *input-output* modell alkalmas lehet a gazdasági tervezésben az aránytalanságok gyors és megbízható felismerésére, illetőleg ellenőrzésére, egyáltalán egyes mozzanatok mennyiségileg megalapozott tervezésére. Az input-output modell alkalmazásánál szem előtt kell tartani, hogy ez mai alkalmazott formájában még statikai természetű.

Az input-output elemzéshez ágazatok, nagyobb gazdasági egységek kölcsönös kapcsolatait megragadó alkatában igen közel áll a szocialista gazdasági tervezésben használt — szintén a lineáris összefüggéseket feltételező — sakktáblaszerű mérlegséma. Ennek a Szovjetunióban való alkalmazása történetileg megelőzte Leontief tőkés közgazdaságra kidolgozott ráfordítás-kibocsátás elgondolását. Nálunk mérlegsémában alig volt fejlődés, talán akadályozó körülmény az is, hogy a módszer alkalmazásának komoly számvitel-módosítási előfeltételei is lehetnek.

A gazdasági tervezésnél fontos előre meghatározni az úgynevezett *akció paramétereket,** illetőleg a tényező ismérveket, tehát azokat a tényezőket, „független" változókat mint emeltyűket, amelyeknek — a modell alkatának — megfelelő megváltoztatásával a kitűzött célokat, az eredményismérveket el lehet érni. Az ökonometria ezek helyes megállapításához nagyban hozzájárul.

Ugyancsak makroökonómiai jellegű vizsgálat, amely megállapítja, hogy a lakosság jövedelmének növekedése a fogyasztás milyen irányú és arányú növekedésével jár együtt. Ilyen makroökonómiai jellegűek a különféle makroökonómiai termelési függvények** stb.

Az ökonometria ismertetett célkitűzései nemcsak azt jelentették, hogy az absztrakt mennyiségi összefüggéseket a statisztika segítségével valóságos konkrét tartalommal lehet megtölteni, hanem azt is, hogy a számszerűsített törvényszerűségeket tényleges stochasztikus természetüknek megfelelően helyesen meg lehet fogalmazni, megfelelően kidomborítván a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján kiszámí-

* A gazdasági folyamat kölcsönösen összefüggő mozzanatai között e terminológia szerint azok az akció-paraméterek, amelyeket mint konkréten tényleg változtatható „változókat", úgynevezett *tényezőismérveket,* tudatosan és rendesen tervszerűen befolyásolnak valamely elérni kívánt hatás mint függő változó érték, illetve értékek, úgynevezett *eredményismérvek* biztosítására.

** Például a Cobb—Douglas-típusú termelési függvények (lásd a *szerzőtől:* Az emberi munka termelékenységének statisztikai vizsgálata a magyar gyáriparban. Magyar Statisztikai Szemle. XXII. évf.).

tott kapcsolati, illetőleg állapot-jelző paraméterek pontosságát és valószínűségekkel kifejezhető precizióját.

A feltételezett, hipotetikus összefüggéseknek alkalmas helyesbítésével mindinkább sikerült az ökonometriának oly gazdasági modelleket kialakítania, amelyekkel a valóságos gazdasági folyamat funkcionálása — meghatározott időkeretekben — eléggé megbízhatóan leírható, illetőleg nyomon követhető. Olyannyira, hogy ez megfelelő feltételekkel alkalmas lehet gazdaságpolitikai intézkedések megalapozottabb kidolgozására, egyáltalán a szabatos gazdasági tervezés elősegítésére.

Különösen alkalmas alapot szolgáltatnak a gazdasági tervezésre azok az eredmények, amelyeket az ökonometria — a dinamikai szemlélet megfelelő érvényesítése mellett — a gazdasági szükségletek, a kereslet törvényszerűségeinek meghatározása vonatkozásában elért. Az idevágó kutatások képviselik az ökonometria egyik legfejlettebb ágát.

Nagyban előmozdította az ökonometriai kutatás ilyen irányú hasznosítását az a körülmény is, hogy megjelentek a gyakorlatban a nagy teljesítményű elektronikus számológépek, amelyekkel a modelleket megtestesítő egyenlet-rendszerek szokatlanul rövid idő alatt numerikusan megoldhatók, s így a gazdasági döntéseknél a kívánt variánsok gyorsan — még időben — rendelkezésre bocsáthatók.

A tervgazdaságban igen elősegítheti az ilyen jellegű kutatási irányt a közgazdasági statisztikai szolgálat kiterjedtebb volta és a spontán folyamatok erős háttérbe szorulása.

Ez új kutatási irány kifejlődésének történetéhez tartozik, hogy 1931-ben alakult meg — Chicago székhellyel — a nemzetközi „Ökonometriai Társaság".* Néhány évvel később, 1933-ban indult meg negyedévenként megjelenő lapja az „Econometrica" — kiadója Ragnar Frisch — neves norvég matematikus és közgazdász. Frisch professzor a megindulásakor az ökonometria feladatát abban jelölte meg, hogy a gazdasági elméleti kvantitatív gondolkodást a tapasztalati mennyiségi ismeretanyaggal, illetőleg az elméletet a valósággal összhangba hozza.

Az ökonometriával — annak gyakorlati alkalmazásait is szem előtt tartva — nálunk először (jórészt a technikai származtatású termelési és költségfüggvényekkel kapcsolatosan) a Műegyetemről kikerülő mérnök-közgazdászok mint megfelelő matematikai előképzettséggel rendelkező közgazdák foglalkoztak. Így magyar nyelven *Theiss Ede* professzor „Az oekonometria főbb szempontjai és problémái" címen 1937-ben megjelent tanulmánya ismertette első ízben széles tudományos alapon az ökonometria célkitűzéseit és módszereit. Mintegy 10 évvel később, 1948-ban a *szerző* ugyancsak részletesen ismertette az ökonometriai kutatás előrehaladását *H. T. Davis* nevezetes könyvével** kapcsolatban.

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára által kiadott külföldi közgazdasági irodalmi „Tájékoztató" 1956. 8—9. számában ismertette ismét Theiss Ede *Jan Tinbergen,* a neves németalföldi közgazdász — 1949-ben holland nyelven megjelent — könyvének „Einführung in die Ökonometrie" című, 1952-ben megjelent német nyelvű fordítását, amely az egyik legjobb ilyen tárgyú elméleti kézikönyv.

* „Econometric Society."
** The Theory of Econometrics. 1947.

Egyes ökonometriai alapproblémákkal foglalkozott már 1924-ben *Jordán Károly*, a valószínűségszámítási munkásságával világhírűvé vált magyar matematikus. Az úgynevezett haszonfüggvény egyik alapvető analitikai kifejezése az ő nevéhez fűződik.

★

Az ökonometriai kutatási irányt nálunk és több szocialista tervgazdasági országban a közgazdák általában sokáig meglehetős idegenkedéssel fogadták, sőt többnyire elvetették, a marxizmussal nem összeegyeztethető burzsoá tudománynak tekintették. Ez még ma is erősen érezhető. Az oka ennek jórészt az ökonometria kutatási módszerének matematikai formalizmusra való hajlamossága, nem kevésbé a keresett törvényszerűségek megfogalmazásánál egyes meghatározó minőségi gazdasági mozzanatok (például termelési viszonyok, a vállalatvezetési formák, a bérezési rendszerek, a foglalkoztatottság jellege stb.) és azok változásainak gyakran kifogásolható számbavétele, illetőleg gyakran figyelmen kívül hagyása.

Kedvezőtlen körülmény volt az ökonometria értékelésénél még az is, hogy egyszerűen olybá vették, mint amely a matematikai közgazdaságtan, a polgári közgazdaságtan — marxista terminológiával — vulgárisnak tekintett irányzata közvetlen követője lenne.

Bizonyos szerepet játszott az ökonometriától való idegenkedésben az a körülmény is, hogy a közgazdászok eddig általában nem kaptak olyan felsőbb matematikai képzést, amelyet az ökonometriai módszerek ma már megkívánnak.

Az ökonometria a vázolt idegenkedés ellenére, különösen ha egyes erőltetett, a realisztikus gazdasági kutatás szempontjából joggal tudománytalannak tekintett munkaterületeit (p. o. a kiosztó igazságosság numerikus „igazolása" a jövedelemeloszlásban) figyelmen kívül hagyjuk a gazdasági tervezés céljaira eredményesen felhasználható.

Az ökonometriának, előzőkben említett fogyatékosságait is számba véve, már a ma rendelkezésre álló tudományos ismeretanyaga a gazdasági élet mennyiségi megnyilvánulásai közötti kölcsönös összefüggések tekintetében értékes eligazítóul szolgál, és ezen keresztül nagy gyakorlati jelentőségre tehet szert éppen e mennyiségi megnyilvánulások gazdasági tervezése kapcsán.

Az ökonometria még igen fiatal tudományág. Módszerei egyes vonatkozásokban nem teljesen kiforrottak. Sok kérdése még vitatott. Számos kvantitatív gazdasági kérdés vizsgálatához pedig még nem jutott el, így néhány olyanéhoz sem, amelyre éppen a perspektív gazdasági tervezésnél lehet szükség. E célból feladata lehetne, hogy például részletesebben foglalkozzék a gazdaságfejlődés főbb strukturális mennyiségi jellemzőivel, a nemzetközi munkamegosztásban való optimális részvétel követelményeinek a feltárásával, az újratermelési folyamat (belső és nemzetközi) területi tagoltsága optimális mértékének a megállapításával é. i. t.

Ezek egy része már az említett lineáris programozás összetettebb esetének a körébe tartozik. A lineáris programozás foglalkozik ugyanis egzakt módon azzal, hogy adott feltételek között milyen módon valósíthatók meg a különféle jellemzőkkel meghatározott optimumok, illetőleg maximumok vagy minimumok.

Az ökonometriai kutatás célkitűzéseinek, módszereinek és részben eredményeinek előadott egészen vázlatos és rövidre fogott ismertetéséből látható, hogy a gazdasági tervezés is használhat ilyen módszereket eredményesen azokban az esetekben, amikor céljainak megvalósítására alkalmas kvantitatív gazdasági összefüggéseket mint „gazdasági mechanizmusok"-at igénybe akar venni, vagy azok nem kívánatos hatását ki akarja kapcsolni. Ez összefüggések, illetőleg törvényszerűségek ismeretében gyakorlati szempontból általában kielégítő pontossággal meg tudja tervezni a kiválasztott akcióparaméterek, illetőleg tényező-ismérvek megállapítását ahhoz, hogy a tervcélokban előirányzott nagyságú gazdasági cél mint hatás, illetőleg eredmény-ismérv létrejöjjön.

Lehetőség nyílik ezzel arra, hogy a gazdasági tervezés és elemzés számos vonatkozásában, módszereiben egyre megbízhatóbb és amellett még áttekinthetőbb és egyszerűbb is legyen, azonkívül tudományos színvonala, illetőleg szabatossága ezzel is mindinkább emelkedhet, illetőleg fokozódhat. A gazdaságirányítás és -vezetés eredményessége szempontjából az ökonometriának ez — meghatározott feltételek között — kellően értékelendő pozitív oldala.

A jelen dolgozat csupán az ökonometria fő célkitűzéseinek és módszereinek főbb vonalaiban való felvázolását tűzte ki céljául. Ez újszerű kutatási irány megfelelő részletes kritikai elemzése egy másik dolgozatunk tárgya.

Közgazdasági kérdések a román szakirodalomban

(A Probleme Economice 1956. évi számai alapján.)

A Román Népköztársaság Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetének folyóirata, a Probleme Economice (Közgazdasági Problémák) az idén a tizedik évfolyamába lépett. Az itt következő vázlatos szemlében az 1956-os évfolyam egyes számait ismertetem főbb cikktémák szerint.

Árképzés

A Probleme Economice 1956. 8. számában jelent meg *J. Rachmuth*nak, a Román Tudományos Akadémia levelező tagjának tanulmánya „A nagykereskedelmi árak megállapításának módszertanával kapcsolatos néhány gondolatról". (A tanulmányt a szerző eredetileg a Román Tudományos Akadémia 1956. évi közgyűlésén olvasta fel.)

Bevezetőben a szerző hangsúlyozza az árképzés népgazdasági jelentőségét az átmeneti időszakban, majd ismerteti az áralakulás felszabadulás utáni menetét.

A tervgazdálkodás első éveinek árpolitikájából a szerző néhány tanulságot von le. Az 1947—1954. években az áralakulás kiindulópontjául az alapanyagok 1938. évi árai szolgáltak. De az 1938. évi árak nem a reális termelési költségek, hanem a monopolszervezetek gazdasági ereje alapján alakultak ki. Az egységes forgalmi adózás bevezetése (1950) előtt a különféle adók, járulékok, tarifák stb. ötletszerűen befolyásolták az árakat. A munkatermelékenység 1947 és 1954 közötti számottevő növekedését sem kalkulálták be az árakba. Így tehát az objektív gazdasági követelmények nem tükröződtek az árszínvonalban.

Az 1954. évi nagykereskedelmi árreform első jelentős intézkedéseként a forgalmi adót néhány termék kivételével (kőolaj, gáz) az A szektorról a B szektorra helyezték át, tehát a termelőeszközök forgalmi adóját a fogyasztási cikkeket termelő szektorra hárították. Ez az intézkedés a mesterségesen felduzzadt állami költségvetés csökkenését eredményezte. Ugyanakkor bizonyos termékekre egységes árat állapítottak meg, tekintet nélkül a felhasznált nyersanyag eredetére (import, belföldi kitermelés, begyűjtés, szerződéses termelés stb.) vagy a termék rendeltetésére. A hasonló termékek árai közötti aránytalanságok kiküszöbölésére is intézkedés történt. A nagykereskedelmi árreform egy másik eredményeként bizonyos, eddig nem rentábilis iparágak rentábilisakká váltak.

Ennek az egészségesebb, új árrendszernek a kialakításába is becsúsztak azonban hibák, következetlenségek. A fő hiányosság az volt, hogy az árreform végrehajtása az önköltségszámítás komplex problémájának megoldása nélkül történt. Nem vették tekintetbe az önköltség és az új árak kölcsönös viszonyát. Így például az esztergagép új, forgalmi adó nélkül számított árába belekerült a hengereltáru régi, forgalmi adót is tartalmazó ára. Ugyanakkor megállapították a hengereltáru új, forgalmi adó nélküli árát, amelybe azonban belekerült a nyersvas régi, forgalmi adót tartalmazó ára is.

A B szektor termékei árának megállapításakor mérlegelték az egymást követő termelési folyamatok hatásait, és a nyersanyagok nagykereskedelmi

árából kiindulva állapították meg a fogyasztási cikkek árait.

Kérdés, hogy a vázolt módszerekkel kialakítható-e a tudományos alapokon nyugvó árrendszer. A szocialista gazdálkodás körülményei között, tekintettel az árutermelésre, a társadalmilag szükséges munkaidő felosztása a tervezés útján természetes mértékegységekben és értékmutatók alkalmazásával történik. Ez azonban a kétféle index közötti teljes összhangot tételezi fel. A szocializmusban az érték- és az anyagi termelés között nem állhat fenn szakadás. Az összhang alapjául pedig az önköltség és az ár közötti tudatosan és tudományos alapon kialakított arány szolgál. Ez az összhang azonban a román népgazdaságban a termelőeszközök termelésénél még nem alakult ki (a B szektorban használt nyersanyagok kivételével). Abból következően, hogy az új nagykereskedelmi árak kialakításánál régi árelemekkel is kalkuláltak, az új árak és az önköltség közti arány önkényes, s ez a vállalati rentabilitást is ötletszerűvé teszi. A fogyasztási cikkek ármegállapítása következetesebb volt, bár itt is ki kell majd küszöbölni a termelési eszközök árkalkulációjából folyó hiányosságokat. A termelőeszközökre vonatkozó nem megfelelően kialakított árrendszer egyebek közt gátolja a műszaki fejlesztést, az ipart „olcsó" termékek gyártására ösztönzi (amelyek valójában több társadalmi munkát igényelnek), növeli az önköltséget (az irreális amortizációs hányad révén). A nem kielégítő tudományos megalapozottságú árrendszer nehezíti a munkatermelékenység mérését és növekedését. Az árrendszer hiányosságai károsan befolyásolják a társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem mutatóinak alakulását is.

Rachmuth akadémikus megállapítja, hogy az árakat az önköltség alapján, nyereség és forgalmi adó fölszámításával kell megállapítani. De mint a korábbi fejtegetésekből kitűnik, itt is érvényesül az értéktörvény korlátozott működése. A szerző szerint az értéktörvény alkalmazásának egyik követelménye az volna, hogy a nagykereskedelmi árat az átlagosnál jobban működő iparvállalat önköltsége alapján állapítsák meg. Az értéktörvény tudatos felhasználásának másik tényezője: hogy a termelőeszközök árát a helyes *értékarányok*, vagyis a társadalmilag szükséges munkaidő alapján állapítsák meg (azaz: önköltség + nyereségi hányad, a népgazdaság gyakorlati szükségletei szerint).

A szerző szerint a következő legfőbb feladat először az alapanyagokra, ezután a termelőfolyamatok egymást követő szakaszának a termékeire vonatkozó új árak megállapítása. Az A szektorban ily módon majdnem teljesen megszüntethető a forgalmi adó. A másik döntő feladatnak Rachmuth az önköltségszámítás reális alapokra történő helyezését jelöli meg.

Rachmuth akadémikus cikke termékeny vitát indított el a román közgazdászok körében, amely még ma is folyik (például *I. Anghel:* „A nagykereskedelmi árak megállapításának problémájáról." Prob. Econ. 1956. 9. szám; *M. Laxer:* „A nagykereskedelmi árak képzésének módszertanáról" Prob. Econ. 1956. 12. szám).

Munkatermelékenység

A Probleme Economice 1955-ben több vitacikket közölt a munkatermelékenység mérésének módszertanáról. Ennek a vitának eredményeit ismerteti a folyóirat „Az ipari munkatermelékenység mérésének módszertanával foglalkozó értekezlet konklúziói" (Prob. Econ. 1956. 3. sz.) és „Az Állami Tervbizottság és a Probleme Economice szerkesztősége által szervezett konferencia az ipari munkatermelékenység mérésének módszertanával kapcsolatos vita lezárására" (Prob. Econ. 1956. 4. sz.) című cikkekben.

A vita — mind a sajtóban, mind az értekezleten — a munkatermelékenység két eleme: a termelés és a munkaidő-ráfordítás kifejezésének módszereiről folyt.

Az értekezleten egységes álláspont alakult ki a munkatermelékenység fogalmáról: „A munkatermelékeny-

ségen meghatározott munkaidő-egység alatt létrehozott használati érték mennyisége, vagy meghatározott termékegység létrehozásához szükséges fajlagos munkaráfordítás értendő. Tágabb értelemben, társadalmi szempontból tekintve, a munkatermelékenység mind az élő-, mind pedig a holtmunka-ráfordítást tükrözi". Az első értelmezés szerint a termelékenységet az élőmunka termelékenységének tekintjük, a második értelmezés szerint a termelékenységet társadalmilag vizsgáljuk; ez esetben a termelékenység növekedésén mind élő-, mind pedig holtmunka megtakarítását értjük. Meg kell tehát különböztetni az élőmunka termelékenységét — ami lehet egyéni vagy átlagos — a társadalmi szempontból vizsgált munka termelékenységétől.

A munkatermelékenység mutatóinak kidolgozásakor a következőket kell mérlegelni:

a) a mutató közgazdasági tartalmát (tehát más módszert kell alkalmaznunk az élőmunka termelékenységének és megint mást a társadalmi szempontból vizsgált termelékenységnek a kifejezésére);

b) milyen szinten vizsgáljuk a termelékenységet (tehát differenciált módszerek szükségesek vállalati, iparági és egész ipari szinten);

c) milyen célokat szolgál a mutató (a termelékenységi mutató a termelékenység növekedése és a munkaerő tervezésének, a béralap megállapításának, valamint a vállalat, az iparág és az ipar termelőtevékenysége elemzésének az eszköze lehet).

Legalkalmasabbnak látszik a termelékenység színvonalának és dinamikájának mérésére a „természetes egység módszere" és a „munkaidő-egység-módszer", mivel ezek állnak a legközelebb a munkatermelékenység tudományos meghatározásához. Az értekezlet állást foglalt e két módszer tudományos kidolgozása és gyakorlati alkalmazása mellett.

Ipari szinten alkalmazni kell a „vállalati módszer" szerint a globális termelésiérték-mutatót, összehasonlító árak alapján.

Iparági szinten a globális termelésiérték-mutatóval párhuzamosan alkalmazni kell a „természetes egység" vagy a „munkaidő-egység" szerint kidolgozott termelési mutatót.

Vállalati szinten a „természetes egység" és a „munkaidő-egység" szerinti mutatók kidolgozására és alkalmazására kell a fő súlyt helyezni, de velük párhuzamosan a globális termelésiérték-mutatót is alkalmazni kell. Az értékmutatót vállalati szinten mindenképpen ki kell egészíteni egyéb mutatókkal.

A társadalmi szempontból vizsgált termelékenység mutatója ipari szinten nagyobb jelentőségű, mivel ennek segítségével pontosabban megállapítható a munkatermelékenység növekedése és a reálbér közötti arány. A gazdasági elemzés szempontjából nem érdektelen az „egy leu termelési érték" mutató sem, amelyet a globális termelési értéknek a béralaphoz való viszonyításából kapunk meg. Ez a mutató azonban nem fejezi ki a munkatermelékenység növekedésének a dinamikáját.

A folyóirat hasábjain és az értekezleten lefolyt vitát olyan új tanulmányok, kutatások, kísérletek kiindulópontjaként kell tekinteni, amelyek során kidolgozzák valamennyi iparág sajátos feltételeinek megfelelően a munkatermelékenység legalkalmasabb mutatóit.

A munkatermelékenységgel foglalkozó több érdekes cikk közül különösen említésre méltó *Balázs Egonnak* „A munkatermelékenység és a bérek növekedése közti arányról" című, a folyóirat 1956. évi 4. számában megjelent cikke. A szerző először a munkatermelékenység és az átlagos munkabér közötti összefüggést világítja meg. „Általában a munkatermelékenység növekedésének olyan arányban kell meghaladnia a reálbérek növekedését, amilyen arányban az egész termelés növekedése meghaladja a közszükségleti cikkek termelésének növekedését." Ez az összefüggés azonban csak úgy érvényes, ha eltekintünk egy sor, esetleg módosító tényezőtől, például a külkereskedelemtől, a produktív és a nem produktív szektorban dolgozó munkások közötti arány változásától stb. Ha ezeket az esetleg módosító té-

nyezőket figyelmen kívül hagyjuk, akkor a munkatermelékenység és az átlagos munkabér növekedése közötti arány összefüggése pontosabban is meghatározható: „A munkatermelékenység növekedési ütemének az egész állami szektorban ugyanolyan arányban kell meghaladnia az átlagos reálbér növekedésének ütemét, amilyen arányban a termelés növekedésének üteme az állami szektorban meghaladja a közszükségleti cikkek termelésének ütemét az egész népgazdaságban." A termelés növekedését csak az állami szektorban kell figyelembe venni, mert nem a népgazdaság valamennyi dolgozója munkatermelékenységének növekedéséről, hanem kizárólag a bérmunkás kategóriáéról van szó; ugyanakkor a közszükségleti cikkek növekedését népgazdasági szinten kell vizsgálni, mivel a munkások által beszerezhető fogyasztási javak mennyisége a közszükségleti cikkek termelésének egészétől függ. Az összefüggés tehát csak az esetben érvényes, ha a nemzeti jövedelem megoszlását a bérből élő munkások és az összlakosság egyéb kategóriái között változatlannak vesszük. A vázolt összefüggésben — állapítja meg a szerző — az egész termelés anyagi tömegének növekedése és a megtermelt közszükségleti cikkek anyagi tömegének növekedése közötti arány a legfontosabb, mivel sem a munkatermelékenység, sem a reálbér nem egyszerűen az érték, hanem a használati érték szempontjából vizsgálandó. A tervezésben természetesen a közszükségleti cikkek tömegét „érték"-ben, állandó árakban fejezik ki.

Az átlagos reálbér egyenes arányban van a munkatermelékenység színvonalával az állami szektorban, és fordított arányban az állami szektor globális termelésének és a közszükségleti cikkeknek az egész népgazdasági termeléshez viszonyított arányával. Ez az összefüggés a következő képletekben fejezhető ki:

(1) $\frac{P}{R_b} = \frac{T}{K}$; (2) $R_b = P \times \frac{K}{T}$

P = a munkatermelékenység mutatója az állami szektorban,
Rb = az átlagos reálbér mutatója,
T = az egész állami szektor termelési mutatója,
K = a közszükségleti cikkek termelési mutatója az egész népgazdaságban.

Így például, ha a munkatermelékenység az állami szektorban egy év alatt 6 százalékkal (P = 106), az állami szektor egész termelése 11 százalékkal (T = 111), a közszükségleti cikkek termelése pedig az egész népgazdaságban 8 százalékkal (K = 108) növekszik, akkor az átlagos reálbér az adott év folyamán 3,13 százalékkal nő:

$$R_b = 106 \times \frac{108}{111} = 103{,}13.$$

A külkereskedelmi forgalom ezt az összefüggést valamelyest módosítja. A képlet az esetben is módosul, ha a produktív és a nem produktív munkát végzők száma közötti arány megváltozik. Ha p-vel jelöljük a produktív munkát végző munkások számának a nem produktív munkában dolgozók számához képest elért növekedését, a (2) képlet a következőképpen módosul:

$$(3)\ R_b = P \times p \times \frac{K}{T};$$

és az átlagos reálbérnövekedés nem 3,13 százalék, hanem 6,09 százalék lesz:

$$R_b = 106 \times 102 \times \frac{108}{111} = 106{,}09.$$

Balázs Egon a továbbiakban a munkatermelékenység növekedése és a nominális bérek növekedése közti összefüggéssel foglalkozik. A nominális bérnek nem szabad ugyanolyan ütemben növekednie, mint a munkatermelékenységnek, elsősorban azért, mert az egy munkásra jutó közszükségleti cikkek termelése — általában — nem növekedhet ugyanolyan ütemben, mint az egész termelés egy munkásra jutó része (mint ahogyan az átlagos munkabér sem növekedhet ugyanolyan ütemben, mint a munkatermelékenység). De a nominális bérek növekedési ütemének a reálbérek

növekedési színvonalát sem szabad elérnie. A munkatermelékenység növekedése csak olyan mértékben eredményezheti a nominálbér növekedését, amilyen mértékben a munkások termelési tevékenysége tökéletesedik (szakképzettségük, munkafegyelmük nő). A munkásoktól többé-kevésbé független termelékenység-növekedési tényezők nem növelhetik lényegesen a pénzbéreket, hanem az önköltség csökkentése által az árleszállítások révén növelik a reálbéreket.

A munkatermelékenység növekedése és a pénzbérek növekedése közti helyes arány tendencia jellegű, gyakorlatilag csak hozzávetőlegesen állapítható meg.

Ezen összefüggés meghatározásának gyakorlati eszköze a bérrendszer. A bérrendszer alapja a román népgazdaságban a munka normázása. A normán alapuló bérrendszer hatékonysága a normák műszaki megalapozottságától és a rendszeres normafelülvizsgálattól függ. A normázás nem kielégítő megszervezése és megalapozottsága volt az egyik fő oka az első tervidőszak munkatermelékenység-előirányzatában történt lemaradásnak, a munkatermelékenység és a nominális bérek közti arány eltorzulásának. Ez a helytelen arány növelte az önköltséget, ami fékezte a kiskereskedelmi árak leszállítását. A „tapasztalati", „becslési" normák alkalmazása, a normák hozzáigazítása bizonyos átlagkeresetekhez — a munkatermelékenység színvonalától függetlenül — különböző módon, de egyértelműen károsan hat a népgazdaság fejlődésére. Például, ha a munkatermelékenység növekedésénél gyorsabb a nominális bérek növekedése, akkor a reálbérek növelése a pénzbérek növelése útján történik. Ez azonban a különböző iparágakban, vállalatoknál egyenlőtlenül alakul, tehát az egyes munkáskategóriák bérezése között indokolatlan aránytalanság keletkezik, ez pedig végső soron az anyagi érdekeltséget veszélyezteti. De ha a nominális bérek növekedésének üteme túllépi a munkatermelékenység növekedésének ütemét, a piacon áruhiány keletkezhet, a dolgozók ellátását veszélyeztetheti, árdrágulást idézhet elő, zavarhatja az egészséges piaci helyzet alakulását.

A továbbiakban a szerző a munkatermelékenység kétféle értelmezésével foglalkozik. Az egy munkás által egy adott időegység alatt termelt termék mennyisége: egy munkás munkájának a termelékenysége; egy bizonyos vállalat termelésének fizikai térfogata és a vállalatban az adott termelésre fordított munkaórák közti arány: termelékenység vállalati szinten. A munka társadalmi termelékenységének a szerző két értelmezését adja. Egyik értelmezés szerint a társadalmi munkatermelékenységet a termelés fizikai volumene és a termelésre fordított összmunka (élő és holt — materializálódott — munka) mennyisége közti arány, tágabb értelmezésben pedig: a társadalmi összterméknek az előállításra fordított élő és holt munka összmennyisége közötti arány fejezi ki. Ebben az értelmezésben a társadalmi munkatermelékenység növekedésének jellemző mutatója egy adott országban a nemzeti jövedelemnek egy munkásra jutó növekedési hányada.

Összefoglalóul a szerző megállapítja, hogy ha a társadalmi munkatermelékenységnek ez utóbbi értelmezéséből indulunk ki, és a társadalmi termelékenység növekedésén a nemzeti jövedelemnek az egy munkásra jutó növekedését értjük, akkor a reálbérek a munkatermelékenység növekedésével azonos ütemben emelkedhetnek (feltételezve a nemzeti jövedelem fogyasztási és felhalmozási alapra történő megoszlásának változatlanságát). Rövidebb időszakra a reálbérek növekedésének üteme a felhalmozási ráta csökkenő tendenciája esetén még gyorsabb is lehet a társadalmi munkatermelékenység növekedési üteménél.

A román népgazdaság problémái

A Probleme Economice 1956. évfolyamának legtöbb cikke a román népgazdaság problémáival foglalkozik.

Sava: „A tervezés kérdései a gépgyártó iparban" (Prob. Econ. 1956.

12. sz.) fontos megoldandó kérdésekre hívja fel a figyelmet, és javasol bizonyos megoldásokat. Érinti a tervezés (és nemcsak a gépgyártóipari tervezés) csaknem valamennyi lényeges problémáját, a specializáció és kooperáció, a profilírozás, a nemzetközi munkamegosztás, az új gyártmányok bevezetése, a külkereskedelem stb. kérdéseit.

A román népgazdaságban — állapítja meg bevezetőül a szerző — megfelelő feltételek vannak a gépgyártó- és a fémfeldolgozóipar fejlesztéséhez, mind a belső fogyasztás és az export igények kielégítése, mind pedig nyersanyagforrások és nem utolsó sorban szakemberek szempontjából.

A minisztériumi gépgyártóipar összes termelési volumene 1950-hez képest az első ötéves terv (1951—1955) végére 254,4 százalékkal növekedett. Népgazdasági szinten a gépgyártóipari össztermelés volumene 1955-ben négyszerese volt az 1949. évinek.

A Román Munkáspárt II. kongresszusának irányelvei szerint a második ötéves tervre vonatkozóan (1956—1960) a gépgyártó- és a fémfeldolgozóipar össztermelésének 70—75 százalékkal kell növekednie. Az irányelvek különösen hangsúlyozzák a profilírozás, a specializáció és a kooperáció jelentőségét a kitűzött feladatok megvalósításában.

A szerző részletesen foglalkozik a szocialista világgazdasági rendszer nyújtotta lehetőségek kihasználásával és a nemzetközi együttműködéssel. A legmagasabb együttműködési forma a népgazdasági tervek egyeztetése. A nemzetközi munkamegosztás hatékony rendszere lehetővé teszi az anyag- és a munkaerő-gazdálkodás, a gyártásfejlesztés ésszerű megoldását. A KGST-n belüli együttműködés jóval előnyösebb a korábbi együttműködési formáknál, a kölcsönösen előnyös kétoldalú gazdasági szerződéseknél. A szocialista világrendszeren belül kialakult új, magasabbrendű együttműködési formában a résztvevő országok lehetőséget kapnak arra, hogy a hazai iparfejlesztés során a leggazdaságosabban fejleszthető iparágak kerüljenek előtérbe. A Berlinben 1956 májusában tartott KGST-ülésszak alkalmával megvitatták a specializálás és a kooperáció kérdéseit a legfontosabb népgazdasági ágakra vonatkozóan (vaskohászat, gépgyártás, vegyipar stb.). A gépgyártóipart illetően arra a megállapításra jutottak, hogy a párhuzamos fejlesztést el kell kerülni és messzemenően ki kell használni a specializáció adta lehetőségeket, csökkenteni kell a termék-nomenklatúrát, növelni a termelés mennyiségét és bővíteni a kooperáció kereteit. Ilyen meggondolás alapján javasolták például, hogy a csehszlovák ipar specializálódjék energetikai felszerelések, présgépek, bőripari gépek gyártására, viszont bizonyos textilipari gépeket, izotermikus vagonokat csak a Német-Demokratikus Köztársaságban gyártsanak. Ugyancsak megállapodás jött létre Berlinben az energiakapacitások közös kihasználására (az atomenergia békés felhasználására), a mezőgazdasági gép- és traktorgyártásra stb. vonatkozóan. Megállapodtak a KGST-hez tartozó országok a — különösen a gépgyártóipar szempontjából fontos — műszaki dokumentációcsere és a szakember-képzés tekintetében.

A nemzetközi terv-koordináció azonban csak akkor hozhatja meg a kívánt eredményeket, ha az együttműködésben résztvevő országok népgazdasági tervei megalapozottak. Különösen vonatkozik ez a gépgyártás tervezésére.

A jelenlegi román tervezési módszerek azonban — a szerző véleménye szerint — még sokban elmaradnak a kívánatos színvonaltól. Mind a kétéves terv (1949—1950), mind az első ötéves terv (1951—1955) tervezési tapasztalatlanságból és a népgazdaság átszervezéséből kifolyóan az irányelvek helyessége, a világos vonalvezetés és a kidolgozás szempontjából sok kívánnivalót hagyott maga után. A hibák főként a tervfeladatok egy részének irreális voltából és a tervjóváhagyás késedelmességéből eredtek. A második ötéves terv jóváhagyása még 8 hónappal a tervév megindulása után sem történt meg, a távlati feladatok konkrét adatait pedig

még az év végén sem kapta meg az ipar, pedig enélkül a vállalati profilozás igen nehezen valósítható meg, s nem lehet megfelelően felkészülni sem a belső piaci, sem pedig az export támasztotta követelmények kielégítésére. A tervek véglegesítésének halogatása miatt a nagyobb beruházásokban érdekelt vállalatok nem tudják rendeléseiket idejében feladni, sőt még az előzetes tervezési-műszaki dokumentációval sem rendelkeznek.

A helyes gépgyártóipari tervezői módszerek kialakítása megköveteli, hogy az ötéves terveket a kérdéses tervidőszak megkezdése előtt legalább egy évvel, az éves terveket pedig végrehajtásuk megkezdése előtt legalább hat hónappal hagyják jóvá.

A tervek idejekorán történő kidolgozása és véglegesítése mellett ki kell dolgozni a távlati előirányzatokat is — a fő tervszámokat illetően — legalább 10—15 évi távlatra. Ez nagyban elősegítené a profilírozás, a specializálás és az iparvállalatok újjászervezési munkáját.

Még súlyosabb hiányossága a tervezésnek a tervszámok megalapozatlansága. 1952-től kezdve valamennyi éves tervet módosítani kellett a rendelések lemondása, főleg pedig a nyersanyaghiány miatt.

A profilírozást hátráltatja az is, hogy a Kohó- és Gépipari Minisztérium elég gyakran jelöl ki más és más üzemet, vagy olyanokat bizonyos termék előállítására, amelyek nem rendelkeznek a rentábilis gyártáshoz szükséges adottságokkal. A cikk javasolja bizonyos üzemeknek egyedi gyártásra, prototípusok előállítására történő kijelölését, hogy ily módon a nagyszériagyártásra felkészült üzemeket mentesítsék a számukra és a népgazdaság számára egyaránt gazdaságtalan egyedi vagy kissorozat gyártástól.

Hogy milyen esetekben érdemes importálni vagy hazailag legyártatni kissorozatgyártású vagy egyedi termékeket, azt esetenként a legnagyobb körültekintéssel, a világpiaci árszínvonal mérlegelésével kell eldönteni.

M. Pirjol „Az önköltség csökkentésének útja a szénbányászatban" címmel ír figyelemre méltó cikket a folyóirat 10. számában.

A széntermelés önköltség-csökkentésének jelentőségét mutatja a szén árának részesedése különböző népgazdasági ágak termékeinek önköltségében. Például egy tonna nyersvas önköltségében 30—50 százalék, a szénfűtésű hőerőműnél egy kilowattórában 50—67 százalék, a vasúti szállításnál átlag 30 százalék a szénköltség. A széntermelés önköltsége bizonyos mértékben az egész árszínvonalat befolyásolja.

A széntermelés növelésében elért mennyiségi eredmények nem homályosíthatják el a szénbányászat gazdaságossága és magas önköltsége körül tapasztalható hiányosságokat. Így például a barnaszén önköltsége a következők szerint alakult: 1951 : 100, 1952 : 108, 1953 : 116, 1954 : 116, 1955 : 131, a zsilvölgyi szén önköltsége az 1952. évi 119-ről — 1955-re 290-re növekedett. Az egyéb gáznemű és folyékony tüzelőfajták önköltségéhez képest — a kitermelési feltételek és a kalóriaérték szempontjából fennálló különbségeket mérlegelve — a szén önköltségét túlzottnak kell tekintenünk.

A szénbányászat önköltségének problémáját helyileg konkrétan kell tanulmányozni és megoldani. Bizonyos általános érvényű észrevételek azonban előmozdíthatják a megoldást.

A szén önköltségi struktúrájában az élő és holt munkával kapcsolatos költségelemek körülbelül azonos mértékűek. Ebből következik, hogy a szén önköltségcsökkentésének egyik legfontosabb tétele a *bérköltségek* csökkentése. Az önköltség csak akkor csökkenhet, ha a munkatermelékenység növekedése túlszárnyalja az átlagbér növekedésének ütemét. A román szénbányászatban az első ötéves terv során a termelékenység csökkenése ellenére az átlagbérek növekedtek. Ennek okai csak részben objektív jellegűek. A párt és a kormány bérügyi intézkedéseinek — legalábbis az első időben — szükségszerűen az önköltség növekedését kellett eredményezniük, de azzal a perspektívával, hogy megteremtődnek a szénbá-

nyászat munkaerő-problémái megoldásának a feltételei.

A helyes bérezés legfontosabb eszköze az ösztönzően ható, műszakilag megalapozott normázás. A továbbiakban a cikk részletesen foglalkozik az eddigi normarendezések hibáival, és igyekszik kielemezni a hibák gyökereit.

A fluktuáció felszámolásának, a munkás-törzsgárda kialakításának, a helyes bérezés megvalósításának összefüggő intézkedései mellett nem hanyagolhatók el a munkatermelékenység növelésének és az önköltség csökkentésének állandó tényezői sem: például a munka gépesítése, a kitermelés technológiájának megjavítása, a termelési folyamatok és általában a munka megszervezésének állandó tökéletesítése.

A szerző képletekkel mutatja ki a gépesítés gazdasági hatásfokát, bizonyítván egyben azt is, hogy bizonyos műszaki feltételek és előzetes gazdaságossági elemzés nélkül a gépesítés növelheti is az önköltséget (például a réselőgépek alkalmazásának alacsony foka esetén).

A termelés technológiájának tökéletesítését szolgálja a grafikon szerinti ciklusos termelés szélesebb körű és szervezettebb bevezetése.

A szállítás jobb megszervezése, a közlekedési vonalak és eszközök megfelelő karbantartása is az önköltségcsökkentés tartalékaihoz sorolható.

A szén önköltségének egy másik lényeges eleme az *anyagköltség.* A szénbányászat igen sokféle anyagot igényel (körülbelül 3800-at), de az önköltség alakulásában mindössze néhánynak van csak jelentősége. Elsősorban a bányafafogyasztást kell csökkenteni. Erre van is mód: részben munkaszervezési és technológiai módszerek, részben pedig a bányafának fém-, illetve előre gyártott betonelemekkel, konstrukciókkal történő helyettesítése által.

A cikk ezután sorra veszi a szén önköltsége szerkezetének további lényeges elemeit: *a villamosenergiát, az állóalapok amortizációs költségeit,* és igen alapos elemzéssel mutatja ki az eddigi gyakorlat hiányosságait, s utal a megoldás lehetőségeire.

Végső következtetésként M. Pirjol arra az eredményre jut, hogy összefüggő, átgondolt, következetes intézkedések alapján megvannak a reális lehetőségek ahhoz, hogy a szénbányászatban az elkövetkező 4—5 évben a munkatermelékenység legkevesebb 30—40 százalékkal növekedjék.

Megjegyezzük, hogy ugyancsak M. Pirjol a Prob. Econ. 1956. 6. számában tartalmas cikket közöl „A szénbányászat fejlődése a második ötéves tervben" címmel.

A román népgazdaság problémáival foglalkozó cikkek változatos köréből megemlítek még néhányat: *N. Belli* „Hozzájárulás a termelőszövetkezetek oszthatatlan alapja megállapítása módszertanának megjavításához" (10. szám), *C. Danciu-O. Snak* „A kereskedelem forgalmi költségei csökkentésének tartalékai" (12. szám), *V. Ilchievici—V. Nica* „Hazánk takarmánybázisának problémái" (7. szám), *A. Rozen* „A nemzeti jövedelem egyes kérdései a Román Népköztársaságban" (3. szám), *E. Trattner* „Az élelmiszeripar területi elhelyezésének néhány vonatkozása" (11. szám) stb.

A folyóirat úgyszólván rendszeresen foglalkozik elmélettörténeti és gazdaságtörténeti kérdésekkel. (*Gr. Mladenatz* cikke az első román Fourrier-követőről Teodor Mehtupciu-Diamantról, *V. Ionescu* cikke M. Kogalniceanuról, *C. Murgescu* cikke a polgári közgazdászok bizonyos téziseiről a földesúri-polgári Románia agrárproblémáival kapcsolatban stb.)

A világgazdasági témákkal foglalkozó cikkek közül megemlítem *T. Schatteles* tanulmányát a tőkés külkereskedelemről és nemzetközi munkamegosztásról.

Megemlítendő még, hogy a Probleme Economice rendszeresen tájékoztatja olvasóit a román közgazdasági élet és tudomány főbb eseményeiről, és igyekszik figyelemmel kísérni a külföldi közgazdaságtudomány fejlődését is. Így például több ismertetést közöl a külföldi szakfolyóiratokról, s ennek keretében a folyóirat 9.

számában részletes beszámolót olvashatunk *Vadas P.* tollából a Közgazdasági Szemle 1956-os évfolyamáról.

★

Az ismertetett kérdések csak kiragadottak, és megközelítő képet is alig adhatnak a román közgazdasági irodalom változatos tematikájáról. De — úgy vélem — az itt elmondottakból is kitűnik, hogy a román közgazdászok jelentős eredményeket mondhatnak magukénak, és számottevően működnek közre a román népgazdaság fejlődésének előmozdításában.

Rózsa György

Vita a gazdasági irányítás tökéletesítéséről az Országos Tervhivatal tervgazdász körében*

A gazdaságpolitika és a gazdaságvezetési módszerek kapcsolatáról

Több felszólaló foglalkozott Kopátsy Sándor tanulmányának azzal a megállapításával, amely szerint *a gazdaságpolitika* (a gazdaságfejlesztés iránya, üteme stb.) *egymagában nem határozza meg a gazdasági irányítás eszközeinek és módszereinek* (a vitában is általános kifejezéssel élve: a gazdasági mechanizmusnak) alapvonásait, vagyis ugyanaz a gazdasági mechanizmus több gazdaságpolitikai célkitűzést szolgálhat kisebb-nagyobb mértékben eltérő vagy azonos hatékonysággal.

A felszólalók többsége — a múlt tapasztalataira és az ország előtt álló gazdasági feladatokra hivatkozva —, úgy vélte, hogy a gazdaságpolitikai célkitűzések eleve meghatározzák a gazdasági mechanizmust, és ezért azt alájuk kell rendelni.

Morva Tamás, az Országos Tervhivatal munkatársa így érvelt: „Kopátsy Sándor tanulmánya a korábbi gazdasági hibák nagy részét a kötelező (címzett) tervutasítások** alkalmazásának tulajdonítja. Szerintem a túlfeszített programot semmiféle módszerrel nem lehetett volna biztosítani. A közvetlen tervezési módszerek (utasításaink) nem voltak összhangban a közvetett módszerekkel (az anyagi ösztönzéssel). Az anyagi ösztönzés kedvezőtlenül hatott, lejáratta az utasítást, amelyet a hibás gazdaságpolitika miatt sem lehetett betartani. De ha helyes gazdaságpolitikát dolgozunk ki, akkor a közvetett és a közvetlen módszerek párhuzamosan fognak hatni és *nem kell lemondani a közvetlen utasítás pozitív módszeréről.*"

* A március 19-én tartott vita alapja lényegében az ipar gazdasági irányításának tökéletesítéséről szóló javaslat, valamint Kopátsy Sándor „Tervgazdaságunk megjavításáért" című tanulmánya volt. Az előbbi a Közgazdasági Szemle áprilisi, az utóbbi a márciusi számában olvasható. Az ismertetés az egymással ellentétes nézeteket igyekszik rendszerbe foglalni és csak annyiban idézi a felszólalókat, amennyiben mondanivalójuk egy-egy részlete valamely álláspontot tipikusan tükröz. Így előfordulhat, hogy a felszólalók egy-egy kérdésben elfoglalt személyes álláspontjának idézése nem mindig tükrözi átfogó álláspontjukat, azt, hogy a vitaanyagokban kifejtett alapvető gondolatokat elfogadják-e vagy elvetik. Ezenkívül az ismertetésnek ez a módja azt a benyomást keltheti, mintha a felszólalók többsége a vitaanyagban kifejtett koncepciót elvetette volna és főleg csak a vitaanyag készítői, a legtöbbet idézett felszólalók lettek volna mellette. A vita mérlege ennek éppen *az ellenkezője,* amit az ismertetés — fentebb *vázolt módszere miatt* — nem tükrözhet.

** A vitaanyag készítői és a felszólalók kötelező (címzett) tervutasítás alatt a gazdasági feladatok és eszközök meghatározását értették közvetlen kötelező erejű utasítások formájában, amelyek a végrehajtó gazdasági szervet, a terv „címzettjét" (minisztérium, középfokú irányító szerv, vállalat) is pontosan megjelölik.

Katócs Albert, az Országos Tervhivatal munkatársa szerint nemcsak a múlt tapasztalatai, hanem az ország előtt álló feladatok sem teszik lehetővé új gazdasági mechanizmus kialakítását. Konkréten kell látnunk — mondotta —, milyen fontosabb feladatok lesznek előttünk a következő években. Ezek közül az egyik: *új ipari struktúra kialakítása* a következő 2—3 évben. Ez a bonyolult munka csak tervszerűen hajtható végre. Ebben az időszakban a terv *címszerűségének* felszámolása nem lenne járható út. Az új ipari struktúrát a meglevő eszközök célirányos átcsoportosításával kell megteremteni. *Az anyagellátás* nehézségein nemigen tudunk az elkövetkező években segíteni. Népgazdaságunk legszűkebb keresztmetszete a nyersanyag, és ez külkereskedelmi helyzetünktől — az adósságállomány alakulásától, törleszthetőségétől — függ. Olyan kötöttségeket kell bevezetni az anyaggazdálkodásban, amelyeket egyébként nem tennénk meg. Ez döntő hatással van a termelés színvonalára, a pénzügyi és nyilvántartási rendszer fő vonásaira. Új helyzetet csak akkor tudunk kialakítani, ha az export színvonala jelentősen túlhaladja az import színvonalát. Jelenleg ez nem lehetséges. A gazdasági mechanizmust tehát mindig alá kell rendelni a gazdasági feladatoknak.

Kopátsy Sándor, a Tervhivatal munkatársa a vitában továbbra is fenntartotta tanulmányának vitatott tételét. A múltra vonatkozóan azt hangsúlyozta, hogy ha akkor jobb lett volna a gazdasági mechanizmus, gyorsabban tudtuk volna az ipart fejleszteni, mint ahogyan fejlesztettük. A túlzott ütemű iparosítás híveinek olyan mechanizmus létrehozása állt volna az érdekükben, amely a gyors ütemű iparosítást szolgálja, de az nem azt szolgálta, mert — egyebek között — pocsékolta az eszközöket. Minden gazdaságpolitikához meg kell keresni a neki megfelelő optimális mechanizmust, azt, amely a gazdaságpolitikában kitűzött cél megvalósítását a legjobban szolgálja.

A címzett tervutasítások és a gazdasági ösztönzők a gazdasági irányításban

Abban a kérdésben, hogy mi a címzett tervutasítások és a gazdasági ösztönzők szerepe és súlya a gazdasági mechanizmusban, jónéhány felszólaló a tervezettel szemben azt hangsúlyozta, hogy a címzett tervutasítások rendszerének, mint *alapvető* módszernek a fenntartása kisebb-nagyobb kiigazításokkal továbbra is szükségszerű. Ők is elismerték, hogy emellett a gazdasági ösztönzők rendszerét mint *kiegészítő* módszert szélesebb körben és hatékonyabban kell alkalmazni, mint eddig. Szerintük a gazdasági mechanizmus fejlesztésében csak *mennyiségi* változásokra van szükség. Ezt az álláspontot Morva Tamás és Bartos István, a Tervhivatal munkatársai képviselték következetesen. Morva Tamás szerint az értéktörvény felhasználásán alapuló módszerek valóban igen jók és szükségesek, de ezeket sem lehet egyoldalúan dicsőíteni. Csak mint a másik módszer segítőtársait használhatjuk fel őket. De a tervezésnek egyszerűbb útja, hogy ha a központi akarat valamit akar, azt mondja meg az alsóbb szerveknek. Bartos István is szükségesnek tartotta a terv utasítás jellegének fenntartását, de hogy milyen szinten, azt — szerinte — iparáganként kell meghatározni. Olyan jellegű tervutasításokról, amelyek csak a nagy kérdésekbe szólnak bele, a vállalatok nem idegenkednek. Csak attól húzódoznak, ha például megmondjuk, hogy flanellből kéket vagy zöldet termeljenek stb.

Azok véleménye, akik egyetértettek a vitaanyagban kifejtettekkel, körülbelül így foglalható össze: A címzett tervutasítások rendszere *mint alapvető módszer* a hazai gyakorlatban nem vált be, nem biztosította a központi akarat teljes, sokszor még részleges megvalósulását sem, sőt nem egy esetben azzal ellentétes eredményre vezetett. Akadályozta a gazdasági ösztönzők hatékony alkalmazását is. Ezért a címzett tervutasítások rendszerének alapos leszűkíté-

se a gazdasági ágak többségében lehetővé tenné a közvetlen* és a közvetett gazdasági ösztönzők hatékony alkalmazását; ez kedvező feltételeket biztosítana a társadalmi és az egyéni érdek összhangjának megteremtéséhez, a népgazdaság viszonylag zökkenőmentes fejlődéséhez. Ezt az új gazdasági mechanizmust az jellemezné, hogy benne a gazdasági befolyásolás eszközeié az *elsőbbség,* a címzett tervutasításoknak pedig csupán *kisegítő* szerepe van, vagyis az új mechanizmusban a két nagy alkotórész aránya nemcsak mennyiségileg, de *minőségileg* is más lenne, mint jelenleg.

Wilcsek Jenő, az Országos Tervhivatal osztályvezetője a címzett tervutasítások és a gazdasági ösztönzők szerepét a gazdasági mechanizmusban átfogóan így jellemezte: „Központi utasításokat adtunk ki. Azt hittük, hogy a kötelező tervutasításokkal a központi akarat érvényesítését a legjobban tudjuk biztosítani. De igen sok esetben nem lehet állítani, hogy az volt a központi akarat, ami megvalósult. Nem hihető például, hogy az elmúlt években az lett volna a központi akarat, amit a reáljövedelmi indexek vagy a nemzetközi fizetési mérleg alakulása mutat, s a példákat tudnám még sorolni. Tény az, hogy központi utasításokkal nem sikerül a központi akarat megvalósulását biztosítani."

Azon vitázni, hogy a gazdasági befolyásolás *célravezetőbb-e* a címzett tervutasításoknál — folytatta Wilcsek Jenő — nem lehet, csak az *alkalmazás mértékén.* A vitaanyag egyértelműen kimondja, hogy nem lenne helyes magunkat valami elképzeléshez rögzíteni, és hogy esetről esetre kell elbírálni, hol szükséges a központi utasítások mértékén változtatni.

A gazdasági egyensúly ma veszélyben van. A központi irányításnak erősebbnek kell lennie, amíg az egyensúlyi helyzet helyre nem áll. De *azután* az új úton kívánatos előrehaladni. Hogy milyen ütemben, azon lehet vitatkozni, de az új módszerekre való áttérés *szükségességén* nehezen.

Címzett tervutasítás *vagy* gazdasági ösztönzés; ez teljesen helytelen kérdésfelvetés. Eddig a központi tervutasításé volt az elsőbbség a gazdasági mechanizmusban. Ha a jövőben el akarjuk kerülni a múlt gazdaságpolitikai hibáit, akkor biztosítanunk kell, hogy a gazdasági ösztönzés eszközeié legyen az elsőbbség és a tervutasítást alkalmazzuk kisegítőként. Csak ott kell utasítást alkalmazni, ahol ez feltétlenül szükséges. Összevetve a gazdasági irányítást a vállalatvezetéssel, az ipari minisztériumok feladata nem az, hogy vezessék a vállalatokat, hanem hogy irányítsák. Iparpolitikát kell csinálniuk.

Természetesen a vita nem szorítkozott csupán az átfogó álláspontok kifejtésére, hanem kitért a javasolt elvek konkrét érvényesítésének kérdéseire is. Ezek ismertetését két téma köré csoportosítjuk, bár e témakörök nem ölelik fel a javaslatok egészét. Ezek: 1. a népgazdasági terv teljesítésének biztosítékairól; 2. az állóeszközök használati díjáról. Bár termékeny és színvonalas vita bontakozott ki a jövedelmezőség és az árak kérdésében is — amely kérdések a vitaanyag alapvető részét képezik —, azok ismertetésétől ezúttal mégis eltekintünk, mivel a téma fontosságára és bonyolultságára való tekintettel célszerűnek látszik, ha egyes felszólalások — bizonyos kiegészítés és átdolgozás után — önálló tanulmányok keretében kerülnek publikálásra. A jövedelmezőség és az árak problematikáját a következő felszólalók elemezték: Csikós Nagy Béla, az Országos Árhivatal elnöke, Gadó Ottó, a Pénzügyminisztérium osztályvezetője, Wilcsek Jenő, az Országos Tervhivatal osztályvezetője, Kopátsy Sándor, Turánszky Miklós, Bartos István és Wagner Zoltán, az Országos Tervhivatal munkatársai.

A vita a fent elmondottakat figyelembe véve sem volt azonban teljes, egyik hiányossága éppen az volt, hogy benne olyan fontos témák, mint

* Közvetlen ösztönzők alatt a vitaanyag készítői és a felszólalók olyan módszereket értettek, amelyek a gazdálkodásra *közvetlenül* hatnak (például anyagkiutalás feltételhez kötése, profilmeghatározás), de *nem adminisztratíve kötelező erejűek;* szemben a közvetett ösztönzőkkel (ár, bér stb.), amelyek hatása *csak áttételeken keresztül* érvényesülhet.

a vállalatoknál termelt társadalmi tiszta jövedelem egy része össznépi célokra való elvonásának módszerei (kivéve a használati díj alkalmazását), a bérezés, a hitelpolitika, az ellenőrzés stb. kérdései, nem kaptak fontosságuknak megfelelő teret.

A népgazdasági terv teljesítésének biztosítékairól

A vita folyamán több ellenvetés merült fel azokkal a megállapításokkal szemben, amelyeket a vitaanyag a népgazdasági terv teljesítésének biztosítékairól tartalmazott. Ezeket az ellenvetéseket a következőkben lehetne összefoglalni:

Ha a tervek címzett jellegét megszüntetjük (azaz, ha nem bontjuk le vállalatokig az országos terv összes fejezeteit), s ehelyett gazdasági ösztönzéssel kívánjuk biztosítani az országos tervek megvalósulását, akkor a terv elszakad a valóságtól, s nem az valósul meg, amit tervezünk. A gazdasági folyamatokat rendszerbe foglaló mérlegmódszer ugyanis olyan zárt egészet képez, amelyet egyetlen ponton sem lehet megbontani a tervszerűség veszélyeztetése nélkül.

a) A címzett *termelési tervet* nem helyettesítheti semmilyen közvetlen vagy közvetett, nem utasítás jellegű módszer (például az anyagkiutalás feltételhez kötése, profilmeghatározást stb.), mert például az anyagkiutalás alapját képező anyagkeret az anyagmérlegen nyugszik, amelynek kiinduló adata éppen a termelési terv stb.

b) A termelési terv címzett jellege nélkül a termelés belföldi és külföldi felhasználásra kerülő hányada nem határozható meg előre, hanem csak utólag regisztrálható.

c) Kötelező (címzett) tervutasítás nélkül nem biztosítható a vásárlóerőnek megfelelő árualap, mert a termelési tervek címe hiányzik.

Füsti Pál, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője, felszólalásában a címzett tervutasítások rendszerének döntő szerepét hangsúlyozta a gazdasági befolyásolás eszközeivel szemben. A gazdasági ösztönzők rendszere — mondotta — csak néhány területen s nem *általában* helyettesítheti a címzett tervutasítások rendszerét. A tervezés nálunk történelmileg arra a feltételezésre épült, hogy ha az éves tervet elkészítése után lebontottuk, akkor már minden magától megy. A belső és a nemzetközi gazdasági helyzet változásai miatt ez soha nem volt lehetséges. Ahelyett, hogy rugalmas rendszert alakítottunk volna ki, még több kötelező mutatót írtunk elő, ami a hibákat csak fokozta. Most az a feladatunk, hogy a hibákat helyrehozzuk és ne a tervgazdálkodás alapjait szüntessük meg. Nem térhetünk át egyik napról a másikra olyan új rendszerre, amelynek feltételei még nincsenek meg. Csak addig menjünk el, ameddig ezt a tervek címzett jellege megengedi.

A tervgazdálkodás lényege: a mérlegmódszer alkalmazása. Ezt az anyag — Füsti Pál szerint — figyelmen kívül hagyja. Úgy tünteti fel a dolgot, mintha a vállalatok termelése közvetlen ösztönzőkkel (főként az anyagkiutalás feltételeinek változtatásával, profilmeghatározással stb.) szabályozható lenne. Hogyan lehet az anyagkiutalás alapját képező anyagkeret nagyságát és belső összetételét megtervezni, ha annak forrás oldala: a termelés nincsen részleteiben meghatározva. Ha a termeléshez kapcsolódó mérlegeket nem határozzuk meg, felborul az egész mérlegrendszer és ezzel együtt a tervszerűség is. „Véleményem szerint az 1957-es tervek alapját képező mutatórendszer az, amit fenn kell tartani, olyan változtatásokat, amelyeket a későbbi tapasztalatok fognak szükségessé tenni."

Soós József, az Országos Tervhivatal osztályvezetője azokra a nehézségekre utalt, amelyek a gazdasági ösztönzők alkalmazása esetén állanak fenn a termékek bel- és külföldi felhasználásra való elosztása, az árualap és a vásárlóerő egyensúlyának biztosítása tekintetében. A vitaanyag — mondotta — három iparágra korlátozza azt a lehetőséget, hogy egy-egy iparág tervét alárendeljék a központi terv célkitűzéseinek. A többi iparág-

ban a munkástanácsok a központi tervezés célkitűzéseitől függetlenül készítenék el a tervet. Mi biztosítja itt a központi célkitűzés érvényesülését? — tette fel a kérdést Soós József, majd így folytatta:

Nem látom, hogyan lehet a gazdasági mechanizmussal elérni, hogy a központilag megtervezett rész kerüljön a termékekből *exportra és belföldi fogyasztásra.* Például ki fogja eldönteni, hogy a varrógépből mennyit exportáljunk és mennyit hozzunk belföldön forgalomba. A gazdasági mechanizmuson keresztül csak arra látok lehetőséget, hogy *utólag regisztráljuk,* hogyan realizálódott a terv. De hogy biztosítjuk ennek realizálását? Vagy például a múltban is már elég pontosan megterveztük a *vásárlóerőt* és az áruelosztás révén gondoskodtunk ennek megfelelő árufedezetről. Hogyan biztosíthatjuk az általunk megtervezett vásárlóerőnek megfelelő árualapot a mechanizmuson keresztül, amikor a vállalatok lényegében azt termelnék, ami számukra a leggazdaságosabb?

Azokat az érveket, amelyek a vita folyamán a vitaanyagnak a népgazdasági tervteljesítés biztosítékairól szóló megállapításai *mellett* hangzottak el, a következőképpen lehetne összefoglalni:

1. A kötelező tervutasítások alkalmazásának köre a fennálló termelési viszonyoktól és a nemzetközi árucserében való részvétel méreteitől és jellegétől függ.

a) A kötelező tervutasítások rendszere csak a következetesen szocialista szektorban alkalmazható; a népgazdaság egyéb területein viszont csak a gazdasági ösztönzők állnak rendelkezésünkre.

b) Hazánkban a külkereskedelmi forgalomba kerülő új érték volumene a nemzeti jövedelemhez képest igen nagy. A külkereskedelmi célok teljesítését szintén nem áll módunkban központi utasításokkal biztosítani.

2. A *népgazdasági,* illetve a *vállalati* terv és tervezés két különböző dolog.

A népgazdasági tervezésben szükséges lényegében az eddigi mélységet fenntartani, de az egyes variánsokat az eddiginél több oldalú műszaki és gazdasági számításokkal kell alátámasztani. Ezzel mindenki egyetért.

A vita ott kezdődik, amikor annak eldöntéséről van szó, hogyan lehet biztosítani az egyes gazdasági egységeknek a népgazdasági célkitűzésekkel egybevágó munkáját. Azok, akik a címzett tervutasítások rendszeréhez ragaszkodnak, nem tudják másként elképzelni a népgazdasági tervet, mint a vállalatok és az iparágak gazdasági tervének összegezését, amelyek végrehajtása csak akkor biztosítható, ha a központi akarat nemcsak az átfogó gazdasági feladatokat, eszközöket és módszereket, hanem mindazokat a részleteket is előre meghatározza, amelyek előírása technikailag egyáltalán lehetséges. Szem elől tévesztik azt a másik lehetőséget, hogy a népgazdasági terv alapján a közvetlen és a közvetett gazdasági ösztönzők meghatározhatók és a minisztériumok, valamint más hatóságok részére címzett tervutasításként kiadhatók. Egy ilyen megoldás, amely a felső- és a középfokú irányítással szemben minőségileg magasabbrendű követelményeket támaszt, de lényegesen kevesebb munkával jár, a legrosszabb esetben is legalább olyan hatékony, mint a közvetlen tervutasítások rendszere.

3. A rendelkezésre álló anyag mennyisége egyes iparágakban (például a könnyűiparban) eleve meghatározza a termelést. Ezeken a helyeken ma is a legkisebb a kötelező tervutasításoktól való eltérés lehetősége. Azokban az iparágakban, ahol nem a rendelkezésre álló anyag határozza meg a termelést, a kötelező profilelőírásoknak, valamint a beruházások mértékének és jellegének van meghatározó szerepük. A tervezett ipari termelés biztosítására nemcsak a központi terv címzett lebontása az egyedüli eszköz.

4. Az összipari termelés bel- és külföldi rendeltetés szerinti tervszerű arányai az anyagkiutalás feltételekhez kötésével (esetleg ezt kiegészítő árintézkedésekkel) valószínűleg job-

ban biztosíthatók, mint a kötelező tervutasítások rendszerével.

Wilcsek Jenő részletesen elemezte a kötelező tervutasítások alkalmazásának társadalmi-gazdasági feltételeit. Azt mindenütt leírjuk — mondotta —, hogy *közvetlen tervezés csak a következetesen szocialista szektorban lehetséges.* Ha tervutasításokról beszélünk, akkor tudomásul kell venni, hogy belföldön a következetesen szocialista szektor csak 50 százalékát adja a termelésnek, a másik 50 százalékra tehát közvetlen utasításokat nem adhatunk ki. Nálunk mindenki csak a következetesen szocialista szektorban, az állami *iparban gondolkozik,* erről le kell szokni. Különösen nem tehetjük ezt akkor, amikor nagy változások következtek be, például megszüntettük a kötelező beadást. Arról beszélni, hogy mennyiben lehet a közvetlen tervutasításokat egy olyan ágban alkalmazni, ahol a tervutasítások *kötelező jellege* nincs meg, felesleges. A közvetlen tervutasítások módszere mint alapvető módszer helyes lehet ott, ahol a szocialista szektor részaránya a társadalmi termelésben lényegesen nagyobb, mint nálunk.

Az ország struktúrája mellett nem elhanyagolható tényező *a külkereskedelem hatalmas volumene* sem, amely hazánkban a nemzeti jövedelem 18—20 százaléka, míg a Szovjetunióban ez az arány mindössze kb. egy százalék. Mi a külkereskedelemtől lényegesen nagyobb függőségben vagyunk. Tehát még ha eltekinthetünk is az ország gazdasági-társadalmi struktúrájától, ott marad a külkereskedelem, ahol aztán igazán nem áll módunkban központi utasításokkal szabályozni a tervek teljesítését. Mely évben valósult meg a külkereskedelmi terv? Az volt vajon a terv, hogy eladósodjunk? Ezt senki sem akarta, mégis így valósult meg. Az ország adottságai folytán mi nem másolhatjuk minden meggondolás nélkül azokat a módszereket, amelyeket a múltban a Szovjetunió alkalmazott.

A terv és a tervezés népgazdasági, valamint vállalati szinten két különböző dolog. Senki sem állítja, hogy a népgazdasági tervezésben nem kell fenntartani lényegében az eddigi mélységet. Sőt, a számításokat a népgazdasági tervhez még jobban kell elvégezni, mint eddig. A felsőbb szintű tervezésnek ésszerű határai vannak. Teljesen helytelen, ha valaki azt hiszi, hogy a leírt számok feltétlenül a leghelyesebbek, és ha ez a szám *nem pontosan* valósul meg, akkor a népgazdaság összeomlik. Nemegyszer sok-sok előírt százalék nem valósult meg, és szerencsére a népgazdaság nem omlott össze.

Arra a kérdésre, hogy veszélybe kerül-e a tervszerűség, ha az országos terv összes fejezeteit nem bontjuk le vállalatokra, hanem ehelyett gazdasági ösztönzőket alkalmazunk, Gadó Ottó, a Pénzügyminisztérium osztályvezetője tért ki. Így érvelt: Mivel lehet a központi akarat megvalósítását, a népgazdasági és a vállalati terv összhangját biztosítani?

A tervgazdálkodást nem lehet egyenlővé tenni azzal, hogy felülről lefelé adunk utasításokat. Tervgazdálkodás az is, ha központilag előírjuk, hogy például a finanszírozással milyen gazdasági feladatok végrehajtására kell késztetni a vállalatokat a központi akarat megvalósítása végett. Az utasítás hátránya az is, hogy akkor elő kell írni a megtermelt áruk átvételét, vagyis szinte azt feltételezzük, hogy a termelés és a realizálás minden egyes esetben teljesen egybeesik. Ezenkívül elő kell írni a címzett tervutasítással meghatározott termelés biztosításához egy sereg más termelési stb. feladatot is, ami *a kapcsolódó láncszemek nagy száma miatt óhatatlanul az utasítások tömkelegére vezet.* A vitaanyag javaslatainak új vonása az, hogy nem a kötelező tervutasítások körének csökkenését, hanem a kötelező tervutasítások helyett a gazdasági befolyásolás eszközeinek alkalmazását javasolja a gazdasági ágak többségében.

Bebizonyosodott: akármilyen részletesen írjuk is elő, hogy mit termeljenek, a részutasítások eredője a legtöbb esetben más lesz, mint amit a központi akarat előír. Ha a hozzáértéssel alkalmazott gazdasági ösztön-

zők mellett kisegítésképpen ott használjuk az utasításokat, ahol erre szükség van, akkor nagyobb eredményt érünk el. Amilyen mértékben megtanuljuk ennek a módszernek az alkalmazását, olyan mértékben fog csökkenni az anyagi ösztönzés és a gazdasági célkitűzések közti ellentmondás. A legfőbb feladatokat feltétlenül meg kell mondani az ipari és a kereskedelmi vállalatoknak, de a részletek előírása káros, mert hogy ezeket a feladatokat mily módon a legcélszerűbb megoldani, azt nálunknál jobban senki sem tudja.

A termelési terv teljesítésének gazdasági ösztönzőkkel való biztosításával kapcsolatos ellenvetésekre *Wilcsek Jenő* így válaszolt:

„Nem hiszem, hogy a termelésre vonatkozó központi utasítások nálunk eddig alkalmazott rendszere valóban előbbre vinne. A könnyűiparban a termelési tervutasításoknak a legkisebb a jelentősége, mert mást nem fognak termelni a *megadott anyagból*, mint amit lehet, például cipőt, mert az anyag meghatározza, hogy mit termeljenek. Ha valahol problémát okozhat a tervutasítás hiánya, az a gépipar, itt viszont a beruházási terv határozza meg nagyrészt, hogy mit termeljenek.

Az anyagkontingenseket a minisztérium határozza meg és ezt feltételekhez köti. Véleményem szerint ez a közvetlen (ösztönzési) módszer alkalmas arra, hogy pótolja a termékek elosztásának címzett tervutasításokban rögzített formáját, mert meghatározza a termelés mennyiségét és minőségét. Elegendő a feldolgozást bizonyos irányokban befolyásolni, de azt, hogy az adott anyagból pontosan mennyit termeljenek, nem szükséges külön meghatározni.

Tehát nem úgy vetném fel a kérdést, hogy gazdasági ösztönzés vagy tervutasítás. Nem lehet egyetérteni azzal, hogyha az anyagellátást tervezzük, akkor a termelést is tervezni kell, mert akkor oda lyukadunk ki, hogy az egész népgazdaság működésének minden részletét tervezni és központi utasításokkal szabályozni kellene.

Természetes mértékegységekben kifejezett cikkenkénti tervutasításokat akarunk adni akkor, amikor tudjuk, hogy ezek éppen olyan bizonytalan mutatók, mint a termelési értékre adott utasítás. Semmivel sem jobb, ha azt írom elő, hogy 1000 autót gyártson a vállalat, mintha 100 millió Ft termelési értéket írok elő a számára. A kooperáció a teljesítést mindenképpen befolyásolja."

Azokkal az ellenvetésekkel kapcsolatban, amelyek szerint a megtermelt termékek bel- és külföldi felhasználásra való felosztásának tervezett arányai gazdasági ösztönzőkkel nem biztosíthatók, *Gadó Ottó* válaszát idézzük:

„Soós József felvetette, hogy a legfőbb termékek megoszlását bel- és külföldi felhasználásra a mechanizmusnak biztosítania kell. Ez a központilag meghatározott gazdasági ösztönzés alkalmazásával nem ellentétes. De nem hiszem, hogy külön elő kell írni mindenütt és minden terméknél, hogy milyen legyen ez a felosztási arány. Különösen vonatkozik ez az exporttermékekre, mert épp a külkereskedelem az a terület, ahol nem biztos, hogy a másik állam (természetesen tőkés vonatkozásban) „végre is képes hajtani" mondjuk államunknak egy olyan központi utasítását, hogy bizonyos mennyiségű Csepel autót vegyen át. A mennyiséget az adott termék külső piaci lehetőségeit figyelemmel kísérő külkereskedelmi vállalat jobban tudja, mint bármely központi szerv és ennek megfelelően köt szállítási szerződéseket. Persze másként áll a kérdés a hosszú lejáratú államközi kereskedelmi szerződések esetén, ahol a szerződések megkötése előtt tisztázni kell az ipar és a külkereskedelem között a szükséges termelést. Ha a szállítási szerződést megkötötték, felesleges külön utasítás adása. Sok terméknél a bel- és a külföldi felhasználás arányát úgy is biztosíthatjuk (például a varrógép esetében, amit Soós elvtárs felhozott), ha az anyag vagy a deviza kiutalásakor kikötjük, hogy mennyit kell a külkereskedelem számára gyártani."

A népgazdasági terv teljesítésének biztosítékairól szóló vita megmutatta, milyen kérdésekben vannak ellentétes álláspontok a tervezet ellenzői és pártfogói. De kiderült az is, hogy sok kérdésben közös az álláspont, vagy olyan jelentős érintkezési felületek vannak, amelyek nem jelentenek áthidalhatatlan szakadékot.

Az állóeszközök használati díjáról

Az ipar gazdasági irányításának új rendszeréről szóló vitaanyag azon megállapításai közül, amelyek a vállalatoknál termelt társadalmi tiszta jövedelem egy része össznépi célokra való elvonásának módszereit tartalmazzák, szinte csak az *állóeszközök* használati díja kérdésében alakult ki alapos vita. A forgóalap után fizetett kamatról és a jövedelemelvonás többi módszeréről alig, vagy egyáltalán nem esett szó (valószínűleg azért, mert a jövedelemelosztásnak a tervezetben felsorolt eszközei közül a használati díj módszere az, amely az eddigiekkel szemben a legnagyobb változást jelenti).

Azokat az ellenvetéseket, amelyeket a tervezetnek a használati díj alkalmazásával kapcsolatos megállapításai ellen felhoztak, a következőkben lehetne összefoglalni:

Az állóeszközök után fizetett használati díj, mint a jövedelemelvonás módszere káros, mert

a) egalizálja a vállalatok közti műszaki különbséget s ezzel lefékezi a műszakilag korszerű, olcsóbban termelő gyárnak azt az igyekezetét, hogy igyekezzen bővíteni termelését, ugyanakkor a rosszabb műszaki feltételek között termelő vállalatot ösztönzi erre.

b) nem sarkallja a vállalatot az állóalappal való takarékosságra, mert ha a műszaki színvonalban fennálló különbség mint objektív adottság nem tükröződik az önköltségben, akkor hatása lemérhetetlen és a használati díj mértékének meghatározása is bizonytalan.

Bartos István azért nem tartotta helyesnek a használati díj fizetését az állóeszközök után, mert ennek nincs semmi erkölcsi alapja és a díj mértékének megállapítása is sok bizonytalanságot tartalmazhat. Nem tudjuk megmagyarázni — mondotta — a vállalatoknak, mi ennek a gyakorlati jelentősége, és miért jutott ez eszünkbe épp most, 10 évvel a szocialista gazdasági formák hazai kialakítása után.

Wagner Zoltán, az Országos Tervhivatal munkatársa szerint a javasolt használatidíj-rendszer egyik funkciója sem alkalmas arra, hogy kedvező hatással legyen az állóalapokkal való gazdálkodásra, sem mint jövedelemszabályozó eszköz, sem mint az állóalapokkal való takarékosság eszköze. „Én mindkét szempontból igen károsnak tartom — mondotta —, mert mint különböző kulcsokkal hatni kívánó adminisztratív eszköz, egalizálja a vállalatok közt fennálló műszaki különbségeket. A magasabb használati díj alkalmazása visszafogja az olcsóbban termelő vállalatnak azt a törekvését, hogy igyekezzen bővíteni a termelését, mivel nagyobb használati díjat kell fizetnie, mint ami gazdaságilag indokolt lenne. Ugyanakkor a rosszabb műszaki feltételek között termelő vállalat az alacsonyabb kulcs révén olyan ösztönzést kapna a termelés bővítésére, ami szükségtelen."

„A műszaki színvonal — érvelt Wagner Zoltán — objektív adottság. Ennek az önköltségben is tükröződnie kell, másképpen a hatását nem tudom lemérni. Merev rendszernek tartom a használati díjat, mert alkalmazása esetén nem ítélhető meg helyesen, hogy az egyik vállalat eredményesebben gazdálkodik-e az eszközeivel, mint a másik. Ha mégis alkalmazzuk, akkor egy-egy adott iparágban egyforma használati díjat kellene fizetni. Amelyik vállalat gazdaságosabban használja ki állóeszközeit, annak nagyobb legyen a jövedelme, s jövedelemrészesedése az egységnyi értékű állóeszközre jutó jövedelem arányában növekedjék. Azt a vállalatot, amely javítja a gazdasági hatékonyságot, progresszíven több illesse meg. Így ösztönözve lesz az állóeszközökkel való takarékoskodásra."

Azokat az érveket, amelyeket a használati díj alkalmazásának gazdasági indokoltsága mellett felhoztak, a következőkben lehetne összefoglalni:

Az állóeszközök után fizetett használati díjnak mint jövedelemelvonóeszköznek az alkalmazása gazdaságilag indokolt, mert

a) a termelőeszközök az állam tulajdonában vannak, és ezért teljesen jogos, hogy az állam a termelőeszközöket használó vállalatoktól használati díjat követeljen.

b) A vállalatok közti műszaki-gazdasági különbségek formai egalizálása a műszakilag korszerű, olcsón termelő gyárnak általában nem azon igyekezetét fékezi, hogy bővítse a termelését, hanem inkább azt, hogy kedvező helyzetét kihasználva, ne tudjon a felsőbb szervektől olyan beruházásokat kierőszakolni, amelyek költségei esetleg nincsenek arányban a várható gazdasági eredménnyel. A használati díj alkalmazása ugyanis egyrészt a felsőbb szerveket arra kényszeríti, hogy a használati díj helyes meghatározása végett a beruházásokat alapos gazdasági mérlegelés tárgyává tegyék és annak a vállalatnak juttassák, amelyik képes az optimális variáns alapján megállapított használati díj fizetésére, másrészt a vállalatokat önkritikusabb magatartásra kényszeríti a beruházások igénybevétele tekintetében.

c) A vállalatok közti műszaki-gazdasági különbségek említett egalizálásának célja — a használati díj differenciálásával — épp az, hogy az eltérő feltételek ne tükröződjenek az önköltségben és ezen keresztül a nyereség színvonalában sem, hogy így a nyereségben, mint komplex mutatóban *csak a vállalat munkájától függő* tényezők juthassanak kifejezésre. Enélkül, amennyiben gazdasági konzekvenciák csak a nyereségterv teljesítéséhez fűződnek, a vállalatnak és azok dolgozóinak olyan „teljesítményeit" is jutalmaznánk, amelyek nem saját munkájuk, hanem az átlagosnál kedvezőbb feltételek következményei.

Ganczer Sándor, a Közgazdaságtudományi Egyetem tervgazdaságtani tanszékének adjunktusa szerint nem hiányzik a használati díj alkalmazásának „erkölcsi jogosultsága". A termelőeszközök össznépi tulajdonban vannak. Ezért teljesen jogos, hogy az állam — a termelőeszközök gazdaságos kihasználása céljából — használati díj fizetésére kötelezze a vállalatokat. Ez azzal a következménnyel járhat, hogy indokolatlanul nem fognak beruházásokat követelni. Érdekük lesz a vállalatoknak, hogy minél kevesebb állóalap lekötésével a lehető legnagyobb eredményt (leggazdaságosabb termelést) igyekezzenek elérni. Milyen alapon követeli meg az egyik vállalat, hogy a legjobb gépeket kapja ingyen, míg a másik a legrosszabbat?

Kopátsy Sándor úgy látta, hogy Wagner Zoltán azon érve, hogy használati díj alkalmazása esetén a vállalatnak nem lesz érdemes fejleszteni, beruházni stb., nem állja meg a helyét. Szerinte jelenleg is elvonja az állam az üzemek közti műszaki különbségből adódó nagyobb jövedelmet. Ha a vállalat megkapja az átlagárat termékéért, akkor minél nagyobb a használati díj, annál inkább érdemes lesz a jövedelméből beruháznia a terven felüli termelés érdekében, mert megmarad neki a nagy árkülönbözet. A többletet drágán termelő gyárnak ez nem lesz érdemes, mert neki ebből csak minimális többletjövedelme lesz, vagy még vesztesége is származik emiatt.

★

Az ipar gazdasági irányításának tökéletesítéséről szóló vitaanyag — mint ismeretes — távlati célkitűzéseket tartalmaz. Ezért megvitatása nemcsak ahhoz járulhat hozzá, hogy maguknak a célkitűzéseknek a helyességét lemérje, hanem ahhoz is, hogy az új mechanizmusra való áttérés *feltételeire, módozataira* rámutasson. A vita ez utóbbi célt csak részben érte el.

Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy a gazdasági ösztönzők hatékonyan működtethetők-e a kötelező tervutasítások rendszerének egyidejű fenntartása mellett vagy sem, két el-

képzelés alakult ki. Az egyik szerint a kötelező tervutasítások megszüntetése csak olyan mértékben és ütemben lehetséges és szükséges, amennyire azokat a gazdasági ösztönzők alkalmazása feleslegessé teszi. A másik szerint a gazdasági ösztönzők zavartalan működésének az az előfeltétele, hogy ott, ahol alkalmazzuk őket, a címzett tervutasítások rendszerét megszüntessük. Ha ugyanis a két módszer ellentétbe kerül egymással, akkor az, hogy melyik lesz erősebb, a betartásukhoz fűződő konzekvenciák súlyosságától függ. Mivel a címzett tervutasítás törvény, büntetőjogi konzekvenciákkal, a gazdasági ösztönzők be nem tartásának viszont csak anyagi konzekvenciái vannak, a címzett tervutasítások rendszerének fenntartása akadályozza a gazdasági ösztönzők célirányos működését.

A felszólalók lényegében egyetértettek azzal, hogy az új gazdasági mechanizmusra való áttéréskor messzemenően érvényesíteni kell *a fokozatosság elvét, s hogy az áttérés előfeltétele a gazdasági élet teljes egyensúlyi állapotának helyreállása, adott nagyságú anyag- és készáru-tartalék létrehozása és a megfelelő szervezeti változások.* A felvetett szempontok közül — jelentőségére való tekintettel — kettőt emelünk ki.

Az új mechanizmusra való áttérés során feltétlenül szükséges olyan *szervezeti egységek* kialakítása, amelyek az adott termék termelésében elfoglalt súlyuk, méreteik, egységes profiljuk, szakember-ellátottságuk stb. alapján képesek az új mechanizmus kereteiben működni. Az új mechanizmus bevezetésének előfeltétele *a bankszervezet működésének minőségi javítása* is. A bankszervezetnek képesnek kell lennie nemcsak arra, hogy a pénzügyi alapokat folyósítsa, és a pénzügyi rendeletek végrehajtásának formális ellenőrzéséről gondoskodjék, hanem a gazdasági ösztönzők szakszerű alkalmazására is. Ennek feltétele az is, hogy a bankszervezet személyi állományát megerősítsék, például az iparigazgatásban működő kiváló szakemberekkel.

Az ipar gazdasági irányításának tökéletesítéséről szóló vitaanyag átfogó és konkrét javaslataiban, valamint azok vitájában sok szempontból a gazdasági irányítás új rendszerének körvonalai bontakoznak ki. Bár még jónéhány kérdés részletesebb feldolgozásra szorul, nem kétséges, hogy a már eddig elvégzett munka is jelentős és új ösztönzést ad mind az elméleti, mind pedig a gyakorlati területen dolgozó közgazdászainknak a gazdasági irányítás tökéletesítését célzó tevékenységükben.

D. Sz. J.

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Magyar és idegen nyelvű gazdasági tárgyú könyvek

Actes de la conférence internationale sur l'utilisation de l'énergie atomique à des fins pacifiques. Vol. 1. Besoins du monde en énergie et rôle de l'énergie nucléaire. [Az atomenergia békés felhasználása tárgyában összehívott konferencia jegyzőkönyvei. 1. kötet. A világ energiaszükséglete és a nukleáris energia szerepe.] Genève, 1956. Nations Unie. 571 l.

Annual bulletin of transport statistics for Europe, 1955. [Európai szállítási statisztika. 1955.] Genève, 1956. U. N. O. VII, 102 l., 1 térk. Kétnyevű: angol-francia.

Fréville, J.: La misère et le nombre. [A nyomor és a számok.] Paris, 1956. Éd. Sociales. 316 l.

Frisch, R.: The multiplex method for linear programming. [A lineáris tervezés.] Oslo, 1954. Socialokonomiske Institut. 49 l.

Frisch, R.: Principles of linear programming. [A lineáris tervezés alapvonalai.] Oslo, 1954. Socialokonomiske Institut. 219 l.

Fyot, J.—Calvez, J.: Politique économique régionale en Grande-Bretagne. [Regionális gazdaságpolitika Angliában.] Paris, 1956. Colin. XV. 295 l.

Gleitze, B.: Ostdeutsche Wirtschaft. Industrielle Standorte und volkswirtschaftliche Kapazitäten des ungeteilten Deutschlands. [Keletnémet gazdaság. Az ipar területi elhelyezése és népgazdasági kapacitása a kettéosztott Németországban.] Berlin, 1956. Duncker—Humblot. XVII, 239 l. Bibliogr. 221—225 l.

Les industries mécaniques et électriques en Europe. [A mechanikai és elektromos iparok Európában.] Paris, 1956. O. E. C. E. 213 l.

Jeanneney, J.: Forces et faiblesses de l'économie françaises 1945—1956. [A francia gazdasági élet erősségei és gyengéi.] Paris, 1956. Colin. 339 l.

Kautsky, K.: Marx gazdasági tanai. Bp. 1957. Kossuth. 214 l.

A kereskedelem gazdaságtana. Írta Bognár József vezetésével a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem munkaközössége. Szerk. Forgács Tibor. Bp. 1956. Tankönyvkiadó. 499 l.

Kornai J.: A gazdasági vezetés túlzott központosítása. Kritikai elemzés könnyűipari tapasztalatok alapján. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 207 l.

Melman, S.: Dynamic factors in industrial productivity. [Dinamikai tényezők az ipar termelékenységében.] Oxford, 1956. Blackwell. XIII, 238 l.

Mossé, E.: Marx et le problème de la croissance dans une économie capitaliste. [Marx és a gazdasági növekedés kérdései a tőkés gazdaságban.] Paris, 1956. Colin. 250 l.

A munkástanácsokról és feladataikról. A munkástanácsok szervezetével és működésével kapcsolatos jogszabályok gyűjteménye és magyarázata. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 160 l.

Naville, P.: Essai sur la qualification du travail. [A munka qualifikációja.] Paris, 1956. Rivière. 148 l., 1 t.

Neiswanger, W.: Elementary statistical methods. As applied to business and economic data. [Statisztikai módszerek alkalmazása a gazdasági életben.] New York, 1956. Macmillan. XX, 749 l.

Reserve Bank of India. Report on currency and finance for the year 1955—56. [A R. B. of I. 1955—56. évi üzleti jelentése.] Bombay, 1956. Commercial Print. Press. XI, 256 l., 18 t.

Rullière, G.: Localisations et rythmes de l'activité agricole. Essai d'analyse économique de la notion de structure agricole. [A mezőgazdaság területi elhelyezése és termelési üteme. A mezőgazdaság szerkezetének elemzése.] Paris, 1956. Colin. 348 l.

Szemenyei J. — Halmosy D.: Nemzetközi gazdasági intézmények. GATT, OEEC, EPU, sterlingterület. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 211 l.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Дьёрдь Тауск:

Себестоимость и народнохозяйственное равновесие

По данным народнохозяйственного плана на 1957 год можно судить о влиянии октябрьской контрреволюции на венгерское народное хозяйство. Национальный доход, производимый внутри страны, не покрывает полностью расходования потому, что производство промышленности и строительной промышленности значительно сократилось, а издержки производства за несколько месяцев значительно повысились. Равновесие баланса национального дохода в 1957 году обеспечивается кредитами, полученными от Советского Союза и стран народной демократии. С целью прочного восстановления равновесия необходимо прежде всего увеличить производимый национальный доход. Учитывая трудности по снабжению материалами и по капиталовложению, а также необходимость постепенного осуществления изменений в структуре производства, увеличение национального дохода путем повышения уровня производства является целесообразным и можно достигнуть его лишь в известных рамках. Для снижения издержек производства имеются большие возможности. Осуществленное правительством повышение заработной платы и другие мероприятия в интересах повышения жизненного уровня, временное неиспользование части производственной мощности, понижающаяся производительность труда вследствие контрреволюционных событий, понижение (частично в правильной мере, частично необоснованно) интенсивности труда, имеющаяся неувязка в хозяйствовании предприятий в IV-ом квартале 1956 года и в I-ом квартале 1957 года — все это привело к значительным ущербам в хозяйствовании. Затруднение увеличилось и отягиванием давно назревшегося урегулирования промышленных производственных цен. В качестве временного решения этого государство дает дотацию промышленным предприятиям до предела обоснованного повышения затрат. Посредством снижения себестоимости и увеличения производительности труда дотацию на цены в течение сего года постепенно нужно сократить. Народнохояйственный план в промышленности предписывает на конец 1957 года достижение сентябрьского уровня производительности труда прошлого года. Хотя в первом квартале уровень производства ниже и показатели рентабельности существенно хуже чем в прошлом году, из месяца в месяц наблюдается постепенное улучшение. Народное хозяйство по своей основе жизнеспособное и быстрее ожиданного восстанавливается. Успешное осуществление мероприятий правительства во многом зависит от результата снижения себестоимости.

Бела Чикош Надь:

Роль цен в социалистическом хозяйстве

В научной дискуссии, проводимой по вопросам о ценах, некоторые экономисты ставят вопрос о том, что создаются ли какие либо значительные преимущества вследствие замены в значительной мере открытых и непосредственных государственных указаний экономическими стимулями. Они считают, что доходность предприятий может стать показателем качественной работы при благоприятной системе цен и материальная заинтересованность в увеличении доходов могла бы наилучшим образом регулировать простое воспроизводство в интересах общества. Автор старается доказать, что нет такой системы цен, с помощью которой можно было бы разрешить эту задачу.

В научной дискуссии по вопросам о ценах некоторые экономисты утверждают, что свободное образование цен наилучшим образом обеспечит роль цен в поддержании равновесия на рынках. Другие желают сохранить государственную систему цен, однако, с тем, чтобы твердые цены заменились максимальными ценами. Автор отрицательно относится и к той и другой точке зрения. Он старается доказать, что в условиях социалистического хозяйства это привело бы к постоянному изменению цен. Социалистическое государство может эффективно стимулировать процессы распределения доходов лишь соответствующим согласованием политики цен и заработной платы. Твердые зарплаты требуют твердых цен. Автор ссылается и на особенности организованных рынков социалистического хозяйства. Государство сознательно расколяет единство рынка для того, чтобы могло применить дифференцированные директивы и чтобы отличающим способом могло превратить доходы, накопляющиеся в руках различных общественных классов и слоев, в реальные доходы. Эти задачи можно разрешить лишь при системе твердых государственных цен.

В заключительной части статьи автор старается сделать выводы из дискуссии по вопросам о ценах. По его мнению международная научная дискуссия по вопросам о ценах является очень положительной и оказывает большую помощь в области практической организационной работы. Можно делать очень много для ликвидации бюрократических ограничений государственной системы цен. Стало очевидным, что производственную цену нельзя считать исключительно техническим средством расчетов. Созрелась необходимость проведения реформы цен и пересмотрения механизма цен. Но государство не может выдать из своих рук регулирование цен, и мнения, преувеличивающие роль цен в регулировании производства, несовместимы с задачами государства по регулированию хозяйства и по планированию.

Арпад Хаас:

Об особенностях современного капитализма

Неправильное применение марксизма-ленинизма и стремление любой ценой к „защите" положений, опровергнутых действительностью, не раз вызвали цепную реакцию ошибок и заблуждений: одни ошибочные исходные положения в дальнейшем стали источником других и втянули нашу литературу по вопросам современного капитализма в закольдованный круг ошибок.

Автор статьи приводит многочисленные примеры в качестве иллюстрации связанных между собой теоретических ошибок и лабиринтов логических ошибок. Указывает на то, что схоластика, несовместимая с духом марксизма-ленинизма, как в прошлом, так и в настоящее время является новой водой на мельнице ревизионистов, облегчает их вредную работу.

До рассмотрения некоторых проблем современного капитализма в статьях, опубликаемых в будущем, автор статьи рассматривает развитие промышленного производства капиталистического

мира с начала века до наших дней. Это более чем полувековое развитие рассматривается на основе таблицы, разделенной на следующие периоды: I. Подготовление первой мировой войны, 1900—1913 гг. 2. Период с первой мировой войны до подготовления второй мировой войны, 1913—1938 гг. 3. С самого начала второй мировой войны (с 1938 г.) до конца 1955 г. Целью указанной периодизации является выделение того обстоятельства, что, помимо экономических кризисов, главные военные и политические события (революции, местные и колониальные войны, обе мировых войн, холодная война после второй мировой войны и т. п.) как повлияли на промышленное развитие капиталистического мира, способствовали или препятствовали этому.

В результате анализа автор приходит к выводу, что тенденция империализма к загниванию не предполагает постоянную депрессию или регресс капиталистических производительных сил и техники. И в наши дни, в эпоху углубления общего кризиса капитализма, ни постоянный застой техники, ни воспроизводство на сузенной основе, не являются закономерным явлением; это не вытекает из марксового закона развития капитализма относительно и старого и нового капитализма.

Лоранд Кишмарти:

Некоторые вопросы рентабельности и перспективы нашей металлургии

Сырьевая база производства энергии и металлургического производства Венгрии является относительно маленкой, поэтому большое значение имеет соответствующее обогащение отечественных руд, а также экономия импортных руд, металлургического кокса и других основных и вспомогательных материалов и энергии.

Статья рассматривает пропорции между потребностью венгерской металлургической и металлообрабатывающей промышленности и ассортиментом черной металлургии.

Автор в статье занимается и проблемамы развития промышленности, вытекающими из обстоятельства, что с вводом в действие новых групп машин в металлургии с большой мощностью структура производства изменяется больше необходимости. После этого автор рассматривает структуру издержек черной металлургии, потом, анализируя отношения венгерского и международного уровня издержек металлургии, выясняет место черной металлургии в венгерском народном хозяйстве.

Статья содержит расчеты по рентабельности Дунайского Металлургического Комбината.

Наконец автор критикует некоторые методы планирования, примененные в металлургии

Карой Гарамвёлдьи:

Вопросы планового развития сельского хозяйства

Плановое развитие сельского хозяйства может осуществляться на основе научно выработанных перспективных планов, в первую очередь методами экономической политики.

Излагая метод выработки программы сельскохозяйственного производства, автор характеризует — главным образом с точки зрения особенностей сельскохозяйственного произвоства — значение текущего и перспективного планов развития сельского хозяйства.

При составлении перспективных планов исходным пунктом является существующая и перспективная структура народного хозяйства, далее роль сельского хозяйства в производстве общественного продукта, в создании фонда накопления народного хозяйства и в внешней торговле.

При составлении перспективных планов развития сельского хозяйства нельзя отвлекаться от существующей производственной мощности сельского хозяйства. В результате ограниченности сельскохозяйственной площади в Венгрии из двух объективно возможных путей расширенного воспроизводства пригодным является лишь интенсивное расширение. В связи с этим, касаясь вопросов растениеводства, статья указывает на некоторые проблемы почвообработки, средней урожайности, внесения минерального и органического удобрения, хозяйственной структуры и т. д. Трактуя — биологические и кормовые — вопросы животноводства, автор коротко касается вопросов поголовья скота и его состава, а также вопросов продуктивности.

Статья подробно рассматривает методы определения потребностей в кормах и факторы, определяющие потребление. Роль сельского хозяйства в внешней торговле рассматривается с одной стороны на основе мощности сельскохозяйственного производства, а с другой стороны, на основе задач, вытекающих из структуры народного хозяйства.

В конце статьи автор указывает на условия выполнения производственной программы.

SUMMARY OF THE ARTICLES

György Tauszk:

Cost of production and economic balance

The effects the counter-revolutionary events, in October last, had on Hungarian economy, may now be summarized. The survey is facilitated by the study of the figures disclosed in the plan for the people's economy for 1957. The national income fails to entirely provide for the required expenditure, for the industrial output and production in the building trade have considerably sunk, while up went the cost of production, at a great measure, within a few months.

Loans granted Hungary by the Soviet Union and other Socialist countries, are designed to keep the national income in balance. However, the national income will have to be increased in order to enable the maintenance of a constant and sound economic balance.

Considering now the difficulties, as appear in the way of supplying material and also

of capital investments on the one, and the necessity for changes in the structure of production, to be carried step by step into practice, on the other hand; any increase in the national income to be brought about by raising the level of production, can only be rational, if reasonable limits are strictly observed.

There are considerable possibilities of lowering the cost of production. Hungarian economy sustained heavy losses in the last quarter of 1956 and the first three months in 1957, by a series of circumstances, including, among others: the rise in wages granted by the government, coupled with some other measures, designed to raise the living standard; the temporary interruption of exploiting some of the country's productive capacities; worsening productivity as a result of the counter-revolutionary happenings; the drop in the intensity of labour, partly within reasonable limits, in part, however, wholly unaccounted for; a certain looseness appearing in the management of some of the enterprises.

The long overdue settlement of the problem of refixing the prices of production in the industry has also been postponed. The gravity of the situation was eased by no means thereby.

As a provisional solution, the government grants the enterprises price subsidies, to enable them of covering, at a reasonable measure, rises in the cost of production. A reduction of the price subsidies, to take place in stages, in the course of this year, is provided and should be balanced by both the lowering of the cost of production, and rises in the productivity.

The reattainment, by the end of 1957. of the 1956 September level of productivity, is one of the targets set for the industry in the Economic Plan. A monthly, gradual improvement of the situation has been recorded for the first quarter 1957, though the figures of production, and the productivity index appear still far below those of 1956. The Hungarian economy seems, fundamentally, sound, and the pace in the process of regeneration has proved to be an unexpectedly quick one. The realization of the government programme depends a great deal on what can be achieved in the way of bringing down the cost of production.

Béla Csikós Nagy:

The part of price in the Socialist economy

In the theoretical discussion on price, some economists raised the question, whether certain benefits of some importance might be gained by embarking upon a policy of economic incentives at a great measure, instead of resorting to state precepts. It is believed by the promoters of this recommendation, that the rate of enterprise productivity would be indicative of the quality of work, and, that the material interest in increasing profits, would act as an instrument of controlling the simple reproduction, for the benefit of society. The author attempts to prove, that no such price system exists, as could be made a means of accomplishing this task.

In discussing on price, some economists maintain, that no control on prices at all, would be the best of methods of allowing the prices to help keep the market in balance. Some other economists advocate a course of maintaining control on prices, in a manner, however, that ceilings on prices should be a substitute for fixed prices.

The author disapproves with both recommendations. He tries to demonstrate, that any of the advocated methods would, in a Socialist economy, lead to an incessant shifting of the prices. The Socialist state can be incentive in the process of income distribution only, if the wage and price-policy are properly coordinated. Fixed wages call for fixed prices. The author also points to certain characteristic features of the controlled market in a Socialist economy. The Socialist state deliberately breaks up the unity of the market, and pursues certain discriminate lines of policy, in order to transform into real income, the income being accumulated by the different social classes. This task appears to be attainable solely, by adopting a system of fixed prices.

In winding up the article, the author tries to draw a lesson from recent discussions on price. The debate on the price problem, conducted on an international scale, may, by its positive character, help a great deal organize economy in the practical field. Much can well be done in breaking up the bureaucratic restrictions entailed by a price-system under state control. It is now evident, that it would be utterly erroneus, to conceive the producerprice as a mere technical means of accountancy. The general situation is now ripe for both a price reform, and the revision of the price-mechanism. The state can, however, hardly afford to part with continuing price control. Nor can the tasks for the state, in charge of controlling of, and planning for economy, be reconciled with the exaggerated views on the ability of prices of influencing production.

Árpád Haász:

Specific features of modern Capitalism

Some sort of a chain reaction of errors and mistakes has, many a time, been brought about by the faulty adoption of Marxism—Leninism, by the tendency of „defending" at any cost, some of the theses, that had been disproved by facts. An erroneous principle, engendered, as a starting point, a series of wrong theses, which cast their spell on publications about modern Capitalism.

The author quotes many instances to illustrate the maze of theoretical errors, connected with one another, to demonstrate the logical blunders committed. Scholasticistic trends, being inconsistent with the spirit of Marxism—Leninism, are criticized, for, ultimately, they pave the way for the destructive effects of Revisionism.

Development of the industrial porduction throughout the Capitalistic world, from the beginning of this century up to the present time, is the theme of the article, which will be followed by some more to deal with particular problems of modern Capitalism. The development treated covers over half a century, and is divided into the following periods: 1. preparing for World War I, 1900—1913; 2. from World War I until getting ready for World War II, 1913—1938; 3. immediate preparation of World War II, that is 1938, until the end of 1955. The author attempts to prove, by treating the events within the particular periods, their effects upon the course of the development of industrial production throughout the Capitalistic world. Such events as came to bear upon the industrial production, were of

military or political import, revolutions, local or colonial wars, both World Wars, the cold war following World War II, and so forth.

As a result of his analyzis, author finds that the tendency for decomposition, as is manifested by Imperialism, requires inevitably no constant stagnation or even the decline of the Capitalistic forces of production and that of technical progress. *Constant* stagnation in technical progress, reproduction on a restricted basis, *fail,* even in our days, in the time of the deepening of the world crisis, to appear as being *in accordance with the laws of society.* None of them follows from the Marxist law of the development of Capitalism, concerning either the old, or the modern Capitalism.

Lóránt Kismarty:

Economy and perspective of metallurgy in Hungary

Sources of raw materials for power and metallurgy are relatively modest in this country. Utilisation of Hungarian ores appears therefore of prime importance. Economy in the use of imported ores, foundry coke and other sorts of basic and subsidiary materials is none the less vital. The same applies to the use of power.

Article examines the relation between the requirements for material in the Hungarian iron and metal industries, and the range of metallurgical products.

Author deals with problems of industrial development as have appeared in consequence of the fact, that changes in the structure of production came about at an extent greater than preferable, owing to the output by additional, high-capacity metallurgical machinery put recently into service. Article treats then aspects relative to the structure of manufacturing costs in metallurgy, and analyzing the comparative cost level at home and abroad, comes to a valuation of metallurgy at large in Hungarian economy.

Article presents some investigations into the economy of the production in the Dunai Vasmű (Iron Works at Dunapentele).

Author winds up the treatise by criticistic remarks on certain methods of planning employed in Hungarian metallurgy.

Károly Garamvölgyi:

On planned development of agriculture

The carrying of planned development in agriculture into practice requires long term planning upon scientific foundation, economic political methods first of all.

The significance of both short and long term planning, as a method of working out production programmes for the agriculture is pointed out by the author, bearing the particular features of agrarian production in mind.

Long term planning requires the determination of both the actual and the structure of economy in perspective; the establishment of the role played by the agrarian sector in contributing to the total, national production; the part of farming in creating the fund of accumulation for the national economy; the part it performs in the countrys's foreign trade.

The country's actual capacity of agrarian production should not be neglected, if long term development plans are being drawn up. The area for farming being limited in Hungary, enhancement of intensive farming appears as the only one of the two theoretically possible means of enlarging reproduction. Dealing with the production of plant in this connection, article treats problems of economy with the soil's producing power, average yield, dunging and fertilizing, the structure of agricultural industry, and so forth. Discussing some problems of animal husbandry, aspects of biological significance and of food are treated briefly. Volume and the composition of live-stock, and questions of productivity are also dealt with.

The article treats at length methods of assessing food requirements, and of determining the factors of consumption. The part to be played by the agriculture in foreign trade is discussed with a view to the capacity of farm production on the one, and to the tasks for farming within the whole of the national economy on the other hand.

In concluding the article points to the prerequisites of carrying the production programme into execution.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 257. — Előfizetés: negyedévre 15 Ft, egy évre 60 Ft.
Terjedelem: 7 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1957. április 30.
A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd u. 10. — 5371 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

СОДЕРЖАНИЕ

Дьёрдь Тауск: Себестоимость и народнохозяйственное равновесие..... 473

Бела Чикош Надь: Роль цен в социалистическом хозяйстве 485

Арпад Хаас: Об особенностях современного капитализма 502

Лоранд Кишмарти: Некоторые вопросы рентабельности и перспективы нашей металлургии 516

Карой Гарамвёльди: Вопросы планового развития сельского хозяйства 532

Калман Кадаш: Цели и способы эконометрического исследования ... 547

ОБЗОР

Экономические вопросы в румынской экономической литературе *(Дьёрдь Рожа)*..... 560

Дискуссия в кругах плановиков Госплана об усовершенствовании хозяйственного руководства (Й. Д. С.) 568

ИНФОРМАЦИЯ ОБ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ 578

Краткое содержание статей на русском и английском языках 579

CONTENTS

György Tauszk: Cost of production and economic balance 473

Béla Csikós Nagy: The part of price in the Socialist economy 485

Árpád Haász: Specific features of modern Capitalism 502

Lóránd Kismarty: Economy and perspective of metallurgy in Hungary 516

Károly Garamvölgyi: On planned development of agriculture 532

Kálmán Kádas: Objectives and methods of econometric research .. 547

REVIEW

Economic problems in the Rumanian literature *(György Rózsa)* .. 560

Discussion on the improvement of economic management held in the circle of planning economists of the National Planning Board *(J. D. Sz.)* 568

SURVEY OF ECONOMIC LITERATURE 578

Summary of the articles of this issue in Russian and in English 579

Megtakarított pénzét helyezze el

KAMATOZÓ
vagy
NYEREMÉNYBETÉTKÖNYVBEN
az

Országos Takarékpénztár fiókjainál vagy a postahivataloknál

A TAKARÉKBETÉT
kamatozik, titkos és adómentes

A takarékbetét visszafizetését
az állam szavatolja

Váltson betétkönyvet!

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

6

IV. ÉVFOLYAM 1957. JÚNIUS

TARTALOM

Somogyi Gyula: A népgazdaság 1957. évi tervének fő arányai 585

Kővári László—Lázár György: A szovjet—magyar gazdasági kapcsolatok új tényei 593

Mód Aladárné: Az infláció leküzdése — tartalékaink és perspektíváink 603

Sághy Vilmos: A piacszabályozás elvei és gyakorlata 618

Kiss Tibor: A nemzeti jövedelem és a külkereskedelem főbb összefüggései hazánkban 637

SZEMLE

Vita az értéktörvényről és az árképzésről a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetében *(Esze Zsuzsa)* 660

Nyugat-Németország előretörése a tőkés világpiacon *(Bíró Gerd)* 672

Mezőgazdasági termelői árak a nyugat-európai országokban és Magyarországon *(Pálovics Béláné)* 683

A cikkek rövid orosz nyelvű tartalmi kivonata 692

A cikkek rövid angol nyelvű tartalmi kivonata 693

E SZÁM SZERZŐI:

Bíró Gerd, a Magyar Kereskedelmi Kamara munkatársa; **Esze Zsuzsa** aspiráns, a Közgazdasági Szemle munkatársa, **Kiss Tibor** aspiráns, az Országos Tervhivatal munkatársa, **Kővári László**, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője, **Lázár György**, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője, **Mód Aladárné**, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője, **Pálovics Béláné**, a Földművelésügyi Minisztérium munkatársa, **Sághy Vilmos**, az élelmezésügyi miniszter helyettese, **Somogyi Gyula**, az Országos Tervhivatal osztályvezetője.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

SOMOGYI GYULA

A népgazdaság 1957. évi tervének fő arányairól

A nemrég jóváhagyott éves népgazdasági terv azt a célt tűzi ki, hogy 1957. év folyamán helyrehozzuk az ellenforradalom okozta károkat és a népgazdaság megbomlott egyensúlyát helyreállítsuk, valamint a jelentősen megnőtt életszínvonalat megszilárdítsuk. A terv végrehajtása által 1957-ben olyan megszilárdult gazdasági helyzetet kell teremteni, amely ezen túlmenően megfelelő alapot biztosít a népgazdaság további fejlődéséhez is.

Az ellenforradalom által okozott pusztítás, a termelés és fogyasztás összhangjának nagyfokú megbomlása következtében az 1957. évi terv egyensúlyának megteremtése igen nehéz feladatot jelentett, amit még csak fokozott az a körülmény, hogy népgazdaságunkban az ellenforradalmi események előtt is lényeges — bár nem megoldhatatlan jellegű — aránytalanságok állottak fenn. Ahhoz, hogy az 1957. évi népgazdasági terv jellemző vonásait, arányainak indokoltságát megértsük, először szükségesnek látszik röviden áttekinteni azokat a gazdasági körülményeket, amelyek *a terv arányainak objektív meghatározói voltak.*

A terv arányait meghatározó körülményekről

Az ötéves terv első éveiben az ország erőforrásaival kellőképpen nem számoló gazdaságfejlesztési politika, a természeti adottságainkat jó néhány területen szem elől tévesztő iparosítás és beruházások *az életszínvonal emelésének anyagi alapjait igen szűkre korlátozták, egyes években teljesen elvonták.* 1950 és 1953 között a hazánkban létrehozott nemzeti jövedelem 27 százalékkal emelkedett, de ugyanakkor a felhalmozási alap mintegy 50 százalékkal nőtt. A felhalmozás nagymértékű emelkedése nemcsak azzal a következménnyel járt, hogy a fogyasztási alap csak 13 százalékkal emelkedett, hanem azzal is, hogy növekedtek az ország külföldi adósságai.

A gazdaságpolitikában elkövetett hibák felismerése után — tehát 1953-tól — a nemzeti jövedelem, illetőleg a fogyasztás és felhalmozás növekedési üteme vonatkozásában az egyes években eltérő tendencia mutatkozik. 1953—1956 között a fogyasztás és felhalmozás arányának megváltoztatására irányuló törekvések az ismert okok miatt következetlenek voltak. Míg 1953-ban a felhalmozási alap a nemzeti jövedelemnek mintegy 27 százalékát tette ki, addig 1954-ben már csak 19 százalékát. A fogyasztásnak és a felhalmozásnak ezt a változását azonban nem kö-

vette a termelés struktúrájának átalakulása, ami más vonatkozásban újabb nehézségeket eredményezett. Mivel a belföldi előállítású fogyasztási cikkek nem fedezték a megnövekedett szükségletet, 1954-ben növelni kellett ezek importját. Ugyanakkor a beruházási célt szolgáló termékek előállításának kapacitása meghaladta belföldi szükségleteinket, ezeknek exportja viszont a technikai fejlettség nem kielégítő volta következtében gazdaságtalan, illetve lehetetlen volt. Ennek következtében az ország külföldi adósságai még az ötéves terv első éveiben történt növekedésnél is gyorsabban emelkedtek.

A fogyasztás és felhalmozás, valamint a termelés struktúrájának összhangba kerülése 1955—1956-ban megkezdődött. Míg azonban 1955-ben ezt bizonyos fokig a fogyasztás emelésének mérséklésével kívántuk megoldani, az 1956. évben gazdasági kilátásaink már azt mutatták, hogy az életszínvonal komolyabb károsodása nélkül sikerül ezen a téren előbbre jutnunk. Bár a fűtőanyag- és a gabonahelyzet alapján látható volt, hogy az összhang megteremtésére még igen nagy erőfeszítések kellenek, a külkereskedelmi mérleg 1956 első háromnegyed évében történt alakulása azt a következtetést engedte meg, hogy az eladósodási folyamatot megállítva egynéhány éven belül megteremthető a termelés szerkezete és a nemzeti jövedelem felhasználása közötti egészséges összhang.

A népgazdaság egyébként amúgy is meglevő nehézségeit az ellenforradalmi események nagymértékben kiélezték. A harcokból és a fosztogatásokból származó káron túlmenően, az ország gazdasági vérkeringését megbénító sztrájk gazdasági fejlődésünket rendkívüli módon visszavetette. Az ipari termelés 1957 januárjában az előző év januárjának csak 74 százalékát, a szeptemberinek pedig csak 64 százalékát tette ki. A rombolásból és a készletek megsemmisüléséből, valamint a sztrájk által okozott termelési és termelékenységi visszaesésből származó — becslés szerint 20 milliárd Ft-os — kár nagyságáról úgy alkothatunk világos fogalmat, ha tudjuk, hogy ez az egész évi nemzeti jövedelmünknek több mint egyötöde. A termelés rendkívüli mértékű csökkenésével egyidejűleg a fogyasztás a korábbihoz képest nem csökkent, hanem emelkedett. Ez főként a kormány által hozott bérpolitikai intézkedések következtében, másrészt amiatt állott elő, hogy rendkívüli mértékben meglazult a pénzügyi fegyelem, ami az önkényes bérkifizetésekben stb. jutott kifejezésre. Hasonló következménnyel járt — legalábbis a reáljövedelmek alakulása tekintetében — a parasztságnál a begyűjtés eltörlése, az adófizetések elmaradása stb. *1956 végére az a helyzet alakult ki, hogy míg a belföldön létrehozott nemzeti jövedelem hozzávetőlegesen 5 milliárd Ft-tal volt alacsonyabb, mint az 1955. évi, a fogyasztás ugyanakkor mintegy 4 milliárd Ft-tal növekedett.* Év végére 40 százalékkal csökkentek a kereskedelmi készletek, a bankjegyforgalom pedig 1956 decemberében 1955 decemberéhez képest mintegy 35 százalékkal emelkedett. A termelés és a fogyasztás, valamint a forgalomban levő pénz és a rendelkezésre álló áruk egyensúlyának ez a megbomlása az infláció és a munkanélküliség veszélyével fenyegette az országot.

A gazdasági élet ziláltságából való kibontakozást jelentősen megkönnyítette, hogy a kormány intézkedéseinek hatására bányászaink áldozatos munkája révén a széntermelés gyorsan fellendült, s ennek kö-

vetkeztében viszonylag gyorsan megindult az egész ország gazdasági vérkeringése. Mégis az előbbi gazdasági körülmények az 1957. évi terv egyensúlyának megteremtésében olyan nehézséget jelentettek, amelyeket áthidalni csak a Szovjetunió és a baráti országok nagyarányú gazdasági segítsége felhasználásával lehetett.

A nemzeti jövedelem termelési színvonala és felosztásának arányai

Az előzőekben vázolt — 1957. év elejére kialakult — gazdasági körülmények döntő befolyást gyakoroltak az 1957. évi népgazdasági terv fő arányaira. Mivel ezek a körülmények a népgazdaság egészére nézve kedvezőtlen, kényszerítő körülmények voltak, a gazdasági egyensúly megteremtése — a baráti országok hiteleinek felhasználásával is — olyan arányok kialakítását követelték meg, amelyek különösen a későbbi évek szempontjából bizonyos feszültségeket tartalmaznak, és amelyek éppen ezért csak *átmeneti arányoknak* fogadhatók el.

A népgazdaság 1957. évi tervezett arányainak vizsgálatánál az első és a legnagyobb figyelmet érdemlő probléma az 1957. évre előirányzott *nemzeti jövedelem termelési színvonala és felhasználási arányainak kérdése.* Az 1957. évi tervelőirányzat szerint a nemzeti jövedelem termelése lényegében — becslés szerint — az 1956. évi tényleges színvonalon marad. Ennek oka alapvetően az ipari termelésnek a nyersanyag- és az energiabázis által meghatározott alacsony színvonalában keresendő. De összefügg azzal is, hogy a termelés anyagi költségeinek kedvezőtlen alakulása következtében a nemzeti jövedelemnek a társadalmi össztermékben elfoglalt aránya az előző évekhez képest romlik.

A nemzeti jövedelem létrehozásában részt vevő termelőágakban, az előző évekhez képest, jelentősen megnő a munkások és az alkalmazottak közvetlen részesedésének (bérek) aránya a nemzeti jövedelem akkumulációs hányadának rovására. A magánszektor nélkül számított nemzeti jövedelemben ez a részarány főleg a kormány által hozott bérpolitikai intézkedések következtében az 1956. évi 48 százalékról 53 százalékra növekszik. A termelés alacsony színvonala és a magas termelési költségek következtében az állami költségvetés forgalmiadó-bevétele, 1956-hoz képest, valószínűleg néhány százalékkal alacsonyabb lesz, és ugyanakkor nyereségbefizetés helyett a vállalatok jelentős része tetemes költségvetési támogatásra támaszt igényt. A népgazdaság pénzügyi egyensúlyát ez a tényező önmagában is rendkívüli módon feszítetté teszi.

A nemzeti jövedelem összetevőiben 1957-re előálló változások jórészt meghatározzák a nemzeti jövedelem *felhasználásának arányait is.* A tervben előirányzott fogyasztási alap a közületek anyagfogyasztásának 1956-hoz viszonyított több mint 20 százalékos csökkentése mellett a lakosság közvetlen fogyasztásának 6,3 százalékos emelkedését foglalja magában. A nemzeti jövedelem termelése, fogyasztása, felhalmozása alakulásának jellemző tendenciája leginkább akkor szembeötlő, ha az 1955. évihez viszonyítjuk. Míg az 1957-es tervelőirányzat szerint az elosztható nemzeti jövedelem mintegy 6 százalékkal alatta marad az 1955. évinek, a fogyasztási alap több mint 9 százalékkal meghaladja az 1955. évit.

A felhalmozási alap nagymértékben csökkent színvonala ellenére is a fogyasztási és felhalmozási alap együttes összege meghaladja a hazai termelésből származó nemzeti jövedelem nagyságát. Ilyen módon a *nemzeti jövedelem hiányát a tervben csak a Szovjetuniótól és a baráti országoktól felvett hitelek igénybevételével lehetett áthidalni.*

Ezért az 1957-es tervben előírt fogyasztási alap mellett a belföldön termelt nemzeti jövedelemnek csak 5%-át tudnánk felhalmozni, s a külföldi kölcsönökkel megnövelt felosztható nemzeti jövedelemből is csak 10% jut felhalmozásra. Az utóbbi volumene is az 1956-ra tervezett beruházásokhoz képest 36 százalékkal alacsonyabb. A felhalmozási alapnak ez az alacsony színvonala népgazdasági szempontból különösen azért igen kedvezőtlen, mert még a kisebb beruházásokon belül is igen alacsony a termelő, a *termelés bővítését* szolgáló beruházások színvonala. Az állóalapok bővítésére szolgáló beruházásoknak ugyanis mintegy 30 százalékát lakásépítkezésekre fordítjuk, és így az ipar és a mezőgazdaság, a közlekedés fejlesztésére erősen szűkített erőforrások állanak csak rendelkezésre. A termelő beruházásoknak ez az alacsony kerete nemcsak a népgazdaság termelőkapacitása strukturális átalakításának megkezdését nem teszi lehetővé, de sok már megkezdett, s a népgazdaság szempontjából fontos beruházás befejezését sem engedi meg.

A termelés színvonala és szerkezete

A nemzeti jövedelem létrehozásában legnagyobb szerepet játszó *ipari termelés színvonalát a rendelkezésre álló nyersanyag- és energiabázis határozta meg.* Az ipari termelés tervét 20,5 millió tonna hazai és 2,2 millió tonna importszén figyelembevételével — a nemzeti jövedelem felhasználási arányainak mérlegelésével — olyan szerkezet kialakítása mellett kellett előirányozni, hogy a fogyasztási alap iparcikk-igénye kielégíthető legyen, s hogy minél nagyobb mértékben biztosítani lehessen a munkaerő foglalkoztatottságát.

A terv az ipari termelést az 1956. évi tényleges termeléshez képest 102,4 százalékban irányozza elő, ami 1955-höz képest 6,6 százalékos csökkenést jelent. Az ipari termelés anyagi megalapozása, s a munkaerő-foglalkoztatottság szempontjából nem lehet eléggé kihangsúlyozni a Szovjetunió hitelnyújtásának jelentőségét, ami nyersanyagbehozatalunk igen nagy hányadát fedezi, s ami nélkül — energia és nyersanyag hiányában — az üzemek egész sorát kellett volna leállítani.

Nemcsak az ipari termelés színvonalát, hanem annak szerkezetét is a nemzeti jövedelem felhasználási aránya, valamint a korlátozott energia- és nyersanyaghelyzet határozta meg és nem a kihasználható kapacitások vagy a rendelkezésre álló munkaerő. Ezért az erősen *energiaigényes* iparágak termelését bizonyos mértékig vissza kellett tartani és növelni kellett a lakosság fogyasztását szolgáló cikkek termelését a beruházási termékek termelésének rovására.

Ez az ipari termelésnek 1957. évi struktúrájában úgy tükröződik, hogy az ipari termelés 2,4 százalékos emelkedésén belül a tervelőirányzat szerint 9 százalékkal nő a könnyű- és élelmiszeripar termelése, és mintegy 4 százalékkal csökken a nehéziparé, benne jobban — mintegy

8 százalékkal — csökken a gépipar termelése az 1956. évi ténylegeshez képest. A könnyű- és élelmiszeripar, illetve a nehézipar termelésének ilyen eltérő alakulása következtében a könnyű- és élelmiszeripar részaránya az ipari termelésben az 1956. évi 44 százalékról 47 százalékra emelkedik, a nehéziparé pedig ennek megfelelően 56 százalékról 53 százalékra csökken. Mindemellett figyelembe kell venni azt is, hogy az előző évekhez képest a nehézipar termelésében is nagyobb a fogyasztási célokat szolgáló termékek hányada. Az ipar szerkezetének a fogyasztási cikkek irányában való tervezett változását világosan tükrözi, hogy az ipari termelés értékben a korábbi 29,7 százalékról 35,9 százalékra nő a belkereskedelmi árualapok aránya az export, illetve a beruházások rovására.

Az ipar ismertetett színvonalának és szerkezetének kialakításában az 1957-re kialakult sajátos körülmények játszották a legfőbb szerepet, ezért az ipar 1957-re tervezett szerkezete is csak sajátos, átmeneti állapotnak fogható fel, mert a bővített újratermelés méretei az előző évek átlagához képest lényegesen szűkültek. Emellett főként a nem teljes kapacitással dolgozó iparágakban csökken a termelékenység és felszökik az egységnyi termelésre jutó költségek színvonala. Ez az elbocsátások által a dolgozók egy részét az adott iparágakban közvetlenül érinti, és a népgazdaságnak is igen jelentős veszteségforrást eredményez.

A tervelőirányzat szerint a mezőgazdaság termelése 1956-hoz viszonyítva 3,2 százalékkal növekszik, amelyen belül a hozam-előirányzatok általában a többéves átlag színvonalán kerültek megállapításra. A termelésnek ez a meglehetősen szolid előirányzata még viszonylag kedvezőtlen időjárás esetén is elérhetőnek látszik, jelenleg azonban minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy a mezőgazdaság a tervet túlteljesíti. A tervezett mezőgazdasági termelés előirányzatát leginkább az jellemzi, hogy az eddiginél sokkal fokozottabb mértékben épül arra, hogy milyen termékek termelésében mutat nagyobb hajlandóságot a parasztság. *Ezért az iparhoz hasonlóan a terv a mezőgazdasági termelés szerkezetében is figyelemre méltó változást irányoz elő.*

A változás iránya a belterjesség növekedése, ami legfőképpen abban jut kifejezésre, hogy 1956-hoz képest mintegy 480 000 holddal csökken a kenyérgabona vetésterülete, szemben a takarmányféleségek — főként a kukorica — mintegy 800 000 kh-as növekedésével. E nagyobb takarmánytermő-területnek az állattenyésztésre gyakorolt hatása természetesen főként csak 1958-ban fog jelentkezni, s így kétségtelen, hogy a mezőgazdasági termelés meginduló strukturális változása a későbbi évek szempontjából előnyös lehet, azonban ez 1957-ben igen nagy kenyérgabona-importot tesz szükségessé, ami a külkereskedelmi mérlegünket erősen megterheli.

A mezőgazdasági termékek állami felvásárlásának mennyisége — alapvetően a kötelező beadás megszüntetése következtében — az 1956. évihez képest 13 százalékkal csökken. Az állami felvásárlási terv szerkezetében egyrészt a mezőgazdasági termelés szerkezetének változása, másrészt a kötelező begyűjtés eltörlésének következményei tükröződnek. A terv szerint az összes (13 százalékkal csökkentett) felvásárláson belül 45 százalékkal nő a szerződéses és a szabad felvásárlású cikkek volumene. A terményfelvásárlás aránya az 1956. évi 28,8 százalékról 23,3 százalékra csökken, ezzel szemben a vágóállat-felvásárlás részaránya

58,8 százalékról 63,6 százalékra emelkedik. Ezt főként azért lehetett így előirányozni, mivel egyrészt a hizlalási szerződések alakulásának tapasztalatai mutatják, hogy a parasztság szívesebben értékesíti a vágóállatot takarmánygabona helyett, s másrészt a kenyérgabona-felvásárlás mintegy 42 százalékkal csökken.

A nemzeti jövedelem felosztásának arányai, valamint az ipar és a mezőgazdaság, illetőleg a felvásárlás volumene és szerkezete, alapvetően meghatározzák az ország külkereskedelmét is. A nemzeti jövedelem felhasználásának arányai a külkereskedelem színvonalát és szerkezetét olyan módon befolyásolják, hogy a fogyasztási alap magas színvonala következtében, valamint a gépipari termelés csökkenése következtében az eddigi éveknél lényegesen alacsonyabban irányozható elő mind a könnyűipari és mezőgazdasági, mind pedig a gépexport. Ugyanakkor az ipar működtetéséhez szükséges anyagimport színvonalát fenn kellett tartani, különös tekintettel az energiahordozókra. Sőt ezt a fogyasztási alap kialakult színvonalának megalapozásához mezőgazdasági és fogyasztási cikkekben, az eddigi évekhez képest, rendkívüli tételekkel (kenyérgabonával, takarmánnyal, fogyasztási cikkekkel) is növelni kellett. A csökkent exportszínvonal és a megnövekedett importszükséglet következtében előálló fedezethiányt a baráti országoktól — főként a Szovjetunióból — igen kedvező feltételek mellett kapott hitelek egyenlítik ki.

A vásárlóerő és árualapok egyensúlyáról

Az eddigiekből látható, hogy a népgazdasági terv fő előirányzatait meghatározó objektív tényezők együttes hatása abban mutatkozik, hogy 1957-ben az adott hazai erőforrások mellett a népgazdaság egyensúlyát nagyarányú baráti hitelek igénybevétele mellett lehet csak biztosítani. Ebből a szempontból az elmondottakon kívül az 1957. évi tervben különös figyelmet érdemel *a vásárlóerő és az árualapok egyensúlyának kérdése.* A kérdés nem azért merül fel, mintha az anyagi és kulturális színvonal abszolute magas lenne, vagy a személyes fogyasztás és a vásárlóerő csökkentése járható útja lenne jelenlegi gazdasági nehézségeink megoldásának, hanem azért, mert a mostani életszínvonal egyrészt külföldi kölcsönökön alapul, másrészt a nemzeti jövedelem felhasználási arányainak olyan megváltozását teszi szükségessé, ami távlatban esetleg még a már elért fogyasztási színvonal fenntartását is kétségessé teszi. A népgazdaság jelenleg fennálló egyik legnagyobb nehézsége e körül a kérdés körül csoportosul. A népgazdaság egyensúlyának megteremtését nagyban nehezíti az, hogy amíg a nemzeti jövedelem termelése lényegében az 1956. évi színvonalon marad, addig a lakosság életszínvonala az 1956. évi megnövekedett szinthez képest is az eddigi évek ütemét meghaladó mértékben emelkedik.

A vásárlóerőnek és a lakosság jövedelmeinek 1957-re történő növekedését egyrészt az határozza meg, hogy a több mint 5 milliárdot kitevő törvényes béremelkedéseket figyelembe véve a népgazdaság összes béralapja a csökkent termelés ellenére 1957-ben mintegy 10 százalékkal haladja meg az 1956. évit. Ezenfelül a bérből és fizetésből élők vásárlóerejének emelkedésében nagy szerepet játszik a természetbeni juttatások kiszélesítéséből származó jövedelemtöbblet, valamint az, hogy 1957-ben

a lakosság jövedelmeit már nem terhelik a békekölcsön és a gyermektelenségi adó levonások. Főleg a felsorolt okok következtében a bérből és fizetésből élők egy főre jutó reáljövedelme 9 százalékkal, az egy keresőre jutó reálbér pedig 15 százalékkal nő.

A lakosság vásárlóerejét legnagyobb mértékben befolyásoló másik tényező a kötelező beadás megszüntetése. A parasztság 1956-ra esedékes fizetési kötelezettségei jelentős részét nem teljesítette, ezért az 1957. évi terv azzal számol, hogy ezek 1957-ben kiegyenlítésre kerülnek. A magánszektor tevékenységének fellendüléséből eredően az egyéb lakosság (kisiparosok, kiskereskedők, magánfoglalkozásúak) vásárlóereje is megnövekszik.

Ezért a lakosság fogyasztási alapjában legnagyobb súlyt képező kiskereskedelmi forgalom volumenét — a vásárlóerő árufedezetét — az 1956. évinél 5,8 százalékkal magasabban irányozza elő a terv — 1956. I. 1-i árakon számítva —, holott már az 1956. évi kereskedelmi forgalom is mintegy 8 százalékkal meghaladta az 1956-ra tervezettet. Emellett annak érdekében, hogy az 1957. év folyamán a kereskedelmi forgalom bonyolítása viszonylag zökkenőmentes legyen, az 1956. év végére nagymértékben lecsökkent kereskedelmi készletek feltöltésére mintegy 4 milliárd Ft értékű árualapot kellett biztosítani.

A lakosság ilyen mértékű vásárlóereje és jövedelmei fedezésére az 1957. év folyamán az eddigi évektől eltérően az adott termelési színvonalat figyelembe véve, a beruházások csökkentése mellett, árualapokat kellett elvonni az exportból is, főként a mezőgazdasági és egyéb fogyasztási cikkekből. A terv szerint az export-árualapoknak az ipari termelésben elfoglalt részaránya az 1956. évi 18 százalékról 14 százalékra csökken. Annak ellenére, hogy az 1957. évi terv a nemzeti jövedelem felhasználási arányait megváltoztatta, a pénz szilárdságának megtartása, a spekulációs lehetőségek kialakulásának megakadályozása, a vásárlóerő és árualap biztonságos egyensúlyban tartása végett a kormánynak szűkkörű árintézkedéseket is el kellett határozni. Ezek az árkorrekciók a széles tömegek legfőbb fogyasztási cikkeinek árszínvonalát nem érintik, de a terv maradéktalan teljesítése mellett biztonságot nyújtanak a népgazdaság ez alapvető mérlegének egyensúlyban tartásához, és ezáltal a már elért életszínvonal megszilárdításához.

★

Összegezve: a terv által előírt keretekben, az előirányzott intézkedéseket és eddigi tapasztalatainkat figyelembe véve, valamint a baráti országok hiteleire támaszkodva *a népgazdaság egyensúlya 1957-ben megteremthető.* Ezt segíti az is, hogy a terv előirányzatai kialakításában — szemben az eddigi évekkel — nem érvényesült az erőszakos feszítés módszere. A tervezés korábbi gyakorlatában többször előfordult, hogy az egyensúly hiányát a feladatok túlfeszítésével vagy oly módon hidaltuk át, hogy a terv legfőbb tényezőinek egyidejű legkedvezőbb megvalósulását tételeztük fel. Az 1957. évi terv összeállításában az egyik legfőbb törekvés az volt, hogy csak reálisan megvalósítható célokat tűzzünk ki, amelyek valóságos lehetőségeinkkel számolnak, de kedvezőbb körülmények között a terv túlteljesítését is lehetővé teszik.

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy a nemzeti jövedelem termelésének 1957. évi színvonala és felosztásának arányai, az ezáltal

meghatározott gazdasági struktúra, sőt még a folyó szükségletekre és nem a további fejlődés megalapozására igénybe vett kölcsönök sem teszik megoldottá gazdasági életünk egészséges irányú távlati fejlődését. A „hogyan tovább" kérdése ezért gazdasági életünk egyik alapproblémája. Bár ennek elemzése nem e cikk feladata, azért néhány következtetés már az elmondottakból is adódik.

Mint említettem, az 1957. évi terv összeállításánál az volt az egyik legfontosabb törekvés, hogy csak reálisan megvalósítható célokat tűzzünk ki. Bizonyos, hogy a terv teljesítésének feltételei néhány területen kedvezőbbek lesznek, mint amire számítottunk és így lehetőség nyílik túlteljesítésükre. Ha ezeket a kedvező körülményeket tervszerűen és következetesen kiaknázzuk, némi tartalékot gyűjthetünk a jövőre, ami továbbfejlődésünknek nem túl nagy, de azért mégsem elhanyagolható anyagi fedezetét képezheti. De vigyáznunk kell arra, hogy ezeket a pótlólagos forrásokat 1957-ben ne használjuk fel fogyasztásra.

A saját anyagi erőforrások megnöveléséhez nagyban hozzájárulhatnak a gazdasági struktúra átalakításából adódó megtakarítások. Eddigi tapasztalataink alapján természetesen tisztában kell lennünk azzal, hogy a strukturális átalakítás gyorsan, egy-két év alatt nem oldható meg. A struktúra-átalakítás különböző fajtáit célszerűen kell kiválasztani.

Kétségtelen, hogy a meglevő állóalapok összetételének *átalakításával* elérhető strukturális változás vezet — legalábbis többéves vonatkozásban — a legnagyobb eredményekhez. De ugyanakkor ez köti le a legnagyobb eszközöket is. Valószínű, hogy az elkövetkező egy-két évben a struktúra-átalakításnak ez a formája csak szűk körben alkalmazható.

A struktúra-átalakítás másik formája az, amikor a meglevő állóalapok *átcsoportosításával* a megtermelt termékek összetételét változtatjuk meg. Az effajta átalakítás nem köt le nagy eszközöket, s bár átmenetileg többé-kevésbé megzavarja a termelés korábban kialakult menetét, jelentős gazdasági megtakarítással járhat. Az elkövetkező egy-két évben a rendelkezésünkre álló erőforrások korlátozott terjedelme miatt a struktúra-átalakítás e módja szélesebb körben alkalmazható, mint az előbbi.

A struktúra-változásból fakadó gazdasági megtakarítás azonban nem korlátozható kizárólag a termelési szerkezet átalakítására, hanem kiterjed a gazdasági élet egészére. Csak példaként említem, hogy a fogyasztási struktúrának a már kialakult igényekkel nem ellentétes irányú megváltoztatása is járhat gazdasági megtakarítással. Olyan tartós fogyasztási cikkek iránt, mint a háztartási gépek, az építőanyag stb., évek óta kielégítetlen kereslet mutatkozik, pedig ezek gyártásához külföldi anyagokra kevéssé van szükség. Ha például ezen cikkek vásárlása (fogyasztása) az élelmiszerek rovására megnövekedne, az lehetővé tenné a mezőgazdasági termékek tőkésexportjának fokozását, ha viszont e cikkek fogyasztása a ruházati cikkek rovására emelkedne, akkor a tőkés relációjú import csökkentése következhetne be; egyszóval javulna külkereskedelmi helyzetünk. Mindezzel csak a gazdaság különböző területein fennálló — a szükségletekkel összehangolható — szerkezetváltozások lehetőségére kívántam utalni. Ezek kiaknázását népgazdaságunk egészséges irányú fejlesztéséhez szükséges források egyik lényeges elemévé tehetjük.

KŐVÁRI LÁSZLÓ—LÁZÁR GYÖRGY

A szovjet—magyar gazdasági kapcsolatok új tényei

Abban a társadalmi és gazdasági átalakulásban, amely hazánkban a felszabadulással vette kezdetét, számunkra döntő jelentősége volt és van a szocialista tábor országaival való együttműködésnek. Erről az együttműködésről — amelyet nem a véletlen, nem a pillanatnyi érdek, hanem a szocializmus építésének közös ügye alakított ki, s amelyet a proletár internacionalizmus szelleme hat át — méltán elmondhatjuk, hogy gyökeresen különbözik a kapitalista országok között szokásos együttműködéstől.

A mi számunkra különös fontosságúak a Szovjetunióval kiépült kapcsolatok. A Szovjetunió népgazdaságunk fejlesztéséhez már eddig is sokoldalú baráti segítséget adott, amely lehetővé tette, hogy országunk gazdaságát tervszerűen fejlesztve kiemeljük az elmaradottságból, s ezzel felszámoljuk kiszolgáltatottságát a tőkésországoknak. E kapcsolatok éppen, mert a szocializmus építésének ügyét szolgálják, s megfelelnek népünk alapvető érdekeinek, nem feleltek meg a néphatalomra törő ellenforradalomnak.

Az ellenforradalmi demagógia útszéli rágalmakkal igyekezett befeketíteni a Szovjetunió és Magyarország gazdasági együttműködését, nem riadva vissza a tények meghamisításától sem. Az elmúlt tizenkét év, s talán még inkább a közelmúlt tényei, a Szovjetunió és a szocialista tábor újabb testvéri segítsége azonban meggyőzően bizonyítják, hogy e kapcsolatok fenntartása és erősítése nélkülözhetetlen feltétele függetlenségünk megőrzésének, népünk felemelkedésének.

A magyar—szovjet gazdasági kapcsolatok új tényeinek tárgyalása előtt nem árt röviden áttekinteni e kapcsolatok kialakulásának és fejlődésének jellemző vonásait.

A magyar—szovjet külkereskedelmi együttműködés lényegében a felszabadulás után, az 1945. augusztus 17-én létrejött 22 hónapi időtartamra szóló kereskedelmi egyezménnyel indult meg. Ennek az egyezménynek az alapján 1946-ban 1935-höz képest Magyarország kb. meghússzorozta forgalmát a Szovjetunióval. (1938-ban Magyarország és Szovjetunió között lényegében nem volt áruforgalom.) Az áruforgalom az elmúlt 11 év alatt állandóan emelkedett, és egyre nagyobb súlyt képviselt külkereskedelmünkben, és ezen keresztül hatással volt egész népgazdaságunk fejlődésére. 1956-ban a Szovjetunióból jövő importunk 28,2%-át tette ki az összimportunknak és oda irányuló exportunk 32,2 százalékát tette ki az összexportunknak.

A külkereskedelem áruszerkezete és alakulása

A felszabadulást követő 12 évben népgazdaságunk szerkezete nagymértékben átalakult, kibővültek az ipari termelés méretei, lényegesen emelkedett a belső fogyasztás. Ennek következtében át kellett alakítani külkereskedelmi forgalmunk szerkezetét is. Szükséges megvizsgálni, hogyan alakult a második világháborút megelőző évben Magyarország külkereskedelmi forgalmának áruszerkezete.

1938. (az 1913. évi brüsszeli nemzetközi egyezmény árulajstroma szerinti bontásban)

	Behozatal	Kivitel
	(Százalékos megoszlásban)	
Élőállat	0,1	12,7
Élelmezési cikkek és italok	6,7	44,2
Nyersanyagok vagy egyszerűen elkészített anyagok	52,8	11,9
Gyártmányok	40,4	31,2
	100,0	100,0

Ugyanakkor 1955-ben az áruszerkezet az alábbiak szerint alakult:

1955. (a terv áruszerkezeti csoportosítása szerint)

Gépi felszerelés	15,5	37,0
Anyag	69,3	17,9
Könnyűipar	0,7	14,9
Mezőgazdaság	14,5	30,2
	100,0	100,0

A két táblázat szemléltetően mutatja az elmúlt 12 évben a külkereskedelmi forgalom szerkezetében végbement változást.

Erre az a jellemző, hogy nyersanyag és mezőgazdasági terméket exportáló és késztermékeket importáló országból mindinkább ipari késztermékeket exportáló és ipari alapanyagokat importáló országgá váltunk. Hogy ezt az átalakulást a Szovjetunióval folytatott külkereskedelmünk milyen módon, s milyen mértékben segítette elő, azt jól mutatja a felszabadulás óta eltelt 12 évben a két ország közötti áruforgalom szerkezetének alakulása. (Lásd a túloldali táblázatot.)

Ezek a számok önmagukért beszélnek. Az első pillanatban szembetűnik, hogy az összes behozatal átlagban 85%-a anyagbehozatal. Az összes kivitelnek viszont átlagban több mint 55%-a a gép és gépi berendezés, 20%-a körül könnyűipari késztermék és a mezőgazdaság részesedése a kivitelben alig több mint 10—12%.

A Szovjetunióból származó behozatal több mint 85%-át kitevő anyagbehozatal az évi összes anyagimportunknak 40—45%-át teszi ki, vagyis iparunk nyersanyagellátásában döntő súllyal szerepelnek a Szovjetunióból behozott anyagok. Példaképpen megemlíthetjük, hogy az 1951—55. évek átlagában, amikor a Szovjetunióból származó anyagbehozatal az összimport 81,5%-át tette ki, a teljes anyagimportunknak 30

Áruszerkezet
(Százalékos megoszlásban)

	Gépi berendezések	Nyersanyag	Könnyűipar	Mezőgazdaság	Egyéb
Import:					
1945—1946	—	97,0	—	3,0	—
1947	1,8	93,0	—	5,2	—
1948—1949	16,4	78,6	—	4,0	1,0
1950	13,7	81,3	—	4,5	0,5
1951	15,0	77,1	—	7,0	0,9
1952	19,0	75,0	—	1,6	4,5
1953	20,0	77,4	—	2,2	0,4
1954	9,5	89,2	—	0,9	0,4
1955	11,4	88,0	—	0,1	0,5
Export:					
1945—1946	2,1	17,4	22,5	58,0	—
1947	22,0	28,0	22,0	28,0	—
1948—1949	36,5	11,4	28,1	24,0	—
1950	41,1	21,6	19,3	17,0	1,0
1951	39,7	20,9	20,5	18,4	0,5
1952	46,7	10,9	26,7	15,3	0,4
1953	53,8	10,3	20,1	15,4	0,4
1954	52,0	11,9	22,7	13,4	—
1955	68,7	12,2	7,7	11,2	0,2

százalékát képezte. A kép teljesebb lesz, ha néhány fontos behozatali tételnek az adott cikk összbehozatalában elfoglalt súlyát adatszerűen is megvizsgáljuk.

A Szovjetunióból származó behozatal a teljes behozatal százalékában (1951—55. évek átlagában):

Vasérc	89,5	Szódatermékek	19,5
Kohókoksz	34,8	Anódmassza	59,5
Réz	36,3	Cellulóze	58,0
Ólom	29,4	Gyapot	84,5
		Műgumi	68,0

A fenti adatok világosan mutatják, hogy a szocialista tervgazdálkodás szempontjából a Szovjetunióból származó importnak számunkra döntő jelentősége van. Tervgazdálkodást folytatunk, és így nem tehetjük függővé iparunk anyagellátását a tőkés piacoktól, ezért az elmúlt években arra törekedtünk és a jövőben még jobban törekednünk kell rá, hogy anyagimportunk döntő részét a Szovjetunióból és a népi demokratikus országokból fedezzük. A tőkésországokkal ilyen nagyméretű anyagimportot az adott viszonyok között egyrészt lehetetlen lebonyolítani a szocialista tábor országai felé érvényben levő kiviteli tilalmak miatt, másrészt számunkra különösen nagy nehézséget okozna a szüksé-

ges deviza kitermelése, mert a nyugat-európai kapitalista országok tőlünk főleg csak mezőgazdasági termékeket hajlandók elfogadni. Mezőgazdasági termékeket viszont éppen a megnövekedett belső szükségletek miatt csak korlátozott mértékben exportálhatunk. Ismeretes, hogy nyugaton milyen éles konkurrencia folyik a gépi berendezések eladásáért, és a legtöbb eladó rövid vagy hosszú lejáratú hitelre vállal szállítást. Ezért gépexportunk növelése is igen nagy nehézségekbe ütközik. Bár gépexportunk nehézségekbe ütközik, a gyakorlat azonban azt is megmutatta, hogy fokozatos növelése a tőkésországok felé is lehetséges.

A Szovjetunióba irányuló kivitelünkben a gépexport részesedése évről évre emelkedett, a mezőgazdasági termékeké viszont csökkent. A Szovjetunióba irányuló gépexport egész gépipari kivitelünknek kb. 50—55%-át és a teljes magyar gépipari termelésnek kb. 18%-át tette ki. A Szovjetunió több évre szóló nagy összegű megrendelései tették lehetővé, hogy gépiparunk fejlesztését biztos alapokra helyezzük. Különösen áll ez olyan gépipari ágakra, mint pl. a hajógyártás, szerszámgépgyártás, vasúti gördülőanyag-gyártás, műszergyártás, híradástechnika stb.

A szovjet rendelések a gépiparban, a mennyiségi növekedés mellett, igen komoly hatást gyakoroltak a műszaki haladásra, a munka termelékenységének emelésére. Az a tény, hogy a Szovjetunió ugyanazon típusokból több évre előre megrendelt bizonyos gépipari gyártmányokat, biztosította a sorozatgyártást és ezen keresztül az új technológia bevezetését. Ilyen pl. a hajóiparban a szekciós gyártásra való áttérés és a hajótestek hegesztése szegecselés helyett. Ennek eredményeképpen a hajógyártásban a munka termelékenysége néhány év alatt átlagosan több mint 30%-kal nőtt, és csökkent az önköltség, javult a minőség. Az 1100 t-s tengerjáró hajó gyártási ideje két év alatt 350 napról 240 napra csökkent.

Amint már említettük, a gépexport állandó növekedésével egyidejűleg a Szovjetunió részére szállított mezőgazdasági cikkek részesedése az összkivitelben évről évre csökkent és 1955—1956-ban annak már csak 10—12%-át tette ki. A mezőgazdasági kivitellel kapcsolatban az elmúlt években — de különösen az ellenforradalom idején — nagyon sok valótlanság hangzott el. Hogy a különböző — hol a rosszindulatú, hol a tájékozatlanságból származó — híresztelések mennyire nem fedték az igazságot, arra jellemző a következő: 1955-ben pl., amikor a Szovjetunió felé irányuló összkivitelünknek 11,2%-a volt mezőgazdasági áru, ez a mennyiség az egész 1955-ös mezőgazdasági exportunknak mindössze 10,8%-át tette ki. 1955—1956-ban marhából és marhahúsból a teljes exportra kerülő mennyiség 4,5, sertésből és sertéshúsból 21, baromfiból 5, paradicsompüréből 3,5%-át szállítottuk a Szovjetunióba.

★

A magyar—szovjet külkereskedelmi áruforgalom szerkezetének e rövid áttekintése is mutatja, hogy az számunkra különösen kedvező irányba fejlődött, és végeredményben a szovjet—magyar külkereskedelmi kapcsolatok mindkét félnek kölcsönösen előnyösek. A tények azt mutatják, hogy a Szovjetunióval folytatott külkereskedelmünk nemcsak

a fent részletezett áruszerkezet szempontjából előnyös Magyarország számára.

Az áruszerkezeten kívül feltétlenül ki kell térni — mivel ez is speciálisan külkereskedelmi probléma, s amellyel kapcsolatosan nagy a bizonytalanság — *az árak kérdésére.* A tények alapján le kell szögezni, hogy számunkra sokkal kedvezőbb a szocialista országokkal való kereskedelmi kapcsolat — és ezen belül már volumenénél fogva is a Szovjetunió áll az első helyen —, mint a tőkésországokkal. A Magyarország és Szovjetunió közötti árucsere világpiaci árakon mind az eladás, mind a vásárlás kliringrubel-elszámolással bonyolódik, vagyis abban a rubel—forint árfolyamának nincs semmi szerepe.

Az áraknak konkrét alakulása Magyarország részére az elmúlt években igen kedvező volt. Míg ugyanis a tőkés világpiacon a nyersanyagárak általában felfelé menő irányzatot mutattak, a készáruk árai nem mozdultak vagy kisebb mértékben emelkedtek a nyersanyagokénál, addig a szocialista világpiacon a készáruk és nyersanyagok árszínvonala lényegében változatlan maradt.

Az áruszerkezet és az árszínvonal mellett az ellenforradalmi demagógia talán a legtöbbet a magyar *uránérc kérdésével* foglalkozott és ezzel kapcsolatosan a rágalmak tömkelegét zúdította ránk. Lássuk az igazságot.

1956. március 20-án a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió kormányának megbízottai egyezményt írtak alá a Magyarország területén levő uránérc-lelőhelyek felkutatása és kiaknázása tárgyában. Erre az egyezményre azért volt szükség, mert az uránérc-bányászat rendkívül nagy beruházásokat igényel, amelyet saját erőnkből megoldani nem tudnánk. Az egyezmény értelmében az uránérc kibányászását és feldolgozását magyar vállalat végzi.

Az uránérc-egyezmény értelmében a Szovjetunió a szükséges beruházások nagy részét kamatmentes, hosszú lejáratú hitelként bocsátja rendelkezésünkre. Ezt részben berendezés, részben nyersanyag szállításával teljesíti. A Szovjetunió szállítja a legfontosabb terveket, és szakembereket bocsát a vállalat rendelkezésére. Az egyezmény értelmében a kitermelt uránérc azon részét, amely meghaladja Magyarország szükségletét, a Szovjetunió világpiaci árnál lényegesen magasabb áron veszi meg Magyarországtól. Vagyis a jövőbeni uránérc-exportunk a Szovjetunióba — ez ideig csak igen kis mennyiség mintaként került kiszállításra — nagyon is kedvező feltételekkel, a nemzetközi kereskedelmi feltételekhez képest lényegesen előnyösebb módon és áron kerül majd lebonyolításra.

A felsorolt tények minden szónál meggyőzőbb választ adnak az ellenforradalmi uszítók által kovácsolt és sokszor még jószándékú megtévesztett emberek által is terjesztett rágalmakra, melyek a Szovjetunióval való gazdasági kapcsolatainkra a ráfizetés bélyegét próbálták rásütni, sőt megkísérelték gazdasági nehézségeinkért a felelősséget a kapcsolatok „egyenlőtlenségére" hárítani. A valóság az, hogy azok a gazdasági nehézségek, amelyek különösen 1951—1953. években éleződtek ki, az első ötéves tervben kitűzött célok túlzott felemelésének következményei voltak.

Az ötéves terv felemelésekor nem számoltunk kellőképpen az ország reális lehetőségeivel, ez legfőképpen abban nyilvánult meg, hogy az ipar fejlesztési ütemét és a beruházásokat túlméreteztük. Mindennek az lett a következménye, hogy a nemzeti jövedelem felosztásának arányai eltorzultak (1950—1953 között a nemzeti jövedelem 27 százalékkal, a felhalmozási alap 50 százalékkal, a fogyasztási alap viszont csak 13 százalékkal emelkedett) és a gazdaságban súlyos belső ellentmondások léptek fel.

Ez, valamint a gazdaságpolitikában meglevő más hibák olyan aránytalanságokat szültek, amelyek időleges áthidalása csak az életszínvonal terhére és a külföldi adósságok növelése révén volt elérhető. Kiélezte a nehézségeket, hogy 1952-ben rendkívül alacsony mezőgazdasági termést takarítottunk be, ami nemcsak a lakosság ellátására, hanem külkereskedelmi mérlegünkre is igen terhes következményekkel járt, ugyanakkor a kedvezőtlen viszonyok ellenére arra törekedtünk, hogy teljesítsük az amúgy is túlfeszített beruházási programot. Ebben és nem másban találhatók meg gazdasági nehézségeink okai.

A szovjet—magyar gazdasági kapcsolatok kérdésében az igazság az, hogy a Szovjetunió mindenkor (az említett években is) nagyarányú és önzetlen segítséget adott és ad a Magyar Népköztársaságnak, ami komoly anyagi áldozatokat jelent számára.

Azt mondhatná valaki, ez természetes egy gazdag, nagy és egy kedvezőtlen helyzetben levő kis ország viszonyában. Ismeretes azonban, hogy a tőkésországok egymás közötti és különösen az elmaradt országokkal való kapcsolataiban a gazdasági együttműködést a nagy országok a gyengébb ország kiuzsorázására, politikai engedmények kicsikarására használják fel. A Szovjetunió segítsége Magyarországnak viszont éppen a magyar függetlenség biztosítását teszi lehetővé, és országunk egészséges fejlődésének fontos feltételeit teremti meg. A tőkésországok kereskedelmi kapcsolatait általában az jellemzi, hogy a fejlettebb ország átveszi a kevésbé fejlett ország nyersanyagait és azokért készárukkal fizet. A Szovjetunió—Magyarország közötti áruforgalom szerkezete éppen fordított: Magyarország túlnyomórészt nem nyersanyagokat, hanem ipari készárukat szállít a Szovjetuniónak, s a Szovjetunió Magyarországra irányuló kivitele nagyobb részben ipari nyersanyagokból áll. A Szovjetunió azzal, hogy részünkre túlnyomórészt anyagot szállít és tőlünk gépeket vásárol, baráti segítséget nyújt számunkra, olyan segítséget, amely korántsem olyan mértékben előnyös a Szovjetuniónak, mint Magyarországnak.

A legújabb szovjet gazdasági segítség és ennek hatása a magyar gazdasági életre

Az előzőkben a magyar—szovjet kereskedelmi kapcsolatok 1956-ig terjedő időszakával foglalkoztunk. Most vizsgáljuk meg az újabb tényeket. Ez nemcsak azért lényeges, mert a Szovjetunió 1957-ben minden eddiginél nagyobb arányú segítséget nyújt hazánknak, hanem azért is, mert az 1957. március 28-án befejeződött magyar—szovjet tárgyalás *a két ország gazdasági kapcsolatainak is történelmi jelentőségű állomása.* Nem új jelenség, hogy a Szovjetunió segít országunk gazdasági nehéz-

ségeinek megoldásában. Újszerű azonban a segítség módja. Először is rendkívül sokoldalú, kiterjed a kölcsönös gazdasági kapcsolatoknak úgyszólván minden területére: áruszállításokra, hitelnyújtásra, korábbi tartozások rendezésére, gazdasági és műszaki együttműködésre. Másodszor nemcsak gazdasági helyzetünk jelenlegi nehézségeit veszi számba, hanem jövő fejlődésének feltételeit is.

Hogy világosabbá váljék a létrejött megállapodás nagy jelentősége, néhány szóval ki kell térni az október előtti, illetve az ellenforradalom következtében kialakult gazdasági helyzetre. Mint ismeretes, iparunk termelésének biztosításához nagy mennyiségű nyersanyagot és félkészárut kell külföldről behoznunk. Behozatalunkban az elmúlt években is döntően a szocialista országokra támaszkodtunk, de számos cikket hoztunk be a tőkésországokból is. Ismeretes az is, hogy Magyarország arany- és devizatartalékai rendkívül korlátozottak, nincs számottevő kereskedelmi hajóparkja, nincs jelentős idegenforgalmi vagy egyéb, nem árukivitelből származó devizabevétele, ezért mind az importált áruk ellenértékét, mind az áruforgalmon kívüli kiadások fedezetét exportból kell előteremtenie. Ezek miatt az adottságok miatt országunk gazdaságában a külkereskedelem igen nagy szerepet játszik, és a külkereskedelmi egyensúly megteremtése mindig komoly erőfeszítéseket követelt. Nehézségeinket — amint már említettük — fokozta az ötéves terv túlzott felemelése, amely aránytalanságokat szült a kitűzött célok és a lehetőségek között. A hibák kijavítása azonban kezdetét vette, ismét emelkedett az életszínvonal és a fennálló nehézségek ellenére is fokozatosan javult a külkereskedelmi mérlegünk, és 1955-ben a kivitel már lényegesen meghaladta a behozatalt. Az 1956. évi terv teljesítése ugyancsak kedvező irányban haladt, és minden ok megvolt annak feltételezésére, hogy — az életszínvonal emelésére tett újabb jelentős intézkedések és a beruházások emelkedése mellett is — egyensúlyban levő fizetési mérleggel zárjuk az évet.

Az ellenforradalom azonban meggátolta a terv teljesítését és gazdaságunkat teljesen szétzilálta. Amint ismeretes, az októberi események következtében a népgazdaságot súlyos károk érték, a termelés rendkívül alacsony színvonalra esett vissza. 1956 novemberében a gyáripar termelése az 1949. évi havi átlagnak 70%-a körül mozgott és még 1957 januárjában is csak 74%-a volt az 1956. januári színvonalnak. A széntermelés az 1956. III. negyedév havi 2 millió t átlagáról novemberben 250 ezer t-ra esett vissza és még 1957 januárjában is csak 1,2 millió t volt.

Ugyanakkor, amikor az ellenforradalom által szított sztrájkok, majd a súlyos energiahiány miatt az alapvető iparágakban a termelés gyakorlatilag szünetelt, a lakosság vásárlóereje és így fogyasztása nem csökkent, hanem — a begyűjtési rendszer eltörlése és a kormány által engedélyezett béremelések következtében — emelkedett.

Ehhez járult, hogy sok üzemben önkényesen túllépték a béremelés megengedett kereteit, a lakosság nem tett eleget adófizetési kötelezettségeinek, és a vállalati pénzügyi fegyelem is általánosan és nagymértékben fellazult. Ilyen körülmények között a termelés és fogyasztás egyensúlya teljesen megbomlott, gazdasági életünk nagyon súlyos helyzetbe került. Világossá vált, hogy az elszenvedett károk helyrehozása, a népgazdasági egyensúly megteremtése meghaladja erőinket, és az a veszély fenyegetett, hogy tömeges munkanélküliség, infláció lép fel.

Ebben a nehéz helyzetben siettek segítségünkre a szocialista országok. Amint az a márciusi magyar—szovjet kormányközi tárgyalásokról kiadott nyilatkozatból is kitűnik, a legnagyobb gazdasági segítséget a Szovjetunió nyújtja Magyarországnak.

Mint ismeretes, a szovjet kormány 1957. évben több mint 1 milliárd rubel értékű árut szállít Magyarországnak, ebből mintegy 635 millió rubel értékű árut hitelben. Ezenkívül a Szovjetunió 240 millió rubel értékű, azaz 60 millió dollár szabad-devizát bocsát ez évben Magyarország rendelkezésére, ugyancsak igen kedvező, hosszú lejáratú hitel formájában. Mind az áruhitel, mind a devizahitel igénybevétele 1957-ben történik. A visszafizetés 1961-től tíz év alatt évi 2% kamattal lett előirányozva. Ez tehát annyit jelent, hogy a felvétel időpontjától 13 év telik el, amíg a visszafizetést — éspedig magyar áruban — teljesíteni fogjuk.

Az ilyen jellegű hitelnyújtás igen előnyös voltát akkor látjuk, ha összehasonlítjuk a tőkés piacokon elérhető hitelfeltételekkel. Ott általában fél évtől egy évig terjedő hitelt tudunk igénybe venni és a kamat, valamint egyéb költségek 6—10%-ot tesznek ki évente.

A moszkvai tárgyalások során az ismertetett segítségen túlmenően szovjet részről egyéb segítségben is részesült Magyarország. A Szovjetunió elengedte Magyarország mintegy 1 milliárd Ft-os tartozását, amit a volt német vagyon és a volt magyar—szovjet vegyestársaságok szovjet részesedésének Magyarország részére történt átengedéséért kellett volna megfizetni. Mint ismeretes, a Szovjetunió kormánya korábban már 1 milliárd forintot elengedett a vételárból, vagyis a most elengedett több mint 1 milliárd forint összeggel együtt a vételár 55%-át engedte el. Ezenkívül a Szovjetunió haladékot adott korábbról fennálló több mint 150 millió rubelt kitevő tartozásunk megfizetésére.

Végül megállapodás jött létre abban a kérdésben, hogy a fuvardíjakkal, utazási költségekkel és egyéb — nem kereskedelmi jellegű — kiadásokkal kapcsolatos elszámolásokat a két ország 1950. évig visszamenőleg újból átvizsgálja, és azokat a korábban érvényes 1 rubel = 2,93 Ft átszámítás helyett 1 rubel = 1,60 Ft alapon számolja át.

A Szovjetunió által nyújtott segítség — amellett, hogy összegében is igen nagy — Magyarország szempontjából különös jelentőséggel bír azért is, mert az áruhitel keretében szállított áruk — ugyanúgy, mint az egyidejűleg aláírt 1957. évi árucsereforgalmi megállapodás keretén belül szállított áruk — nélkülözhetetlenek a magyar népgazdaság számára és közöttük számos olyan van, melyeket tőkésországokból egyáltalán nem, vagy csak olyan nyugati devizáért lehet beszerezni, amelyekkel mi nem rendelkezünk, és aminek megszerzése a rendelkezésre álló magyar exportkeret alapján nem is lehetséges. Így pl. a Szovjetunió nagy mennyiségű rezet, nikkelt, nikkel hengereltárut, platinát és egyéb — nyugati országokból egyáltalán nem beszerezhető — árut szállít, továbbá nyersvasat, hengerelt árut, kőszenet, kohászati kokszot, bányafát, alumíniumot, különböző ötvöző anyagokat, gumit, rézgálicot és nem utolsósorban búzát és takarmánygabonát, aminek beszerzése csak ún. kemény devizáért, tehát dollárért, fontért vagy ezekkel egyenértékű más devizáért lehetséges.

A Szovjetunió 1957. évben a fentebb már említett, összesen több mint egy milliárd rubel kb. 75%-áért nyersanyagot és félkészárut és kb. 19,5%-áért mezőgazdasági termékeket szállít Magyarországnak. A Szovjetunióból származó teljes importnak 94,5%-a tehát nyersanyag és félkészáru és mezőgazdasági termék. Az idei évben behozatalra kerülő nyersanyag és félkészáru kb. 80%-kal több, mint az 1956. évben a Szovjetunióból importált nyersanyag és félkészáruk mennyisége.

Alapjában véve a Szovjetunió áruszállításai teszik csak lehetővé, hogy megoldjuk iparunk nyersanyagellátását, és az I. negyedévben bekövetkezett kiesések ellenére ipari termelésünk színvonala elérje az 1956. évre tervezett szint 87%-át. Különösen nagy segítséget kapunk energiahordozókban, nehézipari alapanyagokban. A szállítandó szén értéke 120 millió rubel, az olajé közel 75 millió rubel, a kettő együtt az évi összes fűtőanyagszükségletünknek (kalóriában számítva) durván 10 százalékát fedezi. A szállítandó réz mennyisége az évi importszükségletünknek mintegy 80%-a. Alumíniumból az energiahiány miatt előálló termeléskiesés pótlására annyit kapunk, amennyi ez évi termelésünk kb. 40%-ának felel meg. A szovjet szállítások biztosítják vaskohászatunk anyagellátásának szilárd alapját: a szükséges importvasérc mennyiségének 100%-át, a koksz importszükségletének közel 50%-át. A nyersvasszállítás acéltermelésünk, a hengereltáru-szállítás gépiparunk anyagellátását teszi lehetővé.

Tudott dolog, hogy évek óta kenyérgabona- és takarmányhiánnyal küzdöttünk, és ezért már korábban is nagy mennyiségben importáltunk tőkésországokból gabonát. 1956-ban a termés kenyérgabonából kedvezőtlen volt, ennek következtében 1957-re is jelentős hiány állt elő. Ezért különösen nagy segítséget jelent számunkra, hogy a Szovjetunió 1957-ben 450 000 t búzát — ami a nem önellátó lakosság kenyérszükségletének közel 40%-át fedezi — és 200 000 t takarmányt szállít Magyarországnak. Ez utóbbi az ez évre tervezett (állami kereskedelmen keresztül történő) sertéshús-ellátás 30—38%-ának megfelelő számú sertés felhizlalására elégséges. A gabona- és takarmánybehozatal együttes értéke kb. 200 millió rubel, a kapott áruhitelnek mintegy 30%-a. Nem elhanyagolható az sem, hogy a lakosság áruellátását közvetlenül szolgáló közszükségleti cikkek importja is mintegy 60%-kal emelkedik a tavalyihoz viszonyítva.

Magyarország a behozatal — importhitellel nem fedezett részének — kiegyenlítésére 1957-ben mintegy 380 millió rubel értékű árut fog a Szovjetuniónak szállítani, mintegy 61%-át a tavaly szállított mennyiségnek. Míg tehát az import az elmúlt évinek kb. a kétszeresére emelkedik, az export az elmúlt évinek 60%-ára csökken.

Exportunknak több mint 72%-át gépek és finommechanikai cikkek teszik ki, amelyeknél figyelembe kell venni, hogy ezek között számos olyan típus szerepel, amelyeknek kapitalista piacon történő elhelyezése nagy nehézségekbe ütközik. Mezőgazdasági terméket ebben az évben mindössze 37 millió rubel értékben viszünk ki a behozott több mint 200 millió rubel értékű mezőgazdasági termékkel szemben. Nyersanyagkivitelünk a behozott anyagmennyiség kb. 4%-át teszi ki.

Magyarország behozatala a korábbi években is döntő részben nyersanyagokból és félkészárukból állt, míg kivitelében nagy súllyal szere-

peltek a készáruk. Az idei évben ez — a fentiekből kitűnően — még sokkal fokozottabb mértékben áll fenn. Erre utal az a körülmény is, hogy míg a Szovjetunió 1957. évben több mint 5 millió tonna súlyú árut szállít Magyarországnak, addig a Magyarország által szállított áruk összsúlya 259 000 tonna, vagyis az arány 1 : 20, szemben az előző évi 1 : 5-tel, amikor a kivitel és a behozatal egymást értékben kiegyenlítette. Az ilyen arányok lényegében azt mutatják, hogy a magyar részről szállított áruk munkaigényesek.

*

A moszkvai tárgyalások gazdasági eredménye, a Szovjetunió által nyújtott áruhitel és annak összetétele, lehetővé teszi, hogy népgazdaságunkban 1957-ben egyensúlyt hozzunk létre, biztosítsuk a lakosság ellátásához és az ipar foglalkoztatásához szükséges legdöntőbb cikkeket, mindezt a kapitalista országok közötti viszonylatban elképzelhetetlen kedvező feltételek mellett. Ezenkívül a Szovjetunió Magyarország fennálló tartozásai tekintetében is olyan könnyítéseket tett, amelyek lehetővé teszik, hogy 1957. évben fizetési egyensúlyát biztosítani tudja.

A Szovjetunió és Magyarország között aláírásra került megállapodás gazdasági része irányt mutat a jövőre is. A megállapodásnak két olyan pontja van, amely a jövővel foglalkozik. Az egyik azt rögzíti, hogy 1958—1959. és 1960. évekre vonatkozóan hosszú lejáratú árucsereforgalmi megállapodást fogunk kötni még ez évben. Egy másik pont szerint a Szovjetunió jóindulatúan fogja megvizsgálni Magyarország beruházásaihoz adandó gazdasági és műszaki segítség kérdését. Ez a kérdés néhány hónapon belül ugyancsak tárgyalásra kerül. A hároméves megállapodás azért terjed 1960-ig, mert a szocialista országoknál most futó ötéves tervek egyöntetűen 1960-ban fejeződnek be. Miután a Szovjetunió szerepe Magyarország külkereskedelmében 35—50% között mozog, egy ilyen megállapodás létrehozatala lényegében annyit jelent, hogy jelentősen reálisabbá teszi a perspektivikus tervezést és emellett az a konkrét előnye van, hogy évekre előre biztosítja az ipari termelés alapját képező anyagokat, félkészárukat, és más oldalról pedig — egyes döntő iparágakban — előre biztosítja az export-piacot. A beruházásoknál nyújtandó segítség pedig módot ad arra, hogy tervszerűen folytassuk azokat a fontosabb beruházásainkat, amelyek befejezés előtt állnak, gazdaságosak és tervszerű terhelést biztosítanak tervezőintézeteinknek, építőiparunknak.

A felsorolt tények és adatok korántsem merítik ki azt a sokoldalú támogatást, amit a Szovjetunió nyújt országunknak a szocializmus építéséhez. De már az elmondottakból is kitűnik, hogy a Szovjetunió segítsége hatalmas erőforrást jelent a magyar népgazdaság számára. Amikor ezt megállapítjuk, világosan meg kell mondani azt is, hogy bármilyen nagy külföldi segély mellett is elsősorban országunk saját erőfeszítésére van szükség ahhoz, hogy népgazdaságunkban megteremtsük az egészséges továbbfejlődés alapjait. Tartozunk saját népünknek, de a segítséget nyújtó szocialista államoknak, mindenekelőtt a Szovjetuniónak is azzal, hogy a termelésben és a fogyasztásban, az ország anyagi és pénzeszközeivel való gazdálkodásban szívós, következetes munkával megteremtsük a feltételeket a népgazdaság megszilárdításához. Ezzel biztosítjuk a kapott nagylelkű segítség legjobb hasznosítását.

MÓD ALADÁRNÉ

Az infláció leküzdése — tartalékaink és perspektíváink

Az infláció veszélyének elhárítása, a vásárlóerő és az árualap egyensúlyának biztosítása ez idő szerint egyike legfontosabb feladatainknak. Az infláció elkerüléséhez ismernünk kell a helyzetet, sokoldalúan számba kell venni a lehetőségeket. A Közgazdasági Szemle 1956. évi 11—12. számában megjelent, e kérdéssel foglalkozó tanulmány (Ausch Sándor—Gerő Tamásné: „Az infláció veszélyéről") véleményem szerint figyelemre méltó, bár egynémely állítása vitatható. Ehhez hozzájárulhatott az is, hogy a cikk *viszonylag röviddel október után íródott; az események előrehaladásával, több tényanyag ismeretében, érthetőleg jobban lehet következtetni.* Mondanivalómat részben e cikk némely állításának cáfolataként, részben egy azzal foglalkozó vitacikk kapcsán (Kökény Mihály: „Még egyszer az infláció veszélyéről", Népszabadság, 1957. március 31.), részben pedig a szóban forgó kérdés néhány további oldalának felvázolásaként kívánom összefoglalni.

Csőd felé haladtunk vagy a legjobb úton jártunk?

Egyetértek a Közgazdasági Szemle cikkíróival abban, hogy helyzetünket sem tiszta deflációs politikával, sem széles infláció kibontakoztatásával nem lehetne jól megoldani, hanem jelentős hosszú lejáratú kölcsön igénybevételével együtt bizonyos területeken határozott takarékossági intézkedéseket kell hozni, számolva azzal, hogy ugyanakkor más oldalon átmenetileg ellenkező irányba ható intézkedések sem lesznek elkerülhetők. A különböző eszközök kombinációjára, a sokoldalú és bizonyos mértékig merész intézkedésekre kedvező lehetőséget nyújt gazdasági rendszerünk — a központilag irányított tervgazdaság, a termelőeszközök döntő többségének köztulajdona, az állami kereskedelem és az állami felvásárlás rendkívül széleskörű árszabályozási lehetősége. Amellett, hogy egyetértek e következtetéssel, nem tartom helyesnek a cikk kiindulópontját, gazdasági életünk október előtti helyzetének megítélését. Mivel az infláció leküzdése szempontjából az október előtti helyzet rendkívül lényeges, annak elemzésével valamivel behatóbban kívánok foglalkozni.

A cikk írói úgy látják, hogy népgazdaságunkban október előtt megvoltak azok a tendenciák, amelyek alapvető gazdaságpolitikai változás nélkül néhány év alatt gazdasági csődhöz vezettek volna. A népgazdaság szerkezetében strukturális hiba van, amelynek kiküszöbölése alapvető

gazdaságpolitikai változást kíván meg. Az ésszerűbb gazdaságpolitika és jobb gazdaságvezetési módszerek kialakításának útjából az 1956. október 23-án megkezdődött események hárították el az akadályokat.

Véleményem szerint nem helyes leírása ez gazdaságunknak, a gazdaságpolitikában és a gazdaságvezetésben kívánatos változások körülményeinek. A „csőd" fogalma elválaszthatatlan a tönkremenés, az összeomlás képzeteitől. Táplálni látszik a valóságos nehézségeket szélsőségesen felnagyító hírverést, igazolni látszik azt a felfogást, hogy körülményeink megváltoztatásához robbanásszerű változásra volt szükség, egyszóval — ha akaratlanul is — alátámasztja azt a hangulatot, amely a szocialista rendszer elleni általános támadásnak, nem pedig a szocialista rendszer hibái kijavításának kedvez.

Egy kis szocialista ország gazdasági csődjének feltételezése a 900 milliós béketábor közepén, maga is eléggé elvont dolog. Mint tapasztalhatjuk, a baráti államok rendkívüli méretű nemzetközi segítsége még olyan példátlan nehézségek esetében is átsegít bennünket a legnehezebbjén, mint amit a csaknem negyedéves ipari termeléskiesés és az államhatalom, a rend, a fegyelem országos meglazulása okozott. De mégsem a külső segítség, hanem maga a gazdasági rend jellege akadályozza legfőképp egy szocialista ország gazdasági összeomlását. Mint ezt sajnos a mi példánk bizonyítja, a voluntarista, sok tekintetben antidemokratikus vezetés következtében szocialista rendszerű országban is keletkezhetnek rendkívül súlyos ellentmondások, ezek azonban *nem feloldhatatlan osztályellentétek,* hanem olyanok, amelyeknek feloldása az egész dolgozó nép érdeke. A dolgozó összesség érdekének azonossága óriási erő, mely szívós munka, ész és akarat egyesítését eredményezi. Az összességnek haladásra, felemelkedésre irányuló közös érdeke ad lehetőséget arra, hogy az ellentmondások összeomlásszerű megrázkódtatás nélkül előbb-utóbb megoldásra kerüljenek, tehát, hogy „csődig" ne jusson el a dolog. E lehetőség kihasználását természetesen rendkívüli mértékben hátráltathatja, ha a vezetés különösen el van szakadva a dolgozóktól, ha különösen görcsösen ragaszkodik helytelen politikájához. Mindennek leküzdésére azonban, éppen a fentiek miatt, megvan a lehetőség.

De a katasztrofális megrázkódtatás szemléletével szemben az is helytelen lenne, ha egyszerűen szemet hunynánk a tényleges nehézségek előtt. Pedig ez eléggé általános. Egyebek közt lényegében ez történt a szóban forgó cikkre reflektáló cikkben, a Népszabadság több százezres olvasótáborának nyilvánossága előtt is. Annak bizonyítására, hogy október előtt már a legjobb úton voltunk a hibák kijavításában, leggyakrabban az az érv, hogy 1956 első háromnegyed évében az iparvállalatok teljes termelése több mint nyolc százalékkal meghaladta az előző évit, hogy a termelékenység (az egy munkásra jutó teljes termelés) kerek hat százalékkal magasabb volt, mint egy évvel korábban, hogy az önköltség csökkent a megelőző évihez képest, hogy a munkások és az alkalmazottak reálbére 1956 első felében magasabb volt, mint 1955-ben, hogy megállt az ország eladósodásának folyamata, és hogy 1956 folyamán több, részben az életszínvonal emelését célzó bérügyi, részben racionalizálást szolgáló szervezési intézkedés történt. Kökény Mihály ez érvek közül elsősorban adósságaink alakulását emeli ki.

Helytelen volna lebecsülni az eredményeket. A megelőző időszakban elharapódzott lazaság, kapkodás, alacsony termelési és termelé-

kenységi, valamint megélhetési színvonalhoz képest kétségtelenül a nagyobb rend, a szorosabb vezetés, a kedvezőbb életkörülmények irányába mutató tényezők ezek. Mégis két szempontból is helytelen volna mindezek láttán megnyugvást érezni. Egyrészt az egyes területek jellemzésére kiválasztott, látszólag átfogó, döntő jelentőségű adatok nemritkán annyira globálisak, hogy az egészen belül elfednek olyan „részleteket", amelyek alapvetően megváltoztatják maguknak az összefoglaló adatoknak az értékét is. Másrészt még ezek a nagyon lényeges mutatók sem ölelik fel a valóság legfontosabb összefüggéseit. Hogy önmagában menynyire megtévesztő lehet egy-egy kiragadott, mégoly fontos adat is, azt Kökény Mihály okfejtése alapján szeretném megvilágítani.

Kökény Mihály annak alátámasztására, hogy október előtt a legjobb úton jártunk hibáink kijavításában, és hogy külföldi adósságunk nem indokolható „nagyrészt a hazai adottságaink semmibevételével fejlesztett ipar növekvő nyersanyagimport-szükségletével" (ahogyan ezt a vitatott cikk írja), arra hivatkozik, hogy külföldi adósságaink jelentős része 1953—1954-ben keletkezett. Azt írja továbbá, hogy az eladósodás folyamatát 1955 második felében lényegében sikerült megállítani és 1956 első háromnegyed évében külkereskedelmi egyenlegünk 600 millió Dft többlettel zárult az előző évi 140 millió Dft-os hiánnyal szemben, a negyedik negyedévben pedig, ha semmi sem jött volna közbe, tovább javult volna a helyzet.

Tény, hogy adósságaink legnagyobb arányú növekedése 1954-ben történt. A mellett az általános ok mellett, hogy nem lehetett tovább fenntartani az addigi alacsony életszínvonalat, és saját erőnkből nem futotta az emelésre, az 1954. évi adósságnövekedés oka konkrétan az volt, hogy egyrészt ekkor vette kezdetét a baráti államoktól származó korábbi kölcsönök törlesztése, másrészt pedig, hogy a korábbi éveknél jóval nagyobb volt az anyagbehozatal. Ez az anyagbehozatal az illető évben részben felesleges volt (szükségtelenül növelte az adósságokat), a következő évben viszont ez tette lehetővé az import bizonyos csökkentését és ezáltal az adósságnövekedés lassítását. Ennek a folyamatnak fordítottja következett be 1956-ban, amikor a kedvező külkereskedelmi egyenleg részben azért következett be, mert az anyagbehozatal a szükségesnél kisebb mértékű volt. Emiatt az ipar ellátottsága egy sor anyagból (szénből, fűtőolajból, kohókokszból, piritből stb.) annyira nem volt kielégítő, hogy a termelésben jelentős zökkenők keletkeztek, a forgalomban pedig az ismert korlátozások váltak szükségessé. Az adósságcsökkenésnek ezek a körülményei kevés okot adnak az állandóság érzetére, a tartós megnyugvásra.

Végül hozzátartozik a kép teljességéhez az is, hogy 1956 első háromnegyed évének örvendetes 600 millió Dft-os külkereskedelmi aktívuma több mint 800 milliós mezőgazdasági aktívumból és több mint 200 milliós ipari passzívumból tevődött össze. A különösen kedvező 1955. évi terméseredmények, valamint a kötelező begyűjtés és a feszített felvásárlás révén elért mezőgazdasági aktívum, bár pillanatnyilag jelentős könnyebbséget hozott, érthetőleg nem tekinthető devizahelyzetünk tartós és megalapozott javulásának. Ugyanígy nem volt megnyugtató a külkereskedelmi egyenleg negyedik negyedévre tervezett további javulása sem: 1956 végére a terv az előző évi belföldi szükségletet éppen fedező

termésnél kereken 300 000 tonnával kisebb kenyérgabona-termésből 200 000 tonna kenyérgabona-kivitelt irányzott elő, ami, ha megtörtént volna, 1957 első felében mintegy félmilliárd Dft értékű, előreláthatólag nagyrészt tőkésországoktól származó, az ősszel kivittnél nyilvánvalóan drágább 500 000 tonna kenyérgabona-behozatalt tett volna szükségessé. Hasonló volt a helyzet a cukorral is — az előző évinél kisebb cukorrépa-termésből a terv jelentős cukorkivitelt irányzott elő.

Alig szorul magyarázatra, hogy a részben ilyen eszközökkel elért év végi „kedvező" külkereskedelmi helyzet valójában milyen kedvező lett volna. De még ehhez is hozzá kell tenni valamit. A külkereskedelmi egyenleg nem mutatja devizahelyzetünk egyenlegét, mert ezt a külkereskedelmen kívül más tényezők (árumellékköltségek stb.) is befolyásolják. Mivel 1956 első háromnegyed évében ezeknek az egyéb devizakiadásoknak következtében a negatív egyenleg körülbelül akkora volt, mint magának a külkereskedelemnek a pozitív egyenlege, összes devizatartozásaink ez idő alatt nem csökkentek, hanem lényegében változatlanok maradtak.

De eltekintve attól, hogy a túlságosan összefoglaló adatok, mint a példa bizonyítja, egymagukban nem adnak kielégítő képet a termelés, a termelékenység, az önköltség viszonylag kedvező alakulására való adatok azért sem elégségesek annak bizonyítására, hogy tulajdonképpen már a legjobb úton voltunk, mert lényegében folytattuk azt, amiről 1953-tól kezdve több alkalommal (bár többször ellenkező előjellel) megállapítottuk, hogy lényegbe vágó kérdésekben javításra szorul. 1953 óta a politika és a gazdaságpolitika minden fordulata alkalmával leszögeztük, hogy feltétlenül szükséges az addig elkövetett hibák összefüggő, tudományos elemzése. Mivel ez mindmáig nem történt meg, eleve lehetetlen megállapítanunk, hogy a hibák kijavítása útján alapvető előrehaladás történt. Hozzá kell tenni, hogy nem is volt megfelelő eszközünk helyzetünk marxista elemzésére: árrendszerünk elfedte, hogy a társadalom tagjainak erőfeszítései hol milyen eredménnyel jártak. De ha ezt számszerűen nem is lehet kimutatni, egy sor területen „szabad szemmel" is látható, hogy az áldozatok az elért eredményekhez képest aránytalanul nagyok voltak, azaz ekkora áldozatok árán az eredmények lényegesen nagyobbak lehettek volna.

Néhány területre való utalás hozzásegíthet ennek megértéséhez.

Nem mondhatjuk, hogy a legjobb úton haladtunk, mindaddig, amíg irányító, ösztönző és ellenőrző módszereink miatt sok esetben egyenesen szembeállítottuk egymással a dolgozók összességének érdekét az egyesek közvetlen anyagi érdekeltségével. Nem mondhatjuk, hogy a legjobb úton haladtunk, amíg parasztpolitikánkban a szövetkezeti és az egyénileg gazdálkodó parasztság termelésének irányításában, ösztönzésében olyan eszközökkel dolgoztunk, amelyek következtében a mezőgazdasági termelés lényegében a felszabadulás előtti színvonalon állt, s a szocialista nagyüzemek jó része nem használta ki adott lehetőségeit. Nem mondhatjuk, hogy a legjobb úton haladtunk, amíg az ötéves terv ideje alatt beruházott több mint 67 milliárd forintból az egész ipar beruházásaira kereken 30 milliárd jutott, de az ugyanezen idő alatt üzembe helyezett ipari be-

ruházásokból a gépi (álló alapokat növelő) beruházások, amelyek közvetlenül hatnak a termelékenység növelésére, összesen csak 2,6 milliárdot tettek ki.

Mindez együttvéve előidézte, hogy mialatt a foglalkoztatottság rendkívüli mértékben nőtt, és egyre több munkás dolgozott növekvő teljesítményekkel, mialatt ötéves tervünk során nemzeti jövedelmünk viszonylag igen nagy hányadát vontuk el beruházások céljaira a közvetlen fogyasztás elől, ezek az erőfeszítések nem jártak kellő eredménnyel. A növekvő termelés nem öltött testet az anyagi javak tömegének megfelelő növekedésében, az erőnket felülmúló beruházások nem jártak a termelés megfelelő kiszélesedésével, s mialatt erőltettük a külkereskedelmet, nem vettük észre, hogy a behozatal egyre kevésbé a tényleges belföldi szükségletek közvetlen vagy közvetett jó kielégítését szolgálja, hanem egyre inkább azért importálunk, hogy legyen mit exportálni a további import biztosításához.

A közvetlen gazdasági okok elsősorban azért alakulhattak így, mert hiányzott a szocialista demokrácia szükséges és lehetséges foka — a munkások a gyakorlatban vajmi kevéssé szólhattak bele még saját üzemük irányításába is, a közgazdászok és az ipari, a mezőgazdasági termelés szakemberei a tudomány eszközeivel nem járulhattak hozzá optimálisan a feladatok konkrét kitűzéséhez és megoldásához, a parasztság pedig nem fejezhette ki jogos kifogásait.

A felszabadulás óta gazdaságunk rendkívüli méretekben fejlődött. A korábbi lazaságok után a legutóbbi egy-két év eredményei is kétségtelenek. De ha az előbb elmondottakra gondolunk, akkor azt is látni kell, hogy a javulás csak kisebb-nagyobb *mennyiségi változásnak* tekinthető, jóllehet *a szocialista rendszer által lehetővé tett sokkal nagyobb előnyök kihasználásához* lényegbevágó, minőségi változás szükséges.

Összefoglalva: népgazdaságunk nem haladt csőd felé, de nem haladt a legjobb úton sem. A szocialista rendszerben megvan az objektív és a szubjektív lehetőség az állandó, jelentősen felfelé ívelő fejlődésre. Ezt a lehetőséget azonban, sajnos, nem használtuk ki kellőképpen. S ha azt mondjuk, hogy a katasztrófahangulat terjesztése ugyanolyan veszélyes, mint az indokolalan önmegnyugtatásé, nem is vetjük fel eléggé konkrétan a kérdést. *A kétféle veszély különböző körülmények közt különböző erővel hat.* Az októbert megelőző időben, a helytelen politika következtében megrendült párt- és állami vezetés idején a katasztrófahangulat terjedése volt az elsőrendű veszély, most pedig, amikor az államhatalom és a karhatalom szilárd kézben van, és amikor legégetőbb feladatunk a gazdasági élet valóban egészséges alapra helyezése, s a becsületes, jószándékú dolgozók széles tömegeinek megnyerése, most — úgy vélem — a „legjobb úton haladtunk" hangulat a nagyobb veszély. Ha ugyanis már október előtt a legjobb úton haladtunk, akkor nincs más teendőnk, mint *egyszerűen folytatni* azt, amit 1956. október 23-ig tettünk. Ez pedig nem elég. Nyilvánvalóan legelső feladatunk, hogy legyűrjük azokat a súlyos nehézségeket, amelyek október óta érték gazdaságunkat. De ez csak az első lépés. Rögtön utána felvetődik, hogy másképpen, *jobban kell építenünk a szocializmust, mint eddig.*

A nemzeti jövedelem és a lakosság fogyasztása — a pénz és az áru egyensúlya

A nemzeti jövedelem várható alakulása

Úgy vélem, a múlt megítéléséből ennyi hozzátartozik a jövő helyes értékeléséhez. Abból, hogy a vitatott cikk írói gazdaságunk általános helyzetét, véleményem szerint, túl sötéten ítélik meg, szükségszerűen következik, hogy az inflációt szinte kizárólag a külföldi kölcsön perspektívájában látják elkerülhetőnek, sőt több év távlatában is azt tartják szinte egyedüli gyógyszernek. E tekintetben, véleményem szerint, nem lehet elfogadni a cikk íróinak nézetét. „A külföldi kölcsönt — hangzik véleményük —, amely optimális esetben fedezné ezt a hiányt (a nemzeti jövedelem 1957. évi hiányáról van szó. M. A.-né) lényegében elfogyasztanánk. Ez a kölcsön nem teremtené meg önmaga visszafizetésének, a korábbi adósságok visszafizetésének, az életszínvonal további emelésének feltételeit. Ilyen összegű kölcsön biztosítaná ugyan a népgazdaság fenntartását 1957-ben, de nem biztosítaná fejlesztését, nem hozna lényeges enyhülést 1958-ra és alapvető változást a következő évekre. A tényleges gazdasági kibontakozáshoz, a népgazdaságban rejlő strukturális hiba kiküszöböléséhez akkora összegű külföldi kölcsönre volna szükségünk, amely nemcsak fedezné a minimális beruházással számított 1957. évi nemzeti jövedelemhiányt, hanem amelynek egy részét már befektethetnénk helyesen megválasztott hazai termelési ágak fejlesztésébe, hogy ezáltal jövőre már jóval kisebb összegű kölcsönre szoruljunk, ezután még kisebbre, s hogy végül 2—3 év múlva saját erőnkből megkezdhessük e kölcsön törlesztését, a népgazdaság további fejlesztését, s közben itthon a dolgozó tömegek életszínvonalát is állandóan emelhessük."

Ez a kép nem reális. Bár biztosak lehetünk benne, hogy barátaink nem fogják egyik napról a másikra megvonni segítségüket, s ha kell, az elkövetkező években is támogatni fognak bennünket, de azt nehéz elvárni, hogy a baráti országok, amelyeknek némelyikében talán alacsonyabb a dolgozók életszínvonala, mint a mienk, s amelyeknek saját népeikkel szemben nem kisebb kötelezettségeik vannak, mint nekünk a mienkkel szemben, huzamos ideig, évekig újabb és újabb olyan kölcsönökkel finanszírozzanak bennünket, amelyek elsősorban alkalmasak helyzetünk megváltoztatására. De nem reális a kép azért sem, mert nem számol megfelelően belső erőinkkel sem.

Jelen helyzetünk — s „jelen" alatt az 1957. évet lehet érteni — valamivel tényszerűbb megállapításához a nemzeti jövedelem adataiból kell kiindulni. Erre vonatkozólag természetesen még csak számítások, becslések lehetségesek, azonban egy sor hipotézis felvétele bizonyos nagyságrendi tájékozódást most is lehetővé tesz. A számítások, becslések során az ismert tényekből, a múltra vonatkozólag meglevő adatokból kell kiindulni. Az utolsó rendelkezésre álló adat 1955-re vonatkozik. 1956-ról feltételezhető, hogy mivel az ipar vállalati teljes termelése nem egész 10 százalékkal, a mezőgazdasági termelés pedig ennél valamivel kisebb arányban elmaradt az előző évitől, ugyanakkor az építőipar lényegében ugyanannyi, a kereskedelmi forgalom pedig jóval nagyobb volt, mint 1955-ben, az 1956. évi nemzeti jövedelem mintegy 5—10 százalékkal kevesebb lehet, mint az 1955. évi. Az 1957. évi nemzeti jöve-

delem alakulására vonatkozólag természetesen lehetetlen jóslásokba bocsátkozni. Bizonyos feltételezések azonban mai adottságainkból kiindulva, a valóság többé-kevésbé helyes megközelítésére felvehetők.* Ilyen feltételezések például a következők:

az 1957. évi ipari termelés körülbelül annyi lehet, mint az 1956. évi; (Ezt a feltételezést lehetővé teszi, hogy bár az 1957. évi ipari termelés ezutáni átlagos színvonala feltehetően nem fogja elérni az 1956. évi első háromnegyed év színvonalát, az 1957. első negyedévi termelés viszont jóval nagyobb, mint az 1956. negyedik negyedévi, s ez körülbelül kiegyenlítheti az első háromnegyed évhez képest mutatkozó elmaradást.)

a nagyberuházásokkal kapcsolatos építkezések ugyan csökkennek, de a lakásépítkezést állami és magánerőből növelni szándékozzuk;

a mezőgazdasági termelés legalább olyan vagy jobb lehet, mint 1956-ban. (Ezt alátámasztja, hogy 1956-ban gyenge-közepes termés volt, amihez képest — mérlegelve a begyűjtés eltörlése, az önállóság nagyobb lehetősége, a termelési biztonság megszilárdulása miatt tapasztalható termelési kedv fokozódását is — reálisan feltételezhető valamivel jobb, de legalább olyan jó eredmény, mint tavaly.)

Ezek alapján egészen laza tájékozódás céljára feltételezhető, hogy az 1957. évi nemzeti jövedelem hozzávetőleg annyi lehet, mint az 1956. évi, azaz 5—10 százalékkal kisebb, mint az 1955. évi, körülbelül annyi vagy valamivel több, mint az 1954. évi.

Ugyanígy megközelíthető a nemzeti jövedelmen belül a lakosság fogyasztása is. Erre vonatkozólag ismert támpontok alapján például a következő feltételezések vehetők fel:

A lakosság fogyasztása 1956-ban átlagosan mintegy 6—7 százalékkal volt nagyobb, mint 1955-ben. 1957-re az eddigi intézkedések alapján, előzetes számítás szerint, a lakosság fogyasztásának további körülbelül 7—8 százalékos növekedésével lehet számolni. (Az október utáni fogyasztásnövekedés éves hatása ennél több, de a növekedés egy része 1956. végére esett, így 1957-ben 1956-hoz képest a növekedésnek csak egy része jelentkezik többletként.) Ha még mindezen kívül feltételezzük, hogy a közületi fogyasztás egyrészt a tavalyi és idei takarékossági intézkedések, másrészt amiatt is csökken, mert 1956-ban igen jelentős tételt tett ki az árvíz által okozott károk helyreállítása, akkor ezek a feltételezések együttvéve a következő számokban foglalhatók össze:

	1955. (1955. évi árakon számolva) milliárd Ft	1957.
Nemzeti jövedelem	94,3	85—90
Ebből: lakosság fogyasztása	64,6	74
közületi fogyasztás és szolgáltató vállalatok anyagfogyasztása	8,9	7
Marad álló- és forgóalapok növelésére, és külföldi kötelezettségek teljesítésére	20,8	4—9

Ha ehhez még hozzászámítjuk a baráti államoktól beruházási javakban és fogyasztási cikkekben kapott hitelt (az anyagok itt figyelmen kí-

* A cikk írásakor még nem volt 1957. évi jóváhagyott terv. A készülő terv számai és kiinduló feltételezései, valamint az itt következők közt nem volt lényeges eltérés. (A szerk.)

vül hagyandók, mert ezek a termelés folyamatában felhasználva, a nemzeti jövedelemben már kifejezésre jutnak), akkor hozzávetőleg 7—12 milliárdot tehet ki az 1957. évi nemzeti jövedelemnek a fogyasztást meghaladó része.

Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy ez a számítás nem tekinthető prognózisnak, csupán arra szolgál, hogy megmutassa: bizonyos feltételezések mellett *milyen nagyságrendi eredmények* várhatók. Amennyiben a valóság a feltételezésektől akár kedvező, akár kedvezőtlen irányban eltér, annyiban változik az eredmény is. Az mindenesetre megállapítható, hogy — egyelőre figyelmen kívül hagyva a nemzeti jövedelem konkrét termékösszetételét — e feltételezések alapján a lakosság mai életszínvonala mellett bizonyos lehetőség nyílik a fogyasztáson kívüli szükségletek fedezésére is. Ez *a lehetőség a szükségletekhez képest minimális, éppen ezért mindent meg kell tennünk, hogy a lehető leggyümölcsözőbben használjuk ki ezeket.* Azonban érthető, hogy nagyon meggyorsítaná helyzetünk javítását, ha beruházási célra is kaphatnánk valamennyi hitelt.

A nemzeti jövedelem és a lakosság fogyasztása

Mielőtt rátérnénk annak taglalására, hogy a nemzeti jövedelem keretei között mi a helyzet a nemzeti jövedelem termékösszetétele, közelebbről az árualap és a vásárlóalap egyensúlya területén, érdemes egy kis kitérőt tenni magának a nemzeti jövedelemnek és a lakosság fogyasztásának arányaira, összefüggéseire.

A lakosság egy főre jutó átlagos reáljövedelme 1956 közepén több mint 30 százalékkal volt magasabb az 1949. évinél, ugyanakkor a munkások és az alkalmazottak egy keresőre jutó átlagos reálbére hét év alatt csak mintegy 10 százalékkal nőtt. Emiatt, miután igen nagyok voltak a jövedelemkülönbségek, a lakosság jelentős részének életkörülményei a fenti átlagokat meghaladó módon jóval kedvezőbbek voltak az 1949. évinél, de ugyancsak jelentős volt azoknak a családoknak a száma is, amelyek reáljövedelme valahol az 1949. évi körül mozgott vagy többé-kevésbé elmaradt ettől. Ez utóbbiak érthető és jogos követelése volt, hogy az ő sorsuk is javuljon. Ennek a lehetőségét azonban előbb meg kellett volna teremtenünk — nem felejthetjük el, hogy lehetőségeink nem elég jó kihasználása miatt az addig elért színvonal is együtt járt a külföldi tartozások jelentős növekedésével.

Hogy a lakosság jövedelmének ugrásszerű jelentős növekedése a megfelelő feltételek biztosítása nélkül következett be, az természetesen nem lehet hatástalan a dolgozókra sem. A reális valóság — amely adott esetben a fogyasztási javak hiányában nyilvánul meg és emiatt a pénz elértéktelenedésének veszélyét rejti magában — akár tudomásul vesszük, akár nem, érvényesül. Természetesen fokozza a kedvezőtlen hatásokat, hogy a jövedelemnövekedés nemcsak a növekedés feltételeinek biztosítása nélkül, hanem ellenkezőleg, a termelés egyidejű jelentős csökkenésével párhuzamosan következett be. A nemzeti jövedelem és benne a lakosság fogyasztása a túloldali táblázat szerint változott.

A nemzeti jövedelem, az adott időszakban termelt új érték, az összes szükségletek belső erőből való fedezésének szélső határa — a szükségletek ezt meghaladó része vagy külső erőből nyerhet csak kielégítést,

vagy ilyen lehetőség hiányában kielégítetlen marad. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ha a nemzeti jövedelem globálisan fedezi az összes szükségleteket, akkor ez a különféle formákban megjelenő szükségletek egyenkénti fedezésére is alkalmas. A nemzeti jövedelemnek először is külön-külön fedeznie kell a fogyasztás és a felhalmozás szükségleteit, s e két nagy csoporton belül a termelőeszközöknek és a fogyasztási cik-

Év	Az egy főre jutó nemzeti jövedelem	Az egész lakosság egy főre jutó fogyasztása
	(1949=100)	
1949	100,0	100,0
1950	119,5	105,1
1951	138,6	108,7
1952	134,9	103,5
1953	151,1	105,8
1954	143,3	125,7
1955	154,2	133,0
1957*	170,0	145,0
1957**	142,0	153,0

* Zavartalan termelést, átlagosan évi 5 százalékos emelkedést feltételezve

** A tényleges helyzet szerint (az előző feltételezések alapján)

keknek a legkisebb változatokba menő különbségekig rendeltetés, választék, méret és minőség szerint is meg kell felelniük a szükségleteknek. (A továbbiakban a fogyasztásból csupán a pénz és az áru viszonylatában kielégítendő szükségletek egyensúlyával foglalkozom, mivel az ezenkívüli fogyasztás — a parasztság saját termelésből származó fogyasztása stb. — az infláció kérdését nem érinti.)

A vásárlóalap és az árualap

1956-ban a vásárlóalap és az árualap egyensúlya az október után megnövekedett kereslet, s az ugrásszerűen megnőtt jövedelmek miatt egyrészt a központi árualap készleteinek jelentős csökkenése, másrészt a lakosságnál levő készpénzkészlet nagyarányú növekedése mellett alakult ki. Ez hat az 1957. évi helyzetre is. 1957-re vonatkozólag a vásárlóalap és az árualap alakulására ugyanúgy nem lehet jóslásokba bocsátkozni, mint a nemzeti jövedelem esetében, de erre vonatkozólag is meg lehet kísérelni annak megközelítését, hogy bizonyos feltételezésekkel hogyan alakul a pénz és az áru aránya.

A realitás több-kevesebb reményével feltételezhető, hogy a munkások és az alkalmazottak fizetése az eddig elhatározott béremelési keretek között marad. A parasztság jövedelmének alakulását nehezebb előre megközelíteni. Az azonban feltételezhető, hogy a kötelező begyűjtés eltörlése következtében csak saját szükségleteiket valóban meghaladó feleslegeiket fogják az államnak eladni, ami azonos termést feltételezve

feltehetőleg valamivel kevesebb lesz, mint a korábbi években adminisztratív eszközökkel is biztosított felvásárlás. (A változás feltehetőleg nem lesz egyenletes — a globális, nem túl nagy változáson belül egyes terményekből jelentős is lehet az eladás csökkenése, míg másoké — például a kukoricabeadás megszűnése miatt a hízott sertésé — előreláthatólag nagyobb lesz, mint tavaly.) A parasztság ugyanakkor termékeiért magasabb átlagárakat fog elérni, mint a tavalyi, igen alacsony kötelező beadási árak által befolyásolt termelői átlagár. A magasabb árakból származó többlet jóval nagyobb, mint az eladás némi csökkenésével számításba vehető pénzbevétel-veszteség. (Ez utóbbi egyébként nem jelent egyben jövedelemcsökkenést is, hanem inkább csak a jövedelem formájának változását: a kevesebb árueladás nagyobb sajáttermék-fogyasztásnak és kisebb élelmiszervásárlási kiadásnak felel meg.)

Ezenkívül feltételezve, hogy a magasabb életszínvonal következtében valamivel emelkednek a lakosság szolgáltatásokra (színházra, mozira, utazásra stb.) fordított, tehát árualapot nem igénylő kiadásai, továbbá a parasztság 1957. évi adója nem emelkedik, viszont a tavaly év végén keletkezett hátralékokat legalább részben törleszteni fogják, továbbá feltételezve, hogy a központi árualap cikkeinek fogyasztói árszínvonala lényegében változatlan lesz,* és a tezaurált készpénzkészlet körülbelül az eddigi színvonalon marad, a helyzet hozzávetőleg a következőképpen alakul:

Munkások és alkalmazottak elhatározott béremelkedésének és a begyűjtés eltörlésével kapcsolatos paraszti jövedelem-emelkedésnek megfelelő *nettó* vásárlóalap-növekedés	+ 4,0 milliárd Ft
(Megjegyzendő, hogy ezeknek az intézkedéseknek éves hatása több, mint a kimutatott összeg. Az intézkedések egy része ugyanis már tavaly is érezte hatását, s ezért többletként csak az ezt meghaladó rész jelentkezik.) A rendkívül lecsökkent kereskedelmi készletek feltöltésére további árualap-növelés szükséges. (A megelőző időben felduzzadt készletek csökkenése csak részben, feltételezés szerint kb. felerészben szorul pótlásra. Március végéig már mintegy 2,2 milliárd Ft-tal nőttek a kereskedelmi készletek.)	+ 3,0 milliárd Ft
A közületi fogyasztásnak a központi árualap-készlettel szembeni igénye egyrészt az összes közületi kiadások csökkenése, másrészt a tavalyi árvízkárral kapcsolatos nagy kiadások elmaradása miatt csökken. A csökkenés számítás szerint kb.	— 1,9 milliárd Ft
Összesen:	+ 5,1 milliárd Ft

Ez az összeg azonban nem fejezi ki az egész többletet, amelynek fedezéséről gondoskodnunk kell. Tavaly ugyanis a szükségleteket több

* A cikk a május eleji árrendezés előtt íródott, ezért az itt kimutatott többlet nagyobb, mint amivel ma még számolni kell. (A szerk.)

milliárd erejéig a készletek csökkentése révén elégítettük ki, amire idén nincs lehetőség. Ezt is tekintetbe véve, a tavalyi termelésből vagy behozatalból származó árualaphoz képest, a fentinél jó néhány milliárddal nagyobb a szükséges árualap-többlet, mint 5,1 milliárd Ft. Mivel e többletnek csak egy részét fedezik a baráti országok hiteleiből és adományaiból származó fogyasztási cikkek, egyrészt meg kell feszítenünk minden erőt, hogy termelésünkben minél inkább a szükséges fogyasztási javak termelését fokozzuk, másrészt arra is szükség lesz, hogy az elmúlt évinél jóval nagyobb mértékben igyekezzünk termelési rendeltetésű javakért a külkereskedelmen keresztül fogyasztási cikkeket kapni, amire nemzeti jövedelmünk globális kerete, a korábbi feltételezések szerint megadja a lehetőséget. Bizonyos eredményeket már elértünk a fogyasztási javak termelésének és behozatalának fokozásában, ugyanakkor vannak aggasztó jelenségek is: a termelés egy része nemcsak fogyasztási célra, hanem semmilyen szükséglet kielégítésére nem alkalmas.

Ez a helyzet gazdasági életünk egyik fájó problémáját állítja előtérbe, mégpedig azt, hogy mennyiben felel meg termelésünk a konkrét belső szükségletnek, illetve mennyiben alkalmas a külkereskedelmen keresztül a belföldi szükségletek előnyös kielégítésére. S itt nemcsak arról van szó, hogy hogyan fedezzük az októberi események következtében árualapunkban a vásárlóalaphoz képest keletkezett hiányt, hanem arról is, hogy maga a meglevő fogyasztási alap sem egészében valóságos fedezet. Mivel múltbeli fogyatékosságaink leginkább abban nyilvánultak meg, hogy sokat, egyre többet termeltünk, ugyanakkor jelentős részben nem azt, és nem úgy, ahogy kívánatos lett volna, kétségtelenül van valami helyes mag a vitatott cikk azon megállapításában, hogy „hosszú ideig nem is akarhatjuk egyszerűen ismét elérni a korábbi termelési színvonalat". Ennek ellenére, és ebben egyetértek Kökény Mihállyal, egyedül a negatívummal — alacsonyabb termelési színvonallal — nem jutunk közelebb a probléma megoldásához, és nem intézhetjük el kérdéseinket azzal sem, ha a termelés magasabb színvonalának elérését arra a nyilvánvalóan viszonylag távoli időre halasztjuk, amikor termelési struktúránk a mainál kedvezőbb lesz. Ugyanakkor világosan le kell szögezni, hogy *a korábbi fejlődés legrosszabb tendenciájának folytatása volna, ha azzal nyugtatnánk meg magunkat, hogy a termelés emelkedése automatikusan helyzetünk javulását jelenti.* S ehhez nem elég elhatározni, hogy (mint Kökény Mihály írja) ezentúl „más cikkösszetételben" kell termelnünk, mert ez azt a látszatot kelti, hogy ha igazán elhatározzuk, akkor minden további nélkül biztosítani is tudjuk a „helyes" cikkösszetételt. Mintha eddig nem határoztuk volna el! Az emberek milliófféle szükségletének jó kielégítésére alkalmas termelésnek megvannak a feltételei. S ha ezekre még utalás sem történik — mint például Kökény Mihálynál —, hanem a fő hangsúly, mondhatni, egyedül azon van, hogy minél előbb emelni kell a termelés színvonalát, akkor ez jogosan kelt agodalmat, hiányérzetet az olvasóban.

Felvetődhet ezek után a kérdés: ha egyfelől nem helyeselhető, hogy több évig ne tűzzük ki célul a korábbi termelési színvonal elérését, másfelől nem helyeselhető, hogy lényegtelen fenntartásokkal megelégedve azt tűzzük ki célul, hogy mielőbb érjük el, sőt haladjuk túl az október előtti színvonalat — mi akkor a helyes cél?

Véleményem szerint törekedni kell arra, hogy minél előbb a lehető legmagasabb termelési színvonalat érjük el. Azonban, hogy ez a magas termelési színvonal a szükségletek jó kielégítését biztosítsa, annak igen lényeges, még megteremtendő feltételei vannak. Ezek a feltételek szerintem nem egyedül termelési struktúránk egyébként feltehetőleg szükséges átalakításával azonosak. Nyilvánvalóan szükség lesz sajátos adottságainknak megfelelően egyes termelési ágak gyorsabb fejlesztése mellett más, kevésbé kedvező adottságú iparágak viszonylag lassúbb fejlesztésére — ennek révén idővel jelentősen más szerkezethez jutunk el. Ez azonban nyilvánvalóan nem azt jelenti, hogy — egyes kivételesen kedvezőtlen területek: üzemek, üzemegységek esetétől eltekintve — az újabban felfejlesztett vagy a korábban megvolt iparágak kapacitását általában ne igyekezzünk kihasználni, vagy oly módon igyekezzünk iparunkat gyorsan átállítani, hogy bonyolult, hatalmas termelőeszközök gyártására berendezett nehézipari üzemekben érthetően nagyon drága palacsintasütőt, teaszűrőt vagy rézmozsártörőt gyártsunk. Amellett, hogy természetszerűen igyekeznünk kell a jólét növelése végett a meglevő munkaerőt megfelelően foglalkoztatni és anyagigényes hídszerkezetek helyett munkaigényes finommechanikai cikkeket gyártani vagy kukorica helyett sertést, de még inkább téliszalámit exportálni, pillanatnyilag nem arról van szó, hogy termelőeszköz helyett fogyasztási javakat vagy tegyük fel, pamutszövet helyett rádiókészüléket gyártsunk, hanem mindenekelőtt arról, hogy addig is, amíg adottságainknak jobban megfelelő termelési struktúrát alakítunk ki, a meglevő termelőkapacitás kihasználásával *olyan* termelőeszközt és *olyan* fogyasztási cikket, ezen belül *olyan* pamutszövetet és *olyan* rádiókészüléket gyártsunk, *ami belföldön vagy külföldön tényleges szükségleteket gazdaságos módon, korszerűen képes kielégíteni.* S hogy erre strukturális átalakítás nélkül is van lehetőség, azt bizonyítja nem egy, ma korszerűtlen, rosszul eladható, korábban pedig világpiaci viszonylatban versenyképes termékünk.

Az infláció leküzdésének, életkörülményeink javulásának perspektívái

S ezzel el is érkeztem ahhoz a ponthoz, ahol a szóban forgó cikk legnagyobb fogyatékosságát látom, azt, hogy *adottságainkat lényegében az eddigi keretek között ítéli meg, s nem számol azokkal a lehetőségekkel, amelyek helyzetünk lényegbevágó javítását eredményezhetik.* Ez szükségszerűen vezet a külföldi kölcsön egyoldalú előtérbe állításához, amit — egyetértésben Kökény Mihállyal — alapvetően vitatandónak tartok. Nem kétséges, hogy gazdaságunk fejlesztését szolgáló külföldi kölcsön — ha helyesen használjuk fel — rendkívüli mértékben megkönnyítené helyzetünket. Amit a cikkel kapcsolatban kifogásolni lehet, az az, hogy a kölcsönt szinte egyedüli eszköznek tekinti problémáink megoldására.

Bizonyos analógia fellelhető e tekintetben mai és felszabadulás utáni helyzetünkben. Emlékezetes, hogy annak idején nem kevesen úgy látták, hogy a háború által tönkretett, szétzilált gazdaságú, kifosztott országban csak két dolog közt lehet választani: vagy tetemes újjáépítési kölcsönt veszünk fel, vagy évekig tartó éhségszínvonal, a nadrágszíj szorosra húzása árán állítjuk helyre gazdaságunkat. A párt annak idején

helyesen utasította vissza ezt a perspektívát, s a valóság csattanó cáfolatát is adta ennek a véleménynek.

Az első hároméves terv során a munkások és az alkalmazottak nagy többségének életkörülményei jelentős javulásával párhuzamosan, viszonylag igen alacsony, 1949-es vásárlóértékben kb. 3 milliárd forintot kitevő ipari beruházás révén 1949-re az iparban csaknem 30 százalékkal túlhaladtuk az 1938. évi színvonalat. (Ez természetesen nem volt mind új kapacitás, mert 1938-tól 1942-ig az ipar még jelentősen fejlődött.) Ehhez az eredményhez nagy részben hozzájárult a termelőeszközök államosítása. Marx a kapitalista termelőmód lényegéből folyó pazarlásról A tőke első kötetében azt mondja, hogy „Miközben a tőkés termelőmód valamennyi egyéni vállalkozásban gazdaságosságot kényszerít ki, a verseny anarchikus rendszere a társadalmi termelőeszközök és munkaerő legmértéktelenebb eltékozlását teremti meg." Az államosítás révén a termelőkapacitás közös irányítás alá helyezésével, az üzemek profilozásával, kölcsönös kooperációjuk megszervezésével annak idején aránytalanul kis ráfordítások árán jelentős kapacitástöbbletet tudtunk elérni. Hozzájárult ehhez, hogy a munkásság a jó pénz megteremtése, a termelés emelkedése nyomán érezve sorsának javulását, bízott a szocialista építés eredményében, bízott a párt- és az állami vezetésben, ugyanúgy, mint a parasztság, amely gyarapodva és bizakodva gyorsan pótolta a háború következtében megfogyatkozott állatállományát, fejlesztette termelését. Ez a rendkívül jelentős szubjektív erő nagy segítséget adott a meglevő tartalékok felszínre hozásához.

Tartalékaink most is vannak. A parasztság elégedettsége a begyűjtés eltörlése felett, a növekvő termelési biztonság, a nagyobb önállóság lehetősége, a szövetkezetek nagyobb öntevékenysége országszerte érezteti hatását a mezőgazdasági termelési kedv növekedésében. Az ipari termelés fokozódó üteme, a bányászatban elért kimagasló eredmények arra vallanak, hogy a munkásságban is felülkerekedett a helyzet józan és reális értékelése — a munkásság élni akar, a nagy többség láthatóan tudatában van annak, hogy élni, jól élni csak munka árán, csak erőfeszítések árán lehet.

De objektív tartalékaink is vannak. A hároméves terv idején, a termelőeszközök magántulajdona felszámolásának szakaszán, tartalékaink egyik forrása a tervszerű irányítás megkezdése volt. De ha az addigi rendszerből származó pazarlást ki is küszöböltük, korántsem mondhatjuk, hogy a szocialista rendszer lehetőségeire támaszkodva, legalábbis lényegében, megszüntettünk *mindenfajta* pazarlást. Ellenkezőleg, meg kell állapítani, hogy a szocialista gazdálkodás konkrét megvalósítási formái nálunk a pazarlásnak új, sajátos módjait hozták létre. Olyanokat, amelyek kapitalista rendszerben, ahol a tőkés saját nyeresége növelése érdekében üzemén belül minden eszközzel biztosítja az anyaggal, munkabérrel és általában mindenféle költséggel való legmesszebbmenő takarékosságot, egyszerűen elképzelhetetlenek lennének. A tőkés renddel szemben, amely takarékosságot biztosít üzemi méretekben, s nem tudja elkerülni a pazarlást társadalmi méretekben, mi a szocialista gazdálkodásnak olyan változatát valósítottuk meg, amelyben *nem tudtuk elkerülni a pazarlást üzemi méretekben, s a tervszerű irányítás módszereinek fogyatékosságai miatt nem tudtuk teljesen kihasználni a takarékosság lehetőségeit társadalmi méretekben sem.* Szinte felesleges hangsúlyozni,

hogy ez korántsem jelenti, mintha a kapitalista gazdaság takarékosabb lenne, mint a szocialista. A szocialista rendszer a javak termelésének, elosztásának és felhasználásának a kapitalista rendszerben lehetségesnél elvileg sokkal ésszerűbb, célszerűbb lehetőségét teremti meg. De csak a lehetőségét, s nem lehet nem látni, hogy mi e lehetőségeket csak részben használtuk ki. Nem tudjuk, hogy számszerűen mekkora volt gazdaságunkban a pazarlás. De ha arra gondolunk, hogy ennek a pazarlásnak hányfajta tipikus megjelenési területe volt, hányféle formájának leküzdésére történtek újra és újra mozgósítási kísérletek, hányféle módja háborította fel közvetlen tapasztalatok alapján a munkásokat és a parasztokat, akkor számszerű mérés nélkül is biztosra vehetjük, hogy annak a pazarlásnak, amelyet senki sem akart, amely ellen mindenki harcolt, igen jelentős népgazdasági kárral kellett járnia.

Hogy népgazdasági terveink tartós túlfeszítettsége milyen sokféle vonatkozásban milyen ésszerűtlenségekkel, pazarlással járt, azt nem lehet számszerűen megállapítani, csak gyanítani lehet. Hogy a nem közvetlenül termelőmunkát végzők feltűnően nagy arányszáma mekkora pazarlással járt, azt nem tudjuk. Bár korántsem ez a legsúlyosabb, csak a leginkább érzékelhető — lekicsinyelni sem volna helyes. Hogy mekkora pazarlás az indokolatlanul nagy ráfordítások árán történő termelés, az aránytalanul sokba kerülő, a célnak sokszor nem megfelelő beruházás, a felújítások hiányos végrehajtása, azt megközelíteni sem lehet. Hogy mit jelent sokszor viszonylag kisösszegű beruházások elmaradása, amelyek gyorsan megtérülő korszerűsítéssel, szűk keresztmetszetek feloldásával javítanák, növelnék termelőapparátusunkat, ezt megállapítani nem lehet.

Egy azonban biztos: *ha sikerül a gyakorlatba átültetni, intézményesen biztosítani, amit elvben mindenki elismer, hogy olyan szocialista gazdaságvezetést kell biztosítani, amelyben az egyes emberek érdekeltek a tervszerű, szükségletek kielégítésére alkalmas termelés legésszerűbb, leggazdaságosabb fejlesztésében, amelyben a termeléstől kezdve a forgalmon keresztül a felhasználásig messzemenő takarékosság valósul meg, amely nem megköti, hanem kibontakoztatja a magukért, maguknak dolgozó milliók önálló, tudatos tevékenységét, akkor ez a strukturális átalakítás előtt is, pusztán a meglevő adottságok jó kihasználása révén, viszonylag gyorsan jelentős eredménnyel fog járni.*

Mindezek megvalósítása *intézményes* rendezésre vár. Dolgozóinkban megvan a készség rá, hogy eredményes jó munkát fejtsenek ki. De ehhez nem elegendők a mozgósító felhívások a termelés fokozására, a termelékenység növelésére, a pazarlások kiküszöbölésére, az önköltség csökkentésére. Nem mintha nem lennének mindezeken a területeken rendkívül nagy feladataink, vagy mintha le lehetne becsülni a tömegek tudatos, lelkes tevékenységének jelentőségét. De, hogy a dolgozók lelkesedése és erőfeszítése megfelelő eredménnyel járjon, ahhoz *meg kell teremteni ennek objektív feltételeit is.* A közgazdászokon a sor, hogy kidolgozzák a megfelelő módszereket, az operatív vezetőkön a sor, hogy megfelelő óvatossággal az életbe átplántálják ezeket. Nem kell visszariadnunk attól, hogy eddigi módszereinken, amennyire szükséges, változtassunk. A Szovjetunió, amely összehasonlíthatatlanul nagyobb tapasztalatokkal rendelkezik, most hajt végre még kellően fel sem mér-

hető, minden bizonnyal nagy jelentőségű változásokat gazdasági életének irányítási, tervezési, ellenőrzési módszereiben.

A nálunk szükséges változások kidolgozásához szerencsére nem most kell hozzákezdenünk. A kormány által létesített szakértő bizottságok sora, amelyekben a szocializmus platformján különböző felfogások vannak képviselve, s amelyek gazdaságunk általános kérdéseivel, valamint egyes részterületeinek sajátos problémáival foglalkoznak, nagyban felhasználhatják a hazánkban és úgyszólván az összes szocializmust építő országokban 1953 óta megindult szellemi megélénkülés során felvetődött kritikai gondolatokat. Október előtt a kritika vonatkozásában nálunk sajnálatos módon a negatívumok domináltak. De a negatívumok feltárása — ha nem romboló szándékú, hanem pozitív célú — hozzájárulhat a pozitív megoldás kialakításához: Hogy hogyan nem jó, az nagyon közel visz annak felfedezéséhez, hogyan lenne jobb.

Egyébként az is hozzátartozik az igazsághoz, hogy október előtt a negatívumok mellett kialakulóban voltak igen értékes pozitív elgondolások is, csak nem kaptak megfelelő hangot, nem nyertek megfelelő összefoglalást. Ha nem így lenne, ha most kellene elkezdeni gazdasági életünk egészségesebbé tétele programjának kialakítását, akkor lehetetlen volna, hogy a bizottságok viszonylag rövid idő alatt tegyenek javaslatot a kormánynak. Ha nagy horderejű változások rendszerét „kitalálni" nem is lehet 1—2 hónap alatt, a különféle területeken felvetődött vagy felvetődő, sokszor egymásnak ellentmondó nézetek vitája, a helyes szintézis kialakítása, valamint az egyes területek, problémák megoldásának összehangolása viszonylag gyorsan megtörténhet. Minden okunk megvan rá, hogy bízzunk benne, az ország legjobb szakembereinek bevonásával összeállítandó javaslatok hamarosan elkészülnek, és megfelelő fokozatos gyakorlati átültetésük jelentős javulást fog hozni. Mennél előbb kerül sor erre, annál hamarabb remélhetjük, hogy most már valóban jó úton járunk, annál hamarabb tudjuk baráti kölcsön segítségével, saját erőnkből megteremteni dolgozó népünk felemelkedésének eddiginél jobb alapjait.

SÁGHY VILMOS

A piacszabályozás elvei és gyakorlata

A kötelező beadás megszüntetésének eredményeként többszörösre növekedett a mezőgazdasági termékek szabadpiaci forgalma. A bérből és fizetésből élők élelmiszerellátása, az ipari és az exportszükségletek kielégítése a jövőben sokkal nagyobb mértékben támaszkodik a termelőktől felvásárolt árumennyiségre. Mint ismeretes, a kötelező beadás megszüntetésével egyidejűleg megszűnt több, korábban a mezőgazdasági termékek felhasználását, a mezőgazdasági áruforgalmat szabályozó rendelkezés is (vágási engedélyek, a levágott állatok utáni zsírbeadás, kenyér- és takarmánygabona értékesítési szerződések rendszere, forgalmi és szállítási korlátozások stb.). A kötelező beadás, valamint az említett adminisztratív rendszabályok megszüntetése következtében előállt helyzetben gazdasági életünk egyik alapkérdésévé vált az állam piacszabályozó szerepének érvényesítése.

A piacszabályozás jelentősége

Az állam akkor tölti be piacszabályozó szerepét, ha gazdaságpolitikájának eredményeként a bérből és fizetésből élők a tervezett állami áron megvásárolhatják a legfontosabb élelmiszereket, és ha a mezőgazdasági árszínvonal, illetve a legfontosabb mezőgazdasági termékárak megfelelnek a népgazdasági terv, illetve a mezőgazdaságfejlesztési program célkitűzéseinek. Természetesen az állam piacszabályozó tevékenysége nem terjed ki azonos hatékonysággal az árucsere egész területére. Legszorosabb az állami piacszabályozás az állami üzletekben értékesítésre kerülő legfontosabb élelmiszerek és a fő termékek (kenyérgabona, sertés stb.) esetében. Az árucsere ezen területei a közvetlen állami tervezés körébe tartoznak. A kevésbé fontos termékek árucseréje esetében, valamint a termelők és a fogyasztók közvetlen piaci kapcsolatainál inkább tervszerű befolyásolásról beszélhetünk, amely szintén jelentős eleme a tervgazdálkodásnak.

A legfontosabb élelmiszerek szilárd fogyasztói árának az életszínvonal alakulása szempontjából igen nagy jelentősége van, mivel a bérből és fizetésből élők bruttó jövedelmüknek mintegy 50 százalékát — az átlagosnál kisebb jövedelmű családok még ennél is nagyobb részét — fordítják élelmiszerek vásárlására. Az élelmiszerekre fordított kiadások döntő többsége egynéhány legfontosabb élelmiszerre (kenyérre, lisztre, húsra, zsírra stb.) megy.

1955-ben a bérből és fizetésből élők bruttó jövedelmüknek* 5,6 százalékát kenyér és péksütemény vásárlására, 2,6 százalékát liszt, 11 százalékát húsfélék, 5,6 százalékát zsiradék, 5,8 százalékát tej és tejtermékek vásárlására fordították; ezek együttesen meghaladják bruttó jövedelmüknek több mint 30 százalékát, annak ellenére, hogy nálunk a kenyér- és lisztárak aránytalanul alacsonyak. A legfontosabb élelmiszerek döntő többségét a bérből és fizetésből élők majdnem teljes egészében az állami és a szövetkezeti kereskedelemtől vásárolták meg állami tervárakon. Ezt az alábbi adatok bizonyítják:**

Cikk	Vásárlás állami kiskereskedőtől (százalék)	Vásárlás közvetlen termelőktől (százalék)	Összesen (százalék)
Kenyér, kenyérgabona, liszt	98,3	1,7	100
Hús, baromfi (élő sertéssel együtt)	83,5	16,5	100
Zsír	93,4	6,6	100

A legutóbbi 6 évben a legfontosabb élelmiszerek kiskereskedelmi fogyasztói árai változatlanok voltak, illetve tervszerűen csökkentek. Az árakat még az októberi ellenforradalmi eseményeket követő rendkívüli időkben sem változtattuk meg. Ebben a nehéz időszakban is lehetett élelmiszert kapni a fenti tervárakon. Érdemes ezt összehasonlítani az 1931 és 1938 közti 8 esztendő élelmiszerkiskereskedelmi (fogyasztói) árainak ingadozásával:

	Kenyér félbarna	Finomliszt	Zsír	Sertéshús	Marhahús	Tej	Vaj
1952—1957:							
Legalacsonyabb ár (Ft/kg)	100 (2,80)	100 (4,60)	100 (28,0)	100 (24,85)	100 (17,98)	100 (3,0)	100 (66,0)
Legmagasabb ár (Ft/kg)	107 (3,00)	100 (4,60)	125 (35,0)	106 (26,40)	114 (20,50)	120 (3,60)	100 (66,0)
1931—1938:							
Legalacsonyabb ár (P/kg)	100 (0,27)	100 (0,30)	100 (1,08)	100 (1,20)	100 (1,50)	100 (0,28)	100 (2,10)
Legmagasabb ár (P/kg)	155 (0,42)	146 (0,44)	163 (1,76)	161 (1,94)	158 (2,38)	114 (0,32)	142 (3,0)

Megjegyzem, hogy a bérből és fizetésből élők szükségleteit a legfontosabb élelmiszerekből változatlan, illetve tervszerűen csökkenő áron elégítettük ki olyan körülmények között, amikor a mezőgazdasági termelés eredményei — még a fő termékeket illetően is — nagyon változóak, a bérből és fizetésből élők igényei növekvőek voltak.

* Jövedelemnek tekintendő a teljes munkabéren kívül az egyéb pénz- (például táppénz, családi pótlék, segély, nyeremények, jutalmak, nyugdíj stb.) és természetbeni jövedelem is (háztáji gazdaságból származó fogyasztás értéke, ingyenes munkaruha stb.). A fogyasztási adatokat az 1955. évi háztartási statisztikából vettem.

** A táblázatban közölt adatok az első ötéves terv átlagára vonatkoznak és háztartási statisztikára épülnek, éppen ezért csak a legfőbb arányok megmutatására szolgálnak tájékoztatásul.

Az 1951—1956-ig terjedő időszakban a kenyérgabona- és a takarmánygabona-termelés — ideértve a kukoricát is — az alábbiak szerint alakult (1951 = 100):

Év	Kenyérgabona	Takarmánygabona
1951	100,0	100,0
1952	75,3	51,0
1953	92,1	95,3
1954	72,0	89,0
1955	90,0	105,1

A legfontosabb mezőgazdasági termékek ilyen jelentős termésingadozása ellenére azért tudtunk lényegében változatlan élelmiszer-árszínvonalat tartani, mert ebben az időszakban a fő mezőgazdasági termékek döntő többsége az állam kezében összpontosult úgy, hogy hosszabb időn keresztül lényegében változatlan termelői ár került kifizetésre.*

Mint ismeretes, nálunk a termelők 4—5 év óta előre, még a termelési periódus megkezdése előtt tudták, hogy mit kapnak egy mázsa szabadon átadott kenyérgabonáért, sertésért, takarmánygabonáért, egy liter szabad tejért stb. A fő termékek állami szabadfelvásárlási árai változatlanok voltak, illetve egészen kicsiny ingadozást mutattak. Ugyancsak lényegében változatlanok voltak az utóbbi 3 évben a szerződéssel termelt ipari növények árai is.

A felszabadulás előtt, az 1931—1938 közötti időszakban, a termelői árak is igen nagy határok között ingadoztak. (Túloldali táblázat.)

Az éven belüli áringadozás szintén jelentős volt. Az 1930-as évek elején elég gyakori volt az olyan eset, hogy például a cséplés utáni gabonaárak csupán 60—80 százalékát tették ki a tavaszi gabonaáraknak. Ez az áralakulási tendencia különösen súlyos terhet rótt a szegényparaszti rétegekre, akik pénzszűkében lévén, a cséplés után olcsón értékesítették a gabonát és sokszor arra kényszerültek, hogy tavasszal sokkal drágábban visszavásárolják a falu tehetősebb gazdáitól.

* Felmerül a kérdés, milyen hatása volt nálunk az állami piacszabályozásnak a parasztság helyzetére? Ismeretes, hogy nálunk a szabadárak három-négyszeresét tették ki a kötelező beadás árainak. Ha egy rossz termés eredményeként a mezőgazdasági árutermelés csökkent — miután az árutermelésen belül a kötelező beadás mennyisége változatlan maradt —, csökkentek a termelői átlagárak. A parasztságnak tehát rossz termés esetén vállalnia kellett az árutermelés csökkenéséből adódó teher mellett, az átlagárak csökkenéséből adódó jövedelemkiesést is. Ez a két tehertétel együttesen egy-egy rossz termésű esztendőben nagyon súlyos helyzetet teremtett (például 1952-ben). Az állam piacszabályozó szerepe — ha nincsen kettős árrendszer (beadási és szabadárak), és ha az állam a termelői árakat rugalmas kereskedelmi módszerekkel, a kiskereskedelmi fogyasztói árak által megszabott korlátokon belül igazítja az adott esztendő árutermelésének mennyiségéhez (tehát a kínálathoz) — nem ellentétes a parasztság érdekeivel sem. Ilyen árrendszer, illetve árkialakítási gyakorlat mellett nem kell egy rossz termés minden terhét a parasztságnak vállalnia. Az állami piacszabályozás előnye a parasztság számára kétféle formában jelentkezik. A parasztság kevésbé tehetős rétegei — főleg tavasszal, amikor készleteik fogytán vannak — mezőgazdasági termékeket, illetve élelmiszereket vásárolnak az állami üzletekben és a piacon. Számukra egészen kézenfekvő az állami piacszabályozás előnye. De a parasztság mint eladó számára is igen nagy fontosságú az állam piacszabályozó szerepe. A hosszabb időn keresztül változatlan élelmiszerárak színvonalának megfelelően alakulnak ki a legfontosabb mezőgazdasági termékek szabadpiaci termelői árai is. A piacszabályozás nemcsak a szabadpiaci árak csökkentése irányában hat, hanem úgy is, hogy a szabadpiaci árakat az állami fogyasztói árakhoz igazítja. Ennek eredménye az, hogy a szabadpiaci árak huzamosabb időn át nem lehetnek lényegesen alacsonyabbak az állami kiskereskedelmi fogyasztói árak színvonalánál. Tehát az állam piacszabályozó tevékenysége — a kapitalizmus árbizonytalanságával szemben, amikor néha egy jó termés a kialakuló alacsony árak miatt nagyobb csapás volt, mint egy rossz termés — az eladó paraszt számára előnyös.

	Hízott sertés	Ökör	Búza	Rozs	Árpa	Kukorica
Legalacsonyabb ár	100	100	100	100	100	100
(P/kg, illetve P/q)	(0,77)	(0,49)	(8,0)	(4,73)	(6,44)	(6,67)
Legmagasabb ár	148	196	258	400	266	227
(P/kg, illetve P/q)	(1,14)	(0,96)	(20,62)	(19,04)	(17,16)	(15,15)

A piacszabályozás feltételei

Népgazdaságunkban — a külkereskedelmi forgalomtól eltekintve — az áruforgalom három, minőségileg egymástól különböző csoportra osztható:

1. Állami vállalatok termékeinek „értékesítése" állami vállalatok részére.

2. Állami (termelő és kereskedelmi) vállalatok értékesítése bérből és fizetésből élőknek, termelőszövetkezeti tagoknak, egyéni termelőknek.

3. Termelőszövetkezeti és egyéni gazdaságok termékeinek eladása állami vállalatoknak, bérből és fizetésből élőknek, más szövetkezeti és egyéni gazdaságoknak.

A termelőszövetkezeti és egyéni gazdaságok az egész mezőgazdaság árutermelésének mintegy 85 százalékát adják.

A mezőgazdaság árutermelésének nagyságát — a mezőgazdaság üzemi szerkezetén túlmenően — közvetlenül befolyásolják: *a)* a mezőgazdasági termelés színvonala, *b)* a mezőgazdaság belső szükségletei (háztartási és gazdasági szükségletek), *c)* a tartalékolás mértéke.

Mezőgazdasági termelésünk 1951-ben nagyjából elérte a felszabadulás előtti színvonalat. Bizonyos termelési ágak lemaradtak (például a szarvasmarhatenyésztés), más termelési ágak pedig jelentősen fejlődtek (sertéstenyésztés, ipari növények termelése) a felszabadulás előttihez képest. A legutóbbi 5—6 esztendőben a gépesítés és az állatállomány számbeli gyarapodása folytán a mezőgazdaság termelőerői növekedtek, de a mezőgazdasági termelés legfeljebb csak néhány százalékkal emelkedett. Nem célja ennek a tanulmánynak, hogy a mezőgazdasági termelés nem kielégítő fejlődésének okait részletesen elemezze. Itt csupán arra kívánok rámutatni, hogy mezőgazdaságunk fejlesztésének a jelenlegi alacsony termelési színvonal mellett jelentős termelési tartalékai vannak. Ismeretes, hogy egyes nyugati országok termésátlagai 50—100 százalékkal magasabbak a mieinknél.

A felszabadulás után a parasztság saját termésű cikkfogyasztása jelentősen megnövekedett. Ennek oka elsősorban az, hogy a földosztás eredményeként egyrészt megszűntek az árutermelő nagyüzemek, másrészt pedig többszázezer mezőgazdasági munkás és szegényparaszt fogyasztása lényegesen megnőtt. Ezen túlmenően, miután sem a földvásárlások, sem az egyéb termelőeszközök szaporítása nem kötötte le a parasztság birtokában levő pénzeszközöket, sőt bizonyos időszakokban az elhasznált termelőeszközök pótlása is elmaradt, a termelők fokozták fogyasztásukat saját termékeikből is. Ennek is része van abban, hogy a

mezőgazdasági árutermelés alacsonyabb, mint a felszabadulás előtt. Például 1951-ben, amikor pedig valamivel jobb volt a termés, mint 1938-ban, az árutermelés az 1938. évinek csupán 95 százaléka volt, és csak az 1955-ös esztendőben érte el a 117 százalékot.

Különösen nagy volt a paraszti baromfi-, a tej-, a tejtermék-, valamint a sertéshús- és a zsírfogyasztás növekedése. 1952-ben a parasztság hízott sertés termelése 17 százalékkal több, ugyanakkor a piacra vitt mennyiség némileg kevesebb volt az 1938. évinél.

A tartalékolási és sajátfogyasztási tendencia összefügg a falu iparcikkellátottságával. Ha nem lehet a falun megfelelő mennyiségben és választékban iparcikket vásárolni, akkor a termelők tartalékolási törekvése — olyan termékek esetében, ahol a tartalékolás lehetséges — erősödik, és csökken az áru a piacon.

A mezőgazdasági termékek árucseréjét úgy kell megszerveznünk, hogy a mezőgazdasági termékek árszínvonala — és vele együtt az egész élelmiszerárszínvonal — ne függjön a kereslet és a kínálat spontán alakulásától, mert különben sem a bérből és fizetésből élők, sem a parasztok reáljövedelme nem alakul tervszerűen, és csökken a szocialista államnak a termelőszövetkezeti és egyéni gazdaságok termelését befolyásoló tevékenysége.

Jelenlegi viszonyaink között az áruforgalom széleskörű adminisztratív korlátozása nélkül kell az államnak piacszabályozó tevékenységét folytatnia.

Az állami piacszabályozás módszereit illetően nem lehet olyan sémát felállítani, amely az összes szocialista vagy szocializmust építő országra alkalmazható. A helyes módszereket az adott ország sajátos helyzetének megfelelően kell kialakítani.

A mezőgazdasági termékek, illetve élelmiszerek árszabályozásának egyik döntő feltétele, hogy a legfontosabb mezőgazdasági termékek jelentékeny része a szocialista állam tulajdonába kerüljön. Az állam tulajdonába a termékek a következő forrásokból kerülnek: *a)* az állami szektor termeléséből, *b)* a termelőszövetkezeti és egyéni gazdaságoktól, *c)* importból.

A legfontosabb cikkekből, az 1955. évi tény árumérlegeket alapul véve, valamint a kötelező beadás megszüntetése után az 1957-es tervek szerint a központi készletek fő forrásait a túloldali táblázatok szemléltetik.

Magyarországon a központi szükségletek jelentős részét a termelőszövetkezeti és az egyéni gazdaságok árutermeléséből, kisebb részét importból és az állami gazdaságok termeléséből fedezzük. Ez a sajátosság egyben bizonyos mértékben meghatározza az állami piacszabályozás eszközeit és módszereit is.

Árpolitika és termelésiköltség-vizsgálat

Az állami piacszabályozásnak a kereslet és a kínálat megfelelő alakítására, a tervezett árszínvonalnak — ezen belül a legfontosabb mezőgazdasági termékek konkrét árainak — kialakítására kell irányulnia. Ehhez természetesen előzőleg meg kell határozni a népgazdasági terv céljainak megfelelő mezőgazdasági termékárakat.

A legfontosabb termékek 1955. évi árumérlegének összetétele:

	Kenyérgabona	Árpa	Zab	Kukorica	Sertés	Marha	Tej
FORRÁSOK:							
Nyitókészlet	10,87	4,45	25,25	11,70	1,05	1,46	—
Import	17,82	27,75	—	3,00	9,72[1]	2,08	—
Állami szektor termelése	13,56	9,83	8,54	2,73	30,76	23,41[2]	22,20
Termelőszövetkezetektől és egyéni gazdaságoktól:							
Kötelező beadás (értékesítési szerződés)	45,18	42,29	42,70	73,99	38,39	35,59	32,10
Állami szolgáltatások (természetbeni díj)	11,51	12,78	15,66	0,98	—	—	—
Szerződéses és szabad felvásárlás	1,06	2,90	7,85	7,60	20,08	37,46	45,70
Összesen:	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—
FELHASZNÁLÁS:							
Belföldi felhasználás	68,81	87,63	72,70	45,20	80,43	78,58	100,—[3]
Export	11,98	3,45	0,60	17,63	16,67[4]	20,12[4]	—
Zárókészlet (ÁRHI tartalékkal)	19,21	8,92	26,70	37,17	2,90	1,30	—
Összesen:	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—

A legfontosabb termékek 1957. évi árumérlegének összetétele (terv):

	Kenyérgabona	Árpa	Zab	Kukorica	Sertés	Marha	Tej
FORRÁSOK:							
Nyitókészlet	22,83	4,06	38,43	32,93	0,64	0,37	—
Import	34,40	82,68	—	—	13,65[1]	—	—
Állami szektor termelése	15,45	—	—	—	26,33	24,67[2]	24,00
Termelőszövetkezetektől és egyéni gazdaságoktól:							
Állami szolgáltatások (természetbeni díj)	13,92	6,60	18,32	1,47	—	—	—
Földadó	9,97	2,20	—	—	—	—	—
Szerződéses és szabad felvásárlás	3,43	4,46	43,25	65,60	59,38	74,96	76,00
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
FFLHASZNÁLÁS:							
Belföldi felhasználás	82,15	76,40	62,98	50,15	94,27	70,83	100,0[3]
Export	—	—	0,18	5,88	3,81[4]	21,46[4]	—
Zárókészlet (ÁRHI tartalékkal)	17,85	23,60	36,84	43,97	1,92	7,71	—
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

[1] Zsírimport átszámítva élősertés-súlyra.

[2] Az állami szektor vágómarha-termelésében bentfoglaltatik az úgynevezett közellátási marhahizlalás, melynek alapanyagát az állami vállalatok az egyéni és termelőszövetkezeti gazdaságoktól vásárolják meg.

[3] A belföldi felhasználás tartalmazza azt az ipari feldolgozásra szállított tejmennyiséget is, amelynek végtermékeiből exportra is szállítunk.

[4] Hús- és zsírexport átszámítva élősertés-, illetve vágómarha-súlyra.

Nem kívánom a termelői árak kialakításának minden részkérdését megvilágítani, csupán arról szeretnék szólni, hogy — egyebek között — milyen tényezőket kell mérlegelni a termelői árak tervszerű kialakításánál.

Számításba kell venni elsősorban a *termelési költségeket.* A mezőgazdasági termékek termelési költségeinek értékben (pénzben) kifejezett színvonala nem kis mértékben függvénye az iparcikk-áraknak. Számításaim szerint jelenleg a fő termékek termelésében felhasznált iparcikkek aránya (átlagos agrotechnikát feltételezve) a következő:

	Forint/q			
	Búza	Kukorica	Hízott sertés	Marha
Jelenlegi állami felvásárlási ár: ...	240,0	240,0	1.800,0	1.000,0
Felhasznált iparcikk (termelőeszköz) értéke:	72,28	75,28	478,79	326,75
Iparcikk értékének százalékos részesedése:	30,1	31,4	26,6	32,7

A kalkulációban a ráfordításokkal arányosan várható 10 q-ás búza-, 15 q-ás kukoricahozamot, míg a sertésnél 135 kg, marhánál 400 kg átlagos súlyt vettem alapul.

Az iparcikk-árak tehát — az alapvető tényező: a mezőgazdasági munka termelékenységének és a gazdálkodás belterjességének színvonala mellett — jelentősen befolyásolják a mezőgazdaság termelési költségeit és jövedelmezőségét.

Néhány legfontosabb mezőgazdasági termék és iparcikk árát, az árak egymáshoz való arányát 1939-ben és jelenleg a túloldali táblázat szemlélteti.

A felsorolt iparcikkek ugyan kiragadottak, de mivel a paraszti felhasználásban jelentős súlyuk van, eléggé jellemzőek.*

A termelés céljait szolgáló iparcikkek árai (eltekintve a zsák és — az árváltozás után — a rézgálic, a lókapa árától), általában a termelő számára kedvezőbben alakultak (kisebb mértékben növekedtek), a személyes szükségletek kielégítését célzó iparcikkek árai pedig kedvezőtlenebbül, bár természetesen kivétel itt is van: például a cukor, a kerékpár, a rádió és más egyéb iparcikkek árai sokkal kisebb mértékben növekedtek, mint a mezőgazdasági termékek árai.

A mezőgazdasági termelők tágabb értelemben vett termelési költségei közt fontos helyet foglalnak el a közterhek.

Feltételezhetjük, hogy földadó- és jövedelemadó-rendszerünk — számolva a föld minőségével — az I. sz. különbözeti földjáradékot nagyrészt elvonja a termelőktől.

Nagyok lehetnek persze az eltérések. Például: az adó alapját képező kataszteri tiszta jövedelem nem igazodik pontosan a föld termőképessé-

* A termelés céljait szolgáló iparcikkek egy részének felhasználása természetesen nagy mértékben összefügg nem szorosan gazdasági természetű, illetve politikai tényezőkkel is. Például műtrágyát és rézgálicot bármikor vásárolnak a termelők, a jelenleginél sokkal nagyobb mértékben is. Ugyanakkor mezőgazdasági gépeket már csak akkor vesznek az egyéni gazdaságok, ha termelési biztonságot és gazdaságuk fejlesztésében perspektívát látnak. Például 1948-ban az állami és szövetkezeti kereskedelem útján eladtunk 20 000 darab fogatos ekét, 1952-ben mindössze 2000 darabot, jóllehet az elhasználódás miatt kieső fogatos ekék pótlására körülbelül 30 000 darabot kellett volna ebben az időben a kereskedelemnek forgalomba hoznia.

Megnevezés	Mennyiségi egység	1939. évben P	1957-ben (Ft) árváltozás		Index 1939 = 1 árváltozás	
			előtt	után	előtt	után
Búza	q	18,59	240,0		12,9	
Kukorica	q	15,12	240,0		15,9	
Marha	q	50,00	950,0		19,0	
Hízott sertés	q	91,00	1920,0		21,1	
Tej	100 l	14,00	240,0		17,1	
Tojás	1000 db	60,00	1200,0		20,0	
Eke	db	112,00	890,0	1000,0	7,9	8,9
Vetőgép, 12 soros	db	440,00	4200,0	6300,0	9,5	14,3
Lókapa, 3 vasú	db	54,00	600,0	820,0	11,1	15,2
Szecskavágó	db	108,00	850,0	1200,0	7,9	11,1
Zsák	db	1,70	34,7		20,4	
Szuperfoszfát	q	9,00	63,0		7,0	
Rézgálic	q	66,00	585,0	1500,0	8,9	22,7
Tégla	1000 db	36,00	460,0		12,8	
Fűrészáru (fenyő)	m^3	89,00	2230,0		25,0	
Férficipő	pár	18,50	340,0		18,4	
Konfekcionált gyapjúszövet öltöny	db	75,00	1400,0		18,7	
Cukor	q	106,00	1060,0		10,0	
Kerékpár	db	100,00	980,0	1180,0	9,8	11,8
Mosószappan	q	92,00	2000,0		21,7	
Rádió	db	280,00	1600,0		5,7	

géhez (hiszen tiszta jövedelemről van szó, amely jó 50 évvel ezelőtt került megállapításra és a termőképesség mellett erősen függvénye volt az akkori piaci viszonyoknak). Továbbá: nálunk a legrosszabb és a legjobb minőségű földek terméseredményei között sokkal nagyobb a különbség, mint a minimális és a maximális holdankénti közteher (földadó plusz jövedelemadó) között. A 8—10 holdas birtokkategóriában (megítélésem szerint ez a kategória reprezentálja az egyéni gazdaságoknál alkalmazott átlagos agrotechnikát) a legrosszabb minőségű földek után fizetendő közteher holdanként 220 Ft, a legjobb minőségű földek után pedig 570 Ft. A 350 Ft-os különbség megfelel — 240 Ft-os áron számítva — 146 kg búza értékének. Nyilvánvaló, hogy a legrosszabb és a legjobb földek holdankénti terméseredményei közötti különbség teljesen azonos agrotechnika esetén is rendszerint jóval nagyobb 146 kg búzánál.* Tehát az igen jó földek tulajdonosai I. számú különbözeti földjáradékhoz juthatnak.

A közterhek a kötelező beadás megszüntetésével jelentős mértékben csökkentek. Átlagos minőségű szántóföldjeink egy holdjára jutó közteher ma 355 Ft. A beadási teher holdanként további mintegy 600 Ft-ra rúgott.

Néhány fő termék jelenlegi szabadfelvásárlási árában a közterhek most a túloldali táblázat szerint alakulnak.

* Meg kell jegyezni, hogy a kötelező beadás megszüntetése után e tekintetben új helyzet állott elő. Korábban a 8—10 holdas birtokkategóriában a legrosszabb és a legjobb minőségű földek közterhei közötti különbség — ha a földadón és jövedelemadón kívül a régebben érvényben volt beadási kötelezettség alapján a beadási terhet (a szabadfelvásárlási és a beadási árak különbségét) is számításba vesszük — 740 Ft volt, ami 240 Ft-os búzaárat alapul véve megfelel 308 kg búzának.

	Forint/q		
	Búza	Kukorica	Burgonya
Állami szabadfelvásárlási ár	240,0	240,0	130,0
Közteher	29,94	17,78	5,47
A közteher százalékos aránya.	12,5	7,4	4,2

Búzából 10 q, kukoricából 15 q, burgonyából 65 q/kh átlagtermést vettem alapul. Búzánál és kukoricánál a melléktermékek (szalma, szár) értékére jutó közterheket számításba vettem.

Tehát míg az ipari eredetű termelőeszközfelhasználás aránya a vizsgált termékek árában nagyjából azonos, addig a közterhek részesedése az intenzívebb kultúrák árában lényegesen alacsonyabb, mint a külterjesében. Ennek oka, hogy a közterhek csak a földterület nagyságának és minőségének függvényei, és függetlenek attól, hogy az adott területen a termelő milyen gazdálkodást folytat.

Az eddigi számításokat mindig az egyéni gazdaságoknál alkalmazott átlagos agrotechnikára és átlagos földminőségre vonatkoztattam. A termelőszövetkezeteknek módjukban áll fejlettebb agrotechnikát alkalmazni, nagy mennyiségben egyöntetű minőségű, tehát rentábilisabb termékeket termelni, és így olyan többletjövedelemhez juthatnak, amelyet a mi adórendszerünk nem von el a termelőszövetkezetektől.

A termelési költségek (ráfordítások és kiadások) vizsgálata mellett a mezőgazdasági árak kialakításánál nem tekinthetünk el az *élelmiszer-kiskereskedelmi (fogyasztói) áraktól sem.* A mezőgazdasági árak alakulására döntő befolyást gyakorolnak a legfontosabb élelmiszercikkek (a kenyér, a liszt, a hús, a zsír és a tej) kiskereskedelmi fogyasztói árai. Ezeknek az élelmiszerféleségeknek közös jellemzőjük, hogy: ezeket vagy ezen élelmiszercikkek előállításához szükséges alapanyagot a termelőktől jelenleg bármely fogyasztó szabadon vásárolhatja (vágómarha kivételével); továbbá ezek az élelmiszerek a termelőktől vásárolva közvetlenül fogyaszthatók vagy az alapanyag fogyasztásra alkalmassá tételéhez olyan ipari feldolgozást igényelnek, amit bárkinek módjában áll elvégezni vagy elvégeztetni (sertésvágás és -feldolgozás, vámőröltetés stb.).

Hazánkban a szocialista iparosítás, a bérből és fizetésből élők számának és életszínvonalának emelkedése, a fejlődő úthálózat, a fejlődő közlekedés és a települések sűrűsége miatt olyan értékesítési viszonyok alakultak ki, hogy az összes termelőhelyekről gyorsan és viszonylag kevés költséggel elérhetők a nagy felvevőkapacitású piacok. Tehát a főbb élelmiszercikkeket a bérből és fizetésből élők — az áraktól függően — vagy az állami kiskereskedelemtől, vagy közvetlenül a termelőktől szerzik be.*

Lényegében ez vonatkozik az összes legfontosabb élelmiszerekre és mezőgazdasági termékekre.

* Például a szalonnás sertéshús átlagára az állami kiskereskedelemben 24,85 Ft. Az élő sertés levágásánál előálló vágási veszteséget, valamint az élő állat felvásárlásával, vágásával és elosztásával kapcsolatos költségeket számítva, a fenti hús- és zsírár 17,54 Ft-os élősertés-árnak felel meg. A legutóbbi 1—2 évben, az állami szerződéses és szabadfelvásárlási, valamint a szabadpiaci árak súlyozott átlagát tekintve, valóban ennek megfelelő piaci árak alakultak ki. Előfordult, hogy november, december és január hónapokban a hízott sertések elkészülésének fő időszakában az élő sertések ára az említett 17,54 Ft alá süllyedt, de akkor az élő sertés iránt a fogyasztók részéről olyan nagy kereslet indult meg, hogy a további árcsökkenést megállította.

A kiskereskedelmi fogyasztói élelmiszerárak tehát közvetlenül befolyásolják a búza-, a rozs-, az árpa-, a zab-, a kukorica-, a tej-, a tojás-, a baromfi-, a sertés- és a marhaárakat, s bizonyos vonatkozásban a szálastakarmányfélék árait is. Ennek a befolyásoló tényezőnek azért van igen nagy jelentősége, mert a felsorolt növényféleségeket a szántóterület 77 százalékán termelik, a felsorolt állat- és állati termékféleségek pedig lényegében az állattenyésztés teljes hozamát jelentik. Az itt felsorolt termékeken kívül ez a befolyásoló tényező azután hat a többi, itt fel nem sorolt növényféleségek áraira is, többek között például az ipari növényekére.

A fontosabb mezőgazdasági termékek közül — a magas sertésárak miatt — a legnagyobb jövedelmezőséget a legutóbbi 5—6 évben a kukoricatermelés hozta. Az ipari növények szerződtetésénél alkalmazott kényszerrendszabályokat csak úgy szüntethettük meg, hogy 1954-ben az ipari növények átvételi árait megemeltük, hogy a termelők ezáltal a kukoricatermelés jövedelmezőségének megfelelő színvonalat érjenek el. Ahol ezt nem tettük meg, például a cukorrépánál, ott továbbra is alkalmazni kellett az adminisztratív rendszabályokat.

A termelői árak az előbbiekben kifejtettek miatt tehát — nézetem szerint — nem térhetnek el lényegesen az ipari és kereskedelmi költségekkel csökkentett kiskereskedelmi (fogyasztói) élelmiszeráraktól. Erre csak abban az esetben van lehetőség, ha a fogyasztóknak közvetlen termelőktől történő vásárlásait korlátozzuk. Ilyen korlátozás például a vágási engedélyek rendszere, az állami monopolvásárlások bevezetése (például: vágómarhát jelenleg nálunk csak az állami felvásárlószervek vásárolhatnak), továbbá olyan intézkedések, hogy bizonyos termékeket vasúton, hajón csak az állami szervek szállíthatnak stb.

A termelői árak kialakításakor mérlegelni kell a *világpiaci árak alakulását is.* Különösen fontos ez azoknál a termékeknél, melyekből az árutermelés nagy részét exportáljuk.

A nemzetközi piacon kialakuló árakban kifejeződik az is, hogy a szóban forgó termék előállítása során hogyan alakult a munka termelékenysége nemzetközi méretekben. Ha valamely termék ára jelentősen csökken a nemzetközi piacon, és az árcsökkenés tartós, indokolt megvizsgálni, hogy: *a)* érdemes-e azt a terméket exportcélokra termelni; *b)* esetleg a belföldi ellátást is inkább importra kell-e alapozni; *c)* milyen lehetőségek vannak a termelékenység olyan növelésére, amely versenyképessé tesz bennünket a nemzetközi piacon.

A kapitalizmus viszonyai között, ahol nincs külkereskedelmi monopólium, az értéktörvény — amely nemzetközi méretekben is érvényesül — ezt a folyamatot spontán, automatikusan szabályozza. Nálunk azonban a külkereskedelmi monopólium következtében valamely cikkből a világpiacon mutatkozó nagyobb méretű kereslet vagy kínálat nem hat a hazai piacon kialakult árakra, mert a külkereskedelem árkiegyenlítő tevékenysége ezt megakadályozza. Tehát a mi viszonyaink között a konkrét piaci árak alakulására csak a belső piacon mutatkozó kereslet és kínálat van hatással.

Az eddig elmondottak a mezőgazdasági árak kialakításához csak bizonyos keretet szolgáltatnak. Ezenkívül lehetséges és szükséges, hogy bizonyos termékek árát az értéktől, a fogyasztói áraktól vagy esetleg a nemzetközi áralakulástól függetlenül állapítsuk meg, ha a népgazda-

sági terv fő céljai, a mezőgazdasági üzemi szükségletek, különleges külkereskedelmi szempontok stb. ezt indokolják. Ha például a mezőgazdaságfejlesztési program célul tűzi ki a szarvasmarhatenyésztés fejlesztését, ugyanakkor sertésállományunk mennyiségileg kielégítő színvonalon áll, és itt a minőségi termelésre kell törekedni, akkor a szarvasmarhaárak növelése, a sertésárak csökkentése kívánatos. Ugyanakkor az árakat úgy kell kialakítani, hogy ösztönözzenek jobb minőségű termékek előállítására.

Helytelen kiindulási alapnak tartom, hogy az árak meghatározásánál egyesek csak az önköltségből, mások csak a fogyasztói árakból, megint mások csak a nemzetközi áralakulásból kiindulva kívánják megállapítani a mezőgazdasági árakat. Ezek a módszerek nem vezetnek célhoz.

Milyen közvetlen feladatok állnak előttünk mezőgazdasági árpolitikánkban?

Véleményem szerint — a mezőgazdasági közterhek, a fogyasztási árak és a világpiaci árak relációitól függően — indokoltnak látszik az egész mezőgazdasági árszínvonal csökkentése. Ezt felhasználva, lehetőleg további áremelés nélkül, a népgazdasági szükségleteknek és a mezőgazdasági termelés fejlesztésének a jelenleginél jobban megfelelő árarányokat kell kialakítanunk.

Mint ismeretes, a kötelező beadás megszüntetése után a felvásárlást a kötelező beadás rendszere mellett kialakított állami felvásárlási árakon kezdtük meg. De ha továbbra is ezeken a viszonylag magas árakon vásárolunk fel, akkor vagy a fogyasztói árakat kellene megemelnünk, vagy az államnak az élelmiszerkereskedelemre tekintélyes összegeket kellene ráfizetnie. Például búzáért fizettünk mázsánként 280 Ft-ot, a kenyér és liszt fogyasztói árából visszaszámított maximálisan fizethető felvásárlási ár pedig 253 Ft/q volt.

Természetesen a termelői árakat egyszerűen a fogyasztói árakból visszaszámított árak szintjén sem határozhatjuk meg, mert a fogyasztói árak között is van aránytalanság. Egy alaposabb árrendezés tehát csak úgy képzelhető el, ha a fogyasztói árakat is rendezzük. Ennek most sajnos nincsenek meg a kívánt feltételei. Most az lehet a fő törekvésünk, hogy amennyire a fogyasztói árak (és persze a felvásárlási tervek teljesítése) engedik, csökkentsük a gabonafélék, a kukorica, a hízott sertés, a baromfi árát, és ezzel lényegében az egész mezőgazdasági árszínvonalat, ugyanakkor emeljük a marhaárakat. Ez az árpolitika csökkenti azt a legfőbb aránytalanságot, mely jelenleg a sertés- és a marhaárak közt fennáll, és amely minden mezőgazdasági program végrehajtásának kerékkötője volt a legutóbbi 5—6 esztendőben. Mint ismeretes, ennek az árpolitikának az első lépéseit már megtettük. A gabonafélék és a kukorica árleszállítása részben már megtörtént. Az eddig érkezett hírek arról számolnak be, hogy a termelők az árleszállítást a kötelező beadás megszüntetése után természetesnek tartják.

A főbb termékek piacának szabályozásáról

Az állami piacszabályozás a cikkek jellegétől és népgazdasági jelentőségétől függően az egyes mezőgazdasági termékekre differenciált hatékonysággal terjed ki. Megítélésem szerint ebből a szempontból a mezőgazdasági termékek a következő — nagyjából azonos típusú termékeket magukban foglaló — csoportokba sorolhatók:

1. Baromfi, tojás, gyümölcs-, zöldségfélék és egyebek;
2. Bor;
3. Ipari növények, olajos magvak, gazdasági magvak;
4. Fő termények, állat és állati termékek (kenyérgabona, takarmánygabona, napraforgó, rizs, sertés, marha, tej).

A baromfi, a tojás, a zöldség, a gyümölcsfélék és az egyéb kisebb jelentőségű mezőgazdasági termékek árutermeléséből okvetlenül állami felvásárlás útján kell kielégítenünk az állami ipar, az export, a hadsereg, az állami tartalékolás, az üzemélelmezés stb. szükségleteit. A lakosság közvetlen szükségleteinek kielégítésénél azonban — különösen vidéken — minél nagyobb mértékben a termelők és a fogyasztók közvetlen árukapcsolataira kell építenünk. (Ide értve a szövetkezetek bizományi értékesítését is.)

Az állami felvásárló és elosztó kereskedelem közreműködése a lakosság szükségleteinek kielégítésében ott és olyan mértékben indokolt, ahol és amilyen mértékben a termelők és a fogyasztók közvetlen árukapcsolata a fogyasztás és a termelés helye közötti nagy távolság, illetve egyéb okok miatt nem jöhet létre.

Az első csoportba tartozó termékek áruforgalmában* 1955-ben mintegy 50 százalékkal részesedett az állami és a szövetkezeti kereskedelem (a szervezett piac), felerészét pedig a termelők és a fogyasztók közvetlen árukapcsolatai adták. Miután a termékek évenkénti össztermése igen nagy határok között ingadozhat, az éven belüli és az egyes évek közötti árak is nagyon jelentősen változhatnak. E termékek esetében tehát nem lehet beszélni szilárd, több éven keresztül változatlan árszintről.

Ezek a termékféleségek a termelőszövetkezeti és egyéni gazdaságok összes árutermelésének mintegy 8 százalékát** teszik ki, s a bérből és fizetésből élők összkeresetüknek mintegy 8 százalékát fordítják vásárlásukra. Tehát itt az árak alakulása, a fentiekben vázolt, elég gyakran bekövetkező áringadozás, a kisebb mennyiségek miatt még nem hat jelentősen az egész mezőgazdasági árszínvonalra, a bérből és fizetésből élők életszínvonalának alakulására. Éppen ezért itt a felvásárlási árakat döntően a termés mennyiségének, illetve a kereslet és a kínálat viszonyának megfelelően alakítjuk ki, és ennek megfelelően alakulnak a kiskereskedelmi fogyasztói árak is (mozgó árak). A kiskereskedelmi fogyasztói árak éven belül is többször változhatnak aszerint, hogy az állami és a szövetkezeti felvásárló szervek milyen áron tudnak vásárolni.

Részben a termelés szabályozása, részben a felvásárlás tervszerűsítése céljából e termékekre szállítási szerződéseket kötünk. A szállítási szerződések esetén az átvételi ár a szabadfelvásárlási árhoz igazodik, de valamivel magasabb nála (például mindenkori szabadfelvásárlási ár + 5 százalék).

1955-ben a *bor* árutermelésének több mint 80 százalékát az állam vásárolta fel. A bor felvásárlási árát a jövőben a termés közelebbi ismeretében évente változóan állapítjuk meg. Ennek megfelelően évenként változik a bor fogyasztói ára is. Az összes árutermelésben a bor 4—6 százalékkal részesedik.

Az ipari növények, az olajos magvak és a gazdasági magvak árutermelése a szerződéses termelés útján csaknem teljesen az államhoz kerül (itt a legtöbb cikknél a teljes termelés azonos az árutermeléssel). Az ipari növények feldolgozását ugyanis az állami ipar látja el, a magféleségek pedig egyrészt az állami külkereskedelemhez, másrészt az állami vetőmagtisztító-telepeken keresztül belföldi elosztásra kerülnek. Az ide tartozó növényféleségek a mezőgazdaság összes árutermelésének mintegy 5—6 százalékát teszik ki. E termékek árait az állam előre, még a termelési periódus megkezdése előtt — a legfontosabb mezőgazdasági termékek árszínvonala alapján mutatkozó jövedelmezőséget mérlegelve — úgy határozza meg, hogy a szerződéses termékek az egyéb termékeknél valamivel nagyobb jövedelmezőséget adjanak. A szerződéses termeltetési árak 3 év óta lényegében változatlanok.

A növénytermelési szerződéses rendszert továbbra is fenntartani, illetve fejleszteni kívánatos. A növénytermelési szerződéseknél nemrég rendeztünk néhány régóta fennálló áraránytalanságot. (Például a cukorrépa szerződéses átvételi árát felemeltük.) Álláspontom szerint a jövőben a termelési szerződéseknél a többter-

* Csak a termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok árutermeléséről van szó.
** Az összáru-termelést szabad felvásárlási áron értékelve.

melési prémiumok mai rendszerét felül kellene vizsgálni, mert igen sok visszaélésre adott lehetőséget. A termelési szerződéseknél érdemes lenne megtartani, illetve visszaállítani a hagyományos természetbeni juttatásokat. Felül kell vizsgálnunk azt is, hogy a kötelező beadás megszüntetése, és ezzel együtt a legfontosabb mezőgazdasági termékek korábbi szabadpiaci árszínvonalának csökkkentése, milyen változtatásokat tesz szükségessé a szerződéses termeltetési árakban.

Az árutermékek negyedik csoportjába *a népélelmezés, az export és az állatállomány takarmányozása szempontjából legfontosabb mezőgazdasági termékeket* soroltam. Ezek a termékek teszik ki a mezőgazdasági árutermelésnek mintegy 80 százalékát. A bérből és fizetésből élők bruttó pénzbevételeiknek csaknem 40 százalékát e termékek, illetve az ezen termékekből készült élelmiszerek vásárlására fordítják.

Az állami piacszabályozásnak tehát főképpen ezekre a termékekre kell kiterjedni. Ebből következően e termékek árutermelésének nagyobb részét kell az állam kezében összpontosítani, mint például a gyümölcs- és zöldségfélék esetében. Gyümölcs- és zöldségfélék esetében a kisebb népgazdasági súly és a sajátos jelleg miatt (a gyümölcs- és zöldségfélék könnyen romlanak, a legtöbbet a megtermelés után piacra kell vinni, a termelés volumene csaknem egybeesik az áru kínálatával, tehát nem tartalékolnak spekulációs célból) bátrabban építhetünk a termelők és a fogyasztók közvetlen piaci kapcsolataira.

De a legfontosabb termékeknél arra van szükség, hogy több éven keresztül változatlanok legyenek a termelői árak (vagy legalábbis csak kicsiny határok között ingadozzanak), hogy ezzel megteremtsük a lehetőséget a fogyasztói árak állandó színvonalon tartásához.

Szó volt arról, hogy a különböző termékeknek a piacszabályozás fontosságától, népgazdasági jelentőségétől függően kisebb vagy nagyobb része az állam tulajdonába kerül. Ezek a termékek a szervezett piacon kerülnek értékesítésre, ahol az állam piacszabályozó szerepe teljes mértékben érvényesül, miután itt az állam szabja meg az árakat. Mi a helyzet a szervezetlen piacon, ahol a termelők közvetlen a fogyasztóknak adnak el, vagy közbeékelődik a magánkereskedelem?

Az állam a *szervezetlen piacon* az áralakulást általában nem szabályozza közvetlenül, hanem bizonyos gazdasági eszközökkel befolyásolja. Egyesek szerint a szervezetlen piac befolyásolásának fő feltétele, hogy az egész áruforgalmon belül a szervezett piac arányát növeljük. Ez nem így van.

A szervezett piac arányának növelése az összes áruforgalmon belül önmagában nem elégséges feltétele annak, hogy biztosítsuk az állam intenzív befolyásoló szerepét. Az állam befolyásoló szerepe biztosításának legfontosabb feltétele, hogy a szervezett és a szervezetlen piacon együttesen a lakosság vásárlóerejét lekötni képes árumennyiség legyen. Ha ennek a vásárlóerőnek megfelelő árualap hiányzik, akkor bármilyen nagy részt képvisel az áruforgalomban a szervezett piac, nem képes a szabadpiacra számottevő befolyást gyakorolni.

Ez a szabály fokozottan vonatkozik a legfontosabb, az élelmezés nélkülözhetetlen részét képező és nem helyettesíthető termékekre. Például 1952-ben és 1953-ban az állami kg-onkénti 35 Ft-os zsírárakkal szemben a szabadpiacon 60—65, sőt 80 Ft-os zsírárak is kialakultak. Ennek a magas árnak a fő oka az volt, hogy az összes forgalomba hozott zsírmennyiség kevesebb volt a szükségesnél, ennek folyományaként a szervezetlen piacon az árak emelkedtek.

Egyébként meg kell jegyezni, hogy míg az állami piacszabályozás terén olyan értelemben jelentős eredményeink vannak, hogy a lakosság 80—90 százalékát a legnehezebb időszakokban is elláttuk változatlan árú élelmiszerekkel, addig a szervezetlen piac befolyásolása terén megfelelő készletek hiánya miatt nem érhettünk el kielégítő eredményt.

A szervezetlen piac árai általában 10—40 százalékkal meghaladták az állami szabadfelvásárlási árakat. Ennek fő oka az volt, hogy a rendelkezésre álló árumennyiség kevésnek bizonyult a kereslethez képest. Ezenkívül az említett áralakulás részben a helytelen piacpolitikai módszerekkel is magyarázható (azzal, hogy miután az állam ezekből a főtermékekből — előre meghirdetett áron — a piacon jelentkező minden mennyiséget megvásárolt, és a termelők az állam felé bármikor eladhattak, az állami szabadfelvásárlási árakat minimális áraknak tekinthették, és csak akkor adtak el az államnak, ha a közvetlen fogyasztók nem voltak hajlandók az állami szabadfelvásárlási áraknál többet fizetni).

A piaci manőverezés és az 1957. évi feladatok

Az eddigiek során nálunk a piacszabályozás legfőbb eszközének a kötelező beadás rendszerét tartottuk. Az elmúlt időszakban piacszabályozás szempontjából az állami készletekre támaszkodó piaci manőverezésnek viszonylag kis lehetőségei voltak, egyrészt mert a legfontosabb cikkekből a szabadpiac viszonylag kicsire zsugorodott, másrészt pedig olyan időszakban, amikor a piaci manőverezésre a legnagyobb szükség lett volna, az államnak nem voltak készletei.

A kötelező beadás rendszere mellett az állam adminisztratív intézkedésekkel biztosította a szabad- és szerződéses felvásárlási lehetőségeket is. Itt elsősorban a forgalmi és szállítási korlátozásokat kell megemlíteni, amelyeknek célja az volt, hogy a termelők lehetőleg az államnak értékesítsék eladásra szánt termékeiket. A piacszabályozást erősítette az adórendszer is.

1. A kötelező beadás nagyon fontos, de nem az egyetlen eszköze volt az állami piacszabályozásnak. A kötelező beadást elsősorban a helytelen árrendszer és a vele összefüggő bürokratikus kötöttségek miatt — és nem utolsósorban politikai meggondolások alapján — megszüntettük, mert sok területen akadályozta a mezőgazdasági termelés belterjes irányú fejlesztését. Most tehát meg kell keresnünk azokat az eszközöket, amelyekkel az állam piacszabályozó szerepe a kötelező beadás megszüntetése után érvényesülhet.

E területen nagyon fontos feladatunk, hogy helyesen határozzuk meg a felvásárlásra kerülő mennyiségeket. A piaci árak igazodnak a kereslethez és kínálathoz. Eddigi felvásárlási gyakorlatunkban az egyik fő hiba az volt, hogy a központi ellátás terjedelmét indokolatlanul kiszélesítettük, néha irreálisan magasan terveztük meg az exportot, és ennek eredményeként felvásárló szerveink olyan hatalmas felvásárlási tervekkel jelentkeztek a piacon, amely néha sokszorosa volt az adott időszakban jelentkező kínálatnak. A továbbiakban a központi készletek számára felvásárlásra kerülő mennyiségeket a mezőgazdasági termelés és a szükségletek helyes felmérése alapján kell meghatározni. Jelenlegi helyzetünk alapján felvásárlási terveinket a korábbi évekhez képest csökkenteni kell. Ezt a csökkentést több körülmény teszi lehetővé.

1. A kötelező beadás megszüntetése. Ismeretes az, hogy kötelező beadással a termelőktől sokszor olyan termékeket is elhoztunk, amelyek a termelő saját szükségleteire kellettek volna. Természetszerűleg a termelő a szükségleteiből hiányzó mennyiségeket az állami üzletekből visszavásárolta.*

2. Lehetővé kell tennünk, hogy a termelők és a fogyasztók közvetlen piaci kapcsolatai fejlődjenek, és hogy a földművesszövetkezetek is

* Jó példa erre a következő: Elsőízben 1952-ben mondotta ki egy törvényerejű rendelet, hogy a kenyérgabona-beadást akkor is teljesíteni kell, ha a termelőnek nem marad meg a fejadagja. Ennek eredményeként igaz, hogy növekedett a kenyérgabona-begyűjtés, de ezzel egyidőben 1953-ban a központi készletekből történő kenyérfogyasztás is mintegy 20 százalékkal nagyobb volt az előző évekéhez képest. 1955-ben tovább emelkedett a központi készletekből történő kenyér- és lisztfogyasztás annak ellenére, hogy kiemelkedően jó termést takarítottunk be. Ebben az évben ugyanis bevezettük az úgynevezett értékesítési szerződések rendszerét, melynek során a felesleggel rendelkező termelőktől elhoztuk a fölösleg nagy részét, és így megakadályoztuk, hogy akik eddig nem állami kenyeret, hanem a felesleggel rendelkező termelőktől kenyérgabonát vásároltak, azok továbbra is ezt a gyakorlatot folytathassák. Így ezek a fogyasztók is a központi készletekből vásároltak. Ennek eredményeként a központi készletekből történő fogyasztás további mintegy 10 százalékkal növekedett.

segítsék elő ezeknek a kapcsolatoknak a kialakulását. Ezzel csökken a lakosság vásárlási igénye az állami üzletekben.

3. A mezőgazdasági termékek exportját olyan mennyiségben kívánatos előirányozni, hogy lehetőleg csak a belföldi szükségletek kielégítése után mutatkozó tényleges árufeleslegek kerüljenek kivitelre. Ettől a szabálytól csak különleges külkereskedelmi, pénzügyi stb. okokból térhetünk el. Nagyon gyakori, de kedvezőtlen jelenség volt, hogy az újtermésű kenyérgabonából ősz folyamán jelentős exportot bonyolítottunk le, és más országokból tavasszal kenyérgabonát vásároltunk vissza. Ennek következtében a belföldi piacon egy bizonyos időszakban indokolatlanul nagy kereslet jelentkezett, az árak jelentősen emelkedtek és a tervezett mennyiségeket csak széleskörű adminisztratív intézkedésekkel lehetett felvásárolni.

4. A korábbi években az állami állatállomány túlméretezettsége miatt igen nagy mennyiséget képviselt a takarmánygabona begyűjtése. Ennek nagy részét a kötelező beadás útján szereztük be. 1955-ben például 650 000 tonna takarmánygabonát gyűjtöttünk be. A jövőben célszerű volna az állami állatállomány némi csökkentése, és arra kellene törekedni, hogy az állami szektor az állatállományt minél nagyobb mértékben saját takarmánytermeléséből lássa el.

Döntő kérdés tehát, hogy reálisan mérjük fel az árutermelés nagyságát, a termelők és a fogyasztók egymásközötti áruforgalmát és ehhez mérten alakítsuk ki az állami és szövetkezeti felvásárlás tervszámait. Az eddigiek során a felvásárlási tervek sokszor nem számoltak a lehetőségekkel, hanem egyoldalúan *csak* a szükségletekre épültek. Az elmondottak alapján 1957-ben az előző évek felvásárlási tényszámainál mintegy 25 százalékkal kevesebb mezőgazdasági termék felvásárlását tervezzük.

Ha úgy határoztuk meg az éves felvásárlási tervet, hogy az lehetőséget nyújtson az állami piacszabályozás megvalósításához, az a kérdés, milyen felvásárlási gyakorlatot folytassunk.

Ha a piacszabályozás mechanizmusát közelebbről kívánjuk szemlélni, meg kell vizsgálnunk, hogy az összes szükségletek milyen hányada kerül az állam kezébe a belföldi piaci áralakulástól függetlenül. Eddigi gyakorlatunkban ilyen módon kerültek az állam kezébe az importált termékek és az állami szektor termelésén kívül a kötelező beadás (és értékesítési szerződések) útján begyűjtött termékmennyiségek, továbbá az állami szolgáltatásokért fizetett természetbeni díjak (cséplési díj, malmi- és darálási-vámkeresmény, gépállomási munkadíjak).

A kötelező beadás megszűnt. A természetbeni földadó lényegesen kevesebb, és csak a kenyérgabonára és az árpára terjed ki. Jelenleg a 623. oldalon található táblázatok tanúsága szerint — az összes szükségletekből sokkal nagyobb részt kell szabad- és szerződéses felvásárlások útján kielégítenünk, mint például 1955-ben. Természetesen cikkenként változó a helyzet. A kenyérgabona és az árpa szabadpiaci felvásárlása az összes szükséglethez képest viszonylag kevés. Ennek oka az, hogy egyrészt 1957-re ezekből a termékekből olyan mennyiségű importot terveztünk, amilyen még a felszabadulás óta nem volt, másrészt a földadó a szükségletek egy részét fedezi. Más a helyzet a zab, a kukorica, a sertés, a marha, a tej felvásárlásánál. A sertésszükséglet kb. 60

százalékát, a tejszükséglet 76 százalékát kell szabad, illetve szerződéses felvásárlással kielégíteni. A vágómarha-szükségletnek is igen nagy részét kell szabadfelvásárlással fedezni. Itt azonban az a helyzet, hogy állami felvásárlási monopólium lévén, a kiselejtezett vágómarha mindenképpen az állami felvásárló szervekhez kerül.

A probléma tehát az, hogyan tudjuk ilyen körülmények között a piacot befolyásolni, céljainknak megfelelő árakon vásárolni. Természetesen fontos eszköz az állam kezében az a termékmennyiség, amely a piaci áralakulástól függetlenül továbbra is birtokába jut. A másik nagy előny, hogy a piacon a kereslet döntő hányadát az állam képviseli és az eladásra kínált termékek túlnyomó többségét az állam vásárolja fel.

Ha helyesen manőverezünk a piacon, akkor az árakat szabályozni tudjuk. A helyes manőverezés első kelléke, hogy ne támasszunk a piacon olyan túlkeresletet, mely akadályozza az árak lemorzsolódását, sőt fölöslegesen fel is verheti az árakat. Éves viszonylatban a kérdés megoldódik azzal, hogy reális mértékre csökkentjük a felvásárlási terveket. De azért előfordulhat, hogy bizonyos időszakokban az adott kínálattal szemben lényegesen nagyobb a kereslet, és így az árak emelkednek. Az eddigiek során erre legtöbbször az szorított bennünket, hogy a szükségleteket mindenképpen *folyamatosan* kellett kielégíteni.

Az árszabályozás szempontjából tehát előnyös, ha az állami felvásárló szervek az adott helyzetnek megfelelően fokozhatják vagy csökkenthetik a felvásárlás ütemét. Ilyen manőverezéshez természetesen készletek szükségesek.

Véleményem szerint az államnak állandóan rendelkeznie kell az ország ellátásához szükséges legalább 2 havi kenyérgabona-, takarmánygabona-, hús- és zsírkészlettel. Ha a mindenkori készletek e mennyiségek alá csökkennének, akkor azt még importtal, illetve az export csökkentésével is érdemes lenne pótolni. Az egész piacszabályozás fő feltétele, hogy az állami üzletekben állami terváron állandóan, kielégítő mennyiségben kaphatók legyenek a legfontosabb élelmiszerek. Enélkül állami piacszabályozásról nem beszélhetünk. Ha ez a feltétel hiányzik, akkor a termelők és fogyasztók közötti forgalomban az árak emelkednek, ami akadályozza az állami felvásárló szervek munkáját.

Az állami felvásárló kereskedelemnek az a tevékenysége, hogy — mint a legnagyobb vásárló — visszavonul a piacról, illetve csökkenti a felvásárlás ütemét, s így gyökeresen megváltoztatja a kereslet és a kínálat viszonyát — passzív intervenció.

A passzív intervenció alkalmazásában nagy gyakorlati tapasztalataink természetesen nincsenek, hiszen eddig ennek alkalmazásához nem voltak megfelelő készleteink. 1957. I. negyedévében a szocialista országok nyújtotta segítség eredményeként olyan tartalékaink voltak, amelyeknek birtokában nem kellett erőltetnünk a felvásárlást. Az eredmény abban mutatkozott meg, hogy a nagyméretű gazdasági nehézségek ellenére is csökkentek a szabadpiaci árak. (A terményeknél becslésem szerint mintegy 30 százalékkal.)

Lehetőségünk nyílott arra is, hogy céltudatosan megalkotva az új árpolitika körvonalait, csökkentsük a kenyérgabona és a takarmánygabona árát. A kormány kinyilvánította már azt a szándékát is, hogy a termés közelebbi ismeretében a sertésárakat is csökkenteni kívánja még 1957-ben.

Van a piac befolyásolásának egy olyan formája is, hogy az állam a birtokában levő mezőgazdasági termékekből a *termelői piacon* ad el, tehát bizonyos területeken a kínálatot növeli. Néhány évvel ezelőtt ez a módszer is alkalmazásra került. Miután azonban megfelelő készletekkel nem rendelkeztünk, legtöbbször a forgalomba hozott kismennyiségű mezőgazdasági terméket felvásárolták anélkül, hogy a piacra számottevő befolyásolást gyakorolhattunk volna. Megítélésem szerint a piacszabályozásnak ez a formája nem hozott kielégítő eredményeket, s alkalmazásának a jövőben sem lehetnek széles területei.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ha nem akarunk a piac adminisztratív szabályozásának útjára — mint fő módszerre — rátérni, okvetlenül gondoskodni kell a falusi vásárlóerőnek megfelelő árualapról, mégpedig megfelelő választékban. Erről a kérdésről már szólottam. Nem elegendő még az sem, hogy éves átlagban kielégítő az ellátottság, hanem gondoskodni kell arról, hogy a legfőbb felvásárlási időszakokban, megfelelő területi bontásban álljon rendelkezésre a szóban forgó iparcikkmennyiség.

A paraszti vásárlóerő évközben — az 1957-es tervet alapul véve — negyedévenként a következőképpen oszlik meg: I. negyedév: 22 százalék, II. negyedév 14,8 százalék, III. negyedév 25,5 százalék, IV. negyedév 37,7 százalék.

Ez a negyedéves felosztás jelentősen változhat, ha a termés nem a tervezettnek megfelelően alakul.

Számításaink szerint 1957. I. negyedében csaknem háromnegyed milliárddal több pénzt fizettek ki az állami és szövetkezeti felvásárló szervek mezőgazdasági termékekért, mint 1956. I. negyedévében. A többletkifizetést nagyrészt a kötelező beadás megszüntetése idézte elő.

A parasztságnál jelentkező vásárlóerő árufedezete összértékben (globálisan) jelenleg megvan. Hiány mutatkozik azonban a parasztság által erősen keresett kisgépekben, tetőcserépben, mészben, cementben, kerékpárban, motorkerékpárban, rádióban stb. Ezek általában az ország minden részében hiánycikkek. Ez a hiány, valamint a beadás megszüntetéséből fakadó jelentős paraszti jövedelemnövekedés indokolja, hogy a kormány nemrég felemelte például az eke, a vetőgép, a szecskavágó, a kerékpár árát. Az ipar és a belkereskedelem fontos feladata, hogy különösen a III. és a IV. negyedévre ellássák a falut megfelelő választékú iparcikkel.

A helyesen alkalmazott adópolitika is fontos eszköze a piaci kínálat alakulásának. A felvásárlás sokéves gyakorlata azt mutatja, hogy azokon a területeken, ahol az adófizetés lemaradt, a terméseredményekhez képest is csökkent a mezőgazdasági termékek piaci kínálata.

A tervszerű felvásárlásnak és ezen keresztül az állami piacszabályozásnak nagyon fontos eszközei a terménytszállítási, a hizlalási és a nevelési szerződések. Szállítási szerződéses rendszert kívánunk bevezetni azoknál a terményeknél (például a gabonaféléknél és a bornál), melyeknél a készletgyűjtés biztonsága ezt szükségessé teszi. Az alapelgondolás szerint a lábonálló termésre kötünk szállítási szerződést. A szerződéskötés után a termelő zöldhitelt, esetleg a mindenkori szabadpiaci árra számított bizonyos felárat is kapna. (Ebben az évben, tekintettel arra, hogy közel félmillió holddal kevesebb a kenyérgabona vetésterülete, mint az előző években, ezt a módszert kenyérgabona-felvásárlásnál nem alkal-

mazzuk. A kenyérgabona-árutermelésből felvásárolni tervezett részt a cséplési díj, malmi vám és a természetbeni földadó nagyrészt biztosítja.)

A jelenlegi sertés- és marhahizlalási formákat helyesnek látom alapjaiban változatlanul, a marhahizlalási szerződések körét szélesítve, fenntartani.

A kialakított árak gyakorlati alkalmazásának módjai tekintetében is igen sok a vita. A kérdés az, lehet-e olyan felvásárláspolitikát folytatni, melyben a felvásárlási árak nem rögzítettek, hogy bizonyos határokon belül lehetőségük legyen a felvásárló szerveknek a konkrét árak meghatározására, a termelővel való megállapodásra, és érdekeltek legyenek a felvásárlási árak és költségek csökkentésében.

Nem kétséges az, hogy ezt a kevésbé fontos termékek esetében meg lehet és meg is kell tennünk. De egyelőre nem tehetjük meg, hogy például a búza vagy a sertés ára az állami felvásárló és a termelő közötti alku eredményeként alakuljon ki. Ennek a termelők között rossz hatása lenne. Másrészről viszont kétségtelen, hogy a felvásárlási árak csökkentésének, a piachoz való alkalmazkodásnak ez lenne az egyik fontos feltétele. A kérdés mindenesetre további vizsgálatot érdemel.

Milyen szerep jut a piacszabályozásban az adminisztratív intézkedéseknek; mennyire lesz szabad a termékek értékesítése, illetve felhasználása? Először is: a közvetett jellegű korlátozásokat, egyes termékek feldolgozásának (például a rizshántolásnak, a napraforgó-hántolásnak, az olajütésnek, a szeszfőzésnek, a marha- és a borjúvágásnak) állami monopóliumát, illetve engedélyhez kötését a jövőben is fenn kívánatos tartani. A dohányra és a fűszerpaprikára vonatkozóan továbbra is érvényesek a jelenlegi jövedéki szabályok. Ezek a megkötések egyébként mindig fennáltak.

A természetbeni földadó fizetésének rendszere — főleg kenyérgabonában — a központi készletek gyarapításának, nézetem szerint, továbbra is jelentős forrása lesz.

Ma még nem lehet kielégítő biztonsággal nyilatkozni arról, hogy szükség lesz-e további adminisztratív intézkedésekre. Itt természetesen nem a kötelező beadás bevezetésére gondolok — hiszen álláspontom szerint is, hazánkban a kötelező beadásra csak bizonyos viszonyok között (például háború idején) van szükség —, hanem elsősorban szállítási és forgalmi korlátozásokra. Megítélésem szerint, ha jó piacpolitikát folytatunk, ha a készletek nem csökkennek bizonyos színvonal alá, akkor ezekre az intézkedésekre nem lesz szükség.

Sokan felvetik azt a kérdést, hogy miért nem szabályozzuk a piacot minimális és maximális termelői árak megállapításával. Ezt a módszert az első és a második világháborúban résztvevő legtöbb kapitalista ország gazdaságában alkalmazták a termékmennyiség bizonyos részének beszolgáltatásával és élelmiszer-jegyrendszerrel összekapcsolva. A maximális árakat a jegyrendszerben forgalomba hozott élelmiszerárakkal összhangban állapították meg. Ez a módszer került alkalmazásra nálunk néhány évig még a háború befejezése után is. Minden országban — nálunk is — az volt a jellemző, hogy egyrészt a háborús pusztítások következtében lecsökkent termelés, másrészt a növekvő szükséglet miatt a kereslet néha többszörösen meghaladta a kínálatot. Ennek következtében a termelői piacon és a magánkereskedelemben eltűnt a hivatalos áron kapható áru, és megjelent ugyanaz az áru többszörösre emelt árral a fe-

ketepiacon. A milliónyi egyéni gazdaságot, illetve magánkereskedelmet átfogó ellenőrzést nem lehetett bevezetni, így tömegesen szegték meg a fennálló törvényeket. Álláspontom szerint szocialista gazdaság viszonyai között, ahol állami kereskedelem van, és ahol lehetőség van arra, hogy a mezőgazdasági termékek döntő többsége az állam kezébe kerüljön, ennek a módszernek az alkalmazására nincs szükség.

Az állami piacszabályozás megfelelő módszereinek kialakítása céljából tanulmányozni kell azt is, hogy más országokban hogyan irányítja az állam a mezőgazdasági termékek áruforgalmát. Tudomásunk van arról, hogy egy egész sor kapitalista ország a második világháború után rátért a termelői és fogyasztói árak szabályozásának rendszerére.

Bár a tőkésországokban a piacszabályozás egészen más céllal történik, mint nálunk, ezeket az árszabályozási módszereket is helyes tanulmányozni, mert bizonyos következtetések a mi gazdaságunkra is levonhatók.

Különösen fontos, hogy tanulmányozzuk a piacszabályozás szempontjából is az egyes népi demokráciák gazdaságát. Több népi demokrácia az utóbbi időben jelentős változtatást hajtott végre a kötelező beadás rendszerében.*

★

Igyekeztem az állam piacszabályozó szerepével kapcsolatos legfőbb problémákat és az előttünk álló feladatokat vázolni. A tanulmány természetesen korántsem teljes, nagyon sok tekintetben kiegészítésre szorul. Nem foglalkozik például ez a tanulmány azzal, hogy milyen hatása van az állami piacszabályozásnak a mezőgazdasági termelés irányára. A piacszabályozás problémája megérdemli, hogy behatóan foglalkozzunk vele, hiszen a piacszabályozás a falu tőkés tendenciái háttérbe szorításának, a szocialista nagyüzemek árutermelése fejlesztésének eszköze, a munkásság és a parasztság jövedelme tervszerű alakulásának fontos feltétele.

* *Bulgáriában:* megszüntették a szőlő, az alma, a kékszilva, a burgonya, a zab, a széna és a tej kötelező beadását, és áttértek ezeknek a termékeknek szerződéses, illetve szabad felvásárlására. Ezenkívül a hegyvidéki területeket mentesítették a gabonafélék beadása alól.

A *Román Népköztársaságban:* megszüntették az összes terményféleségek kötelező beadását és áttértek a terményfelvásárlás szabad formáira. Megmaradt Romániában a sertés, marha és gyapjú kötelező beadása. Célul tűzték ki azt, hogy amennyiben megfelelő készleteket tudnak biztosítani, a sertés-, marha- és gyapjúbeadást is megszüntetik.

A *Lengyel Népköztársaságban:* a kötelező beadás mértékét mintegy 30—35 százalékkal csökkentették, és ezzel egyidőben 100 százalékkal felemelték a kötelező beadási árakat. Emellett fokozatosan áttérnek a szabadfelvásárlásra, és amilyen eredményeket elérnek a szabadfelvásárlásban, olyan mértékben fokozatosan megszüntetik a kötelező beadást.

KISS TIBOR

A nemzeti jövedelem és a külkereskedelem főbb összefüggései hazánkban*

A külkereskedelem és a nemzeti jövedelem a tőkésországokban

A külkereskedelmi forgalom nagysága több tényező eredménye. Összefügg a termelőerők bőségével és fejlettségi fokával, a természeti-gazdasági adottságokkal, a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás mértékével, a lakosság életszínvonalával stb.

A világpiac — miként Marx és Lenin kifejtették — a tőkés termelés előfeltétele és egyben eredménye volt. A kapitalizmus csak erősen fejlett áruforgalom eredményeként jött létre, amikor ez az áruforgalom túllépte az állam határait. Minél jobban szélesedett a világpiac, annál nagyobb volt a tőkés termelőmódra való ösztönzés, annál inkább törekedtek a világpiac szélesítésére.

A kapitalizmusban az ipari forradalom teremtette meg a modern világpiacot, és az iparosodás előrehaladásával gyors ütemben növekedett a külkereskedelmi forgalom: 1838 és 1938 között, tehát egy évszázad folyamán a nemzetközi kereskedelem 22-szeresre növekedett.

A tőkés világpiac fejlettségi fokát a kapitalizmus fejlettségi foka határozza meg. A kapitalizmus egyenlőtlenül fejlődik, az egyes országoknak a világpiac forgalmába való bekapcsolódása különböző módon és nem egyforma mértékben valósul meg. Meghatározott történelmi korszakban az egyes országok külkereskedelmének nagysága, fejlettsége az adott ország termelőerőinek konkrét történelmi fejlettségi fokától függ.

A kapitalista termelés ösztönzője a profitért való termelés. Ez és a konkurrencia nyomása a tőkéseket arra szorítja, hogy a termelést állandóan bővítsék, a termelés szervezeti és technikai feltételeit állandóan átalakítsák. Csökkenteni igyekeznek a termelési költségeiket, fokozzák a munkások kizsákmányolását, növelik az árutermelést. A kapitalizmus alapvető ellentmondása következtében a lakosság vásárlóképessége nem tud lépést tartani a tőkés termelés fejlődésével, és elmarad a termeléstől. A kapitalizmusra jellemző, hogy a kínálat és a kereslet, a termelés és a piac felvevőképessége közötti egyensúly állandóan megbomlik. A belső piac szűkké válik a legtöbb tőkés iparág számára, és ez „a külső piac keresésének szükségességéhez" vezet el.

A burzsoázia a világpiac kizsákmányolásával valamennyi ország ter-

* A cikkben felhasználtam „A szocialista nemzetközi munkamegosztás és Magyarország" című kandidátusi disszertációm egyes részleteit. K. T.

melését és fogyasztását nemzetközivé tette. Újabb és újabb iparágak keletkeztek, és ezek meghonosítása minden civilizált nemzet burzsoáziájának életkérdésévé vált. A modern nagyipar ágai nemcsak a hazai, hanem a legtávolabbi földrészek nyersanyagát is feldolgozzák. A modern nagyipar gyártmányait nemcsak az országon belül, hanem valamennyi világrészben fogyasztják.

A tőkésországokban a népgazdaság és a külkereskedelmi forgalom fejlődésének objektív összefüggései spontánul érvényesülnek. A tőkés világgazdaság a tőkésországok gazdaságából tevődik össze. Ezek nemzetközi gazdasági összefüggéseik következtében a külkereskedelmen, a nemzetközi hitelműveleteken stb. keresztül szoros kapcsolatban vannak egymással.

A bővített újratermelés és a realizálás törvényszerűségei nemcsak egy országra, hanem több országra együttesen is érvényesek. Éppen ezért a ciklus alakulása az egyik országban nem maradhat hatás nélkül a másik országban sem.

A tőkésországokban az értéktörvény elemi erővel a termelési ágak fejlődése egyensúlyának irányába hat, és ez a világpiacon világméretekben fejti ki elemi erővel — az egyensúly állandó megbontásán keresztül — szabályozó hatását.

Az egyes országokban általában az ipari termelés növekedésével együtt nő a nyersanyag behozatala és a gazdasági konjunktúra romlásával együtt fokozódik a kivitel növelésére való törekvés. Az iparilag fejlettebb országok behozatala sokkal érzékenyebben reagál a konjunktúra ingadozására, mint a kivitelük. Ezen országok behozatalának mértéke az országon belüli ciklus fejlődésének a menetétől függ, kivitelük pedig a ciklus világpiacon való fejlődésének a befolyása alatt áll. Az iparilag fejlettebb országok behozatalának jelentős része a mezőgazdasági és a nyersanyagtermelő országokból ered, éppen ezért ez utóbbi országok kivitele az ipari országokban lezajló ciklus befolyására sokkal hamarabb reagál, mint a behozataluk.

A válság időszakában azonban megmutatkozik, hogy egyes országok túlságosan sokat exportáltak és importáltak.

„Ami az egyik országban túlméretezett behozatalnak tűnik — írta Marx —, az a másikban túlméretezett kivitel és fordítva. De valamennyi ország túl sokat hozott be és túl sokat vitt ki . . . , azaz túltermelés történt, amelyet előmozdított a hitel és az azt kísérő általános áremelkedés . . . Ekkor kitűnik, hogy mindezek a nemzetek egyidejűleg túl sokat exportáltak (tehát túl sokat termeltek) és túl sokat importáltak (tehát túl sokat kereskedtek), hogy mindegyiküknél túl magasak voltak az árak és túlfeszített a hitel. Valamennyi országban egyaránt bekövetkezik az összeomlás." (Marx. A tőke. III. 545. o. Szikra. 1951.)

Ez a jelenség az 1929—1933-as világgazdasági válság idején is megmutatkozott, amikor is a külkereskedelmi forgalom a termelésnél sokkal nagyobb mértékben esett vissza. (Túloldali táblázat.)

A válság idején a külkereskedelmi forgalom különösen a készárukban csökkent. A depresszió, illetve a megélénkülés időszakában viszont a külkereskedelem növekedésének üteme jelentősen lemaradt az ipari termelés fejlődéséhez képest.

A termelés és a külkereskedelmi forgalom alakulásának volumen-indexe

Év	Élelmiszer		Nyersanyag és félkészáru		Készáru	
	Termelés	Külkereskedelem	Termelés	Külkereskedelem	Termelés	Külkereskedelem
1929	100	100	100	100	100	100
1932	100,1	89	71,4	81,5	68,7	59
1936	100,2	85,5	105,5	95,5	111,3	75,5

A Népszövetség 1936—1937. évi jelentése alapján.

Ezt példázza a két világháború közötti Magyarország külkereskedelmi forgalmának alakulása is. Az első világháború után a kapitalizmus ingatag talajon nyugvó ideiglenes stabilizációja következett be. Ebben az időszakban a termelés, a kereskedelem, a technika fejlődött, a piacok viszonylag stabilak voltak. Miközben a kapitalizmus fejlődött, halmozta azokat a körülményeket és belső ellentéteket, amelyek végül is a stabilizáció felbomlására vezettek. A kapitalizmus ideiglenes stabilizációja Magyarországon egybeesett a Horthy-fasizmus uralmának első évtizedével. Az imperialista hatalmak az ellenforradalmi rendszer megszilárdítása és a busás profitszerzés céljából kölcsönöket folyósítottak. Magyarország az imperialistáktól függő, eladósodott országgá vált.

A kölcsönök nagy többsége árubehozatal formájában került az országba. A nemzeti jövedelem 1925-től 1929-ig mindössze 7,2 százalékkal növekedett, a külkereskedelmi forgalom növekedése pedig ugyanezen időszakban 37 százalékot tett ki. Túl sokat hoztak be és túl sokat vittek ki, és a kölcsönök jelentős részét nem produktívan használták fel.

Tőkebehozatal és fizetési mérleg alakulása Magyarországon

Millió pengő

Év	Tőkeimport	A fizetési mérleg passzivuma	A külkereskedelmi egyenleg
1924	110,9	152,9	— 148,0
1925	150,0	150,0	— 16,5
1926	146,5	147,8	— 64,3
1927	479,7	479,4	— 374,7
1928	502,3	501,5	— 385,4
1929	207,9	213,5	— 37,7
1930	209,6	138,2	+ 79,3

Az első két oszlop: Éber Antal Tervgazdálkodás, Közgazdasági Szemle 1932. 65. sz. 503. o.; a harmadik oszlop: Magyar Statisztikai Közlemények 81. k. 1931. 51. o.

A táblázatból kitűnik, hogy a tőkebehozatalnak 1926-tól 1927-ig történő rendkívüli megnövekedésével párhuzamosan a külkereskedelmi mérleg passzív egyenlege is felszökött. Az 1928. évi tőkeimportnak mindössze körülbelül egynegyede volt hosszú lejáratú hitel, a többi közép lejáratú volt, s főképp az esedékes törlesztések fedezésére szolgált. Az egyre inkább felgyülemlő adósság törlesztése és a kamatok kiegyenlítése fokozott árukivitelt követelt meg.

A gazdasági világválság következtében a hitelek folyósítása megszűnt. A magyarországi válság folytán a behozatal példátlanul összezsugorodott, 1933-ban 1929-hez viszonyítva 72 százalékkal csökkent, a kivitel ugyanezen időszak alatt 62 százalékkal esett.

Még a felélénkülés időszakában sem emelkedett a külkereskedelmi forgalom a korábbi színvonalra. 1938-ban a behozatal értéke az 1929. évinek mindössze 35 százalékát, míg a kivitel értéke az 1929. évinek 50 százalékát érte el.

Az imperializmusban a nemzetközi munkamegosztás oly módon alakult, hogy a modern nagyipar viszonylag kevés számú országban összpontosult, míg a gyarmati és függő országok népgazdasági fejlődését egyoldalúság jellemzi, ezek az országok élelmiszer- és nyersanyag-szállítókká kényszerültek, a termelőerők földrajzi elhelyezkedése a monopóliumok maximális profitja biztosításának érdekei szerint alakult.

A gyarmatok és függő országok részaránya a tőkés világgazdasági rendszerben
(Év: 1950. Nemzeti jövedelem: 1949)

A népességben	67 %
A nemzeti jövedelemben	16 %
Az ipari termelésben	5 %
A gabonafélék termelésében	40 %
Az összkivitelben	38 %

A táblázat az ENSZ statisztikai kiadványai alapján készült.

Az imperialista nemzetközi munkamegosztásra jellemző, hogy a három fő imperialista ország — Egyesült Államok, Anglia, Franciaország — a tőkésvilág ipari termelésében 70 százalékkal, a kapitalista világ összkivitelében 36 százalékkal részesedik, míg az egész tőkésvilág lakosságának csak 16 százaléka él ez országok területén.

A tőkés világkereskedelemben az iparcikkek exportjának 99 százalékát 92 ország bonyolítja le. Közülük 13 országra jut az összipari export 90 százaléka, a többi 79-re mindössze 10 százaléka.

Az ipar fejlődésével együtt nő a külkereskedelmi forgalom (a nemzetközi munkamegosztás fejlődése következtében elsősorban az iparilag fejlettebb országok között). A külkereskedelmi forgalom 1949-től 1954-ig az ipari országok között 57 százalékkal, az ipari és nyersanyagtermelő országok között 38 százalékkal emelkedett.

A Népszövetség 1945-ben megjelent kiadványában az egyik tanulmány 1926—1929-re vonatkozóan kimutatta, hogy az Egyesült Államok iparcikkekkel való ellátottsága fejenként 245 dollár, a többi ipari ország ellátottsága átlagosan fejenként 104 dollár, míg az akkori világ többi elmaradt területén 13 dollár értékű volt. A tanulmány felveti, hogyha az elmaradt országokban a fejenkénti ipari készárukkal való ellátottságot import útján az ipari országok átlagának csupán a felére, vagyis 52 dollárra kívánnák növelni, akkor ipari készáruimportjukat 16-szorosra, 69 milliárd dollárra kellene emelniök, ami kétszerese az 1926—1929-ben bonyolított világkereskedelmi forgalomnak, vagy egyenlő a világ iparosított részének ugyanez időszak alatti egész évi gyári termelésével. Az elmaradt országok képtelenek nyersanyag-exportjukat annyira fokozni, hogy akár csak hozzávetőlegesen is fedezhessenek ekkora importot.

Általában minél fejlettebb egy ország mezőgazdasága, annál nagyobb hazai piacra támaszkodhat az ipar, annál nagyobb a város és a falu közötti forgalom. Minél magasabb a termelőerők, a technika színvonala, annál mélyebben tagozódik a hazai munkamegosztás, annál több gyártmányfajtát termelnek és jobb a lakosság iparcikkekkel való ellátottsága, annál többoldalúan és előnyösebben kapcsolódhat be a szóban forgó ország a nemzetközi munkamegosztásba.

A nemzeti jövedelem növekedése és a külkereskedelmi forgalom alakulása között bizonyos összefüggések vannak, bizonyos tendenciák fellelhetők. A következő táblázat néhány ország külkereskedelmi forgalmának és nemzeti jövedelmének arányát szemlélteti.

A külkereskedelmi forgalom a nemzeti jövedelem százalékában (1949—1950)

Ország	1 főre jutó külkereskedelmi forg. (dollár)	1 főre jutó nemzeti jövedelem (dollár)	Külkereskedelmi forgalom a nemzeti jövedelem százalékában
Izland	712	476	149,5
Venezuela	398	322	123,6
Dél-Rhodézia	165	101	163,4
Ceylon	80	67	119,4
Fülöp szigetek	48	44	109,0
Ausztria	130	216	60,2
Norvégia	363	587	61,8
Dánia	349	689	50,6
Hollandia	318	502	63,3
Finnország	220	348	63,2
Franciaország	146	483	30,3
Anglia	305	773	39,4
Csehszlovákia	128	371	34,5
Egyesült Államok	131	1453	9,0

Források: Woytinski: Világkereskedelem New York 1954. Kapitalista országok gazdasága, Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kiadása 1954., Kapitalista országok külkereskedelme, Vnyestorgizdat, Moszkva, 1954.

A táblázatból is kitűnik, hogy az országok nagyjából a következőképpen csoportosíthatók:

Iparilag viszonylag fejlett kisebb országokban, ahol 10 milliónál kisebb a lakosság, tehát a hazai piac befogadóképessége erősen korlátozott, és szükségletét a hazai termelés teljesen fedezni nem tudja (például Ausztriában, Norvégiában, Dániában, Hollandiában, Finnországban), a külkereskedelmi forgalom aránya 50—60 százalék körül mozog.

Modern, iparilag fejlettebb államokban, amelyekben a lakosság száma nagyobb s a természeti adottságok is kedvezőbbek (például Franciaországban, Angliában, Csehszlovákiában), ez az arány 30—40 százalék között van.

Nagy kiterjedésű országokban, amelyekben az ipar fejlett és a mezőgazdaságnak nagy a súlya, a nemzeti jövedelemhez viszonyítva a külkereskedelmi forgalom nem számottevő (az Egyesült Államokban 9 százalék, a Szovjetunióban még ennél is sokkal kisebb).

Nyersanyagtermelő országok, még ha iparosodottak is, mint például Kanada, a nyersanyagok elhelyezése miatt a nemzetközi munkamegosz-

tásra leginkább ráutaltak. Különösen az egyoldalúan fejlett kisebb országokban, még inkább, ha külföldi tőke aknázza ki azokat, az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom felül is múlja az egy főre jutó nemzeti jövedelmet.

A monokultúrás országok külkereskedelmében egyes cikkek, illetve rokoncikkcsoportok a külkereskedelem döntő hányadát képezik, gyakran az ország az illető cikk világkereskedelmében is jelentékeny tényezőként szerepel, az *egész* világpiaci forgalomban ellenben külkereskedelmi forgalmának aránya jelentéktelen vagy alig számottevő. 1951-ben Brazília kávé-kivitele egész kivitelének 60 százalékát tette ki, a világ kávé-kivitelének felét Brazília exportálta, viszont Brazília egész exportja a világpiaci forgalom 2,3 százaléka volt.

A monokultúrás termelés egy ideig az illető termelési ágban növeli a termelékenységet, a többi termelési ág fejlődésének akadályozása azonban az illető országban fékezi a termelőerők egészének fejlődését.

Az egyoldalúan fejlett országok külkereskedelmének szerkezete és szerepük a világpiaci forgalomban azt tanúsítja, hogy a néhány cikkre korlátozott forgalom nem pótolja a sokféle cikk forgalmát. A cikkek választéka pedig az ipar, a technika, a munkamegosztás fejlettségétől függ. A kapitalista világpiac konjunkturális ingadozásai legerősebben az egyoldalúan fejlődött országok gazdaságát érintik. A többoldalúan fejlődött gazdaság belső szilárdsága sokkal nagyobb. Az egyoldalúan fejlődött gazdaságot a monopóliumok sokkal erősebben kézben tarthatják, és tényleg a végletekig ki is zsákmányolják.

A külkereskedelem jelentősége az európai szocialista országokban és Magyarországon

A szocialista világrendszerhez tartozó országok történelmi fejlődésük során termelőerőik és termelési viszonyaik különböző fejlettségi fokát érték el, s ez határozza meg a szocialista világgazdaság és ezen belül a szocialista világpiac fejlettségi fokát is. A szóban forgó országok termelőerőinek és termelési viszonyainak fejlődésével együtt megszilárdul a szocialista világgazdaság, illetve a szocialista világpiac; viszont a szocialista világgazdaság fejlődése elősegíti az e világrendszerhez tartozó országokban a termelőerők fejlődését és a termelési viszonyok átalakítását.

A szocialista világgazdaság egésze akkor termel a leggazdaságosabban, ha optimális nemzetközi munkamegosztás van, amelyben minden ország adottságainak legmegfelelőbben illeszkedik be. Tőkésországok között ilyen mértékű optimális nemzetközi munkamegosztás azért sem érhető el, mert a konkurrencia-harcban a kölcsönös függőség növekedését az erősebb igyekszik a gyengébb kizsákmányolására, a piacról való kiszorítására felhasználni.

A külkereskedelem nagysága és az áruforgalom összetétele a szocialista világgazdaságban is szükségszerűen összefügg az adott ország természeti viszonyaival, a termelés méretével, fejlettségével, szerkezetével, a termelési ágak arányaival, a népsűrűséggel stb.

Az európai népi demokratikus országok egymásközti áruforgalma, éppen a gyors iparosítás eredményeképpen, 1950 és 1955 között mintegy kétszeresre emelkedett.

Egy főre jutó külkereskedelmi forgalom a KGST országaiban 1955-ben (Csehszlovákia = 100)

Csehszlovákia	100
NDK	73
Magyarország	63
Lengyelország	43
Bulgária	33
Románia	27
Albánia	27
Szovjetunió	17

A nagy kiterjedésű országokban, amelyekben az ipar fejlett és a mezőgazdaságnak nagy a súlya — mint a Szovjetunióban és hasonlóképpen alakul majd Kínában — az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom nem számottevő.

Az ipar fejlődésével azonban ezen országokban is növekszik a külkereskedelmi forgalom. A Szovjetunió külkereskedelmi forgalma is a gyors iparosítással növekedett, s az első években egy milliárd rubelt, az első ötéves tervidőszakban csaknem 7 milliárd rubelt, 1954-ben már 25 milliárd rubelt tett ki. A világkereskedelemben a Szovjetunió külkereskedelmi forgalmának nagyságát tekintve 1938-ban a 22. helyen állt, 1956-ban már a 6. helyet foglalta el.

Az iparilag fejlettebb, de kisebb területű, nagyobb népsűrűségű országokban, mint Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban, az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom nagysága a legjelentősebb.

Magyarországon az ipar fejlődésével a külkereskedelmi forgalom is gyorsan növekedett, mindemellett az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom 1955-ben 37 százalékkal kisebb volt, mint Csehszlovákiában.

A szocialista világrendszerben a szocialista gazdaság az együttműködés és kölcsönös segítség fokozódásának irányában halad. A szocialista világrendszert önálló államok alkotják, amelyek kölcsönösen érdekeltek egymás fejlődésében. De egyes termelési ágak és gyártmányok fejlesztése tekintetében a szocialista országok érdekei — önállóságuk és sajátos viszonyaikból eredő adottságaik következtében — nem mindig megegyezőek. A történelmi fejlődés során az egyes országok gazdaságossági érdekei egybeesnek az egész szocialista világgazdaság gazdaságossági érdekeivel, s ezért a még fennálló nem alapvető érdekellentétek fokozatosan mind kisebb jelentőségűekké válnak.

Minél inkább törekszik egy-egy ország a lakosság jobb ellátására, annál inkább iparkodik a nemzetközi munkamegosztás előnyeinek *maximális* kihasználására. A nemzetközi munkamegosztás maximumát teljesen elérni nem lehet. Ezt több tényező befolyásolja, egyebek között szociálpolitika, népsűrűségi problémák, stratégiai célok, a nemzetközi helyzet stb.

Korlátozott természeti-gazdasági erőforrásokkal rendelkező ország önellátásra, autarchiára törekvése a lakosság ellátásának rosszabbodását idézi elő. Minél inkább eltávolodik egy ország a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás optimális pontjaitól, annál inkább romlik a lakosság ellátása. Természeti-gazdasági adottságok tekintetében szegény ország, ha a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódást a minimumra csökkentené (ami csak elméletileg feltételezhető), akkor gazdasága a rendszeres egyszerű újratermelésre sem volna képes.

A szocialista tábor országaiban sem előnyös a népgazdaság egyoldalú fejlesztése. Például Lengyelországban sokkal előnyösebb a széntermelés, mint a szocialista tábor többi országában. A lengyel kivitelben, mint az 1955. évi statisztikai évkönyvből kitűnik, 1955-ben a szénexport 40 százalékkal részesedett. A külkereskedelmi forgalom mintegy 7 milliárd rubelt tett ki. A nemzeti jövedelem 195,1 milliárd zloty volt. Hivatalosan a rubel és a zloty árfolyama azonos, viszont ha a belföldi és a külkereskedelmi árszínvonal különbségét durván 1 : 6 arányúnak számítjuk, akkor a külkereskedelmi forgalom a nemzeti jövedelemhez viszonyítva mintegy 21 százalék volt.

Lengyelország ipari termelése 1955-ig 1949-hez képest 180 százalékkal nőtt, gyorsabban fejlődött, mint a Német Demokratikus Köztársaságé, Csehszlovákiáé, Magyarországé. Mégis a külkereskedelmi forgalomnak viszonylag kis súlya az ipar elmaradottságáról tanúskodik. Jóllehet figyelembe kell venni, hogy Lengyelország nagy területtel rendelkezik, nagy a mezőgazdaság súlya, viszonylag nagy a hazai piac. Ez választ ad arra is, hogy miért előnyös Lengyelországnak a rendkívül kedvező adottságú szénbányászat mellett az ipart is gyorsan fejleszteni. Természetesen az ipar fejlesztési ütemének határt szabnak a különféle termelési ágak akkumulációs lehetőségei és az életszínvonal emelésének feladatai.

A szocialista világrendszer országaiban is a termelés növekedése, a behozatal emelkedése, a kivitel fejlődése, valamint a nemzeti jövedelem és az életszínvonal alakulása között szükségszerű összefüggések vannak. Minél szélesebben kapcsolódnak be az egyes országok a nemzetközi munkamegosztásba, annál gyorsabban fejlődnek a termelőerők és növekszik az elosztható javak mennyisége. Minél fejlettebbek a termelőerők, annál szélesebb alapot nyújtanak a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódáshoz.

Az elmúlt időszakban, de még napjainkban is több ízben felmerült, hogy Magyarország gazdasági nehézségeinek egyik forrása a nemzeti jövedelemhez viszonyítva túl magas külkereskedelmi forgalom.

Önmagában a külkereskedelmi forgalom nagyarányú növekedése általában pozitív jelenség. Előidézheti például az, hogy a nemzetközi munkamegosztás előnyeit fokozottabban használják fel; megszüntetik vagy korlátozzák azoknak a cikkeknek a termelését, amelyek kevésbé gazdaságosak és importálják azokat, viszont az előnyösebb termelési feltételekkel rendelkező termelési ágak termelését növelik, és ezen termékek egy részével egyenlítik ki a megnövekedett behozatalt. A nemzetközi munkamegosztás ilyen fejlődése lehetővé teszi a természeti-gazdasági adottságok, a kapacitások jobb kihasználását, a termelékenység növelését, az önköltség csökkentését, és így a nemzeti jövedelem gyorsabb növekedését.

Magyarország számára — fűtő- és ipari nyersanyagokban különösen szegény ország lévén — a külkereskedelmi forgalom gyors növekedése és a nemzeti jövedelemhez viszonyított növekvő aránya igen előnyös lehet, ha azt visszük ki és azt hozzuk be, ami számunkra kedvező. A feladat éppen az, hogy elemezzük Magyarország külkereskedelmi forgalma növekedésének körülményeit, és megvizsgáljuk, hogy ez mennyiben előnyös reánk nézve.

Magyarországnak a szocialista világgazdasághoz való tartozása és a szocialista nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódása előmozdította termelőerőinek gyors fejlődését, a termelőerők növekedése viszont hozzájárult a szocialista világgazdaság megszilárdulásához és a nemzetközi munkamegosztás fejlődéséhez. Magyarország számára a szocialista termelési viszonyok uralkodóvá válása, s a szocialista nemzetközi munkamegosztásban való nagymértékű részvétele lehetővé teszi, hogy a kapitalista világpiaccal való kapcsolata is a termelőerők fejlesztését, a szocializmus építésének a meggyorsítását, a lakosság jólétének az emelkedését szolgálja.

Magyarországon egy évtized alatt forradalmi átalakulás ment végbe. Gyökeresen megváltozott hazánk politikai és gazdasági rendje, megváltoztak a termelési viszonyok. Az új termelési viszonyok azt a fő és döntő erőt alkották, amelyek meg is határozták a termelőerők erőteljes fejlődését.

Népgazdaságunkat új alapokra helyeztük. Agráripari országból ipari országgá váltunk, amelyben a mezőgazdaságnak nagy súlya van. Ipari termelésünk 1956-ban az 1938. évinek több mint háromszorosát érte el. Az első ötéves tervidőszakban az iparban foglalkoztatottak száma 50 százalékkal nőtt, felszámoltuk a munkanélküliséget. A mezőgazdaság szocialista átszervezésében is jelentős sikereket értünk el.

A megváltozott termelési viszonyok, az ipari termelés növekedése és a népgazdaság szerkezetének átalakítása megnyilvánult a külkereskedelmi forgalom nemzeti jövedelemhez viszonyított arányának alakulásában is.

A külkereskedelmi forgalom nemzeti jövedelemhez viszonyított arányának alakulása (százalékban)

1929	1938	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
40,8	28	24,7	25,8	23,5	29,8	33,1	37,2	41

Források: Matolcsy—Varga: The National income of Hungary 1924—1925. London, 1936.
A Statisztikai Hivatal évkönyvei, 1929, 1930, 1938. 1939.
Az 1938. évi deviza pengőt a Nemzeti Banknál nyilvántartott 1938. évi árkiegyenlítési átlag alapján 1 : 1,5-tel számoltam, a Nemzeti Bank hasonlóképpen számolt.

A külkereskedelmi forgalom nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya 1928—1929-ben 40—41 százalék volt. Ez a nemzeti jövedelem viszonylag alacsony színvonalához képest nagy volt. A világgazdasági válság idején, mint említettem, a külkereskedelmi forgalom rendkívüli módon összezsugorodott és még 1937—1938-ban is mélyen alatta maradt az 1929. évi színvonalnak, ekkor már csak a nemzeti jövedelem 28 százalékát érte el.

A nemzeti jövedelem az a mutató, amely a legáltalánosabb formában fejezi ki a társadalom gazdasági fejlődését.

A félfeudális kapitalista Magyarország elmaradottságát a nemzeti jövedelem alacsony színvonala is mutatja. A második világháború előtt Európában Magyarország az egy főre jutó nemzeti jövedelem nagysága tekintetében a 23 kapitalista ország között a 16. helyen állt. A fogyasz-

tási alap elosztásában természetesen az uralkodó termelési viszonyok tőkés jellege mutatkozott meg, a proletariátus részesedése a termelt nemzeti jövedelemből rendkívül kicsi volt. 1938—1939-ben az ipari munkások évente átlagosan 998 pengőt, a mezőgazdasági munkások átlagosan évente csak 372 pengőt kerestek. Ezen számok a magyar proletariátus rendkívül nagy nyomorát tükrözték.

Magyarország két világháború közötti külkereskedelmének alakulását az elmaradt, korszerűtlenül termelő nagybirtokrendszer és a félgyarmati jellegű iparosodás, valamint a lakosság többségének alacsony életszínvonala határozta meg.

Magyarország kivitelének döntő többsége agrártermék volt.

Magyarország kivitelének alakulása termelési ágak szerint

(Az egész kivitel százalékában)

Év	Mezőgazdasági termékek	A mezőgazdasági ipar termékei	A teljes agrárkivitel	Iparcikkek	Egyéb*
1938	59,9	5,6	65,5	32,2	2,3
1939	68,3	6,1	74,4	22,9	2,7
1940	62,8	7,8	70,6	25,2	4,2

* Főleg bányászati termékek.

Források: 1938. évi adat: a Magyar Statisztikai Szemle 2. sz. 111 o. 1939—1940. évi adatok; Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch 1941. év 240, v. o.

A hárommillió koldus Magyarországán a lakosság nagyobbik része fizetőképesség hiányában nem volt képes megvásárolni a piacra hozott mezőgazdasági termékek jelentős részét. A belső fogyasztópiac befogadóképességének szűk határai miatt a termelt mennyiség aránytalanul nagy része került kivitelre.

A főbb mezőgazdasági áruk kivitelének aránya a termelés és a piacra hozott árumennyiségek százalékában

(Az 1925/1926. — 1934/1935. évek átlagában)

Cikk	Kivitel az egész termelés százalékában	Kivitel a piacra hozott árumennyiség százalékában
Búza	25,8	63,6
Rozs	16,5	69,6
Árpa	12,7	55,2
Gyümölcs	16,3	35,5
Hús-zsír	14,0	21,8
Baromfi	32,5	38,7
Tojás	29,5	47,3
Gyapjú	76,4	76,4

1938-ban a mezőgazdasági termelés 15,7 százaléka került kivitelre. Később ez az arány tovább növekedett, a magyar mezőgazdasági termelés a hitleri hadigépezet éléstárát szolgálta.

A felszabadulás után Magyarországon a külkereskedelem jelentősége a második világháború előttihez képest növekedett, emellett alapvetően megváltozott a jellege.

Mindenekelőtt meggyorsult a nemzeti jövedelem növekedésének üteme. Az 1929—1930. évi nemzeti jövedelmet 100-nak tekintve 1932—1933-ban 85,3, 1936—1937-ben 117,2, s az 1949. évit 100-nak tekintve 1950-ben 120,6, 1951-ben 141,2, 1952-ben 138,5, 1953-ban 156,7, 1954-ben 150,3 volt a nemzeti jövedelem indexe.

A nemzeti jövedelem 1929-től 1937-ig mindössze 17,2 százalékkal nőtt. 1949-ben — 1949. évi árakon számolva — a nemzeti jövedelem 24 százalékkal múlta felül az 1938. évit, 1954-re 50,3 százalékkal növekedett és 1955-ben 8,9 százalékkal volt nagyobb az előző évinél (1954. évi árakon), s az 1938. évinek mintegy kétszeresét érte el.

Magyarország viszonylag sűrűn lakott ország, egy km^2-re 104 lakos jut. A lakosság foglalkoztatásának szükségessége, életszínvonalának emelése megköveteli a szocialista iparosítás viszonylag gyorsabb ütemét. Az ipar súlya a nemzeti jövedelemben 1938-ban 44,8 százalék volt, de már 1949-ben 49,2 százalékra, 1954-ben pedig 64 százalékra emelkedett. Az első ötéves terv időszakában a nemzeti jövedelem termelésében az ipar és az építőipar együttes hozzájárulása 79 százalékkal, míg a mezőgazdaság hozzájárulása mindössze 11 százalékkal növekedett.

Az ipar hatalmas fejlődéséről tanúskodik a nemzeti jövedelem termelésében elfoglalt aránya. A mezőgazdaság hozzájárulásának viszonylag lassú növekedése a mezőgazdaság nem kielégítő fejlődésének az eredménye.

A külkereskedelmi forgalom növekedési üteme és új áruösszetétele

Az ipari termelés növekedésével, a népgazdaság szerkezeti átalakulásával együtt szükségszerűen nőtt a külkereskedelmi forgalom, és megváltozott a külkereskedelem áruösszetétele is.

A külkereskedelmi forgalom fejlődése
(Folyó devizaforint-árakon 1949 = 100)

Megnevezés	1949	1950	1954	1955
Behozatal	100	109,0	177	186
Kivitel	100	117	172	217
Összesen:	100	113	182	210

1955-ben a külkereskedelmi forgalom az 1949. évinek több mint kétszerese volt. A belföldi és a világpiaci ararányok eltérőek, a világpiaci árakat többé-kevésbé tükröző devizaforintban való számolás valamivel eltérőbb mozgást mutat, mint a belföldi változatlan árakon való számítás. A nemzeti jövedelem és a külkereskedelmi forgalom alakulásának összehasonlításához viszont a kettőt közös nevezőre kell hoznunk, ez esetben a külkereskedelmi forgalmat belföldi változatlan áron is számítanunk kell.

A külkereskedelmi forgalom és a nemzeti jövedelem növekedése
(Belföldi változatlan áron, 1949 = 100)

Év	Nemzeti jövedelem	Behozatal	Kivitel	A külkereskedelmi forgalom összesen
1949	100,0	100,0	100,0	100,0
1950	120,6	122,3	130,1	126,2
1951	141,2	129,0	139,9	134,5
1952	138,5	155,4	178,8	167,1
1953	156,7	185,3	234,3	209,8
1954	150,3	204,2	247,9	226,1

A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján.

A táblázatból kitűnik, hogy 1954-ben 1949-hez képest a külkereskedelmi forgalom 126,1 százalékkal, míg a nemzeti jövedelem ugyanezen idő alatt 50,3 százalékkal nőtt, tehát a *külkereskedelmi forgalom növekedési üteme sokkal gyorsabb volt, mint a nemzeti jövedelemé.* Ehhez meg kell jegyeznünk, hogy a külkereskedelmi forgalom volumene 1949-ben (1949. évi áron) az 1938. évinek 92 százalékát tette ki.

Ugyanezen időszakban Csehszlovákia külkereskedelmi forgalma 21 százalékkal, Lengyelországé 10 százalékkal, Bulgáriáé pedig 17 százalékkal lassabban növekedett, mint nemzeti jövedelmük.

Magyarországon a külkereskedelmi forgalom növekedésének gyorsabb üteme miatt 1955-ben a külkereskedelmi forgalom nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya 40 százalékot tett ki.

Magyarország természeti-gazdasági adottságából következhet, hogy a külkereskedelmi forgalom a nemzeti jövedelemmel azonos ütemben vagy valamivel gyorsabban fejlődjék. Az 1956. évben elkészült második ötéves terv direktívái azonos ütemet irányoztak elő.

A népgazdaság csak úgy fejlődhetett gyors ütemben, hogy a népgazdaság szerkezete is megváltozott, és ez szükségszerűen a külkereskedelmi áruforgalom áruösszetételének megváltozását is eredményezte. (Túloldali táblázat.)

Magyarország a fontosabb ipari nyersanyagokban — a bauxitot kivéve — rendkívül szegény. 1938-ban is a behozatal 69,8 százaléka nyersanyag és félgyártmány volt.

Az ötéves terv utolsó évében importálnunk kellett a szükséges gumi, pirit, nyersfoszfát, színes fémek (alumínium kivételével), gyapot 100 százalékát, a fenyőfűrészáru, a kohó- és az öntödei koksz, a kén 90 százalékát, a vasérc, a bányafa, a marónátron, a cellulóze, a bőr mintegy 70 százalékát, a gyapjú 42 százalékát, az olaj mintegy 25 százalékát.

Az ipari termelés növekedése elsősorban a fűtőanyagok és a nyersanyagok behozatalának abszolút növekedését idézte elő. Az állandóan szűkösen megszabott behozatalnak mintegy 70 százalékát fűtőanyagok és nyersanyagok importja teszi ki. Második ötéves tervünk készítésekor nagy erőfeszítésekkel igyekeztünk a belföldi nyersanyagbázis kiszélesítésére, de az előirányzott ipari termelés szükségletei miatt nem sikerült leszorítani a nyersanyagbehozatal arányát az importban.

Az ipar fejlődése szükségessé és lehetővé tette a gépek behozatalának a növelését. 1938-ban a gépbehozatal a behozatalnak mintegy 11—12

A közvetlen* külkereskedelmi forgalom áruösszetételének százalékos alakulása
(Folyó devizaforint-árak alapján számítva)

Év	Összesen	Ebből				
		Gépek, berendezések, műszerek, készülékek	Fűtőanyagok, nyersanyagok	Élőállatok	Élelmiszerek	Egyéb fogyasztási cikkek
		Behozatal				
1949	100,0	17,4	76,4	0,1	3,4	2,7
1950	100,0	20,8	72,1	0,4	3,1	3,6
1951	100,0	22,3	72,3	0,1	3,3	2,0
1952	100,0	23,2	73,1	0,0	1,9	1,8
1953	100,0	20,1	69,0	0,1	8,9	1,9
1954	100,0	15,9	70,4	0,1	9,7	3,9
1955	100,0	13,1	70,6	0,0	12,4	3,9
		Kivitel				
1949	100,0	17,4	22,2	6,7	36,5	17,2
1950	100,0	22,5	18,5	8,2	31,0	19,8
1951	100,0	24,9	18,4	3,7	27,9	25,1
1952	100,0	27,9	18,6	4,8	26,7	22,0
1953	100,0	38,2	17,3	3,3	19,3	21,9
1954	100,0	36,9	17,9	2,4	22,6	20,2
1955	100,0	33,3	20,7	3,3	24,5	18,2

* A reexport forgalom (a külföldi viszont-eladásra külföldön vásárolt áruk forgalma) nélkül számítva.
Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv. 1956. 158. o.

százaléka volt, 1950-ben pedig ez az arány 20,8 százalékra nőtt, majd 1954-ben és 1955-ben a beruházások csökkentése miatt csökkent 15,9, illetve 13,1 százalékra.

A megnövekedett behozatalt fokozott kivitellel kellett kiegyenlítenünk. A felszabadulás előtt kivitelünk döntő hányadát agrártermékek képezték. Az első ötéves terv időszakában a mezőgazdasági termelés lényegében a háború előtti színvonalon volt, a belső fogyasztás ellenben jelentősen megnőtt. Ennek következtében a mezőgazdasági termékek kivitele abszolút mértékben és viszonylag is csökkent.

A mezőgazdasági áruk kivitele 1954. évi változatlan áron számítva, az 1950. évi kivitelt 100-nak tekintve a következőképpen alakult: az 1929—1938. évek átlagában: 140,0, 1954-ben 89,5. Tehát az 1929—1938. évek átlagában 40 százalékkal több mezőgazdasági árut exportáltak, mint 1950-ben, és 1954-ben több mint 10 százalékkal kevesebbet, mint 1950-ben.

A mezőgazdasági áruk kivitele a mezőgazdasági termeléshez viszonyítva (1949. évi változatlan áron számítva) 1938-ban 15,0 százalék, 1949-ben 6,5 százalék és 1955-ben 5,1 százalék volt.

1955-ben a mezőgazdasági termeléshez képest harmad annyi mezőgazdasági árut vittünk ki, mint 1938-ban.

A mezőgazdasági export csökkenése következtében az élelmiszerek és az élőállatok kivitele 1955-ben az összkivitelből 27,8 százalékkal részesedett.

Magyarországon viszonylag sűrű az agrárlakosság. Egy négyzetkilométer szántóterületre csaknem 100 paraszti lakos jut, több, mint Dániában

és kétszer annyi, mint a Szovjetunióban a szűzföldek feltörése előtt. Magyarország jelenlegi mezőgazdasági szerkezete mellett az 5 holdon aluli parasztok saját gazdaságukban évente átlagosan 80—100 napot dolgoznak. 1954-ben 1 hold szántóra körülbelül 30—32 munkanap jutott, ami azt jelenti, hogy — egy családra 1,7 fő munkaerőt számítva — egy 5 holdas parasztcsaládra átlag 88 munkanap jutott. Magyarországon a viszonylag sűrű agrárlakosság számára az intenzív mezőgazdasági termelés a foglalkoztatottság szempontjából is előnyös.

A mezőgazdasági áruk kivitelében kedvező eredményt értünk el a munkaigényesebb áruk részesedésének a növelésével. (1954. évi változatlan áron, 1950 = 100):

Megnevezés	1929—1938. évek átlaga		1950		1954	
	Index	Százalék	Index	Százalék	Index	Százalék
Nyersáru	147	57	100	54,3	54,4	33,6
Ipari feldolgozott áru	132	43	100	45,7	134,4	66,4

A kivitel szerkezetének ezt a javulását döntő mértékben a kenyérgabona exportjának jelentős csökkentésével értük el.

Nem ilyen kedvezően alakult a munkaigényes állati eredetű termékek kivitele:

A mezőgazdasági export összetételének alakulása
(1954. évi változatlan ár, 1950 = 100)

Megnevezés	1929—1938 évek átlaga	1950	1954
Állati eredetű termékek			
Volumen-index	150,0	100,0	85
A mezőgazdasági kivitelben való részesedés (%)	40,0	37,5	35
Növényi és növényi eredetű termékek			
Volumen-index	134,0	100,0	96
A mezőgazdasági kivitelben való részesedés (%)	60,0	62,5	65

Az állati eredetű termékek előállítását és exportját jelentősen befolyásolja a nem kielégítő takarmányhelyzet.

A mezőgazdasági termelés fellendítése és a mezőgazdasági termékek kivitelének növelése — a mezőgazdaság fokozatos szocialista átszervezésével egyidejűleg — egyik legbonyolultabb politikai és gazdasági feladatunk.

A nyersanyagok kivitelének aránya összkivitelünkben 1955-ben 20,7 százalék, valamivel kevesebb, mint 1949-ben, de valamivel több, mint 1953—1954-ben volt. Mivel ipari nyersanyagokban szegény ország vagyunk, ez az arány nem növekedhet, sőt inkább arra van kilátás, hogy jelentős csökkentésre kényszerülünk. A nyersolajtermelés zuhanásszerű

esése nyersolajexport helyett importra szorít bennünket, továbbá az energiahelyzet súlyosbodása kérdésessé teszi az alumíniumexportot is.

A mezőgazdasági export csökkenését, az anyagexport arányának stagnálását a gépexport növekvő részesedésével kellett egyensúlyozni. Összkivitelünkben a gépexport aránya ugrásszerűen megnövekedett, legmagasabb — 38,2 százalék — 1953-ban volt, míg 1955-ben 33,3 százalékra rúgott. A gépgyártó ágak termelése 1949 és 1955 között három és félszeresre nőtt, a gépkivitel még ennél is gyorsabban, 365 százalékra növekedett.

Vajon valóban Magyarország természeti-gazdasági adottságaiból következett-e, hogy a külkereskedelmi forgalom növekedésének és szerkezetének így kellett alakulnia?

A mezőgazdasági export alakulásánál már említettük, hogy kiviteli arányának ilyen nagymérvű csökkenése egyrészt a mezőgazdasági termelés stagnálásából következett, másrészt a hazai fogyasztás növekedésének eredménye volt. De általában — ha ez a csökkenés túlzott is volt — az ipari fejlődés irányába haladó országok kivitelében mind fokozódó mértékben csökken a mezőgazdasági export aránya.

Az egyes termelési ágak és a külkereskedelem

Milyenek a külkereskedelem és egyes termelési ágak kapcsolatai? Erre utalnak — egyebek közt — az egyes termelési ágak külkereskedelmi egyenlegei.

A nehézipar export-importegyenlegének alakulása*
(Millió devizaforintban)

1950	1951	1952	1953	1954
— 766,7	— 895,8	— 914,4	— 12,3	— 19,5

* Építőiparral és közlekedéssel együtt.

A könnyűipar export-importegyenlegének alakulása
(Millió devizaforintban)

1950	1951	1952	1953	1954
— 288,5	— 312,5	— 452,3	— 277,2	— 514,0

A mezőgazdaság és az élelmiszeripar export-importegyenlegének alakulása*
(Millió devizaforintban)

1950	1951	1952	1953	1954
+ 1207,8	+ 1184,8	+ 1328,6	+ 606,9	+ 575,2

* Itt szerepelnek a lakosság részére behozott fogyasztási cikkek is.

A nehézipar passzív egyenlege az első ötéves terv első három évében volt különösen nagy. 1953-ban és 1954-ben a gépexport ugrásszerű növekedése összezsugorította a passzívumot. Hozzájárult ehhez a gépipar termelésének gyors növekedése és a nehézipar fejlesztési ütemének lassítása. Csökkent a beruházások gépszükséglete, csökkent a gépbehozatal és nagy mennyiségű gépet exportálhattunk.

A gépipari export bizonyos fokig túlzott volt. Sok olyan gépipari terméket is exportáltunk, amelyekre itthon is nagy szükség lett volna, vagy amelynek exportja nem kedvező a számunkra.

Különösen a könnyűipar export-importegyenlege passzív. Ez elsősorban annak a következménye, hogy könnyűiparunk rendelkezik legkevésbé hazai nyersanyagbázissal. Különösen a vegyipar fejlesztésének elmaradása okozta, hogy a könnyűipar nyersanyagainak átlagosan több mint 70 százalékát importálnunk kell. A passzívum azért nem nagyobb, mert túlzottan fokoztuk a textilipari exportot.

A mezőgazdaság és az élelmiszeripar aktív export-importegyenlegének felére csökkenése nagy zavarokat okozott külkereskedelmi helyzetünkben és egész népgazdaságunkban.

Felmerül a kérdés, hogy helyesen történt-e az ipari termelési ágak szerkezetének alakulása, ami az egyik fő oka volt a külkereskedelmi forgalom áruösszetétele megváltozásának?

Az ipar termelésének gyors növekedésével egyidejűleg az ipar szerkezetében is gyökeres változások történtek.

Az ipari szerkezet alakulása Magyarországon

(Az egész minisztériumi ipar = 100, 1954. évi változatlan áron)

Megnevezés	1938	1949	1954	A termelés növekedése (1949 = 100)
Bányászat	7,0	7,3	5,8	135
Kohászat	8,8	9,0	8,5	233
Gépipar	15,3	19,6	27,8	349
Villamosenergia-ipar	1,5	2,4	1,9	198
Építőanyagipar	2,9	2,7	2,6	242
Vegyipar	4,4	5,6	6,3	279
Nehézipar	*39,9*	*46,6*	*52,9*	*280*
Könnyűipar	33,4	28,2	23,9	209
Élelmiszeripar	26,7	25,2	23,2	227

A táblázatból kitűnik — a világ ipari fejlődéséhez hasonló tendencia —, hogy a feldolgozó iparágak az alapanyaggyártó iparágaknál gyorsabban növekedtek; az ipari országok fejlődési tendenciájának megfelelően a könnyűipar és az élelmiszeripar súlya csökkent; a gépipar az ipar vezető ágává vált. A könnyűipar és az élelmiszeripar aránya — Magyarország természeti-gazdasági adottságait tekintve — előnyösen az élelmiszeripar javára változott meg.

Több ízben felmerült — különösen revizionisták körében —, hogy a nehézipar fejlesztése hazánkban nem helyes, és lényegében véve gazdasági nehézségeink okozója a nehézipar fejlesztése volt. Valójában hazai

adottságaink a mezőgazdaság nagyobb fellendítése mellett döntően a nehézipar fejlesztését teszik szükségessé.

A nehézipar gyors növekedését előidézte, hogy a nyersanyagbázist szélesíteni kellett, a beruházások építőanyag- és gépszükségletét kellett ellátni és a megnövekedett behozatalt mindinkább a nehézipari kivitel fokozásával kellett kiegyenlíteni. A nehézipar fejlesztését tette szükségessé a lakosság megfelelő foglalkoztatása is.

De nem vizsgálták kellő tudományos felkészültséggel, hogy a nehézipar ágazatai közül melyeket szükséges elsősorban fejlesztenünk. A nehézipar belső szerkezete nem helyesen alakult. Olyan ágak fejlesztése került előtérbe, amelyek nagy tömegű anyag mozgatását követelték meg és igen nagy volt az energiaigényük. Az ilyen fejlesztés közepette iparunk energia- és nyersanyagellátása állandóan nagy erőfeszítéseket követelt meg.

Különösen súlyos hiba volt, hogy a termelés fejlesztésében a gazdaságosság szempontja alig vagy egyáltalán nem érvényesült, energiahelyzetünket alig vették számításba. Erre a legjellemzőbb példa az alumíniumkohászat fejlesztése. Az alumíniumipar az ipar energiafogyasztásának 20 százalékát használja fel. Súlyos energiahelyzetünk miatt az utóbbi években nem is volt módunk az alumíniumkohók kapacitásának teljes mértékű kihasználására. Csak az energiahordozók oldaláról szemlélve a kérdést, meglepő képet tárnak föl a következő adatok: 5000 tonna hutaalumínium előállítása 143 000 tonna szenet igényel, amivel 200 munkást tudunk foglalkoztatni. Az 5000 tonna hutaalumínium 8,3 millió devizaforint értéket képvisel.

A gépiparban 143 000 tonna szén felhasználásával 600 millió devizaforint értékű gépet gyárthatunk és 24 600 embert foglalkoztathatunk. Tehát a gépipar ugyanazon mennyiségű szénnel 72-szerte több értéket tud előállítani és 123-szor több embert képes foglalkoztatni, mint a hutaalumínium-gyártás.

A nehézipar fejlesztésének lényeges hibája, hogy túl széles területet fogtunk át. A vegyipar súlya a nehéziparon belül nem változott, holott a műtrágyagyártásban, a gyógyszeripar-fejlesztésben, a műanyaggyártás meghonosításában sokkal nagyobb erőfeszítéseket kellett volna tennünk.

Régóta vajúdó kérdés gépipari fejlődésünk súlypontjának a meghatározása. A magyar gépgyártás gerincét a közlekedési eszközök termelése képezi, amely 1954-ben a gépipari termelésnek több mint 55 százalékát tette ki. A nehézipari exportban a közlekedési eszközök kivitele 71%-kal részesedett 1954-ben. E termelési ág termeléséből jóval nagyobb rész kerül exportra, mint hazai felhasználásra, s ténylegesen a hagyományokkal is rendelkező közlekedési eszközgyártó iparág képezi a gépipar súlypontját.

A gépipar fejlődésének azonban súlyos árnyoldalai is vannak. Elhanyagoltuk olyan iparágak fejlesztését (például a híradástechnikáét), ahol a világpiaci versenyben viszonylag jó kiindulási technikai feltételeink voltak. Nem fejlesztettük a számunkra nagyon előnyös speciális egyedi gépgyártást. A szerszámgépgyártásnál nem a speciális célgépek, precíziós gépek termelésére törekedtünk.

A fogyasztási iparágakból aránytalan az élelmiszeripar részesedése, ami a mezőgazdaság elégtelen fejlődésének az eredménye. Jellemző, hogy az élelmiszeripar aránya az ipar termelésében nem sokkal több, mint Csehszlovákiában, holott a természeti-gazdasági feltételek erre Magyarországon jóval kedvezőbbek.

Az ipar szerkezetének átalakulása világosan mutatja, hogy népgazdaságunkat új alapokra helyeztük. Mily módon látta el az ipar termékeivel a népgazdaság különböző ágait? Az Országos Tervhivatal távlati tervezési főosztályán számításokat végeztünk 1953. és 1954-re vonatkozólag. Ezek a számítások sok bizonytalanságot tartalmaznak, így csak tájékoztató jellegűek:

Az ipari termékek felhasználása főbb területek szerint (százalékban)

Megnevezés	Év	Termelés	Nem term. belf. fogy.*	Export	Mezőgazd.	Nehéz- és ép. ipar	Fogy. ipar	Közlekedés
Bányászat	1953	100	15,0	1,8	0,4	65,3	6,2	11,3
	1954	100	15,5	3,1	0,4	64,3	6,2	10,5
Kohászat	1953	100	5,2	8,3	1,6	70,3	2,6	12,0
	1954	100	7,8	11,2	2,7	62,6	4,3	11,4
Villamosenergia-ipar**	1953	100	16,6	—	0,5	63,8	13,9	5,2
	1954	100	15,0**	—	0,8	63,1	13,9	5,2
Vegyipar	1953	100	34,3	16,3	18,9	13,6	7,3	9,4
	1954	100	34,1	15,8	20,2	14,4	5,6	9,7
Építőanyagipar	1953	100	4,8	5,7	—	88,2	1,3	—
	1954	100	11,8	8,8	—	78,0	1,4	—
Gépipar	1953	100	21,1	33,2	2,5	25,5	4,7	13,0
	1954	100	22,3	36,9	3,4	16,9	7,6	12,9
Nehézipar	1953	100	20,1	21,5	4,2***	37,5	5,1	11,2
	1954	100	21,2	23,5	5,4***	32,4	6,7	10,8
Könnyűipar (körübelül 77%)	1953	100	67,5	27,9	1,6	2,2	0,7	—
	1954	100	65,7	29,7	1,6	2,1	0,8	—
Élelmiszeripar (80—90%)	1953	100	85,4	11,6	1,9	0,9	0,1	—
	1954	100	85,0	12,3	1,7	0,9	0,1	—
Fogyasztási ipar	1953	100	75,5	20,8	1,7	1,6	0,4	—
	1954	100	74,1	22,2	1,6	1,6	0,5	—
Minisztériumi ipar	1953	100	40,7	21,3	3,2	22,3	3,1	6,4
	1954	100	46,0	22,9	3,6	17,9	3,8	5,8

* A lakosság, a közületek fogyasztása és az egyéb belföldi nem termelő fogyasztás.

** Ebből a hálózati és a transzformátor-veszteség összesen körülbelül 8 százalék.

*** E számok önmagukban is jelzik a mezőgazdaság elhanyagolását.

A táblázatból kiderül, hogy az ipari termelés elsősorban a nehézipar szükségleteit fedezte. A nehézipar termeléséből 1953-ban 37,5 százalék, 1954-ben 32,4 százalék jutott a nehéz- és az építőiparnak, 1953-ban 4,2 százalékot, 1954-ben 5,4 százalékot kapott a mezőgazdaság, a fogyasztási iparágaknak pedig 5,1 százalék, illetve 6,7 százalék jutott.

1954-ben a nehézipar termelésének 23,5 százalékát exportáltuk, ez az egész exportnak mintegy 56 százaléka volt. A könnyűipar termelésének mintegy 26—29 százaléka került kivitelre. Ez az egész exportnak mintegy 16 százalékát képviselte. Az élelmiszeripar termelésének mintegy 11—12 százaléka jutott exportra, a mezőgazdasági és az élelmiszeripari export pedig az egész exportból 26—28 százalékkal részesedett.

A behozott árukból a nehéziparnak több mint 57 százalék, a könnyűiparnak több mint 26 százalék, a mezőgazdaságnak és az élelmiszeriparnak több mint 16 százalék jutott.

Tehát a nehézipar exportja lényegében a nehéziparhoz szükséges importot fedezte, sőt a behozatalból még valamivel nagyobb arányban részesedett. Ezek szerint a nehézipar termelésének a külkereskedelemre jutó része is a nehézipart szolgálta, s így termelésének 53—57 százaléka jutott a nehéziparnak.

A mezőgazdasági és az élelmiszeripari export lényegében a mezőgazdaság és a fogyasztási iparágak behozatalát fedezte.

A külkereskedelmi forgalom fejlődése és gazdaságpolitikánk

Magyarország természeti-gazdasági adottságából következően a külkereskedelmi forgalom nemzeti jövedelemhez viszonyított arányának még tovább kell növekednie. De a külkereskedelmi forgalomnak a nemzeti jövedelemnél a kelleténél sokkal gyorsabb növekedése azt mutatja, hogy a belföldi termelés fejlődése elmaradt a behozatal növekedésétől, ami abban jutott kifejezésre, hogy az adott évben elért nemzeti jövedelem nem volt elegendő az életszínvonal megfelelő emelésére, illetve az import teljes kiegyenlítésére.

Az ipari termelés gyors növekedése elősegítette népgazdaságunk fejlődését, azonban az iparfejlesztés súlyos hibákkal járt együtt. Ezek a hibák elsősorban a beruházási politikában jelentkeztek.

Keveset fordítottunk rekonstrukcióra és viszonylag sokat új és nagy létesítményekre, amelyek jelentős részének építése évekig elhúzódott, s egy része befejezetlen maradt. A befejezetlen beruházások állománya 1949-től 1953-ig tízszeresére emelkedett. Jelenleg is mintegy 14 milliárd Ft értékű befejezetlen létesítményünk van.

1954-ben az új ipari vállalatok az összipari termeléshez mindössze 5 százalékkal járultak hozzá, miközben az öt év alatt megvalósított ipari beruházásokból 20 százalékot fordítottunk az új üzemek létesítésére.

A beruházások túlnyomó részét építkezésekre fordítottuk, s mivel erőforrásaink végesek, viszonylag keveset fordíthattunk berendezésekre. A beruházási politikában elhanyagolták az iparfejlesztés minőségi és gazdaságossági követelményeit, az ipar technikai színvonalának emelését.

A gyártmányok korszerűsítése és önköltségének csökkentése két egymással szorosan összefüggő feladat. Különösen fontos ezt hangsúlyozni a kivitelre kerülő cikkeknél. Számunkra nemcsak az fontos, hogy gyártmányainkat külföldön el tudjuk helyezni, hanem lényeges az is, hogy az export gazdaságos legyen. A külkereskedelem számunkra annál nagyobb előnyöket nyújt, minél több olyan árut exportálunk, amelyet az átlagos nemzetközi termelékenységet megközelítő vagy azt meghaladó termelékenységgel állítunk elő. Az exportált termékek árainak alakulá-

sára nemcsak az exportáló iparág termelékenysége van hatással. Az exportált élelmiszerek és iparcikkek árában az egész társadalmi munka termelékenysége is kifejeződik. A munka termelékenységének alakulása a szénbányászatban vagy a kohászatban befolyásolja például a gépipari gyártmányok exportjának a gazdaságosságát; a mezőgazdasági munka termelékenysége pedig a mezőgazdasági eredetű nyersanyagokat feldolgozó iparágak exportjának a gazdaságosságát. Exportunk versenyképességének fokozása tehát nemcsak az exportra dolgozó üzemeken múlik, hanem az egész népgazdaság technikai színvonalának emelésén, a termelékenység általános növekedésén.

Számos exportált cikkünk gyártására kevesebb társadalmi munkát fordítunk, mint amennyit ugyanolyan termék gyártása más országban igényel. A külkereskedelem számunkra akkor is előnyös, ha az exportált áru előállítására ugyan több munkát fordítunk, mint más országok, de ellenértékként olyan cikket hozunk be, amelyeknek előállítására kénytelenek lennénk az exportált cikk gyártására fordított munkaidőnél még több munkaidőt fordítani.

Minél termelékenyebben, minél korszerűbb technikával állítjuk elő a kivitelre kerülő árukat, annál kevesebb hazai munkát adunk cserébe a külföldről behozott áruért.

Népgazdaságunk a kapitalizmustól általában műszakilag elmaradt ipart örökölt. Ennek korszerűsítése nem egy csapásra, hanem csak fokozatosan történhet. A múlthoz viszonyítva már eddig is igen jelentős lépéseket tettünk előre. Mindemellett a hibás beruházási politika következtében iparunk csak egyes területeken tudott a világ technikai fejlődésével lépést tartani, számos területen visszaesés következett be.

A hibás beruházási politika következményei állandóan jelentkeztek a fizetési mérlegben, s a gépimport korlátozására kényszerítettek bennünket, ami nem segítette elő a nemzeti munka termelékenységének a növelését.

A megnövekedett behozatalt fokozott kivitellel kellett fedeznünk, de a meglevő árualap nem tette lehetővé a teljes kiegyenlítést. A fokozott kivitel miatt a belső piacra kerülő árualap sem volt kielégítő. Az előbbiekben vázolt hibák mellett a nemzeti jövedelem „termelésére" csökkentőleg hatottak az 1949—1954. évi külkereskedelmi árváltozások, az 1952. évi aszály, az árvizek, a földrengések.

A külkereskedelmi mérleg passzívuma 1951-től 1954-ig nőtt. Ez az áruforgalmon kívüli fizetési kötelezettségek terhével együtt eladósodásunkat okozta. Az adósság csak bizonyos mértékig volt terhes a népgazdaság számára. Jellemző, hogy 1931-ben a rövid lejáratú adósság a nemzeti jövedelemhez viszonyítva az 1956. évinél ötszörte volt nagyobb. A termelés növekedését előmozdító hosszú lejáratú kölcsönök felvétele pedig Magyarország számára csak előny.

Terhes a népgazdaság számára, hogy az adósság jelentős része rövid lejáratú és magas kamatú, továbbá, hogy az adósság növekedése jelentős részben nem mozdította elő a termelés növekedését, hanem fogyasztásra került.

Az adósságállomány 1954-ben nőtt meg ugrásszerűen. Ebben az évben a nemzeti jövedelem 4,1 százalékkal csökkent, és a lakosság fogyasztási alapja több mint 20 százalékkal nőtt. Bár a lakosság fogyasztása az

előző években nem kielégítően fejlődött, mégis a csökkent nemzeti jövedelemből egy év alatt ekkora fogyasztás-növekedés meghaladta a népgazdaság teherbírását.

A nemzeti jövedelem és a népesség főbb csoportjainak reáljövedelme
(1949 = 100)

Megnevezés	1949	1953	1954
Az egy főre jutó nemzeti jövedelem	100	151,1	143,3
A munkások és az alkalmazottak egy főre jutó reáljövedelme	100	99,2	120,2
A parasztság egy főre jutó fogyasztásának reálértéke	100	100,6	111,0

A KSH 1956. VIII. 7. jelentése 46. o.

1954-ben a termelés alig fejlődött, a termelékenység stagnált, a nemzeti jövedelem csökkent, a behozatal nőtt, a kivitelt pedig nem lehetett növelni. Az 1954. évi külkereskedelmi mérleg passzívuma az előző évinek a kétszeresére szökött fel.

A kibontakozás útját csak a gazdaságos termelés növekedésében lehetett keresni. 1955-ben a nemzeti jövedelem az előző évhez képest 8,9 százalékkal nőtt, a munkások és alkalmazottak egy keresőre jutó reálbére 3,6 százalékkal, az egy főre jutó reáljövedelem 5,2 százalékkal nőtt. Ilyen eredmények nyomán — évek óta első ízben — a külkereskedelmi mérleg aktívvá vált. Az aktívum nem fedezte az áruforgalmon kívüli fizetési kötelezettségeket, ezért az eladósodás folytatódott, de csökkenő arányban.

1956-ban 1400 millió Dft külkereskedelmi mérleg aktívumot terveztünk, az első három negyedév több mint 600 millió devizaforint többlettel zárult. Ősszel kerül sor a mezőgazdasági termékek kivitelére, s egyebek között ezzel a tervben előirányzott külkereskedelmi mérleg-aktívumot el is érhettük volna. Ez azonban még nem jelenti, hogy nehézségeinket teljesen meg is oldottuk volna.

A második ötéves terv-javaslat előirányozta az elkövetett hibáknak bizonyos fokú helyreigazítását, a befejezetlen beruházások nagy részének továbbépítését, az ipari struktúra bizonyos megjavítását, a mezőgazdasági termelés optimális növelését. Mindezt olyan módon tűzte ki célul, hogy a nemzeti jövedelem és a külkereskedelmi forgalom azonos ütemben növekedjék és az életszínvonal 25 százalékkal emelkedjék.

Az ellenforradalmi események okozta súlyos népgazdasági helyzetből csak az MSZMP vezetésével megindult politikai és gazdasági konszolidáció, valamint a szocialista tábor, elsősorban a Szovjetunió nagyarányú segitségével emelkedhetünk ki.

A legközelebbi években — előreláthatólag — a külkereskedelmi forgalom a nemzeti jövedelemnél gyorsabban fog nőni, és ezzel a külkereskedelmi forgalom nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya még nagyobb lesz. Különösen az 1957. évben nő meg a külkereskedelmi forgalom aránya.

Az ellenforradalmi események népgazdaságunkban rendkívül súlyos nehézségeket okoztak. A termelésveszteség mintegy 9 milliárddal csök-

kentette Magyarország 1956. évi nemzeti jövedelmét. Az épületekben esett kár meghaladja az egymilliárd forintot, s mintegy másfél milliárd forint értékű árukészlet pusztult el.

Népgazdaságunk fejlődésének ütemét az ellenforradalmi események okozta károk évekre lefékezték.

A szocialista ipar termelése 1957-ben az 1956. évi tervtől jelentősen elmarad. Ehhez hozzájárul még a munkafegyelem lazulása, a termelékenység csökkenése és az önköltség növekedése.

A nemzeti jövedelem — előzetes számítások szerint — 1957-ben mintegy 10 százalékkal lesz kisebb az 1956. évi tervnél. A nemzeti jövedelem elosztásában a fogyasztási alap abszolút növekedése és a nemzeti jövedelem abszolút csökkenése miatt megnő a fogyasztási alap részesedése, a felhalmozási alap pedig abnormálisan csökken.

A nemzeti jövedelem abszolút csökkenésével egyidejűleg a fogyasztási alap növekedése azt jelenti, hogy többet fogyasztunk el, mint amennyire a termelés lehetőséget ad. Az objektív összefüggések következtében ennek a külkereskedelmi mérleg deficitjében kell megnyilvánulnia. Ha a külkereskedelmi mérleget egyensúlyba hoznánk, ehhez tetemesen csökkenteni kellene a fűtőanyagok és nyersanyagok, valamint a fogyasztási cikkek behozatalát. Ez a termelésnek igen nagyarányú csökkentésére, rendkívül felduzzadt munkanélküliségre és az életszínvonal erős visszavetésére vezetne.

A párt és a kormány a Szovjetunióhoz és a népi demokratikus országokhoz fordult, hogy hosszú lejáratú hitellel fedezni segítsék a külkereskedelmi mérleg nagy deficitjét.

Elsősorban a Szovjetunió nyújtott nagy összegű, hosszú lejáratú áruhitelt.

A magyar népgazdaságnak nyújtott segítség nagyságára jellemző, hogy ha a Szovjetunió a kölcsönnek csak a felét adta volna, akkor az ipari termelést mintegy 23—24 százalékkal kellett volna csökkenteni. Ez évi átlagban mintegy 200—250 000 főnyi munkanélküliséget idézett volna elő.

A hosszú lejáratú hitelek csak az 1957. évi problémáink átmeneti megoldásában segítettek. A legnagyobb erőfeszítéseket kell tennünk 1958-ban is a termelékenység növelésére, a takarékos gazdálkodásra, az önköltség csökkentésére, hogy az életszínvonalat tartani, a fogyasztási alapot szerényen növelni tudjuk. Az 1957. évi termelési bázis, a beruházások rendkívül alacsony színvonala a termelés, illetve a nemzeti jövedelem csak mérsékelt növelését teszi lehetővé. Ez ismét a külkereskedelmi forgalom alakulásában is tükröződik. Nem számíthatunk rá, hogy a külkereskedelmi forgalom nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya csökkenni fog.

A Szovjetunió kilátásba helyezte, hogy beruházási hitelekkel segíti népgazdaságunk egészségesebb alapokon való fejlesztését. Külkereskedelmi helyzetünk miatt nem szabad a legközelebbi években nagyszabású beruházási építkezésekbe kezdenünk, hanem gyorsan megtérülő, főleg rekonstrukciós beruházásokat kell megvalósítanunk. A termelési ágak szerkezetében sem számíthatunk gyorsan jelentősebb változásokra.

Mezőgazdaságunk termelésében a következő öt év alatt 10—15 százalékos termelésnövekedéssel számolhatunk. A lakosság növekvő fogyasz-

tásával számolva, ebből nem oldhatjuk meg a lakosság foglalkoztatottságát és életszínvonalának emelését.

Az ipari termelés növelése és a mezőgazdaság fejlesztése az egyetlen járható út a lakosság teljes foglalkoztatottságának biztosítására és az életszínvonal emelésére.

Magyarország ipari nyersanyagokban — bauxitot kivéve — szegény ország, fűtőanyagokban Dániával együtt Európa legszegényebb országa. Az ipari termelés növekedésével különösen a fűtőanyagok behozatala többszörösre növekszik. Más cikkek exportjának növelése mellett ezt döntően a gépipari kivitel fokozásával fedezhetjük.

Az ipari termelési ágak szerkezetében a gépipar súlya tehát nem csökken, hanem növekszik. Ezzel szemben nagyon erőteljesen kell törekednünk a gyártmánystruktúra megváltoztatására. Olyan cikkeket kell termelnünk, amelyek termelése számunkra gazdaságos, amelyek a világpiacon keresettek, műszakilag korszerűek.

Kemény erőfeszítéseket kell tennünk, hogy felvirágoztassuk népgazdaságunkat. Csak a szocialista termelési viszonyok között képes népünk ilyen erőfeszítésekre, csak a szocialista táborhoz való tartozás, csak a proletár internacionalizmus szellemében nyújtott segítség teszi lehetővé felemelkedésünket.

HIRDESSEN

A KÖZGAZDASÁGI

SZEMLÉBEN

Gazdasági hirdetéseket felvesz a szerkesztőség:

BUDAPEST, V., NÁDOR U. 7. TELEFON: 181-644

Vita az értéktörvényről és az árképzésről a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetében

A szocializmusban ható értéktörvénynek és felhasználásának kérdései a legutóbbi időben tudományos és gyakorlati körökben egyaránt a figyelem középpontjába kerültek. Ezzel kapcsolatban a közgazdasági irodalomban néhány éve pontatlan, illetve helyesbítésre szoruló tételek is elterjedtek. Másrészt a kommunizmus építésének előrehaladtával a Szovjetunióban szükségessé és egyúttal lehetővé is vált, hogy mélyebben, tudományosabban vizsgálják a szocialista árutermelést, ennek sajátosságait, az értéktörvény érvényesülését a szocializmusban, az értéktörvénnyel összefüggő gazdasági emelőket (mint amilyen például az önálló elszámolás), továbbá az értéktörvény felhasználásával kapcsolatos egyik legfontosabb kérdést: a tervszerű árképzés tökéletesítésének problémáját. Az árképzés megjavításának népgazdasági jelentősége igen nagy, közvetlenül összefügg vele az önálló elszámolás formáinak, az önköltség és a rentabilitás tervezésének tökéletesítése, a beruházások és a technikai fejlődés hatékonyságának meghatározhatósága stb.

Ilyen körülmények között indított vitát a Voproszi Ekomoniki szerkesztősége az értéktörvényről és felhasználásáról. Ennek keretében a folyóirat 1957. évi 2. száma szemlét közöl a Közgazdaságtudományi Intézet Tudományos Tanácsában lezajlott vitáról és cikk formájában közli J. A. Kronrodnak, valamint A. V. Bacsurinnak a vita során kifejtett nézeteit.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Tudományos Tanácsának kibővített ülése 1956 decemberében volt. Ezen meghallgatták és megvitatták J. A. Kronrodnak, a közgazdaságtudományok kandidátusának „Az értéktörvény és az árképzés kérdései a Szovjetunióban" című előadását.

Az ülésen részt vettek a Közgazdaságtudományi Intézetnek, a Tervbizottság tudományos kutatóintézetének, a Pénzügyminisztérium tudományos kutatóintézetének és más tudományos intézményeknek, valamint a Tervbizottságnak, a Szovjetunió Állami Közgazdasági Bizottságának, a Szovjetunió Minisztertanácsa Központi Statisztikai Igazgatóságának, a Szovjetunió Kereskedelemügyi Minisztériumának munkatársai, a moszkvai felsőoktatási intézmények előadói és még sokan mások.

L. M. Gatovszkij, a tudományos tanács elnöke, a közgazdaságtudományok doktora, megnyitójában elmondta, hogy ez a tudományos ülés a kezdete az Intézet által kezdeményezett széleskörű vitának a szocialista gazdaságban ható értéktörvényről és felhasználásáról. Hangsúlyozta, hogy az előadás J. A. Kronrod személyes véleményének kifejtése, módszertani jelentőségű és nem tartalmaz konkrét javaslatokat.

Az értéktörvény a szocializmusban

Az árutermelés oka a szocializmusban

Kronrod hangsúlyozta, hogy a kapitalizmusban, illetve a szocializmusban ható értéktörvény érvényesülése között lényeges elvi különbség van. Az értéktörvény érvényesülési *köre* a kapitalizmusban nemcsak a társadalmi termékre terjed ki, mint a szocializmusban, hanem kiterjed a termelőerőkre: a *működő* vállalatokban levő termelőeszközökre és a munkaerőre is. Az értéktörvény érvényesülési *formája* a kapitalizmusban ösztönös, míg a szocializmusban az értéktörvény tervszerűen felhasznált törvényként hat. Az értéktörvény érvényesülési *mechanizmusa* a kapitalizmusban az ösztönös piaci verseny, a szocializmusban a szocialista termelés és áruforgalom résztvevőinek tervszerű együttműködése. Az értéktörvény *funkciói* a kapitalizmusban a társadalmi munka elosztásának irányítása (a termelés szabályozása), a szocializmusban a munka tervszerű mozgásának előmozdítása. Az értéktörvény érvényesülésének *eredménye* a kapitalizmusban a kizsákmányolás viszonyainak újratermelése, a szocializmusban a szocialista termelési viszonyok újratermelése.

De az értéktörvény az áruviszonyok törvénye, ezért e törvény *tartalma* egyforma minden társadalomban, amelyben áruviszonyok vannak.

Az értéktörvény szerint az áru értékét a termelésére fordított társadalmi munka határozza meg. Az értéktörvény tartalma kifejeződik abban a szükségszerűségben, hogy 1. minden áruegység termelésére fordított tényleges munkának vissza kell vezetődnie az egész társadalom szempontjából szükséges munkaráfordításra, vagyis társadalmi munkaráfordításra; 2. az áruk termelésére fordított tényleges munkát az egész társadalom méreteiben minőségileg mint absztrakt munkát, mennyiségileg mint társadalmilag szükséges munkát a munkatermékek árukként való egyenlővé tétele útján, vagyis értékformában kell figyelembe venni.

Az értéktörvény tartalmát az értékviszonyok lényege határozza meg. Az érték az árutermelők termelési viszonyainak dologi formája, a társadalmi újratermelésben való részvételük formája, amikor e részvétel alapja az érték szubsztanciáját alkotó egyenlő absztraktmunka-ráfordítás. Az árutermelők árujuknak a piaci cserében való realizálása útján pótolják a termékükben testet öltött munkát — más árukban megtestesülő azonos mennyiségű (ekvivalens) munkával.

A szocializmusban nincs magántulajdon, ezért nincsenek meg a magánmunka és a társadalmi munka ellentmondásai, amelyek az árutermelés okai. A Szovjetunióban az össznépi tulajdon nemcsak az állami szektor termelésének alapja, hanem az a vezető, meghatározó elem (a föld, a gépállomás stb.), amelyre a kolhoztermelés is épül. A szocialista tulajdon nem elszigeteli, hanem városban és falun, iparban és mezőgazdaságban társadalmi méretekben egyesíti a szocialista termelés résztvevőinek munkáját, *közvetlenül társadalmi jellegűvé* változtatja ezt. Ezért, úgy tűnik, hogy az árutermelés szükségessége nem magyarázható pusztán a szocialista tulajdon két formájával. Hogy megérthessük azt a sajátságos helyzetet, amelyben *a munka már közvetlenül társadalmi, de még szükséges az árutermelés és az érték,* elemeznünk kell magának a szocialista tulajdonviszonyok által meghatározott szocialista munkának a sajátosságait.

Sok társadalmi ok, egyebek közt a szocialista tulajdon két formája miatt a szocializmusban (a kommunizmus alsó fokán) *a munka közvetlenül társadalmi jellege a fejlődés, az érettség*

*első, legalacsonyabb fokán van.** Emiatt a termékeket a bennük testet öltött társadalmi munka egyenlő mennyiségű társadalmi munkával való pótlásának elve alapján kell termelni és cserélni; ez ad árujelleget és áruformát mind a termelőeszközök, mind a fogyasztási cikkek termelésének és cseréjének. *Tehát az árutermelés* az állami és a szövetkezeti szektorban egyaránt *a szocialista termelési viszonyok lényegéhez tartozó, immanens elem.*

★

Ezzel kapcsolatban Bacsurin kifejtette: a legutóbbi években meglehetősen elterjedt az a nézet, hogy a szocializmusban lényegében csak a fogyasztási cikkek áruk, míg a termelőeszközök lényegében nem azok, csak külső áruformát („áruburkot") öltenek. Az árunak ez a felfogása arra a feltételezésre épült, hogy a szocializmusban az árutermelés egyetlen oka a kétféle szocialista tulajdon, az áru döntő és lényegében egyetlen jellemzője pedig, hogy elcserélésekor változik a tulajdonosa.

A szocializmusbeli árutermelés okainak kutatásakor nem szabad lebecsülni a társadalmi munkamegosztást, a társadalmi munka fejlődési színvonalát, kettős jellegét az állami és a szövetkezeti szektorban egyaránt. A szocializmusban a munka közvetlenül társadalmi, mégis — különböző fokú társadalmasítottsága és más lényeges különbségek miatt — egyrészt konkrét, másrészt absztrakt munka. Ez a szocialista termelési viszonyok egyik legfontosabb oldala, amely miatt van áru és érték. Emellett nem szabad lebecsülnünk a szocialista tulajdon két formájának szerepét sem. Ez jelentős különbségeket idéz elő a munka jellegében, s egyik oka a termék áruvá válásának. Ezek az okok az összes termékeket (az állami vállalatok termelte termelőeszközöket is) áruvá változtatják. Emiatt a termelőeszközök árát éppúgy, mint a fogyasztási cikkekét az értéknek megfelelően kell megszabni.

Mivel a szocializmusban a munkaerő, a föld, a föld méhe és néhány más termelőeszköz nem áru, ezért az árutermelés és az értéktörvény hatóköre korlátozott. A szocializmusban a munka közvetlenül társadalmi, ezért az értéktörvény hatására nem alakulnak ki tőkés viszonyok, nincsenek válságok.

Nem lehet azt sem tagadni, hogy van bizonyos különbség a fogyasztási cikkek és a termelőeszközök közt. A fogyasztási cikkeket tervszerűen osztjuk el, de adás-vétel útján bárkinek birtokába juthatnak. Ezért tartósan nem lehetséges, hogy árösszegük jelentősen eltérjen értékük összegétől. Az állami tulajdonban levő termelőeszközök ellenben tervszerű elosztás útján jutnak fogyasztóikhoz, ezért árösszegük hosszabb ideig eltérhet értékük összegétől. Mégis, ez az eltérés — ha jelentős — hátrányosan hat a gazdálkodásra, gyengíti az értékkel összefüggő ösztönzőket (az önálló elszámolást, a rentabilitást stb.). Köztudomású, hogy milyen nagy jelentőségű volt az 1949—1950. évi reform, amely megszüntette az állami dotáció rendszerét.

A. G. Kulikov kandidátus kifejtette, hogy az értéktörvény követelményeinek kielégítése nélkül lehetetlen biztosítani a népgazdasági fejlődés ará-

* A szocialista munka társadalmilag még nem egynemű munka. Ez nemcsak azzal függ össze, hogy a szocialista tulajdonnak két formája van, hanem azzal is, hogy különbség van a szellemi és a fizikai, a nehéz és a könnyű, a szakképzett és a szakképzetlen munka stb. közt. A munkának e sajátosságai miatt szükségszerű elsősorban az anyagi érdekeltség, amely megkívánja, hogy a termékek a munkaráfordítások pótlásának elve szerint cserélődjenek.

A szocializmusban a munka egyes fajtái közötti társadalmi különbözőség nem antagonisztikus, de valóságos ellentmondást teremt egyrészt az egyéni és a kollektív munka, másrészt az össztársadalmi munka közt. Ez az ellentmondás abban áll, hogy minden munkaórának mint közvetlenül társadalmi munkaráfordításnak *átlagos társadalmi munkaórának* kell lennie; de mint *különböző feltételek közt* ráfordított munkaidő, *nem lehet közvetlenül átlagos* társadalmi munkaráfordítás.

A terméknek mint közvetlenül társadalmi munka termékének minőségileg *közvetlenül kicserélhetőnek* kell lennie. De ugyanez a termék mint a nem egyenlő feltételek közt ráfordított munka terméke *nem rendelkezik a közvetlen kicserélhetőség tulajdonságával.* Emiatt a társadalom a viszonyok dologi formájára, a munkatermékek árukként való egyenlővé tételére kényszerül, vagyis arra, hogy a gazdasági viszonyok formájaként felhasználja az értéket.

nyosságát és a szocialista termelés ésszerű fejlődését.

Kétségbe vonta a közvetlenül társadalmi és az absztrakt munka kapcsolatának azt a felfogását, amelyet Kronrod kifejtett. Kronrod felfogása alapján úgy tűnhet — mondotta Kulikov —, hogy az áru a szocialista gazdaságban nem tartalmaz ellentmondásokat, és a csere aktusának itt nincsen lényeges szerepe, hogy lehetséges közvetlenül tervezni az absztrakt munka mennyiségét, azaz ezáltal meghatározni az áru értékének a nagyságát. Az a tény, hogy a kereskedelemben áruk eladhatatlanok maradnak, az ellenkezőről tanúskodik. A szocializmusban is a cserének kell közvetítenie, s végső soron a csere eredményeként kell társadalmilag elismerni az absztrakt munkát. *Nem helyes az az álláspont, mintha az értéket közvetlenül lehetne tervezni, s ily módon meg lehetne határozni az áruérték nagyságát.* Az áruban testet öltött egyéni munka visszavezetődése társadalmilag szükséges absztrakt munkára az árutermelésben bennerejlő, akaratunktól és tudatunktól független, objektív folyamat, jóllehet az állam tervszerűen hat erre a folyamatra.

*

Az értéktörvény — hangsúlyozta ismételten Kronrod — a szocialista termelés *objektív* törvénye. Hangsúlyozni kell ezt, mert amennyire helytálló, hogy a szocializmusban az értéktörvény nem fő és döntő erő, amely megszabja az újratermelés arányait, tehát nem szabályozza a termelést, annyira helytelen az a „következtetés", hogy az értéktörvény nem is érvényesül a szocialista termelésben. Az értéktörvény termelésszabályozó szerepe az ösztönös kapitalista viszonyokban gyökerezik. Szocialista viszonyok közt ez a szerep a szocializmus gazdasági alaptörvényéé. De az, hogy az értéktörvény elvesztette a kapitalizmusra jellemző termelésszabályozó szerepét, még nem változtat azon, hogy az értéktörvény követelménye szerint a munkaráfordításoknak társadalmi munkaráfordításoknak kell lenniök, s ez csak akkor lehetséges, ha a munkaráfordítás megfelel a társadalmi szükségleteknek.

Ez nem azt jelenti, mintha az értéktörvény a szocializmusban is megszabná a munka elosztásának népgazdasági arányait. Az értéktörvény nem azáltal válik a termelés szabályozójává, hogy hatására a munkaráfordításnak minőségileg társadalmi munkaráfordításnak kell lennie, hanem azáltal, hogy a termelők kapitalizmusbeli elkülönültségének viszonyai közt olyan ösztönös erőként működik, amely arra irányul, hogy a társadalmi szükségleteknek megfelelően ossza el a munkát. A szocializmusban ez az elosztás előre történik tervszerűen és megteremti a feltételeket az értéktörvény követelményének kielégítésére, arra, hogy a munkaráfordítás társadalmi munkaráfordítás legyen.

A szocializmusban az értéktörvény nem termelésszabályozó, de az arányosság esetleges megsértése valamilyen érték-aránytalanságban is megnyilvánul. Tehát az értéktörvény a tervszerű fejlődés törvényével eltéphetetlen egységben működik, ez utóbbi törvény mechanizmusának kiegészítőjeként.

A szocializmusban, ha a társadalmi szempontból szükséges termelési ágak, illetve vállalatok ráfordításai egyelőre nagyok, s emiatt itt nem megfelelő mennyiségű a többlettermék vagy még a közvetlen anyagi és munkaráfordítások sem fedezhetők az árbevételből, attól ezek a termelési ágak vagy vállalatok működhetnek és fejlődhetnek, s a társadalom a többi vállalatban termelt terméktöbblet egy részét használja fel a hiány fedezésére. De éppen a nagy munkaráfordítás okozta deficit ösztönöz a költségek csökkentésére. Tehát az értéktörvényben kifejeződő szükségszerűség (hogy a munkaráfordítás társadalmi munkaráfordítás legyen) a szocializmusban módosul, de megvan, mint általában az objektív szükségszerűségek.

A szocializmusban a termékeknek az értéktörvény által meghatározott cseréje is specifikusan valósul meg,

másképpen, mint a kapitalizmusban. A szocializmusban az objektív szükségszerűség, hogy a termékek a termelésükre fordított társadalmi munka mennyisége szerint cserélődjenek, tervszerűen valósul meg, mégpedig nem úgy, hogy az értéktörvény a termelési ár, a monopolárak stb. törvényévé módosul, hanem az értéktörvény közvetlen érvényesülése alapján.

Érték és ár

Kronrod hangsúlyozta, hogy az árképzés meghatározott jellege, *az árrendszer az értéktörvény érvényesülésének specifikus mechanizmusa.* „Az ár az értéktörvény megnyilvánulása. Az érték az árak törvénye, vagyis az ár jelenségének általánosított kifejezése" — mondja Lenin. (Művei. 20. köt. Szikra, Budapest. 1955. 200. o.)

Közgazdasági irodalmunkban gyakran úgy tűnik, mintha a szocializmusban nem volna az értéktörvénynek semmiféle határozott követelménye az árképzés vonatkozásában, különösen a termelőeszközök árainak képzésében, mintha az értéktörvény nem szabályozná a termelőeszközök árának alakulását. (Ezt a felfogást fejti ki Majzenberg „Árképzés a Szovjetunió népgazdaságában", továbbá magának Kronrodnak „A pénz a szocialista társadalomban" című munkája.) Mintha a szocializmusban az a paradox helyzet alakulna ki, hogy *az értéktörvény érvényesül ugyan a termelésben, de nem hat a termelőeszközök árának alakulására, vagyis nincs érvényesülési mechanizmusa.* Ez az elképzelés is abból fakad, hogy összetévesztjük az értéktörvénynek azt a *funkcióját,* hogy a társadalmi termelés szabályozásának fő és döntő ereje, az értéktörvény közismert *tartalmával.* Ezt a funkciót az értéktörvény csak bizonyos körülmények közt tölti be.

Az értéktörvény objektív tartalma minden árutermelő társadalomban az, hogy a munkának éppen társadalmi absztrakt munka minőségében, tehát érték formában kell ráfordítódnia az árutermelésben, ilyen formában kell pótolódnia a cserében, s tehát ilyen formában kell számbavevődnie is. Ha pedig a munka érték formában való számbavétele és mozgása szükségszerűség, amely az értéktörvényben fejeződik ki, akkor az értéktörvény objektíve az árképzés meghatározója. A munka mint társadalmi munka jön számításba az érték útján, amely árakban fejeződik ki. Tehát éppen *az érték az ár alapja, tartalma, más szóval: az érték törvényként szabályozza az árakat.*

Ennek tagadása, az „érték nélküli ár" koncepciója tudománytalan. Mégis, ez az „elmélet" a szocializmusban ható értéktörvény helytelen értelmezése miatt eléggé elterjedt. Például Szazanov azt állítja, hogy a termelőeszközök ára szubsztancia nélküli értékforma, tehát puszta forma tartalom nélkül. Ez pedig semmiképpen sem felel meg az érték mint a termelési viszonyok formája marxista fogalmának.

Mivel a szocializmusban a termékek zöme a szocialista tulajdon keretei közt végzi gazdasági forgását, az érték alapján képződő ár nem döntő, népgazdasági arányokat irányító erő. *A terméktöbblet értékének a társadalmi tulajdon alapján végbemenő tervszerű elosztása kizárja, hogy az értéktörvény határozza meg az újratermelés arányait; de ez a törvény szabályozza az áralakulást és ezáltal sokirányúan hat a termelés fejlődésére.*

★

Bacsurin is kifejtette: Az árak változását végeredményben az értékváltozások határozzák meg. A szocializmusban az értéktörvény az árakon keresztül hat egy bizonyos fokig a termelésre és a forgalomra. Ez a hatás nem a spontán áralakulás révén, hanem a tervszerű árrendszer, a pénzjövedelmek nagyságának és szerkezetének tervszerű meghatározása stb. útján valósul meg.

A szocializmusban az értéktörvény nem szabályozza a termelést. Működhetnek kevéssé nyereséges vállalatok vagy iparágak is, ha a társadalomnak

szüksége van rájuk. A termelőerők fejlődését, a termelőeszközök és az élőmunka elosztását, a beruházások elosztását stb. a szocializmus gazdasági alaptörvénye és a tervszerű arányos fejlődés törvénye szabja meg. Mégsem szabad a szocializmusban az értéktörvény semmibevételével tervezni a népgazdaság fejlesztését, a beruházásokat, az új technika meghonosítását.

A beruházások és a technikai fejlesztés tervezésekor a termékegység értékének csökkenését figyelembe véve kell megállapítani a gazdasági hatékonyságot. Az ipari és a mezőgazdasági termelés területi megosztásakor is nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk az értéktörvény követelményeinek; számolnunk kell az értéktörvénnyel akkor is, amikor a megrendeléseket szétosztjuk a vállalatok közt. E szempontok elhanyagolása nagy népgazdasági károkat okozhat.

A gazdasági hatékonyság növelésének legfontosabb eszköze, az árrendszer akkor töltheti be szerepét, ha helyesek az ararányok.

A termelőeszközök és a fogyasztási cikkek egységes árszínvonala

Sok közgazdász véleménye szerint — mondta Kronrod — az értéktörvény közömbös az árnak az értéktől való eltérése iránt, különösen a termelőeszközök vonatkozásában. Pedig a termelésben érvényesülő értéktörvény követelménye, hogy az árukban testet öltött munkaráfordítások egyneműen, értékformában, tehát mint absztrakt munkaráfordítások fejeződjenek ki. Világos, hogy ha a társadalmi termék egy része (a termelőeszközök) árösszege eltér értékük összegétől, s nem kompenzálja ezt a társadalmi termék másik része (a fogyasztási cikkek) árösszegének ellentétes irányú eltérése az értékösszegtől, akkor lehetetlen az egész társadalmi munka értékben való számbavétele, értékformában való egységes kifejezése és mozgása. Ez esetben a társadalmi termék árösszege nem fejezi ki az egész társadalmi munkaráfordítást, amely a társadalmi termék értékét alkotja.

A munka értékformában való kifejezésének, mérésének és mozgásának szükségessége megköveteli, hogy a társadalmi termék árösszege egyenlő legyen az értékösszeggel, tehát az áraknak az értéktől való eltérései az egész társadalmi termék méreteiben kiegyenlítsék egymást. *A társadalmi termék árösszegének és értékösszegének egyenlősége az általános feltétele annak, hogy az árrendszer az értéktörvény érvényesülésének mechanizmusaként működjék.*

Természetesen a szocialista gazdaságban nincs meg a spontán áralakulás mechanizmusa, az értéktől való eltérések spontán kiegyenlítődése. De van helyette más, a nem spontán, hanem tervszerű árképzés-mechanizmus, amely biztosítja az árösszeg és az értékösszeg egyenlőségét. Ugyanis (az előadó sémákkal bizonyította ezt), ha a társadalmi termék egyik részének árösszegét eltérítjük értékösszegétől és ezt nem egyenlíti ki a társadalmi termék másik része vonatkozásában ellentétes irányú eltérés, akkor első látásra úgy tűnik, mintha a társadalmi termék árösszege különbözne értékösszegétől. De a két összeg egyenlősége azt jelenti, hogy *a társadalmi termékben ugyanannyi átlagos munkaidő testesül meg, mint a pénzárunak abban a tömegében, amely eszmeileg képviseli a társadalmi termék árösszegét.* Ezért *az árösszeg és az értékösszeg egyenlőségének csak akkor van értelme, ha a népgazdaság valamennyi szférájában ugyanaz a pénz funkcionál,* ha a pénznek, amely nemcsak értékmérő, hanem az árak mércéje is, valamennyi szférában egyforma a reális (arany-, tehát érték-) tartalma. Ha ellenben például a II. osztály termékeinek árösszegét megnöveljük, s az I. osztályét változatlanul hagyjuk, akkor (mivel a termelés, egyebek közt az aranytermelés feltételei sem változtak) *a megnövekedett árösszeg változatlan értékösszeg, változatlan aranymennyiség értékének kifejezője. Ez esetben a pénzegység tulajdonképpen kevesebb aranyat képvisel, megváltozik az árak mércé-*

je ebben a szférában. Éppen ez az a mechanizmus, amely az áraknak az egyik osztályban való tervszerű változtatása esetén megfelelő kompenzáló árváltozást biztosít a másik osztályban.

A Szovjetunióban a termelőeszközök árának összege jóval kisebb értékük összegénél. Például 1955-ben a nehézipar adta az ipar terméktöbbletének háromötöd részét, de az árakban csak egyhatod rész realizálódott.

Az I. és a II. osztályban az árak értéktől való eltérésének okai ismertek. Az átmeneti időszakban a szocialista állam az értéken aluli termelőeszközárakkal és az értéken felüli fogyasztásicikk-árakkal pótlólagos eszközöket biztosított a szocialista felhalmozáshoz a burzsoázia és a kulákság rovására. Az alacsony termelőeszközárak is hozzájárultak az új technika meghonosításához, mert lehetővé tették értékek átcsoportosítását beruházásokra.

Amióta megszűntek a kizsákmányoló osztályok, amióta a szocializmus egyeduralkodóvá vált a termelésben és a forgalomban, azóta a termelőeszközök értéken aluli ára elvesztette ezt a jelentőségét. Ma már csak a történelmileg kialakult árképzési gyakorlat őrzi ezt, s e gyakorlatban egyre több a változás; de még további változások szükségesek.

Az önálló elszámolás megkívánja a teljes munkaráfordítás számbavételét és pótlását érték formában. Ezzel kapcsolatban szükséges, hogy felemeljük a termelőeszközök árait az értékszínvonalra.

A termelőeszköz-árak mostani jelentős eltérése az értéktől (lefelé), sérti az értéktörvénynek azt a követelményét, hogy értékformában vegyük számba a társadalmi munkaráfordításokat.

A termelőeszközök érték alatti ára miatt a termelési költségek kalkulációja nem tükrözi helyesen a társadalmi munkaráfordítást. Ezenkívül megtakarítás mutatkozhat akkor is, amikor valójában nő a munkaráfordítás és megfordítva. Az önköltség szerkezete sem tükrözi helyesen a holt- és az élőmunka-ráfordítás arányát, s emiatt nem lehet kellően felhasználni az árakat arra, hogy harcoljunk a munka népgazdasági méretekben optimális megtakarításáért. A termelőeszközök érték alatti árának még sok hátránya van; mesterséges veszteségeket okoz azokban a vállalatokban, amelyekben a költségek, bár nagyobbak a társadalmilag szükségesnél, az értéknél mégis kisebbek; megkívánja a forgóeszközök újraelosztását stb. Mindez gyengíti az önálló elszámolást, s bizonyos fokig nehezíti, hogy összehasonlítsuk az iparágak, valamint a népgazdasági ágak termelésének hatékonyságát, kiszámítsuk a beruházások viszonylagos hatékonyságát, megnehezíti a népgazdasági arányok megbízható számbavételét és tervezését; ebből a terv végrehajtása közben részleges aránytalanságok keletkezhetnek.

A termelőeszköz-árak képzésének mai módja nemcsak hogy nem előnyös a technikai fejlődés szempontjából, de még fékező hatású is lehet. Az amortizáció csökkentett szerephez jut az önköltségben, ezért pénzben lényegesen kisebbnek tűnik a technikai fejlődés révén elért amortizáció-megtakarítás, s ez csökkenti a technikai haladás ösztönzését. Az, hogy az önköltségben a termelőeszközök költsége a valóságosnál kisebb súlyú, az élőmunkáé pedig annál nagyobb, megkönnyíti a kevésbé hatékony technika alkalmazását, ha azzal viszonylag több élő- mint holtmunka takarítható meg.

Mivel a termelőeszközök árában nem realizálódik az egész többlet-termék értéke, a technikai haladás hatása csak a költségek megtakarításában nyilvánul meg, s nem érzékelhető az az általánosabb hatás, hogy nő a társadalmi munka termelékenysége, a terméktöbblet mennyisége.

A technikai fejlődés értékkifejezéshez kapcsolódó anyagi ösztönzői csak közvetve, az önköltség csökkentése révén és nem közvetlenül hatnak, nem úgy, hogy minden üzemi kollektíva és minden üzemi dolgozó közvetlenül érdekelt lenne a szüntelen műszaki fejlődésben. Pedig mivel a kü-

lönböző technikai felszereltségű vállalatok az átlagosnál kisebb, illetve nagyobb költséggel termelnek, termékeik értékében is különböző nagyságú a terméktöbblet. Ennek ma semmiféle kapcsolata sincs az egyének és a kollektívák anyagi érdekeltségével. Pedig az egyéni és a társadalmi értéknek ebben a különbségében óriási lehetőségek rejlenek a közvetlen anyagi érdekeltség fokozására. Az egyéni és a társadalmi érték közti különbségnek egy hányadával ösztönözni lehetne a vállalati kollektívákat, hogy a technika fejlesztésével az átlagos alá szorítsák a vállalati költségeket. Az értéktörvény ilyen felhasználásának nehézsége, hogy a vállalat technikai felszereltsége nem közvetlenül a vállalat dolgozóitól függ. A nehézségeket le kell küzdeni, de elvileg világos, hogy a szocialista társadalomnak anyagilag ösztönöznie kell a technika fejlesztésére.

Az értéktörvény felhasználásában igen nagy lehetőségek vannak tehát a technikai fejlődés ösztönzésére, de ennek az a feltétele, hogy a termelőeszközök árát közelebb vigyük értékükhöz.

Nem állja meg a helyét az az érv, hogy a mostani árrendszer, amelyben az I. osztály terméktöbblete a II. osztály áraiban realizálódik, meggyorsítja a terméktöbblet értékének bevonását az állami költségvetésbe. Valójában a mai árrendszerben *nem gyorsul* az I. osztályban keletkezett terméktöbblet értékének realizálása, hanem ellenkezőleg, *elhúzódik* addig, amíg a II. osztály termékei realizálódnak.

A termelőeszközök érték alatti és a fogyasztási cikkek ennek megfelelően érték fölötti ára felduzzasztja a készpénzforgalmat. Mivel pedig az I. osztályban termelt terméktöbblet értéke nem egyforma arányban szerepel a fogyasztási cikkek árában, bizonyos körülmények közt a fizetőképes kereslet egy-egy áru iránt aránytalanul nőhet és ez piaci nehézségeket okozhat.

A külkereskedelmi csere egyenértékűségének és gazdaságosságának megállapításához is elengedhetetlen, hogy a belföldi árszínvonal egységes legyen.

Mindez azt jelenti, hogy az I. és a II. osztály termékeinek árát egyaránt értékszínvonalra kell helyezni, de nem mechanikusan. Egyes árak eltérése az értéktől szükséges a termelésre vagy a takarékoskodásra való ösztönzéshez, a nemzeti jövedelem újraelosztásához, a vásárlóerő és az árualap egyensúlyának biztosításához. Mindkét osztályban az árak *összegének* kell egyenlőnek lennie az értékek *összegével.*

A negyedik és az ötödik ötéves terv időszakában már ebben az irányban haladt az ármozgás. Például a háború utáni első években az ipari nyereség és a forgalmi adó együttes összegéből a nyereségre csak néhány százalék jutott, 1956-ban pedig a nyereség részaránya már meghaladta az egyharmadot. Ez az áraknak az értékhez való közeledését jelzi, mert a nyereség *az egész* iparban realizálódik (és például 1955-ben az egész iparban realizált nyereség 60 százaléka *a nehéziparra* jutott); a forgalmi adó pedig lényegében csak az ipar II. osztályában. A nyereség arányának növekedése azt jelzi, hogy a terméktöbblet értéke egyre inkább *a termelés helyén realizálódik.*

Speciális vizsgálatokra lenne szükség az árak értékhez való közelítése módszereinek kidolgozásához. A probléma elvi fontosságú elemei azonban máris megjelölhetők. A legfontosabb az, hogy az értéknek megfelelő árrendszer mindkét osztályban elérhető anélkül, hogy változnának a II. osztály árai, a munkabérek és a lakosság egyéb pénzjövedelmei. Az árképzés megváltozhat pusztán azáltal, hogy az I. osztályban módosítjuk az árak és az érték viszonyát. Ezáltal az ármérce itteni megváltoztatásának eredményeként egységessé válik az árszínvonal az egész népgazdaságban. Az I. osztály árai összhangba kerülhetnek az értékekkel az iparcikkek nagykereskedelmi árának egyidejű megváltoztatása révén (hasonlóan az 1949. évi intézkedéshez), s úgy is, hogy éveken át csökken az önköltség, de a mai árszínvonal változatlan marad,

tehát egyre több nyereséget tartalmaz majd.

Az első esetben az I. osztály áraiban már most realizálódna az egész terméktöbblet, a II. osztály termelési költségeinek növekedése pedig csökkentené az itt realizált terméktöbbletet. A terméktöbblet a termelés helyén realizálódna, s ebből következően bővülnének az állami költségvetés kapcsolatai a nehéziparral. A második módszerrel mintegy 8—10 év alatt volna elérhető, hogy az I. osztály árai értékszínvonalra kerüljenek. Célszerűbbnek a probléma gyorsabb megoldása, az egységes árszínvonalra való gyors áttérés látszik — hangsúlyozta Kronrod.

Bacsurin is abból indul ki, hogy az állami szektorban az értéktörvény kevésbé hat a termelőeszközök realizálására, mint a fogyasztási cikkekére, de végső soron itt is az értéktörvény nyilvánul meg az árváltozásokban; *a termelőeszköz-áraknak előbb-utóbb összhangba kell kerülniük az értékkel.* Emellett az értéktörvény nem zárja ki egyes áruk árának az értéktől való eltérését, s ez az eltérés a gazdaságpolitika fontos eszköze.

Marx bebizonyította, hogy a kapitalizmusban az árak összege egyenlő az értékek összegével, de a piaci árak ingadoznak a termelési ár körül, s bizonyos időszakokban, például válságok idején az árak összege kisebb, a fellendülés idején pedig nagyobb lehet az értékek összegénél. Nem volna helyes, ha a szocialista gazdaságra is alkalmaznánk az árösszeg és az értékösszeg szükségszerű egyenlőségének tételét.

Kronrod azt állítja, hogy a Szovjetunióban a fogyasztási cikkek árössze ge nagyobb, a termelőeszközöké pedig ennek megfelelően kisebb az értékösszegnél. Ugyanakkor lehetségesnek véli, hogy felemeljük a termelőeszközök, s változatlanul hagyjuk a fogyasztási cikkek árát, tehát megváltoztassuk a társadalmi termék árösszegét anélkül, hogy értékösszege változna. Kérdés, hogyan lehet egyenlő ilyen körülmények közt *ma* az árösszeg és az értékösszeg? Kronrod bizonyítja, hogy az árösszeg mindig egyenlő az értékösszeggel (legfeljebb az árak mércéje, illetve a pénzegység aranytartalma változik), de így nem lehet tudományosan megalapozni az árcsökkentések szükségességét. Kell-e ilyen körülmények közt csökkenteni az árakat, ha csökkennek az értékek?

Kronrod nem számol azzal, hogy *a termelőeszközök árának eltérése az értéktől nem hat közvetlenül a fogyasztási cikkek* árára, hogy ez az eltérés csak a fogyasztási cikkek önköltségére hat, s ezáltal módosítja a fogyasztási cikkek árában a pénzbeli felhalmozás arányát. A fogyasztási cikkek árösszege megfelelhet az értékösszegnek, miközben a termelőeszközöké érték alatt van. És a termelőeszközök ára értéken lehet, miközben a fogyasztási cikkek árai eltérhetnek az értékektől. A fogyasztási cikkek árának értéktől való eltérésére egyéb tényezők is hatnak, például a növekvő fizetőképes kereslet tervszerű kielégítésének szükségessége.

Az áruk értékének és árának változása időben nem esik egybe. Nemcsak egyes áruk, hanem az összes áruk vonatkozásában is lehetséges az érték változása anélkül, hogy változnának az árak, illetve a pénz vásárlóereje és megfordítva. A szocializmusban is előfordul ez, éppúgy, mint a kapitalizmusban, csak más okokból.

A társadalmi termék árösszege akkor volna egyenlő értékének összegével, ha a fogyasztási cikkek árösszege ugyanannyival haladná meg értékük összegét, amennyivel a termelőeszközök árának összege kisebb az értékösszegnél. Lehet, hogy ez így volt a háború utáni árleszállítások előtt. Ma azonban *az árleszállítások következtében a társadalmi termék árösszegének kisebbnek kell lennie az értékösszegnél, mert a fogyasztási cikkek ára körülbelül értéken van, illetve nincs annyival érték fölött, amennyivel a nehézipari gyártmányok és a mezőgazdasági nyersanyagok ára elmarad az értéktől.*

A Szovjetunió gazdasági fejlődésének mostani szakaszában, amikor óriási jelentőségű a technikai hala-

dás, a beruházások hatékonyságának fokozása, az anyagi ösztönzés stb., *növelni kell az árak szerepét a szocialista gazdaság fejlesztésében.* Egyebek közt közelebb kell vinni a termelőeszköz-árakat az értékhez.

A termelőeszközök érték alatti ára csökkenti a beruházási költségeket és a termelési költségeket, de nem csökkenti a valóságos munkaráfordítást. Az áremeléssel pedig megteremthető a kívánatos rentabilitási színvonal, megszilárdítható az önálló elszámolás, lehetővé válik, hogy helyes amortizációs kulcsokat állapítsunk meg, s kialakítsuk a termelési költségek helyes színvonalát. De e feladat nem a nagykereskedelmi árak növelésével oldható meg, ahogyan azt Kronrod javasolja, hanem a termelőeszközök önköltségének további csökkentése, valamint a termelőeszközök nagykereskedelmi árának mérsékeltebb és differenciáltabb csökkentése útján. Csak néhány termelőeszköz (például a szén) nagykereskedelmi árának emelése látszik helyesnek.

Sok nehézipari ágban nagyon különböző a hasonló termékek önköltsége. Ez arról tanúskodik, hogy nagyok a kihasználatlan tartalékok. Az a feladat, hogy *a mai árak alapján megszűnjenek a veszteségek és nőjön a rentabilitás.* Erre reális lehetőségek vannak, tehát *nem volna helyes az áremelés,* amely még növelné a vállalatok közötti jövedelmezőségi különbségeket.

Valószínűleg célszerű lenne, ha ötévenként egyszer csökkentenénk a termelőeszközök nagykereskedelmi. árát. Ez lehetőséget adna a nehéziparban a veszteségek megszüntetésére, a rentabilitás növelésére, az árak közelítésére az értékhez, fokozná a nagykereskedelmi árak szilárdságát (ami nagyon fontos a tervezés és a vállalati önálló elszámolás szempontjából), lehetővé válna, hogy jelentősen nőjön az iparágnál beruházásra megmaradó nyereség, mindez fokozná az anyagi érdekeltséget, s megfelelne annak az irányvonalnak, hogy növeljük a vállalati vezetők jogkörét és felelősségét.

Egyes termékek árának eltérése az értéktől a termelőeszközök vonatkozásában is szükséges. Ezért Bacsurin nem érthet egyet Sztrumilin akadémikus javaslatával, hogy az árak a termelési költségekből és az élőmunka-ráfordítással arányos fix többletből tevődjenek össze.

V. Sz. Nemcsinov akadémikus is egyetértett az említett vitában azzal, hogy az értéktörvény a szocializmusban szabályozza az árakat, de nem szabályozza a termelést, s hogy ennek a törvénynek a hatása kiterjed a termelőeszközök termelésére is, továbbá hogy a termelőeszközök árát az érték színvonalán kell megállapítani. De következetlennek vélte Kronrod javaslatát, hogy emeljük a termelőeszközök nagykereskedelmi árát, a fogyasztási cikkekét pedig ne változtassuk, hiszen ebben az esetben nem lehet az egész népgazdaságban egységesen az értékszínvonalra helyezni az árszínvonalat.

Az értéktörvény mechanizmusának, a tervszerű árképzésnek legfőbb problémája — mondotta Nemcsinov — *a terméktöbblet értékének újraelosztása.* Közgazdászainknak erre a fontos kérdésre kell fordítaniuk figyelmüket. A közgazdászok fontos feladata, hogy megalkossák a tervárak elméletét.

Kulikov is úgy vélte, hogy az árakat közelíteni kell az értékhez, de Kronrodnak nincsen igaza, amikor puszta technikai műveletnek tekinti a termelőeszköz-árak felemelését. Ez érinti a város és a falu kölcsönös kapcsolatait is és elkerülhetetlenül maga után vonja a begyűjtési árak, sőt a kiskereskedelmi árak emelkedését is.

I. Sz. Malisev kifejtette, hogy ha a termelőeszközök ára érték alatt van, akkor sok esetben nehéz megállapítani, melyik termék drága és melyik olcsó a társadalomnak, mert a termelőeszközök ára nem tartalmazza a teljes társadalmi munkaráfordítást. Az árakat nem mechanikusan az érték alapján kell képezni, hanem a termelési ár mintájára, persze a kapitalizmusétól gyökeresen eltérő tartalommal. A jövedelmezőséget nem az önköltséghez vagy a munkabérhez

viszonyítva kell meghatározni, hanem *a vállalat egész álló- és forgóalapjához viszonyítva.* Ez lehetővé tenné, hogy helyesebben ítéljük meg a beruházások hatékonyságát.

M. Z. Bor nem helyeselte a termelőeszköz-árak értékszínvonalra emelésének azt a módját, amelyet Kulikov és Bacsurin javasolt. Kronrod sémái pedig nem győzték meg arról, hogy a Szovjetunióban a fogyasztási cikkek árának összege az értékösszeg fölött van. A fogyasztási cikkek árösszege egyenlő az értékösszeggel és a társadalmi termék árösszege kisebb az értékösszegnél.

S. J. Tureckij véleménye szerint a Szovjetunió mostani árképzési módszere nemcsak korábban járult hozzá a szocialista iparosításhoz, a fejlett nehézipar megteremtéséhez; ez az árrendszer *ma is* alkalmas a helyes gazdasági irányításra. Ki kell javítani hiányosságait, amelyek néhány termelőeszköz nagykereskedelmi árarányában tapasztalhatók, meg kell szilárdítani az önálló elszámolást az egységes árakkal és az áraknak a költségalakulásra ható szabályozó szerepének növelésével. De semmi esetre sem szükséges, hogy értékszínvonalra emeljük a termelőeszközök árát, hogy ezek az árak az érték pénzkifejezésévé váljanak. A munkaeszközök és néhány munkatárgy érték alatti ára nem sérti az értéktörvényt, hanem az értéktörvény tudatos felhasználásának eredménye. Ez az árrendszer — korrekciókkal — alkalmas a népgazdasági arányok kiszámítására, a termékekben megtestesülő társadalmi munkaráfordítások mérésére.

V. Sz. Alhimov szembeszállt Tureckij véleményével. A termelőeszközök árát közelebb kell vinni értékükhöz. Az egységes belföldi árszínvonal a külkereskedelem szempontjából is nagyon fontos.

L. I. Majzenberg véleménye szerint a termelőeszközök árának (mivel a termelőeszközök zöme tervszerű elosztásra kerül) megváltoztatása (s feltételezve, hogy ez az ármódosítás nem jár együtt a begyűjtési és a kiskereskedelmi árak megváltozásával) nem növeli és nem is csökkenti az állam bevételét. A fogyasztási cikkek árának változása ellenben növeli vagy csökkenti az állami bevételeket. Mivel a szocialista állam a szocialista gazdaság fejlesztése végett a kiskereskedelmi árak emelésének útjára kényszerült, különvált a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árszínvonala. Az 1948-ban megkezdett árleszállításokkal nem volt teljesen megszüntethető ez a különbség.

A termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árviszonyának kérdését helytelen csak a nehézipar és a könnyűipar viszonya szempontjából vizsgálni, mert ezzel — a dolog lényegénél fogva — összefüggnek a nemzeti jövedelem elosztásának legfontosabb problémái.

Nem helyes a termelőeszközök árának felemelése abból a célból, hogy az ipar A és B csoportjának termékáraiban egyforma legyen a tiszta jövedelem aránya. A termelőeszközök árának emelése nagyon megnövelné a nehézipar egész termelésének árösszegét, mert a nehéziparban többszörös a termelőeszköz-felhasználás. Ez nagyon megdrágítja az építkezést, a mezőgazdasági gépeket, ennek megfelelően növeli a gépállomások költségeit stb. A nehézipari termékek áremelkedésének méretei nagyobbak lennének, mint az a tiszta jövedelem, amelyet a nehézipari árak révén akarunk átcsoportosítani, mégpedig annyiszor nagyobb, ahányszor több a nehézipari termékmennyiség, mint az a rész, amelyet a fogyasztási cikkek termelésében felhasználnak belőle.

Az sem volna helyes, ha évekig nem csökkentenénk a nehézipari termékek nagykereskedelmi árát, hogy fokozatosan egyenlővé váljék a termelőeszközök árában és a fogyasztási cikkek árában realizált tiszta jövedelem aránya. A nagykereskedelmi árak átalakulnának változatlan árakká, amelyek nem fejeznék ki a népgazdasági értékarányokat. Ezzel az árak mint gazdasági eszközök elveszítenék jelentőségüket.

A termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árának közeledését azzal kell elérni, hogy a következő ötéves ter-

vek folyamán jelentősen csökkentjük a kiskereskedelmi árakat. Ennek feltétele a munka termelékenységének fokozása a népgazdaság valamennyi ágában és a fogyasztási cikkek termelésének növelése. Eközben közelíthető ama termelőeszközök nagy- és kiskereskedelmi ára, amelyek jelentős részben a kiskereskedelem útján realizálódnak. Egyúttal rendezni kellene a nagykereskedelmi árakat azokban az ágakban, amelyek ma nem rentábilisak. Például 1957-ben sor kerül a fa nagykereskedelmi árának rendezésére, hogy rentábilissá váljék a kitermelés és a feldolgozás.

A termelőeszköz-árak körül még sok további probléma vár megoldásra, például a különféle nehézipari ágak jövedelmezővé tétele, a kitermelő ipar járadékának kérdése, a nehézipari elszámoló árak problémája stb.

V. I. Kac Majzenberggel vitázva kifejtette, hogy a termelőeszközök érték alatti ára előmozdította az iparosítást, most pedig felül kell vizsgálni az érvényes árképzési gyakorlatot. A mostani termelőeszköz-árak nehezítik a népgazdasági tervezést, a szükséges népgazdasági arányok megteremtését. Az árképzési rendszer felülvizsgálása nem kiagyalt javaslat, hanem a gyakorlati élet diktálja azt.

Nincs igaza — Kac véleménye szerint — Konrodnak abban, hogy a társadalmi termék árösszege (ma, a Szovjetunióban) egyenlő az értékösszeggel. Kisebb az értékösszegnél, mégpedig annyival, amennyi az I. osztályban felhasznált társadalmi termékrésznek az értéke. A fogyasztási cikkek árösszege nem nagyobb, mint az értékösszeg, hanem egyenlő vele, s éppen ezért a termelőeszközök árösszegének emelésével egyidejűleg nem kell — ellentételként — csökkenteni a fogyasztási cikkek árószszegét. Az árrendezés nyomán csak a fogyasztási cikkek jövedelmezőségi szintje, az itt realizált terméktöbblet fog módosulni.

Kronrod válaszában egyebek közt visszautasította azt a tézist, hogy *a termelőeszközök árának alapja nem az érték, hanem az önköltség. Ez ellentmond az értéktörvénynek és az értéktörvény felhasználásának.*

Akik bírálják azt a tételét, hogy a Szovjetunióban a társadalmi termék árösszege egyenlő az értékösszeggel, azoknak elkerüli figyelmét, hogy a pénz az árak mércéje is.

Kronrod véleménye szerint nem helyes, ha az árak az érték helyett a termelési árra épülnek. Az árakkal a valóságos társadalmi munkaráfordításokat kell kifejeznünk, hogy helyesen láthassunk a társadalmi munkamegtakarításért vívott harcban. A termelési ár nem alkalmas erre.

★

A vita eredményeit *Gatovszkij* foglalta össze.

Az a cél — mondta —, hogy az elméleti elemzés hozzájáruljon az értékformák jobb, hatékonyabb felhasználásához.

A vita egyik legfőbb eredménye annak a nézetnek a bírálata, amely mesterségesen szűkítette az árutermelés és az értéktörvény szerepét. Meggyőző bírálat érte azt a tételt, hogy a szocializmusban a termelőeszközök nem áruk. A közgazdasági irodalomban elterjedt az objektív gazdasági folyamatokkal és a reális valósággal dacoló ama elmélet, amely lebecsülte az áru- és a pénzviszonyok, az értéktörvény és az értékformák felhasználását a kommunizmus építésében. Tért hódított az az állítás, hogy az áruforgalom kezd ellentmondani a kommunizmus építése feladatainak, hogy ezért fokozatosan fel kell váltani az árucserét a termékcserével. Lábra kapott az a vélemény, hogy az értéktörvény csak „kívülről", csak a munkabéren keresztül hat a termelőeszközök termelésére. A termelőeszközök áruformája, értékformája csak „külső burok". Mindez csökkentette az önálló elszámolás jelentőségét és az önálló elszámolás formális kezelésére vezetett. Egyes közgazdászok hibásan azt állították, hogy a termelőeszközök termelésében és forgalmában a pénz nem általános egyenérték és lényegében nem az érték formája. Tagadták, hogy az ár az érték kifejezése, hogy az érték

az ár alapja. Kifejtették azt az eszmét, hogy az értéktörvény nem szabályozza a mezőgazdasági árakat. Mindez az árképzés hibáinak forrásává vált. Elterjedt az a nézet, hogy csak az a termék áru, amely bárkinek eladható. Néhány közgazdász ebből kiindulva tagadta, hogy a kolhozok és az állam adás-vételi kapcsolatai az áruforgalomhoz tartoznak. Bármilyen naturális kapcsolatot, különösen a mezőgazdaságban, mindenképpen fejlettebbnek tekintettek az áru- és pénzviszonyoknál. Tagadták az önálló elszámolás és az önköltség alkalmazhatóságát a mezőgazdaságban, különösen a kolhozokban.

Egyes közgazdászok nyilvánvalóan lebecsülték az állami vállalatok rentabilitásának jelentőségét. Úgy értelmezték a magasabb színvonalú rentabilitás elvét, hogy a sok veszteséges vállalat létének tényét fölényként értékelték. A termelés elosztásakor sok közgazdász éveken át „eltekintett" az önköltségtől és gyakran „eltévelyedést" láttak abban, ha valaki az önköltséggel is számolt a termelés elosztásakor. Ugyanígy kezelték a beruházások és az új technika gazdasági hatékonyságát. Semmibe vették az amortizáció gazdasági jelentőségét, az árképzéssel való kapcsolatát, tagadták a gépek erkölcsi kopását, s annak szükségességét, hogy az amortizációs kulcsok megállapításakor számoljunk vele.

Szembetűnően ellentmondanak ezek és a hasonló nézetek a gazdasági fejlődés követelményeinek ma, amikor igazán szükségessé vált az önálló elszámolás megszilárdítása, formális kezelésének leküzdése, következetes alkalmazása valamennyi gazdasági ágban, a vállalatokban, a kolhozokban, a gépállomásokon, az állami gazdaságokban, az építkezéseken és másutt. Most, amikor fokozódik a harc a takarékosságért, a rentabilitásért, nagyfontosságú az élő és a holt munka számbavétele a gazdasági építés valamennyi területén. A gazdasági irányításban a demokratikus centralizmus lenini elvének teljesebb megvalósításához, a vállalati jogkör bővítéséhez, a tervezési gyakorlat megváltoztatásához, a mezőgazdasági tervezés új rendjéhez, a tömegek alkotó aktivitásának kibontakoztatásához az szükséges, hogy fokozzuk az anyagi érdekeltséget, kiterjedtebben és hatékonyabban használjuk fel az értéktörvényt és a vele összefüggő emelőket a gazdaság tervszerű vezetésében. Új lehetőségek nyílnak erre. Nő az árak, az önköltség, az önálló elszámolás jelentősége. A társadalmi és az egyéni termelési költségek összemérése a központi és a helyi tervezés helyességének, a termelés észszerű elosztásának egyre megbecsültebb feltételévé válik.

Esze Zsuzsa

Nyugat-Németország előretörése a tőkés világpiacon

A német imperializmus, a második világháborúban elszenvedett veresége ellenére, a legutóbbi években egy sor más kapitalista országot ugrásszerűen elhagyott a fejlődésben, és gazdasági erejét tekintve harmadik helyre került az imperialista táborban, de számos vonatkozásban már elhagyta a második helyen álló Angliát is. Így a német imperializmusnak a háború után bekövetkezett háttérbe szorítása nem bizonyult tartósnak. Ez annak köszönhető, hogy az angol és az amerikai finánctőke a német militarizmus és anyagi alapja szétzúzásáról, valamint az egységes, demokratikus Németország megteremtéséről kötött nemzetközi egyezmények felrúgásával ismét hatalomra segítette a német imperializmust.

Nyugat-Németország előretörése a tőkés világpiacon a tőkésországok egyenlőtlen fejlődésének egyik legszembetűnőbb jelensége. 1946-ban az

ipari termelés Nyugat-Németországban az 1936. évinek egyharmadára esett vissza, de már 1950-ben 13 százalékkal felülmúlta az 1936. évi színvonalat. 1955-ben körülbelül kétszer annyit termeltek, mint 1936-ban (Deutsches Wirtschaftsinsitut: Struktur und Entwicklung der Wirtschaft in Westdeutschland, Bericht 1/2). Bár a fejlődés azóta meglassult, 1956-ban is 11,5 százalékkal növekedett az ipari termelés értékindexe. (Neue Zürcher Zeitung. 1957. február 24.)

Az egy lakosra jutó termelés lényegesen kisebb mértékben emelkedett ugyan, mivel a lakosság elsősorban a kitelepített németek bevándorlása miatt ma 31 százalékkal nagyobb, mint 1936-ban. Ennek ellenére jelentős fejlődésről van szó. Az 1929. évi termelést 100-nak véve, 1955 első felében a termelési index az Egyesült Államokban 225, Nyugat-Németországban 216, Nagy-Britanniában 194 és Franciaországban 138 (Wirtschaftsinstitut idézett beszámolója).

A nagyarányú beruházások és forrásaik

A német ipar és ezzel a német imperializmus gyors talpraállása főképp a nagyarányú beruházások eredménye, amelyek számos iparágban az állótőke teljes felújításához vezettek.

A háború végén óriási volt az aránytalanság egyrészt a háborús pusztítások, a gyárleszerelések és a felújítások elhanyagolása miatt összezsugorodott állandó tőke és másrészt a bevándorlások, illetve kitelepítések miatt megnövekedett munkaerő száma között. Ez a különös helyzet szükségessé tette a rendkívül magas beruházásokat. Az 1950 és 1955 közötti hat esztendőben a beruházások 150 milliárd márkát tettek ki (Wirtschaftsinstitut idézett beszámolója). Ez felülmúlja azokat az összegeket, amelyeket a hitleri Németország a második világháború előkészítésének éveiben költött beruházásokra, és lényegesen több a többi nyugat-európai ország beruházásainál is. 1955-ben a beruházások Nyugat-Németországban már elérték a nemzeti jövedelem 25 százalékát. Ez békés viszonyok között kapitalista országban úgyszólván egyedülállóan magas arányszám.

Ezeknek a különösen magas beruházásoknak legfőbb pénzügyi forrásai között talán első helyen említhető az a tény, hogy az államháztartás terhei Nyugat-Németországban az elmúlt években viszonylag alacsonyak voltak. Az ENSZ európai gazdasági bizottságának számításai szerint 1954-ben a társadalmi termék a következőképpen oszlott meg a főbb nyugat-európai országokban:

	Franciaország	Anglia	Nyugat-Németország
Személyes felhasználás	73	71	66
Beruházások	12	13	24
Állami kiadások	5	4	5
Katonai kiadások	10	12	5*

* Elsősorban megszállási költségek.

A táblázatból az is kitűnik, hogy a lakosság fogyasztására is viszonylag kevesebb jutott, mint Angliában vagy Franciaországban. A bérek részesedése a termelési értékben 1950-től 1954-ig 14 százalékkal csökkent. Ez azért döntő jelentőségű tény, mert a bérek részesedése a termelési értékben már az 1950—1951-es években is az Egyesült Államokban 39,8 százalékot, Angliában 42,5 százalékot és Nyugat-Németországban csak 27,2 százalékot tett ki. (Deutsches Institut für Marktforschung: Die Entwicklung des westdeutschen Aussenhandels seit 1945 und dessen expansionistischer Charakter)

A viszonylag alacsony béreknek is

jelentős szerepük volt abban, hogy a felfutással párhuzamosan egyre növekedett a német monopóliumok profitja, ami megkönnyítette a beruházásokhoz szükséges fedezet előteremtését.[1]

Növelte a profitot az a tény is, hogy a kivitel egyre inkább néhány különösen koncentrált iparágra összpontosult. Ezt a következő táblázat szemlélteti. (Institut für Marktforschung idézett beszámolójából.)

Egyes iparágak részesedése a kivitelben százalékban

	1936	1954
Gépipar	14,6	19,3
Vegyipar	13,5	13,1
Járműipar	2,5	9,3
Villamosipar	5,8	6,9
Hajóépítőipar	1,7	4,1
Összesen:	38,1	52,7

Mivel a nyugatnémet kivitel éppen ezekre a nagyrészt monopolizált iparágakra összpontosul, a monopolvállalatok részesednek a legnagyobb mértékben a kivitelből és az ebből eredő profitból. Azoknak a nyersanyagoknak, segédanyagoknak és félkészgyártmányoknak a kivitele növekedett különösen, amelyeknek a termelése a német és nemzetközi monopóliumok kezében van.[2]

Az Egyesült Államok sokkal nagyobb pénzügyi támogatást nyújtott Nyugat-Németországnak, mint a többi nyugat-európai országnak. Például Franciaország 2,4 milliárd dollárt kapott a Marshall-terv keretében, Nyugat-Németországnak 1951-ig 3,4 milliárd dollár jutott. (Einige Züge der ökonomischen Entwicklung in der Deutschen Bundesrepublik. Einheit Heft 8, 1956.) Ebben közrejátszott Nyugat-Németországnak az amerikai külpolitikában és stratégiában betöltött fontos szerepe.

Az akkumuláció forrásai között külön kell foglalkozni a munkaintenzitás növekedésével. A főbb kapitalista országok közül Olaszország és Japán kivételével 1950 és 1955 között Nyugat-Németországban növekedett a legnagyobb mértékben az egy munkásra jutó teljesítmény. A nyugatnémet üzemekben ma már alig van olyan munka, amelyet ne akkordbérben fizetnének. Ennek következtében az egy munkaórára jutó teljesítmény 1955-ben már 31 százalékkal felülmúlta az 1936. évi színvonalat. Az intenzitás növekedését a balesetek és a betegségek számának emelkedése kísérte. 1950-től 1954-ig a balesetek és a foglalkozási betegségek száma 41 százalékkal nőtt. 1950-ben 100 munkásra 9,3, 1954-ben már 13,2 baleset esett. A 100 biztosítottra jutó betegségek száma 1950-től 1953-ig 10 százalékkal növekedett. A halandóság Nyugat-Németországban 1950 óta évről évre nő, ami béke és gazdasági konjunktúra idején és az orvostudo-

[1] A második világháború után szükségessé vált a monopóliumok átszervezése, egyrészt az NDK megalakulása, illetve a keletnémet területek elvesztése miatt, másrészt azért, mert az amerikaiak a háború utáni években olyan látszatot akartak kelteni, hogy decentralizálják a monopóliumokat. Azonban csakhamar változott formában újra létesültek a régi monopóliumok. A különbség az, hogy egyrészt sokkal szorosabb kapcsolatban állnak egymással mint régen, másrészt sokkal nagyobb vagyon és hatalom van a kezükben. A több mint 50 millió márka részvénytőkével rendelkező vállalatok 1938-ban 37 százalékkal, 1954-ben már több mint 56 százalékkal részesedtek az egész német részvénytőkében. A három monopolbank: a Deutsche Bank, a Dresdner Bank és a Commerz Bank mérlegének végösszege 1938-ban 8,1 milliárd márka volt, míg 1955-ben elérte a 14,9 milliárdot. Ez a nagyarányú koncentrálódás a profitok és a beruházások növekedésének jelentős forrásává vált.

[2] A profit növekedéséről nincsenek megbízható adatok, csupán a részvényárfolyamok nagyarányú emelkedése jelent némi támpontot. Az összes részvények átlagos árfolyama 1950-től 1955-ig 265 százalékkal emelkedett, így a részvényeseknek ezekben az években 30 milliárd márkás árfolyamnyereségük volt. Ugyanakkor egyre több az osztalék is. 1951-ben csak a vállalatok 26,1 százaléka, 1955-ben már 65,4 százaléka fizetett öt százaléknál magasabb osztalékot.

mány rohamos fejlődése közepette egy nyugat-európai országban elég ritka jelenség.

Végül az államapparátus alárendelése a monopóliumoknak eddig még nem tapasztalt fokot ért el Adenauer Nyugat-Németországában. Maga Adenauer kancellár a finánctőke kölni csoportjának képviselője. Ehhez a csoporthoz tartoznak egyebek közt a biztosítási konszernek, a Weshahn konszern, amely a rajnai barna szénnel rendelkezik, és a nagy magánbankok, elsősorban az Oppenheim bank az ismert Pferdemenges-szel az élen. Adenauer ennek a csoportnak az érdekeit évtizedekig képviselte, Köln város főpolgármestereként. Blücher alkancellárnak szoros kapcsolatai vannak az esseni bankokkal és a Krupp konszernnel.

A bonni parlamentben a gazdaságpolitikai bizottság elnöke Wilhelm Neegel, aki a katolikus vállalkozók szövetségének vezetőségi tagja. A pénzügyi bizottság elnöke Hugo Soharnberg, a Dresdner Bank egyik fiókvállalatának és sok más monopóliumnak felügyeleti tagja.

Összefoglalásul megállapítható, hogy Nyugat-Németországban a második világháború után a gyors akkumuláció fő forrásai és feltételei voltak: Az államháztartás viszonylag alacsony költségei, a külföldi, elsősorban amerikai tőke beáramlása, a többi nyugat-európai országokénál alacsonyabb bérköltségek, a munka intenzitásának nagyarányú növekedése, a gyors koncentrálódás és az export összpontosulása néhány különösen koncentrált iparágra.

Összefonódás a nemzetközi monopóliumokkal

A német monopóliumoknak a második világháború előtt jelentős rész jutott a világpiac monopóliumok közötti felosztásánál, valamint az árakról, a találmányokról szóló titkos megállapodásoknál. Ilyenek voltak például az I. G. Farben Industrie és a Standard Oil megállapodása a szintetikus benzinről és kaucsukról, a két tröszt közötti szabadalmi poolról; a Krupp és a General Electric megállapodása a különleges acélfajtákról; a darmstadti Röhm és Haas, valamint a Du Pont de Nemours nevű amerikai vegyitröszt megállapodása a plexiüvegről stb.

Ezeknek a szerződéseknek a legnagyobb részét a háború alatt is fenntartották. A háború végén az amerikai monopóliumok elküldték megbízottaikat a megszálló hatóságok vezető funkcióiba. Ennek egyik jellemző példája Draper tábornok kiküldetése volt, aki „civilben" alelnöke a Wall Street egyik legnagyobb beruházási bankjának. Ez a Dillon, Read és társa nevű bank már az első világháború után milliárdos kölcsönt szerzett a német nehézipar számára.

A második világháború után a General Motors, a Ford, a General Electric ismét birtokukba vették nyugatnémetországi leányvállalataikat, illetve érdekeltségüket (az Adam Opel A. G., a Fordwerke A. G. nevű cégeket). Nagyon gyorsan sor került ismét új szabadalmi megállapodások megkötésére, például az I. G. Farben és a Du Pont de Nemours között; a Henschel Werke és a General Motors között. A Phrix-Werke A. G., az I. G. Farben és a Vereinigte Glanzstoff-Fabriken megkapták például a Du Pont de Nemours nylon szabadalmát és piacmegállapodást is kötöttek velük.

Az amerikai finánctőkének Nyugat-Németországban kereken 500 nagyvállalatnál van érdekeltsége, részben részvénytulajdon, részben kölcsönök, kartellmegállapodások vagy szabadalmi megállapodások formájában. A legismertebb amerikai érdekeltségek az említett Opel A. G., a Ford-Werke, valamint az AEG konszern, a Telefunken, az Esso A. G., a Conti-Gummiwerke A. G., a Phöenix Gummi A. G., a Deutsche Meinzena Werke A. G. (Deutsches Wirtschaftsinstitut idézett beszámolója.)

Másrészt a hamburgi Commerz- und Diskontobank 1100 részvénytársaság mérlege alapján megállapította, hogy ezen vállalatok részvényeinek 24 százaléka külföldi tulajdon. Az említett 1100 részvénytársaság kezében 17,2 milliárd márka részvény-

tőke, Nyugat-Németország 24 milliárdos részvénytőkéjének túlnyomó része van. A becslések szerint a külföldi beruházások egyharmada amerikai, egyötöde angol, ugyancsak egyötöde francia. A többi Hollandia, Svájc, Belgium és Svédország kezében van. (Einheit idézett tanulmánya.)

Az amerikai tőke nyugat-németországi behatolásának új formája a szabadalmi megállapodás vagy úgynevezett licenc-szerződés. Ezáltal sokszor a részvények egy része a szabadalmat átengedő amerikai monopólium kezébe megy át. Ennek a módszernek a terjedését az a körülmény segítette elő, hogy a háború után sok német vállalat műszaki dokumentációját és szabadalmait, különösen a vegyiparban, az Egyesült Államoknak kellett átadni.

Nem szabad azonban feltételezni, hogy az amerikai tőke uralja Nyugat-Németország gazdasági életét. Néhány iparág kivételével a német tőke ellenőrzése alatt tartja ma is a termelés túlnyomó részét, amit egyébként a hamburgi bank fent idézett vizsgálati adata is mutat. Vitathatatlan tény, hogy a német finánctőke az amerikai imperializmus segítségével állt ismét lábra, de ma már önálló szerepe van és éles harcot vív a tőkés világpiacon pozíciójának további megerősítéséért.

A külkereskedelem fejlődése és új struktúrája

A háború után a külkereskedelem is rendkívül alacsony szintre zuhant, és először csak 1950-ben érték el a háború előtti színvonalat. 1951-től 1956-ig a Német Szövetségi Köztársaság kivitele 74 százalékkal növekedett, míg Angliáé csak 12 százalékkal, Franciaországé 17 százalékkal és az Egyesült Államoké nagyjában változatlan maradt. (Einheit idézett tanulmánya.)

A német ipar és a német külkereskedelem fellendülése szempontjából az említett tényezőkön kívül nagy jelentősége volt a koreai háborúnak is, amikor a német iparnak is jutott a hadirendelésekből — elsősorban olyan formában, hogy az angol, de még az amerikai gyáraknak is szállított modern szerszámgépeket. Ugyanakkor bizonyos előnyökhöz jutott a világpiacon, mert versenytársait részben lefoglalták a hadirendelések.

A nyugatnémet külkereskedelem fejlődését és egyben a külkereskedelmi mérleg növekvő aktív egyenlegét az alábbi táblázat mutatja, amely az Einheit említett számában és a Neue Zürcher Zeitung 1957. január 27-i számában közölt adatok alapján készült:

A Német Szövetségi Köztársaság külkereskedelme

Év	Export		Import		Egyenleg millió márka
	millió márka	Index 1950=100	millió márka	Index 1950=100	
1950	8 362	100	11 374	100	— 3 012
1951	14 577	174	14 726	120	— 149
1952	16 909	202	16 203	142	+ 706
1953	18 526	221	16 010	141	+ 2 516
1954	22 035	263	19 337	170	+ 2 658
1955	25 692	308	24 476	215	+ 1 216
1956	30 854	369	27 916	245	+ 2 938

A kivitel a legutóbbi években olyan gyors ütemben növekedett, hogy ma már az ipari termelésből nagyobb arány jut exportra, mint a háború előtt.

Nagyon figyelemre méltó a német kivitel struktúrájában bekövetkezett változás is. Míg a termelési eszközök részesedése a kivitelben az 1950—1954-es években ugrásszerűen 41,6

százalékra növekedett, szemben a háború előtti (egész Németországra vonatkozó) 16,2 százalékkal, addig a fogyasztási cikkek részesedése ugyanezen idő alatt a felére csökkent. (Institut für Marktforschung idézett beszámolója.)

Ennek következtében egyes iparágak termelésének tekintélyes része (a gyártott szerszámgépek 50 százaléka, a gépkocsik 40 százaléka, az optikai és finommechanikai ipar termékeinek 36 százaléka, a hajóépítő-ipar termelésének 35,4 százaléka, a műszál-ipar termelésének 33—40 százaléka) exportra megy. (Einheit idézett tanulmánya.)

A gépek és a beruházási eszközök kivitelének növekedése azért is különösen figyelemre méltó, mert azt az áruexportot foglalja magában, amely a német monopóliumok tőkeexportjához kapcsolódik. Összefügg ez a strukturális változás a tőkés világpiac azon általános jelenségeivel is, hogy egyrészt csökkent a fogyasztási cikkek kereskedelme, mert sok ország kiépítette fogyasztási iparát és különböző intézkedésekkel meg is védi azt a külföldi versenytől, másrészt pedig növekedett a beruházási eszközök kereskedelme, ami szintén egyes országok iparosodásának jele.

A kivitel nagyarányú növekedését előmozdították azok a kedvezmények, amelyeket a nyugatnémet állam nyújt a monopóliumoknak. Például export esetén visszatérítik a vállalatoknak a forgalmi adót, elengedik a váltóadó egy részét és a biztosítási adó egészét, fogyasztási adót exportárunál nem vetnek ki és részben visszatérítik a behozatali vámot, ha olyan nyersanyagokról van szó, amelyeket feldolgozva ismét exportálnak. Az exportáló vállalatok 1955 végéig kevesebb jövedelemadót és testületi adót fizettek.

Ezek a kedvezmények lehetővé tették a monopóliumoknak, hogy egyrészt a belföldinél alacsonyabb áron exportáljanak, másrészt pedig többletprofithoz jussanak az exportból. Említésre méltó állami kedvezmény még, hogy az Ausfuhrkredit A. G., amely tőkéjének legnagyobb részét az állami jegybanktól kapta, évente egymilliárd márka értékben nyújt exporthitelt.

Ezenkívül az állam kezességet vállal az exportszállításokért és a német monopóliumok külföldi érdekeltségeiért. A kiviteli kockázatot 85 százalékban, a kereskedelmi kockázatot 75 százalékban és a külföldi érdekeltségek politikai kockázatát 85 százalékban az állam vállalja.

Ebben a közvetlen támogatásban azonban még nem merül ki az exportáló vállalatoknak nyújtott állami segítség. A bonni állam kereskedelempolitikája ugyanis legalább ekkora segítséget jelent. A nyugatnémet kereskedelempolitika kezdettől fogva állást foglalt a kereskedelem „liberalizálása", a beruházási kontingensek eltörlése mellett. Ezeknek az elképzeléseknek a megvalósítása döntő jelentőségű terjeszkedési lehetőségeket adott a német monopóliumoknak. A behozatali árkorlátozások eltörlése ugyanis a gazdaságilag erősebbnek jelenti a legnagyobb esélyeket.

Több amerikai monopólium Nyugat-Németországban levő vállalatait arra használta fel, hogy rajtuk keresztül hatoljon be egyes nyugat-európai piacokra. Így például erre használta fel az AEG konszernt vagy a General Motors-nak alárendelt Opel Műveket.

Kereskedelem az európai kapitalista országokkal

Nyugat-Németország legfőbb piaca az ország kivitelének több mint 70 százalékát átvevő nyugat-európai tőkésországok. (Einheit idézett tanulmánya.) A termelőeszközök kivitelének gyors és állandó növekedése és a fogyasztási cikkek exportjának fokozatos csökkenése Nyugat-Németországnak az Európai Fizetési Unió országaival folytatott kereskedelmére is jellemző. A német monopóliumok egyrészt ma az Európai Fizetési Unió országaiban a legfontosabb szállítók a gépipar, a járműipar, az elektrotechnikai ipar és a vegyipar területén, másrészt pedig a behozatali korláto-

zások megszüntetése ellenére sikerült nekik a külföldi versenytársakat távol tartani saját belső piacuktól.[3]

Különleges terjeszkedési lehetőségeket nyújtott a második világháború után létrejött legfontosabb monopolista egyesülés, a Montánunió. Tagjai Nyugat-Németország, Franciaország, Olaszország és a Benelux-országok. A Montánunió teljes egészében megszünteti a részvevő országok közötti vámot a szénre, a vas- és az acélipari termékekre és szabályozza a tagoknak a kívül álló országokkal folytatott szén- és acélkereskedelmét. A Montánunió dönti el a tagállamok beruházásait az említett iparágakban. Tehát a megállapodással a szén- és acélipart teljesen kivonták a tagállamok szuverenitása alól és alárendelték a Montánuniónak. Először történik meg, hogy egy nemzetközi monopolista testületnek jogilag is alárendelik a részvevő országok államapparátusát. Ezt a tényt még külön kiemeli, hogy a Montánunió képviselete és vezető tisztviselői a részvevő országokban élvezik a diplomáciai mentesség összes jogait. A Montánunión belül a vezető szerep Nyugat-Németországé, amely a Saar-vidékkel együtt a széntermelés 60 százaléka és az acéltermelés 46 százaléka felett rendelkezik.[4]

Az utóbbi években csökkent az Egyesült Államok kivitele Nyugat-Európába. Nyugat-Németország ezt az űrt ki tudta használni a maga helyzetének a megerősítésére és meg tudta akadályozni az angol pozíciók megszilárdítását Nyugat-Európában. Így a Német Szövetségi Köztársaság a nyugat-európai piac legnagyobb exportországa lett. 1954-ben már 3 milliárd dollár értékben exportált a nyugat-európai országokba, míg az Egyesült Államok 2,4 milliárd és Anglia két millárd értékben. (Einheit idézett tanulmánya.)

[3] Az élelmiszerbehozatal és ezzel a -kínálat növekedése ugyanakkor növelte az agrárollót, ami szintén kedvezett a német monopóliumoknak.

[4] A Saar-vidék Nyugat-Németországhoz való csatolása új szakaszt nyit meg a német imperializmus nyugat-európai túlsúlyának növekedésében. 1955-ben a Saar-vidéken 17 millió tonna kőszenet és 3,1 millió tonna acélt termeltek.

Anglia már csak Norvégia és Dánia behozatalában tudja tartani az első helyet. Érdekes, hogy Nyugat-Németország még az iparilag rendkívül fejlett Belgium behozatalában is az első helyre került; a gépek kivitele az 1937. évi 18,8 százalékkal szemben ma a Belgiumba irányuló német kivitel 40 százalékát teszi ki.

Nyugat-Németország pozícióinak megerősödése magyarázza a német monopóliumok kedvező álláspontját az európai közös piac kérdésében is.

Nyugat-Németország kereskedelme a gazdaságilag elmaradott országokkal

A gazdaságilag elmaradott országokba irányuló árukivitelt jelentősen elősegítette a növekvő tőkeexport. Csak 1952-től 1955-ig a bonni kormány 8 milliárd márka értékben vállalt kezességet magáncégek által külföldi államoknak nyújtott kivitelért. 8—10—12 éves exporthitelek ma már egyáltalán nem mennek ritkaságszámba. Ma már alig van olyan tengeren túli ország, legyen az Dél-Amerikában, Közel-, Közép vagy Távol-Keleten, vagy akár Afrikában, amelyben a második világháború után nem történt volna német tőkebefektetés. És nincs olyan fontosabb nyugatnémet vállalat, amelynek nem lennének külföldön fiókjai, lerakatai, testvérvállalatai vagy olyan vállalatok, ahová betársult. Mindez természetesen elősegítette a német imperializmus terjeszkedését, Nyugat-Németország nemzetközi szerepének a növekedését is. Ugyanakkor a nyugatnémet állam a maga vonalán is elősegíti a gazdasági terjeszkedést. Ezt szolgálják Erhard gazdasági miniszternek, Blücher alkancellárnak és legutóbb személyesen Adenauer kancellárnak közel-, közép- és távol-keleti utazásai. A műszaki ismeretek átadását is a terjeszkedés szolgálatába állítják. Egyes országokban például német iskolákat létesítenek műszaki ismeretek átadására.

Görögország, Nyugat-Németország egyik nagy adósa, 1953 végén 200 millió márkás hitelt kapott az állami beruházási program végrehajtására.

1955 szeptemberében újabb megállapodás történt, amelynek értelmében ezen a hitelkereten felül görög magáncégek is kaphatnak kölcsönt, ha a görög állam kezességet vállal értük. Így a görögországi beruházásokkal kapcsolatos rendelésekből elsősorban a német ipar részesül, amely jelenleg számos nagyarányú építkezést végez Görögországban. Például a Krupp szállítja az Athéntől 15 kilométerre épülő, 1,3 millió tonnás kapacitású olajfinomító gépi berendezéseit, Görögország legnagyobb ipari beruházása, a Ptolemais-i barnaszén-medence kiépítése a hozzátartozó brikettgyárral és erőművel részben amerikai, részben pedig nyugatnémet hitelből történik. (Frankfurter Allgemeine Zeitung. 1956. szeptember 17.)

Törökország legnagyobb szállítója már 1950 óta ismét Nyugat-Németország lett. Itt a bonni kormány különösen fel tudta használni a náci Németország jó kapcsolatait. Egyébként jellemző a monopóliumok, a nácik és a nyugatnémet állam mai vezetői közötti szoros együttműködésre, hogy az egyes országok helyzetétől függően hol Papen, Schacht, hol pedig Adenauer, Blücher vagy Erhard utazott oda.

A Közel- és Közép-Keletre irányuló kivitel egyre növekszik. Míg Anglia részesedése a Közel- és Közép-Keletre irányuló exportban az 1950. évi 40 százalékról 1954-re 28 százalékra csökkent, addig Nyugat-Németország részesedése ugyanezen idő alatt 9 százalékról 20 százalékra emelkedett. (Deutsches Wirtschaftsinstitut idézett beszámolója.)

Az *Egyiptomba* irányuló nyugatnémet kivitel például 1949 óta tizenkilencszeresre nőtt (Einheit idézett tanulmánya). Már a második világháború előtt is számos német lerakat és javítóműhely működött Egyiptomban. A Dresdner Banknak akkor is volt, és utódvállalatának ma is van képviselete Kairóban. A Schacht és társa nevű bankház szintén képviselve van Egyiptomban.

A Német Szövetségi Köztársaság 1954-ben már 46,9 millió dollárért és 1955-ben 54,4 millió dollárért exportált Egyiptomba. A német kereskedelmi mérleg erősen aktív, Egyiptom már teljes egészében felhasználta a 63 millió márkás német hitelt és újabb 22 milliós hitelt kapott.

A német kivitel több mint felét gépek, járművek, vas- és fémáruk, az egyiptomi kivitel 90 százalékát pedig a gyapotszállítások teszik ki. A német monopóliumok kiveszik részüket az egyiptomi beruházási szállításokból is. Így például a Demag—Duisburg kohóművet létesít Heluan mellett, az AEG hőerőművet Kairó mellett, a Siemens villamosítja a heluani vasútvonalat. (Nationalzeitung 1956. szeptember 14.)

Latin-Amerika Európa után a második helyet foglalja el Nyugat-Németország kivitelében. Latin-Amerika gazdasági struktúrájának megfelelően, Németország a második világháború előtt ipari készárukat szállított nyersanyagok és élelmiszerek ellenében. Az utóbbi években itt is csökkent a fogyasztási cikkek exportja és növekedett a gépeké és a járműveké, amely ma már kereken 50 százaléka a Latin-Amerikába irányuló nyugatnémet exportnak. (Deutsches Institut für Marktforschung: Der Aussenhandel Westdeutschlands mit Lateinamerika Reihe Länderberichte Nr. 6. 1955.)

A bonni kormánynak 1955-ben kötött egyezményekkel sikerült elérnie, hogy Dél-Amerikában a háború után elkobzott német tőke legnagyobb részét új német beruházások fejében felszabadítsák. Latin-Amerika külkereskedelmében Nyugat-Németországnak már 1953-ban sikerült — Angliát a harmadik helyre szorítva — a második helyet elfoglalnia az Egyesült Államok után.

1951 óta visszafejlődött a Latin-Amerikába irányuló északamerikai export is; ennek a latin-amerikai országok állandó dollárhiányán kívül a német verseny is oka. Ez is mutatja, hogy a német imperializmusnak az Egyesült Államok által elősegített terjeszkedése ma már sok vonatkozásban túlmegy az Amerika által kívánt mértéken. Nyugat-Németország ma már az Egyesült Államoknak is ver-

senytársa és az elhelyezési lehetőségek szűkülésével ez a verseny nyilván élesedni fog.

Nyugat-Németország kereskedelme a szocialista világpiac országaival

Nyugat-Németországnak a tőkés világpiacon bekövetkezett jelentős térhódítása ellenére mégis különösen nagy a német tőkések félelme a válságtól. Ebben egyrészt része van annak, hogy a Német Szövetségi Köztársaságnak nem áll rendelkezésére olyan védett piac, mint amilyen a gyarmatbirodalom Franciaország számára, a gyarmatbirodalom és a sterlingzóna Anglia számára, nem is beszélve az amerikai finánctőke nagyarányú lehetőségeiről. Másrészt számos német iparág termelésének olyan jelentős része megy exportra, hogy a legkisebb válságjelenség is már érzékenyen érintené a nyugatnémet gazdasági életet.

Ezért egyes nyugatnémet üzleti körök az Adenauer-kormány ellenzése dacára növekvő mértékben érdeklődnek a szocialista világpiac iránt, sőt az utóbbi időben egyes jelek arra mutatnak, hogy bizonyos nyomást is gyakorolnak ebben a kérdésben a kormányra. Ebben talán része van annak is, hogy Németországban még sokan emlékeznek rá, milyen fontos szerepet töltött be a Szovjetunióval folytatott kereskedelem az 1929—1933-as világgazdasági válság idején.

1931-ben például a német elektrotechnikai ipar egész termelésének 20 százalékát és a német szerszámgépipar termelésének 35 százalékát a Szovjetuniónak adták el. 1936-ban Németország harmadik helyen állt Kína szállítói között is. (Einheit idézett tanulmánya.)

A második világháború előtti években átlagosan Németország külkereskedelmének 16 százaléka a Szovjetunióval és a béketábor mai országaival bonyolódott le. Az 1952—1954-es évek átlagában viszont a szocialista tábor részesedése a nyugatnémet behozatalban csak 2,4 százalékot, a kivitelben pedig csupán 1,7 százalékot tett ki. (Wirtschafsinstitut idézett beszámolója.)

A tőkés világpiacon folyó verseny élesedésével azonban egyre erősödnek azok a hangok, amelyek a kelet—nyugati kereskedelem kiszélesítése mellett foglalnak állást. A Frankfurter Rundschau című nagy polgári napilap erről például a következőket írja:

„A nyugatnémet gazdaság egyaránt érdekelt egy a Szovjetunióval és Kínával kötendő kereskedelmi szerződésben. Sürgeti is ezt, de Kínával nincsenek diplomáciai kapcsolatok, és ami a Szovjetuniót illeti, a szövetségi kormány részéről hiányzik a belátás. A kormány elismerte ugyan Moszkvát, de nem vonta le kereskedelempolitikai következtetéseit. A kormány szeretné a Szovjetunióval kötendő kereskedelmi szerződés ügyét az újraegyesítési megbeszélések mérlegébe tenni. A Szovjetunió viszont az újraegyesítést Pankow (az NDK kormányának székhelye — B. G.) és Bonn közötti témának tekinti és nem akarja ezzel összekeverni a kereskedelmi megállapodásokat.

Az a feltevés, hogy a Szovjetunió rá lenne utalva a német szállításokra, eltekint a sokoldalú árucseréből következő tényektől. Moszkva tud várni — talán egy kormányváltozásig —, csak az a kérdés, hogy a nyugatnémet gazdaság nyugodjék-e bele abba, hogy új versenytársai születnek a nemzetközi piacokon... Mértékadó helyek „ösztöne" nem látja azokat az esélyeket, amelyeket a Moszkvával és Pekinggel kötendő kereskedelmi szerződések egy esetleges konjunktúravisszaeséssel szemben viszontbiztosításként is nyújtanának. Az orosz rendelések már egyszer nehéz időben támaszt jelentettek a német iparnak." (Frankfurter Rundschau, 1956. május 12—13.)

Ha eddig nem is sikerült még elérni a német—szovjet kereskedelmi szerződés megkötését, az árucsere mindenesetre jelentősen növekedett az utóbbi időben. 1955-ben 155 millió márkát tett ki az árucsereforgalom volumene, és 1956-ban majdnem

háromszorosára növekedett. Ebben ugyan része volt annak is, hogy 1956-ban került sor a Szovjetunió által rendelt halászhajók leszállítására. Sor került a személyes kapcsolatok újrafelvételére is. A szovjet nehézgépgyártási miniszter részt vett az 1956. évi hannoveri vásáron, és meghívására 15 német ipari szakember utazott a Szovjetunióba. (Frankfurter Allgemeine Zeitung. 1957. február 16.)

A Szovjetunió legutóbb a Bulganyin és Adenauer közti levélváltásban ismét állást foglalt a szovjet—nyugatnémet kereskedelem normalizálása mellett, és a Frankfurter Rundschau fent idézett cikkén kívül számos más jel is arra mutat, hogy ez a mindkét fél érdekét szolgáló álláspont végül is győzni fog. A finánctőkének az a része, amelyet Dehler képvisel, úgy szeretne önállóbb politikát folytatni, hogy lavírozni szándékozik Moszkva és Washington között. Az utóbbi időben a német tőkések növekvő mértékben érdeklődnek Kína iránt is, amellyel a kereskedelmi forgalom 1956-ban szintén növekedett.

A Német Szövetségi Köztársaság és a szocialista világpiac közötti kereskedelem további alakulására előreláthatólag befolyással lesz az őszi parlamenti választások kimenetele is. Amennyiben Dehler és a szociáldemokraták megerősödnek, nőnek a kereskedelem normalizálásának esélyei. De az is lehetséges, hogy Adenauer pártja is kénytelen lesz végül beleegyezni abba, hogy kifogja a szelet az ellenzéki pártok vitorlájából.

Ezen a helyen foglalkozom a német—jugoszláv kereskedelemmel, bár véleményem szerint ez jelentősen különbözik a szocialista tábor országaival folytatott kereskedelemtől.

Jugoszlávia nagyon jelentős kölcsönöket kap a Német Szövetségi Köztársaságtól. 1956. október 5-én a parlament jóváhagyta a Jugoszláviának nyújtandó 300 millió márkás hitelt, amiből 240 millió 99 évre nyújtott kamatmentes, úgynevezett felépítési segély. Ebből a segélyből Jugoszlávia négy éven keresztül 50, az utolsó évben 40 millió értékben kap árut, éspedig 80 százalékban beruházási eszközöket és 20 százalékban fogyasztási cikkeket. Ugyanakkor a 200 millió márkát kitevő régebbi jugoszláv adósságok visszatérítési határidejét 1960 helyett 1968-ban állapították meg, s egyidejűleg a kamatlábat 7 százalékról 3 százalékra csökkentették. (Handelsblatt 1956. október 11.)

A márka — nemes valuta

Végül foglalkozni kell még a nyugatnémet külkereskedelem fejlődésének és általában a konjunktúrának néhány pénzügyi kihatásával. A német külkereskedelem állandó aktív egyenlege következtében a nyugatnémet jegybank arany- és devizakészletei ma már 18 milliárd márkára rúgnak. Ez lényegesen több, mint az egész bankjegyforgalom összege. A jegybank aranykészletei elérik a 6 milliárd márkát (Süddeutsche Zeitung 1957. január 1.).

Ilyen jelentős fedezet mellett érthető, hogy a márka 1956-ban nemes valuta lett. Ez különösen a szuezi támadás idején lett nyilvánvaló. Egyes kapitalista országokban eddig a saját valuta leértékelésétől félve általában csak dollárt és svájci frankot vásároltak, a szuezi támadás idején azonban számos országban nagyarányú márka-felvásárlás volt tapasztalható. A Világbank már többször vásárolt a nyugatnémet jegybanktól márkát dollár ellenében.[5]

Ugyanakkor vannak negatív pénzügyi jelenségek is. Ilyen elsősorban az árak emelkedése. Az alapanyagárak 1956 decemberében 2,1 százalékkal magasabbak voltak, mint egy évvel ezelőtt, és 5,6 százalékkal magasabbak, mint 1954 decemberében. Az ipari termelői árak 1956-ban átlagosan 3,2 százalékkal emelkedtek és 6 százalékkal magasabbak voltak, mint két évvel ezelőtt. A kiskereskedelmi árak 2,2 százalékkal emelkedtek 1956

[5] Ez összefügg a nyugatnémet márka részbeni konvertálhatóságával is.

folyamán. (Neue Zürcher Zeitung 1957. február 24.)

Ez az áremelkedés önmagában még nem volna nagyon jelentős. Csakhogy az ipari termelés növekedésének csökkenő ütemével szemben a beruházások nagy arányban növekednek. Ezért a nyugatnémet jegybank 1956 folyamán háromszor felemelte a váltók leszámítolásának kamatlábát. A jegybank ezen intézkedésének az a célja, hogy drágítsa a hiteleket és ezzel korlátozza a beruházásokat. Azt reméli, hogy ezáltal elhárítja egy túltermelési válság veszélyét.

Ebben a kérdésben nyílt érdekellentét tört ki a különböző monopolista csoportok között. A német gyáriparosok két befolyásos szövetsége, a „Bundesverband der Industrie", élén Berg elnökkel és Bentler ügyvezetővel, valamint a „Bundesvereinigung der Arbeitgeberverbände" élén Paulssen elnökkel, a jegybank politikája ellen foglalt állást. A deflációs politikát ellenző monopolista csoporton belül elsősorban a gépkocsiiparnak és vegyiparnak jut vezető szerep. Ez a két iparág ugyanis a legnagyobb mértékben növelte termelési kapacitását.

Vocke, a jegybank elnöke (aki valaha közeli munkatársa volt Hjalmar Schachtnak, a volt birodalmi bank hírhedt elnökének) már egyszer hasonló harcot folytatott, amikor a fasiszták fegyverkezésének pénzeléséről volt szó. Akkor, 1938-ban, Schacht-ot és Vocke-t, akik az inflációs politika ellen foglaltak állást, menesztették. Vocke akkor és most a nagybankok közvetlen érdekeit képviselte. Ezt az a tény is alátámasztja, hogy Hermann J. Abs, a német nagybankok legbefolyásosabb képviselője, támogatja a jegybank politikáját.

A nagybankok ugyanis a beruházási hitelekkel szemben előnyben részesítik új értékpapíroknak, részvényeknek és kötvényeknek a kiadását, mert ezek magas kibocsátási hasznot hajtanak és lehetővé teszik befolyásuk növelését is. A nagybankok politikáját egyes ipari vállalatok is támogatják, mert attól tartanak, hogy a beruházások és ezzel a termelési lehetőségek korlátlan növelése egy esetleges válság élesedésének veszélyét hordja magában. Ezenkívül az inflációs politikával elesnének a márka viszonylagos értékállandóságának előnyeitől a tőkés világpiacon. Végül pedig azért is óvatosak, mert tudják, hogy egy inflációnak messzemenő szociális és politikai következményei lehetnek.

A tőkés világpiacon folyó verseny élesedése előreláthatólag egyrészt újabb ellentéteket szül majd a gyorsan előretörő Nyugat-Németország és a győztes nyugati nagyhatalmak között; másrészt növeli a szocialista országokkal folytatott kereskedelem normalizálásának esélyeit; és végül ellentéteket idéz elő a német monopolista csoportok között is.

Nyugat-Németország gazdasági erejének növekedése nem maradhat politikai következmények nélkül. A Német Szövetségi Köztársaság dominálló szerepe a Montánunióban és a most létesülő európai közös piacon, előbb-utóbb növelni fogja befolyását az Atlanti Paktum keretein belül is. Ugyanakkor a bonni kormány nyilván mindent megtesz majd, hogy minél nagyobb hasznot húzzon Anglia és Franciaország közel- és közép-keleti befolyásának csökkenéséből.

Bíró Gerd

A mezőgazdasági termelői árak a nyugat-európai országokban és Magyarországon*

A nyugat-európai országokban a második világháború alatt vagy közvetlenül utána bevezetett árszabályozás és árellenőrzés egyre jobban bővül. A mezőgazdasági árak alakulására minden nyugat-európai országban hatást gyakorol a kormány hivatalos árpolitikája. Egyes országokban (például Angliában, Norvégiában, Svájcban, Finnországban, Svédországban) a garantált árak összefüggő rendszerét alkalmazzák; másutt csak egyes cikkek árát szabályozzák. A kenyérgabona árát minden országban meghatározzák, a takarmánygabonák árára az állam közvetlenül kisebb befolyást gyakorol, mert azokat elsősorban a mezőgazdasági termelők vásárolják meg. A vágóállatok árát általában nem szabályozzák, a tej árát azonban különböző formában minden országban ellenőrzik. Az állam hivatalos árpolitikáját a fix, a garantált és a minimális, a maximális árak, az árhatárok megszabásán kívül szubvenció nyújtásával, behozatali vámmal és korlátozásokkal, meghatározott mennyiségek felvásárlásával valósítja meg. A mezőgazdasági termelői árrendszert az egyik legfontosabb termény: a búza példáján keresztül ismertetem. (Megjegyzem, hogy az *állami felvásárlás* rendszerét Görögországban, Olaszországban és Törökországban vezették be. Olaszországban az állam minden évben megszabja a felvásárlandó mennyiséget. Törökországban minden felesleges búzát az állam vásárol fel.)

Fix (hosszabb időre rögzített), garantált ár van megállapítva Ausztriában, Finnországban, Franciaországban, Írországban, Norvégiában, Portugáliában és Svájcban. Franciaországban és Svájcban ezeket az árakat csak meghatározott mennyiségre érvényesítik.

Alsó és felső árhatár közötti áralakulást biztosít a termelők részére Svédország.

* A cikkben felhasználtam az ENSZ Gazdasági Bizottságának „Prix des produits agricoles et des engrais" című évenkénti kiadványait. P. B.

Az árkiegészítés rendszerét Anglia alkalmazza. Ebben a rendszerben a kormányzat a termelőnek a vevőtől közvetlenül kapott árat kiegészíti azzal az összeggel, amellyel az eladás idejében a piaci átlagár a garantált árnál alacsonyabb.

Mozgó garantált ár van Nyugat-Németországban. Az import ellenőrzése, valamint az állami raktárak felvásárlásai a piaci árat az előirányzott szinten tartják.

Irányárat Belgiumban és Hollandiában állapítanak meg a méltányos jövedelem biztosítása céljából.

Az 1955—1956. gazdasági évben a nyugat-európai országokban kialakult termelői átlagárakat — dollárra átszámítva — a túloldali táblázat mutatja.

(Megjegyzem, hogy a külföldi termelői átlagárak nem azonosak a világpiaci árakkal, amelyek a piacok megszerzéséért folyó verseny és a jóval alacsonyabb tengeren túli termelési költségek következtében általában a termelői átlagáraknál lényegesen alacsonyabbak.)

A táblázatokból kitűnik, hogy az egyes nyugat-európai országokban a mezőgazdasági termelői árak igen eltérőek. A magyarországi termelői árakkal való összehasonlítás végett meg kell vizsgálnunk az árak, illetve árarányok elmúlt években bekövetkezett alakulását.

Az árpolitika tendenciái

A nyugat-európai országok árpolitikájában a második világháború óta eltelt évek során a következő tendenciák állapithatók meg:

1. A kormányok a második világháború alatt és után az élelmezési nehézségek leküzdésére a mezőgazdaságot elsősorban a termelői árak emelésével kívánták fejleszteni. A főbb cikkek fogyasztói ára emelkedésének megakadályozása végett azonban a háború alatt rendszeresen ártámogatást nyújtottak.

Termelői átlagárak 1955—1956-ban ($/q)

A) Termékek

Ország	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Kukorica[1]	Burgonya	Cukorrépa
Ausztria	9,62	8,85	7,69	7,69	7,69	2,69[2]	1,31
Belgium	8,70	5,44	6,32	5,92	7,90	2,28	1,38
Dánia	6,79	6,15	6,64	6,54	—	3,66	1,15
Finnország	14,53	14,33	11,44	11,42	10,65	5,99	3,17[3]
Franciaország	9,19	7,29	—	—	—	2,69	1,42
Nyugat-Németország	9,86	9,29	10,05	8,12	10,95	3,40	1,57
Görögország	9,00	6,60	7,50	6,73	8,33	5,13	—
Írország	7,45	—	7,87	5,96	9,44	4,93	1,48
Olaszország	11,33	8,41	8,60	8,91	8,88	3,44	1,26
Hollandia	6,63	6,57	6,47	6,11	8,03	3,05[2]	1,18
Norvégia	12,05	11,45	9,81	8,61	7,86	4,37[2]	—
Svédország	8,35	7,27	6,77	6,96	8,80	4,31	1,37
Svájc	15,05	12,84	12,46	—	11,62	4,85	1,87
Anglia	8,50	6,40	7,41	6,27	8,16	4,37	1,80
Portugália	10,43	8,21	7,06	6,85	7,13	3,90[2]	—
Magyarország[4]	*280*	*260*	*240*	*240*	*240*	*130*	*36,80*

B) Élőállatok és állati termékek

Ország	Vágómarha	Vágósertés	Tej	Tojás
Ausztria	35,69	50,65	6,15	64,38
Belgium	42,46	43,10	5,94	72,00
Dánia	32,29	55,39[5]	6,19	59,21
Finnország	33,45[5]	80,27[5]	11,47	82,22
Franciaország	71,42	73,57	7,51	65,30
Nyugat-Németország	43,86	58,38	7,05	82,19
Görögország	32,50	41,66	10,20	58,76
Írország	32,28	47,80	6,89	65,16
Olaszország	43,63	57,31	6,21	83,45
Hollandia	42,11	37,36[5]	6,01	63,43
Norvégia	38,36	45,22	8,67	64,15
Svédország	42,74[5]	64,40[5]	7,70	60,89
Svájc	47,85	74,69	9,17	103,63
Anglia	35,02	59,51	9,75	84,56
Portugália	51,89	46,71	5,04	33,98
Magyarország[4]	*930*	*1840*	*260*	*1980*

[1] A termelők által fizetett átlagár.

[2] Étkezési burgonya ára.

[3] A rossz termés miatt nyújtott árkiegészítéssel együtt.

[4] 1955—1956. évi szerződéses, illetve állami szabadfelvásárlási árak (Ft/q), tehát csak az értékesített mennyiségnek csak egy részére vonatkoznak.

[5] Vágósúlyra megadott árból visszaszámítva.

2. Amikor a mezőgazdasági helyzet világszerte kezdett megjavulni, a kormányok árpolitikáját a termés mennyisége és a fizetési mérleg egyensúlyának elvesztése okozta új helyzet szabta meg. Azoknak a cikkeknek a termelését támogatták, amelyek az import csökkentésével vagy az export

növelésével hozzájárultak a kereskedelmi mérleg javításához.

3. Ahogyan növekedett a világpiacra vitt mezőgazdasági termények és termékek mennyisége és csökkent az ára, az árpolitika célja egyre inkább az lett, hogy a mezőgazdasági áruterme lőket megvédje a nemzetközi konkurrencia szabad játékától, és belföldön — a termelési költségeknek megfelelő — a világpiacinál magasabb árszintet alakítson ki. Egyes országokban a mezőgazdasági termelés növekedése következtében problémát okozott az árufeleslegek elhelyezése. Az államok a belföldi és a világpiaci ár közötti különbséget kiegészítő szubvencióval mozdították elő a kivitelt.

Az állami szubvenció nagy terhet ró az államháztartásra. A szubvencionált kivitel nem mindig növeli az elhelyezési lehetőségeket, mert a belföldi keresletet csökkenti az, hogy az ártámogatást rendszerint a belföldi fogyasztói árak emeléséből és adóemelésből fedezik. Ezért egyes országokban az árpolitikát módosítják, például az árat csak arra a mennyiségre garantálják, amelyet a belföldi piacon szintén szabott áron el lehet adni.

4. 1955—1956-ban a nyugat-európai államok árpolitikájának célja a fogyasztói árak emelkedésének fékezése lett. Az ipari termelés ugyanis 1956-ban tovább nőtt (a szárazföldi nyugat-európai országokban 8 százalékkal haladta meg az előző évit), a kifizetett bérek összege, a vásárlóerő és ezzel együtt az élelmiszerek iránti kereslet is megnövekedett. A megnövekedett igényeket a mezőgazdaság nem tudta teljes mértékben kielégíteni, mert a háború előttinél ugyan 25 százalékkal többet termelt, de az egy főre jutó termelés az utolsó három gazdasági évben mégsem növekedett. Amellett, hogy ügyeltek arra, hogy a mezőgazdasági termelők megkapják az őket jogosan megillető árakat, a fogyasztói árak emelkedését szubvenció nyújtásával, a behozatali vámok csökkentésével és más intézkedésekkel igyekeztek megakadályozni. A mezőgazdasági árak emelése inflációs folyamat elindítója lehet; például Finnországban a mezőgazdasági cikkek árának emelése után az ipari munkások sztrájkoltak béreik hasonló arányú felemeléséért. Több állam elfogadta a garantált termelői árak némi emelését, s ezenkívül az államháztartás forrásaiból elősegíti a mezőgazdasági termelési költségek csökkentését (a mezőgazdaság termelési feltételeinek javításával, a műtrágyagyártás szubvencionálásával stb.).

A fogyasztói és a termelői árak változásai

A fogyasztói árak alakulásában az utóbbi években három szakasz különböztethető meg:

1. 1950—1951-ben a fogyasztói árak számos országban jelentősen emelkedtek. Ebben az időszakban a mezőgazdasági termelői árak évente mintegy 10—12 százalékkal növekedtek.

2. 1952-től 1955 közepéig a fogyasztói árak majdnem minden országban stabilak voltak. Ezalatt a mezőgazdasági termelői árak évről évre csökkentek.

3. 1955 közepétől a fogyasztói árak ismét emelkedtek. Az élelmiszerek áremelkedése különösen 1956 első hónapjaiban vált gyors üteművé. Az 1955—1956-os gazdasági évben a termelői árak általában mintegy 5—6 százalékkal emelkedtek. Megállapítható, hogy a fogyasztói árak emelkedése, annak ellenére, hogy a kormányok azt meggátolni igyekeztek, egykét országot kivéve, nagyobb mértékű volt, mint a termelői áraké. Hosszabb időszakra és általánosságban, különösen olyan esetekben, mikor a fogyasztási cikkek zöme belföldi termelésből származik, a fogyasztói árak nem szakadhatnak el a termelői áraktól.

Az árarányok

A mezőgazdasági termények és termékek árainak a búzaárhoz viszonyított arányát az 1955—1956-os gazdasági évben a túloldali táblázat mutatja (búzaár = 100):

Ország	Rozs	Árpa	Zab	Kukorica	Cukor-répa	Bur-gonya	Vágó-marha	Vágó-sertés	Tej	Tojás
Ausztria	92	80	80	80	13,6	28	370	530	64	670
Belgium	63	73	68	91	15,9	26	490	500	68	830
Dánia	91	98	96	—	16,9	54	480	820	91	870
Finnország ...	99	79	79	73	18,6[6]	41	230	550	78	570
Franciaország	79	—	—	—	15,5	29	780	800	82	720
Ny. Németo.	94	102	82	111	15,9	34	440	590	72	830
Görögország	73	83	75	93	—	57	360	460	113	650
Írország	—	106	80	127	19,9	66	430	640	92	870
Olaszország	74	76	79	78	11,2	30	390	510	55	740
Hollandia ...	99	98	92	121	17,8	46	640	560	91	960
Norvégia ...	95	81	71	65	—	36	320	380	72	530
Svédország	87	81	83	105	16,4	52	510	770	92	730
Svájc	85	83	—	71	12,4	32	320	500	61	690
Anglia.....	75	87	74	96	21,2	51	410	700	115	990
Portugália ...	79	68	66	68	—	37	500	450	48	330
Magyarország[4]	93	86	86	86	13,1	46	330	650	93	710

Lásd a 684. o. táblázat lábjegyzeteit.

[6] Az 1955—1956. évi árkiegészítés nélküli szerződéses ár.

A közölt táblázatok, valamint az ENSZ Gazdasági Bizottságának évenkénti kiadványaiban szereplő egyéb adatok segítségével a főbb mezőgazdasági termények és termékek termelői árának alakulása a következőkben jellemezhető.

A búza termelői ára a háború előttihez képest nem emelkedett olyan mértékben, mint a többi mezőgazdasági cikké. Ennek oka a világpiaci versenyen kívül az is, hogy a kenyérgabona árát — a fogyasztók védelmében — minden ország szabályozta. A búza ára 1952—1953-ban volt a legmagasabb, ezt a színvonalat még az 1955—1956. évi kismértékű áremelkedés után sem érte el.

A búza belföldi termelői ára 1955—1956-ban mind az importáló, mind az exportáló országokban a világpiaci árnál lényegesen magasabb volt:

Ország	Termelői ár $/q	Importár $/q	Exportár $/q	A termelői ár indexe (import illetve exportár = 100.)
Ausztria	9,62	8,20	—	117
Belgium	8,70	7,20	—	121
Dánia	6,79	7,30	—	93
Franciaország.....	9,19	—	6,30	146
Nyugat-Németország	9,86	7,60	—	130
Olaszország	11,33	9,15	—	124
Hollandia	6,63	6,70	—	99
Norvégia	12,05	7,70	—	157
Svédország.....	8,35	—	8,30	101
Svájc	15,05	9,00	—	167
Anglia.....	8,50	7,60	—	112
Portugália	10,43	7,50	—	139

A Magyarországra vonatkozóan a 684. o. táblázatában szereplő 1956. évi állami szerződéses ár csak tájékoztatásul szolgál. A termelőknek fizetett átlagár ennél lényegesen alacsonyabb volt, minthogy a kötelező

beadás az árutermelésnek jelentős részét tette ki. Jelenleg a búza állami szabadfelvásárlási ára 240 Ft/q.

A rozsot a háború alatt és után a búzával azonosan kenyérellátás céljára használták fel, ezért ára a búzáéval azonos vagy csak 8—10 százalékkal alacsonyabb szinten alakult ki. A búzafeleslegek jelentkezésének éveiben azonban áresése nagyobb mértékű volt, mint a búzáé. A rozsot egyre inkább takarmányozási célra használják fel. A rozs árának a búza árához viszonyított aránya az egyes országokban eltérő, általában az 1955—1956. gazdasági évben a háború előtti aránynál lényegesen kedvezőbb volt.

Hazánkban a rozsnak a búzához viszonyított ára rozsra nézve kedvező. Ezt az ország kenyérgabona-szükségletének fedezése, valamint az indokolja, hogy a rozsot általában olyan területeken termeljük, amelyeken a búza nem terem meg és a búzáéhoz hasonló ráfordítás mellett kevesebb termést ad.

A vágóállatok és állati termékek háború utáni jelentős áremelkedése nagymértékben növelte a *takarmánygabonák* (árpa, zab, kukorica) iránti keresletet. A takarmánygabona-árak 1951—1952-ben voltak viszonylag a legmagasabbak, amikor megközelítették, egyes országokban túl is haladták a kenyérgabona-árakat. Azóta a takarmánygabonák termelői árának aránya a búzához képest évről évre csökkent, de 1955—1956. évben még mindig kedvezőbb volt a háború előtti aránynál. A takarmánygabonák termelői árának kialakulására az állam általában kisebb befolyást gyakorol, mint a kenyérgabonáéra. Az árat elsősorban az állattenyésztők kereslete és az importárak alakulása határozza meg. Egyes országokban (például Nyugat-Németországban) a hazai takarmánygabona-termelés támogatása céljából az importált takarmányokat magas vámmal sújtják.

Magyarország azok közé az országok közé tartozik, ahol a takarmánygabonák ára a búza árához viszonyítva magas. A takarmányhiány következtében az elmúlt években a szabadpiacon a takarmánygabonák ára a búza áránál általában magasabban alakult ki. Minthogy az abrak fő fogyasztója nálunk a sertés, az általános árszínvonalhoz képest magas hízottsertés-ár a magas abrakárakat stabilizálta. Jelenleg a takarmánygabonák állami szabadfelvásárlási ára — átmeneti jelleggel — a búza árával azonosan van megállapítva, a jövőben azonban törekedni kell arra, hogy a takarmánygabonafélék ára a búza árához viszonyítva alacsonyabb legyen. A magas abrakárakat főképp a takarmánytermelés növelésével tudjuk fokozatosan leszorítani. Ez évben a termelők a korábbinál nagyobb területen termelnek takarmányt, ami reményt ad a takarmányárak csökkenésére.

A háború után csökkent a háború alatt abnormálisan megnövekedett étkezési *burgonya*-fogyasztás. Az abrakhiány miatt azonban egyre növelték a burgonya felhasználását takarmányozásra, ezért ára a termelőkre nézve kedvezően alakult. A burgonya ára általában évről évre nagyobb mértékben ingadozott, 1955—1956-ban érte el eddigi legmagasabb szintjét, és a háború előttinek mintegy kétszeresét tette ki.

Hazánkban a burgonya 1955—1956. évi szabadfelvásárlási ára viszonylag magas volt. A termésátlagok növelése útján a termelési költségek csökkentésével lehetőség nyílik a felvásárlási árak mérséklésére.

A *cukorrépa* ára a háború utáni években jelentősen emelkedett, mert a nyugat-európai államok cukorimportjukat korlátozni igyekeztek. Ennek következtében — valamint a takarmányozásra alkalmas melléktermékei miatt — a cukorrépa-termelés növekedett. 1952—1953 óta a szerződésekben kikötött árak lényegében nem változtak. Minthogy az árat meghatározott cukortartalomra vonatkozóan szabják meg, az átlagár a termelés minőségétől függően évenként változik. A cukorrépa termelői átlagára 1955—1956-ban a búzaárhoz viszonyítva alig volt kedvezőbb, mint a háború előtt.

Magyarországon 1957. évre a cukorrépa termelési szerződéses árát lényegesen felemelték. Így a búzához viszonyított ararány az 1955—56. évi 13,1 százalékról — a jelenleg érvényben levő szabadfelvásárlási búzaárhoz viszonyítva — 18,7 százalékra emelkedett.

A *vágómarha* termelői ára közvetlenül a második világháború után viszonylag alacsony szinten alakult ki. Azóta az 1952—1953. és 1953—1954. évi, igen kismértékű áresést kivéve, évről évre jelentős mértékben emelkedett. A vágómarha-ár jelenleg a háború előtti araránhoz viszonyítva a termelőkre nézve az állati termékek közül a legkedvezőbb.

A közvetlenül a háború után kialakult kedvezőtlen árak, valamint a kisebb és gyorsabban megtérülő tőkebefektetések miatt, a termelők inkább sertés- és baromfiállományukat növelték. A szarvasmarhaállomány növelése élettani okokból is sokkal hosszabb időt igényel. Ez azonban nem elegendő magyarázat a marhaárak emelkedésére. A sertés- és a marhaár aránya ugyanis a háború előttihez képest is eltolódott. A háború előtt a marhaár a sertésárnak általában 70 százaléka körül volt, 1955—1956-ban az alábbiak szerint alakult:

	Százalék
Ausztriában	71
Belgiumban	99
Dániában	63
Finnországban	45
Franciaországban	97
Nyugat-Németországban	75
Görögországban	78
Olaszországban	76
Hollandiában	121
Norvégiában	85
Angliában	59
Portugáliában	111
Magyarországon	56 (jelenlegi szerződéses árak)

Ez a tény a fogyasztók keresletének megváltozására mutat, amelynek hatására a marha termelői ára 1955—1956-ban csaknem minden országban emelkedett.

A vágómarha ára hazánkban — az elmúlt évek során végrehajtott többszöri áremelés ellenére a felsorolt országok közül a legalacsonyabbak között van, akár a búzaárhoz, akár más állati termékek (például hízott sertés) árához viszonyítjuk.

A szarvasmarha és a sertés araránát nálunk — a fogyasztók igényeit szem előtt tartva — elsősorban a hízottsertés-árak fokozatos csökkentésével kívánatos javítani. Ennek feltétele a takarmánytermelés növelése, amely lehetővé teszi a takarmányárak — elsősorban az abrakárak — csökkentését. Ezenkívül szükséges lehet a hízott marha árának emelése azokban a minőségi kategóriákban, amelyeket külföldi piacokon igen kedvező áron tudunk értékesíteni. A marhahizlalás fellendítése a vágómarha átlagminőségének és ezzel átlagárának emelkedéséhez vezetne. (A táblázatokban szereplő külföldi termelői átlagárak a mienknél sokkal jobb átlagminőségre vonatkoznak.)

A hízottsertés-árak a háború után magas szinten alakultak ki, és 1951—1952-ig állandóan emelkedtek. Ettől az időponttól kezdve azonban évente némi árcsökkenés tapasztalható. 1955—1956-ban a hízott sertés ára az egyes országokban a tenyésztési és hizlalási ciklus alakulásának megfelelően eltérő volt. A hízottsertés-ár és a takarmányár összefüggését a túloldalon levő táblázat mutatja.

Ezek az arányszámok a sertésárak szemponjtából valamivel kedvezőtlenebbek a háború előttinél (Magyarországon ennek ellenkezője a helyzet), ezt azonban a hizlalási technika javulása bizonyára ellensúlyozza.

Magyarországon a vágósertés-ár a mezőgazdasági árszinthez viszonyítva a nyugat-európai országokénál jelentősen magasabb. A sertés nevelési és hizlalási költsége nálunk valószínűleg szintén magasabb, elsősorban a nagyobb takarmányráfordítás és a kisebb szaporaság miatt. Emellett hazánkban a fogyasztók történelmileg kialakult igénye a hússzükséglet fedezésére elsősorban sertéshúst, a zsiradékszükséglet fedezésére pedig sertészsírt követel. Ezért nálunk a sertésárak nagyobb arányú csökkenése csak a takarmánytermelés növelése

Egy kg hízott sertés értékesítési áráért vásárolható kukorica, illetve árpa mennyisége (kg)

	Árpa	Kukorica
Ausztria	6,6	6,6
Belgium	6,2	5,5
Dánia	7,3	—
Finnország	7,2	7,0
Nyugat-Németország	5,8	5,3
Görögország	4,6	5,0
Írország	5,7	5,1
Olaszország[7]	7,0	6,5
Hollandia[8]	4,7	4,4
Norvégia	6,3	5,7
Svédország	8,7	6,8
Svájc	6,4	6,4
Anglia	7,8	7,3
Portugália	6,7	6,5
Magyarország[4]	7,0	7,0

Lásd a 684. o. táblázat lábjegyzeteit.
[7] Importár.
[8] Darált takarmány.

útján elérhető takarmányár-csökkenéssel párhuzamosan történhet. A hizlalási költségek csökkentését ezenkívül a szaporább, nagyobb fejlődési erélyű, jobb takarmányértékesítőképességű és a külföldi piacokon jobban értékesíthető hússertés arányának emelésével, valamint a hizlalási időszak lerövidítésével segíthetjük elő.

A tej ára a legtöbb országban fontos szerepet játszik a mezőgazdasági termelők — elsősorban a kisgazdák tömegei — bevételeinek alakulásában. Számos országban az állam szubvenciót nyújt a tej fogyasztói ára emelkedésének megakadályozására, mert az a kereslet csökkentésével elhelyezési nehézségeket okozna. A tej ára a háború előttihez képest csak a búzáéhoz hasonló mértékben emelkedett, tehát a többi állati termék áremelkedéséhez képest lemaradt. Ennél a cikknél a legkisebb mértékű az áringadozás. Az árak az utóbbi években csökkenő tendenciát mutatnak. Az 1955—1956. évben elért kismértékű áremelkedés ellenére az ár az 1948—1949. évi alatt van. Angliában például a termelőket arra ösztönzik, hogy a tejtermelés további növelése helyett a marhahústermelést növeljék.

Magyarországon a tej 1956. évi szerződéses ára a búzához viszonyítva kedvezőbb volt, mint a vizsgált nyugat-európai országok többségében. A tej felvásárlási árát 1957. január 1-én 2,30 Ft/l-re szállították le. Ez az ár a nyugat-európai árarányokhoz képest nem kedvezőtlen, de a mi takarmányáraink s teheneink alacsony tejhozama mellett a tej termelési költségét nem fedezi. Nálunk még fontos feladat a tejtermelés és ezzel együtt a lakosság tejfogyasztásának emelése, a kiskereskedelemben árusított fogyasztói tej minőségének javítása.

A szarvasmarhatenyésztés fejlesztése indokolná a tenyésztők számára valamivel kedvezőbb tejár megállapítását. Ezt azonban a tej fogyasztói árának növelése nélkül kellene megoldani.

A tojás ára a háború után valamennyi mezőgazdasági cikk közül a legjobban emelkedett a háború előtti árhoz képest. Ez az ár azonban nem érvényesült sokáig, és az 1955—1956. évi ár sem érte el a háború utáni árat. A tojásárnak a takarmányárhoz viszonyított aránya 1955—1956-ban a háború előttinél lényegesen kedvezőtlenebb volt, de kedvezőtlenebb volt a hízottsertés-árhoz való viszonya is. 1956 októberében Angliában felhívták a tenyésztők figyelmét a tojásárak várható csökkenésére, amit a tojástermelés nagymértékű emelkedése okoz. Az árcsökkenés elleni védekezés módját a tojástermelés költségeinek csökkentésében — elsősorban a tyúkonkénti tojáshozam emelésében — látják. Például Nyugat-Németországban az átlagos tyúkonkénti 140 db-os tojáshozam mellett 1 db tojás előállítására 24 dkg, az elért legmagasabb, évenként 270 db-os tojáshozam mellett 14 dkg abrakfelhasználás jutott. (Megjegyzem, hogy hazánkban a tyúkonkénti tojáshozam csak 70—80 db.)

A tojásnak a búzához viszonyított árarányа hazánkban valamivel kedvezőtlenebb, mint a nyugat-európai országokban. A tojás árarányának to-

vábbi romlását meg kell akadályozni, mert az baromfiállományunk csökkenéséhez vezethet, ami megakadályozná az alacsony hazai fogyasztás emelését és fontos exportérdekeinket veszélyeztetné.

A nyugat-európai termelői árak alakulásának főbb jellemzői

1. A termelői árak (dollárparitásban) a háború előttinél mintegy 80—100 százalékkal, a háború után 1948—1949-ben kialakultnál mintegy 20—30 százalékkal magasabbak.

2. Az árarányokban elsősorban a búza rovására mutatkozik eltolódás.

3. Az áremelkedés a takarmánygabonáknál a legnagyobb mértékű. Ezt az állati termékek iránti kereslet növekedése magyarázza. Az egyes országok az import csökkentése céljából takarmánygabona-termelésük növelésére törekszenek.

4. Az élőállatok és az állati termékek ára nem emelkedett olyan mértékben, mint az abraktakarmányoké. 1955—1956-ban az állati termékek ára és az abrakárak közötti arány — a vágómarha kivételével — az állattartókra nézve a háború előttinél kedvezőtlenebb volt. Az abrakárak emelkedése azonban nem jelenti feltétlenül az állattartás jövedelmezőségének csökkenését, mert azt a takarmányozási módszerek javulása ellensúlyozza.

5. A takarmány- és az élőállat-árakhoz képest viszonylag csökken a tej és a tojás ára. A szarvasmarhatenyésztés bevételei szempontjából érdekes és távolabbi perspektívában szemlélve, számunkra is elgondolkoztató jelenség, hogy a tej ára a vágómarha árához képest évről évre csökkent, és a búzához viszonyított ára aránya is a háború előttinél roszszabb.

A termelők kiadásai és bevételei

A mezőgazdasági termelőeszközök közül a forrásmunkák csak a műtrágyaárakkal foglalkoznak. A műtrágyák ára a terményárakhoz képest nagy mértékben csökkent. Míg a háború előtt a termelők átlagosan 3,5—4 q búza áráért vásárolhattak 1 q nitrogén hatóanyagot, 1955—1956-ban ez a viszonyszám 2,5—3 q-ra módosult. Az alábbi adatok a műtrágyaárakat 1 q hatóanyagtartalomra vonatkoztatva dollárban és búza ellenértékben tartalmazzák.

Műtrágyaárak 1955—56-ban

	Nitrogén		Foszfát		Káli	
	$/q	q búza[9]	$/q	q búza[9]	$/q	q búza[9]
Ausztria	22,79	2,4	11,11	1,2	7,02	0,7
Belgium	34,08	3,9	15,48	1,8	9,96	1,1
Dánia	26,67	3,9	15,42	2,3	8,30	1,2
Finnország	27,39	1,9	13,96	1,0	9,57	0,7
Nyugat-Németország	22,38	2,3	11,71	1,2	5,57	0,6
Görögország	28,16	3,1	23,53	2,6	12,50	1,4
Írország	33,88	4,5	20,69	2,8	11,03	1,5
Olaszország	33,24	2,9	15,34	1,4	11,95	1,1
Hollandia	24,98	3,8	15,79	2,4	9,26	1,4
Norvégia	19,71	1,6	13,64	1,1	8,57	0,7
Svédország	30,58	3,7	16,32	2,0	8,81	1,1
Svájc	38,28	2,5	19,37	1,3	10,50	0,7
Anglia	24,08	2,8	14,56	1,7	13,44	1,6
Portugália	34,54	3,3	15,23	1,5	9,18	0,9
Magyarország	*470**	1,7	*371**	1,3	*150**	0,5

[9] Az ebben a rovatban szereplő számok azt mutatják, hogy a termelők hány q búza eladási áráért vásárolhattak 1 q műtrágya-hatóanyagot.

* Ft/q.

A magyarországi búza-egyenérték viszonyszámai az 1956. évi szerződéses árakon (280 Ft/q) vannak számítva. Műtrágya-áraink a jelenleg érvényben levő felvásárlási árhoz viszonyítva is a fenti országokénál — Finnországot és Norvégiát kivéve — a termelőkre nézve sokkal kedvezőbbek.

Más forrásból származó angol, nyugatnémet és osztrák adatok szerint a termelők egy 30—35 lóerős traktort 150—200 q búza áráért vásárolhattak. Magyarországon a mezőgazdasági termelőszövetkezetek az 1957-re tervezett árakon egy Zetor traktort kb. 270 q búza áráért vásárolhatnak.

A mezőgazdasági munkabérek a nyugat-európai országokban az elmúlt évek során általában minden évben növekedtek. A nem szakképzett, állandó mezőgazdasági fizikai munkások 1 munkaórára jutó munkabére — a szociális juttatásokkal együtt — 1955—1956-ban dollárra átszámítva a következő hasáb táblázata szerint alakult.

	$/munkaóra	Buzára átszámítva (kg.)
Ausztria	0,19	2,–
Belgium	0,46	5,3
Dánia	0,42	6,2
Nyugat-Németország	0,28	2,8
Görögország	0,16	1,8
Írország	0,26	3,5
Olaszország	0,26	2,3
Hollandia	0,35	5,3
Norvégia	0,38	3,2
Svédország	0,60	7,2
Svájc	0,40	2,7
Anglia	0,48	5,6

Az 1955—1956. évre vonatkozó kiadványban szereplő indexszámok szerint több országban a termelők kiadásai az előző évihez képest nagyobb mértékben növekedtek, mint bevételeik. Hazánkban az 1955—1956. gazdasági évben a mezőgazdasági termelők kiadásai sokkal kisebb mértékben emelkedtek, mint a bevételeik. Az 1956—1957. gazdasági évben a beadási kötelezettség eltörlésének következtében a mezőgazdasági termelők bevételeik további növekedésére számíthatnak.

Pálovics Béláné

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Дьюла Шомоди:

Основные пропорции плана народного хозяйства на 1957 год

В первой части статьи автор рассматривает объективные экономические условия, определяющие основные пропорции плана на 1957 год. Автор приходит к следующим установлениям: I. Трудности народного хозяйства и до октябрьских событий 1956 года заключались в напряженности, проявлявшейся во взаим-связях производства и потребления национального дохода, а также в дефицитах международного платежного баланса. 2. Октябрьские события обострили напряженность, имевшую место и до этого в уровне и пропорциях производства и потребления национального дохода. В конце 1956 года национальный доход, созданный внутри страны, был приблизительно на 5 миллиардов форинтов меньше, а потребление на 4 миллиарда форинтов больше чем в 1955 году.

Во второй части статьи продолжается анализ основных пропорций, в сущности определенных вьшеупомянутыми условиями. Из этих выделяются следующие: I. Равновесие производства, потребления и накопления национального дохода можно было установить лишь с помощью кредитов, полученных от братских стран. Это обеспечит удовлетворение текущих потребностей в 1957 году (снабжение промышленности материалами, потребление), но недостаточно для создания структуры, способствующей более правильному развитию народного хозяйства. 2. Уровень и пропорции промышленного производства в основном определяются вынужденными условиями, вытекающими из ограниченности энергетической и сырьевой базы. 3. Под влиянием экономических последствий отмены обязательной государственной поставки началось значительное изменение в структуре сельскохозяйственного производства в направление интенсивности. Уровень и внутренняя структура внешней торговли определяются вышеуказанными обстоятельствами. Вследствие увеличения внутреннего потребления необходимо снизить экспорт продукции легкой промышленности и сельского хозяйства, а импорт по сравнению с прошлыми годами будет увеличиваться чрезвычайными партиями.

На основе всего этого автор приходит к выводу, что в 1957 году можно установить равновесие народного хозяйства, но возникающие основные пропорции могут быть лишь временными и в ходе выполнения плана нужно стремиться избегать возникновение новых напряженностей.

Ласло Кёвари—Дьёрдь Лазар:

Новые факты венгеро-советских экономических отношений

В первой части статьи дается обзор развития венгеро-советских внешнеторговых отношений за двенадцатилетний период (начиная с 1945 года). С начала анализируется товарная структура венгеро-советского внешнеторгового оборота, потом рассматривается вопрос о том, насколько был благоприятен для венгерской стороны действующий уровень цен в советской релации, сопоставленный с уровнем мировых цен.

Выгодность товарной структуры с точки зрения венгерского народного хозяйства автор статьи видит в том, что решаюшую часть экспорта составляло сырье, жизненно необходимое для венгерского народного хозяйства, а импорт состоял из такой продукции, — главным образом из продукции машиностроения, — условия реализации которой без всякого сравнения хуже в других, особенно в капиталистических странах.

Во второй части статьи рассматривается процесс развития венгеро-советских экономических отношений, в 1957 году, и их влияние на венгерскую экономическую жизнь. Арторы статьи показывают изменение, происходившее в уровне и структуре импорта и экспорта по сравнению с 1956 г. Принимая во внимание советский товарный кредит, Венгрия в 1957 году импортирует на 100% больше, чем в 1956 году, в то же время экспорт сократился на 40% по сравнению с уровнем 1956 года. Поскольку 75% советского импорта в 1957 году составаяют сырье и полуфабрикаты, которые с точки зрения товарной структуры являются наиболее необходимыми материалами для работы венгерской промышленности, то это обстоятельство играет значительную роль в создании экономического равновесия.

Аладарне Мод:

Преодоление инфляции — наши резервы и перспективы

Автор полемизирует со статьей Шандора Ауш-Тамашне Гэрэ: „Об опасности инфляции", опубликованной в журнале „Экономический Обзор", и со статьей Михай Кёкень; „Еще раз об опасности инфляции", опубликованной в газете „Нэпсабадшаг". Автор статьи полемизирует с установлением первой статьи о том, что в нашем народном хозяйстве и до октября прошлого года существовали те тенденции, которые без существенного экономическо-политического изменения привели бы к экономическому краху; но автор статьи считает ошибочным и положение другой статьи о том, что до октября наша страна шла по наилучшему пути исправления ошибок. По мнению автора статьи, при социалистическом строе принципиально имеются все внешние и внутренние предпосылки избежания краха в случае сильных противоречий. Эта возможность конечно не реализируется автоматически – осуществление ее потребует усилия трудящихся данной страны.

После этого на основе известных предположений автор статьи показывает ожидаемые в 1957 году национальный доход, потребление населения, а также возможности накопления; рассматривает соотношение между национальным доходом и потреблением населения и оказанное октябрьскими событиями влияние на них. Рассматривает вопрос об ожидаемой покупательной способности и фонде товаров, а также задачи, связанные с установлением равновесия между ними. Автор считает ошибочным, что первая статья при рассмотрении наших возможностей исходит только из до сих пор существующих условий, что необходимо приведет к переоценке значения иностранного займа и к недооценке наших внутренних возможностей. Автор рассматривает вопрос о лучшем использовании возможностей, в том числе об устранении своеобразных форм разбазаривания и приходит к выводу, что — хотя без сомнения нуждаемся в иностранном займе — однако такой заем может привести к соответствующему результату только вместе с лучшим использованием внутренних возможностей, для которого имеется широкая возможность.

Вилмош Шаги:

Принципы и практика регулирования рынка

Конкретные условия регулирования рынка определяются положением сельского хозяйства в народном хозяйстве, источниками удовлетворения потребностей народного хозяйства, структурой товарного обращения и размером сельскохозяйственного товарного производства.

Регулирование рынка направлено на правильное формирование спроса и предложения, на установление планового уровня цен — в том числе конкретных цен важнейших товаров. Из факторов, повлияющих на образование производственных пен, автор исследует издержки производства, а также влияние розничных и мировых цен продовольственных товаров.Среди факторов издержки производства значительным является потребление промышленных товаров, необходимых для производства, и налоги.

Конкретные задачи регулирования рынка рассматривзются в статье по группам важнейших товаров. Вследствие отмены обязательной государственной поставки сельскохозяйственных продуктов значительно изменился состав баланса сельскохозяйственных товаров. Например; по плану 1957 года 65,6 % (в 1955 году лишь 7,6 %) государственного резерва по кукурузе создается путем контрактации и свободной покупки.

Вместо административных способов, примененных в прошлом, государство будет применить различные способы воздействия и маневрирования на рынке для регулирования рынка, для снижения уровня сельскохозяйственных цен и для установления пропорций цен, способствующих плановому развитию сельскохозяйственного производства. Эффективное регулирование рынка делает необходимым заботиться со стороны государства о фонде товаров для покрытия покупательной способности сельского населения не только в целом, но и по ассортименту.

Тибор Киши:

Главнейшие взаимосвязи между национальным доходом и внешней торговлей в нашей стране

Внешнеторговый оборот увеличивается вместе с промышленным развитием и, в первой очереди, между странами, более развитыми по промышленности. В отношении стран социалистического лагеря пробиваются те же тенденции. Внешнеторговый оборот по своей величине больше в маленьких странах по территории и в более развитых по промышленности.

Относительно прошлого чрезвычайно ускорился темп повышения национального дохода в Венгрии, повысилась пропорция внешнеторгового оборота относительно национального дохода, изменилась структура внешнеторгового оборота (экспорт машин занимает решающее место во всем экспорте). Указанное изменение структуры произошло в результате изменения структуры народного хозяйства и в том числе промышленности.

Анализируя связь между отраслями производства и внешней торговлей, автор устанавливает, что сальдо производственных отраслей и тяжелей промышленности является бездефицитным, а дефицитное сальдо легкой промышленности покрывается активным сальдом экспорта сельскохозяйственных товаров и пищевых продуктов.

Внешнеторговый оборот в Венгрии — из-за природно-экономических условий — может увеличиться в более быстром темпе, чем национальный доход, но это различие темпов увеличения внешнеторгового оборота и национального дохода в прошлых лет являлось чрезмерным. Национальный доход данного года не было достаточным для покрытия увеличенного импорта и для достаточного повышения жизненного уровня.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Gyula Somogyi:

Main proportions in the Economic Plan for 1957.

The author deals, in the first part of the article, with the objective conditions, which have determined the main proportions for the Economic Plan for 1957. The following conclusions are arrived at: 1) Disproportions in the relationship of producing and spending national income; strains, as were brought about by the deficit in the balance of payments, existing as early as before the events in October 1956, can all be regarded as being essentially and functionally identical with the present difficulties in Hungarian economics. 2) The disproportions as have existed in producing and spending national income, were aggravated by the events in October 1956. By the end of 1956 the national income dropped by 5 thousand million forints, while up went the consumption by 4 thousand million forints, as against 1955.

The second part of the article presents an analysis of the main proportions, as appear to be determined by the conditions outlined above. The author underscores the following points: 1) The restoration of balance of producing, consuming and accumulating national income, was only possible by the credits Hungary was granted by the Socialist countries. Current needs for 1957, (such as supplying materials for the industry, for civilian consumption), can thereby be satisfied; those credits can, however, scarcely help contribute to the efforts, that are indispensable, if a more sound structure of economy is to be formed. 2) Level and proportion of industrial production are determined mainly by the pressure of circumstances, entailed by the restricted sources of both power and raw materials. 3) As a result of the recent abolishment of the compulsory delivery of produce, considerable changes may be noticed, as are taking place in the structure of the agrarian sector,

featuring definite trends towards a more intensive farming. 4) Level and structure of the international trade are both determined by the previous conditions. Exports in the products of both the light industry and farming, will have to be curtailed on account of the growth of the home consumption, while additional items will have to be included, at the same time, in the import-list.

In concluding his essay, the author expresses his confidence in the possibility of restoring the economic balance in the current year, he adds, however, that the main proportions, as are taking shape, are of a transient character only, and that further aggravations of the situation ought to be avoided, even while the Economic Plan for 1957 is being carried into practice.

László Kővári and György Lázár:

New Facts in Soviet—Hungarian trade

A survey over the 12 year development in Hungaro—Soviet trade relations since 1945 is contained in the introductory part of the article. Changes appearing in the composition of the lists of goods involved in the foreign trade are analysed. The price level stipulated for Hungarian trading with the Soviet Union is subject to comparison with the price level of the capitalistic world market, and conclusions are drawn therefrom on the measure of the advantages Hungary was is the state of enjoying thereby.

The principal feature in Hungaro—Soviet trade, accounting for their being advantageous for this country, appears to the authors in the fact, that the bulk of Soviet exports to Hungary have been made up by raw materials, deemed indispensable for the running of the Hungarian economy. The Soviet import list included, on the other hand, chiefly finished goods and machinery items, the actual purchase of which in other countries, mainly in capitalistic ones, would have been much more difficult to carry out.

The article treats in its latter part the development of Hungaro-Soviet trade in 1957 and its effects on Hungarian economy. Changes in both the level and structure of exports and imports as againts 1956 are dealt with. Owing to the credit granted Hungary by the Soviet Union, imports in 1957 will total about 200 per cent of the 1956 level, while exports are provided to amount to only 60 per cent of the 1956 figure. 75 per cent of the imports from the Soviet Union being shipments in raw materials and semi-finished goods, including commodities considered vital for the running of the Hungarian industry, it appears on the whole, that Soviet imports are having a significant part in restoring economic balance in this country.

Mrs Aladár Mód:

Overcoming of inflation — our reserves and prospects

The author discusses Sándor Ausch's and Mrs Tamás Gerő's essay „On the threatening inflation" published in the Közgazdasági Szemle, and Mihály Kökény's article „Once more on the threatening inflation", appeared in the Népszabadság; and expresses her disagreement with the contention contained in the former, that certain tendencies, prevailing in this country's economy before the events in October last, would have, but for some fundamental alteration in the economic policy, rendered the country bankrupt. Author disapproves, on the other hand, of the latter article, that was claiming that, even before October, the country was „on the best of ways" leading to the correction of the mistakes made. The Socialist system provides, in principle, even for the case of the most grave inconsistency, every home and international instrument required for the prevention of an economic break down, author maintains. The prevention, however, comes about in no automatic manner. Efforts of the whole of the working people in the country concerned, are essentially needed, to carry this task into execution.

The author attempts, in the assumption of certain circumstances, to outline a prognosis of the probable development of the income, consumption and accumulation in Hungary for 1957. The correlation of national income and national consumption is dealt with, with regard to the effect, the October events had had on it. The probable development of the country's purchasing and commodity fund is treated, and the measures to be taken to keep them in a sound balance. The author criticizes the former article, for taking for granted the economic fundamentals as they exist within the actual framework. Such a view is, in the author's opinion, bound to lead to an overestimation of the importance of foreign loans, and to the undue underrating of what the home resources could achieve Stress is laid on the task of eliminating certain ways of wasting. The author admits, that this country is in doubtless need of foreign loans, the proper results of the same can, however, only be attained, if the economic fundamentals will be utilized far better, than before. There is every chance for Hungary to do so.

Vilmos Sághy:

Market control, its role and the means of carrying it into practice

The conditions of market control are determined by 1) the place occupied by farming within the whole of the national economy, 2) the sources of supplies to meet demands, 3) the structure of traffic in commodities, and 4) the rate of farm production.

Market control is designed to help form not only supplies and demand, but also a planned level of prices, including quotations for the principal consumer goods. From among the factors bearing on the formation of producer prices, the author has singled out for analysis but three: the cost of production, retailer consumer prices for food, and world market prices. The cost of production is deeply affected by the rate of industrial goods consumption within the process of production, and also by rates and taxes.

The article outlines the objectives of market control by the main commodity groups. The discontinuation of surrendering surplus farm produce at prices fixed by the state, has brought about significant changes in the composition of the agrarian commodity balance.

To quote but one example, 65,60 per cent of state recerves in maize for 1957 will be provided for by either forward contracts for bulk delivery of produce with individual farmers or purchases on the free market. The figure has been fixed by the Economic Plan for 1957. The 1956 figure was not more than 7,6 per cent.

The state seems to be about to resort to no administrative means any more but much rather to adopt the means of influencing, of manoeuvring by various methods the market in order to keep it controlled, and the farm price level down, and to help create such price relations as may promote the planned development of farm production. The efficiency of market control calls for government measures with a view to provide a fund of commodities, as a means of absorbing the purchasing power of the agrarian population not only in its totality, but also by being itself sufficiently assorted.

Tibor Kiss:

On the correlation of national income and foreign trade in Hungary

The growth of foreign trade depends on the development of the industry, and, international commerce increases, chiefly, among countries with a highly developed industry.

Similar trends are characteristic of Socialist countries. The proportionate volume of foreign trade is a bigger one among smaller countries, whose industry is more advanced.

The rate of growth of the national income in this country shows a rapid increase as against the past. The proportion of foreign trade to the national income has similarly increased in the course of recent years. The composition of foreign trade appears also quite different from what it used to be. Export of machinery to-day, has a decisive part in the total of exports.

Changes in the economy of the country, affecting its industrial structure as well, account for the achievements.

Analyzing the relationship of the different branches of production and foreign trade, the author finds, that, while, by its assets, the heavy industry is in the state of balancing its liabilities, the deficit of the light industry can only be cleared by the active balance of agricultural and food exports.

Owing to Hungary's natural and economic fundamentals, the rate of growth for the foreign trade may, as a rule, outdo that of the national income. In recent years, however, the rate of outgrowth appeared to be exaggerated. National income proved insufficient to provide for paying off the increased imports, and, to finance, at the same time, an adequate rise in the living standard.

The swift process of restoring Hungarian economy, and along with it, the getting over the difficulties brought about by the events of the counterrevolution, have been made possible by the aid of the Socialist countries, chiefly of the Soviet Union.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 257. — Előfizetés: negyedévre 15 Ft, egy évre 60 Ft.
Terjedelem: 7 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1957. május 22.
A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd u. 10. — 5684 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

A korszerű ügyvitel jövője

Az ügyviteli feladatok megoldására különböző módszereket és rendszereket alkalmaznak szerte a világon. Ezek közül a legutóbbi években szinte ugrásszerűen emelkedett ki a *lyukkártyarendszer,* mert ez tudja a legjobban kielégíteni azon számtalan kívánalmat, melyet a modern ügyvitel megkövetel. A lyukkártyarendszer sokoldalú alkalmazhatóságával, gyorsaságával és pontosságával ma már egyetlen más ügyviteli módszer sem versenyezhet. A lyukkártyarendszer állandó rohamos fejlődése az ügyvitel észszerűsítése szempontjából eddig el nem képzelhető távlatokat nyit.

Ma már számtalan példa bizonyítja, hogy városok, gyárak, kórházak, kutatóintézetek, bankok, biztosítóintézetek és más intézmények ügyviteli munkái a lyukkártyarendszerrel oldhatók meg a legmegfelelőbben. Korszerű iparvállalati ügyvitel a lyukkártyarendszer alkalmazása nélkül el sem képzelhető, mivel az iparvállalati ügyvitel csakis lyukkártyarendszerrel tehet eleget mindazon követelményeknek, amelyeket a műszaki-gazdasági vezetés tőle megkíván.

A termelékenység állandó növeléséhez és az önköltség csökkentéséhez a vállalatvezetésnek mindenkor tisztán kell látnia egyebek közt, hogy

mely termékekből mennyit és mikorra kell termelni;

rendelkezésre áll-e a kívánt mennyiségű és választékú termeléshez szükséges kapacitás;

kellően ki vannak-e használva és megfelelően vannak-e elhelyezve a gépi berendezések;

mennyi a legkisebb szükséges anyagmennyiség, s milyen mennyiséget kell még beszerezni;

mekkora a tervezett termeléshez szükséges idő- és létszámszükséglet szakmánként és kategóriánként;

mi a munkafolyamatok legésszerűbb sorrendje;

lyukkártyarendszerű szervezéssel tervezhetők és regisztrálhatók legcélszerűbben az átfutási idők;

mérhetők és csoportosíthatók a termelés folyamán keletkezett veszteségek;

ily módon kísérhető figyelemmel a termelés előrehaladása, a kész- és a félkésztermékállomány alakulása stb.

Ahhoz, hogy minderre pontos választ lehessen adni, ezer és ezer bizonylat százezerszámra menő adatának feldolgozása szükséges, ami rövid idő alatt csakis gépi erővel lehetséges.

Hazánkban az ügyvitel még csak kis mértékben gépesített, de a lyukkártyagép-kapacitás növekedésével a gépesítés mind nagyobb területre terjedhet ki.

A lyukkártyarendszerű ügyvitelre való áttérés minden vállalatnál előzetes szervezési munkálatokat igényel. Ezeket már az áttérés előtt célszerű végrehajtani, hogy így az áttérés zökkenőmentes, a feldolgozási munka pedig eredményes lehessen.

Minden vállalat elsőrendű érdeke, hogy mielőbb megtegye intézkedéseit a korszerű ügyvitel bevezetése céljából. Ebben kíván segíteni azzal, hogy tanáccsal, felvilágosítással, szervezéssel, a szükséges gépi kapacitás biztosításával és oktatással minden vállalat rendelkezésére áll a

GÉPI ADATFELDOLGOZÓ VÁLLALAT,

Budapest, V., Széchenyi rakpart 10.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

7

IV. ÉVFOLYAM 1957. JÚLIUS

TARTALOM

Friss István: Gazdaságpolitikai problémáink és az 1957. évi terv .. 697

Bognár József: Észrevételek az 1957. évi tervvel kapcsolatban 706

Haász Árpád: Az állam mint gazdasági tényező a jelenkori kapitalizmusban 713

Erdei Ferenc: A termelőszövetkezeti munkadíjazás és jövedelemelosztás kérdéséhez (Vitacikk) 731

G. Redő Éva: Az iparvezetés új rendszere a Szovjetunióban 745

Varga György: Gazdasági mechanizmus „vagy" gazdaságpolitika? (Vitacikk) 759

SZEMLE

Az NDK népgazdasága a második ötéves tervben *(Günter Manz)* .. 771

A francia munkásosztály helyzetéről *(Hertzka Imréné)* 781

A Tiszavidéki Vegyi Kombinát közgazdasági vonatkozásairól *(Körner Miklós—Mirtse László)* 790

Önálló elszámolás a gépállomásokon *(Szikszai Pál)* 797

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Magyar és idegen nyelvű gazdasági tárgyú könyvek 803

A cikkek rövid orosz nyelvű tartalmi kivonata 804

A cikkek rövid angol nyelvű tartalmi kivonata 805

E SZÁM SZERZŐI:

Bognár József, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem belkereskedelmi tanszékének tanszékvezető tanára; **Erdei Ferenc** akadémikus, a Mezőgazdasági Üzemtani Intézet igazgatója; **Friss István** akadémikus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója; **Günter Manz** kandidátus, a Wirtschaftswissenschaft h. főszerkesztője; **Haász Árpád** kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetközi gazdasági és politikai ismeretek tanszékének tanszékvezető tanára; **Hertzka Imréné**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Körner Miklós**, a Tiszavidéki Vegyi Kombinát munkatársa; **Mirtse László**, a Tiszavidéki Vegyi Kombinát munkatársa; **G. Redő Éva**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Szikszai Pál**, a Földművelésügyi Minisztérium munkatársa; **Varga György** aspiráns, a Gazdasági Figyelő munkatársa.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

FRISS ISTVÁN

Gazdaságpolitikai problémáink és az 1957. évi terv*

Tisztelt Országgyűlés! A minap meghallgattuk a kormány beszámolóját megválasztása óta folytatott tevékenységéről, s az Országgyűlés egyhangúlag egyetértését fejezte ki a kormány fő céljaival és irányvonalával. Ezzel alapjában jóváhagyta a párt és a kormány gazdasági intézkedéseit és gazdaságpolitikáját is. Az Országgyűlés azonban fő figyelmét a legfontosabb politikai kérdésekre fordította, azzal, hogy a gazdasági kérdések részletesebb tárgyalására rövidesen visszatér a terv és a költségvetés tárgyalásakor. Mindenképpen indokoltnak látszott külön behatóan megtárgyalni ezeket a kérdéseket.

A párt és a kormány jelentős sikereket ért el az ország politikai helyzetének és gazdaságának megszilárdításában, megteremtette a feltételeket a szocializmus további sikeres építéséhez. De amilyen mértékben az ország helyzete megszilárdult, s amilyen mértékben fordíthatjuk figyelmünket a legégetőbb kérdések után most már egyéb kérdésekre is, olyan mértékben nyomultak előtérbe *a gazdasági problémák.* Ma ezek megoldása kétségtelenül legfontosabb gondjaink egyike.

Engedjék meg, hogy a terv és a költségvetés problémáiból csak néhány legfontosabbra utaljak. Azt hiszem, ez annál is inkább indokolt, mert a költségvetési beszámoló után a terv- és költségvetési bizottság elnöke is részletes számadatokkal ismertette a költségvetés sokoldalú feladatait és szerepét. A fő cél, amelyre tekintetünket irányítanunk kell, természetesen változatlanul *a szocializmus felépítése,* annak a társadalmi rendnek a megteremtése, amely végleg megszünteti az embernek ember által való kizsákmányolását, amelyben nincsenek egymással kibékíthetetlen ellentétben álló osztályok, amelyben az emberek — fokozatosan felszabadulva a mindennapi kenyérszerzés gondjai alól — egyre szabadabban bontakoztathatják ki képességeiket.

Nem elég azonban ezt a fő célt magunk előtt látni. Látnunk kell azokat az *eszközöket* is, amelyek adott helyzetben, adott pillanatban leginkább hozzájárulnak ahhoz, hogy e fő cél irányát megtartva ahhoz közelebb jussunk. Nos, ha mi ezt a fő célt szolgáló legfontosabb eszközt akarjuk kijelölni, azt kell mondani: a legfőbb eszköz a párt és a kormány meggyőződése szerint a jelenlegi körülmények között az elért életszínvonal megtartása, azt is mondhatnám: a maximálisan elérhető életszínvonal biztosítása már ma, a mai körülmények között.

Nehogy félreértés legyen, itt nem a szocializmus gazdasági alaptörvényének alkalmazásáról van szó. Képviselőtársaim jól tudják, hogy

* Felszólalás az Országgyűlés 1957. június 3-i ülésén, az 1957. évi terv és költségvetés vitájában.

az életszínvonal emelésére irányuló törekvés állandó vezérfonala gazdaságpolitikánknak. Most azonban különleges helyzetről van szó, arról, hogy igen nehéz körülmények között — amelyekről már sok szó esett a terv és a költségvetés ismertetése során — sem engedhetünk az életszínvonalból, illetve minden erőnket megfeszítve tartani akarjuk ezt az életszínvonalat.

Ehhez a fő eszközhöz igazodott a terv és a költségvetés is. De ugyanakkor látnunk kell, hogy *ennek a problémának a megoldása igen sok nehézséggel jár.*

A terv és a költségvetés megmutatta, milyen fő forrásokból erednek ezek a nehézségek, s azt is, hogy az idén általában milyen eszközökkel, milyen módszerekkel oldjuk meg ezeket a nehézségeket. Első helyen említem az *ellenforradalom által okozott sokmilliárdos kárt.* Ehhez járult még egy sokkal nagyobb összegű *kiesés a termelésből.* Ugyanakkor a szabadforgalmi áraknál általában jóval alacsonyabb árakon történt *kötelező beadás eltörlésével* a kormány többmilliárdos terhet vett le a parasztság válláról. Ezenkívül az eddigi *béremelések* már ebben az évben is öt milliárdot jóval meghaladó összeggel terhelik a népgazdaságot. Ugyanakkor azt is hallottuk és sok számmal illusztrálták: a *termelés és a munka termelékenysége* az iparban egyelőre még *jelentősen elmarad* az 1956 harmadik negyedévében elért színvonal mögött. Nos, ezek a nehézségek fő forrásai. A terv és a költségvetés mutatja, hogyan leszünk úrrá ezeken a nehézségeken.

Kétségtelen, hogy a terv is és a költségvetés is reálisan megalapozott. A különböző bizottságokban a képviselőknek módjuk volt részletesen foglalkozni a tervvel és a költségvetéssel. A tapasztalat — amint azt egyébként már a gazdasági élet különböző fórumain lefolytatott tárgyalások is mutatták — az, hogy *a tervnek ezúttal senki sem veti a szemére, hogy túlzottan feszített vagy irreális.* Erről a tervről a gazdasági szakemberek legjobb meggyőződése, hogy megvalósítható, sőt túlteljesíthető, hogy tartalékokat tartalmaz — de józan mértékben —, s nem túlságosan laza. Ám a tartalékok feltárása lehetővé teszi, hogy az előirányzottnál jobb eredményt érjünk el. Hasonlóképpen teljesen reális az a költségvetési előirányzat, amely minden jogos, a tervből fakadó igényt megfelelően kielégítve 800 millió forintos felesleget irányoz elő. Nem kétséges, hogy ezt az előirányzatot is tudjuk teljesíteni, s jó munkával túl is teljesítjük.

Ugyanakkor *ezeknek a megoldási módszereknek vannak bizonyos szépséghibáik.* Az *első* ilyen szépséghibaként említhetném a *felhalmozásnak és különösen a beruházásoknak rendkívül alacsony színvonalát.* Igaz, hogy ez közvetlenül nem hat ki az ország gazdasági életére, azonnali hatása nem mutatkozik; de a mai beruházások szolgálják jövőbeni emelkedésünket, gazdasági fejlődésünket, a mai beruházások szűk kerete pedig bizonyos fokig csökkenti a további előrehaladás ütemét. Ezt a szépséghibát — azt hiszem — nagyobb lelkiismeretfurdalás nélkül lenyeljük. Végül is a gazdaságpolitikának minden esztendőben választania kell a szükségletek kielégítésének foka és a beruházások mennyisége között.

Nyilvánvaló, hogy itt kölcsönös összefüggés és ellentét van. Abban a mértékben, ahogy a nemzeti jövedelem beruházásra jutó részét emeljük, áll módunkban a gazdasági élet fejlesztését szolgáló kiadásokat

növelni. De ugyanakkor ebben a mértékben, vagy legalábbis ennek egy részével meg kell szorítani a folyó kiadásokat, a lakosság fogyasztását is, tehát a lakosság életszínvonalát, és megfordítva. Ha a nemzeti jövedelemből a lakosság fogyasztására jutó részt növeljük, akkor ez természetesen szűkebb beruházási keretekkel jár.

Az adott körülmények között, a nálunk megtörtént események után mindenki számára természetes, hogy a beruházásokat erősen le kellett csökkenteni.

Súlyosabb szépséghiba, hogy *a fogyasztás és az erősen csökkentett beruházások együttes összege még így is nagyobb, mint a nemzeti jövedelem,* ami azt jelenti, hogy a fogyasztásra és felhalmozásra jutó összegek együttesen csak a külföld segítségével teremthetők elő. Ez az egyik megnyilvánulási formája annak a nagyon jelentős segítségnek, amelyet a baráti országoktól és elsősorban a Szovjetuniótól kapunk.

Nem kevésbé súlyos szépséghiba a harmadik. Az ugyanis, hogy ezzel a termeléssel, ezzel a fogyasztással, ezzel a felhalmozással csak olyan külkereskedelmet tudunk bonyolítani, vagy úgy is mondhatnánk, hogy ezt a termelést, felhalmozást csak olyan külkereskedelem teszi lehetővé, amelyben *lényegesen nagyobb a behozatal, mint a kivitel.* A mi külkereskedelmi helyzetünk olyan, hogy a külkereskedelemnek általában kiviteli többletet kell elérnie, mert csak a kivitellel tudunk fizetni a behozatalért és különféle egyéb kötelezettségeinkért is. Ebből következik, hogy népgazdaságunk fizetési mérlege még rosszabb képet mutat, mint a külkereskedelmi mérleg.

Ebben az évben tehát *külkereskedelmi adósságaink jelentősen növekedni fognak.* Ezt természetesen megint csak az a segítség tette lehetővé, amelyet a baráti országoktól és első helyen ismét csak a Szovjetuniótól kapunk. Az a segítség, amelyet kapunk, túlnyomórészt áruk hitelben történő behozatalában és devizasegítségben ölt testet.

Itt újabb oldalát látjuk annak, hogy a Szovjetunió és a baráti országok nemcsak az ellenforradalom fegyveres leverésében nyújtottak segítséget, hogy a Szovjetunió nemcsak a legdrágábbat, fiai életét áldozta, hogy hazánkban a proletárdiktatúra újból megszilárduljon, de igen jelentős anyagi segítséggel is szolgálja népünk felemelkedését.

Lényegében ez a három különösen feltűnő szépséghibája van a tervnek és a költségvetésnek. Mindhárom szépséghibára jellemző, hogy *egyszeri* megoldást nyújt, tehát megoldja problémáinkat és nehézségeinket *1957-re.* A terv és a költségvetés érdeme, hogy ilyen körülmények között azt adja, amit az összes szakértők bevonásával a legjobban ki lehetett alakítani. Nekünk azonban *gondolnunk kell a jövőre is.* Az a feladat, amit itt a párt a kormány és az ország elé tűzött, amelyet abban jelöltem meg, hogy biztosítanunk kell a jelenlegi, a korábbihoz képest felemelt életszínvonalat, ez a feladat nem volna megoldva, ha csak egyszer, ebben az évben oldanánk meg, s a jövő évben, amikor az ez évben kapott segítségre, legalábbis ilyen mértékben nem számíthatunk, újból ugyanazok előtt a nehézségek előtt találnánk magunkat, mint az idén. A feladat tehát: úgy előkészíteni az 1958-as évet, hogy 1958-ban lényegében már a saját lábunkon állva, lényegében a *saját erőnkből tudjuk megoldani problémáinkat.* Jövőre tehát már más képet mutatnak a nehézségek, mint az idén, 1957-ben.

Mi az, ami elsősorban nehézségeket okoz a tervezésben és a valóságban egyaránt? Az, hogy a magyar ipar termelése messzemenően a külföldi behozataltól függ. Akár a nehézipart, akár a könnyűipart nézzük, nyersanyagaink legfontosabbjai túlnyomó részben külföldi eredetűek. A pamut és a bőr, a vasérc és a koksz, az épületfa, a bányafa és sok egyéb cikk túlnyomórészt vagy teljesen külföldi behozatalból ered. Termelésünk színvonalát tehát nagyrészt az szabja meg, hogy mennyi nyersanyagot tudunk behozni külföldről. Ám ezekért a nyersanyagokért — mint már mondottam — kivitellel kell fizetni. És ha jövőre valóban nagyméretű külföldi segély nélkül akarjuk nehézségeinket megoldani, akkor a behozatalért — legalábbis túlnyomórészt — már saját kivitelünkkel kell fizetnünk. Ez az, ami nehézségeket okoz.

Hogyan függ ez össze az életszínvonal kérdésével? A legegyszerűbb nevezőre akarom hozni a dolgot, bár az összefüggések természetesen többoldalúak és bonyolultabbak. De *egyszerűen* azt mondhatnánk, hogy *a fogyasztás mai színvonala mellett nem tudunk annyit kivinni, mint amennyinek az ellenértékét ehhez a termeléshez, ehhez a fogyasztáshoz be kell hoznunk.* A párt és a kormány itt igen nehéz választás előtt állt. Ha most akart volna olyan fogyasztási színvonalat elérni, amely lehetővé tesz olyan értékű kivitelt, mint amilyen behozatalra szükség van, ez az életszínvonal igen jelentős csökkenését eredményezte volna. Ha erre az útra léptünk volna, akkor ellentétbe kerültünk volna éppen az alapvető eszközzel, amellyel fő céljaink irányában haladni akarunk. Erre az útra nem léphetünk rá. Ezért a párt úgy döntött — és ez igen nagymértékben fokozza ma a párt és az állam vezetőinek, de egyúttal az öntudatos dolgozóknak is a felelősségét — hogy nem a különbözet teljes pótlását, nem a nehézségek teljes, abszolút megoldását tűzi ki *azonnali* célként, hanem *olyan feltételeket igyekszik teremteni, amelyek mellett a dolgozók együttes munkája megteremti a ma még hiányzó feltételeket.* Vagyis *a dolgozókhoz fordul, a munkásokhoz, a parasztokhoz, a műszaki értelmiséghez, a közgazdászokhoz, s megmondja nekik, hogy igen nagy lépést kell tennünk előre tartalékaink feltárásában.*

Mindenki tudja, hogy a gazdasági élet minden területén rengeteg tartalék van. Bármely vállalatot nézünk meg közelebbről, bármely iparágat veszünk nagyító alá, mindenütt igen sok kihasználatlan lehetőség van. Nos, ezeket a kihasználatlan lehetőségeket messzemenően ki kell használni. Persze — és ebben is eltér a helyzetünk a korábbi évek helyzetétől — most nem egyszerűen arról van szó, hogy minden energiánkat bevessük a termelés *növelésére.* Az esetek többségében *nem egyszerűen a termelés növeléséről van szó, hanem nagyon meg kell néznünk, hogy milyen célra és milyen eszközzel növeljük a termelést.* Lehet úgy növelni a termelést, hogy az külkereskedelmi helyzetünket nem javítja, hanem rontja. Képzeljük csak el, hogy például olyan gépek termelésével növeljük a termelést, amelyeket valamely, csak évek múlva hasznothajtó itthoni beruházásra fordítunk. Nyilvánvaló, hogy ezzel növeltük külkereskedelmi nehézségeinket, mert külföldi nyersanyagot használtunk fel a gép gyártásához, a munkabér révén növeltük a részben külföldi nyersanyagot felhasználó belföldi fogyasztást is, de ebből a termelésből a külkereskedelemnek közvetlenül

és a legközelebbi időben semmiféle haszna, semmiféle bevétele nem lesz, mert ebből egyhamar semmiféle kivitele nem fog származni.

Vagy hasonlóképpen elképzelhető — ilyesmire hallottunk példát a költségvetési beszámolóban is —, hogy fokozzuk ugyan a mezőgazdasági kivitelt, de olyan áron, hogy az többé nem hoz hasznot és nem enyhíti külkereskedelmi helyzetünket sem, mert nagyobb mértékben növeli a külkereskedelemmel szemben támasztható igényeket, nagyobb mértékben emeli a fogyasztást, mint amilyen értékkel a kivitel növekszik általa. Ilyen példa volt az, amelyet ma a pénzügyminiszter elvtárs említett. Elmondta, hogyan vált a cikóriakivitel kifizetődő kivitelből ráfizetéses kivitellé.

Mi következik ebből? Az, hogy feladataink különleges jellegűek. Ezeknek a feladatainknak néhány legfontosabb vonását — távolról sem törekedve teljességre — a következőkben lehetne megjelölni. Első helyen említeném a *takarékosságot.* Különösen fontos a takarékosság az anyaggal, s ezenbelül is elsősorban az *importanyagokkal,* köztük természetesen a segédanyagokkal, a fűtőanyaggal, az energiával is. Ugyanabból az anyagból, ugyanannyi energia felhasználásával kell többet termelni, csak akkor értékes igazán számunkra a többtermelés.

Másodszor említeném meg azt, hogy szigorúan vigyáznunk kell a fogyasztás alakulására. Említettem már azt a többmilliárdot, amit a parasztság és azt a többmilliárdot, amit a bérből és a fizetésből élők kapnak. Ezeket az életszínvonalat emelő juttatásokat csak akkor tudjuk teljes értékükön tartani, ha gondoskodunk arról, hogy további, meszszebbmenő emelkedés a fogyasztásban, tehát az életszínvonalban is, ne következzék be, ha tehát gondoskodunk arról, hogy mostantól kezdve megszilárduljon a bérfegyelem. Tudatosítsuk mindenkivel, akire tartozik, hogy további béremelésekre — nem számítva természetesen a teljesítménybérben dolgozóknak a többteljesítmény által elért többletkeresetét — csak egészen kivételes esetekben és csak egészen szűk keretek között kerülhet sor, mert a fogyasztás további növelését nem bírjuk.

A mezőgazdaság vonatkozásában ez azt jelenti — és ez különösen felvásárló szerveinkre tartozik —, hogy *szigorúan őrködni kell a mezőgazdasági termények árszínvonala fölött,* s meg kell akadályozni, hogy a mezőgazdasági árszínvonal emelkedjék, mert ez ugyancsak fogyasztástöbbletet jelentene, amit nem bírunk el. Ugyanazt jelentené, amit a bérből és a fizetésből élőknél jelentene a béremelés: a fogyasztás olyan növekedését, amely kétségessé tenné az eddigi béremelkedések, az eddigi juttatások értékét, más szóval, kétségessé tenné a forint értékállandóságát.

Harmadsorban említeném meg *új kiviteli lehetőségek feltárását,* amelyekre ugyancsak bőven van lehetőség; ezek mind hozzájárulhatnak ahhoz, hogy külkereskedelmi mérlegünk megkívánt, helyes egyensúlyát biztosítsuk.

Az új helyzet, az új feladatok különleges és nem könnyű tennivalókat jelentenek a párt és az állam vezetői számára is. Különböző alkalmakkor sok szó esett már *a gazdaságvezetés terén a múltban elkövetett hibákról.* Ezekről a hibákról sok szó esett, sok bírálat hangzott el, közöttük sok vitatható bírálat is, vagy olyan, amely már többékevésbé ki is hullott az idő rostáján. Vannak azonban a vitának ma

már általánosan elfogadott és vitathatatlan megállapításai is. Időtállóknak bizonyultak a többi között a Magyar Dolgozók Pártja 1953. évi júniusi központi vezetőségi ülésének döntő megállapításai is a gazdaságpolitikában és a gazdaságvezetésben elkövetett hibákról.

Melyek voltak ezek közül a leglényegesebbek? Három ilyen volt. Az *első* volt az *ipari fejlődés túlzott, erőltetett üteme.* Különösen a felemelt ötéves terv hozott ezen a téren sok bajt az országra, olyan termelési tempót igyekezve diktálni, amelyet csak súlyos áldozatok árán, más fontos célok elhanyagolásával lehetett teljesíteni. *Másodiknak* említeném az *erőszakos eszközökkel, túlzott ütemben történt szövetkezetesítést,* a mezőgazdaság olyan ütemű kollektivizálását, amely lényegében arra futott ki, hogy már az első ötéves terv végére termelőszövetkezetekben egyesítse a mezőgazdasági termelők többségét.

S végül, de nem utolsónak említeném a nemzeti jövedelem olyan elosztását, amely — a felhalmozásra és a beruházásokra viszonylag túlnagy részt juttatva — átmenetileg lehetetlenné tette az életszínvonal emelését, sőt az életszínvonal átmeneti csökkenésére vezetett.

Súlyos hibák voltak ezek. Miben kereshetjük okukat, gyökerüket? Az egyik ilyen ok kézenfekvő. Azok az elhatározások, amelyek megvalósítása ezekre a hibákra vezetett, olyan időben születtek, amikor a párt és az ország vezetői bizonyosra vették, hogy igen rövid idő, valószínűleg csak néhány év választ el bennünket egy új világháború kirobbanásától. Koreában folyt a harc és nehéz volt előre látni, sikerül-e a harcot Korea területére korlátozni. Ilyen körülmények között kétségtelenül még nagy áldozatok árán is biztosítani kellett az addig kivívott eredményeket, lényegében a Magyar Népköztársaság létét, fennmaradását. Ez kétségkívül túlméretezett fegyverkezésre vezetett, és *a beruházások nagy része is alapvetően olyan természetű volt, amely közvetve vagy közvetlenül a fegyverkezést szolgálta.* Döntően ezzel függött össze az életszínvonal átmeneti csökkenése is.

De nemcsak erről volt szó. Anélkül, hogy teljességre tartanék igényt, szeretnék néhány komoly hiányosságot megemlíteni. Az egyik az volt, hogy mereven, sematikusan alkalmaztuk a szocializmus építésének a Szovjetunióban használt és ott jól bevált módszereit. Elfelejtkeztünk arról, hogy ott olyan körülmények között építették a szocializmust, amikor még csak egyetlen szocialista ország volt a világon, éspedig egy világméretű birodalom, egy minden nyersanyaggal rendelkező hatalmas ország, amely kapitalista környezetben élvén igen nagy áldozatok árán erőltetetten építette fel a maga sokoldalú, sőt, mondhatnám minden oldalú iparát. Nálunk Magyarországon egészen más volt a helyzet. Hatalmas szocialista tábor részeként építettük a szocializmust. Gondosan megválogathattuk volna az iparfejlesztés általunk választott irányát, a nehézipar túlsúlyának elve mellett kitartva is gondolkodhattunk volna azon, hogy milyen iparágakat kell elsősorban fejlesztenünk. A valóságban meglehetősen sokoldalú, majdnem hogy minden oldalú fejlesztésre törekedtünk mi is, ami arra a bizonyos helytelenül autarkiásnak nevezett irányra vezetett. Részben ebből a másolásból következtek különböző, a kollektivizálás terén elkövetett hibák is.

A *második* helyen említeném azt, ami ebből részben már folyik. Ha egyszer mereven, sematikusan alkalmaztuk a Szovjetunió tapasztalatait, akkor nem lehettünk megfelelően tekintettel a gazdaságosság

követelményeire. De a gazdaságosság követelményeire tekintettel lenni nem más, mint tekintettel lenni az ország adottságaira, mert hiszen az ország adottságai éppen abban nyilvánulnak meg, hogy a mi körülményeink között valamely termelési ág az iparban vagy a mezőgazdaságban gazdaságosabb, mivel fejlődési feltételei kedvezőbbek, mint a másiké. *Ezt a gazdaságossági elvet elhanyagoltuk a termelésben és elhanyagoltuk, ami talán még súlyosabban esett a latba, a beruházásokban.* A beruházások és a termelés gazdaságossági kérdéseinek elhanyagolásából már következett a külkereskedelem rossz irányú fejlődése, hiszen a külkereskedelemben bizonyos fokig csak visszatükröződött az, amit a termelésben és a beruházások terén csináltunk.

Ugyancsak összefügg ezekkel a hibákkal, és ezt említeném *harmadik* helyen, hogy *túlcentralizáltuk a gazdasági vezetést, hogy igyekeztünk mindent központilag szabályozni.* Nemcsak az alapvető elveket és szempontokat szabtuk meg, hanem a részleteket is, olyan részleteket, amelyeket központilag helyesen, jól megszabni nem lehetett, mert azokat csak a helyi viszonyoknak megfelelően, ezerféle változatban lehetett volna helyesen eldönteni.

Végül *negyedszer* idesorolnám a személyes érdekeltségnek, vagy másképp úgy is nevezhetném az anyagi ösztönzésnek sokáig túlzott mértékben a termelés mennyiségi növeléséhez való kapcsolását. Nem arról van szó, hogy mi az anyagi ösztönzést, a személyi érdekeltséget nem alkalmaztuk. Arról van szó, hogy rosszul alkalmaztuk; azért mondottam, hogy ez összefüggött az előzőkkel is, mert például nem a gazdaságossági követelmények teljesítésére ösztönöztünk, hanem sokáig majdnem kizárólag a mennyiségi teljesítésre. Még ezenbelül is elkövettünk olyan hibákat, hogy a mennyiségnek havonként száz százalékra való teljesítését tettük meg azzá a céllá, amelyet minden körülmények között, minden erővel hajszoltunk. Mindez hosszú időn keresztül a gazdaságosság, az önköltség, az anyagtakarékosság, a minőség, a szükséglet-kielégítés rovására is tudott érvényesülni. Ez arra vezetett, hogy selejtet gyártottunk jó minőség helyett, arra vezetett, hogy nem tudtuk a műszaki fejlesztést érvényesíteni, hóvégi hajrákra vezetett. De nemcsak ez volt a következménye, hanem az anyagi érdekeltség elhanyagolása további lökést adott a bürokrácia megerősödésének és a bürokratikus módszerek elterjedésének is, hiszen egy csomó célt úgy akartunk elérni, hogy az a dolgozók közvetlen anyagi érdekeivel ellenkezett. Hogy mégis biztosítsuk az ilyen célok elérését is, például az önköltség csökkentését vagy a minőség javítását, központi utasítások tömegével igyekeztük rábírni az embereket arra, hogy saját érdekeik ellenére is megvalósítsák ezeket a célokat.

Talán felesleges is mondani, hogy a párt és az állam vezetői által elkövetett minden hiba, tehát a gazdasági hibák is, nem kis mértékben rontották a párt és a munkásosztály, a párt és a tömegek, a kormány és a nép viszonyát, és így bizonyos fokig hozzájárultak annak a hangulatnak a kialakulásához, amely az ellenforradalom kezdeti, átmeneti sikereinek egyik feltétele volt. De az ellenforradalom előkészítésének idején nem kevés történelemhamisítás, gazdaságtörténet-hamisítás is előfordult, és ennek eredményeképpen még ma is nem egy téves nézet van elterjedve. Ezért azt hiszem, helyes néhány tényt leszögezni.

Először: a hibák felismerése a párt Központi Vezetőségének 1953. júniusi ülésére nyúlik vissza. Azóta a bérből és fizetésből élők, tehát a munkások és az alkalmazottak reálbére és a parasztság reáljövedelme egyaránt következetesen, megszakítás nélkül emelkedik. Ha a javulás az első években csak arra volt is elég, hogy az átmeneti kiesést kiegyenlítse — az első ötéves terv befejezése után az emelkedés lényegében már ezen túlmenő volt, és *1956 őszén a fogyasztás, az életszínvonal valójában olyan magas volt, mint korábban soha.* Bár az életszínvonal a mi helyzetünkből kifolyólag alacsonyabb volt, mint akár Csehszlovákia, akár a Német Demokratikus Köztársaság, akár — jó konjunktúrában, jó foglalkoztatottság mellett — a leggazdagabb kapitalista anyaországok dolgozóinak életszínvonala, a mi körülményeink között ez mégis, és különösen a mezőgazdasági népesség számára, *hatalmas életszínvonalemelkedést jelentett a korábbihoz képest.*

Másodszor: a hibák kijavításában és az életszínvonal emelésében is tovább juthattunk volna 1956 őszéig, ha 1953 júniusát követően egységes, következetes, az 1953. júniusi határozatnak megfelelő gazdaságpolitika érvényesült volna. Ezzel szemben sok kapkodás, valóságos cikcakk vonal érvényesült a gazdaságpolitikában. Hogy ez így történt, annak ugyan nem egyedüli oka Nagy Imre, de kétségkívül igen nagy része volt benne a Nagy Imre által és befolyása alatt elkövetett jobboldali, opportunista hibáknak, annak, hogy ellenkező előjellel ugyanolyan voluntarista, a tényekkel és viszonyokkal nem számoló politikát folytattunk, mint nem egyszer 1953 júniusa előtt.

Harmadszor: 1955. és 1956. sok egészséges kezdeményezése után 1956 júliusában a párt lényegében a helyes gazdaságpolitika és gazdasági vezetés mellett foglalt állást. Az akkori gazdaságpolitikai határozatok lényege a gazdasági életben a demokratizmus kiterjesztése, a nagyfokú decentralizálás, a helyi önállóság fokozása, az egyéni érdekeltség, az anyagi ösztönzés helyesebb kialakítása volt. Csupa olyan cél, melyet ma is helyesnek, követendőnek kell tartanunk. Ezenkívül nagyszabású munka folyt a termelői árak rendezésére, hogy egészségesebb árviszonyokat alakítsunk ki, amelyeken jobban tudjuk mérni a gazdaságosságot. Árvíz, földrengés, az olajtermelésben bekövetkezett elkerülhetetlen visszaesés ellenére, a külkereskedelem is kedvezőbben fejlődött 1956-ban, mint 1952 óta bármikor, és ha nem jön közbe az ellenforradalom, hosszú évek óta először sikerült volna nemcsak aktív külkereskedelmi, hanem aktív fizetési mérleget is elérni.

A múlt hibáiból okulnunk kell, s a párt természetszerűleg azt a célt tűzte maga elé, hogy többé ne kövessük el ezeket a hibákat. Nem mondhatjuk azonban, hogy már minden problémánkat megoldottuk, és beeveztünk a tévedhetetlen, csalhatatlan gazdaságpolitika és gazdaságvezetés vizeire. Nem! Semmiféle csodaszer nincs birtokunkban, amely ezt biztosítaná! De még ilyen körülmények között is, amikor a nehéz gazdasági helyzet, a nehéz külkereskedelmi helyzet, a nehéz anyagi helyzet különféle megszorításokat diktált, jelentős lépéseket tettünk a már korábban helyesen kijelölt úton. Jelentékenyen csökkentettük a túlcentralizáltságot, komoly mértékben növekedett a vállalatok önállósága. Az anyagi ösztönzést ma már általában helyesebben érvényesítjük, bár ezen a téren helyenként még sokszor hibáznak. A gazdasági ösztönzés szabályozása ma nagyrészt a helyi szervek, a vállalatok

kezében van. Nekik kell a központi vezetés által kijelölt helyes célok és alapelvek figyelembevételével helyesen megállapítani ezt az ösztönzést.

A terv reálisabb a korábbiaknál. Elkészítésében is a fokozott demokratizmus érvényesült. Fokozott mértékben igyekeztünk meghallgatni minden hozzáértő szakembert a gazdasági élet különböző területein. De mint mondottam, még nem oldottuk meg problémáinkat, még sok nehézség van előttünk, a kitűzött célok elérése nagyrészt még előttünk álló feladat. Különösen vonatkozik ez a mezőgazdaságra, amelynek irányítása ma sokkal kevésbé van kezünkben, mint korábban. Tudatosan lemondtunk a korábbi módszerekről: a kötelező beadásról, a vetéstervek kötelező előírásáról. Ma az előtt a még egyáltalán meg nem oldott nehéz probléma előtt állunk, hogy a népgazdaság más módszerekkel és eszközökkel történő befolyásolásával — elsősorban az árak révén, de nemcsak az árpolitikával — érjük el a mezőgazdaság beilleszkedését a magyar tervgazdaságba.

Ez a körülmény természetesen megnehezíti a mezőgazdaság szocialista fejlesztésében előttünk álló feladatok megoldását is. De itt is végleg, egyszer s mindenkorra szakítanunk kellett az erőszakos szövetkezetesítés politikájával, amely nem a mezőgazdaság szocialista átalakítását szolgálta, hanem igen sokszor megnehezítette a mezőgazdaság egészséges, szocialista fejlődését.

Nem mondtunk le a mezőgazdaság szocialista átalakításáról, de meg kell találnunk azokat a módszereket, amelyekkel termelőszövetkezeteinket valóban élenjáró, szocialista nagyüzemekké tehetjük, amelyek vonzzák és utánzásra csábítják a paraszti lakosságot.

A párt ma azt a feladatot állítja elénk, hogy olyan körülményeket teremtsünk takarékossággal, a tartalékok feltárásával, jó munkával, jó gazdasági vezetéssel, jó gazdálkodással, hogy jövőre lényegében már a saját lábunkon állva, lényegében saját erőnkből valósíthassuk meg azt, amit az idén döntően baráti segítséggel tudtunk megvalósítani; az életszínvonal biztosítását, a forint értékállóságának megőrzését.

Pártunk legnagyobb sikereinek biztosítéka eddig mindig az volt, hogy az egész nép érdekét kifejező célokat tűzött maga elé. Ezért, csak ezért sikerült e célok szolgálatában az egész népet mozgósítani. Azok a célok, amelyekről ma beszéltem, ugyanilyen célok, olyan célok, amelyek az egész nép érdekét fejezik ki, s ezért nem lehet kétséges, hogy ha jól dolgozunk, ismét sikerül elérésükre mozgósítani az egész magyar népet. Az egész magyar nép munkája, lelkesedése, találékonysága, szorgalma, kitartása a biztosítéka annak, hogy mindezeket a feladatokat sikeresen meg is fogjuk oldani.

Mivel a terv és a költségvetés ugyanezeket a célokat szolgálja, azt pártom és a magam nevében elfogadom.

BOGNÁR JÓZSEF

Észrevételek az 1957. évi tervvel kapcsolatban*

Friss István képviselőtársamhoz hasonlóan, az a szándékom, hogy az 1957. évi tervjavaslat problémáit — a számszerű összefüggéseket csak a legszükségesebb mértékben érintve — a gazdaságpolitika, tehát a tervben kifejezésre jutó kormányzati törekvések, szándékok oldaláról világítsam meg. Az abszolút számok, amelyek a tervben szerepelnek, ugyanis sok mindent kifejeznek (bár megközelítőleg sem mindent), a dinamika, tehát a számok változása és növekedése még többet, de azt hiszem, ma az ország közvéleményében legnagyobb érdeklődésre a gazdaságpolitikának azok a kérdései tartanak számot, amelyek helyes megoldásától a különböző irányban elkövetett régi hibáknak a kiküszöbölését és egy új, egészséges, az ország természeti, gazdasági adottságaira alapozott politika folytatását várják.

Ezért én a tervjavaslatot is elsősorban olyan szempontból tanulmányoztam, hogy szakít-e ez a tervjavaslat a tervezési módszerekben hosszú éveken keresztül megtalálható voluntarizmus és maximalizmus hibájával, helyesen értékeli-e ez a tervjavaslat az ország jelenlegi gazdasági helyzetét, nehézségeit és jó irányban keresi-e a kiutat a nehézségekből? Keresi-e ez a tervjavaslat a természeti és gazdasági adottságoknak és a kis országok életében különösen fontos nemzetközi munkamegosztás postulátumainak, a modern fejlődés tendenciáinak megfelelő gazdasági szerkezetet, gazdasági struktúrát? Végül keresi-e az összhangot a tervben szereplő előírások és a terv megalapozását és megvalósítását szolgáló intézkedések között?

Ha ezekre a kérdésekre helyes választ akarunk adni, akkor a tervjavaslattal kapcsolatban néhány körülményt mérlegelnünk kell. Az *első* ezek közül az, hogy a mai helyzetben a tervnek elsősorban a szétzilált gazdasági élet rendbehozatalára és az egyensúly megteremtésére kellett irányulnia. Ez a feladat minden más feladatnál fontosabb volt, mert hiszen a gazdasági élet vérkeringésének megindításáról volt szó. Ennek következtében a tervjavaslatban a helyes és újszerű elgondolásoknak inkább csak kezdetei találhatók meg, ami nem a most tárgyalt tervjavaslat hibája, hanem a helyzetből folyó szükségszerűség.

Másodszor, meg kell gondolnunk azt a körülményt is, hogy ez a tervjavaslat csak az 1957-es évre szól, tehát egy évre, sőt azt mondhatnánk, hét-nyolc hónapra csak, új gazdaságpolitikai törekvések, elgondolások kifejezésére, szerkezeti változások megalapozására és megvalósítására pedig csak több éves, hároméves, ötéves tervek, némely fontos

* Felszólalás az Országgyűlés 1957. június 3-i ülésén, az 1957. évi terv és költségvetés vitájában.

gazdasági ágazatban csak tízéves, tizenöt éves fejlesztési tervek alkalmasak.

Harmadszor, számolnunk kell azzal a tényezővel is, amire az előttem szólók szinte valamennyien utaltak, hogy a baráti országoktól — elsősorban a Szovjetuniótól — kapott áru- és devizahitelek révén többet tudunk elosztani és fogyasztani, mint amennyit termelési színvonalunk lehetővé tenne.

Ez a segítség, amelynek legnagyobb részét ebben az évben feléljük, megkönnyítette a népgazdasági egyensúly biztosítását. A segítség mértékére és méreteire vonatkozó számokat a szovjet és a magyar kormány közös nyilatkozata tartalmazta, a sajtó méltatta. A külföldi valutában kifejezett hatalmas számok megfelelően orientálják a közgazdasági szakembereket, de viszonylag keveset mondanak a közvélemény, a nagy nyilvánosság számára. A számok tartalommal való megtöltése, gazdasági életünk tényein alapuló megelevenítése érdekében utalok arra, hogy a most nyújtott szovjet áruhitel *szokásos* évi teljes importunk, összes behozatalunk 50 százalékát, 1957-ben pedig — mivel kevesebbet exportálunk és többet importálunk, mint más esztendőkben — az évi összbehozatal 37—38 százalékát jelenti.

Úgy vélem, hogy erre a magyar gazdasági élet valóságába beillesztett összefüggésre való utalás alkalmas arra, hogy mindenki előtt nyilvánvalóvá tegye a szovjet gazdasági segítség hatalmas jelentőségét a gazdasági élet vérkeringésének megindítása, a konszolidáció szempontjából.

Mindezek a körülmények, amelyeket előadtam, azt eredményezik, hogy azok az újszerű törekvések és elgondolások, amelyeket a tervben keresünk, csak korlátozott mértékben jutnak és juthatnak kifejezésre. De azt határozottan megállapíthatjuk, hogy ezt a tervet valóban mértéktartó számvetés, józan szakszerűség és tárgyilagos realizmus jellemzi. Nincsenek benne szuperlativuszok, és távol áll tőle minden dagályos gazdasági álpátosz. Kádár János elvtárs, a forradalmi munkás-paraszt kormány elnöke mindannyiunk számára emlékezetes vitazáró beszédében utalt a szuperlativuszok veszélyére, óvott bennünket a felsőfokok állandó, rendszeres és indokolatlan használatától. Ehhez a megállapításhoz azt kell hozzátennem, hogy a gazdasági életben különösen veszedelmesek a szuperlativuszok, a felsőfokok — amelyeknek az érzelmi életben természetesen megvan a maguk létjogosultsága —, mert a legszebb szuperlativusz, a legfordulatosabb jelző sem szüntetheti meg a legszárazabb és legszürkébb egyensúly-hiányt vagy a gazdaságosság kedvezőtlen alakulását, és megfordítva, a szürke szavak hangsúlytalan fakóságával kifejezésre jutó gazdasági eredmény többet ér, mint bármilyen jelzőkkel alátámasztott szuperlativusz, hiszen az országnak több haszna van abból.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy lendületre, bátorságra és kezdeményezésre nincs szükség a gazdasági életben. Feltétlenül szükség van. De a lendületnek és a bátorságnak éppen a szakszerű, tudományosan megalapozott megoldások keresésében és megtalálásában kell megnyilvánulnia.

A tervjavaslat józanságánál és szakszerűségénél fogva — amint erre ugyancsak többen rámutattak — reális, nincs túlfeszítve, és nem számít a tervteljesítést befolyásoló minden tényező lehető legkedve-

zőbb alakulására. Ha ugyanis egy adott tervben minden tényező lehető legkedvezőbb alakulásával számolunk, úgy nem feltétlenül a terv egyes előírásai és számai lennének túlfeszítettek, hanem a sok tényező együttes hatásában, összességében állna elő túlfeszítettség. Hogy a tervjavaslat szakít a túlfeszítésnek ezzel a formájával és módszerével, annak alátámasztására legyen szabad hivatkoznom a mezőgazdasági termelés, a mezőgazdasági terméshozamok tervezési módszerére. A várható terméshozamok az 1950-től 1954-ig terjedő évek alapulvételével, a nagyobb termelési érdekeltség és a műtrágya-felhasználás hatását számba véve, óvatos előirányzattal szerepelnek. Lehetne természetesen olyan időjárásra alapozni az előirányzatokat, amely egy helyen és egy időpontban minden növényféleség számára kedvező. Lehetne nagyobb növekedést tervezni, mint amennyit az intézkedések oldaláról megalapozunk, de ez természetesen nem volna reális. Hiszen a mezőgazdaságban rendkívül nagy jelentősége van az időjárásnak, és az úgynevezett jó, átlag időjárás a legritkább esetben található meg. Tudniillik két eset lehetséges. Vagy jobb az időjárás, mint ami a tervben szerepel, vagy rosszabb. Az első, sajnos, ritka eset. Ebben az esetben több mezőgazdasági termék áll rendelkezésre, illetve osztható el, mint amennyi a tervben elő volt irányozva. Könnyebb dolog azonban az árutöbblet évközi helyes elosztásáról gondoskodni, mint a hiány következtében keletkező és láncreakciószerűen, az egész népgazdaságon áthullámzó egyensúlyhiányt az év közepén megszüntetni. Ezért természetesen az a helyes módszer, ha nem számolunk valamennyi tényező kedvező alakulásával.

Ez a józanság jut kifejezésre a beruházások révén megvalósuló kapacitásnövekedések tervezése során is. A javaslat azon az alapon áll — és ez helyes —, hogy nem szabad a kapacitások korai belépését tervezni, s azonkívül nem szabad azzal sem számolni, hogy az új kapacitások belépésük időpontjában azonnal száz százalékos hatásfokkal fognak termelni. Hogy ez a nézet helyes, arra nagyon sok példát tudnék mondani az elmúlt évekből, de az idő előrehaladottságára való tekintettel ettől eltekintek.

A javaslat messzemenően figyelembe veszi a gazdasági élet komplex összefüggéseit, objektív jellegű arányait, és elutasít minden egyoldalúságot ebben a tekintetben. Friss elvtárs is beszélt a gazdasági életünkben a különböző időszakokban felmerült, kifejezésre jutott jelszavakról, tendenciákról. Eleinte az iparosítást hangsúlyozták olyan formán, hogy a mezőgazdaság kérdéseivel nem foglalkoztak megfelelő módon, majd a későbbiek során a mezőgazdasági fejlődés kérdéseit állították úgy előtérbe, hogy a kapcsolódás az iparral, az összefüggés az ipari termeléssel nem volt megfelelő módon biztosítva. Nincs iparfejlesztés a mi országunk adottságai mellett a mezőgazdaság elhanyagolása esetén, és ezt egyszer s mindenkorra világosan meg kell mondani. Azt a többlet nyersanyag-behozatalt ugyanis, amire az iparnak szüksége van, csak fokozott mezőgazdasági exporttal tudjuk előteremteni, kompenzálni, másrészt az iparfejlesztés révén idehaza kifizetésre kerülő bér-alap-többlet és a vásárlóerő-növekedés itthoni többletfogyasztást jelent élelmiszerben, amit megint csak a mezőgazdasági termelés emelésével lehet kiegyenlíteni. Megfordítva: nincs mezőgazdasági termelésfejlődés az ipar segítsége nélkül. Gép nélkül, műtrágya nélkül, üzemanyag, építési anyag és nem utolsósorban a paraszti termelési érdekeltséget biz-

tosító fogyasztási cikkek és azok kedvező választéka nélkül, nincs lehetőség arra, hogy a magára hagyott mezőgazdaság fellendülést és eredményt tudjon elérni.

Ez a tervjavaslat szerintem azon az alapon áll, hogy felismeri a két nagy kérdés közötti összefüggést, nem állítja szembe a két elvet, hanem egymás mellé, mint ahogy nem is lehet másképpen tenni, ha szakszerűen és megalapozottan akarunk eljárni.

Helyesen ismeri fel a tervjavaslat az összefüggést az ipari termelés, az iparfejlesztés, valamint a reális energia- és nyersanyagbázis között. A mi helyzetünkben — mivel mi energiában, Dánia kivételével, Európa legszegényebb országa vagyunk — helyes az energiafejlesztésre fordított beruházásokkal a jövendő iparfejlesztés alapjait megteremteni.

Figyelemre méltó ebből a szempontból a tervjavaslat felépítésének módszere is, amely az ipari termelés mennyiségét és struktúráját az energia, a kapacitások és az igények egyeztetése és összehangolása alapján igyekszik megteremteni, különös súllyal mérlegelve termékcsoportonként a fajlagos energia- és nyersanyagfogyasztást.

A tervjavaslat ésszerű anyag- és kapacitástartalékok fokozatos megteremtésére törekszik. Mai gazdasági helyzetünk nem teszi lehetővé, hogy gyorsan megoldjuk ezt a kérdést. De a tervjavaslat helyesen ismeri fel azt, hogy a tartalék a nyersanyagban és a kapacitásokban nem tervezési lazaság, ellenkezőleg, olyan tényező, amely nélkül nincs előrehaladás, mert nyersanyagban és kapacitásban biztosított tartalék nélkül nincs gazdaságos termelés, nincs határidőre történő szállítás, nincs ütemesen dolgozó népgazdaság.

A tartalékhiány az oka annak, hogy gyakran a nemes, a jó minőségű nyersanyagot használjuk olyan célra, amelyre a szokvány-minőség is megfelelne, hogy sok az állásidő és utána a hajrá, ami az önköltség emelkedését eredményezi. A félkésztermékekben és kapacitásban levő hiány az oka annak, hogy nemzetközi versenytárgyalásokon gyakran 1—1½ évvel hosszabb határidőt adunk, mint külföldi versenytársaink.

Végül a tartalékhiány következtében minden váratlan kiesés a termelésben, fennakadás a külföldről beérkező áruk szállításában, illetve többletfelhasználás a fogyasztásban láncreakciószerűen hullámzik végig az egész népgazdaságon.

Ha nem teljesül a széntermelési terv időben, mennyiségben és választékban, vagy hófúvás, kikötősztrájk következtében nem érkeznek meg időben a vonatok vagy a hajók, azonnal zavarok lépnek fel a népgazdaság egész területén.

Megfelelő nyersanyag-, félkésztermék- és kapacitástartalék esetén az előre nem látott események következtében fellépő zavarok könnyebben áthidalhatók.

A jövőre nézve az is helyesnek látszik, hogy ne kössük le minden üzem teljes kapacitását már a tervben, hanem adjunk módot arra, hogy a termelők és a fogyasztók — ezt persze az állami szektoron belül értve — érdekeik egyeztetésével közvetlenül is megállapodhassanak egymással a kapacitások teljes kihasználása érdekében. Így biztosítva van, hogy olyan termékfajtákat termelnek, amelyekre a fogyasztásban a legnagyobb szükség van, és a termelők és a fogyasztók közötti közvetlen kapcsolat elősegíti más kérdések rendezését is.

Ez a tervjavaslat nem ad még végleges választ arra a kérdésre, amelyet több hozzászóló érintett, hogy milyen legyen a népgazdaság jövendő struktúrája, milyen kiutat keressünk a helyzetből, hogyan akarjuk megjavítani az ország jelenlegi gazdasági helyzetét. Ami az iparfejlesztés kérdéseit érinti, azzal kapcsolatban azt szeretném mondani, hogy a nemzetközi közgazdasági irodalom kétféle iparfejlesztési politikát ismer, iparfejlesztést szélességben és iparfejlesztést mélységben, szélességen elsősorban új iparágak létesítését, mélységen a meglevő iparágak termelékenységének növelését, a géppark modernizálását, az elavult berendezések kicserélését értve. Mi az elmúlt évek során elsősorban szélességben történő iparfejlesztést valósítottunk meg. Az új iparágak felépítése során komoly hibákat is követtünk el, mert nem vettük figyelembe az ország természeti-gazdasági adottságait.

Kétségtelen azonban, hogy a népi demokrácia nem örökölt széles területre kiterjedő, sokoldalú ipart a Horthy-rendszertől; ezért a magyar ipar szélességben történő fejlesztése fontos és szükséges volt. Ma azonban egyrészt arra kell törekednünk, hogy a viszonylag kevés beruházást jól osszuk el, másrészt, hogy a külkereskedelmi helyzet megjavítása érdekében gazdaságos exportot hozzunk létre, mert ebben van az egyik nagy tartalékunk, amint arról Friss elvtárs is beszélt. Ezért helyesnek látszik, hogy inkább a mélységben történő iparfejlesztést valósítsuk meg, azt értve ezen, hogy a nálunk hagyománnyal, jó szakmunkás-gárdával, kiváló műszaki emberekkel rendelkező és a múltban nemzetközi színvonalon termelő iparágak — mint az erősáramú ipar, a híradástechnika, a vacuumtechnika és a műszeripar — fejlesztését támogassuk elsősorban. Ebben az esetben több kérdést tudnánk egyszerre előre vinni. Egyrészt kevesebb beruházásra lesz szükség, másrészt a beruházások révén előálló kapacitások gyorsabban kezdenek termelni, harmadszor ezek az ágazatok kevés nyersanyagot fogyasztanak, végül, negyedszer, ezekben az ágazatokban gyorsan gazdaságos exportot lehet biztosítani, míg az ipar más ágazataiban ez a kérdés megközelítően sem áll ilyen jól.

Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy nálunk a természetes szaporulat egy esztendőben százezer fő, és így évről évre százezer embernek kell kenyeret, foglalkozási lehetőséget stb. adni. Ez a körülmény a szélességben történő iparfejlesztést is bizonyos mértékig szükségessé teszi, elsősorban a teljes foglalkoztatottság érdekében. Nyilvánvaló, hogy a felnövő új nemzedéket, ha a mezőgazdaság termelékenysége a gépesítéssel és más úton növekszik, nem tudjuk elhelyezni a mezőgazdaságban. A mélységben történő iparfejlesztés esetén viszont ezeknek az iparágaknak a termelékenysége is ugrásszerűen emelkedik, és az új munkaerő ezekben a gyárakban sem helyezhető el megfelelő módon. Ezért tehát a foglalkoztatottság fenntartása érdekében szükségesnek látszik bizonyos keretek között, természetesen ésszerű módon, a szélességben történő iparfejlesztés is.

Ezekre a kérdésekre a választ elsősorban a készülő hároméves tervtől várhatjuk.

A tervjavaslat és az egész gazdasági helyzet egyik legnagyobb pozitívuma, hogy elősegíti a mezőgazdaság belterjes irányú fejlődését. Erről a kérdésről is többen beszéltek a hozzászólók közül. Az a körülmény, hogy az extenzív kultúrák vetésterülete csökkent, a takarmány-

terület és más intenzívebb kultúrák vetésterülete növekedett, minden vonatkozásban megfelel mind az ország természeti-gazdasági adottságainak, mind a modern követelményeknek. Az ország természeti-gazdasági adottságainak azért, mert kis ország, amelynek nagy a népsűrűsége és csak meghatározott szántóterülete van, nem keresheti a kiutat új és új területek megművelésében. Más a helyzet természetesen a Szovjetunióban, vagy akár az Amerikai Egyesült Államokban. Ott a mezőgazdaság fejlődésének és a mezőgazdasági termelés növekedésének útját gazdaságosan lehet járni az extenzív kultúráknak új vetésterületek állandó bekapcsolása révén. Nálunk ez a lehetőség nincs meg. Nálunk a meglevő területen kell arra törekedni, hogy olyan növényféleségeket termeljünk, amelyek gazdaságosak, másrészt arra, hogy ezekben a növényféleségekben magas hozamot érjünk el. A fejlődés ilyen iránya megfelel a nemzetközi követelményeknek is, hiszen a világ táplálkozási rendszerében bekövetkezett változásokat vizsgálva — és a mezőgazdasági struktúra meghatározása során mind a népegészségügy, mind az export szempontjából szükséges az ilyen jellegű összefüggések megvizsgálása — azt állapíthatjuk meg, hogy a keményítőtartalmú élelmiszerek, a gabona, a liszt, a burgonya stb. fogyasztása erőteljesen csökken, s a vitamin- és protein-, tehát fehérjetartalmú élelmiszerek fogyasztása meredeken emelkedik. Vitamin és protein a fogyasztásban, belterjes kultúra a termelésben!

A takarmányterület növekedése viszont lehetővé teszi az állatlétszám és a takarmányalap egyensúlyának megteremtését is, és ezáltal azt, hogy húsból, tejből, tojásból, baromfiból nagyobb árumennyiségeket állíthassunk elő. Ezt a kedvező fejlődést — egyetértek Varga képviselőtársammal abban, hogy cukorrépában a helyzet kedvezőtlen — harmonikus mezőgazdasági árrendszerrel kell alátámasztani, amely érdekeltséget biztosít a termelőknek.

A tervjavaslat és a jelenlegi helyzet legnagyobb negatívuma, hogy keveset tudunk beruházni, s ennek következtében alig tudjuk biztosítani a bővített újratermelést. Tehát nemcsak arról van szó — persze ez is alapvetően fontos —, hogy a meglevő kevés beruházást helyesen osszuk el, hanem döntően arról is — és ezt a következő években feltétlenül meg kell valósítani —, hogy nagyobb beruházásokat tudjunk biztosítani, nagyobb fejlődést tudjunk lehetővé tenni.

1957-ben helyre lehetett állítani az egyensúlyt külföldi hitelekkel és kölcsönökkel, de 1958-ban nem áll fenn ez a lehetőség, és elsősorban saját erőnkből kell ezt az egyensúlyt megteremteni. Ezzel kapcsolatban Friss elvtárs utalt arra, hogy rendkívül takarékos anyagfelhasználásra lesz szükség.

A takarékossággal kapcsolatban azonban meg szeretném jegyezni, hogy azt nálunk gyakran szűken értelmezik. A takarékosság nemcsak azt jelenti, hogy egy meghatározott gépet, működési hatásfokát megtartva vagy javítva, kisebb súlyban állítsunk elő — bár erre, mivel egyes gépeink a hasonló külföldi gépekhez képest indokolatlanul nehezek, bőven van lehetőség —, hanem azt is — sőt mindenekelőtt azt —, hogy olyan struktúra kialakítására törekedjünk iparágakon belül, majd később iparágak között, amely kevesebb anyag és több munka felhasználását teszi lehetővé. Csak ilyen módon fejleszthetünk gazdaságos ipari exportot, csak így érhetjük el a gép vagy más termékféleség 1 kilo-

grammjára jutó devizahozam növekedését, ami alapvető követelmény egy sok iparcikket exportáló országban.

A pénzügyminiszter elvtárs expozéjában részletesen beszélt azokról a vitákról, amelyek az elmúlt évek során a gazdasági mechanizmus kérdésében közgazdászok, műszaki és mezőgazdasági szakemberek körében kialakultak.

A gazdasági mechanizmus megjavítására — véleményem szerint is — a központi irányítás hatásfokának növelése, valamint a vállalati önállóság fejlesztése érdekében van szükség. A központi irányítást a népgazdaságban fenn kell tartani, de az irányítás nemcsak a gazdaságpolitikai elhatározásokon, közvetlen utasításokon keresztül valósul meg, hanem azon intézkedések útján is, amelyek a terv teljesítését elősegítik vagy hátráltatják.

Nem lehet gazdaságosan termelni, ha az ár- és értékviszonyok áttekinthetetlensége folytán nem tudjuk megnyugtatóan eldönteni, mi gazdaságos, s mi nem gazdaságos az iparban és a mezőgazdaságban.

Ezért nem érzek ellentétet a helyes gazdaságpolitika megvalósítására, illetve a gazdasági mechanizmus megjavítására irányuló törekvések, valamint a központi irányítás hatásfokának emelésére és a vállalati önállóság növelésére irányuló szándékok között.

Az 1957. évi tervjavaslattal kapcsolatban előadottak alapján, valamint a kormány általános politikája iránti bizalomtól áthatva az előterjesztést elfogadom és az Országgyűlésnek is elfogadásra ajánlom.

HAÁSZ ÁRPÁD

Az állam mint gazdasági tényező a jelenkori kapitalizmusban

A jelenkori kapitalizmusban az állam mint gazdasági tényező nagyobb szerepet tölt be, mint a felfelé ívelő kapitalizmus idején, vagy akár mint a monopoltőkés uralomnak (az imperialista kapitalizmusnak) a második világháborút megelőző évtizedeiben. Az államapparátus egyre fokozódó mértékben fogja át csápjaival a tőkés nemzetgazdaságot, az állam gazdasági beavatkozása egyre jobban nyomul be a gazdaság valamennyi területén annak legfontosabb ágaiba.

Irodalmunk gyakran mutat rá erre a jelenségre, és helyesen is értékeli ennek mélyebb okait. A Közgazdasági Szemle 1957. évi májusi számában megjelent cikkemben magam is utaltam arra, hogy a kapitalizmus belső hajtóerői már nem működnek a régi módon: *külső segítség, az állami beavatkozás nélkül már nem valósulhatna meg a bővített újratermelés,* különösképpen nem a napjainkban elért, mesterségesen kierőszakolt, viszonylag magas szinten.

Az ilyen általános elvi megállapítások önmagukban azonban nem mondanak sokat. Hiszen a modern vulgáris közgazdászok és revizionista útitársaik Keynes nyomdokaiban haladva maguk sem tagadják, hogy a kapitalizmus régi automatizmusa csődöt mondott, éppen ezért követelik az állam hatékonyabb közreműködését a gazdasági bajok orvoslására.* Azt hirdetik, hogy a mai tőkésállamnak sikerült a kapitalizmus akadozó gépezetébe olyan hatalmas lendítő kerekeket beépítenie, amelyek nemcsak állandóan mozgásban tartják, hanem szédületes sebességgel viszik előbbre a gazdaság fejlődését, úgy, hogy a gépezet ma már nemcsak és nem is elsősorban a nagytőkések, hanem az egész nép javára forog, és bőségesen ontja a földi javakat mindenki számára. Mivel a mai kapitalizmus körül kialakuló eme mítosznak a középpontjában a tőkésállam csodatévő szerepe, állítólag új, lényegében és tartalmában megváltozott gazdasági funkciója áll, ez egymagában is elegendő ok arra, hogy ne szorítkozzunk ebben a kérdésben általános jellegű elvi megállapításokra, hanem egészében és részleteiben konkrétabban elemezzük a tőkésállamnak mint gazdasági tényezőnek a szerepét, működését, hatókörét és korlátait.

Azért sem mondhatunk le arról, hogy élesen világítsunk rá az állam gazdasági funkcióira, mert a mai kapitalizmus valamennyi sajátos jelenségének elméletileg és gyakorlatilag többé-kevésbé tisztázatlan kérdése valóban szorosan függ össze az állam gazdasági ténykedésével, a

* Lásd: Közgazdasági Szemle 1957. 5. szám. 512. o.

tőkés nemzetgazdaság valamennyi területét átfogó aktivitásával. Csupán néhány elméletileg és gyakorlatilag többé-kevésbé vitás, tisztázásra szoruló kérdésre kívánok utalni:

Az állótőke pótlását és bővítését szolgáló nagyméretű beruházásokat és a termelés ennek kapcsán végbemenő viszonylag jelentős kiterjesztését, a ciklikus újratermelés új vonásait és a ciklus módosulásának sajátos jelenségeit nem tudjuk kielégítően értékelni és elemezni, ha figyelmen kívül hagyjuk, hogy a legkülönfélébb nyílt és burkolt állami támogatás miként befolyásolja ezeket.

A gazdasági ágak közötti arányok eltolódásának és az új termelési struktúra kialakulásának a kérdésében sem igazodhatunk el, ha nem értékeljük kellőképp az államnak a tőkeáramlás irányításával és szabályozásával kapcsolatos többé-kevésbé tudatos tevékenységét.

A modern technika kibontakozásának gazdasági következményeit — például a profitráta alakulására való kihatását — sem lehet tudományosan megvizsgálni, ha nem vonjuk be az elemzésbe az állami szubvenciónak az új ipari forradalom kibontakozását előmozdító szerepét.

Köztudomású, hogy a munkásosztály elnyomorodásának a kérdésére vonatkozó, nemzetközi méretekben folyó vita tengelyében szintén az állam állítólagos új szerepe, régi funkciójának érdemi megváltozása áll.

A modern vulgáris közgazdászok és revizionista útitársaik úgy vélik, hogy a tőkésállam már ma is, „így, amint van", az archimédesi pont, amelyen végre megvethetik lábukat, és kifordíthatják (most vagy soha!) a marxizmust a sarkából.*

Nem foglalkozhatom e cikk keretében az állami monopolkapitalizmus szerteágazó, az egész tőkés gazdaságot átfogó kérdéskomplexumának minden részletével, bármennyire fontosak is ezek. Helyesebbnek tartom, hogy az állami beavatkozás bizonyos kérdéseit a tanulmánysorozat egyes témáival kapcsolatban a megfelelő helyen tárgyalom részletesebben. Például az új gazdasági struktúráról vagy a munkásosztály elnyomorodásának kérdéséről szóló cikkben részletesebben vissza kell térnünk arra, hogyan befolyásolja az állami beavatkozás ezeket a jelenségeket. A gazdaság militarizálásának kérdését a munkásosztály elnyomorodásával és az „anticiklikus" (a válság leküzdésére irányuló) állami törekvésekkel kapcsolatban tárgyalom; az államilag irányított konjunktúrapolitika (az állami bankellenőrzés, a hitelnyújtás, a kamatlábszabályozás és az úgynevezett nyílt piaci műveletek) *sajátos módszereiről*

* Egy példa erre a sok közül:

Otto Leichter, aki már a két háború között is a „szervezett kapitalizmus" dicsőítője volt, és aki a második világháború kitörése óta New Yorkból informálja az európai szociáldemokrata pártokat (és az „Arbeiter Zeitung"-on keresztül főleg az osztrák munkásságot), „Merre tart Amerika?" című könyvében 253 oldalon keresztül dicsőíti az amerikai életforma szépségeit, majd az utolsó fejezetében felveti a kérdést: „Tulajdonképpen kapitalizmus van-e még az Egyesült Államokban", vagy pedig „kapitalizmus anélkül, hogy a kapitalisták volnának többségben"... és „szocialista tendenciák érvényesülése szocialisták nélkül". (Otto Leichter, Amerika Wohin, Europäische Verlaganstalt, Frankfurt. 251—253. o.)

(Mintha lett volna valaha a világon tőkésállam, amelyben nem a munkások és a dolgozó nép, hanem a kapitalisták lennének „többségben", vagy elképzelhető lenne olyan szocialista állam, amelyben szocialisták nélkül építik a szocializmust?)

Könyvének egy másik fejezetében pedig az ausztromarxizmus tradícióihoz hűen leszögezi: „a kapitalizmus megteremtette azt a gazdaságfilozófiai szemléletet, amelyre *szüksége van.* A változások eredményeként kialakult új gazdasági tudat, az új élet vált a gazdasági formák alapjává és az új életszemlélet *már nem korlátlanul* a kapitalizmus filozófiai szemlélete". (Uo. 224. o.)

Ilyen gazdaságfilozófiai szemléletre, amely szerint „Amerikában kapitalizmus van kapitalisták nélkül"... „a szocializmus érvényesül szocialisták nélkül" — valóban szükségük van a kapitalistáknak. Hová kell azonban sorolni egy olyan szerzőt, (a kapitalizmus vagy a szocializmus hívei közé?), aki ily módon falaz, még hozzá a marxizmus nevében, ama gazdaságfilozófiai szemléletnek, amelyre a kapitalizmusnak nézetünk szerint is szüksége van?

szintén a ciklikus újratermelés és a válság kérdésével foglalkozó cikkben kell majd részletesebben beszélnünk.

E cikkben főként az állami beavatkozás néhány *központi* kérdésével foglalkozom. Mindenekelőtt rá kívánok világítani arra, milyen úton és módon sikerült a nyugati tőkés gazdaság legújabb fejlődésének folyamatában az állam kezében hatalmas, a kapitalizmus történetében ez ideig ismeretlen gazdasági hatalmat összpontosítani. Ez rávilágít arra is, hogy az állam kezében centralizált pénzeszközök és a befolyásolás egyéb gazdasági eszközei (tényezői) *rendkívüli lehetőségeket, új forrásokat* nyitottak meg az állami beavatkozás számára.

Úgy vélem, hogy irodalmunk a jelenkori kapitalizmus problémáinak boncolgatásakor nem világított rá vagy nem elemezte elég konkrétan a tőkésállam *gazdasági* tevékenységének kihatásait, és gyakran le is kicsinyelte ennek jelentőségét. Ezzel olcsó és demagóg érvelésre nyújtottunk támpontot a modern vulgárisoknak és a modern revizionistáknak a marxizmus—leninizmus ellen irányuló egyre kihívóbb támadásaira. Ezek ugyanis eltúlozzák az állami beavatkozás csodatevő hatásait és úgy tüntetik fel a dolgot, mintha a marxizmus—leninizmus elvileg tagadná az állam mint gazdasági tényező szerepét és jelentőségét.

Emlékeztetek Engelsnek Konrad Schmidthez intézett egyik levelére, amelyben általában foglalkozik a politikai és gazdasági intézkedések kölcsönhatásával, és *nem csupán* a proletárdiktatúra államával kapcsolatban állapítja meg: „És miért küzdenénk a proletáriátus politikai diktatúrájáért, ha a politikai hatalom *gazdaságilag* tehetetlen? Az erőszak *(vagyis az államhatalom)* ugyancsak *gazdasági* tényező!" Majd hozzáfűzi: „Mindezek az urak (akik ezt nem látják — H. Á.), egy valaminek híjával vannak, s ez — a dialektika." *(Marx—Engels:* Válogatott levelek, 510. o., Szikra. 1950. Kiemelések tőlem. H. Á.)

A marxizmus modern holttá-nyilvánítóinak tehát nem azt vetjük a szemükre, hogy az állam gazdasági szerepével foglalkoznak, hanem, hogy ennek jelentőségét túlbecsülik, és hogy ezt a mai kapitalizmus állami funkcióinak meghamisítására, *a tőkés gazdaság társadalmi rendszerének* takargatására használják fel. Ezért tartom szükségesnek cikkem zárófejezetében a marxizmusnak az állam *gazdasági* funkciójával kapcsolatos elvi álláspontjára is kitérni és megindokolni, hogy miért lehet az állami monopolkapitalizmus jelenleg érvényesülő sajátos formáit is csak a marxizmus-leninizmus nézőpontjából kiindulva szemlélni, ha helyes következtetésekhez akarunk jutni.

Az állam gazdasági beavatkozásának növekvő jelentősége és sajátos vonásai a jelenkori kapitalizmusban

Az állami vállalatok, a költségvetés, a bankállamosítások (az állam irányítása alatt működő központosított bankrendszer) szerepe ebben a folyamatban

Az állam gazdasági befolyása a fejlett tőkésországokban főképp 3 vonalon érvényesül és nyomul mindinkább előtérbe:

a) az állami vállalatokon,

b) a költségvetésen,

c) az állam ellenőrzése alatt, az államszervekkel szorosan együttműködő központosított bankrendszereken keresztül.

Az állam mint a legnagyobb monopolista vállalatok tulajdonosa és a leghatalmasabb ipari konszernek (vagy egyéb formában egyesült tőkés szövetségek) szervezője és vezetője

Kétségtelen, hogy a mai kapitalizmusban az állami termelőüzemeknek, közlekedési és kereskedelmi vállalatoknak pénz- és árutőkéi (raktárkészletei) többszörösen meghaladják a legnagyobb magántőkés társaságokéit. A fejlett tőkésországokban az állami vállalatok nagyobb forgalmat bonyolítanak le, magasabb összegű rendeléseket adnak ki, több munkaerőt (munkást és alkalmazottat) foglalkoztatnak, mint a legnagyobb magántőkés monopoltársaságok és monopolszövetségek bármelyike. Ebből következően az állami vállalatok termelésének értéke egyre növekszik, s a társadalmi összterméknek egyre növekvő hányadát öleli fel.

Paul A. Samuelson professzor, akinek könyvét a nyugati tőkésvilágban a polgári közgazdaságtan-oktatás egyik standard művének tekintik, tankönyve legújabb kiadásában külön fejezetet szentel az állam gazdasági szerepének, és kérkedve állapítja meg, hogy az Egyesült Államokban manapság már „vegyes-gazdálkodási" rendszer (mixed enterprise system) uralkodik. Szerinte ez a vegyes-gazdálkodási rendszer (más szerzők gyakran „vegyes-szabad-gazdálkodási" rendszernek is nevezik) már felszámolta a rendszer régi gyarlóságait, kiküszöbölte például a „gazdagság és szegénység szélsőségeit" ..., valamint „a kormánynak a legbefolyásosabb érdekcsoportok részéről történő megvesztegethetőségét". (Samuelson: Economics, An Introductory Analysis. 114. o. New York—Toronto—London. III. kiadás. 1955.)

Az amerikai professzor és az úgynevezett vegyes-gazdálkodási rendszer sok más polgári és szociáldemokrata bámulója a mai kapitalizmus felsőbbrendűségének igazolására ilyen érvet is felsorakoztat: „Az Egyesült Államok kormánya a világ legnagyobb üzlete. Több írógépet és cementet vásárol, több munkabért fizet ki és több pénzt forgat (handels), mint bármilyen más szerv." (Uo. 117. o.)

Egyetértünk az amerikai közgazdász-professzorral a tekintetben, hogy az Egyesült Államok kormánya valóban a világ legnagyobb üzlete, ha a magunk részéről nem is sorolnánk az írógépek vételét vagy eladását legjelentősebb üzletágai, gazdasági tevékenységének legfontosabbjai közé. Fontosabb azonban ennél a kérdés (amire később még részletesebben visszatérünk): kinek az érdekeit szolgálja ez a nagyszabású üzleti gépezet, valóban a „gazdagság és szegénység szélsőségeinek" felszámolása irányában működik-e?

Szinte meglepő, hogy a legutóbbi két évtizedben mily mértékben és mily gyors ütemben nyomultak előre a fejlett kapitalista országokban az állami vállalatok, hogy mennyire megnövekedett súlyuk és szerepük a tőkés termelésben és a tőkés gazdaságban.* Ennek illusztrálására a 3 legfejlettebb nyugati országra vonatkozó adatokat közlöm:

* Nem foglalkozhatom e tanulmány keretében az államosítások (és az állami beavatkozás egyéb eszközei) értékelésével a volt gyarmati és félgyarmati országok vonatkozásában. Szükségesnek tartom azonban megjegyezni, hogy ezekben az országokban, amelyekben az idegen imperialista uralom idején a kapitalizmus fejlődése még viszonylag alacsony fokot ért el, a belföldi (a nemzeti) burzsoázia körében még alig képződtek monopoltőkés erők. Az államosításoknak és az állami beavatkozásnak ezekben az országokban tehát lényegesen más a tartalma, mert ennek éle általában az egykori imperialista leigázók, a külföldi monopoltőke gazdasági és politikai pozicióinak felszámolására, illetőleg gyengítésére irányul.

Az *Egyesült Államokban* 1929-ben a nemzeti vagyonnak csak 15 százaléka volt állami tulajdon. Ez az arány a kormány üzleti tevékenységéről szóló 1955. évi kongresszusi jelentés szerint „1948-ban 27,3 százalékra növekedett és azóta sem csökkent".

Több mint száz iparág teljesen az amerikai állam tulajdonában van, illetve az államnak jelentős vagy döntő érdekeltségei vannak benne. A legdöntőbbek ezek között a fegyverkezéssel kapcsolatos állami üzemek, amelyek 47 iparágban működnek. A haditengerészeti minisztérium tulajdonában például 48 hajógyár van, amelyek közül tízet maga üzemeltet (38-at pedig magántársaságoknak adott bérbe). 1954 októberében az összes hajógyári munkások 51 százaléka állami vállalatokban dolgozott. Ugyanebben az időben a honvédelmi minisztérium keretében működő úgynevezett Ipari Üzemtartalék (Industrial Plant Reserve) tulajdonában 460 gyár volt. 1955. évi hivatalos becslések szerint ezek közül a repülőiparban működő üzemek értéke körülbelül 1 milliárd dollárt, a robbanóanyaggyártásban és a lőszeriparban működő üzemeké 1,7 millió dollárt, a vegyiparban, a vas- és acéliparban, az autóiparban és a színesfém-iparban működő állami üzemeké pedig 2,5 milliárd dollárt tett ki. (A honvédelmi minisztériumnak emellett saját kereskedelmi szervezete is van: az úgynevezett hadbiztossági áruházak hálózata, amely 1955-ben 438 áruházat ölelt fel.)

Mi sem természetesebb, minthogy a társadalmi össztőkében az állami vállalatok tőkéje gyorsabban növekszik, mint a magánvállalatoké: az Egyesült Államokban 1929—1948. között az állami tulajdonban levő vállalatok tőkéje 278 százalékkal, a magántőkés vállalatoké pedig 78 százalékkal növekedett. (Forrás: Kivonatok az üzleti vállalkozásról szóló 1955. május 16. kongresszusi jelentésből. U. S. News & World Report, 1955. május 30.)

Nagy-Britannia gazdasági életében még jelentősebb az állami tulajdonban levő vállalatok részaránya (főképp a munkáspárti kormány által 1946 és 1950 között végrehajtott államosítások következtében).

Jelenleg a közvetlenül hadi célokat szolgáló ipari vállalatok mellett *teljesen állami tulajdonban van a szénbányászat, az elektromos energia- és a gáztermelés, a vasúti közlekedés és a belvízi hajózás, a távközlés (távíró, telefon, rádió, televízió).*

A „The Blue Book of National Income and Expenditure 1955" adatai alapján végzett számításaink szerint 1938-ban az állami tulajdonban levő vállalatoknak a társadalmi össztermékben (a bruttó nemzeti termékben) való részesedése 7 százalék, 1954-ben pedig több mint 20 százalék volt. E számok megítélésekor mérlegelni kell azt is, hogy a bruttó nemzeti termék 1938-hoz képest folyó árakon számítva körülbelül megháromszorozódott.

Igen nagy az állami vállalatok részaránya *Nyugat-Németországban* is.

1955-ben a vasérctermelés 41,1 százaléka, a kőszéntermelés 18,4 százaléka, a hutaalumínium-termelés 69 százaléka, az olajtermelés 18,1 százaléka, az elektromos energiatermelés 28 százaléka (más források szerint ennél még jelentékenyebb hányada), a hajóépítés 30,4 százaléka és az autógyártás több mint 35 százaléka esett állami tulajdonban levő vállalatokra.

Az összes állami tulajdonban levő ipari részvények névértéke 1,7 milliárd márka, amely az összes részvénytőke 21,9 százaléka. Ebből 3 nagy állami tulajdonban levő nehézipari konszernre 1,2 milliárd márka jut. (Forrás: Die Wirtschaft, 1957. I. 17. Deutsches Wirtschaftsinstitut-Bericht 1955. július 13.)

Az említett adatok egymagukban is egyértelműen igazolják, hogy a magántőkés társaságok állami tulajdonba vétele vagy új állami vállalatok alapítása, valamint az állam gazdasági beavatkozásának egyéb területeken és eszközökkel való előtérbe nyomulása nem az egyik vagy másik kormány és uralkodó párt gazdaságpolitikai intézkedéseinek az eredménye, hanem a második világháború utáni tőkés fejlődés objektív következménye, *törvényszerű* jelensége. Ez a magyarázata annak, hogy az állami vállalatok és az egyéb hasonló jellegű intézmények területén ugyanazok a jelenségek mutatkoznak, és szinte egyidőben léptek fel a második világháború időszakában és azóta az Egyesült Államokban, Angliában és Nyugat-Németországban egyaránt. Tekintet nélkül arra, hogy az egyes időpontokban Amerikában *Truman vagy Eisenhower* kormánya, Angliában *a labouristák vagy a konzervatívok* és Nyugat-Németországban *Adenauer különféle kormányai* voltak-e uralmon. Az egyes politikai pártok képviselői és ideológusai (ezek sorában a vulgáris közgazdászok különféle árnyalatainak képviselői) saját pártpolitikai céljaiknak megfelelően lépnek fel azzal az igénnyel, hogy az állami beavatkozás általuk propagált módszerei és eszközei az egyedül üdvözítők.

Az állami beavatkozás szükségességének, az állam — a gazdaság minden területére kiható — közvetlen és közvetett tevékenységének mindannyian hívei, a vita immár csupán a módszerekről folyik. Az ilyen „módszertani" vitákban, amelyekben ki-ki a saját gazdaságpolitikai receptjeinek a mindenhatóságára esküszik — éppen a lényeget takarják el, tudniillik azt, hogy az állami beavatkozás fokozódása a *jelenkori kapitalizmus törvényszerűségéből folyik,* és szervesen összefügg a tőke és a termelés minden addigit felülmúló centralizációjával, a rendkívül megerősödött monopóliumok érdekeivel.

Növekvő jövedelemelvonás a költségvetésen keresztül

A gazdasági élet befolyásolásának *második* jelentős eszköze az állami költségvetési és pénzügyi politika. Az adóterhek szakadatlan fokozása, a jövedelmeknek a költségvetés útján történő elvonása következtében egyre hatalmasabb pénzeszközök összpontosulnak a mai tőkésállam kezében. Az államosítások mellett a költségvetésen keresztül elvont újabb és újabb milliárdok szolgáltatják a nyugati tőkésállamok gazdasági aktivitásának másik jelentős eszközét. Az adórendszer változásainak és a jövedelemelvonás különféle módszereinek az egyes társadalmi osztályok helyzetére gyakorolt hatásait az elnyomorodás és a ciklus kérdésével foglalkozó cikkben fogom majd tárgyalni, e cikkben csupán a költségvetésen keresztül az állam kezében összpontosuló pénzeszközök hatalmas méreteire kívánok utalni, hogy rámutassak: milyen új lehetőségek nyíltak meg ezáltal *egymagában* a tőkésállam számára a gazdasági beavatkozás széleskörű kiterjesztésére, hatófokának növelésére.

Az adatok rávilágítanak az *Egyesült Államok* költségvetési kiadásainak szédületes mérvű szakadatlan növekedésére:

A költségvetési kiadások és a nemzeti jövedelem aránya az Egyesült Államokban
(milliárd dollárban, 1953-as változatlan árakon)*

	1929	1932	1935	1938	1940—45. évi átlag	1950	1952	1953	1954	1955	1956
Szövetségi költségvetési kiadások ...	5,9	12,4	13,5	15,0	91,6	42,7	66,1	74,3	67,8	64,5	66,5
Nemzeti jövedelem	156,1	118,4	118,7	147,4	195,2	255,2	290,2	302,2	298,3	324,0	339,0**
Költségvetési kiadások a nemzeti jövedelem százalékában	3,7	10,4	11,4	10,2	46,9	16,7	22,8	24,6	22,7	19,9	19,6

Források: Statistical Abstract of the United States, 1951.
Survey of Current Business, 1956. június.
Federal Reserve Bulletin, 1956. november.

*A táblázatban szereplő költségvetési kiadásokat és a nemzeti jövedelem értékét azért tüntetjük fel változatlan árakon, hogy ezáltal lényegében kiküszöböljük a dollárnak az 1930-as években történt leértékeléséből és az azóta bekövetkezett fokozatos elértéktelenedéséből folyó árváltozásokat.

** Előzetes becslések alapján.

A költségvetési kiadások és a nemzeti jövedelem aránya Angliában
(millió fontban, folyó árakon)*

	1929	1932	1935	1938	1940—45. évi átlag	1950	1952	1953	1954	1955
Költségvetési kiadások	823	846	845	1019	4688	3437	5466	4512	4553	4496
Nemzeti jövedelem	4178	3568	4109	4716	7476	11196	12627	13490	14482	15226
Kötségvetési kiadások a nemzeti jövedelem százalékában	19,7	23,7	20,6	21,2	62,7	32,2	43,3	33,4	31,4	31,6

Források: Monthly Bulletin of Statistics. Bulletin Mensuel de Statistique, 1957. január.
Annuaire Stat. de la Societé des Nations 1929—1938.
Annuel Abstract of Stat. 1955.
Stat. Abstract of U. K. 1921.

*A táblázatban szereplő költségvetési kiadások és a nemzeti jövedelem mértékét az Egyesült Államoktól eltérően itt *nem* számítottuk át változatlan árakra, ugyanis angol hivatalos nagykereskedelmi agregát-árindex nem létezik, a többi árindexxel való számítások pedig még inkább torzítanák a költségvetési kiadások és a nemzeti jövedelem alakulásának valóságos képét.

A táblázat adatai szerint az Egyesült Államok költségvetési kiadásai az 1950—1956-ig terjedő időszakban még változatlan árakon számítva is, gyakran több mint tízszeresen haladták meg a két háború közötti évek költségvetési kiadásait. De még ha a háború előtti legmagasabb költségvetési kiadások éveit vesszük is összehasonlítási alapul, az utóbbi (1950—1956.) évek közötti költségvetési kiadások még így is legalább 5-szörösen múlták felül a két háború közötti *legmagasabb* költségvetési kiadások éveiét. (Így például az 1932—1938-as időszakét,

A költségvetési kiadások és a nemzeti jövedelem aránya a Német Szövetségi Köztársaságban
(milliárd RM [II. vh. után DM] folyó árakon)

	1929	1932	1935	1938	1940—45 évi átlag	1950	1952	1953	1954	1955
Költségvetési kiadások ...	11,3	10,5	8,2	14,0*	84,0**	12,6	20,8	23,1	27,9	27,1
Nemzeti jövedelem	37,2	24,7	32,9	47,3	233,2**	89,8	126,0	134,3	145,5	164,0
Költségvetési kiadások a nemzeti jöv. %-ában	32,9	42,5	24,9	30,0	36,0	14,0	16,5	17,2	19,2	16,9

Források: Statistische Yearbuch für die Bundesrepublik, 1955. 507 p.
Statesman' Yearbook, 1929—55.
Income and Wealth V. Seria 82 p.

*14 milliárdot tett ki a költségvetési bevételek összege 1938-ban. (Ennek kb. megfelel a kiadás.)
**1940—41-es átlag alapján számítva.

amelyre a válság mélypontja és a New Deal esik, amikor is a válság leküzdésére és a termelés felélénkítésére irányuló állami szubvenciók és állami beruházások tudvalevőleg jelentékenyen növelték a költségvetési kiadásokat.)

Az állam részéről történő jövedelemlefölözés rendkívül magas fokát mi sem bizonyítja jobban, mint a költségvetési kiadásoknak a nemzeti jövedelemben való növekvő hányada. Ez az utóbbi években az Egyesült Államokban immár 20 százalék körül mozog, a háborút megelőző évek 10 százalékával és az 1929. év 3,7 százalékával szemben.

Az *angol* költségvetési kiadások a két háború közötti évekéhez viszonyítva ugyan kisebb mértékben emelkedtek. Ez azonban nem az angol nép kisebb terhelésének, hanem az angol nemzetgazdaság viszonylag gyengébb teherbírásának a bizonyítéka. Világosan mutatják ezt is a fenti táblázat adatai, amelyek szerint az angol költségvetési kiadások százalékos részesedése a nemzeti jövedelemben az utóbbi években 32 százalék körül mozgott (1952—1953-ban még ezt a részesedési arányt is lényegesen felülmúlta), szemben a háborút megelőző évek 20—23 százalékos és az 1929. év 20 százalékos részesedési arányával.*

A *Német Szövetségi Köztársaság* a nagy tőkésországok közül az egyedüli, ahol a költségvetési kiadások részesedése a nemzeti jövedelemből a háború előtti évekkel szemben csökkent; a legutóbbi években átlagosan 17—18 százalék körül mozog. Ennek speciális okára a zárófejezetben térek vissza.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy kritikus körülmények, háborúk és válságok nyomán a költségvetési kiadások a legutóbbi években ugrásszerűen növekedtek. Ezeknek átvészelése után és a „normális hely-

* A valóságban a költségvetési kiadások hányada a nemzeti jövedelemben mindkét országban ennél is nagyobb. Tudvalevő, hogy a polgári nemzetijövedelem-kimutatásokban több olyan származékos jövedelem is benne foglaltatik, amelyek marxi értelemben nem tartoznak a nemzeti jövedelem kategóriájába. A valóságos nemzeti jövedelem tehát kisebb a táblázatokban kimutatottaknál, ennek megfelelően a költségvetési kiadások százalékos részesedése a valóságos nemzeti jövedelemben nagyobb. A horribilis költségvetési kiadások mérlegelésekor még arra is figyelemmel kell lenni, hogy az elmúlt években a kedvező konjunktúra következtében maga a nemzeti jövedelem is jelentékenyen emelkedett, így abszolút számokban kifejezve a költségvetés által igénybe vett jövedelmek még nagyobbak, mint amilyenekre a táblázatban szereplő százalékok alapján következtetni lehet. (A közölt számok értékelése során továbbá még azt is számításba kell venni, hogy ezek csak a központi állami költségvetési kiadásokat ölelik fel. Ezekkel egyidejűleg azonban a városok és a megyék — Amerikában az egyes tagállamok, Angliában a grófságok stb. — megnövekedett költségvetési kiadásai szintén igen jelentékeny összegeket vonnak el a jövedelmekből.)

zet" beállltával azonban az állam továbbra is fenntartotta a súlyos viszonyok közt felemelt költségvetési kiadások magas szintjét, sőt gyakran még az előző időszak csúcs-színvonalát is tovább emelte.

A jövedelmeknek békeidőben történő ilyen nagyfokú elvonása a költségvetés céljaira és minden addigit meghaladó pénzeszközöknek az állam kezébe való összpontosítása — a jelenlegi kapitalizmusnak új jelensége és egyben a mai tőkésállam gazdasági beavatkozásának leghatékonyabb eszközei közé tartozik.

Az állami ellenőrzés kiterjesztése a központosított bankrendszerre; a bankbetétek — a lakosság pénzmegtakarításai és a pénztőkefeleslegek — a monopoltőkés állam gazdaságpolitikájának szolgálatában

Marxisták számára ismeretes jelenség, hogy milyen nagy mértékben mozdítja elő a hitel a bővített újratermelést. „... a hitel az egyes tőkésnek, vagy annak, aki tőkésnek számít, bizonyos korlátok között abszolút rendelkezést biztosít *idegen* tőke és *idegen* tulajdon, s ezáltal *idegen* munka felett." *(Marx:* A tőke. III. kötet. 489. o. Szikra, 1951. — Kiemelés tőlem. H. Á.) Az is köztudomású, hogy a nemzetgazdaság hitelellátását főképp a bankok végzik, a kapitalizmus fejlődésének folyamatában a bankoknál csapódik le egyre növekvő mértékben valamennyi osztály „pénzfeleslege". A burzsoá közgazdászok és a szociáldemokrata pártok ideológusai gyakran kérkednek azzal, hogy manapság már a kispolgárok, sőt a munkások széles tömegei is rendelkeznek takarékbetétekkel, részvényekkel és egyéb értékpapírokkal, tehát a gazdagok és a szegények közötti szakadék ezáltal megszűnőben van, hiszen tulajdonképpen ma már ezek is tőkések (népi kapitalizmus). Ugyanakkor nem beszélnek a néptömegek fokozódó eladósodásáról.

A fogyasztási hitelek és a kisembereknek nyújtott jelzálogkölcsönök *kiszélesítése* valóban új jelensége a jelenkori kapitalizmusnak. A munkások széles tömegei, a városi kispolgárság és parasztság jelentős része azért túlórázik és dolgozik látástól vakulásig, hogy béreinek, jövedelmeinek egy részét hitelben vásárlandó tartós javak (lakásépítés, hűtőszekrény, televíziós készülék, motorkerékpár, gépkocsi) beszerzésére fordíthassa. A hitelbe való vásárlás, a részletfizetések céljaira összegyűjtött pénzeket átmenetileg, az esedékesség napjáig, szintén a bankok kezelik. Ily módon a bankokban összpontosulnak a tőkések pillanatnyilag heverő tőkéi és ezen túl a kis pénztételek, az egész lakosság pénzmegtakarításai. Ezáltal, mint Marx megállapította, a bankok „az egyik oldalon a pénztőkék, a kölcsönadók, a másik oldalon pedig a kölcsönvevők összpontosítói". (Lásd uo.)

A nagybankoknak az a szerepe, hogy összegyűjtsék az egész társadalom össztőkéjét, a hosszabb-rövidebb időn át heverő pénzeket, a monopoltőkés rendszerben, a hitel fejlődésének folyamatában egyre fokozottabb mértékben nyomul előtérbe. Joggal nevezte Lenin a bankokat a modern gazdasági élet központjainak, a nemzetgazdaság egész kapitalista rendszere ideggócainak. (Lásd: Lenin Művei. 25. kötet. 354. o. Szikra, 1952.)

A bankok hitelközvetítő szerepe tehát önmagában véve nem új jelenség. *Új azonban e téren az,* hogy a tőkés nemzetgazdaság hitelellátása és ellenőrzése, amely azelőtt lényegében minden imperialista or-

ságban néhány óriásbankon keresztül közvetlenül valósult meg, a háború utáni kapitalizmusban mindinkább közvetve, az államon keresztül történik. Ezt a célt szolgálja az állam égisze alatt működő és vezetése alatt álló központosított bankrendszer, amely a háború időszakában kezdett kiformálódni, és ma, bár különféle formában és módozatokban, valamennyi fejlett tőkésországban egy hatalmas *állami* vagy legalábbis *állami befolyás alatt működő* szervezetté vált.

Cole professzor, az angol munkáspárt egyik gazdasági szakértője, helyesen írja le a központi bank új szerepét: „A központi bank (jóllehet a törvények szerint csupán a valuta, illetve a bankjegyforgalom őre) gyakorlatban őre lett az üzleti világ számára rendelkezésre álló hitelkínálatnak is. Sőt, mi több, míg régebben lényegében csak a készpénzkínálatot szabályozta, és engedte, hogy a többi bankok önálló hitelpolitikát folytassanak, addig a központi bank manapság inkább először a hitelkínálat szabályozására gondol, a készpénzkínálat bankjegyforgalom útján való szabályozását pedig másodrendű kérdésnek tekinti." (G. D. H. Cole: Money, Trade and Investment, 48. o.) Ebben a vonatkozásban azonban — nézetem szerint — nem látja eléggé és elhanyagolja a központi bankrendszer és az államapparátus közötti szoros együttműködés jelentőségét, hatását a tömegek harcának és életszínvonalának alakulására.

Az állam irányítása és fokozott ellenőrzése alatt álló központi bankrendszer — a hitelellátás e sajátos *állami gépezete* — az európai országokban a nemzeti bank vagy emellett több óriásbank államosításával kapcsolatban jött létre, az Egyesült Államokban pedig az úgynevezett „Federal Reserve System"-ből alakult ki. Miután nem eléggé ismert ezeknek *állami jellege,* az, hogy ezek az állami beavatkozásnak a mai kapitalizmusban igen hathatós tényezői, szükségesnek tartok erre vonatkozólag tényadatokat közölni:

A Szövetségi Tartalékbankok Rendszere (Federal Reserve System) kezében összpontosul ez idő szerint már az egész ország betétállományának öthatod része, amely 1956-ban az évi nemzeti jövedelem 64 százalékának felelt meg. A törvényt, amely 1913-ban megalapította a Szövetségi Tartalékbankok Rendszerét, az elmúlt két évtizedben ismételten megreformálták, és minden alkalommal szorosabbá lett ezáltal a kormány és a tartalékbankok rendszere között az együttműködés, egyre bővült az államapparátusnak a központosított bankrendszer feletti hatásköre.

A tartalékbankok rendszere legfőbb szervének, az Igazgató Tanácsnak tagjait — az Elnöki Hivatal és a pénzügyminiszter javaslatára — maga a köztársaság elnöke nevezi ki.

A tartalékbankok rendszere 12 kerületre osztva hálózza be az Egyesült Államok egész gazdaságát. Az egyes kerületekben működő nagybankok részben mint tagbankok, részben pedig más formában kapcsolódnak be az egész központosított bankrendszerbe. (A már fentebb említett egyetemi tanár, Samuelson tankönyvében maga is úgy értékeli, hogy a tagbankok „tulajdonképpen a szövetségi kormány szervei", és hogy „a pénzügyminiszter a központi bank idősebb testvére". (I. m. 283—284. o.)

A Szövetségi Tartalékbankok Rendszerének állami jellege mellett tanúskodik az is, hogy a tagbankok hatalmas jövedelmeiknek 94 százalékát kötelesek az Egyesült Államok pénztárába befizetni. (A saját céljaikra csak a tiszta jövedelem 6 százalékával rendelkezhetnek.)

Ez a központosított, lényegében állami bankintézmény, amely az összes bankok tartalékalapjait kezeli, elősegíti a hitelnyújtást és ennek inflatórikus jellegű felduzzasztását az állam részére.

Az 1946-ban államosított *Bank of England* és a köréje csoportosuló másik 4 nagybank hasonló szerepet tölt be *Angliában,* mint a Szövetséges Tartalékbankok Rendszere az Egyesült Államokban. Formailag független ugyan a kormánytól, a törvény szerint azonban köteles elfogadni a pénzügyminiszter mindenkori utasításait. A többi nagybankok pedig ugyancsak kötelesek a Bank of England kívánságára tevékenységükről mindennemű információt megadni, és hitelpolitikájukban a Bank of England utasításait végrehajtani.

A gyakorlatban tehát Angliában is, hasonlóképpen, mint az Egyesült Államokban, a központosított bankrendszer az állam irányítása alatt működik, Angliában is a nagybankok összbetétállományának oroszlánrésze — 1951-ben 86 százaléka — volt a központi bank körül csoportosuló 4 nagybank kezében. E fölött a hatalmas betétállomány fölött az államosított Bank of England és a köréje csoportosuló néhány óriásbankon keresztül végső fokon az állam rendelkezik. Így vált a központosított bankrendszer ott is, miként valamennyi nyugati tőkésországban, az állami hitelnyújtás és ellenőrzés jelentős eszközévé.

Cikkem tárgyát a bevezetésben körülhatároltam, és nem bocsátkozhatom most a központosított állami bankrendszer működésének és módszereinek részleteibe. Jelen témánk szempontjából a dolog *lényege* az, hogy a második világháború éveiben és az ezt követő időben valamennyi fejlett tőkésországban a tőkés bank- és hitelrendszer lényegesen módosult, még szorosabban összefonódott az állami pénz- és hitelrendszerrel. Ennek eredményeképpen az összpontosított bankrendszer ilyen vagy olyan formában, de minden fejlett tőkésországban állami irányítás és ellenőrzés alá kerül.

Ezt a sajátos bank- és hitelgépezetet jellegénél fogva a marxizmus fogalma szerint leginkább az óriásbankok, a leghatalmasabb bankmonopóliumok kényszeregyesítésének — közös tőkés szövetségbe való tömörítésének — tekinthetjük. E „csodatevő" állami gépezet gyakran bámulatba ejti a vulgárökonómusokat. Eköré fonódnak a mai tőkésállam szerepének misztifikálására irányuló legképtelenebb legendák.*

Egy példa a sok-sok ezer közül:

P. A. Samuelson már említett tankönyvének a központi tartalékbank és a pénzügyi politika fejezete elé a következő mottót írja: „Az idők kezdete óta három nagy felfedezés volt: a tűz, a kerék és a központi bankrendszer." (Samuelson: Economics, 301. o.)

Kommentár felesleges!

* A nagy tömegek ugyanis abban az illúzióban élnek, hogy a nagy bankmonopóliumok, banktársaságok államosításával a tulajdonviszonyokban is jelentős változások következnek be. A bankok államosítását igen gyakran összetévesztik a magánvagyonok elkobzásával. Nem tudják azt, hogy a bankok saját vagyona, aktivái csak egy kis töredékét teszik ki az általuk kezelt és depójukban fekvő hatalmas értékeknek. Rockefeller milliárdos bankjának, a Chase Banknak 1952-ben például a saját aktivái 111 millió dollárt, ugyanakkor a bank által forgatott idegen vagyon (pénz, különféle részvények és egyéb értékpapírok stb.) 5376 milliót, tehát a saját aktiváinak körülbelül 50-szeresét tették ki.

A bankok az ügyfeleik által letétbe helyezett értékeikről (például folyószámlabetéteikről, elzálogosított áruikról, letétben levő részvényeikről és egyéb értékpapírjaikról) különféle nyomtatványokon elismervényeket (nyugtákat) állítanak ki. A magánbanktársaságok államosításával azonban ezen értékek tekintetében a tulajdonviszonyokban semmiféle változás nem következik be. A nagytőkés, amikor rengeteg értékű elzálogosított áruja vagy egyéb értékpapírja fekszik a bank depójában vagy raktáraiban, továbbra is tulajdonosa marad mondjuk 200 millió dollárnak, éppúgy, mint a munkás, akinek 500 dollár megtakarított pénzét őrzi a bank, és amelyről ő egy 500 dolláros banknyugtát hordoz a zsebében.

A polgári közgazdaságtan eme jelentős amerikai ápolója persze nehezen tudja elképzelni, hogy az emberek még sokáig fogják élvezni a tűznek és a keréknek az áldásait, anélkül, hogy valamit is tudnának arról, hogy egyszer a világon központosított tőkés bankrendszer is volt. Azt is csodálkozással fogják majd olvasni, hogy az „idők kezdetétől" időszámításunkig és az azt követő sok évszázadban kevesebb ember égette meg a kezét a tűztől, *mint amennyien* az amerikai óriásbankok által szított tűztől már eddig is égési sebeket szenvedtek.

Visszatérve az amerikai csodák világából a mai kapitalizmus valóságához, a magunk részéről is megállapíthatjuk, hogy *a központosított bankrendszer az eddig említettek mellett az állami beavatkozásnak egyik további jelentős forrása, az egyik legsajátosabb — a tömegek részéről legkevésbé áttekinthető — eszköze.*

Ha már most a költségvetés útján lefölözött jövedelmeket és az állam kezébe ezáltal összpontosult hatalmas pénzeszközöket *együtt szemléljük* mindazokkal a gazdasági lehetőségekkel, amelyek a mai tőkésállam számára a központosított bankrendszer irányítása révén megnyiltak, úgy — Engels szavával élve — nyilvánvaló, hogy korunk tőkésállama gazdaságilag valóban nem tehetetlen!

Összefoglalva: a mai kapitalizmus államának kezében a tulajdonában levő vagy érdekkörébe tartozó vállalatok (konszernek), a költségvetés útján közvetlenül elvont jövedelmek révén, valamint a központosított bankrendszeren keresztül a gazdasági befolyásolás eszközeinek hatalmas arzenálja összpontosul. Olyan eszközökkel rendelkezik, amelyek alkalmasak arra, hogy a tőkésgazdaság valamennyi ágában és területén fokozottabb mértékben érvényesíthesse befolyását, mint régebben. Az általa kifizetett munkabérek, az általa foglalkoztatott munkások és vállalati alkalmazottak milliói bérének meghatározásával hatékonyan közbeléphet a *munkapiacon.* A kamatláb kulcsának szabályozásával, az úgynevezett olcsó vagy drága pénz politikájával (az irányítása mellett végrehajtott értékpapírok tömeges felvásárlásával vagy eladásával) befolyást gyakorolhat a *pénz- és értékpapír-piac alakulására.* Az általa gyártott termékek, a kezében levő raktárkészletek és a nagymérvű állami rendelések segítségével pedig befolyásolhatja *az árak és az árupiacok alakulását.* A kérdés csak az: kinek érdekében fejtik ki manapság gazdasági tevékenykedésüket a tőkésállamok nyugaton, kibújhat-e saját bőréből a mai kapitalizmus állama mindaddig, amíg megmaradnak létének gazdasági alapjai: a mindenható monopóliumok?

Érvényes-e a marxizmus államelmélete korunk kapitalizmusára?

A burzsoá közgazdászok és a revizionisták gyakran szemünkre vetik, hogy Marx, aki a XIX. század közepén vizsgálta meg és elemezte a kapitalizmus fejlődéstörvényeit, nem láthatta előre, hogy az állam — hála a mai tőkésállamban kialakult, a gazdaság irányítására irányuló egyre tökéletesebb módszereknek és intézményeknek — lényegében más funkciót tölt be, mint a XIX. század vagy akár a háború előtti kapitalizmus idejében. Azt hajtogatják, hogy a kapitalizmus legújabb fejlődésének következtében a marxizmus—leninizmus államelmélete érvényét veszítette. A marx-„ölők" valamennyi irányzatának képviselői azt állítják,

hogy a legújabb fejlődés következtében valamiféle megújhodott tőkés rendszerrel állunk szemben, mert a mai kapitalizmus állama a rendelkezésére álló anyagi eszközök birtokában biztosítani tudja a jólétet, a biztonságot, a szabadságot és a békét valamennyi polgára számára. Így a korunk kapitalizmusa körül forgó szenvedélyes, nemzetközi méretekben folyó vitának lényegében a marxizmus—leninizmus államelmélete került a központjába. A modern revizionisták szerint a mai kapitalizmus állama már nem a munkásosztály és a dolgozó nép egyéb rétegeinek kizsákmányolását segíti elő, a mai kapitalizmus államának egyre kevésbé van szüksége az osztályellentétek és az osztályharc megfékezésére, mert az elnyomók és az elnyomottak közötti ellentétek egyre jobban enyhülnek, így a tőkésállam funkciója a dolgozók legszélesebb tömegei jóléténél való gondoskodásban áll.

A modern revizionisták ugyan szavakban elismerik a marxizmus—leninizmus államelméletének helyességét, nem tagadják, hogy a *múltban* az állam az osztályok kialakulásának eredményeképpen jött létre, funkciója abban állott, hogy biztosítsa a mindenkori uralkodó osztályok hatalmát és megfékezze a kibékíthetetlen osztályellentéteket. Szerintük azonban a marxizmus módszere, amely először adta kezünkbe a kulcsot az egész emberiség fejlődéstörténetének megértéséhez, tudományos értékeléséhez, a mai kapitalizmusra *már nem* vonatkozik. Ez is logika!

Ennek a cikknek nem feladata, hogy a marxizmus—leninizmus államelméletének jól bevált, az egész történelmi fejlődés által igazolt tételeit a revizionistákkal szemben megvédje.

Szükségesnek tartom azonban a marxizmus klasszikusainak a monopolista államkapitalizmusra vonatkozó pár olyan utalására emlékeztetni, amelyek fő vonalukban a mai kapitalizmus viszonyai között is érvényesek, és sok tekintetben megkönnyítik számunkra a revizionizmus elleni harcot.

A burzsoá közgazdászok és a revizionisták gyakran úgy állítják be a kérdést, hogy a kommunisták egyebek közt azért sem értik meg a tőkésállam megváltozott szerepét a mai kapitalizmusban, mert a marxizmus klasszikusai még nem ismerték és nem értékelhették azokat az előbbiekben részletesen ismertetett állami gazdasági (vagy más közületi) intézményeket, amelyek lényegében a második világháború óta jöttek létre Nyugaton.

A valóságban Marx és Engels már a részvénytársasági forma kialakulásának kezdetén felismerték nemcsak azt, hogy a tőkének és a termelésnek új (részvénytársasági) formában történő nagymérvű társadalmasítása a monopóliumok kialakulásához vezet, hanem azt is, hogy a monopóliumok kialakulása szükségképpen „kihívja az állam beavatkozását". (Egyebek közt lásd: A tőke. III. kötet. 486—492. o. Szikra. 1951.)

Marx a részvénytársaságok és a különféle tőkés szövetségekkel kapcsolatban éppen azt tartotta szükségesnek ismételten hangsúlyozni, hogy ezeknek a kialakulása nem szünteti meg a magángazdaság és a társadalmi jellegű gazdálkodás közti ellentéteket, csupán új formákban, magasabb szintre emeli ezeket. Marx világosan felismerte, hogy a verseny a magánrészvénytársaságok között, sőt ezeknek szövetségein belül is (kartellek stb.) nem szűnik meg, hanem tovább folyik és éleződik. Éppen ennek felismerése kapcsán jutott arra a meglátásra, hogy a versenyharcnak, a kapitalizmus erősödő belső és külső ellentéteinek megféke-

zésére fokozottabb mértékben lesz szükség az állami beavatkozásra, és hogy az államnak mint gazdasági tényezőnek a szerepe a tőkés fejlődés folyamatában csak növekedni fog.

Lenin pedig már *nemcsak* általánosságban mutat rá a monopoltőkés uralom és a monopolista államkapitalizmus megerősödése közti törvényszerű összefüggésekre, hanem az első világháború alatt végbement fejlődés tükrében *konkréten elemzi* az állam által létrehozott vagy a felügyelete alatt álló gazdasági intézményeket, ezeknek legkülönfélébb formáit és tartalmát: „A kapitalizmus imperialista fejlődési szakaszában... *akaratuk ellenére és tudtuk nélkül úgyszólván belerántja a kapitalistákat* egy új társadalmi rendszerbe, amelyben a termelés társadalmivá válik, de az elsajátítás magánjellegű marad." (Lenin Művei. 22. kötet. 212. o. — Kiemelés tőlem. H. Á.)

Lenin nem győzi hangsúlyozni, hogy az államosítás és a magánmonopóliumok állami monopóliumokká való átalakítása — amibe a kapitalistákat a fejlődés „úgyszólván belerántja" — az imperialista kapitalizmusnak mindinkább tipikus formájává válik, és hogy ami a termelés társadalmasítására vonatkozik, az vonatkozik a bankokéra is. Az állami monopolkapitalizmus megerősödésére vonatkozó számos megállapítása és munkája közül csupán „A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene" című művére emlékeztetek. Ebben Lenin tudvalevőleg az első világháború idején létrehozott hivatalos és félhivatalos állami szervek és intézmények legkülönfélébb formáit elemzi és élesen világít rá arra, hogy segitségükkel az imperialista államok hogyan terjesztették ki tevékenységüket az egész nemzetgazdaság ellenőrzésére és szabályozására. Ebben az összefüggésben mutat rá Lenin arra, hogy a kapitalisták az állam felügyelete alatt álló bank- és egyéb intézményeiket ügyesen használják fel „mint az ellenőrzés alapvető szabályát, fő módszerét és útját". Szinte lelkesedéssel állapítja meg, hogy milyen bőven lehet meríteni a tőkés gazdaságban „már ismert, alkalmazott ellenőrzési rendszabályok rendkívül gazdag tartalékából".

Lenin e művében tudvalevőleg pontokba foglalja össze az állam által már a tőkés rendszer keretén belül is megvalósítható legfontosabb rendszabályokat. Ilyenek: valamennyi bank egyetlen bankká való egyesítése és bankműveleteinek állami ellenőrzése (vagy pedig a bankok államosítása); a legnagyobb monopolista tőkés szövetségek (cukor-, ásványolaj-, szén-, fémipari szindikátusok stb.) államosítása; általában a nagyvállalatok kényszerszindikátusokba való egyesítése; az üzleti titok alól való feloldás kérdésének jelentősége.

Az előző fejezetben ismertetett hivatalos és félhivatalos gazdasági intézmények, amelyek a nyugati tőkésországokban a második világháború alatt és óta létrejöttek, tartalmukat illetően miben sem különböznek, sőt gyakran még formáikban is hasonlatosak az első világháború időszakában létrejött és Lenin által annak idején elemzett állami és közületi gazdasági intézményekhez.

Akár a nagybankok, akár a nagy iparvállalatok államosításáról, akár egész iparágaknak közös szindikátusokba való tömörítéséről, akár a bankok államosítása kapcsán létrehozott központosított bankrendszer kérdéséről, akár a legfontosabb termékek termelésének és elosztásának ellenőrzéséről vagy pedig a fogyasztás szabályozásáról legyen is szó,

Lenin utalásai szinte frappáns módon hasznosíthatók a mai kapitalizmus hasonló jellegű intézményeinek helyes értékelésére és megértésére.

A marxizmus klasszikusai tehát a kapitalizmus fejlődésének minden szakaszában helyesen értékelték a tőkésállamnak a gazdasági fejlődésre gyakorolt befolyását és jelentőségét. Minden alapot nélkülöz az az állítás, hogy „a kommunisták dogmatizmusának" egyik forrása a klasszikus marxista irodalom erre vonatkozó hiányosságaiból fakad.

Ennek ellenére a vulgáris közgazdászok és a nyomukban haladó modern revizionisták — így John Strachey is — azt hirdetik, hogy a kommunisták alapvető tévedése a mai kapitalizmus értékelésénél a marxizmus államelméletéből, konkréten abból származik, hogy a kommunisták a dogmák bűvkörében élve „nem értik meg, hogy a mai tőkés állam *már nem* a nagy és ezen belül is a legnagyobb tőkések, *a monopóliumok hatalmi szervezete*". (Strachey: Contemporary Capitalism. 246. o.)

A modern kapitalizmusról szóló vulgáris és revizionista irodalom hemzseg az olyan megállapításoktól, hogy a mai tőkésállam a kezében összpontosuló gazdasági intézmények és szervezetek segítségével a legjobb úton van afelé, hogy fokozatosan „felszámolja a gazdagság és szegénység szélsőségeit", hogy „megakadályozza a kormánynak a legbefolyásosabb érdekcsoportok által való megvesztegetését". Samuelson kérkedve állapítja meg, hogy a központosított bankrendszer tagjai, a kerületi tartalékbankok, bár igen nagy profitot hoznak, mégis „közérdekű intézmények", mert „nyereségeiket a legtöbb esetben veszteséggel járó üzletek céljaira használják fel". Ebben teljesen egyet is érthetünk vele, az állampénztár vajmi keveset lát az állam gazdasági intézményeinek, vállalatainak stb. tiszta hasznaiból, tehát nem is használhatja fel ezeket a néptömegek érdekében. Nemigen olvashattuk példáját annak, hogy az államosított vállalatok bérpolitikájukkal élen járnának a munkásság munka- és bérfeltételeinek megjavításában. De sok példáját sorolhatnók fel annak, hogy az állam égisze alatt működő nagybankok, valamint a hatalmas konszernekbe tömörült állami óriásvállalatok felgyülemlő profitjaikat az adóvisszatérítéseknek és az állami szubvenciók egyéb nyílt és burkolt módszereinek alkalmazásával mily módon fordítják a magánmonopoltársaságok felvirágoztatására, tőkéjük gyarapítására és termelésük kibővítésére. (A Közgazdasági Szemle olvasói részére felesleges például azokról a hatalmas pénzeszközökről beszélni, amelyeket az államosított angol nagyvállalatok évről évre a volt magánrészvényesek kártalanításának céljaira fordítanak stb.)

A modern revizionisták képviselőinek nézete szerint azonban az, hogy a nyugati demokratikus köztársaságban a tőkésállam még ma is a nagy kapitalisták szerve, nem egyéb, mint kommunista agyrém. John Strachey pl. megállapítja: „a kommunista vád, hogy a keynesi technikát vagy egyáltalán nem, vagy csak fegyverkezésre lehet felhasználni, nem igaz". Szerinte a tőkésállam a kezében összpontosult hatalmas pénzösszegeket a nyugati demokráciákban ma már békés célokra, a dolgozó nép széles tömegei jólétének emelésére használja fel. Ennek bizonyítására két fő érvet sorakoztat fel:

1. A „big business" kormányban ülő képviselői például Humphrey pénzügyminiszter vagy a General Motors embere, Wilson hadügyminiszter — maguk is síkraszállnak a hadikiadások csökkentéséért.

2. Legfőbb érvként azonban Nyugat-Németország példáját hangsúlyozza a „kommunista dogmák" megdöntésére: „Nyugat-Németországban, ahol az újrafelfegyverzési kiadások nullával voltak egyenlők, és a foglalkoztatottság jelenleg (1955-ben) szembetűnően teljes." (Strachey: Contemporary Capitalism. 246. o.)

Cikkem megelőző fejezetében a tényadatok alapján megállapítottam, hogy a költségvetési kiadások valamennyi nagy nyugati tőkésország közül viszonylag Nyugat-Németországban emésztik fel a nemzeti jövedelem legkisebb részét. (Ez idő szerint ennek „csupán" 19—20%-át veszik igénybe.)

A nyugatnémet gazdasági fellendülés éppenséggel nem szerencsés példa annak bizonyítására, hogy a modern tőkésállam a termelés magas szintre fejlesztésével egyidejűleg a dolgozók széles tömegei számára tud magasfokú jólétet biztosítani. A nyugatnémet versenytől érintett angol és francia üzletemberek nem keveset siránkoznak afelett, hogy a nyugatnémet fellendülés egyik legfontosabb tényezője a munkabérek viszonylagos lemaradása a legfejlettebb tőkésországok mögött. Azonban ettől eltekintve is a nyugatnémet gazdasági fellendülés és ezzel szoros kapcsolatban a nagy német monopóliumok újjáélesztése és megszilárdulása éppenséggel nem független attól a ténytől, hogy az Egyesült Államok — egyébként Nagy-Britannia és Franciaország nem kis bánatára — éppen Nyugat-Németországot szemelte ki fő katonai, politikai és gazdasági bázisaként Európában. Közvetve tehát mégiscsak profitáltak a német monopóliumok abból az amerikai irányítás alatt álló fegyverkezési versenyből, amelyet a világtőke legreakciósabb erői, élen az amerikai imperialistákkal, a világ gazdasági felosztásáért folytatnak.

Ilyen és hasonló érvekkel „dönti meg" Strachey a marxizmus—leninizmus államelméletét, és tagadja annak érvényességét korunk kapitalizmusában. Strachey persze bőven kihasználja az irodalmunkban gyakran előforduló leegyszerűsített megállapításokat, melyek szerint a fegyverkezés a gazdasági fellendülésnek *kizárólagos* előidézője Nyugaton. Igaz, hogy irodalmunk gyakran leegyszerűsítette ezt a kérdést, és nem vette kellőképp figyelembe azt, hogy a hadigazdaságnak megvan a maga láncreakciója a termelés többi ágaira, és hogy a fegyverkezés nyomán kialakult konjunktúra előbb-utóbb átcsap a békés célokat szolgáló iparágakra is, így a gazdaság valamennyi ágában növeli a foglalkoztatott munkások számát és összkeresetét. (Újabb példája annak, hogy az irodalmunkba becsúszott leegyszerűsített tételeket mily módon használják fel a revizionizmus táborában a marxizmus—leninizmus általános érvényű elvi tételeinek meghamisítására!) A jelenkori kapitalizmus sajátosságainak értékelésével kapcsolatos hibáink, amelyeket magunk tártunk fel, és amelyeknek kiküszöbölését senki sem követeli nálunknál jobban, senkit sem jogosíthatnak fel a marxi államelmélet érvénytelenségének ilyen olcsó fogásokkal való bizonyítására.

Nem célom egy cikk szűkreszabott keretében mindazoknak a komplikált kérdéseknek a tárgyalása, amelyek a keynesi módszerek alkalmazásának lehetőségeivel és azok korlátaival összefüggnek. Annak részleteibe sem kívánok bocsátkozni, hogy miért nem tudja a tőkésállam (mindaddig, amíg gazdasági alapjai, a monopóliumok sértetlenül maradnak és virágoznak) a kezében összpontosult hatalmas gazdasági apparátust a békés javak termelésére, a termelés és a dolgozók jóléte szaka-

datlan növelésére fordítani. Mindezekre a kérdésekre *részletesebben* — amint a bevezetőben említettem — megfelelő helyen, a cikksorozat egyéb témáival kapcsolatban térek vissza. Azt a kérdést, hogy a monopolkapitalista állam gazdasági és politikai tényked̈ése élezi-e vagy sem a kapitalizmus belső ellentmondásait, hogy éleződik-e vagy sem a munkástömegek és a dolgozók széles rétegei, a városi és a falusi kistermelők harca a jelenkori kapitalizmusban, valamint azt, hogy fokozódik-e a gazdasági és politikai harc a nagy tőkésállamok között, például az Atlanti Szövetségen belül, szintén megfelelő helyen fogom részletesebben tárgyalni.

Az állam kérdésében a marxisták és a revizionisták között nemzetközi méretekben folyó vitával kapcsolatban azonban *általánosságban* annyit már e helyen is meg kell állapítani, hogy mindazok a fejtegetések, amelyek szerint az állam szerepe a jelenkori kapitalizmusban megváltozott, akarva, nem akarva, elkendőzik a dolog lényegét. Ez pedig az: megváltoztak-e Nyugaton a jelenkori kapitalizmus gazdasági alapjai, a monopóliumok? Megváltoztathatja-e a mai tőkésállam alapjában a kapitalista rendszer fejlődéstörvényeit, megmásíthatja-e forradalmi átalakulás nélkül (amely persze különféle utakon — parlamentáris, viszonylag békés vagy kevésbé békés formákban — mehet végbe) a kapitalista rendszert, amely a revizionisták szerint máris „népi" funkciókat tölt be, és állítólag másodvirágzásának tündöklő időszakát éli, nem pedig a kivénült aggastyán betegségi tüneteit hordja magán?

Lenin általában és a cikkben tárgyalt kapitalista gazdasági intézményekkel kapcsolatban számtalanszor utalt arra, hogy a tőkés rendszer által megteremtett állami politikai és gazdasági szervek, intézmények már a kapitalizmus korlátain belül is hasznosíthatók a néptömegek javára, persze egy feltétellel: ha az állam vezetésében valóban a demokratikus erők érvényesülnek, nem pedig a reakciós, bürokratikus erők, mint a jelenlegi kapitalista államban általában, és nem utolsósorban a polgári demokratikus köztársaságokban.

Más kérdés, hogy ennek a gazdasági alapnak politikai felépítménye, a tőkésállam megteremthet-e egy radikális fordulatot a reakciótól a demokrácia felé. A mai erőviszonyok, a tömegek harci ereje és szervezettsége világméretekben és az egyes tőkésállamokon belül is kedvező feltételeket teremtenek erre.*

A marxizmus—leninizmus klasszikusainak utalásai nyomán a XX. kongresszus rámutatott arra, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba vezető forradalmi átalakulás különféle formákban mehet végbe. A néptömegek a harc folyamatában felhasználhatják például a parlamentet és az egyéb állami intézményeket a békés átmenet megvalósítására. Ezek közé tartoznak nézetem szerint a cikkben említett hatalmas állami gépezet egyes intézményei is. A néptömegek szívós harcának eredményeként elképzelhető, hogy a harc folyamatában meggyöngülnek és megrendülnek a monopoltőke pozíciói. Ebben a harci folyamatban az

* Idéztük már Lenin utalását, hogy milyen nagy jelentősége van az üzleti titoktartás feloldásának az állam felé, és hogy milyen előnyök származnak ebből a demokratikus fejlődés számára, amennyiben valóban népi, demokratikus erők képviselői állnak az olyan természetű intézmények, mint az államosított bank élén. Láttuk például, hogy az állam irányítása alatt működő központosított bankrendszer, a Federal Reserve System nem élhet a titoktartás jogával az Egyesült Államok kormánya felé. Ugyanakkor nem fér hozzá kétség, hogy a különféle állami intézmények és vállalatok élén álló hivatalnokok ma mereven ellenszegülnének annak, hogy az üzleti titkokat feltárják, ha ezekben az állami intézményekben nem a monopoltőkések, hanem a néptömegek érdekeit kellene megvédeniök.

említett állami gazdasági intézmények bizonyos fokig szintén a népi érdekek szolgálatában állíthatók már a szocializmus teljes győzelme, a gazdaság gyökeres forradalmi átalakulása *előtt* is.

A kérdést tehát nem szabad oly módon leegyszerűsíteni, hogy miután az állam gazdasági intézményei ez idő szerint lényegében monopolkapitalista jellegű intézmények, a proletariátus számára közömbös lenne az államosított vállalatok sorsa, vagy az egyéb különféle formákban működő teljesen (vagy részben) állami befolyásolás (ellenőrzés) alatt álló gazdasági intézmények, szervezetek vezetésének és politikájának kérdése. Ez idő szerint harc folyik pl. az egyes pártok és érdekcsoportok között az államosított vállalatok reprivatizálásának a kérdésében.*

Az egyes politikai pártok között és ezeken belül is az államosítások vagy az állami gazdasági befolyásolás különféle formáinak alkalmazása tekintetében elkerülhetetlenül nézeteltérések, ellentétek merülnek fel. Annyival inkább, mert az állam gazdasági tevékenysége a tömegek életbevágó gazdasági érdekeit és ennek kapcsán ezeknek hangulatát, elégedetlenségét igen nagymértékben befolyásolja. Az e téren kiütköző nézeteltérések szükségképp tükröződnek az egyes pártok politikájában, sok tekintetben megtévesztő manőverekre kényszerítik ezek vezetőit.

Az állami befolyásolás céljait szolgáló gazdasági intézmények körül forgó politikai harcnak tehát megvan a maga jelentősége a munkásosztály és a köréje csoportosuló haladó erők számára is. Egy okkal több, hogy a marxista közgazdászok és politikusok konkrétan foglalkozzanak a gazdasági élet egyes területein ilyen vagy olyan formában, hivatalosan vagy félhivatalosan működő állami szervek és intézmények vezetésének és napi politikájának kérdéseivel. Ezáltal érthetőbbé tesszük a tőkésországokban működő kommunista pártok politikáját, és hozzájárulunk a — például az állami vállalatok ár-, export-, pénzügyi és hitelpolitikájával kapcsolatos — napi politikai harc jelszavainak elméleti megalapozásához.

Az állami befolyásolás *különféle formái* azonban nem változtatnak a dolog *lényegén,* annak *tartalmán,* azon, hogy a második világháború után létesült és az előbbi fejezetben ismertetett gazdasági intézmények ma még fokozottabb mértékben egy szűk monopolkapitalista réteg érdekeit szolgálják, mint a hasonló jellegű szervek a második világháború előtt. Olyan megállapítások tehát, hogy ezek a szervek ez idő szerint az ún. „demokratikus szocializmus" megvalósítását segítik elő, merő ellentétben állnak a valósággal. Mégis igaz az, hogy az államkapitalista monopolizmus megerősödése a jelenlegi kapitalizmusban fokozottabb mértékben készíti elő — mint a háború előtt — az anyagi előfeltételeket a szocializmus győzelme számára, a Nyugat ezért is nagy léptekkel halad előre a szocializmus felé. Ilyen, de csakis ilyen értelemben tekinthető a monopolista államkapitalizmus „a szocializmus előcsarnokának, annak a történelmi lépcsőfoknak, amelyet a szocializmusnak nevezett foktól *semmiféle közbülső lépcsőfokok* nem választanak el." (Lenin Művei. 25. kötet. 386. o. Szikra. 1952.)

* A fejlődés azt mutatja, hogy a háború alatt vagy egyéb nagy gazdasági és politikai válságok idejében előtérbe nyomul az állami befolyásolás közvetlen módszereinek alkalmazása (pl. a nagy válság idejében Amerikában a New Deal, vagy a második világháború után a Labour kormány által végrehajtott nagyméretű államosítások). Olyan helyzetekben viszont, amikor a monopoltőke közvetlenül fenyegetett gazdasági és politikai pozíciói viszonylag megszilárdulnak, az állami monopolkapitalizmus más formái nyomulnak előtérbe.

ERDEI FERENC

A termelőszövetkezeti munkadíjazás és jövedelemelosztás kérdéséhez*

A munkadíjazás és a jövedelemelosztás kérdése élesen vetődik fel ma a termelőszövetkezetekben, ezért nagyon időszerű az erről folyó vita a Közgazdasági Szemle hasábjain.** A vita tükrözi a termelőszövetkezetekben ekörül kialakult nézeteket és azok ellentmondásait. Ennyiben hasznos és termékeny a vita, s hozzájárul a kérdés tisztázódásához.

Van azonban néhány jellegzetes fogyatékossága is a vitának, illetve az eddigi hozzászólásoknak. Egyrészt mindkét hozzászólás egyoldalú olyan értelemben, hogy a munkaegység-rendszernek csak a negatív oldalát hangsúlyozza. Másrészt az eddig kifejtett álláspontok — mind a kritika, mind a helyesebbnek vélt javasolt megoldás tekintetében — túlságosan elvontak, tehát nem a teljes történeti valóságot elemzik, hanem elvontan csak azt az oldalát, amely ma a gyakorlatban a legélesebben kiütközik. Ez érthető, mert ma tényleg ez áll előtérben, ettől azonban még nem válik helyessé. Elméleti elemzés és a szükséges általánosítás csak a „konkrét helyzet konkrét elemzése alapján" való sokoldalú megítélés útján visz közelebb a fejlődés helyes irányához.

A vita nyilvánvalóan csak akkor lesz eredményes, ha az egyoldalú megítélés helyett a kérdés mindkét oldalát egyaránt a szükséges figyelemben részesítjük, és mind magát a munkaegység-rendszert, mind annak lehető korrigálását, illetőleg minden más szóbajöhető számítási rendszert körültekintően, a pozitív és a negatív vonások egybevetésével ítéljük meg. A magam részéről a munkaegység-rendszer ilyen értelmű értékeléséhez, továbbá a gyakorlatban alkalmazott és továbbfejleszthető korrekciós módozatokhoz, végül egyéb felmerült számolási rendszer megítéléséével kapcsolatban kívánok a kérdéshez hozzászólni.

A munkaegység-rendszer megítélése

A közös szövetkezeti gazdálkodás olyan egység, amely a tagok háztáji gazdasága és a közös gazdaság, a tagok egyéni érdeke és közös érdekeik, ellentmondását, ellentétét fogja össze. A jövedelemelosztás, illetőleg a munkadíjazás pedig az a tényezője a közös gazdálkodásnak, amely a szövetkezeti gazdálkodás egységén belül a legélesebben juttatja kife-

* Vitacikk.

** Kopátsy Sándor: A termelőszövetkezeti jövedelemelosztás néhány új elve (K. Sz. 1956. 11—12. sz.) és Komló László: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelemrészesedési rendszeréről (K. Sz. 1957. 1. sz.) című cikkekről van szó.

jezésre a tagok egyéni érdekének és a tagság közös érdekének az ellentmondását. Nyilvánvaló, hogy ez az ellentét nem kibékíthetetlen, azonban összeegyeztetésének, illetőleg feloldásának vannak sikeresebb és kevésbé sikeres módjai, s ez a közös gazdálkodás fejlődésének vagy hanyatlásának egyik legfőbb forrása. Abban az esetben pedig, ha az egyéni és a közös érdek összeegyeztetésének a módja nem alakul ki, vagy éppen lehetetlenné válik, az ellentétek kibékíthetetlenné válnak, s a közös gazdaság felbomlása vagy teljes megbénulása következik be.

A fejlődés mai szakán nálunk ez a kérdés olyan súllyal jelentkezik a termelőszövetkezetekben, hogy mind a meglevő szövezetkezetek továbbfejlődésének, mind az új szövetkezetek alakulásának vagy az egyéni gazdálkodók belépésének legélesebben vitatott kérdésévé vált. Többek között mutatja ezt az is, hogy mind a régi, mind az újjáalakult termelőszövetkezetek alapszabály-módosításaiban gyakori a törekvés a munkaegység-rendszer valamilyen átalakítására vagy éppen más munkadíjazási és jövedelemelosztási módszerekkel való felváltására. Ugyanakkor ez a kérdés a szövetkezeti mozgalom fejlődésének, a mezőgazdaság szocialista rendszerének alapvető eleme, tehát minden okunk megvan arra, hogy a legmélyrehatóbban és a legkörültekintőbben vizsgáljuk, s ne szűnjünk meg vitatni mindaddig, amíg az elmélet és a gyakorlat közös erőfeszítésével a fejlődés leghelyesebb útját meg nem találjuk.

A közös gazdálkodás eddigi gyakorlati tapasztalatai és az elméleti elemzés egyaránt odavezetnek, hogy a munkaegységekkel történő munkaértékelésnek és az ezen alapuló jövedelemelosztás rendszerének vannak előnyei és hátrányai. A munkaértékelés és a jövedelemelosztás bármely lényeges jellemvonását tekintjük, a munkaegység-rendszernek van pozitív és van negatív oldala. Akár a teljesített munka méréséről, akár a szocialista jövedelemelosztás elvéről van szó, akár arról, hogy a termelőszövetkezet tagjai egyben tulajdonosok és munkások is, tehát jövedelemrészesedésükben a tulajdonosi és a munkási jövedelemrészesedés keveredik, a munkaegységes számolási rendszer mindenképpen ellentétes hatású a tagok és a közös gazdaság viszonyában.

A munkaegység a teljesített munka mennyiségét fejezi ki, a különböző munkanemek minőségi súlyának (nehezebb, könnyebb munka, több vagy kevesebb hozzáértést kívánó munka) megfelelő közös mértékegységben. Ez a vonása — ellentétben a vitában eddig kifejezett nézettel — nem egyértelműen negatív. E jellegének az a szembeötlően pozitív oldala, hogy alkalmas bármely üzemágba tartozó és bármilyen jellegű munka értékelésére és egységes számolására. Ugyanakkor egyszerű és könnyen érthető általános mértékegység, amely a munkán alapszik, s ehhez viszonyítva teszi lehetővé az üzemben előfordulható összes egyéb teljesítmény vagy szolgáltatás, illetőleg igény egységes kifejezését és elszámolását. Viszont negatív oldala, hogy a teljesített munkának csak a mennyiségi összegét fejezi ki, s bár munkanemenként az illető munka minőségi súlyát is méri, ugyanazon a munkakategórián belül nem juttatja kifejezésre a munka minőségét, azt, hogy valamely munkát a hozam szempontjából jobban vagy rosszabbul, a kellő időben vagy elkésve végzik el. (A munkaegység ugyan a munkanormák szerinti mennyiségű és kellő minőségben elvégzett munka után jár, azonban a rossz munka újravégeztetését csak adminisztratív úton lehet elérni, és a hozam szempontjából ez is negatív tényező.) Másik hátránya, hogy rendkívül nagy admi-

nisztrációt tesz szükségessé (a munka technikai felmérése, normákkal való számítás, teljesített munka nyilvántartása és ellenőrzése stb.), éppen azért, mert műveletenként kell mérni a munkateljesítményt.

A munkaegység mint a munka eredményében való részesedésnek, illetve a jövedelemelosztásnak az alapja, a legközvetlenebbül, az egyes munkamozzanatokhoz és a teljesített munkaösszeghez kapcsolva valósítja meg a munka utáni jövedelemrészesedés szocialista elvét. Nyilvánvaló ennek a pozitív oldala: a jövedelemben való részesedés a teljesített munka tömegétől függ, tehát aki többet dolgozik vagy nehezebb munkát végez, nagyobb jövedelemrészt kap. Ezenkívül bármilyen munkahelyen végzett munkáról van szó, az ott teljesített munka összegétől függ a jövedelemrészesedés, mert ki-ki a maga helyén elsősorban több vagy kevesebb munkaegység megszerzésével tudja befolyásolni a részesedését, míg más munkahelyekre sokkal kevésbé tud befolyással lenni. Éppen emiatt viszont, hogy a jövedelemrészesedés a technikailag elvégzett munkához fűződik, súlyosan jelentkezik ennek a negatív oldala is. A munkaegység szerinti jövedelemelosztás ugyanis figyelmen kívül hagyja, hogy a termelés eredménye és üzemi jövedelmezősége nem egyszerűen az elvégzett munka mennyiségétől függ, hanem — a munka mennyiségét illetően — attól, hogy a társadalmilag szükséges mennyiségű munkát fordítják-e egy termékegység előállítására, vagy ennél többet, illetve kevesebbet. A munkaegység-rendszer nem a szükséges mennyiségű, illetőleg a gazdaságos munka irányában, hanem a minél több munkamennyiség irányában hat (munkaegységhajszolás, nem a szükséges munkák elvégzése stb.). Ezenkívül a munka eredménye termékben jelentkezik, és ez nemcsak a ráfordított munka mennyiségétől, illetve súlyától függ, hanem a munka minőségétől, a technikai feltételektől, a munkaszervezéstől is, az egyes munkahelyek vonatkozásában pedig más munkahelyek teljesítményétől is. A munkaegység alapján viszont ezek a tényezők csak az üzemi jövedelemben jutnak kifejezésre, s az egyes tag részesedését csak a végeredményen keresztül befolyásolja, hogy a tényezőkhöz kiki egyénileg hogyan járul hozzá, mert a munkaegységekre egyenlően oszlik el a hatásuk, függetlenül attól, hogy valaki jobban vagy rosszabbul dolgozik.

Végül a termelőszövetkezeti termelőviszony sajátossága, hogy a tagok egyben tulajdonosok és munkások, gazdák és dolgozók, tehát a jövedelemosztásban ennek megfelelően együttesen a tulajdonosi és munkási jövedelemrészesedés érvényesül — figyelmen kívül hagyva most a földjáradékot. A munkaegység-rendszer ezt a kettős jelleget teljes mértékben érvényesíti, azonban oly módon, hogy ez a gyakorlatban pozitív és negatív irányban hat. Pozitív oldala a munkaegység-elszámolás rendszerének e vonatkozásban, hogy az üzem minden költség- és minden hozamtényezője egységesen oszlik el minden munkaegységre (minden elvégzett munkamennyiségre), és a kettő különbözete — a tiszta jövedelem — egységesen jelentkezik az egy munkaegységre eső jövedelemrészben. Ez tehát formálisan a közös érdekeltség legmagasabb foka, pontosabban olyan formája, amely az egyes munkafolyamatok minden részéhez, minden munkamozzanatához hozzákapcsolja és arányosan elosztja a hozam- és a költségtényezőket. Ezen az alapon az érdekeltséget elvileg helyesen valósítja meg a munkaegységen alapuló jövedelemelosztás, mert minden tag mint munkás abban érdekelt, hogy minél több munkát teljesítsen, mint társas tulajdonos pedig abban, hogy a termelési ered-

mény, az üzemi jövedelem, minél nagyobb legyen. Ilyen módon a kétféle érdekeltség szintén a legközvetlenebbül minden egyes tag személyében valósul meg, illetőleg ütközik össze. Ugyanez a forrása azonban e rendszer negatív oldalának is. A tagok munkájuk arányában viselik a gazdaság terhét, tehát aki szorgalmasabb, az több közterhet és szövetkezeti akkumulációhoz való hozzájárulást visel, holott ez a teher az üzemi eredményre vonatkozik és a tagokat nem mint munkásokat, hanem mint társtulajdonosokat illeti. Ugyanakkor a munkaegység-rendszerben megvalósuló érdekeltség nem honorálja a termelékenyebb munkát, az anyagot, a költséget csökkentő és az eredményt növelő gazdálkodási tevékenységet, mert mind a költség-, mind az eredménytényezők egyenlően oszlanak el minden tag munkaegységére, tehát a tag közvetlenül munkájának nem eredményében, hanem mennyisége fokozásában érdekelt elsősorban.

Egybevetve a munkaegység alapján történő munkadíjazás, illetőleg jövedelemelosztás pozitív és negatív oldalait, úgy összegezhető a megítélés, hogy ez a számolási rendszer az üzem általános viszonyaitól függően felel meg többé vagy kevésbé a céljának: az anyagi érdekeltség megvalósításának, a közös és az egyéni érdek összeegyeztetésének. Az objektív és a szubjektív üzemi feltételek bizonyos szintjén nyilvánvalóan az eddig ismert legáltalánosabban használható és legjobbnak ítélhető munkaértékelési és jövedelemelosztási rendszer. Világosan tanúsítja ezt az is, hogy mind a Szovjetunióban, mind a népi demokráciákban ez vált általános rendszerré, s termelőszövetkezeteink nagy többségében is kitartottak emellett. Negatív oldalainak a feltárása azonban arra mutat, hogy amilyen mértékben a gyakorlatban ezek a feltételek hiányoznak, olyan mértékben kevésbé valósíthatja meg a szocialista jövedelemelosztás elvét, valamint az egyéni és a közös érdek összeegyeztetését. Különösen kezdetleges vagy elromlott üzemi viszonyok között pedig éppen az ellenkezőjére fordulhat: kritikusan kiélezheti a közös gazdaság és a tagok közötti ellentétet. Ez viszont olyan irányban hat, hogy a fejlődés kiegészítő módokat vagy más utakat is keressen.

A munkaegység-rendszer kiegészítői

Kézzelfoghatóan alátámasztja a munkaegység-rendszer elvi elemzését a gyakorlat is. Nemcsak azzal, hogy az élet más munkadíjazási és jövedelemelosztási megoldásokat is keres, hanem elsősorban azzal, hogy a munkaegység-rendszer mellett széles körben érvényesül számos kiegészítő díjazási mód, illetőleg korrekciós módozat a rendszerrel szükségképpen együttjáró negatív hatások ellensúlyozására.

Pontosabban az a helyzet, hogy a munkaegység-elszámolás és az ezen alapuló jövedelemelosztás tiszta rendszere, tehát minden kiegészítés, illetőleg korrekció nélkül való alkalmazása a gyakorlatban nem is található, legalábbis a közös gazdálkodás mai viszonyai között, sem a Szovjetunióban, sem a népi demokratikus országokban. A tiszta munkaegység-rendszer ugyanis azt jelentené, hogy az üzem egész gazdálkodásában *minden munka* értékelése munkaegységekben történne, és az üzem *teljes felosztható tiszta jövedelme* a teljesített munkaegységek alapján kerülne elosztásra. Ilyen kolhoz a Szovjetunióban vagy ilyen termelőszövetkezet a népi demokratikus országokban azonban nincs. Minden

közös gazdaság a munkák kisebb-nagyobb körére és az elosztható üzemi tisztajövedelem kisebb-nagyobb hányadára kiterjedően más jövedelemelosztási elvet, illetőleg módszert alkalmaz az alapvető és túlnyomóan érvényesülő munkaegység-rendszer mellett. Legalábbis eltérő módon történik az állattenyésztési munka díjazása, és emellett az eredményességi korrekció valamilyen formája minden közös gazdaságban alkalmazásra kerül.

A legegyszerűbb korrekció, ami a közös gazdaságokban széleskörben gyakorlatban van, az egyszerű *premizálás*. Az üzemi össztermék, illetőleg összjövedelem kisebb vagy nagyobb részét oly módon osztják el a termelőszövetkezetek, hogy a munka eredményességétől függően a munkaegység-számolás köréből kiemelve közvetlenül jutalmazzák a tervet meghaladó termelési eredményeket. Ez előfordul a legkülönbözőbb formákban: meghatározott pénzösszegben vagy meghatározott termésmennyiségben, vagy a termelt termék közvetlenül juttatott bizonyos hányadában. Továbbfejlesztése a prémium ilyen rendszerének, amikor nemcsak a terven felüli eredmény esetén kapnak prémiumot a tagok, hanem alacsonyabb eredményesség esetén is. Azt is határozottan meg lehet állapítani, hogy a premizálás rendszerének ilyen irányú fejlesztése mind a Szovjetunióban, mind a népi demokratikus országokban erősödő tendenciájú.

Elvileg ugyanilyen jellegű, de gyakorlati alkalmazásában eltérő kiegészítő jövedelemelosztási, illetőleg munkadíjazási módozat *az eredményességi korrekció*, ami szintén mind a Szovjetunió, mind a népi demokratikus országok közös gazdaságaiban széles körben elterjedt. A lényege ennek az, hogy a terven felül elért hozamok után a tényleges munkateljesítményt meghaladó munkaegységet írnak jóvá, a tervet el nem érő hozam esetén pedig aránylagos levonást eszközölnek. A konkrét alkalmazási formája azonban az ilyen eredményességi korrekcióknak többféle.

A leggyakoribb és legegyszerűbb megoldási forma az, amikor a termelési terv túlteljesítése esetén kiegészítő eredményességi munkaegységet írnak jóvá, a tervtől való elmaradás esetén pedig aránylagos levonást alkalmaznak, függetlenül attól, hogy az illető termékre mennyi munkaegységet fordítanak.

Továbbfejlesztése ennek a módszernek, amikor a termelési terv mellett a ráfordítható munkaegységet is tervezik, és a termelési terv teljesítéséhez képest további munkaegységet írnak jóvá, illetőleg munkaegységet vonnak le a tervben meghatározott vagy ténylegesen teljesített munkaegységekből.

Végül leghaladottabb formája ennek az eredményességi korrekciónak — s ma a Szovjetunióban ez a legáltalánosabb —, hogy nem a munkaegységek abszolút számát tervezik, hanem az egy termékegységre eső munkaegységet határozzák meg, s emellett természetesen a termés, illetőleg termék hozamát is. S ezen az alapon a termelési terv túlteljesítése esetén a tervet meghaladó termék után egy termékegységre több munkaegységet számolnak el, mint a termelési terv szintjéig. (Szembeötlő, hogy ez az eredményességi korrekció elvileg ugyanolyan, mint a progresszív darabbér, tehát amikor 100 százalék feletti teljesítés esetén a tervet meghaladó darabokért nagyobb teljesítménybér jár.)

Meg kell jegyezni, hogy a felsorolt eredményességi korrekciók minden esetben brigádra és munkacsapatra vonatkoznak, és a termelési terven alapulnak. S további kérdés az eredményességi részesedés elosztása a brigád vagy a munkacsapat tagjai között. Emiatt a korrekció bármely formáját alkalmazzák a közös gazdaságban, minden esetben szükség van az egyes tagok munkateljesítményének pontos mérésére és nyilvántartására, mert egyénileg csak ennek alapján számolható el a részesedés. Hozzá kell tenni azt is, hogy bármely eredményességi korrekció alkalmazása szükségessé teszi brigádonként és munkacsapatonként a különkülön tervezést, a hozamokra feltétlenül, de általában a munkaegységráfordításokra is.

Más irányú továbbfejlesztés, illetőleg kiegészítés a *szakmány-elszámolás* alkalmazása. A bulgár termelőszövetkezetekben például ez év tavaszától kezdve széles körben alkalmazzák a szövetkezeti termelésben az egyéni és a kislétszámú csoport-akkordot. Az erről szóló párt- és kormányhatározat ezt mondja: „Ott, ahol ez lehetséges, az egyes termelőszövetkezeti tagok munkáját az egyéni akkord alkalmazásával az elért termés vagy termék mennyiségétől függően számolják el és fizessék". A lényege a termelőszövetkezeti szakmánydíjazásnak az, hogy a teljesített munkaegységet több munkamozzanatra, vagy összefoglalva a termésig szükséges összes munkamozzanatokra, egybefoglalják, és ezt írják a tag javára a termék mennyiségétől vagy értékétől függő kulcs szerint. Nyilvánvaló ennek a számításmódnak az az előnye, hogy feleslegessé teszi az egyes munkamozzanatok mérését és a teljesített munkaegység-mérés útján való megállapítását. Ugyanakkor azonban az akkordszámítás is munkaegységen alapszik, tehát a tag termelőtevékenysége eredményeképpen nem a közvetlenül általa termelt termék pénzbeni vagy természetbeni részét kapja, hanem a megfelelő normák által kiszámított munkaegységet. Hogy a munkaegység után mennyi természetbeni és pénzbeni részesedés jut, az nemcsak a saját munkáján és ennek eredményességén múlik, hanem az összes többi szövetkezeti tagok munkáján is, különösen pedig a szövetkezet vezetésén. (Egészen más a helyzet, ha a szakmánydíjazás nem munkaegységben történik, hanem az illető tag által termelt termék természetbeni vagy pénzbeni hányadában. Ez azonban már a munkaegység-rendszer feladását jelenti, s erről nincs szó a bulgár példában.)

A munkaegység-számolás rendszerének jellegzetes módosítása és kiegészítése *az állattenyésztési munka mérése* és díjazása általában a közös gazdaságokban mind a Szovjetunióban, mind a népi demokratikus országokban. Ezt nyilvánvalóan az állattenyésztő munka eltérő jellege teszi szükségessé. Az alkalmazott módszer, mint ismeretes, az, hogy az állattenyésztésben dolgozók a gondozott állatok száma után — az egyes munkamozzanatok mérése és nyilvántartása nélkül — kezelési munkaegységet kapnak a megállapított normák szerint, és ez részesedésüknek általában a kisebb része. Nagyobb része pedig eredményességi részesedés oly módon, hogy a termelt állati termék után meghatározott kulcs szerint írnak javukra további munkaegységeket. Ez a számolási és részesedési rendszer elvileg abban tér el a növénytermelésben alkalmazottaktól, hogy egyáltalán nem méri a technikailag elvégzett munkamennyiséget, hanem egyrészt akkord formában összesíti a szükséges munkát mint kezelési munkát, és másrészt az eredményességi munkaegység

módjához hasonlóan a termék mennyiségétől függően progresszív kulcs szerint számol el megfelelő számú munkaegységet. Tehát a növénytermelésben alkalmazott eredményességi korrekciók halmozva jelentkeznek az állattenyésztési munka díjazásában, illetőleg a jövedelemelosztásban.

Mindezeken túlmenően szinte kivétel nélkül minden közös gazdaságban alkalmaznak olyan *kiegészítő díjazási és részesedési módokat,* amelyek már nem a munkaegység-számolás rendszerének bizonyos változatát vagy kiegészítését jelentik, hanem elvileg más díjazási és részesedési rendszer alkalmazását az általános munkaegység-rendszer mellett. Ennek több formája van. A legáltalánosabb a szénabetakarításban és egyéb különösen kényes munkáknál az a rendszer, hogy a betakarított termékmennyiség bizonyos százalékát kapja a tag a munkaegység-részesedésen kívül, illetőleg attól függetlenül. Ez elterjedt gyakorlat a Szovjetunióban is és Bulgáriában is. Bulgáriában az alapszabályokban is kifejezésre jut. Nyilvánvaló, hogy itt a közvetlen termékrészesedés elvéről van szó. Ilyen jellegű a cséplési munka díjazása is, közvetlen cséplőrész formájában mindazok részére, akik a cséplésben résztvesznek.

Ugyancsak előfordul a legtöbb közös gazdaságban bizonyos munkák fix bér ellenében történő elvégzése. Ez elvileg a speciális képzettségű munkáknál elismert, a gyakorlatban azonban sokféle kiegészítő munka díjazása történik így, különösen olyan esetekben, amikor egy ember többféle munkát végez. Elvileg nincs jelentősége annak a szövetkezeti munkadíjazás és jövedelemelosztás szempontjából, hogy a fix összegű díjazást időbér vagy teljesítménybér formájában alkalmazzák-e.

Mind általánosabb gyakorlattá válik a közös gazdaságokban *a rendszeres havi előlegfizetés.* Ezt gyakran úgy emlegetik (Komló László is vitacikkében), mint a munkaegységes jövedelemrészesedés kiegészítő módszerét. Nyilvánvaló azonban, hogy a munkadíjazás, illetőleg a jövedelemelosztás érdemét tekintve a rendszeres előlegfizetés nem jelent lényeges módosítást. Mindössze arról van szó, hogy az évvégi elszámolás alapján esedékes részesedésből — aminek összegét nem befolyásolja az előleg — az előrelátható részesedés bizonyos hányadáig pénzben, esetleg természetben fix előlegösszeget fizetnek ki a tagoknak. A ténylegesen kifizetésre kerülő előleg minden esetben a teljesített munkaegységek számát követi, tehát ennyiben sem jelent lényeges módosítást a rendszeren. A jelentősége azonban az, hogy a tagok egyéni érdekeltségét, ami éppen az elemzett összefüggések folytán eléggé közvetett, időben közelebb hozza, s ennyiben kétségtelenül serkentő. Viszont amin keresztül serkent, az változatlanul a megszerzett munkaegységek számának a növelése. Bizonyos az is, hogy az előlegfizetés rendszere a gyakorlatban a fix díjazás irányában hat.

Végül figyelemre méltó a munkadíjazás és a jövedelemelosztás fejlesztéséről szóló bulgár határozatnak az a megállapítása, amely így szól: „Bővítsék ki a termelőszövetkezeti tagság kiegészítő díjazásának rendszerét az eddigi módozatokon túl is, mert az eddigiekben kiegészítő díjazás csak a tervtúlteljesítés esetén volt lehetséges, alkalmazzanak más kiegészítő díjazási módokat is, adjanak a közös termékből bizonyos százalékot kiegészítő természetbeni díjazásra, a közös tiszta bevételből adjanak bizonyos százalékot a kiegészítő készpénzbeni díjazásra, alkalmazhatnak más módozatokat is az egyes szövetkezeti gazdaságok konkrét feltételének megfelelően."

Más munkadíjazási és jövedelemelosztási módszerek

Mind az elméleti elemzésből, mind a gyakorlati tapasztalatból arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az általánosan érvényes rendszer, a munkaegységekkel történő számolás a gyakorlatban csak bizonyos üzemi feltételek esetén valósítja meg a közös és az egyéni érdek összeegyeztetését, az anyagi érdekeltség helyes érvényesítését és a jövedelemelosztás szocialista elvét, s általában többirányú kiegészítést és korrekciót tesz szükségessé. Ezért érthetően előtérbe kerülnek más munkadíjazási, illetőleg jövedelemrészesedési módszerek is. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy bár a munkaegység-rendszer korrekciói általában enyhítenek azokon az ellentmondásokon, amelyek fennállanak, de feloldásukat csak bizonyos üzemi feltételek között valósítják meg (erős kollektív szellem, szilárd munkaszervezet, bizalmat élvező és jól gazdálkodó vezetés, helyes tervezés és pontosan működő adminisztráció). Ezért szükségszerű, hogy a fejlődés más munkadíjazási és jövedelemrészesedési módozatokat is keres.

Termelőszövetkezeteinkben az elmúlt időszakban számos ilyen kezdeményezés indult el, s azok máris adnak bizonyos tapasztalatokat, még inkább értékes következtetések levonására adnak alapot a gazdasági év végén. De figyelemre méltó az a két megoldási forma is, amit a most folyó vitában Kopátsy Sándor, illetve Komló László felvetett.

A munkadíjazás és a jövedelemelosztás más módszereinek a keresése — bár igen sokféle változatban jelentkezik — lényegében kétirányú. Vagy arról van szó, hogy a szorosabban vett munkadíjazás elválik a jövedelmrészesedéstől és bérjelleget* ölt, vagy arról, hogy a tulajdonosi részesedés elvéből kiindulva a munkahelyeket felbontják a tagok között, és munkahelyenként az eredmény hányada szerint alakul a tagok részesedése, ami lényegében munkadíj, de bizonyos jövedelemrészesedési elemeket is tartalmaz. Egyik módon sincs kizárva, sőt szükségszerűen csatlakozik a munkadíjazáshoz a közös gazdaság társtulajdonosát illető jövedelemrészesedés.

A fix munkadíjazás esetében a szövetkezeti közös gazdaság lényegében az állami gazdaságok modelljét követi azzal a különbséggel természetesen, hogy a vállalat tulajdonosai maguk a szövetkezeti tagok. A döntő azonban az, hogy ez a megoldás a bérjellegű munkadíjat elválasztja a közös gazdaság társtulajdonosát illető részesedéstől, és ennek megfelelően a fix alapú munkadíjazás rendszerét valósítja meg. Ettől különválasztva történik a felosztható tiszta jövedelem elosztása vagy a tulajdonosi részesedés, vagy a munkateljesítmények aránya szerint.

Kétségtelenül van pozitív oldala is ennek a rendszernek. Elsősorban abban, hogy a tagok munkásérdeke tisztán érvényre jut, s azt nem homályosítja el, illetőleg nem teszi bizonytalanná a tulajdonosi részesedés: meghatározott munkateljesítményért meghatározott díjazás jár, tehát kalkulálható és a tag számára az üzemi eredménytől nem függő anyagi érdekeltséget teremt. Negatív oldala viszont, hogy egyoldalúan csak a munka összegében teszi érdekeltté a tagot, nem pedig a munka minőségében és üzemi feltételeinek a javításában is, mint a helyes technika

* A továbbiakban is „bérjellegű" díjazás, esetenként pedig „munkadíj" kifejezés szerepel a szövegben. Ezzel nem kívánok elvi vitát provokálni e kérdésben, mert nem vitatom, hogy szoros értelemben a termelőszövetkezetben elvileg, általában nem lehet munkadíj. Viszont nehéz másképp kifejezni, amiről szó van, tehát mintegy idézőjeles formában használom a kifejezést.

alkalmazása, a költségcsökkentés stb. Ezért ugyanolyan ellenőrzést és ugyanolyan adminisztrációt tesz szükségessé, mint a munkaegységes számolás, azzal a különbséggel, hogy még így sem teszi érdekeltté a tagot az üzemi eredményben.

Az ilyenfajta díjazási rendszerrel szemben gyakran felvetik, hogy kizsákmányolásra vezet, illetőleg kizsákmányolási elemeket is tartalmaz. Ez elvileg és általában nem áll fenn. Miután minden tag szorosan a teljesített munka szerint kapja a díjazását, amit bármilyen munkanormák szerint mérnek, nem állhat elő olyan helyzet, hogy egyik tag a másik munkájának a termékét munka nélkül elsajátítja. Viszont az a veszély valóban fennáll, hogy a terveken alapuló munkadíjtételek meghaladhatják az üzem tényleges eredményét, ez esetben a közös gazdaság külső forráshoz kénytelen folyamodni, hiszen a munka ellenértékét munkadíj formájában már kifizette. S ez a forrás minden esetben az állam. Ez azonban nem a kizsákmányolás veszélye, hanem az élősdiség veszélye, amit a tapasztalatok ismeretében nagyon is reálisnak kell tekintenünk.

Mint a munkaegységes rendszernél, úgy a fix alapú munkadíjazás esetében is természetesen többféle korrekcióról lehet szó. Lényegében ugyanazokról, mint a munkaegységgel való számolás esetében, tehát a premizálásról, a szakmánydíjazásról és különböző speciális munkák esetében kiegészítő díjazási módokról.

A tulajdonosi részesedéstől elválasztott fix munkadíjazásnak több változata lehetséges, elvileg azonban kétféle: időbéres és teljesítménybéres. Annyiban nincs köztük különbség, hogy mindkettő meghatározott munkateljesítmény meghatározott összegű díjazásán alapszik. Lényegbevágó különbség azonban — ami a gyakorlatban súlyosan esik latba —, hogy az egyik a ténylegesen mért munkateljesítményt, a másik pedig a munkában eltöltött időt díjazza. A termelőszövetkezetek gyakorlatában két változatot érdemes közelebbről megvizsgálni. Egyik a Kopátsy Sándor által javasolt megoldás, amit gyakorlatban például a törökszentmiklósi *Kossuth,* avagy a túrkevei *Búzakalász* termelőszövetkezetben találhatunk, a másik a kisbéri *Virágzó* termelőszövetkezet megoldása, ami az előbbitől több pontban lényegesen eltér.

Kopátsy Sándor vitacikkében lényegében azt javasolja, hogy a nagyobb termelőszövetkezetekben a tiszta jövedelem $^2/_3$-át fordítsák munkabérre, míg a jövedelem $^1/_3$ része jövedelemrészesedés legyen tulajdonosi érdekeltség alapján. Ezenbelül azt javasolja, hogy az olyan munkákat, amelyek különösen befolyásolják a termelőfolyamat eredményét, viszont magukban véve kevés új értéket termelnek, időbér formájában díjazzák. A törökszentmiklósi *Kossuth* termelőszövetkezet munkadíjazási rendszere általában napi 30 forintos munkadíjat állapít meg, s ehhez a teljesítményhez képest kiegészítést juttat. Kiegészíti ezt a rendszert az, hogy az üzem felosztható évvégi tiszta jövedelmét a tagok között a kifizetett alapbérek szerint osztják el. Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben a fix munkadíjazásban az időbér és a teljesítménybér elemei keverednek, viszont nincs meghatározva — mert az üzem eredményétől függ —, hogy a felosztható tiszta jövedelem hányad része kerül munkadíjként elosztásra és hányad része lesz jövedelemrészesedés. A túrkevei *Búzakalász* díjazási rendszere ettől abban tér el, hogy nagyobb mértékben időbér jellegű, tehát a teljesített munkaidőt díjazza — havi, napi és órabér formájában —, de szintén tartalmaz bizonyos teljesítmény

utáni kiegészítést. Itt a felosztható tiszta jövedelmet nem a kifizetett alapbér, hanem az összes kifizetett bérösszeg után osztják el.

Lényegesen különbözik az előbbiektől a kisbéri *Virágzó* termelőszövetkezet munkadíjazási és jövedelemelosztási rendszere. Ez lényegében úgy jellemezhető, hogy megtartja a munkaegységrendszer alapjait, azonban ezt fix munkadíjazással egészíti ki, de szigorúan teljesítményi alapon. Ebben a szövetkezetben az a gyakorlat, hogy ugyanúgy mérik, számolják és tartják nyilván a munkaegységeket, mint bármely más szövetkezetben, azonban a teljesített munkaegységek után havonként nem előleget, hanem fix összegben meghatározott munkadíjat fizetnek ki. Az így kifizetett összeget, mint munkaköltséget kezelik, és ezt nem számítják be a közös gazdaság tiszta jövedelmébe. Viszont a tiszta jövedelmet éppenúgy a teljesített munkaegységek arányában osztják el, mint más szövetkezetekben (csak bizonyos megszorításokkal). Ez a részesedés azonban már kifizetett munkadíjelemet nem tartalmaz, hanem egészében jövedelemrészesedés jellegű.

Egészen más elvi meggondolásokra épül *az egyes termékekben való részesedésen alapuló munkadíjazási és jövedelemelosztási rendszer.* Míg a fix munkadíjazás rendszere az üzem egésze vonatkozásában választja szét a munkadíjazást a jövedelemrészesedéstől, addig a termékekben való részesedés módszere ezt a kettőt nem választja szét, ellenben a közös üzemet bontja fel egyéni-családi munkahelyekre, és munkahelyenként juttat a munka eredményétől függő részesedést, ami főleg munkadíj jellegű, de jövedelemrészesedési elemet is tartalmaz. Ez esetben tehát az egyéni és a közös érdek más típusú összeegyeztetéséről van szó, mint akár a munkaegység-rendszerben, akár a fix díjazás esetében.

Ennek a rendszernek kétségtelenül pozitív oldala, hogy a közös gazdálkodás olyan mechanizmusát valósítja meg, amelyben minden tag külön-külön is gazdálkodik, éspedig nemcsak munkája mennyiségével, hanem minőségével, az alkalmazott technikával, a felhasznált anyaggal stb. Ily módon érdekeltsége is ugyanazon a munkahelyen mint egyéni érdekeltség és mint közös érdekeltség is megvalósul. Másik szembeötlő előnye, hogy minimális adminisztrációt és ellenőrzést kíván, s a munkaszervezet szempontjából is jóval rugalmasabb lehetőségeket teremt, illetőleg nem tesz szükségessé adminisztratív munkaszervezeti módszereket.

Negatív oldala viszont, hogy a közös gazdálkodást általában nem termelőegységekre, hanem egyéni-családi munkahelyekre bontja. Ebből az folyik, hogy a közös gazdaság üzemi szervezetét más formában kell létrehozni, mivel a legtömegesebb kézi munka nem termelőegységek szerint szerveződik. Másik hátránya — s ez a főbb —, hogy a részesedési arány megállapítása a közös gazdaság érdekeinek a háttérbe szorítására vezethet, s ez a közös gazdaság szétbomlásáig fajulhat. Végül negatív vonása az is, hogy csak kiegyenlített vagy arányosan változó talajú gazdaságban alkalmazható, mert különben a különbözeti járadék miatt egyenlőtlen feltételeket teremt a terület munkahelyekre bontása.

Természetesen ebben a rendszerben is lehetségesek különböző korrekciók. Elsősorban szükséges bizonyos munkaszervezeti formák létrehozása termelőegységenként, illetőleg nagyobb gépek munkájához, ezenkívül elengedhetetlen, hogy a közös gazdaság szükségletét szem előtt tartva a munka utáni, illetőleg munkahelyenkénti egyéni részesedést szűkebb mértékben szabják meg, hogy a közös gazdaság szükségle-

tére és tartalékolásokra feltétlenül elegendő rész jusson, sőt ezenkívül felosztható évvégi jövedelemrész is maradjon. Emellett több üzemágban nem alkalmazható ez a rendszer, tehát ezekben más alapon kell a munkadíjazást megoldani.

Ennek a rendszernek számos változatáról beszélhetünk, mert az új munkadíjazási és jövedelemelosztási módszerekkel kísérletező szövetkezetek többségében ezen az úton próbálkoznak és lényegében ilyen a Komló László által javasolt módszer is.

A termékrészesedésen alapuló munkadíjazási és jövedelemelosztási rendszer legegyszerűbb formája a meghatározott hányad szerint végzett részesmunka. Ilyen van például a hatvani *Új Élet* (azelőtt Dózsa) termelőszövetkezetben olyan formában, hogy a gabona kézi munkái után 7—8, a szálastakarmányoknál 15—18, a kapásoknál 20—30, a kertészetben 25, a fogatosok részére pedig 3—4 százalékos termékrészesedést adnak az elért termésből. Emellett — a teljesített munka alapján — pontokkal értékelik a különböző ágazatokban elvégzett munkát, és ez szolgál a felosztható üzemi tiszta jövedelem elosztásának alapjául. Elvileg tehát arról van szó ez esetben, hogy a viszonylag alacsony hányadban megállapított közvetlen részesedés mellett a tiszta jövedelem jelentős része a teljesített munka arányában kerül elosztásra. Egyszerűsítve úgy lehet mondani, hogy ez a rendszer a munkaegységes jövedelemelosztás és a termékrészesedés kombinációja. Ezért magában foglal egy igen hatékony korrekciót olyan irányban, hogy a közös gazdaság érdekei, ezen keresztül a tagok közös érdekei, ne szoruljanak háttérbe. Ennél a megoldásnál a tagok kézi munkája után, annak eredményétől függően megállapított részesedés nem fejezi ki a kézi munka tényleges súlyát a termelési érték előállításában, hanem annak lényegesen alatta marad.

Van azonban olyan termelőszövetkezet, ahol szintén meghatározott százalékban szabják meg a kézi munka utáni részesedést, azonban ez a százalék nem alatta marad annak az aránynak, amennyivel a kézi munka részesedik a termelési érték előállításában, hanem vagy megfelel annak, vagy inkább meghaladja azt. Így például a sárbogárdi *Sallai* termelőszövetkezetben mind a növénytermelésben, mind az állattenyésztésben általában 40 százalék a dolgozók termékrészesedése, és ehhez csatlakozik a fogatosok 10 százalékos részesedése ugyanezen termékekből (kivétel a sertés, ahol 25 százalékos és a gabona, ahol 30 százalékos a részesedés). Viszont a mátészalkai *Zalka Máté* termelőszövetkezetben általában 50 százalékos a részesedés, és ebben a fogatosok nem részesednek, hanem ők külön időbért kapnak. Több hasonlóan százalékos alapon gazdálkodó termelőszövetkezetben is felismerhető az a tendencia, hogy a termékrészesedés hányadának a megállapítása elszakad a kézi munka tényleges súlyától, és a közös gazdaság érdekei háttérbe szorulnak a közvetlen egyéni részesedés mögött.

Ismét más változatát képviseli ennek a rendszernek a sarkadi *Lenin* termelőszövetkezet. Itt is a termékben való közvetlen részesedés elve érvényesül, azonban nincs előre meghatározott százaléka a részesedésnek. Ezt az évvégi zárás előtt akkor állapítják meg, amikor termékenként ismerik mind a közös ráfordítás összegét, mind a közös gazdaság szükségleteit, ideértve a tartalékolást és a beruházást is. Előzetes számítások szerint a tagok részesedése termékenként eltérően 40—60 százalék között fog kialakulni. Figyelemre méltó ebben a szövetkezetben,

hogy az évvégi felosztható tiszta jövedelmet nem a tulajdonosi részesedés és nem a teljesitett munkamennyiség, hanem a termelési érték alapján kivánják felosztani.

Mindezek a változatok egységesek abban, hogy egyéni-családi munkahelyekre bontják mindazokat a munkahelyeket, ahol ez lehetséges. Ennyiben tehát nem termelőegységenként számolnak a termékrészesedéssel, hanem tagonként. Ebben tér el gyökeresen a Komló László által javasolt jövedelemrészesedési rendszer. Javaslatának az a lényege, hogy termelőegységenként az egyes termékek szerint megállapított jövedelemegység legyen a részesedés alapja. Tehát brigádonként, vagy úgy is lehet mondani, hogy üzemegységenként, minden termékre meg kell állapítani, hogy arra mennyi munka fordítható, mennyi és milyen értékű lesz a hozam, és ehhez képest kell megállapítani azt a jövedelemegységet, ami a munkában résztvevő tagoknak juthat. Ez a számítás egyébként megoldható az egyszerű darabbér vagy a progresszív darabbér elvei szerint, illetőleg a bruttó vagy nettó termelési érték számítása szerint. Látható, hogy ebben a megoldásban is a termékrészesedés elve érvényesül, azonban nem egyénenként vagy családonként, hanem termelőegységenként, ami maga után vonja, hogy a termelőegységeken belül külön-külön mérni kell az egyes tagok munkáját. Ez azonban nem ugyanaz, mint a munkaegységgel való mérés — bár számszerűen azzal is mérhető —, mert nem csupán a munkamennyiség arányában részesednek a tagok, hanem a jövedelemegységek után, az utóbbi pedig a termelés eredményéhez igazodik.

Kétségtelen, hogy ez a megoldás magasabb formáját valósítja meg a termékrészesedés elvének, mint az előbbiek, viszont sokkal bonyolultabb is, ez pedig növeli az adminisztrációt, s jobban megterheli a tervezést is. Ennek ellenére figyelemre méltó megoldás különösen nagyobb, több üzemágú termelőszövetkezet esetében. S kétségtelen előnye az is, hogy csökkenti a közös gazdaság szétaprózásának a veszélyét, s ezzel együtt a magasabb színvonalú technika alkalmazásának a nehézségeit is.

Természetesen más munkadíjazási és jövedelemelosztási módok is elgondolhatók, illetőleg a vázolt módszerek számtalan kombinációja képzelhető el. Nyilvánvaló azonban, hogy elsősorban a felsoroltakkal kell foglalkoznunk, hiszen mind az elmélet, mind a gyakorlat ezeket hozta felszínre. Az is nyilvánvaló, hogy ezek a megoldások egy vonatkozásban hátrányban vannak a munkaegységes rendszerrel: sem elméleti elemzésük nem olyan széleskörű még, sem a gyakorlat tapasztalatai nem olyan tömegesek még, hogy képesek lennénk kellő megalapozottsággal határozott értékelésüket adni. Az azonban kétségtelen, hogy mind a munkaegység-rendszer tömeges tapasztalatai, mind ezeknek az új utaknak a kezdeti tapasztalatai szükségessé teszik a velük való foglalkozást. Különösen az átmenet viszonyai között, s olyan üzemi feltételek esetében, amilyenekkel a gyakorlatban szövetkezeti gazdaságokban általában számolnunk kell. Végül meg kell jegyeznünk, hogy kétségtelenül demagóg elemek is szerepet játszottak a munkaegység-ellenes irányzat kialakulásában és új utak keresésében. Ez azonban nem változtat azon, hogy a fejlődés ténylegesen felvetette ezt a kérdést, és a továbbhaladás érdekében elkerülhetetlenül szükség van a munkaegység-rendszer kritikai vizsgálatára, és lehető fejlesztése mellett az új módszerek minél mélyrehatóbb feltárására és fejlesztésére is.

Következtetések

A legfőbb következtetés, amit le kell vonni, az, hogy a munkaegység-rendszer a közös gazdálkodás történetileg kifejlett és általános érvényű rendszere. Tehát ennek a kritikai elemzése nem jelentheti az elvetését és valami újjal való hirtelen felváltását. Ellenkezőleg, abból kell kiindulni, hogy a szövetkezeti gazdálkodás munkadíjazásának és jövedelemelosztásának ez a történetileg kialakult formája, tehát ennek a fejlesztésére és javítására kell elsősorban fordítani a figyelmet. Ugyanakkor azonban szükségszerű és a fejlődést szolgálja a különböző új módszerek feltárása, elemzése és fejlesztése különösen az átmenet viszonyai között, de jelentősége lehet ennek a fejlett közös gazdálkodás perspektívájában is.

Ezért az egyes munkadíjazási és jövedelemelosztási rendszerek tekintetében az alábbi következtetésekre juthatunk.

1. Mindazokban a szövetkezeti gazdaságokban, amelyek üzemileg megszilárdultak vagy megszilárdulásuk reális és közelesen elérhető lehetőség, tehát a kollektív szellem, a szilárd munkaszervezet, a bizalmat élvező és gazdálkodni tudó vezetés, a helyes tervezés és a kielégítően működő adminisztráció kialakítása elérhető, a munkaegység-rendszer alkalmazása és erősítése mellett kell állást foglalni. Minden esetben szükség van azonban a fejlesztésére is, tehát arra, hogy ne az egyszerű munkaegységes rendszert alkalmazzák, hanem valósítsák meg mindazokat a korrekciókat, amelyek a Szovjetunió kolhozaiban és a bulgár termelőszövetkezetekben a gyakorlatban beváltak. Ilyen elsősorban a munkaegységek hozzákapcsolása a termelt termék mennyiségéhez, továbbá a szakmánydíjazás alkalmazása a munkateljesítmény adminisztrációjának a csökkentése végett. Emellett is minden olyan területen és minden olyan munkára, ahol az adott viszonyok között különösen élesen jelentkeznek a munkaegységrendszer belső ellentmondásai, a legkülönbözőbb kiegészítő díjazási és részesedési módok (termékrészesedés, fix díjazás stb.) alkalmazására van szükség.

2. Kezdetleges, még meg nem szilárdult vagy nem könnyen megszilárdítható szövetkezetekben a fejlődést előmozdító szerepe lehet a termékrészesedés rendszerének. Ezen belül is vagy az alacsony százalékban megállapított fix részesedés, vagy a ráfordítások összege alapján év végén kialakítható, tehát mozgó százalékú részesedés módszere látszik a legjárhatóbbnak. Ez a rendszer különösen kisebb szövetkezetekben és egy-egy speciális üzemággal rendelkező szövetkezetekben ígérkezik eredményesnek. Viszont nehézségei vannak e rendszer alkalmazásának az olyan gazdaságokban, ahol nagyon változatosak a talajviszonyok, tehát az egyéni-családi munkahelyekre való bontás nehézségbe ütközik. Nagyobb területű, sok üzemágú, túlsúlyban gépi technikával művelhető kultúrát folytató szövetkezeti gazdaságokban pedig a Komló László által javasolt brigádokra, illetőleg üzemegységekre épülő részesedési rendszer mutatkozik a legbiztatóbbnak.

Minden esetben szükség van azonban arra, hogy ennél a rendszernél alkalmazásra kerüljenek azok a korrekciók, amelyek a közös gazdaságot megvédik a szétaprózódástól. Ilyen annak az elvnek a kimondása, hogy minden termék a közös gazdaság tulajdona, és a tag részesedése csak akkor kerül át a tulajdonába, ha a termést egészében betakarítot-

ták és a szövetkezeti közgyűlés határozott abban, hogy mennyi termék illeti meg a tagokat természetben, illetőleg mennyi pénzértékben. Ilyen továbbá, hogy a részesedési arány inkább alatta maradjon a kézi munka tényleges arányának, amivel a termelt érték előállításában részt vesz, hogy jelentős tiszta jövedelemrész kerüljön évvégi felosztásra, éspedig leghelyesebben a tagok által termelt érték arányában.

3. Legkevésbé mutatkozik használhatónak a fix alapú díjazás rendszere, különösen időbér formájában. De teljesítménybér alakjában is aligha mutatkoznék előnyösebbnek, mint bármely más elosztási rendszer. Változatai közül egyedül a kisbéri típusú teljesítménybéres rendszer, helyesebben a munkaegységrendszer és a teljesítménybéres rendszer kombinációja ígérkezik életképesnek, ez viszont kiemelkedően figyelemre méltó.

4. Végül felmerül a kérdés, hogy termelőszövetkezeteink megszilárdulása, továbbá a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődése szempontjából hogyan haladhatunk tovább a vitatott kérdésben. Úgy-e, hogy egységesen megszabjuk a munkadíjazás és jövedelemelosztás módját, vagy úgy, hogy szélesebb utat nyitunk a kezdeményezéseknek.

A vitában résztvevők lényegében azt javasolták, hogy az általuk ajánlott rendszert kísérleti formában kell kipróbálni, s ehhez képest lehet állást foglalni a továbbhaladás tekintetében. Az én véleményem az, hogy bár nem vitatható a kísérletek létjogosultsága ilyen társadalmi és közgazdasági módszerek esetében sem, a vitatott kérdésben a szűkebben értelmezett kísérleti módszer nem segítene.

Termelőszövetkezeti mozgalmunk jelenlegi szakán, olyan súlyos történelmi tapasztalatok után, amiket megszereztünk, jóvátehetetlen hiba lenne, akár kizárni minden új út keresését, akár ezt csak néhány kiragadott kísérletezésre szűkíteni. Mezőgazdaságunk szocialista átalakulása a gyakorlat kérdése, s a közös szövetkezeti gazdaságok csak a konkrét adottságok alapjain, a konkrét tapasztalatok hasznosításával fejlődhetnek egészségesen.

Vannak vitathatatlan és áthághatatlan elvek, mint a munka utáni jövedelemelosztás szocialista elve és a minden kizsákmányolás feltétlen kirekesztése, és vannak kiforrott tapasztalatok, elsősorban a szovjet mezőgazdaságban, de részben már a népi demokráciák mezőgazdaságában is, elsősorban Bulgáriában. Nyilvánvaló, hogy ezeket nemcsak figyelembe kell venni, hanem építeni is kell rájuk. De éppen ezekre az alapokra támaszkodva elengedhetetlen, hogy a gyakorlat fejlődése és elemzése útján keressük a viszonyaink között és fejlődésünk mai szakán legalkalmasabb munkadíjazási és jövedelemelosztási megoldás vagy megoldások kialakítását. Tehát nem kísérletre, hanem a gyakorlat tudományos elemzésére van szükség annak érdekében, hogy mezőgazdaságunk szocialista átalakulásának e létfontosságú kérdésében a fejlődés leghelyesebb útján haladhassunk.

G. REDŐ ÉVA

Az iparvezetés új rendszere a Szovjetunióban

A szovjet iparirányítási szervezet javítását célzó intézkedések előkészítése, az erről szóló javaslatról lefolytatott vita, majd a hozott határozatok méltán keltették fel az érdeklődést az egész világon.

Ismeretes Leninnek az a megállapítása, hogy a szocialista gazdálkodás alapelve csak a demokratikus centralizmus elve lehet, amely lehetővé teszi a gazdaság központosított állami irányításának helyes egybekapcsolását a termelés irányításában közvetlenül résztvevő dolgozó tömegek alkotó tevékenységének legmesszebbmenő fejlesztésével, a helyi szervek kezdeményezésének fejlesztésével és a népgazdasági tervek teljesítéséért érzett felelősségük fokozásával.

A szovjet ipar irányításában most végrehajtott szervezeti módosítások nagy lépést jelentenek e lenini elveknek a mai követelményeknek megfelelő gyakorlati alkalmazásában, és sok szempontból gyökeresen új szervezeti formák alkalmazásával járnak. Másrészt azonban szervesen beleilleszkednek abba a láncba, amelyet a szovjet gazdaság szakadatlan fejlődésével párhuzamosan a vezetési módszerek tökéletesítését szolgáló intézkedések alkotnak.

Az alapelvek kialakulása

A szovjet kormány már a megelőző néhány évben is több intézkedést hozott a népgazdaság, s benne az ipar irányításának tökéletesítésére.

Például a szövetséges köztársaságok szerepének növelése céljából több fontos iparágat a köztársasági minisztériumok alá rendeltek. Ukrajnában vaskohászati és szénipari minisztériumot, Kazahsztánban színesfémipari minisztériumot, Azerbajdzsánban olajipari minisztériumot létesítettek. Az irányító munka megjavítását célozta a távlati tervezés elhatárolása a folyó tervezéstől. Ezekben az években is jó néhány felesleges szervet megszüntettek, csökkentették a hivatalnokok létszámát, bizonyos fokig egyszerűsítették a beszámolórendszert, szélesítették a gazdasági egyesülések és a vállalatok jogait stb., stb.

Mindezek szükséges, a fejlődés irányába mutató intézkedések voltak, mégsem bizonyultak elegendőeknek. Egyre inkább kitűnt, hogy az irányítás eddigi szervezete nehézkes, s akadályozza a szovjet társadalmi rendszerben, a tervszerű szocialista gazdaságban rejlő erők további kibontakozását. A további lépést jelentő új intézkedéseket az SZKP Központi Bizottságának decemberi és februári plénuma készítette elő, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa pedig ez év májusában tartott VII. ülésszakán törvénybe iktatta az ipar és az építkezés irányításának tökéle-

tesítését célzó rendszabályokat. Melyek voltak a két plénumon hozott legfontosabb határozatok?

A decemberi plénumon — kiindulva abból, hogy a demokratikus centralizmus elvével összhangban egyrészt meg kell javítani a központi tervezést, másrészt az eddiginél nagyobb mértékben kell teret engedni a helyi tapasztalatoknak és kezdeményezéseknek — határozat született, hogy a folyó tervezést a Szovjetunió Állami Gazdasági Bizottságára kell bízni. Ennek a bizottságnak kell ellátnia az állami terv teljesítésével kapcsolatos operatív irányítás főbb feladatait. Ez a bizottság fog gazdálkodni — a határozat szerint — a rendelkezésre álló forrásokkal, gondoskodik a tudomány és a technika alkalmazásának előmozdításáról, a specializáció és a kooperáció ésszerű szervezéséről.

Határozatot hoztak decemberben arról is, hogy ki kell szélesíteni a szövetséges köztársaságok jogait a gazdasági és kulturális építés terén, hogy ily módon jobban alkalmazkodni lehessen a nemzeti sajátosságokhoz, és nagyobb mértékben lehessen támaszkodni a helyi források adta lehetőségekre. Ezentúl a szövetségi köztársaságok minisztertanácsai hatáskörébe fog tartozni a beruházásokra, az anyagi és műszaki ellátásra, a munkatermelékenységre, az önköltségre és a pénzügyekre vonatkozó állami tervek végrehajtása.

A határozatok kiterjedtek arra is, hogy tovább kell szélesíteni az igazgatóságok, a helyi tanácsok és a vállalatok jogkörét, meg kell szüntetni a helyenként előforduló párhuzamosságokat a vezetésben, általában egyszerűsíteni kell az irányító munkát, s párhuzamosan csökkenteni kell az irányító apparátus költségeit, közelebb kell vinni a termelővállalatokhoz a központi gazdasági vezetést, valamint a tudományos intézményeket, meg kell javítani az anyagi-műszaki ellátást, s intézkedéseket kell tenni, amelyek előmozdítják a technika gyors fejlődését.

A decemberi plénum elvi határozatot hozott arra is, hogy a bürokrácia elleni harccal párhuzamosan növelni kell a társadalmi szervek szerepét a gazdasági vezetésben, ily módon is fejlesztve a tömegek alkotó kezdeményezését.

A *februári plénum* a decemberben hozott elvi határozatok eredményes megvalósítási módját illetően adott választ. Éppen ezzel magyarázható, hogy egyes szervezési kérdésekben ez a plénum eltért a decemberben hozott határozatoktól.

A februári plénumon mélyrehatóan elemezték az iparirányító szervek eddigi működését. Az ipari minisztériumok létrehozásakor annak idején az volt a cél, hogy az egyes iparágakhoz tartozó vállalatokat egy központból, egységesen lehessen irányítani. Az évek során az ipar fejlődött, szerkezete mind bonyolultabb lett, s ennek megfelelően egyre újabb és újabb minisztériumokat hoztak létre. Másrészt, ahogy az egyes iparágak bővültek, több és több vállalat tartozott hozzájuk, a mind nagyobbá váló termelőapparátus kézbentartására egyre több, lépcsőzetesen elhelyezkedő közbenső irányító szerv (tröszt, kombinát stb.) létrehozása látszott szükségesnek.

De, mint ahogy a plénumon elhangzott elemzésből is kitűnik, a hatalmas, bonyolult szerkezetű ipar fejlettségének mai fokán a szigorúan iparági minisztériumi szervezet már szétforgácsolt vezetést jelent, s akadályozza a népgazdaság további fejlődését. A túlságosan szakosított mi-

nisztériumok figyelme szűklátókörűen csak saját iparágukra korlátozódott. Az egyes ipari és építésügyi minisztériumok terveikben nem számoltak kellően a többi minisztériummal és a sajátos követelményekkel, amelyeket az élet a fővárosokban levő minisztériumoktól távoleső területeken felvetett. Ezek a tervek lényegében a termelésben részt vevők bevonása nélkül készültek, ami a vezetés és a nagy területen szétszórt, eltérő körülmények között termelő vállalatok közötti kapcsolatok gyengüléséhez vezetett. Ilyen helyzetben nagyon nehezen lehetett csak megoldani a felmerülő problémákat, s akadályok gördültek a belső tartalékok kihasználása elé. A bürokratikus korlátok sok visszássághoz vezettek a specializáció és a kooperáció tekintetében is. Az egyoldalú iparági irányítási rendszer megnehezítette az egyes gazdasági területek fejlesztését célzó intézkedések egybehangolását. Mindez gyakran felesleges szállításokhoz, a rendelkezésre álló energia és anyag pazarlásához vezetett. A túlságosan terjedelmesre duzzadt vezető szervek igen sok kiváló szakembert kötöttek le, olyanokat, akik a termelés közvetlen irányításában sokkal hasznosabb alkotó tevékenységet fejthettek volna ki.

A februári plénum ezért most már úgy vetette fel a kérdést: helyes-e tovább szakosítani a műszaki és a gazdasági vezetést, helyes-e új minisztériumokat (és más vezető szerveket) létrehozni, avagy inkább új, rugalmasabb irányítási formát kell-e keresni, olyan formát, amely a fejlődés adott fokán jobban megfelel a demokratikus centralizmus elvének.

A válasz ismeretes: a februári plénum úgy döntött, hogy az ipar és az építkezés operatív irányításának súlypontját a termelés területére kell átvinni, s megbízta a párt Központi Bizottságát és a kormányt, hogy dolgozzon ki javaslatot az ilyen értelmű átszervezésről. Ezt a javaslatot tartalmazta Hruscsov március 30-án közzétett beszéde, amely részletesen megvilágította az átszervezés fő szempontjait.

Hruscsov beszédének téziseit széles körben megvitatták mindenütt az egész országban, s a vita alapján bizonyos változtatásokat is eszközöltek. De az átszervezés lényegét a tézisekből is teljesen megismerhetjük.

Mivel a tézisek már magyar nyelven is megjelentek,* tartalmukat nem ismertetem részletesen. A javaslatnak csak néhány fontos vonására szeretnék itt utalni.

Az átszervezésnek két fő oldala van: 1. Az ipar iparági irányítási módszeréről a területi módszerre való áttérés; 2. A központi tervezés átszervezése.

A területi elv alapján szervezett új rendszerben az egyes gazdasági körzetek területén levő iparvállalatok és építkezések legnagyobb részét népgazdasági tanácsok irányítanák, ezáltal sok minisztérium lényegében feleslegessé válna. A gazdasági körzet-határok megvonásakor mérlegelik az ipar fejlettségét és a sajátos helyi adottságokat.

A népgazdasági tanácsok megfelelő önálló gazdasági és pénzügyi hatáskörrel kell hogy rendelkezzenek. Feladatkörükbe tartozik a terület iparának és építkezéseinek távlati és folyó tervezése, valamint a vállalatok közötti termelési kapcsolatok (specializáció, kooperáció, nyers-

* N. Sz. Hruscsov: Az iparvezetés szervezetének további tökéletesítéséről. Kossuth Könyvkiadó. 1957, 79 o.

anyagellátás stb.) megszervezése. A népgazdasági tanácsok mellett műszaki-gazdasági tanácsokat kell szervezni a terület legjobb szakembereiből és a társadalmi szervek arra alkalmas képviselőiből. Ezek és a helyi szervek részt kell hogy vegyenek az iparfejlesztési tervek készítésében és más fontos gazdasági kérdések eldöntésében.

A népgazdasági tanácsokat egyrészt a köztársasági kormányoknak, másrészt az össz-szövetségi kormánynak rendelik alá.

A helyi iparhoz tartozó vállalatokat továbbra is a helyi szovjetek irányítják.

A központi tervezés átszervezésével kapcsolatban Hruscsov javaslata szerint növelni kell az Állami Tervbizottság szerepét a gazdasági építésben, oly módon, hogy a központi tervezés irányításáért egyedül ő legyen felelős. A népgazdaság folyó és távlati tervezését is az Állami Tervbizottságra kell bízni. (Eddig a távlati tervezést az Állami Tervbizottság, a folyó, operatív tervezést az Állami Gazdasági Bizottság irányította.) Éppen ezért az Állami Gazdasági Bizottság munkája feleslegessé válik. Hogy a központi tervezést valóban egységesen lehessen irányítani, ki kell küszöbölni, hogy az Állami Tervbizottság felelőssége más szervek párhuzamos munkája miatt csökkenjen.

Az Állami Tervbizottság „az ország tudományos gazdasági szerve" kell hogy legyen. A népgazdaság szükségleteinek gondos tanulmányozása alapján, a tudományban és a technikai téren elért eredményekre támaszkodva kell kidolgoznia javaslatait az egész gazdaság és benne az egyes népgazdasági ágak összehangolt fejlesztésére.

Az Állami Tervbizottságnak tanulmányoznia kell az egyes körzetek fejlődését, s ezt mérlegelve kell kialakítani az állami terveket. Az egyes körzetek adminisztratív vezetésébe azonban nem avatkozhat be. A tervmunka döntő részének a körzetekben kell folynia. A tervek kidolgozása a vállalatoknál kezdődik, a gazdasági egyesülésekben, majd a népgazdasági tanácsokban, illetve a köztársaságok állami tervbizottságaiban folytatódik, s végül a terveket az Állami Tervbizottságban összegezik. Itt az Állami Tervbizottságnak azt kell vizsgálnia, helyesen terveztek-e a helyi szervek, milyen eredményeket ígérnek terveik az adott körzet és az egész ország fejlődése szempontjából, nem érvényesülnek-e egészségtelen, autarkiára irányuló helyi törekvések, egybevágnak-e a tervek az egész ország érdekeivel.

Abból a célból, hogy szükség esetén bizonyos mértékig korrigálhassa a népgazdasági tanácsok terveit, az Állami Tervbizottságot fel kell ruházni bizonyos operatív hatáskörrel is. Ezáltal elő tudja majd mozdítani az ipar legfontosabb ágainak fejlesztését, a vállalatok ésszerű területi elhelyezését s a gazdasági mutatók megjavítását. A javaslat szerint egyébként egyszerűsíteni kell a kötelező beszámolók rendszerét, csökkenteni kell a megfigyelt mutatók számát. A beszámolókat csak a Központi Statisztikai Hivatalnak kell megküldeni, ezzel kapcsolatban a Statisztikai Hivatal munkáját is megfelelően át kell szervezni.

A népgazdaság anyagi-műszaki ellátásának tervét az Állami Tervbizottság készíti el, de a termékek operatív elosztása alapjában a népgazdasági tanácsok feladata. Az Állami Tervbizottság csak a körzetek, a köztársaságok közötti elosztást és az egyes deficites termékek elosztását tervezi. Az anyagi-műszaki ellátás ezek szerint a korábbi, iparáganként elosztás helyett a területi elv alapján fog történni. Az ellátás

megjavításához hozzá fog járulni az is, hogy a vállalatok egymás között (szerződéses alapon) lényegében maguk szervezik meg ellátásukat. Ily módon az ellátási szervezet eddigi nagy adminisztratív apparátusa jóval egyszerűbbé válik, és jobban kielégíthetőek lesznek a vállalatok konkrét igényei is.

Mindezekből látható, hogy a továbbiakban teljesen át kell szervezni az Állami Tervbizottság apparátusát. Mivel a minisztériumok nagy része meg fog szűnni, a tervezési munkának azt a részét, amelyet azelőtt a minisztériumok végeztek (bár más formában), szintén az Állami Tervbizottságnak kell most elvégeznie. Ezért a tervbizottságban egyebek között speciális iparági osztályokat kell majd létrehozni, ahol az ország legjobb mérnökei és szakemberei dolgoznak majd, s akik közvetlen, élő kapcsolatot kell hogy fenntartsanak a termelő vállalatokkal és az építkezésekkel.

Hruscsov javaslata szerint a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett eddig működött Állami Műszaki Bizottság (Gosztechnika) helyébe mérnök-technikai bizottságokat kell létrehozni. E bizottságoknak a hazai és a külföldi technika tanulmányozása, a műszaki irodalom kiadása és terjesztése, a vállalatok és a tudományos intézetek munkájának támogatása a feladatuk, s egyben a haladó technika és tudomány bevezetését is ellenőrzik. A bizottság összetételét állandóan felfrissítik az idők során feltűnő legjobb újítókkal, tudósokkal és más szakemberekkel.

Hruscsov téziseit a Szovjetunió Legfelső Tanácsa a május 7-én kezdődött ülésszakon vitatta meg, s hagyta jóvá. A vitában teljesen tisztázódtak az átszervezés konkrét részletei és lebonyolításának módja. Például meghatározták azokat az elveket, amelyek alapján a körzetekre való felosztás történni fog, s választ adtak arra a problémára is: hogyan hangolják össze a területi szervezési elvet a szükséges iparági specializációval stb. A felszólalók nyomatékosan hangsúlyozták azt az elvet, hogy a szocialista gazdaság fejlődésének alapja a központosított tervezés.

A határozatok kimondták, hogy az Állami Tervbizottságot át kell szervezni, s annak új, az eddiginél tökéletesebb munkamódszereket kell kialakítania.

„Az ipar és az építkezések irányító szervezetének tökéletesítéséről hozott törvény egyebek között kimondja, hogy az eddig a minisztériumhoz tartozó vállalatokat közvetlenül a gazdasági körzetek népgazdasági tanácsai alá kell rendelni.

A körzeti népgazdasági tanácsok a szövetségi köztársaság minisztertanácsának felelősek.

Az átszervezéssel a következő össz-szövetségi minisztériumok szűnnek meg: az automobilipari, a gépipari, a műszer- és automatizálási felszereléseket gyártó ipari, a gépgyártó- és szerszámipari, az építő- és az útépítő gépipari, a nyersolajipari vállalatokat építő ipari, a traktor- és mezőgazdaságigép-ipari, a szállításigép-ipari, a nehézgép-ipari, az elektrotechnikai ipari minisztériumok. Ezenkívül megszűnnek a következő szövetségi köztársasági minisztériumok: a papír- és fafeldolgozóipari, a városi és falusi építkezési, a könnyűipari, az erdőipari, az olajipari, a hús- és tejipari, az élelmiszeripari, az építőanyagipari, a halipari, az építésügyi, a kohászati és vegyipari vállalatokat építő ipari, a szénipari, a szénipari vállalatokat építő ipari, a színesfémkohászati és a vaskohászati minisztériumok. Ezenfelül egyesítik a Szovjetunió vil-

lamostelepügyi és villamostelep-építőipari minisztériumait egy össz-szövetségi villamostelepek minisztériumává, valamint a honvédelmi-ipari és az általános gépipari minisztériumokat egy össz-szövetségi honvédelmi ipari minisztériummá. A megfelelő szövetségi köztársasági minisztériumokat mindenütt meg fogják szüntetni.

Az új területi irányítási rendszer vitája és megvalósítása

Ha a Szovjetunióban végrehajtandó átszervezés körülményeit és jelentőségét mérlegeljük, látnunk kell, hogy ennek vannak olyan oldalai, amelyek elsősorban a Szovjetunió adottságaiból következnek, s vannak olyan oldalai is, amelyek *általános jellegűek.* Ez utóbbiak számunkra különösen tanulságosak. Ami az iparági minisztériumok megszüntetését és a körzeti népgazdasági tanácsok létrehozását illeti, ezt az intézkedést a Szovjetunió fejlődésével, méreteivel és államszervezetével összefüggő sajátosságok tették szükségessé.

A mostani átszervezés azt célozza, hogy a területi elv alapján irányított körzetek önállóan és ezáltal sokoldalúan fejlődhessenek, hogy minél több lehetőségük legyen belső erőforrásaik kihasználására. Az önállóságot egyébként egy sor külön intézkedés is növeli, főként, hogy a központi tervezés csak a fejlődés fő irányát fogja előírni, míg a részleteket a körzetek és a köztársaságok maguk fogják tervezni.

A minisztériumokat a Szovjetunióban 1946-ban szervezték meg, az addigi népbiztosságok helyébe. A minisztériumi rendszer azonban lényegében nem jelentett eltérést az 1936-ban már kialakult gazdaságirányítási alapelvektől. Ugyanúgy, mint amíg népbiztosságoknak nevezték őket, voltak úgynevezett össz-szövetségi ipari minisztériumok, amelyek az országos fontosságú iparvállalatokat közvetlenül irányították, valamint szövetségi köztársasági minisztériumok, amelyek mindegyikének volt központi minisztériuma, az egyes köztársaságokban pedig külön „fiókminisztériumai". A minisztériumok trösztökön, egyesüléseken és más közbenső szerveken át irányították a vállalatokat. A minisztériumok harmadik csoportja, az úgynevezett köztársasági minisztériumok voltak, amelyek csak a köztársaság minisztertanácsa és a köztársaság legfelső tanácsa irányítása alá tartoztak, szemben az előző két csoporttal, amelyek mindegyike mind az össz-szövetségi minisztertanácshoz, mind a Szovjetunió Legfelső Tanácsához, mind a megfelelő köztársasági szervekhez tartoztak.

Amint erre a határozatok is rámutatnak, a rendkívül gyorsan fejlődő és szerteágazó szovjet ipar irányítása egyre bonyolultabb feladatot jelentett. Az egy szervre jutó irányító munka terhét úgy igyekeztek csökkenteni, hogy az immár nehezen áttekinthetővé vált gazdasági ágat több ágazatra bontották, s ezek mindegyike irányítására külön-külön minisztériumot szerveztek. Így azonban az idők folyamán túlságosan sok specializált minisztériumot hoztak létre.

1954-ben, amikor már bizonyos mértékben csökkentették a minisztériumok számát, 23 össz-szövetségi és ugyanannyi össz-szövetségi köztársasági minisztérium volt, amelyeknek a különböző köztársaságokban megfelelő „fiókminisztériumaik" voltak. Minden köztársaságban volt legalább kilenc ilyen szövetséges köztársasági minisztérium, s ezeken kívül még a helyi követelményektől függően helyenként több is. Minden

köztársaságban ezenkívül legalább négy azonos köztársasági minisztérium volt, s helyenként még több is. A minisztériumokat igen nagymértékben specializálták. Külön minisztériuma volt például a műszer- és automatizálási felszerelést gyártó iparnak vagy a nyersolajipari üzemeket építő iparnak. Ebből a vertikális módon megszervezett iparvezetésből olyan túlzások keletkeztek, hogy a legutóbbi adatok szerint csupán a moszkvai iparvállalatok irányítása 80 minisztérium és főhatóság között oszlott meg, Ukrajnában 68 minisztérium volt, Kazahsztánban 53 stb.

Mindez természetesen súlyos hibákhoz vezetett, amikre Hruscsov is, mások is sok konkrét példát mondtak el a Legfelső Tanács ülésén. Ahelyett, hogy ezeket elismételnénk, inkább a sajtóban megjelent néhány cikkből, levélből adunk vázlatos szemelvényt. Ezzel azt is érzékeltetni kívánjuk, hogyan reagáltak az átszervezésre a szovjet emberek.

Egy Andrejev nevű közgazdász arról ír, hogyan akadályozza a bürokratikus minisztériumi szervezet a *technika fejlődését.* Elmondja, hogy Szapozsnyikov akadémikus néhány évvel ezelőtt új kokszolási technológiát dolgozott ki, s míg a mostani technológia mellett csak korlátolt mennyiségben rendelkezésre álló néhány szénfajta alkalmas kohókoksz gyártására, addig Szapozsnyikov eljárásával csaknem mindenfajta szénből elő lehet állítani kohókokszot.

Természetes lenne tehát — írja Andrejev —, hogy a vaskohászati minisztérium mindent megtesz az újfajta kokszolóberendezés üzembeállítására, annál is inkább, mert az sokkal olcsóbb a réginél. A valóságban azonban másképp történt. A vaskohászati minisztérium attól való félelmében, hogy ha az új kokszoló építését megkezdik, akkor a szénipari minisztérium kevesebb kokszolható szenet fog szállítani, húzza-halasztja az új technológia alkalmazását. Jellemző az is, hogy a berendezés készítését két minisztériumhoz tartozó három vállalatra, a munka felügyeletét pedig az Akadémia egyik intézetére bízták. A felelősséget egyik intézmény a másikra hárítja, a munka nem halad. Igénybe lehetett volna ugyan venni más helyi gépgyártó vállalatokat, de ezek egy harmadik minisztériumhoz tartoznak, amely nem engedélyezte vállalatainak a munkában való részvételt. Így vész el a gyerek a sok bába között.

A kooperáció fejlesztésének szükségességéről hosszú évek óta sokszor volt szó. Most a termelésben dolgozó munkások, mérnökök, igazgatók felfedik a fejlődés akadályának okait. Igen sok levél, cikk szól arról, hogy az egyes minisztériumok a vállalatokban szükséges minden cikket és félkészterméket maguk akarnak előállítani, hogy elkerüljék a más minisztériumokhoz tartozó vállalatoktól való megrendelést. Ezzel nemcsak az egészséges kooperációt akadályozzák, de a saját minisztériumukhoz tartozó specializált vállalatok profilját is állandóan változtatják, sokszor pedig feleslegesen bővítik a profilokat, olyan termékek gyártására kötelezve vállalataikat, amelyekre azok nincsenek berendezve; ezzel a specializáció fejlődését is akadályozzák. Így például a minszki automobilgyár kénytelen csavart gyártani, holott a más minisztériumhoz tartozó csavargyár azt sokkal olcsóbban gyártja. A gorkiji automobilgyár gumiabroncs készítésére kell hogy berendezkedjen, ugyanakkor helyben van ilyen cikkeket gyártó szakosított vállalat, csak éppen más minisztériumhoz tartozik stb.

A *kooperáció* nem egészséges, ha a szállító és a megrendelő több ezer kilométernyire vannak egymástól. Az „Urálmas" és az „Urál-elektroapparat" munkásai szót emeltek az ellen, hogy kooperációjuk úgyszólván az egész országra kiterjed, mivel minden szükséges alkatrészt elsősorban a saját minisztériumukhoz tartozó vállalatoktól kell beszerezniök. Így e két szverdlovszki gyár Moszkvából, Barnaulból, Taganrogból és Cseljabinszkból kap olyan alkatrészeket, amelyeket az Urálban is gyártanak, csak éppen más minisztériumhoz tartozó vállalatok.

A közép-ázsiai dolgozók írják, hogy az ott termelt olaj nagy részéből Gorkijban és Kujbisevben gyártanak margarint és szappant, mert Közép-Ázsiában nincs margarinfeldolgozó-gyár. A kész margarint azután visszaküldik Közép-Ázsiába. Ez 11 millió rubel felesleges szállítási költséget jelent egy évben. Új margaringyár létesítése Közép-Ázsiában 10 millió rubelbe kerülne.

A nyersanyag komplex kihasználását, a termelés kombinációját is gátolta a szűklátókörű minisztériumi bürokrácia. Például az egyik vegyipari intézet kiszámította, hogy ha hasznosítják az oxigén gyártásakor keletkező nitrogént és argont, ezzel az oxigén önköltsége 22 százalékkal csökken. Nitrogénre szükség van a műtrágyagyártáshoz, argonra pedig a fémöntödékben. A fémkohászati minisztérium 6 oxigéngyártó telepén mégis a levegőbe hagyják elszállni a nitrogént és az argont, mert a fémkohászati minisztériumnak nem érdeke a vegyitermékek kinyerése, hiszen azokra csak más minisztérium felügyelete alá tartozó gyáraknak van szükségük, nem a sajátjainak.

De nemcsak közvetlenül a termelésben, hanem a tudományos kutató- és tervezőmunkában is sok visszásságra derítenek fényt a mérnökök, tudósok, egyszerű dolgozók levelei.

Egy geológus arról panaszkodik, hogy Moszkvában körülbelül 100, többnyire különböző fennhatóság alá tartozó mélyfúró kutatószervezet van. Már annak sincs sok értelme, hogy ilyen szervezetek a kutatás helyeitől távoli fővárosban legyenek; de előfordul az is, hogy ugyanazon a kutatási területen gyakran 10—20 *különböző városból kiküldött* kutató dolgozik egyidőben. Az olajipari minisztériumnak hét kutatóintézete van Moszkvában — írják. Ugyanakkor sok Volga-vidéki területen, ahol most a nyersolaj-ipar koncentrálódik, egyetlen ilyen intézet sincs.

Tervező mérnökök írják, hogy szinte ahány minisztérium, annyi tervezőiroda — ugyanarra a feladatra, s egy városban is gyakran több ilyen, különböző minisztériumhoz tartozó intézet végez feleslegesen párhuzamos tervezőmunkát.

A vaskohászati kutatóintézet egyik laboratóriumi vezetője a vertikális szervezés káros következményeiről így ír: a vaskohászatban a nagy, átfogó technológiai tökéletesítések kutatása nem folytatható megfelelően olyan kísérletek nélkül, amelyek a termelés különböző szervezési és műszaki tényezőinek egészére kiterjednek. A nyersanyag összetételének és előkészítésének kérdései, a féltermékek, a műszaki ellátás, a gépi berendezések állapota, a folyamatok intenzitásának és a termelés ésszerű szervezésének tényezői, mind összefüggő dolgok. A vaskohászati kutatóintézetek mégis teljesen el vannak egymástól szigetelve (hivatalokhoz, iparági igazgatóságokhoz alkalmazkodó szakosítottságuk miatt). Ezért ezek az intézetek (éppen úgy, mint a vállalatok is) tartózkodnak a többi intézettel való együttműködéstől, mert ez bonyo-

lulttá tenné a munka szervezését. Ha mégis megkísérlik az együttműködést, nincs megfelelő összhang a kutatási módszerekben, állandó viták folynak az elsőbbség tekintetében stb. Ezért mindegyik intézet igyekszik „saját" témájában elmerülni. A cikkíró síkraszáll az egységes tudományos irányítás mellett, hogy így a kutatóintézetek valóban átfogó, sokoldalú munkát végezhessenek, olyat, amilyet az élet megkövetel.

A túlságosan szerteágazó minisztériumi szervezet bürokratikus kinövései következtében nem egyszer előfordult, hogy azelőtt egy vállalathoz tartozó összefüggő üzemeket szétválasztottak, és azokat külön minisztériumok fennhatósága alá helyezték. Ezáltal kétszeresre duzzadt az adminisztráció, sok helyen feleslegesen hatalmas kerítésekkel választották el egymástól az üzemeket, amelyek azután, mint külön vállalatok szállították egymásnak termékeiket.

A nagy távolságok miatt operatív vezetésről szó sem lehetett. Nemcsak a minisztériumok, de egyes iparigazgatóságok is sok ezer km-nyire voltak vállalataiktól. Például sok szibériai és távol-keleti vállalatokat irányító iparigazgatóság Moszkvában székelt. Elképzelhető, hogy növelte ez az írásbeli intézkedéseknek és a kötelező beszámolóknak a számát: az ilyen vezetés aztán sokszor nem javította, hanem inkább bénította a vállalatok munkáját, mert nem tette számukra lehetővé sajátos részletproblémáik önálló megoldását. De sokszor előfordult az is, hogy a minisztériumok, még ha ismerték is egy-egy vállalat problémáját, akkor sem tudtak kellően intézkedni. Egyik munkáslevél például arról szól, hogy a minisztérium többszöri vizsgálat alapján megállapította, vízicsatornát kellene építeni a szállítás olcsóbbá tételére a folyótól a vállalatig, a döntés meghozatala mégis évekig húzódott, mert *nagyon sok különálló szervtől függött.*

Nyilvánvaló volt, hogy ilyen módon tovább haladni káros nemcsak az ipar, hanem az egész ország fejlődése szempontjából is.

Nem kell különösen sok érv annak bizonyítására, hogy a területi elv szerint szervezett iparvezetés megkönnyíti az egyes területeken különféle iparághoz tartozó vállalatok kooperációját, kombinációját. Az is könnyen érthető, hogy a helyi nyersanyagforrások, természeti kincsek jobban kihasználhatók, a helyi kezdeményezések jobban érvényre juttathatók az ilyenfajta szervezéssel.

A bürokrácia nagyarányú csökkentését jelenti, hogy a sok száz minisztérium helyett most összesen kevesebb mint száz népgazdasági tanácsot terveznek, sokkal kisebb apparátussal, mint amekkora a minisztériumoké volt. Ez a rendszer növeli a területek önállóságát, megkönnyíti a helyi kezdeményezés kibontakozását, s hatékonyan előmozdítja a nemzetiségi köztársaságok iparának a fejlődését.

Az iparirányítás területi elv szerint való megszervezése növeli a társadalmi szervek, a helyi tanácsok, a helyi párt- és szakszervezetek — ipari problémákkal kapcsolatos — egész munkájának az eredményességét, s ezáltal lehetővé teszi a széles tömegek bevonását az ipar irányításába, az eddiginél konkrétabb formák keretében.

Felvetődhet a kérdés (több cikkben, felszólalásban utaltak is rá, nem is teljesen alap nélkül): nem lesz-e más káros hatása az új rendszernek? Nem akadályozzák-e majd esetleg érvényrekerülő „lokálpatrióta" irányzatok a technika fejlődését, a specializációt stb? Nem fognak-e egyes körzetek arra törekedni, hogy olyan új üzemet létesítsenek,

amilyen a másikban gazdaságosabb körülmények között dolgozik? Vagy nem fordul-e majd elő, hogy a jobb nyersanyagot saját céljaikra tartják meg, s csak a rosszabbat, a nehezebben felhasználhatót adják tovább a másik körzetnek? Sok ilyen és ehhez hasonló kétség merülhet fel.

Mérlegelni kell azonban, hogy egy-egy gazdasági körzet a mi viszonyainkhoz képest óriási területű, néha két-háromszor akkora, mint a mi egész országunk. Sok körzethez nem kevesebb nagy vállalat fog tartozni, mint nálunk egy-egy iparági minisztériumhoz. A moszkvai körzetben például 600 nagyvállalat van. Más körzetekben a vállalatok száma 150—600 között mozog. Az egyes népgazdasági tanácsokon belül iparági szakosított osztályok létrehozását tervezik. A népgazdasági tanácsokhoz (és vállalatokhoz) csatolják a tudományos és a tervezőintézetek nagy részét. Ez azt jelenti, hogy a szakmai szempontok meglehetősen széles körben érvényesülhetnek, hogy (legalábbis az elkövetkezendő időszakban) valószínűleg bőven lesz lehetőség a technika fejlesztésére, a specializáció, a kooperáció, a kombináció jobb megszervezésére az említett hibák nélkül, anélkül, hogy az egyes iparágak öncélúan, az élet követelményeitől függetlenül fejlődjenek.

Az aránylag nagy terület és a szakmai felkészültség mindenesetre még nem zárja ki az autarkiára való törekvés lehetőségét. Az ilyen veszélyeket a szovjet kormány elsősorban a központi tervezés tökéletesítésével, a pénz- és hitelügyi, valamint statisztikai eszközök felhasználásával kívánja ellensúlyozni.

A tervezési módszerek tökéletesítése

Döntő szerep jut ezen a téren az Állami Tervbizottságnak, amelynek egyik legfontosabb feladata a helyi lokálpatriota irányzatok elleni küzdelem. Az Állami Tervbizottság hivatott az egyes körzetek és köztársaságok munkájának összehangolására és az egész ország fejlődését előmozdító körzetek közötti kapcsolatok tervszerű kialakítására.

A határozatok részletesen foglalkoznak az Állami Tervbizottság munkájának átszervezésével. Röviden már utaltunk rá, hogy mentesíteni fogják az aprólékos, helyi jellegű tervezési munkák alól, amelyeket a helyi területi szervekre bíznak. Az Állami Tervbizottság csak az ország fejlődésének fő irányait, az iparágak közötti alapvető arányokat, a műszaki fejlődés fő útjait fogja meghatározni.

Fontos, hogy az Állami Tervbizottság valóban tudományos tervgazdasági szervvé váljon. Itt fogják összpontosítani az ország legjobb szakembereit. Eddig, mint erre K. Osztrovityánov-nak a Pravdában megjelent cikke is utal, az ország legjobb szakembereit (például a legjobb közgazdászokat) legfeljebb külső munkatársakként egy-egy kérdés megoldásához hívták meg. Ezentúl maguk a legjobb szakemberek kell hogy végezzék az alapvető tervezési munkákat. (Úgy gondoljuk, érdemes itt emlékeztetni a GOELRO-tervre, amelyet annakidején valóban a legkiválóbb világhírű szakemberek dolgoztak ki. Ma természetesen összehasonlíthatatlanul fejlettebb, többrétű ipar fejlesztését kell tervezni. De miközben a feladatok bonyolultabbak lettek, egyidejűleg a tapasztalt szakemberek száma is megnőtt.)

A központi tervezés átszervezése keretében visszatérnek ahhoz a korábbi gyakorlathoz, hogy egy szerv, az állami tervbizottság állítja össze mind a folyó, mind a távlati terveket. Hruscsov utalt arra, hogy mind a folyó, mind pedig a távlati tervezésnek állandónak, folyamatosnak kell lennie. Az élet állandóan változó, fejlődő folyamat, helytelen tehát, ha mesterséges határvonalat húznak az egyes tervidőszakok között.

A vállalatok, az iparágak vezetői azelőtt nem tudták előre, milyen irányban fogják kijelölni fejlődésüket a következő tervidőszakban. Most a folyó évi tervek jóváhagyásával egyidejűleg meg kell adni a következő év fejlődésének legfőbb mutatóit. Hasonló módszerrel kell készíteni az ötéves terveket is. A különböző, 10—15 éves távlati tervek készítésekor is számba kell venni az egész ország általános fejlődési irányát.

Fontos változás a tervezési módszerekben, hogy a tervezés ezután a termelés színhelyéről, a vállalatoktól indul ki. Így a vállalatok (és a területi vezető szervek) jobban figyelembe vehetik terveikben egymás szükségleteit.

A tervezési módszerek reformjának egyaránt fontos oldala a központi tervezés megerősítése és az iparvezetés decentralizálása. A központi tervezés megerősítése nem is volna lehetséges a párhuzamos minisztériumi irányítás és az ezzel járó bürokrácia kiküszöbölése nélkül. Az átszervezés e két oldala egymástól el nem választható, egymással szorosan összefügg.

A tervezéssel kapcsolatos problémák nagy része nálunk is felvetődött már. Ezért tanulságos látnunk, milyen — az eddigi tervezési rendszerből következő s a termelésben kiütköző — hibákról számolnak be a szovjet dolgozók. Íme néhány ilyen probléma.

Sokan kifogásolják, hogy a terveket havonként és negyedévenként állandóan változtatják. (Még a legjobb ösztönzési módszerek sem hatásosak ilyen körülmények között, mert az elhatározott takarékossági rendszabályok, újítások, technikai tökéletesítések a programváltozás miatt alkalmazhatatlanokká válnak.)

A. Zsdanov a Voproszi Ekonomiki 1957. évi 4. számában megjelent cikkében leírja, hogy a szerszámgépipari minisztériumhoz tartozó vállalatoknak 4 termelési, 27 munkaügyi, 20 önköltségi és körülbelül 24 pénzügyi mutatót írnak elő kötelezően.

Sok minisztériumi vezető úgy vélte eddig, hogy a központi vezetéshez minden apró részletkérdésben beszámolót kell kérnie a távoli vállalatoktól, s azok tevékenységének minden részletét pontosan elő kell írnia. Míg azonban a vezetés így elaprózódik, a fő feladat, a fő irány a minden körülmények között elérendő részletfeladatok teljesítése közben sokszor elsikkad.

Egy karagandai tervosztályvezető azt panaszolja, hogy a köztársasági állami tervbizottság határozza meg, mennyi éjjeliszekrényt és konyhaszéket termeljen a karagandai bútorgyár.

De a hozzászólók nemcsak a hibákról tesznek említést. Javaslataikkal segítettek megtalálni az átszervezés konkrét módszereit is. Például egy novoszibirszki szerszámgyár igazgatója írja: Mi mindig jóval az év kezdete előtt hozzálátunk a termelési terv készítéséhez, az új évet mégis mindig konkréten körülhatárolt program nélkül kezdjük. A tervet

akkor kapjuk meg, amikor már vége az első negyedévnek, s más mennyiségű és választékú termékre, mint amire a felhasználó vállalatoknak szükségük van. Például a terv szerint készítenünk kell 13 600 szerszámkészletet egy traktortípushoz, pedig a valóságos igény 2000 db. volt. Egy másik fajta szerszámkészletből a terv 10 200, a szükséglet pedig csak 1600 volt. A cikkíró azt javasolja, hogy *elsősorban maguk a vállalatok tisztázzák vevőikkel: mit kell gyártani, mire van szükség.* Az igényléseket a rendelő adja közvetlenül a termelővállalatnak, s egyben küldje be a tervező szervekhez is. Ezeknek a rendeléseknek az alapján készüljön a terv, s utána a vállalatok egymás között kössenek szerződést. Mindehhez azonban az is kell — írja —, hogy a termékekről katalógusok, árjegyzékek készüljenek. Ezenkívül a vásárlókat tájékoztatni kell az új konstrukciókról is, amelyek termelését a termelővállalat a legközelebbi években kívánja megkezdeni.

Nagyon érdekes A. Zsdanov javaslata a vállalati tervmutatók csökkentéséről. Zsdanov abból indul ki, hogy az Állami Tervbizottság egyik legfontosabb feladata meghatározni az egyes népgazdasági ágak fejlődési arányait és a népgazdaságban való részvételük mértékét. Az egyes (ipar-)ágak közötti kapcsolatok az ipari termelés terjedelmével, a szükséges munkaráfordítás mértékével jellemezhetők, valamint azzal, hogyan veszi ki részét valamely gazdasági egység a fogyasztásból (munkabéralap) és a bővített újratermelésből (rentabilitás) — írja. E kapcsolatok konkrét mutatói: a teljes termelés volumene — természetben és pénzben —, az összes dolgozók létszáma, a munkabéralap, végül a költségvetésbe befolyó felhalmozás. Az egyes ágak közötti kapcsolatot a népgazdasági tervben — véleménye szerint — kizárólag ezek a mutatók fejezik ki. A többi mutató az előbbieket csak részletezi. E többi mutatónak — írja — nincs önálló jelentősége, s ezért csak az alapvető feladat megoldásához szükségesek. Például az önköltség tervezése csak a felhalmozási terv teljesítését szolgálja. Ezért Zsdanov azt javasolja, hogy csak a felsorolt mutatók teljesítését írják elő a vállalatoknak. Kifejti továbbá, hogy szerinte a mostani tervezési rendszer nem ösztönöz az álló- és forgóalapok megfelelő kihasználására. Az álló- és forgóalapokhoz viszonyított rentabilitás mutatója viszont arra ösztönzi a vállalatokat, hogy növeljék a termelés volumenét, csökkentsék az önköltséget, óvakodjanak a felesleges beruházásoktól és túlzott forgóalapok igénybevételéről.

A vállalatoknak előírt tervmutatók számának csökkentéséről, a vállalatok nagyobb önállóságáról és érdekeltségéről már évek óta folyik a vita a Szovjetunióban és másutt is. Igen sok javaslat is elhangzott ezzel kapcsolatban. Az új módszerek alkalmazása elé azonban akadályként tornyosulnak *a régi szervezeti formák.* Találóan utal erre a Kommunyiszt cikke.* „Gyakran nehéz megoldani egyes gazdasági kérdéseket. Az évek folyamán kialakult nálunk egy gyakorlat a népgazdasági, az iparági és a vállalati tervezésben, a termelés szervezésének meghatározott formái gyökeresedtek meg. Minden változtatás ezeken, legyen a változás bármennyire is haladó, beleütközik a megszokásba, s megköveteli a megszokott normák, sok esetben pedig a maradiság és a konzervatívizmus összezúzását."

* Kommunyiszt, 1957. 1. sz. 48. o. A termelés gazdasági ösztönzői kérdéséhez.

Az iparirányítás új rendszerével, benne a tervezési módszerek előirányzott tökéletesítésével, minden valószínűség szerint az eddiginél tágabb tér nyílik az ilyenfajta reális javaslatok megvalósítása előtt is.

A tervezőmunka megjavítása — és ezzel együtt a vállalatok nagyobb önállósága minden bizonnyal kedvezően fog hatni a helyi kezdeményezésre, a dolgozók alkotókészségének fejlesztésére.

Ha a terv reális, ha számol a helyi adottságokkal és szükséglettel, nem lesz szükség minduntalan változtatni rajta. Ha jóelőre megszabja a fő irányt, könnyebben fel lehet készülni végrehajtására. Az ilyen terv kifejezetten előmozdítja a helyi kezdeményezést.

Másrészt a vállalat nagyobb önállósága alkalmat ad a vezetőknek arra, hogy átformálják, tökéletesítsék a gyár egész belső termelőapparátusát, s megszüntessék a bürokratikus kinövéseket.

Egy, ezzel kapcsolatos, fontos kérdésre Hruscsov is kitért a Legfelső Tanács ülésén. Elmondta, hogy a szövetségi és a köztársasági iparban több mint 400 000 MEO-ellenőr dolgozik, s van olyan gépgyár, ahol az ellenőrök száma a termelőmunkások létszámának 20 százaléka. Mindamellett az iparban 1955-ben és 1956-ban körülbelül 6 milliárd rubel veszteség származott a selejtből. Meg kell erősíteni — mondta Hruscsov — azoknak az önállóságát és felelősségét, akiken a termékek jó minősége elsősorban múlik. „A munkás, a művezető, az üzemvezető a legjobb ellenőr" — mondta.

Az iparvezetés átszervezése nyomán kétségtelenül sok más ehhez hasonló szervezési kérdés is fel fog merülni, s a helyi problémáktól függően bizonyára sok bátor kezdeményezés lát majd napvilágot.

Figyelemre méltó *Kamenyicer*nek, az ismert közgazdásznak a cikke a vállalatok átszervezéséről. Szerinte az iparvezetés átszervezésével együtt a vállalatokat is át kell szervezni. Az új területi irányítás lehetővé és szükségessé teszi, hogy sok apró, eddig különböző fennhatóság alá tartozó egynemű vállalatot egyesítsenek, s ezáltal a termelés gazdaságosabbá váljék.

Ahhoz, hogy a vezetés a vállalatokon belül is egyszerűbbé váljék, szükségesnek látszik a sok elaprózott üzemrész egyesítése is. Ezt az átszervezést azonban helytelen volna mechanikusan, a helyi adottságok mérlegelése nélkül végrehajtani. Ezért bizonyos esetekben helyesebb a körzet valamely gyárában egyetlen nagyobb üzemet létesíteni azoknak a félkésztermékeknek a gyártására, amelyeket más vállalatok is felhasználnak. Ezáltal sok vállalat mentesülne kis, kevéssé gazdaságosan működő üzemek fenntartásától.

Kamenyicer javasolja a kisegítő és javító üzemek megfelelő koncentrálását is, amelyek ezáltal sokkal magasabb műszaki színvonalat érhetnének el. Ma a javító műhelyekben többnyire elavult, kisipari módszerekkel dolgoznak. A területi átszervezéssel a vállalatok központosított szállítási szervezetének kiépítése is lehetővé válik, ami megint a szállítás gazdaságossága szempontjából fontos.

★

Mindebből láthatjuk, hogy a szocialista iparban a központi tervezés és a helyi kezdeményezés ugyanannak a dolognak két oldala, egyik a másikat feltételezi és kiegészíti, erősíti. Összehangolt központi vezetés nélkül a helyi kezdeményezés sem bontakozhat ki, és ugyanúgy fordítva:

a helyi kezdeményezés a szocialista gazdaságban csak tervszerű központi irányítás mellett erősödhet.

A nyugati tőkés sajtó arról cikkezik, hogy az ipar irányításának új szervezete az eddiginél még nagyobb centralizációt jelent. Valóban, az új rendszerben az irányítás határozottabb és inkább központosított. Ugyanakkor azonban — éppen ezért — az eddiginél sokkal demokratikusabb is lesz.

A szovjet ipariránvítás átszervezéséből még egy igen fontos tanulság vonható le. Az egész átszervezés a tömegek, a dolgozók aktív részvételével folyik le. Az átszervezést lépésről lépésre készítették elő. Legelőször kijelölték az általános szempontokat (decemberi plénum), majd alaposan elemezték a helyzetet (februári plénum). Ezután dolgozták ki az egész átszervezés javaslatát, amelyet az egész ország területén, a Szovjetunió minden üzemében megvitattak. Végül elkészült a törvény. Az ország népét ily módon ténylegesen bevonták az átszervezés előkészítésének munkájába.

Sok külső megfigyelő számára megfoghatatlannak tűnhetett, hogy egy március végén benyújtott javaslat alapján már június 1-i hatállyal végrehajtásra került ez az egész országot érintő hatalmas átszervezés. Aki azonban figyelte a szovjet sajtót az utolsó félévben, az látta, hogyan kapcsolódtak be december óta munkások, mérnökök, tudósok az átszervezés vitájába. Nem egyszer találkoztunk határozatok formájában a cikkekben felvetett javaslatokkal. A cikkekben nemcsak a kiküszöbölendő hibákról szóltak sokoldalúan, hanem azt is megmutatták, mit tartanak jónak az élet tapasztalata alapján a termelésben, a tudományos intézetekben és másutt dolgozó emberek. A tervezethez több mint 2 millióan szóltak hozzá. Végeredményben valóban több millió szovjet dolgozó véleménye kristályosodott egyetlen határozattá. Méltán mondhatta az egyik munkásküldött a Legfelső Tanács ülésén, hogy az ő választói és az egész nép érti az átszervezés jelentőségét, és azt teljesen magáévá teszi, mert tudja azt is, hogy milyen célokat szolgál.

Hruscsov a februári plénumot követő egyik beszédében azt mondta: Az iparvezetés átszervezése olyan jelentőségű, mint a legutóbbi években meghódított szűzföldek kihasználása a mezőgazdaság számára. Valóban, az átszervezés a szocialista ipar fejlesztésének hatalmas és eddig kihasználatlan lehetőségeit tárja fel. Ezek a lehetőségek a központi tervezés módszerének megjavításában, a technika vívmányainak, a nyersanyagforrásoknak jobb hasznosításában, az ipari specializáció, kooperáció és kombináció továbbfejlesztésében — és ami talán a legfontosabb — a helyi kezdeményezés, az alkotóerő jobb kihasználásában rejlenek.

A Szovjetunió e lehetőségek valóraváltása közben új, még járatlan, kitaposatlan útakon halad előre. Ezért időnként bizonyára nehézségekkel, előre nem látott akadályokkal kell majd megküzdenie. Az új, magasabb fejlettségi foknak megfelelő szervezeti formák kialakításakor szilárdan lehet támaszkodni azokra a hatalmas eredményekre, amelyeket a korábbi évtizedekben az akkori fejlettségi foknak megfelelő módszerekkel értek el. A hozott intézkedések végrehajtásával a szovjet ipar mérföldnyi lépésben fog előrehaladni a demokratikus centralizmus lenini elvének megvalósítása útján.

VARGA GYÖRGY

Gazdasági mechanizmus „vagy" gazdaságpolitika?*

Szakkörökben nagy viták folynak népgazdaságunk fejlődésének kilátásairól. A fő kérdés: hogyan tovább? Milyen módon fejlesszük tovább népgazdaságunkat? Ez persze állandóan napirenden tartja az elmúlt években elkövetett hibák taglalását is. Mit hallani leggyakrabban e vitákon? A közgazdászok egy csoportja szerint: „a mechanizmus volt rossz, a mechanizmussal volt baj!" Ezért „új mechanizmus kell!" — mondják. Közgazdászok más csoportja szerint „a gazdaságpolitika volt hibás; — következésképpen: a gazdaságpolitikát kell megjavítani" — anélkül, hogy a gazdasági mechanizmusokon változtatnánk. A két tábor vitája tehát meglehetősen merev, „vagy-vagy" kérdésfeltevés alapján áll. Ennek oka szerintem nem kis részben az, hogy a vitázók eddig nem igen vetették fel a mechanizmusok lényegének a tisztázását. Ennek következtében egy sor elvi kérdés tisztázatlan maradt: közöttük a gazdasági mechanizmusok és a gazdaságpolitika viszonya. Az elméletileg eddig kellően alá nem támasztott vita persze kevésbé hatékony és népgazdaságunk problémáinak megoldásához ilyen „vagy-vagy" jellegű kérdésfeltevés nem igen járul hozzá.

E cikkben a gazdasági mechanizmussal kapcsolatos egy-két elvi kérdés tisztázására teszek kísérletet. Nem azért, hogy véglegesen tisztázzam ezt a problémát (a szocialista közgazdasági irodalomban is meglehetősen kialakulatlan ez a téma), hanem csupán azért, hogy elvi síkon igyekezzünk legalább megközelíteni (esetleg vita során) a gazdasági mechanizmusok lényegét, helyét és szerepét a gazdasági folyamatok rendszerében.

Gazdasági mechanizmusokon értem a gazdasági élet szereplőinek olyan tipikus reakcióit (reagálásait, automatizmusait), amelyeknek rugói a gazdálkodó egyén vagy csoport érdekei (ezeknek összegeződése és összeütközése), valamint az ezeknek megfelelő intézmények rendszerét (ár-, bér-, hitel- stb. rendszert).

Felvetődik a kérdés: vajon mi a mechanizmusok helye a gazdasági folyamatok rendszerében?

Hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, röviden ki kell térnünk a gazdasági törvények *funkcionálásának* problémájára. Ezzel kapcsolatban például Kronrod „Az értéktörvény és az árképzés kérdései a Szovjetunióban" című előadásában kijelenti: „az árképzés meghatározott jellege, *az árrendszer az értéktörvény érvényesülésének specifikus mecha-*

* Az írás témája kapcsolódik a Közgazdasági Szemle 1957. 4. számának vitacikkeihez. — Szerk.

nizmusa". Érdekes ebből a szempontból Lenin megállapítása is, aki ezt írja: „Az ár az értéktörvény megnyilvánulása. Az érték az árak törvénye, vagyis az ár jelenségének általánosított kifejezése." (Művei. 20. kötet. 200. o. Szikra. 1955.)

A gazdasági törvények tehát bizonyos mechanizmusok révén hatnak, funkcionálnak. A nem tervezett gazdaságban spontánul képződő mechanizmusok révén funkcionálnak az illető termelési viszonyok belső törvényszerűségei.

Igen szemléltető és kézzelfogható példája ennek a profithajszában ható mechanizmusok egyik eredménye: a tőkefelhalmozás folyamata. Milyen mechanizmusok hatnak e folyamatban? Vagyis milyen feltételek hoznak létre bizonyos automatikus reakciókat, amelyeknek eredménye a tőkefelhalmozás?

A tőkés nyeresége befektetett tőkéjének arányában nő; nagyobb tőkére nagyobb nyereség jut. Ez egyfelől „anyagi érdekeltséget" teremt. Másfelől a tőkések elkeseredett konkurrenciaharcában a nagyobb tőke erősebbnek bizonyul. E körülmények, feltételek azt az automatikus reagálást váltják ki a tőkések részéről, hogy mindenképpen tőkéjük növelésére törekszenek.

Nem véletlen, hogy a „felhalmozni, hogy felhalmozni lehessen" (Marx) folyamata a tőkésrendszer egyik legjellegzetesebb jelensége, hiszen olyan feltételek és érdekrugók kiváltotta automatizmusok eredménye, amelyek a tőkések létét vagy nemlétét teszik kérdésessé. A tőkefelhalmozás folyamatában ható automatizmusok összessége tulajdonképpen az értéktöbblet-törvény egyik érvényesülési mechanizmusa: e törvény érvényesülésén keresztül teremtődnek meg, bővülnek és mélyülnek az értéktöbblettermelés feltételei: a tőkés termelési viszonyok. Marx így ír erről: „... a felhalmozás a tőkeviszonyt bővített *fokon* termeli újra, tehát az egyik oldalon több vagy hatalmasabb tőkést, a másik oldalon több bérmunkást." A tőke határtalan növelésére késztető és kényszerítő automatizmusokon keresztül érvényesülő törvények *visszahatása tehát közvetlenül érzékelhető a társadalmi alapban:* bővülnek a tőkés termelési viszonyok.

A tervgazdálkodás viszonyai között a társadalom gazdasági törvényei döntően nem spontánul, hanem tudatos felhasználásuk révén érvényesülnek. *De a tervgazdálkodásban is hatnak gazdasági mechanizmusok annyiban, amennyiben a gazdasági cselekvés vagy az attól való tartózkodás egyéni vagy csoportérdekeket érint.* A gazdasági törvények tudatos felhasználásához az szükséges, hogy bizonyos irányú érdekeltségeket teremtsünk, amelyek a kívánt irányú automatizmusok révén éppen a felhasználandó gazdasági törvényt érvényesítik. Az érdekeltség lehet anyagi, de lehet más természetű is: például érdekeltek a gazdálkodó egyének vagy csoportok (nemcsak anyagilag) abban is, hogy teljesítsék azokat a tervutasításokat, amelyek teljesítése vagy nem teljesítése bizonyos konzekvenciákat von maga után.

A gazdasági mechanizmusok rendszere változó a különböző típusú társadalmakban, hiszen éppen az itt ható törvények érvényesülnek általuk. A gazdasági mechanizmusban *tehát történelmi elem van, maga is történelmileg változó.*

A változás hasonló a termelési viszonyokban végbemenő fejlődéshez, amennyiben ez is az egyszerűbbtől fejlődik a bonyolultabb felé. Az

ősközösségi társadalomnak is megvoltak a maga gazdasági mechanizmusai, ezek azonban rendkívül primitívek, akár a termelési viszonyok, a rajtuk uralkodó törvények, illetve azok a termelőerők, amelyekkel a mindennapi létfenntartáshoz szükséges javaikat az emberek előteremtették.

A fejlettebb társadalmakban — például a kapitalizmusban, amelyben a termelési viszonyok bonyolultabbak — a termelési viszonyokon uralkodó gazdasági törvények érvényesülési mechanizmusai is bonyolultabbak.

Ami a szocializmusban ható gazdasági mechanizmusokat illeti, helyes előrebocsátanunk Lenin nagy jelentőségű elvi megállapítását, amely szerint „Elméletileg kétségtelen, hogy a kapitalizmus és a kommunizmus között bizonyos átmeneti időszak van, *amely szükségképpen egyesíti magában a társadalmi gazdaság mindkét rendszerének vonásait, illetve sajátosságait.*" (Az én kiemelésem. V. Gy.) Ez még inkább bonyolítja a kérdést.

A gazdasági mechanizmusok és a gazdaságpolitika kapcsolatáról

A szocialista társadalmat a gazdasági törvények felismerése alapján *tudatosan* cselekvő emberek teremtik meg. E társadalom termelési viszonyait *kialakítják,* a szocializmust *felépítik.* Mi következik ebből? Az, hogy a szocialista társadalom gazdasági törvényeit érvényesítő gazdasági mechanizmusok létrehozásában, kialakításában lényegesen nagyobb szerepe van a tudatos elemnek, mint bármely más társadalomban. Vagyis a mechanizmusokat, helyesebben a mechanizmusok egyik elemét: az automatikus reakciókat kiváltó feltételeket (a tervezési-, az ár-, a bér-, a hitel- stb. rendszert) a gazdaságpolitika *hozza létre és hozza mozgásba;* ez a dolgoknak az emberek tudatától függő része. Amint ezek a feltételek, például a konkrét árrendszer, megvalósulnak, akkor *objektív tényezőkké válnak,* amelyek megteremtik a mechanizmus másik elemét: az automatikus reakciókat. Megannyi írásos utasítás sem változtathatja meg ezeket lényegesen. Száz számra gyártottuk az intézkedéseket, hogy előmozdítsuk iparunk műszaki haladását. Minden adminisztratív nyomás sem érte el azonban a kellő eredményt, mert az ugyancsak általunk megteremtett érdekeltségi irányok *objektív, gazdasági* nyomása legtöbbször erősebbnek bizonyult. Ennek következtében iparunk műszaki fejlődése a lehetőséghez képest elmaradt. (Az ilyen irányban ható mechanizmusokon kívül természetesen más okai is voltak a műszaki fejlődés viszonylag lassú, nem kielégítő ütemének.) *A gazdaságpolitika által kialakított mechanizmusok tehát saját okszági összefüggéseiket követik, amelyekkel nem számolni súlyos hibája lehet a gazdaságpolitikának.*

A szocialista állam gazdaságpolitikája az össztársadalmi érdekeket tanulmányozva olyan közvetlen érdekeltségeket és ezek által mozgatott automatizmusokat teremthet, amelyek a terv teljesítésének irányában hatnak (ha jó a gazdaságpolitika!).

Az alapvető termelési viszonyokon uralkodó törvényeknek nem felel meg akármilyen — szubjektív és voluntarista alapon — „kiagyalt" és megteremtett mechanizmus. Ha a gazdaságpolitika olyan mechanizmusokat teremt, amelyek ellenkeznek az össztársadalmi érdekek, a tör-

vények érvényesülésének követelményeivel, vagy amelyek elfojtják a társadalmi viszonyokban rejlő lehetőségek kibontakozását, akkor ez nehézségeket gördít a szocialista alap törvényeinek funkcionálása elé. A helytelen és nem az össztársadalmi érdekeknek megfelelő érdekeltségek rossz irányú és nem az állam akaratának megfelelő reagálásokat szülnek, tehát a következmény: tervszerűtlenség.

Miért tartom szükségesnek e kérdés ilyen aprólékos — mondhatná valaki, „akadémikus" — fejtegetését? Azért, mert a közgazdászok egy része mereven elhatárolja egymástól a gazdaságpolitikát és a gazdasági mechanizmusok, illetve a termelési viszonyok és a mechanizmusok rendszerét. Ennek pedig igen súlyos *gyakorlati vetülete* van. Rendszerint az, hogy most hagyjuk a gazdasági vezetési módszereket békében, ne nyúljunk a mechanizmusokhoz, foglalkozzunk csak a gazdaságpolitikával (értsd: a gazdaságfejlesztés irányaival). A Gazdasági Figyelő április 11-i számának vitacikke meg is fogalmazza ezt a követelést: „... a gazdaságpolitikának meghatározását és az úgynevezett „új mechanizmus" kialakítását el kell egymástól választani". Ettől a felfogástól már csak egy lépés és ismét beleesünk egy szubjektivista álláspont hirdetésébe. A cikk következetes is e tekintetben és a problémák megoldására a munkások öntudatára való apellálást, a pénzügyi, a bérügyi, és az egyéb rendeletek betartását javasolja. *Fontosak-e ezek a tényezők? Kétségtelenül azok, és nagy szerepük van gazdasági életünk normalizálásában.* E tényezők helyét a gazdaságpolitikában azonban rögtön eldönti egy kérdés. Vajon nem apelláltunk-e eleget a múltban a dolgozók öntudatára, talán kevés rendeletet, határozatot hoztunk? Népgazdaságunk fejlődése mégsem pontosan olyan volt, mint amilyennek elterveztük.

A szocialista állam gazdaságpolitikája elsősorban a társadalom fejlődési törvényszerűségeiből vonja le a maga számára azokat a konzekvenciákat, amelyeket átültet a gyakorlatba. E gyakorlati feladat pedig mindig kétirányú: egyrészt kitűzi *a gazdaságfejlesztés fő irányait,* másrészt számbaveszi és meghatározza azokat a *módszereket, emelőket,* amelyeknek segítségével el kívánja érni a kitűzött gazdaságfejlesztési célt.

Ezért véleményem szerint helytelen a gazdálkodási módszerek szembeállítása a gazdaságpolitikával. A módszereket nem lehet függetleníteni a gazdaságfejlesztési irányoktól. A gyakorlat éppen ezt bizonyította.

Megvolt-e vajon a lehetőség rá, hogy a felemelt ötéves terv idején nálunk olyan mechanizmust alakítsanak ki, amely elsősorban a gazdaságossági szempontokat érvényesíti? Nyilvánvalóan nem! A gazdaságfejlesztés akkor kialakult koncepciója bizonyos belső és külső tényezőktől indíttatva a termelés mennyiségi növelését helyezte előtérbe. Ilyen gazdaságfejlesztési célokat *nem lehetett* más eszközökkel, másfajta automatizmusok megteremtésével végrehajtani, mint éppen olyanokkal, amilyenek akkor működtek. Konkrétan: az akkori érdekeltségi viszonyok mire indítottak? Milyen reagálásokat váltottak ki a gazdálkodó (termelő) egyénből és vállalatból? Csak a jellemzőkből egy párat: közismert a mennyiség mindenáron való hajszolása, a hóvégi hajrák, az indokolatlan kooperációra való törekvés, az anyagigényes termékek gyártásának szorgalmazása stb. Teljesen nyilvánvaló, hogy a gazdaságvezetés akkori

koncepcióinak szolgálatában álló tervutasítások, ár-, bér- és hitelpolitika olyan érdekeltségeket és ennek következtében olyan automatizmusokat váltott ki, melyek megfeleltek a gazdaságpolitikai koncepciónak.

Annak a gazdaságfejlesztési célkitűzésnek *az* a gazdaságvezetési módszer kellett, és nem másmilyen. E gazdaságpolitika (tehát a fejlesztési célkitűzések és a módszerek együttesen) — az eredmények mellett — sok hibás és a népgazdaságra káros következménnyel járt. *A gazdasági törvények követelményeivel nem kellően számoló gazdaságpolitika tehát szükségképpen olyan mechanizmusokat teremt, amelyek gátolják a gazdasági törvények érvényesülését,* következésképpen nem engedik kibontakozni a szocialista termelési viszonyokból fakadó lehetőségeket.

Gazdaságfejlesztési célkitűzéseink bizonyos mértékig módosultak. Észszerű határok között fejlesztjük tovább iparunkat, strukturális változtatásokat kívánunk fokozatosan végrehajtani népgazdaságunkban, előtérbe kerülnek a minőség, iparunk műszaki fejlesztésének problémái: ennek megfelelően más eszközöket is kell alkalmaznunk: a gazdaságpolitikának olyan érdekeltségeket kell teremtenie, amelyek az automatikus reagálásokon keresztül az említett célok megvalósításának irányában hatnak. Az 1957. évi népgazdasági terv, illetve az utasítások rendszere ennek megfelelően már inkább épít az önállóbban gazdálkodó vállalatok anyagi érdekeltségére. A tervmutatórendszer és az ehhez fűződő anyagi és egyéb konzekvenciák már hatásosabban irányítják a vállalatok munkáját az önköltségcsökkentés és az anyagtakarékosság felé. Lenin 1921-ben így ír: „... most pedig gazdasági politikánk megvalósítását gátolja azoknak *a módszereknek* hibás alkalmazása, amelyek más körülmények között talán nagyszerűek lennének, de most károsak". (Művei. 33. kötet. 88. o. Szikra. 1953.)

Varga István professzor „Mégegyszer a gazdasági mechanizmusról" című cikkében megállapítja, hogy „A közgazdasági kérdések mind komplexek és ezért azokat vagy mindig teljes összefüggésükben kell tárgyalni, vagy legalábbis — eme összefüggéseket mindenkor szem előtt kell tartani", s kifejti, hogy „a régi, sok tekintetben hibákkal terhes *gazdaságpolitika mechanizmusát* nem lehet ellentmondás nélkül alkalmazni egy új célkitűzésű gazdaságpolitika megvalósítására. *A gazdaságpolitika és az annak megvalósítására szolgáló mechanizmus közötti összhang követelménye az új gazdaságpolitika folytatásával kapcsolatos kívánalommal összefüggésben maga veti fel egy új mechanizmus szükségességét".* (Az én kiemelésem. V. Gy.)

Az ágazati gazdaságtanok szerepe a gazdasági mechanizmusok tanulmányozásában

Nézzük az összefüggés más vetületét az elmélet területén. Amennyiben a termelési viszonyokon uralkodó törvények a mechanizmusokon keresztül érvényesülnek, annyiban igen intenzív kapcsolatnak kell kialakulnia a politikai gazdaságtan és a tudományos gazdaságpolitika között. Ezért helytelen volt a politikai gazdaságtannak és a gazdaságpolitikának az a merev szétválasztása, amely Sztálin legutolsó művének megjelenése után elég általános gyakorlattá vált a marxista közgazdák soraiban.

A tőkés társadalom megismerésének kimeríthetetlen kútforrása *A tőke* három kötete, bár bizonyos konkrét tényanyag ismerete itt is elengedhetetlenül szükséges. Maga Marx is sokat tanulmányozta a kapitalista gazdaság különböző részterületeit. A mi szempontunkból azonban a kapitalizmus múlófélben levő társadalom, amelynek fejlődéséről, virágzásáról és bukásának szükségszerűségéről alapos és kimerítő választ kapunk a klasszikusok műveiből. (Ezzel nem akarom tagadni a mai kapitalizmus gazdasági jelenségei vizsgálatának szükségességét.) A szocialista társadalmat azonban *mi építjük*, az általánosságok mit sem segítenek. A vázlatos ismeret óhatatlanul dilettantizmust szül és tévútra vezetheti a szocializmus építését. Ezért nagy jelentőségűek az ágazati gazdaságtanok, amelyek *a kapocs, az átmenet szerepét töltik be a politikai gazdaságtan és a gazdaságpolitika között.* Az ágazati gazdaságtanok létalapja a „konkrét kérdések konkrét elemzése", a gazdaságpolitika konkrét problémáinak, intézkedéseinek értékelése és bírálata. Mivel azonban a közgazdászok hosszú ideig nem élhettek ennek lehetőségével, az ágazati gazdaságtanok sem érhettek el említésre méltó eredményeket, és jelentőségükhöz mérten szerepüket sem tölthették be sem a gazdaságvezetés támogatása, sem a közgazdaságtudomány fejlesztése területén.

Tanulmányunk szempontjából az ágazati gazdaságtanok jelentőségét aláhúzza, hogy ezek lennének hivatottak azoknak a mechanizmusoknak a felkutatására, azok speciális alkalmazásának feltárására, amelyre a politikai gazdaságtan általános jellegénél fogva nem képes. Teljesen világos, hogy ugyanazok a módszerek, gazdasági emelők *másképpen működnek és más hatást váltanak ki az egyik népgazdasági ágban, mint a másikban.* Nyilvánvaló, hogy az értéktörvény működésének feltételeit, korlátait másképpen kell kialakítani az iparban, mint a mezőgazdaságban. A politikai gazdaságtan fejlődése jónéhány területen megrekedt. Ennek egyik lényeges oka az volt, hogy teljesen elszakadt attól a lehetőségtől, hogy vizsgálja a mindennapi valóságos életet. A kettő szétválasztása pedig a legalapvetőbb ismertető jele mindenféle szubjektivizmusnak. Mao Ce-tung „Javítsuk meg a párt munkastílusát" című előadásában a propaganda és a tanítás ilyen formáját igen találóan „általános marxizmust oktató mozgalomnak" nevezte. Ebben rejlik a dogmatizmus szubjektivista volta: konkrét kérdéseket nem tudunk konkrét módon elemezni.

Már foglalkoztunk azzal a problémával, hogy a gazdasági mechanizmus bizonyos intézmények (feltételek) rendszerét (a tervezési rendszert, az ár-, bér-, hitel stb. rendszert) is jelenti, vagyis meglehetősen jelentős az ezeket megteremtő tudatos tényezők szerepe. Ennek jelentősége szocialista viszonyok között növekszik.

A gazdasági vezetésben megnyilvánuló voluntarizmus következtében azonban mereven elhatárolódott egymástól a politikai gazdaságtan és a gazdaságpolitika, s ez a szétválasztás a maga részéről ismét voluntarizmust szült. A múltban (és a jelenben is) igen sokan nem vették figyelembe Engels figyelmeztetését, amely szerint: *„az államhatalom visszahatása a gazdasági fejlődésre háromféle lehet: Ugyanabban az irányban haladhat, s akkor a fejlődés meggyorsul, haladhat ellenkező irányban, s akkor az államhatalom manapság minden nagyobb népnél előbb vagy utóbb tönkremegy; vagy pedig az államhatalom a gazdasági fejlődés*

bizonyos irányainak gátat vet, másokat előírhat — ez az eset végeredményben a két első eset egyikére vezethető vissza. De világos, hogy a 2. és 3. esetben a politikai hatalom a gazdasági fejlődésnek nagy kárára lehet, s tömeges erő- és anyagpazarlást idézhet elő". Nem elemeztük a szocializmus építése során meglevő ellentmondások sajátos jellegét, az alap és a felépítmény konkrét egymásrahatását, a szubjektív elemek hatását az objektív folyamatokra. „A konkrét helyzet konkrét elemzése alatt az ellentmondások sajátos jellegének konkrét elemzését kell érteni. Minthogy a dogmatikusok lebecsülik az ellentmondások sajátos jellegét, és nem elemzik azt konkrétan, ezért egyrészt képtelenek megérteni a dolgokban rejlő ellentmondások teljes alakulását és különböző oldalait, képtelenek minden oldalról vizsgálni a problémákat („a probléma a dolgok ellentmondása" — írta Mao Ce-tung), ez idézi elő az egyoldalúságot: másrészt nem tudnak behatolni a dolgok lényegébe, innen származik ideológiájuk felületes volta. Harmadrészt mindezek következtében nem értik meg konkrétan az ellentmondások helyzetét, nem is tudják megtalálni az ellentmondások feloldására alkalmas helyes módszereket és szubjektív érzelmekkel, elgondolásokkal helyettesítik a politikát." (Lu Ting-ji: Zsenminzsipao. 1957. III. 5.)

Anarchiát szülnek-e a mechanizmusok hatásai?

E veszély ismételt bekövetkeztének elkerülése végett alapos vizsgálat tárgyává kell tenni a gazdasági mechanizmusokat. Hazánkban túlsúlyban vannak a szocialista termelési viszonyok; a termelőeszközök zöme a dolgozók államának tulajdonában van, ami azt jelenti, hogy a társadalom szerkezete nem az elszigetelt termelők atomisztikus összességére épül, következésképpen a társadalom gazdasági életére sem az elszigetelt termelők között ható mechanizmusok halmaza a jellemző, *hanem az, hogy e rendszer középpontja a szocialista állam* (mint a termelőeszközök tulajdonosa).

Ez azt jelenti, hogy a szocialista állam a gazdasági viszonyokból fakadó mechanizmusokat, elsősorban a tervutasítások rendszerét, továbbá az ár-, a hitel-, a kamat-, a bér-, stb. rendszereket megfelelő módon úgy használhatja fel, hogy az valóban megegyezzék a társadalom tervszerű gazdasági fejlődésének irányával.

Itt azonban tisztázásra szorul, hogy is értelmezem azt ,hogy „a társadalom gazdaságának középpontja a szocialista állam". Nézetem — és úgy vélem: a közgazdászok nagy tömegének nézete — szerint is ez úgy értelmezendő, hogy a gazdasági élet fejlődésének *részleteit* nem kell az államnak meghatároznia, hanem elégséges bizonyos alapvető népgazdasági arányok, tervmutatók, módszerek centrális meghatározása.

A népgazdaságunk irányításában és vezetési módszereinkben elkövetett hibák felsorolása ma már közhely, éppen ezért ettől eltekintek. De nem árt felidézni Lenin szavait, aki a szocialista gazdaság irányításának alapelvét az alábbiakban foglalta össze: *„Mi a demokratikus centralizmus mellett vagyunk. És jól meg kell érteni, milyen messzemenően különbözik a demokratikus centralizmus egyrészt a bürokratikus centralizmustól, másrészt az anarchizmustól."*

Gazdaságvezetési módszereink legvitatottabb kérdése ma az értéktörvény mechanizmusának alkalmazása. Az értéktörvény a szocializmus-

ban is objektív gazdasági törvény. Vajon ki tudja ma megmondani, hogy mennyiért termelünk? Van-e reális képünk arról, hol állunk a nemzetközi érték színvonalához viszonyítva? Mindez azért, mert elvetettük a társadalmimunka-ráfordítások objektív mérési alapját, és helyette olyan árarányokat „csináltunk", amelyek nem fejezték ki az értékarányokat, gyártottunk olyan „ösztönzőket", amelyek káros irányba terelték a vállalatok munkáját stb. Mi legyen ezek után? Engedjünk-e szabad teret az értéktörvény érvényesülési mechanizmusainak? Szó sincs róla: de a gazdaságpolitika nem kerülheti meg azt az objektív tényt, hogy az egy-egy termék termeléséhez szükséges munkamennyiség a szocializmusban sem fejezhető ki közvetlenül munkaidőben.

„Tekintve, hogy a szocializmusban a munka közvetlenül társadalmi jellegének alacsony fokán állunk, hogy a munkák minőségi különbözősége (például a szocialista tulajdon két formájában végzett munka vagy az egyszerű és a bonyolult munka különbsége stb.) igen nagy, *a különböző feltételek közt* ráfordított munkaidő *nem lehet közvetlenül átlagos* társadalmimunka-ráfordítás, így ... a munka terméke *nem rendelkezik a közvetlen kicserélhetőség tulajdonságával.* Emiatt a társadalom a viszonyok dologi formájára, a munkatermékek árukként való egyenlővé tételére kényszerül„ vagyis arra, hogy felhasználja az értéket a gazdasági viszonyok formájaként." (Lásd Kronrod i. m.) Tekintve továbbá azt a tényt, hogy a szocializmusban a munka anyagi ösztönzésre szorul, vagyis még nem életszükséglete az embereknek, a szocialista vállalatokat is anyagilag érdekeltté kell tenni a termelésben. Úgy kell tehát tekinteni őket, mint bizonyos tekintetben önálló árutermelőket, amelyeknek nem közömbös a termékekre ráfordított munka mennyisége, a gyártmányok önköltsége, ára, nyereségessége stb. A munka terméke ilyen formán „érték" formát ölt, tehát ára van. Ez esetben szükséges az értéktörvény érvényesülési mechanizmusainak felhasználása. Az értéktörvény az árarányok és az értékarányok egybeesése irányában hat. Az egybeesés feltétele, hogy a társadalmi termelésben a munka termelőágak közti elosztása arányos legyen a társadalmi szükségletekkel.

Tehát az értéktörvény hasson a fogyasztási cikkek és a termelőeszközök árképzésében: következésképpen az árak megállapítása nem lehet önkényes, hanem az értéken kell alapulnia, és egyúttal olyan színvonalon kell lennie, hogy a kereslet és a kínálat többé-kevésbé egybeessék. Különben elkerülhetetlenek a gazdasági zavarok és a termékek pazarlása (például nálunk a nyersanyagok, a fűtőanyagok pazarlása). Az értéktörvény érvényesülésének egyik legfőbb mechanizmusa a szocializmusban a *tervszerű árrendszer.*

Szocialista társadalomban a népgazdaság arányai nem spontánul, nem utólag alakulnak ki, hanem lehetőség van rá, hogy a tervszerű arányos fejlődés törvénye és az értéktörvény hatásának együttes érvényesítésével tudatosan, *tervszerűen* alakítsuk ki a népgazdasági egyensúlyt stb. Ha a népgazdasági egyensúly megbomlik, ez érték-aránytalanságokban is megnyilvánul. Az értéktörvény mechanizmusa „a tervszerű fejlődés törvényével eltéphetetlen egységben működik, az utóbbi törvény mechanizmusának kiegészítőjeként" — mondja Kronrod.

Az alapvető a tervszerű, arányos fejlődés törvénye érvényesülési mechanizmusainak alkalmazása: ezért elengedhetetlenül szükséges a döntő fontosságú beruházások központi tervutasításokkal való szabályo-

zása, a külkereskedelem állami monopóliuma, a fontosabb termékek (termelőeszközök és alapvető fontosságú fogyasztási cikkek) árainak központi megállapítása, a döntő fontosságú anyagok központi elosztása, az átlagos kereseti színvonal állami rögzítése stb. A központi utasítások rendszere azonban képtelen átfogni a népgazdaság valamennyi részletét, tartalékát, gyakran változó igényeit (főképp fogyasztási cikkek vonalán) stb. Ezért a központi utasítások rendszere *a vállalatok folyó, mindennapi* munkájának nem lehet egyedüli eszköze, hanem csak a vezetésnek vezérfonala. *A központi utasítások rendszerében hagyott nagyobb réseket kell kitölteni az automatizmusok, az érdekeltségek olyan rendszerével, amelyek végső soron a népgazdaság érdekeinek irányába terelik a vállalatok termelő és értékesítő tevékenységét.* Az 1957. évi terv egy sor operatív részletfeladat megoldására nem utasít, de a vállalatokat érdekeltté teszi a nyereség nagyságában, és ezzel olyan automatizmusokat teremt, amelyek ösztönzik a vállalatokat, hogy csökkentsék a termelés önköltségét, takarékoskodjanak az anyaggal, fokozottabban vegyék figyelembe a felhasználók, fogyasztók szükségleteit stb.

Íme, tehát már az eddigi negatív és pozitív tapasztalatok egyaránt bizonyítják, hogy szükséges az értéktörvény érvényesülési mechanizmusainak fokozottabb felhasználása a tervgazdálkodásban. Ennek persze sok feltétele van: meg kell teremtenünk népgazdaságunk egyensúly-helyzetét, reális alapokra kell helyeznünk termelői árrendszerünket, kellő anyagtartalékkal kell rendelkeznünk, fokozni kell a termelőegységek önállóságát — a demokratikus centralizmus Lenin által kidolgozott keretei közt.

„Minden a mértéktől függ"

Egyes közgazdászok és más szakmájú elméleti munkával foglalkozók igen szkeptikusan fogadják az ilyen irányú javaslatokat. Rögtön a tervgazdálkodást féltik, és így gyakran valami társadalmi rendszer ellenes támadásnak vélik az ilyen irányú javaslatokat. E szkepticizmus elméleti alapja kétségkívül a dogmatizmusban keresendő. Ezek a közgazdák nem veszik figyelembe, hogy itt *„minden a mértéktől függ"* — ahogyan Lenin mondta ezekről a kérdésekről szólva.

Nagy kárára van a közgazdaságtudománynak — és így közvetve a szocializmus fejlődésének hazánkban —, hogyha egyszer-egyszer valamelyik közgazdász szocialista tervgazdálkodásunk megjavítása végett új gondolatokat vet fel, akkor egyesek rögtön meghúzzák a vészharangot, és általánosítva a szocializmus nyílt és leplezett ellenségeire vonatkozó bírálatukat, ezeket a jószándékú embereket is meghátrálásra kényszerítik, alkotókedvüket szegik. Pedig a tudományt közhely számba menő igazságok hangoztatásával nem lehet előbbre vinni.*

Egyébként jellemző ezeknek a közgazdászoknak az állásfoglalására, írásaira, hogy rendszeresen „elfelejtkeznek" a Szovjetunióban most vég-

* Ripp Géza: „Tervgazdaság vagy anarchia" című cikkében (Gazdasági Figyelő. 4. sz.) is ilyen általánosságokkal és általában harcol bizonyos nézetek ellen, amelyeket eléggé bizonytalanul határol körül. Úgy küzd bizonyos nézetek ellen (és a cikk hangneme is ilyen), hogy azt, ha úgy tetszik, rá lehet húzni mindazokra is, akik a szocialista tervgazdálkodás, a gazdasági irányítás módszereinek javításán fáradoznak. Félő, hogy az ilyen természetű cikkek egy kalap alá vonják az eredményes és hatásos *szocialista* gazdálkodási módszereket kereső embereket azokkal, akik ténylegesen a marxizmus nyílt vagy burkolt revíziójára, a szocialista tervgazdálkodás gyengítésére törekszenek.

bemenő változásokról. Ez is tendenciózus, akár az előbb említett torzítás. Pedig az SzKP álláspontját képviselő Furceva nyilvánvalóan nem vádolható demagógiával, sem anarchista törekvésekkel, amikor arról beszél, hogy „A szocialista demokrácia fejlesztése, a vezetési módszerek tökéletesítése felülről lefelé, a bürokratizmus minden megnyilvánulásának kiküszöbölése és az igazgatás közelebb hozása közvetlen a termeléshez — ez a kommunista építés jelen szakaszának egyik fő feladata". (Furceva elvtársnőnek Lenin születésnapja 87. évfordulóján mondott beszédéből.)

Hasonló értelemben beszélt Hruscsov is a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa májusi ülésszakán, amikor kijelentette, hogy „nem gyengíteni, hanem fokozni kell a harcot minden bürokratikus eltorzulás ellen".

Igaza van Ripp Gézának, amikor idézett cikkében felveszi a harcot az „általában" vett és körül nem határolt „demokratizálás" ellen — csak az a baj, hogy miközben ez ellen küzd, abszolútizálja ezt a küzdelmet. Cikkének végkihangzása az, hogy a decentralizálás = spontaneitás, anarchia. Ripp Géza is elfelejtkezett a *„mértékről"* és arról, hogy ha gazdaságpolitikai módszereink tökéletesítése nélkül vezetnők a népgazdaságot, ismét tervszerűtlenségek ütnék fel a fejüket.

A helyes gazdasági mechanizmusok tudatos megteremtése, működtetése még nem anarchia. Azoknak a közgazdászoknak az álláspontja, akik minden újat e téren pesszimizmussal fogadnak, azon alapszik, hogy elvi kiindulópontjuk a következő tétel: *mechanizmus, automatizmus = spontaneitás, anarchia.* Először is le kell szögezni, hogy mechanizmusok, automatizmusok mindig működnek. A legcentralizáltabb gazdálkodási rendszer is teremt érdekeltségi irányokat, amelyek bizonyos reagálásokat váltanak ki a gazdálkodó egyénből vagy csoportból. A kérdés tehát csak az, hogy *milyenek* ezek a automatizmusok? Érvényesülhetnek-e általuk a szocializmus törvényszerűségei vagy sem? A tények sorozata igazolja (amelyek felsorolása már közhely), hogy a gazdaságvezetésnek mind a dogmatikus, mind a revizionista, jobboldali módszere hibás, az általuk létesített mechanizmusok gátolják a szocializmus gazdasági törvényeinek szabad érvényesülését.

Másodszor, meg kell állapítani, hogy a gazdasági törvények követelményeit, valamint a népgazdaság aktuális szükségleteit és lehetőségeit felmérő gazdaságpolitika olyan mechanizmusokat teremt, amelyek ugyan *automatikusan működnek, de úgy, ahogyan mi akarjuk.* A szocialista tervgazdálkodáson alapuló anyagi ösztönzés például automatizmus módjára működik, de olyan irányban hat, amilyenben mi akarjuk, a minőség javítása, az önköltség csökkentése stb. irányában. *Ez tehát nem spontaneitás, nem anarchia.* Kétségtelenül az lenne, ha felrúgnánk a szocialista tervgazdálkodást, ha uralkodóvá tennénk az értéktörvény érvényesülési mechanizmusait. Itt azonban arról van szó, hogy *meg kell teremtenünk a vállalatok tényleges önálló gazdaságos elszámolását, és a termelőegységek munkáját* a részletekre vonatkozó írásbeli utasításoknál hatásosabb *gazdasági ösztönzők rendszerével kell befolyásolnunk.* Még ez sem jelenti, hogy a vállalatok folyó, mindennapi munkájába az állam központilag ne szóljon bele, ne utasítson. Ez is szükséges lehet bizonyos esetekben. Például kétségtelenül pozitívan értékelendő az állami központi beavatkozás az elmúlt hónapokban a szénbányászati termelésbe. Enélkül csak nagy nehézségek és hosszú idő után indulhatott volna be a népgazdaság óriási gépezete.

A termelőeszközök társadalmi tulajdona azt a követelményt állítja a társadalom elé, hogy a társadalom gazdasági folyamatait *központilag tervezzük, de nem részletekbe menően.* Hasonló értelemben ír Göncöl György „A terv és a gazdaságpolitika" című cikkében. (Gazdasági Figyelő. 9. sz.)

Lenin az 1920-as években éles harcot vívott a „munkásellenzék" revizionista nézetei ellen. Mint ismeretes, ekkor volt napirenden a szovjet népgazdaság irányítási rendszerének átállítása, a demokratikus centralizmus elveinek a gazdasági életben való megvalósítása. A „munkásellenzék" — a proletárdiktatúra gazdálkodási funkcióit támadva — *mindenféle* központosítást elvetett. Ezért mondotta Lenin: „... ha *politikailag* nem nyúlunk helyesen a kérdéshez, akkor a szóban forgó osztály nem fogja megtartani uralmát, következésképpen nem oldhatja meg *termelési feladatát sem.*"

Különösen napjainkban aktuális Leninnek ez a figyelmeztetése, amikor a közgazdászoknak és az ideológiai front munkásainak nem kis része tudatosan vagy „merő jóindulatból" kísérletet tesz arra, hogy gazdaságirányítási módszereink megjavításának örve alatt szép lassan becsempéssze a kapitalizmust. Olvastam már a Gazdasági Figyelő szerkesztőségéhez beküldött olyan javaslatot, amely a kapitalizmus mai mechanizmusának átvételét javasolja, hiszen az „szervezett verseny" — írja. A revizionista támadás legkörmönfontabb változataival találkozhatunk. Ezek — az is, aki a fenti javaslatot tette — mind a Szovjetunióban most lezajló változásokat hozzák fel érveik alátámasztására (ez is tendenciózus). Azt persze elhallgatják, hogy a szovjet elvtársaknak eszük ágában sincs „a termelőeszközöket a gyárak kollektíváinak eladni" vagy, hogy nem is álmodnak arról, hogy a népgazdaságot „a piac közvetlen ellenőrzése alá helyezzék". Ez idézett javaslat szerzője ezt nevezi a gazdálkodás „igazi demokráciájának" (teljesen tagadva a proletárállam gazdálkodási funkcióját), mert úgymond: „a fogyasztó nap mint nap ellenőrzi vásárlásai révén a termelést". E hangzatos javaslat mögött nem nehéz felismerni a kapitalizmus visszalopódzásának veszélyét. A kereslet-kínálat törvényének spontán érvényesülése, plusz a termelőeszközök eladása előbb-utóbb szétzilálná a népgazdaságot, a proletárdiktatúra államát a teljes tehetetlenség állapotába taszítaná: végső soron az osztály, amely gazdasági hatalmát elvesztette, politikailag is vereséget szenvedne.

A gazdasági mechanizmusokról folyó vitában felszínre kerülő revizionista nézetek lényege tehát abban áll, hogy *a szocialista termelési viszonyoknak nem megfelelő, tőlük idegen, velük ellentétes tendenciájú automatizmusok megteremtését javasolják, amelyeknek visszahatása a szocialista termelési viszonyokra romboló volna, gyengítené azokat.*

Amennyire hibás a szkeptikusok álláspontja, mert akadályozzák az egészséges továbbhaladást, *annyira veszélyes a revizionista álláspont (most nem beszélve a nyílt burzsoá eszmékről), mert aláássa az egész rendszerünket, a proletárhatalom létét fenyegeti.*

Gazdaságvezetési módszereinket akkor tudjuk helyesen kialakítani, ha alaposan elemezzük azokat politikai szempontból: erősíti-e a munkásosztály hatalmát, elmélyíti-e a parasztság és a munkásosztály közötti szövetséget. Közgazdaságilag értelmezve az nevezhető *jó gazdasági mechanizmusnak a szocializmus körülményei között, amely lehetővé teszi a szocializmus gazdasági törvényeinek érvényesülését, ennek hatá-*

sára a szocialista termelési viszonyok kiteljesedését, a termelőerők fejlődését az egyéni és a társadalmi érdek többé-kevésbé való egybeesése alapján, és ha e téren hibák történnek, jelzi ezeket.

Térjünk vissza kiindulópontunkhoz. Ha segíteni akarunk népgazdaságunk nehézségein, mit kell tennünk? A javaslatok szerint egyes közgazdászok az új mechanizmusra, mások a gazdaságfejlesztési irányokra esküsznek. Úgy vélem, mindkét álláspont a végletekben csapong.

Azt hiszem, hogy a sorrend vitája nem vezet célhoz. A gazdaságpolitika és a mechanizmusok összetartoznak. Teljesen nyilvánvaló, hogy ha tényleg ki akarjuk javítani népgazdaságunk termelési struktúrájának hibáit, fogyatékosságait, akkor ennek megvalósítása lehetetlen a megfelelő eszközök nélkül. Ha teljesen helyre akarjuk állítani népgazdaságunk egyensúlyát (amely gazdasági munkánk központi feladata), akkor *ezt a nagy horderejű munkát nagyon hátráltathatja vagy előrelendítheti az általunk választott gazdasági módszerek, emelők rendszere.* A gazdaságvezetés módszereiben tervezett módosításokat viszont befolyásolják a népgazdaság strukturális problémái, az egyensúlyi helyzet és a fejlődés tempója. Tehát *összetett közgazdasági problémáról van szó, amelyet csak a tudományos, a gyakorlati és a politikai szempontok együttes, gondos mérlegelése alapján lehet jól megoldani.*

Az NDK népgazdasága a második ötéves tervben*

1956 nyarán Németország Szocialista Egységpártjának III. Pártkonferenciáján nagyon behatóan elemezték az NDK-beli gazdasági fejlődést és annak további perspektíváit. 1957 januárjában a Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának 30. plénumán pedig különösen behatóan foglalkoztak a politikai gazdaságtan kérdéseivel az adott helyzetben.

Mint ismeretes, a Németországban uralkodó különleges feltételek nagymértékben kihatnak az NDK gazdasági fejlődésére. Két állam létezik, amelyek közül az egyik lényegében népi demokratikus, a másik pedig imperialista jellegű. Az NDK-ban nemcsak a Németország kettéosztottsága következtében előállott aránytalanságokat kellett, illetve kell legalábbis részben felszámolni, hanem a Nyugat-Németországgal vívott politikai és gazdasági verseny is olyan szocialista gazdaságpolitikát követel meg az NDK-ban, amellyel végső soron a két német állam példáján bizonyítható be a szocialista gazdasági rendszer fölénye a monopolkapitalista felett.

Az NDK-ban az egész gazdasági fejlődést az állami gazdasági terv irányítja, amelynek számolnia kell a szocializmus gazdasági törvényei támasztotta követelményekkel. A népgazdaság irányításának módszere a demokratikus centralizmus. Semmi sem demokratikusabb, mint a szocialista tervgazdaság. Ha helyesen alkalmazzák, megfelel a dolgozók érdekeinek, akik a tervfeladatok megvitatásán keresztül közvetlenül bevonhatók a gazdaság irányításába és vezetésébe. A szocialista tervgazdaság forradalmi módon megszüntette a tőke és a munka közötti ellentétet.

A szocialista gazdaságvezetés mélységesen demokratikus tartalmán az sem változtat, hogy akadtak elégtelen szabályozási módszerek, s hogy némely bürokratikus akadályt még el kell hárítani az útból.

Az NDK-ban, különösen 1956 és 1957 folyamán végrehajtott hatékony demokratizálás eredményeképpen, a dolgozókat fokozottan bevonták a gazdaság irányításába. Sok helyi feladat megoldásába szélesebb körben vonták be a dolgozókat, nőtt a munkások és az alkalmazottak beleszólási joga az állami üzemekben.

Eme további demokratizálás keretében sor kerül bizonyos feladatoknak a helyi szervekig történő decentralizálására. Ezáltal növekszik a helyi szervek és a tanácsok felelőssége és munkakedve. A demokratizálás és a decentralizáció akkor szükséges és célszerű, ha a növekvő feladatok szükségessé teszik a központi államapparátus tehermentesítését, és ha az alárendelt szervek szakképzettsége lehetővé teszi, hogy fokozott feladatokat kapjanak. *A demokratizálás feltételezi a népgazdasági alapfeladatok valódi összpontosítását a központi államapparátus kezében.*

A szocializmus felépítéséhez az NDK-ban — a megosztott Németország feltételei között — hatékony államhatalomra van szükség. Ez gazdasági téren a központilag irányított állami tervezés megvalósítását jelenti. Egy túlságosan decentralizált vagy a jugoszláviaihoz hasonlóan csaknem önműködő „tervezés" egy olyan magas színvonalon iparosított országban, mint az NDK, katasztrófához vezetne. A jugoszláv példa bizonyítja, hogy a központosított és a decentralizált vezetés egysége nélkül

* A cikket a szerző lapunk részére írta.

semmiféle tartós gazdasági eredmény nem érhető el.

A kapitalizmusról a szocializmusra való átmeneti időszak első szakaszában az NDK-beli tervezésnek különösen erősen centralizáltnak kellett lennie. Új nagy ipari óriások felépítése, mint a keleti és a nyugati vaskohászati kombinátoké, a Lauchhammer-i kombináté é. i. t. a centralizáció hangsúlyozását tette szükségessé. A fejlődés folyamán ezért részben túlzásokra, a centralizáció túlhajtásaira került sor, s nem mindig érvényesült kellően a demokratikus centralizmus a gazdaság-vezetésben. Az állami tervdokumentumokban részben olyan feladatokat is rögzítettek, amelyek mellékes jelentőségűek voltak, s amelyeket a helyi állami és gazdasági szervek megoldhattak volna, és meg is kellett volna, hogy oldjanak. Következésképp bizonyos túlszabályozottságra került sor*, amely a gazdasági feladatok megoldásának akadályává vált.

* A német eredetiben Reglementierung.

Most arra kell törekedni, hogy a központi tervezést a leglényegesebb feladatokra korlátozva tovább tökéletesítsük, s fokozottabban, mint eddig, bevonjuk a dolgozókat a népgazdaság vezetésébe és tervezésébe.

Az NDK gazdasági problémáinak és feladatainak vizsgálatakor abból kell kiindulni, hogy az NDK fejlett ipari ország. Akár egyes fontos termékek abszolút termelési adatait, akár az egy főre jutó termelési adatokat vizsgáljuk is, az NDK az ipari termelés tekintetében az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Anglia, Franciaország és Nyugat-Németország után a hatodik helyen van a világon. Ez azt jelenti, hogy az NDK a szocialista tábor második legnagyobb ipari termelője.

Bizonyítják ezt a tényt a következő, nagyon figyelemre méltó képet mutató adatok.

Míg a kőszéntermelésben az NDK csekély készletei következtében viszonylag szerény szerepet játszik, barnaszénben a fő termelő a világon.

Kőszén-termelés (millió tonnában)[1]

	Lakosság 1955-ben millió fő	1938	1950	1955
Szovjetunió	200,2	133,3	261,1	391,0
Lengyelország	27,5	38,1	78,0	94,5
NDK	17,9	3,5	2,8	2,7
Nyugat-Németország[2]	52,2	137,0	110,8	130,7
Franciaország[3]	43,3	46,5	50,8	55,3
Anglia	51,0	244,2	219,8	225,1
Egyesült Államok	165,3	355,3	505,3	450,3

[1] Az NDK 1955. évi Statisztikai Évkönyve; OECE Statisztika, Genf. 1956.
[2] Nyugat-Berlinnel együtt.
[3] A Saar-vidék nélkül.

Barnaszén-termelés (millió tonnában)*

	1938	1948	1950	1955
Csehszlovákia	16,0	23,6	27,5	40,7
Lengyelország	0,0	5,1	4,8	6,0
NDK	101,0 (1936)	110,0	137,0	200,6
Nyugat-Németország	69,0	65,0	75,9	90,4
Franciaország	1,1	1,3	1,7	2,1
Egyesült Államok	2,7	2,8	3,0	2,5 (1954)

*Az NDK 1955. évi Statisztikai Évkönyve; OECE Statisztika. Genf. 1956.

A táblázatokból világosan kitűnik, hogy az NDK-ban a barnaszén a döntő energiaforrás, s ezen felül még fontos exportcikk is. Németországnak a nyugati hatalmak által történt kettészakításáig elsősorban a Nyugat-Németországhoz tartozó Ruhr-vidék látta el kőszénnel egész Németországot. Az NDK népgazdaságát ennek következtében a barnaszéntermelés és a kőszén-behozatal bázisán kellett rekonstruálni. A legutóbbi hónapokban a lengyelországi kőszén- és koksz-behozatal elmaradása következtében az amúgy is súlyos helyzet tovább bonyolódott. Csak egyetlen kiút van: tovább kell fokozni a saját barnaszén-termelést, s okvetlenül korlátozni kell minden népgazdasági szempontból nem szükséges szénfogyasztást. Az 1957. első negyedévi enyhe időjárás és a Lengyelországgal megkötött kereskedelmi egyezmény nyomán minden nehézség ellenére várható a tüzelőanyagprobléma kielégítő megoldása. Mégis, világos, hogy az NDK 1956—1960 közötti második ötéves tervének középpontjában a barnaszén-termelés további fokozása, valamint a barnaszén-brikett és a barnaszénből előállítható kohókoksz termelése áll. A második ötéves terv végére fog elsőnek barnaszenet adni a „Schwarze Pumpe" elnevezésű gigantikus barnaszén-terület, amelynek kiépítése ez idő szerint gyors ütemben halad.

Az NDK-ban kohókoksznak barnaszénből való előállítására kifejlesztett eljárással — amelynek alkalmazását az első ötéves tervben a Lauchhammer-i kombinátban kezdték meg — lehetségessé vált viszonylag szegény saját ércekből is nyersvasat olvasztani. A második ötéves terv direktívái szerint a barnaszén-termelést legalább 30 százalékkal, vagyis 260 millió tonnára kell növelni.

Szorosan összefügg a széntermeléssel az elektromos energia termelése, amelyet a második ötéves tervben 53 százalékkal kell fokozni. Az SZKP XX. kongresszusán lefolyt tanácskozások hatására előtérbe nyomult az a probléma, hogy az energiatermelésnek gyorsabban kell növekednie, mint az ipari termelésnek. A Szovjetunió ötödik ötéves terve az elektromosenergia-termelés 80 százalékos növelését irányozta elő, miközben az ipari termelés maga 70 százalékkal növekszik. Malenkov megállapította, hogy a negyedik ötéves terv időszakában mind az ipari teljes termelés, mind az energiatermelés körülbelül 85 százalékkal növekedett, ami akadályozta a munkatermelékenység fokozását. Az Egyesült Államokban a legutóbbi évtizedekben jóval gyorsabban nőtt a feldolgozó ipar villamosenergia-fogyasztása, mint a munkatermelékenység. Az NDK-ban a munkatermelékenység 1950—1955 között a közvetlenül termelő munkásokra számítva 53,5 százalékkal nőtt, szemben az előirányzott 60 százalékos növeléssel. Az elektromosenergia-termelésben sem sikerült elérni a tervezett színvonalat. A megadott időszakban 47 százalékos növekedést értünk el. Ennek az lett a következménye, hogy 1953-ig lekapcsolásokra került sor az iparban és a háztartásokban, ami — bár szükséges volt — nem volt kellemes a lakosság számára. 1953 nyara óta már csak az iparban került sor áramkorlátozásokra, ami természetesen bizonyos termeléskieséssel járt. Emellett az elektromosenergia-termelés az NDK-ban nemzetközi szempontból egyáltalán nem csekély. Az egy főre jutó termelés például 1955-ben meghaladta a Német Szövetségi Köztársaságét, Franciaországét vagy Csehszlovákiáét. (L. túloldali táblázat.)

A Wirtschaftswissenschaft című folyóiratban vita folyt az elektromosenergia-termelés növekedési üteméről. Ennek során kifejezésre jutott, hogy a százalékos fejlődés sematikus összehasonlítása nem ad valódi képet, mert az áramfogyasztás függ a többi iparágak termelésének jellegétől. Az NDK-ban van néhány iparág (kölönösen az alapanyagkémia), amelyek rendkívül áramigényesek, és összehasonlíthatatlanul több elektromos energiát fogyasztanak, mint a többi iparágak. Nagy mértékben befolyásolja az áramfogyasztást különösen a karbidterme-

Elektromosáram-termelés milliárd kWó-ban*

	1938	1950	1955
Szovjetunió	39,4	91,2	170,1
Csehszlovákia	4,0	9,4	15,0
Lengyelország	4,0	9,4	17,7
Magyarország	1,4	3,0	5,4
NDK	14,0 (1936)	19,5	28,7
Nyugat-Németország	31,1	44,5	75,3
Franciaország	20,7	33,0	46,6
Anglia	25,7	56,5	80,1
Egyesült Államok	142,0	388,7	546,4

*Forrás: Az NDK Statisztikai Évkönyve 1955.

lés, amely az NDK-ban nagy szerepet játszik, mivel a karbid a perlon és a műgumi (Buna) legfontosabb kiinduló nyersanyaga. A káli- és az alumíniumtermeléshez is roppant energiamennyiségek szükségesek. Ezért az új ötéves terv bonyolult problémája, hogyan lehet biztosítani az egész ipari termelés fokozásához szükséges energiabázist. Ehhez járul még, hogy a mezőgazdaság gépesítésével és az elektromos háztartási gépeknek és fűtőberendezéseknek használatával ugyancsak együtt jár az áramszükséglet növekedése. Ezenkívül napirenden van egyes vasútvonalak további villamosítása is. Nemcsak az első ötéves terv időszakában bekövetkezett elmaradást kell tehát ezen a téren behozni, hanem az energiatermelés gyorsabb ütemű fejlesztését is el kell érni, mivel ez feltétele az egész műszaki fejlődésnek. Ezért már 1956-ban és 1957-ben csaknem megkétszereződtek 1955-höz képest az elektromosenergia-termelő iparágnak szánt beruházások. Az atomenergia-termelés a legközelebbi években népgazdasági szempontból még nem lesz jelentős. Bár néhány éven belül szovjet segítséggel működésbe lép az NDK-ban az első német atomerőmű, az atomenergia részesedése az egész energiatermelésben kezdetben mégis egészen csekély marad. A további távlati tervek keretében az atomenergia jelentősége egyre nagyobb lesz, mivel az NDK-ban minden tudományos feltétel adva van az eredményes munkához ezen a területen.

A barnaszén- és az elektromosenergia-termelés fejlesztése azért annyira fontos, mert az egész népgazdaság ezektől az ágazatoktól függ. Hasonló jelentőséggel bír ezenkívül a szerszámgépgyártó iparág is. Az NDK további gazdasági fellendülésének kulcskérdése a technika gyors fejlesztése, hogy a legfontosabb területeken el lehessen érni, vagy akár túl is lehessen szárnyalni a világszínvonalat. Ez a lakosság anyagi és kulturális életkörülményei további megjavításának alapfeltétele.

Az ipari fejlődés ütemét az energiatermelés, valamint a szerszámgépgyártás határozza meg. A gépipar szolgáltatja a gépeket és a technikai felszerelést az egész ipar, különösen pedig az alapanyag-iparok számára. Az első alosztály (termelőeszközök termelése) elsődleges fejlesztésének szükségessége a második alosztályhoz képest (fogyasztási javak termelése) vitathatatlan, mivel a szükséges technikai feltételek és elegendő nyersanyag nélkül teljességgel lehetetlen bővíteni a tömegfogyasztási cikkek és sok exportáru termelését. Természetesen kellő aránynak kell lennie a társadalmi termelés e két alosztálya között. Ha az első alosztály termelése túlságosan megelőzi a másodikét — mint ahogy ez 1952-ben és 1953-ban az NDK-ban történt —, akkor nincs elegendő árualap a lakosság növekvő vásárlóerejével szemben, s ez egyrészt aránytalanságokra vezet, másrészt sok bosszúságot okoz a dolgozók széles tömegeinek. Az NDK-ban ezeket a visszás-

ságokat 1953 júniusában messzemenően korrigálták, s a levonható tanulságokat a népgazdasági tervekben megszívlelték.

Az első alosztályon belül az alapanyagtermelő ipar megelőzi a feldolgozó ipart. Az NDK első ötéves terve 1951—1955 ezt a célkitűzést is tartalmazta.

1955-ig messzemenően lezárult a termelés megindítása és a háborús, valamint a háború után keletkezett károk kijavítása. Az első ötéves terv az ipar rekonstrukciójával kezdődött, hogy ezáltal létrehozhatók legyenek az egész népgazdaság gyors fellendüléséhez szükséges feltételek. Ehhez szükség volt az NDK saját kohászati bázisának megteremtésére, ami megint magasan fejlett gépipart kívánt meg.

Az első ötéves terv feladatai alapjában véve eredményesen teljesültek. Az ipari termelés 1955-ben több mint kétszerese volt az 1936. évinek. A nagy eredmények ellenére sem tévesztheto azonban szem elől, hogy az első ötéves terv és az éves népgazdasági tervek nem valamennyi feladatát sikerült teljesíteni.

Az előirányzott teljes termelést globálisan csaknem teljesítettük, de nem sikerült túlszárnyalni azt. Túlteljesítésre került sor a gépiparban és az élelmiszeriparban. Megközelítően teljesítették tervfeladataikat a nehézipar egyes ágai. Fontos iparágak, mint az energiatermelés, a szénbányászat, a kohászat, a vegyipar, és az építőanyagipar, nem teljesítették tervfeladataikat, és elmaradtak az elébük kitűzött célokhoz képest. A tervtől való elmaradás egyes ágazatokban 10 és 20 százalék között mozgott, úgy, hogy a termelési színvonal jelentős emelkedése ellenére elmaradás következett be a gazdasági követelményekhez képest. De nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy az NDK-ban az első ötéves tervidőszak idején gyorsabb volt a fejlődési ütem, mint a Szövetségi Köztársaságban.

A nehézipartól függő iparágakban egyes tervlemaradások következtében támadt zavarok — tartalmukat tekintve — az arányok megsértését jelentették. Ez a mostani ötéves tervben azt a szükségességet vonja maga után, hogy áthidaljuk ezeket a gyengeségeket, és a még meglevő aránytalanságokat messzemenően megszüntessük vagy legalábbis enyhítsük. Az a tény, hogy az első ötéves terv időszakában a kohászat, az energiatermelés és a bányászat nem érte el a kitűzött célokat, fontos oka sok üzem nem kellő anyagellátásának.

Mivel a második ötéves terv erőfeszítései nem csekélyebbek, a nehézipar és a gépipar feladatainak idejében történő teljesítésétől függ az ipari és a mezőgazdasági termelés egész fellendülése.

A szén- és energiatermelés alapvető fontosságáról már szóltunk. Messzemenően tőlük függ a kohászat, amely az egész gépgyártás közvetlen bázisa.

1945 előtt a bányászati és kohászati termelés több mint 80 százalékát a most Nyugat-Németországhoz tartozó terület szolgáltatta. Az NDK acéltermelése a többi jelentős ipari hatalmakhoz képest igen csekély, a saját vasérc-előfordulások fokozott mértékű kiaknázása, új kohászati kombinátok és hengersorok létesítése ellenére. Ennek következtében a szükséges acél jelentős részét importálni kell — részben Nyugat-Németországból —, ami jellemzi az NDK függőségét a külkereskedelemtől. Döntő gazdasági probléma, hogy egy olyan nagy ipari ország, mint az NDK, nagy mennyiségben kénytelen importálni hengerelt acélt, színes fémeket, kőszenet és kohókokszot. Jellemzik ezt a helyzetet a nyersacél-termelés túloldali táblázatban feltüntetett adatai.

A táblázatból világosan kitűnik, hogy a világ egyik fő barnaszéntermelő, gépgyártó és könnyűipari országa teljesen elégtelen kohászati bázissal rendelkezik. Ez az állapot természetesen nem változtatható meg máról holnapra. Az NDK nyersanyagellátási nehézségeit a Szovjetunióval és az egész szocialista táborral szorosra fűzött gazdasági együttműködés keretében igyekszik megoldani.

Nyersacél-termelés (millió-tonnában)*

	1938	1048	1950	1955
Szovjetunió	18,3	—	27,3	45,0
Csehszlovákia	2,3 (1937)	2,6	3,1	4,5
Lengyelország	1,5 (1937)	2,0	2,5	4,4
Magyarország	0,6	0,7	1,0	1,6
NDK	1,2 (1936)	—	1,0	2,5
Nyugat-Németország	17,9	5,6	12,1	21,3
Franciaország	6,2	7,2	8,6	12,6
Anglia	10,6	15,1	16,6	20,1
Egyesült Államok	28,8	80,4	87,8	105,4
Japán	6,5	—	4,8	7,6 (1954)

*Az NDK Statisztikai Évkönyve 1955. OECE Statisztika. Genf. 1956.

A kohászatéhoz hasonló jelentőségű a népgazdaság fejlődése szempontjából az építő- és az építőanyagipar. Az építőanyag-ipar termelésétől nemcsak a további iparosítás függ, hanem mindenekelőtt a lakásépítés és a mezőgazdaság fejlődése is. A nehézipar és a teljesítőképes gépipar felépítése 1950—1955 között oda vezetett, hogy a lakásépítkezés — ámbár mindenütt építkeztek — viszonylag visszamaradt. A háború folyamán — különösen a dolgozók lakónegyedeit és a kulturális emlékeket pusztító amerikai bombatámadások következtében — sok ezer lakás megsemmisült. Az NDK eddig nem volt abban a helyzetben, hogy kellően kielégítse a fokozódó lakásszükségletet. Ehhez járul, hogy az NDK-ban nem került sor lakbér-emelésre, míg Nyugat-Németországban állandóan emelkednek a lakbérek, és sok újonnan épített lakás elérhetetlen a munkáscsaládok számára.

A második ötéves terv fokozott mértékben irányozza elő új és szép lakónegyedek építését. Ehhez azonban mindenekelőtt építőanyagra van szükség. Mérlegelni kell azt is, hogy Németország évtizedes cementexportőr, s így az NDK is bonyolít le bizonyos cementexportot. A cementipar gyors fellendülését ábrázolják a következő adatok:

Cement-termelés (millió tonnában)*

	1938	1948	1950	1955
Szovjetunió	5,7	—	10,2	22,5
Lengyelország	1,3 (1937)	1,8	2,5	3,8
Magyarország	0,3	—	0,8	1,2
NDK	1,7 (1936)	—	1,3	3,0
Nyugat-Németország	13,5**	5,6	10,9	18,8
Franciaország	4,1	5,8	7,4	10,8
Anglia	7,8	8,7	9,9	12,7
Egyesült Államok	18,3	35,2	38,7	49,9
Japán	5,9	—	4,5	10,7 (1954)

*Az NDK Statisztikai Évkönyve, 1955. OECE Statisztika. Genf. 1956.
**Becsült adat.

Világos, hogy az NDK cementtermelése nem tart lépést az állandóan növekvő igényekkel. Ezért jelentősen fokozni kell különösen a helyi téglatermelést, amihez viszonylag csekély beruházások szükségesek

csak. A téglatermelést még 1957 folyamán 20 százalékkal növelni kell.

Mint ismeretes, az új technika bevezetésének üteme és színvonala a gépgyártáson múlik. Úgy tervezik, hogy gyorsan továbbfejlesztik és korszerűsítik a meglevő gépgyártó kapacitásokat, mert új gépgyártó üzemek építése a második ötéves tervben nem tenné lehetővé a termelés hatékony növelését, s mert az építési kapacitások más ágazatokban eredményesebben hasznosíthatók. Ezért 1960-ig nincs tervbe véve új, nagy gépipari üzem létesítése, bár a beruházások 1955-höz képest 1957-ben és 1958-ban több mint megkétszereződnek. Különleges feladatok hárulnak a gépiparra annak folytán, hogy a többi iparágak beruházásaiban is csökken az építkezések részaránya, s növekszik a technikai felszereléseké. (A második ötéves terv szerint az építkezések részaránya a beruházásokon belül az 1955. évi 51 százalékról 1960-ra 43,2 százalékra csökken, miközben az építkezések volumene nő.)

A gépipari termelésben mindenekelőtt a hengerelt-áru-ellátás képez szűk keresztmetszetet. Mivel az NDK ezen a téren a behozataltól függ, s az importált acélmennyiség jelentős részét a belnémet kereskedelem keretében Nyugat-Németországból kell beszerezni, s így ki van téve az Adenauer-rezsim ellenséges provokációinak, az üzemek hengerelt áruval való ellátása a népgazdaság legkomolyabb problémái közé tartozik. Hogy e probléma megoldásához közelebb jussunk, a Szovjetunió és az NDK kormányai között a moszkvai tárgyalások alkalmával megegyezés született a két ország gépipara közötti együttműködésre. Közvetlen együttműködés kiépítéséről van szó több nagyüzem között, hogy az NDK-üzemek kapacitását pontosan meghatározott szovjet anyagszállítások révén jobban ki lehessen használni.

További probléma az anyagfogyasztás csökkentése, különösen a nehézgépgyártásban. Az NDK az egész világra kiterjedően szállít komplett cementgyárakat, darurendezéseket, tartályokat és más felszerelést. Ezekhez részben nagyon sok acélt és vasat kell felhasználni. Ezért most arra kell törekedni, hogy egyrészt csökkentsük általában az anyagfelhasználást, másrészt, hogy a választékot a kevésbé anyagigényes felszerelések irányában módosítsuk, például új szerkesztésű gépek és berendezések termelésére, amelyekhez kevesebb öntöttvas és acél szükséges.

Az anyaggal való takarékosság problémája áll az előtérben a textiliparban is. Sok szövetféleség gyártásában túlságosan magas és részben a nemzetközi átlagot is meghaladó a fonálfelhasználás. Ez nagyrészt a műszál nem kielégítő minőségének tudható be. Az NDK textilipara ugyanis nagy mértékben gyapjú- és pamutbehozatalra szorul, s ezért a szövetekhez nagyobb mértékben kell keverni mesterséges rostokat, elsősorban műszálat. Ahogy Oelssner professzor a Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának XXX. plénumán megállapította — „világméretekben mintegy 9 százalék műrostot kevernek a textiliákhoz, viszont az NDK-ban ez a keverési arány 41,6 százalék". A műrost minőségétől függ magának a szövetnek a minősége is. A jó minőségű műrost egyáltalán nem pótanyag, sőt bizonyos szempontból (festés, gyűrhetetlenítés stb.) még nemesítheti is a szövetet. Ezért arra kell törekedni, hogy a korlátozott beruházási lehetőségek mellett is megoldjuk a műrost-termelés minőségi megjavítását. Ami a divat támasztotta igényeket illeti, az NDK a legutóbbi két évben jelentős lépéseket tett ezen a téren, amit az 1956. évi Nemzetközi Ruházati Versenyen elért győzelem is bizonyít.

A könnyűipar technikai fejlesztését az elmúlt években a nehézipar és a gépgyártás javára kénytelenségből el kellett hanyagolni. A textil-, üveg- és kerámiaiparral szembeni exportkövetelmények azonban azt mutatják, hogy a termelésnövekedés *minden* tartalékát ki kell használni. Ezzel kapcsolatos az állami helyi iparért, valamint a magánvállalatok

vezetéséért és ellenőrzéséért felelős helyi állami szervek nagy feladata. Az NDK nemzeti jövedelmének 28 százalékát a magánszektorban termelik. Ebből is látható, hogy a tőkés üzemekben és a kézműiparban még jelentős termelési tartalékok vannak. A munkásosztály pártja energikusan szembefordul minden, a magánüzemek ellen irányuló, dogmatikus, sematikus intézkedéssel. Az NDK-ban nagy fejlődési lehetőségei vannak a kézműiparnak, amelyeket az alaposan ki is használ. A kézműiparos az NDK-ban a lakosság legjobban kereső rétegéhez tartozik. Az egyszerű, egységes adórendszer és az állami támogatás oda vezetett, hogy a kézműipari termelés évről évre nő. Kisipari termelő szövetkezetek még csak elvétve alakulnak, de kedvező pénzügyi és anyagi helyzetük sok kisiparost fog arra bírni, hogy szövetkezetet alakítsanak vagy belépjenek a már meglevő szövetkezetekbe.

Nehezebb ennél a magántőkés üzemek szocialista átalakítása. Egy év óta rátértünk arra a rendszerre, hogy az állam részesedést vállal magánüzemekben. Ez a rendszer lehetővé teszi a magánvállalkozónak, hogy tervszerűen dolgozhasson és bővíthesse üzemét. Az ily módon elért eredmények beigazolták ennek az útnak a helyességét. A vállalkozók versenyeznek az állami részesedésért.

Ez a körülmény annál fontosabb, mert ezáltal a nyugat-németországi kis- és középburzsoázia számára is nyilvánvalóvá válik, hogy a szocializmus számára is perspektívákat ígér, s hogy a monopoltőke szükséges kisajátítása nem jelenti a burzsoázia nemzeti rétegeinek a megsemmisítését.

Szorosan összefügg az NDK szocialista fejlődésével a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alakítása. A termelőszövetkezetek által művelt terület az egész hasznos mezőgazdasági területnek több mint 20 százaléka. A munkásosztály pártja és a kormány élesen szembeszállt minden olyan irányzattal, amely lassítani akarta a legszigorúbb önkéntesség alapján történő szövetkezést. Sok termelőszövetkezet nem működik még gazdaságosan, s így állami támogatásra szorul. Ennek gyakran az az oka, hogy a termelőszövetkezet kénytelen volt több földet átvenni, mint amennyinek az átvételére gazdaságilag képes lett volna. A múltban az ellenséges uszítás hatására, amelyet időnként helyi szervek hibái objektíve alátámasztottak, sok paraszt elhagyta birtokát és Nyugat-Németországba menekült. Az ilyen elhagyott birtokokat az úgynevezett „helyi mezőgazdasági üzemek,* ahol lehetett, megművelték. Ahol ez lehetséges volt, e birtokok földjét a termelőszövetkezetek kapták meg, anélkül azonban, hogy a hozzátartozó technikai bázis és a kellő állatállomány rendelkezésükre állt volna. Ezért arra kell törekedni, hogy észszerűbben használjuk ki a gépállomások, az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek meglevő technikáját, amellett, hogy tovább halad a mezőgazdaság gépesítése. Az állami ipar traktorokat, cséplőgépeket, burgonya- és répaszedő-gépeket, s más mezőgazdasági felszerelést bocsát a mezőgazdaság rendelkezésére.

Nagyon bonyolult a mezőgazdasági termelőszövetkezetek munkaerőhelyzete. A mezőgazdaságban mindenütt munkaerő-hiány van. A párt felhívása: „Ipari munkások menjetek falura" járt ugyan némi eredménnyel, de a problémát nem oldhatja meg. Döntő eredményt az állattenyésztés további gépesítése hozhat csak. A legújabb mezőgazdasági technika azonban nagy méretekben csak a nagyüzemekben, tehát az állami gazdaságokban és a termelőszövekezetekben alkalmazható. Ez a körülmény további érv a termelőszövetkezeteknek az egyéni paraszt-gazdaságokkal szembeni fölénye mellett, ami elől sok paraszt nem is zárkózik el.

A tudomány és a technika végeredményben csak a szocialista mezőgazdasági nagyüzemekben használható ki igazán. A termelési módszerek tökéletesítésével együtt kell járnia a

* „Örtliche Landwirtschaftsbetriebe"

hektáronkénti hozamok és az állati hozamok növekedésének. Miközben a hektáronkénti takarmánytermelés állandóan növekedett és a szocialista táborban a legmagasabbak közé tartozik, a burgonya- és a cukorrépatermelés egyáltalán nem kielégítő. Az NDK az első ötéves terv időszakában még hagyományos keményítő- és cukorexportőr volt. 1955 óta egyszeribe importálni kell a cukrot, ami a különös rossz időjárás ellenére is érthetetlen. Ez idő szerint drasztikus takarékossági intézkedéseket kell foganatosítani a cukorfelhasználást illetően, hogy a feszült cukorellátási helyzet áthidalható legyen. Az anyagi érdekeltség fokozása nyomán és megfelelő előkészületek eredményeként várható, hogy az 1957-es betakarítással túljutunk a cukornehézségeken. A keményítőgyártás hasonló nehézségeit az okozta, hogy a burgonya vetésterülete a legutóbbi években elmaradt a szükségestől, és a hozamok sem voltak kielégítőek. Jobb termelési módszerekkel, jó vetőburgonyával, szövetkezeti termeléssel és kellő anyagi érdekelttététellel remélhetőleg rövid időn belül segíteni lehet ezen is.

Az ipari és a mezőgazdasági termelés fokozása végső soron a lakosság anyagi és kulturális életkörülményeinek további megjavítását célozza. 1950—1955 között a munkások és az alkalmazottak átlagos havi bére, illetve fizetése 241 DM-ről 332 DM-re emelkedett, miközben a fogyasztási cikkek árai 1950-től 1956-ig kereken 35 százalékkal csökkentek. Ez természetesen kihatott a létfenntartási költségekre is, amelyek 1950-től 1956-ig mintegy 60 százalékra süllyedtek. Ugyanezen időszak alatt a nyugat-németországi árak kereken 15 százalékkal, a létfenntartási költségek pedig ennek megfelelő arányban emelkedtek.

A legutóbbi 7 évben az egy főre számított kiskereskedelmi forgalom az NDK-ban több mint megkétszereződött; ez azt jelenti, hogy az NDK társadalmának minden tagja több mint kétszer annyit fogyaszthatott 1956-ban, mint 1950-ben. Az NDK-ban az életszínvonal meghaladja a háborúelőttit, ami különösen szociális és kulturális téren érezhető. Ennek ellenére gyakran előfordul, hogy bizonyos árukban átmenetileg hiány keletkezik, és hogy meghatározott rétegek vásárlóerejével szemben, hiányzik a szükséges árufedezet. Ennek egyik oka az, hogy nincs meg mindig a helyes arány a munkatermelékenység és az átlagbérek között. Például az első ötéves tervben az átlagbérek az egész iparban 48 százalékkal növekedtek az előirányzott 24 százalékkal szemben, míg a termelő munkások munkatermelékenysége a tervezett 61 százalék helyett csak 55 százalékkal nőtt. Ezenkívül a béremelések különösen az alapanyagiparban voltak hatékonyak, s nem állt elegendő fogyasztási cikk rendelkezésre a fogyasztásicikk-gyártó iparból. Az NDK-ban nincs militarizálódás miatti vásárlóerő-többlet, ami áremelkedésekhez vagy inflációhoz vezethetne, mint amilyen irányú tendencia Nyugat-Németországban mutatkozik. De a lakosság jogosan elvárja az ipartól, a mezőgazdaságtól és a kereskedelemtől, hogy mindenkor elegendő szabadon vásárolható vaj és cukor álljon rendelkezésre (az NDK-ban, mint ismeretes, még jegyrendszer van húsra, zsírra és cukorra), hogy mindenféle árban lehessen szivarokat kapni, hogy hozzá lehessen jutni facsavarokhoz és szegekhez stb. E cikkek egy része a behozataltól függ, más termékek egész soránál azonban a termelés és a kereskedelem közömbössége és merevsége hibáztatható, ha nem mindig kielégíthető az árukínálat. Mindenki megérti, ha importkiesések (például a magyarországi ellenforradalmi események következtében), avagy az NDK autóiparának kis kapacitása lehetetlenné teszik, hogy teljes mértékben kielégítsék a lakosság szükségleteit. De sok tömegfogyasztási cikk saját nyersanyagokból, hazai kapacitással is termelhető, ha megvan hozzá a kezdeményezés. Az új tervezési módszerek és a kiskereskedelemben dolgozók anyagi érdekeltségének növe-

lése (az eladószemélyzet részesedik a forgalomból) már ezen a téren is meghozta az első eredményeket.

A második ötéves tervben a terv szerint 30 százalékkal fog növekedni a reálbér. Ebben a vonatkozásban még vita tárgya a fennálló hús-, zsír-, és cukoradagolási rendszer maradéktalan megszüntetése. Az NDK-ban ezekre az árukra két egymástól igen eltérő árszínvonal van. Az árszintek egységesítése csak akkor lehetséges, ha elegendő tartalék áll rendelkezésre, s ha az árrendezésből nem származnak terhek a dolgozó lakosságra. A lakosság nagy része a jegyrendszer fenntartásának a híve, mert ily módon az 1945 előtti olcsó árakon vásárolhatnak. A szabad árak mindenesetre elérhetők a dolgozók széles tömegei számára, ami e termékek egyre növekvő forgalmában is megnyilvánul. Érdekes az NDK-beli jegyes, illetve szabad árak szembeállítása a nyugat-németországi árakkal, mert itt megmutatkozik, milyen sok nem adagolt fogyasztási cikket szerezhet be olcsóbban az NDK lakossága, mint a nyugat-német lakosság.

	Német Demokratikus Köztársaság		Nyugat-Németország és Nyugat-Berlin
	Jegyes ár	Szabad ár	
Marhahús kg	3,14	10,80	4,70
Sertéshús kg	2,10	8,20	4,0
Kolbász kg	3,94	12,20	4,50
Szalonna (kövér) kg	2,65	7,50	4,20
Sóshering kg	—	1,53	1,20
Teljes tej kg	0,28	1,12	0,40
Vaj kg	4,20	20,00	7,10
Zsír kg	2,60	5,20	3,50
Margarin kg	2,20	4,00	2,00
Cukor kg	1,08	2,80	1,36
Rozskenyér kg	—	0,52	0,75
Zsemle 5 dekás	—	0,05	0,07
Tésztaáru kg	—	1,84	1,14
Csokoládé 100 g	—	6,00	1,00
Sör 1 liter	—	1,60	1,36
Só kg	—	0,30	0,32

Ez a lista tetszés szerint folytatható. Figyelembe kell venni ezenkívül, hogy az NDK lakossága a még adagolt élelmiszerek 60—80 százalékát jegyre vásárolja, azaz a szabad piacon eszközölt bevásárlásainak beszámításával is viszonylag olcsón vásárol.

Mindenesetre továbbra is probléma marad a kétféle árszint, amit különösen a kelet- és nyugat-németországi helyzetről folytatott vitákban kell helyes összefüggéseiben szemlélni. Világos, hogy az árcsökkentések politikáját, amely az NDK-ban elsősorban iparcikkek vonatkozásában érvényesül, mindenkor úgy kell végrehajtani, hogy az árpolitika az iparcikkek irányába húzza el az áruforgalmat, s ezáltal további feltételek legyenek teremthetők a jegyrendszer végleges felszámolásához.

Összefoglalóan megállapítható, hogy az NDK-ban eredményesen halad előre a szocializmus építése. A második ötéves terv további lépés lesz előre a még jobb életkörülményekhez vezető úton. E terv fő feladatai, amint azt már részleteiben tárgyaltuk, a következők: 1. A népgazdaság minden ágának további fellendülése az alapanyaggyártó-ipar és a gépipar elsőleges fejlesztésével a munkatermelékenység állandó fokozása és a gyors technikai előrehaladás alapján. A Németország kettő-

osztottsága következtében előállott gazdasági aránytalanságok további csökkentése, elsősorban az alapanyagipar területén.

2. A mezőgazdaság színvonalának jelentős emelése és a hektáronkénti hozamok, valamint az állattenyésztés termelékenységének fokozása.

3. Az anyagi és kulturális életviszonyok további javítása a fogyasztási cikkek és élelmiszerek termelésének fokozása, új lakások építése, valamint a lakosság kulturális, egészségügyi és szociális ellátásának a javítása útján.

Günter Manz

A francia munkásosztály helyzetéről

A francia burzsoázia és revizionista segédcsapata mostanában azon a címen is támadja a kommunista mozgalmat, hogy — úgymond — a francia munkásosztály mai helyzete ráczáfol arra, amit Marx mondott a munkásosztály kapitalizmusbeli helyzetének alakulásáról. Marxisták és nem csak marxisták értékes kutatásokról valló cikkekkel veszik fel a harcot e támadás ellen. Cikkeik rendkívül érdekes tényanyagot és statisztikai anyagot szolgáltatnak a francia munkásosztály helyzetéről.

A Franciaországban folyó vita óriási politikai jelentőségéről tanúskodik, hogy Maurice Thorez, a Francia Kommunista Párt első titkára ezideig két alkalommal írt cikket a kérdésről. Mint első cikkében hangsúlyozza, a leghivatalosabb statisztikák szerint is, a francia munkásosztály reálbére 1938-tól napjainkig rendkívüli módon csökkent, a munkaviszonyok sokkal keményebbek, mint a háború előtt voltak, éspedig a munkaidő hosszabbodása és a termelékenység fejlődése folytán, a munkások lakásviszonyai kétségbeejtőek, a halandóság sokkal nagyobb a munkásosztályban, mint a burzsoá osztályban.

A reálbérek

Maurice Thorez „Még egyszer az elnyomorodásról" című cikke a „Cahiers du Communisme" 1957. májusi számában jelent meg. 1957 elejét mind Franciaországban, mind a legtöbb kapitalista országban a gazdasági nehézségek és az osztályharc kiéleződése jellemzi — állapítja meg M. Thorez. Franciaországban néhány hónap óta észlelhető a megélhetési költségek, főképp az elsőrendű fontosságú élelmiszerárak jelentős emelkedése. Ugyanakkor a Közgazdasági Tanács megállapításai szerint a bérek 1956-ban csak 6—7 százalékkal, az ipari és kereskedelmi profitok ellenben 10 százalékkal nőttek. Az infláció megkezdődött és minden hivatalos cáfolat ellenére néhány rendelkezés a pénz leértékelésének árnyékát vetíti előre. 1956-ban a bérek vásárlóereje ismét csökkent. Megbízható számítások szerint a tíznél több munkással dolgozó üzemekben az összbérek nominális emelkedése 6,87 százalékot ért el átlagosan. 1955-ben ez 9,3 százalék, 1954-ben pedig 7,8 százalék volt. Tehát tavaly a bérek emelkedési üteme az előző évekhez képest meglassult. A hivatalos statisztikák szerint (Etudes et Conjuctures, 1957. január), ha hinni lehet azoknak, 1956-ban a tényleg kifizetett havi bérek, beleértve a prémiumokat és a túlóradíjakat is, a munkások 14 százalékánál és a tisztviselők 8 százalékánál nem érték el a 20 000 frankot, a munkások 47 százalékánál, a tisztviselők 34 százalékánál 30 000 frank alatt voltak. Ugyancsak 1956-ban drágultak az élelmiszerek (a hús, a főzelék, a gyümölcs, a tejtermék). Felemelték a házbéreket, drágább lett a szén, nemrégiben pedig felemelték a dohány árát. Különböző szakszervezeti központok egyetértenek abban, hogy egy

év alatt körülbelül 10 százalékos az áremelkedés és a bérezettek bizonyos kategóriáiban súlyos adóemelések történtek. Az árak rögzítése a kormány által nem más, mint a 213 árucikkel való zsonglőrködés. E 213 árucikk árindexe összetételénél fogva sohasem képviselte megfelelően a munkásosztály fogyasztását, mivel nem számol fontos cikkekkel, de tartalmaz olyanokat, amelyek inkább a kispolgárság fogyasztását jellemzik. Tavaly óta megint csak az történt, hogy a kormány az árak hőmérőjének meghamisítása céljából súlyos szubvenciókkal vagy adómentesítésekkel megakadályozta a tényleges tömegfogyasztást nem képviselő cikkek árainak emelését. Ugyanis ezek képezik az alapját az index kiszámításának. A miniszterek álma persze olyan index lenne, amely nem tartalmaz mást, mint a gázt, a villanyt, a metro- és a mozijegyeket, a szeméthordást.

A legfelháborítóbb az, hogy az index fenntartásához szükséges támogatás a költségvetés, vagyis az adózók terhére történik. Legutóbb is 76 mrd-jába került ez a kincstárnak. „Fizess nekem több adót, hogy csökkenthessem az indexben szereplő árakat, és így visszautasíthatom bérkövetelésed" — mondja a kormány a dolgozóknak. Az életszínvonal alakulását eléggé megmagyarázza az a tény, hogy 1956 végén *a fogyasztási cikkek ára az 1938. évinek 33-szorosa, a nőtlen munkás nettó havi bére pedig Párizs körzetében 22,4-szerese volt. Vagyis a munkaidő meghosszabbodása és az intenzitás növekedése ellenére ez a munkás a háború előtti reálbérének csak 67 százalékát kapja.* A veszteség még élesebben domborodik ki, ha nem a teljes béreket, hanem az órabéreket hasonlítjuk össze.

Jellemző még, hogy a területi bérkülönbségek 1956. III. 17-i $^1/_3$-dal való csökkentése ellenére a területi bérek egyenlőtlensége még inkább kiéleződött, és megnőtt az egyenlőtlenség a férfiak és a nők munkabére között is, az 1956. I. 1-i 6,8 százalékról októberben 7,6 százalékra.

A tömeges munkanélküliség veszélye

A bevonultak kontingensének megtartása és az algériai háború következtében behívott fiatalok nagy száma miatt Franciaországban teljes foglalkoztatottságra lehetett volna számítani, mint azt a hivatalos körök meg is állapítják. Ténylegesen viszont megmaradt az ipari tartaléksereg egy töredéke. A költségvetésben munkanélküli segély címén 8 mrd frank szerepel, de a teljes kiadás, ami a költségvetésben „segély a munkát nélkülöző munkások részére" címszó alatt áll, meghaladja a 19 mrd frankot. Tudvalevő, hogy ez a segítség is mennyire szűkmarkú és elégtelen. A nehézségek különösen bizonyos női foglalkozási ágakban (a női divatban, a kiskereskedelemben, a könyvelésben, az adminisztrációban, a bankokban és a biztosítókban stb.) súlyosak.

A vezető körök igen súlyosnak ítélik a következő évek munkaképes lakossága szaporodásának problémáját, a második világháború utáni születések számának növekedése miatt. Emiatt ezek a körök szükségesnek látják az iskolaköteles kor kiterjesztését. E tekintetben a népművelési demokratikus meggondolások sokkal kevésbé nyomósak, mint a népesedésiek. Ha nem hosszabbítják meg az iskolakötelezettséget, 1970-re 1 431 000 új munkaalkalmat kell teremteni, ha két évvel meghosszabbítják, akkor csak 722 000-et.

M. J. Beaujeu-Garnier, a lillei egyetem tanára a „Revue politique et parlamentaire" ez év februári számában nem minden keserűség nélkül megállapítja: „... néhány év múlva nem lehet kétszer annyi munkást ugyanabba az üzembe sűríteni: a gazdasági törvények (értsd a kapitalista gazdasági törvényeket. — M. Thorez) sokkal engesztelhetetlenebbek, mint az emberi kontingensek. Az ismert iskolaválság eléggé súlyos; a gazdasági válság, ami ha rossz úton haladunk, majd ismeretessé válhat, sokkal súlyosabb lehet."

Burzsoá rendszerben a bőség maga a tömegek nyomora mellett átok, mindenből túlságosan sok van, és a fiatal generáció élő erejének, a munkaerőnek piacra tódulása veszély, sőt az oktatás demokratikus reformja is elsősorban azt a célt szolgálja, hogy a munkaalkalom hiányát álcázza — fejezi be M. Thorez.

Pierre Montjoie francia marxista közgazdász, az Economie et Politique 1956. júniusi számában megjelent cikkében egyebek közt a munkabérek vásárlóerejének, valamint a munkáscsaládok jövedelmeinek és kiadásainak alakulásáról igyekszik képet adni.

A bér vásárlóereje

A bérekre és az árakra vonatkozó XIX. századbeli statisztikai adatok igen gyérek, viszont az első világháború előestéjétől kezdve vannak megfelelő adatok, és így a pontos összehasonlítás lehetséges.

Kiszámították, hogy a párizsi munkás 1954. évi napi bére hányszorosa az 1911. évinek (szakmák szerint), és a koefficiens: a segédmunkásoknál körülbelül 200, a más kategóriájú munkásoknál 150. Ha ezt a koefficienst összevetjük a kiskereskedői árak növekedését kifejező koefficienssel, akkor a vásárlóerő alakulásáról a túloldali táblázatban foglalt számokat kapjuk.

A vidéki nagyvárosok viszonylatában adatok hiánya miatt csak az élelmiszerekre lehetett hasonló számítást végezni. Valószínű, hogy vidéken az ipari fogyasztási cikkek árai viszonylag nagyobbat emelkedtek, mint Párizsban, ezért ez a számítás nem ad eléggé hű képet.

A számítások alapján teljes biztonsággal megállapítható, hogy *a francia munkás vásárlóereje az első világháború előestéjétől számítva jelentősen csökkent.* Mindazonáltal ez önmagában nagyon tökéletlenül tükrözi a dolgozók abszolút elnyomorodását ebben az időszakban, éspedig 4 fő ok miatt:

1. Az összehasonlítás alapjául vett évek átlagbére nem jellemző az első világháború előtti és utáni évek béreire. A ma munkása munkásévei folyamán egyszer sem kapott az 1954. évi átlagbérrel azonos bért. Ebben az évben a gazdasági ciklus a csúcsa közelébe ért, és ez különösen előnyös azoknak a munkásoknak, akiknek a kedvező gazdasági feltételek következtében harcaik gyakran eredményesek voltak. De a 25 éve dolgozó munkás ismerte az 1947—1952. évi rendkívüli alacsony béreket és a második világháború nyomorúságos béreit is. Természetesen, ha nem volt munkanélküli, haszonélvezője volt az 1936—1937. évi magas béreknek is. De ezeket a béremelkedéseket a munkaadók 1938-ig gyorsan visszaszippantották, és a Népfront előtti évek sem voltak a magas bérek évei. Az első világháború előestéjén pedig a francia munkás úgy tekintett vissza az előző 25 évre, mint arra a periódusra, amikor a reálbér megszakítás nélkül emelkedő irányzatú volt, ugyanis nagyszámú árucikk ára csökkent, és a nominális bér leginkább emelkedett. Ha meg lehetne állapítani az 1890—1914. évek és az 1930—1954. évek átlagbérét, a reálbér esése sokkal inkább kitűnne, és sokkal inkább ki lehetne mutatni a munkások abszolút elnyomorodásának ismérvét.

2. A táblázat és az összehasonlítás a dolgozó munkások bérére vonatkozik, s nem számol a munkanélküliekkel. Viszont a munkanélküliek száma a XX. század kezdete óta szüntelenül növekszik. A ciklikus gazdasági válságok súlyosbodtak, és az 1929. évi válság minden kapitalista országban ezrével dobta ki a munkásokat munkájukból, a dolgozó munkásokat pedig még hosszú éveken át részleges munkanélküliségre kárhoztatta. Ez idézte elő, hogy az 1936. évi munkásgyőzelmek ellenére is Franciaországban a munkásságnak kifizetett bérösszeg reális értéke sokkal kisebb volt, mint 1928-ban.

Tekintetbe kell venni azt is, hogy a munkások munkaképessége növekvő gyorsasággal használódik el. Nőttön-nő azoknak a munkásoknak a száma, akiknek idő előtt abba kell

A párizsi munkások és napszámosok 1954. évi bérének vásárlóerő-indexe
(Mindkét kategóriában 1911 = 100)

	Munkás	Napszámos		Munkás	Napszámos
Élelmiszerek			Zsebkendő	57,2	76,5
Kenyér	107	143	Azsúros lepedő	41,2	55
Liszt	70,5	94	Konyharuha 0,6×0,8	48,7	65
Beefsteak	48	66	Törülköző (darázsfészek)	48	64
Marhaszegy	95,5	127	Asztalkendő	50	66,6
Birka (-comb)	65	87			
Sertés (zsíros szalonna)	136	182	*Fűtés, világítás*		
Párizsi sonka	76	101	Félzsíros szén	72	96
Disznózsír	109,5	146	Gáz, 1 m³	97	129
Sóshal	108	144	Alacsonyfeszültségű villany	283	378
Tojás	86,5	115,5			
Tej	96	139	*Háztartási cikkek*		
Vaj	79	105	Bükkfa konyhaszék	68	90,5
Sajt	86	114	Bükkfa zsámoly	69,5	92,5
Burgonya	63	84	Kerti kapa	69	92
Szárazbab	75	100	5 lábosból álló aluminium-sorozat	140	187
Lencse	30	40	5 lábosból álló zománc sorozat	81	107,5
Rizs	71,5	94,5	Mosófazék	63,5	85
Száraztészta	60	80,5	72 százalékos mosószappan	75,5	103,5
Cukor	95	127			
Asztali só	91	121	*Különféle cikkek és szolgáltatások*		
Olaj	86	115			
Ecet	133	177	Orvosi vizit	75	100
Kávé	65	87	Közönséges scaferlati dohány	75	100
Csokoládé	74	98,5	Közönséges gauloises dohány	113	150
Vörösbor	104	139	Ujság	50	75
			Közönséges levélbélyeg	100	133,3
Ruházkodás			Egyszerű szállodai szoba	55	73
Háromrészes konfekció öltöny	47	62,5	Egyszerű vendéglői étkezés	50	66,6
Kétrészes férfi munkaruha	55	73,5	Férfi hajvágás	37,5	50
Férfi cipő, box, városi varrott-talp	71,5	95			
Férfi cipő-talpalás	54,5	86			
Férfi pamuting	78	104			

Forrás: Árak. Annuaire statistique I. N. S E. E. 1955. 59. o. Bérek. Salaires et cout de l'existence. Statistique Generale de le France 1911.

hagyniuk a munkát. A termelés üteme igen korán szakmai megkülönböztetésükről való lemondásra kényszeríti őket, hogy alárendeltebb munkát vállaljanak kisebb fizetésért, mert különben munkanélkülivé válnak. Mindinkább megrövidül a munkások életének az az időszaka, amikor szakmai képzettségüknek megfelelő bért kapnak. Az idő előtti visszavonulás kárpótlására a tevékenység éveiben a bérnek sokkal magasabbnak kellene lennie, mint amekkora a munkaerő újratermelésének költsége. Minél inkább csökken a munkások munkában eltöltött éveinek száma egész életük tartamához képest, annál inkább csökken az átlagos reálbér.

3. Az azonos szakmájú, különböző kategóriájú munkások reálbérének összehasonlítása nem derít fényt arra a fontos körülményre, hogy ma, 1911-től eltérően, a munkásság több mint fele a bérlépcső aljához közel álló kategóriához tartozik, és a magas kategóriájú munkások száma alig 300 000. 1911-ben a szakmunkás csaknem két-

szeresét kereste az egyszerű munkás bérének, ma pedig a szakmunkás bére csak 30 százalékkal nagyobb. Ez vonatkozik minden kapitalista országra.

4. Végül pedig, nem lehet megítélni, hogy mekkora a bér, ha nem számolunk a munkabérért kifejtendő erő fenntartási költségeinek és szükségleteinek növekedésével. Az első világháború előestéje óta ezek kétségtelenül növekedtek. Az orvostudomány egybehangzóan megállapította, hogy a pokoli tempó, a lakás és a munkahely közti nagy távolság, az idegfáradtságot előidéző nagyvárosi izgalmas élet az idegrendszer feljavítására sokkal nagyobb mennyiségű élelmiszert és gazdagabb táplálkozást (több húst, cukrot, zsírt és vitaminokat tartalmazó élelmiszert) igényel, mint a régi munkamódszer és életmód. A szükséges fehérneműi és ruhaneműi mennyisége a minőség romlásának arányában nőtt. A nők nagyobb arányú munkábaállása miatt növekedtek a háztartási kiadások. A rossz lakásviszonyok miatt a lakás mindinkább eltávolodik a munkahelytől, és ez növeli a napi közlekedési költségeket. Végül, a városi élet, ahol a luxus és a nyomor egymás mellett van, a munkásokban új kívánságokat ébreszt, amelyek azóta egyszerűen szükségletekké váltak. Vannak még jelenségek, amelyek a mai fejlettségű statisztikával nem mutathatók ki, és amelyek nagyon befolyásolják az átlagos reálbért: a ciklikus gazdasági válságok, a háborúk, a munkanélküliség, a munkabér alsó határának süllyedése. Ezek hatására sokkal inkább csökken a munkások átlagos reálbére, mint ahogyan az indexszámokból kitűnik. Sőt, nem derül ki az indexekből a munkások vásárlóereje és szükségletei közötti növekvő távolság, és a nélkülözések ebből származó növekedése sem.

A munkáscsalád jövedelmei és kiadásai

Hogyan lehetséges, hogy a bérek nagyarányú csökkenése ellenére a munkásosztály mégis fenn tudott maradni? A munkáscsaládok jövedelme kevésbé csökkent, mint az egy-egy munkásra jutó átlagos reálbér, mert a kapitalisták több munkaerőt állítottak munkába. Az első világháború igen sok asszonyt küldött a gyárakba, irodákba. 1906-ban 2,6 millió bérezett nő dolgozott, 1954-ben pedig 3,9 millió. Ma a gyárakban a nők aránya 25,3 százalék, a hivatalokban pedig 68 százalék. Mivel a nők munkabére aránylag kevésbé csökkent, mint a férfiaké, 1911-ben a női kereset részesedése a munkáscsalád költségvetésében 10 százalék volt, ma pedig körülbelül 30 százalék. És a legutóbbi években a francia munkás, hogy növelje jövedelmét, elfogadta a munkanap meghosszabbítását, sőt a túlórázás fokozását is, egészen a fizikai kimerültség határáig.

A családi kettős bér elterjedése ellenére a vásárlóerő annyira csökkent, hogy a munkásosztályt létében fenyegeti, ha nem tud társadalmi juttatások címén bérkiegészítéseket elérni. Főképp a második világháború után sikerült ez, amikor a kommunisták részt vettek a kormányban, de amilyen mértékben a reakciós erők kiszorították a kommunistákat a kormányból, a reálbérek oly mértékben csökkentek, úgyhogy a szociális juttatások ellenére a munkások globális jövedelme csökkent. (Ezt elismeri a Commission des Comptes de la Nation is, amikor megállapítja, hogy az 1951-ben szociális juttatásokkal együtt kifizetett bérek összege reális értékben egyenlő volt az 1938. évivel, annak ellenére, hogy közben megnőtt a munkások száma és a munkaidő.)

Különféle vizsgálatok eredményeképpen megállapítható, hogy a húsfogyasztás, amely a XIX. század végén évi 60—70 kg volt munkásonként, a két világháború közötti időben 50 kg-ra, 1949-ben pedig 26,5 kg-ra csökkent, és nem pótolja ezt a hal- és a tejfogyasztás növekedése sem.

1953. évi vizsgálat szerint a munkások átlagosan három évenként vásárolnak egy konfekció ruhát, s minden 10 évben egy felöltőt.

A lakásviszonyok annyira rosszak, hogy még a burzsoá ideológusok sem

hallgathatnak róluk. A munkások 24,3 százaléka, a betanított munkások 22,8 százaléka, a szakmunkások és a művezetők 20,5 százaléka lakik túlzsúfolt lakásokban, a munkáslakások 41 százalékában nincs folyóvíz, 79 százalékában nincs W. C. és 95,5 százalékában se zuhany, se fürdőszoba. De a lakás birtoklása, bármilyen hiányos lakásé is, nagyon előnyös azoknak a helyzetéhez képest, akik szállodában vagy bútorozott szobában laknak és rendkívül nagy lakbért fizetnek. Az Institut Français de l'Opinion Publique vizsgálata szerint a 100 000-nél több lakosú városokban lakó családok 24 százaléka és a többi város családainak 16 százaléka lakik bútorozott szobában vagy szállodában, nincs állandó lakásuk.

★

Éliané Mossé francia közgazdász „Marx et le Problème de la Croissance dans une Economie Capitaliste" című könyvében (Librairie Armand Collin 1956.) veti fel a munkásosztály abszolút és relatív elnyomorodásának problémáját. Elkülönítve vizsgálja az elnyomorodás két fajtáját; a relatív elnyomorodást a nemzeti jövedelemben való részesedési arány alakulása és az abszolút elnyomorodást az életfeltételek alakulása szempontjából.

Hangsúlyozza, hogy nehéz feladat az abszolút elnyomorodás vizsgálata, mert bár vitathatatlan, hogy az életfeltételek tényleges fejlődése mind az egyén, mind egy társadalmi csoport szempontjából függ a vásárlóerő változásától, de ezenkívül még sok mástól is: az egészségi állapot, a lakáshelyzet, a művelődés, a technikai fejlődés vagy visszafejlődés, a szakmai előléptetés vagy visszaminősítés, a munkaintenzitás stb. változásától is. És ez még ki sem meríti az összes feltételeket.

Nemcsak mennyiségi, hanem minőségi tényezők is közrejátszanak, úgyszólván érzelmi momentumok is.

Kizárólag mérhető nagyságokra való korlátozódás esetén az eredmények csak részben lehetnek helytállóak.

Éliané Mossé két módszerrel kísérli meg a munkásosztály életfeltételei alakulásának vizsgálatát: a vásárlóerő változásainak tanulmányozásával és típus munkás-költségvetések felállításával különböző időpontokban, folytatólagosan. Megfigyelései azonban csak 1913-ig terjednek.

A vásárlóerő az árak és a bérek függvénye.

Az árak változásai

Annak idején az élelmiszerkiadások a munkások kiadásának 60—90 százalékát tették ki. Az élelmiszerek nagykereskedelmi ára a következőképpen változott (1800 = 100):

Év	Rozs	Búza	Marhahús	Bárányhús	Vaj	Sajt	Kávé	Nyers cukor	Burgonya
1830	112	115	109	100	—	—	67	77	—
1850	98	74	90	83	—	220	27	75	—
1870	168	92	—	—	251	390	34	37	140
1900	137	68	151	192	215	284	25	18	140
1910	131	89	176	219	219	380	26	24	260
1913	140	82	189	244	215	380	41	22	270

Az 1800. évi árakat 100-nak véve, 1900-ban a következők voltak az élelmiszer-kiskereskedelmi árindexszámok: kenyér: 100, marhahús: 280, borjúhús: 300, sertéshús: 257, tej: 300, vaj: 209, sajt: 333, bor: 111, az 1—2 szobás lakás, amely 1800—1815-ben 80—100 fr volt, 1890—1900 között átlagosan 250—320 fr-ba került.

A vizsgált évszázadban a ruházati cikkek ára számottevően csökkent, de ez annak a következménye, hogy a sokkal gyengébb minőségű gyapot sokszor helyettesítette a gyapjút. A

munkásnak ma sokkal gyakrabban kell cserélnie ruházatát, mert ez sokkal gyorsabban megy tönkre. És annak ellenére, hogy egyes teoretikusok a múlt században ezt az életszínvonal emelkedésének tüntették fel, valójában az többletkiadást okoz a munkásoknak.

Az árak mozgása nem egyenletes: 1800—1850-ig nem túlságosan nagy az emelkedés, 1870-től 1880-ig a legnagyobb, 1890 után lassúbbodik, és közvetlenül az első világháború előtt ismét emelkedni kezdenek az árak.

1800-at 100-nak véve 1900-ban a kiskereskedelmi élelmiszerárak együttes indexe 236, a ruházati cikkeké 92, és a lakbéré 315. De nem szabad szem elől téveszteni, hogy a vizsgált időszakban (1800—1900) az élelmiszerköltségek a munkáscsalád költségeinek 60—90 százalékát, a ruházati költségek 10—15 százalékát és a lakbér 8—15 százalékát tették ki.

Az ipari bérek változása

A bérstatisztikát csak igen körültekintően lehet felhasználni: a béreket leginkább órabérben adták meg, de nem mindig ismert a napi munkaórák száma, és főképp teljes a tájékozatlanság a részleges és a teljes munkanélküliségről.

1911-ben hat szakma (ács, asztalos, kovács, kőfaragó, tetőfedő és építő) munkásainak átlagos órabére 1800—1810. átlagát 100-nak véve 250 volt. A legnagyobb az emelkedés 1860-tól 1880-ig. Ez kísérője az akkori áremelkedésnek. A bérek minden kategóriában az egész időszakon keresztül magasabbak Párizsban, mint a vidéken: a férfiak, a nők és a gyermekek bére közt a különbség 1815-től 1870-ig nő, később csökken, valószínűleg azért, mert a nagyon fiatal gyermekeket kirekesztették a termelésből, továbbá a nők technikai készsége növekedett.

Három iparágban (a bányászatban, a textiliparban és a vasiparban) a férfiak bére (egész Franciaországban, Párizs kivételével) 1789-től 1913-ig úgy alakult, hogy ha 1789-ben 100, akkor 1900-ban 209 volt. Ezek az értékelések azért jelentősek, mert ennek a három iparágnak a dolgozói az említett időszakban a bérezettek 35—40 százalékát tették ki.

Ha összehasonlítjuk ezt az indexet a kiskereskedelmi árindexekkel, a következő kép alakul ki:

Élelmiszerek	236
Ruházat	92
Lakbér	315
Bérek	209

A típus munkásköltségvetések alapján megállapítható, hogy a munkások 1913-ban általánosságban kevésbé jól éltek, mint 1880—1900-ban, viszont jobban, mint a XIX. század közepén. Az első világháború kitörése előtt a nagyipar aktív munkásainak élete eléggé összehasonlítható (tekintetbe véve a megváltozott szokásokat) az 1789-es céhbeli mesterlegény életével. De a nagyipari munkás anyagi helyzete sokkal kevésbé biztos, mert állandóan feje felett lebeg a bérmunkája elvesztésének lehetősége. Ez a reális életfeltételeit meghatározó tényező pedig, mivel a XIX. századi munkanélküliségre vonatkozó statisztika hiányzik — ismeretlen.

★

Maurice Bouvier-Ajam 1955-ben megjelent „L'Économie Française au milieu du XX-e siècle" című könyvében (Paris, Librairie Générale de Droit et des Jurisprudence) hivatalos közlemények alapján összeállított részletek és statisztikai adatok sokaságát közli a munkásosztály helyzetének alakulásáról. Ezek az adatok magukért beszélnek.

Az élelmiszerkiadások alakulása

Az „Institut National" 1951. évi vizsgálata szerint az élelmiszerkiadások részesedése a családok összes kiadásaiból a túloldali táblázat szerint alakult (százalékban):

A „L'Annuaire statistique de la France" 1953-ra vonatkozó 1954. évi kiadványa alapján a szerző kimutatja 34 legfontosabb árucikk kiskereskedelmi árának alakulását Párizsban 1938-hoz képest. A létfenntartási költségeket tanulmányozó bizottság

	Magasabb beosztásúak		Munkások	
	Párizsban	Vidéken (17 nagyváros átlaga)	Párizsban	Vidéken (17 nagyváros átlaga)
Lisztkészítmények	3,8	5,1	6,1	8,4
Tejtermékek és zsírok	7,4	7,8	11,1	12,0
Hús, felvágott, szárnyas	11,3	10,7	17,2	15,7
Hal, tojás, kagylók	3,3	3,5	3,6	4,0
Főzelékek	3,9	3,9	5,3	5,2
Gyümölcsök	3,2	2,6	4,4	3,1
Cukor és cukorkakészítmények	1,6	2,3	2,3	2,8
Italok	5,2	4,1	7,9	7,7
Különfélék (só, fűszer stb.)	0,3	1,1	0,3	1,3
Összesen:	40,0	41,1	58,2	60,2

megállapítása szerint 1930-ban a 4 személyes átlagos munkáscsalád kiadásainak 67 százalékát költötte ezekre a cikkekre. Ugyanez a hivatalos évkönyv kimutatja a bérek alakulását is, a párizsi vasmunkás 1938. évi átlagórabére = 100 alapon. A szerző összeveti a kettőt. (1938 = 100.)

	1921	1929	1935	1936	1937	1943	1946	1948	1950	1951	1952	1953
Kiskereskedelmi ár	47	88	62	68	87	224	645	1632	1945	2280	2464	2420
Bér	25	51	53	61	91	133	375	798	1005	1275	1524	1585

A következtetés: A kiskereskedelmi ár 1938 = 100 1953 = 2420
A bérek 1938 = 100 1953 = 1585
A bérindex és az árindex aránya: 1585 : 2420 = 65,8%

A kormány erélyesen reagált erre a statisztikai eredményre: nem változtathatták meg a tényeket, de megváltoztatták a számokat. 1949-ben elhagyták a 34 cikk indexét, és a kormány szeszélye szerinti 213 cikket választottak ki, amelyek között például a zöldfőzelék és a gyümölcs nem is szerepel. Ezzel a „nagyszerű" eljárással az alábbi eredményt érték el:

	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Kiskereskedelmi árak	100	111,2	130,1	145,4	143,7	143,3
Bérek	100	111,6	141,5	169,3	176,1	177,7

Tehát nagyon eltérőek lehetnek az indexek. Viszont köztudomású, hogy *az 1938. évi bérek sem voltak fenségesek, s azóta a helyzet* rosszabbodott. A tömegek vásárlóereje romlott, és ez a kapitalista rendszer fejlődésének következménye.

Az életszínvonal alakulásának vizsgálatához több más tényt is tekintetbe kell vennünk.

Az 1953. évi átlagos munkabéremelkedés az abnormálisan alacsony bérek emeléséből (lám, a kapitalizmusban lehetséges nemcsak „normálisan alacsony" bér, hanem „abnormálisan alacsony" bér is) és a különféle teljesítmény-juttatásokból tevődött össze. Tehát *a)* csak „az abnormálisan alacsony" bérűek megélhetése javult anélkül, hogy ez változtatott volna a többi bérezett (köztük a „normálisan alacsony" bérűek életszínvonalán és vásárlóerején; *b)* a teljesítmény-juttatások túlzott erőfeszítések, túlfáradás ellentételei, tehát nem jelentik a bérek javulását. A túlfáradás

fiziológiai követelményekkel jár: nagyobb fogyasztással, tehát nagyobb kiadásokkal is.

Az átlagos létfenntartási költségek növekedése 1938 óta nem akkora, amekkorának a „legoptimistább" közgazdászok feltüntetik, hanem jóval nagyobb, 32,5-szeres.

Igen fontos összefüggésekre derül fény, ha megvizsgáljuk, hogy az átlagmunkásnak 1954-ben és 1955-ben sokkal hosszabb ideig kellett dolgozni ahhoz, hogy annyi bért kapjon, amelyért 1936-ban ugyanazokat a cikkeket meg tudta vásárolni.

1937-ben egy 14×20×14 méretű útburkolat bére 1,10 frank, a napi megélhetés 13 frank volt. A munkások 11 burkolattal megkeresték a napi megélhetést. 1955 elején ugyanannak a munkának a bére 18 frank volt, a napi megélhetés pedig 630 frank. A munkásnak 35 részt kellett elkészítenie egy napi megélhetéshez.

1938-ban a mozaikburkolatért 100-anként 20 frankot fizettek. 1955 elején a vállalkozók kétféle árat állapítottak meg: I. rendű minőség 300 frank (coefficiense 15); II. rendű minőség 215 frank (coefficiens 10).

Az átlagtermelés körülbelül 200 burkolat naponta, napi 8 órai munkával. Tehát 1938-ban a bér (20×2) 40 frank, a napi megélhetés 13 frank, 1955-ben pedig a bér (300×2) 600 frank (I. rendű) + (215×2) 430 frank (II. rendű), összesen 1030 frank, a napi megélhetés 630 frank volt.

M. Bouvier Ajam a rendelkezésre álló adatok alapján táblázatokat állít össze az életszínvonal alakulásáról, amelyekben kimutatja az 1937—1938-as, valamint az 1954—1955-ös életszínvonalat, 8 kategóriába osztva a fogyasztási cikkeket és 6 kategóriába osztva a családokat.

A következő táblázatból látható az életszínvonal alakulása a lakosság különféle kategóriáiban, a kiadások szerkezetének tükrében.

Családok	1	2	3	4	5	6	N	Z
1937 — 1938								
A	100	135	100	100	100	100	100	100
B	100	120	85	95	110	130	65	70
C	90	100	82	95	115	70	30	50
D	125	87	78	95	115	80	7	12
E	130	82	40	50	75	25	0	8
F	30	10	10	10	5	0	0	0
1954 — 1955								
A	110	140	175	290	600	300	1200	1550
B	105	125	160	210	200	160	500	700
C	80	80	70	70	100	35	5	15
D	120	55	40	45	125	55	0	0
E	120	55	30	100	135	0	0	0
F	45	2	7	8	1	0	0	0

1. Élelmiszerek. 2. Ruházati cikkek. 3. Lakberendezés. 4. Háztartási cikkek. 5. Kultúra és szórakozás. 6. Olcsóbb fényűzési cikkek. N. Drágább fényűzési cikkek. Z. Megtakarítás.

A betűk azokat a családokat jelzik, ahol a családfő havi keresete 1954—1955-ben: A = 500 000 fr-nál több; B = 250 000—500 000 fr; C = kb. 100 000 fr; D = kb. 50 000 fr; E = 30 000 fr.-nál kevesebb és F = hivatalosan szegénynek elismert személyek.

A számok csak a fogyasztott mennyiségeket és nem az értékeket jelentik. Csupán az egyes rovatokon belül az azonos betűvel jelzett sorok két különböző időszakának adata hasonlítható össze.

A munkások életszínvonala szempontjából fontos a munkaidő hossza is — folytatja M. Bouvier Ajam. 1954-ben — a mezőgazdasági munkásokat nem számítva — a munkások 66 százaléka minimálisan heti 45 órát,

10 százaléka pedig több mint heti 48 órát dolgozott. Nem valósult meg „a teljes foglalkoztatottság", mégis tény a francia munkás által oly szenvedélyesen kiharcolt 8 órás munkanap túllépése.

A termelékenység fokozására tervezési rendszert, a munka tudományos megszervezését, időszámítást, ritmusnövelést vezettek be. Ehhez képest az annak idején alkalmazott taylorizmus emberbaráti intézménynek számít. Vannak bizonyos szolgáltatások, amelyek egyes üzemek munkásainak módot adnak rá, hogy fáradtságukat és idegkimerültségüket enyhítsék. De elégtelenségüket bizonyítja a betegségek és a balesetek számának növekedése. Az elővigyázatossági intézkedések sem kielégítőek annak ellenére, hogy a szakértők sokszor a munkáltatóval szemben ténykednek. A munkásbalesetek száma 1938-ban 619 003 és 1953-ban 1 millió 829 164 volt, ebből 83 813 teljes munkaképtelenséget okozott. A CGT szakszervezet főtitkára 1955-ben kijelentette: Leginkább azokban az üzemekben honosították meg a legvadabb munkatempót, amelyekben a technika a legfejlettebb. A SIMCA gyárban találták ki a következő ördögi módszert: azt a munkást, aki már olyan fáradt, hogy nem tudja követni a munkatempót, bizonyos időre kiviszik az oxigén-szobába, itt mesterségesen gyűjt erőt, hogy ismét részt vegyen a pokoli láncmunkában. Főképp a legmodernebb textilüzemekben fordul elő, hogy fiatal lányok, akik képtelenek 30 vagy még több gépet egyszerre kezelni, ájultan esnek gépeikre. A főtitkár véleménye szerint „Elszigetelt fellépés alkalmatlan volna e kérdés megfelelő rendezésére".

Munkanapja után a munkás a „pokoli tempótól" elcsigázva, elbutítva sokszor hajlamos még arra is, hogy túlzott munkája után egészségének maradványait is tönkre tegye, pénzét úgy költi el, hogy az élet örömeit illetően valami illúziója is legyen.

★

A Franciaországban kibontakozott vita hatására a marxista és a nem marxista haladó tudósok fokozott figyelemmel fordultak a francia munkásosztály helyzetének részletes tanulmányozása felé. Ennek politikai jelentősége túlnő azon az általános feladaton, hogy megvédjék a kommunista mozgalom marxista elméleti alapjait. A munkásosztály helyzetének részletes ismerete a munkásosztály politikai harcának vezetéséhez ad nélkülözhetetlen alapokat.

Hertzka Imréné

A Tiszavidéki Vegyi Kombinát közgazdasági vonatkozásairól

A korszerű hazai szerves vegyiipar és nitrogénipar kiépítésének kérdéseivel az illetékes szervek tulajdonképpen már 1950-ben kezdtek foglalkozni. Köztudomású volt, hogy külföldön — ahol csak földgáz rendelkezésre állt — jórészt földgáz-bázisra állították át a szerves vegyipart, s hogy ez a körülmény jelentősen hozzájárult a vegyipari termékek árainak csökkenéséhez. Ezen az alapon érlelődött meg nálunk is egy földgázkombinát építésének a gondolata. Először a hazai földgáz-kincs hasznosítása került szóba, s akkor egy — a balatonedericsi földgáz-mezőkre épülő — balatoni vegyikombinát létesítésére gondoltak. Hamar kiderült azonban, hogy az edericsi földgázmezők huzamosabb időre nem láthatják el nyersanyaggal az elképzelt kombinátot. Ekkor vetődött fel a kissármási földgáz hasznosításának a lehetősége. A román kormánnyal kezdeményezett tárgyalások megerősítették, hogy az ottani földgáz-mezők a romániai felhasználás lehetőségein túlmenő jelentős felesleget tartalmaznak, amelyek alapján hazánkban földgáz-kombinát létesíthető.

Így a tárgyalások mindkét fél érdekeivel összhangban, végül is eredményre vezettek és létrejött a szerződés, amely biztosítja a kombinát nyersanyaggal való ellátását.

Telephelykijelölés

A vegyiipari üzemek telepítésekor igen sok szempontot kell mérlegelni. Mivel a vegyipar anyagigényes (termelési folyamatai során nagy mennyiségű anyagot kell megmozgatni és az anyagok többnyire nagy értéket képviselnek), a vegyipari üzemek telepítésekor alapvető követelmény a nyersanyagigények minél jobb kielégítése. Fontos szempont természetesen az is, hogy az új üzem kellő mennyiségben és gazdaságosan legyen ellátható energiával és vízzel; a telephely megválasztásakor — számtalan egyéb tényező mellett — arról sem szabad megfeledkezni, hogy az új üzem olcsó szállítási lehetőségekkel rendelkezzék.

Először az az elképzelés vetődött fel, hogy az új kombinátot a kazincbarcikai vegyimű mellé telepítsék, s így egyben Kazincbarcika részére is új nyersanyagbázist adjanak. Ezt a javaslatot gazdaságossági számítások alapján vetették el, s végül is Tiszapalkonyát jelölték ki telephelyül. Ennek a községnek a határában ugyanis már építés alatt állott egy — a borsodi szenet hasznosító — hőerőmű, a közelben folyik a Tisza és a romániai földgáz-kutak sincsenek túlságosan messze.

A kombinát a tervek szerint a községtől észak-északnyugatra épül, a Tisza partjától vagy 2 km-re, ott, ahol a Miskolc és Debrecen között húzott képzeletbeli vonal metszi a Tiszát.

A kombináthoz tartozó létesítmények pontos helyének a kijelölése során fúrással egybekötött talajmechanikai vizsgálatokat végeztek. Ezek azt mutatták, hogy a kijelölt területen a talaj geológiai felépítése általában alkalmas a kombinát különféle méretű és különböző alapozási igényeket támasztó épületeinek az elhelyezésére. Bizonyos nehézséget okozott, hogy a Tisza és a Sajó folyók közelsége miatt a talajvíz magas.[1]

A terület meteorológiai viszonyai kedvezőek. A széljárás erős, az uralkodó szélirány észak, északnyugat, északkeleti. Ez a körülmény — sokféle gázt kibocsátó vegyiüzemről lévén szó — irányadó volt a különféle települések helyének megállapításakor.

A kombinát történetéhez tartozik, hogy az illetékes szervek már 1951-ben utasítást adtak az előkészítő tanulmányok, tervezési munkák és a tervezési program kidolgozására. A termelési profil megállapítása körül rengeteg vita támadt, s ez késleltette a tervezést (a már elkészült tervek egy része feleslegessé is vált).

A Tiszavidéki Vegyi Kombinát vállalatot 1953 elején alapították, de a beruházás lebonyolítása különféle nehézségek miatt tulajdonképpen csak 1955 őszén indulhatott meg. Ekkor kezdődött meg a kivitelező vállalatok felvonulása az építkezés színhelyére és a lakótelep építése.

A lakótelep nem egyedül a kombinát, hanem egyben a már régebben épülő tiszapalkonyai hőerőmű dolgozói számára is épül. A hőerőmű 200 MW kapacitásával Magyarország legnagyobb erőműve lesz. Fedezni fogja a kombinát teljes villamosenergia- és gőzszükségletét, amellett kapacitásának nagyobbik része az országos villamosenergia-kooperációba fog bekapcsolódni.

A lakótelep a kombinát kerítésétől mintegy másfél km-nyire, a Palkonyával szomszédos Tiszaszederkény község határában épül. Eredetileg 2600 lakás építését tervezték, de jelenleg csak 1000 lakás, valamint a szükséges kommunális berendezések, szociális és kulturális intézmények építéséről van szó. A szociális létesítmények közül már az első szakaszban megépítenek egy 40 férőhelyes bölcsődét és egy 70 férőhelyes óvodát. Az

[1] A talajvíz feltörésének itt az a magyarázata, hogy a Tisza a betorkolló Sajóval a föld alatt úgyszólván össze van kötve, és így a talajvíz állandó nyomás alatt áll. Ez bizonyos — bár megoldható — problémát jelent az építkezések során, elsősorban azt, hogy az épületeket fokozott gondossággal kell szigetelni.

épületeket központi fűtéssel és melegvízszolgáltatással látják el.

Az épülő házak nagyrészt sok lakást magukban foglaló emeletes épületek. Ez nem szerencsés megoldás, mert a dolgozók többsége szívesebben költözne kertes családi házakba. Az állandó törzsgárda kialakítását megkönnyítené, ha az üzem köré épülő családi házakat valamilyen hitelkonstrukcióval a dolgozók tulajdonába juttatnák. Az újonnan telepített vidéki gyárak tapasztalatai általában azt mutatják, hogy ez az egészséges és célravezető lakáspolitika. Sajnos, az egyelőre épülő 1000 lakás mindenképpen csak kismértékben oldja meg a kombinát és az erőmű dolgozóinak az elhelyezését.

A kombinát építésénél eddig — más nagy létesítményekhez képest — viszonylag kevés ideiglenes létesítményt (provizóriumot) emeltek, és ezek méreteit is sikerült jelentősen csökkenteni. Ezt úgy érték el, hogy a lakások egy része az építkezés befejezéséig a kivitelező vállalatok rendelkezésére áll, úgyhogy azok ott dolgozóikat el tudják helyezni és a helyiségeket egyéb célokra is igénybe vehetik. Persze a befejező munkálatokat a kivitelezők csak elvonulásukkor fogják elvégezni ezeken a lakásokon.

Hasonló elvek szerint alakították ki a gyárépítési programot is. Az első ütemben a kombinát központi műhelyét építik, így ez a műhely a kombinát többi részének építésekor már felhasználható lesz.

A beruházást intéző vállalat hazai és külföldi tapasztalatok felhasználásával szervezte meg a beruházás lebonyolítását és alakította ki saját belső szervezetét. Magyar szakemberek megfigyeléseket végeztek külföldi beruházásoknál, egyebek között a Német Demokratikus Köztársaságban, s az ott látottak alapján hozták létre a jelenlegi apparátust. Minisztertanácsi határozat gondoskodott arról, hogy a kombinát építéséhez rendelkezésre álljanak a szükséges nagy gyakorlattal bíró műszaki és gazdasági szakemberek.

A kombinát — ha teljesen kiépül — az elképzelések szerint kereken 4000 embert, köztük mintegy 2500 szakmunkást, technikust és mérnököt fog foglalkoztatni, méghozzá többségükben új, Magyarországon eddig még nem alkalmazott technológiai folyamatoknál. Ezért fontos feladat a munkások, műszakiak és más alkalmazottak idejében történő betanítása. (A hazai nagyberuházások alkalmával szerzett tapasztalatok ékesen bizonyították, milyen nagy jelentősége van ennek az „ember-beruházásnak".) A szükséges előzetes kiképzés részben itthon, részben Romániában, Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban történik.

A beruházás megvalósítási ütemét az eredeti tervhez képest némileg lassítani kellett[2]. Ennek a sajnálatos ténynek azonban némi pozitív kihatása is van, amennyiben így legalább ésszerűbben folyhat a kombinát végső kialakítása. A bekövetkezett időveszteség eredményeként ugyanis lehetségessé válik, hogy az építkezés minden fázisánál kellően ellenőrzött tervek álljanak rendelkezésre.[3]

A gépek, műszerek és egyéb berendezések egy részét hazai gyárak fogják szállítani, de jelentős beszerzések történnek külföldről is, főképp a baráti országokból.

A kombinát az alkalmazandó eljárások kidolgozásakor bel- és külföldi tapasztalatokat egyaránt hasznosít. De nem minden téren támaszkodhatunk ilyen tapasztalatokra. Ezért egyes eljárások kidolgozására hosszadalmas kísérleteket kell lefolytatni. Sokszor nem is elegendők a laboratóriumi kísérletek. A laboratóriumi méretekben végzett kutatásból ugyanis sokszor nem meríthető elegendő ta-

[2] Arról, hogy a kombinát építése az elkövetkezendő években milyen ütemben folytatódjék, vita folyt egyes hetilapjaink hasábjain. Felvetették ezzel kapcsolatban a különféle vegyipari beruházások sorrendjének a kérdését. Mivel ennek a cikknek kizárólag a TVK főbb adatainak és közgazdasági jelentőségének ismertetése a tárgya, a vegyipari beruházások sorrendjére vonatkozó vitában ez alkalommal nem kívánunk állást foglalni.

[3] Magyarországon eddig az volt a gyakorlat, hogy a tervezés párhuzamosan haladt a kivitelezéssel. Nem volt mód a tervek megfelelő bírálatára és nem mérlegelték elég gondosan a létesítmény egyes részeinek távolabbi összefüggéseit. Remélhető, hogy a kombinát építése során ezt a — néha súlyos károkat okozó — hibát ki lehet küszöbölni.

pasztalat az üzemi eljárások kialakításához. A nagyobb méretű, más anyagokból készült berendezésekben lejátszódó vegyi folyamatoknál ugyanis olyan tényezők léphetnek fel, amelyeket a laboratóriumi kísérletek tapasztalataiból lehetetlen előre látni. Általában csak a megfelelő méretű és anyagú berendezésekkel történő próbálkozások nyújtanak kellő támpontot a berendezések végleges kialakításához és a gazdaságos, biztonságos technológia meghatározásához. Ezért úgynevezett kísérleti üzemeket létesítenek. Az ilyen „vezérlő üzemek" létesítése ugyan általában jelentős költségekkel jár, de ezek a kiadások többnyire igen kifizetődőek.

A kombinát legjelentősebb kísérleti üzeme Romániában, a Bukarest melletti Buciumeniben épült, a magyar és a román állam közös vállalkozásában. Kísérleti üzemek létesültek továbbá Péten, a Hungária Vegyiművekben és másutt is.

A kombinát működése

A tervek szerint a kombinát hat gyáregységre, ezeken belül húsz közvetlenül termelő üzemre, valamint az ezeket kiszolgáló segédüzemekre fog tagolódni.

A gyárak és a közvetlenül termelő üzemek a következők:

I. Gázgyár
1. gáztisztító-üzem
2. oxigén-üzem
3. parciális oxidációs-üzem
4. acetiléndúsító-üzem
5. dissousgázletöltő-üzem

II. Ammóniagyár
6. gázbontó-üzem
7. szintézis-üzem

III. Műtrágyagyár
8. hígsav-üzem
9. nitrogénműtrágya-üzem
10. kettős műtrágya-üzem

IV. Klóralkáli-gyár
11. marónátron-üzem
12. klór-üzem
13. sósav-üzem
14. trielin-üzem
15. széntetraklorid-üzem

V. Műanyaggyár
16. PVC-üzem
17. PAN-üzem

VI. Szervesalapanyag-gyár
18. aldehid-üzem
19. ecetsav-üzem
20. alkohol-üzem

A kombinátot a tiszapalkonyai erőmű látja el villamosenergiával és gőzzel. Az egyes üzemek által egymásnak szolgáltatott gázok és folyadékok vasszerkezeti hidakra szerelt csővezetékekben keringenek. A közelben folyó Tiszát egyrészt az anyagok és termékek szállítására alkalmas víziútként, másrészt mint a vízellátás forrását használják fel, ezenkívül ide vezetik le az üzemek — előzőleg megtisztított — szennyvizét is.

A Kissármás környéki kutakból termelt földgáz 400 km-es csővezetéken jut el a kombináthoz. (A földgáz különben a kombinát számára nemcsak nyersanyag, hanem egyben energiaforrás is, mert az egyes üzemek fűtőgázként is használják.) A földgáz legfontosabb alkotó része a metán. A metánt a *gázgyár* dolgozza fel; ennek egyik üzeme, az oxigéngyár, a levegőből oxigént állít elő részben a szervesalapanyag-gyár, különösen pedig a parciális oxidációs üzem részére.

A parciális oxidációs üzemben termelik az *acetilént*. Az itt alkalmazandó eljárást[4] Buciumeniben, a vegyes román—magyar kísérleti üzem kísérletezte ki egy a kombinátban szükséges nagyságú reaktor egységben.

A kombinátban az acetilént elsősorban a műanyaggyár használja fel, de kiindulási alapja a szervesalapanyaggyárnak is. Jut belőle a klóralkáligyárhoz tartozó trielin- és széntetraklorid-üzemeknek, s nagy mennyiségben palackozni is fogják mint hegesztési célokra szolgáló dissousgázt.

A parciális oxidációs-üzemben kapott gázt a kombinát egyéb üzemei még nem tudnák feldolgozni, mert aránylag kevés (körülbelül 8 százalék) tiszta acetilént tartalmaz. Ezért a gázt dúsítani kell.[5]

[4] A módszer alapgondolata az, hogy a metánt oxigén befúvásával elégetik, de nem teljesen, hanem csak részlegesen (parciálisan), s ily módon a metánhoz hasonlóan szén és hidrogénatomokból felépített acetiléngázt (C_2H_2) nyernek.

[5] Az acetilén elvben többféleképpen dúsítható. Kísérleteztek az úgynevezett hiperszorpciós technológiával, de végül is az úgynevezett oldószeres eljárás mellett döntöttek.

A gázgyárban az acetilén előállításakor ikertermékként keverékgázt kapnak, amely részben az ammónia-, illetve a műtrágyagyártás kiinduló anyaga, részben a szervesalapanyag-gyárban folyó alkoholgyártáshoz használják fel.

Az *ammóniagyár* — ugyanúgy, mint a műtrágyagyár is — nagyrészt a Péten bevált eljárásokkal fog dolgozni. Két üzemből áll, a gázbontó- és a szintézis-üzemből. A gázbontóüzem a gázgyártól kapott keverékgáz metánjából hidrogént állít elő és azt a szintézis-üzem a levegő nitrogénjével egyesíti. Így nyerik az ammóniát (NH_3), amely elsősorban a műtrágyagyár hígsav-üzemének alapanyaga.

A *műtrágyagyár* háromféle műtrágyát: pétisót, mészsalétromot és kettős műtrágyát állít elő. Az utóbbi gyártásában a Nehézvegyipari Kutató Intézet által kikísérletezett és a Péten épülő kísérleti üzem tapasztalatai alapján továbbfejlesztett eljárást fogják alkalmazni.

Az ammóniagyártól kapott ammónia egy részét a hígsav-üzem salétromsavvá (HNO_3) dolgozza fel. A többi ammóniát a nitrogénműtrágya- és a kettős műtrágya-üzemek dolgozzák fel. A hígsav-üzemben termelt salétromsavat ugyancsak a két műtrágyaüzem kapja.

A nitrogénműtrágya-üzem a Péten nemrégiben bevezetett, úgynevezett cseppentéses eljárással a pétisó néven ismert, 20,5 százalék ható nitrogént tartalmazó mészammon-salétromot állítja elő. A gyártáshoz — a hígsav-üzemtől kapott salétromsavon és az ammóniagyártól kapott ammónián kívül — még mészkőre is szüksége van, amihez a közeli borsodi mészkőbányákból lehet hozzájutni.

A kettős műtrágya kétféle hatóanyagot — nitrogént és foszfort — tartalmaz. Készítéséhez salétromsavat, ammóniát és nyersfoszfátot használnak fel. A nyersfoszfátot a Szovjetunióból importálják.

A kettős műtrágyaüzemben a fő terméken kívül még mészsalétromot, a nyersfoszfát fluortartalmának kinyerésével pedig kriolitot is fognak termelni.

A *klóralkáligyár* kiindulási anyaga a kősó, amelyet a közeli szovjet sóbányákból fogunk beszerezni. Az elektromos úton nátriumra és klórra szétbontott kősó nátriumából a marónátron-üzemben marónátront (Na OH) gyártanak, míg a felszabaduló klórból hidrogén hozzáadásával a sósav-üzemben sósavat (HCl) nyernek. A termelt sósav nagy részét a műanyaggyár helyben feldolgozza.

A termelt klór egy részéből a gázgyártól kapott acetilén felhasználásával trielint (CHCl), valamint széntetrakloridot (CCl_4) gyártanak. A fennmaradó klórmennyiség eredeti állapotban értékesíthető.

A kombinát talán legérdekesebb része a *műanyaggyár*. Ennek két üzeme van, amelyek mindegyike a gázgyártól kapott acetilént használja fel. Az egyik sósav hozzáadásával a PVC néven ismert (szénből, hidrogénből és klórból összetett) polivinilkloridot, a másik (a PAN üzem) pedig a hangyasavamid nevű oldószer (NH_2CHO) felhasználásával a szénből, hidrogénből és nitrogénből álló poliakrilnitrilt gyártja.

Mindkét műanyagot közbenső termék (éspedig vinilklorid, illetve akrilnitril) polimerizálásával[6] nyerik (a kis molekulájú vinilkloridot, illetőleg akrinilnitrilt bizonyos eljárással azonos képletű, de nagy molekulájú anyagokká alakítják át).

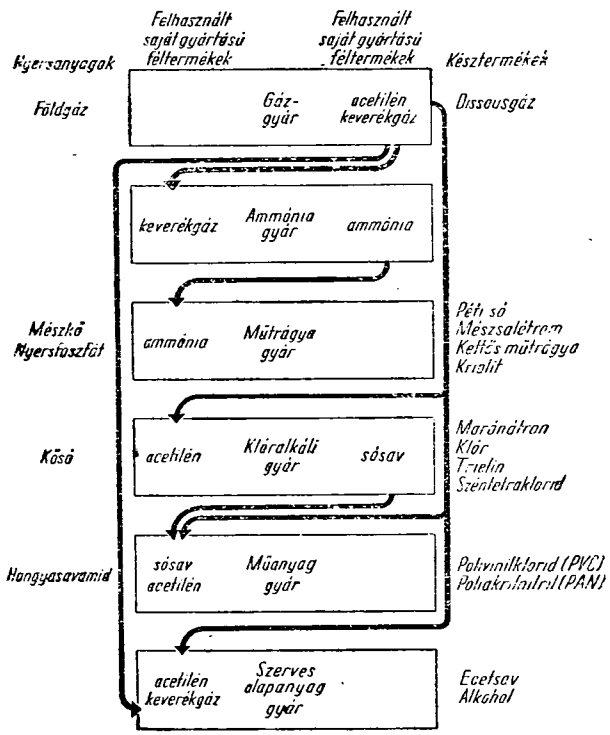
A szervesalapanyag-gyár a gázgyártól kapott acetilénből előbb acetaldehidet (CH_3CHO), majd ezt oxidálva ecetsavat (CH_3COOH) készít.

Az ecetsav-üzemtől függetlenül működő alkohol-üzem — az ammónia-üzemhez hasonlóan — a gázgyár keverékgázát hasznosítja, oly módon,

[6] A korszerű műanyaggyártás alapja az a megfigyelés, hogy az iparban használatos természetes szervesanyagok (például a gumi) nagy molekulákból épülnek fel, egy-egy molekulájuk 1000—1 000 000 atomot is tartalmazhat. Így jutottak arra a gondolatra, hogy ha mesterségesen állítanak elő ilyen nagy molekulájú anyagokat, különféle addig ismeretlen — az ipar számára a természetben található szervesanyagoknál is értékesebb tulajdonságokkal rendelkező — anyagok nyerhetők. Ilyen kísérletek eredménye az értékesnél értékesebb műanyagok egyre gyarapodó sora. A kombinát gyártási programjába felvett PVC és PAN (az utóbbi az orlon típusú műszál alapanyaga) két példája az új hasznos anyagoknak.

hogy a keverékgáz hidrogénje 200° körüli hőmérsékleten etilalkohollá (C_2H_5OH) redukálja az aldehid-üzemtől kapott acetaldehidet.

Az üzemek közötti szövevényes anyagforgalom főbb útvonalait az alábbi ábra szemlélteti:

A kombinát gazdasági jelentősége és gazdaságossága

A kombinát termékei a fentiek szerint *műtrágyák* (pétisó, mészsalétrom, kettős műtrágya); *vegyipari alapanyagok* (marónátron, klór, trielin, széntetraklorid, alkohol, ecetsav); *műanyagok* (PVC, PAN); továbbá kriolit (alumíniumipari alapanyag) és dissousgáz (gépgyártási segédanyag).

Vizsgáljuk meg sorra az egyes termékek gazdasági jelentőségét.

A mezőgazdaság részére annyira fontos nitrogénműtrágyát[7], a *pétisót*, a magyar vegyiipar a kívánatosnál sokkal kisebb mennyiségben termeli.

A nyugati országok azonos földterületre számítva tízszer, hússzor vagy még többször annyi műtrágyát használnak fel, mint mi. Még a viszonylag elmaradt mezőgazdasággal rendelkező Olaszországban is négyszer annyi nitrogénműtrágya kerül a földbe, mint nálunk.

A műtrágya felhasználásánál lényeges az is, hogy a foszfor- és nitrogéntartalmú műtrágyák helyes arányban kerüljenek a földbe. Az előbbiből (szuperfoszfátból) viszonylag kielégítőbb az ellátottság, bár a külföldi adatokhoz képest szuperfoszfát-felhasználásunk is nagyon csekély. A kombinát nitrogénműtrágya-üzeme tehát az elsősorban nitrogénműtrágyában mutatkozó nagy hiányt hivatott csökkenteni.

Nitrogénműtrágya a kettős műtrágya-üzem melléktermékeként nyert *mészsalétrom* is (nitrogéntartalma kisebb, mint a pétisóé; a mezőgazdaság tavaszi fejtrágyázásra használja).

A kettős műtrágya-üzem fő terméke, a *kettős műtrágya* olyan kombinált készítmény, amelyből 1 tonna hatóereje 1 tonna pétisó és 1 tonna szuperfoszfát együttes hatóértékének felel meg. Használatával felére csökkenthető a szállítási költség[8], s egyszeri kiszórással mindkét fontos tápanyagból jut a földnek.

Nem lebecsülendő jelentőségű az sem, hogy a kettős műtrágya előállításakor a nyersfoszfát feltárása salétromsavval történik (s nem kénsavval, mint a szuperfoszfát gyártásánál), mert a kénsav megtakarításával csökkenthető a pirit-behozatal, illetve a kénsavat más célra lehet felhasználni.

A kettős műtrágya-üzem melléktermékét, a *kriolitot*, az alumíniumkohászat használja fel.

A klóralkáli-üzemek végtermékei a marónátron, a klór, a trielin és a széntetraklorid.

Marónátron-szükségletünk[9] mintegy 60—70 százalékát külföldről (Kínából, Lengyelországból, Romániából) kell fedezni. A kombinát marónátron-üzemének beindításával a marónátron-import mintegy felére lesz csökkenthető.

[7] A tapasztalat azt mutatja, hogy 1 tonna kiszórt nitrogénműtrágya hatására átlagosan 2 tonnával több gabona terem.

[8] A kombinátban termelendő összesen évi 300 000 tonna műtrágya egy része olcsó vízúton lesz szállítható az Alföldre, ami további szállítási megtakarítást jelent.

[9] A marónátron döntő fontosságú vegyipari alapanyag. Sokat fogyaszt belőle a szappanipar, az ásványolajipar, de legnagyobb mennyiségben a timföldgyárak használják fel.

A *klór* szintén fontos vegyipari hiánycikk, a gyógyszeripar fogyaszt belőle sokat.

A *trielin* oldószer, amelyet eddig a Hungária Művekben drága importkarbidból nyert acetilénből állítottak elő. Ezt a költséges gyártást a kombinát trielin-üzemének beindításakor teljesen meg lehet szüntetni, mert a kombinát termelése az ország teljes szükségletét fedezni fogja. Ugyancsak fontos oldószer a *széntetraklorid* is, amelyet hazánkban eddig nem gyártottak.

Az autogénhegesztéshez szükséges *dissousgázt* jelenleg a Budapesti Dissousgázgyár gyártja, ugyancsak karbidból. A kombinát összehasonlíthatatlanul olcsóbban fog termelni dissousgázt, az ország teljes szükségletét fedező mennyiségben.

Az *alkoholt*[10] nálunk ez idő szerint burgonyából, kukoricából gyártják. A kombinát alkohol-üzeme mind az étkezési, mind az ipari célokra szolgáló alkoholt gazdaságosabban fogja termelni, s ezzel nagy mennyiségű burgonyát és kukoricát szabadít fel más célokra.

A kombinátban az *ecetsav*[11] gyártása is sokkal olcsóbb lesz a jelenleginél. Az ecetsavat ma nálunk nem szintetikus úton gyártják, hanem jórészt gyümölcsöt és bort dolgoznak fel erre a célra. Így a kombinát ecetsavüzemének megindulása egyben azt jelenti, hogy több gyümölcs és bor fog jutni fogyasztásra.

A kombinát termelése bőségesen fedezni fogja az ország ecetsav-szükségletét s előreláthatólag kivitelre is jut belőle (a külföldi piacokon uralkodó erős verseny miatt az ecetsav elhelyezése nem lesz könnyű feladat).

Az épülő vegyiműben kibontakozó műanyaggyártással úgyszólván teljesen új iparág születik hazánkban, bár a kombinát műanyaggyára egymagában még korántsem oldja meg műanyag- és műszálproblémáinkat.

A kombinát ugyanis tulajdonképpen csak a műanyag és a műszál *alapanyagát* fogja termelni, s így az alapanyag feldolgozásához további gyárakra lesz szükség. (Például a *PVC* port kész PVC-vé feldolgozó üzemekre.[12])

A kombinát másik műanyag-gyártmánya a *PAN*, az orlon típusú műszál alapanyaga. A textilipar ezt a műszálat 30—50 százalékban gyapjúval keveri és szöveteket, kötöttárukat stb. gyárt belőle. A PAN-üzem megteremtése sem elegendő önmagában, mert a PAN-t, hogy felhasználhassák, előbb műszállá kell feldolgozni. Erről a tervek szerint a nyergesújfalui Viscosagyár bővítése keretében fognak gondoskodni.

★

Amint látjuk, a Tiszavidéki Vegyi Kombinát, ha felépül, rendkívül fontos termékeket fog nagy tömegben gyártani. Gazdaságosságát — termékeinek hasznosságán kívül — elsősorban az biztosítja, hogy olcsó földgázból termel, a termelésével kapcsolatos külső és belső szállítás költségei egyaránt viszonylag kicsinyek, s a gyár úgy van tervezve, hogy jól kihasználhatja a vegyipari adottságokból fakadó kombinálási lehetőségeket. Kérdés mármost, milyen képet mutat a kombinát gazdaságossága a konkrét számok tükrében, vagyis mennyire gazdaságos a kombinát megépítése?[13]

A problémát úgy állították fel: hány év alatt térül meg az építés tel-

[10] Az alkohol felhasználási területe, mint tudjuk, igen széleskörű; az élelmezési iparon kívül sokat fogyaszt belőle a gyógyszer- és a festékipar is (különösen a lakkgyárak használják mint oldószert).

[11] Az ecetsavat részben élelmezési célokra használják (az ecet 3—6 százalékos ecetsavoldat). Vegyipari felhasználása is igen kiterjedt (például a gyógyszeriparban; de az ecetsav fontos alkotó része egyes ragasztóanyagoknak, festékeknek és illatanyagoknak is. Ecetsav felhasználásával állítják elő a PVC-ből a mipolán néven ismert műbőrt).

[12] Ma évente mintegy 1300—1400 tonna PVC-t importálunk. A szükséglet ennél is több, de devizahelyzetünk nem tesz lehetővé nagyobb behozatalt. A PVC felhasználása rendkívül kiterjedt; csöveket, kábelszigetelést, idomdarabokat, műbőrt és a közszükségleti cikkek beláthatatlan tömegét lehet belőle készíteni.

[13] Sajnos, nálunk az ilyen számítások nem egykönnyen végezhetők el, elsősorban azért, mert egyáltalán nincsenek a beruházások gazdaságosságának az eldöntésére alkalmasnak elfogadott módszereink. Közismertek a gazdaságossági számításokat megnehezítő árproblémák is. A kombinát gazdaságosságának számításakor hosszas megfontolás után úgy döntöttek, hogy az anyagok és termékek világpiaci árait veszik alapul. Egyben igyekeztek a világpiaci árak forintra való átszámítását is reálisan megoldani.

jes befejezése után a kombinátba fektetett összeg? Ez a kérdés kétféleképpen fogalmazható meg: 1. hányszorosa az előrelátható összes beruházási költség az évi termelési érték és az amortizáció nélküli önköltség várható különbözetének? 2. hányszorosa az összes beruházási költség az évi termelési érték és az önköltség várható különbözetének?

A számítások azt az eredményt adták, hogy a kombinát összes beruházási költsége az amortizáció betudásával körülbelül öt év, illetve anélkül mintegy nyolc év alatt térül meg.

A számítások szerint az éves termelési értékhez viszonyított költségszint 69,5 százalékos lesz. Ennek költségtételek szerinti bontása:

	Százalék
I. Nyersanyagfelhasználás	12,6
II. Üzemi költségek	
1. Munkabér	4,9
2. Közművek és szolgáltatások	15,8
3. Karbantartás	11,1
4. Általános üzemi költségek	10,6
5. Értékcsökkenési leírás	14,5
Összesen:	69.5

Nem megvetendő szempont az sem, hogy az éves importszükséglet a termelési értéknek mindössze 14 százaléka, s ebből is csak 1,8 százalékot kell tőkésországokból beszerezni. (Importból kell fedezni a nyersanyagok túlnyomó részén kívül az általános üzemi költségekhez tartozó segédanyag-szükséglet egy részét is.) A kombinát termékeivel elérhető importmegtakarítás, illetve export az importszükségletet tehát jelentősen meghaladja.

A kombinát tehát — az előzetes számítások szerint — mindenképpen gazdaságos vállalkozás lesz.

Azt hisszük azonban, hogy a kombinát — ha felépül — több hasznot fog hozni az országnak, mint amennyi a gazdaságossági számítások keretében kimutatható. Egy ilyen óriási gazdasági vállalkozás hatóereje sokfelé sugárzik, nehéz nyomon követni, különösen nehéz pénzben lemérni azt a hatást, amit a felépülő kombinát az egész magyar ipar és mezőgazdaság fejlődésére fog gyakorolni.

Jogosan remélhető az is, hogy a sokféle újszerű eljárást hasznosító Tiszavidéki Vegyi Kombinát működése előrelendítő tényező lesz a hazai vegyészeti tudomány fejlődésében.

Körner Miklós—
Mirtse László

Önálló elszámolás a gépállomásokon

A mezőgazdaságban mindjobban előtérbe nyomul a gépek nagyobb mértékű alkalmazása. Ma már el sem képzelhető a gazdálkodás belterjességének fokozása, a terméseredmények növelése, a termelési költségek csökkentése korszerű mezőgazdasági gépek nélkül. A felszabadulás előtt a magyar mezőgazdaság gépesítettsége rendkívül alacsony fokon állt. Az akkori 7000 traktor közül csak 3600 vett részt a termelésben, a többit csupán cséplőszekrények meghajtására és vontatására használták. Ilyen körülmények között a magyar mezőgazdaság a nyugat-európai államok mezőgazdaságával nem vehette fel a versenyt.

A felszabadulás után ezen a bajon a gépállomási hálózat kiépítésével igyekeztünk segíteni. A gépállomások ma már több mint 16 000 traktorral, 11 000 cséplőgéppel, 1460 kombájnnal és mintegy 2500 aratógéppel, valamint több mint 60 000 különböző munkagéppel vesznek részt a termelésben.

A gépállomások a legutóbbi kilenc év mérlegét pozitív eredménnyel zárták, annak ellenére, hogy munkájukban volt sok hiba is, megtaláljuk benne a fejlődésükkel járó „gyermekbetegségeket" és a nehézségekkel járó megtorpanásokat is. A gépállomások jelentős eredményeket értek el eddigi működésük során a termelés kor-

szerűsítésében, a gépi agrotechnika elterjesztésében és szocialista nagyüzemeink erősítésében, a falvak szocialista átalakításában.

Évről évre növekedett az egy kat. holdon végzett gépi munkák mennyisége. A gépállomások tevékenységük kezdetén alig 1—1,5 normálholdnyi munkát végeztek egy kat. hold termelőszövetkezeti területen, a legutóbbi években gyakori volt a kat. holdanként elvégzett 4—5 normálholdnyi gépi munka mennyiség. Ilyen módon egyre több kézi munkaerő és fogaterő szabadult fel (főképp a gabonafélék termeléséből), amelyet termelőszövetkezeteink gazdálkodásuk belterjességének fokozására, elsősorban a jól jövedelmező állattenyésztés és kertészet fejlesztésére használhattak fel.

A jó eredmények mellett természetesen számos hibát is megállapíthatunk, amelyeket a gépállomásoknak nagyon gyorsan ki kell munkájukból küszöbölni. A hibák gyökereit azonban nemcsak a gépállomásokban, hanem sok tekintetben a túlzott centralizmusban, a rendkívül merev intézkedésekben kell keresni. A hibákat még súlyosbította az a körülmény, hogy a gépállomások igazgatói és dolgozói a gépállomások munkájában és irányításában nem érvényesíthették kellően a gazdaságosság szempontjait. A gépállomások a legutóbbi napokig állami költségvetésben gazdálkodtak, és a költségvetés rendszere által rájuk kényszerített szűk korlátok között nem tudták a helyi lehetőségeket kellően kihasználni. Ezért rendelte el a kormány, hogy a gépállomások munkájában, irányításában a gazdaságosság szempontjait az eddigieknél jobban kell érvényesíteni, s ezért a gépállomásoknak át kell térni a magasabb színvonalú, önálló vállalati gazdálkodásra. Több lehetőséget kell adni arra, hogy a gépállomások a munkástanácsokra támaszkodjanak, s a tanácsok végrehajtó bizottságainak felügyelete és ellenőrzése alatt — mint minisztériumi vállalatok — a helyi körülményeknek megfelelően fokozott önállósággal lássák el feladataikat.

A gépállomások gazdasági önállóságának növelése nem csökkentheti a gépállomásoknak a termelőszövetkezetekben végzett munkáját, sem a termelőszövetkezetek megerősítésével kapcsolatos politikai és gazdasági felelősségüket, azonban semmi körülmények között sem sérthetik meg a termelőszövetkezetek önállóságát és a termelőszövetkezeti demokráciát.

A gépállomásoknak továbbra is fő feladatuk a mezőgazdasági termelés növelése a legnehezebb és legtömegesebb munkafolyamatok gépesítésével és ezen keresztül a mezőgazdaság szocialista átalakításának előmozdítása. Ennek megfelelően a gépállomások elsősorban a termelőszövetkezetek, a termelői szakcsoportok, az egyéni gazdálkodók, végül az állami vállalatok és közületek részére kötelesek mezőgazdasági gépi és szállítási munkákat végezni, gépi kapacitásuknak megfelelően a legnagyobb mértékben, határidőben és megfelelő minőségben.

A gépállomásoknak jogukban áll, hogy felesleges erő- és munkagépeiket saját belátásuk szerint a termelőszövetkezeteknek és a termelői társulásoknak bérbeadják. A tavaszi hónapokban egy-két gépet a gépállomás nem tud megfelelően kihasználni, azonban bérbe mégsem adhatja, mert szüksége van rá nyáron a cséplőgépek meghajtására, majd az őszi munkák során. Ez évtől kezdődően nem egyszerre, hanem egész évben folyamatosan végezzük a gépjavítást. Minden gépet akkor javítunk, amikor valóban javításra szorul, illetőleg eléri azt a teljesítményt, amely után a gyakorlati tapasztalatok és számítások szerint felül kell vizsgálnunk és ki kell javítanunk, hogy megóvjuk a nagyobb mértékű rongálódástól, kopástól, elhasználódástól. Így az év minden egyes időszakában javítanak, s a munkacsúcsok idején gondoskodni kell arról, hogy a javításba vont gép helyett másik gép folytassa a szerződésben meghatározott munkát. Ezért csak abban az esetben fog a gépállomás gépet kölcsönözni, ha ennek következtében a munka folyamatossága, időben való végrehajtása nem szenved kárt.

A gépállomások feladata, hogy minél több és minél jobb gépi munkát végezzenek, a rendelkezésükre álló munkaerőt és technikai felszerelést a legalkalmasabb módon kihasználják. Ezért az eddig is szokásos munkákon kívül például elvállalhatják bárki mezőgazdasági gépeinek javítását, végezhetnek mezőgazdasági laboratóriumi vizsgálatokat, földmunkákat, a mezőgazdaság körét meghaladó fuvarozásokat, és gépi felszerelésükkel végezhetnek egyéb ipari tevékenységet is. Fontos azonban, hogy ezek a tevékenységek jövedelmezők legyenek, s ugyanakkor a szolgáltatások olcsóbb árával a gépállomások versenyezzenek a hasonló tevékenységet folytató más vállalatokkal.

A gépállomások ez év április 1-től a vállalati önálló elszámolás alapján gazdálkodnak. Kiadásaikat — beleértve az irányító szervek kiadásait is — bevételeikből kell fedezniük. Az önálló elszámoláson alapuló gazdálkodás feltételeit részben maguk a gépállomások, részben a különböző kormányintézkedések teremtik meg.

A vállalati gazdálkodás eredményeként minden gépállomásnak nyereségesnek kell lennie. A kedvezőtlen termelési feltételek miatt még veszteségesen működő gépállomás jövedelem-hiányát árkiegyenlítés útján, valamint a központilag képzett nyereség-veszteség-kiegyenlítési alapból kell fedezni. A nyereség-veszteség-kiegyenlítési alap képzéséhez minden gépállomás hozzájárul. Erre azért van szükség, mert nem minden gépállomás termelési feltételei azonosak. Például a pétervásári vagy az ózdi gépállomás hegyes vidéken dolgozik, ezért a meredek hegyoldalak nagy részét csak egyoldalú szántással lehet megmunkálni. Nyilvánvaló, hogy az ilyen körülmények között dolgozó gépállomásokon — a legnagyobb gondosság mellett is — nehéz állandó jövedelmezőséget elérni. Ellenben a turkevei vagy a karcagi gépállomás területe teljesen sík, s ezek viszonylag alacsony önköltséggel dolgozhatnak. Az önálló elszámolási rendszer alkalmazásának első évében azzal is számolnunk kell, hogy egyikmásik gépállomáson nem megfelelően gazdálkodnak, és emiatt a bevételek nem fedezik a kiadásokat. Ez esetben a gépállomás igazgatóját és munkástanácsát terheli a felelősség a helytelen gazdálkodásért, de sem a termelési körülmények miatt, sem az utóbbi ok miatt a veszteséges gépállomást nem szüntethetjük meg, mert azzal elsősorban a termelőszövetkezeteket és az egyéni gazdákat sújtanánk.

A vállalati gazdálkodáshoz valamennyi gépállomásnak forgóalapra van szüksége, beruházásaikat pedig az állami költségvetésből kell fedezni. Ez a gépállomások sajátosságainak mérlegelésével, a vállalati gazdálkodás általános előírásai mellett történik. Ezen túlmenően a gépállomások részére a Magyar Nemzeti Bank alacsony kamattal rövid lejáratú üzemeltetési hitelt, szükség esetén áthidalási hitelt nyújt.

A kormányhatározat szerint a mezőgazdasági gépi munkák díját a hasonló jellegű fogatos munkák díjtételénél alacsonyabban, az önköltség figyelembevételével kell megállapítani. A termelőszövetkezetek részére a gépi munkák díját az önköltségnél alacsonyabban, normálholdanként (egy kat. hold középmély szántásnak megfelelő munka) 95 Ft-ban kell megszabni. A gépállomások önköltsége alapján meghatározott szántási díj és a 95 Ft termelőszövetkezeti szántás munkadíja közötti különbséget — hogy a gépállomások jövedelmezősége ne csökkenjen — termelőszövetkezeti támogatás címén az állam a gépállomásoknak megtéríti.

A legfontosabb mezőgazdasági gépi munkák és szállítások díját az Országos Árhivatal elnökével egyetértésben a földművelésügyi miniszter állapítja meg, a földművelésügyi miniszter által nem szabályozott szolgáltatások díját és a gépbérleti díjakat a gépállomások egységes kalkulációs rendszer szerint maguk határozzák meg.

A földművelésügyi miniszter a szántás díját normálholdanként kisüzemben 140 Ft-ban, nagyüzemben pedig 120 Ft-ban állapította meg. Ettől eltérő szántás díját a normálholdra történő átszámításra mindenkor

érvényben levő szorzószámok alkalmazásával kell a gépállomásoknak megállapítani. Egyoldalú szántás esetében a szántás díja a kétoldalú, azonos mélységű szántásra megállapított díj 40 százalékkal növelt összege.

A gabonacséplés díja változatlan, tehát a csépeltetőknek ezután is természetben kell kifizetniük a cséplőgépek munkadíját.

A gépállomások a határozat értelmében mindenféle szállítást — tehát mezőgazdasági jellegű és minden egyéb fuvarozást — végezhetnek szállító gépjárműveikkel. Ez ideig csak mezőgazdasági szállításokat végezhettek a gépállomások, egyéb szállítást csak akkor, ha arra menetokmányokat a TEFU-tól kaptak. A TEFU viszont igen szűkmarkú volt e tekintetben, így a gépállomások gépei nem voltak állandóan kihasználva, s a termelőszövetkezetek, az egyéni parasztok igényeit sem tudták azonnal kielégíteni, nem beszélve arról, hogy a nem mezőgazdasági jellegű szállítások túlzott adminisztrációja milyen sok felesleges munkát jelentett a szállító járművek vezetőinek.

A gépállomások ez évtől kezdődően a TEFU engedélye nélkül, lényegesen egyszerűbb adminisztrációval mindenféle szállítási igényt kielégíthetnek bárki megrendelésére.

A gépállomások a mezőgazdasági szállításokat vontatóval óránként 40 Ft-ért, tehergépkocsival pedig 55 Ft-ért végezhetik. Mezőgazdasági szállításokon a termelők által termelt vagy közvetlenül a termelők szükségletére szolgáló termények, termékek, állatok, továbbá a mezőgazdasági termeléshez közvetlenül szükséges gépek, anyagok, valamint ipari úton előállított takarmányok, védekezőszerek fuvarozását értjük. Ezeket a szállításokat a többi mezőgazdasági munkákhoz hasonlóan forgalmi adó felszámítása nélkül végzik a gépállomások. A nem mezőgazdasági jellegű fuvarozások esetén e díjtételek a forgalmi adóval növekednek.

A földművelésügyi miniszter lényegében csak ezt a három munkadíjat határozta meg, a többi munkák díjainak megállapítása a gépállomások joga és feladata, amit központilag elkészített kalkulációs táblázat segítségével végeznek. A kalkulációs táblázat szerint a gépállomások az egyes gépi munkák díját a traktorvezetők, a brigádvezetők, az üzemeltetésben résztvevő dolgozók bére, az üzem- és kenőanyagok értéke, az erő- és munkagépek javítási költsége, a javításra kifizetett munkabérek, az erő- és munkagépek értékcsökkenési leírása, tehát *a közvetlen és általános költségekből adódó önköltség és 5 százalék felszámítható haszon együttes összege alapján határozzák meg.*

A gépállomások az általuk megállapított gépi munkadíjakat — miután a díjmegállapításban még nincs kellő gyakorlatuk — alkalmazás előtt a gépállomások megyei igazgatóságainak jóváhagyásra bemutatják.

A gépállomások határozzák meg a melléküzemi tevékenységük során végzett munkák és termékeik díját, illetőleg árát is. A díj-, illetőleg ármegállapítás a gépi munkadíjakhoz hasonlóan kalkulációs táblázat segítségével történik, de miután a melléküzemi tevékenységük után a gépállomásoknak forgalmi adót kell fizetniük, ennek összegét beszámítják a díjakba, illetve árakba.

Ha a gépállomások a saját üzemeltetésükben nem hasznosítható traktoraikat és egyéb gépeiket a termelőszövetkezeteknek bérbe adják, akkor a bérleti díjat — a gépet terhelő általános költség arányos részének, a gép bérleti idejére jutó értékcsökkenési leírás összegének, valamint a gépállomás által való üzemeltetés esetén elérendő haszonnak a mérlegelésével — a gépállomás és a bérbe vevő közösen állapítják meg. A bérleti díjat a bérbe vevő szövetkezetnek a gép átvételével egyidejűleg kell a gépállomásnak megfizetnie. Ha pedig a bérlet több évre szól, az első évet követő évek bérleti díját minden év január 15-ig kell kifizetni.

Lényegesen megváltozott a gépi munkák szerződése is. Az eddig érvényben levő szerződések egységes rendszerét megszüntettük, és helyette a gépállomások vállalkozási és kölcsönzési szerződés alapján végzik munkáikat. Megszűnt tehát a kis könyvnek is beillő szerződési nyom-

tatvány, amelyet a gépállomásoknak és a termelőszövetkezeteknek kötelezően, méghozzá felülről meghatározott határidőre kellett kitölteni. Az új szerződés csupán 1—2 lapból áll. A szerződéskötés irányelveit a földművelésügyi miniszter rendeletileg szabályozta. A rendelet egyes szerződési feltételeket kötelezően előír. Ezek a feltételek a nép vagyonának okszerű felhasználását és megőrzését, valamint a szolgáltatások ellenértékének fizetési módozatait határozzák meg. A rendelet megszabja a selejtes és meghiúsult munkák után fizetendő kötbérek és kártérítések összegét és mértékét is.

A gépállomások az előző években állami vállalatokkal, közületekkel nem köthettek szerződést csak megállapodást. Ez évtől kezdve, hasonlóan a termelőszövetkezetekhez, társulásokhoz, termelői szakcsoportokhoz, velük is gépimunka-szerződést köthetnek, és ehhez semmiféle felsőbb szerv engedélyét vagy jóváhagyását nem kell kérniük.

A gépállomások munkaszervezete lényegében nem változik. Továbbra is fennmaradnak a gépállomás alapvető munkaszervezeti egységei, a brigádok. A brigádok élére jól képzett mezőgazdasági szakember kerül, akinek fő feladata, hogy minél több gépi munka megfelelő és a termelőszövetkezet üzemébe beilleszkedő elvégzéséről gondoskodjék. Ezenkívül a brigádvezető a termelőszövetkezeteknek, a dolgozó parasztoknak egyaránt tanácsot tud adni növénytermelési, állattenyésztési és üzemszervezési kérdésekben is. Éppen ezért brigádvezető agronómusnak elsősorban egyetemet végzett szakembert kívánatos beosztani. Olyan dolgozó, aki a mezőgazdasági szakkérdésekben és az üzemszervezésben járatlan — ha még oly ügyes is —, nem felel meg brigádvezetőnek. Ezenkívül minden traktoros brigádhoz brigádszerelőt osztanak be, aki a brigád gépeinek állandó üzemképességére ügyel.

A brigád a gépállomás önálló kis egységének tekinthető, tehát érdekeltté kell tenni az általa elért költségcsökkentésben, a gépek jobb kihasználásában stb. A brigádtagok fizetésének számfejtését nem a gépállomás, hanem a brigádvezető végzi. Ily módon a dolgozók azonnal és helyben ellenőrizhetik a részükre számfejtett bér összegének helyességét. A brigádokra, illetőleg a brigádvezetőkre háruló feladatok kiváló mezőgazdasági szakembereket követelnek meg.

A kormányhatározat értelmében a gépállomások a jövőben nagyobb önállósággal intézik a dolgozók bérezését is. A gépállomási dolgozók bérezésére vonatkozó földművelésügyi miniszteri rendelet által meghatározott keretek közt és irányelveknek megfelelően, a dolgozók bérezési módjáról vagy egyéb, a dolgozók keresetét befolyásoló általános érvényű kérdésekről a gépállomás igazgatója, a munkástanács és a szakszervezeti bizottság egyetértésben határoz. Az esetenként felmerülő bérezési kérdésekben pedig az igazgató dönt.

A gépállomás a traktorvezetők, a kombájnvezetők, a motorkezelők vagy az időszaki munkások által végzett összes gépi munkák után a teljesített műszaknormák arányában vagy a természetes mértékegységre megállapított bértételek szerint, vagy az elvégzett munkák utáni díjból meghatározott százalékos részesedés alapján, indokolt esetben pedig órabérben fizetheti a dolgozók bérét. Azt azonban, hogy a három fizetési norma közül melyiket választja egész évre a gépállomás, még az év elején el kell döntenüük, mert év közben már nincs módjuk változtatásra. Kivétel az órabér, amelyet év közben is lehet alkalmazni olyan munkáknál, amelyekre nincs megállapított norma, és a munka teljesítménybérezése nem lehetséges. Ilyen esetben a ténylegesen ledolgozott órák után kell a dolgozókat fizetni.

Nézzük meg, miben különbözik a háromféle teljesítménybérezési módszer egymástól? Ha a gépállomás a teljesített műszaknormák arányában kívánja fizetni a dolgozók bérét, akkor az eddig érvényben levő négy területi kategóriára meghatározott 10 órás műszakra vonatkozó teljesítmények szolgálnak a bérezés alapjául.

A műszaknorma szerinti bérezést a gépállomáson belül rugalmasan lehet alkalmazni, mert — bár a gépállomás a saját kategória-besorolását nem változtathatja meg — az egyes brigádok és dolgozók által megmunkálandó területek kategóriáját minden esetben a tényleges helyzetnek és nem az átlagnak megfelelően állapíthatják meg. A megkötöttség csupán az, hogy az egyes brigádok és dolgozók munkaterületeinek kategória-besorolása kiadja a gépállomás kategória-átlagát.

Amennyiben a gépállomás a természetes egységre megállapított bértételek szerint kívánja a bért fizetni, úgy a bérezés alapja a kat. holdakban, mázsában stb.-ben meghatározott munka mennyisége.

Választhatja a gépállomás a munkadíjból való részesedés formáját is. Ennek a bérezési rendszernek az alapja az elvégzett munkák mennyisége után a gépállomás részére fizetett gépimunkadíjak összege. A traktorvezető tehát az általa elvégzett összes munka gépi munkadíjának összegéből bizonyos meghatározott százalékot kap fizetésképpen. A traktorosnak tehát érdeke, hogy minél több munkát végezzen, minél több pénz folyjék be a gépállomásra, mert annál több a saját keresete is.

A traktorvezetők ez évtől kezdődően kizárólag csak a gépállomástól kapják az általuk elvégzett munkákért járó fizetésüket. A termelőszövetkezetek nem kötelesek munkaegységet jóváírni a traktorosok javára.

A gépállomás által elért nyereségből a gépállomási dolgozókat nyereségrészesedés illeti meg. Ez a körülmény a dolgozókat nemcsak az elvégzett munkák mennyiségének növelésében, hanem a gépállomás jövedelmező gazdálkodásában is érdekeltté teszi.

A gépállomások gazdálkodása tehát sokban új alapokra helyeződött. Az új helyzetből folyó változás lényeges elemei a következőkben foglalhatók össze: 1. A gépállomások elsősorban minél több és minél jobb gépi munkát kell hogy végezzenek, s megszűnnek a termelőszövetkezetek üzemgazdasági központjai lenni. 2. A szövetkezetek — szántó-traktor, cséplőgép és kombájn kivételével — gépeket vásárolhatnak, tehát jónéhány területen megszűnik a gépállomások monopolhelyzete a termelőszövetkezetek gépi munkájának elvégzését illetően. 3. Önálló elszámoló helyzetükből folyóan a jövedelmezőség fokozása céljából tevékenységüket sok új munkaterületre is ki kell terjeszteniük. Ily módon most már kizárólag csak a gépállomások dolgozóin múlik, hogy tevékenységük jövedelmező lesz-e, vagy pedig ráfizetésesen gazdálkodnak.

Szikszai Pál

HIBAIGAZÍTÁS

A Közgazdasági Szemle 1957. évi 5. számában az 507. oldalon található lábjegyzet második bekezdésének 8. és 9. sorában a helyes szöveg a következő: ... Ennek ellenére az 1953-ban megejtett parlamenti választások idején ...

Magyar és idegen nyelvű gazdasági tárgyú könyvek

Activités de l'O. I. T. 1956—1957. Rapport du Directeur général. [A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1956—1957. évi tevékenységéről szóló vezérigazgatói jelentés.] Genève, 1957. B. I. T. 103. l.

Allen, R.: Mathematical economics. [Gazdasági matematika.] London, 1956. Macmillan. XVI, 768 l.

L'automation et les autres progrès de la technique. Leurs répercussions sociales. [Az automatizálás és a műszaki haladás egyéb tényezőinek társadalmi kihatásai.] Genève, 1957. B. I. T. IV, 125 l.

Bebel, A.: A nő és a szocializmus. 5. kiad. Bp., 1957. Kossuth Kiadó. 568 l.

Brus, W.: Az értéktörvény és a gazdasági ösztönzők. Bp., 1957. Kossuth Kiadó. 109 l.

Central Bank of the Philipines. 7. annual report. 1955. [A Fülöp-szigeti Központi Bank 1955. évi gazdasági jelentése.] Manila, 1956. Cachottermanos. XXX, 678 l., 2 t.

Ekonomika szocialisztyicseszkih szeljszkohozjajsztvennih predprijatyij. [A szocialista mezőgazdaság gazdaságtana.] Moszkva, 1956. Szeljhozgiz. 382 l.

Gablers Wirtschafts-Lexikon. Band 1—2. [Gazdasági lexikon.] Wiesbaden, 1956. Gabler. 2 drb.

Gardner, R.: Sterling—dollar diplomacy. Anglo—american collaboration in the reconstruction of multilateral trade. [Sterling—dollár diplomácia. Angol—amerikai együttműködés a világkereskedelem kiépítésében.] Oxford, 1956. Clarendon Press. XXII, 423 l. Bibliogr.: 391—412 l.

Hicks, J.: A revision of demand theory. [A kereslet-elmélet felülvizsgálata.] Oxford, 1956. Clarendon Press. VII, 196 l.

Kovacsics I.: A történeti statisztika forrása. Szerk. ——. A KSH és az Országos Levéltár kiadványa. Bp., 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 460 l.

Ladó L.: A gazdaságos belső szállítás. Bp., 1957. Közgazdaság és Jogi Kiadó. 222 l. 2 t.

Levkovszkij, A.: Nyekatorije oszobennosztyi razvityija kapitalizma v Indii do 1947 g. [A kapitalizmus fejlődésének néhány sajátossága Indiában 1947-ig.] Moszkva, 1956. Goszpolityizdat. 419 l.

Marx, K.: A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. 3. kötet. 3. könyv. A tőkés termelés összfolyamata 2. kiad. Ford. Nagy Tamás. Bp., 1956. 910 l.

Mechler, H.: Management. Motor der Produktivität. [Gazdaságvezetés mint a termelékenység hajtóereje.] Stuttgart, 1956. Deutscher Fachbuch-Verl. 328 l., 1 t.

Naucsnyije zapiszki Leningradszkij Finanszovo-Ekonomicseszkij Insztyitut. [A leningrádi Pénzügyi-Közgazdasági Főiskola tudományos közleményei.] Leningrad, 1956. Izd. Leningradszkovo Univ. 153 l.

Razvityije elektrifikacii szovjetszkoj sztrani 1921—1925 gg. [A szovjet ország villamosításának fejlődése 1921—1925.] Moszkva, 1956. Goszpolityizdat. 703 l.

Rittershausen, H.: Bankpolitik. Eine Untersuchung des Grenzgebietes zwischen Kredittheorie, Preistheorie und Wirtschaftspolitik. [Bankpolitlika. A hitel- és árelmélet és a gazdaságpolitika közötti határterület.] Frankfurt am Main, 1956. Knapp. 224 l.

Robinson, M.—Morton, H.—Calderwood, J.: An introduction to economic reasoning. [Bevezetés a gazdasági gondolkodásba és elemzésbe.] Washington, 1956. The Brookings Institution. 335 l.

Septième rapport de l'O. E. C. E. L'expansion économique et ses problèmes. [Az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet 7. évi jelentése a gazdasági fejlődésről és az ezzel kapcsolatos problémákról.] Paris, 1956. O. E. C. E. 320 l.

Schmidt, J.: Neue Probleme der Krisentheorie. [A válságelmélet új problémái.] Berlin, 1956. Akademie Verl. 38 l.

Schmidt, W.: Die Grundrente und ihre Wirkungsweise in der Landwirtschhaft der D. D. R. [A földjáradék szerepe az NDK mezőgazdaságában.] Berlin, 1956. Deutscher Bauernverl. 176 l. Bibliogr.: 175—176 l.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Иштван Фришш: **Проблемы нашей экономической политики и план на 1957 год**

Директор Института Экономики, академик Иштван Фришш 3-ого июня 1957 года выступил на заседании Государственного Собрания в прениях по плану и бюджету на 1957 г.

При ныне сложившихся обстоятельствах, сказал он, самое главное, с точки зрения социалистического строительства, уже сегодня обеспечить максимально достижимый уровень жизни. Но это затрудняется: I. многомиллиардным ущебром, нанесенным контрреволюцей; 2. тем обстоятельством, что, хотя значительно выросли доходы крестьян вследствие отмены обязательных поставок и реальная зарплата (реальный доход) рабочих и служащих за счет повышения зарплаты, промышленное производство и производительность труда значительно меньше, чем они были в третьем квартале 1957 года.

План и бюджет являются реальными. обоснованными, ненапряженными, однако накопление, особенно уровень капиталовложения, очень низкий. Потребление и капиталовложение вместе взятые и так превышают национальный доход, что одновременно сказывается и в большом пассиве внешней торговли. Экономика может быть уравновешена лишь иностранной, в первую очередь, советской помощью. До 1958 года необходимо добиться, чтобы равновесие экономики держать своими силами.

После вопросов о взаимосвязи между балансом внешней торговли и уровнем жизни Иштван Фришш говорил о тех резервах, вскрытием которых можем преодолеть экономические трудности. Речь идет не просто о повышении производства, ибо только *рентабельное* повышение производства облегчает положение страны. Экономить нужно, главным образом, материалы, в первую очередь импортные материалы; необходимо упрочить дисциплину зарплаты: необходимо обойтись без дальнейшего повышения уровня сельскохозяйственных цен; нужно расскрыть новые возможности экспорта.

После этого он анализировал те старые ошибки, которые, в основном, привели к экономическим затруднениям. Эти ошибки: I. Чрезмерный темп промышленного развития; 2. насильное создание производственных кооперативов; 3. увеличение накопления за счет уровня жизни.

Эти ошибки возникли в то время, когда грозила опасность вспыживания войны, в основном с этим было связано и временное понижение уровня жизни.

Но в этих ошибках играли роль негибкое, схематичное применение советского опыта, упущение из вида вопросов рентабельности, чрезмерный централизм хозяйственного руководства, далее, однобокое и ошибочное применение принципа материальной заинтересованности.

Все эти ошибки до определенной степени способствовали созданию такого настроения, которое явилось условием первых и временных успехов контрреволюции. Но нужно видеть и то, что с июня 1953 г. уровень жизни непрерывно рос. Мы могли бы продвигаться и в деле исправления ошибок и в деле повышения уровня жизни, если действовала бы единая последовательная экономическая политика. Однако в экономической политике много было суетливостей, в которых большую роль играли ошибки, совершенные под правым оппортунистическим влиянием.

В июне 1956 года партия взяла курс на правильное хозяйственное руководство и на правильную экономическую политику; положение внешней торговли было благоприятнее, чем когда либо с 1952 года.

Нельзя сказать, что наша экономическая политика в настоящее время уже безошибочная, однако значительный шаг сделали вперед, и, хотя имеются неразрешенные проблемы, их можно решить упорным трудом венгерского народа.

Йожеф Богнар: **Замечания к народнохозяйственному плану на 1957 год**

В своем авыступлении на сессии Государственного Собрания, опубликованном в настоящем номере Обзорт, профессор Йожеф Богнар рассматривал в первую очередь вопрос о том, правильно ли оцениваеся в проекте народнохозяйственного плана на 1957 год экономическое положение страны и в правильном ли направлении ищет проект выхода из трудностей? План, сказал он, должен направлятся в первую очередь на преодоление расстройства в экономической жизни. План рассчитан лишь на I. год, а равновесия его можно было достигнуть лишь с помощью кредитов, получен ных от братских стран, в первую очередь от Советского Союза; поэтому новые стремления и соображения, которых мы ищем в плане, могли бы выражены в нем лишь в ограниченной мере. Однако, план характеризуется умеренностью, знанием дела и реальностью. План свободен от односторонности, не раз имевщей место в прошлые годы, когда однобоко ставили ударение или только на индустриализацию, или только на развитие сельского хозяйства, он стремится и постепенному созданию разумных резервов материалов и промышленных мощностей. В связи с развитием промышленности, Йожеф Богнар установил, что необходимо развивать в первую очередь традиционные отрасли промышленности, имеющие выгодные производственные условия, однако, с другой стороны, необходимо обеспечить возможность труда возрастающему населению в рамках промышленного развития.

Одним из наиболее значительных преимуществ проекта народнохозяйственного плана является то, что план способствует интенсивному развитию сельского хозяйства, а отрицательной его стороной является необходимо низкий уровень капиталовложения, что подвергает опасности расширенное воспроизводство.

Для того, чтобы в 1958 году держать в разновесии нашу экономику без иностранных займов, мы должны экономить особенно сырье. Этому может способствовать изменение производственной структуры, в результате которого понижается потребность в сырье.

В заключении, касаясь вопроса об экономическом механизме, Йожеф Богнар указал на то, что в интересах повышения эффективности управления и развития самостоятельности предприятий, необходимо улучшить экономический механизм. Поэтому нет противоречия между стремлениями, направленными на осуществление правильной экономической политики, т. е. на улучшение экономического механизма, а также намерениями, направленными на повышение эффективности центрального управления и на расширение самостятельности предприятий.

Арпад Хаас: **Государство как экономический фактор при современном капитализме**

В статье рассматриваются некоторые центральные проблемы монополистического государственного капитализма. Некоторые подробности в совокупности вопросов разветвленной и охватывающей проблемы всей капиталистической экономики будут рассматриваться в ходе изложения дальнейших тем серии статей. Автор подробно анализирует и при помощи данных наглядно показывает содержание, роль и значение трех институтов государственного экономического вмешательства при современном капитализме: государственных предприятий, бюджета и центральной банковой системы, сконцентрированной в руках государства. Автор критикует неправильные взгляды вульгарных

экономистов и ревизионистов по поводу этих институтов. В заключительной части автор, опровергая взгляды ревизиониста Джон Стречи и других, показывает, что марксистская теория государства также действительна относительно современного капитализма. как и для предыдущей эпохи.

Ференц Эрдеи: **К вопросу об оплате труда и распределении доходов в производственных кооперативах**

Автор дискуссионной статьи в рамках кооперативного хозяйства рассматривает различные формы кооперативной оплаты труда и распределения доходов как методы сочетания индивидуальных и общественных интересов. Он освещает положительные и отрицательные стороны системы оценки труда, основывающейся на трудодне и приходит к выводу, что эта развитая и всеобще применяемая система распределения дохода при прочных и нормальных хозяйственных условиях (руководство, организация труда и т. п.) оправдалась и хорошо функционирует, однако, при начальных или плохих хозяйственных условиях приводит к ослаблению материальной заинтересованности и к столкновению индивидуальных и общественных интересов. В статье перечисляются все те коррекции, которые широко применяются как в Советском Союзе, так и в странах народной демократии, именно для разрешения внутренних противоречий системы трудодня (как премизация, коррекция по результатам и т. п.). Из этого автор делает вывод, что система трудодня необходимо развивается в направлении коррекции по результатам.

Автор подробно анализирует все те новые методы оплаты труда и распределения доходов, которые сложились на практике в производственных кооперативах, или как теоретические возможности выявились в дискуссиях, проходящих на страницах журнала „Экономический Обзор". В связи с этим, он приходит к выводу, что система твердой оплаты труда при определенных обстоятельствах может быть целесообразной, однако вообщем указанная система вопрос не решает. Более надежными кажутся решения, основанные на принципе участия в произведенной продукции в натуральной форме.

В качестве окончательного вывода, дискуссионная статья приходит к тому, что нужно углубленно изучать как коррекции системы трудодня, так и новые методы и опыт оплаты труда и распределения доходов, так как они при переходных отношениях имеют большое значение.

Дьёрдь Варга: **Экономический механизм „или" экономическая политика**

По определению настоящей статьи экономический механизм — это автоматические типически реакции (реагирования) экономики, движущей силой которых является интерес производительного индивида или группы (соединение и столкновение их), а также соответствующая этим система учреждений.

Касаясь связи экономических законов и механизмов, автор устанавливает, что „экономические законы влияют и функционируют посредством известных механизмов".

По мнению автора, и при плановом хозяйстве экономические механизмы действуют каждый раз, когда какое-либо экономическое действие или воздержание от него касается индивидуальных или групповых интересов. Механизмы (системы планирования, цен, заработной платы, кредита и т. п.) возникают и начинают действовать посредством экономической политики. Понятие механизмов уже понятия экономического моделя, потому что последний является отвлеченной от случайностей наиболее охватывающей схематичной картиной экономической системы общества.

После этого автор занимается взаимоотношением экономической политики с экономическими механизмами. Он указывает на то, что экономическая политика, которая не считается в достаточной мере с требованиями экономических законов, необходимо создает механизмы, препятствующие действию экономических законов, правильному функционированию базиса. По мнению автора, исследование и раскрытие специального применения механизмов, для чего политическая экономия по своему характеру вообще не способна — входит в задачи конкретных отраслевых экономических наук.

Статья полемизирует с авторами таких взглядов, которые воздерживаются от попыток, направленных на исправление методов управления экономикой. Автор указывает на то, что корень этих взглядов как правило находится в догматизме. Отрицает утверждения о том, что механизмы обязательно приведут к стихийности, т. е. анархии. Ссылаясь на Ленина, автор утверждает, что и в этой области „все зависит от меры".

После этого автор вступает в бой с ревизионистскими взглядами, выступившими на поверхность в дискуссии в связи с новыми экономическими механизмами, которые подрывают существование пролетарской власти.

Резюмируя статью, автор подчеркивает, что, по его мнению, в условиях социализма хорошим экономическим механизмом является тот, который обеспечит совершенное функционирование базиса. развертывание социалистических производственных отношений на основе большего или меньшего совпадения индивидуального и всесбщественного интереса при условии, что в случае проявления ошибок в этой области, указанный механизм сигнализирует об этом.

SUMMARY OF THE ARTICLES

István Friss: **Problems of economic policy and the Plan for 1957**

Speaking in Parliament, in the debate on the Draft Plan and Budget for 1957, István Friss, member of the Hungarian Academy of Sciences,Director of the Institute of Economics, said on 3rd June 1957 among others, the supreme task in the present conditions appears to be that — with a view to building up Socialism in this country — of ensuring the highest possible standard of living for the broad masses of the people. A task however noble, its accomplishment seems to be rendered more difficult by two main facts: (1) the counter-revolution caused many thousand million forint worth losses in production and in actual damages, (2) while the real income of peasantry could boast of substantial increases, owing to the abolishment of the delivery of surplus produce at fixed prices to the state, and while, on account of the rises in the pay rates, the real income of the masses of wage earners proved as well capable of considerable growth; the fact remains, that both industrial production and productivity are still legging far behind the respective figures for the third quarter of 1956.

Both the Draft Plan and the Budget may claim distinction for being realistic, soundly founded, and far from overstrained. The rate of accumulation, and most particularly the level of capital investments, on the other hand, appear to be exceedingly modest. Consump-

tion plus investments, being even as they are, exceed the national income — a fact, that can as well be traced down in the correspondingly large foreign trade deficit. A balanced economy requires, in the circumstances, support of considerable measure from abroad, chiefly from the Soviet Union. It is of the utmost importance, therefore, to take such measures as can ensure economic balance by 1958 by relying on our own resources alone.

After treating the correlation of the balance of foreign trade and the standard of living, Mr. Friss spoke of the reserves, whose laying open to exploitation might help us master our difficulties. It takes more than merely some rises in the production, to help find a way out of the present situation. What is required for the purpose, seems much rather *production increasing in an economic manner.* It is imperative to observe economy with the materials, with imported ones first of all; strict observance of what is called discipline of wages is required; avoidance of further rises in the price level of farm produce is vital; and the acquisition of new markets for additional exports cannot be neglected, if some real improvement is to be attained.

Mr. Friss admitted, that (1) exaggerated industrialisation, (2) coercion in establishing cooperatives in the rural areas, (3) accumulation at the expense of the standard of living, were all mistakes of the past, to which the present economic difficulties can, for the most part at least, be attributed.

Those mistakes had been made at a time, when fear of the imminent outbreak of war appeared well justified, and the temporary deterioration of the living standard, too, was, no doubt, chiefly accounted for thereby. The stubborn, schematic adherence to Soviet patterns too, had some deep rooting part in the mistakes, still aggravated by the disrespect for the requirements of economy, coupled with the over-centralisation of the economic management, and the adoption of the principle of material incentive in an erroneous, one-sided manner.

All these mistakes had, to some extent, a part in bringing about the general situation that ranked foremost among the conditions facilitating the initial success of the counter-revolution. However it has been, no sight must be lost on the fact. that the living standard showed, from 1953 onward, a constantly upward trend. More could have been accomplished by a continuing improvement of the standard of living, had it been for the pursuance of a comprehensive and consistent economic policy. A great deal of inconsistency was characteristic of the then economic policy, that can mainly be ascribed to the mistakes made under the influence of rightist opportunism.

The Party adopted as soon as 1953, a sound economic policy, and took a stand toward the proper way for economic management; the overall situation in the country's foreign trade, too, was better than ever since 1952.

Though we are in no position, as yet, said Mr. Friss in winding up his speech, of claiming, that our economic policies are out of question, there can be no doubt, that we *have* made some definite steps in the right direction, and, though we still have some problems to solve, we appear entitled to some justification in the belief, that with the concerted efforts of the whole of our people, we will prove able of solving them.

József Bognár: Remarks on the Economic Plan for 1957

Commenting on the Draft Plan for 1957, Professor József Bognár treated, in his parliamentary speech, the question, whether the state of the country's economy had been assessed for the drafting of the plan in an acceptable manner, and whether the way out of the difficulties, as attempted by the Plan provisions, is likely to prove a correct one. The first task set for the Plan, said Professor Bognár, was the restoration of order to the disarranged economy; the Plan itself was required to cover a period of but one year. For its appearance in a balanced manner, we are indebted to the credits granted Hungary by the Socialist countries, the Soviet Union first of all. The Plan's patricular trends and conceptions can be expected to get carried into practice only on a more or less limited scale. Moderation, skill and some sens for realism feature the preparation of the Draft Plan, Professor Bognár said. It is also significant, that onesidedness, a permanent feature of the Plan for some years gone by appears avoided this time. Onesidedness used to be a recurrent characteristic, as far as industrialisation, to quote only an example or two, or the development of the Socialist sector in farming, in turn, seemed paramount to the makers of the plan. The tendency of establishing reserves in materials, and in productive capacities, step by step, is another asset of the Plan. Speaking on the development of industry, Professor Bognár said, that only the traditional branches of industry, possessed by sound conditions of production, ought to get preferred for further development, though, on the other hand, aspects of the employment of the increasing population should as well be considered by those, who are responsible for the drafting of a sound policy of industrial development.

One of the Draft Plan's principal assets is its ability of facilitating agriculture to get developed into a more intensive pattern; its negative feature is, however that the level of capital investmens is, of necessity, a low one, jeopardizing thus the enlarged reproduction.

Economies in general, with raw materials in particular, are vital, if a balanced economy is to be maintained, in 1958 too, and without resort to assistance from abroad. This is a task, that may as well get accomplished by such a modification of the structure of production as could result in cuts in the raw material requirements.

Winding up his remarks, Professor Bognár spoke on the role and significance of economic mechanisms, and found, that an improvement in their functioning was required for the purpose of enhancing both the efficiency of central direction, and the development of enterprises towards self-reliance. This explains, that there is no inconsistency between efforts designed to carry out a sound economic policy on the one, and efforts for an improvement in the operation of the economic mechanisms on the other hand. The latter appear, as a rule, coupled to endeavours for the attainment of an improved efficiency of the central direction, and also to help render the management of enterprises self-reliant.

Árpád Haász: The state as a factor of economy in modern Capitalism

Treats some of the central issues of monopoly state Capitalism. Some details of the complex question comprising certain aspects of the whole of capitalistic economy will be dealt with in the course of subsequent articles.

A detailed analysis, supported by extensive data material is presented on the role in, and the significance for modern Capitalism of the three chief instruments of state intervention in economy. i.e.: state enterprises, state budget, and the central banking system under state control.

Criticises vulgarian and revisionist views on these institutions, for giving a misrepresentations of Marxist theory.

Disproves revisionist views held by John Strachey and others, and demonstrates at the same time, that the Marxist theory on state applies to contemporary Capitalism just as to Capitalism in previous epochs.

Ferenc Erdei: **On wages and income distribution in cooperatives**

Analyses divers forms of pay and income distribution in cooperatives as the means of coordinating individual and common interest within the framework of cooperative economy. Treats the method of assessing the work performed by what is called the work unit system, dealing with its pros and cons. The author believes, that the work unit method, as is generally adapted in cooperative accountancy, proved a practicable and helpful means, as far as the business in the cooperatives concerned (meaning management, organisation of work etc.) was conducted in a solid and orderly manner. As soon, however, as business conditions appear to be primitive or suffering from mismanagement, the work unit method is likely to obscure the material interest by bringing about clashes between the individual, and the common interest. The author lists solutions, such as granting bonuses, the method of employing of what is called efficiency corrections, etc., designed to clear inconsistencies within the work unit system, as had been applied in the Soviet Union and other Socialist countries. The inference is drawn, that the system of work units shows, by neseccity; a trend of development towards the efficiency corrections.

Treats at length methods of pay and income distribution as have been adapted in cooperative practice of late, and also those methods, that have been suggested as practical solutions in theoretical treatises, published lately in the Közgazdasági Szemle. The author believes, that a system of fixed pay, might, under certain conditions, prove expedient; it would, however, fail, in general, to be practicable. Solutions founded on the principle of having a share in the common produce, appear to the author to be more promising.

Both the corrections of the work unit system and recent attempts at pay and income distribution, as well as the results experienced, require, the author believes, a more thorough study, for the extraordinary significance they continue to have in the present period of transition from Capitalism to Socialism.

György Varga: **Economic mechanism „or" economic policy**

The author determines economic mechanism as typical reactions, motivated by the single interest, or cumulative interests, or controversial interests of individuals or groups of individuals, engaged in economic activities. The source of the reactions may be traced back to the system of institutions established to represent the individuals or groups of individuals concerned.

Considering the correlation of economic laws and mechanisms, the author finds that „economic laws appear to be functioning, or to become operative through certain economic mechanisms".

As often as interests of individuals, or of groups of individuals happen to be affected by certain economic actions or by the failure of such actions to pass, economic mechanisms become operative, even within the framework of a planned economy. The mechanisms, such as the system of prices, wages, credit etc., are being created and set to work by what is called economic policies. The very idea of the mechanism is a more restricted one, than that of economic models, for the latter appear to mirror roughly and in a most comprehensive manner both the structure of economy and the operation of society.

The article treats the correlation prevailing between economic policy and mechanisms. It maintains, that economic mechanisms, hindering the economic laws from becoming effective, as well as the economic basis from functioning in a sound manner, will needs be brought about by such economic policies, as fail to properly respect the requirements of the economic laws. The author believes, that the task of tracing economic machanisms, and of finding out the adequate method of adapting them for practice, is a job for economic disciplines of a more specialised sort rather than for political economy at large.

The article criticises certain theoreticians for their aversion to attempts to bring about an improvement in economic management, and claims, that any such condemnable view is rooting in theoretical dogmatism. The author denies the assertions, according to which mechanisms are bound to lead toward spontaneity or anarchy. Lenin is quoted to the effect, that even in this particular field „everything depends on its measure".

Revisionistic views, as have emerged in the course of a recent debate on new economic mechanisms, are criticised for their inherent tendency of undermining the very existence of proletarian power.

In summing up, the author believes, that, in a Socialist society, proper economic mechanisms are such, as enable the smooth operation of the economic basis, facilitate the development of Socialist relations of production, the latter being only possible by the more or less harmonizing interests of the individual and the whole of society. Proper economic mechanisms are featured by their ability of signalling any sort of deficiency hindering the smooth operation of the economic basis.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 257. — Előfizetés: negyedévre 15 Ft, egy évre 60 Ft.
Terjedelem: 7 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1957. június 18.
A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd u. 10. — 5927 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

Megtakarított pénzét helyezze el

KAMATOZÓ

vagy

NYEREMÉNYBETÉTKÖNYVBEN

az

Országos Takarékpénztár

fiókjainál vagy a postahivataloknál

A TAKARÉKBETÉT

kamatozik, titkos és adómentes

A takarékbetét visszafizetését

az állam szavatolja

Váltson betétkönyvet!

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

8-9

IV. ÉVFOLYAM 1957. AUG.–SZEPT.

TARTALOM

Fock Jenő: Gazdasági feladataink 809

Csikós Nagy Béla: Az ipari termelői árak újjárendezése 817

Bognár József: Külkereskedelmünk problémái 835

Bálint J. — Huszár I. — Kahulics L. — Keserű J.-né — Kovács I.: Az iparvállalatok irányításának és gazdálkodásának időszerű tapasztalatai 854

Erős Gy. — Wiesel I. — Zentai D.: Az exportgazdaságosság gyakorlati számítási módszere 869

Kökény Mihály: Távlataink, tartalékaink egyes kérdései 880

Fekete Ferenc: A társadalmi—gazdasági viszonyok néhány problémája a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben 897

Markó Lajos: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelemelosztásának kérdéséhez 912

Zsak Natan: Az eredeti tőkefelhalmozás Bulgáriában 925

Molnár Ferenc: Az iparosítás és a külkereskedelem néhány összefüggése a gazdaságilag elmaradott országokban 934

SZEMLE

Az európai gazdasági helyzetről az Európai Gazdasági Szemle alapján *(Simai Mihály)* 952

Újabb bérezési formák és anyagi ösztönzési módszerek a nyugatnémet iparban *(Bod Péter)* 962

A dán mezőgazdaság a második világháború után *(Enyedi György)* 970

BIBLIOGRÁFIA 980

A cikkek rövid orosz nyelvű tartalmi kivonata 987

A cikkek rövid angol nyelvű tartalmi kivonata 991

E SZÁM SZERZŐI:

Bálint József, az MSZMP Központi Bizottságának munkatársa; **Bod Péter** aspiráns, közgazdász; **Bognár József,** a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem belkereskedelmi tanszékének tanszékvezető tanára; **dr. Csikós Nagy Béla,** az Országos Árhivatal elnöke; **Enyedi György,** az Agrártudományi Egyetem tanársegéde; **dr. Erős Gyula** aspiráns, a Pénzügyminisztérium osztályvezetője; **Fekete Ferenc** aspiráns, a Közgazdasági Szemle főszerkesztője; **Fock Jenő,** az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára; **Huszár István** aspiráns, az MSZMP Központi Bizottságának munkatársa; **Kahulics László,** az MSZMP Központi Bizottságának munkatársa; **Keserű Jánosné,** az MSZMP Központi Bizottságának munkatársa; **Kovács Imre,** az MSZMP Központi Bizottságának munkatársa; **Kökény Mihály** okleveles gépészmérnök; **dr. Markó Lajos** aspiráns; **dr. Molnár Ferenc** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Simai Mihály,** a Külügyminisztérium munkatársa; **Wiesel Iván** aspiráns, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem külkereskedelmi tanszékének tanársegéde; **dr. Zentai Dezső,** a Csepel Vas- és Fémművek főkönyvelője; **Zsak P. Natan,** a Bolgár Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója.

FOCK JENŐ

Gazdasági feladataink*

Az ellenforradalom leverésével, a hatalom megszilárdításával pártunk tevékenységében előtérbe kerültek, illetve mindinkább előtérbe kell kerüljenek a gazdaságpolitikai kérdések. Ezek helyes megoldása nélkül elképzelhetetlen a párt legfontosabb politikai célkitűzéseinek megvalósítása.

Ellenségeink itthon és külföldön egyaránt arra építenek, hogy az ellenforradalmi erők leverése során kialakult pártegységet megbonthatják, és így a pártnak nem lesz ereje a gazdasági kérdésekkel foglalkozni. A gazdasági nehézségek megoldatlansága következtében pedig éket verhetnek a párt és a tömegek közé, a tömegek egy részét a párt ellen fordíthatják. Hiú ábrándokat kergetnek. A párt egységét, bárhonnan is fenyegesse veszély, van erőnk megvédeni és mind szilárdabbá tenni. Gazdasági nehézségeinket pedig leküzdjük; az ellenforradalom okozta károkat helyreállítjuk, és megteremtjük a gazdasági élet újbóli fellendülésének feltételeit. Mindez sokkal gyorsabban fog végbemenni, mint ahogy azt még néhány hónappal ezelőtt becsültük. Erre megvannak a lehetőségeink. Melyek ezek a lehetőségek, amelyek erre mutatnak?

Iparunk termelőkapacitása az elmúlt 12 esztendő alatt — az elkövetett hibák ellenére is — jelentősen megnőtt. A helyes gazdaságpolitika lehetővé teszi, hogy a kevéssé gazdaságosan hasznosított termelőkapacitásokat a szükségletnek és a hazai adottságoknak legmegfelelőbben használjuk ki belföldi fogyasztási cikkek és gazdaságosan előállítható exporttermékek gyártására.

Mezőgazdaságunkban rejlő lehetőségeink nagyságát azzal a negatív jelenséggel mérhetjük fel leginkább, hogy — a több milliárdos beruházások ellenére — az elmúlt 12 év alatt a mezőgazdaság össztermelése, a katasztrális holdankénti hozam, az állatállomány szaporulata stb. lényegében nem fejlődött, a helytelen politikai és gazdaságpolitikai elgondolások következtében.

Helyes agrárpolitikai célok kitűzésével, s azok következetes megvalósításával elérhetjük, hogy a mezőgazdasági termelés gyorsan fejlődjék.

Tanultunk az elkövetett hibákból. Határozottan fellépünk azokkal szemben, akik ártó szándékkal hibáinkat felnagyítják, és igyekeznek azokat velünk szemben felhasználni. Határozottan fellépünk azokkal szemben is, akik az elmúlt években elkövetett gazdaságpolitikai hibákat

* Felszólalás a Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletén.

szépítik vagy erénynek akarják feltüntetni. Tanulva az elkövetett hibákból, éberen vigyázunk, hogy azokat újból el ne kövessük.

Szinte felmérhetetlen lehetőségeket nyújt további felemelkedésünk szempontjából a baráti országok segítsége és a velük való gazdasági együttműködésünk. Az elmúlt években már voltak kezdeményezések és kezdeti eredmények a baráti országokkal való gazdasági és műszaki kapcsolatok jobb kiépítésére. A kapcsolatok továbbfejlesztése, a nemzetközi együttműködés lehetőségének kihasználása azonban nem tekinthető teljesen kielégítőnek.

Bizonyosra vehetjük, hogy a legközelebbi időben a baráti országok együttműködése sokkal szorosabb és sokkal eredményesebb lesz, mint eddig volt.

Már eddig is komoly eredményeket értünk el a párt és a tömegek kapcsolatának szorosabbátételében. Ez annak tulajdonítható, hogy ugyanakkor, amikor megalkuvás nélkül, keményen lesújtunk az ellenségre, bizalommal, őszintén fordulunk a dolgozókhoz. Feltárjuk nehézségeinket és világosan megmondjuk, hogy a dolgozók aktivitása, lelkes odaadó munkája nélkül nem érhettük volna el eddigi eredményeinket. A párt és a tömegek közötti szoros kapcsolat feltétele és biztosítéka további eredményeinknek.

★

Pártunk a legközelebbi időkben ki kell, hogy dolgozza hosszabb időszakra azt a gazdaságpolitikát, melyre a dolgozók erőfeszítését összpontosítva, továbbhaladunk a szocializmus építésének útján. Gazdaságpolitikai célkitűzéseinkben a jelenlegi helyzetből kell kiindulni. Ezt meghatározzák a múlt gazdaságpolitika hibái, az ellenforradalom okozta károk és ezek következményei, továbbá az életszínvonal saját termeléssel még kellően alá nem támasztott emelkedése. Mindezek együtt azt eredményezték, hogy a népgazdaság egyensúlya megbomlott, a megtermelt nemzeti jövedelem a fogyasztást még úgy sem fedezi, hogy a felhalmozást és ezen belül a beruházást nagymértékben csökkentettük. A népgazdaság egyensúlyát ez évben a baráti országokból — elsősorban a Szovjetunióból és a Kínai Népköztársaságból — kapott kölcsönökkel biztosítottuk.

Gazdaságpolitikai célkitűzéseinknek tükröződniök kell a közeljövőben elkészülő hároméves tervünkben is. A hároméves terv időszakában az iparosítást a hazai adottságok és körülmények figyelembevételével, a nemzetközi együttműködés lehetőségeinek jobb kihasználásával kell folytatnunk. Az iparosítás célkitűzéseit összhangba kell hozni az ipar fejlesztésének legfőbb előfeltételeivel, a fűtőanyag-, villamosenergia- és nyersanyagellátással. Beruházásaink nem lehetnek olyan magasak, mint az ötéves terv előirányzatai voltak. Mindenesetre el kell érnünk, hogy a bővített újratermelés fokozásával megteremtsük fizetési mérlegünk egyensúlyát, lerakjuk a népgazdaság újabb fellendítésének, az életszínvonal emelésének alapját. A mezőgazdasági termelés fejlesztését úgy kell előirányozni, hogy az egységnyi művelt területről minél több és értékesebb terményt takarítsunk be. Ennek érdekében elsősorban a szocialista szektor fejlődését kell előnyös anyagi, technikai és gazdasági feltételek megteremtésével előmozdítani.

A tervben biztosítani kell a kialakuló életszínvonal stabilizálását, továbbá a halaszthatatlanul szükséges bérpolitikai, szociális és kulturális intézkedések fedezését.

Az 1957. évi terv előirányzatai legközelebbi gazdasági feladatainkat foglalják magukban. Ezek: az ellenforradalom által szétzilált gazdaság helyreállítása a belső anyagi erők és a dolgozók fokozott mozgósítása révén, az elért életszínvonal stabilizálása, valamint a hároméves terv előkészítése.

A gazdasági élet helyreállításában sikeresen haladtunk előre. Az év első 5 hónapjában a minisztériumi iparban a teljes termelés elérte az 1956. év azonos időszakának 87 százalékát. Májusban a termelés mindössze 4 százalékkal volt kevesebb, mint 1956 májusában. A szén, a villamos energia, az égetett tégla, a cement és más cikkek termelésében májusban már megközelítettük az 1956. évi májusi termelést, egyes cikkekben, így például a marónátron, a szuperfoszfát, a benzin, a gázolaj, a gépkocsi-abroncsköpeny termelésében már meg is haladtuk azt.

Némileg megváltozott az ipari termelés összetétele. Az ipari termelésen belül növekedett a fogyasztási cikkek termelésének részesedése. Kerékpárból, rádióból, varrógépből, edényáruból, len-, kender- és gyapjúszövetből, kötöttárukból, konfekcionált termékekből és egyéb fogyasztási cikkekből a termelés május hónapban általában már megközelítette — sőt több esetben meg is haladta — az 1956. évi május havi színvonalat Jelenlegi gazdasági helyzetünkben ez a változás feltétlenül helyes irányú.

A termelés emelkedésével együtt növekedett a termelékenység is, és ez év első öt hónapjában már meghaladta az előző év azonos időszakában elért szinvonal 90 százalékát. Májusban az egy ipari munkás egy napra jutó teljes termelése már csak 3 és fél százalékkal volt alacsonyabb, mint 1956. első háromnegyed évének átlaga.

A kiskereskedelmi áruforgalom az év első 5 hónapjában 12 százalékkal volt magasabb, mint tavaly ugyanezen időszak alatt. Nőtt a szabadpiaci felhozatal. A szabadpiaci árak lényegében a tavalyi szinten vannak. A kereskedelem árukészlete 3,7 milliárd forinttal növekedett és május végére elérte a 12,3 milliárd forintot. Ez már csak kb. 2 milliárd forinttal kevesebb, mint az elmúlt év közepén volt.

Kedvezően alakultak a lakosságnak az állam felé történő befizetései. Az adóhátralékok egy részét — a vártnál nagyobb hányadát — befizették. A lakosság adófizetése — illetékekkel együtt — az első 5 hónapban 26 százalékkal volt több, mint 1956 azonos időszakában. Jórészt befizették az elmaradt lakbéreket, szolgáltatási díjakat is. A szolgáltatásokból származó bevételek ugyanebben az időszakban 30 százalékkal emelkedtek a tavalyihoz képest.

Februártól kezdve hónapról hónapra csökkent a forgalomban levő bankjegy mennyisége is. Decemberben az átlagos bankjegyforgalom 7092 millió forint volt, februárban 7213 millió Ft. Májusban a forgalomban levő bankjegy mennyisége 535 millió forinttal volt kisebb, mint a legmagasabb február havi átlag.

A népgazdaság elmúlt félévi fejlődésében vannak problematikus jelenségek is. Ilyen például, hogy amíg a termelékenység a tavalyi színvonalnak csak mintegy 90 százalékát érte el, a keresetek nemcsak hogy elérték, hanem lényegesen meghaladták a tavalyi színvonalat. A

munkások és az alkalmazottak egy főre jutó havi átlagkeresete az első negyedévben 22 százalékkal volt magasabb, mint az előző év azonos időszakában. A gyáripari munkások átlagos havi keresete az év első 4 hónapjában 28 százalékkal nőtt az előző év első 4 hónapjához viszonyítva. Ilyen módon az állami iparban a 100 forint kifizetett bérre jutó termelés 30 százalékkal volt kevesebb, mint egy évvel korábban, vagy másképpen kifejezve: ugyanazért a termelésért áprilisban 42 százalékkal többet fizettünk ki bérben, mint a múlt év áprilisában.

A nagymértékben lecsökkent termelékenység, az ezzel egyidőben bekövetkezett béremelkedés szükségessé tette olyan intézkedések bevezetését, amelyek biztosítják, hogy az átlagkereset addig ne nőjön, amíg arra anyagi fedezetet nem biztosít maga a termelés. Ezek az okok tették szükségessé az átlagbér-ellenőrzés rendszerének bevezetését, valamint helyenként a keresetek felső határának szabályozását. Világos, hogy ez az intézkedés — bár szükségszerű — mégis azokon a munkahelyeken, ahol a régi, október előtti termelékenységi színvonalat már elérték, fékezőleg hat a teljesítmények és így a termelékenység növelésére. Az úgynevezett „plafon" megszüntetésének feltétele olyan intézkedések kidolgozása a bérezésben és a béren kívüli anyagi ösztönzésben, melyek az anyag- és szerszámtakarékosság, valamint a minőségjavítás irányába hatnak és nem hagyják érvényesülni a teljesítményszázalék mindenáron való növelésére irányuló törekvéseket.

Az átlagbér-ellenőrzéssel biztosítani kell, hogy a keresetek csak akkor nőjenek, ha már elérték a tavalyi termelékenységi szintet, s akkor is csak ott, ahol az indokolt. Az átlagbér-ellenőrzés módszere jelenleg még merev. Ahogy nő a fegyelem, ahogy kidolgozzák a műszakilag megalapozott teljesítmény-követelményeket, úgy szükséges a jelenlegi merev rendszert fokozatosan enyhíteni és rugalmasabbá tenni.

Népgazdaságunkban a már említettekkel összefüggő komoly fogyatékosság, hogy az elmúlt öt hónapban külkereskedelmi behozatalunk 39 százalékkal magasabb volt, mint egy évvel korábban, a kivitel pedig 26 százalékkal alacsonyabb. Az év első öt hónapjában közel másfél milliárd devizaforinttal többet hoztunk be, mint amennyit kivittünk. Külkereskedelmi áruforgalmunk mind a népi demokratikus, mind a tőkésországok viszonylatában passzív. Ezt csak úgy sikerült áthidalnunk, hogy a baráti országoktól ez évre kapott hiteleink több mint kétharmadát május végéig már igénybevettük.

Ismeretes, hogy a népgazdaság egyensúlyának megteremtése érdekében ebben az évben állami eszközökből beruházásra mindössze 7,6 milliárd forintot fordítunk, kevesebbet, mint bármikor 1949 óta. Az alacsony beruházási összegek miatt egy sor egyébként szükséges beruházást le kell állítanunk, és szűkös anyagi eszközeinket a leggondosabban kell felhasználnunk. Azt tapasztaljuk, hogy a kormány határozata ellenére — a beruházások leállításában igen nagy a huzavona. Ez szűkös anyagi erőforrásaink szétforgácsolásával jár. A beruházási előirányzatok s az építő-, valamint a gépipar termelése nincsenek összhangban. Az építőipari szerződések állománya a terv előirányzatának többszörösét teszi ki. Például a Könnyűipari Minisztérium üzemei a tervelőirányzatnak 2,3-szeresére, az Élelmezésügyi Minisztérium üzemei kétszeresére kötöttek építési szerződést. A gépipari vállalatok rendelésállománya beruházási gépekben jóval magasabb, mint amennyit az évi beruházási

keretek lehetővé tesznek. Ezek a jelenségek — amennyiben egyes felelősségükről megfeledkezett gazdasági vezetőink tovább tűrik — azt eredményezhetik, hogy szűkös anyagkereteinket (sokszor importanyagból) nem a tervben meghatározott és belső fogyasztás vagy export céljait szolgáló gyártmányokra, hanem jelenlegi helyzetünkben nem fedezhető beruházási célokra használjuk fel. Az építésnél ez a jelenség a beruházások szétforgácsolására és elhúzódására, a befejezetlen beruházások növelésére vezet, ami ugyancsak káros a népgazdaságnak, és már az elmúlt években is egyik legjelentősebb hibánk volt. Ezeket a jelenségeket a gazdasági vezetés megerősítésével, az állami fegyelem megszilárdításával sürgősen fel kell számolni.

Az eddig elmondottak jellemzik nagyjából népgazdaságunk helyzetét.

Világosan kell látnunk, hogy az ellenforradalom leverése után népgazdaságunk gyors normalizálása, a dolgozók többségének helytállása mellett, elsősorban a baráti országok segítségének eredménye. El kell azonban rövidesen érni, hogy kölcsönök nélkül megálljunk a saját lábunkon. Ezt el is lehet érni, ha jól dolgozunk, ha a dolgozó nép összefog és erőfeszítéseit a gazdasági feladatok megoldására összpontosítja. A belső erőforrások közül a legfontosabb a termelékenység növelése és az önköltség csökkentése. Csak ezek lehetnek népgazdaságunk továbbfejlesztésének főbb eszközei, az életszínvonal rendszeres emelésének forrásai.

Az elmúlt években gazdasági vezetőink figyelme elsősorban a termelés mennyiségi növelésére irányult. Ugyanakkor háttérbe szorultak a termelés minőségi mutatói, mint a termelékenység, az önköltség, a gazdaságosság. Ismeretes, hogy 1949-től 1955-ig a gyáriparban a termelés növekedésének közel kétharmada származott a létszám növeléséből és csupán egyharmada a termelékenység emelkedéséből.

Most figyelmünket mindenütt a termelés gazdaságosságának fokozására kell irányítanunk, természetesen nem elhanyagolva a termelés tervszerű növelését sem. Vannak bizonyos tényezők, amelyek akadályozzák a múltban kialakult általános szemlélet megváltoztatását, a helyes gazdasági szemlélet kialakulását. Így többek között igen komoly fékje ennek a megszokottság, a régihez való ragaszkodás, az a körülmény, hogy könnyebb a sikereket kimutatni, ha csak a termékek mennyiségéről van szó. Az önköltség, a vállalati eredmény sokkal nehezebben mérhető. A termékek minőségének javítása, a termelékenység, a gyártmányok korszerűsítése és egyáltalán a termelés gazdaságossága sokkal magasabb színvonalú vezetést, nagyobb szervező munkát, több hozzáértést igényel, mint a termelés mennyiségének növelése ugyanezen tényezőknek figyelmen kívül hagyásával.

A termelékenység alakulásának ügye mindig fontos volt számunkra. Ismeretesek az erre vonatkozó marxi—lenini tanítások. Ezekről az elmúlt években igen sokszor volt már szó.

Az elmúlt öt hónapban a termelékenység emelésében elért eredményeinkkel nem lehetünk elégedettek. Eredményeink nagyobbak lehetnének, ha minden üzemben megfelelő súllyal kezelték volna a termelékenység kérdését. A termelékenység alakulására jellemző összevont ipari átlag mögött az egyes vállalatok között igen nagyok a különbségek. Sok olyan vállalat van, amelyikben az egy munkás egy munkanapjára

jutó termelési érték már meghaladja 1956 első háromnegyed évének átlagát. Ez egyben azt is jelenti, hogy más vállalatok messze elmaradnak a tavaly már elért termelékenységi színvonal mögött. Így például a Budapesti Szerszámgépgyárban májusban a termelékenység 23,4 százalékkal volt alacsonyabb, mint az előző év háromnegyed évében. Ugyanennek az iparigazgatóságnak másik vállalatánál, a Fúrógépgyárban, májusban a múlt év háromnegyed évi termelékenységi színvonalát közel 12 százalékkal meghaladták. Vagy például a Diósdi Csapágy-gyárban az előző év első háromnegyed évéhez képest már 12 százalékkal magasabb volt a termelékenység, a Kalibergyárban több mint 20 százalékkal alacsonyabb. A kispesti textilgyár május havi termelékenysége már túlhaladta a tavalyi szintet, a pápai textilgyáré pedig 5 százalékkal alatta maradt. Ha fel tudnánk sorakoztatni a termelékenység tekintetében a lemaradó vállalatokat az élenjárók színvonalára, akkor az egész gyáriparban rövid idő alatt hozzávetőlegesen 10—15 százalékkal tudnánk átlagosan növelni a termelékenységet.

A termelékenység növelése érdekében sokkal inkább, mint bármikor, gondoskodni kell a dolgozók jó termelési tapasztalatainak hasznosításáról, az ésszerűsítések, újítások kikísérletezéséről, bevezetéséről, elterjesztéséről. Véget kell vetni annak a nemtörődömségnek, amelyet e téren még napjainkban is tapasztalunk.

A termelékenység növekedésének egyik komoly forrása az ellenforradalom következtében jelentősen fellazult munkafegyelem megszilárdítása. Jobban ki kell használni a munkaidőt. Egyes bányákban például a ténylegesen teljesített munkaidő $5\frac{1}{2}$—6 óra csupán. Haladéktalanul fel kell számolni a kapunbelüli munkanélküliséget. Az időbér helyett — ahol ez célszerű — teljesítménybért kell bevezetni, mert az időbér indokolatlan alkalmazása elrejti a kapunbelüli munkanélküliséget, az üzemenbelüli szervezetlenséget.

Meg kell azt is jegyezni, hogy az év eleje óta a termelékenység emelésében bekövetkezett eredmények gyakran nem a nagyobb erőfeszítésnek és a jobb munkának a gyümölcsei. Akadnak — méghozzá szép számmal — olyan vállalatok, amelyek úgy „növelik" termelékenységüket, hogy az árrendszerben levő ellentmondásokat használják ki. Nem vagy csak a szükségesnél kisebb mennyiségben gyártanak olyan cikkeket, amelyeken nincs nyereségük, és ehelyett olyan cikkek gyártását helyezik előtérbe, amelyeken árrendszerünk fogyatékosságai következtében nagy nyereségük van. Fel kell erre figyelnünk és nem szabad eltűrni, hogy bárhol is a helyi érdekeket a népgazdaság érdeke fölé helyezzék.

★

Az ellenforradalom által okozott károkhoz hozzátartozik, hogy az önköltség egy sor területen jelentősen megnőtt. Ez év első negyedében az állami iparban a vállalatok vesztesége 1,3 milliárdot tett ki, míg tavaly az első negyedévben 78 millió nyereségük volt.

A kormány által engedélyezett béremeléseket és egyéb elfogadható többletköltségeket figyelembe véve, az első negyedévben az ipar 5,5 százalékkal termelt drágábban, mint amennyit az előző években elért önköltségi színvonal indokolt volna. Különösképpen magas a termelési költségek színvonala a gépiparban. Itt az év első negyedévében 8 százalék-

kal termeltek drágábban, mint amennyi a termelési színvonal csökkentése és a jóváhagyott bérügyi intézkedések alapján elfogadható lenne.

Az önköltségcsökkentésen belül legfontosabb az anyaggal való takarékosság. Ennek jelentőségét hazánkban különösképpen aláhúzza az, hogy az ipar nyersanyagainak jelentékeny részét külföldről, sok esetben tőkés devizáért kell beszereznünk. Behozatalunknak közel kétharmadát teszi ki az anyagimport. Ez azt mutatja, hogy ipari termelésünk fenntartásához elkerülhetetlenül szükséges a nyersanyagbehozatal, és egyben a behozatali lehetőségek korlátot is szabnak az ipari termelés növelésének. Az importanyagokkal való takarékosság tehát nemcsak az importanyagból készülő termékek önköltségét csökkenti, hanem javítja nemzetközi pénzügyi helyzetünket is. Más oldalról pedig, ha az importanyagokból megtakarítást érünk el, többletbehozatal nélkül növelhetjük az ipari termelést és ebből javíthatjuk a lakosság ellátását.

Törekedni kell arra, hogy kevésbé anyagigényes — különösen importanyagigényes — termékeket gyártsunk, természetesen a népgazdaság szükségleteinek, a gazdaságos termelés szempontjainak figyelembevételével. Azoknál a termékeknél, amelyeket az előző években is gyártottunk, mindenekelőtt a fajlagos anyagfelhasználást kell csökkenteni. Minden területen lehet és kell csökkentenünk a selejtet, ezzel nemcsak anyagot, de munkát is takarítunk meg. Például a Kábel- és Műanyaggyárban műszaki intézkedésekkel és az anyagi ösztönzés helyes alkalmazásával a műanyaggyártás 1956 harmadik negyedévében 6 százalékot elérő selejtjét 1,6 százalékra csökkentették.

A termékek egy részénél a súlycsökkentés érdekében konstrukciós változtatást kell végrehajtani. A megmunkálás technológiájának korszerűsítésével, gondosabb megmunkálással nagy lehetőségek nyílnak az anyagtakarékosságra, a takarékos gazdálkodásra. A pécsi bőrgyárban például a gondosabb megmunkálás révén elérték, hogy 100 kg kruppon elkészítéséhez mindössze 104 kg nyersbőrt használnak fel, mintegy 10 százalékkal kevesebbet, mint az elmúlt év átlagában.

A takarékos gazdálkodásban és az önköltség csökkentésében nagy szerepe van a társadalmi tulajdon védelmének. Az ellenforradalom fellazította az erkölcsöket, és ez a jelenség gyakran a társadalmi tulajdon nem kellő védelmében, illetve elherdálásában nyilvánul meg. Egyesek egyéni érdeküket a köz érdekeinek felrúgásával, a dolgozók tulajdonának megsértésével érvényesítik. Vannak vezetők, akik nemcsak tűrik, hanem fedezik is ezt. Így például — és ez jelenleg az iparban szinte általános — a Fémárú- és Szerszámgépgyárban minisztériumi rendelkezések alapján vagy arra hivatkozva, potom áron, úgyszólván fillérekért adtak el a vállalat dolgozóinak nagyértékű szerszámokat, szerszámgéptartozékokat, alkatrészeket, ami igen komoly spekuláció forrásává vált. A leghatározottabban fel kell lépni az ilyen jelenségekkel szemben. Azokkal szemben, akik a dolgozó nép tulajdonát elherdálják, megfelelő módon kell eljárni. Tűrhetetlen, hogy a pazarlás, a felelőtlen gazdálkodás még mindig mennyire dívik nálunk. Fellazult az üzemekben a bizonylati fegyelem is. A bizonylatokat sok helyen felelőtlenül kezelik, helyenként olyan állapotok vannak, hogy elrejtik a valóságos hiányokat, fedezik a társadalmi tulajdon hanyag kezelését, gátolják a hibák felfedését és kijavítását is. Egyik legközelebbi feladatunk, hogy a társadalmi tulaj-

don kezelésében mutatkozó lazaságokat felszámoljuk, a felelőtlenséget megszüntessük és megvédjük a dolgozó nép tulajdonát.

Az előttünk álló feladatokat csak akkor tudjuk jól megoldani, ha minden fokon jelentősen emeljük a vezetés színvonalát, amely még korántsem tekinthető kielégítőnek.

A gazdasági vezetők jó része az elmúlt évek alatt megállta helyét. Amikor azonban nagyobb követelmények léptek fel, arról panaszkodtak — és igazuk is volt —, hogy a terv számtalan mutatójával és egyéb rendelkezések sokaságával úgyszólván gúzsba kötöttük kezüket. Így a legjobb elgondolásaikat nem valósíthatták meg. A bürokrácia 1955-től kezdve jelentősen csökkent, különösképpen nagy erővel folyt a bürokrácia csökkentésére irányuló helyes intézkedések megtétele 1956-ban. Ezt a folyamatot is megszakították azonban az ellenforradalmi események. Az ellenforradalom leverése után a kormány több intézkedést tett a bürokrácia csökkentésére. Ma jóval kevesebb a megkötöttség a tervezésben, az anyaggazdálkodásban, a bér- és létszámgazdálkodásban, mint volt október előtt. Nem alakult ki még azonban a gazdasági vezetés végleges formája. Ez sok bizonytalanság forrása. Ugyanakkor azt a veszélyt is rejti magában — és erre vannak bizonyos jelzések is —, hogy a minisztériumok újra a régi módszereket alkalmazva, akadályozzák a vállalati önállóság kívánatos kifejlődését. Szükséges, hogy minél előbb kidolgozzák a gazdálkodásnak azokat a módszereit, amelyek leginkább megfelelnek a demokratikus centralizmusnak, amelyek optimálisan összeegyeztetik a központi irányítást a helyi szervek nagyobb önállóságával. A vállalatok önállóságának növelése, a minisztériumok, a vállalatok vezetőitől nagyobb hozzáértést, nagyobb felelősségtudatot, egyszóval színvonalasabb vezetést követel meg. Ugyanakkor lehetőséget ad arra, hogy a termelés, a termelékenység fokozásának, a gazdasági, pénzügyi takarékosság emelésének helyi lehetőségeit minél jobban feltárjuk.

Elvtársak!

Újjászervezett pártunk féléves tevékenysége alatt komoly sikereket ért el. Pártunk összeforrt az ellenforradalom elleni szívós, kemény harcban. Ugyanez az egység, összeforrottság jellemezze pártunkat a gazdasági kérdések megoldásában is. Olyan gazdaságpolitikát kell a dolgozók véleményének meghallgatásával kialakítani, mellyel a dolgozók a néphez hű értelmiségiek egyetértenek és magukénak tartják. Gazdaságpolitikánk végrehajtását úgy kell megszervezni, hogy a dolgozók mindennapi munkájukon keresztül érezzék: saját sorsukat alakítják. Pártunknak így kell tovább küzdenie a dolgozó nép érdekében a gazdasági nehézségek legyőzéséért, hazánk felvirágoztatásáért, a szocializmusért.

CSIKÓS NAGY BÉLA

Az ipari termelői árak újjárendezése

A kormány határozata szerint 1958. július 1-én új ipari termelői árakat kell életbe léptetni. A hatósági ár csak bizonyos ideig szolgálhatja ki a szocialista gazdaságot, mert ha lényegesen változik az ipar szerkezete és megváltoznak a termelési feltételek, a termelői árakat újjá kell rendezni. Időnként kisebb-nagyobb változtatásokat kell végrehajtani az árrendszeren olymódon, hogy elkerüljük az ármódosítások továbbgyűrűzését. Ha nem így járnánk el, a hatósági árrendszer nem tudna működni.

A mai ipari termelői árak — eltekintve az új gyártmányok áraitól és néhány árucsoportban időközben végrehajtott árrendezéstől — népgazdaságunk 1950. évi szerkezetére és termelési feltételeire épülnek fel. Az 1950—1956. időszaknak az iparban az a jellemzője, hogy néhány új iparág alakult ki, illetve izmosodott meg. Az ipar ma sok gyártmányt kisebb munkaidőráfordítással termel, mint évekkel ezelőtt. Vannak azonban az iparnak olyan területei is, ahol romlottak a termelési feltételek, például a szénbányászatban és a vaskohászatban. A szénbányászatban csak úgy lehetett a termelést évi 10—12 millió tonnáról 20—23 millió tonnára növelni, hogy kedvezőtlen természeti adottságokkal rendelkező szénmezőkön is berendezkedtünk a bányászatra. A vaskohászatban azért nőtt a munkaidő-ráfordítás, mert romlott a vasérc minősége, az acélgyártásban pedig az ócskavas-nyersvas felhasználási arány a nyersvas javára tolódott el. Ilyen körülmények között a régi árak már nem megfelelőek. Mindezen és más okok miatt már 1956-ban napirendre került az ipari termelői árak újjárendezése. Az 1957. évi béremeléseket követően 1957. április 1-én életbe léptetett ártámogatási (felár) rendszer már jelezte, hogy olyan állapot alakult ki, amely magán viseli az ideiglenesség jellegét és amelyből ezért mihamarabb ki kell kerülnünk.

Az árak újjárendezésével megoldandó egyik fontos feladat, hogy a termelői árarányokat a megváltozott termelési feltételekhez igazítsa. De nemcsak erről van szó. Azt is meg kellett vizsgálni, hogy jó-e az ármechanizmus, megfelelő hatásfokkal működik-e közre a szocialista építés feladatainak megoldásában. Az árrendezés nem egyszerű számolástechnikai munka, hanem a szocialista gazdasági mechanizmus egészséges működésével szoros kapcsolatban álló gazdaságpolitikai feladat. Ezért érthető a széleskörű érdeklődés. E cikk célja, hogy tájékoztasson az árrendezési irányelvekről és az árrendszer körüli vita néhány kérdésére mutasson rá.

A társadalmi munkaráfordítás és az ár

A termelői árak szocialista rendszerével ki kell elégíteni azt az alapkövetelményt, hogy *az árak tükrözzék a társadalmi munkaráfordítás arányait.* A mai árrendszer már a megteremtésekor sem felelt meg ennek a követelménynek. Az árak szerkezeti rendszere a termelői ár és a fogyasztói ár elkülönítésén épül fel. Az állam másképp határozza meg a termelői árbevételt (a nettó termelői árat) és másképp azt az árat, amelyen a termék a forgalomban értékesül (a bruttó termelői árat). A nettó termelői ár a nyereséggel növelt önköltségből, a bruttó termelői ár az adóval növelt nettó termelői árból épül fel. A bruttó termelői ár egyes esetekben (művi kiszolgálásnál) közvetlenül, legtöbb esetben (kereskedelmi kiszolgálásnál) a bruttó kereskedelmi árréssel kiegészítve határozza meg a fogyasztói árat. Az áraknak ez a szerkezeti rendszere önmagában nem kifogásolható. A szocialista állam nem általános árpolitikát, hanem egyrészt termelői, másrészt fogyasztói árpolitikát folytat. Csak ilyen szerkezeti rendszerben tud az áron keresztül hatákonyan szabályozni.

A hiba az, hogy az 1951. évi árreform *megbontotta a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek egységes árszínvonalát.**

Az 1951. évi árrendezés abból indult ki, hogy a népgazdaság állami szektorában termelt és felhasznált termékek önköltségének végső soron a fogyasztási cikkek árában (az állam „külső" piaci kapcsolataiban) kell megtérülnie, az önköltségnél magasabb ár pedig az államnak csupán olyan jövedelmet biztosít, amely kiegyenlítődik az össztársadalmi pénzbeli költségek növekedésével. Ennek megfelelően — ahol ez gyakorlatilag keresztülvihető volt — megszűnt a termelői (fázis) adó.** Bizonyos kivételektől eltekintve az állam belső forgalmában a termelőeszközök nettó és bruttó termelői ára egybeesik. Az adómentes termelőeszközök és az adóval terhelt fogyasztási cikkek árszínvonala közötti aránytalanság tovább éleződött az ipari alapanyagok dotációs árrendszere, valamint az önköltség „leszűkítése" következtében.

Az árak 1951. évi rendezésekor *az importanyagok általában nem népgazdasági bekerülési költségükön, hanem ennél alacsonyabb áron épültek be az árrendszerbe. Nyomott árakat állapítottak meg a belföldi alapanyagokra* is. Közülük egyesek már az árrendezéskor dotációra szorultak, mások megint az önköltség időközi növekedése, a mezőgazdasági

* A hatósági árképzés ezen sajátossága jellemzi a Szovjetunió és a legtöbb népi demokratikus ország árrendszerét. Közgazdasági megalapozását a következő közgazdászok műveiben tanulmányozhatjuk: *L. I. Majzenberg:* „Árképzés a Szovjetunió népgazdaságában", Moszkva. 1953. — *J. Lipinski:* „Válogatott kérdések a termelési eszközök árának problematikájából", Ekonomista, 1954. 4. sz., — *H. Richter:* „Az értéktörvény tudatos kihasználása a termelési eszközök árának megállapításánál", Wirtschaftswissenschaft, 1956. 5. sz. — *A. Lemnitz:* „Marxi tanítás az árakról és a Német Demokratikus Köztársaság árpolitikája", Wirtschaftswissenschaft, 1956. 5. sz. — *Balázs Lajos—Deák Jánosné:* „Számítsunk-e forgalmiadót a termelési eszközök áraiban?" Pénzügyi Szemle, 1955. 2. sz. — *Jávorka Edit:* „Az ipari termelői árak néhány kérdése", Társadalmi Szemle, 1956. 9. sz. és „Az ipari termelői árak egyes kérdései", Közgazdasági Szemle, 1957. 2. sz. — *L. I. Majzenberg* és *S. J. Tureckij:* Felszólalás a Szovjetunió Tudományos Akadémia Közgazdasági Intézete által 1956 decemberében rendezett vitában, Voproszi Ekonomiki, 1957. 2. sz. — *Rzesmitzek:* „Egycsatornás vagy kétcsatornás rendszer", Deutsche Finanzwirtschaft, 1956. 22. sz.

** A szocialista országokban az elmúlt évek során végrehajtott árreformok a gyakorlatban a termelőeszközöknél úgynevezett vegyes adóztatási rendszert alakítottak ki, miután az árképzés konkrét feladatait minden esetben nem lehetett a termelési eszközök adómentesítése alapján megoldani. A vegyes adóztatás rendszere jól tanulmányozható a következő művekben: *E. Augustowski:* „A termelési eszközök ára", Gospodarska Planova, 1953. 1. sz., — *Erdei József:* „Hozzászólás Balázs—Deákné tanulmányához", Pénzügyi Szemle, 1955. 5. sz., — *Schmidt Ádám:* „A forgalmi adó rendszer egyes kérdései", Pénzügyi Szemle, 1956. 8. sz.

felvásárlási árak emelése miatt váltak veszteségessé. Az alacsony alapanyag árakat a korábbi években olyan indokolással tartották helyesnek, hogy az ár az állami szektor belső forgalmában csak az elszámolások technikai eszköze, és ily módon a félkész- és készáru árak „felduzzasztásának" lehet elejét venni. Ma többek között azért kell magas forgalmi adóval terhelni a fogyasztási cikkeket, hogy az állam finanszírozni tudja a veszteséges alapanyaggyártást. Finanszírozási nézőpontból csupán elhatározás kérdése, hogy bekerülési áron adjuk a feldolgozó iparnak az alapanyagokat és csökkentjük a fogyasztási cikkekre kivetett forgalmi adót, vagy pedig fenntartjuk a mai állapotot. Árpolitikai nézőpontból az a döntő, hogy deficites anyag- és energiaár eltorzítja a félkész- és készáru-árarányokat, mivel a különböző gyártmányok anyag- és energiaigényessége eltérő.

A korábbi években átalakították *a számvitelt és az árkalkulációt.* Az árkalkuláció reformja szükséges és helyes intézkedés volt. A reform összhangban volt azzal, hogy a tőkés termelési viszonyokat szocialista termelési viszonyok váltották fel. Helyes volt a kamatnak mint árténye-zőnek megszüntetése, mivel a szocialista állam a tulajdonában levő vállalatok részére az állandó forgóalapot kamatmentesen bocsátja rendelkezésre. A tőkés kalkulációban nagyobb szerepet játszik a kockázat mint számított költség. Ezeknek jónéhány fajtája (pl. hitelezési kockázat) értelmét veszti a szocialista gazdaságban. Ugyanakkor a korábbi évek túlcentralizált irányzatának megfelelően *a költségvetési juttatások csatornájába tereltek olyan költségtényezőket, amelyek szervesen kapcsolódnak az újratermelési folyamatokhoz.*

Erősen korlátozták a gyártási különköltség címén felszámítható költségeket. Ezeknek tudvalevően az a célja, hogy a vállalatok fejlesszék a gyártást, korszerűsítsék a gyártmányokat, elvégezzék azokat a kutató-, kísérleti munkákat, amelyek akár a gyártástechnológia, akár a gyártmánykonstrukció hiányosságait vannak hivatva megszüntetni. Az idevágó árkalkulációs irányelvek alapja az a tényleg kialakult helyzet volt, hogy a különböző tervező részlegeket, laboratóriumokat kivonták a vállalati irányítás alól, minden néven nevezendő műszaki fejlesztést hatósági útra tereltek és a népgazdaságilag jelentős új gyártmányoknál még a prototípus gyártására sem az árbevétel, hanem a költségvetési juttatás biztosított fedezetet. Időközben e tekintetben sok minden megváltozott. A vállalatok nagyobb önállóságot kaptak. De a finanszírozás központosított jellege megmaradt, hiszen a mai árakban ezekre a költségekre nincs elegendő fedezet.

Az árképzési irányelvek *megtiltják, hogy a vállalatok garanciális kötelezettség címén tartalékot képezzenek.* Ezzel szemben jónéhány nagyértékű tartós fogyasztási cikket (motorkerékpárt, hűtőszekrényt stb.) — egyébként helyesen — ma is garanciális kötelezettséggel értékesítenek. Nyilvánvalóan szükséges, hogy a garanciális javítási költségekre az árban levő fedezet elkülönüljön a nyereségtől. *Az elemi kár kockázatával szemben az állam ma készfizetői kezességet vállal* a tulajdonában levő vállalatokért. Mivel ez a kockázat a vállalati vagyon nagyságától függően eltérő, a biztosítási díj kirekesztése az önköltségből a tisztánlátást zavarja.

A mai árrendszer bírálata széleskörű és jogos. E tekintetben különös érdeklődésre tarthat számot a Szovjetunió Tudományos Akadémiája

Közgazdasági Intézetében a múlt év végén megkezdett vita, amely a Voproszi Ekonomiki c. folyóirat hasábjain folytatódik. De a hatósági árképzés kialakult elveinek tudományos bírálatát egyes közgazdászok már évekkel ezelőtt elindították. A szovjet közgazdászok zöme a legfőbb feladatot a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árszínvonala között meglevő aránytalanság megszüntetésében jelölte meg.* Sz. Sztrumilin úgy fogalmazta meg ezt pontosabban, hogy a hatósági ár és az áruérték egyezőségét kell alapkövetelménynek tekinteni, amitől az árpolitika csak meghatározott esetekben térhessen el. Az állam onnan gyűjtse be a társadalmi tiszta jövedelmet (a terméktöbbletet), ahol ez keletkezik.** Általában olyan árképzési módszert javasol, amelyben az összadót és az össz-nyereséget az élőmunka arányában osztják fel a gyártmányok között.

Lényegében *ezeket a megfontolásokat tekintjük mi is kiindulási alapnak. Az árak általános újjárendezése komoly előrehaladást fog jelenteni az egységes színvonalú, értékhez igazodó ipari árrendszer kialakításának irányában.*

Az önköltségbe visszahelyezzük az onnan indokolatlanul kirekesztett költségtényezőket. Új alapokon határozzuk meg a gyártási különköltségeket. A vállalatokat biztosítási díj fizetésére kötelezzük. *Jelentősen növeljük a nettó termelői árban realizált társadalmi tiszta jövedelmet, amely az új árrendszerben az élőmunka-ráfordításhoz fog igazodni.* A nettó termelői árak ma is tartalmazzák a társadalombiztosítási járulékot. Most újólag bevezetjük az 1951-ben megszüntetett illetményadót. Ezt az adót a vállalatok fogják majd fizetni a bérköltség alapján. Olyan illetményadó épül be az árakba, amely megfelel az ipari dolgozók részére biztosított ingyenes és kedvezményes állami juttatásoknak. Kifejezi tehát azt az összeget, amelyet közvetlen juttatások formájában a dolgozók a béren kívül kapnak. Az illetményadó bevezetése azt a praktikus célt is szolgálja, hogy béremelést a jövőben az árrendszer egyidejű megváltoztatása nélkül is végre lehessen hajtani. Az iparáganként differenciált *nyereségkulcsok* megállapításánál az iparágon belüli önköltségkülönbségekből indulunk ki, amikor ezenkívül még *figyelembe vesszük, hogy az iparág termelési költségvetésében mekkora a bérhányad.* Az iparágon belüli önköltség különbségek tekintetbevétele azért indokolt, mert azt kívánjuk, hogy minden vállalat, amely a jó gazda gondosságával gazdálkodik, nyereséget érhessen el olyan gyártmány termelésével, amely helyesen megválasztott profiljába tartozik. Ebből következik, hogy az árak rendezésénél nem minden önköltséget ismerhetünk el. Amikor valamely vállalat azért termel magas önköltséggel, mert nem alkalmas az illető termék gyártására vagy azért, mert a felfutási költségek átmenetileg növelik az önköltséget, az így számított önköltséget figyelmen kívül kell hagyni vagy legalább korri-

* A Szovjetunióban az értéktörvény és az árképzés kérdéséről 1956 decemberében megkezdett vita bevezető referátumában *J. A. Kronrod* bírálta a termelőeszközök önköltségszintű árrendszerét. Lényegében vele azonos álláspontra helyezkedtek *V. Sz. Nyemcsinov, A. G. Kulikov, M. F. Makarova, M. Z. Bor, V. Sz. Alhimov, V. I. Kac, L. M. Gatovszkij,* A vita ismertetése megtalálható: Voproszi Ekonomiki 1957. 2. sz., valamint a Közgazdasági Szemle 1957. 6. sz. Lásd még: *L. Fedorowicz:* „Hozzászólás az önköltség lényegének problémájához a szocialista gazdaságban", Finanse, 1955. 4. sz. és a Voproszi Ekonomiki 1957. 3. számában megjelent cikkeket.

** *Sz. Sztrumilin:* „A termék értékének számbavétele kérdéséhez", Voproszi Ekonomiki, 1956. 12. sz.

gálni kell. A termelési költség bérhányadának figyelembevétele nemcsak elvi megfontolásokból helyes. Szükséges ez a vállalati dolgozók nyereségrészesedése miatt is. A csekély bérhányadú iparágakban a viszonylag nagy nyereséghányad és viszont a nagy bérhányadú iparágakban a viszonylag csekély nyereséghányad egyik esetben indokolatlan előnyökre, másik esetben méltánytalan hátrányokra vezetne.

Az egységes színvonalú, értékhez igazodó ipari árrendszert teljes következetességgel mégsem valósíthatjuk meg. A fogyasztói árakat bizonyos mértékig el kell különítenünk a termelői áraktól. Ebben úgyszólván valamennyi közgazdász egyetért. Vita legfeljebb akörül van, milyen fokú legyen ez az elkülönítés.

A gazdaságossághoz, valamint a gazdasági ösztönzéshez bizonyos esetekben a társadalmi munkaráfordítás arányaitól eltérő árarányok szükségesek. Ezért azután nem tekinthetünk el attól, hogy a termelőeszközök árait egyik esetben dotációval, másik esetben termelői adóval megfelelő arányba helyezzük a helyettesítési-felhasználási kapcsolatban levő iparcikkek árával. *A szénbányászat és a vaskohászat dotációs árrendszerét megszüntetjük,* mert nyilvánvalóan helytelen, hogy az árrendszer elszakadjon az ipar két alapvető ágazatának termelési feltételeitől. Nem szüntethetjük meg azonban például a műtrágyadotációt annak veszélye nélkül, hogy a mezőgazdaság lényegesen csökkenti a műtrágyafelhasználást.

Az árak újjárendezésekor *figyelemmel kell lennünk az átmeneti gazdaság viszonyaira.* A társadalmi tiszta jövedelemnek meghatározott módon kétfelé kell válnia. Egyik résznek — és a szocialista gazdaságban ez döntő rész — be kell folynia az állam központosított pénzügyi alapjaiba. A fennmaradó rész marad a vállalatoknál, a szövetkezeteknél és az egyéni termelőknél. Ezt a fennmaradó részt az állami vállalatok az állami előírásoktól függően, a szövetkezetek az államilag jóváhagyott alapszabályok szerint használják fel. Az egyéni termelőknél ez a rész szabadon alakul át személyi jövedelemmé. Mindezzel kapcsolatban bonyolult problémákat kell megoldani, különösen az átmeneti gazdaságban.

Az ipari termelésben figyelemre méltó szerepet játszik az állami ipart kiegészítő szövetkezeti és magánkisipar. Már a szövetkezeti ipar jelenléte miatt is felvetődik a kérdés, hogy azokban az iparágakban, ahol jelentős a szövetkezeti ipar termelése, helyes-e az árkalkulációban olyan tételeket szerepeltetnünk, amilyen az állami szektorban pl. a gyártmányfejlesztési alap, amikor ez nem folyik be az államháztartásba, hanem a kisiparban csak a nyereséget növelné. De amíg a szövetkezeti ipar számviteli szervezettsége legalább a forgalom ellenőrzését teszi lehetővé és általában biztosítottnak tekinthető, hogy forgalmi adó fizetési kötelezettségüknek eleget tesznek, ez a biztonság a magánkisiparnál korántsincs meg. Következésképpen nem is helyes a készárut forgalmi adóval terhelni olyan árucsoportokban, ahol a magánkisipari termelés is jelentős. *Lényegében ilyen megfontolások miatt alakultak ki a gazdasági szektorok szerint differenciált anyagárak,* amikor ugyanis a nem állami ipar elsősorban az anyagárban foglalt adó útján vesz részt az állami akkumulációban.

Differenciált anyagárakat azonban csak ott lehet bevezetni, ahol az állam monopolizálja a nyersanyagot. Nem tehető ez meg az élelmiszer-

ipari nyersanyagoknál, amikor az állam szabadfelvásárlással szerzi meg a paraszti termékek bizonyos részét. Következésképpen a mi viszonyaink között az élelmiszeripari árképzés márcsak emiatt is külön elbírálás alá esik.

Az árképzés szempontjából a mezőgazdasági termékek két csoportba sorolhatók. Az elsőbe azok, amelyekből jelentős a mezőgazdaság saját fogyasztása és a szabadpiacra vitt mennyiség; amelyek ipari feldolgozására jellemzők a kisipari módszerek, illetve a feldolgozó állami vállalatok is decentralizált (kis- és középüzemi) formában működnek. (Általában ilyen termékek a kenyérgabona, az állati takarmány, a gyümölcs és a zöldség, az élőállat stb.) *Azokat az iparágakat, amelyek ezeket a termékeket dolgozzák fel, nem célszerű magas forgalmi adóval megterhelni, illetve az önköltséget számított költségtényezőkkel felduzzasztani.* Ha az állam ezt megteszi, ha nagyon nagy árrést formál a mezőgazdasági nyerstermék és az élelmiszer fogyasztói ára között, csökkenti az állami szervezett felvásárlás esélyeit, a jövedelemelosztás egészségtelen tendenciáit teremti meg, az árutermelő gazdaságok figyelmét a termelésnövelő erőfeszítésektől a spekulációs haszonszerzés irányába, a mindenfajta legális és illegális házi- és kisipari termelés irányába tereli.

A mezőgazdasági termékek másik csoportjába sorolhatók azok a termékek, amelyekből nincs, vagy alig van a mezőgazdaságnak saját fogyasztása; a szabadpiacon történő értékesítést meg lehet tiltani; fejlett nagyüzemi formákban működő állami vállalatok rendezkedtek be a feldolgozásukra. (Általában ilyen termékeknek minősülnek az ipari rostnövények, a cukorrépa, a dohány stb.) *Azokat az iparágakat, amelyek ezeket a termékeket dolgozzák fel és az állam következetesen viszi keresztül a szerződtetési rendszert, forgalmi adóval lehet terhelni.* Az állami egyedáruság a legszigorúbb, és ezért a legfejlettebb szervezettség esetén az állam forgalmiadó-bevételeket biztosíthat olyan mezőgazdasági termékekből gyártott iparcikkek körében, amelyek jellegüknél fogva az első csoportba tartoznak. Állami monopóliumot lehet teremteni pl. a szesz termelésére, finomítására, víztelenítésére, feldolgozására és forgalombahozására.

A gazdaságosság és az árrendszer

Az ár az áruérték pénzkifejezése, tehát az árban a *társadalmilag szükséges* önköltséget kell figyelembe vennünk. Az árrendezésnél ezt a követelményt a gazdaságosság fokozott érvényesítésével egybekötve kívánjuk kielégíteni. A szocialista államnak olyan árrendszert kell létrehoznia, hogy gazdaságosság és jövedelmezőség ne kerülhessen ellentmondásba. Amit nemzeti (társadalmi) mértékben gazdaságosnak minősítünk, annak egyúttal jövedelmezőnek is kell lennie és általában nem lehet jövedelmező, amit gazdaságtalannak tekinthetünk. Ez alapvető árpolitikai kérdés.

Milyen követelmények adódnak ebből? Elsősorban az, hogy *a termelőerők állapotát optimális, adott esetben maximális működési feltételek között kell figyelembe venni,* függetlenül attól, hogy abban az időszakban, amikor az árrendezés történik, milyen volt a kihasználás foka. A termelői árak 1958. július 1-i általános újjárendezését éppen az nehezíti, hogy nincsenek meg az 1958. évi önköltségi tervek, az 1957. évi

adatok pedig nem vehetők az árrendezés alapjául, mert a kapacitáskihasználás jónéhány iparágban kedvezőtlenül alakul. Ha a mai önköltségekre építenénk fel a termelői árakat, ezek az árak már életbe léptetésük napján indokolatlanul nagy nyereséget tartalmaznának. Az árrendszer nem kerülhet ellentétbe a szocialista gazdaság céljával, a szükségletek maximális kielégítésével, és így azzal, hogy a termelési adottságok teljes kihasználásával szervezzük a népgazdaság ellátását. Mindezen okoknál fogva a termelői árak megállapításakor az 1956. I—III. negyedévi tényleges önköltségekből indulunk ki, figyelembe vesszük az 1957-ben életbe léptetett új bértételeket, de figyelembe vesszük azokat a változásokat is, amelyek az 1958—1960. évi hároméves tervidőszakban a kidolgozott tervjavaslat szerint a termelés volumenében és összetételében fognak bekövetkezni.

A mai árrendszer egyik hibája, hogy *a megengedhetőnél nagyobb szerephez juttatja az individuális, a vállalati önköltséget.* Az iparcikkek számbelileg viszonylag kis része az, amelyet párhuzamosan több vállalat gyárt. Ilyképpen az iparcikkek viszonylag kis körében lehet önköltségösszehasonlítás, súlyozott iparági önköltség alapján árakat megszabni. Az individuális, a vállalati önköltségek előtérbe kerülése miatt mai árrendszerünkben a termelői árarányok nem fejezik ki a társadalmi munka arányait, miután az eltérő vállalati termelési feltételek torzító hatása beépült az árrendszerbe. A termelés gazdaságosságának megítélése csak akkor lehetséges, ha a termelésben egymást helyettesíthető árufélék, a rokoncikkek árarányait úgy alakítjuk ki, ahogyan az önköltségi arányoknak alakulniok kellene, ha az iparágon belül az iparcikkeket a vállalatok közötti egyenletes felosztásban termelnénk. Ennek a feladatnak a megoldása rendkívül nehéz. Felkészültségünk csak azt teszi lehetővé, hogy bizonyos előrehaladást érjünk el, de nem azt, hogy kielégítően meg is oldjuk ezt a feladatot.

A kívánt cél leginkább az *úgynevezett iparági költségnormakalkulációval érhető el.* Az iparági költségnorma-kalkulációnak ugyanis az a lényege, hogy valamennyi gyártmányra az átlagos iparági feltételeknek megfelelően abszolút összegekben diktálja az önköltség elemeit. Ilyen kalkulációt azonban csak néhány iparágban lehet bevezetni. A pamut-, a len-, a kender-, a selyemiparban a termékek műszaki előírásai kétséget kizáróan meghatározzák a közvetlen anyagfelhasználást, továbbá a felhasznált anyag is egynemű. Ezekben az iparágakban éppen ezért az ár összes tényezőire kidolgozható a költségnorma. Azokban az iparágakban, ahol az előírt alapanyagot az egymást helyettesítő anyagok manipulációjával használják fel, csak az árvetés egyes tényezőit lehet közös irányelvek szerint figyelembe venni.

Azokban az iparágakban, ahol iparági költségnorma-kalkuláció nem alkalmazható, *műszaki ársorokkal, paraméterekkel lehet a rokoncikkek helyes árarányait kialakítani.* Műszaki ársor képzésének két módszere van. Az egyik módszer az, hogy kiválasztják az alaptípust (vezértípust) és extrapolációval felépítik rá a műszaki ársort. Alaptípusnak azt az iparcikket tekintik, amelyből rendszeresen a legnagyobb vagy átlagmennyiségben folyik a gyártás. A másik módszer az, hogy kiválasztanak 2—3 egymástól távolabb eső gyártmánytípust, azoknak helyes arányba hozott önköltsége segítségével interpolációval állapítják meg a közbeeső, extrapolációval a kívül eső típusok árát. Ilyen ársort csak akkor lehet

alkalmazni, ha a rokoncikkek típusai közötti eltérés egy vagy egynéhány jellemzővel kifejezhető és ez az önköltségi eltéréseket is egyértelműen meghatározza. A feldolgozó ipar majd minden ágazatában széles körben nyílik erre lehetőség. A ruhaiparban például majd minden termékcsoportban képezhető műszaki ársor a vezértípusokhoz viszonyított anyageltérések alapján. Vasipari tömegcikkeknél az alaptípustól eltérő rokoncikkek önköltségi arányait viszonylag könnyen lehet műszaki előkalkulációval meghatározni. Egyes iparágakban már a múltban is kidolgoztak műszaki ársorokat. Ennek segítségével dolgozták ki például az erősáramú villamossági iparágban a kábelek, a szigetelt vezetékek, a transzformátorok, a motorok és a generátorok termelői árrendszerét.

A gazdaságosság a *gazdaságos sorozatnagysághoz igazodó termelői ár* útján is behatol az árrendszerbe. Ezt a kapcsolatot mai árrendszerünk csak egyes területeken veszi figyelembe. Ezen az elven épül fel például a nyomdai termékek árrendszere, amikor ugyanis alapul véve a sorozatdegresszió törvényét, a megrendelt darabszámtól függően rögzíti az állandó gyártási nyomtatványok és más nyomdaipari termékek termelői árát. Az árak újjárendezésének gondos előkészítése megköveteli, hogy minden iparágban behatóan tanulmányozzuk a sorozatszám és a sorozatnagyság befolyását a gyártmányönköltségre és az üzemi eredményre. Tanulmányozni kell a gazdaságosan gyártható sorozatnagyságot meghatározó sajátságos tényezőket is. A technológia sajátosságaitól függően kell az árnak egyik esetben a gazdaságos sorozatnagysághoz igazodnia, másik esetben viszont az ettől eltérő rendelésnél az engedmények, illetve a felárak rendszerét alkalmazni. De az árrendszernek nemcsak azt a feladatot kell megoldania, hogy megfeleljen a költségdegresszió törvényéből folyó követelményeknek. Biztosítania kell a termelőerők hatékony kihasználását is, amit azáltal mozdíthat elő, hogy nagyiparban csak veszteségesen teszi lehetővé azt a kissorozatú gyártás, amit a termelési feladatok helyes megosztása esetén a helyi iparhoz célszerű profilozni.

Általános alapelvként a termelői árszínvonalnak és árarányoknak a magyar adottságokat kell tükröznie. Ugyanakkor azonban a külkereskedelem viszonylag nagy hányada miatt nagy gondot kell fordítanunk arra is, hogy ahol ez szükséges, belföldi termelői árrendszerünk kapcsolódása a nemzetközi árakhoz megfelelő legyen. A külkereskedelmi forgalom nagy részesedése azt jelenti, hogy sok termék belföldi termelése nagyrészt külföldi munka termékein alapszik. Ilyen esetekben az importanyagok „önköltségi" árát a határparitási devizaforint-költség a belföldi költségek hozzáadásával, a devizák valóságos értékarányainak alapján átszámítva adja meg. Másrészt sok terméket jórészt exportra gyártunk. Ezek a termékek a népgazdaság szempontjából úgy értékesülnek, ahogyan a külföld fizet értük, és ilyenkor a devizaárat ismét a devizák valóságos értékarányainak megfelelően kell forintra átszámítanunk. A termelés és az export gazdaságosságának megítélését ma éppen az nehezíti meg, hogy az importált áruk nem azon az áron terhelik az önköltséget, amibe a népgazdaságnak kerülnek. Emiatt az importanyagok felhasználásával készült termékek exportjának gazdaságossága sem ítélhető meg kellően.

A világpiaci árak változó árak. Rögzített árrendszerben *csak több év árirányzatát kifejező átlagon vehetők figyelembe.* Az 1958-ban életbe

lépő új termelői árrendszer egyebek közt azért fog jelentősen eltérni a mai árrendszertől, hogy legalább ilyen alapon teremtsen kapcsolatot a külföldi eredetű anyagok belföldi ipari átadási ára, valamint átlagos devizabekerülési áruk között. Ismeretes, hogy egyes anyagokat vagy legalább a termelő fogyasztásban egymást helyettesítő anyagokat egyfelől importálunk, másfelől belföldön is termelünk. Mi legyen ilyen esetben az ármegállapítás alapja: Az importált anyag bekerülési ára, a hazai termelés önköltségi ára vagy a kettőből képzett átlagár? Ezeket a problémákat nem lehet általános irányelvek szerint eldönteni. Ezért helyesebb, ha néhány egymástól eltérő megoldást kívánó példára utalunk. Kohókoksz-szükségletünk 80 százalékát importból fedezzük. A Dunai Vasmű által gyártott kohókoksz önköltsége több mint kétszerese a külföldi kohókoksz önköltségének. A Dunai Vasmű rendkívül gazdaságtalanul termeli a kohókokszot, mert a komlói szénmedence egyes szénfajtái csak a pécsi szénnel elegyítve, gazdaságtalanul kokszolhatók, továbbá, mert a kokszolóműnek nincsenek meg a lepárlási melléktermékek hasznosításához szükséges berendezései. A kokszolóművek általában a kokszolási költségeket lényegében a lepárlási melléktermékek értékesítéséből fedezik. Ez az oka annak, hogy a világpiacon a kokszolható szén ára csak 7—12 százalékkal tér el a kohókoksz árától. Ha a Dunai Vasmű kokszolható importszenet kapna és meglennének a kiegészítő berendezései, import bekerülési áron tudná a kohókokszot gyártani. Mindezen okoknál fogva nem lenne helyes a termelői árrendszerben a vaskohászati termékek árát a magas belföldi kohókoksz önköltségi árával terhelni. Az új termelői árrendszerben a belföldi termelésű kohókokszra dotációt kell megállapítani, és az elkövetkezendő évek iparfejlesztésének keretében kell jelentékeny önköltségcsökkentést elérni a szükséges kiegészítő berendezések megépítésével. Vasérc-szükségletünk 80 százalékát importból fedezzük. Az import-vasérc átlagáránál mintegy 30 százalékkal kisebb önköltséggel termeljük ki a rudabányai barna vasércet. A hazai ércek kitermelésének fokozása azonban csak a Rudabányán nagy mennyiségben nyerhető csekély ferrumtartalmú pátvasérc dúsításával oldható meg. A dúsítási költség viszont mintegy 30 százalékkal fogja növelni az önköltséget. Ilyen körülmények között nem lenne helyes a vasérc árát az alacsonyabb belföldi önköltségre felépíteni. A helyes az, hogy a belföldi vasérc árát arányosítsuk a külföldi vasércek árához, és az előbbieket adóval terhelve építsük be az árrendszerbe. Textiliparunk anyagbázisának döntő része importanyag. Ez azt vonná maga után, hogy az anyagok áraránya it a világpiaci árak tartós irányzatának megfelelően rögzítsük. Viszont a gyapjú, a pamut és a len világpiaci áraránya lényegesen eltér attól az aránytól, amit nálunk a gyapjú és a len önköltsége határoz meg. Fogyasztói árrendszerünkben is kifejezésre jut a lenből gyártott iparcikkek viszonylagosan magas ára a gyapjúból és a pamutból gyártott cikkekéhez képest. Ilyen helyzetben nem volna helyes teljesen elszakadni a belföldi önköltségi arányoktól. Olyan megoldást kell találnunk, amely mindkét szempontot helyesen hozza közös nevezőre.

Árrendszerünk ilyen átalakítása kétségtelenül nagy előnyökkel fog járni. De azért tegyük ehhez hozzá: Nem oldja meg *teljesen a külkereskedelem gazdaságosságának ellenőrzését.* A termelési költségek nemzetközi összehasonlítása világosan meghatározza azt a módot, ahogyan a

külkereskedelem gazdaságos szervezésének problémáját meg kell közelíteni. Legott felszínre kerülnek azonban a nehézségek, amint ennek gyakorlati módszereit kívánjuk meghatározni. A termelési költségeket nemzetközileg közvetlenül nem lehet összehasonlítani. Az áru belföldi és külföldi árában egyaránt pontosan számba nem vehető tiszta jövedelem realizálódik. Kifelé csak az ár mutatkozik meg, amiről feltételezhető, hogy országonként eltérő arányú forgalmi adót és nyereséget tartalmaz. Megfigyelhető, hogy a nemzetközi árucserébe bekerülő áru belföldi ára országonként különböző irányban és arányban tér el a külföldön érvényesített ártól. Az államok a forgalmi adó részleges vagy teljes visszatérítésével, sőt ártámogatással biztosítanak versenyképességet olyan áru számára, amelynek kivitele kívánatos, de a belföldi forgalomban érvényesülő áron nem értékesíthető. Amikor hatósági árak vannak érvényben, az árképzés eltérő módszerei is megnehezítik az összehasonlítást. A termelési költségeknek az árakon keresztül történő nemzetközi összehasonlítása így az iparcikkek nagy körében nem tárja fel a termelés feltételeinek tárgyi különbözőségeit.

Végső soron azonban abból is kiindulhatunk, hogy *nemzetközi viszonylatban az államot a termelési költség csak mint pénzköltség érdekli.* Ha valamely áru a világpiacon azért kerülhet kedvező árhelyzetbe, mert a termelő ország az árat támogatással leszorítja, az importáló ország belföldi árával szemben mutatkozó különbség úgy jelenik meg, mint a munka termelékenységében fennálló különbség. Ami azonban ilyen világos az importárunál, nem ilyen egyértelmű az exportárunál. Lehet-e az exportra gyártott árut olyan terméknek minősíteni, amelyben meg kell térülnie az össztársadalmi költségnek? Ha az állam annyi adót enged el az exportáruból, amennyit visszaszerez az importárukon, lényegében ugyanazt érte el, mintha az exportárut adóztatta volna. Minden más esetben a külkereskedelmi forgalom növeli vagy csökkenti a társadalmi termelés tiszta jövedelmét. Olyan árrendszert kell teremtenünk, amelyben legalább ilyen összefüggésekben világosan láthatunk.

A gazdaságossággal kapcsolatban vetődött fel, hogy *az állóalap után használati díjat, a forgóalap után pedig kamatot számítsunk.* A kamatot mint a kalkuláció nélkülözhetetlen elemét már évekkel ezelőtt a beruházások hatékonysága körüli vitában hangsúlyozták.* Ezek után érthető, hogy azok a közgazdák, akik az állóalapok utáni használati díjnak és a forgóalap utáni kamatnak mint árképző tényezőnek bevezetését sürgetik, főként arra utalnak, hogy a beruházások hatékonyságát (gazdaságosságát) — legalább bizonyos mértékig — csak olyan árrendszerben lehet ellenőrizni, amelyben az állam a társadalmi tiszta jövedelem egy részének újraelosztását a termelésben lekötött eszközök ará-

* A beruházások hatékonysága körüli vita jól tanulmányozható a következő közgazdászok műveiben: — *D. Csernomornyik:* „A beruházások hatékonysága és az újratermelés elmélete", Voproszi Ekonomiki, 1949. 6. sz. — *P. Msztiszlavszkij:* „A beruházások hatékonyságának néhány kérdéséről", Voproszi Ekonomiki, 1949. 6. sz. — *A. I. Baumgolc:* „A beruházások hatékonyságának kérdéséhez", Izvesztyija Akademii Nauk SZSZSZR. 1950. 6. sz. — *T. Sz. Hacsaturov:* „A beruházási változatok gazdasági összehasonlításának módszerei", Izvesztyija Akademii Nauk SZSZSZR. 1950. 4. sz. — *B. Minc:* „A beruházások hatékonyságáról a szocialista gazdaságban", Ekonomista, 1951. 1. sz. — *K. Secomski:* „A beruházások hatékonyságának kérdései a szocialista gazdaságban", Ekonomista, 1951. 1. sz. — A felsorolt művek gyűjteményes kiadása: „A beruházások hatékonysága", Budapest, 1952. (kézirat gyanánt).

nyában hajtja végre.* Eszerint az árreform révén olyan árarányokat kellene kialakítani, amelyek minden árban a folyó termelési költségek megtérülésén kívül bizonyos idő elteltével az eszközökét is biztosítják.

A használati díjnak és a kamatnak mint árképző tényezőnek alkalmazását az árrendezés jóváhagyott irányelvei nem tartalmazzák. A kérdés még alaposabb megvizsgálásra szorul.

Ha a szocialista gazdaságban az állam megtehetné, hogy a társadalmi tiszta jövedelem nagy részének újraelosztását a termelésben lekötött eszközök arányában hajthatja végre, akkor is vitatható, hogy az így kapott árak és árarányok valami közelebbit mondhatnak arról, milyen irányban gazdaságos bővíteni a termelést. Tekintsünk el attól, hogy árak és árarányok meghatározásával más feladatokat is meg kell oldani. Mi az indokoltsága annak, hogy valamely termék bővített újratermelése végett szükséges pótlólagos eszközként kizárólag azt vegyük figyelembe, amely az adott vállalatban van lekötve? Itt szükségszerűen bele kellene bonyolódnunk a járulékos beruházások problematikájába, beleértve a kommunális beruházásokat is. Minden beruházás „láncreakciót" szül. Így pl. egyik esetben a kis élőmunka-ráfordítással járó nagyüzemi beruházások viszonylag kis kommunális beruházásokat tesznek szükségessé; másik esetben a nagy élőmunka-ráfordítással járó kisüzemi beruházások viszonylag nagy kommunális beruházásokat követelnek. Ezekre az összefüggésekre nem szoktunk felfigyelni, amikor munkaalkalom biztosítása céljából fejlesztjük az ipart. Legott szembetűnik azonban a szoros kapcsolat az új ipari városok alapításánál.

A használati díj és a kamat egyéb praktikus előnyeire is szoktak utalni. *Azt mondják, hogy a használati díjjal lehet kiegyenlíteni az iparágon belül az eltérő műszaki feltételeket;* a forgóalapra kivetett kamat pedig takarékosságra ösztönzi a vállalatokat. A párhuzamosan működő vállalatok eltérő termelési feltételeit valóban ki kell egyenlíteni. Ehhez azonban nem szükséges a használati díj, mint ahogy a használati díj ezeket a problémákat megfelelően nem is oldhatja meg. Olyan iparágakban, ahol nagyok a különbségek a termelés-feltételekben és ezek természeti tényezőkre vezethetők vissza (pl. a fakitermelésnél és a szénbányászatban), ott iparági árkiegyenlítő kasszák, vagy ennek megfelelő más kiegyenlítő mechanizmusok működnek. Mivel itt a termelési feltételek különbözőségét természeti tényezők magyarázzák, a használati díj bevezetése semmit sem old meg. A nagyipar és a helyiipar különbségeit ma a forgalmi adó differenciálásával hidaljuk át; a nagyiparon belül az önköltségkülönbségeket alapul vevő nyereséghányaddal. Ezeknek a megoldásoknak lehetnek és kétségtelenül vannak bírálható oldalai. Az önkényességet a használati díjnál azonban már önmagában a díj nagyságának megállapítása jelenti, ami különösen akkor éleződik ki, ha a díj rátáját iparáganként differenciálják.

A szocialista gazdaság ez ideig is felhasználta a kamatot, de ezt megteheti anélkül, hogy beépítse az árrendszerbe. A beruházások haté-

* A termelési ár típusú árrendszer mellett foglalt állást a szovjet árvitában I. Sz. Malisev. Voproszi Ekonomiki. 1957. 2. sz. Lásd még: „Az árképzés néhány kérdése a szocialista gazdaságban", Voproszi Ekonomiki. 1957. 3. sz. — J. Mujzel: „A modell és az árak", „Az egyensúly árai", Zyrie Gospodarcze, 1957. 16. és 17. sz. — Az állami akkumulálás ún. sokcsatornás rendszerét tartaná helyesnek sok magyar közgazda. Lásd: *Bokor—Kürthy—Meitner—Sárosiné—Wilcsek:* „Javaslat a népgazdaság irányításának új rendszerére". Közgazdasági Szemle, 1957. 4. sz. — *Péter György:* „A gazdaságosság és a jövedelmezőség jelentősége a tervgazdálkodásban", Bp. 1956. Közgazdasági Kiadó.

konyságának vizsgálatához a tervező intézetek számításba veszik a kamatköltséget. Az Országos Tervhivatal olyan képleten dolgozik, amely a népgazdasági összefüggések tekintetbevételével nyújthat gyakorlati segítséget a beruházási variánsprobléma helyes megoldásánál. *Évek óta lehetőség nyílik önköltségcsökkentő beruházási hitelek igénybevételére.* Megvizsgálandó, nem lenne-e helyes, ha az új létesítmények, valamint az üzemi szociális és kulturális beruházások kivételével, lényegében tehát az üzemi rekonstrukciót és a műszaki fejlesztést szolgáló tervberuházásokat hitelkonstrukcióban bocsátanánk a vállalatok rendelkezésére. Ennek kamatterhét azonban nem kell, sőt nem szabad árténye zőként kezelni. Ilyen esetben ugyanis az áron keresztül éppen azt kell ellenőrizni, hogy a beruházás az előirányzatnak megfelelően csökkentette-e az önköltséget.

A vállalatok a nem állandó jellegű forgóalap-szükségletüket bankhitelből fedezik. A vita e tekintetben tehát arra korlátozódik, nem kellene-e megszüntetni az állandó forgóalap kamatmentes állami juttatását. A viszonylag szűkre szabott állandó forgóalapból azonban a vállalatok nem takaríthatnak meg. Amikor ilyen helyzet áll elő, az már azt jelzi, hogy a folyamatos gyártást biztosító anyagkészletek nem állanak rendelkezésre. A vállalat számára ez olyan kényszerhelyet, amikor már a költségprogresszió általánosan érvényesülő törvénye miatt nő az önköltség. Azt azonban célszerű megvizsgálni, nem volna-e helyes a szezonális bankhitel kamatlábát akár jelentősen felemelni. Ez esetben sem volna azonban helyes a megnövelt kamatkötelezettséget az árrendezésnél figyelembe venni. Az ilyen ár éppen azt közömbösítené, amit a megnövelt kamatkötelezettséggel kívánnánk elérni.

A gazdasági ösztönzés és az árarány

A termelői árak újjárendezésekor a legbonyolultabb feladatokat akkor kell megoldani, amikor az árat arra kívánjuk felhasználni, hogy az anyagi érdekeltségen keresztül ösztönözzön. Elvileg persze a kérdés úgy is felvethető, legyen-e ilyen szerepe az árnak. Nem az a hatósági árrendszer szolgálja-e legmegfelelőbben a szocialista gazdaságot, amelyben az ár közömbösen viselkedik a gazdasági folyamatokkal szemben? Ehhez legalább három feltétel lenne szükséges: Olyan árakat és árarányokat kellene kialakítani, amelyek gyártmányonként arányos vállalati jövedelmezőséget biztosítanak; a gazdálkodás minden részletére kiterjedő tételes állami szabályozást kellene megvalósítani; meg kellene szüntetni a nyereséges gazdálkodásban való anyagi érdekeltséget. Az előbbi kettő nem reális feltételezés, a harmadik pedig ellentmond a szocialista építés egyik alapelvének. A rögzített hatósági ár és a változó termelési feltételek differenciálják a gyártmányok szerinti nyereséghányadot. Részben ezért, de mert a központi állami szabályozás nem terjedhet ki a gazdálkodás minden részletére, az ár nem lehet közömbös a gazdasági reálfolyamatokkal szemben; az anyagi érdekeltségen keresztül a tervutasítások keretei között szükségszerűen betölti az ösztönző szerepet. Éppen emiatt az árpolitikának az árnak ezt a szerepét a tervgazdaság szolgálatába kell állítania.

Az ár mint ösztönző mindenekelőtt a *termelés gazdaságos szervezésével* van szoros kapcsolatban. A vállalatok az árat nem, de a termelési

feltételeket megváltoztathatják. Érdekeltségük a nyereség fokozásában — adott feltételek biztosítása esetén — ilyképpen arra ösztönöz, hogy megtakarításokat érjenek el, *csökkentsék a gyártmányok önköltségét.* Az egységes termelői ár és az eltérő termelési feltételek miatt vállalatonként differenciálódik ugyanazon termék nyereségessége. Ezt a differenciálást az árpolitika tudatosan teremti meg. Ez teszi nyilvánvalóvá a párhuzamosan működő vállalatok önköltségkülönbségeit. Így válik lehetővé, hogy a viszonylag rossz feltételekkel működő vállalatok a jó vállalatoknál szerzett tapasztalatok felhasználásával dolgozzák ki azokat az intézkedéseket, amelyeknek révén az önköltség csökkenthető.

Árrendszerünk a fogyasztási cikkeket gyártó iparágakban általában ösztönöz az *új gyártmányok bevezetésére.* Ilyen úton a vállalatok javíthatják az üzemi eredményt. Ez egyebek közt azért van így, mert új gyártmány árában a költségeket a vállalati költségnagyság szerint vehetik figyelembe. Rá kell mutatni azokra a rossz tapasztalatokra is, amelyeket szereztünk. Az új gyártmány fogalmának nem kellő pontosságú meghatározása miatt mai árképzési irányelveink — különösen a textil-, a bőr- és a ruházati iparban — spekulációs tendenciákat hoztak felszínre. Ezek az irányelvek általában ösztönöznek az új fogyasztási cikkek gyártására és nem konkréten arra, hogy fejlettebb, korszerűbb, az igényeket jobban kielégítő típusok váltsák fel a forgalomban levő régieket. Így előfordul, hogy az új gyártmány rosszabb a réginél és a vállalat mégis jobban jár. Amellett lehetőség nyílik rá, hogy a már forgalomban levő árun végrehajtott jelentéktelen (a férfiruha kellékanyagának, a gyapjúszövet manipulált anyagának stb.) változtatásával új gyártmányként hozzanak forgalomba régi árukat. Éppen ezért a termelői árak általános újjárendezésével egyidejűleg más alapokra kell helyeznünk az új gyártmányok árképzési irányelveit.

Általánosságban is megállapíthatjuk, hogy mai árrendszerünk nem ösztönöz kellően a *minőség javítására.* A minőségi munka elhanyagolását, a mennyiség hajszolását sokan kizárólag arra vezetik vissza, hogy korábban a vállalati vezetők premizálása a termelési terv túlteljesítésére épült fel. Ennek persze döntő szerepe volt. Téves volna azonban azt hinni, hogy az önköltség csökkentésében való anyagi érdekeltség önmagában megváltoztatja ezt a helyzetet. A termelés adott műszaki színvonalán az önköltség is legkönnyebben a termelés volumenének növelésével csökkenthető. Az árrendszertől is függ, milyen úton valósítja meg ezt a vállalat. Évek óta kifogásolják pl. a vaskohászat és a gépipar kooperációjában tapasztalható ellentétes érdekű tendenciákat. A konstruktőrök műszakilag sem indokolható különleges minőségeket terveznek a gépekbe. Ezt minden rizikó nélkül megtehetik, hiszen a feldolgozó ipar viszonylag kis árkülönbözettel szerezheti be a különleges minőségű vaskohászati termékeket és a magasabb bekerülési árat minden korlátozás nélkül kalkulálhatja az egyedi vagy egyszeri kissorozatú gyártmány, vagy az új terméknek számító nagy szériájú gyártmány árában, A vaskohászat ugyanakkor nem érdekelt a különleges minőségek gyártásában, mert az árrendszer elsősorban a mennyiségi elvre (súlyra) van felépítve, és a különleges minőségek fokozott gyártása rontja az üzemi eredményt. Ezért azután az ilyen termékek nem mindig kapják meg a kellő megmunkálást.

A feldolgozó iparban a pazarlás, a vaskohászatban a súlyos minőségi követelmények miatti selejtgyártás igen sok kárt okoz népgazdaságunknak. Az árak újjárendezésével és az árképzési irányelvek megváltoztatásával is arra kell törekednünk, hogy a kohászatot érdekeltté tegyük a minőségi gyártásban, a feldolgozó ipart pedig arra szorítsuk, hogy a gépekbe a műszakilag indokolt minőséget tervezzék. Hiba volt, hogy 1954-ben majd valamennyi szelvényre és minőségre hatósági árat állapítottak meg. Vissza kell térnünk az 1954 előtt alkalmazott rendszerre, amikor ugyanis szelvényenkénti alapárak, valamint méreti és minőségi felárak voltak érvényben. Az árak általános újjárendezésekor a szabványos és járatos méretekre a nagytömegű gyártás alacsonyabb önköltségével összhangban álló méretfelárakat és engedményeket, az általánostól eltérő különleges méretű szelvényekre pedig ösztönző, az önköltség által indokoltnál magasabb felárakat kívánunk megállapítani. Azonos elvet kívánunk alkalmazni a minőségi felároknál. Még külön megvizsgálandó kérdés, milyen módszerekkel lehet a feldolgozó iparban, különösen pedig a gépiparban azt elérni, hogy a gyártmányok fajlagos anyaghányada csökkenjen és megszűnjön a minőségi túlbiztosítás.

Az árpolitikának általánosságban is abból kell kiindulnia, hogy *termelői ára nem egy-egy árufajtának, hanem a specifikált (meghatározott minőségű stb.) árunak van.* Az árarányok kérdése tehát már az „egy" árun belül felvetődik, miután szoros összefüggés van az adott áru fajlagos tulajdonságai és ára között. Az árpolitikának észre kell vennie azokat a különbségeket is, amelyek abból adódnak, hogy az egyes áruk minőségére a természeti tényező és az emberi munka egyaránt meghatározó lehet. A fakitermelésben és a bányászatban általában a természet jut nagyobb vagy éppen döntő szerephez. A továbbfeldolgozó ipar termékeinek minőségét már inkább a munka határozza meg. Más feladatokat kell a termelői árpolitikának megoldania a minőség figyelembevételekor, ha ez elsődlegesen a természet és másokat, ha elsődlegesen a munka függvénye.

Ahol a természet jut nagyobb szerephez az áru minőségének alakulásában, ott az adott minőség az átlagos minőség körül a véletlenek tömegszerű szóródása alapján alakul. Ez esetben a termelői árpolitikának az a feladata, hogy *megtalálja az árunak azt a tulajdonságát, amelyen ennek használhatósága alapszik és erre építse fel az „egy" áru külön árrendszerét.* Mai árrendszerünk ezt nem mindig veszi figyelembe, némely esetben pedig nem megfelelően oldja meg ezt a feladatot. Így pl. a vasérc ipari átadási ára ércfajtánként differenciált, de a különböző importált ércfajták ára a minőségtől függetlenül egységes. A mai szénárrendszerben az árak a szén kalóriatartalmától függően vannak megállapítva. Ennek a rendszernek az a hibája, hogy csak a szén fűtőértékét veszi figyelembe, holott tüzeléstechnikai szempontból a fűtőérték mellett a hamutartalom is döntő. Ugyanolyan kalóriájú szenek közül a kis hamutartalmú szenek jobb hatásfokkal tüzelhetők, mint a nagy hamutartalmúak. Ezért kívánatos, hogy a kalóriás árrendszerről a hamugramm/1000 kalóriás rendszerre térjünk át.

Amikor döntően a munka jut szerephez az áru minőségének alakulásában, az adott minőségre szabott árat más módon kell megközelíteni. Vannak iparcikkek, amelyek csak akkor használhatók, ha megfelelnek

a megrendelő előírásainak. Ezek termelői ára általában egybeesik az érvényesítendő árral. Ez az áru ugyanis el sem adható, ha nem felel meg az előírásoknak. De az iparcikkek nagy tömegének az a közös jellemzője, hogy a szabványtól való eltérés esetén is használhatók. A termelői árpolitika ma is különböző leértékelési módszereket alkalmaz — és ahol ez nincs meg, ott az árak újjárendezése során vezetjük be —, hogy ösztönözze a vállalatokat a szabvány- vagy a szokványminőségre, másrészt már a termelői árban végrehajtsa a leminősítést, amit a fogyasztói árban is érvényesíteni kell.

Az áron keresztül ható anyagi ösztönzést mai árrendszerünk felhasználja a *termelő fogyasztás befolyásolására.* A termelő fogyasztásban egymást helyettesítő áruk árarányai több esetben eltérnek a társadalmi munkaráfordítás arányaitól, hogy megteremtsék a vállalatok érdekeltségét bizonyos anyagfajták vagy anyagminőségek fokozottabb felhasználásában. A kalóriás szénárrendszerben pl. a rosszabb minőségű szenek ára alacsonyabb, a jobb minőségű szenek ára pedig magasabb, mint amit a közöttük meglevő fajlagos különbség egyébként indokolna. Így kíván a mai árrendszer a rosszabb minőségű szenek felhasználásának kiterjesztésére ösztönözni, összhangban azzal, hogy széntermelésünk jelentős növekedése a kitermelt szenek átlagminőségének csökkenésével járt együtt. Árrendszerünk színes fém helyett fekete fém, réz helyett alumínium stb. felhasználására ösztönöz. Általános jellemzője árrendszerünknek, hogy hulladékok, maradékanyagok ipari feldolgozását premizálja. A szabványanyag és a maradékanyag között kialakított viszonylag nagy árrés miatt a maradékfeldolgozás a nagyobb megmunkálási költség, a készáru csökkent értéke és így alacsonyabb ára ellenére nagyobb nyereséget biztosít a termelő vállalatnak, mint amit el tud érni, ha szabványanyagot dolgoz fel.

A mai termelői árrendszer annak érdekében, hogy minél szélesebb körben lehessen egységes fogyasztói árakat megállapítani, a termelői árakba átlagfuvart épít be. Alapvetően ezen nem kívánunk változtatni, de a leginkább fuvarigényes termékek fogyasztói árát a tényleges fuvarköltség figyelembevételével kívánjuk képezni.

Mint látható, az ár révén való gazdasági ösztönzés egyes területeken mai árrendszerünkben is megvan. A feladatunk inkább az, hogy a gyakorlati tapasztalatokat hasznosítsuk, az árrendszert jobbá tegyük, finomítsuk. Feladatunk továbbá, hogy megfelelő kapcsolatot teremtsünk az állami szabályozás módszerei, irányelvei és az árnak pozitív, a tervgazdaságot jól kiszolgáló szerepe között.

Mostanában az áron keresztül ható gazdasági ösztönzés szerepét nem az említett alapvető vonatkozásokban szokták hangsúlyozni, hanem úgy vetik fel a kérdést, hogy nem egyedül a fogyasztói árnak, hanem már *a termelői árnak közre kell működnie a piaci egyensúly fenntartásában.* Eszerint tehát a fogyasztói árnak a piaci követelményekhez, a termelői árnak pedig a fogyasztói árhoz kell alkalmazkodnia. Ez lényegében két követelményt foglal magában: Az egyik követelmény az, hogy a termelésben egymást helyettesíthető árukban foglalt nyereséghányadot az árpolitika tudatosan differenciálja és viszonylag magasabb nyereséghányadot állapítson meg azoknál a termékeknél, amelyek iránt megnyilvánuló kereslet különösen nagy, a termelés pedig elmarad a szükségletektől. A másik követelmény az, hogy a vállalat ne juthasson nye-

reséghez akkor, amikor a termék a népgazdaság számára csak veszteséggel értékesíthető; vagy másképp: a nyereséghányadok differenciálásánál jusson szerephez a kereslet—kínálat viszonya.*

A kérdés megítélésénél abból kell kiindulni, hogy több évre rögzített hatósági árarányok csak olyasmire ösztönözhetnek, ami tartósan biztosít összhangot a népgazdaság általános érdeke és a vállalati érdek között. Önköltségcsökkentés, műszaki fejlesztés, minőségi termelés, importanyagmegtakarítás, szállítási útvonal megrövidítése nem csupán az árrendszer kialakításának időpontjában, hanem az azt követő években is megfelelő ösztönzést jelent. A piaci követelmények figyelembevételére történő ösztönzés viszont legjobb esetben is csak az árak rendezésekor ismert piaci feltételek alapján hoz létre összhangot közérdek és vállalati érdek között. A piaci követelmények rendszeresen megváltoznak, és így azok az árarányok, amelyek ma helyes irányban ösztönöznek, holnap esetleg már az új piaci követelmények ellen működhetnek. Éppen ilyen megfontolásból egyesek az árnak ezt a szerepét azáltal kívánnák hatékonnyá tenni, hogy csak a népgazdaság legfontosabb termékeinek legyen rögzített hatósági ára; egyébként maximális ár, illetőleg szabad áralakulás érvényesüljön.**

Amikor az áron keresztül ható ösztönzésről esik szó, *alapvető különbséget kell tenni a termelés iránya és a termelés feltételei között.* Fentiekben az áron keresztül történő ösztönzés szerepét lényegében a termelés feltételeire nézve hangsúlyoztuk és nem olyan vonatkozásban, hogy a vállalatok miből mennyit gyártsanak. Ez utóbbit alapjában véve az állami utasításoknak, sok tekintetben pedig a szállítási szerződéseknek kell szabályozniok, amikor még a szocialista gazdaságban azt a fegyelmet is meg kell valósítani, amely nélkül nem biztosítható, hogy a termelést a valóságos szükségletek alapján szervezzék. Erre különös nyomatékkal azért kell rámutatni, mert a hatósági rögzített árrendszer feltételei közt rendszeresen végbemegy a nyereséghányadok gyártmányonkénti önkényes differenciálódása is.

Ne dugjuk azonban a fejünket a homokba. Tudjuk nagyon jól, milyen sok problémát okozott ez ideig is, hogy a vállalatoknál keveredtek a veszteséges, valamint a kis és nagy nyereséget biztosító gyártmányok. Az 1957-ben végrehajtott fogyasztói áremelések kapcsán megvizsgáltuk, milyen módosításokat kellene végrehajtani a termelői árakban. A vizsgálat azért volt indokolt, mert döntően olyan iparcikkek árait emeltük, amelyek a piacon alig kaphatók, vagyis ún. hiánycikkek. A vizsgálat eredményeként megemeltük a mezőgazdasági kisgépek termelői árát. A mezőgazdasági kisgépeket az ipar évek óta veszteséggel gyártja. Ez kétségtelenül hátráltatta a mezőgazdasági kisgéptermé-

* Péter György ezt a következőképp fogalmazza meg: „Minden adott időpontban érvényesülnie kell... annak a követelménynek, hogy — ha másképp nem, akkor az árarányok megfelelő kialakítása révén — biztosítsuk a kereslet és a kínálat egyensúlyát. Ezáltal az egyik cikknél nagyobb, a másiknál kisebb nyereség mutatkozik. Az egyik árunál mutatkozó nagyobb nyereség így annak ismérve lesz, hogy a szükségletek aránylag kevésbé vannak kielégítve. E cikk (vagy cikkek) termelését kell tehát fokozni (vagy nagyobb mértékben fokozni). Ezáltal megnövekszik a kínálat, a szükségletek kielégítettségének mértéke — csökken az ár stb." I. m. 132. o.

** *Bokor—Gadó—Kürthy—Meitner—Sárosiné—Wilcsek:* „Perspektívában elegendőnek látszik a legfontosabb fogyasztási cikkek és az alapanyagok árának összegszerű előírása... E kötött árakon keresztül meghatározó befolyást gyakorolhatunk az áralakulásra általában, feltételezve, hogy a gazdasági helyzet egyensúlyban van, s így a kereslet és a kínálat aránytalanságai nem idézik elő az árak nagyobb ingadozását." I. m. Közgazdasági Szemle. 4. sz. 379. o.

lés kibontakozását. 1951-ben az alacsony ár megfelelt az akkori piaci követelményeknek. Az idő tájt a parasztság alig vásárolt gépeket. Az összes többi árucsoportban indokolatlan lett volna a termelői ár emelése. Az 1957. évi fogyasztói áremelés során pl. felemeltük a motorkerékpár fogyasztói árát. De a motorkerékpár termelői ára a Csepeli Vas- és Fémműveknek már ma is az átlagnyereséget lényegesen meghaladó hasznot biztosít. A termelés beruházások nélkül nem fokozható. A nyereség növelése minden ok nélkül javítaná a gyár jövedelmezőségét.

Végeredményben arra a megállapításra juthatunk, hogy az ár nem lehet a termelés szabályozója. Az árnak ilyen irányú ösztönző szerepe periferikus, amit az árak általános rendezésénél nem, csak *az operatív munkában lehet kialakítani.* Ez volt a gyakorlat a múltban is. A Pénzügyminisztérium a forgalmiadó-kulcsok időnkénti módosításával, adott esetben megkülönböztetett vállalati forgalmiadó-kedvezmények stb. biztosításával működik közre. A termelői áraknak ilyen revíziója az elmúlt években rendszeresen folyt és erre a jövőben is nyilvánvalóan szükség lesz.

A termelői ár és a fogyasztói ár kapcsolata

A termelői árak általános rendezése, adott esetben azoknak *felemelése a fogyasztói árak változtatása nélkül úgy hajtható végre,* hogy az állam a nettó termelői ár emelésének megfelelően csökkenti a bruttó és a nettó termelői ár különbözetét, ha pedig ez a különbözet nem ad elég fedezetet, a nettó termelői árat dotációval (negatív forgalmiadóval) egészíti ki. *A termelői árak* általános rendezése, adott esetben azoknak felemelése a fogyasztói árszínvonal változtatása nélkül, de *a fogyasztói árarányok változtatásával úgy hajtható végre,* hogy az állam a fogyasztói árat emeli azoknál az áruknál, amelyeknél az új nettó termelői ár meghaladja a régi bruttó termelői árat, aminek ellensúlyozására csökkenti a fogyasztói árat olyan áruknál, amelyeknél az új nettó termelői ár is kisebb a régi bruttó termelői árnál.

A kérdés technikai részének megítélésénél négy körülményt feltétlenül figyelembe kell venni: Először: A reáljövedelem szempontjából csak az állam „külső" forgalmában, tehát a szervezett piacon érvényesített hatósági áraknak van jelentőségük. Másodszor: A szervezett piacon a termékek adott mennyiségében meghatározott összegű állami akkumulációnak kell realizálódnia, hogy az állam a terv előírásainak megfelelően finanszírozhassa az össztársadalmi szükségleteket. Az azonban teljesen közömbös, hogy az állam úgy jut ezekhez a bevételekhez, hogy a piacra vitt termékek nettó termelői árát terheli adóval, vagy pedig úgy, hogy azoknak a termelőeszközöknek árába helyezi el az adót, amelyeket a piacra vitt termékek termeléséhez használnak fel. Harmadszor: Amikor az állam a nyers önköltségek szerint határozza meg a termelőeszközök árát, a „kifelé" értékesülő termékekre kivetett forgalmiadóösszegek megközelítően azt az összeget fejezik ki, amelyet az államnak „külső" forgalmában közvetlenül az áron keresztül kell akkumulálnia. Amikor viszont az állam a társadalmi tiszta jövedelem egy részét — egyébként változatlan feltételek közt — már a termelőeszközök árában realizálja, a végtermékekre kivetett forgalmi adónak csökkennie

kell, éspedig a végtermékek nettó termelői árában, valamint az azok termeléséhez felhasznált anyagok árában közvetlenül, illetve közvetve már realizált állami akkumuláció összegével. Negyedszer: A termelőeszközök árában realizált kisebb vagy nagyobb tiszta jövedelem csak az állam „külső" forgalmában egyenlítődik ki. Az állam belső forgalmában értékesülő termékek árszínvonalának változtatása — egyébként változatlan feltételek között — az állami akkumuláció volumenének tényleges változtatását is eredményezi, és ezt a termékek állami beszerzésére fordított állami kiadások azonos előjelű változása egyenlíti ki. Amikor tehát növelik a termelőeszközök árát, az állami akkumulációt is növelik, de ezt a nagyobb akkumulációt a termelőeszközök áremelése emészti fel.

A tulajdonképpeni probléma az, hogy helyes-e a termelői árakat a fogyasztói árak érintése nélkül újjárendezni? Az árrendezési irányelvek ebben a vonatkozásban fenntartják az eddigi gyakorlatot. A fogyasztói árakat lényegében nem szabad megbolygatni. Mi indokolta ezt a határozatot? *A ma érvényben levő fogyasztói árarányok történetileg alakultak ki.* A ma is fennálló árarányokat részben a forintvaluta bevezetésekor vettük át, úgy, ahogyan azok a háborút megelőző években kialakultak. Később ezeket az árarányokat bizonyos vonatkozásokban módosítottuk, mégpedig a szocialista építés feladatának, valamint a kereslet és a kínálat összhangjának megfelelően, figyelembe véve tehát a termelés struktúráját is.

Ezeket az árakat és árösszefüggéseket *egyes vonatkozásaiban nem lehet, más vonatkozásaiban egyik napról a másikra nem lehet megváltoztatni.* Az árvita során felvetődött, hogy a szocialista gazdaságban az áruérték és az ár egyezősége alapján kellene a kereslet és a kínálat összhangját megteremteni, amikor ugyanis ettől az elvtől csak meghatározott esetekben (pl. szociális cikkeknél) volna szabad eltérni. Ez olyan felvetés, amit még alaposabban meg kell vitatni. De ha helyes is ez az álláspont, világosan kell látni, hogy ez csupán az ipari termelés összetételének megváltoztatásával érhető el. Ez esetben az elkövetkezendő években a fogyasztási árualapot növelő beruházásokat olyan iparcikkek felé kellene irányítani, amelyeknek ára ma érték felett van, tehát a fogyasztói árban keresletkorlátozó hatás érvényesül. Tisztában kell lenni azzal is, hogy árarányeltolódásokat csak életszínvonalemeléssel egybekötve lehet eredményesen végrehajtani. Ellenkező esetben a kereslet nagyon visszaszorulna a ma érték alatti áron forgalomba hozott iparcikkre, mivel ezeket az árakat fel kellene emelni. Az 1958—1960. évi hároméves terv egyik fontos feladata lehet az ipari termelés összetételének, az iparági új arányoknak a fentiekkel összhangban álló kialakítása, de legalábbis, hogy ezen a téren előrehaladást érjünk el.

BOGNÁR JÓZSEF

Külkereskedelmünk problémái*

A magyar külkereskedelem problémái már évek óta az érdeklődés középpontjában állnak. A napi sajtó és a közgazdasági szaklapok hasábjain élénk viták voltak és vannak olyan kérdésekről, mint az export gazdaságossága, a kivitel szerkezete, az eladási szervezet, a piac- és konjunktúrakutatás, valamint a devizagazdálkodás kérdései. Foglalkoztatják a külkereskedelem problémái a legszélesebb nemzeti közvéleményt is, hiszen nap-nap után hallunk olyan kérdéseket, hogy miért exportáljuk olcsóbban a magyar árukat, mint amennyiért előállítjuk azokat, miért fogadunk el külföldi vásárlóinktól szigorú minőségi előírásokat, miért orientálódunk olyan távoli piacokra, miért adjuk drágábban a gyarmatárukat, mint amennyiért vesszük?

Az ilyen és a hasonló kérdések közgazdaságilag naivak, legtöbbször jóhiszemű, néha rosszhiszemű tájékozatlanság a szülőanyjuk. Ne térjünk azonban felettük egyszerű kézlegyintéssel napirendre, és ne rejtőzzünk a bürokrata nagyképűség vagy az áltudós vaskalaposság spanyolfala mögé!

A nagyképűség és vaskalaposság nem az igazi tudomány ismertetőjegyei!

A fejlett, szocialista alapokon nyugvó gazdasági élet jól tájékozott, az alapvető összefüggéseket felismerő, biztos ítéletű gazdasági közvéleményt kíván!

Nem elég a figyelmet időről időre felhívni a legfontosabb kérdésekre, hanem rendszeresen kell tájékoztatni a közvéleményt gazdasági életünk időszerű problémáiról, türelemmel és közérthető módon megmagyarázva, amit sokan nem értenek meg.

A külkereskedelem esetében ez nemcsak azért fontos, mert a kereskedelmi és a fizetési mérleg alakulása a népgazdaság egyik legdöntőbb kérdése, hanem azért is, mert az áruknak a világpiacon való eladásával vagy vásárlásával mindössze *néhány ezer* ember foglalkozik, de exportra való termeléssel, importanyagok felhasználásával *százezrek,* illetve *milliók.* Jobb és hasznosabb munkát végeznek ezek a százezrek, illetve milliók, ha munkájukat a gazdasági folyamatok összefüggő rendjébe beillesztve látják. Több lélekkel és szorgalommal buzgólkodnak, ha meg vannak győződve arról, hogy az ország javát szolgálják, hasznothajtó tevékenységet végeznek.

* A Külkereskedelmi Kormánybizottság (a kormány gazdasági programjának kidolgozására alakult bizottságok egyike) által gyűjtött anyag felhasználásával.

Helyes és szükséges lenne tehát, ha a szaksajtó és a napilapok sokkal többet, népszerűbb, közérthetőbb módon foglalkoznának a külkereskedelem kérdéseivel.

Miért van Magyarország olyan nagy mértékben ráutalva a nemzetközi munkamegosztásra, miért létkérdés hazánk életében a külkereskedelem?

Gyakran írtunk és írunk, beszéltünk és beszélünk erről a kérdésről. Gondoljuk át mégegyszer a legfőbb okokat.

A sűrű lakosságú kis államok általában nagyobb mértékben vannak ráutalva a külkereskedelemre, mint a kisebb népsűrűségű, nagy területű országok.

A kis államok általában szegényebbek nyersanyagokban és a modern ipari tömegtermeléshez szükséges nyersanyagok jelentős részét a természeti adottságok következtében nem képesek megfelelő mennyiségben előállítani. Az ország területén fel nem lelhető, illetve gazdaságosan elő nem állítható nyersanyagokat importálniuk kell.

Természeti kincsekben Magyarország a kis országok között is a szegényebbek közé tartozik. Közismert pl., hogy elsőrendű energiahordozók tekintetében — Dánia kivételével — Európa legszegényebb országa vagyunk. (Elsőrendű energiahordozónak a szénféleségeket, nyersolajat, földgázt és a vízienergiát szokták tekinteni.) Az egy lakosra számított készlet Csehszlovákiában 6,5-szer, Lengyelországban 29,5-szer nagyobb, mint nálunk.

A modern tömegtermelésben szoros összefüggés áll fenn a darabszám és az egységnyi termék előállítására fordított önköltség között. A kapacitás optimális kihasználása esetén fordított arányosság áll fenn a sorozatszám és a termékféleség egy darabjára fordított önköltség között. Magas sorozatszám belföldi elhelyezését a nagy országok biztosítani tudják, a kis országok belső piacuk és anyagi lehetőségeik korlátozott voltánál fogva nem. Gazdaságosan termelni, az önköltséget csökkenteni tehát csak export esetén képesek. A termelés gazdaságossága mellett a beruházások gazdaságossága is megköveteli az exportot, mert alacsony sorozatszám esetén a beruházások megtérülési ideje kedvezőtlen. A lassan megtérülő beruházások — erősen korlátozott lehetőségekkel rendelkező országok esetében — előbb-utóbb visszahatnak az életszínvonalra, mert az anyagi eszközök egy részét úgy vonják el a fogyasztás köréből, hogy azt nem, vagy csak hosszú évek múlva képesek ellensúlyozni. Így a kis országok nem valósíthatják meg az ipar *minden* ágának fejlesztését, hanem csak azon ágazatokét, amelyekben az ország természeti-gazdasági adottságai a legkedvezőbbek (természeti-gazdasági adottságokon a nemzedékeken át kialakult termelési tapasztalatot, szakértelmet és műszaki tudást is értve), ezekből jelentős exportot kell megvalósítaniuk, míg a gazdaságosan nem fejleszthető ágazatok termékeit — célszerűbb importálniuk.

A szocialista tábor országaival folytatott külkereskedelmünk volumenét növeli az a munkamegosztás és termelési profitelhatárolás is, amely az utóbbi időben kialakult. Ezzel kapcsolatban is az a törekvés, hogy minden ország olyan termékek előállítására specializálja magát, amelyben természeti-gazdasági adottságai a legkedvezőbbek, és a hiányzó áruféleségeket szerezze be az egymás közötti kereskedelem útján. A szocialista országok tehát tervszerűen, tudományos előrelátással, az

adottságok sokoldalú elemzése, egymás kölcsönös segítése útján igyekeznek olyan nemzetközi munkamegosztást kialakítani, amit a kapitalista országok között a kereslet és a kínálat, az éles verseny, majd a mindenható monopóliumok alakítanak ki.

Az ország természeti-gazdasági adottságaitól elszakadt iparpolitika és a mezőgazdaság elhanyagolása az objektíve indokolhatónál nagyobb mértékben utalta rá az országot a nemzetközi kereskedelemre. A külkereskedelmi forgalom növekedése éveken át erőteljesen meghaladta a nemzeti jövedelem emelkedését. Nem a szerződésekben volt a hiba, mint azt gyakran a jóhiszemű, tájékozatlan emberek is gondolják, hanem a belső gazdaságpolitikai gyakorlatban. Nem élt semmiféle „commerce pour commerce" (kereskedelem a kereskedelemért) koncepció a kereskedelemmel foglalkozó emberek körében, mint mások gondolják. Nem azért kell „mindent kivinnünk" — mint helytelenül mondani szokták —, hogy kereskedjünk, hanem azért kell kereskednünk, hogy biztosítani tudjuk azt, amire itthon a teljes foglalkoztatottság, a lakosság ellátása, a népgazdaság fejlesztése érdekében szükség van.

Annak illusztrálására, hogy valamely ország milyen mértékben van ráutalva a nemzetközi munkamegosztásra; a külkereskedelem volumenét a nemzeti jövedelemmel vagy a társadalmi termékmennyiséggel szokták összevetni. Nálunk a társadalmi termékmennyiség számbavétele halmozottan történik, tehát a külkereskedelmi forgalomnak azzal való összevetése nem vezet helyes eredményre. Jobbnak látszik a nemzeti jövedelemmel való összevetés: az adott időszakban kivitelre kerülő érték (termékhalmaz) összevetése az ugyanazon idő alatt megtermelt összes új értékkel (termékhalmazzal). Miután az importált alapanyagok értéke bennefoglaltatik a nálunk előállításra kerülő áruk értékében, valamint a fizetési mérleg egyensúlyának biztosítása érdekében hosszú éveken át többet kell exportálnunk, mint amennyit importálhatunk, helyesebb az export összevetése a nemzeti jövedelemmel. Ez az arány 22—25 százalék. [Kiss Tibor: A nemzeti jövedelem és a külkereskedelem összefüggései* címen publikált tanulmányában a külkereskedelem részesedéséről beszél a nemzeti jövedelemben (ami nem egészen szabatos megjelölés) és a részesedés mértékét 1955-re vonatkoztatva (bizonyára az exportot és az importot összeadva) 41 százalékot mond. Ezzel a megállapítással nem kívánok vitába szállni, mert az általam közölt számokat sem tekintem minden vonatkozásban pontosnak.]

A külkereskedelmi forgalomnak a nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya magas (ámbár 1928—29-ben sem volt kisebb), de más, fejlettebb termelési színvonallal rendelkező kis országokban még magasabb (Ausztria, Dánia, Hollandia, Finnország, Svájc), Csehszlovákiában pedig alig alacsonyabb, mint nálunk.

A két világháború közötti időszakkal történő összevetés azt bizonyítja, hogy sokkal kisebb ez az arány akkor sem lehetne, ha a gazdaságpolitikai koncepció minden vonatkozásban helyes lett volna.

Gazdasági életünknek a nemzetközi kereskedelemre és munkamegosztásra való ráutaltsága azonban meghatároz néhány alapvető jelentőségű gazdaságpolitikai, illetve gazdaságvezetési irányelvet:

* Közgazdasági Szemle, 1957. 6. sz. 637—659. o.

1. Minden termelési, illetve gazdaságfejlesztési kérdés eldöntése során messzemenően figyelembe kell venni a külkereskedelmi érdeket. Általában nem szabad olyan beruházásokat megvalósítani, amelyek az ország kereskedelmi mérlegét belépésük után tovább terhelik. (Minden olyan beruházást, amely termelési eszközök egyszeri importjával jár, de elkészülése után javítja a gazdasági egyensúlyt, természetesen helyesnek tartok, amennyiben átmenetileg sem ró elviselhetetlen terheket a fizetési mérlegre.)

2. Az ipar és a mezőgazdaság vezetőinek meg kell érteniük, hogy a külkereskedelem *exportra való termelés.* A külkereskedelem önálló ágazata a népgazdaságnak, de olyan ágazata, amelyben mint fókuszban sűrűsödnek össze a népgazdaság problémái. A külkereskedelem a termelő munka gazdaságosságának, a műszaki fejlődésnek, a gyártmányok minőségének legfőbb mércéje. A világpiacon kialakuló versenyben tudjuk leginkább lemérni gazdaságpolitikai törekvéseink hatékonyságát.

3. Országunk helyzetéből, valamint a korunkra jellemző integrációs törekvésekből következik, hogy sokat és sokfelé kereskedő országnak kell lennünk. Aktív, mozgékony kereskedelmi és hitelpolitikát kell folytatnunk!

4. A külkereskedelem útján biztosítani kell azt a műszaki segítséget, amely lehetővé teszi az ipar és a mezőgazdaság korszerűsítését és új termelési eljárások meghonosítását.

5. Gazdaságpolitikánk legfőbb célja a népjólét állandó, következetes emelése. Az életszínvonal tartós emelésére csak egyensúlyban levő népgazdaság képes. A népgazdasági egyensúly neuralgikus pontja a következő évtizedben a kereskedelmi és fizetési mérleg.

A népjólét emelése és a fizetési mérleg egyensúlyának biztosítása egyidejűleg csak az export — pontosabban szólva — a gazdaságos export növelése útján valósulhat meg.

Az importmegtakarításnak — amennyiben a hazai nyersanyagok jobb feltárásával vagy feldolgozásával megfelelően látjuk el a fogyasztást — igen nagy jelentősége van. Olyan ország életében azonban, amely nyersanyagokban szegény, nagy népsűrűségű, viszonylag fejlett iparral rendelkezik, minden egyoldalú importcsökkentési politika a foglalkoztatottság csökkenéséhez, a népjólét visszaeséséhez vezet.

A népgazdasági egyensúly, a kereskedelmi és a fizetési mérleg egyensúlyának megteremtése csak a *gazdaságos export növelése* útján remélhető! (Gazdaságos export természetesen csak gazdaságos termelés — tehát az ország természeti gazdasági adottságaira alapozott gazdaságpolitika — esetén lehetséges.)

Milyen módon lehet azonban az exportot — különösen a gazdaságos exportot — növelni?

A kérdés helyes megválaszolása érdekében meg kell vizsgálni a két háború között kialakult magyar export struktúráját, majd elemezni kell a felszabadulás óta megvalósult szerkezeti és relációs változások indokait, előnyeit és gazdaságosságát.

Külkereskedelmünk szerkezete a két világháború között

A két háború közötti időszakban kialakult kiviteli-szerkezet visszatükrözi az ország túlnyomóan agrár jellegét, az ipar *általában* gyenge

fejlettségét (egyes iparágak korszerűek voltak és elérték, illetve megközelítették a nemzetközi színvonalat), az életszínvonal alacsony voltát.

Az 1929 és 1938 közötti időszakban az ipari kivitel részesedése (az összexportot 100-nak véve) 29,4%-ról 39,1%-ra emelkedett. A mezőgazdasági export részesedése — ennek megfelelően — 70,6%-ról 60,9%-ra csökkent. Az export-árualapok általában stabil jellegűek, évről évre rendelkezésre állnak. A mezőgazdasági export általában 400—500 km-es kiviteli rádiusszal 5—6 nyugat-európai országba irányult. Az exportban körülbelül egyenlő arányban részesedett a gabona és az élőállat (15—17%) (különösen a nagy szarvasmarha-export feltűnő), fontos szerepet játszott a baromfi, tojás, toll és libamáj, vetőmagvak, gyógynövények, hüvelyesek stb.

A könnyűipar részesedése a kivitelben aránylag alacsony volt (5%), de a kivitt cikkek korszerű, minőségi termékek voltak, nagy exportrádiusszal.

A kemény devizájú országokban jelentős mennyiségű kisipari termék került eladásra. A nehézipar elsősorban egyes reprezentatív ágazatok (híradás- és vákuumtechnika, Diesel-motorkocsi és -vonat stb.) útján volt képviselve.

A kivitel 60—80%-a a négy szomszédos országba és Németországba irányult. Az exportpiacok ennek ellenére igen bizonytalanok voltak és a konjunkturális változásoknak megfelelően az egyes országokkal bonyolított forgalom volumene igen nagy kilengéseket mutat. A második világháború idején komoly és költséges erőfeszítések történtek az exportrádiusz növelésére.

A behozatalban az ipari termékek és nyersanyagok részesedése 88—90%, a mezőgazdasági áruk részesedése 10—12% körül alakult. Az ipari behozatal struktúrája megfelel az ipari szerkezetnek: 45—46% a könnyűipar, 4—6% a vaskohászat, 8—11% a gépipar és a finommechanika részesedése.

Figyelemre méltó azonban néhány cikkcsoport viszonylag magas részesedése az importon belül: gyarmatáruk (2,5—3,5%), papíripari termékek és nyersanyagok (5—7%), színes fémek (4—7%.)

A tanulságokat dióhéjban így foglalhatjuk össze:

1. A külkereskedelmi forgalomnak a társadalmi termeléshez és a nemzeti jövedelemhez viszonyított súlya igen nagy volt.

2. A kiviteli piacok — és ennek nyomán maga az export és import — igen nagy ingadozásoknak vannak alávetve.

3. A kiviteli árualapok — a gyengén fejlett kiviteli szerkezet keretein belül — a mezőgazdaság és a reprezentatív ipari ágazatok révén általában biztosítottak.

4. A külföldi eredetű nyersanyagokból bizonyos készletek biztosítására törekedtek.

5. Az ország külföldi tartozásai rendkívül magasak voltak (4,3 milliárd pengő, amelyből 2,5 milliárd hosszú, 1,8 milliárd közép és rövid lejáratú), és 1931-ben az országnak moratóriumot kellett kérnie a rövid lejáratú hitelek visszafizetésére (ún. Stillhalte megállapodás).

6. A foglalkoztatottság — az ipar szűk volta következtében — végig alacsony színvonalon mozgott, ami azt bizonyítja, hogy iparosítás nélkül az országban nem lehet életszínvonalat emelni.

Az exportszerkezet változásai 1950—1955 között

A külkereskedelmi forgalom szerkezeti és relációs változásainak illusztrálására az 1950—1955 közötti évek a legalkalmasabbak. Az 1945 és 49 közötti négy év gazdaságtörténeti szempontból igen érdekes, szines és változatos, viszont a háborús károk nyomán szükségessé vált újjáépítés az erők jelentékeny részét lekötötte. Másrészt ezek az évek még nem a szocialista népgazdaság sajátos mozgástörvényeit, ritmusát, arányait és problémáit dokumentálják.

A gyors ütemű iparosítás, a relációs eltolódások, valamint a baráti országokkal kialakított munkamegosztás következtében a gépkivitel erőteljes ütemben emelkedett és 1953-ban az összkivitel 32,9%-át, 1955-ben 29%-át, 1950-ben még csak 18,2%-át jelentette. A mezőgazdaság, amely a két háború közötti időszakban a jóval alacsonyabb kivitel 60—70%-át produkálta, 1955-ben az összkivitel 30,2%-át, 1953-ban 24,7%-át, (1950-ben még 44%-át) jelentette. Ugyanakkor a mezőgazdasági behozatal 1955-ben az összbehozatal 14,5%-át (1950-ben még csak 6,4%-át) jelentette.

A mezőgazdasági export csökkenése és az import növekedése azzal magyarázható, hogy változatlan bruttó termelési szint (1938-hoz viszonyítva) mellett: csökkent a mezőgazdaság árutermelése, számos mezőgazdasági cikkben emelkedett az egy főre jutó fogyasztás (cukor, hús stb.) több mint egy millióval gyarapodott az ország lakossága, egyes — az export szempontjából kiemelkedő jelentőségű — belterjes kultúrák, illetve tenyésztési ágazatok nagymértékben visszaestek.

Az anyagexport részesedése 1955-ben 17,9% (1950-ben még 11,3%), a könnyűiparé 14,4%. A könnyűipari termékek részesedése a kivitelben 1951-ben volt a legmagasabb 22,1%, de a 18—19%-ot más években is elérte. A finommechanikai cikkek részesedése 1955-ben 8% (1950-ben ugyanennyi volt).

A kiviteli szerkezet elemzése során néhány fontos kérdésre kell válaszolnunk.

1. Reális-e a gépexport jelenlegi színvonala és milyen a célszerű összetétele?

2. Milyen intézkedések útján lehet emelni a mezőgazdaság részesedését az összkivitelben?

3. Tartható-e az ország elsőrendű energiahordozókban való szegénysége mellett az anyagexport viszonylag magas színvonala?

4. Mekkora könnyűipari (textil-) export biztosítható gazdaságosan és milyen összetételben?

5. Fejleszthető-e a finommechanikai cikkek exportja?

A gépexport problémája

Nagy gépexportunkat a magyar ipar erőteljes fejlődése, a Szovjetunióval és Kínával kialakult kereskedelmünk és a szocialista országok között megvalósított munkamegosztás tette lehetővé. Az export 90%-a irányul a szocialista országokba, mintegy 10%-a más területekre. Mérlegelve a szovjet piac rendkívüli méreteit és befogadóképességét, az iparosítással és a közlekedés modernizálásával kapcsolatban felmerülő kínai

szükségleteket, valamint a KGST-hez tartozó országok között megvalósuló ésszerű profilozást a *piac szempontjából reálisnak* tekinthetjük gépexportunk jelenlegi színvonalát, sőt annak bizonyos igen körültekintő növelésére is van mód.

Összevetve gépipari exportunk szerkezetét más gépexportáló országokéval, analizálva fejlődésének dinamikáját és gazdaságosságát (amennyire ez mai árrendszerünkben egyáltalán lehetséges) néhány figyelemre méltó megállapításra juthatunk:

1. Nagyságrendjében imponáló gépexportunk egyenetlen, profiljában széthúzott és nem kielégítő benne a viszonylag állandó tendenciát mutató, jellegzetes cikkek aránya.

A legfejlettebb gépexportáló országok gépkivitelük 50—70%-át három iparág termékeiből produkálják. Jellegzetes, speciális árukkal, „márkákkal" rendelkeznek, amelyek a kivitel zömét és stabilitását biztosítják. Nálunk — a bizonyos értelemben magyar specialitást jelentő — jellegzetes áruféleségek aránya a kivitelben évről évre csökkent, és 1955-ben már jelentősen 50% alá esett (1951-ben még 66% volt). (A profil széthúzása nem feltétlen negatív jelenség, hiszen a szélesebb profil növeli a választékot és új eladási lehetőségeket teremt, a kérdés magva inkább abban rejlik, hogy a gazdaságosság és a minőség szempontjainak a széthúzott profil mennyire felel meg.)

Az exportban való visszaesés olyan iparágakban következett be, amelyeknek Magyarországon nagy hagyományai vannak, a két háború közötti időszakban elérték a nemzetközi színvonalat és európai hírű műszaki vezetőkkel, valamint kiváló szakmunkásokkal rendelkeznek (erősáramú ipar, vacuumtechnika, híradástechnika). Az elektrotechnikai jellegű cikkek részesedése a magyar gépkivitelben 1951-ben még 23,9%, 1955-ben már csak 15,7%. Az adottságainknak leginkább megfelelő iparágak fejlesztésének elhanyagolása miatt a nagy volumen biztosításához egyre több cikk vált szükségessé, amelyek egy része nem gazdaságos, értékesítési lehetőségük bizonytalan.

Gépexportunk túlságosan széles profilja, valamint a jellegzetes cikkek hiánya következtében a kivitelben jelentős arányban szerepelnek olyan gyártmányok, amelyek gyártására időközben egyes baráti, illetve a gazdaságilag elmaradott országok is berendezkedtek.

A szocialista országokba irányuló gépkivitel növelése csak abban az esetben lehetséges és célszerű, ha a gazdaságosság elvének érvényt szerezve kiviteli szerkezetünket és az exportra kerülő gyártmányok minőségét egyidejűleg megjavítjuk.

2. A tőkésországokkal folytatott kereskedelem egyensúlya, valamint a magyar ipar érdekei megkívánják, hogy nagyságrendjében jelentős és kapcsolataink fejlesztése szempontjából előnyös gépexportot valósítsunk meg a kapitalista világpiacon.

A speciális cikkek hiánya, illetve ki nem elégítő mennyisége következtében azonban nincs lehetőségünk arra, hogy különleges piaci és árhelyzetet biztosítsunk a magunk számára. Ezért az export puszta fenntartása érdekében sok — részben új — piacon kell gyártmányaink eladását megkísérelni, ami mindig növeli a fajlagos kereskedelmi költségeket, és gyakran a későbbi kompenzáció reményével indokolt kényszerű árengedményekre, alacsony eladási árakra vezet.

3. A nemzetközi munkamegosztásban az export szorosan összefügg az importtal, hiszen nyilvánvaló, hogy az egyes országok a náluk gazdaságosan és a belső piac igényeit meghaladó mennyiségben előállítható gyártmányokat exportálják, míg a gazdaságosan nem termelhető árufféleségeket importálják.

A nagy gépexportáló országok igen jelentős mennyiségben importálnak gépeket. A gépimportnak a gépexporthoz viszonyított aránya olyan jellegzetes gépgyártó országokban, mint a Német Szövetségi Köztársaság vagy Anglia viszonylag alacsony (1955-ben 11,2%, illetve 13,4%), a fejlett iparral rendelkező, de nem elsősorban gépgyártásra specializált országokban magas (Franciaországban 62,6%, Olaszország 80%), egyes magas életszínvonalon élő, iparilag is fejlett országokban pedig a gépimport felülmúlja a volumenében jelentős gépexportot (Hollandia 110, Svédország 112).

Nálunk a gép- és finommechanikai import részesedése az összimporton belül csökkent, volumenében az 1955-ben megvalósult gépimport nem haladja meg az 1950-est, a gépimportnak az exporthoz viszonyított indexszáma pedig évről évre alacsonyabb (1950-ben 82,5%, 1954-ben 46,5%, 1955-ben 34,6%).

Iparunk korszerűségét, műszaki színvonalunkat vizsgálva viszont azt tapasztaljuk, hogy egyes iparágakban a gépek átlagos életkora indokolatlanul magas. Gépparkunk elöregedése azonban nemcsak a gépipar egyes ágaiban, hanem a könnyű- és élelmiszeriparban is bekövetkezett, így az alacsony termelékenység, a gyártási pontatlanság, a nemzetközi színvonaltól való elmaradás egyre növekvő veszélyt jelent iparunk számára.

Mit kell tennünk a gépexport növelése, gazdaságosságának javítása, stabil piacok megteremtése érdekében?

1. Gépexportunk, illetve gépiparunk struktúráját úgy kell megváltoztatnunk, hogy specialitás jellegével bíró, jellemző exportprofilt tudjunk kialakítani, egyes ágazatokban a nagy-sorozatban való gyártás előnyeit biztosítva, más ágazatokban a kialakult nemzetközi termelési gyakorlatnak megfelelően egyedileg vagy kis-sorozatban gyártva.

A nemzetközi színvonal elérése érdekében néhány, adottságainknak megfelelő területen kell koncentrálnunk a beruházásokat, licenzvásárlást, szakemberképzést, piacfeltárást.

E súlypontok kialakítása során figyelembe kell venni a magyar ipar tradícióit, a KGST-ben megvalósuló profilozást, a kapitalista piac távlati alakulását (az ún. elmaradott országok gazdaságfejlesztési irányát), és össze kell hangolni az exportágazatok fejlesztését a belföldi igényekkel.

Nyersanyagokban és elsőrendű energiahordozókban fennálló szegénységünk miatt igen nagy figyelmet kell fordítani olyan kérdések alakulására, mint a Ft/kg, fajlagos súlyár (1 kg-nyi áruból kitermelhető devizaérték), valamint a fajlagos energiafogyasztás (1 devizaforintnyi értékű áru termeléséhez felhasznált energiamennyiség).

Részletes gazdaságossági számítások még nem állnak rendelkezésünkre. Az összes egyéb szempontok azonban amellett szólnak — és ezt a gazdaságossági számítások bizonyára alátámasztják —, hogy a vacuumtechnika, híradástechnika, erősáramú ipar, Diesel-mozdony fejleszthetők az új szerkezetű gépipari export legszilárdabb bázisaivá.

A mezőgazdasági export

A mezőgazdasági export alakulása, fejlődése a magyar külkereskedelem egyik legdöntőbb problémája. Az iparfejlesztés üteme ugyanis a következő években nem lesz gyors, mert nem új üzemek létesítését és a termelés mindenáron való növelését, hanem a meglevő üzemek korszerűsítését, elavult berendezések kicserélését, a termékek minőségének és választékának megjavítását, a termelési költségek csökkentését kell biztosítanunk. A mezőgazdasági termelés növelésében, szerkezeti és minőségi megjavításában lehetőségeink igen nagyok és megfelelő gazdaságpolitika esetén viszonylag rövid idő alatt realizálhatók. Közismert, hogy mezőgazdasági termelésünk több év átlagának figyelembevételével sem mennyiségben, sem minőségben nem haladta meg a háború előtti évek átlagát. Számos ország azonban a háború előtti helyzethez képest 20—50%-kal növelte mezőgazdasági termelését.

A mezőgazdasági termelés stagnálása, valamint a megnövekedett belső fogyasztás következtében a mezőgazdasági export — 1955-ig általában csökkent, a mezőgazdasági import (a reexportot nem számítva) évről évre növekedett. Az 1950-ben megvalósult mezőgazdasági exportot 100-nak véve az index 1951-ben 90,3, 1952-ben 98,9, 1953-ban 79, 1954-ben 87,2, és csak 1955-ben lett 112,2.

Az 1950-es mezőgazdasági importot 100-nak véve 1953-ban az index 246, 1955-ben 333.

Közismert, hogy a mezőgazdasági export 1938-ban teljes kivitel 60%-át jelentette. 1950-ben a mezőgazdaság részesedése az összexportban 44%, 1953-ban 24,7%, és csak 1955-ben lett újra 30,2%.

Adott gazdasági helyzetünkben a külkereskedelmi és a fizetési mérleg egyensúlya elsősorban a nettó mezőgazdasági exporton múlik. Tekintetbe véve ugyanis, hogy a lakosság foglalkoztatottságának biztosítása és a népjólét emelése érdekében erős iparra van szükségünk, importunk legsúlyosabb tétele mindig a feldolgozó ipar számára behozott nyersanyag volt és marad. Az ipar korszerűsítése érdekében behozott gépek és finommechanikai eszközök, valamint a feldolgozás céljaira behozott nyersanyagok együttes értéke nagyobb a magyar iparcikkexportnál. Ez közgazdaságilag teljesen érthető (hiszen a behozott nyersanyagokból előállított árukkal a lakosságot is ellátjuk), mégis posztulátumként írja elő a népgazdaság számára, hogy a nettó mezőgazdasági exportból elért aktívum útján biztosítsuk a kereskedelmi mérleg egyensúlyát. A kereskedelmi mérlegben azonban nem egyensúlynak, hanem nagy aktívumnak kellene lennie a fizetési mérleg egyensúlyának biztosítása érdekében. Néhány éven át ezt az aktívumot is csak a mezőgazdasági export növelése útján lehet biztosítani.

Mezőgazdasági termelésünket nemcsak mennyiségileg kell növelnünk, hanem összetételét is meg kell változtatnunk, minőségét is meg kell javítanunk.

A mezőgazdasági termelés növelését és belterjesebbé tételét (ami az export szempontjából is alapvető követelmény) a termelés jövedelmezőségét biztosító árpolitika, mozgékony termeltetési és felvásárlási szervezet, valamint a szükséges termelőeszközök rendelkezésre bocsátása útján lehet elérni.

A holdankénti termés és az állatállomány termékhozamának gyors növelése — amelyre a takarmánytermelő területek növekedése lehetőséget ad — fontos, de nem az egyedüli követelmény a mezőgazdaságban. Ismeretes ugyanis, hogy mezőgazdasággal foglalkozó népességünk lélekszáma igen nagy a megművelhető területhez, valamint a mezőgazdaság által termelt árumennyiséghez viszonyítva. A rendelkezésünkre álló nemzetközi összehasonlító adatok is azt bizonyítják, hogy a mezőgazdasági munka termelékenysége alacsony, a munkaerő foglalkoztatása nem folyamatos és nem gazdaságos. A mezőgazdasági munka termelékenységének emelése és a mezőgazdasági export fokozása egyaránt a több munkát igénylő, nagyobb termékmennyiséget és értéket biztosító kultúrák területének növelését követeli meg. A különböző takarmánynövények, ipari növények, aprómagvak, gyümölcs és zöldségfélék vetésterületének növelése, az egy állatra jutó termékhozam fokozása jelentik a mezőgazdaság belterjesítését és dokumentálják a szakítást a „külterjessé" válás káros folyamatával. Számítások szerint pusztán a vetési szerkezet megváltoztatásával 450 ezer kh-ról lehet annyi devizát kitermelni, mint amennyit 1955-ben 850 ezer kh-ról termeltünk ki. (Az 1955-ös nettó mezőgazdasági export nem egészen pontos számítások szerint az 1938-as export 65%-a.) Kereskedelempolitikailag azzal a problémával küzdünk, hogy az iparunk számára szükséges nyersanyagok jelentős részét a nyugat-európai tőkésországoktól vásároljuk, de ezekre a piacokra alkalmas exportáruféleségekkel nem rendelkezünk megfelelő mennyiségben. A belterjes kultúrákból származó növényféleségeknek, a piaci igényekhez alkalmazkodó állati termékeknek ezek az országok mindenkor biztos vásárlói. A világ, de különösen a nyugat-európai országok táplálkozásában az elmúlt évtizedek során jelentős változás ment végbe: erőteljesen csökkent a keményítő, és meredek ívben növekedett a vitamin és fehérje-tartalmú élelmiszerek fogyasztása. A jó minőségű zöldségfélék (pl. spárgából a Német Szövetségi Köztársaság egy évi importja 40 000 t), gyümölcsök megfelelő konzerválás, csomagolás esetén viszonylag jó áron értékesíthetők a konvertibilis devizájú országokba.

Megfelelő termeléspolitika, növény- és állategészségügy, eladási és termelés-szervezési munka esetén a mezőgazdasági exportban olyan eredményeket érhetünk el, amelyek az egész kereskedelmi és fizetési mérleget igen előnyösen befolyásolják.

Az export egyéb ágai

Az anyagexport súlyának meghatározása során figyelembe kell venni, hogy jelenlegi statisztikai rendszerünkben e címszó alatt bizonyos félkészáruk, sőt készáruk (gyógyszer) is szerepelnek. Másrészt anyagexportunk egy része nincs összefüggésben az energiafelhasználással, sőt esetleg csökkentheti az energiaszükségletet (bauxit).

Anyagexportunk 1950 óta jelentősen megnövekedett. Színvonala továbbra is fenntartható, de nyilvánvaló, hogy az elsőrendű energiahordozókban fennálló rendkívüli szegénységünk következtében — szenet és olajat nem szabad exportálnunk.

A könnyűipari export gazdaságosságáról élénk viták alakultak ki a közgazdasági szaklapok hasábjain.

A könnyűipari export szerepe és részesedése a teljes kivitelben a felszabadulás óta erőteljesen megnövekedett. A részesedés — amint arra már utaltam — az ötéves terv időszakában 15—22% között ingadozott. Tőkésviszonylatban azonban ez az arány 22—35% között váltakozott.

E megvilágításban áttekinthetőbbé válnak a könnyűipari export növekedésének indokai: a mezőgazdasági export erőteljesen csökkent és a tőkés árubehozatal 35—50%-át tudtuk csak mezőgazdasági kivitel útján kiegyenlíteni. A hiányzó árualapokat a gépexport és az anyagkivitel nem volt képes biztosítani. Így kerültek a könnyűipari áruk a hiányzó mezőgazdasági árualapok helyére. A pamutszövet-kivitel 60%-a pl. a konvertibilis devizával rendelkező országok felé irányult.

A gazdaságosságról folytatott vitában a kereskedelempolitikai szempontok nem kerültek megfontolásra. Viszonylag nagy pamutszövet-exportot lehet jó hatásfokkal megvalósítani, de az elmúlt években a tőkés egyensúly biztosítása és az egyes relációk egyensúlybahozatala érdekében többet kellett exportálni a gazdaságosan exportálható mennyiségnél. A textilexport gazdaságosságának megítélésében a viszonylag nagy forgási sebességet (évente 3—4-szeres), valamint a piaci igényekhez való gyors alkalmazkodás lehetőségét is figyelembe kell venni.

A könnyűipari export volumenét az összetétel megjavítása, valamint a gazdaságosság egyidejű fokozása mellett kellő körültekintéssel növelni is lehet.

Jó lehetőségek kínálkoznak a két háború közötti exportban fontos szerepet játszó kisipari termékek kivitelének fokozására is.

A kiviteli szerkezetet részletesen elemeztem, mert a külkereskedelmi helyzet megjavításának útját a gazdaságos export növelésében látom. Az export növelhető, és a gazdaságosság javítható mindenekelőtt a mezőgazdaságban, azonkívül iparágon belüli, majd iparágak közötti szerkezeti változások megalapozása útján a gépiparban. Az anyagexport jelentősen nem fokozható, jelenlegi színvonalának kis emelése is nagy erőkifejtést igényel. A könnyűipari export volumenét megfontoltan növelni lehet, másrészt a devizabevételek a gazdaságosság és a kiviteli struktúra ésszerű átalakítása révén is fokozhatók, az 1 devizaforint kitermeléséhez szükséges belföldi forintráfordítás csökkenthető.

Importunk problémái

Importunk összetétele a népgazdaság szempontjából kedvező. A gépimport és a mezőgazdasági import problémáit már az exportról szóló fejezetben tárgyaltam. Importunk 70%-a nyersanyag, ami azt bizonyítja, hogy egyre inkább készáru-exportáló országgá válunk. Nyersanyagokban szegény ország esetében ez az egyetlen reális lehetőség. (A nyersanyag-behozatal struktúrája — érthető módon — visszatükrözi iparunk, technikánk egyes korszerűtlenségeit, bizonyos elmaradását a fejlett nemzetközi színvonaltól: gyapotimportunk azért ilyen nagy, mert nem gyártunk műszálat, fenyőfűrészáru-behozatalunk azért olyan magas, mert alig van hazai farostlemez-gyártásunk stb.)

Nyilvánvaló, hogy ilyen nagyságrendű késztermék-export csak a minőség szüntelen javítása és a korszerűség biztosítása esetén tartható fenn.

Az importtal kapcsolatos gondjaink elsőrendű energiahordozókban való szegénységünk következtében szaporodni fognak. Több szenet, illetve áramot kell importálnunk aszerint, hogy egy-egy adott esetben melyik előnyösebb, melyik gazdaságosabb. A szén- és az olajbehozatal jelentős növekedése a fizetési mérleg súlyos megterhelésével jár, de az energiahiány az adottságainkra alapozott fejlődésnek is akadályát képezné. Maximálisan ki kell használni belföldi energiaforrásainkat, az energiával való takarékoskodás minden formáját, de energiaproblémáinkat véglegesen csak az atomenergia békés felhasználása oldhatja meg. Addig azonban, míg energiaszükségletünk számottevő részét fedezhetjük atomenergiával, hosszú időnek kell eltelnie. Addig az energiatermelés, a szénbányászat, illetve a szénimport problémája lesz népgazdaságunk egyik legnehezebb problémája. Reméljük, hogy a szocialista országok közötti együttműködés — amelynek révén annyi nehéz kérdésünket tudtuk megoldani — e téren is, mint eddig, gyümölcsözőnek bizonyul.

Kohászati jellegű behozatalunk szerkezete a vasérc és a koksz irányába tolódott el, az ócskavas-import 1955-re gyakorlatilag megszűnt. Külkereskedelmi szempontból gazdaságos lenne, a kohászat számára is megkönnyítené bizonyos tartalékkapacitások kialakítását az acélnyersvasimport növelése. Az acélgyártás gazdaságosságát viszont olcsó — nehéz — ócskavas-tételek felkutatásával és megvásárlásával lehetne javítani. A hazai kohászat termelését a minőségi és ötvözött acélok irányába kell fejleszteni, mert az olcsó, egyszerű tömegáruk importja előnyösebb, mint a minőségi áruké. Az eddig importált vasércek mellett meg kell kísérelni a szomszédos országokban olyan vasérc vásárlását, amely nem növeli a fajlagos kokszfogyasztást.

Nehézszínesfém-szükségletünket kevés kivétellel behozatal útján fedezzük. A beszerzés 1951-től a demokratikus piacok irányába tolódott el, és csak 1955-től vásároltunk újra nagyobb mennyiségeket a tőkéspiacon. A tőkésországokban történő színesfém-vásárlásaink árszínvonala magas, hiszen nincsenek hosszú lejáratú kötéseink vagy gyarmati beszerzéseink, mint pl. Angliának. Nehézszínesfém-behozatalunk során törekedni kell a szocialista tábor országaiban történő beszerzésekre. A helyettesítő eljárások fejlődése ellenére elkerülhetetlennek látszik a réz importjának növelése.

A lakosság ellátásának megjavítása, valamint a helyes kereskedelempolitika szempontjából egyaránt fontos kérdés a gyarmatáruk és más fogyasztási cikkek behozatalának kérdése.

A régi gazdaságpolitika merev válaszfalakat emelt a belső- és a külsőpiac, az árualapok és a fizetőképes kereslet és a fizetési mérleg egyensúlya, a termelési és beruházási politika, valamint a külkereskedelem között.

A gyakorlati gazdasági életben nincsenek ilyen merev határok. Ha a fizetőképes kereslet és a forgalomba hozható áruk között nincs meg az egyensúly, akkor a népgazdaságban sincs egyensúly, és ez azonnal érezhetővé válik a külkereskedelemben is. Ha valamely népgazdasági szempontból fontos beruházásra nincs meg a fedezet, fogyasztási cikkek hitelben történő importjával és belföldi eladásával meg lehet teremteni a fedezetet. Kereskedelempolitikai szempontból is előnyös a fogyasztási cikkek vásárlása, amelynek révén konkrét, kézzelfogható eredményeket

lehet elérni más cikkek adás-vételével. Indokolt lenne a KGST-ben tömörült országok között is erőteljesen növelni a fogyasztási cikkek cseréjét. A lakosság, az ipar, a nemzetközi együttműködés egyaránt hasznát látná ennek.

Export- és importpiacaink területi megoszlása

Export- és importpiacaink területi megoszlása a felszabadulás óta gyökeresen megváltozott.

A két világháború közötti időszakban export-importpiacaink koncentráltak és közeliek voltak. Öt szomszédos országba szállítottuk kivitelünk 60—80%-át, és ugyanezen öt országból származott behozatalunk 70—75%-a. Külkereskedelmünk koncentráltsága és legfontosabb piacaink közeli fekvése csak a nagy mezőgazdasági export és a viszonylag kevés ipari nyersanyagbehozatal révén volt lehetséges.

A felszabadulás után a Szovjetunió szerepe igen erőteljesen megnövekedett a magyar külkereskedelemben. A szovjet—magyar gazdasági kapcsolatok meghatározó módon befolyásolják és segítik az ország gazdasági fejlődését. A Szovjetunióval folytatott kereskedelemben bonyolódik le a magyar külkereskedelem 35—38%-a.

A szocialista tábor országaival kötött hosszú lejáratú kereskedelmi szerződések biztos, előnyös elhelyezési lehetőséget jelentenek a magyar ipar termékei számára. A szocialista országokból származik anyagimportunk 60—70%-a.

Exportrádiuszunk nagyobb, mint a két világháború közötti időszakban, mert Európán kívüli területekre irányult 1955-ben teljes kivitelünk 21,5%-a (1950-ben még csak 8,2%). Európán kívüli területekről származott 1955-ben összimportunk 10,4%-a (1955-ben 8,5%-a).

Kereskedelmi kapcsolataink bővülése, a magyar áruk piacának szélesedése sok tekintetben örvendetes jelenség, másrészt azonban sok szállítási, csomagolási problémával jár. A tengeren túlról jövő import nagyságrendjében nincsenek különösebb változások: a szint bizonyos emelkedése, illetve csökkentése a könnyűipari tervek változtatásával függ össze.

Az Európán kívüli országokkal megvalósított forgalomnak kereskedelempolitikai szempontból sajátos jelentősége van. Ismeretes, hogy mi ezekbe az országokba elsősorban gépeket exportálunk. Tőlük gyarmatárukat és könnyűipari nyersanyagokat vásárolunk. A nehézipari alapanyagok nagy részét a szocialista tábor országaiból, kisebb részét a nyugat-európai tőkésországokból vásároljuk. A nyugat-európai országokba igen jelentős mértékben kell mezőgazdasági termékeket szállítanunk, noha adott időszakban — egyéb kötöttségeket is figyelembe véve — nem rendelkezünk akkora abszolút felesleggel, ami az exportot lehetővé tenné. Ezért a magunk számára a tengeren túli országokban mezőgazdasági termékeket vásárolunk, és az így keletkezett felesleget exportáljuk.

A gazdaságilag elmaradott országok nagy erőfeszítéseket tesznek mezőgazdaságuk, iparuk és közlekedésük fejlesztésére. Jó minőségű gyártmányokkal, megfelelő piackutatás és szolid eladási politika bázi-

sán, az illető országok rendelkezéseihez alkalmazkodva iparunk és népgazdaságunk szempontjából előnyösen kamatozó kapcsolatokra tehetünk szert.

1955-ben és 1956-ban (az októberi események előtt) kedvezően alakultak kereskedelmi kapcsolataink a nyugat-európai országokkal is. Ausztriával, Olaszországgal, a Német Szövetségi Köztársasággal, Franciaországgal, Finnországgal kedvező megállapodásokat kötöttünk, és azokat a kölcsönös előnyök jegyében ki is aknáztuk. Ezekkel az országokkal bennünket történelmi, gazdasági kapcsolat köt össze, ami megkönnyíti, hogy napjainkban is gyümölcsöző kapcsolatokat tudjunk létesíteni velük.

A KGST-ban tömörült országok gazdasági kapcsolataiban az elmúlt 3 év alatt sok újszerű vonás alakult ki. Ezek közül ki kell emelni a többoldalú clearing-rendszerre való áttérést az egymás közötti kereskedelemben. A többoldalúság, a multilaterálitás a világ jelentős részében a modern külkereskedelem egyik jellemző, fejlett módszerévé vált a nemzetközi munkamegosztás javítása, az országok közötti forgalom növelése érdekében. A KGST-hez tartozó országok a forgalmat elsősorban kétoldalú megegyezésekkel szabályozzák, de a volumen meghatározott (ma még kis) része a többoldalúság jegyében valósul meg, amit óvatos, de biztató kezdetnek tekinthetünk.

A szocialista tábor országai az egységes szocialista világgazdaságon belül a koordináció, specializáció, profilelhatárolás és hosszú lejáratú szerződések bázisán, a kontingensek kötelező kihasználása alapján szervezik a forgalmat. A szocialista tábor országaival megvalósított külkereskedelem azonban kereskedelem és nem adminisztráció és nyilvántartás. A jó piackutatásnak, eladási szervezetnek, ügyes reklámnak és a jó értékesítési munkának igen nagy jelentősége van a szocialista országokkal folytatott kereskedelemben is!

Magyarország gazdasági, külkereskedelmi életében a tőkésországokkal folytatott kereskedelemnek nagy jelentősége van. Importunkban a tőkésországok részesedése az elmúlt években 30—40% körül mozgott. Gyakran hallunk még közgazdasági körökben is olyan megjegyzéseket, hogy külkereskedelmünkben túlságosan nagy a tőkésországok részesedése. Devizális szempontból természetesen ez igen sok nehézséget jelent! Más oldalról az is igaz, hogy a tőkéspiacokon végighullámzó jó vagy rossz konjunktúra, hatalmas árkilengések (pl. a színes fémek esetében), a spekuláció sok problémát okoznak számunkra. Az is szomorú tény egyelőre, hogy van még embargo, érvényesülnek különféle diszkriminációs rendszabályok stb.

Ennek ellenére a tőkésországokkal megvalósuló kereskedelmi forgalom előnyös nekünk is, a másik félnek is. Két világgazdaság, két világpiac van, ez objektív tény, de ebből a tényből nem elzárkózás, hanem kapcsolat következik!

Örvendetes, hogy sok országgal van kapcsolatunk, hogy „széthúzták" a piacokat. A jelenlegi helyzetben azonban a „széthúzás" túlzott mértékű, ezért a piacok koncentrációjára van szükség. A koncentráció megkönnyíti az eredményes piackutatást, elősegíti az egyes piacok sajátos igényeihez való alkalmazkodást, a helyes súlypontmegjelölést.

Devizapolitikánkról

A devizapolitika és a devizagazdálkodás alapvető célja: a fizetési mérleg tartós, szilárd egyensúlyának biztosítása. A helyes devizapolitikának nemcsak a külkereskedelmi politikával, az árucsere alakulásával és fejlődésével, hanem a belföldi pénzpolitikával (ár- és hitel-kamatpolitika, költségvetés) is szoros összhangban kell állnia.

Korábbi árrendszerünk és árfolyampolitikánk nem segítette elő a devizabevételek növelésére vonatkozó gazdaságpolitikai törekvéseink megvalósítását, nem mozdította elő a devizával való takarékoskodást (ellenkezőleg: gyakran ösztönzőleg hatott a devizák felhasználására), nem serkentett a devizák gazdaságos kitermelésére. Gyakran azt is nehéz volt megállapítani, hogy valamely áru vagy nyersanyag hazai előállítása vagy importja gazdaságosabb-e. A belföldi és a devizaforint között levő igen jelentős különbség következtében az importbeszerzés gyakran gazdaságosabbnak látszott a vállalat számára, mint a hazai helyettesítő anyagok megvásárlása és felhasználása. Ezért olyan belföldi árrendszerre van szükség, amely alkalmas a gazdaságosság mérésére és olyan árfolyampolitikára, amely a külkereskedelem területén mérhetővé és áttekinthetővé teszi a gazdaságosságot, és amely megteremti a kapcsolatot a belföldi önköltség és a világpiaci ár között. Célszerűnek látszik az 1957. április 1-én megvalósított, viszonylatonként egységes felár-rendszer továbbfejlesztésével a viszonylatonkénti kiviteli prémium (megfelelő plafonnal) rendszerére áttérni, és a jelenlegi árkiegyenlítési rendszert fokozatosan megszüntetni.

A devizapolitika és a belföldi pénzpolitika összhangjának megteremtése különösen fontos olyan országban, amely egyrészt a társadalmi termékmennyiség magas százalékát exportálja, másrészt devizabevételeit szinte kizárólag árukivitel útján biztosítja. Mai helyzetünkre az is jellemző, hogy járulékos devizabevételeink rendkívül csekélyek, áruforgalmon kívüli célokra viszont devizabevételeink jelentős hányadát kell fordítanunk.

1926 és 1935 között az áruforgalom az összes devizabevételek 81—92%-át szolgáltatta, míg a hiányzó 8—19% a különböző járulékos devizabevételekből származott.

Fizetési mérlegünk felépítési rendszere eltér a régitől; az áruforgalom a két háború közötti időszakban határparitás szerinti értékben szerepelt, míg jelenlegi fizetési mérlegünkben nemcsak a tranzitforgalom tételei szerepelnek, hanem a saját importunkkal és exportunkkal kapcsolatos fuvarkiadások is. (A felépítés ilyen rendszere módszertanilag erősen vitatható, és sok vonatkozásban torzít.)

A mérleg felépítésének módszertani különbségei ellenére nyilvánvaló azonban, hogy tranzitbevételeink erőteljesen csökkentek. A csökkenésnek bizonyos objektív indokai is vannak (az európai országok közötti kereskedelem relációs megoszlásában és volumenében bekövetkezett változások), de olyan centrális fekvésű országnak, mint Magyarország, mindent el kell követnie, a vasúti, folyami és légi közlekedés területén egyaránt, hogy devizabevételeit növelje.

E cél elérése érdekében a MÁV-ot érdekeltté kell tenni a tranzitszállítások vállalásában és megszervezésében (az árkiegyenlítés hiánya következtében ma erre akkor sem törekszik, ha egyébként versenyké-

pes), több speciális kocsit kell biztosítani (hűtő-, tartány- stb. kocsik bérletéért ma sokat kell kifizetnünk), és mindenáron meg kell teremteni a határidős szállítások vállalásának lehetőségét. Emellett meg kell vizsgálni a nemzetközi szállításokkal kapcsolatban álló rendszeres tehergépkocsi-járatok indításának, a folyami és tengerhajózás fejlesztésének lehetőségeit.

A járulékos devizabevételek között nagy jelentősége volt és lehet a jövőben a külföldön élő magyarok átutalásainak. A két háború közötti időszakban voltak olyan esztendők, amikor az ilyen jellegű átutalások 8 millió dollárt jelentettek. (Figyelembe véve a dollár vásárlóértékének csökkenését ez ma 15—16 millió dollárnak felel meg.) Figyelemmel arra, hogy az IKKA-csomagok az állam szempontjából nem mindig kedvezőek, az apparátus pedig költséges, célszerű lenne megvizsgálni, hogy nem kellene-e áttérni a bankátutalás rendszerére.

Nincs módom az *idegenforgalom* kérdéseire kitérni, de a konvertibilis devizájú országokból a két világháború közötti időszakhoz hasonlóan jelentős bevételt lehetne biztosítani alkalmazkodva az idegenforgalom jellegében, formáiban és méreteiben bekövetkezett változásokhoz

Végül járulékos devizabevételt jelenthetnének a *szellemi export* hagyományos (szerzői, szabadalmi díjak stb.), valamint újszerű (kollektív) formái is (gyárak, erőművek tervezése stb.).

Járulékos devizabevételeink ésszerű növelése számottevő mértékben segítheti elő a fizetési mérleg egyensúlyának megteremtését. Nem jelent „csodaszert", nem jelent önmagában véve „kiutat" jelenlegi nehézségeinkből, de eljött az ideje annak, hogy a szocialista gazdaságvezetésben is megtanuljuk és megvalósítsuk azt a régi népi szólást, hogy sok kicsi sokra megy (avagy, mint Lenin mondotta: „kicsiből lesz a nagy").

A jó devizagazdálkodás „conditio sine qua non"-ját a devizatartalékok jelentik. Közismert nehézségeink ellenére mindent el kell követnünk, hogy meg tudjuk teremteni a nyugodt külkereskedelemhez, a piaci áringadozások kihasználásához, a jó időpontban történő adásvételekhez nélkülözhetetlen alapot.

A jó devizapolitika és a helyes devizagazdálkodás a mi esetünkben viszonylag magas export—import-tevékenység megvalósulása melletti *aktív hitelpolitikát* jelent. Az aktív hitelpolitika a hitelből adódó és elérhető előnyök optimális kihasználását jelenti a következő évek nemzetközi (fizetési) mérlegeinek túlzott megterhelése nélkül. Ez a törekvés reális, mert az ország tartozásai nem túlzott mértékűek, és rendszeres munkánk, valamint a baráti országoktól kapott segítség révén tartozásaink összetételét is sikerült kedvezőbbé átalakítanunk.

Gazdaságpolitikánkban nem szabad még egyszer megengedni, hogy a beruházás, a fogyasztás és a külkereskedelem tervszámai között olyan ellentmondás alakuljon ki, amit a külkereskedelem terhére oldanak meg és biztosítani kell — ésszerű határok között — a fizetési mérleg visszaható erejét, de e premisszák megvalósulása esetén aktív hitelpolitikát lehet és kell folytatni. A külföldi hitelek egyes formái ugyanis előnyösek a magyar nemzetgazdaság számára.

Régi, egységes üzleti szokás, hogy a szállító vállalatok, illetve a mögöttük álló bankok rövid lejáratú hiteleket (3—6—9 hónap) nyújta-

nak a külföldi vásárlónak. Semmi okunk nincs arra, hogy ne vegyük igénybe az ilyen hiteleket, hiszen azok megkönnyítik számunkra az import finanszírozását. A mi esetünkben — miután zömmel nyersanyagokat importálunk és készárut exportálunk — az ilyen hiteleknek fedezete és viszonylag gyors körforgása van, igénybevétele számunkra nem veszélyes, a külföldi ügyfél számára nem kockázatos.

Kívánatos beruházási hitelek felvétele a baráti országokban, amennyiben erre mód van. Ugyanezt meg lehet kísérelni tőkés cégeknél egyes magyar gyárak fejlesztésével kapcsolatban. Ilyenkor a hitel az új vagy a bővített üzem megnövekedett exportjából vagy az importmegtakarításból egyenlíthető ki.

A hároméves tervnek a népjólét emelését, a fizetési mérleg egyensúlyát és a gazdaság egészséges fejlődését biztosító felhalmozást (beruházást) egyszerre és egymással szoros összefüggésben kell megvalósítania. Ilyen körülmények között a beruházások — belső erőkből biztosítható — nagyságrendje nem lehet kielégítő. Ilyen módon nyilvánvaló, hogy minden segítség, ami a külkereskedelem útján a gazdaság, egyes iparágak vagy a mezőgazdaság fejlesztése érdekében megvalósul — amennyiben nem jár politikai feltételekkel és kondíciói gazdaságilag kedvezők — üdvös és szükséges.

Szervezési kérdések

A külkereskedelmi helyzet megjavítása, a gazdaságos export növelése, az exportra történő termelés fejlesztése, helyes kereskedelempolitika kialakítása szempontjából igen nagy jelentősége van a különböző szervezési kérdéseknek is. Nem számítom magam azok közé, akik a szervezést valamilyen csodaszernek tekintik, amely egycsapásra megold minden problémát. Népgazdaságunkban sokat és sokszor szervezünk, gyakran átszervezünk nem kielégítő hatásfokkal. Ennek elsősorban az az oka, hogy nálunk a tudományos alapokon nyugvó szocialista üzem- és gazdaság-szervezés alacsony színvonalon áll. A szervezési problémák megvizsgálása során abból kell kiindulnom, hogy az export és import nem különálló, önmagukban létező folyamatok, hanem összefüggő, egymásbafonódó gazdasági folyamatok eredményei, illetve termékei. Általános vélemény szerint hiba volt a szocialista gazdálkodás megszervezése során a termelés és a forgalom merev szétválasztása, öncélúsítása. Gazdaságos exportot is csak abban az esetben tudunk biztosítani, ha a termelőüzemek és a megrendelő külkereskedelem között a kapcsolat sokféle formája létesül változatos szervezeti megoldásokon keresztül.

Sok vita folyt az elmúlt években a külkereskedelmi monopólium kérdéséről. Elvileg a kérdés világos. A külkereskedelem a szocialista állam monopóliuma és külkereskedelmi tevékenységet csak olyan szervezetek végezhetnek, amelyekre ezt a jogot az állam ráruházza. Az állami monopólium alapelvéhez való ragaszkodás mellett gyakorlati gazdaságpolitikai probléma, hogy milyen szerveket, milyen árufélességek vagy piacok vonatkozásában bízunk meg külkereskedelmi tevékenység folytatásával.

Milyen előnyökkel jár a jelenlegi külkereskedelmi szervezet?

Az eladási tevékenység során azzal, hogy a külföldi piacokon kikapcsolja a káros versengést, nagy súllyal és tekintéllyel, valamint széles áruválasztékkal léphet fel, koncentráltan utaztathat, összefogva egy-egy piacnak több cikkre kiterjedő igényeit, import-, export- és banktechnikáját stb. Az importnál a külkereskedelmi vállalat a nagy volumenek vásárlójaként léphet fel, jobb kondíciókat, alacsonyabb árakat, megfelelőbb kapcsolásokat érhet el.

A szocialista országok egymásközötti forgalmában előnyös a felek számára, ha vállalataiknak hasonló profilja van, hiszen így a piaci együttműködés, egymás kölcsönös tájékoztatása és segítése technikailag könnyebb.

A centralizáltságnak természetesen hátrányai is vannak. Az ipar nincs kellő műszaki kapcsolatban a piacokkal, a piacokon mutatkozó új igényekkel, minőségi fejlődéssel, szervezési változásokkal, nincs ellátva mintákkal, irodalommal, szabadalmi információkkal stb.

Gondosan mérlegelve a jelenlegi szervezet előnyeit és hátrányait, figyelembe véve a szocialista országok e téren megvalósult szervezeti formáit és tapasztalatait a nagy volumenű import esetében feltétlenül helyesnek látszik a monopólium jelenlegi formájának fenntartása, mert a vásárlók közötti verseny az eladóknak kedvez. A jelenlegi importszervezet fenntartása mellett azonban módot lehet találni egyes — csak egy nagyüzem számára szükséges — speciális anyagok, alkatrészek, mintapéldányok, esetleges devizabónusz ellenében történő vásárlások szabadabbá tételére.

Az elmúlt év során számos üzem kapott jogot önálló exporttevékenység kifejtésére. Ezeknek a körét az eddig szerzett tapasztalatok alapján óvatosan bővíteni lehet. Az önálló export jogát elsősorban olyan ipari üzemeknek kellene adni, amelyeknek speciális, a világpiacon jól ismert cikkeik vannak, ha ezek értékesítése nagy műszaki műveltséget és hozzáértést kíván. A decentralizálásnak a műszaki fejlődéssel és kutatással összefüggő formája feltétlen helyes.

Az önálló exportjog csak egy formája a termelés és a kereskedelem szorosabb, közvetlenebb kapcsolatainak. Az ipar és a külkereskedelem kapcsolatának megjavításában számos új forma alkalmazására, változatos módszerekre, a sablonos megoldások teljes elvetésére van szükség.

Helyesnek látszik olyan megoldás is, hogy az ipari vállalat vagy vállalatok tagokat delegáljanak a külkereskedelmi vállalat igazgatóságába. Nyilvánvaló, ilyen megoldás nem alkalmazható olyan külkereskedelmi vállalat esetében, amely több tucat, sőt gyakran több száz termelővel áll szemben. Olyan vállalatok esetében azonban, mint a MEDIMPEX vagy a nagylétesítmények exportjával foglalkozó KOMPLEX, eredményes lehet ez a szervezeti forma. A komplex létesítmények ugyanis tervezésben és kivitelezésben elsősorban termelési problémát jelentenek. Közös igazgatóság tehát körültekintőbben tudja meghatározni, hogy egy-egy adott üzlet megszervezésében milyen arányban működjön közre a termelés, a tervezésben hogyan vegyen részt a külkereskedelem, milyen arányban működjön közre a termelés a külkereskedelmi és jogi feltételek meghatározásában? stb. A kalkulációs kérdés ezáltal közös kérdéssé válik.

Elképzelhető olyan gyakorlat is, hogy a külkereskedelmi vállalat hosszabb lejáratú vagy különlegesen fontos termékek exportra való gyártása esetén megfelelő beleszólási és tanácsadói joggal felruházott állandó megfigyelőt küldhessen a termelővállalathoz. (Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban széles területen alakult ki ez a gyakorlat.)

A mezőgazdasági külkereskedelmi vállalatok esetében is helyesnek látszik, hogy a külkereskedelem közelebb kerüljön az exportra való termeléshez. Ezért célszerű olyan megoldást keresni, hogy exportra való termelés vagy exportra történő felvásárlás esetén a belföldi termelő, illetve felvásárló a külkereskedelem megbízása alapján végzi tevékenységét.

A piaci igényeknek, idényjellegnek erősen alávetett, döntően vagy kizárólag exportra készülő egyes termékek esetében (grafikai, kisipari és szövetkezeti, egyes tömegfogyasztási cikkek) célszerű a külkereskedelemnek átadni bizonyos termelőegységeket azzal, hogy iparpolitikai, bér- és hasonló kérdésekben a szaktárca felügyelete alá tartozzanak.

Azokban az ágazatokban is, ahol a hagyományos szervezeti formák megmaradnak, fontos, hogy a külkereskedelmi vállalatok a termelővállalatok folyamatos piaci tájékoztatását, közös utazások és meghatározott ipari célutazások, az iparvállalatok számára biztosított folyamatos műszaki, piaci dokumentáció útján megjavítsák.

A termelő- és a külkereskedelmi vállalatok közötti kapcsolat megjavításában fontos szerepet játszik az anyagi ösztönzés. Célszerűnek látszik a termelővállalatok részére olyan exportprémium kitűzése, amely kizárólag ahhoz a feltételhez van kötve, hogy a termelővállalat a meghatározott időszakban reklamációmentesen teljesítette exporttervét.

A termelővállalatot érdekeltté kell tenni az exportárak kérdésében is.

Célszerű lenne — a Csehszlovákiában kialakult gyakorlathoz hasonlóan — a külkereskedelmi vállalatoknak külön pénzügyi keretet biztosítani, amelyből a minőség javítását, új típusok kialakítását, tartalékalkatrészek gyártását finanszírozni, kiváló, üzemen kívüli szakemberek vagy szakmunkások bekapcsolását a produkció vagy tervezés folyamatába alimentálni tudjuk.

★

A cikk keretei nem adtak módot arra, hogy az abban felvetett kérdéseket részletesen kifejtsem, hosszabban indokoljam, helyességük mellett kimerítően érveljek. Ennek következtében a cikk egyes részei inkább vázlatszerűek, elgondolásokat és nem javaslatokat tartalmaznak. Remélem azonban, hogy azt meggyőzően sikerült bizonyítanom, hogy a külkereskedelmi helyzetet megjavítani, a kereskedelmi és fizetési mérlegben egyensúlyt biztosítani csak a népgazdaság valamennyi ágazatában egyidejűleg történő, összehangolt erőfeszítések útján lehet. A helyzet megjavításában alapvető jelentősége van a szakszerű, az ország természeti gazdasági adottságaira épülő gazdaságpolitikának. Igen nagy jelentősége van azonban a gazdasági mechanizmus tökéletesítésére irányuló erőfeszítéseknek is. Külkereskedelmi helyzetünk nem könnyű, nagy nehézségeink vannak, de az említett előfeltételek megvalósítása esetén megtalálhatjuk a kivezető utat.

Az iparvállalatok irányításának és gazdálkodásának időszerű tapasztalatai*

Az elmúlt hónapokban megkíséreltük összegyűjteni az iparvállalatok irányításában, gazdálkodásában az ellenforradalom után, különösképpen ez év március—május hónapban szerzett tapasztalatokat. Erre az időszakra ugyanis az volt a jellemző, hogy lényegesen megváltozott a gazdasági vezetésnek az 1956. október 23-a előtti rendszere, de az új gazdasági vezetési módszer még nem forrott ki. Ilyen helyzetben a gazdálkodás legfontosabb meghatározó tényezőit csekély központi útmutatás mellett többnyire maguk a vállalatok dolgozták ki, az általuk legjobbnak vélt módszereket alkalmazták. Ez egyben azt is jelenti, hogy az iparban — de más népgazdasági ágakban is — az elmúlt időszakban egy népgazdasági méretű kísérlet folyt. Tanulmányunkban törekszünk ennek az időszaknak néhány legfontosabb tanulságát összegezni.**

Az elmúlt időszak gazdaságvezetési tapasztalatainak elemzését, értékelését több körülmény megnehezíti. Ezek közül a legfontosabbak a következők:

1. Az elmúlt év végén, illetve ez év elején a népgazdaság — s benne elsősorban a vásárlóerő-árualap — egyensúlya megbomlott. A megnövekedett vásárlóerőt a lecsökkent termelés és az alacsony, színvonalra zsugorodott kereskedelmi készletek nem, vagy csak igen szűkösen fedezték.

2. A rendkívül alacsony felhalmozási, beruházási színvonal, a beruházásoknak ezekben a hónapokban történt leállítása, továbbá a korlátozott anyagellátás nem teszi lehetővé a termelőeszközöket gyártó vállalatok kapacitásának teljes kihasználását, sőt a termelésben mutatkozó bizonytalanság nagymértékben zavarja a munka normális menetét.

3. A jelenlegi termelői és fogyasztói árrendszerben sok olyan kirívó hiba van, amely gátolja a vállalatok egészséges törekvéseit, s a fogyasztók és a népgazdaság szempontjából egyaránt káros tendenciákat táplál.

4. Az elmúlt év végén, ez év elején a népgazdaságban nagymértékben elharapódzott a fegyelmezetlenség, csökkent a gazdasági vezetők, a minisztériumok tekintélye. A szétzilált munka- és pénzügyi fegyelem helyreállítása hosszabb időt vesz igénybe.

Az említett zavaró körülmények kisebb-nagyobb mértékben befolyásolták a vállalatok irányításának, gazdálkodásának módszereit, ered-

* A tanulmány szerzői: Bálint József, Huszár István, Kahulics László, Keserű Jánosné, Kovács Imre.

** A vizsgálat mintegy 30 gépipari, vegyipari, könnyűipari és élelmiszeripari vállalat munkájára, vezetésére terjedt ki. A tapasztalatokat a vállalatok vezetőinek és legjobb szakembereinek beszámolói, az ipar vezetésével foglalkozó, központi szervekben dolgozó munkatársak vizsgálata, valamint személyes tapasztalatok alapján gyűjtöttük össze.

ményeit. A következtetések levonásánál ezekre a zavaró mozzanatokra is tekintettel kell lenni.

A vállalatok gazdálkodásában, irányításában az ellenforradalmat megelőző időszakhoz képest legjelentősebb változás a tervezésben és a bérezésben, különösen az anyagi érdekeltség elvének alkalmazásában következett be.

Vállalati tervezés

1954-től kezdődően a vállalati tervezésben évről évre jelentős változások történtek. Csökkent a központilag jóváhagyott mutatószámok mennyisége, növekedett a vállalatok önállósága, a tervezésben fokozottabban érvényesültek az egyes iparágak, vállalatok sajátosságai. 1956-ban a vállalati tervezés további javítására újabb, igen jelentős kezdeményezések születtek. Több vállalatban kísérleti tervezési módszert vezettek be. Ilyen kísérletek folytak a könnyűiparban, vegyiparban, gépiparban, élelmiszeriparban, szénbányászatban stb. A kísérletek lényege az volt, hogy a vállalatok irányításában a közvetlen tervutasítások helyett fokozottabban használják fel az úgynevezett gazdasági ösztönzők szerepét. Ennek megfelelően tovább csökkentették a központilag jóváhagyott mutatók számát, növelték a vállalatok önállóságát a termelés részletes programjának kialakításában, az eredményeket befolyásoló módszerek megválasztásában, s növelték a gazdaságossági mutatók — nyereség — szerepét a vállalat működésének megítélésében. Az év utolsó negyedében az ilyen jellegű kísérletek szinte valamennyi iparágban megindultak. A kísérletek értékelésére azonban általában nem került sor.

Az elmúlt év utolsó két hónapjában, továbbá 1957. január és február hónapokban az iparvállalatok munkáját főképpen a spontaneitás jellemezte. A felső irányítás az iparágak nagy részében lényegében hiányzott. A vállalatok legfontosabb feladata ebben az időszakban az ellenforradalmi események következtében csaknem teljesen megbénult termelőmunka megindítása volt. A termelés színvonalát a nagymértékben meglazult munkafegyelem körülményei között a szűkös villamosenergia-ellátás határozta meg. A gazdálkodásban ekkor a pénzügyi fegyelem helyreállítása került előtérbe. Jóváhagyott tervek hiányában a vállalatok havi termelési programokat készítettek, amelyeket meglevő termelési szerződéseik, illetve a folyamatosan fellépő igények, s az átvevőkkel történt közvetlen megállapodások alapján állítottak össze. Az I. negyedévi terveket a vállalatok csak később dolgozták ki, a legtöbb esetben központi irányelvek ismerete nélkül, az általuk legjobbnak tartott rendszerben. Ezt a tervezési gyakorlatot a következők jellemzik:

A minisztériumok a vállalatok termelőmunkájának irányításába fokozatosan kapcsolódtak be és egyre nagyobb szerepet vállaltak. Ennek megfelelően különböző időszakokban kezdték a vállalatok terveit bekérni, illetve jóváhagyni, sőt az egyes időszakokban más és más tervet követeltek. Egyes vállalatok (Fémáru- és Szerszámgépgyár) már január közepén beküldték I. negyedévi tervüket, másoknál az I. negyedévi terv jóváhagyására csak a negyedév végén került sor.

A vállalati tervek jóváhagyása a minisztériumok részéről az esetek többségében formális volt. Január—februárban irányító, ellenőrző, sőt tervjóváhagyó funkciót bizonyos fokig a bankfiókok gyakoroltak. Az

egyes hónapok pénzügyi előirányzatainak, terveinek felülvizsgálatakor ugyanis a bankfiókok részletesen vizsgálták a termelési programokat, a munkaügyi és egyéb, a pénzügyi számokkal összefüggő mutatókat. A bankoknak ez a tevékenysége kétségtelenül hozzájárult a pénzügyi fegyelem megszilárdulásához, azonban kedvezőtlen jelenségre is vezetett, mert a bankok néhol kellő hozzáértés nélkül avatkoztak be a minisztérium hatáskörébe tartozó műszaki-gazdasági kérdésekbe.

A II. negyedévi tervek kidolgozásában már lényegesen több szerepe volt a minisztériumoknak. Ezek a tervek már a minisztériumok által kialakított tervezési utasítások szerint készültek.

Az elmúlt időszak kétségtelenül egyik leghasznosabb tapasztalata, hogy a tervezésben a sablon, az uniformizálás megszűnt. Az elmúlt időszakban bekövetkezett változások után a tervek sokkal jobban igazodtak az illető iparág, illetve vállalat sajátosságaihoz, mint korábban. A különböző iparágak, vállalatok a legkülönbözőbb tervezési sémát alkalmazták.*

A jóváhagyott mutatószámok köre, illetve száma egy iparágon belül is és vállalatonként is változik, ami ugyancsak arra enged következtetni, hogy a tervezés rendszere a korábbinál sokkal rugalmasabb, jobban számol a vállalati sajátosságokkal. A legáltalánosabban előírt mutatószámok: a kiemelt termékek termelésének mennyisége, az exportterv, a legfontosabb anyagok felhasználása, a költséghányad, illetve nyereség és az átlagos órabér. A gépiparban és az élelmiszeriparban használják még általában a teljes termelési értéket, amelyet a vegyiparban szinte egyáltalán nem alkalmaznak. A tervezésben tehát előtérbe kerültek a jövedelmezőséggel, a vállalati eredményekkel, a nyereséggel kapcsolatos mutatószámok. Egyáltalán nem használják például az összehasonlítható termékek önköltségcsökkentésének mértékét, ami korábban általános volt. (Ezt részben helyettesíti az alaprentabilitás előírása.)

A kormánynak a gazdálkodás ez évi rendjéről — az 1957. évi népgazdasági tervvel egyidőben — hozott határozata szerint a minisztériumok a jóváhagyott mutatókat kötelesek teljesíteni és erről a kormánynak beszámolni. De a határozat azt is kimondja, hogy a minisztérium saját maga dönti el, hogy a részére előírt feladatok teljesítését milyen módszerekkel éri el, milyen tervet dolgoztat ki vállalataival. A gazdálkodásnak ez a rendje növeli a minisztériumok önállóságát, felelősségét, lehetővé teszi, hogy a vállalati tervezésben megfelelően számoljanak az egyes iparágak, a vállalatok sajátosságaival. Ez a határozat, legalábbis az eddigi tapasztalatok szerint, helyesnek bizonyult. A vállalati tervekben megszűnt a sablon. Így például korábban általános vélemény volt,

* Így például a Hazai Fésűsfonó számára a következő mutatószámokat hagyták jóvá: beruházási keret megfelelő részletezésben; késztermékek elosztása mennyiségben; alapanyag- és fonalfelhasználási számok mennyiségben; a vállalati átlagbér, fontosabb szakmák átlagos órakeresetének maximuma; rentabilitás.

Ezeket a mutatószámokat írta elő a minisztérium az éves tervek készítésére, míg a negyedéves tervekben ezek közül kötelező mutatónak csak az áruelosztást és az anyagfelhasználást. A többi tervszám kialakítása a vállalattól függ.

A Kőbányai Gyógyszerárugyár számára a minisztérium a következő mutatószámokat hagyta jóvá:

Három kiemelt cikk termelésének mennyisége; külkereskedelmi értékesítés forintban és két legfontosabb cikk mennyiségben; hét legfontosabb anyag felhasználása mennyiségben; béralap a változatlan áron számított anyagmentes teljes termelési érték százalékában; realizált eredmény forintban.

A Fémáru- és Szerszámgépgyár II. negyedévi terve az alábbi mutatókat tartalmazza:

teljes termelési érték; értékesítés exportra; létszám- és béralapterv állománycsoportonként; költségszint és nyereség.

hogy az ipari termelés volumenére vonatkozó népgazdasági mutatót, az úgynevezett teljes termelési értéket minden vállalat számára elő kell írni, mert különben a népgazdasági terv egysége nem biztosítható. Most az iparágak nagy részében a teljes termelési értéket nem írják elő. Tapasztalataink szerint ebből semmi különösebb baj nem származott. A tervezés mostani rendjéből azonban az is következik, hogy a vállalatok számára célszerű előírni a népgazdaságilag legfontosabb termékek (például szén, hajó, motorvonat stb.) kibocsátandó mennyiségét, az exporttervet, a népgazdasági szempontból legfontosabb anyagok felhasználásának maximális mennyiségét, egy, a béreket szabályozó tényezőt, továbbá a vállalati eredményt, illetve összes költségeket. Ezeknek a mutatóknak címzett jellegű kötelező előírását több körülmény indokolja: egyebek közt az, hogy — elsősorban a baráti országokkal kapcsolatos — külkereskedelmünk hosszú lejáratú államközi szerződéseken alapul. Az államközi szerződésekben vállalt kötelezettségek teljesítésének biztosítására az exporttermékek termelését helyesnek látszik kötelezően előírni. Továbbá központilag kell szabályozni a szűkösen rendelkezésre álló anyagok elosztását, s ennek megfelelően ezek termelését és felhasználását is, különben a véletlenre lenne bízva, hogy a vállalatok hogyan tudnak ilyen anyagot szerezni.

A változásoknak főleg az a — mindenképpen helyesnek látszó — tendenciája, hogy növekedjék a vállalatok önállósága, csökkenjen a korábbi megkötöttség, a minisztériumok részletekbe menő utasítgatása.* Ezt a nagyrészt spontán módon kialakult helyzetet kívánatos állandósítani és elejét venni olyan — kétségtelenül jelentkező — törekvéseknek, hogy a minisztériumok a korábbi megkötöttségeket a tervezésben lényegében visszaállítsák.

A tavaly a kísérleti üzemek körébe tartozó vállalatok tervezésében a vállalati önállóság nem növekedett, hanem csökkent. Így például az Április 4. Gépgyárban a kísérletezés időtartamára központilag csak a realizált eredményt és az exporttervet hagyták jóvá. Most jóváhagyják számára a teljes termelést változatlan és folyó áron, a munkásbéralapot és az összes béralapot, a termelési költség szintjét, továbbá közlik a munkásbéralap ellenőrzésére vonatkozó kulcsszámot. Mérlegelve az idei ismeretes nehézségeket (beruházások csökkentése, anyaghiány), szükségesek ezek a megkötések.

A vállalati tervezésben a változás lényegében az iparigazgatóság által jóváhagyott mutatók tekintetében következett be. A vállalati tervosztályok által végzett tervmunka terjedelme nem csökkent, a vállalati tervek lényegében úgy készülnek, mint korábban, sőt bizonyos tekintetben még részletesebbek is, a tervezők lényegesen több gazdasági számítást végeznek, kalkulálnak, ami ugyancsak helyesnek mondható. A tervmunkát azonban érthetően zavarta az a körülmény, hogy csupán negyedéves tervek készültek, s a legtöbb vállalatnak nem is volt éves terve.

A jóváhagyott tervmutatók összevontabbak, ezért a vállalatok termelési programjának megállapításában, a termelés választékának meghatározásában fokozott jelentősége van a szállító és a megrendelő üzem közötti kapcsolatnak. Így például, amíg az elmúlt években a könnyűipari fogyasztási cikkek választékát lényegében a Könnyűipari Minisztérium

* A tervmutatók II. negyedévben alkalmazott rendszere máris azzal az eredménnyel járt, hogy lényegesen csökkent a tervmódosítások tömkelege.

és a Belkereskedelmi Minisztérium megfelelő főosztályai állapították meg és közölték a vállalattal, addig most ezt maguk az érdekelt termelő- és nagykereskedelmi vállalatok alakítják ki. Ennek az önállóságnak a megtermelt termékek használhatósága, minősége tekintetében mind pozitív, mind negatív következményeivel találkoztunk. Kétségtelenül a nagyobb vállalati önállóságnak is része van abban, hogy a megrendelő vállalatok sok olyan igényét kielégítették az elmúlt időszakban, amelyeket azelőtt nem, vagy igen sok utánjárással lehetett elérni. Az önállóság a termelő és a megrendelő vállalatok kapcsolatában a következő legfontosabb eredményekkel járt:

1. A termékek választékát — különösen a fogyasztási cikkeket termelő vállalatoknál — a fogyasztók igényeit jobban ismerő dolgozók alakítják ki és a választékon szükség esetén gyorsan tudnak változtatni.

2. A vállalatok többet törődnek a fogyasztók igényeinek jobb kielégítésével, új cikkek termelésének bevezetésével.

3. A termelővállalatok — mióta a minisztériumok lazábban írják elő a vállalati profilokat — több, nem szorosan profiljukba tartozó, ugyanakkor eredményeiket növelő cikk termelését kezdték meg. Ez a gyárak között a termelésben bizonyos versenyt eredményezett, és a verseny hozzájárult a termékek minőségének javításához. (Például a mosóporok minőségének javulásához hozzájárult az Egyesült Vegyiműveknek a termelésbe való bekapcsolódása is.)

Korábban széles körben azzal érveltek a termékek választékának központi előírása mellett, hogy enélkül a vállalatok elhanyagolják a népgazdaságilag és a fogyasztók szempontjából fontos termékek termelését. Vizsgálatunk során találkoztunk ilyen tendenciával, bár esetenként ellenkezőleg, az úgynevezett vállalati érdekkel szemben is javult a fogyasztók igényeinek kielégítése. Így például a gyógyszeriparban az árrendszer sajátosságai miatt az alapanyagok kiszerelése a vállalatok számára bizonyos anyagi hátránnyal jár, noha a kiszerelt gyógyszerek exportja a népgazdaság számára kedvező. Éppen ezért évek óta nem volt kielégítő a kiszerelt gyógyszerek aránya a termelésben. Attól tartottak, hogy a vállalatok önállóságának növekedése után ez az arány tovább fog romlani. Ez nem következett be, sőt például a Chinoinban a kiszerelt gyógyszerek aránya a múlt év III. negyedévi 33% helyett csaknem 40 százalékra emelkedett. Hasonlóak a tapasztalatok a húsiparban. Attól féltek, hogy a nagyobb nyereség és termelékenység elérése céljából a vállalatok el fogják hanyagolni az olcsóbb termékek előállítását, helyette drágább árukat fognak termelni. A Budapesti Marhavágóhíd és Húsüzemi Vállalatnál nem csökkent, sőt némileg növekedett az olcsóbb termékek részaránya, vagyis javult a fogyasztók igényeinek kielégítése.

Vannak olyan tapasztalatok is, hogy a vállalati eredmények növelésére irányuló törekvés háttérbe szorítja a fogyasztók igényeit, nem javul, sőt romlik a minőség. A minőségek alakulásáról átfogó adataink nincsenek. Némi támpontot adnak ehhez a vizsgálatok, valamint a Kereskedelmi Minőségellenőrző Intézet, továbbá a Belkereskedelmi Minisztérium Ruházati Főigazgatósága által összeállított adatok. Ezek az anyagok többek között a következőket mutatják:

A Győri Richards Gyár a 380 forintos Bakony elnevezésű gyapjúszövet helyett — amire méterenként 8,22 forintot ráfizetett — a 435 forintos Dobogó elnevezésű gyapjúszövetet kezdte gyártani. Ez utóbbin 9

forint nyeresége van. A Bakony szövetet gyermekkabátok készítésére használják, amit most kénytelenek lesznek a drágább gyapjúszövetből előállítani.

Ez év februárjában és márciusában a Ruházati Főigazgatóság minőségellenőrző osztálya a nagykereskedelemnél ellenőrzött cipők 25 százaléka, áprilisban 40 százaléka, májusban 34 százaléka ellen jogos reklamációt jelentett be. Ez lényegében annak a következménye, hogy a gyárak rosszabb minőségű termékeiket I. osztályúvá vagy osztályon felülivé (extra) minősítik. Különösen sok a panasz a Duna Cipőgyár termékeire. A kereskedelem által megvizsgált termékeik közül februárban és márciusban 58,5 százalékot, áprilisban 43,1 százalékot, májusban 40,1 százalékot kifogásoltak. A Duna Cipőgyár egyébként nyereségének növelésére egyéb, meg nem engedett eszközökhöz is folyamodott. Így úgynevezett korrigált bőrökből — amiből a két illetékes minisztérium megállapodása szerint extra minőségű cipőket nem lehetne gyártani — ilyen cipőket készített és ezeket is 5%-kal drágábban számlázták. A fogyasztók megkárosítását ez esetben előmozdította az is, hogy erre akkor jöttek rá, amikor a cipők nagy részét már a kereskedelem értékesítette.

A jelenlegi rossz áruellátás körülményei között a kereskedelmi vállalatok gyakran elhallgatják az ipar ilyen, a fogyasztókra, de a népgazdaságra nézve is káros hibáit. Előfordul, hogy az ellenőrző szervezet által hibásnak tartott árut is átveszik a kereskedelmi szervek azzal a kikötéssel, hogy a hibás árut gyártó vállalat nekik szállítsa terven felüli termékeit is.

Összefoglalva megállapítható, hogy a vállalati tervezésben bekövetkezett változások többségükben helyesek voltak, pozitív eredménnyel jártak. Emellett azonban gyakran anarchisztikus tendenciákkal, a népgazdaság és a fogyasztók megkárosításával is találkozunk. Okvetlenül szükséges jelenlegi szállítási szerződéses rendszerünk felülvizsgálata és esetleges módosítása, hogy a szállítási szerződés feltételeinek be nem tartása a vállalat eredményeire a jelenleginél súlyosabb gazdasági következményekkel járjon.

Bérezés, anyagi érdekeltség

A vállalatok önállósága a korábbi évekhez képest a legnagyobb mértékben a bérezés területén növekedett. Itt a vizsgálatok alapján a következő legfontosabb megállapításokat lehet tenni:

Korábban a *munkások bérezésében* a bérrendszerek megválasztása tekintetében a vállalatoknak csak korlátolt joguk volt. Önállóan csak a darabbér, az időbér és az időbér+prémium között választhattak, de a darabbértől eltérő rendszer alkalmazása a dolgozókra nézve hátrányos volt. Ez szinte kényszerítette a vállalatokat a darabbér alkalmazására. 1952-től kezdve tettünk komoly központi erőfeszítéseket, vegyes sikerrel, különböző ösztönző, főleg minőségi bérrendszerek bevezetésére. A vállalatok különbözősége, legalábbis egyes iparágakban, kizárja egyetlen egységes rendszer alkalmazását. A legáltalánosabb bérforma októberig a darabbér volt, ebben dolgozott a munkások kb. kétharmada.

Az ellenforradalom után a bérrendszerben lényeges változások következtek be. Novemberben és decemberben, sőt ez év első két hónapjában is általános volt a sima órabér alkalmazása. Az időbéres rendszer bevezetése szükségessé tette az órabérek megállapítását. A kormányha-

tározat szerint az elmúlt év III. negyedévében elért kereseteket vették az órabérek alapjául. A vállalatok zömében nem mechanikusan, a bázisidőszak átlagkeresete és a kormányhatározat által elrendelt emelés mértéke szerint állapították meg az órabéreket, hanem bizonyos korrekciókat végeztek a vállalaton belül helyesnek tartott kereseti arányok kialakítása céljából. Az is előfordult, hogy a korábbi átlagkeresetet valamely műhelyrészben csökkentették. (Az a körülmény persze, hogy minden munkás követelte saját részére a korábbi átlagkeresetét és az átlagosan engedélyezett béremelést, bizonyos korlátokat szabott a helyes kereseti arányok kialakításának.)

Az a tény, hogy a vállalatok ez év elején minden utasítás, sőt instrukció hiányában igyekeztek a kereseti arányokon javítani, pozitívan értékelhető. A vállalatok egy része egymásközt is megbeszélte, hogy egyes munkakörökben — az adott bértételeken belül — milyen bért állapítanak meg. Arra is volt törekvés, hogy területileg koordinálják a béreket. Tehát a vállalatok a mechanikusan engedélyezett béremelést igyekeztek a béraránvok javítására kihasználni. Még ez év első két hónapjában is erős volt a nyomás a bérek minél nagyobb mértékű növelésére. A béreket mégis nagyjából az elképzelt szinten lehetett tartani, sőt a múlt év végi szabálytalan kifizetéseket is meg lehetett szüntetni. Ezt részben az egész béralap, részben az átlagbér megkötésével érték el, előbb a bankfiókokon, később a minisztériumi szerveken keresztül.

Összefoglalóan a tapasztalatokból azt a következtetést kell levonnunk, hogy ha központi intézkedésekkel, a népgazdasági szempontból kívánatos határok között tudjuk tartani a béreket, e határok közt okvetlenül hasznos a bérek egyéni kialakításában minél nagyobb önállóságot adni a vállalatoknak.

A termelés megindulása a sima időbéres rendszer módosítására kényszerítette a vállalatokat avégből, hogy a bérrel is ösztönözzenek a feladatok teljesítésére. Ebben a kérdésben a vállalatok lényegében csak annyi támpontot kaptak, hogy különböző nyilatkozatok, sajtócikkek szerint a kormány helyesli a teljesítménybért, továbbá, hogy a Munkaügyi Minisztérium egy tájékoztatót adott az elképzelhető bérezési formákról. A bérezési formákat a vállalatok teljesen önállóan alakították ki és azoknak gazdag változatát hozták létre. Leggyakoribbak a következők:

— Személyenként megállapított órabér, valamilyen teljesítményhez kötve. Ezen belül alkalmaznak olyan formát, amelyben a személyi bér egyben a fizetés felső határa, és a kitűzött feladat nemteljesítése arányában egy biztosított bérszintig csökken a kereset. Előfordul az is, hogy túlteljesítés esetén 10—20 százalékkal növekedhet a bér.

— Személyenként megállapított órabér és valamilyen feladat (minőség, mennyiség, anyagtakarékosság, selejtcsökkentés stb.) teljesítésétől függő (általában 30 százaléknál nem magasabb) prémium. Ennek is két formája alakult ki:

a) a teljesítés arányában (egyenesen, progresszíven vagy degresszíven) nő a kereset;

b) prémiumfeladat — maximális teljesítménykövetelmény, és az elmaradás arányában csökkenő prémium.

— A darabbér legkülönbözőbb formái. Ennek a bérformának igen sok változata alakult ki: egyenes darabbér, progresszív darabbér, degresszív darabbér, teljesítmény-plafonnal határolt darabbér, darabbér és

valamilyen mutató alapján prémium, a darabbért csökkenti vagy növeli valamilyen más mutató, legtöbbször minőség stb. A prémiumnál — de például a Dunakeszi Konzervgyárban még a darabbérnél is — csoportfeladatot is tűznek ki.

— Sima órabér. Egyelőre még nagyon elterjedt bérforma. Az Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyárban például kizárólagos. A legtöbb helyen foglalkoznak azzal a gondolattal, hogy helyette a teljesítménybérezés valamilyen formáját alkalmazzák, de ezt az átlagbérellenőrzés miatt nem merik megtenni.

A legtöbb helyen a már bevezetett bérformát nem tartják véglegesnek. A tapasztalatok felhasználásával, figyelembe véve a termelési igényeket, általában az intenzitás normálisra való növelése céljából tovább finomítják a bérformákat. A munka intenzitása az év elején általában igen alacsony színvolnalra esett. Elterjedt nézet volt, hogy az intenzitás csökkenésével egyidőben javul majd a minőség. Ez általában nem következett be, sőt helyenként még romlott is a termékek minősége. Ebből az a következtetés adódik, hogy a minőség szorosabb kapcsolatban van a munkafegyelemmel, mint a munka intenzitásával. Ez a felismerés is arra késztette a vállalatok vezetőit, hogy a bérrendszerek kialakításakor minél több minőségre vagy valamilyen gazdaságosságra ösztönző tényezőt vegyenek számításba. Ez az egyik oka annak, hogy a munkásprémiumok nagyon elszaporodtak. Egyébként a bérrendszer ösztönző hatására is vonatkozik, hogy ott éri el a kitűzött célt, ahol az érvényesüléshez szükséges fegyelmet meg tudják teremteni.*

A vállalatok a bérezési formákban, a bérarányokban korábban meglevő problémákat üzemeik sajátosságait mérlegelve jórészt megoldották. A Ruggyantaárugyár vezetői elmondották, hogy olyan bérrendszereket vezettek be, amelyekhez korábban a minisztérium nem járult hozzá. A bérrendszerek beváltak, most már a minisztérium sem kifogásolja alkalmazásukat. Mindezek alapján az előbb levont következtetésünket a következőkkel egészíthetjük ki:

a) A bérrendszerek megválasztását helyes a vállalatokra bízni, mert ha egyértelmű gazdasági feladatuk van, akkor mindent elkövetnek a feladat legjobb megoldását előmozdító bérrendszer kialakítására.

b) A kialakult bérrendszerek sokrétűsége a vezetés színvonalának javítására ösztönöz.

Az *alkalmazottak bérezése* tekintetében — legalábbis az alapbért illetően — lényegében nem nagyobb a vállalatok önállósága, mint korábban volt. A vállalatok igazgatói változatlanul a Minisztertanács által meghatározott bérhatárok közé sorolhatják be az egyes dolgozókat. Annyiban van különbség, hogy a jóváhagyott nomenklatúra összevontabban sorolja fel a munkaköröket, és ezért több tételnél a bérek alsó és felső határa egymástól távolabb van. Jelentősen nőtt azonban a vállala-

* Az Egyesült Izzó vezetőinek például az a véleményük, hogy a minőségre legjobban ható bérrendszer a teljesítmény-plafonnal korlátozott darabbér, de amelyik műhelyben gyenge a vezető, ott a plafon kizárólagos hatása a munkások teljesítményének visszatartása. Ugyanakkor a Rákospalotai Növényolajipari Vállalat vezetői arról számolnak be, hogy van olyan üzemrészük, ahol sima időbér alkalmazása mellett nőtt az intenzitás, javult a minőség. A Chinoin Gyógyszergyár nyersanyagraktárában 35 fő végzi időbérben azt a munkát, amit korábban darabbérben 50 fő végzett. Ezt azzal magyarázzák, hogy az időbérben dolgozók válogatás nélkül végrehajtják a vezetők utasításait. A Magyar Pamutipar fonalfestő műhelyében a korábbi darabbérendszerről — mivel ezen a munkán a darabbér nem vált be — időbéres rendszerre tértek át. A teljesítmény nagymértékben csökkent. Az okokat vizsgálva, megállapították, hogy a művezető gyenge. Leváltották, azóta növekedett a teljesítmény.

tok önállósága a prémiumok területén. A prémium egy részét általában beépítették az alapbérbe, a fennmaradó részről főképpen a vállalat dönt. Az előző években a minisztériumok szabályozták a prémiumban részesíthető dolgozók körét és a prémiumszázalékok mértékét. Az igazgatónak jogában állt ugyan egyes dolgozókat a prémiumból kizárni és a központilag előírt prémiumkulcsot maximumként kezelni, de az alacsony műszaki alapbérek miatt ezzel a jogukkal általában nem éltek. Most nem szabályozzák központilag a premizálhatók körét. A vállalatok saját maguk döntötték el, hogy kit részesítsenek prémiumban. A megvizsgált vállalatok mindegyikében csökkentették a premizáltak számát. A Fémáru- és Szerszámgépgyár 238 műszaki dolgozója közül 75, a Magyar Pamutiparban 365 közül 220 részesül rendszeres prémiumban. Prémiumot a legfelsőbb vezetők és a termelés közvetlen irányítói kapnak.

1957 előtt — a megkötöttségeket fokozatosan enyhítve — központilag szabályozták a prémiumfizetés feltételeit. A prémium fedezetét a műszaki béralapnak a prémiumfeltétel teljesítésétől függő rendeletileg megállapított százaléka képezte. A prémiumot most központilag alig szabályozzák. A vállalatok prémiumkeretét abszolút összegben állapították meg. A keret egy részét az igazgatók rendelkezésére bocsátották, a másik — általában kisebb — hányadát a minisztérium által meghatározott feltételek teljesítése esetén használhatja fel szabadon az igazgató. (Ez utóbbira vonatkozóan még nem alakultak ki általános feltételek.) A vállalatok — eléggé differenciáltan — termelési és önköltségcsökkentési feladatokat tűznek ki prémiumfeladatul. A múlt évben kialakult prémiumfeltételektől nem tértek el túlságosan, változás inkább csak annyiban van, hogy a prémiumlehetőségekkel körültekintőbben gazdálkodnak. Jelenleg még az egy személy részére kifizetett legmagasabb prémium központilag meghatározott, de amint jobban megszilárdul a vállalatok vezetése, ezt a megkötöttséget is fel lehet oldani.

A béralap ellenőrzése — valamely egyéb mutatóval (béralap, bérhányad, létszám stb.) kombinálva — jelenleg az átlagbérek ellenőrzésére épül. A béralapnak mint olyan mutatónak az ellenőrzése, amely a vállalatok bérgazdálkodását megszabott keretek közé szorítja, a kereseti színvonalat meghatározza, nem nélkülözhető. Az átlagbér ellenőrzése elősegíti a vállalatok között eddig kialakult kereseti arányok megtartását, de egyben korlátozza is a vállalatok jogát a keresetek kialakításában. Ösztönzi a vállalatokat arra, hogy a vállalaton belül figyelemmel kísérjék és állandóan finomítsák a kereseti arányokat. Erre szorítja a vállalatokat az is, hogy a tárcák egyes fontosabb munkakörök átlagkeresetét is előírják.

A kereseti arányok és a felhasználható báralap kereteinek betartása céljából — különösen ha tervmutatóként a különben elég laza bérhányadot írták elő — szükséges volt az átlagkeresetek megszabása, és továbbra is helyes az átlagbéreknek bizonyos módszerekkel való központi kézbentartása, mert különben a termelékenység növelésének különböző lehetőségei miatt az intenzitás változó mértékű csökkenése, normázási gyakorlatunk és az indokolatlan bérkövetelésekkel szembeni nem egységes ellenállás miatt a bérek nagyon különbözően növekednének. Ez egyrészt nagyfokú munkásvándorlást eredményezne, másrészt egyes területeken olyan mértékű átlagkeresetnövekedéssel járna, ami meghaladná az életszínvonal tervezett emelkedését. Az átlagbér-

ellenőrzés nem örvend nagy népszerűségnek, a vállalatok nagyon támadják. Csak a könnyűipari vállalatok vezetői értettek vele egyet, de azok is csupán a vizsgálatot végzők rábeszélése után. A fő kifogás ellene az, hogy meggátolja a bérek növekedését. Ezt mutatják a leginkább hangoztatott ellenérvek is. A leggyakoribb ezek közül: kapun belüli munkanélküliséget eredményez, mert fölösleges munkásokat vesznek fel alacsony keresettel, hogy az átlagot leszorítsák. (A vállalati eredmények csökkenéséből származó anyagi hátrány csak nagyon távoli és a mai számviteli módszerekkel nagyon bizonytalan, ezért nem gátolja meg a magasabb béralap felhasználását a tervezettnél több munkással.) Akadályozza a termelékenység növelését, ha a munkások az átlagnál úgysem kereshetnek többet. (Ez összefügg az évek óta kialakult és jelenleg sem kielégítő normázási gyakorlattal.) Akadályozza az ösztönző bérrendszerek, főképp a mai átlagkereseten felüli ösztönző prémium bevezetését.

Az átlagbér-ellenőrzéssel szemben felhozott kifogások megszívlelendők, ezért azt a jelenleginél rugalmasabbá kell tenni. A vállalatok önállóságát azonban a későbbiekben is úgy kell szabályozni, hogy a bérre fordítható összeget és az elérhető kereseteket felsőbb szervek határozzák meg, az átlagkereseten belül pedig a vállalatra kell bízni, hogyan alakítja ki a belső kereseti arányokat, és milyen célok elérésére ösztönöz magasabb keresettel.

A *nyereségrészesedéssel* kapcsolatban egyelőre sem a vállalatok munkájára, sem az önállóságra vonatkozóan nem vonhatunk le sok következtetést. A szerzett tapasztalatok lényegében kétfélék: az egyik és az elterjedtebb, hogy a dolgozókra, különösen a munkásokra semmilyen ösztönző hatással nincs a nyereségrészesedés lehetősége. Az egyes dolgozó nem tudja, hogy tevékenysége folytán hogyan alakul a nyereség. Másrészt a dolgozók nem is igen törődnek vele, hogy az év végén ténylegesen lesz nyereségrészesedés. A vállalatok másik — kisebb — részében az a vélemény alakult ki, hogy a nyereségrészesedés nagyon jó ösztönző erő, a dolgozókat élénken foglalkoztatja, és számontartják, hogyan alakul a vállalat nyeresége. Ezekben a vállalatokban agitációt fejtettek ki a nyereségrészesedéssel kapcsolatban. A Győri Richards gyárban intézkedési tervet is készítettek négyheti nyereségrészesedés elérésére.

A vállalatok majdnem mindegyike felveti, hogy az egyéves időtartam hosszú, nem ösztönző, rövidebb — negyedéves — időszakonként kellene kiadni a nyereségrészesedést, vagy legalábbis előleget fizetni ennek terhére. Más vélemények szerint a havi keresetet kellene növelni a nyereség kioszthatő részével. Véleményünk szerint a nyereségrészesedés felaprózódása nem lenne helyes. Célszerű lenne viszont, ha a vállalatok negyedévenként tájékoztatnák a dolgozókat a vállalati nyereség helyzetéről és a szükséges teendőkről.

A helyes termelői árak szükségessége

A vizsgálat megmutatta, hogy ha a vállalatok fokozott önállósága olyan termelői árrendszer mellett következik be, mely helytelenül tükrözi a ráfordításokat, ez a gyakorlatban igen sok ellentmondásra, káros következményekre vezet. A vizsgálat tehát igazolta a termelői árak rendezésének időszerűségét. Az árrendezést valamennyi vállalat, mindenki,

aki a vizsgálatban részt vett, szükségesnek és igen gyorsan megoldandó feladatnak tartja.

A termelői árak rendezetlenségéből adódó ellentmondások közül a vizsgálat elsősorban a következőkre mutatott rá:

Az elmúlt időszakban elért viszonylag jó pénzügyi eredmények nemcsak egyszerűen a jobb munkával függnek össze, hanem komoly része van bennük a termelői árak fogyatékosságainak is. Több vállalatnál az előző év első háromnegyedévéhez képest a termékek választéka az anyagigényesebb, illetve a nagyobb nyereséghányadot tartalmazó termékek javára változott meg.*

A mai termelői árak mellett esetenként előfordul, hogy nagyobb erőfeszítés kisebb eredményben tükröződik. Több iparvállalatnál a termékek összetétele a kevésbé anyagigényes gyártmányok javára változott meg. Pl. a Fémáru- és Szerszámgépgyárban, az Egyesült Gyógyszergyárban, a Kőbányai Gyógyszergyárban stb. — a termelékenység, a jövedelmezőség csupán a termékösszetétel megváltozása miatt is csökkent, illetve az egyébként is bekövetkező csökkenést ez a körülmény csak fokozta. A termékek összetételének megváltozása ezekben a vállalatokban tőlük független — anyagellátási, értékesítési — okok miatt következett be. Például az Egyesült Gyógyszergyár most nem gyárt exportra penicillint, helyette más termékeket állít elő, amelyek kevésbé anyagigényesek, és így romlik a termelékenységi mutatója.

A termelékenység és a vállalati eredmény általában romlik, ha a vállalat új terméket gyárt. Az árrendszer általában nem ösztönöz új termékek gyártására, sőt az újra való törekvés kimondottan anyagi hátrányt jelent. A termékek termelői árának megállapítása ugyanis a legtöbb esetben úgynevezett kalkulációs séma alapján történik. Ennek megfelelően a termelői ár az önköltségből és bizonyos, nem nagy, iparáganként általában azonos, 2—6% nyereségből áll. A régi termékeknél — amelyeknek az árát néhány évvel ezelőtt állapították meg és azóta nem változtatták, bár a termelési költségek közben csökkentek — a nyereség adott esetben eléri az önköltség 100—150%-át is. Az elmúlt öt hónapban több vállalat számos új termék előállítását kezdte meg (Klement Gottwald Villamossági Gyár, Kőbányai Gyógyszerárugyár, Rákospalotai Növényolajipari Vállalat, Hungária Vegyiművek stb.). E vállalatok termelési és pénzügyi eredményeiben az új termékek termelésére való áttérés negatív tételként szerepel.

Több ellentmondáshoz vezet az ármegállapítás gyakorlata is. A termelővállalatok az ármegállapítást általában az önköltségszámításra alapozzák. A fogyasztói árak megállapítása a belkereskedelemben az úgynevezett árjegyzéki beazonosítás módszerével történik. Ha a belkereskedelemben megállapították a fogyasztói árat, az iparágban általában használt azonos forgalmiadó-kulcs felhasználásával számítják ki a termelői árat. Ez a módszer és az önköltségen alapuló termelői ármegálla-

* Így például a Győri Textilben megszüntették a 30% veszteséget tartalmazó cotton cloque gyártását és helyette ugyanazon a gépen a 10%-os nyereséget tartalmazó termelői árú belföldi lepedőt gyártottak. A forgalmi adó mindkét terméknél azonos. Ezzel az egy gépórára jutó termelést az illető gépeknél 62 forintról 125 forintra növelték. A Győri Textilben pamutszövet helyett bizonyos gépeken selyemszövetet termelnek, aminek eredményeként a III. negyedévben a vállalati eredmény 430 000 forinttal nő. Ugyancsak a Győri Textil több gépegységén pamutvászon helyett ballonszövetet gyárt. Az előbbi bruttó termelői ára 40 forint, amiből 32 forint forgalmi adó, az utóbbié 152 forint, s ebből 122 forint a forgalmi adó.

pítás a legtöbb esetben eltérő eredményt ad. Ha — s ez igen gyakori — a belkereskedelem ármegállapítását fogadják el a változatlan forgalmiadó-kulccsal, az új termék sokszor már az ármegállapításkor veszteséges. Ez a körülmény az új termékek gyártásával kapcsolatos előbbi nehézségeket még csak fokozza.

A nyereségrészesedésnek az úgynevezett alaprentabilitás előírásához való kötése, az igazgatói alapnak ettől való függővé tétele, mint ismeretes, átmeneti jellegű. Az alaprentabilitás megállapításakor az 1956 első háromnegyedévi tényleges vállalati eredmények szolgáltak kiinduló adatul. Erre adtak bizonyos ártámogatást, mégpedig a kormány által jóváhagyott bérügyi intézkedésektől, a kapacitás-kihasználás fokának változásától és a jogosnak elismert intenzitáscsökkenéstől függő mértékben. 1956 első háromnegyed évéhez képest azonban a termékek összetételében igen sokféle, a legkülönbözőbb irányban ható változások következtek be. Ez azt eredményezi — a termelői árakban levő fenti ellentmondások alapján —, hogy helyenként az alaprentabilitás laza, másutt túlfeszített, sok vállalat könnyedén viszonylag magas igazgatói alapra, illetve nyereségrészesedésre tesz szert, mások viszont megfeszített munkával sem kapnak igazgatói alapot, illetve nyereségrészesedést.

Az alaprentabilitás kiszámításakor az ártámogatás mértékét az előző évi költségek bizonyos százalékában határozták meg. A termelési költségek kisebb-nagyobb hányada az úgynevezett fix költségekből áll. Magasabb, terven felüli termelés elérése esetén az azonos mértékben előirányzott ártámogatás mellett a vállalatok viszonylag nagyobb nyereséget és így több igazgatói alapot, magasabb nyereségvisszatérítést érnek el. Vagyis az alaprentabilitásnak ez a rendszere az iparban általánosan a termelés terven felüli növelésére ösztönöz. Az ösztönzésnek ilyen rendszere általában helyes, most azonban az ipar egészére nézve nem kívánatos. (Meg kell jegyezni, hogy vannak ennek ellene ható tényezők is, pl. a gépiparban a béralapnak lényegében abszolút ellenőrzése.)

A minisztériumok az ártámogatást iparágra egységesen határozták meg. Az iparigazgatóságoknak a vállalati ártámogatás megállapításakor a vállalat sajátosságainak megfelelően az iparági átlagon belül lehetőségük volt differenciálásra. A tapasztalatok szerint ezzel a lehetőséggel az iparigazgatóságok csak korlátozott mértékben éltek. Így a vállalatok egy része a kapott ártámogatást kevésnek, igazságtalannak tartja.

Az alaprentabilitással, illetve az ehhez kapcsolódó nyereségrészesedéssel az a helytelennek látszó ösztönzés is összefügg, hogy azok a vállalatok, amelyek a vállalat fejlesztésére, a nyereség terhére hitelt vesznek fel, rosszabbul járnak, mint azok, amelyek a jövőre ilyen formában nem gondolnak. A bank ugyanis jelenleg csak olyan beruházási hitelt folyósít, amelyeknek egy részét a kamatokkal együtt még ebben az évben visszafizetik. Ha a végrehajtott beruházás, fejlesztés a vállalat eredményét nem, vagy főleg nem ebben az évben növeli, akkor előnyösebb számára az egyébként kívánatos fejlesztésről lemondani.

Munkaverseny

A munkaversenyre vonatkozóan eddig semmilyen központi szabályozás nem történt. A vállalatok véleménye is megoszlik ebben a kérdésben. A legtöbb vállalatnál még nincs munkaverseny.

A legjellemzőbb vélemények a következők:

a) Munkaverseny kellene, de ne olyan legyen, mint a múltban volt.

b) Anyagi juttatás nélkül, tisztán erkölcsi alapon kell szervezni a versenyt, de csak olyan célokért, amelyekre bérrel nem lehet ösztönözni.

c) Anyagi alapot kellene teremteni a jutalmazásra, vissza kellene állítani a Kiváló Dolgozó és a Szakma Kiváló Dolgozója címet és a vele járó jutalmakat.

d) Gyárak között ne legyen verseny.

e) Dátumok, események tiszteletére, megrendelésre ne szervezzünk versenyt. Akkor legyen verseny, ha a vállalat szükségesnek tartja.

f) A verseny gazdája ne a szakszervezet, hanem a vállalat igazgatója legyen.

A felsorolásból is kitűnik, hogy nincs egységes álláspont, mert ellentmondó vélemények is vannak. Ahol már van verseny, ott is különböző módon szervezik. A Rákospalotai Növényolajipari Vállalatnál május 1. tiszteletére indítottak munkaversenyt. Takarékossági felajánlásokat szerveztek. A Győri Keksz- és Ostyagyárban csak minőségjavításra szerveznek versenyt. A Lágymányosi Dohánygyárban az MSZMP kerületi értekezlete tiszteletére szervezték a versenyt. A vállalat elkészítette a felajánlást (245 590 Ft), és igyekeztek minden dolgozót valamilyen felajánlás megtételére rábeszélni. (Teljesen azonos a régi módszerrel.) A Magyar Pamutiparban az üzemek vezetői hívják ki egymást versenyre (ezt a versenyt központilag értékelik) és az üzemen belül az üzemvezetők szervezik tovább a versenyt.

A munkaversenyben éppúgy, mint sok más területen, nem látszik helyesnek egységes séma kialakítása. Elsősorban a vállalatoknak kell tudniuk, hogy mikor, milyen versenyt célszerű szervezniük és milyen versenyformát alkalmazniuk. Azt is a vállalatra lehet bízni, hogy tűznek-e ki jutalmakat vagy nem. A jutalmakra az anyagi fedezetet a vállalat teremtse elő. Ha a vállalat előtt világos a gazdasági feladat, annak teljesítéséhez a vezetőknek anyagi érdeke fűződik, akkor elég csak felhívni a vállalatok figyelmét arra, hogy a verseny felhasználható az eredmény elérésére.

A vállalatok felsőbb szervei — iparigazgatóságok, minisztériumok, Minisztertanács — szervezhetnek iparági vagy népgazdasági méretű versenyt, ha valamilyen feladat azt indokolja. Például ha valamely időszakban szénellátási nehézségek vannak, akkor a Minisztertanács szervezhet az állami élet egész területére kiterjedő széntakarékossági versenyt, a Nehézipari Minisztérium pedig megszervezheti a szénbányászati trösztök versenyét. Helyes, ha azonos típusú vállalatok valamely vonatkozásban versenyeznek. Például két vagy több építőipari vállalat versenyezhet azért, hogy melyik épít legjobb minőségű lakást.

A párt- és a szakszervezeti szervek feladata a munkaverseny erőteljes támogatása, propagálása, segédkezés (a szakszervezet részéről) a verseny megszervezésében és ellenőrzésében. Az üzemi pártszervezetek tegyenek javaslatokat egyes problémák versenyszerű megoldására. A párt- és a szakszervezet bírálja a verseny fogyatékosságait, segítse elterjeszteni a jó tapasztalatokat és egyben ügyeljen arra, hogy látszateredmények kedvéért ne erőszakoljanak egyes vállalatokra olyan versenyformát, ami ott nem felel meg.

Néhány következtetés

A vizsgálatok említett legfontosabb tapasztalataiból az alábbi főbb következtetéseket kell, illetve lehet levonni:

1. Biztosítani kell, hogy az ipari vállalatok gazdálkodásában, vezetésében a központi vezetés által kitűzött feladatok megvalósuljanak. Ennek megfelelően a legdöntőbb termelési gazdasági mutatókat a vállalatok számára címzetten kötelezően központilag kell előírni. Még a rendelkezésre álló adatok alapján nem lehet egyértelműen állást foglalni a tekintetben, hogy milyen mutatók, feladatok előírása szükséges központilag. A vállalatok nagy részére a jelenlegi helyzetben célszerűnek látszik előírni a népgazdaságilag legfontosabb termékek átadandó mennyiségét természetes egységben, az exporttervet, a legfontosabb, szűk keresztmetszetet jelentő anyagok felhasználásának maximumát, valamilyen formában a felhasználható béreket, a vállalati eredményt, továbbá a központi keretből rendelkezésre álló beruházások összegét. A vállalatok tervezésében, vezetésében, gazdálkodásában óvakodni kell minden sablontól. Nem lehet a népgazdasági terv egy-egy mutatóját valamennyi vállalat számára egységesen, azonos tartalommal és azonos módon előírni. A központi előírásokat optimálisan kell összeegyeztetni a helyi önállósággal. Éppen ezért csak olyan részletekben szabad a feladatokat előírni, hogy az ne vezessen a helyi vezetők gúzsbakötésére. Nem képzelhető el olyan központi szerv, amelyik részletkérdésben is helyesen tudná meghatározni a vállalatok feladatait, az általuk alkalmazott módszereket. A vállalatok önállóságának megnövekedése a múlt időszakban általában hasznosnak bizonyult. Az önállóság további növelése pedig lehetőséget ad arra, hogy a termelés fokozását, a gazdasági, pénzügyi eredmények növelésének helyi lehetőségeit még jobban feltárjuk.

A kötelezően előírt mutatók száma a lehető legkevesebb legyen. Nem képzelhető el azonban — jelenlegi ismereteink szerint — olyan egyetlen univerzális mutató (például a nyereség), amelyiknek egyedüli előírása — egyéb ösztönző rendszerek alkalmazásával — egyidejűleg a népgazdasági és a helyi érdekek összhangját biztosítaná.

A tervmutatók számának, a központi utasításoknak a csökkenésével, a sablon megszüntetésével megnő a beszámoló, a statisztikák jelentősége. A statisztikáknak lehetővé kell tenniük a népgazdasági terv teljesítésének elemzését, mérését. El kell érni, hogy a népgazdasági tervvel összefüggő legfontosabb feladatok teljesítéséről megközelítően azonos tartalommal, azonos módon minden vállalat egységesen számoljon be. Általában: amíg az önállóság növelésével a tervmutatók száma csökken, a statisztikába bevont mutatók számát esetleg növelni kell.

2. A vállalatok önállósága megköveteli a vállalati irányítómunka színvonalának lényeges emelését. Az új vállalatvezetési módszer megkívánja, hogy a vállalatok vezető szakemberei saját vállalatuk kérdésein kívül széleskörű műszaki és közgazdasági tájékozottsággal rendelkezzenek. Így jól kell ismerniük az illető iparág nemzetközi helyzetét, a hazai és a nemzetközi piaci viszonyokat, igényeket, az ország gazdasági helyzetét stb. Több helyütt tapasztaltuk, hogy a vállalat vezető szakemberei különösen a nyersanyagimporttal és a termékeik kivitelével összefüggő kérdéseket egyáltalán nem ismerik. Ilyen követelményeket régebben is állítottak a vállalatok szakemberei elé, miyel azonban a vállalat

életének szinte minden területét központilag meghatározott kötelező mutatókkal szabályozták, ennek szükségessége nem volt nyilvánvaló. De a vállalati önállóság mellett ezek az ismeretek nélkülözhetetlenek.

Tapasztalat szerint szükségessé vált a vállalatvezetés új feladatainak megfelelően a vállalaton belüli vezetés szervezetének módosítása. A legtöbb vállalatnál mentesítették az igazgatót az egyes kisebb osztályok közvetlen irányítása alól, növelték a tervosztályok üzemgazdasági elemző tevékenységét stb. Ezért célszerű az új vezetési módszereknek megfelelően felülvizsgálni az egyes vállalati vezetők (főkönyvelő, tervosztályvezető, művezető, főmérnök stb.) jogait, kötelességeit és felelősségét.

Mindebből következik, hogy a vállalatok önállóságának fokozásával jelentősen növekszik a helyi vezetőknek mind anyagi, mind erkölcsi, mind bűnügyi felelőssége. Ezért a vállalatok eredményes működésének megfelelő anyagi és erkölcsi megbecsülésben kell őket részesíteni, eredménytelenség esetén azonban anyagilag is, erkölcsileg is felelősségre kell vonni őket.

A vállalatvezetésnek ez az új módszere más jellegű irányító munkát követel a minisztériumoktól is, amelyek többet foglalkozhatnak az egyes iparágak általános elvi és gyakorlati kérdéseinek tisztázásával, a jól dolgozó vállalatok tapasztalatainak elterjesztésével, a vállalatvezetéshez szükséges sokoldalú ismeretek megszerzésének elősegítésével stb. A vállalatoknak adott önállósággal együtt természetesen az is szükséges, hogy a minisztériumok tanulmányozzák a vállalatok tevékenységét, és időben megfelelő szankciókkal fellépjenek — esetleg az önállóság, a prémium időleges megvonásával is — azokkal a vállalatokkal szemben, amelyek megsértik a munka- és pénzügyi fegyelmet, nem biztosítják a társadalmi tulajdon védelmét, a népgazdaságra nézve károsan használják fel a vállalati önállóságot.

3. A vállalatok önállóságát olyan mértékben szabad és lehet növelni, amilyen mértékben az önálló működés feltételeit meg tudjuk teremteni. A vállalatok önálló működésével kapcsolatban sürgőssé válik a termelői árak rendezése. Ha a vállalat eredményes tevékenységének megítélésében a nyereségnek döntő szerepet kívánunk tulajdonítani és nem rendezzük a termelői árakat, a népgazdaságban igen komolyan elburjánozhatnak az anarchisztikus, spekulatív, az árrendszerben levő ellentmondások kihasználására törekvő, káros jelenségek. Természetesen elképzelhetetlen, hogy egyedül bármiféle árrendszer biztosíthatja ennek ellenkezőjét, a népgazdasági és vállalati, illetve egyéni érdek összhangját. Ehhez egyéb feltételeket is meg kell teremteni.

ERŐS GYULA—WIESEL IVÁN—ZENTAI DEZSŐ

Az exportgazdaságosság gyakorlati számítási módszere

Megjegyzések a külkereskedelem-gazdaságossági vitához

A Közgazdasági Szemle 1957. márciusi számában megjelent cikkében Balázsy Sándor összefoglalta a külkereskedelem gazdaságosságáról eddig folyt elméleti vitát.* Ennek során, bár a gazdaságossági számításokat szükségeseknek jelölte meg, úgy vélte, hogy ilyen számításoktól — a mai helyzetben — túlságosan nagy eredmény nem várható, mert a mutató kiszámítása bonyolult, a gazdasági mechanizmus nem szorítja az érdekelteket a gazdaságosság mérlegelésére, végül a mutató helytelenül egy Dft-ot egyenlőnek tételez fel egy másik Dft-tal.

A szerző gondolatmenetét ezek után nem abban az irányban folytatja, miképpen lehet ezeket a — lényegében gyakorlati — nehézségeket leküzdeni, hanem azt fejtegeti, hogy az árrendszer, a devizaárfolyamok stb. helyesbítése révén kell alkalmas mechanizmust teremteni a gazdaságosság mérésére. Ezenkívül javaslatot tesz arra, hogy a tárcák ne exporttervet, hanem devizaszaldó-feladatokat kapjanak.

Véleményünk szerint e javaslatok nem adnak választ a gazdaságosságszámítás gyakorlati kérdésére. A kérdés éppen az, hogy a lezajlott elméleti vita után végül is mi az a számítási módszer, amely most már a mindennapi gyakorlat számára utat mutathat *exporttermékeink gazdaságosságának megítéléséhez.* A magunk részéről erre a kérdésre szeretnénk válaszolni.

Javaslatunk célkitűzése gyakorlati, ezért nem kívánjuk megismételni az elméleti vita legfőbb kérdéseit, mégis gyakorlati mondanivalóink bevezetőjében érintenünk kell néhány elvi szempontot is.

Mindenekelőtt azzal a kérdéssel kell szembenéznünk: van-e értelme valamiféle számszerű mutatót keresni, amikor a gazdaságosságot számokban ki sem fejezhető tényezők (például a gazdasági függetlenség szempontja, kereskedelempolitikai érdekek stb.) is befolyásolják. Van-e értelme *egyetlen* mutatót keresni, amikor a gazdaságosságot — különösen konkrét esetben — számos igen különböző szempont (álló- és forgóeszközigényesség, a kapacitás jobb kihasználásából eredő önköltségcsökkentés, devizahozam stb.) együttes eredőjeként kell mérlegelni. Véleményünk szerint ezek az aggályok nem tesznek mellőzhetővé valamiféle mércét, amely a konkrét elhatározásnak utat mutathat. Egy kérdés valaminek a *lényegét* tisztán látni, és más kérdés, hogy elhatározásainkat *ennek ismeretében* tudatosan, más szempontokból másként

* Balázsy Sándor: A külkereskedelem gazdaságosságához. Közgazdasági Szemle. 1957. 3. sz. 303—320. o.

alakítjuk ki. Sőt eljárásunk csak akkor lehet igazán tudatos és tervszerű, ha a különböző tényezőket világosan tagolva mérlegeljük. Például gazdasági függetlenségünket akkor is védenünk kell, ha ismerjük az ezzel járó terheket. Az ún. kereskedelempolitikai előnyök esetében pedig különösen fontos azt mérlegelni, hogy milyen „áldozattal" jár megszerzésük.

Fontos kérdés annak eldöntése is, hogy feltétlenül *népgazdasági* szintű számításra kell-e törekednünk, vagy megelégedhetünk-e *vállalati* szintű számítással is. Véleményünk szerint ezen múlik ugyanis a mutató kiszámításának bonyolultsága, lényegében tehát az, hogy a mutató gyakorlatilag kiszámítható-e. A válasz részben attól függ, hogy milyen tervezési módszerrel dolgozunk. Teljesen kötött tervezési rendszer keretében, amelyben a terv cikkmélységig kötelezően előírja a termelés és az export választékát, a *vállalati* szintű gazdaságossági számításnak nem lehet elhatározó szerepe. Ilyen esetben ugyanis a gazdaságossági számításokat már a tervkészítést megelőzően el kell végezni, s a központilag megállapított tervben kell már eleve érvényesíteni a gazdaságossági vizsgálat eredményeit. Ezt a célt népgazdasági szintű gazdaságossági számítások szolgálhatják, amelyeknek arra kell választ adniok: *hogyan kell gazdaságos struktúrájú külkereskedelmi tervet felépíteni.*

Minél kevésbé tartalmaz a terv részletes kötelező specifikációt, minél inkább a termelő üzemeken és a külkereskedelmi vállalatokon múlik a terv kereteinek kitöltése, annál inkább előtérbe lépnek a vállalati szintű gazdaságossági számítások, amelyeknek arra kell választ adniok: hogyan kell a *külkereskedelmi terv kereteit gazdaságosan kitölteni.* Akár alkalmazunk tehát a tervgazdálkodás keretében részletekbemenő termelési választéki előírásokat, akár nem, szükség van gazdaságossági számításokra. Előbbi esetben a bonyolultabb, a tervezés menetébe nehezen beilleszthető népgazdasági szintű számításnak van jelentősége, utóbbi esetben vállalati szintű számításokat követel meg a gyakorlat.

Az egyszerűbb számítási módszer mellett szól, hogy nincs szükség hozzá a reálönköltség és az importhányad számítására, s így a gazdaságosságszámítás legfőbb gyakorlati akadályát: a számítás bonyolultságát teszi kiküszöbölhetővé. Másrészt a termelés különböző fázisaiban végzett számítások végül is (bizonyos hibahatárral) népgazdasági szintre összegezhetők.

Balázsy már idézett cikkében meggyőző érvelés található azokkal a felfogásokkal szemben, amelyek szerint az export gazdaságosságát nem lehet az importtól elszakítva vizsgálni, illetve, amelyek szerint csak a termék *összes* (tehát az importráfordítások úgynevezett valóságos értékével együtt vett) termelési költségének a devizabevétellel való egybevetése mutat reális eredményt. Ha a Balázsy által bírált felfogás helytálló lenne, eleve le kellene mondani vállalati szintű számításokról. (A csepeli szerszámgépek gazdaságossága nem függhet attól, hogy libamájból vagy pamutszövetből termeltük-e a vasérc és a koksz devizaellenértékét, illetve, hogy rezet, pamutot vagy narancsot hozunk-e be az exportált szerszámgép ellenértékéből.) *A népgazdasági szintű számítások szempontjából* teljesen meggyőzőek azok a fejtegetések, amelyeket Balázsy a Liska—Máriás-féle mutató védelmében sorakoztat fel, amikor is ketté választja az exportot: 1. a beépített importanyag reexport-

jára; 2. a hazai munka exportjára. Az exportgazdaságosságot helyesen jellemző mutatónak a két tényezőt el kell különítenie és a *hazai munka* értékesülésének gazdaságosságát kell jellemeznie. A vállalati szintű számításokban nemcsak az importanyagot kell elkülöníteni, hanem az üzem kapuján kívül végzett hazai munkát is, s a figyelmet az üzemen belül végzett munka értékesülésére kell fordítani. A termékben megtestesülő társadalmi összmunka tehát a gazdaságossági számítások szempontjából *a)* az importanyagra; *b)* más hazai üzemek tárgyiasult munkájára; *c)* a vizsgált üzemben végzett élőmunkára bontható. Ez az elkülönítés megoldható, ha a vizsgált termékhez felhasznált *minden* közvetlen *anyagot nemzetközi értéken (világpiaci áron) veszünk számításba, tekintet nélkül arra, hogy importból vagy más vállalattól származik-e az.* E módszer hibájául róható fel, hogy elmossa az éles határvonalat egyrészt a ténylegesen importált, másrészt pedig a belföldön előállított, de exportálható anyagok és féltermékek között. Kétségtelen, hogy ezzel letérünk az ország népgazdaságát más országoktól élesen elhatároló népgazdasági szintű számítás talajáról. De — a fizetési mérlegtől most eltekintve — szűkebb értelemben vett gazdaságossági szempontból nem közömbös-e, hogy adott termelési fázisban importanyagot vagy ugyanolyan devizaértéket jelentő exportálható belföldi terméket használunk-e fel? Véleményünk szerint ez a módszer — fogyatékosságai ellenére — népgazdasági szintű számításokra is alkalmas. Például ama kérdés eldöntésekor, hogy alumíniumtömböt vagy alumíniumedényt exportáljunk-e, nem szükséges okvetlenül visszanyúlni a bauxitbányászat bérköltségéig, mert ez a kérdés az alumíniumtömb vagy a timföld világpiaci árából kiindulva is megválaszolható.

Ami a vállalati szintű számításokat illeti, ezeknél ez az eljárás elkerülhetetlen, mert *csak így mellőzhető a reálönköltség és az importhányad üzemi szinten el nem végezhető számítása.*

Végül felmerül a kérdés: szükség lesz-e ilyen külön mutatóra akkor is, ha tökéletes árrendszerünk lesz, ha sem az árban foglalt forgalmi adó és dotáció, sem a devizaárfolyamok nem torzítják majd a tisztánlátást, ha „a vállalatokra és minisztériumokra érvényes feltételek ... egyre hívebben tükrözik a népgazdaság egészére érvényes feltételeket". A kérdés annál indokoltabb, mert ha az ilyen mutató nem szerves része a gazdasági mechanizmusnak, s így „nem szorítja az érdekelt szerveket arra, hogy döntéseik előtt mérlegeljék a gazdaságosságot", azt hiába „konstruáljuk", annak alapján nem születnek a gazdaságosságot ténylegesen javító intézkedések.*

Ha ilyen ár-, adó- és devizaárfolyam-rendszerünk lesz vagy lenne, az exportvégtermék ára valóban helyesen tükrözhetné a hazai értéket (pontosabban a reexportálandó importanyag értékét és a hazai munkával előállított értéket) és a termék nemzetközi értékét (amit devizában kifejezett világpiaci árának forintellenértékével jeleznénk). Ebben az esetben a belföldi és a külföldi ár közötti különbözet — tehát az árkiegyenlítés mutatója — egyben a gazdaságosság mércéje is lehetne.

* Lásd Balázsy Sándor idézett cikkét. A cikkben foglalt azzal a javaslattal, hogy a tárcák ne exporttervet, hanem devizaszaldóra vonatkozó feladatokat kapjanak, ez alkalommal nem foglalkozunk részletesebben. Kétségtelen előnyökkel járna, ha sikerülne valami gyakorlatilag is végrehajtható junktimálást találni az export és az import között, de ez a javaslat a gazdaságosság témaköréből másfelé vezet el bennünket.

Az elméleti vita alapján, de egyébként is távol áll tőlünk, hogy az árkiegyenlítés mutatóját lebecsüljük. Az árkiegyenlítési mutató már csak azért sem becsülhető le, mert — akár torz, akár helyes — ez az egyetlen mutató ezen a területen, amely a gyakorlatban — akarjuk vagy sem — ténylegesen jelentkezik. A belföldi és a külföldi ár gyakorlati valóság lévén, a függvényeként jelentkező árkiegyenlítési mutató elkerülhetetlen terméke a gazdasági mechanizmusnak. Ha a gazdaságosság mércéjeként elfogadhatnánk, semmi „külön" teendőnk nem lenne, hanem az érintett egységeket a jövedelmezőségben — a bel- és a külföldi árak különbözeteként keletkező nyereségben vagy veszteségben — kellene csupán érdekeltté tenni, s ezzel egyben a gazdaságos külkereskedelemre is serkentenénk.

Véleményünk szerint azonban a kérdés a jövőben sem lesz ilyen egyszerű, még a legkifogástalanabbul végrehajtott ár-, adó- és valutareform esetében sem.*

Egyébként is nemcsak ott van szükség exportgazdaságossági számításra, ahol a termék belföldi ára és külföldi ellenértéke között árkiegyenlítés realizálódik. Véleményünk szerint az exportgazdaságossági számítást el kell végezniök az úgynevezett alvállalkozóknak, például az autóbusz-alvázat vagy a sofőr-fülkét gyártó üzemeknek is, ahol egyébként árkiegyenlítési mutató automatikusan nem adódik.

Véleményünk szerint tehát feltétlenül kívánatos abban az irányban haladni, hogy ár-, adó- és devizarendszerünk javításával az árkiegyenlítés mutatója optimálisan közelítse meg a gazdaságosság mércéjét. De az árkiegyenlítési mutató jelzésének ellenőrzésére és kiegészítésére elengedhetetlenül szükséges, hogy minden érdekelt üzem és külkereskedelmi egység elvégezze és világosan ismerje exporttermékének gazdaságossági számítását.

Úgy véljük, hogy a következőkben ismertetendő módszer alkalmas ilyen számításokra.

A javasolt módszer (mutató) és közgazdasági tartalma

Az irodalmi vita során felszínre került elvi gondolatok és a vállalatokban adott gyakorlati feltételek figyelembevételével mintegy másfél évvel ezelőtt az alábbi gazdaságossági mutatót kísérletképpen kiszá-

* Az idézett cikk vonatkozó fejtegetései, a felhozott példák és táblázatok meggyőzően bizonyítják, hogy az árkiegyenlítés *szintje* elvileg sem helyettesítheti a gazdaságossági számítást, mert az előbbi „a termékben foglalt hazai munka exportjának gazdaságossági mutatóját (a Liska—Máriás mutatót) felhígítja a reexporttal". Ebben a tekintetben azonban nemcsak elvi megfontolások merülnek fel. Ha nem is kívánjuk a „tökéletes" ár-, adó- és devizaárfolyam-rendszer lehetőségét kétségbevonni, néhány kiragadott példa is figyelmeztethet arra, hogy az exportra szánt végtermékek ára egyszerűen nem lesz azonosítható a gazdaságossági számítások alkalmával alapulveendő értékkel. Elegendő, ha itt a kizárólagosan importált nyersanyagok (például réz, pamut, gumi) vagy a belföldi termelés kiegészítéseként importált anyagok (vasérc, gyapjú) ármegállapításainak problémájára utalunk. Ha az előbbit a külföldi bekerülési ár, az utóbbit a belföldi termelési költség szintjén állapítják meg, az ezekből készült végtermék árában kétségtelenül olyan aránytalanság keletkezhet, ami az árkiegyenlítés egyértelműségét eleve lehetetlenné teszi. Egyébként az sem kerülhető el, hogy az árban egyes helyettesíthető termékek árait az önköltség helyett a használati érték alapján állapítsák meg (például a szén és az olaj esetében). Az önköltségtől való eltérés pedig mindenkor valamilyen közbeékelt pénzügyi módszerrel (adó, dotáció, árkiegyenlítés) oldható meg, ami ismét torzítja a végtermék árkiegyenlítési mutatóját. Az árrendszerben érvényesített minden tudatos ösztönzés hasonló következményekkel jár.

moltuk a Csepel Vas- és Fémművek minden számbajövő exporttermékére:*

$$\text{Vállalati szintű gazdaságosság („R" mutató)} = \frac{\text{(Termék hazai önköltsége forintban)} \quad Ö}{\text{(a termék világpiaci ára devizában)} \quad É} - \frac{\text{(a felhasznált világpiaci forgalom tárgyát képező anyagok forintértéke)} \quad a_1}{\text{(ugyanaz, mint } a_1\text{, devizában kifejezett világpiaci áron)} \quad a_2}$$

Mintegy 2 hónap alatt 11 termék gazdaságossági számítását végeztük el. A kísérleti számítások és azok elemzése alkalmával nem mutatkozott olyan tapasztalatunk, amelyből a számítások jelentős torzító hatására lehetett volna következtetni.

A mutató közgazdasági tartalma:

Hány forint·munkabér és rezsi terheli a vizsgált termelési fázisban a termék külföldi értékesítése útján elérhető egységnyi tiszta devizabevételt?**

E mutató szembetűnő előnye, hogy kiszámításához csupán kétféle adathalmazra van szükség: 1. anyagnemekig részletezett utó- vagy előkalkuláció. 2. a késztermék és az anyagok világpiaci ára.

E kétféle adathalmaz birtokában a számítás viszonylag egyszerűen elvégezhető oly módon, hogy a felhasznált anyagok kalkuláció szerinti forint-ellenértékét behelyettesítjük ugyanezen anyagmennyiségek világpiaci áron devizában számított ellenértékével.***

* Elsősorban Cerniansky csehszlovák egyetemi docens: „Einige Grundthesen zu der Problematik der Rentabilität des Aussenhandels vom Standpunkt der gesamten Volkswirtschaft" (Kézirat 1955. nov. 15.) c. munkájából és a Nagy Tamás egyetemi tanár által kidolgozott, a Közgazdasági Szemle 1954. évi első számában Liska és Máriás cikkében idézett („Nagy Tamás által ajánlott mutató") koncepcióból indultunk ki.

** Például: Ha egy terméket 12 $-ért adunk el, a termék önköltsége az utolsó termelési fázisban Ft 300, ebből az anyagfelhasználás 120 Ft, aminek világpiaci áron számított értéke — mondjuk —, 4 $, a számítás a következő:

$$\frac{300-120}{12-4} = \frac{180}{8} = 22{,}50$$

tehát a termék utolsó termelési fázisában 1 $ bevétel 22,50 Ft munkabér és rezsi felhasználásával érhető el.

*** Például az egyik csőtermék utókalkulációs adatai alapján a következő mutatót kaptuk:

$$\frac{66{,}292.081\ (Ö) - 38{,}013.791\ (a_1)}{3{,}319.690.09\ (É) - 2{,}370.300.68\ (a_2)} = \frac{28{,}278.290\ (r_1)}{949{,}389.41\ (r_2)} = 29{,}78$$

vagyis a termék gyártása útján a vizsgált üzem 1 $ bevételt 29,78 Ft bér és regie kiadása ellenében szerez meg a népgazdaság számára.

Egy szerszámgép adatait hasonlóképpen feldolgozva, a következő végszámokat kaptuk:

Ö	(teljes önköltség)	=	102.567 Ft
a_1	(világpiaci árral bíró anyagok utókalk. szerint)	=	44.376 Ft
r_1	(bér és rezsi)	=	58.191 Ft
É	(eladási ár)	=	4.698 $
a_2	(anyagok devizában kifejezett ellenértéke	=	2,792 $
r_2	(bér és rezsi devizaellentétele	=	1.906 $

Ezek alapján az „R" mutató 1 $ $= \frac{58.191\ (r_1)}{1.906\ (r_2)} = 30.58$ Ft.

A példaként idézett cső és szerszámgép gazdaságossága tehát nem mutat nagyobb eltérést, bár a cső valamivel gazdaságosabb.

Mielőtt e mutató értékeléséhez fognánk, szeretnénk rámutatni a gyakorlati végrehajtásához tartozó néhány elvi jelentőségű kérdésre.

A mutató vállalati szintű jellegéből az következnék, hogy mind az önköltséget, mind a külföldi árat „ab gyárkapu" számítsuk.

Helyesebb azonban, ha a számításokat *magyar határparitásban* végezzük. Különösen fontos ez az anyagok és a késztermékek devizaárának megállapításához. A külföldi fuvar, az ügynöki jutalék, általában a külföldön felmerülő költségeknek az eladási árból való levonásával tulajdonképpen nem az utolsó termelőfázis szintjén számítjuk a gazdaságosságot, mert a külkereskedelmi tevékenység lényeges részét az utolsó termelési fázissal együttesen vesszük számításba. (A külkereskedelemnek csupán az általános rezsije marad számításon kívül, ami nem túl jelentős, másrészt amúgy is csak arányosan volna az egyes termékekre eloszlható.) Úgy véljük, hogy ezzel a módszerrel — az elvi törés ellenére — lényegében megoldottuk az elméleti vitának azt a problémáját, hogy a mutató a termelés vagy a külkereskedelem gazdaságosságát mutatja-e.

Az anyagok devizaellenértékének számításakor arra kell törekedni, hogy számításainkat lehetőleg azonos időszakra vonatkozó forintköltség, devizában kifejezett anyagár és eladási ár alapján végezzük. Egyébként véleményünk szerint

a tőzsdén jegyzett cikkek magyar határparitásra átszámított tőzsdei középáron veendők számításba:

a tőzsdén nem jegyzett, de általunk ténylegesen importált vagy exportált anyagokat a határparitásra átszámított tényleges vételi, illetve eladási ár alapján számítsuk;

monopolcikk esetében az uralkodó kartell monopolárával kell számolnunk;

ha a fenti árak egyike sem áll rendelkezésre, arányosítással vagy egyéb megközelítő módszerrel „becsült világpiaci árat" szerepeltessünk számításainkban;

az anyagok elenyésző töredékénél semmiféle devizaárat nem tudunk megállapítani, ezeknél *a)* átszámíthatjuk az anyagot az utókalkuláció Ft értékéből önkényes dollár/forint kulccsal; *b)* az átszámítás történhet az üzem egyéb anyagainál már megállapított dollár/forint árarányok alapján; *c)* megtehetjük azt is, hogy az ilyen anyagot nem számítjuk át devizára, hanem utókalkulációs forint ellenértékét a bérrel és a rezsivel együtt vesszük számításba. Mivel lehetőség szerint az összes közvetlen anyagot célszerű devizára átszámítani, elsősorban az *a)* vagy *b)* megoldást helyesebb alkalmazni.

Az anyagátszámítást helyes a fenti csoportosítás szerint tagolni, mert a különféle termékek „R" mutatójának egybevetésekor igen lényeges különbség származhat abból, ha az anyagok jelentős hányadát pontatlan módszerekkel értékelik. Olyan üzemeknél, ahol a közvetett költségek erősen anyagigényesek, a számviteli elszámolási módszertől eltérően a legfontosabb rezsianyagok is közvetlenül devizára átszámítva vehetők figyelembe. A vizsgált termelési fázisban felmerülő hulladék és selejtveszteség a forintkalkulációt egészében terheli, devizaértékben csak annyiban vehető számításba, amennyiben ezeknek világpiaci értéke kimutatható. Ilyen esetben a világpiaci áron számított hulladék az anyag deviza értékéből levonható.

A számításokban szereplő devizákat egységesen, egyfajta devizában kell kifejezni. Ez mind az anyagárak, mind az eladási ár- és a szállítási költség vonatkozásában — tőkés viszonylatban — szabad dollárra átszámítva könnyűszerrel elvégezhető az 1957. április 1-ével bevezetett devizatényező (agio-disagio kulcsok) segítségével. Olyan cikkeknél, amelyek eladása kizárólag szocialista viszonylatban történik, mind az anyagok, mind az eladási ár vonatkozásában a számítást azonos módszerrel rubel alapon kell elvégezni. Tőkés és szocialista viszonylatokba egyaránt exportált cikkeknél a magunk részéről kielégítőnek tartjuk, ha a gazdaságossági számításokat egyelőre csupán tőkés viszonylatban végezzük el. (Tőkés viszonylatban ismert „R" mutató esetén a szocialista viszonylatú export gazdaságossága ugyanis a $-ban és a rubelben kifejezett eladási árak közvetlen egybevetéséből is megítélhető.)

Az ismertetett mutatóval kapcsolatban bírálhatók annak egyes olyan hiányosságai, amilyeneket a Liska—Máriás mutatóval összefüggésben az elméleti vita már kifogásolt. (Nem fejeződik ki benne a termék álló- és forgóeszközigényessége; statikus; a számlálóban önköltség, a nevezőben ár szerepel.) Ezenkívül e mutató csupán a belföldi termelés *utolsó* fázisának gazdaságosságát jelzi. Emiatt e mutatót nem lehet népgazdasági szintű jelzőszámként elfogadni.

A mutató e hiányosságának értékelésekor figyelemmel kell lennünk arra, hogy az mégsem teljesen független az előző termelési fázisokban végzett munkától. A minőségi hiányosságok, az *árban meg nem térülő* felesleges súly akkor is rontja a mutatót, ha az ilyen hibák valamely előző fázisban, illetve az anyag felhasználásakor keletkeztek.

Az, hogy valamely cikknél megelégedhetünk-e a legutolsó termelési fázist végző vállalat gazdaságossági számításával, vagy valamely alapvető anyag vagy alkatrész vonatkozásában külön is el kell végezni a számítást, a gyakorlati szükségtől függően döntendő el. A döntés elsősorban a termelés technológiájától, a termék anyagigényességétől függ. (Például a Csepel Művekben 11 termékre elvégzett gazdaságossági számítás során szükségesnek bizonyult, hogy a számítást a vizsgált termékekhez felhasznált, másutt gyártott 9 anyagra, illetve bedolgozott alkatrészre is elvégezzük.) Bizonyos mértékű útbaigazítást a mutató is nyújt a tekintetben, szükséges-e kiterjeszteni a gazdaságossági számítást valamely korábbi termelési fázisra is. Erre a célra az „R" mutató következő tagja használható fel:

$$\text{„A" (anyagmutató)} = \frac{a_1}{a_2} = \frac{\text{világpiaci áron kifejezhető anyagköltség forintban}}{\text{világpiaci áron kifejezhető anyagköltség dollárban}}$$

Ez a mutató-rész lényegében a hazai áron számított vállalati közvetlen anyagfelhasználást hasonlítja össze ugyanezen anyagmennyiség devizaértékével. (Ez a mutató pl. az említett csőnél 1 $ = 16,03, a szerszámgépnél 15,89.)

Ebben a mutatóban a belföldi és a külföldi árak aránytalansága keveredik a megelőző termelési fázisok gazdaságosságával. A bemutatott példa esetében a két mutató közötti kis különbségnek lényegében az a magyarázata, hogy a két termék döntően azonos árképzési módszer alá eső anyagokat tartalmaz. A fémnyersanyagok belföldi árszintjét jelzi

egyébként is a két termék „A" mutatójának az „R" mutatóhoz viszonyított jóval alacsonyabb szintje. Az „A" mutató jelentősebb eltérése jelezheti, hogy a gazdaságosságszámítást ki kell terjeszteni valamely előző fázisra. Ilyen esetben az „R" mutató munkalapjában rendelkezésünkre áll anyagonként a bel- és külföldi árarány (az „A" mutatót tehát szinte rátekintésre anyagonként meg lehet állapítani) és világosan meg lehet jelölni, milyen megelőző fázisban termelt anyagra, félkésztermékre, alkatrészre érdemes kiterjeszteni a gazdaságossági számítást, mérlegelve az egyes anyagokból felhasznált mennyiségeket, illetve értéküket is.

Minél több megelőző fázisra végezzük el ugyanezzel a módszerrel a mutató kiszámítását, annál inkább közeledik mutatónk tartalma a népgazdasági szintű gazdasági számításhoz. Amennyiben az „R" mutató megállapításának módszerével számításainkat az összes megelőző belföldi termelési fázisra kiterjesztenénk, a mutató éppenúgy népgazdasági mutatóvá alakulna át, mint a Liska-Máriás mutató. (Megjegyezzük, hogy néhány kísérleti számítást végeztünk az „R" mutató és a Liska—Máriás mutató egybevetésére, s ezek csak viszonylag jelentéktelen mértékben tértek el egymástól.)

Más lehetőség is van arra, hogy a módszert bizonyos nagyvonalú, egyszerűsített népgazdasági szintű gazdaságossági számításra alakítsuk át, amikor az anyag forint/dollár aránya az ismertetett gazdaságossági számítások eredményeként már ismert. Nagyon valószínű, hogy a számítások elterjedése esetén — különösen olyan termékeknél, amelyekben egy-egy alapanyag részesedése túlnyomó (például gépipari, bőr- és textiláruk) az irányító szervek képezhetnek ilyen normatívákat.*

A Liska—Máriás mutató és a most vázolt „R" mutató között a következő különbségek állapíthatók meg:

1. Az „R" mutató a *tényleges* importhányad helyett az összes világpiaci árral rendelkező felhasznált anyagok devizaértékével számol.

* Ilyen esetekben „a visszabéresítést" a költséghányadok alapján végezhetjük el a következő példa szerint:

Tételezzük fel, hogy olyan gyártmány gazdaságosságát kell vizsgálni, amely belföldön már két előző termelési folyamaton keresztülment.

A költséghányadok alakulása legyen a következő:

	Vizsgált vertikum	Előző vertikum	Első belföldi vertikum
		százalék	
Munkabér és rezsijellegű költségek	30	10	5
Anyagköltség	70	90	95
Összes költség	100	100	100

A harmadik vertikumon vizsgált termékben felhalmozódott bérhányad ezek szerint —

$$= 30 + \frac{70 \times 10}{100} + \frac{70 \times 90 \times 5}{10\,000} = 30 + 7 + 3{,}15 = 40{,}15$$

(vagyis az importanyag-hányad 59,85 százalék, ami az anyaghányadok szorzatával egyenlő 70 x 0,9 x 0,95).

Tegyük fel, hogy a termék önköltsége 1000 Ft, nettó eladási ára $ 50, az anyag Ft/$ normatívája („A" mutatója) pedig 25,—. A számítás ezek alapján a következő:

a_1 = (1 000 Ft à 59,85 százalék) = 598,50 Ft
a_2 = (598,50 Ft: 25) = 23,94 $
r_2 = (50—23,94 $) = 26,06 $
r_1 = (1000 Ft à 40,15 százalék) = 401,50 Ft

$$1\ \$\ \frac{(r_1)}{(r_2)} = \frac{401{,}50}{26{,}06} = 15{,}40$$

A becslésszerű mutató megbízhatósága azon múlik, hogy az importanyag Ft/$ átlagnormatívája mennyire fogadható el.

2. A Liska—Máriás mutató számításakor az utolsó fázis önköltségéből elindulva ki kell szűrni minden előző fázisból az akkumulációt, illetve az árkorrekciókat, hogy a népgazdasági bérköltségekhez eljussunk. Az „R" mutató szempontjából viszont közömbös, mennyi akkumuláció és korrekciós tétel van a megelőző termelési fázisokban, mivel az egyes anyagokat közvetlenül átszámítjuk devizaértékre, s így állapítjuk meg az eladási árból a bér- és rezsiköltségekre jutó devizamaradványt. Az anyagárakat érintő dotáció, nyereség, veszteség vagy forgalmi adó tehát nem befolyásolja a mutató értékét.

3. Az „R" mutató nem devizaforintban, hanem a tőkésdevizák értékarányait magyar szempontból mérlegelő devizatényező arányában közvetlenül devizában mér.

4. Végül formai különbség az, hogy a képlet a Liska—Máriás mutatóhoz képest reciprok értéket ad.

A mutató gyakorlati alkalmazási területét a lefolytatott kísérletek alapján a magunk részéről a következőkben látjuk:

1. A mutató segítségével mindenekelőtt egy üzem keretében állapítható meg a termékeknek az üzem szempontjából vett gazdaságossági sorrendje. Ott, ahol a kapacitás és anyag egyik termékről a másikra átcsoportosítható, a mutató hasznos iránytű lehet a gazdaságosabbnak tekinthető cikkeknek a kevésbé gazdaságos cikkek rovására történő fejlesztésére. Jelentősen különböző vertikalitású cikkek összehasonlításakor a számításokat célszerű a cikk fontosabb alapanyagaira, illetve alkatrészeire is kiterjeszteni. A mutató fenntartás nélkül alkalmazható egyazon üzemben azonos típusú cikk különböző méretű vagy minőségű változatára. (Ilyen esetben ugyanis a vertikalitás foka is azonos.)

2. A mutató segítségével megközelítő pontosságú választ tudunk adni arra, hogy melyik vállalatban hasznosítható gazdaságosabban egységnyi devizaértékű közvetlen anyag. (Az ilyen számítások helyességének természetesen feltétele a válalatok egységes elvek szerint felépített kalkulációja.)

Például:

	X vállalat			Y vállalat			Z vállalat		
	Ft	$	mutató	Ft	$	mutató	Ft	$	mutató
Közvetlen anyagfelhasználás	100	4	„A"=25,—	160	4	„A"=40.—	40	4	„.A"=10,—
Rezsi és bér	50	2		50	3		50	1	
	150	6	„R"=25,—	210	7	„R"=16,6	90	5	„R"=50,—

Tehát az azonos devizaértékű anyag az Y vállalatban hasznosítható a legjobban.

3. A számítási mód felhasználható új cikk exportja esetén elérendő minimális ár számítására. Ezzel a lehetőséggel különösen akkor élhetünk, ha már ismerjük a cikkel rokon egyéb termék hasonló mutatóját. Ilyenkor a devizában számított anyagköltséghez a rokontermékeknél elérhető aránynak megfelelően számítjuk hozzá a gyári bér és rezsi devizaellenértékét.

4. A mutató felhasználható egész üzemek gazdaságosságának a mérlegelésére. Ilyenkor a kibocsátott összes termékek és az üzembe kerülő összes anyagok devizaértékének különbségét állítjuk szembe a bér és rezsi ráfordítások összegével.

5. A mutató hasznos útbaigazítást adhat az irányban is, hogy egyes önállóan exportálható tipikus félkésztermékek exportja vagy további feldolgozása előnyösebb-e számunkra.

6. Az „R" mutató értelemszerűen alkalmazható az import gazdaságosságának megállapítására is, minden olyan esetben, amikor önköltségszámítás — előkalkuláció formájában is — egyáltalán készíthető.

Az ismertetett mutatót a gazdaságosság alapvető számítási módszerének tartjuk, mivel a mutatóban nem szereplő devizahozam (forgó- és állóeszközigényesség) a gazdaságosságot csupán a kamatkülönbözettel befolyásolja. Kétségtelen azonban, hogy a gyakorlati munkában célszerű esetenként különböző más elemzéseket is végezni.*

A mutató alkalmazhatósága: következtetések

Összefoglalásul az eddigi kísérletekből az alábbi következtetések és javaslatok szűrhetők le:

1. Az „R" mutatót minden jelentősebb exporttermékre meg kell állapítani.

A számítások elvégzése az érintett termelővállalatok (igazgatóságok) és a külkereskedelmi vállalatok együttes feladata kell, hogy legyen. Az iparvállalatok feladata a termék önköltségének anyagnemek, mennyiség és minőség szerinti bontása, a termékre fordított munkabér- és rezsiköltségek kimunkálása.

A külkereskedelmi vállalatok feladata a felhasznált anyagok devizaárainak, valamint az exportáruk határparitásra számított átlagos deviza árainak a megállapítása.

2. Az export gazdaságosságát előmozdító érdekeltséget egyelőre nem lenne helyes ehhez a gazdasági mechanizmuson kívül álló, külön számított mutatóhoz fűzni. A kérdés bonyolult összefüggései figyelembevételével még a legkielégítőbb megoldás az április 1-ével gyakorlatban is bevezetett új árkiegyenlítési rendszer. Ennek az a lényege, hogy az anyagi érdekeltség az árkiegyenlítés *változásához* fűződik. Bár ilyen módon az érdekeltség nem az árkiegyenlítés ismert okok miatt torz szintjéhez, hanem a változáshoz fűződik, mégis elengedhetetlen, hogy az árkiegyenlítés ellenőrző számaként a gazdaságossági számítást elvégezzük.

3. Módszert kell kidolgozni arra, hogy a bevezetett rögzített árkiegyenlítési rendszerben a külkereskedelmi vállalatnál keletkező nyere-

* Például: 1. A devizahozam elemzésére a következő segédmutató ajánlható:

$$\text{Devizahozam (H)} = \frac{\text{tiszta devizabevétel } (r_s)}{\text{anyagfelhasználás devizában } (a_s)}$$

A gazdaságosság és a devizahozam összevont mutatójaként számításba jöhet: $\frac{1}{H} \cdot R$, ami azt mutatja, mennyi — adott terméknél — az 1 $ tiszta devizabevétel eléréséhez szükséges előlegezett deviza, az adott termékre érvényes R mutatóval forintra átszámítva.

2. Ha még a forgási sebességet is számításba kívánjuk venni, az előző mutató bővíthető egy (M jelű) megtérülési faktorral: $\frac{1}{H \cdot M} \cdot R$ [Az M tetszés szerinti időszak (például egy év) alatti megtérülések számát jelenti.] Azt mutatja, mennyi — adott terméknél — az *időszak alatt* elérendő 1 $ tiszta devizabevételre előlegezett deviza, az adott termékre érvényes R mutatóval forintra átszámítva.

ségből részesedjenek a megtakarítás elérésében közreműködő termelő vállalatok is.

4. A szűkebben értelmezett gazdaságosságon kívül a gazdaságosságot még érintő egyéb — különálló értékelést igénylő — szempontokat (forgássebesség, devizahozam stb.) ne igyekezzünk egyetlen mutatóba belezsúfolni. Jelentősebb elhatározások alkalmával azonban (új exporttermék bevezetésekor, valamely terméknek az exportból való kizárása vagy egyes termékeknek az eddigi arányoktól jelentősen eltérő arányú fejlesztése stb. esetében) az „R" mutatón kívül mérlegelni kell például a devizahozamot, a forgóeszköz-igényességet a korábbiakban említett mutatókkal.

5. A javasolt mutató közvetlenül csak ipari feldolgozás esetére alkalmazható. Lényeges ipari feldolgozás nélkül felvásárlásból exportált mezőgazdasági termékek (bor, tojás, baromfi stb.) gazdaságosságának megítélésére a számítási módszer nem alkalmas.

6. Szükségesnek látszik, hogy az irányító szervek a majd rendelkezésére álló vállalati szintű számításokat egészítsék ki a szükséghez képest a megelőző jelentősebb termelési fázisokban végzett hasonló módszerű gazdaságossági számításokkal. Ilyen módon elérhető, hogy minden jelentősebb exporttermékünkre rendelkezzünk népgazdasági szinten is mérvadó gazdaságossági normatívákkal. A külkereskedelmi terv keretének és struktúrájának összeállításakor ilyen módszerekkel a gazdaságosság szempontja érvényesíthető lesz, természetesen a terv általános politikai és gazdaságpolitikai célkitűzéseiben megszabott keretekben.

KÖKÉNY MIHÁLY

Távlataink, tartalékaink egyes kérdései

A Közgazdasági Szemle 1956. évi 11—12. számában Ausch Sándor és Gerő Tamásné „Az infláció veszélyéről" címmel cikket írt, amellyel — több helyes megállapítását elismerve — a Népszabadság 1957. március 31-i számában vitába szálltam. Cáfoltam a cikknek azt a kiinduló állítását, hogy az ország gazdasága az ellenforradalmat megelőzően csőd előtt állott volna, és bíráltam azt a felfogást, hogy hosszú ideig nem is kívánhatjuk egyszerűen ismét elérni a korábbi termelési színvonalat. A vitában kifejtettem, hogy a cikk eltúlozza a múlt gazdaságpolitikai hibáit, és ezáltal a revízionizmusnak tesz engedményeket. Mód Aladárné a Közgazdasági Szemle 1957. évi 6. számában (Az infláció leküzdése — tartalékaink és perspektíváink) bekapcsolódik a vitába, és leszögezi ugyan, hogy „népgazdaságunk nem haladt a csőd felé", megállapítja, hogy „alacsonyabb termelési színvonallal nem jutunk közelebb a probléma megoldásához", de ugyanakkor azt írja, hogy a „legjobb úton haladtunk hangulat a nagyobb veszély". Ezzel olyan megállapítás ellen hadakozik, amelyet senki sem tett!

A vitatott cikk (Ausch Sándor—Gerő Tamásné) a „csőd"-öt a külföldi adósságállomány és a belföldi bankjegyforgalom növekedésével kísérelte meg igazolni. Ezzel kapcsolatban rámutattam arra, hogy a bankjegyforgalmat az ellenforradalom előtt több mint kétszeresen fedezték a kereskedelmi készletek, a külföldi eladósodás pedig 1956-ban lényegében megállt, s azt a következtetést vontam le, hogy „bár a rövid lejáratú adósságállomány nagysága miatt országunk fizetési helyzete továbbra is nehéz maradt, a magyar népgazdaság 1956 második felében éppenséggel nem csőd előtt állt, ellenkezőleg, elindult azon az úton, amely végső soron a terhes adósságok megszüntetéséhez, a fizetési helyzet rendezéséhez vezetett volna". Mód Aladárné a „belső eladósodásra" nem tér ki, viszont a külföldi eladósodás okait másként látja. A ténymegállapítások helyességét elismerve más következtetéseket von le, és részben az idézett mondat félremagyarázásával jut el ahhoz a megállapításhoz, hogy általában a gazdaságpolitikában nem a „legjobb úton jártunk". Úgy vélem, helytelen egy kiragadott mondatot általánosítani. A legjobb útról beszélni annyi, mintha nem lenne javítani való. Semmi hasonlót nem írtam, de ami a lényeget illeti, megvallom, ebben Mód Aladárné nem is egészen egyértelmű álláspontjával szemben, Kádár Jánossal értek egyet, aki május 11-én a parlamentben tartott beszédében leszögezte, hogy „ha nem is belső viták, nézeteltérések, nehézségek, egyenetlenségek nélkül, de ha a júliusi vonalat vihettük volna,

akkor egy esztendőn belül nagy kár, nagy áldozatok nélkül kiküszöbölhettük volna a hibákat".

A külföldi eladósodást illetően nincs vita azon, hogy a legnagyobb arányú növekedés 1954-ben történt. Okait Mód Aladárné felsorolja: az addigi alacsony életszínvonalat nem lehetett tovább tartani, és saját erőből nem futotta az emelésre, továbbá ekkor vette kezdetét a baráti országokból származó korábbi kölcsönök törlesztése, és végül, jóval nagyobb volt az anyagbehozatal, mint a korábbi években. Ez mind igaz. De éppen Mód Aladárné állapítja meg más helyen ugyanabban a cikkében az életszínvonal emelésével kapcsolatban: „Ennek a lehetőségét azonban előbb meg kellett volna teremtenünk — nem felejthetjük el, hogy lehetőségeink nem elég jó kihasználása miatt az addig elért színvonal is együtt járt a külföldi tartozások jelentős növekedésével." (610. o.) Igaza van, s ez a körülmény nem kis mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a következő évben az életszínvonal sokkal kisebb mértékben — alig negyedével — emelkedett. Ami pedig a „lehetőségek nem elég jó kihasználását" illeti, 1954-ben a Nagy Imre irányítása alatt folyó gazdaságpolitika idején — annak ellenére, hogy az anyagkészletek nőttek — az ipari termelés alig emelkedett, a termelékenység és a nemzeti jövedelem csökkent, a külkereskedelmi mérleg hiánya az előző évinek kétszeresére növekedett. Nem kis részben azért, mert iparunk kapacitását nem használtuk ki, illetve oly módon igyekeztek az ipar termelését „átállítani", hogy komplikált, nehézipari berendezések gyártására felkészült üzemekben valóban „drága palacsintasütőt, teaszűrőt vagy rézmozsarat" gyártottak. Mi volt az oka az oly sok kárt okozó ipari átállításnak? Nagy Imre és társai egyrészt mindenáron olyan eredményt akartak elérni, amely fokozza népszerűségüket a fogyasztási cikkeket igénylő tömegek előtt, nem törődve azzal, hogy ez az „eredmény" csak látszat, amelyet utólag drágán kellett megfizetni. Másrészt voltak mélyebb okok is, amelyek összefüggtek Nagy Imre egészében véve iparosítás-ellenes koncepciójával, a nehézipar háttérbeszorításával, a nagyipari módszerek továbbfejlesztése helyett kis- és középipari módszerekhez való visszatéréssel.

Bizonyos, hogy az ipar szerkezetével kapcsolatban voltak komoly mulasztások, így a gépipar erősen anyagigényes ágainak gyors fejlesztése megfelelő anyagbázis nélkül, vagy a hazai nyersanyagkutatás, -termelés és -feldolgozás elhanyagolása. De ebből azt a következtetést levonni, hogy a „hazai adottságokat semmibe véve fejlesztették az ipart", vagy ahogy Mód Aladárné írja cikkében „egyre inkább azért importálunk, hogy legyen mit exportálni a további import biztosításához" — a hibák eltúlzását jelenti, nem felel meg a tényeknek, és nem segíti elő a valóban elkövetett hibák általa is sürgetett „összefüggő tudományos elemzését". Kétségtelen, hogy 1950—1953 között az iparosítás üteme túlzott volt és a hazai adottságokat is sokkal jobban figyelembe kellett volna venni. De ha a jövő fejlődés irányát helyesen kívánjuk megállapítani, látnunk kell a múltban is a helyes törekvéseket. Például az ipar a termelési rendeltetésű anyagimportból szinte évről évre „jobb kihozatallal" exportált iparcikkeket, és így az e kettőből képezett „olló" zárult.

Ez természetesen nem jelenti, hogy a magyar ipar fejlesztése a maga egészében ésszerűen történt és az egész ipari export gazdaságos

volt — a mai árrendszer mellett bármilyen bizonyítás kétes —, de a táblázatban szereplő adatok mindenesetre mutatnak egy helyes tendenciát.

Ipari termékek exportja az anyagimport százalékában
(élelmiszer nélkül)

1950	1951	1952	1953	1954	1955	Az anyagimport indexe 1955-ben (1950 = 100)
41,5	55	50	68,5	68	78	221

Érdemes megemlíteni, hogy hasonló nagyságú, fejlett iparral és mezőgazdasággal rendelkező országban, például Dániában és Hollandiában a külkereskedelmi forgalom a nemzeti jövedelemhez képest 25—50 százalékkal nagyobb, mint Magyarországon, sőt az említett országokban a gépexport egy lakosra számítva 1955-ben is kétszerese volt a nálunk elértnek. Ha a nemzetközi munkamegosztásba — elsősorban a baráti, szocialista országokkal való együttműködés útján — helyesen kapcsolódunk be, akkor nagyobb import és export mellett meggyorsíthatjuk az életszínvonal emelkedését. Mindezek miatt nem fogadható el Mód Aladárné idézett megállapítása.

Helytelen volna a külkereskedelem területén 1956-ban elért eredményeket túlértékelni, de legalább ilyen helytelen volna észre nem venni a jelentős változásokat. Új megállapítás a vitában ezzel kapcsolatban nem merült fel, csak a számadatokat egészítette ki Mód Aladárné azzal, hogy 1956 első háromnegyed évének 600 millió Dft-os aktívuma több mint 800 milliós mezőgazdasági aktívumból és több mint 200 milliós ipari passzívumból tevődött össze. Hadd tegyem még hozzá: ez a passzívum nagyrészt a könnyűipar területén adódott, tehát nem elsősorban az iparosítás túlzott üteme vagy a szerkezeti hibák következtében keletkezett. Ami pedig Mód Aladárnénak az 1956. évi fűtőanyag-, valamint kenyérgabona-behozatalra vonatkozó jogos észrevételét illeti, egyetértek Somogyi Gyula megállapításával: „Bár a fűtőanyag- és gabonahelyzet alapján látható volt, hogy az összhang megteremtésére még igen nagy erőfeszítések kellenek, a külkereskedelmi mérleg 1956 első háromnegyed évében történt alakulása azt a következtetést engedte meg, hogy az eladósodási folyamatot megállítva, egynéhány éven belül megteremthető a termelés szerkezete és a nemzeti jövedelem felhasználása közötti egészséges összhang." (Közgazdasági Szemle. 1957. 6. sz. 535. o.) Különben a Közgazdasági Szemle több más cikkírója — többek közt Friss István, Tatár István — is hasonló megállapítást tesz.

Különös, hogy Mód Aladárné, aki — helyesen — nem fukarkodik a bírálattal, ha az 1956 október előtti időszakról van szó, szokatlanul diszkrét módon siklik el az ellenforradalmi események fölött, az ellenforradalom megjelölés cikkében nem is szerepel, következetesen „októberi" eseményekről beszél. Írásán valamiféle tévesen értelmezett tárgyilagosság vonul végig, amelyet egy sor kiragadott részadattal próbál

alátámasztani. Ezek a kiragadott részletek például a külkereskedelem elemzésekor elfedik előle a lényeget.*

A népgazdaság egyensúlya és a külföldi kölcsön

Az októberi ellenforradalom előtt a népgazdaság egyensúlyban volt, bár egyes mérlegekben feszültségek, sőt kisebb hiányok mutatkoztak. Az árualap és a vásárlóerő egyensúlya a jelenleginél alacsonyabb szinten valósult meg. Igaz, hogy a dolgozók egy részének csak szűkös, de különösen a Központi Vezetőség múlt év júliusi ülése óta javuló megélhetést biztosított. Az ellenforradalom és az azt követő sztrájk következtében több mint 20 milliárd forint kár keletkezett, ami a jelenlegi egy évi nemzeti jövedelemnek csaknem egy negyede és két év felhalmozásának felel meg.

A dolgozók munkája, valamint a párt és a kormány erőfeszítései folytán a termelés gyors emelésével, fokozott takarékossággal, a felhalmozás csökkentésével, egyes cikkek árának rendezésével és nagy összegű baráti kölcsönnel sikerült a népgazdaság egyensúlyát 1957-re megteremteni, és ezzel az infláció veszélyét elhárítani.

Az elmúlt évek során a népgazdaság fő arányai gyökeresen megváltoztak. 1953 előtt a felhalmozásra s különösen a fegyverkezésre fordított összegek meghaladták az ország teherbíróképességét. 1953-tól előtérbe került a fogyasztás növelése. Míg 1953-ban a nemzeti jövedelem 65 százalékát fordítottuk fogyasztásra, 1955-re ez az arány 79 százalékra (ezen belül a lakosság fogyasztása 58-ról 73,5 százalékra) nőtt. 1957-re a csökkenő (belföldön termelt) nemzeti jövedelemből a növekvő fogyasztás 95 százalékot vesz igénybe, s ezzel a felhalmozás kétségtelenül a szükséges mérték alá süllyed.

Az 1953 előtti nagymértékű felhalmozáson belül aránytalanul nagy rész esett a beruházásokra és túl kevés a tartalékok képzésére. Rontotta a helyzetet, hogy a lehetőségeinkhez képest sokszor túlméretezett beruházások kihasználása sem volt mindig teljes, a kivitelezés hibáin túlmenően főleg egyes nyersanyagok hiánya miatt. Hozzávetőleges számítások szerint az ipar készletei (anyag, félkész- és késztermék) az évi termelési értéknek 1938-ban 23—24, 1954—1955. években 20—22 százalékát tették ki. Ez a csökkenés önmagában még nem okozott volna nehézséget, ha a készletek összetétele, választéka nem tért volna el nagyon a szükséglettől. Az iparban tehát nem annyira a készletek viszonylagos nagyságának növelése, mint inkább összetételének megjavítása a feladat. Különösen fontos, hogy nagyobb tartalékokkal rendelkezzünk azokból a nyersanyagokból, amelyeket részben vagy egészben kapitalista piacokról kell beszereznünk, hogy a jövőben ne kényszerüljünk — éppen anyaghiány miatt — kedvezőtlen árakon is vásárolni.

Az elkövetkező évek során a begyűjtés eltörlése következtében a mezőgazdaságban is nagymértékben nő a tartalékok fontossága. A mezőgazdasági termelés tervszerű befolyásolása és a mezőgazdasági termé-

* Elnézést kérek, hogy az írónak Arany János sorait ezzel kapcsolatban ajánlani merem:

Itt a különbség: hogy a látszatot
Igaz nélkül meg nem csinálhatod.
Csakhogy nem ami részszerint igaz —
Olyan kell, mi egészen s mindig az.

(Vojtina ars poetikája)

kek zavartalan felvásárlása céljából a legfontosabb mezőgazdasági termékekből, valamint az ipari eredetű mezőgazdasági termelési eszközökből komoly készletek szükségesek. A mezőgazdasági termékekből képzett tartalékoknak a forint szilárdsága szempontjából is nagy jelentősége van. Míg a bérből és a fizetésből élők keresetüket az év folyamán nagyjából egyenletes elosztásban kapják, ami a bankjegyek forgási sebességét normalizálja, a parasztság bevétele eleve egyenlőtlenül oszlik el az év különböző szakai között. Ez az egyenlőtlenség nagymértékben fokozódhat, ha kellő tartalékok hiánya miatt a betakarítás után gyors ütemben bonyolódik le az egész terményfelvásárlás. Ha ilyenkor nincs elég — a parasztság által keresett — iparcikk a kereskedelemben, megbomolhat a vásárlóerő és az árualap egyensúlya, spekuláció alakulhat ki, s ennek következtében áremelkedés, sőt nagyobb egyensúly-zavar esetén inflációs jelenségek állhatnak elő. Nemcsak a bankjegyforgalom volumene, hanem a forgási sebesség túlzott meggyorsulása is okozhat zavart. Erre mutatnak — bár más körülmények között — az 1946. évi stabilizációt megelőző tapasztalatok: jelentős külföldi fizetésieszköz-forgalom és cserekereskedelem mellett az áruforgalmat mindössze 14 millió forintnak megfelelő adópengő bonyolította le!

A kereskedelem készletei a múlt év december 31-ig az ellenforradalmat megelőző időszakhoz képest mintegy 60 százalékra csökkentek; ennek a feltöltését is a nemzeti jövedelemből, a felhalmozásból szükséges fedezni.

A felhalmozásból tehát az elkövetkező években komoly részt kell a tartalékok képzésére kihasítani. Figyelembe véve a megnövekedett fogyasztást, az életszínvonal további növelését, a tartalékok képzésének szükségességét és a különösen terhes, rövid lejáratú adósságok rendezését, a nemzeti jövedelemből az elkövetkező néhány év során viszonylag kisebb összeget fordíthatunk a bővítést szolgáló beruházásokra. Fokozott jelentősége van tehát minden területen a takarékosságnak, a gyorsan megtérülő kis befektetéseknek.

A vásárlóerő és az árualapok egyensúlyának tartósabb megszilárdításához bővíteni kell az áruk választékát, és különösen növelni kell az értékesebb használati cikkek forgalmát, mert ezen a területen a növekvő vásárlóképes kereslet még koránt sincs kielégítve.

A megnövekedett vásárlóerő jelentős része falun jelentkezik. A mezőgazdasági árutermelés nagyobb részét még az egyénileg gazdálkodó parasztság szolgáltatja, éppen ezért kívánatos, hogy pénzjövedelmének minél nagyobb részét termelésének fejlesztésére fordítsa. A 30-as évek második felében, becslés szerint, a parasztság készpénzbevételének mintegy 21—23 százalékát fordította ipari eredetű termelési eszközök és anyagok vásárlására. Az utóbbi évek során ez az arány 13—14 százalék lehetett, de az idén sem lesz több 16—17 százaléknál. Különösen fokozni kellene a gépek, a műtrágya, a növényvédőszerek forgalmát, és tovább kellene javítani az évek óta nem kielégítő építőanyagellátást. Az építőanyagtermelés növelésének kétségtelenül egyik nehézsége a szénigény kielégítése. De ha nem adunk elegendő építőanyagot a falunak, helyette elsősorban a textil- és egyéb ruházati ellátást szükséges növelni, ez pedig az importigények oldaláról nézve nem kisebb megterhelést jelent a népgazdaságnak. A parasztság jó

áruellátása ösztönzőleg hat a mezőgazdasági árutermelésre, s így elsőrendűen fontos a mezőgazdasági árak alakulása szempontjából, ami viszont a bérből és a fizetésből élők életszínvonalát befolyásolja.

A népgazdaság egyensúlyának megszilárdítása nemcsak a vásárlóképes kereslet és az árualapok összhangját feltételezi, hanem a külfölddel szemben fennálló kötelezettségek teljesítését is. A nemzetközi fizetési mérleg bevétel és kiadás oldalainak egyensúlya főképpen a külkereskedelmi mérleg aktivumával biztosítható. Ebből a szempontból a külföldi igényeknek megfelelő, hazai viszonyok közt kedvezően termelhető áruk exportjának növelése a legfontosabb. Több figyelmet kellene fordítani a nem árueladásból származó devizabevételek növelésére is, így különösen az idegenforgalom fokozására, a tranzitforgalom növelésére a közlekedés és a posta területén.

Sokat vitatott kérdés, hogy milyen szerepe lehet további külföldi kölcsönnek népgazdaságunk rendbehozásában, illetve továbbfejlesztésében. Hazánk a múlt század második negyedétől kezdve — amióta a kapitalizálódás erősebben megindult — tőkehiánnyal küzdött. A nagyobb mértékű belső felhalmozást akadályozta az idegen elnyomás és a félfeudális rendszer. Évről évre növekedett a külföldi eladósodás, amely közvetlenül az első világháború előtt a nemzeti vagyonnak mintegy 17, 1931-ben 27—28 százalékára rúgott.

A felszabadulás után — noha a nemzeti vagyonnak több mint egyharmada megsemmisült — rövid idő alatt sikerült a háború előtti termelési színvonalat elérni és túlhaladni jelentéktelen külföldi kölcsönnel (UNRRA, surplus). Nem mintha nem fogadtunk volna el nagyobb előnyös kölcsönt, de nem kaptunk. A baráti országok nem tudtak kölcsönt adni, náluk is nagyméretű volt a háború pusztítása, a tőkésországok a kölcsönt politikai feltételekhez kötötték volna. Komolyabb összegű kölcsönre tőkésországokból most sem számolhatunk reálisan. További külföldi kölcsönre elsősorban a Szovjetunió részéről van kilátásunk. A magyar—szovjet kormány- és pártnyilatkozat is megállapítja, hogy a szovjet kormány „kész arra, hogy jóindulatúan megvizsgálja egyes magyar ipari vállalatok építéséhez és rekonstrukciójához, valamint a közlekedés fejlesztéséhez szükséges gazdasági és műszaki segítségnyújtás kérdéseit".

Külföldi kölcsön felvételénél és felhasználásánál arra kell törekedni, hogy a kölcsönből eszközölt befektetés a törlesztés, illetve a visszafizetés időpontjában saját devizahozadékából vagy az általa elérhető devizamegtakarításból fedezze a kölcsönszolgálat terheit és ne növelje nagyobbra a vásárlóerőt, mint amennyi a piacra kerülő árumennyiséggel egyensúlyba hozható. Így lehetőleg kerülni kell külföldi kölcsön felhasználását nem termelő beruházásokra. A külföldi kölcsönt általában a fogyasztási színvonal emelésére felhasználni helytelen. Kivételesen előfordulhat olyan helyzet (például háború vagy más nagy gazdasági megrázkódtatás után), amikor a fogyasztási javak nagyfokú hiánya miatt az erre fordított kölcsön indokolt, s ez a külföldi kölcsön produktív felhasználásának elvétől sem esik messze, de csakis akkor, ha az erre fordított összeg a termelés és a termelékenység gyors, nagymértékű növekedésében térül meg.

Ne felejtsük el azonban: semmilyen külföldi kölcsön sem pótolja saját munkánkat. Mi sem volna károsabb, mint futni a külföldi kölcsön

után és közben saját erőfeszítéseinket elhanyagolni. Külföldi kölcsön szerzésének és főleg jó hasznosításának is legfőbb feltétele az ország gazdasági és pénzügyi helyzetének megszilárdítása.

Népgazdaságunk termelési szerkezetének egyes sajátosságai

Smith Ádám óta a haladó közgazdászoknak az a véleménye, hogy a nemzetek jólétének alapja a munka. Maga Smith kifejti: „*Minden társadalom* évi mezőgazdasági és ipari *termelését* csak *két módon lehet növelni.* Vagy, *először,* a társadalomban végzett hasznos *munka termelőerőinek* valamilyen *megjavításával,* vagy *másodszor, e munka mennyiségének* valamilyen *növelésével.* A hasznos munka termelőerőinek megjavítása először a munkás ügyességének fejlettségétől, másodszor azoktól a gépektől függ, amelyekkel dolgozik. Minthogy azonban *a kézművesek és iparosok munkája több ágra osztható és minden egyes munkás munkáját egyszerűbb műveletekre* lehet elemezni, *mint* a földbérlőkét és a földművelő *parasztokét, azért* valószínű, hogy *erre a tökéletesítésre az ő munkájuk* mindkét tekintetben *alkalmasabb lehet.*" (Smith Ádám: Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól. II. 192. o. Bp. 1940. Kiemelés tőlem. — K. M.) Ez a megállapítása Smithnek ma is megállja a helyét, egy ország előrehaladását elsősorban az jelzi, milyen mértékű az iparosítás, mennyi az iparban dolgozók száma, mekkora az iparnak a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása. Az ipari munka termelékenysége gyorsabban fokozható, eredménye kevésbé van kitéve természeti hatásoknak, termelési ciklusa általában jóval rövidebb, mint a mezőgazdaságé. A fejlett ipar alapja a korszerű mezőgazdaságnak. Érdemes például ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy az ENSZ adatai szerint 1949-ben az amerikai mezőgazdaságban a kereső lakosságnak 14 százaléka dolgozott és az egy főre jutó nemzeti jövedelem 1420 dollár volt, míg a Fülöp-szigeteken, amely az Egyesült Államoknak mintegy 50 évig gyarmata volt és így közvetlenül élvezhette az „elmaradt területek" fejlesztésének politikáját, a mezőgazdaságban dolgozott a lakosság 70 százaléka és egy lakosra évente mindössze 46 dollár jutott a nemzeti jövedelemből.

Marx írja: „. . . takarékosság az idővel, valamint a munkaidő tervszerű elosztása a termelés különböző ágaira, első gazdasági törvény marad tehát a közösségi termelés alapján. Sőt sokkal nagyobb mértékben törvénnyé válik." (Marx: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie. Moszkva, 1939. 89. o.) A munka elosztását a termelés alapvető ágai: a mezőgazdaság és az ipar között — illetve ennek az elosztásnak a változását — jól szemlélteti az iparban és a mezőgazdaságban dolgozók aránya az összes aktív keresőkhöz képest (az árváltozások jobban torzítanak, mint a technika egyenetlen fejlődése):

	1900	1910	1930	1941	1955	A keresők létszámának indexe 1955-ben 1900 = 100
Ipar	17,4	22,7	23,1	24,6	30,2	255
Mezőgazdaság	59,4	52,2	51,0	47,8	44,4	125

A századforduló utáni négy évtizedben az iparosítás igen lassú volt a fejlettebb országokhoz képest. Például Svédországban ezen idő alatt több mint kétszer olyan mértékben csökkent a mezőgazdaságban dolgozók száma (55-ről 30 százalékra). Ez azután visszahatott a termelőerők fejlődésére, amit a következő számok is igazolnak.

Egy foglalkoztatottra jutó netto termelés alakulása az iparban és a mezőgazdaságban (1938-as vásárlóértékű dollárban)

Ország	Iparban (1938) (kisiparral együtt)	Mezőgazdaságban (1934—1938)	A mezőgazdaságban dolgozók százalékos aránya
Anglia	910	560	6
Svédország	950	470	31
Dánia	900	440	30
Hollandia	790	500	18
Csehszlovákia	450	200	33
Olaszország	450	130	44
Magyarország	340	150	51
Bulgária	300	110	75

Forrás: Economic Survey of Europe in 1948.

A gyáripar termelése az 1898 és 1913 közötti tizenöt év alatt az akkori Magyarország területére vonatkoztatva több mint kétszeresre növekedett. Az iparosítás folyamatát a beáramló külföldi tőke gyorsította meg, amelyet az ország félgyarmati helyzete, az olcsó bér, a magas kamat vonzott. A későbbi években szerepet játszott a háborúra való készülődés is. A fejlődés a háborúval megakadt, sőt erősen visszaesett a termelés. Jellemző, hogy a gazdasági konjunktúra csúcsán, 1929-ben a gyáripar termelése 5 százalékkal meghaladta az 1913-as szintet (ugyanarra az országterületre vonatkoztatva). A gazdasági válság újabb nagymértékű termelésvisszaesést jelentett, majd az új háború előkészítésének időszakában emelkedés kezdődött, és 1938-ban a gyáripar termelése mintegy 30 százalékkal haladta meg az 1929-es szintet. A második világháború pusztítása következtében a termelés mélypontra zuhant, de már 1948-ban elérte az 1938. évi színvonalat. Az egyes iparágak fejlődése Magyarországon és néhány tőkésországban a túloldali táblázat szerinti képet mutatja.

A felszabadulás után a magyar gyáripar sokkal gyorsabban növelte termelését, mint több olyan kapitalista ország ipara, amelynek területén nem is volt háború. A táblázat azt is szemlélteti, hogy „az egyetlen helyes következtetés, amelyet Marx ... kutatásaiból levonhatunk, az, hogy a tőkés társadalomban a termelési eszközök termelése gyorsabban növekszik, mint a fogyasztási cikkek termelése." (Lenin. Művei. 1. kötet. 83. o. Szikra. 1951.)

De azt is mutatják az adatok, hogy Magyarországon a gépipar fejlődéséhez képest az alapanyag termelés erősen lemaradt. Bár a fejlesztés gyors üteme egészében túlzottan igénybe vette az ország erőforrásait, és a termelés növekedése a legtöbb anyagnál nagyobb volt, mint a fejlettebb országokban, a fontosabb termékek egy főre jutó termelése még mindig alacsony a fejlett országokhoz képest, s az alapanyagterme-

lés nem elégíti ki a feldolgozó ipar szükségleteit. Egyes anyagokkal való ellátás természetesen a baráti szocialista országokkal kooperálva hosszú lejáratú egyezményekben külföldről is megoldható.

A termelés volumenének növekedése 1938—1954 közöttt (1938 = 100)

Iparág	Magyarország	Anglia*	Ausztria**	Hollandia	USA
Bányászat	273	99	196	95	181
Kohászat	309	208***	—	235***	312
Gépipar	702		236		445
Vegyipar	513	375	239	—	389
Textilipar	186	102	112	167	178
Élelmiszeripar	450	145	136	130	168
Gyáripar ö.	358	173	230	178	256

Forrás: Statistical Yearbook. 1955 alapján számolva.

* 1935 = 100.
** 1937 = 100.
*** Kohó- és gépipar együtt.

Fontosabb nyersanyagok egy főre jutó termelésének növekedése 1950—1955 között (kg)

	Magyarország	Anglia	Csehszlovákia	Hollandia	USA
Szén	458,0*	—1,6	39,0	0,5	—131,8
Nyersvas	42,0	10,2	13,9	21,9	6,6
Acél	59,5	12,0	17,7	48,3	12,0
Villamos energia (kWó)	237,0	93,8	79,2	425,0	240,6
Cement	29,0	10,0	11,9	33,4	12,2
Kénsav	6,3	1,2	1,7	2,8	1,4

* 7000 kalóriásban számolva.

Fontosabb nyersanyagok egy lakosra eső termelése 1955-ben (kg)

	Magyarország	Anglia	Csehszlovákia	Hollandia	USA
Szén	1120,0*	4388,0	1691,0	1300,0	2707,0
Nyersvas	87,3	247,0	228,0	63,0	427,0
Acél	166,0	392,0	342,0	92,0	642,0
Villamos energia (kWó)	554,0	1735,0	1148,0	950,0	3782,0
Cement	120,0	248,0	222,0	135,0	313,0
Kénsav	10,8	43,0	29,0	63,8	85,0

Forrás: Voproszi Ekonomiki 1957. 2. sz. Statistical Yearbook. 1955.

* 7000 kalóriásban számolva.

1953 után a fejlődés erősen lelassult, üteme számos országétól elmaradt. Különösen vonatkozik ez a villamosenergia-termelésre, amelynek alacsony színvonala további fejlődésünk komoly fékje. Az elmúlt évek ipari fejlődéséből főleg az alábbi kettős tanulságot vonhatjuk le: 1. Egyenletes, megalapozott fejlődésre van szükség, hullámhegyek és völgyek nélkül. 2. Pótolnunk kell az alapanyagok, elsősorban az energiahordozók, valamint a villamos energia termelésében mutatkozó elmaradást.

A magyar gyáripar termelési szerkezetét az alábbi számok mutatják:

A gyáriparban dolgozó munkások százalékos megoszlása az egyes iparágakban

Iparág	1898	1913	1929	1938	1949	1954
Bányászat	23,1	15,8	12,3	12,2	15,5	14,5
Kohászat. vas- és fémipar	14,7	11,5	13,2	15,8	8,0*	7,6*
Gépgyártás	10,9	9,1	12,8	12,3	28,0	32,4
Villamosenergia-ipar	1,0	2,4	2,7	2,1	2,6	2,0
Építőanyagipar	10,5	12,4	12,3	9,0	6,0	6,7
Vegyipar	4,0	4,8	3,7	5,3	3,7	3,6
Nehézipar összesen	64,2	56,0	57,0	56,7	63,8	66,8
Textilipar	4,6	8,7	16,1	19,3	16,5	12,6
Bőripar	1,6	1,8	2,1	1,8	1,0	0,6
Ruházati ipar	1,2	2,1	2,6	3,1	2,0	4,6
Faipar	9,3	13,1	5,0	3,8	2,5	3,5
Papíripar	1,8	1,7	1,5	1,7	1,3	0,7
Nyomdaipar	2,0	2,1	3,1	2,3	2,3	1,2
Élelmiszeripar	15,3	14,5	12,6	10,3	10,6	10,0
Könnyűipar (élelmiszeripart is beleértve)	35,8	44,0	43,0	42,3	36,3	33,2

* Csak a kohászat.

Az arányok az ország mindenkori területére vonatkoznak. A nehéziparban az utóbbi hat évtizedben mindig többen dolgoztak, mint a könnyűiparban. Már 1898-ban a bányászat, a kohászat, a vas-, a fém- és a gépgyártás foglalkoztatta a munkások 48,7 százalékát. Ez az arány később csökkent, majd ismét növekedett. 1954-ben ezekben az iparágakban dolgozott a gyári munkások 54,5 százaléka. A gépipar szerkezete a gyors fejlődés mellett nem változott kedvező irányban. A járműipar részaránya a gépipar termelésében az ötéves terv idején változatlan maradt. A szerszámgéptermelés növekedése a gépipar átlagos fejlődésénél gyorsabb volt. A gépipar termelési szerkezetének egyik hiányossága, hogy a viszonylag nagy anyagigényességű jármű- és nehézgépgyártás az egész ágazat termelésének csaknem felét érte el. A mezőgazdasági gépek termelése az átlagosnál kisebb mértékben emelkedett, így amúgy is csekély részarányuk visszaesett. A tradicionális munkaigényes ág: a hír-

adástechnikai ipar termelésemelkedésének üteme valamivel alatta maradt a gépipari átlagnak, a finommechanikai iparé felülmúlta azt. Az ugyancsak komoly hagyományokra visszatekintő erősáramú ipar részaránya változatlan maradt az említett időszakban. A fejlődés legnagyobb hiányossága, hogy kevés gazdaságos sorozat alakult ki, s amellett nem fejlődött megfelelően a speciális egyedi és kis sorozatú gépgyártás olyan termékekben, amelyeket fejlett országokban is hasonló módszerekkel állítanak elő. A termelési „szerkezet" átalakítása a gépiparban a gyártmányok (szükségletnek megfelelő) változtatásával részben nagyobb beruházások nélkül is lehetséges.

Az építőanyag- és a villamosenergia-iparban dolgozók számarányának csökkenése elsősorban a termelékenység átlagosnál nagyobb mértékű emelkedésével függ össze, de emellett mindkét ipar termelésének fejlődése elmaradt a szükséglettől. A vegyiparban is indokolt lett volna gyorsabb fejlődés, különösen a műtrágyaiparban és az export szempontjából különösen gazdaságos gyógyszeriparban, valamint a műanyagiparban. Az utóbbi fejlesztése különösen a pamut-, bőr- és színesfém-import csökkentése miatt kívánatos.

A századforduló idején a könnyűiparon belül az élelmiszeriparnak volt a legnagyobb súlya. Ekkor kezdett fejlődni a textilipar, amely a két háború között a foglalkoztatottak számát tekintve elhagyta az élelmiszeripart. A nehézipar gyors ütemű fejlesztésének időszakában a textilipar fejlődése elmaradt, ugyanakkor a textilipari — különösen a pamutipari — termékek kivitele nagymértékben nőtt. A textilexport mennyiségi növelésének erőszakolása nem volt egészséges folyamat, mert ennek nyersanyaga nagyrészt importált, a termelési értéknek viszonylag kis százaléka a munkabér, s amellett üzemeink kevéssé rendelkeztek korszerű gépparkkal. A könnyű- (egyebek közt a textil-) ipar területén nem annyira a mennyiség növelése, mint inkább a termékek választékának a kiszélesítése, minőségének és tartósságának a fokozása volna a fontos.

Számos iparág fejlődését akadályozza az energiahiány. Hazánk energiaforrásokban viszonylag szegény. Néhány ország energiatartalékát és -termelését az alábbi számok mutatják:

Az egy lakosra jutó összenergia-tartalék és -fogyasztás ezer kWó-ban

	Tartalék 1953. július 1.	Fogyasztás 1952.
Dánia	28	17,9
Magyarország	652	11,0
Hollandia	3 066	16,9
Románia	2 287	5,0
NDK	6 902	23,0
Csehszlovákia	7 420	29,0
Jugoszlávia	7 073	4,3
Ausztria	6 721	12,7
Lengyelország	42 202	18,0
Anglia	27 093	36,6
Norvégia	49 697	19,3

Forrás: Nuclear Energy and the Production of Electric Power in Europe 1956.

A jelenleg ismert széntartalékok országunkban alig 50 évre volnának elegendők, s ezenkívül a termelés feltételei eléggé kedvezőtlenek. Itt elsősorban azt kell megvizsgálni, hogyan lehet energiahordozókat nem túl nagy távolságról importálni, lehetőleg vezetéken (villamos táv-, gáz- és olajvezetéken). Másrészt a lehetőségekhez képest gyorsabb ütemben kívánatos előkészíteni és megvalósítani az atomenergia felhasználását. Ugyanakkor fokozott gondot kellene fordítani az energiatakarékosságra. Számos helyen még mindig elavult, rosszhatásfokú kazánokat, nagy fajlagos fogyasztású traktorokat üzemeltetnek, villamosmozdony hiányában nem használjuk ki még a meglevő villamosított vasútvonalakat sem, holott egy villamosmozdony 2—3 év alatt megtérülne.

Az ipar és a közlekedés korszerűsítését az elkövetkező években a gépipar egyik fontos feladatává kell tenni. Ennek feltételeit külön szükséges volna kidolgozni.

Ma az ipar fejlődése szempontjából két jelentős új tényezővel kell számolni. Először: élesedik a tőkéspiacon a verseny (ezzel függ össze a nyugat-európai közös piac, Kína felé az embargó enyhítése), rohamosan fejlődik a technika, ezért sokkal inkább, mint valaha, csak gazdaságosan gyártható, korszerű termékekkel lehetünk versenyképesek. Kis ország vagyunk, a túl széles gyártási profil nemcsak meghaladja gazdasági erőinket, de szellemi erőfeszítéseink szétforgácsolása a korszerű technikai színvonal megtartását is veszélyezteti. Gazdaságos nagyobb sorozatok és mennyiségek gyártása esetén viszont a termelés sok esetben a belföldi szükségleteket jóval meghaladja, az export pedig értékesítési nehézségekbe ütközik. Egyes esetekben ugyan megkönnyítheti a gazdaságos sorozat kialakítását a tipizálás olyan formája, mint például a gépgyártás területén a gépcsaládok létrehozása (különféle teljesítményű és célú gépek nagymértékben azonos szerelési egységekből épülnek fel), de ennek területe is korlátolt.

A tőkéspiac jelenségeinek negatív hatását ellensúlyozhatja egy másik tényező, amelynek szerepe egyelőre nem is mérhető fel teljesen: a szocialista országokkal kialakuló szoros gazdasági együttműködés, amely többek között éppen az ésszerű munkamegosztás, az adottságainknak megfelelőbb specializált termelés, a kooperáción belül gazdaságos tömegtermelés lehetőségét teremti meg. Műszaki elmaradottságunkat számos területen gyorsabban pótolhatjuk, ha az együttműködés révén erőinket jobban tudjuk koncentrálni, s ha nem törekszünk arra, hogy mindent magunk oldjunk meg, hanem — amennyiben lehetséges — igyekszünk tapasztalatokat átvenni mind a korszerű gyártmányok, mind a gyártási eljárások területén.

★

A mezőgazdaság termelése a két háború között lényegében egyhelyben topogott. Az amúgyis alacsony szintű termelés a második világháború pusztítása következtében nagyobb mértékben esett vissza, mint más országokban. Később a fejlődést akadályozták a mezőgazdasági politikában elkövetett ismert hibák: az erőszakos tsz-szervezés és tagosítás, a tájadottságokra nem eléggé tekintő vetési kényszer, erőltetett begyűjtés, nem megfelelő mezőgazdasági árarányok stb.

A mezőgazdasági termelés alakulása néhány országban

	1946—1947	1948—1949	1955—1956	1934—1938-ban egy ha-ra jutó mezőgazdasági hozam 1938-as dollárban
	(1934—1938 = 100)			
Magyarország	57	85	103	43
Ausztria	80	80	106	74
Dánia	94	100	132	84
Hollandia	88	90	130	183

Forrás: Economic Survey of Europe in 1948.
Statistical Yearbook (ENSZ 1955.)

A művelési ágak szerkezetében az első világháború óta — a mai országterületre vonatkoztatva — nem történt lényeges változás. A mezőgazdasági terület nagyobb mértékben csökkent, mint amennyit az új települések, utak stb. területe indokolt volna. A kert, gyümölcsös-, szőlő-, valamint az erdőterület növekedése örvendetes, de ugyanakkor az előbbiek állaga rosszabbodott és az új erdősítés egy része szántóföldi területet szüntetett meg.

Az országterület művelési ágak szerinti százalékos megoszlása

Művelési ág	1913	1935	1955
Szántó	60,3	60,9	58,1
Kert, gyümölcsös és szőlő	3,5	3,6	4,0
Rét és legelő	18,3	17,5	15,8
Erdő	11,4	12,0	13,5
Egyéb terület	6,5	6,0	8,6

A vetésterület lassan a belterjesség irányában tolódott el, különösen a felszabadulás után. Csökkent a kenyérgabona, emelkedett a kukorica és az ipari növények vetésterülete, viszont nem kedvező a takarmánygabona és a szálastakarmány vetésterületének csökkenése.

A vetésterület százalékos megoszlása

	1911—1915	1934—1938	1950—1954
Kenyérgabona	39,2	39,8	33,4
Takarmány-gabona	14,5	12,6	10,6
Burgonya	4,3	5,1	4,2
Kukorica	15,5	20,7	21,0
Szálastakarmány	11,4	12,0	10,0
Ipari növények	2,0	1,6	7,4

A viszonylag nagy gabona-vetésterület oka az alacsony átlagtermés és a magas gabonafogyasztás. Ezek viszont a nem megfelelő

talajerővisszapótlással és az állati termékek hiányával, végsősoron nagyrészt a takarmányhiánnyal függtek össze.

Az átlagtermések a két háború között alig emelkedtek, az első ötéves terv során, noha bizonyos előrehaladás történt, korántsem használtuk ki a lehetőségeket. Ha az 1911—1915. évek átlagát 100-nak vesszük, akkor az első ötéves terv átlagában búzából 110, rozsból 103, árpából 110, kukoricából 108, szálastakarmányból 94 volt a termésátlag.

Hollandiában a búzatermés átlaga az 1934—38. évi 30,3 q/ha-ról 1952—54-ben 40 q/ha-ra emelkedett, elsősorban a fokozott műtrágyahasználat következtében. (1953—54-ben a műtrágyafelhasználás egységnyi mezőgazdasági területre vonatkoztatva Hollandiában 19-szer nagyobb volt, mint nálunk.)

A termésátlag növelését — a talajerővisszapótlás fokozásán kívül — előmozdíthatja a megfelelő minőségben és időben végzett talajelőkészítés, vetés és növényápolás, ami nagymértékben a gépesítéssel függ össze. Például az állami gazdaságok főigazgatóságának adatai szerint 1955—56. évben az október 20-ig elvetett őszi búza 1,8 q-val több termést hozott, mint a későbbi vetésű.

Az állatállomány és az állatsűrűség — számosállatban számolva — az 1911. évihez képest, a többszöri erős visszaesés ellenére növekedett, és 100 lakosra vonatkoztatva nemzetközi viszonylatban is elég nagynak mondható. Az állomány összetétele azonban nem kedvező, nagy a ló- és a sertés-, kicsi a szarvasmarhaállomány. Ezzel és a takarmányhiánnyal függ össze elsősorban, hogy állattenyésztésünk hozama alacsony. A nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása 41—42%-a a növénytermelésének; ez az arány éppen a fordítottja a fejlett mezőgazdaságú országokénak.

Állatállományunk százalékos összetétele (számosállatban számolva)

	1911	1935	1956	1956 Az állomány alakulása, index 1911 = 100
Szarvasmarha	58,9	57,2	55,8	102
Ló	23,2	24,7	17,6	81,2
Sertés	13,8	15,5	23,4	182,0
Juh	4,1	2,6	3,2	80,0
Összes számosállat index	100,0	84,3	107,0	—
Állatsűrűség index	100,0	85,0	112,0	—
100 lakosra jutó számosállat	38,2	27,3	31,8	—

Fejlettebb mezőgazdaságú országokban az állattenyésztés hozamai (például a tej) növekednek, a szarvasmarhaállomány egyes helyeken csökken, más helyen kevéssé emelkedik, a lóállomány ellenben mindenütt csökken. (L. túloldali táblázat.)

Az állati termékek termelésének növelését elsősorban az állattenyésztés hozamainak fokozásával kellene elérni. Ennek fő eszközei: a takarmányellátás és a takarmányértékesítés javítása.

Az állatállomány százalékos összetétele három nyugat-európai országban
(számosállatban számolva)

	Ausztria		Dánia		Hollandia	
	1939	1954	1939	1954	1939	1954
Szarvasmarha	79,8	77,2	76,4	74,7	82,0	84,5
Ló	6,6	8,1	12,6	7,9	9,0	6,3
Sertés	13,1	14,1	10,8	17,3	7,7	8,4
Juh	0,5	0,6	0,2	0,1	1,3	0,8
Összes számosállat index	100,0	88,0	100,0	96,6	100,0	106,0
100 lakosra jutó számosállat	38,8	34,1	93,2	76,4	31,6	27,1
Tejtermelés index	100,0	105,0	100,0	102,0	100,0	115,0

Statistical Yearbook adatai alapján számolva. (ENSZ 1955.)

Több takarmányra elsősorban a takarmányvetésterület növelésével és a termésátlagok emelésével tehetünk szert. Kívánatos a takarmányvetésterület mintegy 20 százalékos (a szántóterület 50—52 százalékára való) növelése.

A termésátlagok fokozása szempontjából az előzőekben vázolt tényezőkön kívül a kukoricánál különösen jelentős a hibrid vetőmagvak elterjesztése, ami például az USA-ban 20—25 százalékkal növelte a termésátlagot. A takarmányellátást javíthatja a több mint két és fél millió kat. hold rét- és legelőterület alacsony hozamának növelése. Komoly tartalékot jelent a szálastakarmány-készítés megjavítása. Például a szénakészítésnél gyakran 50—60 százalékig terjed a tápanyagveszteség a helytelen és a gondatlan kezelés következtében.

Takarmánytartalékot jelent a lóállomány csökkentése, amit a gépesítés további fokozása, különösen az univerzál-traktorok és a hozzátartozó hordozott munkagépek számának növelése mozdíthat elő. A felszabaduló takarmány elsősorban a szarvasmarhaállomány bizonyos növelésére és különösen minőségi megjavítására volna fordítható.

Jelenleg a hústermelésnek csaknem a fele sertéshús, negyede marhahús. A takarmányértékesítés szempontjából ez az arány kedvezőtlen. A szarvasmarhahizlalás előnye az, hogy olcsó tömegtakarmányokkal folyhat és jobban értékesíthetők a gazdaságban termelt ballaszttakarmányok, valamint melléktermékek. A marha részére a szükséges takarmányterület egyhatodán, a sertés részére pedig 70—80 százalékán kell abraktakarmányt termelni. Az abraktakarmány-termelés gyorsabb fokozására viszonylag kisebbek a lehetőségek, mint a szálastakarmányéra (a vetésforgó miatt is), amellett a szálastakarmányok (főleg a lucerna) területegységről emészthető fehérjében többet adnak, mint a takarmánygabona, és még gazdagítják is a talaj tápanyagtartalmát.

A viszonylag alacsony marhaállomány a sertéstenyésztés szempontjából is kedvezőtlen. (Jelentősebb tejtermelés esetén a sertéseknek szükséges fehérjetáplálék nagy része fölözött tejjel biztosítható.) A szarvasmarhaállomány arányának növelése egyébként a talajerő visszapótlás miatt is fontos, mert számosállatonként a marha kétszer annyi trágyát termel, mint az egy számosállatnak megfelelő sertés.

A takarmányértékesítés megjavítását szolgálja egyebek közt a helyes fajta-keresztezés is. A keresztezésből származó állatok takarmányhasznosítása 10—15 százalékkal is több lehet, mint a fajtiszta állatoké.

Komoly tartalékot jelent a takarmány értékesítésénél a hizlalás forgási sebességének meggyorsítása és a gazdaságos vágási súlyra való hizlalás az életfenntartáshoz szükséges takarmányszükséglet csökkentése következtében. Így Magyari András adata szerint, ha a sertéshizlalásnál az átlagsúly csökkenése nélkül a jelenlegi átlagos 16 hónapos helyett 12 hónapos korban történne a vágás, évente csaknem 1 millióval több sertést nyerhetnénk vagy a takarmányt más jószág hizlalására fordíthatnánk. (Magyari András: A hústermelés növelésének kérdései. Agrártudomány. 1956. 7. sz.)

Javul a takarmányértékesítés karbamid és antibiotikumok etetésével is.

Az állattenyésztés gyorsabb fellendítésére a takarmányellátás hazai forrásból történő növelésén kívül kívánatos volna főleg fehérjetartalmú takarmányok importja. Hasonlóan fontos volna az átlagtermések fokozása céljából a hazai gyártás felfutásáig a műtrágyaimport növelése. Evégett például egyes, megfelelő kivitelben, gazdaságosan gyártott nagyobb mezőgazdasági gépek exportja — átmenetileg a hazai igények csökkenése miatt is — növelhető volna.

A belföldi fogyasztási és az exportigények egyaránt a belterjesség irányában (állati termékek, zöldség, gyümölcs, ipari növények stb.) való gyorsabb fejlődést kívánnak a mezőgazdaságtól, ami korszerű technikával, gépesítéssel és megfelelő szakmai irányítással a mi viszonyaink között végsősoron gazdaságosan csak szocialista nagyüzemben oldható meg.

★

A népgazdaság termelési szerkezetét és a hazai adottságokat bizonyos fokig mozgásukban, fejlődésükben helyes nézni. Helytelen a termelési szerkezet statikus, fetisizáló szemlélete. Ha nem is gyorsan, de a technika fejlődésével, geológiai ismereteink bővülésével változnak a „hazai adottságok" és az ipar szerkezete is. Elég utalni arra, hogy 5—6 évtizeddel ezelőtt híradástechnika, finommechanika, olajipar alig volt, a bauxit-előfordulásokat csak akkoriban kezdték megismerni. A nagyobb távolságra vezetéken történő energiaszállítás rohamosan fejlődik, néhány éven belül az atomenergia felhasználásához is közelebb jutunk, az energia kérdés tehát egy idő múlva másként merül fel, mint jelenleg. Hasonlóan más távlatokat nyit a feldolgozó ipar részére a könnyűfém- és a műanyagipar rohamos fejlődése az egész világon. A természeti adottságok mellett sokkal inkább előtérbe kerül a termelőerők legfontosabb eleme: a dolgozó ember szakképzettsége. Engels írja ezzel kapcsolatban: „A kapitalista ipar már viszonylagosan függetlenítette magát nyersanyagai termelőhelyeinek helyi korlátaitól... A kapitalista termelés korlátai alól felszabadult társadalom még sokkal messzebb mehet. Azzal, hogy megteremti a minden irányban kiképzett termelők nemzedékét, akik az egész ipari termelés tudományos alapjait értik... olyan új termelőerőt hoz létre, amely bőségesen felér a nagyobb távolságról kapott nyersanyagok vagy tüzelőanyagok szállításának munkájával." (Engels: Anti-Dühring. 281. o. Budapest, 1948.)

Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a jelenlegi adottságokat nem kell számításba venni. A múltban ezzel kapcsolatban elkövetett voluntarista hibákat nem szabad megismételni. Távlati fejlődésünk céljait mind az ipar, mind a mezőgazdaság területén megvalósítható lehetőségek gondos figyelembevételével, a nemzetközi munkamegosztás sokoldalú mérlegelésével, a szocialista táborral való együttműködésre támaszkodva szükséges kialakítani.

Népgazdaságunknak az előzőekben nagyon vázlatosan érintett kérdéseiből, a gazdaságilag fejlettebb nyugati országok adataival való összehasonlításból levonható a következtetés: lehetséges és egyszersmind szükséges, hogy gazdasági nehézségeinkből a kapott baráti segítséggel kilábolva eljussunk oda, hogy a népgazdaság egyensúlyát elsősorban saját belső erőforrásainkból teremtsük meg. Iparunkban és mezőgazdaságunkban egyaránt nagy tartalékok vannak, amelyeknek kiaknázásához egész népünket átfogó, fejlődésünk távlatait helyesen felmérő erőfeszítések szükségesek. Ezekhez kívánt ez az írás néhány gondolattal hozzájárulni.

FEKETE FERENC

A társadalmi-gazdasági viszonyok néhány problémája a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben

A szövetkezetek közgazdasági kérdéseinek ma már szerteágazó a külföldi és a hazai irodalma. Jogosult a közgazdaságtudományok önállósuló ága gyanánt szövetkezeti gazdaságtanról beszélni. A szövetkezeti, benne a termelőszövetkezeti (kolhoz-) gazdaságtan elmélete és irodalma — különösen hazánkban — azért maradt el, nézetem szerint, a gazdasági építés követelményeitől, mert egyrészt nem számolt kellőképpen a szövetkezeti gyakorlat pozitív és negatív tapasztalataival, létfontosságú igényeivel, másrészt alig-alig mérte fel a szövetkezeti kérdések osztályhátterét, szoros kötődését a szövetkezetekben érvényesülő osztály-problémákhoz, a falu szociális szerkezetéhez.

A magyar termelőszövetkezetek erényei, gyengéi, igényei éles reflektorfényben mutatkoztak meg a múlt év végén ellenük indított lázas ellenforradalmi támadások és ezek visszaverése idején. A szövetkezeti problémák ez idő szerint már megközelítően sem oly kiélezettek, mint egynéhány hónappal ezelőtt. De jelentkeztek, nagy részük nem is a múlt év végén először, és megoldásuk végett is történt a gyakorlatban helyesen-helytelenül egy és más. A szövetkezeti gyakorlat, nyitott kérdéseivel és megoldási kísérleteivel egyaránt, napjainkban szigorúbban adja fel a leckét az elméletnek, mint bármikor.*

Termelőszövetkezeteinkből tavaly már másodízben léptek ki tömegesen középparasztok és kisparasztok, köztük is főképp régi birtokos (nem 1945-ben földhözjuttatott) kis- és középparasztok. (A szövetkezeti tagoknak 1957. III. 31-én 15,3 százaléka, 1956. III. 31-én 26,6 százaléka középparaszt, és most 27,3 százaléka, tavaly 35,8 százaléka kisparaszt.) Ez arra utal, hogy korábban még nem kovácsolódott ki az egykori agrárproletár, törpebirtokos és a nemrég még közép- és kisparaszt szövetkezeti tagokból *egységes* szövetkezeti parasztság. A szövetkezeti feladatokat a tagság belső egységének szilárdítása szempontjából a hajdani agrárproletárok és az egykori középparasztok *részben* még eltérő gazdasági helyzetének és tudatának, hajlamainak mérlegelésével kell felvázolni és megoldani. Ma nemcsak termelőszövetkezeteink zömében kevés a kis- és a középparaszt, hanem a termelőszövetkezeti mozgalom egészében

* A cikkben felhasználtam több száz termelőszövetkezet levelét, amelyben a Termelőszövetkezeti Tanács Elnökének február eleji felhívására válaszképp beszámolnak a tavalyi helytállásról, a múlt tapasztalatairól, a nehézségekről, a szövetkezeti életben megvalósított vagy tervezett változásokról, és tanácsokat kérnek.

is. Problémáink megoldását tehát nem csupán a ma, hanem a *holnap* termelőszövetkezeti parasztsága szempontjából is meg kell találnunk. A jó példa így vonzhat majd az eddiginél hatásosabban az új útra.

A termelőszövetkezeti parasztság megjelenése a falu átrétegeződésének kezdetét, az egységes szocialista-szövetkezeti parasztság magjának kialakulását hozta magával. Gyökeresen változott a régi paraszti osztályok társadalmi-gazdasági helyzete is, főképp a hajdani falusi szegénységé, amelynek élete elsősorban szocialista mezőgazdasági üzemeinkben, de nagyrészt az egyéni gazdálkodásban is (népi demokratikus államunk segítsége révén) a felszabadulás előttinél felmérhetetlenül jobb. Sok tekintetben új helyzet a kulákságé is, amely gazdasági erejében, társadalmi súlyában többé nem számottevő tényező a 10 évvel korábbihoz képest. A falu társadalma azonban ma még nem egységes és csakis a szövetkezeti úton válhat azzá. Az egyénileg dolgozó parasztság differenciáltságával, a megcsappant erejű osztályellenség létével, valamint a kapitalizálódás egyes lehetőségeivel is számolnunk kell a szövetkezeti problémák vizsgálata során.*

A termelőszövetkezeti tagság osztályeredete

Mezőgazdasági termelőszövetkezeteink 1953. évi és 1956. év végi válságos helyzetében kiderült, hogy az egykori szegényparaszt és középparaszt termelőszövetkezeti tagok zömének teljesen más a szövetkezeti mozgalomhoz való viszonya. A szegényparasztság törzsét alkotó hajdani agrárproletárok és újgazdák — kevés kivétellel — szilárdan kitartottak szövetkezetük, a szocializmus ügye mellett. Ez tükröződik az említett levelek majdnem mindegyikében is. Hegyi Gyula, a nagynyárádi Kossuth tsz elnöke például ezt írja: „Az októberi események hatására megmutatkozott, hogy csak a volt újgazdák és nincstelen parasztok azok, akikre a párt és a kormány támaszkodhat falun a szocializmus építésében."

A parasztság egykori alsóbb rétegeinek helytállása a termelőszövetkezetekben abból fakad, hogy ott gyökeresen megjavult anyagi és társadalmi helyzete. A volt agrárproletár a termelőszövetkezetben nemcsak emberi megbecsüléshez, hanem állandó, biztonságos munkaalkalomhoz és rendszeres munka árán tisztességes megélhetéshez jutott. A falu szegényei milyen gyötrelmes és kilátástalanul nehéz helyzetből érkeztek el ide!

A mintegy 750 ezer teljesen nincstelen mezőgazdasági munkásságból az 1935—1937. években január hónapban állandóan negyedmilliónál több, júliusban, a munka dandárjának időszakában 30—80 ezer a munkanélküli.** Egy 1930-as évekből származó számítás szerint a magyar agrárproletárság fejenkénti jövedelme évi 50—60 P között váltakozik, vagyis 3 millió agrárproletárnak egy főre jutó jövedelme a természetbeni jut-

* A parasztság rétegeződését tagadó „eszme" poraiból felelevenedett és nyomdafestéket talált a tavaly októberi események idején. *„Nincs többé szegény és gazdag paraszt.* (Eredeti kiemelés!) Hiszen tíz év után mindenki szegényparaszttá vált ebben az országban... *A mi legnagyobb erőnk a parasztegység!"* — hirdette a „tiszta igazságot" a Magyar Parasztszövetség igazgatója. (Magyar Nemzet. 1956. november 1.)

** Rédei Jenő: A magyar társadalom struktúrájának átalakulása. (Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Akadémiai Kiadó. Bp. 1955. 646. o.)

tatásokkal együtt körülbelül napi 16 és fél fillér.* Ugyanebben az időben Horthy-Magyarország fegyintézeteiben a rabok napi ellátási költsége majdnem ötször annyi: 80 fillér volt.**

A törpebirtokos (5 kh-on aluli) parasztok szánalmas helyzetét jól érzékeltette gazdaságuk foghíjas és egyre foghíjasabb felszereltsége. 1935-ben egy törpegazdaságra 0,3 szarvasmarha, 0,1 ló, 1,1 sertés jutott. 40 évvel ezelőtt még valamivel „tehetősebbek" voltak a törpegazdaságok! (Az 1895. évi megfelelő adatok: 0,5, 0,2, 1,3.) A törpegazdaságok 100 kat. hold szántójára ekéből 1895-ben 15,2, 1935-ben már 9,6, boronából 1895-ben 13,2, 1935-ben 8,1 jutott.***

A felszabadulás és mindjárt a földreform legtöbbet az agrárproletároknak és a törpebirtokosoknak adott. De a problémájukat véglegesen mégsem oldhatta meg. Erre egyedül a termelőszövetkezeti mozgalom volt képes és hivatott. A termelőszövetkezeti mozgalom (és természetesen az iparosítás) kibontakozásáig sok tízezer parasztcsalád feje nem tudott rendszeres munkára és így elfogadható jövedelemre szert tenni. Csakis a szövetkezés révén gyarapodhatott jelentősen a törpebirtokos parasztoknak piciny parcellájuk és gyengén megalapozott gazdálkodásuk által meghatározott sovány jövedelmük is.

A hajdani agrárproletárok és törpebirtokosok szövetkezetekben átalakult anyagi-társadalmi helyzete, korábbi osztályélményeivel egyetemben, szocialista tudatuk kiformálódásának nagy előrehaladását eredményezte.

Az elmondottak sok tekintetben vonatkoznak az agrárproletárokból és törpebirtokosokból lett újgazda kis- és középparasztokra is. Ők viszonylag rövid ideig járták az egyéni gazdálkodás útját és nagyon is különböző sikerrel. Egyrészük bámulatos gyorsasággal találta fel magát az új, konjunkturálisan rendkívül kedvező helyzetben és gazdaságilag nemcsak elérte, de nem egyszer túl is haladta a régi birtokos középparasztokat. Más részük sehogy, vagy alig-alig tudott az egyéni gazdálkodásban elboldogulni. De nemcsak az utóbbiakat ragadta meg a közös gazdálkodás eszméje, hanem az előbbiek számottevő részét is, mégpedig nem mindig közvetlen és azonnali anyagi előny, hanem inkább a társas munka korábbi megszokása és politikai megfontolások révén.

A régi birtokos kis- és középparasztok távolabbról léptek a szövetkezeti útra, és sajnos elég kevés kivételtől eltekintve 1953-ban és 1956 végén egyelőre, átmenetileg visszatértek az egyéni életbe. Ezek egy részét — ez világosan látható és belátható — a közvetlen kényszerítés vagy a gazdaságpolitikai nyomás vitte be 1953 előtt és 1955-ben a mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe. „Nem azért léptek be — olvashatjuk a szuhafői Egyetértés termelőszövetkezet leveléből — hogy ott akarták a megélhetésüket megtalálni, a termelőszövetkezetet csak búvóhelynek használták a beadás, az adó elől." Az ecsédi Új Barázda termelőszövetkezet (amely a feloszlott Új Élet termelőszövetkezetből alakult újjá) a következőképp ír ugyanerről: „Volt néhány tag, akinek egyáltalán nem volt szívügye a közös gazdálkodás, hanem annak idején csupán azért lépett

* Ez az adat hihetetlennek tűnhet. Ezért talán nem felesleges elemezni: a napszámbér 80 fillér volt, egy keresőre négy eltartott jutott, a mezőgazdasági munkás rendszerint legalább az év egynegyedében munka híján nem keresett.

** Uo. 647. o.

*** Kiss Albert. Mezőgazdaságunk fejlődése 1895 és 1935 között. 1944. (15 vármegye adatai alapján). 100 o.

be a termelőszövetkezetbe, hogy szabaduljon a reá jogerősen kiszabott büntetés alól, valamint a súlyos beadási teher alól." Ez az írás már arra is utal éspedig jogosan, hogy a régi birtokos középparasztok közül sokan — enyhén szólva — „nem jártak élen" a szövetkezeti munkában, de annál inkább az alapszabály megszegésében. „Közülünk kiléptek a lógóknaplopók, azok, akik sokszor becsaptak bennünket, általában a középparasztok" — jelenti a látrányi Alkotmány termelőszövetkezet.

A bírálat helyénvaló, de az indoklás már nem teljes. Sok középparaszt nemcsak bekerülésének körülményei és indítékai miatt kívánkozott ki a termelőszövetkezetből. A mélyebben fekvő, de elsődleges ok a termelőszövetkezeti jövedelmezőségnek viszonylag alacsony, az átlagos középparaszti gazdaságét évről évre jobban megközelítő, de eddig tőle még elmaradó színvonala. De jócskán tetézte ezt a szövetkezeti demokrácia korlátozása, a jövedelemelosztás egynéhány visszássága. (Ezek természetesen a szövetkezeti tagság egészét sújtották, de a volt középparasztok erősebb reagálását váltották ki.) Mindez még nem a teljes magyarázat. A volt középparaszt szövetkezeti tag rendszerint szorosabb kapcsolatban van a még egyéni gazdákkal, köztük a jobbmódú, sőt gyakorta a kulákparasztokkal is. Ezekre ő is hatást gyakorolhat, de azok is befolyásolhatják őt. Az utóbbinak nagy része, sőt helyenként döntő szerepe volt a kilépési „kampányok" sikerében. Az igen jól gazdálkodó, tavaly egy munkaegységre 53,65 Ft-ot fizető gércei Vörös Csillag levele felveti ezt a problémát: „A tagok száma csökkent 36-tal, akiknek nagy része középparaszt volt. Ezek azért mentek ki a termelőszövetkezetből, mert féltek a többi paraszttól és szégyellték a többi parasztok előtt, hogy ők termelőszövetkezeti tagok. Persze az ilyenekre nincs is szükségünk."

Előfordul az is, hogy a jobbmódú parasztok közvetlenül is sértegetik a szövetkezethez hű egykori szegényparasztokat. A dunaszekcsői Petőfi termelőszövetkezet földnélküli tagjait például — levelük szerint — azzal traktálták, hogy ‚szégyelljék magukat, hogy máshol nem tudnak megélni, csak termelőszövetkezetben".

A tömeges középparaszti kilépések nagyrészt az ellenforradalmi szövetkezetellenes támadás hatására különösen kiéleződött termelőszövetkezeten belüli volt szegényparaszt-középparaszt-viszonyból fakadtak. E kilépések természetesen tovább növelik mindkét oldalról a távolságot, keservesen élezik a szembenállást. Az ecsédi Új Barázda levele például az idézett részben szereplőket „belső ellenséget jelentő elemeknek" titulálja.

A sokban helyénvaló bírálat, a nem alapos (és egyben elfogult) indoklás gyakran a kilépő középparasztoknál (még ha a termelőszövetkezetben példásan dolgoztak is) szövetkezetellenes, a szövetkezeti tagoknál pedig középparasztellenes, szektás természetű következtetésekkel párosult. Mindkettő ellen küzdenünk kell, mert különben a magyar falvakban immár kitéphetetlenül meggyökeresedett szövetkezeti mozgalom kiterebélyesedése nem képzelhető el.

Az egykori középparaszt és szegényparaszt termelőszövetkezeti tagok közti súrlódásokat már jó ideje tapasztaltuk, és hangsúlyoztuk az összeütközés leküzdésének, egységes tagság kikovácsolásának szükségességét. Elvileg újszerűen közelíti meg ezt a kérdést egy kínai agrárpolitikus, aki Mao Ce-tungnak a népen belüli ellentmondásról szóló tételét alkalmazva a termelőszövetkezeti tagok közti ellentmondásokról beszél,

amelyek alapjában véve a középparaszti és a szegényparaszti tagok közti ellentmondásokban fejeződnek ki.* Ezek az ellentmondások a népen belüli ellentmondás egyik megnyilvánulását alkotják, és megoldásuk során számolni kell azzal, hogy a munkásosztálynak a szegényparasztság szilárd támasza, a középparasztság pedig tartós szövetségese.

A termelőszövetkezeti parasztság szociális (osztály-) összetételének változásai nemcsak a változás valóságos és vélt okainak alapos kutatását kívánják meg. Azt is jelzik, hogy a szövetkezeti jövedelmezőség növelésének szerteágazó problematikájával együtt kiemelten kell foglalkoznunk olyan kérdésekkel, mint a szövetkezeti demokrácia, a jövedelemelosztás, a termelőszövetkezetek szocialista társadalmi-gazdasági jellege konkrét viszonyainknak megfelelő erősítése. E feladatokat — éppúgy, mint dolgozó parasztságunk szocializmushoz vezető szövetkezeti útjának továbbépítését — a szövetkezetek jelenlegi és jövőbeli szociális összetételének mérlegelése alapján lehet megoldanunk.

A szövetkezeti demokrácia gazdasági alapjai

A szövetkezeti demokráciának — véleményem szerint — ma nálunk három *gazdasági* pillérre kell épülnie. Az egyik pillér: a szövetkezeti gazdaság termékeinek és döntő termelőeszközeinek *kollektív csoporttulajdona.* A második: A szövetkezeti szektor a központi terv alapján fejlődő *népgazdaság szerves része,* gazdálkodásában az állami eszközök (hitelek, gépek stb.) nagy szerepet töltenek be; a szövetkezeteknek a népgazdaság egészébe való beilleszkedését *a szocialista állam a társadalmi érdekeknek és a termelőszövetkezetek szociális (társadalmi-gazdasági: kollektív-, csoporttulajdonosi) természetének megfelelő eszközökkel* valósítja meg. A harmadik (nem fontossági sorrend!): A termelőszövetkezetben a szocialista részesedési elv (bár ma még nem teljesen átfogó) érvényesítése szavatolja a kizsákmányolás lehetetlenségét (a tagok *alapvető* gazdasági egyenlőségét) és mindenegyes becsületesen dolgozó termelőszövetkezeti tag teljes egyenjogúságát.

Az elsőnek említett pillért lazító nézet és gyakorlat nem számol a termelőszövetkezetek társadalmi-gazdasági jellegével, egy kalap alá veszi az állami (össztársadalmi tulajdonú) és a szövetkezeti (társadalmi-csoporttulajdonú) üzemeket, amit a termelőszövetkezeti parasztok jogaik megsértésének, sőt nemegyszer gazdaságuk valamiféle kisajátításának tekintenek. (Az ellenséges propagandának is kapóra jönnek ezek a hibák annak bizonyítására, hogy a szövetkezeti paraszt többé nem tulajdonos, semmi önállósággal nem rendelkezik.) E nézetek vallói és gyakorlati kivitelezői abba a hibába esnek, amelyet Sztálin is annyira elítélt legutolsó művében.

Eltéphetetlen kapcsolat van az első pontban és a második pont második felében megfogalmazott alapelv között. Kollektív csoporttulajdo-

* Ten Cü-huej, a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottsága falusi osztályának vezetője, a KKP járási titkárainak a pekingi városi pártbizottság által összehívott III. bővített tanácskozásán elmondott beszédében a szövetkezeti mezőgazdasággal kapcsolatos ellentmondásokat a következő 6 kategóriába sorolta: 1. Az állam és a szövetkezetek közti ellentmondások. 2. A szövetkezet és a szövetkezeti tag közti ellentmondások, vagyis a szövetkezeti tag közös és egyéni érdekei közti ellentmondások. 3. A szövetkezet és a brigádok közti ellentmondások. 4. A szövetkezeti tagok közti ellentmondások, amelyek alapjában véve a középparaszti és a szegényparaszti tagok közti ellentmondásokban nyilvánulnak meg. 5. A brigádok közti ellentmondások. 6. A vezetők és a tömegek közti ellentmondások. (L.: Druzsba, 1957. május 18-i száma.)

nos jelleg és ezzel számotvető állami eszközök! Ugyanazt a célt a népgazdaság egészébe való szerves, tervszerű beilleszkedést megkísérelhetjük különféle eszközökkel elérni. Nálunk hosszú ideig a termelőszövetkezetek társadalmi jellegével, gazdasági adottságaikkal alig számoló adminisztratív módszerek domináltak. Ezek a módszerek gátolták a szövetkezetek gazdasági erősödését, a szövetkezeti tagság egységének szorosabbra fűzését, de a központi tervezésnek a szövetkezetekkel kapcsolatos hatékonyságát is.

A szövetkezetek jogos önállóságának megnyirbálását, állami szerveink túlcentralizált, bürokratikus vonásainak a szövetkezeti mozgalomra és a népgazdaságra gyakorolt káros hatását keserűen idézik az említett levelek.

„Nagy hiba volt az — olvashatjuk a szuhafői Egyetértés tsz levelében —, hogy a felsőbb szervek nem hagytak úgy gazdálkodni, ahogy a körülményeink azt megkívánták volna ... Olyan növényeket termeltettek, amelyek a mi talajainkon nem teremnek meg." A tavalyi mérlege aktív volt, mégis feloszlott győrújfalui Rákóczi tsz tagjai így panaszkodnak: „Az alapszabályt nem érvényesítettük ... minden félévben más elnök ... a gazdálkodást nem a tagok, hanem a felülről adott tervek irányították ... a tagok között nem volt meg az egyetértés." Lakos Sándor, a balatonújszállási Szabadság tsz-ből ezt írja ugyanerről: „A községi tanács és pártbizottság, ahol és amikor csak lehetett, beavatkozott belső dolgainkba. Például meghatározták, hogy melyik munkát mikorra végezzük el, miből mennyit és hova vessünk."

Az önkéntesség elvének megsértése a felszínen „számszerű" növekedést, látszateredményeket hozhatott, de valójában fékezte a termelőszövetkezetek gazdasági szilárdulását, gúzsba kötötte a kibontakozásra képes mozgalmat. Ezt a termelőszövetkezeti tagok levelei szerint igen jól látjuk. Ők ebben a kérdésben a múltban nagyobbrészt csupán szenvedő felek voltak, most és a jövőben — párt és állami szerveinkkel együtt — nagyonis felelős *illetékesek* lesznek. „Véleményünk — tudniillik a somogyvári Szabadság termelőszövetkezeté — az, hogy a termelőszövetkezetek azzal a módszerrel, ahogyan a korábbi időben ment a termelőszövetkezetek szervezése, ha számbelileg gyarapodtak is, de nem erősödtek." A szentgyörgyvölgyi (Zala m.) Új élet szerint: „Ha korábban nem kényszerrel alakítottak volna szövetkezeteket, úgy ma már előbbre lenne ezen a téren országunk."

Az önkéntesség elvének érvényesítése, sőt 1956 derekán a szövetkezeti önállóság kezdeti növelése területén nem lebecsülhető eredményeink is voltak a múltban. Beszédes példa különösen az előbbire Mike Istvánnak, az októberi—novemberi viharból teljesen sértetlenül szabadult környe-szentgyörgypusztai Dózsa termelőszövetkezet Kossuth-díjas elnökének írása: „Megnéztük, kit veszünk fel tagnak és nem gördítettünk akadályt elé, ha ki akart lépni. Igyekeztünk tehát tiszteletben tartani a dolgozó embernek azt a jogát, hogy gazdálkodási formáját, egyáltalán: megélhetését, maga szabadon válassza meg. Ez a gyakorlatunk mindenkor a szövetkezet biztosító-szelepe volt: a túlfeszített nyomás eltávozhatott, nem repesztette meg a gépezetet. Mostanra sem tudott felhalmozódni elégedetlenség olyan mértékben, hogy az árthatott volna eddigi gazdálkodási formánknak."

A múltbeli eredmények vallása szövetkezeteink zömében párosul a szövetkezeti önállóság egészséges növelésének igényével, a jövőbe vetett erős bizalommal. „Termelőszövetkezetünk valamennyi tagja — írják a vértesacsai Vörös Csillag termelőszövetkezetből — a régi szövetkezeti formához ragaszkodik, aszerint akar dolgozni, a régitől eltérve a következőkben: hogy kit veszünk fel vagy zárunk ki a szövetkezetből, hogy mennyi és milyen állatot tartunk, milyen növényeket termelünk, hogy földjáradékot fizessünk-e vagy sem, és a tagok felvételekor milyen arányú szövetkezeti alaphoz való hozzájárulást követelünk, és egyéb közgyűlésre tartozó dolgokba ne avatkozzon bele semmilyen felső szerv. Egyéb gazdálkodást elősegítő javaslatokat minden felsőbb szervtől a továbbiakban is kérünk." A somogyvári Szabadság termelőszövetkezet levele — miként a való élet is — egybekapcsolja a nagyobb önállóság és a szövetkezeti fölény gondolatát: „A termelőszövetkezeteket nem kell félteni az önállóságtól, mert csak így tudják igazában megmutatni életrevalóságukat. Nem kell félteni őket — már ahol jól dolgoznak —, hogy a szabad versenyben alulmaradnak." Az endrődi Új Barázda termelőszövetkezet leveléből is az a szilárd hit sugárzik, hogy a jövőben „nem lesz olyan túlközpontosított és merev irányítás, amit oly sokszor az iroda falai mögött döntöttek el, annak úgy kellett lenni, ha rá is fizetett a termelőszövetkezet."

A szövetkezeti önállóság, autonómia gazdasági szempontból sem lehet határtalan. (Korántsem az a tőkés társadalomban, különösen a modern kapitalizmusban, ahol a monopoltőkés állam adminisztratív erejével, a banktőke gazdasági súlyával nagyon is megnyirbálja még a tőkés szövetkezetek jogkörét is.) A szövetkezeti önállóság abszolutizálása, túlhajtása elvileg éppoly hibás, gyakorlatilag lagalább annyira káros, mint a szövetkezeti önállóság negligálása, lehetetlenítése. Végletes különbözősége ellenére végső fokon mindkettő meghiúsítja a *szocialista-szövetkezeti* jelleg érvényesülését.

A szövetkezeti önállóság túlhajtásának valamennyi válfaja kettős betegségben szenved; helytelenül fogja fel mind a szövetkezeti szektor és a népgazdaság viszonyát, mind pedig a szocialista állam gazdasági funkcióját. Az élet reális összefüggéseit hiábavalóan tagadná, szocialista fejlődésünket veszélyeztető zűrzavart idézhetne elő az, aki — persze csakis sikertelenül — megpróbálná kiragadni a termelőszövetkezeti szektort bármily közgazdasági vonatkozásban is a népgazdaság egészéből. A népgazdaság fejlődésének útját a tudományosan megalapozott központi tervnek kell (és másnak nem is lehet) megszabnia. Ebbe a fejlődésbe a szövetkezeti szektor. a szocialista állam tervszerű gazdaságpolitikája útján kapcsolódhat be (másképpen ez nem is lehet).

A társadalom szempontjából és a termelőszövetkezet szempontjából egyaránt optimális beilleszkedést (tudniilik a termelőszövetkezetét a népgazdaság egészébe) célzó állami gazdaságszervező funkció nem lehet valóban hatékony, ha mechanikusan aprólékos *adminisztratív* „terv"-utasítások tömkelegén keresztül akarják érvényesíteni. A termelőszövetkezetekre vonatkozó központi terveknek és a szocialista szövetkezetek társadalmi-gazdasági jellegének realizálása egyaránt csakis organikus, a népgazdasági tervekre és a mezőgazdaságfejlesztési elvekre épülő *gazdagságpolitikai eszközök*, módszerek révén történhet. Ezen a területen ez a múlt keserűen megszerzett tanulsága és a jövő letagadha-

tatlan követelménye! Kitörölhetetlen tapasztalataink tanúsítják, hogy a központi tervezés termelőszövetkezetekkel kapcsolatos bürokratikus kinövései, adminisztratív túlzásai nemcsak a termelőszövetkezetek jogos önállóságát csorbították, hanem ártottak magának a központi tervezés hatékonyságának is. Sőt főképp az állam és a népgazdaság látta ezeknek a kárát. A szocialista erők nem kis lebecsülése kell ahhoz, hogy valaki a proletárdiktatúra, az állami szektor vezetőszerepe, a szocialista ipar, nagykereskedelem és pénzügyi rendszer viszonyai közepette csakis adminisztratív módszerekkel, aprólékos központi intézkedésekkel tartja megoldhatónak a szövetkezeti gazdaságok szocialista úton való tervszerű fejlesztését. Persze az adminisztratív előírások egyes területeken (pl. az adókötelezettség, az állami eszközök felhasználása és egyéb vonatkozásban) nem rekeszthetők ki. Szükséges a termelőszövetkezetek szocialista jellegét biztosító követelmények kielégítésének adminisztratív eszközökkel (pl. szövetkezeti törvény útján) való biztosítása is. (Vö. Fehér Lajos: A magyar mezőgazdaság fejlődésének útja, Kossuth Kiadó. 1957. 36 o.) De kizárólag vagy főképp adminisztratív eszközök alkalmazására való törekvés, a termelőszövetkezetek felülről való aprólékos gazdasági irányítása csakis a központi tervezés és a szövetkezeti forma *lényegének* félreértése alapján és valójában mindkettőt felrúgva lehetséges. Az adminisztratív utasításoknak gazdaságpolitikai eszközökkel való felváltását területünkön nemcsak negatív példáink sürgetik. A szovjet mezőgazdaságban évek óta eredményesen funkcionáló új tervezési rendszer pozitív oldalról indokolja ezt.

E sokban új módszerekkel a korábbinál sikeresebben, az össztársadalmi, a munkás és a szövetkezeti érdekek egybekapcsolása útján megoldhatók az állam és a szövetkezetek közti ellentmondások, amelyek leginkább a mezőgazdasági termelési tervek összeállítása, a felvásárlás módszereinek kialakítása, a mezőgazdasági és az ipari árak megállapítása, az adóterhek kirovása során kétségtelenül fellelhetők.

A tervszerűség a termelőszövetkezetekben nem kívülről „beerőszakolt, importált" követelmény, hanem *belső, objektív szükségesség.* A tervszerűséget a szövetkezeti termelőerők és a szövetkezeti termelési viszonyok egyformán elemi erővel igénylik. A szövetkezeti termelőerők nagyüzemi jellegűek (vagy azzá válnak), és optimálisan csakis a tervek, legközvetlenebbül: az éves és a távlati üzemtervek alapján gyümölcsözhetnek és gyarapodhatnak. Szövetkezeti termelőviszonyaink alapjában szocialista természetűek; szocializmus és tervgazdaság pedig tejtestvérek. Nem árt ezekre elvileg is élesen rámutatni akkor, amikor a közelmúltban nem egy termelőszövetkezet, nem látva a fától az erdőt, a „bürokráciaellenes harc" címén felhagyott (nyilván, saját káruk is beláttatja velük: helytelenül) az üzemi tervezéssel.

A központi tervezésnek, az állami gazdaságszervező, államigazgatási funkció gyakorlásának sok tekintetben új módja természetesen nem érinti e funkciók pótolhatatlanságát, elvi szükségességét. Nem váltja fel „semlegességgel", „beavatkozásnélküliséggel", hanem ellenkezőleg, fenntartja és erősíti állami szerveink és funkcionáriusaink felelősségét a szövetkezetek boldogulásáért. A szövetkezeti demokráciát tiszteletben tartó „beavatkozást": a segítséget, a javaslatokat hozzáértő funkcionáriusaink részéről termelőszövetkezeteink éppúgy szükséglik, mint a pénzügyi-anyagi támogatást. „Ne kössék meg kezünket a gazdálkodásban, ellenben

szakemberek álljanak rendelkezésünkre tanácsaikkal" — mondja a szentgyörgyvölgyi Új Élet levele. Egyébként az önállóságért meggyőzően kardoskodó somogyvári Szabadság levelének már idézett mondatából is ez tűnik ki. Az állami szervek és funkcionáriusok igen sokat tehetnek azért, hogy a termelőszövetkezetek *„jól dolgozzanak"*. A termelőszövetkezetek és az egyéniek közti *„szabad verseny"* helyett is kívánatosabb a közös nagytermelés előnyeit kiaknázó, a népi demokratikus állam által anyagilag és erkölcsileg *elsődlegesen* támogatott termelőszövetkezetek és a szintén támogatott egyéniek tisztességes versenyéről beszélni.

Eddig aktualitása, elméletileg bizonyosfokú bonyolultsága miatt részletesen taglaltuk a szövetkezeti demokrácia „külső" feltételét: a jogos és egészséges szövetkezeti önállóság biztosítását állami szerveink és funkcionáriusaink részéről. De „belső", szövetkezeten belüli feltételek is megteremtendők a szövetkezeti demokráciához. A kollektív-, csoporttulajdonon alapuló szocialista részesedési elv érvényesítése — amelyről a szövetkezeti demokrácia harmadik gazdasági pillére gyanánt említés történt — megalapozza a kizsákmányolástól mentes szövetkezeti tagok teljes egyenjogúságát a választás és a választhatóság, a közös ügyek eldöntése tekintetében. Az egyenjogúság a rendszeresen dolgozó (a közgyűlés megszabta munkaegységet teljesítő) szövetkezeti tagokra vonatkozik, akik életüket, jövedelmüket legalább az előírt mértékben a szövetkezeti munkára építik. A szövetkezetben végzett munka mennyisége viszonyaink közt rendszerint a szövetkezeti élet vállalásának fokát mutatja és egyben a szövetkezet gazdasági állapotát is jelzi. „Anyagilag rossz helyzetben — írja a versenyi Tiszakanyar termelőszövetkezet — a termelőszövetkezet már nem a közösen gazdálkodók megélhetési létalapja volt, hanem olyan asilum-féle lett, ahová a végrehajtó elől beugorhatott az, aki egyéni gazdaságát nem tudta fenntartani."

A szövetkezeti demokrácia fontos belső követelménye a közgyűlés jogkörének csorbítatlansága, az alapszabály szocialista fővonásainak érvényesítése és a helyi körülményeknek megfelelő konkretizálása, kiegészítése. Nélkülözhetetlen továbbá a szövetkezeti demokráciához a vezetők demokratikus, külső kényszertől és belső klikkezéstől mentes választása, felelősségrevonhatósága és rendszeres ellenőrzése, a tagság és a vezetőség kölcsönös bizalma, szoros kapcsolata és a különböző dolgozó paraszti rétegekből származó termelőszövetkezeti tagok közti mesterkélt megkülönböztetések kiküszöbölése. A szövetkezeti demokrácia és — kínai kifejezéssel élve — a vezetők és a tagok közti ellentmondások megoldása valóban szövetkezeti, tehát demokratikus munkastílusú vezetést kíván meg.

A szövetkezeti demokrácia különösen a múltban szorosan összefüggött a középparasztok és a termelőszövetkezetek viszonyával. De soha és most se szűkült le erre. Szövetkezeteink a mostani szociális összetétellel sem boldogulhatnak igazán egészséges önállóság, a szövetkezeti demokrácia külső és belső feltételeinek megteremtése nélkül. A termelőszövetkezetek hivatottak hazánkban egyesíteni és a szocializmushoz elvezetni az egész parasztságot. A termelőszövetkezeti mozgalom e jövője csak kiemeli a szövetkezeti önállóság és autonómia helyesen értelmezett fejlesztését, amelyet meglevő szövetkezeteink gazdasági-politikai erősítése, meggyengült termelőszövetkezeteink megszilárdítása tűzött halaszthatatlanul napirendre.

A jövedelemelosztási tendenciák közgazdasági háttere

Az említett levelek közül nagyon sok foglalkozik a jövedelemelosztás problémáival, a termelőszövetkezetek nem kis része (majdnem egyhatoda) kisebb-nagyobb mértékben éppen ezen a területen változtatott a korábban kialakult módszereken. E helyütt az elvi elemzés és az átfogó értékelés egyik feltételének megteremtéséhez: a változások rugóinak közgazdasági értelmezéséhez vetek fel egynéhány szempontot.

A jövedelemelosztási *formák* (munkaegység, időbér, részesművelés) vizsgálata rendszerint csak utal a kérdés gyökereire. A jövedelemelosztás e formáiban mindenekelőtt a tagok kollektív és egyéni érdekeinek valamilyen összeegyeztetési módja fejeződik ki. A tagok kollektív és egyéni érdekei között a múltban is számtalan súrlódás, összeütközés, ellentmondás támadt. (Az idézett kínai előadó ezt az ellentmondást a szövetkezet és a szövetkezeti tag közti ellentmondásnak nevezi.) A jövedelemelosztás és a háztáji gazdaság az a két terület — korábban és most is —, amellyel kapcsolatban a kollektív és az egyéni érdek ellentmondása felszínre kerül és optimális mozgásformákat: legkedvezőbb, illetve egyre kedvezőbb összehangolást kíván.

Nálunk ez idáig a jövedelemelosztásban: a közös (szövetkezeti) és az egyéni (személyes) szükségletre fordítás mértéke, aránya tekintetében rendszerint az előbbi húzta a rövidebbet. Nemcsak a szövetkezeti alapok saját erőből való általában lassú gyarapodása, hanem a háztáji gazdaság igényeinek gyakori előtérbehelyezése is ezt tanúsította. A közös gazdálkodás szükségletei — példásan gazdálkodó és jó szövetkezeti szellemű tagság híján — jónéhány termelőszövetkezetben hiányosan vagy adminisztratív nyomás révén elégültek ki.*

* Érdemes ebből a szempontból megvizsgálni a termelőszövetkezetek egy részében „újonnan" alkalmazott részesművelés idevágó vonatkozásait.

A részesművelés *alapformájának* fő közgazdasági jellemvonása: a felhalmozási alap (a közterhek kiegyenlítésére és a szövetkezeti szükségletek fedezésére fordított eszközök) és a fogyasztási alap (a tagok személyes fogyasztási alapja) részarányának előzetes rögzítése.

Ez szinte törvényszerűen a közös gazdálkodás *naturális* jellegét hangsúlyozza ki, mesterségesen azt erősíti, ami népgazdaságilag előnytelen és végső fokon a termelőszövetkezeti tag egyéni érdekeit, jövedelemszerzési lehetőségeit is csorbítja. Ugyanis a szétaprózott, kistételű, egyéni áruértékesítés a „hagyományos" részesművelés ikertestvére. A szövetkezeti gazdaság és a tagság is elesik a nagybani értékesítés előnyeitől. A nagybani értékesítés hiánya vagy elsorvadása pedig gúzsba köti magát a nagyüzemi termelést is, a népgazdaságot pedig fölösleges forgalmi költségekkel terheli.

A részesművelési rendszerben előzetesen megszabott fogyasztási és felhalmozási aránynak igen gyakran kikerülhetetlenül *a közös gazdaság felhalmozása* látja a kárát. Az alaparány rendszerint nemcsak adott, de „szent és sérthetetlen". A felhalmozási hányadban az állami szükségletek fedezésére elvont rész előzetesen összegszerűen adott (illetve helyes, ha ilyen). Tehát a felhalmozási hányad egészének abszolút csökkenése esetén — miközben a fogyasztás és a felhalmozás aránya: a részesművelés százalékos kulcsa változatlan — a termelőszövetkezeti közös gazdaság felhalmozását szolgáló *rész* abszolúte és relatíve is kisebbedik. [Számszerű szemléltetés egy példán: A részesművelési kulcs: 60 százalék, a fix közteher 40 000 Ft. 200 000 Ft-os jövedelem esetén a tagok személyes fogyasztási alapja (részesedése) 120 000 Ft értékű, a felhalmozási hányad a 40 000 forintos közteher és a szövetkezeti felhalmozás 40 000 forintos alapjának összege: 80 000 Ft. 150 000 Ft jövedelem esetén a tagok részesedése 90 000 Ft, a teljes felhalmozási hányad 60 000 Ft. Az utóbbiban a 40 000 Ft-os közteher abszolúte változatlan, relatíve az egész jövedelemhez képest 20 százalékról 26 százalékra, a fogyasztási alaphoz képest 33,3 százalékról 44 százalékra, a felhalmozási alap egészéhez képest 50 százalékról 66,6 százalékra nőtt. A szövetkezeti felhalmozás alapja pedig 20 000 Ft, abszolúte 50 százalékkal kevesbedett, az aránya pedig az egész jövedelemhez képest 20 százalékról 13,3 százalékra, a fogyasztási alaphoz képest 33,3 százalékról 22,2 százalékra, a felhalmozási alap egészéhez képest pedig 50 százalékról 33,3 százalékra csökkent. Példánk 100 000 forintos jövedelmű változata esetén a szövetkezeti felhalmozás lehetősége teljesen kizárt, mert a felhalmozási hányadot kimeríti a közteher.]

Egyes szövetkezeteink — levelük szerint — a kollektív és az egyéni érdekek összeegyeztetéseként, a kollektív és az egyéni érdek korábban megmutatkozott ellentmondása feloldásának egyik fontos eszközeként tekintik: a tagok szövetkezeti felhalmozásban való *közvetlen* érdekeltségének növelését.

A rendszeres felhalmozás a szövetkezeti nagyüzem kiépítésének, fejlesztésének, a tagság jómódú életének, a szövetkezet szocialista jellege erősödésének egyik alapfeltétele. Ahogyan a termelőszövetkezet gazdasági fölényében az egyéni parasztgazdasággal szemben éppen a nagyméretű és rendszeres szövetkezeti felhalmozás *lehetősége* realizálódik, éppen úgy tükröződik a korszerű nagyüzemi szükségletekben a rendszeres szövetkezeti felhalmozás *szükségessége.* Érthető tehát, hogy fejlődőképes termelőszövetkezeteink jelentőségének megfelelően értékelik a szövetkezeti felhalmozást, a közös vagyont. „Itt — írja szövetkezetéről a már idézett Mike István —, ha valaki földműves akar lenni, annak a közös épületek, a már elég jól beruházott szövetkezet olyan lehetőségeket nyújt, amilyent — egyéni gazdálkodással — csak egy évtized alatt tudna megvalósítani." *A közös vagyon valóban sokhelyütt a szövetkezeti tagság egyik legfőbb összetartója volt.*

A közös vagyont növelő szövetkezeti felhalmozásban kézenfekvő — bár időben eltolódva érzékelhető közvetlenül — a szövetkezeti tag érdekeltsége. Ha *ma* a szövetkezeti jövedelem egy részét személyes elfogyasztás helyett beruházzuk, akkor *holnap a bővített termelésből* személyes fogyasztásra is több jut. Ez az érdekeltség azonban sok esetben nem bizonyult elegendőnek. Milyen eszközökkel próbálják most egyes termelőszövetkezetek ezt az érdekeltséget fokozni, közvetlenebbé tenni?

Egyes termelőszövetkezetek vagyoni hozzájárulást kérnek — például az 1 tagra jutó tisztavagyon erejéig — a belépőktől. Érdekes, hogy ezt az átlagost jóval meghaladó középparaszti tagságú termelőszövetkezetek vetették fel.

Lakos Sándor, a balatonszállási Szabadság termelőszövetkezet elnöke azon problémázik levelében, hogy a termelőszövetkezeti tagok — *formailag* a földjáradékhoz hasonlóan — járadékfélét élveznek a közös vagyon növelésére fordított munkájukért. Aki régebben és szorgalmasabban dolgozik a termelőszövetkezetben, az több munkával, jobban gyarapította a kollektív vagyont. Indokolt tehát, hogy ennek *külön is* hasznát lássa a járadékon keresztül. Hasonló nyomon indul el a szentgyörgyvölgyi Új Élet társulás, ahol az évi teljes nyereséget felosztják a kifizetett munkabérek arányában, de csak papíron, mert egy részét a közös felhalmozásra fordítják. A tagok ily módon szövetkezeti felhalmozásra fordított „vagyona" örökölhető és *pénzben* kivehető közgyűlési hozzájárulásos kilépéskor.

A somogyszéli Petőfi termelőszövetkezet levele azt látja indokoltnak, hogy a termelőszövetkezeti tagok munkaegység-részesedésük egy részét önkéntesen a közös vagyon növelésére benthagyhassák. Ellenértékül és serkentésül az szolgálna, hogy a felosztható vagyon 80 százalékát a munkaegységek, 20 százalékát pedig a tagok által így benthagyott tehermentes vagyonrész szerint adják ki. (A szóban forgó vagyonrész itt is kivihető és örökölhető.) Ennek az elképzelésnek kétségtelenül van ésszerű magja: a szövetkezet is tudja gyümölcsöztetni — nemcsak a bank — a termelőszövetkezeti tag pénzét, ezért „kamatot" is fizethet,

mint ahogy például a bank is kamatot szed az esetleg szövetkezeti paraszt pénzét hitelként használó magániparostól, ktsz-től, és kamatot ad a betéttulajdonos termelőszövetkezeti tagnak. De kétségtelen az is, hogy a probléma itt vázolt megközelítési módjai további beható elméleti elemzésre, gyakorlati vizsgálatra szorulnak. Már most lerögzíthetők persze egyes nagyon-nagyon általános, de alapvető követelmények. A vázolt kísérletek nem irányulhatnak semmiképp ama elv ellen, hogy a munkaképes tagok részesedésének elsődleges és legfőbb mértéke az adott évi munkájuk. Mindenképp elkerülendő a *tényleges* szövetkezetivagyon-felaprózódás *lehetőségének* megteremtése is (a tagnak nem a tényleges tehermentes vagyon egy-egy részéhez, hanem legfeljebb annak *pénzbeli* ellenértékéhez fűződnek körülhatárolt jogai). Az öröklés kérdését a szövetkezeti tagok szociális biztosításának, öregségi ellátásának problémájával *együttesen* kell elbírálni és véglegesen rendezni. A belépési hozzájárulás semmiképp sem válhat a szektás elzárkózás, különösen a szegényparasztok felvételétől való elzárkózás eszközévé és nem feltétlenül a belépés *előtt* vagy egy összegben fizetendő.

A háztáji gazdasággal összefüggő közös és egyéni érdek-ütközések közgazdasági tekintetben szintén a szövetkezeti felhalmozás és a személyes fogyasztás arányának problematikájához kapcsolódnak. Rendkívül fontos ebből a szempontból is, hogy az egyéni érdekeknek a háztáji gazdaság legutóbbi túlméretezésében is kifejeződő túlhangsúlyozását helyrebillentsük, a közös gazdaság háttérbeszorítását megszüntessük. A szövetkezeti tag egyéni és kollektív érdekei közti ellentmondás egyik fontos megoldási módja a közös és a háztáji gazdaság egészséges viszonyának megteremtése.

A jövedelemelosztás a szövetkezeti tagok kollektív és egyéni érdekei közti ellentmondáson kívül egyéb ellentmondásoknak, nehézségeknek, súrlódásoknak is színhelye.

A földjáradék és a bevitt termelőeszközök megváltása ütközőpontja az egykori középparaszt és szegényparaszt termelőszövetkezeti tagok érdekeinek. A megoldás alapelve egyfelől a volt szegényparasztok előnyös helyzetének szilárdítása, másfelől tisztességes gazdasági engedmény az egykori középparasztok érdekeinek. Az útkeresés — nyilván nagyrészt a helyi körülmények folytán — különböző irányokban halad. A székkutasi Petőfi termelőszövetkezet azt tervezi, hogy a belépőktől a termelőszövetkezet napi áron megveszi a földet és utána természetesen földjáradékot nem fizet (a kilépő vásároljon vissza a termelőszövetkezettől földet). A kertai Új Élet termelőszövetkezet közgyűlése egyhangúlag megszüntette a földjáradékfizetést, és elhatározta a belépők igénybevett termelőeszközeinek levonás nélküli és egy hónap alatti megváltását.

A tervezés és a munkaszervezés mellett leginkább a jövedelemelosztásban találkozunk azokkal a nehézségekkel, ellentmondásokkal, amelyek az egyes tagok között munkaképességük (alapvetően: koruk), szakképzettségük, családi-vagyoni állapotuk különbözőségéből támadnak. Leginkább égető volt és maradt ebben a tekintetben a szövetkezetben levő öregek ellátásának rendezése. Ennek hiánya erkölcsileg is sokat ártott a szövetkezeti mozgalomnak, és nagy szerepet játszott az idős tagok nagyarányú kilépésében (most 50 éven felüli a termelőszövetkezeti tagok 34,2 százaléka, tavaly 39,9 százaléka volt). Az öregek sok helyütt azért léptek ki, hogy földjük részesbérleti díjából élhessenek. A szövetkezeti

levelek — elenyésző kivétellel mind — sürgetik az öregségi ellátás és a szociális biztosítás rendezését. A mágocsi Béke termelőszövetkezet közgyűlése elhatározta, hogy tervezetet dolgoz ki az öreg tagok ellátására és a föld öröklésére.

Szövetkezetesítés-nagyüzemesítés és az egyéni parasztság szociális csoportjai

Az érintett termelőszövetkezeti nehézségek, ellentmondások nem takarhatják el szemünk elől, hogy mezőgazdaságunkkal kapcsolatban a fő ellentmondás *egyrészt* a népgazdasági szükségletek és a mezőgazdasági termelés nem kielégítő színvonala közt, *másrészt* az agrárfejlődés szövetkezeti és egyéni útja közt áll fenn. E fő ellentmondás a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet *egész történelmi korszakára* érvényes hazánkban. Az ellentmondás egyik oldala egy-egy *rövidebb periódusban* előtérbe kerülhet a másik oldalhoz képest. De a két oldal *szétszakítása* viszonyaink között súlyos hiba. A fő ellentmondás első részének (oldalának) metafizikusan kiragadott hangsúlyozása és második részének elsikkasztása agrárproblémáink revizionista elferditésének kiindulópontjául szolgálhat. Az ellentmondás első részének tényleges semmibevétele és második részének az előbbitől elszakított felfogása a hazai agrárkérdések dogmatikus kezelésének forrása lehet.

A fő ellentmondás megoldása a termelés erőteljes fejlesztése az egyéni dolgozó parasztgazdaságoknak a lenini szövetkezeti terv és konkrét viszonyaink alapján megvalósuló szövetkezetesitésével egyidejűleg. A siker nélkülözhetetlen feltétele a kapitalizálódási tendenciák céltudatos korlátozása és visszaszorítása, valamint minél több vonzó, példás termelőszövetkezet kialakulása.

Mezőgazdaságunk fő ellentmondásából következik a *szövetkezetesítés* és a *nagyüzemesítés* egybekapcsolásának, vagyis a társadalmi-termelési viszonyok és a termelőerők összehangolt fejlesztésének szükségessége. Elő kell minden eszközzel mozdítanunk, hogy meglévő termelőszövetkezeteink — kivétel nélkül — jó termelőszövetkezeteinkhez hasonlóan nem csupán a nagyüzemnek *társas keretei,* hanem a nagyüzemi szövetkezeti gazdálkodásnak a nagy volumenű gazdaságos termelés által jelzett megvalósitói legyenek. Tanulságosak ebből a szempontból Hodek Józsefnek, a kisbér-battyánpusztai Virágzó termelőszövetkezet Kossuth-díjas elnökének a Termelőszövetkezeti Tanács 1956. december 19-én elhangzott szavai: „Mi szeretnénk kialakítani azt az utat, amelyen haladni akarunk, mert a nagyüzemi gazdálkodás mellett ki kell állnunk, hatalmas előnyök vannak benne, de csak a szó szerint vett nagyüzemi gazdálkodásban. Különbséget kell tennünk a társas- és nagyüzemi gazdálkodás között ... Olyan szövetkezetekre gondolok, amelyek ugyanúgy szolgálják a saját tagjaik, mint az ország érdekeit." (Tovább, előre a szocialista mezőgazdaságért! A Termelőszövetkezeti Tanács első ülése az ellenforradalom után, Termelőszövetkezeti Tanács kiadása. 20. o.) Szövetkezeti és korszerű nagyüzemi követelmények szövetkezeteink jelenlegi legfejlettebb típusában: mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben nemcsak összekapcsolhatók, hanem elvileg és gyakorlatilag egyaránt feltétlen egybekapcsolást szükségelnek.

Termelőszövetkezeti mozgalmunk jónéhány alapvető tapasztalata és a vizsgált levelek igen sok utalása arra figyelmeztet, hogy indokolt mezőgazdaságunk szövetkezetesítése és nagyüzemesítése, a lenini szövetkezeti terv útján való haladás szempontjából a paraszti rétegek *bizonyos fokig differenciált* kezelése. A paraszti szociális csoportok gazdasági súlyáról megközelítő képet ad egyénileg művelt szántóterületünk megoszlása (1955. június 30-i állapot):

Az egyénileg művelt szántóterület megoszlása gazdaságcsoportok szerint

Kh	Százalék		
0—1	2,3		
1—3	11,2	29,0	
3—5	15,5		
5—8	24,2	24,2	
8—10	12,8		68,3
10—15	19,3		
15—20	8,5	44,1	
20—25	3,5		
25-nél több	2,7		
	100,0		

Az adatok szerint az egyéni szántóterületnek a törpebirtokosok majdnem 30 százalékát, a kisparasztok majdnem egynegyedét, a középparasztok 44 százalékát, a kis- és középparasztok együtt több mint kétharmadát birtokolják. Az arányokból adódik az a szükséglet, hogy a termelés fejlesztését és a szövetkezetesítést szolgáló politikában jelentős mértékben alkalmazni kell a kis- és a középparasztgazdaságok többékevésbé árutermelő jellegével számoló módszereket, eszközöket.

Az agrárproletárok és a törpebirtokosok, illetve az inkább árutermelő kis- és középparasztok szövetkezeti-nagyüzemi útra vezetésének bizonyos fokú differenciálása főképp a szövetkezeti típusok, formák szerepe, a pénzügyi-gazdasági támogatás mértéke, az ütem szempontjából látszik indokoltnak.

Tapasztalataink és elvi megfontolások egyaránt arra vallanak, hogy a törpebirtokosok és az agrárproletárok *gyorsabban* és *azonnal a legfejlettebb* szövetkezeti formában szervezhetők meg. Náluk a szövetkezetesítés fő mozgató ereje a rendszeres és tisztességes *foglalkoztatásra* törekvés, amit termelőeszközeik hiánya vagy nagyon kis mérete korántsem biztosított. E szövetkezetek törvényszerűen viszonylag nagyarányú és gyors anyagi-pénzügyi segítséget igényelnek az államtól a nagyüzem kiépítéséhez. E szövetkezeti nagyüzemek kialakítható magas árutermelési színvonala különös népgazdasági előny akkor, ha meggondoljuk, hogy alapjában *fogyasztó* jellegű (legfeljebb önellátó) gazdaságok helyén és azokból alakultak. Jövedelmezőség és foglalkoztatottsági biztonság együttesen alakította az elmúlt években öntudatos szövetkezeti parasztté az egykori agrárproletárt, törpebirtokost. Megítélésem szerint e paraszti rétegekből — éppen az érintett objektív összefüggések miatt — igen rövid idő alatt újabb termelőszövetkezeti tagok rekrutálódhatnak. Itt is hatalmas lehetőségek vannak, hiszen az 5 kh-on aluli „birtokosok" az egyéni gazdaságok több mint háromötödét adják.

A kis- és a középparasztok, különösen közülük a régi birtokosok a lenini szövetkezeti terv által megjelölt úton némileg másképp indulhatnak el és érkezhetnek el a szövetkezeti nagyüzemhez, mint az agrárproletárok és a törpebirtokosok. Többszörös és tömeges kilépésük, valamint az idevágó levelek azt mutatják, hogy őket — egyebek közt — e lehetőségek korábbi *hiánya* is késztette a szövetkezeti úttól való átmeneti letérésre. Utal erre — bár nem teljesen azonos vonatkozásban — Hodek József idézett felszólalása is: „Kétféle szövetkezeteink voltak, az egyik a régi uradalmi cselédek, zsellérek, földhöz juttatottak szövetkezete — ezek voltak a legstabilabbak —, a másik a földdel rendelkező parasztok szövetkezete. Úgy érzem, a kettő között valami különbséget kell tenni." (Uo. 20. o.)

A lenini szövetkezeti tervnek megfelelő egyszerűbb szövetkezeti formák, alacsonyabb fokú szövetkezések szükségessége merül fel elsősorban a kis- és a középparasztok vonatkozásában. (Ezek a szövetkezeti formák rendszerint egyáltalán nem az agrárproletárok, és alig lehetnek a törpebirtokosok testére szabottak, mivel azok nem vagy rendkívül kevéssé árutermelők.) Bizonyos, általában az agrárproletárokéhoz képest hosszabb idő kell ahhoz, hogy a kis- és a középparasztok meggyőződéssel eljussanak a szövetkezeti úton a legfeljettebb szövetkezési formához, a sokoldalú nagyüzemi termeléshez. Ezt az utat lehet és kell a népi demokratikus államnak gazdaságpolitikájával és egész tevékenységével tervszerűen irányítania, mederbe terelnie. Ezen az úton — és ez is eltérés az agrárproletárok és a törpebirtokosok szövetkezésétől — nagyrészt felhalmozódhatnak éppen paraszti erőből a nagyüzemi termeléshez okvetlenül szükséges alapok. Ilyen út végállomásáról: a jól jövedelmező és biztonságos szövetkezeti nagyüzemből már minden bizonnyal aligha kívánkozhatnak vissza az indulási helyre: a kevésbé jövedelmező és sokban bizonytalan egyéni gazdálkodáshoz.

Az írás eme legutóbbi és részben korábbi fejtegetései nagyon vázlatosak, de talán eléggé hangsúlyozzák, hogy mezőgazdasági termelőerőink és termelési viszonyaink fejlesztését, szövetkezeti feladataink megoldását össze kell kapcsolnunk osztályviszonyaink, társadalmi-gazdasági problémáink, ellentmondásaink vizsgálatával.

MARKÓ LAJOS

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelemelosztásának kérdéséhez*

Szövetkezeti mozgalmunk az átmeneti időszak szövetkezeti mozgalma, így magán viseli mindazokat a jellegzetességeket, amelyek az átmeneti időszak sajátjai. Ez utóbbinak fő vonása, hogy az uralkodó szocialista tulajdonnal egy időben más, elsősorban kisárutermelő tulajdonviszonyok is léteznek, így a szocializmus építésére irányuló gazdaságpolitika fontos feladata a szocialista és a kisárutermelő érdekek összeegyeztetése.

Termelőszövetkezeti mozgalmunknak is éppen az a lényege, hogy a mezőgazdaságban túlsúlyban levő kisárutermelőket önkéntes szövetkezés útján a szocialista termelés vágányára vezeti. Ennek sikeres megvalósítása csak úgy történhet helyesen, hogy a szocializmus felépítésére irányuló elvek és a kisárutermelő-érdekek a szövetkezés formáit, ütemét és belső tartalmát illetően együttesen érvényesülnek. Vonatkozik ez a termelőszövetkezeti jövedelem elosztására is. A cikkben megkísérlem kimutatni, hogy a termelőszövetkezeti jövedelemelosztásban hogyan és milyen formában érvényesül az említett kettős elv, és ezzel kapcsolatban fejtem ki véleményemet Kopátsy Sándor „A termelőszövetkezeti jövedelemelosztás néhány új elve" című, a Közgazdasági Szemle 1956. 11—12. számában megjelent cikkének egynémely részéről.

A munka szerinti elosztás elve a termelőszövetkezeti jövedelemelosztásban

A termékek elosztásának rendszere a termékek termelési módjának függvénye. Ez az elvi megállapítás érvényes a termelőszövetkezeti jövedelemelosztás rendszerére is. Termelőszövetkezeteinkben szocialista jellegű termelés folyik. Ez szükségképpen szocialista termékelosztást követel meg. A jövedelemelosztásnak — mint a termelőszövetkezetekben megvalósuló termékelosztási rendszernek — tehát összhangban kell lennie az ott folyó termelés szocialista jellegével, hogy aktívan a szocialista továbbfejlődés irányában hasson a termelésre. A személyes szükségletre szolgáló termékrész elosztása — ennek közelebbi vizsgálatáról lesz szó — akkor van összhangban a termelés szocialista formájával, ha megfelel a munka szerinti elosztás elvének.

A munka szerinti elosztás szocialista elve a termelőszövetkezetekben is, miként a népgazdaság más ágaiban, különböző díjazási formában va-

* Vitacikk.

lósulhat meg. Ebből kiindulva csak helyeselhetők azok az elgondolások, amelyek tág teret engednek a díjazási formák helyi kialakításának egy kizáró feltétellel: *ne adjanak lehetőséget a kizsákmányolásra.* Ezért helyes e helyi kezdeményezés kibontakozása a gyakorlatban, és helyes elméletileg is új formák keresése, a gyakorlatban kialakultak elemzése, hogy mindezek eredményeként pár év alatt kialakuljanak és országosan elterjedjenek azok a tökéletesebb díjazási formák, amelyek az egyes termelőszövetkezetek sajátos viszonyai között a legjobban megfelelnek a követelményeknek.

A termelőszövetkezet tagsága a munkájával megtermelt termékekkel sajátjaként rendelkezik. Kizárólag az általa termelt termékmennyiség áll rendelkezésére a termékelosztás során. Ennek nagyságától függ, hogy a belső gazdasági szükségletek kielégítése és az állami kötelezettségek teljesítése után mekkora a személyes szükségletre szolgáló termékrész. Ebből következik, hogy a közösből eredő egyéni jövedelem nagysága — eltekintve az egyéb formában megvalósuló termékfelhasználás mértékétől — teljes egészében a szövetkezeti közösség munkájának eredményességétől függ. Ismeretes, hogy a munkaegység-rendszer ezt a gyakorlatot valósítja meg.

Vannak vélemények a szövetkezeti tagság körében és elméleti területen dolgozó közgazdászok között is, hogy ez a gyakorlat helytelen, mivel az egyes termelőszövetkezeti tagok jövedelme nagyobb mértékben függ a kollektíva munkájának eredményességétől, mint amilyen mértékben azt befolyásolni képes egyéni munkájával. Ennek a véleménynek adott hangot Kopátsy Sándor.

Véleményem szerint a termelőszövetkezetek most alkalmazott jövedelemrészesedési rendszerének fenti, egyesek által kifogásolt vonása szükségszerűen folyik a szövetkezeti tulajdonviszonyból és teljesen megfelel a szövetkezetek gazdasági önállóságának és autonómiájának. Ha ugyanis az egyéni részesedésnek valamilyen előre megállapított fix mértékét állapítják meg, ez az egész szövetkezet viszonylatában azt jelenti, hogy a még meg sem termelt termékmennyiség új értéke egy jelentős részének előre történő felhasználása veszélyezteti vagy egyáltalán lehetetlenné teszi a belső gazdasági szükségletek és az állami kötelezettségek fedezését, a vártnál alacsonyabb terméshozam, vagy más, a gazdálkodás jövedelmezőségére ható tényezők folytán. Ez esetben a termelőszövetkezet állami hitel felvételére kényszerül. Ezeknek az elsődleges szükségleteknek a kielégítése annál inkább veszélyeztetve van, minél nagyobb az előre megállapított személyenkénti bér és annak szövetkezeti összegezése. A tényleges jövedelmezőségtől független, előre megállapított bérnek viszonylag magasnak kell lennie, gondolom, hiszen alacsony, minimális „fix fizetés" nem sokat változtatna a jelenlegi helyzeten, s így az egyesek által remélt kedvező hatások sem következhetnek be.

A szövetkezetek eddigi hitelellátásából világosan megmutatkozott, hogy a felelőtlen, alaptalan, túlzott állami hitelfelhasználás az állami és szövetkezeti érdekek összeütközésének lehet a területe. A fenti megoldás pedig szükségképpen a termelőszövetkezetek hiteligényének a növekedésével járna. Annak visszafizetése pedig természetesen befolyással lenne a következő év vagy évek jövedelmezőségének alakulására.

Az egyéni jövedelem nagyságának teljes egészében a szövetkezeti közös gazdálkodás eredményességétől való függése a gazda-tudat, a tulajdonosi magatartás kialakítását segíti elő. A közös tulajdonnak közös érdekkel kell együtt járnia, a közös érdek megteremti az egymásért, egymás munkájáért való közös felelősséget. A munkaegység alapján az egyes termelőszövetkezeti tag egyéni érdeke kettős: egyrészt, hogy minél több munkaegységet teljesítsen, másrészt, minél nagyobb legyen az egy munkaegységre jutó részesedés értéke. Ez utóbbi viszont az egész termelőszövetkezet gazdálkodásának eredményességétől, az egész kollektíva munkájától függ. Éppen ezért az egyes termelőszövetkezeti tag legmesszebbmenő érdeke, hogy a termelőszövetkezet minden egyes tagja megfelelő munkát végezen. Egymás ellenőrzése, egymásért való felelősség, az egyéni és a csoportérdek egysége — ez az, ami kialakul annak következtében, hogy az egyéni részesedés a szövetkezeti jellegnek megfelelően, a tagok gazda mivoltának megfelelően teljes egészében a közös munka eredményeitől függ. S mivel az eredmények nemcsak a munkától, hanem a vezetéstől is függnek, a termelőszövetkezeti tagok személy szerinti érdeke, hogy jól dolgozzék a vezetőség. Érdeke, hogy minden alapvető kérdésben hallassa véleményét, hisz mindaz, ami a szövetkezetben a gazdálkodás síkján történik, a legszemélyesebb ügye. Aki ilyen körülmények között él, dolgozik, előbb-utóbb igazi gazdájává válik a szövetkezetnek. S csak ilyen úton válhat azzá. A fix, a közösség munkájától független, előre megállapított részesedési rendszer szükségszerűen a csoportérdeknek való hátatfordítás irányában, az egyéni és a társadalmi érdek közötti eltérések növekedésének irányában hat. A termelőszövetkezeti tag részesedésének fix összege erejéig, egyéni érdekeit illetően, elkülönül a közösség érdekeitől. Most már nem annyira érdeke, hogy a közösség minden egyes tagja, az egész közösség a legjobb munkát végezze, hogy azáltal ő személy szerint is többet kapjon, hisz a többiek, a kollektíva munkájától függetlenül, az ő egyéni részesedésének nagyobb részét fixen megkapják.

Ennek a bérezési formának a hátrányai annál fokozottabban hatnak, mennél belterjesebb a termelőszövetkezetek gazdálkodása, s mennél nagyobb a területegységre jutó ráfordítás. Ez utóbbinak ugyanis az a következménye, hogy az eleven munka mind nagyobb tömegű holtmunkát mozgat meg a termelés során, tehát növekszik az egyéni munka hatása a gazdálkodás végső eredményére. Ha pedig nő az egyén munkájának hatása a közös jövedelem alakulására, egyéni részesedésének is fokozottan a közös jövedelemtől kell függnie.

Az a tény, hogy a szövetkezeti tagság körében is él a fix fizetésre irányuló törekvés, szövetkezeti mozgalmunk eddigi állapotával magyarázható. Egyrészt azzal, hogy külső szervek illetéktelenül beavatkozva sokszor meghatározták a személyes részesedés nagyságát, s ez nemegyszer — a beadások erőltetett túlteljesítése és a gazdaság erőszakolt fejlesztése miatt — alacsonyabb volt az adott körülmények közt lehetséges részesedésnél. A fix bérezés természetesen megvéd az ilyen beavatkozástól, illetve a beavatkozás személyes hatásától. Másrészt szövetkezeti tagságunk zömét jelenleg az egykori napszámosok, agrár- és félproletárok alkotják, akik korábbi életformájuknál fogva vonzódnak az előre megállapított napszámhoz. Ez egyben kifejezi a szövetkezeti tulajdonosi tudatuk elmaradottságát is.

Termelőszövetkezeti parasztságunk szükségleti színvonalának növekedése, igényeinek sokrétűsége óhatatlanul maga után vonja a személyes részesedésnek évközben történő egyenletesebb eloszlására irányuló törekvést. Valóban a kulturáltabb, modernebb élet nemcsak több, hanem egyenletesebb pénzkiadással is jár. Ennek megoldása, véleményem szerint, a pénzbeni előlegezés rendszeresítésével lehetséges. Éppen ezért a pénzbeni előlegezés rendszerét az eddiginél sokkal szilárdabb alapra kell helyezni. Ennek a megoldásnak természetesen semmi köze a szövetkezet jövedelmezőségétől — teljesen vagy részben — független bér jellegű díjazáshoz.

A kötelezettségből való részesedés mértéke

Igazságtalannak és a termelőszövetkezetek fejlődésére gátló hatásúnak tartva a munka szerinti részesedést a jövedelemből és a kötelezettségekből, Kopátsy Sándor azt javasolja, hogy fix összegű értékelvonási terhelést állapítsanak meg valamennyi termelőszövetkezeti tag számára. Tehát minden termelőszövetkezeti tagot, végzett munkájától függetlenül, előre megállapított kötelezettségek terheljenek. Más szóval ez azt jelenti, hogy a termelőszövetkezeti tag társadalmi szükségletre végzendő munkája rögzített, és azzal nincs arányban a saját szükségletre végzett munkája. Nézzük meg közelebbről ezt az elgondolást.

Ismeretes Marx megállapítása, hogy a „mindenki képességei szerint, mindenkinek munkája szerint" elosztási elv, bár objektív szükségszerűség a szocializmusban, e mellett az alapvető egyenlőség mellett, hogy mindenkit egyformán munkájával, tehát egyenlő mértékkel mérnek, egyben egyenlőtlenséget is kifejez. Ez utóbbi abban fejeződik ki, hogy a munkával, *ugyanazon mértékkel* mérik az adottságaikban *egyenlőtlen* termelőket. Ugyanazt a szabályt, tehát egyenlő szabályt alkalmazzák az egyenlőtlen termelőképességű és szociális helyzetű termelőkre. „Az ilyen egyenlő jog egyenlőtlen munkáért — egyenlőtlen jog ... Tehát tartalmában ez is csak az egyenlőtlenség joga, mint minden jog." (Marx: A gothai program kritikája 13. o. Szikra. 1953.). Korábban szó volt arról, hogy ennek az „egyenlőtlenség" jogának milyen nagy szerepe van a termelőszövetkezetek fejlesztésében, az egyéni és a társadalmi érdek összhangjának megteremtésében. Most ebben a vonatkozásban igazságtalan oldaláról vizsgáljuk.

S ezt az igazságtalanságot a szocialista állam különböző szociális juttatásokkal igyekszik ellensúlyozni, melyet nem a végzett munka arányában nyújt (betegsegélyző, családi pótlék stb.). Bár megállapítható, hogy a szociális juttatások mértéke nem minden vonatkozásban képes kielégítően enyhíteni a fenti egyenlőtlenséget

Ez egyenlőtlenség mellé újabb egyenlőtlenség alkalmazását javasolja Kopátsy, amikor azt mondja, hogy a termelőszövetkezetekben mindenki egyformán járuljon a közös kötelezettségek viseléhez, függetlenül attól, hogy mennyit dolgozik. Itt tehát ugyanazon szabálynak: az egyenlő teherviselésnek különböző adottságú tagokra való alkalmazásáról van szó. Azaz ugyanazon, egyenlő mértékkel mérnek egyenlőtlen dolgozókat. Érzi a szerző is javaslata fonákságát és azt mondja: „Igazságtalan volna a kollektíva minden tagja számára azonos kötelezettséget előírni." S ezért — írja — a terheket a tagok munkaképességével ará-

nyosan kell lebontani, ami szerinte azt jelenti, hogy a nők, a fiatalok és az öregek, valamint a betegek csökkentett teherviselési kötelezettséget kapnak, viszont a 20—50 éves férfiak egyformán viseljék kötelezettségüket, ugyanilyen korú nők a csökkentettet szintén egyformán. És valóban minden 20—50 év közötti nő vagy férfi azonos munkaképességű? Nem elég, hogy a gyengébb teljesítőképességűekre eddig is érvényben volt az az egyenlőtlen, de szükséges szabály, hogy olyan mértékben részesülnek a javakból, amilyen mértékben képesek a társadalomnak szükséges javakat előállítani. Most még a munkaképességére való tekintet nélkül, az egyéni részesedéstől függetlenül azonos terhet is viseljen? Így egyesek erejüket meghaladó, mások annak lényegesen alatta maradó kötelezettségek viselésére lennének kötelezve, függetlenül attól, hogy személyes fogyasztásukra mennyit kapnak vissza a közösségtől.

A javaslat abból a dolgozókkal szemben korábban kialakult bizalmatlanságból indul ki, amely ott is erőltette a normát, ahol annak tényleges létalapja nem volt, amely hivatásos lógóknak vélte a gyöngén dolgozókat. Ha egy termelőszövetkezeti tag kevesebbet teljesít másoknál vagy akár az átlagnál, ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy nem fejtette ki képességei maximumát, hogy nem akar többet teljesíteni. Pedig a javaslat ez utóbbiból indul ki, s ezért a jelenlegi, a végzett munkával és ezáltal egyéni részesedéssel arányos kötelezettség helyett nagyobb kötelezettséggel akar büntetni. Holott nem mindig az egyénen múlik, hogy gyengébb munkaképességű.

Még szembetűnőbb az elgondolás igazságtalansága, ha a cikkben felhozott számszerű példát vizsgáljuk. Az átlagos munkaegységet teljesítő tag értékelvonási terhelése és személyes részesedése változatlan lenne. Ellenben — az egyenlő teherviselés folytán — a munkaegységek számának, vagyis a termelt új értéknek 20 százalékos növelése esetén 34 százalékkal növekszik a tag személyes részesedése, az új érték 100 százalékos növekedésével, vagyis az átlagos munkaegység duplájának teljesítésével a termelőszövetkezeti tag egyéni jövedelme 176 százalékkal nő. Ez azt jelenti, hogy a végzett munka mennyiségének (a munkaegységek számának) fokozatos növelésével mind nagyobb a termelt új értékből a személyes részesedés aránya a társadalmi szükségletre szolgáló rész rovására. Az átlagon felül teljesítő tag teljesítménye fokozásával általa előállított új értéknövekedést teljes egészében egyéni jövedelmeként használja fel. Tehát a közösségnek, a termelőszövetkezetnek, a felhalmozási lehetőségeket illetően nincs semmi haszna a termelőszövetkezeti tagok munkateljesítményének fokozásából.

Az elgondolás gyakorlati alkalmazása azt jelentené, hogy az egy munkaegységre jutó részesedés nagysága tagonként változna, aszerint, hogy több vagy kevesebb munkaegységet gyűjtött egy-egy tag az év során. A szerző példáinál maradva: az átlagos munkaegységet teljesítő tag egy munkaegységre 32 Ft-ot visz haza, a duplán teljesítő munkaegysége 44 Ft-ot ér, az átlagos munkaegység felét teljesítő tag munkaegységenként 5 Ft-ot keres, a harmadát teljesítő tag pedig nem részesedik, hanem eladósodik a termelőszövetkezettel szemben, mivel az „egyenlő teherviselés" folytán több az előre kirótt terhe, mint az általa termelt új érték összege.

Ide lyukad ki az a — szerintem — közgazdaságilag képtelen elgondolás, hogy azonos munkáért (egy munkaegységért) különböző részese-

dés járjon. De hol marad akkor a szövetkezeti tagok közti egyenlőség? Hisz éppen az teremti meg a tagok közötti egyenlőséget, hogy mindenki azonos nagyságú munkája egyenlő, hogy mindenki végzett munkája szerint részesül a javakból. Nem pedig úgy, hogy egyesek végzett munkájuknál nagyobb, mások végzett munkájuknál kisebb arányban részesednek az általuk termelt új értékből. S hol van itt a munka szerinti elosztás *szocialista elve,* ha egyszer a végzett munka s nem más valami alapján akarjuk a termékeket vagy azok egy részét elosztani?

A termelőszövetkezeti tagok között így kialakított egyenlőtlenség egy ckkal több lenne a belső viszályok, egyenetlenségek fokozódásához.

Nem lehet összekeverni a termelőszövetkezetek és egyéni gazdaságok részére előre megállapított fix összegű kötelezettségeket a közvetlen termelők társadalmi szükségletre történő értékelvonásával, mivel az előbbi vagyoni helyzetre, az utóbbi végzett munkára vonatkozik, az egyik a vagyon megterhelését jelenti, a másik a társadalom szükségleteihez személyes munkával történő hozzájárulást, amelytől nem lehet független a javakból való részesedés.

Összegezve tehát, helyes és igazságos, hogy a termelőszövetkezetek tagjai munkájukkal arányosan részesednek a személyes fogyasztási javakból és a kötelezettségekből, vagyis a társadalmi szükségletek fedezéséből is. Ez ugyanannak az összefüggésnek két oldala és a szocialista elosztási elv lényegéből folyik.

A munkaegység-rendszer bírálata

A munkaegység kétségkívüli előnyeihez tartozik, hogy az egyes szövetkezeti tagokat érdekeltté teszi az egész szövetkezet mint termelőegység munkájában. A saját személyes munkáját illetően azonban nem elsősorban a megfelelő minőségű, eredményes munka végzésére serkenti a tagot, hanem a mennyiségre, arra, hogy minél több munkaegységet gyűjtsön, akár a munka minőségének, eredményességének rovására is. Az elvégzett munkáért ugyanis a munkaegységet jóváírták, függetlenül attól, hogy az milyen gazdasági eredménnyel járt.

Persze mivel minden tagot ilyen irányban serkentett a munkaegység-rendszer ilyen alkalmazása, a sok egyéni törekvés végső eredője a senki által nem óhajtott alacsony munkaegység-részesedés lett.

Itt tehát arról van szó, hogy bizonyos mértékben ellentmondásba került a szövetkezeti tag tulajdonosi és dolgozói érdeke. Mint a szövetkezet egészének tulajdonosa a minél eredményesebb gazdálkodásban érdekelt, mert az egyéni hasznát is szolgálja, mint a munkában közvetlenül és személyesen részt vevő viszont munkájának minél több munkaegységben kifejezett értékelésében érdekelt, tekintet nélkül annak gazdaságosságára.

Mármost az a kérdés, hogyan lehet ennek a kettős érdeknek az összhangját megteremteni? A munkaegység-rendszer eddigi gyakorlatában ezt nem oldotta meg. A prémiumrendszernek lett volna feladata a személyes munka eredményességében való érdekeltség megteremtése, s ez úton az ellentmondás feloldása. Ez nem történhetett meg, mert a terméshozamok tervét nem a termelőszövetkezet, hanem külső szervek irták elő, legtöbbször irreálisan magasan, s így a tervteljesítésből származó prémium nem gyakorolhatott elég vonzóerőt. Másrészt azért nem, mert az irreális terméshozam-előirányzat miatt a tervtől való elmaradást nem

sújtották munkaegység-levonással. Nem egy termelőszövetkezetben pedig — számítva a külső „srófolásra" — túlzottan alacsonyra tervezték a hozamokat, s így a képtelenül magas prémiumösszeg miatt egyáltalán nem premizáltak. Így tehát sem pozitív, sem negatív irányban nem volt kellő ösztönző hatása a prémiumrendszernek.

Szükségesnek mutatkozik tehát egy más megoldás arra, hogy a szövetkezeti tagoknak mint dolgozónak és mint tulajdonosnak is ugyanaz legyen az érdeke: a gondos gazda módjára végzett munka a maga részéről is, mások részéről is. Felvetődik a kérdés, hogyan érvényesül a szövetkezeti tagok tulajdonosi mivolta. A termelési eszközök és a termékek a szövetkezet egészének, az egész szövetkezeti tagságnak a tulajdonában vannak. A szövetkezeti közösség rendelkezik a termelés minden eredményével, így a felosztható jövedelemmel is. Minden tagnak, minden tulajdonosnak az az érdeke, hogy minél eredményesebb legyen az egész szövetkezeti gazdálkodás, aminek eredményeként minél jobban fejleszthessék közös gazdaságukat és minél nagyobb részesedés jusson minden egyes tulajdonosnak. Az egyes szövetkezeti tag tehát mint az egész közösség, a szövetkezeti kollektíva tagja szerepel tulajdonosként. Tulajdonosi mivolta az egész termelőszövetkezet vonatkozásában érvényesül. Ebből adódó érdeke is világos: az egész szövetkezet jövedelmében érdekelt. A jövedelemből való személyes részesedése viszont a közös munkában való személyes részvétele alapján történik, s nem valami más alapon, például fejenként, részvények vagy vagyoni hozzájárulás alapján. Tehát tulajdonosi mivolta — a szövetkezeti demokrácia adta jogokkal élés mellett — gazdaságilag a végzett munkáján keresztül realizálódik az egyes tag számára. Vagyis tulajdonosi helyzetét, helyes javadalmazás esetén nem választhatja el munkás mivoltától. (Itt természetesen a jövedelem munka szerinti elosztásának vonatkozásairól van szó. Jelenlegi átmeneti időszakunkban a szövetkezeti tag más címen is részesedhet a jövedelemből, sőt kell is, hogy részesedjék.)

A másik kérdés, hogyan érvényesül a szövetkezeti tagok dolgozó, munkás mivolta. Az egyes tagok munkája, az egyéni munka a termelőszövetkezetekben mint szocialista nagyüzemekben társadalmi munkaként nyilvánul meg. Az egyén munkaerejét nem elszigetelten, magánmunkaként fejti ki, hanem szervezetten, munkaszervezet keretében. S a gyakorlat azt mutatja, hogy a termelőszövetkezetekben az alapvető munkaszervezeti egység a brigád. A szövetkezet tagja, mint dolgozó, a brigádközösség tagja, munkája a brigádközösség munkájának része. Mint munkásnak, személyes munkát végzőnek érdekei nem lehetnek mások, mint a brigádé, a munkaközösségé. S ennek végzett munkája értékelésében is érvényre kell jutni. Éppen ezért olyan jövedelmezési rendszerre van szükség, melyben az egyénileg végzett munka elismerése, értékelése a munkaközösség, a brigádszervezet érdekeinek van alárendelve, a munkaszervezet munkája pedig annyiban van elismerve, amennyiben az egész szövetkezeti gazdálkodás eredményességét, jövedelmezőségét szolgálja. Így lehet elérni, hogy a szövetkezeti tag ne csak tulajdonosi mivoltát ne tudja elvonatkoztatni munkás mivoltától (hisz munkája után részesedik), hanem fordítva: munkás érdekeit se tudja elvonatkoztatni tulajdonosi érdekeitől (vagyis csak eredményesen végzett munkája után részesedjék).

Lényegében ilyen tendenciát hord magában *Komló László*nak a Közgazdasági Szemle 1957. 1. számában megjelent „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelemrészesedési rendszeréről" című cikkében kifejtett elgondolása is.

Az eddigiekből világosan kitűnik, egyrészt, hogy a termelőszövetkezeti tag egyéni jövedelemrészesedésének — tulajdonosi helyzetének megfelelően — az *egész szövetkezet* jövedelmezőségének alakulásától kell függnie, másrészt, hogy a munkaszervezet munkáját lemérhető gazdaságosságán keresztül kell értékelni, s az egyén munkáját az utóbbi alapján elismerni.

Most még azt kell eldönteni, hogy hogyan lehet a legösztönzőbben és legegyszerűbben elérni, hogy a munkaszervezeti egység, a brigád tevékenysége az egész szövetkezet jövedelmezőségének növekedését szolgálja. Véleményem szerint a *munkaráfordítások gazdaságosságának* biztosításával. Abban kell a brigádközösséget elsősorban érdekeltté tenni, hogy munkaerejét minél gazdaságosabban használja fel, hogy a termékegységre jutó élőmunka-ráfordítás minél kevesebb legyen. Annál is inkább az élőmunka gazdaságos felhasználását kell a brigádközösség, s ezzel az egyes tagok érdekeltségének középpontjába állítani, mert egyrészt a szövetkezeti tag elsősorban személyes munkája révén tudja leghatékonyabban befolyásolni a szövetkezet jövedelmezőségének alakulását, másrészt a mezőgazdaságban ez a kulcsa az anyagi eszközök gazdaságos felhasználásának is. Itt a munkaerő leghatékonyabb kihasználása ugyanis úgy lehetséges, ha gazdaságos, az agro- és a zootechnika követelményeinek megfelelő a holtmunka felhasználása is.

A fenti elveknek megfelelően olyan jövedelemelosztási rendszert kell kialakítani, amely főképpen az élőmunka gazdaságos felhasználására ösztönöz. A központi anyagkiutalás és a termelőeszközökért vállalt brigádfelelősség elejét veszi a nem gazdaságos holtmunka-felhasználásnak. S különben is nem lehet hatékony a munkaráfordítás, ha nem célszerű az anyagi ráfordítás. A hozamok növelése a gondos munkától függ, amely magában foglalja az anyagi eszközök gondos, gazdaságos felhasználását is. Tehát az élőmunka-ráfordítás gazdaságosságának előtérbeállítása nem jelenti a holtmunka-ráfordítás gazdaságosságának mellőzését. Ennek a javadalmazási rendszernek az lenne a lényege, hogy minden brigád számára növényi és állati termékenként előírják a termékegységre fordítható társadalmilag szükséges élőmunka-ráfordítást, és csak ezt a munkafelhasználást ismerik el, ezt írják véglegesen jóvá. A brigádok egyes termékeinek megtermeléséhez tervezett munkafelhasználásnak és a tervezett termékmennyiségnek az aránya meghatározza a termékegységre jutó munkaráfordítást. Ez utóbbi a termékegységre jutó társadalmilag szükséges élőmunka nagysága, feltételezve a felhasználandó munkamennyiségnek s az elérendő termésmennyiségnek reális megtervezését. S ez a feltételezés jogos, ha a szövetkezet maga határozza meg azokat. A brigád egyes tagjai végzett munkájának előzetes értékelését az élőmunka tényleges felhasználásában elért brigáderedménnyel korrigálják. Ha tehát a brigád tagjai valamely növény termékegységére a tervezettnél, a társadalmilag szükségesnél bizonyos százalékkal többet fordítottak, annyi százalékkal csökkentik minden egyes brigádtagnak az illető termék termelésére fordított és előzetesen jóváírt munkaegységének értékelését. Az előbbi ugyanis az jelenti, hogy nem elég gondos

munkájuk nem járt a megkívánt eredménnyel, s így társadalmilag nem szükséges, felesleges, értéktelen munkát végeztek. Azt pedig nem lehet jóváírni. A tagoktól független okok miatti terméscsökkenés (például jég stb.) nem érintheti károsan őket.

Könnyen megállapítható, hogy a szükséges munkamennyiséget fordította-e a brigád az egyes termékekre, ha a végzett munka mennyiségét elosztják a termékmennyiséggel.

Ha a számítás azt mutatja, hogy a termék egységére vonatkoztatva a tervezettnél kevesebbet fordított a brigád, a szövetkezet akkor is jóváírja részükre a termékegységre jutó társadalmilag szükséges élőmunka elvégzését. Ez két esetben lehetséges. Egyrészt akkor, ha jobban növekedett a terméshozam, mint a munkaráfordítás, másrészt akkor, ha a terméshozam nem nőtt, de csökkent a munkafelhasználás. A mezőgazdaságban az előbbi a tipikus, s ez szolgálja a közösség érdekeit is. Természetesen, ha gépesítenek vagy a termelési feltételekben egyéb változások történnek, megváltozik a termékegységre jutó társadalmilag szükséges élőmunka-felhasználás is.

A végzett munka mérésének és elismerésének fenti rendszere megoldható a munkaegység-kategória felhasználásával, azonban több szempontból célszerűnek látszik a munka mérésének új eszközét bevezetni.

A termékegységre jutó társadalmilag szükséges élőmunka-ráfordítás — amennyiben jelentősen nem változnak a termelőszövetkezetben a termelési feltételek — viszonylag állandó nagyság. Ezért célszerű a munkaegységnél szilárdabb, állandóbb jellegű mértékkel mérni, s ez a munkanap lehet. Csakhogy a munkanap nem fejezi ki a munkák közötti minőségi különbséget, ezért célszerűnek látszik több előnyénél fogva a „forintegység" bevezetése. Ennek lényege az, hogy a termelőszövetkezetekben előforduló munkákat szakismeretigény, nehézség, fontosság alapján 5 vagy 3 kategóriába soroljuk (amennyibe a termelőszövetkezetek akarják), s az egyes kategóriákba tartozó munkák munkanapját forintegységben értékeljük. Például így: az első kategóriába tartozó munkákért napi 35, a másodikba tartozókért 40, a harmadik kategóriába tartozó napi munkáért pedig 45 „forintegység"-et írnak jóvá. A tagok által naponta szerzett forintegységek összegezése képezi alapját a szövetkezeti jövedelemből való egyéni részesedésnek. Az év folyamán teljesített „forintegységek" összértékének egybe kell esnie a felosztható termékek pénzbeli értékével, ebben az esetben a „forintegység" értéke egybeesik a valóságos forinttal, illetve az egyes kategóriákba tartozó munkákért az előirányzott napi részesedés jár az év végén. A gyűjtött „forintegység" utáni részesedés természetesen részben pénzbeni, részben természetbeni formában történik.

A felhasznált munkanapoknak „forintegységekben" történő kifejezése esetén például a következőképpen alkalmazható az itt leírt részesedési rendszer.

100 kh búzaterület megműveléséhez kh-anként 10 munkanapot számítva 1000 munkanap szükséges, egy munkanapért átlagosan 40 forintegységet írnak jóvá. Összesen 40 000 forintegység munkaráfordítás történik: ez kh-ankénti 10 q átlagtermést számítva 1000 q-ra vonatkoztatva 40 000 : 1000 = 40 forintegység munkaráfordítást jelent termékegységenként, ez a tervezett, társadalmilag szükséges munkaráfordítás. Feltételezzük, hogy 15 q terméshozamot érnek el a tervezett, de gondos mun-

kafelhasználással. Az összmunkaráfordításnak, a 40 000 forintegységnek az összes terméssel való szembeállítása (40 000 : 1500) azt mutatja, hogy 1 q búza tényleges munkaráfordítása 26,6 forintegység, de a brigádnak minden q búza után jóváírják a társadalmilag szükséges élőmunka-ráfordítást. Tehát nem 40 000, hanem 1500 × 40 = 60 000 forintegységet írnak jóvá a brigádnak, azaz minden brigádtag búzatermelésben teljesített forintegységeit 50 százalékkal megnövelik, vagyis nőtt a szövetkezeti jövedelemből való részesedés aránya. 8 q-s hozam esetén a 800 × 40 után 32 000 forintegységet ismernek el a brigádnak.

Ez a részesedési rendszer gondos, jó minőségű munkára ösztönöz, mert a terméshozam növelésében teszi érdekeltté a brigád tagjait. Most már egyénileg sem érdeke a tagnak a „forintegység" (vagy ha a régi mellett maradnak: a munkaegység) mértéktelen gyűjtése, hisz alacsony hozam esetén nem ismerik el a nagy mennyiségben végzett, de társadalmilag nem szükséges munkát. Most mint munkásnak is ugyanaz az érdeke, mint gazdának, tulajdonosnak: a *hozamnövelés*. A termékegységre jutó élőmunka-ráfordítás csökkentéséből eredő különbözet teljes egészében a közvetlen termelők javát szolgálja. A közösség haszna: a hozamnövekedésből eredő anyagiráfordítás-csökkenés termékegységre vonatkoztatva és a termelésiérték-növekedés.

Ez az elosztás hasonlatos a részesműveléshez. A termelőszövetkezet a társadalmilag szükséges élőmunka-ráfordítást írja jóvá, amely a termékegység értékének egy része, azt mindenképpen jóváírják az előállítóknak, ez az ő „részük". Nő a hozam, nő a mindenképp jóváírandó forintegység, azaz részesedési alap is, és csökkenés esetén fordítva. Csakhogy a megtermelt termékekből a szükséges munkaráfordítás erejéig történő részesedés tényleges értéke az egész szövetkezet jövedelmezőségétől függ. Tehát a brigádok kölcsönös érdeke, hogy valamennyien jól dolgozzanak. Míg a tényleges részesművelésnél a brigád- és az egyéni érdekek nagyon elkülönülnek a szövetkezet egészének érdekeitől, hisz ez utóbbitól függetlenül alakul az egyesek jövedelme. Ugyanez érvényesül, csak más formában, ha az egyes tagok kizárólag a brigád jövedelmezőségéből részesednek. Ez lényegében államot teremt az államban; brigádérdek és szövetkezeti érdek közötti ellentmondást eredményezheti.

Az a részesedesi rendszer látszik helyesnek, melyben az egyéni érdek és a brigádérdek, valamint a brigádérdek és a szövetkezeti érdek összhangban van.

Ezt célozza az itt javasolt részesedési rendszer. Mint láttuk, a munkaegység-rendszer nem szolgálta következetesen ezt a célkitűzést.

A munkaegységnek „forintegységgel" történő felváltását röviden a következőkben vázolom:

A „forintegységben" történő napi elszámolás közelebb áll a tegnap még pénzben gondolkozó kisparaszthoz, mint a munkaegység. Az elosztásra kerülő értéknagyságnak és a végzendő munkák értékelésének reális megtervezését elősegíti, a terv és teljesítése közti összefüggést nyilvánvalóbbá teszi.

Elősegíti az előlegosztás intézményes megoldását is. A közgyűlés kimondja, hogy a havonta gyűjtött „forintegység" meghatározott százalékát, például 50 százalékát, ki kell osztani előlegként. Így az e munkában rendszeresen részt vevő átlagos, tehát közepes értékű munkát végző tag,

havi 1000 „forintegysége" után (25 nap, napi 40 „forintegység"), rendszeresen havi 500 Ft előleget kap.

Az önköltség számítását is megkönnyíti. Például a növényenkénti munkafelhasználás ellenében jóváírt „forintegységek" összege megfelel az élőmunka-ráfordítás költségének.

Az egyes tagok végzett munkájának és ez alapján a jövedelemből való részesedésének mértéke a fentebb vázolt „forintegység", a munkaegységtől eltérően nem szolgálna az ágazatonkénti munkaerő-elosztás tervezésének és számbavételének eszközéül. E funkció betöltésének eszköze a munkanap lenne. A munkanap reális kategória, az általa kifejezett munkamennyiség határozottabb, állandóbb nagyság a munkaegység által kifejezettnél. Az utóbbi mint a különböző munkák általánosítója nem valóságos, kézzelfogható és viszonylag állandó mennyiségét fejezi ki a munkának, hisz a munkaegység-hígítás vagy struktúraváltozás folytán a munkák minőségében való eltolódás következtében egészen különböző munkamennyiségnek lehet a kifejezője.

A munkanap szilárdabb, állandóbb kategória lévén, a termelőszövetkezeti munkatermelékenység mérésének is alkalmasabb eszköze lehet a termelt terméknek vagy teljesített munkának (szántás, vetés stb.) a felhasznált munkanapokhoz való viszonyítása révén. Ugyanakkor a területegységre jutó munkaráfordításoknak munkanapokban történő kifejezése a munkaegységnél hűbben fejezi ki a tényleges munkafelhasználást. E tulajdonságainál fogva a munkanap alkalmas lehet a termelőszövetkezetek egymás közötti összehasonlítására és ugyanazon termelőszövetkezet időbeni fejlődésének reális lemérésére, az általa kifejezhető vonatkozásokban (például egy munkanapra jutó termelési érték stb.).

Hátránya az ismertetett megoldásnak, hogy a munkafelhasználás tervezése és nyilvántartása „forintegységben" és munkanapokban is történik. Az ezzel megnövekedő adminisztráció azonban nem jelentős.

A vagyoni hozzájárulás szerinti jövedelemelosztás kérdése

Korábban szó volt róla, hogy átmeneti időszakunkban a munka szerinti jövedelemelosztás elve nem lehet az egyedüli kizárólagos meghatározója a termelőszövetkezeti jövedelemelosztásnak. Kétségkívül ez felel meg legjobban a szocialista elosztás elveinek és a szocializmus viszonyai között ez a legigazságosabb. Ennek elismerése és gyakorlati alkalmazása mellett azonban nem feledkezhetünk meg a lenini tanításról sem, mely szerint: Amikor az élelmiszerek elosztásáról van szó, nem szabad arra gondolni, hogy azt csupán igazságosan kell elosztani, hanem arra kell gondolni, hogy ez az elosztás módszer, fegyver, eszköz a termelés fokozására.

A termelőszövetkezeti jövedelemelosztás esetében különösen indokolt, hogy a munka szerinti elosztás elve mellett egyéb szempontok, konkréten a vagyoni hozzájárulás szempontjai is érvényesüljenek. A termelőszövetkezetek ugyanis sajátos szocialista termelőegységek. Termelőeszközeik jelentős része — elsősorban a legalapvetőbb: a föld — a szövetkezetet alapító tagok egyéni vagyoni hozzájárulása alapján kerül a szövetkezeti közösség használatába. Ez azt eredményezi, hogy a szövetkezeti tagok elsősorban a földet, a termelőeszközöket bevivők, a munka szerinti elosztás igazsága és jogossága mellett egy másik igazságot is

ismernek: a vagyoni hozzájárulás szerinti jövedelemelosztás igazságát. Igazságosnak tartják, hogy a szövetkezet jövedelméből ne csak munkájuk után részesedjenek, hanem vagyoni hozzájárulásuk alapján is. S amikor ennek az igazságnak vagy kívánságnak az elbírálásáról van szó. nem feledkezhetünk meg a marxizmusnak arról a tanításáról, hogy a dolgozó parasztnak kettős arca van: egyrészt a dolgozónak, a „munkásnak" az arca, másrészt a tulajdonos arca. Ennek az alapvető vonásnak a hatása természetesen nem múlik el nyomtalanul azáltal, hogy a „kettős arcú" paraszt termelőszövetkezetbe lép. Jogosnak és igazságosnak tartja, hogy a szövetkezetben ne csak munkája, de vagyona alapján is értékeljék.

Termelőszövetkezeteink jövedelemelosztási rendszere eddig nem eléggé segítette elő, hogy a vagyonnal belépő tagok ilyen irányú igényeik kellő kielégítésével a parasztok e rétege számára ezzel is vonzóbbá tegye a szövetkezeti életet. A földjáradék ilyen követelmények kielégítésére irányul. Azonban következetlen gyakorlati alkalmazása és viszonylag alacsony mértéke folytán nem eléggé kedvező az ilyen irányú hatása. A vagyonbevitel elszámolásának eddigi gyakorlata pedig egyenesen arra ösztönözte a belépni szándékozókat, hogy belépés előtt adjanak túl jószágaikon, eszközeiken. Ismeretes, hogy évek óta megoldatlan a belépő tagok vagyonának, különösen az állatállománynak a bevitele. Ezt pedig csak úgy lehet megoldani, ha tekintetbe veszik a *vagyon-bevivők érdekeit.* Érdekük pedig az, hogy ne veszítsenek azzal, hogy a közösség rendelkezésébe adják vagyonukat, s nem adják el idegeneknek. Ehhez persze az kell, hogy érdemes legyen a vagyont bevinni a szövetkezetbe, és a belépéssel ne kényszerüljön egyéni vagyonától megszabadulni, hogy ne legyen érdeke mindent eladni a szövetkezetbe lépés előtt.

Ennek a problémának a megoldására helyesnek tartanám a bevitt vagyon utáni részesedés bevezetését. Gyakorlati kivitelezésére bizonyára többféle megoldást lehet találni. A magam részéről a következőt javasolom:

A szövetkezetek maguk határozzák meg, illetve a belépővel megállapodnak, hogy a bevitt vagyon hány százalékát fizetik ki készpénzben, s mennyivel járul a tag a közös vagyon gyarapításához. A vagyoni hozzájárulás után az érdekelt tagok külön jövedelemben részesednek. Ugyanis a felosztható jövedelem meghatározott része a vagyoni hozzájárulás alapján kerül kiosztásra. A vagyoni részesedés megoldására példa: a földjáradékhoz hasonlóan előre megállapított fix összeg, az alaphoz való hozzájárulás bizonyos értéknagyságára (például 1000 Ft-ra) vonatkoztatva; esetleg a felosztható jövedelem meghatározott százalékát kapják egyéni részesedésként a vagyoni hozzájárulás alapján. Ez esetben ez a részesedési nagyság is változó (bár itt elképzelhető előre megállapított fix értéknagyság, mert a földjáradékhoz hasonlóan a termelőszövetkezetet, a szövetkezet egészét terhelő értékelvonásról van szó).

A jövedelem alakulásától függő vagyoni részesedésre példa: ahány százaléka a termelőszövetkezet összes állatállományának a vagyoni hozzájárulásként — tehát kifizetés nélkül — behozott állatok értéke, az állattenyésztésből eredő jövedelemnek annyi százalékát (vagy annak tört részét) az alaphoz való hozzájárulás szerint kell kiosztani. Az arányt, a részesedés mértékét ugyancsak a helyi igények, adottságok alapján a szövetkezet tagsága határozza meg.

A vagyoni hozzájárulás utáni személyes részesedés természetesen a felosztható jövedelemnek csak egy meghatározott részét ölelheti fel. Nem szorulhat háttérbe a munka szerinti elosztás szocialista elvének érvényesülése. Bár kétségkívül ellentétes vele, keresztezi, áttöri annak egyöntetű, kizárólagos érvényesülését. A szövetkezetek fejlődésére gyakorolt kedvező hatása azonban indokolttá teszi alkalmazását.

Az elosztás ilyen rendszere előmozdíthatja a nagyüzemi termelés kedvezőbb objektív és szubjektív feltételeinek megteremtését. Közös vagyonnal, közös állatállománnyal induló termelőszövetkezet gazdasági megszilárdulása meggyorsul. Az állat és egyéb eszközök vásárlására fordítandó pénz állattenyésztési és egyéb objektumok megteremtésére fordítható. Ez a megoldás megszünteti a belépők állateladása révén a mezőgazdaságból történő értékelvonást, legalábbis a vagyoni hozzájárulás mértékében. A kívül álló gazdákra pedig vonzóbb az a szövetkezet, ahol a tagot nemcsak mint dolgozót, de mint egykori tulajdonost is elismerik.

Akár a javasolt, akár más formában, de az eddiginél lényegesen jobban kell számolnia szövetkezeti mozgalmunknak a dolgozó parasztság osztályrétegeződéséből adódó igényeivel, felfogásával. Ez a követelés annál is időszerűbb, mert végre a középparasztságot is meg kell nyerni a szövetkezés gondolatának, de erre a szövetkezeteknek is alkalmasabbá kell válniuk. S véleményem szerint ebben az irányban egyik — ha nem a leghathatósabb — megoldás, hogy a szövetkezeteket alakító dolgozó parasztok anyagi helyzetének, vagyoni adottságainak az eddiginél nagyobb súlya legyen a közös jövedelemből eredő személyes részesedés megállapításában. Éppen a szövetkezetek megerősödése és a szövetkezeti mozgalom gyorsabb kibontakozása céljából.

Bizonyos, hogy a kínai, de különösen a bolgár szövetkezeti mozgalom gyors ütemű, egészséges fejlődése nem kismértékben a szövetkezetbe lépő parasztok vagyoni helyzete fokozottabb elismerésének, méltányolásának tudható be. Ismeretes például, hogy a bolgár termelőszövetkezetek a felosztható jövedelemnek mintegy 40 százalékát osztják el a bevitt földek és a vagyontárgyak alapján. Márpedig, véleményem szerint, minél magasabb színvonalú árutermelést valósít meg valamely parasztság, minél mélyebbre hatolt a kapitalizálódás útján, annál indokoltabb és elkerülhetetlenebb a szövetkezeti mozgalomban a dolgozó parasztok tulajdonosi viszonyainak és az ebből adódó tudatnak a figyelembevétele mind a szövetkezés formáit, mind a jövedelemből való részesedés tartalmát illetően. Ez úton elérhetjük, hogy a szövetkezetek szervezése, a mozgalmi szervezkedés és a szocialista nagygazdaságok üzemi megszervezése között meglegyen a szükséges összhang és megszűnjön a kettő közötti szakadás, amely árt a szövetkezeti szervezkedésnek és a mezőgazdasági termelés alakulásának is.

ZSAK NATAN

Az eredeti tőkefelhalmozás Bulgáriában

Az eredeti tőkefelhalmozás folyamata Bulgáriában még a török hódoltság korában elkezdődik. A XVIII. század második fele és a XIX. század első fele a török feudalizmus felbomlásának és az új tőkés viszonyok kialakulásának az időszaka. A tőkés viszonyok fejlődésével a török gazdasági életben objektív szükségességgé vált a földművelés új formájára való áttérés.

Fennáll-e a parasztok kisajátítása a szpáhi-rendszerről a csiflik-rendszerre való átmenet korában? Erre a kérdésre a szpáhi-rendszerről a csiflik-rendszerre való áttérés időszakában létrejött agrárviszonyok jellemzése alapján felelhetünk. Levintov szovjet történész szerint ebben az átmeneti időszakban a falun három fajtájú agrárviszony alakult ki: „a) a szpáhiparasztoknak engedményes jobbágyokká (keszimdzsija) válása, miközben az egész földet örökletes használatra kapják meg, b) a paraszti földek tömeges elragadása és azután rabszolgai bérbe adása a földjeiktől megfosztott parasztoknak; c) a paraszti földek elvétele és belőlük csiflikek létesítése."[1]

Az agrárviszonyok e három formája közül az eredeti tőkefelhalmozás kérdésének a vizsgálatánál bennünket az utolsó érdekel — éspedig a kapitalista viszonyok kialakulásának a foka falun. Ez a kérdés az eredeti tőkefelhalmozás alapproblémájával, a *munkaerő-piac* megteremtésével, azaz a kisajátított parasztoknak munkaerejük áruba bocsátóivá való átalakulásával függ össze. Arról, hogy a bérmunka létezett a mezőgazdaságban a kapitalizmus behatolását megkönnyítő földreformok után, a törökországi viszonyokra vonatkozó források egész sora tanúskodik. N. Konsztantinov „A földművelés Bulgáriában a felszabadulás előtt"[2] című munkájában adatokat szolgáltat arról, hogy a felszabadulás előtt a mezőgazdaság majdnem minden ágában volt bérmunka. A kertészetben fennállott bérmunkáról J. E. Gesov közöl érdekes adatokat.[3] Használtak bérmunkát a nagyüzemi állattenyésztésben is, mely nagyon ki volt fejlődve Panagjuristében.[4] Számos szerző tanúskodik arról, hogy a csiflikcsija-földeken bérmunkáscsapatokat alkalmaztak. Észak-Bulgá-

[1] N. G. Levintov, Agrarnij perevorot v Bolgarii v 1877—1879. Szbornik Oszvobozsgyenyije Bolgarii ot tureckovo iga 1878. Izd. AN SZSZSZR 161.

[2] N. Konsztantinov, Zemedelisto v Balgarija predi Oszvobozsdenieto. Szbornik za narodni umotvorenija, nauka i knizsnina, XXVI. kötet. II. 25. o.

[3] I. Gesov, Nasite gradinarszki druzsesztva. (Kertésztársaságaink.) Szbornik „Dumi i dela", 98—116. o. Szófia. 1899.

[4] N. T. Vlajkov, Belezski varhu ikonomicseszkoto plozsenie na grada Panagjuriste predi i szled vasztanieto. (Jegyzetek Panagjurista város gazdasági helyzetéről a felkelés előtt és után.) Plovdiv 1904. 36. o.

riából arató- és kaszás-csapatok vonultak le dél-bulgáriai csiflikekbe dolgozni, ahol fejlettebb tőkés viszonyok voltak a mezőgazdaságban.[5]

A tőkés viszony falura való behatolásának a fokáról tanúskodnak a termelés specializálódásáról szóló adatok is a különböző vidékeken. Egész területek specializálódtak kivitelre szánt rózsaolaj termelésére. Specializálódás figyelhető meg a kertészetben és az állattenyésztésben.

Másik fontos mozzanat, amely a mezőgazdaságban a tőkés viszonyok behatolási folyamatát jellemzi, az árutermelők differenciálódása a falun. Az európai mezőgazdasági termények konkurrenciája megrendítette a csiflik-rendszer alapjait is. A krími háború után válság keletkezett a csiflik-gazdálkodásban is. De a csiflik-gazdálkodásban mutatkozó válság legfontosabb okát az ország belső gazdasági körülményeiben kell keresni. A falun és a csiflik-rendszerben a félfeudális és a feudális maradványok akadályozták a kapitalista fejlődés útját.

Differenciálódott a bolgár parasztság is. A török csiflikeken kívül bolgár csiflikek is alakultak, amelyek többsége kulák-gazdaság volt.[6] A bolgárok, amennyiben volt földjük a felszabadulás előtt, nem alkottak egynemű szociális erőt. A felszabadulás előtti agrárviszonyokra vonatkozó török források a bolgár parasztság differenciálódásáról tanúskodnak.

A felszabadulás előtti agrárviszonyok fejlődésének egyik fontos jellegzetessége volt az agrárfordulat végrehajtása. Még a törököknek az orosz—török háború alatti menekülése előtt a föld a bolgárok kezébe ment át. Nehéz azonban meghatározni, mennyi föld volt bolgár kézben a háború kezdete előtt. Egy azonban kétségtelen, Bulgáriában még az oroszok benyomulása előtt volt önálló parasztgazda réteg. Az orosz csapatok benyomulásával a bolgárok földjén valóságos agrárfordulat kezdődött. Az elmenekült törökök földjeit a bolgár lakosság elfoglalta. A háború befejezése és a béke megkötése után a föld túlnyomó része a bolgár parasztok tulajdona lett.[7]

Ebben áll a bulgáriai fejlődés jellegzetessége a török feudalizmus felbomlásának és az új tőkés viszonyok megszületésének az időszakában. Amíg az eredeti tőkefelhalmozás klasszikus hazájában, Angliában, a parasztok kisajátítása a parasztoknak a földtől való teljes megszabadítá-ával és proletárokká változtatásával járt együtt, Bulgáriában a szabad munkaerő létrejöttének a folyamata, azaz a munkaerőnek mint árunak a létrejötte annak az alapvető folyamatnak volt alárendelve, hogy a föld a törökök kezéből a bolgárok kezébe ment át, s kialakult a falusi kistermelők nagy rétege. A felszabadulásig, azaz az orosz—török háborúig terjed a szabad bérmunkásság kialakulásának a kezdeti folyamata, de nem jut el e folyamat teljes kibontakozásáig, mely a legfontosabb és leglényegesebb a kezdeti tőkefelhalmozás időszakában.

Az új tőkés viszonyok behatolása és kifejlődése a mezőgazdaságban együtt járt a kézműves iparok és a manufaktúrák kifejlődésével a városokban. A török feudalizmus felbomlásának az időszaka egyszersmind az uzsora- és a kereskedelmi tőke, valamint a piacra termelő tömeges árutermelés időszaka is.

[5] I. E. Gesov, Zadruzsnite vladenija i rabotenija v Balgarija. (Társas birtoklások és munkálatok Bulgáriában.) Szbornik „Dumi i dela", 122. o.

[6] Erre a kérdésre vonatkozólag lásd Levintov idézett cikkét.

[7] Erre a kérdésre vonatkozólag lásd: N. G. Levintov idézett tanulmányát, valamint Hirecsek, Knjazsesztvo Balgarija. (A bolgár fejedelemség.) Plovdiv. 1899. II. kötet.

Az eredeti tőkefelhalmozás folyamatát jellemző másik fontos vonás: a pénzeszközök felhalmozódása egy bizonyos embercsoport kezében azért, hogy tőkévé váljék. Megvan-e a pénzeszközök felhalmozódása nálunk ebben az időszakban? Feltétlenül megvan. Pénzeszközöket halmoznak fel a mezőgazdasági terményekkel való kereskedelemből, a lábasjószággal való kereskedelemből, a kézműves és manufaktúra-termékekkel folytatott kereskedelemből, az árubehozatallal foglalkozó kereskedelemből, az adók bérléséből, a tisztán uzsorás műveletekből stb. De nem minden pénzfelhalmozás mozdítja elő a kapitalizmus fejlődését, nem minden pénzhalmozás jelent eredeti felhalmozódást. Csak ha ezek a pénzeszközök tőkévé változnak, abban az esetben lehet úgy vélekedni, hogy beköszöntött az eredeti tőkefelhalmozódás időszaka.

Bulgáriában ebben az időszakban megerősödött az árutermelés. Városban azonban a piacra, még hozzá nem is a korlátozott helyi piacra, hanem a török birodalom széles piacaira szállító árutermelés volt az uralkodó. Létrejött a munkamegosztás és a kézműves iparok specializálódása is. A tömeges árutermelésről tanúskodnak a különböző városokban folytatott termelés állapotára vonatkozó gazdag adatok.

A következő táblázat a paszománygyártás méreteit jellemző számokat tartalmazza (1860—1870 között):

Városok	Zsinór-verőgép	Évi termelés	
		oká-ban 1 oka- 1782 kg	gross-ban
Karlovo	2000	266 000	13 300 000
Kalofer	1000	130 000	6 200 000
Gabrovo	800	120 000	3 500 000
Pirdop	700	140 000	4 900 000
Szopot	700	93 000	4 670 000

„Összesen 9—10 000 zsinórverőgép volt egész Bulgáriában, 2 millió oka évi paszománytermeléssel, 10—12 millió leva értékben akkori árfolyam szerint."[8]

Kazanlakban a rózsatermelés, a rézművesség, a durvakecskeszőrszövés[9] fejlődött ki. Gabrovóban az aba-, a daróc- és a paszománykészítés.[10] Lovecsben és Lovecs környékén 30 abakészítő, körülbelül 30—35 bőrkikészítő, több cipész, nyerges és bocskorkészítő, 35—40 bőrös és szűcs volt, aztán 80—100 kaftánkészítő bolt, 20 festőbolt stb.[11]

Az árutermelés Bulgáriában a XVIII. század második felében és a XIX. század első felében fontos tényezője volt a kapitalizmus, a kapitalista termelési viszonyok előkészítésének.

[8] Az adatok dr. Ivan Szakazov tanulmányából valók: Razvitieto na gradszkije zsivot i na zanajatite v Balgarija v XVIII i XIX vek. Hiljada godini Balgarija. (A városi élet és az iparok fejlődése Bulgáriában a XVIII. és XIX. században. Ezeréves Bulgária — gyűjtemény.) 690—695. o.

[9] Alekszandr Pavlov, Kazanlak v minaloto i dnesz. (Kazanlak a múltban és ma.) Szófia. 1912.

[10] Dr. P. Goncsev, Sztopanszkoto minalo na Gabrovo. (Gabrovo gazdasági múltja.) Szófia. 1929. Hudozsnik-nyomda.

[11] Lovecs i Lovcsanszko. Geografszkoisztoricseszko is kulturno opiszanie. (Lovecs és környéke. Földrajzi, történelmi és kulturális leírás.) 7. könyv. 17. o.
A szamokovi árutermelésről lásd Hr. Szemerdzsiev érdekes monográfiáját: Szamokov i okolnosztta mu. (Szamokov és környéke.) Szófia, P. Gluskov Nyomda. 1934.

A kapitalista viszonyok Bulgáriában ugyanebben az időszakban jöttek létre a manufaktúra különböző formáiban. A manufaktúra a kapitalista termelés alacsonyabb formája. A manufakturális termelés megszületésében és fejlődésében nagy szerepe volt a kereskedelmi pénztőkének. Erre az időszakra jellemző, hogy a kereskedelmi tőke az iparos és a manufakturális termelés szervezője lett, s fontos vívmányai voltak az ország gazdasága terén; a kereskedelmi tőke hordozói nagy vagyonokat halmoztak fel. A kereskedelmi tőke azonban nem mindig vezetett ipari kapitalizmusra. Téves a kereskedelmi tőke felhalmozását az eredeti felhalmozással azonosítani. Marx már A tőke harmadik kötetében bizonyította az ilyen nézet tudománytalanságát. A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korában a kereskedelmi kapitalizmus semmiféle közbeeső időszaka nem létezik. A kereskedelmi és uzsoratőke szerepet játszanak a kisárutermelők szétbomlasztásában és az újfajta tőkés viszonyok megszületésében. De ez a folyamat nem mindig jut el a kapitalizmus kifejlődéséig; megtörténhetik a régi kisüzemi egyéni termelés konzerválódása.

A bulgáriai viszonyok mellett a kereskedelmi és az uzsoratőke hozzájárult a pénzbeli gazdagság felhalmozódásához, s bizonyos szerepe volt a tőkés termelés megindulásában.

Néhány gabrovói nagykereskedőnek a múlt század ötvenes éveiből való üzleti könyvei elárulják a Gabrovo által lebonyolított behozatali és kiviteli kereskedelem óriási méreteit, valamint a tőkefelhalmozás lehetőségeit. Az, amit Goncsev Gabrovóra vonatkozólag bemutat, nem elszigetelt jelenség, hanem általános az ország összes ipari és kereskedelmi központjaira. A bolgár kereskedőknek saját fiókjaik voltak Londonban, Konstantinápolyban, Bukarestben és egyéb külföldi nagy városokban. A bolgárlakta földek külkereskedelmének méreteiről gazdag adatokkal szolgálnak az idegen utazók és kereskedelmi konzulok jelentései és beszámolói. Itt adunk részleteket a híres francia földrajztudós, G. F. Poyet egyik jelentéséből a Sztara Zagora-i megye 1859. évi termelésére:

A termék megnevezése	Mennyisége oká-ban	Értéke francia frankban
Gyapjú posztók	120 000	288 800
Selyemgubó	6 000	80 000
Selyem	2 000	16 000
Rózsaolaj	12	21 000
„Marokén" színbőr	90 000	188 000
Összesen :	218 012	593 800

Dr. Nikola Mihovnak, a híres bolgár bibliográfusnak a művei gazdag adatokat tartalmaznak Bulgária és az európai államok közötti kereskedelemről.

A kézműipari és a mezőgazdasági termékek kivitele, valamint a gyarmatáruk és az egyéb áruk behozatala révén felhalmozódott pénzeszközöket a termelésbe fektették be, s ezáltal még erőteljesebben nőtt az árutermelés.

Nálunk a múlt század ötvenes éveiben megszületett manufaktúrában látjuk az új tőkés termelési viszonyok csíráját.

A paszománykészítésben a „nyolcas" zsinórverőgépet (oszmak) felváltja a „tizenkettes" (dvanadeszetnika). „Nyolcas"-sal ötven éven keresztül dolgoztak. Ötven éves gyakorlat után a zsinórverőgépen a csévék száma nyolcról tízre, majd tizenkettőre növekszik.[12]

A termelésnek másik, a kapitalista viszonyok fejlődéséről tanúskodó formája a kapitalista háziipar, a manufaktúra függeléke, amely Bulgáriában a XIX. század második felében fejlődött ki. Szamokov, Szliven stb. városokban az asszonyok túlnyomó része és egész családok folytattak takácsmesterséget és megrendelésre bedolgoztak a tehetősebb manufakturista iparosoknak; tehát munkájuk manufaktúra-műhely részlegeként tekinthető.

A manufaktúrák bulgáriai meglétének e kérdése érdekes a munkapiac létezése szempontjából is. Nem szabad elfelejtenünk Lenin gondolatát, hogy már a manufaktúrában teljes erejével megkezdődik a munka és a tőke szétválása. A konkrét bolgár valóság is elég adatot szolgáltat erre. A manufakturális termelés területén Bulgáriában a bérmunka és a félig-bérmunka alkalmazásával állunk szemben. Dr. Goncsev számításai szerint Gabrovóban csupán három-négy iparban néhány ezer bérmunkást foglalkoztattak: 300—400 bőrványolót (bérmunkás mestert, segédet és inast), 1000 papucskészítőt, 150 szűcsöt, 1800 bőrös t. Koprivsticában Azsder számításai szerint csupán a szabómesterségben 700 segéd és inas, az abakészítésben összesen mintegy 1500 mester, segéd és inas dolgozott. Pazadzsikban Batakliev számításai szerint csak a bőrös és a papucskészítő céhben közel 700—800 főnyi segéd és inas volt. Kazanlakban Pavlov számításai szerint a különböző iparokban nem kevesebb, mint ezer bérmunkás mester, segéd és inas dolgozott.

Ezekből és sok egyéb, a bolgár várostörténeti monográfiákban megtalálható adatokból látszik, hogy Bulgáriában megvolt a munkaerőpiac, bár ez nem volt még ipari proletariátus a szó klasszikus értelmében. Ebből az időből származnak Bulgáriában a tisztán ipari termelés kezdetei is, de a kapitalista termelési viszonyok még nem voltak uralmon. Ebben az időszakban még egyre érvényesülnek a céhkorlátok, s a manufaktúra és a gépi ipar kifejlődését akadályozta a török feudalizmus egész rendszere.

A kapitalista fejlődés kezdeti időszaka egyszersmind az eredeti tőkefelhalmozás kezdeti időszaka is. Bulgáriában az eredeti tőkefelhalmozás kezdődő folyamatának sajátos jellegzetességével találkozunk. Bulgáriában nem gyarmati rablás útján történt a tőkefelhalmozás, hanem fordítva, a bolgárok földje volt gyarmati kizsákmányolás tárgya a külföldi nagyhatalmak részéről. Az eredeti tőkefelhalmozás egy másik jellegzetessége ebben az időszakban az, hogy az agrárfordulat következtében — amely Bulgáriában az orosz seregek bevonulásával és az ország felszabadításával ment végbe — a parasztok óriási többsége földtulajdonossá vált. (Marx az eredeti tőkefelhalmozás folyamatának és formáinak az elemzése során hangsúlyozza, hogy az eredeti tőkefelhalmozás nemcsak formáját tekintve, de időben sem esik egybe a különböző or-

[12] V. Alekszandrov, Gajtandzsijsztvoto v Karlovszko. (A paszománykészítés Karlovo vidékén.) Szpiszanie na Balgarszkoto ikonomicseszko druzsesztvo, IX. évfolyam, 1. füzet és dr. P. Goncsev, Iz sztopanszkoto minalo na Gabrovo. (Gabrovo gazdasági múltjából.) 292. o.

ságokban.) Az eredeti tőkefelhalmozás kezdő folyamatának másik jellegzetessége Bulgáriában, hogy itt nem használják fel a protekcionizmust a felhalmozás eszközéül, hanem ellenkezőleg: a török feudális hatalom gazdasági politikájával akadályozta a tőke felhalmozódását és az ipari termelés fejlődését.

További jellegzetes vonása az eredeti tőkefelhalmozás kezdő folyamatának, hogy Bulgáriában a gazdaság új, kapitalista formáinak a behatolása nemzeti elnyomás közepette történt meg. A török feudalizmus akadályt jelentett a termelőerők fejlődése számára. A kapitalizmus csak akkor tudott volna magának utat törni, ha megszüntetik a török feudális rendszert, ha félreteszik a mezőgazdaságban meglevő feudális korlátozásokat és a kézműipari termelésben fennálló céhkorlátokat, valamint a kereskedelem és ipar fejlődésének az akadályait és megszorításait. A török feudalizmust csak a feudális, jobbágytartó rend plebejusi kiirtásának az útján lehetett volna megszüntetni. A jobbágyrendszernek és általában a feudális korlátoknak felülről való elvetése az árugazdálkodás és a kapitalizmus fejlődésének a megakasztására vezetett volna. Az agrárkérdés ilyen porosz-utas megoldásáért küzdöttek Bulgáriában a csorbadzsi felső rétegek, amelyek a török feudalizmus, a török feudális hatalom függelékei és ügynökei voltak. A néptömegek a forradalmi szervezet vezetésével és a nagy bolgár forradalmi demokraták eszméitől lelkesítve, az engedmények nélküli népi forradalom útján küzdöttek a feudális és nemzeti elnyomás gyökeres kiirtásáért. Bulgáriában tehát antifeudális burzsoá-demokratikus forradalom volt soron. A török feudális rend forradalmi megdöntéséért folyó harc csúcspontja az áprilisi felkelés volt. De az sikertelenül végződött. A polgári-demokratikus forradalom feladatait az orosz nép győzelme hajtotta végre az 1877—1878. évi felszabadító háborúban.

Bulgáriának a török hódoltság alól való felszabadítása után az 1877—1878. évi orosz—török háború eredményeként megtörténik az átmenet a régi, feudális termelési viszonyokról az új, kapitalista termelési viszonyokra. Volt-e a kapitalizmusnak szilárd gyökere az országban mindjárt a felszabadulás után? A rendelkezésünkre álló adatok szerint néhány tucatnyi gyárvállalat működött. A bolgár fejedelemségben és Ruméliában az 1879. évben húsz ipari vállalatot számoltak, közülük tíz élelmiszeripari, négy textilipari vállalat, öt bőrgyár és egy fémárukészítő vállalat volt (egyrészt mint örökségek a felszabadulás előttről, másrészt újonnan létrehozottak). Az iparban a kisárutermelők voltak túlsúlyban, de már mentesültek a céhszervezetek korlátjaitól és azoktól a különféle akadályoktól, amelyeket a török feudális rend a kapitalizmus fejlődésével szemben a szultáni rendszer keretei között támasztott. Falun a végrehajtott agrárfordulat következtében ugyanígy túlsúlyba kerültek a kisbirtokosok, a kisárutermelők.

Az agrárfordulat azonban Bulgáriában nem irányult a gazdag bolgárok ellen, pedig ismeretes, hogy már a felszabadulás előtt léteztek és utána újabb földeket vásároltak a törököktől. Így a városi tőkéselemek mellett falun is voltak kapitalista elemek.

Ezenkívül a kapitalizmus hordozói voltak a kereskedők és az uzsorások, akik elég tekintélyes vagyonokat halmoztak fel még Bulgária felszabadulása előtt, s közülük sokan még gyarapították gazdagságukat a felszabadító háború alatt az orosz hadsereg részére végzett szállítások

révén. A felszabadulás után kedvező feltételek alakultak ki a termelés folyamatában a kereskedelmi és uzsoratőke számára.

Következésképpen a feudális tulajdon felszámolásának az a folyamata, amely Marx kutatásai szerint Angliában a XIV. század végén és a XV. század elején ment végbe, Bulgáriában a török hódoltság alól való felszabadulással történt meg, az 1877—1878. évi orosz—török háború eredményeként.

Bulgáriában a török feudalizmus felszámolása következtében a föld nagyobbrészt a parasztok tulajdonába ment át. Tehát közvetlenül a felszabadulás után falun a kisárutermelők voltak túlsúlyban. A városokban az ipari munka ugyanígy felszabadult a céhkorlátok alól és túlsúlyba jutottak a kisiparos árutermelők.

Hogyan folyt le nálunk az eredeti tőkefelhalmozás konkrét folyamata a felszabadulás után? Ennek a folyamatnak a legfontosabb tartalma Bulgáriában is a falusi termelők tömeges kisajátításában jutott kifejezésre. De Bulgáriában nem voltak meg azok a klasszikus formák, melyekre Marx Károly A tőke XXIV. fejezetében utal.

A falusi kistermelők felbomlásának és tönkremenetelének másik fontos tényezője volt az állam adópolitikája. Az új burzsoá államnak pénzeszközökre volt szüksége apparátusának a kiépítéséhez. Abban az időben a még fejletlen gazdasági viszonyok mellett a fő jövedelmi forrást a közvetlen adók képezték, a fő adófizetők pedig a parasztok voltak. A felszabadulás utáni kormányok, mivel nem tudták a szükséges pénzbevételeket a földadóból fedezni, a tized bevezetéséhez folyamodtak. Az utóbbi meggyorsította a kisárutermelő parasztok tömeges tönkremenetelét.

A parasztság tönkrejutásának harmadik fontos tényezője a szabad kereskedelem rendszere volt. A bolgár parasztok termelvényei nem állották ki a külső piac konkurrenciáját, a belső piac is szűkült a városi és a falusi lakosság elszegényedése következtében. A szabadverseny folyományaként számos mezőgazdasági terméket hoztak be kívülről is.

Az önálló falusi termelők tönkremenetelének negyedik tényezője a XIX. század végi nemzetközi agrárválság pusztító hatása volt. Ez a válság éreztette befolyását a bolgár mezőgazdaságra márcsak azért is, mert Bulgáriában a parasztok kezdetleges körülmények között termeltek.

Az önálló árutermelők pusztulásának a folyamata kiterjedt a városra is. Az uzsora- és kereskedelmi tőke, mint az új tőkés gazdálkodás bábái, szabadon játszhatták szerepüket. A szabadkereskedelem rendszere kitárta a belső piacot a nyugati tőkésipar termékei előtt. A bolgár iparosok készítményei a tőke alacsonyabb szerves összetétele mellett nem tudtak versenyezni a nyugat-európai árukkal, amelyek — mivel kedvezőbb körülmények között készültek — olcsóbbak és szebbek voltak.

S e helyzet következtében már a felszabadulás utáni második évtizedben tömegesen kerülnek csődbe a kézműiparok. Ezt tanúsítják a kereskedelmi kamarák, a járási és a megyei főnökök jelentései, ez fejeződött ki a felszabadulás után az összes társadalmi körök azon szózataiban, hogy meg kell védeni a hazai termelést a külföldi versenytől.

Mindezek az intézkedések azonban nem akadályozhatták meg a kistulajdon csődbejutásának a folyamatát. A felszabadulás utáni első évtizedekben tömegesen zártak be a kisiparos boltok és csődbe került a kisárutermelés a városokban. Jirecek a következő képet adja a kézmű-

vesiparok állapotáról Bulgária felszabadulása után: „A török uralom alól való felszabadulás után a kézműves-iparok erősen lehanyatlottak. Szamokovban a török kori 456 műhelyből csupán 58 maradt fenn, az ottani 330 zsinórverőből csak 15, a 25 bőrkikészítőből csak 3. Sok ipari központ, mint Kalofer, Karlovo, Szopt kegyetlenül megszenvedett a háborútól.[13] (Lásd még erről T. Vasziljov cikkét.)[14]

Ezután teremtődött meg Bulgáriában az eredeti tőkefelhalmozás legfontosabb előfeltétele, éspedig az önálló árutermelőknek a megszabadítása a termelési eszközöktől, a munkaeszközöktől és a létfenntartási eszközöktől. Ezúton jött létre a bolgár proletariátus, a minden tulajdonuktól megszabadított emberek, akiknek egyetlen vagyonuk két dolgos kezük volt, amellyel megélhetést kerestek maguknak a kialakuló kapitalista nagygazdaságokban a falun, a városokban pedig az újonnan létesülő gyárvállalatokban. De magától értetődik, az akkor még fejletlen kapitalista viszonyok között a tönkrement parasztok és kisiparosok nagyobb tömege szánalmasan nyomorgott és az állami apparátusban keresett munkát.

Bulgáriában nem alakult ki olyan tömeges vándorlás, mint Angliában és a többi nyugat-európai kapitalista országokban, nem volt még az Angliában ismeretes „véres törvényhozás". Bulgáriában azonban a gyáripari termelés mindjárt megszületésekor megteremti a kiskorú gyermekek és nők erőteljes kizsákmányolásának a rendszerét, s a munkások soha nem látott kizsákmányolását.

Az eredeti tőkefelhalmozás másik fontos feltétele volt a termelőeszközök egy meghatározott embercsoport kezében történő összpontosulása.

Milyen vonalon halmozódtak fel Bulgáriában tőkék? Már hangsúlyoztuk, hogy bizonyos tőkék felhalmozódtak még a felszabadulás előtt mind a kereskedelemben, mind a kisipari termelésben. Az ezúton felhalmozott tőkék már a felszabadulás előtt szilárd alapul szolgáltak az új termelési mód kiépítéséhez. De ez a felhalmozás elégtelen volt Bulgária valódi tőkés fejlődéséhez. A nagyobb tőkék a felszabadulás után sokkal gyorsabban halmozódtak fel, az országban végbement szociális fordulat következtében létrejött kedvező feltételek eredményeképpen. Szabad tőkék halmozódtak fel a Felszabadító Háború folyamán is, főleg az orosz hadsereg részére végzett szállításokból. Az orosz arany egy része, amely az orosz hadsereg eltartására került be az országba, 1895-ig egészen elpárolgott az ország passzív kereskedelmi mérlege folytán. Ezenkívül a kivándorló törökök, akik földjeiket eladták, szintén elég sok aranyat vittek ki.

A tőkefelhalmozás fontos forrása volt az eredeti felhalmozás időszakában az állami építkezés. A hatalomhoz közelálló vállalkozók óriási vagyonokat halmoztak fel állami szállításokból és állami építkezésekből.

A tőkefelhalmozás másik forrását alkották a külföldről felvett állami kölcsönök. A XIX. század vége felé a bolgár burzsoázia kölcsönökből 278 777 500 aranyleva összeget kapott. Ez hatalmas pénzösszeget jelentett abban az időben, tekintetbe véve azt, hogy Bulgária exportja

[13] Konstantin Hirecek, Knjazsesztvo Balgarija. (A bolgár fejedelemség.) 246. o.
[14] T. Vasziljov, Belezski varhu vatresnoto szasztojanie na Balgarija prez 1888. (Jegyzetek Bulgária belső helyzetéről 1888-ban.) Isztoricseszko Szpiszanie, VI. évf. 28—30. füzet, 587. o.

1889-ben 53 469 099 levát képezett.[15] Az államkölcsönök nagy részét a hatalomhoz közelálló vállalkozók, építészek, mérnökök, képviselők és egyéb pártvillongásokban jeleskedő személyek ragadták el maguknak. Különösen nyilvánvaló volt a rablás Sztambolov rendszerének idején, 1887—1894.

Ezen az úton jöttek létre Bulgáriában az új tőkés gazdálkodási formák fejlődésének az előfeltételei. A kapitalizmus utat tört magának az országba, bőkezűen támogatva az újonnan megszülető kereskedelmi-ipari burzsoázia kezében levő új állam politikája által. Nagy lökést adott a kapitalista ipar fejlődésének számos kiváltság bevezetése, az úgynevezett iparpártoló politika. A protekcionizmus szintén hatalmas eszköze volt a tőkefelhalmozásnak az eredeti tőkefelhalmozás időszakában Bulgáriában.

Az eredeti tőkefelhalmozás időszaka Bulgáriában előkészítette a feltételeket a kapitalizmus megszületéséhez és kifejlődéséhez, s ezzel együtt a termelési eszközöket kézbentartó osztály, a tőkésosztály megszületéséhez, valamint a munkásosztály kialakulásához, amely a termelési eszközöktől és a munkaeszközöktől megfosztva, társadalmi helyzeténél fogva kénytelen áruként eladni a munkaerejét.

Az eredeti tőkefelhalmozás itt felsorolt tényezői alapot adnak azon álláspont fenntartására, hogy az eredeti tőkefelhalmozás felszabadulás előtti kezdő folyamata, mely időlegesen megszakadt az agrárforradalom miatt, a felszabadulás utáni első évtizedekben teljes erővel újult meg. Éppen ebben — a felszabadulástól a XIX. század végéig terjedő — időszakban teremtődtek meg az összes szükséges előfeltételek az új, tőkés termelési viszonyok teljes győzelméhez. A XIX. század vége felé már megvannak Bulgáriában az erőteljes tőkés fejlődés összes tényezői. Megvolt a munkaerejét áruként eladni kénytelen munkásosztály, megvoltak a felhalmozott tőkék az új termelésmód megszervezőinek a kezében, megvolt a burzsoá állam, amely tudatos protekcionista gazdasági politikájával állandó lökéseket adott az ország tőkés fejlődésének. Mindehhez hozzá kell tennünk az idegen tőkének a tömeges beözönlését a bolgár gazdasági életbe. A kölcsönökön kívül az idegen tőke behatolt az iparba is. A nagyobb iparvállalatokat, textil- és egyéb gyárakat idegen tőkések építették.

Az eredeti tőkefelhalmozás időszaka fontos előfeltétele volt Bulgáriában a kapitalizmus fejlődésének. Az új, tőkés termelési viszonyok, amelyek Bulgáriában a felszabadulás után teremtődtek meg, teljes mértékben és visszavonhatatlanul győzedelmeskedtek. Bulgária tőkésországgá alakult át. Megnyílt az ország tőkés fejlődésének új időszaka. Beteljesedtek a bolgár marxistáknak ama előrelátásai, hogy Bulgária a kapitalizmus útjára fog majd lépni, és ezzel együtt van talaja a szocializmusnak is.

Az ország és a nép valóban szabad és haladó fejlődése csak a szocializmus győzelmével következhetett be. Ennek a győzelemnek a kivívásához több mint egy félévszázadnyi időszaknak kellett eltelnie, mialatt a hősi munkásosztály a párt vezetésével ezernyi drága áldozatot hozott. Ez a győzelem 1944. szeptember 9-én jött el, amely időponttól megnyílt az út a szabad szocialista rendszer felépítéséhez.

[15] Szt. Bobcsev, Akciomernoto delo v sztransztvo i u nasz. (A részvénytársaságok külföldön és nálunk.) 517—518. o.

MOLNÁR FERENC

Az iparosítás és a külkereskedelem néhány összefüggése a gazdaságilag elmaradott országokban

Napjainkban az imperializmus gyarmati rendszere a végső felbomlás képét mutatja. A második világháború előtt e rendszer még mintegy másfélmilliárd lakosú sok országot ölelt fel, elsősorban Afrika és Ázsia hatalmas területein. Az elmúlt évtizedben a nemzeti felszabadító mozgalom nagy sikereinek eredményeként a korábbi gyarmati és félgyarmati országok egy és egynegyed milliárd lakosa tett szert állami önállóságra. Csak a legutóbbi esztendő során Marokkó, Tunisz, Szudán, Aranypart vált független országgá. Nincs messze az idő, amikor a ma heves harcokat vívó algériai nép is megszerzi szabadságát. Egy másik nagy afrikai országnak, Nigériának az angol kormány a legközelebbi évekre megígérte függetlensége megadását. A korábban gyarmati és félgyarmati országok egy része (Kína, a Vietnami DK, a Koreai NDK) a szocialista építés útjára lépett, más hatalmas és fontos országok (India, Indonézia, Burma, Egyiptom stb.) határozottan haladnak politikai függetlenségük megszilárdításának, gazdasági önállóságuk megteremtésének útján és a világpolitikai porondon a béke megvédéséért működnek, antiimperialista álláspontot foglalnak el. Néhány ország (például Líbia, Fülöp-szigetek) újonnan szerzett látszat függetlensége azonban csak fügefalevél, amellyel korábbi vagy (például Dél-Vietnam és Dél-Korea esetében) új gazdák leplezni igyekeznek a gyarmati függés új formáinak pőreségét.

A gazdasági önállóságra és politikai függetlenségre törekvő országok dolgozó tömegeiben és nemzeti burzsoáziájának jelentős részében mindinkább tudatossá válik, hogy mind e céljuk, mindpedig népeik hallatlanul alacsony életszínvonalának javítása csak a gazdaság gyors fejlesztése, szerkezetének bizonyos fokú megváltoztatása révén valósítható meg.

Az iparosítás: az elmaradott országok önálló gazdasági fejlődésének központi kérdése

Az elmaradott országok gazdaságának jellemző vonásai közé tartozik, hogy nagy túlsúlyban vannak a kitermelő ágazatok — a mezőgazdaság és a bányászat —, alacsony fejlettségű a feldolgozó ipar, különösen elégtelen a modern munkaeszközök, gépek termelése, s e tekintetben csaknem teljesen a fejlett tőkésországokból eredő behozatalra vannak utalva. Sok fogyasztási iparcikket is külföldről kell behozniok. E torz termelési szerkezet az elmaradott országokban az imperialista uralom

súlyos öröksége, annak következménye, hogy a gyarmatokon és a függő országokban lényegében a gazdaságnak csak azon ágait fejlesztették, amelyeknek termékeire — élelmiszerekre, mezőgazdasági és bányászati eredetű nyersanyagokra — az imperialista országoknak szükségük volt, amelyekben a befektetett tőkék a legbusásabb profitokat hozták. Így alakult ki az elmaradott országok többségében a monokultúra: egy vagy egynéhány exportcikk termelésére való mértéktelen specializálódás. Ez tükröződik a néhány elmaradott ország termelésének és exportjának struktúrájára vonatkozó adatokból:

A mezőgazdaság, a bányászat és a feldolgozóipar viszonylagos súlya
(A három ágazat együttes nemzeti jövedelme, illetve termelése = 100)

Ágazat	India	Pakisztán	Burma	Tajföld	Törökország	Egyiptom	Belga-Kongó	Argentína	Brazília	Columbia
	1955—1956	1953	1954	1953	1954	1953	1954	1954	1953	1953
Mezőgazdaság ...	76,0	88,3	90,2	77,0	75,0	79,2	52,3	46,0	66,5	66,5
Bányászat	1,3	0,3	2,0	2,7	2,3	0,8	36,8	2,5	33,5*	4,9
Feldolgozóipar...	22,7	11,4	17,8	20,3	22,7	20,0	10,9	51,5		28,6

(Forrás: U. N. Statistics of National Income and Ependiture 1956. május. India Second Five Year Plan.)

* Építőiparral együtt.

Minthogy a külkereskedelem nemzeti jövedelmük nagy hányada, e helyzet az elmaradott országok egész gazdaságát rendkívül ingataggá, a kapitalista világpiac konjunktúraváltozásai által igen sebezhetővé teszi. Az elmaradott országokban a gazdaság egészére vonatkozóan a termelőerők fejlettségi színvonalát a jórészt külföldi tőkével, külső piacokra termelő, modern termelési módszereket és fejlett technikát alkalmazó szektor mellett a túlsúlyban levő elmaradott mezőgazdaság határozza meg, amelyben hatalmas méretű latens munkaerő-felesleg található.

A felsorolt negatív vonások és súlyos következményeik megszüntetése nem oldható meg másképpen, mint az ipar (értve ezen itt és a továbbiakban a szó *pontos* marxi értelmében vett feldolgozóipart) megteremtésével és fejlesztésével.

Ezt a következő fő tényezők indokolják:

1. Ez biztosíthatja a mezőgazdaságban levő latens munkaerőfelesleg felszívását, aminek különösen az elmaradott országok többségére ma jellemző nagy népszaporulat ad különös jelentőséget;

2. az ipar képes ellátni a mezőgazdaságot és általában az egész gazdaságot a termelékenység növeléséhez szükséges munkaeszközökkel, gépekkel, egyúttal csökkenteni e tekintetben a külföldtől való függést;

3. így érhető el, a nyersanyagok mind nagyobb részben otthon való feldolgozása révén, az export egyoldalúságának és ezen keresztül a világpiaci függőségnek a csökkentése.

E felsorolás természetesen korántsem meríti ki az iparosítás szükségessége mellett szóló érveket, csupán azokat a tényezőket emeli ki,

A fő exportcikkek hányada egyes országok kivitelében

(1955-ben, százalék)

Ország	Cikk	%-os részarány
a) Egyetlen cikk részesedése 75 százalék felett		
Venezuela	kőolaj	94
Irak	kőolaj	92
Salvador	kávé	86
Columbia	kávé	84
Cuba	cukor	80
Haiti	kávé	79*
Egyiptom	gyapot	77
Burma	rizs	76
b) Egyetlen cikk részesedése 50 százalék felett		
Panama	banán	74
Guatemala	kávé	68
Chile	réz	66
Malájföld	gumi	64**
Ceylon	tea	62
Bolívia	ón	60
Brazília	kávé	59
Uruguay	gyapjú	58
Ecuador	banán	56
Etiópia	kávé	56
c) Két cikk együttes részesedése 50 százalék felett		
Costa Rica	kávé, banán	86 (47+39)
Nicaragua	gyapot, kávé	83 (42+41)
Pakisztán	juta, gyapot	72 (45+27)
Indonézia	gumi, kőolaj	69 (46+23)
Taiföld	rizs, gumi	69 (44+25)
Honduras	banán, kávé	68 (46+22)
Fülöp-szigetek	kókusztermék, cukor	65 (38+27)
Dominica	cukor, kávé	64 (39+25)
d) Három cikk együttes részesedése 50 százalék felett		
Törökország	dohány, gyapot, mogyoró	57 (28+15+14)
India	jutaáruk, tea, pamutáruk	51 (21+19+11)

Forrás: Intern. Fin. Stat. 1956. jún. 26—30. o. Economic Survey of Asia and the Far East. 1955. 22. o. India második ötéves terve.

* 1954. évi adat. — ** 1955. I. félévi adat.

amelyek az elmaradottság sajátos vonásainak felszámolása szempontjából elsőrendű jelentőségűek.

Az iparosítás döntő fontossága természetesen nem mond ellent annak, hogy a gazdaságilag elmaradott országokban a fejlődés bizonyos szakaszain ne lehetne elsőbbségük más, sürgős feladatok megoldásának, például fontos közlekedési vonalak megépítésének, az energiabázis megteremtésének vagy éppen és nem utolsósorban a mezőgazdaság fejlesztésének. Ez utóbbi történt például az indiai első ötéves tervben.

Az iparosítás fontosságának felismerése mindinkább tért hódít a gazdasági önállóságra törő elmaradott országok politikai és gazdasági vezető köreiben. Ennek fontos megnyilvánulásai — egyebek közt — a második indiai ötéves terv és Egyiptom ez év elején bejelentett iparfejlesztési terve. Az indiai kormány tervbizottsága 1956-ban 600 oldalas kötetben tette közzé a második ötéves tervre vonatkozó javaslatát és annak indokolását. Ebben megállapította: „Az alacsony életszínvonal, a munkanélküliség és a jövedelmek közti nagy különbségek — mind annak az alapvető elmaradottságnak a megnyilvánulásai, amely a főképp mezőgazdaságra épülő gazdaságot jellemzi. Ezért a fejlődés magja a gyors iparosítás és diverzifikálás. De hogy az iparosítás eléggé gyors legyen, az országnak arra kell törekednie, hogy kifejlessze az alapanyagtermelő iparágakat és azokat az iparágakat, amelyek a további fejlődéshez szükséges gépek gyártására gépeket gyártanak." (Government of India Planning Commission. Second Five Year Plan. 1956. 25. o.)

Természetesen korántsem mondható el, hogy valamennyi elmaradott országban vagy akárcsak többségükben ilyen világosan felismerték az iparosítás döntő fontosságát. Vitathatatlan azonban, hogy India állásfoglalása, még inkább pedig magának az iparosításnak remélhető eredményei nagy hatással lesznek azoknak a kormányoknak (elsősorban a délkelet-ázsiai országokban) gazdaságpolitikájára, amelyek a Kína mutatta úttól politikai vagy ideológiai okokból húzódoznak.

Hogy az iparosítás döntő szerepét sok elmaradott ország nem ismeri fel, ebben szerepet játszik a fejlett tőkésországok közgazdászainak ideológiai befolyása. Ez országokban az elmaradottság kérdéseivel foglalkozó közgazdák jelentős része elutasító vagy felemás álláspontot van az elmaradott országok iparosításának kérdésében. Behrendt, svájci professzor, például, elismerve, hogy az elmaradott országokban az iparosítás a legfontosabb — de véleménye szerint egyúttal a levitatottabb — kérdés, „veszélyes tendenciának" minősíti azt, hogy „a fejlődést azonosítják a gépesített feldolgozóipar létesítésével és ennek elsőbbséget nyújtsanak minden más feladattal szemben". (R. F. Behrendt: Die wirtschaftliche und soziale Revolution in den unentwickelten Ländern. Bern. 1954. 22. o.)

Kindleberger, ismert amerikai közgazdász szemére veti az elmaradott országoknak, hogy azonosítják a gazdasági fejlődést az iparosítással, s ezt helytelen, post hoc, ergo propter hoc okoskodásra vezeti visszza. (C. P. Kindleberger. International Economics, Homewood, 1955. 379. o.) Krause, ugyancsak amerikai szerző véleménye az, hogy az elmaradott országokban túlbecsülik az iparosítás jelentőségét. Számukra iparosításuk kezdeti szakaszán — Krause véleménye szerint — háromfajta iparnak van létjogosultsága, úgymint: tömegfogyasztási cikkek termelése, nyersanyagok elsődleges feldolgozása és importált alkatrészek ösz-

szeszerelése. (Krause. The International Economy, Cambridge, 1955. 282. o.) A burzsoá álláspontot talán legkörmönfontabban E. Staley fejti ki, aki az Amerikai Egyesült Államokban az elmaradott országok problémáinak elismert szakértője. „Az elmaradott országok jövője" című könyvében egész fejezetet szentel a nyersanyagok és az iparosítás kérdésének. (E Staley. The Future of Underdeveloped Countries. New York. 1954. 15. fejezet. 286—311. o.) Megjegyezzük, hogy Staley — bevallottan — a gazdaságilag elmaradott országok problémáit az Egyesült Államok érdekei és „a kommunizmus elleni harc" szempontjából vizsgálja. Utóbbi témának szenteli 400 oldalas könyve jó negyedrészét. Az említett fejezetben Staley elismeri és felsorolja a torz, véleménye szerint is túlzottan specializált gazdasági szerkezet hátrányait: egyebek közt azt, hogy létrejön a proletariátus, de nem jön létre az azt ellensúlyozó középosztály, s ily módon a nemzeti ellentéthez még osztályellentét is társul, „ami termékeny talaj a politikai agitátorok számára". Ezután rózsás színekkel ecseteli a nyersanyagtermelés további bővítésének előnyeit az elmaradott országok szempontjából, és kijelenti, hogy ha az amerikaiak biztosítani akarják maguknak továbbra is e nyersanyagokat, akkor hozzá kell járulniok az elmaradott országok által kívánt kiegyensúlyozottabb gazdaságfejlesztéshez — a nyersanyagtermelés növelésével egyidejűleg. Nézete szerint a kérdés úgy van feltéve: vagy mindkettő, vagy egyik sem, ami magyarul azt jelenti, ha nem adtok nekem mind több és több nyersanyagot növekvő háborús készülődéseimhez, nem segítek nektek gazdaságotok valamennyire kiegyensúlyozottabb fejlődésében. Ez világos beszéd! Az iparosítás döntő szerepét végül Staley azzal a szofisztikus megállapítással kísérli meg elködösíteni, hogy éppúgy jogosult azt állítani, hogy a magas termelékenység eredményezi az iparosítást, mint ennek megfordítottját.

Az elmaradott országok iparosításának egyes kérdéseiben fontos, lényegbevágó szempontokra mutat rá G. Myrdal* haladó polgári közgazdász, a nemzetközi gazdaságról szóló, jórészt az elmaradott országok problémáinak szentelt könyvében. (G. Myrdal. An International Economy, New York, 1956.) Myrdal éppen a gazdaságfejlesztéshez szükséges beruházási javak importjának fokozása végett szükségesnek tartja, hogy az elmaradott országok fokozzák exportjukat, de nem tradicionális cikkeikét, hanem úgy, hogy közben megváltoztatják exportjuk szerkezetét. Ha ugyanis valamennyi elmaradott ország igyekezne fokozni nyersanyagexportját (nemzetközi cserearányaik további romlása folytán), szegényebbekké válnának, mint valaha, és az előnyöket a fejlett országok aratnák le. Leszögezi, hogy legtöbb elmaradott országnak az export diverzifikálására van szüksége. Ez azért előnyös, mert csökkenti a specializációból fakadó kockázatot, erősíti tárgyaló helyzetüket. A diverzifikálásnak azonban nemcsak a nyersanyagokra kell kiterjednie, hanem az iparcikkexport növekedését kell eredményeznie. (I. m. 255—257. o.) Hogy a polgári közgazdák itt mutatóban ismertetett nézeteinek többsége mögött milyen érdekek húzódnak meg, arra a további elemzés külön magyarázat nélkül is fényt derít.

* A svéd Myrdal hosszú ideig az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának titkára volt. E minőségben a szocialista országok iránt tanúsított tárgyilagos és megértő magatartása miatt reakciós — elsősorban amerikai — körök részéről heves támadások érték, melyek nemrégiben lemondatását eredményezték.

Az elmaradott ország iparosítása és külkereskedelme közti egyszerű összefüggések

Bizonyos egyszerűsítéssel és absztrakcióval felvázolom, hogy a feldolgozó ipar megteremtése során milyen kölcsönhatások jönnek létre az ipar és a külkereskedelem között. E *szemléltető példa* távolról sem lép és nem is léphet fel azzal az igénnyel, hogy az iparosítás folyamatát teljes mélységében és szélességében szemléltesse, csupán a feldolgozó ipar kiépítése és a külkereskedelem alakulása közötti néhány összefüggés tendenciáját vázolja fel, elsősorban az iparosítás kezdeti szakaszán.

Példaként feltételezzük, hogy az elmaradott ország kivitele pusztán nyersanyagból, mégpedig egyetlen fajta nyersanyagból (a 2. táblázat adatainak ismeretében ez megengedhető absztrakciónak látszik) például gyapotból áll, 1000 egység (például millió rupia) értékben. Az importot pedig teljes egészében az e gyapotból külföldön gyártott késztermék: pamutszövet teszi ki, s a kész szövet értékének felét a gyapot értéke adja. Az ország külkereskedelmi mérlege a kiindulási évben egyensúlyban van.* Ez esetben a pamutszövet-behozatal értéke 1000, s felerészben (500) az ugyaninnen kivitt gyapot értékét tartalmazza. Az elmaradott ország gyapotfeldolgozó-ipart létesít, s az első 2 év alatt felépít egy textilkombinátot, amelynek termelése ezután évi 250 értékű kész pamutszövet. Ennek megvalósításához azonban a két év alatt 500 értékű beruházást kell eszközölni (nem nagyon állótőke-igényes, könnyűipari üzemről lévén szó, például egy egységnyi termelési értékhez 2 egységnyi beruházás kell, vagyis a beruházási koefficiens 0,5), s a beruházás összegének fele az építkezés, másik fele pedig külföldről beszerzendő gépek és felszerelések értéke.** Az említett két évben (egyenletes elosztás esetén) évi 125 értékű gépimport szükséges. Amikor a textilkombinát már termel, elvon 125 értékű nyersanyagot az exporttól, de ugyanakkor 250 egységgel csökkenthető az import, mert ezt pótolja a hazai szövettermelés. Ily módon évi 125 értékű exporttöbblet keletkezik. A gyapotfeldolgozó-ipar megteremtésének ez az első szakasza tehát a következő lépésekben megy végbe:

	Export	Import	Egyenleg
Kiindulási év.....	1000 (gyapot)	1000 (szövet)	0
A létesítés két évében.....	1000 (gyapot)	1125 (1000 szövet + 125 gép)	— 125 (hitel)
Működésbe lépéstől kezdve évenként.....	875 (gyapot)	750 (szövet)	+ 125 (törlesztés)

A kombinát termelésének első két évében ugyanannyi az exporttöbblet, mint amennyi hiány volt az építés éveiben, s így lehetővé válik, hogy ha például külföldi kölcsönből fedezték a hiányt, visszafizessék a kölcsönt (a kamattehertől itt elvonatkoztatunk). Az exporttöbblet azonban a kölcsön visszafizetése után is megmarad, s ez az összeg felhasználható az ipar továbbépítéséhez szükséges újabb gépimport fedezésére.

Célul tűzik ki további 750 értékű szövetet adó termelési kapacitás létesítését, vagyis a pamutszövet-gyártás megnövelését évi 1000 értékűre, hogy az import (a fogyasztást változatlannak feltételezve) feleslegessé váljék. Az előbbi feltételek szerint ehhez 1500 értékű beruházás, s ebből 750 értékű gépimport szükséges. Az

* Az elmaradott országok külkereskedelmi mérlegét rendszerint aktív egyenleg jellemzi, amelyre fizetési mérlegük egyes tételeinek (külföldi kölcsönök visszafizetése, kamatok, profitok átutalása stb.) ellensúlyozására van szükség. Ennek számításba vétele — mivel ez csökkenti a gépimport lehetőségét, s így lassítja az iparosítás folyamatát — sémánkat időbelileg szükségtelenül megnyújtaná.

** Ezek az arányok természetesen iparáganként különbözők és a pamutiparban is eltérhetnek a feltételezettektől. A fele-fele arányt elsősorban a számítás egyszerűsítése kedvéért választottam.

előbbivel azonos építési ütem esetén ehhez kell 6 év és évi 125 értékű gépimport. Ezt teljesen fedezi az előbb vázolt módon teremtett exporttöbblet. Ha ismét 2 évenként épül fel egy-egy, az elsőhöz hasonló kombinát, akkor a létesítendő további három kombinát közül az első már e szakasz 3. évében és minden további évében, a második szakasz 5. és minden további évében, az utolsó kombinát pedig a 7. évtől kezdve 250 értékű szövetet termel és ugyanennyi importot tesz feleslegessé. Ugyanakkor 125 értékű nyersanyagot von el az exporttól. Így a külkereskedelem évenként a következőképpen alakulna:

	Export	Import	Egyenleg
A második szakasz 1—2. éve	875 (gyapot)	875 (750 szövet + 125 gép)	0
A második szakasz 3—4. éve	750 (gyapot)	625 (500 szövet + 125 gép)	+ 125
A második szakasz 5—6. éve	625 (gyapot)	375 (250 szövet + 125 gép)	+ 250
A teljes kapacitás működésbe lépésétől kezdve...	500 (gyapot)	0	+ 500

Természetesen az illető ország nem csökkenti behozatalát a szövetimport feleslegessé válásával arányosan egészen 0-ig, hanem például a fogyasztás növelése céljából megtart bizonyos szövetimportot vagy más fogyasztási cikket hoz be, aktív egyenlegének többi részéből pedig a gépimport fokozását fedezi. Például az aktív egyenleget felerészben fogyasztási cikkek, felerészben pedig gépek importjának fedezésére használják fel. Ez esetben a külkereskedelem alakulása:

	Export	Import	Egyenleg
A 2. szakasz 1—2. éve ...	875 (gyapot)	875 (750 szövet + 125 gép)	0
A 2. szakasz 3—4. éve ...	750 (gyapot)	750 (500 szövet + 62,5 fogy. cikk + 187,5 gép)	0
A 2. szakasz 5—6. éve ...	625 (gyapot)	625 (250 szövet + 125 fogy. cikk + 250 gép)	0
A teljes kapacitás működésétől kezdve	500 (gyapot)	500 (250 fogy. cikk + 250 gép)	0

Az import ilyen alakulása azonban azt jelenti, hogy a második szakasz 3. évétől kezdve lehetővé válik nemcsak az e szakasz céljához (a szövetimport megszüntetéséhez) szükséges mennyiségű, hanem ennél több gép behozatala. E többlet: a 3—4. évben 62,5, 5—6-ban 125, a teljes kapacitás működésbe lépése után pedig évi 250. Vagyis tulajdonképpen az a 750 értékű gépimport, ami ahhoz szükséges, hogy a szövettermelés színvonala elérje az 1000-et, vagyis feleslegessé váljék az import, nem hat, hanem négy és fél év alatt megvalósítható (125 + 125 + 187,5 + 187,5 + 125 = 750), úgyhogy ha 5 év alatt fel lehet építeni az üzemeket, a pamutszövet-behozatal már a 6. évben feleslegessé válik, s természetesen megfelelően csökken az exportálható gyapotmennyiség is. Ennek a 6. évnek a külkereskedelme tehát így módosul: az export 500 (gyapot), az import 500 (250 fogy. cikk + 250 gép), egyenleg 0.

Az történik, amit korábban a 7. évre számítottunk, mert nem vettük tekintetbe, hogy mire is fordítják a 3—5. év gépimport-többletét.

Ezzel az ipar fejlődése harmadik szakaszába lép, amelyben a korábban importált árucikket már exportálni fogják. Tudniillik az 5. évben megmaradó 125 értékű importált gép és a 6. évben importált 250 értékű gép felének felhasználásával másfél év alatt 250 értékű szövetet adó új kapacitás létesíthető. Ennek terméke részben vagy egészben exportálható. Ha ennek felét a belföldi fogyasztás növelésére fordítják, akkor a második szakasz kezdetétől számított 7. év külkereskedelme — a gyapotexportnak a szövettermelés növekedése miatt történt csökkenését beszámítva — a következőképpen alakul: az export 500 (375 gyapot + 125 szövet), az import 500 (250 fogy. cikk + 250 gép), egyenleg 0.

Ezzel az importált gépmennyiséggel megindul az ipari fejlődés negyedik szakasza, amelynek eredményeképpen a teljes nyersanyagmennyiség hazai feldolgozásra kerül, sőt megfelelő exportlehetőségek esetén érdemessé válik a nyersanyagtermelés növelése is. Például, ha a következő 2 (a 8. és a 9.) évben a külkereskedelem az előzővel azonos, a 3 év alatt importált 750 értékű gép a korábbi textilgyárak bővítésére kerül, akkor a textilipar a 10. évben ismét 750 értékű szövettel növeli termelését. Ebből 250 a fogyasztás növelésére, 500 exportra fordítható. Ennek az évnek a külkereskedelme tehát a következőképpen alakul: az export 625 (pamutszövet), az import 500 (250 fogy. cikk + 250 gép), egyenleg 125.

A sémában vázolt fejlődés főbb adatai a túloldali táblázatban foglalhatók össze.

A sémánk, s a táblázat természetesen csak a fejlődési *tendenciák* és a *minőségi* változások érzékeltetésére alkalmas. Nem tükröz valóságos mennyiségi arányokat. Különféle sémák, különféle feltételezésekkel tetszés szerinti számban szerkeszthetők. Az itt közölt séma főképp két szempontból jelent nagyfokú egyszerűsítést, elvonatkoztatást. Egyrészt azáltal, hogy mind az export, mind az import oldalán egy-egy cikkből indulunk ki. Jórészt ennek tulajdonítható, hogy a feldolgozóipar megteremtése a sémánkban a külkereskedelmi forgalom csökkenésével jár, s ez a tendencia csak az utolsó szakaszban fordul meg. Az ilyen kiindulás ugyanis nem teszi lehetővé, hogy számításba vegyük mind az export, mind az import oldalán más áruk exportja, illetve importja esetleges növelésének ellensúlyozó hatását, ami a valóságban kisebb-nagyobb mértékben mindig bekövetkezik. Jelentős egyszerűsítés, hogy az ipar megteremtésének fő szakaszai néhány évre rövidülnek, ezért a változások minden területen egyrészt igen gyorsak, másrészt szakaszosak, ugrásszerűek.

A gazdaságilag elmaradott országok fejlődésének jellegzetes tényei és ezeknek az itt közölt sémában egyszerűsített formában való ábrázolása alapján levonható néhány következtetés.

A feldolgozóipar megteremtése négy szakaszban megy végbe. Az elsőben megkezdik a hazai nyersanyagból készülő, korábban importált készáru gyártását, a második szakaszban olyan színvonalra fejlesztik ezt, hogy e cikk importja teljesen feleslegessé válik (ez persze megint egyszerűsítés, mert közismert tény, hogy egy ország sokszor ugyanazt az árut importálja és exportálja egyszerre, például nagyobb választék elérése végett vagy egyszerűen a kapitalizmussal járó anarchia egyik jelenségeként). A harmadik szakaszban olyanná fejlődik a készárugyártás, hogy már exportfelesleget is biztosít. Végül, a negyedik szakaszban az egész nyersanyagtermelés otthon kerül feldolgozásra. Elméletileg ötödik szakasz is lehetséges, amelyben a korábban exportált nyersanyagból az illető ország már importra szorul, miközben a belőle gyártott késztermékből jelentős exportot bonyolít le. Ilyen fejlődés a valóságban is végbement például Angliában a gyapjút, az Egyesült Államokban pedig a kőolajat illetően, az elmaradott országokban azonban ez ma tisztán elméleti eset, amelynek vázolásával nem érdemes megnyújtani a sémát. Hogy az egyes szakaszok a valóságban milyen hosszúak, az természetesen a konkrét körülményektől, az illető ország adottságaitól, belső piacának terjedelmétől, elsősorban pedig a beruházásokra fordítható nemzeti jövedelemrész nagyságától függ.

Év:	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Gyapottermelés	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
Gyapotexport	1000	1000	1000	875	875	875	875	750	750	625	500	375	375	375	—
Gyapotfelhasználás	—	—	—	125	125	125	125	250	250	375	500	625	625	625	1000
Szövettermelés	—	—	—	250	250	250	250	500	500	750	1000	1250	1250	1250	2000
Szövetexport	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	125	125	125	625
Szövetimport	1000	1000	1000	750	750	750	750	500	500	250	—	—	—	—	—
Szövetfogyasztás	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1125	1125	1125	1375
Fogyasztásicikk-import	—	—	—	—	—	—	—	62,5	62,5	125	250	250	250	250	250
Gépimport	—	125	125	—	—	125	125	187,5	187,5	250	250	250	250	250	250
Összimport	1000	1125	1125	750	750	875	875	750	750	625	500	500	500	500	500
Összexport	1000	1000	1000	875	875	875	875	750	750	625	500	500	500	500	625
Kereskedelmi egyenleg	0	—125	—125	+125	+125	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+125
Össz-külker. forgalom	2000	2125	2125	1625	1625	1750	1750	1500	1500	1250	1000	1000	1000	1000	1125
Ipari beruházás	0	250	250	—	—	250	250	375	375	500	500	500	500	500	500

A séma tükrözi azt az általános érvényű összefüggést, hogy az ipar létesítésének megindításakor a gépimport megkezdése miatt feltétlenül passzívum keletkezik a kereskedelmi mérlegben. Ennek fedezete természetesen nemcsak külföldi kölcsön lehet, hanem esetleges korábbi devizatartalékok, a nemzetközi cserearányok jelentősebb javulása (ez az elmaradott országokban ritkán előforduló, de nagy jelentőségű fordulat, amire legutóbb az úgynevezett koreai boom kapcsán volt — rövid ideig — példa) stb., vagy végső esetben — a fogyasztás következetes csökkentésével — a fogyasztásicikk-import korlátozása.

Kiderül az is, hogy a feldolgozóipar megteremtése viszont egyúttal megteremti a lehetőséget ennek a passzívumnak kiküszöbölésére, sőt azáltal, hogy szükségképpen több importot tesz feleslegessé, mint amennyivel a nyersanyagfelhasználás az exportot csökkenti, export többletet hoz létre, s ezzel bázist teremt az ipar továbbépítéséhez. Ebben a folyamatban azonban valóban van egy olyan tendencia, hogy csökkentse a külkereskedelem volumenét, s az egyszerűsített séma csak kiélezte, de nem az egyszerűsítés okozta ezt a jelenséget.* Ezt az objektíve meglevő tendenciát csak pótlólagos belső vagy külső erőforrások mozgósítása ellensúlyozhatja. A séma megmutatja, hogy az iparosítás során milyen szerkezeti változások mennek végbe a termelésben és a külkereskedelemben. Az előbbiben — hiszen ez az iparosítás lényege — megnő a késztermékek termelése a nyersanyagokéhoz képest. Ez a változás tükröződik az exportban, ugyanilyen értelemben. Az import szerkezetének megváltozása — a gépek részesedésének előretörése a fogyasztási cikkek rovására — részben feltétele (a gépimport növekedése), részben következménye (a fogyasztásicikk-import csökkenése és áruszerkezeti változasa) az iparosításnak, s ezért időben szükségképpen megelőzi a termelés, még inkább pedig az export szerkezetének megváltozását (utóbbinál jódarabig tisztán mennyiségi változás megy végbe).

A sémában az ipar megteremtésének jóformán egész időszakában kiegyensúlyozott a kereskedelmi mérleg. Ezt persze elmaradott országokban — mint korábban utaltam rá — komolyan veszélyeztetik a világpiaci ingadozások, de persze az iparosítás előrehaladásával csökkenő arányban. Másrészt, ha erre az időszakra biztosítani lehet külföldi támogatást például hosszú lejáratú hitel formájában, akkor lehetővé válik passzív kereskedelmi mérleggel a gépimport további fokozása, az egész folyamat meggyorsítása.

A séma — s mindaz, amit vele kapcsolatban elmondtam — természetesen érvényes — mutatis mutandis — más feldolgozóiparág létesítésére, például a kohó- és gépiparéra is, a jelentős vasérckészletekkel és vasércexporttal bíró elmaradott országokban. Ebben az esetben persze tekintetbe kell venni a nagyobb beruházásigényesség, a hosszabb építési idő stb. lassító következményeit, de azt is, hogy ez esetben bizonyos idő múlva kisebb a gépimportigény, mint a sémában. Természetesen az is lehetséges — s a valóságot ez közelíti meg leginkább —, hogy egy iparág fejlesztését nem viszik végig mind a négy szakaszon anélkül, hogy közben már hozzá ne fognának további ágak kifejlesztéséhez.

A séma szemlélteti azt a természetes és csaknem ösztönösen megnyilvánuló tendenciát, hogy minden ország tényleges iparosításának első

* Ezt bizonyítják egyebek közt a GATT most közzétett 1956. évi külkereskedelmi évkönyvében található adatok.

lépései saját nyersanyag- és egyéb erőforrásainak feldolgozására, illetve kiaknázására irányulnak. Természetesen a sémában ábrázolt szemléltető példából nem szabad azt a következtetést levonni, hogy egy vagy egynéhány hazai nyersanyagon alapuló iparág közismert előnyöket nyújtó megteremtése azonos volna a teljes iparosítás megvalósításával. Utóbbi a gazdasági fejlődés sokkal szélesebb keretek közötti általános fellendítését és átalakítását igényli, beleértve a termelési viszonyok — elsősorban az agrárviszonyok — átformálását is, aminek ismertetése túllépi e cikk kereteit. Történelmi példák azt is tanúsítják, hogy egyes országok megrekedhetnek az általunk vázolt fejlődésnek olyan szakaszain, amely nem jelenti elmaradottságuk megszüntetését, sőt az imperializmus mai viszonyai között annak sajátos formájú kiéleződésével egyenértékű.

Melyek a legfontosabb előnyös következményei a — saját nyersanyagbázisra épülő — feldolgozóipar megteremtésének az elmaradott országok számára? Mit jelent a nyersanyag otthoni feldolgozása? Mindenekelőtt munkaalkalmat a munkaerő-felesleg foglalkoztatására. Másodszor, a nyersanyag feldolgozásakor termelt értéktöbblet most az elmaradott országoké s kisebb vagy nagyobb részben a felhalmozási alapot növeli és bővíti az életszínvonal emelésének lehetőségeit is. Harmadszor, mint a séma is megmutatta, kevesebb értékű nyersanyagot vonnak el az exporttól, mint amennyivel csökkenteni lehet az importot. Ez kedvezően befolyásolja a kereskedelmi és a fizetési mérleget. S nem utolsósorban: az elmaradott országok iparosodása azáltal, hogy csökkenti a kínálatot a nyersanyagpiacokon, a nyersanyagárak szilárdítása irányában, míg késztermék- (fogyasztási cikk-) importjuk csökkenése ezen áruk keresletének és így árának csökkenése irányában hat. E tendenciák különkülön is, de együttesen még inkább kedvezően befolyásolják az elmaradott országok szempontjából a nemzetközi cserearányok (terms of trade) alakulását.

A felsorolt előnyök közül az első három azonban csak társadalmi méretekben nyilvánul meg. Egy-egy tőkés számára közömbös, hogy profitját például nyersanyag- vagy késztermék-gyártásból szerzi-e, sőt, jó nyersanyagkonjunktúra esetén tőkéjét inkább ide fekteti be, mitsem törődve azzal, hogy így tovább torzítja az ország gazdasági szerkezetét. A nemzetközi cserearányok kedvező alakulása ellenben az egyes tőkésnek is előnyös. Ezért következetes és gyors iparosítás az elmaradott országokban csak az egész társadalom érdekeit képviselő állam jelentős beruházásirányító, még inkább megvalósító szerepével valósulhat meg. Hogy az állam mennyire képviseli valóban a társadalom érdekeit, az persze a mindenkori osztályerőviszonyoktól, a dolgozó osztályok államhatalomban való részesedésének vagy legalább arra gyakorolt befolyásának, nyomásának mértékétől függ.

Az előzőekben feltételeztem, hogy az iparosodás bizonyos fokán az elmaradott országok maguk is készáruexportőrökként jelentkeznek a világpiacon. Megvan-e ennek a reális lehetősége, versenyképesek lehetnek-e a fejlett tőkésországokkal szemben? Mind elméleti megfontolások, mindpedig a történeti tapasztalatok szerint igen.

Mit mondanak az elvont meggondolások? A fejlett országok fő előnye magasabb termelékenységükben van. Mi áll ezzel szemben? Mindenekelőtt az, hogy az elmaradott országokban alacsonyabbak (és emel-

kedő életszínvonal esetén is még jó hosszú ideig alacsonyabbak maradnak) a munkabérek. Továbbá: az új ipart a legmodernebb gépekkel lehet felszerelni, s attól függően, hogy az elmaradott országok munkásai mennyi idő alatt képesek ezeket ugyanolyan hatékonyan kezelni, mint fejlett országokbeli társaik, előbb-utóbb elérik azok termelékenységét. Végül pedig elesik a nyersanyagnak a fejlett országba szállításával, részben pedig a készáru visszaszállításával járó költség. Mindezek folytán az elmaradott ország saját nyersanyagából készült késztermékeivel sikerrel versenyezhet a legfejlettebb ipari országokkal is, elsősorban saját belső piacán és a szomszédos körzet elmaradott országaiban.

Miről tanúskodnak a történelmi tapasztalatok? Ezt India pamutszövet-ipara és -exportja fejlődésének eredményein szemléltetem.

Pamutszövet-termelés és -külkereskedelem Délkelet-Ázsiában
(millió méter)

	Termelés	Import			Export		
		Délkelet-ázsiai országokból	Más országokból	Összesen	Délkelet-ázsiai országokba	Más országokba	Összesen
1938.							
India	3937	388	204	592	117	53	170
Japán	3015	...	...	21	986	1056	2042
Más délkelet-ázsiai országok*	8	664	394	1058	40	6	46
1954.							
India	4579	—	4	4	286	515	801
Japán	2926	...	...	—	766	384	1150
Más délkelet-ázsiai országok*	441	1209	353	1562	169	38	207

(Economic Survey of Asia and the Far East 1954. 12. o.)

* Kína nélkül.

A táblázat adatai arról tanúskodnak, hogy India a második világháborút követően a délkelet-ázsiai körzetben, sőt azon kívül, eredményesen küzdött meg Japán, Anglia stb. versenyével a pamutszövetek nemzetközi piacán. Míg 1938-ban még maga is jelentős mennyiségű pamutszövetet importált, ez 1954-ben már gyakorlatilag megszűnt, s India évi 800 millió méter exporttal a világ második legnagyobb pamutszövet-exportőrjévé lépett elő. Ez egyúttal azt eredményezte a többi elmaradott délkelet-ázsiai ország számára — amelyek közben maguk is fejlesztették textiliparukat —, hogy sokkal kevésbé vannak már ráutalva e cikkben a fejlett tőkésországokra, mint a második világháború előtt.

Mindaz, ami előnyt a feldolgozóipar megteremtése az elmaradott országok számára jelent, egyúttal hátrány a nagy imperialista hatalmak monopoltőkései számára, csökkenti az elmaradott országokhoz fűződő kapcsolataik kizsákmányoló jellegét és ezen keresztül profitszerzési le-

hetőségeiket. Ez a magyarázata, hogy miért igyekeznek bizonyos burzsoá közgazdák jobb ügyhöz méltó buzgalommal lebeszélni az elmaradott országokat az iparosításról.

Az elmondottak rávilágítanak, hogy milyen nagy szerepe van az elmaradott országok iparosítása szempontjából a külső gazdasági kapcsolatoknak: a gépbeszerzési lehetőségeknek, a piacoknak, az árviszonyoknak, a hitelszerzési lehetőségeknek és hitelfeltételeknek stb. Ezért érthető, hogy az iparosítást megkönnyíti, ha e feltételeket illetően lehetőségük nyílik egyenjogú, kölcsönös előnyökkel járó kapcsolatok megteremtésére. Erre a legutóbbi évtized nemzetközi fejlődése, a szocialista világgazdasági rendszer létrejötte meg is teremtette az egyre bővülő lehetőséget.

Hogyan járulnak hozzá a szocialista országok az elmaradott országok iparosításához?

A gazdaságuk fejlesztésére törekvő elmaradott országok ma már nemcsak a fejlett tőkésországokhoz fordulhatnak ipari felszerelésért. A szocialista országokban a legutóbbi évtizedben az ipar olyan gyors fejlődése és szerkezeti átalakulása ment végbe, amely lehetővé teszi, hogy a szocialista országok mindinkább fokozódó mértékben ipari berendezések, közlekedési eszközök, mezőgazdasági gépek, általában a gazdaság fejlesztéséhez szükséges modern munkaeszközök szállítóiként lépjenek fel az elmaradott országokban. Emellett a szocialista iparosítás szükségképpen a nyersanyagok, köztük sok olyan nyersanyag iránti szükséglet fokozódását eredményezte, amelyek az elmaradott országok fontos exporttermékei.

Így tehát az elmúlt években a szocialista és az elmaradott országok fejlődése egyaránt mindkét fél szempontjából kívánatossá tette a gazdasági kapcsolatok megteremtését. Egyúttal létrejött a lehetőség is, hogy ez mindkét fél számára előnyösen történjék, mert gazdaságuk kiegészíti egymást és ez hozzájárul, hogy csökkenjen az elmaradott országok ráutaltsága az imperialista hatalmakra (mint nyersanyagvásárlókra és gépeladókra), a szocialista országok pedig fokozott nyersanyagbeszerzéseikkel mindkét fél előnyére kiküszöbölhessék a busás hasznot lefölöző imperialista közvetítőket, s egyúttal piacot találjanak gyorsan fejlődő feldolgozóiparuk, elsősorban gépiparuk termékei számára.

E mindkét félnek előnyös kapcsolatok fejlődését azonban az Egyesült Államok koreai agresszióját követő években nagyon megnehezítették, illetve visszavetették az amerikai imperialisták által a többi tőkésországra rákényszerített tilalmak és korlátozások a szocialista táborral való kereskedelmüket illetően. A koreai háború után a nemzetközi enyhülés légkörében e kapcsolatok fellendülése kezdődött meg, amely 1955-ben és 1956-ban erőteljesen folytatódott. A szocialista országokkal lebonyolított kereskedelem hányada az elmaradott országok egész külkereskedelméhez viszonyítva, ma még egy-két kivételtől eltekintve, csekély (néhány százalék), de mint a következő néhány adatból is kiderül, ez a hányad gyorsan nő.

A szocialista országok közül természetesen a legnagyobb gazdasági potenciállal és igen fejlett gépiparral rendelkező Szovjetunió van leginkább abban a helyzetben, hogy segítse az elmaradott országokat ipa-

rosítási céljaik megvalósításában. A közelmúlt években a Szovjetunió a szocialista tábor és az elmaradott országok közti forgalomnak 25—30 százalékát bonyolította le.

A Szovjetunió a legutóbbi években sok elmaradott országgal kötött gazdasági egyezményeket, amelyek a legtöbb esetben az árucserén kívül gazdasági és műszaki segítséget is biztosítanak a partnerek számára. Ezek közül különös jelentőségű az indiai Bhilaiban szovjet segítséggel, hosszú lejáratú hitellel épülő, évi egy millió tonna acéltermelési kapacitású kohómű. Érdemes ezzel kapcsolatban rámutatni, hogy míg a szovjet hitel kamatozása évi 2,5 százalék, az angol tőkés érdekeltségek bevonásával épülő másik hasonló kohóműre nyújtott hitelek terhe kétszer akkora. Az említett kohómű építésére adott szovjet hitel összege 630 millió rupia,* s nemrégen került nyilvánosságra, hogy a Szovjetunió a szénbányászat és a nehézgépipar kifejlesztésére további 600 millió rupia hitelt ad Indiának. E hitelek jelentőségéről tanúskodik, hogy India a második ötéves terv megvalósításához (a tervek szerint) körülbelül 12 milliárd rupia értékű külföldi segélyre szorul, tehát a szovjet segítség ennek 10 százalékát biztosítja.

A Szovjetunió által az elmaradott országoknak nyújtott gazdasági segítség jellemző példája az Afganisztánnak adott 100 millió dolláros hitel is. Ennek keretében a múlt évben a két ország több megállapodást kötött, amelyek értelmében a Szovjetunió duzzasztógátakat, öntözési berendezéseket és utakat épít Afganisztánban, felszerelésekkel és szakemberekkel segít 3 olajlelőhely kiaknázásában. Kedvezően fejlődnek a Szovjetunió kapcsolatai Burmával, amelynek széleskörű technikai segítséget nyújt. Ezenkívül múlt év tavaszán öt évre meghosszabbították az 1955-ben kötött kereskedelmi egyezményt. A Szovjetunió ennek keretében vállalta, hogy 4 éven át évente 400 ezer tonna rizst vesz át és cserébe gépeket, felszereléseket és más készárukat szállít. A szovjet rizsvásárlásoknak igen nagy a jelentőségük Burma szempontjából. Az ország e fő exportcikkének elhelyezése a legutóbbi években igen nagy nehézségekbe ütközött a tőkéspiacon. A 400 ezer tonna, egyébként, Burma 1955. évi háború utáni csúcsot jelentő rizskivitelének egynegyed részével egyenlő.

A Szovjetunió és Pakisztán kapcsolatainak fejlődésében fontos lépés a múlt év júniusában megkötött kereskedelmi szerződés. Ennek értelmében a Szovjetunió főképp gépeket, mezőgazdasági gépeket, ipari berendezéseket, vegyszereket, kőolajtermékeket és fát szállít juta és jutakészítmények, gyapot, gyapjú, bőrök és tea ellenében. A Szovjetunió segítőkészségéről tanúskodik az is, hogy felajánlotta: az 1956—1957. tanévtől kezdve 200 ingyenes ösztöndíjat biztosít az ENSZ Távolkeleti Gazdasági Bizottságának tagállamai részére szovjet tanintézetekben.

A szovjet segítség hatékony és előnyös voltát ma már burzsoá körökben is kénytelenek elismerni. Egy japán szakértőcsoport által 1956-ban készített tanulmány arra a következtetésre jut, hogy az Egyesült Államok elveszíti „a gazdasági segítség csatáját" Délkelet-Ázsiában és a Közel-Keleten. Ezt a következőkre vezeti vissza: a Szovjetunió könnyebb feltételeket szab meg és fizetségként feleslegben levő termékeket

* 4,75 rupia = 1 dollár.

vesz át, mint rizst, gyapotot; nem írja elő, hogy a hiteleket mire kell költeni, mint ahogyan az Egyesült Államok teszi; s végül segítsége fejében nem követel katonai kötelezettségvállalásokat, mint az Egyesült Államok.

A fejlett iparral rendelkező népi demokratikus országok is fontos szerepet tölthetnek be az elmaradott országok ipari felszerelésekkel való ellátásában. Különösen Lengyelország és Csehszlovákia tett jelentős sikeres erőfeszítéseket. Lengyelország forgalma az elmaradott országokkal 1953-tól 1955-ig 207 millió rubelről 612 millió rubelre, csaknem háromszorosra nőtt, s e növekedés 1956-ban is folytatódott. Például az Indiával lebonyolított forgalma a múlt évben 1,9 millió dollárról 14,9 millióra, a Brazíliával folytatott forgalma 18 millió dollárról 21 millióra nőtt. Lengyelországnak az elmaradott országokba irányuló exportjában mind nagyobb helyet foglalnak el a gépek, a felszerelések és az egyéb beruházási rendeltetésű áruk. Ezt szemléltetik a következő táblázat adatai.

Lengyelország hat fő elmaradott országba* irányuló kivitele a fontosabb cikkekből
(millió R és százalék)

	1954		1955		1955
	Összeg	%	Összeg	%	1954 = 100
Összesen	158,7	100	206,3	100	130
Gép és berendezés	3,5	2,2	20,2	9,8	580
Hengereltáru	3,7	2,4	15,1	7,3	403
Együtt	7,2	4,5	35,3	17,1	489
Horgany és horganytermékek	0,1	0,004	8,2	4,1	13,483
Szeg és vashuzal	1,3	0,8	3,5	1,7	259
Fenyőfűrészáru	8,3	5,2	12,0	5,8	145
Cement	15,6	9,8	22,2	10,8	143
Üveg	3,9	2,4	2,6	1,3	68
Vegyianyagok	4,8	3,0	16,8	8,1	347
Papír és papíráru	1,9	1,2	6,0	2,9	317
Textiláru	18,8	11,9	14,4	7,0	76
Cukor	13,4	8,4	10,3	5,0	77
Kőszén	44,9	30,0	54,2	26,3	116

(Forrás: Handel Zagraniczny, 1956. 5. sz.)

* India, Indonézia, Egyiptom, Törökország, Argentína, Brazília.

A táblázatból megállapítható, hogy a beruházásra szolgáló főbb termékek (a gépek és berendezések, a hengereltáru, a fenyőfűrészáru, a cement) részaránya az 1954. évi 19,5 százalékról 1955-ben 33,7 százalékra nőtt. Ez a tendencia a múlt évben is folytatódott. Ezt tanúsítják a két fontos elmaradott országba, Indiába és Brazíliába menő lengyel gép- és közlekedésieszköz-export adatai.

	1954		1955		1956	
	millió R	Index	millió R	Index	millió R	Index
Indiába	0,03	100	0,2	666	21,0	70000
Brazíliába	0,6	100	4,4	733	10,9	1817

(Forrás: Handel Zagraniczny 1956. 5. sz. és Zyczie Goszpodarcze 1957. jún. 9.)

A lengyel exportban igen nagy szerepet játszanak a közlekedési eszközök. Például a legutóbbi időben Lengyelország Indiának 2600 vasúti tehervagont szállított. (1955—1956-ban India saját vagongyártása 14,5 ezer db volt.) Lengyelország komplett ipari berendezéseket is szállít egyes elmaradott országoknak, például Egyiptomban zománcgyárat épít, és közölte, hogy kész műszaki segítséget nyújtani az asszuáni nagy gát építésében is. A Lengyelország és India között ez év március 1-én létrejött kereskedelmi egyezmény szerint Lengyelország főképp gépeket, vasúti kocsikat és komplett ipari berendezéseket fog szállítani.

Csehszlovákia ugyancsak jelentős sikereket ért el az elmaradott országokhoz fűződő kapcsolatainak kiépítésében. Sőt, a szocialista táborban elfoglalt súlyához képest Csehszlovákia e tekintetben első helyen áll, amit tanúsít például az a tény, hogy az ENSZ Yearbook of International Trade Statistics 1954. c. kiadványában, amely az elmaradott országokra vonatkozó statisztikákban összesen 34 országgal kapcsolatban említ szocialista országot mint jelentősebb kereskedelmi partnert, Csehszlovákia 29 országnál van feltüntetve ilyen minőségben.

Mint a következő adatok mutatják, Csehszlovákia különösen megnövelte forgalmát a délkelet-ázsiai elmaradt országokkal: 1953 = 100, 1954 = 124, 1955 = 182, 1956 = 206.

Egyedül 1956-ban a forgalom 13 százalékkal nőtt.

Hogy Csehszlovákiának nem lebecsülendő szerepe van e körzet országai iparosításában, arról megrendeléseik tanúskodnak. Így Csehszlovákia teljes üzemeket szállit Indiának (cementgyárat, villanyerőműveket, három cukorgyárat), Indonéziának (zománcgyárat, gumigyárat), Burmának (gabonamalmot). Hasonló szállításokat teljesít több közelkeleti elmaradott ország részére is: Egyiptomnak porcelángyárat, cipőgyárat, színesfém-hengerművet, Szíriának cukorfinomítót és ugyancsak egy cipőgyárat. Elképzelhetetlen volna, hogy tőkésország segítsen egy másik országot oly termék gyártásának meghonosításában, amely neki magának fontos exportcikke! (Ismeretesen Csehszlovákia a világ egyik legjelentősebb cipőexportőre.)

Csehszlovákia jelentős nyersanyagpiaca is az elmaradott országok közül Egyiptomnak, amennyiben mind az 1955—1956-os, mind az 1956—1957-es gyapotidényben az első helyet foglalta el a gyapotvásárlók között.

Kiveszi részét az elmaradott országokkal kiépülő kapcsolatokból az NDK, valamint a gazdasági fejlődésnek még viszonylag alacsonyabb fokán levő többi szocialista ország, köztük hazánk is, melynek forgalma néhány fontosabb elmaradott országgal az utóbbi években a túloldali táblázat szerint alakult.

Különösen gyorsan növekedett hazánknak az elmaradott országokba irányuló gépexportja. A növekedés 1952-től 1955-ig a következő volt: Indiába több mint négyszeres, Indonéziába több mint hússzoros, Iránba tizenháromszoros, Argentínába kétszeres, Brazíliába csaknem hússzoros, Törökországba majdnem két és félszeres.

Külön érdemes rámutatni, hogy Kína, amely maga is a *termelőerők* fejlettsége tekintetében ma még a gazdasági fejlődés lényegében azonos fokán áll, mint a többi délkelet-ázsiai, korábban gyarmati és félgyarmati ország, már most is jelentős mennyiségű iparcikket (köztük például Bur-

mába jelentős mennyiségű textilipari gépet) exportál ezen országokba. Kína gyors iparosításával párhuzamosan ez természetesen növekedni fog.

Magyarország külkereskedelmi forgalma a fontosabb elmaradott országokkal
(1952 = 100)

	India		Indonézia		Irán		Egyiptom		Argentína		Brazília	
	Imp.	Exp.	Imp.*	Exp.	Imp.	Exp.	Imp.	Exp.	Imp.	Exp.	Imp.**	Exp.
1953	86	56	100	176	447	301	84	70	69	87	—	33
1954	100	43	309	953	169	180	79	57	178	141	100	780
1955	110	107	815	1080	167	193	177	54	67	211	324	3000
1956	143	430	11	276	268	390	70	113	55	43	401	2340

Forrás: Statisztikai Havi Közlemények, 1957. 4. sz. 90. old.
* 1952-ben nem volt import, ezért 1953 = 100.
** 1952-ben és 1953-ban nem volt import, ezért 1954 = 100.

A szocialista országok által az elmaradott országok iparosításához nyújtott segítség még csak most van kibontakozóban. Egyes országok viszonylatában azonban már ma is fontos tényező ez az illető országok egész külkereskedelmi forgalmához képest (például Egyiptomban, Burmában, kisebb mértékben Törökországban). De e segítség jelentőségét nem szabad csak a külkereskedelmi forgalom százalékain mérni, hiszen a szocialista országok által szállított sok üzem teljesen új iparágak alapját rakja le, s fontos szerkezeti változások elindítója egy-egy elmaradott ország gazdaságában.

A szocialista országok szerepe nem korlátozódik arra, hogy gépszállításokkal segítik az iparosítási törekvéseket. Emellett a szocialista és az elmaradott országok árucseréjében a cserearányok az elmaradott országok számára kedvezőbbek, mint az imperialista országokkal lebonyolított árucseréjükben. Továbbá azáltal, hogy a szocialista országok több éves szerződések alapján kötelezik magukat nem jelentéktelen mennyiségű nyersanyag megvásárlására, fontos stabilizáló tényezővé válnak az iparosításhoz nélkülözhetetlen exportbevételek alakulásában, erősítik ezen országok tárgyaló helyzetét többi kereskedelmi partnereikkel — a nagy imperialista országokkal szemben is.

A szocialista országok és az elmaradott országok közti kapcsolatok hozzájárulnak a haladó és az imperialista erők erőviszonyainak világméretekben való eltolódásához is, amennyiben a szocialista és az elmaradott országok közötti kapcsolatok két szempontból erősítik a szocialista rendszert

a) *gazdaságilag* úgy, hogy közvetlen kapcsolatot biztosítanak kedvező valutáris és egyéb feltételek közt (az imperialista közvetítők kikapcsolásával) a fontos nyersanyagexportáló országokkal és elhelyezési piacot teremtenek az iparilag fejlett szocialista országok iparcikkei számára, ezzel előmozdítva ezen termelési ágaik gyors fejlődését, termelési költségeik csökkentését;

b) *politikailag* azáltal, hogy előmozdítják az elmaradott országok dolgozói és nemzeti burzsoáziája körében annak felismerését, hogy gazdasági elmaradottságuk felszámolására irányuló törekvéseik hatásos támogatást kaphatnak a szocialista tábor országaitól, amelyet az imperia-

lista országoktól nem kaphatnak meg. Ezzel kapcsolatban terjed az a felismerés, hogy a béke megvédése nekik is elsőrendű érdekük, és ennek alapján többé-kevésbé támogatják a Szovjetunió vezette béketábor politikáját nemzetközi viszonylatban.

Ezek a kapcsolatok gyengítik a világimperializmust:

a) *gazdaságilag* úgy, hogy akadályozzák, szűkítik annak lehetőségét, hogy a nagy imperialista monopóliumok az elmaradott országok népeinek leigázása és rendszeres kifosztása útján tovább is biztosítsák vagy éppen bővítsék monopolista extraprofitjaik forrását. Mivel ugyanis az elmaradott országok *függő helyzetének alapja gazdasági elmaradottságuk,* minden olyan tényező, amely előmozdítja ezen országok gazdasági fejlődését, elsősorban iparosodását, gyengíti az imperializmus béklyóit. Ilyen irányban hat a szocialista országok jelentős mértékű iparifelszerelés-szállítása (nemcsak az árucsere, hanem a műszaki segítség is), továbbá az, hogy ezen országok gazdaságának a világpiaci nyersanyagáraktól és nyersanyagkereslettől függő ingatagságát bizonyos fokig mérsékli, hogy e kapcsolat nyersanyagaik egy részének szilárd, sőt egyre növekvő piacot biztosít. Gyengíti az imperializmust az is, hogy a szocialista országok termékei az elmaradott országokban versenyeznek a nagy imperialista országok termékeivel, és ez hozzájárul az imperializmus piacproblémájának kiéleződéséhez;

b) *politikailag* azzal, hogy az iparosodás előmozdítása számbelileg is növeli a proletariátust, amely az imperializmus elleni nemzeti felszabadító harc legkövetkezetesebb osztaga, és ezen túlmenően fokozza a nemzeti burzsoázia érdekeltségét az imperializmus elleni harcban.

Az ilyen irányú fejlődés érdeke mind a szocialista országoknak, mindpedig az elmaradott országok haladó erőinek (proletariátusának, parasztságának, nemzeti burzsoáziájának), ezért minden remény megvan arra, hogy az elmúlt 2—3 év kedvező kiindulási alapján e kapcsolatok tovább bővülnek, az elmaradott országok iparosítását gyorsító, előmozdító fontos tényezővé válnak.

Az európai gazdasági helyzetről az Európai Gazdasági Szemle alapján

Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága ebben az évben ünnepelte fennállásának 10. évfordulóját. Az Egyesült Nemzetek Gazdasági és Szociális Tanácsa 10 évvel ezelőtt, 1947-ben hozta létre az EGB-t, a nyugati szövetségesek háborús gazdasági szervezeteiből fennmaradt különböző szakbizottságok bevonásával. Az alapító határozat célja olyan európai gazdasági szerv megteremtése volt, amely az összes országok részvételével segíti az újjáépítést és a háború utáni együttműködés megszervezését. Hazánk 1947-től 1956-ig meghívott tagként — szavazati jog nélkül — vett részt az EGB munkájában. 1956-tól kezdve, amikor Magyarországot felvették az ENSZ-be, automatikusan az EGB teljes jogú tagjává váltunk.

Az Európai Gazdasági Bizottság és a mellette működő albizottságok jelentősége igen nagy. Ez az egyetlen regionális szervezet Európában, amelyben társadalmi rendszerére való tekintet nélkül minden ország részt vesz. Keretein belül kiváló lehetőség nyílik az európai országok közötti gazdasági együttműködés legkülönbözőbb formáinak fejlesztésére. A Szovjetunió és az európai népi demokratikus országok mindent meg is tesznek, hogy az EGB betölthesse e fontos hivatását. Nem országainkon múlik, hogy e téren — a lehetőségekhez képest — mind ez ideig viszonylag kevés eredmény született.

A szocialista országok az EGB *1957 májusában* lezajlott XII. ülésszakán is tettek erőfeszítéseket az összeurópai gazdasági együttműködés előmozdítására. A Szovjetunió javaslatokat terjesztett elő *a nemzetközi együttműködés megszervezésére, az atomenergia békés felhasználása és a rádióizotópok alkalmazása, nagy kapacitású vízi és hőerőművek építése, Európa energiaproblémájának megoldása terén, pénzügyi és vám-kérdésekben, kölcsönös gazdasági segélyprogram kidolgozására stb.* A nyugat-európai küldöttek nem utasították ugyan el nyíltan e javaslatokat, de azzal, hogy más bizottságok hatáskörébe utalták, a gyakorlatban lényegében eltemették azokat.

Nem célunk az EGB XII. ülésszakának részletes ismertetése, e cikkben csupán az ülésszak egyik fontos napirendi pontjával, az 1956-os Európai Gazdasági Szemlével* kapcsolatos vitával foglalkozunk. A Szemle feladata képet adni az európai országok gazdasági helyzetéről és ezzel összefüggésben egyéb kérdésekről is.

Az 1956-os Európai Gazdasági Szemle három részből áll.

Az első rész a Szovjetunió és a népi demokratikus országok jelenlegi gazdasági helyzetével és a hosszú lejáratú tervezés kérdéseivel, a nyugat-európai országok gazdasági helyzetével és az európai közös piaccal foglalkozik.

A második rész az európai szállítási problémákat tárgyalja, különös tekintettel a közúti és a vasúti szállítás viszonyára.

* Az Európai Gazdasági Szemlét (Economic Survey of Europe) évenként adja ki az EGB kutatási és tervezési osztálya, részben az egyes országok által rendelkezésre bocsátott statisztikai adatok, részben egyéb források, például sajtójelentések alapján. A Szemle tartalmát az EGB ülésszakain megvitatják. A küldöttek ezt az alkalmat rendszerint arra is felhasználják, hogy beszámoljanak országuk gazdasági helyzetéről és legfőbb problémáiról.

A harmadik rész pedig a jövedelemelosztás problémáival foglalkozik Nyugat-Európában.

A vita a Szemle első részére összpontosult, és a következő kérdéscsoporttal foglalkozott: 1. A Szovjetunió és a népi demokratikus országok gazdasági helyzete, 2. A nyugat-európai országok 1956. évi gazdasági helyzete, 3. Az európai közös piac problémája.

A Szovjetunió, valamint a népi demokratikus országok gazdasági fejlődése és annak vitája

A Szovjetunió ipari termeléséről a Szemle megállapítja: „A bruttó ipari termelés 1956-ban 11 százalékkal múlta felül az 1955-ös szintet. Ez valamivel kevesebb az 1955. évi termelésnövekedési ütemnél. Az általános termelési index növekedési ütem csökkenésének oka a termelőeszközök termelésének lassúbb üteme volt, míg a fogyasztási cikkek termelése gyorsabban nőtt, mint az elmúlt évben." (I. fejezet. 4. o.)

Beszámol arról, milyen intézkedéseket tettek a termelékenység növelésére az „ipari dolgozók 1955-ben tartott össz-szövetségi kongresszusa" óta. Megemlíti egyebek között, hogy a kormány minisztériumonként kötelező minimumot állapított meg arra, hogy milyen arányban kell az üzemi berendezéseket, különösen a szerszámgépeket korszerűsíteni.

Különösen nagy figyelmet fordít a Szemle a Szovjetunió mezőgazdasági termelésének fejlődésére. „Az 5 éves tervek megindulása óta első ízben fordult elő — írja —, hogy a nemzeti termék (társadalmi össztermék) növekedésének üteme számottevően felülmúlta az ipari termelés növekedését. Ez a mezőgazdasági termelés jelentős növekedésének eredménye volt..." (I. fejezet. 6. o.)

Az 1953 óta tett erőfeszítések meghozták gyümölcsüket. A mezőgazdasági termelés sohasem volt olyan

A nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás alakulása a Szovjetunióban termelési áganként

(Index számok)

	1955	1956	1957	1960 Terv
	Előző év = 100			1955 = 100
Ipar	112	111	107	165
Építőipar	105	114	109	162
Mezőgazdaság	110	114	—	170
Közlekedés, szállítás	113	112	105	155
Kereskedelem	104	109	111	150
Nemzeti jövedelem összesen	110	112	108	168

Forrás: Economic Survey of Europe in 1956. I. fejezet, 7. o. (Az EGB tervezési és kutatási osztálya által szovjet adatok alapján számítva.)

nagy a Szovjetunióban, mint 1956-ban (körülbelül 130 millió tonna gabona). A termelés növekedése főként a szibériai és kazahsztáni szűzföldek fokozódó megművelésének eredménye.

A Szemle szerzőit ezek az eredmények saját bevallásuk szerint is meglepték. Az a tény — írják —, hogy az előző ötéves tervekben is voltak hasonló merész előirányzatok, de azokat nem sikerült teljesíteni, „bizonyos kétséget ébresztettek a jelenlegi terv realitásával kapcsolatban is". (II. fejezet 10. o.) Hozzátették azonban, hogy a Szovjetunióban négy olyan tényezővel kell számolni, amely lehetővé teszi a magas (1960-ban 180 millió tonnás) gabonatermelési előirányzatok elérését: 1. jelentős kihasználatlan, megművelhető földterületek vannak; 2. a terméshozam viszonylag alacsony és könnyen fokozható; 3. az alacsonyabb terméshozamú gabonaféléket magasabb hozamúakkal cserélhetik fel; 4. a jelen-

legi nagy szemveszteséget jobb gépek alkalmazásával csökkenthetik.

Az európai népi demokratikus országok gazdasági helyzetéről a Szemle a következőket írja: „A kelet-európai országok gazdasági fejlődése 1956-ban kevésbé volt kielégítő, mint a Szovjetunióé. Igaz, hogy az ipari termelés növekedése a legtöbb országban csak valamivel maradt el a Szovjetunió 11 százalékos növekedési ütemétől,... de Kelet-Németországban a termelés csak 7 százalékkal nőtt, Magyarországon pedig — annak következtében, hogy a termelés legalább 70 napig szünetelt — 14 százalékkal kevesebbet termeltek, mint 1955-ben... Még nagyobb a különbség Kelet-Európa és a Szovjetunió között a mezőgazdasági termelés tekintetében, amely az előző évekhez képest nemcsak Magyarországon, hanem Kelet-Németországban, Romániában és Bulgáriában is csökkent. Csupán Csehszlovákiából és Lengyelországból jelentettek 6, illetve 3 százalékos növekedést."

A reálbérek mindegyik népi demokratikus országban növekedtek. Különösen nagy volt a reálbérek

Az ipari és a mezőgazdasági termelésben végbement változások a kelet-európai országokban

(Százalékos növekedés az előző évhez képest)

Ország	Ipari termelés				Mezőgazdasági termelés			
	1955		1956	1957	1955		1956	1957
	tény	terv	tény	terv	tény	terv	tény	terv
Albánia	12	11	8	24	—	—	—	—
Bulgária	10	12	16	8	30	18	—5	32
Csehszlovákia	11	9	10	8	12	9	3	7
Német Demokratikus Köztársaság	8	9	7	7	1	—	7	—
Magyarország	8	6	—14	—7	12	3	—	—
Lengyelország	11	7	10	4	3	6	6	3
Románia	14	—	11	4	25	—	—15	—

Forrás: Economic Survey of Europe in 1956. I. fejezet. 10. o.

növekedése Csehszlovákiában, Bulgáriában és Lengyelországban.

Magyarországgal kapcsolatban a Szemle megállapítja, hogy az elmúlt politikai fejlemények nagymértékben befolyásolták az ország gazdasági helyzetét, bár a háborús pusztítások 1944-ben és 1945-ben lényegesen több kárt okoztak, mint az 1956. októberi események. „A magyar gazdaság lehetőségei azonban — írja — kétségtelenül sokkal nagyobbak, mint 12 évvel ezelőtt. Egyrészt az azóta eszközölt nagy beruházások miatt, másrészt pedig a rendelkezésre álló külföldi segítség következtében." (I. fejezet. 16. o.) Mindez lehetővé teszi az ország gazdasági problémáinak gyorsabb megoldását.

A Szemle szerzői szerint gazdaságpolitikai téren a magyar kormány két alternatíva előtt áll: „Az egyik lehetőség az, hogy a béreket többékevésbé a jelenlegi szinten tartják, ugyanakkor megengedik a fogyasztási cikkek árainak bizonyos növekedését, így összhangba hozzák a reálbéreket a kisebb árualappal. A másik gazdaságpolitikai lehetőség, amelyet a magyar hatóságok ténylegesen választottak, a pénzügyi kiadások csökkentésének politikája, az állami beruházásokra fordított kiadások drasztikus csökkentése, amelynek elkerülhetetlen következménye a nagyfokú munkanélküliség." (I. fejezet 16. o.) Hozzáteszik azonban, hogy „a béralap csökkenése a disszidálások következtében úgy látszik, megoldotta a nehézségeket, és 1957 első hat hetében a munkanélküliek száma csak kismértékben növekedett".

A hosszú lejáratú terveket illetően a Szemle — röviden összefoglalva — a következőket állapítja meg:

Az 1955—1960. időszakra vonatkozó eredeti tervek szerint a nemzeti jövedelem növekedésének üteme a népi demokratikus országokban és a Szovjetunióban alig valamivel volt kevesebb a megelőző időszak tervszámainál. A tapasztalatok azonban megmutatták, hogy ez az ütem nem tartható. Egyrészt azok a tartalékok, amelyek az előző időszakban a gyors fejlődést lehetővé tették (itt főleg a munkaerő-feleslegre utal) kimerültek, másrészt menet közben olyan tényezők merültek fel, amelyek szükségessé tették az eredeti tervelőirányzatok módosítását. Így számos országban a tervezettnél nagyobb mértékben növelték a béreket és a fizetéseket, és a parasztság jövedelmei is gyorsabban nőttek. Nem tartható tehát az eredetileg tervezett arány a fogyasztási és a felhalmozási alap között.

A tervek országok közötti koordinálását nagymértékben megzavarták az 1956-os magyarországi és lengyelországi események. Lengyelországban és kisebb mértékben más országokban is jelentős változások vannak folyamatban a tervezés módszereit illetően, amelyek szükségessé teszik a tervelőirányzatok bizonyos módosítását is.

A vitában a Szovjetunió és a népi demokratikus országok küldöttei értékelték, hogy az 1956-os Szemle ilyen részletekbe menően foglalkozik a szocialista országok gazdasági helyzetével. Rámutattak azonban, hogy a Szemle szerkesztői sokszor nem értették meg a bekövetkezett változások lényegét. Előfordult, hogy félreértették vagy félremagyarázták az egyes országokban megjelent önkritikus cikkeket, és az egyes, elszigetelt jelenségekből nemegyszer általános érvényű következtetéseket vontak le. Erre utalt például a Szovjetunió és Belorusszia delegátusa, a Szovjetunió tervteljesítési adataival kapcsolatos bírálatokat illetően. Csehszlovákia delegátusa ezzel kapcsolatban kijelentette: téves a Szemle szerkesztőinek az a megállapítása, hogy Csehszlovákiában most a lakbérek felemelésével akarják az árleszállításokat ellensúlyozni, Bulgária delegátusa pedig élesen visszautasította a Szemle szerkesztőinek burkolt — egyes tőkésországok delegátusai által azonban annál nyíltabban hangoztatott — megállapításait, amelyek a szocialista országokkal kapcsolatos válságpszichózist igyekeznek teremteni.

Valamennyi szocialista ország küldötte beszámolt országa gazdasági fejlődésének eredményeiről. Párhuzamot vontak az európai tőkés és szocialista országok gazdasági fejlődése között. Zaharov szovjet küldött például elmondotta, hogy míg Nagy-Britannia és Franciaország jelenleg alig több mint kétszeresét termeli az 1913. évinek, addig a Szovjetunió termelése a forradalom előtti helyzethez képest 30-szorosára nőtt. 1929 óta a Szovjetunió meghússzorozta termelését, míg Franciaország termelése ez idő alatt másfélszeresére, Nagy-Britanniáé pedig kétszeresére növekedett. 1956-ban a Szovjetunióban 49 millió tonna acélt, 429 millió tonna szenet, 84 millió tonna petróleumot és 192 milliárd kWó elektromos energiát termeltek. A Szovjetunió számos területen még mindig elmarad ugyan az egy főre jutó termelés tekintetében, a békés verseny keretében azonban néhány év alatt e téren is utoléri a vezető tőkésországokat.

A szocialista országok küldöttei eredményeik ismertetése mellett kitértek a gazdasági fejlődés során felmerült nehézségekre is. Csehszlovákia küldötte például beszélt a munkatermelékenység problémájáról, az energiahiányról, az alapanyagtermelés gazdaságosságának kérdéseiről.

Zala Júlia, a magyar küldött abból indult ki, hogy Magyarország 1945-ben lerombolt nemzetgazdaságot, elavult termelőberendezésekkel felszerelt ipart, félfeudális, elmaradott mezőgazdaságot örökölt a régi rendszertől. Ezután a társadalom szerkezetében végbement változások következtében jelentős eredményeket sikerült elérni. 1952-ben gazdasági nehézsé-

gek jelentkeztek, átmenetileg csökkent az életszínvonal. 1953 júniusa után történtek intézkedések az életszínvonal növelésére, ami a beruházások átmeneti csökkenésével járt. Beszámolt az októberi ellenforradalmi események gazdasági hatásáról és annak a segítségnek a jelentőségéről, amelyet elsősorban a Szovjetunió és a baráti országok, továbbá a Nemzetközi Vöröskereszt nyújtott. Megállapította, hogy a baráti országok segítsége nélkül nem tudtunk volna úrrá lenni gazdasági nehézségeinken. A baráti segítség és a magyar dolgozó nép munkájának eredményeképpen azonban 1956 decemberétől a gazdasági élet kezdett visszatérni a normális kerékvágásba.

A Szemle szerkesztőivel vitázva megállapította, hogy azok sötétebbnek látják az ország gazdasági helyzetét, mint amilyen az a valóságban. 1955 óta kétségtelenül van ugyan bizonyos visszaesés az ipari termelést illetően, de számadatokkal bizonyította, hogy a helyzet még csak nem is hasonlítható az 1945-ös állapotokhoz, amelyekre a Szemle utal. Mindezek ellenére még nem oldottuk meg végérvényesen gazdasági problémáinkat. Közölte, hogy a Szemle szerzői által említett utak Magyarország számára nem elfogadhatók és nem szükségszerűen elkerülhetetlenek. Nincs ok például arra, hogy miközben a termelés és az árukínálat nő, a bérek stabilizálódnak, általában és intézményesen emeljük a fogyasztási cikkek árát — amikor nem emeltük azokat sokkal kedvezőtlenebb körülmények között sem. Ugyanilyen kevéssé indokolt annak feltételezése is, hogy a beruházások csökkenése elkerülhetetlenül nagyfokú munkanélküliséghez vezet.

Több küldött foglalkozott hozzászólásában a népi demokratikus országok gazdasági és társadalmi fejlődésének új vonásaival is.

Különösen nagy jelentőségű volt ezzel kapcsolatban *Lange professzornak, Lengyelország küldöttének* a felszólalása. Lange professzor elmondotta, hogy az európai népi demokratikus országok fejlődésében, a földrajzi, történelmi és egyéb különbségek ellenére is hasonló problémák mutatkoznak. Ezeket a lengyel fejlődés tükrében világította meg. Lengyelország háború utáni fejlődése — Lange szerint — három szakaszra osztható. Az első szakasz 1949-cel zárult, ez az újjáépítés, a háborús károk helyreállításának időszaka volt.

A második, amely 1956-ban ért véget, a gyors iparosítás, a szocializmus gazdasági alapjai lerakásának a korszaka. Az 1949—1956 között végbement nagy ipari és társadalmi forradalom különleges gazdasági vezetési módszereket követelt, gyakran olyanokat is, amelyek a hadigazdaságra emlékeztetnek. Csak így lehetett azonban a régi társadalmi gazdasági rendszer ellenállását legyűrni. Ezt az időszakot a gazdasági irányítás magasfokú centralizációja jellemezte. Erre szükség volt, nehogy a beruházások elaprózódjanak; másrészt megfelelő káderek sem voltak, akik az új létesítményeket önállóan tudták volna vezetni.

A harmadik szakasz 1956-tól kezdődik; ezt a népgazdaság irányításának átalakítása jellemzi, amikor is a gazdaságvezetési módszereket hozzáidomítják a hatalmas mértékben kifejlődött termelőerőkhöz, amelyeket az előző évek iparosítása hozott létre. Mindez sokban új állami vezetési módszerek, új gazdasági és politikai irányítási formák bevezetését jelenti. Ugyanakkor ebben az időszakban helyreállítják a népgazdaság egyes ágai közötti arányokat, amelyeket a gyors iparosítás miatt szükségképp megsértettek. Felkészülnek arra, hogy a következő években learassák a nagy fejlesztési programok gyümölcseit. Az előző időszak jelentős áldozatokat is követelt. Ezek különösen türelmetlenné tették a dolgozókat, hogy erőfeszítéseik gyümölcseit minél előbb élvezhessék. Ezért 1956-tól kezdve fokozottabb mértékben kerül sor az életszínvonal emelésére, a bérek növelésére és a falusi lakosság jövedelmeinek növelésére is.

Az európai tőkésországok küldöttei általában megelégedésüket fejezték ki, hogy a Szemle ebben az évben

részletesebben foglalkozik a „kelet-európai" országokkal és több adatot közöl róluk, mint eddig bármikor.

Hosszasan és nyilvánvaló tendenciával beszélt a Szovjetunió és az európai népi demokratikus országok gazdasági kapcsolatairól *André Philip francia küldött,* olyan állításokat kockáztatva meg, amelyeket a Szemlében megjelentetett tények is megcáfolnak. A Szemle ugyanis érdekes táblázatot közöl a Szovjetunió, illetve más szocialista országok és egyes gazdaságilag elmaradott országok között az elmúlt évben kötött kölcsönügyletekről. (Túloldali táblázat.)

Allyn, az Egyesült államok delegátusa meglehetősen felületes és ellenséges hangú hozzászólásában kétségbe vonta a gazdasági irányítás átalakításával kapcsolatban a Szovjetunióban folyamatban levő intézkedések hatékonyságát.

A szocialista országokhoz fűződő gazdasági kapcsolatokat illetően figyelemre méltó volt *Ausztria* küldöttének felszólalása. Miután ismertette, milyen nagy jelentősége van országa szempontjából a szocialista országokkal folytatott külkereskedelemnek, elmondotta, hogy az elektromosenergia-termelésben megvalósítandó együttműködésről igen nagy jelentőségű egyezményt kötöttek Csehszlovákiával. 1958-tól kezdve, amikor az Ibbs—Persenburgi vízierőmű elkészül, Ausztria a cseh szükséglet 5—8 százalékának megfelelő mennyiségű energiát ad kölcsön Csehszlovákiának *nyáron.* Ez lehetővé teszi a nyári javítási munkálatok elvégzését a cseh hőerőművekben. Ennek fejében Ausztria télen kap elektromos energiát a cseh hőerőművekből, amelyek enyhítik a viszonylag kis hőerőművi kapacitás következtében fellépő téli energiahiányt Ausztriában. A Csehszlovákiával megkötött egyezmény — mondta — példaként szolgálhat egy Magyarországgal kötendő hasonló egyezményhez is.

A nyugat-európai országok gazdasági helyzetének vizsgálata

A nyugat-európai országok gazdasági helyzetével kapcsolatban a Szemle az 1956-os termelési adatokat elemezve megállapítja, hogy a termelés növekedésének üteme lelassult, ugyanakkor a bérkövetelések megnövekedtek. 1954-ben és 1955-ben a termelés évi átlagban 9 százalékkal nőtt, 1956-ban azonban csak 5 százalékkal. Ez főként annak tudható be, hogy a fémfeldolgozó iparban és a vegyiparban — ezek fejlődése vezetett elsősorban az elmúlt években az ipari termelés gyors növekedésére — a termelés növekedésének üteme lassúbb volt.

Az ipari termelés százalékos növekedése az előző évhez képest a nyugat-európai országokban

Ország	1955			1956		
	Egész ipar	Fémfeldolgozó ipar	Vegyipar	Egész ipar	Fémfeldolgozó ipar	Vegyipar
Franciaország	10	14	12	10	16	7
Nyugat-Németország	15	23	11	8	10	10
Olaszország	9	12	16	8	11	8
Belgium	10	17	— 4	6	9	13
Ausztria	13	32	8	5	2	2
Norvégia	4	1	— 2	5	5	3
Hollandia	7	12	6	5	4	3
Finnország	11	11	—	4	—	—
Svédország	6	6	—	3	3	—
Anglia	5	11	7	— 1	— 2	4
Dánia	6	4	1	— 1	— 3	3
A fenti országok összesen	9	15	10	5	6	7

Forrás : Economic Survey of Europe in 1956. III. fejezet. 2. o.

A kelet-európai országok kölcsönügyletei 1955. decembertől 1957. februárig

Dátum	A kölcsönt igénybe vevő ország	A kölcsönt adó ország	A kölcsön összege millió rubelben		A visszafizetés ideje	A kölcsön célja, rendeltetése
			összesen	ebből szabad dev.-ban		
1955. XII.	Afganisztán	Szovjetunió	400	—	30 év	Gazdasági fejlesztés
1956. II.	Jugoszlávia	Csehszlov.	200	—	a hitel igénybevételétől számított 10 év	Termelőeszközök vásárlása
1956. II.	Jugoszlávia	Szovjetunió	120	120	10 év	Jugoszlávia valutatartalékainak kiegészítése
1956. II.	Bulgária	Szovjetunió	370	—	10 év	Szovjet mezőgazdasági és műtrágyagyári felszerelések vásárlása
n. a.	Bulgária	NDK	n. a.	—	n. a.	Textilgyárak építése
1956. VIII.	Jugoszlávia	Szovjetunió és az NDK	700	—	10 év	50 ezer t kapacitású alumíniumgyár építése
1956. IX.	India	Szovjetunió	460	—	12 év	két vasmű építése
1956. IX.	Indonézia	Szovjetunió	400	—	12 év	gazdaságfejlesztés
1956. IX.	Lengyelország	Szovjetunió	100	—	1957—1960	réz, gumi és zsír vásárlása a Szu-tól
1956. X.	Magyarország	Szovjetunió	100	40	1960—1965	fűtő- és nyersanyagok vásárlása a Szu-tól
1956. XI.	Lengyelország	Szovjetunió	400	—	1961—1962	1,4 millió t gabona vásárlása a Szu-tól
1956. XI.	Lengyelország	Szovjetunió	700	—	1963—1965	vásárlások a Szu-tól
1956. XII.	Románia	Szovjetunió	270	—	befejezése után 10 év	vegyigyárak építése
1957. I.	NDK	Szovjetunió	340	340	n. a.	áruvásárlások
1957. I.	Albánia	Bulgária	n. a.	—	n. a.	iparfejlesztés
1957. I.	Mongólia	Csehszlov.	9	—	n. a.	bőr- és cipőgyár. építés
1957. I.	Magyarország	NDK	60	—	n. a.	nyersanyagok és fogyasztási cikkek vásárlása
1957. I.	Magyarország	Bulgária	7	—	n. a.	nyersanyagok vásárlása
1957 I.	Magyarország	Kina	200	100	n. a.	n. a.
1957. II.	Magyarország	Lengyelorsz.	40	—	1959. I. 1-től	szén, koksz, vegyianyagok és épületfa vásárlása
1957. II.	Magyarország	Szovjetunió	1000	200	n. a.	szén, ásványolaj, bányafa, épületfa, gumi, kenyérgabona és élelmiszerek vásárlása
1957. II.	Bulgária	Szovjetunió	200	—	n. a.	iparfejlesztés
1957. II.	Csehszlovákia	Szovjetunió	n. a.	—	n. a.	uránércbányák fejlesztése

Forrás: Economic Survey of Europe in 1956. I. fejezet. 19. o.

A Szemle elemzi a termelés lassúbb növekedési üteme és az egyes nyugat-európai országokban tett inflációellenes pénzügyi intézkedések közötti összefüggést (ezekkel egyúttal a fizetési mérleg deficitjét is csökkenteni igyekeztek), majd ismerteti a „szuezi válság" kihatásait. A jövő kilátásokkal kapcsolatban — igen óvatosan — csak annyit mond, hogy egyes országokban (Franciaország, Finnország stb.) valószínűleg tovább folytatódik a termelés növekedési ütemének lelassulása, de lehetséges, hogy más országokban, például Nagy-Britanniában, a termelés gyorsabb ütemben nő majd.

A vitában — a Német Szövetségi Köztársaság és néhány más ország küldötte kivételével — *csaknem valamennyi nyugati delegátus a deflációs politika káros következményének tulajdonította a termelés növekedési ütemének lelassulását. Hollandia küldötte* például elmondotta, hogy az inflációs áremelkedések megakadályozására kénytelenek voltak az állami költségvetési kiadásokat csökkenteni, a magántőke-befektetéseket pedig magas adókkal igyekeztek fékezni. Az angol küldött beszámolt a kormánya által életbeléptetett hitelkorlátozásokról, a részletvásárlások feltételeinek megnehezítéséről. Megemlítette azonban, hogy ugyanakkor a kormány minden eszközzel igyekszik biztosítani bizonyos iparágak gyors fejlődését.

Az inflációs folyamat fokozódásának fő okát a nyugati küldöttek *a túlzott béremelési követelésekben látták.* Ezt a magyarázatot azonban még az ún. „Szabad" Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének küldötte sem fogadta el; ez a küldött kifejtette, hogy 1950—1955 között a termelékenység növekedése nagyobb volt, mint a reálbéreké, éppen ezért a munkások bérkövetelései indokoltak. Az inflációs folyamat fokozódásának szerinte más okai vannak, ezekről azonban nem beszélt.

A szocialista országok küldöttei felszólalásukban rámutattak a fegyverkezési politika és a nyugat-európai országok gazdasági nehézségei, különösen a fokozódó inflációs folyamat közötti összefüggésre.

Ukrajna küldötte elmondta, hogy a hadikiadások az Észak-Atlanti Szövetséghez tartozó országokban 1949-hez viszonyítva 200 százalékkal nőttek; a hadikiadások 1955 és 1956 között is 4 százalékkal növekedtek, annak ellenére, hogy egyes nyugat-európai országokban a hadikiadások csökkentéséről beszéltek.

A Szovjetunió küldötte Anglia és a Német Szövetségi Köztársaság között vont párhuzamot annak illusztrálására, miképpen marad le a Szigetország a fokozódó fegyverkezési terhek következtében nyugatnémet versenytársával szemben. Nagy-Britanniában — mint köztudomású — a nemzeti jövedelem igen nagy hányadát fordítják fegyverkezési célokra, nagyobb részét, mint a többi nyugat-európai országban. Ez az improduktív fogyasztás leköti a termelőkapacitás jelentős részét. A Német Szövetségi Köztársaság, ahol a fegyverkezési kiadások aránya lényegesen kisebb, az elmúlt évben az acéltermelés és a gépkocsigyártás terén is túlhaladta Angliát. 1956-ban Nagy-Britannia 21 millió tonna acélt, míg a Német Szövetségi Köztársaság 23,5 millió tonna acélt termelt. Míg 1950-ben a gépkocsigyártás a Német Szövetségi Köztársaságban alig a fele volt az angol termelésnek, 1956-ban 68 ezerrel több gépkocsit gyártott, mint Nagy-Britannia. Gyorsabban nőtt a Német Szövetségi Köztársaság külkereskedelme is. Emellett Nagy-Britannia súlyos pénzügyi nehézségekkel küzd, míg a Német Szövetségi Köztársaság fizetési mérlege igen kedvező.

Az infláció megfékezésére tett intézkedések mindenekelőtt a dolgozó tömegeket sújtották, s — ahogy ezt Bulgária küldötte kifejtette — egyes országokban növelték a munkanélküliséget. Valamennyi európai tőkésországban nőttek a megélhetési költségek is.

A Szakszervezeti Világszövetség képviselője ezzel kapcsolatos hozzászólásában hangsúlyozta: az infláció ellen nem a béremelések megakadá-

A megélhetési költségek alakulása a nyugat-európai országokban
(1953 = 100)

Ország	Élelmiszerek		Lakbérek		Fűtés-világítás		Összesen	
	1955. dec.	1956. dec.	1955. dec.	1956. dec.	1955. dec.	1956. dec.	1955. dec.	1956. dec.
Ausztria	108	111	100	102	95	99	107	110
Belgium	102	106	—	—	104	111	101	105
Dánia	114	115	114	121	118	129	112	116
Finnország	95	117	141	166	98	109	98	115
Franciaország	100	100	127	140	99	95	102	103
Nyugat-Németország	104	105	108	110	109	112	104	106
Görögország	119	121	154	154	130	135	125	126
Írország	106	102	108	114	105	120	105	107
Olaszország	107	111	136	160	100	103	107	112
Hollandia	104	110	125	125	110	118	106	110
Norvégia	107	112	111	115	115	126	105	110
Portugália	104	108	116	116	103	103	104	106
Spanyolország	108	117	103	103	—	—	107	114
Svédország	110	114	116	116	104	123	107	111
Svájc	104	107	106	109	99	105	102	104
Anglia	111	113	108	115	120	127	110	113

Forrás: Economic Survey of Europe in 1956. III. fejezet. 25. o.

lyozásával, hanem az inflációt okozó túlzott méretű fegyverkezési kiadások csökkentésével kell harcolni.

Amint ezt Csehszlovákia, Magyarország és más népi demokratikus országok küldöttei is megállapították, a fokozódó dollárhiány a nyugat-európai országok ingatag gazdasági helyzetére utal. Nem tekinthető normális állapotnak, hogy az Egyesült Államok ezt a hiányt fegyverszállításokkal vagy katonai megrendelésekkel hidalja át.

Az európai közös piaccal kapcsolatos problémák

Sok szó esett a vitában *az európai közös piac kérdéséről* is. A Szemlének az európai közös piaccal és a szabad kereskedelmi területtel foglalkozó fejezete szerint, amennyiben a terv megvalósul, abból Nyugat-Európa hosszabb távon hasznot fog húzni, annak ellenére, hogy bizonyos változások történnek majd az egyes országok valutaárfolyamaiban, és átmeneti munkanélküliségre is lehet ittott számítani. Ez a haszon azonban országonként változó lesz. Ha a tőkemozgás korlátait elhárítják, a tőke valószínűleg az iparilag fejletlenebb országokból a fejlettebbek felé fog áramlani. Ennek következtében az ipar fokozottabb mértékben koncentrálódik majd a Rajna völgyében. Valószínű — olvasható az erről szóló fejezetben —, hogy a Kelet és a Nyugat közti kereskedelmet is akadályozni fogja majd a közös piac megteremtése. Emellett egyéb problémák is felmerülnek a mezőgazdasági termékekkel és a szociális juttatások összhangba hozásával kapcsolatban is.

A *nyugati küldöttek* hozzászólásaikban — Dánia kivételével — egyértelműen *a közös piac mellett szálltak síkra.* Dánia küldötte elmondotta, hogy országának gazdasági helyzete nagymértékben függ a mezőgazdasági termékek kivitelétől, ezért bizonyos fenntartásai vannak a közös piaccal és a szabad kereskedelmi területtel kapcsolatban. Japán küldötte, aki mint megfigyelő vett részt az ülésen, igen óvatos hangú felszólalásában aggályának adott kifejezést abban a kérdésben, miképpen befolyásolja majd a közös piac az európai országok külkereskedelmét a többi kontinens országaival.

A *szocialista országok küldöttei* közül a szovjet delegátus igen élesen támadta a közös piac létrehozására irányuló terveket. Mint mondotta, az *nem a szabad kereskedelem híveinek támadása a protekcionizmus ellen* — ahogy a Szemle szerkesztői és egyes nyugati küldöttek feltüntetni igyekeztek —, *hanem segítség bizonyos monopoltőkés köröknek a piaci vezetőszerepért folytatott harcban.* A tervezet fokozottan protekcionista *a közös piacon kívül álló országokkal szemben,* s nemcsak az össz-európai együttműködést akadályozza, hanem az európai és az Európán kívüli országok közötti kereskedelmet is. A résztvevő országok közül elsősorban Nyugat-Németország számára előnyös, ahol a termelékenység magasabb, a termelőberendezések modernebbek és a kapacitás növekedése gyorsabb, mint a többi nyugat-európai országban.

Emellett a közös piac megteremtésének legfőbb célja az, hogy gazdasági alapot teremtsen az Észak-Atlanti Szövetségnek.

A magyar küldött felszólalásában kifejtette, hogy a nyugat-európai országok kereskedelmi és fizetési mérlegének elemzése nem a közös piac megteremtését, hanem sokkal inkább az össz-európai gazdasági együttműködés fejlesztését indokolja. Ilyen értelemben foglalt állást a csehszlovák küldött is.

A jugoszláv küldött elmondotta, hogy országa két okból érdekelt a közös piac kérdésében. Egyrészt Jugoszlávia kivitelének 50 százaléka Nyugat-Európába irányul, másrészt bármi történik Európában, akár politikai, akár gazdasági téren — az minden országot érint. A nagyobb integráció — folytatta — elvileg haladó gondolat, mert lehetőséget ad a termelőerők gyorsabb fejlődésére. A történelmi tapasztalatok azonban megmutatták, hogy az integráció nem mozdítja elő automatikusan a fejlődést, ezért nem is tekinthető minden esetben haladónak. Kétségét fejezte ki, nem mélyíti-e el a közös piac megteremtése a szakadékot Európa iparilag fejlettebb és elmaradottabb részei között, s előnyösen befolyásolja-e majd az illető országok külkereskedelmét. Szerinte e kérdéseket részletesebben meg kellene vizsgálni.

Sok szó esett a kelet—nyugati kereskedelem fejlődésének lehetőségeiről és az EGB ezzel kapcsolatos munkájáról is. A szocialista országok küldöttei kijelentették: több és eredményesebb munkát várnak e téren az Európai Gazdasági Bizottságtól.

Az EGB egész ülésszaka és a Szemlével kapcsolatos vita is bizonyította, hogy a szocialista országok komoly erőfeszítéseket tettek az össz-európai együttműködés továbbfejlesztése, a kereskedelmi és egyéb gazdasági kapcsolatok fokozása érdekében.

Ezt a célt szolgálták az EGB kutatási és tervezési osztályának munkájával és az Európai Gazdasági Szemle következő évi tárgykörével kapcsolatban tett javaslatok is. A nyugat-európai országok küldöttei főként statisztikai, adatszolgáltatási javaslatokat tettek, s ebből kitűnt, hogy véleményük szerint ez — a statisztika és az adatszolgáltatás — az EGB legfőbb feladata. Ezzel szemben a szocialista országok képviselői olyan javaslatokat igyekeztek tenni, amelyek a tényleges együttműködés fejlesztését szolgálják.

Valamennyi szocialista ország küldötte kifejtette például, hogy konkrét javaslatokat kellene kidolgozni az össz-európai gazdasági együttműködés különböző formáira. Lengyelország küldötte javasolta Európa energiaproblémáinak és a belvízi hajózás fejlesztési lehetőségeinek tanulmányozását. Javaslatot tett arra is, hogy a nyersanyagproblémák megoldása végett a kutatási és tervezési osztály össz-európai fejlesztési programot dolgozzon ki. A magyar küldött kifejtette, milyen hasznos lenne a nemzetközi kereskedelem részletesebb elemzése egyrészt Európán belül, másrészt Európa és a többi kontinens országai között.

Simai Mihály

Újabb bérezési formák és anyagi ösztönzési módszerek a nyugatnémet iparban

A nyugatnémet nagyiparban az elmúlt évek során mind nagyobb mértékben vezettek be különféle újabb bérformákat és kombinált anyagi ösztönző rendszereket. Az alábbi ismertetés tájékoztatást igyekszik adni a rendelkezésre álló tapasztalatokról.*

Mindjárt elöljáróban megjegyezzük, hogy a rendelkezésünkre álló anyagok alapján a szóban levő rendszerek átfogó gazdasági értékelése nem áll módunkban. Természetesen a vizsgálandó új módszerek közül jónéhány nem teljesen új, mert kisebb-nagyobb módosítása csupán az 1930-as évek második felétől a fejlett tőkésországokban — és Magyarországon is — alkalmazott módszereknek. Messzemenő kutatómunka után lehetne csak feltárni azokat az okokat és indítékokat, amelyek miatt ezek a módszerek 1948 óta egyre jobban elterjedtek. Ugyancsak hiányoznak az átfogó adatok arról, hogy milyen konkrét következményekkel és eredménnyel járt bevezetésük.

Részletesebb elemzés nélkül is köztudomású azonban, hogy az elmúlt 7—8 évben Nyugat-Németországban sajátos — és sok tekintetben egyedülálló — gazdasági fejlődés ment végbe. A nyugatnémet nagytőke az amerikai monopóliumok támogatásával viszonylag igen rövid idő alatt teljesen helyreállította — sőt jelentősen kiterjesztette — régi hatalmát. Anélkül, hogy ismernénk a bérezésben bekövetkező változások közvetlen okait — feltétlenül jelentős szerepet kell tulajdonítanunk bennük az elmúlt években kibontakozott konjunktúra körülményeinek.

1948 óta a nyugatnémet ipar termelése jelentősen emelkedett. A termelés növekedése — a munkaintenzitás növekedése mellett — nagymértékben a munka termelékenységének emelkedésén alapult, ami viszont elsősorban a számottevő és gyors ütemű technikai haladás következtében vált lehetségessé. Az adatok azt mutatják, hogy a munkások átlagos reálbére (egy keresőre számítva) a tárgyalt időszak egészében az egyenletes növekedés tendenciáját mutatta. Ez a körülmény arra utal, hogy a helyzet a munkások foglalkoztatása szempontjából feltétlenül kedvezően alakult, és a munkaerő-piacon a munkanélküliek nem gyakoroltak számottevő nyomást a bérekre, legalábbis a szakmunkások tekintetében.

A munkások névleges átlagbére, a reálbérek és az egy órára jutó termelési érték 1949 és 1955 között a túloldali táblázat szerint alakult a nyugatnémet iparban:*

Joggal feltételezhető, hogy a reálbér egyenletes növekedése mellett az éleződő versenyben való érvényesülés tette szükségessé a bérezési formák megváltoztatását. A bérezés formáinak alkalmazkodniuk kellett a verseny feltételeihez, amelyek között mind nagyobb szerepet játszanak: a technikai színvonalban való versengés (beleértve a meglevő korszerű technika minél jobb hatásfokkal való kihasználását), az önköltség csökkentésében és a termékek minőségének emelésében való versengés stb. Mindez pedig olyan körülmények között megy végbe, amikor a vállalatoknak bizonyos tekintetben a munkaerő biztosításáért (mindenekelőtt a szakképzett munkaerő megszerzéséért) is kell versenyezniök.

* Az ismertetés alapját az alábbi tájékoztató anyag képezi: „Über einige materielle Anreitzmethoden zur Leistungssteigerung in West-Deutschland". Kiadta: Freier Deutscher Gewerkschaftsbund-Bundesvorstand-Büro für deutsche Gewerkschaftseinheit. (1956. szeptember 9. Berlin.)
Az egyes üzemi tapasztalatok közvetlen forrásaira is utalunk.

* Az adatokat a Wirtschaftswissenschaftliche Mitteilungen 1956. májusi számából vettük. A folyóirat a nyugatnémet szakszervezetek által összeállított adatokat közöl. Az alapvető tendencia akkor is egyértelmű, ha feltételezzük, hogy a számok a ténylegesnél kedvezőbben tüntetik fel a fejlődést. Az indexszámok mögött levő abszolút összegeket az alábbi adatok érzékeltetik: a nyugatnémet gyáriparban az átlagos nominális órakereset 1,76 márka, a heti kereset 86,52 márka volt 1955 májusában. Forrás: Nemzetközi Munkaügyi Hivatal statisztikai évkönyve 1955. évről. 179. o.

Év	Munkások átlagos nominálbére		A létfenntartási index		Átlagos reálbér		Egy órára jutó termelési érték	
	az előző év százalékában	1949=100	az előző év százalékában	1949=100	az előző év százalékában	1949=100	az előző év százalékában	1949=100
1950	107,1	107,1	94	94	113,9	113,9	112,8	112,8
1951	113,8	121,9	107,7	101,2	105,7	120,4	110,4	124,5
1952	107,8	131,4	101,8	103,0	105,9	127,5	104,9	130,6
1953	104,6	137,4	98,2	101,1	106,5	135,8	105,4	137,7
1954	102,5	140,8	100,6	101,7	101,9	138,4	106,2	146,2
1955	106,3	149,7	101,8	103,5	104,4	144,5	108,0	157,9

A bérezés újabb formáiról

Az imperializmus kezdeti időszakában kialakult bérrendszerek vizsgálatánál mindenekfelett az tűnt szembe, hogy azok a mennyiségi munkateljesítmények emelésére, a munkaintenzitás minden határon túli növelésére, a munkások „tudományosan megalapozott izzasztására" irányultak. Az újabb tapasztalatok azt mutatják, hogy bár *a manapság alkalmazásra kerülő rendszerek intenzitás-emelésre szorító hatása távolról sem szűnt meg, de egyáltalában nemcsak ez jellemzi őket.* A közvetlen ösztönzés — a bérjellegű jövedelemformák alkalmazása —, a mennyiségi teljesítmények mellett, mindjobban kiterjed a minőségi és a gazdaságossági tényezőkre. Emellett kialakult a *közvetett ösztönzés* — a nem bérjellegű jövedelemformák alkalmazásának — egész rendszere, amelyben a mennyiségi teljesítmények alárendelt szerepet játszanak a gazdaságossági jellemzők mellett, és a főcél olyan ösztönzési formák kialakítása, amelyekben a munkások kereseteinek emelkedése össze van kapcsolva a vállalat, a tőkések profitjának a növekedésével (például nyereségrészesedés stb.). Az ilyen formák azt a látszatot keltik, mintha a munkások érdekei megegyeznének a tőkések érdekeivel. Nem kétséges, hogy éppen ezért ideológiai-politikai szempontból veszélyesek, alkalmasak arra, hogy a tőke és a munka közötti alapvető antagonizmus tényét egyes munkásrétegek tudatában elhomályosítsák.

Nem valószínű azonban, hogy ilyen ideológiai okok játszanak elsődleges szerepet ezeknek a rendszereknek az alkalmazásánál. A szabad versenyes kapitalizmus fejlődésekor sem azért tértek át elsősorban a tőkések az időbér alkalmazásáról a darabbér alkalmazására, mert a darabbérforma jobban leplezi a kizsákmányolást, mint az időbér; hanem azért, mert az a termelés és konkurrencia akkori feltételei között számukra anyagilag előnyös volt. Feltételezhető, hogy ma is elsősorban erről van szó.

Ugyanakkor nem lehet nem észrevenni, hogy az újabb anyagi ösztönzési formák „új" és „korszerű" módon igyekszenek megoldani azt a tőke gyáron belüli uralma szempontjából elengedhetetlen fegyelmezési feladatot, amit régebben elsősorban a bírságok rendszerével oldottak meg. Az újonnan bevezetésre kerülő juttatások között egyre gyakrabban szerepelnek olyanok, amelyek a gyárhoz való „hűséget", a „fegyelmezett és jó magaviseletet" stb. díjazzák. Mihelyt az ilyen juttatások rendszeressé válnak, a „szokványos bér" részét képezik; vagyis azt, aki nem részesül belőlük — lényegében bírsággal sújtják.

A munkásbérezés formáit vizsgálva a teljesítménybérezés igen változatos, sokféle fajtájával találkozunk. A fejlett kapitalista országokban számos tudományos intézet, üzemszervezéssel foglalkozó vállalat, iroda stb. működik. Tevékenységük jelentős részben abból áll, hogy különböző vállalatok számára a vállalati adottságokhoz legjobban alkalmazkodó anyagi ösztönzési rendszereket dolgoznak ki. A német Bedaux-társaság (Deutsche Bedaux Gesellschaft)

a vállalatokhoz intézett körleveleiben annak a véleményének ad kifejezést, hogy megfelelő rendszerek segítségével minden munkást érdekeltté lehet tenni valamilyen formában saját munkája eredményességének növelésében.*

A szabad versenyes kapitalizmusban a legelterjedtebb bérforma az egyenes darabbér volt. Marx „A tőke" első kötetében részletesen jellemezte ennek a formának az előnyeit a tőkések szempontjából. Bár a nyugatnémet iparban alkalmazott bérformákról nincs átfogó statisztikánk — mégis meg lehet állapítani, hogy *az egyenes darabbér ma már nincs szélesen elterjedve és csak bizonyos nagyon egyszerű, tömegjellegű, kevés szakképzettséget igénylő és olyan jellegű munkáknál alkalmazzák, ahol a munka minőségére a munkás tevékenységének nincs vagy alig van hatása.* Az egyenes darabbért, amely egyoldalúan csak a mennyiségi teljesítmény növelésében teszi érdekeltté a munkást, mindinkább felváltják bonyolultabb és a mennyiségi teljesítménnyel nem egyenesen arányos darabbér formákkal. Arra törekszenek, hogy *a mennyiségi teljesítmény fokozásának egy meghatározott, a termelési adottságoktól függő, optimális szinten határt szabjanak.*

Jellemző példa erre a módszerre az a rendszer, amelyet a frankfurti Degussa Deutsche Gold- und Silberscheideanstalt-nál vezettek be 1953-ban.* A vállalatnál a munkásokat lényegében a klasszikus Bedaux-rendszer szerint bérezik, azonban a következő változtatást vezették be: a munkások számára a biztosított alapórabért, szemben a klasszikus Bedauxrendszerrel nem 60 Bedaux-egység teljesítményig fizetik, hanem már 50 egységes teljesítményen felül prémiumot adnak. Megfelelő elemzéssel megállapították, hogy a vállalat számára az óránként 70 Bedaux-egységes teljesítmény az optimális. A bér ezért 50 és 70 Bedaux-egység közötti teljesítménynél az alapórabérben progresszíven emelkedik, 70 egységen felüli teljesítmények esetében degresszíven. Ha a 60 Bedaux-egységes teljesítményt tekintjük normának (100 százalékos teljesítmény), akkor a teljesítményszázalékok függvényében a bér az alábbiak szerint alakul:

Az órakereset alakulása a teljesítményszázalék (Bedaux-egység) függvényében

Bedaux-egység	50	60	70	80
Teljesítményszázalék	83-ig	100	117	133
Órakereset az alapórabér százalékában	100	108	117	125
Eltérés az órakereset és a teljesítmény százalék alakulása között	+17	+ 8	—	— 8

A teljesítménybérezés alkalmazása elkerülhetetlenül szükségessé teszi, hogy időről időre a teljesítmény-követelményeket felemeljék, a normákat megszigorítsák. A rendelkezésre álló anyagok arra utalnak, hogy *az elmúlt években a nyugatnémet iparban a normarendezéseket, bérrendszerbeli változtatásokat a lehetőségek keretei között úgy hajtották végre, hogy a munkások korábban kialakult kereseti színvonalát nem csökkentették.* Általános gyakorlat, hogy a vállalatok a rendezés utáni időszakra a kereseteket biztosítják. Valószínűnek látszik, hogy ezzel a módszerrel a vállalatok megtalálják számításaikat,

* A Deutsche Bedaux Gesellschaft m. b. H. Frankfurt am Main 1952. szeptember 8-án kelt propagandaleveléből.

* A Deutsche Gold- und Silberscheideanstalt személyzeti osztálya által kiadott „Kurzdarstellung unseres Leistungssystems nach Bedaux" (1953. április) szerint.

mert az új, magasabb teljesítménykövetelményeket a munkások hamarabb érik el. A Berg und Hütten A. G.-nál például 1955 áprilisában a vájárok műszakonkénti átlagbére 16 márka volt. Augusztusban jelentősen megszigorították a normákat, de ezzel egyidejűleg az átlagos műszakbéreket 17 márkára emelték fel.*

A korszerű termelésben a termelési eredmények az üzem dolgozóinak bonyolult együttműködése alapján születnek meg. Sok esetben az egyes dolgozó egyéni teljesítményére jellemző adatok alapján nem is lehet kellően leméri, milyen mértékben járult hozzá az üzem végső eredményéhez. Ezen a felismerésen alapszik *a csoportos bérezés, illetve a csoportos jutalmazás.*

Érdekes példa erre a Dyckerhoff Portland Cementwerke A. G. Wiesbaden-Amöneburg-beli vállalatnál bevezetett prémiumrendszer, amely egy-egy üzem egész munkásállományának összesített és az üzem végső termelési eredményeiben tükröződő teljesítményét tekinti a bérezés, illetve a premizálás alapjául. A rendszert az alábbi példán keresztül lehet szemléltetni:**

A vállalat egyetlen termékfajtát, cementet gyárt. Tegyük fel, hogy egy meghatározott termelőüzemben a rendszer bevezetése előtt 60 000 tonna havi átlagos termelés mellett az összes közvetlen bérköltség 300 000 márka volt. Egy tonna cement bérköltsége tehát az előző időszakban 5 márkát tett ki. A rendszer lényege abban van, hogy az üzem munkásállománya részére az elkövetkező időszakban is biztosítják a 300 000 márka összbérkeretet, függetlenül az üzem termelési eredményétől. Amennyiben azonban az üzem havi 60 000 tonnánál többet termel, minden további tonna cement után az üzem bérkeretét 5—5 márkával felemelik. 70 000 tonnás havi termelés esetén tehát az üzem dolgozói korábbani bérükön felül 50 000 márka kiegészítő prémiumban részesülnek. A nominálbér-keret tehát a termeléssel *egyenes arányban* emelkedik, de a bérkeret növekménye nem alapbér, hanem prémium formájában kerül szétosztásra. A kiegészítő prémiumot egyszerű pontozásos rendszer alapján osztják szét, amelyben a munkások munkakörük fontosságától függően három különböző kategóriába vannak sorolva. A vállalat vezetősége a rendszer alkalmazásának tapasztalataival nagyon elégedett. Megállapították, hogy sikerült a munkásokat a termelés emelésében és a felesleges létszámok csökkentésében érdekeltté tenni, mert megkapják a termelésnövelés és az esetleges létszámcsökkentés révén elért *teljes* bér- és illetménymegtakarítást. Az érdekeltség különösen erősen nyilvánult meg a munkásoknak abban az igyekezetében, hogy az üzemi berendezések javítási idejét megrövidítsék, és hogy a termelés folyamatosságában semmilyen zökkenő se álljon be.

Akármilyen körültekintően is vezetik be a mennyiségi teljesítményeket jutalmazó bérrendszereket, mégis elkerülhetetlenül kialakulnak az üzemeken belül *kereseti aránytalanságok* annak következtében, hogy a különböző munkáscsoportok számára nem egyenlőek a feltételek a mennyiségi teljesítmény fokozása terén. Különösen kellemetlen és zavaró a béraránytalanságnak az a formája, amikor kevésbé szakképzett, tömegmunkán dolgozó munkások keresete meghaladja a magas szakképzettséget igénylő egyedi munkán dolgozó szakmunkások keresetét. Az ilyen — a vállalat szempontjából rendkívül fontos munkát végző — dolgozók megfelelő kereseti színvonalának biztosítása érdekében különböző *speciális prémiumrendszereket* alkalmaznak.

A Zellstoff Fabrik Walthof Wiesbadenben az alábbi rendszert vezette be: a vállalatnál dolgozó, magasan kvalifikált előmunkások számára mennyiségi és minőségi teljesítménykövetelményeket állítottak fel. Az előmunkások ezeknek a szinteknek eléréséig a személyükre megállapí-

* Lásd: Rita Heuer: Der grundsätzliche Unterschied zwischen dem Leistungslohn und dem Akkordlohn. Einheit. 1956. májusi szám.
** A Sozial Archiv szerkesztőségéhez írt vállalati tájékoztató levél szerint.

tott biztosított órabért kapják. A szintek meghaladása esetén prémiumban részesülnek. A prémium három részből áll; 30 százalékát a mennyiségi túlteljesítésért, 60 százalékát a minőségi követelmények meghaladásáért, és 10 százalékát az üzemvezetés szubjektív megítélése alapján kapják. (Érdemes megjegyezni, hogy a rendszert ismertető vállalati leírás külön kiemeli, hogy a termékek minőségét elbíráló laboratórium dolgozói nem kaphatnak a termékek minőségétől függő prémiumot, hiszen éppen a laboratórium feladata a termékek minőségének megállapítása. Ilyen megállapításokat olvasva óhatatlanul eszünkbe jutnak a MEO-s premizálással kapcsolatos kedvezőtlen tapasztalataink.)

A teljesítménybérezés különböző formái alkalmasak arra, hogy a munkások keresetét összekapcsolják munkájuk különböző mérhető és számszerűen kifejezhető eredményeivel. A tapasztalatok azonban megmutatták, hogy az eredményes munkavégzésnek jelentős feltételei rejlenek magában a munkásban, de ezek a munkában nem jutnak mindig mérhető módon kifejezésre. Sőt, ismeretes az, hogy a mennyiségi teljesítmény tekintetében például az idősebb, nagy szaktudással, tapasztalattal és helyismerettel rendelkező munkások gyakran hátrányban vannak fiatalabb szaktársaikkal szemben. *A munkás személyében rejlő adottságok* fontosságának felismerése, miatt egyre szélesebben találkozhatunk olyan jellegű bérformákkal, amelyek ezeket a tényezőket juttatják kifejezésre a bérezésben. Az ilyen bérformák alkalmazásának nem a teljesítmények növelésének közvetlen ösztönözése a céljuk, hanem az, hogy különböző előnyök biztosításával a vállalathoz kössék azokat a dolgozókat, akikben a vállalatvezetés véleménye szerint a fentebb említett értékes tulajdonságok megvannak. Ilyen célt szolgál például a munkások évvégi megjutalmazása.

A ludwigshafeni Badische Anilin- und Sodafabrik 1952 óta minden munkásnak az év végén hűségjutalmat fizet.* A jutalom három részből tevődik össze:

1. A vállalatnál eltöltött minden szolgálati év után évenként 3 márka jár azoknak, akik az első tíz évüket szolgálják a vállalatnál. Ez az összeg a második tíz évben évenként 4, a harmadikban 5, a negyedikben 6 márka; negyven éven felüli szolgálat után pedig évenként 7 márka.

2. A megelőző évben elért átlagos havi kereset fele, mint teljesítményprémium.

3. Azok részére, akik évente 4800 márkánál kevesebbet keresnek, 25 márka kiegészítés.

A legjobb szakmunkások vállalathoz kötését sok nagyüzemnél *üzemen belüli kinevezésekkel* igyekeznek megoldani úgy, hogy a kinevezést bizonyos anyagi juttatásokkal, illetve kedvezőbb munkajogi feltételek biztosításával kapcsolják egybe.

A Maschinenfabrik Augsburg—Nürnberg A. G., amely több mint 20 ezer munkást foglalkoztat, munkásai közül úgynevezett „legjobb munkás" kinevezésben részesít egyeseket.** A kinevezésnek három feltétele van: 1. legalább negyven éves életkor, 2. legalább 15 év üzemi szolgálat, 3. mester színvonalú szakképzettség és kipróbált felelősségteljes magatartás mind az emberekkel, mind az anyaggal kapcsolatban. A kinevezéssel az alábbi anyagi előnyök járnak: 1. tisztviselőknek megfelelő családi pótlék, 2. betegség esetén hat hétig a táppénz kiegészítése a korábbi átlagkereset színvonalára, 3. az alkalmazottakkal azonos nyugdíjfeltételek.

A Robert Bosch GmbH Stuttgart különleges elbánásban részesíti az előmunkásokat.*** Ahhoz, hogy valaki előmunkás lehessen, legalább negyven évesnek kell lennie és legalább 8 év munkaviszonnyal kell rendelkeznie a vállalatnál. Kivételesen sor kerülhet fiatalabbak kinevezésére is. A munkások közül minden üzemrészben csak meghatározott százalékarányban nevezhetők ki előmunká-

* A gyár által kiadott „Közlemények" 1953. évi első száma szerint.
** A vállalat 1952. április 10-én kelt, munkásaihoz intézett „Húsvéti üzenete" szerint.
*** A Robert Bosch GmbH vállalati munkaügyi „irányelvei" szerint.

sok. Üzemrészenként 2,5—25 százalékig terjed ez a keret. Az előmunkások továbbra is régi bérrendszerükben dolgoznak, de heti 5—6 márka bérpótlékban részesülnek. Általános munkafeltételeik azonban sok tekintetben azonosak a tisztviselők munkafeltételeivel. Így: hosszabb szabadságidő és felmondási idő illeti meg őket. Betegségük esetén a vállalat táppénzüket a korábbani átlagkeresetük 95 százalékára egészíti ki.

E módszerek alkalmazása egyrészt kedvezőbb helyzetbe hozza a nagy tapasztalattal rendelkező régi szakmunkásokat, másrészt ezen keresztül a fiatalabb szakmunkások számára nagyobb perspektívát biztosít. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a rendszer bevezetésével fokozódott a munkaerő-utánpótlás olyan szakmákban, amelyek korábban komoly utánpótlási nehézségekkel küzdöttek.

Egyes üzemekben az *önellenőrzést,* azaz a gazdaságosság fokozásának olyan módszerét alkalmazzák, amely az ellenőrzés területén költségmegtakarítást eredményez. Egyes kiváló munkásokat felhatalmaztak arra, hogy a maguk által készített munkadarabokat saját felelősségükre minőségileg ellenőrizzék. Ezek a munkások saját termékeik minőségellenőrzéséért külön prémiumban részesülnek. Az önellenőrzési rendszerre tértek át például 1952-ben a Carl Hurth, Maschinen- und Zahlradfabrik, München-nél.*

Az anyagi ösztönzés nem bérjellegű módszereiről

Újszerű jelenségként találkozhatunk a nyugatnémet iparban a munkások részére biztosított *nyereségrészesedési rendszerekkel.* Korábban ilyen próbálkozások csak Amerikában történtek. A nyereségrészesedés bevezetésénél az első pillanatra is nyilvánvaló a tőkések politikai szándéka. Ezt egyébként nem is kívánják véka alá rejteni és nyíltan hirdetik, hogy ezzel a módszerrel megtalálták azt a csodaszert, amellyel a fennálló társadalmi rend keretein belül „ki tudják küszöbölni az osztályellentéteket". Kétségtelen azonban, hogy a politikai szándék mellett a nyereségrészesedés bevezetése gazdasági tényezőkkel is összefügg. Felszínes vizsgálat alapján is szembetűnik legalább két fontos tényező.

1. A bérszínvonal, mint láttuk, emelkedő tendenciát mutat Nyugat-Németországban. A munkások általános követelése az, hogy bérük a munka termelékenységének növekedésével arányosan emelkedjék. (Bár ezt a követelésüket nem tudják teljesen realizáni.) Ilyen körülmények között a tőkések nem tudják megakadályozni a bérek növekedését. Előnyös tehát számukra az olyan rendszer, amelyben a bérek növekedése valamilyen formában össze van kapcsolva a vállalati haszon növekedésével mint feltétellel.

2. Itt is megmutatkozik az a felismerés, hogy a vállalat összes dolgozójának együttműködéséből adódó olyan gazdasági eredmény, amely az egyes dolgozók munkájában konkréten nem mérhető le, lényeges szerepet tölt be a korszerű termelésben. Vagyis a vállalatnak érdeke, ha munkásai külön-külön és együttesen törekszenek a vállalati eredmény fokozására.

Az Aster-Werke A. G. Chemische Fabrik, Brackwede (Westfalien) vezetői 1951-ben, amikor bevezették a nyereségrészesedési rendszert, nyíltan ki is mondták: a vállalat csak úgy tud eredményesen dolgozni, ha a részvényesek és a vállalat dolgozói a legmesszebbmenően együttműködnek.* Ennél a vállalatnál szerződést kötöttek a dolgozókkal, amelynek keretében biztosították számukra a vállalati nyereségből való részesedést úgy, hogy a munkások részesedésének a mértéke arányos a részvények után fizetésre kerülő osztalék kulcsával. Vagyis, ha növekszik az osztalékkulcs, nő a részesedés, viszont, ha rosszabb üzletmenet miatt csökkenteni kell az osztalékkulcsot, akkor csökken.

* Hurth-Getriebe üzemi kiadvány 1953. évi 10—11. száma szerint.

* A dolgozók és a vállalat vezetősége között 1951. június 14-én kötött megállapodás szerint.

A geislingeni Württenbergische Metallwarenfabrik-nál a nyereségrészesedés bevezetése alkalmából megszüntették az addig szokásos május 1-i, gyermeknapi és karácsonyi különjuttatásokat. Helyükbe két részletben kifizetésre kerülő nyereségrészesedést vezettek be.* A részesedés a dolgozó átlagos havi keresetétől, a részvények utáni osztalék kulcsától és attól függ, hogy az egyes dolgozó mióta van a vállalatnál. A nyereségrészesedés két (fix és mozgó) részből áll. A fix rész, amelynek nagysága egyenlő a megszüntetett korábbani juttatások összegével, igazából nem nyereségrészesedés, mert ezt akkor is megkapják a dolgozók, ha a vállalat nem mutat ki nyereséget és nem fizet a tőkéseknek osztalékot. A tulajdonképpeni nyereségrészesedés, a *mozgó rész,* a részvények utáni osztalék kulcsától függ. Azok a dolgozók, akik tíz évnél rövidebb ideje vannak a vállalatnál, az előző évben elért havi átlagkeresetük meghatározott százalékát kapják, amely egyenlő az osztalék-kulcs három és félszeresével. Azok, akik tíz évnél régebben dolgoznak a vállalatnál, az osztalékkulcs négy és félszerese alapján kapják a nyereségrészesedés mozgó részét. Ha az osztalék-kulcs például 8 százalék, akkor a 10 évnél nem régebben dolgozók egy havi átlagkeresetük 28 százalékát, a tíz évnél régebben dolgozók 36 százalékát kapják a fix részen felül.

A Portland-Cementfabrik A. G. Hannover-nél a vállalat által kimutatott, felosztásra kerülő nyereségből először a részvényesek számára 3 százalék fix osztalékot fizetnek ki. A fennmaradó összeget felerészben a részvényesek, felerészben a dolgozók közt osztják szét.** (Érdekes, hogy ennél a vállalatnál a dolgozók közti felosztás kizárólag a ledolgozott munkaórák alapján történik és semmilyen más szempontot nem vesznek figyelembe.)

A nyereségrészesedési rendszert a nyugatnémet iparban a legkülönfélébb elnevezések alatt vezetik be. Beszélnek eredményjutalomról, eredményrészesedésről, osztalékról stb. Számítási módszereik is rendkívül változatosak. Egyes üzemekben, mint például a wormsi Rohpappen-Fabrik A. G.-nél az alkalmazottak részére egy havi, a hetibéresek részére átlagos heti keresetük 4,3-szoros összegének megfelelő eredményjutalmat fizetnek, az órabéresek számára pedig fix nagyságú jutalomösszeget állapítottak meg.*

A nyereségrészesedés sajátos formájaként találkozhatunk az *úgynevezett „társvállalkozói" rendszerrel* is. Ennek az a lényege, hogy a dolgozók vállalati részvényeket kapnak (egyes vállalatoknál vásárolhatnak is) és a többi részvényessel azonos módon részesednek az osztalékból. A nyugatnémet folyóiratok hasábjain a közelmúltban elég széleskörű vita zajlott le a dolgozók számára szervezett részvényjuttatás, illetve részvényvásárlási lehetőségek problémáiról. A rendszert pillanatnyilag nehéz még áttekinteni, mert bevezetésének indítékai között a nyereségrészesedési rendszer kapcsán már érintett szempontokon kívül számos, az adózással kapcsolatos összefüggés is felvetődik. Ezért itt nem egyszerűen bérpolitikai, hanem a vállalati tőkeképzéssel, a részvénypolitikával és az adózással összefüggő kérdéscsoportról van szó.

A munkásokkal való együttműködés kialakítása érdekében jónéhány nyugatnémet vállalatnál *anyagi juttatási módszereket dolgoztak ki, a műszaki-gazdasági újítások, a korszerűsítések előmozdítására.* Ezek segítségével a dolgozókat arra igyekeznek ösztönözni, hogy a vállalat rendelkezésére bocsássák a sokéves szakmai gyakorlatuk során kialakult műszaki, munkaszervezési stb. tapasztalataikat. A rosenheimi Klepper Werke-nél az alábbi jutalmazási rendszert léptették életbe.**

1. minden olyan javaslat szerzője, amely nyilvánvaló jószándékú kritikát tartalmaz a fennálló termelési

* A vállalat által kiadott „Spiegel" 1956. évi 1. füzete szerint.
** A vállalat 1952. december 13-án levélben adott tájékoztatása szerint.

* A vállalatvezetésnek a munkásokhoz intézett körlevele szerint.
** A vállalat tulajdonosa által kiadott propagandafüzet szerint.

módszerekkel kapcsolatban, anélkül azonban, hogy felhasználható elképzelést tartalmazna, 10—20 márka jutalomban részesül;

2. az olyan javaslatok szerzői, amelyek alkalmasak arra is, hogy az üzem szakemberei érdemben foglalkozzanak vele, anélkül azonban, hogy ez az üzemben a termelési körülmények tényleges javulásához vezetne, 20—50 márka jutalmat kapnak;

3. az olyan javaslat, amelynek a megvalósítása az üzemi munkát tökéletesíti, azonban a dolgozó ehhez csak az ötletet adta és a kivitelezést az üzemvezetés dolgozta ki, 50—100 márka jutalomban részesíthető;

4. az olyan javaslatok, amelyek nemcsak a javítás szükségességét hangoztatják, hanem a megoldást is tartalmazzák és az üzemvezetésnek azt csak be kell vezetnie — 100 márkán felüli jutalomban részesülnek attól függően, hogy a javaslat segítségével milyen gazdasági eredményt sikerül elérni.

A rendszer érdekes vonása az a nagyvonalúság, amellyel a nem hasznosítható javaslatokat is díjazzák azért, hogy a dolgozóknak nagyobb kedvet csináljanak a vállalatvezetéssel való együttműködéshez a termelés tökéletesítése érdekében.

Az anyagi ösztönzés eddig ismertetett különböző formái — a bér vagy nem bérjellegű jövedelemformák — mellett széles körben alkalmazzák bizonyos *szociális juttatások és kedvezmények* rendszerét, a vállalatok eredményes működéséhez szükséges, a vállalathoz hű, állandó munkáscsoport kialakítása és megszilárdítása érdekében, főleg a nagy nyugatnémet vállalatoknál. Itt rendszerint arról van szó, hogy az állami törvényekben biztosított szociális juttatásoknál egyes területeken magasabb juttatásokat biztosítsanak a munkások egy bizonyos, kiválasztott csoportja részére.

A legnagyobb jelentőségű ezek közül a vállalati nyugdíjrendszerek megszervezése. Egyes nagyvállalatok az államilag kötelező öregségi járadékbiztosítás kereteit meghaladó szolgáltatásokat adnak, azoknak a dolgozóknak, akik hosszú ideig dolgoznak a vállalatnál, ha öregség, megrokkanás vagy baleset miatt válnak keresőképtelenné. A nyugdíjjogosultság általában 10 éves vállalaton belüli munkaviszonyhoz van kötve. A rendelkezésre álló anyagok azt mutatják, hogy a dolgozónak megszűnik minden járadékellátásra való igénye, ha a járadékjogosultság elérése előtt a vállalattól kilép. Hangsúlyozni kell, hogy itt nem a szokványos vállalati nyugdíj-pénztárokról van szó, amelyeknél a szolgáltatások pénzügyi fedezetét a vállalat és a dolgozók — bizonyos kulcs szerint megosztott — járulékbefizetése képezi. Az említett szolgáltatásokat a vállalatok saját eszközeikből finanszírozzák. Nyilvánvaló, hogy az ilyen jellegű szolgáltatásoknak erős kötőerejük van a dolgozókra. Ezen túl azonban valószínű, hogy a vállalatok a különböző szociális alapok létesítésével számottevő adómegtakarításhoz is jutnak.

Az egyéb szociális jellegű juttatások közül (ezek között számos olyan juttatás is található, amelyek nálunk államilag általánosan kötelezőek, mint például munkaruhajuttatás, üzemi étkeztetés, jubileumi jutalom fizetése stb.) megemlíthető — többek között — a fizetett szabadság idejére adott üdülési hozzájárulás és a sokgyermekes családoknak fizetett külön gyermekpótlék. Sok vállalatnál üzemi lakótelepek építésével is igyekeznek elősegíteni a régi, tapasztalt dolgozók megmaradását a vállalat kötelékében. Az üzemi lakásjuttatás új formájaként néhány vállalat a megbízható, régi munkásai számára saját családiházépítési akciót szervezett. Az akcióban való részvételhez az szükséges, hogy a dolgozó előzetesen az építkezési költség bizonyos hányadát összegyűjtse; ennek alapján a vállalattól költséghozzájárulást kap és vállalati szavatosság alapján hosszú lejáratú bankkölcsönben részesül.

★

A magyar közgazdasági életben is már hosszú ideje folynak viták arról, hogyan szervezzük meg a munkások anyagi ösztönzésének hatékony rendszerét. Különösen időszerűek ezek a

kérdések ma, amikor a gazdasági vezetés módszereinek a tökéletesítése gyakorlatilag is napirendre került. Nyilvánvaló, hogy nálunk — szocializmust építő rendünkben — a gazdasági viszonyok tartalmukat tekintve gyökeresen ellentétesek a monopoltőkés kapitalizmus viszonyaival. Egy szocializmust építő gazdaságban, ahol a termelési eszközök döntő többsége társadalmi tulajdonban van, és a népgazdaság legfőbb területein megszűnt embernek ember által való kizsákmányolása — a bérezés és az anyagi ösztönzés nem a kizsákmányolás fokozásának és a tőkefelhalmozásnak az eszközei, hanem a termelőeszközök tulajdonosaivá vált dolgozók egyéni és társadalmi érdekei egybehangolásának eszköze. Mivel azonban a szocialista gazdaság fejődésének egész időszakán fennmarad a munka bérformában való díjazása, ezért a bérezés és az anyagi ösztönzés formáit illetően sok a hasonlóság, sőt az azonosság a kapitalista és a szocialista gazdaságban. Ezért feltétlenül hasznos, ha behatóan megismerkedünk mindazzal az újjal, amit ezen a területen a modern kapitalizmus gazdasági szervezete létrehoz. A verseny a tőkés gazdaságban az anyagi ösztönzés különböző formáit is gyakorlati bírálat alá veti, kikényszeríti, hogy formái jobban alkalmazkodjanak a korszerű nagyüzemi termelés követelményeihez. Amennyiben a különböző anyagi ösztönzési formák a korszerű termelés következményeit tükrözik, annyiban tapasztalatai a mi viszonyaink között is eredményesen hasznosíthatók. De továbbmenve, *az is valószínű, hogy egyes formák, amelyek a kapitalizmus viszonyai között kibékíthetetlen ellentmondásban vannak a bennük rejlő tartalommal, a mi viszonyaink között, ahol ez az ellentmondás nem áll fenn, vagy nem kibékíthetetlen, sokkal eredményesebben segíthetik a szocialista építést, mint amiyen hatékonysággal a kapitalizmusban működnek* (például nyereségrészesedés). Úgy gondolom, Lenin alábbi megállapítása: „... Taylor rendszere — mint a kapitalizmus minden haladása — egyesíti magában a burzsoá kizsákmányolás kifinomult állatiasságát, a munka gépies mozdulatainak tudományos elemzése terén elért sikerekkel, a felesleges és ügyetlen mozdulatok kiküszöbölésével, a nyilvántartás és ellenőrzés legjobb módszereinek bevezetésével stb. A Szovjet Köztársaságnak bármily áron, minden értékeset át kell venni a tudománynak e téren elért eredményeiből."* — nemcsak a századelejei tapasztalatokra, hanem a maiakra is érvényesek.

Bod Péter

* Lenin Művei. 22. kötet. 454—455. o. Szikra. 1951.

A dán mezőgazdaság a második világháború után

Dánia magas termelékenységű állattenyésztéséről közismert. A világpiacon főleg állati termékekkel jelentkezik. Ebből azonban nem szabad arra következtetni, hogy Dánia agrárország. Fejlett az ipara — főleg élelmiszeripara és hajóépítése —, magas a forgalmi népesség aránya is. A mezőgazdaságban az egész lakosságnak kevesebb mint egynegyede dolgozik. Angol számítások szerint a nemzeti jövedelemhez mindössze 20 százalékkal járul hozzá a mezőgazdaság. Dániának csak kivitele agrárjellegű.

Az ország talaja a mi földjeinknél gyengébb minőségű. Nagyrészt agyagos talajokat találunk területén; Jütland nyugati részén szegény, homokos a talaj, sok a mocsár.

Dánia éghajlata enyhe, csapadékos. A tenyészidőszak alatt (április—augusztus) a középhőmérséklet 40 százalékkal, a csapadékmennyiség csak 25 százalékkal alacsonyabb, mint hazánkban. E különbségből

adódik, hogy Dániában azonos hőfokra több csapadék jut, kisebb az elpárolgás, így a növények jobban tudják hasznosítani a lehullott csapadékot. A dán mezőgazdaság vízellátása kedvező, a hőmérséklet viszont alacsony; e két tényező együtt főleg a szálastakarmányok termesztésére, s ennek alapján az állattenyésztés fejlesztésére előnyös.

A dán mezőgazdaságot a régebbi magyar szakirodalomban gyakran a „kisparasztok eldorádójá"-nak nevezték, minthogy Dániában nincsenek latifundiumok, a birtokok átlagos területe nem nagy, a termelés zömét a szövetkezetek* szervezik, ahová kis- és nagygazdák egyaránt beléphetnek.

A területnagyság azonban az üzemméretnek csak egyik — és nem meghatározó — tényezője. A befektetett tőke, a dán mezőgazdaság alapját képező állatállomány eloszlásának vizsgálatából kiderül, hogy területileg talán nem nagy üzemek is minden kétséget kizáróan tőkésüzemek. A tényleges kisüzemek nagy tömegének pedig nincs jelentős szerepe a mezőgazdasági termelésben. Több mint százezer kis farmgazdaság (a farmoknak több mint *fele)* a földnek 16, a nagyállatoknak 19 és a sertéseknek 25 százalékával rendelkezik csupán. A farmok 12 százalékát kitevő nagyüzemek a földterület 42 százalékára terjednek ki, és az ország állatállományának több mint 50 százalékával rendelkeznek.

A koreai „boom" erőteljesen fellendítette a dán mezőgazdaságot is. A legutóbbi években viszont a mezőgazdasági termékek nemzetközi piaca nagyon megromlott, túltelítődött, s ez Dániában is komoly gazdasági nehézségeket okozott. A fizetési mérleg 1954-ben kereken félmilliárd korona deficittel zárult. A dán Statisztikai Hivatal értesítője szerint csak mintegy 3000 gazdaságnak nincs adóssága. Jóllehet a mezőgazdaság termelékenysége nőtt a második világháború óta, a dán parasztok adóssága a háború előtti 2 milliárd koronáról 6,4 milliárd koronára nőtt. A termelés növekedése nem arányos a költségekével. A termelés fokozásához ugyanis a hazai előállításúnál drágább külföldi takarmány behozatalát kell növelni. Ugyanakkor a háború befejezése óta a dán mezőgazdaság adóterhe 45 százalékkal nőtt.

A kisüzem lemaradását bizonyítja, hogy míg a háború óta az üzemköltségekre számított „termelékenység" átlagosan 24 százalékkal, a kisüzemekben csak 17 százalékkal nőtt.

A dán mezőgazdaság alapját tehát nem a kisárutermelő gazdaságok, hanem a nagy- és középtőkés üzemek alkotják, és ez a mezőgazdaság is ismeri a tőkés termeléssel járó gazdasági nehézségeket. Mindezek ellenére a dán mezőgazdaság magas színvonalú, s tanulmányozása néhány hasznos következtetésre vezethet.

A dán mezőgazdasági termelés vázlatos képe

Dánia összes területének 72 százaléka mezőgazdaságilag hasznosított terület (3 146 000 ha), mintegy 10 százaléka erdő és nádas, a többi termeketlen és beépített terület.

A szántóföld az összterület 64 százaléka, ez a legmagasabb arány egész Európában. A rét és legelő aránya az állatállományhoz mérten alacsony (8,9 százalék), bár az elmúlt években lassan növekedett. A legelők pótlására elterjedt a szántóföldi fű- és herevetések legeltetése.

A dán mezőgazdaság bizonyos strukturális változását jelzi a gyümölcstermelés jelentős fejlődése. A gyümölcstermelés ebben az északi, azelőtt gyümölcsimportáló országban 1930 óta kezd elterjedni. A farmerek egy része 1—2 hektáros kis háztáji gyümölcsöst telepített, a szövetkezetek pedig nagy ültetvényeket létesítettek. A gyümölcstermelés szinte kizárólag a keleti morénavidéken koncentrálódik. 1930-ban összesen 7,6 millió gyümölcsfa volt az országban

* Ez a cikk nem tér ki a szövetkezeti kérdésre. Ennek oka, hogy csak az elmúlt évtizedben beállott változásokkal kíván foglalkozni, és – amennyire a rendelkezésre álló irodalomból megállapítható – a szövetkezetek rendszerében az idő alatt érdemleges változás nem történt.

(ebből 3,6 millió almafa, 1,3 millió körtefa, 1,5 millió szilvafa, 1,2 millió cseresznyefa), 1936-ban már 10,8 millió, 1945-ben körülbelül ugyanennyi, de míg a szilva- és cseresznyefák száma csökkent, erősen megnőtt (az 1930. évinek kétszeresére) az értékesebb almafák száma. Az almatermés az 1934—1938 közti átlagos évi 66 000 tonnáról 1952-ben 113 000 tonnára emelkedett. Az árualma termelése az elmúlt években 100 000 tonna körül alakult, s ennek 25—35 százalékát exportálták. A közelmúltban 25 szövetkezeti üzem létesült, amelyek a gyümölcsöt átveszik és tárolják.

Növénytermelésük főképp az állattenyésztés szükségleteinek kielégítését szolgálja. A vetésterület szerkezete hosszú idő óta átalakulóban van az élelmiszernövények termelésének fokozása irányában, eddig azonban a növénytermelés említett jellege nem változott meg. A növénytermelés szerkezetének alakulása a legutóbbi 75 évben:

Megnevezés	1881	1907	1939	1950	1954
Gabonafélék	38,7	38,5	42,2	40,8	43,6
Gyök-gumósok	2,2	10,6	16,1	18,5	18,3
Füves termények	47,6	43,7	39,0	37,0	35,1
Más termények	2,4	0,9	1,7	3,4	2,8
Ugar	9,1	6,3	1,0	0,3	0,2

A gabonafélék arányát főleg az árpaterület növekedése emelte meg. Ezután a legnagyobb területű gabonaféle a zab, a harmadik a rozs (ezt is felhasználják takarmányozásra), s utolsó — a szántóterületnek csak mintegy 2,3 százalékán termesztve — a búza. A legutóbbi években Dánia megszüntette a tavaszi búza termelését, s kenyérgabona-ellátását egyre inkább a behozatalra alapozza. Ennek nem éghajlati okai vannak — hiszen az északabbra fekvő Svédország kiterjedten termel búzát — hanem az, hogy a vetésterület szerkezetét minél jobban az állattenyésztés céljainak megfelelően igyekeznek alakítani. Bár az is kétségtelen, hogy a dán búza gyenge minőségű.

Megnőtt a gyök-gumósok részaránya. A két világháború között az volt a növekedés indítóoka, hogy a téli takarmányozásban a szénát alaptakarmányként a — szalmával és abrakkal kiegészített — takarmányrépa váltotta fel. A második világháború óta a burgonya- és a cukorrépatermelés nagyfokú növekedése figyelhető meg.

Az élelmiszernövényekkel kapcsolatban tehát a dán gazdaságpolitikát az jellemzi, hogy a nem megfelelő minőségben termeszthetőket (búza) háttérbe szorítják, s azok kerülnek előtérbe (burgonya, cukorrépa), amelyek a hazai adottságoknak megfelelőbbek.

Természeti adottságainál fogva Dánia sokkal kevesebbféle növényt termel, mint Magyarország, s ez az üzemek erőforrásainak ésszerű felhasználását mozdítja elő.

A takarmányrépa-termelés növekedése indokolja egyúttal a szálastakarmányok vetésterületének csökkenését is. A herefélék a nyári takarmányozás alapjául szolgálnak. Vetésterületi részesedésük az állandó csökkenés ellenére is még mindig igen magas: 35 százalék.

Nagymértékben lecsökkentek, gyakorlatilag el is tűntek az ugarterületek: a mezőgazdasági művelés az egész földterületet birtokába keríti. Az elmúlt 90 évben 800 000 hektár új szántót nyertek. Bár egy-két növény vetésterülete csökkent, a termésmennyiség még ezeknél is általában nőtt, mert a termésátlagok növekedése a második világháború óta rendkívül nagy volt. Dánia terméshozamai nemzetközi viszonylatban a múltban is kiemelkedőek voltak, ma még inkább azok.

Néhány jelentős növény vetésterületi aránya és terméshozamai a következőképpen alakultak:

Növények	Vetésterület az összes szántóterület százalékában		Terméshozam q/kh		
	1934—1938	1952	1934—1938	1956	Növekedés (csökkenés) százaléka
Búza	3,9	2,3	18,2	22,2	22
Rozs	4,5	4,4	10,7	14,4	35
Árpa	11,4	18,3	17,9	21,0	20
Zab	11,7	8,6	16,1	19,8	23
Cukorrépa	1,2	2,3	222,6	170,4*	—24
Burgonya	2,4	3,5	102,0	127,8*	25

* 1952-ben

E magas és általában növekvő termésátlagok több forrásra vezethetők vissza: *a)* a kiegyenlített, mennyiségileg elegendő, kedvező eloszlású csapadékra (Magyarországon a rossz termések fő oka általában az aszály); *b)* a technikai felszerelés viszonylag magas színvonalára (a gépesítés fejlődése roppant gyors ütemű, 1948 és 1954 között a traktorállomány csaknem nyolcszorosra gyarapodott. 1948-ban még csak 7000 traktor volt Dániában, 1950-ben 18 000, 1952-ben 32 000, 1955-ben 59 000. A kis terület ellenére elterjedt a kombájn is: 1000 hektár szántóra 28 kombájn jut, míg a Német Szövetségi Köztársaságban 10, de Svédországban 130. A technikai felszerelés színvonalára jellemző, hogy a gazdaságok 80 százaléka villamosítva van, és 50 százalékuk használ fejőgépet); *c)* a talajerő magas színvonalon tartására és fokozására. Dánia állatsűrűsége rendkívül nagy, 1 kh. szántóterületre 1,4 számosállat jut. A trágyázási helyzetet — az állatállomány nagy száma mellett — az is kedvezőbbé teszi, hogy hosszú az istállózási időszak, továbbá a legelés közben elhullatott trágya nagy része is a szántóföldre jut, mivel mint említettem, a legeltetés főleg a szántóföldi herefüves vetéseken történik. Csaknem minden üzemben összegyűjtik és felhasználják a trágyalevet is. Emellett kiterjedt és nagyfokú a műtrágya alkalmazása.

A felhasznált műtrágya mennyisége

	1000 t hatóanyag		1 kh szántóterületre jutott 1956-ban (kg)
	1938	1956	
Nitrogén	51,3	89,7	19,7
Foszfor	64,3	98,2	21,6
Káli	45,8	157,0	34,6

A talajok termőképességének fokozásához a vetésterületek összetétele is hozzájárul: a talajszerkezetre jó hatást gyakorolnak a herefüves vetések.

Bármilyen nagy gondot fordítanak a takarmánytermelésre, az állomány szükségletét mégsem tudják fedezni. A feletetett takarmánynak csaknem egyharmada (az elfogyasztott kenyérgabonának csak egyötöde) külföldről kerül be az országba.

A dán mezőgazdaság alapja a fejlett *állattenyésztés*. Az állattenyésztésnek csaknem minden ága magas termelékenységű. A dániai állattenyésztés termékei a világpiacon közismertek.

A második világháború óta az állatállomány számszerűen általában csökkent (kivéve a rohamosan növekvő sertésállományt), de hozamai nőttek.

Az állatállomány létszámának alakulása (1000 db)

	1939	1955
Szarvasmarha	3 326	3 178
Sertés	3 183	4 598
Ló	594	358
Juh	142	33
Baromfi	34 685	24 048

A szarvasmarhaállomány zömét helyi fajták alkotják (az állomány 85 százaléka a dán vörös és a jütlandi feketefoltos fajta). A shorthorn marhát a tejhasznosítás mellett hizlalják is. A kisebb létszámú jersey fajta (amellyel Magyarországon is folynak tenyészkísérletek) magas tejzsírszázalékával tűnik ki. A szarvasmarhatenyésztésnek főleg a tejnyerés a célja. A mezőgazdaság összes bevételének 40—50 százaléka a tejgazdaságból származik.

Széles körben kiterjedtek a mesterséges megtermékenyítő állomások. 1953-ban a 103 állomás több mint egymillió megtermékenyítést végzett.

Tejellenőrző társaságok 1891 óta működnek Dániában. Jelenleg csaknem 1800 ilyen társaság van, körülbelül 850 000 tehenet ellenőriznek (az egész állomány 53 százalékát).

A szarvasmarhatenyésztés hozamai állandóan nőnek. Az országos évi fejési átlag 1954-ben 3600 kg volt. Ezt az egész világon csak Hollandia és Belgium átlaga múlta felül. A hozamok nagyarányú növekedését szemlélteti a következő táblázat:

Ellenőrző vizsgálatok összehasonlítása

(1940-ben az állomány 50, 1953—1954-ben 57 százalékára kiterjedően. Évi hozamok)

Fajta	Tejhozam (kg)		Zsírszázalék		Húshozam (kg)	
	1940	1953—1954	1940	1953—1954	1940	1953—1954
Dán vörös	3505	4200	4,05	4,13	142	169
Jütlandi	3291	4000	3,90	3,98	128	157
Shorthorn	3328	3800	3,75	3,85	121	139
Jersey	2630	3200	5,70	5,90	150	186
Az egész állomány átlaga	3429	4060	4,01	4,21	138	167
Index	100	118	100	105	100	122

A sertésállomány számszerűen is növekedett. A sertéstenyésztés a szarvasmarhatenyésztésre alapozódik, mivel a lefölözött tejet és írót használja fel. Elsősorban nemesített dán fajtát tenyésztenek. Az említett tejen kívül főleg árpát használnak fel takarmánynak.

Dániában kizárólag hússertést tenyésztenek. Nagy tömegben állítanak elő bacon-sertést Anglia számára. A dán lapály: különleges baconfajta, gyors növekedésével tűnik ki. Hétnyolchetes korára eléri a 20 kg-ot, a hathónapos süldők 90 kg-osak. A sertéshús termelése tíz év alatt (1944—1954) évi 226 000 tonnáról 495 100 tonnára növekedett.

A lótenyésztés — a rohamosan fejlődő gépesítés hatására — az utóbbi időben sokat veszített jelentőségéből. Legkiterjedtebben a hidegvérű jütlandi fajtát tenyésztik.

A juhtenyésztés egykor fejlett ága volt a dán mezőgazdaságnak, de amint a kapitalizmus Dániában előrehaladt, úgy szorult fokról fokra vissza, s ma már teljesen jelentéktelen.

Dániában igen elterjedt a baromfi (főképp a tyúkfélék) tenyésztése is. A tenyésztés célja elsősorban a tojástermelés. Ennek méreteire jellemző, hogy 1954—1955-ben egy lakosra 7,7 kg tojás jutott, ezenkívül több mint

100 000 tonnát exportáltak. A baromfit az év legnagyobb részében udvarban, elzárva tartják, zsákból etetik. Ezért a tojás önköltsége magas, de szavatolt, kitűnő minősége miatt így is versenyképes. Negyven év alatt az átlagos tojáshozamot tyúkonként évi 80 db-ról 165 db-ra emelték. A tenyészállomány tojáshozama 230 db.

Dániában fontos termelési ág a halászat. A fogás meghaladja a 350 ezer tonnát évente, s állandóan növekszik. A halászat a Dániával szomszédos vizeken is igen elterjedt, Grönlandban és a Far Oer szigeteken pedig a lakosság fő foglalkozása.

Az eddig elmondottakból is következik, hogy Dánia mezőgazdasági termékei közül az állati eredetű termékek — ezen belül is a tej, a tejtermékek, a tojás, a hús — a legjelentősebbek, mind a belső fogyasztás, mind a külforgalom szempontjából.

Az állati termékek termelése 1952-ben általában még kisebb volt az utolsó békeév termelésénél, a hozamok növekedése nem pótolta az állomány csökkenését. Általában az ország iparosodása miatt csökkent a mezőgazdaság szerepe, a földterület, a mezőgazdaságban dolgozók száma. Két év múlva (1954) már más volt a helyzet. A hozamok rohamosan nőttek, s valamennyi állati termék termelése felülmúlta a háború előtti szintet.

A termelési adatok alakulása a második világháború óta a következő:

Állati termékek termelése (1000 tonna)

Termék	1935—1938	1940—1944	1948—1950	1952	1954	1954 Index 1935—1938 = 100
Marha- és borjúhús	176	152	138	179	210	120
Sertéshús	342	226*	270	381	495	145
Juh- és bárányhús	4	—	2	1	1	25
Hús összesen	522	378	410	561	706	135
Tej	5270	3881	4781	4998	5710	108
Vaj	182	130	152	154	183	101
Sajt	33	29	61	86	90	272
Kondenzált tej	17	. .	33	43	. .	. .

* 1944. évi adat

Mezőgazdaság és külkereskedelem

A dán kivitel mezőgazdasági termékekre alapozódik, az ipari termékek az exportvolumennek csak 14 százalékát adják. A behozatal nagy része iparcikk, de egyharmad részben élelmicikkeket, mezőgazdasági vagy mezőgazdasági termelés célját közvetlenül szolgáló cikkeket hoznak be. A behozatal — értékben — a kivitelt meghaladja, a külkereskedelmi egyenleg passzív. Dánia fő vásárlói Anglia (idekerül a kivitel 55 százaléka) és a Német Szövetségi Köztársaság (13 százalék). Dániát általában úgy emlegetik, mint a szigetország éléskamráját. Az utóbbi időben többet vásárol az Egyesült Államok is. Az Egyesült Államokba irányuló dán export értéke az 1950. évi 78 millió koronáról 1954-ig 370 millióra növekedett. A kivitel 50 százaléka élelmiszer volt, 36 százalékát a dobozsonka tette ki.

A dán mezőgazdasági export jelentőségére jellemző, hogy a *közvetlenül* mezőgazdaságból származó kivitel körülbelül 640 millió dollár, míg a mezőgazdaság teljes termelési értékét 870 millió dollárra becsülik. (L. a túloldali 1. sz. táblázatot).

A dán mezőgazdaság fejlődési irányára, a nemzetközi munkamegosztásban való részvételre kapunk választ, ha az 1. sz. táblázatot részleteiben elemezzük. Nézzük először az élelmiszerforgalom alakulását. (L. a túloldali 2. sz. táblázatot.)

Az élelmiszerkivitelben a tej, a tojás és a hús részesedése túlnyomó. Dánia húsexportja a világ húsfor-

galmának 18 százaléka. A dán hús legnagyobb vásárlója Anglia: az 1954. október óta érvényes megállapodás szerint évente 220 000 tonnát szállítanak változatlan áron (főleg bacont).

1. sz. táblázat.

A külkereskedelmi forgalom megoszlása 1954-ben

	Export		Import		Egyenleg
	millió dollár	százalék	millió dollár	százalék	
Élelmiszer	668,7	70	237,6	20	+431,1
Mezőgazdasági termékek	46,0	5	115,6	10	— 69,6
erdészeti termékek nélkül	41,6		62,1		— 20,5
Összes mezőgazdasági termékek	714,4	75	353,2	30	+361,5
Teljes forgalom	948,3	100	1163,1	100	—214,8

2. sz. táblázat.

Az élelmiszerkivitel és -behozatal százalékos megoszlása 1954-ben

	Export	Import
Hús	40	1
Hal	4	2
Tej és tejtermék, tojás	39	—
Gabona	2	27
Gyümölcs, főzelék	2	10
Cukor	1	—
Élvezeti növények	—	20
Takarmány	1	25
Zsírok	1	13
Egyéb	10	2
Összesen	100	100

Hasonló szerződés szabályozta Anglia és Dánia között a tojás és vágott baromfi forgalmát is. A legutóbbi időben Anglia jelentősen növelte belső termelését, ezért 1954-ben a szerződés megszűnt. Azóta Anglia magánimportőrök útján vásárolt, s így az ár és a mennyiség is erősen hullámzott. Piacainak megszilárdítása végett Dánia kénytelen másfelé, főleg a Német Szövetségi Köztársaságba irányítani fölöslegeit (ami viszont a hollandokat érinti kedvezőtlenül). Jelenleg a Német Szövetségi Köztársaság a legnagyobb importőr. 1953-ban 96 000 tonna tojás kivitelével Dánia a világ legnagyobb tojásexportőre volt.

A húskivitelen belül — az 1934—1938. évek átlagához viszonyítva — mind a marha- és a borjuhús, mind a sertéshús jelentősen megnövekedett. A legnagyobb mértékű (több mint nyolcszoros) a húskonzerv-export fokozódása, ami azzal is kapcsolatos, hogy Anglia korábbi vásárlásainak egy részét az Egyesült Államok vette át, s az utóbbi hasított sonkamalac helyett dobozolt sonkát vásárol. Ennek megfelelően a baconexport színvonala alacsonyabb a háború előttinél. Növekedett a vágott baromfi kivitele is, jórészt Nyugat-Európa régi szállítóinak, a kelet-európai országoknak (köztük hazánknak) kiesése miatt. A tej és a tejtermékek exportjában elsősorban a sajt, valamint a kondenzált tej és a tejpor kivitele nőtt meg. A vajkivitel 1952-ben (117

ezer tonna) még elmaradt az 1934—1938-as évek átlagától. A vaj háromnegyed részét Anglia vásárolja meg.

A behozatalban legfontosabb tétel a takarmányoké: az árpáé, a zabé, a kukoricáé, az olajpogácsáé. Árpából és zabból kivitele is van Dániának. A világháború előtt nagy tömegű (332 000 t) kukoricát hoztak be a sertések takarmányozására. A tenyésztés céljának megfelelően a kukorica ma már teljesen háttérbe szorult a fehérjetakarmányok mögött, s a kukoricabehozatal a tizenharmad részére (24 000 tonnára) csökkent.

Jelentős tételként szerepelnek a behozatalban a különféle zsírok, elsősorban a növényi olajok. Mint közismert, Dániában főzéshez és vaj helyett is a legelterjedtebben margarint használnak. A dán gazda beviszi a tejet a szövetkezeti tejcsarnokba, vajat is ott készítenek belőle, ami nagyrészt kivitelre kerül. A margarin előállításához részben trópusi olajokat használnak.

A behozatali érték egyötödét az élvezeti növények értéke képezi. Ez érthető, mert ezekből nincs hazai termelés, s az észak-európai országok kávé-, tea- és kakaófogyasztása közismerten magas.

A behozott gabonafélék összetétele az elmúlt években jelentősen megváltozott. Búza helyett egyre inkább rozsot fogyasztanak kenyérgabonaként. A tavaszi búzatermelés megszüntetése folytán csökkent a búza vetésterülete, s a termékmennyiség kevesebb a háború előttinél. Csökkent — de jóval kisebb mértékben — a rozs vetésterülete is, ezt azonban a termésátlagok növekedése ellensúlyozta, s ma a rozstermelés jelentősen felülmúlja a búzatermelést. A háború előtt a búza- és a rozstermelés aránya 1 : 0,8 volt, ma 1 : 1,35. Ugyanez a tendencia mutatkozik a behozatalnál is. A háború előtt Dánia sok rozsot exportált (164.500 tonnát) és nem hozott be semennyit. Búzából 268 000 tonnával több volt az importja, mint az exportja. 1952-ben azonban már rozsból mutatkozott némi (3000 t) importtöbblet, búzából pedig harmadára csökkent az import.

Az ipari nyersanyagul szolgáló mezőgazdasági és erdészeti termékek forgalmának százalékos megoszlása 1954-ben

	Nyers dohány	Bőr	Nyers-szálak	Nyers-gumi	Egyéb mezőgazdasági cikk	Erdészeti termék	Összesen
Export	—	24	4	—	62	10	100
Import	17	2	22	3	9	47	100

E termékek exportvolumene jelentéktelen: az összes kivitel 4 százalékát teszi csak ki. Az „egyéb" cikkek között a vetőmagvak a legértékesebbek. A behozatal már jelentősebb, főleg az erdészeti termékek importja miatt. Dánia erdősültsége hazánkénál is jóval alacsonyabb, ezért mintegy 54 millió dollár értékben kell fát importálnia.

A mezőgazdasághoz szükséges termékek forgalmában a kivitel kizárólag mezőgazdasági gépekből áll. A behozatal több mint fele műtrágyára, negyede traktorokra jut.

Az eddigiekből láthattuk, hogy a dán mezőgazdaság sok élelmiszert termel, kivitele is elsősorban élelmicikkekből adódik. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés, hogy az országban maradó élelmiszermennyiség a lakosságnak milyen színvonalú fogyasztást tesz lehetővé?

Az egy lakosra vonatkoztatott élelmiszerfogyasztás Dániában igen magas: az egész világon csak Kanada előzi meg. (Az északi országok magas élelmiszerfogyasztása nemcsak gazdasági fejlettségükből fakad, hanem abból is, hogy a hűvösebb éghajlat

miatt az emberi szervezet kalóriaigénye sokkal nagyobb. A favágás nehéz fizikai munkájának elvégzésére egy svéd favágó szervezete legalább 1000 kalóriával nagyobb napi fogyasztást igényel, mint egy magyar favágóé. Emiatt pusztán a mennyiségi és kalorikus fogyasztás alapján csak azonos klímaövezetben fekvő országok táplálkozása hasonlítható össze teljes biztonsággal.)

Az 1954—1955. évi fejadagok a következők voltak (kg-ban): kenyérgabona és liszt 86,6, burgonya 133,0, főzelék 67,7, gyümölcs 53,1, hús (élősúlyban) 59,9, tojás 7,7, cukor 44,3, tej 149,2, sajt 4,5, vaj (tiszta zsírban) 6,8 és a napi kalóriafogyasztás 3250.

A dán lakosság ma egy sor fontos élelmiszerből kevesebbet fogyaszt, mint a háború előtt. Bár az állati termékek százalékos aránya a fogyasztásban valamicskét nőtt, a fogyasztás abszolút mennyisége néhány fontos élelmiszerből a háború előtt több volt (a cukorfogyasztás 50 kg, a húsfogyasztás 75 kg, a tejfogyasztás 195 kg és a napi kalóriamennyiség 3420). Ugyanekkor 1951—1952-höz képest a fogyasztás emelkedő tendenciát mutat. A háború okozta fogyasztás-csökkenés lassú regenerálódásának okát a dán export egyoldalúságában látom, amennyiben a fokozódó behozatalt túlnyomórészt élelmiszerek kivitelével fedezik. Egyébként a termelés növekedése felülmúlta a lakosság szaporodását.

★

Ha a dán mezőgazdaság jellemző adatait vizsgáljuk, önkéntelenül is a magyar mezőgazdaság megfelelő adataival vetjük egybe. Az összehasonlítás alapján — a két ország különböző társadalmi, gazdasági és természeti adottságait mérlegelve — számunkra is hasznosítható következtetéseket vonhatunk le.

1. Magyarország száraz, meleg és szélsőséges éghajlata főképpen a gabonafélék és a gyümölcsök termelésének kedvez. Magyarországon *kitűnő minőségű búza* terem, s márcsak ezért is célszerű búzatermelésünket a Dániáénál magasabb színvonalon tartani. Ugyanakkor fontos, hogy Magyarország — kis ország lévén — a külföld számára főleg olyan cikkeket termeljen, amelyek kis területről vagy kis mennyiségben is nagy értéket képviselnek.

2. A dán mezőgazdaság tanulmányozása is meggyőz minket arról, hogy fejlett, belterjes mezőgazdaság fejlett állattenyésztés nélkül nincs! Nyilvánvaló az összefüggés Dánia növényi rekordhozamai és a rekordállatsűrűség között. Ebből is látható, hogy állattenyésztésünk — főleg a leghátrányosabb helyzetben levő szarvasmarhatenyésztésünk — fejlesztése egész mezőgazdaságunk fellendítésének kulcskérdése.

3. Természetesen hazánk nem válhat Dániához hasonló állattenyésztő országgá, mert éghajlatunk néhány fontos takarmány (főleg szálastakarmány) termelésére kevésbé alkalmas, mint a Dániáé. De bőven vannak olyan takarmányok is, amelyek termelésének a mi éghajlatunk kedvez. Állattenyésztésünk a mi viszonyaink közt is a mainál lényegesen magasabb színvonalra emelkedhet. Igaz, hogy a fejlett állattenyésztés mellett — adottságainknak megfelelően — nálunk a jövőben is a növénytermelés marad az alapvető ágazat. Egyes növénytermelési ágakban bízvást elérhetünk olyan arányú fejlődést, mint a dánok az állattenyésztésben. Amit a dán bacon, vaj vagy tojás jelent a világpiacon, azt jelentheti a magyar gyümölcs, hagyma vagy lucernamag. E tekintetben nagyok a kiaknázatlan lehetőségeink. Ízes, értékes szabolcsi Jonathán almánk, színes, édes paradicsomunk, lucernamagunk kiváló minőségűek és ezért keresettebbek más európai országok hasonló termékeinél. Mégis jelenleg saját szükségletünket sem tudjuk lucernamagból kielégíteni. E cikkek kivitele számunkra biztos devizajövedelmet jelentene.

4. A dán gazdasági élet alakulása néhány mezőgazdasági termék világpiaci árának függvénye. A mi gazdaságunk harmonikusabb, nem függ a tőkés világpiac szeszélyétől. Természeti adottságaink, bár korlátozottak,

mégis kedvezőbbek az ipar fejlődése számára, mint Dániában. Tervszerű gazdálkodásunk lehetővé teszi iparunk és mezőgazdaságunk megfelelő arányú fejlődését.

5. E lehetőségekkel eddig nem éltünk megfelelő mértékben. Mezőgazdaságunk nemcsak iparunktól maradt el, hanem a fejlett tőkésországok mezőgazdaságától is. Népi demokráciánk félfeudális, fejletlen mezőgazdaságot kapott a múlt rendszertől örökül. Ez elmaradottság felszámolására kormányzatunk technikai területen is rengeteget tett. Közismert a gépesítés, a műtrágyázás, az öntözés, általában a fejlett agrotechnika vívmányainak elterjedése az átalakuló magyar faluban. De meg kell azt is állapítani, hogy termésátlagaink növekedése, a fejlett technika alkalmazásának fokozódása a Dániáétól *ütemében* is elmarad. Elég egy példa: 1948-ban körülbelül ugyanannyi traktor volt a két országban. Ma nálunk körülbelül 24 000, Dániában 60 000. Hogy e tekintetben Dániát utolérjük, annak mezőgazdaságunk szocialista átalakítása elsőrendű feltétele. Kisárutermelő gazdaságok nem versenyezhetnek sikeresen kapitalista nagyüzemekkel sem.

A mi fejlődésünk nem a kapitalista, dán úton, hanem a szocialista, magyar viszonyoknak megfelelő úton halad. De ezen az úton fel lehet és fel kell használnunk — egyebek mellett — a dán mezőgazdaság nem egy tapasztalatát is.

Enyedi György

BIBLIOGRÁFIA

Recenziók

Szergejev Sz. Sz.: Voproszi ekonomiko-sztatiszticseszkovo analiza kolhoznovo proizvodsztva. (A kolhoztermelés gazdaságstatisztikai elemzésének kérdései.) Moszkva, 1956. Szel'hozgiz 808 l.

A könyv első részében a szerző a kolhoztermelés politikai gazdaságtani jellemzését adja, a második a statisztikai módszertannal, a harmadik rész pedig a kolhoztermelés gazdaságstatisztikai elemzésének tapasztalataival foglalkozik, a Szovjetunió különböző területeinek kolhozaiban folytatott vizsgálatok alapján.

Az első fejezet az állami és a kolhoz-szektor kapcsolatáról, a kolhoztermelés létrejöttének történelmi hátteréről és speciális gazdasági helyzetéről szól (tudniillik, hogy a tulajdonképpen egységesen funkcionáló kolhoztermelés az állami tulajdonban levő fő termelőeszközre, a földre épül, de a kolhoztermelésben résztvevő termelőeszközök egy része csoporttulajdonban van). A továbbiakban a szerző az árutermelés, az áruforgalom, a kolhozpiac problémájával, a beadás és a szerződéses szállítás kérdéseivel foglalkozik.

A mezőgazdasági artelről szóló második fejezetben a szerző a mezőgazdasági artelben érvényesülő kétoldalú anyagi érdekeltséget elemzi, amely a csoportmunkán alapuló munkaegységre járó jövedelemmel, illetve a háztáji földek megművelésével kapcsolatos.

A mű második és egyben legfontosabb része (3—5. fejezet) a statisztikai módszerekkel foglalkozik, amelyek segítségével a kolhoztermelést tanulmányozni, elemezni lehet.

A harmadik fejezetben a statisztikai módszer fő vonásait a szerző négy pontban foglalja össze: 1. A jelenség valamennyi ismérvének minden adatát, tényét vizsgálni kell. 2. Az igazán lényeges vizsgálata. 3. A statisztikai indexek vizsgálata sajátos formájukban, ahogyan a különböző viszonyokat kifejezik. 4. A statisztikai indexeknek nem egymástól elszakítva, hanem az egész ismeretében, egymáshoz való tényleges kapcsolatukban történő vizsgálata.

Az egyes mezőgazdasági kategóriák statisztikai kifejezésével kapcsolatban a szerző jelentős helyet szán a *munka* statisztikai vizsgálatának. A munkát jellemző mutatókat a következő csoportokba osztja: 1. Munkaerő-forrás (a munka potenciális tartaléka). 2. Munkaerőfelhasználás (a ténylegesen realizált munka felhasználása). 3. A munka szakmai és idényjellege. 4. Munkatermelékenység. 5. A munka gépesítése. 6. Munkadíj.

A mezőgazdasági termékek termelési költségein a tényleges munka (élő és holt) egész tömegének költsége értendő, ezért minél jobb körülmények között van és minél jobban dolgozik egy kolhoz, annál többet tud adni egy munkaegységre, annál magasabb a termelési költség. Ennek alapján vonja le a szerző azt a következtetést, hogy a termelés kolhozformája és a munkadíjazás speciális formája nagyon megnehezíti a tényleges termelési költségszámítást.

A statisztikai csoportosítás módszere — az ötödik fejezet szerint — speciális értelemben a vállalatok és a gazdaságok lényegileg eltérő csoportjainak különválasztása azzal a céllal, hogy a statisztikai mutatók sokoldalúan értékelhetők és a mutatók közötti összefüggések elemezhetők legyenek.

A könyv harmadik része konkrét példákon (néhány körzet összes kolhozain) bemutatja a gazdasági elemzés helyes módját.

A munka új utakat keres a kolhoztermelés közgazdasági problémáinak tisztázására. Eddig e kérdéseket csupán részben az egyes kolhozok jövedelme és tagjaik részesedése, részben az árutermelés nagysága és ennek a kolhoz üzemi szerkezetére gyakorolt hatása szempontjából elemezték, mégpedig általában monográfikus módszerrel. Szergejev éppen az eddig mellőzött kérdésekre helyezi a súlyt: a kolhoztermelés teljesítőképességét befolyásoló objektív okokra, a munkateljesítmény különböző mutatóinak egymásközötti és az objektív körülményekkel való összefüggéseire, s mindezekhez statisztikai módszer alkalmazására. Részletesen és tanulságosan kifejti e módszer adatfeldolgozási és elemzési követelményeit.

Dobos Rózsa

Wlodzimierz Brus: Az értéktörvény és a gazdasági ösztönzők. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1957. 110 o.

W. Brus most megjelent könyve 1953 után írt több cikkének és előadásának részleteit tartalmazza. A szerző az egymást követő tanulmányokban nemcsak új kérdéseket vet fel, hanem igyekszik a már korábban tárgyalt problémákat pontosabban és következetesebben kifejteni.

„Az értéktörvény hatása a szocialista termelésre" című tanulmányban a szerző megállapítja, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában az értéktörvény megőrzi a magántulajdonon alapuló termelést szabályozó szerepét, bár nem olyan széles hatókörben, mint a kapitalizmusban. Ezért a szocialista állam befolyásának a mezőgazdaság területén jelentős mértékben az értéktörvény és a vele kapcsolatos formák felhasználásán kell alapulnia.

Az értéktörvénynek a szocialista termelésre való hatása W. Brus szerint abban fejeződik ki, hogy az élő- és a holtmunka költségeit, a természetes mértékegységen kívül, áru-, pénzformában is nyilván kell tartani. A nyilvántartásnak ezt az objektíve szükséges formáját a szocialista állam elsősorban az önálló elszámolás és az ezzel elválaszthatatlanul összefüggő pénzügyi és hitelrendszer révén teremti meg.

J. Kronroddal vitatkozva — aki szerint az önálló elszámolás szükségessége a szocialista termelési viszonyok egészéből fakad — W. Brus az önálló elszámolást a szocialista termelésre ható értéktörvény felhasználási formájának tekinti.

A szerző foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy az értéktörvény milyen formában befolyásolja a szocialista termelést, közvetve, az áruforgalom szférájában való működésén keresztül. W. Brus szerint az értéktörvény közvetve a következő utakon hat a szocialista termelésre: 1. az állami vállalatok dolgozói a kereskedelemben vásárolnak fogyasztási cikkeket; 2. sok iparág dolgoz fel olyan mezőgazdasági termékeket, amelyek az értéktörvény működésének vannak alávetve; 3. az értéktörvénynek az áruforgalomban való működése hatást gyakorol a fogyasztási cikkek termelésének általános méreteire és arányaira; 4. az áruk értékesítési folyamata, amelyre az értéktörvény (meghatározott korlátok közt) szabályozóként hat, lényegesen befolyásolja a szocialista felhalmozást.

„Az értéktörvény hatása a termelésre és a gazdasági ösztönzők az állami gazdaságban" cím alatt a szerző új oldaláról vizsgálja az értéktörvény hatását, ti. a gazdasági ösztönzőkkel való összefüggéseinek oldaláról. E tanulmány tárgyalja az értéktörvény és a tervszerű arányos fejlődés törvénye közti összefüggést, s ebből kifolyóan az értékkategóriák szerepét a tervfeladatok tervezésében és végrehajtásában; foglalkozik egyebek közt azzal a kérdéssel is, hogy milyen jelentősége van a realizálásnak az értéktörvény működésével kapcsolatos ösztönzők rendszerében, milyen szerepet játszik a pénz ebben a folyamatban; vizsgálja a vállalatra mint egészre, valamint az állami vállalat dolgozóira ható ösztönzők összefüggéseinek kérdését is.

A gazdasági ösztönzőkről vallott, egyes helytelen vélemények ellen lép fel a szerző a „Gazdasági ösztönzők következetes rendszeréért" című tanulmányában. Felhívja a figyelmet sokak véleményének bizonyos egyoldalúságára, az ösztönzők mindenhatóságába vetett sajátos hitre. Elutasít minden olyan nézetet, amely szem elől téveszti a szocialista népgazdaság közvetlen, tervszerű irányítását és az anyagi érdekeltség ösztönzőinek alkalmazásában látja minden gazdasági baj és nehézség leküzdésének egyedüli és egyetemes eszközét.

W. Brus véleménye szerint a népgazdaság ösztönzőinek alkalmazásában rejlő sok fogyatékosság közül az a legfontosabb, hogy az ösztönzők még mindig nem alkotnak következetes rendszert, hanem csak különféle s gyakran egymást keresztező elemek csoportját.

A szerző a vállalatokban végzett kutatások adatai segítségével vizsgálja a mérnökök, a technikusok és a vállalati vezető kollektíva premizálási rendszerét. A szerző véleménye szerint az anyagi ösztönzők minden formája rejt magában bizonyos veszélyt, ezért okvetlenül szükséges azoknak a konkrét formáknak és feltételeknek a gondos elemzése, amelyek közt az anyagi ösztönzők szerepét fokozni lehet. A szerző elismeri, hogy a veszélyeket nem szabad lebecsülni, de szerinte nincs olyan döntő érv, amely annak az elvnek elvetésére késztetné, hogy a dolgozók

anyagi érdekeltségét szorosabban kell öszekapcsolni a vállalat pénzügyi eredményeivel.

A kötet utolsó tanulmánya W. Brusnak a lengyel közgazdászok 1956. évi kongresszusán elhangzott előadásából közöl szemelvényeket. A szerző az értéktörvénynek a szocialista gazdaságban való szélesebbkörű alkalmazását érintő különféle problémákat tárgyal, köztük az áraknak a tervezésben játszott szerepét, mint alapvető kérdést. W. Brus kifejti nézeteit arról, miként valósítható meg az egyensúlyi árakként jellemzett piaci árak kapcsolata az értékkel, hogyan lehet a piaci ösztönzéseket a termeléshez eljuttatni, s hogy az általa kifejtett elgondolások milyen feltételek közt valósíthatók meg.

A W. Brus tárgyalta kérdések a magyar közgazdászokat is erősen foglalkoztatják. Ezért könyvének magyar nyelvű kiadása hozzájárulhat az értéktörvényről s a gazdasági ösztönzőkről folyó viták élénkítéséhez, s ezáltal — függetlenül attól, hogy W. Brus elgondolásai helytállóknak bizonyulnak-e vagy sem — előmozdíthatja az e kérdésekről vallott különféle nézetek tisztázódását.

Rédei Aranka

Fred M. Taylor és Lange Oskar: On the Economic Theory of Socialism. (A szocializmus közgazdasági elméletéről.) Minneapolis, 1938. 143 o.

A közgazdasági irodalom már régen vitatja, hogy a szocializmus, tehát egy központilag irányított és a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló gazdasági rend ökonómiai szempontból megoldható-e, és ha igen, ugyanolyan gazdaságosan működtethető-e, mint a szabad piaci gazdaság. Elsőnek Barone olasz közgazda bizonyította be formailag, hogy a szocializmus gazdaságilag megoldható. Bizonyítása azon alapult, hogy a Walras-féle egyenletrendszer szocializmusban is felállítható és egyértelmű megoldása van.

A szocializmus ellenzői — főként Hayek és Robbins — kénytelenek voltak ezt a bizonyítást elfogadni, de arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a piaci mechanizmus részleges vagy teljes kikapcsolása esetén a gyakorlatban ez az egyenletrendszer nem oldható meg. Ezt az ellenérvet cáfolta *Fred M. Taylor* az American Economic Review-ben 1929-ben megjelent és a címben jelzett kötet első részét képező tanulmányában. Taylor szerint a szocialista gazdaság fő problémája az elsődleges termelési tényezők viszonylagos fontosságának eldöntése. Minden termelési tényező viszonylagos fontosságát a termelési folyamatok összességében előállított számtalan termék viszonylagos fontossága dönti el. A szocializmusban — ahol nem a piaci mechanizmus végzi el automatikusan a termelési tényezők értékelését — minden tényező pénzben kifejezett ideiglenes értékét, árát megállapítják. Az iparvállalatok vezetői azután úgy gazdálkodnak, mintha ezek az ideiglenes árak jók lennének. Ha az egyes árak túl magasak vagy túl alacsonyak, akkor a termelési periódus végén egyes tényezőkből fölöslegek, másokból hiányok keletkeznek. Ennek mérlegelésével a központi tervező szerv módosíthatja az árakat, s a „kísérlet és tévedés" e folyamata addig folytatódik, amíg minden egyes termelési tényező helyes elszámolási árát megállapították.

Taylor ezen elvi megállapításaira támaszkodva, *Oskar Lange* a Review of Economic Studies-ben 1936—1937-ben megjelent és a szóban forgó kötet második részét képező tanulmányában részletesen kifejtve bizonyította, hogy a szocializmusban a gazdasági kalkuláció nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is lehetséges.

Lange szerint a gazdálkodás problémája lényegében különböző lehetőségek közötti választás problémája. Megoldásához három adat szükséges: 1. a választás aktusát irányító *preferenciák* sorrendiségének ismerete (preferenciákon itt azt értjük, hogy a gazdálkodó egység a különböző lehetőségek közül melyiket részesíti előnyben. Pl. a fogyasztó jövedelmét a különböző felhasználási lehetőségek közt hogyan osztja el.); 2. a különböző lehetőségek „költségeinek" vagy „árának" ismerete; 3. a rendelkezésre álló gazdasági források ismerete. Nem kétséges, hogy

a szocializmusban az első és a harmadik adat legalább ugyanolyan ismert, mint a kapitalizmusban. A *preferenciák* sorrendiségét meghatározhatják a fogyasztók kívánságai, vagy meghatározhatja a gazdaságot irányító szerv világnézeti, erkölcsi stb. alapon. A rendelkezésre álló gazdasági forrásokat a központi tervező szerv (anyag-, munkaerő- stb. mérlegek útján) feltétlenül ismeri. Kérdés, hogy a tervező szerv ismeri-e a második pont alatti adatot. Ha az ár fogalmát szűken értelmezzük, vagyis áruk piaci cserearányának tekintjük, akkor ott, ahol a szabadpiaci mechanizmus ki van kapcsolva, ez az adat nem áll rendelkezésre. Az „ár" fogalma azonban ennél többet jelent — éppen azt fejezi ki, milyen „árat" vagy „költséget" kell az egyes lehetőségekért „fizetni", amelyek között választanunk kell. Az árelmélet és a termeléselmélet pedig azt tanítja, hogy ezt az árat végeredményben a termelési függvény határozza meg. A termelési függvényeket a szocialista vállalatok irányítói ugyanolyan jól vagy rosszul ismerik, mint a kapitalista vállalatok irányítói.

A szerző ezután részletes vizsgálat eredményeképpen megállapítja, hogy a „kísérlet és tévedés" módszere a szabadpiaci mechanizmusban és a központilag irányított szocialista gazdaságban lényegében egyformán működik, s hogy a szocializmusban is biztosítható ezzel a módszerrel a gazdasági források optimális felhasználása, ha a szocialista gazdasági rendet bizonyos feltételeknek megfelelően szervezik meg. Az egyik és alapvető ilyen feltétel, hogy minden gazdálkodó egyed paraméternek, vagyis tőle független és gazdasági cselekedetei által nem befolyásolható nagyságnak tekintse az árakat. Ezenkívül arra kell szorítani a vállalatok vezetőit, hogy a termelési tényezők kombinálásával a termelés átlagköltségét minimálisra csökkentsék. Végül pedig az üzemnagyságot úgy kell megállapítani, hogy a termelés határköltsége egyenlő legyen a termék árával. E két utóbbi szabály pótolja a magángazdaságnak azt a jellemvonását, hogy a termelő maximális nyereségre törekszik, s ezen keresztül lehetővé teszi a gazdasági erőforrások optimális felhasználását. Az árak parametrikus funkciója pedig azt biztosítja, hogy a kialakuló árrendszer egyensúlyrendszer, vagyis hogy minden áru keresett és kínált mennyisége azonos legyen. Az egyensúlyi áraktól eltérő árak megállapítása egyes cikkekben hiányt, másokban többletet okoz, torzítja a költségstruktúrát és lehetetlenné teszi a gazdasági optimum elérését.

Meg kell jegyezni, hogy a szocialista rendszer akkor is biztosíthatja a gazdasági optimumot, ha a különböző termelési lehetőségek közötti választást nem a fogyasztói kereslet, hanem a központi tervező szerv preferenciája határozza meg, s a késztermékeket utalványrendszerrel osztják szét. De ebben az esetben is szükséges az egyensúlyfeltételt kielégítő elszámoló árak alkalmazása, mert a termelési tervek teljesítésének *hatékonysága*, tehát a gazdasági optimum csak akkor biztosítható, ha ezek az árak a termelési tényezők viszonylagos ritkaságát tükrözik.

A szerző a szocializmusnak a kapitalizmussal szemben megnyilvánuló fölényét fejtegetve kiemeli, hogy csak a szocializmus képes a jövedelmek olyan elosztását megvalósítani, amely lehetővé teszi a maximális társadalmi jólét elérését (főként a tulajdoni járadékok megszüntetésével). A szocializmus át tudja alakítani közvetlen költséggé azokat a társadalmi közvetett költségeket, amelyek a tőkés magánvállalatnál nem jelentkeznek költségként — ide tartoznak például a munkások egészségére és biztonságára fordított kiadások. Továbbá a szocialista társadalom válságmentessé tehető, mert a tévedések okozta zavarok lokalizálhatók és nem terjednek tovább az egész gazdasági apparátusban. Például a részleges túltermelés nem alakul át általános túltermeléssé, mint a kapitalizmusban. Végül pedig demokratikus ellenőrzés alatt álló tisztviselők kívánatosabb vállalatvezetők, mint a gyakorlatilag senkinek felelősséggel nem tartozó magánvállalkozók és azok alkalmazottai.

Lange következtetései abban foglalhatók össze, hogy csak a szocialista gazdasági rend képes megteremteni azt a gazdasági optimumot, amelyet a tökéletes szabad verseny elméleti — de a kapitalizmusban soha meg nem valósult — modelljének biztosítania kellene. A gazdasági források elosztásának elvei azonban a szocialista gazdaságban és a szabad versenyen alapuló magángazdaságban formailag azonosak, s ezért a gazdasági egyensúly elméletének technikája, amelyet az utóbbi modell számára dolgoztak ki, a szocialista gazdasági rend elméleti vizsgálatára is alkalmazható.

Nemény Vilmos

Dr. Szemenyei János — dr. Halmosy Dénes: Nemzetközi gazdasági intézmények. GATT, OEEC, EPU, Sterlingterület. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1957. 211 o.

A szerzők műve felvilágosítást ad a tőkésállamok legfontosabb nemzetközi gazdasági szervezeteiről. A rövidített címeken ismert „GATT" („General Agreement on Tariffs and Trade", vagyis „Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény"), az „OEEC" („Organization for European Economic Cooperation", „Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete") és az „EPU" („European Payments Union", „Európai Fizetési Unió"), számos egyéb mellett sűrűn előforduló téma, de sem keletkezésüket, sem működésüket nem ismerik eléggé nálunk.

A szerzők szerint a könyvet elsősorban az tette szükségessé, hogy a békés együttélés elvének érvényesülésével „egyre több és sokoldalúbb gazdasági kapcsolat épül ki Magyarország és a tőkésországok között". Magyarországnak tehát ismernie kell, milyen szervezetekkel operál a tőkésvilág a külkereskedelemben és a pénzügyi politikában. Természetesen jóval többel, mint amelyekkel a szerzők foglalkoznak. Megjegyzem, hogy a szerzők tárgyalják még a könyv címében nem szereplő „BIS"-t („Bank for International Settlements", „Nemzetközi Fizetések Bankja") is. Igaz, hogy a tárgyalt szervezetek a legfontosabbak közé tartoznak, de a Genfben működő Európai Gazdasági Bizottságot vagy a „FAO"-t, a szerzők véleménye szerint is, szintén célszerű lenne minél előbb a magyar közönség széles rétegeivel megismertetni. Annyival inkább, mert speciális magyar szempontból, de az egész szocialista tábor szempontjából is, ezek a szervezetek különösen jelentősek.

A könyv mind a GATT, az OEEC, az EPU, mind a Sterlingterület devizagazdálkodási rendszere tárgyalásakor az egyes intézmények történeti kialakulásának ismertetésével jó bevezetőt ad a tőkés világgazdaság alakulásáról az elmúlt évtizedben. A könyv részletesebben foglalkozik az ún. „Havannai Charta"-val, ezzel az Egyesült Államok kezdeményezte, majd saját szülője által magára hagyott intézménnyel, amely helyébe később a GATT-ot létesítették. A szerzők valamennyi intézmény tárgyalásakor megadják a hozzátartozó tagok jegyzékét is, s ily módon tájékoztatnak arról, hogy mely államok érdekeltek a különböző intézményekben. Például Csehszlovákia tagja a GATT-nak.

A szerzők részletesen ismertetik az egyes intézmények statutumait, és sok helyen megjegyzést, néha értékelést is fűznek hozzá. A GATT új statutuma ismertetése kapcsán tájékoztatnak a GATT rendelkezéseiről a vámuniók és a szabadkereskedelmi övezetek kérdésében.

Az OEEC gyökerei visszanyúlnak még a Marshall-segélyek idejéig. Annak idején ugyanis az OEEC-t bízták meg a segély lebonyolításával. Ma ez az intézmény szervezi, egyengeti az európai ún. „Közös Piac" kiegészítésére létrehozandó „Szabad Kereskedelmi Övezet" ügyét. Az OEEC működésében eddig a legfontosabb mozzanat a liberalizálás végrehajtása volt. Ennek alakulásáról jó táblázatokat találunk a könyvben.

A vám- és a kontingenspolitika alakulásának ismertetése mellett érdekesen és könnyen érthetően tárgyalják a szerzők az EPU és a sterlingterület kapcsán a nyugat-európai államok valuta- és devizapolitikai problémáit.

Dr. Szilágyi Mihály

A történeti statisztika forrásai. Szerkesztette: Kovacsics József. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1957. 460 o.

A mű egymással összefüggő és szervesen egymáshoz illeszkedő, de mégis különálló tanulmányokból és a függelékből áll. *Kovacsics József* bevezető tanulmánya a történeti statisztika általános kérdéseivel, magyarországi művelésének rövid történetével foglalkozik, majd vázlatos áttekintést ad Magyarország történeti statisztikája forrásairól. Tanulmánya további részében a történeti statisztikai értékű összeírások végrehajtását, illetve az adatok feldolgozását és elemzését ismerteti, ahol mind statisztikatörténeti, mind forráskritikai szempontból lényeges kérdéseket taglal. Az ezután következő tanulmányok az egyes törté-

neti statisztikai forráscsoportokat ismertetik. *Bakács István* a dicális — a feudális-kori királyi adózással összefüggő — összeírásokkal foglalkozik. *Ila Bálint* a dézsmajegyzékek történeti statisztikai forrásként történő felhasználását tárgyalja. Ugyanebből a szempontból ismerteti *Maksay Ferenc* a jobbágy kézen levő földesúri birtokok jövedelmi kimutatásait, az urbariumokat. A magyarországi történeti statisztika fejlődésének új szakaszába vezeti át az olvasót *Dávid Zoltán* tanulmánya az 1715—1720. évi összeírásról. Itt magának az összeírásnak az ismertetése mellett különös hangsúlyt kap e forrás korábbi feldolgozásának, Acsády Ignác „Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában" című művének bírálata. E fejlődési szakasz forrásait tárgyalja *Felhő Ibolya* a Mária Terézia úrbérrendezés során készült adatfelvételekről és *Acsádi György* az 1784—1785. évi népszámlálásról és az ezen alapuló népesség-nyilvántartásokról szóló tanulmányában. A történeti statisztika fejlődése harmadik szakaszából származó források ismertetései közül márcsak témája következtében is átfogó képet nyújt *Bottló Béla* tanulmánya az 1828. évi országos összeírásról. *Trócsányi Zsolt* a XVIII. és XIX. századi két nagy erdélyi összeírást tárgyalja. A kötet átfogó jellegű tanulmányait jól egészíti ki a magyar történeti statisztika kiváló művelőjének, *Thirring Gusztáv*nak posthumus műve, amely az 1848. évi soproni „népszámlálás"-t ismertetve von le általános szempontból is érdekes tanulságokat.

Valamennyi tanulmány törekszik a gazdaságtörténeti háttér felvázolására. A forrásokat nemcsak ismertetik, hanem részletesen foglalkoznak felhasználhatóságuk lehetőségeivel és korlátaival. Valamennyi tanulmányban erősen érvényesül a forráskritikai szempont. A tanulmányok sajátos vonása, hogy nemcsak történetkutatási és statisztikai módszertani szempontból tárgyalják a forrásokat, hanem mintegy ízelítőt adnak azok tartalmából is, ami a kötetet értékesebbé és egyben érdekesebbé is teszi. A szerzők ezzel jelentős lépéseket tesznek a történeti statisztika forrásainak feldolgozásában — természetesen a mű jellege és az egyéb lehetőségek korlátai között.

A kötet második része: a függelék tartalmazza a levéltári anyag áttekintését, az egyéb kéziratos és nyomtatott források és feldolgozások bibliográfiai jegyzékét. A továbbiakban történeti statisztikai táblázatokat találunk, majd jegyzetek, mutatók teszik teljesebbé az amúgyis gazdag anyagot tartalmazó könyvet.

A mű komoly segítséget ad a gazdaságtörténészeknek, népesedéstörténészeknek, történeti statisztikával, a kapitalizmus előtti társadalmi formák politikai gazdaságtanával foglalkozóknak, a statisztika története búvárainak, s mindazoknak a kutatóknak, akik a letűnt korszakok gazdasági-társadalmi valóságának feltárására, megismerésére törekszenek. Kívánatos lenne, hogy hasonló célkitűzésekkel a későbbi időszakról, a kapitalizmus korszakáról is rendelkezésünkre álljon ilyen feldolgozás.

Földi Tamás

Magyar és idegen nyelvű gazdasági tárgyú könyvek

Die Arbeitereinkommen der Industrien der Gemeinschaft im Realvergleich. Eine statistische Analyse. [A Montánunió munkásainak jövedelme. Összehasonlító statisztikai elemzés.] Luxemburg, 1956. Europäische Gemeinschaft für Kohle und Stahl. 163 l., 23 t.

Beljavszkaja, I.: Vnutrennaja ekonomicseszkaja politika SzSA 1917—1918. [Az Egyesült Államok belső gazdaságpolitikája 1917—1918.] Moszkva, 1956. Izd. Akad. Nauk. 160 l.

Bell, P.: The sterling area in the postwar world. Internal mechanism and cohesion 1946—1952. [A sterlingövezet a második világháború után.] Oxford, 1956. Clarendon Press. XXVI, 478 l., 3 t. Bibliogr.: 435—464 l.

Bellerby, J.: Agriculture and industry relative income. [Mezőgazdasági és ipari relatív jövedelem.] London, 1956. Macmillan. XII, 369 l., 1 t.

Bregel, E.: Nakoplenyije kapitala i obnyiscsanyije proletariata. [Tőkefelhalmozás és a proletariátus elnyomorodása.] Moszkva, 1956. Goszpolityizdat. 183 l.

Economic policy for american agriculture. [Agrárpolitika az Egyesült Államokban.] New York, 1956. Committee for Economic Development. 40 l.

Economic survey of Europe in 1956. [Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának 1956. évi gazdasági jelentése Európáról.] Geneva, 1957. U. N. O. Újrakezd. lapsz.

Einzig, P.: The economic consequences of automation. [Az automatizálás gazdasági következményei.] London, 1957. Secker—Warburg. XI, 226 l. Bibliogr.: 219—222 l.

Fehér L.: A magyar mezőgazdaság fejlődésének útja. Bp. 1957, Kossuth. 47 l.

Hoppmann, E.: Die Periodenanalyse als Theorie der volkswirtschaftlichen Dynamik. [A periódus-elemzés mint a nemzetgazdasági dinamika elmélete.] Berlin, 1956. Duncker—Humblot. 225 l. Bibliogr.: 211—222 l.

Izvesztija na Ekonomicseszkaja Insztitut. Kniga 3—4. 1955. [A bolgár Közgazdaságtudományi Intézet közleményei.] Szofia, 1956. Izd. na Bölgarszkata Akademija na Naukite. 369 l., 1 térk.

Kahl, J.: Macht und Markt. Vom Ausbau unserer Wirtschaftsordnung. [Hatalom és piac. Gazdasági rendszerünk kiépítése.] Berlin, 1956. Duncker—Humblot. 240 l.

Koontz, H. — Gable, R.: Public control of economic enterprise. [A gazdasági élet állami ellenőrzése az Egyesült Államokban.] NewYork, 1956. McGraw—Hill. XII, 851 l.

Kosiol, E.: Plankostenrechnung als Instrument moderner Unternehmungsführung. [Költségelőirányzat szerinti számítás mint a korszerű gazdaságvezetés eszköze.] Berlin, 1956. Duncker—Humblot. 353 l.

Mateev, E.: Proizvoditelnosztta na truda pri szocializma i narodnosztopanszkoto planirane. [Munkatermelékenység a szocializmusban és a népgazdasági tervezés.] Szofia, 1956. Izd. na Bölgarszkata Kommunisztics eszka Partija. 700 l.

A mezőgazdasági technika változásának közgazdasági következményei. [Az Agrárközgazdák Nemzetközi Szövetsége helsinki értekezletének anyagából.] Bp. 1957, Országos Mezőgazdasági Könyvtár. 87 l. Soksz.

Medicke, W.: Die Gemeinkosten in der Plankostenrechnung. [A közköltségek a költségelőirányzatú számviteli módszerben.] Berlin, 1956. Duncker—Humblot. 134 l., 2 t. Bibliogr.: 131—134 l.

Model regulations for advanced agricultural producers' co-operatives. [A fejlett mezőgazdasági termelőszövetkezetek mintaalapszabálya.] Peking, 1956. Foreign Languages Press. 34 l.

A ráfordítás-kibocsátás (input-output) rendszer vázlatos ismertetése. Összeáll. Kenessey Z.—Nemény V.—Szakolczai Gy. Bp. 1957, K. S. H. 55 l. (Nemzetközi módszertani füzetek. 2.)

The mutual security program. Fiscal year 1957. [A kölcsönös biztonsági program 1957. évre.] New York, 1956. Govern. Print. Off. V, 82 l.

New China advances to socialism. [Az új Kína előrehaladása a szocializmus felé.] Peking, 1956. Foreign Languages Press. 200 l.

Privredna Federativne Narodne Reszpublike Jugoslavije u 1955 godini. [A Jugoszláv SZNK gazdasága 1955-ben.] Beograd, 1955. Ekonomski Institut FNRJ. 154 l.

Promislennoszty i banki Japonii. Szbornyik matyerialov. [Japán bankok és ipara.] Moszkva, 1956. Izd. Inosztr. Lit. 495 l.

Sándor V.: Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900. Bp. 1957, Akadémiai ny. (Kandidátusi értekezés tézisei)

Sigalin, G.: Vojennaja ekonomika v pervoju mirovoju vojnu. 1914—1918. [Hadigazdaság az első világháborúban.] Moszkva, 1956. Vojenizdat. 331 l.

Suviranta, B.: The viability of the competitive market. [A piaci verseny.] Cairo, 1956. National Bank of Egypt. 29 l.

Száz termelőszövetkezet fontosabb üzemi adatai. 1. Összefoglaló táblázatok. (1953—1954—1955) Bp. 1957, MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézet. 61 l. Soksz.

Száz termelőszövetkezet fontosabb adatai. 2. Üzemenkénti részletezés. (1953—1955) Bp. 1957, MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézet. 208 l. Soksz.

Szocialisztyicseszkij pogyom v Kitajszkoj gyerevnye. [A kínai mezőgazdaság szocialista átalakulása.] Moszkva, 1956. Izd. Inosztr. Lit. 502 l.

Taschenbuch für den Betriebswirt 1956. [Az üzemgazdász kézikönyve.] Berlin, 1956. Deutscher Betriebswirte-Verl. 1407 l. Bibliogr.: 1354—1380 l.

The U. S. S. R. and Eastern Europe. Oxford economic atlas. [A Szovjetunió és Kelet-Európa gazdasági földrajza.] London, 1956. Oxford Univ. Press. VIII. 134 l.

Weltatlas. Die Staaten der Erde und ihre Wirtschaft. [Világatlasz. A föld országai és gazdaságuk.] Leipzig, 1957. Verl. Enzyklopädie. 58. l., 105 térk.

Winzer, K.: Wirtschaftsberatung und Kreditwesen. [Gazdasági tanácsadás és a hitelügy a mezőgazdaságban.] Hiltrup bei Münster, 1956. Landwirtschaftsverl. 114 l.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Енё Фок:

Наши экономические задачи

(Выступление на всевенгерской конференции Венгерской Социалистической Рабочей Партии)

Автор — член Политбюро Венгерской Социалистической Рабочей Партии — в введении своего выступления подчеркнул то влияние экономического развития, происходившего после октябьрских событий, которое воспрепятствовало цели контрреволюционных сил добиться раскола между партией и массами и повернуть некоторую часть масс против партии. Он считает необходимым решительно выступить против тех, которые с враждебной целью хотят увеличить совершаемые ошибки и против тех, которые стараются лакировать или выдать ошибки за достижения.

По мнению автора нынешние экономическо-политические цели определяются: ошибками экономической политики прошлого, ущербом, нанесенным контрреволюцией и его последствиями, а также повышением уровня жизни, пока недостаточно обоснованным собственным производством. Цель он определяет в следующем: полное восстановление хозяйства, расстроенного контрреволюцией путем усиленной мобилизации внутренних материальных сил и мобилизации трудящихся, стабилизация достигнутого уровня жизни, а также выработка трехлетнего плана. Автор статьи анализирует и данными наглядно показывает динамику роста производства, изменение структуры производства, производительность труда, себестоимость, далее изменение товарного обращения розничной торговли и обращение банковских билетов в период после ликвидации контрреволюции. Из требований, поставленных перед хозяйственным руководством, помимо, количественных показателей производства автор подчеркивает качественные показатели (рост производительности труда, снижение себестоимости, рентабельность).

Автор указывает, что еще не установлена окончательная форма хозяйственного руководства. Это обстоятельство является источником неуверенности и таит в себе опасность возвращения хозяйственных руководящих органов к старым методам, которые препятствуют желательному развитию самостоятельности предприятий. Несмотря на эти отрицательные тенденции, по мнению автора, проделанное развитие после ликвидации контрреволюции является положительным и в короткий срок может обеспечить равновесие народного хозяйства своими силами.

Бела Чикош Надь:

Преобразование промышленных производственных цен

Настоящий очерк занимается директивами по преобразованию промышленных производственных цен, намеченному к 1-му июля 1958 года, а также в нем рассматриваются некоторые вопросы дискуссии, проходящей по вопросам о системе цен.

Перед социалистической системой производственных цен необходимо ставить требование: цены должны отражать пропорции используемого общественного труда. Существующая система цен не соответствовала этому требованию уже во время ее создания, так как нарушила единый уровень цен средств производства и предметов потребления. Всеобщее преобразование цен означает большое продвижение в направление создания системы промышленных цен, имеющих единый уровень — хотя полной последовательностью все же нельзя осуществлять ее. Потребительские цены необходимо отделить в известной мере от производственных цен. Рентабельность и экономическое стимулирование в данных случаях делают желательным образовать цены, отклоняющиеся от используемого общественного труда. При преобразовании цен необходимо принимать во внимание особенности, вытекающие из условий переходной экономики.

Состояние производительных сил при преобразовании цен — соответственно намеченным целям рентабельного производства — принимается во внимание в условиях оптимального, в данном случае максимального действия; исчисляется не себестоимость предприятия, а средняя отраслевая себестоимость; принимаются во внимание величины серий, производимых рентабельно; промышленная отпускная цена импортируемых материалов устанавливается таким образом, чтобы можно было оценить рентабельность производства и экспорта, когда последний в подавляющей мере основывается на использовании импортированного материала. Автор подробнее занимается вопросом о том, почему директивы не заключают в себе плату за пользование основного фонда и процент за фонд обращения, как факторы цен — хотя некоторые считали бы это правильным для того, чтобы осуществлять контроль эффективности капиталовложения с помощью системы цен.

Автор в отдельной главе занимается вопросами взаимоотношения экономического стимулирования с ценой. При стимулировании через цену необходимо существенным образом различать направление и условия производства. В социалистической экономике цена может стимулировать в основном рентабельные условия производства. Автор касается дискуссии, возникающей по вопросу о роли цен в качестве регулятора производства. В государственной системе цен пропорции цен могут оказать стимул лишь к тому, что прочно обеспечит гармонию между общим интересом народного хозяйства и интересом предприятия. Стимулирование, принимающее во внимание требование рынка, в лучшем случае, однако, может создать гармонию на основе условий рынка, известных при преобразованию цен. Поэтому некоторые предлагают сузить круг твердых государственных цен и кроме их применить максимальные цены, т. е. разрешить свободное образование цен. Директивы по преобразованию цен содержат много мероприятий для ликвидации бюрократических пороков образования государственных цен. Эти мероприятия, однако, в основном строятся на тем, что производство регулируется государственными плановыми указаниями, во многом отношении транспортными соглашениями. Не следует развязать систему государственных твердых цен.

По директивам преобразование производственных цен должно произойти без изменения потребительских цен. В заключении статьи автор перечисляет мотивы этого постановления.

Йожеф Богнар:

Проблемы нашей внешней торговли

В введении автор приводит причины того, почему Венгрия зависит в большой мере от международного разделения труда; почему внешняя торговля является жизненно важным вопросом страны. Исследуя удельный вес внешней торговли в национальном доходе в различных странах, автор приходит к выводу: международный обмен товарами играет решающую роль в экономической жизни стран, густо-населенных и являющихся в отношении сырья бедными.

В следствие недостатка природных богатств необходимо приобрести большую часть сырья, нужного для промышленности, из заграницы, с другой стороны, вследствие узости внутреннего рынка мы можем экономично производить лишь при одновременном экспорте. Осуществление правильных соглашений между членами государствами Совета Экономической Взаимопомощи по разным вопросам профилирования промышленности заставляет нашу страну принимать участие в международном разделении труда в большей мере чем ныне.

Автор оценивает удельный вес экспорта в 23—25 % от суммы общественного продукта, вычисленного по производственным ценам.

Так как производимые в стране блага и товары экспортируются в указанном проценте, то при решении каждого вопроса развития промышленности и сельского хозяйства необходимо принимать во внимание требования международного разделения труда. Наше положение предписывает нам быть страной, торгующей много и со многими странами.

В последующие годы мы должны одновременно осуществлять повышение жизненного уровня и достигнуть равновесия платежного баланса. Одновременное осуществление этих задач возможно лишь путем рентабельного производства, т. е. рентабельного экспорта. Насильное понижение импорта привело бы к застою промышленности и к сокращению занятости.

В дальнейшем автор занимается проблемами структуры внешней торговли. Кратко излагает главные особенности структуры экспорта-импорта в период между двумя мировыми войнами, а потом анализирует изменения в структуре, проишедшие после освобождения страны. Исследуя структуру экспорта машиностроительной промышленности, автор приходит к выводу, что необходимо расширить структуру профилей экспорта, имеющих специализированный характер. В центр тяжести этого необходимо поставить те отрасли промышленности, в которых мы располагаем значительными производственными традициями, отличными конструкторами и квалифицированными рабочими первого класса (вакуумная техника, техника связи, сильноточная промышленность, производство средств транспорта).

С точки зрения равновесия платежного баланса сельскохозяйственный экспорт имеет особенное значение. Ухудшение положения нашей внешней торговли находится во взаимосвязи с понижением сельскохозяйственного экспорта. Необходимо повысить сельскохозяйственный экспорт в первую очередь путем развития культур, требующих интенсивного хозяйства. Этот путь развития соответствует нашим рыночным интересам и обычиям преобразовывающегося питания. С большой осмотрительностью возможно еще увеличение экспорта рентабельно производимых товаров легкой промышленности.

70 % нашего импорта состоит из сырья и основных материалов вследствие того, что в тяжелых условиях Венгрия превратилась в страну, экспортирующую в большей мере готовые товары.

В дальнейшем автор занимается направлением венгерской внешней торговли в территориальном отношении. Радиус нашего экспорта значительно больше, чем в период между двумя мировыми войнами, а это изменение при наличии положительных элементов обращает внимание и на различные ошибки. После краткого анализа внешней торговли, введенной членами-государствами СЭВ-а, автор занимается проблемами товарного обмена с капиталистическими странами. Он указывает на то, что из факта существования двух мировых рынков должно следовать не замкнутость, а расширение связей. По мнению автора, объем и вес внешней торговли с капиталистическими странами во всей венгерской внешней торговле являются удовлетворительными и было бы ошибкой стремиться к понижению их путем искусственных мероприятий.

В заключительной части очерка автор рассматривает вопросы монополии и организации внешней торговли, указывает на правильное понятие внешнеторговой монополии, потом высказывается по вопросу о том, каким предприятиям надо предоставить право для самостоятельного экспорта. В дальнейшем подробно анализирует вопрос о том, какими другими способами возможно укрепить и улучшить связь между производством и внешней торговлей.

Трудности, имеющие место в области внешней торговли, помимо неблагоприятных природно-экономических условий страны, в первую очередь можно свести к ошибкам, совершенным в экономической политике. Равновесие платежного баланса, а также уравновешенную, пропорциональную и соответствующую природно-экономическим условиям страны структуру рентабельной внешней торговли можно создать лишь путем трезвой, осмотрительной экономической полтиики.

Актуальный опыт управления и хозяйствования промышленных предприятий

На основе приобретенного в последние месяцы опыта работы 30-х промышленных предприятий и центрального управления ими, авторы рассматривают и практическими примерами наглядно показывают современные проблемы планирования предприятий, оплаты труда, материальной заинтересованности, правильных производственных цен и социалистического соревнования. В качестве вывода, сделанного из опыта, авторы подчеркивают, что поставленные задачи можно решать путем дальнейшего расширения самостоятельности предприятий, сокращения количества обязательных плановых показателей. Одним из важных условий расширения самостоятельности предприятий, по мнению авторов, является создание правильной системы производственных цен.

Дюла Эрёш — Иван Виешел — Дежё Зентаи:

Метод практического расчета рентабельности экспорта

Авторы, присоединяясь к дискуссии, проходящей по аналогичной теме на страницах журнала «Экономический Обзор», предлагают применение метода практического расчета для установления экспортных сделок.

Они считают достаточным производить расчеты по рентабельности экспорта в последней фазе производства, хотя расчеты могут быть применены этим же методом и в предыдущей фазе производства.

Формула:

$$\text{рентабельность предприятия} = \frac{\text{себестоимость в форинтах} - \text{стоимость материалов, входящих в себестоимость и являющихся предметом обращения на мировом рынке в форинтах}}{\text{цена продукта на мировом рынке в девизе} - \text{стоимость материалов, входящих в себестоимость и являющихся предметом обращения на мировом рынке в девизе}}$$

Экономическое содержание указанной формулы: сколько форинтов заработной платы и накладных расходов приходятся на единицу дохода в девизе, достигаемого за исследуемую производственную фазу.

При анализе авторы не принимают во внимание, что производство осуществляется с использованием материалов, деталей и т. п., действительно импортированных, или отечественных, но являющихся предметом обращения на мировом рынке (экспорта).

Преимущество показателя с точки зрения практического применения заключается в том, что для его исчисления достаточно наличие лишь следующих данных: 1. калькуляции по видам материалов; 2. цены готовой продукции и материалов на мировом рынке.

Области применения показателя:

1. порядок различных продуктов, производимых в одном и том же цехе, по рентабельности,
2. порядок использования материалов, имеющих стоимость в девизе, по рентабельности,
3. достигаемая минимальная цена новой экспортной продукции,
4. оценка действия цеха,
5. решение вопроса об экспорте или дальнейшей обработке полуфабрикатов, имеющих экспортное значение.

Авторы подробно рассматривают ограничения показателя и устанавливают: показатель может быть применен лишь в тех случаях, когда можно составить реальную калькуляцию продукта.

Михай Кёкень:

Наши перспективы, резервы

Автор полемизирует со статьями Шандор Ауш—Тамашне Герё ,,Об опасности инфляции'' и Аладарне Мод ,,Преодоление инфляции — наши резервы и перспективы'', опубликованными в журнале Экономический Обзор (в № 11—12 за 1956 г. и 5 за 1957 г.). Он устанавливает, что авторы вышеуказанных статей наряду с многими правильными положениями преувеличивают экономические ошибки прошлого и этим самым делают уступки ревизионизму. Положение Аладарне Мод о том, что ,,мы все больше импортируем для того, чтобы могли экспортировать для обеспечения дальнейшего импорта'' означает преувеличение ошибок, не соответствует фактам и не оказывает помощь и в ею настоятельно требованном ,,охватывающем научном анализе'' действительно совершенных ошибок. Несомненно темп индустриализации в период 1950—1953 гг. явился чрезмерным и было бы необходимым в большей мере принимать во внимание отечественные возможности; однако, если мы стремимся правильно установить направление будущего развития, то нужно видеть и правильные усилия. Так, например, промышленность ,,лучшим использованием'' экспортировала из импортированного материала из года в год промтовары, и таким образом ,,ножницы'', созданные из этих двух факторов, сузились.

В дальнейшем статья подчеркивает значение резервов. Главным условием получения и особенно правильного использования иностранных кредитов автор считает упрочение экономического и финансого положения страны.

Автор анализирует некоторые особенности структуры венгерского народного хозяйства и делает вывод, что в известной мере необходимо смотреть производственную структуру и отечественные возможности в их развитии, а статический и фетишизированный взгляд являются неправильными.

В заключении автор устанавливает: и промышленность и сельское хозяйство Венгрии имеют значительные резервы, для эксплоатации которых необходимо усилие всего народа, являющееся всеохватывающим и правильно оценивающим перспективы развития.

Ференц Фекете:

Некоторые проблемы общественно-экономических отношений в сельскохозяйственных производственных кооперативах

По мнению автора, экономическая теория производственных кооперативов отстала от требований хозяйственного строительства в большой степени потому, что до сих пор не учитывала в достаточной мере связанность вопросов кооперативов с классовыми проблемами, имеющими место в кооперативах, и с социальной структурой деревни. Это подтверждается и тем, что в конце прошлого и в начале сего года — как и в 1953 году — значительно понизилось число средних и мелких крестьян в кооперативах, а из них главным образом число не тех, которые получили землю в 1945 году — в ходе осуществления земельной реформы. Исходным пунктом содержания статьи и использованного иллюстрационного материала являются письма членов нескольких сотен производственных кооперативов, в которых отчитываются всевенгерскому секретариату Совета Производственных Кооперативов об опыте кооперативов в указанный период.

В первой части исследуются обстановка и причины вступления крестьян в кооператив, принадлежавщих к разным слоям крестьянства и на основе писем указываются отрицательные последствия насилия, примененного в отношении средних крестьян, а противоречия между членами кооператива воспринимаются на основе китайского источника как противоречия между бывшими средними и бедными крестьянами.

Во второй части статьи подробно анализируется экономическое требование правильного отношения между государством и кооперативами, являющееся ,,внешним'' условием кооперативной демократии: замена административных методов экономическо-политическими средствами. Автор

критикует абсолютизацию и игнорирование кооперативной самостоятельности с экономической точки зрения. Он же ссылается на требования кооперативной демократии и внутри производственного кооператива.

В третьей части статьи рассматривается экономический фон вновь измеющих силу тенденций распределения доходов: отношение личного потребления и кооперативного накопления, в котором выражаются общественные и личные интересы членов кооператива. Автор с экономической точки зрения воспринимает методы, которыми некоторые производственные кооперативы стремятся усилить непосредственную заинтересованность своих членов в кооперативном накоплении.

По мнению автора, как он излагает это в заключительной части, главное противоречие, связанное с венгерским сельским хозяйством, с одной стороны заключается между потребностьями народного хозяйства и неудовлетворительным уровнем сельскохозяйственного производства, с другой стороны, между путями кооперативного и единоличного аграрного развития. Из этого следует необходимость сочетания кооперирования и организации крупного хозяйства. Далее, с точки зрения осуществления ленинского кооперативного плана до определенной степени — оправдывается дифференцированный подход — к различным крестьянским слоям.

Лайош Марко:

К вопросу о распределении доходов сельскохозяйственных производственных кооперативов

Одной из основных задач распределения доходов в производственных кооперативах является обеспечение принципа распределения по труду при распределении продуктов. К сущности этого относится и то, что условием увеличения продукции для собственного потребления является увеличение продукции, производимой для общества. Поэтому является неправильным установление одинаковой доли обязательств для всех членов кооператива — как это предлагают некоторые экономисты.

Одной из основных недостатков системы трудодня, используемой в нашей стране, является то, что с помощью ее члены кооператива заинтересованы в первую очередь в количестве труда, а менее в качестве и эффективности его. С целью сочетания интересов членов кооператива как собственника и как трудящегося кажется целесообразным установить для бригад норму затрата общественно необходимого живого труда на единицу продуктов и — в качестве основы личного участия членов бригады в доходе — признать лишь труд, соответствующий этой норме. Для такого измерения затраченного труда и для устранения некоторых недостатков системы трудодня мог бы служить — по мнению автора дискуссионной статьи — применение ,,единицы форинтов", на основе которой за дневной труд различной категории зачитывают определенную ,,единицу форинтов". Этот способ конечно не означает применение заработной платы, несовместимой с сущностью кооперативной собственности.

При распределении доходов производственных кооперативов необходимо — по мнению автора — повысить роль участия в доходах по внесенному имуществу в кооператив. Чем выше уровень товарного производства трудящегося крестьянства данной страны, кооперативное движение и указанное распределение доходов тем более должны считаться — соответственно переходным отношениям — с собственнической душой крестьян, создающих кооперативы.

Ференц Мольнар:

Некоторые взаимосвязи между индустриализацией и внешней торговлей в экономически слаборазвитых странах

В экономически слаборазвитых странах, особенно в тех, которые завоевали свою независимость в прошлом десятилетии, во все более широких кругах осознают, что центральным вопросом их развития является индустриализация. Экономическая структура этих стран в настоящее время характеризуется большим весом сельского хозяйства и других добывающих отраслей, значительной зависимостью от развитых капиталистических стран в отношении снабжения средствами труда, экспортом, основывающимся односторонно на монокультуре, что делает их экономику колеблющейся и зависимой. Это подтверждается данными, относящимися к структуре производства национального дохода в слаборазвитых странах, а также к удельному весу отдельных продуктов в экспорте.

Путем создания промышленности, снабжающей все народное хозяйство современными средствами труда, индустриализация может обеспечить всасывание аграрной безработицы, характерной для слаборазвитых стран, а также всеобщее повышение производительности труда, уменьшение зависимости от заграницы и ликвидацию односторонности экспорта. Наибольшую решительность необходимости индустриализации можно обнаружить в мотивировке второго пятилетнего плана Индии. Многие буржуазные экономисты — как это с помощью цитат наглядно показывается в статье — недооценивают или замазывают значение индустриализации для слаборазвитых стран.

Статья, далее, с помощью упращенной схемы наглядно показывает процесс создания обрабатывающей промышленности и вместе с этим параллельного преобразования структуры внешней торговли, которое происходило в четыре этапа. А именно: снижение импорта готовых изделий, производимых из экспортного сырья, с самого начала создания обрабатывающей промышленности; импорт готовых изделий становится излишним; достижение излишка экспорта этих же готовых изделий; наконец, обработка сырья этих готовых изделий в полной мере в своей стране.

Выгодными последствиями создания промышленности для слаборазвитых стран являются: обеспечение работой излишка рабочей силы; создание большего базиса накопления, улучшение пропорций в международном обмене. Все это конечно является невыгодным для монополистов развитых стран, этим же в основном объясняются вышеупомянутые высказывания буржуазных экономистов.

В статье в дальнейшем на основе данных показывается все более возрастающая роль социалистических стран в ускорении процесса индустриализации слаборазвитых стран, экономические связи с которыми все более расширяются.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Jenő Fock:

On our economic tasks

(A contribution to the Hungarian Socialist Workers Party's national convention.)

The author — who is member of the Political Committee of the Hungarian Socialist Workers Party — dealt in the opening portion of his address with the effect of economic developments taking place since the October events, whereby counter-revolutionary efforts could be thwarted, that were aiming at disrupting the close relationship between the party and the broad masses, some trends went even so far as to try to turn at least parts of the masses against the party. The author believes, that proper measures should be taken against anybody, who, in a malignant fashion, is endeavoured to magnify the committed errors, and equally against anybody, who, by ill-will is trying to excuse the errors and to make them appear as virtues.

The objectives of the present economic policy are, in the authors opinion, determined by the errors committed in economic policy in the recent past; by the damages wrought by the counter-revolution; and finally the measure in the rise of the living standard that failed to get backed by production. The objectives for the economic policy are outlined as follows: complete restoration of order to the economy disrupted by the forces of the counter-revolution. This task requires the mobilization of both the home production forces and efforts by the working masses; stabilization of the living standard so far attained; preparing for the three year plan. The period since the suppression of the counter-revolution is analyzed in respect to output and composition of the production, productivity of labour, development of the production cost, commodity turn over in the retail trade, circulation of bank notes. All these aspects are illustrated by comprehensive data. From among the requirements for an improving economic management, the author singled out for detailed analysis the fulfilment of the task, that, beside the rise in the level of production, some questions of quality as are mirrorred in the rise of productivity, in the decrease of the cost of production, the enhancement of producing in an economic fashion ought to be as well achieved at a full measure.

The author points to his conviction, that as far as managing economy is concerned, no ultimate solution has, as yet, been attained, owing to which a great deal of irresolution is still prevailing, and, what is more, the danger is continuing in existence that some of the leading economic functionaries are likely to regain the inclination to resort to some of the condemned methods of management, and there is some reason for being afraid, they would thwart development trends towards a most welcome increasing self-reliance in the management of enterprises. Despite these negative tendencies, the author claims, the way to wich the economic development in this country may now look back, is marked, by encouraging milestones. The short span of time since the counter-revolution is full of reassuring symptoms that this country will, before long, reattain its full economic balance — and all by its own.

Béla Csikós Nagy:

The reorganization of industrial producer-prices

The study deals with the main principles that were observed at the preparation of the reorganization of industrial producer-prices, set for the 1. July 1958 and points to some questions raised in the course of the discussion on the new price-system.

Prices should mirror the proportions of the expenditure in social work, this is what a Socialist system of producer prices must not fail to present. The present price-system was unable, already at the time of its establishment, of coping with that requirement, for it meant the breaking up of the integrated price level of the means of production and of consumer goods. The overall reorganization of prices will mean some real progress towards the creation of an industrial price-system noted for its integrated level. However, its accomplishment, to be done with observance of the utmost consistency, seems hardly ever possible. Consumer-prices will have to be separated, to some extent, from producer-prices. There are instantes of economy and also of economic incentive requiring prices other than those mirroring the expenditure of social work. Peculiar points, appearing in consequence of the structure of an economy in transition between Capitalism and Socialism, should as well be respected if a price reorganization has to be carried into practice in a proper manner.

Requirements for a price-reorganization, with a view to economy in production, include: the state of the forces of production should be taken into account with operational conditions at their optimum, in certain instances even at their maximum; the average cost of production, taken into account, should be characteristic not of the enterprise turning out the commodity in question, but rather of the whole branch of industry concerned; the measure of mass production, appearing practicable in an economical fashion, should be reckoned with. Prices for the processing enterprises of import commodities should be quoted in such a manner, as to facilitate the assessment of the economy of production and also of exports, particularly, when the latter, in their bulk, are made of imported material.

The author deals at some detail with arguments, advocating the inclusion of dues for use on fixed funds, and interest on circulating funds, into the range of the price-factors, though they ultimately failed to get included. The point of the advocates for the inclusion was, that the efficiency of capital investments could be better controlled with such a price-system in operation.

The author devoted a separate chapter to treat the correlation of economic incentive and price. A fundamental distinction must be drawn between the tendency of production, and the conditions of production, whenever the economic incentive by the medium of the price is subject to investigation. The price may, in a Socialist economy, have a decisive incentive bearing on the conditions of economy in production. The discussion on the part of price as a regulator of production is also dealt with. Price proportions in a price-system under state control may prove incentive towards the realisation of only such economic targets, as are apt to ensure a lasting coordination of what is called the public interest on the one, and the enterprise interest on the other hand.

Incentives even at their best, brought to bear in consideration of the market requirements, may, however, bring about such a coordination only upon such a basis, as corresponds with market conditions known at the time of the price-reorganization. This is why recommendations had been presented by some experts to the effect, that the list of commodities under price control should be restricted, and that ceilings should be set on prices or else prices should be allowed to form free. The main principles for the reorganization of prices include many an instrument designed to do with bureaucratic excesses connected with the decreed price-formation. The basic idea, however, retains the conception, that production at large, ought to be regulated by state precepts, and in many cases also by what is called supply contracts between enterprises. The abolishment of the system of fixed government prices is out of question.

The reorganization of producer prices should be carried into practice without modifying the consumer prices. A detailed motivation of this principle makes up the closing chapter of the study.

József Bognár:

Hungarian foreign trade problems

An explanation is presented for Hungary's great dependence on the division of labour on an international footing, and also for the reasons for which trading with abroad appears a matter of existence for this country. Analyzing the significance of the foreign trade in its relation to the national income in different countries, the author jumps to the conclusion, that trading on the international market is a decisive issue for small countries, poor in raw materials, but of a dense population.

Hungary's poverty in natural resources accounts for the necessity of resorting to imports at large, in order to provide the industry with the greater part of what it needs in raw materials. The insufficient absorbing capacity of the Hungarian home market on the other hand, renders exports none the less vital, if the production of commodities is to be maintained in an economical fashion.

Agreements reached, and being carried into practice by the member countries of the Mutual Economic Aid Council on limiting the manufacture of certain products to particular countries, seem suitable to enhance the importance of the division of labour on a world wide scale for this country in particular.

The author figures, that exports amount to between 23 and 25 per cent of the whole social product, reckoned at producer prices.

The demands of the international division of labour will have, therefore, to be respected, in so far as the development of industry and farming is concerned, owing to the fact, that roughly one fourth of all commodities turned out in Hungary are for export. Hungary's situation calls for our trading a great deal, and for our trading with as many countries as ever possible.

The raising of the standard of living, and the restoration of equilibrium to the balance of payments is a dual target, to be attained at the same time, and as soon as in the course of the next years. This task must be paramount for the planners of our economic policy. The simultaneous attainment of this dual objective makes it absolutely necessary, that both production and exports should be conducted in an economic manner. Any forcible cuts in imports would only result in some sort of industrial stagnation and growing unemployment.

After this introductory part, the author treats the problem of the structure of foreign trade. The main characteristics of the structure of exports and imports in the period between the two world wars are briefly outlined. An analyzis follows on the modifications, the structure has undergone since 1945. An investigation into the structure of machinery exports results in suggestions, calling for the development of a number of export items, that can be regarded as some special models. This is a task, for the accomplishment of which such branches of industry should be mobilized, as may look back on what is called manufacturing traditions coupled with an above-the-average designing staff, and first rate technicians. The author names a few such industry branches: the vacuum-industry telecommunications, electrical engineering, vehicle building etc.

Agrarian exports have a special bearing on the balance of payments. The worsening state of Hungarian foreign trade has mainly been due to the downward trend in farm commodity exports. A definite rise in agricultural exports, although being of vital importance, cannot be expected, unless tendencies towards more intensive farming receive some strengthening encouragement. This way of development suits best both our marketing interests and also the traditional Hungarian diet, that happens to be in the state of reformation. Exports in light industrial commodities, of goods being turned out in an economical fashion in particular, might be increased, however, this task would require a great deal of foresight.

70 per cent of Hungary's imports include raw and basic materials, owing to the successful efforts that had resulted in developing exports of mainly finished goods, in spite of all the grave difficulties in the period concerned.

The author treats then aspects of the division of the area covered by Hungarian foreign trading. Exports from this country get Hungarian made goods a deal further, than ever between the two world wars. This seems a novel feature in our foreign trade, which, though illustrative of some healthy elements too, calls the attention to some errors as well. Following a short analyzis of the foreign trade conducted with countries belonging to the Mutual Economic Aid Council, the author treats aspects of Hungarian trading with the Capitalist world. No seclusion, but much rather a healthy reaffirmation of trade relations ought to follow the fact, that two world markets are in existence, the author maintains. Both extent and specific importance of the trade this country is conducting with his capitalistic opposite numbers, can, in the authors opinion, be regarded normal, within the whole of Hungary's international trading, and it would be utterly improper trying by artificial measures to cut it down.

The closing chapter of the essay is devoted to problems of foreign trade monopoly, and to the proper way of organizing foreign trade. Presenting his ideas on how the foreign trade monopoly should be interpreted, the author takes a stand towards the problem: which of the industrial enterprises should be authorized to carry on their exports on their own, with no interference on the part of the foreign trade authorities. Some additional methods of strengthening and improving the relations between production and foreign trade, are analyzed at some detail.

Difficulties still hindering foreign trading, may, apart from unfavourable natural fundamentals of this country, mainly be ascribed to the errors committed in the way of Hungarian economic policies. Restoration of the equilibrium to the balance of payments, and also the setting up of a foreign trade organization, that is in the state of conducting its business in a balanced, proportionate and economic fashion, take a sound, carefully designed economic policy.

Actual experiences made in the management and operation of industrial enterprises

Actual problems of enterprise planning, wages, individual interest, adequate producer prices, and socialist competition, have been studied and illustrated by scores of practical instances by the co-authors on experiences in the management and operation of about 30 industrial enterprises, made in the last months.

As a consequence drawn from these experiences, the co-authors stress, that the successful accomplishment of the tasks set by the central leadership requires the furtherance of self-assertion for the enterprises, and also the reduction of the list of obligatory index-numbers.

Establishment of a sound system of producer-prises appears to the co-authors one of the main factors of enhancing the self-assertion of enterprises.

Gyula Erős—Iván Wiesel—Dezső Zentai:

A practical method of assessing the economy of exports

With reference to a discussion on a similar subject, published recently by the Közgazdasági Szemle, the authors recommend now a practical method of assessing the economy in individual export transactions.

The assessment may be made in the last stage of production, though the calculations may be extended so as to cover previous production stages too.

The formula is:

$$\text{Economy assessed on the enterprise level} = \frac{\text{the cost price in forint} \quad \text{minus} \quad \text{the forint value of the materials affecting the cost price, and available on the international market}}{\text{the world market price of the commodity in foreign exchange} \quad \text{minus} \quad \text{the foreign exchange value of the materials affecting the cost price, and available on the international market}}$$

The economic meaning of the formula is: how many forint worth wages and overhead cost fall to the unit in foreign exchange yield that may be gained for the production phase under investigation.

It makes no difference for the assessment, whether the production made use of materials, or component parts that had been, in fact, imported, or whether the same though home made, may be sold on the international market (meaning their ability of being exported).

The method has, as far as its practicability is concerned, the advantage of requiring but two specific groups of data, namely the figure of cost concerning all the kinds of material involved; and the world market price of the finished commodity and of the materials too.

The area of application of the method includes:

1. the order of economy for different products turned out by the same plant.
2. the order of economy for using material units of the same foreign exchange value,
3. the minimum price to be attained for a new export commodity,
4. the evaluation of the overall performance of plants in their wholeness,
5. the decision on whether some typical semi-finished product, that might be exported, should in fact be exported, or else ought to be processed into a finished article.

The authors deal at length with the method's limitations and come to the conclusion, that its application appears to be restriced to products, about which a comprehensive calculation may be prepared.

Mihály Kökény:

Some aspects of Hungarian perspectives and Hungarian reserves

The author discusses Sándor Ausch's and Mrs. Tamás Gerő's study „On the danger of inflation", and Mrs. Aladár Mód's treatise on „The overcoming of inflation — our perspectives and reserves", published in the 11—12 issue of 1957 and the 5 issue of 1957 respectively of the Közgazdasági Szemle. These authors do — besides establishing some correct findings — exaggerate the errors committed in the economic field in the past, and help thereby revisionist trends to gain ground. The assertion of Mrs. Aladár Mód, that „we are getting ever more bound to imports for the purpose of being able to carry out exports vital for securing funds for further imports" does mean some exaggeration, being by the way incorrect, and can by no means help initiate some „comprehensive scientific analysis" of the errors factually committed, a task whose accomplishment is advocated also by Mrs. Mód herself. There can be no doubt about the exaggerated measure of industrialization as was pressed for 1950 to 1953. Specific features of the Hungarian economy ought, no doubt, to have been more closely taken into account at that time by the then supreme planners. However, in order to establish a correct route that will have to be pursued in the future, the proper trends should have to be thoroughly considered. To quote only an example, the material exploit of exported commodities made of imported materials that had been planned for being turned into manufactured goods, is improving from year to year, and the scissors created by both, could close.

The importance of reserves for the national economy is being stressed in the further course of the study. Stabilization of the economic, and first of all the financial situation of the country seems to the author the main prerequisite of our being in the state of getting some foreign loan, and also of being capable of utilizing it in the best possible fashion.

The author enters into analyzing some specific features of the productive structure of this country, and draws the conclusion, that it is utterly wrong to regard the structure of production and also some specific features of Hungarian economy in a what is called static, and fetishizing manner, whereas the proper way of looking on them is to consider them to some extent while they are still in the process of development.

In the concluding part of his essay the author finds, that both the Hungarian industry and farming possess reserves of considerable magnitude, whose exploitation requires some comprehensive efforts of the whole of the people, including some sound outlook on the perspective of developments.

Ferenc Fekete:

Aspects of social-economic relationships in farm cooperatives

The fact that economics on farm cooperatives are legging behind in so far as the requirements for building up the Socialist economy are concerned, is, in the author's opinion, due to the failure on the part of the theoreticians, of assessing properly the close correlation of the problems concerning cooperatives in their wholeness and of the class concern manifesting itself in farm cooperatives, and the social structure of the village. The insufficient regard for that peculiar class character of the farm cooperatives, seems to receive its confirmation by the fact, that the participation in farm cooperatives of middle peasantry and smallholders, especially of those, who had had land already before 1945 became in a similar manner as in 1953, less by the end of last year and early in 1957. The starting point and some striking features for the study were prompted by letters from some hundred farm cooperatives to the Secretariat of the National Farm Cooperative Council, reporting on cooperative experiences in the period late 1956 and early 1957.

In its first chapter the study treats the circumstances and the motives of farmers belonging to different strata of peasantry and joining the cooperatives. The harmful consequences of resorting to forcible means with middle peasantry are not hushed up either. The author is inclined to believe, that clashes among the membership reflect merely the contradictions of members belonging originally to middle peasantry on the one, and poor peasants on the other hand. Experiences made in China of late with developments in farm cooperatives in this particular respect, have strengthened the author in this conviction.

The second chapter presents a detailed analysis on what the author calls the proper relationship of the state and the cooperatives, i. e. the outside prerequisits of cooperative democracy, and on what they call for in the field of economy, meaning the substitution of means of economic policy for administrative methods. From a viewpoint of national economy, both the absolutizing and negligence of cooperative self-reliance are condemned either way. A point is made of what cooperative democracy may require *inside* the cooperatives themselves too.

The third chapter deals with the background of some new trends of income distribution in cooperatives; this leads the author on to investigate the relation of cooperative accumulation and personal consumption, which reflect the collective as well as the individual interest of the members. Methods applied by some cooperatives with a view to enhance the member's *direct* interest in furthering the cooperative accumulation are given an economic explanation.

The last chapter is devoted to what the author believes the main contradiction in Hungarian agriculture: one side of it is that farm production doesn't satisfy the needs of the people's economy; the other side is the dual way of agrarian development by cooperatives and individual farming. The way out calls, by necessity, for the continuance in setting up farm cooperatives, jointly with the introduction of methods of agrarian mass-production. This is Lenin's conception on the development of Socialist farming, and its carrying into practice involves the differenciation in dealing with different strata of working peasantry.

Lajos Markó:

On income distribution in farm cooperatives

It is one of the main tasks of income distribution in cooperatives, to promote, by the distribution of produce, the carrying of the Socialist principle into practice, that every one should have his share according to the work he has performed. It seems but logical, that no one can have the share increased, that is designed to satisfy his personal needs, unless he sees, that the produce turned out for the society gets also increased. The bearing of burdens on equal footing for all of the members in cooperatives, as is advocated by a number of economists, appears therefor to be theoretically wrong.

The work-unit system, as is adopted in this country, shows a somewhat significant deficiency. It fosters the personal interest in enhancing the quantity of the produce rather than its quality or efficiency. With a view to coordinate the interest of cooperative members in their capacity of both landowners and farm workers, the author suggests the adoption of a method of assessing the rate of expenditure in "live work" as is socially necessary for turning out a produce unit. The measure of the personal share in the common produce for the individual member should be determined by figuring out the rate of the work factually performed, as had been assessed as a necessary one to turn out the produce. The author recommends the introduction of the „forint unit" as a means of accountancy in figuring out the expenditure on individual work, within the work done by the entire membership, and also as a potential instrument of eliminating some of the deficiencies involved by the "work unit" system. The "forint unit" rate would have to be established to be proportionate to a day's work of different kind, and the individual member would be credited with the corresponding amount in "forint units" accordinigly. It goes without saying, hat the recommended solution should mean no adoption of a system of fixed wages, as appears inconsistent with the principle of cooperative property.

The author maintains, that in establishing a policy of income distribution for farm cooperatives, the share of the individual member in the common produce ought, at a measure greater than before, to be made dependent on the rate of the individual member's contribution in capital property to the cooperative.

The higher the level of the production in commodities turned out by the farmers in a country, in a period of transition from Capitalism to Socialism, the more the quality of the farmers as land owners will have to be respected, as far as the cooperative movement is concerned and a proper policy of income distribution is to be set up.

Ferenc Molnár:

Some pieces of correlation of industrialization and foreign trade in undeveloped countries

Industrialization being the central issue of economic development — this is a conviction gaining ground at an increasing measure in economically backward countries, particulary in those among them, which succeeded in regaining political independence in the last decade. The preponderance of farming and other kinds of exploitation, coupled with dependence on more advanced capitalistic countries in the field of purchasing implements, beside exports rendered necessary by the onesidedness of agricultural production, are all features of the economy of such countries, indicative at the same time of their lacking stability and defencelessness. Data on the structure of turning out the national income and also on the preponderance of certain commodities in the total of exports in such countries seem all to confirm the autor's opinion in this respect.

Industrialization appears the proper medium capable of absorbing the latent, big unemployment, characteristic of undeveloped countries. Development of such branches of the industry as are fit to supply the whole of the economy in general, and farming in particular, with up-to-date implements, may bring about an overall improvement in productivity; meaning, in turn, a decreasing independence on foreign countries, and, what would go with it, a gradual discontinuance of the onesidedness in exports. The motivation of India's second five year plan appears one of the most resolute stands even taken towards industrialization. The author tries, on the strengh on some quotations, to prove how the importance of industrialization for backward countries is neglected, or at least hushed up by some bourgeois economists.

The author presents, by a simplified scheme, a picture of the progress of developing the processing industry and, by inference, the modifications it would have to entail in the structure of foreign trade; the whole of the scheme to take place in four stages. In the first stage the beginning of developing the processing industry, would, the author believes, cut down imports in commodities, processed from raw materials, that are being exported. Imports in finished goods would become entirely unneccesary in the second. Surpluses for exports would be attained in the same finished commodities in the third, and, all raw materials for these finished items, would, in the fourth stage, be processed by the home industry.

The possibility of employing labour reserves, the chance of creating a bigger basis for accumulation, and the improvement of the proportions of foreign trade are all to be expected as a consequence of developing industry. All these consequences, are, however, no assets as far as the monopol capitalists of the more advanced countries are concerned, which explains only too clearly the stand taken by some bourgeois experts.

The article winds up by a summary, supported by data material, on the ever growing part the Socialist countries are playing in accelerating the process of industrialization in the backward countries, with whom their trade relations are being broadened at the same time.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

Szerkesztőség:
Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.

Kiadóhivatal:
Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 257.
Előfizetés: negyedévre 15 Ft, egy évre 60 Ft.

Terjedelem: 11¾ ív.
Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1957. július 17.
A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd u. 10. — 6281 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

10

IV. ÉVFOLYAM OKTÓBER

TARTALOM

Varga István: A Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásai 997
Vági Ferenc: A vásárlóalap- és a jövedelemalakulás időszerű kérdései 1009
Berend Iván—Gönczi László—Kis Pál—Lányfalvi Sándor: Nagyüzemi feltételek és jövedelmezőség a szövetkezeti gazdálkodásban .. 1023
Markos György—Mihaleczky Vilmos—Balázsy Sándor: A magyarországi bauxit- és alumíniumtermelés gazdasági problémáiból .. 10 9
Käthe Hahn—Manfred Engert: A tervezés időszerű kérdései a Német Demokratikus Köztársaságban 1061

SZEMLE

A marxista közgazdaságtudomány új ága, a konkrét gazdaságtan *(Harsányi István)* 1073
A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítása a külföldi irodalomban *(Román Zoltán)* 1081
Ár- és belvízvédelmünk közgazdasági vonatkozásai *(Fekete András)* 1092

A SZERKESZTŐSÉG POSTÁJÁBÓL

Az úgynevezett piaci cikkek forgalmának és árszabályozásának jelentősége
Hozzászólás Sághy Vilmos cikkéhez *(Bihari Ferenc)* 1101
Válasz Bihari Ferenc hozzászólására *(Sághy Vilmos)* 1104
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 1106

E SZÁM SZERZŐI:

Balázsy Sándor, a Közgazdasági Szemle munkatársa; **Berend Iván** aspiráns, a Földművelésügyi Minisztérium munkatársa; **Bihari Ferenc,** a Belkereskedelmi Minisztérium Élelmiszeripari főigazgatóságának vezetője; **dr. Engert Manfred** közgazdász, Berlin (NDK); **Fekete András,** a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium munkatársa; **Gönczi László,** a Földművelésügyi Minisztérium, osztályvezetője; **Hahn Käthe,** az NDK Állami Tervbizottságának munkatársa; **dr. Harsányi István,** a Budapesti Műszaki Egyetem üzemi tervgazdaságtan tanszékének docense; **Kis Pál,** a Magyar Nemzeti Bank osztályvezetője; **Lányfalvi Sándor** aspiráns, az Országos Tervhivatal munkatársa; **Markos György** kandidátus, egyetemi tanár; **Mihaleczky Vilmos,** az Országos Tervhivatal munkatársa; **Román Zoltán,** a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa; **Sághy Vilmos,** élelmezésügyi miniszterhelyettes; **Vági Ferenc** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Varga István,** a Magyar Tudományos Akadémia tanácskozó tagja, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

VARGA ISTVÁN

A Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásai*

A múlt mérlege

A felszabadulás, különösen pedig a szocialista tervgazdálkodás rendjére történt áttérés óta Magyarország népe igen nagy eredményeket ért el mind anyagi, mind szociális és kulturális téren. Az államosított ipar termelése rohamosan nőtt és sok hatalmas új létesítménnyel bővült, kiépült a mezőgazdaság szocialista, nagyüzemi szektora, számottevően javult a tömegek élelmezési, ruházkodási, egészségügyi és kulturális színvonala. A fejlődés azonban nem volt egyenletes. Történtek hibák mind az egyes gazdaságpolitikai célok kitűzése, mind a fejlesztés ütemének meghatározása, mind pedig a gazdaságpolitikai feladatok megvalósításához felhasznált eszközök és módszerek megválasztása tekintetében.

Teljesen helyes volt például az a felismerés, hogy az adott helyzetben, a szocialista iparosítás kezdeti szakaszán rendkívüli áldozatokat kell hozni a beruházásokért, a fogyasztás rovására. De a helyes elv túlzásba vitele oda vezetett, hogy egyes években a nemzeti jövedelem teljes növekedését egészében beruházásra fordítottuk, úgy, hogy az életszínvonal átmenetileg nem nőtt, hanem visszaesett. Amellett a beruházási összegekből keveset fordítottunk az ipar meglevő berendezéseinek kicserélésére, korszerűsítésére, s így hatalmas új üzemeket létesítettünk ugyan, de nem gondoskodtunk eléggé a régiek műszaki elmaradottságának megszüntetéséről. Helyesen ismertük fel, hogy növekvő népességünk számára csak az ipar gyors fejlesztése nyújthat gazdaságos foglalkoztatottságot és emelkedő életszínvonalat, de ugyanakkor sokáig elhanyagoltuk a mezőgazdasági termelés fejlesztését biztosítani alkalmas gazdag lehetőségeket. Így a terméseredmények még a mezőgazdaság szocialista szektorában sem alakultak kielégítően, az egyénileg gazdálkodókat pedig nem ösztönöztük arra, hogy termelésük fejlesztéséért áldozatokat vállaljanak és teljes odaadással dolgozzanak. A mezőgazdasági termelés fejlődésének elmaradása gátjává lett az ipar fejlődésének is.

Az iparfejlesztéssel kapcsolatban helyesen hangoztattuk a termelőeszközök termelése (lényegében a nehézipar) elsődleges fejlesztésének követelményét, de nem ismertük fel eléggé, hogy a nehéziparon belül is mindent megelőzve az energiatermelés lehető fejlesztésére, a legszigorúbb energiatakarékosság feltételeinek biztosítására kellett volna adottságaink mellett a legnagyobb súlyt helyezni. Az iparfejlesztés irányainak meghatározásánál sem számoltunk mindig kellően az ország

* A cikk II. részét egyik legközelebbi számunkban közöljük. — A szerk.

gazdasági és természeti adottságaival. Máskor viszont erőink túlbecsülésével irreális ütemet szabtunk önmagukban helyesen kitűzött célok megvalósítására, utóbb pedig hosszabb időre felhagytunk velük. Az is hiba volt, hogy erőinket elaprózva, túl sokféle létesítmény egyidejű megvalósítására törekedtünk, ezzel meghosszabbítva az üzembehelyezésük előkészítéséhez szükséges időt. Nem használtuk ki kellően a nemzetközi munkamegosztásban, a baráti államokkal való kooperációban rejlő lehetőségeket sem.

Az iparfejlesztés irányának meghatározásánál elkövetett hibák, egyes iparágak műszaki elmaradottsága és a hosszú idő óta stagnáló mezőgazdasági termelés miatt nem fejlődött egészségesen külkereskedelmi forgalmunk sem. Fokozódó nehézségeink keletkeztek az ipar nyersanyagellátásában, a lakosság szükségleteinek kielégítésében, növekedtek külföldi adósságaink és romlott a külkereskedelem gazdaságossága.

A gazdaságvezetésben, különösen az állami vállalatok tevékenységének felső irányításában alkalmazott módszereink és eszközeink is sok tekintetben nehézkeseknek bizonyultak. A demokratikus centralizmus elvének a gazdaságvezetésre való helyes alkalmazása helyett olyan túlzó központosítást vezettünk be, amelyben a legapróbb részletekig elő akartuk írni a vállalatok minden tevékenységét. A számtalan tervmutató és felülről jövő operatív utasítás útvesztőjében sokszor nem érvényesült kellően a szocialista tervgazdálkodás lényege, valódi célja, annál is inkább, mert nem gondoskodtunk eléggé arról, hogy a vállalati dolgozók személyes anyagi érdekeltsége a népgazdasági érdekeknek megfelelő irányban hasson.

Nem használtuk ki azokat a változatos lehetőségeket, amelyek segítségével — az anyagi érdekeltségen keresztül — igen sok esetben közvetlen utasítások nélkül intézményesen lehet biztosítani, hogy a vállalatok a népgazdaság érdekeinek leginkább megfelelő módon és irányban dolgozzanak. Sőt prémiumrendszerünk, amely sokáig a „vállalati teljes termelési" terv teljesítését vette elsősorban alapul, egyoldalú mennyiségi szemléletre nevelt, háttérbe szorította a minőség, a választék, az anyag- és az energiatakarékosság stb. követelményeit. Így azután a népgazdasági tervben megtestesülő helyes gazdaságpolitikai célkitűzések megvalósítása a gyakorlatban nem egyszer eltorzult, a vállalatok számára előírt tervek teljesítése sokszor formálissá vált, vagy pedig utólag módosítani kellett azokat.

Megnehezítette a gazdaságossági szempontok érvényesülését ipari termelői árrendszerünk is, amelyben az árarányok nagyon eltávolodtak a társadalmilag szükséges ráfordítások arányaitól.

A hibák felismerése és kijavítása felé már az elmúlt években is történtek lépések, különösen az 1953. évi júniusi és az 1956. évi júliusi párthatározatok alapján. De mindent összevéve, még 1956-ban is hiányzott az összhang a felszabadulás óta elért sok nagyszabású eredmény és az életszínvonal addigi alakulása között, s az alkalmazott gazdaságvezetési módszerek sok tekintetben nem feleltek meg feladatuknak.

Ilyen helyzetben érték a magyar népgazdaságot az 1956. év október—novemberének eseményei, amelyek az amúgy is meglevő gazdasági problémák súlyát fokozták, számukat szaporították, megoldásukat megnehezítették.

A közgazdasági bizottság

A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány az 1957. év elején több bizottságot szervezett, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy az akkori súlyos gazdasági helyzetben kialakítandó gazdaságpolitika elveit és szempontjait kidolgozzák és az ország gazdasági megerősítését és fejlődését szolgáló javaslatokat tegyenek.*

A bizottságok munkafeladataikat maguk határozták meg. Munkájuk eltérő mélységűnek bizonyult. Egyik-másik bizottság csupán általános elveket rögzített, más bizottságok a megvalósítandó célokat vázolták fel, de nem, vagy csak alig foglalkoztak azzal a kérdéssel, miként, milyen rendszabályok alkalmazásával lehet azokat megvalósítani, végül volt olyan bizottság is, amely az utóbbi célt szolgáló intézkedéseket eléggé nagy részletességgel kidolgozta.

A közgazdasági bizottság elgondolásainak ismertetésével összefüggésben utalni kell arra, hogy az nem terjed ki minden a bizottság által tárgyalt kérdésre, hanem csupán a legfontosabb, illetőleg újszerű gondolatokat érinti. Ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy a bizottság elgondolásai szerves rendszert alkotnak, számos elgondolása tehát csupán más elgondolásai valóraválása esetére érvényes.

A közgazdasági bizottság elsősorban is felmérte a népgazdaság adott helyzetét és a megoldandó problémákat a legnagyobb általánosítással a következőkben jelölte meg:

1. *a)* A népgazdasági egyensúly tartós biztosítása.

b) A népgazdasági egyensúly tartós biztosításáig eltelő átmeneti idő során a népgazdasági mérlegek különféle ágazataiban jelentkező egyensúlyhiányok okozta nehézségek kiküszöbölése.

2. *a)* A népgazdasági tervezésben végrehajtandó reformok kérdése.

b) A népgazdasági tervek megvalósításának biztosítékai és ezzel összefüggésben a gazdaságvezetés szervezetének, módszereinek és eszközeinek kérdése, különös tekintettel a szocialista vállalatok központi irányításának és önállóságának viszonyára.

3. A népgazdasági tervek tartalmának kérdései, különös figyelemmel a népgazdaság fejlesztésének irányítására és — általában — a gazdasági „növekedés" kérdéseire.

* A következő szakterületek számára létesültek bizottságok: ipar, iparszervezés, mezőgazdaság, belkereskedelem, külkereskedelem, közlekedésügy, munkaügy, árpolitika, anyaggazdálkodás, pénzügy, közgazdaság. Egyik-másik bizottság albizottságokat is létesített, például az iparügyi bizottság a különböző iparágak problémáinak és fejlesztési kérdéseinek mélyrehatóelemzése céljából, a pénzügyi bizottság pedig a következő részkérdések megvizsgálására: közületi háztartások pénzügyei, vállalati pénz- és hitelügyek, devizagazdálkodás. A külkereskedelmi és a közlekedési bizottság szintén sok albizottságra támaszkodva végezte munkáját. A közgazdasági bizottság egyik feladata a többi bizottság munkájának koordinálása volt. Ennek biztosítása céljából tagjai sorában a többi bizottság elnökei mind helyet foglaltak. A bizottságok összes tagjainak száma meghaladta a 200-at, magának a közgazdasági bizottságnak 30 tagja volt. A bizottságok tagjai — pártállásra való tekintet nélkül — az államigazgatásban, valamint szocialista vállalatoknál vezető állásokat betöltő dolgozók, továbbá egyetemi tanárok és más szakemberek voltak, akik feladatukat társadalmi munkaként látták el, azzal a szándékkal, hogy legjobb tudásuk latbavetésével vegyenek részt az ország gazdasági talpraállítását szolgáló erőfeszítésekben, függetlenül attól, hogy a kormány programjának valamennyi célkitűzésével egyetértenek-e vagy sem.

Ez a tanulmány a közgazdasági bizottságban kialakult elgondolás egy részét ismerteti. Az elgondolások részben jelen tanulmány szerzőjétől — a közgazdasági bizottság elnökétől — származtak, részben a többi bizottság javaslatait vették figyelembe, részben (például a gazdasági mechanizmus kérdésénél) egyéb javaslatokra is támaszkodhattak. Az elgondolások kialakításában természetesen szerepe volt a bizottság tagjainak, rajtuk kívül pedig *Rácz* Jenőnek, a pénzügyi bizottság elnökének, valamint a bizottság titkársága munkatársainak, *Schmidt* Ádámnak, *Halabuk* Lászlónak és *Kemenes* Egonnak.

A közgazdasági bizottság a szóban forgó kérdésekkel eltérő elmélyüléssel foglalkozott. A kormány ugyanis működése számára időbeli korlátot állapított meg, amely túl szűk volt ahhoz, semhogy a bizottság az egész felvázolt munkafeladatával megbirkózhatott volna. Néhány alapvető fontosságú kérdést illetően ezért a bizottság arra korlátozta munkáját, hogy felhívta rá a kormány figyelmét, azzal, hogy annak kidolgozására megfelelő — bizottsági vagy egyéb — szervezet létesítését kívánatosnak véli.

Alapelvek

A közgazdasági bizottság a következő alapelveket rögzítette munkájához, hogy a félreértések lehetőségét elkerülje:

1. *A magyar népgazdaságnak továbbra is a szocialista tervgazdálkodás útján kell haladnia.* Átmeneti nehézségeinket a dolgozó magyar nép megértésével és munkájával, a baráti országok támogatásával legyőzhetjük. A termelőeszközök döntő részének szocialista (elsősorban állami) tulajdonára támaszkodva, tudatosan, tervszerűen, tudományos megalapozottsággal kell a gazdasági folyamatokat annak érdekében irányítani, hogy természeti kincseinket és egyéb tartalékainkat ésszerűen kihasználjuk, előnyösebb módon vegyünk részt a nemzetközi munkamegosztásban, népgazdaságunkat a magyar adottságoknak megfelelő ütemben és irányban fejlesszük, és mindezek útján a lehető legmagasabb fokú anyagi és kulturális jólétet biztosítsuk a dolgozó népnek.

2. *A szocialista tervgazdálkodásban a központi akaratnak az eddiginél fokozottabb érvényesítésére kiterjedtebben kell felhasználni a közvetett irányítás különféle eszközeit és módszereit.* A szocialista vállalatok és dolgozóik helyes irányban ható anyagi érdekeltségének megteremtésével és az ezen keresztül ható intézkedésekkel jórészt biztosítani lehet, hogy a vállalatok nagyobb önállósággal, gazdaságosabban, eredményesebben szolgálják a népgazdaság érdekeit. Szükségessé teszi a közvetett irányítás eszközeinek kiterjesztett alkalmazását az is, hogy a mezőgazdaságban a kötelező termelés és a kötelező beadás megszűnt, s így a szövetkezeti és a magánszektor magatartását javarészt közvetett gazdasági eszközökkel lehet befolyásolni. A közgazdasági bizottság ez irányú javaslatai figyelembe veszik a tervgazdálkodó országok tapasztalatait, de semmiféle külföldi példát nem utánoznak.

3. *A népgazdaság egyensúlyát feltétlenül biztosítani kell.* Egyensúlyt kell teremteni és fenntartani a termelés és a felhasználás között, a vásárlóerő és az árualap között, a munkaerő és a foglalkoztatottság között (a munkanélküliség megelőzésére), úgyszintén a nemzetközi fizetési forgalomban és az államháztartásban is. Mindezekben a vonatkozásokban úgynevezett *„dinamikus (haladó) egyensúly"* megteremtésére kell törekedni, amely biztosítja a bővített újratermelés optimális ütemét, a népgazdaság arányos fejlődését, az életszínvonal emelkedését, vagyis olyan egyensúlyt kell elérni, amely a termelés és a nemzeti jövedelem növekedésével együtt egyre magasabb szinten valósul meg.

4. *Biztosítani kell a fogyasztási alapnak a végzett teljesítményekkel arányos, az anyagi érdekeltséget megteremtő s a családfenntartási szükséglettel is számoló elosztását.* Meg kell előzni, hogy a szocialista szektor dolgozói és a többi kereső jövedelmi viszonyai között, vagy akár

a szocialista szektoron belül olyan jövedelmi arányok keletkezzenek, amelyek társadalmi feszültséget okozhatnának.

5. *A javasolt gazdaságvezetési elgondolás eredményes alkalmazásának bizonyos személyi feltételei is vannak.* A gazdasági élet irányításában s a vállalatok vezetésében résztvevőktől a javasolt rendszer a jelenlegitől több vonatkozásban eltérő, újszerű munkát kíván. A javasolt elgondolás a tervgazdálkodás alapvető, az egész népgazdaságra kiterjedő célkitűzéseinek körét nem korlátozza, hanem — ellenkezőleg — az eddiginél is határozottabbá teszi, sőt a célok megvalósítását az eddiginél hatásosabban biztosítja, noha a gazdasági tevékenységre vonatkozó kötelező utasítások kiadását és ezeknek mechanikus végrehajtását az eddiginél szűkebb körre korlátozza, és részben felváltja ezt a központi vezetés terén a különböző irányító és befolyásoló eszközök alkalmazásával s a nagyobb, valóságos önállósághoz jutó vállalatok működésében a gazdasági számításokon alapuló, szoros értelemben vett gazdálkodással. A cél tehát az, hogy az eddig fennállt *központilag igazgatott gazdálkodás* helyére, amelyet a vállalati terveknek a tervidőszak alatti sűrű megváltoztatása jellemez, valóságosabb *„tervgazdálkodás"*, tehát az eredetileg elgondolt tervek jobb *megvalósításának* rendszere lépjen.

Az újfajta gazdaságvezetés eredményessége nyilvánvalóan nem csupán annak rendszerétől függ, hanem azoktól is, akik alkalmazzák. Az eredmények biztosítása megköveteli, hogy a gazdasági élet irányításában, a vállalatok vezetésében a munkásosztályból, a dolgozó parasztságból, az értelmiségből kikerülő hozzáértő szakemberek vegyenek részt és szakértelmük elmélyülését, kiszélesítését munkahelyükön való huzamosabb ottmaradásuk is biztosítsa.

A javasolt gazdaságvezetési módszerek eredményes működésének, a vállalati önállóság tényleges érvényesülésének feltételei közé tartozik az is, hogy a vállalatvezetők a gazdasági élet eseményeiről, jelenlegi és várható alakulásáról helyesen legyenek tájékoztatva. Ezért a közgazdasági bizottság azt javasolja, hogy az újfajta gazdaságvezetés eredményessége érdekében a gazdasági jellegű adatok és tervek, valamint a külföldi és a belföldi piacokra vonatkozó ismeretek széleskörű nyilvánosságáról is megfelelő gondoskodás történjék.

6. A közgazdasági bizottság hangoztatta, hogy a magyar gazdasági élet legaktuálisabb problémái nem a gazdasági mechanizmussal, illetőleg azzal csupán közvetetten kapcsolatosak. A legaktuálisabb problémák szorosan véve gazdaságpolitikaiak: részben a gazdasági egyensúlynak fokozatosan kialakult és kiküszöbölendő hiányaival függenek össze, részben pedig a gazdasági élet fejlesztésének irányával, ütemével, a gazdasági élet struktúrájával és annak — csak nagyon fokozatosan megvalósítható — átalakítási szükségletével kapcsolatosak. Utóbbin természetesen nem a szocialista jelleg csorbítása, hanem — ellenkezőleg — annak erősítése, emellett pedig a termelés és a termelési lehetőségek összetételének a leggazdaságosabb és a dolgozó tömegek jólétét a leginkább fokozó megváltoztatása értendő. A gazdasági mechanizmus nem öncél, hanem eszköz a gazdaságpolitikai célok eredményes megvalósítására, amely utóbbiak a magyarországi szocialista társadalmi-gazdasági rendben szükségszerűen a tervgazdálkodás kereteibe illeszkednek bele.

7. A közgazdasági bizottság tudatában volt annak — és ezt hangsúlyozta is —, hogy javaslatainak megvalósítása súlyos feladat, sőt azok

egy része azok szemében, akik gazdasági helyzetünknek csak a felszíni jelenségeit látják és nem ismerik fel a reánk váró nehézségeket, egyenesen áldozathozatalnak, bizonyos megszerzett előnyökről való lemondásnak tűnik. A javaslatok tehát csak akkor valósíthatók meg eredményesen, ha sikerül az egész dolgozó népet meggyőzni helyességükről. Gazdasági intézkedések megfelelő politikai háttér nélkül rendszerint hatástalanok; utóbbinak kell biztosítania, hogy a dolgozó magyar nép egységesen magáévá tegye és minden erejével segítse megvalósítani a dolgozó nép javát szolgáló gazdaságpolitikai célokat.

A gazdasági egyensúly tartós biztosítására és az ezt megelőző átmeneti időszakra javasolt intézkedések

A bővített újratermelés követelményeit kielégítő, egymással összhangban levő alapvető népgazdasági mérlegek egyensúlyának előbb átmeneti, utóbb tartós biztosítására a közgazdasági bizottság nagyszámú intézkedést javasolt. Mind az átmeneti, mind a távlati egyensúly megteremtésére szolgáló intézkedések lényegében véve ugyanazon az elven alapulnak, amelynek alkalmazása már az 1946. évi stabilizálásnál is bevált: nyújtózkodjunk addig, ameddig a takarónk ér, figyelemmel természetesen arra, hogy ezt a takarót a Szovjetuniótól és más baráti országoktól kapott segélyek és kölcsönök lényegesen, de mégis csupán átmenetileg megtoldották.

További fontos szempont, hogy a nemzeti jövedelem, illetve a társadalmi termék felhasználásának módjától függ, hogy a legközelebbi jövőben megvalósítható-e ezek növelése, a bővített újratermelés, vagyis a takaró további növelése. Ennek sok tárgyi feltétele van: bővíteni, modernizálni, javítani kell a termelőberendezéseket, szaporítani kell a nyersanyag- és egyéb árukészleteket. Ugyanakkor azonban meg kell teremteni a termelésfokozás személyi feltételeit is, nem utolsósorban azáltal, hogy kielégítő munkabérekkel és az ésszerű elköltésükre lehetőséget adó fogyasztási jószágkínálattal fokozzuk a dolgozó tömegek megelégedettségét, ennek révén termelési kedvét és teljesítményét. Ezért tehát a közgazdasági bizottság helyeslően vette tudomásul a különféle dolgozó kategóriák munkabérkeresetének megjavítására hozott kormányintézkedéseket, mert ezektől az említett jellegű *közvetett* hatások várhatók. Ugyanakkor nem hunyt szemet az előtt a tény előtt, hogy ezeket az intézkedéseket olyan időszakban hozták, amelyben az 1956. októberi események és azok utókövetkezményei miatt körülbelül 25 milliárd forintnyi* veszteség érte a népgazdaságot, már pedig a munkabéremelések *közvetlen* hatása a veszteség okozta népgazdasági egyensúlyhiányt fokozta.

Az októberi események következményeivel és a béremelések hatásaival kapcsolatban bebizonyosodott a szocialista pénzrendszernek a kapitalista pénzrendszernél nagyobb ellenállóképessége. Kapitalista ország az 1956—1957 telének magyarországi eseményeihez hasonlókat nem úszott volna meg infláció nélkül. Magyarországon ellenben a szocialista vállalatok készletei egy — azóta jórészt már pótolt — részének feláldozásával elkerülhetővé vált az infláció: a termelés által nyújtott fe-

* — egy évi nemzeti jövedelem körülbelül egynegyed része.

dezet nélkül forgalomba került pénz visszafolyását biztosítani lehetett. A bankjegyforgalom a megnőtt tezaurálás ellenére 1957 nyarán csupán körülbelül 20 százalékkal volt nagyobb az 1956 őszinél, és ezt a magasabb szintet még 1956 két utolsó hónapjában sem haladta meg.

Ezek az adatok igazolják, hogy — hála a baráti országok segítségének — a nehézségek nem megoldhatatlanok. Az említett segítség nélkül természetesen többirányú egyensúlyhiány volna a magyar népgazdaságban: nem volna egyensúly a lakosság vásárlóereje és az árualap között, az állami költségvetésben, a nemzetközi fizetések mérlegében. Sőt: 1957 elején azzal kellett számolni, hogy a baráti országok segélye önmagában nem elégséges az egyensúly helyreállításához, és ezért konkrét gazdaságpolitikai intézkedések szükségessége is jelentkezik. Ezek meghozatala két oknál fogva tűnt sürgetőnek:

Az 1957. évet meghaladó előrelátással kellett intézkedni, hogy az 1958. és a következő években a gazdasági egyensúly külföldi segítség nélkül legyen biztosítható, hiszen azzal nem szabad számolni, hogy ezekben az években az 1957. évihez hasonló mértékű külföldi segítség álljon rendelkezésre. Ha pedig a baráti országok a későbbi években is hajlandók Magyarországot támogatni, akkor nem szabad ezt a folyó fogyasztási hiány áthidalására használni: ezt a hiányt önerőnkből kell kiküszöbölnünk, s a netáni külföldi hiteleket a jól megválogatott ésszerű, gazdaságos termelő beruházások ütemének gyorsítására kell fordítani.

A másik ok, amely miatt a vásárlóerő és a fogyasztási árualap egyensúlyhiányának kiküszöbölése nagyon sürgető volt, Magyarország átmeneti (s ebben az értelemben vegyes) gazdasági rendje, a magánszektor viszonylag nagy jelentősége. A szocialista szektorban az árak kötöttek, a magánszektorban jórészt szabadok, ha pedig nem azok, olyanok, hogy kötöttségük betartása nehezen ellenőrizhető. Ha tehát az előírt árakon egyensúlyhiány keletkezik az árualap és a vásárlóerő között, azzal kell számolnunk, hogy utóbbinak feleslege rázúdul a magánszektor — elsősorban a mezőgazdaság — árukínálatára és ott áremelkedéseket idéz elő. A kötelező beadás megszüntetése különösen megnöveli ezt a veszélyt. A magánszektorban jelentkező árfelhajtás e szektor keresőinek jövedelmét felhajtaná, a szocialista szektor dolgozóinak reálkeresetét összezsugorítaná. Ez feszültséget hozna létre a két szektor keresőinek jövedelmi arányai között, aminek megelőzése igen fontos.

A közgazdasági bizottság nézete szerint a vásárlóalap-árualap egyensúlyának helyreállítására az állami költségvetés kiadási oldalán eszközölt megtakarításokkal aligha lehet számottevő eredményeket elérni, noha — természetesen — az oktalanul felduzzasztott adminisztratív személyzet létszámának csökkentése és messzemenő takarékosság helyes és kívánatos. De nagy megtakarítást kizárólag a közigazgatási, a vállalati, a kulturális stb. beruházások igen nagyfokú csökkentése biztosíthatna. Az ilyen intézkedés viszont nagyfokú munkanélküliséget idézne elő, amelynek megelőzése a szocialista államvezetés kötelességei közé tartozik, másrészt megnehezítené a termelés növelését, gazdaságosságának fokozását, a jóléti szint emelkedését. Emellett az eredményt amúgy is csökkentené, hogy a munkanélküliek kiadásaikat csupán bizonyos mértékig zsugorítanák össze és a legszükségesebb létfenntartási kiadásokat továbbra is fedeznék. Mindezek miatt az állami és vállalati kiadások csökkentése az árualap-vásárlóerő egyensúly helyreállítása te-

kintetében alighanem sokkal kisebb eredménnyel járna, mint amilyen nehézségeket okozna a munkanélkülivé válók életében.

A közgazdasági bizottság az egyensúlyhiány kiküszöbölésére többféle jellegű intézkedést javasolt. Ezek fontosabbjai:

a) Az árualapok gyors növelését, az áruminőség javítását, a választék bővítését lehetségesnek jelölte meg, részben megvilágítva az ez irányban hozandó rendszabályok tartalmát.

b) Körvonalazta a mezőgazdasági felvásárlási árak kívánatos szintjét; e szint betartását megfelelő nagyságú, részben import útján előteremtendő állami készletek révén vélte a döntő fontosságú 8—10 agrárcikk tekintetében biztosíthatónak, míg a többi cikk tekintetében arra kell magunkat bízni, hogy a helyettesíthetőség lehetősége a vásárlók részéről elkerülhetővé teszi az indokolatlan árfelhajtást. Az állam kereskedelmi monopóliumának hatékonnyá tételéhez az is szükséges, hogy az állami kereskedelmi szervek ne csupán agrárcikkek felvásárlásával, hanem bizonyos agrárcikkek gazdáknak (a felvásárlási áraknál 20—30 százalékkal drágábban) történő eladásával is foglalkozzanak. Csak ezzel akadályozható meg, hogy a gabonának stb. a termelők közötti forgalomban túlzottan magas ára keletkezzék. Végül mind tervgazdasági, mind termeléspolitikai érdekből azt javasolta a közgazdasági bizottság, hogy a különféle termények és termékek árviszonylatai több évre előre rögzíttessenek; azzal azonban, hogy ugyanakkor az árviszonylatok előre megállapított skála szerint a terméseredményektől függően mozogjanak is. Ha tehát például a búza és a kukorica árkülönbsége sok év átlagában 20 forint, ez a különbség rossz búza-, de jó kukoricatermés évében ennél nagyobb, ellenkező körülmények között ennél kisebb legyen. Az ilyen szabályozás csökkentené a mezőgazdaság árbevételeinek fluktuációját, ami tervgazdasági szempontból jelentős előny. Másrészt kiküszöbölné a termésnagyság eltolódását figyelembe nem vevő árrendszerben bekövetkező veszélyt, hogy a gazdák visszatartják azt a terméket, amelynek ára a kereslethez viszonyítva leértékelt, alacsony, (tehát a rossz termésű mezőgazdasági cikket), a kereslethez képest túlértékeltet, magas árut (az átlagon felüli terméseredményűt) pedig az állam nyakába zúdítják.

c) A vendéglátóipari árak és egyes iparcikkárak felemelését lehetségesnek, sőt kívánatosnak jelölte meg azzal, hogy az utóbbiak felemelése nem érintheti a dolgozók létfenntartása szempontjából döntő fontosságú iparcikkek árát. Ezt az intézkedést több megfontolás indokolta: az, hogy az általa biztosítható bevétel az árualap-vásárlóalap viszony kiegyenlítődéséhez feltétlenül szükséges volt; az, hogy hasonló összegű bevétel más forrásból gyors eredménnyel nem, vagy csupán jelentős közgazdasági hátrányokkal járóan volna megszerezhető; az, hogy az áremelés főként olyan cikkeket és szolgáltatásokat érint, amelyek kínálata nem éri el keresletüket, márpedig az ár egyik közgazdasági funkciója az, hogy a hatékony kereslet és kínálat mennyiségi arányosítását (egymáshoz igazítását) előidézze.*

d) Távlatilag gyökeresen új fogyasztói árrendszer gondolata merült fel, olyané, amely a létfenntartási átlagos *költségszintet nem bolygatná*

* A pénzlebélyegzés gondolata fel sem merült. Az egyensúlyhiányt ugyanis nem a forgalomban levő bankjegy okozta, hanem az, hogy a keletkező pénzjövedelmek összege meghaladta az áruk (és a szolgáltatások) kínálatának összegét. A pénzlebélyegzés az egyensúlyhiány tényleges okát tehát nem szüntette volna meg.

meg, nehogy az árváltozás a reálkereseti szintet befolyásolja. Ugyanakkor azonban a létfenntartási költségek *összetétele alapvetően megváltoznék.* Eme elgondolás szerint távlatilag célszerűnek tűnik a különféle szolgáltatások árát (ideértve a lakbért is) számottevően felemelni, az egyenes adóterheket növelni, az iparcikkek és az élelmiszerek árát pedig ennek megfelelően leszállítani. Az ilyen intézkedés egyrészt a jövedelmek ésszerűbb, gazdaságosabb felhasználását, a lakásgazdálkodás megjavítását, az építkezési tevékenység növekedését eredményezné, másrészt — és ez legalább annyira fontos — azt nehezítené meg, hogy a magánszektor keresői a forgalmi adókkal felduzzasztott állami árakkal versenyezve — a régi korok adóbérlőihez hasonlíthatóan — indokolatlanul nagy keresetekre tegyenek szert. Ez a veszély elsősorban a mezőgazdasági eredetű árukkal kapcsolatban van meg, az ipart illetően csak akkor fenyeget, ha az állami szektor a nyersanyagot vagy a félkészterméket forgalmi adó mentesen juttatja a magánszektorbeli iparosoknak és kereskedőknek, tehát nem alkalmaz kettős árrendszert, vagy a magánszektor termékeit adóval nem tudja utolérni. (A lakbérek felemelését az is indokolja, hogy a jelenlegi lakbérek még a lakóházak karbantartását sem teszik lehetővé, nem hogy akár csupán egyszerű újratermelésüket biztosítanák, s ugyanakkor az olcsó lakbéreket nem csak a bérből és fizetésből élők, de a magánszektor keresői is élvezik.)

e) A munkabérkérdés szabályozását a közgazdasági bizottság a gazdasági egyensúly legfőbb biztosítékai egyikének tekintette. Síkraszállt a teljesítménybérezés lehető széleskörű alkalmazása mellett, ezért arra az álláspontra helyezkedett, hogy a teljesítménybérezés elvével összhangban nem álló béren felüli juttatásokat a lehetőséghez képest korlátozni kell, kivéve mégis a családi pótlékot, amelynek emelését, sőt kiterjesztését szükségesnek tartja.

A szocialista szektorban a bérek és a fizetések névleges színvonalát állandóbb jelleggel csak akkor lehet majd megállapítani, amikor az új árrendszer alapján adódó fogyasztási árszint, illetve létfenntartási költségszint ismeretessé válik. Szükséges azonban, hogy a kormány a Szakszervezetek Országos Tanácsával együtt egyrészt rögzítse a szocialista szektor dolgozóinak jelenlegi bértételeit kategóriák szerint, másrészt pedig — mivel ezek a bérarányok nem felelnek meg az arányosság követelményeinek — kidolgozza a jövőben megvalósítani kívánt bérarányokat is. S majd amikor a fogyasztási alap növekszik, a nominálbéreket differenciáltan kell emelni, hogy idővel elérjük a megtervezett bérarányokat. A „lemaradt" bérek tehát csak fokozatosan emelhetők fel a helyes bérarányoknak megfelelő szintre, abban az ütemben, ahogyan a globálisan mért reálbérszint emeléséhez szükséges fogyasztási árualap növekedése lehetővé teszi ezt. A kívánt bérarányok elérése után a fogyasztási alap további növekedése esetén már lineárisan lehet az összes béreket emelni, sőt esetleg árcsökkentések révén is lehet valamennyi dolgozó kategóriára kiterjedő reálbéremelést biztosítani.

A bérarányokat természetesen nem lehet egyszer s mindenkorra szóló szabállyal megállapítani, mert a gazdasági élet fejlődése megköveteli időnkénti módosításukat. De minden ily módosítás feltétele, hogy a fogyasztási alap kellően fedezze a kiemelni kívánt kategóriák béremelését.

f) A külföldi fizetési mérleggel kapcsolatban a közgazdasági bizottságnak az volt a nézete, hogy a deficit kiküszöbölésének és a tartós

egyensúly megteremtésének kétféle lehetősége: az import csökkentése és az export növelése közül a fennálló helyzetben jórészt csak az utóbbit szabad választani. A tőkésállamokból tervezett behozatal legnagyobb tételét a belföldi termeléshez elengedhetetlenül szükséges alapanyagok és gépek teszik, a behozatal többi része pedig túlnyomó részben élelmiszer. Az anyag- és gépbehozatal korlátozása szükségszerűen a belföldi termelés csökkenését idézné elő. A termeléssel együtt csökkenne a belföldi árualap, ami ennek és a vásárlóerőalapnak egyensúlyát megbolygatná, ezenfelül romlana az export lehetősége, ami miatt tovább kellene korlátozni a behozatalt stb. De átmenetileg az élelmiszerbehozatalról sem lehet lemondani, mert ez — különös tekintettel az állami készletekkel megalapozandó új mezőgazdasági árkonstrukcióra — szintén nélkülözhetetlen.

Az egyensúlyt tehát lényegében az export növelésével kell biztosítani. Ennek azonban nem a belföldi árualap csökkentéséből, hanem az exportra alkalmas termelés növekedéséből kell táplálkoznia. Ez elsősorban abból következik, hogy a vásárlóerő és a belföldi árualap egyensúlyát veszélyeztetné az árualap szűkítése. Emellett ahhoz, hogy tőkés viszonylatban például egymillió devizaforinttal fokozzuk az exportot, több millió forinttal kellene csökkenteni a belföldi árualapot. Figyelembe kell venni ugyanis az exportárkiegyenlítésen kívül azt is, hogy a termék belföldi forgalombahozatala esetén a fogyasztói árban jelentős összegű forgalmi költségek, adó, kereskedelmi nyereség stb. is foglaltatnak. Hasonló egyébként a helyzet az import megtakarítás esetében is, ahol gyakran még a nyersanyag feldolgozásánál elérhető értékszaporulat is figyelembe jön. Ha tehát a behozatalnál egymillió forintnyi megtakarítást kívánunk elérni, ennek az az ára, hogy annak többszörösével kell a belföldi árualapot összezsugorítanunk.

A mondottak természetesen vonatkoznak a baráti országokkal folytatott áru- és fizetési forgalomra is, bár az ezektől az országoktól idén kapott nagyösszegű segélyekre és kölcsönökre tekintettel, az itteni deficit kérdése nem olyan éles, mint a tőkés viszonylatokban. Általánosságban is igaz azonban, hogy a fizetési forgalom egyensúlya csak a külkereskedelmi forgalom bővítésétől, nem pedig szűkítésétől várható.

A közgazdasági bizottság tagjainak nézete szerint mind az ipari, mind a mezőgazdasági kivitel növelésének vannak lehetőségei és ezekkel élni kell, noha lebonyolításukkal összefüggésben a behozatali szükséglet is fokozódni fog, s noha az ipari kivitel növelésének feltételeképpen esetleg újabb beruházások is szükségessé válhatnak. A mezőgazdasági kivitel fokozását részben attól lehetne remélni, hogy a parasztság részére több termelőeszközt és fogyasztási cikket juttatunk, s erre való tekintettel a parasztság alighanem növelné az exportra alkalmas mezőgazdasági termékek termelését és piacrahozatalát. Ugyanezt a célt szolgálná, ha az exportra különösen alkalmas minőségek árát az egyéb minőségeknél lényegesen kedvezőbben állapítanák meg. De eredményeket lehetne elérni azáltal is, ha bizonyos mezőgazdasági cikkek tekintetében kifejezetten exportcélokat szolgáló termelési szerződéseket kötnének az állami gazdaságokkal, mezőgazdasági termelő- vagy — még létrehozandó típusú — értékesítő szövetkezetekkel, továbbá egyénileg dolgozó parasztokkal. Nem volna azonban célszerű, hogy valamely mezőgazdasági cikkre külön vállalat kötne termelési szerző-

dést exportcélokra és külön vállalat belföldi ellátási célokra. Ezért újszerű vállalati, illetve szerződési konstrukciókra volna szükség.

Az ipari kivitel fejlesztésénél gazdasági megfontolásokat, továbbá a hagyományos ipari exportcikkeket kell előtérbe helyezni. Szem előtt tartandó azonban az is, hogy a múltbeli ipari exportstruktúrát nem szabad egészen megmerevíteni. A gyógyszervegyészeti cikkek exportját ma már hagyományosnak tekintjük, holott ennek alig 25—30 éves a múltja. Ezért tehát meg kellene vizsgálni, mely új exportiparágaktól lehetne a kiviteli piacok meghódításában gyors sikereket remélni. Az ilyen iparágak fejlesztését erőltetni, kivitelét átmeneti, nevelő jellegű exportprémiumokkal támogatni kellene.

Arra is nyomatékosan utalt a közgazdasági bizottság, hogy a devizapolitikában végső, de csupán fokozatos átmenetekkel megközelíthető és huzamos idő múlva megvalósítható célkitűzésként arra kell törekedni, hogy — a külkereskedelem gazdaságosságának fokozásával párhuzamosan — a külkereskedelemben alkalmazott árkiegyenlítési kulcsok fokozatosan csökkenjenek, közeledjenek egymáshoz és végül beolvadjanak a viszonylatonként egységes devizafelárakba. (Ez a gondolat természetesen nem érinti az exporttal kapcsolatos forgalmi adó visszatérítések stb. szükségességét, s nem zárja ki, hogy egyes exportágak fejlesztési okokból átmenetileg prémiumokban részesülhessenek.

g) Az államháztartás egyensúlya az egyéb népgazdasági mérlegek egyensúlyának biztosításához szükséges intézkedések hatásaképpen szintén helyre fog állani. Ily módon tehát tulajdonképpen nem teremt külön problémákat. De a közgazdasági bizottság néhány alapvetően fontos kérdésre mégis rávilágított. Így kívánatosnak mondotta, hogy a helyi tanácsok nagyobbfokú pénzügyi önállósággal rendelkezzenek és kiadásaikat a területükön behajtott állami adók után járó részesedésből, községi üzemek nyereségéből, a házadó és a földadó alapján kivetett pótadókból, továbbá önálló helyi adókból fedezzék. Ezenfelül a tanácsok gazdasági megerősödésének előmozdítása céljából kívánatos volna tanácsi kezelésbe adni a még minisztériumi irányítás alatt lévő nem országos jellegű ipari, kereskedelmi, vendéglátóipari stb. vállalatokat.

Fontosnak tűnik egy népgazdasági vagyonmérleg és azon belül egy állami vagyonmérleg évenkénti elkészítése is. Az állami költségvetés adatai nem tájékoztatnak az állami vagyon változásairól. Erről tájékozódni pedig különösen nagy jelentőségű volna a közeljövőben, amikor a beruházások és a felújítások szükségképpen minimálisak lesznek, és így sok esetben és sok területen a vagyon állagának csökkenésével kell számolni. Az állami vagyon nagyságának minuciózus pontosságú felmérése egyébként nem is olyan lényeges, mint az, hogy a — becslésszerűen feltételezett nagyságú — állami vagyon évi változásainak nagyságrendjéről és részleteiről tudomást szerezzünk.

Az állami vagyonmérleg kérdésével függ össze az állóalapok értékének reális felmérése, és az értékcsökkenés helyes megállapítása az állami vagyon egészére, tehát a vállalatok, a költségvetési szervek, az utak, a hidak, a lakóházak stb. tekintetében. Az értékcsökkenés pontos megállapítása árpolitikai szempontból is fontos, mert csak ennek alapján számítható ki helyesen az egyes iparcikkek önköltsége. De jelentős a beruházási politika szempontjából is, mert ez alapon ismerhető fel és állapítható meg a bővített újratermelés megkezdésének alsó ha-

tára alatt fekvő egyszerű újratermelés beruházási, helyesebben állóeszköz pótlási szükséglete. Mindeddig öncsalásnak voltunk áldozatai, mert az állóalapok értéke az utánpótlási költségüknél kisebb értékkel szerepel a vállalatok könyveiben, így tehát az értékcsökkenést a tényleges értéknél kisebb összegek után kalkuláljuk, ugyanakkor pedig — további hibaként — a leírási kulcsokat is igen alacsonyan állapítjuk meg. Ez — miután egy nem teljesen leírt gép kicseréléséhez nagy elhatározás kell — a gépi berendezések modernizálásának egyik akadálya, és így szerepe volt a magyar ipar technikai elmaradásában.

Az állami költségvetést a népgazdasági mérlegrendszer alapvető mérlegének kell tekinteni. Ezért a költségvetés egyensúlyának, illetve egyensúlyhiányának kérdése csupán a népgazdasági mérleg keretében bírálható el. Az állami tulajdonban levő vállalatok álló- és forgóalapjainak növelését, valamint a nem állami szektor részére nyújtandó bankhitelek fedezetét is az állami költségvetésben kell megteremteni, s a megfelelő összeget a banknál állami betétként kell kezelni. (A fedezeti szükséglet konkrét megállapításakor természetesen figyelembe kell venni a nem állami szektornak nyújtandó hitelek és a nem állami szektor pénzben jelentkező megtakarításai között mutatkozó különbözetet is.) Minthogy a hitelfedezeti betétre a népgazdasági egyensúly biztosítása céljából feltétlenül szükség van, az is kívánatos, hogy a betétnek a tervben előirányzott összegét az állami költségvetés kiadásként irányozza elő, nehogy az a látszat keletkezzék, mintha az állami költségvetésben tetszőlegesen felhasználható felesleg állna rendelkezésre.

A költségvetésből (vagy akár bankhitelből) finanszírozott beruházásokkal kapcsolatban az látszik kívánatosnak, hogy az egyes beruházások fedezetét alapszerűen irányozzák elő. Ha tehát például egy öt év alatt megvalósítandó létesítmény céljaira 100 millió forintot kell előirányozni, akkor az építtető, illetve a kivitelező vállalat számára az egész összeget egyszerre kell rendelkezésre bocsátani, nehogy évről évre alkudoznia kelljen a folyósítás ütemének megállapítása miatt, miként eddig történt. A felhasználás ütemét a kivitelező vállalat terve amúgy is előirányozza. Ha pedig ez tervét egy-egy esztendőben valamelyest túlteljesíti vagy a teljesítéstől némileg elmarad, akkor az éves szakaszosságnak nem szabad a negyedéves szakaszosságnál nagyobb hátrányokkal járnia. A negyedévi tervtől való kisebb eltérésnek nincs pénzügyi következménye. Ezért elejét kell venni annak is, hogy az éves terv (pontosabban: az utolsó negyedévi terv) előirányzatától való kisebb eltérés miatt a beruházás kivitelezésének folyamatosságában zavar keletkezzék. Így egyrészt a kivitelező vállalatok foglalkoztatottságának folyamatosságát biztosítjuk, s másfelől a költségvetési hitelek év végi erőltetett felhasználását és az azzal kapcsolatos pazarlást elkerüljük. Ezt a célt esetleg a kiadások egyes fajtáinál „pótkezelési időszakok" megállapításával is lehetne szolgálni.

VÁGI FERENC

A vásárlóalap- és a jövedelemalakulás időszerű kérdései

Az ellenforradalmi események gazdasági következményeként támadt inflációs veszély a lakosság várható jövedelemalakulását illetően jogos aggodalmat váltott ki a dolgozó tömegekben és a gazdasági szakemberekben egyaránt. Sokak előtt megoldhatatlannak tűnt az a feladat, hogy a népgazdaság egyensúlyát újból megteremtsük, s egyidejűleg a dolgozók reáljövedelme már elért színvonalát fenntartsuk. Ennek ellenére kormányunk — számítva a baráti országok s a dolgozók támogatására — kezdettől fogva nemcsak az életszínvonal megtartására, hanem további javítására törekedett, elsősorban a munkások és az alkalmazottak egyes rétegeinél. Ez a célkitűzés a konkrét kérdések egész sorát vetette fel. Hogyan lehet megteremteni és fenntartani a vásárlóalap és az árualap összhangját? Milyen arányban növekedjék az egyes társadalmi csoportok vásárlóalapja és jövedelme? Hogyan hat a kötelező beadás megszüntetése s a magántevékenység szélesebb körű engedélyezése a lakosság áruellátására? Megelőzhető lesz-e az árak emelkedése a lakosság egymásközti forgalmában? Cikkemben ezeknek a kérdéseknek néhány vonatkozását kívánom az 1957. évi terv, valamint annak várható teljesítése alapján felvetni.

A nemzeti jövedelem és a vásárlóalap növekedése

A vásárlóalap — a lakosság áruvásárlásra szánt pénze — csak a forgalomba hozható árumennyiséggel arányosan növelhető, különben a közszükségleti cikkek árának emelkedése elkerülhetetlenné válik. A lakosság döntően fogyasztási cikkek vásárlására költi vásárlóalapját, de jelentős a súlya — főképp az egyénileg dolgozó parasztoknál — a termelőeszköz-vásárlásnak is, amely a legutóbbi években az egész lakosság vásárlóalapjának 8—10, a parasztok vásárlóalapjának pedig 14—15 százalékát kötötte le. A fogyasztási cikkekre költött pénzösszeg árufedezetét teljes egészében a nemzeti jövedelem képezi, a termelési eszközökét pedig csak akkor, ha az utóbbi kimondottan a termelés bővítésére szolgál.

Az 1957. évi tervben — az ismert okok következtében — a baráti országoktól kapott hitelösszeggel növelt nemzeti jövedelem mindössze 2—2,5 százalékkal volt nagyobb, mint az 1956. évre tervezett, ellenben a lakosság vásárlóalapja csaknem 16 százalékkal meghaladta az 1956. évi színvonalat. Ez megkívánta a nemzeti jövedelem felhasználási arányai-

nak megváltoztatását, a felhalmozás kb. 20 és a társadalmi fogyasztás kb. 30 százalékos csökkentését. Bár az így felszabadított anyagi forrásokból növelni lehetett a vásárlóalap lekötésére alkalmas árumennyiséget, a nemzeti jövedelem árufogyasztásra fordítható hányada még mindig kevesebbnek bizonyult, mint a vásárlóalap tervezett összege.

De a vásárlóalap és az árualap egyensúlyának megalapozásához nem volt elegendő csupán a tervben mutatkozó hiány árufedezetéről gondoskodni. Az év első negyedében a *kereskedelmi készletek* folyamatosan növekedtek ugyan, de a kis- és a nagykereskedelem készlete még a negyedév végén is 22 százalékkal kisebb volt, mint az előző évben, s a leginkább keresett cikkek készlete csak 20—25 százaléka volt az előző évinek. Ezeket a cikkeket általában forgalomba hozataluk után rögtön felvásárolták, meglehetősen nagy volt, bár enyhén csökkent, a hiánycikkek száma. Ugyanakkor a lakosságnak a legutóbbi években egyébként is egészségtelenül nagyra nőtt készpénztartaléka a múlt év negyedik negyedében 1—1,2 md forinttal tovább nőtt, s az első negyedévben is még alig csökkent.

Így a készpénztartalékok már bekövetkezett megnövekedése s előre pontosan át nem tekinthető változása, a kötelező beadás megszüntetése, a piacszabályozás jelentőségének fokozódása egyaránt azt követelte, hogy *a vásárlóalap s a lakossági áruforgalom egyezése, valamint a kereskedelmi készletek feltöltése mellett a szokásosnál lényegesen nagyobb áruforgalmi tartalék képzéséről gondoskodjunk.* De erre a terv szerinti erőforrásokból már nem futotta. A kiskereskedelmi árszínvonal felemeléséhez kellett nyúlni. A 2,8 md Ft-nyi áremeléssel lényegesen javultak nemcsak a vásárlóalap és az árufedezet volumene, hanem a kereslet szerkezete s a kínálat áruösszetétele között keletkezett feszültségek megszüntetésének feltételei is; számottevően nőtt a terv áruforgalmi tartaléka. Bár a kiskereskedelmi árak emelése mérsékli a dolgozók reáljövedelem-növekedését, nélküle az 1957-re tervezett színvonal gazdaságilag nem lett volna megalapozott. Az erőforrásokhoz képest a jövedelmek növekedése előreszaladt. A felhalmozás további csökkentése már veszélyeztette volna a vállalatok anyagellátását, a legszükségesebb felújítások és újjáalakítások elvégzését s a munkások foglalkoztatását, vagyis a termelési és a munkatermelékenységi tervek teljesítését, ami pedig gazdasági életünk, s benne a dolgozók jövedelme stabilizálásának nem csupán az egyik, hanem legfőbb feltétele. Ha viszont az eddigi hiteleket újabb fogyasztási hitellel tetéznénk, a visszafizetési terhek fokozódnának, de nem jutnánk előbbre a népgazdaságunkban már 1956. október előtt is megvolt, s az októberi események által súlyosbított aránytalanságok felszámolásában, a termelés növelésének meggyorsításában. A részleges áremelés ellenére a lakosság a tervszerinti vásárlóalapból — változatlan áron számolva — mintegy 7,6 md Ft-tal, csaknem 13 százalékkal több árut vásárolhat, mint 1956-ban.

Az áremelési intézkedések kidolgozásakor ügyeltek arra, hogy a legutóbbi — egyes munkás és alkalmazott csoportok anyagi helyzetének halaszthatatlan javítására hozott — béremelési intézkedések hatását lehetőleg megőrizzék. Főképp a termelőeszközöknek s azoknak az iparcikkeknek az árát emelték, amelyek nem tartoznak az alapvető létfenntartási cikkek közé, vagy amelyeket a legalacsonyabb és az alacsony jövedelmű rétegek egyátalában nem vagy sokkal kevésbé vásárolnak. Így

az áremelési intézkedés jövedelemelvonó vagy jövedelemnövekedést mérséklő hatása elsősorban a parasztokat és általában a legmagasabb jövedelmű családokat érinti, s alig mérsékli a legalacsonyabb jövedelmű — közülük is elsősorban a munkás és az alkalmazott — családok jövedelemnövekedését.

Ezek a célok meg is valósíthatók. A vásárlóalap *várható* alakulása a tervezetthez képest valamivel több, mint 1 százalékos növekedést mutat. Ennek ellenére javulnak a vásárlóalap és az árualap közti egyensúly fenntartásának a feltételei, mert a nemzeti jövedelemnek még nagyobb, 5—6 százalékos túlteljesítése várható. Az ipari termelés tervezettnél kedvezőbb alakulása már az első félévben éreztette a hatását. A beruházás csak 19 százalékkal csökkent, s az áruforgalom növekedésével együtt végbement a kereskedelem árukészleteinek feltöltése is. A készletek július végén elérték a tavalyi szintet, s mintegy 8 százalékkal meghaladták az év végére tervezett színvonalat. A készletek összetétele és vele együtt számos cikkből az áruellátás is fokozatosan javult.

A munkások és az alkalmazottak vásárlóalapjának növekedése

A munkások és az alkalmazottak vásárlóalapját 1957-ben növeli egyfelől pénzbevételeik (főképp a munkabérbevételeik) növekedése, másfelől pénzügyi kiadásaik csökkenése. Az évi béralap 1956-hoz viszonyítva a terv szerinti 9,7 százalékkal, a teljes pénzbevétel pedig 9,3 százalékkal növekedett volna. De a foglalkoztatott munkások és alkalmazottak létszáma a tervezetthez képest nőtt, a gyáriparban júliusban már elérte, sőt enyhén meg is haladta az előző évi létszámot. Ezért a tervvel szemben a munkabérbevételnek 1,1, az összes bevételeknek pedig 1,2 md Ft-os növekedése feltételezhető. *Összegét tekintve 1953 után — 1954-et kivéve — az 1957. évi pénzbevétel növekedése a legnagyobb.*

Ezenkívül még egyes pénzügyi kiadások csökkenése révén is emelkedik a munkások és az alkalmazottak vásárlóalapja. A gyermektelenségi adó körülbelül évi 200 millió Ft volt, a munkások és az alkalmazottak államkölcsön jegyzése pedig — 1954-et kivéve — minden évben meghaladta az egymilliárd forintot. A legutóbbi — 1956. évi — államkölcsön-befizetésük csaknem 1,1 md Ft volt, amíg az ugyancsak nagy népességű parasztságé említésre is alig érdemes: 15 millió, és a lakosság egyéb csoportjáé 20 millió Ft. Az említett pénzügyi kiadások csökkentését *részben* ellensúlyozza a nagyobb munkabérbevétel után változatlanul 3 százalékos kulcs alapján fizetendő nyugdíjjárulék és egyéb kisebb jelentőségű pénzügyi kiadások növekedése.

A pénzbevételek növekedésének s a pénzügyi kiadások csökkenésének eredményeként a munkások és az alkalmazottak 1957-ben a terv szerint 11,6 százalékkal, a várható teljesítés alapján 13,2 százalékkal többet fordíthatnak áruk vásárlására és szolgáltatásokra, mint 1956-ban.*

Az említett áremelésnek a munkásokat és az alkalmazottakat terhelő hányada az áruvásárlásra és a szolgáltatásokra fordítható pénzösszeg terv szerinti növekedésének körülbelül 20—22 százalékát, a tény-

* Nagyobb lesz ennél a szolgáltatásokra kiadott rész növekedése. Ez nagyrészt azzal magyarázható, hogy a múlt év végén esedékessé vált főképp közüzemi (gáz, víz, villany stb.) és kommunális szolgáltatások díjának beszedése a folyó évre húzódott át, s ezért ez az 1957. évi kiadásokat növeli. Másrészt a szolgáltató vállalatok egy része a múlt év őszén nem működött, s a lakosságnak a szolgáltatásokra fordított kiadása 1956-ban csökkent.

leg várható növekedésnek pedig 17—20 százalékát közömbösíti a vásárolható árumennyiség szempontjából. De *az áremelés ellenére is, a munkások és az alkalmazottak egy keresőre jutó reálbérének 15 százalékos növekedése várható.*

A terv kidolgozásakor a foglalkoztatottak számának a csökkenését s a keresőkre jutó eltartottak számának a növekedését feltételezték, s az egy főre jutó reáljövedelem növekedését 9—10 százalékra becsülték. Mivel a foglalkoztatottak számának növekedésével a keresők és az eltartottak korábbi arányai fokozatosan helyreállnak, az egy keresőre és az egy főre számított növekedés közti különbség aligha lesz nagyobb 2—2,5 százaléknál. Vagyis 1954-et leszámítva, az 1957. évi várható reáljövedelem-növekedés lényegesen nagyobb, mint a korábbi években volt.

Különösen jelentős ez akkor, ha figyelembe vesszük, hogyan alakult a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásuk. 1953 után a munkások és az alkalmazottak egy keresőre jutó reáljövedelme folytonosan nőtt, de 1949-hez viszonyítva még mindig aránytalanul kisebb mértékben, mint a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásuk. 1956-ban ellentétes irányú aránytalanság bontakozott ki a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás és az abból való részesedés közt, ami az 1957. évi terv végrehajtása során még fokozódhat, hiszen előreláthatólag a reáljövedelem növekedése lesz a nagyobb. Ennek az ellentmondásnak az átmeneti áthidalását a külföldi kölcsönök és segélyek tették lehetővé, de végleges feloldása csak a termelés növelésével lehetséges. Ezért örvendetes, hogy a könnyűipar már a második negyedben túlhaladta, a gyáripar pedig megközelítette a megelőző év első 9 havi termelésének átlagát. A minisztériumi ipar az első félévi tervét 5 százalékkal teljesítette túl. Éves viszonylatban 7—8 százalékos túlteljesítés várható. De a terv túlteljesítése s az előző évi termeléskiesés mielőbbi leküzdése csak akkor segíti gazdasági nehézségeink megoldását, ha az *megfelel a szükségleteknek,* s nem az úgynevezett fölösleges raktári készleteket növeli, ami az első félévben is előfordult egyes területeken (főképp a gépiparban és a befejezetlen építkezéseknél).

A parasztok 1957. évi vásárlóalapja

A parasztok pénzbevételének, következésképp vásárlóalapjának is legfőbb forrása az áruértékesítés, amely az ötéves terv éveiben a parasztok összes bevételeinek 70—80 százalékát tette ki. Ezért a legutóbbi években a paraszti vásárlóalap befolyásolásának egyik legfontosabb eszköze volt a mezőgazdasági termékek kötelező beadásának rendszere — a hozzá kapcsolódó alacsony beadási árakkal.

A kötelező beadás azonban erre a célra nem bizonyult megfelelő eszköznek. Ugyanis nemcsak, hogy nem csökkentette, de egyenesen fokozta a vásárlóalap alakulásának a termelés és az árutermelés ingadozásából következő, amúgy is nagyfokú bizonytalanságát. A kötelező beadási kötelezettség a legutóbbi években független volt a terméseredményektől. A terméstől függően a kötelező beadás az árutermelésnek kisebb vagy nagyobb hányadát kötötte le. A kötelező beadás körébe tartozó termékek átlagárai lényegesen alacsonyabbak voltak, mint akár a felvásárlási, akár a szabadpiaci árak. Ezért jó termésű évben az árutermelés növekedése emelte a kötelező beadás körébe tartozó termékek értékesítési átlagárát és megfordítva. (Ti. az árutermelés növekedése folytán

megváltozott a beadás, valamint a felvásárlás és a szabadpiaci forgalom keretében értékesített árumennyiség aránya.) Vagyis a parasztok jó termés esetén áremelkedésből is *többlet*-bevételre számíthattak, viszont rossz termés esetén az értékesítési átlagárak csökkenésének veszélye is fenyegette őket.

A kötelező beadás részarányváltozása által kiváltott átlagármozgás tendenciája szembekerült a mezőgazdasági termelői árak piaci eszközökkel való szabályozásával, felfelé vitte az árakat, például 1955-ben, amikor azoknak kisebb csökkentése elérhető és helyénvaló lett volna. 1952-ben pedig csökkentette az árakat, amikor azok változatlanul tartása, esetleg némi emelése is indokolt lett volna. A kötelező beadás megszüntetésével természetszerűleg ez elesik.

A kötelező beadás eltörlése s a nyomában kialakuló új vetésterületi struktúra következtében 1957-ben csökken az értékesített áruk volumene, és a korábbi évekkel szemben megváltozik az értékesített áruk mennyiségének piaci formák és áruösszetétel szerinti megoszlása. A terv — 1956-hoz képest — a mezőgazdasági termelés mintegy 3 százalékos növekedését és az állami felvásárlás mennyiségének jelentős csökkenését irányozta elő. A csökkenés majdnem kizárólag azokra a termékekre vonatkozik, amelyek korábban a kötelező beadás körébe tartoztak. A terv szerint a parasztoktól felvásárolt mennyiség — adógabonát is számítva — kenyérgabonából 30, árpából 66, zabból 20, kukoricából 24, vágósertésből 15 százalékkal csökken. A vágómarháé lényegében változatlan marad, de nagyobb lesz a bor, a baromfi és a tej állami felvásárlása.

Ami az előirányzatok megvalósulását illeti, az első félévben túlteljesítették a vágósertés, a vágómarha felvásárlását, viszont elmaradás volt a tej, a tojás és a baromfi felvásárlásában. Túlteljesítés várható még a kenyérgabona, a kukorica s a bor felvásárlásában is. A csökkenés egy része a szabadpiaci értékesítés forrásává válik, nagyobb része pedig a mezőgazdaságban kerül felhasználásra. Ez kedvező lesz mind a parasztok fogyasztására, mind a mezőgazdasági termelésre.

De az állami felvásárlás mennyiségének nagyarányú csökkenése folytán nem lesz kevesebb a parasztok államtól származó áruértékesítési bevétele. Az előző években ugyanis a felvásárlási és a szabadpiaci árakhoz képest alacsony kötelező beadási ár leszorította az államnak átadott termékek átlagárát. Az 1957. évre újonnan megállapított felvásárlási árakat a régi felvásárlási árak és a régi mérlegelt átlagárak közt állapították meg, s így az államnak eladott termékek átlagára általában emelkedett. Ezért *a felvásárolt termékmennyiség csökkenése ellenére a parasztság állami felvásárlásból származó árbevétele 23 százalékkal nő.*

A parasztok áruértékesítési bevétele — miként a mezőgazdasági termelés is — kedvezőbben alakul a tervezettnél. Az előző évihez képest az összes áruértékesítési bevételek 18, a szabadpiaci értékesítés 9, és az összes bevételek mintegy 15 százalékos (csaknem $2^1/_2$ md Ft-os) növekedése várható. De több mint 1,6 md Ft-tal emelkedik a parasztok pénzügyi természetű kiadása is, ezért az áruk és a szolgáltatások vásárlására fordítható többlet az előbbinél körülbelül 6—7 százalékkal kisebb lesz. A pénzügyi kiadások növekedése, bár az adóteher 1956-hoz képest nem változik, mégis a fizetendő adó növekedéséből következik, mert az 1957-

ben beszedendő adóösszeg kivetésekor számoltak a múlt év IV. negyedében keletkezett adóhátrálékok befizetésével is. Másrészt az alsó birtokkategóriába tartozó egyénileg gazdálkodók számára lehetővé tették, hogy a korábban természetben fizetett adót is pénzben fizessék. A két tétel együttes növekedése a múlt év tényleges adófizetéséhez — s nem a parasztok adófizetési kötelezettségéhez — képest 1,2 md Ft-ra rúg.

Mivel a parasztok szolgáltatásokra fordított kiadásainak az áruvásárlásokét enyhén meghaladó növekedése várható, a parasztok vásárlóalapja csak 5—6 százalékkal lesz nagyobb az előző évinél, amelyet akkor az adófizetés elmulasztása és a szolgáltatások átmeneti csökkenése is növelt. De a növekedést ellensúlyozza a kiskereskedelmi árszínvonal felemelése, s így *a parasztok a vásárlóalapjukból lényegében ugyanannyi árut tudnak beszerezni, mint 1956-ban.*

A legutóbbi években a parasztok kezében jelentős összegű, áru- és fizetési forgalmuk szükségletét meghaladó fölös készpénztartalék ülepedett le. Ebből is növekedhetne a parasztok vásárlóalapja, de ez a feltételezés nem volna reális. A parasztok készpénztartaléka a múlt év negyedik negyedében már csökkent, s ha az év első felében ez tovább folytatódott is, csökkenés éves viszonylatban nem várható. Jelenlegi gazdasági helyzetünkben még hosszabb időn át számolni kell a leginkább keresett cikkek hiányával, ami a parasztoknál, mivel ők átmenetileg szabad pénzüket általában nem teszik takarékba, a készpénztartalék csökkenése ellen hat. Különben is a parasztok készpénztartaléka a tavaszi idényszerű csökkenés után a nyári és a kora őszi áruértékesítési idényben mindig növekszik, s ha ez minimális lesz is, a készpénztartalék akkor is inkább nagyobb, mint kisebb lesz az előző évvégi összegnél.

A készpénztartalék nagyságát, az áru- és fizetési forgalom lebonyolítása szempontjából szükséges és fölös pénzre való megoszlását nem is lehet elvonatkoztatni a parasztok áru- és fizetési forgalmának konkrét változásától. Bár a parasztok áruértékesítése (az állami felvásárlás) csökken, a lebonyolításával kapcsolatos pénzforgalom a termelői árak emelkedése miatt nő. De növekszik a parasztok szabadpiaci értékesítése és egymásközti forgalma is. Ezért *nagyobb lesz az áru- és a fizetési forgalom lebonyolításához szükséges készpénztartalék.* Különösen vonatkozik ez az egymásközti forgalomra (beleértve a föld adásvételi forgalmának a növekedését), ami lassítja az állami és a szövetkezeti vállalatoktól és intézményektől közvetlenül vagy közvetve a parasztokhoz jutó pénz visszaáramlását, s növekedésével a pénzbevétel nagyobb részét köti le állandó jellegű készpénztartalékként, mint korábban. S ha a parasztok készpénztartaléka az előző évihez képest csak enyhén nő, akkor a múlt évben még a forgalom szükségletét meghaladó paraszti készpénztartalék és tezaurált pénz nagy része is szükséges pénztartalékká válik.

A parasztok reáljövedelme

Az 1957. évi terv a mezőgazdasági termelés 3 százalékos növekedését s a parasztok jövedelmét változatlanul az 1956. évi színvonalon irányozta elő. A kötelező beadás terheinek megszüntetéséből származó többletjövedelmet általában 4—5 md Ft-ra becsülték. Ez az összeg — az 1956. évi terv szerinti áruértékesítési volumen alapján — a kötelező be-

adás körébe tartozó termékek értékesítési átlagárakon és szabadfelvásárlási árakon számított árbevételének különbözeteként adódott.

Ha az 1956. évi és a múlt évi felvásárlási árak helyett a tervben jóváhagyott alacsonyabb, a felvásárlási szervek által fizethető irányárak alsó és felső határának átlagával számoljuk a többletjövedelmet, akkor 3,1 md Ft-ot kapunk eredményül. Számolva még az újonnan megállapított felvásárlási áraknak a szabadpiaci árakra gyakorolt mérséklő hatásával s az 1956. évi áruértékesítés tervtől való lemaradásával is, 1957-re 3 md Ft körüli összegre tehető a kötelező beadás megszűnéséből eredő jövedelemtöbblet, bár ezt még módosíthatja a fizetett felvásárlási árak tényleges alakulása. Ez részben árbevételi többletként, részben naturális formában (személyes fogyasztás és termelési felhasználás formájában) kerül a parasztokhoz.

A begyűjtés megszüntetéséből fakadó jövedelemnövekedést azonban a gépállomási díjak, a termelőeszközök, az építőanyagok s bizonyos fogyasztási cikkek árának felemelése, a pénzügyi kiadások növekedése, valamint a parasztok adóhátralékának utólagos behajtása ellensúlyozza. Ha a parasztok jövedelemnövekedését a termelés növekedésével összhangban vizsgáljuk, könnyen belátható, hogy népgazdaságunk adott helyzetében nem is lett volna helyes jövedelemnövekedést tervezni. Miért? Noha a parasztok — mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok és egyénileg dolgozók — termelése 1956-ban 1955-höz képest mintegy 14 százalékkal csökkent, jövedelmük mégis elérte az 1955. évi — 1949 óta a legmagasabb — színvonalat. Szakadék keletkezett a parasztok termelésének és jövedelmének alakulása közt, amit az 1957. évi terv csak mérsékelt, de korántsem szüntetett meg, amikor a paraszti termelés 3 százalékos tervezett növekedésével szemben reáljövedelmük színvonalát változatlanul kívánta hagyni.

De semmivel sem csökken a kötelező beadás megszüntetésének politikai és gazdasági jelentősége csupán azért, mert a belőle származó jövedelemnövekedés elvonását tervezték. A parasztok jövedelmének 1956. évi színvonala a kimagasló termésű évek jövedelemszínvonalával vetekszik, ezért nemcsak tisztességes megélhetést nyújt, de a termelés növelésére is lehetőséget ad.* Viszont a kötelező beadás eltörlésével megszűntek a behajtással és a kivetéssel gyakorta együtt járó törvénysértések, a kötelező vetésterületi előírások s a kötelező beadás teljesítéséből adódó egyéb megkötöttségek, általában javultak a gazdálkodás feltételei és kilátásai.

A kötelező beadás eltörlésének kedvező hatása máris mutatkozik a paraszti termelési kedv megélénkülésében és az 1957. évi vetésterv belterjes irányba való eltolódásában. Természetesen ennek jövedelemnövelő hatása döntően csak a későbbi években mutatkozhat, de *részben* ennek tulajdonítható, hogy a mezőgazdasági termelés már az idén is mintegy 3 százalékkal nagyobb lesz a tervezettnél! Ez — a szabadpiaci élelmiszeráraknak a legutóbbi hónapokban bekövetkezett emelkedésével együtt — a reáljövedelem tervezettnél nagyobb arányú növekedésére vezet. De ha az állami felvásárlás, mint például júliusban** a felvásárlási

* Ha 1956-ban az adóhátralékokat befizetik, s utólagos behajtása nem terheli az 1957. évi jövedelmet, akkor a parasztok jövedelme 1956-hoz képest 1—1,2 md Ft-tal emelkedett volna.

** Júliusban az állami felvásárlásban búzáért 207, rozsért 188, sörárpáért 280, takarmányárpáért 210 Ft-ot fizettek átlagosan.

árak alsó határához közelebb eső árakon történik, úgy némiképp ez a jövedelemnövekedés mérséklődni fog.

De hogyan hat a kötelező beadás megszüntetése a parasztok szociális rétegeinek jövedelmére? A kötelező beadás legterhesebb volt a legkisebb szegényparaszti gazdaságokra, mivel itt egyébként is kisebb jövedelemből jelentett levonást; de viszonylagosan és abszolute is nagyobb volt a terhelése a magasabb birtokkategóriába tartozó gazdaságoknak, hiszen a kh-ra jutó beszolgáltatási kötelezettség progresszíven nőtt.

A kötelező beadás progressziója és az áruértékesítési bevétel értékesítési formák közti megoszlása

Birtokkategória	A kh utáni beadás progressziója 1955-ben*			Kötelező beadás az árutermelés százalékában**	Áruértékesítési bevétel megoszlása 1956-ban***		
	Termény	Élőállat és állattenyésztési termék	Együtt		Kötelező beadás	Szabad értékesítés	Együtt
1—3	100	100	100	34	3,2	96,8	100
3—5	135	122,4	127,7	37,5	5,9	94,1	100
5—8	170,9	134,9	150,1	43,9	9,1	90,9	100
8—10	190,3	137,9	160,1	50,0	11,8	88,2	100
10—15	212,8	137,9	169,6	51,3	12,8	87,2	100
15—20	214,4	138,2	170,4	57,4	15,4	84,6	100
20—25	214,9	144	174	65,—	21,3	78,7	100
25—	245,—	180,8	208	90,2	—	—	—

* Csendes Béla: A kötelező beadás jelenlegi rendszerének értékelése. (Meg nem jelent tanulmány. Közg. Intézet.)

** Csak a kötelező beadási termékekre.

*** A KSH háztartásstatisztikai adat feldolgozása alapján. (Az adat a parasztok egymásközti forgalmát is tartalmazza.)

A beadási kötelezettség progresszivitása miatt a különböző birtokkategóriába tartozó gazdaságokban nőtt a kötelező beadás részaránya az árutermelésből, ami az alsó birtokkategóriáktól felfelé haladva az értékesítési árszínvonal csökkenését eredményezte. Az alsó birtokkategóriák átlagárához hasonlóan kedvezőbb értékesítési átlagár realizálódott a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és a termelőszövetkezeti parasztok együttesen számított áruértékesítésében is. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek és a háztáji gazdaságok egy kh után teljesített beadási kötelezettsége 1955-ben terményből 67,4, élőállatból és állattenyésztési termékből 62 százaléka volt a 8—10 kh-as kategóriáénak.

A kötelező beadás eltörlésével ez az árdifferenciáló hatás megszűnt, mivel az értékesítési árak az egész parasztság számára azonosak, s ezért alulról felfelé haladva birtokkategóriánként progresszíven növekvő árbevételt biztosítanak. Ez nyilvánvalóvá teszi, hogy a mezőgazdasági termékek értékesítési árainak emeléséből származó többletbevétel elsősorban a felső birtokkategóriákban csapódik le. A mezőgazdasági termékek belső felhasználása is ezekben a kategóriákban nőhet leginkább. A nagyobb területű birtokkategóriákra az iparcikkek és a mezőgazdasági termékek cserearánya is kedvezőbbé vált a kisebb területű gazdaságokhoz képest, ezért nekik most viszonylag kevesebb terméket kell eladniuk az ipari eredetű fogyasztási cikkek és termelőeszközök beszerzésére.

Ezért a begyűjtés eltörlésének jövedelemnövelő hatása a szegény- és a termelőszövetkezeti parasztokkal szemben elsősorban a középparasztoknál, főképp azok módosabb rétegeinél mutatkozik majd meg fokozottabban.

A parasztok jövedelemnövekedésének mérséklésére hozott intézkedések lényegében nem változtatnak azon, hogy a kötelező beadás eltörlése progresszive nagyobb anyagi előnyt nyújt a nagyobb területű gazdaságoknak. Elegendő e tekintetben megvizsgálni az áremelési intézkedés várható hatását a termelési kiadások birtokkategóriánkénti megoszlására, hiszen a parasztok számára nemcsak a gépállomási díjak, hanem a termelőeszközök és az építőanyagok árának felemelése is fokozottabban jelentős.

A parasztok termelési kiadásainak birtokkategóriánkénti aránya 1956-ban*

Megnevezés	Birtokkategória: kh						
	1—3	3—5	5—8	8—10	10—15	15—20	20—25
1. Az egy gazdaságra jutó kiadás az 1—3 kh-as kategória százalékában	100	113,6	131,8	135,6	142,5	183,2	161,8
2. Ua. egy kh-ra	100	55,2	40,0	30,7	23,4	23,3	16,4
3. Ua. egy főre	100	104,7	113,9	108,9	117,4	147,3	122,4

* A KSH háztartásstatisztikai adatgyűjteménye alapján. A parasztok összes termelési kiadásait (az egymásközti forgalom tárgyát képező élőállat- és takarmányvásárlást kivéve) és az építőanyag vásárlását tartalmazza.

A termelési kiadások, mint az adatok mutatják, a gazdaságokra és egy főre számítva is birtokkategóriánként nőnek, s az áremelésből következő többletkiadás a nagyobb gazdaságokban lesz a nagyobb. De csak abszolute, viszonylagosan nem, mert a magasabb birtokkategóriákban a kh-ra jutó kiadások összege csökken. *Ezért a végrehajtott áremelés egyáltalán nem mérsékli a kötelező beadás megszüntetéséből származó, birtokkategóriánként progresszive növekvő anyagi előnyök különbségét,* sőt még fokozza is ezt, bár nem jelentősen. A kötelező beadás eltörlésével együtt megszűnik a kötelező beadás jövedelemdifferenciáló szerepe, kiküszöbölődnek azok az aránytalanságok, amelyek az egyazon birtokkategóriába tartozó — főképp a birtokkategória alsó és felső határán elhelyezkedő — gazdaságok jövedelme között kialakultak. Megszűnik továbbá főképp a nagyobb középparaszti gazdaságok egy részénél és más gazdaságoknál is nem egyszer tapasztalt túlzott jövedelemelvonás. Ezek a jövedelemaránytalanságok fékezték az egyénileg dolgozók gazdálkodásának a belterjesség irányában való fejlődését. *De hiba volna, ha nem vennők észre, hogy a birtokkategóriák jövedelmében ismét aránytalanság van kibontakozóban — most a felső birtokkategóriák javára.* Hogy kibontakozott-e már ez és milyen mértékben, nehéz lenne még eldönteni, azért is, mert korábban ellentétes irányú aránytalanság érvényesült. Bizonyos azonban, hogy a kategóriánkénti jövedelemnövekedés különbsége még fokozódik. *A jövedelem-aránytalanságok végső kibontakozása elkerülésének egyik legfőbb feltétele a paraszti értékesítési árak szilárdsága.* Noha a kötelező beadás többé-kevésbé rendszeresen szembekerült az árak piaci befolyásolásával, megszüntetése után, ha a piacszabályozás nem kielégítő, az árak „elfutására" még nagyobb a lehető-

ség. Az áremelkedést most fokozottabban tudnák kihasználni a több árut termelő nagyobb gazdaságok, mint amikor még kötelező beadás is volt. *A mezőgazdasági árak piaci eszközökkel való befolyásolását a korábbinál hatékonyabbá kell tenni.* Ennek legfőbb feltétele: *tartalékok* képzése a fő mezőgazdasági termékekből, hogy az állami felvásárlás mennyisége rugalmas határok közt változtatható legyen; a mezőgazdasági termények keresletének növekedése ne haladja meg a kínálat növekedését. Csak így kerülhető el, hogy az állami felvásárlási szervek túllicitálják saját áraikat, és a lakosság egymásközti forgalmában is általános áremelést idézzenek elő.

A lakosság egymásközti forgalma és a jövedelmek stabilitása

A társadalmi csoportok vásárlóalapjuknak döntő részét az állami vagy a szövetkezeti kereskedelemben, illetve a termelőszövetkezetekkel vagy az állami vállalatokkal kapcsolatos közvetlen áruforgalomban, kisebbik részét pedig a társadalmi csoportok egymásközti és azon belüli forgalmában realizálják. 1957-ben a lakosság pénzforgalmának 14 százalékos növekedésével szemben a társadalmi csoportok közti pénzforgalom 30—33 százalékos növekedése várható, ami nemcsak az egész forgalomból való részesedési arányt növeli — az 1956. évi mintegy 14,2 százalékról 16,5 százalékra —, hanem hasonló változásra vezet a vásárlóalapnak a szervezett, valamint a szervezetlen piaci forgalom közti megoszlásában is.

Bár a parasztok több árut adnak el a lakosság másik két csoportjának, s az ebből származó áruértékesítési bevételük is nő, ez utóbbi mind a parasztság, mind az egész lakosság *összes* bevételeinek növekedésénél kisebb. Így az egymásközti pénzforgalom részarányának várható növekedése abból keletkezik, hogy a lakosság „egyéb" csoportjának (a kisiparosoknak, a kiskereskedőknek stb.) munkásokkal és alkalmazottakkal, valamint a parasztokkal lebonyolított forgalma növekszik.

A lakosság „egyéb" csoportjának a lakosság többi csoportjaitól származó pénzbevétele — az 1956. évihez viszonyítva — becslések szerint mintegy 50—55 százalékkal nő. Ebből az áruk és a szolgáltatások vásárlására fordítandó kiadások növekedése 45—48 százalékra, 2,8—3 md Ft-ra tehető. A növekedés oka a kisipari és a kiskereskedői tevékenység szélesebbkörű engedélyezése, a lakosság egyéb csoportjának számbeli gyarapodása és az a konjunktúra, amely a legutóbbi idők nehéz áruellátási helyzete, valamint a lakosság anyagi körülményeinek javulása következtében alakult ki.

A lakosság szocialista szektorból származó pénzbevételének adott nagysága esetén, az egymásközti forgalomban a termékek kisebb vagy nagyobb volumene cserélhet gazdát anélkül, hogy ez befolyásolná a szocialista kereskedelemben elkölthető pénz összegét, valamint a lekötéséhez szükséges áruk mennyiségét. Az egymásközti forgalom növekedése — az állami felvásárlási tervek teljesítésével együtt — előmozdíthatja a munkások és az alkalmazottak élelmiszerellátásának javítását, a szervezett élelmiszerellátás bizonyosfokú tehermentesítését és a mezőgazdasági termelés fejlesztését. Például a paraszti gazdaságok termelésének növekedése a korábbinál inkább megköveteli az igás-, a haszon- és a tenyész-

állatok állandó felfrissítését, pótlását, s ez nem valósulhat meg a takarmányok, valamint az élőállatok egymásközti adásvételének megélénkülése és bővülése nélkül.

A lakosság egymásközti forgalmának növekedése azonban csak akkor hasznos, ha meg tudjuk előzni az árak tartós és nagyobbfokú emelkedését, a spekuláció elburjánzását, az abból következő kapitalizálódási tendenciákat s a társadalmi csoportok jövedelmének káros újraelosztását.

Ha az árak emelkedése megindul, akkor a jövedelem-újraelosztás nagysága az árszínvonal emelkedésének arányától és az egymásközti forgalom volumenétől függ. 1955-ben — csak a társadalmi csoportok közti forgalommal számolva — az árszínvonal 1 százalékos emelkedése 95—105, 1956-ban 90—100 millió forintos jövedelem-újraelosztást okozott volna. Az 1957. évi terv szerinti forgalomra vonatkoztatva ez az összeg 125—135 millió forint.

A jövedelem-újraelosztás kárvallottjai mindig a munkások és az alkalmazottak, s élvezői a lakosság „egyéb" csoportjához tartozók (a kisiparosok, a kiskereskedők stb.), valamint a parasztok, közülük is elsősorban azok, akiknek nagyobb az árutermelése. Mivel a lakosság „egyéb" csoportja és a parasztok értékesítési árszínvonala általában együtt változik, a jövedelem-újraelosztás rájuk nézve kölcsönös. De teljes kiegyenlítődés rendszerint nem lehetséges, mert a parasztok többször annyit költenek az „egyéb" lakosság áruira, mint amennyit azok tőlük vásárolnak.

Hogyan változtak a szabadpiaci árak az év első felében? A budapesti piacokra az év első 4 hónapjában több, majd a következő hónapokban kevesebb élelmiszert hoztak fel, mint az előző évben.* Különösen nőtt a felhozatal húsfélékből. Baromfiból és tejtermékből általában nagyobb, zöldségfélékből és gyümölcsből viszont általában kisebb volt a felhozatal. Részben az őszi események hatására magas januári és februári árszínvonal fokozatosan — márciusban 1, áprilisban 9 százalékkal — süllyedt az előző évi színvonal alá. Később azonban emelkedett, májusban még csak megközelítette, de júniusban már 18 százalékkal és júliusban is igen jelentősen meghaladta az előző évit. Ez év első négy hónapjában általában csak a zöldség- és a gyümölcsfélék ára volt magasabb. Májustól a baromfié és júniustól már a húsféléké is. Júliusban pedig már a tejtermék- és a tojásárak is emelkedtek. Május végéig az áremelkedések és az árcsökkenések hatására lényegében az előző évivel azonos árszínvonal alakult ki, amely a júniusi áremelkedés nyomán az első félévre vonatkoztatva már 1,5—2,5 százalékkal meghaladta a tavalyi első félévi színvonalat, s júliusban tovább emelkedett.

S mit mutat a mezőgazdasági fő termények és az élőállatok árának a változása? Valamennyi fő termény (búza, rozs, árpa, zab, kukorica) ára januárban magasabb, s az első félév többi hónapjában lényegesen alacsonyabb volt, mint az előző évben. Az élőállatok ára fokozatosan emelkedett, és márciusban a süldő ára 10—12 százalékkal, a választási malacé 24—28, az igásököré 10—15 százalékkal, a tinóé és a tenyészüszőé 13—16 százalékkal, s a ló ára 20—30 százalékkal magasabb volt, mint az előző

* Januárban 22, februárban 28, márciusban 5, áprilisban 35 százalékkal nagyobb, viszont májusban 1, júniusban 32, júliusban 16 százalékkal kisebb volt a felhozatal az előző évinél.

évben. Később az árak valamelyest mérséklődtek, de továbbra is magasabbak voltak az előző évi áraknál (különösen a növendékállatok ára). Ez a tenyésztési kedv megélénkülésére vall, de közvetve a szabadpiaci élelmiszerárakra növelőleg hat.

A lakosság megnövekedett vásárlóképessége, s a pénzbevételek mielőbbi elköltésére irányuló törekvés az első félévben eddig nem tapasztalt keresletet teremtett a lakosság egyéb csoportjának árui iránt. A szervezett kereskedelem a körülményekhez képest igen jól látta el a lakosságot élelmiszerekkel, de iparcikkekből — elsősorban a vegyes iparcikkekből, egyes ruházati különlegességekből és főképp konfekcionált árukból — a kínálat korántsem volt elegendő a kereslet fedezésére. A kisipari termékek és szolgáltatások kereslete egyik napról a másikra nagyon megnőtt, s ennek hatására a kisipari termékek és szolgáltatások árai magasra szöktek.

Hiba volna a társadalmi csoportok közti forgalom áralakulásából észre nem venni, hogy *reális a veszélye a társadalmi csoportok közti jövedelem-újraelosztásnak, illetve bizonyos fokú újraelosztásról máris beszélhetünk.* Egyes kisiparosok szédületesen magas havi keresetében a jövedelem-újraelosztásnak és nem egyszer a spekulációnak is szerepe van. S a magánkiskereskedelem területén sem ismeretlen a munkásokra és a parasztokra egyaránt káros üzérkedés és spekuláció. A felvásárló vállalatok munkájának hiányosságait kihasználva, az alacsony beszerzési s a felhajtott értékesítési árak különbözete az ő hasznukat növeli. De fel kell figyelni arra is, hogy a szabadpiaci árak — az év első 5 hónapjában végbement fokozatos csökkenés után — viszonylag jelentősen emelkedtek.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy *ezek még csak tünetei egy jövedelem-újraelosztási folyamat kezdetének, amelynek végső kibontakozását meg lehet akadályozni.* A kisipari termékek túlkeresletét a szervezett kiskereskedelmi iparcikk-ellátás fokozatos javulása máris mérsékli. S az élelmiszerárak emelkedése is csak júniusban és júliusban vált viszonylag általánossá és nagyobb méretűvé, amikor a szabadpiaci felhozatal az előző évihez képest erősen csökkent, s a szervezett kiskereskedelmi áruellátás nem tudta ellensúlyozni ezt. A bekövetkezett áremelkedések jövedelem-újraelosztó hatása azonban gyakorlatilag ma még jelentéktelen. Az év első 7 hónapjára s az egész szabadpiaci forgalomra vetítve ez az áremelkedés aligha terhelte 80—100 millió Ft-nál nagyobb összeggel az ellátatlan lakosságot. Komolyabb következményei csak akkor lehetnek, ha a legutóbbi hónapokban kibontakozott emelkedés tartóssá válik vagy fokozódik. De ez — ha a szervezett piaci élelmiszerforgalmat rugalmasabban igazítjuk a szabadpiaci kínálathoz és a szükséglet szerint növeljük — az élelmiszerek többségénél megelőzhető, mint ahogy az év első felében is meg lehetett fékezni a január—februárban megkezdődött áremelkedést.

A lakosság szervezett piaci kiadásainak szerkezete

A lakosság szervezett piaci kiadásainak szerkezeti megoszlására ebben az évben nemcsak a társadalmi csoportok reáljövedelmének növekedése hat, hanem az is, hogy a kötelező beadás megszüntetése után az élelmiszerellátásban fokozódik a szabadpiac szerepe.

A lakosság szervezett kereskedelemben lekötött vásárlóalapjában erős eltolódás várható az iparcikkek javára, ami különben már az I. negyedévi áruértékesítésben és áruértékesítési szerkezetben is megmutatkozik.

Az első negyedévi kiskereskedelmi forgalom százalékos megoszlása és növekedése árufőcsoportonként*

(Fogy. folyó áron)

Árufőcsoport	1955. I. n. é.	1956. I. n. é.		1957. I. n. é.	
		Százalékos megoszlása	Növekedés 1955. I. n. é. = 100	Százalékos megoszlása	Növekedés 1955. I. n. é. = 100
Élelmiszer	54,0	53,4	106,7	48,9	99,6
Iparcikk	46,0	46,6	109,0	51,1	119,5
Ebből:					
Ruházat	24,9	23,9	103,3	27,9	126,9
Vegyesiparcikk ...	21,1	22,7	116,8	23,4	111,7
Összesen ...	100,0	100,0	107,8	100,0	108,9

* A KSH havi közlemények adatai alapján. 1957. 3. sz. 96. o.

Milyen sajátos változások olvashatók ki ezekből az adatokból? *Először:* a szervezett piacon élelmiszervásárlásra fordított kiadások összege lényegében változatlan maradt, illetve valamelyest csökkent, s a vásárlóalap első negyedévi teljes növekedése az iparcikkekre jutott. Az előző években a lakosság áruvásárlásra fordított kiadásainak növekedése a szervezett piacon együtt járt az élelmiszerekre fordított kiadások rendszeres — bár az iparcikkek vásárlásánál kisebb arányú — növekedésével. Ezért az élelmiszervásárlás első negyedévi változatlansága az ellátatlan lakosságnál a szabadpiaci élelmiszerbeszerzés, a parasztoknál pedig a saját termelésű termékfogyasztás növekedésére vezethető vissza. S ez főképp a kötelező beadás megszüntetésével és ebből következően az élelmiszerellátásnak a szervezett piacról az egymásközti forgalomra való kisebbfokú áthárításával magyarázható.

Másodszor: az iparcikk-vásárlás nagyarányú növekedésén belül a ruházati cikkek vásárlása sokkal nagyobb arányban nőtt, mint a vegyesiparcikkeké. Önmagában a nagyobb növekedés, de még inkább a növekedési ütem különbsége is szembeszökő. 1952 után minden évben a vegyesiparcikkekre fordított kiadások növekedése volt a nagyobb. Mi okozhatta most az ellentétes jelenséget? A múlt év őszén hirtelen kibontakozó inflációs veszély hatására támadt vásárlási pánikban a meglevő és a forgalomba hozható árukészletek összetételének sokkalta nagyobb volt a szerepe az áruvásárlási szerkezet alakítására, mint máskor. Ruházati cikkekből bőségesebb készletek voltak, s eladási forgalmuk növelésére is kedvezőbbek voltak a feltételek. Vegyesiparcikkekből sok cikk termelése korábban sem bizonyult elegendőnek a kereslet kielégítésére, s e termékekből a készletek is minimálisak voltak. Így a forintba vetett bizalom átmeneti megrendülése, s a pénztől mindenáron való szabadulás kívánsága szükségszerűen vezetett arra, hogy a ruházati kiadások növekedése nagyobb volt, mint a vegyesiparcikkekre fordított kiadásoké. De

szerepe volt ebben annak is, hogy elsősorban az átlagos és az átlagosnál kisebb keresetű dolgozók jövedelme nőtt meg.

Valószínű, hogy az év hátralevő részében a kiadások fő árucsoportok szerinti növekedésének különbségei fokozatosan mérséklődni fognak.*

Az élelmiszerekre fordított szervezett piaci kiadások stagnálása után növekedés várható. A múlt év negyedik negyedében az élelmiszerek és az élvezeti cikkek bolti forgalma mintegy 13 százalékkal nőtt, ami az idén az első negyedévben mérsékelte az élelmiszerek beszerzését. E növekedés irányában hat a vendéglátóipari árak felemelése is. De közeledni fog egymáshoz az iparcikkekre fordított kiadásokban a vegyesiparcikkek és a ruházati kiadások növekedésének üteme is, a vegyesiparcikkek javára. Egyrészt a ruházati cikk és a vegyesiparcikk-forgalom növelésének lehetőségei valamelyest máris kiegyenlítődtek, s a vegyesiparcikkek áremelése is növeli a rájuk fordított kiadások összegét. Másrészt az inflációs veszély elhárítása után, az egyik vagy a másik áru beszerzésének a mérlegelésekor ismét a szükségletek kielégítésének fontossága kerül fokozatosan előtérbe. Ezért feltételezhető, hogy már ez év végén ismét a vegyesiparcikkek vásárlására fordított kiadások növekedése lesz a nagyobb, még akkor is, ha a leginkább keresett cikkekből az igények nem lesznek teljesen kielégíthetők. S ennek mielőbbi elérésére a vegyesiparcikk-forgalom lehető legnagyobb növelésével céltudatosan törekedni kell. Csak így kerül egyre közelebb egymáshoz a lakosság szükségleteiből folyó kereslet szerkezete és az árukínálat szerkezete — ami a dolgozók életkörülményeinek a javulása s a mezőgazdasági árutermelés stb. szempontjából egyaránt hasznos lesz —, másrészt növekvő és fokozatosan javuló áruellátás esetén is csak így lesz megelőzhető a lakosság, elsősorban a parasztok készpénztartalékának nemkívánatos növekedése.

★

A termelésben elért biztató eredményeink egyre inkább megvetik az alapját a dolgozók anyagi és kulturális helyzete javításának. Nemcsak az inflációs veszélyt küzdöttük le, de a vásárlóalap erőteljes növekedésével állandóan javult az áruellátás is és lényegében sikerült a szervezett és a szabadpiaci árszínvonal stabilitását megőrizni.

Az ipari termelés és az életszínvonal konszolidálódásában és javulásában elért eredmények nem szabad, hogy elbizakodottságra vezessenek. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a vásárlóalap és a reáljövedelem anyagi fedezetének megteremtését javarészt a baráti országoktól kapott hitel tette lehetővé, amit egyre inkább saját termeléssel kell felváltani. Ugyanakkor népgazdaságunknak fel kell készülnie a termelés növekedésének meggyorsítására, a külföldi kölcsönök törlesztésére s az életszínvonalnak a termeléssel arányos további emelésére.

* Júliusban a bolti élelmiszerforgalom 5, a ruházati 31, a vegyesiparcikk-forgalom 23, s a vendéglátó- és üzemétkeztetési forgalom 11 százalékkal nőtt — fogyasztói folyó áron számítva.

BEREND I. — GÖNCZI L. — KIS P. — LÁNYFALVI S.

Nagyüzemi feltételek és jövedelmezőség a szövetkezeti gazdálkodásban*

Minden gazdasági fejlődés alapja — így a mezőgazdaságié is — az újratermelés rendszeres és állandó bővülése, a termelési színvonal állandó emelkedése. Ez a folyamat a termelőerők fejlesztése, a fejlett technika alkalmazása révén megy végbe. A fejlett technika azonban eredményesen csak megfelelő formák, viszonyok között alkalmazható. Ezek a formák és viszonyok a mezőgazdaságban is a nagyüzemekben találhatók meg. Ezt a gazdasági törvényt fejezik ki az MSZMP agrárpolitikájának tézisei, amikor leszögezik, hogy „a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése nem öncél, hanem eszköze, fő módszere a mezőgazdasági termelőerők állandó fejlesztésének, a dolgozó nép s ezenbelül a parasztság jóléte állandó növelésének".

Viszonyaink között a mezőgazdasági nagyüzemek kialakításának alapvető módszere, fő útja az egyéni parasztgazdaságok társulása, szövetkezése. Csakis a szocializmus viszonyai között létrejött szövetkezetek tudják biztosítani a dolgozó parasztság számára — a nagyüzemekben rejlő lehetőségek teljes kihasználásával — a tartós felemelkedést. Ez a gazdasági körülmény teszi a szövetkezést objektíve a parasztság jövőjévé. Mivel a parasztságnak a szövetkezethez való viszonyát elsősorban gazdasági körülmények befolyásolják, a szövetkezetben mint nagyüzemben rejlő lehetőségek felismerése csak akkor válik világossá a parasztság előtt, ha meglévő termelőszövetkezeteink gazdaságilag is tartós fölényt fognak felmutatni az egyéni parasztgazdaságokkal szemben. A dolgozó parasztság számára a szövetkezés akkor válik gazdaságilag szükségessé, amikor az egyéni gazdaság már nem tud olyan jövedelmet biztosítani, mint a szövetkezet. De számolni lehet azzal is, hogy a szövetkezetekben az élőmunka magasabb termelékenysége folytán kevesebb munkával lehet ugyanazt a jövedelmet megszerezni, mint az egyéni gazdaságokban. A szövetkezetben végzett munka fizikailag könnyebb, s emberibb életmódot tesz lehetővé.

A termelőszövetkezeteknek az egyéni gazdaságokénál nagyobb jövedelem eléréséhez kh-anként is nagyobb termelési értéket kell termelniük. Ezt azonban csak akkor tudják megvalósítani, ha rendelkeznek a nagyüzemi gazdálkodáshoz szükséges feltételekkel. A szövetkezeti mozgalom kezdetén — amikor elsősorban szegényparaszt-gazdaságok egye-

* A tanulmány a termelőszövetkezetek távlati terveinek kidolgozására létrehívott — az Országos Tervhivatal, a Földművelésügyi Minisztérium és a Magyar Nemzeti Bank munkatársaiból álló, Keresztes Mihály, földművelésügyi miniszterhelyettes elnökletével működő — bizottság anyaga alapján készült.

sültek, amelyek a kisüzemi gazdálkodáshoz szükséges felszerelésekkel is igen gyengén voltak ellátva — a nagyüzemi gazdálkodás megindításához szükséges eszközök csak részben teremtődnek meg. Ezért a termelőszövetkezetek kezdetben nem rendelkeznek a nagyüzemi gazdálkodás alapvető feltételeivel, sőt a nagyüzemi gazdaság megszervezésével járó kezdeti nehézségek még csak súlyosbítják helyzetüket Mindezek következtében kezdetben a termelőszövetkezeti gazdaságok termelési színvonala alig haladja meg az egyéni parasztgazdaságok átlagát, és a nagyüzemi gazdálkodáshoz szükséges felhalmozást csak jelentős idő után lehetne megteremteni.

Az államnak kell segítenie termelőszövetkezeteinket abban, hogy a nagyüzemi gazdálkodás megindításához, illetve folytatásához szükséges eszközökkel mielőbb rendelkezzenek. Különösen szükség van erre most, amikor szövetkezeti mozgalmunkban az ellenforradalmi támadás oly sok kárt okozott, s szövetkezeteink gazdasági és szervezeti talpraállítása az eddiginél nagyobb erőfeszítéseket követel.

Az októberi ellenforradalom következtében a népgazdaság teherbíróképessége időlegesen csökkent. Ez fokozottabban szükségessé teszi, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokat ott és úgy használjuk fel, ahol és ahogyan azok legtöbbet eredményeznek. E helyes elv gyakorlati alkalmazásához szükséges, hogy megvizsgáljuk a termelőszövetkezeti termelésre pozitív, illetve negatív irányban ható tényezőket. E vizsgálatok megadják a lehetőséget a rendelkezésre álló erőforrások gazdaságos felhasználására. Ehhez kíván hozzájárulni az alábbi rövid tanulmányunk is.

A termelőszövetkezeti gazdálkodás helyzetének elemzése előtt néhány megjegyzést kívánunk tenni a tanulmány összeállításának módszeréről, az adatok forrásairól.

A termelőszövetkezetekek gazdálkodásával foglalkozó irodalomban a termelési értékre, a jövedelmezőségre vonatkozó adatok kevéssé szerepeltek. Éppen ezért sok bizonytalanság és pontatlanság jellemzi a rendelkezésre álló tényanyagot. Ennek megfelelően egyes esetekben csak a főbb összefüggéseket kívántuk megmutatni.

A termelési érték kiszámításával kapcsolatosan az 1957. évi vetésszerkezetből, a várható hozamokból s az 1957. évi folyó árakból indultunk ki. Számításainkban a vetésszerkezet és a hozamok nem térnek el nagyon az 1956. évi tényszámoktól. Az állattenyésztésben hasonló módszerrel történt a termelési érték kiszámítása. Az adókat és a kötelezettségeket, valamint a gépállomási díjakat a termelőszövetkezeteknek előírt összegben számoltuk, függetlenül attól, hogy kifizetésre kerültek-e vagy sem. Csupán a földjáradék-fizetési kötelezettségnél tértünk el ettől az elvtől, mert itt csak a ténylegesen kifizetett összegeket vettük figyelembe.

A vizsgálatok során, ahol az lehetséges, bemutatjuk a termelőszövetkezeti átlagtól való eltéréseket. Erre legalkalmasabbnak látszottak a Központi Statisztikai Hivatal 1955. évi mezőgazdasági éves jelentésében először használt csoportosítások. Ezek felhasználásával a termelőszövetkezeteket élenjáró, jó, közepes, gyenge és rossz gazdaságok csoportjára osztjuk. Közgazdaságilag nagyon szükséges az átlagoktól való eltérés vizsgálata. A termelőszövetkezetek helyzetének megítélésekor még nagyobb a jelentősége. A termelőszövetkezetek egyes csoportjai, tapasztalatunk szerint, jelentősen eltérnek az átlagtól.

Az átlagtól való eltérések vizsgálatát azért is fontosnak tartjuk, mert ennek során nyerünk tapasztalatokat arról, hogy a már nagyüzemmé fejlődött gazdaságok milyen úton és milyen feltételek között fejlődtek fel az átlagosról a legjobbak színvonalára.

Az ötös csoportosítás főbb ismérvei az állóeszközök 1 kat. holdra számított értéke, a főbb növények termésátlagai, az állatsűrűségek stb.

Az egyes csoportok részesedése az összes termelőszövetkezeti szántóterületből a következő:

Termelőszövetkezeti kategória	Szántóterület százalékában	
	1955*	1956**
Élenjáró	5,6	8,6
Jó	24,3	31,4
Közepes	30,3	36,4
Gyenge	32,0	20,0
Rossz	7,8	3,6
	100,0	100,0

* KSH 1955. évi mezőgazdasági jelentéséből.

** KSH 1956. évi mezőgazdasági jelentésének kéziratából.

A közölt számok kétségtelen fejlődést tükröznek, mert az élenjáró és a jó termelőszövetkezetek aránya az összes szövetkezeteken belül az 1955. évi 30 százalékról 1956-ban 40 százalékra nőtt.

A tanulmányban felhasznált adatokat a termelőszövetkezetek 1955. és 1956. évi zárszámadása, 1957. évi termelési terve és bevétel-kiadási költségvetése országos összesítőiből, a Központi Statisztikai Hivatal 1955. évi mezőgazdasági jelentéséből, az 1956. évi Statisztikai Zsebkönyvből, az 1956. évre az ősz folyamán kiadandó mezőgazdasági évi jelentés előkészületben levő anyagából, az 1957. év folyamán megjelent havi statisztikai füzetekből, az 1956. és 1957. évre vonatkozó háztartási statisztikából (a tsz-háztartásstatisztika még nem jelent meg), az Országos Tervhivatal 1957. évi tervének indokolását szolgáló mellékletből, a Magyar Nemzeti Bank jelentéseiből és az 1957 tavaszán tartott termelőszövetkezeti helyszíni vizsgálatokról szóló FM—MNB jelentésből vettük.

A termelőszövetkezetek összes és szántóterületét 1955-ig az évközi adatokból, 1956-ban az ellenforradalomig az összes, az ellenforradalom után 1361 termelőszövetkezet adataiból számítottuk.

A munkaerő-felhasználásra vonatkozó számításokat a zárszámadásokban és a tervekben szereplő munkaegység-számok alapján, az Országos Tervhivatalban használt munkanapfelhasználási normákkal ellenőrizve végeztük.

Eltérő adatok esetén a számokat egyedileg megvizsgáltuk, s a hitel- és pénzügyi adatoknál általában a Magyar Nemzeti Bank, termelési, nemzeti jövedelmi adatoknál általában a Központi Statisztikai Hivatal, illetőleg az Országos Tervhivatal adatait fogadtuk el.

A termelőszövetkezetek gazdálkodásával kapcsolatos számításokat megnehezíti a számvitel kezdetlegessége. Mégis úgy véljük, hogy a számok megközelítően pontosak és éppen ezért alkalmasak a fő összefüggések és ezekből megfelelő következtetések levonására.

A személyes jövedelem alakulása

A termelőszövetkezetek gazdasági helyzetének elemzését a *személyes jövedelem* vizsgálatával kezdjük meg. Azért tartjuk célszerűnek ezt a kiindulást, mert a jövedelem a gazdálkodás legösszetettebb mutatója, és ami még lényegesebb: a termelőszövetkezeti szervezés önkéntességének alapvető feltétele. A termelőszövetkezeti gazdaságon belül pedig a tagok elérhető személyes jövedelmének nagysága a termelőszövetkezeti parasztok anyagi érdekeltségén keresztül lényegesen befolyásolja az egész gazdaság termelését.

A személyes jövedelem a termelőszövetkezetekben 1949 óta családonként is, a terület egységére vonatkoztatva is rendszeresen és jelentősen növekedett. A termelőszövetkezetek fejlődése szempontjából elsősorban az érdekli a parasztságot, hogy a jelenleg elért színvonal és az egyéni parasztság jelenlegi jövedelmi színvonala között milyen különbségek vannak és mi várható a közeljövőben e területen.

Szükséges ezért az egyéni parasztság és a termelőszövetkezetek közös és háztáji gazdaságának együttes jövedelmét összehasonlítani. (Megjegyezzük, hogy a jövedelmi színvonal elemzésénél — szerintünk — kizárólag a háztáji és a közös gazdaságban *együttesen* létrejött jövedelemből lehet ilyen összefüggésben kiindulni. Ugyanis a közösben megtermelt termékek jelentős része, elsősorban a takarmány, a háztáji gazdaságokban értékesül, továbbá a háztáji gazdaságokban történő holtmunka-ráfordítások közül igen sok a közös gazdaság ráfordításai között szerepel.)

Az összehasonlításhoz rendelkezésünkre áll az 5 és a 15 kh-as paraszti gazdaságok modellje.* A megfelelő átlagot alapulvéve kimutatható, hogy egy termelőszövetkezeti családra jutó földterületnek megfelelő nagyságú egyéni parasztgazdaság milyen jövedelemre tesz szert.

Az összehasonlítást családokra vonatkoztatjuk, mert a parasztgazdaságokat illetően nincs megfelelő adatunk a jövedelem egy-egy családtagra jutó részének vizsgálatához.

Egy család mezőgazdaságból származó 1957. évi várható jövedelme 1957. évi folyó árakon számolva:

Egyéni gazdaságok			Termelőszövetkezetek	
5 kh-as	15 kh-as	11,8 kh-as*	Közös gazdaság	Háztáji és közös gazdaság együttesen
11 848	31 042	26 172	14 680	21 450

* 11,8 kh összterület jut egy termelőszövetkezetben dolgozó családra.
Az 5 és a 15 kh-as gazdaságok adata modell alapján, a 11,8 kh-asé e kettő átlaga alapján számítva. A tsz-adatokat az OT mezőgazdasági osztályának számításaiból vettük.

A termelőszövetkezeti családok átlagjövedelmétől azonban a bevezető megjegyzésben ismertetett egyes csoportokban épp a feltételek különbözősége miatt igen jelentős eltérések mutatkoznak: a szövetkezeti családok 1957. évi — közös és háztáji gazdaságból származó — jövedelme az egyes csoportokban: élenjáró 27 885, jó 23 595, közepes 20 592, gyenge 17 374, rossz 10 940, a termelőszövetkezetek országos átlaga 21 450 Ft.

A termelőszövetkezeti családok jövedelme majd minden termelőszövetkezeti kategóriában meghaladja az 5 kh-as egyéni parasztgazdaságok átlagjövedelmét, amely nem sokkal kevesebb az egyéni parasztok

* Az egyéni parasztgazdaságok jövedelmezőségére vonatkozó számítások eddig nem kerültek nyilvánosságra, ilyen anyagot nem is kaptunk. Ezért magunk készítettük el az 5 kh-as és 15 kh-as egyéni parasztgazdaságok modelljét és ennek alapján a jövedelmezőségi számításokat. A modellek összeállításához felhasználtuk: a művelési ágak, a vetésszerkezet, az állatsűrűség és a termésátlagok statisztikáját, az Országos Tervhivatal 1957. évi tervjavaslatának idevonatkozó részeit, az 1957. évi tervben alkalmazott átlagárakat, a nemzeti jövedelem számításkor alkalmazott állóeszköz-sűrűséget, a Pénzügyminisztérium 1957. évi adótételeit. Természetesen az ilyen hiányos források alapján összeállított modellek és a belőlük kapott értékek abszolút nagysága tudományos szempontból nem teljes értékűek. Az összehasonlításokra, az összefüggések kimutatására és ezekből történő következtetések levonására azonban alkalmasaknak tartjuk. A modellek elkészítésével a jelen esetben ez is volt a fő cél.

átlagjövedelménél. Ugyanakkor az egy termelőszövetkezeti családra jutó átlagos területnek megfelelő nagyságú egyéni gazdaság jövedelmét csak a nagyüzemi gazdálkodás feltételeivel már minden tekintetben rendelkező élenjáró csoportok jövedelme haladja meg. (Ebben a csoportban 1 családra 7,28 kh terület jut.)

Számításainkban eddig a mezőgazdaságból eredő személyes jövedelem színvonalát mutattuk ki. A mezőgazdasági termelés később tárgyalandó színvonalával kapcsolatban ezek jelentős következtetésekre adnak lehetőséget, azonban a jövedelmi színvonal számításánál a parasztság életszínvonalát befolyásoló, egyéb jövedelmeket is számításba kell venni.*

A háztartásstatisztikai elemzésből kiderül, hogy a 8 holdon aluli parasztgazdaságok jövedelmük több mint 50 százalékát a mezőgazdaságon kívül szerzik meg. 1957. I. negyedévi adatok alapján (az 1956. évben hasonlóképpen) az egyéni parasztcsaládok munkabérből, napszámból, fuvarból származó összes pénzbevételei évenként és családonként 6881 Ft-ot tettek ki. Ezenfelül a kisgazdaságokban élő parasztok még további természetbeni jövedelemre tesznek szert (például cséplőkeresmény, részesművelés stb.). Az így, együttesen vizsgált jövedelmi szint esetenként meghaladja a termelőszövetkezeti családok mezőgazdaságból származó jövedelmét is. A tsz-tagok számára is mód nyílik bérmunka-vállalásból származó többletjövedelemre szert tenni. Ez a jövedelem az 1956—1957. évi felvétel alapján évente és családonként mintegy 3200—3500 forintot tett ki. (A KSH havi közlemények 5. száma, a termelőszövetkezetekre vonatkozó adatok a KSH meg nem jelent háztartásstatisztikai adatai alapján számítva.)

A jövedelem vizsgálatakor csak a közvetlen jövedelmet vettük számításba. De a szövetkezetbe való belépést egyéb fontos körülmények is befolyásolják. A fizikailag könnyebb, viszonylag kevesebb munkával elért azonos jövedelem, a nyugodt, biztonságos öregség (nyugdíj) stb. lehetősége is komoly szerepet játszik az új életmód választásában.

Termelési színvonal és a munka termelékenysége

A személyes jövedelem nagyságát meghatározó tényezők vizsgálata céljából a személyes jövedelem, a termelés, a termelékenység, a hozamok és az állatsűrűség, illetőleg az ezeket jelentősen befolyásoló állóeszközzel való ellátottság közti összefüggéseket kívánjuk részben elemezni.

A jövedelem színvonalát meghatározó tényezők közül természetesen a legfőbb a termelés színvonala, amelyet a legegyszerűbben az 1 kh szántóra jutó termelési érték vizsgálatából ítélhetünk meg.

A termelőszövetkezetek egy hold szántóra jutó átlagos termelése még 1957. évben is kevesebb lesz a parasztgazdaságban 1 kh szántóterü-

* Statisztikai felmérés az egyéni parasztság mezőgazdasági tevékenységen kívül szerzett jövedelmére nincs. Következtetéseinket ezért az egyénileg dolgozó parasztcsaládok háztartásstatisztikai adatszolgáltatására építjük, amely jellemzően reprezentálja a jövedelmi színvonalat, bár kétségtelen, hogy a megfigyelt parasztcsaládok minden kategórián belül a magasabb jövedelmű rétegekből kerülnek ki. A háztartási statisztikában 8756 családtag adatai szerepelnek. Az összehasonlításnál azonban csak az 1—8 kh gazdasággal rendelkező családok adatait vesszük számításba, részben azért, mert a 8—10 holdas parasztgazdaságok mezőgazdasági jövedelme már megközelíti a termelőszövetkezetek átlagjövedelmét, részben azért, mert az adatok csak az 1—8, illetőleg a 8—25 kh-as gazdaságokra vonatkoznak.

leten termelt értéknél. Az átlagtól való eltérés e tekintetben is nagy. Az egyes termelőszövetkezet-kategóriák 1 kh szántóra jutó termelési értéke (Ft): élenjáró 7671, jó 6267, közepes 4738, gyenge 3309, rossz 1690, átlagos 5014. (Az átlagtól való eltéréseket a KSH 1956. évi készülő jelentése alapján a tsz-kategóriánként egy kh-ra jutó jövedelemmel arányosan számítottuk.)

Teljes termelési érték a termelőszövetkezetben és az egyéni gazdaságban (1957)

	Egyéni gazdaság			Termelőszövetkezet	
	5 kh-as	11,8 kh-as	15 kh-as	Közös	Közös és háztáji összesen
Egy családra jutó földterület teljes termelési értéke (Ft) ...	22 782	50 740	62 067	35 600	43 130
Egy kh szántóterületre eső teljes termelési érték (Ft)	6 075	5 950	5 800	4 000	5 014

Lásd az 1026. o. táblázatának megjegyzéseit.

Az élenjáró és a jó termelőszövetkezetek az egy kh-ra jutó termelési érték tekintetében az egyéni gazdaságok minden birtokkategóriájának átlagát meghaladják.

Vessük össze ezekkel az adatokkal az *egy munkanapra* jutó termelési érték adatait (1957):

	Egyéni gazdaság		Termelőszövetkezet	
	5 kh-as	15 kh-as	Közös	Háztáji és közös együtt
Egy munkanapra jutó teljes termelési érték	125	118	130	140

Lásd az 1026. o. táblázatának megjegyzéseit.
Egy munkanapot 1,4 munkaegységgel vettünk számításba.

Ezek szerint — az 1 kh-ra jutó termelési értékkel ellentétben — az egy munkanapra jutó termelési érték, tehát az *élőmunka termelékenysége* tekintetében a termelőszövetkezetek biztos fölényben vannak az egyéni paraszti gazdaságokkal szemben. Ez azzal magyarázható, hogy a termelőszövetkezetek több állóeszközt — és általában holtmunkát — használnak fel a termelésben, mint az egyéni gazdaságok. A nagyobb holtmunka-felhasználás következtében az azonos élőmunka nagyobb termelési értéket eredményez. Egyébként az élőmunka termelékenysége a gyenge termelőszövetkezetekben is magasabb az egyéni gazdaság munkatermelékenységénél. Ennek oka az, hogy a gyenge termelőszövetkezetekben a munka jó része áttolódik a gépállomásokra, amelyek élőmunkájának termelékenysége igen magas. (A gépállomások élő- és holtmunka-befektetéseit együttesen a termelőszövetkezet holtmunkájába számítjuk be.)

Vizsgáljuk meg a növénytermelésben elért *átlagtermeséseket* az 1956. évi tényszámok alapján. A növénytermelés átlagában, de majd

minden kultúrából, a termelőszövetkezetek nagyobb hozamokat értek el az egyéni gazdaságok átlagánál is, a mezőgazdaság átlagánál is.*

Termésátlagok 1956-ban (q/kh)

	Termelőszövetkezetek			Egyéni gazdaságok	A mezőgazdaság átlaga
	Élenjárók	Jók	Átlagosak		
Búza	11,8	10,0	8,3	7,0	7,6
Rozs	10,4	9,3	7,7	6,0	6,4
Árpa	12,9*	11,3*	8,9	9,0	9,1
Zab	—	—	9,0	8,5	8,6
Kukorica (májusi morzsolt)	12,2	11,1	10,3	10,1	10,1
Burgonya	65,7	63,4	61,1	53,3	53,8
Cukorrépa	152,0	135,0	108,0	96,0	97,0
Lucerna	23,5	22,2	22,5	23,3	21,1
Vöröshere	23,4	23,8	22,9	23,2	22,4

* Őszi árpa.
Az adatokat a KSH havi közlemények 5. sz. füzetéből és az 1956. évi készülő jelentésből vettük.

Mi az oka annak, hogy a magasabb munkatermelékenység és a nagyobb termésátlagok ellenére a termelőszövetkezetben kevesebb az 1 kh-ra jutó termelési érték, mint az egyéni gazdaságokban? Ez főképp azzal magyarázható, hogy szövetkezeteink viszonylag külterjes termelésük és vetésszerkezetük miatt nem tudják kiaknázni a magasabb hozamokban kidomborodó fölényüket.

Az egyéni parasztgazdaságokban 1957-ben három munkaigényes növénykultúra, a kukorica, a burgonya és a cukorrépa foglalta el szántóterületük 31,6 százalékát, ugyanakkor a termelőszövetkezetekben csak 18,1 százalékát. Ha a szövetkezetek is ugyanilyen arányban termelnék az említett növényeket, *csupán* ennek következtében az 1 kh szántóterületre jutó termelési értékük 170—180 Ft-tal nagyobb lenne a jelenleginél.

Míg az egyéni gazdaságokban a szőlőterület aránya a szántóterülethez viszonyítva több mint 4%, addig a termelőszövetkezetben csak 0,71. Ez az aránykülönbség a termelőszövetkezetekben holdanként 400—500 Ft termelésiérték-kiesést jelent.

A termelési szerkezet kedvezőtlen voltáról tanúskodik a termelőszövetkezetek alacsony állatsűrűsége. (L. túloldali 1. sz. táblázat.)

Mint látható, a termelőszövetkezeti gazdaságok átlagában az állatsűrűség a juh kivételével jóval alacsonyabb az országos átlagnál. Ezt a kedvezőtlen helyzetet némiképp enyhíti az a tény, hogy a termelőszövetkezetekben az állati termékhozam egyes esetekben meghaladja az egyéni gazdaságokét. Például 1956-ban egy tehén évi átlagos tejhozama országosan 1666 liter, az egyéni parasztgazdaságokban 1555 liter, a termelőszövetkezetek átlagában viszont 1770 liter volt. Ezt is meghaladta az élenjáró termelőszövetkezetek 2317 literes, a jó termelőszövetkeze-

* Megjegyezzük, hogy a növénytermelésben a termésátlagok kiszámítását a korábbi években bizonyos mértékben, de nem döntően befolyásolta, hogy a vetésösszeírás során az egyéni parasztság a kötelező vetésterv miatt, szubjektív okokból a legutóbbi években nagyobb vetésterületet jelentett be a kenyérgabonából, kisebb területet a takarmány- és más növényekből. Ezáltal az egész növénytermelést vizsgálva, a termésátlagok fölénye tekintetében ugyan nincs kétség, de az egyes kultúrák esetében lehetségesek eltérések a termelőszövetkezetet illetően a kenyérgabona terhére és más növények javára.

tek 2017 literes hozama. Az állati termékek magasabb fajlagos mutatói ellenére az állatsűrűség alacsony színvonala végső soron holdanként 3—400 Ft termelésiérték-kiesést jelent a szövetkezetekben.

1. sz. táblázat.

100 kh szántóterületre jutó állatállomány

Megnevezés	Országos átlag 1956.	Termelőszövetkezeti közös állomány		A közös és háztáji állomány együtt	
		1956. VI. 30.	1957. VI. 30.	1956. VI. 30.	1957. VI. 30.
Számosállat	30,5	17,8	15,2	27,5	20,7
Szarvasmarha, db ...	21,0	10,4	8,8	18,6	12,7
Ló, db	7,1	4,1	3,9	8,2	6,2
Sertés, db	58,7	28,8	20,6	57,0	41,9
Juh, db	18,7	34,8	41,9	35,5	41,2

Földművelési Minisztérium 1957. első félévi statisztikai jelentéséből.

A növénytermelésben holdanként 6—700 Ft-tal, az állattenyésztésben 3—400 Ft-tal kisebb termelési érték adja a termelőszövetkezet körülbelül 1000 Ft-tal alacsonyabb termelési szintjét az egyéni parasztgazdaságokhoz képest.

Az adott vetésszerkezet és állatsűrűség mellett — érthetően — szövetkezeteink egy kh-ra kevesebb munkanapot fordítanak, mint az egyéni parasztgazdaságok.

2. sz. táblázat

Kat. holdankénti munkanap-felhasználás 1957-ben

	Egyéni gazdaságok		Termelőszövetkezetek (közös)
	5 kh	15 kh	
Egy kh-ra jutó évi munkanapok száma	36,4	35,0	22,5
Egy kh-ra jutó munkaegységek száma*	51,0	49,0	31,6

* Egy munkanapot 1,4 munkaegységgel számoltunk.
Lásd az 1026. o. táblázatának megjegyzéseit. A tsz-adatok az 1957. évi terv alapján.

De nemcsak a holdankénti munkaráfordítás kevesebb, hanem a munkaerők kihasználása, foglalkoztatottsága is rosszabb jelenleg a termelőszövetkezetekben. Egy család termelésben felhasznált évi munkanapjai az 5 holdas egyéni gazdaságban: 182, a 15 holdas egyéni gazdaságban: 526, a termelőszövetkezeti közös gazdaságban: 274. (Az adatokat az egyéni gazdaság modellje, a tsz-re vonatkozókat az 1957-es terv alapján számítottuk.)

A nem kielégítő munkaerő-felhasználás objektív oka az alacsony állatsűrűség, a kalászos vetésterület viszonylag nagy, ezzel szemben a kapás- és a szálasterület viszonylag kis aránya a termelőszövetkezetekben (1956).

Termelőszövetkezeti kategória	1 kh közös összterületre felhasznált		100 kh szántóterületre jutó közös számosállat	Kalászos	Kapás	Szálas
	munkaegység	munkanap		százalékos részesedése a vetésszerkezetben		
Élenjáró	54,5	38,9	26,8	47,7	25,3	18,4
Jó	45,0	32,1	21,3	48,5	25,4	16,6
Közepes	38,3	27,4	18,2	49,3	24,1	15,2
Gyenge	29,9	21,4	15,1	49,8	23,2	14,1
Rossz	20,7	14,8	11,8	52,3	24,2	11,8

Megjegyzés. A számosállatokat csak a közös gazdaságból számítottuk. Az adatok 1956. évre vonatkoznak.

Mindezekből következik, hogy a termelőszövetkezetekben a termelési szerkezet belterjesebbé alakítása, a munkaerő jobb foglalkoztatása tekintetében nem lebecsülhető lehetőségek várnak kiaknázásra a termelési érték, s ezáltal a jövedelem jelentős növelése céljából.

A termelőszövetkezeti álló- és forgóeszközök

A termelés alakulását, a további fejlesztés lehetőségeit nagymértékben befolyásolja a szövetkezetek állóeszközzel való ellátottságának a színvonala. Vizsgáljuk meg ezért az állóeszközök hatékonyságát, szerepét a termelés kialakításában. A termelőszövetkezetek állóeszköz-ellátottsága évről évre javul.*

A termelőszövetkezeti állóeszköz-állomány bruttó értéke*

Év	Összesen		1 kh szántóra jut	
	millió Ft	1950 = 100	Ft-ban**	1950 = 100
1950	392	100	630	100
1951	795	203	798	126
1952	1646	420	1603	255
1953	2050	525	1151	183
1954	2482	632	1955	323
1955	3090	790	2315	366
1956	2102	535	2377***	377

* Folyó áron számítva.
** Évközi területtel számolva.
*** Ez az állóeszköz-állomány 1957. évi árakon számolva kb. 3000 Ft.

A termelőszövetkezetek állóeszköz-ellátottsága 1956-ban — sok helyen — már biztosította a nagyüzemi gazdálkodás megindításához szük-

* Az állóeszközök értékeléséhez a zárszámadási adatokat használtuk fel. Az állóeszközök így meghatározott értéke nem fedi ténylegesen értéküket, mert az állóeszköz-állomány egy része földalapi-juttatás, amelyek értékelésekor a forgalmi értékek ¼-ét és ⅓-át állították be. Ezzel szemben az építőanyag drágulása és a munkabérek növekedése következtében az épületek az elmúlt 3—4 év óta nagyobb forgalmi értéket képviselnek. A termelőszövetkezeti zárszámadáskor amortizációt nem számolnak. Így elvileg az állóeszközök bruttó értékei kerülnek a leltárakba. A gyakorlati tapasztalatok alapján az a véleményünk, hogy az állóeszközök fenti értékei a valóságosnál, tehát még a nettó állóeszköz-állomány értékénél is kevesebbet mutatnak.

Az ellenforradalom következtében lecsökkent az állatállomány, s a megmaradó, de nagy területveszteséggel tovább működő termelőszövetkezetek átmenetileg megnövelték a kihasználatlan állóeszközök mennyiségét. Ezt az épületek esetében 50 százalékra becsüljük.

séges alapfeltételeket. Azaz a ma meglévő termelőszövetkezeti gazdaságok jelentős részében befejeződtek az *alapberuházások*. Ezek a beruházások döntően építkezés jellegűek voltak, s a mezőgazdasági termelésben új kapacitást igen sok esetben nem teremtettek, hanem csupán a kisüzemi állóeszközök — elsősorban az épületek — nagyüzemi állóeszközökkel való felváltását jelentették (a háztáji istállókban tartott állatok közösbevitelét szolgálták).

A termelőszövetkezetek állóeszköz-ellátottsága ugyancsak nagy szóródást mutat az átlagtól. Ezzel kapcsolatosan az állóeszközöknek a termelésre, a jövedelemre, a munkaerő felhasználhatóságára gyakorolt hatásáról a következő számok alapján vonhatunk le következtetéseket:

Termelőszövetkezeti kategóriák*	1 kh-ra jutó állóeszköz-állomány Ft-ban	1 kh-ra jutó munkaegység	1 kh-ra jutó részesedés
Élenjáró	3596	54,5	2235
Jó	2290	45,0	1616
Közepes	1735	38,3	1222
Gyenge	1421	29,9	856
Rossz	1085	20,7	436

* Az adatok 1956-ra vonatkoznak

Az elkövetkező néhány év alatt a beruházások belső összetételében a fő irány a termelést közvetlenül fokozó beruházások és a kiegészítő, illetve járulékos beruházások felé fog eltolódni. Közöttük is előtérbe kerülnek a talajjavítások, az öntözőtelepítések, és különösen a már meglevő, de a célra nem használt öntözőtelepek rekonstrukciója. Fokozódni fog a szőlő- és gyümölcstelepítések aránya, és az ezt kiegészítő csomagolóké, tárolóké, gyümölcsfeldolgozó épületeké. Az állatsűrűség növelése természetesen az állatvásárlások további fokozását jelenti.

Ezekre a beruházásokra jellemző, hogy egy-egy kat. holdra vetítve viszonylag nagyértékűek, de elég hamar visszatérülnek a termelésbe. A savanyú talajok megjavítása például kat. holdanként nem sokkal kerül kevesebbe, mint az állóeszköz-állomány mai értéke egy-egy holdon. (Itt természetesen azokat a költségeket számoljuk, amelyekbe a népgazdaságnak kerül egy hold savanyú talaj megjavítása.) A termelőszövetkezetet a költségeknek csak a fele terheli. A javított talaj megnövekedett termésátlagai a termelőszövetkezetek számára már a második évben, a népgazdaság számára a harmadik, negyedik évben meghozzák a befektetett összegeket.

A telepítéseknél a visszatérülési idő a telepítés kezdetétől számított 7—8. évben következik be.

Ezek a beruházások — az alapberuházásokkal ellentétben — kapacitástnövelő állóeszközt jelentenek.

A jelenlegi termelőszövetkezeti állóeszköz-állomány bővítésének további területe a belső villamosítás és az azt lehetővé tevő távvezetéképítés, az útépítések, a telefon-vonalak kiépítése, az állattenyésztő majorok vízellátásának gépesítése és más, a már meglevő állóeszköz-állomány gazdaságos kihasználását előmozdító kiegészítő és járulékos beruházások.

A termelés egyéb anyagi feltételei közül megvizsgáltuk a *forgóeszközöket* és azok szerepét. A vizsgálat azt mutatta, hogy az élenjáró szövetkezetek egy kh szántóterületre jutó forgóvagyona 1588 Ft, a jó termelőszövetkezeteké 1180, a közepeseké 968, a gyengéké 723, a rosszul gazdálkodóké 489 Ft. Az élenjáró és a jó termelőszövetkezetek ugyanis több és jobb minőségű vetőmaggal, műtrágyával, takarmánnyal, a termelés folytatásához szükséges szerszámokkal, fogyóeszközökkel, anyagokkal stb. rendelkeznek, mint a közepes és a gyengébb szövetkezetek.

Ennek részben az az oka, hogy a jó termelőszövetkezetek jobb állóeszköz-ellátottsága nagyobb forgóvagyont igényel, de az ezzel járó magasabb termelési és jövedelmezőségi színvonal több forgóeszköz előteremtését is lehetővé teszi, főként saját erőből. Az állóeszközökkel kevésbé ellátott termelőszövetkezetek a forgóeszköz-igény és -előteremtés tekintetében fordított helyzetben vannak. Bár ezektől a még alacsony színvonalon gazdálkodó szövetkezetektől nem lehet elvárni, hogy forgóalapjukat az élenjárók színvonalának mértékéig saját erőből gyorsan feltöltsék, azonban náluk is fennáll az a lehetőség, hogy üzemviteli hitelből szerezzék be hiányzó forgóeszközeiket. De ezek a termelőszövetkezetek aránylag igen kevés üzemviteli hitelt vesznek igénybe, ami hátráltatja az újratermelés rendszeres bővítését.

A gazdasági fejlesztés távlatairól

A termelőszövetkezeti gazdálkodás vizsgálata megmutatta azokat a területeket, ahol a termelőszövetkezetek már jelenleg is fölényben vannak az egyéni parasztgazdaságokkal szemben, illetve azokat a tényezőket, amelyek ezt a fölényt kialakították. Ugyanakkor a vizsgálat feltárta azokat a negatív jelenségeket is, amelyek akadályozzák termelőszövetkezeteink általános és mindenre kiterjedő fölényének kibontakozását.

Az adatokból láthattuk, hogy a *legjobb* termelőszövetkezetek *minden* területen túlhaladják az egyéni gazdaságokat. Ugyancsak biztató, hogy a szövetkezetek 40 százalékát képező *élenjáró és jó termelőszövetkezetek* csoportja — az egy családra jutó személyes jövedelem kivételével — minden egyéb mutató tekintetében magasabb színvonalat ért el, mint az egyéni gazdaságok. A szövetkezetek *átlagos* mutatói azonban még nehéz feladatok megoldásának szükségességéről tanúskodnak.

Igaz, hogy a termelőszövetkezeti gazdaságokban az 1 kh szántóra jutó alacsonyabb termelési érték a termelőszövetkezeti tagságnak *ma* még nem okoz súlyos problémát, mert a holdankénti alacsony termelési értéket ellensúlyozza az egy tagra, illetve az egy családra jutó nagy földterület, melynek eredményeképpen a jelenlegi termelési színvonal is magasabb jövedelmet biztosíthat, mint egyéni gazdálkodó korában. (Termelőszövetkezeteink jelenlegi tagjainak túlnyomó része kevés földdel rendelkező kisparaszt volt, s földterületükről a jelenleginél kisebb jövedelemre tehettek szert.) De ez komoly problémát okozhat a mezőgazdaság teljes kollektivizálása szempontjából. A termelőszövetkezeti gazdaságok mai gazdálkodási színvonala *átlagosan* még nem teszi anyagilag érdekeltté az egyéni gazdaságok valamennyi csoportját termelőszövetkezetek alakításában.

Mivel a termelőszövetkezetek élenjáró csoportja a gazdálkodás valamennyi területén fölényben van az egyéni gazdaságokkal szemben — e termelőszövetkezetek gazdálkodásának vizsgálata megmutatja azokat a módokat és eszközöket, amelyekkel termelőszövetkezeteinket átlagosan is az egyéni gazdaságok fölé emelhetjük. Az elkövetkezendő időkben fő feladatnak kell tekintenünk a ma meglevő termelőszövetkezeteknek a legjobb szintre való emelését, illetve az élenjárók gazdasági feltételei színvonalának megteremtését valamennyi — régi és újonnan alakuló — termelőszövetkezetünkben.

Ennek megfelelően — szerintünk — a termelőszövetkezetek szántóföldi vetésterületén a kalászosok arányát 46—48 százalékra célszerű csökkenteni, a kukorica arányát 18—20, az ipari növényekét 8, a szálastakarmányokét 16—18, benne a pillangósokét 13—14 százalékra kívánatos növelni. (Az 1957. évi termelőszövetkezeti termelési terv alapján a kalászosok aránya 50,6, a kukoricáké 14,2 az ipari növényeké 5,6, a pillangósoké pedig 10,1 százalék.)

A 100 kat. hold megművelt területre jutó állatsűrűség 30—50 százalékos növelése látszik szükségesnek. Ennek megfelelően: a szarvasmarhasűrűséget az 1957. évi tervezett 9,2 db-ról 13—14 db-ra, a sertésállományt 23 db-ról 35—40 db-ra, a juhállományt 38,5 db-ról 42—45 db-ra kellene növelni, a lóállományt 3,7 darabról 3,0—3,2 db-ra célszerű csökkenteni.

E javasolt vetés-struktúra és állatsűrűség termelést fokozó hatása csak akkor válik érezhetővé, ha az 1 kat. holdra jutó állóeszköz-állomány és munkaerő-befektetés lényegesen növekszik.

Ma az élenjáró termelőszövetkezetek állóeszköz-állománya az átlagosnál körülbelül másfélszer nagyobb, következésképpen, ha a termelési átlagot az élenjárók színvonalára kívánjuk emelni, a jelenlegi állóeszköz-állományt is legalább másfélszeresre kell növelni.

A jelenlegi termelőszövetkezetek állóeszközeinek az előbbiekben vázolt, szerintünk kívánatos kibővítése 1957. évi árakon 100 kh-anként körülbelül 500 000 Ft-ra tehető állóeszköz-állományt jelentene.

Az újonnan alakuló termelőszövetkezetek beruházásait — az elmúlt évekhez hasonlóan — az alapberuházásokkal fogják megkezdeni. Néhány 100 000 hold termelőszövetkezeti terület növekedése esetén jelentős segítséget nyújt a már korábban megépített létesítmények termelőszövetkezeteknek való átadása. Ezenkívül szükséges, hogy az újonnan alakuló termelőszövetkezetek 3—4 év alatt a nagyüzemi gazdálkodásra jellemző és a terméshozamokat fokozó beruházások megkezdéséhez hozzáláthassanak. Ennek feltétele, hogy ez alatt az idő alatt kialakítsák majorjaikat és felépítsék az állatállományukhoz szükséges épületeket.

Az előzőekben vázolt vetésszerkezeti arányok és állatsűrűség nagyobb munkaerő-felhasználást fog holdanként megkövetelni. Az állóeszköz-állomány növekedése, a gépállomási technika tökéletesedése növelni fogja ugyan a termelőszövetkezetekben felhasznált élőmunka termelékenységét, de ennek ellenére — számításunk szerint — 1 kat. holdon 40—50 százalékkal több munkanap-befektetésre lesz szükség évenként. A többletmunka-befektetésre lehetőséget ad egyrészt, hogy a termelőszövetkezetek tagjai jelenleg viszonylag keveset dolgoznak egy évben, másrészt, hogy perspektívában az új belépések nyomán az egy termelőszövetkezeti családra jutó földterület csökkenése várható.

A felvázolt fejlesztés a jelenlegi termelőszövetkezeti területen lehetővé teszi, hogy véglegesen és minden területen kibontakozzék a termelőszövetkezet fölénye az egyéni kisüzemi gazdasággal szemben. Az állatsűrűség kívánatos színvonala, az ennek megfelelő vetésszerkezet, a kat. holdankénti nagyobb munkaráfordítás és nem utolsósorban a mindezt lehetővé tevő állóeszköz-állomány növekedése biztosítani fogja a termelőszövetkezetek fölényét nemcsak — mint jelenleg — a munkatermelékenységi színvonal és a termésátlagok tekintetében, hanem az egy kh-ra jutó termelési érték és az egy családra jutó évi jövedelem tekintetében is.

A fő mutatók mellett lehetővé válik az állóeszközöknek a szövetkezetek saját erejéből történő szükséges színvonalon tartása, sőt bizonyos mértékű fejlesztése is. Ezen túlmenően növekedhet a termelőszövetkezetek hozzájárulása a népgazdasági felhalmozáshoz is. Ez a fejlődési folyamat rövid idő alatt végbemehet, ha a termelőszövetkezetek beruházásait nem aprózzuk el, hanem ott és olyan mértékben valósítjuk meg, ahol a leggyorsabban, a legnagyobb eredmények érhetők el velük.

Állami eszközök a szövetkezeti nagyüzem megteremtésében és fejlesztésében

A termelőerők fejlesztésének vázolt mérete és üteme szükségessé teszi, hogy a termelőszövetkezetek saját erőből történő felhalmozását állami eszközökkel kiegészítsék, és az állam közép- és hosszúlejáratú hitelek formájában egy időre részben átvállalja az állóeszközök létesítésének pénzügyi, anyagi terheit.

Az állam a szövetkezeti mozgalom kezdetétől igen nagy összegű beruházási és üzemviteli hitelekkel járult hozzá az állóeszközök megteremtéséhez és a folyamatos termelés hiányzó forgóeszközeinek biztosításához. 1949-től 1956 végéig mintegy 2800 millió Ft összegű beruházási hitel és vissza nem térítendő állami támogatás, mintegy 350 millió Ft földalapi juttatás és több száz millió Ft összegű üzemviteli hitel került folyósítására.

De mindezek a nagyösszegű hiteltámogatások — az egyéb támogatásokkal (adó-, gépállomási díj-, beadási kedvezmények stb.) együtt — sem voltak elegendők arra, hogy szövetkezeteinkben mindenütt megteremtődjenek a korszerű nagyüzemi alapok. Ennek egyik oka az volt, hogy a szövetkezetek szervezése gyorsabb ütemben történt, mint amilyen ütemben a nagyüzemi alapok megteremtését a rendelkezésre bocsátott állami eszközök és a termelőszövetkezet teherbíróképessége lehetővé tették. Mivel a nagyüzemi feltételek hiánya folytán a termelőszövetkezetek nem értek el a középparaszti gazdaságokénál nagyobb jövedelmezőséget, így ezt az állam adó-, beadási, gépállomási, biztosítási díj- stb. kedvezmény útján volt kénytelen pótolni. Ennek következtében tehát a termelőszövetkezetek részére biztosított — az államnak nagy anyagi terhet jelentő — több milliárd Ft összegű pénzügyi támogatás jelentős százalékát a korszerű állóeszközök megteremtése helyett ilyen jövedelemkiegészítő — tehát személyi fogyasztási jellegű — támogatásként kellett rendelkezésre bocsátani, amely nem biztosíthatta a folyamatosan fokozódó termelési, árutermelési és jövedelmi színvonal-emelkedést.

Ha ezeket a pénzügyi eszközöket állóeszközök létesítésére fordíthatták volna, még az 1956. évi legnagyobb tsz-területet tekintve is, valamennyi szövetkezetben elérhető lett volna a ma élenjárók állóeszközzel való ellátottsága.

Ugyancsak e gyors ütemű fejlesztés következtében a folyósított több milliárd Ft összegű közép- és hosszúlejáratú hitelek mintegy 30—35 százaléka nem termelési jellegű (munkaegység-, veszteségtérítési) hitel volt, vagy később vált improduktív hitellé. Ezek az improduktív hitelek vezettek aztán részben hitelelengedésekhez, részben pedig egyes termelőszövetkezetek eladósodásához.

Mindezekből következik — amint azt az MSZMP agrárpolitikájának tézisei megállapítják —, hogy felül kell vizsgálni a termelőszövetkezetek pénzügyi támogatásának jelenlegi formáit és azokat a formákat kell előtérbe helyezni, amelyek a nagyüzemi technika és a nagyüzemi alapok megteremtését segítik elő. E pénzügyi támogatás fő formái: az üzemviteli és a beruházási hitelek, áruértékesítésnél a forgalmiköltségmegtakarításnak megfelelő felárak, gépállomási szolgáltatási díjkedvezmény,.adókedvezmény. A pénzügyi támogatások formáinak ilyen szűkítése egyúttal lehetővé teszi hatékonyabb felhasználásukat is.

Üzemviteli és beruházási hitelezés egyaránt csak gazdaságos és jövedelmező termelés finanszírozását szolgálhatja, biztos fedezet, biztos visszafizetési készség és képesség fennállása mellett. Az üzemviteli hitelezéssel pedig közvetlenül előmozdítható az árutermelés növekedése olyképpen, hogy e hitelek a régebbi időkben használatos zöldhitel (munkaegység- vagy árelőleg) feltételei szerint, azaz az államnak történő szerződéses terménylekötés mellett kerüljenek a bank útján folyósításra.

A szövetkezeti beruházások megvalósítását az állam elsősorban ösztönző árpolitikával serkentheti, ezenkívül kedvező feltételű hitelekkel is támogatja. Cél az, hogy az állam által rendelkezésre bocsátott pénzügyi eszközök minél gyorsabban szolgálják a meglevő termelőszövetkezetek gazdasági megszilárdulását, az újonnan alakuló termelőszövetkezetek mielőbbi megerősödését és hogy a beruházás megvalósításában a tagság minél több saját erővel vegyen részt.

A beruházások megvalósítását befolyásolják a hitelezési feltételek is. A hosszabb idő alatt, kisebb részletekben, alacsony kamatláb mellett visszafizetendő beruházási hitelek esetén nagyobb a beruházás megvalósítására irányuló törekvés. E tekintetben hitelezési feltételeink általában igen kedvezőek. A beruházási hitelek kamata 1 százalék, a visszafizetés pedig a termelőszövetkezet pénzügyi helyzetétől és a megvalósított beruházás amortizációjától függően 5—35 év lehet. Ha az ilyen feltételek mellett felvett hitelek és az azokból létesített beruházások jövedelmezőnek és gazdaságosnak minősülnek, fokozzák a többtermelést, növelik a tagság jólétét és biztosítják a visszafizetés lehetőségét. Mindamellett hozzájárulnak ahhoz, hogy szövetkezeteink elkerüljék a veszteségeket, és így nem kerül sor nem termelési jellegű hitelek igénybevételére.

A hitelek visszafizetésének kezdő időpontját úgy célszerű megállapítani, hogy a szövetkezetet hitelvisszafizetési kötelezettség addig ne terhelje, amíg a nélkülözhetetlen nagyüzemi feltételeket ki nem alakítják.

Az „indító" hitelekkel elérni kívánt nagyüzemi feltételek kialakítása mezőgazdász szakemberek véleménye szerint általában 4—5 év alatt megtörténhet.

Eredményes a gépállomási díjakon keresztül nyújtandó támogatás is. Helyes, ha a nagyüzemi körülmények közt teljesített szolgáltatás alacsonyabb önköltsége alapján állapítják meg a díjakat. A gépállomási díj ilyen jellegű megállapítása az egyéni parasztság tömörülését, közös termelési és értékesítési tevékenységének a fokozását ösztönzi, serkenti.

Termelőszövetkezeteink vonatkozásában gyakran felvetődik, különösen a gazdasági év végén a mérlegkészítés alkalmával az eladósodás problémája. Eladósodásról általában akkor beszélhetünk, ha a bevételek nem fedezik az esedékes üzemviteli kötelezettségeket, beleértve a hosszúlejáratú hitelek esedékes törlesztőrészleteit is. Miután a hosszabb lejáratú beruházási hitelek esedékességei és az eladósodás között összefüggés van, a beruházási hitelek felvétele és a termelőszövetkezetek eladósodásának megelőzése között ellentmondás látszik. Ha azonban megvizsgáljuk a beruházások jelentőségét a mezőgazdasági termelés számára, nem nehéz megállapítani, hogy ez az ellentmondás látszólagos. Ugyanis a gazdálkodás belterjességének fokozásához, a szövetkezeti nagyüzem megteremtéséhez újabb és újabb beruházások és beruházási hitelek felvétele szükséges. De az intenzív szövetkezeti nagygazdaság a kisüzem termelékenységénél és jövedelmezőségénél jóval magasabb termelékenységi és jövedelmezőségi színvonalat eredményez. Tehát a gazdaságos és jövedelmező beruházások és hitelek nem vezethetnek eladósodásra.

Egyes szövetkezeteink az előző években többször nem tudtak eleget tenni esedékes kötelezettségeiknek. E nehézségek megoldására nálunk is alkalmazásra kerültek a kötelezettségek felfüggesztésének, a prolongációknak, a tartozások leírásának, a hitelfeltételek kedvezményesebbé tételének módszerei. A hiba ott történt, hogy a szanálás alkalmával elmaradt az eladósodás igazi okainak és mérvének megállapítása. Emiatt jutottunk abba a helyzetbe, hogy a pénzügyi rendezés mindig átmeneti jellegű volt, s az újabb rendezés szükségessége ismételten visszatért. A hibák eredőit legtöbbször a pénzügyi oldalon kerestük és elfeledtük, hogy az eladósodás elkerülésének legfőbb módja általában a szövetkezeti gazdálkodás színvonalának emelése.

A hitelfeltételek, különösen a beruházási hiteleké, általában nem kedvezőtlenek. E hitelek lejáratai a megvalósított beruházások élettartamához igazodnak, azaz lényegében a megtérülésnek felelnek meg. Ezt igazolja az a körülmény is, hogy országosan például a termelőszövetkezeteknél 1 kh-ra 2110 Ft összegű hitel esik, melynek esedékessége 1 kh szántóra számítva 105 Ft-ot tesz ki. Ebből megállapítható, hogy ez a hitelteher a normális gazdálkodási színvonal mellett nem elviselhetetlen. Ugyancsak ezt igazolja az a tény is, hogy például az 1956. évi zárszámadások összesítője szerint a mintegy 150 millió Ft összegű mérleghiányból csak 30 millió Ft összeget tett ki az esedékes közép- és hosszúlejáratú hitelek összege.

Az 1957. évben a visszafizetendő összegek az érintett termelőszövetkezetek árutermelésének és természetbeni részesedésének csupán 4,1 százalékát, a termelési kiadásoknak 13,3 százalékát, a részesedésnek pedig 6,8 százalékát teszik ki. Emellett azonban egynéhány termelőszövetkezetet valóban olyan nagyösszegű hitelek terhelnek, amelyeknek

esedékes részleteit a termelőszövetkezetek a normális gazdálkodással nem tudják előteremteni. Például a tsz-terület 10%-án gazdálkodó 340 termelőszövetkezet 1 kh szántóra jutó évi hitelvisszafizetési kötelezettsége 250—300 Ft-ra rúg. E termelőszövetkezeteket helyes lenne egyedileg felülvizsgálni és esetleg a hitelezési feltételek módosítása ügyében e vizsgálat után dönteni. Valószínűnek látszik, hogy e termelőszövetkezetek egy része megérdemli a hitelfeltételek módosítását, de lehet olyan is, amely nem életképes, további fejlődése különböző személyi vagy objektív okoknál fogva nincs biztosítva.

A munkás-paraszt kormány gazdaságpolitikája, a szövetkezeti demokrácia szélesedése folytán a termelőszövetkezetekben már a folyó évben jelentősen javult a munkakedv, növekedett a tagok részvétele a munkában. A szántóföldi növények művelési munkáit, a szőlők és a gyümölcsösök permetezési és kezelési munkáit a legtöbb termelőszövetkezetben sokkal gondosabban elvégezték a tavasz folyamán, mint általában az elmúlt években. Több éves tapasztalat bizonyítja, hogy már közepes vagy minimális „biztos" jövedelem is nagymértékben hozzájárul a szövetkezetek erősítéséhez, a munkaráfordítás növeléséhez.

A termelőszövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás megteremtése céljából az állam által rendelkezésre bocsátott pénzügyi és anyagi eszközök felhasználása igen gondos, körültekintő munkát igényel. Különösen az elosztás területén lesznek teendői főként a felső szerveknek, hogy minden rendelkezésre álló pénzügyi és anyagi eszköz oda kerüljön, ahol az a többtermelést és a mezőgazdaság szocialista átalakítását leghatékonyabban szolgálja.

HIBAIGAZÍTÓ

A 8—9. számunk 910. oldalán alulról a 15. sorban Nálunk helyett Náluk olvasandó.

Ugyanebben a számban jelent meg „Az iparvállalatok irányításának és gazdálkodásának időszerű tapasztalatai" c. cikk, melynek szerzői közt Kahulics István helyett tévesen Kahulics László szerepel.

*MARKOS GYÖRGY — MIHALECZKY VILMOS — BALÁZSY SÁNDOR**

A magyarországi bauxit- és alumíniumtermelés gazdasági problémáiból**

I.

Gazdaságföldrajzi feltételek és gazdaságtörténeti előzmények

Mint ismeretes, geológiai bauxitkészleteink világviszonylatban is számottevőek. Sőt, a harmincas és negyvenes évek folyamán a magyarországi bauxitkészletekről erősen túlzott (250—450 millió tonna körül váltakozó) becslések láttak napvilágot, amelyek szerint a Dunántúli Középhegységben lett volna található a világ akkor ismert bauxitkészletének 20—25 százaléka. (Jelenleg a világ bauxitkészleteit — a Szovjetunió készletei nélkül — 1600 millió tonnára becsülik.) Ezek a becslések a maguk idején alig alapulhattak máson, mint bizonytalan feltevéseken, de alkalmasak voltak arra, hogy felkeltsék a német imperializmus érdeklődését a magyarországi bauxitok iránt, s a kívánt irányban befolyásolják a tőzsdei árfolyamokat. A felszabadulás után végzett megbízható és rendszeres kutatások nem igazolták ugyan ezeket a becsléseket, de mégis megerősítették, hogy bauxitkincsünk igen jelentékeny, s világviszonylatban is számottevő.

A magyarországi bauxitok *minősége* különös figyelmet érdemel. Mint ismeretes, ami bauxit a geológus számára, az nem okvetlenül megfelelő nyersanyag a timföldgyártó technológus számára. A bauxit minősége elsősorban a timföld (Al_2O_3) és a kovasav (SiO_2) egymáshoz viszonyított arányától (modulus) függ. (A minőséget a moduluson kívül még a bauxit más tulajdonságai is befolyásolják.) Jó minőségű, Bayer eljárással feldolgozható bauxitról beszélhetünk, ha a timföldtartalom több mint tízszeresen meghaladja a kovasavét, azaz a modulus 10-nél nagyobb. A 6—10 modulusú bauxit már csak közepes minőségűnek számít, mert csak kombinált eljárással dolgozható fel. Az öt modulusú vagy az alatti minőség már csupán az úgynevezett pirogén eljárással dolgozható fel.

A magyarországi bauxitok jelentékeny része a Bayer-féle (nedves) eljárással is feldolgozható timfölddé. Találunk 64 százalékos timföld-

* Az I. rész Markos György, a II. Mihaleczky Vilmos, a III. Balázsy Sándor munkája.

** E háromrészes tanulmány közlésével a K. Sz. első ízben nyúl a hazai alumíniumtermelés sokat vitatott gazdasági problémáihoz. Különösen az alumíniumipar *fejlesztését* illetően oszlanak meg a vélemények, s ezért ez alkalommal külön is hangsúlyozzuk, hogy a cikkben szereplő problémák — különösen az energiabázis kérdése — még további alapos vizsgálatra és elemzésre szorulnak.

tartalmú bauxitokat is, de a legrosszabbak sem igen tartalmaznak 40 százaléknál kevesebbet. A legtöbb magyarországi bauxitban viszonylag magas a Fe_2O_3 tartalom is.*

A magyarországi bauxitok jelentékeny mennyiségű titánt és változó mennyiségű vanádiumot is tartalmaznak. A titán kinyerésére laboratóriumi kísérletek folynak, a vanádium kinyerése pedig technikailag ipari szinten is megoldott problémának tekinthető. A kísérletek sikere esetén hazánk titántermelése — amint ez a bauxittermelési adatokat és a hazai bauxitok titántartalmát egybevetve könnyen kiszámítható — (megfelelő beruházással) világviszonylatban is számottevő szintre emelhető. A titán és a vanádium elsőrendű ötvözőanyagok, s nagyarányú termelésük a hazai vas- és acélipar ötvözőanyagokkal való ellátása és a kivitel szempontjából egyaránt nagy jelentőségű.

A magyarországi bauxitok *földrajzi elhelyezkedése* különösen előnyös. Az első bauxittelepeket Székesfehérvártól északra, a Vértes hegység déli szegélyén fekvő Gánt mellett tárták fel. Ezt követte a déli Bakonyban a nyirádi, majd az iszkaszentgyörgyi bánya megnyitása. A felszabadulás után az előzőekkel egyenrangúvá váltak a Nyirád közelében levő halimbai és szőci bányák. Bauxitelőfordulásokat találunk még a Gerecse hegységben, Újbarokk és Nagyegyháza környékén; továbbá északkelet felé szakadt darab található a nagy Duna-kanyartól északra, Nézsánál. A Bakonyban még Eplény, Perepuszta és Sümeg környékén, továbbá a déli határszélen, a Dél-Baranyai Szigethegységben Nagyharsány mellett vannak jelentősebb bauxittelepek. A bauxitlelőhelyek számos esetben (például Gánton, részben pedig Iszkaszentgyörgyön, Nyirádon és Szőcön) vagy közvetlenül a felszínen, vagy nem mélyen a felszín alatt vannak, ami lehetővé teszi (a fedőréteg eltávolítása után) a külszíni fejtést. A külszíni fejtés — különösen ha a gépesítés megfelelő — a kitermelési költségek jelentékeny csökkentését teszi lehetővé. De a kitermelési költségek mélyművelés esetén sem nagyok, mert a többi bauxittelep sem fekszik mélyen a felszín alatt, s így leművelésük, illetve megközelítésük és a kifejtett bauxit kiszállítása lejtaknákkal is lehetséges.

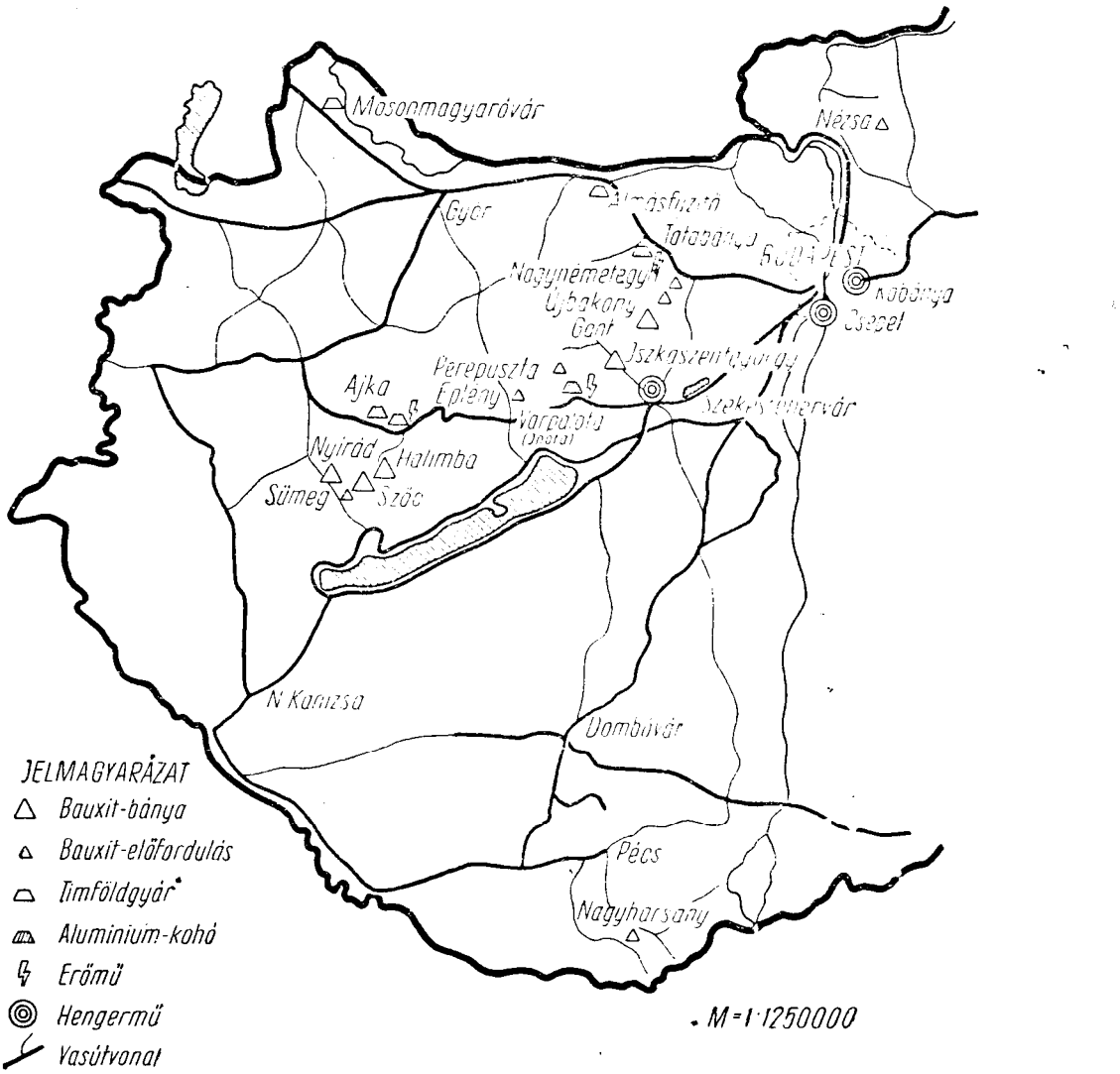
A magyarországi bauxitok ilyen elhelyezkedése a középkori hegységek területén azért is előnyös, mert a közelben jelentékeny jó minőségű barnaszén-telepek is találhatók. Ilyenek a dorogi, a tokodi, a tatabányai szenek, az Ajka környéki kőszénterület: Csingervölgy, Padrag, Csékút. Nagyharsányhoz közel van a mecseki fekete kőszén és lignit.

Előnyös tényező az is, hogy az alacsony modulus-számú bauxitok feldolgozására alkalmas pirogén eljáráshoz szükséges mészkőből mérhetetlen mennyiségű tömegek állnak rendelkezésre a bauxitlelőhelyek közelében. Hátrányos tényező viszont ebből a szempontból, hogy a pirogén eljáráshoz szükséges kénszegény szenünk nemigen van.

Mindezek az egyedülállóan kedvező lehetőségek a húszas évek folyamán még teljesen ismeretlenek voltak a feudálkapitalista Magyarországon. A harmincas években meginduló bauxitbányászat a lehetőségeknek csupán elenyészően csekély mértékű kihasználását jelentette.

* A timföldgyártásnál visszamaradó úgynevezett vörösiszap vasércnek is tekinthető, bár csak más ércekhez adagolt keverőanyagként jöhet számításba; a vasban viszonylag szegény Magyarország vasérctartalékát azonban még így is növeli.

A negyvenes évektől a felszabadulásig sem változott jelentősen a helyzet, s a kínálkozó lehetőségek valóraváltása csupán a hároméves népgazdasági helyreállítási terv (1947—1949) keretében indulhatott meg.

A magyarországi bauxitok felfedezésének, a kibányászás, majd a feldolgozás megindításának körülményei igen jellemzőek voltak az ország akkori feudálkapitalista gazdasági rendszerére, társadalmi viszonyaira, sőt nemzetközi helyzetére is.

A század elején (dr. Täger Henrik és dr. Telegdy Róth Károly szerkesztésében) készült térképeken a gánti bauxitot még „laterit, illetve bauxit"-ként jelölték meg. Täger Henrik 1908-ban megjelent Vértes-monográfiájában azonban már határozottan bauxitnak tekinti a gánti kibúvásokat. Ez a megállapítás azonban semmi feltűnést sem keltett.

Magyarországon bauxitot először Bihar megye jelenleg Romániához tartozó részén találtak az első világháború alatt. Ennek kibányászására alakult az Alumíniumérc Bánya és Ipar rt., amely még a háború alatt megkezdte a kitermelést. Az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlásával ez a terület Romániához került, a vállalat magyarországi bányatelep nélkül maradt, és egyéb bányatelepeihez való jogviszonyát sem rendezte hosszú ideig. Később a nemzetközi piac szükségleteinek

és érdekeinek megfelelően Svájcban, a svájci tőke (a Blanquart bankház) égisze alatt szervezett egy nemzetközi holdingvállalatot (Bauxit Trust Zürich), amely hivatva volt a különböző országokban elszórt bányák termelését egybehangolni és számukra piacot szerezni.

A húszas évek elején egy Erdélyből Magyarországra települt mérnök, Balázs Jenő, felfigyelt a korábbi geológiai vizsgálatokra és kezdetleges eszközeivel, minden anyagi támogatás nélkül a feltételezett bauxit felkutatására indult. Az akkor érvényben volt magyar bányajog értelmében a bauxit ún. fenntartott ásvány volt, s a kutatónak bizonyos összegű illetékkel meg kellett váltania az általa körülhatárolt kisebb-nagyobb területen a kutatás és a feltárás jogát. Ezt az ún. zártkutatmányi jogot évről évre meg kellett hosszabbítania, ha igényét nem akarta elveszteni. A bauxitkutatás tehát, még ha jelentősebb apparátus nélkül folyt is, igényelt bizonyos, ha nem is nagymértékű, befektetést. Balázs Jenő 1920-ban 88, 1921-ben 22, majd további 32 zártkutatmányi jogot szerzett.

Hosszas — több évi — tárgyalások után a Alumíniumérc Bánya és Ipari rt. opciót szerzett Balázs Jenő jogaira, majd 20 000 $-ért megvette azokat. A Bauxit Tröstöt átszervezték, vezetését 7 csoportból álló konzorcium vette át. A konzorcium tagjai voltak: 1. A Magyar Általános Hitelbank, 2. az ennek érdekkörébe tartozó Magyar Általános Kőszénbánya rt., 3. a Salgótarjáni Kőszénbánya rt., 4. a Weiss Manfréd rt. (ez utóbbi kettő a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank konszernjéhez tartozott), 5. egy kisebb csoport, amelynek tagjai magyar tőkések és arisztokraták voltak, köztük Horthy Miklós, gróf Bethlen István, illetve családjuk tagjai, 6. a német Vereinigte Aluminiumwerke, és 7. a versaillesi békével afrikai bányáit elvesztett Otavi Ninen A. G. A Blanquart bankház mellett a párzsi Monod bankház is érdekelt volt a nagyarányú nemzetközi tranzakcióban.

Kisebb érdekeltségekkel rendelkezett még Magyarországon a svájci Aluminium Neuhausen (ma Aluminium Lausanne, Max Huber érdekeltség*).

A bauxitkitermelés 1925-ben indult meg. Ebben az évben még csak 400 tonnát bányásztak, de a következő évben már 3700 tonnát, 1927-ben pedig már 340 000 tonnát. Első csúcspontját a magyarországi bauxittermelés 390 000 tonnával a világgazdasági konjunktúra idején, 1929-ben érte el. A kitermelés 1933-ban 72 000 tonnára esett vissza, majd újból rohamosan nőni kezdett, s 1937-ben már túlhaladta az 500 000, a legnagyobb háborús konjunktúrában, 1943-ban pedig megközelítette az egy millió tonnát.

A harmincas évek folyamán még úgyszólván az egész magyarországi bauxittermelés a Bauxit Trust égisze alatt folyt. A magyar tőkések és az érdekeiket védő közgazdászok és technikusok egészen a 30-as évek közepéig azt hangoztatták, hogy Magyarország teljes egészében „kénytelen" Németországnak szállítani bauxitját, mert Magyarországon nincs elegendő olcsó elektromos energia a bauxit hazai feldolgozására.

A magyar bauxit hazai *feldolgozása* 1932-ben mégis megindult, kezdetben igen szerény keretek között, egy bauxit-cement-gyár felállításával. Ugyanebben az évben a Bauxit Trust csoport — a világgazdasági

* Max Huber egyben az Oerlikon ágyúgyár főrészvényese, a Nemzetközi Vöröskereszt elnöke, a Hágai Nemzetközi Bíróság tagja.

depresszió lehetőségeit felhasználva — szinte ócskavasárban felvásárolta egy leszerelt német vegyiüzem berendezéseit. Ezeket egy ideig Németországban üzemeltette; ugyanezekkel a berendezésekkel létesült 1935-ben Mosonmagyaróváron az első magyar timföldgyár, amelyet rendeltetésének, azaz a Németországba irányuló exportnak megfelelően az országhatár mellé Mosonmagyaróvárra telepítettek, egy elhagyott gyárépületbe.

Az alumíniumkohászat igen szerény keretek között csupán akkor indult meg, amikor a német fegyverkezési érdekek szempontjából már fontosabb volt a termelési kapacitás akár külföldi — ez esetben magyarországi — bővítése is, mint saját piacának tágítása. A Bauxit Trust konszernhez tartozó érdekeltségek saját szénbányáik termelésének hasznosítására létesítették alumíniumkohóikat, 1935-ben Csepelen, s 1938-ban Felsőgallán (a mai Tatabányán).

A harmincas évek vége felé, amikor a világ alumíniumtermelése rohamosan nőtt, s a bauxit iránti kereslet is egyre növekedett, Magyarországon igen sokan kutattak bauxit után. A Bauxit Trust takarékossági szempontból felülvizsgáltatta megszerzett, de fel nem tárt zártkutatmányi jogait, s a geológusok által értéktelennek minősített jogokat nem újította fel.*

A háború alatt egy másik nagyvállalat is alakult a magyarországi bauxit kitermelésére és feldolgozására. E vállalat: a Magyar Bauxitbánya rt., egyházi és világi nagybirtokosok (Károlyi, Dessewffy, Hunyady grófok, továbbá a zirci apátság) érdekeltsége volt. A nagybirtokoscsoport sajátságos módon jutott ahhoz, hogy bauxittermelő és -feldolgozó vállalatot alapítson.

A zártkutatmányi jogokat a Magyar Bauxitbánya rt. mágnásai az ún. zsidótörvények alapján szerezték meg a vállalatot eredetileg alapító bányamérnöktől. Átszervezték a vállalatot, amelyben bizonyos műszaki berendezések szállítása és szabadalmak fejében a Vereinigte Aluminiumwerke, továbbá a Dürener Metallwerke is részesedett.

A Magyar Bauxitbánya rt. 1941. évi jelentése erről a következőket írja:

„Közben a timföldgyár és alumíniumkohó beruházási összegének a fedezésére a vállalat 1940. július 8-án megtartott rendkívüli közgyűlése az alaptőkének 2 400 000 pengőről 4 600 000 pengővel 7 millió pengőre való felemelését határozta el. Az új részvények túlnyomó részét a kishaszonbérletek alapításáról szóló 1940. évi IV. t. c. alapján megváltást szenvedő történelmi nagybirtok tulajdonosaiból alakult ún. „agrárcsoport" vette át. Így jelentős lépés történt a magyar kormányzat azon célkitűzésének a megvalósítása terén, miszerint a történelmi osztályok vagyona az ipar terére tereltessék át. Másrészt sikerült a kormányzat megértő támogatásával az Ipari Munkaszervező Intézetnél a vállalat számára 25 000 000 összegű 5 százalékos 15 éves kötvénykölcsönt biztosítani."

Ez a kissé bonyolult fejtegetés annyit jelent, hogy a megváltást „szenvedett" nagybirtokosok nemcsak tőkéhez jutottak az általuk ellenőrzött magyar állam által végrehajtott ún. földreform révén, s így bekapcsolódhattak a bauxitbányászatba és -feldolgozásba, hanem még ezen

* Érdekes, hogy ugyanezeken a területeken később jelentős bauxitelőfordulásokat fedeztek fel, amelyek művelése azonban csak a felszabadulás után indult meg.

felül is kaptak jelentékeny nemzeti ajándékot. (A kölcsön vett összeget „vissza is fizették" *1946 nyarán,* elértéktelenedett pengőben.)

A háború folyamán a vállalat megkezdte Ajkán egy timföldgyár és egy azzal egybeépített alumíniumkohó, Székesfehérvárott pedig egy alumíniumhengermű építését. Ugyanekkor épült fel Ajkán a timföldgyár és az alumíniumkohó közvetlen szomszédságában az áramot és gőzt szolgáltató erőmű. Az ajkai komplexum telepítése szerencsésnek nevezhető. Ajka maga szénbányatelep, s mindössze 26 km-re van a nyirádi bauxitbányától (bár vasúton a távolság jóval nagyobb). Az ajkai szénre telepített hőerőmű az alumíniumkohót elektromos árammal, a kohóval egybeépült timföldgyárat pedig gőzzel látja el. Szállítani tehát tulajdonképpen csak üzemen belül kell. Az üzemeket úgy telepítették, hogy különösebb nehézség nélkül bővíthetők legyenek. A magasnyomású (részben megcsapolásos) erőmű, amely évi 10 000 tonna alumínium kohósításához ad *energiát,* emellett ma kereken 60 000 tonna timföld gyártásához elegendő *gőzt* is képes adni. Ezt hasznosítottuk az első ötéves tervben, amikor háromszorosára növeltük az ajkai gyár kapacitását.

Az ajkai komplexum ily módon való telepítése nemcsak előnyös, hanem példaszerű is, különösen ha figyelembe vesszük a hazai energiaviszonyokat.

A felszabadulás után nagyobb lehetőségek nyíltak a különböző termelési ágak komplex fejlesztésére, mint amiről a tőkés Magyarországon valaha is álmodhattak. Átmenetileg azonban a termelés erősen visszaesett a felszabadulás után.

A potsdami határozatok értelmében a magyarországi bauxit- és alumíniumvállalatok német részesedését a Szovjetunió kapta meg. Ezen az alapon három ún. vegyes magyar—szovjet bauxit-alumínium vállalat alakult, amelyekben 50—50 százalékkal részesedett a szovjet állam, illetve a magyar tőkések.* Az 1947. évi államosítás a magyar tőkések érdekeltségét a magyar állam kezére juttatta. Ez időtől kezdve a magyarországi bauxitbányászat és -feldolgozás rohamos fellendülésnek indult. Maga a bauxitbányászat 1954-ben már messze túlhaladta a felszabadulás előtti csúcspontot.

Még a háború alatt indult meg a magyar állam, a Bauxit Trust konszern és a német Vereinigte Aluminiumwerke részesedésével egy nagyméretű új timföldgyár építése a Duna mentén, Almásfüzitő mellett, amely az első lépcsőben 60 000 tonna kapacitású lett volna. A fasiszta német hadsereg visszavonulásakor a visszavonuló németek a félig kész üzem minden értékes felszerelését nyugatra, az amerikai megszállási zónába vitték, ahonnan az a magyar kormány ismételt követelésére sem került vissza. A hároméves terv első éveiben minden szakértő lehetetlennek tartotta, hogy ilyen körülmények között a gyárat 1952—53 előtt üzemképes állapotba lehessen hozni. A magyar népi demokrácia kormányának energiája és a szovjet szakemberek segítsége tette lehetővé, hogy az almásfüzitői timföldgyár már 1950 őszén megkezdje a termelést. Almásfüzitő ma Közép-Európa legnagyobb kapacitású timföldgyára. Az üzem telepítése igen előnyös, mert vízigénye a Duna vizéből korlátlanul

* A Szovjetunió 1954-ben átadta magyarországi bauxit- és alumíniumérdekeltségeit, s így jelenleg az egész magyarországi bauxittermelés és -feldolgozás magyar állami tulajdonban, egységes irányítás alatt áll. Az irányítás természetesen már a vegyesvállalati rendszerben is egységes volt, sőt, a kitermelés és a feldolgozás legnagyobb arányú fejlődése éppen ezekre az évekre esik.

fedezhető, üzemanyaggal a közeli dorogi és tatabányai szénbányák látják el, bauxitját a közeli Vértes-hegységbeli bányákból kapja, s a kész timföld szállítására igénybevehető lenne az olcsó dunai víziút, ha az ehhez szükséges kikötő és rakodóberendezéseket kiépítenék.

A hároméves terv időszakában a légibombázások következtében erősen megsérült csepeli kohót leszerelték, elektromos egyenirányító berendezéseit és más felszerelését pedig Tatabányára szállították, s ezzel jelentősen bővítették a tatabányai kohó termelését.

Az ötéves terv időszakában indult meg az inotai November 7. erőmű és alumíniumkohó építése Székesfehérvár és Veszprém között, a vasútvonaltól nem messze. Az erőmű fűtőanyaga a rendkívül könnyen bányászható várpalotai lignit. Eredeti elképzelés szerint az üzem az ajkai komplexumhoz hasonló kombinát lett volna nagyobb méretekben. Építés közben azonban vízellátási nehézségek merültek fel, s így a várpalotai, illetve inotai kombinátból egyelőre csupán az erőmű és az alumíniumkohó épült meg. Alapjában a várpalotai komplexum is előnyös telepítésnek nevezhető, mivel szintén közvetlen az energiára épült, a bauxitbányák közelében van, s a timföldgyártástól sincs messze.

A hazai timföldgyártásnak — mint egyébként az egész magyar iparnak is — egyik súlyos és nehezen megoldható problémája a *vízellátás.* Tekintve, hogy az alumíniumkohókat ellátó erőművek és timföldgyárak egy része karsztos mészkőhegységekben helyezkedik el, felvetődött a karsztvíz felkutatásának és hasznosításának lehetősége. A megoldás nem ideális, mert a karsztvíz általában kemény, lágyításra szorul, ami növeli az önköltséget. Másrészt azonban nagy mennyiségű karsztvíz kinyerésével csökkenthetőnek látszik a karsztvízszint, ami hozzájárulhat a bányaművelést veszélyeztető vízveszély csökkentéséhez. Ez idő szerint is nagyarányú karsztvíz-kutatások folynak.

Nagy távlatból nézve, a magyarországi bauxit- és alumíniumtermelésnek egyik nagy előnye a kitermelő és termelőüzemek egymáshoz való közelsége, aminek következtében a szállítási problémák minimálisak. De még a fennálló — világviszonylatban jelentéktelennek számító — szállítási költségek csökkentése is fontos, ha meggondoljuk, hogy a viszonylag magas energiaköltségeket minden módon, tehát a szállítási költségek csökkentésével is ki kell egyenlíteni. A szállítási költségek további csökkentésére még bőven kínálkozik lehetőség. Például hibás az a múltból örökölt rendszer, hogy a Vértesben vagy a Bakonyban kibányászott bauxitot a nyugati országhatárra, Mosonmagyaróvárra szállítják, hogy az ott feldolgozott timföldet visszaszállítsák pl. Tatabányára. Vagy: a nyirádi bauxitbánya csupán 26 km-re van az ajkai timföldgyártól, a szállítási útvonal mégis ennek többszöröse. A nyirádi bányából ugyanis kötélpályán a legközelebbi vasúti rakodóhoz (Zalahalápra) szállítják a bauxitot, innen jut el a bauxit — közel 100 km-es kerülővel és túlterhelt útvonalakon — az ajkai timföldgyárhoz, ahelyett, hogy közvetlen kötélpályán vagy vasúton szállítanák. (Az ötéves terv időszakában Ajkától Halimbáig már megépült a vasút, s nem igényelne túlságosan nagy beruházást ennek a vonalnak a nyirádi bányáig való meghosszabbítása.)

Viszonylag nagy szállítási költséggel jár az inotai kohó timfölddel való ellátása, tekintve, hogy a timföldet Ajkáról kell szállítani Inotára. Nyersanyagellátási problémát tulajdonképpen csak a marónátron és egyelőre még az anódmassza beszerzése jelent.

A magyarországi bauxit- és alumíniumtermelés nemcsak Magyarország, hanem az egész szocialista tábor számára jelentős, mert — Jugoszlávia és a Szovjetunió kivételével — a szocialista országok bauxit-alumínium-bázisának Magyarország tekinthető.

A termelés és a kivitel alakulása (ezer tonnában)

Év	Bauxit-	Timföld-	Alumínium-	Bauxit-	Timföld-	Alumínium-
	termelés			kivitel		
1925	0,4	—	—	—	—	—
1926	3,7	—	—	—	—	—
1927	339,5	—	—	—	—	—
1928	396,0	—	—	185,0	—	—
1929	389,2	—	—	100,5	—	—
1932	111,6	—	—	72,4	—	—
1935	211,1	—	0,3	228,2	—	—
1938	540,7	6,7	1,3	362,4	—	0,1
1943	997,5	—	10,0	1029,0	—	—
1949	561,0	31,0	14,0	325,9	2,2	4,3
1950	578,0	34,0	17,0	598,1	0,8	3,5
1951	753,0	87,0	21,0	543,2	45,2	4,4
1952	1207,0	106,0	25,0	724,5	52,2	7,7
1953	1394,0	130,0	28,0	771,2	71,4	9,1
1954	1260,0	131,0	33,0	783,0	64,2	9,5
1955	1241,0	154,0	37,0	554,2	78,1	7,8
1956	893,0	153,0	35,0	372,0	88,4	5,2

Sokat vitatott probléma bauxit-alumíniumiparunk fejlesztése. A kérdést többnyire úgy vetik fel, szabad-e Magyarországon korlátozott energia lehetőségeink mellett nagyarányú alumíniumkohászatot létesíteni. E téren a nézetek megoszlók. Véleményem szerint nem szabad a polgári közgazdászok és gyakorlati szakemberek felszabadulás előtti nézeteit kritikátlanul elfogadva, abba a hibába esni, hogy alumíniumtermelésünk perspektíváit kizárólag a szűkös belföldi energiabázis szempontjából vizsgáljuk. *Mi sem volna nagyobb hiba, mintha energiahelyzetünket fetisizálni akarnók.* A felszabadulás utáni fejlődés is megmutatta, hogy timföldgyártásunk a háború előttinek 25-szörösére, alumíniumkohászatunk annak 30-szorosára növelhető.

Jelenleg igen nagy az aránytalanság a bauxitbányászat, a timföldgyártás, az alumíniumkohászat, a félgyártmányok és a készáruk termelése között. A legközelebbi jövő feladata, hogy félgyártmány- és alumíniumkészáru kapacitásunkat a kohókapacitás színvonalára fejlesszük. Ez nem jelentene különösen energiaigényes fejlesztést. A távolabbi perspektívában lehet szó arról, hogy a készáru- és félgyártmány-kapacitást a kohókapacitással párhuzamosan bővítve *megközelítsük* timföldgyártási kapacitásunkat.

A kohókapacitás növelésének elengedhetetlen feltétele a szükséges energiamennyiség biztosítása. E tekintetben aligha építhetünk egyetlen forrásra. *Elsősorban* a hazai energiabázis ésszerű bővítésére kell törekednünk, egyaránt *kiépítve* hőerőműveinket és gazdaságosan kiépíthető vízierőinket. Jelentős mennyiségű áramot biztosíthatunk az alumíniumkohászat számára a különböző *áramtakarékossági* intézkedésekkel is (például a vasutak villamosítása vagy dieselesítése révén), ami azonban ismét beruházási kérdés. Távolabbi perspektívában sokat ígér a nemzet-

közi kooperáció kiépítése, például közös erőművek létesítése a Szovjetunióval a Talabor és a Latorca völgyében (a tervek erre készen vannak), Csehszlovákiával a szlovákiai vízierők hasznosítására, Romániával az erdélyi földgáz és vízierők kiépítésére, Jugoszláviával a Dráva, esetleg a Vaskapú vízierőinek hasznosítására. E mellett elkerülhetetlennek látszik a szén-, esetleg a nyersolajbehozatal fokozása is. Gazdaságossági számítások hivatottak eldönteni, melyik módszer, milyen mértékben és milyen időpontban a legmegfelelőbb, több módszer alkalmazása esetén pedig milyenek legyenek az arányok.

Az alumíniumtermelés kifejlődése jelentős arányeltolódásokra vezetett a magyar népgazdaságban. Az alumíniumipar a szénbányászat, illetve az elektromosenergia-termelőipar legnagyobb fogyasztójává lépett elő. Ugyanakkor a feldolgozó iparban is jelentős arányeltolódásokkal járt az a körülmény, hogy az alumíniumkohászat és a timföldgyártás termelése a háború előttinek több mint 30-szorosára növekedett.

Településföldrajzi szempontból különleges aspektust ad a magyar bauxit-, de főleg a timföld- és az alumíniumtermelésnek az a tény, hogy a negyvenes évek kezdetétől létesített üzemek majdnem kizárólag viszonylag elmaradott mezőgazdasági területeken létesültek. A vállalatok már a felszabadulás előtt a termelőüzemek építésével egyidőben modern lakótelepeket építettek szakmunkásaik és mérnökeik számára. A timföld- és alumíniumgyárak lakótelepei a felszabadulás utáni években már valóságos városokká nőnek, lakosságuk számában, kiterjedésében, de korszerűség, s főleg kulturáltság szempontjából is messze túlhaladják azokat a községeket, amelyek határában épültek.

Amilyen mértékben fejlődik a felszabadult Magyarország ipara és alumíniumipara, olyan mértékben fejlődnek ezekkel párhuzamosan az új lakótelepek is, amelyek jobb és emberibb feltételeket teremtenek a dolgozók számára.

II.

Alumíniumiparunk fejlesztésének gazdaságossági problémái

Alumíniumtermelés és energiahelyzet

Közismert tény, hogy az alumíniumgyártáshoz igen sok és olcsó villamos energia szükséges. Mivel Magyarország nem rendelkezik sem sok, sem pedig olcsó energiával, közvéleményünk sajnálkozva bár, de mégis évtizedeken keresztül tudomásul vette, hogy a bauxitot olcsó áron exportáljuk, s azt külföldön dolgozzák fel késztermékké. Annak a véleménynek a helyességét, hogy a rendkívül energiaigényes alumíniumkohászatot hazánkban erőteljesen fejleszteni nem célszerű, az elmúlt év néhány eseménye is megerősíteni látszott.

A nagylengyeli olajmezők elvizesedtek, s ezzel energiabázisunk súlyos veszteséget szenvedett: újra importálnunk kell ásványolajat, mégpedig egészen jelentős mennyiségben. Szénhelyzetünk sem kedvező. Míg az első ötéves terv végére széntermelésünk (az 1949. évi 11,8 millió tonnához képest) körülbelül 10 millió tonnával növekedett, addig a tavaly közzétett irányszámok szerint a második ötéves terv végére csak 7 millió tonnával lett volna növelhető a széntermelés. A közzététel óta végzett újabb számítások, illetőleg felmérések azt mutatják, hogy még a termelés ilyen mértékű fokozását sem szabad terveznünk, mert ez szénkész-

letünk olyan arányú felélését jelentené, hogy viszonylag rövid idő múlva a termelés visszaesésével kellene számolnunk.

Az iparfejlődés és a széntermelés növekedése között szoros összefüggés van: az ipar csak a rendelkezésre álló energiahordozó-mennyiség növekedésével arányosan fejleszthető. (Az energiahelyzet javítható a szénnel és más energiahordozókkal való takarékos gazdálkodással is, s az így adódó megtakarítási lehetőségeket természetesen maximálisan ki kell használni; de a takarékosság *egymagában* nem oldhatja meg távlati problémáinkat.)

Hacsak nem akarunk tehát lemondani iparunk fejlesztéséről — márpedig az életszínvonal emeléséhez az ipar helyes irányú továbbfejlesztése nélkülözhetetlen —, *távlatilag* — az atomerőművek felépítéséig — *jelentős mennyiségű energiahordozó importjával kell számolnunk.* (Meg kell jegyezni azt is, hogy nemcsak az ipar, hanem a közlekedés és a mezőgazdaság gépesítése, továbbá a lakosság növekvő tüzelő- és áramfogyasztása is jelentős energiaigényt támaszt.)

Mindezek után adott energiahelyzetünkben alumíniumiparunkról egyesek — véleményem szerint helytelenül —, azt a következtetést vonják le, hogy mivel kevés az energiánk, a bauxit-feldolgozás sok energiát igénylő munkafázisait nem szabad itthon elvégezni; távlatilag tehát a bauxitot vagy legfeljebb timföldet szabad csak exportálni, és jobb híján meg kell elégednünk azzal, amit az ilyen formában való exportért kapunk.

De energiaproblémáink megoldásához pusztán az áramigényes alumíniumipar fejlesztéséről való lemondással még nem jutnánk sokkal közelebb. Mivel egyre növekvő energiaszükségletünk saját energiahordozó- (elsősorban szén-) készleteink kiaknázásával nem látszik maradéktalanul fedezhetőnek, energiaproblémánk csak úgy oldható meg, ha *a szükséges mennyiségű energiahordozót importáljuk. A fokozott energiahordozó-import viszont okvetlenül szükségessé teszi olyan termelési ágak fejlesztését, amelyeknek termékei megfelelő ellentételül szolgálhatnak az importálandó energiahordozókért.*

Mindezt természetesen úgy kell megoldani, hogy a népgazdaság számára a lehető legkisebb megterhelést jelentse. E célból két kérdést kell megvizsgálnunk: 1. *milyen energiahordozót* importáljunk? 2. *milyen devizaszerző termelési ágak fejlesztése* jöhet szóba?

A *szén részesedése* Európa energiaszükségletének kielégítésében az 1948. évi 78,9 százalékról 1955-ben 70 százalékra *esett vissza,* míg a nyersolajé ugyanezen idő alatt 10,2 százalékról 17,2 százalékra *emelkedett.*

Erre a jelenségre magyarázatot kapunk az import-energiahordozók árainak egybevetéséből:

Megnevezés	Fűtőérték kalória	1 tonna importára Dft	1 millió kalória importára Dft	Index (1 millió kalória fűtőértékű importszén ára = 100)
Importszén	6—7000	288	44,3	100
Import-fűtőolaj.....	10 000	268	26,8	60

*A fűtőolaj importja tehát körülbelül 40 százalékkal olcsóbb azonos fűtőértékre számítva, mintha szenet importálunk.**

A beszerzési ár szempontjából tehát *gazdaságosabb, ha elsősorban nem szenet, hanem fűtőolajat importálunk.*

De lehetséges-e nagy mennyiségű fűtőolaj importjára berendezkedni? Ezzel kapcsolatban valóban szükségesnek látszik megfontolni néhány problémát.

A beszerzési lehetőségek alakulása. A legutóbbi évtizedekben a világ kőszéntermelése lényegében nem emelkedett, ugyanakkor a kőolajtermelés többszörösére nőtt.**

Ami a szénbehozatal lehetőségeit illeti, évi több millió tonna szén rendszeres behozatalára hosszú távlatban — szerintem — csak Kínából vagy az Egyesült Államokból lehetne reményünk. Mindkét esetben félig körül kellene azonban hajóznunk a Földet. Ezzel szemben olajat importálhatnánk a Szovjetunióból vagy a népi demokratikus országokból, de számításba jöhetnek a Közel-Kelet államai is.

További kérdés *a szállítás.* Igaz, jelenleg nem vagyunk berendezkedve a szükséges mennyiségű fűtőolaj szállítására, átfejtésére stb. De nem vagyunk berendezkedve több millió tonna szén fogadására sem. Különben is, a fűtőolajimport csak körülbelül fele szállítási feladatot jelent, mintha ugyanolyan kalóriaértékű szenet akarnánk importálni.

A fűtőolaj ezenfelül kedvezőbb hatásfokkal tüzelhető el, mint a szén, ha megfelelő berendezésű kazánt alkalmazunk.

A fűtőolajimport tehát ár, beszerzési lehetőségek, szállítás és felhasználás szempontjából egyaránt kedvezőbb a szénimportnál. Ezért energiaszükségletünk kielégítéséhez távlatilag nem szén, hanem fűtőolaj importját látszik célszerűnek előirányozni.

Az energiahordozó-import gazdaságos export-fedezetének problémája

Tapasztalat szerint a külkereskedelmi egyensúly biztosítása évek óta gazdaságunk egyik fő problémája. Amikor tehát egész jövő fejlődésünk legfőbb feltételének — az energiabázisnak — a biztosításáról van szó, helyesnek látszanék, hogy *erre a célra külön létesítsünk olyan exportiparágat, amelynek terméke annyira keresett cikk a világpiacon,* hogy ellenében mindig megkapható a fűtőolaj, s amely aránylag olcsón, kis belföldi ráfordítással produkál minél nagyobb devizahozamot.

Exportcikkeink egyik legkeresettebbike *az alumínium. Alumínium ellenében gyakorlatilag mindig és mindenféle energiahordozó beszerezhető a világpiacon.* Tehát, ha gazdaságosan lenne termelhető, az alumí-

* A közölt számításokban a legtöbb esetben a szocialista relációban jelenleg érvényes árakkal számoltunk, mivel a vizsgált cikkekben lebonyolodó külkereskedelmi forgalmunk zöme most és előreláthatólag a jövőben is erre a relációra jut. Ezzel kapcsolatban azonban mérlegelni kell két körülményt: 1. a szocialista világpiac árai a közeljövőben előreláthatólag közeledni fognak a tőkés világpiaci árszinthez (a tőkés világpiacon a fűtőolaj egységára ez idő szerint 304,2 Dft/t, a számításainkban szereplő 268 Dft-tal szemben). Mivel azonban a szocialista világpiac új árai még ismeretlenek, s így nem is számolhattunk velük, továbbá, mivel a tőkés árszint állandóan változik (például a szuezi események stb. következtében), ezért az alábbi számítások elvégzésekor a szocialista relációban most érvényes árak alkalmazása látszott helyesnek. Ha az árak megváltoznak, a számításokat természetesen át kell dolgozni. 2. Ma még problematikus, mennyiben van lehetőség nagyobb mennyiségű fűtőolaj beszerzésére a baráti országokból. Ez azonban még nem jelenti feltétlenül azt, hogy a jövőben sem lesz lehetőség nyersolaj- (ásványolaj-) importunk fokozására szocialista forrásból.

** A világ ásványolaj-termelése 1938-ban 273 millió t, 1950-ben 522 millió t, 1955-ben 763 millió t volt. Számítani lehet a világ kőolajtermelésének további növekedésére is, ami előreláthatólag lehetővé teszi számunkra a kellő mennyiségű olaj beszerzését, ha megfelelő saját termékekkel fizetni tudunk érte.

niumkivitel fokozása és ehhez az alumíniumgyártás fejlesztése lenne a legjobb út energiahordozó-importunk devizafedezetének kitermelésére.*

Az alumíniumgyártás — nagy energiaigényessége miatt — azonban ebből a szempontból nem látszik sokat ígérőnek, hiszen fejlesztése csak fokozná energiaigényünket, s ezzel energiaimportunkat magát is.

Ezzel kapcsolatban mérlegelni kell a következőket:

1. A mi helyzetünkben az alumíniumipar fejlesztése nem jelenti szükségképpen *annak a termelési fázisnak* a fejlesztését, ahol az energiaigény a legnagyobb. Timföldgyártó kapacitásunk ugyanis körülbelül 200 000 t/év, alumíniumtömb-gyártó kapacitásunk körülbelül 50 000 t/év, alumíniumfeldolgozó kapacitásunk pedig ez utóbbinak csak töredéke. Az alumíniumtömb feldolgozása (hengerlése stb.) sokkal kisebb energiaigényű, mint az alumíniumtömbgyártás, viszont a devizahozam éppen ebben a termelési fázisban a legnagyobb. Kézenfekvő tehát, hogy alumíniumiparunk bővítése során elsősorban ezt a termelési fázist bővítsük — alumíniumtömb-termelő kapacitásunk jelenlegi szintjéig. (Ezt a megoldást az alábbiakban A) variációként tárgyaljuk.)

2. Az alumíniumtömb-gyártás kapacitása — bizonyos keretek között — növelhető anélkül, hogy e célra külön kellene biztosítani további energiahordozó mennyiséget. Egyes timföldgyárakban ugyanis a szükséges gőzt olyan berendezéssel állítják elő, amelyekben az előállított gőz túlnyomó részét kizárólag timföldgyártásra használják fel. Ha ezeket a berendezéseket — két timföldgyárnál — ellennyomásos villamosenergia-termelő erőművekké építenénk ki, s a timföldgyártást ezek „hulladékgőz"-ével látnánk el, ily módon évente körülbelül további 10 000 t alumíniumgyártáshoz szükséges villamos energiát lehetne nyerni, anélkül, hogy ehhez több szénre lenne szükségünk.

3. Csak e lehetőségek kimerítése után volna szabad áttérni az alumíniumtermelés olyan bővítésére, amelyhez enegiahordozó többletfelhasználásával járó erőművek építése szükséges. A gyakorlatban azonban ezzel kapcsolatban sem kerülne sor kizárólag importált fűtőolaj- (ásványolaj-) bázisra támaszkodó erőművek létrehozására, mert az energiahordozó-szükséglet egy részét fedezni lehetne hazai gyenge minőségű szeneinkből (lignitjeinkből), amelyeket más célra egyébként sem tudunk felhasználni. Számításba jöhet még a KGST keretében vízierőműveknek más államokkal közösen való építése (például a Vaskapunál, a Felső-Tiszán stb.), Romániából földgáz importja e célra, villamosenergia-import stb.

Mindezekre kiterjedő gazdasági számításokkal kell megállapítani azt, hogy közülük melyiknek milyen mértékben való felhasználása gazdaságos. Mivel azonban e számításoknak jelen tanulmány keretében való elvégzése túlságosan messze vezetne, az alábbiakban tárgyalt B) variációban csak az import-fűtőolajra támaszkodó alumíniumtömbgyártó kapacitás növelésének gazdaságosságát dolgozzuk ki. Megjegyzendő, hogy az említett többi energiatermelési lehetőség egy részének gazdaságossága ennél — feltehetőleg — kedvezőbben alakulna.

* E fejtegetéseknek természetesen távolról sem célja annak bizonyítása, mintha az energiahordozó-import *kizárólag* alumíniumexport ellenében lenne reálisan elképzelhető. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ilyen import létrejöhet egyéb ipari termék, mezőgazdasági termék stb. exportja ellenében is. Fejtegetéseink célja csupán az, hogy tisztázzuk az alumíniumexportból adódó devizakitermelési lehetőségeket, és rámutassunk azokra az összefüggésekre, amelyek fennállhatnak (illetőleg amelyeket létre lehetne hozni) az energiahordozó-import és az alumíniumexport között.

Ezek figyelembevételével az alumíniumgyártás és az energiahelyzet közötti összefüggések vizsgálatára három irány kínálkozik, mégpedig:

1. Hogy viszonylik az alumínium exportára a gyártáshoz szükséges importanyagok árához *(mennyi az alumínium „devizatartalma" és „devizahozama")*, s így az alumíniumexporttal elérhető nettó devizahozamból (az exportár és az importanyagok devizaellenértékének különbözetéből) *mennyi energiahordozót vásárolhatunk?*

2. Mennyi *belföldi ráfordítás* szükséges az alumíniumtermeléshez az importanyagokon felül?

3. Végeredményben *milyen mértékben javítható energiahelyzetünk, illetőleg külkereskedelmi mérlegünk az alumíniumtermelés növelése útján?*

Az alumíniumipar exportcélú fejlesztésével kapcsolatban — a fejlesztésre vonatkozó konkrét döntés előtt — a fenti szempontokon felül részletesen fel kell mérni a különféle alumíniumtermékek elhelyezési lehetőségeit a külföldi piacokon, s vizsgálni kell a világpiaci árak várható alakulását is mind az alumíniumtermékek (féltermékek), mind pedig a különféle energiahordozók tekintetében. A jelen cikkben közölt gazdaságossági számítások gyakorlati alkalmazásakor elkerülhetetlenül korlátokat szab az a körülmény, hogy e számításokat adott időpontban érvényben levő árakon kellett elvégezni, továbbá, hogy e cikk összeálllításakor nem volt mód az elhelyezési lehetőségek változásának és az árváltozások hatásának reális felmérésére. (Ezek kihatása egyébként hosszú lejáratú külkereskedelmi szerződések kötésével enyhíthető.)

A fent említett három kérdés vizsgálata azonban ilyen körülmények között is alkalmasnak látszik problémánk megközelítésére, mert a kidolgozott számítási módszerek segítségével (illetőleg a számításoknak az új árakon, de lényegében ugyanilyen módszerrel való újabb elvégzésével) a fejlesztés gazdaságosságának mértéke lemérhető az esetleg változott viszonyok között is.

Az alumíniumkivitel devizahozama egybevetve az ebből vásárolható fűtőolajjal*, a túloldali táblázat szerinti képet mutatja.

* 1 kWó villamos energia előállításához kondenzációs erőműben 4300 kalória fűtőolaj szükséges. Ezzel szemben ellennyomásos erőműben — ahol a fáradt gőzt teljes egészében hasznosítják — csupán 1300 kalória jut 1 kWó-ra. A fáradt gőz hasznosítására az alumíniumgyártás területén aránylag tág lehetőség nyílik, mivel a timföldgyártáshoz jelentős mennyiségű gőz szükséges. Az 1052. o. levő táblázat szerint 1 t timföld előállításához 14 millió kalória szükséges. Ennek a hőszükségletnek túlnyomó részét gőz formájában használják fel. Az energiatermelés során keletkező hulladékhő a timföldgyártás mellett még egyéb célokra (például a lakótelepek házainak fűtésére) is hasznosítható.

Fentiek mérlegelésével az alumíniumtermeléshez szükséges villamos energia fajlagos hőfelhasználása — óvatos számítás szerint is — a következő:

1 t alumíniumtömbhöz 20 000 kWó; 4300 kal/kWó hő felhasználással	86 millió kal.
A hulladékhőből gőz formájában legalább 2×14 millió kalória hasznosítható a timföldgyártáshoz	28 millió kal.
Különbözet	58 millió kal.

1 kWó villamos energia előállítására tehát $\frac{58\,000\,000}{20\,000}$ = 2900 kalória jut.

A hulladékhő egyéb felhasználási lehetőségeinek kihasználásával 1 kWó előállításának hőszükséglete 2650 kalóriára csökkenthető.

Ennek ára — fűtőolaj felhasználása esetén — 26,8 Dft/1 millió kalória egységárral számolva: 7,8 devizafillér.

Ellennyomásos erőmű esetén 1 kWó-ra csupán 1300 kalória hőfelhasználás jut, ennek ára pedig 3,5 devizafillér. A továbbiakban 7,8 devizafilléres egységárral számolunk, bár az egyébként reálisan elérhető 3,5 devizafilléres egységárral számolva, jóval kedvezőbb képet nyernénk. (Ez a számítási módszer bizonyos mértékig pesszimista, hiszen az erőműben keletkező hulladékgőznek a fentinél nagyobb hányada is felhasználható részben ipari: papíripari, textilipari, bőripari stb., részben pedig mezőgazdasági, lakásfűtési és egyéb célokra.)

Egyéb egységárak: bányafa: 180 Dft/m³; marónátron: 1096 Dft/t; mészkő: 45 Ft/t; kryolit 2946 Dft/t; alumíniumfluorid: 2645 Dft/t; fluorsó (átlag): 2800 Dft/t; anódmassza: 1056 Dft/t; katódszén: 2344 Dft/t; döngölőmassza 1056 Dft/t.

Megnevezés	Export-ár Dft	Deviza-tartalom* Dft	Nettó deviza-hozam Dft	A devizahozam ellenében vásárolható fűtőolajmennyiség (10 000 kal) t	A előző fűtőolajmennyiségnek megfelelő hazai szénmennyiség (3000 kal) t
Bauxit (6,54 t**)	804	52	752	2,8	9,2
Timföld (2 t)	2 700	1036	1 664	6,2	20,5
Alumíniumtömb ötvözetlen (1 t)	5 106	3324	1 782	6,6	21,8
Alumíniumlemez ötvözetlen (1 t)	9 000	3428	5 572	20,8	68,6
Alumíniumkábel (1 t***)	13 000	3428	9 572	35,7	117,8
Alumíniumfólia (1 t)	27 000	3500	23 500	87,7	289,4

* A devizatartalom kiszámításakor az importált fűtőolaj felhasználásával termelt villamos energiával számoltunk.

** 1 t alumínium előállításához 2 t timföld, ehhez pedig 6,54 t bauxit szükséges.

*** Alumíniumtartalomra átszámítva.

Ezek az adatok azt mutatják: sokkal gazdaságosabb, ha a bauxitot alumíniummá, illetőleg alumíniumkésztermékké dolgozzuk fel, mintha feldolgozás nélkül exportáljuk. Míg ugyanis 1 tonna alumíniumnak megfelelő mennyiségű (6,54 t) *bauxit* nettó devizahozamáért csupán körülbelül *9 tonna* hazai szénnek megfelelő fűtőértékű olaj vásárolható, 1 tonna *alumíniumfólia* ellenében már *289,4 t* hazai szénnek megfelelő fűtőértékű fűtőolajat importálhatunk. A feldolgozás tehát összehasonlíthatatlanul eredményesebb, mint a nyersanyagexport.

Energiagazdálkodási szempontból mindez lényegében azt jelenti, hogy *energiaszükségletünk devizafedezetének kitermelésében járható út az olyan export is, amely voltaképpen részben energiareexportnak tekinthető.*

A belföldi munkaráfordítás nagyságára, illetve az importszükségletre vonatkozó részletes számításokat lásd a következő oldalon.

Az 1054. oldal 1. sz. táblázata arról tájékoztat, hogyan aránylik az alumíniumtermeléshez szükséges belföldi ráfordítás az alumíniumexport nettó devizahozamából megszerezhető fűtőolajjal azonos fűtőértékű belföldi szén termelési költségéhez.*

A számítások tehát azt mutatják, hogy sokkal olcsóbban jutunk energiahordozóhoz, ha az alumíniumot feldolgozott állapotban exportáljuk, és ellenértékéből fűtőolajat vásárolunk, mintha a szenet itthon bányásznánk ki.

A népgazdaság energiaellátásának, illetőleg külkereskedelmi mérlegének az alumíniumtermelés és -kivitel növelésével előidézhető alakulását az 1054. o. 2. sz. táblázata érzékelteti.

* Az összehasonlítást némileg zavarja, hogy itt nem hazai szénkitermelés helyetti alumíniumexportról van szó, hanem a hiányzó szénmennyiség pótlására merül fel az alumíniumexport gondolata. Az összehasonlítást az teszi lehetővé, hogy végeredményben a széntermelés is, és ebben az esetben az alumíniumtermelés (-export) is, az energiaszükséglet kielégítését célozza.

Az alumíniumtermelés különböző fázisainak kalkulációja

importált fűtőolajból termelt villamos energia felhasználása esetén
(1956. év eleji adatok alapján az azóta történt béremelésekkel nem számolva)

Megnevezés	Fajlagos ráfordítások (az előző termelési fázishoz szükséges ráfordításon felül)						1 t alumínium termelési költségei (az előző termelési szakaszok költségén felül)				
	anyagban				munkabér Ft	amortizáció Ft	anyag		munkabér Ft	amortizáció Ft	összes belföldi ráfordítás Ft
	megnevezés	fajlagos mennyiség	szükséglet Dft	szükséglet Ft			Dft	Ft			
Bauxit[1]	Bányafa	0,017 m³	3,0								
	Segédanyag	—		20,0							
	Villamos áram	12 kWó	1,0		47	8	52,3	131	307,4	52	490,4
	Szén, olaj		4,0								
	összesen;		8,0	20,0							
Timföld[2]	Marónátron	138 kg	151,0								
	Segédanyag	—	—	188,0							
	Kalóriaszükséglet	14 mill. kal.	341,0		340	360	984	390	680	720	1790
	Mészkő	160 kg		7, 0			*1036,3*[3]				*2280,4*[3]
	összesen:		492,0	195,0							
Alumíniumtömb	Vill. energia	20 MWó	1420,—	400,0							
	Fluorsó	70 kg	194,—								
	Anódmassza	0,57 t	602,—		1190	910	2288	400	1190	910	2500
	Katódszén	0,025 t	59,—								
	Döngölőmassza	0,0125 t	13,—				*3324,3*[3]				*4780,4*[3]
	összesen:		2288,0	400,0							
Alumíniumfélgyártmány	Vill. energia	1,2 MWó	84,—								
	Segédanyag ötvözet és káló			1010,0	1000	390	104	1010	1000	390	2400
							3408,3[3]				*7180,4*[3]
	összesen:		84,—	1010,0							

[1] 1 t alumíniumhoz 6,54 t bauxit szükséges. — [2] 1 tonna alumíniumhoz 2 t timföld szükséges — [3] Az előző fázisokkal együtt.

1. sz. táblázat.

Megnevezés	Belföldi ráfordítás (importanyagokon felül) Ft	A nettó devizahozamból vásárolható fűtőolajnak megfelelő fűtőértékű *hazai szén*		Megtakarítás (4—2) Ft	Index: Bauxit = 100
		mennyisége t	önköltsége Ft		
1	2	3	4	5	6
Bauxit (6,54 t)	490	9,2	2 116	1 626	100
Timföld (2 t)	2280	20,5	4 715	2 435	150
Alumíniumtömb ötvözetlen (1 t)	4780	21,8	5 014	234	14
Alumíniumlemez ötvözetlen (1 t)	7180	68,6	15 778	8 598	529
Alumíniumkábel (1 t)	7180	117,8	27 094	19 914	1 225
Alumíniumfólia (1 t)	8000*	289,4	66 562	58 562	3 602

* Becsült adat.

A szén önköltségét tonnánként 230 Ft-tal számoltuk.

2. sz. táblázat.

Megnevezés	Mennyiség (ezer t)	Belföldi ráfordítás (az import anyagokon felül) millió Ft	Nettó devizahozam		A nettó devizahozamból vásárolható		A 7. alatti szén 230 Ft-os belföldi önköltségen számolva (millió Ft)	Évi megtakarítás 8—3 (millió Ft)
			Tonnánként (Dft)	Összesen (millió Dft)	Fűtőolaj (ezer t)	Ennek megfelelő mennyiségű hazai szén (ezer t)		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
A) változat (évi 50 000 t alutömbgyártás feltételezésével)								
Bauxit	327	25	115	38	142	469	108	83
Timföld	100	114	832	83	310	1 023	235	121
Alutömb. ötvözetlen	50	239	1 782	89	332	1 096	252	13
Alulemez ötvözetlen	50	359	5 572	278	1037	3 422	787	428
Alumíniumkábel	50	359	9 572	479	1787	5 897	1356	997
Alumíniumfólia	50	400	23 500	1175	4384	14 467	3327	2927
B) változat (évi 100 000 t alutömbgyártás feltételezésével)								
Bauxit	654	50	115	76	284	938	216	166
Timföld	200	228	832	166	620	2 046	470	242
Alutömb. ötvözetlen	100	478	1 782	178	664	2 192	504	26
Alulemez ötvözetlen	100	718	5 572	557	2074	6 844	1574	856
Alumíniumkábel	100	718	9 572	957	3574	11 794	2712	1994
Alumíniumfólia	100	800	23 500	2350	8768	28 934	6654	5854

A táblázatban az ott jelzett teljes mennyiségek exportja van számításba véve, mert bauxittermelésünknek csupán viszonylag kis hányadából készül hazai felhasználású alumínium, s ez a képen érdemben nem változtat. Az alumíniumexport devizahozamából elérhető import nagyságát a továbbiakban csak az áttekintés megkönnyítése céljából fejezzük ki fűtőolajban. A gyakorlatban a devizahozam egy részéből nyilván egyéb anyagokat vennénk.

Bauxitkincsünk feldolgozott állapotban történő exportjával, illetve az érte kapható fűtőolaj behozatalával tehát *gyökeresen megjavítható energiahordozókkal való ellátottságunk.*

Az alumíniumtermelés és -kivitel tehát — az ismertetett számítások szerint — gazdaságos, ha a szükséges energiát importáljuk, és ha feldolgozott alumíniumárut exportálunk. Másrészt az alumíniumgyártás kifejlesztésével bázist teremthetünk *energiahordozó-importunk devizaellenértékének előteremtéséhez.*

A problémát azonban még meg kell vizsgálnunk a beruházások oldaláról is. Kérdés: nem igényel-e az alumíniumgyártás a velejáró nagyarányú erőműépítéssel együtt akkora beruházást, amilyenre népgazdaságunk erőforrásaiból esetleg nem futná.

Az alumíniumgyártás kifejlesztésére beruházandó összeg nagysága

Az alumíniumtermelés bővítésével kapcsolatos beruházási szükséglet felmérésekor az elmúlt évek tapasztalataiból kell kiindulni. Ezek alapján a fajlagos beruházási szükségletek a következők:

Évi 1 t bauxitbánya-kapacitás beruházási költsége	200 Ft
Évi 1 t timföldgyártó-kapacitás beruházási költsége	10 000 Ft
Évi 1 t alumíniumtömbgyártó-kapacitás beruházási költsége	16 000 Ft
Évi 1 t alumíniumlemezgyártó-kapacitás beruházási költsége	19 000 Ft
Évi 1 t alumíniumfóliagyártó-kapacitás beruházási költsége	31 000 Ft
1 MW villamosenergiafejlesztő-kapacitás beruházási költsége	4 810 000 Ft
Évi 1 MWó villamosenergiafejlesztő-kapacitás beruházási költsége	641 Ft*

1 t alumíniumtömb kohósításához tehát összesen $16\,000 + (641 \times 20) = 28\,820$ Ft kohászati és erőművi beruházás szükséges. A fóliagyártó-kapacitás együttes bővítéséhez pedig tonnánként összesen $28\,820 + 31\,000 = 59\,820$ Ft kohászati, erőművi és fóliahengerművi beruházás szükséges.

Nézzük meg ezek után, milyen összegű beruházásra volna szükség, ha a kibányászott bauxit jelentős részét belföldön akarnánk feldolgozni legalább alumínium-félgyártmánnyá, illetőleg finomtermékké.**

* A 641 Ft/1 MWó beruházási összeg kiszámításakor az erőművek kihasználását évi 7500 órának vettük. Az erőművi kapacitás-kihasználás országos átlagban ennél jelenleg kisebb, mert az országos fogyasztás a nap különböző szakaszaiban ingadozó (csúcsidőszak stb.). Az alumíniumkohók azonban a nap (sőt az év) egész tartama alatt egyenletesen fogyasztják az energiát, s így csak a javítások idejét kell leszámítani. Ezen az alapon évi $365 \times 24 = 8760$ óra helyett évi 7500 óra kihasználható kapacitással számoltunk.

** A beruházási igény nagyságának felméréséhez a tanulmány készítésekor nem álltak rendelkezésre adatok az ötvözött és egyéb különleges alumíniumgyártmányok fajlagos beruházási igényét illetően. Ezért a számítások feltételezik, hogy eme alumíniumtermékek fajlagos beruházási igénye nem haladja meg az alumíniumfóliáét, másrészt, hogy ilyen különleges termékek ára legalábbis eléri az alumíniumfólia exportárát. Ezért a továbbiakban „fóliá"-n különleges alumínium finomterméket általában értünk. Megjegyzendő továbbá, hogy az alábbi beruházási szükséglet nagyságának kiszámításakor figyelmen kívül van hagyva az is, hogy bizonyos nagyságú alumíniumlemez- és alumíniumfinomtermék-gyártó kapacitással már ma is rendelkezünk.

Megnevezés	Kapacitásbővítés	Fajlagos beruházási szükséglet	Összes beruházási szükséglet
A) változat (Évi 50 000 t alu. tömb feldolgozása)			
Alumíniumlemez-gyártó kapacitás bővítése	50 000 t	19 000 Ft/t	950 mill. Ft
vagy			
Alumínium-finomtermékgyártó kapacitás bővítése	50 000 t	31 000 Ft/t	1550 mill. Ft
B) változat (Évi 100 000 t alu. tömb feldolgozása)			
Alumíniumtömb-gyártó kapacitás bővítése.....	50 000 t	16 000 Ft/t	800 mill. Ft
Ehhez szükséges villamosenergia-kapacitás bővítése	50 000 × 20 MWó = 1 millió MWó	641 Ft/MWó	641 mill. Ft
Alumíniumtömb- és villamosenergia termelő-kapacitás összesen			1441 mill. Ft
Alumíniumlemez-gyártó kapacitás bővítése.....	100 000 t	19 000 Ft/t	1900 mill. Ft
vagy			
Alumíniumfinomítótermék-gyártó kapacitás bővítése	100 000 t	31 000 Ft/t	3100 mill. Ft
Összesen: alumíniumlemez gyártása esetén			3341 mill. Ft
Összesen: alumínium finomtermék gyártása esetén			4541 mill. Ft

Az itt vázolt alumíniumprogram végrehajtásához tehát az A variáció (alumíniumfeldolgozó-kapacitásunk kibővítése az alumíniumtömb-gyártó kapacitás szintjére) esetén körülbelül 1—1,5 milliárd forint szükséges, míg a B variáció (az alumíniumtömb-gyártó és az alumíniumfeldolgozó kapacitásnak, a timföldgyártó kapacitásnak megfelelő szintre való kibővítése) esetén pedig 3,3—4,5 milliárd forintot kellene beruházni. Persze, hogy e változatok közül melyiket, milyen ütemben hajtsuk végre, nemcsak gazdaságossági számításoktól függ, hanem a rendelkezésre álló erőforrásoktól is. Mindenesetre megállapítható, hogy mindkét változat teljes végrehajtása milliárdos nagyságrendű beruházást tesz szükségessé.

Hogyan teremthető elő ilyen hatalmas összeg?

A szóban forgó beruházási összeg megszerzésére nyilván többféle lehetőség van (belföldi erőforrások, külföldi kölcsön, berendezések szállításával egybekötött áruhitel stb.).

E tekintetben korai lenne a részletekbe bocsátkozni. Mindenesetre mérlegelni kell az alábbiakat: 1. a vázolt beruházási program természetszerűen sok évre eloszlana, s így egy évre az egész összegnek kis hányada jut csak; 2. az alumíniumtermelés mint kifejezetten exportiparág fejlesztése *alternatív* lehetőség, amely nem vethető el anélkül, hogy vagy a belföldi szénbányászat mindenáron való fokozását, vagy más exportiparág nagyarányú fejlesztését el ne határozzuk. Ez utóbbi változatok esetén azonban szintén rendkívüli beruházási igényekkel kellene számolni, amelyek révén viszont valószínűleg sokkal kevésbé

gazdaságosan termelő kapacitásokat kapnánk; 3. az alumíniumprogramhoz tartozó beruházások gyorsan megtérülnek, különösen a feldolgozás végső fázisaiban (legkifizetődőbbek a fólia-, illetve finomtermék-gyártás fejlesztésére fordított beruházások). — A beruházások megtérülési idejének alakulásáról a túloldali táblázat tájékoztat.

Ezért a beruházások helyes sorrendje az lehetne, hogy először a már meglevő alumíniumkohászat által termelt alumíniumot feldolgozó üzemeket építenénk ki, mert ez esetben ezeknek az üzemeknek az akkumulációja a további fejlesztéshez szükséges összegek jelentős részét fedezhetné.

III.

Néhány következtetés az exportgazdaságossági számítások és a nemzetközi munkamegosztás szervezése szempontjából

Markos György és Mihaleczky Vilmos fejtegetéseiből, amelyeket alumíniumtermelésünk gazdaságosságával kapcsolatban tesznek, bizonyos általánosítható következtetések is levonhatók a nemzetközi munkamegosztásra vonatkozó gazdaságossági számításokat illetően. Fejtegetéseikből újból levonható az a következtetés, hogy a gazdaságossági számítások alkalmával nemcsak egy-egy *termék,* hanem egy-egy *termelési folyamat* gazdaságosságát is vizsgálni kell, illetve, hogy valamely kevéssé előnyös termelési folyamat végzéséből adódó hátrányokért a további szakaszokban elérhető előnyök kárpótolhatnak. A gazdaságossági számítások alkalmával mindezt mérlegelni kell.

Az alumínium hazai termelését illetően a szerzők által bírált korábbi álláspont valahogy így hangzott: a bauxit kitermelése gazdaságos, talán timfölddé való feldolgozása is az, de ezek *és* a timföldnek *saját termelésű* villamos energiával való kohósítása *együttesen* már nem gazdaságos, mert a Magyarországon termelt villamos energia világviszonylatban rendkívül drága, illetve mert általában kevés energiával rendelkezünk. Ezért ne vállalkozzunk az alumíniumtermelés rendkívül áramigényes kohósítási szakaszának elvégzésére. Ez a nézet vitathatatlannak tűnik *abban az értelemben,* hogy Magyarországon semmiesetre sem érdemes exportra termelni villamos energiát, és ezért a *villamosenergia-exportnak számító* exportrendeltetésű alumíniumkohászatot sem szabad fejleszteni. Mihaleczky javaslata lényegében azt jelenti, hogy a számunkra előnytelen termelési folyamatszakaszt (az energia, pontosabban az energiahordozók termelését) kiiktassuk, de nem az által, hogy a technológiai folyamatban a timföldnél megállunk, hanem az energia, illetve az energiahordozó importja révén. Konkrét számításai természetesen alapos felülvizsgálatot igényelnek, az a tanulság azonban mindenesetre levonható belőlük, hogy egy-egy kivitelre szánt termék gazdaságossága azáltal is javítható, ha annak hazánkban csak igen rossz feltételekkel elvégezhető termelési folyamatszakaszát import révén kiiktatjuk.

A belföldön nem gazdaságos folyamatszakasz kiiktatásának természetesen más módja is lehet, például az, hogy a szóban forgó termelési fázis elvégzésére az illető félterméket kiszállítjuk az országból, azt külföldön mintegy bérmunkában feldolgoztatjuk, s a további műveletek elvégzésére visszavásároljuk.

A beruházások megtérülési ideje az egyes termelési fázisokra bontva

	Fajlagos beruházási igény Ft	Az 1) alatti termelési fázis nettó devizahozama	A 3-ra jutó belföldi költség	A 3-ból vásárolható fűtőolaj mennyisége t	Az 5-nek megfelelő hazai szén mennyisége t	A 6 belföldi önköltsége Ft	Megtakarítás 7—4 Ft	Liska—Máriás-féle mutató 3:4	Megtérülési idő 2:8
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Bauxitkitermelés (6,54 t)	200×6,54 = 1300	752	490	2,8	9,2	2116	1626	1,54	0,8 év
Timföldgyártás (2 t)	10 000×2 = 20 000	1664—752= = 912	1790	3,4	11,2	2576	786	0,51	25,4 év
Aluminiumtömb-gyártás ötvözetlen 1 t	641×20= 16 000 + 12 820 = 28 820	1782—1664= = 118	2500	0,44	1,45	333	—	0,047	— **
Alumíniumlemez ötvözetlen	19 000	5572—1782= = 3790	2400	14,1	46,5	10 695	8295	1,57	2,3 év
Alumínium nemesítés (fólia stb.)	31 000	23 500—1782 = 21 718	8000—4780 = 3220	81	267,3	61 479	58 259	6,74	0,53 év

Az A variációhoz szükséges (tehát az alu. lemez- vagy az alu. fólió-gyártó) beruházások tehát 2,3 illetőleg 0,53 év alatt térülnek meg. A B variációhoz (az alu. tömb- és a finomgyártó-kapacitás együttes bővítéséhez) fajlagosan szükséges beruházások összegének gazdaságossága, illetőleg megtérülése az alábbi képet mutatja:

Alu. lemez végtermék gyártása esetén	Alu. kohó: 16 000 Erőmű: 12 820 Hengerde: 19 000 Összesen: 47 820	5572—1782 = 3790	7180—2280 = 4900	14,1	46,5	10 695	5795	0,77	8,3 év
Alu. nemesítés esetén	Alu. kohó: 16 000 Erőmű: 12 820 Hengerde: 31 000 Összesen: 59 820	23 500—1782 = 21 718	8000—2280 = 5720	81	267,3	61 479	55 759	3,8	1,1 év

*Kommunális beruházások nélkül. — ** Az alu. tömb-gyártó kapacitás export célra való bővítése tehát önmagában nem gazdaságos

Ezzel kapcsolatban merül fel a *szállítási költségek* problémája.* Technikai okokból megvalósíthatatlan is lehet a belföldi termelési folyamatból kiiktatni kívánt szakasz importja (például egy-egy gépipari megmunkálási fázis külföldön csak úgy végezhető el, ha a félterméket a külföldi megmunkálás színhelyére juttatják). De elvben mindig — és sokszor a gyakorlatban is — két lehetőség van a nemzetközi munkamegosztás igénybevételére, valamely termék termelésében.

1. a hazai nyersanyagot vagy félterméket kiküldjük feldolgozásra;

2. a feldolgozás lényegét jelentő anyagot vagy szolgáltatást (jelen esetben az energiát) importáljuk. Annak eldöntésekor, hogy e kettő közül melyiket válasszuk, fontos szempont, hogy melyik változat gazdaságosabb, ez pedig nagyrészt azon múlik, hogy melyiket terheli több szállítási költség.

A konkrét esetben az a probléma lényege, hogy a bauxitot érdemesebb-e az energiához szállítani, avagy az energiát a bauxithoz? Mihaleczky azt veti fel, hogy az energiát fűtőolaj formájában szállítsuk a bauxithoz. A nemzetközi munkamegosztás szempontjából mérlegelni kell ennek kihatásait. Egy tonna alumínium bauxitból való feldolgozásához szükséges elektromos energia körülbelül 8 tonna fűtőolajból nyerhető, míg egy tonna alumíniumhoz 6,4 tonna bauxitra van szükség. Sőt, a probléma nem is ez tulajdonképpen, inkább az, hogy mi előnyösebb; 7,6 t fűtőolajat szállítani a timföldhöz, avagy 2 t timföldet az energiához. Igaz, az olaj csővezetéken szállítható (ha a vezetéket kiépítik), s nem közömbös a szállítási távolság sem. Mégis, a nyersolaj-behozatal mellett helyes lenne megvizsgálni azt is, milyen lehetőségek kínálkoznak közvetlenül villamos energia importjára (esetleg közös erővel létesített vízierőművekből), földgázimportra stb. Ez esetben a kérdés a nemzetközi munkamegosztás szempontjából is valószínűleg még kedvezőbb képet mutatna.

A mai árarányok mellett magyar szempontból még akkor is előnyösnek látszik esetleg még importbázison is fejleszteni az alumíniumkohászatot, ha ez az összes szállítási költségek tekintetében valójában többletkiadást jelent, mert ez a feltétele annak, hogy az igen kedvező további termelési fázisok (fóliagyártás, finom alumíniumáruk gyártása stb.) nálunk maradhassanak. Különösen emellett a megoldás mellett szólhat az, hogy az energiaimport a jövőben előreláthatólag mind kevesebb szállítási költséget fog felemészteni, akár közvetlenül áramot fogunk importálni, akár belföldön építendő atomerőművek üzemeltetéséhez szükséges atomüzemanyag behozatalára fogunk berendezkedni. Áramigényes hazai iparág fejlesztését indokolhatja átmeneti importenergiabázison is a hazai uránbázison létesítendő atomerőművek perspektívája is.

* A KGST keretében szervezett nemzetközi munkamegosztás eddig túlnyomórészt a gépipari profilok ésszerű elosztása és a műszaki, valamint a tudományos tapasztalatcsere területén bontakozott ki. A termelés helyes területi elosztására törekedve a jövőben előreláthatólag a figyelem középpontjába fog kerülni a szállítási költségcsökkentés szempontja. Ennek a szempontnak az érvényesítése nemcsak azt kell, hogy jelentse, hogy a feldolgozó iparok közül a leganyagigényesebbeket elsősorban a nyersanyaglelőhelyek közelében kell telepíteni, hanem azt is, hogy a legjobb minőségű nyers- és fűtőanyagokat elsősorban a legnagyobb távolságra eső feldolgozóhelyekre kell eljuttatni. Például a legnagyobb vastartalmú és a jó minőség folytán viszonylag kevés koksszal kohósítható vasérceket — a minőséget mérlegelő árakon — az érc- és kokszbázistól legmesszebb fekvő kohóknak kell juttatni. Ily módon kiszöbölhető ki, hogy esetleg ezer kilométereken át szállítsunk holt terhet jelentő salakot. (Vö. Kismarty Loránd cikkével. K. Sz. 1957. 5. sz. 516—531. o.)

A kép persze nem egyöntetűen kedvező. Sok jogos aggály merülhet fel a tekintetben, szabad-e az elkerülhetetlenül szükséges mértéken túl fokozni a külföldi energiahordozó-szállítmányokra (vagy áramszolgáltatásra) való ráutaltságunkat. Kérdés az is, megnyerhetők-e partnereink annak a koncepciónak, hogy hosszúlejáratú olajszállítási kötelezettséget vállaljanak alumínium-készáruk szállítása ellenében. Más ellenvetés is akadhat. Mégis, csak helyeselni lehet, ha valamely gazdasági problémánk megoldására *többféle megoldási változatot* is kidolgozunk. Gondos mérlegelés alapján kell kiválasztani közülük az adott körülmények közt optimális variációt. Energiaproblémánkat illetően: akár a Mihaleczky-féle variáció mellett, akár az ellene szóló érvek bizonyulnának nyomósabbaknak, a felvetett elgondolás végiggondolása és megfontolása bizonyára haszonnal jár.

Megtakarított pénzét helyezze el

KAMATOZÓ

vagy

NYEREMÉNYBETÉTKÖNYVBEN

az

Országos Takarékpénztár

fiókjainál vagy a postahivataloknál

A TAKARÉKBETÉT

kamatozik, titkos és adómentes

A takarékbetét visszafizetését

az állam szavatolja

Váltson betétkönyvet!

KÄTHE HAHN — MANFRED ENGERT

A tervezés időszerű kérdései a Német Demokratikus Köztársaságban*

A népgazdaság tervezésének és vezetésének problémáiról gyümölcsöző és konstruktív viták folynak most az NDK-ban. E viták azokhoz a nagy erőfeszítésekhez tartoznak, amelyek célja a szocialista demokrácia minden formájának kifejlesztése az NDK-ban. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen átfogó és hosszadalmas folyamat a népgazdaságra is kiterjed. Miközben e gazdasági problémákról folyik a véleménycsere, egy sor gyakorlati intézkedés már meg is valósult, további gyakorlati lépések pedig most a vita, illetve az előkészítés stádiumában vannak.

A demokratikus centralizmus elve a népgazdaság tervezésében és vezetésében

A szocialista népgazdaság tervezése és vezetése kérdéseiről folyó vitában a demokratikus centralizmus problémája kiemelkedő szerepet játszik. Ez az elv, amely egész társadalmi tevékenységünknek alapja, gazdasági téren a központi és a helyi hatáskörök célszerű összekapcsolását jelenti. A népgazdaság központi és helyi vezetése és tervezése szoros egységbe kell, hogy fonódjék. Egészen általánosan fogalmazva ez a probléma lényege.

A demokratikus centralizmus elve egyesíti az erősen központosított és ezáltal egységes vezetést a társadalmi élet minden szintjén dolgozók széles köreinek kezdeményezésével. Ezt az elvet alkalmaztuk eddig is a népgazdaság vezetésében, azáltal, hogy az alapvető kérdésekben összpontosítást, az operatív kérdésekben decentralizáló módszereket alkalmaztunk; ez az elv kell, hogy továbbra is alapul szolgáljon minden, a gazdasági élet demokratizálására hozott intézkedésnek. Az NDK ipara a koncentráció magas fokát érte el. 1955-ben az összes iparvállalatok 4,9 százaléka foglalkoztatott több mint 500 munkavállalót. Az ipar változatlan áron számított teljes termeléséből azonban 62,1 százalékban részesedtek ugyanezek a vállalatok, s az ipari dolgozók 61,3 százaléka dolgozott bennük (az NDK Statisztikai Évkönyve. 1955. 133. o.). A Német Szövetségi Köztársaság iparában az 500-nál több munkást foglalkoztató vállalatok az összes vállalatoknak csak 2 százalékát tették ki, és az iparban dolgozók 29,6 százaléka dolgozott csak bennük. (A Német Szövetségi Köztársaság Statisztikai Évkönyve. 1955. 168. o.)

* A szerzők e cikket lapunk számára írták. — A szerk.

Ha már a kapitalizmusban is objektíve megérett a termelés egységes központi vezetésének szükségessége (bár mindenesetre a tőkés tulajdon korlátaiba ütközik), a termelés mindenoldalú társadalmasítását megvalósító szocializmus egyáltalán nem mondhat le a gazdaság központi vezetéséről. A társadalmi tulajdonra alapozott modern nagyipari termelés központi vezetés nélkül nem működhet. A termelés társadalmasítása és a termelőeszközök egységes társadalmi tulajdona a szocializmusban elsőrendű szükségességgé teszik a gazdaság szervezésének és vezetésének összpontosítását. A népgazdaság vezetésére és tervezésére szolgáló módszerek minden javítása és ezáltal továbbfejlesztése eo ipso magában foglalja a központi vezetési módszerek megváltoztatását és tökéletesítését. Egyoldalú szemléletre vall ezt a szükségességet figyelmen kívül hagyva *csak* a tervezés decentralizációjáról beszélni.

A központi vezetési és tervezési módszerek tökéletesítése a szocialista állam gazdasági szerepének az erősítését jelenti. Az állam feladata úgy igazgatni és úgy fejleszteni az egységes társadalmi tulajdont, hogy a szocialista népgazdaságban szunnyadó lehetőségek maradéktalanul hasznosíthatók legyenek a társadalom további fejlődése számára. E feladat megoldásának fontos formája a központi szervek által meghatározott úgynevezett „állami feladatok" vagy „állami tervutasítások" előírása minden alsóbb szerv és üzem számára. Ezeknek az állami feladatoknak mindenki számára törvényerejük van; kifejezik a gazdasági tevékenységre és a további fejlődésre irányuló állami érdeket. Ezek az utasítások a népgazdasági szempontból döntő alapkérdésekre terjednek ki. Segítségükkel a szocialista népgazdaság törvényszerű fejlődési tendenciáival és a gazdasági célokkal összhangban számszerűen rögzítik a döntő gazdasági folyamatokat. Ezeknek az állami tervfeladatoknak a keretében elegendő lehetőség marad az alsóbb szervek és az egyes vállalatok számára is, hogy viszonylag önállóan gazdálkodhassanak az egész szocialista gazdaság további fejlesztése szolgálatában.

A népgazdaság vezetésében és tervezésében alkalmazott központi és helyi módszerek helyes összehangolására irányuló első intézkedések már az elmúlt ötéves tervidőszak első idejében napvilágot láttak az NDK-ban. Az 1954. év folyamán azonban a fokozatos fejlődés ezen a téren meggyorsult, és még most sem zárult le. Vezetési és tervezési módszereink fokozatos változtatása, illetve tökéletesítése eredményeképpen minden újítást alaposan és súrlódások nélkül be lehetett vezetni és a gyakorlatban ki lehetett próbálni.

Több jog a helyi állami szerveknek és az üzemeknek

A múltban (az 1951—1955 közötti első ötéves terv időszakában) a Német Demokratikus Köztársaság központi népgazdasági tervei a népgazdaság további fejlődésének alapkérdéseinél többet határoztak meg. Népgazdaságunk minden vállalatának és ágazatának egész gazdasági tevékenységét a központi terv irányította nagyon részletezett formában. Például az ipari termelést nagyon részletes nomenklatúra szerint sorolta fel az állami népgazdasági terv. A beruházási előirányzatok túlnyomó részét tételesen rögzítette az állami terv, hogy így biztosítva legyen az eszközök célszerű, az állam gazdaságpolitikai célkitűzéseivel összhangban történő felhasználása; az üzemi dolgozók kulturális és

egészségügyi ellátására vonatkozó feladatokat épp ilyen részletes formában központilag tervezték. Ez a nagyon merev központi irányítás szükséges volt akkor, amikor a munkások és parasztok állama hozzáfogott az újonnan létrehozott népi tulajdon igazgatásához és az egész társadalom érdekében történő fejlesztéséhez. Akkoriban (1949—1950-ben) nagy hiány mutatkozott szakemberekben és tapasztalatokkal sem rendelkeztünk a társadalmasított termelés vezetésében. Most lehetővé vált minden túlzott, illetve szükségtelen összpontosítás megszüntetése a tervezésben, mi több, ma már a további gazdasági építés szükséges feltétele a túlzottan központosított szabályozás minden megnyilvánulásának felszámolása.

A tervezés tökéletesítése fontos szerepet játszik az NDK társadalmi életének további demokratizálásában. Különösen beszédes jellemzői ennek a fejlődésnek a helyi állami szervek felelősségének megszilárdítása céljából bevezetett rendszabályok. A Német Demokratikus Köztársaság Népi Kamarája 1957. január 17-én törvényt hozott a helyi államhatalmi szervekről. E törvény bevezetőjében olvasható: „A népképviseletek (tanácsok. Szerk.) területük legfelsőbb államhatalmi szervei és az egész politikai gazdasági és kulturális építés vezetői."

A helyi népképviseleti szervek feladatává teszi ez a törvény egyebek között a következő problémákkal való önálló foglalkozást: az állami helyi ipar termelésének fokozása, a kisipari termelőszövetkezetek fejlesztése és megszilárdítása, a magánüzemekben termelt fontos termékek termelésének előmozdítása, az állami és a szövetkezeti kereskedelem fejlesztése és szilárdítása, s a magánkiskereskedelem támogatása.

A helyi állami szervek csak akkor birkózhatnak meg felelősen ezekkel a feladatokkal, ha kiterjedt jogkörük van a tervezésben is. Ezért ennek a törvénynek a végrehajtása maga is változást tett szükségessé az eddigi tervezési módszerekben.

Az NDK-ban ez idő szerint egyebek között arra törekednek, hogy megerősítsék a helyi szerveket, beleértve a helyi tervező szerveket is, hogy ezáltal könnyebben megoldhassák rendkívül megnövekedett feladataikat. Erre azért van szükség, mert ezek a szervek nem csupán a közvetlenül alájuk rendelt helyi gazdaság egész (gazdasági) tevékenységéért felelősek, hanem a lakosság közszükségleti cikkekkel és szolgáltatásokkal való teljes ellátásáért is. Ezek a szervek népgazdasági intézményekké kell hogy fejlődjenek, amelyek területük minden gazdasági kérdéséért felelősek.

A helyi szervek erősítésére irányuló intézkedéseken kívül hosszabb ideje törekvések tapasztalhatók az NDK-ban arra is, hogy a vállalati igazgatóknak a tervek kidolgozására és végrehajtására vonatkozó jogkörét kiterjesszék. Ehhez a Minisztertanács 1954. december 16-án az állami ipar tervezésének egyszerűsítéséről hozott határozata volt az első törvényes alap. A kormány ebben a határozatában abból indult ki, hogy véget kell vetni a központi állami szervek által az igazgatók felett gyakorolt gyámkodásnak.

1954-ig a vállalati részletterveket is az illetékes főigazgatóság hagyta jóvá. Ezen felül a vállalat csak a főigazgatóság beleegyezésével módosíthatta az év elején kidolgozott részlettervét. A részlettervek — mint ismeretes — az üzemi újratermelési folyamat minden oldalát átfogják — a termelés választékát, az anyagszükségletet, a munkaügyet

és a pénzügyeket — mégpedig nagyon részletes formában. Például az ipari termelés választékát a vállalati részlettervben a körülbelül 40 000 tételt magában foglaló árulista szerint kellett megtervezni. Igaz, ennek a tételszámnak csupán csekély része vonatkozott az egyes üzemekre, de ez sem változtatott azon, hogy a főigazgatóságok a vállalati részletterv jóváhagyásával minden részletében egész évre előírták a vállalatoknak termelésük választékát.

Hogy az igazgatók felelőssége és jogköre üzemük tervezésében növekedjék, a Minisztertanács kimondta, hogy a vállalatoknak csak nagyon szűkre fogott nomenklatúra szerint szabad kötelező utasításokat adni. Ezek olyan feladatok, amelyeket a vállalatoknak a népgazdasági terv végrehajtásához okvetlenül teljesíteniük kell. A vállalati részlettervek kidolgozásáért ezeknek az állami feladatoknak az alapján most már maguk a vállalatok felelősek. Az igazgató maga hagyja jóvá vállalatának részlettervét. Ezenkívül operatív negyedévi terveket is dolgoznak ki a vállalatokban az éves terv végrehajtására és további konkretizálására.

A Minisztertanács ezen rendelkezéseit 1956-ban az Állami Tervbizottság elnökének egy rendelete egészítette ki, amelynek alapján a vállalatok jogot nyertek arra, hogy operatív negyedévi terveikben a változatlan áron számított termelési volumen 5 százalékával eltérhessenek a számukra előírt állami feladatoktól, ha a tényleges gazdasági folyamatok, a megkötött szerződések stb. ezt szükségessé teszik. Ezáltal további nagy lehetőségek nyíltak a vállalatok előtt, hogy a terv végrehajtása közben kibontakoztathassák önálló kezdeményezésüket.

De még ezekkel a rendszabályokkal sem zárult le a demokratikus centralizmus tervezési téren történt alkalmazásának felülvizsgálata. A tervszerű gazdaságvezetés további, lényeges tökéletesítésére volt még szükség, hogy növelhető legyen a miniszterek felelőssége az általuk vezetett gazdasági ágakban, hogy a helyi államhatalmi szervek tervezési kérdésekben további jogokat kapjanak, s hogy tovább szűküljön, csökkenjen a vállalatoknak előírandó mutatószámok köre. Ezért 1956. június 1-én az Állami Tervbizottság határozatot hozott a tervezési módszerek tökéletesítésére irányuló vizsgálatokról, ami kiterjedt vitához vezetett a tervezés és a vezetés új módszereiről, valamint a tervezésben előforduló túlzott centralizáció felszámolásáról.

A végzett vizsgálatok néhány végkövetkeztetése már alapul szolgál a Német Demokratikus Köztársaság Kormányának megfelelő határozataihoz, amelyek az 1957. évi népgazdasági terv kidolgozása és végrehajtása tárgyában hatályba léptek. Más kérdésekről ez idő szerint még folyik a vita. Most kiragadunk néhányat a problémák tömegéből, hogy rajtuk keresztül érzékeltessük: hogyan dolgoznak az NDK-ban a tervezés tökéletesítésén, különösen pedig hogyan törekszenek helyesen elválasztani a központilag és a helyileg meghatározandó feladatokat.

A termelés tervezésének módosítása

A termelési program megállapítása döntő a szocialista iparvállalat tervév alatti egész tevékenysége szempontjából. Közvetlenül ettől függ a munkaerő- és a béralapterv, az anyagfelhasználási terv, az önköltségi terv, a forgóeszköz-tervezés stb. A termelésre vonatkozó ál-

lami feladatok formájában fejeződik ki a legszemléletesebben minden egyes vállalat kapcsolata az össznépgazdasági feladatokkal. Másrészt az igazgató felelőssége az általa vezetett vállalatért leginkább abban a jogban mutatkozik meg, amelyet a termékválaszték és az egyes cikkekből termelendő mennyiségek megállapítására kap. A gazdaságpolitika alapkérdései az ipari termeléssel kapcsolatban a következők:

a) Az egész ipari termelés növekedésének üteme;

b) A termelőeszköz- és fogyasztásicikk-gyártó szektorok fejlődése;

c) A két nagy szektoron belül az egyes ágazatok és a legfontosabb gyártmányok termelésének fejlődése;

d) Az ipari termelés fejlődése az egyes társadalmi-gazdasági formációkon belül.

Mindezeket a kérdéseket népgazdasági méretekben központilag kell megoldani ahhoz, hogy helyesen lehessen irányítani az újratermelési folyamatot. Ez a megállapítás azonban magában foglalja azt is, hogy a felsorolt fő kérdések alapjában központi szabályozása mellett az ipari termelésben bizonyos mértékben tér jut a helyi döntések számára is. Az NDK-ban ezen a téren két irányban is történtek módosítások a nem központi szervek javára: *a)* Egyes fontos termékek termelésének tervezésében; *b)* Az NDK iparában meglevő különféle gazdasági formák termelésének tervezésében.

Ami a központilag illetve helyileg tervezendő feladatok helyes elhatárolását illeti az ipari termelés területén, e tekintetben döntő jelentősége van a termék- és gyártmányjegyzék megállapításának. A tervezés decentralizálásáról folyó vitákban gyakran alárendelt „nomenklatúrakérdésként" kezelik ezt a problémát. Azt azonban, hogy milyen hatása van a gyártmányjegyzéknek a vállalatok kezdeményezési lehetőségeire és felelősségére, mutatja a finommechanikai-optikai iparág példája. Az 1956. évi népgazdasági terv ebben az iparágban összesen 19 cikkenkénti termelési előírást tartalmazott tételesen; az 1957. évi népgazdasági tervben már csak 7 tételt találunk. Például a jénai Zeiss Művek 1957-ben már csak két cikkre kaptak tételes előírást, míg 1956-ban még 9 cikkre. A jövőben tételesen elő nem irandó termékek termeléséről az igazgató saját felelősségére dönt.

Az NDK egész iparára a következő számok jellemzik a tervezésnek ilyen jellegű, a központilag tervezett gyártmányok, illetve gyártmánycsoportok számának csökkentéséből adódó egyszerűsítését: Az 1956. évi népgazdasági terv 810 terméket sorolt fel természetes mértékegységben, míg az 1957. évi már csak 440 terméket. Ezek a csupán a legutóbbi két évből vett számok szemléltetően mutatják, milyen nagy lehetőségeik vannak az alsóbb szerveknek és a vállalatoknak a termelés tervezésében. Közben arról sem szabad megfeledkezni, hogy az 1956 előtti években is szűkült némileg a központilag tervezendő termékek köre.

Az NDK-ban az ipari termelés viszonylag nagy hányadát (mintegy 15 százalékát) termelik magánüzemekben. Ezeknek az üzemeknek a termelése elsősorban a lakosság fogyasztási cikkekkel való ellátása szempontjából jelentős. A Minisztertanács eddig a népgazdasági terv jóváhagyása alkalmával a Köztársaság körzeteire bontva írta elő a magánüzemek ipari termelését. A körzeti tanácsok változatlanul továbbították ezeket a központilag megállapított termelési keretszámokat az ipari és

kereskedelmi kamarák körzeti igazgatóságainak, amelyek az egyes körzetekben levő magánüzemek érdekképviseleti szervei.

1957-től fogva a központi terv már csak a Köztársaság egészére fog tartalmazni utasításokat a tulajdonformák fejlődését illetően, s nem bontja fel ezt a 15 körzetre. Mit jelent egy ilyen intézkedés? A népgazdaságfejlesztési tervnek szilárd előírást kell tartalmaznia az ipari termelés társadalmi-gazdasági struktúrájáról. Ma már azonban nincs többé szükség arra, hogy körzetenként is központilag előírják ezt a fejlődést. A körzeti tanácsok feladatokat kapnak a Minisztertanácstól az értékben kifejezett termelési volumenre és meghatározott termékekre. A magán- és a szövetkezeti üzemeknek a termelésbe való bevonásáról, kapacitásuknak a termelési feladatok megvalósításához szükséges leterheléséről azonban a helyi államhatalmi szervek önállóan döntenek. Saját felelősségükre maguk osztják el a termelési feladatokat az alájuk rendelt állami, szövetkezeti és magánüzemek közt a körzeti népgazdasági tervben. Ezt a tervet a körzeti tanács vitatja meg és hagyja jóvá. Ezáltal a helyi népképviseleti szervek területük társadalmi-gazdasági struktúrájának fejlődéséről is döntenek.

Példája ez annak, hogyan terjesztik ki az NDK-ban a tervezési hatásköröket az alsóbb szervekre. Ezek a szervek most elegendő lehetőséggel rendelkeznek saját gazdasági döntéseik meghozatalához.

Az alsóbb szervek és a vállalatok nagyobb önállóságával, amit a termelés tervezésében kaptak, bizonyos problémák is mutatkoznak. Lényegesen kisebb lett a fontos termékek termelésére vonatkozó központi nomenklatúra. Ezáltal az Állami Tervbizottság sok, eddig központilag tervezett termék termelése felett elvesztette a közvetlen irányítás és az áttekintés lehetőségét. Továbbra is fontos azonban, hogy a legfelsőbb tervező szerv azoknak a mutatószámoknak a fejlődését is ellenőrizhesse és irányíthassa, amelyeket többé nem maga tervez. Fontos feltétele ez annak, hogy az Állami Tervbizottság betölthesse hivatását a döntő népgazdasági folyamatok irányításában és egybehangolásában. Ilyen esetekben ez csak úgy lehetséges, ha megfelelően módosul a termelésről szóló beszámolórendszer. E rendszernek gazdaságilag kifejezőbbé, s mindenekelőtt operatívabbá kell válnia. Megállapítható, hogy a statisztikai beszámolókat mindenütt meg kellett erősíteni, ahol az egyes tervezési funkciókat decentralizálták. Erre azért van szükség, hogy az alsóbb szervek és a vállalatok operatív önállóságát helyesen össze lehessen kapcsolni a népgazdaságban szükséges egységes központi tervezéssel és vezetéssel.

Ezért mostanában különös figyelmet fordítanak az NDK-ban a statisztikai beszámoló-rendszer és elemzés tökéletesítésére.

Változások a beruházások tervezésében

A minisztériumok és a körzeti tanácsok felelősségének növelése az általuk vezetett népgazdasági ágakért csak akkor eredményezheti a gazdasági tevékenység javulását, ha ezek a szervek egyszersmind nagyobb mértékben rendelkezhetnek önállóan a beruházási alapok felett is. A beruházások fontos eszközt jelentenek a népgazdaság legfontosabb arányainak alakításában. Irányukat ezért az állami tervnek kell meghatároznia, mégpedig úgy, hogy egyúttal megszilárduljon a minisztériumok

és a vállalatok joga a termelés tekintetében, és ezek a szervek saját döntési jogkörrel rendelkezzenek, amelyet illetően teljes felelősséggel tartoznak.

1957-re ezért a miniszterek már csak az általuk megvalósítandó beruházások összértékére, az ebből építkezésre jutó hányadra, a legfontosabb üzembehelyezendő kapacitásokra és egyes súlyponti feladatokra kapnak állami feladatot. Minden egyéb előirányzatot a miniszterek állapítanak meg a rendelkezésükre bocsátott összvolumenen belül, saját felelősségükre. Az Állami Tervbizottság a beruházások megvalósításának ellenőrzését is a népgazdasági szempontból valóban kiemelkedő jelentőségű előirányzatokra fogja összpontosítani. Másrészt a vállalatokkal szoros kapcsolatban levő minisztériumok képesek leginkább eldönteni, hol eredményezi valamely beruházás a lehető legnagyobb népgazdasági eredményt, hol járul hozzá a leginkább a termelési feladatok megvalósításához, a munkatermelékenység fokozásához és az önköltség csökkentéséhez. 1957-től kezdve a körzeti tanácsok önállóan döntenek a nekik juttatott beruházási eszközöknek az egyes gazdasági ágak közötti felosztásáról. Csupán a lakásépítésre és a mezőgazdaság fejlesztésére szánt eszközöket rögzítik továbbra is központilag. Ezzel szemben 1956-ban a körzeti tanácsok még 20 gazdasági ágra részletezett kötelező bontásban kapták meg beruházási tervüket. Ily módon a minisztériumok és a körzeti tanácsok egyaránt nagyobb hatáskörhöz jutottak a beruházások tervezése tekintetében is. Így most abban a helyzetben vannak, hogy meghatározott keretek között saját döntéseket hozzanak beruházási rendszabályokról, anélkül, hogy a központi szervek jóváhagyását kérniök kellene ehhez. A beruházások szükséges központi tervezését és irányítását az Állami Tervbizottság ez idő szerint *a)* az összberuházási keret minisztériumonkénti és körzeti tanácsonkénti meghatározásával; *b)* a központi jelentőségű súlyponti létesítményeknek a központi tervbe való felvételével; *c)* az újonnan létrehozandó, népgazdasági szempontból legfontosabb kapacitások kötelező előírásával oldja meg.

Az 1957-ben hozott intézkedések a beruházási tervezés erős decentralizációjához vezettek; mindazonáltal még nem elegendőek ahhoz, hogy az egészében szigorú központi tervezés keretein belül a szükséges önállóságot biztosítsák ezen a téren az alsóbb szerveknek és a vállalatoknak.

A központi beruházási terv, ahogy azt eddig ki szokták dolgozni, egyaránt tartalmazza az állóalapok egyszerű és bővített újratermeléséhez szükséges eszközöket. Az egyszerű újratermelés egy részéhez ti. a fő javítások végrehajtásához évenként rögzített alapokat kapnak a vállalatok, míg a másik rész a többi beruházási eszközökkel együtt a mindenkori tervév gazdasági súlypontjaira lesz elosztva. Ez oda vezetett, hogy a vállalatok — a pótlási jellegű beruházásokhoz szükséges eszközök hiányában — gyakran költséges fő javításokra kényszerültek, hogy meglevő berendezéseiket még egy ideig üzemképes állapotban tarthassák.

Abból a célból, hogy az állóalapok egyszerű és bővített újratermelésével összefüggő kérdéseket célszerűen meg lehessen oldani, az NDK újonnan alakított gazdasági tanácsa 1957 áprilisában határozatot hozott, amelynek értelmében a beruházási tervet 1958-tól kezdve két tervre kell felosztani: egyre az állóalapok egyszerű újratermeléséről és egy másikra az állóalapok bővített újratermeléséről. Egyidejűleg a vállala-

tokat teljes mértékben felelőssé teszik állóalapjaik egyszerű újratermeléséért. Ehhez rendszerint teljes rendelkezési jogot kapnak a leírási összegek felett, amelyeket eddig be kellett fizetniök. Az értékcsökkenési leírás befizetésére kötelezett vállalatok — mert az új szabályok csak ezekre vonatkoznak — lehetőséget kapnak ezáltal arra, hogy állóalapjaik állapotát saját felelősségükre, saját pénzügyi eszközeikkel javítsák. E tekintetben rendszerint nincsenek kötve föléjük rendelt szervek utasításaihoz vagy rendszabályaihoz. Ez a rendkívül messzemenő intézkedés kétségkívül érezhetően fokozni fogja a vállalatok önálló kezdeményező készségét és kedvező hatással lesz az állóalapok fejlődésére is.

A minisztériumoknak és a helyi állami szerveknek azonban továbbra is joguk lesz a felügyeletük alá tartozó gazdaságban meghatározott intézkedések megtételére az értékcsökkenési leírási összegek egyik vállalattól a másikhoz való átcsoportosítását illetően. Az ilyen átcsoportosításra felhasznált eszközöket azonban vissza kell adniok az érintett vállalatoknak. Ez a szabályozás biztosítékot nyújt arra, hogy bizonyos különösen nagy jelentőségű vállalatokban akkor is lehessen gondoskodni a meglevő állóalapok fenntartásáról és tökéletesítéséről, ha saját értékcsökkenési alapjaik az adott időpontban ehhez nem elegendőek.

A beruházások tervezésének ez az új szabályozása az NDK-ban eléri azt a határt, ameddig a vállalatok nagyobb önállóságát illetően egyáltalán el lehet menni. Ezzel kapcsolatban megemlítjük a legfontosabb eddig még meg nem oldott problémát, ami ebben az összefüggésben felmerült.

Az állami vállalatok szabad rendelkezési lehetősége az értékcsökkenési alapokkal azzal jár, hogy a központi gazdasági szervek elvesztik az áttekintést a tervezett pótlási jellegű beruházásokhoz szükséges gépeket illetően. Várható, hogy sok vállalat, amely viszonylag rossz, illetve elöregedett termelési technológiával rendelkezik, nem javításokra, hanem új berendezések beszerzésére fogja fordítani az értékcsökkenési alapot. Az új gépek rendszerint ugyanakkora beszerzési költségért magasabb termelékenységi színvonal elérését teszik lehetővé, illetve ugyanannyi termeléshez kisebb ráfordítással beszerezhető berendezések is elegendőek. Másrészt a fő javításokhoz rendszerint kevés anyagra van szükség, és elkerülhető az új termelőeszközök igénybevétele, míg a pótlás jellegű beruházásokhoz főleg gépekre és berendezésekre van szükség. A pénzügyi decentralizáció ily módon teljesen különböző anyagi kihatással járhat ezen a területen, attól függően, hogy melyik lehetőséget választja az említettek közül a vállalatok többsége.

Ha az értékcsökkenési leírásból képzett alapokból a vártnál több pótlás jellegű beruházást valósítanak meg — a fő javítások rovására — ennek két következménye lesz. Az első következményt a beruházásokhoz szükséges berendezéseket szállító gépgyártás termelési tervezése szempontjából előnyösnek tekinthetjük. A vállalatok, mivel önállóan dönthetnek az általuk végrehajtandó pótlás jellegű beruházásokról, időben feladhatják a gépgyáraknak szóló megrendeléseiket. A gépgyárak ezáltal ki tudják tölteni szerződésekkel termelési programjuk egy részét, még mielőtt a legfelsőbb szervek rögzítették volna a beruházási terveket. A múltban gyakran került sor változtatásokra ebben a tervben, ami sok gépmegrendelés stornóját vonta maga után. A gépgyárak termelési terve ezáltal sok hátrányos módosításnak volt kitéve, ami to-

vább gyűrűzött egészen a gépgyártásnak szállító iparágakig. E nehézségek elkerülése végett, gyakran támasztják azt a követelést, hogy a beruházási tervet jóval a népgazdasági terv egyéb részeinek a jóváhagyása előtt rögzítsék le. Az újonnan hozott szabályok nyomán a gépgyártás termelési programjának egy részét a beruházási tervre vonatkozó központi döntésektől független decentralizált szerződéskötések fogják meghatározni. Ez megkönnyíti a gépgyárak üzemi tervezését és anyagmegrendeléseik feladását.

Az amortizációs alapok decentralizált felhasználásának második következménye negatív jellegű. Nem állapíthatók meg ezután központilag a pótlás jellegű beruházásokhoz szükséges helyi elhatározások, sem az ebből adódó berendezésszükséglet.

Éppen így a megfelelő termelés egy részét sem tervezik többé központilag, s így központi helyen nem lesz ezután megfelelő áttekintés arról, fedezve vannak-e a pótlás jellegű beruházások céljait szolgáló berendezésekben mutatkozó igények. A pénzügyi decentralizáció tényleges hatásait illetően különböző anyagi természetű feltételek keretei közé szorul. Ezekhez az anyagi feltételekhez tartoznak elsősorban a rendelkezésre álló gépipari kapacitások és a gépipari termelés anyagbázisa, amelyek egyike sem terjeszthető ki korlátlanul. Ezért hatékony módszereket kell találni, amelyekkel az állóalapok egyszerű újratermelésével kapcsolatos önálló vállalati döntések összhangba hozhatók a népgazdasági lehetőségekkel, hogy ezáltal mind az egész népgazdaság arányos fejlődése, mind pedig a vállalatok korlátozott önállósága biztosítható legyen.

A munkaerő-tervezés kérdései

A szocialista országok egyik leglényegesebb előnye a tőkésországokkal szemben az a tény, hogy a szocialista állam nem ismeri a munkanélküliséget. Gazdaságpolitikájával biztosítja mindenkinek, aki dolgozni akar, a képességeinek megfelelő munkát. Ennek egyik eszköze a központi munkaerő-tervezés. Mégis, a munkatermelékenység és a béralap tervezésének NDK-ban alkalmazott módszerei már hosszabb ideje sok vállalati gazdasági funkcionárius bírálatának tárgya. Bírálatuk elsősorban az ellen irányul, hogy ezekben a kérdésekben a vállalatok túl kevés mozgási lehetőséggel rendelkeznek, mert például valamennyi állománycsoportra vonatkozó kötelező tervszámokat kapnak, vagy mert az igazgatásban dolgozók létszámát osztályonként státustervek rögzítik.

A munkaerő-tervezésben mutatkozó eme nyilvánvaló hiányosságok azonban nem vezethetnek oda, hogy lemondjunk magáról a központi tervezésről, mint ahogy az egyes vitákban kifejezésre jut. Vannak például elképzelések, amelyek szerint a vállalatoknak csupán a fontos termelési feladatokat és az államháztartásba befizetendő felhalmozást kellene előírni, s minden egyébről magának a vállalatnak kellene döntenie. Egy ilyen megoldás esetén azonban le kellene mondanunk a munkaerő-tervezés kérdéseiben azokról az előnyökről, amelyekkel a termelési eszközök társadalmi tulajdona révén a tőkésországokkal szemben rendelkezünk. Központi munkaerő-mérlegek készítésére és a foglalkoztatottak számának minisztériumonkénti és körzetenkénti kötelező előírására okvetlenül szükség van. A népgazdasági tervnek tartalmaznia kell továbbá

a munkatermelékenység fejlődését, amely a szocializmus építése szempontjából döntő mutatószám, valamint az átlagbérek és a béralapok fejlődését.

Az NDK eddigi népgazdasági tervei eddig mindenesetre lényegesen több feladatra terjedtek ki a munkaerő-tervezés területén. Például a minisztériumoknak előírták a termelékenység alakulását, az összes foglalkoztatottak, a produktív munkások, a műszakiak, az adminisztratívak, a gyárőrség átlagbérét és béralapját és így tovább. A körzeti tanácsoknak mindezt a népgazdaság valamennyi ágára bontva írták elő, például külön az iparra, az építőiparra, a közlekedésre, a kereskedelemre, a mezőgazdaságra, az erdőgazdaságra, a vízgazdálkodásra, valamint a nem-termelő tevékenység valamennyi ágára. Az ilyen részletes tervezés mind a minisztériumok és a vállalatok, mind a helyi államhatalmi szervek megengedhetetlen agyonrendszabályozását jelentette. Az ilyen intézkedések minden döntési lehetőségtől megfosztották a vállalatokat. Nem is érezték magukat eléggé felelősnek ezekért a feladatokért vállalatukban, hiszen a központi szervek állapították meg azokat. Az ilyen részletkérdések sokkal jobban és a helyi körülményeknek megfelelőbben dönthetők el alsóbb szervek által — amelyek nap mint nap érintkezésbe kerülnek velük és gazdag tapasztalatokkal rendelkeznek — mint ahogy az központi helyről lehetséges. Ezekkel a tényekkel az 1957. évi népgazdasági tervre vonatkozó állami feladatok kiadásakor számot vetettek. Most már csak a döntő jelentőségű tervszámokat írják elő, mint amilyenek például a munka termelékenysége és az egy produktív munkásra jutó átlagbér, az összesen foglalkoztatottak száma és az összes béralap.

E feladatok további tagolását minden vállalat maga végzi el saját egyéni szükségleteinek mérlegelése alapján. A körzeti tanácsok az új rendszerben maguk felelősek az egyes gazdasági ágakban foglalkoztatottak számának tervezéséért. Ők döntenek például arról, növeljék-e és mennyire az iparvállalatokban, építkezéseken, erdőgazdasági üzemekben, kereskedelemben stb. stb. illetve a nem-termelő szférában dolgozók létszámát. Ezeknek az intézkedéseknek az eredményeképpen lényegében elhárultak a munkaerő-tervezésben előforduló bürokratikus akadályok és a helyi szervek nagyobb hatáskörhöz jutottak.

A tervek összeállítása és a dolgozók közreműködése

A tervezés egyik legfontosabb alapelve a dolgozóknak a tervezésbe való messzemenő bevonása. A fennálló szocialista termelési viszonyok első ízben teszik lehetővé a lakosság széles tömegeiben meglevő kezdeményező készségnek az ország gazdasági építésére való irányítását. Ebből adódik az állami szervek feladata, hogy helyes utat találjanak eme kezdeményező készség teljes kibontakoztatásához. A népgazdasági tervezés szempontjából emellett különösen fontos, hogy az üzemi dolgozók kivegyék részüket a terv kidolgozásából. Minél jobban megvalósul ez, annál nagyobb lendülettel fognak magának a tervnek a megvalósításán is dolgozni. Az NDK-ban ezt a célt eddig lényegében minden vállalatra kötelező részletes tervjavaslatok kidolgozásával akarták elérni. A népgazdasági tervkészítés az Állami Tervbizottságban kidolgozott keretszámokkal kezdődött, amelyek a Minisztertanács által történt jóváhagyás után zsinórmértékül szolgáltak a minisztériumok és a kör-

zeti tanácsok népgazdasági tervjavaslatainak kidolgozásához. Az 1957-es tervben ezek a keretszámok már csak néhány fontos ipari termelési és beruházási mutatószámra terjednek ki. Ez volt az első rendszabály abból a célból, hogy a minisztériumok és a körzeti tanácsok jóval több mozgási szabadsághoz és döntési lehetőséghez jussanak. Például az 1957. évi tervre vonatkozó keretszámokat már 1956 május elején nyilvánosságra hozták, s így a vállalatok és az igazgatóságok az előző évekhez képest elég idővel rendelkeztek népgazdasági tervjavaslatuk kidolgozásához.

A keretszámokat a minisztériumok, a főigazgatóságok, illetve a körzeti tanácsok egészen a vállalatokig bontották le. Ezen az alapon fogtak hozzá a vállalatok az új terv nagyon részletes kidolgozásához. Egy sor vállalatban végzett kutatás során kiderült, hogy a vállalatok jelentős részénél ebben az időpontban (azaz a tervévet megelőző év közepén) például a termelés választékának tervezése még nem reális, mert e tervjavaslat részletei a még tisztázatlan megrendelésállomány, anyagbiztosítás és egyéb okok miatt csak többé-kevésbé jól becsülhetők. Az ilyen részletes, előzetes tervkészítés eme tartalmi problémákon kívül még igen nagy és gyakran szükségtelen arányú technikai munkával is jár.

A vállalatok által kidolgozott előterveket a főigazgatóságok felülbírálták és egyeztették. Ha a főigazgatóság valamelyik üzem előtervében fontos mutatószámokat módosított, a vállalatok kénytelenek voltak egész terjedelmes tervüket átdolgozni és az új keretszámokra átállítani. Ennek az lett a következménye, hogy a főigazgatóság kívánságára végrehajtott módosítások következtében az előterv kidolgozását megelőzően a dolgozókkal folytatott megbeszélések nagy része értelmét veszítette, ami miatt viszont a dolgozók gyakran kétkedtek a tervviták komolyságában.

1958-tól kezdve az állami népgazdasági terv készítésének módszere megváltozik. Az Állami Tervbizottság nem fog többé a korábbihoz hasonló keretszámokat előírni a minisztériumoknak, hanem csak szöveges utasításokat fog adni kevés számú mutatószámmal. Eddig a minisztériumok egész sor, mérlegek alapján kidolgozott ellenőrző számot kaptak az Állami Tervbizottságtól, amelyekhez saját számításaikban ragaszkodniok kellett. A gyakorlatban azonban bebizonyosodott, hogy ezáltal túlságosan a háttérbe szorultak a minisztériumok és más tervező hatóságok önálló gazdasági megfontolásai és számításai. E szervek erőfeszítései elsősorban arra irányultak, hogy okvetlenül betartsák az állami keretszámokat, s nem volt kellő lehetőségük saját kezdeményezésekre. A tervévet megelőző év közepén készülő népgazdasági terv összeállításához kívánatos önállóságot célozza az eddigi részletes keretszámok elhagyása. A minisztériumok és más tervező szervek nagyobb mértékben támaszkodhatnak saját gazdasági és technikai megfontolásaikra és ezeknek megfelelő tervjavaslatokat dolgozhatnak ki. A tervjavaslatokat azután az Állami Tervbizottság egyezteti és összhangba hozza az össznépgazdasági szükségszerűségekkel. Csak ezt követően kerül sor a terv végleges összeállítására és törvényerőre emelésére.

Ezzel azonban még nem mondtunk el mindent az NDK népgazdasági tervkészítésének új rendjéről. A keretszámok eddigi rendszerének elhagyása nem vezethet a tervkészítés központi irányításának gyengítéséhez. Ezért gyökerében meg kell változnia a központi állami gazda-

sági szervek munkastílusának a terv kidolgozása folyamán. Ezért az NDK Minisztertanácsának gazdasági bizottsága 1957. májusi határozatában így rendelkezik a tervkészítés változásairól:

„A népgazdasági tervet a népgazdaság minden szintjén *egyidejűleg,* az egyes állami szervek és vállalatok közötti állandó személyi kapcsolat keretében kell szervezni, *miközben a felmerülő problémákat valamennyi résztvevő szerv szoros együttműködésével azonnal tisztázni kell.*"

Ebben az a döntően új, hogy a vállalati, minisztériumi stb. tervjavaslatok egyeztetése nem e javaslatok *végleges összeállítása után,* hanem *már a kidolgozás közben* megtörténik. Ez operatív munkastílust kíván a vezető gazdasági szervektől. Ez idő szerint harc folyik azért, hogy e szervek munkatársai a tervkészítés első szakaszában *közvetlenül* vezessék és koordinálják a tervjavaslatok kidolgozását az alsóbb szervekben és a vállalatokban.

★

A tárgyalt kérdések jelenleg az NDK népgazdasági tervezésének legfontosabb problémái. Megoldásuk teljes mértékben egybevág a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának 32. plénumán 1957. júliusában, Berlinben hozott határozatokkal. Anélkül, hogy részletesen kitérnénk e határozatok tartalmára, utalunk arra, hogy a tanácskozás az NDK gazdasági szervezetének és vezetési módjának módosításáról folyt olyan értelemben, hogy az államapparátust egyszerűsíteni, munkatársainak munkamódját pedig tökéletesíteni kell.

A nyilvánosságra hozott tézisek azt a javaslatot tartalmazzák, hogy a Minisztertanács mellett szervezett gazdasági bizottságot és az Állami Tervbizottság vezető testületét egyesítsék, hogy ezáltal egyetlen egységes vezető és tervező szerv működjék a népgazdaságban. Ezenkívül szó van arról is, hogy a minisztériumi főigazgatóságokat fölöszlatnák, és helyükbe az állami vállalatok egyesüléseit szerveznék, amelyek a különféle iparvidékeken átvennék iparcsoportjuk vezetését.

Az Állami Tervbizottságnak feladatává tették, hogy a népgazdasági mérlegrendszer átfogó és gyakorlatilag alkalmazható módszerének kidolgozásával lényegesen fokozza a tervezés tudományos megalapozottságát az NDK-ban.

A marxista közgazdaságtudomány új ága a konkrét gazdaságtan*

Az elmúlt évtizedek közgazdaságtudományi fejlődésének egyik sajátos vonása — a konkrét gazdaságtan erősödése, kibontakozása. A konkrét gazdaságtan** a század elején már a polgári közgazdaságtan általánosan ismert, önálló területe.

A konkrét gazdaságtannak egészen új ága indult fejlődésnek a szocialista gazdaságban. A húszas években kiadott ilyen tárgyú szovjet könyvek még nagyrészt amerikai és német tapasztalatokra támaszkodnak. A harmincas években azonban fokozatosan elhalványul az amerikai és a német hatás és a szovjet közgazdászok egészen új utakra térnek. Az új irányzat alapját azok az új feltételek teszik lehetővé és szükségessé, amelyek a termelőeszközök köztulajdonba vétele révén kialakulnak.

A marxista konkrét gazdaságtan mint önálló tudományág, nem olyan kiforrott, mint a marxista politikai gazdaságtan, nem rendelkezik még kellő tudományos rendszerezéssel, és nem egységes a marxista közgazdászok felfogása sem a tudomány tárgyáról.

A konkrét gazdaságtan helyzete sokban emlékeztet a természettudományok első fejlődési időszakára, amikor a természeti törvények megismerése, felhasználása rendkívül szétaprózottan, sok területen, atomisztikusan történt. Egyes területek kutatói elhatárolták egymást, elszigetelt kutatásokat folytattak, a részeredmények még nem kapcsolódtak össze, a kísérletileg igazolt törvények még nem képeztek egységes, harmonikus rendszert.

A konkrét gazdaságtan helyzete a múlt századbeli kísérleti természettudományhoz hasonlít abban is, hogy mint akkor a természettudományban, ma a gazdaságtan terén a részletmunkák tömege folyik. A közgazdasági irodalom zöme ma a konkrét gazdaságtani cikkekből, tanulmányokból adódik, míg a rendszerezés még csak kezdeti fokon áll, s csak egy-egy részterületen indult meg. Ez az elaprózottság, a részletmunkák eme sokasága azonban nemcsak a tudományág kezdeti állapotából fakad, de nálunk például abból is, hogy „művelői" javarészt egy-egy terület gyakorlati specialistái, akik egy-egy szakcikkben vagy tanulmányban a hivatali beosztásukból adódóan ismert részterület jelenségeivel foglalkoznak. Az általános, átfogó, rendszerező jellegű munka még igen kevés. A gyakorlat azonban igényli az általános összefüggéseket, értékítéleteket, s ezek — mivel a konkrét anyagból leszűrt megállapítások sokszor hiányoznak — gyakran a politikai gazdaságtanból kölcsönvett tételekre támaszkodnak. Ma a politikai gazdaságtan tételei töltik ki a konkrét gazdaságtan hiányait, és ezáltal úgy tűnik, mintha a politikai gazdaságtan lenne a konkrét gazdaságtan részeredményeit összegező tudomány.

A marxista konkrét gazdaságtudomány fejlődése, erősödése, önállósulása napról napra tapasztalható, különösképpen a Szovjetunióban, Csehszlovákiában, Lengyelországban.

* A konkrét gazdaságtan elnevezés az újabb orosz és német szakirodalomban használatos, de sokan használják e tudományág megjelölésére az alkalmazott gazdaságtan, gyakorlati gazdaságtan kifejezéseket is.

** A polgári konkrét gazdaságtannal e cikk keretében nem foglalkozom.

Ezekben az országokban ma már a konkrét gazdaságtan három fő ágát tartják számon:

az egyik a népgazdaság egészével, a központi állami vezetéssel, gazdasági szervezéssel foglalkozó terület, nevezhetjük *államgazdaságtannak** (gazdaságpolitika);

a másik a termelési szervezetek, a vállalatok vezetésének, szervezésének és tervezésének területe, nevezhetjük *üzemgazdaságtannak;*

a harmadik az említett két fő terület között foglal helyet, nevezhetjük *ágazati gazdaságtannak,* az iparban *ipargazdaságtannak.*

A konkrét gazdaságtan legkifejlettebb ága a vállalati termelés szervezése, vezetése (az üzemgazdaságtan). A termelésszervezési tapasztalatok feldolgozása először a kapitalista vállalatoknál indult meg; a polgári közgazdaságtannak már a század elején egyik fejlett ága az üzemgazdaságtan, az üzemvezetés tudománya. A szocialista üzemgazdaságtan a harmincas évek elejéig nagyrészt a polgári szervezési módszerekre támaszkodott. A harmincas évek közepe után megindult az új utak keresése, s az utóbbi húsz évben a szocialista üzemgazdaságtan egészen új irányban fejlődött tovább. Csupán a második világháború óta több száz szakmunka jelent meg, s e cikk kereteit messze meghaladná, ha akár csak a jelentősebb műveket is felsorolnám. Különösen a gépgyártás területén tapasztalható a szakirodalom gyors fejlődése. Számos munka jelent meg a műszaki előkészítés, a műszaki fejlesztés, a műszaki norma, az operatív tervezés, a diszpécserrendszer, a tervszerű, a hibát megelőző karbantartás, a szerszám-, a raktár-, az energiagazdálkodás, a műszaki ellenőrzés köréből. E felsorolás korántsem meríti ki az egyes „specializált' területeket, mert például olyan témából, mint a többgépes munkák szervezése, a háború óta csupán a Szovjetunióban nem kevesebb, mint tizenhárom figyelemre méltó munka jelent meg, az önálló gazdasági elszámolás kérdéseiről pedig tizenkét jelentősebb tanulmányt tartanak számon a szakkörök.

Ezt a rendkívül szétágazó és sokirányú szakirodalmi tevékenységet a marxista tudósok 1950-ben rendszerezték és összefoglalták. Negyvenhárom közgazdász és mérnök kollektív munkája eredményeként megjelent a gépipari termelés szervezésének és gazdaságtanának gyűjteményes munkája.*

Ez a gyűjteményes munka minden területen túlhaladja az amerikaiak termelésszervezési bibliáját, az Allford-féle Production Handbook-ot és még inkább a háború előtt kiadott német Handbuch der Rationalisierung c. könyvet. A könyv — bár a gépipari enciklopédia egyik köteteként jelent meg — nem enciklopédikus jelleggel íródott, hanem mint a szerzők a bevezetőben írják: „... a termelés szervezése és gazdaságtanának egységes elvi alapon nyugvó rendszerét nyújtja." Ez a hatalmas munka, amely szerintem a marxista üzemgazdasági szakirodalom egyik határkövének tekinthető, átfogja az üzemgazdaságtan egészét, s a termelés szervezésének és gazdaságtanának ismert törvényszerűségein kívül a gyakorlati felhasználás lehetőségeinek gazdag tárházát tartalmazza.

Nálunk — itt most nem részletezett okok miatt — a marxista üzemgazdaságtannak csak egyik részterülete, a tervezéssel foglalkozó ága terjedt el olyannyira, hogy egyesek a vállalati tervkészítést tekintették üzemgazdaságtannak. Ezt a helytelen felfogást alátámasztotta, hogy az első nálunk lefordított szovjet üzemgazdaságtani könyvek azoknak a szovjet közgazdászoknak művei voltak, akik egy régi, ma már túlhaladott „a terv — törvény" szemléletet képviseltek és a háborús viszonyokból adódó „szoros utasítási rendszeren" alapuló gazdálkodási módszereket ismertették. Ezek az első szovjet tervezési könyvek (Kontorovics,

* Ez az elnevezés szakkörökben ma még nem elfogadott — egyesek „tervgazdaság-tan" — mások „népgazdasági tervezés" címen csoportosítják az idetartozó ismereteket.

* A gépipari termelés szervezés- és gazdaságtana, 1950. Szerkesztette E. A. Csudakov. 804 old.

Tyeplov, Giljelsz, Kamenyicer munkái) elég széles körben terjedtek el és több helyen tankönyvül használták őket.

A marxista konkrét gazdaságtan másik területe *az ágazati gazdaságtan*. Egy ideig úgy tűnt, hogy a vállalattal foglalkozó üzemgazdaságtanon mint önálló gazdasági tudományágon kívül a konkrét gazdaságtannak nincs más önálló, egységes egészet nyújtó területe. A marxista ágazati gazdaságtan tárgykörében igen hosszú ideig csak monografikus munkák jelentek meg, míg az átfogó, a terület egészét tárgyaló művek hiányoztak. A magyar szakkörök előtt jól ismertek Berri, Loksin, Nyekraszov, Vejz, Manyevics és Notkin professzorok nevei, akik egy-egy terület közgazdasági feldolgozásával váltak népszerűvé.*

Az utóbbi években az ágazati gazdaságtanban változás tapasztalható: a marxista közgazdászok hozzáfogtak az ágazati kutatások rendkívül bő és gazdag részeredményeinek rendszerezéséhez. Ma a konkrét gazdaságtudomány egyik legidőszerűbb problémája az egységes elvi alapon nyugvó ágazati gazdaságtan létrehozása. A probléma időszerűsége és jelentősége miatt a későbbiekben ezzel kissé részletesebben kívánok foglalkozni.

A marxista konkrét gazdaságtan önállósuló területe *a gazdaságpolitika tudományos alapjainak* kidolgozása. Itt a marxista közgazdászok újat elsősorban a gazdasági tervezés, az egységes népgazdasági terv témájában értek el. Jelentős szakirodalmat és tudományos értékű megállapításokat ismerünk a népgazdasági mérlegek, a szükségletek felmérése, a termelőkapacitások megállapítása, a gazdaság fejlődésének iránya, üteme, aránya kérdésekről. Kidolgozott a távlati és a folyó tervezés, a népgazdasági mutatószámok, normák módszertana, a tervteljesítés elemzése és ellenőrzése — általában a gazdasági terv készítésének és teljesítésének megszervezése. E területet ma a részletkutatások kiterjesztése jellemzi, míg az átfogó, a részeredményeket összefoglaló munkák még hiányoznak.

A konkrét gazdaságtannak csak fő irányait érintettem, és csupán érzékeltetni kívántam az elért fejlődési szintet. Arra kívántam rámutatni, hogy a konkrét gazdaságtan három fő irányban fejlődik — ahol az üzemgazdaságtanról ma már összefoglaló jellegű munkák találhatók, az ágazati gazdaságtan a rendszerezés szakaszába lépett —, míg a gazdaságpolitika területén egyelőre még csak a monografikus munkák, a részkutatások folynak.

A tudományok fejlődéstörténete azt mutatja, hogy egy új tudomány kialakulása a részjelenségek vizsgálatával, a résztörvényszerűségek feltárásával indul el. Minden tudomány eljut a fejlődés egy bizonyos fokán odáig, hogy többé már nemcsak egy-egy jelenséget vizsgál, hanem egész jelenségcsoportokat. Ilyenkor előtérbe lép az egyes résztörvényszerűségek egymáshoz való viszonyának vizsgálata. A tudományos kutatók ilyenkor keresik az elvi alapot, a belső összefüggéseket, egységbe foglalják a részeket és új tudományágat fejlesztenek ki. Az új tudományág ilyenkor szükségszerűen el akarja választani magát attól a tudománytól, amely eddig betöltötte azt a „társadalmi szerepet", amely erre a tudományra vár, megindul a vita a régi és az új között.

Az elmúlt években a konkrét gazdaságtan egyik fő ága — az ágazati gazdaságtan — arra a fejlődési szintre ért, amikor a nagyszámú részletkutatások eredményei alapján lehetővé és szükségessé vált az egységes ágazati gazdaságtan kialakítása. *Ez az ágazati gazdaságtannak — nagyrészt a politikai gazdaságtantól és kisebbrészt a műszaki tudományok-*

* L. J. Berri: Specializáció és kooperáció a szovjet iparban. 1955. 314 oldal.
E. J. Loksin: A népgazdaság műszakianyagi ellátása, 1952. 160 oldal.
N. N. Nyekraszov: A termelés kemizálásának gazdasági jelentősége, 1956. 214 oldal.
V. I. Vejz. Villamosenergia-gazdálkodás az iparban, 1953. 214 oldal.
Manyevics: A munkabér és formái a Szovjetunió iparában, 1952.
A. I. Notkin: A beruházások gazdasági hatékonysága, 1953.

tól való — függetlenedését jelenti, és megkívánja az új tudományág tárgyának és tartalmának tisztázását.

Az ágazati gazdaságtan tárgya

Egy új tudományág tárgyának és tartalmának meghatározása, a szükséges tudományos rendszerezés sokféle formában és módon történhetik; ilyenkor gyakori a széleskörű, szenvedélyes vita. Ilyen jellegű vita alakult ki és folyt le az elmúlt években az ágazati gazdaságtan tárgya körül is. A vita jól mutatta a konkrét gazdaságtan fejlődésének belső problémáit, az előremutató és a visszatartó erőket, s ezért e helyen érdemes ezzel kissé részletesebben foglalkozni. Különösképpen fontos a vita fő vonásait felvázolni azért, mert a magyar közgazdászok nagy része előtt e vita nem ismeretes, mások pedig a vitát csak a közgazdasági egyetemen tartott előadások alapján ismerik. Ez az előadás — illetve a róla szóló jegyzet — sematikusan foglalkozott a vitával, nem tért ki a vita belső tartalmára és a vitában résztvevők állásfoglalását sem ismertette behatóbban. Csupán a vitában résztvevő egyik szovjet professzor — Ityin — véleményét tanította, úgy, tüntetve fel, mintha Ityin véleménye a marxista közgazdászok által elfogadott és tudományosan igazolt állásfoglalás lenne, holott Ityin professzor nézete csak egy vélemény volt a sok közül és nem is a legsikerültebb.*

A Voproszi Ekonomiki 1952. júliusi számában P. Hromov professzornak tanulmánya jelent meg „Az ágazati gazdaságtanok tárgya" címmel. Hromov cikke, amelyben a gazdasági tudományok osztályozásának, az ágazati gazdaságtan tárgya meghatározásának szükségességére mutatott rá, élénk érdeklődést váltott ki a marxista közgazdászok körében. A vita a lap hasábjain egészen 1955-ig tartott, s lényegében ma sem zárult le. A vitát a szerkesztőség 1955-ben „berekesztette".

* Ipargazdaságtan (Közgazdaságtudományi egyetemi jegyzet, 1955).

A majdnem három évig tartó vita folyamán a Voproszi Ekonomiki jóformán minden száma közölt cikket, hozzászólást; a vita kihatott a népi demokráciák szakirodalmára, s lengyel, német, cseh, bolgár és magyar szaklapokban jelentek meg tanulmányok, amelyek a Hromov által indított vitához kapcsolódtak. A vitában résztvevők mindegyike hangoztatta a probléma időszerűségét és megoldásának szükségességét.

A vitaindító Hromov szerint a közgazdaságtudományokban a politikai gazdaságtan képezi az alapot, minthogy a politikai gazdaságtan tanulmányozza azokat az *általános törvényeket,* amelyek a társadalom különböző fejlődési fokain az anyagi termelés és elosztás terén uralkodnak. Hromov azt mondja, hogy „bár a gazdasági törvények nem különböznek egy-egy területen az adott termelési mód általános törvényszerűségeitől, de minden területnek (ágazatnak) vannak bizonyos *sajátosságai".* Hromov szerint e sajátosságokból, vagyis abból a körülményből, hogy a gazdasági élet általános fejlődési törvényein kívül egy-egy terület — mint az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés — sajátos törvényeket rejt magában, következik a közgazdaságtudományok differenciáltsága.

Hromov tételét élénk vita követte. Egyesek elfogadják Hromovnak azt az állítását, hogy egy-egy területen sajátos gazdasági törvényszerűségek érvényesek, de véleményük szerint a konkrét gazdaságtan nemcsak a terület „sajátos" törvényszerűségeivel foglalkozik, hanem azok gyakorlati alkalmazásával is. Ezért a konkrét gazdaságtudomány tárgyát kibővítik, és fontos részének tekintik a gazdasági vezetés módszereivel, a termelésben résztvevők alkotó tevékenységével, e tevékenység kifejlődésének feltételeivel és módjával való foglalkozást.

Különösen Kamenyicer, Kontorovics és Piscsulin törekednek arra, hogy bizonyítsák: a konkrét gazdaságtan nemcsak egy-egy ágazat „sajátos" törvényszerűségeivel foglalkozik, hanem a gazdasági törvények

gyakorlati alkalmazásának kérdéseivel is.

Egyes hozzászólók, miközben elfogadják, hogy a politikai gazdaságtan és a konkrét gazdaságtan tárgya azonos, szükségét érzik, hogy élesen elhatárolják a konkrét gazdaságtant a politikai gazdaságtantól. A két tudományág közötti fő különbséget abban látják, hogy az egységes közgazdaságtudomány keretén belül a politikai gazdaságtan az *elméleti alapot* adja, a konkrét gazdaságtan pedig *a formákat,* a gazdasági törvények konkrét megnyilvánulásait tanulmányozza.

Gottlober és Ganstak az elsők a vitában, akik megfogalmazzák ezt az álláspontot. Szerintük: „A népgazdasági ágak gazdaságtanai a szocializmus politikai gazdaságtanának tételeire támaszkodva minden ágazatban a szocializmus gazdasági törvényeinek *konkrét megnyilvánulásait* tanulmányozzák. A vállalati gazdaságtan felderíti a szocializmus általános érvényű törvényeinek konkrét megnyilvánulási formáit a vállalatokban és gazdag tapasztalatokkal vértezi fel a gazdasági vezetőket a szocialista vállalatok sokoldalú tevékenységének szervezésére, irányítására és vezetésére."

Ityin, aki a vitába később kapcsolódott be, szintén azt az álláspontot foglalja el, hogy a közgazdaságtudományok tárgya egységes, s helytelennek tart minden olyan törekvést, amely a gazdaságtudományok tárgyának különbözőségét emeli ki. Behatóan magyarázza, hogy a gazdasági törvényeknek csak formáik különböznek. Álláspontja szerint — a politikai gazdaságtan — nem foglalkozhatik annak tanulmányozásával, hogy milyen sajátos formában jelennek meg az egyes népgazdasági ágakban a szocialista gazdaságtan általános törvényei. Ezzel szerinte az ágazati gazdaságtanoknak kell foglalkozniok. A szocialista termelési viszonyok gazdasági sajátosságainak érettségi foka — írja — más például az iparban, mint a mezőgazdaságban, ebből fakad, hogy például a munkáért járó részesedés módjai is különböznek (az iparban munkabér, a mezőgazdaságban munkaegység), mások az áralakulás feltételei stb.

A vita kapcsán két külön véleményt képvisel Jemeljanov és Kamisin. Jemeljanov egy teljesen új tudományág kibontakozására hívja fel a figyelmet, amelyet műszaki-gazdasági (mérnök-gazdasági) tudománynak jelöl meg. Jemeljanov abból a tételből indul ki, hogy a konkrét gazdaságtan tárgya a termelés szervezése-vezetése.* A termelés szervezése-vezetése pedig egyaránt megkíván műszaki és gazdasági ismereteket. Elvileg is kifejti azt a közismert tételt, hogy a technika és a gazdaság szorosan összefügg; álláspontja szerint csak az képes szervezni és vezetni a termelést, aki mind technikai, mind gazdasági ismeretekkel rendelkezik. Számos tapasztalati tényt hoz fel ennek a senki által nem vitatott tételnek az igazolására. A műszaki-gazdasági kérdések egységét, az új tudományág születését a gazdaságmérnöki főiskolákkal és a gazdaságmérnöki diplomával rendelkezők „létével" bizonyítja. Analógiaképpen más tudományág területéről is hoz fel példákat, ahol új, kettős jellegű tudományok születtek (például a biokémia, a fizika-kémia stb.).

Összegezetten azt mondja: „A szocialista iparvállalat szervezését és tervezését tárgyaló tudomány a termelés mindkét oldalával, vagyis a termelőerőkkel és a termelési viszonyokkal foglalkozik."

A vita későbbi részében nem fogadják el Jemeljanov tételét. Különösen élesen bírálja azt Sztagyicsenko, aki szerint Jemeljanov — cikkéből következtethetően — azok sorába tartozik, akik a konkrét gazdaságtant a műszaki tudományok közé sorolják. „Ha ez így van, meg kellett volna világosan mondania, nem pedig kiagyalni egy a valóságban nem létező tudományágat."

A vita egyik markáns képviselője Kamisin, aki elemzi az eddig megjelent tanulmányokat, s megállapítá-

* Senki sem vitatja azt a tételt, hogy a termeléssel van dolga ennek a tudománynak – írja.

sait arra építi,* hogy véleménye szerint a cikkírók egy része egyetért abban, miszerint a konkrét gazdaságtan a közgazdaságtudomány *önálló ága,* amely saját területén a gazdasági törvényeket tanulmányozza. Többen azt vallják, hogy egy-egy ágazatnak sajátos fejlődéstörvényei vannak. Ezek a szerzők (ide tartozik Ityin is) Kamisin szerint lényegében „ágazati politikai gazdaságtanok" létrehozását javasolják. Kamisin meggyőzően bizonyítja, hogy ágazati politikai gazdaságtan nincs, s a fejlődés a gazdaságtudományokban nem a politikai gazdaságtan „ágazati" differenciálódásához vezet.

A cikkírók másik csoportja — írja Kamisin — azt emeli ki, hogy az ágazati gazdaságtanok a gazdasági törvények megnyilvánulási formáit vizsgálják. Kamisin részletesen elemezve kifejti, hogy ezeknek a cikkeknek az írói két részre bontják a gazdaságtudományokat: egyrészt olyanokra, amelyek a gazdasági folyamatoknak csak a „lényegét" tanulmányozzák (ide sorolják a politikai gazdaságtant), és olyanokra, amelyek a gazdasági törvényeket „konkrét formában" vizsgálják.

Kamisin ezután felteszi azt a kérdést: létezik-e olyan tudomány, amely csak az általános, elvont tételekkel foglalkozik és nem terjeszti ki kutatását a konkrét formákra. Vagy létezik-e olyan tudomány, amely csak a konkrét megnyilvánulásokkal foglalkozik és nem törekszik az általánosításokra, a megfigyelt jelenségek mélyebb összefüggéseinek felismerésére, az egyes külső jelenségek közötti összefüggések feltárására. Kamisin arra a következtetésre jut, hogy ilyen szétválasztás a tudomány területén nem lehetséges. Elmésen állapítja meg: „a vita résztvevőinek gondolatmenetéből az derül ki, hogy a politikai gazdaságtan tételeit, törvényeit a konkrét anyagtól függetlenül fogalmazzák meg, mert hisz a konkrét anyag tanulmányozásával nem foglalkoznak. Tovább ebből a gondolatmenetből azt lehetne következtetni, hogy a politikai gazdaságtan tételeinek helyességét nem is tudja bizonyítani, mert figyelmét nem terjeszti ki a gazdasági folyamatok konkrét megnyilvánulási formáira, nem mutatja meg, hogyan jelennek meg ezek a folyamatok a felszínen. A gazdasági törvények megnyilvánulási formáival a konkrét gazdaságtanok foglalkoznak, ennélfogva ők látják el a politikai gazdaságtant konkrét anyaggal, bizonyítékokkal. Szép kis „gazdasági tudományok" volnának az ilyenek. Az egyik csak absztrakt rendszerek kidolgozásával foglalkozik és nem törődik a gazdasági élet konkrét tényeivel, megnyilvánulási formáival. A másik meg csak a felszínen tapasztalható konkrét tényeket, formákat írja le és nem veszi magának a fáradságot, hogy ezeket elméletileg feldolgozza, tisztázza azt a kérdést, hogy milyen lényeges elemek képezik e külső jelenségek alapját. Ehhez hasonló napjainkban az, hogy a vitában résztvevő egyes szakírók valóban hol csak azzal foglalkoznak, hogy absztrakt tételeket vezessenek le más absztrakt tételekből, máshol meg csak a tényleges, a felszínes, a magyarázat nélküli leírásra szorítkoznak, s mindezt „a gazdaságtudományok széttagolódási folyamata" jeleként fogják fel.

Kamisin nemcsak arra vállalkozik, hogy megdöntse az addig kialakult nézeteket, hanem arra is, hogy meghatározza a konkrét gazdaságtanok tárgyát. Kiindulási alapul e tárgyak oktatási programját veszi. A programok alapján megállapítja, hogy a tanítási anyag nem a gazdasági folyamatok objektív törvényszerűségeivel, de még csak nem is e törvényszerűségek megnyilvánulási formáival foglalkozik, hanem *az állami ipar irányításának, szervezésének módszereivel.*

„Ha a konkrét gazdaságtanok a gazdasági fejlődés objektív törvényeit tanulmányoznák — írja Kamisin —, akkor gazdasági tudományok volnának. Mivel azonban e törvényszerűségekig nem jutottak el, nem

* Ekkor már több mint egy éve folyt a vita és addig 9 jelentősebb tanulmányt adtak közre.

egyebek, mint a gazdaság-irányítás-szervezés módszereit ismertető tananyagok, s ezeket ma még nem is nevezhetjük komoly értelemben vett gazdaságtudományoknak."

Kamisin nézetét osztja Szakszaganszkij, aki egyetért abban, hogy a konkrét gazdaságtan tárgyát el kell és el lehet határolni a politikai gazdaságtantól. Szerinte más a politikai gazdaságtan tárgya és más a konkrét gazdaságtané. Helyteleníti azonban Kamisin ama fejtegetését, amely szerint a konkrét gazdaságtan nem tekinthető tudománynak, mert nem rendelkezik sajátos, önálló törvényszerűségekkel.

„Azokat a sajátos törvényszerűségeket — írja Szakszaganszkij —, amelyek a népgazdaság egyes ágaira vagy egyes vállalatokra jellemzők, még nem tanulmányozták minden oldalról, még nem fogalmazták meg őket irodalmunkban, mint *a konkrét gazdaságtan tudományos tételeinek harmonikus rendszerét.* Ez egyáltalán nem jelenti, hogy nem léteznek és hogy tanulmányozásukkal nem szükséges foglalkozni. Rossz szolgálatot teszünk, ha a figyelmet a szűk prakticizmus irányába tereljük, ha kijelentjük, hogy az ipar és népgazdaság többi ágainak fejlődésében nincsenek objektív jelenségek, törvényszerűségek, vagy ha ezeket a jelenségeket az olyan kategóriák közé soroljuk, amelyek lényege nem ismerhető fel, bár a vállalatokban naponta előfordulnak".

Szakszaganszkij néhány jellemző példán keresztül bizonyítja, hogy a konkrét gazdaságtanoknak saját, önálló, politikai gazdaságtantól független területük van. (Csupán az ipari termeléssel kapcsolatosan is számos témát említ meg, mint a termelés egyenletességét, ütemét, a termelőkapacitás kihasználását, a folyamatos termelés szervezését, az alaptermelő és segédüzemek arányát stb.) Szerinte a vállalat szervezéséről és gazdaságáról szóló tudománynak azokat az objektív törvényszerűségeket meghatározó folyamatokat kell vizsgálnia, amelyek a szocialista vállalatok fejlődésével állnak összefüggésben. Szépen fejti ki: abból a tényből, hogy az emberek tevékenysége céltudatos, egyáltalában nem következik, hogy a vállalatok munkájában az emberek „szabad akarata uralkodik", hogy itt nincsenek törvényszerűségek, amelyek sok ember együttes munkájának feltételeit meghatározzák a termelés folyamatában.

Szakszaganszkij a termelés gazdaságtanának tárgyául elsődlegesnek a munkamegosztást és a munkaegyesítést tekinti. Mint írja: „... a tudomány alapvető tartalma a vállalatnál végzett társadalmi munkamegosztás és összekapcsolás módszereinek és formáinak fejlődésében érvényesülő objektív törvényszerűségek vizsgálata."

Szakszaganszkijéhoz hasonló véleményen van Liebermann professzor, aki egyetért Kamisin azon kritikai állásfoglalásával, hogy nincsenek külön ágazati politikai gazdaságtanok, hogy a tudomány nem tagolható tartalmi és formai ismérvek szerint. „A gazdasági törvények megnyilvánulási formáinak tanulmányozását nem lehet elválasztani e törvények lényegétől és nem lehet felállítani olyan ágazati közgazdasági tudományokat, mint a gazdasági törvények megnyilvánulási formáival foglalkozó tudományok anélkül, hogy ne esnének a politikai gazdaságtan ismétlésébe és ne sikkasztanák el annak tartalmát."

A Voproszi Ekonomiki hasábjain folyó vita nem zárult le, nem jelent meg összefoglaló, vitazáró közlemény. Nyekraszov professzor, a lap egyik szerkesztője mondotta egy beszélgetés alkalmával: a vitát nem zárhattuk le valamiféle hivatalos állásfoglalással az ágazati gazdaságtan „tárgyá"-ról, mert ezt nem mi, hanem majd az újonnan megjelenő művek fogják sikeresen elvégezni. Azok a művek, amelyek képesek bizonyítani az ágazati gazdaságtan tárgyáról alkotott ilyen vagy olyan nézet igazságát.

A vita nem zárult le, de — véleményem szerint — eljutott odáig, hogy általánosan elfogadottá tegye: az ágazati gazdaságtan a közgaz-

daságtudomány egy része, új tudományág, amely abba a fejlődési szakaszba lépett, amikor tárgya, tartalma meghatározását, saját törvényszerűségeinek egységbefoglalását, tudományos rendszerezését végzi.

A vita rávilágított arra — különösképpen Kamisin, Liebermann és Szakszaganszkij fellépése után —, hogy a konkrét gazdaságtan fő sajátossága a termelés gazdaságosságát előmozdító feltételek kutatása és feltárása, elsősorban abból a célból, hogy a vezetés azokat felhasználja. A termelés gazdaságosságát befolyásoló feltételek sokrétűek — a konkrét gazdaságtan feladata, hogy az egyes részterületek gazdasági törvényszerűségeit harmonikus rendszerbe foglalja.

A konkrét gazdaságtan új eredménye: Az ipargazdasági tankönyv

A marxista konkrét gazdaságtan a vita óta jelentősen fejlődött. A gyakorlati igényből fakadóan a múlt évben számos újabb szakmunka jelent meg. A közgazdasági tudomány ez ágának fejlődését segítette az is, hogy az SZKP nagy jelentőségű XX. pártkongresszusán többen szót emeltek a konkrét gazdaságtani ismeretek bővítése, e tudományág fejlesztése mellett.*

A növekvő igényt mutatja, hogy az egyik kiadó külön sorozatot indított, amelyben csak a konkrét gazdaságtudomány köréhez tartozó művek jelentek meg.** E könyvek egy része a népgazdasági tervezés, más része az ágazati gazdaságtan és az iparvállalatok vezetése-szervezése témáival foglalkozik.

A népgazdasági tervezési könyvek közül érdemes megemlíteni: N. R. Bücsik munkáját, amely szervezeti kérdésekkel és H. Sz. Kavalej könyvét, amely a népgazdasági tervezésben alkalmazott mutatók rendszerét tárgyalja. A vállalat problémáival foglalkozó munkák közül figyelemre méltó G. V. Baklanov írása, amely az iparvállalatok tevékenységének elemzését tárgyalja, valamint a nálunk is jól ismert Kamenyicer professzor könyve, amely a vállalatok termelési tartalékai feltárásának és felhasználásának új módszertanát nyújtja.

A marxista konkrét gazdaságtan — mint önálló tudományág — fejlődése szempontjából különös figyelmet érdemel a nemrég megjelent „Ipargazdaságtan"* című tankönyv. A tankönyv a moszkvai Közgazdaságtudományi Intézet 12 ismert marxista közgazdászának együttes munkája. A könyv írói arra törekednek, hogy az eddig megjelent monografikus jellegű ipargazdasági témákat rendszerezzék, és az ipargazdaságtannak — mint önálló tudományágnak — összefoglaló ismertetését adják. A könyv egyes fejezetei nem haladják túl az ipargazdaságtan eddig ismert eredményeit, megállapításait. A könyv újat elsősorban az ipargazdasági ismeretek rendszerezésében nyújt.**

A tankönyv szerkezeti felépítése — véleményem szerint — lehetővé teszi, hogy a későbbi kutatások szervesen kapcsolódjanak az egyes fejezetekhez, s jó alapot ad az ipargazdaságtan — mint egységes önálló tudományág — kialakulásához.

A könyv szerzői foglalkoznak az ipargazdaságtan tárgyával és módszereivel. Az ipargazdaságtan tárgyáról nem mondanak különösen újat, a

* Hruscsov erről a következőket mondotta: „... igen nagy jelentősége van napjainkban a marxizmus–leninizmus közgazdasági tanításainak az ipar, a mezőgazdaság, az építőipar, a közlekedés és a kereskedelem konkrét gazdasági kérdéseiben."

Szuszlov szerint „... elhanyagolták a konkrét népgazdasági ágak közgazdasági kérdéseinek tudományos kidolgozását". Rajtuk kívül mások is hangoztatták, hogy szükség van e területeken az önálló kutatásokra, a konkrét gazdaságtanban jártas szakemberekre.

** A Goszpolityizdat Kiadó „Sorozat a gazdasági képzés szolgálatában" címmel 1956-ban 15 könyvet adott ki.

* Ekonomika promislennosztyi SZSZSZR. 1956. 462 oldal.

** Eddig ilyen átfogó, rendszerezett ipargazdasági munka nem jelent meg. Ipargazdasági egyetemi jegyzetek már korábban is voltak. Faingluz professzornak néhány évvel ezelőtt közkézen forgott egy ipargazdasági tankönyv-tervezete és egyes iparágakban, pl. a vegyiparban, önálló tankönyvet is kiadtak. (N. N. Kalmakov és Sz A. Vajszlev: A szocialista vegyipar gazdaságtana, 1955. 302 oldal.)

Voproszi Ekonomikiben lezajlott vita egyik csoportjának nézetét vallják, mikor röviden azt írják: az ipargazdaságtan tárgya a gazdasági törvények működésének tanulmányozása az adott gazdasági ágban. A politikai gazdaságtan és a konkrét gazdaságtan közötti viszonyról szólva eléggé lakonikusan és tartózkodóan fogalmaznak. Álláspontjuk szerint „... az anyagi termelés és elosztás törvényeit a társadalom különböző fejlődési fokán a politikai gazdaságtan tanulmányozza, míg az ágazati gazdaságtan a gazdasági törvények működését az adott gazdasági ágban vizsgálja".

Igen figyelemre méltó a szerzők felfogása az ipargazdaságtan módszeréről. Nyomatékosan hangsúlyozzák a kutatás és a kifejtés komplex jellegének fontosságát, az induktív módszer elsődlegességét, az adatokra, tényekre épülő ipargazdaságtan szükségességét. A gazdasági jelenség sokoldalú, az adott lehetőségekhez képest minél teljesebb vizsgálatának elvét vallják. Érdekes példán világítják meg a problémát. Ismeretes, hogy az ipari vizsgálódások alapját a vállalati adatok nyújtják. A vállalatok azonban műszaki színvonaluk, a dolgozók szakképzettsége, a termelés szervezettsége szerint különbözőek, élenjárók, közepesek vagy elmaradottak. Ebből fakad — írják —, hogy az egyes vállalatokban tapasztalt jelenségek nem mindig jellemzőek az iparágra, még kevésbé az egész iparra. Ezért „... ilyen vagy olyan törvényszerűség megállapításához ebben vagy abban az iparágban szükséges tanulmányozni az *egészet*, és nem lehet esetleges kiragadott tényekre alapozni a megállapításokat".

A tankönyv a marxista konkrét gazdaságtan fejlődésének egyik újabb állomása, újabb lépés, amely a tudományág kifejlesztése felé történt.

Harsányi István

A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítása a külföldi irodalomban

Az életszínvonal alakulása valamely országban nagymértékben (természetesen nem kizárólag) függ az *egy lakosra jutó nemzeti jövedelem* növekedésétől. Az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem nagyságát számos tényező határozza meg, például a dolgozóknak (hasznos termelőmunkát végzőknek) az egész népességben elfoglalt részaránya, az egy dolgozó által adott időszakban átlagosan teljesített munkaórák száma és az egy teljesített munkaórára jutó nemzeti jövedelem (nettó termelés). E tényezők közül a legfontosabb szerepe a legutóbbinak, a munkatermelékenységnek van. Először is, valamennyi tényező közül ez a legnagyobb mértékben változó és változtatható, különösképpen az iparban. Míg a többi tényezőnél már évi 2—3 százalékos változás is jelentősnek számít, a munkatermelékenység esetében előfordul az évi 8—10 százalékos növekedés. Másodsorban, a munkatermelékenység növekedésének kell a legnagyobb jelentőséget tulajdonítani azért is, mert a többi tényező növekedése emeli ugyan az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem nagyságát, de más szempontokból a népjólét csökkenését is jelentheti (például az egy főre jutó munkaórák számának növekedése egyben a szabadidő csökkenését is jelenti, a dolgozók részarányának növekedését öregek vagy gyerekek munkábaállítása is előidézheti stb.).

A munkatermelékenység vizsgálata — jelentőségének megfelelően — már hosszabb idő óta fontos helyet tölt be a közgazdasági kutatásban. Különösen azóta került az érdeklődés homlokterébe, amióta 1. a gazdaság-

statisztika fejlődésével lehetővé vált a gazdasági élet és a munkatermelékenység változásának mélyebb, számszerű elemzése; 2. felismerték, hogy a munkatermelékenység növekedésének üteme időszakonként és országonként rendkívül egyenlőtlen; 3. előtérbe került a munkatermelékenység növekedésének állami beavatkozás, illetőleg befolyásolás útján történő előmozdítása.

A szocialista államok tervgazdaságában a munkatermelékenység elemzésének, tervezésének, különféle gazdaságpolitikai eszközökkel való fokozásának kezdettől fogva elsőrendű jelentősége van. A legutóbbi 15—20 évben azonban a tőkésországokban is mindjobban nő a munkatermelékenység kérdései iránti érdeklődés. Ez nemcsak az ez irányú tudományos kutatás nagy fejlődésén mérhető le, hanem azon keresztül is, hogy az állami költségvetésekben növekvő összegeket irányoznak elő ilyen irányú kutatásokra, propagandára és tapasztalatcserére.

A munkatermelékenység vizsgálata és elemzése keretében kiemelkedő szerepe van *a munkatermelékenység nemzetközi összehasonlításának.* A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlításának két ágáról beszélhetünk (anélkül, hogy éles határvonalat lehetne húzni közöttük): az egyik üzemgazdasági, a másik közgazdasági szempontból elemzi a munkatermelékenységet.

A munkatermelékenység üzemgazdasági összehasonlítása nemzetközi vonatkozásban az egyes gyártási folyamatok, gyártási eljárások, gyártási ágak termelékenységének országok közötti összehasonlítását jelenti, hasonlóan ahhoz, ahogyan ilyen összehasonlításokat egy-egy országon belül a hasonló vállalatok között szoktunk végezni. Ez az üzemgazdasági vizsgálat alapjában a termelés technikáját és szervezését, ezeknek a munkatermelékenységre gyakorolt hatását elemzi, legtöbbször a fajlagos ráfordítások természetes mértékegységekben kifejezett adatai alapján. Mivel az ilyen összehasonlítások alkalmával — mint véleményünk szerint a munkatermelékenység elemzésekor mindig — nemcsak az eleven munkaráfordításokat, hanem az *összes* munkaráfordítást vizsgálni kell, tulajdonképpen a „reálönköltségek" egybevetéséről, gazdaságossági összehasonlításokról is beszélhetnénk. E vizsgálatok a nemzetközi munkamegosztás szempontjából is alapvető jelentőségűek!

A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlításának másik nagy területe *a munkatermelékenység színvonalának és növekedési ütemének* összehasonlítása (elemzése) az egyes országok anyagi termelésének egészét, illetőleg azok egyes népgazdasági ágait, ágazatait illetően. Ez a vizsgálat *először* is fontos adatokat szolgáltat a világgazdaság, a szocialista és a kapitalista társadalmi-gazdasági rendszer, az egyes területek, illetve országok helyzetének, gazdasági erőviszonyainak, fejlődésének elemzéséhez, a jövőben várható erőviszonyok és fejlődés megítéléséhez. *Másodszor,* rendkívüli módon gazdagítja a gazdasági fejlődésre, a munkatermelékenység alakulására, az azt befolyásoló tényezőkre, ezek szerepére és hatására vonatkozó ismereteinket. A gazdaság fejlődése, s ennek keretében a munkatermelékenység alakulása *az egyes országokban* meg nem ismétlődő, állandóan változó folyamat, s éppen ezért a fejlődés törvényszerűségeinek megismerése, a jövőbeli fejlődés megtervezése (vagy ahol központi irányításról nem beszélhetünk, e fejlődés előrevetítése, becslése) különleges nehézségekkel jár. Mind a munkatermelékenység elért színvonalának és korábbi fejlődésének értékeléséhez, mind jövő fejlődésének megtervezéséhez (becsléséhez) óriási segítséget jelent tehát más, hasonló országok tapasztalatainak elemzése, a munkatermelékenység színvonalának és fejlődési ütemének „nemzetközi" összehasonlítása.

Tervgazdálkodásunk 10 évében a munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítása címen összefoglalható témában folyt bizonyos munka, voltak eredmények, de ezekkel — főképpen a szocialista országok közötti együttműködésben és kölcsönös segítségben rejlő óriási lehetőségekhez

mérve — nem lehetünk elégedettek. *Üzemgazdasági* jellegű termelékenységi összehasonlítások rendszeresen folytak az úgynevezett műszaki tapasztalatcsere keretében, de a szűkebben értelmezett üzemgazdasági, szervezési tapasztalatok tudományos elemzésére, szervezett kicserélésére már igen ritkán került sor. A munka termelékenységére vonatkozó *közgazdasági* tapasztalatok kicseréléséhez, a munkatermelékenység növekedési ütemének összehasonlításához a népgazdasági tervek összeállítása, egyeztetése adott esetenként alkalmat. A munkatermelékenység színvonalának és fejlődési ütemének nemzetközi összehasonlítása tudományos igénnyel és alapossággal azonban még nem került napirendre. Pedig a tőkésországokban — bár lehetőségeik sokkal szűkebbek — figyelemre méltó munka folyik ebben az irányban.[1] Nálunk ilyen igény korábban a statisztikai adatok titkossága miatt sem igen vetődhetett fel.[2]

A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítása mind a Szovjetunióban és az egyes népi demokráciákban (elsősorban az NDK-ban), mind a tőkésországokban erőteljesen fejlődik. A Szovjetunióban például a múlt év közepén a munkatermelékenység mérésének kérdéseiről rendezett tudományos konferencia egyik fontos feladataként tűzte ki e vizsgálatok fejlesztését mint a szocialista és a kapitalista rendszer közötti békés gazdasági verseny elemzésének nélkülözhetetlen eszközét. A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítása — véleményünk szerint — viszonylag rövid idő alatt nálunk is értékes és gyakorlatilag hasznosítható eredményeket hozna. A Közgazdaságtudományi Intézetben folyó ilyen irányú kezdeti vizsgálatok a közeli jövőben szélesebb körű kutatás alapját képezhetik. Megítélésem szerint számunkra különösen a népi demokráciákkal való összehasonlítás lesz tanulságos, s ehhez a szükséges adatok — különösen, ha országaink statisztikai hivatalai és közgazdasági intézetei között az együttműködés tovább fejlődik — rövid idő múlva rendelkezésre fognak állni. E munka megindulásáig is célravezető lehet a külföldi tapasztalatok ismertetése, s ezért a következőkben a munkatermelékenység színvonalának és növekedési ütemének nemzetközi összehasonlításával foglalkozó néhány fontosabb munkát ismertetünk.

Elöljáróban megjegyezzük, hogy e közgazdasági vizsgálatoknál a feladat kettős: a) a színvonal összehasonlítása adott időpontban; b) a növekedési ütem összehasonlítása.

A bonyolultabb feladatot feltétlenül a színvonal összehasonlítása jelenti. (Természetesen mindkét esetben az egyszerű összehasonlításon túlmenően a különbségek, eltérések *okait* kívánjuk elemezni.) Az összehasonlításkor felmerülő főbb problémák a következők:

1. A munka termelékenysége alatt tulajdonképpen az összes (eleven + tárgyiasult) munkaráfordítás „termelékenységét" kell érteni, ennek mérése azonban nehezen közelíthető meg. A leggyakoribb közelítések: (a) az egy főre (órára) jutó termelés természetes mértékegységben; (b) az egy főre (órára) jutó nettó vagy anyagmentes termelési érték.[3]

A legutóbbi években sokat foglalkoznak a nyugati országokban a ter-

[1] Lásd például az OEEC (Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet) ilyen jellegű kiadványainak hosszú sorát. Persze a tényleges munkát, főleg pedig annak eredményeit itt sem lehet a kiadványokon lemérni, annál kevésbé, mert nálunk korábban az ilyen természetű vizsgálatok és eredményeik többségükben nem jutottak megfelelő nyilvánossághoz, „bizalmasak" voltak.

[2] A hazai statisztika ma már valamennyi fontosabb közgazdasági adatot rendszeresen nyilvánosságra hoz. Hasonlóan nyilvánosságra hozzák statisztikai adataikat a szomszédos népi demokráciák is (a lengyel és a német évkönyv például már megjelent, s megtalálható könyvtárainkban).

[3] A termelés eredményét egyik közelítés sem az összes, hanem csak az eleven munkaráfordításhoz viszonyítja. A (b) módszerben azonban a többi ráfordítás változása is kifejezésre jut azáltal, hogy eredményként a létrehozott új érték szerepel, s ezt a termelési érték és a holtmunka-ráfordítás *különbségeként* nyerjük. A termelékenység fogalmának igazi tartalmát ez a módszer közelíti meg legjobban. Egyes nagyobb ágazatok, népgazdasági ágak termelékenységének vizsgálatakor azért is e módszer alkalmazása indokoltabb, mert a termelés során létrejövő eredményt a halmozódások folytán a nettó termelés mutatója tisztábban fejezi ki, mint a teljes termelési érték. Kétségtelen viszont, hogy ennek számítása sok esetben nehezebb feladatot jelent.

melékenység ún. közvetlen számbavételével, amely a termékegységre jutó ráfordítások reprezentatív megfigyelésén alapszik. A ráfordítások között csak az eleven munkaidő-ráfordításokat szokták számba venni, de kiterjeszthető e módszer más ráfordítások megfigyelésére is. Az iparági termelékenységi indexet a termékenkénti „egyéni" indexek mérlegelése adja. E módszer alkalmazása a termelékenység nemzetközi összehasonlításánál is számításba jöhet.

Az összehasonlítás végső eredményét kifejező összefoglaló viszonyszámokat, indexeket a legtöbb esetben különböző egyéni indexek mérlegelt átlagaként nyerjük. A különböző mérlegelési lehetőségek megválasztásakor számos speciális probléma adódik, például: az egyes országok ágazati szerkezetének különbözősége folytán az egyes iparágak mérlegelési súlya is eltérő.

2. A nemzetközi összehasonlítások során az esetek többségében nem kerülhető el az *árak alkalmazása.* Ezért a különböző országok valutájának átszámításával kapcsolatban a nemzetközi összehasonlítás további problémájába ütközünk. Az átszámítások alkalmával általában nem a hivatalos árfolyamokat, hanem a valuták tényleges vásárlóerejét veszik alapul, s ezt esetenként külön (iparáganként) kell meghatározni.

3. A problémák harmadik — inkább technikai jellegű — csoportja a különböző országok statisztikájában alkalmazott eltérő csoportosításokból (ágazati rendszer, termék-jegyzék, állománycsoportok stb.), eltérő számítási módszerekből és egyes országok statisztikai adatgyűjtésének hézagaiból adódik (például a tőkésországokban az iparban iparáganként nem magát a nettó termelés értékét szokták meghatározni, hanem csupán az anyagmentes termelés értékét, a value-added-et). E nehézségek a statisztikai szabványok nemzetközi összehangolásával csökkennek.

4. A problémák további sorozata jelentkezik, ha a munkatermelékenység eltérő színvonalának, eltérő növekedési ütemének *okait* keressük. E tartalmi és technikai problémák némelyikére a továbbiakban fogunk rámutatni.

★

A *szovjet közgazdasági irodalmat* vizsgálva szembeötlő, hogy egyre élesebben vetik fel a teljes termelési volumenindex hiányosságait, és hangsúlyozzák a nettó, illetőleg az anyagmentes termelési index felhasználásának (a munkatermelékenység vizsgálatában az egy főre jutó nettó — anyagmentes — termelés elemzésének) célszerűségét.[4] A munkatermelékenység mérésének kérdéseiről a múlt évben tartott, már említett tudományos konferencián *A. Notkin* foglalkozott részletesebben a munkatermelékenység nemzetközi összehasonlításával.[5] Alapvető mutatónak az 1 főre jutó (évi) termelést tekinti, kiegészítő mutatóknak az 1 órára jutó termelést, egyes termékek munkaigényességét, továbbá a munka energiával, illetőleg villamos energiával való felszereltségének mutatóját. Megjegyzi, hogy a munkaintenzitás szerepét külön is vizsgálni kell.

Az egy főre jutó termelést — mondja Notkin — a teljes termelés alapján kell számítani, a két ország valamelyikének valutájára átszámítva. Az átszámítás a valuták vásárlóereje alapján történjék. A vizsgálat nemcsak az anyagi termelés egészére, hanem ágazatonként is elvégezhető; az ágazatonkénti mutatókból a létszámmal való mérlegelés útján képezhető átfogó összehasonlítási viszonyszám. A továbbiakban Notkin az összehasonlítás egyes technikai kérdéseivel is foglalkozik (például a létszám azonos megállapításával). Végül kiemeli, hogy nemcsak a dolgozók létszámához, hanem az összes létszámhoz viszonyított munkatermelékenységet is vizsgálni kell, mert a munkaerő-tartalékok kihasználása szintén a munkatermelékenység növelésének tényezője.

[4] Lásd egyebek között: Tudományos értekezlet a munkatermelékenység tanulmányozásának és mérésének módszertani kérdéseiről az iparban. Voproszi Ekonomiki, 1956. 11. sz.

[5] A. Notkin: A társadalmi munkatermelékenység mérésének és tervezésének néhány kérdése. Voproszi Ekonomiki, 1956. 9. sz.

Ez utóbbi megállapítást vitathatónak tartom. A dolgozók részaránya az össz-népességben (hasonlóan az egy dolgozóra jutó teljesített órák számához) befolyásolja az egy lakosra jutó termelést, és így a népjólét, az életszínvonal alakulását, de a munka termelékenységével, *termelőerejével* nincs közvetlen összefüggésben. Ugyancsak vitatható ebben a vonatkozásban a *teljes* termelési érték mutatójának alkalmazása is. Notkin előadása első részében igen meggyőzően fejti ki, hogy a technika mai színvonala mellett a munka *társadalmi* termelékenységét nem lehet csupán az eleven munkaráfordítások alapján vizsgálni. Az *össz-munkaráfordítás* „termelékenységét" viszont nyilvánvalóan sokkal inkább lehet megközelíteni az 1 főre (órára) jutó nettó termelés mutatójával, mint a vállalati teljes termelés alapján számított termelékenységi mutatókkal. Ebből következik — véleményem szerint —, hogy a munka termelékenységét minden esetben, nemzetközi összehasonlítás során is, helyesebb a nettó termelés alapján képzett mutatókkal vizsgálni.

A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítási módszereivel a Szovjetunióban jelenleg számos állami és tudományos szervnél foglalkoznak. Az a rövid ismertetés, amelyet erről L. Volodarszkij ad, a Notkinéhoz hasonló felfogást tükröz.[6] Alapmutatónak az egy főre jutó teljes termelést[7] tekintik, de emellett az egy főre jutó nettó termelést és más ellenőrző mutatókat is vizsgálnak. E módszertani elvek bővebb ismertetését a „Szocialisztcseszkij Trud" című folyóirat 1956. évi 6. számában tették közzé[8] azzal a céllal, hogy mint vitaanyag alapul szolgáljon egységes irányelvek kialakításához a munkatermelékenység nemzetközi összehasonlításánál.

A közzétett irányelvek nyomatékosan hangsúlyozzák az *iparágak közötti összehasonlítások* fontosságát is, különösen azokban az iparágakban, ahol tömeggyártás folyik, s az iparág termelése természetes mennyiségben is kifejezhető.[9] Az egyes iparágak termelékenységének összehasonlításához és a különbözőségek okainak elemzéséhez a következő mutatók vizsgálatát javasolják: az alapvető termékek kibocsátása természetes mennyiségben; a termelés volumene átszámítási egységekben[10]; az összes dolgozók és a munkások létszáma; az egy főre jutó évi teljesített órák száma; az egy főre és egy órára jutó termelés; az elektromotorok teljesítőképessége; a termelési célra felhasznált villamos energia; az egy munkásra jutó energiafelhasználás; a természeti feltételeket jellemző mutatók; a vállalatok csoportosítása a termelés és a létszám nagysága szerint; az alapvető termelő berendezéseket, ezek extenzív és intenzív kihasználását jellemző mutatók; a munkásállomány összetétele és megoszlása. A továbbiakban az irányelvek példaszerűen az egyes iparágakban vizsgálandó speciális mutatókat is felsorolják: a szén- és vasércbányászatra; a vaskohászatra; az autó-, a traktor-, a mezőgazdasági gép- és szerszámgépiparra, valamint a pamut-, a gyapjú- és a cipőiparra. Remélhető, hogy a Szovjetunióban a fenti irányelvek közzététele nyomán a termelékenység nemzetközi összehasonlítása terén még élénkebb munka indul meg, s ennek eredményeképpen mielőbb további módszertani tapasztalatokról és számszerű eredményekről olvashatunk.

Érdekességére való tekintettel megemlítjük itt — bár nem a munkatermelékenység, hanem a népjólét nemzetközi összehasonlítására vonat-

[6] L. Volodarszkij: A munkatermelékenység tanulmányozása – a szovjet statisztika fontos feladata. Vesztnik Statisztiki, 1957. 1. sz.

[7] A teljes termelést a legfontosabb termékek kibocsátása alapján számítják ki, azonos árakon értékelve. Ha az összehasonlítandó országok árain külön-külön kiszámított adatok kétféle viszonyítása eltérő eredményt ad, a két viszonyszám átlagát fogadják el.

[8] A munkatermelékenység összehasonlítása a Szovjetunió és a kapitalista országok iparában – módszertani irányelvek. Szocialisztcseszkij Trud. 1956. 6. szám.

[9] Kiemelik az irányelvek, hogy a termelékenységet az ipar egészére vonatkozólag összesze kell hasonlítani: a) az egyes országok iparának eltérő ágazati szerkezete szerint, b) az ágazati szerkezet eltéréseit kiküszöbölve és c) az egyes iparágakat a munkáslétszámmal mérlegelve.

[10] Az egyenértékszámok a munkaigényesség, az árak vagy a műszaki jellemzők alapján képezhetők.

kozik — *Sztrumilin* javaslatát.[11] E javaslat szerint a nemzeti jövedelem évi összegét országonként el kell osztani egy munkás átlagos évi fogyasztási szükségletének értékével, s az így nyert viszonyszámokat kell összehasonlítani. Ezzel a valuták átszámításának kérdése megkerülhető.[12]

A népi demokráciák közgazdasági kutatásaiból a munkatermelékenység nemzetközi összehasonlításáról viszonylag kevés anyag ismeretes előttünk. Figyelmet érdemel a *Deutsches Wirtschaftsinstitut* tanulmánya a munkatermelékenység fejlődéséről Nyugat-Németországban és más tőkés országokban.[13] A tanulmány a termelékenység abszolút színvonalának összehasonlításához az egyes országok egy főre jutó anyagmentes termelési értékét számítja át, a növekedési ráta összehasonlításához pedig közvetlenül az egyes országok (nagyjából hasonló elveken felépülő) termelékenységi indexeit veti egybe. Az összehasonlítás főbb eredményei (a feldolgozó iparra, amely egyenlő az iparral, építőipar, bányászat és energiatermelés nélkül) az alábbi táblázatban foglalhatók össze.

Megnevezés	Német Szövetségi Köztársaság	Franciaország	Anglia	Egyesült Államok
a) A munkatermelékenység relatív színvonala				
1935—1938	100	90	95	190
1949	100	107	132	283
1950	100	94	124	272
1953	100	87	104	240
b) A munkatermelékenység növekedési rátája				
1935/38—1953 között	—	1,0	1,7	2,7
1936—1953 között	0,6	—	—	—
c) A munkatermelékenység növekedésének százaléka				
1948—1953 (1948 = 100)	92	20	15	14
1949—1953 (1949 = 100)	38	11	9	15
d) Az 1953. évi órabérek összehasonlítható paritáson	100	78	135	271

A c) részben közölt adatokat a tanulmányban közölt részletesebb táblából magunk számítottuk ki annak bemutatására, hogy a növekedési ütem vizsgálatakor a bázisév legkisebb változtatása is milyen eltérő eredményeket ad. A tanulmány a továbbiakban részletesen elemzi a színvonal és az ütem különbségének okait, részletesen foglalkozik a munkaintenzitás szerepével, továbbá a koncentráció, a természeti feltételek, a belső piac, a gépesítés kérdéseivel stb.

[11] Sztrumilin: A népjólét mérésének kérdéséhez. Vesztnyik Statisztiki, 1954. 5. sz.

[12] A fogyasztási szükséglet értékét az átlagos évi élelmiszer- iparcikk-, stb. szükségletek összegezése alapján kell meghatározni, minden ország saját árain. Emellett a nemzeti jövedelem elosztását külön vizsgálni kell. E módszerrel megkerülhető ugyan a valuták átszámításának problémája, viszont meg kell oldani a fogyasztási szükséglet összetételének megállapítását! (A valuták tényleges vásárlóereje szintén csak valamilyen áru-összetétel feltételezésével állapítható meg, s így tulajdonképpen ugyanannak a problémának egy másik oldalához jutottunk el.)

[13] Die Entwicklung der Arbeitsproduktivität in Westdeutschland und in den anderen kapitalistischen Ländern. Deutsches Wirtschaftsinstitut, Bericht 9. 6. Jahrgang. Mai 1955.

A *tőkésországokban* a munkatermelékenység nemzetközi összehasonlításának gazdag irodalma van. E gazdag irodalom egyik alapvető munkájának a magyar származású Rostás 1948-ban megjelent „Az angol és az amerikai ipar munkatermelékenységének összehasonlítása" című tanulmánya tekinthető.[14] *Rostás munkája* még nem végső, hanem csupán közbenső megfogalmazása egy széles alapokon nyugvó, igen alapos tudományos kutatás eredményeinek, de alkalmazott módszerei, felvetett gondolatai így is nagyon tanulságosak.

Rostás a munka termelékenységét az egy főre jutó termelésen keresztül vizsgálja, de hangsúlyozza, hogy az e mutatóban figyelembe vett eleven munkaráfordítások mellett különböző közelítő módszerekkel a tárgyiasult (anyag- és a berendezésekkel kapcsolatos) ráfordításokat is vizsgálni kell.[15]

A termelékenység árak vagy önköltség szerinti vizsgálatát nem tartja helyesnek, mert ezek — véleménye szerint — számos külső tényezőtől függenek, így a beszerzési és az értékesítési feltételektől, a bérszínvonaltól, a berendezések pótlásának, felújításának végrehajtásától stb.[16]

Rostás a munkatermelékenység (abszolút) színvonalának összehasonlítására három — egymást kiegészítő — módszert ír le. Az első módszert — tanulmányában főként ezt alkalmazza — globális módszernek nevezi. Ennek lényege a következő: a termelést iparáganként egyenértékszámokkal közös nevezőre hozott természetes mértékegységben összegezzük, s az eredményt elosztjuk az e termelést létrehozó létszámmal. Ez utóbbit úgy kapjuk meg, hogy az iparágba tartozó vállalatok összegezett létszámából termelési értékének arányában levonjuk azt a hányadot, amely a más iparágba sorolt termékek előállításával, illetőleg nem ipari tevékenységgel foglalkozott. Létszámként mind az összes dolgozók, mind a munkások létszáma vehető, s számítható a termelékenység egy órára is. Rostás elemzi e módszer hiányosságait is, így — a számítások során adódó hibalehetőségeken kívül — egyebek közt a termékek országonként eltérő minőségét és fontosságát, az iparágak kooperációs kapcsolatainak eltérő jellegét és mértékét, a „tőkefenntartáshoz szükséges közvetett munka" megállapításának nehézségeit stb.

Második módszerként az úgynevezett reprezentatív módszert jelöli meg. A munkatermelékenység összehasonlítása e módszer szerint néhány, hasonló termékeket hasonló feltételek közt termelő *vállalat* adatai alapján történik. E módszer fő előnyei és hátrányai egyaránt abból adódnak, hogy a hasonló vállalatok kiválogatásával számos, a termelékenységet befolyásoló körülmény különbözőségét kiküszöböljük. Hátránya továbbá, hogy a kijelölt üzemek gyakran nem jellemzik megfelelően az adott ország átlagos színvonalát. (A termelékenység ún. közvetlen mérésének elterjedésével a termelékenység nemzetközi összehasonlításának e módszere fokozott jelentőséget nyer.)

A harmadik ismertetett módszer az egy főre jutó nettó termelési értékek összehasonlítása, azonos árakra átszámítva. Az átszámítást lehetőség szerint egyes kijelölt termékek és anyagok ára és a megfelelő mérlegelési súlyok alapján kell elvégezni, de közelítésként más úton nyert globális átszámítási kulcsok is alkalmazhatók. E módszer előnye, hogy e mutatókban az anyagfelhasználás és — az árakon keresztül, némileg — a termékek minősége is kifejezésre jut.

Rostás a „globális módszerrel" 31 iparág termelékenységének angol és amerikai színvonalát hasonlította össze az 1937. évre vonatkozólag (adatok hiányában ezt az évet az 1935.

[14] L. Rostas: Comparative Productivity in British and American Industry. Cambridge, University Press 1948. 263 oldal.

[15] Célszerű lenne – írja – e ráfordításokat is munkaórában kifejezni, de olyan közvetett mutatók is felhasználhatók, mint például LE/létszám, LE/kibocsátási egység stb.

[16] Véleményem szerint a munkatermelékenység önköltség alapján való elemzésének lehetőségei – legalábbis a szocialista országokban — nem lebecsülendők, sőt, a *munkatermelékenység mérési-elemzési módszereit nálunk elsősorban ebben az irányban, a termelékenység és az önköltség elemzésének összekapcsolása irányában kell fejlesztenünk.*

évi angol, illetőleg az 1939. évi amerikai cenzus alapján közelítette meg).

Az eredmények összefoglalása a következőket mutatja (I. m. 27. o.):

Az összes kiválasztott iparágak termelékenysége	Egy dolgozóra jutó termelés			Egy órára jutó termelés*		
	Anglia	USA		Anglia	USA	
		gépiparral	gépipar nélkül		gépiparral	gépipar nélkül
Súlyozatlanul a)	100	216	214	100	287	284
b)	100	224	223	100	292	290
Súlyozva az angol létszámmal a).....	100	212	199	100	273	257
b).....	100	215	203	100	275	261
az amerikai létszámmal a).....	100	215	203	100	275	261
b).....	100	218	206	100	277	264

a) = lehetőleg azonos évek összehasonlítása.

b) = a kapacitás leginkább azonos kihasználási színvonalát kifejező évek összehasonlítása

* = kisebb számú iparág alapján számítva.

A 31 iparág az angol ipar nettó termelési értékének felét, az amerikai ipar nettó termelési értékének pedig $^2/_5$-ét képviseli.[17]

A termelékenység évenkénti *növekedési üteméről* Rostás az alábbi összehasonlító adatokat közli (1907. évi termelékenység = 100):

Időszak	Egy munkásra jutó termelés évi növekedése		Egy órára jutó termelés évi növekedése	
	Anglia	Egyesült Államok	Anglia	Egyesült Államok
1907—1937 között	1,4	1,8	1,7	2,9
1907—1924 között	0,5	1,8	1,4	2,8
1924—1937 között	2,4	1,8	2,1	3,0

Ezek az összefoglaló számok is mutatják, hogy az európai országok gazdaságának fejlődését a világháborúk több ízben súlyosan visszavetették.

Rostás munkájának további részében a termelékenységre ható tényezők szerepét elemzi (adatok hiányában sok esetben csak megfontolások, becslések alapján). A speciális iparági tényezők közül kiemeli a természeti, a szervezeti és a piaci feltételek szerepét; az általánosan ható tényezők közül elsősorban a „tőkeintenzitás" különböző fokát (amelyet többféle mutatóval próbál megközelíteni, például az egy dolgozóra jutó energiafogyasztással, a gépek átlagos életkorával stb.). Megállapítása szerint a munkatermelékenység színvonala és az egy dolgozóra jutó energiafogyasztás között nincs határozott korreláció; e két mutató aránya Angliában és az Egyesült Államokban az ipar egészére nézve körülbelül azonos, iparáganként azonban jelentősen eltérő; jelentős eltéréseket látunk más országok adatainak összehasonlításakor is. Véleménye szerint a munka

[17] Nagyjából hasonló eredményt ad az *egész gyáripar* egy főre jutó nettó termelési értékének összehasonlítása is (átlagos valutaátszámítási kulccsal számolva): Anglia 1935, 264 £/fő; Egyesült Államok 1937, 595 £/fő; Németország 1936, 294 £/fő; Angliához viszonyítva (Anglia = 100), az Egyesült Államok = 225, Németország = 111. A különbségek iparáganként egymástól jelentősen eltérő nagyságúak.

termelékenységét az energiafogyasztással jellemzett gépesítési színvonalon kívül jelentékenyen befolyásolja a gépek, illetve az alkalmazott technológia korszerűsége, szervezési tényezők, munkafeltételek stb.

Tanulmánya utolsó részében Rostás vizsgálja a termelékenység színvonalát a népgazdaság más ágaiban is (a munkatermelékenység színvonala Angliában átlagosan 100, az Egyesült Államokban 160—180), s befejezésül a termelékenység és az egy főre jutó reáljövedelem összefüggéseit tárgyalja. A könyv második (nagyobbik) felét az összegyűjtött és feldolgozott számanyagot tartalmazó *függelék* teszi ki.

★

Nem annyira módszertani szempontból, mint inkább tárgyánál fogva, érdeklődésre tarthat számot W. *Galenson munkája: A munka termelékenysége a szovjet és az amerikai iparban.*[18]

Galenson elsősorban a Rostás által „globális módszerként" megjelölt elemzési módszert alkalmazza. *A vizsgálat alapjául az 1939. évet választja,* de utóbb a későbbi évek fejlődését is elemzi. Rámutat arra, hogy mindig a „gazdasági aktivitás" azonos színvonalának megfelelő éveket kell egybevetni, mert a gazdasági aktivitás csökkenése esetén csak a leghatékonyabb termelési forrásokat használják ki s ez a munkatermelékenység átlagosnál magasabb színvonalát mutatja. Hét iparágban (szénbányászat, vasércbányászat, olajbányászat, vas- és acélgyártás, pamutipar, cipőipar, cukoripar) az egy főre jutó termelés mennyiségét hasonlítja össze, a gépgyártás iparcsoportban pedig — felhasználva Gerschenkron amerikai közgazdász számításait — az egy főre jutó bruttó termelési értéket. A két ország iparának átlagos színvonalát azután az így kapott viszonyszámok alapján megfelelő mérlegeléssel állapítja meg.

[18] Walter Galenson: Labor Productivity in Soviet and American Industry. New York, Columbia University Press, 1955. 273 o.

Munkájának első részében módszertani kérdésekkel foglalkozik. Itt foglalkozik olyan általános tényezők szerepével, mint a munkások részaránya az összes dolgozókhoz viszonyítva (a Szovjetunióban 87,0 százalék, az Egyesült Államokban 88,3 százalék), a munkaerő nemek szerinti összetétele (a nők részaránya a munkavállalók közt a Szovjetunióban 40,0 százalék, az Egyesült Államokban 24,7 százalék), a munkaerő életkor szerinti megoszlása, az egy főre jutó heti munkaórák száma (1950-ben a Szovjetunióban 48, az Egyesült Államokban 40,5 óra) stb.

A könyv második — legterjedelmesebb — részét az egyes (már említett) *iparágak* termelékenységi színvonalának és növekedési ütemének vizsgálata alkotja. A könyv harmadik része az előbbi számítások eredményeit foglalja össze. Számítása szerint a szovjet ipar termelékenységi színvonala 1937—1939-ben az amerikai ipar termelékenységének százalékában a következő volt:

Szénbányászat	40
Vasércbányászat	34
Olajbányászat	48
Vas- és acélgyártás	42—43
Pamutipar fonás	48
Pamutipar szövés	23
Cipőipar	46
Cukoripar	21
Gépgyártási ágak	50

Ezek az iparágak foglalkoztatják az ipari összlétszámnak mintegy 20 százalékát. A fenti adatok alapján a szovjet ipar termelékenysége 1937—1939-ben átlagosan az amerikai ipar termelékenységének — a súlyozás módjától függően — 38—42 százalékára volt tehető. (Egybevetve Rostás számításaival, körülbelül ugyanazon színvonalon volt, mint az angol ipar.) Galenson számításai és becslései szerint 1950-re a különbség csökkent.

Hasonló szovjet számítások jelenleg nem ismeretesek előttem. A SzKP XX. kongresszusán Malenkov idézett néhány összehasonlító adatot a Szov-

jetunió és a főbb tőkésországok termelékenységéről.[19] Megállapította, hogy 1913-ban a munka termelékenysége az Egyesült Államokban kilencszer akkora volt, mint a cári Oroszországban, Angliához viszonyítva a termelékenység a cári Oroszországban 20,4 százalék, Németországhoz viszonyítva 21,3 százalék volt, s a franciaországi munkatermelékenységnek is alig érte el az egyharmadát.

Malenkov e megállapításai és a termelékenység növekedési üteméről közölt adatai alapján a munkatermelékenység viszonylagos színvonala 1956-ra a következőnek adódik:

Ország	Termelékenységi színvonalarányok 1913-ban	Termelékenységi színvonal 1956-ban (1913 = 100)	Termelékenységi színvonalarányok 1956-ban
Oroszország, illetve a Szovjetunió	1,00	800	1,00
Egyesült Államok	9,00	220	2,47
Anglia	4,90	140	0,86
Franciaország	3,00	175	0,66

Tekintettel arra, hogy a munkatermelékenységi színvonal a Szovjetunió szempontjából *az iparban* feltehetően kedvezőbb, mint a többi népgazdasági ágban, s Galenson ugyanazt az arányt állapítja meg az iparra, mint a szovjet számítások az egész népgazdaságra, az iparra Galenson nyilvánvalóan alacsonyabb színvonalat állapít meg, mint amit a szovjet számítások mutatnak.

Még inkább eltérnek Galenson számításai a szovjet statisztika adataitól a termelékenység növekedési ütemét illetően. Galenson lényegesen kisebb növekedési ütemet mutat ki (különösen a gépgyártásban), mint a szovjet statisztika. Az ipar egészére például 1928—1938 között mintegy évi 6 százalékos növekedést állapít meg; ez körülbelül 60 százaléka a szovjet statisztika által kimutatott növekedésnek. Nem tagadja azonban, hogy ez a növekedési ráta is lényegesen felülmúlja az Egyesült Államokban megfigyelhető növekedést (1899—1939 között évi 2 százalék, 1919—1939 között évi 4 százalék). Hangsúlyozza, hogy arra a kérdésre, utolérheti-e a Szovjetunió a munkatermelékenység színvonala tekintetében az Egyesült Államok iparát, igen nehéz válaszolni; mégis szerinte is bizonyos feltételezések tehetők. Így pl. ha 1950-ben a munkatermelékenység színvonalát az amerikai színvonal 40 százalékának vesszük, az arány — az Egyesült Államokban évi 2 százalékos, a Szovjetunióban pedig különböző termelékenységnövekedési ütemeket feltételezve — a következőképpen alakul:

A termelékenységnövekedés üteme százalékában		A szovjetunióbeli termelékenységi színvonal az amerikai százalékában	
Egyesült Államokban	a Szovjetunióban	1960-ban	1970-ben
2	3	44	49
2	4	49	59
2	5	53	71
2	6	59	86

[19] Az SZKP XX. kongresszusa, 371—386. o. Szikra, 1956.

E táblázatban végeredményben — a lehetőséget illetően — benne van a válasz: a szovjet ipar utolérheti az amerikai ipart. Természetesen e lehetőség valósággá válása, időpontja számtalan körülménytől függ.[20]

Említettük már, hogy a termelékenység növekedési ütemének összehasonlításakor milyen nagy mértékben befolyásolja a kapott eredményeket, s ezért milyen lényeges az összehasonlító *időszakok megfelelő kiválasztása.* Ennek alátámasztására idézzük még G. D. A. Mac Dougall érdekes következtetéseit.[21] Mac Dougall „Valóban gyorsabban nő a termelékenység az Egyesült Államokban?" című cikkében optikai csalódásnak minősíti azt az elterjedt nézetet, hogy az Egyesült Államokban a munka termelékenysége békeidőben is gyorsabban nő, mint más tőkésországokban (a szocialista országokkal nem végez összehasonlítást). Elismerve, hogy a termelékenység abszolút színvonala és növekedése az Egyesült Államokban lényegesen nagyobb, részletes adatokkal azt bizonyítja, hogy a termelékenység növekedési *üteme* az egyedül összehasonlítható *békeévekben* az Egyesült Államokban az átlagosnál nem nagyobb, sőt időnként kisebb.[22]

Nagyon hasznosnak kell tartanunk azokat a tanulmányokat, amelyek nemcsak egyszerűen összehasonlítják a termelékenység színvonalát vagy növekedési ütemét, hanem a termelékenységet befolyásoló egyes tényezők szerepét is elemzik. Ilyen például *J. A. Adler tanulmánya* „A világ gazdasági fejlődése — visszapillantás és előrepillantás."[23] A tanulmány vizsgálja a beruházások hatását is, s egyebek közt az 1092. oldalon levő kivonatosan ismertetett táblázatot közli és elemzi.

Az adatokból érdekes következtetések vonhatók le, de csak akkor — különösen a beruházásoknak a munka termelékenységére gyakorolt hatását illetően —, ha egyéb adatokkal is kiegészítjük azokat. Részletes elemzést a tanulmány már csak rövid terjedelménél fogva sem ad. Néhány általános következtetést azonban így is levon. Rámutat például a következőre: eléggé általános nézet, hogy a kevésbé fejlett országokban azonos összeg beruházásával a termelés kisebb növelése érhető el, részben mert több kapcsolódó, járulékos beruházásra (utakra, közművekre stb.) van szükség, részben az új létesítmények alacsonyabb kihasználhatósága folytán. A fenti adatok cáfolják ezt a nézetet!

Befejezésül megemlítjük még *S. Melman* könyvét: „A termelékenység dinamikus tényezői az iparban."[24] Melman három hipotézist állít fel és kísérel meg bizonyítani könyvében: 1. A munka termelékenységét elsősorban a gépesítés színvonala határozza meg; 2. a gépesítés fokát a munkaköltség-gépköltség hányados

[20] Galenson a színvonal-különbség okait is vizsgálja, de ez az elemzése eléggé a felszínen mozog. A különbség fő okát az egy főre jutó „tőkebefektetés" eltérő nagyságában látja, s ezt a LE/létszám mutatójával közelíti meg (Rostástól eltérően, aki vitatja, hogy a munkatermelékenység és az „energiafelszereltség" színvonala között határozott pozitív korreláció lenne).

[21] G. D. A. Mac Dougall: Does Productivity Rise Faster in the United States? The Review of Economics and Statistics, May 1956. N. 2.

[22] Az egyes országokat a termelékenység évi növekedési ütemének nagysága szerint állítva sorba, az 1900–1914, az 1924–1939, az 1947–1948–1955. évi időszakokat tekintve, az Egyesült Államok körülbelül a sor közepére kerül. Például az egy órára jutó termelés évi növekedési rátáját vizsgálva 1924–1937 között az iparra, az alábbi sort közli (zárójelben az évi növekedési ráták): Magyarország (3,9), Finnország (3,7), Hollandia (3,3), Svédország (3,3), Dél-Afrika (3,2), Románia (3,2), Új-Zéland (3,1), Japán (3,0), *Egyesült Államok* (2,8), Németország (2,2), Kanada (2,0), Lengyelország (1,7), Anglia (1,7), Ausztria (0,5), Norvégia (0,3). Minthogy az egy főre jutó órák száma az Egyesült Államokban lényegesen jobban csökkent, mint más országokban, az egy főre számított termelékenységet vizsgálva, a kép amerikai szempontból még kedvezőtlenebb. A második világháború utáni időszakot tekintve, a termelékenység az Egyesült Államokban a nyugat-európai (OEEC) államokhoz hasonlítva szintén kevésbé nőtt: az egy lakosra jutó bruttó társadalmi termék 1947–1955 között az Egyesült Államokban körülbelül 20 százalékkal, az OEEC államokban együttesen 50 százalékkal; az egy órára jutó termelés az Egyesült Államok gyáriparában 1948–1955 között 24,5 százalékkal, az OEEC államokban 43 százalékkal nőtt. A továbbiakban Mac Dougall e jelenség egyes okait elemzi.

[23] J. A. Adler: World Economic Growth-Retrospect and Prospects. The Review of Economics and Statistics, August 1956. N. 3.

[24] Seymour Melman: Dinamic Factors in Industrial Productivity. Basil Blackwell, Oxford, 1956. 238 o.

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Ausztria	1948—54	400	8,3	18,9	2,3
Franciaország	1949—54	803	3,7	16,4	4,4
Nyugat-Németország	1949—54	628	12,4	20,1	1,6
Olaszország	1947—54	366	6,3	18,3	2,0
Svédország	1947—54	994	3,6	19,2	5,3
Anglia	1947—54	840	3,3	13,2	4,0
Kanada	1947—54	1615	3,8	21,0	5,0
Egyesült Államok	1947—54	2258	3,3	16,4	5,0
Argentina	1945—53	900	3,2	16,9	5,3
Brazília	1945—53	350	6,7	14,6	2,2
Latin-Amerika összesen	1945—53	250	4,8	15,0	3,1
Burma	1947/48—1952(53	51	2,2	11,3	5,1
India	1947/48—1952/53	62	2,1	9,2	3,2

(1) = az időszak, amelyre az adatok vonatkoznak.
(2) = egy főre jutó bruttó nemzeti termék 1953-ban, dollárban.
(3) = a reál bruttó nemzeti (vagy belföldi) termék átlagos növekedési rátája.
(4) = a bruttó állótőke-beruházás a bruttó nemzeti vagy belföldi termék százalékában.
(5) = a tőke- és termelésnövekedés hányadosa (4 : 3). Ez azt fejezi ki, hogy hány százalék beruházásra volt szükség a bruttó nemzeti termék 1 százalékos növekedéséhez. (Az eredeti táblázat az itt felsoroltnál több országról közöl adatokat, főként OEEC források alapján, 274. o.)

határozza meg, s ez a hányados országonként eltérően alakult, és befolyásolta a termelékenység alakulását; 3. az igazgatási személyzet részarányának növekedése csökkenti az egy dolgozóra jutó termelést.[25] Véleményem szerint mindhárom feltevés valóságos összefüggéseket fejez ki, de a munkatermelékenység színvonalát, növekedését *csak* ezekkel az összefüggésekkel nem lehet megmagyarázni.

Román Zoltán

[25] E tételek bizonyítása során érdekes adatösszeállításokat közöl. Megemlítjük ezek közül azt a táblázatot (212. oldal), amelyben országonként egymás mellé állítja az egy munkaórára jutó termelést (Colin Clark által számított nemzetközi egységekben) és az egy munkásra jutó beruházott LE-t; az adatok magas pozitív korrelációt mutatnak!

Ár- és belvízvédelmünk közgazdasági vonatkozásai

Árvízvédelmünk fejlődése

Az árvíz által veszélyeztetett területek nagyságát tekintve Európában az árvízvédelemnek a legnagyobb jelentősége Magyarországon van. Az árvíztől elhódított terület (az úgynevezett ártér) Magyarországon 3,9 millió, Hollandiában 2,5 millió, Olaszországban (Po völgye) 1,2 millió kh.

Az árvíztől elhódított területen él hazánk lakosainak csaknem a fele, és e területek a mezőgazdaság belterjességének fokozódásával, a beépítettség növekedésével egyre értékesebbek. A Széchenyi által kezdeményezett és elindított, Vásárhelyi Pál mérnök által vezetett Tisza-szabályozás óta a mai Magyarországon 3850 km árvízvédelmi töltést, és ebbe 200 millió m^3 földet építettek be. Ezzel nemzeti vagyonunk mintegy 6 milliárd Ft-ra tehető összeggel gyarapodott árvízvédelmi berendezéseink révén. A védtöltések kiépítésének fejlődését a következő táblázat szemlélteti.

É v	Árvédelmi töltés (km)
1840	792
1870	3340
1900	6339
1919	7238
1920	3707
1933	3850
1956	3350

* Az 1920. év előtti adatok az akkori Magyarország területére vonatkoznak.

A Tisza szabályozását és az árvízvédelmi töltések építését a földesúri érdekeket szolgáló vízszabályozó és ármentesítő társulatok végezték. Az árvédelmi töltések nem az egyenlő biztonság betartásával épültek meg. A töltések a mértékadó árvízszinthez képest nem egyforma magasak, nem egyforma erősek, és sok helyen vonalozásuk sem megfelelő. Néhol túl széles, máshol túl keskeny a hullámtér, aszerint, ahogy a nagybirtokosok érdekei kívánták.

A folyók árvédelmi töltéseinek megépítésével az ártér összeszűkült, az árhullámok nem tudtak szétterülni, emiatt magasságuk emelkedett. Például a Tisza árvizei 1830 és 1940 között Szolnoknál 211, Csongrádnál 330 és Szegednél 310 cm-t emelkedtek. A Dunán általában kedvezőbb a helyzet, a felső-dunai szakaszt kivéve, ahol az árvízszint a meder feltöltődése következtében 50 év alatt 80 cm-t emelkedett.

Az egymás után következő árvizek egyre emelkedő árhullámai megkívánták a töltések állandó magasítását és erősítését. Az 1850-től 1950-ig terjedő száz évben 72 árvíz pusztított az országban. Ennek adatait Babos Zoltán „Árvízvédelmünk fejlesztésének időszerűsége" című tanulmányában (Vízügyi Közlemények 1953. II. füzet) részletesen feldolgozta. Adatai szerint a 100 év alatt elöntött területek nagysága mintegy 6,2 millió kat. holdra, az okozott árvízkár 3,5 milliárd Ft-ra tehető.

Magyarországon az átlagos árvízkároknak a víz alá kerülő területek egy kat. holdjára eső értéke állandóan növekszik: Babos Zoltán szerint 360—1800 Ft között ingadozik, s az utóbbi évek árvízkárainak középértéke kat. holdanként 1100 Ft.

Az évi átlagos árvízkár a belterjesség fokozódása, a települések szaporodása, az ipar és a közlekedés fejlődése következtében folyton növekszik. Olaszországban és Hollandiában viszonylag nagy a fajlagos árvízkár. 1951—ben a Po folyó völgyében az árvíz 180 ezer kat. holdat öntött el; a fajlagos árvízkár kat. holdanként 70—80 000 Ft volt. 1953. január 31-én Hollandiában a tenger árja 230 000 kat. holdat öntött el; a fajlagos árvízkár 60—70 ezer Ft volt.

A korábbi adatokhoz képest azonban igen nagyok voltak nálunk az 1954. és 1956. évi árvízkárok, az előbbinél 15 000 Ft, az utóbbinál 4830 Ft, illetve a két árvíz együttes átlagos árvízkára 7000 Ft volt kat. holdanként.

Az egyik legjelentősebb tétel, a mezőgazdasági kár megítélésekor Babos Zoltán a terménykárt 80 Ft/q búzaár alapján, az állatkárt pedig 2,44 Ft/kg jószágár feltételezésével számolja. Ily módon a számításaiból kapott adatok szerény becslésnek tekinthetők. Az épületkárt lakóházanként 25 000 Ft-nak tételezi fel, a belső berendezések kárát — reálisan — ennek 25%-ára becsüli. A közlekedés kárait az egész károsszeg 10—20%-ában, a védőművek kárait az egész károsszeg 6—7%-ában, a védekezési költséget az egész károsszeg 14—66%-ában állapítja meg.

Véleményem szerint Babos Zoltán számításai az elmúlt száz év árvízkáraira vonatkozólag igen alacsonyak, s a károk reális értéke legalább 14 milliárd Ft, azaz 3600 Ft/kh. Ezzel szemben mintegy 6 milliárd Ft érték van beépítve árvízvédelmi töltéseinkbe. Még sokszorta nagyobb, mintegy 88 milliárd Ft az a nemzeti vagyon, mely az árvízvédelmi töltések által védett területen az utóbbi száz év során kiépült és állandóan veszélyeztetve van.

Ez egyben azt is jelenti, hogy az árvédelmi töltések által védett terület értéke mintegy 20 000 Ft-ra tehető kat. holdanként.

Az árvédelmi töltések által védett terület értéke (milliárd Ft)

1. 3,9 millió kat. hold egy évi termése	6
2. 600 000 lakás à 50 000 Ft	30
3. Közutak és vasutak értéke	12
4. Ipartelepek, üzemek, középületek	40
Összesen:	88

Az 1954. és az 1956. évi dunai árvíz

Legutóbb 1954-ben és 1956-ban újabb súlyos árvízkatasztrófa érte az országot. 1954-ben a felső Duna-szakaszon, Szigetközben pusztított a nyári zöldár, 1956-ban pedig az alsó Duna-szakaszon, a bogyiszlói öblözetben Baja és Mohács-sziget térségében a kora tavaszi jeges ár. Az árvíz igen nagy károkat okozott. Az elöntött terület: 1954-ben 35 000 kat. hold, 1956-ban 130 000 kat. hold, összesen 165 000 kat. hold volt.

Az 1954. és az 1956. évi árvízkár együttesen több mint 1,1 milliárd Ft-ra, az árvízsújtotta terület egy kat. holdjára számítva mintegy 7000 Ft-ra rúgott.

Az árvízkárok közül a legjelentősebb tétel a mezőgazdasági kár, az épületkár és a védekezés költsége.

Az árvíz alá került területeken jelentős mennyiségű termés pusztult el. 1954-ben éppen az aratás idején tört be az árvíz és az érintett területeken teljesen elpusztította a betakarítás előtt álló termést. 1956-ban a koratavaszi jeges árvíz még az őszi vetést sem tette tönkre, de a víz lassú visszavezetése miatt késett a tavaszi munkák megindítása. A mezőgazdasági kár 1956-ban a nagyobb elöntött terület ellenére is mind abszolút összegében, mind kat. holdanként kisebb volt, mint 1954-ben, mivel Szigetközben belterjesebb a gazdálkodás, mint Mohács szigeten. Ahol a kiürítés késett, a mezőgazdasági kár zömét az elpusztult állatállomány tette ki. 1956-ban a gondosan megszervezett mentési munkálatok ellenére, igen sok állat pusztult el. Az elpusztult és kimentett állatállományt a következő hasáb táblázata mutatja.

Az árvízkárok másik tétele a lakóépületekben keletkezett kár. Az árvíz következtében összedőlt, megrongálódott 1954-ben 3559, 1956-ban 5171 lakóépület.

Kormányzatunk a védekezési munkálatokhoz igen nagy erőket mozgatott meg. Például 1956-ban a védekezésre kirendelt lakosságon kívül a védekezésben résztvevők száma meghaladta a 42 000-et, ebből mintegy 24 000 ember a honvédséghez és 12 000 a MÁV-hoz tartozott.

—	Elpusztult db	Kimentett db
Szarvasmarha	1239	5400
Sertés	4156	16 700
Ló	296	3000
Juh	1621	7500

A Közlekedési Minisztérium által kirendelt gépkocsik száma meghaladta a 2400-at. A mentési munkálatok során igen sok községet ki kellett üríteni, a községek lakosságát kitelepíteni. A részlegesen vagy teljesen kiürített községek száma 1956-ban 39, az áttelepített lakosok száma pedig 57 000 volt.

A nagyarányú védekezés következtében a két hatalmas dunai árhullám a teljes mezőgazdasági művelés alatt álló mintegy 900 000 kat. hold dunai ártérnek 1954-ben csak 4%-át, 1956-ban pedig 14%-át öntötte el.

A súlyos károk láttán megmozdult az egész magyar társadalom, s a kormányzat által megindított gyűjtés eredményeképpen 1954-ben 65 millió Ft, 1956-ban pedig 106 millió Ft gyűlt össze az önkéntes adományokból. Ezeket az összegeket legnagyobb részben a lakásépítési költségek elszámolásakor ingyenes segélyként juttatták az árvízkárosult lakosság számára. Ezenkívül részben ebből fedezték a kitelepített lakosság szállítását és élelmezési költségét is. 1956-ban a társadalmi gyűjtés mellett maguk az állami vállalatok és költ-

ségvetési szervek is segítettek az árvízkárosultaknak önkéntes felajánlásaikkal.

Az árvízpusztítás okozta károk helyreállítását mindkét évben az Árvízkárok Helyreállítására Alakult Kormánybizottság irányította. Az árvízvédelmi létesítményeken a helyreállítást az Országos Vízügyi Főigazgatóság, az utak, a vasutak, a hidak és a posta helyreállítását a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium végezte el ugyancsak a Kormánybizottság felügyelete és irányítása mellett.

E munkák közül legnagyobb feladat volt a lerombolt lakóházak helyreállítása. 1954-ben Szigetközben újjáépítettek, illetve helyreállítottak mintegy 3500 házat, 1956-ban Mohács térségében mintegy 6000 lakóházat és gazdasági épületet. Hogy nagyságrendileg értékelni tudjuk az elvégzett munkát, összehasonlításképpen megemlítem, hogy az Építésügyi Minisztérium irányítása alatt működő állami építőipar 1954-ben mintegy 8000 lakást, 1956-ban pedig 8200 lakást épített egész esztendő alatt. Ugyanakkor meg kell említeni azt is, hogy az árvízkárok helyreállítására nem állt rendelkezésre egy teljes év. Az 1954. évi árvíz július hóban, az 1956. évi március hóban volt. A kormány úgy határozott, hogy a tél beállta előtt minden károsultnak fedél alá kell kerülnie. A helyreállításra rendelkezésre álló idő 1954-ben 6 hónap, 1956-ban 9 hónap volt. Az elvégzendő feladat 1954-ben az Építésügyi Minisztérium irányítása alatt működő állami építőipar lakásépítési kapacitása csaknem felének felelt meg, 1956-ban pedig megközelítően azonos volt vele.

A helyreállítás általános irányelve az volt, hogy a feladat megoldása közben ne kössenek le semmiféle állami építőipari kapacitást, és munkaerőt se vonjanak el az állami építőipartól. Ezért a helyreállítás — állami irányítás és felügyelet mellett — magánkisiparosok alkalmazása útján valósult meg, és a magánkisipar folytatását engedélyezték ezen a munkaterületen iparengedéllyel nem rendelkező szakmunkások számára is.

Az árvízkárosult építtető az államtól műszaki vezetést és irányítást ingyen kapott, az állam gondoskodott az építőanyagok helyszínre szállításáról. Hosszú lejáratú kamatmentes kölcsönt az állam adott az építőanyagok árára és a szakmunkások bérére, de mindenfajta segédmunkáról az építtetőnek magának kellett gondoskodnia. Az építési költség 1954-ben fele-fele részben, illetve 1956-ban 40—60%-os arányban ingyenes segélyből és kölcsönből állt. A segélyt a társadalmi gyűjtés eredményéből fedezték.

Az építési költség kölcsön része helyreállítás esetében 10, újjáépítés esetében 15 éves kamatmentes kölcsön volt. A megadott általános segély- és kölcsönkereten belül a helyi tanácsok Végrehajtó Bizottsága a segély és kölcsön arányát a szociális és a vagyoni helyzet mérlegelésével egyénenként módosíthatta.

A helyreállítási munkák műszaki vezetését és irányítását 1954-ben 62, 1956-ban 82 mérnök látta el.

Külön meg kell emlékeznünk a társadalom nagyfokú segítőkészségéről, az önkéntes munkavállalásokról. 1954-ben különösen kitűntek a győri ipari munkások, valamint a honvédek, akik nagy számban vettek részt a romeltakarítási munkálatokban és a helyreállításban. 1956-ban a DISZ több tábort szervezett Mohács térségében, ahol ingyenes társadalmi munkásként segítették az árvízkárosultakat, és előmozdították a helyreállítás gyorsabb befejezését.

Az elvégzett feladat nagyságát mutatják az újjáépített és helyreállított házak számának adatai:

	1954	1956
Újjáépített	1513	2871
Helyreállított	1942	2106
Összesen: ...	3455	4977
	Istállók	977
	Összesen	5 954

A helyreállítás költsége 1954-ben 86 millió Ft, 1956-ban 201 millió Ft volt. Egy újjáépített ház átlagos költsége 1954-ben mintegy 35 000 Ft, 1956-ban mintegy 45 000 Ft. Az anyagköltségek az összköltség $^2/_3$-át, a bérköltségek pedig $^1/_3$-át tették ki.

Egy újjáépített ház költségei részben azért ilyen alacsonyak, mert az anyagszállítás költségei az 1954. évi építkezéseknél nem szerepelnek, ezeket a társadalmi gyűjtésből fedezték. Nem szerepel az összegben a segédmunkások bérköltsége sem, mivel a segédmunkákat az építtető végezte, a műszaki vezetést és tervezést az állam adta, az építtetőt semmiféle vállalati regieköltség nem terhelte, az építési anyagot az építtető állami áron kapta. De mindezek figyelembevételével is megállapítható, hogy a nagytömegű és gyors építkezés még így is olcsó volt. Különösen olcsónak bizonyult ahhoz képest, hogy az állami építőipar egy közművel ellátott lakást több mint 100 000 Ft-ért épít meg.

Nagyon fontosnak tartom ezt jövő feladataink szempontjából is. A következő években ugyanis a korábbinál több lakást kívánunk felépíteni. A feladat megoldásába, szerintem, kívánatos bekapcsolni az állami építőipar mellett a magánkezdeményezést is. Az állami építőipar a magánerővel együtt, az árvíz lakáskárainak helyreállításához hasonlóan, sikeresen oldhatja meg a feladatot.

Belvízvédelmünk fejlődése

Belvízvédelmünk helyzete még súlyosabb, mint árvízvédelmünké. Belvízvédelmi hálózatunk fejlesztése sokkal később kezdődött el és nem haladt előre olyan mértékben, mint árvízvédelmünké. Az árvédelmi töltések közé szorított folyók nem tudtak szétterülni és elönteni ártereinket. Ugyanakkor a töltések megakadályozták a belvízi öblözetek és árterek összegyűlt csapadékvizeinek a lefolyását. E területek vízrendezésére kiterjedt csatornahálózatot, zsilipeket és belvízi szivattyútelepeket kellett létesíteni. A belvíz által veszélyeztetett területek nagysága sokkal nagyobb, mint az árterület: az ország egész területéből 7 millió kat. hold.

E hatalmas területnek vízrendezése a múlt század közepén kezdődött meg a belvízlevezető csatornák építésével. A fejlődés nagyon gyors volt, ezt igazolja a belvízlecsapoló csatornák hosszának gyors ütemű növekedése.

É v*	Csatornahossz (km)	É v	Csatornahossz (km)
1840	784	1920	12 384
1885	4 255	1938	18 049
1900	11 990	1956	25 300
1919	19 979		

* Az 1920 előtti adatok az akkori Magyarország területére vonatkoznak.

A belvízlevezető csatornák építésének megindulása után, csak 1878-ban kezdődött meg a belvízátemelő szivattyútelepek építése, amelyek magas vízállás esetén is lehetővé tették a belvizek lefolyását a folyó medrébe. A szivattyútelepek száma 1956-ban már 230, vízátemelő képességük 342 m^3/sec és teljesítményük 29 000 lóerő. Összesen megépült 250 árvízvédelmi töltésbe épített nagyméretű zsilip és 19 000, a csatornahálózatba épített műtárgy, híd, zsiliptiltó és áteresz. Megépült csatornahálózatunkból eddig mintegy 100 millió m^3 földet emeltünk ki, és ezzel a művekbe fektetett nemzeti vagyon értéke mintegy 4 milliárd Ft-tal nőtt.

Belvízrendszerünk igen elhanyagolt és az ebből keletkező károk nagyon jelentősek. Igazolja ezt az elmúlt évek tapasztalata is. A belvíz által elöntött területek nagysága év-

ről évre nagyobb volt, mint az árvíz által elöntött területé. Ennek megfelelően az okozott — főleg mezőgazdasági — kár is nagyobb. Az elmúlt 35 év alatt gyakorlatilag belvízmentes volt 11 év, a közben kiépült levezetőművek segítségével belvízkártól mentessé vált további 11 év. Levezető rendszerünk hiányossága miatt közepes és súlyos belvízkár volt 13 esztendőben, tehát az évek egyharmadában. Az 1939—1942. évi károk voltak a legjelentősebbek. A belvízkárt szenvedett területek nagysága a következő volt:

É v	Víz alatt volt (kh)	Az év folyamán mentesült (kh)	Műveletlen maradt (kh)
1939	200 000	127 000	73 000
1940	1 100 000	700 000	400 000
1941	1 400 000	1 100 000	300 000
1942	1 700 000	1 500 000	200 000
Összesen ...	4 400 000	3 427 000	973 000

A műveletlenül maradt területen 100 százalékos, az elborított, de az év folyamán mentesített területeken 50 százalékos mezőgazdasági kárt vehetünk alapul. 8 mázsás búzatermés 30 pengős árával számolva, a 100 százalékos kárt holdanként 240 P-ben számolhatjuk. A teljes kárösszeg az 1939—1942 közötti években, csak a mezőgazdasági károkat számítva, 640 millió P-nek felel meg, ami átlagosan évi 160 millió P, kat. holdanként 148 P mezőgazdasági belvízkárt jelent.

Belvízvédelmi rendszerünk nincs kellőképpen kiépítve nagyobb arányú belvizek levezetésére. Az 1952—53. évi tavaszi és téli belvíz, amely a szeptembertől januárig lehullott rendkívül nagy — 400—500 mm-es — csapadékból keletkezett, elöntött 230 000 kat. holdat. A legutóbbi öt évben — amelyek közül kettőben súlyos árvízkár volt — a belvíz által elöntött terület több mint fél millió kat. hold.

Belvíz által elöntött terület (kh)

1953	218 000
1954	12 000
1955	45 000
1956 (tavaszi)	180 000
1956 (nyári)	80 000
1957 (tavaszi)	34 000
Összesen:	569 000

Az 1953—1956-ig terjedő öt év belvízkárai, holdanként átlag 1200 Ft-tal számolva, összesen 680 millió Ft-ra rúgnak.

Az Országos Vízügyi Főigazgatóság az 1956. évi tavaszi és nyári belvizekre részletes kárszámítást végzett. 1956 tavaszán 180 000 kat. hold került víz alá. A kár 216 millió Ft volt, ami holdanként 1200 Ft átlagos kárnak felelt meg. A nyári esőzések hatására 1956. június 21-én újabb belvíz 80 000 kat. holdat öntött el. A keletkezett kár 135 millió Ft, holdanként átlagosan 1570 Ft volt. Az összes belvízkáros évek együttes kára mintegy 8 milliárd Ft volt. Ha a belvízvédelmi műveink fejlesztéséhez szükséges 3 milliárd Ft-ot összevetjük a 35 év alatt bekövetkezett károkkal, megállapíthatjuk, hogy a belvízvédelmi beruházások 12 éven belül megtérülnének.

Súlyosbítja belvízvédelmi helyzetünket, hogy a legutóbbi évek során a belvízvédelmi művek fenntartására adott összegek — az árvízvédelemre fordított összegekhez hasonlóan — nem voltak elégségesek a művek állagának megőrzésére sem, és a 25 000 km hosszú belvízcsatornákban a fenntartás hiányában 20 millió m^3 iszap halmozódott fel. Ennek eltávolítása csak fokozatos fenntartás útján valósítható meg. A felhalmozott iszap csökkenti a csator-

nák vízlevezető képességét, egyes területeken a csatornák eredeti kapacitásuknak csak 40—50 százalékát tudják teljesíteni.

Feladataink

Árvízvédelmi töltésrendszerünk nagyobb biztonságra való kiépítéséhez még jelentős munkálatokra van szükség. A Tiszánál 12 millió m^3, a Duna töltésein pedig 22. millió m^3 földmunkát kellene végezni. Összesen 34 millió m^3 földmunkával kellene megerősíteni árvédelmi töltéseinket. Az újabb erősítés az eddig beépített földmunkához képest 17%-os fejlesztést jelentene.

A befejező munkálatok végrehajtásához, m^3-enként 50 Ft-ot számítva, mintegy 1,7 milliárd Ft-ra lenne szükség.

A felszabadulás után a vízitársulatok megszüntetésével megkezdődött a töltések egyenlő biztonságra való kiépítése. A vízügyi szolgálat azonban nem kapott megfelelő összegeket erre a célra. 1950—1955-ig, hat év alatt árvízvédelmi célokra beruházás és fenntartás címén mindössze 230 millió Ft-ot fordítottunk. Ebből csak a legszükségesebb fenntartási és fejlesztési munkálatokat lehetett elvégezni. Az árvédekezés céljára rendelkezésre bocsátott összegek nem voltak elégségesek ahhoz, hogy a védelmi művek állapotát a szükséges mértékben javítsuk.

Különösen kevés volt — hat év alatt 116 millió Ft — a kifejezetten fejlesztést szolgáló beruházási hitel. A szükséges árvízvédelmi biztonság elérésére tehát évente átlagosan 20 millió Ft-nál kisebb összeget ruháztunk be. Ilyen ütemezés mellett a kívánt fejlesztés eléréséhez több mint félévszázadra lenne szükség.

Az 1954. és az 1956. évi árvíz által okozott kár több mint 1,1 milliárd Ft. A teljes árvízvédelmi biztonság eléréséhez szükséges fejlesztésre pedig 1,7 miliárd Ft-ot kellene fordítani. A két összeget összehasonlítva elismerhetjük az árvízvédelmi művek fejlesztésének fontosságát, s a jövőben olyan irányú beruházási politikát kell folytatni, amely lehetővé teszi, hogy rövid idő alatt, legalább 10—15 éven belül meg tudjuk valósítani a jelenlegi ismereteink alapján szükséges árvízvédelmi biztonságot.

Belvízvédelmi rendszerünk az elvégzett hatalmas munka ellenére kevésbé biztonságos; itt nem 15%-os, hanem legalább 100%-os fejlesztésre van szükség. Jelenlegi belvízrendszerünk egy-egy nagyobb belvizet csak 30—60 nap alatt tud levezetni. Ezt a levezetési időt a mezőgazdaság igényeinek megfelelően legalább 15 napra kell lecsökkenteni, öntözéses gazdaságoknál pedig 6—8 napra. Ez azt jelenti, hogy belvízrendezési műveink jelenlegi 20 lit/sec./km^2 teljesítőképességét országosan 40 lit/sec/km^2-re kell emelni. Ez megkívánja, hogy a zsilipek és a szivattyúk teljesítménye a jelenleginek 2—3-szorosára, és a csatornahálózat vízvezetőképessége mintegy 80%-kal nagyobbra növekedjék..

Belvízvédelmi műveink fejlesztését parancsolóan írja elő számunkra az öntözés nagymértékű fejlődése. Öntözött területeink a felszabadulás előttinek 4—5-szörösére növekedtek. A rohamos fejlődés során nem mindenütt épültek magasvezetésű öntözőcsatornák, hanem a már korábban megépült mélyvezetésű lecsapoló csatornákat használták fel az öntözés céljára. Ezáltal a lecsapolási viszonyok elromlottak, és a fokozott öntözővízellátás miatt egyes helyeken elmocsarasodás kezdődött. Ezeket okvetlenül meg kell szüntetni. Meg kell építeni az önálló öntözőcsatornákat és bővíteni kell a fokozott vízellátás miatt a jelenlegi lecsapoló hálózatot is.

A belvízcsatornák hálózatának bővítése során felmerül a víztárolás kérdése. A víztárolók építésével — arra megfelelő területeken — a belvizeket mezőgazdasági károk keletkezése nélkül vissza lehet tartani és a nagy belvizek levonulása után fokozatosan lehet levezetni. A vízvisszatartás révén a csatornák és a szivattyútelepek méretezésében jelentős megtakarítás érhető el a fejlesztés során.

Hogy belvízvédelmi műveinket kellő biztonsággal kiépíthessük, 3 milliárd Ft-ra lenne szükség. A szükséges beruházás gazdaságossága, a befektetések megtérülési hatékonysága igen nagy, a beruházások (az általuk elkerülhető mezőgazdasági károkat számítva) mintegy 8—12 év alatt megtérülnek.

Belvízvédelmünk fejlesztésére az elmúlt években viszonylag keveset fordítottunk. 1950—56-ig, 7 év alatt, 130 millió Ft-ot, vagyis évenként alig 20 millió Ft-ot. Ez azt jelenti, hogy a fejlesztés jelenlegi üteme mellett a szükséges fejlesztés mértékét több mint egy évszázad múlva tudnánk elérni.

Az ár- és belvízvédelmi biztonság, az árvédelmi töltések és a levezetőcsatornák kiépítése tette lehetővé az Alföldön a mocsárvilág eltűnését, a mezőgazdasági kultúrák átalakulását és fejlődését a belterjesség irányában.

Az ármentesítések és a lecsapolások előtt átlagosan az ártér 36%-a volt szántó, 30%-a rét és 34%-a legelő. Az ár- és belvízvédelmi töltések megépítése után a mentesített ártér 74%-a szántó, 11%-a rét, 15%-a legelő és egyéb. Az árterek hozama is megnőtt:

	Millió Ft
Ármentesítés és belvízrendezés előtt:	
1,4 millió kh szántó termése 6 q/kh búza à 300 Ft	2520
1,2 millió kh rét termése 2 q/kh széna à 50 Ft	120
1,3 millió kh legelő termése 1 q/kh széna à 50 Ft	60
3,9 millió kh évi jövedelme	2700
Ármentesítés és belvízrendezés után:	
2,9 millió kh szántó termése 8 q/kh búza à 300 Ft	6960
0,4 millió kh rét termése 8 q/kh széna à 50 Ft	160
0,6 millió kh legelő termése 2 q/kh széna à 50 Ft	60
3,9 millió kh ártér évi jövedelme	7180
	2700
Többlet:	4480

A kimutatás szerint a száz év alatt beruházott mintegy 10 milliárd Ft értékű ár- és belvízvédelmi művek kiépítése nyomán a mezőgazdaság évente 4,5 milliárd Ft-tal többel járul hozzá a társadalmi össztermékhez. Tehát az eddig végzett ár- és belvízvédelmi beruházásaink igen hatékonynak bizonyultak, mivel mintegy két évenként a társadalmi össztermék növekedésében megtérülnek.

Az ár- és belvízvédelmi műveink befejezéséhez szükséges 4,7 milliárd Ft is igen hatékony beruházás lenne, mivel a belterjesség fokozódása miatt a kat. holdankénti árvízkár ma már oly magas, hogy egy közepes ár- és belvíz is, mint az 1954. és 1956. évi volt, több mint 0,5 milliárd Ft kárt okoz. Ez durván azt jelenti, hogy 8—9 ár- vagy belvizes év kárából fedezni lehetne az ár- és belvízvédelmi műveink kellő biztonságra való kiépítésének költségeit.

Az MSZMP agrárpolitikájának téziseiben is találunk utalást arra, hogy mezőgazdaságunk termelési kultúráltsága, a belterjesebb gazdálkodás kialakítása céljából „szükséges jelentősen növelni a belvízrendezett területeket, gondoskodni a meglevő berendezések felújításáról, és karbantartásáról, s jobban ki kell használni öntözési lehetőségeinket és kiterjeszteni az öntözéses területeket".

Tehát az MSZMP jelenlegi agrárpolitkája felismerte a belvízrendezés nagy fontosságát, és rögtön a szerve-

zés vonalán segítséget is ad a megvalósításhoz, mivel javasolja, hogy „A földművesszövetkezetek keretében kell a jelenleginél sokkal kiterjedtebben létrehozni a termelési szövetkezés legegyszerűbb elemeit tartalmazó társulásokat, pl. vízhasználati társulás stb.". Azóta már törvényerejű rendelet jelent meg a vízhasználati társulatok felállításáról, amelyeknek a segítségével a belvízrendezés megoldása is újabb segítséget kapott.

Az ár- és belvízvédelmi biztonság elérésének megvan a reális lehetősége. Földmunkagép-kapacitásunk, munkaerő-helyzetünk és műszaki lehetőségeink felmérésével a pénzügyi fedezetek biztosítása után a feladat 15—20 év alatt is megoldható.

Az árvízvédelmi beruházások gazdaságosságáról valószínűségi számításokat végeztünk. A száz évre visszamenőleg rendelkezésünkre álló adatok alapján megállapítottuk az árvízkárok valószínűségi függvényét. Ebből kiszámítottuk, hogy egy 15 éves időszakra várható árvízkár nagysága mintegy 3,4 milliárd Ft-nak felel meg. Az elhárításhoz szükséges 1,5 milliárd Ft tehát 6—7 év alatt megtérülő beruházásnak tekinthető.

A vízgazdálkodás távlati fejlesztési tervében évi 200—250 millió Ft beruházási összeg ár- és belvízvédelmi célokra történő rendelkezésre bocsátásával 15—20 év alatt be lehetne fejezni azt a nagy munkát, amelyet Széchenyi száz évvel ezelőtt megkezdett, és megfelelő ár- és belvízvédelmi biztonságot lehetne teremteni a Duna és a Tisza kiterjedt ár- és belvízvédelmi területein.

Fekete András

TÁJÉKOZTATÁS

1958. januárjában — a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára és a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet Könyvtára szerkesztésében, a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában — megjelenik a

KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ
(Bibliográfiai havi szemle).

Ez a havonta megjelenő, 80—100 oldalas kiadvány tartalmazni fogja a legújabb magyar, az országba beérkezett külföldi közgazdasági és statisztikai könyvek, továbbá mintegy 200 külföldi és magyar folyóiratban megjelent fontosabb közgazdasági és statisztikai cikkek címjegyzékét, az idegen nyelvű címek fordításával és esetleges megjegyzésekkel. Egyben tájékoztat arról is, hogy milyen közgazdasági és statisztikai nyersfordítások készültek és azok hol találhatók.

A kiadvány lehetővé teszi, hogy olvasói a korszerű igényeknek megfelelő folyamatos tájékoztatást kapjanak a közgazdaságtudományi és a statisztikai irodalom fejlődéséről, a legfontosabb gyakorlati gazdasági és statisztikai kérdések irodalmáról. Az állami, gazdasági szervek, intézmények és vállalatok e kiadvány révén megkapják azt a szakirodalmi útbaigazítást, amelyre növekvő feladataik ellátásához, problémáik megoldásához múlhatatlanul szükségük van.

Nagy segítséget nyújt ez a kiadvány azon intézményeknek és vállalatoknak, amelyek a számukra érdekes szakirodalmat magyarra fordíttatják, mert átfogó képet nyújtva a megjelenő irodalomról, lehetővé teszi a fordításra kerülő művek körültekintő, gondos kiválasztását.

A kiadvány megrendelhető a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál. (Budapest, V., Nagy Sándor u. 6.) 1958. évi előfizetési díja (12 számra) 96,— Ft.

Az úgynevezett piaci cikkek forgalmának és árszabályozásának jelentősége

Hozzászólás Sághy Vilmos cikkéhez

A Közgazdasági Szemle 1957. júniusi számában Sághy Vilmos „A piacszabályozás elvei és gyakorlata" című tanulmánya — szerintem — igen alaposan és általában helyesen elemzi a begyűjtés megszüntetése következtében előállott helyzetet és helyesen állapítja meg a tennivalókat is addig, ameddig a fő terményekről van szó.

Sághy Vilmos a jelentősebb termékeket csoportokba sorolja. Az egyik csoportba a „baromfi, tojás, gyümölcs-zöldségfélék és egyebek" felvásárlását és értékesítését sorolja.

A szerző — szerintem — ezen áruk forgalmát lebecsüli és ezt két fő érvvel indokolja:

1. A termelésben nem jelentősek, mert a termelőszövetkezeti és az egyéni gazdaságok összes árutermelésének csak mintegy 8 százalékát teszik ki.

2. Az életszínvonal alakulása szempontjából nem jelentősek, mivel a bérből és a fizetésből élők összkeresetüknek csak mintegy 8 százalékát fordítják ezek vásárlására.

A szerző lényegében azt ajánlja, hogy ezen a területen az állami és a szövetkezeti kereskedelem vonuljon vissza és adja át a teret *„a termelők és a fogyasztók közvetlen árukapcsolatának"*. A kérdést két szempontból kell megvizsgálni: Módunkban van-e visszavonulni? Helyes és előnyös-e a népgazdaság és a fogyasztók szempontjából ez a visszavonulás?

Az első kérdés vizsgálatánál meg kell állapítanunk, hogy e cikkek forgalma nem is olyan jelentéktelen.

Elsősorban nem is a termelőkről beszélek, noha ez a globális 8 százalék a földművelő lakosságnál nem egyenletesen oszlik el, hanem nagyon sok helyen a parasztság fő keresetét jelenti, és így egy nagyobb árváltozás a parasztság e részének jövedelmét igen jelentősen befolyásolhatja.

A fogyasztó szempontjából pedig ez a forgalom még jelentősebb. A zöldség-gyümölcsfogyasztás évi forgalmának kb. fele a III. negyedévben bonyolódik le. Ebben az időben az említett áruk vásárlására fordított összeg az élelmezési kiadások *kb. 20 százalékát éri el.* Világos, hogy *ez esetben egy 20—25 százalékos áremelkedés*, ami ezeknél a cikkeknél igen könnyen előfordul, a bérből és a fizetésből élők életszínvonalának 3—4 százalékos csökkenését eredményezné.

Az 1956-os háztartási statisztika szerint egy kb. 30 000 Ft évi jövedelmű négytagú család gyümölcsre kb. 1600 Ft-ot, baromfira és tojásra kb. 800 Ft-ot, összesen 2400 Ft-ot, ugyanakkor kenyérre és lisztre összesen 2104 Ft-ot adott ki. Tehát ha e jelentéktelennek vélt áruk árai az állami beavatkozás hiányosságai miatt 15—20 százalékkal emelkednének, ez a dolgozók részére ugyanannyit jelent, mintha a kenyér és a liszt árát emeltük volna fel hasonló százalékkal.

Államunknak gondoskodnia kell a lakosság, a nagyvárosok, a bányavidékek, az iparvidékek, az üdülőtelepek ellátásáról, miután ezeken a területeken az élelmiszer-kiskereskedelem főleg az állam (részben a szövetkezetek) kezében van. Az országban kb. 7000 állami bolt foglalkozik élelmiszerek árusításával, és ezekből a boltokból nem kapcsolhatjuk ki a zöldség, a gyümölcs, a baromfi, a tojás árusítását, tehát gondoskodni kell e boltokban az áruutánpótlásról. Az a megfogalmazás, amit Sághy Vilmos alkalmazott, hogy az állami felvásárló és elosztó kereskedelem közreműködése csak ott indokolt, ahol a termelők és a fogyasztók közvetlen árukapcsolata *„a fogyasztás és a termelés helye közötti nagy távolság, illetve egyéb okok miatt nem jöhet létre"* — tekintve, hogy éppen ezen a területen (nagyvárosok, bányavidék, iparvidék) az árakat alacsony szinten kellene tartanunk —, azt jelentené, hogy az olcsóbb szállítási lehetőségekkel közelebbről ellátható területeket átengednénk a „közvetlen kapcsolatoknak", vagyis a magánszektornak és a kupeceknek, ugyanakkor az állami kereskedelem csak azon a területen dolgozna, ahol *a drágábban szállított* árut olcsón kell értékesíteni, tehát ahol csak ráfizetni lehet.

Államunknak a termelőkkel szemben is van bizonyos erkölcsi kötelezettsége. Gyakorlatilag helyezkedhetnénk arra az álláspontra, hogy amelyik termelő nem szerződött állami vagy szövetkezeti vállalattal, viselje következményeit. De jó termés esetén nagy a termelők elégedetlensége, ha az állami szervek nem iparkodnak a nagymennyiségben termett árukat — ez természetesen elsősorban a zöldségre és gyümölcsre vonatkozik — tőlük megvásárolni. Emlékezhetünk rá, hogy néhány évvel ezelőtt a különlegesen jó káposztatermést a parasztság nem tudta értékesíteni, s emiatt a következő évben alig termeltek káposztát, és így országos káposztahiány volt.

Országunkban az exportárukat általában nem exportminőségben termelik, hanem a termelt áruból válogatják. A kiválogatás után visszamaradt árut — aminek minősége természetesen gyengébb, mint a magánszektor vagy az őstermelő kiválogatatlan áruja — is értékesíteni kell.

Jellemző erre, hogy például 1956. II. negyedévében a begyűjtött és felvásárolt tojás 44 százaléka került exportra, belföldön 33 százalékát értékesítették. A belföldi árunak azonban csak kb. egyharmada volt I. osztályú tojás, a többi az exportból kieső, kisebb értékű. Hasonló a helyzet a baromfi vagy a zöldség, a gyümölcs területén is. Így tehát az exportáló szerveknek okvetlenül szükségük van az állami kereskedelem működésére, hogy az exportra nem alkalmas árukat, amelyeket részben szerződéses kötelezettségük folytán is át kell venniök, itt értékesíthessék.

Ahhoz, hogy az exportra és a belföldi ellátásra szükséges termékeket fel lehessen vásárolni, a fő és a területileg érdekelt piacokon olyan fogyasztói árakat kell kialakítani, melyek a termelőt az áru általunk megkívánt értékesítésére indítják. Ehhez gyakorlott értékesítő hálózatra és rendszeres árualapra van szükség.

Vizsgáljuk meg a gazdaságosság kérdését.

Amennyiben az állami szövetkezeti kereskedelem visszavonul, helyüket a következők foglalhatják el: *a)* valódi őstermelők, *b)* legális magánkereskedelem, *c)* ál-őstermelők, kupecek, illegális közvetítők.

Úgy hiszem, egyszer le kellene számolni azzal a tévhittel, hogy a magánkereskedelem és az illegális kereskedelem a népgazdaság részére olcsóbb, mint az állami kereskedelem. Tudjuk, hogy a magánkereskedő, de még inkább a kupec csak akkor foglalkozik bizonyos árukkal, ha jövedelme sokkal nagyobb annál, mint amit állami alkalmazottként kereshetne. Valószínűtlen az is, hogy a vagontételekben, vonatrakománnyal, zsúfolt teherautón történő szállítás drágább, mint a kis tételekben, esetleg vesztegetéssel vagy más illegális utakon érkező áru. Lényegében tehát a magánkereskedők és a kupecek a nemzeti jövedelem nagyobb részét sajátítják ki a maguk részére

egyrészt az állam, másrészt a fogyasztó terhére, mint amennyire a termelt árunak a fogyasztóhoz való juttatásához ténylegesen szükség volna.

Vizsgáljuk meg elsősorban, hogy előnyös-e népgazdaságunk részére a „közvetlen kapcsolatok" fejlesztése akár a valódi őstermelők vonalán is?

1939-ben az őstermelők Budapesten csak hat piacon árusítottak, s egész évben 191 000 őstermelő hozott fel árut. 1956-ban 743 439 őstermelő — ebből 119 352 kocsival — érkezett a budapesti piacokra. (Megjegyzendő, hogy a felhozott mennyiség növekedése ezzel nincs arányban.)

Az idén a feljövő „őstermelők" száma valamivel csökkent. A tavaly júniusi 234 000 személlyel szemben ez év júniusában 193 000-ren hoztak fel árut, ami kb. azt jelenti, hogy a tavaly még „őstermelőként" érkező árusok egy része most legális kereskedőként működik.

Nem hiszem, hogy népgazdaságunk és mezőgazdasági fejlődésünk szempontjából előnyös, ha — mint például ez év júniusában — naponta 7700 Pest környéki paraszt a mezőgazdasági munkák elvégzése helyett Budapesten ül a kosara mellett. (A Budapest teljes élelmiszerellátását intéző KÖZÉRT-nek összes bolti létszáma kb. 11 000 fő.)

A magánszektor csak akkor foglalkozik bizonyos cikkekkel, amikor ez részére előnyös, tehát elsősorban a primőr vagy a lefutási időszakban, amikor kisebb mennyiség mozgatásával nagyobb összegű hasznot ér el; míg az áru tömeges jelentkezésének időszakában visszavonul, vagy más árucikkre tér át. Mi a biztosíték, hogy az állami kereskedelem visszavonulása esetén a magánszektornál és a kupeceknél az altruista szempontok kerekednek felül és az árusítást abban az időben is végeznék, amikor az kevésbé előnyös, esetleg ráfizetéses?

A primőr időszak kereseti lehetőségeire jellemző, hogy például ez év június 4-én a zöldborsó állami felvásárlási ára 2,40 Ft volt. Ugyanakkor a budapesti fogyasztói ár 5,60 Ft. Tehát 1 kg zöldborsón bruttó 3,20 Ft-ot (133%-ot) lehetett keresni. Ugyanakkor június 15-én, 11 nappal később, a felvásárlási ár 1,60 Ft, a fogyasztói ár 2,40 Ft volt. Tehát 1 kg zöldborsó árrése 80 fillér volt (50 százalék).

Ugyanígy például a cseresznyénél május 15-én a felvásárlási ár 8 Ft, a fogyasztói ár 24 Ft volt (200%). Tehát 100 kg cseresznye felhozatalával és értékesítésével az „őstermelő" 1600 Ft-ot kereshetett. Nyolc nappal később, május 23-án a felvásárlási ár 5 Ft, a fogyasztói ár 8,40 Ft volt. Az árrés tehát 3,40 Ft-ra csökkent. Mivel a költségek nagyjából változatlanok, láthatjuk, hogy a jelenlegi helyzet is milyen lehetőséget nyújt a szocialista szektoron kívüli kereskedelem részére.

Érdekes, hogy míg az állami és a szövetkezeti kiskereskedelem a felvásárolt és értékesített áru után kb. 2½% adót fizet, a magánszektor adója kombinatív számítások alapján ½—1%. Az illegális kereskedelem természetesen semmit sem fizet.

Összegezve: határozott véleményem a szerzőével ellentétben, hogy az állami és a szövetkezeti kereskedelem szerepét ezen áruk felvásárlásában és értékesítésében nem csökkenteni, hanem növelni kell, s egyidejűleg biztosítani, elsősorban gazdasági eszközökkel, a szocialista szektor teljes versenyképességét.

Mik a tennivalók?

1. Az állami és a szövetkezeti kereskedelemben a közvetítő kezek kikapcsolásával csökkenteni az árrést. Amíg a felvásárlás és értékesítés között ilyen magas árrés van, ez mindig lehetőséget fog adni az ún. „közvetlen kapcsolatok" kiszélesítésére és egyik oldalon a fogyasztó, másik oldalon a népgazdaság megkárosítására.

2. Az állami, a szövetkezeti felvásárló és értékesítő szervezet területén ma nagyon nehéz megállapítani, hogy az áru útja a valóságban mennyibe

kerül. Mód van — a népgazdaság vagy a fogyasztó szempontjából hátrányos — nyereség vagy veszteség leplezésére.

A magánkereskedőt vagy a kupecet, ha vásárol, elhatározásában kizárólag az áru értékesítésének lehetősége befolyásolja. Mivel sok versenytársa van és nyeresége vagy vesztesége közvetlenül jelentkezik, kénytelen olyan felvásárlási árat fizetni, hogy a termelő az árut neki adja el (ezzel a termelő javára befolyásolja a felvásárlási árszintet), és kénytelen olyan áron eladni, hogy a fogyasztó tőle vásároljon (ez határt szab a fogyasztói árszintnek).

A szocialista szektorban nincs ilyen érdekeltség. A felvásárlás eredményeit vagy hibáit elnyeli az export-árkiegyenítés, a közületek, az ipar diktált árai, esetleg az a részleges monopólium, amelynek következtében az óriási állami bolthálózatot csak egy felvásárló szerven keresztül láthatják el.

Olyan egymással versenyző szocialista szervezetekre van tehát szükség, amelyeknél a kis szervezet biztosítja a mozgékonyságot, a megfelelő számviteli és nyilvántartási rendszer az eredmény félremagyarázhatatlan kimutatását, a verseny pedig a termelő és a fogyasztó védelmét.

3. Ezzel a szervezettel elérhető, hogy az állami kereskedelem a minőség területén is versenyezni tudjon. Meg kell szűnnie annak, hogy a magánkereskedő, őstermelő stb. vehet és árusíthat ún. exportminőségű árut, ugyanakkor az állami kereskedelem csak II., vagy III. rendűt árusíthat. Az exportérdekeket az árak megfelelő differenciálása során kell érvényesíteni.

4. Szükségesnek látszik a magánkereskedelem adózási rendszerének felülvizsgálata és a fölös jövedelmek elvonása.

5. Leghatározottabban fel kell lépni az illegális kereskedelemmel, az álőstermelőkkel, a kupecekkel, a közvetítőkkel szemben. Olyan anyagi hátrányt jelentő büntetésekkel kellene őket sújtani, ami elvenné a kedvüket a további spekulációtól. A mai néhány száz forintos büntetések nem elrettentő hatásúak.

Bihari Ferenc,
a Belkereskedelmi Minisztérium
Élelmiszer-Főigazgatóságának vezetője.

Válasz Bihari Ferenc hozzászólására

A Közgazdasági Szemle 1957. júniusi számában közzétett „A piacszabályozás elvei és gyakorlata" című cikkemhez Bihari Ferenc hozzászólását a magam részéről a cikk kiegészítőjének tartom, és megítélésem szerint nem áll ellentétben a cikk legfőbb elvi mondanivalóival. Hiszen az általam írott cikk a felvásárlás eddigi gyakorlatának elemzése alapján azt igyekezett megmutatni, hogy a kötelező beadás megszüntetése után milyen anyagi eszközök birtokában (készletek) és milyen felvásárlási módszerekkel lehet az állam piacszabályozó szerepét érvényesíteni, emellett a felvásárlási terveket teljesíteni és a legfontosabb termékek (kenyér, liszt, hús, zsír, tej) fogyasztói árát szilárdan tartani. A cikk megírása óta néhány hónap már eltelt és a felvásárlás eddigi tapasztalatai arra mutatnak, hogy az elemzésből levont következtetések helyességét a gyakorlat igazolja.

Nyilvánvaló, hogy egy viszonylag szűkre szabott cikk keretében a fő figyelmet a *fő termékekre* kellett fordítanom. A cikk a piacszabályozás fontossága szempontjából a mezőgazdasági termékeket csoportokba sorolja. Bihari Ferenc ezt a felsorolást úgy értelmezi, hogy én a baromfi, a tojás, valamint a gyümölcs- és zöldségfélék szerepét a mezőgazdasági termelésben és a lakosság ellátásában lebecsülöm, és ebből olyan következtetéseket vonok le, hogy az állami kereskedelemnek e területen vissza kell vonulnia, s át

kell adni helyét a magánkereskedelemnek. Erről az általam írott cikkben nincsen szó. A Bihari Ferenc hozzászólásában kifogásolt, tőlem származó megállapításokat úgy értelmezem, hogy míg a legfontosabb termékek — tehát a kenyérgabona, a sertés, a marha stb. — esetében a piaci rend, az állami piacszabályozás céljából szigorúan tartanunk kell magunkat ahhoz, hogy továbbeladásra csak az állam vásárolhat, és szükség szerint be kell vezetnünk vágási, forgalmi stb. korlátozásokat is, addig a gyümölcs- és zöldségféléknél, a baromfinál és a tojásnál nem szabad ilyen felvásárlási politikát folytatnunk, mert ezen termékek jellege (könnyen romló, kifejezetten piaci termékek stb.) és egyes területeken a lakosság ellátásának érdeke sem engedi meg ilyen elvek alkalmazását.

Egyébként teljes mértékben egyetértek Bihari Ferencnek azokkal a megállapításaival, amelyek a spekuláció elleni harc fontosságát hangoztatják a baromfi-, a tojás-, a gyümölcs- és zöldségfelvásárlás területén. Megítélésem szerint ezekben a szakmákban a legálisan működő (van iparigazolványa), illetve legális keretek között dolgozó (nagykereskedelmet nem folytató) magánkereskedők munkája ellen — ha a kiadott engedélyek száma bizonyos normális keretet nem halad meg — nem lehet kifogásunk. Azt minden körülmények között meg kell akadályoznunk, hogy a legálisan működő kereskedők indokolatlanul nagy haszonra tegyenek szert, illetve, hogy mellettük az igazolvány nélküli — tehát nem adózó — spekulánsok siserehada lepje el a piacot. Ennek megakadályozására a társadalmi ellenőrzéstől kezdve az illetékes állami szervek ellenőrző és megtorló intézkedéseinek megtételéig minden eszközt igénybe kell vennünk. De a spekuláció felszámolásának fontos feltétele az is, hogy az állami és a szövetkezeti kereskedelem megjavítsa jelenlegi munkáját. Az állami és a szövetkezeti gyümölcs- és zöldségkereskedelem helyenként 100—200 százalékos árrése — amelyre Bihari Ferenc is hivatkozik — melegágya a spekulációnak.

Befejezésül meg kell jegyeznem, hogy a piacszabályozás egész problémáját egy 20 oldalas cikk keretében nem lehet minden részletében tisztázni. Az általam írott cikknek például a mezőgazdasági árkérdésekkel foglalkozó része még szintén több vonatkozásban kiegészítésre szorul. Az állami piacszabályozásnak jelentős külforgalmi vonatkozásai is vannak, amelyekre az általam írott cikkben természetesen nem térhettem ki. Hasonlóképpen nem került még kifejtésre — megfelelő adatokkal illusztráltan — az sem, hogy a falu iparcikkellátása milyen szerepet játszik a piacszabályozásban. Tehát mint ezt már a cikk befejező részében is megjegyeztem, a téma sok tekintetben kiegészítésre, az egyes, csak nagy vonalakban felvetett problémák részletes kidolgozásra szorulnak.

Sághy Vilmos
élelmezésügyi miniszterhelyettes

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Ференц Ваги:

Актуальные вопросы состояния покупательного фонда и дохода населения

Нехватка товаров в начале сего года, низкий уровень рыночных запасов и высокий уровень запасов наличных денег населения, а также повышение значения урегулирования рынка — все это потребовало создания больше обычного запаса товарного обращения. Стало необходимым повышение розничных торговых цен, но население и так могло покупать товары примерно на 13 % больше, чем в прошлом году, несмотря на это условия равновесия покупательного и товарного фондов были обеспечены.

В результате увеличения денежных доходов и понижения денежных расходов рабочих и служащих покупательный фонд их предположительно увеличивается примерно на 10-12 %, а приходящийся на одного имеющего заработок реальный доход увеличивается на 15 %. Это последнее увеличение является высоким особенно по отношению к их участию в создании национального дохода.

После отмены обязательной поставки реализация товаров крестьянами сокращается, однако их денежные расходы растут. Их покупательный фонд увеличивается на 6 %, но влияние этого компенсируется увеличением розничных торговых цен. На основе роста производства сверх плана ожидается рост реальных доходов крестьянства. Отмена обязательных государственных поставок обеспечит прогрессивно растущее материальное преимущество большим хозяйствам и приведет к неравенству доходов.

Ожидается расширение товарного обращения среди населения. Повысилась цена кустарных изделий и услуг, продуктов, представляющих собой предметы обращения среди крестьянства, а также в последнее время продовольственных продуктов на свободном рынке. Это грозит развертыванием перераспределения доходов, что может нанести ущерб той части населения, которая живет за счет заработной платы, а также крестьянству.

Вследствие растущих реальных доходов и отмены обязательных государственных поставок сильнее обычного увеличивается доля промышленных товаров в организованных рыночных расходах.

И. Беренд — Л. Гёнци — П. Киш — Ш. Ланьфалви:

Условия крупного производства и рентабельность в кооперативном хозяйстве

Авторы статьи анализируют хозяйственную деятельность сельскохозяйственных производственных кооперативов и показывают уже сложившиеся условия создания крупного хозяйства. В ходе анализа они показывают также и отклонения от средних достижений кооперативов. Производственные достижения передовых и хороших производственных кооперативов почти во всем превышают достижения единоличных хозяйств всех категорий, а во многих случаях и государственных хозяйств.

Значительное преимущество как лучших так и слабых производственных кооперативов проявляется в области производительности труда (произведенная в течение одного рабочего дня стоимость).

Производственные кооперативы в области растениеводства на пахотной земле и в среднем достигают лучших показателей урожайности, чем единоличные крестьяне.

Хотя приходящийся на один катастральный хольд объем производства в производственных кооперативах в среднем не достигает еще объема производства единоличников, но передовые и хорошие производственные кооперативы не только достигают, а значительно превышают в этом отношении производственные достижения единоличных хозяйств. Основной причиной отставания является экстенсивность посевной структуры растениеводства и, связанный с этим, низкий уровень в настоящее время поголовья скота.

Хотя доход членов кооператива, приходящий на один день, превышает уревень дохода единоличных крестьян, но из-за неудовлетворительного использования рабочей силы доход семей кооператива на один год достигает и превышает доход средних крестьян, имеющих в своей собственности 12 х. земли, лишь в передовых кооперативах.

В заключительной части статьи авторы занимаются ролью государственных средств в развитии производственных кооперативов.

Критикуя существующие до сих пор формы государственной дотации, авторы статьи указывают на то, что по их мнению необходимо концентрировать различную и разветвленную систему дотации с целью создания основных фондов и временного кредитования оборотных средств.

Дьёрдь Маркош — Вилмош Михалецки — Шандор Балажи:

Экономическая география и рентабельность производства боксита и алюминия в Венгрии

Первая часть статьи содержит описание экономической географии и историю возникновения бокситной и алюминиевой промышленности в Венгрии. Производство боксита в Венгрии началось в 1925-ом году с 400 тонн в год, а в 1943 году уже достигло 1 милл.тонн. Обработка боксита началась в медленном темпе. В 1932 году построили бокситно-цементный завод, а в 1935 году глиноземный завод. Металлургия алюминия началась лишь в 1938 году и производство во время второй мировой войны выросло почти до 10 тыс. тонн. После второй мировой войны в рамках советско-венгерских

смешенных предприятий аллюминиевая промышленность бурно развилась. В 1954 году Советский Союз передал свою долю венгерскому государству. В 1955 году производство алюминия возросло до 37 тыс. тонн.

Вторая часть статьи занимается вопросом о том, рентабельно ли в Венгрии увеличение производства алюминия, особенно, принимая во внимание, что Венгрия не имеет достаточного количества дешевой энергии. Авторы считают, что венгерский боксит может быть экономно использован при помощи импорта электрической энергии, или при помощи использования жидкого топлива, необходимого для алюминиевой металлургии. На основе обширного расчетного материала статья доказывает, что этот импорт энергии является рентабельным и вырабатываемое таким образом количество девизы-форинтов достаточно не только для покрытия потребности импортной энергии алюминиевой металлургии, но и для покрытия потребности импорта других видов энергии. Вторая часть статьи оканчивается рассмотрением проблем капиталовложения предлагаемой программы по развитию алюминиевой промышленности.

Третья часть статьи, базируясь на ранее изложенное, устанавливает, что при расчете рентабельности необходимо исследовать рентабельность одного производственного процесса. Из процессов производства алюминия процесс плавки является нерентабельным тогда, когда происходит при использовании электроэнергии, выработанной из венгерского сыря. Во избежания этого предоставляется две возможности: 1. Остановиться на производстве глиноземах; 2. При помощи импорта энергии исключить из производственного процесса нерентабельное отечественное производство энергии. В дальнейшем статья ставит вопрос о том, что при планировании развития промышленности и международной специализации, а также при распределении различного по качеству сыря, как важный момент необходимо иметь в виду и сокращение удельных транспортных расходов.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Ferenc Vági:

Trends in purchasing fund and income formation

The creation of commodity reserve stocks above the usual level has been called for by a number of circumstances, such as the shortage of stocks at the beginning of the year, the high level in cash reserves held by the population, the low level in commodity supplies available for the retail trade, and the growing significance of market regulation. Rises in retail prices have proved inevitable, allowing the population commodity purchases still about 13% above the level of that a year ago.

The prerequisites have also been ensured for maintaining a sound relation of the purchasing and the commodity fund. Owing to both increases in the income and decreases in expenditure, an about 12% rise in the purchasing fund, and one of about 15% in the per capita real income of workers and employees, can be expected. The latter figure appears too high to be proportionate with trends in the rate of contributions by workers and employees to the national income.

Following the abolishment of the delivery obligation, peasant marketing is decreasing, while peasant income is increasing. The peasant purchasing fund is growing by 5 to 6 per cent. though the effect of the same seems neutralized by the rise of retail prices.

Some growth in the peasant real income may be expected, as a result of the increasing produce output, as is contrary to the provisions of the plan. The abolishment of the delivery obligation affords the bigger farms the opportunity of enjoying increasing material benefits, that may result in income disproportions.

The inter-population commodity traffic may expand. Price rises have been recorded in craftsmen's goods and services, in produce involved in inter-peasant traffic, and, of late, also in food items on the free market. The danger of income-redistribution may thus arise, likely to affect all the wage- and salary-earners, while benefitting other groups of the population, and the peasants.

In consequence of both the increasing real income and the abolishment of the delivery obligation, the share of manufactured commodities in organized market expenditure is growing far above the usual rate.

I. Berend, L. Gönczi, P. Kis, S. Lányfalvi:

Conditions of large scale production and productivity in farm cooperatives

In analyzing the economic performance of farm cooperatives, the authors give an account of conditions as are already discernible, enabling large scale farm production. Fluctuations around recorded average yields are pointed to in the course of the essay. Performance of the „best", and of the „good" ones of the farm cooperatives is, in nearly every respect, above that of individual farmers, in some cases above even that of state farms too.

Superiority of the farm cooperatives is, from the „best" one down to the „weak" one, becoming increasingly manifest, in so far as productivity (meaning the produce value per working day) is under test.

The yield in field crops is, in the overall average of farm cooperatives, as well above that of individual farmers.

The „best" and the „good" ones among farm cooperatives have already attained and substantially surpassed individual farmers in respect to the produce value per cadastral yoke, although the overall cooperative average appears still below that level. The extensive structure of field crops, and, in close connection to it, the insufficient denseness of livestock as is still prevailing, account mainly for the failure.

Though the average daily income surpasses that of individual farmers, only the „best" ones of the farm cooperatives attain and outdo the per annum and per family income level of an average middle peasant holding 12 cadastral yokes, owing to the insufficient exploitation of manpower.

The article deals in its concluding part with the role, the measures taken by the state may play in furthering cooperative developments.

Criticizing state policies in subsidizing farm cooperatives, in practice hitherto, the article advocates the idea of concentrating the present divergent system of state support instruments on the creation of fixed implements on the one, and the provisional financing of the circulating funds on the other hand.

György Markos — Vilmos Mihaleczky — Sándor Balázsy:

Economical geography and economy of bauxite- and aluminium production in Hungary.

In its first part the article outlines the economical geography and the development of bauxite- and aluminium production in this country. Bauxite production started in 1925, yielding a yearly outpout of 400 tons. As soon as 1942, the production rose to a million tons. The processing of bauxite took a somewhat belated start. The first bauxite-cement factory was completed by 1932, the first aluminium works by 1935. The manufacture of aluminium started as late as 1938, the output per annum reaching nearly 10,000 tons during the second World War. Controlled by Hungaro—Soviet enterprises, the aluminium industry made swift progress after the war. In 1954 the Soviet share in the enterprises was handed over to the Hungarian government. By 1955 the aluminium output reached 37,000 tons.

The essay deals in its second part with the economy in developing aluminium production in Hungary, taking the fact into consideration, that this country possesses no sufficient resources for producing low-cost power. The authors believe, that the Hungarian bauxite deposits can be exploited in an economical manner if electric power and oil required for the manufacture of aluminium are provided for by way of imports. The article proves by detailed calculations, that the use of the imported power is economical, and that the foreign exchange that could be gained by exporting the surplus aluminium, would cover not only the cost of the imported power required for the aluminium industry, but also help cover imports in other basic power materials. The second part of the essay winds up by presenting recommendations as to the establishment of an investment programme for the development of the aluminium industry.

In the third part of the article the authors maintain, that calculations on economy had better investigate into the economy of a *production process*. As regards the economy of aluminium production in this country, the fact remains, that it will fail to be economical as long as the expensive power is used as is available in Hungary. There are but two ways out: 1) not to go beyond producing alumina; 2) to resort to importing inexpensive basic power materials in order to eliminate from the process of production the use of the uneconomical Hungarian electrical power. Another feature of the article is a call for a proportionate reduction of the specific cost of freight, that ought to be considered whenever industrial development, specialisation and distribution of basic materials it to be planned on an international scale.

Szerkesztőség:
Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.

Kiadóhivatal:
Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 257.
Előfizetés: negyedévre 15 Ft, egy évre 60 Ft.

Terjedelem: 7 ív.
Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1957. szeptember 17.
A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd u. 10. — 7072 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

11

IV. ÉVFOLYAM 1957. NOVEMBER

TARTALOM

Molnár Ferenc: A Szovjetunió sikerei az Egyesült Államokkal való versengésben 1109

Molnár Endre: A szocialista építés lenini politikájának győzelme a Szovjetunióban 1122

L. Gatovszkij: Az értéktörvény felhasználásáról a szocialista gazdaságban 1134

Ausch Sándor: A beruházások fejlődésének 40 éve a Szovjetunió népgazdaságában 1151

G. Redő Éva: A szovjet ipar négyévtizedes fejlődésének főbb vonásai 1163

Csizmadia Ernő: A szovjet mezőgazdaság új eredményei és távlatai a termékbőséghez vezető úton 1177

Levél a Voproszi Ekonomiki Szerkesztőségének 1192

SZEMLE

Vita az értéktörvény és az értékkategóriák felhasználásáról a Szovjetunióban *(Nagy Tamás)* 1193

A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 1210

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Ausch Sándor kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa, **Csizmadia Ernő** aspiráns, az Agrártudományi Egyetem agrárgazdaságtani tanszékének docense; **L. Gatovszkij**, a közgazdaságtudományok doktora, a Voproszi Ekonomiki főszerkesztője; **Molnár Endre**, az MSZMP Központi Bizottságának munkatársa; **dr. Molnár Ferenc** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Nagy Tamás** egyetemi tanár, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője; **G. Redő Éva**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

MOLNÁR FERENC

A Szovjetunió sikerei az Egyesült Államokkal való gazdasági versengésben

Az „elérni és túlszárnyalni" jelszó történetéhez

Lenin — mint ismeretes — már a Nagy Októberi Szocialista Forradalom küszöbén a szocialista állam egyik fontos feladataként jelölte meg a fejlett tőkésországoknak gazdaságilag, vagyis az egy főre jutó termelés tekintetében való elérését és túlhaladását. 1917 szeptemberében „A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene" című munkájában a következőket írta: „vagy elpusztulunk, vagy *gazdaságilag is* utolérjük és túlszárnyaljuk az előrehaladott országokat.

Ez lehetséges, mert számos előrehaladott ország kész tapasztalatai, technikájuk és kultúrájuk kész eredményei rendelkezésünkre állanak . . .

Elpusztulni vagy teljes gőzzel előreiramodni. Így tette fel a kérdést a történelem."*

És valóban, a Lenin által világosan felismert történelmi szükségszerűségtől hajtva a Szovjetország „teljes gőzzel" iramodott előre — amikor csak lehetett. És napjainkban, *a negyvenéves megtett útra büszkén tekinthet vissza minden szovjetember és a szocializmus ügyének minden híve szerte az egész világon.*

Mivel az Egyesült Államok a tőkés világ vezető hatalma, a szovjet és az amerikai gazdaság színvonalának összehasonlításával e cikkben nemcsak a két ország, hanem lényegében a két rendszer békés versengését jellemezzük.

Fennállásának négy évtizede folyamán az első szocialista országnak többször, jelentős időszakokon át nem volt módja rá, hogy teljes gőzzel hevítse előrehaladása mozdonyának kazánját és az irányt sem vehette mindig arra, amerre leginkább kívánatos lett volna. Az Októbert követő alig néhány hónapnyi lélegzetvételi szünet után az évekig tartó polgárháború pusztította az ország gazdaságát, tizedelte népét. Így a belső ellenforradalmi erők és az intervenció leverése után még néhány évet a gazdaság korábbi, háború előtti színvonalának helyreállítása vett igénybe 1925—1926-ig.

Az első ötéves terv során nyílt először mód rá, hogy kihasználva a szocialista rendszerben levő lehetőségeket, gyorsan törjenek előre a szocialista gazdaság, mindenekelőtt az ipar fejlesztésében. A Szovjetunió

* Lenin Művei 25. köt. 391. o. Szikra. 1952.

a szocialista iparosítás során ebben az időszakban a mezőgazdasági termelés ideiglenes visszaesése ellenére is olyan eredményeket ért el, amelyek a barátok csodálatát és az ellenfelek kényszeredett elismerését váltották ki valamennyi országban. A mezőgazdaság gyors szocialista átalakítása során 1929 és 1933 között részben az ellenséges, elsősorban kulákelemek szabotázsa, részben a kollektivizálás megvalósítása során elkövetett hibák következtében a mezőgazdaság, s elsősorban az állatállomány súlyosan visszaesett, ami az ipar rendkívül gyors fejlődése ellenére is komoly gátja volt az egész népgazdaság fejlődésének. Mindezek következtében csupán a második ötéves tervidőszak derekán lehetett arról beszélni, hogy a fejlett tőkésországok elérése és túlszárnyalása gazdaságilag, reális *perspektívaként* napirendre kerüljön.

1939 márciusában, az SZK(b)P XVIII. kongresszusán Sztálin a központi bizottság beszámolójában foglalkozott ezzel a kérdéssel. Elemezte a Szovjetunió és a fő tőkésországok elért termelési színvonalát, és azt a feladatot tűzte ki, hogy a legközelebbi 10—15 év folyamán túlszárnyalják a fő tőkésországokat. Sztálin e beszámolójában egyebek között azt mondta, hogy a Szovjetuniónak például nyersvastermelését évi 50—60 millió tonnára kell növelnie, hogy az Egyesült Államokat e téren túlszárnyalja. A hatodik ötéves terv célkitűzései szerint a Szovjetunió nyersvastermelése 1960-ban 53 millió tonna lesz. Ha leszámítjuk azt a 8—9 évet, amivel a háború a Szovjetunió gazdaságát visszavetette, azt mondhatjuk, hogy ennek a színvonalnak az eléréséhez 12—13 év volt szükséges.

A külpolitikai helyzet azonban a második világháború kirobbanását közvetlenül megelőző időszakban természetesen nem tette lehetővé, hogy a Szovjetunió fő erőfeszítéseit a békés gazdasági építésre összpontosítsa. A hitlerfasiszták 1941-ben megindult orvtámadása, majd ezt követően a négy esztendeig tartó háború a Szovjetuniónak mind gazdaságilag, mind pedig emberéletben rendkívül súlyos károkat okozott. Ezeket ugyan — legalábbis a termelésben — a most már sokkal szélesebb és szilárdabb alapokon nyugvó szovjet gazdaság páratlanul rövid idő — három év — alatt helyrehozta. 1948-ban ott tartottak, ahol 1940-ben — de csak a termelés színvonalát illetően. A fejlett tőkésországok gazdasági túlszárnyalásának perspektívájában és lehetőségeiben ugyanis kedvezőtlen változást idézett elő, hogy a szovjet gazdaságot a háború súlyosan visszavetette, a legfőbb gazdasági „versenytárs", az Egyesült Államok gazdasága pedig a háborús konkjunktúra talaján igen gyorsan fejlődött, termelése szinte valamennyi területen erősen megnövekedett. Ennek következtében az egy főre jutó termelést illetően a két ország közötti különbség a háború előttihez képest az Egyesült Államok javára tolódott el.

1948-tól kezdve azután a szovjet gazdaság fejlődése igen meggyorsult és jelentős lépésekkel jutott közelebb az egy főre jutó termelésben a legfejlettebb tőkésországokhoz. Ennek a folyamatnak nagy lökést adtak az SZKP 1955. évi nagy jelentőségű határozatai a technikai haladás kérdéseiről.

Az elfogadott határozat alapjául szolgáló beszámolójában N. A. Bulganyin a következőket mondta: „Mi az oka az új technika meghonosítása terén észlelhető nagy hiányosságoknak és a meglevő nagyipari tartalékok elégtelen kihasználásának?

Egyes elvtársak úgy vélik: mivel iparunk szüntelenül és gyorsan fejlődik, s becsülettel kiállta a háborús idők súlyos megpróbáltatásait, a jövőben már nem kell különösebb erőfeszítés és munka ahhoz, hogy a technikai haladás terén világviszonylatban megtartsuk vezető helyünket. Világos, hogy az ilyen elképzelések nem helytállóak, sőt károsak. A mi bolsevik nyelvünkön ezt elbizakodottságnak és felelőtlenségnek nevezzük.

Nem lehet, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a tőkésországokban a technika nem topog egyhelyben, ellenkezőleg a fegyverkezési hajsza, a konkurrencia és a maximális profitért folyó verseny hatására számos iparágban előrehaladás tapasztalható.

Nekünk az a feladatunk, hogy rendszerünk előnyeinek kihasználásával túlszárnyaljuk a külföldi tudományok és technika eredményeit."*

Ilyen előzmények után foglalt állást 1956 februárjában a világtörténelmi jelentőségű XX. kongresszus a fejlett tőkésországok gazdasági túlszárnyalásának fontos kérdésében.

Idézzük a kongresszus határozatának erre vonatkozó szakaszát: „A kongresszus szükségesnek tartja, hogy teljes állhatatossággal folytassuk a harcot azért, hogy békés gazdasági verseny útján *történelmileg igen rövid idő alatt* (Az én kiemelésem — M. F.) megoldjuk a Szovjetunió előtt álló fő gazdasági feladatot — a szocialista gazdasági rendszer előnyeire támaszkodva az egy főre jutó termelés tekintetében utolérjük és túlszárnyaljuk a legfejlettebb tőkésországokat."**

A határozat e célkitűzésében különösen jelentős, hogy e fő gazdasági feladat történelmileg igen rövid idő alatt való megoldására hív fel. Itt tehát *a tőkésországok túlszárnyalása már nem valami távoli perspektívaként rajzolódik ki, hanem mint a szovjetemberek mai, mindennapi munkájának célja,* amelyet megvalósítva, gyümölcseit is a rajta munkálkodó nemzedék élvezi majd.

Ez a célkitűzés jelenleg mind *gazdaságilag,* mind *külpolitikailag reális.* Gazdaságilag reálissá teszik azok az eredmények, amelyeket a Szovjetunió gazdaságának gyors fejlesztése révén a tőkésországokkal való békés gazdasági versengésben 1948-tól 1956-ig elért, s amelyek ismertetése e cikk fő tárgya. Külpolitikailag pedig kedvező talajt teremt a békés gazdasági fejlődéshez, hogy a béke megőrzésének lehetőségei — egyes imperialista körök időről időre fokozódó mesterkedései ellenére — a legutóbbi években jelentősen megnőttek, s mint a XX. kongresszus idézett határozata is megállapítja: „A jelenlegi nemzetközi körülmények között létrejöttek a reális lehetőségek ahhoz, hogy megfékezzük az imperializmus agresszív erőit, és ne engedjük belesodorni a népeket újabb háborúkba, amelyek a haditechnika mai színvonalán elképzelhetetlen nyomort és pusztulást hoznának a népekre."***

Érdemes ezenkívül megemlítenünk még két tényezőt, amelyek a mai helyzetben kedvezően befolyásolják a Szovjetuniónak a legfejlettebb tőkésország, az Amerikai Egyesült Államok gazdasági túlszárnyalására irányuló törekvésének sikerét. Ezek közül az első, a fontosabbik, hogy *ma már a Szovjetunió nem az egyetlen szocialista ország, hanem egy hatalmas szocialista világrendszer gazdaságilag is legerősebb tagja.* Bár

* N. A. Bulganyin: Az iparfejlesztés feladatairól. Szikra. 1955. 22—23. o.
** Az SZKP XX. kongresszusa. Szikra. 1956. 555. o.
*** Az SZKP XX. kongresszusa. Szikra. 1956. 551. o.

természetesen az együttműködés elsősorban a kisebb, gazdaságilag gyengébb és fejletlenebb országoknak ad támogatást, a Szovjetunió számára is igen hasznos olyan iparilag fejlett országok műszaki tapasztalatainak felhasználása, mint amilyenek a Német Demokratikus Köztársaság vagy Csehszlovákia. A másik tényező a Szovjetunió és az Egyesült Államok népessége közti viszony megváltozása. Ennek egyik fontos tényezője az, hogy az Egyesült Államokban a lakosság természetes szaporodása — olyan okok miatt, melyek magyarázata itt nem feladatunk — a második világháború utáni időszakban a háború előttihez képest igen megnövekedett, s ma az Egyesült Államokban az ezer lakosra jutó tiszta szaporodási arányszám megközelíti a szovjetunióbelit, míg korábban jelentékenyen kisebb volt ennél. Ez tükröződik abban a tényben, hogy míg 1940-ben a Szovjetuniónak 46 százalékkal volt több lakosa, mint az Egyesült Államoknak (191,7 illetve 131,7 millió), addig e különbség 1956-ban már csak 19 százalék volt (201 millió 169 millióval szemben).

Az a tény, hogy a Szovjetunió ma már komolyan veendő gazdasági versenytársa a legfejlettebb tőkésországnak, az Egyesült Államoknak, érdekes módon tükröződik a tőkésországok burzsoá közgazdasági irodalmában. Az utóbbi években igen elszaporodtak azok a tanulmányok, melyek a szocialista és a kapitalista országok gazdasági erejét hasonlítják össze, s további fejlődési perspektíváikat igyekeznek felvázolni. E munkák közt akadnak a kérdést burzsoá korlátok között, de objektíve vizsgáló munkák. Például az angol P. Wiles és A. Nove tanulmányai elismerik a szovjet eredményeket, látják, hogy a szovjet gazdaság fejlődése a jövőben is gyors lesz, és arra hívják fel a vezető tőkésországokat, hogy tegyenek meg mindent, hogy ebben a versenyben megállják a helyüket, mert nézetük szerint erre megvan a lehetőség. De például a polgári tudományos körökben jó hírnévnek örvendő angol Colin Clark sok amerikai kollégájával egyetemben minden úton-módon, különféle statisztikai bűvészmutatványokkal igyekszik kisebbíteni a szovjet és általában a szocialista gazdasági fejlődés eredményeit. Mások, már nem a tudomány körébe tartozó bértollnokok a szocialista országok eredményeit ürügyül használják, hogy a szovjet „veszélyre" hivatkozva félreverjék a harangokat, s a szocializmus és a haladás erői elleni „keresztes-hadjáratra" uszítsanak.

A kérdés komolyságát mutatja az is, hogy az Egyesült Államok Kongresszusának Egyesített Gazdasági Jelentés* Bizottsága részére több, mint 300 nyomtatott oldalas beszámolót készítettek a szocialista és a tőkésországok gazdasági növekedésének tendenciáiról.** A beszámoló készítői úgylátszik meg akarták nyugtatni a képviselőket és a szenátorokat, mert a következtetéseiket összefoglaló fejezetben egyebek között megállapítják: „A különféle termelési tényezők vizsgálata az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban szilárd alapot ad, hogy azt várjuk: az abszolút szakadék a két ország gazdasága között a következő évtizedben szélesedni fog, bár a növekedés üteme a Szovjetunióban valamivel gyorsabb lehet, mint az Egyesült Államokban.*** Hogy itt a jelentés összeállítói mennyire elvetették a sulykot, becsapva önmagukat és meg-

* Az Egyesült Államok elnöke köteles minden év elején gazdasági jelentést terjeszteni a kongresszus elé, melyet a fenti bizottság apparátusa állít össze.

** Trends in Economic Growth. A Comparison of the Western Powers and the Sowiet Bloc. U. S. Government Printing Office, Washington 1955.

*** Trends in Economic Growth. 2. o.

bízóikat, arra a következőkben felsorakoztatandó adatok bőséges bizonyítékul fognak szolgálni. (A jelentés összeállítóinak mentségére szolgáljon, hogy még nem ismerhették a hatodik szovjet ötéves terv és a második kínai ötéves terv adatait.)

A továbbiakban az 1948 óta végbement szovjet és amerikai gazdasági fejlődés fő vonásait fogjuk összehasonlítani, kitérve röviden a jövő perspektívákra is. Úgy véljük, e munkának nemcsak a jubiláris időpont kölcsönöz időszerűséget, hanem az is, hogy még egyes képzett közgazdászoknál is meglepő tájékozatlansággal találkozhatunk a legnagyobb szocialista és kapitalista hatalom tényleges gazdasági erőviszonyait és fejlődését illetően. Ismertetésünkkel hozzá kívánunk járulni erre vonatkozóan egy, a valóságnak megfelelő kép kialakításához.

A Szovjetunió és az Egyesült Államok gazdasági erejének összevetése*

Valamely ország gazdasági fejlettségét, termelőerőinek színvonalát legjobban az egy főre jutó termelési adatok jellemzik. Az országok abszolút gazdasági erejének összehasonlításánál azonban döntően esik latba az abszolút termelési volumen. Ezért először a Szovjetunió és az Egyesült Államok termelési színvonalát hasonlítjuk össze. Ennek alapjául következő táblázatunk szolgál:

Fontosabb ipari termékek termelése a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban

Cikk	Mértékegység	Szovjetunió				Egyesült Államok		
		1948	1953	1956	1957[1]	1948	1953	1956
Szén	mill. t	208	320	429	446	596	443	484
Olaj	„ „	29,2	52,8	83,8	97,0	273	319	354
Villamos energia	mrd kWó	66,3	134,3	192,0	211,2	336	514	684
Vas	mill. t	13,7	27,4	35,8	38,1	56,2	70,2	69,5
Acél	„ „	18,6	38,1	48,6	51,5	80,4	101,3	104,5
Cement	„ „	6,5	16,0	24,9	28,5	34,6	45,0	53,3
Marószóda	ezer t	224	448	563[5]	663	2156	2960	3542[5]
Fémvágó szerszámgép	ezer db	64,5	91,8	121,3	127,0	—	—	—
Teherautó	„ „	174	271	358	373	1376	1206	1104
Pamutszövet	mrd. m.	3,15	5,29	5,5	5,6	8,82	9,33	9,37
Gyapjúszövet	mill. m.	123,7	208,7	268,0	277,3	455	309	298
Selyemszövet	„ „	81,7	400,4	754	788	2000	1740	1460
Bőrcipő	„ pár	134	239	290	—	389	387	—
Cukor	„ t	1,67	3,43	4,35	—	1,62	2,34	2,16
Hús[2]	„ „	1,02	2,21	2,66	—	8,76	11,20	12,7
Vaj	ezer t	292	382	555	586	549	641	640
Személyautó	„ db	20	77	98	112	3909	6117	5816
Motorkerékpár	„ „	123[3]	143	297	313	—	—	—
Kerékpár	mill. „	0,22	1,90	3,1	3,25	1,96[3]	—	1,54
Rádió és televízió	„ „	1,08[3]	1,72	4,3	4,3	22,0[3]	20,6	21, 4
Hűtőszekrény	ezer „	1, 2[3]	49,2	224	300	3,200[4]	—	—
Mosógép	„ „	0, 3[3]	3,5	195	337	—	3500	4447
Óra	mill. „	3, 1	12,8	22,6	23,7	—	—	—

[1] Terv-, illetve az első félévi adatok alapján becsült adat.
[2] A Szovjetuniónál csak iparilag előállított hús.
[3] 1950. évi adat.
[4] 1949. évi adat.
[5] 1955. évi adat.

* A következőkben felhasznált adatok hivatalos szovjet és amerikai forrásokból, valamint ENSZ jelentésekből származnak.

A táblázat adatai első látásra arról tanúskodnak, hogy a *Szovjetunió a közelmúlt években igen jelentős lépést tett abban az irányban, hogy sok fontos árucikk termelési volumene utolérje a legfejlettebb tőkésországot.* Az erőviszonyok 1948 óta végbement változása még inkább szembetűnik a következő táblázat adataiból:

A Szovjetunió termelése az Egyesült Államok termelésének százalékában

Termékek	1948	1956	Termékek	1948	1956
Szén	35	89	Gyapjúszövet	26	90
Olaj	11	24	Selyemszövet	4	52
Villamos energia	20	28	Bőrcipő	42	—
Vas	24	52	Cukor	103	201
Acél	23	47	Vaj	53	87
Cement	19	47	Tej	67*	85
Marószóda	10	15**	Személyautó	0,5	2
Traktor	10	67	Kerékpár	36*	201
Teherautó	13	32	Rádió és televízió	5*	19
Pamutszövet	36	59	Mosógép	—	4

* 1950. évi adat.
** 1955. évi adat.

A táblázatok adatai alapján — s mérlegelve, hogy a legújabb amerikai jelentések és becslések szerint ebben az évben az Egyesült Államokban az ipari termelésnek csupán igen csekély, 1—2 százalékos emelkedésére számítanak — megállapíthatjuk, hogy idén *a Szovjetunióban sok fontos iparcikk termelése (például a szén, a gyapjúszövet, a vaj, a tej) nagyságrendileg az amerikaival azonos szinten mozog, egyeseké túl is haladta ezt.* A két ország összehasonlítása e téren mindenesetre eléggé egyenlőtlen képet mutat. Leginkább előnyben van még az Egyesült Államok a személyautó-gyártásban, valamint a tartós fogyasztási cikkek termelésében. Utóbbiaknál azonban a szovjet termelés a legutóbbi években ugrásszerűen nőtt, s a hatodik ötéves terv e cikkek termelésének további gyors növelését irányozza elő.

Érdemes közelebbről szemügyre vennünk a szovjet és az amerikai energia-, illetve energiahordozó-termelés viszonyát. A két ország szén- és kőolajtermelése arányának igen nagy különbségei abból erednek, hogy a Szovjetunió energiamérlegében döntő szerepet játszik a szén, az Egyesült Államokban pedig e szerepet a kőolaj tölti be. Például a szovjet vasutakat javarészt szénnel, az amerikaiakat pedig elsősorban olajjal fűtött mozdonyok használata jellemzi. A Szovjetunió energiaforrás-felhasználásának szerkezete is átalakulóban van azonban a kőolaj és a földgáz fokozott felhasználása irányában. Feltűnő, hogy a szovjet és az amerikai villamosenergia-termelés aránya a vizsgált években csak viszonylag csekély arányban tolódott el a Szovjetunióra kedvezően. Ennek oka abban keresendő, hogy bár a szovjet villamosenergia-termelés igen gyorsan növekedett, nem sokkal volt lassúbb az amerikai fejlődés sem (az erre vonatkozó adatokat lásd később a fejlődési ütemek vizsgálatánál), amit beszédesen tanúsít az, hogy 1949-ben és 1954-ben is, amikor az amerikai ipari termelés általános csökkenése következett be, a villamosenergia-termelés lassabban bár, de tovább növekedett. Az erő-

viszonyok jelentősebb megváltozása e téren a most épülő, illetve tervezés alatt álló sok nagy szovjet vízi- és atomerőmű üzembelépésétől várható.

Kérdés, hogyan viszonylik egymáshoz a két ország teljes ipari termelése? Mivel itt az összehasonlítás csupán a sok nehezen megoldható problémát felvető értékadatok alapján történhet (támaszul használva természetesen egyes döntő fontosságú termékek abszolút termelési adatait is), szükségképpen csak nagyon is hozzávetőleges pontosságú becslésre szorítkozhatunk. Saját, valamint polgári közgazdászok ellenőrzött számításai alapján a Szovjetunió ipari termelését idén az Egyesült Államokénak körülbelül 55—60 százalékára becsülhetjük.

A Szovjetunió és az Egyesült Államok mezőgazdasági termelésének összehasonlításával próbálkozva, sajnos, komoly adathiányba ütközünk. A Szovjetunióban ugyanis a legutóbbi években nem tették közzé a különféle növények termésének abszolút nagyságára vonatkozó adatokat. A kevés adatból és bizonyos becslésekből is világosan kitűnik a szovjet mezőgazdaság gyors fellendülése 1953 óta. A szemestermények termelésének volumene a két országban nagyjából azonos nagyságrendű, körülbelül 120—130 millió tonna. Ebben a kenyérgabona-, elsősorban a búzatermelés a Szovjetunióban többszöröse az amerikainak (utóbbi 1956-ban 27 millió tonna volt), de a takarmánygabona-, elsősorban a kukoricatermelésben fordított a helyzet. (Az Egyesült Államok kukoricatermelése 1956-ban 87,7 millió tonna volt.) A legfontosabb ipari növény, a gyapot termelésében ma még jelentős az Egyesült Államoknak (a világ legnagyobb gyapottermelőjének) az előnye. A len és a cukorrépa termelésében a Szovjetunió az első helyet foglalja el a világon.

Pontosabb adatok vannak az állattenyésztés helyzetéről és az állati termékek termeléséről. A jobb élelmezés szempontjából döntő fontosságú hús, tej és vaj termelésére vonatkozó adatokat, amelyek a Szovjetunió legutóbbi években elért nagy eredményeiről tanuskodnak, az előbbi két táblázat tartalmazta. Az állatállomány alakulását és a két ország állatállományának arányát a következő táblázat szemlélteti:

A Szovjetunió és az Egyesült Államok állatállományának* alakulása

	Szovjetunió						Egyesült Államok		
	1949		1953		1956		1949	1953	1956
	Millió db	Egy. Áll. %-ában	Millió db	Egy. Áll. %-ában	Millió db	Egy. Áll. %-ában	Millió darab		
Szarvasmarha...	54,8	70	56,6	61	70,4	74	78,3	93,7	95,2
Sertés	15,2	27	28,5	63	56,4	108	57,1	45,1	52,2
Juh	kb. 72,0	230	kb. 92,5	295	129,9	420	31,7	31,4	30,8

* Az 1949. és 1953. évi adat a január 1-i állapotra, az 1956-os szovjet adat az október 1-i, az amerikai pedig az 1957. január 1-i állapotra vonatkozik.

A táblázat adatai bizonyítják, hogy 1953 óta talán egy területen sem ért el a Szovjetunió az Egyesült Államokkal való gazdasági versenyben olyan eredményt, mint éppen ezen a korábban határozottan elhanyagoltnak minősíthető területen. Különösen jelentős és a hústermelés további fokozása szempontjából igen fontos, hogy a sertésállomány az

Egyesült Államokéval azonos színvonalra emelkedett. Ez nagyrészt a kukoricatermelés növelésére irányuló politika sikeres megvalósításának tulajdonítható.

A termelés színvonalán kívül beszélnünk kell arról is, amit Lenin a szocializmus szempontjából a legfontosabbnak nevezett, a munka termelékenységéről. Adatok csak az iparról vannak. A XX. kongresszus beszámolói alapján megállapíthatjuk, hogy 1955-ben a szovjet iparban a termelékenység az amerikainak 40 százaléka volt. Az 1956. évi tényszám és az 1957. évi tervszám szerint e két év alatt a Szovjetunióban a termelékenység 13 százalékos növekedésével számolhatunk, amivel az amerikai évi 2—3 százalékos emelkedés áll szemben. Idén tehát az előbbi viszonyszám eléri a 43 százalékot.

Rátérünk most az egy főre számított termelési adatok ismertetésére.

Egy főre eső termelési adatok

Cikk	Mértékegység	Szovjetunió					Egyesült Államok		
		1948		1956			1948	1956	
		Abszolút	USA %-ában	Abszolút	%-os növ. 1948-hoz képest	USA %-ában	Abszolút	Abszolút	%-osnöv. 1948-hoz képest
Szén	kg	1176	29	2143	86	75	4110	2860	—30
Olaj	„	165	9	419	154	20	1880	2100	12
Vill. energia	kWó	375	16	959	156	24	2320	4050	74
Acél	kg	105	19	243	132	38	555	619	11
Cement	„	36	15	124	244	39	239	316	32
Marónátrón	q	1,27	9	—	—	—	14,8	—	—
Pamutszövet	m	17,8	29	27,0	57	49	60,8	55,5	— 9
Gyapjúszövet	„	0,7	23	1,3	86	72	3,8	1,8	—42
Selyemszövet	„	0,5	4	4,3	760	50	12,2	8,65	—22
Bőrlábbeli	pár	0,8	30	1,4	75	—	2,7	—	—
Cukor	kg	9,4	84	21,7	131	170	11,2	12,8	14
Hús	„	—	—	32,3	—	32	60,0	102,3	70
Tej	„	195*	56*	245	26*	71	351**	343**	— 2**
Vaj	„	1,65	—	2,8	70	74	3,8	3,8	0
Rádió és televízió	db/1000 fő	5,9*	4*	21,1	440*	17	145*	127*	—12

* = 1950. évi adat.
** = növekedés 1950-hez képest.

A táblázat az 1114. oldalon levő táblázattal szemben azt a — természetesen nem meglepő — eltérést mutatja, hogy itt nagyobbak a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti különbségek, az utóbbi javára, mert kisebb a népessége. Szembeötlik azonban, hogy a vizsgált időszakban a Szovjetunióban kivétel nélkül valamennyi fontos termék egy főre jutó termelése növekedett, mégpedig általában igen jelentősen, az Egyesült Államokban pedig jónéhány termék termelése hanyatlott. Ez egyes cikkeknél (pl. gyapjúszövet, selyemszövet) új, helyettesítő áruk előretörésére (például nylon) vezethető vissza, másoknál (pl. teherautó, traktor) azonban a termelésnek a piac felvevőképességébe ütközéséről van szó. A táblázat igen plasztikusan mutatja — ennek a későbbiekben a perspektíva megítélése szempontjából lesz különös fontossága —, hogy milyen *gyors ütemben „hozza be" a Szovjetunió gazdaságilag legnagyobb*

versenytársát: a viszonyszám, amely az egy főre eső szovjet és amerikai termelés arányát mutatja, 1948 és 1956 között legtöbb cikknél kétháromszorosra, egyeseknél többszörösre emelkedett. Egyetlen kivétel a villamosenergia-termelés, ami megint csak az előzőkben már említett problémára hívja fel a figyelmet.

A két ország jelenlegi helyzetét összevetve foglalkoznunk kell az életszínvonal kérdésével is. Nem lehet vitás, hogy az átlagos amerikai *foglalkoztatott* munkás anyagi életszínvonala, fogyasztása ma még magasabb a szovjetunióbelinél. A legfontosabb fogyasztási cikkeknél azonban ez a különbség korántsem olyan jelentős, mint ezt az „amerikai életforma" reklámozói el szeretnék hitetni, s e különbség is egyre csökken. *A szovjet munkások és alkalmazottak reálbére például 1950 és 1956 között 44 százalékkal nőtt, amivel szemben a hivatalos amerikai statisztika is csupán néhány százalékos emelkedést tud kimutatni, amit a munkások súlyos sztrájkharcokkal vívtak ki.* A Szovjetunióban az életszínvonal emelkedésének fontos tényezője a fogyasztói árak stabilitása, sőt csökkenő irányzata. Erről tanúskodik, hogy az állami kiskereskedelmi árak indexe 1956-ban 26 százalékkal volt alacsonyabb az 1950. évinél. Ezzel szemben az Egyesült Államokban a hivatalos létfenntartási index ugyanezen időszakban 13 százalékos *növekedést mutatott.* Érdemes megemlíteni az életszínvonal kérdésével kapcsolatban, hogy a lakosság egészségügyi helyzete a Szovjetunióban ma már több vonatkozásban kedvezőbb, mint az Egyesült Államokban. Erről egy igen jellemző mutató, az ezer lakosra eső halálozási arányszám alakulása tanúskodik. E mutató 1950-ben a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban egyformán 9,6 volt, míg 1956-ra, 7,7-re, illetve 9,4-re javult.

A Szovjetunióban a dolgozók életkörülményeinek komoly problémája a lakáskérdés, a lakáshiány. Hogyan áll e „kényes" kérdésben az összehasonlítás az Egyesült Államokkal? Erről a következő táblázat ad képet.

Lakásépítés a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban

	Szovjetunió				Egyesült Államok*			
	1949	1952	1955	1951–55 együtt	1949	1952	1955	1951–55 együtt
Ezer lakás	1087	1107	1554	6389	1025	1127	1325	5871
Az Egyesült Államok %-ában	106	98	117	109	—	—	—	—
Ezer lakosra jutó lakásépítés	0,6	0,6	0,8	—	0,7	0,7	0,8	—
Az Egyesült Államok %-ában	86	86	100	—	—	—	—	—

* A megkezdett lakásépítések száma a farmokon épült lakások nélkül.

Mint látjuk, a Szovjetuniónak e téren sincs miért szégyenkeznie, még akkor sem, ha a lakásellátottság tekintetében ma még az Egyesült Államokban lényegesen kedvezőbb a helyzet, mint a Szovjetunióban. *Az Egyesült Államok előnye azonban e téren is a közeljövőben rohamosan csökkenni fog.* Amerikában ugyanis jelenleg a lakásépítkezés csökkenő irányzatot mutat (1956-ban a lakásépítések száma 1112 ezerre esett vissza), a Szovjetunióban pedig ez év augusztusában párt- és kormány-

határozat jelent meg a hatodik ötéves terv lakásépítési előirányzatának jelentős felemeléséről. Eszerint 1956 és 1960 között állami eszközökből, illetve segítséggel 328 millió m^2 lakóterület, falun pedig saját erőből 4 millió lakás épül, ami együtt mintegy 11 millió lakásnak felel meg, vagyis majdnem kétszer annyi, mint az Egyesült Államokban 1951—1955-ben! *Az új ötéves terv folyamán a városokban az 1956. évi teljes lakásalap felének megfelelő mennyiségű új lakás épül,* ezen belül 1960-ban kereken háromszor annyi, mint 1955-ben!

A gazdasági fejlődés üteme és perspektívája

A leghatalmasabb szocialista és kapitalista ország közti gazdasági versengés megítélésénél természetesen nem elégedhetünk meg az eddigi eredmények és a jelenlegi helyzet vizsgálatával, hanem foglalkoznunk kell a perspektíva kérdésével is. Ennek megítélésében fontos támpontunk lehet az elmúlt időszak fejlődési ütemének elemzése. Az erre vonatkozó legfontosabb adatokat nyújtja a következő táblázat:

A Szovjetunió és az Egyesült Államok fejlődési ütemének néhány mutatója

	Szovjetunió			Egyesült Államok		
	%-os növekedés 1948—56-ig	%-os növekedés 1948—57-ig	Átlagos évi növekedés 1948—57. között [%]	%-os változás 1948—56-ig	Átlagos évi növekedés 1948—56. között [%]	Az 1948—56. közti szovjet növekedés hányszorosa az amerikainak
Nemzeti jövedelem [változatlan áron] ...	164	185	12,3	34	3,7	4,8
Ipari termelés	201	230	14,2	38[1]	4,1	5,3
Munkatermelékenység az iparban	91	102	8,0	kb. 25 —	kb. 3 —	kb. 3,6 —
Széntermelés	106	114	8,8	—19	—	—
Olajtermelés	190	232	14,2	30	3,3	6,3
Vill. energia-termelés	190	218	13,7	103	9,3	1,8
Cement-termelés	286	327	17,5	54	5,6	5,3
Marónátron „	151[2]	196	12,8[2]	64[2]	7,3	2,4
Traktor „	224	261	15,3	—52	—	—
Teherautó „	106	114	8,8	—20	—	—
Fémvágó szerszámgép-termelés	88	97	7,8	—	—	—
Pamutszövet-termelés	75	78	6,6	6	0,8	12,5
Gyapjúszövet „	116	125	9,4	—34	—	—
Selyemszövet „	824	865	28,6	—27	—	—
Bőrlábbeli „	116	—	10,1[3]	—	—	—
Hús[4] „	161	—	12,7[3]	45,0	4,7	—
Cukor „	160	—	12,7[3]	33	3,7	4,7
Vaj „	86	101	8,1	17	2,0	3,6
Kerékpár „	1310	1380	35	—21[5]	—	—
Rádió és televiz.[5] „	298	298	16,6	— 3	—	—
Óratermelés	629	665	25,1	—	—	—
Szarvasmarhaállomány	40	—	4,3[3]	22[6]	2,5	2,0
Sertésállomány	480	—	—	— 9[6]	—	—
Juhállomány	kb. 100	—	kb. 9[3]	— 3[6]	—	—

[1] 1957-re a várható növekedés 41%.
[2] 1955 és 1948 közötti változás, illetve évi átlag.
[3] 1948—56-os évi átlag.
[4] Szovjetuniónál csak iparilag előállított hús.
[5] Bázis 1950.
[6] 1949-es bázison.

A táblázat adatai meggyőzően mutatják, hogy *a Szovjetunió gazdasági fejlődésének üteme az általunk vizsgált időszakban a legtöbb területen többszöröse volt az Egyesült Államokénak.* Sőt megállapíthatjuk, hogy *egyes cikkeknél* nemcsak egyszerűen gyorsabb fejlődés áll lassúbb fejlődéssel szemben, hanem lényegében *fejlődés a visszaeséssel szemben.* A szovjet fejlődés magas százalékaira vonatkozó megállapításokkal szemben a polgári közgazdák — még a jobbindulatúak is — azt szokták felhozni, hogy könnyű a Szovjetuniónak gyorsabb százalékos növekedési ütemeket elérni, mert gazdasága lényegesen alacsonyabb színvonalon van, mint az Egyesült Államoké, s egy-egy százalék mögött jóval kisebb abszolút mennyiség van, mint az Egyesült Államokban. A következő táblázat adatai arról tájékoztatnak bennünket, mennyire felel meg ez a megállapítás a valóságos gazdasági fejlődésnek az elmúlt éveket illetően.

Egyes termékek termelésének és az állatállománynak abszolút változása a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban 1948 és 1956 között

Cikk	Szovjetunió	Egyesült Államok	Cikk	Szovjetunió	Egyesült Államok
Szén (millió t)	221	—102	Traktor (ezer db)...	127	—296
Olaj „ „	54,6	81,0	Teherautó „ „ ...	184	—272
Vill. energia (milliárd kWó) ...	125,7	348,0	Cukor (millió t) ...	2,68	0,54
Acél (millió t)	30,0	24,1	Vaj „ „ ...	0,26	0,11
Vas „ „	22,1	13,3	Tej „ „ ...	13,9**	4,5**
Cement „ „	18,4	18,7	Rádió és televízió (millió db)	3,22**	—0,6**
Marónátron (mill. t)	339,0*	138,6*	Szarvasmarha állomány (millió db)	15,6***	16,9***
Pamutszövet (mrd. m)	2,35	0,55	Sertésállomány (millió db)	41,2***	—4,9***
Gyapjúszövet (millió m)	144,3	—157,0	Juhállomány (millió db)	kb. 58***	—0,9***
Selyemszövet (millió m).....	672,3	—540,0			

* 1948 és 1955 közötti növekedés.
** 1950 és 1956 közötti növekedés.
*** 1949 és 1956 közötti növekedés.

Kitűnik, hogy számos fontos cikk termelésében a Szovjetunióban a termelés abszolút növekedése is nagyobb volt 1948 és 1956 között, mint az Egyesült Államokban, s így a fenti megállapítás ma már a szovjet gazdaság egészét illetően biztosan nem, legfeljebb egyes termékeket — köztük nem jelentékteleneket — illetően helytálló átmenetileg.

E két táblázat alapján is a további fejlődésre fontos következtetéseket vonhatunk le. Feltételezve — amire a hatodik ötéves terv célkitűzéseinek ismeretében minden alap megvan —, hogy a Szovjetunió a legutóbbi évek fejlődési ütemét fenntartja, s megengedve — ami nem kis mértékben optimista feltételezés —, hogy az Egyesült Államok gazdasági fejlődésének üteme sem csökken *a következő években, a két ország gazdasági színvonala közti különbség további gyors csökkenésével számolhatunk.* Felmerül a kérdés, hogy az Egyesült Államok elérése, illetve túlszárnyalása az ipari termelés egészét illetően mikorra várható. A már említett Nove angol közgazdász szerint — aki határozottan alábecsüli

a Szovjetunió fejlődési lehetőségeit — 1965-ben a Szovjetunió ipari termelése az Egyesült Államokénak 77 százaléka lesz. Nézetünk szerint azonban 1965-re a szovjet ipari termelés minden bizonnyal eléri az amerikait, s a következő tervidőszakban az egy főre jutó ipari termelést illetően is valószínűleg eléri, majd túlszárnyalja azt. Az egyes termékeket illetően ez természetesen más-más időpontban fog bekövetkezni. Hogy mikor, arról megközelítő képet adhatunk, ha megpróbáljuk felvázolni, hogy mennyi lesz 1960-ban a szovjet és az amerikai egy főre jutó termelés néhány fontos termékből.

A Szovjetunió és az Egyesült Államok várható egy főre eső termelése 1960-ban

	Szén kg	Olaj kg	Villamos energia kWó	Acél kg	Cement kg	Pamutszövet m
Egyesült Államok	2134	2145	5482	726	350	43
Szovjetunió	2760	628	1490	318	256	34
Szovjetunió az Egyesült Államok %-ában	129	29	27	46	73	63

Mint ismeretes, már a legközelebbi néhány évre kitűzték az Egyesült Államok túlszárnyalását egyes fontos élelmiszerek, a tej, a vaj és a hús termelése terén. Az utóbbi években az e téren elért fejlődés és az 1956-ra vonatkozó adatok alapján e célkitűzés teljesen reálisnak tűnik.

Polgári közgazdák azt az érvet is fel szokták hozni a szovjet és az amerikai gazdasági fejlődés összehasonlítása során, hogy Amerikában is volt a Szovjetunió mai fejlődéséhez hasonló gyors ütem 40—50 évvel ezelőtt. Ezen állítással kapcsolatban az alábbi körülményeket kell mérlegelni: a növekedési ütemben fennálló különbség, amennyiben állandósul, bizonyossá teszi, hogy a fejletlenebb ország egy bizonyos idő múlva eléri és túlszárnyalja a fejlettebbet. Arra azonban közvetlenül nem ad választ a növekedési ütem különbsége, hogy az adott időszakban a fejletlenebb ország termelésének abszolút növekedése eléri-e vagy túlhaladja a fejlettebb országét.

Ami azt a kérdést illeti, hogy az Egyesült Államokban is volt a Szovjetunió mai fejlődéséhez hasonló ütem 40—50 évvel ezelőtt, meg kell jegyeznünk, hogy az Egyesült Államoknak jóval hosszabb időre volt szüksége, hogy elérje a Szovjetunió hatodik ötéves tervében előirányzott termelésnövekedést. Így a széntermelésben (390 millió tonnáról 590 millió tonnára) 11 évre, az olajtermelésben (71 millió tonnáról 125 millió tonnára), valamint a villamosenergia-termelésben (170 milliárd kWó-ról 320 milliárd kWó-ra) 8 évre, a vastermelésben (33 millió tonnáról 53 millió tonnára) 18, az acéltermelésben pedig éppenséggel (45 millió tonnáról 68 millió tonnára) 23 évre.

Ami viszont a fejlettebb ország termelési színvonalának közvetlen elérését illeti, az a döntő, hogy *a fejletlenebb ország termelésének abszolút növekedése túlhaladja a fejlettebb ország termelésének abszolút növekedését,* s ennek következtében a fejletlenebb ország termelési volumene a fejlettebb ország termelési volumenének százalékában kife-

jezve lényegesen emelkedjék. Ma konkréten ez az elemzett kérdés lényege és nemcsak az ütembeli különbség. Előző fejtegetéseink erre a kérdésre is választ kívántak adni.

★

A két ország gazdasági versengésének az utóbbi években egy újabb szempontja merült fel. Az eddigiekben a két ország fejlődését önmagában vizsgáltuk. A szocializmus és a kapitalizmus közötti világméretű harc eldöntésére azonban nagy hatással lesz nemcsak az, hogy a legnagyobb szocialista és kapitalista ország önmagában hogyan fejlődik, milyen példát és vonzóerőt gyakorol a többi országra, hanem az is, hogy milyen hatást gyakorol ezekre. Az utóbbi években a Szovjetunió e téren is jelentős előretörést ért el. Ismeretes a Szovjetunió által a többi szocialista országnak, köztük nem utolsó sorban hazánknak nyújtott jelentős segítség. A Szovjetunió azonban ezenkívül is mind nagyobb jelentőségre tesz szert a nemzetközi munkamegosztásban, a világkereskedelemben. Erről tanúskodik, hogy míg a háború előtt a 16. helyen állt a külkereskedelmi forgalomban, addig jelenleg — minthogy külkereskedelmi forgalma összehasonlítható árakon számítva a háború előttihez képest körülbelül ötszörösre nőtt — a 6. helyet foglalja el. Különösen nagy jelentősége van a Szovjetunió által a legutóbbi két évben az elmaradott országoknak (India, Indonézia, Afganisztán, Szíria) több száz millió dollár értékben nyújtott gazdasági segítségnek. Ez hatékonyabb támogatást jelent ezeknek az országoknak, mint az Egyesült Államok — összegszerűen ma még lényegesen nagyobb — hitelei és segélyei, amelyek elsősorban katonai jellegűek, s haszonélvezői csupán az Egyesült Államokkal katonai szövetségben levő országok.

★

Az elmondottakból az alábbi fő következtetést vonhatjuk le: A Szovjetunió és az Egyesült Államok háború utáni gazdasági fejlődését összehasonlítva mindenekelőtt általánosságban megállapíthatjuk, hogy *a szocialista gazdasági rendszernek a kapitalista rendszerrel szembeni fölénye egyre jobban kidomborodik.* Miben nyilvánul ez meg? Mindenekelőtt abban, hogy a Szovjetunióban a gazdasági fejlődés üteme többszöröse az Egyesült Államokbelinek. Ez azonban a második világháború előtti helyzettel szemben nem új jelenség. Új az, hogy a Szovjetunióban számos fontos cikk termelésének abszolút növekedése az utóbbi években már elérte, sőt túlhaladta az Egyesült Államokban elért növekedést. Ennek eredményeképpen a Szovjetunió termelési volumenének aránya az Egyesült Államok termelési volumenéhez képest gyorsan növekszik. Ebből viszont a fejlődés további perspektíváját illetően az következik, hogy a Szovjetunió történelmileg igen rövid idő — mintegy 15—20 év (ezt az időszakot természetesen módosíthatja az Egyesült Államokban a termelésnek az utóbbi 10 évben észlelttől eltérő alakulása, a Szovjetunió termelési struktúrájának esetleges változásai) — alatt megvalósíthatja gazdasági fő feladatát, hogy gazdaságilag elérje és túlszárnyalja a legfejlettebb tőkésországot, az Egyesült Államokat. Ma, napjainkban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulóján e cél elérése közelebb van és reálisabb, mint bármikor.

MOLNÁR ENDRE

A szocialista építés lenini politikájának győzelme a Szovjetunióban

A nemzetközi forradalmi munkásmozgalom, a gyarmati rabságból felszabadult népek, az önálló, független nemzeti létre emelkedő népek, a békéért és a társadalmi haladásért küzdő progresszív emberiség az egész világon ünnepli a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulóját. Az első győzelmes szocialista forradalmat ünnepeljük, amelylyel az emberiség legjelentősebb történelmi sorsfordulója vette kezdetét. 1917 októberében a kommunista párt által vezetett orosz proletariátus, szövetségben a szegény parasztsággal és a cári Oroszország elnyomott nemzetiségeinek dolgozóival, áttörte a világimpérializmus láncát, s ezzel a tettel az emberiség átlépte azt a mesgyét, amely a kizsákmányoláson alapuló társadalmakat a kizsákmányolástól mentes kommunista társadalomtól elválasztja. A világ egyhatodán felszabadult a dolgozó ember, s a társadalom, élén a kommunista párt vezetésével uralkodó osztállyá szervezett proletariátussal, saját sorsának öntudatos formálójává lett. Az új társadalom születését forró lelkesedéssel és forradalmi tettekkel segítették az öntudatos munkások és parasztok Németországban és Angliában, Magyarországon és Bulgáriában, szerte a világon.

Az orosz-szovjet forradalom megnyitotta az imperializmus általános válságának, az imperializmus világrendszere széthullásának korszakát. A Szovjetunió példáján fellelkesedve és tanulva, a Szovjetunióra mint a szocialista világforradalom nyílt bázisára támaszkodva folyt és folyik 1917 óta a városok és falvak dolgozóinak, az elnyomott és függő országok népeinek harca az imperialista elnyomás ellen, a nemzeti felemelkedésért, a haladásért és a békéért.

A leninizmus alapvető tanításait, az Októberi Forradalomnak és a Szovjetunió szocialista építésének alapvető, általános érvényű tapasztalatait elvetve egyetlen pártnak sem sikerült győzelemre vezetni a dolgozó népet a tőke ellen vívott harcban.

A szocializmust építő országok népei, a dolgozó népet vezető kommunista és munkáspártok sikereiket az Októberi Forradalom útján, a Szovjetunió általános érvényű tapasztalatait alkalmazva érték el. Október példája, a győzelmes szocialista forradalom példája, a szocialista gazdasági, társadalmi rend felépítésének szovjet példája az új, a kapitalizmust történelmi szükségszerűséggel felváltó társadalom kivívásának és felépítésének első, de lényeges vonásait tekintve általános, törvényszerűen ismétlődő mintáját adta.

Az Októberi Forradalom, a Szovjetunió szocialista építésének gyakorlata kétségbevonhatatlanul igazolta a marxizmus—leninizmus tanításait, a leninizmus győzelmét az opportunizmuson, a reformizmuson és a revizionizmuson, a szociálsovinizmuson.

★

1917 óta a világ arculata teljesen átalakult. A Szovjetunió elmaradott, agráripari országból szocialista nagyhatalommá fejlődött. A Szovjetunió mellett a népi demokratikus országok egész sora, köztük a hatalmas Kína is a szocialista fejlődés útjára lépett. A szocializmus kilépett egy ország kereteiből és világrendszerré lett. Az imperialista országok proletariátusa, a gyarmati rabszolgaságból önálló, független nemzeti létre emelkedett ázsiai és afrikai országok népei, a szabadságukért küzdő gyarmati és függő országok együttérzésre és támogatásra találnak a szocialista világrendszer országaiban. Megváltoztak a nemzetközi erőviszonyok a szocializmus, a haladás és a béke javára világméretekben.

A nemzetközi fejlődés történelmileg meghatározó jelentőségű folyamatait, irányát, a szocializmus erőinek növekedését és az imperializmus világrendszerének fokozódó bomlását mutatják a következő adatok:

Az országok megoszlása a fő csoportok szerint (1917—1956)

	1917				1956			
	Népesség		Terület		Népesség		Terület	
	mill.	az egész %-ában	mill. km²	az egész %-ában	mill.	az egész %-ában	mill. km²	az egész %-ában
Szocialista országok	140	7,9	21,7	16,0	952,2	34,9	35,1	25,9
Nem szocialista országok	1638	92,1	113,6	84,0	1772,3	65,1	100,1	74,1
Ebből								
Nagy imperialista hatalmak	341	19,4	9,8	7,2	454,5	16,7	9,5	7,1
Gyarmati és függő országok	897	50,4	72,0	53,2	160,0	5,9	22,9	17,0
Az önálló fejlődés útjára lépett országok	—	—	—	—	658,7	24,2	13,5	10,0
Egyéb országok	400	22,3	31,8	23,6	499,1	18,3	54,2	40,0
Összesen:	1778	100,0	135,3	100,0	2724,5	100,0	135,2	100,0

Az Októberi Forradalom óta eltelt időszakban *a szocialista országok lakossága majdnem hétszeresre nőtt, s ma már a világ népességének több mint egyharmadát alkotja. Jelenleg földünk területének egynegyed részét a szocialista országok foglalják el.* A tények a világszocializmus erőinek állandó és gyors növekedéséről, gyarapodásáról tanúskodnak.

A fejlődést mutató számok kíméletlen és megcáfolhatatlan igazmondással beszélnek az imperializmus mélyülő válságáról. A tények szavát nem fojthatja el az imperializmus propagandagépezetének mégoly hangos és ügyes szóözöne sem, amely a helyzet valódi állását és a történelmi fejlődés valódi irányát leplezendő, a szocializmus „válságát" hirdeti.

A nemzetközi erőviszonyok megváltozásában döntő szerepük van azoknak a sikereknek, amelyeket a Szovjetunió ért el a termelőerők fejlesztésében. A szovjet nép kommunista pártja vezetésével hallatlan erőfeszítések és áldozatok árán, a történelemben soha nem látott rövid idő

alatt iparosította országát, a fejlett technikán alapuló modern nagyiparra támaszkodva átalakította egész népgazdaságát, mind az iparban, mind a mezőgazdaságban egyeduralkodóvá tette a szocialista termelési viszonyokat, felépítette a szocializmust. A nagy ipari országok részaránya a világ ipari termelésében 1913-tól 1956-ig a következőképpen változott.

Az ipari nagyhatalmak részarányának alakulása a világ ipari termelésében:

	1913	1937	1950	1955	1956
Szovjetunió	2,6	9,2	14,4	19,0	19,8
USA	38,2	37,8	44,8	39,8	39,4
Anglia	12,1	11,5	9,8	8,4	8,1
Német Szöv. Közt.	—	—	5,7	7,4	7,5
Franciaország	6,6	5,5	3,4	3,3	3,4

A számok tanúsítják, hogy *a Szovjetunió ipari termelésének részaránya a világ ipari termelésében az Októberi Szocialista Forradalom óta több mint hét és félszeresre nőtt.* Ennek a ténynek teljes jelentőségét csak akkor mérjük fel, ha figyelembe vesszük, hogy a Szovjetunió csak a húszas évek közepe táján érte el az 1913. évi ipari termelés színvonalát, hogy tehát fejlődését nem az 1913. évi alapról kezdte, ha számításba vesszük, hogy a második világháború mintegy hat-hét évre megakasztotta az ipari termelés rohamos növekedését és óriási károkat okozott a Szovjetunió népgazdaságának. Ugyanezen idő alatt az Egyesült Államok iparának részaránya a világ ipari termelésében lényegében változatlan maradt, Angliáé és Franciaországé pedig jelentősen visszaesett. A kép azonban hiányos, ha eltekintünk attól, hogy a szocializmus és a kapitalizmus versenyében a Szovjetunió ma már nincs egyedül, hogy *a szocialista országok egységes frontjának gazdasági ereje mérkőzik az imperializmus gazdaságával.* S a szocialista országok gazdasági fejlődésének üteme jelentősen felülmúlja a kapitalista országokét.

★

Lenin már a szovjethatalom első éveiben hangsúlyozta, hogy a kapitalizmust a szocializmus végső fokon azáltal győzi le, hogy a munka termelékenységének új, sokkal magasabb fokát teremti meg. A Szovjetunió nemcsak a termelési volumen növekedési ütemét tekintve, hanem a termelékenység emelkedési ütemében is megelőzte az összes kapitalista országokat. A Szovjetunió az ipari munka termelékenységének abszolút színvonalát tekintve már megelőzte Angliát és Franciaországot, de még elmarad az Egyesült Államoktól. A fejlődés tempóját mutató adatok azonban nem hagynak kétséget aziránt, hogy ebben a versenyben kié lesz a győzelem. Nézzük a számokat:

A munka termelékenységének alakulása 1955-ben (1913 = 100): Szovjetunió 800, Egyesült Államok 220, Anglia 140, Franciaország 175.

A munka termelékenységének növekedése elsőrendű szerepet játszik a Szovjetunió fő gazdasági feladatának megoldásában: történelmileg rövid idő alatt utolérni és elhagyni a legfejlettebb tőkésországokat

gazdasági viszonylatban is, tehát az egy főre jutó termelésben is. A Szovjetunió Minisztertanácsának és a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának határozata a népgazdaság perspektivikus tervének kidolgozásáról és a tervezés új rendszeréről azt mutatja, hogy a hatodik ötéves terv előirányzatait túl fogják teljesíteni, hogy a XX. kongresszuson kidolgozott és előkészített határozatok szellemében a termelőerők nagyarányú fejlesztését valósítják meg.

A szocialista társadalmi rend felépítése és megszilárdítása a Szovjetunióban, a Szovjetunió hatalmas eredményei a termelőerők fejlesztésében, a nép anyagi és kulturális életszínvonalának emelésében, a Szovjetunió és ma már a népi demokratikus országok szocialista építésének tapasztalatai is a szocializmus építése lenini politikájának fényes győzelméről tanúskodnak. E politikát a Szovjetunió és a népi demokratikus országok tapasztalatainak fényében, azoknak *a világméretű változásoknak fényében lehet csak értékelni, amelyek a leninizmus jegyében születtek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta.* Ezek mellett, *a tények megcáfolhatatlan bizonysága mellett elhullanak a mindennapok gyakran mértéktelenül naggyá torzuló, múló jelentőségű eseményei, amelyek zavarják a helyes látást, amelyeknek hatására hajlamosak vagyunk szem elől téveszteni a lényeges, történelmileg jelentős folyamatokat,* valódi jelentőségének megfelelően *összetöpörödik az a sok szólam, rágalom, amelyet pánikkeltő igyekezetében az imperialista propaganda hord össze a Szovjetunióról, a szocialista országokról.*

A szocializmus felépítése lenini tervének helyességét ma már a Szovjetunió 40 esztendős fejlődésének gyakorlatán, tapasztalatain és a népi demokratikus országok immáron mintegy tíz esztendős történelmén mérhetjük. Ezek a tapasztalatok is bizonyítják, hogy *a szocializmus kivívásának, felépítésének szovjet útja konkrétságában egyúttal tartalmazza a szocialista forradalom győzelemrevitelének, a szocialista építésnek általános, törvényszerűen ismétlődő, lényeges vonásait.* Ebben az értelemben szolgáltatta a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a Szovjetunió szocialista építése a szocialista forradalomnak, a társadalom szocialista átformálásának általános érvényű, kötelezően ismétlődő példáját. A leninizmus, *a szocialista forradalomnak, a szocializmus építésének lenini elmélete ezért nem csupán módszertani kiindulást, hanem a gazdaság és a politika döntő kérdéseiben általános érvényű stratégiai és taktikai útmutatást ad* minden nép számára. Természetesen ebből nem az következik, hogy a szocialista forradalom lenini elmélete és a szocializmus építésére vonatkozó lenini útmutatások, a szovjet tapasztalatok felmentenek a többi országban a proletárdiktatúra kivívása és a szocializmus építése konkrét nemzetközi és hazai feltételeinek, viszonyainak gondos tanulmányozásától. Hiszen *a gazdagodó tapasztalatok sokaságából rajzolódnak ki és konkrétizálódnak pontosabban a szocialista forradalom általános törvényszerűségei is.*

★

A kapitalizmus belső fejlődéstörvényeinek elemzése alapján, a Párizsi Kommün tapasztalatai alapján már Marx és Engels is rá tudtak mutatni a kapitalizmust felváltó szocialista társadalom néhány döntőfontosságú vonására: a proletariátus diktatúrájára mint a kapitalizmustól a

szocializmushoz való átmenet történelmi korszakának szükségszerű állama, a társadalmi termék, illetve a nemzeti jövedelem elosztásának, újratermelésének fő törvényszerűségeire; arra, hogy az uralkodó osztállyá szervezett proletariátus egységes gazdasági terv alapján a termelőerők nagyarányú fejlesztését fogja megvalósítani; arra, hogy a termelőerők fejlesztését a társadalom tagjai anyagi és kulturális igényei kielégítésének rendelik alá az ember képességeinek sokoldalú kibontakoztatása céljából; arra, hogy a kommunizmushoz vezető átmeneti korszak idején a javak elosztása az egyenértékek cseréje elve alapján, a munka szerinti elosztás elve alapján történik majd stb. Lenin a marxizmus elmélete alapján elemezte a kapitalizmus új, monopolista fejlődési szakaszának törvényszerűségeit, és sorsdöntő fontosságú következtetésekkel fejlesztette tovább a marxista elméletet. A Szovjetunió tapasztalatai pedig már az 1920-as évek elején módot adtak Leninnek a szocialista forradalom és a szocializmus építése bizonyos általános törvényszerűségeinek megállapítására.

A kapitalizmus gazdasági és politikai fejlődésének egyenlőtlenségéből kiindulva — amely egyenlőtlenség az imperialista korszakban kiéleződik, háborúk és katasztrófák forrása — felállította tételét a szocialista forradalom győzelmének lehetőségéről néhány, vagy akár egy országban is. Az első világháború időszakában kimutatta, hogy a cári Oroszország félfeudális tőkés rendszere visszavonhatatlanul válságba jutott, hogy Oroszországban megvannak a szocializmus győzelmének objektív feltételei, hogy érlelődnek és szerveződnek a néptömegek a cárizmus megdöntésére.

A lenini elemzésre épült a Szovjetunió Kommunista Pártjának programmatikus megállapítása arról, hogy csak a szocializmusban találhat kiutat Oroszország népe a kapitalista kizsákmányolás, a bérrabság, a nyomor és az éhség, a rablóháborúk katasztrófájából.

A kommunista párt az 1917. októberi forradalom idejére kidolgozta az alapvető program téziseit az új, szocialista társadalmi rend megteremtésére. Ezeket a program-téziseket Lenin sokoldalúan megalapozta műveiben, például az Állam és forradalom-ban, A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene című írásában, híres Áprilisi Téziseiben stb. A kommunista párt gazdasági-társadalmi program-követeléseinek legfontosabbjai a nagyipar és a bankok államosítása és a bankügyek egységes szervezetbe való központosítása, amely szervezet képes lesz a számvitelt, a pénzügyeket, az egész gazdasági életet átfogni, ellenőrizni és szabályozni. Lenin kimutatta, hogy a kapitalizmus fejlődése a monopóliumok korszakában, az ipari és a banktőke magasfokú koncentrációja és szervezettsége megteremtették ehhez az objektív feltételeket. Ennek a feladatnak megvalósítását az államkapitalizmus különböző formáinak felhasználásával, a munkásellenőrzés bevezetésével közelítették meg.

Lenin abból indult ki, hogy a proletariátus, amelynek élén tapasztalt, magasfokúan szervezett, fegyelmezett, a marxizmus eszméivel felvértezett párt áll, a monopolkapitalizmus által kitermelt szervezeti formákat és mechanizmusokat a burzsoázia hatalmának megdöntése után a szocialista társadalom kivívásának eszközévé teheti.

A kommunista párt agrárprogramjának elsőrendű követelése volt a föld nacionalizálása, amely a szocialista forradalom feltételei közepette

a szocializmus építésének fontos feltételeit teremti meg. A bolsevikok agrárprogramja a föld nacionalizálásának alapján mint átmeneti intézkedést — amely megfelel a dolgozó parasztság követelésének — elfogadta a föld egyenlősítő felosztásának programját. A bolsevikok ebben a kérdésben is számbavették a parasztság véleményét, a dolgozó parasztsággal való megegyezés, a szegényparasztsággal való szövetség szükségességéből indultak ki, tudván, hogy nem győzhet a szocialista forradalom olyan agrárországban, amilyen a cári Oroszország volt, ha a proletariátus forradalma nem egészül ki a paraszthaború valamely változatával.

A bolsevikok programkövetelései a termelésben és az elosztásban a proletariátus, a dolgozó parasztság minimális szükségleteinek kielégítését tekintették fő feladatnak. Ennek a feladatnak megoldására az egész lakosság fogyasztási szövetkezetekbe szervezését valósították meg, s az elosztást annak az egyszerű elvnek alapjára helyezték, hogy „aki nem dolgozik, az ne is egyék".

A Szovjetunió népei kommunista pártjuk vezetésével *elsőnek* léptek a szocialista forradalom útjára, *járatlan* útra léptek. S mint ahogy nem győzhetett volna és nem maradhatott volna fenn a proletárhatalom, ha nem tud meríteni a marxizmus eszmei kincsestárából, úgy nem győzhetett és nem maradhatott volna fenn akkor sem, ha a bolsevik párt nem tudott volna tanulni a saját tapasztalataiból, nem tudta volna állandóan elemezni és általánosítani a gyakorlat útmutatásait, ha nem rendelkezett volna eszmei erővel és bátorsággal ahhoz, hogy a gyakorlat alapján korrigálja és gazdagítsa, továbbfejlessze az elméletet.

Marx, Engels és nyomukban a nagy szocialista gondolkodók egész sora abból a feltételezésből indult ki, hogy a szocializmus először a legfejlettebb tőkésországokban, s egyszerre az összes, vagy legalább egész sor tőkésországban fog győzni. Erre épült az a következtetés, hogy a szocializmusban eltűnik az árutermelés és a pénz, hogy a termékek elosztása közvetlenül a végzett munkát kifejező munkaidő arányában történik majd. A kiinduló tézist és a ráépülő következtetéseket is korrigálta a történelem. A Szovjetunióban, közvetlenül a forradalom első éveiben ez a probléma tisztázatlan volt, de elemi erővel tört fel a békés építésre való áttérés időszakában. A szovjet államot, a bolsevik pártot a szovjethatalom első éveinek, az intervenciós hadseregek, és a fehérgárdisták elleni kegyetlen harcok rendkívüli éveinek körülményei rákényszerítették a hadikommunizmus politikájára. Az intervenciós háborúk végén, a békés építőmunkára való áttérés időszakában azonban kitűnt, hogy a proletárállam politikai alapjának, a munkás-paraszt szövetségnek megőrzése és megerősítése, a leromlott népgazdaság újjáépítése, az ország gazdasági vérkeringésének megindítása és felélénkítése új gazdasági politikát követelnek. Olyan gazdasági politikát, amely abból indul ki, hogy a mezőgazdasági termelés fellendítése nélkül nem lehetséges a lakosság jobb ellátása, az ipar és a közlekedés helyreállítása, hogy a parasztság termelési érdekeltsége nélkül nem lehetséges a város és a falu gazdasági kapcsolatainak helyreállítása és megerősítése, felbomlik a munkás-paraszt szövetség, hogy a munkás-paraszt szövetség megerősítése nélkül veszélybe kerül a proletárdiktatúra.

★

A szocialista építés lenini tervének alaptézise, hogy *a gazdaság és a politika kérdése egységet alkot,* és hogy *gazdasági, gazdaságpolitikai kérdések eldöntését elsősorban a politika, az államhatalom szemszögéből kell mérlegelni.* Ennek az alapvető és az összes kérdések eldöntését meghatározó tételnek állandó szem előtt tartása volt a kulcsa a Szovjetunió sikereinek. A forradalom, a szocialista építés ABC-je, hogy *a proletárdiktatúra, a munkáshatalom, a proletariátus hegemóniája a politikában, a gazdaságvezetésben, gazdaságpolitikában, a kultúrában, egyszóval a társadalmi élet minden területén elsőrendű és elengedhetetlen feltétele a szocialista forradalom fejlődésének, a szocializmus felépítésének.* De a proletárdiktatúra két osztály szövetségének, a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének és ez osztályszövetségen belül a munkásosztály vezető szerepének alapjára épül. Az alapkérdés éppen az, hogyan lehet a kapitalizmusból kilépő, de a kapitalizmus jegyeit minden vonatkozásban magán viselő társadalomban megőrizni és erősíteni a munkásosztály hatalmát, kifejleszteni és egyeduralkodóvá tenni a szocializmus termelési viszonyait, szakadatlanul növelni a társadalom termelőerőit, erre támaszkodva javítani a dolgozók anyagi életfeltételeit, az egész társadalmat átformálni a szocializmus szellemében úgy, hogy ez a folyamat a munkásosztály, a parasztság és az értelmiségi dolgozók aktív, öntudatos cselekvésére épüljön, támogatásával találkozzon. E rendkívül bonyolult feladat megoldását nehezítette a Szovjetunióban az is, hogy egyedül, ellenséges kapitalista környezetben, gazdaságilag lerombolt, sok nemzetiségű országban kezdtek hozzá a szocializmus építéséhez.

1920—21-ben elkerülhetetlen volt az új gazdasági politika, amely a szó legszorosabb értelmében sorsdöntő gazdasági és politikai kérdések megoldására volt alkalmas. Ezeknek a feladatoknak megoldása nem lehetséges az árutermelés és a piac megkerülésével, felhasználásuk nélkül. Az új politika, a NEP politikája előirányozta a mezőgazdasági termelés fellendítését s erre támaszkodva a népgazdaság újjáépítését az árutermelés és a piaci kapcsolatok felhasználásával, számbavéve még a kapitalizmus bizonyos fokú feléledését is. Egyúttal azonban a kisárutermelésnek és a kapitalista elemeknek a szocialista építés medrébe terelését tűzte ki célul. Az új gazdasági politika meghozta eredményeit, megerősödött a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetsége, megindult a gazdasági élet a felélénkülés, az újjáépülés útján.

A szocializmus építésének ez a problematikája, a szocializmus egy országban való felépítésének lehetősége és e lehetőséget valósággá változtató politika kérdése ismét felmerült és az ideológiai, politikai harcok középpontjába került a húszas évek közepén, a kapitalizmus átmeneti és viszonylagos stabilizációjának körülményei között, amikor végéhez közeledett a népgazdaság újjáépítése. A kérdés megoldásához a kiindulási elveket, a szocializmus felépítése politikájának fő vonásait Lenin kidolgozta. E politika gazdaságilag 3 pillérre épült: az ország iparosítására, a mezőgazdaság szocialista átszervezésére és a kultúrforradalomra.

Ezek alapján lehetett megszilárdítani a szocialista államot, felszámolni az ellenséges osztályokat, illetve maradványaikat, megszüntetni az ország gazdasági és kulturális elmaradottságát, emelni a nép életszínvonalát, képessé tenni a Szovjetuniót, hogy ellenálljon az imperialista országok nyomásának, visszaverje agresszív támadásaikat. Ezt a politikát

a Szovjetunió Kommunista Pártja az álbaloldali, trockista elhajlással, a bucharini stb. kapituláns elhajlással, a kispolgári és a burzsoá nacionalista elhajlásokkal és támadásokkal szemben dolgozta ki és valósította meg. A Szovjetuniót a szocializmus építésének konkrét történelmi feltételei ezeknek a feladatoknak gyors végrehajtására kényszerítették. Ezeknek a feladatoknak megoldásához a proletariátus és a dolgozó tömegek magasfokú öntudatossága és aktív támogatása, az erők maximális összpontosítása, a proletariátus és a párt vasfegyelme és következetessége volt szükséges. Ez a politika a munkásosztály politikája volt, amelyet az egész nép támogatott. A helyes politika végrehajtásához meg kellett találni azokat a szervezeti, vezetési módszereket, amelyek lehetővé tették az anyagi és pénzeszközöknek, a munka hadseregének az építés döntő szakaszaira koncentrálását, az iparban a gazdaságosság követelményeinek érvényesítését stb.

A szervezés, a vezetés, az irányítás formáit és eszközeit úgy kellett megválasztani és formálni, hogy összhangban legyenek a termelőerők fejlettségi fokával, alkalmasak legyenek a gazdaságpolitikai célok elérésére, biztosítsák a kommunista párt vezette proletárállam elhatározásainak érvényesülését a kispolgári ingadozás és anarchia, az ellenséges aknamunka ellenére is. A feladatok és a feltételek megkívánták az irányítás szigorú központosítottságát, a magasfokú szervezettséget és fegyelmet, amely az öntudatos proletárok aktív támogatására talált.

A szovjet nép a kommunista párt és a szovjet állam vezetésével sikerrel oldotta meg ezeket a feladatokat. E feladatok megoldása nélkül a Szovjetunió nem állhatott volna ellen a fasiszta hitleri Németország és csatlósállamai támadásának.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XIV. kongresszusa, amely mint az iparosítás kongresszusa szerepel a Szovjetunió történelmében, az ország iparosítását tűzte ki célul, és *az iparosításban a szocializmus építésének fő gazdasági eszközét jelölte meg.* A szocialista iparosítás a nehézipar, a termelőeszközök termelésének elsődleges fejlesztését irányozta elő. A nehézipar, a termelőeszközök termelésének elsődleges fejlesztése volt és marad az iparfejlesztés vezéreszméje a Szovjetunióban. Az iparosítás teremtette meg a feltételeket az egész népgazdaságnak a modern gépi nagyipar alapján való szocialista újjászervezéséhez. Az iparosítás éveiben megváltozott az ipar szerkezete, állandóan nőtt a termelőeszköz-gyártás részaránya az ipari termelés volumenében. Ezt a fejlődést szemlélteti a következő táblázat:

A termelőeszköz-gyártás (»A«) részaránya és a fogyasztási cikkek gyártásának (»B«) részaránya az egész ipari termelésben

Év	Összesen	Az »A« az egész %-ában	A »B« az egész %-ában
1913	100	33,3	66,7
1928	100	39,5	60,5
1932	100	53,4	46,6
1937	100	57,8	42,2
1940	100	61,2	38,8
1950	100	68,8	31,2
1955	100	70,5	29,5
1956	100	70,8	29,2

A Szovjetunió nemcsak az ipari termelés volumenét tekintve vált ipari nagyhatalommá, amely már csak az Egyesült Államok mögött marad el, hanem az ipar technikai színvonalát tekintve is. Az ipar a háború rendkívül súlyos körülményei között képes volt ellátni a Szovjetunió milliós hadseregét a modern haditechnika minden eszközével és a háború után az atomenergia békés és hadi célokra való felhasználásában is olyan eredményeket produkált (ezek az eredmények bizonyítják a technikai és a tudományos fejlettség magas színvonalát), amelyek sok tekintetben ma elérhetetlenek még a legfejlettebb tőkésországok számára is.

A Szovjetunió ipari, technikai eredményei fontos tényezők a nemzetközi erőviszonyok mérlegén, nagy jelentőségűek a béke megőrzéséért vívott harcban. A Szovjetunió önzetlen gazdasági támogatásának nagy szerepe van a szocialista országok gazdasági építésében, azoknak az országoknak a fejlődésében és antiimperialista harcában, amelyek kivívták nemzeti függetlenségüket.

Teljesen érthetőek az imperialista országok vezető köreinek aggodalmai a Szovjetunió ipari, technikai és tudományos erejének roppant fejlődési üteme miatt. Hiszen ezek az eredmények a szocialista társadalmi rend felsőbbrendűségét demonstrálják, azt a bizonyosságot igazolják, hogy a szocializmus és a kapitalizmus világméretű versenyében a kapitalista rendszer alul marad. Mit szóljunk az imperialista propaganda hírveréséhez, amely mitsem törődve a tényekkel, a nehézipar elsődleges fejlesztésének politikáját a dolgozó nép megrövidítésének igyekszik feltüntetni, továbbá azt bizonyítja, hogy a népgazdaságot ez a politika feloldhatatlan „ellentmondásokba", „válságba" sodorja. Ugyanez az imperialista propaganda egyúttal kétségbeesetten rángatja a vészharangot, riadót fúj, mert ha továbbra is folytatódik a Szovjetunió és a népi demokratikus országok fejlődése — aminek legfőbb biztosítéka éppen az ipar, a nehézipar gyors előretörése —, akkor az imperialista országok menthetetlenül lemaradnak, a Szovjetunió és a szocialista országok népei egyre nagyobb bőségben élvezik munkájuk gyümölcseit. Ez beláthatatlan következményekkel jár „a szabad világ" tőkésállamaira. Kétségtelen, hogy az imperialista propaganda kínos zavara és ellentmondásai csupán a kapitalizmus történelmi esélyei rosszabbodásának torz tükörképei.

A mezőgazdaság kollektivizálása szervesen összefügg az iparosítás politikájával és szerves alkotórésze a szocializmus felépítésének. A Szovjetunió parasztságát a szocializmus útjára való áttérésre előkészítette a kommunista párt vezetésével, a munkásosztállyal vállvetve vívott politikai harcok és a gazdasági építőmunka hosszú iskolája. A kollektív gazdaságok kezdetben szórványos példái egyre sokasodtak és erősödtek, a parasztság hatalmas tömegeit átfogó fogyasztási és értékesítési szövetkezetek, különféle társulások, a termelési szerződések rendkívül kiterjedt rendszere és a szocialista állammal való együttműködés más formái közelvitték a dolgozó parasztságot a gazdálkodás nagyüzemi, szocialista formájához. Az iparosítás lehetővé tette, hogy rátérjenek a Szovjetunióban a traktorok, a kombájnok és az egyéb mezőgazdasági nagygépek tömeges gyártására. A gépi technika pedig a nagy kollektív gazdaságokban az anyagi és a kulturális felemelkedés alig álmodott perspektíváit nyitotta meg a dolgozó parasztság előtt.

A kollektivizálás vihara végighömpölygött a Szovjetunió mezőgazdaságán, s e vihar forradalmi harcaiban megsemmisült az utolsó kizsákmányoló osztály, a kulákság, új, nagyüzemi szocialista mezőgazdaság és egységes szocialista kolhozparasztság született. A Szovjetunió szocialista mezőgazdasága, a kolhozok, a gépállomások és az állami gazdaságok rendszerének kibontakozásával együtt megszűnt az ipar és a mezőgazdaság ellentmondása, megteremtődött az összhang a termelőerők és a termelési viszonyok között, egyeduralkodóvá váltak a szocializmus termelési viszonyai, létrejött és megerősödött a szovjet társadalom morális politikai egysége.

A mezőgazdaság kollektivizálása, a szocialista mezőgazdasági rendszer felépítése szilárdnak és tartósnak bizonyult a Nagy Honvédő Háború éveiben, a háború legsúlyosabb időszakában is. A szovjet mezőgazdaság biztosítani tudta a hátország és a front ellátását a szükséges mezőgazdasági termékekkel akkor is, amikor hatalmas, gazdag mezőgazdasági területek fasiszta megszállás alá kerültek.

Az egységes, nagyüzemi, társadalmi méretekben szervezett szocialista mezőgazdaság a termelőerők, a mezőgazdasági termelés fejlesztésének hatalmas lehetőségeit rejti magában. Ezek a lehetőségek a Szovjetunió Kommunista Pártja 1953. szeptemberi plénuma után különösen szembeötlően bontakoztak ki. Az SZKP Központi Bizottságának ezen az ülésen elfogadott határozata és a későbbi határozatok módosították a mezőgazdasági árakat és az adózást, megváltoztatták a mezőgazdaság tervezési irányítási rendszerét és a begyűjtési rendszert stb. Ezzel megszüntették a mezőgazdasági termelés fejlődését gátló okokat.

1953 után a Szovjetunió mezőgazdasági termelése olyan rohamos fejlődésnek indult, amilyenhez hasonlót egyetlen tőkésország történelme sem tudott produkálni. A gabonaneműek termelésének volumene 1950-től 1956-ig 157 százalékra nőtt. A búza termelése több mint kétszeresre nőtt, a kukoricáé 1956-ban 88 százalékkal, a napraforgóé 120 százalékkal, a cukorrépáé 56 százalékkal, a gyapoté 24 százalékkal, a lené pedig több mint 104 százalékkal emelkedett az 1950. évi színvonal fölé. Az állati termékek termelése ugyancsak rohamosan és töretlenül emelkedett. Erről tanúskodik az alábbi táblázat:

Az állati termékek termelésének növekedése (1950=100)

	1951	1952	1953	1954	1955	1956
Hús	96	106	120	129	130	133
Tej	102	101	103	108	122	139
Gyapjú	107	122	130	128	142	145
Tojás	113	123	137	147	158	167

A mezőgazdaság termelésének emelkedésében nagy szerepet játszott a szűz- és parlagföldek meghódítása. Három év alatt majdnem 36 millió hektárnyi új területet vettek művelés alá. A mezőgazdasági termelés emelkedése azonban nem csupán a szűz- és parlagföldek megművelésének eredménye. Jelentősen növekedtek a terméshozamok is:

A fő mezőgazdasági termékek terméshozama egy hektáron (1950=100)

	1951	1952	1953	1954	1955	1956
Összes gabonafélék	94	109	99	97	108	127
Napraforgó	96	120	134	94	178	174
Cukorrépa	107	96	93	78	111	102
Gyapot	89	87	133	124	117	139
Len	92	108	100	154	200	208

Ezek az eredmények, a szocialista mezőgazdaságban rejlő lehetőségek adnak reális alapot ahhoz a célkitűzéshez, hogy a szovjet mezőgazdaság rövid néhány év alatt a hús- és a tejtermékek egy főre jutó termelésében is elérje és túlszárnyalja az Egyesült Államokat.

A Szovjetunió nem érhetett volna el a népgazdaság fejlesztésében ilyen hatalmas eredményeket, ha nem fordított volna nagy figyelmet a káderek nevelésére. A Szovjetunió Kommunista Pártja vezetésével a munkásosztály és a dolgozó parasztság soraiból az új értelmiség, az ipar és a mezőgazdaság vezetőinek, szervezőinek új, tehetséges, tapasztalt és képzett hadserege nőtt fel. A Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban történelmi igazolást nyertek Lenin tételei arról, hogy a hatalom birtokában, a szocializmus építésének folyamatában, az új társadalom építésének feltételei között a munkásosztály és a vele szövetséges dolgozó osztályok rövid idő alatt leküzdik kulturális elmaradottságukat, maguk is átformálódnak, képessé válnak az új társadalom vezetésére, az egész népgazdaság és a tudomány fejlesztésére, a kapitalizmust felülmúló méretekben. A régi értelmiség nagy többsége bekapcsolódott a szocialista építés feladatainak megoldásába, átformálódott és szerves, elválaszthatatlan részévé vált a szovjet értelmiségnek.

A kulturális forradalom méreteiről és sikereiről a népgazdaság vonatkozásában némi képet nyújtanak azok a számok, amelyek a népgazdaságban foglalkoztatott szakemberek számának alakulását tükrözik:

A népgazdaságban foglalkoztatott szakemberek (ezerben)

	1913	1941	1956
Főiskolát végzett	136	908	2631
Középiskolát végzett	54	1492	3621
Összesen:	190	2400	6252

Ezeknek az adatoknak közvetlen népgazdasági jelentősége nyilvánvaló, ha figyelembe vesszük, hogy a termelőerők mai fejlettségi fokán, az atomenergia, az automatizálás stb. korszakában a gazdaság fejlődésének egyik legfontosabb feltétele a nagyszámú, magas képzettségű, tapasztalt szakember-gárda. Marx A tőke előmunkálataiban, az 1857—1858. évi kéziratában írta, hogy a társadalom materiális gazdagságának létrehozása a tudomány és a technika fejlettségi fokától, a tudomány ter-

melésben való alkalmazásának fokától függ, és hangsúlyozta, hogy a tudomány mindinkább „közvetlen termelő erővé" válik. Ha fellapozzuk a vezető nyugati folyóiratokat, megbizonyosodhatunk róla, hogy Marxnak e megállapítására megtanította az imperialista országok vezetőit saját tapasztalatuk is. Alig akad olyan folyóirat-szám, amelyben ne találkoznánk aggodalmaskodó írásokkal arról, hogy a Szovjetuniónak kitűnő tudósgárdája, szakemberei vannak, hogy a Szovjetunió máris túlszárnyalta az Egyesült Államokat a szakemberek számát tekintve, hogy a Szovjetunió előnye ezen a téren egyre nő, hogy a kapitalista országok nem bírják a versenyt a szocialista társadalom oktatási rendszerével, szakemberképzésével, hogy sürgősen csinálni kell valamit, mert a helyzet ilyen alakulása beláthatatlan veszélyeket rejt magában. Mi ez, ha nem a szocializmus fölényének elismerése ezen a területen imperialista módra?

A Szovjetunió — és így a népi demokratikus országok — eredményekkel teljes fejlődésének a kapitalizmus számára elérhetetlen feltétele, hogy a termelőeszközök szocialista tulajdonára támaszkodva megvalósul az egész népgazdaság központosított, tervszerű irányítása. A népgazdaság tervszerű, arányos, válságmentes fejlődése, az ország erőforrásainak messzire tekintő, a dolgozó nép érdekében való felhasználása a szocialista országok fejlődésének az a titka, amelyet a tőkésországokban csak a proletariátus nyithat fel a szocialista forradalom útján.

Az SZKP XX. kongresszusa a kialakult nemzetközi helyzetnek és a Szovjetunió belső fejlődésének mély elemzését adta, utat mutatott azoknak az akadályoknak eltakarításához, amelyek a szovjet nép és a nemzetközi munkásmozgalom továbbhaladását gátolták, kijelölte a soronlevő feladatokat. Akadtak kommunista vezetők a Szovjetunióban és nálunk is, akik nem értették meg az új helyzet objektív követelményeit. Nem értették meg a XX. kongresszuson elfogadott téziseket a háború elkerülhetőségéről, a szocializmushoz való átmenet új formáiról, a Szovjetunió belső fejlődését illetően pedig az iparirányítási szervezet tökéletesítésének, a mezőgazdasági politika új vonásainak szükségességéről stb. Átlépett rajtuk a történelem.

A Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusát követő időszakban az imperialista országoknak az elkövetett hibákat és a felmerült nehézségeket kihasználva, sikerült átmeneti zavarokat felidézni. A nemzetközi és belső reakció legnagyobb szabású manővere — amely a szocialista tábor egységének megbontására, a tőkésrendszer restaurálására irányult — a magyarországi, tavaly őszi ellenforradalom is kudarcba fulladt. A nemzetközi munkásmozgalomban fejét felütő revizionista áramlat, Magyarországon az áruló Nagy Imre és Losonczi csoportja, nagy szerepet játszott a zavarok keletkezésében, illetve a hazánkban fellépő ellenforradalom előkészítésében. Az imperializmus közvetlen szövetségesre talált és talál a revizionistákban. Az imperialista propaganda például Nagy Imre vagy Milovan Gyilasz könyveit terjeszti, kiváló fegyvernek tekinti a szocializmus ellen. A Magyar Népköztársaság elleni támadás is megtört azonban az MSZMP által vezetett magyar dolgozó nép ellenállásán, mert a magyar nép támaszkodhatott a Szovjetunió és a szocialista országok testvéri segítségére. Az átmeneti zavarok és nehézségek, de még a magyarországi ellenforradalmi kísérlet is csupán múló epizód a szocialista világforradalom történelmi folyamatában. Feltartóztathatatlanul a 40 éves Októberi Forradalom útjára lép az egész emberiség.

L. GATOVSZKIJ

Az értéktörvény felhasználásáról a szocialista gazdaságban*

A szocialista állam gazdaságpolitikájának tudományos alapja az objektív gazdasági törvények — közöttük az értéktörvény — felismerése és felhasználása. Minél sikeresebben használja fel az állam az értéktörvényt, annál nagyobb fokú lehet a társadalmi eszközökkel való takarékoskodás, amely előmozdítja a kommunizmus anyagi bázisának felépítését és a Szovjetunió alapvető gazdasági feladatainak minél gyorsabb megoldását. Eközben a következő két mozzanattal kell számolni.

Először: az értéktörvény felhasználása a szocialista társadalom számára objektív szükségszerűség. Ez abból következik, hogy a szocializmusban elkerülhetetlenül megmarad az árutermelés és vele összefüggésben az értéktörvény működése. Tehát a szocializmusban is még megvannak a valamennyi árutermelésre jellemző vonások, amelyeket nem lehet megszüntetni vagy megváltoztatni. A szocialista munka termékeinek mint áruknak értékük van. Az értéktörvénynek megfelelően az áru értékének nagyságát a termelésre fordított társadalmilag szükséges munkamennyiség határozza meg. Ennek megfelelően megy végbe az áruk cseréje is. Az érték általános egyenértékben, pénzben fejeződik ki, a termékeknek pedig ára van, amely az érték pénzbeli kifejezése. Az egész társadalom méreteiben — és minden egyes vállalat méreteiben is — szükségképpen nemcsak naturális, hanem érték-, pénzformában is folyik az újratermelés. Mindezekből következik, hogy a népgazdaság tervszerű fejlesztése, a szocialista tervezés nem volna megvalósítható áru- és pénzviszonyok nélkül, a társadalmi munkának és a társadalmi termékeknek, a termelési költségeknek és a termelési eredményeknek értékben való számbavétele nélkül, a munkások anyagi ösztönzésében az értékformák alkalmazása nélkül. Az értéktörvény semmibevétele oda vezet, hogy működése többé-kevésbé akadályozni kezdi a népgazdasági tervezést.

Másodszor: gyökeresen, elvileg különbözők az értéktörvény hatásának feltételei, szociális tartalma, formái és eredményei a szocializmusban és a kapitalizmusban. A termelőeszközök társadalmi tulajdona, a szocializmus objektív gazdasági törvényeinek egész rendszere korlátozza az értéktörvény hatását. Az értéktörvénynek nincs meg az a ter-

* Megjelent a Kommunyiszt 1957. évi 9. számában.

melésszabályozó szerepe, amelyet a termelőeszközök magántulajdonának viszonyai közt játszik. A szocialista gazdaságban nincs meg és nem is lehet meg a gazdaság értékbeli szabályozója a maga spontán mechanizmusával, a termelési ár, a monopolárak stb. spontán mechanizmusával, amely a kapitalizmusban elosztja a munkát és a termelőeszközöket a gazdasági ágak között. Ezért nem arról van szó, hogy a gazdaság passzívan hozzáigazodik a piaci spontaneitáshoz, hanem arról, hogy az értékemelőket aktívan, tervszerűen felhasználjuk a szocialista termelés fejlesztésére és megerősítésére.

A munka a szocializmusban közvetlenül társadalmi, azaz az egész társadalom méreteiben tervszerűen szervezett munka. Vagyis a termelés és a fogyasztás, a gazdasági ágak, a vállalatok, a körzetek közti kapcsolatot a társadalom tervszerűen teremti meg, nem pedig az árutermelők háta mögött ható spontán piaci mechanizmus. A népgazdasági arányokat az a szükségesség határozza meg, hogy a termelést szakadatlanul bővítsük, a társadalom valamennyi tagja anyagi és kulturális életszínvonalának rendszeres emelése céljából. Tehát itt a munka és a termelőeszközök elosztása a népgazdaság tervszerű arányos fejlődésének törvénye alapján megy végbe, a szocializmus gazdasági alaptörvénye követelményeinek megfelelően.

Ebből következik, hogy egyik vagy másik népgazdasági ág fejlődését és a népgazdasági beruházások irányát nálunk nem a nyereség, az ár, a piaci konjunktúra spontán ingadozása határozza meg, mint a kapitalizmusban, ahol mindezeket az érték szabályozza. Ilyen az a reális valóság, amely a szocialista gazdasági rendszer lényegét tükrözi. Vannak azonban külföldi közgazdászok, akik a tények ellenére úgy beszélnek az értéktörvényről, mint a szocialista termelés szabályozójáról. Egy részük (köztük néhány jugoszláv közgazdász) lényegében nem mint tervszerű, hanem mint anarchikus gazdaságot tünteti fel a szocializmust, mint szétaprózott vállalatok összességét, amelyeknek mindegyike önállóan vesz részt a piaci konkurrenciában a belső, sőt a külföldi piacon is, maga állapítja meg az árakat, és a piaci konjunktúrától függően maga meghatározza a termelés és a beruházás méreteit és struktúráját. A Német Demokratikus Köztársaságban F. Behrens és A. Benary a Német Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos munkatársai az értéktörvényt a gazdaság szabályozójának tekintve síkra szálltak a népgazdaság centralizált állami tervezése ellen, és azt javasolták, hogy váltsák fel ezt a „decentralizált" gazdaság jegybankon keresztül való közgazdasági szabályozásának „rendszerével", amelynek alapja a kereslet és a kínálat spontán törvénye. Ennek az álláspontnak szocialistaellenes jellegét sok publikált írás leplezte le a Német Demokratikus Köztársaságban.

Más közgazdák, bár aláhúzzák a szocializmusbeli centralizált tervezés jelentőségét, mégis valójában ugyancsak termelésszabályozó szerepet tulajdonítanak az értéktörvénynek, és a terv jelentőségét annyira összezsugorítják, hogy a terv a piaci spontaneitás passzív tükrözőjévé válik. Példa erre V. Brus professzor előadása a lengyel közgazdászok II. kongresszusán: „Az értéktörvény szerepe a szocialista gazdaságban". (Ekonomista. 1956. 5. sz.) A szerző elgondolása a következőképpen foglalható össze: a termelés fejlődését végeredményben a kiskereskedelmi árak mozgása kell hogy meghatározza, a kiskereskedelmi (a piaci) ár pe-

dig — a szerző véleménye szerint — a keresletet és a kínálatot tükröző „egyensúly-ár". „A kiskereskedelmi áraknak — olvashatjuk az előadásban — mint a keresletet és a kínálatot kiegyenlítő áraknak kell alakulniuk." Az államnak — V. Brus professzor véleménye szerint — „rugalmas árakat" kell megállapítania, oly módon, hogy a kereslet és a kínálat ingadozásai szerint változtatja őket; az ár változása maga után vonja a gyártmányok nyereségességének ingadozását, s ez a maga részéről abba az irányba hat, hogy a vállalatok törekszenek egy-egy áru termelésének növelésére vagy csökkentésére. Következésképpen a nyereség hullámzása fogja szabályozni a beruházások irányát egy-egy ágban. V. Brus professzor azt ajánlja, hogy „a termelés szerkezetét a kereslet szerkezetének megfelelő árak révén határozzuk meg". A kiskereskedelmi árak, a nyereség változásának és a fogyasztási cikkek termelésében ennek megfelelő mozgásoknak kell — véleménye szerint — láncolódó kapcsolatok útján hatniuk a termelőeszközök termelésére. Ez a termelőeszközök keresletének, kínálatának és árának hullámzása révén fog végbemenni. A kiskereskedelmi vagy a piaci ár, amint a szerző nevezi, kell legyen az egész árrendszer alapja.

Világos, hogy itt a terv csak az értéktörvény spontán mechanizmusának függeléke, amolyan „fügefalevél", amely befedi a piaci spontaneitást. Itt az államot valójában nem vezérelhetik a szocialista fejlődés valóságos szükségletei, hanem az állam csak szolgálatkész „leadóállomás", amely az árakon keresztül közvetíti a vállalatokhoz a kereslet és a kínálat spontán törvényét.

A lengyel sajtóban kemény kritika érte V. Brus professzor koncepcióját, mint olyat, amely ellentmond a szocialista gazdaság alapjának. Rámutattak, hogy más közgazdászok is tarthatatlan álláspontra helyezkedtek, azok, akik úgy kívánják, hogy „sarkig tárjuk az ajtót az értéktörvény előtt", de azok is, akik mint például M. Mescsankovszkij, a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényét „alkalmatlansága miatt elvetették". Ezek a közgazdászok felruházzák az értéktövényt a szocialista fejlődés szükségleteinek kifejezése és kielégítése funkciójával, amely korántsem az értéktörvény funkciója, jó bácsikának fogják fel az értéktörvényt, amely „mindent eligazít" magától, csak ne zavarják...

Ezek az elképzelések messze esnek az értéktörvény marxista felfogásától. A szocialista termelés fejlődését, a nehézipar fejlődését is a kereslet és a kínálat piaci ingadozásától függővé tenni annyi, mint megkísérelni, hogy összebékítsük az összebékíthetetlent. Ha bevinnénk a szocialista gazdaságba a tőle idegen, spontán gazdálkodási formákat, akkor ez annyit jelentene, mintha lemondanánk alapelveiről és alapvető fölényéről, és ez végeredményben kaoszt idézne elő az ország gazdasági életében. Tehát, ha nálunk vagy a népi demokráciákban az értéktörvény a gazdaság szabályozójának szerepét töltené be, akkor elkerülhetetlenül a szocialista fejlődés érdekei ellen hatna. Ilyen körülmények közt hogyan valósulhatna meg a szocialista termelés célja, amelyet a szocializmus gazdasági alaptörvénye határoz meg? Hogyan volna biztosítható a termelés szüntelen bővítése, a nehézipar szükségszerűen elsődleges fejlődése és a társadalmi termék szükséges struktúrája? Hogyan valósulhatna meg a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye, amely megköveteli, hogy egységes központi tervezéssel összehangoljuk az ágakat — állandóan fenntartva köztük az arányosságot?

Nem szabad elszigetelten, a szocializmusban ható egyéb gazdasági törvényekkel való kölcsönhatásokból kirekesztve szemlélni az értéktörvényt. Éppen mivel az értéktörvény alá van rendelve a szocializmusban ható gazdasági törvények egész rendszerének, válik lehetővé, hogy tervszerűen felhasználjuk az értéktörvényt a szocialista gazdaság javára.

Az értéktörvény nem tölti be a szocialista gazdaság szabályozójának szerepét. De lényeges hatással van fejlődési folyamatára, mivel hat a termelésben és a forgalomban, a szocialista újratermelés valamennyi szférájában, a népgazdaság minden ágában.

Az árutermelésben a termelők egyéni munkaráfordításai (nálunk nem magánárutermelőkről van szó, hanem szocialista vállalatokról) visszavezetődnek társadalmilag szükséges munkára. Az értéktörvény követelménye, hogy az áruk ára megfeleljen a társadalmilag szükséges munkaráfordításoknak. A vállalatok érdekeltek benne, hogy az ár és a saját egyéni ráfordításaik közt olyan legyen a viszony, amely biztosítja a megfelelő nyereségességet. Amennyiben az árukat a társadalmilag szükséges ráfordításokat kifejező árakon adják el, annyiban azok a vállalatok kapnak nagyobb nyereséget, amelyek egyéni ráfordításai kisebbek a társadalmilag szükségeseknél. Ráfizetnek, veszteségesek azok, amelyek egyéni ráfordításai nagyobbak a társadalmilag szükségeseknél. Tehát az értéktörvény anyagi ösztönzőket szül arra, hogy a vállalatok csökkentsék az egyéni ráfordításokat az eszközökkel való takarékoskodás, fejlett munkamódszerek és technika alkalmazása útján. De amennyiben csökkennek az egyéni ráfordítások, annyiban végső soron csökkennek a társadalmilag szükséges ráfordítások is. Így az értéktörvény hatása összekapcsolódik a munka termelékenysége növekedésének, a termelőerők fejlődésének a törvényével.

Az értéktörvény e vonásai óriási jelentőségűek a szocialista társadalom szempontjából. A szocialista társadalom szerfelett érdekelt abban, hogy helyesen vegye számba a minden egyes termék termeléséhez társadalmilag szükséges ráfordításokat olyan értékformákban, amilyen a pénz, az ár, az önköltség, a tiszta jövedelem. A gazdaság sikeres vezetéséhez fontos tudni, hogy a termelés adott társadalmi feltételei és az adott szükségletek közt mibe kell kerülnie egy-egy gyártmány termelésének, és hogy tényleg mibe kerül minden egyes vállalatnál. Így jut a társadalom objektív kritériumhoz, amely alapján összehasonlíthatja a különféle termelési ráfordítások gazdasági hatékonyságát.

A vállalati egyéni ráfordításoknak a társadalmilag szükséges ráfordításokkal való összehasonlítása ad lehetőséget rá, hogy helyesen értékeljük a vállalatok munkáját. Ez az értékelés úgy történik, hogy a tényleges vállalati önköltséget és nyereséget összevetjük a termelési ráfordítások és a nyereség terv szerinti normatíváival, amelyek a termelés társadalmi feltételeit és a társadalomnak a vállalattal szemben támasztott követelményeit tükrözik. Ez annál sikeresebb, minél tökéletesebb az értékbeli számvitel, minél pontosabban fejeződnek ki a társadalmilag szükséges és az egyéni ráfordítások az árakban és az önköltségekben. Fontos, hogy az értéki mutatók (az önköltség, a nyereségesség stb. alakulása) alapján megítélhető legyen a vállalat munkájának valóságos társadalmi hatékonysága, e munka minősége.

A munkaráfordítások és a munka eredményeinek helyes értékbeli számbavétele szükséges a társadalomnak ahhoz, hogy biztosíthassa a

termelési költségek pótlását, a felhalmozást és a bővített újratermelést, hogy gazdaságilag megalapozottan tervezhesse a termelést és a társadalmi termék elosztását. De mindezekkel sem merül ki az értéktörvény felhasználása. Fel kell használni még az értéktörvény ösztönző szerepét is, azaz anyagilag érdekeltté kell tenni a vállalatot, a vállalati kollektívát a ráfordítások csökkentésében és a munka eredményének javításában. Ehhez azonban az árak, az önköltség, a nyereség olyan tervezése, olyan gazdálkodási rendszer szükséges, amelyben előnyben részesül, aki a társadalmilag szükségeshez képest csökkenti az egyéni ráfordításokat. Más szóval fontos, hogy az önköltség terven felüli csökkentésére és a nyereségterv túlteljesítésére elegendő anyagi ösztönzés legyen. Tehát az értéki ösztönzők felhasználása kell, hogy serkentsen minden egyes vállalatot, minden egyes vállalati vezetőt, egész kollektívát a termelési ráfordításokkal való takarékosságra; kell hogy nevelje valamennyi dolgozót az eszközök ésszerű felhasználására és a belső tartalékok mozgósítására. E tartalékok méreteiről képet ad a következő számítás: pusztán az egész ipar önköltségcsökkentési tervének teljesítése, egy-egy önköltségi elem túllépésének (köztük a terven felüli selejt veszteségnek) az elkerülése, valamint a nem-termelő ráfordítások, a büntetések, a kötbérek, a bánatpénzek stb. kiküszöbölése 10 milliárd rubellel növelné az évi megtakarításokat. És ez csak a nyilvánvaló, számbavett tartalékok egy része. Sokkal több a rejtett tartalék — ezek mozgósítása a termelés és az egész gazdasági munka további teljesítésétől függ.

Eszerint az értéktörvény tervszerű felhasználásának sok egymással szorosan összekapcsolódó oldala van. Ezek: a társadalmi és az egyéni ráfordítások értékbeli számbavétele és összehasonlításuk a termelési eredményekkel, a ráfordítások pótlása pénzformában, az anyagi ösztönzés a ráfordítások csökkentésére és a legjobb termelési eredmények elérésére. Az állam az értékemelőket alkalmazza a termelés, az elosztás, a csere tervszerű szervezésében, s a rubelellenőrzés megvalósításában.

A szocialista társadalomnak a vállalati gazdálkodás tervszerű vezetésére sajátos formája van, amely az értéktörvény felhasználására épül. Ez a forma az önálló elszámolás. Ebben foglaltatik az értékbeli számbavétel, a ráfordításoknak és a vállalati tevékenység eredményeinek összehasonlítása, valamint az anyagi ösztönzés. Az önálló elszámolás, amely a költségek pótlásának értékelvére épül, megköveteli, hogy a vállalat saját bevételeiből fedezze kiadásait, s rászorítja a vállalatot, hogy küzdjön a takarékosságért és a jövedelmezőségért. Az önálló elszámolás rendszere szoros kapcsolatban van a pénzügyek, a hitel, az áruforgalom tervezésével, a vállalati munka rubelellenőrzésével.

Az értéktörvényt így az egész társadalmi termelés tervszerű kibővítésére és tökéletesítésére használják fel. Ebben fejeződik ki az értéktörvény kapcsolata a szocializmus gazdasági alaptörvényével, a tervszerű, arányos fejlődés törvényével, a termelékenység szakadatlan emelkedésének törvényével, a szocialista felhalmozás törvényével stb. Ez a kapcsolat természetesen nem automatikus. Az értéktörvény helyes felhasználása annyit jelent, hogy úgy kell megvalósítani az önálló elszámolást és a rubelellenőrzést, úgy kell tervezni az árakat, az önköltséget, a nyereségességet, az áruforgalmat, a pénzügyeket, a hitelt, hogy ezzel biztosítsák az egész népgazdasági terv teljesítését és a legnagyobb takarékosságot az egész társadalom érdekében.

Ez éppen azért lehetséges, mert az értéktörvénynek a szerepe a szocialista társadalomban megfelelően korlátozott. De helytelen volna az is a kommunizmus építése szempontjából, ha lebecsülnénk az árupénzviszonyokat és az értékformákat. Ez vonatkozik például arra az állításra, hogy a termelőeszközök áruformája, értékformája nálunk csak „külső burok", hogy az értéktörvény csak mintegy „kívülről" — csak a munkabéren keresztül — hat termelésükre. Ebből adódott a következtetés, hogy a termelőeszközök termelésének szférájában a pénz nálunk nem értékforma, nem általános egyenértékforma. Abból a tételből kiindulva, hogy csak az a termék áru, amelyet bármely vevőnek eladnak, egyes közgazdászok azt állították, hogy amikor a kolhozok az államnak adják el termékeiket, akkor ez nem tartozik az áruforgalomhoz. Tagadták, hogy az árak — a nehéziparban és a mezőgazdaságban minden esetben — az érték pénzkifejezései, hogy alapjuk az érték. Ezek az elgondolások abba az irányba szorították a gyakorlatot, hogy semmibevegye az árak tervezésének objektív gazdasági kritériumait, hogy csökkentse az önálló elszámolás jelentőségét, formálissá tegye ezt, különösen a termelőeszközök termelésének szférájában. Széles körben terjedtek el nézetek, amelyek tagadták az önálló elszámolás és az önköltség kategóriájának alkalmazhatóságát a mezőgazdaságban, különösen a kolhozokban.

Mindezekkel volt kapcsolatos a szocialista gazdaságban a jövedelmezőség lebecsülése. A szocializmus objektív feltételei a vállalati jövedelmezőséget alárendelt mozzanattá változtatják a népgazdaságnak az egész társadalom érdekében való tervszerű fejlődéséhez képest. De a jövedelmezőség szükséges tényezője a szocialista bővített újratermelésnek, egyik fontos kritérium annak a kérdésnek eldöntéséhez, hogy ezt vagy azt a terméket termeljük, vagy hogy a vállalat elhelyezésére melyik körzetet válasszuk ki. A jövedelmezőség az egyik alapvető (ha nem is egyetlen) gazdasági mutató a vállalat és a gazdasági ág munkájának értékeléséhez. Mégis néha a legnagyobb jövedelmezőség elve olyan értelmezést nyert, hogy általában a vállalat „törvényes jogaként" kezelték a veszteségességet mint a szocializmus fölényének egyik megnyilvánulását. Sok közgazdász a termelés elhelyezésének kérdéseiben „eltekintett" az önköltségtől és a jövedelmezőségtől, sőt egyesek még azt is állították, hogy minden másfajta hozzáállás a szocialista elvektől való eltávolodás volna. Sokan ugyanígy nyúltak a beruházások hatékonyságának és az új technika alkalmazásának a kérdéséhez is, amelynek a közgazdászok általában is kevés figyelmet szenteltek. Az amortizációt rendszerint nem az értékkel, az árképzéssel való kapcsolatában szemlélték, s tagadták, hogy a szocializmusban megvan az erkölcsi kopás kategóriája, tehát tagadták azt is, hogy az amortizációs normáknak számolniuk kell ezzel az elhasználódással.

Az önálló elszámolás, az önköltségcsökkentés és a jövedelmezőség növelése jelentőségének lebecsülése még ma is eléggé elterjedt a közgazdászok és közgazdasági beosztású dolgozók körében. E nézeteket szakadék választja el az ország mai gazdasági fejlődésének követelményeitől, amikor különösen megnőtt az értékbeli számbavétel és a munkaráfordításokkal, valamint a termelőeszközökkel való legnagyobb takarékosság ösztönzésének szerepe az egész népgazdaságban. Jelenleg különösen fontossá vált a feladat, hogy a gazdasági építés minden területén pontosan összevessük a ráfordításokat az eredményekkel, s minden vál-

lalatban, a kolhozokban, a gép- és traktorállomásokon, a szovhozokban, az építkezéseken stb. is következetesen alkalmazzuk az önálló elszámolást. Ez pedig az értéktörvény szélesebbkörű felhasználása a szocializmus érdekében.

★

Az értéktörvény felhasználása a gazdasági építésben megköveteli az árképzés, az önálló elszámolás, a rubelellenőrzés gyakorlatának továbbtökéletesítését.

Ismeretes, hogy az árak alapja az érték. A szocializmusbeli árképzés gyökeres különbségei ellenére érvényes V. I. Lenin tétele az érték és az ár viszonyáról: „Az ár az értéktörvény megnyilvánulása. Az érték az árak törvénye, vagyis az ár jelenségének általánosított kifejezése." (Lenin Művei. 20. kötet. 200. o.) A szocialista társadalomban az áraknak az érték alapján való tervszerű megállapítása lehetőséget ad, először, a társadalmi munka ráfordításának és eredményeinek, az önköltségnek és a jövedelmezőségnek iparáganként és vállalatonként helyes számbavételére, s másodszor, a termelés fejlesztésének és a ráfordításokkal való takarékoskodásnak anyagi ösztönzésére.

Az értéknek árral való fokozottabb megközelítése lehetővé teszi, hogy jobban vegyük számba és jobban tervezzük az önköltséget, a jövedelmezőséget, a munkaráfordítások, a beruházások, az új technika, az új termelés-szervezés hatékonyságát, erősítsük az önálló elszámolással összefüggő anyagi ösztönzést.

A legutóbbi időben sokat tettünk az árképzés nagy fogyatékosságainak kiküszöbölésére. Az árak jelentősen megközelítették az értéket, sokkal inkább kifejezik a társadalmi termelési költségeket. Megfelelő árarányokat teremtettünk sok ipari és mezőgazdasági árucsoport (például az ipari növények és gabonafélék stb.) ára közt.

Jelentősen megváltozott az árszínvonal is. Először megváltozott a nehézipari termékek nagykereskedelmi árszínvonala. Korábban ez igen elmaradt az értéktől, sok gyártmány vonatkozásában még az önköltségtől is. Sok ág tervszerű veszteségessége és ennek következtében a dotáció erősen fékezte az önálló elszámolás megerősödését. 1949-ben átlagosan több mint másfélszeresre emeltük e terület nagykereskedelmi árait. Az önköltség csökkenése és az árak emelése lehetővé tette a nehézipari dotáció-rendszer megszüntetését; a nehézipar jövedelmezővé vált, az önálló elszámolás megerősödött. A gyártmányok jelentős többségének nagykereskedelmi árai kezdtek fedezetül szolgálni az önköltség pótlására és még bizonyos nyereségre is. Az önköltség további csökkenése alapján csökkentek a nehézipari termékek nagykereskedelmi árai, s a nehézipar mégis jövedelmező maradt.

Másodszor, jelentősen csökkent a kolhozoktól és a szovhozoktól az államhoz jutó mezőgazdasági termékek értékének és árának különbsége. Azok a hibák, amelyeket korábban sok mezőgazdasági termék begyűjtési árának tervezésében elkövettek, s amelyek elsősorban a túlzottan alacsony árszínvonalban nyilvánultak meg, az értéktörvény követelményeit megsértették. Ez gyengítette a termelés anyagi ösztönzőit, és fékezte a mezőgazdaság fejlődését. E hibák kijavítása a mezőgazdaság fellendülésének fontos tényezője volt. 1953-tól kezdve jelentősen emelkedtek a beadási és a felvásárlási árak, s egyidejűleg megnőtt a felvá-

sárlás részaránya (vagyis a kolhozok viszonylag magasabb áron adták el áruikat). A szovhozok korábbi átadási árai helyett új, magasabb árakat állapítottunk meg, Ennek hatására megnőtt az árak szerepe a kolhoz- és a szovhoz-termelés ráfordításainak pótlásában és a jövedelmezőség biztosításában. A mezőgazdaság fellendülésével kapcsolatban csökkent a mezőgazdasági termelés önköltsége is. Mindezek hatására kezdett megszilárdulni a kolhozok önálló elszámolásának bázisa. A szovhozok rátértek az önálló elszámolásra. Ma, amikor mind nagyobb számú szovhoz válik jövedelmezővé, itt is szűk területre szorul a dotáció gyakorlata.

Harmadszor, jelentős változások mentek végbe a fogyasztási cikkek állami kiskereskedelmi áraiban is. 1947 vége óta mintegy felére csökkentek, s ez maga után vonta a kolhozpiacok árainak csökkenését is. Jelentősen csökkent a különbség a fogyasztási cikkek kiskereskedelmi árai és a termelőeszközök nagykereskedelmi árszínvonala közt.

Mégis még sok a tennivaló az árak további rendezéséért és tökéletesítéséért, hogy hatékonyabban használhassuk fel az értéktörvényt a tervezésben. Sok árucsoport vonatkozásában még nem szüntettük meg a szakadékot az ár és az érték között, s ez megnehezíti a társadalmilag szükséges ráfordítások, a tiszta jövedelem és forrásai, az ágazat és a vállalat gazdasági állapota, reális felhalmozásaik számbavételét. Egyes termelőeszköz-fajták ára még rendkívül alacsony az értékhez képest, ez gyengíti a velük való takarékosságra ösztönzést, lehetetlenné teszi, hogy hű képet alkossunk az anyagi ráfordítások és az élőmunka költségének viszonyáról, a beruházásoknak, az új technika alkalmazásának valóságos hatékonyságáról stb. Az ár túlságosan nagy eltérése az értéktől mesterségesen veszteségessé változtat jól dolgozó vállalatokat.

Mindezek fékezik az önálló elszámolás megerősödését, zavarják a népgazdasági arányok tervezésének megjavítását. Közgazdaságilag nem igazolható sok gyártmány árának mai különbözősége (ezekben az árakban nem fejeződik ki a termelési ráfordítások valóságos különbsége). Az árak rendezetlensége miatt nem ritka, hogy a vállalati munka minőségétől teljesen függetlenül keletkeznek különböző színvonalú nyereségek, eltérő jövedelmezőségi normák, amelyek a nehézipar egyes gyártmányainak viszonylatában tízszeresen is különböznek egymástól. A ráfordítások helyes számbavételét, következésképpen az önköltség, a rentabilitás, a beruházások gazdasági hatékonysága színvonalának helyes értékelését zavarják néhány egymással helyettesíthető gyártmány (például fűtőanyagok, építőanyagok) árának túlságos és megalapozatlan eltérései. Néha az alacsonyabb árak mögött nagyobb társadalmilag szükséges ráfordítások, azaz nagyobb értékek húzódnak meg. Ilyen körülmények közt olcsóbb anyagok használata a társadalom számára a valóságban kevésbé kifizetődő lehet, mint az ár szerint drágább, de ténylegesen olcsóbb anyagoké (amelyeknek társadalmilag szükséges ráfordításai kisebbek). Mi adódik ebből? Az, hogy a vállalatok nem helyesen orientálódnak egyik vagy másik anyag felhasználására, és az önköltségalakulás korántsem mindig tükrözi a valóságos népgazdasági megtakarítást.

A vállalatoknak az a törekvése, hogy a tervet csak a teljes termelési érték szerint teljesítsék, néha oda vezet, hogy előnyben részesítik a drága anyagokat, amelyek növelik a termelés összegét. Különösen így van, ha megalapozatlanul emeljük vagy csökkentjük az árakat. Egy példa a sok közül.

Az azovi kovácsoló és présfelszerelések gyárának az „I—134"-es lemezhajlító présre 1956-ra a gyártmány normalizált önköltségét 170%-kal meghaladó gyári eladási árat állapítottak meg. Azáltal, hogy a gyár erőltette a prések termelését, jelentősen növelte a teljes termelési érték tervének teljesítését, megfelelő ráfordítások nélkül. Ha az árarányok nem helyesek, akkor mesterségesen növekszik olyan gyártmányok termelése, amelyek az országnak kevésbé szükségesek és fordítva, kicsi az ösztönzés a szükségesebb választék termelésére.

Világos, hogy mindezekben az esetekben az ár rosszul tölti be azt a szerepét, hogy a szocialista tervezés emelője, és nem megfelelő társadalmi kritérium a vállalati munka értékeléséhez. A tervezett önköltségnek azonban a társadalmilag szükséges ráfordításokat kell tükröznie, nem pedig azokat a véletlen momentumokat, amelyek a helytelen árképzéssel függnek össze. A társadalmilag szükséges és az egyéni ráfordítások számbavétele és szembeállítása mind fontosabb feltételévé válik a gazdaságilag megalapozott központi és körzeti tervezésnek egyaránt. Megnő ennek a számbavételnek hatásossága, ha eszköze — az ár — fokozottabban fogja tükrözni az értéket.

Az árak színvonalától és arányaitól függ az önálló elszámolásnak olyan fontos eleme, mint a ráfordítások értékbeli pótlása. A normális az, hogy minden vállalat rentábilis legyen. A dotáció-rendszer akadályozza a valóságos önálló elszámolást, és csak különleges feltételek között célszerű. A termék árának a költségvetési befizetések levonása után fedeznie kell a társadalmilag szükséges ráfordításoknak azt a részét, amely a tervezett önköltségben tükröződik, és ezenkívül a vállalatnál elegendő nyereségnek kell maradnia. Ha az árat annyira alacsonyan állapítjuk meg, hogy a vállalat jó munka esetén sem nyereséges, vagy éppen veszteséges, akkor megsértjük az önálló elszámolás egyik alapelvét. Mégis nálunk még sok a tervszerűen veszteséges vállalat különböző iparágakban, köztük a nehéziparban is.

Az árrendszer további javítása lehetővé teszi a dotáció megszüntetésének meggyorsítását, ott ahol a feltételek megérettek rá. Ez vonatkozik például egyes nehézipari nagykereskedelmi árakra. Azoknak az áraknak a rendezése, amelyeken a gép- és traktorállomások átadják az államnak a kolhozoktól természetbeli díjazás keretében kapott termékeket, meggyorsíthatná áttérésüket az önálló elszámolásra. A gép- és traktorállomások társadalmilag szükséges ráfordításaival kellene összehangolni ezeket az árakat. Akkor a gép- és traktorállomások maguk fedezik majd ráfordításaikat és rentábilis, valóban önálló elszámolású vállalatokká válnak, az állam pedig mentesül attól a kötelezettségtől, hogy dotációkkal finanszírozza őket.

A dotáció tapasztalatai szerint a veszteséges vállalatokban lehetetlen a valóságos önálló elszámolás révén való ösztönzés. De másrészt, ha az árakat olyan színvonalon állapítjuk meg, hogy a vállalatnak lehetősége nyílik nagy nyereségre a takarékosságért vívott megfeszített harc nélkül is, akkor itt is gyengül az önálló elszámolásnak, az áraknak, az önköltségnek és a nyereségnek mint a vállalati munka megjavítására szolgáló gazdasági emelőknek a hatása. Az ár és a tervezett önköltség különbségének elegendőnek kell lennie arra, hogy reális ösztönzőül szolgáljanak a jó munkára, de nem szabad olyan nagynak lennie, hogy automatikusan nagy rentabilitást biztosítson és „melegházi" feltételeket

teremtsen a vállalat számára. Az árnak és a tervezett önköltségnek maximálisan kell mozgósítania a vállalat belső tartalékait.

Az árképzés alapiránya az árak csökkentése a termelés növekedése és tökéletesítése, a társadalmi munka termelékenységének növelése és a termelés önköltségének csökkentése alapján. Az árak gazdaságilag megalapozott csökkentése hatalmas tényező, amely arra szorítja a vállalatot, hogy takarékoskodjék az eszközökkel és a csökkent árakon is biztosíthassa a termelés jövedelmezőségét.

A szocialista állam a normatívák tervezésekor a társadalmilag szükséges átlagráfordításokból indul ki, de törekszik némiképp feszíteni ezeket. Nem az átlagosan elért eredmények, hanem valamivel magasabb, a progresszív normák felé irányítja a vállalatokat. Így történik az önköltségi feladatok kitűzése is. Ugyanerre az elvre épül fel a tervárak csökkentése is. „A mi gazdasági rendszerünkben — mondotta a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1927. februári plénumának határozata — éppen az árleszállítás politikája az az eszköz, amelynek segítségével a munkásosztály latba veti befolyását az önköltség csökkentése érdekében, arra készteti a gazdasági szervezeteket, hogy rugalmasabbak legyenek, s ezzel létrehozza az ország iparosításának előrevitele szempontjából oly nélkülözhetetlenül szükséges szocialista felhalmozás valóban egészséges forrásait."

Természetesen az általános árcsökkentési irányvonal nem zárja ki egyes időszakokban egyik vagy másik áru árának emelését a keletkezett diszharmóniák és aránytalanságok kiküszöbölése végett. Például emeltük a felvásárlási és a nagykereskedelmi árakat. Most is célszerű volna emelni egyes termelőeszközök rendkívül alacsony nagykereskedelmi árát és egyideűleg csökkenteni a mesterségesen feltornászott árakat. Ez hozzájárul az önálló elszámolás megerősítéséhez, a jövedelmezőség növeléséhez, a tervszerűen veszteséges vállalatok számának csökkentéséhez és a nagykereskedelmi árak, valamint a társadalmi költségek diszharmóniájának kiküszöbölésével. De a nagykereskedelmi áraknak az értékhez való további közelítésére a fő eszköz az önköltség csökkentése, az árak valamivel lassúbb ütemű csökkentésével egyidejűleg, sőt egyes termékek esetében az árak átmeneti stabilizálásával egyidejűleg. Ennek következtében nő a nehézipari vállalatoknál maradó tiszta jövedelem.

Ami a kiskereskedelmi árakat illeti, fontos, hogy további csökkentésük árufajták szerint differenciáltan menjen végbe, termelésük növekedésével összhangban. A kereslet és a kínálat közötti összhanghiány megszüntetésére célszerű volna, hogy a hiánycikkek forgalmának növekedése meghaladja keresletüket.

A kolhozok és a szovhozok jövedelmezősége biztosításának fő útja nem az árak további emelése, hanem a termelés önköltségének csökkentése. Ez nem zárja ki egyes mezőgazdasági termékek árának helyesbítését, hogy ösztönözzünk a termelésükre. A perspektíva az, hogy a beadási és a felvásárlási árak mindinkább közeledni fognak egymáshoz, s ez lehetőséget ad majd rá, hogy jobban kiszámíthassuk és összehasonlíthassuk a kolhoztermelés költségeit és eredményeit, s hogy megszilárduljon az önálló elszámolás a kolhozokban. Számolni kell azzal, hogy a beadási és a felvásárlási árak ma meglevő különbségei, valamint az ipari növények nagy terméseredményeiért fizetett igen magas prémiumok nagyon megnövelik az élenjáró és az elmaradt kolhozok munkafeltételei

és jövedelmei közti különbségeket. Az elmaradt kolhozokban a felvásárlás és a prémium aránya csekély, ezért ott a viszonylag magas önköltség az élenjáró kolhozokénál sokkal alacsonyabb eladási átlagárral párosul. Az élenjáró és az elmaradt kolhozok fejlődési feltételei különbségeinek a csökkentése hozzájárul a mezőgazdaság általános fellendüléséhez.

Hogy az árak alapja az érték, ez egyáltalán nem jelenti, hogy az áraknak — a nagykereskedelmi, a beadási és a kiskereskedelmi áraknak — az értékkel való egybeesésére kellene törekednünk. Nem is beszélve arról, hogy lehetetlen az értéket abszolút pontossággal számbavenni, ez ellentmondana magának az ár szerepének a szocialista gazdaságban. A feladat abban áll, hogy helyesen vegyük számba a társadalmi érték és az árak kölcsönös viszonyát, és jobban közelítsük az árat az értékhez, hogy ne legyen közgazdaságilag igazolhatatlan eltérés közöttük.

Az áraknak az értékektől való eltérései az értéktörvény hatásának elidegeníthetetlen vonása. A burzsoá társadalomban ez a kapitalista termelés spontán folyamataival, a piaci konjunktúra ingadozásával, a tőkefelhalmozással, a nemzeti jövedelemnek a kizsákmányolók javára (például a monopolárak mechanizmusán keresztül) való felosztásával függ össze. A szocializmusban az ár értéktől való eltérése elvileg más jellegű. Alapjában véve tervszerűen, a szocializmus gazdasági törvényei alapján, az egész szocialista társadalom érdekében valósul meg. Éppen az árnak az értéktől való bizonyos eltérései adják meg a lehetőséget, hogy következetesen felhasználjuk az árakat a szocialista építés gazdasági emelőiként. Fontos, hogy ezek az eltérések gazdaságilag megalapozottak és ne túlságosan nagyok legyenek. És számolnunk kell a nagykereskedelmi, a kiskereskedelmi és a beadási árak sajátosságaival.

Az árnak az értéktől való eltérését elsősorban az idézi elő, hogy az árak — időszakonként különböző mértékben — nem kis szerepet játszanak a nemzeti jövedelem elosztásában és újraelosztásában. Például azoknak az átlagáraknak, amelyeken az állam begyűjti és felvásárolja a kolhozok mezőgazdasági termékeit, alacsonyabbaknak kell lenniök az értéknél; a kolhozok a tiszta jövedelem egy részét átadva az államnak, résztvesznek az össznépi szükségletek fedezésében. A tiszta jövedelmek (például a forgalmi adó) mobilizálási formái és az árak e célra való felhasználása kérdésének eldöntésekor nem szabad eltekintenünk a különféle ágak és szektorok jellegzetességeitől. Akár a kolhozszektorról, akár a nehéziparról vagy a könnyűiparról van szó — mindez korántsem közömbös a felhalmozás és a fogyasztás viszonya szempontjából, a város és a falu gazdasági kapcsolatai stb. szempontjából.

Az árnak az értéktől való eltérése a kereslet és a kínálat összhangja tervszerű biztosításának egyik tényezője. A fogyasztási cikkek árának ebből a szempontból egészen más a szerepe, mint a termelőeszközökének. Lehetetlen, hogy ne számoljunk olyan áruk sajátosságaival, amilyenek az állami szektorban termelt és felhasznált termelőeszközök. Hiszen realizálásuk nem jár együtt tulajdonos-változással és a vállalatoknak a termelési tervre épülő anyagi-technikai ellátási terve alapján valósul meg. Ami ellenben a fogyasztási cikkeknek az állami és a szövetkezeti kereskedelmen keresztül való realizálását illeti, itt tulajdonos-változás következik be, a fogyasztási cikkek személyes tulajdonba kerülnek. Itt az embermilliók keresletét kell számításba venni. Ámbár ez a termelés tervszerű fejlődésétől és a jövedelmek tervszerű elosztásától függ és bár

összegét megtervezzük, ez a kereslet mégsem közvetlen tükröződése a termelési terveknek, és struktúrája nem szabható meg tervdirektivákkal.

Az árnak az értéktől való eltérése bizonyos termékfajták termelésének vagy fogyasztásának ösztönzésére szolgáló eszköz, amely számol a társadalmi termelésben és a lakosság költségvetésében betöltött szerepükkel, a hiánytermékekkel való takarékossággal. Nagy a szerepe a helyes árképzésnek mint az új gyártmányok bevezetésére való kiegészítő ösztönzésnek. Az új gépek árképzési gyakorlata azonban sok esetben akadályozza a technikai fejlődést, mert ezek az árak a kísérleti munkák önköltségére épülnek, azaz rendkívül magasak. Felvetődik olyan speciális alap képzésének a kérdése, amelyből a termelők károsodása nélkül lehetne az árakat csökkenteni addig, amíg az új gépek gyártása gyakorlottá válik és önköltségük csökken.

A helyes ártervezés követelménye, hogy gondosan számoljunk azokkal az óriási különbségekkel, amelyek hatalmas országunk különböző területeinek termelési feltételei között vannak, s a természeti tényezőkkel kapcsolatosak. Biztosítanunk kell, hogy a jól dolgozó, de rossz természeti feltételek közt működő vállalatok pótolhassák önköltségüket és megfelelő nyereségre tehessenek szert. Ez vonatkozik a mezőgazdaságra, a kitermelő iparágakra stb. Az egész országra érvényes árak mellett nagy szerepet kell játszaniok az övezeti, zónaáraknak, valamint bizonyos feltételek között a vállalatok egyes csoportjaira érvényes áraknak. Az ártervezésnél fontos számbavenni, hogy olyan termékről van-e szó, amelyet más körzetbe szállítanak vagy amelyet a helyi piacon értékesítenek. Ez a differenciálás azt jelenti, hogy az ár bizonyos fokig eltér a társadalmi értéktől, hogy a vállalat számára normális önálló elszámolási feltételeket teremtsünk. Az övezeti árak rendezése, a körzeti árak helyesebb arányainak megteremtése fontos feladat a mezőgazdaságban.

Mindez arról tanúskodik, hogy az árképzésben megengedhetetlen a különféle ágazatok és körzetek megkülönböztetés nélküli, sablonos, differenciálatlan kezelése. Ez semmibevételét jelentené sajátosságaiknak és mesterséges, gazdaságilag megalapozatlan előnyökhöz juttatna vagy ellenkezőleg, előnytelen helyzetbe sodorna egy-egy ágat vagy vállalatot. Az árrendszer tökéletesítésének további munkálataiban biztosítani kell az ágazati sajátosságok sokoldalú számbavételét: a termelési feltételekét, a technikai színvonalét, a költségstruktúráét, az álló- és a forgóalapok részarányáét, a munkások számáét, a termelékenységét stb. Nagy jelentőségű lehet az egész ország és valamennyi iparág viszonylatában egyaránt összehasonlítani a tiszta jövedelmet a munkások béralapjával, az önköltséggel, a termelési alapokkal. Ez bizonyos kritériumul szolgál valamennyi ágazat árainak tervezésében és lehetőséget ad, hogy az árakat fokozottabban közelítsük az értékhez.

Tehát, hogy az áraknak alapjukhoz — az értékhez — közelítése megfelelő népgazdasági hatással járjon, hajlékonyan kell azt megvalósítani, számolva a nemzeti jövedelem elosztásának feladatával, az ágazatok jellegzetességeivel, a gyártmányok és a körzetek jellegzetességeivel. Ehhez azonban elkerülhetetlen az árnak az értéktől való bizonyos gazdaságilag megalapozott eltérése.

★

A helyes árképzés szükséges feltétele, hogy megszilárdítsuk az önálló elszámolást, amely az értéktörvénynek az egész társadalom érdekében való tervszerű felhasználási formája. Ha a jól dolgozó vállalatok elegendő nyereséget kapnak és lehetőségük van rá, hogy operatívan rendelkezzenek vele, ha a vállalatok és dolgozóik anyagilag ösztönözve vannak az eszközökkel való takarékosságra és a nyereség növelésére, akkor megszilárdul az önálló elszámolás. E nélkül az ösztönzés nélkül az önálló elszámolás többé-kevésbé csak formális jelentőségű.

Hogy fokozzuk az önálló elszámolás ösztönző hatását, növelnünk kell a vállalati nyereség szerepét. Kell, hogy minden egyes vállalat nagyobb mértékben használja fel nyereségét a bővített újratermelésre, a forgóalapok növelésére, a beruházások finanszírozására, a termelés tökéletesítésére, a dolgozók premizálására, lakóházépítésünk biztosítására, káderképzésre. A vállalatok nyereséghányadának (nyereségük önköltséghez való viszonyának) valamivel nagyobbnak kell lennie a mostaninál (1956-ban az iparban ez körülbelül 5 százalék volt).

Ezt többféleképpen érhetjük el. Először: a termelés önköltségének további csökkentése útján, mert ez az alapja annak, hogy növeljük a tiszta jövedelmet és emeljük a jövedelmezőség színvonalát. Másodszor árváltoztatások útján, amelyek célja, hogy az ár biztosítsa a terv szerinti önköltségben kifejeződő ráfordítások megtérülését és elegendő nyereséget az említett feladatok megoldására.

A legutóbbi években a vállalati nyereség jelentősége nagyon megnőtt. Jelentősen nőtt a nyereség összege és megnőtt a nyereség részesedése a társadalom tiszta jövedelméből, miközben a forgalmi adó részesedése viszonylag csökkent. Például az állami vállalatok és gazdasági szervek nyereségének összege ebben az évben ötszöröse az 1947—1948. évinek, a forgalmi adó azonban azóta csak kevéssé változott. Fontos, hogy ez a tendencia tovább fejlődjék, és ezáltal szélesedjék az önálló elszámolás megszilárdításának bázisa.

Természetesen nem arról van szó, hogy egységes nyereségnormát kellene megállapítani valamennyi ág számára. A szocialista gazdaságban nem érvényesül az átlagprofitráta törvénye. Az átlagprofitráta tendenciájában és a tőkének egyik ágból a másikba való ezzel kapcsolatos áramlásában a kapitalista gazdaság spontán jellege fejeződik ki. Ez a tendencia idegen a szocialista tervgazdaságtól, amelyben minden mutató, így a nyereség vonatkozásában is, tervszerűen vesszük számba mindenegyes ág sajátosságait. Természetesen nem szabad megengednünk a nyereség gazdaságilag megalapozatlan különbözőségeit, de a termelési feltételektől függően a nyereségnormáknak meghatározott mértékben különbözniük kell egymástól. Különböző ágakban különböző módon oldják meg például azt a kérdést, hogy a nyereséget milyen arányban használják fel a beruházások finanszírozására.

Az önálló elszámolás további megszilárdításának fontos tényezője a nyereség vállalatnál maradó részének növelése, amelyet a vállalat jobban használhat fel a dolgozók anyagi helyzetének javítására. Ez mindenekelőtt a terven felüli nyereségre vonatkozik. A megtakarítások révén nyert vállalati alapot sokkal fokozottabban kell felhasználni olyan eszközök forrásául, amelyek termelési és anyagi jóléti célokra szolgálnak.

A vállalat ösztönzése akkor teljesen hatásos, ha összekapcsolódik a vezetők anyagi ösztönzésével és az összes dolgozóknak, a brigádoknak,

a részlegeknek, az üzemegységeknek, az egész vállalat jó munkájában való érdekeltségével. Elsősorban a premizálási gyakorlat javítása szükséges ehhez. De szükséges az is, hogy a vállalat ösztönzése eltéphetetlenül összekapcsolódjék — mint Lenin hangsúlyozta — a gazdasági vezetőknek a vállalat munkájáért való anyagi felelősségével. Ez kifejeződhet anyagi szankciók alkalmazásában azokkal a gazdasági vezetőkkel szemben, akiknek a hibájából a vállalatot károsodás érte. Nagyobb lesz a hatás, ha a trösztök, a kombinátok és a népgazdasági bizottságok, vezetőségek elegendő önálló elszámolási jogot kapnak. Ha e szervezetek dolgozóit, mindenekelőtt vezetőit az alájuk rendelt vállalatok munkájától függően fogjuk díjazni, akkor aktívabban törekszenek majd, hogy a vállalatok rentábilisak legyenek, anyagilag érdekeltek lesznek, hogy ott rendeljenek, ahol alacsonyabb az önköltség.

Az önálló elszámolás további megszilárdításának, valamint gazdasági ösztönző ereje növelésének elengedhetetlen feltétele a vállalatok és a vállalati vezetők jogainak lényeges kiterjesztése, a kicsinyes gyámkodás likvidálása a vállalatok felett, amely a munkájuk túlságosan részletes tervezésében jut kifejezésre. Egyebek között ideje áttérnünk a forgóeszközök sokkal átfogóbb mutatók szerinti tervezésére és lemondanunk az alkotórészek szerinti részletes normalizálásukról.

És milyen fontos megszüntetnünk a vállalatok termelési, pénzügyi terveinek felülről jövő gyakori és ráadásul kevéssé megalapozott változtatásait? Ismeretes, hogy ez mennyire akadályozza a vállalatokat abban, hogy helyesen számoljanak ráfordításaikkal és gazdasági, pénzügyi tevékenységük eredményeivel; ez csökkenti a termelés javításának anyagi ösztönzőjét, gyengíti az önálló elszámolás valódiságát. Nem ritka, hogy ha évközben nyilvánvalóvá válik, hogy a vállalat túlteljesíti nyereségtervét, azonnal növelik a tervet, ha azonban a vállalat nem tudja teljesíteni a nyereségtervet, akkor csökkentik a tervet. Ez annyit jelent, hogy kedvező feltételeket teremtenek a rosszul dolgozó vállalatoknak, a jól dolgozó vállalatokat pedig megfosztják attól a lehetőségtől, hogy rendelkezzenek a kollektívájuk által elért eredményekkel. Így volt például a perovi gépgyárral, amelynek akkumulációs tervét az 1955. év befejezése előtt tíz nappal jelentősen felemelték. Néha mindez azért történik, hogy a jól dolgozó vállalatok akkumulációját átjátsszák a rosszul dolgozókhoz, s ez sérti az önálló elszámolást, gyengíti a termelő munka javításának anyagi ösztönzését. Mégis a gazdasági vezetők között vannak még hívei a „közös zsák" rossz elméletének, amely a következőképpen szól: Minden vállalat állami, tehát mindegy, ki kapja közülük az eszközöket.

Az önálló elszámolás követelménye az önköltség helyes tervezése, következésképpen a nyereségé is. Ezen a területen mégis sok még a hiányosság. Íme az egyik: Ismeretes, hogy igen nagyok és gyakran egyáltalán nem megalapozottak a különbségek a különféle vállalatokban egy és ugyanazon gyártmány egységének ráfordításai között. Például a Szovjetunió kohászati minisztériumának vállalatainál 1956-ban az egy tonna martinacél elektromos energia felhasználásában 400 és még ennél több százalékos különbségek voltak. Mégis a gyakorlatban a tervezéskor és az egy típusú vállalatok munkájának értékelésekor nem ritkán az illető vállalatnál elért termelési költségszínvonalból indulnak ki, függetlenül a társadalmilag szükséges ráfordításoktól, az átlagos önköltségtől. Ezáltal

passzívan rögzítődik a jelenlegi helyzet és figyelmen kívül maradnak az objektív társadalmi kritériumok, amelyeket fel kellett volna használni a jó munka ösztönzéséhez és a rossz munkáért járó anyagi szankciókhoz. Ez azt jelenti, hogy nem realizálódnak teljesen az értéktörvény adta lehetőségek a tervezésben.

A tervezés, valamint a termelési ágak gazdasági vezetésének hatósági irányítási rendszerében levő jelentős hibák kiküszöbölése, a vállalatok irányítási súlypontjának áthelyezése a vállalatok működési területére sokkal kedvezőbb feltételeket teremt az értéktörvénynek a szocialista tervezésben való felhasználására. A vállalati tevékenység tervezésének és értékelésének alapvető mutatójává válhat a termelés terjedelme és a termelékenység mellett a jövedelmezőség és a termelési alapok kihasználása. Az irányító szervek közelebb vitele a termeléshez sokkal inkább lehetővé teszi, hogy takarékos és hatékony módszereket alkalmazzunk a termelésben, hogy biztosítsuk a társadalmi ráfordításokkal való takarékosságot, és megvalósítsuk az önálló elszámolás alapján a vállalatok specializálását és kooperációját. A termelés specializációja jelentőségéről beszélnek a következő számítások: Ha a fémalkatrészek és a szerszámok készítése a specializált gyárakban összpontosulna, ez nem kevesebb mint 12 milliárd rubel évi megtakarítást jelentene.

Most majd számottevően megnő az önálló elszámolással összefüggő értékösztönzők szerepe a termelés helyén. Ugyanakkor megerősödik majd a központosított tervszerű irányításban az értékemelők alkalmazása az állami érdekek biztosítására és a helyi tendenciák kiküszöbölésére. Így egyre inkább fokozódik majd a gazdaság irányításában a demokratikus centralizmus gazdasági alátámasztása.

Rendkívül fontos, hogy a gazdasági körzetekben éppen azoknak az iparágaknak fejlődését biztosítsuk, amelyekhez ott a legkedvezőbbek a feltételek. Nagy jelentőségű ebben az összefüggésben az objektív kritériumok kérdése, amelyek meghatározzák, hogy milyen termelési ágakat kell fejleszteni egy-egy körzetben. Ha nem fogjuk valóban alkalmazni a népgazdaság takarékossági kritériumait, akkor felülkerekednek a helyi tendenciák és összeütköznek majd az összállami érdekekkel. Most már nem a bürokratikus, hanem a „helyi" korlátok okozta veszteségek veszélye fenyeget majd.

A vállalati munka objektív kritériumainak konkrét meghatározása a közgazdasági tudomány egyik aktuális feladata. A társadalmilag szükséges ráfordítások számbavételének és tervezésének elveiről és módszereiről, az egyéni ráfordításokkal való összehasonlításukról, az önköltség és rentabilitás tervezéséről, az egyéni és az iparági átlagos önköltség arányairól, a vállalati nyereségről és az iparági átlagos rentabilitásról stb. van szó. Mindezek összefüggnek az árképzési gyakorlat megjavításának problémáival.

A gazdaságirányítási formák átalakítása szempontjából különös jelentőségűvé válik az állami árpolitika következetes keresztülvitele és a körzetekben a termelés olyan tervezése, amely számol az elérhető népgazdasági megtakarítással és az illető területen folyó munka rentábilitásának tényezőivel. Ez feltételezi, hogy a legszigorúbban mérlegeljük a nehézipar, és általában az ország számára fontos termékek termelése fejlesztésének érdekeit.

Hogy az értéktörvényt helyesen használjuk fel a tervezésben és a helyi tendenciák kiküszöbölésére, annak nélkülözhetetlen feltétele a gazdasági szervek és a vállalatok rubelen keresztül való ellenőrzésének megerősítése, a központosított pénzügyi és hitelrendszer megerősítése, a munkabérek, a nyereség, az egységes árak (a felvásárlási, a nagykereskedelmi és a kiskereskedelmi árak) szabályozása. Emellett jelentősen megnő a helyi szervek szerepe a pénzügyek, a hitel területén, az áruforgalom és az árak tervezésében.

A rubelen kereszül való ellenőrzés lehetőségei most nagyon megnőnek. A nyereségrészesedés és a forgalmi adó költségvetésbe való befizetésével kapcsolatos elszámolások közvetlenül a vállalatokkal fognak lebonyolódni. Ezáltal a pénzügyi apparátus közel kerül a vállalatokhoz, s lehetővé válik, hogy sokkal inkább a kellő időben fedje fel a pénzügyi, gazdasági tevékenységük hiányosságait és aktívan törekedjenek kijavításukra. A rubellel való ellenőrzés fokozottan támaszkodik majd az önálló elszámolásra. Megerősödik a hitelszervek ellenőrző funkciója is, ami összefügg a felesleges centralizálás megszüntetésével és az állami bank helyi szervei szerepének megnövelésével. A pénzügyi segítség kérdéseit, a hitelkedvezmények alkalmazásának, a jól működő vállalatok jutalmazásának és a rosszul működőkre hitelmódszerekkel való hatásának kérdéseit operatívabban és a tényleges helyzet jobb ismeretében helyileg kell megoldani.

A rubelen kereszül való ellenőrzés fokozását össze kell hangolni a vállalat operatív gazdasági önállóságának növelésével. A jól megszervezett rubelellenőrzés, az anyagi ösztönzők és az anyagi szankciók lehetővé teszik, hogy nagy megtakarítást érjünk el a termelés felduzzasztott és néha kevéssé hatékony adminisztratív ellenőrzésének csökkentésével.

Az értéktörvény helyes felhasználása a népgazdasági tervek jobb teljesítésére feltételezi az áruforgalom szféráján keresztül a termelő vállalatok munkájára való aktívabb, tervszerű hatást. Nálunk az áru realizálása fontos kiegészítő módszer annak ellenőrzésére, hogy mennyire felel meg a termelés a társadalmi szükségleteknek. És ehhez egyebek közt szükséges, hogy szorosabb legyen a kapcsolat a vállalatok termelési tervei és a szállítási és realizálási tervek között, hogy helyesen szervezzük a szállítók és a rendelők kölcsönös kapcsolatait. Az anyagi-műszaki ellátásban még el van terjedve a mechanikus elosztás gyakorlata. A szállítók gyakran olyan terméket erőszakolnak a rendelőre, amelynek választéka és minősége nem felel meg az utóbbi termelési programjának. A népgazdasági tanácsok szervezése egy gazdát ad a szállítók és a megrendelők nagy részének; a népgazdasági tanács operatívabban szabályozhatja és tervezheti a szállítók és a felhasználók kölcsönös kapcsolatait. Mindezek pedig a gyakorlatban azt jelentik, hogy az önálló elszámolás megszilárdul és hatékonyan felhasználjuk az értéktörvényt a társadalom érdekében.

Az iparirányítás súlypontjának a termelési helyre, a gazdasági körzetekbe való áthelyezése különösen élesen domborítja ki a feladatot, hogy népgazdasági szempontból ésszerű kapcsolatok alakuljanak körzetek között. A központi tervező szervek nem biztosíthatják csupán adminisztratív úton a körzetek közötti helyes kooperációt, és a különböző körzetekben levő vállalatoknak e kooperációra épülő folyamatos anyagi-műszaki ellátását. Fontos, hogy ezt a munkát alátámasszuk a rubelen ke-

resztül való ellenőrzéssel, a különböző gazdasági körzetek vállalatainak önelszámoló szerződéses kapcsolataival. Nagy szerepet játszhat a szállítók anyagi ösztönzése a szerződések jó teljesítésére, a termékek jól megszervezett szállítására. Ideje, hogy véget vessünk annak a gyakorlatnak, amelyben a szállítási szerződések megszegéséért járó szankciók formálisak, sőt fiktív jellegűek és mindenesetre annyira jelentéktelenek, hogy nem hatnak komolyan a szállítókra. Egyik-másik szállító előnyösebbnek látja, hogy megfizesse a büntetést és megőrizze a szerződési feltételek megszegésének lehetőségét. Még mindig el van terjedve a „kölcsönös amnesztia" a szerződések megszegéséért, ami gyökeresen ellentmond a szocialista gazdálkodási módszereknek. A szerződést megszegők elleni hatékony anyagi szankciók alkalmazása a szállításoknál elengedhetetlen feltétele a körzetek helyes gazdasági kapcsolatainak, a vállalatok normális kooperációjának és folyamatos ellátásának.

Az áruforgalom helyes tervezésétől, az anyagi-műszaki ellátás és az elosztás jó megszervezésétől sok tekintetben függ a vállalatok munkájának, az önálló elszámolás megszilárdításáért folyó harcuk pénzügyi eredménye. A kereslet számbavételének hiányosságai, a kellő kezdeményezés és manőverezés hiánya miatt felesleges, realizálatlan készletek, másrészt pedig az ellátásban való mesterséges zökkenők keletkeznek. 1956. október 1-én az ipari minisztériumok vállalataiban 16,6 milliárd rubel értékű normán felüli áru- és anyagkészletek voltak. Az ellátásban való zavarok megbontják a termelés ütemességét, rohammunkába sodornak. Ilyen körülmények között a vállalatok törekszenek rá, hogy „bármily áron" teljesítsék a tervet, nem törődve a minőségi gazdasági mutatókkal.

A helyi szervek szerepének növelése az anyagi-műszaki ellátás, az áruforgalom kérdéseinek megoldásában lehetővé teszi, hogy a nyersanyag-tartalékokat, az anyagokat, a késztermékeket ésszerűen használjuk fel és megelőzzük egyes ipari és kereskedelmi vállalatoknál való felhalmozódásukat, ugyanakkor, amikor más vállalatok ezekből a termékekből hiányt szenvednek.

Itt is nagy szerep jut annak, hogy tovább növeljük a helyi szervek jogait és lehetőségeit a tervezett termelési választék megszabására és megváltoztatására. Az alapvető mutatók szerinti központosított elosztás, valamint általában a központi tervezés egész rendszere változatlan marad. De fontos, hogy ennek alapján a területek, a vállalatok kiterjedten alkalmazhassák a közvetlen szerződéseket, a helyi feltételeknek megfelelően konkretizálhassák a választékot.

Az SZKP XX. kongresszusának és a következő plénumoknak határozatai alapján az ipar és az építőipar irányításának átszervezése megköveteli és egyúttal hatalmas lehetőségeket teremt, hogy megvalósítsuk a gazdasági ösztönzők fokozott alkalmazását, a termelés, a vállalatok és a dolgozó tömegek helyi kezdeményezésének kibontakoztatására, azaz a szocialista építés előnyeinek teljesebb kihasználására. A szovjet közgazdászok fontos kollektív feladata, hogy felkutassuk a tervszerű gazdasági irányításban alkalmazandó gazdasági emelők gyakorlati felhasználásának, a bérezési formák, az önálló elszámolás, az árak stb. tökéletesítésének legjobb útjait.

AUSCH SÁNDOR

A beruházások fejlődésének 40 éve a Szovjetunió népgazdaságában

Marx a Párizsi Kommün tapasztalatait leszűrve úgy vélte, hogy a szocialista forradalom csak több országban egyszerre győzhet, mert egyetlen ország proletariátusa nem tudja megtartani a hatalmat az ellene összefogó kapitalista hatalmak egyesült erejével szemben. Másrészt Marx a monopóliumok előtti kapitalizmus időszakában természetesen azon a véleményen volt, hogy a szocialista forradalom először a legfejlettebb kapitalista országokban fog győzni, hiszen itt éleződnek ki leginkább a kapitalizmus ellentmondásai.

Az imperializmusban ellenben sok szempontból mások a szocialista forradalom feltételei. Az imperializmus korszakának kapitalista nagyhatalmai többé nem tudnak olyan egységesen fellépni a fiatal proletárhatalom ellen, mint annak idején a Párizsi Kommün ellen. Lehetetlenné teszi ezt elsősorban saját proletariátusuk és a gyarmati, félgyarmati népek ellenállása, de maguk az imperialista nagyhatalmak közötti ellentétek is. Másrészt az imperializmusban már nemcsak a világ egy részében van kapitalista rendszer a maga ellentmondásaival, hanem a kapitalizmus eljutott a világ minden zugába: összefüggő világrendszerré vált. Ezért nemcsak a modern tőkésországokban, hanem lényegében a világ bármely országában kiéleződhetnek a kapitalista rend ellentmondásai. Sőt az imperializmusban már valószínű, hogy ezek az ellentmondások nem is a legfejlettebb országokban a legélesebbek. Az imperializmus egyrészt beviszi a kapitalizmust a még feudális vagy annál is korábbi társadalmi rendszerű országokba, másrészt azonban egyúttal igyekszik konzerválni is ezen országok elavult társadalmi viszonyait, ezért egyrészt életrehívja ott a kapitalizmus ellentmondásait, másrészt kiélezi a korábbi társadalmi rend ellentmondásait, s még tetézi mindezeket az imperializmus és az elmaradott országok ellentéteivel. Ezáltal a fejletlenebb országokban az ellentmondások egymással összefonódva, egymást fokozva még hamarabb teremthetnek forradalmi helyzetet, mint a legfejlettebb tőkésországokban.

A történelem igazolta a Lenin imperializmus-elméletéből eredő „logikát", mert az első világháború éveiben a cári Oroszországban olyan forradalmi helyzet alakult ki, amelyben a proletariátus átvehette a hatalmat és meg is védhette a proletárdiktatúrát.

Mivel ez a helyzet éppen egy gazdaságilag meglehetősen elmaradt országban alakult ki, elméletileg kérdés volt, vajon egy ilyen ország proletariátusa felépítheti-e a szocializmust, vagy el kell szalasztania a hatalom átvételére kínálkozó lehetőséget? A szociáldemokrácia az utóbbi álláspontra helyezkedett. A munkásosztály oroszországi forradalmi pártja ellenben nem habozott, hogy megdöntse a kizsákmányolók uralmát.

Az októberi szocialista forradalom után több más ország, közöttük Magyarország munkásosztálya is átvette a hatalmat, de ezeket a proletárdiktatúrákat megdöntötte az imperialista államok hatalmas katonai túlereje. Csak az orosz proletariátus tudott ellenállni az imperialista hatalmak katonai, politikai és gazdasági támadásainak. Ily módon a világ első szocializmust építő állama *egyedül* vitte végbe az ország szocialista átalakítását.

Ez a körülmény az ország viszonylagos gazdasági elmaradottságával párosulva a szocializmus építésének általános ellentmondásain, problémáin kívül sok sajátságos ellentmondást, problémát szült.

Az egyik sajátságos ellentmondás az volt, hogy a Szovjetunióban a világtörténelem legfejlettebb politikai hatalma viszonylag elmaradt gazdasággal párosult. Nem arról volt szó, hogy a termelőerők nem érték el azt a fejlettségi fokot, amelyen már objektíve szükségszerű a tőkés termelési viszonyok megsemmisítése. Ellenkezőleg: a cári Oroszországban kifejlődtek az imperializmus termelőerői (az erősen koncentrált nagyipar) és az erősen koncentrált nagyipari proletariátus, de emellett megmaradtak a gazdaság nagy részében a korábbi társadalmi rendszerek maradványai, a nekik megfelelő termelőerőkkel együtt. A legfejlettebb politikai hatalomnak az egész népgazdaság termelőerőinek általános színvonalát kellett felemelnie. Elsősorban az uralkodó proletariátus gazdasági bázisát, a fejlett nagyipart kellett kiterjesztenie, eközben a mezőgazdaságban is általánossá kellett tennie a fejlett nagyüzemeket, amelyekben a termelőerők a feudális és a kapitalista ellentmondásoktól mentesen, szabadon kibontakozhatnak és létrejöhet a munkásosztállyal szövetséges dolgozó parasztság egységes szocialista osztálya.

A proletárdiktatúra államát körülvevő ellenséges imperialista világ léte megkövetelte egyidejűleg az ország védelmi képességének maximális fejlesztését is. A szocializmus legfőbb gazdasági céljának elérése, az életszínvonal emelése és az általános életfeltételek javítása ugyancsak a gazdasági elmaradottság gyors megszüntetését követelte.

A szovjet gazdaság felhalmozása a forradalom óta eltelt 40 év alatt mindenekelőtt rendkívül gyors, a kapitalista államok történetében ismeretlen arányú volt, ugyanakkor pedig a kapitalizmussal ellentétben ágazatonként és területenként, harmonikus is.

Mindez csak azért volt megvalósítható, mert ez a felhalmozás a kapitalizmus, a feudalizmus ellentmondásaitól, a nemzeti ellentétektől, a kizsákmányolástól megszabadított gazdaságban ment végbe, a termelőerők tervszerű, arányos fejlesztése közepette. A szocialista felhalmozás töretlen vonalú fejlődése és gyors üteme nem lett volna lehetséges a kapitalizmusban, még a legnagyobb fellendülések éveiben sem.

A Szovjetunió 40 éves felhalmozása során hatalmasra nőtt termelőerők szilárd bázisai a dolgozók felszabadulásért világszerte folyó harcának is, és reális alapjai a béke megőrzése lehetőségének.

A beruházások üteme

1918-tól 1955-ig a Szovjetunió állami beruházásai összesen (1955. júliusi árakon) 1444 milliárd rubelt tettek ki. Ennek az összegnek több, mint 60 százalékát az ipar kapta.

A beruházások a szovjet gazdaság fejlődésének különböző szakaszaiban a következőképpen alakultak:

Állami beruházások összege
(1955. július 1-i árakon)

Időszak	Összesen (milliárd rubel)	Átlagosan évente	
		Milliárd rubel	Az első ötéves terv évi beruházásainak százalékában
1918—1928. (az 1928. IV. negyedév nélkül)	15,7	1,5	10,4
Első ötéves terv	61,6	14,5	100,0
Második ötéves terv	141,4	28,3	195,2
Harmadik ötéves terv (3,5 év)	138,7	39,6	273,1
1941. július 1-től 1946. január 1-ig (4,5 év)	134,8	30,0	206,9
Negyedik ötéves terv	326,5	65,3	450,3
Ötödik ötéves terv	625,3	125,1	862,7
Összesen:	1444,0		

A felépített és üzembehelyezett új ipari üzemek száma a következőképpen növekedett: 1. ötéves terv 1500, 2. ötéves terv 4500, 3. ötéves terv (3,5 év) 2900, 4. ötéves terv több mint 6000.

Az imperialista háború, majd az intervenció és a polgárháború a szovjet gazdaságot katasztrofális helyzetbe sodorta. Az ipari termelés értéke 1920-ban az 1913. évinek mindössze 14 százaléka volt. Az állóalapok felélése, amely egyes iparágakban már a háború alatt jelentős méreteket öltött, a polgárháború alatt tovább folytatódott.* De az elégtelen felújítás miatt tovább csökkent az ipar állóalapjainak értéke a nep első éveiben is. Ezekben az években a forgóeszköz-hiány miatt a meglevő kapacitást sem lehetett kihasználni, ezért a felhalmozás nagyobb része a forgóeszközök feltöltésére irányult. Az állóalapokba eszközölt beruházások 1924-ben kezdték meghaladni az amortizációs befizetések összegét.

1925—1926-ban, az ország szocialista iparosításáért indított harc kezdő évében az ipari beruházásokból már 24,4 százalék jutott új vállalatok építésére. Az első ötéves tervben az egész népgazdaság összes beruházásai körülbelül háromszorosan, az ipari beruházások ötszörösen haladták meg az előző öt év beruházásait.

Az ötéves tervek egyre növekvő beruházásai a Nagy Honvédő Háború éveiben is alig csökkenő arányban folytatódtak. Az Uralban és Szibériában hatalmas új ipari bázis épült. Az Ural ipari termelése a háború 4 évében 3,6-szeresre, Szibériáé 2,8-szeresre nőtt.

* Az állóalapok polgárháború alatti csökkenését különböző szerzők különféleképpen becsülik. Sztrumilin véleménye szerint a csökkenés 1917. október 1-től 1921. október 1-ig 16 százalékos volt.

A háború utáni ötéves tervekben különösen gyorsuló ütemben növekedtek és hatalmas méreteket öltöttek az állami beruházások. Az 1951—1955. évi beruházások az első ötéves terv beruházásainak összegét több, mint 8,5-szeresen, a második ötéves terv beruházásait 4,5-szeresen, a harmadikét 3-szorosan és a negyedik ötéves terv beruházásait is majdnem kétszeresen haladták meg. Az 1955. évi beruházások összege majdnem hússzorosa volt az 1929. évi beruházásokénak.

A beruházások dinamikájának a kapitalista országokéval való összehasonlítása a szocializmus növekvő fölényéről tanúskodik, még akkor is, ha a kapitalizmus fejlődésének olyan szakaszát vesszük is alapul, mint a második világháború utáni évek fegyverkezési konjunktúrája.

A beruházások dinamikája a Szovjetunióban és a vezető tőkésországokban
(Változatlan árakon)*

Év	Szovjetunió	Egyesült Államok	Nagy-Britannia	Franciaország	Német Szövetségi Közt.
1950.....	100	100	100	100	100
1951.....	112	98	88	107	108
1952.....	124	98	99	97	114
1953.....	129	103	112	99	127
1954.....	149	104	117	—	143

Ekonomista. (Varsó) 1956. 2. sz.

A Szovjetunió hatodik ötéves tervében előirányzott beruházások összege körülbelül 990 milliárd R. Ez 17-szer annyi, mint az első ötéves terv, 67 százalékkal több, mint az ötödik ötéves terv, 9,5 százalékkal több, mint a háború utáni két ötéves terv együttes beruházásainak összege.

A felhalmozás és a nemzeti jövedelem aránya

A cári Oroszországban a felhalmozás aránya a nemzeti jövedelemben 1913-ban csak 9 százalék volt. A Szovjetunió felhalmozásának aránya a nemzeti jövedelemben már 1925—1926-ban 15,9, 1926—1927-ben 22,9, 1927—1928-ban 21,3 százalékot tett ki.* 1932-ben az arány 26,9 százalék, 1937-ben 26,4, 1950-ben 25 százalék volt.**

A felhalmozás aránya a nemzeti jövedelemben meglehetősen állandó és nagyobb, mint a tőkésországok bármelyikében, bármikor. Az Egyesült Államokban 1921—1929-ben a felhalmozás aránya a nemzeti jövedelemben 10 százalék, 1929-ben is csak 24 százalék volt és Németországban 1933—1938-ban, a háborús felkészülés időszakában is csak 10,80 százalékot ért el. Kaplan amerikai szerző szerint is a „nettó beruházásoknak" a nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya 1937—1940-ben, 1947-ben és 1948-ban a Szovjetunióban 12—15 százalék, az Egyesült Államokban pedig csak 6—10 százalékos volt. Kolganov szerint az Egyesült Államok beruházásai 1950-ben a nemzeti jövedelem 18,5 szá-

* Ez években a mai árrendszer még nem volt érvényben.
** A máig érvényes árrendszer a termelőeszközök alacsony árai miatt megnehezíti az arány pontos megállapítását.

zalékát, 1954-ben 12,6 százalékát tették ki. (A beruházások és a nemzeti jövedelem a Szovjetunióban használatos számítási módszere alapján.)

A Szovjetunióban azonban nemcsak a felhalmozásnak a nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya nagyobb, mint a tőkésállamokban, hanem a nemzeti jövedelemnek nem utolsósorban a beruházások eredményeképpen keletkező évi növekedése is. Érdemes ezzel kapcsolatban idézni az ENSZ Európa 1955. évi gazdasági helyzetéről szóló jelentését, amely az 1951—1954-i időszakot elemezve megállapítja, hogy a Szovjetunió nemzeti jövedelme évente felhalmozásra fordított részének (25 szálékának) eredményeképpen a nemzeti jövedelem növekedése évente átlagosan 10 százalékos volt. Ebből következik, hogy a nemzeti jövedelem az évente beruházott összegnek körülbelül 40 százalékával növekszik. „Az állóalapoknak és a termelés növekedésének ez a viszonya (25 százalék: 10 százalék = 2,5) eléggé alacsony ahhoz képest, amelyet a nyugati országokban normálisnak tartanak. Ezt részben az állóalapok intenzívebb kihasználása magyarázza a Szovjetunióban."*

A beruházások nemzeti jövedelemből való részesedésének és a nemzeti jövedelem növekedési ütemének kedvező aránya nem utolsósorban az állóalapok hatékony kihasználásából ered. A termelőalapok kihasználásának hatékonysága azonban nemcsak a kapitalista országokkal összehasonlítva nagyobb, hanem a Szovjetunió gazdaságának különböző fejlődési szakaszait összehasonlítva is fokozatosan nő, és javult az arány a nemzeti jövedelem növekedése, valamint a termelő állóalapok növekedése közt.

É v	A nemzeti jövedelem növekedése	A termelő állóalapok növekedése	Az 1. a 2. százalékában
	(változatlan árakon)		
	1.	2.	3.
1913	100	100	—
1928	119	136	88
1940	611	603	101
1950	1003	806	124
1954	1533	1189	129
1955	1683	1320	127

A termelő állóalapok és a nemzeti jövedelem növekedésének viszonyát természetesen igen sok, különböző irányokban ható tényező befolyásolja. E számsorok valószínűleg mégis eléggé jól tükrözik a fejlődést. Az 1928-ban e tekintetben látható elmaradás az iparosítás kezdeti nehézségeivel függött össze. Erre jellemzőek az első ötéves terv utolsó évének és a második ötéves terv éveinek adatai. (Túloldali tábázat.)

Az 1933. évi elmaradásban kifejeződnek az új technika elsajátításának nehézségei, amelyek azzal is összefüggtek, hogy az első ötéves terv utolsó éveiben és a második ötéves terv első éveiben a mezőgazdaságból bevont sok új munkaerő képzettsége igen gyenge volt. A terme-

* Az ENSZ kiadvány ezzel kapcsolatban idézi a „Politikai gazdaságtan" 1954. évi kiadását is, amely szerint a Szovjetunióban az álló alapok kihasználásának effektivitása kétszerese a kapitalista államokénak. Megjegyzi azonban, hogy a különbség azokból a statisztikai módszerekből is származik, amelyekkel egyrészt a felhalmozás ütemét a nyugati országokban. másrészt a nemzeti jövedelmet a Szovjetunióban számolják.

Az állóalapok és a termelés növekedési üteme a Szovjetunió nagyiparában*
(Az előző évekhez viszonyítva százalékban)

	1932	1933	1934	1935	1936
A teljes termelés növekedése ...	+14,6	+ 8,2	+20,1	+23,1	+30,2
A termelői állóalap növekedése	+22,4	+30,2	+28,2	+21,8	+23,3

* Rjabov. I. m. 96. old. (A teljes termelés változására vonatkozó adatok — a halmozódás változása miatt — a tényleges növekedésről természetesen kevésbé adnak megbízható képet, mint a nemzeti jövedelem adatai.)

lés növekedését akadályozta az akkor rendkívül feszített anyaghelyzet is. 1928-ban az ipari felhalmozás 72 százaléka az állóalapokat és 28 százaléka a forgóalapot bővítette. 1929-ben pedig a forgóalapok növelésére már csak 6 százalék jutott.* 1935-ben azonban a termelés növekedése már 1,3 százalékkal, 1936-ban 6,9 százalékkal meghaladta az állóalapok növekedését.

A beruházásoknak a termelés és a nemzeti jövedelem növekedésére való hatása szempontjából fontos, hogy az újonnan létesített termelő egységek értékéből mekkora rész jut az épületekre és mekkora a gépekre, a berendezésekre, valamint egyéb célokra. Az építési tevékenység részesedése a szovjet gazdaság összes beruházásaiban a következőképpen alakult: 1. ötéves terv 85 százalék, 2. ötéves terv 80, 3. ötéves terv (3,5 éve) 79, 1941. július—1946. január 1. 78, 4. ötéves terv 64, 5. ötéves terv 63 százalék.

Az építkezések részesedése a beruházások értékében az adatok tanúsága szerint igen nagy, még az ötödik ötéves tervben is nagyobb, mint Magyarországon volt az első ötéves terv idején. Ez azonban elsősorban azzal magyarázható, hogy a Szovjetunió igen sok iparágat teljesen újonnan létesített, s még az ötödik ötéves terv idején is viszonylag sok teljesen új termelő egység létesült az elmaradt területek gazdaságának fellendítése során. De már az ötödik ötéves tervben is nagy volt a gépek részesedése a beruházásokból azokban az iparágakban, amelyekben már elsősorban a nehéz és a munkaigényes folyamatok gépesítése került napirendre. A hatodik ötéves terv a gépi beruházások arányának igen jelentős növelését irányozta elő.

A beruházások megoszlása

A Szovjetunió összes beruházásai a hozzáférhető adatok szerint a következőképpen oszlottak meg:

Az ipari beruházások a szocialista iparosítás politikájának megfelelően valamennyi fejlődési szakaszban meghaladják a népgazdaság más ágaiba irányuló beruházásokat, s részesedésük az összes beruházásokból is növekvő tendenciájú.

Az 1929—1952. időszakban a beruházások megoszlása főbb népgazdasági áganként a következő (1950. évi árakon): ipari beruházás 710 milliárd R, ebből nehézipari 638 milliárd R, könnyű és élelmiszeripar 72 milliárd R, mezőgazdaság 94 milliárd R, közlekedés 193 milliárd R.

* Putyilov: Az ipari felhalmozódás kérdéséhez. Planovoe Hozjajsztvo. 1933. 103. o.

Népgazdasági ág	1924/1925—1927/1928*	1. ötéves terv**	2. ötéves terv**	5. ötéves terv***
Ipar	44	50	48,7	75
Ebből: „A" csoport	73	86	82	67
„B" csoport	27	14	18	8
Mezőgazdaság	6	20	12	11
Közlekedés	24	17	18	14
Hírközlés	1	1	1	
Kereskedelem	—	2	—	—
Egyéb	—	11	—	—

* Rjábov: A szocialista felhalmozás és forrásai az első és második ötéves tervben. 141. old. (A megfelelő évek árai alapján számítva.)

** „Beszámoló az 1. és 2. ötéves terv teljesítéséről." (Folyó árak alapján.)

*** Az ötödik ötéves tervre vonatkozó adatok 1950. júliusi árakon *az ENSZ idézet kiadványa* adatai alapján számítva. (250. o.)

Az ipari beruházások részesedésének ugrásszerű növekedését az első ötéves tervben a táblázat számai nem mutatják a valóságnak megfelelően, mert az első ötéves tervet megelőző időszak adatai csak a társadalmasított szektor beruházásainak (11,1 milliárd rubel) megoszlását mutatják. Az ebben az időszakban még jelentős magánszektor miatt az összes beruházásoknak (26,5 milliárd rubel) az állami beruházásokat meghaladó része feltehetően döntő részben a mezőgazdaságban valósult meg.

A termelőeszközöket gyártó iparágak részesedése a beruházásokból már az első ötéves tervet megelőző időszakban jóval nagyobb volt a fogyasztási cikkeket gyártó iparágakénál és az arány évről évre tovább nőtt.

Az első ötéves terv beruházási programjának középpontjában a nehézipar megteremtése volt. A XVI. pártkonferencia és az első ötéves terv is az ipari beruházások 78 százalékát szánta a nehéziparnak, a beruházások 85 százaléka tényleg az „A" szektorra jutott és az első ötéves tervben a nehézipar állóalapjai csaknem háromszorosra nőttek. Az előirányzott beruházások legnagyobb része 5 iparágnak (a gépgyártásnak, a kohászatnak, a fűtőanyagiparnak, a vegyiparnak és az építőanyagiparnak) jutott. A legnagyobb beruházások a kohászatba és a gépgyártásba irányultak. A két kohóipari vidék, Ukrajna és az Ural mellé két teljesen új kohászati bázis létesült a kuznyecki medencében és a kercsi félszigeten. Új iparágak, új hatalmas ipartelepek, ipari városok létesültek, mint Magnyitogorszk acélműveivel, a dnyepropetrovszki vízierőmű stb.

A gépgyártás alapjainak megteremtéséhez igen nagy gépimport kellett. A gépimport részesedése a teljes import összegéből az 1924—1925. évi 16,6 százalékról 1931-ben 60,1 százalékra nőtt. Az 1931-ben behozott csaknem 2 milliárd értékű gép és berendezés 93,5 százalékát a nehézipar kapta.

Az első ötéves terv időszakában megvalósított technikai újjáalakításra jellemző, hogy már 1932. január 1-én az 1925 után beállított gépark az „A" szektor egész gépparkjának 60 százaléka, a „B" szektor egész gépparkjának 32 százaléka volt.*

* Putyilov. I. m. 111. o.

A második ötéves tervben folytatódott az új technika meghonosítása a Szovjetunió gazdaságában. 1937-ben a második ötéves terv befejezésekor az egész ipari termelés 80 százaléka azokból az új üzemekből származott, amelyek az első és a második ötéves tervben épültek. A nehézipari beruházások nagyobb része továbbra is a vaskohászatba és a gépgyártásba irányult.

A második ötéves terv a nehézipari bázis alapján a könnyűiparnak viszonylag sokkal nagyobb arányú fejlesztését irányozta elő, mint az első ötéves terv. Ez az egyre fenyegetőbbé váló nemzetközi helyzet miatt nem valósult meg teljesen az előirányzatok szerint, de még így is a könnyű- és az élelmiszeripar beruházásainak aránya kedvezőbben alakult a nehéziparhoz képest, mint az első ötéves tervben. A nehézipari beruházások 2,6-szeresre, a könnyű- és az élelmiszeripari beruházások pedig 3,2-szeresre nőttek. A könnyű- és az élelmiszeripari beruházások méreteire jellemző, hogy abszolút összegük egyenlő volt a vaskohászat és a gépgyártás beruházásaival.

A második ötéves tervben további jelentős lépéseket tettek a keleti országrészek iparának felépítése felé: a nehézipari beruházások keretében létesített új gyárak több mint fele keleti területeken épült fel. Politikai, hadászati és gazdasági szempontból egyaránt különös jelentősége volt annak, hogy az összes beruházásoknak körülbelül negyed része jutott az ural-kuznyecki szén- és kohászati bázis befejezésére. A harmadik ötéves terv a beruházások 58 százalékát az iparba, az összes beruházások 49 százalékát a nehéziparba, 10 százalékát a könnyűiparba, a mezőgazdaságba állami eszközökből 6 százalékot, összesen 13 százalékot, a közlekedésbe 19 százalékot irányozott elő.

A Nagy Honvédő Háború időszakának beruházásait a háború szükségletei határozták meg. 1942-ig a beruházások színvonala csökkent, mert a jelentősen kisebb nemzeti jövedelemből elsősorban a hadifogyasztást kellett fedezni. De míg a nemzeti jövedelem csak 1943-tól kezdett növekedni, a beruházások mennyisége már 1942-től emelkedett és a háború végén elérte a háború előtti színvonalat. Közvetlenül a háború kitörése után néhány hónap leforgása alatt 1360 gyárat telepítettek át a nyugati területekről Nyugat-Szibériába, Közép-Ázsiába, a Volga vidékére. De nemcsak a meglevő termelőerők ilyen nagyarányú áttelepítését valósították meg, hanem hatalmas új beruházásokat is eszközöltek a keleti területeken is. Ezeken a vidékeken 1942-ben és 1943-ban 35 százalékkal többet építettek, mint 1940-ben. Már 1941-ben és 1942 elején a keleti területeken 20 új nagyolvasztót helyeztek üzembe és 25 Martin-kemencét, több száz kilométer hosszú vasútvonalat építettek. 1942 márciusában a keleti területek hadiipari termelése már meghaladta a Szovjetunió eredeti egész területének hadiipari termelését, és a keleti területek ipari termelése 1940-től 1944 végéig két és félszeresre nőtt.

A negyedik ötéves terv (1946—1950) fő feladata a békegazdaságra való átállás, a helyreállítás és a háború előtti termelési színvonal túlszárnyalása volt. A beruházások 63 százaléka az iparba, 16 százaléka a közlekedésbe irányult. Az ipari beruházások 80 százaléka a nehézipar újjáépítésére és fejlesztésére szolgált.

A negyedik ötéves tervben a nemzeti jövedelem az előirányzott 38 százalék helyett 64 százalékkal nőtt. Ez egyrészt a hatalmas beruházások eredménye volt, másrészt lehetővé tette, hogy a beruházási programot

22 százalékkal túl is teljesítették. Az ipari termelői kapacitásokat lényegében 2 év alatt helyreállították, mégpedig a háború előttinél magasabb technikai színvonalon. A helyreállítás során a területek komplex fejlesztésének megfelelően új iparágakat honosítottak meg. A háború alatt a keleti területekre telepített vállalatokat új telephelyükön hagyták és fejlesztették tovább.

Az ötödik ötéves tervben főként a kohászatban, a villamosenergia-termelésben, a gépgyártásban, az ásványolajbányászatban és a könnyűiparban létesültek új vállalatok.

Körülbelül 12—13 százalékkal nőtt az ipar energiaellátottsága: öt év alatt kétszeresre nőtt az összes erőművek, háromszorosra a vízierőművek teljesítménye.

Sok új pamutipari, műrostfonal-, selyem-, konfekcióipari-, cukor-, hús-, sajtipari stb. kombinát létesült.

A Szovjetunió hatodik ötéves tervének legnagyobb beruházásai az erőművekbe, a vegyiiparba, a vas- és a fémkohászatba, az olaj-, a szén- és a faiparba irányulnak. Különösen nagyarányú lesz a népgazdaság energiabázisának növekedése. Az ilyen célú beruházásokra jellemző, hogy az építendő erőművek teljesítménye nagyobb, mint az eddigi ötéves tervekben üzembe helyezett erőművéké együttesen. Igen nagy súly került a modernizálásra és az automatizálásra, valamint a meglevő berendezések jobb kihasználására. Így az előirányzott vasércтermelés növekedésének 35 százalékát, az acéltermelés növekedésének majdnem felét, a munkapadok és traktorok gyártása növekedésének kétharmadát modernizálás, a berendezések jobb kihasználása, nem pedig új üzemek építése révén fogják nyerni.

A hatodik ötéves terv beruházásainak fokozottan nagy hányada irányul az ország keleti területeinek fejlesztésére, amit nemcsak e területek viszonylagos fejletlensége indokol, hanem az is, hogy az ottani hatalmas, még ki nem aknázott energia- és nyersanyag-források felhasználása a XX. kongresszus által megszabott feladatok teljesítésének fontos tényezője. A keleti területek természeti kincseire jellemző, hogy a szibériai folyók potenciális energiatartaléka körülbelül 65 milliárd kilowatt. Ez évi 450 milliárd kWó energiának felel meg, ami 2,3-szor több, mint az 1956-ban az országban ténylegesen termelt teljes energiamennyiség.* A XX. kongresszus direktívái szerint a következő 10—15 évben keleti területeken fog megépülni az ország legnagyobb szén- és energiabázisa, a harmadik nagy kohóipari bázis és több új gépipari centrum. Ezért már a hatodik ötéves tervben Nyugat-Szibéria beruházásai az ötödik ötéves tervhez képest 2,1-szeresre, Kelet-Szibériáé 2,8-szeresre, Kazahsztáné 2,7-szeresre nőnek, amikor pedig országos méretekben a beruházások növekedése 1,6-szeres.

A hatodik ötéves terv beruházási politikájának egyik kiemelkedő jellegzetessége, hogy a XX. kongresszus irányvonalának és a megnövekedett lehetőségeknek megfelelően óriási, minden korábbinál nagyobb összegeket irányoz elő lakásépítésre.

A lakásépítés részesedése a beruházásokból ez ideig is majdnem állandóan növekedett.** 1928/1929—1932-ben 9,2 százalék, 1933—37-ben

* V. Girovszkij: A beruházások szerepéről. Voproszi Ekonomiki. 1956. 12. sz. 41. o.
** A. Bergson: Soviet Economic Growth. 61. o.

9,1, 1945-ben 10,7, 1948-ban 16,5, 1950-ben 16,9, 1951-ben 18,2 százalék volt.

Mégis a lakásépítés elmaradt a lakosság szükségleteitől. Különösen nagy a lakáshiány egyes nagy városokban, elsősorban Moszkvában, ahol 1926 óta a lakótér több mint kétszeresre, de a lakosság száma ennél többszörösre nőtt. A Pravda ez év augusztus 2-i száma hírt adott a legújabb idevágó határozatról, amely szerint a következő 10—12 évben teljesen fel kell számolni a lakáshiányt és ebből a célból a XX. kongresszuson javasolt nagy lakásépítkezési előirányzatot is túl kell szárnyalni. 1956—1960-ban az eredetileg városokban előirányzott 289 millió négyzetméter helyett 328 millió négyzetméter lakóterület fog épülni, ebből 215 millió állami eszközökből, a többi állami segítséggel. (1957-ben 34 millió, 1958-ban 54 millió, 1959-ben 51 millió, 1960-ban 60 millió négyzetméter épült.) E program hatalmas arányai még érzékelhetőbbek, ha számításba vesszük, hogy az 1929-től 1955-ig terjedő időszakban, amikor óriási, teljesen új városok létesültek, állami forrásokból és a városi lakosság eszközeiből összesen 430 millió négyzetméter lakóterület épült.

A mezőgazdasági beruházások az első ötéves tervet megelőző öt évben a beruházásoknak csak 6 százalékát tették ki. Az első ötéves terv időszakában a mezőgazdasági beruházások aránya az összes beruházások 20 százalékára nőtt, a második ötéves tervben pedig 12 és az ötödik ötéves tervben körülbelül 11 százalék volt.

A mezőgazdaság nagyarányú részesedését az első ötéves terv beruházásaiból a gyors kollektivizálás szükségletei magyarázzák. Az első ötéves terv a mezőgazdaság 20 százalékának kollektivizálását irányozta elő, de már az első 3 évben a paraszti gazdaságok 60 százaléka kollektív gazdaságokká alakult át. Az állatállomány nagyrészt ennek hatására jelentősen csökkent. (Például a szarvasmarhaállomány 1928-ban 66,8, 1934-ben 33,5 millió darab volt.) „A falu a kibontakozó osztályharc tüzébe került és ettől igen komoly, igen jelentős kárt szenvedett" — állapította meg Kujbisev az SZK(b)P XVII. konferenciáján. Az első ötéves tervbeli nagy állami beruházások alig ellensúlyozhatták a magánszektor állóalapjainak csökkenését.*

A mezőgazdasági állami szoktor beruházásainak eredményeképpen azonban a növénytermelés már az első ötéves terv időszakában megnőtt, és igen jelentősen nőtt a munka termelékenysége a kolhozokban és a szovhozokban. Ennek eredményeképpen hatalmas munkaerő-tartalékok szabadultak fel az ipar számára: 1928-tól 1935-ig a városi lakosság száma 17,7 millióval nőtt.

A traktorállomások száma a második ötéves terv végére (1937-re) 5818-ra, 1940-ben 7069-re emelkedett (1932 : 2446). A traktorok száma pedig (15 lóerősre átszámítva) az 1932. évi 148 ezerről 1937-ben 561 ezerre, 1940-ben 684 ezerre emelkedett.

A kalászosgabona-termelés összes alapvető munkafolyamatát gépesítették.

Különösen nagyarányú volt a mezőgazdaság állóalapjainak fejlődése a háború utáni ötéves tervekben. Hatalmas mértékben nőtt a gépek száma (a traktorok száma 1940-ben 684 ezerre, 1951-ben 439 ezerre, a kombájnoké 1941-ben 182 ezerre, 1955-ben 338 ezerre).

* Az első ötéves terv beruházásainak összegezése. Planovoe Hozjajsztvo, 1932. 156. o.

Nőtt az állatállomány is (a szarvasmarhaállomány 1946—1947-ben 6 millió, 1955. október 1-én 67,1 millió db, a sertésállomány 1941-ben 27,5, 1946-ban 10,6, 1955. október 1-én 52,2 millió darab, a juh- és a kecskeállomány 1946-ban 70,0, 1955. október 1-én 142,6 millió darab). Az 1955. januári párt- és kormányhatározat az állattenyésztés további fejlesztésének feltételeit is meghatározta. Hatalmas anyagi eszközöket mozgósítottak a szűz- és parlagföldek 1954 óta tartó művelésbevétele során is.

A mezőgazdaság beruházásainak fokozását nemcsak a helyes gazdaságpolitika következtében megnövekedett belső akkumuláció biztosítja, hanem az állami beruházások növekedése is. A mezőgazdaság részesedése az összes állami beruházásokban 1951-től 1955-ig körülbelül 20 százalékkal nőtt.

A felhalmozás forrásai

A hatalmas összegek, amelyeket a Szovjetunió a szocializmus technikai bázisának növelésére fordított, csak a szocialista gazdasági rendszerben voltak előteremthetők. Elsőrendű forrásuk a munka termelékenységének és a termelő népességnek a növekedése volt. A munka termelékenysége az ötéves tervekben a következőképpen alakult:

1. ötéves terv 1932. évi az 1928. évi	2. ötéves terv 1937. évi az 1932. évi	3. ötéves terv 1940. évi az 1937. évi	Háborús évek és 4. ötéves terv 1950. évi az 1940. évi	5. ötéves terv 1955. évi az 1950. évi
százalékában				
141	182	133	137	144

Az első ötéves tervben a termelékenység növekedésének nagy előirányzatát (a terv szerint 110 százalékot) még nem sikerült teljesíteni, de csaknem kétszeresére nőtt a munka termelékenysége a második ötéves tervben, amikor az új technika elsajátítása rohamléptekben haladt előre és a Sztahanov-mozgalom széles körben bontakozott ki. 1955-ben az ipari munkások munkájának termelékenysége az 1928. évinek 679 százalékát, az 1940. évinek 198 százalékát és az 1950. évinek 153 százalékát érte el. 1955-ben az évi átlagos termelékenység 1913-hoz viszonyítva 8-szorosra emelkedett. A munka termelékenységének abszolút színvonala már meghaladja sok fejlett kapitalista országét, de még elmarad az Egyesült Államokétól.

Hogy a munka termelékenységének növekedéséből származó nemzetijövedelem-növekedés milyen arányban oszlott meg a felhalmozásra és a reáljövedelmek növelésére, valamint egyéb célokra, az a meglevő adatokból nem állapítható meg pontosan. Bizonyos, hogy a szovjet nép — különösen az első ötéves terv időszakában — igen nagy áldozatokat hozott, hogy megalapozza a maga társadalmát, a szocializmust. De már 1932-ben is, amikor a felhalmozás forrásainak biztosítása a legnagyobb erőfeszítéseket kívánta meg az egész népgazdaságtól, az iparban 7 órás munkanapra térhettek át. 1935-ben megszűnt a fogyasztás jegyrendszer-

rel való korlátozása. A reálbérek és a reáljövedelmek a második és a harmadik ötéves tervben fokozatosan növekedtek. E növekedés különösen meggyorsult a háború utáni időszakban. A munkások reálbére az ötödik ötéves tervben 40 százalékkal, a parasztok reáljövedelme 50 százalékkal nőtt és a munkások reáljövedelme 1955-ben 90 százalékkal volt magasabb, mint 1940-ben.

Ismeretes, hogy már az 1920-as évek közepétől kezdve viták folytak a Szovjetunióban a szocializmus felépítéséhez szükséges akkumuláció forrásairól. Hogy a felhalmozás eszközeinek előteremtésében a népgazdasági ágak vagy a társadalom egyes oszályai és rétegei végeredményben milyen arányban vettek részt, az nem állapítható meg pontosan.* A kérdés eldöntését nemcsak az árrendszer nehezíti meg, hanem az is, hogy még az ezen árrendszer alapján számított árindexeket sem ismerjük. Bizonyos azonban, hogy az iparosítás beruházási szükségletei — különösen kezdetben — más népgazdasági ágak akkumulációjának jelentős átcsoportosítását kívánták meg. A nehézipar az első ötéves terv idején még a folyó termelési költségek fedezésére is dotációt kapott, de az egész ipar mind rentábilisabbá vált és belső akkumulációja mind nagyobb részt (az első ötéves terv átlagában 22,6 százalékot, 1937-ben már 58,7 százalékot) fedezett az ipari beruházásokból.**

Emellett akkumulációs forrás volt a fogyasztási cikkek árszínvonalának fokozatos emelkedése is. Mint Makarova és Majzenberg az értéktörvényről és az árképzésről a Szovjetunió Tudományos Akadémiáján rendezett 1956. decemberi vitán kifejtette, a mostani árrendszer (a fogyasztási cikkek viszonylag magas, a termelőeszközök viszonylag alacsony árszínvonala) történelmileg alakult ki, annak eredményeképpen, hogy évek hosszú során át a lakosság rendelkezésére bocsátott fogyasztási cikkek termelésének növekedése elmaradt a dolgozók fizetésképes keresletétől. Ez összefüggött az ország gazdasági elmaradottsága páratlanul gyors felszámolásának szükségességével, és különösen 1929—1934-ben és az 1941—1945-ös időszakban, a legnagyobb erőfeszítések éveiben érvényesült.***

A szocialista ipar és a szovjet népgazdaság egyéb ágainak hatalmasra növekedett belső akkumulációja miatt azonban egyre inkább lehetővé vált és 1948-tól kezdve sorozatos árleszállítások formájában meg is valósult, hogy az állam fokozatosan lemondjon a fogyasztási cikkek magas árszínvonalából eredő akkumulációs forrásokról. Mindez a szovjet nép anyagi és kulturális életszínvonalának meggyorsult emelkedésében, s egyidejűleg a beruházások további növekedésében vált kézzelfoghatóvá.

* A felhalmozásnak egyebek között e kérdéséről is a Tervhivatal Közgazdasági Intézetében folyt vitát ismerteti a Planovoe Hozjajsztvo. 1932. 2. száma. De egyik álláspont által megalapozásra szánt adatok és érvek sem teljesen meggyőzőek.

** Rjabov: I. m. 133. o.

*** Szmirnov: Az ár- és értékösszeg azonosságának kérdéséhez. Voproszi Ekonomiki. 1957. 6. sz.

G. REDŐ ÉVA

A szovjet ipar négyévtizedes fejlődésének főbb vonásai

Ma, 1957-ben talán a legkönnyebb feladatok egyike bebizonyítani, hogy a Szovjetunió az elmúlt negyven év alatt a világ egyik legelmaradottabb mezőgazdasági országából élenjáró, fejlett ipari országgá vált. Elég, ha arra utalunk, hogy a Szovjetunió iparára 1917-ben az egész világ ipari termelésének 1,7 százaléka, 1955-ben pedig már 19 százaléka jutott, s hogy a szovjet ipar termelése 1956-ban harmincszor akkora volt, mint 1913-ban.

De negyven évvel ezelőtt annál nehezebb volt előre látni, milyen történelmileg rövid idő alatt sikerül majd ezt a fejlődést elérni. S még ennél is sokkal nehezebb feladat volt céltudatosan előre meghatározni az utat, amely idáig elvezetett.

A termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló szovjet gazdaság és benne az ipar azért fejlődhetett ilyen töretlen és gyors ütemben, mert előre kidolgozott tervek irányították fejlődésének menetét, a kitűzött feladatokat pedig céltudatosan és következetesen hajtották végre.

A szocialista iparosításnak már kezdettől fogva megvolt az előremutató, meghatározó iránya, amelyen a hatalomra jutott szovjet nép elindulhatott. A bolsevikok azért tudták a helyes irányt megmutatni, mert a marxizmus szilárd talaján álltak, és mert hosszú, évtizedes harci múlt volt mögöttük a társadalmi fejlődés útjának elvi tisztázása tekintetében. Ennek a harcnak voltak állomásai, például a narodnyikokkal vívott ideológiai küzdelem az orosz kapitalizmus fejlődése kérdésében, a renegát szociáldemokrata nézetekkel vívott harc a nemzetközi imperializmus fejlődése tekintetében. Ezekben a harcokban tisztázódott, hogy a gépi nagyipar a proletárdiktatúra anyagi-gazdasági alapja, s hogy ennek az alapnak a megteremtése a szocialista építés szempontjából elsőrendű szükségesség. E gazdag harci tapasztalatok nélkül nem lehetett volna már 1918 elején olyan világosan és tömören jellemezni a nagyipar megteremtésének alapvető módszereit és feladatait, amint azt Lenin 1918-ban megjelent „Tudományos-technikai munkák tervének vázlata" című munkájában tette: „Oroszország iparát ésszerűen kell elhelyezni a nyersanyag közelsége szempontjából, és abból a szempontból, hogy minél kevesebb munka vesszen kárba a nyersanyag-megmunkálásról a félkészgyártmányok megmunkálásának valamennyi későbbi, egészen a készáru elkészítéséig terjedő, szakaszára való áttérés során.

A termelést . . . ésszerűen össze kell vonni és összpontosítani néhány óriásüzemben.

A jelenlegi Oroszországi Szovjet Köztársaság számára (Ukrajna és a németek által megszállt területek nélkül) a legnagyobb mértékben biztosítani kell annak lehetőségét, hogy *önállóan* elláthassa magát *valamennyi* fontosabb nyersanyagfajtával és iparággal.

Különös figyelmet kell fordítani az ipar és a közlekedés villamosítására és a villamosságnak a földművelésben való alkalmazására. A nem elsőrendű fűtőanyagokat (tőzeget, rossz minőségű szenet) fel kell használni villamos energia termelésére a legkisebb kitermelési és szállítási költségekkel." (Lenin. Művei. 27. kötet. Szikra. 1952. 319—320. o. „A tudományos-technikai munkák tervének vázlata")

Ha visszatekintünk a Szovjetunió iparának negyvenéves történetére, világosan láthatjuk, hogy ennek a dokumentumnak a szelleme vörös fonálként húzódik végig az ipar egész fejlődésén.

A lenini útmutatások konkretizálása, gyakorlati megvalósítása közben már nemcsak elvi-elméleti síkon harcoltak a bolsevikok a fejlődés helyes útjának meghatározásáért, mint a forradalom előtt; a gyakorlatban kellett megküzdeni a járatlan, nehéz út nehézségeivel. Például a gyakorlatban is be kellett bizonyítani, hogy a szocialista iparosítás során a nehézipar fejlesztése az elsődleges, hogy a szocialista iparosítás nem haladhat a kapitalizmusban megszokott módon. Az iparosításhoz mozgósítani kellett az ország belső forrásait, amelyek jelentőségét még fokozta, hogy a Szovjetunió nem támaszkodhat olyan forrásokra (hadisarcra, külföldi kölcsönre, gyarmatok kifosztására stb), mint a kapitalista ipar.

Az új, korábban mások által még sehol ki nem próbált módszerek megvalósítása rendíthetetlen határozottságot és erőt követelt az ideológiai, a politikai és a gazdasági fronton egyaránt.

A szovjet ipar óriási ütemben fejlődött az ötéves tervek alatt, s ezzel párhuzamosan belső szerkezete is nagymértékben megváltozott. (Lásd a túloldali táblázatot.)

A táblázatból kitűnik, hogy a termelőeszközöket gyártó iparágak termelése állandóan megelőzte az egész ipari termelés fejlődésének ütemét, s a villamos energia termelésének üteme szintén megfelelően gyorsabb, mint az egész iparé. A technikai haladás szempontjából különösen fontos gépgyártó és fémfeldolgozó ipar fejlődése sokszorosan felülmúlja az egész ipar fejlődésének ütemét. Ennek alapján fejlődhettek a többi iparágak, mint a traktoripar, a könnyű- és élelmiszeripar egyes ágai stb.

E rövid cikk keretében lehetetlen volna teljes áttekintést adni a szovjet ipar fejlődésének minden jellemző vonásáról. Éppen ezért az alábbiakban csak arra szoritkozunk, hogy e fejlődés néhány főbb mozzanatát vázoljuk.

A Szovjetunió villamosítása

Mint tudjuk, a szocialista ipar építésében a *villamosítás* volt az első központi feladat, amelynek elérésére a polgárháború után az erőket összpontosították. Ezt alapozta meg a 10—15 évre szóló történelmi jelentőségű GOELRO-terv, amely első igazi próbaköve volt a szocialista terv-

A Szovjetunió ipari termelésének fejlődése az 1913—1955. években (1913 = 100)

	I. ötéves terv (1932)	II. ötéves terv (1937)	III. ötéves terv első 3 éve (1940)	IV. ötéves terv (1950)	V. ötéves terv (1955)
Az egész ipar teljes termelése	267	588	852	1476	2729
Termelőeszközök termelése (A csoport)*.....	424	1013	1554	3185	6054
Fogyasztási cikkek termelése (B csoport)*.....	187	373	497	613	1079
Villamosenergia-termelés	696	1860	2484	4690	8752
Gépgyártó és fémfeldolgozó ipar...	699	1977	3473	7451	16 183
Pamutszövetek ...	104	134	153	151	229
Kötszövőipar teljes termelése	1341	3112	3998	4808	10 617
Konzervipar	728	1032	1170	1613	3382
Traktortermelés**	3800	4000	2500	8600	12 800

* A termelés termelőeszközökre és fogyasztási cikkekre való felosztása általában a termékek tényleges felhasználásának megfelelően történt, és csak néhány iparágban aszerint, hogy túlsúlyban milyen rendeltetésük van a termékeknek. Az „A" csoporthoz tartoznak a termelésben felhasznált, a „B" csoporthoz a nem termelő fogyasztásban felhasznált termékek. (Promüslennoszty SZSZSZR, 1957.)

** A traktortermelés 1923-ban indult meg, ebben az évben összesen 2 traktor készült, Mivel 1913-ban traktort egyáltalán nem gyártottak, a termelést 1928-hoz viszonyítottuk (1928 = 100).

gazdálkodásnak, és nemcsak a villamosításnak, hanem az egész ipar újjáépítésének is kiinduló terve volt.

H. G. Wells 1920-ban, amikor a Szovjetunióban járt, „elektromos utópiának" nevezte a GOELRO-tervet. A történelem rácáfolt: 15 évvel később, 1935-ben a szovjet villamostelepek két és félszer akkora kapacitással rendelkeztek, mint ahogy azt a GOELRO-tervben előirányozták. A GOELRO-terv teljesítésével és túlteljesítésével a Szovjetunió megteremtette az iparosítás bázisát. Ez a terv nemcsak a tervgazdálkodás történelmileg kiemelkedő dokumentuma, hanem olyan tudományosan megalapozott munka, amelynek elvi irányvonalai magában foglalják Leninnek még 1918-ból származó célkitűzéseit az ország villamosításának egész menetére, s amely még ma is útmutatásul szolgál.

A szovjet villamosenergia-gazdálkodásra nemcsak a mennyiségi eredmények a jellemzőek, hanem a meglevő erőforrások ésszerű, gazdaságos hasznosítása is. A GOELRO-terv megvalósításának első napjától érvényesült az a törekvés, hogy helyi gyenge minőségű fűtőanyagokat használjanak fel a hőerőművekben, köztük olyan fűtőanyagokat is, amilyeneket azelőtt semmire sem tudtak használni.* A Szovjetunió első he-

* Összehasonlításul megemlítendő, hogy Angliában és az Egyesült Államokban magas kalóriatartalmú szénnel és olajjal táplálják a hőerőműveket. Londonban például 40 hőelektromos mű távolról szállított fűtőanyaggal dolgozik. Éjjel és nappal, tengeren és vasúton mérhetetlen mennyiségű szenet szállítanak ide, az erőművek füstölgő kéményei mérgezik a város levegőjét, s a villamos energiát gyakran oda szállítják vissza, ahonnan a szén érkezett.

lyen áll a világon a helyi gyenge minőségű fűtőanyagok felhasználásában és a gazdaságos tüzeléstechnikában. A szovjet mérnökök minimálisra csökkentették a tüzeléskor előálló veszteségeket. A hőerőművekben keletkező forróvíz és gőz felhasználásával ma már a Szovjetunió több mint 120 városában fűtik a lakóházakat. A termelt melegvizet és gőzt sok helyen ipari és mezőgazdasági célokra is felhasználják, mintegy 2—2,5-szeresére fokozva ezzel a módszerrel a fűtőanyagban rejlő energia kihasználását.

Külön büszkeségei a szovjet iparnak a vízierőművek. Mint tudjuk, ezek a vízierőművek nemcsak villamos energiát szolgáltatnak, hanem az ipar, a mezőgazdaság és a közlekedés komplex fejlesztését is előmozdítják. Az első vízierőművek 1920 és 1928 között épültek, rendkívüli nehézségek között. A Dnyeprogesz rekordidőnek számító 5 év alatt épült fel; 1932-ben kezdte meg működését, s akkoriban a világ legnagyobb vízierőműve volt. Ez a mű iskolája és egyben mestervizsgája is volt a szovjet vízierőmű-építőknek. 1941-ben a Dnyeprogesz már 16 milliárd kWó villamos energiát szolgáltatott, s az egész telepen összesen 290 ember dolgozott. (A második világháborúban elpusztított és azután újraépített Dnyeprogeszt ma mindössze hatan irányítják.)

Jellemző példa nemcsak a villamosítási, hanem általában a perspektivikus fejlesztési tervek végrehajtására a Volga kihasználása. Szigorú, tervszerű következetességgel épül ez a hatalmas, összesen 8 lépcsős vízierő-rendszer a második ötéves terv idejétől kezdve. Egyik közbenső lépcsője, a kujbisevi 1955-ben kezdett működni.* A volgai erőművek kapacitása befejezésük után jóval felül fogja múlni az egyesült-államokbeli Tennessee folyón épült 45 erőmű kapacitását. A Szovjetunió vízierőművei mind automatikusan működnek. Néhányat közülök 170—200 km-nyi távolságról irányítanak telemechanikus berendezéssel.

A hatodik ötéves tervben előirányzott legnagyobb vízierőművek főként Keleten épülnek, elsősorban Szibéria vízienergiájának kihasználására, amit egyrészt az ottani vízierőforrások tesznek lehetővé (egyedül Kelet-Szibériának akkora vízienergia-tartalékai vannak, mint az Egyesült Államoknak, Kanadának és Japánnak együttvéve), másrészt a szibériai ipar páratlanul gyors fejlődése tesz szükségessé. 1955-ben a vízierőműveknek 15 százaléka volt csak Szibériában, 1960-ra az ország vízierőműveinek 40 százaléka lesz itt.

A Szovjetunió politikai és gazdasági sikereinek fontos állomása volt, hogy a világon elsőnek üzembehelyezett atomerőművében elsőként használta fel az atomenergiát békés célokra. Most épülő további atomerőművei 1960-ig összesen kettő-kettő és fél millió kW villamosenergia-kapacitást fognak jelenteni. Ez azonban nem csökkenti a vízienergia hasznosításának ütemét, tekintve, hogy vízienergiában óriási tartalékok vannak még a Szovjetunióban. Atomerőműveket elsősorban ott fognak építeni, ahol a közelben más energiaforrás nincs, s ahol egyidőben igen nagy mennyiségű energiára van szükség. (Ez utóbbi szempont azzal kapcsolatos, hogy a nagy kapacitású atomerőművekben olcsóbban termelhető a villamos energia, mint a kisebb típusúakban.)

* Ez a 2100 MW kapacitású erőmű 11 milliárd kWó energiát szolgáltat évente, csaknem hatszor annyit, mint a forradalom előtti Oroszország összes villamos telepe. A kujbisevi erőmű egyebek között arról is nevezetes, hogy sehol a világon nem építettek még ilyen óriási erőművet, puha, homokos talajon.

A szocialista ipar nyersanyagbázisának kiépítése

A Szovjetuniónak az ipar fejlődésében elért hatalmas sikereit gyakran a rendelkezésre álló hatalmas nyersanyagforrásokkal magyarázzák. S valóban, a Szovjetunió mérhetetlen nyersanyagkincsekkel rendelkezik. De a cári Oroszországban alig tudtak valamit ezekről a kincsekről. Feltárásuk, a kiaknázható nyersanyagbázis megteremtése a szocialista ország tervszerűen szervezett tudatos munkájának a gyümölcse. A föld kincseit, a szenet, a vasércet, az olajat ugyan nem a szovjet nép teremtette meg, de eredményes feltárásuk mégiscsak a szovjet emberek győzelmét, a szovjet geológia és technika győzelmét hirdeti.

A cári Oroszország *feltárt nyersanyagokban* szegény volt; 1913-ban a felhasznált szén körülbelül egyhatodát importálták, s ebben az időben aránylag sok nyersvas is érkezett külföldről Oroszországba. A cári időkben az országnak főként csak európai részén folytattak geológiai kutatásokat. Az ország gazdasági erőforrásainak felkutatása Lenin 1918-ban lefektetett irányelvei alapján indult meg a legkiválóbb tudósok részvételével. Közvetlenül a Szovjetunió megszületése utáni első években tárták fel a Kola félsziget kincseit, megvetve ezzel a Szovjetunió északi európai részén később létrehozott nagy ipari központ alapjait. Az 1920-as években tárták fel a világ akkoriban ismert legnagyobb vasérclelőhelyeit. A Káspi-tengernél hatalmas vegyianyagbázist tártak fel. 1925-ben kálisólelőhelyeket tártak fel, s még folytathatnánk tovább — szinte vég nélkül — a felsorolást.

A szovjet geológusok 1918-tól 1939-ig két és fél millió km^2 területen végeztek kutatásokat. Ennek tudható be, hogy míg a cári Oroszország vasérc- és széntartalékok tekintetében világviszonylatban a tizedik helyen állt, addig a Szovjetunió készletei nyersolajból, vízienergiából, élőfából, tőzegből, kálisóból és még sok más nyersanyagból ma nagyobbak, mint bármely más országéi a világon.

A második világháború alatt a kutatásokat még szélesebb területen végezték, különösen az Ural, Nyugat-Szibéria, Kazahsztán, a Volga és a Káma körzetében. Ebben az időszakban ugyancsak sokféle nyersanyagot tártak fel.

A kutatásokat olyan komplex módon, oly nagy, összefüggő területen, olyan tervszerűen és egységesen, mint ahogy ez a Szovjetunióban történt, — tőkés körülmények között soha sem lehetett volna keresztülvinni. Ezekben az eredményekben nagy szerepe volt a technikai haladásnak is. A vasérc és színes fémérc lelőhelyeit, az olajat, a szenet és más természeti kincseket a legmodernebb bonyolult műszerekkel és technikai eszközökkel tárják fel ma a Szovjetunióban. A modern geológiai felszerelés segítségével tárták fel 1949 óta Jakutia gyémántmezőit is. Ez a szovjet geológusok igen fontos felfedezése volt, mert a gyémánt egyre fontosabbá váló nyersanyaga a modern iparnak. A most felfedezett gyémántlelőhelyek kitermelése minőségi változást ígér a szovjet gépipar fejlesztésében, eddig egyáltalán nem alkalmazott új technológiai módszerek bevezetésére, újfajta gépek gyártására kerülhet a sor (például a színes fémek, a műanyagok, az optikai lencsék megmunkálásában). Az eddig feltárt gyémántkészletek sok évre fedezik a szovjet ipar szükségletét, s még további készletek feltárása várható.

A Szovjetunió az első helyet foglalja el ma a világon a feltárt vas- és mangánércek, a réz-, ólom-, bauxit-, nikkel-, wolfram-, kálisó- és foszfátkészletek tekintetében. (Háború előtti adatok szerint a Szovjetunióban összpontosult a világ szénkészletének több mint $^1/_5$-e, a nyersolajkészleteknek több mint a fele, a tőzegkészleteknek pedig több mint 60 százaléka.)

A szovjet ipar telepítése

A Szovjetunió energia- és nyersanyagbázisának megteremtése és állandó bővítése folyamán követték a lenini útmutatást, hogy az ország új iparát a nyersanyaglelőhelyekre és az iparcikkek felhasználási helyeire telepítsék.

A Szovjetunió az elmúlt 40 év folyamán az ipar területi elhelyezése tekintetében is következetesen haladt a Lenin által megjelölt úton. A cári Oroszország ipara az európai részekben összpontosult (erre a területre jutott a teljes termelésnek körülbelül 67 százaléka). A távolabbi területeken sötét feudális elmaradottság uralkodott. Távol-Kelet és Közép-Ázsia az összipar termelésének mintegy 8,3 százalékát adta, ezenbelül Szibéria és Közép-Ázsia pedig (az ország területének 75 százaléka) kevesebb, mint 4 százalékát.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után modern nagyvárosok nőttek ki a távoli pusztaságokból, az ipar az ország egész területén meghonosodott, és vele együtt bevonult ezekre a területekre a szocialista kultúra is.

Az Ural a világ egyik nyersanyagkincsekben leggazdagabb területe, de csak az Októberi Forradalom után vált elmaradt ipari területből hatalmas kohászati, gépipari és vegyipari központtá. 1913-ban az Uralban kevesebb, mint 1 millió tonna acélt termeltek, 1955-ben 18-szor többet. Megváltozott Szibéria arculata is. A kuznyecki szénmedence, majd a kohászati kombinát építése után Novoszibirszkben, Krasznojarszkban, Irkuckban hatalmas gépgyártó üzemek létesültek, Kemerovoban vegyikombinát épült stb. Kelet-Szibériában és a Távol-Keleten 1955-ben négy és fél millió tonna acélt termeltek, többet, mint az egész cári Oroszországban 1913-ban.

A szovjet ipar telepítésének egyik jellemző vonása, hogy a nagyipari hálózat az évek folyamán keleti irányban terjeszkedett. Az ország elmaradott területein nagyrészt feudális viszonyok közt élő népek átugrották a kapitalista fejlődést és történelmileg páratlanul rövid idő alatt modern szocialista ipart építettek. Minél elmaradottabb viszonyok jellemezték azelőtt a távoli területeket, annál rohamosabbá vált azokon a szovjethatalom óta az ipari fejlődés. A Kazah Szovjet Szocialista Köztársaság például ma 2000 nagy iparvállalattal rendelkezik, s az ipari teljes termelés terjedelme 36-szorosa az 1913. évinek; Bjelorussziában 12-szer, Grúziában 30-szor akkora ma az ipari termelés, mint 1913-ban; Kirgiziában 42-szerese, az Örmény Köztársaságban 45-szöröse. (Lásd a túloldali táblázatot.)

A cári Oroszország szénben, kokszban, nyersvasban, színes fémekben és más nyersanyagokban mutatkozó szükségletének egy részét még külföldről szerezte be. A Szovjetunió ma nemcsak teljesen ellátja ezek-

A legfontosabb alapanyagok termelésének fejlődése a Szovjetunióban (1913 = 100)

	I. ötéves terv (1932)	II. ötéves terv (1937)	III. ötéves terv első 3 éve (1940)	IV. ötéves terv (1950)	V. ötéves terv (1955)
Nyersvastermelés	146	344	353	455	790
Acéltermelés.....	140	419	433	646	1070
Hengereltáru-termelés	126	370	374	595	1007
Széntermelés.....	221	439	570	897	1344
Nyersolajtermelés	232	309	337	410	767

kel a termékekkel az újjáépített nagyipart, hanem jóval többet termel belőlük, mint sok fejlett tőkés ipari ország.

A modern szovjet vaskohászat a háború előtti ötéves tervek szülötte. Az alumínium és más színes és könnyű fémek termelését is lényegében csak a szovjethatalom szervezte meg ugyanúgy, mint ahogy a nyersolaj-feldolgozó ipart is a háború előtti ötéves tervek alatt hozták létre.

Mindez szükséges volt ahhoz, hogy a Szovjeunió gépgyártó és fém-feldolgozó iparának termelése 1956-ra az 1913. évi termelés 180-szorosát érje el.

Műszaki haladás és automatizálás

A cári Oroszország úgyszólván egyáltalán nem gyártott szerszámgépeket. A második világháború előtti években a Szovjetunióban már 50 000, 1956-ban pedig több mint 117 000 darab fémforgácsoló szerszámgép készült évente, 33-szor annyi, mint 1913-ban. Teljesen új iparág a Szovjetunióban a kohászati gépgyártás is. 1933-ban a makajevkai kohászati üzemben indult meg az első, 4—7 tonnás bugák hengerlésére alkalmas szovjet előnyújtó hengersor. Ezt az első hengersort az Izsor-i gyár munkásai rekordidőnek számító 9 hónap alatt készítették el (a külföldi gyárakban hasonló hengersor készítése akkoriban körülbelül egy évig tartott). A novokramator-i gépgyárban öntöttek a világon először egy 52 tonnás monolitgépet. Az utóbbi években már 7—15 tonnás bugák hengerlésére alkalmas automatasorokat is gyártanak a Szovjetunióban; Magyarország, Románia, Kína és India számára is készítenek ilyeneket.

A cári Oroszországban egyáltalán nem gyártottak traktort sem. 1924-ben a május 1-i felvonuláson a Kreml falai alatt vörös zászlókkal díszítve vonult fel a harkovi mozdonygyár első szériában gyártott traktora. 1928-ban 1300 (15 LE egységre átszámítva körülbelül 2000), 1940-ben már csaknem 32 000 (illetve 66 000), 1955-ben pedig több mint 163 000 (322 000) traktort gyártottak. Egyszerű kimondani, hogy 1956-ban naponta több mint 1000 traktort termeltek; de igazán értékelni ezt az eseményt csak azok tudják, akik ezerféle ismeretlen nehézséggel küszködve dolgoztak a gorkij-i traktorgyárban az 1930-as években az első traktorszerelő-szalagok mellett.

Hosszú oldalakat venne igénybe, ha részletesen kívánnánk beszámolni mindazoknak a szovjet népgazdaság szempontjából fontos iparágaknak példátlanul gyors fejlődéséről, amelyek azelőtt nem is léteztek a Szovjetunióban. Ilyenek például a repülőgépipar, autóipar, a modern

vegyipar és sok más iparág. Ezzel azonban még távolról sem jellemeztük volna híven a Szovjetunió iparának fejlődését.

A H. G. Wells által „műveletlen muzsikok, hitvány fejlettségű technika és haldokló ipar" országának nevezett Oroszország ma már nemcsak a termelés terjedelmében, hanem a műszaki színvonal tekintetében is a világ legfejlettebb országai közé tartozik. Egyre nagyobb fejlődés tapasztalható a mechanizálás területén, különösen a nehéz és sok munkát igénylő munkafolyamatok gépesítésében, az elektromos technológiai folyamatak alkalmazásában, valamint a termelési folyamatok automatizálásában. A vas- és színesfém-kohászatban, a vegyiparban és néhány könnyűipari ágban az utóbbi években megsokszorozódott az automatagépek és az automatikusan működő gépcsoportok száma. Különálló gépeknek automatikus gépcsoporttá való átalakítását a világon legelőször a Szovjetunióban alkalmazták 1939-ben. A szovjet gépipar 1950-ben körülbelül 650 fajta gépet gyártott, 1955-ben már 1056 újtípusú gépet vezettek be, 1956-ban pedig körülbelül 1500-at.

Igaz, a műszaki fejlődés egyik-másik területén a Szovjetunió még nem érte utól a legfejlettebb tőkésországokat. Például az egy főre jutó villamosenergia-felhasználás tekintetében a Szovjetunió még nem érte el az Egyesült Államokat, s nem érte el a vízierőművek automatizálási fokában sem. Bár az első teljesen automatikus villamostelep a Szovjetunióban készült 1937-ben a Moszkva-csatornán, s bár 1955-ben az összkapacitás 65 százalékában telemechanikát alkalmaztak, az 1955. évi adatok szerint a Szovjetunióban mégis átlagosan 9 ember dolgozott 1000 kW beépített kapacitáson, az Egyesült Államokban pedig csak fele ennyi. S bár a Szovjetunió gépiparában általában nincsenek már olyan elavult szerszámgépek, mint sok más tőkésországban, a legmodernebb speciális fémforgácsoló gépek részaránya 1955-ben a Szovjetunióban az összes fémforgácsoló gépek 33 és $^1/_2$ százalékát érte csak el, az Egyesült Államokban pedig 44,2 százalékát. A Szovjetunióban nincsenek ugyan olyan ósdi szövőgépek, mint amilyenekkel Angliában még sok üzemben találkozunk, de a gyapjúszövő-automaták részarányát illetően mégis nagy a lemaradás. Ez az arány a Szovjetunióban 1952-ben körülbelül 21 százalék volt, az Egyesült Államokban pedig 89 százalék.

A legmodernebb gépek alkalmazásában, a termelési folyamatok automatizálásában vannak technikai nehézségek. Igaz, a Szovjetunió gépi nagyipara ma olyan fejlett, hogy lényegében nincs gép, amelynek előállítása megoldhatatlan volna számára. Időlegesen mégis sok műszaki problémát okoz, hogy egyes vonatkozásokban még kevesebb a tapasztalat, mint az évszázados ipari tradíciókkal rendelkező fejlett tőkésországokban, még nem elég zökkenőmentes az újabb technika elsajátítása. Igen sok energetikai problémával jár, hogy az új technika többnyire energiaigényes (a Szovjetunió termelt villamos energiájának 80 százalékát már ma is a termelésben használják fel). A termelési folyamatok automatizálását nagyon bonyolulttá teszi, hogy az automatakészülékeket nem lehet egyszerűen a meglévő géphez csatolni; egymással összehangolva újra kell konstruálni a termelés minden egyes elemét, magát a késztermékeket, a gépi felszerelést és az egész technológiai folyamatot.

Az élenjáró technika alkalmazását a fejlődés más sajátosságai is nehezítik. A Szovjetunió gazdasága és ipara az elmúlt 40 év alatt egyen-

letesen, az *egész* nép és nem egyesek felemelkedése érdekében fejlődött az egész ország területén. Az ország gazdasági önállósága, a kapitalista országoktól való függetlenség megteremtése és megóvása érdekében saját erőből kellett felépíteni a népgazdaságot, s ehhez az ipar minden ágát fejleszteni kellett, hogy így hazai forrásból legyenek előteremthetők a szükséges nyersanyagok és gépi felszerelések. A mindenoldalú fejlesztés mellett elkerülhetetlenül előfordultak lemaradások egyik-másik területen a legújabb technikai vívmányok bevezetésében.

A szocialista ipar töretlen fejlődéséhez és műszaki haladásának meggyorsításához még másféle nehézségeket is le kell győzni. A termelés bonyolultabbá válásával egyre újabb és újabb elméleti problémák kerülnek felszínre, amelyek megoldatlansága sokszor akadályozza a fejlődést. Ez összefügg azzal is, hogy a szocialista tervezési rendszer még nem tökéletes. Márpedig minél fejlettebb, nagyobb kiterjedésű az ipar, annál nagyobb jelentősége van minden tervezési és szervezési hibának. A fejlődés azonban azt is mutatja, hogy a hiányosságok tudományos elemzése és sokoldalú tanulmányozása megmutatja kijavításuk útját is. A fejlődésnek ilyen akadálya volt például, hogy az úgynevezett erkölcsi kopás kérdésében régebben helytelen álláspont terjedt el. Eszerint a szocializmust építő társadalomban nem beszélhetünk a gépi felszerelések erkölcsi kopásáról. Ez a nézet egyebek között talán azért is érvényesülhetett, mert az ország iparának gyors újjáépítése következtében nem volt elegendő gép, nem volt mindenütt lehetőség új felszerelések alkalmazására, s így a régiekre igen nagy szükség volt még akkor is, ha termelékenységük már jóval kisebb volt, mint a modern gépfelszereléseké. Az erkölcsi kopás kérdésében alkotott helytelen nézet sok esetben már a gyakorlatban is akadályozta a technikai haladást. Ebből a nézetből ugyanis az a gyakorlati következtetés eredt, hogy az elavult, régi típusú gépeket nem helyes újakkal felcserélni, mert az ilyen csere felesleges többletköltséget jelent. Ez a nézet néhány iparágban a technikai elmaradottság igazolásához, a külföldi technika eredményeinek bizonyos lebecsüléséhez vezetett (például a textiliparban). Az erkölcsi kopás kérdésének tisztázása most segít az új, haladó technika jelentőségének helyes értékelésében is.

A termelőeszközök gazdaságosabb kihasználásához, és a hatékonyabb automatizáláshoz is kétségtelenül hozzá fog járulni az a széleskörű elméleti vita, amely most a Szovjetunióban az értéktörvény felhasználásával kapcsolatban folyik.

A modern ipar szervezése is egyre bonyolultabb, állandóan új követelményeket támaszt. „Új bort nem szabad öreg tömlőbe önteni" — mondja az orosz közmondás. A gyakorlati élet megmutatta, hogy az irányítás régi keretei már gátolják a bonyolult, sokágú szocialista ipar fejlődését, akadályozzák a technikai haladást. Hruscsov a Legfelső Tanács VII. ülésén elmondta, hogy az eddigi tervezési rendszer akadályozta például a két legnagyobb autógyár: a gorkiji és a moszkvai autógyárak elavult berendezéseinek újjal való kicserélését. Ugyanakkor a Kínai Népköztársaságban a szovjet gépgyárak részvételével sokkal modernebb felszerelésű autógyárat építettek. Nyilvánvaló, hogy ha a Szovjetunió gépgyáraiban ilyen modern felszereléseket készíthettek a Kínai Népköztársaság részére, ugyanúgy el tudták volna látni saját autógyáraikat is.

A régi tervezési módszerrel a felhasználók konkrét igényeitől függetlenül választották meg a gyártandó gépek típusát. Ez odavezetett, hogy például az utóbbi években egyre több univerzális fémforgácsoló gép gyártását tervezték, a speciális célgépek aránya pedig csökkent, nyilvánvalóan azért, mert az egyedi szükségleteket nem ismerték. Egyebek közt ez — a technikai fejlődés szükségessége — is előidézte a tervezési rendszer megváltoztatását. Az új tervezési rendszerben a vállalatoknak nagyobb önállóságuk lesz, közvetlen kapcsolat létesül a felhasználó és a gyártó vállalatok között. A régi gyakorlattól eltérően ezentúl nem globálisan meghatározott típusú gépek gyártását fogják tervezni, anélkül, hogy figyelembevennék az egyes, gépeket igénylő gyárak speciális igényeit. A megrendelő és szállító vállalat egymással kötött szerződésekben fogják lekötni — és megtervezni — azoknak a gépeknek a gyártását, amelyekre a megrendelőknek szükségük van. Ez megkönnyíti, hogy az ipart valóban a műszakilag legtökéletesebb és legtermelékenyebb felszereléssel lássák el. Az iparirányítás és a tervezés átszervezése ezen a példán keresztül is meggyőzően bizonyítja: a szocialista gazdaság lépésről lépésre képes leküzdeni azokat a nehézségeket, belső ellentéteket, amelyek a fejlődésnek többé-kevésbé mindig velejárói.

Az iparilag fejlett tőkésországokban — mint amilyen az Egyesült Államok is — gyakran talán inkább megvannak a *technikai* előfeltételek például az automatizálás fejlesztésére. Nem ez azonban a helyzet a *gazdasági*-társadalmi előfeltételek területén. Világos, hogy az automatizálás általában csak akkor lehet rentábilis, ha az elért nagyobb tömegű termelésnek megvan az elhelyezési lehetősége. Ennek biztosítása viszont a tőkéspiacokon kétséges. Az automatizálás érthető módon egyre több gondot okoz az utóbbi időben a tőkéseknek. Az Egyesült Államok 1955 végén tartott kongresszusán, ahol az egyik albizottság a termelés kérdéseivel foglalkozott, egyes felszólalók elég világosan előrevetették az automatizálás perspektívájának árnyoldalait.*

Reuter számítása szerint az automatizálás a következő 10 évben évenként 3 és $^1/_2$ millió embert tesz munkanélkülivé. Például a Ford-gyárban az utóbbi néhány év alatt megkétszereződött a termelés, míg a munkáslétszám a réginek tizedére csökkent. Érthető ezek után, hogy az angol szakszervezetek 1956 őszén tartott kongresszusán az automatizálás munkásellenőrzését követelték, hogy az ne az életszínvonal csökkentését, hanem emelését jelentse. „Az egyetlen megoldás — mondták —, hogy a munkások maguk vegyék birtokukba az ipart."

A szocialista gazdaságban a termelőeszközök a társadalom tulajdonában vannak. Itt nincsenek olyan elháríthatatlan akadályok a technika fejlődése előtt, mint a kapitalizmusban. Ezért egyebek között az automatizálás lehetőségei is összehasonlíthatatlanul nagyobbak a Szovjetunióban, mint a tőkésországokban. Ennek tudatában tervezték meg a hatodik ötéves tervben az automatagépek és automata munkafolyamatok

* Érdekes ezzel kapcsolatban például az AFL—CIO szakszervezeti egyesülés alelnökének a felszólalása, aki az automatizálás fejlesztésével együtt kiéleződő ellentmondásokat így jellemezte: „Ha a Ford motorgyárban jár az ember, nehéz megtalálni a munkásokat... Amikor első ízben voltam ebben a gyárban, a gyárvezetőség egyik képviselője így szólított meg: Mr. Reuter, Önnek nehézségei lesznek, amikor ezektől a gépektől be kell majd szednie a tagsági díjakat". De én erre így válaszoltam: „Tudják kérem, ez nem nyugtalanít engem. Ami engem nyugtalanít, az az, hogy Önnek még nagyobb nehézségei lesznek, amikor ezeknek a gépeknek kell majd eladnia az automobilokat."

számának megötszörözését, amivel előreláthatóan be fogják hozni az ipar területén helyenként még fennálló lemaradást.

A Szovjetunió nap mint nap szemléletesen bizonyítja, hogy sok fontos területen nemcsak élenjáró, de világméretekben is úttörő szerepet tölt be a műszaki haladásban és a tudományban. Elég, ha az atomenergia békés felhasználására, a szovjet repülő- és rakétatechnika vívmányaira vagy a nemrégiben útjára indított mesterséges holdra utalunk. Nemrégiben adtak hírt a lapok egy Amerikában rendezett szovjet kiállításról, amelyen egyebek között olajfúró berendezésekkel ejtették ámulatba az ottani szakmunkásokat, akik addig el sem tudták képzelni, hogy ilyen nagyteljesítményű modern berendezés létezik. Ugyanígy sikert aratott ott sok műszer, fényképezőgép stb.

★

Közismert tény, hogy a szovjet ipar fejlődési üteme sokszorosan felülmúlja a legfejlettebb tőkésországok iparának fejlődési ütemét. Míg a Szovjetunió az ipari termelés terjedelme tekintetében a második helyen áll a világon (a cári Oroszország 1913-ban a 15. helyen állt), addig az ipari termelés növekedési ütemét illetően első a világon. (1913—1955 között az Egyesült Államokban 2,3-szorosára, Angliában 1,6-szorosára, Franciaországban 1,8-szorosára, a Szovjetunióban csaknem 20-szorosára nőtt az egy főre jutó ipari termelés.) Az ipar fejlődése a Szovjetunióban állandó folyamat; a háborús éveket kivéve, nem volt egyetlen év sem, amelyben ne nőtt volna az ipar termelése. (Az Egyesült Államokban 1913—1955 között 9 olyan év volt, amikor a termelés csökkent.)

A Szovjetunió ma több mint 60 országgal áll kereskedelmi összeköttetésben. Már a múlté az az idő, amikor a Szovjetunió nem tudott a fejlett tőkésországokkal versenyezni az elmaradott országokkal fenntartott gazdasági kapcsolatok tekintetében. A Szovjetunió a háború előtt a 16. helyen állt a külkereskedelmi forgalom tekintetében, ma a 6. helyet foglalja el. 1913-ban Oroszország gyakorlatilag nem exportált gépeket és felszereléseket, sőt, importjának 16 százalékát gépek tették ki. 1955-ben a szovjet kivitel 22 százalékát a gépexport tette ki. Egész gyárak és üzemek komplett felszerelésének exportjában a Szovjetunió első a világon. A szovjet külkereskedelmi vállalatok bányászati és olajfúró berendezéseket, textilgyárakat, élelmiszeripari üzemeket, mezőgazdasági gépeket, vízierőműveket, nyomdai és más felszereléseket szállítanak Indiába, Burmába, Afganisztánba, Egyiptomba, Pakisztánba, Iránba, Törökországba, Szíriába és más országokba. (Ugyanakkor egyes országokba, például Indiába, ércet, nyersvasat, rezet, ólmot, alumíniumot, műgumit és más nyersanyagokat is szállít a Szovjetunió.)

Az Egyesült Államok urai szerint „az ázsiai-afrikai övezet országaiban, talán Japán kivételével, nincs szükség nagy ipari tervekre, s nem szabad nagy iparvállalatokat felszerelni, kivéve a stratégiai anyagokat termelő gyárakat. Az Egyesült Államok egész ipari segítsége a kisiparra kell, hogy korlátozódjék".*

Ezzel szemben a Szovjetunió nemcsak gépi felszerelésekkel, hanem szakemberekkel is segíti a gyarmati igát magukról lerázó, gazdaságilag

* Az Egyesült Államok kongresszusán 1955-ben Hoower által benyújtott javaslatból. Idézi Voproszi Ekonomiki. 1957. 6. sz. 16. o.

elmaradott országokat. Indiai szakembereket képeznek ki a Szovjetunióban. A Szovjetunió segíti Indiát a bombay-i politechnikai intézet építésében és felszerelésében is. Ily módon a nemrég még gazdaságilag és kulturálisan elmaradott, de ma már élenjáró iparral és fejlett műszaki kultúrával rendelkező Szovjetunió közvetlenül is hozzájárul az iparilag és gazdaságilag elmaradott országok fejlesztéséhez, életszínvonaluk emeléséhez és kultúrájuk felvirágoztatásához.

A dolgozók aktivitása és az iparosítás

A szovjethatalom és a szocialista nagyipar győzelmének legfőbb tényezője talán az, hogy 40 év alatt a kommunista párt vezetésével sikerült átformálni az elmaradott, műveletlen emberek millióit, úgy, hogy igen rövid idő alatt képessé váltak arra, hogy megteremtsék és alkalmazzák a haladó technikát. Ez nagyon nehéz feladat volt.

Az új ipar megteremtésére, a modern technika alkalmazására szakemberekre volt szükség. Ilyenekben az ország különösen szegény volt. Várni az iparosítással, amíg a megfelelő szakgárda kinevelődik, nem lehetett. Egyszerre kellett iparosítani és hozzáfogni azoknak az embereknek a neveléséhez, akiknek az iparban dolgozniok kellett. Az első időkben munka közben és a munkanap leteltével éjt nappallá téve tanultak a legjobb, legöntudatosabb munkások.

Ez alatt az idő alatt kellett megszervezni a szükséges középiskolai és műszaki oktatást. A szakemberképzésben elért sikereket mutatja például az, hogy míg a forradalom előtti Oroszországban összesen 190 ezer felső- és középiskolai végzettséggel rendelkező szakember volt, addig a hatodik ötéves terv kezdetén számuk már meghaladta az 5 és $^1/_2$ milliót. Az 1955—1956-os tanévben a Szovjetunió főiskoláiban és szakmai középiskoláiban további több mint 5 és $^1/_2$ millió ember tanult.

A szovjethatalom első napjaitól kezdve szélesen kiterjedt, szervezett propagandamunka folyt azzal a céllal, hogy az egész nép megismerje az ipar problémáit.

Lenin Krzsizsanovszkijhoz írt levelében így ír erről:

„Most kell elkészíteni (a Goelro-tervet), hogy szemléletesen, népszerű formában ismertetett, érthető és világos (ugyanakkor alapjaiban teljesen *tudományos)* perspektívával fellelkesítsük a tömegeket: rajta, munkára fel — s 10—20 év alatt *villamosítsuk* egész Oroszországot, az ipart is, a mezőgazdaságot is. Munkánkkal elérjük, hogy *ennyi meg ennyi* (1000 vagy millió LE vagy kW? ördög tudja) kapacitású géprabszolga áll majd rendelkezésre stb.

És ha ezt még kiegészítenénk Oroszország *vázlatos* térképével, feltüntetve rajta a centrálékat és hatósugarakat? Vagy még ezt nem lehet megcsinálni?

Ismétlem, egy 10—20 évre szóló *hatalmas* programmal kell fellelkesítenünk a munkások és az öntudatos parasztok *tömegét.*" (Lenin. Összes Művei. 35. köt. Szikra. 1956. 419—420. o.)

Lenin javaslata nem maradt puszta szó. A Szovjetunió népeinek fejlődésében igen nagy szerepük volt és van azoknak az országszerte mindenfelé rendezett kiállításoknak, amelyek valóban „népszerűen" és „alapjában teljesen tudományosan" ismertették az ipar fejlődésének menetét. Alig ültek el a polgárháború hullámai az 1920-as évek elején,

s a kiállításokon már szemléltetően bemutatták az iparosítás nagy perspektíváit. Amikor pedig később az idők folyamán valóban felépültek a hatalmas ipari létesítmények, amelyeket régebben csak különböző színű kis villanylámpácskák fénye jelzett a térképeken, akkor ez nemcsak a tervek megvalósításába vetett bizalmat, biztonságot növelte, hanem büszkeséget és a további fejlődés iránti még nagyobb érdeklődést is váltott ki a szovjet emberek szívében.

Az 1957. évi hatalmas moszkvai ipari kiállításon, amely áttekintést ad a Szovjetunió iparának 40 éves fejlődéséről, több mint 1500 új gépet és felszerelést mutattak be. (Az 1922-ben rendezett első ipari kiállítás csak távoli perspektívaként ígérte a modern ipari felszerelést.) Az új technikát és a műszaki haladást itt legnagyobbrészt nem kísérleti példányokkal, hanem a gyárak, a bányák és más munkahelyek gyakorlati eredményeivel demonstrálják. Így a vasércbányászat gépesítését a magnitogorszki kombinát példáján, a szovjet mérnökök által kidolgozott hydraulikus szénkitermelés hatékonyságát pedig a kuznyecki szénmedence makettjén tanulmányozhatják a látogatók. A kiállítás bemutatótermei egyszersmind gyülekezőhelyek, amelyekben sok tízezer kiváló szakember folytat megbeszéléseket, vitázik, bírál, s tesz javaslatokat. A gazdának a közös ügyért való aggodalmát és érdeklődését lehet kiérezni ezeken a kiállításokon az élénk beszélgetésekből, a vezetőkhöz intézett kérdésekből és a látogatási könyvekből.

Az oktatás és a propagandamunka igen fontos tényezők voltak az új szocialista ipart megteremtő szovjet emberek kialakításában, de egyedül ezek nem dönthették el a nevelő munka sikerét. A döntő nevelő, átalakító erő maga az a mindennapos harc volt, ahogy az emberek erejüket megfeszítve leküzdötték a nehézségeket és vívtak ki újabb és újabb eredményeket.

„A tömegek valóságos nevelése sohasem választható el maguknak a tömegeknek önálló politikai és különösen forradalmi harcától. Csakis a harc neveli a kizsákmányolt osztályt, csakis a harc tárja fel előtte erejének nagyságát, bővíti látókörét, fokozza képességeit, világosítja meg elméjét, kovácsolja ki akaratát." (Lenin. Művei. 23. köt. Szikra. 1951. 260. o.)

És ha ez így van a forradalomért vívott harcban, akkor még inkább így van a szocialista társadalom felépítéséért vívott harcban.

A termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló gazdaságban kedvező feltételek nyíltak az alkotóerő kibontakozása előtt. Tudjuk, hogy Lenin már a szovjethatalom első hónapjaiban felfigyelt a kommunista szombatokban ennek az erőnek megszülető csíráira. A Szovjetunió kommunista pártja ápolta és nevelte ezeket a csírákat. A tömegek kezdeményezőereje azért bontakozhatott ki, mert a párt támaszkodott a tömegekre, s minden időben voltak világos, egységes és reális célkitűzések.

Sokféle formája alakult ki annak, hogyan vonják be a tömegeket a termelés irányításába. E formák nagy része az idők folyamán egybeolvadt a szovjet ipar szervezési és műszaki vezetési módszereivel. Például még az első ötéves terv idején úgynevezett „ellenterveket" állítottak össze a munkások a termelési értekezleteken, s ezekben dolgozták ki a vállalt túlteljesítések konkrét feltételeit. Ez a kezdeményezés elvezetett a későbbi „tyehpromfinplan"-ok (műszaki-termelési-pénzügyi terv) kidolgozásához (amelyet egyébként az egyik moszkvai gyár dolgozói kez-

deményeztek). A munkások kezdeményezésére született meg és vált később általánossá a „műszaki szervezési intézkedési terv" is. Sztahanov, Kovaljov és sok más ismert és ismeretlen nevű szovjet ember kezdeményezése ugyancsak a szovjet technológia, technika, üzemszervezés részévé vált az idők folyamán. E kezdeményezések történelmi jelentőségét legkevésbé sem csökkenti, hogy közben újabb, fejlettebb technikai, tervezési módszereket vezettek be, s holnap ismét más jobbak fogják ezeket is felváltani. Nem csökkenti jelentőségüket az sem, hogy a vezetési és tervezési módszerekben előforduló egyes hibák és fogyatékosságok még néha ellentmondásokat váltanak ki, s akadályozzák a dolgozók kezdeményező készségének teljes kibontakozását. Ha csökkenő mértékben, de még vannak ilyen tendenciák is. Ezek leküzdésére folyik a harc. Mindez mitsem változtat azonban azon az egész szocialista fejlődést meghatározó, alapvető tényen, hogy a szocialista öntudat szerepe és jelentősége a termelésben egyre nagyobb és hogy a fejlődéssel járó számos nehézséget csak a tömegek lelkes, egységes összefogásával sikerült leküzdeni. Az első ötéves terv rohambrigádjainak, a Sztahánov-mozgalom megszervezésének, az élenjáró munkásújítók kezdeményezéseinek története, vagy akár az iparvezetés átszervezésével kapcsolatosan nemrégiben tartott termelési értekezletek — szerves részei a szovjet ipar negyvenéves történetének.

*

A Népszabadság hasábjain néhány hónappal ezelőtt riport jelent meg a Szovjetunióról „Újvilági utazás" címmel. A cím arra utal, hogy a szerzőt úti élményei a múlt századbeli „újvilági"-amerikai utazásokra emlékeztették. Arra az Amerikára, amely a vademberek földjéből hihetetlen gyorsan vált „politikában, gazdaságban, technikában s tömegkultúra statisztikájában egyaránt" a haladást képviselő modern országgá. Leírja, hogy mint annakidején Amerikában, úgy foszlanak szét ma a Szovjetunióban a modern szovjet élet hatására az elmaradott múlt még meglévő maradványai.

Bár e hasonlat sok tekintetben találó, mégsem lehet vele teljesen egyetérteni. A múlt század Amerikájának, ennek a földrajzi szempontból „új világ"-nak a gazdasági alapja lényegében már akkor sem volt új, csak folytatása, modern kiadása az európainak. Akkor arról volt szó, hogy a tőkések az ottani még érintetlen földön bizonyos mértékig kiterjeszthették, kitágíthatták azoknak a termelési viszonyoknak a kereteit, amely keretek az öreg Európában itt-ott már szűkeknek bizonyultak a termelőerők fejlődése számára.

A termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló, szocialista termelési viszonyok létrehozása a Szovjetunióban — valóban új világ kezdetét jelentik. A Szovjetunió a világ első szocialista állama, igazi úttörője és szilárd bázisa az emberiség jövőjének, gyökeresen új világának.

CSIZMADIA ERNŐ

A szovjet mezőgazdaság új eredményei és távlatai a termékbőséghez vezető úton

Lenin már az Októberi Forradalom küszöbén a megszülető szovjethatalom egyik legfontosabb feladataként szólt arról, hogy történelmileg rövid idő alatt utol kell érni, sőt meg kell előzni a legfejlettebb tőkésországokat az egy főre jutó termelésben. A Szovjetunió a Lenin mutatta úton haladva erős szocialista hatalommá vált. A szovjethatalom fennállásának negyven éve alatt az ipar bruttó termelése több mint harmincszorosra nőtt. Nagy sikereket ért el a szovjet nép a mezőgazdaságban is. Felépítette a világ első szocialista nagyüzemi mezőgazdaságát. A kollektivizálás előtti csaknem húszmillió parasztgazdaságra szétaprózott mezőgazdasági termelés jelenleg 85 700 kolhozban s 5100 szovhozban összpontosul.* A kolhozok termelését szolgálja csaknem 9000 gépállomás is. A vetésterület jelenleg 55 százalékkal nagyobb, mint 1913-ban, 10 millióval több a szarvasmarhaállomány, az első világháború előttinek kétszerese a sertés- és másfélszerese a juh- és kecskeállomány.

Az SZKP XX. kongresszusa megállapította, hogy a Szovjetunióban jelenleg minden adottság megvan ahhoz, hogy utolérjék és megelőzzék a legfejlettebb tőkésországokat az egy főre jutó termelés tekintetében. E feladat megoldásának eredményeként a szovjet nép életnívója jelentős mértékben emelkedni, s az ország gazdaságilag mindjobban erősödni fog.

A kommunista építés e nagyszerű programjának szerves alkotó része a mezőgazdaság fejlesztése. A dolgozók jólétének szakadatlan növelése szükségessé teszi, hogy a létfontosságú termékekből: gabonából, húsból, vajból, tejből és más tömegfogyasztási cikkekből, bőségesen jusson az egyre növekvő igények kielégítésére. A Szovjetunió Kommunista Pártja és a szovjet kormány ezért az utóbbi években nagy gondot fordít a mezőgazdaság valamennyi ágának fellendítésére, a mezőgazdasági termékek bőségének megteremtésére.

A gabonagazdaság és az állattenyésztés fejlesztésének sikerei és feladatai

A legutóbbi években a Szovjetunióban több olyan intézkedés történt, amely a mezőgazdasági termelés *lényeges növekedését* mozdítja elő. Ismeretesek az SZKP Központi Bizottságának már a XX. kongresz-

* A Szovjetunió népgazdasága című 1956. évi statisztikai évkönyv és a Planovoje Hozjajsztvo (1957. 7. sz.), valamint az Ekonomika Szelszkovo Hozjajsztva (1957. 1. sz.) című folyóiratok alapján.

szus s a hatodik ötéves terv megindulása előtt, 1953 szeptemberében, 1954 márciusában és 1955 januárjában hozott határozatai, valamint a kolhozgazdálkodással kapcsolatos más döntések. E határozatok sikeres gyakorlati végrehajtásának eredményeképpen növekedett a termelés, javult a városok élelmiszer- és az ipar nyersanyagellátása. A legutóbbi három év termelésének és árutermelésének színvonala jóval túlhaladta a korábbi évekét. Különösen jelentős volt a növekedés 1956-ban, a hatodik ötéves terv első évében. A legfontosabb mezőgazdasági termékek teljes termelésének növekedését az utóbbi években a következő táblázat mutatja (1950 = 100):

Termékek	1953	1954	1955	1956
Gabonafélék	101	105	131	157
Benne: búza	133	136	151	217
kukorica	56	56	201	188
Napraforgó	146	106	207	220
Cukorrépa	111	95	147	156
Gyapot	108	118	109	124
Len	64	85	149	204
Hús	120	129	130	133
Tej	103	108	119	139
Gyapjú	130	128	142	145
Tojás	137	147	154	167

Ha az 1951—1953. évek átlagát 100-nak vesszük, az 1954—1956. évek átlagában a gabonatermelés több mint 30, a cukorrépa 21, a gyapot 10, a burgonya 21 százalékkal növekedett. Kisebb mértékben, de szintén növekedett az állati termékek mennyisége is. A hús- és a tejtermelés nagyobb mértékű növelése 1957-ben következett be. Így például a hústermelés 1957 első félévében 30 százalékkal, a tejtermelés 26 százalékkal nőtt 1956 első félévéhez viszonyítva.

A termelés növekedése egyre több mezőgazdasági termék begyűjtését és felvásárlását tette lehetővé. A begyűjtés és a felvásárlás alakulása 1956-ban (1953 = 100): gabona 174, hús 119, tej 163, tojás 125, burgonya 154. 1954—1956-ban (1951—1953 = 100): gabona 126, hús 129, tej 140, gyapjú 125, tojás 120.

A begyűjtött és a felvásárolt nagyobb árumennyiség elősegítette a lakosság jobb élelmiszerellátását. Jelentősen javult főképp a hús- és a tejellátás. De nemcsak az igények kielégítéséhez szükséges élelmiszerek mennyisége növekedett, hanem javult a választék is.

★

A lakosság bőséges élelmiszer- és az ipar nyersanyagellátása végett 1953 óta egyre inkább előtérbe került a *gabonatermelés fokozása.* A gabonafélék termelésének növelését nemcsak a lakosság jobb kenyérellátása, hanem az állattenyésztés fejlesztése és más kultúrák vetésterületének növekedése is szükségessé tette.

A Szovjetunió a világ legnagyobb gabonatermelője mind a termelés abszolút mennyisége, mind az egy főre jutó mennyiség tekintetében. Búza- és rozstermelése jóval megelőzi a sorrendben utána következő or-

országokat, az Egyesült Államokat, Kanadát, Kínát, Argentínát, Ausztráliát. A takarmánygabonák közül az árpa és a zab termelésében is a Szovjetunió az első a világon, eddig lemaradt viszont a kukoricatermelésben.

A Szovjetunió gabonatermelése már az 1930-as évek közepén meghaladta, 1952-ben pedig csaknem kétszeresen felülmúlta a cári Oroszországét. Mégis, a szükségletek sokkal nagyobb mértékű növekedése folytán a gabonatermelés viszonylag elmaradt. Ezt a helyzetet tárták fel az SZKP Központi Bizottságának 1953. és 1954. évi határozatai, rámutatva a megoldás útjára. Megállapították, hogy a lemaradás fő oka: a gabonafélék vetésterületének csökkenése. Míg a Szovjetunió egész vetésterülete 1953-ban 7 millió hektárral haladta meg az 1940. évit, a gabonafélék vetésterülete csaknem négy millió hektárral visszaesett. Ez a csökkenés egyrészt a vetésszerkezet helyes irányú változásával — az ipari növények, a burgonya és a zöldségfélék arányának növekedésével — függött össze, másrészt azonban a tervezés hibáiból, főképpen a földművelés füves-herés rendszerének sablonos alkalmazásából eredt. 1953 óta azonban a kazahsztáni, szibériai, urali, Volga-vidéki és részben észak-kaukázusi szűz- és parlagföldek művelésbe vétele következményeként ez a helyzet gyökeresen megváltozott. Jól szemléltetik ezt a következő adatok:

A gabona-vetésterület alakulása (millió ha)

Megnevezés	1940	1950	1953	1955	1956	1956		
						1940	1950	1953
						százalékában		
Összes vetésterület	150,4	146,3	157,2	185,8	194,7	129,5	133,1	123,9
Ebből: gabona vetésterület	110,5	102,9	106,7	126,4	128,3	116,1	125,8	120,3
Ebből: búza	40,3	38,5	48,3	60,5	62,0	153,9	161,1	128,4
kukorica	3,6	4,8	3,5	9,1	9,3	258,4	193,8	265,8

A szűz- és parlagföldek művelésbevétele csaknem másfélszer akkora terület hasznosítását jelenti, mint Anglia egész területe, illetve Nyugat-Németország, Ausztria és Belgium együttes területe. Eredményeképpen a Szovjetunió gabonatermelése 1956-ban egy milliárd puddal* meghaladta az eddigi legjobb termésű évekét is. Kazahsztánban jelenleg 12,6-szer, a többi újonnan művelésbe fogott területeken pedig 3—4-szer annyi gabona termett, mint 1940-ben. Ilyképpen a Szovjetunió keleti területein új hatalmas gabonatermelő-bázis alakul ki.

Az újonnan művelésbe vett szűz- és parlagterületekből több mint 10 millió hektáron nagy gabonaszovhozok alakultak. Az új szovhozok már 1956-ban olyan nagy tiszta bevételre tettek szert, ami egész szervezési és felszerelési költségük 17 százalékát fedezte. Ez a befektetések rendkívül gyors megtérülését jelenti. Az Altáj-vidéki új szovhozok 1956-ban 11,6 q-t termeltek hektáronként, s termelési költségük egyharmaddal kisebb volt, mint a régi gabonatermelő szovhozoknak. A párt szavára fellelkesült dolgozók — nagyrészt fiatalok — önfeláldozó munkája s a mozgósított modern gépi erő és szakember-gárda lehetővé teszi a kedvező talajviszonyokkal és hőmérsékleti feltételekkel, de kedvezőtlen

* 1 pud = 16,35 kg.

csapadékviszonyokkal bíró újonnan művelés alá vont területek ésszerű kihasználását.

A vetésterületek kiterjesztésével egyidőben nagy gondot fordítanak a Szovjetunióban az átlaghozamok növelésére is. A gabonafélék hektáronkénti átlaghozama a Szovjetunióban 15 q. A világ nagy gabonatermelői közül csak Kanada gabonahozama jobb ennél, az Egyesült Államoké, Argentínáé, Ausztráliáé viszont gyengébb. A kiváló kolhozok és szovhozok százai jóval túlhaladják az országos átlagot. A kazahsztáni kolhozok és szovhozok például 1956-ban átlagosan 16—21 q-t termeltek hektáronként. A legtöbb szovhoz átlagtermése elérte, illetve meghaladta a 20 q-t. Moldva egész területén 1957-ben 17,5 q búzát takarítottak be hektáronként. Vannak persze az átlagosnál gyengébb hozamú területek is, főként az OSZSZK nem feketeföld övezetében, Bjelorussziában és Baltikumban. A jól gazdálkodó kolhozok példája azonban azt mutatja, hogy trágyázással és fokozott műtrágyahasználattal a terméshozam az említett területeken is jóval az átlag fölé emelhető.

A gabonafélék közt jelentős helyet foglalnak el a takarmánygabonák, különösen a kukorica termelése. Az állattenyésztés fellendítésének fontos feltétele a kukoricatermelés fokozása. Három év alatt a kukorica vetésterülete hétszeresre nőtt és húsz millió hektár fölé emelkedett. A hatodik ötéves terv végére, 1960-ra pedig 28 millió hektárra tervezik növelni.

A kukorica nagyobb arányú termesztését korábban a Szovjetunióban főként az a maradi nézet gátolta, hogy a természeti viszonyok csak Moldvában, Dél-Ukrajnában és a Volga-vidék déli részén teszik lehetővé termelését, másrészt az a tény, hogy a szemestermények közül a legmunkaigényesebb kultúra. Az utóbbi években sikeres harc folyt a kukoricatermelés jelentős mértékű fokozása végett.

A legutóbbi évek tapasztalatai szerint azokon a területeken is érdemes kukoricát termelni, ahol a szemtermés nem érik be, mert a tejes-viaszérésben besilózott csövek takarmánytápértéke nem kisebb a szemeskukoricáénál. A tudományos intézetek adatai szerint a kukorica — olyan zónákban, ahol nem érik be a termés — mind takarmányegységben, mind fehérjetartalomban a viaszérés és a tejes-viaszérés stádiumában betakarítva adja a legnagyobb mennyiséget. A múlt évben a kedvezőtlen időjárási viszonyok miatt több helyen (Ukrajna erdős-sztyeppés vidékein, a központi feketeföld-övezetben) nem érett be az őszi fagyokig a kukorica. Tejes-viasz- és viaszérésben kellett betakarítani, utána nagyrészt besilózni. Mint az egyik kolhoz adatai mutatják, a tejes-viaszérésben betakarított és besilózott kukoricaterületről hektáronként 4975 takarmányegységet nyertek, míg a szárazmagnak betakarított területről csak 3260 takarmányegységet.

Természetesen a kukoricatermés mennyiségét sem csak a vetésterület, hanem a terméshozam fokozásával is növelik a Szovjetunióban. Egész körzetek és területek eredményei jók. 1956-ban például Kárpát-Ukrajna kolhozaiban átlag 22,4 q-s szemtermést takarítottak be hektáronként. A dnyepropetrovszki területen 19,8 q, a szolonyani körzetben pedig 11 000 hektárnyi területen 32 q szemtermés volt a hektáronkénti hozam.

A terméshozam növelése végett egyre kiterjedtebben alkalmazzák a hibridkukorica-vetőmagot. A hibridkukorica nemesítését és az elitmag

előállítást 12 szelektáló és kísérleti, valamint 29 tudományos kísérleti és nemesítő gazdaság végzi. Az elsőfokú szaporítást 65 kiválóan gazdálkodó vetőmagelőállító szovhoz végzi. A köztermesztés számára 2600 szaporító gazdaság termeli a hibridvetőmagot. Az a cél, hogy a legközelebbi 2—3 évben az egész országot ellássák hibridvetőmaggal.

A kukorica művelési módját illetően a Szovjetunióban a négyzetes vetés az elterjedt. A négyzetes vetés lehetővé teszi a kétirányú gépi sorközi művelést. A kukoricaterület és -hozam növelésének fontos feltétele a művelés és a betakarítás valamennyi folyamatának komplex gépesítése. A Szovjetunió szocialista ipara egyre több gépet gyárt e feladat megoldása céljából.

A gabonaféléken kívül a szántóföldi termelés más ágaiban is fellendülés tapasztalható a legutóbbi években. 1953 óta több mint 200 000 hektárral növekedett a gyapot vetésterülete, a len vetésterülete 667 000, a napraforgóé 608 000, a cukorrépáé 439 000, a burgonyáé 890 000, a zöldségféléké 286 000 hektárral nőtt. Üzbekisztán kolhozaiban és szovhozaiban 1956-ban 15 százalékkal több gyapotot termeltek, mint az előző évben, s a termés 85 százaléka volt elsőosztályú. A vetésterület nagyobb részén a négyzetes-fészkes vetést alkalmazták, így több mint 700 000 hektáron kétirányú gépi művelést tudtak végezni. Az átlagtermés 22 q volt hektáronként, 3 q-val több, mint az előző évben. A vetésterület növekedésével egyidőben kedvezően alakultak — a cukorrépát kivéve — az ipari és kereskedelmi növények termésátlagai is. A cukorrépatermelő-övezetekben a kedvezőtlen időjárás miatt 1956-ban az átlagtermés alacsonyabb volt, mint 1955-ben.

★

A legutóbbi három évben az SZKP és a szovjet kormány intézkedéseinek eredményeként jelentősen *nőtt a szovhozok és a kolhozok állatállománya,* s növekedett az állati termékek termelése.

(Millió darab október 1-én)

Megnevezés	1953	1954	1955	1956
Szarvasmarha	63,0	64,9	67,1	70,4
Ebből: tehén	26,0	27,5	29,2	30,9
Sertés	47,6	51,1	52,2	56,5
Juh és kecske	135,9	136,8	142,6	145,7

A Szovjetunió jelenlegi állatállományát összevetve az Egyesült Államokéval, megállapíthatjuk, hogy a sertésállomány csaknem azonos, a juh- és kecskeállomány az Egyesült Államokénak négyszerese, a szarvasmarhaállomány azonban még kisebb. Ugyancsak kevesebb az egy főre jutó tej-, vaj- és hústermelés is a Szovjetunióban. Az SZKP és a szovjet kormány éppen ezért azt a feladatot tűzte ki, hogy a *legközelebbi években a Szovjetuniónak az egy főre jutó tej-, vaj- és hústermelésben el kell érnie az Egyesült Államokat.*

1956-ban az Egyesült Államokban az összes tejtermelés 58 millió tonna volt, egy főre jutott 343 kg, míg a Szovjetunióban 49,2 millió ton-

nát, illetve egy főre számítva 245 kg-ot termeltek. Ahhoz, hogy a Szovjetunió elérje az egy főre jutó tejtermelésben az Egyesült Államokat, jelenlegi termelését 70 millió tonnára, vagyis 42 százalékkal kell növelnie.

E feladat teljesítése nehéz, de elérhető. A termelés növekedésének üteme a Szovjetunió szocialista nagyüzemi mezőgazdaságában ugyanis sokkal gyorsabb, mint az Egyesült Államok tőkés nagyüzemi mezőgazdaságában. Vizsgáljuk meg például a következő táblázatot:

Év	Összes tejtermelés millió tonnában		Egy főre jutó tejtermelés kg-ban	
	Szovjetunió	Egyesült Államok	Szovjetunió	Egyesült Államok
1950	35,3	53,2	195,0	351,0
1956	49,2	57,7	245,0	343,0
1956 az 1950. évi százalékában	139,0	108,0	126,0	98,0

Az összehasonlítás 1950-et veszi alapul, ismeretes azonban, hogy a Szovjetunióban a tejtermelés lényeges növekedése a legutóbbi két évben következett be, hiszen 1954-ben az összes tejtermelés csak 38,2 millió tonna volt. Évenként vizsgálva az ütemet, a növekedés 1955-ben 13 százalékos, 1956-ban 14 százalékos volt. Számítások szerint 1957-ben és 1958-ban 18, illetve 19 százalékos növekedés szükséges ahhoz, hogy az egy főre jutó tejtermelésben két éven belül megelőzzék az Egyesült Államokat. E feladat teljesíthető. Érdemes megjegyezni, hogy 1957 első félévében a tejtermelés 26 százalékkal nőtt 1956 azonos időszakához viszonyítva.

Az egy főre jutó vajtermelés az Egyesült Államokban 1956-ban 3,8 kg volt, a Szovjetunióban 2,8 kg. 1957 első felében a Szovjetunióban 25 százalékkal több tejet gyűjtöttek be, mint 1956 első felében. A tejtermelés, illetve tejbegyűjtés ilyen arányú növekedése lehetővé teszi, hogy az egy főre jutó vajtermelésben a Szovjetunió már 1957-ben megelőzze az Egyesült Államokat.

A tej- és vajtermelésben kitűzött célok elérése végett növelni kell mind a tehénállományt, mind a tejhozamot. A kolhozokban a szarvasmarhaállománynak csak 39 százaléka, a szovhozokban pedig 41 százaléka tehén. 1954-től 1956-ig a tehénállomány 13 százalékkal növekedett. Ez a növekedési ütem a következő években még fokozódni fog.

A tehénállomány növelése mellett a tejhozam fokozásának is nagy lehetőségei vannak. Erre mutat, hogy a kolhozokban egy tehén évi tejhozama az 1953-at megelőző időszakban éveken keresztül stagnált, 950—1100 kg között mozgott. Ez a szint 1954—1955-ben 1260, 1955—1956-ban pedig 1597 kg-ra emelkedett. A szovhozok eredménye évi 2300 kg. Az ország több területén a kolhozok az országos átlagnál jóval nagyobb eredményeket értek el, illetve túlhaladták a szovhozok országos átlagát is. Jól példázza ezt a következő táblázat:

A kifejt tejmennyiség kg-ban

Terület	Átlaghozam tehenenként		Az évi növekedés kg-ban	Terület	Átlaghozam tehenenként		Az évi növekedés kg-ban
	1955—1956. okt.-től	1954—1955. okt.-ig			1955—1956. okt.-től	1954—1955. okt.-ig	
Moszkva	2712	2103	+609	Dnyepropetrovszk	2421	1505	+916
Rjazan	2656	1957	+699	Nyikolajev	2415	1827	+588
Kalinyingrád	2507	2070	+437	Voronyezs	2407	1579	+828
Murmanszk	2465	2130	+335	Sztálin	2355	1524	+831
Zaporozse	2431	1405	+1026	Leningrád	2284	1824	+460
Herszon	2426	1649	+777	Krím	2255	1846	+409

A jó eredmények mellett azonban nem hallgatják el, hogy sok kolhozban és szovhozban nem érik még el az átlagos színvonalat. Így 1955—1956-ban a kolhozok 17 százalékában még az 1000 kg-ot sem érték el, s körülbelül a kolhozok felében egy tehén évi tejhozama 1000—1650 kg között mozgott. Ha a lemaradó kolhozok a mostani átlagos szintre emelkednének, egyötödével növekedne az ország tejtermelése.

1956-ban a hústermelés az Egyesült Államokban 17 millió tonna, egy főre számítva 102,3 kg volt, míg a Szovjetunióban 6,5 millió tonna, illetve 32,3 kg a megfelelő szám. Ahhoz, hogy a Szovjetunió elérje az Egyesült Államok szintjét — beszámítva az Egyesült Államokban közben bekövetkező fejlődést is —, a legközelebbi 4—5 évben a hústermelést körülbelül 3,2-szeresre kell növelni. Ez 20—21 millió tonna évi hústermelést jelent, 100 hektár mezőgazdasági területre átszámítva pedig a jelenlegi 13,3 q-nak 42 q-ra kell növekednie.

A kitűzött célok megvalósításához fel kell használni a hústermelés növelésének összes lehetőségeit, az állománynövekedést csakúgy, mint az átlagos súlygyarapodás fokozását. Százalékban kifejezve e lehetőségek kihasználását az egyes állattenyésztési ágazatokban a következőképpen tervezik:

Megnevezés	Szarvasmarha	Sertés	Juh és kecske	Baromfi	Összes
Állománynövekedés	25,4	79,5	37,4	100,0	62,6
Átlagos súlygyarapodás	50,3	20,5	62,6	—	28,3
Borjúnevelés	24,3	—	—	—	5,8
Hústermelés növelése egyéb ágakban	—	—	—	—	3,3
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A Szovjetunió összes hústermelésén belül a tervezett növekedés körülbelül hatvan százalékát a sertéstenyésztés szolgáltatja, körülbelül egynegyedét pedig a szarvasmarhatenyésztés. A hústermelés növelésének legfőbb tartaléka tehát a sertéstenyésztés. Számokban kifejezve: az 1956. évi 2,6 millió tonna sertéshúst a következő 4—5 évben 11 millió tonnára kell növelni, hogy megvalósuljon a kitűzött feladat.

A hústermelés növelésének legnagyobb lehetőségei az állománynövelés tekintetében vannak. A szarvasmarhaállomány 1960-ig körülbelül 15—16 millió darabbal növelhető, a tehénállomány körülbelül 10 millióval. A sertésállomány növekedését a jelenlegiről 77, a juh- és kecskeállományét 173, a baromfiakét pedig 600 millió darabra tervezik. A feladat megoldásában a szovhozoknak van döntő szerepe. A növekedés üteme a kolhozokban és a szovhozokban 1960-ig a következőképpen alakulna (1957. január 1-i állomány százalékában kifejezve):

	Szarvasmarha	Ebből tehén	Juh és kecske	Sertés	Baromfi
Kolhozokban	139	155	129	182	247
Szovhozokban és más állami gazdaságokban	250	178	246	312	232

Az állatállomány ilyen ütemű növekedése azt eredményezi, hogy a kolhozok közös állománya és a szovhozok állatállománya az ország egész állattenyésztésében döntő súlyra tesz szert. A kolhozok és a szovhozok állománya 1960-ig eléri az egész szarvasmarhaállomány felét, a tehénállomány 60 százalékát, a sertésállomány 66, a juh- és kecskeállomány 72 százalékát, tehát 1960-ra a nagyüzemi állattenyésztés számottevő túlsúlyba kerül a háztájival szemben. A hústermelésben a kolhozok és a szovhozok részaránya az 1956. évi 44 százalékról 1960-ig 65 százalékra növekszik.

Az állománynövelés ilyen üteme elég gyors, de megvalósítható. Emellett bizonyít, hogy a szarvasmarhaállomány évi növekedése az utóbbi időszakban (1953—1956) 3,8 százalék volt, a fenti célok elérése pedig évi 5 százalékos növekedést jelent 1957—1960. évek viszonylatában. A juh- és kecsketenyésztésben 3,6 százalékos évi növekedés helyett a következő időszakban 5,2 százalékos növekedést, a sertéstenyésztésben pedig 7 százalék helyett 18 százalékos évi növekedést kell elérni. Érdemes megemlíteni, hogy 1957 első felében az állománynövekedés 1956. év azonos időszakához viszonyítva a szarvasmarhatenyésztésben 8, a sertésállományban 21, a juh- és kecskeállományban 5 százalékos volt.

Az állománynöveléssel egyidőben fontos feladat az átlagos súlygyarapodás előmozdítása is. Az egész hústermelés növelésének körülbelül $^3/_5$ része állománynövekedésből és $^2/_5$-e az átlagsúlynövekedésből származik. A legutóbbi években e tekintetben is kedvezően alakult a helyzet. A kazahsztáni szovhozokban például egy szarvasmarha átlagos élősúlya 1957 júniusában 327 kg volt az előző év hasonló időszakának 247 kg-jával szemben. Hasonlóan nagy lehetőségek vannak a vágási átlagsúly növelésére is, ami a Szovjetunióban eddig elég alacsony volt (például a sertések vágási átlagsúlya 62,6 kg, a juhoké 15,4 kg volt az országos átlagban).

A tej-, a vaj- és a hústermelés kívánt ütemű növelésének legfontosabb feltétele a takarmánytermesztés fokozása. Ezért a szovjet kormány az utóbbi időben a kukoricavetésterület kiszélesítését, a kukoricasilózás széleskörű elterjesztését szorgalmazza. Számos intézkedést tettek a kolhozok és szovhozok fehérjetakarmány-termelésének növelésére is. Sok

kolhozban bevezették a különféle gabona- és hüvelyes-keverékek vetését. Terjed a vágóhídi, húsgyári hulladékok, melléktermékek felhasználása. A legelők jobb kihasználásának fontosságát nagy kiterjedésük is aláhúzza, területük a teljes szántóterület másfélszerese.

Összefoglalva: megállapítható, hogy a kolhozparasztság és a szovhozok dolgozói nagy lelkesedéssel, szorgalommal és szakértelemmel láttak hozzá az SZKP által kitűzött nehéz feladat megvalósításához. A jelek azt mutatják, hogy a Szovjetunió szocialista nagyüzemi gazdasága egyre bőségesebben ellátja az országot mezőgazdasági termékekkel, s egyre inkább megközelíti, sőt túlszárnyalja a legfejlettebb tőkésország nagyüzemi gazdaságát, az Egyesült Államok mezőgazdaságát is.

A termelőerők gyarapítása és a gazdaságos termelés módszerei

A szovjet mezőgazdaság jelenlegi és jövőbeli sikereinek fontos feltétele a termelőerők állandó fejlesztése és a termelékenység fokozása. Ennek kedvező feltételei több szempontból is adottak. A Szovjetunió nak fejlett nehézipara van, ami szilárd alapja a mezőgazdaság egyre nagyobb mérvű és egyre tökéletesebb gépi felszereléssel, vegyi anyagokkal, egyéb műszaki cikkekkel történő ellátásának. Másrészt a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi rendszerében a termelés gazdaságos növelésének kimeríthetetlen lehetőségei rejlenek. A nagyüzemi gazdálkodás igen kedvező feltételei teremtődtek meg például 6—7 évvel ezelőtt a már szocialista nagyüzemi rendszerben, a kiskolhozok egyesülése által. Az egyesülés eredményeként a kolhozok átlagos területe 589 hektárról 1693 hektárra nőtt, s a több mint negyedmillió kolhoz közt szétaprózott terület jelenleg 85 000 gazdaságban összpontosul.

A mezőgazdaság egyik fő termelőeszköze a föld. A földnek mint termelőeszköznek fontos sajátossága, hogy mással nem pótolható, nem szaporítható, csak korlátozott mértékben áll rendelkezésre. Fő sajátossága azonban más termelőeszközöktől eltérően az is, hogy a termelés folyamán nem kopik, nem használódik el, sőt ésszerű gazdálkodással termékenysége nemcsak fenntartható, hanem fokozható is. A Szovjetunióban a földnek, a mezőgazdaság e fő termelőeszközének ésszerű felhasználására egyre nagyobb gondot fordítanak.

A Szovjetunióban *új földek művelésbe vonására még nagy lehetőségek vannak.* Ha a Szovjetunió egész művelésre alkalmas területét 100-nak vesszük, akkor a jelenleg mezőgazdaságilag hasznosított terület csak 36,4 százalék. Pedig a szovjet hatalom évei alatt sokkal több földet vontak művelésbe, mint korábban. Míg a cári Oroszországban 32 év alatt (1881—1914.) összesen 20,7 millió hektárral nőtt a szántóterület, addig 1954—1956-ban 35,5 millió hektárt vontak művelés alá.

A szűz- és parlagterületek művelésbevonása, a vetésterületek kiszélesítése egyik fontos módja a bővített újratermelés megvalósításának. A Szovjetunió ésszerűen alkalmazta ezt a módszert. Ezt jellemzi a túloldali táblázat.

Az adatok a földnek mint termelőeszköznek az egyre nagyobb mérvű és ésszerű felhasználását bizonyítják. A vetésterület növekedésével egyidőben a termelés szerkezeti változása belterjes fejlődést mutat.

A földnek mint termelőeszköznek intenzív és termelékeny felhasználására számos lépés történt a Szovjetunióban. Ismeretes, hogy öntö-

Megnevezés	1913-ban (1939. IX. 17-i országhatárok között)		1956-ban	
	Millió ha	Százalék	Millió ha	Százalék
Megművelt terület (kert nélkül)	151,6	100,0	218,7	100,0
Vetésterület összesen	105,0	69,1	194,7	89,1
Gabonafélék vetésterülete	94,4	62,1	128,3	58,6
Ebből: búza	31,6	20,8	62,0	28,3
Ipari növények	4,5	3,0	13,1	6,0
Zöldségfélék és burgonya	3,8	2,5	11,6	5,3
Takarmányfélék	2,1	1,4	41,7	19,1

zéssel, talajjavítással, jobb gépi munkával, jobb és több trágyázással, vagyis a belterjes gazdálkodás különböző eszközeinek együttes alkalmazásával jelentősen növelhető a termelés. A Szovjetunióban egyre kiterjedtebben alkalmazzák ezeket a módszereket a termékbőség megteremtése céljából.

Talajjavításra, az öntözés fejlesztésére a szovjethatalom évei alatt évente hatszor annyit (671 millió rubelt) fordítottak, mint a cári Oroszország első világháborút megelőző 50 éve alatt összesen. Ezek eredményeként az öntözéses terület háromszorosra növekedett. Egyes köztársaságokban azonban nem élnek e gazdag lehetőségekkel, s az is előfordul, hogy már öntözésre berendezett területeket kihasználatlanul hagynak.

A szovjet mezőgazdaság fejlődését a belterjesítéssel együtt a munkatermelékenység, a gazdaságosság tervszerű fokozása jellemzi. Negyven év alatt (1913—1953) a mezőgazdaság munkatermelékenysége a Szovjetunióban körülbelül háromszorosra nőtt. Legnagyobb mérvű volt a növekedés a gabonatermelésben. Az egyéni parasztgazdaságok 1925-ben egy hektár gabona-vetésterületre 20,8 munkanapot használtak fel, a kolhozok 1955-ben 6,7, a szovhozok 1,3 munkanapot. A szovhozokban jóval magasabb a munkatermelékenység színvonala, mint a kolhozokban. A munka termelékenysége a szovhozok gabonatermelésében megközelíti az Egyesült Államokét. A munkatermelékenység színvonalát számos tényező befolyásolja. Leglényegesebb ezek közül a korszerű technika és technológia alkalmazása, valamint az ésszerű munkaszervezés.

A *modern technika széleskörű alkalmazása* a szovjet mezőgazdaságban egyre elterjedtebb. Negyven évvel ezelőtt Oroszország mezőgazdaságában még az igaerő képezte a fő hajtóerőt. A gépi vonóerő az összes hajtóerőnek kevesebb mint egy százaléka volt, jelenleg pedig 94 százaléka.

Különösen sokat javult a mezőgazdaság műszaki ellátása az utóbbi években. 1954-ben és 1955-ben a mezőgazdasági beruházások 34,4 milliárd rubelre rúgtak. Az egész mezőgazdaság két év alatt 404 ezer traktort (15 lóerősben számítva), 228 ezer teherautót, 83 ezer kombájnt és sok ezer más gépet kapott.

A mezőgazdasági géprendszer kiépítése során jelenleg az egyes növények termelésének, illetve egyes döntő munkaszakaszoknak a komplex gépesítése, valamint a traktorra rászerelt és automatikusan kezelhető munkagépek elterjesztése került előtérbe. Legelőrehaladottabb a kalá-

szosok termelésének gépesítése. A gabonatermelés teljes gépesítése gyakorlatilag csaknem 100 százalékosan megoldódott. Bizonyos lemaradás van azonban főképp az aratás utáni gabonakezelés, a szalmagyűjtés és az asztagolás gépesítésében. Pedig a szérűk gépesítése nagy munkaerőmegtakarítást és jelentős költségcsökkenést eredményez. A munka termelékenységét, az önköltség csökkenését a gabonakezelés folyamatának különböző gépesítettségi fokán jól szemléltetik a következő adatok:

Munkafolyamat	Munkanap-ráfordítás 1 tonnára	Önköltség rubelben
Nem gépesített gabonakezelés	1,25	14,64
Rostálás gépesített	0,62	7,67
Rostálás és mázsálás gépesített	0,52	6,56
Rostálás, mázsálás, rakodás, elszállítás, gépesített	0,28	3,76
Rostálás, berakás, szállítás, kirakás és mázsálás gépesített	0,14	2,37

A teljesen gépesített szérűkön a munkafelhasználás 9-szer, a költség pedig 6,2-szer kevesebb, mint a nem gépesített szérűn. A nem gépesített szérűkön a kolhozok általában 118 munkaegységet használtak fel 100 tonna gabona tisztítására, szárítására és rakodására, míg gépesítés esetén összesen 10,2 munkaegységet. 1953-ban csak a krasznodári területen körülbelül 5 millió munkaegység-megtakarítást eredményezett az aratás utáni gabonakezelés munkafolyamatának gépesítése.

Előrehaladott a Szovjetunióban a kukoricatermelés gépesítése is. Gyakorlati tapasztalatok szerint az egy hektár megműveléséhez jelenleg szükséges 35—40 munkanap a fő munkafolyamatok gépesítése esetén ötödére-hatodára csökkent. A szovjet ipar a múlt évben több mint 80 000 kukoricabetakarító és silózó kombájnt gyártott. Ez a kombájn a kézi erővel végzett betakarításhoz képest 12—15-szörösre növeli a munka termelékenységét. Újabban az Sz—4-es gabonakombájnt is használják — átalakítás után — kukorica betakarítására.

A Szovjetunióban szerkesztettek a világon először gyapotbetakarító kombájnt, amely naponta mintegy 100 ember kézi munkáját végzi el.

Megindult — bár mind ez ideig nem haladt kielégítően — a Szovjetunióban az állattenyésztés gépesítése. Pedig mind az állatok gondozásában, mind az állati termékek nyerésében, valamint a szállításban, a vízellátásban sok lehetősége van a munkaigényes folyamatok gépesítésének. A takarmányszállítás gépesítésével például felére csökkenthető a szállítási költség. A fejés gépesítésével pedig sok ezer fejő szabadulhat fel más fontos munkára, s jelentősen csökken a tejtermelés önköltsége is. A kuzmini gépállomás körzetében csupán az állatállomány vízellátásának gépesítése nagyon sok kézi munkaerőt szabadított fel. A gépesítés előtt a vízellátás a körzetben 400 embert kötött le, jelenleg 14-et foglalkoztat.

A kolhoztermelés gépesítésében a gépállomásoknak van döntő szerepük. A gépállomások munkájának megjavítása végett az utóbbi években több intézkedés történt. Sok ezer korszerű és termelékeny új gép termelésbe állításával egyidőben javult az alkatrész- és anyagellátás. Az

igazgatók nagyobb önállóságot kaptak, egyszerűsödött a gépi munkák tervezése. Egyes kerületekben megkezdődött a kis-gépállomások egyesítése, ami a vezetés és munkaszervezés javulásával párosult, és hozzájárult a költségek csökkentéséhez. Ezt a munkát jelenleg is tovább folytatják.

A mezőgazdaság egyre javuló anyagi és műszaki ellátásával egyidőben nagy gondot fordítanak a Szovjetunióban a *helyes termelési technológia* alkalmazására s a termelés ésszerű, a helyi viszonyoknak legjobban megfelelő szervezésére. Nincs olyan agro- vagy zootechnikai előírás, amelyet mindenkor és mindenütt azonos módon kellene alkalmazni. A sablonizálás seholsem bosszúlja meg magát annyira, mint ezen a területen. A különböző technológiai előírások alkalmazhatóságát a mezőgazdaságban mindig az szabja meg, hogy a talajtermékenység fokozását, az átlagtermések, illetve az állati termékhozamok növekedését segíti-e, vagy pedig akadályozza. Nagy tanulságul szolgál e tekintetben a füvesherés rendszer sablonos alkalmazása, amely figyelmen kívül hagyva a különböző vidékek sajátosságait, nagy kárt okozott.

A mezőgazdasági termelés fejlesztésének fontos tényezője a *szakemberellátottság és a dolgozók szakmai színvonalának emelése.* 1953-ban az igazgatási szervekben még több agronómus dolgozott, mint a szovhozokban, a kolhozokban és a gépállomásokon. A helyzet azóta gyökeresen megváltozott. Két év alatt az igazgatási apparátusban dolgozók aránya 34 százalékról 6 százalékra csökkent. A termelésbe visszatért agronómusokon kívül 23 000 mérnökkel és technikussal gyarapodott a mezőgazdaságban dolgozó felső- és középfokú képzettségű szakemberek többszázezres száma. 1954-ben visszatért a mezőgazdaságba mintegy 50 000, korábban az iparba távozott gépkezelő.

A szakemberellátás jelentős javulásával egyidőben a legkülönbözőbb formákban és rendkívül széles körben továbbra is folyik a kolhozparasztság, a gépállomási és a szovhozi dolgozók agronómiai képzése. Ez jelentős mértékben előmozdítja a kultúráltabb gazdálkodásnak, az egyre inkább tudományos alapokon folyó földművelésnek és az agronómiai tudományok vívmányainak egyre szélesebbkörű elterjedését.

Tervezés és személyes érdekeltség

A szovjet mezőgazdaság vezetésében 1953 óta gyökeres változás következett be. Ennek lényege a következőkben foglalható össze: a vezetés közelebb került az élethez, megtisztult bizonyos bürokratikus kinövéseitől és egyre következetesebben igyekszik megvalósítani a szocialista gazdálkodás azon sarkalatos elvét, hogy a termelés fejlesztésében a dolgozókat anyagilag érdekeltté kell tenni.

1955 óta a mezőgazdaság tervezésének új módszerét valósítják meg a Szovjetunióban. Korábban a tervezés és tervjóváhagyás rendszere erősen centralizált volt. A tervmutatók széles körét dolgozták ki és hagyták jóvá a kolhozoknak, a szovhozoknak és gépállomásoknak. Ez oda vezetett, hogy a tervek, tényleges végrehajtóikhoz, a termelő üzemekhez lejutva, nem egyszer a termelés fékezőivé váltak. Előfordult például, hogy a szovjet mezőgazdaság őszibúza-övezetében az ott jóval kisebb hozamú tavaszi búza vetését írták elő, Nyugat-Szibériban és Kazahsztánban viszont — a tavaszi búza övezetében — az őszi búzát akarták elter-

jeszteni. A balti köztársaságokban, ahol nagy hagyománya van a hússertés-tenyésztésnek, a zsírsertés tenyésztését szorgalmazták. Ismeretes a füves-herés rendszer sablonos kiterjesztése a déli területeken. Ez a sablonos tervezés sok esetben homlokegyenest ellenkezett a kolhozok és a szovhozok közgazdasági, éghajlati és talajviszonyaival, a földművelés kialakult kultúrájával, a többtermelés feladatával. A tervezés hiányosságai végsősorban oda vezettek, hogy a helyi vezetők, az üzemek nem tudtak élni eléggé sajátos lehetőségeikkel, nem kezdeményeztek, nem éreztek elég felelősséget a gazdálkodásban.

Az SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió Minisztertanácsának 1955. március 9-i rendelete gyökeresen új helyzetet teremtett, új irányelveket állapított meg a mezőgazdaság tervezésében. Ettől az időtől kezdve az állami terv csak az árutermelés mennyiségét írja elő a kolhozoknak. A terv tehát továbbra is megszabja, hogy a fontosabb termékekből mennyi árut termeljenek, de teljes mértékben az üzemekre bízza, hogy helyi lehetőségeik kihasználásával azt hogyan érik el. A tervezés e rendszerének nagy előnye, hogy a népgazdaság szükségleteiből indul ki, ugyanakkor azonban serkenti a helyi adottságok teljes kihasználását, a helyi vezetés kezdeményezését, lehetővé teszi továbbá azt, hogy a terv végrehajtásának módját maguk a terv tényleges megvalósítói, az üzemek szabják meg.

A termelés fokozása végett egyre nagyobb gondot fordítanak jelenleg a helyi adottságok reális mérlegelésére, minél nagyobb mérvű kihasználására. A Szovjetunióban a legváltozatosabb természeti és gazdasági adottságokkal bíró vidékek vannak. Mint Lenin megállapította annakidején: a legnagyobb ostobaság volna Szibériát és Ukrajnát egy kaptafára húzni, vagyis azonos sablon szerint vezetni. A mezőgazdaságban különösen fontos, hogy az adottságokat helyesen számba vegyék és mérlegeljék. Ezért jelenleg rendkívül széleskörű munka folyik abból a célból, hogy a különböző övezetek klimatikus, talajviszonyait és egyéb természeti, valamint gazdasági sajátosságait felmérjék és ennek megfelelően állapítsák meg, hogy hol mit és milyen mértékben a leggazdaságosabb termelni. A termelőerők helyes területi elhelyezésének s az üzemek ésszerű specializálásának nagy szerepe van a többtermelésben.

A tervezés új rendje jelentős mértékben hozzájárult az utóbbi években a helyi adottságok jobb kihasználásához, a termelés növekedéséhez. Összefügg ez azzal is, hogy az üzemekben folyó tervezés során a legdöntőbb szempont: minél kevesebb ráfordítással minél több növényi és állati termék termelése egy területegységre vonatkoztatva, és az előírt árutermelési kötelezettség teljesítése. Ez a módszer sokkal tökéletesebb, mint a korábbi, hűen tükrözi a mezőgazdasági termelés népgazdasági jelentőségét, a mezőgazdaság és a népgazdasági szükségletek szoros kapcsolatát, összefüggéseit. A tervezés új módszere helyesen egyezteti összе a népgazdasági és a helyi érdekeket. A legfőbb mutatók központi előírása érvényesíti a népgazdaság érdekeit, a tervfeladatok kivitelezésének útját viszont maguk a gazdaságok állapítják meg, akik saját adottságaikat legjobban ismerik, így érvényesíthetik közvetlen érdekeiket is.

A tervezés jelenlegi rendszere a népgazdasági és a helyi érdekek közötti összhang kialakításával, a dolgozók személyes anyagi érdekeltségének következetes megvalósításához a legkedvezőbb feltételeket biztosítja. A tervezés ilyen irányú megváltozása nem véletlen, hanem szük-

ségszerű volt, és szoros kapcsolatban áll az anyagi érdekeltség elvének előtérbe kerülésével az utóbbi években. Az SZKP és a szovjet kormány a termelés növelését a kolhozparasztság társadalmi és egyéni érdekeinek összehangolásával, a mezőgazdasági dolgozók anyagi érdekeltségének fokozása útján igyekszik elérni. Ennek érdekében számos intézkedés történt.

Még 1954-ben megváltoztatták azt a korábban kialakult helyzetet, hogy a burgonya és főzelékfélék, valamint egyes állati termékek termelése nem volt kifizetődő a kolhozokban. Míg az iparinövény-termelésben felhasznált egységnyi munka 18 rubel (a közép-ázsiai gyapottermesztésben 17—36 rubel) jövedelmet hozott országosan, az állattenyésztés csak 5 rubelt. Az azonos munkaráfordítás aránytalanul különböző jövedelmezősége kedvezőtlenül befolyásolta a termelést, egyik oka volt a termelési színvonal nem kielégítő emelkedésének, különösen az állattenyésztés háttérbe szorulásának.

1953 óta több rendszabályt hoztak a kolhozok gazdasági ösztönzésére és a mezőgazdasági dolgozók munkájuk eredményében való anyagi érdekeltségének fokozására. A jövedelmező gazdálkodást kívánták előmozdítani azzal, hogy csökkentették több cikk beadási normáját, ugyanakkor felemelték a gabonafélék, a burgonya, a főzelékfélék, a hús, a tej, a tojás és más termékek beadási, illetve felvásárlási árát. A termelői árak emelésének mérve több cikk felvásárlása esetében olyan jelentős volt, hogy — a legutóbbi években az árarányokat még tovább finomítva — a jelenlegi felvásárlási árak egyes esetekben megközelítik, sőt túlhaladják a korábbi kolhozpiaci árakat. A beadási normák megváltoztatásával egyidőben előírták, hogy egy közigazgatási egységben fekvő kolhozokra egyenlő hektáronkénti beadási norma legyen érvényes. Ez kiküszöbölte a helyi vezetésnek azt a sok helyütt előfordult hibás korábbi gyakorlatát, hogy a jobban gazdálkodó, többet termelő kolhozokat jobban terhelték, áthárítva azokra a gyengébb kolhozok terheit. Még 1954-ben továbbfejlesztették a gépállomási munkákért járó természetbeni díjazás rendszerét is, áttértek a területek (övezetek) szerinti rögzített, differenciált tarifára.

A termelés anyagi serkentése végett hozott intézkedések eredményeként jelentősen emelkedett az államnak átadott, illetve felvásárolt cikkek mennyisége (ezt korábban már adatokkal szemléltettük), növekedett a kolhozok pénzbevétele. A kolhozok összes pénzbevétele például az 1950. évi 34,2 milliárd rubelről 1954-ben 63,3 milliárdra, 1955-ben 75,6, 1956-ban 94,5 milliárdra emelkedett, lényegében az utóbbi három év alatt csaknem megduplázódott. A kolhozok termékeik egyre nagyobb részét adták át az államnak kedvező felvásárlási árakon. Jól szemlélteti ezt az is, hogy míg 1952-ben a kolhozok összes pénzbevételében a beadásból és a szerződéses termelésből származó bevétel 55,6 százalékot tett ki, a felvásárlásból származó pedig 1,6 százalékot, 1955-ben a megfelelő számok 47,4, illetve 26,6 százalék. Ugyanezen időszakban a kolhozpiacból eredő pénzbevételek aránya 34,4 százalékról 20,7 százalékra csökkent.

1957 júliusában 1958. január 1-i hatállyal eltörölték a Szovjetunióban a háztáji gazdaságok utáni beadást. Igaz, hogy ez az egész begyűjtésben viszonylag kis és egyre csökkenő részt foglalt el, a kolhozparasztság bevételei tekintetében mégis jelentős tétel. Az így keletkezett piaci

vagy felvásárlási áron értékesíthető fölöslegek tovább növelik a kolhozparasztság jövedelmét.

A kolhozparasztság anyagi érdekeltségének fokozásához, az egyéni és a közös érdek teljesebb összhangjának kialakulásához jelentősen hozzájárult a negyedévenként és havonként fizethető előleg rendszerének bevezetése. Az előlegezés során az összes pénzbevétel 25 százalékát, illetve a beadásból, a felvásárlásból, a szerződéses termelésből származó bevételek 50 százalékát lehet év közben a teljesített munkaegységek alapján előlegként kifizetni. Korábban a kolhozokban előleget nem fizettek, s a kolhozparasztság év közben főként a háztájiból pénzelhetett. Az előlegezés bevezetése jó hatást váltott ki, s a többi intézkedéssel együtt nagymértékben hozzájárult a kolhozok közös gazdaságának megerősödéséhez.

Számos új kezdeményezés tapasztalható a kolhozokban a munkaegység-rendszer és az azt kiegészítő premizálás továbbfejlesztésében. Egyre több helyen alkalmazzák azt, hogy a munkaegységre jutó részesedést a termelés megfelelő ágában elért eredményektől teszik függővé. A kolhozgazdálkodás vezetésében és megszervezésében jelenleg sokkal nagyobb önállóság tapasztalható. Ezt szolgálta a mintaalapszabály múlt év folyamán történt módosítása is.

A dolgozók anyagi serkentése munkájuk eredményességében a gépállomásokon és a szovhozokban a bérezés javításában, valamint az önálló elszámolás bevezetésében és tökéletesítésében nyilvánul meg. 1956-ban megkezdték a gépállomásokon az önálló elszámolás bevezetését. A szovhozokban övezetek szerint differenciált elszámoló árakat állapítottak meg, s módosították az állami dotáció rendszerét. Ezek a változtatások a gazdálkodás jövedelmezőségét nagymértékben előmozdították.

*

A szovjet mezőgazdaság új fellendülése a legutóbbi években nagy jelentőségű nemcsak a kommunizmus szovjetunióbeli eredményes építése szempontjából, hanem nemzetközi méretekben is. Minden, ami e tekintetben történik, csak alátámasztja a szocialista tábor békepolitikájának jelenlegi tekintélyét és jövőbeli sikereit.

A szovjet mezőgazdaság új nagy sikerei Magyarországon is érzékelhető hatással vannak, tovább erősítik a dolgozók hitét a szocializmus ügyében, s lelkesítik szocializmust építő munkájukban. Az elért eredményeknek, a fejlesztés módszereinek, a termelés növelése feltételeinek tanulmányozása a magyar mezőgazdaság fellendítésében is nagyon hasznos és sok segítséget nyújt.

A Voproszi Ekonomiki Szerkesztőségének,

Moszkva

Kedves Elvtársak!

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója alkalmából forró üdvözletünket küldjük lapjuk szerkesztő bizottságának, szerkesztőségük valamennyi munkatársának és minden szovjet közgazdásznak.

November 7-e mint a szovjet államnak, a világ első szocialista államának a születésnapja a szovjet nép, a szovjet kommunisták nagy ünnepe. De ünnep ez a nap minden más ország dolgozóinak is. Azoknak is, akik még csak sóvárognak a szocialista társadalom után és azoknak is, akik már munkájukkal építhetik a szocializmust.

Ami a mi hazánk, a szocializmus útján haladó Magyarország dolgozó népét illeti, számunkra megkülönböztetett jelentőségű ez az évforduló. Még nagyon is elevenen él bennünk a népünk hatalmára törő, a Nagy Október eszméiben fogant szocialista vívmányainkat megsemmisítéssel fenyegető, múlt év végi ellenforradalmi támadás emléke.

Népünk most arra összpontosítja erejét, hogy gazdasági és ideológiai területen egyaránt megszüntessük az ellenforradalom okozta visszaesést, és megteremtsük a politikai, gazdasági és ideológiai feltételeket a szocializmus teljes felépítése felé való új, gyors fejlődéshez. Tudjuk, hogy ebben a harcban bizton számíthatunk Október szülöttének, a fennállásának 40. évfordulóját ünneplő Szovjetuniónak a proletár internacionalizmus szelleméből fakadó megértő támogatására és elvtársi segítségére.

A hazánk felszabadítása óta kapott sokoldalú segítséggel együtt igen értékesek számunkra a szovjet közgazdaságtudománynak a párt vezetésével elért eredményei: a szocialista gazdaság problémáinak megoldásában, megérett szükségleteinek leginkább megfelelő új formák és módszerek alkalmazásában szerzett szovjet tapasztalatok.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulóján további sikereket kívánunk Önöknek és a szovjet közgazdaságtudomány valamennyi művelőjének a gazdasági elmélet és a népgazdaság fejlesztéséért folyó munkájukban.

Elvtársi üdvözlettel

a Közgazdasági Szemle
szerkesztő bizottsága és szerkesztősége

Vita az értéktörvény és az értékkategóriák felhasználásáról a Szovjetunióban

A szocialista tervezési és gazdaságvezetési módszerek, szervezeti formák tökéletesítése, a gazdaságosság követelményeinek fokozott érvényesítése olyan problémák, amelyek néhány év óta úgyszólván az egész szocialista táborban a közgazdasági érdeklődés homlokterébe kerültek. A gazdaság fejlődése vetette fel őket, megérett társadalmi szükségletként jelentkeztek. E problémák megoldása azonban szorosan összefügg az értéktörvény és az értékkategóriák jobb felhasználásával a szocialista gazdaságban.

Az a vita, amely az utóbbi kérdésről a Szovjetunióban nagyjából egy éve folyik tudományos üléseken és a közgazdasági folyóiratok — elsősorban a Voproszi Ekonomiki — hasábjain, sőt a Kommunyiszt állásfoglalásaival, mindenekelőtt ezért tarthat számot nagy érdeklődésre hazánkban is.

Komoly jelentőségű azonban e vita a szocializmus politikai gazdaságtanának fejlődése szempontjából is, mert előmozdítja a szocialista gazdaság fontos kategóriáinak és törvényeinek (például a tervszerű fejlődés, az árutermelés, az értéktörvény, az ár, az önálló elszámolás, a jövedelmezőség, a hitel), valamint e gazdaság egész működésének mélyebb megismerését, néhány általánosan elterjedt helytelen elméleti tétel kijavítását.

Végül, különös aktualitást ad ennek a vitának, hogy a szovjet közgazdászok állásfoglalása bizonyos iránymutatásul szolgál a gazdaságvezetési módszerekről és a szocialista gazdaság működésmódjáról nemzetközi méretekben kibontakozott vita megítéléséhez, a helyes álláspont kialakításához, egyrészt a dogmatikus-konzervatív, de másrészt főképp a revizionista jellegű vagy tendenciájú nézetek tudományos leküzdéséhez.

Az értéktörvény és az értékkategóriák felhasználásáról folyó vita egyik jelentős mozzanata a személyi kultusztól és a dogmatizmus béklyóitól megszabaduló szovjet közgazdaságtudományban néhány év óta kibontakozó új fellendülésnek. Bizonysága annak, hogy ez a nagy felkészültségű képviselőkkel rendelkező közgazdaságtudomány ismét közel kerül az élethez és képes előmozdítani a gyakorlat által felvetett problémák megoldását.

A vita során határozottan bírálat érte azt az elméleti (és egyúttal gazdaságpolitikai) irányzatot, amely mesterségesen szűkíteni igyekezett az árutermelés és az értéktörvény szocializmusbeli szerepét, s lebecsülte az áruviszonyok és az értékkategóriák felhasználását a szocialista gazdaságban.*

* Élesen elítélték ennek különféle elméleti megnyilvánulásait, például azt a felfogást, hogy az áruforgalom már kezd ellentmondásba kerülni a kommunizmus építésének feladataival, hogy a szocializmusban a keresletnek mindig túl kell szárnyalnia a kínálatot, mert ez ösztönzi a termelés fejlődését, hogy a termelőeszközök a szocializmusban nem áruk, ezért a termelőeszközök árai nem függenek az értéktörvénytől, s velük kapcsolatban a pénz nem általános egyenérték, hogy az egyes szocialista vállalatok jövedelmezősége a népgazdaság szempontjából nem nagyon lényeges, hogy olyan fontos gazdasági elhatározásoknál, amilyen például a beruházások és a termelés területi elhelyezése — az önköltség és a jövedelmezőség alakulásának a figyelembevétele valamiféle letérés a szocializmus alapelveiről, hogy a gépek erkölcsi kopása a szocializmusban nem létezik, és ezért az amortizációs kulcsban nem kell figyelembe venni, hogy az önálló elszámolás és az önköltség kategóriáit nem lehet alkalmazni a kolhozban.

Ezzel szemben a vita erőteljesen kidomborította az áru- és pénzviszonyok jelentőségét a szocialista gazdaságban, s rámutatott arra, hogy a Szovjetunió gazdasági fejlődésének mai szakaszán a szükségletek jobb kielégítése és a fejlődés gyors ütemének biztosítása szempontjából különösen fontossá vált a munkaráfordítások gazdasági hatékonyságának növelésére való anyagi ösztönzés megjavítása az értékkategóriák jobb felhasználásával. A vita résztvevői különösen nagy figyelmet fordítottak arra, hogy tisztázzák a szocialista árrendszer helyes alapelveit, feltárják a ma érvényes árrendszer hibáit és kijavításuk módját. A szocialista vállalatok tervszerű állami irányításának tökéletesítésével tulajdonképpen a közgazdasági vitáknak egy másik ága foglalkozott részletesen a Szovjetunióban. De az értékvita résztvevői is határozottan állást foglaltak a helyi szervek és a vállalatok önállóságának kiszélesítése mellett, és felvetették az ezzel kapcsolatos problémákat.*

Az értékvitában tehát új gondolatok, új elképzelések kerültek felszínre, s a konzervativizmus képviselői kisebbségben maradtak, háttérbeszorultak. Ugyanakkor azonban a vita során igen határozottan leszögezték (lásd például Gatovszkij cikkét a Közgazdasági Szemlének ugyanebben a számában), hogy a szocialista gazdaságban az értéktörvény a maga spontán mechanizmusával nem lehet a termelés szabályozója, hogy a termelés és a fogyasztás, a gazdasági ágak, a vállalatok, a körzetek közti kapcsolatokat a társadalom teremti meg tervszerűen, nem pedig az árutermelők háta mögött ható spontán piaci mechanizmus, hogy tehát itt a munka és a termelőeszközök elosztása a népgazdaság tervszerű arányos fejlődésének törvénye alapján, vagyis előre és tudatosan biztosított arányosság formájában valósul meg, a szocializmus gazdasági alaptörvénye követelményeinek megfelelően. Bírálták azokat a külföldi közgazdászokat, akik az értéktörvénynek termelésszabályozó szerepet tulajdonítanak, s a szocialista gazdaságot úgy képzelik el, mint elszigetelt vállalatok összességét, amelyek piaci konkurrenciában vannak egymással. Bírálták azokat is, akik bár aláhúzzák a központosított tervezés szükségességét, de az árak rugalmas változtatásával (s ezen keresztül a nyereség változásával) kívánják elérni a termelésnek a szükségletekhez igazodását.

A következőkben igyekszem az értékvita mostanig lezajlott szakaszát ama elméleti-elvi jelentőségű főbb problémák körül csoportosítva ismertetni, amelyek a vitában központi helyet foglaltak el.

* Elítélték a vállalatok feletti aprólékos gyámkodást, a vállalati tevékenységet túlságos részletességgel szabályozó utasításokat, továbbá azt a jelenlegi gyakorlatot, hogy a vállalati munka értékelése és a vezető dolgozók premizálása lényegében a teljes termelési érték tervének teljesítése alapján történik — nem véve kellően figyelembe a termelés jövedelmezőségét. Rámutattak, hogy ez káros tendenciákat szül a tervek lazítására, a folyó ráfordításokkal és a lekötött eszközökkel való takarékoskodás elhanyagolására, esetleg a termelési értéket növelő drágább anyagok felhasználására és a kooperáció célszerűtlen kibővítésére. Ezért javasolták, hogy a vállalati tevékenység értékelésének alapvető gazdasági mutatói legyenek — a termelési volumen és a termelékenység mellett — a jövedelmezőség és a termelő alapok kihasználásának mutatói. Hangsúlyozták, hogy a vállalat forgóeszközeinek, beruházásainak és a vállalati dolgozók jutalmazásának jelentős hányadát a vállalati nyereségből kell fedezni; hogy tovább kell növelni a forgalmi adóhoz képest a nyereség szerepét a pénzügyi eszközök biztosításában. Bírálták a forgóeszközök túlságosan részletező normalizálását, s javasolták, hogy csupán a termelési készletek összességére, a befejezetlen termelésre és a késztermékek összmennyiségére szabjanak meg normákat. Aláhúzták annak szükségességét, hogy a fontosabb termelőeszközök központi elosztásának csorbítása nélkül a helyi szervek és a vállalatok széles körben alkalmazhassák a szerződéseket gazdasági kapcsolataik kiépítésére és a választékot az igényeknek megfelelően konkretizálhassák. Felvetették azt a gondolatot, hogy az új technika bevezetését a már meglevő vállalatoknál hosszúlejáratú (15—20 éves) hitellel kellene finanszírozni, amelyet a hosszúlejáratú hitelezés bankjai nyújtanának a központilag jóváhagyott hiteltervek alapján. Javasolták az önálló elszámolás bizonyos elemeinek kiterjesztését a trösztökre és a népgazdasági tanácsok igazgatóságaira, hogy e szervek vezetőit és egyéb dolgozóit anyagilag érdekeltté tegyék az alájuk tartozó vállalatok minél gazdaságosabb működésében.

A szocialista árutermelés és a termelőeszközök árujellege

A vitában résztvevő közgazdászok egyetértettek abban, hogy az árutermelés szükségességét a szocializmusban nem lehet pusztán a szocialista tulajdon két formájának (az állami-össznépi és a szövetkezeti-csoporttulajdonnak) a létezéséből levezetni, de még nem értettek egyet abban, hogy mivel magyarázható e szükségszerűség.

A kérdéssel legbehatóbban Osztrovityanov foglalkozott. Bírálja azt a felfogást, amely az árutermelés szükségességét a szocializmusban abból kiindulva igyekszik magyarázni, hogy a szocializmusban még lényeges különbségek maradnak fenn a fizikai és a szellemi, a szakképzett és a szakképzetlen, a nehéz és a könnyű munka, továbbá a munkás és a paraszt munkája között, hogy ebből következik a különböző jellegű munkák absztrakt, társadalmilag szükséges munkára való visszavezetésének szükségessége, s emiatt öltenek áruformát a munka termékei, ezért fejeződik ki a munkabér pénzformában. Ugyancsak hibáztatja azt a magyarázatot is, hogy a munka szerinti elosztás elve megköveteli a munka és a fogyasztás mértékének számbavételét, ellenőrzését, e számbavétel viszont a munka jellegében meglevő különbségek miatt nem történhet közvetlenül a munkaidő alapján, hanem fel kell használni e célra a pénzformát, amelynek alapja az áru értéke, s ebből következik az árutermelés szükségessége. E két felfogást Osztrovityanov a „számbavételi-elosztási koncepció" két válfajának nevezi, s képviselőinek azt veti a szemére, hogy durva módszertani hibát követnek el, amikor a társadalmi munka jellegében meglevő különbségekből vezetik le az értéket, s az értékből következtetnek az árutermelés szükségességére, vagyis a feje tetejére állítják e kategóriák történelmi s logikai összefüggését.

Az értékvitát bevezető előadásában láthatóan Kronrod is ezt a hibát követi el, s a „számbavételi-elosztási" koncepciónak a talajára csúszik, amikor kijelenti, hogy mind a termelőeszközöknek, mind a fogyasztási cikkeknek az ad árujelleget és áruformát, hogy ezeket a bennük testet öltött társadalmi munka egyenlő mennyiségű társadalmi munkával való pótlásának elve alapján kell termelni (az anyagi érdekeltség szükségessége miatt), de ez a pótlási elv csak értékformában valósulhat meg, mert a munka egyes fajtái (kolhozparaszt és munkás munkája, szellemi és fizikai, nehéz és könnyű, szakképzett és szakképzetlen munka) között még meglevő társadalmi különbségek folytán a különböző munkaórák nem lehetnek egyenlők, hanem vissza kell vezetődniök absztrakt, átlagos munkaráfordításra.

Osztrovityanov leszögezi, hogy az olyan kategóriák, mint absztrakt munka, társadalmilag szükséges munka, áruérték — *nem okok*, hanem az árutermelés létének *következményei*, ezért mindenekelőtt fel kell tárni azokat a feltételeket, amelyek szükségessé teszik az árutermelést. Nézete szerint *az árutermelés létét a szocializmusban is a társadalmi munkamegosztásból és a termelőeszközök, valamint a munka termékeinek tulajdonviszonyaiból kell és lehet megmagyarázni*, éspedig a következőképpen:

1. A szocialista állami vállalatok és a szocialista szövetkezeti kolhozvállalatok közti áruviszonyok szükségessége a termelőeszközök szocialista tulajdonának két formájából fakad. Itt ugyanis különböző termelőeszköztulajdonosok (és ennek folytán terméktulajdonosok) közti csere megy végbe adásvétel útján.

2. A szocialista állami vállalatok, valamint a szocialista szövetkezeti kolhozvállalatok által termelt és a munkások, az alkalmazottak, a kolhozparasztok által vásárolt fogyasztási cikkek szintén áruk, mert ezek tulajdonváltozással a lakosság személyes tulajdonába kerülnek, s e személyes tulajdonnak sajátos (a kommunizmus felső fokától eltérő) vonásai vannak, mivel e személyes tulajdon az árutermelés és az áruforgalom viszonyai között van meg. A fogyasztási cikkek árujellegét az a vi-

szony alapozza meg, amely fennáll egyrészt az állami és a szövetkezeti-kolhoztulajdon között, másrészt a termelőeszközök kétféle szocialista tulajdona és a lakosság személyes tulajdona között. A szocializmus személyes tulajdona ugyanis abban is különbözik a kommunizmusétól, hogy kapcsolatban van a munka szerinti elosztás gazdasági törvényével. Ez utóbbi megkívánja az egyenlőséget a dolgozók által a társadalomnak adott munka és a kapott juttatás között (levonva az össztársadalmi szükségletek kielégítésére szolgáló többletterméket). Az árutermelés és az áruforgalom megléte miatt azonban ez az egyenértékű csere áru-pénz formában valósul meg.

3. Ami az állami vállalatokban termelt termelőeszközöket illeti, ezeknek jelentős része átkerül a kolhozok, a kisipari szövetkezetek, a kolhozparasztok tulajdonába, továbbá exportra kerül. Ezek természetesen áruk a tulajdonváltozás miatt. Ugyancsak áruk azonban azok a termelőeszközök is, amelyek az állami szektoron belül cserélődnek. Ez utóbbiak áruvolta a termelőeszközök szocialista állami tulajdonának jellegéből és az állami tulajdon, valamint a többi tulajdonforma kapcsolatából fakad. A szocialista gazdaság ugyanis egységes egész: az állami ipar és a szövetkezeti mezőgazdaság kölcsönösen termelnek egymás számára termelőeszközöket, a termelőeszközök értéke átmegy a fogyasztási cikkek értékébe, a fogyasztási cikkek értéke viszont hat a termelőeszközöket gyártó ágak reálbérszínvonalára. A szocialista gazdaság egysége miatt árujelleget öltenek tehát azok a termelőeszközök is, amelyek az állami szektoron belül forognak, habár itt nem történik tulajdonváltozás. Az állami szektoron belül forgó termelőeszközök áruvolta azonban nemcsak az állami (össznépi) tulajdonnak a többi tulajdonformával való kölcsönös kapcsolatából fakad, hanem magának az állami (össznépi) tulajdonnak a sajátosságaiból is a szocializmus szakaszában. A szocializmusban ugyanis a termelés fejlődésének nélkülözhetetlen hajtóereje a dolgozók anyagi érdekeltsége, s ez olyan viszonyt tesz szükségessé az állam és vállalatai között, valamint az egyes állami vállalatok között, hogy e vállalatok az állam által rendelkezésükre bocsátott termelőeszközökkel a vállalati munkaráfordítások egyenértékű megtérülésének elve alapján dolgozzanak —, ami viszont az árutermelés és az áruforgalom viszonyai között elkerülhetetlenül árucserén keresztül valósul meg.

Ami a szocializmusbeli árutermelés szükségességének a magyarázatát illeti, Osztrovityanovnak igaza van, amikor szembeszáll a „számbavételi-elosztási" koncepcióval, s az árutermelés létét azokból a tulajdonviszonyokból törekszik levezetni, amelyek közt a társadalmi munkamegosztás megvalósul. Kérdés azonban, hogy az általa adott magyarázat kielégítő-e? Okfejtése szerint a *fogyasztási cikkek* áru voltának egyik oka, hogy a dolgozók által a társadalomnak adott munka és a kapott juttatás szükséges egyenlősítése az *árutermelés és az áruforgalom viszonyai között* csak árucsere formájában valósulhat meg, s ez sajátos jellegűvé teszi a szocialista személyes tulajdont. Az állami szektoron belül forgó *termelőeszközök* áru voltának egyik oka pedig, hogy a dolgozók anyagi érdekeltségének szükségessége miatt az állami vállalatoknak a munkaráfordítások egyenértékű megtérülése alapján kell dolgozniok, s ez *az árutermelés és az áruforgalom viszonyai között* csak árucserén keresztül valósulhat meg, ez pedig sajátos vonást ad az állami (össznépi) tulajdonnak.

Az egyéb okok a szövetkezeti-kolhoztulajdon léte és a külkereskedelem.

Ha azonban ez utóbbiaktól elvonatkoztatunk — tehát az elméleti elemzés céljára olyan szocialista társadalmat képzelünk el, amelyben az összes termelőeszközök állami (össznépi) tulajdonban vannak és külkereskedelem nincs —, akkor *miből fakadnak* itt azok az árutermelési és áruforgalmi viszonyok, amelyek *miatt* a dolgozók által adott munka és kapott juttatás egyenlősítése, to-

vábbá a vállalati ráfordítások egyenértékű megtérülése csak árucserén keresztül valósulhat meg? Erre Osztrovityanov magyarázatának gondolatmenetéből nem kapunk feleletet, pedig aligha lehet kétséges, hogy az árutermelés és az áruforgalom ilyen viszonyok közt is szükséges.

Osztrovityanov hangsúlyozza a termelőeszközök áruvoltát a szocializmusban, de egyúttal kiemeli azt is, hogy *a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árujellege között lényeges különbségek vannak:*

a) az állami szektoron belül forgó termelőeszközök adás-vétele során nem történik tulajdonváltozás, a termelőeszközt csak más vállalat rendelkezésére bocsátják;

b) a termelőeszközök áruforgalma alapjában véve az anyagi-műszaki ellátás terve alapján bonyolódik le, szemben a fogyasztási cikkek szabad adás-vételével;

c) az állami vállalatok termelőalapjaikkal együtt nem lehetnek adás-vétel tárgyai és egyik gazdasági szerv a másiknak csak központi rendelkezés alapján adhatja át őket.

A vita egyes résztvevői — nem véve kellően figyelembe a szocialista tervszerű árutermelés sajátosságait — kétségbevonták a munka közvetlenül társadalmi jellegét a szocializmusban. Például Kulikov azt állította, hogy az absztrakt munkának csere útján kell társadalmivá válnia, társadalmi elismerést nyernie. Ezt az álláspontot azonban a nagy többség nem osztotta. Osztrovityanov részletesebben foglalkozva a kérdéssel, kifejtette, hogy a szocializmusban a munka közvetlenül társadalmi jellegű (a kolhozparasztnak a háztáji gazdaságban végzett munkája nem az, hanem az egyéni munka sajátos formája), mert össztársadalmi méretekben szervezett munka. A konkrét és az absztrakt munka ennek a közvetlenül társadalmi munkának a két oldala. A közvetlenül társadalmi munka a szocializmusban azért fejeződik ki közvetve, az érték és az értékformák révén, mert van árutermelés, és a közvetlenül társadalmi munka különböző fajtái között lényeges különbségek vannak.

Bár a társadalmi munkát tervszerűen osztják el az ágazatok és a vállalatok között, nincs kizárva annak szükségessége, hogy az egyik árunak a másik áruval való cseréje és összehasonlítása révén feltárják és ellenőrizzék, mennyire felel meg a társadalom szükségleteinek a tervszerű termelés és elosztás — különösen a fogyasztási cikkeké.

Osztrovityanov aláhúzza, hogy a szocialista gazdaságban az absztrakt munka által termelt *érték* és a konkrét munka által termelt *használati érték* között *nem antagonisztikus ellentmondás van.* Megvan rá a lehetőség, hogy helyes kölcsönös viszonyt teremtsenek a használati érték és az érték között, hogy teljesítsék a termelési és az értékesítési terveket mind természetes mértékegységekben, mind értékben kifejezve. Ez a lehetőség azonban a használati érték és az érték ellentmondásának megoldásán keresztül érvényesül. Ezek az ellentmondások a gazdasági építő munka gyakorlatában keletkeznek, s visszatükrözik a szocialista társadalom előrehajtó ellentmondását: a termelés elért színvonala és a társadalom növekvő szükségletei közti ellentmondást.

Például a szükségletek növekedése folytán egyik-másik áru termelése s a növekvő szükségletek között megbomolhat az összhang, áruellátási zavar keletkezhet. A termelés elmaradása a tömegek növekvő szükségletétől oda vezethet, hogy egyes vállalatok — előnyben részesítve a jövedelmezőbb termékek termelését — megsértik a termékek minőségére és választékára vonatkozó tervet. Egyes fogyasztási cikkek magas értéke hátráltathatja értékesítésüket, és ez nem ösztönöz az ilyen termékek termelésének kiszélesítésére.

A szocialista társadalomban megvan rá a lehetőség, hogy a tervszerű irányítás során feltárják ezeket az ellentmondásokat és megoldják őket a termelés további bővítése és tökéletesítése útján, a termékek minőségének javításáért és értékük csökkentéséért vívott harccal.

Az értéktörvény tartalma és érvényesülése a szocializmusban

Kronrod az értéktörvény *tartalmát* a következőképpen határozta meg: „Az értéktörvény tartalma az a szükségszerűség, hogy *a)* minden egyes áruegység termelésére ténylegesen felhasznált munkának vissza kell vezetődnie az egész társadalom szempontjából szükséges, vagyis társadalmi munkaráfordításra; *b)* az árucsere az árukban rejlő társadalmi munka egyenlő mennyiségei alapján történjék; *c)* az áruk termelésére fordított munkát társadalmi méretekben vegyék számba: minőségileg mint absztrakt munkát, mennyiségileg mint társadalmilag szükséges munkát, mégpedig a munkatermékek mint áruk egyenlővé tétele útján, vagyis érték formában." Más fogalmazásban: „Az értéktörvény objektív tartalma minden árutermelő társadalomban az, hogy a munkának éppen a társadalmi, absztrakt munka minőségében, tehát értékformában kell ráfordítódnia az árutermelésben, ilyen formában kell pótlódnia a cserében, tehát ilyen formában kell számbavevődnie is."

Osztrovityanov egyszerűbb meghatározása szerint: „Az értéktörvény azt követeli, hogy az áruk termelése és értékesítése a társadalmilag szükséges munkaráfordítások alapján valósuljon meg." Ez tulajdonképpen azt a követelményt jelenti, hogy a termelők a társadalmilag szükséges munkamennyiséget fordítsák az áru*egység* termelésére és az áru*fajta* termelésére, s hogy ennek folytán az áruk cseréje értékük alapján történjék. Ha a társadalom a különféle áruk termelésére annyi munkát fordít, hogy a munkának ez az elosztása megfelel a társadalmi szükségleteknek, akkor az áruk termelői egyenlő értékű árukat kapnak cserébe árujukért, vagyis megvalósul munkaráfordításaik egyenértékű megtérülése.

Kronrod hangsúlyozza, hogy az *értéktörvény a szocializmusban lényegesen, elvileg másképpen hat, mint a kapitalizmusban.*

a) Más az *érvényesülési köre,* amennyiben a kapitalizmusban a társadalom termelőerői (a működő vállalatokban összpontosított munkaeszközök, a föld, a munkaerő) is áruvá válnak, a szocializmusban viszont az értéktörvény hatóköre csak a társadalmi termékre korlátozódik.

b) Különböznek *érvényesülésének formái.* A kapitalizmusban ösztönösen ható törvény, amely vak elemi erőként tör utat; a szocializmusban tervszerűen felhasznált törvényként hat. Érvényesülési mechanizmusa a kapitalizmusban az ösztönös piaci verseny, a szocializmusban a termelés és az áruforgalom részvevőinek tervszerű együttműködése.

c) Különbözők a *funkciói.* A kapitalizmusban a társadalmi munka elosztását irányító döntő erő, tehát a termelés szabályozója. A szocializmusban ilyen szerepe nincs, funkciója itt a munka tervszerű mozgásának az előmozdítása.

d) Érvényesülésének *eredménye* a kapitalizmusban a kizsákmányolás viszonyainak újratermelése, a szocializmusban a szocialista termelési viszonyok újratermelése.

Az értéktörvény a szocialista termelésnek is objektív gazdasági törvénye, amelynek hatását korlátozzák, s egyúttal felhasználják a népgazdaság tervszerű irányításában. Az értéktörvény hatásának korlátozott volta a szocializmusban abban mutatkozik meg, hogy *nem szabályozója a termelésnek.* Ezt a sokat vitatott és sok zavart okozó problémát Kronrod jól világítja meg.

Az értéktörvény termelésszabályozó szerepe az árutermelés bizonyos fejlődési fokának (főként a tőkés termelésnek) felel meg és azt jelenti, hogy az értéktörvény mint ösztönösen érvényesülő törvény a piaci konkurrencián és az árak ingadozásán keresztül irányítja a termelőeszközök és a munka elosztását a termelési ágak között és a termelési ágakon belül. Éppen az értéktörvény ösztönös érvényesülésének a hatására, az állandó ingadozások és aránytalanságok átlagaként, az anarchia okozta nagy társadalmi veszteségekkel idomulnak a termelés arányai a tőkés társada-

lom osztályszerkezete és a történeti fejlődés által meghatározott szükségletekhez. „Az értéktörvény nem azáltal válik a termelés szabályozójává — mondja Kronrod —, hogy hatására a munkaráfordításnak minőségileg társadalmi munkaráfordításnak kell lennie, hanem azáltal hogy a termelők kapitalizmusbeli elkülönültségének viszonyai közt olyan ösztönös erőként működik, amely arra irányul, hogy a társadalmi szükségleteknek megfelelően ossza el a munkát. A szocializmusban ez az elosztás előre történik, tervszerűen, és megteremti a feltételeket az értéktörvény követelményeinek kielégítésére, arra, hogy a munkaráfordítás társadalmi munkaráfordítás legyen."

A termelés tehát itt nem az ösztönösen érvényesülő értéktörvény hatására, hanem a tervszerű irányítás folytán idomul a társadalmi szükségletekhez, s a tervszerű irányítás következtében jön létre a termelőeszközök és a munka olyan elosztása a termelési ágak között és a termelési ágakon belül, hogy ennek eredményeképpen mint tendencia megvalósuljon az áruknak értékük szerinti (a termelésükre fordított társadalmi munkának nagyjából megfelelő arányú) cseréje. „A szocializmusban az értéktörvény nem termelésszabályozó — írja Kronrod —, de az arányosság esetleges megsértése valamilyen érték-aránytalanságban is megnyilvánul. Tehát az értéktörvény a tervszerű fejlődés törvényével eltéphetetlen egységben működik, ez utóbbi törvény mechanizmusának kiegészítőjeként."

Ehhez még hozzá kell tenni, hogy a szocialista társadalom képes rá, hogy — a társadalom összességének valóságos érdekeitől vezérelve — egy-egy árufajta termelésére több vagy kevesebb termelőeszközt és munkát fordítson, mint amennyi erre akkor jutna, ha a termelés és a szükségletek összhangja azon az alapon alakulna ki, hogy a szóban forgó árufajták egységei értékükön cserélődnének. Így a szocialista állam megteheti, hogy bizonyos áruk árát értékük alatt tartva termelésüket és felhasználásukat (fogyasztásukat) kiszélesíti, mások árát értékük fölé emelve termelésüket és felhasználásukat (fogyasztásukat) megszorítja. Kronrod ennek a tág lehetőségnek csak egyik oldalára mutat rá, mondván, hogy „a szocializmusban, ha a társadalmi szempontból szükséges termelési ágak, illetve vállalatok ráfordításai egyelőre nagyok, s emiatt itt nem megfelelő mennyiségű a többlettermék (ez nem világos, hiszen iparágak esetében a termelt többlettermék aránya a szükséges termékhez lényegében egyforma, a többlettermék *realizált* értéke viszont az ártól függ. N. T.), vagy még a közvetlen anyagi és munkaráfordítások sem fedezhetők az árbevételből, attól ezek a termelési ágak vagy vállalatok működhetnek és fejlődhetnek, s a társadalom a többi vállalatban termelt terméktöbblet egy részét használja fel a hiány fedezésére. De éppen a nagy munkaráfordítás okozta deficit ösztönöz a költségek csökkentésére. Tehát az értéktörvényben kifejeződő szükségszerűség (hogy a munkaráfordítás társadalmi munkaráfordítás legyen), a szocializmusban módosul, de megvan, mint általában az objektív szükségszerűségek."

Megemlítendő még az is, hogy Kronrod nézete szerint a szocializmusban a termelés *szabályozójának* szerepét a szocializmus gazdasági alaptörvénye tölti be. Ez a tervszerű fejlődés törvényén keresztül irányítja a munka és a termelőeszközök arányos elosztását a szocialista gazdaság szükségleteinek megfelelően. Ez a kifejezés aligha szerencsés, mert egy gazdasági törvény *szabályozó* szerepének fogalmát helyesebbnek látszik az automatikus, ösztönös szabályozódás viszonyaira fenntartani. Gatovszkij és Osztrovityanov véleménye szerint a szocializmusban a munka és a termelőeszközök elosztása a népgazdaság tervszerű arányos fejlődésének törvénye alapján, a szocializmus gazdasági alaptörvénye *követelményeinek megfelelően* megy végbe.

A szocializmusban érvényesülő értéktörvény tervszerű felhasználásának különböző, egymással szorosan összekapcsolódó oldalaira Gatovszkij mutatott rá a vitában. Ezek: a tár-

sadalmi és az egyéni ráfordítások értékben való számbavétele és összehasonlítása a termelési eredményekkel, a ráfordítások pótlása pénzformában, anyagi ösztönzés a ráfordítások csökkentésére és a legjobb termelési eredmények elérésére. Az állam az értékemelőket alkalmazza a termelés, az elosztás, a csere tervszerű szervezésében s a rubelellenőrzés megvalósításában. A szocialista gazdaságban a vállalatok tervszerű irányításának sajátos formája van, az önálló elszámolás, amely az értéktörvény felhasználására épül. Az önálló elszámolás — jegyzi meg Osztrovityanov — a tervszerű irányítás módszere, s egyszersmind a szocializmus gazdasági kategóriája.

Érték és ár
A termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árszínvonalának eltérése

A vita részvevői szinte teljesen egyetértőleg elítélték azt a közgazdasági irodalomban eléggé gyakran kifejezett nézetet, mintha az értéktörvény a szocializmusban nem támasztana semmiféle határozott követelményt az ár megállapításával kapcsolatban, vagy legalábbis nem a termelőeszközök árára vonatkozóan. Élesen bírálták az árképzés voluntarista jellegű hibáit.

Kronrod helyesen hangsúlyozza vitaindító előadásában, hogy az ár alapja a szocializmusban is az érték, s hogy az árképzés meghatározott jellege, az árrendszer az értéktörvény érvényesülésének sajátos mechanizmusa. Idézte Lenin ismert megállapítását: „Az ár az értéktörvény megnyilvánulása. Az érték az árak törvénye, vagyis az ár jelenségének általánosított kifejezése." (Lenin Művei. 20. kötet, 200. o. Szikra, 1955.)

Nem helyeselhető azonban Kronrodnak az a nyomatékosan hangsúlyozott tétele, hogy az árakat a szocializmusban is az értéktörvény *szabályozza*. Ez a megállapítás feltehetően az értéktől való gazdaságilag indokolt áreltérések nagyságának és gyakoriságának a lebecsüléséből, valamint a szabályozás fogalmának előbb már helytelenített használatából fakad. Az árakat a szocializmusban általában nem az értéktörvény *szabályozza*, hanem a szocialista állam *szabja meg* tervszerűen, figyelembe véve az áruk értékét, de felhasználva az áraknak az értékektől való eltérését a népgazdaság tervszerű irányítására.

A vita részvevőinek nagy többsége egyetértett abban, hogy a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árszínvonala közötti arány nagy eltérése az értékaránytól, ami a Szovjetunióban történetileg kialakult, ma már nem felel meg a népgazdaság szükségleteinek, ma már nem jogosult. Kronrod azt állította, hogy ez az eltérés az átmeneti időszak végén, éveken keresztül alakult ki, éspedig a szocialista állam azért térítette el egymástól a két árszínvonalat, hogy *a)* ezzel újraelosztva a nemzeti jövedelmet a burzsoázia és a kulákság kárára, az eszközök bizonyos részét a szocialista felhalmozási alapba irányítsa; *b)* ösztönözze az új technika tömeges bevezetését a nehéziparba és a mezőgazdaságba a beruházások olcsóbbá tételével. Mások (pl. Kondrasev, Kulikov, Makarova) határozottan rámutattak, hogy az első és a második ötéves tervben, de később is a lakosság pénzjövedelmei gyorsabban nőttek, mint az árualapok, hogy a fogyasztási cikkek termelésének növekedése elmaradt a fizetőképes kereslet növekedésétől, s a fogyasztási cikkek áremelkedése (a kiskereskedelmi árak növekedése) ennek volt a következménye. E folyamat azzal a nagy erőfeszítéssel magyarázható, amelyet a Szovjetunió kifejtett, hogy igen gyorsan felszámolja gazdasági elmaradottságát.

Így alakult ki a Szovjetunióban az az árrendszer (a legtöbb népi demokratikus ország árrendszere is ehhez hasonlít), amelyet *önköltségi típusú* árrendszernek nevezhetnénk. Jellemző sajátossága az, hogy az állami szektoron belül forgó termelőeszközök árszínvonala viszonylag (a fogyasztási cikkekéhez képest) alacsony, mert az az ár, amelyet termelőjük kap és amelyet az állami fo-

gyasztó (felhasználó) fizet, csak az önköltséget (c + v) és a megtermelt társadalmi tiszta jövedelemnek (mnek) egy kis részét, az önköltség igen alacsony százalékában megállapított nyereséget tartalmazza. A termelőeszközök termelésében megtermelt társadalmi tiszta jövedelem nagy része a fogyasztási cikkek viszonylag (a termelőeszközökéhez képest) magas fogyasztói áraiban realizálódik, olyképpen, hogy ezek az árak az önköltségen és a szintén alacsony nyereségszázalékon kívül rendszerint nagy forgalmi adót is tartalmaznak. Ez az árrendszer magában rejti azt a lehetőséget, hogy a termelői árakat (tehát, amelyeket a termelő kap) a forgalmi adóval teljesen elszigeteljék a fogyasztói áraktól (tehát azoktól az áraktól, amelyeket a termékért a fogyasztó fizet). A termelői árakat úgy állapíthatják meg, hogy velük a termelőkre gyakoroljanak ilyen vagy olyan hatást, a fogyasztói árakkal viszont a keresletet (a felhasználást) befolyásolhatják.

Ennek az árrendszernek a fenntartását a vitában csak néhányan (Tureckij, Majzenberg) védelmezték. Azt az ismert érvet pedig, amelyet régebben pénzügyi szakemberek hangoztattak igazolására, hogy ugyanis az I. osztályban megtermelt társadalmi tiszta jövedelemnek a II. osztálybeli termékek árában való realizálása mintegy meggyorsítja a jövedelem beérkezését az állami költségvetésbe — minden további nélkül elvetették. Kronrod kifejtette, hogy ha a társadalmi tiszta jövedelem ott realizálódik, ahol termelték, akkor azonnal átutalható a költségvetésbe. A termelőeszközök mai ármegállapítása azonban azzal jár együtt, hogy az I. osztályban létrehozott társadalmi tiszta jövedelem nagy részének a realizálása elhúzódik addig az időpontig, amikor a II. osztály termékei realizálódnak.

A konzervatív álláspont képviselőivel szemben sokan mutattak rá a jelenlegi önköltségi típusú árrendszer hátrányaira, azokra az okokra, amelyek miatt szükséges, illetve előnyös, hogy a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árszínvonala közti nagy eltérést kiküszöböljék.

1. A termelőeszközök mesterségesen alacsonyan tartott árszínvonala (a fogyasztási cikkekéhez képest) megnehezíti a tisztánlátást a népgazdaságban. Pl. a nehézipar és a mezőgazdaság hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez kisebbítve, a könnyűiparé, az élelmiszeriparé és a kereskedelemé nagyobbítva mutatkozik; eltorzultan jelenik meg a fogyasztási és a felhalmozási alap aránya; az a látszat keletkezik, mintha az állam számára a könnyűipar, az élelmiszeripar és a kereskedelem volna a legjövedelmezőbb (Kronrod, Kulikov, Kondrasev).

2. Megnehezül a különféle termelési ágakban a beruházások viszonylagos hatékonyságának számbavétele, a beruházások tervezésénél a megfelelő gazdaságossági számítások elvégzése (Kronrod).

3. Az egyes iparágakban a műszaki haladás következtében elért eredmény csak az anyagi és a munkabérráfordítások megtakarításában nyilvánul meg, nempedig a megtermelt egész tiszta jövedelem növekedésében (Kronrod).

4. A termelőeszközök alacsonyan tartott árszínvonala miatt az önköltségben „leértékelve" jelentkezik a holtmunka, s ez megkönnyíti valójában kevéssé hatékony, de jelentős munkabér-megtakarítást eredményező műszaki tökéletesítések bevezetését (Kronrod, Bor, Malisev).

5. Mesterségesen válnak veszteségessé az olyan vállalatok, amelyeknek költségei magasabbak a társadalmilag szükségesnél, de alacsonyabbak az ott termelt értéknél (Kronrod).

6. A külső gazdasági kapcsolatok fejlesztése is megköveteli a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árszínvonalának a közelítését az árucsere gazdaságosságának megállapítása céljából (Kronrod).

Ezek fontos és helytálló érvek. Ugyanakkor azonban a vitában olyan érvek is elhangzottak az értékarányhoz igazodó árszínvonal-arány ki-

alakításának alátámasztására, amelyeket aligha lehet elfogadni.

Például Kronrod és Kulikov véleménye szerint az önköltségi típusú árrendszerben az élő és a tárgyi alakot öltött munkaráfordítások helyes összehasonlítása megnehezül, mert a termékek önköltségszerkezete az elhasznált termelőeszközök alacsony ára miatt torzítva tükrözi a ráfordítások értékben (munkaidőben) kifejezett szerkezetét: a valóságosnál kisebbnek mutatkozik a holtmunka részaránya és nagyobbnak az élőmunkáé. Az önköltség változása megtakarítást mutathat, miközben az összmunka-ráfordítás nő, vagy fordítva. Ez az érv tulajdonképpen nem helytálló. Valójában az a helyzet (Jávorka Edit cikke a Közgazdasági Szemle 1957. 2. számában ezt számszerű példán mutatja be), hogy a termelőeszközök szigorúan önköltségi színvonalú árrendszerében a termelőeszköz-költségek és a munkabér-költségek aránya a termékek önköltségében megfelel a termékekben rejlő holtmunka és élőmunka arányának, s ez a két arány éppen akkor volna eltérő, ha a termelőeszközök értékszínvonalú árrendszerére térnének át, mert ebben az esetben a munkabérköltség aránya a termelőeszköz-költséghez kisebb volna, mint az élőmunka aránya a holtmunkához. Itt tehát az önköltségi típusú árrendszernek nem elvi hátrányáról, hanem inkább elvi előnyéről van szó, bár ez az előny gyakorlatilag nem jelentős. Kronrod eme érvének nem helytálló volta azonban nem változtat annak a másik lényeges érvnek a helyességén, hogy a termelőeszközök mesterségesen alacsonyan tartott árszínvonalának valóban hátránya, hogy megkönnyíti a kevésbé hatékony műszaki tökéletesítések bevezetését.

Kronrod olyan árrendszert kíván, amelyen a termékek árarányai (s így a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árszínvonalának aránya is) lényegében megfelelnek az értékarányoknak. Ennek alátámasztására egyebek között azzal is érvel, hogy a műszaki haladás előmozdítása szempontjából előnyös volna, ha a vállalati kollektívák anyagi ösztönzésül megkapnák a termékük egyéni értéke és társadalmi értéke közti különbség egy részét, mégpedig olyképpen, hogy az új, jobb technikával felszerelt vállalatok dolgozói ne élvezzenek indokolatlan előnyt más vállalatok dolgozóival szemben.

A vállalati kollektíva érdekeltsége a vállalat műszaki fejlesztésében valóban igen fontos és nem kellően megoldott kérdés. De nézetem szerint először is a feladat megoldásának alapja nem lehet az, hogy a dolgozók többletkeresete — például nyereségrészesedése — az illető vállalat termékeinek egyéni és társadalmi értéke közti különbség nagyságától függ, mert ez esetben elkerülhetetlen volna, hogy az új, jobb technikával felszerelt vállalatok dolgozói indokolatlan előnyhöz jussanak. Valószínűnek látszik, hogy a nyereségrészesedés nagyságát attól kell függővé tenni (nálunk most ez így van), hogy a vállalat jövedelmezősége mennyire *haladja meg* a régebben elért szintet. Másodszor az ilyenfajta többlet keresetnek nem szükséges feltétele a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árszínvonala közti aránytalanság eltüntetése. Az önköltségi típusú árrendszerben is megoldható ez. Végül, semmiféle nyereségrészesedés nem oldja meg azt az igen bonyolult kérdést, hogy hogyan kell a szocialista vállalatokat anyagilag kellően ösztönözni a gyártás és a gyártmányok műszaki fejlesztésére. Mindenesetre reálisabbnak látszik Kulikovnak és másoknak arra irányuló javaslata, hogy a népgazdasági tanácsoknál létesüljön alap az új technika meghonosítására, amellyel aztán áthidalható az a nehézség, hogy az új technika alkalmazása kezdetben gyakran növeli az önköltséget.

Gatovszkij összefoglalóan megállapítja, hogy az árak arányait, valamint a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árszínvonalának az arányát közelebb kell hozni az értékarányokhoz. „Az értéknek az árral való fokozottabb megközelítése lehetővé teszi, hogy jobban vegyük számba és jobban tervezzük az önköltséget, a jövedelmezőséget, a munkaráfordításoknak, a beruházásoknak, az új

technikának, az új termelésszervezésnek a hatékonyságát, erősítsük az önálló elszámolással összefüggő anyagi ösztönzést."

Gatovszkij és mások egyaránt hangsúlyozták a vitában, hogy a legutóbbi időben a Szovjetunióban sokat tettek az árszínvonal-arányok javításáért. 1949-ben átlagosan több mint másfélszeresre emelték a nehézipar termelői árszínvonalát. S noha ezeket az árakat később csökkentették, az önköltség csökkenése alapján a nehézipar mégis nyereséges maradt, a dotációs rendszer nem tért vissza. Jelentősen csökkent továbbá a kolhozok és szovhozok által az államnak eladott, illetve átadott mezőgazdasági termékek árának és értékének a különbsége. Végül a fogyasztási cikkek állami kiskereskedelmi árai 1947 óta 50—60 százalékkal csökkentek. Ezzel jelentősen csökkent a fogyasztási cikkek kiskereskedelmi árszínvonala és a termelőeszközök termelői árszínvonala közti különbség. Az állami bevételekben jelentősen megnőtt a nyereségbefizetés részaránya és csökkent a forgalmi adó részaránya.

Az önköltségi típusú árrendszer bírálata alapján a vitában felvetődött az a kérdés is, milyen típusú árrendszer kialakítására kellene törekedni. Ennek a problémának tulajdonképpen az a magva, hogy milyen elv alapján határozzák meg azt az árrendszert, amelytől aztán különféle árpolitikai megfontolások alapján az egyes konkrét árakat felfelé vagy lefelé eltérítik.

Kronrod a meglehetősen mereven értelmezett *érték-típusú* árrendszer mellett szállt síkra. Elgondolása szerint az egyes termékek iparági átlagos önköltségéből kiindulva, olyan árakat kell képezni, hogy a különféle termékek árában azonos legyen a társadalmi tiszta jövedelem (m) és a munkabér-költség (v) aránya, és ez az arány megfeleljen az össztársadalmi tiszta jövedelem (M) és az össztársadalmi munkabér (V) arányának. Ehhez az árrendszerhez Kronrod a fogyasztói árak megváltoztatása nélkül és a termelőeszközök árának felemelésével kíván eljutni.

Ezt a koncepciót sokan bírálták és a vita részvevőinek többsége lényegében elvetette. Kondrasev például azért tartja elfogadhatatlannak Kronrod javaslatát, mert megvalósítása esetén az egyenlő önköltségű termékek árai számottevően különböznének egymástól aszerint, hogy milyen arányú az önköltségben a munkabér. Minél magasabb a munkabér aránya, annál magasabb lenne az ár és fordítva. Tehát a realizált tiszta jövedelem (nyereség) is nagyobb lenne azokban az ágakban, ahol nagyobb arányban alkalmaznak élőmunkát. Az ilyen ágazatok vállalatainak nagyobb volna a lehetőségük, hogy a nyereségből kielégíthessék szükségleteiket a termelés bővítésére, többet juttassanak dolgozóiknak stb. Az erősen gépesített ágazatok pedig ilyen irányú szükségleteik kielégítésére költségvetési juttatásra szorulnának. Noha természetesen igaz, hogy a többletterméket (a társadalmi tiszta jövedelmet) az élőmunka termeli, az árak megállapításakor és a tiszta jövedelem (a nyereség) elosztásakor nem szabad megfeledkezni róla, hogy a munka termelékenysége éppen a holtmunka hatására nőtt meg, tehát a nyereség nagyságának megállapításakor a holtmunka-ráfordítással is számolni kell.

Bacsurin az érték-típusú árrendszer előnyének tartja, hogy azokban a termelési ágakban, ahol az önköltség bérhányada viszonylag nagy, ott nagyobb lenne a jövedelmezőség, mert ebben kifejeződne az a tény, hogy a többletterméket az élőmunka hozza létre. Az ilyen árak visszatükröznék a reális értéknagyságokat. Pontosabban lehetne meghatározni a beruházások hatékonyságát és helyesebben lehetne tervezni az önköltséget. A nehéziparban nagyobb lenne a jövedelmezőség, mint a könnyűiparban. Az ilyen árrendszer hibájának tartja viszont, hogy gyengítheti a holtmunka megtakarításáért folyó harcot, és nem mozdítja elő a műszaki haladást. Hátrányos továbbá azon iparágak szempontjából, amelyekben a holtmunka felhasználása nagyarányú.

Malisev is azt kifogásolja, hogy ilyen árrendszerben a vállalatok jövedelmezőségi szintje igen különböző lenne, a műszakilag fejlett iparágakban lenne a legalacsonyabb. Ez azt a torz elképzelést sugallná, hogy azok az iparágak, amelyekben az állóeszközök a legnagyobbak, a társadalom számára kevésbé jövedelmezőek, mint amelyek kézi munkára épülnek.

Viszonylag a legalaposabban Majzenberg támadta Kronrod javaslatát, Helyesen leszögezi, hogy jóllehet az ár az érték pénzbeli kifejezése, mégis, ha az áruk ára pontosan egyenlő volna értékükkel és a kereslet-kínálat elveszítené jelentőségét az árképzésben, akkor az ár már nem gazdasági, hanem számviteli kategória volna, noha pénzegységben fejeződne ki. (Ez persze csak egy mereven értelmezett érték-típusú árrendszer elleni érv.) Noha az ár nem lehet más, mint az érték kifejezése, mégis először csak az átlagos munkaráfordításokat fejezheti ki, másodszor a kifejezésbe beviszi a pénzforgalommal kapcsolatos folyamatok hatását, harmadszor, mivel az árak a nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának fontos eszközei, az elosztási viszonyoknak lényeges hatást kell gyakorolniok az árképzésre.

Majzenberg rámutat, hogy az egyszerű árutermelésben, ahol a munkaeszközök kisméretűek és a szocialista gépi nagyiparban, amelynek fejlődése egyre hatalmasabb munkaeszközöket igényel, az újratermelés viszonyai korántsem azonosak. Véleménye szerint a már kialakult népgazdasági ágakban saját forrásokból kell biztosítani a termelőalapok növelését és az új munkaerők bevonását. Az ármegállapításnak ezzel számolnia kell, s a teljes társadalmi tiszta jövedelmet ennek figyelembevételével kell elosztania. Az érték-típusú árrendszer ezzel a követelménnyel ellentétes.

Továbbá, ha a fogyasztási cikkek kiskereskedelmi árszínvonalát megtartva, olyan termelőeszköz-árakhoz akarnánk eljutni, amelyekben az m : v arány azonos az össztársadalmi M : V aránnyal, akkor ez igen nagyarányú áremelkedést vonna maga után a társadalmi termelés I. osztályában, mert az itt megtermelt termelőeszközök nagy része több lépcsőfokon keresztül más termelőeszközök termelésére szolgál. Ez pedig bonyolult helyzetet teremtene, mert például növekednének a gépállomások ráfordításai, emelni kellene természetbeni díjaikat (ennek megfelelően emelni a begyűjtési árakat), sőt a termelőeszközök nagyarányú áremelkedése nem férne bele egyes fogyasztási cikkek kiskereskedelmi árába, tehát a kiskereskedelmi árak egy részét is változtatni kellene. Majzenberg véleménye szerint az értéknek megfelelő árak ellen, vagyis a megtermelt tiszta jövedelemnek minden egyes árban való realizálása ellen szól az is, hogy ez sok iparágban igen nagy jövedelmezőséget teremtene, ami az állami iparvállalatok konkurrenciájának hiánya miatt gyengítené az áraknak az önköltség csökkentésére ösztönző hatását. Végül aláhúzza, hogy a szocialista társadalom fejlődésének mai szakaszán még szükségszerű, hogy a mezőgazdaságban megtermelt társadalmi tiszta jövedelem egy részét értékalatti mezőgazdasági árakkal vonják el a kolhozoktól.

A vita egyik részvevője, Malisev, *termelési ár típusú* árrendszert javasolt. Véleménye szerint „az egyedül helyes elv a többlettermék értékének, vagyis az anyagi termelés teljes tiszta jövedelmének elosztására az, hogy az összes ágazatok a rendelkezésükre bocsátott álló- és forgóeszközök együttes nagyságára vetítve egyenlő tiszta jövedelmet (nyereséget) kapjanak". Malisev lényegében három érvvel indokolja javaslatát. Először is, nemcsak a munkaerő mennyisége korlátozott a társadalomban, hanem a lekötött állóeszközök és forgóeszközök mennyisége is. Ezek közt tehát optimális arányt kell teremteni, s ennek a jövedelmezőség szintjében, s ezen keresztül az árakban kell kifejeződnie. Másodszor, azáltal, hogy a jövedelmezőség jelenlegi kiszámításkor nem veszik figyelembe a lekötött állóeszközök mennyiségét, egy iparágon belül jobb helyzetbe jutnak a nagyobb tömegű

állóeszközt használó, magasabb műszaki színvonalú vállalatok dolgozói: nagyobb a vállalatfejlesztési alapjuk, intenzívebben modernizálhatják gépparkjukat, több prémiumhoz jutnak stb. Harmadszor, a Malisev által javasolt árrendszer alapján könnyen lehet ítéletet mondani a termelés tökéletesítésére fordított pótlólagos beruházásokról egy vállalatnál: a pótlólagos beruházás akkor hatékony, ha növeli — akárcsak a legminimálisabban is — a vállalat összes állóés forgóeszközeire vetített jövedelmezőségi szintet.

A termelési ár típusú árrendszer koncepcióját részletesebben Bor kritizálta a vitában. A kérdés elméleti oldalát illetően arra utalt, hogy a szocialista vállalatok számára nem objektív szükségszerűség, hogy a lekötött eszközökre vetítve egyenlő nyereségük (tiszta jövedelmük) legyen, mert az iparágak és a vállalatok fejlesztését nem a nyereség rátája határozza meg, hanem a szocializmus gazdasági alaptörvénye és a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye. Továbbá hivatkozott Marxra, aki A tőke III. kötetének X. fejezetében azt a hipotetikus esetet vizsgálva, amikor a munkások tulajdonosai a termelőeszközöknek és saját árujukat más árura cserélik, megállapítja, hogy ilyen körülmények között a munkások munkájának egyenértékű cseréje az eltérő iparági profitrátákkal párosulna.

A probléma gyakorlati oldalát illetően Bor azzal érvel, hogy különböző beruházási variánsok, egymást helyettesítő termékek kérdésében (például olyan kérdésekben, hogy vajon vízi vagy hőerőművet érdemesebb-e építeni, fát vagy betont érdemesebb-e felhasználni) a társadalom éppen hogy csak akkor tud helyesen dönteni, ha szembeállíthatja a társadalmilag szükséges ráfordítást (vagyis az értéket) azzal a társadalmi munkamegtakarítással, amely ilyen vagy olyan megoldási mód esetén elérhető. Ehhez pedig olyan árak szükségesek, amelyek a társadalmilag szükséges munkaráfordításokat, vagyis az értékeket tükrözik. Továbbá termelési árak esetén a termelőeszközök árai fölfelé, a fogyasztási cikkek árai pedig lefelé térnének el az értékektől, s ez a holtmunka és az élőmunka arányának tükröződését az önköltségben szintúgy torzítaná, mint a mostani árrendszer, csak fordított irányban. Az új technika bevezetésének hatékonyságát, a fogyasztás és a felhalmozás arányát, a termelési ágak és a társadalmi szektorok közti arányt megint csak nem lehetne helyesen felmérni.

Ezek az érvek önmagukban nem látszanak eléggé erőseknek ahhoz, hogy ez alapon a termelési ár típusú árrendszer gondolatát véglegesen és teljesen elvessük. A gondolat nálunk Magyarországon is felvetődött. Csikós Nagy Béla, az Árhivatal elnöke, *Az ipari termelői árak újjárendezése* című cikkében (Közgazdasági Szemle, 1957. 8—9. sz.) további érveket sorakoztat fel a termelési ár típusú árrendszer ellen. Maga is megjegyzi azonban, hogy a kérdés még alaposabb megvizsgálásra szorul.

A szovjetunióbeli értékvita részvevői közül végül többen (így Bacsurin, Kondrasev, Kulikov) amellett foglaltak állást, hogy az ármegállapítás alapja legyen a termék *„átlagosított értéke"*, vagyis az átlagos önköltség plusz az átlagos nyereség, amely utóbbi alapjában véve úgy adódna, hogy az össztársadalmi többlettermék értékét, vagyis a társadalom teljes tiszta jövedelmét (az M-et) arányosan elosztanák az ágazati átlagos önköltségekre. Emellett javasolták, hogy a kitermelő iparágak termékeinek árai különbözeti földjáradékot tartalmazzanak, amely az állami költségvetésbe kerüljön befizetésre.

Az „átlagosított érték" koncepciójának képviselői sajnos még nem fejtették ki részletesebben elgondolásukat, például azt, hogy vajon tényleg minden iparágban azonos nyereségrátát kívánnak-e, avagy szükségesnek látják annak differenciálását, hogy meg akarják-e tartani a forgalmi adót, s ha igen, milyen szerepet szánnak neki stb. Éppen ezért, ha elgondolásukat nem értelmezzük mereven, akkor ez ma ismert formájában alapjában véve csak annyit tar-

talmaz, hogy növelni kell a nyereség és csökkenteni a forgalmi adó arányát az árakban, hogy a tiszta jövedelem a mainál inkább realizálódjék termelésének helyén, hogy ezáltal a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árszínvonala közötti különbség csökkenjen, illetve megszűnjön — vagyis csupa olyan célkitűzés, amelyet a vitában részvevők többsége támogatott. Ezért ez a koncepció alig talált ellenvetésre.

A különféle típusú árrendszerek hívei többé kevésbé valamennyien egyetértettek abban, hogy a konkrét ármegállapításkor az árakat árpolitikai szempontok szerint többé kevésbé el kell téríteni az általuk javasolt centrumtól, vagyis az értéktől vagy a termelési ártól vagy az „átlagosított érték"-től.

Gatovszkij például, aki azt a feladatot tűzte ki, hogy jobban közelítsék az árakat az értékhez, ugyanakkor aláhúzza, hogy az áraknak az értékektől való eltérése immanens vonása az értéktörvény hatásának, s éppen ezek az eltérések adják meg a lehetőséget rá, hogy tervszerűen felhasználjuk az árakat a szocialista építés gazdasági emelőiként. Az árakat különféle okokból kell eltéríteni az értékektől. Egyik ok, hogy az árak — időszakonként különböző mértékben — nem kis szerepet játszanak a nemzeti jövedelem elosztásában és újraelosztásában. A mai viszonyok között azoknak az átlagáraknak, amelyeken az állam begyűjti és felvásárolja a kolhozok mezőgazdasági termékeit, alacsonyabbaknak kell lenniük az értéknél. A fogyasztási cikkek kiskereskedelmi árainak az értéktől való eltérítése befolyásolja a keresletet, ezért egyik szükséges tényezője a kereslet és a kínálat közti összhang tervszerű biztosításának. Az ár fontos eszköz bizonyos termékfajták termelésének vagy fogyasztásának ösztönzésére. Például a mezőgazdasági termelés egyes ágainak gyors fellendítésére. A Szovjetunió hatalmas méretei indokolják, hogy az egész országra érvényes árak mellett nagy szerepet játszanak az övezeti árak. Gatovszkij igen helyesen hangsúlyozza, hogy „az árképzésben megengedhetetlen a különféle ágazatok és körzetek megkülönböztetés nélküli, sablonos, differenciálatlan kezelése... biztosítani kell az ágazati sajátosságok sokoldalú számbavételét, a termelési feltételekét, a technikai színvonalét, a költségstruktúráét, az álló- és a forgóalapok részarányáét, a munkások számáét, a termelékenységét stb.".

Miután a vitában csaknem általános egyetértés volt atekintetben, hogy a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árszínvonala közötti aránytalanságot lényegesen csökkenteni kell (egyesek szerint meg kell szüntetni), felvetődött a kérdés, milyen módon célszerű ezt megvalósítani.

Kronrod azt a nézetet fejtette ki, hogy a fogyasztási cikkek jelenlegi árainak és a lakosság pénzjövedelmeinek megváltoztatása nélkül a termelőeszközök árának egyszerre végrehajtott felemelésével célszerű az értékaránynak megfelelő árszínvonalarányt megteremteni. Ezt a javaslatot a vitában részvevők többsége elvetette. Az az álláspont van kialakulóban, hogy az aránytalanságot fokozatosan kell kiküszöbölni éspedig olyképpen, hogy a termelőeszközök önköltségének csökkenését lassúbb ütemben kövesse a termelőeszközök árának csökkenése, sőt egyes termelőeszközök árai maradjanak változatlanok. De néhány termelőeszköz nagykereskedelmi árát hamarosan meg kell változtatni, egyesekét emelni kell, s általában lényegesen meg kell javítani a termelőeszközök nagykereskedelmi árarányait. Ugyanakkor tovább kell csökkenteni a fogyasztási cikkek kiskereskedelmi árait, ügyelve arra, hogy ez árufajták szerint differenciáltan menjen végbe, összhangban az egyes cikkek termelésének növelésével. Noha egyes mezőgazdasági termékek termelői árát a termelés ösztönzése céljából még emelni kell, a kolhozok és a szovhozok megfelelő jövedelmezősége elérésének fő útja nem a további áremelés, hanem az önköltségek csökkentése. Perspektívában a begyűjtési és a felvásárlási áraknak közeledniök kell egymáshoz.

Az árösszeg és az értékösszeg egyenlőségének problémája a szocializmusban

Ez a probléma az értékvitában nagy helyet foglalt el. Hozzátehetjük: nagyobbat, mint amekkorát megérdemel. Kronrod vetette fel és szentelt neki nagy teret vitaindító előadásában. Állította, hogy a társadalmi termék árösszege a szocializmusban is szükségszerűen egyenlő az értékösszeggel. Ezt oly módon igyekszik bizonyítani, hogy először felír egy újratermelési sémát, amelyben az árak megfelelnek az értékeknek. Aztán megváltoztatja a sémában szereplő értékek árkifejezését úgy, hogy a II. osztály termékeinek árösszegét kétszeresre emeli (a munkások munkabérének ugyanilyen arányú felemelése mellett) és az I. osztály termékeinek árát változatlanul hagyja. Ennek folytán megnövekszik a társadalmi termék árösszege. Kronrod nézete szerint azonban a társadalmi termék árösszege továbbra is egyenlő az értékösszeggel, mert — ha feltételezzük, hogy az aranytermelés feltételei nem változtak — a megnövekedett árösszeg változatlan aranymennyiség értékének a kifejezője, csak éppen most a pénzegység kevesebb aranyat képvisel, vagyis összezsugorodik az árak mércéje, éspedig olyan arányban, amilyenben a társadalmi termék árösszege megemelkedett.

A vita részvevőinek nagy többsége elutasította Kronrodnak ezt a gondolatmenetét, az árösszeg és az értékösszeg szükségképpeni egyenlőségének bizonyítására szolgáló érvelését. Állást foglaltak amellett, hogy az árösszeg és az értékösszeg szükségszerű egyenlőségének tételét nem helyes a szocialista gazdaságra alkalmazni.

Bacsurin — és a vita során később mások is — ellentmondást találtak abban, hogy Kronrod állítása szerint a Szovjetunióban a fogyasztási cikkek árösszege ma nagyobb, a termelőeszközöké pedig ennek megfelelően kisebb az értékösszegnél, s ugyanakkor lehetségesnek véli, hogy felemeljék a termelőeszközök és változatlanul hagyják a fogyasztási cikkek árát, tehát megváltoztassák a társadalmi termék árösszegét, anélkül, hogy értékösszege változna. Kérdés, hogyan lehet egyenlő ilyen körülmények között *ma* az árösszeg és az értékösszeg.

Bacsurin arra is rámutatott, hogy Kronrod nem számol azzal, hogy a termelőeszközök érték alatti árszínvonala nem hat közvetlenül a fogyasztási cikkek árára (nem okozza azok árának megfelelő felemelkedését az érték fölé), hanem csak a fogyasztási cikkek önköltségét csökkenti és ezáltal növeli a fogyasztási cikkek árában realizált társadalmi tiszta jövedelmet. Végül Bacsurin véleménye szerint Kronrodnak az a felfogása, hogy az árak összege *mindig egyenlő* az értékek összegével, bárhogyan változzanak is az árak, nem más, mint az áruk tényleges értékének és a pénz vásárlóerejének teljes azonosítása.

A vita részvevői általában azt hangoztatták, hogy ez idő szerint a Szovjetunióban a fogyasztási cikkek ára körülbelül értékén van, illetve nincs annyival érték fölött, amennyivel az iparban gyártott termelőeszközök és a mezőgazdasági nyersanyagok ára az értéktől elmarad. Sajnos sem Bacsurin, sem mások nem fejtették még ki, milyen objektív ismérvek alapján állapítható meg, hogy a fogyasztási cikkek árszínvonala megfelel-e az értékszínvonalnak, fölötte van-e vagy esetleg alatta, vagy legalább, hogy milyen körülmények esetén helyes a fogyasztási cikkek értékfeletti, értéknek megfelelő, vagy esetleg értékalatti árszínvonaláról beszélni.

A kolhoztermelés és az értéktörvény

A vita során erről a kérdésről Laptyev tartott tartalmas előadást. A kolhoztermelés további erőteljes növelésének egyik legfontosabb feltételeként azt jelölte meg, hogy meg kell teremteni az önálló elszámolást a kolhoz közös gazdaságában. Az önálló elszámolás megvalósítása azt jelenti, hogy a kolhoz pénzformában összeveti ráfordításait és eredmé-

nyeit, saját bevételeiből fedezi kiadásait és biztosítja jövedelmezőségét.

A kolhozok önálló elszámolásának azonban az állami vállalatokétól eltérő vonásai vannak. A kolhoz tulajdonosa a termelőeszközeinek és a közös gazdaságban létrehozott termékeknek. A termelés egységes folyamatában nemcsak a kolhoz vesz részt, hanem a gépállomáson keresztül az állam is. A kolhoztagok nem munkabért kapnak munkájukért, hanem a teljesített munkaegységek szerint a közös gazdaság jövedelméből részesednek. A kolhozok termelésük nagy részét saját termelési és személyes szükségleteik kielégítésére használják fel. Áruforgalomba kerülő termékeik viszont nem egységes árakon értékesülnek. Ilyen körülmények között a termelési ráfordítások és eredmények pénzformában való összehasonlítása sajátos problémákat vet fel és Laptyev előadásának éppen azok a legérdekesebb részei, amelyek ezekkel a problémákkal foglalkoznak.

A kolhoztermékek önköltségének kiszámításánál az egyik — és talán legnehezebb — problémát a termékre fordított élőmunka költségeinek értékelése okozza. Laptyev részletes érveléssel élesen bírálja azt az álláspontot, amely szerint az önköltség kiszámításánál a termékre fordított munkaegységeket úgy kell helyesen értékelni, hogy ezeket a szovhozok munkabére alapján veszik számba. Véleménye szerint a tudományosan helyes és a közgazdaságilag megalapozott eljárás az, ha a kolhoztermék önköltségének kiszámításánál a munkaegység díját nem feltételezett, hanem tényleges értékben fejezik ki. Mivel azonban a teljesített munkaegységre a kolhoztagok pénzbeli és természetbeli juttatást kapnak, tisztázandó kérdés, hogy milyen áron vegyék számba a munkaegység természetbeni díját. Laptyev nézete szerint közgazdaságilag a leghelyesebb, ha erre a célra az állami felvásárlási árakat alkalmazzák, mert először, viszonylag a legjobban fejezik ki a kolhoztermékek értékét, másodszor, szilárdak és bizonyos fokig figyelembe veszik a termelés övezeti sajátosságait, harmadszor, a kolhozok ma ezen az áron értékesítik árutermelésük legnagyobb részét. Mivel a kolhozokban a munka termelékenysége alacsonyabb, mint a szovhozokban, valamint egyéb okokból is, a kolhoztagok szükséges munkája nagyobb, mint a szovhozok munkásaié. Ezért, valamint egyéb okok miatt, a termékek önköltsége a kolhozokban magasabb, mint a szovhozokban. Ezért a munkaegységet a szovhoz-munkás átlagos munkabére alapján értékelni annyit jelentene, mint lemondani a kolhoztermékek valóságos önköltségének kiszámításáról.

A kolhozok a gépállomás munkájáért főképp természetben fizetnek. A természetben fizetett díj 1956-ban jelentősen felülmúlta a kötelező beadás és az állami felvásárlás együttes összegét. Ilyen körülmények között különösen fontos kérdés, milyen gazdasági ismérv alapján történjék a gépállomások és a kolhozok közötti elszámolás. Laptyev megállapítja, hogy ez az ismérv csak az egyenértékűség elve lehet, vagyis a kolhoz által természetbeli díjként átadott mezőgazdasági termékekben megtestesült élő- és holtmunkának egyenlőnek kell lennie azzal az élő- és holtmunka-mennyiséggel, amelyet a gépállomás a kolhoztermékek termelésére fordított. Éppen ennek az egyenértékűségi elvnek az alapján a díjazást pontosabbá kell tenni.

Felmerül a probléma, hogyan értékeljék a gépállomás és a kolhoz kölcsönös elszámolásánál a gépállomás által természetbeni díjként kapott mezőgazdasági termékeket. Laptyev egyaránt hibásnak nyilvánítja azt a javaslatot, hogy a termékeket a gépállomási munka önköltsége szerint és azt is, hogy a kolhoz önköltsége szerint értékeljék. Bár határozottan nem mondja ki, de láthatóan azon a véleményen van, hogy az értékelés itt is állami felvásárlási áron történjék.

Az előadás megállapítja, hogy a főbb mezőgazdasági termékeknél áthidalták azt a szakadékot, amely 1953-ban megvolt a kolhoztermékek értéke és ára között. Ez a probléma azonban még nem tekinthető

teljesen megoldottnak. Például a hús ára az önköltséghez képest túlságosan alacsony. A mai kötelező beadási ár átlagosan alacsonyabb a kolhozönköltségnél, de még a felvásárlási árak sem érik el az önköltséget. A helyes ármegállapításnak nagy akadálya, hogy a kolhoztermékek önköltsége és körzetenkénti önköltsége még ma sincs tudományos megalapozottsággal megállapítva.

Laptyev leszögezi, hogy a mostani viszonyok között a kolhoztermékek termelői árszínvonalának alacsonyabbnak kell lennie az értéknél, hogy a kolhozparasztság arányosan hozzájáruljon az össztársadalmi szükségletek kielégítéséhez, hiszen a kolhozok jövedelemadója aránylag jelentéktelen összeg. A gépállomásoknak a kolhoztermelésben való részvétele miatt pedig a kolhoztermékek árszínvonalának nem kell fedeznie a termékek teljes önköltségét (beleértve a gépállomás természetbeli díját is), hanem az önköltségnek csak azt a részét, amely a kolhozok holtmunka-ráfordításait és szükséges munkaráfordításait tartalmazza, valamint a kolhoztagok többletmunkájának azt a részét, amely a kolhozokban realizálódó tiszta jövedelemben fejeződik ki. Ez a megállapítás akkor igaz, ha a „termékek teljes önköltségét" a gépállomási díj *lerovása után* a kolhozban maradó termékmennyiség önköltségének tekintjük. Ha azonban a termékek teljes önköltségén a kolhozokban termelt teljes termékmennyiség teljes önköltségét értjük, akkor *ezt* a teljes önköltséget természetesen a kolhoztermékek árszínvonalának fedeznie kell.

★

Az értéktörvény és az értékkategóriák felhasználásáról folyó szovjetunióbeli vita még korántsem zárult le. De már is sok elméleti és gyakorlati szempontból fontos eredményt hozott. A vita tanulmányozásából több olyan problémára kapunk feleletet, amelyek egy idő óta a magyar közgazdászokat is foglalkoztatják. Kitűnik, hogy nem egy esetben a magyar marxista közgazdászok hasonló irányban keresték a kérdések megoldását, s ez örömünkre szolgálhat. Az értéktörvény és az értékkategóriák felhasználásával kapcsolatos elméleti problémák igen bonyolultak. Helyes megoldásukhoz a fejlődő szocialista gazdaság jelenségeinek valóban mélyreható tanulmányozása, a szocialista tábor közgazdászainak közös erőfeszítése szükséges.

Nagy Tamás

1957 végén megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének első Évkönyve. Az Évkönyv két részből áll: tanulmányokból és közleményekből. Az első rész 16, a közgazdaságtudomány különféle, jórészt aktuális problémáival foglalkozó tudományos dolgozatot közöl a közgazdasági elmélet, az input-output módszer, a munkatermelékenység, az üzemgazdaság, az árképzés, az agrárgazdaságtan stb. témakörökből. A tanulmányok az intézeti kutatómunka eredményeit tükrözik. A második rész közleményei az intézet kutatási témáiról (1956—1957), külföldi kapcsolatairól, könyvtári és dokumentációs tevékenységéről, a Közgazdasági Szemle munkájáról stb. tájékoztatnak. A kötethez Friss István akadémiai levelező tag, az intézet igazgatója írt előszót.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Ференц Мольнар:

Успехи Советского Союза в экономическом соревновании с США

Во введении статьи автор излагает историю лозунга «догнать и перегнать...», указывает на те факторы, которые в прошлом препятствовали использовать полной силой мощные источники сил Советского Союза в интересах выполнения главной экономической задачи и в полной мере использовать преимущества экономической системы социализма. Автор указывает, что ныне обстоятельства благоприятствуют осуществлению этой задачи и с этим фактом считается уже и буржуазная литература.

Анализируя уровень производства и производство важнейших сельскохозяйственных и промышленных продуктов на душу населения, автор сопоставляет экономическое развитие двух стран с 1948 г. по 1956 г. и рассматривает некоторые важные показатели (например: реальная заработная плата, строительство жилых домов, состояние жизненного уровня). На основе многочисленных данных, относящихся к указанному периоду, можно констатировать, что Советский Союз во многих областях приблизился к США, а в отношении некоторых продуктов перегнал их.

Так например, в 1956 году добыча угля в Советском Союзе составляла 89% добычи угля США, производство хлопчатобумажных тканей достигло 59%, производство тракторов достигло 67% производства США. Производство шерстяных тканей в Советском Союзе всего на 10% отстало от производства США, а производство сахара Советского Союза два раза превысило производство своего конкурента.

Рассмотрение производства на душу населения также показывает, что во многом отношении быстро уменьшается фор США перед Советским Союзом.

Анализ темпа и перспектив производства показывает, что темп развития Советского Союза в большинстве важнейших областей несколько раз превышает темпа развития США. На основе анализа экономического развития прошлых лет можно делать вывод, что намеченная задача Советского Союза в течении исторически короткого времени — 15—20 лет — догнать и перегнать самую развитую капиталистическую страну — является вполне реальной и обоснованной

Эндре Мольнар:

Победа ленинской политики социалистического строительства в Советском Союзе

Статья ссылается на изменения, происходившие в международной обстановке со времени Великой Октябрьской Социалистической Революции и на изменение облика мира. Подчёркивает решающую роль возникновения Советского Союза и успехов советского социалистического строительства в углублении общего кризиса капитализма. Автор характеризует гланые черты ленинской политики социалистического строительства, результаты, оправдывающие эту политику и устанавливает, что сушественные, главные черты Великой Октябрьской Социалистической Революции и социалистического строительства имеют международное значение. Статья подчёркивает, что XX съезд Коммунистической Партии Советского Союза дал глубокий марксистско-ленинский анализ международного и внутреннего положения, и в большой мере способствовал развитию советского и международного рабочего движения.

Шандор Ауш:

40 лет развития капиталовложений в народном хозяйстве Советского Союза

Статья знакомит читателя с государственными капиталовложениями, осуществленными в Советском Союзе с 1918 г. по 1955 г., затем анализирует отношение капиталовложений к национальному доходу и вопрос о том, в какой мере вырос национальный доход в следствии роста капиталовложений. В статье говорится об изменениях доли зданий, машин, оборудований в структуре капиталовложений. Автор анлизирует отраслевую структуру капиталовложений в отделных пятилетках, а также вопросы развития отсталых областей.

В заключении рассматриваются вопросы об источниках накоплений.

Ева Г. Редэ:

Главные черты сороколетнего развития советской промышленности

Статья характеризует и оценивает сороколетнее развитие советской промышленности. Подчеркивает, что промышленность в Советском Союзе последовательно развивалась в течении последних 40-ка лет по пути, намеченным Лениным. Автор знакомит читателя с развитием электроэнергетической и созданием сыревой базы Советского Союза В дальнейшем, статья характеризует результаты и некоторые проблемы развития главных отраслей промышленности. Подчеркивает решаюшую роль инициативы масс в развитии промышленности. В заключении статьи автор указывает на то, что Советский Союз ныне оказывает все большую помощь экономически отсталым странам в области оборудования и машин, технической консультации и обучения.

Эрнё Чизмадиа:

Новые успехи советского сельского хозяйства и его перспективы по пути к изобилию урожая

Коммунистическая партия Советского Союза и Советское правительство в последние годы уделяют большое внимание подъему всех отраслей сельского хозяйства и созданию изобилия сельскохозяйственной продукции. В результате этого значительно увеличилось количество заготовленной и закупленной сельскохозяйственной продукции, улучшилось снабжение городов продовольственными продуктами и промышленности сырьем. В статье содержится богатый материал для иллюстрации этого развития.

На основе значительного увеличения производства зерновых культур КПСС и Советское правительство в последнее время наметили задачу перед сельским хозяйством: в течение ближащих лет догнать Соединенных Штатов в области производства молока, масла и мяса на душу населения.

Вместе с значительным увеличением посевных площадей, обработки целинных и залежных земель, уделяется большое внимание развитию орошения, почвозащите, внесению органического и минерального удобрения, развитию механизации.

Новому подъему советского сельского хозяйства значительным образом содействовало и улучшение способов руководства. Применяется новый метод планирования, руководство приблизилось к жизни и очистилось от известных бюрократических пороков, а также стремится все последовательнее осуществить краеугольный принцип социалистического хозяйствования: необходимость материального заинтересования трудящихся в развитии производства.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Ferenc Molnár:

Successes of the Soviet Union in competing with the USA

A history of the development of the slogan "attain and surpass" introduces the article. The factors are then surveyed, that had, at an earlier period, hindered the Soviet Union from devoting all her resources to accomplish the principal economic task, and to fully utilize all the possibilities embodied by the Socialist economy. The author finds, that the situation, as it appears at present, is favourable for the meeting of that objective, and that even bourgeois economists seem, today, to reckon with the Soviet Union's ability of meeting this goal.

The author compares trends in Soviet and in American economy, in the period 1948—1956, analyses the production level in both countries, the rate of the per capita output in the principal branches of farming and industry, and deals also with certain significant indices in the living standard trends, such as real income fluctuations, the rate of housing, etc. A number of data, assessed in the aforementioned period, tend to give the conviction, that a process is being witnessed, in which the Soviet Union has been successful in attaining the USA production level in certain fields of production.

American figures have, as far as some particular items are concerned, already been attained or surpassed. To cite a few instances only, Soviet coal output in 1956 was 89%, of the American production; for cotton fabric the figure is 59%; for tractors the Soviet Union produced 67% of the American output. In woollen cloth, the Soviet Union has produced only 10% less. than the USA, whereas her sugar production was twice that of her overseas competitor. An investigation of the per capita figures shows, that the American lead, in many fields, is dwindling at a rapid rate.

A study of the tempo of economic developments, and of perspectives, bears witness of the fact, that the Soviet rate of development is, in most fields in general, and the essential ones in particular, a multiple of the American. An analysis of economic developments in the last years, will not fail to result in the conviction, that the Soviet programme of "attaining and surpassing" the most advanced capitalistic country within a historically rather short period — in about 15 to 20 years — seems today an entirely realistic and well founded one.

Endre Molnár:

Victory of Socialist construction in the Soviet Union by the policy of Lenin

The article points to the major changes in the international situation, brought about since the Great October Socialist Revolution, that had reshaped the face of the world. It is emphasized, that the creation of the Soviet Union, and the accomplishments by the Soviet type of Socialism, were having a decisive part in deepening the overall crisis of Capitalism. The author outlines the main features of Lenin's policy, as had been followed in Socialist construction. Accomplishments are believed to be proof of the soundness of that policy. It is claimed, that, as far as the essential, main characteristics of the process of Socialist construction in the Soviet Union are concerned, the Great October Socialist Revolution has proved of lasting, international force.

The article stresses the significance of the XX Congress of the Communist Party of the Soviet Union, by its profound Marxist-Leninist analysis of both the world situation, and the state of the Soviet Union. The XX Congress had had a great part in helping clear the way of progress from difficulties, and had done a good deal in furthering the development of both the Soviet Union, and the world labour movement.

Sándor Ausch:

Development of investments for 40 years in the Soviet Union

Investments carried out by the state 1918 to 1955 in the Soviet Union are surveyed. The national income to the investments ratio, and increases in the national income as a result of investments, are treated. Changes in the share, that buildings, machinery, plant equipment, etc. have in the total of investments, are dealt with. The structure of investments by branches of economy, in the individual five-year plans, and aspects of developing backward countries are also dealt with.

The article closes with a summary of the sources of accumulation.

Éva G. Redő:

Trends in the development of Soviet industry in the last 40 years

The article expresses appreciation for the development of Soviet industry in the past 40 years, and reports on the principal accomplishments. It is stressed, that the development of the industry in the Soviet Union during the past 40 years, was conducted unwavering along the road, as had been showed by Lenin. The article outlines the development of the power basis, and the creation of raw material basis. The main achievements in the development of the principal branches of industry, and certain problems involved, are then treated. The decisive part of the Soviet people, the creative impulses engendered by the then initiative of the masses, in building up the industry, are appraised.

In winding up, the author points to the ever growing assistance given by the Soviet Union to backward countries in plant equipment, technical advice, and instruction.

Ernő Csizmadia:

New accomplishments and perspectives in Soviet farming on the road toward product abundance

The Communist Party of the Soviet Union and the Soviet government made great efforts in recent years, to promote the development of all branches of agriculture, to bring about abundant yields in farm products. The results were considerable increases in collected surplus produce, and in state purchases in farm items, as well as improvements in both food supplies in the metropolitan areas, and raw material supplies for the industry. The article presents comprehensive data in illustrating these trends.

Following large scale increases in corn yields, attained in the last years, Soviet farming was given the task by the Communist Party of the Soviet Union and the Soviet government, to attain the USA per capita rate of production in milk, butter and meat, in the course of the next years.

Developments in irrigation, soil protection, fertilization, dunging, and farm mechanization were given a good deal of attention, as sown areas were increased, and a campaign for the cultivation of vast areas of virgin soil was inaugurated.

Improvements in methods of management had a considerable share in bringing about the new upswing in Soviet agriculture. A novel planning method is being employed, the management has, somehow, come nearer to reality, it succeeded in getting rid of certain bureaucratic excesses, and it is steadily endeavouring to carry into effect the idea of material interest — the cornerstone of Socialist economy — in the development of production.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 257. — Előfizetés: negyedévre 15 Ft, egy évre 60 Ft.
Terjedelem: 6½ ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásnáak időpontja: 1957. október 11.
A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd u. 10. — 7348 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

12

IV. ÉVFOLYAM 1957. DECEMBER

TARTALOM

Haász Árpád: Korunk kapitalizmusának termelési és fogyasztási szerkezete 1213

Varga István: A Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásai (II. rész) 1231

Fenyő Imre: Az állami belkereskedelem irányításának főbb kérdései 1248

Tomcsányi Pál: Szőlőtermelésünk kapacitása és gazdaságossága .. 1264

SZEMLE

AZ ENSZ nemzetgazdasági mérlegrendszeréről *(Kenessey Zoltán)* .. 1279

Kandidátusi értekezések vitája *(B.—E.—Sz.)* 1295

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

A „gazdaságilag elmaradott" országokkal foglalkozó irodalom *(Rózsa György)* 1307

Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra *(Sándor Pál)* 1311

Jogi problémák a nemzetközi kereskedelemben *(S. L.)* 1313

Magyar nyelvű gazdasági tárgyú könyvek 1314

A cikkek rövid orosz nyelvű tartalmi kivonata 1315

A cikkek rövid angol nyelvű tartalmi kivonata 1317

A Közgazdasági Szemle 1957. évi számaiban megjelent cikkek tartalomjegyzéke 1320

E SZÁM SZERZŐI:

Fenyő Imre aspiráns, a Belkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője; **dr. Haász Árpád** kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetközi gazdasági és politikai ismeretek tanszékének tanszékvezető tanára; **Kenessey Zoltán** aspiráns, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője; **Rózsa György,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Sándor Pál** kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem gazdaságtörténeti tanszékének docense; **dr. Tomcsányi Pál,** az Országos Növényfajta Kísérleti Intézet tudományos munkatársa; **dr. Varga István** egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tanácskozó tagja.

HAÁSZ ÁRPÁD

Korunk kapitalizmusának termelési és fogyasztási szerkezete*

Tanulmánysorozatom bevezető közleményében rámutattam, hogy az iparilag legfejletteb nyugati tőkésországokban a termelőerők és a technika fejlődése — a XIX. század második feléhez viszonyítva — jelentős léptekkel haladt előre. Idevágó adatok és számítások alapján bizonyítottam be, hogy a tőkésvilág (és benne főképp a fejlett tőkésországok) ipari termelésének évi átlagos növekedési üteme a második világháború óta eltelt időben gyorsabb volt, mint a múlt századbeli fejlődés legjobb időszakaiban.

Második közleményemben utaltam rá, hogy a felhalmozási hányad gyors növekedését és a termelés viszonylag nagyarányú és gyors ütemű bővítését az elmúlt 20—25 esztendőben rendkívüli módon előmozdították azok a *hatalmas pénzeszközök,* amelyeket az állam a költségvetésből fordított: 1. saját vállalatainak korszerűsítésére és kibővítésére, valamint a nyílt és burkolt szubvenciók legkülönfélébb formáiban a magántársaságok beruházásainak fokozására; 2. az irányítása alá tartozó központosított bankrendszeren keresztül a nagy magántársaságoknak nyújtott hitelekre.

Az iparilag legfejlettebb tőkésországok gazdasági fejlődése tehát elevenen cáfol rá a technika és a munka termelékenységének pangásáról, a tőkefelhalmozásnak, az újratermelés bővítésének meglassulásáról vagy éppen szűkített alapon végbemenő megvalósulásáról szóló helytelen nézetekre.

Nyilvánvaló, hogy a legkedvezőbb feltételek a modern technika széleskörű alkalmazására a termelés csaknem minden területén éppen azokban az iparilag legfejlettebb tőkésországokban teremtődtek meg, ahol a monopóliumoknak a gazdasági életben való súlya feltűnően megnövekedett, és ahol a tőke, valamint a termelés koncentrációja a legmagasabb fokot érte el, ezért gyorsabban növekedett a tőke szerves összetétele és a munka termelékenysége, mint azelőtt. Az iparilag legfejlettebb tőkésországok gazdaságában és technikájában végbement reális folyamatok tehát a termelés bővülése, nem pedig szűkülése irányában hatottak. A kapitalizmus marxi fejlődéstörvényének, valamint az imperializmusra vonatkozó lenini tanításnak figyelembevétele és helyes alkalmazása alap-

* A cikk a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen 1957. november 11-től november 14-ig rendezett tudományos ülésszakon elhangzott előadás szövege, s egyúttal a lapunkban közölt cikksorozat 3. része. I. rész: A jelenkori kapitalizmus sajátosságairól (Közgazdasági Szemle 1957. 5. sz. 502—512. o.); II. rész: Az állam mint gazdasági tényező a mai kapitalizmusban (Közgazdasági Szemle 1957. 7. sz. 713—730. o.).

ján ilyen következtetésre kellett volna jutnia a korunk kapitalizmusával foglalkozó tudományos kutatásnak is.

★

Az eddig megjelent tanulmányokban a felhalmozásnak és a termelésnek a második világháború óta végbemenő viszonylagos meggyorsulásáról azonban csupán *általánosságban* szóltam. Magából a felhalmozás és a tőkeképződés meggyorsulásából, az ipari termelés *átlagos* növekedésének konstatálásából pedig még nem sok következtetés adódik korunk tőkés fejlődésének sajátosságaira.

A kapitalizmus legújabb fejlődése által felvetett problémák megoldása szempontjából nemcsak az döntő jelentőségű, hogy egy-egy országban bizonyos időszakban *mennyit,* hanem az is, hogy *mit* termelnek, hogy a társadalmi termék nemcsak értéke, hanem anyagi szerkezete szerint is kielégíti-e a mindenkori helyzetben a termelőerők optimális fejlesztésének követelményeit.

Ebben a cikkben főképp azokat a jelentős változásokat vizsgálom, amelyek a legutóbbi két évtizedben a termelési ágak arányaiban, illetve ennek nyomán a termelés és a fogyasztás szerkezetében végbementek.

Az új termelési és fogyasztási szerkezet ugyanis szorosan összefügg az elméleti viták központjában álló, az érdeklődést manapság leginkább felkeltő és a gyakorlati harcot legközvetlenebbül érintő kérdéseknek (például az elnyomorodás és a válság kérdésének) bonyolult problematikájával. Ezért is fontos a főbb tőkésországok termelési és fogyasztási struktúrájában bekövetkezett változások konkrét vizsgálata.

A gazdasági ágak arányainak állandó változása: a tőkés fejlődés velejárója, a bővített újratermelés fontos feltétele

A kapitalizmus egyebek között abban különbözik a régebbi, kapitalizmus előtti gazdasági rendszerektől, hogy egészen szoros kapcsolatokat és kölcsönös összefüggéseket teremt a gazdasági ágak között. A termelési ágak szoros kapcsolatainak és kölcsönös összefüggéseinek sokoldalúsága miatt az egyik gazdasági ág fejlődésében végbemenő változások hatnak a másik gazdasági ág fejlődésére és az egész termelési folyamatra.

Ismeretes, hogy az ipari forradalom, a gépi nagyipar kibontakozása mennyire előrelendítette a vaskohászat és a szénbányászat fejlődését és milyen jelentősen eltolódtak az arányok a tőkés termelés legfontosabb ágain belül és az ágak között, milyen jelentősen megváltozott ennek következtében a tőkésországok gazdasági szerkezete. Tudjuk, hogy az ipari forradalom kibontakozásának folyamatában a gépipar kifejlődése nyomán jelentékenyen kibővült a vaskohászat termelése, fellendült a szén- és a vasércbányászat, s hogy a vasipar fejlődése maga után vonta az energiaszükséglet nagyarányú növekedését.

Marx ismételten utalt rá, hogy az ipari forradalom milyen radikális változásokat idézett elő e kor legjelentősebb gyáripari ága, a textilipar szerkezetében, a textilipar gépesítése pedig az egész ipar szerkezetében.

„A termelési mód forradalmasodása az ipar egyik területén maga után vonja forradalmasodását a másikon. Ez elsősorban olyan iparágakra érvényes, amelyek bár a munka *társadalmi* megosztása folytán elszigeteltek, úgyhogy mindegyikük önálló árut termel, de mégis összefonód-

nak mint egy összfolyamat szakaszai. Így a gépi fonás gépi szövést tett szükségessé, és a kettő együtt szükségessé tette a mechanikai-kémiai forradalmat a fehéritésben, a nyomásban és a festésben. Így idézte elő, másrészt, a pamutfonás forradalmasodása a gyapotszálnak a magtól való elválasztására szolgáló *gin* feltalálását, s csak ezzel vált lehetővé a pamuttermelés a most szükséges nagy méretben. Az ipar és a mezőgazdaság termelési módjában bekövetkezett forradalom azonban szükségessé tette a forradalmat a társadalmi termelési folyamat *általános* feltételeiben, azaz a *közlekedési és szállítóeszközökben* is." (Marx. A tőke. I. kötet. 357—358. o. Szikra. 1955.)

A finánctőke korszakában a banktőke egyre inkább összeolvad az ipar és a kereskedelem legfontosabb ágaival, ezáltal a gazdasági ágak kapcsolatai még szorosabbra fűződnek. Korunk kapitalizmusában az egyik iparágban bekövetkezett hirtelen, ugrásszerű változásoknak a többi iparágra való hatása és a kölcsönhatás még élesebben domborodik ki és válik érzékelhetővé, mint azelőtt. A kapitalizmus fejlődésének olyan időszakaiban, amikor a termelőerők és a technika viszonylag gyorsabban fejlődik, a tőkefelhalmozás és a termelés bővülése viszonylag gyorsabb ütemű, a termelés és a fogyasztás szerkezeti változásai is ugrásszerűbbek, inkább előtérbe nyomulnak, inkább éreztetik hatásukat az újratermelés folyamatában, mint a viszonylag lassúbb ütemű technikai fejlődés időszakaiban. Jelentős és hirtelen változások következtek be az ipari forradalom kibontakozásának időszakában például az angol ipar szerkezetében. Hasonló jelenséggel találkoztunk az iparilag fejlett tőkésországokban a század végén és századunk elején, amikor az ipari termelés növekedésének évi átlagos üteme meggyorsult, a termelőerők és a technika jelentékenyebben fejlődött, mint a megelőző évtizedekben.

A termelés kibővülése, valamint a termelés és a fogyasztás szerkezetének hirtelen, ugrásszerű változásai napjainkban szintén összefüggnek a modern technika vívmányainak viszonylag nagyméretű alkalmazásával, a tőke szerves összetételének és a munka termelékenységének a második világháború alatt és azóta bekövetkezett növekedésével.

Néhány aktuális példával kívánom szemléltetni az egyik iparágban végbemenő ugrásszerű fejlődésnek a másik iparágra, sőt az egész ipari struktúra alakulására gyakorolt jelentős hatását.

A gépipar rohamos fejlődése maga után vonta a vas- és acélkohászat gyors fejlődését, azt nyomon követte a színesfém-kohászat és a nehézvegyipar fellendülése, termelésének jelentős kibővülése is. Az atomipar, a sugárhajtóműves repülés és a rakétatechnika ugyanis sok hőálló és a roncsolódással szemben ellenálló műanyag és új szerkezeti üzem- és segédanyag termelését követelte meg, s ez megnövelte a vegyipar jelentőségét a nehéziparban. Megnövekedett azonban a nehézvegyipar szerepének súlya a fogyasztási cikkek gyártásában is: köztudomású, hogy például a textilipar:ban a kémiai úton előállított textil-műanyagok növekvő arányban szorítják háttérbe a textilgyártás hagyományos termékeit és fokozzák a vegyi úton előállított új szintétikus textilanyagok jelentőségét a nehézipar valamennyi ágában. Közismert az is, milyen jelentős szerkezeti változások következtek be az energiaszolgáltató iparágakban azáltal, hogy a kőszén jelentősége az elmúlt két évtizedben mindinkább háttérbe szorult, helyét a kőolaj (bizonyos országokban a földgáz) foglalta el, nem is beszélve az atomenergia ipari célokra való felhasználásának növekvő jelentőségéről.

Szemünk előtt játszódik le az a folyamat, amikor például a sugárhajtóműves repülés előtérbe kerülése következtében a repülőgépipar hagyományos gyártmányai egyik napról a másikra elavulnak a hadi és a polgári légiforgalomban, az áru-

és a személyszállításban egyaránt. A repülőtechnika ugrásszerű fejlődése jó példája az egy-egy iparágon belül végbemenő hirtelen szerkezetváltozásnak.

A modern technika alkalmazása, a gépipar tökéletesítése, az automatizálás térhódítása az egyik iparágban kihatott tehát a másik iparág fejlődésére, sőt az egész ipar szerkezetében is jelentős változásokat idézett elő. Így például a gépkocsigyártás nagyarányú kibővítése, amely szintén összefügg az autógyártás egyes fázisaiban az automatizálás térhódításával, további lökést adott az útépítés technikájának tökéletesítésére, az úthálózat jelentékeny kibővítésére, ami végső fokon az egész építő- és építőanyag-ipar szerkezeti összetételének megváltozását (a gyár- és a lakásépítés technikájának a forradalmasítását) is maga után vonta.

Tehát a tőkés fejlődés egész története azt igazolja, hogy a kapitalizmus a gazdasági ágak között egyre szorosabb, az egész termelés egész folyamatára ható kapcsolatokat teremtett meg, s hogy *a termelés kibővítése a fejlődés valamennyi szakaszában a gazdasági ágak egyenlőtlen fejlődése közepette, az arányok állandó változásának folyamatában valósul meg.**

Irodalmunkban az elmúlt években, sajnos, mégis többször találkoztunk olyan szubjektivista fejtegetésekkel, amelyek a gazdasági ágak közötti arányok állandó és ugrásszerű változásait a mai kapitalizmusban *nem* mint a tőkésrendszerrel velejáró törvényszerű jelenséget értékelik, hanem szinte kizárólag a régi (a háború előtti) „helyesebb" arányoknak a háború óta „mesterséges úton létrehozott helytelen" arányokkal való felcserélésére vezetik vissza; más szóval az arányváltozásokat csupán a monopoltőkéseknek alárendelt állam *hibás gazdaságpolitikájának* gyümölcseként kezelik.

Lenin a század végén több munkájában, például „A gazdasági romanticizmus bírálata" című tanulmányában, rámutatott, hogy a narodnyik közgazdászoknak „a régi jó időkben" kialakult arányok eltűnéséről való sopánkodásai mögött végső fokon reakciós, kispolgári érdekek húzódnak meg. A narodnyikok ugyanis nem értették meg, hogy az arányok állandó változása a tőkés fejlődés törvényszerű jelensége. Úgy vélték, hogy maguk az arányváltozások akadályozzák, sőt lehetetlenné teszik a termelőerők fejlődését.

„A derék Sismondi — írta Lenin — (akárcsak a mi narodnyikjaink) azt hiszi, hogy az »aránytalan« fejlődés nem fejlődés, hogy ez az aránytalanság — nem a fennálló közgazdasági rend és *a rend fejlődésének törvénye, hanem a törvényhozó* stb. »hibája«..." (Lenin Művei. I. köt. 139—140. o. Szikra. 1951.)

Ugyanennek a tanulmánynak egy másik fejezetében Lenin a narodnyikoknak a „helyes" arányok megbomlása feletti siránkozásaira azt válaszolja, hogy *a nagyipar keletkezésével a gazdaság* úgynevezett „régi" (a feudális társadalomban kialakult) arányainak szükségszerűen el kellett tűnniük, a termelésnek ciklikussá kellett válnia.

Az arányok és a struktúra változásának ma is tapasztalható ilyen természetű szemlélete — nézetem szerint — szintén a mai kapitalizmus kispolgári és nem a proletár-világnézet szempontjából való bírálatából való. A háború előtti idők arányainak eltűnéséről szóló és a narodnyik közgazdászokéra emlékeztető sopánkodások napjainkban tulajdonképpen a mindenható monopóliumok által tönkretett vagy létükben állandóan fenyegetett kisemberek százezreinek és a középtőkések egy részének hangulatát tükrözik.

* A bővített újratermelés különben a szocializmusban is az arányok állandó változásainak közepette megy végbe. A különbség e tekintetben a két rendszer között abban áll, hogy a szocializmusban az arányok állandó változásának folyamatában a termelési ágak összhangja (helyes gazdaságpolitika és tervezés esetén) megteremthető, a kapitalizmusban azonban a gazdasági ágak összhangja a tőkés rendszerben uralkodó anarchia miatt következetesen sohasem valósulhat meg. Hiába erősítgetik a mai kapitalizmus dicsőítői és ezek sorában a „modern" revizionisták, hogy a mai tőkésállam (amely már állítólag nem a monopoltőkések, hanem valamennyi osztály érdekeit képviseli) megszüntetheti a termelés anarchiáját és az arányok spontán alakulása helyett ezek tervszerű fejlődését biztosíthatja, s hogy a tőkésállam ma már gyakorlatilag meg is teremti az összhangot a termelési ágak között, így tervszerűen biztosítja a termelés szakadatlan, válságmentes bővítését.

Lényegében korunk kapitalizmusára is érvényes a tőkés fejlődésnek az az alapigazsága, amelyet Marx a következőképp szövegezett meg:

„Ha azt mondják (a polgári közgazdászokról van szó), hogy nincs általános túltermelés, hanem *aránytalanság van a különböző* termelési ágak között, akkor ez nem jelent mást, mint hogy a tőkés termelésben az egyes termelési ágak arányossága az állandó aránytalanságból jön létre *mint állandó folyamat*, mert itt az egész termelés összefüggése vak törvényként erőszakolja rá magát a termelés szereplőire, ahelyett, hogy mint egyesült értelmük által felismert s ily módon uralmuk alá hajtott törvény, a termelési folyamatot közös ellenőrzésük alá vetné." (Marx: A tőke. III. köt. 296. o. Szikra, 1951. Az én kiemelésem. — H. Á.)

A marxista kutatásnak azonban az arányok hirtelen, ugrásszerű változását főképp mint a tőkés fejlődés napjainkban is érvényes **objektív törvényszerűségét kell értékelnie, ebből a szempontból kiindulva kell a tőkés gazdaság háború óta kialakult új gazdasági szerkezetét szemlélnie.**

A történelmi tapasztalat szerint a kapitalizmus fejlődésének olyan időszakaiban, amikor a termelőerők és a technika gyorsabb ütemben fejlődtek, a társadalmi munkának a termelőeszközök termelésére és a fogyasztási cikkek termelésére fordított része közti különbség növekszik. A termelés viszonylag lassúbb ütemű bővülésének időszakaiban viszont a társadalmi termelés e két fontos ágának növekedési üteme kevésbé eltérő, vagy éppen ellentétes irányú az eltérés. Például a XIX. és a XX. század mezsgyéjén, amikor a tőkés termelőerők viszonylag gyorsabban fejlődtek, a termelőeszközöket gyártó iparágak (és velük az egész nehézipar) sokkal gyorsabb ütemben fejlődtek, mint a könnyűipar. Ezzel szemben a két háború közti időszakban, amikor az ipari termelés átlaga alig nőtt, a különbség a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek gyártásának fejlődési üteme közt lényegesen kisebb volt. A nagy válság idején, 1929—1932-ben pedig, amikor a teljes ipari termelés visszaesése nagyobb volt, mint korábban bármikor a kapitalizmus történetében, a termelőeszköz-gyártás visszaesése *sokkal* nagyobb volt, mint a fogyasztási cikkek gyártásé. A fejlődés tendenciáját a társadalmi termelés e két döntő ágában a következő mutatószámok is szemléltetik. Ezek szerint a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek gyártása az egész tőkésvilágban 1913—1932 között a következőképp alakult:

	1913	1929	1930	1932
Termelőeszközök	100	157,9	140 5	89,8
Fogyasztási cikkek	100	128,3	114,8	109,8

(Forrás : Varga : Die grosse Krise. 1928—1934. Verlaggenossenschaft ausl. Arbeiter in der U. D. S. S. R. Moskau—Leningrad 1934. 32—41. old.)

A termelőeszközöket és a fogyasztási cikkeket gyártó iparágak viszonyának alakulásából a kapitalizmus valamennyi fejlődési szakaszára és korunk kapitalizmusára is hasznos következtetéseket vonhatunk le mind a gazdasági struktúra változásaira, mind az egész gazdasági életben végbemenő folyamatokra vonatkozóan.

A hadigazdaság és a gazdaság militarizálásának hatása az arányok eltolódására és a mai kapitalizmus gazdasági szerkezetének alakulására

A gazdasági ágak közti arányok állandó változásainak szükségessége különben korunk kapitalizmusára vonatkoztatva is következik a marxista politikai gazdaságtan ama általános alapigazságaiból, amelyekre már többször utaltam.

A tőkések kénytelenek tönkremenés terhe alatt a felhalmozást erőltetni, a termelést bővíteni, ami viszont együttt jár a technika mindenkori fejlesztésével, a tőke szerves összetételének növekedésével, és maga után vonja az állandó tőkének a változó tőkénél gyorsabb ütemű fejlődését.

A gazdasági ágak közti arányok állandó változásainak, az aránytalanságok állandó keletkezésének szükségessége folyik a társadalmi termék újratermelésének

ismert marxi—lenini sémájából is. E szerint a társadalmi termelés termelőeszközöket termelő ágának gyorsabban kell fejlődnie, mint a fogyasztási cikkeket termelő ágának, sőt az I. osztályon *belül* is gyorsabb ütemben kell növekednie a termelőeszközök termeléséhez szükséges termelőeszközök gyártásának, mint a fogyasztási cikkek termeléséhez szükséges termelőeszközökének. A termelőeszközök gyártásának gyorsabb ütemű bővülése viszont feltételezi a nehézipar — elsősorban **a vaskohászat, a gépipar és korunkban a nehézvegyipar** — fejlődésének elsőbbrendűségét: a nehéziparnak gyorsabban kell fejlődnie, mint a könnyűiparnak, a termelő fogyasztást kielégítő iparágaknak gyorsabban, mint az egyéni fogyasztást kielégítő iparágaknak.

A termelőeszközöket gyártó iparágak fejlődésének a fogyasztási cikkeket termelő iparágakéhoz viszonyított meggyorsulását a háború alatt a hadigazdaság, a háború befejezése óta pedig a gazdaság növekvő militarizálása mozdította elő nagymértékben. A közvetve vagy közvetlenül hadicélokra termelő iparágak és a gazdaság egyéb ágainak fejlődése között persze nem szabad kínai falat vonni. A hadicélokra szolgáló termelés kibővülése az iparilag fejlett tőkésországokban fokozatosan kihatott a gazdaság egyéb ágaira is, ezekben is maga után vonja a termelés bővülését, a termelőerők és a technika fejlődését.

Mi sem természetesebb, mint hogy a gazdaság militarizálása nyomán kibontakozott konjunktúra fő haszonélvezői, az elsősorban a nehézipart uraló leghatalmasabb monopoltársaságok és monopoltőkés szövetségek a konjunktúrában nemcsak a termelőeszköz-termelés, a nehézipar kibővítésével járó profitok oroszlánrészét zsebelték be, hanem a fogyasztásicikk-gyártás, a könnyűipar kibővítéséből fakadó profitoknak is egyre jelentékenyebb részét ragadták magukhoz. Így a gazdaság militarizálása jobbfelől is, balfelől is elsősorban a nehézipar urainak a malmára hajtotta a vizet.

A katonai célokra gyártó nehézipari vállalatok ugyanis rendszerint olyan trösztök vagy ipari konszernek keretein belül működnek, amelyekhez egyúttal a polgári lakosság fogyasztására gyártó vállalatok is tartoznak. Természetes, hogy a nehéziparban érdekelt monopoltőkések nem mondanak le az érdekkörükbe tartozó, a polgári lakosság ellátására, a személyes fogyasztásra termelő vállalatok profitjairól sem.

Egy-két példa erre a sok közül: a nehézipar fejlődésében korunkban igen nagy szerepe van a vegyi úton előállított rendkívüli keménységű, hőálló vagy különösen rugalmas anyagoknak; a nehézvegyipar azonban ugyanezen alapanyagok gyártásával egyidejűleg termeli a ruházkodásra vagy a személyes fogyasztás egyéb céljaira szolgáló szintétikus anyagokat is. Nyilvánvaló, hogy a trösztök és az ipari konszernek urai ezáltal közvetve vagy közvetlenül hatalmas profitokat zsebelnek be, a könnyűipar, a személyes fogyasztásra szolgáló iparágak termeléséből is. Vagy: a hadirendelések nagyon előmozdították a híradástechnika kifejlődését, de az is természetes, hogy ugyanazok a tőkéskörök, amelyek a hadicélokra szolgáló híradástechnikai gyártmányokat szállítják, nem mondanak le például a polgári lakosság televíziós készülékekkel való ellátásáról és az ebből származó profitokról sem.

Friedl Fürnberg „A marxizmus válságelmélete" című cikkében helyesen utal rá, hogy a nagy nehézipari konszerneknek, a hadirendelések elsőszámú haszonélvezőinek tőkeereje az elmúlt években rendkívül megnövekedett, és hogy ez is a polgári fogyasztás céljaira szolgáló áruk termelésének állandó bővítésére tüzelte őket. Az elsősorban polgári fogyasztásra gyártó legtőkeerősebb cégek viszont igyekeznek bekapcsolódni a haditermelésbe, amelyen olyan sokat lehet keresni. Ezek tehát szintén arra törekszenek, hogy amennyire csak módjuk van rá, bővítsék termelésüket. (Lásd „Weg und Ziel". 1956. február. 132. o.)

Tehát az elsősorban a nehézipart uraló monopóliumok a második világháború alatt és azóta *rendkívül megerősítették pozíciójukat a főbb tőkésországok gazdaságában.*

Visszatérve már most a gazdasági struktúra kérdésére: a gazdaság militarizálása és a vele kapcsolatos egyéb tényezők a dolog természetéből folyólag rendkívül előmozdították a termelőeszköz-gyártás meggyorsulását (a fogyasztási cikkekéhez viszonyítva) és ezáltal nagyban hozzájárultak a tőkés gazdaság szerkezetében végbement jelentős változásokhoz.

Tekintet nélkül arra, milyen tényezők és érdekek hozták létre és milyen körülmények mozdították elő a termelőeszköz-gyártás fejlődésének a fogyasztási iparágak fejlődéséhez viszonyított meggyorsulását és a tőkés gazdasági szerkezet ennek nyomán bekövetkezett megváltozását, a marxista kutatásnak ezzel a helyzettel *ma már mint történelmileg kialakult adottsággal kell számolnia*, annál is inkább, mert — nézetem szerint — ennek nemcsak a korunkbeli tőkés gazdaság eddigi fejlődésére volt meg a hatása, hanem ez rá fogja nyomni a maga bélyegét a fejlődés jövőbeli alakulására is.

A tőkésrendszer külső és belső ellentmondásai ennek az új gazdasági struktúrának a talaján bontakoznak ki,ezen a talajon éleződtek a legutóbbi hónapokban, s minden jel arra vall, hogy a jövőben még fokozottabban fognak éleződni.

A termelési és a fogyasztási struktúra alakulása a második világháború óta az Egyesült Államokban, Angliában és Nyugat-Németországban

Vizsgáljuk meg ezek után azokat a konkrét változásokat, amelyek *a három iparilag legfejlettebb tőkésország* termelési és fogyasztási struktúrájában a második világháború óta bekövetkeztek. A legegyszerűbb volna a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek gyártásának fejlődését és kölcsönös arányainak alakulását mindhárom országban a társadalmi termelés két fontos (I. és II.) ága szerint csoportosítva megvizsgálni. Olyan statisztikai adatokkal azonban, amelyek ebben a csoportosításban tennék lehetővé a vizsgálatot, nem rendelkezünk. Ezért kénytelenek vagyunk részletszámításokat közbeiktatni, hogy ezek alapján állapíthassuk meg hozzávetőleges pontossággal azokat a legfontosabb változásokat, amelyek az iparágak közti arányokban az elmúlt 15—20 esztendő alatt lezajlottak. E célból különféle saját számításokon alapuló komplex statisztikai táblázatokat állítottunk össze, amelyekből kiderül:

1. az ipari termelés fejlődése a legfontosabb ágazatok szerint a háború előtti valamelyik évtől a legújabb időkig;

2. a gyáripar legfontosabb ágainak százalékos részesedése a gyáripari termelésből és ennek alakulása, ugyancsak valamely második világháború előtti évhez viszonyítva;

3. a termelő és a személyes fogyasztásra szolgáló cikkek gyártásának fejlődése és kölcsönös viszonyának alakulása ugyanebben az időben.

Ezekből levonjuk a magunk következtetéseit a három nagy nyugati imperialista ország termelési és fogyasztási szerkezetében, valamint

egész gazdasági struktúrájában végbement jelentős változásokra vonatkozóan.

A következő oldal táblázata a 3 ország teljes és ezen belül 11 legfontosabb iparág termelési értékének alakulását tünteti fel 1953. évi változatlan árakon:

A táblázatból kitűnik:

1. hogy a fejlett tőkésországokban a második világháború óta a termelés értéke az egész iparban (lásd 12. rovat) kisebb arányban emelkedett, mint az alapanyagipar és a nehézipar legtöbb ágában;

és hogy (mint az 1. pontból is következik) a nehézipari ágak fejlődési üteme (lásd 1—6 rovat) a könnyűipar fejlődési ütemához viszonyítva (lásd 7—11 rovat) *rendkívül* meggyorsult;

a táblázat adataiból az is kitűnik, hogy a nehéz- és a könnyűipar fejlődési üteme közti olló a legutóbbi 5—6 esztendőben (az 1950—1951-ben kezdődött koreai háborús konjunktúra óta) különösképpen tágra nyílt;

2. hogy a nehézipari termelés gyorsabb növekedése, a nehéziparnak a könnyűipar rovására való kibővülése az iparilag fejlett tőkésországokban korunk kapitalizmusában feltűnően előtérbe nyomult; a tőkés fejlődés ezen általános törvényszerűsége korunk kapitalizmusában fokozottabban érvényesül, mint a kapitalizmus történetének legtöbb, korábbi periódusában és különösképpen mint a két háború közti időszakban;

3. hogy a termelő- és az egyéni fogyasztásra termelő iparágak eltérő ütemű fejlődésének mint általános tendenciának keretei közt tovább érvényesül és rendkívüli módon fokozódott az iparágak és az országok egyenlőtlen fejlődésének tendenciája.

A fontosabb iparágak termelési értékindexe a második világháború előtti valamelyik évtől a legutóbbi (1955—1956.) évekig országonként a következőképp alakult (1953. évi változatlan árakon):

az energiatermelésé az Egyesült Államokban (1939 = 100) 1950 : 113, 1956 : 172; Angliában (1935 = 100) 1951 : 337, 1956 : 476; Nyugat-Németországban (1936 = 100) 1951 : 214, 1955 : 305.

a vas- és fémkohászaté az Egyesült Államokban 1950 : 223, 1956 : 308, Angliában 1951 : 165, 1956 : 183, Nyugat-Németországban: 1951 : 101, 1955 : 180;

a vegyiparé az Egyesült Államokban 1950 : 248, 1956 : 323, Angliában: 1951 : 174, 1956 : 235, Nyugat-Németországban: 1951 : 141, 1955 : 224.

Ellentétben a nehéziparral, *a könnyűipari ágak* termelési indexe viszont a háborút megelőző évekhez viszonyítva alig emelkedett. Így például:

a textilipar termelési értékének *indexe:* az Egyesült Államokban 1955-ben 180, 1956 : 164; Angliában: 1951 : 116, 1956 : 112; (Nyugat-Németországra vonatkozó adat nincsen);

a bőr- és cipőiparé az Egyesült Államokban 1950 : 137, 1956 : 157, Angliában 1951 : 89, 1956 : 80; Nyugat-Németországban 1951 : 108, 1955 : 118;

A legfontosabb iparágak termelési értékének alakulása a háború előtti valamelyik évtől 1955—1956-ig*

(1953. évi változatlan árakon)

Az iparágak megnevezése**	USA (millió dollár)					Anglia (millió dollár)					Nyugat-Németország (millió RM, ill. DM)				
	1939	1950	1956	Index (1939=100) 1950	Index (1939=100) 1956	1935	1951	1956	Index (1935=100) 1951	Index (1935=100) 1956	1936	1951	1955	Index (1936=100) 1951	Index (1936=100) 1955
1. Bányászat	3 362	5 535	5 873	164,6	174,6	2 061	2 024	1 940	98,2	94,1	5 481	6 303	7 550	114,9	141,4
2. Energia	3 603	4 081	6 195	113,2	171,9	271	913	1 289	336,9	475,6	1 368	2 934	4 172	214,4	304,9
3. Építőipar összesen	6 123	15 560	21 065	254,1	344,0	n. a.	3 920	4 791	n. a.	n. a.	7 217	8 168	14 172	111,8	193,7
a) ebből: építkezés	4 733	12 727	17 188	268,9	363,1	n. a.	3 340	4 145	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
b) építőanyagipar	1 390	2 883	3 867	203,8	278,2	540	580	646	107,4	119,6	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
4. Vas- és színesfémkohászat	5 991	13 392	22 770	223,5	380,1	837	1 388	1 536	165,8	183,5	16 119	16 346	29 072	101,5	180,3
5. Vegyipar (olajfinomítás nélkül)	4 078	10 126	13 166	248,3	322,8	580	1 008	1 365	173,7	235,3	6 112	8 633	13 691	141,2	224,0
6. Fémfeldolgozás	8 246	22 166	32 194	268,8	390,4	3 241	5 751	6 912	177,4	213,2	7 041	9 876	19 957	140,2	283,4
ebből: gépkocsiipar	2 494	7 063	6 815	283,2	273,2	921	n. a.	2 027	n. a.	220,1	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
7. Textilipar	2 644	4 893	4 328	185,1	163,2	1 492	1 736	1 677	116,3	112,4	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
8. Konfekcióipar	2 133	3 490	4 235	163,6	198,5	750	672	735	89,6	98,0	1 013	2 246	3 466	221,7	342,1
9. Bőr- és cipőipar	890	1 216	1 394	136,6	156,6	123	109	106	88,6	86,1	2 422	2 644	2 860	108,1	118,1
10. Élelmiszeripar	5 413	7 079	9 200	230,7	169,9	1 952	1 584	1 825	81,9	94,5	6 162	8 646	12 297	140,3	198,4
11. Egyéb iparágak	6 880	14 392	13 763	209,1	200,0	n. a.	1 735	2 265	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
12. Ipari termelés összesen (1—11)	49 363	101 930	134 183	206,4	271,8	14 983	20 840	24 441	139,1	163,1	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

Források; USA; Survey of Current Business. National Income Edition, 1951., 1957, jul. Statistical Abstract of United States. 1953, 516, 510, 740.

Anglia; Népszövetségi Statisztikai Évkönyv, 1939.
Annual Abstract of Statistics, 1938. 1949. 1953. 1954. az 1956-os adatok saját számításaink a Monthly Digest of Statistics 1957. jún. számának indexei alapján.

Nyugat-Németország; Stat. Handbuch des Deutschen Reiches, 1938. Stat. Jahrbuch für die Bundesrep. Deutschl. 1954. 1955. 1956. Wirtschaft und Stat. 1957. I.
(Az 1936-os adatokat Nyugat-Németországra vonatkozólag a Wirtschaft und Statistik indexszámai alapján (Index der industriellen Nettoproduktion) az árindex figyelembevételével, az 1955-ös értékadatokra alapozva számították ki.)

Megjegyzések;

* A táblázat az egyes iparágak termelési értékének alakulását a háborút megelőző valamelyik évtől 1955—56-ig tünteti fel aszerint, hogy a háború előtti és a legutóbbi évekről milyen statisztikai adatok álltak rendelkezésünkre.

** Az 1—6. rovatban felsorolt iparágak nagyjából az egész nehéz- és alapanyag-ipart, a 7—10. rovatban szerepl'ők pedig lényegében az egész könnyűipart foglalják magukban. Az „egyéb iparágak" cím alatt szereplő 11. számú rovatba a faipar, a bútoripar, a papíripar, a nyomdaipar, a könyvkiadás és a feldolgozóipar egyéb, viszonylag jelentéktelen ágai (miscellanous manufactures) tartoznak.

A Nyugat-Németország iparágaira vonatkozó adatok nem ölelik fel az illető iparág *egész* termelését, csupán az egyes iparágak legfontosabb termékeinek értékét (és pedig azokét, amelyekről a német statisztikai évkönyvek termelési értékadatokat közölnek). Becsléseink szerint azonban a nyugatnémet adatok is felölelik az iparágak termelésének több mint 80%-át úgy, hogy az iparágak közti arányok fejlődési tendenciáját hozzávetőleges pontossággal a nyugatnémet adatok is megmutatják.

az élelmiszeriparé az Egyesült Államokban 1950 : 131, 1956 : 160, Angliában 1951 : 82, 1956 : 91, Nyugat-Németországban pedig 1951 : 140, 1955 : 198-ra emelkedett.*

Az ipari struktúra megváltozása, a gyáripari ágak százalékos részesedésének eltolódása

A következő táblázat a századunk elejétől napjainkig terjedő periódus különféle időszakaiban mutatja meg a feldolgozóipar (manufacturing) ágainak százalékos részesedését a három ország gyáripari termeléséből:

A gyáripar (a feldolgozóipar — manufacturing) legfontosabb ágai százalékos részesedésének változása a gyáripari termelésben az Egyesült Államokban, Angliában és Nyugat-Németországban a század elejétől 1955—1956-ig

Az iparáguk megnevezése	USA						Anglia						Nyugat-Németország				
	1899	1914	1929	1937	1950	1956	1901	1913	1929	1937	1951	1956	1901	1913	1929	1937	1955
I. Vas- és fémkohászat	9	10	10	9	11	15	7	7	7	8	9,5	9	9	13	12	12	9
II. Fémfeldolgozás	10	13	33	31	34	36	16	19	25	29	39	41	17	26	26	30	36
III. Vegyipar	5	6	8	10	13	13	6	6	8	7	11	12	5	6	12	12	15
IV. Építőanyagipar	n. a.	n. a.	n. a.	4	4	4	n. a.	n. a.	n. a.	5	4	4	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
V. Textil- és konfekcióipar	20	19	11	12	11	8	26	19	17	19	15	13	17	13	10	8	7
VI. Élelmiszeripar	24	20	14	15	9	9	27	20	18	16	13	12	29	19	16	14	11
VII. Egyéb iparágak	32	32	24	19	18	15	18	29	25	16	8,5	9	23	23	24	24	22
VIII. Gyáripar összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Források; Industrial Statistics 1900—1955 OEEC. Paris, 1956.
Blue Book of National Income and Exp. 1956. London.
Monthly Digest of Statistics, 1957. jul.
Survey of Current Business, 1957. jul.
Wirtschaft und Statistik, 1957. 1.

Megjegyzések;

I. Fekete- és színesfém-kohászat.
II. Fémszerkezetek, gépek (beleértve a gépkocsi- és a lokomotívgyártást) elektromos gépek, közlekedési eszközök, műszerek és alkatrészek, egyéb tömeghasználati (háztartási) stb. fémcikkek.
III. Nehézvegyipar, szén, petróleum- és gumiszármazékok, olajfinomítás és könnyűipari vegyszerek (gyógyszerek, háztartási vegyszerek stb.)
IV. Kő-, agyagfeldolgozás, cement-, vasbeton- és üvegkészítés. 1957-ig ez az iparág az „egyéb iparágak" rovatában szerepel.
V. Természetes- és műanyagból készült textiláruk.
VI. Élelmiszerek, italok, dohányáruk.
VII. Faipar, bútoripar, papíripar, nyomdaipar, könyvkiadás és egyéb feldolgozó iparok (miscellanous). *1937-ig itt* szerepel az építőanyagipar is.

* *Az általános nagykereskedelmi árindex használata a változatlan árakra való átszámításban bizonyos esetekben torzításokra vezet. Leginkább így van ez az Egyesült Államok energiatermelésének adatainál.* Az Egyesült Államokban az általános árindex 1939-től 1950-ig 97 százalékkal nőtt, az energia (a gáz és az elektromos energia) árindexe pedig 10 százalékkal csökkent. (Ha ezt figyelembe véve számítanánk az Egyesült Államokra vonatkozóan az energiatermelés növekedési indexét 1939-től 1950-ig, akkor nem 13, hanem 153 pont emelkedést kapnánk.) A táblázat „energiatermelés" rovatának számadatainál ezenkívül figyelembe kell vennünk azt is, hogy az Egyesült Államok energiaellátásában az „olajfinomítás" és a földgáztermelés általánosságban nem az „energia", hanem a „vegyipar" rovatában szerepel. (A fenti táblázatban az olajfinomítás egyébként sem az „energia", sem a „vegyipar" rovatában nem szerepel.)

A könnyűipari ágakban esetenként szintén torzít a nagykereskedelmi árindexen való számítás. A nagykereskedelmi árindexben ugyanis a könnyűiparágak (például az élelmiszer-

A táblázatban szereplő iparágak általában termelőeszközöket és fogyasztási cikkeket egyaránt gyártanak. A dolog természetéből folyik azonban, hogy a táblázat 1—4 rovatában szereplő iparágak (a vas- és színesfém-ipar, a fémfeldolgozás, a vegyi- és az építőanyag-ipar) *főképpen a nehézipar* körébe tartoznak, és a *termelőeszközök* gyártásánál esnek döntő súllyal latba. Az 5—6. rovatban és jórészt a 7. rovatban szereplő iparágak pedig *főképpen a könnyűipar* körébe tartoznak, és általában az egyéni fogyasztást elégítik ki.*

A táblázatunk rovatait e szempont szerint csoportosító számítások szerint a nehéz- és a könnyűipar százalékos részesedésének kölcsönös viszonya századunk elejétől napjainkig a következőképp alakult:

Év	Egyesült Államokban	Angliában	Nyugat-Németországban
1899	24 : 76	1901-ben 29 : 71	1901-ben 31 : 69
1914	29 : 71	1913-ban 32 : 68	1913-ban 45 : 55
1929	51 : 49	40 : 60	50 : 50
1937	54 : 46	49 : 51	54 : 46
1950	62 : 38	63,5 : 36,5	nincs adat
1956	68 : 32	66 : 34	1955-ben 60 : 40

* A táblázatban szereplő legfontosabb iparágakat e két fő csoportba besorolva, a könnyű- és a nehézipar százalékos részesedése a gyáripari termelésből 1956-ban (Nyugat-Németországban 1955-ben) 1937-hez képest a következőképpen alakult:

Iparágak*	USA		Anglia		Nyugat-Németország	
	1937	1956	1937	1956	1937	1956
1. Vas- és fémkohászat	9	16	8	9	12	9
2. Fémfeldolgozóipar	31	36	29	41	30	36
3. Vegyipar	10	13	7	12	12	15
4. Textil- és konfekcióipar	12	8	19	13	8	7
5. Élelmiszeripar	15	9	16	12	14	11

* 1, 2, 3 nehézipar
4—5 könnyűipar

ipar Angliában) kisebb súllyal esnek latba, mint a nehézipar egyes ágai. Ebből folyik, hogy a könnyűipari ágak termelési értékének indexe, különösképpen Angliában — mint az O. E. E. C. folyó árakon számított legújabb statisztikai közleményéből is kitűnik — a valóságban magasabbak voltak, mint e táblázat feltünteti.

Mégis az O. E. E. C. folyó áron és az illető ország valutájában számított statisztikai adatai is igazolják a táblázatunk adataiból kitűnő tendenciát. (Az O. E. E. C. statisztikai kimutatásai szerint 1938-at 100-nak véve például Angliában az energiatermelés 1956-ban 357-re, a vas- és színesfém-kohászat 203-ra, a vegyipar-olajfinomítással együtt 355-re — *táblázatunkban a vegyipar az olajfinomítás nélkül szerepel* —, a textilipar 110-re, az élelmiszeripar pedig 145-re emelkedett.) (Forrás: Economic Survey of Europe. 1956. O. E. E. C. 1957.)

Lényegében tehát egyéb statisztikai források is igazolják, hogy korunk kapitalizmusában a könnyűipar egyes ágainak fejlődése feltűnően elmaradt a nehézipar fejlődési ütemétől.

E statisztikai adatok helyes értékelése szempontjából még azt is meg kell jegyezni, hogy ezek a könnyű- és a nehézipari (a termelő- és a személyes fogyasztásra gyártó) ágak *fejlődési ütemében végbement változások illusztrálására szolgálnak.* Nem szabad ezekből például olyan következtetéseket levonni, hogy a könnyűipar a fejlett tőkésországokban *abszolúte se* fejlődött volna. Az ilyen, néha irodalmunkba is becsúszott téves nézetekre különben táblázatunknak az egyes iparágak termelési értékét abszolút számokban (millió dollárban, illetve márkában) feltüntető adatai önmagukban is rácáfolnak.

A nehézipari ágak fejlődését szintén nem szabad *csupán* az indexszámok alapján megítélni; ezeknél is mindig figyelembe kell venni *az értékemelkedés abszolút számait.* Az Egyesült Államokban a vas- és színesfém-kohászat fejlődését mutató indexszámok mellett például arra is tekintettel kell lenni, hogy ez az iparág az Egyesült Államokban (hasonlóképp Nyugat-Németországban) már a második világháború előtt is fejlett technikával és viszonylag nagy kapacitással rendelkezett. A vas- és fémkohászat termelési *volumene* tehát igen jelentékenyen bővült ki, jóllehet az *értékemelkedés indexe* kisebb volt, mint például a vegyiparban vagy az építőiparban.

Ezek szerint a nehéziparnak a gyáripari termelésből való százalékos részesedése

az *első világháború előtti* (az 1901-től 1914-ig terjedő) *periódusban* (amikor a tőkés termelés viszonylag gyorsan bővült) az Egyesült Államokban és Angliában körülbelül 30 százalékos, Németországban pedig körülbelül 40—50 százalékos volt;

a két háború közti periódusban (1929-ben) a konjunktúra csúcspontján az Egyesült Államokban és a mai Nyugat-Németországban 54 százalékot, Angliában pedig 40 százalékot tett ki;

*a második világháború óta napjainkig eltelt periódusban ez a részarány lényegesen tovább nőtt: az Egyesült Államokban 1956-ban már 68 százalékra, Angliában 66 százalékra, Nyugat-Németországban pedig (1955-ben) 60 százalékra szökött fel.**

Összefoglalva: a feldolgozóipari ágaknak az egész gyáriparban való részesedésére vonatkozó számadatok egyértelműen mutatják meg, hogy a vezető tőkésországok termelési struktúrájában jelentős változások mentek végbe; *a nehézipari fejlődés túlszárnyalta a könnyűipar fejlődését, a termelő fogyasztásra szolgáló cikkek gyártása a személyes fogyasztásra szolgáló cikkekét, következésképpen ezekben az országokban a termelőerők erőteljesebben fejlődtek, mint az imperializmus korának a második világháborút megelőző fázisaiban.*

A fogyasztási struktúra és a szükségleti színvonal megváltozása

Eddigi vizsgálataim során a leegyszerűsítés kedvéért a nehéziparba, illetőleg a termelőeszközöket előállító iparágak közé soroltam be a gyáripar olyan ágait és termékfajtáit is, amelyek részben a könnyűipar, részben pedig a nehézipar körébe tartoznak, s rendeltetésüket tekintve a termelő- és a személyes fogyasztás céljaira egyaránt alkalmasak.

Az iparágak arányainak eltolódása és a termelési struktúra megváltozása szempontjából ez a kérdés alárendelt jelentőségű volt. A fogyasztási struktúra alakulása szempontjából azonban meg kell vizsgálnunk az olyan iparágakon belül végbement változásokat is, amelyeknek termelése mind a nehéz-, mind a könnyűipar, illetve mind a termelőeszközök, mind a fogyasztási cikkek termelésében nagy súllyal szerepel. Ezek az iparágak mindenekelőtt az építőipar, a gépipar egyes ágai és a vegyipar.

A következő oldalon levő táblázat az e tekintetben legtipikusabb iparágak és termékfajták értékalakulását a fogyasztásban való felhasználásuk (rendeltetésük) szerint csoportosítva tünteti fel.**

* Számításaink szerint a többi nyugati tőkésország gyáripari struktúrája hasonlóképpen alakult; bár ezekben a nehézipar fejlődési üteme lassúbb volt, mint a három legfejlettebb országban, *mégis a nehézipar — és főképp a fémfeldolgozó- és a vegyipar — hányada a gyáripari termelésben többé-kevésbé mindenütt nőtt.*

(Például a vas- és fémkohászat részesedése a franciaországi termelésben nem változott, az olaszországiban csupán 1 százalékkal nőtt, de a fémfeldolgozás részaránya ezekben az országokban is 4, illetve 2 százalékkal növekedett.)

Mérlegelve a termelés volumenének a két háború közti időszakhoz viszonyított jelentékeny kibővülését (erre vonatkozólag lásd a termelési érték alakulásának az 1. sz. táblázatban szereplő adatait), nyilvánvaló, hogy a százalékos részesedés eltolódása mögött (néha már 1—2 százalékos változás mögött is) igen jelentékeny abszolút számok húzódnak meg.

** Az „Építőipar" rovaton belül például a lakás- és farmépítést, a „Gépipar és elektrotechnika" rovaton belül a háztartási gépeket, a farmfelszereléseket, a rádiót és a televíziót, a „Vegyipar"-on belül a gyógyszerek, mosószerek, festékek egy részét, a „Gépkocsiipar"-ban pedig a személyautógyártást a táblázat évszámai alatt szereplő I., illetőleg II. rovatba soroltuk be. (Az I. rovat a döntően termelőeszközök gyártását szolgáló cikkek értékének alakulását tünteti fel.)

Struktúra-változás néhány olyan tipikus iparágban, amelyeknek termékei termelő és egyéni fogyasztásra alkalmasak

	USA 1953. évi változatlan árakon, millió dollárban										ANGLIA 1953. évi változatlan árakon, millió fontban										NYUGAT-NÉMETORSZÁG 1953. évi változatlan árakon millió DM-ben									
	1937		1950		1955		Index 1950 (1937=100)		Index 1955 (1937=100)		1935		1951		1955		Index 1951 (1935=100)		Index 1955 (1935=100)		1936		1951		1955		Index 1951 (1936=100)		Index 1955 (1936=100)	
Iparágak	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.
1. Építőipar	3088	724	7857	5690	9 629	6972	254,4	785,9	312	963	n. a.	n. a.	812	383	907	490	—	—	—	—	4330	2887	4 515	3738	8 503	5669	129	129	196	196
2. Gépipar és elektrotechnika	2548	2393	8555	4822	12 414	4509	335,7	201,2	487	188	832	n. a.	1130	403	907	490	136	—	147	—	6742	875	14 454	2213	21 120	3740	214,4	253	313	427
3. Gépkocsi-ipar	492	1962	3323	4061	5 499	7756	775	207	1117	395	182	147	288	233	400	322	158	158	220	219	513	2054	1 171	2735	1 783	7133	228	133	348	347
4. Vegyipar	1811	440	4904	1674	5 161	2212	271	373	284	503	n. a.	n. a.	360	n. a.	n. a.	n. a.	—	—	—	—	3667	2445	5 386	3247	8 215	5476	146,9	133	224	223

Források: Survey of Current Business, Nat. Income Edition 1951—55—56.
Stat. Abstract of US 1953.
Népszövetség Stat. Évkönyv 1939.
Annual Abstract of Stat. 1938—49—53—54.
Monthly Digest of Stat. 1956. jan., febr., márc.
The Economist. 1955. 9. 10.
Stat. Jahrbuch für die BRD, 1954, 1955, 1956.
Wirtschaft und Statistik, 1957. 1.
Stat. Jahrbuch des Deutschen Reiches, 1938.

Az adatok (a gépkocsigyártás kivételével) nem foglalják magukban a fenti iparágak egész termelését, hanem azoknak csak legfontosabb ágait, amelyek az egész termelés kb. 85—90%-át teszik ki.

A gépkocsiipar termelési adatainak kiszámítása a termelésre vonatkozó számszerű adatok (darabszám) és az értékindex kombinálásával történt.

Az 1953-as árakra történt átszámítás Nyugat-Németországra vonatkozólag az ún. gyártási árindex (Index der Erzeugerpreise industrieller Produkte) alapján történt.

Az I. sz. rovatok felölelik a táblázatban szereplő mindhárom országra vonatkozóan a teher- és a személygépkocsi alkatrészeket.

Eszerint *a lakás- és farmépítkezések* értéke az Egyesült Államokban (1953-as változatlan árakon) 1937-ben kerek összegben 700 milliót, 1955-ben pedig kerek 7 milliárdot, *a gépipari és az elektrotechnikai* termékek közül az egyéni fogyasztás céljait szolgáló háztartási gépek, villamos berendezések stb. értéke 1935-ben 2,4 milliárdot, 1955-ben 7,75 milliárdot, a *vegyiparon* belül pedig a döntően személyi fogyasztás céljait szolgáló termékek (mint például a gyógyszerek, a mosószerek, a festékek egy részének) értéke az 1937. évi 440 millióval szemben 2,2 milliárdot tett ki. Az egyéni és termelői fogyasztást szolgáló gyártmányok tekintetében hasonló változások mentek végbe az egyes iparágakban Angliában és Nyugat-Németországban is. A táblázatból kitűnik, hogy kisebb-nagyobb mértékben *valamennyi fejlett tőkésországban megnövekedett az egyéni fogyasztás céljait szolgáló termelés súlya a nehézipar több ágában.*

A táblázat adataiból kitűnik, hogy ezekben az iparágakban a személyes és a termelőfogyasztásra szolgáló gyártmányok tekintetében hasonló eltolódások mentek végbe Angliában és Nyugat-Németországban is.

Jóllehet a fogyasztási cikkek a termelés teljes volumenének lényegesen kisebb hányadát teszik ki, mint a második világháború előtt, *a fogyasztási cikkek termelésének tömege és termékfajtáinak skálája a fejlett tőkésországokban nagy általánosságban mégis lényegesen kibővült.*

Ezzel összefüggésben a második világháború óta az ipar struktúrájával együtt *a fogyasztás struktúrája is jelentékenyen megváltozott.* A gyáripar ágai a korábbinál fokozottabban gyártanak olyan fogyasztási cikkeket, amelyek régebben nem léteztek vagy pedig a fogyasztók szélesebb körei részére elérhetetlenek voltak. *A fejlődés e folyamata magával hozta, hogy a fogyasztók nagy tömegei jövedelmük, a munkások és az alkalmazottak bérük egy részét sok tekintetben másképp költik el, más fogyasztási cikkek vásárlására vagy más szolgáltatásokra fordítják, mint régebben.* „. . . . nem szabad szem elől téveszteni azt a kétségtelen igazságot, hogy a kapitalizmus fejlődésével elkerülhetetlenül emelkedik az egész lakosság és a munkásproletariátus *szükségleti* színvonala." (Lenin. Az úgynevezett piackérdésről. Művei. 1. kötet. 102—103. o. Kossuth. 1957. Az én kiemelésem — H. Á.) *A szükségleti színvonal emelkedésének ez a törvénye teljes erővel felszínre tör korunk kapitalizmusában is.*

A munkásosztály szükségleti színvonalának emelkedése nem tévesztendő össze az életszínvonal emelkedésével. A bérek alakulásával ugyan összefügg annyiban, hogy egyik elemét (a „történeti elemét") képezi a béreknek, a munkaerő mindenkori árának; ami viszont a tőkés fejlődés (a termelőerők és a technika) fejlődési fokának megfelelően *országonként* igen *különböző* és *változó.*

A szükségleti színvonal emelkedéséből *egymagában* azonban mégsem szabad a munkásosztály fizetőképes keresletére, sem a reálbérek javulására következtetni. Még kevésbé lehet ez perdöntő az elnyomorodásra vonatkozó marxista tételek érvényességére (vagy mint a revizionisták állítják, ennek korunk kapitalizmusában való állítólagos „érvénytelenségére") vonatkozó vitában.

Abból például, hogy manapság már az amerikai munkásság többsége, sőt az iparilag fejlettebb nyugat-európai országok proletariátusá-

nak egy része is igényt tart autóra, különféle háztartási gépekre, televíziós készülékekre stb. (sok esetben családi ház építésére), és hogy az ezzel járó kiadás ma már bérének elemét képezi (amelynek megkeresésséért fizikai és idegerejének túlfeszítésével dolgozik), nem lehet a munkásosztály elnyomorodására vonatkozó marxi tételek érvényességére vagy érvénytelenségére közvetlen következtetéseket levonni. Akkor sem, ha — mint a revizionisták írásaiban számtalanszor olvashatjuk — az amerikai vagy az angol munkás ük- és dédapja még nem is álmodhatott ezeknek a modern tartós fogyasztási javaknak a megszerzéséről, mint ahogyan nemrég még egyik-másik afrikai város lakossága sem álmodott a villanyvilágításról, amely időközben, mintegy félévszázados késedelemmel, végre városában tért hódított.

A struktúra azonos irányú változásai ellenkező hatásúak a kapitalizmusban és a szocializmusban

Tanulmányomban ismételten utaltam rá, hogy az új termelési és fogyasztási struktúra nagy szerepet játszik a mai kapitalizmusról világméretekben folyó vitákban. Korunk kapitalizmusának apologetái gyakran hivatkoznak az új termelési és fogyasztási struktúra nagy jelentőségére, különösképpen, ha a kapitalizmus reneszánszáról, a termelés szakadatlan bővüléséről, a nép jólétének állandó emelkedéséről zengenek dicshimnuszokat. Igaz, hogy — mint már kidomborítottam — a gazdasági szerkezet megváltozása nélkül, a nehézipar és a termelőeszközök gyártásának jelentős és viszonylag gyors kibővítése nélkül a vizsgált tőkésországok valóban nem érhették volna el a termelőerők fejlődésének és a termelés bővülésének mai magas szintjét, a termelékenység emelkedésének viszonylag magas fokát.

Ebből azonban semmiképpen nem következik, hogy a kapitalizmus legújabb fejlődése a jólét állandó emelkedésének (a „jóléti állam" létrejöttének) útját egyengeti. Éppily hamisak azok a következtetések, hogy az új gazdasági struktúra talaján — már a tőkés termelési viszonyok között — valamiféle magasabbrendű gazdasági szervezés van kialakulóban, amely lehetővé teszi a gazdasági ágak közti mindenkori arányok összhangjának megteremtését és az anarchia kiküszöbölését, s így elkerülhetővé teszi a gazdaság belső egyensúlyi helyzetének ingadozásait, megakadályozhatja az egyensúly időnkénti felborulását.

A termelőerők erőteljesebb fejlődése, a termelés és a termelékenység növekedése természetesen szorosan összefügg a kapitalizmus új gazdasági szerkezetével, ennek a talaján jött létre. A termelés és a termelékenység hirtelen, ugrásszerű kibővítése korunk kapitalizmusában azonban (ellentétben az idevágó revizionista illúziókkal) nem a termékgyártás állandó és tervszerű bővítésének az útját egyengeti, hanem a termelés bővülésének akadályozását, időnkénti visszaesését idézi elő. Ez pedig nem a tőkésrendszer belső és külső ellentmondásainak enyhülése, hanem kiéleződésük irányában hat.

Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint azok a gazdasági folyamatok, amelyek a tőkésvilág vezető országaiban — az Egyesült Államokkal az élen — a legutóbbi években lejátszódtak. Az arányok hirtelen, ugrásszerű változásai nyomán ezekben az országokban *a gazdaság belső egyensúlyi helyzete ingatagabbá vált, a gazdasági ágakban a fejlődés*

menetét, a termelés kibővítését gyakrabban fékezték részleges válságok, gyakrabban fenyegették a tőkésvilágot gazdasági és politikai megrázkódtatások, mint bármikor azelőtt.

Néhány példa erre. A hagyományos textilipar a nyugati tőkésországokban részben a szintetikus textilanyagok gyártásának fejlődése, részben pedig a gyarmati országokban létesült textilipari kapacitások hatására évek óta a válságok sorozatán megy keresztül. *A vas- és acélkohászatban, az építő- és az autóiparban,* hol munkaerő- és anyaghiány nehezítette meg a termelés kibővítését, hol pedig a fizetőképes kereslethez képest túltermelés vezetett részleges válságokra. Hasonló ismételten visszatérő jelenségeket figyelhettünk meg a szerszámgépipar és sok más termékfajta gyártása területén.

Ez idő szerint az egy-egy iparágat érintő túltermelés és a kapacitások kihasználatlansága csaknem valamennyi fejlett tőkésországban, nem utolsósorban az Egyesült Államokban és Angliában, annyi iparágra terjed ki, hogy azok a vezető közgazdászok és politikusok, akik tegnap még a korunk kapitalizmusában diadalmaskodó „tervgazdaság" fölényével kérkedtek, ma már az általános túltermelési válság kitörésének akut veszélyéről beszélhetnek.

Egyes iparágak termelésének hirtelen kibővítése, másokénak pedig hirtelen visszaesése fokozza a dolgozók nagy tömegeiben a *létbizonytalanság érzetét,* az egyes iparágakban keletkező munkanélküliség a munkások százezreit és millióit kényszeríti, hogy más szakmában, gyakran lakóhelyüktől igen messze (az Egyesült Államokban nem ritkán több ezer mérföldnyi távolságra) eső ipari településeken keressenek elhelyezkedést a réginél rosszabb feltételekkel (tudniillik a munkabérek gyakran a munkások szervezetlensége és a szakszervezeti mozgalom hiánya miatt is sokszor rosszabbak). (Erre is egy példa a sok közül: a Smith Yonkerce részvénytársaság bezárta legnagyobb szőnyegszövő üzeme kapuit és a szőnyeggyártást olyan Mississippi államban levő gyárba helyezte át, ahol egyetlen szakszervezeti tag sem volt.)

A gyakran visszatérő és nagy kiterjedésű, a munkásság egyre szélesebb rétegeit átfogó sztrájkmozgalmak korántsem a revizionistákat igazolják, akik állítása szerint korunk kapitalizmusában az osztályharc enyhül, a dolgozók nagy tömegeinek kizsákmányolása és proletársorsa a múlté. A versenyharc kiéleződése a belső és külső piacokon szintén nem a revizionizmus malmára hajtja a vizet. (A fogyasztók minden centjéért, pennyjéért talán sosem dúlt olyan versengés a nagy nyugati áruházak közt, mint napjainkban.)

A vulgáris közgazdászok és a revizionisták a monopóliumok különféle nemzetközi gazdasági szervezeteinek és a nyugati államok katonai tömörülésének propagálásával kapcsolatban nem kevés tintát pazarolnak a tervgazdálkodásnak az egész tőkésvilágra való kiterjesztéséről és arról az „áldásos" szerepről, amelyet az Egyesült Államok ebben betölt.

Az Egyesült Államok gazdasági súlya a tőkésvilágban, mint a közölt adatok is bizonyítják, rendkívül megnövekedett. Az elmondottakból az is kitűnik, hogy a nagy amerikai monopóliumok mellett a második világháború utáni fejlődés fő haszonélvezői a nyugatnémet monopoltársaságok voltak. Anglia viszont az ipari fejlődés üteme és aránya tekintetében messze elmaradt nemcsak Amerikától, de fokozatosan gyen-

gültek gazdasági pozíciói Nyugat-Németországgal szemben is. Korunk eseményei szemléltető példái annak, hogy a volt imperialista gyarmattartók fegyveres erőszaka, valamint a csalás és a megtévesztés egykor jól bevált eszközei milyen módon mondanak csődöt a gyarmati iga alól felszabadult népeknek, a teljes politikai és gazdasági függetlenségért vívott hősies harcával szemben. *Mindezek nem azt bizonyítják, amit a revizionisták szeretnének a világgal elhitetni, hogy a tőkésvilág külső és belső ellentétei eltűnőben vannak, hanem azt, hogy ezek napjainkban mindinkább előtérbe nyomultak.*

★

A vulgarizálás hatására széles körökben elterjedt az a nézet, hogy a gazdasági fejlődésnek *minden* tendenciája különböző a kapitalizmusban és a szocializmusban. Varga Jenő *A jelenkori kapitalizmus fejlődésének tendenciáiról* című cikkében (Társadalmi Szemle, 1957. 6. sz. 7. o.) szembeszáll e nézetekkel.

Elöljáróban már utaltam rá, hogy az arányok és a termelési struktúra változása a gyáripari termelés és a korszerű technika alapján fejlődő gazdaság fejlődéstörvénye, s a kapitalizmusban és a szocializmusban egyaránt feltétele a termelés bővülésének, a termelőerők fejlődésének. (A termelőerők fejlődése a szocializmusban és a kapitalizmusban is attól függ, hogy a nemzeti jövedelemből mennyit fordítanak felhalmozásra, új termelőeszközök gyártására.) E tekintetben tehát a két társadalmi rend fejlődési tendenciája között *gyökeres* különbség nincs.

De ezek az *„azonos" tendenciák ellentétes irányban hatnak.* A szocialista rendszert erősítik, a kapitalizmust gyengítik.

A kapitalista gazdaság ágai közti arányok *hirtelen, ugrásszerű* változása mindennél fényesebben igazolja, hogy a termelés anarchikus jellegét megszűntetni, a gazdasági ágak összhangját következetesen megvalósítani a mai kapitalizmusban éppoly kevéssé lehetséges, mint régen, éspedig azért, mert a gazdaságpolitikát szabályozó állami törvények, pénzügyi és egyéb gazdasági jogszabályok, valamint az állam közvetlen és közvetett gazdasági beavatkozására szolgáló egyéb eszközök — beleértve azokat a sajátos állami monopolkapitalista intézményeket és szervezeteket, amelyeket a Közgazdasági Szemle 1957. 5. számában részletesen ismertettem — együttvéve sem tudják megszűntetni a kapitalista versenyt, kiküszöbölni a tőkés gazdaság anarchikus jellegét. A tőkés termelésben uralkodó anarchia miatt a belső gazdasági egyensúly felborulása korunk kapitalizmusában — ha lehet — még fenyegetőbb, mint régebben. Bár e cikk témája és keretei nem adnak lehetőséget a válság, a ciklus módosulása és a munkásosztály elnyomorodása problematikájának részletes tárgyalására (tanulmánysorozatom két következő cikke tér ki ezekre részletesen), mégis már itt is utalnom kell rá, hogy *a gazdasági ágak arányainak megbomlása nem független ezektől a kérdésektől. Az anarchia bár nem oka, mégis állandó feltétele a termelés ciklikus menetének és a válságoknak is.*

Az iparilag fejlett tőkésországok, főképpen az Egyesült Államok új gazdasági szerkezete, mint adatokkal is bizonyítottam, a vizsgált periódusban rendkívül kedvezett a nehézipar és a termelőeszköz-gyártás növelésének, s így a termelőerők fejlődésének. Ugyanakkor azonban arra

is utaltam, hogy ebben a folyamatban mindinkább éleződnek a tőkésrendszer antagonisztikus ellentmondásai, az osztályharc.

★

Nem végeztünk számításokat a Szovjetunió és a fejlett tőkésországok termelési és fogyasztási struktúrájának összehasonlítására. Különösen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója alkalmából igen sok erre vonatkozó új szemléltető számadat került nyilvánosságra. (A Szovjetunióban 1928-hoz viszonyítva az egész ipari termelés 30-szorosra, a termelőeszköz-termelés 70-szeresre, a fogyasztási cikkek termelése pedig 10-szeresre nőtt; 1928-ban a Szovjetunióban a villamosenergia-termelés 5 milliárd kWó, 1956-ban 192 milliárd kWó volt; 1928-ban a Szovjetunió acéltermelése kb. 4 millió t; 1957-ben csaknem 52 millió t volt; 1928-ban 2000 fémmegmunkáló gépet gyártottak, 1956-ban 124 000-et.)

Marxista közgazdászok számára a kapitalizmus és a szocializmus fejlődéstörvényeinek ismeretében, pusztán logikai meggondolások alapján is nyilvánvaló, hogy rövid 25—30 év alatt ilyen fejlett nehézipar és technika nélkül a Szovjetunió nem érhette volna el azokat a csodálatos eredményeket, amelyek ma már az egész világot bámulatba ejtik. A szovjet ipar struktúrája — *az iparon belüli arányokat tekintve* — sok tekintetben hasonlít az Egyesült Államokéhoz. Nyilvánvaló, hogy a nehézipar és a termelőeszköz-gyártás rohamos, a világ gazdasági történetében páratlan fejlődési üteme nélkül a Szovjetunió nem válhatott volna 25—30 év alatt elsőrendű ipari nagyhatalommá és nem tehetett volna meg 2—3 évtized alatt olyan utat, mint a tőkésországok egy—másfél század alatt. Ha a nehézipar egyes ágai *ez idő szerint* még nem is gyártanak olyan mennyiségben tartós fogyasztási javakat, mint az Egyesült Államokban, mégis már ma is biztosítani tudják a lakosság viszonylag széles rétegeinek tartós javakkal (rádióval, televízióval, háztartási gépekkel, személyautókkal, modern lakásokkal stb.) való ellátását és a fejlődés e tekintetben most már egyre rohamosabb ütemű. Ha *ma még* egyes termékfajták termelése és *egy főre jutó* termelése tekintetében a Szovjetunió nem is érte el a legfejlettebb, legrégibb nyugati tőkésországokat, a tudomány és a technika egyes döntő fontosságú területein máris túlszárnyalta ezeket és az Egyesült Államokat is.

Ilyen körülmények között büszkén állapíthatta meg Hruscsov a Szovjetunió Legfelső Tanácsának jubileumi ülésén: „Az Egyesült Államok színvonala nem valami elérhetetlen dolog a Szovjetunió számára, mint egyesek 25—30 évvel ezelőtt gondolhatták."

Az amerikai imperialisták dicsőítői viszont joggal rettegnek attól a perspektívától, amely nem a távoli jövőben, hanem *még a mai generáció életében* fenyegeti őket. A tőkésrendszer állítólagos „megújhodásának", gazdasági és kulturális fölényének legkonokabb hirdetői fejében is kezd derengeni, hogy *a szocializmus a békés versenyben legyőzheti a kapitalizmust*, hamarosan utolérheti és túlszárnyalhatja a tőkésvilág vezető országát, az Egyesült Államokat is. Hogy ma már itt tartunk, ezt a jobb sorsra, a békére és szabadságra vágyó emberiség a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének, Lenin pártjának, a nehézségektől vissza nem riadó szovjet emberek tetteinek és eredményeinek köszönheti.

VARGA ISTVÁN

A Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásai*

A népgazdasági tervezésre vonatkozó javaslatok

Sok nézet és javaslat látott napvilágot a közgazdasági bizottságban a népgazdasági tervezéssel kapcsolatban. Eléggé elterjedt nézet volt, hogy kívánatos volna a beruházások területén — ezek bankhitelekből történő finanszírozásával kapcsolatban — viszonylag széleskörű elhatározási szabadságot adni a vállalatoknak. Ez, lényegében, a mai ilyen finanszírozási rendszer szélesebb körű alkalmazását jelentené, amikor, természetesen, a nagyberuházások megvalósítása továbbra is mindenképpen az utasítások, vagyis a szigorú központi tervezés keretébe tartoznék. Mások viszont — közöttük jelen beszámoló szerzője is — a beruházások egész körét a szigorú, utasítás jellegű tervezés keretében kívánták meghagyni, egyrészt a beruházási javak gyártására szolgáló termelőberendezések kapacitáskihasználásának tervszerűségéhez fűződő érdekekre, legfőképpen azonban arra való tekintettel, hogy a beruházások üzemeltetése munkaerőket köt le, nyers- és üzemanyagokat követel meg, realizálandó árukat hoz létre, amely tételek előrelátása a tervgazdálkodás alapvető követelménye. A tervgazdálkodási elhatározások a beruházások jellegétől függően, jelentősen eltérő árukínálattal, gazdasági eredményekkel járhatnak, ezzel szemben a meglevő berendezések üzemeltetésének eredménye csak kevéssé lehet változatos.

A népgazdasági tervezés tökéletesítésére szolgálna a népgazdasági tervezési rendszer egy másik módosítása is.

Mind ez ideig Magyarországon több éves (három- vagy ötéves) tervek és ezek felbontásaképpen egyéves tervek készültek. Tulajdonképpen a több éves tervek is a tervezés olyan szakaszosságát teremtik meg, amely az élettel nem egyeztethető össze. Egyrészt ugyanis minden terv előirányoz olyan beruházásokat, amelyek befejezése átnyúlik a következő több éves tervidőszakba, másrészt pedig a befejezett beruházások nyersanyag-, energia-, munkaerő-igénye esetleg csupán a következő több éves tervidőszakban jelentkezik, termelése akkor kerül piacra stb., mindezek pedig olyan tényezők, amelyek hatásait helyes előrelátni. A több éves terv megvalósításának a következő több éves tervre gyakorolt hatásait is fel kell mérni, egyetlen több éves tervet sem szabad zárt tervezési szakasznak tekinteni.

Másrészt számot kell vetni azzal is, hogy egy több éves tervnek éves szakaszokra történő felbontása is túl mechanikus. Az első négy év terv-

* A tanulmány első része a Közgazdasági Szemle 1957. évi októberi számában jelent meg.

teljesítése sok előre nem látott ok miatt mindig eltér az ötéves tervben szereplő előirányzattól. Így tehát az ötödik év tervét nyilván nem szabad úgy megállapítani, hogy az ötéves tervelőirányzatból egyszerűen levonjuk a megelőző négy év tervteljesítését és a különbözetet tesszük meg az ötödik év tervének. Erre ugyan nem kerül sor, de mert az ötödik év már nem épül be egy több éves terv kereteibe, ez lényegében távlat nélkül készül, ha — természetesen — a Tervhivatal jó munkája esetén egyes távlati szempontokra figyelemmel vannak is.

Kívánatos lehetne, hogy ez intézményesen történjék, s e célból minden egyes éves terv kidolgozásakor a meglevő távlati tervet egy-egy újabb évvel meghosszabbítsuk. Így minden tervév feladatai ötéves távlatba állíttatnának be. Mivel ugyanis a távlati népgazdasági terveket az elkészítésük alkalmával előre nem látott új tényezők fellépése miatt olykor módosítani kell, a javasolt eljárás biztosítaná, hogy az ilyen módosításoknak a későbbi évekre gyakorolt *hatásai minden esztendőben megfelelő távlati előrelátással mérlegeltessenek.*

Ugyanakkor az is fontos, hogy a szakaszosság hátrányai a vállalati gazdálkodás területén is kiküszöböltessenek.

A jelzett eljáráson túlmenőleg szükségesnek látszik az is, hogy egyes kérdések ne csupán ötéves, de hosszabb időre szóló előrelátással bíráltassanak el, illetve terveztessenek meg. Ilyen kérdés sok van. Ide tartoznak például elsősorban az alapvető demográfiai jelenségek. A lakosság száma egyik évről a másikra csak kevéssé emelkedik, de például 25 év távlatából vizsgálva már körülbelül 25 százalékkal megnövekedett lakosság élelmezéséről, ruházkodásáról, lakásáról kell gondoskodni, 35—40 százalékkal több ipari munkás számára kell munkaalkalmat biztosítani, ehhez megfelelően több gépi felszerelés, nyersanyag, energia, szállítási szolgáltatás stb. szükséges. Az ilyen jellegű előrelátás néhány év távlatából elhanyagolhatónak tűnik, hiszen például egy százalékkal több lakos a régi lakásszámban is otthont találhat, de 25 év távlatából épp a jelzett jellegű eltolódások válnak döntő fontosságúakká. A rövidebb időszakokra vonatkozó tervezésnek azért kell számot vetnie velük, mert a halmozódó elmaradások gyors pótlása rendszerint nem lehetséges. Az említett jellegű távlati tervezés azonban egyelőre még eléggé elhanyagolt terület, figyelembevételéről a sürgető napi feladatok miatt sokszor megfeledkeznek.

Önként értődik, hogy 20—25 éves távlatban vizsgálandó a népgazdaság fejlesztésének sok más problémája is. Ilyen például az energiaellátás, a mezőgazdaság egyik-másik ágazatának, a közlekedésnek stb. számos problémája. A népgazdaság hosszabb távlatú tervezésének problémája ezért beható vizsgálatokat, a tervezés gyakorlati metodológiája pedig reformokat követel meg.

Az ismertetett gondolatok nem merítik ki a népgazdasági tervezéssel kapcsolatos hasznos reformok valamennyi lehetőségét. A tervezett célok megválasztásánál, a megvalósításukra legalkalmasabb megoldások meghatározásánál, az azonos célra szolgáló eltérő beruházási variánsok közti döntésnél stb. egyaránt lehet újszerű tudományos eljárásokat alkalmazni. Különösképpen a gazdaságossági vizsgálatok elmélyítése és alkalmazásuk kiterjesztése látszik kívánatosnak. Ezt illetően is utalni kell a megfelelő árrendszer szükségességére. A gazdaságossági számításokat

ugyanis a tervezés szintjén is a konkrét árak alapján szokás elvégezni. Ha például a szénárak az átlagos szénbekerülési költségek alapján lettek megállapítva, de van olyan szén is, amelynek tonnánkénti termelési költsége meghaladja ezt, akkor az alumíniumtermelés gazdaságosságának elbírálásakor téves következtetéseknek válunk áldozatává, ha az átlagos, nem pedig a legnagyobb széntermelési költség alapján bíráljuk el azt, hiszen az aluminiumtermelésről való lemondás esetén a legmagasabb költséggel termelő akna leállítására kerülne sor stb.

A közgazdasági bizottság e szempontok hangoztatásával egyidejűleg nyomatékosan állást foglalt amellett, hogy a népgazdasági tervnek mindazokra a fontosabb tényezőkre és feladatokra ki kell terjednie, mint az eddigi népgazdasági terveknek. A tervek elkészítésénél az alsóbb szervek szempontjait és kezdeményezéseit — megfelelő kritikával — figyelembe kell venni. A tervnek nem egyoldalú utasításként, hanem „dialógus" (*Bognár József* szóhasználata) eredményeképpen kell létrejönnie.

A közgazdasági bizottság nézete szerint a népgazdasági tervet a vállalatok működéséért felelős minisztériumok és a középfokú irányító szervek szerint fel kell bontani, hogy azok ellenőrizhessék, vajon a népgazdaság általuk irányított területén végbemenő folyamatok összhangban vannak-e a tervvel, s ha nem, megfelelően intézkedhessenek vagy javaslatokat tehessenek más minisztériumoknak vagy szerveknek az összhang megteremtésére, a tervteljesítés biztosítására. Az viszont nem volna szükséges, hogy az irányító hatóságok is felbontsák a tervet az alájuk tartozó vállalatokra, kivéve a beruházási terveket, valamint azokat az eseteket, amikor a termelést — az általános szabályoktól eltérően — utasításokkal kell megszabni vagy anyaggazdálkodási előírásokkal kell befolyásolni. Tájékoztatásul azonban — nem kötelező előírás jellegű — főbb irányszámokat mégis meg kell adni a vállalatoknak, ezeknek pedig a felettes szerveket folyamatosan tájékoztatnunk kell arról, hogy a terv szerint rájuk háruló feladatoknak előreláthatólag meg tudnak-e, illetve meg fognak-e felelni.

A vállalatoknak továbbra is el kellene készíteniök éves tervüket, a tervévben teljesítendő feladatok és a teljesítésükhöz felhasználandó eszközök és módok részletes megjelölésével. Nagyobb vállalatoknak távlati terveket is kellene készíteniök. A vállalati tervekben természetesen fel kell venni a felsőbb hatóságok utasítás jellegű előírásait.* Egyéb vonatkozásokban azonban a vállalatok önállóan készíthetnék el terveiket, de

* Mindezekből az is következik, hogy az utasítások számát lényegesen csökkenteni kellene. Ugyanakkor az utasítások terén nem szabadna sematikusan eljárni, hanem messzemenően individualizáltan kellene a felmerülő szükségletekhez alkalmazkodni, olyanféleképpen, amint *Bálint* József, *Huszár* István, *Kahulics* István, *Keserü* Jánosné és *Kovács* Imre „Az iparvállalatok irányításának és gazdálkodásának időszerű tapasztalatai" című cikke (Közgazdasági Szemle. IV. évfolyam, 8—9. szám, 1957. augusztus—szeptember, 854—868. old.) javasolja. A vállalati terveknek és működésnek a népgazdasági tervekkel való összhangját a közvetlen utasítások mellett anyaggazdálkodási előírások, a vállalatok termelési kapacitása, központilag tervezett (és utasítások alapján megvalósított) bővítésük, a központi szervek irányító és befolyásoló eszközeinek hatása, a vállalatok között fennálló kapcsolatok (például szállítási szerződések) szabályozó ereje, a megfelelő árszabályozás és nem utolsósorban a vállalatoknak nyereség elérésére irányuló törekvése biztosítaná.

az irányító szerveiket tájékoztatniok kellene róluk. A vállalatvezetők a vállalati tervek teljesítéséért azonban csak annyiban tartoznának az irányító szerveknek felelősséggel, amennyiben utasítás jellegű előírásokat is kaptak, illetve felelősségük csak ezek tekintetében állna fenn.

Önként értődik azonban, hogy a tervezéssel kapcsolatos jelzett célokat csupán bizonyos átmeneti idő után lehetne megvalósítani. Addig a vállalatoknak kiadandó utasítások számának nagyobbnak kellene lenni; a kötött anyaggazdálkodás, valamint az árkötöttségek rendszerét csak fokozatosan lehetne lazítani.

A népgazdasági tervek megvalósításának biztosítékai (A gazdaságvezetés szervezete, módszerei és eszközei)

A szocialista gazdasági rend a döntő termelőeszközök társadalmi tulajdonba vételével megteremti a tervszerű gazdálkodás feltételeit. Ez a tény azonban csupán lehetővé teszi, de nem valósítja meg automatikusan a gazdálkodás tervszerűségét. Nem lenne valóságos tervgazdaság, ha a gazdasági mechanizmus nem biztosítaná a tervek megvalósítását és a tervgazdaság nevet meg sem érdemlő rossz tervgazdaság lenne az, amelyben a terveket — mégpedig az intézkedések továbbgyűrűző következményeinek felmérése nélkül — a tervidőszak alatt sűrűn megváltoztatnák vagy pl. a terveket a tervidőszak lezártával visszamenőleges érvénnyel módosítanák, nem azért, hogy a gazdasági tevékenység alkalmazkodjék a tervekhez, hanem azért, hogy a tervbeszámolókban a terv és a tervteljesítés ne szakadjon el túlságosan egymástól.

A tervmegvalósítás aktív tényezői elsősorban a szocialista vállalatok. Ezek működésének önállóságát az eddigihez képest jelentősen fokozni kell, ugyanakkor — megfelelő szabályozás révén — rá kell szorítani őket arra, hogy tevékenységükkel ne keresztezzék a népgazdasági terv megvalósítását, hanem szolgálják azt. A vállalatok belátásuk, illetőleg saját, valamint dolgozóik anyagi érdekeit szem előtt tartva járhatnának el a javasolt új rendszerben, de a különféle, általuk figyelembe veendő előírásoknak olyanoknak kell lenniük, hogy betartásuk esetén a vállalatok *akkor szolgálják saját érdekeiket a legjobban, ha a tervnek megfelelően rájuk háramló feladatokat ésszerűen, gazdaságosan, keilő rugalmassággal megvalósítják.*

1. A nagyobb önállóság kívánatossá teszi, hogy a nagyobb vállalatoknál az igazgató mellett három helyettes működjék:

a termelési vezető (főmérnök), aki a termelést irányítja;

a kereskedelmi vezető, akinek közgazdasági képzettséggel kell rendelkeznie; ő irányítaná a vállalat tervezését, pénzügyeit és kereskedelmi tevékenységét, képviselné a gazdaságosság szempontjait;

az ügyviteli vezető (főkönyvelő), aki a vállalat belső adminisztrációját és a számvitelt irányítaná.

A közgazdasági bizottság által javasolt gazdaságvezetési újítások (egyes kivételes esetektől eltekintve) a vállalati nyereségnek mint fontos ösztönző erőnek az alkalmazásával kívánják befolyásolni a vállalatot a népgazdasági terv teljesítésében való közreműködés érdekében. A vállalati nyereség összefoglaló mutatója annak, milyen eredményes-

séggel használta fel a vállalat az össznépi tulajdonban levő, neki használatra átengedett eszközöket, s tevékenysége milyen mértékben illeszkedett bele a népgazdasági terv kereteibe. Az állam által alkalmazott befolyásoló eszközök a nyereségre gyakorolt hatásukon keresztül érvényesülnek.

Amennyiben egyes monopol jellegű vállalatoknál igen nagy nyereséglehetőségek adódnának, megfelelő adókkal kell a monopolista jellegű nyereséget a költségvetés céljaira igénybe venni.

A nyereség ösztönző hatását az biztosítja, hogy egy részének nyereségrészesedésként való kiosztása a vállalati dolgozók közvetlen anyagi érdekeltségét valósítaná meg. Hogy a vállalat forintban mért jövedelmezősége egyenes arányban álljon a vállalatnak a népgazdasági terv célkitűzései érdekében teljesített eredményes tevékenységével, ezt a nyereség alakulását döntően befolyásoló ár-, hitel-, kamat- stb. politikának olyan alakítása biztosítja, amely mindezeket az eszközöket tudatosan használja fel a népgazdasági terv célkitűzéseinek megvalósítására.

Hogy a nyereség ezt a szerepét betölthesse, a vállalati mérlegkészítés elveinek olyan részletes (az értékcsökkenési leírásra is kiterjedő) kidolgozására van szükség, amely biztosítja, hogy a vállalati nyereség mindenkor híven tükrözze a vállalati munka eredményét.

A vállalati nyereség felhasználását illetően a közgazdasági bizottság a következő felbontást javasolta:

a) A teljes nyereség jogszabályban meghatározandó kisebb hányadát alapként kezelve vállalati szociális célokra kell biztosítani; az eddigi igazgatói alap megszüntetendő.

b) A teljes nyereség 10—15 százalékát vállalati tartalék létesítésére, illetve növelésére kell felhasználni. A tartalék bizonyos meghatározandó nagyságú hányada — az eddigi vállalatfejlesztési alap mintájára — a vállalat értékhatáron aluli kisebb beruházásaira és beszerzéseire fordítható.

c) A nyereség fennmaradó részének meghatározandó hányadát állami nyereségelvonásként a költségvetésbe kell befizetni. Az állami nyereségelvonás kulcsát progresszív százalékokban aszerint kell megállapítani, hogy milyen az arány a nyereségmaradvány és a vállalat által kifizetett évi munkabérösszeg között. A nyereségelvonás ilyen szabályozása kiküszöböli azokat az eltéréseket, amelyek abból adódnak, hogy a különböző iparágak termékeinek realizálási árában a munkabérhányad eltérő súllyal szerepel, mert a nyereséget, illetve a nyereségmaradványt nem a realizált értékhez, hanem közvetlenül a munkabérhányadhoz viszonyítaná. De az árkalkulációs rendszer esetleges iparági különbözőségei miatt szükségessé válhat a nyereségelvonási kulcsok bizonyos differenciálása.

d) A vállalati teljes nyereségnek az a)—c) pont figyelembevétele után fennmaradó részét nyereségrészesedésként kell a vállalati dolgozók között kiosztani. A nyereségrészesedési összeg felhasználásánál a nyereség elérésében beosztásuknál fogva különleges szerepet betöltő dolgozók számára (ideértve a művezetőket is) megkülönböztetések lehetségesek.

A javasolt szabályozás feleslegessé teszi, hogy a nyereségrészesedés számára bármiféle felső határ állapíttassék meg, mert az ilyennek alkalmazása megszüntethetné a rendszer ösztönző hatását. És ha természetesen a nyereségrészesedéssel kapcsolatosan nem is teremt teljes bérezési igazságot, a durva igazságtalanságok kialakulásának mindenesetre útját állja.

Az elmúlt éveknek az a gyakorlata, hogy a beruházási hiteleket kamatmentes juttatásként folyósították, háttérbe szorította a beruházások gazdaságosságának mérlegelését. Másrészt hozzájárult ahhoz, hogy a vállalatok termelésének műszaki feltételei, s ezekkel együtt költségei és eredményei között jelentős színvonalkülönbségek keletkezzenek. Ez a hátrány fokozódna, ha a vállalati dolgozók anyagi ösztönzése döntően a vállalat nyereségétől függő nyereségrészesedés lenne.

E hátrányok kiküszöbölésére a közgazdasági bizottság azt javasolta, hogy az állami vállalatok a használatukban levő állóalapok értékének nem amortizált maradványa után — általában évi 5—6 százalékos — használati díjat fizessenek.

E használati díj jogosultságát és célszerűségét két érv támasztja alá. Egyrészt az állam jogosult elvárni, hogy a vállalat a használatában levő állóeszközökkel a nyereségnek bizonyos minimumát érje el. Ezt a minimumot „tervesítené" a használati díj, amely ily módon az állami nyereségelvonás egy csatornájává válnék. Ez lehetővé tenné a beruházások gazdaságosságának bizonyosfokú ellenőrzését is, és az állóeszközök minél jobb kihasználására ösztönözne. Másrészt, a különböző nagyságú állóalapokkal rendelkező vállalatok eltérő műszaki feltételeit az állóalapok nagyságához igazodó használati díj jelentősen ellensúlyozhatná. Ezáltal a vállalati eredmény hívebb tükrévé válna a vállalati kollektíva jobb vagy rosszabb munkájának.

Az állóalapok használati díjának bevezetésére az állóeszközök újraértékelése után az új árrendszerre való áttéréssel egyidejűleg kerülhetne sor.

A gazdasági irányítás javasolt rendszerében fontos szerep jut a forgóalapellátás szabályozásának is. Az az alapelv, amely szerint a vállalatok felelősséggel, anyagi következmények terhe alatt gazdálkodnak a rájuk bízott állami vagyonnal, az állóalapoknál a használati díj bevezetésével, a forgóalapoknál magas hitelkamat-láb megállapításával érvényesülne. És amint az állóalap-használati díj funkciója kettős (ösztönzés az állóalapok gazdaságosabb kihasználására és — részbeni — kiegyenlítése a berendezések műszaki színvonalbeli különbségei hatásának), ugyanúgy kettős funkciója volna a forgóalapok kamatjának is, amely emellett ugyanúgy a nyereségelvonás egyik formája, mint az állóalapok használati díja. Ez a kamat egyrészt a forgóeszközökkel való takarékoskodásra, megtérülésük gyorsítására ösztönözne, másrészt pedig a kamatláb differenciálásával a különféle iparágak eltérő forgóeszközigényességének a vállalati eredményre való hatása volna kiegyenlíthető. A forgóeszközökkel való takarékoskodást tehát — az eddigi gyakorlattal ellentétben — nem készletnormatívák megállapításával és a hitelnyújtásnak ezekhez igazodó szabályozásával, hanem magával a kamattal kellene kikényszeríteni. Ezáltal a vállalatok jövedelmezőségi kalkulációk, illetőleg a kamatterhet figyelembe vevő optimum-számítások

alapján maguk dönthetik el, hogy tevékenységükhöz milyen nagyságú forgóalap-hitel igénybevétele lesz a legcélszerűbb.*

A vállalat természetesen a forgóalap-hiteleit csak bizonyos korlátok között növelheti. Ilyen korlátok érvényesülnének egyrészt népgazdasági és iparági szinten a forgóalap-növelésnek a népgazdasági tervben előirányzott összkeretei alakjában, másrészt vállalati szinten, annak következtében, hogy a vállalat mindenkori forgóalap-hitelének teljes egészében fedezve kell lennie forgóeszközökkel.

Az elgondolás szerint minden állami vállalat részére egy forgóalap-törzshitelkeret kerülne megállapításra. A vállalat ennek összegét sem tartozik állandóan és teljesen igénybe venni. Ugyanakkor joga van azt meghaladó, de fedezeti, likviditási, mobilitási és rentabilitási szempontból nem kifogásolható további hiteleket is felvenni. Ha a vállalatok által igénybe vett hitelek a népgazdasági terv szerinti kereteket meghaladnák, akkor a bank a forgóalap-hitelek kamatjának felemelésével befolyásolná a vállalatokat hiteligényeik korlátozására, míg ha az adott kamatláb mellett a hiteligénylések túl alacsonyak maradnak, akkor a kamatlábat leszállíthatná.**

A tervgazdálkodás alapvető célkitűzése, hogy a termékek kellő bőségben álljanak rendelkezésre, vagyis a kínálat legalább is megfeleljen a fizetőképes keresletnek. Sőt, a termékek minőségének javítása végett, kívánatos volna, hogy azokból a cikkekből, amelyek gyártásával, illetve piacrahozatalával több vállalat foglalkozik, a kínálat — a készletek figyelembevételével — valamennyire meg is haladja a fizetőképes keresletet. Azokban a termékcsoportokban, amelyeknél ez a cél megvalósult, az árak szabad alakulását annak idején majd — a felsorolandó kivételektől eltekintve — meg lehet engedni.

A kivételek közé, vagyis ama árucikkek közé, amelyeknek árát mindig rögzíteni (tehát maximálni és egyben minimálni) kell, tartoznak

* Így például, ha a vállalat egy gyártmányból 1000 egységet értékesíthet azonnal, de tudja, hogy meghatározott idő alatt 10 000 egységet is értékesíthetne és a nagyobb széria gyártása esetén az egy egységre eső termelési költség lényegesen csökken: a költségmegtakarításnak és a kamattöbbletnek a szembeállításával állapíthatja meg az optimális szérianagyságot. Lehet, hogy akkor jár jobban, ha csupán az azonnal értékesíthető mennyiséget gyártja le, de lehet az is, hogy célszerűnek mutatkozik ennél többet legyártani egyszerre, vállalva a készlettartással járó kamattöbbletet.

** Dr. *Róka* Róbert „Fizessenek-e használati díjat a vállalatok az állam által adott anyagi eszközökért?" című cikkében (Gazdasági Figyelő, 1957. augusztus 1. 8. old.) amellett száll síkra, hogy a forgóalap-kamatot csupán a törzshitelkeretet meghaladó hitelösszegek után kelljen fizetni. Érvelése figyelmet érdemlő. Helyesen mutat rá, hogy a kamatláb megállapításánál valamiféle normát figyelembe kell venni, ezért — nézete szerint — felesleges a készletminimum után is kamatot fizettetni. Két szempont elkerülte azonban figyelmét: egyrészt figyelembe kell venni, hogy nem igen lehetne helyes árképzési elveket kialakítani, ha a termelés egyik részét hitelkamat nem terhelné, másik részét azonban igen. Másfelől nem csupán meglevő, üzemben levő vállalatokkal kapcsolatban kell elhatározásra jutni, de új vállalatokkal kapcsolatban is. Ha a rendelkezésre álló anyagi eszközök csupán egyetlen új vállalat létesítését teszik lehetővé és több vállalat létesítése közül kell egy mellett dönteni, a gazdaságossági elgondolások és összehasonlítások egyértelműbb eredményt adnak, ha az egész forgóalap-összeg után kerül kamat felszámolásra, mint abban az esetben, ha nem ez a helyzet, mert hiszen a kamatmentes rész aránya — erre *Róka* Róbert is utal — szakmák szerint eltérő volna.

a) az alapvető élelmiszeripari termékek (a kenyér, a liszt, a zsír, a hús, a cukor stb.);

b) a legfontosabb ipari nyers-, illetve alapanyagok (a szén, az ásványolaj, a bauxit, a timföld, a vasérc, a koksz, a hengerelt áruk, a fémek, a gumi stb.);

c) az ipari típuscikkek;

d) az alapvető fontosságú szolgáltatások.

Természetesen ezeknek a cikkeknek az ára is módosulhat időnként, akár azért, mert belföldi termelési költségeik lényegesen megváltoztak, akár pedig, mert világpiaci áraik módosultak. A lényeg csupán az, hogy áraik azonos időben legyenek rögzítettek.

Perspektivikusan is maximális, de nem egyszersmind minimális árakat kell alkalmazni

a) azoknál a lakosság életszínvonalát jelentősen befolyásoló fontos fogyasztási cikkeknél, amelyeknek ára nem rögzítendő;

b) egyes olyan iparcikkeknél, amelyeket egyetlen vállalat vagy más jellegű monopólium termel;

c) minden olyan termékcsoportban, amelyben a kínálat a várható fizetőképes keresletet meghaladja.

A maximális árak rendszerében a vállalatok a megállapított áraknál alacsonyabb áron szállíthatnak, illetve értékesíthetnek. A maximális (de nem egyidejűleg minimális) árak rendszere lehetővé teszi a vállalatok között a szocialista gazdaságban kívánatos verseny bizonyos fokú kialakítását.

Lehetővé kell tenni, hogy a vállalatok kalkulációs megfontolások alapján dönthessenek egyes fontos üzletviteli kérdésekben. Ilyenek például: exportrendelés elvállalása alacsonyabb áron; nagyobb sorozatú, önköltségmegtakarítással együtt járó gyártási megbízás elvállalása; nagyobb sorozatban, részben raktárra történő gyártás; elfekvő készletek olcsó áron történő értékesítése kamatmegtakarítás céljából stb.

Mindezekből olyan árpolitika kívánatos volta következik, amely a vállalati érdeket összeegyezteti a termelés olcsóbbítására irányuló törekvésekkel. Ebből az következik, hogy az önköltségi kalkulációk alapján kialakított, hatóságilag megállapított árakat nem szabad rögtön leszállítani, mihelyt a vállalat önköltségét csökkenti. Másfelől — és ez is igen fontos szempont — nem szabad lehetővé tenni, hogy önköltségi kalkulációkkal bármiféle magas ár jogosultsága igazolható legyen. Az ár egyben plafon is: az olyan termelés, amely — helyes megfontolások és kalkulációk alapján megállapított ár mellett — nem rentábilis, népgazdasági szempontból nem gazdaságos, tehát az árpolitika eszközével megakadályozandó. Ugyanez vonatkozik a külkereskedelemre is: ott sem szabad a kalkulációk szerint indokoltnak látszó exporttámogatást a felső határra való tekintet nélkül engedélyezni.

Az áraknak általában a termelés deficitmentességét kell biztosítani; ártámogatást, vállalati szubvenciókat csak kivételesen (például új iparágaknál, exportnak új piacokra való bevezetésénél stb.) szabad engedélyezni. Olyankor, amikor valamely árut több vállalat eltérő önköltséggel termel, esetenként elbírálandó kérdés, hogy az ár a szakmai átlagköltség vagy a legnagyobb önköltséggel működő vállalatok költségszintje alapján kerüljön megállapításra. A vállalatok közötti önköltség-

különbséget egyébként is sok esetben az állóalapok használati díja csökkenteni fogja. Ezt a használati díjat, valamint a forgóalapok kamatját egyébként rendszerint nem az egyes cikkek árvetésénél kellene figyelembe venni (vegyes profilú vállalatnál ez technikailag aligha volna lehetséges), hanem ez az egyes gyártmányok kalkulációjába — viszonylag magasabb kulccsal — beállított bruttó nyereséghányadot terhelné. Ez ugyan azt jelenti, hogy — kötött árak esetén — a kamatokat az árképzésnél nem lehet egészen pontosan figyelembe venni, de ennek a bizonytalansági tényezőnek a vállalati nyereségre gyakorolt hatását a progresszív nyereségadó — ha nem is teljesen, de gyakorlati szempontból kielégítő mértékben — kiegyenlítené.

A közgazdasági bizottság állást foglalt amellett, hogy az árvetésekben szerepeljenek a gyártmányfejlesztés költségei, továbbá egy a munkabérek 15—30 százalékát tevő illetményadó. Ez utóbbinak az a rendeltetése, hogy a béren kívüli és közvetlenül az állami költségvetést terhelő juttatásokat mint társadalmi költségeket vegye figyelembe. Ez az állóalapok költségeinek és a munkabérköltségeknek egybevetését tenné ésszerűvé.

Ezek szerint a közgazdasági bizottság távlatilag is túlnyomórészt a kötött árpolitika mellett foglalt állást. Nem értett egyet a szabad áralakulás szinte korlátlan megengedésével még az idővel megvalósítandó termékbőség esetére sem, mert a tervgazdaság — különösen a központi tervutasítások egy részének elhagyása esetén — nem mondhat le arról, hogy az árrendszert a népgazdasági terv teljesítésének befolyásoló, ösztönző eszközeként használja fel. Nem lehet ezért megengedni, hogy minden területen szabadon alakuló árak szabályozzák a termelést. De az sem volna kívánatos, hogy megakadályozzuk az áraknak a termelés *választékára* gyakorolt befolyását azokban a termékcsoportokban, amelyekben a fizetőképes kereslettel kellő kínálatot lehet szembeállítani.

Ez utóbbi árak befolyásolására a legfontosabb nyers- és alapanyagok árrögzítése mellett fel kell használni a vámpolitikát, valamint a vállalati jövedelemelvonás differenciált módszereit is. Az adópolitikán keresztül döntő befolyást kell biztosítani az árak alakulására, de a termelés méreteire is. A fontos fogyasztási cikkek egy-egy csoportjában a típuscikkek árának rögzítésével vagy maximálásával lehet a cikkcsoporthoz tartozó egyéb gyártmányok áralakulását befolyásolni. A vállalatok profil-engedélyének kiadásával a kínálat nagysága szintén befolyásolható (a verseny szélesítésével vagy szűkítésével). Szükség esetén az áralakulás befolyásolására a külkereskedelem, valamint az anyaggazdálkodás is felhasználható.

Az ellenőrzés kérdése

A gazdaságirányítási rendszer tökéletesítésének lényeges eleme, hogy a vállalatok irányítása a minden részletre kiterjedő tervutasítások helyett jelentős mértékben közvetett, terelő eszközökkel történjék. Ezzel együtt jár az a követelmény, hogy az ellenőrzést lényegesen meg kell javítani. Az elmúlt évek során az ellenőrzés túlságosan formális volt ahhoz, hogy a lényeges összefüggéseket feltárhassa. Az Állami

Ellenőrzés Minisztériuma nem vált be; a közgazdasági bizottság véleménye szerint megszüntetése helyes volt.

A közgazdasági bizottság véleménye szerint a *költségvetési* szervek központi ellenőrzését legeredményesebben a Pénzügyminisztérium revizori főosztálya láthatná el, ami mellett természetesen fennmaradna a minisztériumoknak a saját szerveikre vonatkozó ellenőrzési joga. Ha a Pénzügyminisztérium revizori főosztálya a minisztérium költségvetési főosztályával szoros kapcsolatban volna, akkor a revízió többé nem formális, hanem érdemi jellegű lehetne. E két főosztály szoros kapcsolata esetén a költségvetési főosztály közvetlen tájékozódás alapján ismerné a költségvetési szervek gazdálkodásának minőségét, s a költségvetési keretek megállapításánál figyelembe vehetné ezt (ugyanúgy, ahogyan a bankok is csak alapos tájékozódás alapján nyújtanak hiteleket); ugyanakkor az ellenőrzés során első kézből volnának felhasználhatók a költségvetési keretek megállapításakor érvényesített szempontok. Ez a szoros kapcsolat fokozná az ellenőrzés érdemi voltát, szakszerűségét és hatékonyságát.

De mert a Pénzügyminisztérium saját gazdálkodását nem ellenőrizheti, ennek a minisztériumnak a gazdálkodását egy csekély létszámú külön szervnek kellene ellenőriznie, amely közvetlenül az Országgyűlés alá tartoznék. Ugyanez a szerv látná el az állami költségvetés végrehajtásának, az előirányzott bevételek befolyásának s a költségvetési hitelek felhasználásának felső szintű ellenőrzését is.

A költségvetésen kívüli, *önálló elszámolás alapján működő gazdasági szervek — vállalatok* — ellenőrzésénél különbséget kellene tenni egyrészt az állami, másrészt a szövetkezeti és a magánszektor között.

Az állami szektor területén többféle jellegű ellenőrzésről kell gondoskodni:

1. Az ellenőrzés első formája az állam gazdasági és pénzügyi érdekeinek védelmét szolgálja. Mivel újabban a vállalati nyereség egy része a vállalati kollektívát illetné, meg kell akadályozni, hogy a vállalat a nyereség növelése végett az állam tulajdonát képező vállalati vagyon állagát csökkentse. A mérlegkészítés elveit tehát nagyon körültekintően kell kidolgozni, és ellenőrizni kell, hogy a mérlegek az előírásnak megfelelően készüljenek el. Külön ki kell emelni a készletek helyes értékelésének ellenőrzését; a csökkent értékű elfekvő készletek reális értékelése alapján a netáni értékkülönbözetnek veszteségként kell jelentkeznie.

A mérlegvalódiság ellenőrzését az irányító minisztériumnak kell ellátnia, amelynek megbízottjaként azonban esetleg a bank is eljárhatna, miután az a vállalatok gazdálkodásának folyamatos ellenőrzésével amúgy is foglalkozik.

2. Az irányító minisztérium ellenőrizné a különféle gazdasági természetű jogszabályok (elsősorban a mindenkori ár- és bérügyi előírások) megtartását, valamint az irányító szervek által kiadott utasítások végrehajtását is. Ennek az ellenőrző tevékenységnek ki kell terjednie a felsőszintű általános gazdaságpolitikai intézkedéseket, a profilmeghatározásokat, valamint a veszteséges vállalatok tekintetében teendő intézkedéseket előkészítő revizori munkára stb. is. A minisztériumi ellenőrzésnek bizonyos instruálási (tanácsadási) funkciót is be kell töltenie.

A vállalatoknak szakszerű segítséget, tanácsot kell kapniok, hogy munkájukat helyes irányban és gazdaságosan folytathassák (például az áruprofil, a termelési, a műszaki eljárások, az értékesítési lehetőségek stb. tekintetében). Ezért kívánatos, hogy a minisztériumi revizorok vállalati beosztása lehetőleg hosszabb időn át azonos maradjon. Szükséges az éves dokumentális revízió fenntartása; ezt az eddiginél hatékonyabbá kell tenni. Mindezek végett szükséges, hogy a minisztériumok elegendő jólképzett revizorral rendelkezzenek.

3. Az adóhatóságok, a Munkaügyi Minisztérium, az árhatóság, az anyaghivatal és az SzTK ellenőrzésére természetesen továbbra is szükség lesz, bár az SzTK-ellenőrzést esetleg az adóhivatal, az egyéb, felsorolt jellegű ellenőrzést pedig a felügyeletet gyakorló minisztérium is elláthatná.

4. Az eddig felsorolt ellenőrzési formákat kiegészíti a bankellenőrzés. A bank a szokásos folyószámla-ellenőrzést gyakorolja. A forgóeszköz-hiteleknél a fedezet kérdését szigorúan szem előtt kell tartania, ki kell küszöbölnie annak lehetőségét, hogy a bejelentett forgóeszköz-fedezet irreális legyen.

A beruházásokkal kapcsolatos ellenőrzési feladatokat vállalati viszonylatban egyelőre továbbra is a Beruházási Bank láthatná el.

Rá kell mutatni a revizori munkák összehangolásának fontosságára, illetve egyes revizori feladatoknak a revizori szervek közötti átvállalásának lehetőségére. Ennek segítségével biztosítható, hogy az állami revíziók a vállalati munkát ne zavarják és vállalati szempontból is pozitív eredménnyel járjanak.

A *szövetkezeti és a magánszektor* ellenőrzése bizonyos eltérésekkel az állami szektor ellenőrzéséhez hasonlítana.

Mind az állami, mindpedig a szövetkezeti és a magánszektorban lehetőséget kell adni rá, hogy az illetékes állami szervek által végzett revíziók mellett a vállalat vezetőségének megbízásából *szakértők vagy szakértői munkaközösségek* is végezhessenek ellenőrzést. Az ilyen ellenőrzést, tanácsadást a vállalat saját belátása szerint vehetné igénybe. A külső szakértők által végzett ellenőrzésre, illetve tanácsadásra csak akkor kerülhet sor, ha azt a vállalat vezetősége, illetve az üzemi önkormányzati szervek szükségesnek tartják.

Az ismertetett ellenőrzési feladatok jó ellátását a mérlegbeszámoló és a statisztikai beszámoló-jelentések rendszere egészítené ki. A beszámoló-jelentéseknek nemcsak a tervteljesítésről, hanem elsősorban a vállalat fejlődéséről kell képet adniuk; terjedelmüket nem szabad lényegtelen adatokkal felduzzasztani. A rendszeres beszámolójelentéseket az irányító minisztériumnak, valamint a mérlegbeszámolókat a Magyar Nemzeti Banknak és a Statisztikai Hivatalnak, a statisztikai beszámolót pedig a szakminisztériumnak és a Központi Statisztikai Hivatalnak kell megküldeni. A funkcionális szervek tájékoztatását a Központi Statisztikai Hivatal látná el. Az irányítást ellátó minisztériumnak, továbbá a banknak is kötelessége azonban a funkcionális szervek figyelmét felhívni az őket érintő jelenségekre. A Közgazdasági Bizottság véleménye szerint a vállalatoknak évenként szöveges beszámolójelentést is kell készíteniük a minisztérium, a Magyar Nemzeti Bank, továbbá saját üzemi önkormányzati szervük részére.

A népgazdaság fejlesztésének kérdései

1. 1958-ban s a rákövetkező években a népgazdasági egyensúly megszilárdítása és tartós megőrzése a tervgazdálkodás elsőrendű feladata lesz. Az egyensúly megteremtésén és állandó fenntartásán kívül — a termelőeszközök döntő részének szocialista tulajdonára támaszkodva — tudatosan, tervszerűen, tudományos megalapozottsággal kell irányítani a népgazdasági folyamatokat, hogy munkaerőinket, természeti kincseinket és egyéb erőforrásainkat a legésszerűbben használjuk ki, a legkedvezőbb feltételekkel és eredményekkel vegyünk részt a nemzetközi munkamegosztásban, népgazdaságunkat természeti és egyéb adottságainknak megfelelő, s ezek korlátait is figyelembe vevő irányban és ütemben fejlesszük tovább, s mindezek alapján mindenkor a lehető legmagasabb fokú anyagi és kulturális jólétet biztosítsuk egész népünk számára.

Országunk népessége évente mintegy százezer fővel növekszik. Parancsoló szükségesség tehát, hogy az évente újonnan munkába lépők számára iparunk lehető gyorsütemű fejlesztésével biztosítsunk munkalehetőségeket. Igaz ugyan, hogy mezőgazdaságunk még messzemenően fejleszthető és a mainál belterjesebbé is tehető, de amennyiben ez a fejlődés korszerű gépesítéssel jár együtt — s erre külföldi versenyképességünk biztosításáért törekedni is kell —, annyiban a termelést a mainak megfelelő, sőt kisebb létszámú mezőgazdasági lakosság is elláthatja. S még ha figyelembe vesszük is a közlekedés, a kereskedelem stb. növekvő munkaerő-szükségletét: túlnyomórészt mégis iparunknak kell foglalkozást biztosítania nemcsak a népesség évi szaporulata számára, hanem még a mezőgazdaságban feleslegessé váló munkaerők számára is. De minthogy országunk növekvő népessége az élelmiszertermelés fokozását is megköveteli, s ugyanilyen követelményt támaszt export-struktúránk kívánatos kialakítása is, ezért az ipar és a mezőgazdaság fejlesztését a távlati szempontokat is figyelembe vevő legteljesebb összhangban kell végezni.

2. Az iparfejlesztésnek minden országban fontos tényezője az energiabázis. De a mi országunk annyira szegény energiaforrásokban, hogy nálunk az első és legfontosabb szempont az iparosítás energiaszükségletének tartós biztosítása, s az ehhez szükséges nagy beruházások megvalósítása.

Bár az ország rendkívül szegény szénben és ásványolajban sem gazdag, a szükséges energiát eddig legnagyobbrészt a belföldi bányászat fedezte. Gyors iparosodásunk ezért csak úgy volt lehetséges, hogy szénkincsünket sokkal gyorsabb ütemben fogyasztottuk, mint a világ bármelyik országa.

Népünk életszínvonalának tartós emeléséhez mégis szükséges, hogy az ország energiafogyasztása az elkövetkező években állandóan tovább nőjjön. Ehhez elkerülhetetlen a szén- és az olajbehozatal növelése. Ez megterheli a fizetési mérleget, de az energiahiány következményei még sokkal súlyosabbak volnának, mert népgazdaságunk továbbfejlődését akadályoznák. Ezért a távlati népgazdasági tervek kidolgozásánál, különösen pedig a külkereskedelmi forgalom tervezésénél a növekvő szén- és ásványolajimport lehetőségének és ellentételeinek megteremtését elsőrendű követelménynek kell tekinteni.

Ezenkívül azonban maximálisan ki kell használni belföldi energiaforrásainkat, úgyszintén az energiával való takarékosság minden lehetőségét.

Energiaproblémáinkat véglegesen csak az atomenergia békés felhasználása fogja megoldani. Mint ismeretes, ezen a téren előnyben vagyunk sok más országgal szemben, mert van atomenergia termelésére alkalmas nyersanyagunk. Már a legközelebbi jövőben — két-három év alatt — meg kell kezdeni az első nagy magyarországi atomerőmű tervezését és építését, s ezt követően a továbbiakét is.

Az atomerőművek technikája manapság a gyors fejlődés stádiumában van. Ezért valószínűleg gazdaságosabb atomerőművet építhetnénk, ha még nyolc-tíz évig várnánk. Energiahelyzetünk azonban nem tűr ilyen halasztást.

Addig azonban, amíg energiaszükségletünknek számottevő részét fedezhetjük atomenergiával, még hosszú időnek kell eltelnie. Az átmeneti idő alatt mindent el kell követnünk, hogy a szén- és az olajimport mellett egyéb lehetőségeket is kihasználjunk. Sürgősen és alaposan meg kell tehát vizsgálni a vízierőművek (így elsősorban a dunai és a drávai erőmű) kérdését, valamint az elektromos áramimport gazdaságos lehetőségét is.

Az ország energiahelyzete múlhatatlanul szükségessé teszi azt is, hogy az energiával sokkal fokozottabban takarékoskodjunk, illetve a lehető legjobban használjuk fel ezt. Hőerőműveink és ipari energiatelepeink részben elavultak, a szén energiáját nagyon rossz hatásfokkal használják ki és az elektromosenergia felhasználása sem kellően gazdaságos. Sok energiát pazarol közlekedésünk is. A MÁV vontatási szolgálata például a felhasznált szén kalóriaértékét átlagosan 6 százalékos hatásfokkal hasznosítja: korszerű Diesel- vagy villamosvontatással a hatásfok 25%-ra volna emelhető, vagyis a közlekedés energiaszükségletét azonos teljesítmény mellett a mainak $1/4$-ére lehetne csökkenteni. Rossz hatásfokkal hasznosítják a tüzelőanyagot a háztartások, ahol a központi fűtőberendezések korszerűsítése, az ipari fáradtgőzt és a természetes hőforrásokat felhasználó távfűtés elterjesztése révén lehetne megtakarításokra szert tenni. Még a villamos világításnál is van lehetőség megtakarításokra, például korszerű fénycsövek alkalmazásával. Ily módon tehát a szén föld alól történő fokozott kibányászásának erőltetésénél nagyobb eredményt érhetünk el azáltal, ha a szenet — megtakarítás, illetve hatásfok javítással — úgyszólván „a föld felett bányásszuk". (*Kossa* István.)

Az energiamegtakarítás céljából új ipari létesítményeket csak olyan berendezésekkel szabad építeni, amelyek az energiát a legkorszerűbben hasznosítják, még akkor is, ha a beruházási költségek emiatt valamivel megnőnek. A megtakarított importszén árából ugyanis a többletköltségek igen rövid idő alatt megtérülnek. Miután azonban az országban igen sok olyan meglevő berendezés van, amely az energiát korszerűtlenül használja fel, ezeknél is számos lehetőség van arra, hogy aránylag kis összegű és gyorsan elvégezhető beruházásokkal az energiafelhasználásban számottevő megtakarításokat érhessünk el.

3. Az energiamegtakarítási feladatok szorosan kapcsolódnak az iparfejlesztés általános kérdéseihez. Iparunkat ésszerűen és adottsá-

gainknak megfelelően kell fejleszteni. Tudomásul kell vennünk, hogy nagyon szegények vagyunk energiában és számos ipari nyersanyagban, s le kell vonnunk ebből minden következtetést. Figyelembe kell vennünk természetesen egyéb adottságainkat is. Feltétlenül a kellő ütemben kell tovább fejleszteni villamosenergia-termelésünket (erőművek stb.), mert enélkül nincs életszínvonal-emelkedés. A villamosenergia-fogyasztás növekedése világátlagban 8—9 százalék évenként, a Szovjetunióban pedig már hosszú ideje 14 százalékos és a közeljövőben is ennyi lesz. Hazánkban legalább a világátlagot kell biztosítani.

Iparfejlesztésünket elsősorban azokra az iparokra kell összpontosítanunk, amelyeknek egyrészt az országban már megfelelő gyökerei vannak, amelyekhez tehát megfelelő gyakorlattal bíró szakmunkásokkal és a korszerű fejlesztéshez szükséges tapasztalattal bíró műszaki gárdával rendelkezünk, a gyártás módszerei és technológiája már jólismertek; másrészt, amelyek nem túlságosan energiaigényesek és főképp hazai — vagy aránylag könnyen ideszállítható — nyersanyagokat dolgoznak fel.

Ez természetesen nem jelenti azt, mintha *általában* a „munkaigényes" termelést kellene előnyben részesíteni, vagy hogy kézi erővel kívánnánk végeztetni olyan műveleteket, amelyek a technikai fejlődés mai szakaszán gépesíthetők. Eredményt az olyan termékek gyártásának fejlesztésével érhetünk el, amelyek *még a ma legkorszerűbb technológia alkalmazásával is* aránylag munkaigényesek, amellett lehetőleg kevéssé energiaigényesek, alapanyagellátásuk viszonylag könnyen biztosítható. A helyes iparfejlesztés további feltétele, hogy termékeire belföldön elsőrendűen szükség legyen — akár az életszínvonal emeléséhez, akár további fejlődésünk biztosításához — vagy pedig a termékeket külföldön lehessen a népgazdaság szempontjából előnyösen elhelyezni.

Az ipari termelésben a korszerű technikai vívmányok teljes kihasználása rendszerint csak a tömeggyártás, a sorozatgyártás feltételei között lehetséges. A magyar népgazdaság korlátolt felvevő képességére való tekintettel a tömeggyártás sok esetben csak akkor szervezhető meg, ha a belföldin kívül megfelelően biztosított külföldi piacok is vannak. Ezért összhangot kell teremteni az iparfejlesztési és a külkereskedelmi politika között, különös tekintettel a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában képviselt baráti országokkal való együttműködés lehetőségeire.

A nehézipar, a könnyűipar és az élelmiszeripar fejlesztésének terveiben a népgazdaság és az életszínvonal-emelés érdekeit legjobban megvalósító arányokat kell kialakítani. Kétségtelen, hogy a nehézipar elsődleges fejlesztése lesz továbbra is a legfontosabb követelmény, s ezen belül is mindent megelőzően az energiatermelés fejlesztése. De nagy súlyt kell helyezni a nehézipar néhány egyéb ágának gyors fejlesztésére is.

Igen fontos annak a felismerése, hogy az iparfejlesztés nem csupán — és nálunk a legközelebbi jövőben nem is elsősorban — új üzemek építését, a termelés mennyiségi fokozását jelenti, hanem iparfejlesztés a meglevő üzemek korszerűsítése, elavult berendezéseik kicserélése, termékeik minőségének, választékának javítása és olcsóbbítása is.

Nálunk a meglevő üzemek termelése is igen jelentősen növelhető, minőségileg javítható és olcsóbbítható a berendezések korszerűsítésével és a termelés ésszerűsítésével. Sok gyárunkban 20—30 éves, sőt néhol 70 éves és még öregebb gépekkel is dolgoznak. A velünk versenyző külföldi országokhoz viszonyítva aránytalanul sokat költünk elöregedett gépparkunk folytonos javítgatására, ami szintén növeli a gyártmányegység önköltségét; végül az elavult gépekkel és korszerűtlen technológiával gyártott termékek sokszor már minőségüknél fogva sem versenyképesek a külföldön, illetve csak viszonylag kedvezőtlen árakon értékesíthetők. A berendezések korszerűsítésével, a termelés ésszerűsítésével tehát a mi adottságaink között egyelőre sokkal kisebb áldozatokkal érhetünk el jelentős eredményeket, mint új létesítményekkel.

Iparfejlesztésünk kitűzött keretei közt éppen ezért a legközelebbi időben — amikor a beruházási keretek átmenetileg igen korlátozottak lesznek — az elengedhetetlenül szükséges bővítéseken kívül *elsősorban* olyan korszerűsítéseket, ésszerű átállításokat, valamint minőségjavítást kell keresztülvinni, amelyek aránylag kis beruházásokkal már rövid idő alatt eredményesen realizálhatók.

Az iparfejlesztés során *másodsorban* alapos gazdaságossági vizsgálatok után egyes korábban megkezdett létesítmények befejezése felől is dönteni kell. Az eddigi tájékoztató adatok szerint például a Dunai Vasmű teljes felépítésére fordítandó beruházás aránylag gyorsan megtérülne. A gazdaságossági vizsgálatoknál figyelembe kell venni azt is, hogy ahol valamely létesítménynél már jórészt elkészültek a sok időt és ráfordítást igénylő építkezések s már csak a gépi berendezés beszerzése és elhelyezése van hátra, ott a még szükséges beruházási összeg viszonylag gyors megtérülésére lehet számítani.

Csak *harmadsorban*, a még rendelkezésre maradó beruházási keretek erejéig lehet kapacitásbővítő, vagy új üzemeket létesítő beruházásokat előirányozni, olyan kiválasztással, amely az energiaigényesség, az anyagellátási és a gyártmányértékesítési lehetőségek szempontjából legkedvezőbb helyzetűnek ígérkező üzemeket részesíti előnyben.

Irányelv ezek szerint, hogy az ipari beruházásokra fordítható összegből lehetőleg nagy hányadot költsünk a szorosan vett termelő berendezések (gépek) beszerzésére és csupán kisebb hányadot új építkezésekre; az elmúlt években ugyanis ez az arány ezzel ellentétes volt.

4. Építőiparunk termelését is ésszerűen kell fokozni a jövőben. A kormány a folyó évre — legégetőbb elmaradásunkat pótlandó — több mint 21 000 lakás építését határozta el. E lakások elkészülte után a következő évekre az építendő lakások számát beruházási lehetőségeink határozzák meg, kívánatos azonban, hogy a lakásépítés a múltnál lényegesen fokozottabb ütemben folytatódjék.

5. Míg az iparfejlesztés üteme a következő években szükségszerűen mérsékelt lesz, addig a mezőgazdasági termelés növelésére, minőségi javítására és olcsóbbítására lehetőségeink nagyok és aránylag hamar realizálhatók. Az elmúlt években ugyanis a mezőgazdaság fejlesztésére nem fordítottunk kellő figyelmet. Ezért mezőgazdasági termelésünk összes mennyisége, több év átlagát figyelembe véve, még mindig csak a második világháború előtti színvonalat éri el. Mulasztá-

saink pótlásával tehát a termelést gyors ütemben növelhetnénk. Ezt mutatja, hogy a háború előtti szinthez képest a világ legtöbb országában 20—30 százalékkal, némelyik, korábban elmaradott országban 50—90 százalékkal is nőtt a mezőgazdasági termelés; a Szovjetunió mezőgazdaságfejlesztési programja pedig ennél is nagyobbszabású növekedést irányoz elő a legközelebbi évekre.

Mezőgazdasági termelésünket nemcsak mennyiségileg kell gyors ütemben növelnünk, hanem összetételét is meg kell bizonyos mértékig változtatnunk, s ugyanakkor javítani kell a termékek minőségét, csökkenteni önköltségüket. Ezt megköveteli egyrészt a mezőgazdasági lakosság helyzetének javítása, másrészt növekvő népességünk emelkedő és minőség szempontjából is igényesebbé váló élelmiszerfogyasztása, végül a nemzetközi fizetések mérlegének egyensúlya is. A felszabadulás óta a magyarországi élelmiszerfogyasztás a lakosságszám növekedésénél gyorsabban nőtt, s összetétele is változott az értékesebb élelmiszerek javára. Különösen szembetűnő a javulás a parasztság jelentős részének élelmezési színvonalában, ami társadalmi és gazdasági rendszerünk egyik fontos eredménye. De mert a termelés alig nőtt, ennek az egyébként örvendetes jelenségnek az volt a következménye, hogy a mezőgazdasági és az élelmiszeripari termékek kivitele, amely a második világháború előtt 60 százaléka volt a kivitelnek, erősen összezsugorodott, sőt sok esetben külföldi élelmiszerbehozatalra is szükség volt. A mezőgazdasági termelésnek és a mezőgazdasági termékek piacrahozatalának a fejlesztése tehát a fizetési mérleg egyensúlyának is fontos tényezője.

A termelés fejlesztésénél két fontos követelményt kell szem előtt tartani. Az egyik a holdankénti termésnek és az állatállomány termékhozamának gyors növelése, a második a termelés összetételének olyan megváltoztatása, amely lehetővé teszi a mezőgazdasági lakosság munkaerőinek folyamatos és gazdaságos foglalkoztatását s a belföldön és külföldön leginkább keresett termékek termelését biztosítja. Nemzetközi összehasonlítások azt mutatják, hogy a mi mezőgazdasági foglalkozású népességünk igen nagy a megművelhető területhez, s méginkább a mezőgazdasági termékek mennyiségéhez viszonyítva. A parasztság jelentős része nem tudja egész munkaerejét produktívan felhasználni, s a mezőgazdaságban a munka termelékenysége nem kielégítő. Növelni kell tehát a több munkát igénylő, de egyben nagyobb termékmennyiséget és pénzbevételt hozó kultúrák területi arányát, a takarmánynövények, az ipari növények, az aprómagvak, a gyümölcs és a szőlő termelését; különösen pedig fejleszteni kell az állattenyésztést és itt is elsősorban az utóbbi években elhanyagolt szarvasmarhatenyésztést, mégpedig nem annyira az állomány növelésével, mint inkább az egy állatra jutó termékhozam fokozásával.

A mezőgazdasági termelés fejlesztését célzó intézkedések körét ki kell terjeszteni az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztságra is. Az épülő szocialista rend egyik elengedhetetlen feltétele a mezőgazdaság erős, virágzó és fokozatosan terjeszkedő szocialista szektora, az állami gazdaságoknak, különösen pedig a fejlett nagyüzemi gazdálkodást folytató mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek a fennállása és fejlesztése, s ezért jelentős összegeket kell fordítani a meglevő és az újonnan ala-

kuló termelőszövetkezetek megerősítésére. De a mezőgazdaság szocialista átalakulását azzal is szolgálni kell, hogy az átmeneti időszak alatt minden megtörténjék az egyénileg dolgozó parasztság termelési kultúrájának emelésére. A meglevő és az újonnan alakítandó termelőszövetkezeteknek úgy kell dolgozniok, hogy gyakorlati példákkal győzzék meg az egyéni parasztokat a szocialista nagyüzemi termelés fölényéről. Elő kell mozdítani a szövetkezést azzal is, hogy teret engedünk a társulás különböző, nálunk eddig kevéssé alkalmazott formáinak, amelyek átmenetül szolgálhatnak az egyéni gazdálkodás és a termelőszövetkezetek között, természetesen gondosan ügyelve arra, hogy ezek a társulási formák ne nyújthassanak módot a kizsákmányolás semmiféle formájára. Végül, minden szövetkezésnél és társulásnál szigorú következetességgel kell az önkéntesség elvét is érvényesíteni: az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok számára biztosítani kell a földtulajdon, a termelés biztonságát, termékeik értékesítésének szabadságát; ezenfelül őket is segíteni kell termelési színvonaluk emelésében.

6. A bel- és a külkereskedelem, valamint a közlekedés fejlesztésére is sokféle intézkedéseket kell tenni — az utóbbira már energiagazdálkodási megfontolásokból is.

Szervezeti kérdések

A közgazdasági bizottságban a kifejtett elgondolásokon kívül sokféle szervezeti újítás gondolata is felvetődött a gazdasági szervezetnek, a tervszerű gazdaságvezetés szervezetének tökéletesítésére. Így például azt javasolták, hogy az Országos Tervhivatal munkáját tervbizottság irányítása alá kell helyezni, amelyben a gazdasági miniszterek, a Nemzeti Bank elnöke, valamint egyes közgazdasági szakértők vennének részt. Helyesnek tartanák egy 12—15 tagú Közgazdasági Tanács felállítását, amely a kormány számára állást foglalna különböző gazdasági kérdéseket illetően. Ez a tanács — a hatósági jellegű és intézkedő hivatalos kormányszerveken kívül állva — a gazdasági problémák felett széles áttekintéssel rendelkeznék és alkalmas volna arra, hogy nagy horderejű gazdasági kérdéseket elméleti szempontból megvizsgáljon és megvitasson. Feladata lehetne például, hogy a gazdasági összefüggések figyelembevételével tanulmányozza a népgazdaság fejlesztésének elvi kérdéseit, állandó figyelemmel kísérje a népgazdasági egyensúly biztosításának problémáit, foglalkozzék a tapasztalatok alapján a gazdasági irányítás módszereinek és eszközeinek állandó tökéletesítésével stb.

Felmerült az a gondolat is, nem volna-e célszerű egy közgazdasági miniszteri állást létesíteni, amely miniszter mind a tervezésért, mind a terv megvalósításáért felelős volna, s akinek hatásköre felölelné a gazdasági mechanizmus azon eszközeinek irányítását, amelyek a népgazdasági tervek megvalósításának központi ösztönző és terelő emeltyűi lennének.

★

Kívánatos, hogy a közgazdászok széles köre ismerje meg a közgazdasági bizottság előterjesztéseit és szóljon hozzá ezekhez, hogy ily módon is előmozdítsuk gazdasági irányítási rendszerünk megjavítását.

FENYŐ IMRE

Az állami belkereskedelem irányításának főbb kérdései*

Jelenleg a népgazdaságban általában, s ezen belül a belkereskedelemben is, keresik a gazdasági irányítás helyes formáit és módszereit, amelyek a legkisebb megkötöttségekkel érvényre juttatják a tervgazdálkodás követelményeit. Ennek nyilvánvalóan sokféle, az élet sokoldalúságát tükröző formája lesz, de a tervgazdálkodás tartalmából fakadóan feltétlenül bizonyosfokú centralizációt tartalmaz. Ezzel az elvvel általában ma egyetért mindenki, de valahogy úgy képzelik: bizonyos konkrét területeken meg lehet szüntetni a centralizáció minden formáját. Ilyen területnek jelölik meg sokan éppen a belkereskedelmet, ahol a gazdasági kapcsolatoknak olyan formáját kívánják létrehozni, ami által — szerintem — az árualapokkal való központi gazdálkodás lehetetlenné válik. „Az ipar gazdasági irányításának új rendszere" c. javaslat** pl. a következőt mondja: „A nagykereskedelem monopolhelyzetét fokozatosan fel kell számolni és lehetővé kell tenni, hogy egyes iparágakban a kiskereskedelem, az áruházak és más fogyasztók *közvetlenül a termelőtől is vásárolhassanak, ha ez gazdaságosabb.* Lehetővé kell tenni azt is, hogy egyes iparvállalatok maguk végezzenek kiskereskedelmi értékesítő tevékenységet." A továbbiakban a javaslattal kapcsolatos véleményemet még részletesen kifejtem, itt csak annyit jegyzek meg, hogy ez a javaslat lényegében egyoldalúan, erősen leszűkítve, az adott ipari vállalat rentabilitásának szemszögéből vizsgálja a kérdést, figyelmen kívül hagyja a népgazdaság és a fogyasztók érdekeit. Egyáltalán számításba sem veszi, hogy sem korábban, sem most nem a nagykereskedelmi monopólium „veszélye" a nagyobb, hanem a ténylegesen fennálló iparvállalati monopólium. (A specializált üzemek gyakorlatilag ténylegesen monopolhelyzetben vannak, mégha ugyanazt a terméket több üzem gyártja is, mert ezen üzemek értékesítési politikáját *egy* iparigazgatóság határozza meg.)

A következőkben elsősorban azt kívánom megvizsgálni, hogy az irányítás elveiben, módszereiben milyen hiányosságok mutatkoztak, s ezek kijavításával hogyan lehet a belkereskedelem irányítását eredményesebbé tenni, egyidejűleg biztosítva a helyi szervek önállóságának maximális kibontakozását.

Az elmúlt években, de különösen 1953. év előtt, a népgazdaság irányítása elsősorban tervutasítások útján valósult meg. Eltekintve attól,

* Vitacikk.

** Közgazdasági Szemle, 1957. 4. szám. 379. o.

hogy a tervutasításokban foglalt feladatok helyesen vagy helytelenül lettek megállapítva, a tervutasítások (mutatók) száma túlzottan sok volt, korlátozta a tervkötelezett szervek önállóságát. Emellett a tervmutatók zömét — távol a gyakorlattól — központilag határozták meg, ami a hibák egyik forrása lett. A gazdasági vezetés által alkalmazott különböző gazdasági ösztönzők (bérrendszer stb.) jó része is a tervmutatókra épült (bolti dolgozók bérezése stb.). Mindez „tervbürokráciához" vezetett; gyakorivá vált a vállalatok és a népgazdaság, az egyének és a vállalatok érdekeinek összeütközése. Végső fokon ez a tervezési rendszer gátolta a központi elhatározás teljes érvényrejuttatását, elősegítette bizonyos aránytalanságok keletkezését, korlátozta a tervgazdálkodás előnyeinek kihasználását. Ezekben az években az állami vezetés terén sok tekintetben háttérbe szorult a demokratizmus, az alsóbb szervek önállósága, beleszólása a feladatok meghatározásába, az önálló kezdeményezés lehetősége stb. *Mindez nagymértékben vonatkozik a kereskedelemre is.*

1953 óta — egyre inkább felismerve a hibákat — a kereskedelemben is jelentős eredményeket értünk el a tervgazdálkodás hiányosságainak csökkentése terén. Szűkítettük a kötelező tervmutatók körét, a vállalati tervfeladatok meghatározásának jogkörét decentralizáltuk az irányító szervekre. Egyre több olyan közvetett gazdasági ösztönzőt kezdtünk alkalmazni, amelyek elősegítették a kereskedelempolitikai célkitűzések érvényrejuttatását (például a forgalomtól függő bérezés stb.).

Mindezt azonban elvileg és metodikailag nem alapoztuk meg, ami rendkívül sok hátránnyal járt. Nem figyeltünk fel ugyanis arra, hogy a tervezés egyszerűsítése nem járhat a tervezés színvonalának csökkentésével, a tervgazdálkodás gyengülésével. Az *egyes szerveknek,* ha kevesebb mutatót kapnak is, a maguk számára *továbbra is részletes tervet kellene készíteniök,* hogy munkájuk alapja közgazdasági számításokon nyugvó, megalapozott, a körülményeket reálisan figyelembe vevő terv* legyen, ami lehetővé teszi a vállalat irányítását, a dolgozók munkájának megszervezését és a vállalat ellenőrzését. Éppen ezért számos területen nem lett volna szabad a tervező közgazdászok számát ilyen mértékben csökkenteni, sőt, szakképzettebb, önállóbb, nagyobb koncepciójú káderekre igényelt volna az egész „egyszerűsítési" folyamat.

A tervezés egyszerűsítése, a tervmutatók számának csökkentése továbbá nem járt együtt olyan ösztönzők kialakításával és életbeléptetésével, amelyek működtetése a tervszerűség irányába terelné a vállalatokat anélkül, hogy adminisztratív eszközöket vennénk igénybe. Ezért *szükséges a tervezés,* sőt ezen túlmenően *a kereskedelmi irányítás hathatósabb rendszerének kialakítása.* Különösen időszerűvé teszi ezt néhány olyan körülmény, amely a kereskedelem számára — a korábbihoz képest — új helyzetet teremt (az iparvállalatok önállóságának növekedése, a kötelező beadási rendszer eltörlése, a magánkisipar és -kereskedelem megélénkülése, az árukészletekkel való fokozott tervszerű gazdálkodás szükségessége stb.).

* Terven a népgazdaság, a különböző szervek (vállalatok, minisztériumok stb.) egy adott időszakra vonatkozó feladatainak, célkitűzéseinek összefüggő rendszert képező, tervszámokban való meghatározását értem. A terv fogalmát tehát nem szűkítem le a felsőbb szervek részéről az alsóbb szervek részére adott kötelező tervmutatószámokra.

A szocialista kereskedelem irányításának elvei

A belkereskedelem feladatai a tervgazdálkodás terén — a népgazdaságon belül — megnőnek. A kötelező beadási rendszer megszüntetése következtében számolni kell a szabadpiac viszonylagos megélénkülésével és így a „begyűjtés" kereskedelmi módszerei kerülnek előtérbe. A magánkisiparosok, magánkereskedők számának szaporodása révén némileg nőni fog a forgalom közvetlenül nem tervezhető része. A szocialista kereskedelemnek tehát nagyobb szerepe lesz a piac befolyásolásában. Mindez új feltételeket teremt a kereskedelemben a tervgazdálkodás és a tervezés területén.

További probléma az iparvállalatok önállóságának növekedéséből fakad. A termelés összetételének, választékának meghatározásában szerepet kapnak új tényezők is, nőni fog a gazdaságosság szerepe. Ugyanakkor a magyar fogyasztási iparban egyes üzemek viszonylagos monopolhelyzete megmarad. Emellett a vásárlóerő és az árualap *összetételbeli* egyensúlyának biztosítása még sokáig problémát fog jelenteni.

Ilyen helyzetben a belkereskedelem szerepét a termelés meghatározó módon történő befolyásolásában növelni kell. Ehhez az árualapok szilárd kézbentartására, fejlettebb piackutatási tevékenységre, a fogyasztók keresletének alaposabb ismeretére van szükség. Szükség esetén az államnak azon keresztül is biztosítania kell a fogyasztók igényeinek minél jobb kielégítését, hogy a „szabadabban" termelő, a versenyre nem kényszerűlő ipart a nagykereskedelem „monopóliumával", a megrendelés és az átvétel egykézben tartásával is készteti termelési terveinek a fogyasztók keresletét figyelembe vevő kialakítására. Az ipari vállalatoknak a nagykereskedelmi monopólium számukra fennálló látszólagos „hátránya" ellen nem a nagykereskedelmi tevékenység átvételével, hanem a márkacikkek, a piacon elismert termékek számának szaporításával, a minőség és a választék emelésével stb. kell harcolni. Így kell rákényszeríteniök a kereskedelmet az ipari termelést is kielégítő megrendelésre, a jobb kereskedelmi munkára. A nagykereskedelemnek ez a *funkciója* természetesen nem jelentheti az áru útjának állandó rövidítésére való törekvés elhanyagolását, az ipar és a kereskedelem között a kereskedelmi módszerek háttérbe szorítását.

A nagykereskedelem tehát fontos eszköz az állam kezében az újratermelés folyamatos, tervszerű irányításában. Különösen megnő ez a szerep olyan helyzetben, amikor a piacon, de magában a termelésben és a kiskereskedelemben is az irányítás kötöttsége csökken, nagyobb teret kap a tervszerű befolyásolás eszközeinek alkalmazása. Véleményem szerint ezért a *nagykereskedelmet nem lehet kihagyni az ipar irányításánál a központi utasítások részbeni helyettesítését szolgáló befolyásoló eszközök közül.* (L. Közgazdasági Szemle idézett cikke, 374. old.) A nagykereskedelem, mint a jórészt monopolhelyzetben levő ipar úgyszólván *egyedüli* megrendelője, — szerintem — alapvetően befolyást tud gyakorolni az ipari termelésre, sokkal közvetlenebbül tudja biztosítani a fogyasztói kereslet érvényrejutását az ipari termelésben, mint bármely más befolyásoló eszköz (árpolitika, jövedelemelvonás rendszere, vállalati profilok engedélyezése, anyaggazdálkodás stb.). Különösen ez a helyzet a *termelés választéka* tekintetében. A népgazdaság és a fogyasztók érdekeinek a nagykereskedelem útján történő érvényrejuttatása

mellett eltörpülnek azok az előnyök, amelyekhez *egyes* iparvállalatok jutnak akkor, ha a nagykereskedelem nincs monopolhelyzetben, s jórészt helyi gazdaságossági meggondolásokból vagy a fogyasztókkal, vagy a kiskereskedelmi vállalatokkal közvetlen kapcsolatba léphetnének.

Vitathatónak tartom, hogy a gazdaságosság szélesebb körű értelmezése szempontjából az iparvállalatok említett közvetlen értékesítése valóban gazdaságos-e? A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy nem. A közvetlen ipari értékesítéssel létrehozott nyereségtöbblet az egész állami akkumuláció tömegét nem növeli, hanem csak az egyes iparvállalatét. A legjobb esetben is ugyanannyi marad az akkumuláció, mint amennyi korábban a nagykereskedelemnél volt. Ezzel szemben a nagy- és kiskereskedelmi vállalatoknál a közvetlen ipari értékesítés miatt kieső forgalom az áruértékesítés egységnyi költségeit növeli, a meglevő szervezet pedig képes ugyanolyan költségek mellett (vagy gyakrabban olcsóbban) a teljes forgalmat bonyolítani. Ilyen körülmények között közvetlen ipari értékesítés általában hátrányos, *csökkenti a népgazdasági akkumulációt,* megakadályozza egy igen fontos befolyásoló eszköz: a nagykereskedelem alkalmazását. Mindez nem jelenti azt, hogy egyes cikkeknél, bizonyos esetekben, ha ez a népgazdaság és a fogyasztók szempontjából valóban előnyös, ne alkalmazzák a közvetlen ipari értékesítést. Különösen nagy lehetőségek vannak a helyiipar és a kiskereskedelem közvetlen kapcsolatában. Mindez azonban nem járhat azzal, hogy az állam árualapokkal való gazdálkodási lehetősége csökken.

Az utóbbi időben több oldalról felvetik, hogy a kereskedelmi irányítás rendszerének továbbfejlesztését, a nagykereskedelem helyének, szerepének és tevékenységének meghatározását nagyon egyoldalúan, csak a saját tapasztalatainkra vagy legfeljebb a baráti országok gyakorlatára alapozzuk. Ebben elég sok az igazság. A kereskedelem kérdéseivel foglalkozó közgazdászok egy része elsősorban arra hívja fel a figyelmet, hogy a modern kapitalista kereskedelem fejlődése nagyon színes, az élet bonyolult, sokoldalú tanulságain alapuló kereskedelmi formákat, irányítási módszereket, nagykereskedelmi tevékenységet alakított ki. Elgondolásaikat főként a jelenkori kapitalista kereskedelem fejlődésének „új" vonásait figyelembe véve alakítják ki. Az elgondolások lényege a következőkben foglalható össze:

A fejlett, modern kapitalista kereskedelemben az éles konkurrenciaharc következtében mind erőteljesebb az a tendencia, hogy az áru útjának három fő láncszeméből (ipar — nagykereskedelem — kiskereskedelem) egy láncszemet, mégpedig a nagykereskedelmet igyekeznek kikapcsolni. A nagykereskedelmi árrést pedig részben megtartja az ipar vagy a kiskereskedelem, részben engedmények céljaira használják fel. Új formaként alakulnak ki a demigrossz típusú nagykereskedelmi vállalatok. A gyárak széleskörű eladási szervei a kiskereskedőkkel és a kiskereskedők úgynevezett beszerző szövetkezeteivel lépnek közvetlen kapcsolatba. A folyamat tehát két oldalról: az ipar és a kiskereskedelem oldaláról indult meg.

Érvül azt is felhozzák, hogy a kapitalista ipar a márkacikkek tömegét hozza piacra, ezt közvetlenül reklámozza, s így ezek értékesítéséhez nincs szüksége többé nagykereskedelemre. Általában az ipar az előre-

csomagolással, a szortírozással stb. a nagykereskedelmi funkciók tekintélyes részét átveszi.

E tapasztalatok érvényesítésének szükségességét nálunk azért is fontosnak tartják, mert ez az áru útját rövidítené, s felszámolná szerintük azt az egészségtelen helyzetet, hogy az ipar „a piactól el van zárva", ami nálunk — szerintük — valamiféle „üvegházi ipar"-t alakított ki.

Ezekkel a nézetekkel több oldalról is vitába kellene szállni, e cikk keretében azonban nem kívánok foglalkozni a jelenkor kapitalista kereskedelmének jellegzetességeivel. Itt kizárólag arra a kérdésre kívánok kitérni, ami a nagykereskedelmet illeti.

Először is erősen vitatható a tőkés kereskedelem fejlődésének említett útja, bár igaz az, hogy ilyen tendenciák vannak. 1948-ban az Egyesült Államokban majdnem minden kilenc kiskereskedőre egy önálló nagykereskedő esett. A kiskereskedelmi forgalom több mint $^2/_3$-a a nagykereskedelem útján beszerzett árukból bonyolódott.* (Nálunk 1956-ban a kiskereskedelem a Belkereskedelmi Minisztérium közvetlen irányítása alatt működő vállalatoktól árubeszerzésének 65,8%-át eszközölte.) A nagykereskedők száma éppen az Egyesült Államokban — amire leginkább hivatkoznak — az elmúlt több mint két évtizedben nem csökkent, hanem jelentősen emelkedett. 1929—54-ig az Egyesült Államokban a nagykereskedők száma 140%-kal emelkedett, forgalmuk pedig 108%-kal lett nagyobb.** Egyedül ez is bizonyítja, hogy bár vannak törekvések mind a monopolipar, mind a kiskereskedők részéről a nagykereskedelem kikapcsolására, mégsem ez a tendencia van túlsúlyban.

A másik dolog, amiről megfeledkeznek, hogy a nagykereskedelemnek legfeljebb a szervezeti formája változik. Ilyen esetben is azonban a nagykereskedelmi funkciót vagy az ipar eladási szerve, vagy például a kiskereskedők beszerzési „szövetkezete" látja el. Végül arról sem szabad megfeledkezni, hogyha a kapitalista és a szocialista kereskedelem között vannak is formai azonosságok, *a tartalmi különbség a döntő.*

A szocialista kereskedelemben a nagykereskedelem a hagyományos funkciók (szállítás, raktározás, szortírozás stb.) mellé új funkciókat vesz fel. Ilyen az árualapokkal való tervszerű gazdálkodás, a fogyasztók keresletének társadalmi méretekben történő számbavétele stb.

A szocialista ipar általában a szocialista nagykereskedelmen keresztül van közvetlen kapcsolatban a piaccal. Ez a típusú kapcsolat közvetlenebb és eredményesebb, mint általában a kapitalizmusban. Ez a helyzet annak ellenére, hogy a szocialista gazdasági szervezetben a nagykereskedelmi vállalatok túlnyomó többsége nem az ipari szervek irányítása alatt működik. A nagykereskedelem *új* funkciói ugyanis nem az áru útjának mikénti megszervezéséből, hanem a szocialista gazdasági rendszer lényegéből fakadnak.

A szocialista gazdasági rendszerben *a nagykereskedelem fontos eszköz a kiskereskedelem tervszerű irányításában is.* A fogyasztói kereslet sokrétűsége, területi és egyéb különbözősége, a keresletet befolyásoló tényezők állandó változása nagyon alkalmazkodó, rugalmas kiskereskedelmi munkát követel meg. Ezért nyilvánvalóan a kiskereskedelem irányításában fennálló korábbi erős megkötöttségeket is fel kell oldani

* Commerce Americain et Productivité, Párizs, 1951.

** Edwin H. Lewis: A nagykereskedő jelentőségének növekedése. Harvard Business Review, 33. köt. 6. sz.

olyan gazdasági ösztönzők egyidejű életbeléptetésével, amelyek a fogyasztók minél jobb, színvonalasabb kiszolgálására serkentik a kiskereskedelmi szervezeteket. Azzal, hogy a kiskereskedelmi szervezetek áruellátását a nagykereskedelem végzi, egyben alapvető befolyást lehet gyakorolni az előbbiek tevékenységére. Ebben van a nagykereskedelem nagy jelentősége a kereskedelmen belül.

Gyakorlatilag a kiskereskedelem kevésbé érzi a nagykereskedelem monopolhelyzetét, mint például a profilozott iparvállalat. A kiskereskedelmi vállalatok zöme, a földművesszövetkezetek rendszerint több nagykereskedelmi vállalattal állanak kapcsolatban (a nagykereskedelmi vállalatok árucsoportokra szakosítottak), s még olyan megkötöttségük sincs, hogy csak bizonyos területen működő nagykereskedelmi vállalattól szerezhetnek be árut (erre legfeljebb a gazdaságosság követelményei vezetik a kiskereskedelmi szervezeteket). *A nagykereskedelmi árukínálat helyzete, főképpen pedig az árukínálat összetétele az, amely a legközvetlenebbül hat a kiskereskedelmi szervezetek munkájára,* elősegíti a kereskedelempolitikai célkitűzések érvényrejuttatását. Ilyenek lehetnek például: a fogyasztói kereslet befolyásolása, a kereslet átterelése bizonyos cikkekre; egyes területek lakosságának bizonyos időszakokban az átlagosnál jobb áruellátása (bányászok, ipari gócpontok, a betakarítás időszakában falun stb.) stb. Vagyis a nagykereskedelem útján jut érvényre elsősorban a központi elhatározás.

Az áruforgalom tervezéséről

Az eddig kifejtett elgondolásokból nyilvánvaló, hogy meg kell vizsgálnunk a kereskedelem tervezésének jelenlegi rendszerét. Véleményem szerint szükségesnek látszik a tervezés jelenlegi módszereinek megváltoztatása. Ez elengedhetetlen feltétele az irányítás megjavításának.

A Belkereskedelmi Minisztérium — véleményem szerint — *kapjon továbbra is címzett jellegű tervutasításokat.* (A kötelező tervmutatók száma azonban legyen erősen csökkentett, s csak a legdöntőbb feladatokat, arányokat tartalmazza.) Ezek a tervek körültekintő, sokoldalú számításokon nyugodjanak. A jóváhagyott tervmutatók figyelembevételével a minisztérium készítse el részletes, mindenre kiterjedő tervét. Eddig ez a munka általában elmaradt. A minisztérium részletes tervének kidolgozása azonban ne legyen egyszerű „tervbontás". A minisztériumi tervre szükség van az irányító munka feladatainak meghatározásához, a kereskedelem feladatainak megvalósítását elősegítő intézkedések kidolgozásához, a minisztérium munkájának ellenőrzéséhez. Viszont minél közelebb kerülünk a kereskedelem szervezetében a fogyasztóhoz, annál inkább arra van szükség, hogy a kereskedelemben *a címzett jellegű áruforgalmi tervutasítások körét szűkítsük* és jobban támaszkodjunk a gazdasági ösztönzőkre, operatív rendszabályokra, utasításokra stb.

Ezekhez az új feltételekhez való alkalmazkodás során még sok nehézséget kell leküzdeni. Eltekintve az objektív körülményektől (például jelenlegi nehéz helyzetünk), országos szinten a kereskedelmi tervek általában elég reálisak. Ezt tovább lehet fokozni a tervezés objektív és szubjektív feltételeinek állandó javításával (káderek képzettsége, metodika finomítása, tartalékok képzésének lehetősége stb.). Az országos tervek kereskedelmi rendszerekre, területekre, szektorokra, vállalatokra

való bontása viszont csak egyre nagyobb hibahatárok között lehetséges. 1957. I. negyedévben a körülbelül 2,5 milliárd forintos készletemelkedés, s a nagykereskedelem körülbelül 20%-os tervtúlteljesítése mellett is, négy megye állami kiskereskedelme és a budapesti élelmiszerkereskedelem nem teljesítette tervét. A tervteljesítés szóródása az egyes igazgatóságoknál és a vállalatoknál még nagyobb volt. Azt tapasztalhatjuk, hogy *az országos tervmutatószámok lebontása során minél kisebb egységhez jutunk, annál kevésbé alkalmas egyedül a címzett jellegű tervutasítás a forgalom irányítására.*

A tervezést egyébként sem szabad csak úgy elképzelni, hogy a felsőbb szervek tervmutatókat készítenek (most mindegy, hogy figyelembe veszik-e az alsóbb szervek javaslatait, kontrolltárgyalásokat tartanak-e vagy sem) és ezeket címzetten kiadják az alsóbb szervek számára, az alsóbb szervek pedig ezek elemzése, részletes tervek készítése nélkül, mechanikusan, a kapott mutatók mindenáron való teljesítésére rendezkednek be. *Olyan egybehangolt tervezési rendszerre van szükség, amely nem feltétlenül igényeli a tervmutatószámok összefüggő láncolatát,* hanem rendszerével, a tervezési metodika útján és a tervteljesítés irányába ösztönző tényezők alkalmazásával segíti elő a kereskedelem egészének tervteljesítését. Véleményem szerint meg kell változtatni a tervmutatószámok jelenlegi „hierarchikus" felépítettségét, a népgazdasági tervekben szereplő valamennyi mutatóknak egészen a vállalatokig (vagy éppen a boltokig) való lebontását. Nem látszik elkerülhetetlenül szükségesnek, hogy a kereskedelmi szervezetek által kidolgozott tervmutatószámok számszerű összege kiadja a népgazdasági tervben szereplő mutatók összegét. Ez még önmagában amúgy sem biztosítaná a terv teljesítését.

A tervgazdálkodást vállalati szinten a tervezésnek inkább az a módszere biztosítja, hogy az egyes szervek előre tanulmányozva a körülményeket, a lehetőségeket, sok számítást végezve szabják meg feladataikat. A jövőben tehát arra kell törekedni, hogy az egyes szerveknél a tervgazdasági jellegű munkák kerüljenek előtérbe, színvonaluk emelkedjék.

Mindezeket azért érdemes végiggondolni, mert a terveknek és általában a tervezésnek nem szabad mindenható, mindent megoldó szerepet tulajdonítani. A tervezésnek csak addig szabad elmennie, ameddig időben és térben a gazdasági folyamatok felismerhetők és így megtervezhetők, továbbá a tervek teljesítése mérhető.

Részleteiben — az elmondottak figyelembevételével — véleményem szerint a *kereskedelem egyes ágazataiban* a következő tervezési rendszert lenne helyes érvényesíteni:

Meg kell változtatni azt a tervezési rendszert, amely szerint a kiskereskedelmi tervezés centralizáltabb, mint *a nagykereskedelmi tervezés.* Jelenleg minden megyére a minisztérium hagyja jóvá a kiskereskedelmi terveket. A nagykereskedelem megyei vagy tájegységi terveit viszont az egyes kereskedelmi főigazgatóságok hagyják jóvá, jórészt laza koordinálás mellett vagy anélkül. Ennél sokszor a kiskereskedelmi terveket sem veszik figyelembe. Gyakorlatilag nem is tudják figyelembe venni, mert a kiskereskedelmi tervek jóváhagyása az utóbbi időben egyetlen mutatószámban (összes áruforgalom), korábban pedig 4 főárucsoport szerint (élelmiszer, közétkeztetés, ruházati cikkek és vegyes iparcikkek) történt. Az egyes nagykereskedelmi vállalatok pedig áru-

csoportokra szakosítottak, a vállalatok többféle típusúak (országos, tájterületi és megyei vállalatok). A megyében működő kiskereskedelmi szervezetek az irányítás szempontjából is többfélék. Az állami kiskereskedelemhez tartozó szervezetek egy része például a tanácsok kereskedelmi osztálya alá tartozik, más részét országos vállalatok, kereskedelmi igazgatóságok, vagy éppen más minisztériumok irányítják, nem beszélve a vidéken jelentős forgalmat lebonyolító földművesszövetkezetekről. Ilyenformán az egyedül felülről irányított tervezésnek nincs is meg a reális bázisa. Ugyanakkor a minisztérium által a kiskereskedelem számára jóváhagyott terv sem tekinthető megalapozottnak, mert lényegében nincs egybehangolva az áruellátási lehetőségekkel. Miután az árukínálat mindenkor egyik fontos meghatározója a forgalomnak, ezért *a nagykereskedelmi vállalatok irányításához* — véleményem szerint — *továbbra is szükség van címzett jellegű és központilag meghatározott tervutasításokra.*

Ezek a tervutasítások azon alapulnának, hogy a nagykereskedelmi vállalatok terveiket a kiskereskedelem igényeinek figyelembevételével dolgoznák ki. Ezeket a tervjavaslatokat az irányítószervek és a Belkereskedelmi Minisztérium az iparral és a külkereskedelemmel való tárgyalás, valamint a népgazdasági tervben jóváhagyott mutatószámok alapján felülbírálnák és jóváhagynák.

Így a nagykereskedelmi tervek kifejeznék az egész kereskedelem áruellátását, annak területi és szerkezeti (összetételbeli) megoszlását. A jóváhagyott nagykereskedelmi tervek címzett, kötelező jellege biztosítaná egyfelől azt, hogy a nagykereskedelem ezen alapuló megrendeléseivel rászorítaná az ipart a lakosság keresletének megfelelő termelésre, másfelől biztosítva lenne, hogy az áruk elosztása területileg is és összetételben is jobban megfelelne a lakosság igényeinek. A tervek realitását, az említett célkitűzések érvényrejutását alapvetően az biztosítaná, hogy a nagykereskedelmi tervek a fogyasztók keresletét kifejező kiskereskedelmi igényekre épülnének, szemben az eddigi gyakorlattal.

Az előbbiekben javasolt rendszerrel szemben felvethetik, hogy ez nagy megkötöttséget jelent, a nagykereskedelem nem tudna eléggé rugalmasan dolgozni, s helyesebb lenne a nagykereskedelmi vállalatok részére is teljes „cselekvési szabadságot" adni. Véleményem szerint a javasolt rendszer nem jelent olyan megkötöttséget, amely gátolná a rugalmas, operatív kereskedelmi munkát. A nagykereskedelmi vállalat számára csupán néhány, munkáját fő vonalaiban megszabó mutatót hagynának jóvá. Így például: az értékesítési feladatát egyösszegben, de megyei bontásban, a készletezési feladatát stb. Ez elegendő ahhoz, hogy a nagykereskedelem előbb említett funkciói érvényesülését elősegítse, ugyanakkor nem sok ahhoz, hogy ezen belül az adott helyzetnek, a helyi viszonyoknak megfelelően alakítsa ki munkáját a nagykereskedelmi vállalat. Lényegében a nagykereskedelmi tervek a kereskedelem áruelosztási, készletezési stb. politikáját fejezik ki és valósítják meg.

A bolti kiskereskedelemben alkalmazandó tervezési rendszer meghatározása előtt néhány kérdést tisztázni kell. A bolti kiskereskedelem forgalmát lényegében a fizetőképes kereslet és az árukínálat, az árualap volumene és választéka, a nagykereskedelem értékesítési forgalma határozza meg. E tényezők ismeretében *országosan* a kiskereskedelmi forgalom tervezésének teljesen reális alapja van. Az egyes területek

vállalatok terveinek meghatározása azonban annál több nehézségbe ütközik. Az egyik tényező, a forgalmat alapvetően meghatározó vásárlóerő területi tervezésének objektív feltételei ugyanis hiányoznak. Ezt csak részben pótolhatja, ha az irányítószervek az eddiginél eredményesebben végeznek különböző közgazdasági számításokat a lakosság pénzbevételeinek és -kiadásainak alakulásáról. Ennek ellenére a minisztérium a kapott címzett jellegű tervutasításait irányítószervekre lebontja.

A kiskereskedelmi vállalatok áruforgalmi terveinek meghatározásához azonban még a legkörültekintőbb területi (például megyei) számítások sem elegendők, mert egy területen több kereskedelmi szerv (vállalat) működik. Ezek a szervek egymással versenyeznek és a vásárlók nem éppen ott költik el a pénzt, ahol kapják (a város szívóhatása stb.). Rengeteg bizonytalansági tényezőt jelent az, hogy egy adott területen belül a lakosság hol, melyik boltban, milyen árucsoportban költi el pénzét. Így a kiskereskedelmi vállalatoknál a tervezésnek szinte egyetlen reális alapja csak az illető szerv bázisidőszakának tényszáma lehet. Ezt a tényszámot is számos tényezővel kell rendszerint korrigálni (hálózatváltozás, demográfiai változások egymásrahatása, a vevőkör összetételében, jövedelmi viszonyaiban beálló változások, mezőgazdasági terméseredmények stb.).

Mindebből — véleményem szerint — az következik, hogy *az irányítószervek a kiskereskedelmi vállalatok értékesítési terveit címzetten ne hagyják jóvá,* csak irányszámokat adjanak. A vállalatok értékesítési tervszámának jóváhagyását azért is el lehet hagyni, mert elgondolásom szerint — a jövőben a kiskereskedelmi vállalat címzett jellegű tervutasítást kap a vállalat gazdálkodási eredményére (nyereségére) vonatkozóan, ezzel lényegében megszabjuk értékesítési feladatát is. Az egyéni érdekeltséget kifejező ösztönzőket (bért stb.) sem kapcsolnánk a jövőben közvetlenül a vállalati értékesítési mutatók teljesítéséhez. Természetesen egyúttal szaporítani kell azokat a feltételeket és ösztönzőket, amelyek a kiskereskedelemi vállalatokat versenyre késztetik.

Mindez azonban korántsem jelentheti azt, hogy a vállalatoknál a tervszerűség követelményei elhanyagolhatók és a jövőben ne vegyük igénybe a tervezés eszközét, ne legyenek vállalati tervek. Éppen ellenkezőleg! A vállalatoknak terveket kell készíteniök, amelyekben meghatározzák a vállalat működésére jellemző legfontosabb mutatókat. E tervek azonban valóban a vállalat irányításához, működéséhez és ellenőrzéséhez szolgáltassanak minél biztosabb alapot. A vállalat abban legyen érdekelt, hogy a terv minél reálisabb legyen, mert csak ilyen terv készítése alkalmas az irányításra, a tervszerűség biztosítására.

Ezzel kapcsolatban általában felvetik, hogy egy-egy vállalat által elkészített terv, amelynek mutatószámait a felsőbb irányítószerv nem hagyja jóvá, nem terv, hanem valamiféle „munkaprogram", a terv célkitűzései teljesítésének vagy nem teljesítésének nincsenek sem erkölcsi, sem anyagi következményei. Véleményem szerint ez gyökerében hibás nézet. E megállapítás lényegében éppen arra a tervezési rendszerre támaszkodik, amelynek hibáit a múltban tapasztalhattuk. Ennek lényege abban volt, hogy felülről lefelé — tehát a népgazdasági tervtől a vállalati tervig — a kötelező, címzett tervutasításoknak bonyolult, ezer és ezer mutatószámból álló rendszerét hoztuk létre. Egy-egy ágazat köte-

lező tervei sokszor vaskos köteteket tettek ki, s gyakorlatilag éppen a legfontosabb feladatokra nem tudtuk ezzel a figyelmet ráirányítani.

A tervgazdálkodás követelményei — véleményem szerint — mindezt nem teszik szükségessé. Nem a tervmutatószámok „hierarchikus" láncolatára van szükség, hanem a gazdasági egységek egybehangolt, a népgazdasági terv előírásainak megfelelő munkájára. *Ehhez* pedig *elengedhetetlen az egyes irányítószervek, vállalatok részletes terve.* Ez a vállalati tervszerű munka *alapkövetelménye,* amely helyileg biztosítja a munka megszervezését, az általános céloknak megfelelően.

A kiskereskedelmi vállalati tervek elkészítéséhez az irányítószerveknek természetesen általános és konkrét segítséget kell nyújtaniok. Tájékoztatni kell a vállalatokat az adott időszakra meghatározott kereskedelempolitikai elgondolásokról, a vásárlóerő alakulásáról és az ebből adódó következményekről, a várható árukínálatról stb.

A vállalatok elkészített terveiket meg kell, hogy küldjék az irányítószerveknek (beszerzési igényeket az illetékes nagykereskedelmi vállalatoknak), az irányítószervek pedig összesítve a minisztériumnak. A terveket az irányítószerv, illetve a minisztérium értékeli, sokoldalúan elemzi. Az értékelésnek fel kell tárnia mennyiben reálisak a tervek, teljesülésük biztosítja-e a minisztérium, az egész kereskedelem tervének megvalósítását? Az értékelés eredményétől függően a minisztérium, az irányítószerv határozatokat hoz, intézkedéseket foganatosít olyan kérdések megoldására, amelyek egy adott területen, illetve országosan a tervekben foglalt, helyesnek ítélt feladatok megvalósítását elősegítik.

A jelenlegi *közétkeztetési tervek* jellege teljesen azonos a bolti kiskereskedelem terveivel, annak ellenére, hogy a közétkeztetésben termelés és szolgáltatás is folyik és nemcsak eladás. A közétkeztetés teljesítményét lényegében három mutatóban: a termelési érték, az értékesítés és a szolgáltatás mutatójában kellene kifejezni.

A közétkeztetés forgalmát a fizetőképes kereslet, a termelési kapacitás, annak nyersanyaggal, szakmunkásokkal stb. való ellátottsága, valamint általában az árukínálat, az árufedezet határozza meg. A közétkeztetés versenyben áll az élelmiszerkereskedelemmel.

A közétkeztetési vállalatok jelenlegi tervezési rendszere is azokkal a hiányosságokkal küszködik, mint a bolti kiskereskedelemé. Itt sem szükséges — véleményem szerint —, hogy az irányítószerv a vállalatok részére címzett jellegű áruforgalmi tervutasításokat adjon ki. Elengedhetetlen azonban, hogy a közétkeztetési vállalatok is részletes terveket készítsenek. A közétkeztetés tervezési metodikája azonban el kell térjen — a szakma jellegénél fogva — a bolti kiskereskedelem tervezési rendszerétől. Ezt indokolja az is, hogy a nagykereskedelmi tevékenység befolyása a közétkeztetésre kisebb, mint a bolti kiskereskedelemre.

Röviden összefoglalva az elmondottakban látom a kereskedelmi tervezési rendszer továbbfejlesztésének főbb vonásait.

A gazdasági ösztönzők szerepe az állami kereskedelem irányításában

A szocialista kereskedelem irányításának — javaslatom szerint — az a sajátos rendszere alakulna ki, hogy egyfelől, a legfőbb arányokat kötelező tervutasítások szabályozzák, másfelől önálló részletes tervek

alapján, a népgazdasági terv általános célkitűzéseihez kapcsolódó ösztönzők alkalmazása szabná meg a kereskedelem tervékenységét. *A kereskedelempolitikai célkitűzések végrehajtásának egyik legfontosabb eszköze a nagykereskedelem lenne.* A továbbiakban megkísérlem azoknak a feltételeknek és módszereknek a meghatározását, amelyek kialakítása szükséges az állami kereskedelem tervszerű munkájának biztosításához az általam felvázolt rendszerben.

Ár és kereskedelmi árrés

Feltételezzük, hogy az áruforgalom tárgyát képező cikkek legtöbbje a jövőben is országosan egységes fix árakon kerül forgalomba. Csak ott lesz mozgó árrendszer, ahol ez jelenleg is megvan (gyümölcs, zöldség stb.). A kereskedelmi vállalatok a készletekkel fix áron számolnak el, fix áron teljesítik forgalmukat és fix árakat figyelembe véve kell megfelelő struktúrát, jövedelmezőséget stb. elérniök.

A kereskedelmi árrés* a nagy- és a kiskereskedelmi haszonkulcsok mértékétől függ. A jelenlegi haszonkulcsokat át kell dolgozni, mert gátolják a vállalati önálló elszámolás elveinek érvényesülését. Egyes cikkcsoportok forgalmazása ugyanis ma is ráfizetéses, másoké nem biztosítja a forgalmi költségek megtérülését, megfelelő értékcsökkenési kulcsok alkalmazása, a kereskedelmi kulturáltság fokozása esetén. Egyes haszonkulcsok nem nyújtanak a forgalmazó szervek részére nyereséget, vagy olyan keveset, amely megakadályozza a nyereség elérésében való érdekeltség alkalmazását.

Olyan haszonkulcsokra van tehát szükség, amelyek a lehető legjobban kifejezik az egyes áruk forgalmazásához szükséges költségviszonyokat és ugyanakkor megfelelő nyereségfedezeti részt is tartalmaznak. Az új haszonkulcsok is országosan egységesek lennének. Azt a különbséget, ami abból adódik, hogy a különböző körülmények között dolgozó vállalatok ugyanazt a cikkcsoportot más-más költségszinttel forgalmazzák, a vállalati adó (alaprentabilitás)** differenciálásával és általában a vállalatgazdálkodás tervezése útján lehet kiküszöbölni.

Az álló- és forgóalapok tervszerű és gazdaságos felhasználását biztosító módszerek

A lakosság ellátásának fontos feltétele, hogy megfelelő színvonalú, kapacitású és sűrűségű kiskereskedelmi és közétkeztetési hálózat álljon rendelkezésre, fejlődjék a raktárhálózat. A vállalati önállóság megköveteli, hogy *az állóeszközök szintentartásához szükséges anyagi eszkö-*

* Kereskedelmi árrésnek a fogyasztói és a bruttó termelői ár közötti különbséget nevezzük. Nagykereskedelmi árrés a bruttó termelői ár és a nagykereskedelmi eladási ár, míg a kiskereskedelmi árrés a nagykereskedelmi eladási ár és a fogyasztói ár közötti különbséget. A kereskedelmi árrésnek olyannak kell lenni, hogy biztosítsa a forgalmi költségek megtérülését és ezenfelül meghatározott nyereséget is. A kereskedelmi árrés és az áruk eladási árának viszonyát százalékosan kifejezve haszonkulcsnak nevezzük.

** Alaprentabilitásnak a belkereskedelemben az 1955. IV. negyedévi és az 1956. I—III. negyedévi időszak adatai alapján kiszámított nettó vállalatgazdálkodási szintet (nyereség a forgalom %-ában) nevezik, amelyet korrigálnak a hatósági árváltozásokkal, átszervezésekkel, profilváltozásokkal és a bérpolitikai intézkedések kihatásaival.

A vállalati adó kifejezést azért használom, mert jellegénél fogva a vállalatok alaprentabilitásként megállapított nyereségkötelezettsége vállalati adónak tekinthető, amit a kereskedelmi vállalatok jelenleg is az adóhivatalokhoz fizetnek be. A nyereség tulajdonképpen ennek túlteljesítése esetén jelentkezik. Megszűnt tehát a „tervezett nyereség" és a „terven felüli nyereség" fogalma.

zökkel maga a vállalat rendelkezzék. Ebből a meggondolásból született az a javaslat, hogy a kereskedelem állóeszközeit át kell értékelni, a jelenleg nyilvántartott értékek közötti aránytalanságok megszüntetése érdekében. Az átértékelés után olyan értékcsökkenési leírási kulcsokat kell életbe léptetni, amelyek részben a mindenkori haszonkulcsok költségfedezeti részébe belefférnek, részben pedig megfelelő állagmegóvási fedezetet biztosítanak (állóeszközök karbantartásához, javításához, felújításához, általában a szintentartásához, és olyan kis beruházások létesítéséhez, amelyek megvalósítása még alig vagy egyáltalán nem növeli a vállalat állóeszközeinek összértékét).

Az állóeszközök értékelési irányelveit és az értékcsökkenési leírási kulcsokat egységesen az egész kereskedelemre központilag szabják meg. Ezen keresztül biztosítani lehet, hogy *a vállalatok érdekeltek legyenek állóeszközeik állagának megóvásában.* A vállalatok ugyanis az így nyert alapot csakis rendeltetési célokra használhatnák fel. A takarékos és gazdaságos felhasználásban pedig érdekeltek, mert a forgalom emelésének előfeltétele a hálózat állandó rendbentartása, korszerűsítése.

Ezt a célt szolgálja az a javaslat is, hogy a felújítási alapot nem kell évenként elkölteni, hanem tartalékolni lehet a következő tervidőszakra is — kamatok mellett. Ugyanakkor, ha a felújítási feladat előbb jelentkezik, mint amikorra a felújítási alapból ezt ki lehetne elégíteni, a vállalat a banktól kamat elleneben ilyen célra hitelt vehet fel.

A felújítási alapot növelheti a vállalat a vállalati adón (az alaprentabilitáson vagy a tervezett nyereségen) felül elért nyereségből. (A jelenlegi rendelkezések szerint a többleteredmény 20%-a fordítható erre.)

E javasolt rendszerrel kapcsolatosan felmerül az a probléma, hogy az eddig országosan összegyűlt felújítási alap a vállalatok között erősen szétforgácsolódik s így nem lehet forrásként egy vállalat erejét meghaladó, nagyobb összegű felújításra felhasználni. Probléma továbbá, hogy a különböző vállalatok lehetőségei erősen differenciálódnak és a legjobban felszerelt vállalatok jutnak az állagmegóvás nagyobb lehetőségéhez.

Az első problémát a felújításhoz szükséges hitelek nyújtásával részben ellensúlyozni lehet, a második probléma pedig részben átmeneti, részben megfelelő megoldás is, mert a magasabb értékű állóeszközökkel rendelkező vállalatnak a szintentartásához magasabb összeg kell.

Az egész elgondolás abból indul ki, hogy a felújítási alap általában csak a szintentartáshoz szükséges összegeket tartalmazza. A bővítés továbbra is költségvetési juttatásokból nyerne kielégítést. A bővítésre szolgáló beruházási kereteket tehát feltétlenül központilag, minisztériumi szinten kell kezelni és elosztani. Az elosztást meg kell előzze a különböző területek hálózatának, állóeszközeinek alapos elemzése, az aránytalanságok feltárása, az áruforgalom fejlődése követelményeinek figyelembevétele, sokoldalú gazdaságossági számítások elvégzése. Csak ilyen előzmények után lehet dönteni a tanácsok, az irányítószervek, illetve a vállalatok beruházási igényeiről. *A beruházási terv tehát továbbra is címzett jellegű tervutasítás maradna.*

A forgóalapokkal való gazdálkodásban fontos szerepe van a *hitelellátásnak.* Az irányítószerveknek, a minisztériumoknak és a banknak — együttműködve — megvan a lehetősége arra, hogy *a készletgazdálkodási politikát megfelelő hitelpolitikával támassza alá.* Ilyen intézke-

dés lehet, hogy a bank meghatározott készleteken felül magasabb kamatot számít és ezzel is a nagyobb forgalomra, a készletek eladására ösztönzi például a kiskereskedelmet. Vagy éppen ellenkező intézkedés: a nagykereskedelemben elhatározott készletfeltöltési feladatok megvalósulásának alátámasztására a bank olcsóbb tárolási hitelt bocsát a nagykereskedelem rendelkezésére. Ezzel ellensúlyozza a nagykereskedelemnek azt az érdekeltségét, hogy a készletek eladásával csökkentse kamatterhét és ezúton növelje a nyereségét.

A szállítási szerződéses rendszer, a szállítási feltételek

A szakmai szállítási feltételek a nagykereskedelem és az ipar, a kiskereskedelem és a nagykereskedelem között országosan egységesek. Erre továbbra is szükség van és valamennyi szakmában lehetőleg egységes alapelveken nyugvó szállítási feltételeket kell kidolgozni. Ezek központi megállapítására azért is szükség van, nehogy a nagykereskedelem monopol jellegű helyzeténél fogva az iparnak, a kiskereskedelem pedig a nagykereskedelemnek legyen kiszolgáltatva. A szakmai feltételeket azonban nem szabad örökéletű, öncélú megállapodásoknak tekinteni, és az élet által felvetett problémák megoldását nem szabad bürokratikus módon kezelni.

A szállítási szerződéses rendszerben továbbra is az eddigi szabadságot lenne helyes fenntartani a nagykereskedelem és a kiskereskedelem között. Lehetővé kell tenni, hogy a kereskedelmi formák egész sokasága fejlődjék ki a nagykereskedelem és a kiskereskedelem kapcsolatában (megrendelés, megállapodások, szerződések stb). Ugyanakkor azonban a Belkereskedelmi Minisztériumnak legyen meg a lehetősége, hogy bizonyos területeken, bizonyos szakmákra vagy cikkekre a kötelező szállítási szerződéskötési rendszert elrendelhesse és megfelelő szankciók kikötésével biztosítsa a diktált szerződések betartását.

Az ipar és a kereskedelem között a szállítási szerződési rendszer szerepe jelentősen megnő a jövőben. Amikor a minisztériumok általában nem írják elő a cikkenkénti termelés feladatait a vállalatoknak, akkor főképp a szállítási szerződés segítségével lehet és kell biztosítaniok a lakosság keresletének megfelelő termelést. A Belkereskedelmi Minisztérium a lakosság áruösszetétel szerinti ellátásáért felelős. Ezt csak úgy vállalhatja, ha a termelő vállalatok nem bújhatnak ki a szerződéskötési kötelezettség alól. De itt is alkalmazhatók különböző módszerek. Feltétlenül szükséges azonban olyan szankciók kikötése, amelyek biztosítják az ipar szállítási kötelezettségének teljesítését a nagykereskedelem felé és ugyanakkor a szállító vállalatok részére a nagykereskedelem átvételi kötelezettségét. A mindenkori piaci viszonyoktól függően a különböző cikkekben hol az iparnak, hol a nagykereskedelemnek jelent előnyt vagy hátrányt e rendszer, a népgazdaságnak azonban mindenkor előnyös.

A kereskedelmi dolgozók személyes anyagi érdekeltsége

A kereskedelmi dolgozók egyéni anyagi érdekeltsége a javasolt rendszerben kettősen jelentkezik: egyrészt a bérezésben a forgalomhoz kapcsolódóan, másrészt a felosztható nyereségben való részesedésben a nyereségszint (alaprentabilitás) túlteljesítése esetén.

A kereskedelemben is olyan *bérrendszer*re van szükség, amely alkalmas a népgazdasági terv teljesítésének elősegítésére. A bérezési rendszernek a vállalatok dolgozóit ösztönöznie kell a vásárlóerő minél nagyobbmérvű lekötésére, a vállalat gazdaságos működésére.

Az új vállalati alkalmazotti bérrendszer keretében a kereskedelmi dolgozók alapbérét felemelték, és egyben még növelték azzal az összeggel is, amelyet korábban prémiumként a 100%-os tervteljesítésnél kaptak. A *premizálási rendszer* azonban továbbra is érvényben marad, felső határa az új alapbér 40%-a. Prémiumot a jövőben egyrészt a tervek túlteljesítése, másrészt meghatározott prémiumfeladatok teljesítése után lehet fizetni.

A vállalatok gazdaságos működésére fő ösztönzőként *a nyereségrészesedési rendszert* alkalmazzák. Ez azt jelenti, hogy az év végén az alaprentabilitáson felül elért nyereségből a dolgozók legfeljebb 4 heti bérük erejéig részesednek. Az új rendszer szerint a gazdaságos működésnek lényegében két fő feltétele van: a minél nagyobb értékesítés és a kereskedelem kiszolgálási kultúrájának fejlődését is figyelembe vevő költségszint csökkentése. Az értékesítés premizálása is kihat a nyereség növelésére.

A *nagykereskedelem*ben — feladatait figyelembe véve — olyan bérrendszert kell alkalmazni, amely az alapbéren felül jelentkező prémium útján a dolgozókat arra ösztönzi, hogy a tervutasításban meghatározott értékesítési tervet 100%-ra teljesítsék. A tervek nem teljesítése a kiskereskedelem nem megfelelő ellátását jelentheti, a túlteljesítés pedig, ha nem jár együtt a beszerzés túlteljesítésével, a készletezési feladatok megvalósulását teheti lehetetlenné. A nagykereskedelemben tehát mindenképpen az a legcélszerűbb, ha a terveket 100% körül teljesítik. Ez feltétele, hogy a nagykereskedelemnek e tanulmányban kifejtett funkciója érvényesülni tudjon.

A *kiskereskedelem*ben a hálózati dolgozóknál továbbra is az alapbér és jutalékos rendszert kívánjuk alkalmazni. A vállalati központok dolgozóit a minél nagyobb forgalom teljesítése mellett a vállalat gazdaságos működésében is érdekeltté kell tenni. A vállalat boltvezetőit helyes premizálni a boltra megszabott forgalmi előirányzat túlteljesítése után. Ez feltétele a boltok közötti versenynek és annak, hogy a boltvezetők maximálisan törekedjenek biztosítani a bolti dolgozók teljesítményéhez a szükséges feltételeket (beszerzés, nyitvatartás stb.).

A *közétkeztetés*ben a hálózati dolgozók bérezése jelenleg is alapbér és jutalékos rendszer szerint történik. A termelőüzemek dolgozóit a sajátkészítésű áruk forgalma után premizálják. A vállalati központ dolgozóit itt is célszerű olyan bérrendszerben foglalkoztatni, amint ezt a kiskereskedelemnél javasoltam.

A kereskedelmi verseny fejlesztése

A kiskereskedelmi és a közétkeztetési forgalom terjedelmére és összetételére is igen kedvező hatással van a vállalatok és a boltok között folyó verseny. Helyes tehát, ha egy területen minél több egymással versenyző vállalat működik. A vállalatok számát szinte csak a gazdaságossági követelmények korlátoznák. A vállalatok számának szaporítását

azonban össze kell kapcsolni a szakosítás fokozásával. A szakprofil előírásával arra kényszerítjük az egyes vállalatokat, hogy a profiljukba tartozó cikkek forgalmából „éljenek meg", működjenek nyereségesen, fejlesszék a szakmát, az árucsoport választékát, a szakbolthálózatot stb.

A boltok profilját ugyancsak meg kell határozni, figyelemmel azonban arra, hogy a *profilok sokfélesége* alakuljon ki. Az egyes boltok profiljának meghatározása a kiskereskedelmi vállalat jogkörébe tartozna, a boltok nyitásához pedig a megyei tanácsok, esetleg a városi tanácsok adnának engedélyt.

Mindezekből következik, hogy a jövőben vállalatalapításhoz — meghatározva egyben a profilját — és megszüntetéséhez a Belkereskedelmi Minisztérium hozzájárulása lenne szükséges. A szakboltok és a szakvállalatok világosabbá teszik az áruforgalom áttekintését, irányítását is.

Idetartozó kérdés az is, hogy az egyes vállalatok hálózatfejlesztésük során ne legyenek túlzottan területi keretek közé szorítva. Az a vállalat, amelynek megvan az anyagi lehetősége, hogy például a szomszédos városban nyisson üzletet és ezt gazdaságosan meg tudja valósítani, kapja meg a működési engedélyt a boltnyitáshoz.

Szervezeti követelmények

Nyilvánvaló, hogy az eddig kifejtettek alapján a Belkereskedelmi Minisztériumnak és a tanácsok végrehajtó bizottsága kereskedelmi osztályainak az irányítás terén új módszereket kell alkalmazniok. Korábbi tervezési rendszerünk ellentmondásokat szült az irányítás gyakorlatában, nem volt alkalmas a szakmai és a területi elv alkalmazásának összehangolására. A tanácsok kereskedelmi osztályai egyfelől felelős gazdái voltak egész területük (megye) áruellátásáért, annak tervéért, másfelől érdekeltek voltak a közvetlenül hozzájuk tartozó kiskereskedelmi vállalatok munkájában. Ezért állandó összeütközésbe kerültek egyrészt a közvetlenül a minisztériumhoz tartozó kereskedelmi szervekkel, másrészt a földművesszövetkezetekkel. Ezek az ellentmondások végül is csökkentették a kereskedelmi osztályok objektivitását a tervezésben. Ezért alakult ki 1957. év első felében olyan gyakorlat, hogy az egész terület (megye) kereskedelmét már sem a minisztérium, sem a tanács kereskedelmi osztálya nem tervezte, a tanácshoz tartozó kiskereskedelmi vállalatok együttes tervét a területre a minisztérium külön hagyta jóvá.

A szakmai és a területi elv összeütközésbe került azért is, mert a nagykereskedelem a minisztérium közvetlen irányítása alá tartozik. A nagykereskedelmi vállalatok terveit a minisztérium (főigazgatóságok) hagyják jóvá. Ez azt jelenti, hogy ha egy főigazgatóság áruelosztási és egyéb, a nagykereskedelmi funkcióval kapcsolatos elképzelései nem esnek egybe a tanács és a többi főigazgatóság, tehát lényegében a különböző szakmák elképzeléseivel, illetve az ezt kifejező kiskereskedelmi vállalati tervekkel, akkor a nagy- és kiskereskedelem közötti tervszerűség, amit a tervezésnek kellene biztosítania, megbomlik.

A kereskedelem irányításának e cikkben kifejtett rendszere feltételezi, hogy a Belkereskedelmi Minisztérium és a tanácsok végrehajtó bizottságainak kereskedelmi osztályai elsősorban hatósági szervek, a

gazdálkodásban anyagilag nem érdekeltek, irányító feladataikat általában a tervezési munka elvi irányításán keresztül, gazdasági ösztönzők kidolgozása és életbeléptetése révén, az ellenőrzés és általában az operatív intézkedések útján valósítják meg. Mind a minisztériumban, mind a kereskedelmi osztályokon a feladatok — és ennek alapján a szervezeti tagozódás is — lényegében négy csoportba oszthatók: *a)* általános hatósági és igazgatási feladatokat ellátó részlegek; *b)* előretekintő, a feladatokat megszabó és azok végrehajtását irányító munkakörök (kereskedelempolitika, tervek, mechanizmusok, rendszabályok); *c)* az áruforgalom operatív irányitását végző szervek (diszpozíciók, iparral való kapcsolat, új cikkek kutatása, vállalatok összefogása stb.); *d)* a kereskedelem működésére visszatekintő és a kereskedelem munkáját elemző, értékelő munkakörök (számvitel, statisztika, nyilvántartás, ellenőrzés különböző fajtái stb.).

Ilyen feladatkörökkel, a kifejtett irányítási rendszerrel a minisztérium országosan, a tanácsok végrehajtó bizottságai, azok kereskedelmi osztályai pedig területileg a belkereskedelem felelős gazdái lehetnek és biztosíthatják a párt és a kormány gazdaságpolitikájából a kereskedelmi szervezetre háruló feladatok megvalósítását.

Mindez új szervezeti megoldásokat követel a kereskedelmi vállalatoknál is. Ki kell tehát dolgozni a vállalatok szervezeti felépítésének ajánlható formáit körülbelül az előbbiekben leírt munkaköri tagozódásnak megfelelően. A vállalati igazgatónak lényegében három helyettese volna: az egyik az áruforgalmi, a másik az üzemgazdasági (benne a tervezési és a pénzügyi) feladatokat irányítaná, míg a harmadik helyettes a főkönyvelő lenne, akihez a vállalat számviteli rendje, a könyvelés, a nyilvántartások, a statisztika, az elemzés és az ellenőrzés tartozna.

★

E tanulmányban felvetettek természetesen csak vázlatosan tartalmazhatták a javasolt tervezési rendszert és gazdasági ösztönzőket. Nem foglalkoztam szándékosan a földművesszövetkezeti kereskedelem problémáival.

A cél elérése: a kereskedelem irányításának megjavítása, a lakosság ellátási színvonalának emelése és a kereskedelem gazdaságos működésének biztosítása érdekében részben tovább kell fejleszteni a címzett, kötelező jellegű tervutasítások körét, részben ezeket szűkíteni kell, másutt elhagyni, s helyükbe olyan eszközöket szükséges életbe léptetni, amelyek eredményesebben segítik elő a központi elhatározások végrehajtását.

A javasolt tervezési rendszer — véleményem szerint — egyik oldalon a megkötöttségek csökkentésével, másik oldalon reális, az adott helyzetet figyelembe vevő részletes helyi tervekkel olyan feltételeket teremt, amely lehetővé teszi, hogy a kereskedelmi dolgozók az eddiginél jobban megértsék a munka tervszerűségének jelentőségét, s tevékenységükkel elősegítsék azt.

TOMCSÁNYI PÁL

Szőlőtermelésünk kapacitása és gazdaságossága

Földművelésünk legősibb intenzív termelési ága a szőlőgazdaság. Jelentőségére rávilágít, hogy országosan csaknem másfélszer annyi munkát vesz igénybe, mint a kenyérgabona-termesztés és — a mezőgazdaságban dolgozók átlagos foglalkoztatottságát tekintve — mintegy 200 000 ember munkaerejét köti le. Ezek családtagjait és a kapcsolatos iparágak dolgozóit is számítva az ország lakosságának körülbelül 6—8 százaléka közvetlenül vagy közvetve, teljesen és még nagyobb hányada részben a szőlőművelésből él.

Ennek tudatában különösen fel kell figyelnünk a szőlőgazdaság ki nem elégítő állapotát mutató jelenségekre: arra, hogy a bor hiánycikk és a szőlőterület országosan 7 év alatt 15 százalékkal csökkent.

A szőlőtermelés fejlesztésére kedvező hatású a szőlőterület beadási és adóalapként való többszörös számbavételének (felszorzásának) megszüntetése és a borbegyűjtés eltörlése. Ezek az intézkedések, valamint a munkaintenzív termelési ágak értékelésében bekövetkezett változás időszerűvé teszik a szőlőgazdaság helyzetének elemzését. Ezt kívánom elősegíteni azzal, hogy a *gazdasági tervezés* nézőpontjából vizsgálom a szőlő ültetvényállagának és termőképességének összefüggéseit országos szinten, és ezzel kapcsolatban kidolgozok néhány számítási módszert.*

Szőlőtermelésünk tervszerű fejlesztése megköveteli, hogy feltárjuk a termés csökkenésének az okait, ezek súlyát, és hogy tisztázzuk: mely tényezőkkel érhetünk el viszonylag legnagyobb és leggazdaságosabb növekedést.

A termésátlag alakulását befolyásoló tényezők

A termelés színvonalát és helyzetét legtömörebben a termésátlag jellemzi. A szőlő országos termésátlaga az utóbbi években a következő táblázat szerint alakult:

Év	Szőlő-termés-átlag q/kh	Index 1934—1938 = 100	Év	Szőlő-termés-átlag q/kh	Index 1934=1938=100
1950.....	15,3	101,3	1954.....	8,7	57,6
1951.....	13,9	92,0	1955.....	16,0	108,6
1952.....	11,9	78,8	1956.....	11,6	76,8
1953.....	8,5	56,3	7 év átlaga	12,3	81,5

* A vizsgálat során a Szőlészeti Kutató Intézet éveken át végzett részletes monográfiai feltételeire és számos termelési és szervezési kérdésben az Intézet munkatársainak tájékoztatására támaszkodtam.

Attól eltekintve, hogy egyes nagyüzemeink 50—60 q/kh termés-eredményt érnek el, az országos termésátlagok igen alacsonyak, a nagy tömegbortermő államok átlagtermésének csak 30—35 százalékát teszik ki, sőt a két évtizeddel korábbi állapothoz képest is bizonyos visszaesést mutatnak.

A termésátlagok alacsony színvonalának legfontosabb okai valószínűleg a szőlőültetvények állagában bekövetkezett változásokban találhatók meg. Vázlatosan ezek a következők:

a) *A szőlő kormegoszlása.* A szőlőültetvény forgóját a pihentetett parlagterület,* a még nem termő fiatal terület és a termőterület adja. Hazánkban az elmúlt években 400 000 kat. hold** körül mozgott az országos szőlőterület; vizsgáljuk meg, milyen mértékű fiatal terület, illetve pihentetés alatt levő parlag áll ezzel arányban. Az utóbbit általában nem veszik figyelembe, bár művelési ág változásaként sem tartják pontosan nyilván.

Az ismert összterületi adatból (Ö), valamint az elméletileg feltételezhető parlag- vagy pihentetési időből (P), a fiatal szőlő termőrefordulásáig eltelő időből (F) és az átlagos életkorból (É) a következő összefüggés alapján számíthatjuk a termőterület (T), illetve — a képlet átalakításával — az ültetvényforgó másik két szakaszát:

$$T = Ö - \left[\frac{Ö \cdot P}{É} + \frac{Ö \cdot F}{É}\right]$$

A pihentetési időt (P) 3 évvel, a termőrefordulásig eltelő időt (F) 4 évvel és a szőlő átlagos életkorát (É) 40 évvel számítva, a következőket kapjuk:

$$T = 100 - \left[\frac{100 \cdot 3}{40} + \frac{100 \cdot 4}{40}\right] = 100 - (7{,}5 + 10) = 82{,}5$$

E képletben mutatkozó egyszerű összefüggések alapján kiegyenlített kormegoszlás esetén az összterülethez viszonyítva a termőterület 82,5 százalék, a fiatalkorú szőlő 10,0 százalék és a parlagterület 7,5 százalék kell hogy legyen.

Az említett 400 000 kat. hold összes szőlőterület esetén tehát 330 000 kat. hold termőterülettel, 40 000 kat. hold fiatal szőlővel és 30 000 kat. hold parlaggal kellene rendelkeznünk.

A jelenlegi kormegoszlás ettől lényegesen eltér, ami egyrészt a szőlőben fekvő nemzeti vagyon értékét csökkenti — számításunk szerint 45 százalékkal, vagyis mintegy 3 milliárd forinttal —, másrészt a termőképességre is kihat.

A szőlő életkora a tőke-alaktól és az éghajlattól nagymértékben függ. Homoki szőlőknél, sűrű térállás és alacsony tőkefej mellett 25—35 évig terem jól a szőlőtőke, de aládöntéssel hosszabb ideig is fenntartható. Egyébként 35—40 évre tehetjük a szőlő gazdaságos életkorát hazánk kontinentális száraz éghajlata alatt. A szőlő 8—10 éves korában

* A szőlő kivágása után néhány évig mezőgazdaságilag művelt vagy parlag terület.
** Számításaimban, ahol lehet, statisztikai adatokra támaszkodom, de a szőlőtermelés tekintetében ezek is legtöbbször csak hivatalos becslések. A *monográfia* adatai sem egy időpontra vonatkoznak. Az elmúlt éveket jellemző különféle adatokat mégis felhasználom, sőt szükség szerint feltevésekkel is kiegészítem, mert fő célom az összefüggések tisztázása és nem a statisztikai tájékoztatás.

éri el teljes termőképességét, amelyet körülbelül 20—25 éves koráig tart meg. (A következő számításban teljes, vagyis 100 százalékos termőképességűnek a 10—20 éves szőlőt tekintjük.) Ezután a termőképesség lassan hanyatlani kezd, és az utolsó életszakaszban a teljes termőképességhez viszonyítva fokozatosan 80 százalékról 15 százalékra csökken.

Szőlőültetvényeink jelenlegi korösszetételéből a következő relatív termőkapacitás adódik:

Életkor év	A korcsoport átlagos termőkapacitása	Elméleti		Tényleges	
		korösszetétel	termőkapacitás	korösszetétel	termőkapacitás
	százalék				
1— 3	—	7,5	—	2,0	—
4—12	70	22,5	15,75	10,3	7,21
13—25	90	32,5	29,25	26,3	23,67
26—40	50	37,5	18,75	11,3	5,65
40 évnél idősebb	20	—	—	50,1	10,02
Összesen	—	100,0	63,75	100,0	46,55

A számok azt fejezik ki, hogy egy általunk *feltételezett,* kortól függő termőkapacitással mérlegeltük az ismert kormegoszlási arányokat. A teljes termőképességű szőlőhöz viszonyítva a helyes kormegoszlású ültetvényállomány eszerint 63,75 százalék termőképességű volna.

Szőlőállományunk azonban a jelenlegi kormegoszlás mellett ehhez az elméletileg helyes kormegoszláshoz képest 27 százalékkal kisebb termőkapacitású (63,75 : 46,55 = 100 : 72,8). A 40 évnél idősebb szőlő nagymértékű termőerő-csökkenése túl nagy szerephez jutott ebben a számításban, de még ha a 20 százalékos viszonylagos termőkapacitását növeljük is, a korösszetételből következő viszonylagos termőkapacitás 80 százalék körül mozoghat. Ez képezi szőlőink alacsony terméshozamának egyik tényezőjét.

b) *A sorközötti hiányok.* A szőlő-termésátlag színvonalát befolyásolja a sorközötti tőkehiányok mértéke is. Az elmúlt években — a *Szőlészeti Kutató Intézet* által készített, parcella részletességű monográfiai felvétel adataiból számítva — országosan a sorközötti tőkehiány 21,1 százalék volt. A számítás során az 1—5 százalékos hiányt átlagosan 3 százalékosnak, az 5—25 százalékos hiányt 15 százalékosnak, a 25 százalékosnál nagyobb hiányt átlagosan 33 százalékosnak vettem. Országrészenként tagolva így a következő oldal táblázataiban feltüntetett adatokat kapjuk.

Hasonló számítással megállapítható, hogy minőségi borvidékeink ültetvényei teljesebbek, mint az országos átlag, a sorközötti hiányuk csak 17,1 százalék, míg a tömegborvidékekre 21,8 százalék adódik. Rendszeres gondozás mellett a szőlőültetvényben a sorközötti hiány 3—4 százalék lehet.

A monográfia adatai szerint a sorközötti hiány a nyilvántartott szőlőültetvény 70—80 000 kat. holdnyi csökkenésével egyenértékű. Ez nemcsak a termésátlag hasonló arányú — mintegy 17 százalékos — csökkenését okozza, hanem a *terület szerint végzett* munkák (pl. talaj-

	Összterület 1000 kh	Tőkehiány egyenértéke 1000 kh	Átlagos hiány százalék
Dunántúlon			
3 százalék hiány	22,9	0,7	
15 százalék hiány	70,1	10,5	
33 százalék hiány	20,8	6,9	
	113,8	18,1	15,9
Északon:			
3 százalék hiány	5,8	0,2	
15 százalék hiány	25,4	3,8	
33 százalék hiány	17,7	5,8	
	48,9	9,8	20,0
Alföldön:			
3 százalék hiány	70,1	21,0	
15 százalék hiány	95,4	14,3	
33 százalék hiány	50,6	16,7	
	216,1	52,0	24,1
Országosan	378,8	79,9	21,1

művelés) arányában országosan mintegy 10 százalékkal növeli a szőlőtermelés önköltségét is. A hiányok folytán mutatkozó tenyészterület-növekedés hatását elhanyagoljuk, mert ez a beárnyékolás hiánya folytán negatív irányban is hat.

c) *A támaszrendszer (karózás) állapota.* A monográfiai felvétel szerint szőlőültetvényeink 32,4 százaléka gyalogművelésű, vagyis karózás nélküli. A többi területen a támaszrendszer állapota a következő:

A támaszrendszer teljesen hiányzott a terület 14,4 százalékán, hiányos volt 50,8 százalékán és megfelelő mindössze a terület 34,8 százalékán. A karóhiány kedvezőtlenül hat a szőlő termőképességére.

Ha 1 kat. hold karózás értékét 7500 Ft-tal számoljuk — ami 5000 db à 1,50 Ft, vagy 3750 db à 2,— Ft kalkulációból adódik (de a jelenlegi anyagköltség ennél több) — és a karózás 15 évi élettartamát tekintve az évi leírást kat. holdanként 500 Ft-nak vesszük, az átlagos karózottság értéke:

$$7500 - (7{,}5 \cdot 500) = 3750 \text{ Ft/kh.}$$

Ha a megfelelő karózást így értékeljük, a hiányosnak minősítettet pedig ennek 60 százalékával, úgy a karózás értéke az elméletileg indokolt körülbelül 960 millió forintnál több mint 300 millió forinttal kevesebb. Ha a nem indokolt gyalogszőlők megszüntetését is beszámítjuk, ennél lényegesen nagyobb a hiány.

A *karózás és a termőképesség* összefüggését két szempontból vizsgálhatjuk meg:

1. milyen eltérés mutatkozik a gyalogművelésű és a karózott szőlő termőképessége között;

2. milyen termőkapacitás-csökkenést okoz a karóhiány.

Katona Zsigmond professzor tájékoztatása szerint egyes gyalogművelésre alkalmas szőlőfajták — mint a Kadarka, a Kövidinka, a Piros szlankamenka, a Mézesfehér stb. — homokon, sűrű ültetés mellett elérik a karózott szőlők terméshozamát. Az ugyancsak általa rendelkezésre bocsátott összehasonlító adatok szerint a különböző művelési módok viszonylagos termőképességének főbb mutatószámai a következők:

	Gyalog szőlő		Karózott szőlő	Huzalos (kordon-műveléső) szőlő
	sűrű ültetésű	gépesíthető		
Tőkeszám/kh	8000	4900	4900	4400
Terhelés szem/tőke	6—8	12	15	20
Termőhajtás/tőke	4,8	8,8	11,4	12,0
Fürt/hajtás	1,2	1,2	1,4	1,6
Termésveszteség százalék	40	20	10	10
Termőtőke-hiány százalék	10	10	20	20
Termésátlag hl/kh	16,9	25,3	38,0	43,1

A gépesíthető gyalogművelésű szőlőhöz képest a hasonló sűrűségű karózott szőlő 52 százalékkal nagyobb termőképességű. Megfordítva, a karóhiány folytán bekövetkező terméskapacitáscsökkenést a karózatlan állomány egyharmados terméscsökkenéséből adódó 0,33 együtthatóval a következőképpen számíthatjuk:

Viszonylagos termőkapacitás = 100 — (0,33 . karóhiány százalék).

A karóhiányból következő terméscsökkenést konkrét ültetvény esetében úgy számíthatjuk, ha a 0,50 együtthatóval összeszorozzuk a karóhiány-százalékot, az érintett területet és ismert átlagtermését.

A monográfiai adatokból számítva megállapítható a karóhiány hatása országosan is. Ehhez feltételeztem, hogy a „megfelelő karózás" mellett a karóállomány 90 százaléka, a „rosszul karózott szőlőben" 50 százaléka van meg, s a monográfiában „hiányzó"-nak feltüntetett karózást is 20 százalékkal vettem figyelembe. A számítás a következő eredményt adja:

	Összterület	Karósűrűség	Mérlegelt karóállomány
	százalék		
Megfelelő karózás	34,7	90	31,23
Rosszul karózott szőlő	50,5	50	25,25
Hiányzó karózás	14,8	20	2,96
Együtt			59,44
Korrekció : az átlagos üzemelési karóhiány			5,00
Összesen :			64,44

E számítás szerint a karóállomány 64 százalékosra becsülhető, vagyis a hiány 36 százalék, ami előző képletünk szerint 0,33-mal szorozva

12 százalékos termőkapacitás-csökkenést jelent az összterület 80 százalékán (20 százaléknak számítva a gyalogszőlő indokolt területét). Országosan tehát a karóhiányból eredő csökkenés 10 százalékra tehető. A gyalogszőlőket ennél a számításnál figyelmen kívül kell hagynunk. Ugyanakkor megjegyzem, hogy a gyalogszőlő művelési formájának fenntartása az ilyen célra telepített ültetvényeken, megfelelő helyen és arravaló fajtával, gazdaságilag indokolt lehet.

d) *A művelés intenzitása.* A szőlő termőképességét a művelés intenzitása is befolyásolja. Elsősorban a trágyázást, a peronoszpóra elleni védekezés hatékonyságát és bizonyos fokig a növényápolási munkák elvégzésének mértékét vehetjük itt figyelembe. Közülük leginkább a *trágyázás* hat a terméseredményekre. A monográfiai felvétel szerint a trágyázottság országosan a szőlőterület 11,5 százalékán jó, 37 százalékán közepes és 51,5 százalékán gyenge volt az elmúlt években. A minőségi borvidékek trágyázottsága valamivel jobb. A trágyázás színvonalában nincs lényeges eltérés az országrészek között. Korábban sem trágyázták a szőlőt kielégítő mértékben, de lényegesen több vásárolt trágyát használtak fel. Általában az állagfenntartó munkákkal együtt a több évre kiható trágyázás is visszaesett, majd újra javult, de az évenkénti trágyázás általában nem haladja meg az összterület 25 százalékát.

A trágyázás hatása a termőképességre hozzávetőlegesen a következő lehet. Tegyük fel, hogy a jól trágyázott szőlő termőképességét 100-nak tekintve, a közepesen trágyázotté 75, a gyengén trágyázotté 50 százalék. Vagy variálva ezt az aránybecslést, vegyük a jól trágyázott szőlő termőképességét 80, a közepesen trágyázottét 65, a gyengén trágyázottét 50 százaléknak (feltételezve, hogy a 100 százalék eléréséhez még egyéb táplálkozási tényezők is szükségesek, amelyek a „jól trágyázott"-nak minősített szőlőknél sincsenek meg maradéktalanul). A két megközelítő számítás szerint a következő eredményt kapjuk:

	Terület százalék	Viszonyszám	Százalék	Viszonyszám	Százalék
Jól trágyázott	11,5	100	11,50	80	9,20
Közepesen trágyázott	37,0	75	27,75	65	24,05
Gyengén trágyázott	51,5	50	25,75	50	25,75
Átlagosan	100,0		65,00		59,00

Eszerint a trágyázás hiányai folytán 60 százalék körüli termőképességre számíthatunk, ha a gyengén és a jól trágyázott szőlő hozamának különbségét 60 százalékra (80 : 50 = 160 százalék) becsüljük. A műtrágyázást és a metszési hulladékot is beszámítva, a termőképesség 70—80 százalékra helyesbíthető.

A *peronoszpóra elleni eredményes védekezés* mindig szorosan összefüggött a rézgálic-ellátással. Új védekezőszereket csak legújabban kezdünk bevezetni. A rézgálic-ellátás az utóbbi években kielégítő volt, de a hiányos védekezési technika következtében országosan mintegy 15 százalékra becsülhetjük a peronoszpóra terméscsökkentő hatását.

Ez esetben a peronoszpórakár elleni védekezés intenzitásának átlagos hiányát vesszük figyelembe, tehát azt a különbséget, amely egy jól

kezelt szőlőben átlagosan mutatkozó veszteség, és a jelenlegi színvonalon történő védekezés melletti átlagos veszteség között, kedvező időjárás esetében fennáll. Az ezen túlmenő peronoszpórakárt — ami az esős időjárás következménye — az évek közötti termésingadozásba számíthatjuk csak be. Rendszeres peronoszpórakár azokban a szőlőkben fordul csak elő, ahol a védekezés nem kielégítő.

Hasonló probléma adódik abból, hogy a munkafolyamatokat nem végzik el maradéktalanul a szőlőkben. A szocialista szektorban a munkaerő-hiány és a szőlőművelés gépesítésének nem kielégítő volta következtében bizonyos művelési munkák néha elmaradnak, míg az egyéni gazdaságokban inkább az állagfenntartó munkákat hagyják el. Az *elmaradt munkákat* azonban nem vesszük számításba terméscsökkentő tényezőként, mert országosan legnagyobbrészt az ültetvény állapotára hatnak és nem az azévi termésre, az állagromlásban pedig már előbb figyelembe vettük hatásukat.

e) *A termésátlagot alakító tényezők aránya és együtthatói.* Az eddigiekben egyenként megkíséreltem kimutatni a szőlőültetvény állagának és kezeltségének hatását az országos termésátlag kialakulására. Ezek a tényezők mint együtthatók a feltételezett elérhető termésátlaggal összeszorozva kifejezik a relatív termőkapacitást. Ez azt is jelenti, hogy csak valamennyi terméscsökkentő tényező együttes gazdasági hatása fejezhető ki abszolút számban, az egyes tényezőké pedig csak abban az esetben, ha a többi tényezőt változatlan mennyiséggel számoljuk.

Az eddigi kalkulációk szerint *a relatív termőkapacitást meghatározó tényezők együtthatói a következők:*

Csökkenő tényező	Országos terméscsökkentő hatás százalék	Együttható
Korösszetétel (kiöregedés)	20	0,80
Sorközötti hiány	17	0,83
Karózás hiánya	10	0,90
Trágyázás hiánya	20	0,80
Növényvédelem hiánya ...	15	0,85

Eszerint a terméscsökkentő tényezők egyenként országosan körülbelül egyformán 15—20 százalékos csökkenést okoznak a szőlő átlagtermésében.

Tegyük fel, hogy hazai viszonyok között, a termeléstechnika jelenlegi színvonalán, a megfelelően kezelt szőlő elméleti átlagtermése (A) országosan 30 q/kh. Körülbelül ilyen szintű a legjobb állami gazdaságok több éves átlaga. Ez a termésátlag — hangsúlyozzuk, országosan és nem üzemileg — abban az esetben érhető el, ha a csökkentő tényezők hatása egyáltalán nem érvényesül.

Az elméleti átlag és az előbb felsorolt együtthatók alapján a várható termésátlag értékét (A_1) a következő képletből kapjuk:

$$A_1 = A\ (0{,}80 \cdot 0{,}83 \cdot 0{,}90 \cdot 0{,}80 \cdot 0{,}85) = 30 \cdot 0{,}4064 = 12{,}2.$$

A számított 12,2 q/kh jól megközelíti a tapasztalt 12,3 q/kh 7 éves átlagunkat, tehát a tapasztalati adatok valószínűvé teszik az előbbi fel-

tevések helyességét a termésátlagot kialakító tényezők hatásának arányát illetően.

A tapasztalat szerint a rossz és a jó termőévek* átlagtermése durván 8 és 16 q között ingadozik, s a 12 q/kh középértéktől a szélső eltérés ± 33 százalék.

A termőképesség növelésének viszonylagos gazdaságossága

A főbb terméscsökkentő tényezők ismeretében vizsgáljuk meg az egyes tényezők megszüntetésének viszonylagos gazdaságosságát. Előbb azonban az erre vonatkozó számítási módszert kell megfontolnunk.

Számításmódszertani kérdések**

Mint láttuk, a *számított várható országos átlagtermést* bizonyos mutatószámok szorzatával fejezhetjük ki. E mutatószámok a tényező *adott mértékéből,* például a karózottságból (a következő képletben: x) és a tényező *termelésnövelő koefficiensből)* például a karózott szőlő + 0,5-szeres hozama a karózatlannal szemben, a képletben: c) adódnak. Az elérhető (A), illetve a kiindulási (A_1) termésátlag összefüggését a következő általános képlettel fejezhetjük ki:

$$A_1 = A\,(1 - c_1x_1) \cdot (1 - c_2x_2) \ldots\ldots (1 - c_nx_n).$$

Az előzőkben megadott együtthatók az országos termelés adott — illetve feltételezett — helyzetét jellemzik. Konkrét esetekben ezek a mutatószámok az alkalmazott értékektől természetesen eltérhetnek.

A gazdaságossági számítás során a többlethozam abszolút mennyiségét kell szembeállítani a többletráfordítással. Ezt megtehetjük, mert *egyetlen tényező ugyanakkora abszolút értékű növelése — a tényező együtthatójának nagyságától függetlenül — azonos többletet eredményez.* Ez a következő összefüggéssel bizonyítható:

Ha „a" együttható változatlansága mellett, „b" tényezőt alacsonyabb és magasabb bázisról kiindulva ugyanazzal az abszolut értékkel növelem, az elért többlet azonos lesz, mert

$$a\,(b + 1) - a\,b = a\,(b + 2) - a\,(b + 1)$$

Például:

$$0{,}50\ (0{,}90 + 0{,}01) - 0{,}50\ (0{,}90) = 0{,}50\ (0{,}90 + 0{,}02) - 0{,}50\ (0{,}90 + 0{,}01) = 0{,}005$$

Mi történik azonban, ha nem egy tényezőt vizsgálunk, hanem *több tényező között* hasonlítjuk össze az egységnyi termésfokozó hatást? Számszerű példát nézve:

$$91 \cdot 50 < 90 \cdot 51, \text{ vagyis ha } a > b, \text{ akkor } (a + 1) \cdot b < a \cdot (b + 1)$$

A kisebb együttható egységnyi változtatása tehát nagyobb hatással jár, mint a nagyobb együtthatóé. Az a konkrét esettől függ, hogy melyik tényező együtthatója nagyobb, viszont előbb bizonyítottuk, hogy egy tényező egységnyi növelése a többi tényezőtől abszolút értékében függő többletet eredményez. Az együttható egységnyi növelése folytán bekövetkező terméstöbblet nem más, mint *a kiinduló termés és az együttható hányadosa. Konkrét esetben egy tényező abszolút termés*növelő hatását csak akkor kalkulálhatjuk, ha a többi tényezőt változatlannak vagy növekedését ismertnek tekintjük.

* Leegyszerűsített számításunkkal csak a több éves átlagot lehet megközelíteni, míg az egyes évek átlagtermése az időjárástól függően nagymértékben ingadozik, csak bonyolult számítással közelíthető meg, s az átlagszínvonalat meghatározó tulajdonképpeni okokat el is fedi.

** Az itt közölt okfejtés kialakításához felhasználtam *Osváth János dr.* (Martonvásár) tanácsait — aki a terméshozamot átalakító okok egy szorzat tényezőiként való összefüggését más vizsgálattal kapcsolatban alkalmazza —, továbbá *Sváb János* és *Wellisch Péter* útmutatásait.

A terméscsökkentő — illetve megszüntetésük esetén termésnövelő — tényezőkkel való kalkulációk alapegységeként nem használhatunk a kiindulási értéknez viszonyított arányszámokat, csak abszolút értékeket. Ezek az abszolút értékek a tényező természetének megfelelő mértékegységben vannak kifejezve. Miután a végeredményt több tényező összhatása határozza meg, az eltérő jellegű tényezőket már viszonyszámmal hozzuk közös nevezőre, hogy egy többtagú szorzatban együtt szerepelhessenek. Ez a viszonyszám, vagyis a tényező konkrét együtthatója, nem más, mint a tényező adott és megkívánt (optimális) színvonalával elérhető termésmennyiségek aránya. Miután az arányszámot (együtthatót) felülről számítjuk és tizedestörtben fejezzük ki, annak számegysége (pl. ± 0,01) mindig azonos nagyságú, és így a kalkulációban való összehasonlításra is megfelelő.

Gyakorlatban az előzőkben használt országos mutatószámok a viszonylagos gazdaságosság számítása céljára nem használhatók, hanem üzemi kalkuláció modelljével kell az összehasonlító számítást végeznünk. Ugyanis az országos mutató mindig átlagszám, például egy 100 százalékos és egy 80 százalékos adat esetén 90 százalék, viszont a terméstöbblet a 80 százalékos eset megjavításából adódik.

A viszonylagos gazdaságosság vizsgálata

A viszonylagos gazdaságosságra vonatkozó főbb mutatókat — a kalkulációs részletek ismertetésétől eltekintve — a következőképpen vázolhatjuk:

Az összehasonlíthatóság kedvéért minden adatot *kat. holdra* számítottam. A kalkulációban a többlet-hozam pénzértékben van megadva, a megtakarítás és az értéknövekedés beszámításával. A költségeket a jelenlegi árakon számoltam, 70 Ft-os napszámbérrel kalkulálva.

A *homoki szőlőtelepítésre* (teljes felújításra) 60 000 Ft, illetve a *hegyvidékire* 84 000 Ft szükséges (termelőszövetkezeti árvetés és a termőre fordulásig való kezelést is magában foglalja). A *tőkepótlást* tőkénként 8 Ft-tal kalkuláljuk, mérlegelve itt is a termőrefordulásig felmerült ráfordításokat. A *karópótlás* költsége egyenként 4 Ft.

Mindkét pótlási költséget 5000-rel (a holdankénti tőkeszámmal) szorozva mint 1 kat. holdra vonatkozó mutatószámot alkalmazzuk. A *trágyázásnál* 100 q szerves és 3 q műtrágya értékét számítottam a szállítási és a kiszórási költségekkel együtt, ez 3000 Ft-ra rúg. A *védekezés* intenzitásának fokozását 2—3 további permetezés átlagos költségével: 1000 Ft-tal számítottam.*

A gazdaságossági számítás második lépcsője arra ad választ, hogy a termésfokozó hatás *hány éven keresztül* érvényesül, a harmadik számítási tényező pedig a *termésfokozó hatás százalékokban kifejezett értékét* adja.

A telepítésnél vagy az 5—25 éves szőlőnek az átlagos kormegoszlásúnál nagyobb termőkapacitását vehetjük számításba (ennek hatása tehát 20 évre terjed ki, és számításaim szerint — lásd a szőlőállomány kormegoszlását tartalmazó táblázatot — 75%-ra becsülhető), vagy a helyes kormegoszlású és a jelenlegi kormegoszlású közti 36%-os különbséget, amely 40 évre oszlik el. (A két érték tehát megközelítően azonos.)

A *tőkepótlás* hatékonysága 15 évre tehető, abból kiindulva, hogy az átlagos életkor 40 év, tehát a középkorú (20 éves) szőlő pótlása esetén — 5 évi termőrefordulást számítva — 15 évig érvényesül a hatása. A százalékban kifejezett hatás megegyezik az új telepítésű szőlővel, illetve annyival haladja meg azt, hogy pótlás esetén az *adott területen egyéb-*

* Mindezek az átlagköltségek *Rónaszéki Tibor* részletes számításából adódnak.

ként is elvégzett munkák hatása is érvényesül, tehát a termelési alapköltség nem emelkedik oly mértékben, mint ahogy a pótlás foka azt indokolná.

A *karó* hasznos élettartamát — tekintve, hogy az első években még nem mutatja hatását — 10 évre becsültem, a termésfokozó hatását korábbi számításaink szerint 50 százaléknak vettem. A *trágyázás* és *védekezés* hatását egy évre számítottam, a trágyázás fokozó hatását 60 százalékra, a védekezését 20 százalékra becsültem, korábbi megfontolásaim alapján. Itt meg kell jegyezni, hogy kevesebb szervestrágya alkalmazása, illetve nagyobb mérvű peronoszpórakár esetén utóbbinál a fokozó hatás, az előbbinél a gazdaságosság sokkal nagyobb mértékű is lehet.

Az *egy évre jutó költséghányad* és *az egységnyi relatív terméstöbblet önköltsége* az előző tényezőkből egyszerű számítással adódik.

A fentieket áttekinthetőbben csoportosítva a következő táblázatot kapjuk:

	Költség Ft/kh	Hatékonyság időtartama év	Egy évre jutó költség hányad Ft	A termésfokozás		Az együttható egységnyi növelésének önköltsége Ft
				Indexe	Mértéke az opt. százalékában	
Homoki szőlőtelepítés	60 000	40	1500	136	26,5	56,60
Hegyvidéki szőlőtelepítés	84 000	40	2100	136	26,5	79,20
Tőkepótlás	40 000	15	2670	200	50,0	53,40
Karópótlás	20 000	10	2000	150	33,0	66,67
Trágyázás	3 000	1	3000	160	37,5	80,00
Védekezés	1 000	1	1000	120	16,6	60,00

Ezek a termésfokozó értékszámok azonban itt nem mind egymásra hatva érvényesülnek, mint az országos termésátlagnál. Együtt hat egyrészt a telepítés a trágyázással és a védekezéssel, másrészt a tőke- és a karópótlás ugyancsak a trágyázás és a védekezés intenzitásával. Nem követünk el azonban nagy hibát — különösen ha tekintetbe vesszük a sok becsült számítási tényezőt —, ha a jelenlegi termésátlag bázisáról kiindulva az ismertetett, elméletileg lehetséges átlagig tételezzük fel a termelésnövelés lehetőségét.

Hogyan aránylik már most a relatív terméstöbblet *önköltsége* a Ft-ban kifejezett várható *többlethez?* Mivel a terméscsökkentő tényezők megszüntetésének sorrendjétől függ azok hatásának abszolút értékben kifejezett nagysága, az összehasonlító kalkulációban a jelenlegi kiinduló és az elméletileg elérhető termésátlag közti középértékkel kell számolnunk. E célból minden tényező együtthatóját az egész (1,0) felé középértékig eltoljuk. Ez esetben országos együtthatóink (lásd a termőkapacitást meghatározó tényezők együtthatóit tartalmazó táblázatot) 0,80 helyett 0,90, 0,83 helyett 0,915, 0,90 helyett 0,95, 0,80 helyett 0,90 és 0,85 helyett 0,925 lesznek. A várható átlagtermés pedig

$$A_1 = 30\ (0{,}90 \cdot 0{,}915 \cdot 0{,}95 \cdot 0{,}90 \cdot 0{,}925) = 30 \cdot 0{,}651 = 19{,}5 \text{ q.}$$

1 százalék termésnövelés országos átlaga pedig 19,5 kg szőlő, azaz 13 liter egyszer fejtett bor, aminek értéke hozzávetőleg 130 Ft lesz, ha valamennyi tényezőt eredményesen megjavítjuk. Ha pedig csak egy tényezőt változtatunk, akkor a kiinduló 12 q/kh átlagból számítva az 1 százalék többlethozam 12 kg = 8 liter = 80 Ft, tehát a költségek még így is megtérülnek. Természetesen egy üzemre konkretizálva, az adott termésátlag-bázisról kell kiindulni a kalkulációval. Ennek részletezése, valamint az előbbi hozzávetőleges kalkulációkban figyelembe vett *ráfordítások és árak* variálása, egymáshoz viszonyított eltolása oly messzire vezetne — szélső esetben esetleg egészen a rentabilitás kétségbe vonásáig —, amire itt nem térhetek ki, de módszertanilag nem is tartom szükségesnek.

A legutóbbi táblázat szerint a gazdaságosságban számottevő eltérések mutatkoznak. Vajon ezek alapján *megítélhető-e az elvégzendő munkák helyes sorrendje?* Véleményem szerint *nem,* vagy csak bizonyos fokig, a következők figyelembevételével:

a) A vizsgált tényezők, illetve termésfokozó munkák nem egyneműek. A peronoszpóra elleni védekezéssel már elvégzett munka gyümölcsét óvjuk meg. A trágyázás, a tőkepótlás és a karópótlás ugyancsak — egészben vagy részben — különben is elvégzett munka eredményességét fokozza. Mindezek üzemen belül is összefüggnek, egymás hatásfokát növelik.

A telepítés (teljes felújítás) azonban a távolabbi jövő szükséges termőkapacitását növeli, tehát viszonylagos gazdaságosságától függetlenül is nélkülözhetetlen. Ezenkívül a korszerű művelési módból és nagyobb fajtaértékből fakadó — eddig nem számított — termésfokozó hatások is az új telepítésekkel valósulnak meg.

Itt említem meg, hogy a ráfordítások (részben beruházások) *visszatérülésének időpontját* mint kalkulációs tényezőt nem vettem figyelembe. Ez a telepítés és a tőkepótlás szempontjából nyilvánvalóan kedvezőtlenebb, de az egyes termésfokozó eljárások alapjában eltérő jellege miatt ezt a különbséget elhanyagolhatjuk.

b) A termésfokozó tényezők alkalmazási sorrendjét — fontosságát — inkább *természetük* szabja meg:

A tökéletes védekezési munka hozzátartozik minden ültetvény megkívánt agrotechnikájához. Az állagjavításban először a tőkepótlás és a karópótlás végzendő el, mert a trágyázás ezek alapján eredményesebb lesz. A tőkepótlás gazdaságosabb és kivihetőbb, mint az anyagproblémát is jelentő karópótlás. A trágyázás nélkülözhetetlen tényező, megoldása az általános szervestrágyahiány folytán nehéz, de szerényebb istállótrágya-adaggal, komposzt-készítéssel és a műtrágyázás nagymértékű fokozásával e tekintetben is eredményre juthatunk.

Összefoglalva: az együttesen ható termésfokozó tényezőket (a tőke- és a karópótlást, a trágyázást és a védekezés intenzitásának fokozását) egyidejűleg kell alkalmazni. Ezekkel teljesen egyenrangú, nem halasztható feladat a jövő termelést szolgáló telepítések (teljes felújítások) elvégzése. *A gazdaságosság alapján e tényezők között időrendi sorrendet nem lehet megállapítani.*

Közgazdasági megfontolások és következtetések

Külön kell szólnunk — főképp a hosszú távlatú fejlesztés megalapozása végett — a szőlőtermesztés olyan jelentős közgazdasági vonatkozásokkal is bíró problémáiról, mint a szőlőfajták gazdaságos megválasztása, a hazai termőterület optimális kihasználása és a külkereskedelmi rentabilitás (devizahozam).

A szőlőtelepítés — illetve teljes felújítás — gazdasági értékelésekor az értéknövekedés mellett számításba kell vennünk azt is, hogy az új telepítésű szőlő nemcsak korával tér el a meglevő szőlőktől, de korszerűsége folytán *minőségével* (használati értékével) is.

A napjainkig még ki nem alakult korszerűbb művelésmód mellett az új telepítéseknél elsősorban a *fajtaérték növekedése* várható. A szelektált, bővebben termő fajták azonos beruházás és munkaráfordítás mellett többet teremnek. A termékmennyiségben és a minőségben mutatkozó értéknövekedés a teljes felújítás után országosan mintegy 30—40 százalékra becsülhető. Ez is bizonyítja a fajtakutatás, a nemesítés és a szelekcióval történő minőségi szaporítóanyag-ellátás hallatlan jelentőségét.

Másrészt ugyancsak a telepítés teszi lehetővé a gazdaságosabb termesztési irányra való áttérést, a szükségletekhez való igazodást. E tekintetben elsősorban a *csemegeszőlő-termelés*ről kell megemlékeznünk. Csemegeszőlőn értjük a kifejezetten gyümölcsként való fogyasztásra alkalmas, ízletes, tetszetős, jól szállítható (esetleg eltartható) szőlőfajtákat. Jelenleg legnagyobb részben friss fogyasztásra is alkalmas — de lényegesen gyengébb minőségű — borszőlő fajtákat fogyasztunk étkezési szőlőként. A fajtatisztán telepített csemegeszőlők területe — *Szűts Zoltán* közlése szerint — alig haladja meg a 10 000 kat. holdat, vagyis szőlőterületünk 3 százalékát, míg a gyümölcsként elfogyasztott étkezési szőlő a termés 20—25 százaléka.

Már korábban kimutattam (Közgazdasági Szemle, 1955. 10. sz. 1182. old.), hogy a borfogyasztás országonként és népenként változó helyi szokás és nincs összefüggésben az életszínvonallal. Józanul belátható, hogy a bőséges borellátásra (mintegy évi 40 literes fejátlagra) mindenképpen törekedni kell, de erkölcsi és egészségügyi szempontok határt szabnak a borfogyasztás nagyobb mérvű növelésének. Az említett munkában azt is kimutattam, hogy a gyümölcsfogyasztás ettől eltérően az életszínvonal emelkedésével progresszíven nő, és a csemegeszőlő az egyik legkiválóbb „gyümölcsnek" tekinthető. A gyümölcsfogyasztás nagymérvű fokozása mellett 20 kg-os — nagyrészt csemegefajtákból álló — szőlőfogyasztási fejátlagot volna kívánatos elérnünk. Ez azt jelenti, hogy az elérendő szőlőterület 15 százaléka, a jelenleginek 5—6-szorosa volna a csemegeszőlőterület. A csemegeszőlőtermelésre való áttérésben új nemesített fajtáinknak nagy jelentősége lesz.

Új telepítésekkel és felújításokkal elérhető, hogy szőlőink a *megfelelő termőhelyekre* kerüljenek. Ez egyrészt ugyancsak növeli a hozamképességet, másrészt a területhasznosítás gazdaságosabb módját teszi lehetővé. A helyes területi elhelyezést megalapozta az a sok éves és — bátran mondhatjuk — világviszonylatban egyedülálló munka, amit a *Szőlészeti Kutató Intézet* végzett szőlőterületeink parcella-részletességű monográfiai felvételével. Ez alkalommal a szőlő- és parlagterületeket

helyszinen értékelték a felújítás, illetve betelepítés szempontjából, és e részletes munka megadja a tervszerű felújítás vázát.

A területek megfelelő hasznosítása fontos azért is, mert hazánkban *a szőlőtermelés mértékét* — véleményem szerint — nem a szükséglet, hanem *a népgazdaságilag legkedvezőbben szőlővel hasznosítható területek nagysága szabja meg.* Ez a terület közel áll a borvidékek és a szórványosan elhelyezkedő egyéb szőlőterületek történelmileg kialakult kiterjedéséhez. Előző számításaim szerint a felújítás — vagyis az állaghiányok megszüntetése — után az országos termésátlag (beleértve a fajtaértékből következő javulást is) mintegy 25 q/kh szőlőre becsülhető.

A népgazdaságilag legelőnyösebben szőlővel hasznosítható terület és az említett termésátlag a feltételezett szükségleti számokkal arányban áll, s ezenkívül mintegy *20 százalék exportot* tesz lehetővé. Az előreláthatő kivitel a jelenleginek mintegy négyszerese lehet. Kérdés, hogy szőlőtermelésünk világviszonylatban mennyire versenyképes. Napsugárzásban gazdag őszünk és kontinentális klímánk kiváló minőség kialakulásának kedvez, és megállapítható, hogy a legjobb minőséget adó területek (Rajna vidék, Champagne stb.) a mi minőségi borvidékeinkhez hasonlóan a szőlőtermelés északi határának mentén helyezkednek el. Így boraink minősége megállja a versenyt nyugat-európai viszonylatban is, csak az önköltségcsökkentésben kell előre haladnunk. A versenyképesség fokozása céljából sajátos jellegű, hazai eredetű, jól szállítható új csemegeszőlőfajtákat kell még elterjesztenünk. A baráti államokkal való árucsere kibővítésének lehetőségét tekintve — ami az eltérő éghajlat és a termesztés tervszerű profilozásának megoldhatósága folytán reálisnak ítélhető — az említett kiviteli arány inkább szerénynek mondható. A szőlő- és borexport területegységenként 3—5-szörös devizabevételt jelent a mezőgazdasági növények átlagos devizahozamához képest. Végül a szőlőkultúra nagyfokú munkaigényessége, a munkaképes lakosság foglalkoztatottsága és anyagi boldogulása szempontjából is igen nagy jelentőségű.

★

E dolgozat célja elsősorban számításmódszertani kérdések vizsgálata volt. Indokoltnak látszik azonban, hogy az összefoglalásban még néhány olyan gyakorlati kérdést is érintsek, amelyek közvetve a témához kapcsolódnak, ha nem is mint közvetlen következtetések adódnak vizsgálatunkból. (Természetesen a szőlőgazdaság távlati fejlesztését a társadalmi-közgazdasági viszonyokkal összefüggésben kell elvégezni. Ez a tanulmány az ezzel kapcsolatos tervezőmunkának csak egyik feltételét igyekszik megadni: a termelőkapacitásra vonatkozó technikai összefüggések elemzését a szűkebb értelemben vett gazdaságosság szempontjából.)

1. Termésátlagaink kisebb mértékű csökkenése és az elméletileg elérhető termésátlagtól való nagymértékű elmaradása nagyrészt az ültetvényállomány állapotának, továbbá a korösszetetel változásának, a sorközötti tőke- és karóhiányok fokozódásának a következménye.

2. A statisztikai kép azonban nem hű. A tényleges ültetvényterület a sorközötti hiányokon kívül a már erősen legyengült, kipusztulóban levő, félparlag területek felszaporodása következtében is kevesebb, mint amennyit nyilvántartunk. Ezért az utóbbi években kimutatott „terület-

csökkenés" nem egyezik a tényleges pusztulással és csak a statisztikai adatok gyorsított korrekcióját jelenti, ami a valóságot igyekszik követni. Ebből az is következik, hogy az ilyen „területcsökkenés" még nem jelenti az országos termésmennyiség azonos arányú csökkenését is. Az ismert országos termésátlagok csupán elméleti számok, nemcsak azért, mert becsültek, hanem azért is, mert valójában a nyilvántartott, de nem teljes egészében meglevő szőlőterületre vonatkoztatják az összes szőlőtermést. Ezért feltételezhető, hogy a kipusztuló szőlők leírásával a termésátlag látszólagos emelkedése következhet be az össztermés változatlan szintje mellett is.

3. A termésátlag-csökkentő tényezők hatását ellensúlyozhatta volna jobb agrotechnika alkalmazása, de ehhez nem voltak megfelelő speciális gépek, munkaerő és trágya sem állt a kellő mértékben rendelkezésre.

4. Országosan nem lehet kiemelni és előnyben részesíteni sem egyik, sem másik tényezőt, amellyel a termésátlag a leggyorsabban és a leggazdaságosabban növelhető volna. Az egyes tényezők megjavításának üzemenként és tájanként alkalmazható sorrendjét a helyi adottságok szerint lehet megállapítani.

5. A termőképességre vonatkozó számításoknál a következő elveket követtem:

A várható termésmennyiség a kialakító tényezők együtthatóinak szorzatából adódik. Az együttható nem más, mint a tényező vizsgált és adott esetben optimális mértékéből következő termésmennyiségek közti, tizedestörtben kifejezett arány (opt. = 1,0). Az együtthatót a termésbefolyásoló tényező koefficiensből (például a karózott tőke másfélszeres termőképessége) és az optimálishoz viszonyított arányából (például a karózottság mértéke) számítjuk.

A gazdaságossági számítás feladata annak megállapítása, hogy 100 Ft ráfordítási többlet hány forint értékű terméktöbbletet eredményez az egyes tényezők esetében. Ez csak akkor számítható ki, ha a tényezőket naturális egységekben (darab, q stb.) kimutathatjuk és ezek ráfordítását összehasonlítjuk a több tényezőtől függő termésnövekedés (q, hl stb.) egy tényezőre jutó értékével.

Ehhez az egyes tényezőket egymás közt összehasonlítható, egy szorzat „tényezőiként" összevonható és egyenlő termésfokozó egységekre kell bontani. Evégett az együtthatót úgy számítjuk, hogy a tényező optimumát felső határértéknek tekintjük és ezt 1,0-gyel tesszük egyenlővé.

Ezzel a számítás lehetőségét megoldottuk olyan esetekben, ahol a) a *tényező* termésfokozó koefficiense = 1,0, b) termésfokozó hatása lineárisan alakul, vagyis koefficiense nem változik, c) termésfokozó koefficiense más további tényezőktől független, d) természeténél fogva limitált, vagyis maximuma és optimuma egybeesik és ennélfogva ismert (például teljes karózottság stb.). Egyébként még a következő átszámításokat végezzük el: a termésfokozó koefficiens segítségével számítjuk az együtthatót; a koefficiens változásának függvényét figyelembe véve lineárissá tesszük az együtthatót; a koefficienst befolyásoló egyéb tényezők hatását is beszámítjuk; megállapítjuk a tényező adott esetben reális optimumát.

Különösen az utóbbi két számítás okozhat nehézséget. Mindkettőt számos eset statisztikai vizsgálatából és nem a tényezők függvényének egyenkénti meghatározásával célszerű megállapítani. A tényezők termésfokozó hatását és optimumát tehát korrelációs számítással vagy még inkább többszörös regressziós analízissel határozzuk meg. Ezáltal elkerülhető az a hibaforrás, hogy valamely tényezőt figyelmen kívül hagyunk, mert hatása a többiben érvényesül, ami az „alulról" történő, önmagához viszonyított számításnál — egyéb kalkulációs hiányosságokat nem tekintve — előfordulhat.

A kalkulációban a gazdaságosság egyrészt a termésfokozó tényező egységnyi természetes mennyiségére megadott ráfordítási összegnek, másrészt az ugyanerre adódó többlethozam értékének egybevetéséből következik. A többlethozam egységnyi értékét — miután mindig több tényező együtthatásáról van szó — az együtthatók kiindulási és elérendő szintjének középértékeiből adódó terméshozamból lehet kalkulálni.

A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete közeljövőben megjelenő ***évkönyvének*** *tartalmából:*

Friss István: Előszó, *Nagy Tamás:* Az Intézet munkája és közgazdaságtudományunk feladatai, *Göncöl György:* Makroökonómia és értékelmélet, *Erdős Péter:* A tervgazdálkodás néhány elméleti kérdéséről, *Molnár Ferenc:* A gazdasági elmaradottság fő ismérvei, okai és perspektívája, *Bródy András:* A nehézipar néhány fajlagos mutatójának alakulása (Kísérlet az „input-output" módszer alkalmazására), *Cukor György:* A munkatermelékenység bruttó és nettó mutatószámainak alkalmazhatósága, *Lukács László:* A pontosság korlátai a gépipari vállalatok könyvviteli adatszolgáltatásában, *Bródy András:* A hóvégi hajrá és a készletek, *Schmidt Ádám:* Az állami vállalatok beruházásainak finanszírozása, *Hoch Róbert — Rédei Aranka:* A fogyasztói árképzés fő elvei, *Vági Ferenc:* A lakosság vásárlóalapja és áruellátása 1950—55-ben, *Ausch Sándor:* A háború finanszírozása és az 1938—1944. évi infláció, *Csendes Béla:* A kenyérgabona-termelés és -felhasználás alakulása hazánkban a felszabadulás előtt és után, *Kelemen Zoltán — Siebenfreud Kurt:* A gépállomási munkák gazdasági hatása egy termelőszövetkezetben, *Augusztinovics Győző — Németi Lászlóné — Szentmártoni Lajos — Szücs Róbert — Witthen Béla:* A mezőgazdasági önköltség és jövedelmezőségszámítás módszereinek egyes kérdései, *Komló László — Kovács Csaba:* A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben alkalmazható termelési eredmény szerinti részesedés elvei és néhány részesedési változat felépítése.

Az ENSZ nemzetgazdasági mérlegrendszeréről

Az ENSZ nemzetgazdasági mérlegrendszere az ENSZ statisztikai bizottságának kezdeményezésére, a főtitkár által kinevezett szakértői bizottság munkája eredményeként született meg. A bizottságban öt ismert szakember vett részt: R. Stone (aki akkor a cambridge-i egyetem alkalmazott közgazdasági intézetének az igazgatója volt), K. Hansen (a dán pénzügyminisztérium szakértője), a magyar származású George Jászi (az Egyesült Államok Kereskedelmi Minisztériumában működő nemzetijövedelem-számítási osztály vezetője), M. M. Mukherjee (az indiai pénzügyminisztérium nemzetijövedelem-számítási részlegének statisztikai szakértője) és L. M. Dominguez (a Pánamerikai Unió közgazdasági osztályának szakértője).

A bizottság által készített nemzetgazdasági mérlegrendszert az ENSZ statisztikai bizottsága — a hozzászóló tagállamok statisztikai hivatalainak észrevételeit figyelembe véve — megvitatta, s a tagállamok statisztikai hivatalai részére az ENSZ statisztikai módszertani tanulmányai sorában kiadta. Bár az ENSZ nemzetgazdasági mérlegrendszere fölötti vita jelenleg is folyik (az ENSZ Statisztikai Hivatala épp a közelmúltban kérte fel a szocialista országokat, hogy mérlegrendszereik ismertetését juttassák el a hivatalhoz), a szóban forgó mérlegrendszert a kapitalista országokban általában az ENSZ statisztikai „szabványának" tekintik.[1]

Nemzetgazdasági számvitel és nemzetgazdasági mérlegrendszer

A kapitalista országokban jóval később kezdődött meg a nemzetgazdaság átfogó gazdasági folyamatait tükröző statisztikák, táblázatok s mérlegek készítése és közzététele, mint a Szovjetunióban. A Szovjetunióban 1926-ban tették közzé a népgazdaság első mérlegét, amely a fiatal szovjet népgazdaság legfontosabb belső arányait, fejlődésének jellemző mutatóit összesítette az 1923—1924. évre vonatkozóan. A népgazdasági mérlegeknek — mint az újratermelési folyamat elemzéséhez és tervezéséhez elengedhetetlenül szükséges összefoglalóknak — a Szovjetunióban tehát már a 20-as évek elején nagy jelentőséget tulajdonítottak, s a mérlegek elvi és gyakorlati problémáival azóta is behatóan foglalkoznak. Ezzel kapcsolatban elegendő, ha a legújabb irodalomból például Sztrumilin akadémikusnak, a szovjet népgazdasági mérlegrendszer további tökéletesítésével foglalkozó cikkére utalunk.

A kapitalista országokban a nemzetgazdasági számvitel a közgazdaságtan és a statisztika fejlődésének aránylag fiatal hajtása. A nyugati országokban az 1929—32. évi hatalmas gazdasági világválság után gyorsult meg a makroökonomiai folyamatok vizsgálata, ekkor hódított tért a keynes-i szemlélet, amely az összgazdasági számszerűségek (az ún. fő

[1] Az ENSZ statisztikai „szabványai" a statisztikai számbavétel szempontjából fontos kérdésekre vonatkozó egységes nemzetközi ajánlásokat tartalmaznak. Ilyen például az ISIC (International Standard Industrial Classification of All Economic Activities = Gazdasági Tevékenységek Egységes Nemzetközi Besorolása) és a SITC (Standard Industrial Trade Classification — Kereskedelmi Áruk Egységes Osztályozása). Előbbi a népgazdasági ágak s ezen belül az alágazatok, csoportok decimális osztályozási rendszerét, utóbbi a külkereskedelmi forgalomba kerülő áruk osztályozásának a rendszerét tartalmazza.

aggregátumok, mint pl. a nemzeti jövedelem, beruházások stb.) vizsgálatának és állami befolyásolásának jelentőségére nyomatékosan felhívta a figyelmet.

A nemzetgazdaság átfogó gazdasági folyamatai, legfontosabb globális mérőszámai közül korábban főleg a nemzeti jövedelem adatait mutatták ki. Ezért érthető, hogy a kapitalista nemzetgazdaság belső arányait és globális fejlődési mutatóit részletesebben kimutatni kívánó nemzetgazdasági számvitel a nemzetijövedelem-számítás továbbfejlődéseként jött létre.

A nemzetgazdasági számvitel célját — amelyet a polgári irodalomban „nemzeti" (national) és „társadalmi" (social) „számvitelnek" (accounting) is neveznek — Edey és Peacock a következőkben foglalják össze: „A nemzetgazdasági számvitel az emberi lények és emberi intézmények tevékenységének osztályozásával foglalkozik oly módon, hogy elősegítse számunkra megérteni a gazdaságnak mint egésznek a működését."[2]

A hangsúly e meghatározásban a nemzetgazdaság *egészének* működésén van. A nemzetgazdasági számvitel kifejlődése szorosan összefügg a kapitalista gazdaság fejlődésének újabb jelenségeivel, s különösképpen az állam növekvő gazdasági szerepéből fakadó igényekkel, mivel az állami beavatkozás végrehajtásához — amint ezt a II. világháború alatt és után a tapasztalatok mutatták — a nemzetgazdaság belső összefüggéseinek egyre részletesebb számszerű ismeretére van szükség.

A nemzetgazdasági számvitel különösen sokat fejlődött a II. világháború után. Az elmúlt évtizedben — részben az OEEC[3] ösztönzése folytán — az összes fontosabb kapitalista országokban kiépült a nemzetgazdasági számvitel, nem utolsósorban az érintett országok gazdasági potenciáljának és esetleges háborús erőforrásainak pontosabb felmérése érdekében.

E cikkünk keretében csupán a szűkebb értelemben vett nemzetgazdasági számvitel, vagyis a nemzetgazdasági mérlegrendszer kérdéseivel tudunk foglalkozni. Tágabb értelemben ugyanis a nemzetgazdasági számvitel olyan gyűjtőfogalomként is felfogható, mint amely magában foglalja a nemzetgazdaság belső arányaival, globális mutatóival foglalkozó összes gazdaságstatisztikai jellegű anyagokat. A szélesebb körűen értelmezett nemzetgazdasági számvitel területére sorolhatók: a) a nemzetgazdasági mérlegrendszer (mint már említettük, szűkebb értelemben a nemzetgazdasági mérlegrendszer is érthető nemzetgazdasági számviteli rendszer alatt); b) a ráfordítás-kibocsátás (input-output) táblák, amelyek a nemzetgazdaság interszektorális kapcsolatainak a sajátos rendszerét képezik; c) a pénzügyi kapcsolatok rendszere (system of money flows), amely a nemzetgazdaság pénzügyi összefüggéseiről tájékoztat.

A nemzetgazdasági számvitel e területei közül a nemzetgazdasági mérlegrendszer — mint említettük — a nemzetijövedelem-számításból fejlődött ki és annak továbbfejlesztését jelenti a kettős könyvvitel módszereit alkalmazó rendszerben. A nemzetgazdasági mérlegrendszer elterjedtség szempontjából megelőzi a többi említett rendszert, s bár a többi rendszer egyelőre önállóan fejlődik, a fejlődés valószínűleg e rendszerek olyan összekapcsolódásához vezet, ahol a nemzetgazdasági mérlegrendszer áll centrális helyen, bár a maga területén a többi rendszer is megőrzi jelentőségét (pl. az input-output rendszer a termelés ágazatközi összefüggései, a pénzügyi áramlások rendszere a gazdaság pénzügyi áramlásai tekintetében).

A ráfordítás-kibocsátás (input-output) táblák például a nemzetgazdasági szektorok termelési és felhasználási kapcsolatait, ágazatközi termelési viszonyait ábrázolják négyzetes

[2] Edey-Peacock: National Income and Social Accounting Hutchinson University Library, London, 1954. 11. p.

[3] Az „Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete" (Organization of European Economic Cooperation) — mint ismeretes — a nyugat-európai országok részvételével eredetileg a Marshall-terv végrehajtására szolgáló szervezetként jött létre; de működését a Marshall-akció befejezése után is folytatta.

matrixok keretében s a nemzetgazdasági mérlegrendszerben levő termelési mérleg bizonyos irányú részletes bontásnak is tekinthetők. Értelemszerűen ugyanez áll a pénzügyi áramlások rendszerére is. Le kell azonban szögeznünk, hogy jelenleg a gyakorlatban a nemzetgazdasági számvitel ilyen szélesebben értelmezett összekapcsolt egységes rendszeréről még nem beszélhetünk, s az ENSZ által kidolgozott standard rendszer is egyelőre csak a nemzetgazdasági mérlegrendszerre terjed ki.

A kiinduló feltételezések

Mielőtt az ENSZ mérlegrendszerének az ismertetésére rátérhetnénk, meg kell ismerkednünk azokkal az ENSZ szakértői bizottsága álltal elfogadott főbb fogalmi meghatározásokkal, amelyek ismerete a mérlegek jellegének a megértéséhez feltétlenül szükséges.

1. A kiinduló feltételezések közül elsőnek a termelés, illetve a termelés körének a meghatározásával kell megismerkednünk. A bizottság a termelést „javak és szolgáltatások rendelkezésre bocsátásaként" definiálja, amikor is termelés alatt halmozatlan termelést ért. Ezt vagy a közbeeső termékek értékének kiszűrésével lehet megállapítani (tehát a termelés egyes fázisaiban csak a „hozzáadott (létrehozott) érték"-et, a „value added"-et véve számba), vagy pedig a végtermékek (final products) számbavételével, amikor azok a termékek számítanak végterméknek, amelyeket egyetlen termelő sem vásárolhat meg a folyó tételek számlája terhére, s ezért — az adott periódusban — nem képezhetik más termékek értékének egy részét. Ez lényegében azt jelenti, hogy a termelési értékek megállapításakor csak a v + m, valamint a c egészen kis hányada (az amortizáció) jön számításba, a c legnagyobb része viszont — mint a közbeeső termékek értéke — kiszűrésre kerül.

A halmozatlan termelés nagysága — elvben — az előbb említett két módszer bármelyikével számítva azonos kell, hogy legyen, mivel a kettő közötti különbség csupán a közbeeső termelés kezelésének a módjában rejlik. Az első esetben — a hozzáadott érték megállapításakor — a közbeeső termelés mindig az egyik termelőnél mint termelés pozitívan, egy másiknál viszont mint ráfordítás negatívan jelentkezik, s végső soron — az összes közbeeső termelés kiesve — a termelés lényegében mint a végtermék összege (tehát tulajdonképpen a második módszer szerint) jelenik meg.

A fentebb definiált végtermék felhasználása kétféle lehet: 1. fogyasztásra kerülhetnek, 2. állótőke és készletek formájában a tőkeképződés alkatrészévé lehetnek. A termék végtermék jellegének megállapítása tehát attól függ, hogy az adott terméket valamely vállalat a folyó költségek terhére nem vásárolja-e meg. Ha nem, akkor az adott termék vagy fogyasztásra kerül, vagy a tőkeszámla terhére vásárolják meg, s ezért mindkét esetben végterméknek tekinthető.

A termelés körének meghatározásával kapcsolatban természetesen sok probléma merül fel. Ezek közül csak a mezőgazdasági termelés azon részének az értékelését említjük meg, amelyet a paraszti gazdaságok maguk elfogyasztanak, mivel ez a kérdés nálunk is gyakran vita tárgyát képezte. Az ENSZ által javasolt rendszerben a saját fogyasztásra kerülő javak termelési költségeit ugyanúgy kell számbavenni, mint a piaci fogyasztásra kerülőkét, sőt a saját fogyasztásra kerülő javak értékéhez is hozzá kell számítani a piaci eladásból származó nyereségnek (profitnak) megfelelő részt.

2. A polgári szemlélet szerint a végtermékek értéke egyenlő a termelési tevékenység folyamán keletkezett jövedelmek (az ún. termelési tényezők — a tőke, a munka, a föld, a vállalkozói tevékenység — költségei, angolul factor costs), valamint bizonyos nem jövedelem jellegű tételek (amortizáció, közvetett adók) összegével. Utóbbi tételek nem tekinthetők egyik termelési tényező jövedelmének sem, s ezért ezeket a tételeket angolul a „factor costs" (tényezők költségei)

megjelöléssel ellentétben „other costs" (egyéb költségek) megnevezéssel jelölik.

A nemzetgazdasági számviteli rendszerben — de a termelés értelmezésénél általában — a polgári szemlélet a termelés eredményét mint az ún. termelési tényezők — a tőke, a munka, a föld és a vállalkozó által nyújtott szolgáltatások együttes következményét szerepelteti, s a kamatot, a munkabért, a földjáradékot és a vállalkozói nyereséget mint ezen szolgáltatások ellenszolgáltatását, mint a termelési tényezőket tevékenységükért megillető jövedelmet állítja be. (E szemlélet kérdésére a későbbiekben még visszatérünk.)

A „factor costs" megjelölés tehát a termelési tényezők költségeibe, illetve jövedelmébe betudható, az „other costs" viszont ezeknek be nem tudható költségelemeket jelöl.

3. A termelés (a végtermékek) fenti módon megállapított értéke nem felel meg teljesen a termelés halmozásmentes felfogásának, ami a rendszer egyik alapvető követelménye. Ezért ezt a termelési értéket bruttó termelési értéknek nevezik, mivel az amortizációs leírás erejéig bizonyos halmozást tartalmaz. Az állótőke elhasználódása vagy ahogy angolul mondják: felhasználása, fogyasztása (consumption of fixed capital) lényegében hasonló jellegű, mint a nyersanyagok stb. felhasználása, vagyis tulajdonképpen nem jelent újonnan létrejött termelési értéket s ezért kívánatosnak tartják a termelés teljesen halmozásmentes nettó értékének a megállapítását is. Ez azt jelenti, hogy a bruttó termelési érték — az amortizáció erejéig — tartalmazza a c bizonyos elemeit, amelyeket a nettó termelés értékének (v + m) megállapításakor szűrnek ki. (A gyakorlatban a termelés értékét — s megfelelően a nemzeti termelés értékét is — általában ebben az értelemben vett bruttó értékben veszik számba, mivel az amortizációra vonatkozó megfelelő adatok legtöbbször nem állnak rendelkezésre.)

Az állóeszközök előre nem látható avulását (ami az amortizációban nem szerepel) azonban nem vonják le a termelés értékéből, hanem tőkeveszteségként kezelik.

4. A nettó termelés értéke és a termelési tényezők jövedelme (s megfelelően a nettó nemzeti termék, illetve a nemzeti jövedelem) között a nettó termelés javára továbbra is fennmarad különbség, éspedig a közvetett adók (indirect taxes) létezése következtében. A közvetett adókat a rendszer meglehetősen széleskörűen értelmezi, s minden olyan adót idesorol, amelyet a termelés költségei között el lehet számolni.

A rendszerben a közvetett adók kezelése ennek megfelelően nem teljesen egyértelmű. Az alapelképzelés az, hogy helyesen értelmezve a nemzeti jövedelem nagyságát, csak a termelési tényezők szolgáltatásai befolyásolják, s a törekvés az, hogy az adókulcsok megváltoztatása — ami a közvetett adók esetében gyakori jelenség — ne hasson ki a termelési tényezők jövedelmének (s megfelelően a nemzeti jövedelem) nagyságára. Ezért a termelési tényezők jövedelmének (nemzeti jövedelemnek) megállapításához a nettó termelés (a nettó nemzeti termelés) értékéből le kell vonni a közvetett adók (állami szubvenciókkal csökkentett) összegét.

A gyakorlatban a termelés értékét általában piaci áron (at market prices) és nem a termelési tényezők költségein (at factor costs) veszik számba, mivel a végső vásárlók piaci áron veszik meg a termékeket. A közvetett adók és a szubvenciók létezése következtében az összes termékek piaci ára magasabb lesz a termelési tényezők jövedelménél, éspedig annyival, amennyivel a közvetett adók összege meghaladja a szubvenciókat. (Az összes termékek bruttó értéke ezenfelül az amortizáció összegét is magában foglalja, ami természetesen szintén nem része a termelési tényezők jövedelmének.)

5. A termelés értéke megállapítható mint a „belföldi termelés", illetve a „nemzeti termelés" értéke. A „belföldi termék" (domestic product) alatt az ország (földrajzilag körülhatárolt) területén folyó termelési tevé-

kenység eredményét értik, vagyis azt a termelést, amelyet egy ország területén működő „termelési tényezők" hoztak létre. A belföldi termék szempontjából tehát közömbös, hogy az ország területén aktív termelési tényezők hazai állampolgárok tulajdonában voltak-e vagy sem. (Az angliai Ford művek amerikai tulajdonosokat illető nyeresége, tehát az angol „belföldi termék" részét képezi.) A „*nemzeti termék*" (national product) viszont valamely ország állampolgárai által nyújtott termelési szolgáltatások[4] révén keletkezett termelés értékét jelenti, függetlenül attól, hogy ez a termelés belföldön vagy más ország területén történő termelés-e.[5] Ez tehát azt jelenti, hogy — az előző példánál maradva — a Ford művek fent említett angliai telepének a nyeresége — amely az angol „belföldi termék" egy részét képezte — egyben a Egyesült Államok „nemzeti termékének" részét alkotja. Természetesen az Egyesült Államok „nemzeti termékének" az értékéből is le kell vonni a külföldi állampolgárok tulajdonában levő termelési tényezők által az USA területén létrehozott termelés értékét, vagyis az USA belföldi termékének külföldiek által létrehozott részét.

A termelésnek és a jövedelemnek a termelési tényezők polgári szemléletén alapuló definíciója értelmében ily módon országos méretekben az összjövedelem is tulajdonképpen „belföldi", illetve „nemzeti" jövedelemként fogható fel, amikor is a nemzeti jövedelem esetében az ország területén keletkezett, de külföldi állampolgárokat illető jövedelmet levonják, s az ország területén kívül keletkezett, de az adott ország állampolgárai által élvezett jövedelmeket hozzászámítják a nemzeti jövedelemhez.

6. Tőkeképződés alatt a rendszerben állótőke- és készletképződést értenek. A végtermékek azon része, amely nem kerül fogyasztásra és az adott számviteli időszakban a termelésben sem használódik el (tehát nem szerepel a folyótételek számláján a termelés folyó költségei között), kerül a tőkeképződés folyamatába.

A nemzetgazdasági számlarendszerben a tőkeképződés csak a materiális javakra terjed ki. Egyéneknek adott szolgáltatások — például szakképzés, amelynek költségei lényegében szintén hosszabb időn át térülnek meg — nem képezik a tőkeképződés részét, mert — eltekintve a számbavétel nehézségeitől — „az emberi lényeket nem kezelik tőkejavakként."[6]

7. A számlarendszer pénzügyi vonatkozásaiban abból indulnak ki, hogy a háztartások (a lakosság) a végtermékek vásárlásánál három fő finanszírozási forrással rendelkeznek: a) a termelési tevékenységben való részvételből származó jövedelemmel, b) a gazdaság más ágaiból kapott transzfer[7] összegekkel (például munkanélküli segély, öregségi nyugdíj stb.), c) hitelfelvétel révén kapott összegekkel.

A háztartások (a lakosság) rendelkezésére álló személyi jövedelmek megállapításához a fenti forrásokból származó összegből levonásra kerülnek a háztartások által kifizetett transzfer összegek (például a közvetlen adók összege). Attól függően, hogy a rendelkezésre álló személyi jövedelmek összege meghaladja-e a fogyasztásra fordított összeget vagy alacsonyabb annál, megtakarításról (saving), illetve túlköltekezésről (dissaving)[8] van szó.

8. A nemzetgazdaság egészét illetően a tőkeképződés négyféle finanszírozási forrása létezik: 1. a nemzeti megtakarítás (a háztartások, a válla-

[4] A polgári szemlélet szerinti, tehát az ún. termelési tényezők (tőke, munka, föld, vállalkozói tevékenység) által nyújtott termelési szolgáltatásokról van szó.

[5] A belföldi és a nemzeti termék összefüggésére, valamint a polgári nemzetijövedelem-számítás egyéb fő kategóriáira vonatkozólag lásd Kenessey—Nemény—Simonné: „A polgári nemzeti jövedelemstatisztikák módszertana" c. cikkét (Statisztikai Szemle, 1956. jún., ill. „Nemzetközi Módszertani Füzetek" 1. sz.)

[6] A System of National Accounts and Supporting Tables United Nations, Statistical Office, New York, 1953. 9. p.

[7] Transzfer tételek alatt olyan tranzakciókban szereplő összegeket értenek, amelyek ellenében közvetlenül javakat vagy szolgáltatásokat nem bocsátanak rendelkezésre.

[8] Ez nem lehet olyan „túlköltekezés", ami hitel terhére történik. Az angol „dissaving" fogalomnak azonban nem találtuk ennél jobb magyar megfelelőjét.

latok és a kormány megtakarításai együtt), 2. az állótőke elhasználódás arányában leírt összegek, 3. külföldről kapott kölcsönök, 4. nemzetközi transzfer fizetések egyenlege (például jóvátétel, gazdasági segély stb.).

A mérlegrendszer felépítése

A kiinduló feltevésekkel történt megismerkedés után áttérhetünk az ENSZ szakértői bizottsága által összeállított standard mérlegrendszer ismertetésére.

A mérlegrendszer a kettős könyvvitel alapelveinek megfelelő rendszerben ábrázolja a nemzetgazdasági számvitel szempontjából fontos tételek (bruttó nemzeti termék, nemzeti jövedelem, bruttó belföldi tőkeképződés stb.) adatait.

A mérlegrendszer hat mérlegből és tizenkét kiegészítő táblázatból tevődik össze. A hat mérleg zárt kettős könyvviteli egységet képez, a kiegészítő táblázatok viszont — amint a későbbiekben látni fogjuk — a mérlegek egyes tételeinek részletezését adják és a zárt számviteli egységnek nem részei.

A hat mérleg sorrendben a belföldi termék, a nemzeti jövedelem, a belföldi tőkeképződés, a háztartások, a kormányzat és a külső tranzakciók mérlege.

A belföldi termék mérlege

Az első mérleg a bruttó belföldi termék globális adatait tartalmazza. (Emlékeztetünk rá, hogy a bruttó belföldi termék elsősorban abban különbözik a nemzeti jövedelemtől, hogy az amortizációs leírások összegét is tartalmazza.)

A mérlegben (s a következő mérlegekben is) az egyes tételek decimálisan számozottak. A tételek mögött zárójelben levő szám az adott tétel ellentételének a decimális számát mutatja. Ily módon a hat mérleg tételeinek a kettős könyvelés szabályain alapuló összefüggését könnyen nyomon lehet követni.

1. mérleg. Belföldi termék

1.1. Bruttó belföldi termék, a termelési tényezők költségein számítva (2.9)	1.4. Magánfogyasztási kiadások (4.1)
1.2. Közvetett adók (5.7)	1.5. Kormányzati fogyasztási kiadások (5.1)
1.3. Mínusz: szubvenciók (5.2)	1.6. Bruttó belföldi állótőkeképződés (3.1)
	1.7. Készletnövekedés (3.2)
	1.8. Javak és szolgáltatások kivitele (6.1)
	1.9. Mínusz: javak és szolgáltatások behozatala (6.3)
Bruttó belföldi termék (piaci árakon)	Kiadások a bruttó belföldi termékből.

A mérleg tartozik oldalán az első tétel (1.1) a termelési tényezők költségein (at factor costs) számított bruttó belföldi termék, amelyhez hozzászámítva a közvetett adókat (1.2) és levonva belőle a szubvenciókat (1.3) kapjuk meg a mérleg tartozik oldalának összegező tételét, a piaci áron számított bruttó belföldi terméket. Ez az összeg tehát magában foglalja az ún. termelési tényezők jövedelmén kívül (ami lényegében egyenlő a polgári értelemben vett nemzeti jövedelemmel) az amortizációs leírás összegét is (erre utal a „bruttó" megjelölés), valamint a közvetett adók és a szubvenciók különbségét.

A mérleg követel oldala tájékoztatást ad a bruttó belföldi termék megoszlásáról. Külön kimutatja a fogyasztásra kerülő részt (1.4 és 1.5 tétel), a felhalmozásra jutó hányadot (1.6 és 1.7 tétel), valamint a behozatal és a kivitel nagyságát, amelynek egyenle-

ge a bruttó nemzeti termék összegét pozitív vagy negatív irányban módosítja. A felhalmozásra jutó rész — a tőkeképződés — kétféle elemből tevődik össze: a bruttó belföldi állótőkeképződésből (1.6), továbbá a készletnövekedésből (1.7). Az állótőkeképződés esetében a „bruttó" megjelölés azt mutatja, hogy ez a tétel az amortizációs összegekből megvalósított állótőkenövelést is magában foglalja.

A mérlegek — mint már említettük — csupán átfogó globális adatokat tartalmaznak és ezért szükség van a kiegészítő táblázatokra, amelyek a mérlegek átfogó tételeit részletezik, vagy más csoportosításban közlik. A szakértői bizottság véleménye szerint a kiegészítő táblázatokban foglalt információ — bár a nemzetgazdaság fejlődésének a vizsgálatához feltétlenül szükséges — a mérlegekbe nem illeszthető be, mert akkor azok áttekinthetetlenekké válnának.

A belföldi termék mérlegének globális adatait két táblázat egészíti ki (I. sz. és II. sz. kiegészítő táblázatok). Az első táblázat a mérleg követel oldalán található tételek közül az állótőkeképződést (1.6 tétel) részletezi. Ezenkívül a táblázatba 10. pontként beleiktatták a „termelési tényezőknek" külföldről származó nettó jövedelmét. A „nettó" kifejezés itt azt jelenti, hogy a külföldről származó, illetve oda kifolyó jövedelmek egyenlegéről van szó, tehát a „nettó jövedelem" a nemzet jövedelmét növelő vagy csökkentő tétel is lehet. Ez a tétel biztosítja az átmenetet a bruttó belföldi termék és a bruttó nemzeti termék között, szemlélteti a kettő közötti arányt és rámutat a külfölddel fennálló gazdasági kapcsolatoknak a nemzeti terméket növelő vagy csökkentő voltára.

I. tábla: Kiadások a bruttó belföldi termékből

1. Magánfogyasztási kiadások
2. Kormányzati fogyasztási kiadások
3. Magánvállalatok bruttó állótőkeképződése
4. Társulatok bruttó állótőkeképződése
5. Kormányzati vállalatok bruttó állótőkeképződése
6. Kormányzat bruttó állótőkeképződése
7. Készletnövekedés

Fogyasztási és tőkeképződési kiadások

8. Javak és szolgáltatások kivitele

Kiadások a bruttó belföldi termékre és behozatal

9. Mínusz: javak és szolgáltatások behozatala

A bruttó *belföldi* termék létrejöttének költségei

10. Termelési tényezőknek külföldtől származó nettó jövedelme

A bruttó nemzeti termék létrejöttének költségei

A 2. sz. kiegészítő táblázat a belföldi termék nemzetgazdasági ágazatonkénti bontását tartalmazza. Az alábbiakban a táblázatot rövidítve az egyes pontok alpontjai nélkül közöljük (a 3. pont alpontjai például a-tól t-ig terjednek).

II. tábla. A termelési tényezők költségein számított bruttó belföldi termék nemzetgazdasági áganként

1. Mezőgazdaság, erdészet, vadászat és halászat
2. Bányászat
3. Gyáripar
4. Építőipar
5. Villany-, gáz-, víz- és egészségügyi szolgáltatások
6. Szállítás, raktározás és távközlés
7. Nagy- és kiskereskedelem
8. Bankok, biztosítás- és ingatlanügy
9. Lakástulajdon
10. Közigazgatás és védelem
11. Szolgáltatások

Bruttó belföldi termék (a termelési tényezők költségein számítva)

A táblázat a belföldi termék részletezését lényegében a gazdasági tevékenységek ENSZ által kiadott egységes nemzetközi besorolása (Interna-

tional Standard Industrial Classification of All Economic Activities) szerint adja meg.

A nemzeti jövedelem mérlege

A mérlegrendszer második mérlege a nemzeti jövedelemre vonatkozó átfogó adatokat tartalmazza. Az első mérleggel való kapcsolatot a nemzeti jövedelem mérlege követel oldalának első tétele (2.9) biztosítja, amely az első mérleg 1.1 sz. tételével azonos, vagyis a termelési tényezők költségein számított bruttó nemzeti terméket mutatja.

2. mérleg. Nemzeti jövedelem

2.1. Foglalkoztatottak javadalmazása (4.5)	2.9. Bruttó belföldi termék (a termelési tényezők költségein számítva) (1.1)
2.2. Farmerek, szabad foglalkozásúak és nem társulati jellegű vállalatok jövedelme (4.6)	2.10. Termelési tényezők nettó jövedelme külföldről (6.2)
2.3. Tulajdonból eredő jövedelem (4.7)	2.11. Mínusz: állótőke elhasználódásának leírása.
2.4. Társulatok megtakarításai (3.4)	
2.5. Társulatok közvetlen adói (5.8)	
2.6. A kormányzat tulajdonból és vállalkozói tevékenységből eredő jövedelme (5.5)	
2.7. Mínusz: államadósság kamata (5.6)	
2.8. Mínusz: fogyasztói hitelek kamata (4.8)	
Nemzeti jövedelem	Nettó nemzeti termék (a termelési tényezők költségein számítva)

A követel oldal második tétele (2.10) a „termelési tényezők" külföldről származó nettó jövedelmét — vagyis a befolyó, illetve a kifolyó jövedelmek egyenlegét — tartalmazza, és ezzel biztosítja a „belföldi" koncepcióról a „nemzeti" koncepcióra való áttérést. Erre azért van szükség, mert az első mérleg nem a „nemzeti" terméket, hanem a „belföldi" terméket mutatta ki, a nemzetijövedelem-mérleg követel oldalán viszont — lévén hogy nemzetijövedelem-mérlegről van szó — a nemzeti jövedelemmel azonos nagyságú nettó nemzeti terméket kell kimutatni.

A 2.9 és 2.10 tétel együtt azonban a *bruttó* nemzeti terméket mutatja ki, és ezért ezek összegéből a követel oldal harmadik tételét, az amortizáció összegét (2.11) még le kell vonni. Így kapjuk meg a követel oldal összegező tételét, a termelési tényezők költségein számított nettó nemzeti terméket.

A nemzetijövedelem-mérleg tartozik oldala a nemzeti jövedelem megoszlásáról tájékoztat. A tartozik oldal első tétele (2.1) a munkások és az alkalmazottak bérét és fizetését tartalmazza. Itt meg kell említeni, hogy a „foglalkoztatottak körét" igen tágan értelmezik, s az évi százezerdolláros fizetésű tőkés vezérigazgatót éppúgy e kategóriába sorolják, mint ugyanezen vezérigazgató titkárnőjét. A 2.2 tétel a farmerek, a szabad foglalkozásúak (orvosok, ügyvédek, művészek stb.) és a nem társulati jellegű vállalatok jövedelmét tartalmazza. Ezek a vállalatok általában kisméretűek és ezért e tételben található meg a kiskereskedők s a kis egyéni cégek jövedelme is. (Szerepelnek ebben a tételben természetesen nagy vállalati jövedelmek is — a Ford-cég például a közelmúltig egyéni cég volt és jövedelme szintén e csoportba tartozott.)

A tulajdonból eredő jövedelmek (2.3) főleg kamatjövedelmekből, osztalékjövedelmekből és földjáradékjövedelemből tevődnek össze. A társulati formában (részvénytársaság, kft stb.) működő vállalatok tiszta megtakarításait és közvetlen adóját — vagyis a nyereségnek a részvényesek, illetve tagoknak ki nem fizetett és ki nem fizethető részeit — 2.4 és 2.5 tétel tartalmazza. Külön kimutatják a kormányzat jövedelmét is, amely részben tulajdonból eredő jövedelem (kamat, osztalék, járadék), részben az állami vállalatok nyereségéből származik.

A tartozik oldalon két negatív előjelű tétel is szerepel (az államadósság kamata, 2.7 tétel és a fogyasztói hitel kamata, 2.8 tétel). Ezek a tételek ugyanis a fentebb felsorolt tételekben egyszer már mint jövedelmek jelentkeztek — az államadósság kamata mint az államadóssági kötvények utáni jövedelem, a fogyasztói hitelek kamata pedig mint a hitelezők kamatjövedelme. Ezek a tételek azonban nem tekinthetők a többi jövedelemmel azonos jellegűnek, mivel itt a jövedelem nem a „termelési tényezők" által nyújtott termelési szolgáltatás ellenértékeként jelentkezik, hanem mint a nemzeti jövedelem — az állam, illetve a magánosok által történő — fogyasztásának előmozdítására irányuló tevékenység díjazása. Elképzelhető ugyan olyan álláspont, amely szerint ez a meggondolás azon az alapon vitatható, hogy a fogyasztói hitelek nyújtása éppolyan szolgáltatás, mint az egyéb hitelek nyújtása. Mégis — tekintettel arra, hogy az elvi célkitűzés az, hogy „termelési tényezők" tevékenységének az eredményét kívánják felmérni — e tételeket ki kell zárni a nemzeti jövedelem köréből, mivel ellenkező esetben az államadósság növelése és a fogyasztói hitelek emelkedése paradox módon a nemzeti jövedelem emelkedését eredményezné.

A nemzeti jövedelem mérlegéhez szintén két — a III. és a IV. számú — kiegészítő táblázat tartozik.

A III. sz. kiegészítő táblázat a nemzeti jövedelem tulajdonformák szerinti megoszlásáról tájékoztat. Külön tételben közli a magánvállalatok, a közületi társulatok, a kormányzati vállalatok, a háztartások, a kormányzat jövedelmét, valamint a termelési tényezőknek külföldről származó nettó jövedelmét.

A IV. sz. kiegészítő táblázat a nemzeti jövedelem jövedelemformák szerinti megoszlását mutatja ki. A foglalkoztatottak javadalmazását például bérekre és fizetésekre, a foglalkoztatók által fizetett társadalombiztosítási járulékokra és egyéb juttatásokra bontja. A tulajdonból eredő jövedelmeknél külön részletezi a járadékot, kamatot, osztalékot stb.

A belföldi tőkeképződés mérlege

A belföldi tőkeképződés mérlegének tartozik oldalán a bruttó belföldi termék mérlegének követel oldalán 1.6 és 1.7 számozással szerepelt két tőkeképződési tétel, a bruttó belföldi állótőkeképződés (3.1) és a készletnövekedés (3.2) szerepel. Ezek együtt jelentik a bruttó belföldi tőkeképződést.

Mint már említettük, a polgári szemlélet megkülönbözteti a bruttó és nettó tőkeképződés fogalmát, amikor is a kettő között a különbséget az amortizáció tétele jelenti, amely a bruttó tőkenövekedésnek része, a nettó tőkeképződésbe viszont nem számít bele. A mérleg a bruttó tőkeképződést mutatja, ezért a követel oldalon — ahol a tőkeképződés finanszírozási forrásai vannak részletezve — az első tétel (3.3) az állótőke amortizációs leírása.

A tőkeképződés mérlegének követel oldalán egyrészt a nemzeti jövedelem mérlegből tőkeképződésre jutó tételek — amortizáció (3.3) és a társulatok megtakarításai (3.4) —, másrészt a háztartási és a kormányzati szektor mérlegében tőkeképződés gyanánt kimutatott tételek — nettó tőke-transzferálások (3.5, 3.6, 3.7) — szerepelnek finanszírozási forrásként. A társulatok hitelműveleteinek egyenlege (3.8) lényegében a mérleg egyensúlyának a biztosítását szol-

gálja. Erre a tételre, valamint a 4., 5., és 6. mérlegben szereplő hasonló tételekre vonatkozóan a szakértői bizottság megállapítja, hogy fő szerepük a mérlegek kiegyensúlyozása és „analitikai jelentőségük viszonylag korlátozott", vagyis közgazdasági értelmük, a további részletezés hiánya miatt, csekély.

Megemlítjük még, hogy a háztartások és a nem profitra dolgozó magánintézmények (utóbbiak alatt egyházak, sportegyesületek, alapítványi intézmények stb. értendők) tőkeátutalása (3.5) alatt a nem társulati jellegű cégek belső tőkeképződése is szerepel. Ez azért van így, mert az egyéni cégek egész nettó jövedelme a háztartások számlán jelentkezik, s így a jövedelmükből tőkeképződésre jutó rész csak a háztartások nettó tőkeátutalásaként állítható be.

3. mérleg. Belföldi tőkeképződés

3.1. Bruttó belföldi állótőkeképződés (1.6)	3.3. Állótőke amortizációs leírás (2.11)
3.2. Készletnövekedés (1.7)	3.4. Társulatok megtakarításai (2.4)
	3.5. Háztartások és nem profitra dolgozó magánintézmények nettó tőkeátutalása (4.11)
	3.6. Kormányzat nettó tőkeátutalása (5.11)
	3.7. Társulatok által kapott nemzetközi tőkeátutalás (6.6)
	3.8. Társulatok hitelműveleteinek egyenlege (4.14 + 5.15 + 6.9)
Bruttó belföldi tőkeképződés	Bruttó belföldi tőkeképződés finanszírozása.

A belföldi tőkeképződés mérlegéhez szintén két kiegészítő tábla (V. és VI. számú) tartozik. Az V. sz. tábla a bruttó belföldi tőkeképződés finanszírozási forrásait részletezi éspedig az amortizáció és a leírások összegét bontja szektorok (magánvállalatok, kormányzat stb.) szerint.

A VI. sz. kiegészítő táblázat azt a hármas célt szolgálja, hogy kimutassa a belföldi tőkeképződés összetételét: a) a tőkeképződésben szereplő tőkejavak jellege (lakások, egyéb épületek, gépek, készletek stb.) szerint,

b) nemzetgazdasági ágak (mezőgazdaság, ipar stb.) szerint,

c) tulajdonformák (magánvállalatok, közületi társulatok stb.) szerint.

E táblázatból megállapítható tehát egyfelől a tőkeképződés gépekre, épületekre, készletekre stb. való megoszlása, továbbá, hogy a tőkeképződésben az egyes nemzetgazdasági ágak hogyan részesülnek, valamint az, hogy a tőkeképződés az egyes szektorokban milyen nagyságú volt.

Háztartások és nem profitra dolgozó magánintézmények mérlege

Ez a mérleg lényegében a lakosság bevételeit és kiadásait ábrázolja (beleértve a nem profitra dolgozó magánintézmények — sportegyesületek, egyházak, tanintézmények, alapítványok stb. — bevételeit és kiadásait is).

A mérleg két részből áll, mert a folyó tételeket és a tőke- és hitelműveleti tételeket külön kezelik. (Amint látni fogjuk, ez a következő két mérlegben is így lesz.)

A folyó tételeknél a mérleg követel oldala a jövedelemforrásokat részletezi. Ezen tételek közül a 4.5, 4.6, 4.7 és 4.8 tételek közelebbi magyarázatra nem szorulnak, illetve magyarázatukat már a nemzeti jövedelem mérlegeivel kapcsolatban megadtuk.

A kormányzattól származó folyó átutalások (4.9) alatt olyan jövedelmek értendők, amelyeket a kormányzat fizet ki, s amelyekért közvetlen ellenszolgáltatást nem nyújta-

nak (ösztöndíjak, kutatási és művészeti támogatás, betegsegélyezés, kórházak támogatása stb.).

A folyó tételek tartozik oldalán egyedül a 4.3 tétel (egyéb folyó átutalások a kormányzatnak) igényel magyarázatot, amelyben tandíjak, útlevél-kiállítási díjak, gépkocsivezetői engedélyek illetékei, személyi igazolványok kiállítási díjai stb. szerepelnek.

A mérleg folyó és tőketételei között a megtakarítások (4.4) képezik a kapcsolatot. Ez a tétel a folyó tételek tartozik, illetve a tőketételek követel oldalán is szerepel, előbbiben kiadásként mint a jövedelmek felhasználási módja, utóbbiban mint a tőkeképződés finanszirozási forrása (4.12). A tőkeképződés másik fő forrása a kapott nemzetközi tőkeátutalás (4.13).

A tőketételek tartozik oldalának első tétele (4.10) a kormányzathoz átkerülő nettó tőkeátutalást (pl. örökösödési illeték, ajándékozási adó, elkobzott összegek stb.), második tétele pedig a háztartások és nem profitra dolgozó magánintézményeknek a belföldi tőkeképződéshez való hozzájárulását mutatja (4.11).

4. mérleg. Háztartások és nem profitra dolgozó magánintézmények mérlege

Folyó tételek

4.1. Fogyasztási kiadások (1.4)	4.5. Foglalkoztatottak javadalmazása (2.1)
4.2. Közvetlen adók (5.4)	4,6. Farmerek, szabadfoglalkozásúak és egyéb nem társulati jellegű vállalatok jövedelme (2.2)
4.3. Egyéb folyó átutalások a kormányzatnak (5.10)	4.7. Tulajdonból eredő jövedelem (2.3)
4.4. Megtakarítások (4.12)	4.8. Mínusz: fogyasztói hitelek kamata (2.8)
	4.9. Kormányzattól származó folyó átutalások (5.3)
A jövedelem felhasználása	Háztartások és nem profitra dolgozó intézmények jövedelme

Tőke és hitelműveleti tételek

4.10. Nettó tőkeátutalás kormányzathoz (5.13)	4.12. Megtakarítások (4.4)
4.11. Nettó tőkeátutalás belföldi tőkeképződéshez (3.5)	4.13. Kapott nemzetközi tőkeátutalás (6.7)
	4.14. Hitelműveletek egyenlege (3.8 + 5.15 + 6.9)
Kifizetések	Bevételek

A negyedik mérleghez a VII. és VIII. sz. kiegészítő táblázatok tartoznak. Az előbbi a mérlegben szereplő bevételi és kiadási tételeket összegezi lényegében a mérleggel azonos formában, az utóbbi pedig a magánfogyasztói kiadásokat a kiadási nemek szerint részletezi (élelmiszerek, ruházat, lakás, üdülés stb. szerinti bontásban).

A kormányzat mérlege

A kormányzat mérlege — a felállítás alapelvei tekintetében — teljesen azonos a háztartások mérlegeivel. A mérleg itt is folyó és tőketételekre oszlik s a kettő közti kapcsolatot a megtakarítások tétele (5,4., ill. 5,12.) biztosítja.

A folyó tételeknél a mérleg követel oldala a kormányzat bevételeit, tartozik oldala pedig kiadásait tartalmazza. A tőketételeknél a követel oldal a tőkeképződés finanszírozását, a tartozik oldal a belföldi tőkeképződéshez való hozzájárulást mutatja.

5. mérleg. A kormányzat mérlege

Folyó tételek

5.1. Fogyasztási kiadások	5.5. Tulajdonból és vállalkozói tevékenységből eredő jövedelem (2.6)
5.2. Szubvenciók (1.3)	5.6. Mínusz: államadósság kamata (2.7)
5.3. Folyó átutalások háztartásokhoz (4.9)	5.7. Közvetett adók (1.2)
5.4. Megtakarítások (5.12)	5.8. Társulati közvetlen adó (2.5)
	5.9. Háztartások közvetlen adója (4.2)
	5.10. Háztartásoktól kapott egyéb folyó átutalások (4.3)
Folyó jövedelem felhasználása	Folyó jövedelem

Tőke és hitelműveleti tételek

5.11. Nettó tőke átutalás belföldi tőkeképződéshez (3.6)	5.12. Megtakarítások (5.4)
	5.13. Háztartásoktól kapott nettó tőkeátutalás (4.10)
	5.14. Kapott nemzetközi tőkeátutalás (6.8)
	5.15. Hitelműveletek egyenlege (3.8 + 4.14 + 6.9)
Kifizetések	Bevételek

A kormányzat mérlegéhez tartozó IX. és X. kiegészítő táblázat közül az első a kormányzat bevételeit és kiadásait részletezi (a bevételnél külön kimutatja az egyes adónemeket, a kiadásoknál a kiadások irányát — egészségügy, kultúra stb.).

A második kiegészítő táblázat a kormányzat fogyasztási kiadásait mutatja ki:

a) a kiadások jellege szerint (bérek és fizetések, vásárlások),
b) a kiadások célja (általános igazgatás, védelem, rendőrség stb.) szerint,
c) a kiadást eszközlő szervezet (központi kormányzat, helyi szervek, társadalombiztosítási alapok stb.) szerint.

A külső tranzakciók mérlege

Ez a mérleg az adott nemzetgazdaság és a külföld, az úgynevezett „a világ többi része" (rest of the world) közötti tranzakciókat öleli fel s lényegében a fizetési mérleg fő adatait adja. Célja az, hogy a külfölddel fennálló gazdasági kapcsolatokról tájékoztasson és egyben ezeknek a kapcsolatoknak nemzetgazdasági kihatásait bemutassa.

A folyó tételeknél a mérleg követel oldalán szereplő 6.4 tétel tulajdon-

képpen a másik három folyó tétel (6.1 + 6.2 — 6.3) egyenlege s ez az egyenleg ezért a tőketételek tartozik oldalának nyitó tételeként (6.5) is szerepel. A tőketételek tartozik oldalának többi tétele a kapott nemzetközi átutalásokat (6.6, 6.7 és 6.8) mutatja ki. A tőketételek követel oldalán 6.9 mint a kiegyensúlyozó tétel szerepel.

6. mérleg. Külső tranzakciók mérlege

Folyó tételek

6.1. Javak és szolgáltatások kivitele (1.8)	6.3. Javak és szolgáltatások behozatala (1,9.)
6.2. Termelési tényezők nettó jövedelme külföldről (2.10)	6.4. Az ország többlete a folyó tételek számláján (6.5)
Folyó tételek külföldről	Külföldről kapott folyó tételek eloszlása

Tőke és hitelműveleti tételek

6.5. Az ország többlete a folyó tételek számláján	6.9. A világ többi részeivel kapcsolatos hitelműveletek egyenlege (3.8 + 4.14 + 5.15)
6.6. Nettó nemzetközi átutalás társulatoknak (3.7)	
6.7. Nettó nemzetközi átutalás háztartásoknak (4.13)	
6.8. Nettó nemzetközi átutalás kormányzatnak (5.14)	
Bevételek	Felhasználás

A 6. mérleghez egy kiegészítő táblázat tartozik. A XI. sz. kiegészítő táblázat a külső tranzakciókat a folyó tételeknél áruk kivitelére és behozatalára, befolyó és kifizetett szállítási díjakra, turistaforgalmi bevételekre és kiadásokra stb. részletezi, a tőketételeknél pedig az átutalásokat szektorok szerint is kimutatja.

(A XII. sz. kiegészítő táblázat a falusi szektor bevételeit és kiadásait részletezi. Ezt a táblázatot az ENSZ szakértői bizottsága az elmaradott országok speciális szükségleteinek a kielégítésére szánta, mivel ezekben az országokban a falusi szektor súlya túlnyomó. Ismertetésétől — mivel az a mérlegrendszer fő mondanivalója szempontjából nem lényeges — eltekintünk.)

A nemzetközi mérlegrendszer felfelhasználása a tőkésországokban

Miután sorravettük a mérlegek és a kiegészítő táblázatok főbb összefüggéseit, amelyek megértését csak a táblázatok egyes tételeinek meglehetősen fáradságos nyomonkövetése tette lehetővé,[9] néhány szót kell szólnunk a mérlegrendszer gyakorlati alkalmazására vonatkozóan.

Amint ezt a nemzetgazdasági számvitel keletkezésével kapcsolatban már említettük, a rendszer kialakulása

[9] Azt mondhatnánk, hogy a nemzetgazdasági számvitelben — csak úgy, mint a matematikában — nincs „királyi út" a megértéshez. Az összefüggések komplex volta következtében csak a mérlegek és táblák alapos áttanulmányozása révén ismerhető fel e rendszer (polgári szemléleten alapuló) belső felépítése.

szorosan összefügg az állami beavatkozás jelentőségének az utóbbi időben tapasztalható megnövekedésével. Ezzel kapcsolatban az ENSZ szakértői bizottsága is megállapítja, hogy „Bár a nemzetgazdasági számvitel által nyújtott információ tényanyaga a gazdasági döntések valamennyi területén felhasználható, legelsősorban az állami gazdaságpolitikai célokra használatos."[10]

A gazdaságpolitikai döntések általában a nemzetgazdaság egészének a fejlődésére kihatnak, s ezért a tőkésállam számára szükséges, hogy a fontosabb nemzetgazdasági folyamatok nagyságrendjéről, a kapcsolatok mennyiségi viszonyairól lehetőleg bőséges tényanyag álljon rendelkezésre. A nemzetgazdasági mérlegrendszer — az alapmérlegek és a kiegészítő táblák egységes rendszerében — átfogó statisztikai képet ad a gazdaságpolitikai döntések alátámasztására.

A gazdaságpolitika területén történő alkalmazás általában kétféle: a rendszer egyrészt részintézkedések alátámasztására használható fel, másrészt az ún. „nemzeti költségvetés" alapjául szolgálhat.

Egyes részintézkedések (adóemelés, vámtarifa változás stb.) meghozatala előtt például mérlegelik azt, hogy milyen a jövedelmek, a fogyasztás és a tőkefelhalmozás aránya, a külkereskedelem szerepe az ország gazdasági életében, az egyes nemzetgazdasági ágak súlya az össztermelésben stb. (Ne felejtsük el, hogy ezen összefüggések kvantitatív vizsgálatának az igénye, amely szocialista országban „magától értetődő" dolog, a kapitalista országokban aránylag új jelenség!)

Amint a szakértői bizottság jelentése mondja „A gazdasági élet még egy durva mennyiségi ábrázolása is értékes sok adminisztratív intézkedés céljára, s ezért a nemzetgazdasági számviteli tanulmányokkal akkor is foglalkozni kell, ha rövid lejáratban nem is lehet számolni magasfokú mennyiségi pontossággal".[11]

[10] I. m. 1. o.
[11] I. m. 2. o.

Az ún. nemzeti költségvetés (national budget) összeállításához szintén a nemzetgazdasági mérlegrendszerből nyerhetők a kiinduló adatok. E tanulmány keretei nem engedik meg a „nemzeti költségvetések" kérdéseinek részletes ismertetését. Röviden a nemzeti költségvetést (amely nem tévesztendő össze az állami költségvetéssel, amely csupán az államháztartás várható állapotát, előreláthatő bevételeit és kiadásait tartalmazza), úgy jellemezhetnénk, mint az egész gazdasági élet várható alakulására vonatkozó becslést. Ezt a becslést a nemzetgazdasági mérlegrendszer kereteiben úgy készítik el, hogy összeállítják a következő év nemzetgazdasági mérlegének a prognózisát, ami a gazdasági élet fő összefüggéseinek a mérlegrendszernek megfelelő kivetítését jelenti egy évre előre terjedő időre.

A „nemzeti költségvetések" egyre több nyugati országban elterjedő gyakorlata a kapitalista országokban folyó „tervszerűsítési" kísérletek kifejezője s ebben az értelemben a nemzetgazdasági mérlegrendszer az állami beavatkozás megvalósításának eszközéül szolgál.

Nemzetgazdasági mérlegrendszer és a szocialista népgazdasági mérlegrendszer

Cikkünk elsősorban az ENSZ által ajánlott nemzetgazdasági mérlegrendszer ismertetését tűzte ki célul. A nemzetgazdasági mérlegrendszer részletesebb bírálata, valamint a szocialista népgazdasági mérlegrendszerrel való összehasonlítása külön tanulmány tárgyát képezi és meghaladja e cikk kereteit. Mégis az alábbiakban rá kívánunk mutatni néhány olyan alapgondolatra, amit a nemzetgazdasági mérlegrendszer értékelésénél célszerű figyelembe venni.

A nemzetgazdasági mérlegrendszer bírálatánál és a szocialista népgazdasági mérlegrendszerrel való egybevetésénél a kiindulópontul szolgáló közgazdasági megfontolások közül elsősorban a termelési tényezők elméletét célszerű vizsgálat tárgyává tenni.

Anélkül, hogy itt e kérdés részletes elemzésébe belemennénk, csupán utalni kívánunk arra, hogy a termelési tényezők elmélete eredetileg J. B. Say (1767—1832) nevéhez fűződik, aki a klasszikus közgazdaságtan munkaértékelméletét tette kritika tárgyává. J. B. Saynél és a termelési tényezők elmélete mai képviselőinél is alapvető jelentőségű az, hogy a termelés során létrejött értékeket és a képződött jövedelmeket nem egyedül a munka által létrehozott javak, illetve jövedelmek gyanánt fogják fel, hanem mint az összes termelési tényezők tevékenységének az eredményét.

E felfogás szerint lényegében a termelési tényezők által élvezett jövedelmek az általuk nyújtott szolgáltatások mértékével arányosak. (A munkások tehát nem tarthatnak igényt — társadalmi értelemben sem — az egész termékre, mivel annak létrehozásában az összes termelési tényezők közreműködtek.)

Úgy hisszük, e helyütt felesleges a klasszikus munkaértékelmélet továbbfejlesztését jelentő marxi értékelmélet ismertetése s a kizsákmányolás tényének és mechanizmusának a termelési tényezők gondolatával való szembeállítása. Csupán azt kívánjuk jelezni, hogy a polgári nemzetgazdasági mérlegrendszer teoretikus vonatkozásában fontos termelési tényezők elmélete a marxista munkaértékelmélettel és a kizsákmányolás elméletével ellentétes elképzelés. (Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a nemzetgazdasági mérlegrendszer alapján ne lehetne a tőkés társadalom belső viszonyaira, vagy akár a kizsákmányolás összefüggéseire vonatkozó bizonyos vizsgálatokat végezni.)

A polgári nemzetgazdasági mérlegrendszer és a szocialista népgazdasági mérlegrendszer között lényeges eltérés van a termelés értelmezése tekintetében. A különbség egyfelől abból ered, hogy a termelés körébe a polgári szemlélet szerint a szolgáltatások nyújtása is beletartozik, míg a szocialista népgazdasági mérlegrendszerben a termelés köre csak az anyagi termelés ágazataira terjed ki. Másfelől a szocialista népgazdasági mérlegrendszer a termelést bruttó termelésként, vagyis mint a $c + v + m$ elemek teljes összegét fogja fel. Ebből következően a társadalmi összterméknek összege nem lehet egyenlő a jövedelmek összegével sem. Természetesen a szocialista népgazdasági mérlegrendszer is kimutatja a nettó termelés arányát és azt kapcsolatba hozza a nemzeti jövedelemmel. A polgári nemzetgazdasági mérlegrendszer ezzel szemben a termelést nettó termelésként fogja fel, vagyis abban csak az új érték ($v + m$) kimutatására törekszik. A polgári rendszer is alkalmazza a bruttó és a nettó megjelölést, de az előbbitől eltérő értelemben. A bruttó termelés értékébe ugyanis az amortizáció értékét is beleszámítják, míg a nettó termelés értékének a megállapításakor az amortizáció összege levonásra kerül. A polgári rendszerben tehát a bruttó termelés (s ennek megfelelően a bruttó nemzeti termelés stb.) a $v + m$ elemeken kívül csupán a c egy részét, az amortizációt tartalmazza.

A kapitalista gazdaság tényleges gazdasági folyamatai természetesen azonosak, attól függetlenül, hogy a marxista vagy a polgári szemlélet oldaláról közelítik-e meg azokat. Ezért az eltérő szemléletmód mellett is az ismertetett mérlegrendszerben szereplő tételek és egy (feltételezett), a kapitalista gazdaságra vonatkozóan a marxista szemléletnek megfelelően összeállított rendszer tételei között sok hasonlóságnak kellene fennállnia. Mindamellett a szemléleti módból keletkező elterések folytán a nemzetgazdasági mérlegrendszer által a kapitalista gazdaságról adott kép erősen eltér attól, amit a marxista szemléletnek megfelelő felépítés mellett kapnánk.

A nemzetgazdasági mérlegrendszer és a szocialista népgazdasági mérlegrendszer közötti különbségek — az eltérő szemléleti módtól eltekintve — a szocialista és a kapitalista társadalom eltérő tulajdonviszonyaiból és társadalmi intézményi rendszeréből is következnek. A „társaságok megtakarításai" c. tétel pl. nem található

meg a szocialista népgazdasági mérlegrendszerben, sem a „szövetkezeti tagok munkaegység jövedelme" című tétel a polgári nemzetgazdasági mérlegrendszerben.

A nemzetgazdasági mérlegrendszer és a szocialista népgazdasági mérlegrendszer felhasználási céljai, a kézenfekvő közös vonások mellett (mint például az, hogy mindkettő elsősorban az állam — természetesen a szocialista, illetve a tőkésállam — gazdaságpolitikai célkitűzésének az eszközéül szolgál) — lényegesen el is térnek egymástól. Ez az eltérés elsősorban a tőkés állami beavatkozás, illetve a gazdaság központi szocialista irányítása közti elvi különbségből származik. A tőkés állami beavatkozás jellegének megfelelően a nemzetgazdasági mérlegrendszer az állam gazdasági kapcsolatait elsősorban az állam pénzügyi műveletei vonatkozásában ábrázolja, míg a szocialista népgazdasági mérlegrendszer — a kiterjedt szocialista tulajdonviszonyoknak megfelelően — nagy súlyt helyez az állam irányítása alatt álló népgazdasági termelőfolyamat szűkebb értelemben vett termelési kapcsolataira.

Figyelmet érdemel a nemzetgazdasági mérlegrendszerben a „belföldi" és a „nemzeti" koncepció világos elkülönítése. Ennek az elkülönítésnek annál nagyobb a jelentősége, minél lényegesebb szerepet játszanak egy ország életében a külfölddel fennálló gazdasági kapcsolatok.

Kiemelendő a nemzetgazdasági mérlegrendszer zárt, organikus számviteli egysége is. A nemzetgazdasági mérlegrendszer nem pénzben kifejezett tételeket nem tartalmaz, a szocialista népgazdasági mérlegrendszer viszont — például a népgazdaság munkaerő-mérlegében — pénzben ki nem fejezhető tételeket is felölel és az előzőhöz hasonló formai számviteli egységet nem akar képezni.

A kettős könyvviteli számviteli zártság előnyös annyiban, hogy a mérlegrendszer belső összefüggései — a tételek és ellentételek — precíz kidolgozására ösztönöz és felfedi az adatokban fellelhető hibák egy részét.

Meg kell ugyanakkor említeni, hogy a számviteli zártság a kapitalista nemzetgazdaság állapotára vonatkozólag téves elképzeléseket is ébreszthet: a tételek és ellentételek egyezősége ugyanis minden esetben kiegyensúlyozott gazdasági helyzet látsztát adja — akkor is, ha a nemzetgazdaságban megrázkódtatások, aránytalanságok stb. lépnek fel.

Ezek a gondolatok természetesen nem merítik ki a nemzetgazdasági mérlegrendszer bírálatánál, illetve a szocialista népgazdasági mérlegrendszerrel való összehasonlításánál felvethető szempontokat. Mégis úgy véljük, hogy már az eddig elmondottak is alkalmasak arra, hogy óvatosságra intsék a nemzetgazdasági mérlegrendszerrel való megismerkedéstől túl sokat várókat. Ezért összefoglalólag szeretnénk megállapítani a következőket:

1. A nemzetgazdasági mérlegrendszer készítésekor a kapitalista országok termelési viszonyait, jövedelemformáit és jellegzetes gazdasági tranzakcióit tartották szem előtt s ezek összefüggéseit a polgári közgazdasági szemlélet teoretikus alapjain felépülő rendszerben ábrázolták. Ezért a nemzetgazdasági mérlegrendszerrel való megismerkedés elsősorban a kapitalista országok gazdasági fejlődésének az elemzéséhez hasznos, mivel a mérlegekben található statisztikai anyag a kapitalista gazdaság helyzetének vizsgálatához bőséges forrásanyagot nyújt.

2. Szükséges a nemzetgazdasági mérlegrendszerrel való megismerkedés azért is, hogy a szocialista és kapitalista országok gazdasági fejlődésének globális adatait hozzáértő módon — a fogalmi meghatározások és az eltérő koncepciók ismeretében — a tudományos igények színvonalán lehessen összehasonlítani.

3. Végül a nemzetgazdasági mérlegrendszer tanulmányozása — ösztönözve a népgazdasági mérlegrendszer tökéletesítésére irányuló munkát — előmozdíthatja a szocialista népgazdasági mérlegrendszer továbbfejlesztését is.

Kenessey Zoltán

Kandidátusi értekezések vitája

1956. június 28-án védte meg *Forgács Tibor* „A jelenlegi kereskedelem kialakulásának és fejlődésének főbb vonásai, különös tekintettel a magyar belkereskedelem felszabadulás utáni fejlődésére" című kandidátusi értekezését. Ez az első olyan magyar közgazdasági munka, amely rendszeres és összefüggő kifejtését adja a felszabadulás utáni magyar belkereskedelem — különösen a szocialista kereskedelem — fejlődésének. A modern kapitalista kereskedelem fejlődési tendenciájának elemzésével is — nagyobb tanulmány keretében — Forgács Tibor kandidátusi értekezése foglalkozik hazánkban először. Jelentős a disszertációnak az a fejezete is, amely a két világháború közötti időszak magyar kereskedelempolitikájának és kereskedelemtörténetének marxista értékelését igyekszik adni.

A bíráló bizottság elnöke: *Vajda Imre* egyetemi tanár, az opponensek *Bognár József* egyetemi tanár és *Kádár Iván* kandidátus voltak. Rajtuk kívül a vitában felszólaltak *Pach Zsigmond Pál* kandidátus, egyetemi tanár, *Fenyő Imre*, a Belkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője és *Sós Imre*, az Országos Tervhivatal osztályvezetője.

A legtöbb vita *a felszabadulás utáni magyar belkereskedelem — különösen a szocialista kereskedelem — történetéről* szóló fejezet egyes megállapításai körül alakult ki.

Az egyik vitatott kérdés az volt, hogy az államosítás után létrehozott ipari, illetve kereskedelmi vállalatok szervezeti formái, illetve irányításuk rendszere mennyiben biztosították a termelési és a forgalmi folyamatok összhangját. Többen kifogásolták a disszertánsnak azt a megállapítását, mely szerint közvetlenül az államosítások után az ipar és a kereskedelem működésének merev szétválasztása szükséges és helyes lépés volt és csak később okozott bizonyos zavarokat. A felszólalók meggyőzően bizonyították, hogy a termelésnek és a forgalomnak ebben az időben végbement merev szétválasztása már kialakítása idején sem volt helyes. Többen felvetették azt a kérdést is, hogy mennyire volt gazdaságilag megalapozott a szocialista kereskedelem fejlesztésének és a magánkereskedelem felszámolásának 1951. évi igen gyors üteme. Több felszólaló foglalkozott az 1951. decemberi ár- és bérrendelkezéseknek a belkereskedelmi áruforgalom volumenére, szerkezetére, az áruellátás színvonalára stb. gyakorolt hatásával.

A disszertáció egyik elméletileg legkidolgozottabb és gyakorlatilag is igen aktuális része a *kereskedelem gazdasági irányításának formáiról és módszereiről* szóló elemzéseket tartalmazza. A kérdés lényege az, hogy vajon a kereskedelem fejlődése a demigroszista szervezeti formák kialakítása felé halad-e, vagyis az áru útjának 3 fázisa (ipar, nagykereskedelem, kiskereskedelem) közül egy — a nagykereskedelem — egyre inkább kiiktatódik vagy pedig lényegében fennmaradnak a tradicionális formák. Ez a kérdés mind a modern kapitalista kereskedelem tárgyalásánál, mind a magyar belkereskedelem jelenlegi fejlődését illetően felmerült. Ami a modern kapitalista kereskedelem második világháború után végbement fejlődését illeti, a disszertáns és a felszólalók egy része szerint egyre bővül a demigroszista szervezeti formák alkalmazása. Más felszólalók — bár elismerték ezt a tendenciát — nem tartották alapvetőnek. Az ebben a kérdésben lefolytatott vita azért érdemel különös figyelmet, mivel az ellentétes álláspontok képviselői a magyar belkereskedelem fejlődési tendenciáit — a modern kapitalista kereskedelemmel kapcsolatos álláspontjukhoz hasonlóan — másképp látják. Forgács Tibor disszertációja vizsgálta, hogy a modern kapitalista kereskedelem új fejlődési tendenciája mennyiben a kapitalista termelési viszonyokból eredő, illetve attól független tényezők következménye. (Az előbbihez tartoznak: a konkurrencia harc éleződése, amely a keres-

kedelmi költségek csökkentésére szorít, a koncentrációs folyamat erősödése stb. Az utóbbihoz a kiskereskedelmi technika fejlődése, az előre csomagolás, a márkázás stb.) A disszertáns szerint a hazai kereskedelem irányításában olyan szervezeti formák kialakítására kell törekedni, melyek csökkentik a nagykereskedelem szerepét. Bár ezt a véleményt többen bírálták, mégis figyelemre méltó Forgács Tibornak az a javaslata, mely szerint a vállalati formában működő külön nagykereskedelmi szervezet helyett létre lehetne hozni olyan területi szervezeteket, amelyek a nagyfokú önállósággal rendelkező kiskereskedelmi vállalatok számára szükséges irányító feladat mellett ellátnák a nagykereskedelmi funkciókat is. „Egy ilyen viszonylag kislétszámú adminisztratív apparátussal működő szervezet vezetősége mellett működő testület (bizottság, kollégium) — írja a szerző — képviseleti alapon összeállítva (az állami, szövetkezeti kereskedelem legjobb szakember vezetőiből) megoldhatná az állami és a szövetkezeti kiskereskedelem súrlódásmentes áruellátásának problémáját is. Ez a variáció előnyösnek látszik azért is, mert mentesítené a tanácsi apparátust a közvetlen gazdálkodási feladatoktól. A tanácsi kereskedelmi osztály munkája részben elvibb jellegűvé válhatna, részben pedig az igazgatási funkcióval kapcsolatos feladatok elvégzésére irányulna."

Mivel ez az álláspont a kereskedelem gazdasági irányításának egyik lényeges pontját érinti, feltehető, hogy a vita nagyobb nyilvánosság előtt, a szaklapok hasábjain is folytatódni fog.

Az opponensek és a felszólalók az egyes kérdésekben fennálló ellentétes véleményük ellenére is egyöntetűen megegyeztek abban, hogy Forgács Tibor disszertációja jelentős teljesítmény, amely a szerző tudományos munkára való alkalmasságát bizonyítja. A bíráló bizottság egyhangúlag javasolta, hogy Forgács Tibornak adják meg a kandidátusi címet.

★

Ez év február 15-én bocsátották vitára *Szakasits-Doroszlói György* „A műszeripar szerepe iparunk műszaki színvonalának emelésében" című kandidátusi értekezését.

A disszertáció opponensei: *Farkas Imre*, a közgazdaságtudományok kandidátusa (az Országos Tervhivatal osztályvezetője) és *Striker György*, a műszaki tudományok kandidátusa (az MTA Méréstechnikai és Műszerügyi Intézetének igazgatója) voltak. Minkét opponens hangsúlyozta a tanulmányban tárgyalt téma jelentőségét. A műszeripar jelentősége a technikai fejlődésben igen nagy. Míg a XIX. század ipari fejlődését a széleskörű gépesítés jellemezte, addig napjainkban a termelési folyamatok automatizálása jut előtérbe, és a szakirodalom lépten-nyomon az automatizálás műszaki és gazdasági problematikájával foglalkozik. A nagyjából lezárt gépesítési szakasz és a most kibontakozó ipari automatizálás között szemeink előtt folyik le egy nem kevésbé fontos átmeneti folyamat: az ipar nagyfokú műszerezése és az ehhez szükséges mérőműszeripar létrejötte. Mindez, valamint a műszeripar fejlesztése szempontjából kedvező hazai adottságok nagymértékben indokolttá teszik a disszertáció témaválasztását.

Az opponensek elismerték az értekezés tudományos értékét. Mint Farkas Imre mondotta, „a szerző állításait mindig kielemzett, részletes adatokkal támasztja alá... Széleskörű hazai és külföldi irodalmi bázisra támaszkodik és helyesen kezeli a forrásokat... A hiányosságokat bátran bírálja és konkréten megjelöli a felszámolásuk érdekében elvégzendő feladatokat. Striker György szerint „a disszertáns sikeresen foglalta egybe azon legfontosabb tényezőket, amelyek a mérőműszerek eddigi fejlődését, jelenlegi alkalmazását jellemzik és az iparfejlesztésünk előtt álló feladatokat meghatározzák".

Mindkét opponens bírálta, ahogy a jelölt a műszerezés jelentőségét megítéli. Kissé merész dolog azt állítani — mondotta Farkas Imre —, hogy a műszerek fokozott használata új tech-

nikai forradalmat jelent, ami közelebb hozza a kommunista társadalmat, s hogy „a két világrendszer harcában a békés gazdasági versenyben az győz, aki a legfejlettebb technika alkalmazása feltételeként gyorsabban, korszerűbben és a termelés egész területén megvalósítja a termelési folyamatok műszeres ellenőrzését, irányítását és szabályozását". Striker György ugyanerről a tételről szólva, azt megengedhetetlen túlegyszerűsítésnek minősítette, amilyenhez hasonló sajnos számos esetben jellemezte az elmúlt időszak politikai gazdaságtanát. A jelölt válaszában védelmezte álláspontját bírálóival szemben. A legfejlettebb technika alkalmazása — mondotta — a gazdasági élet bármely területén megköveteli a legtökéletesebb ellenőrzést és az automatikus irányítást. A szocializmus csak a munka nagyobbfokú termelékenységével tudja véglegesen legyőzni a kapitalizmust, s ennek a nagyobb termelékenységnek a technika mai, s még inkább jövendőbeli arculata mellett döntő feltétele a termelési folyamatok tökéletes, objektív eszközökkel való ellenőrzése, irányitása és szabályozása. Természetesen nem állítja, hogy a műszerek hozták volna létre az új technikai forradalmat, még kevésbé, hogy egyedül a műszerek fokozottabb használata közelebb hozná a kommunista társadalmat. A technikai fejlődés azonban elválaszthatatlan a méréstechnika fejlődésétől, mind az új tudományos eredmények kidolgozása, mindpedig azok alkalmazása szempontjából. A vita folyamán felszólalt *Haász Árpád* kandidátus, a bíráló bizottság elnöke is. Ő is úgy találta, hogy a jelölt némileg eltúlozza a műszeripar szerepét, s a társadalom jelenségeit túlságosan a technikus szemével, bizonyos mértékig tehát „technokratikus" módon nézi.

A vita másik csomópontja akörül alakult ki, helyesen utalt-e a jelölt tanulmányában a műszeripar fejlődésével kapcsolatban a monopoltőke technikai fejlődést gátló szerepére? Striker György szerint azok a Varga Jenő művéből vett idézetek, amelyek azt illusztrálják, miként gátolja a monopolkapitalizmus a technikai fejlődést, nem vágnak össze a tanulmányban közölt adatokkal, mert a műszeripar az Egyesült Államokban és másutt jellegzetesen kisipari módon fejlődött, s ezen a területen mindeddig alig ismerünk monopóliumot képező trösztöket vagy kartelleket. Éppen ezért a mérőműszerek és az automatizálás fejlődését nem jellemzik a tőkésországokban azok az akadályok, amelyekre az említett idézet utal.

A marxista—leninista közgazdaságtan hasznos alkalmazását — folytatta Striker György — mindenkor a tárgyalt anyag konkrét adataival kell alátámasztani. Mindenképpen kerülnünk kell annak látszatát, hogy a klasszikusok műveit csupán önigazolásként idézzük ott, ahol a feltárt adatok kevéssé bizonyítanak.

A jelölt vitába szállt az előbb ismertetett opponensi véleménnyel. „Az, hogy a legfiatalabb műszeripari ágazatokban a monopóliumok szerepe még kevéssé érződik, nem jelenti, mintha a műszeripar fejlődése nem lenne a tőkésországokban alárendelve az egész gazdasági életet irányító fő monopóliumok politikájának... Káros és helytelen szemlélet volt a monopolkapitalizmusban *csak* a technikai fejlődés akadályát látni és nem kutatni azokat a bonyolult összefüggéseket, amelyek a tőkéseket ma is kényszerítik termelőeszközeik állandó modernizálására. De éppen olyan helytelen volna megfeledkezni arról, hogy bár a kapitalista országokban a technikai haladás hosszabb-rövidebb időre áttör saját társadalmi rendszerének korlátain, végső soron ez is csak tovább mélyíti a termelés társadalmi, s a kisajátítás egyéni jellege közötti alapvető ellentmondást."

Striker György későbbi újabb felszólalásában kijelentette: „Az lenne a leghelyesebb, ha a disszertáció azokat a marxista közgazdaságtudományi tételeket domborítaná ki a legerősebben, amelyeket a legjobban bizonyít maga a feltett kérdéssel kapcsolatosan felmerülő konkrét műszaki és gazdaságtudományi adatanyag." A műszeripart azonban ebben a vonat-

kozásban nem tartotta szerencsés példának.

Haász Árpád bíráló bizottsági elnök felszólalásában a vita eme pontjához is kifejtette véleményét. A jelölt hibáját abban látta, hogy miután történelmileg letárgyalja a két háború közötti időszakot, nem mutat rá a második világháború utáni fejlődés sajátosságaira, átsiklik afelett, hogy milyen mértékben fejlődött a második világháború óta a technika a fejlett tőkésországokban is. A szerző leegyszerűsített módszert alkalmaz, mert csak általában beszél a monopoltőkének a technika fejlődését gátló tendenciájáról, anélkül, hogy megjegyezné: a második világháború óta e téren — legalábbis napjainkig — bizonyos változás mutatkozik. Lenin erről a kérdésről szólva azt mondja, hogy a technikai haladás mesterséges feltartóztatásának a monopoltőkés rendszerben megvan a gazdasági *lehetősége*. A lehetőség azonban nem szükségszerűség, nem úgy értelmezendő, hogy annak minden időszakban *be kell* következnie. Persze az, hogy a második világháború utáni fejlődésben a konkurrenciaharc és egyéb tényezők hatására a monopoltőkéseket technikai fejlesztésre kényszerítő tendenciák előtérbe nyomultak a monopoltőkés uralomnak a technikai fejlődés fékezésében megnyilvánuló általános tendenciájával szemben, nem jelenti azt, hogy ez most már így marad, és hogy nem jelentkezhetnek újra nagyobb súllyal a technika fejlődését gátló tendenciák. Haász Árpád vitatta Striker Györgynek azt az érvét, hogy a műszeripar nem jó példa a monopóliumoknak a technika fejlődésére gyakorolt hatását illetően, mert a műszeripar nem tartozik a koncentrált iparágak közé, ebben az iparágban nem a monopóliumok uralkodnak. Szem előtt kell tartani ugyanis a műszeriparnak az egész nagyiparral (a monopóliumok uralma alatt álló iparágakkal) való összefüggéseit is. A műszeripar ilyen értelemben függvénye a nagy monopolvállalatoknak, mert a monopóliumoknak megvan a hatalmuk arra, hogy a kisebb tőkét igénylő vállalatokat — így a műszeripart is — saját szolgálatukba állítsák, alvállalkozóként foglalkoztassák. Ezenkívül a monopoltársaságok maguk is fejlesztenek ki nagyszabású műszeripart.

Az opponensek sok kérdésben elismerően méltatták a disszertációt. A jelölt olyan módszert dolgozott ki, amelynek segítségével fel tudta mérni az ipar műszerrel való ellátottságát. Megállapította az egyes iparágak műszerezettségi fokát és műszerszükségletét. Ezen adatok alapján részletesen elemzi az alacsony ellátottság okait, és a konkrét tennivalókat is megjelöli. Eközben bátran bírálja a hibákért felelős tényezőket is. Részletesen foglalkozik a mérőműszerek alkalmazásával elérhető szén-, gőz-, anyag- és egyéb megtakarításokkal. Ugyanakkor helyesen bírálja a gazdaságosság egyoldalú vállalati szemléletét. Megállapítja, hogy a növekvő műszerszükséglet csak úgy elégíthető ki, ha a műszeripar a gépiparnál gyorsabban fejlődik, s egyúttal kimutatja, hogy a második ötéves tervjavaslatban előirányzott műszertermelés a minimális műszerszükséglet fedezésére sem elegendő. Ezen az alapon javasolja a termelés gyorsabb növelését, s kimunkálja az ezzel kapcsolatos problémákat, rámutat a műszertermelés gyorsabb növelésének feltételeire is. A jelölt bírálja a műszeripari vállalatok túlzott koncentrációját, ismerteti a kisebb vállalatok előnyeit, javasolja a nemzetközi együttműködés kibővítését a műszeriparban és vázolja ennek feltételeit is. A műszerkivitel gazdaságossági kérdéseit vizsgálva kimutatja, hogy a műszerek anyagigényessége minimális, és ezen az anyagszükségleten belül is mindössze 7 százalék a közvetlen importanyag. Belföldi műszerellátottságunkat vizsgálva a szerző megállapítja, hogy a hazai szükségletek nincsenek kielégítve, s ennek egyik fő oka, hogy a műszertermelés jelentős hányada kivitelre kerül. Leszögezi, hogy erőforrásainkat elsősorban a megfelelő gyártási tradíciókkal rendelkező műszerféleségek fokozott termelésére kell összpontosítanunk. Egyben az iparág akkumulációjának és beruhá-

zásainak egybevetésével igyekszik bizonyítani, hogy a műszeripar a gépipar leggazdaságosabban fejleszthető ága.

A jelöltet éles bírálat érte, amiért az alaki kérdésekre nem fordított kellő figyelmet disszertációja megírásakor. Több bírálat érte a disszertáció szerkezetét is.

Mindent összevetve a bírálók egyetértettek abban, hogy Szakasits-Doroszlói György kandidátusi disszertációja tartalmi szempontból megüti a kívánt mértéket, minthogy a helyesen választott nagy jelentőségű műszaki-közgazdasági tudományos témát részletekbe menő tudományos munkával dolgozta fel, és ebből igen jelentős és értékes tudományos következtetéseket tudott levonni. A vita alapján a bíráló bizottság megállapította, hogy az értekezés mind a tudományos kutatási módszerek alkalmazása, mind az ezek alapján elért eredmények szempontjából megfelel a kandidátusi fokozat követelményeinek. Számos tézisében bátran mutatja meg a műszeripar helytelen tervezési módszereinek káros hatásait az első ötéves terv időszakában és javaslatokat tesz ezek kijavítására. A bizottság az értekezés különös érdemének tartotta, hogy legtöbb tételéből folyó következtetések az iparág gyakorlati fejlesztése szempontjából igen hasznosak, s ezeket a műszeripar távlati tervének készítésében hasznosítják. A disszertáció az ágazati iparok elemzése szempontjából sok tekintetben úttörő munkának tekinthető.

Mindezek alapján a bíráló bizottság egyhangulag javasolta Szakasits-Doroszlói Györgyöt a közgazdasági tudományok kandidátusának.

★

Kiss Tibor, az Országos Tervhivatal osztályvezetője 1957. július 3-án védte meg „A szocialista nemzetközi munkamegosztás kialakulása és fejlődése" című kandidátusi disszertációját. A bíráló bizottság elnöke *Erdős Péter* kandidátus, az opponensek: *Bognár József* egyetemi tanár és *Illyés Éva*, a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

Az opponensek és a vitában felszólalók egyaránt dogmatikus hibák miatt bírálták a disszertációt, amely — mint az egyik felszólaló mondta — 1952-ben, „a dogmatizmus jégkorszakában" készült. Mégis az a tény, hogy a disszertáns igen nagy és fontos problémát választott témául, bizonyítja, hogy a közgazdászok abban az időszakban sem riadtak vissza a nagy és fontos témák tanulmányozásától.

A disszertáció magán viseli a megírásának időszakára jellemző hibák ismertetőjegyeit. De a hibák is tanulságul szolgálhatnak a tudományos munka megjavítása szempontjából. *Göncöl György*, a MTA Közgazdaságtudományi Intézetének osztályvezetője és *Szabó Kálmán* aspiráns, az Országos Tervhivatal munkatársa a vitában hagsúlyozta, hogy ha tudományos kutatómunkánkban nem akarunk a felszínen maradni, ha a jelenségek mélyebb elemzésére törekszünk, akkor a jelenségekben felfedezhető ellentmondások elemzésére kell vetnünk a hangsúlyt, s az ellentmondásokból kell kibontanunk a problémákat. A disszertánsnak — mint Illyés Éva opponens is említette — fel kellett volna vetnie például azt a problémát, hogy a szocialista tábor valamennyi országában igen fontos ellentmondás bontakozott ki az alapanyagbázis és a feldolgozó ipar között. Ennek elemzése sokat adhatott volna a szocialista táborban kialakuló és fejlődő nemzetközi munkamegosztás tanulmányozásához.

Göncöl György hangsúlyozta: A tényanyagot analizálni nem lehet másként — elsősorban erre tanít Marx —, mint a benne kibontakozó ellentmondások alapján. Különösen nem lehet másképp analizálni valamit, ami most kel életre. Nem lehet a szocialista nemzetközi munkamegosztásról beszélni a KGST tapasztalatainak elemzése nélkül. Nem elégedhetünk meg a tapasztalatok elemzése helyett a hivatalos kommünikék ismeretével, ha olyan hatalmas, világtörténelmi sorsfordulatot elő-

idéző folyamatot vizsgálunk, mint amilyen a szocialista világgazdaság kínokban, ellentmondásokban, gyötrelmekben, de diadalmasan kibontakozó egysége. A KGST gyakorlata és tapasztalata — éppen azért, mert itt ilyen világtörténelmi jelentőségű dologról van szó — a problémák, az ellentmondások, a nehézségek, a bajok, a meghiúsulások, az újrakezdések tömkelegét foglalja magában.

Felszólalt a vitában *Péter Pál* a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezető helyettese és *Grantner Ferenc*, az Országos Tervhivatal főosztályvezető helyettese is. Valamennyi felszólaló egyetértett az opponensekkel abban, hogy a disszertáció — a hibák ellenére — értékes munka. Grantner Ferenc különösen kiemelte, hogy ha van is a disszertációban néhány olyan tétel, amely nem felel meg a mai elképzeléseknek, a mai időnek, mégis a disszertáció úttörő munkának tekintendő, és a jövőben ezen a területen sokkal szélesebbkörű tudományos munkásságot kell kifejtenünk.

Kiss Tibor elfogadta az opponensek és a vitában felszólalók kritikáit, különösen értékesnek jelölte meg a vitának azt az útmutatását, hogy a jövőben sokkal inkább a gyakorlati jelenségeiben levő ellentmondások elemzése felé kell fordítanunk figyelmünket.

A bíráló bizottság az opponensi vélemények és a vita alapján is úgy döntött: javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy adja meg Kiss Tibor aspiránsnak a közgazdaságtudományok kandidátusa fokozatot.

★

Cukor György, a Közgazdaságtudományi Intézet ipari osztályának vezetője 1957. szeptember 24-én védte meg „A munkatermelékenység mérése és tervezése az iparban" című kandidátusi értekezését. A bíráló bizottság elnöke Péter György, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke volt.

A vitát *Varga István* egyetemi tanár opponensi véleménye nyitotta meg. Hozzászólását a munkatermelékenység mérésének problémája és a munkatermelékenység tervezésének kérdései köré csoportosította.

Cukor György munkájában áttekinti a termelékenység *fogalmáról* adott meghatározásokat. Ez a rész — állapította meg Varga István — talán nem eléggé átfogó. Nem érinti a vonatkozó irodalom tekintélyes részét és nem emeli ki eléggé a termelékenységre vonatkozó különféle meghatározások összefüggéseit a maguk idején aktuális gazdaságpolitikai problémákkal.

A munkatermelékenység megjelölést üzemi vonatkozásban újabban használják csak; régebben a munkatermelékenység növelésére irányuló törekvéseket racionalizálásnak, technikai haladásnak, tudományos üzemvezetésnek vagy más hasonlónak nevezték. Az opponens szerint az e tárgykörbe tartozó gazdag irodalomról nem szabad megfeledkezni a munkatermelékenységgel kapcsolatban.

Áttérve a *termelékenységmérés* kérdéseire, Varga István szerint a jelölt több súlyt is helyezhetett volna a termelési eredmények mérésével kapcsolatos nehézségek tárgyalására, különösen azokra, amelyek a különböző használati értékek együttes számbavételéből adódnak. Részletesen taglalja viszont a disszertáció, hogy a keletkezett *összes* használati értéket, vagy csupán a használati értékek *új* (hozzáadott) többletét kell-e eredményként szerepeltetni.

Elismerően szólt az opponens Cukor György arra vonatkozó fejtegetéseiről, hogy a munkatermelékenységi számításokban lehetséges többféle módszert *együttesen* kell alkalmazni, valamint azokról a matematikai levezetésekről is, amelyek a különféle indexszámok eltéréseit, egymáshoz való viszonyát és hibahatárait elemzik. Behatóan és újszerűen elemzi a jelölt a struktúraváltozások hatását is a termelékenységi indexszámokra. Varga István ezután a termelékenységi mutató nevezőjében szereplő munkaráfordítás kérdéseire tért rá.. A különféle munkafajták közös nevezőre hozásával kapcsolatos az a probléma, hogy a mér-

nökök és a többi szakemberek kiképzéséhez szükséges munkaszükségletet figyelembe vesszük-e vagy sem. Nehézségekkel kell szembenézni akkor is, ha a termelékenységi mutató nevezőjében az élőmunka mellett a holtmunka jellegű ráfordításokat (anyagot és amortizációt) is szerepeltetni kívánjuk. Ebben az esetben ugyanis ki kell küszöbölnünk a különböző gyártási ágak eltérő anyagigényességének hatását.

A *termelékenység tervezéséről* szólva Varga István rámutatott az extrapolálásra támaszkodó termelékenységtervezés bizonytalanságaira, hibalehetőségeire. A termelékenység tervezésekor kísérletet kellene tenni a befolyásoló tényezők szétbontására; elsősorban a beruházások, különösen pedig a gépi berendezések termelékenységnövelő hatását kellene helyesen felmérni.

Varga István felvetette, nem jutunk-e a munkatermelékenység tervezése szempontjából megbízhatóbb adatokhoz a vállalati tervek összesítésével, mint extrapoláló módszerekkel. Befejezésül kiemelte még a téma fontosságát, javasolta a kandidátusi fokozat odaítélését és állást foglalt a disszertáció kiadása mellett.

A másik opponens — *Kornai János* kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa — ugyancsak elismeréssel kezdte bírálatát. A disszertáció — mondotta — újszerűen vet fel a termelékenységhez kapcsolódó több fontos és időszerű közgazdasági problémát, s így értékes hozzájárulás a termelékenység hazai irodalmához.

Az értekezésnek a termelékenység fogalmáról szóló részét bírálva Kornai úgy találta, hogy az elmélettörténeti áttekintésben három problémakör keveredik. Ezek: 1. a munkatermelékenység mint iparstatisztikai kategória; 2. az a kérdés, hogy a társadalmi tevékenység szférái közül melyik tekinthető produktívnak?; 3. a különböző termelési tényezők termelékenységének problémája. A disszertáció túlnyomórészt az első problémakörben mozog, tervezési és statisztikai kategóriaként tárgyalja a munkatermelékenységet, de időnként bele-belekap a másik két kérdéscsoportba is. A fejezetnek ezek a részei sommásak, nem eléggé meggyőzőek.

A dolgozat nagyon értékes, meggyőző és sok tekintetben újszerű része — Kornai szerint — a munkatermelékenység *mutatószámainak* elemzése. Biztonsággal alkalmazza a jelölt a matematikai módszereket is.

A termelékenységi mutatók fontos funkciója, hogy támpontul szolgálnak a gazdasági döntések meghozatalakor (például a beruházási program vagy a technikai fejlesztés irányának megszabásakor stb.). Ilyenkor azonban a természetesen szintén nem elhanyagolható termelékenységi mutatóknál fontosabb szerep jut a különféle *rentabilitás-számításoknak*, összetett gazdaságossági mutatóknak.

Kornai bírálta a termelékenységi mutatók jelentőségének túlbecsülését, mert ez gyakran rossz hatással volt a gazdasági vezetők munkájára, tudniillik a bruttó termelékenységi mutatók formális növelésére ösztönzött. Kiemelte a disszertációnak azt a fejezetét, amely a három és az ötéves terv termelékenységi előirányzatainak megalapozottságát elemzi. Hiányolta azonban, hogy bár a disszertációból megtudjuk, hogyan *kellene* tervezni a termelékenységet a különféle tankönyvek és jegyzetek szerint, s hogyan *kell* tervezni a jelölt szerint, nem tudjuk meg, hogyan terveznek a *gyakorlatban.*

Kornai — összegezve opponensi véleményét — fontos témát tárgyaló, önálló kutatás alapján készült, gondos anyaggyűjtésen alapuló, érdekesen megírt tudományos műként jellemezte a disszertációt. A tanulmány némileg egyoldalúan tolja előtérbe a módszertani problémákat, s emelné értékét. ha a szerző az elméleti részeket alaposabban kimunkálná. Hiányosságai ellenére is a legértékesebb munka eddig a magyar közgazdasági irodalomban a munkatermelékenység problémáiról.

Cukor György válaszában részletesen reflektált az opponensi véleményekben felvetett gondolatokra. A

termelékenység fogalmáról szóló fejezet teljességét hiányoló bírálatokra megjegyezte, hogy elmélettörténeti vizsgálatként ez a fejezet valóban nem eléggé kidolgozott. De a tanulmány nem is lépett fel ilyen elméletörténeti igénnyel. A különféle munkafajták közös nevezőre hozásának problémájával kapcsolatban az a véleménye, hogy az egyszerű és az összetett munka közti különbséget a munkamennyiség mérésekor nem kell tekintetbe venni, s az összetett munka javára történő eltolódás termelékenységnövekedésben fejeződik ki. A szakképzettség növeléséhez szükséges munkaerő-szükségletet sem kell figyelembe venni a termelékenységi mutatókban (ennek sok gyakorlati számítási nehézsége is lenne), noha azokkal a munkaerő- és egyéb ráfordításokkal, amelyek a termelékenység növeléséhez szükségesek, természetesen számolni kell. A rentabilitásszámítások fontosságát illetően a disszertáns egyetértett Kornaival. Ami a trendszámításra alapozott extrapolálásból adódó hibalehetőségeket illeti, már a disszertáció téziseiben kifejtette, hogy nem a trend *alapján* kell tervezni, hanem a trend *ismeretében.*

Cukor György nyomatékosan hangsúlyozta annak fontosságát, hogy az egyes mutatószámok megítélésekor necsak azok egzakt közgazdasági tartalmát vegyük figyelembe, hanem a rendelkezésre álló adatok megbízhatóságát és pontosságát is.

Mindkét opponensi vélemény tartalmazza azt a gondolatot, hogy a munkatermelékenységet célszerű alulról felfelé, az üzemekből kiindulva is tervezni. A tapasztalatok szerint azonban az üzemi szinten történő *távlati* tervezés sikeréhez még különböző feltételeket biztosítani kellene. Azzal egyetért, hogy a vállalati tervek, illetve vélemények reprezentatív módszerrel történő megismerése és felhasználása hozzájárulhat a távlati tervezés jobb megalapozásához.

Szünet után *Groó István,* a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa jelentkezett szólásra. Bírálta a disszertáció tárgyalási módszerét, elsősorban az automatizálásnak a munkafolyamatokra gyakorolt hatásából kiindulva.

Varga István egyetemi tanár újabb felszólalásában kiegészítette az opponensi véleményében elmondottakat, s reflektálva a disszertáns válaszára, több kérdésben újból leszögezte, illetve fenntartotta korábbi állásfoglalását. Különösen hangsúlyozta, hogy a tervezésben okvetlenül számolni kell bizonyos elkerülhetetlen hibahatárokkal, s hogy egyebek között éppen a hibalehetőségekkel józanul számotvetve érhetjük el a tervek kívánatos megalapozottságát. Egyébként Cukor György válaszát elfogadta, s újból javasolta a tanulmány elfogadását és a kandidátusi cím odaítélését.

Wilcsek Jenő tanszékvezető egyetemi tanár főleg gyakorlati szempontból szólt a disszertációhoz. A disszertációban testet öltött nagy statisztikai adatgyűjtő és elemző munkát a gyakorlati tervezés szempontjából feltétlenül hasznosnak ítélte. De szerinte helyes lett volna kissé bővebben tanulmányozni a népgazdasági tervezés gyakorlatát. Az ipari termelékenység mutatószámát *összevontan* tervezni — véleménye szerint — sem trend alapján, sem extrapolációval, sem más módon nem lehet, azt csak iparáganként készített terveken lehet felépíteni.

Az extrapolálástól a múlt tapasztalatai alapján is óvakodni kell. A termelékenység az elmúlt 30 év alatt nagyon egyenlőtlenül változott, s az utolsó tíz év alapján sem lehetne helyes következtetésekre jutni extrapolálással.

Viszonylag keveset foglalkozik a disszertáció a termelékenységi mutató nevezőjében szereplő munkaráfordítás problémájával. Ilyen probléma például az, hogy nem kellene-e ráfordított munkaként figyelembe venni a munkásokén kívül a műszakiak (mérnökök és technikusok), sőt esetleg az adminisztratív alkalmazottak munkaidejét is.

A termelékenység *nem* a termelési érték és a létszám tervéből automatikusan adódó másodlagos mutató-

szám. Éppen fordítva: a termeléssel párhuzamosan tervezett termelékenységből számolják ki a létszámot. A termelékenységi mutató szerepe ezért a népgazdasági tervezésben igen nagy.

Az alulról felfelé — felülről lefelé tervezés kérdéséhez annyit jegyzett meg Wilcsek Jenő, hogy — különösen a távlati tervezésben — mindenképpen szükségesek olyan felső szintű számítások, amelyekhez részletes alsó szintű tervek még nem állanak rendelkezésre. Végül utalt a termelékenység nemzetközi szintű összehasonlításának fontosságára. Az ilyen összehasonlítások természetesen nehezek, de talán mégis könnyebben lennének elvégezhetők, mint az árrendszerek különbözőségeiből fakadó torzulásoknak kitett értékbeni mutatók alapján végzendő gazdaságossági számítások.

A felszólalások sorát *Lukács Ottó*, a KSH ipari és beruházási főosztályának vezetője zárta le. A termelékenységmérés reprezentatív módszerének problémáival foglalkozva kifejtette, hogy az élőmunka termelékenységét mérve jó reprezentációt kaphatunk az összmunka termelékenységére is. Ez azt jelenti, hogy nemcsak bruttó és nettó termelékenységmérésről beszélhetünk. A bruttó termelékenységmérés fogalma, amellyel a disszertáns dolgozik és amelyet az opponensek is elfogadtak, nem eléggé tiszta és világos. Vajon nevezhető-e bruttó mutatónak, ha a termék termelésének volumenét természetes mértékegységekkel, az árak kikapcsolásával végezzük, s kiszűrjük a kooperáció és a minőség változását? Az ilyen indexek árak nélkül összegezhetők, s az így kapott index nem azonos a bruttó halmozott indexszel, mentes annak hibáitól. A disszertáns valószínűleg azért nem foglalkozik ezzel az indexszel, mert feltehetően lebecsüli a reprezentatív megfigyeléssel elérhető eredményeket.

Azzal sem érthet egyet — folytatta Lukács Ottó —, hogy a disszertáns a nyugatnémet iparstatisztikában alkalmazott indexet nem tartja nettó indexnek, hanem bruttó indexnek nettóval mérlegelve. A nettó termelés értékarányaival mérlegelve a termékenkénti volumenindexeket, nettó termelési mutatószámhoz, s ezt a munkaráfordítással osztva, nettó termelékenységi indexhez jutunk el.

Igaz, a fajlagos anyagfelhasználás módosulását ez az index nem mutatja. Ez torzíthat valamelyest, de ez a torzítás nem olyan jelentős, hogy miatta bruttó indexről kellene beszélnünk. A gyakorlatban végzett számítások is azt mutatják, hogy az így képzett index a nettó termelés értékét közelíti meg, s nem a bruttóét. Ezért a KSH is ehhez hasonló módszerrel kívánja megközelíteni a nettó indexet.

A vita Cukor Györgynek a vitában elhangzottakra adott válaszával ért véget.

A bíráló bizottság egyhangúlag javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak: adja meg Cukor Györgynek a közgazdaságtudományok kandidátusa fokozatot.

★

Dr. Ausch Sándor, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa 1957. október 3-án védte meg „Az 1945—1946. évi infláció és stabilizáció" című disszertációját. A bíráló bizottság elnöke *Antos István* pénzügyminiszter volt.

A két opponens: *Háy László* kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora és *Csikós Nagy Béla*, az Árhivatal elnöke egyaránt úgy nyilatkozott, hogy a disszertáció értékes tudományos munka, s érdemes rá, hogy a Tudományos Minősítő Bizottság megadja szerzőjének a kandidátusi fokozatot.

Néhány kérdésben vita alakult ki a jelölt és az opponensek közt. Például vita tárgyává vált, hogy 1945-ben az infláció elkerülhetetlenségének egyik fő oka volt-e a tőkésosztály részvétele az államhatalomban. A jelölt azt állította, hogy magának az inflációnak *elkerülhetetlenségének* ez nem volt fő oka. Véleménye szerint Magyarország helyzetét a második világháború befejezésekor az jellemezte, hogy gazdaságilag kifosztott

és lerombolt állapotban volt, a régi államapparátus és vele a kötött gazdálkodás rendszabályai is szétestek, *örökségül maradt viszont az erősen inflációs pénzforgalom.* Ebben a helyzetben akkor is elkerülhetetlen lett volna az infláció, ha a tőkésosztály nem részesedett volna a hatalomból, például ha az összeomlott régi állam helyét azonnal *proletárdiktatúra* foglalta volna el, amely azonban születése pillanatában még nem teremthette volna meg *a szocialista gazdasági alapot.* Bizonyos fokig példa erre a fiatal szovjetállam, amely az első világháború és a polgárháború után *pusztán az objektív gazdasági helyzet miatt* nem kerülhette el az inflációt.

Ez nem mond ellent annak, hogy *az infláció méreteit rendkívül megnövelte a tőkés érdekek érvényesülése* az államhatalmon belül és kívül.

Az egyik opponens itt megjegyezte, hogy ha a tőkésosztály nem részesedett volna a hatalomból, akkor az infláció *másféle* infláció lett volna. A tőkésosztály részvétele a hatalomban nemcsak az infláció méreteit befolyásolta, hanem meghatározta a jellegét is. *Más jellegű* az az infláció, amely a fiatal proletárállamban zajlik le.

Tehát a vitában a következő álláspont kristályosodott ki: aszerint, hogy kié a hatalom, változik az infláció jellege; *más osztály, illetve más osztály állama javára történik a nemzeti jövedelem átcsoportosítása,* az infláció révén. Ezen a ponton a vitának ez a része is beletorkollt abba a problémakörbe, amelyet az opponensek ettől elkülönítve vetettek fel: az infláció fogalma és általában az inflációelmélet kérdéskörébe.

Az egyik opponens véleménye szerint a disszertációban az infláció definíciójából hiányzik az osztálytartalom. Valójában — mint a másik opponens is felvetette — a disszertációból hiányzik maga az infláció teljesnek tekinthető definíciója, amely mint ilyen az osztálytartalmat is magában foglalná. A disszertáció *egész* (bevezető) *fejezete* azt vázolja, hogy *általában* milyen a kapitalizmusbeli infláció mechanizmusa, amelyen keresztül szükségszerűen végbemegy *a nemzeti jövedelem átcsoportosítása* a tőkésosztály javára (illetve a tőkésosztályban is bizonyos rétegek, csoportok javára); továbbá a disszertáció *hosszasan* elemzi az 1938—1944, évi, valamint az 1945—1946. évi magyarországi infláció osztálytartalmát, hatását az osztályok helyzetére stb., de hiába keressük a disszertációban *az* infláció *egymondatos* tömör, *valamennyi lényeges vonást magában foglaló meghatározását.*

A disszertáns nyilvánvalóan nem is akart ilyen meghatározást adni. Egyetlen mai infláció elemzése alapján, szerinte, nem definiálható az infláció úgy, hogy a definíció figyelembe vegye a mi századunk inflációinak a múlt századiakéhoz képest új vonásait. De nem adta a disszertáns az inflációnak azt a közismert definícióját sem, amely éppen az osztálytartalom megjelölésével a kapitalizmusra korlátozza ezt a pénzforgalmi jelenséget. Magából a vitából is — közvetve — kiderült, hogy ez a definíció nem kielégítő, mert nemcsak egyféle osztálytartalmú infláció van. Hiszen ha elfogadjuk, hogy a fiatal proletár állam, amely még nem teremthette meg a maga gazdasági alapját, bizonyos körülmények közt (amilyenek például a Szovjetunióban voltak az 1920-as évek legelején) nem kerülheti el az inflációt, akkor kiegészítésre szorul az inflációnak az a meghatározása, hogy ez a pénzforgalom jelensége, amely elkerülhetetlenül maga után vonja a nemzeti jövedelem átcsoportosítását — *a tőkésosztály javára.*

A jelölt egyetértett azzal az opponensi véleménnyel, hogy a disszertáció *múlt századbeli* pénzelmélettel világítja át a második világháború alatt és után lezajlott magyarországi inflációt, s hogy általában az inflációnak a marxi pénzelméletből közvetlenül következő alapismérvei, amelyeket a disszertáció részletesen elemez és konkretizál az 1938—1946. évi magyarországi infláció tényeire, nem elégségesek a *mai* inflációk *valamennyi* fő jellemvonásának összegezésére, az infláció *általános érvényű* jellemzésére. Közgazdaságtudomá-

nyunk egyik legégetőbb adóssága a marxi pénzelmélet (és vele az inflációelmélet) továbbfejlesztése, konkretizálása *az imperializmus és a szocializmusba való átmenet, illetve a szocializmus tényeinek tudományos elemzése alapján.* De ez nem homályosíthatja el a dolog másik oldalát: az inflációnak a disszertációban kifejtett „klasszikus" jellemvonásai nem veszítették el érvényességüket. Ma is *érvényesek, tehát a disszertáció elméleti alapjai nem felülvizsgálatra, hanem csak kiegészítésre szorulnak.*

Például a marxi pénzelméletből közvetlenül következő alaptétel, hogy *csak papírpénzforgalom esetén lehetséges infláció, egyetlen mai tény sem cáfolja ezt.* Ezzel kapcsolatban a disszertáns a vitában szembeszállt azzal a tévedéssel, hogy az USA-dollár ma aranyra beváltható bankjegy, mégis inflálódik, tehát cáfolja az előbbi marxi tételt. A dollár — mondta a jelölt — a belföldön nem váltható aranyra, vagyis *a papírpénzforgalom szabályai szerint forog,* tehát *inflálódása nem cáfolja a marxi pénzelméletet.*

A dollár belföldi beváltása gyakorlatilag 1933. március 9-én szűnt meg a beváltás felfüggesztésével. 1934. január 31-én törvényesen is megszűnt a beváltás és — félreértett információkkal ellentétben — azóta sem állt vissza. Amerikában ma a Federal Reserve (a Nemzeti Bank) *amerikai állampolgárok számára nem vált be dollárt aranyra.* Sőt — a közhiedelemmel ellentétben — Amerikában még a színarany-rúd forgalma sem szabad.

Szabadon vált be ellenben az amerikai Federal Reserve (Nemzeti Bank) dollárt aranyra a *külföldi jegybankok számára.* És ez egyáltalán nem új jelenség: az 1934. januári „Gold reserve act" kimondta, hogy „a dollár továbbra nem konvertibilis valuta aranyra egyesek részére, hanem csak külföldi központi bankok és pénzügyi szervezetek részére". Az idézet Roy Harrod ismert amerikai közgazda: „The dollar" című, 1954-ben New Yorkban megjelent könyvének 68. oldaláról való. Ugyanitt a következőket is olvashatjuk: „Egyetértek azokkal, akik azt állítják, hogy nagy előny lenne, ha az Egyesült Államok visszaállítaná a dollár konvertibilitását."

Ezek az 1954-ben megjelent sorok tehát világosan megmondják — ha egyéb forrásból nem tudnánk —, hogy *a dollár ma sem váltható be aranyra.* Hasonló értelemben ír a „Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopedija" 1950-ben megjelent 4. kötete is, a 408. lapon.

Amint ismeretes, a dollár 1934-ben megszabott pénzlába 35 $ = 1 uncia arany. 1 dollár tehát 0,888 gramm arannyal egyénlő a hivatalos pénzláb szerint.

Időközben azonban *a dollár elvesztette vásárlóerejének jóval több mint felét,* és például Chandler amerikai közgazdász véleménye szerint 1948-ban a dollár 1939. évi vásárlóerejének csak 46,7 százalékával rendelkezett.

Mégis a legutóbbi években a zürichi, a londoni és a párizsi tőzsdén a dollár aranyértéke a pénzláb körüli szinten van. Tehát *külföldi értékéből nem veszített a dollár, külföldön egy dollár annyi aranyat ér, amennyi a hivatalos pénzláb szerinti aranytartalma, sőt időnként ennél is többet ér. Ennek magyarázata viszont* abban a már említett tényben van, hogy az Egyesült Államok szabadon vált be dollárt a hivatalos pénzlábon a külföldi államok nagy bankjai részére, s emiatt természetesen az említett tőzsdék árfolyama sem térhet el lényegesen a hivatalos pénzlábnak megfelelő árfolyamtól.

Az Egyesült Államok a dollár külföldi jegybankok számára való beváltását, s ezzel *a dollárnak az arannyal szemben mesterkélten magas értékét* természetesen nem jószívűségből tartja fenn. Egyszerűen azért, hogy így *nem egyenértékű cserében, értékének felénél is kevesebbért vásárolhassa fel a legnagyobb aranytermelő államok, például a Dél-Afrikai Unió aranyát.* Az is ismeretes, hogy a Dél-afrikai Unió már sok alkalommal sürgette a dollár leértékelését, illetve az arany árfolyamának a felemelését.

Mint mellékkörülmény, az is megemlítésre méltó, hogy a Szovjetunió, amely a világ egyik legnagyobb aranytermelője, a legutóbbi időben jelentősebb aranymennyiségeket ad el a világpiacon, és természetes, hogy az Egyesült Államok a Szovjetunió számára sem akar e tekintetben a mostaninál kedvezőbb helyzetet teremteni.

Mindezeket pedig az Egyesült Államok azért teheti meg, mert a tőkés világ vezető imperialista nagyhatalma, szerte a világon nagy a dolláréhség és az amerikai fizetési mérlegek hatalmas aktívumokkal zárulnak.

Ami pedig a színarany amerikai belföldi nem hivatalos „árát" illeti — mondta a jelölt — világos, hogy amíg például a nagyobb dollártőkék külföldi tőzsdéken szabadon váltódhatnak be aranyra, a hivatalos pénzlábon, addig nem valószínű, hogy lényegesen magasabb belföldi arany árfolyam alakul ki. Semmi értelme sem lenne, hogy a tőkék aranyba meneküljenek. Ami pedig a kisemberek pénzét illeti, az infláció még nem olyan fokú és ütemű, hogy az aranyba menekülés megindult volna.

A vita végén a jelölt megjegyezte, hogy disszertációja a Közgazdaságtudományi Intézet általános osztályán készült. Itt meg is vitatták munkáját és ezzel nagy segítséget kapott az Intézettől. Megköszönte ezt, valamint mások, elsősorban Varga István professzor igen értékes segítségét.

A bíráló bizottság határozata az opponensi véleményekkel egybehangzóan javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy adja meg a kandidátusi fokozatot a disszertáció szerzőjének.

B. — E. — Sz.

A külkereskedelmi dolgozók, a *külkereskedelem* kérdései iránt érdeklődő gazdasági szakemberek, ipari vezetők, közgazdászok lapja a

KÜLKERESKEDELEM

A Magyar Kereskedelmi Kamara kiadásában havonként megjelenő új folyóirat kivitelünk és behozatalunk, külkereskedelmi szervezetünk és a nemzetközi gazdasági élet időszerű kérdéseit tárgyalja.

Állandó rovatok: VITA — SZEMLE — A VILÁGGAZDASÁG HÍREI — JOGI KÉRDÉSEK — FÓRUM — KRÓNIKA — VÁSÁROK, KIÁLLÍTÁSOK — FOLYÓIRATSZEMLE — KÖNYVISMERTETÉS — SZAKBIBLIOGRÁFIA — STATISZTIKA

Fizessen elő a külkereskedelem új folyóiratára!

Előfizetési díj negyedévre 12,— Ft. * Csekkszámla száma: 61066.

A „gazdaságilag elmaradott" országokkal foglalkozó irodalom

A legutóbbi évek közgazdasági irodalmában az egyik leggyakrabban előforduló téma-fogalom: „szlaborazvityije sztrani", „under-developed countries", „unentwickelte Ländern", „pays sous-développés", vagyis az „elmaradott országok".

Hogy milyen országok kerülnek e fogalmi kategória alá, hogy melyek az elmaradottság ismérvei (egy ország saját gazdasági lehetőségeihez vagy fejlett országokhoz képest elmaradott-e) — minderre a II. világháború után keletkezett hatalmas irodalomban végleg kialakult választ, egységes mércét nem találunk. Mindenesetre a szerzők többsége szerint, a tőkeszegénység, a külföldi tőkének való kiszolgáltatottság, az ipar és általában a termelőerők fejlettségének alacsony színvonala — hogy csak néhányat említsünk az „elmaradottság" ismérveiből — többékevésbé meghatározó jellegűek. A II. világháború előtti és a közvetlenül azt követő időszakban „backwardness" — „hátramaradottság, elmaradottság" volt az elfogadott terminológia, míg körülbelül 1948—1949-től kezdve tért hódított az „under-development", a „szlaborazvityije" fogalom, ami nem elmaradottságot, hanem „gyengén vagy ki nem elégítő, vagy elégtelen fejlettséget" jelent. Olyan fogalom tehát, amely az *elmaradottság* mellett a *fejlődés* elemét is magában foglalja és szerencsésebben fedi a meghatározni kívánt fogalmat, mint az egyoldalúbb magyar nyelvű kifejezés.

Kis túlzással: e témáról számos könyvet és a közgazdasági folyóiratok úgyszólván valamennyi számában cikkeket, tanulmányokat, szemléket találunk. Az elmaradott területek problémáit érintik azonban a nyugati országok tőkekivitelével, külkereskedelmével, külföldi segélyprogramjaival foglalkozó kiadványok is, és természetesen nem nélkülözik a megfelelő következtetéseket, adatokat a szocialista országok gazdaságával foglalkozó kiadványok sem. Nem kevésbé érdekesek a kutatás szempontjából a nemzetközi szervezetek kiadványai (ENSZ, FAO, Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, UNESCO stb.), amelyek elsőrendű forrásértékűek. Megjegyzendő, hogy e nemzetközi szervezetek rendkívül erős érdeklődést tanúsítanak az elmaradott területek problematikája iránt. Ha mindezekhez hozzávesszük, hogy maguk az ún. elmaradott országok is mind több kiadvánnyal jelentkeznek és világszerte számos monográfiát, tanulmányt, leírást szentelnek egy-egy fontosabb volt gyarmati, félgyarmati vagy függő ország vagy terület gazdaságának (pl. India vagy Észak-Afrika), úgy nyilvánvaló, hogy az elmaradott országokra vonatkozó gazdasági szakirodalom még oly vázlatos számbavétele is kötetnyi bibliográfiai adat felsorolását és rendszerezését kívánná meg.

E vázlatos áttekintés a teljesség igénye nélkül — a Közgazdaságtudományi Intézet könyvállománya alapján — csak azt a célt szolgálja, hogy bevezetést adjon a kérdés szerteágazó irodalmába, és adalék legyen a gazdaságilag elmaradott országokkal foglalkozó vizsgálathoz. E céloknak az adott keretek között történő minél eredményesebb megvalósítása végett figyelmen kívül hagyjuk a hatalmas folyóiratcikk irodalmat (csak a bibliográfiai forrásokra utalva), és az elmaradott területek fogalmából kihagyjuk azokat az európai országokat, amelyeket a nemzetközi szervezetek így minősítenek. Egyrészt az európai országokra vonatkozó irodalom sokkal ismertebb és jobban áttekinthetőbb, másrészt az elmaradott országok zöme az ázsiai, afrikai vagy latin-amerikai kontinensen terül el.

Az elmaradott országokra vonatkozó irodalmat *eredet* és *jelleg* szempontjából nagy vonalakban a következőképpen csoportosíthatjuk:

a) kifejezetten (leggyakrabban a címük után is) összefoglaló jelleggel az e problematikát tárgyaló munkák (pl. G. *Myrdal:* Development and under-development... Cairo. 1956., *B. Singh:* Federal finance and underdeveloped economy. Bombay. 1952.);

b) az elmaradott országoknak a saját gazdasági helyzetükkel foglalkozó testületi kiadványai (pl. *Bank* Indonesia. Report... for... 1955—1956. Djakarta. 1956.,

Papers relating to formulation of the second five year plan. New Delhi. 1955., a Colombo-tervről évente megjelenő jelentések);

c) a nemzetközi szervezetek általános gazdasági-statisztikai kiadványai (pl. az ENSZ évenként megjelenő statisztikai évkönyvei, az ENSZ ázsiai és távol-keleti gazdasági bizottságának — ECAFE — negyedéves jelentései, az OECE külkereskedelmi statisztikái);

d) a nemzetközi szervezetek speciálisan e kérdéssel foglalkozó monográfikus kiadványai (pl. *Measures* for the economic development of under-developed countries. New York. 1951. ENSZ-kiadvány. *Uses* of agricultural surpluses to finance economic development in under-developed countries... Rome. 1955. FAO-kiadvány.);

e) a szovjet és népi demokratikus speciális anyag- és adatszolgáltató kiadványok (pl. a Szovjetunió Külkereskedelmi Minisztériuma Konjunktúrakutató Intézetének monográfiái, a tőkésországok gazdasági helyzetéről évenként megjelenő kötetei, az ázsiai népi demokráciák gazdaságáról kiadott munkája stb., a közelmúltban újraalakult moszkvai Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének egyelőre sokszorosított formában megjelenő gazdasági ország-monográfiái, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának keretében működő Insztyitut Vosztokovegyenyije tudományos közleményei, a berlini Deutsches Institut für Marktforschung „hivatali használatra" megjelenő „Länderberichte" sorozata stb.);

f) a nyugati országok közgazdasági és statisztikai szakirodalomból az e kérdéssel foglalkozó speciális kiadványok (pl. a New York-i Institute of Pacific Relations publikációi, a londoni Institute of Colonial Studies monográfiai, a londoni Barclays Banknak a tengeren túli területek gazdasági helyzetéről megjelentetett időszakos szemléje — „Overseas Survey" —, a wiesbadeni Statistisches Bundesamt „Länderberichte" sorozatának egyes számai, a tőkésországok külföldi segélyprogramjairól szóló beszámolók, a nagybankok kiadványai stb.);

g) egyéni monográfiák egy-egy országról vagy területről (pl. *E. Hickmann:* Wirtschaft und Aussenhandel der Süd- und Ostasiatischen Staaten. Darmstadt. 1954., *G. Gansin:* Kitajszkaja Narodnaja Reszpublika na putyi szocialisztyicseszkoj indusztrializacij. Moszkva, 1955., *I. Jonchay:* L'industrialisation de l'Afrique. Paris. 1953., *D. Beklesev:* Indonezija Ekonomika is vnyesnjaja torgovlia. Moszkva. 1956., *M. Grecsev:* A dollár terjeszkedése Latin-Amerikában. Bp. 1956. *S. Kuznets—W. Moore—J. Spengler:* Economic growth: Brazil, India, Japan. Durham. 1955.);

h) általános tájékoztató (ún. reference-) munkák, lexikonok, bibliográfiák, gazdasági atlaszok (pl. Statesman's Yearbook, Boljsaja Szovjetszkaja Enciklopedija, Länderlexikon, az UNESCO éves nemzetközi közgazdasági bibliográfiai sorozata, *E. Otremba:* Allgemeine Agrar- und Industriegeographie. Stuttgart. 1953.);

i) végül, de nem utolsósorban a speciálisan e kérdésről tájékoztató (reference-) munkák, bibliográfiák (pl. Middle East 1955. London. 1955., Ibero-Amerika. Hamburg. 1954., *A. Hazlewood:* The economics of under-developed areas. An annotated reading list... London. 1955.).

A továbbiakban a felsorolásban utolsó, de a kutatás szempontjából az első kategóriába tartozó néhány munkát ismertetünk részletesebben, nevezetesen az elmaradott területek gazdasági kérdéseivel foglalkozó három jelentékeny bibliográfiat.

Az első, a kiadás időrendjében Arthur *Hazlewood: The economics of underdeveloped areas. An annotated reading list of books, articles, and official publications.* Institute of Colonial Studies. London. 1954. Cumberlege. 89 l. Ez a londoni Gyarmati Tanulmányok Intézete kiadványai keretében megjelent annotált bibliográfia 623 tételben ismerteti az irodalmat (könyveket, folyóiratcikkeket, hivatalos kiadványokat). A többi bibliográfiával szembeni előnye abban áll, hogy ismerteti a régebbi kiadványokat is (pl. *C. Remer*-nek 1933-ban megjelent ismert könyvét a külföldi tőkebefektetésekről Kínában vagy *Hobson* híres munkáját az imperializmusról), és ily módon a kutató gazdaságtörténeti tájékoztatást is nyerhet belőle. Hátránya a munkának, hogy teljesen mellőzi a kérdés marxista irodalmának az ismertetését (Lenin, Varga Jenő, Mendelszon stb.).

Az irodalom feldolgozása a következő csoportosításban (fejezetekben) történik: I. a gazdasági elmaradottság fogalma, körülményei, ismérvei; II. általános áttekintés, gazdaságtörténet, gazdasági források; III. nemzeti jövedelem, fogyasztás, beruházás; IV. demográfia, munkaügy; V. mezőgazdaság; VI. ipar; VII. pénz- és banküguyek; VIII. kereskedelem és piac; IX. gazdasági egyensúly; X. nemzetközi

gazdasági kapcsolatok; XI. államháztartás és gazdaságpolitika; XII. gazdasági fejlődés, tőkefelhalmozás, tervezés.

A bibliográfia lényegre utaló néhány soros ismertetései, tárgymutató-rendszerű tartalomjegyzéke, földrajzi- és névmutatója áttekinthetővé teszik a kutató számára az őt érdeklő irodalmat.

A másik két bibliográfia ENSZ kiadvány: *Bibliography on the processes and problems of industralization in under-developed countries.* New York. 1954. UNO. 76 l. Soksz., és *Bibliography on industrialization in under-developed countries.* New York. 1956. UNO. 216 l. UN Headquarters Library. Bibliographical series 6.

Mindkét kiadvány az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának határozata értelmében jelent meg az elmaradott országok iparosításának problémáiról. Az irodalom minél alaposabb és szélesebbkörű összegyűjtése céljából az ENSZ valamennyi érdekelt ország illetékes szerveit felkérte anyagszolgáltatásra. Mivel a megkeresett országok nem egyformán vették ki részüket az anyagszolgáltatásból, a két bibliográfiának ezt szükségképpen tükröznie kell. A két kiadványt, bár azonos célkitűzéssel és lényegében azonos irodalmat dolgoznak fel (figyelembe véve természetesen, hogy a két kiadvány megjelenése között két év telt el, tehát az 1956-os kiadás a közbeeső időben megjelent kiadványokat is ismerteti), szerkesztési és szerkezeti különbözőségük miatt külön-külön ismertetjük, az azonos vonások megismétlése nélkül.

Az 1954-es kiadás a következő csoportosításban dolgozza fel a vonatkozó irodalmat: az I. részben az ENSZ-nek és szakbizottságainak („specialized agencies") kiadványai szerepelnek, úm. ENSZ Titkárság Közgazdasági Osztálya, Ázsiai és Távol-Keleti Gazdasági Bizottság, Latin-Amerikai Gazdasági Bizottság, ENSZ Titkárság Szociális Osztály, Technikai Segítség Igazgatósága, Gyarmati és Gyámsági Területek Osztálya (Nem-autonóm Területek Osztálya), Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezet (FAO), Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (IBRD), Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (ILO), Nemzetközi Pénzügyi Alap (IMF), UNESCO. A II. rész néhány tételben tájékoztat a világ ipari fejlődéséről, majd az elmaradott területek iparosításának a problémáival foglalkozó összefoglaló jellegű munkák következnek, ezután az érintett területekre és országokra vonatkozó irodalom (földrajzi felosztásában). A név- és tárgymutató hiánya nem válik előnyére a bibliográfiának. E kiadvány különleges értéke abban áll, hogy az I. rész anyagát (az ENSZ és szakbizottsága kiadványait) egyszerű annotáción túlmenő részletességgel ismerteti. A kutatás szempontjából ez azért különösen fontos, mivel az e részben ismertetett okmányok kiadásra vagy könyvárusi forgalomba nem kerültek, létezésükről tehát nem könnyű tudomást szerezni.

Az 1956-os kiadás gazdagabb anyagával, gondosabb szerkesztésével (ennél már nem hiányoznak a földrajzi és névmutatók) és egy olyan külön (III.) résszel tér el az 1954-es kiadástól, amely a még nem publikált tanulmányokat, kutatási témákat sorolja fel. Címfelvételei sokkal részletesebbek, ezzel szemben hiányzik az ENSZ és szakbizottságai okmányainak az előző kiadásban oly hasznosnak bizonyult részletes ismertetése.

Ez a munka 2290 tételt sorol fel; az egyes fejezetek végén az odavágó irodalom bibliográfiáiról tájékoztat (bibliográfiák bibliográfiája). A feldolgozott irodalom gazdagsága és szakszerű rendszerezése miatt ez a bibliográfia az 1954-es kiadással együtt, az elmaradott országokra vonatkozó kutatás úgyszólván nélkülözhetetlen segédeszközének tekinthető.

A következőkben néhány újabb forrásértékű nyugati és indiai szerzőtől eredő kiadványt ismertetünk. A *tőkefelhalmozás* problémái az elmaradott országokban több könyv tárgyát is képezik: *Capital* formation and economic growth... New York. 1955. (A National Bureau of Economic Research, az egyik legjelentékenyebb amerikai gazdaságkutató intézet kiadványa.); *V. Cirvante:* The Indian capital market. Bombay, 1956. (A bombay-i egyetem közgazdasági sorozatának kiadványa az indiai és általában az elmaradott területek tőkepiacáról.); *R. Nurkse:* Problems of capital formation... Oxford. 1955.; *Ch. Wölf — S. Sufrin:* Capital formation — foreign investment... Syracuse. 1955. (A tőkefelhalmozás és a külföldi tőke összefüggéseit gazdag tényanyag alapján tárgyaló munka, bőséges irodalomjegyzékkel.). A gazdasági elmaradottság (és a fejlődés) *elméleti* kérdéseit tárgyaló munkák közül megemlítjük: *G. Myrdal:* An international economy... New York, 1956. (Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága volt főtitkárának az elmaradott területek problémáit a világgazdaság kérdéseivel szoros összefüggésben tárgyaló könyve.); *J. Tinbergen:* The design of development... Rotterdam. 1956. (A neves ökonometrikus közgaz-

dásznak a gazdasági fejlődés elméleti kérdéseiről írott munkája.). *A. Chabert:* Structure économique... Essai sur le comportément monétaire dans le pays sous-développés. Paris, 1956. (Az elmaradott országok gazdaságát *pénzügyi* és *pénzelméleti* szempontból vizsgálja): *K. Ray:* Employment aspects of planning... Cairo, 1957., a *tervezéssel* módszertanilag foglalkozik: *R. Sayers:* Central banking... Cairo. 1956., a nemzeti bankok szerepével foglalkozik (ez utóbbi két kiadvány az Egyiptomi Nemzeti Bank tudományos sorozatának a keretében jelent meg); Le *„tiers monde"*... Paris. 1956. (A francia országos demográfiai intézet munkája a gazdaságpolitika és a népesedési problémák közötti összefüggésekről, gazdag bibliográfiával.): *Vers* la promotion de l'économie indigene... Bruxelles, 1956. (A Solvay Szociológiai Intézet kiadványa a gyarmatok gazdasági fejlődéséről.).

Végül a minél teljesebb tájékoztatás céljából, a teljesség igénye nélkül ismertetjük, hogy milyen irányú kutatások folynak az elmaradott területek gazdaságáról a szocialista országok közgazdaságtudományi intézeteiben.

A moszkvai *Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének* úgyszólván valamennyi kutatása érinti az elmaradott országok problematikáját. Természetesen önálló kutatások is folynak e témáról, amelyek során felvázolják az imperializmus gyarmati rendszere bomlásának folyamatait a II. világháború után. új független államok keletkezését és fejlődését a korábban függő vagy gyarmati területeken, a gazdasági fejlődés folyamatait és jellegét az elmaradott országokban, az állami tőke szerepét ezekben az országokban, a fejlett tőkésországokhoz és a szocialista világrendszerhez fűződő gazdasági kapcsolataik formáit és jellegét. A *prágai* közgazdaságtudományi intézetben önálló kutatás folyik India gazdasági struktúrájáról és külkereskedelméről, különös tekintettel iparosítási politikájára. A *pekingi* közgazdaságtudományi intézetben a következő elmaradott országokkal foglalkoznak: India, Indonézia, Japán, Burma, Pakisztán, Thaiföld. Ezenkívül természetesen számításba jönnek mindazon kutatások, amelyek Kína gazdaságával és gazdaságtörténetével foglalkoznak (pl. gazdaságtörténeti anyaggyűjtemények az iparról, a külkereskedelemről, a mezőgazdaságról, a külföldi tőkebefektetésekről, a termelés területi elhelyezésére vonatkozó vizsgálatok stb.). A berlini *Institut für Wirtschaftswissenschaften* keretében eddig nem folytak közvetlenül az elmaradott területek problémáit elemző vizsgálatok, érintkező jellegű kutatások igen (pl. a nyugatnémet tőkekivitel sajátosságaival és fejlődésével, valamint a gazdasági ciklusok változásaival foglalkozó vizsgálatok). A *varsói* közgazdaságtudományi intézetben a berlini intézethez hasonló a helyzet. A szófiai *Ikonomicseszkij Insztitut* tudományos közleményeiben — „Izvesztija na I. I." — és a bukaresti *Institutul de Cercetari Economice* folyóiratában a „Probleme Economice"-ban is több cikket, tanulmányt találunk az elmaradott országokról. A belgrádi *Nemzetközi Politikai és Gazdasági Intézetben* kutatásokat végeznek az elmaradott területek gazdaságáról, amelyek eredményeként több közlemény jelent meg a „Dokumentacioni Bilten" és a világgazdasági kérdésekről kiadott monográfia-sorozatban (pl. „Indonezija"). A *Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetében* kutatás folyt a szocialista országok és az elmaradott tőkés országok közötti gazdasági kapcsolatok jellegéről és perspektíváiról. Jelenleg folyamatban van egy nagyobbszabású kutatás „Az államkapitalizmus sajátosságai és szerepe az elmaradott országok gazdaságfejlesztésében" témáról. Ugyancsak érinti az elmaradt országok problémáit a háború utáni tőkés ciklus vizsgálatáról és a kapitalizmus piacproblémáiról folyó kutatás is.

E bibliográfiai-módszertani bevezetés az elmaradott területek gazdaságával foglalkozó irodalomba — ismételten hangsúlyozzuk — a szerteágazó és hatalmas anyag miatt szükségképp nem is törekedhet a megközelítő teljességre sem, mindössze útmutatóul szolgálhat az irodalomban való tájékozódáshoz.

Rózsa György

Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra. Akadémiai Kiadó, 1957. 592 o.

Agrártörténetírásunk még ma is viszonylag fiatal tudományág. A múlt század végén bontakozni kezdett útja éppen nem volt törésmentesen felfelé ívelő; szerényen induló, de mégis biztató kezdetek — mint Wenzel kísérlete, Tagányi úttörése, a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle vonatkozó cikk- és dokumentumgyűjteményeinek egyidejű közreadása — után, gyorsan lehanyatlott emelkedni kezdő pályája és a megszólalás rövid időszakát a kényszerű hallgatás hosszúra nyúló évei váltották fel. Ezt a csendet csak a Magyar Művelődéstörténeti Iskola kutatógárdájának működése törte meg az 1930-as évek elején. Bár az együttes tudományos tevékenysége korántsem volt mentes múltbaforduló, idealisztikus szemléletű tendenciáktól és bizonyos tematikai korlátozottságtól, mégis maradandó eredményeket mondhat magáénak. De ezektől eltekintve, a magyar agrártörténetírás mezeje a felszabadulásig mégis feltöretlen ugarja maradt történetkutatásunknak. A felszabadulást követően a mulasztások pótlására sok még a tennivalónk. Bizonyos kezdeményezések történtek e kevéssé művelt tudományág kibontakoztatására — szerintem — nem eredménytelenül, mégis úgy gondolom, az igazi feladat megoldása még hátra van. A tárgykörbe illő tanulmányok és monográfiák ugyanis főként nem agrártörténetet, hanem inkább parasztságtörténetet adtak, ami természetesen nem mellékes körülmény. Másrészt a felszabadulást követő marxista parasztságtörténeti irodalmunknál szinte általános tünet az időben, térben és témában való túlzottan nagy és széles határvonalak megvonására való hajlam, a hosszabb távlatok túlságosan sietős megközelítése, a túlgyors általánosítás és összegezés gyakran megfelelő részletkutatás és elemzés nélkül. Nem hiszem, hogy ez a módszer helyes volt a múltban és még kevésbé lehet helyes a jövőben.

Szabad Györgynek a tatai és a gesztesi Eszterházy-uradalom gazdálkodásáról írott kitűnő monográfiája már témaválasztása és feldolgozási módszere alapján is figyelmeztethet arra a magától értetődő, de sokszor megsértett követelményre: *előbb analízist és csak azután szintézist.*

A témaválasztás: egyetlen uradalom gazdálkodásának lehetőleg minden oldalú és életteljes vizsgálata egy aránylag rövid, de annál jelentősebb időszakban, a feudalizmus válságának és a kapitalista viszonyok uralomrajutásának évtizedeiben, feltétlenül helyeselhető. A vizsgált időszak csupán 4 évtized szerényebb távlatait öleli fel, de ezt az időszakot a szerző imponálóan gazdag forrásanyag felvonultatásával és szakavatott kezelésével — amely csak néhol hajlik át túlrészletező anyagzsúfolásba — teszi szemléletessé az olvasó előtt. Könyvéből plasztikus életteljességgel bontakozik ki a 100 000 holdat jóval felülmúló hatalmas kiterjedésű főúri uradalom gazdasági fejlődése — de társadalomrajza is — a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet lépcsőfokán. A vizsgálat módszere finoman elemző, a szerző lehatol a legkisebb — a legtöbbször valóban szükségesnek mondható — részletekig, következtetései tartalmilag helyesek, logikailag világosak. Megállapításai tényeken alapulnak, s óvakodik — néha talán túlságosan is — az általánosabb következtetések levonásától. Munkája, amelyben joggal építhetett a megelőző polgári és marxista szakirodalom egyes időtállónak bizonyult tudományos megállapításaira, sok új és fontos eredményt tartalmaz; nem annyira a korábbi marxista irodalom által megrajzolt alapvonások, mint inkább az azokat kialakító részjelenségek tekintetében. Munkájának egyik legjelentősebb eredménye a termelőerők fejlődésének és a gazdálkodás egész mechanizmusának konkrét bemutatása mind az uradalom, mind különösen parasztságának vonatkozásában. Csak sajnálni lehet, hogy ez a kép — kellő források hiányában — nem egészülhetett ki hasonló konkrétsággal a bérlők gazdálkodásának ismertetésekor. Figyelemre méltó eredményeket ért el Szabad György számos más vonatkozásban is. Hogy csak utalásszerűen emlékezzünk meg néhányról: érdekesek adatai a feudális-kori pénzbérletekről, nem kevésbé tanulságosak példái a feudális viszonyok közt jelentkező ledolgozások formáiról, az úgynevezett telkenkívüli állomány jelentőségéről a paraszti gazdálkodás és elnyomorodás szempontjából, mely fontos részproblémát most ő helyez az eddigiekhez képest tisztább megvilágításba. Hasonlóan új részeredményt jelentenek a jogi allodizálódásról írottak. Értékes adalékul szolgálhat a bérlők osztályhelyzetének figyelmes elemzéséről írott részlet, csak úgy, mint a járadékformák változásainak konkrét vizsgálata, és még számos, itt futólag sem érinthető megállapítás és felfedezés. E részletek kellő méltánylása mellett a munka legfőbb értéke mégis az, hogy tetszetős hipotézisek és szebbnél szebbnek

tűnő, az első hatásra talán lebilincselően ható logikai következtetések helyett most végre a tények egyszerű, de annál meggyőzőbben ható konkrét valóságában tárul fel előttünk egy főúri nagyuradalom gazdasága és rajta élő parasztságának gazdasági-társadalmi átalakulása a feudalizmusból a kapitalizmusba átmenő korszakos változás idején. A magyar agrárkapitalizmus kibontakozását és egész történeti menetének ábrázolását is, nézetem szerint, nagy mértékben ilyen uradalomtörténeti feldolgozással kell majd végrehajtani. Így tudjuk majd egyre inkább teljes biztonsággal kirajzolni azokat a — ma még meg nem húzható — vonalakat, melyeknek összessége a hazai úgynevezett „porosz út" egészét kibontja. Mert Szabad György könyve sem hagy az irányban semminő kételyt, hogy a mezőgazdaság tőkés fejlődésének útja Magyarországon *általában* a „porosz" típusú fejlődés jegyében bontakozott ki és haladt előre. Csakhogy éppen *az Eszterházyak tata—gesztesi uradalmának gazdálkodása konkréten nem ezt a fejlődésmenetet* illusztrálja. És itt kívánok egynémely problémára és kritikai szempontra utalni.

Bizonyos ellentmondás lappang a szerző gondolatmenetében akkor, amikor a tőkés agrárfejlődés „porosz" típusú mozzanatait emeli ki és a kérdéses uradalom gazdálkodásának az *angol* bérleti rendszerre hasonlító rendszerét dokumentálja. Mintha Szabad György átsiklana azon tény felett, hogy a tata—gesztesi Eszterházy uradalom tőkés korszakbeli fejlődésének bemutatásával éppen nem a hazai viszonyok közt alapvető „porosz" agrárfejlődés, hanem a nálunk csupán kiegészítő szereppel bíró tőkés bérleti gazdálkodás illusztrálására talált kitűnő hazai példát. Talán a szerző is érzi ezt a sorok közt feszülő és a kötet végén kiugró ellentmondást, amit azzal kíván feloldani, hogy kijelenti: a tatai Eszterházyak egybefonták „az Anglia és Poroszország kapitalizálódó arisztokráciájának gazdasági és életmódbeli jellegzetességeit". (452. l.) „Egybefonni" egybefonták, de a lényeg itt mégis az, hogy az adott esetben a járadékelvező, birtokát *túlnyomó részben bérbeadó* földbirtokos *típusáról* van szó. A tatai és gesztesi Eszterházy uradalom bérleti gazdálkodásának rendszere nincs határozottan megkülönböztetve a magyarországi tőkés agrárfejlődés főútját képező „porosz" típustól és ez a körülmény az olvasóban némi hiányérzetet kelt.

Ez a hiányosság talán abból ered, hogy a problematika közgazdasági alapjai — sajnálatos módon — nincsenek kimunkálva. Ha ugyanis a bérleti gazdálkodás (a klasszikus példa) esetén az értéktöbblet szét is hasad (a bérlő által megkaparintott átlagprofitra és a földbirtokos által lefölözött földjáradékra), mi történik az esetben, ha a földbirtokos nemcsak tulajdonos (járadékelvező), hanem egyúttal gazdálkodó is — mint ahogy ez a hazai viszonyok közt általános, illetve *részben* a tatai Eszterházyakra is érvényes? A problematika azonban még bonyolultabb elemekre differenciálódik. Abban az esetben, ha a földbirtokos földjének egy részét bérbe adja is, *más részét* még mindig saját kezelésben *is* tarthatja, mint ez éppen a kérdéses esetben történt. És ilyenkor nemcsak egyszerűen az értéktöbblet kettéhasadásáról van szó (már tudniillik a birtok bérbeadott részének esetében), hanem a saját kezelésben tartott birtok*rész* tőkés megmunkáltatásából eredő értéktöbblet-rész megszerzéséről is. Mivel pedig *ez esetben* a földbirtokos nemcsak tulajdonos — s ezért járadékot húzhat — de egyúttal gazdálkodó is, az így megkaparintható földjáradék mellett az átlagprofitot is lefölözheti. Ezért azután nemcsak az átlagprofitot és a földjáradékot kell majd megkülönböztetnünk, hanem a bérlő által (bérleti díj formájában) fizetett és a bérleti szerződés által szabályozott földjáradékot és azt a földjáradékot is, amelyet a földbirtokos *saját kezelésben* tartott földbirtok-*része* alapján (szerződéstől mentesen) mint tulajdonos biztosít magának.

Hadd érintsek itt egy másik hiányosságot is. A szerző inkább csak sejteti, de határozottan sehol nem mondja ki, hogy a „forradalmi átmenet" szakaszában már alapvetővé váló agrárkapitalista viszonyok elterjedése még meglehetősen korlátozott. Mi különbözteti tehát meg a „forradalmi átmenet" korszakának agrárkapitalista viszonyait a „forradalmi átmenet"-et *követő* agrárkapitalista viszonyoktól? Másrészt, *meddig* tart a szerző szerint ez az átmenet? Sem egyik, sem másik fontos elvi kérdésre nem kapunk választ Szabad György munkájából. A szerző időben sokszor az 1870-es évek közepéig (a 416. lapon 1885-ig) is eljut, de sehol sem hívja fel a figyelmet arra a nem mellékes körülményre, hogy ezen időszak tőkés agrárfejlődése már a „forradalmi átmenet" szakaszán *túl* van. Ez a hiányosság feltétlenül összefügg azzal a másikkal, hogy a szerző kifelejtette látóköréből a *kiegyezés időszakának* fontos jelentőségét a magyar mezőgazdaság fejlődése szem-

pontjából. Hiszen a kiegyezést követő 1870-es évekre aligha lehet az átmenet fogalmát kiterjeszteni.

Egy ilyen rövid ismertetés során nincs mód arra, hogy a kitűnő munka egyéb problematikus vonatkozásait felvessem. De célom nem is ez. Azt kívánom hangsúlyozni, hogy Szabad György monográfiája sikerült feldolgozás, amely nagy nyeresége születőben levő marxista agrártörténetírásunknak.

Sándor Pál

Jogi problémák a nemzetközi kereskedelemben
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1957. 258 o.

A Magyar Nemzeti Bankban mintegy három évvel ezelőtt tudományos munkaközösség alakult, amely a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos jog művelését tűzte ki céljául. A munkaközösség alapítói helyesen érezték, hogy a nemzetközi kereskedelem jelentősége hazánkban napról napra növekszik, hiszen a békés egymás mellett élés éppen a kereskedelmi kapcsolatok szorosabbrá válása révén valósulhat meg leginkább, mégis a számos jogágazat közöl éppen a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos jogot művelték hazánkban legkevésbé.

A munkaközösségben részt vettek a külkereskedelmi vállalatok, az érdekelt minisztériumok és az egyetemi jogi karok képviselői, vállalati jogtanácsosok, ügyvédek egyaránt. Az idők folyamán mintegy 20 vitaelőadást tartottak és az előadásokat mindenkor igen élénk vita követte; A hozzászólók nem fukarkodtak a bírálattal és nem egyszer szembehelyezkedtek az előadóknak az előadásban kifejtett álláspontjával.

A munkaközösség az előadások egy részét most tanulmánykötetben nyilvánosságra hozta.

A kötet 11 tanulmányt foglal magában. Találkozunk köztük nemzetközi magánjogi értekezéssel; ilyen *Keszthelyi Nándor* „Külkereskedelmi ügyletek és a nemzetközi magánjog fejlődésének tanulságai" című tanulmánya.

Az összehasonlító magánjog kérdéseivel foglalkozik *Szirtes János* „Az eladó szerződésszegéséről összehasonlító jogi alapon" című tanulmánya, amely gazdag anyagot tartalmaz a számos államban érvényes jogi szabályozásról.

Érdekes tárgyról szól *Konrád Ernő* tanulmánya: „Külkereskedelmi vonatkozások az államosítással kapcsolatos nyugati bírói gyakorlatban", amely egyes nyugati bíróságoknak magyarországi vonatkozású kérdésekben elfoglalt álláspontját ismerteti.

Szállítmányozási és fuvarjogi kérdésekről szól *Mangold József* értekezése: „Gyakorlati kérdések a nemzetközi szállítmányozási és fuvarozási jog köréből"; hasonló joganyaggal foglalkozik *Móra Imre* „A tengeri hajóstársaság felelőssége a fuvarozásra átvett árukért" című tanulmánya, mely igen érdekes jogtörténeti részeket is tartalmaz, és *Vásáry István* tartalmas értekezése „A hajófuvarlevéllel kapcsolatos néhány jogi kérdésről".

A külkereskedelem ügyleteket megerősítő mellékkikötések közül *György Ernő* tanulmánya „a kezességről" és *Somogyi Ferenc* értekezése „A kötbér nemzetközi vonatkozásairól" szól. A meghitelezésről értekezik *Simon Gyula* tudományos, és *Szilágyi Ernő* gyakorlati nézőpontról. Végül értékes tanulmánnyal gazdagította a gyűjteményt *Varró József* a „consideration"-ról, az angol jog e különleges intézményéről szóló, ugyancsak történeti elemekkel átszőtt tanulmánya.

A gyűjteményes munka határozott gazdagodása jogi irodalmunknak, nemcsak azért, mert az utóbbi években ily tartalmú munka nem jelent meg, hanem azért is, mert a kötetben közzétett tanulmányok nemcsak az elméleti és gyakorlati jogászokat, hanem a külkereskedelmi szakembereket is a legközelebbről érdekelhetik.

A kötet gondos összeállítása és szerkesztése a munkaközösség vezetőjének, dr. Simon Gyulának a munkája.

S. L.

Magyar nyelvű gazdasági tárgyú könyvek

Adatok és adalékok a népgazdaság fejlődésének tanulmányozásához. 1949—1955. Bp., 1957, Központi Statisztikai Hivatal. 460 l.

Állami mezőgazdasági gépállomások kötelező számlakerete. 1957. Bp., 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 205 l. (A Pénzügyminisztérium hivatalos kiadványa.)

Áralakulás Magyarországon 1938-ban és 1949—1955-ben. Bp. 1957, Központi Statisztikai Hivatal. 91 l. (Statisztikai Időszerű Közlemények 1.)

Bartal A.—Kovács Gy.—Tóth G.: Belkereskedelmi vállalatok mérlegbeszámolója. Bp.. 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 167 l., 1 mell.

Belkereskedelmi adatok 1950—1956. Bp. 1957, Központi Statisztikai Hivatal. 69 l. (Statisztikai Időszerű Közlemények 2.)

Dénes M.: Alkalmazottak bérezése és premizálása, természetbeni juttatások. Bp., 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó 66 l. (Állami gazdaságok munkaügyi kiskönyvtára.)

Dénes M.: Építőipari dolgozók bérezése. Bp., 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 56 l. (Állami gazdaságok munkaügyi kiskönyvtára.)

Dénes M.: Halgazdasági dolgozók bérezése. Bp., 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 47 l. (Állami gazdaságok munkaügyi kiskönyvtára.)

Emődi M.: Iparvállalatok termelésének elemzése. Bp., 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 149 l. (Vállalati kiskönyvtár.)

Eörsi Gy.: A tervszerződések. Bp., 1957, Akadémiai Kiadó. 672 l. (Oroszнyelvű tartalmi ismertetéssel.)

Ferenczy Ö.—Rózsa Gy.: Az anyagi érdekeltség és a tervgazdaság. Bibliográfia. Összeállította — —. Bp. 1957, MTA Közgazdaságtudományi Intézet. 16 l. Soksz.

A főbb tőkésországok gazdaságának konjunktúrája 1956-ban és 1957. I. negyedévében. Bp., 1957, Központi Statisztikai Hivatal. 97 l.

A földművesszövetkezeti rendszer felvásárlási, ipari és szállítási dolgozóinak bérezése. Összeáll.: Pál I. Bp., 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 184 l.

Friss I.: Népgazdaságunk vezetésének néhány gyakorlati és elméleti kérdéséről. Bp., 1957, Kossuth. 53 l.

A gazdaságosság egyes kérdései. Szakbibliográfia. Összeáll.: Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárának Bibliográfiai Osztálya. Bp., 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 88 l.

Kalocsay F.: Növénytermelési, traktoros és javítóműhelyi dolgozók bérezése az állami gazdaságokban. Bp., 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 64 l. (Állami gazdaságok munkaügyi kiskönyvtára.)

Karácsony J.: Hazánk külkereskedelme és gazdasági kapcsolataink a baráti országokkal. Összeáll. — —. Bp. 1957, Zrínyi. 37 l.

Kisipari szövetkezetekre, magániparosokra és kereskedőkre vonatkozó adó- és árrendelkezések. (Írták: Balogh Z., Erdei J. stb.) Bp., 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 208 l.

Krekó B.—Bacskay Z.: Bevezetés a lineáris programozásba. Bp., 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 178 l. Bibliográf: 177—178 l.

Külkereskedelmi útmutató:

Francia Nyugat-Afrika — Francia Egyenlítői Afrika — Madagaszkár. Bp., 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 127 l.

Nicaragua — Costa Rica — Panama. Bp., 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 139 l.

Marosi M.: Iparvállalatok szervezete. Bp., 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 110 l., 1 t. Bibliogr.: 109—110 l. (Vállalati kiskönyvtár.)

Medve Zs.: A mezőgazdasági termelési szerződések a gyakorlatban. Bp. 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 125 l.

Népgazdasági mérlegek, reáljövedelmek. 1956. Fogyasztás. Reálbérek. Reáljövedelmek. Nemzeti jövedelem. Munkaerőmérleg. A mezőgazdaság bruttó-, nettó- és árutermelése. Bp., 1957, Központi Statisztikai Hivatal. 139. l. (Statisztikai Időszaki Közlemények 4.)

Az országos állatszámlálás eredménye. 1957. március 1. Bp., 1957, Központi Statisztikai Hivatal. 121 l. (Statisztikai Időszerű Közlemények 3.)

Az öregedés. Szerk.: Acsádi Gy. Bp., 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 170 l.

A Szovjetunió népgazdasága 1956-ban. A SZU Minisztertanácsa mellett működő Közp. Stat. Hiv. Bp., 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 296 l.

Tóth A.: A kalkuláció a vállalatvezetés szolgálatában. Bp., 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 153 l. (Vállalati kiskönyvtár.)

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Арпад Хаас:

Производственная и потребительская структура современного капитализма

Вся история капитализма подтверждает правильность тезиса марксизма-ленинизма о капиталистическом развитии, по которому расширенное воспроизводство осуществляется в процессе постоянного изменения пропорций между отраслями хозяйства. Несбходимость постоянного изменения пропорций следует и из марксистско—ленинской схемы общественного совокупного продукта. В период быстрейшего развития производительных сил и техники увеличивается разница общественного труда, затраченного на производство средств производства и продуктов потребления. Остро обрисовывается это при современном капитализме.

Военная экономика и милитаризация хозяйства после второй мировой войны в значительной мере способствовали развитию отраслей промышленности, производящих средства производсва, по отношению с развитием отраслей промышленности, обслуживаюших личное потребление. В этом процессе произошли значительные изменения в производственной и потребительской структуре современного капитализма, марксистское исследование с которыми должно считаться как исторически сложившимися условиями.

На основе оригинальных расчетов автор показывает изменение производственной и потребительской структуры США, Англии и Западной Германии с окончания второй мировой войны и приходит к выводу: темп развития тяжелой промышленности значительно ускорился по сравнению с темпом развития легкой промышленности. Первичность тяжелой промышленности более выражался, чем в болшинстве предыдущих периодов развития капитализма. В то же время неравномерность развития отдельных отраслей промышленности и отдельных стран в значительной мере увеличилась.

В дальнейшем автор на основе данных, полученных также из своих расчетов, доказывает, что со времени второй мировой войны значительно изменилась и потребительская структура в развитых капиталистических странах. Автор статьи анализирует изменение пропорций в таких типических отраслях тяжелой промышленности, которые обслуживают цели как производства, так и потребления. Потом, критикуя ревизионистские взгляды, указывает на то, что антагонистические противоречия в современном капитализме не ослабляются, а обостряются. На примере развития Советского Союза и США автор доказывает, что в следствие обострения антагонистических противоречий капитализма, изменение структуры в одинаковом направлении приведут к противоположным последствиям при капитализме и при социализме.

Иштван Варга:

Концепции Экономической Экспертной Комиссии

В ходе строительства социализма в Венгрии с 1945 года были достигнуты значительные результаты, но мы совершили и ошибки. Познание и исправление их по существу началось в 1953 году, но до 1956 года не окончилось. Экономические трудности в следствие октябрьско-ноябрьских событий 1956 года усилились, исправление их затрудилось.

Венгерское Революционное Рабоче-Крестьянское Правителство в начале 1957 года организовало несколько комиссий, в задачу которых входила разработка принципов и директив экономической политики. Для координации работы и рукодовсва в известной мере указанными комиссиями создалась Экономическая Экспертная Комиссия, в состав которой входили специалисты, несмотря на то, являются-ли они членами партии.

Комиссия разработала предложения:

1. а. на прочное обеспечение народнохозяйственного равновесия,

б. на устранение трудностей, возникающихся до прочного обеспечения народнохозяйственного равновесия,

2. а. на осуществление реформ в области народнохозяйственного планирования,

б. на гарантии осуществления планов. и, в связи с этим, на желательное новое определение организации, методов и способов экономического руководства, делая упор на взаимоотношение центрального руководства предприятиями и их самостоятельности,

3. на желательное положительное содержание народнохозяйственных планов, делая упор на желательные направления развития народного хозяйства и вообще на вопросы экономического "увеличе ия"

В очерке, первая часть которого опубликовалась в октябрьском номере за 1957 г. Экономического Сбзора, и, автором которого является председатель Экономической Экспертной Комиссии, излагаются основные предложения, являющиеся результатом работы Комиссии. Эти предложения считают — по сравнению с прошлой больше — самостоятельности предприятий совместимой с плановым хозяйством Основным аспектом предложения является создание такой системы планового хозяйства, в которой целевые установки народнохозяйственных планов являются реальными, и, в которой в то же время имеются гарантии выполнения планов.

Имре Феньё:

Главнейшие вопросы управления государственной внутренней торговлей

В введении статьи автор устанавливает, что и в управлении торговлей оказались ошибки, которые необходимо исправить. Необходимо применить эффективные формы управления, которые способствуют максимальному развертыванию самостоятельности, и в то же время способствуют усиленному осуществлению требований планового хозяйства в торговле.

Особенно важно подчеркнуть роль оптовой торговли в новом положении, когда необходимо считаться с одной стороны с относительным оживлением свободного рынка, а с другой стороны, с усилением самостоятельности промышленных предприятий. Таким образом, оптовая торговля превращается в важное средство в руках государства в постоянном и плановом руководстве воспроизводством и играет важную роль и в руководстве розничной торговлей.

В управлении торговлей система адресованных обязательных плановых указаний и в будущем будет играть важную роль при значительном понижении числа утвержденных плановых показателей. Если на предприятиях оптовой торговли необходимо усилить руководство путем плановых указаний, то на предприятиях розничной торговли относительно товарного обращения необходимо отказаться от них и место этого нужно обеспечить плановость с помощью предложения товара оптовой торговли и других эффективных средств воздействия (заработная плата и т. п.). Вместе с уменьшением круга адресованных обязательных плановых указаний предприятия, в интересах организации своей работы, должны разработать подробные планы, которые руководящие органы должны анализировать и принимать необходимые меры.

Статья в дальнейшем занимается элементами экономического механизма, применяемыми в торговле.

Пал Томчани:

Производственная способность и рентабельность нашего виноградарства

По установлению автора, главными причинами низкой средней урожайности являются общегосударственный состав виноградных плантаций, нехватка виноградной лозы между рядами, недостаточное количество кольев и внесенных удобрений, а также недостаточная защита растений. Автор делает попытку вычислить относительную рентабельность повышения производственной способности и устанавливает, что необходимо одновременно усилить интенсивность факторов, совместно действующих и повышающих урожай (дополнение виноградной лозы и кольев, внесение удобрений и защита растения). Наряду с этим имеет большое значение и не терпит промедления проблема новых насаждений. На основе показателя рентабельности нельзя установить порядок осуществления вышеизложенных задач по времени.

В добавлении к расчетам автор отмечает, что по экономической оценке новых насаждений необходимо принимать во внимание и факторы, повышающие производственные возможности, которые не учитывались в калькуляции. Такими факторами являются: стоимость породы, повышение процента выращивания столового винограда и обеспечение соответствующего размещения по территории.

Разъясняя состояние венгерского виноградарства, автор показывает **метод расчета производственной способности**, который может быть использован и в других подобных случаях. Основные принципы указанного расчета следующие:

а.) Ожидаемый урожай получается из **умножения** коэфициентов факторов, определяющих урожай. **Коэфициент** есть не что иное, как выраженная в десятичной дроби пропорция (оптимальная 1,0) между урожаями, вытекающими из определенной и оптимальной меры фактора. Коэфициент вычисляется **из** оказывающего влияния на урожай коэфициента фактора (например: из полуторной производственной способности виноградной лозы, привязыванной к кольям) и из пропорции его, сопоставленной с оптимальным (например: степень привязанности винограда к кольям).

б.) Рентабельность факторов, увеличивающих урожай может быть вычислена лишь при возможности выражения факторов в натуральной форме и сопоставления их затраты с приходящей на один фактор стоимостью повышения урожайности, зависимого от нескольких факторов.

Для этого необходимо разбить определенные факторы на единицы повышения урожайности, которые являются: **сравниваемыми** между собой, **слагаемыми** как „факторы" одного ряда (приведенные к общему знаменателю) и **равными**. Всего этого можно достигнуть если коэфициент высчитаем так, что лимитируем сомножитель путем установления оптимума и уравниваем к 1,0.

в.) Расчет можно произвести если 1. коэфициент сомножителя, увеличивающий урожай, равно 1,0; 2. эффект фактора, увеличивающего урожай, линейно изменяется т. е. его коэфициент не изменяется; 3. коэфициент, увеличивающий урожай, не зависит от других факторов; 4. фактор по своей природе является лимитированным, т. е. максимум и оптимум его совпадают и в следствии этого является известным (например привязывание всех виноградных кустов к кольям и т. п.).

Если вышеупомянутые условия не имеются, то необходимо произвести дальнейшие расчеты.

г.) Степень рентабельности в калькуляции можно высчитать, с одной стороны, из коэфициента фактора, увеличивающего урожай, и из суммы единичного расхода, с другой стороны, из стоимости прибавочной урожайности.

Единичную степень увеличения прибавочного урожая — так как речь идет всегда о совместном эффекте нескольких факторов — можно высчитать из урожайности, получаемой из средних величин исходного (базисного) и достигаемого (оптимального) уровня коэфициентов.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Árpád Haász:

Trends in the Structure of Production and Consumption in Contemporary Capitalism

The entire history of Capitalism demostrates the correctness of the Marxist—Leninst theory, that enlarged reproduction in Capitalism realizes itself in a process of constant changes in the relationship of the different branches of economy. The necessity of the constant recurrence in proportional changes arises also from the Marxist—Leninist thesis on the reproduction of the whole of the social product. The disproportion in the expenditure in social work on producing means of production on the one, and consumer goods on the other hand, is increasing at times, when the forces of production and technics at large, are being developed at a quicker rate than usually. This phenomenon is particularly striking in contemporary Capitalism.

The development in branches of industry, that are devoted to manufacturing means of production as against the development of industrial branches turning out consumer goods, appears furthered a great deal by war-time economy and the militarization of economy, significant of the period following World War II. Significant changes in the structure of production and consumption characterize this process in contemporary Capitalism. A Marxist analysis of to-day's economy cannot avoid to take into account these changes, that seem to have been evolved by the progress of history.

Based on his personal assessments, the author presents comparative data on changes in the structure of production and consumption in the USA, Great Britain and West Germany, brought about since the termination of World War II. The author finds, that the rate of development has been much more rapid in the heavy industry, than in the light one. The primacy of the heavy industry in this period has been a good deal more prevalent, than in most previous stages in the history of Capitalism. The inequality in the rate of development has, at the same time, been worsening, as far as both certain branches of industry and individual countries were concerned.

In the further part of the study, the author attempts, by data gained from personal assessments, to prove the theory, that the structure of consumption, too, has, in developed capitalist countries undergone substantial changes since the termination of World War II. An analysis is presented to demonstrate the deviation in development trends in certain branches of the heavy industry, as are typical for turning out producer as well as consumer goods.

Criticising certain views voiced in revisionistic quarters, the author maintains, that antagonistic contradictions, significant of contemporary Capitalism, are, as a rule, worsening much rather than easing. Structural changes, taking a somewhat parallel route, have, affected, in consequence, as the author tries to prove by quoting a number of instances characteristic of Soviet and American trends, the socialist and capitalistic economy in quite an adverse manner.

István Varga:

Recommendations of the Economic Expert Committee (Part II.)

Considerable accomplishments have been attained in Hungary since 1945, in the course of building up Socialism, though some mistakes have also been made. The process of determining and correcting the mistakes has been started, fundamentally, in 1953, and was, in 1956, still in progress. The events in October and November 1956 aggravated the economic difficulties, as had been taking shape, and rendered, at the same time, their elimination more difficult.

The Hungarian Revolutionary Workers and Peasant Government have set up a number of committees early in 1957, which were given the task of outlining principles and viewpoints for an economic policy, called for by the then situation. The Economic Expert Committee, that have included among its members experts selected for the task with no regard to political partisanship, was designed to coordinate, and also to direct to some extent, the work of the different committees.

Recommendations drafted by the Committee have envisaged

1. a) measures for the lasting maintenance of the economic equilibrium,
   b) measures for the elimination of difficulties likely to arise in the course of the transitory period, to last until a permanent equilibrium of the economy can be restored.
2. a) reforms to be carried out in the field of economic' planning,
   b) securities of the fulfilment of the economic plans, and, in this connection, also the re-establishment of the structure, the methods and instruments of the management of economy, with a special regard to the relation of centrally directing Socialist enterprises and the self-reliance of enterprises.
3. the desirable positive contents of the economic plans, with a view to the proper perspectives for developing the people's economy in particular, and the aspects of economic "growth" in general.

The study is written by the chairman of the Economic Expert Committee, and its first portion has been made public in the 1957 October issue of Közgazdasági Szemle. It outlines the main recommendations drawn up as the result of the Committee's work. Independence at a higher degrèe as had hitherto been accorded enterprises, is believed to be reconcilable with planned economy. The basic idea of the recommendations is the carrying into effect of such a system of planned economy, as is characterized by the reality of its programme, and as is, at the same time, provided with guarantees for the fulfilment of the plans.

Imre Fenyő:

The Main Promlems of Managing Home Trade under State Control

The author admits, that, in the management of trade too, mistakes have been made, calling now for amends. Efficient forms of managing trade are required to help develop utmost independence, facilitating, at the same time, the realisation of the requisites of a planned economy, in the field of trade as well.

The reassignment of the part of wholesale trade requires special care in the present situation. A certain liveliness of the free market may be anticipated, and, at the same time a growing independence of the factories be counted on. Wholesale trade is thus being rendered an important factor in helping shape reproduction in a systematic manner. Wholesale trade gains, at the same time, a none the less significant part in helping direct retail trade.

Plan precepts will have, in the authors opinion, to continue to have a significant role in directing trade, cutting down, however, the number of plan indexes to a considerable extent. Whereas the management of wholesale trade enterprises by plan precepts will have to grow even firmer, retail trade enterprises will have to be relieved from the obligation of complying with plan precepts as far as trade proper is concerned. Compliance of the retail trade with particular planning requirements will have to be facilitated by such means as supply of goods and other efficient instruments of making the accomplishment of planning targets easy, (e. g. proper methods of pay etc). At the same time with the reduction of plan precepts, and for the purpose of improving their business organisation, enterprises will have to draw up detailed enterprise plans, and present the same for analysis to the superior authorities, who, in turn, will have to take measures to have them carried into practice.

In the concluding part of the treatise, the author treats the elements of economic mechanisms that ought to be adapted in the realm of trade.

Pál Tomcsányi:

Capacity and Efficiency of Economy Factors in Hungarian Vine-culture

The author attributes the low average crops to the divers age of vineyards all over the country, to the scarcity of vine-stocks between the rows, to the propping, the method of dunging, and deficiencies in plant-protection. The author attempts to figure out the relative economy in improving ferti ity and finds, that the intensity of the co-efficient factors namely, replacement of vine-stocks and props, dunging and plant-protection have all to be simultaneously increased in order to attain some real improvement in the average crops. The very planting appears of equal priority, a task whose accomplishment tolerates no delay whatever. It is hardly possible to establish a time schedule for them, on a basis of economy faktors.

Factors capable of improving the fertility, such as value of the specific vine-species, enhancement of fine grapes growing, and the adequate location of planting, have all to be taken into account as far as an economic valuation of new planting is concerned, even if these factors have been neglected in figuring out the calculations.

The author presents a *method of assessing the measure of fertility* — applicable also in similar other cases — in the course of giving an overall report on the present state of Hungarian vine-growing. The main principles in setting up his method are as follows:

a) The probable crops volume equals the *product* of the coefficients of the decisive factors. The *coefficient* is a proportion in decimal fraction (optimum value equals 1,0) of the probable crops depending on the factor's given and its optimum measure. The coefficient is reckoned from the factor's factual coefficient influencing the crops (for instance the 150 per cent fertility of propped vine-stocks) and its relation to the optimum value (for instance the actual measure of propping).

b) The assessment of the economy of the factors bearing on the crops, requires their being reduced to natural units, so that the expenditure of the same can be compared with the portion in the value of the rise in the crop due to *more than one* factor, that falls to one factor.

To achieve this, the individual factors will have to be reduced to *comparable* ones, to factors of a product *reducible* into factors bearing on the crops at an *equal extent.* The method of attaining it, is to figure out the coefficient so that the factor is limited at its optimum and supposed to equal 1,0.

c) The reckoning can be accomplished if 1) the *factor's* coefficient capable of increasing the crops equals 1,0; 2) its ability of increasing the crops is of a linear fashion, meaning that its coefficient undergoes no changes; 3) its coefficient capable of increasing the crops is independent from further factors; 4) the factor is, owing to its particular character, of a limited type, meaning that both its maximum and optimum are the same and it is therefore of a known measure (for instance the measure of propping etc.).

Should these exigencies fail to be available, the following calculations will have to be carried out:

d) The measure of economy rates may be figured out from the co-efficient of the factor capable of increasing the crops, and the unit of the amount of expenditure on the one, and from the value of the additional yield on the other hand.

The additional yield unit value may be figured out — since the result is, as a rule, always brought about by the joint bearing of a number of factors — by the yield resulting from the mean value of the coefficients' basic and optimum level.

СОДЕРЖАНИЕ

Арпад Хаас: Производственная и потребительская структура современного капитализма 1213
Иштван Варга: Концепции Экономической Экспертной Комиссии (II-ая часть) 1231
Имре Феньё: Главнейшие вопросы управления государственной внутренней торговлей 1248
Пал Томчани: Производственная способность и рентабельность нашего виноградарства 1264

ОБЗОР

Народнохозяйственная балансовая система ООН *(Золтан Кенешшеи)* 1279
Дискуссия о кандидатских диссертациях *(Б.—Е.—С.)* 1295

ИНФОРМАЦИЯ ОБ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Литература об «экономически слаборазвитых» странах *(Дьёрдь Рожа)* 1307
Дьёрдь Сабад: Переход поместий Эстерхази в Тате и Гестеше от барщинной системы к капиталистическому хозяйствованию *(Пал Шандор)* 1311
Юридические проблемы в международной торговле *(Л. Ш.)* 1313
Список книг по экономическим вопросам на венгерском языке 1214
Краткое содержание статей на русском и английском языках 1315
Содержание журнала «Экономический Обзор» за 1957 год 1320

CONTENTS

Árpád Haász: Trends in the Structure of Production and Consumption in contemporary Capitalism 1213
István Varga: Recommendations of the Economic Expert Committee (Part II) 1231
Imre Fenyő: The Main Problems of Managing Home Trade under State Control 1248
Pál Tomcsányi: Capacity and Efficiency of Economy Factors in Hungarian Vine-culture 1264

REVIEW

The Economic Balance-System of UNO *(Zoltán Kenessey)* 1279
Discussion on Candidates' Dissertations *(B.—E.—Sz.)* 1295

NOTES ON ECONOMIC PUBLICATIONS

Publications on „Backward" Countries *(György Rózsa)* 1307
György Szabad: Transition from the „Robot"-System to Capitalistic Economy in the Eszterházy Estate at Tata and Gesztes *(Pál Sándor)* 1311
Problems of International Law in World Trade *(L. S.)* 1313
Hungarian books on economy 1214
Summary of the Articles in Russian and in English 1315
Table of Contents of the Articles Published in the 1957 Issues of Közgazdasági Szemle 1320

A Közgazdasági Szemle 1957. évi számaiban megjelent cikkek tartalomjegyzéke

1. Cikkek

Ausch Sándor:	A beruházások fejlődésének 40 éve a Szovjetunió népgazdaságában	11	1151
Ádám György:	A nyugat-európai atomenergia-program és integráció legújabb fejleményei — a szuezi válság tükrében	2	202
Ádám György:	A tudomány és a kutatás szerepe a második ipari forradalomban	4	438
Balázsy Sándor:	A külkereskedelem gazdaságosságához	3	303
Balla Sándor:	A mezőgazdaság munkaerő-helyzete és belterjes fejlesztése	2	166
Bálint J.—Huszár I.—Kahulics I.—Keserű J.-né—Kovács I.:	Az iparvállalatok irányításának és gazdálkodásának időszerű tapasztalatai	8—9	854
Berend Iván—Gönczy László—Kis Pál—Leányfalvi Sándor:	Nagyüzemi feltételek és jövedelmezőség a szövetkezeti gazdálkodásban	10	1023
Bieber Ilona—Fábián József—Gulyás Emil:	Megjegyzések a Közgazdasági Szemle 1956. 11—12. számának vezércikkéhez	4	393
Bognár József:	Észrevételek az 1957. évi tervvel kapcsolatban	7	706
Bognár József:	Külkereskedelmünk problémái	8—9	835
Bokor—Gadó—Kürthy—Meitner—Sárosiné—Wilcsek:	Javaslat az ipar gazdasági irányításának új rendszerére	4	393
Bródy András:	„Input-Output". Módszer a nemzetgazdasági folyamatok elemzésére	2	145
Csendes Béla:	A városok élelmiszerellátásának új rendje	3	276
Csikós Nagy Béla:	Az ár szerepe a szocialista gazdaságban	5	485
Csikós Nagy Béla:	Az ipari termelői árak újjárendezése	8—9	817
Csizmadia Ernő:	A szovjet mezőgazdaság új eredményei és távlatai a termékbőséghez vezető úton	11	1177
Erdei Ferenc:	A termelőszövetkezeti munkadíjazás és jövedelemelosztás kérdéséhez	7	731
Erős Gy.—Wiesel I.—Zentai D.:	Az exportgazdaságosság gyakorlati számítási módszere	8—9	869
Esze Zsuzsa:	A szocialista termelési viszonyok lényege és a gazdaságpolitika társadalmunkban	4	410
Fekete Ferenc:	A társadalmi-gazdasági viszonyok néhány problémája a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben	8—9	897
Fenyő Imre:	Az állami belkereskedelem irányításának főbb kérdései	12	1248
Fock Jenő:	Gazdasági feladataink	8—9	809
Friss István:	Gazdaságpolitikai problémáink és az 1957. évi terv	7	697
Garamvölgyi K.:	A mezőgazdaság tervszerű fejlesztésének kérdései	5	532

L. Gatovszkij:	Az értéktörvény felhasználásáról a szocialista gazdaságban	11	1134
Göncöl György:	A piackérdés lenini elmélete	4	361
Groó István:	A tőkés kereskedelem újabb szerkezetváltozásai	1	70
Haász Árpád:	A jelenkori kapitalizmus sajátságairól	5	502
Haász Árpád:	Az állam mint gazdasági tényező a jelenkori kapitalizmusban	7	713
Haász Árpád:	A termelési és a fogyasztási struktúra jelentős változásai korunk kapitalizmusában	12	1213
Hahn Käthe—Engert Manfred:	A tervezés időszerű kérdései a Német Demokratikus Köztársaságban	10	1061
Hoch Róbert:	A magánszektor szerepe a kereskedelemben	2	262
Hoch Róbert—Rédei Aranka:	A fogyasztói árképzés fő elvei	1	1
Horváth Róbert:	A pénzügytan újabb fejlődési irányai	3	287
Jávorka Edit:	Az ipari árrendszer egyes kérdései	2	121
Kádas Kálmán:	Az ökonometriai kutatás célkitűzései és módszerei	5	547
Kismarty Lóránd:	Kohászatunk gazdaságosságának és perspektívájának néhány kérdése	5	516
Kiss Tibor:	A nemzeti jövedelem és a külkereskedelem főbb összefüggései hazánkban	6	637
Komló László:	A mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelemrészesedési rendszeréről	1	55
Kopátsy Sándor:	Tervgazdálkodásunk megjavításáért	2	133
Kökény Mihály:	Távlataink, tartalékaink egyes kérdései	8—9	880
Kővári László—Lázár György:	A szovjet—magyar gazdasági kapcsolatok új tényei	6	593
Kunváry Árpád:	A gépek technikai avulásának gazdasági problémáiról	3	249
Markó Lajos:	A mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelemelosztásának kérdéséhez	8—9	912
Markos György—Mihaleczky Vilmos—Balázsy Sándor:	A magyarországi bauxit- és alumíniumtermelés gazdasági problémáiból	10	1039
Mód Aladárné:	Az infláció leküzdése — tartalékaink és perspektíváink	6	603
Molnár Endre:	A szocialista építés lenini politikájának győzelme a Szovjetunióban	11	1122
Molnár Ferenc:	Az iparosítás és a külkereskedelem néhány összefüggése a gazdaságilag elmaradott országokban	8—9	934
Molnár Ferenc:	A Szovjetunió sikerei az Egyesült Államokkal való gazdasági versengésben	11	1109
Natan Zsak:	Az eredeti tőkefelhalmozás Bulgáriában	8—9	925
Radó Antal:	A hazai szénbányászat közgazdasági sajátosságai és mai helyzete	1	17
G. Redő Éva:	Az iparvezetés új rendszere a Szovjetunióban	7	745
G. Redő Éva:	A szovjet ipar négyévtizedes fejlődésének főbb vonásai	11	1163
Sághy Vilmos:	A piacszabályozás elvei és gyakorlata	6	618
Somogyi Gyula:	A népgazdaság 1957. évi tervének fő arányai	6	585
D. Szabó József:	A foglalkoztatottság és a személyes jövedelem alakulása a magyar társadalomban 1946—1956 között	1	34
Szakál Pál:	Anyagi érdekeltség a szerződéses termelésben	4	426
Tauszk György:	Önköltség és népgazdasági egyensúly	5	473
Tatár István:	Külkereskedelmünk időszerű kérdései	2	181
Tomcsányi Pál:	Szőlőtermelésünk kapacitása és gazdaságossága	12	1264

Varga György:	Gazdasági mechanizmus „vagy" gazdaságpolitika?	7	759
Varga István:	A Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásai (I. rész)	10	997
Varga István:	A Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásai (II. rész)	12	1231
Vasziliu Jorgosz:	Új jelenségek és túltermelési válság az Egyesült Államok mezőgazdaságában	3	321
Vági Ferenc:	A vásárlóalap- és a jövedelemalakulás időszerű kérdései	10	1009

2. Szemle

B. E. Sz.:	Kandidátusi értekezések vitája	12	1295
Bíró Gerd:	Az európai közös piac és a francia—német ellentét	3	349
Bíró Gerd:	Nyugat-Németország előretörése a tőkés világpiacon	6	672
Bod Péter:	Újabb bérezési formák és anyagi ösztönzési módszerek a nyugatnémet iparban	8—9	962
Bors László:	Az „erkölcsi kopás" közgazdasági vonatkozásai a Voproszi Ekonomiki cikkeiben	2	213
Burgert Róbert:	A jövedelmezőség növelésének útja a Pécsi Állami Gazdaságban	2	220
D. Sz. J.:	Vita a gazdasági irányítás tökéletesítéséről az Országos Tervhivatal Tervgazdász Körében	5	568
Enyedi György:	A dán mezőgazdaság a második világháború után	8—9	970
Esze Zsuzsa:	Vita az értéktörvényről és az árképzésről a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetében	6	660
Fekete András:	A magyar rizstermelés gazdaságossága	1	103
Fekete András:	Ár- és belvízvédelmünk közgazdasági vonatkozásai	10	1092
Harsányi István:	A marxista közgazdaságtudomány új ága, a konkrét gazdaságtan	10	1073
Hertzka Imréné:	A francia munkásosztály helyzetéről	7	781
Jónai Endre—Molnár Ferenc:	A lengyel külkereskedelem alakulása a hatéves terv éveiben	1	88
Kenessey Zoltán:	Az ENSZ nemzetgazdasági mérlegrendszeréről	12	1279
Kőmives Imre:	Beszámoló a Német Demokratikus Köztársaság közgazdasági felsőoktatásáról	4	449
Körner Miklós—Mirtse László:	A Tiszavidéki Vegyi Kombinát közgazdasági vonatkozásairól	7	790
Manz Günter:	Az NDK népgazdasága a második ötéves tervben	7	771
Molnár Ferenc:	Gazdasági kérdések Kína Kommunista Pártjának VIII. kongresszusán	3	339
Nagy Tamás:	Vita az értéktörvény és az értékkategóriák felhasználásáról a Szovjetunióban	11	1193
Pálovics Béláné:	Mezőgazdasági termelői árak a nyugat-európai országokban és Magyarországon	6	683
Román Zoltán:	A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítása a külföldi irodalomban	10	1081
Rózsa György:	Közgazdasági kérdések a román szakirodalomban	5	560
Simai Mihály:	Az európai gazdasági helyzetről az Európai Gazdasági Szemle alapján	8—9	952
Szikszai Pál:	Önálló elszámolás a gépállomásokon	7	797

3. A szerkesztőség postájából

Bihari Ferenc:	Az úgynevezett piaci cikkek forgalmának és árszabályozásának jelentősége (hozzászólás Sághy Vilmos cikkéhez)	10	1101
Körner Miklós:	Önköltség és gazdaságosság	1	110
Sághy Vilmos:	Válasz Bihari Ferenc hozzászólására	10	1104

4. Szakirodalmi tájékoztató

Bibliográfia a munkatermelékenység kérdéseiről (Ferenczy Ödönné—Rózsa György)	2	231
Wlodzimierz Brus: Az értéktörvény és a gazdasági ösztönzők (Rédei Aranka)	8—9	981
A „gazdaságilag elmaradott" országokkal foglalkozó irodalom (Rózsa György)	12	1307
Jogi problémák a nemzetközi kereskedelemben (S. L.)	12	1313
Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra (Sándor Pál)	12	1311
Dr. Szemenyei János — dr. Halmosy Dénes: Nemzetközi gazdasági intézmények. GATT, OEEC, EPU. Sterlingterület. (Dr. Szilágyi Mihály)	8—9	984
Szergejev Sz. Sz.: Voproszi ekonomiko-sztatiszticseszkovo analiza kolhoznovo proizvodsztva. (A kolhoztermelés gazdaságstatisztikai elemzésének kérdései.) (Dobos Rózsa)	8—9	980
Fred M. Taylor és Lange Oskar: On the Economic Theory of Socialism. (A szocializmus közgazdasági elméletéről.) (Neményi Vilmos)	8—9	982
A történeti statisztika forrásai (Földi Tamás)	8—9	984
Magyar és idegen nyelvű gazdasági tárgyú könyvek (1., 2., 5., 7., 8—9. és 12. számokban)		

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG.

Antos István, Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 257. — Előfizetés: negyedévre 15 Ft, egy évre 60 Ft.
Terjedelem: 7 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1957. november 15.
A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd u. 10. — 7747 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

Megtakarított pénzét helyezze el

KAMATOZÓ

vagy

NYERESÉGBETÉTKÖNYVBEN

az

Országos Takarékpénztár fiókjainál vagy a postahivataloknál

A TAKARÉKBETÉT
kamatozik, titkos és adómentes

A takarékbetét visszafizetését
az állam szavatolja

Váltson betétkönyvet!